

КЫРГЫЗ-ТҮРК “МАНАС”
УНИВЕРСИТЕТИ
KIRGIZISTAN - TÜRKİYE
MANAS ÜNİVERSİTESİ

MANAS Journal of
Social Studies

MANAS Sosyal
Araştırmalar Dergisi

e-ISSN/ISSN 1694-7215

Kyrgyz-Turkish Manas University

Scientific Publication Office

MANAS Journal of Social Studies - MJSS **MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi - MSAD**
Uluslararası Hakemli Bilimsel Dergi International, Peer Reviewed Scientific Journal

e-ISSN/ISSN: 1694-7215

Yayın Sıklığı **Publication Frequency**
Yılda dört kez (Ocak, Nisan, Temmuz, Ekim) Four times annually in January, April, July, October

Yayın Türü **Publication Type**
Yaygın Süreli Serial, Quarterly

Yayın Dili **Publication Language**
Türkçe, İngilizce, Kırgızca ve Rusça Turkish, English, Kyrgyz and Russian

SAHİBİ OWNERS

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi adına on behalf of Kyrgyz-Turkish Manas University
Rektör / Rector – Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN
Rektör Vekili / Pre Rector – Prof. Dr. Asilbek KULMIRZAYEV

BAŞ EDİTÖR EDITOR IN CHIEF

Prof. Dr. Kürşad YILMAZ – Kütahya Dumlupınar University, Turkey

YARDIMCI EDİTÖR ASSOCIATE EDITOR

Assist. Prof. Dr. Seyil NAJİMUDİNOVA – Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

ALAN EDİTÖRLERİ SECTION EDITORS

Din Bilimleri / Theology	Assoc. Prof. Dr. Ali YÜKSEK - Ondokuz Mayıs University, Turkey
Edebiyat / Letters	Prof. Dr. Ekrem ARIKOĞLU - Ankara Hacı Bayram Veli University, Turkey
Eğitim / Education	Prof. Dr. Mehmet Arif ÖZERBAŞ - Gazi University, Turkey
Ekonomi Bilimi, Kamu Ekonomisi / Economics, Public Economics	Assist. Prof. Dr. Cunus GANİEV - Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Güzel Sanatlar / Fine Arts	Assoc. Prof. Dr. Özcan ÖZKARAKOÇ - Akdeniz University, Turkey
İşletme, Yönetim ve Organizasyon / Business, Management and Organization	Prof. Dr. Mustafa Fedai ÇAVUŞ - Osmaniye Korkut Ata University, Turkey Assist. Prof. Dr. Seyil NAJİMUDİNOVA - Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Medya ve İletişim / Media and Communication	Prof. Dr. Aslı YURDİGÜL - Atatürk University, Turkey
Muhasebe ve Finansman, Yönetim Bilgi Sistemleri / Accounting and Finance, Management Information Systems	Prof. Dr. Önder MET - Balıkesir Üniversitesi, Turkey
Pazarlama / Marketing	Assist. Prof. Dr. Azamat MAKSÜDÜNOV - Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Psikoloji / Psychology	Assoc. Prof. Dr. Erkan EFİLTİ - Necmettin Erbakan University, Turkey
Sosyoloji / Sociology	Assoc. Prof. Dr. Erhan TECİM - Necmettin Erbakan University, Turkey
Spor Bilimleri / Sport Sciences	Assoc. Prof. Dr. Ünal TÜRKÇAPAR - Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Turkey
Tarih / History	Assoc. Prof. Dr. Alpaslan AŞIK - Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Turizm / Tourism	Assist. Prof. Dr. Tolga GÖK - Selçuk University, Turkey
Uluslararası İlişkiler, Kamu Yönetimi / International Relations, Public Administration	Assoc. Prof. Dr. M. Emin ERENDOR - Adana Alparslan Türkeş Science and Technology University, Turkey

YAYIN KURULU

Başkan / Editor in Chief - Prof. Dr. Kürşad YILMAZ
Prof. Dr. Mustafa Fedai ÇAVUŞ
Assoc. Prof. Dr. Uğur ÜNAL
Assist. Prof. Dr. Seyil NAJİMUDİNOVA
Assist. Prof. Dr. Cunus GANİEV

EDITORIAL BOARD

Kütahya Dumlupınar University, Turkey
Osmaniye Korkut Ata University, Turkey
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

- Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU - Ankara University / Turkey
Prof. Dr. Abdullah KARAÇAY - Akdeniz University / Turkey
Prof. Dr. Ahmet Cevat ACAR - Turkish Academy of Sciences / Turkey
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL - Yeditepe University / Turkey
Prof. Dr. Ali ABISHEV - Kazakh Economics University / Kazakhstan
Prof. Dr. Alisher RASULEV - Institute of Economics / Uzbekistan
Prof. Dr. Anıl YILMAZ - İzmir Katip Celebi University / Turkey
Prof. Dr. Anvarbek MOKEEV - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Ercan OKTAY - Karamanoğlu Mehmetbey University / Turkey
Prof. Dr. Cemal SEZER - Sakarya University / Turkey
Prof. Dr. Celaleddin SERİNKAN - Pamukkale University / Turkey
Prof. Dr. Ceyhun Vedat UYGUR - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Cusup PİRİMBAYEV - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Engin YILDIRIM - T.C. Supreme Court / Turkey
Prof. Dr. Ercan SIRAKAYA - University of South Carolina / USA
Prof. Dr. Erdener KAYNAK - Penn State University / USA
Prof. Dr. Fevzi OKUMUŞ - University of Central Florida / USA
Prof. Dr. Feyzullah EROĞLU - Pamukkale University / Turkey
Prof. Dr. Goudarz SADEGHI - University of Mohaghegh Ardabili / Iran
Prof. Dr. H. Mustafa PAKSOY - Kilis Yedi Aralık University / Turkey
Prof. Dr. Hakan TAŞ - Marmara University / Turkey
Prof. Dr. Hamza ÇAKIR - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Hasan GÜL - Ondokuz Mayıs University / Turkey
Prof. Dr. Hasan VERGİL - İstanbul University / Turkey
Prof. Dr. Joginder SINGH - Centre For Agricultural Reseach / India
Prof. Dr. K. Makhmad UMAROV - Institute of Economics / Tajikistan
Prof. Dr. Kaisyn KHUBİEV - M. V. Lomonosov Moscow State University / Russia
Prof. Dr. Kubat TABALDİYEYEV - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Layli UKUBAYEVA - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Levent ALTINAY - Oxford Brookes University / UK
Prof. Dr. Mehmet AYDIN - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Mehmet BALCILAR - Eastern Mediterranean University / North Cyprus Turkish Republic
Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM - Gazi University / Turkey
Prof. Dr. Mehmet ŞİŞMAN - Fatih Sultan Mehmet University / Turkey
Prof. Dr. Meltem ONAY - Dokuz Eylül University / Turkey
Prof. Dr. Metin BAYRAK - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Muammer YAYLALI - Erzurum Technical University / Turkey
Prof. Dr. Murat TAŞDAN - Kafkas University / Turkey
Prof. Dr. Mustafa KÖYLÜ - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Mustafa MIYNAT - Celal Bayar University / Turkey
Prof. Dr. Muzaffer UYSAL - Virginia Polytechnic Institute / USA
Prof. Dr. Nuriddin KAYUMOV - Tajikistan Academy Of Sciences / Tajikistan
Prof. Dr. Orazaly SABDEN - Institute of Economics / Kazakhstan
Prof. Dr. Orhan Kemal TAVUKÇU - Recep Tayyip Erdoğan University / Turkey
Prof. Dr. Polina ANANCHENKOVA - Academy of Labour and Social Relations / Russia
Prof. Dr. Rahman ALSHANOV - Turan University / Kazakhstan
Prof. Dr. Selahattin SARI - Beykent University / Turkey
Prof. Dr. Selçuk EMSEN - Atatürk University / Turkey
Prof. Dr. Shakir ULLAH - Stratford University / USA
Prof. Dr. Tatiana PYSHKINA - Academy of Economic Studies of Moldova / Moldova
Prof. Dr. Tohtar ESİRKEPOV - Turan University / Kazakhstan
Prof. Dr. Tuncay AYAS - Sakarya University / Turkey
Prof. Dr. Tuncer BÜLBÜL - Trakya University / Turkey
Prof. Dr. Tutar KOYCHUEV - National Academy of Sciences / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Yahya ALTINKURT - Muğla Sıtkı Koçman University / Turkey
Prof. Dr. Yücel ÖKSÜZ - Ondokuz Mayıs University / Turkey
Prof. Dr. Yüksel EKİNCİ - Oxford Brookes University / UK
Doç. Dr. Nezahat CEYLAN - Atatürk University / Turkey
Doç. Dr. Oktay ÖZGÜL - Atatürk University / Turkey
Doç. Dr. Yavuz GÜNAŞDI - Atatürk University / Turkey
Doç. Dr. İbrahim ÜNGÖR - Erzincan Binali Yıldırım University / Turkey
Doç. Dr. Akın BİNGÖL - Kafkas University / Turkey
Dr. Bülent NAMAL - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan

REDAKSİYON**Türkçe**

Ayşe ADIGÜZEL, Murat ATAR, Özkan ÇELİK

Kırgızca

Venera TURATBEK KIZI, Toyçubay ÜSÖNALİYEV

İngilizce

Aida ASILBEKOVA, Mevlüt ETLİK,
Meerim MENDEŞEVA, Altınay TOKTOMATOVA,
Anarkan BEKTUROVA

Rusça

Anara BAYIZBEKOVA

REDACTION**Turkish**

Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

Kyrgyz

Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

English

Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

Russian

Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

TEKNİK DESTEK

Kayahan KÜÇÜK, Baktıgül ERMATOVA

TECHNICAL SUPPORT**YAZIŞMA ADRESİ**

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Cengiz Aytmatov Caddesi 56,
720044, Bişkek/Kırgızistan

CORRESPONDENCE ADDRESS

Kyrgyz-Turkish Manas University
Editor in Chief MANAS Journal of Social Studies
56 Chyngyz Aitmatov Avenue,
720044, Bishkek, Kyrgyzstan

İLETİŞİM**CONTACTS**

e-mail: mjssmanas@gmail.com, kursadyilmaz@gmail.com

Tel: +996 (312) 49 27 63 (65, 69, 70, 74, 58)

+996 (312) 54 19 41-47

Fax: +996 (312) 49 27 61, 81-89

WEB SAYFASI**WEB PAGE**

<http://journals.manas.edu.kg/mjsr/index.php>

<http://dergipark.gov.tr/mjss>

SAYI HAKEMLERİ
2021, Cilt: 10 Sayı: 1

ISSUE REVIEWERS
2021, Volume: 10, Issue: 1

Abdullah DURAKOĞLU
Abdullah KALDIRIM
Abdullah SÜRÜCÜ
Adem GÖLEÇ
Ahmet KOLUMAN
Ahmet Yavuz ÇAMLI
Alaeddin YALÇINKAYA
Ali HÜSEYİNOĞLU
Ali Samir MERDAN
Asiye Mevhibe COSAR
Aslı Seda KURT
Attila DÖL
Aynura TURDALİEVA
Ayşe Gökçen KAPUSUZ
Aytekin FIRAT
Aytunga OĞUZ
Barış MUTLU
Başaran GENÇDOĞAN
Beyhan ZABUN
Bilal SOLAK
Bülent DİLMAÇ
Bülent SALDERAY
Celal Teyyar UĞURLU
Coşkun ARSLAN
Damira BAİGONUSHOVA
Davut ELMACI
Duygu KIZILDAĞ
Elif KIRAN
Emine AHMETOĞLU
Erkan AKGÖZ
F. Gül KOÇSOY
Fatih BALAMAN
Fatih TÜRKMEN
Fazilet TAŞDEMİR
Fikret GÜLAÇTI
Furkan ÇELEBİ
Gizem UYUMAZ
Gökçe YOĞURTÇU
Gülbeniz AKDUMAN
Güntekin ŞİMŞEK
Hadi BAK
Hakan CAVLAK
Hakkı BÜYÜKBAŞ
Hasan DAM
Hasan GÜL
Hasan ÖZCAN
Hatice KUMCAĞIZ
Hüseyin ELİTOK
Hüseyin EROĞLU
Hüseyin MERTOL
İbrahim ÜNGÖR
Kasım BAYNAL
Kayrat BELEK
Kısmet DELİVELİ
Leyla HACIZADE
Lütfü ÖZTÜRK
Mehmet Ali GÜNDOĞDU

Mehmet Emin ERENDOR
Mehmet Güven AVCI
Mehmet ULUTAŞ
Mehmet Vahit EREN
Melis YEŞİLPINAR UYAR
Metin DENİZ
Muammer MESCİ
Muhammet GÜR
Murat Bürkan SERBEST
Murat HANİLÇE
Murat KIZANLIKLI
Murat ÜLGÜL
Mustafa USLU
Mutlu YORULDU
Mücahit KÖSE
Naryngul MARGAZIEVA
Nilay ERCAN ŞAHİN
Niyazi AYHAN
Noyan GÜVEN
Oktay BEKTAŞ
Oktay ÖZGÜL
Osman EYÜPOĞLU
Osman Kürşat ACAR
Ömer Selçuk EMSEN
Önder BALTACI
Özcan ÖZKARAKOÇ
Raşit ÇOLAK
Regina CAMANKULOVA
Rezzan UÇAR
Roza ABDİKULOVA
Selahattin AVŞAROĞLU
Selami SEZGİN
Selçuk KENDİRLİ
Selçuk Yasin YILDIZ
Serdar GERİ
Serkan İBİŞ
Serkan KEKEVİ
Serkan SAY
Sezai ÖZTAŞ
Sultanberk HALMATOV
Süleyman UYAR
Şafak ÜNÜVAR
Şükran KARACA
Tamer KARADEMİR
Tekin ÇELİKKAYA
Uğur Yasin ASAL
Yahya ALTINKURT
Yaşar ALKAN
Yunus Emre AVCI
Yusuf ÇINAR
Yusuf KILIÇ
Yusuf YURDİGÜL
Yüksel ARSLANTAŞ
Yüksel GÜRSOY
Zeynep TEK
Zuhra ALTIMIŞOVA

ULAKBİM TR Dizin

The European Reference Index for the
Humanities and the Social Sciences (ERIH
PLUS)

Türk Eğitim Endeksi

Araştırmax Bilimsel Yayın İndeksi

Open Academic Journals Index

Academic Resource Index

Scientific Indexing Services (SIS)

EBSCOhost

SOBIAD, Sosyal Bilimler Atf Dizini

CiteFactor Academic Scientific Journals

Academia Edu

Cabell's Directories

Directory of Research Journals Indexing

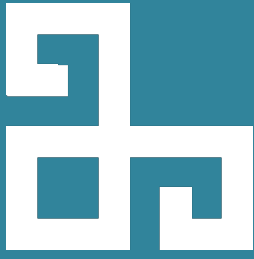
İdeal Online

Cosmos IF

Russian Science Citation Index

MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi

MANAS Journal of Social Studies

e-ISSN / ISSN: 1694-7215
<http://journals.manas.edu.kg>

Yıl/Year

Cilt/Volume

Sayı/Issue

2021

10

1

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Araştırma Makalesi / Research Article

Yazar/Author	Başlık / Title	Sayfa/Page
Duygu ÖZAKIN	Daniil Harms'ın Kocakarı Öyküsünde Yozlaşma Simgesi Olarak "Rusya Ana"nın Çürüyen Bedeni <i>The Decaying Body of the "Mother Russia" as the Symbol of Degeneration in Daniil Kharms's The Old Woman</i>	1-16
Hakan DEĞİRMENCİ	Ömer Seyfettin'in Hikâyelerinde İroni İle İnşa Edilen Eleştirel Söylem: Cehalete Dayanan Halk İnanışları <i>Critical Discourse Built with Irony in Ömer Seyfettin's Stories: Public Beliefs Based On Ignorance</i>	17-26
Sümevra BURAN	Virginia Woolf ve James Joyce'un Modern Anlatım Teknikleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma <i>A Comparative Study on the Narrative Techniques of Virginia Woolf and James Joyce</i>	27-43
Zafer YILDIZ & Ahmet SEL	Developing a Scale to Determine the Awareness Levels of University Students for Substance Use <i>Üniversite Öğrencilerinin Madde Kullanımına Yönelik Farkındalık Düzeylerini Belirleyecek Ölçeğin Geliştirilmesi</i>	44-57
Raziye PEKŞEN AKÇA ve Fatih AYDOĞDU	Mülteci Çocukların Resimlerinde Oyun Algısı <i>Game Perception in the Pictures of Refugee Children</i>	58-69
Faruk Caner YAM ve Seher BALCI ÇELİK	Akademik Sahtekârlık Ölçeği'nin Türkçeye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması <i>Adaptation of Academic Dishonesty Scale to Turkish: Validity and Reliability Study</i>	70-81
Akmatali ALİMBEKOV, Rüştü YEŞİL, Kürşad YILMAZ, Hasan YILMAZ, Kadiyan BOOBKOVA, Bakıt BORKOYEV ve Cıldız MAMIROVA	Üniversite Öğretim Elemanlarının Pedagojik Yeterlikleri Sergileme Konusunda Yaşadıkları Sorunlar/Zorluklar ve Eğitim İhtiyaçlarının Değerlendirilmesi <i>The Problems/Difficulties and Educational Needs of University Faculty Members Experienced in Displaying Pedagogical Competencies</i>	82-97

Yazar/Author	Başlık / Title	Sayfa/Page
Bilgen KIRAL	Milli Eğitim Bakanlığı Taşra Teşkilatı Yöneticileri: Milli Eğitim Müdürleri Üzerine Nitel Bir Çalışma <i>Provincial Organization Administrators of the Ministry of National Education: A Qualitative Study on Directors of National Education</i>	98-122
İlhan PEÇE ve Fazilet TAŞDEMİR	İdarecilerin Yönetim Kadrolarını Tercih Etme Sebepleri ve Yönetici Seçimi İle İlgili Görüşlerinin İncelenmesi <i>The Reasons for the Preference of the Administrative Staff of and Investigating Their Opinions Regarding the Manager Selection</i>	123-135
Gülsün ŞAHAN, Mahir UĞURLU, Nihal ÖZDEMİR ve Ayşenur NAZİK	Kaynaştırma Uygulamalarının Başarısını Etkileyen Etmenler, Sorunlar ve Ailelerden Beklentilerin Öğretmen Görüşlerine Göre Analizi (Karma Yöntem Araştırması) <i>Analysis of Factors, Problems and Expectations from Families Affecting the Success of Inclusive Practices According to Teachers' Views (Mixed Method Research)</i>	136-150
Ahmet UYAR, Murat CANPOLAT ve İsmail ŞAN	STEM Merkezindeki Öğretmenlerin ve Öğrencilerin STEM Eğitimi Hakkındaki Görüşleri: PayaSTEM Merkezi Örneği <i>Views of Teachers and Students in Stem Center on STEM Education: The Sample of PayaSTEM Center</i>	151-170
Serkan ÇETİN ve Soner POLAT	Ortaokul Öğretmenlerinin Örgütsel Adalet Algı Düzeyleri İle Örgütsel Mutluluk Düzeyleri Arasındaki İlişki <i>The Relationship between Secondary School Teachers' Organizational Justice Perception Levels and Organizational Happiness Levels</i>	171-182
Selahattin AVŞAROĞLU, Ayrahat HUDAYNAZAROVA, Sıdika NURKOYUNCU ve Refika BAŞARIKAN	Yetişkinlerin Yaşam Doyumu, Yalnızlık ve Öz-tiksinme Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi <i>Examining the Relationship between Adult Life Satisfaction, Loneliness and Self-Disgust Levels</i>	183-198
Hamiyet Ece ERDAL ve Erkan EFİLTİ	Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Annelerin Umutsuzluk Düzeyi Tanrı Algısı ve Çocuğunu Kabul-Ret Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi <i>The Investigation of the Relationship between Acceptance-Rejection Level of Their Child, Perception of the God and Hopelessness Level of Mothers of Children with Special Educational Needs</i>	199-223
Yahya AKYOL ve Baykal BİÇER	II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Sosyolojisi Öncülerine Göre Karakter Eğitiminde Öğretmenin Rolü <i>The Perspectives of the Pioneers of the Educational Sociology in the Second Constitutional Period about the Role of Teacher in Character Education</i>	224-235
Canan SANCAR ve Melike ATAY POLAT	CO2 Emisyonları, Ekonomik Büyüme ve Sağlık Harcamaları İlişkisi: Türkiye ve Seçilmiş Ülke Örnekleri İçin Ampirik Bir Uygulama <i>The Relationship between CO2 Emissions, Economic Growth, and Health Expenditures: An Empirical Application for Turkey and Selected Countries</i>	236-252

Yazar/Author	Başlık / Title	Sayfa/Page
Erdem ATEŞ ve Sevim DİLEKOĞLU	Türkiye'nin Dış Ticaret Çeşitlendirmesinde Yeni Bir Pazar: Avrasya Ekonomik Birliği <i>A New Market in Turkey's Foreign Trade Diversification: Eurasian Economic Union</i>	253-271
Hüseyin USLU	Relationship between Economic Growth External Debt: Application to Turkey <i>Dış Borç Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Uygulaması</i>	272-294
Ayşenur ŞİMŞEK, Selen AVCI, Burcu ÖZCAN ve Zerrin ALADAĞ	Kuzey Kafkasya Sosyoekonomik Yapısının Kümeleme ve Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Analizi <i>Analysis of the North Caucasus Socioeconomic Structure by Clustering and MCDM Methods</i>	295-310
Mehmet Ali BÜYÜKPARMASIZ ve Yeşim ERMİŞ	İstanbul Çağdaş Sanat Fuarlarına Eklektisizm'in Yansımaları <i>The Reflections of Eclecticism on İstanbul Contemporary Art Fairs</i>	311-335
Sevda EMLAK	İshak Bin Nişaburi'nin Kısas-ı Enbiya Nüshası Tezhipleri Üzerine Bir İnceleme <i>An Investigation of İshak Bin Nişaburi's Kısas-ı Enbiya Transcript of Illumination</i>	336-344
Dursun BOZ, Cengiz DURAN ve Esin UĞURLU	Örgütsel Bağlılığın İş Performansına Etkisi <i>The Effect of Organizational Commitment on Job Performance</i>	345-355
Murat GÜNEY ve Mehmet TURAN	Psikolojik Sözleşme İhlali İle Örgütsel Bağlılık Arasında Örgütsel Güvenin Aracılık Rolü <i>The Mediating Role of Organizational Trust between Psychological Contract Violation and Organizational Commitment</i>	356-374
Feride YILMAZ ve Ayşehan ÇAKICI	Kamu Çalışanlarının Liyakat Sistemi Algısı <i>The Perception of Public Employees on Merit System</i>	375-386
Mustafa Fedai ÇAVUŞ & Mehmet BİÇER	The Effects of Organizational Democracy on Organizational Citizenship Behaviors <i>Örgütsel Demokrasinin Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Üzerindeki Etkileri</i>	387-396
Yağmur KERSE	Müşteri Memnuniyeti ve Müşteri Sadakati Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Meta Analiz Çalışması <i>A Meta-Analysis Study on the Relationship between Customer Satisfaction and Customer Loyalty</i>	397-406
Saniye VATANDAŞ	Gazete Manşetlerinin İnşasında İdeolojik Konumlanışın İzleri: Covid-19 ile İlgili Manşetlerin Söylem Analizi <i>Ideological Differences in the Construction of Newspaper Cuffs: Signal Analysis of Covid-19 Cuffs</i>	407-421
Muhsine SEKMEN ve Ashı YURDİGÜL	Kadın Kimlik Mekân: Sex And The City 2 Filminde Süper Kadın Kimliği <i>Woman Identity and Space: Superwoman Identity in Sex and The City 2</i>	422-436

Yazar/Author	Başlık / Title	Sayfa/Page
Emin YÜREKLİ ve Nevzat TETİK	Muhasebe Meslek Mensuplarının Muhasebe Eğitime Yönelik Görüşlerinin Belirlenmesi: Denizli İlinde Odak Grup Çalışması <i>Determining the Views of Accounting Professionals for Accounting Education: A Focus Group Discussion in Denizli</i>	437-444
Ahmet KÖSTEKÇİ ve Fazlı YILDIZ	Kamu Borç Yönetiminde Etkinliğin Ülkelerin Makroekonomik Performansına Etkisi: OECD Ülkeleri Örneği <i>The Impact of Efficiency in Public Debt Management on Macroeconomic Performance of Countries: The Case of OECD Countries</i>	445-462
Tuğba KORKMAZ HOŞOĞLU ve Durmuş ÜMMET	Huzurevinde Bulunan Yaşlıların Yalnızlık Algısı ve Yaşam Kaliteleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi <i>Investigation of the Relationship between Perception of Loneliness and Quality of Life of the Elderly in Nursing Home</i>	463-475
Ali ERDOĞAN, Mehmet ÖZTAŞ ve Erkan Faruk ŞİRİN	Futbol Taraftarlarının Seyircilik Durumları ile Spor Takımı Evangelizm (eFANGelizm) İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma <i>An Empirical Research on the Correlation between Spectatorship Status of Football Fans and Sport Team Evangelism (eFANGelism)</i>	476-484
Raif ZİLELİ & Mehmet SÖYLER	The Examination of the Relationship between Sprint and Vertical Jump in Soccer Players <i>Futbolcularda Sürat ve Dikey Sıçrama Arasındaki İlişkinin İncelenmesi</i>	485-491
Cemil BOZ, Turgay BİÇER, Kaan SERTER, Koray Emre KARA ve Murat ŞENTUNA	Spor Yöneticilerinin İletişim Beceri Düzeylerinin İşgörenlerin Motivasyonu Üzerine Etkisi <i>The Effect of Sports Managers Communication Skill Levels on Motivation of Employees</i>	492-502
Mehmet ÇETİN	1877-78 Osmanlı – Rus Savaşı Öncesi ve Sonrasında Erzurum Vilayeti'nin İdari ve Sosyo-Ekonomik Durumu <i>The Administrative and Socio-Economic Status of the Province of Erzurum Before and After the Ottoman-Russian War of 1877-78</i>	503-524
Nergiz ÖZKURAL KÖROĞLU ve Sabina SATYMOVA	Ukrayna Ulus İnşasının Yapıtaşları ve Bugüne Yansımaları <i>The Pillars of Nation-Building in Ukraine and Contemporary Issues</i>	525-534
Alpaslan CEYLAN ve Taner AYDIN	Elmalı Kaya Resimleri <i>Elmalı Cave Paintings</i>	535-556
Yavuz GÜNAŞDI ve İshak KÜÇÜKYILDIZ	2019 Yılı Ağrı İli, Eleşkirt İlçesi Yüzey Araştırması ve Bir Değerlendirmesi <i>2019 Year Ağrı Province, Eleşkirt District Survey and Evaluation</i>	557-577
Mehmet ULUTAŞ	Örgütsel Psikolojik Sermaye ve İş Tatmini İlişkisi: Bişkek'teki Yiyecek İçecek İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama <i>The Relationship between Organizational Psychological Capital and Job Satisfaction: An Application on Food and Beverage Businesses in Bishkek</i>	578-590
Çağrı ERDOĞAN ve Said KINGİR	Liminal Evrenin Ardından: Kümülatif Turistik Deneyimler Temelinde Kalıcı Davranışsal Edinimler <i>After the Liminal Stage: The Permanent Behavioral Acquisitions</i>	591-607

Yazar/Author	Başlık / Title	Sayfa/Page
	<i>Based on Cumulative Touristic Experiences</i>	
Erhan KILINÇ, Fatih VAROL ve Rabia SAMUR	Yiyecek İçecek İşletmelerinde Çalışanların Yönetici Koçluk Davranışı Algısının İş Tatmini Üzerindeki Etkisi <i>The Effect of Employees' Perception of Executive Coaching Behavior on Job Satisfaction in Food and Beverage Businesses</i>	608-618
Hasan Önal ŞEYHANLIOĞLU ve Said KINGİR	Ağrı Destinasyonunun Alternatif Turizm Potansiyeline İlişkin Yerel Paydaşların Bakış Açısı <i>Local Stakeholders' Perspective on Alternative Tourism Potential of Ağrı Destination</i>	619-634
Review Paper / Derleme Makalesi		
Volkan DURAN	Curriculum Theory in the Context of Two Cultures <i>İki Kültür Bağlamında Eğitim Programı Teorisi</i>	635-661
Melek AKDOĞAN GEDİK	Küresel Kamusal Mallar: COVID-19 ve Gıda Güvencesi Sorunu <i>Global Public Goods: COVID-19 and Food Security Problem</i>	662-678
Fatma YILDIRIM ve Hasan GÜL	Uluslararası Kalkınma Politikaları ve Kadınların Güçlendirilmesi Üzerine Bir Değerlendirme <i>An Evaluation on International Development Policies and Women Empowerment</i>	679-695
Savaş Onur ŞEN	Hayvanların Acısına Bakmak: Hayvan Foto Muhabirliğine Dair Kavramsal Bir Çerçeve <i>Regarding the Pain of Animals: A Conceptual Framework for Animal Photojournalism</i>	696-706
Ahmet Yavuz ÇAMLI	J. Habermas'ın Rasyonalite Projesinde Zenginleşmenin Doğru Yönetimi <i>The Right Management of Enrichment in J. Habermas' Rationality Project</i>	707-719
Osman ALACAHAN ve Saniye VATANDAŞ	Kamusal-Özel Alan Ayrışmasının İnşa Süreci ve Sosyal Medya <i>Construction Process of Public-Private Space Separation and Social Media</i>	720-733
Marco BOSCHELE	The Limits of Human Rights: International Law and Global Organizations <i>İnsan Haklarının Sınırları: Uluslararası Hukuk ve Küresel Örgütler</i>	734-741
Bakıt MURZARAİMOV ve Mustafa KÖYLÜ	Türkiye'nin Kırgızistan Din Eğitimine Katkıları <i>Turkey's Contributions to Religious Education of Kyrgyzstan</i>	742-756

Daniil Harms'ın *Kocakarı* Öyküsünde Yozlaşma Simgesi Olarak “Rusya Ana”nın Çürüyen Bedeni

Duygu ÖZAKIN¹

Öz

Bu çalışma, Rus avangardının temsilcilerinden Daniil Harms'ın (1905-1942), Rus klasiklerini eleştirel bir yaklaşımla yeniden yorumladığı *Kocakarı* [Срапыха] adlı öyküsünde Sovyet yaşamına uyarlanan tema ve motiflerin bir çözümlemesini sunmayı; böylelikle öykünün sosyo-politik alt metnini karşılaştırmalı yöntemle ortaya koymayı amaçlamaktadır. Daniil Harms, düşünce dünyası ve eylemleri ile 20. yüzyıl Rus edebiyatının sıra dışı simaları arasında yer almış, gerek hikâye, mikro anlatı ve tiyatro oyunlarından oluşan külliyyatının absürt muhtevasından, gerekse Sovyet otoriteleri ile uyumsuzluk içinde geçen öz yaşam öyküsünden ötürü, mensubu olduğu *Gerçek Sanat Topluluğu* OBERIU'nun [ОБЭРИУ] en tanınmış üyelerinden biri olarak öne çıkmıştır. Yazarın 1939 yılında yayımlanan *Kocakarı* adlı öyküsü, Rus klasiklerinden iki başarıyla; A. S. Puşkin'in *Maça Kızı* [Пиковая дама] ve F. M. Dostoyevski'nin *Suç ve Ceza* [Преступление и наказание] adlı eserleri ile metinler arası ilişkiler kurmaktadır. Çalışmada, söz konusu eserlerde yaşanan kadın bedenine atfedilen abject (zillet kaynağı/iğrenç) niteliklerin düşünsel kökleri ortaya konulmuş ve yazarlar tarafından vurgulanmasının altında yatan gerekçeler tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Harms, *Maça Kızı*, *Suç ve Ceza*, Absürt, Toplumsal cinsiyet

The Decaying Body of the “Mother Russia” as the Symbol of Degeneration in Daniil Kharms's *The Old Woman*

Abstract

This work aims to present an analysis of themes and motifs adapted to Soviet life in the story *Kocakarı* [Срапыха], in which Daniil Harms (1905-1942), one of the representatives of the Russian avant-garde, critically reinterprets Russian classics; Thus it reveals the socio-political subtext of the story through comparative method. Daniil Kharms is a marginal figure of 20th century Russian literature with his world of thought and activities. Kharms stands out as one of the most well-known members of the Real Art Society OBERIU [ОБЭРИУ], both because of the absurd content of his oeuvre, micro-narratives and theater plays, and his own life story conflicting with the Soviet authorities. *The Old Woman*, written in 1939, establishes intertextual relationships with two masterpieces from Russian classics; A. S. Pushkin's *Queen of Spades* [Пиковая дама] and F. M. Dostoevsky's *Crime and Punishment* [Преступление и наказание]. The study reveals the intellectual roots of the abject characteristics attributed to the aging female body and discusses the authors' purpose of emphasizing them in the above mentioned literary works.

Key Words: Kharms, *Queen of Spades*, *Crime and Punishment*, Absurd, Gender

Atıf İçin / Please Cite As:

Özakin, D. (2021). Daniil Harms'ın *Kocakarı* öyküsünde yozlaşma simgesi olarak “Rusya Ana”nın çürüyen bedeni. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 1-16.

Geliş Tarihi / Received Date: 09.10.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 26.11.2020

¹ Dr. - Bağımsız Araştırmacı, dozakin@erciyes.edu.tr

 ORCID: 0000-0003-0927-1926

Giriş

Rus kültüründe vatan toprağına, hem eril hem de dişil nitelikler atfedilir. Ancak toprağın verimli ve bereketli doğasıyla ilişkilendirilen dişil yönü *rodina* [РОДИНА] ile *otçizna* [ОТЧИЗНА] kavramı birbirinden ayrılmaktadır. *Otçizna* gibi ata yurdu, atalardan miras kalan toprak anlamını içerimleyen "vatan, yurt" yani *oteçestvo* [ОТЕЧЕСТВО] kavramı, vatanseverlik olgusuna işaret etmektedir. Rus tarihinde, 1812 yılında Napolyon'un ordusuna karşı gerçekleştirilen savunma *Vatan Savaşı* [Отечественная война] ve 1941-1945 yılları arasında II. Dünya Savaşı sırasında yürütülen mücadele *Büyük Vatan Savaşı* [Великая Отечественная война] olarak adlandırılmakta; vatanseverlik *oteçestvo* isminden "ulusal, milli" anlamlarında ve *oteçestvennyy* şeklinde sıfatlaştırılarak kullanılan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Rusya Ana kavramı ve onu inşa eden toplumsal cinsiyet kalıp yargıları üzerine çok sayıda geniş kapsamlı çalışma kaleme alan çağdaş Rus araştırmacı Oleg Ryabov'a göre, *rodina-oteçestvo* karşıtlığı, felsefi metinlere dahi yansıyan bir ayrışmadır. Bu metinlerde *oteçestvo*'nun işaret ettiği ana vatan daha ziyade siyasal ve dolayısıyla kamusal bileşenlerden müteşekkildir, bunlar tarih, siyaset, ideoloji ve rasyonalitedir; buna karşılık *rodina* daha ziyade etnik ve dolayısıyla özel alanla ilişkilendirilir, bunlar ise toprak, doğa, dil, kolektif bilinçdışı ve irrasyonelitedir. Sözgelimi çocuk ana dilinde ilk kelimeleri, halk şarkılarını ve masalları, din ve yaşam derslerini annesinden duyar. Baba ise onu ekonomik ve politik dünya ile tanıştırır. Onu bir işçi, bir vatandaş, bir savaşçı hâline getiren, babadır. Kültürün rasyonel ve irrasyonel içeriği arasındaki ayrım, maternal/paternal farklılıklarla belli oranda örtüşmektedir (Ryabov, 2007, s. 57).

Ana vatan anlamındaki *Rodina-mat'* [РОДИНА-МАТЬ] bir milletin köklerinin bulunduğu toprakları, onların öz yurdunu, "memleketini" ifade etmektedir. Rusların ana yurdunu kişileştiren "Rusya Ana" kavramı, *Matuska Rossija* [Матушка Россия], *Matuska Rus'* [Матушка Русь], *Mat'-Rossija* [Мать-Россия] ve *Rossija-matuska* [Россия-матушка] olmak üzere farklı biçimlerde kullanılmaktadır. Rusya Ana kavrayışının kökeninin, Slav mitolojik tanrıçası Mokoş'a dayandığı düşünülmektedir (Figes, 2009, s. 380). Rusçada *mokrota* [мокрота] sözcüğü "ıslaklık, nem" anlamlarına geldiğinden Mokoş, kadın soyunun başlangıcıyla, doğurganlıkla ve bereketi simgeleyen nemli topraklarla ilişkilendirilmektedir (Öksüz, 2014, s. 90). Başka bir deyişle Mokoş, kadın bedenine atfedilen başlıca ayırt edici ve olumlu niteliklerle donatılmış; bu nedenle vatan toprağı, doğurgan, bereketli ve koruyucu bir ana olarak tasavvur edilmiştir. Ancak cinsiyet ayrımcı bakış açısına göre dişil beden, verimliliğini kaybettiği ölçüde değersizleştirilmektedir. Bu ölçüyü belirleyen başlıca etken ise kadının yaş almasıdır. Erkek egemen düzenin nazarında yaşlanan kadın, hem nesli devam ettirme kabiliyetini, hem de "seyirlik nesne" konumuna indirgenmesine bağlı olarak, çekiciliğini yitirmektedir. Her iki anlayışta da ötekileştirmenin gerekçesini, ilki sağlığa; ikincisi ise görünüme işaret eden iç ve dış bedensel dönüşümler teşkil etmektedir. Bu *misojnist*, başka bir deyişle kadın düşmanı, kadınları hor gören ya da onlara nefret duygularıyla yaklaşan bakış açısının izleri, halk inanışlarından ilham alan eserlerden çağdaş öykülere dek pek çok anlatıda karşımıza çıkmaktadır.

Söz konusu misojnist bakış, bu çalışmada metinler arası ilişkileri dolayısıyla mercek altına alınacak olan üç eserin; *Maça Kızı*, *Suç ve Ceza* ve son olarak *Kocakarı*'nın ana karakterleri tarafından açıkça ortaya konulmaktadır. Karakterlerin tehlikeli birer saplantı hâline getirdikleri tutkuları, onları, kendilerini çevreleyen dünyayı açık yüreklilikle eleştirmeye itmektir. Zira zihinlerinde sadece saplantıları ön plana çıktığından, geriye kalan her şey yaşamın grotesk birer yansıması gibi görünmektedir. *Kocakarı*'da parodisi yapılan çürüme ve kokuşma imgeleri ise Sovyet toplumsal ve siyasal gerçeğinin bireyin yaşamına nüfuz etme yollarını ve dönemin baskıcı atmosferini temsil etmektedir. Ancak bu yolda anlatıcının başvurduğu ilk imgeler, yaşlanan kadın bedeninin "çirkinliğine", kötücüllüğüne ve ölümden sonra hızla kokuşmaya başlamasına ilişkindir.

Kocakarı adlı öyküyü mercek altına alan çalışmaların metodolojik çeşitliliği dikkat çekicidir, bunların bir bölümü eserin İncil'e yönelik göndermeleri üzerine yoğunlaşır ve yazarın biyografisi ile yakın bağlar kurmayı dener. Diğer bir bölümü ise öykünün yergi unsurlarını çözümler. Bugüne dek *Kocakarı*'nın analizinde uygulanabilecek on iki farklı yaklaşım ortaya konulmuştur. Bunlar metinler arası, psikolojik, grotesk, dinî, mitolojik, biyografik, sosyal, felsefi, alegorik, Bahtinci, metafizik ve ironik yaklaşımlardır (akt. Heynonen, 2003, s. 15). Metinler arası yaklaşımı önceleyen bu çalışma, yeri geldikçe yazarın öz yaşam öyküsüne de atıflarda bulunacak ve Rusya Ana'nın çürüyen bedenine vurgu yapmak üzere toplumsal cinsiyet duyarlı okumadan faydalanacaktır.

Daniil Harms'ın Eserlerinde Absürdün İşlevi

Edebiyat tarihinde OBERİU [ОБЭРИУ] adıyla anılan Gerçek Sanat Topluluğu [Объединение реального искусства] 1920'ler ve 1930'larda faaliyet göstermiş olan bir avangart sanat grubudur. Özgün adı Çinari [Чинари] olan grup, 1917 yılında Petrograd'da kurulmuştur. Topluluk, Aleksandr Vvedenskiy, Daniil Harms, Nikolay Oleynikov, Leonid Lipavskiy ve Yakov Druskin'den oluşmaktadır (Ternova, 2014, s. 64). Daha sonra OBERİU adını benimseyen yeni oluşum ise 1926-1927 yıllarında faaliyetlerine başlamıştır. Parer, Gerçek Sanat Topluluğu'nun Rusya'da Gümüş Çağ olarak adlandırılan yüzyıl dönümünde, avangart fenomenin son kuşağı olduğuna dikkat çeker ve topluluğu, genç ozanları bir edebiyat oluşumu altında birleştiren gruplardan biri olarak tanımlar (Parer, 2013, s. 532).

OBERİU üyelerinin Sovyet otoriteleri ile ilişkileri son derece sorunlu olmuştur. Zira yazarın öykü ve yazılarından oluşan bir derlemeyi *Bugün Hiçbir Şey Yazmadım* adıyla Türkçeye kazandıran Erinç'in de ifade ettiği gibi OBERİU, "varlığını yüzyıl başında filizlenen Rus Avangardı'na ve Ekim Devrimi'yle birlikte ona hayal bile edemeyeceği özgürlüğü sağlayan Kültür Devrimi'ne borçlu[dur]" (Erinç, 2018, s.13). Ancak 1920'li yılların sonundan itibaren Sovyet kültür camiasında avangart sanatın; başka bir deyişle öncü, yenilikçi ve deneysel sanat anlayışının reddi söz konusudur. "Eski sanatın proletaryayı tatmin etmediğinin yeterince anlaşılmadığını düşünen OBERİUcular, SSCB tarafından talep edilen 'devrimci sanatçı' anlayışını gülünç bulduklarını ifade eder[ler]" (Ertuğrul, 2019, s. 70). OBERİU üyelerinin eserleri ve gösterileri, proletarya diktatörlüğüne karşı bir protesto olarak damgalanmıştır. İrrasyonel şiirleri ise karşı-devrimci olmakla; "yabancı" insanların ve "sınıf düşmanlarının" şiiri olmakla itham edilmiştir (akt. Ternova, 2014, s. 66-67). Ertuğrul, ilk bakışta Ekim Devrimi'nin yarattığı kültürel koşulların bir ürünü gibi duran bu topluluğun iktidarla çatışma içine girdiği aşamayı, Rus avangardının gerek OBERİU üyelerinin gerekse diğer avangart toplulukların sosyalizmden bağlarını tümüyle koparamaması ya da koparmaya çalıştığı an yok olmasıyla açıklar. Bu dönüşüm, "Ekim Devrimi öncesi ve sonrası iktidara hizmet ettiği düşünüldüğü ölçüde özgür bırakılan Rus avangardını" devrim sonrası kontrol altına alma girişimleriyle ilintilidir (Ertuğrul, 2019, s. 70).

Rus yazar Daniil Harms, OBERİU hareketinin önde gelen ismi olarak kabul edilir (Ternova, 2014, s. 67; Parer, 2013, s. 532). Asıl adı Daniil İvanoviç Yuvaçyov olan Harms, 1924 yılına dek pek çok takma ad kullanmıştır. 1924 yılından itibaren Harms adını kalıcı olarak benimsemiştir. "Bu adı 'cazibe, büyü, çekicilik' anlamındaki Fransızca 'charm' ya da 'zarar' anlamındaki İngilizce 'harm' sözcüklerinden türettiği düşünülmekte ve adıyla kişiliği arasında uyum aranmaktadır" (Parer, 2013, s. 533). Her ne kadar absürt tiyatronun daha sonraki yıllarda başladığı genel kabul görmüş ve Harms'ın ismi absürt kanona çok geç dâhil edilmiş olsa da, yazarın 1928 yılında sahnelenen *Yelizaveta Bam* [Елизавета Бам] adlı oyunu, absürt tiyatronun ilk örneklerinden biridir. "Absürt" ya da "uyumsuz" tiyatronun II. Dünya Savaşı sonrasında ağır ve ümitsiz koşullarında ortaya çıktığı kabul edilir. Kaos atmosferinin ortasında kalan toplumlar, yeni yüzyılın getireceği refahı beklerken yıkımla karşılaşmış, beklentilerinin aksine kendilerini anlamsız, saçma ve sonsuz bir şiddet sarmalının içinde çarpınırken bulmuşlardır. Samuel Beckett, Eugene Ionesco, Jean Tardieu gibi yazarlar, absürt tiyatronun kurucuları arasında sayılır. Özellikle Beckett tarafından kaleme alınan *Godot'yu Beklerken* [Waiting for Godot] adlı oyun, bu akımın en çok sahnelenen eserlerinden biri olmuş ve çağımızda da güncelliğini yitirmemiştir. İşte politik yönü bu denli kuvvetli metinler kaleme alan ve katıldığı her gösteri birer eylem niteliği taşıyan Harms, 1931 ve 1941 yıllarında iki defa tutuklanmış, resmî edebiyat anlayışına ters düşen eserlerinin anti-Sovyet faaliyet olarak damgalanmasından ötürü Sovyetler Birliği'nde uygulanan acımasız tasfiye yöntemlerinden payını almıştır. Yaşamının son yıllarında akıl sağlığının yerinde olmadığı ve toplum açısından tehlike arz ettiği gerekçeleriyle özgürlüğü elinden alınmıştır. "1960'lı yıllarda bazı belgelerle Harms'ın Peterburg Krestı Hapishanesi'nin akıl hastalıkları bölümünde açlıktan öldüğü kesin olarak açıklan[mıştır]" (Parer, 2013, s. 545). Harms, eserlerindeki güçlü siyasal alt metin dolayısıyla devrime ihanetle suçlanmış ve yapıtlarına yansıttığı akıl dışı sosyo-politik atmosferin bir kurbanına dönüşmüştür.

Kocakarı'nın İlham Kaynaklarında Olay Örgüsü: Maça Kızı ve Suç ve Ceza

İlk kez 1939 yılında yayımlanan *Kocakarı* adlı öykünün, Rus klasiklerinden iki başyapıtla; A. S. Puşkin'in *Maça Kızı* ve F. M. Dostoyevski'nin *Suç ve Ceza* adlı eserleri ile metinler arası ilişkiler kurması nedeniyle bu bölümde öncelikle, gerek Dostoyevski'ye gerekse Harms'a ilham veren bir Rus edebiyatı klasiği olan *Maça Kızı*'nin olay örgüsü ve başlıca motifleri, daha sonra Harms'ın absürt öyküsüne giden yolda bir aracı işlevi gören *Suç ve Ceza*'nın Puşkin'den esinlenen muhtevası okura tanıtılacaktır.

Maça Kızı

Puşkin'in *Maça Kızı* adlı öyküsü ilk kez 1934 yılında okurla buluşmuştur. Öykü, "Maça kızı gizemli bir felaket habercisidir. -En yeni fal kitabından-" (Puşkin, 2001, s. 101) epigrafiyla açılır. Yazar, hikâyenin tekinsiz olay örgüsüne bu epigrafla gönderme yaptığı gibi, 19. yüzyıl Rusya'sında toplumun geniş kesimleri tarafından ilgi gören mistik temaların yükselişine ve yaygınlığına da dikkat çeker. Günal'ın da ifade ettiği gibi 19. yüzyılın ikinci çeyreği, Rus edebiyatında akıldışı öğelerin en fazla önem kazandığı dönem olmuş, 1930'lu yıllarda "Rus aydınlarıyla soyluları arasında akıl dışı güçlerin varlığına, ruh çağırılmaya, rüyalara ve fallara" büyük ilgi duyulmuş, kadercilik ve önsezi gibi inanışlar da edebî eserlerin başat temaları arasında yer almıştır (Güenal, 1995, s. 111).

Öykü, Alman asıllı Hermann'ın tehlikeli bir saplantı hâlini alan kumar tutkusunu konu edinmektedir. Hermann, her gece kumar oyunlarını bir seyirci sıfatıyla ve büyük bir ilgiyle izler. Gün ağarınca dek masadan ayrılmaz ancak parasını kaybetme riskini göze alamadığı için asla oyuna dâhil olmaz. Zira Hermann, Alman kökleri dolayısıyla rasyonel bir bakış açısına sahiptir ve maddi gelirini kumar masasında kaybetmeyi anlamsız bulmaktadır. "Hermann Almandır, bu yüzden de hesabını bilir" (Puşkin, 2001, s. 102).

Bir gece davet sahibi Narumov'un salonunda oyun izlerken, seksen yedi yaşındaki büyük anne Kontes Anna Fedotovna'nın sıra dışı hikâyesine kulak misafiri olur. Rivayete göre yaşlı kadın, St. Germain adlı gizemli bir adamdan oyunu kazanmanın sırrını öğrenerek yüklü borcunu ödemiş, o günden sonra bir daha kumara elini sürmemiştir. "Hakkında bir sürü inanılmaz şey anlatılan Kont St. Germain'in adını işitmişsinizdir. Bu adamın, kendisine Gezgin Yahudi süsü verdiğini, kendisini yaşam iksiri, kimya taşı gibi şeylerin bulucusu olarak gösterdiğini bilirsiniz. [...] her birimizin sahip olmak için çok şey feda edebileceğimiz sırrını büyük anneme açmış..." (Puşkin, 2001, s. 103-4).

Kont St. Germain ile buluşmasının ardından büyükanne, üst üste kazanacak üç kartın gizemli bilgisine sahip olur. Bu rivayeti işiten Hermann, yaşı hayli ilerleyen kadın ölmeden önce büyük sırrı öğrenmek üzere harekete geçer. Yaşamı boyunca akılcı davranan ve güçlü tutkularına gem vuran Hermann, sihirli kartlara ilişkin gizli bilginin peşine düşer.

Kontes seksen yedi yaşındadır, ilerleyen yaşına karşın giyimine kuşamına özen göstermekte, davetlere katılmakta, etrafında emirlerini hızla yerine getiren genç odalıkları ile konforlu bir yaşam sürdürmektedir. Gençliğinde eşine karşı oldukça soğuk ve sert bir kadın olduğu, evlilik yaşamında baskın bir karakter sergilediği vurgulanan kontes, himayesine aldığı genç Lizaveta İvanovna'nın yaşam sevincine her fırsatta mani olmaktadır. Kontesin anlamsız soruları, bitmeyen talepleri genç kızın hareketlerini kısıtladığı gibi; evdeki diğer çalışanların sorumsuzluğu da onun sırtına fazladan yük bindirmektedir. "Sofada ve kızlar odasında oturan çok sayıda hizmetçileri, bu ölmekte olan kocakarıyı durmadan tırtıklayarak ve istedikleri gibi yaşayarak semirip yaşlanmaktaydılar. Lizaveta İvanovna, evin çilekeşiydi" (Puşkin, 2001, s. 110). Hermann'ın kartların şifresine ulaşmak için kullanacağı aracı, Lizaveta olur. Zira "ona küçük bir kapital bırakarak ölen Ruslaşmış bir Alman oğlu" (Puşkin, 2001, s. 112) olarak tarif edilen Hermann, amacına ulaşmak uğruna aşık taklidi yapmayı göze alır. Hermann, parasının faizine dokunmayan, maaşıyla geçinen, geçici heveslere kapılmayan, aşırı tutumlu ve irade sahibi bir adam olarak resmedilir.

"Örneğin, kumara aşırı bir düşkünlüğü vardı ama kendi sözleriyle, durumun daha çok kazanmak ümidiyle kendisine gerekli olanı gözden çıkarmaya izin vermediği kanısında olduğu için elini hiçbir zaman iskambil kâğıtlarına sürmez, buna karşılık sabahlara kadar kumar masalarının arkasında oturarak hummalı bir heyecan içinde oyunun gidişini izlerdi" (Puşkin, 2001, s. 112).

Hermann, yaşam yolunda benimsediği üç güvenilir kartını "tutumluluk, ölçülülük ve çalışkanlık" (Puşkin, 2001, s. 113) olarak tanımlar, bu nedenle gizemli bilgiyi öğrenerek refaha erişmenin en doğal hakkı olduğunu düşünür. Güvenini kazandığı Lizaveta'dan Kontes'in odasına giden yolu öğrenen Hermann, yaşlı kadının bir baloya katılacağı gece eve gizlice girer ve onun dönüşünü bekler. Kontes odasına girdiğinde, ona üç güvenli kartın bilgisini öğrenmek üzere geldiğini açıkça söyler. Ne tatlı dille, ne de tehditle isteğine ulaşabilen Hermann, son çare olarak cebinden bir silah çıkarır. Silahın içi boş olduğu hâlde kontes, korkudan ölür. Bu gecenin ardından Hermann'ın vicdan muhasebesi başlar, iç sesini bir türlü susturamaz. "Dindar bir adam olmamakla birlikte, bir yığın kör inanca sahipti. Ölü kontesin, ona bir kötülük yapabileceğine inanıyordu. Bu bakımdan, kendisini bağışlatmak için cenaze törenine katılmaya karar verdi" (Puşkin, 2001, s. 125).

Tören esnasında Hermann, merhumenin kendisine göz kırparak alaycı bir tavırla baktığı sanısına kapılır, ayağı takılan ve yere kapaklanan Alman, “kederli törenin görkemliliğini” birkaç dakikalığına ihlâl eder. Gecenin sonunda Hermann evine döndüğünde, yabancı ayak sesleri işitir, beyaz giysiler içinde bir kadın karşısında belirir. Gelen kişi, kontesin ta kendisidir. “Dileğini yerine getirmem emredildi. Arka arkaya kazanacak olan üç kart; üçlü, yedili ve bey’dir. Fakat bir günde sadece tek bir kart sürecek, ondan sonra da ömrünün sonuna kadar kumar oynamayacaksın” (Puşkin, 2001, s. 127).

Rüya mı, yoksa gerçek mi olduğunu çözemediği bu gecenin ardından “üçlü, yedili, bey” formülü Hermann’ın tüm yaşamını ele geçirir. Attığı her adımda zihninde tek yankılanan şey oyunda kazanmasını sağlayacak kartların gizemli şifresidir. Hermann, zengin kumarbazların Moskova’da, Çekalinski önderliğinde kurdukları dernekten haberdar olur, onun Petersburg’a gelişi sonrasında düzenlediği ve oldukça rağbet gören partilerinden birine katılır. Yüklü bir miktar para koyarak oyuna girer. Üçlü ve yedili sayesinde, iki akşam üst üste kazanır. Üçüncü akşam, bu adamın kim olduğunu öğrenmek isteyen meraklılar güruhu da partiye katılır. “Çekalinski elleri titreyerek kartları açtı. Sağa kız, sola bey düştü. Hermann: -Bey kazandı! diyerek kartını açtı. Çekalinski nazik bir tavırla: -Kızınız kaybetti, dedi. Hermann titredi. Önünde bey yerine bir maça kızı duruyordu gerçekten de” (Puşkin, 2001, s. 131-132). Hermann, bu kez de maça kızının kendisine göz kırptığı sanısına kapılır, dehşet içinde “Kocakarı!” diye haykırır. Üzüntüden sağlığını kaybeden Hermann, akıl hastanesine yatırılır. Hastanedeki günlerini “Üçlü, yedili, bey! Üçlü, yedili, kız!..” diye sayıklayarak geçirmeye başlar.

Suç ve Ceza

Farklı ekollerden eleştirmenlerin ve araştırmacıların da ifade ettiği gibi *Suç ve Ceza*, Puşkin’in *Maça Kızı*’nın başat motiflerini Dostoyevski gerçekçiliğine özgü bir tarzda, anlatı kahramanının maksatlı olarak sanrı ve gerçek arasındaki gri bölgede bırakılan imgelemi aracılığıyla yeniden yorumlamıştır. Rus düşünür ve edebiyat teorisyeni Mihail Bahtin, Dostoyevski’nin eserlerinde Poe gibi Gotik, Hoffmann gibi fantastik yazarların, Puşkin’in karnavallaşmış yapıtlarının ve bunlar arasında *Maça Kızı*’nın güçlü bir etki bıraktığından söz eder (Bahtin, 2002, s. 179). *Rus Edebiyatında Puşkin Gerçekçiliği* adlı kitabında Behramoğlu ise bu fantastik öykünün kahramanı Hermann’ın, *Suç ve Ceza*’nın kahramanı Raskolnikov’un prototipi olduğunu ifade eder; Dostoyevski’nin tanımlamasıyla "bir Napolyon profili ve bir iblis ruhu"na sahip bu "muazzam kişilik" in “modern zamanlar Petersburg’unun bir kahramanı” olduğuna dikkat çeker (Behramoğlu, 2001, s. 209).

Suç ve Ceza, maddi güçlükler nedeniyle öğrenimini yarıda bırakmak zorunda kalan Raskolnikov adlı genç hukuk öğrencisinin zihinsel ve manevi çelişkilerini anlatır. Kendini Napolyon gibi liderlerle kıyaslayan Raskolnikov, üstün yetenekleriyle kalabalıklardan ayrılan seçilmiş insanların “toplum yararına” işledikleri cinayetlerin suç kapsamına girip girmediği üzerine tefekküre dalar. Raskolnikov’un söz konusu düşüncelerini tartıştığı bir makalesi de yayımlanır. Kısıtlı bir meblağ karşılığında yarı değerli eşyalarını rehin bıraktığı yaşlı tefeci kadını öldürüp, tüm kaynaklarını ele geçirmeyi ve sefaletten kurtulmayı planlar. Cinayet gerçekleşir, ancak cinayete tanık olduğu gerekçesiyle, hiç hesapta yokken, yaşlı kadının kız kardeşi Lizavetta’yı da öldürmek zorunda kalır. Şüpheliler arasında yer almasına karşın Raskolnikov, uzun zaman adaletten kaçmayı başarır. Nihayet meyhanede tanıştığı bir alkoliğin fuhuş yaparak ailesini geçindiren kızı Sonya’nın dinî telkinleri doğrultusunda suçunu itiraf eder ve cezasını çekmek üzere Sibirya’ya sürgün edilir. Bir tanrıtanımaz olan Raskolnikov, kendisini yalnız bırakmayan Sonya’nın etkisiyle İncil’den pasajlar okumaya başlar.

Suç ve Ceza’nın yukarıda kısaca özetlenen olay örgüsü, eserin farklı okumalara imkân tanyan çok katmanlı yapısını aktarmak konusunda derinliksiz kalacaktır. Yazıldığı günden bu yana eser, psikolojiden suç sosyolojisine, felsefeden teolojiye farklı disiplinlerin perspektifinden sayısız incelemeye konu olmuştur. Romanın çalışmayı ilgilendiren bölümü, onun *Maça Kızı* ile kurduğu ve *Kocakarı*’nın onunla kurduğu metinler arası ilişkiler doğrultusunda, ana karakterin yaşlı kadın figürü düşmanlaştırması, onun ölümüne yol açması, kadının fantastik ya da sanrı niteliğinde bir hayalet kimliğine bürünüp ona musallat olması ve yaşlı kadının bedensel özellikleri nedeniyle bir zillet odağı olarak tasvir edilmesidir. *Suç ve Ceza*’nın ilgili bölümlerindeki düşünceler, Harms’ın *Kocakarı* adlı öyküsünde Puşkin ve Dostoyevski’ye yaptığı göndermeler doğrultusunda tartışılacaktır.

Kocakarı'da Puşkin ve Dostoyevski İzleri: Yaşlanan Kadın Bedeni, Kokuşma ve İğrenme

Daniil Harms'ın *Kocakarı* adlı eseri, öykü kahramanının yaşamına ansızın giren ve giderek bu yaşamı kâbusa çeviren gizemli bir yaşlı kadının ekseninde kurgulanmıştır. Öykünün aynı zamanda anlatıcısı olan ana karakteri, evinin bahçesinde yabancı ve yaşlı bir kadınla karşılaşır. Aralarında, akrep ve yelkovanı bulunmayan bir kadranın saat kaçı gösterdiği üzerine gelişen diyalog, ikilinin ilk konuşması olur. Gizemli kocakarı, boş kadranı okuyabilmektedir. Bu tuhaf karşılaşma, anlatıcıyı rahatsız etmiş, gün boyu aklını kurcalamıştır. Ansızın kapı çalınır. Davetsiz misafir, sabah bahçede saatiyle bekleyen kocakarıdır. Yaşlı kadın, kendisini içeri davet etmekte mütereddit davranan anlatıcıya anlamsız emirler yağdırmaya başlar:

“Kapıyı kapa ve arkandan kitle,’ diyor bana kocakarı. Kapıyı kapatıp arkadan kilitliyorum. ‘Diz çok,’ diyor kocakarı. Ben de diz çöküyorum. O an içinde bulunduğum durumun saçmalığını idrak ediyorum. Neden bir kocakarının önünde diz çökmüş duruyorum? [...] ‘Şimdi karnının üzerine yatıp yüzünü yere dönmelisin.’ Der demez de emrini yerine getiriyorum” (Harms, 2018, s. 82-83).

Belonogova'ya göre kahramanın üzerinde giderek anlaşılmaz bir güç kazanan yaşlı kadın, akrep ve yelkovanı olmayan saatiyle olağan seyrinde akıp gidemeyen durmuş zamanın ve ölümün bir sembolüdür. Bu nedenle yaşlı kadın, kahramanın hayatını altüst eder ve tamamlamaya çalıştığı metni yazmasını dahi engelleyerek yaratıcılığının önüne set çeker (Belonogova, 2019, s. 159). Bu özellikleriyle kocakarı, yurttaşlarını salt rasyonalite adına insan unsurunu hiçe sayan kanun ve yönetmeliklerle idare etmeye çalışan, onların tutarsız ve sonsuz emirlere itaat etmesini bekleyen, üstelik sanatsal yaratıcılığı dahi partinin ilkeleri doğrultusunda tek tipleştirilmeye çalışan Sovyet totalitarizminin simgesine dönüşür.

Anlatıcı yerden kalkmaya çalışırken, kocakarının pencerenin kenarındaki koltuğa geçip oturduğunu fark eder. Kadının başı göğsüne düştüğünden, onun uykuya dalmış olabileceğini düşünür. Yanına gidip evini terk etmesini rica eder. Ancak kocakarı çoktan ölmüştür: “Kocakarı kıpırdamıyor. Eğilip kocakarının yüzüne bakıyorum. Ağzı aralık, alt çenesi de sanki yerinden çıkmış sallanıyor. Birden kocakarının öldüğünü anlıyorum. İçimi korkunç bir sıkıntı kaplıyor. Neden benim odamda öldü ki sanki?” (Harms, 2018, s. 83).

Anlatıcının bu bölümünden itibaren ana karakter, gördüklerinin gerçekliğinden şüphe etmeye başlar. Bazen tüm olup bitenin bir rüyadan ibaret olduğuna kanaat getirir, zira kocakarı koltuğu terk etmiştir. Daha sonra kocakarı yeniden ortaya çıkmış, ölü bedeniyle boylu boyunca yere uzanmıştır. Absürt bir eser olması dolayısıyla *Kocakarı*'da olaylar hızlı ve kopuk bir dizilim içerisinde gelişir. Anlatıcı, açlığını bastırmak için fırına uğrar. Sırada beklerken genç ve çekici bir kadınla tanışır. Evdeki ceset zihnini rahat bırakmadığı için, genç ve güzel kadınla dilediği gibi vakit geçiremeden eve döner. Dairesine, kocakarının bir sanrıdan ibaret olabileceği ve belki de ortada gerçek bir ceset bile bulunmadığı beklentisiyle girer ancak kocakarının ölü bedeni bıraktığı gibidir. Üstelik, sürünerek kendisine doğru ilerlemektedir. Korkuyla dairesinden çıkan anlatıcı, geri döndüğünde kadının hareketsiz bir şekilde yatmakta olduğunu görür. Bir an, kocakarının titrediği sanrısına kapılır. Başının belaya girmemesi için ondan kurtulmaya karar verir. Kocakarıyı bir bavulun içine yerleştirir. Yaptığı plana göre, kocakarıyı bataklığın derinliklerine gönderecektir. Tramvayın camından, fırında tanıştığı kadını görür, ancak cesedi yok etmesi gerektiği için yine peşinden gidemez. İstasyona varan anlatıcı, trende bir süreliğine bavulunu bırakıp lavaboya girer. Geri döndüğünde kocakarının cesedini tikiştirdiği bavul ortadan kaybolmuştur.² Bavulun çalındığını fark eden kahraman, cinayetle suçlanacağını düşünmeye başlar. Eser, yazarın dinî bir göndermenin ardından işitilen müstehzi sesiyle son bulur: “Etrafıma bakıyorum. Kimse beni görmüyor. Hafif bir ürperti sırtımı yalıyor. Başımı önüme eğip hafifçe ‘Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adına, şimdi, geçmişte ve yüzyıllar boyunca. Amin,’ diyorum. *** Burada, zaten haddinden fazla uzadığımı varsayıp, geçici olarak yazıyı sonlandırıyorum” (Harms, 2018, s. 107). Eserin kapanışı, *Suç ve Ceza*'da Raskolnikov'un tanrıya yakınlaşmasının anlatıldığı final bölümünün bir parodisidir.

Daniil Harms'ın ilk satırından finaline dek absürt motiflerle kurguladığı öyküsü, *Maça Kızı* ve *Suç ve Ceza*'ya açık göndermelerle bezenmiş; yazar, bu iki Rus klasiğinin en önemli ortak figürleri olan yaşlı kadın ve katil karakterlerini yeniden yorumlamıştır. *Kocakarı*'nın söz konusu iki eserle kurduğu metinler arası ilişkiler üzerine çok sayıda inceleme kaleme alınmıştır (Yovanoviç, 1981; Cassedy, 1984; Giaquntia, 1991; Heynonen, 2003; Zıryanova, 2008). Ancak bir hedefe ulaşmaya çalışırken uyguladıkları plan neticesinde

² Bazı araştırmacılar, yaşlı kadının varlığıyla yaşamı altüst olan kahramanın duygu ve eylemlerini, insan bedenini, günahın aşağılık bir eyleyi olarak kabul eden geleneksel Hristiyan inancıyla ilişkilendirerek, yaşayanların, ölü bedenlere yönelik besledikleri doğal korkuya ve nefrete iç içe geçen tiksintiye odaklanırlar. Bu nedenle öykünün sonunda cesedin bulunduğu valizin kaybolması, kahramanın ruhunun, günahkâr bedenin yükünden kurtulması ve tanrıya giden yolun açılması olarak okunur (Zıryanova, 2008, s. 13).

yaşlı kadınlara zarar veren Hermann ve Raskolnikov'un aksine Harms'ın kahramanı, kendini istemsizce dâhil olduğu bir kâbusun içinde bulmuş ve faili olmadığı bir cinayeti üstlenmek zorunda kalmıştır (Giaquntia, 1991, s. 133).

Harms'ın fikir dünyası ve üslubu doğrutusunda, anlatıcının kuralsız düşünce akışı, kurgunun absürt özelliklerini pekiştirir. Böylece yazarın uzun öyküsü, öncüllerinin işlediği kötücül yaşlı kadın motifinin gerek hayatta iken, gerekse ölümünün ardından yarattığı huzursuzluğu, manevi içsel tartışmalardan ayırıştırarak sunar. Bu süreçte bir cesedin kokuşmakta olan bedeni, anlatı unsurlarından biri hâline gelmiş, âdeta bağımsız bir karaktere dönüşmüştür. 1939 tarihli *Kocakarı'nın*, *Maça Kızı* ve *Suç ve Ceza* gibi klasiklerden alarak yeniden ve absürt bir yaklaşımla yorumladığı tema, motif ve simgeleri iki grupta incelemek mümkündür. İlk grupta yaşlı kadın bedeninin “iğrenç” (beden teorilerinde başvuru terimle “abject”) olduğunu ileri süren ifadeler ve ikinci grupta, anlatı tekniklerinin geliştirilmesine imkân veren simgeler yer alır.

Yaşlanan Bedene İlişkin Simgeler

Abject kavramı “iğrenç, adi, sefil, aşağılık, rezil” gibi bir dizi olumsuz anlam taşır. Abject, beden teorilerinde hem fiziksel; hem de siyasal, toplumsal ve dönemsel bakımdan dışlanmış bireyleri ya da olguları ifade eden bir terimdir. Önce Fransız düşünür ve sosyolog Georges Bataille, daha sonra Bulgar asıllı Fransız kuramcı Julia Kristeva tarafından kapsamlı biçimde ele alınan kavram, beden teorilerinde önemli bir yere sahip olup toplumdaki dışlanmış/ötekileştirilmiş bireyleri ve yaşamın olağan seyrinden abjeksiyon (iğrençleştirme ve hor görme) yoluyla dışlanan şeyleri ifade eder (Özakın, 2020, s. 3760). Abject'in göndermede bulunduğu sağlığını, formunu, canlılığını, diriliğini yitirme, çürümeye yüz tutma, mide bulandırma, iğrenme duygusunu harekete geçirme gibi özelliklerin, kimi zaman yaşlı bedenlere atfedilmesi, abjeksiyon ve yaşlılık olguları arasında kurulan ilişkiyi gün yüzüne çıkarmaktadır. Gilleard ve Higgs, çürüme, hastalık ve kirlenme süreçlerine atıfta bulunan abject kavramını, zillet nesnesi olarak algılanan yaşlı bedenine uyarlarlar. Yaşlanma, yaşlılık ve abjeksiyon arasındaki ilişkiye dikkat çeken araştırmacılar, yaşlılığın kaçınılması gereken bir iğrençlik durumu olarak inşa edildiğini hatırlatırlar (Gilleard ve Higgs, 2011, s. 135-138). Nitekim yaşlılara ilişkin stereotipler, onların ölüme yakın, kırıksık, buruşuk, tutucu ve cimri olduklarına ilişkin önyargılarla, bir dizi olumsuz kavram ekseninde şekillenmiştir. İncelenen eserlerde ise tüm bu özellikler, ilerleyen yaş ve alışkanlıklarıyla yakın çevresini ve hatta toplumsal yaşamı tesiri altına alan kötücül yaşlı kadınlara atfedilmiştir.

Yaşlanma ve ölüme yaklaşma simgeleri

Üç eserin yaşlı kadın figürlerini ele alış tarzı kronolojik olarak incelendiğinde, *Maça Kızı*'nda yaşlı kontesin okura tanıtıldığı sahneden itibaren eleştirel ifadelerle betimlendiği görülmektedir. Bu ifadeler, daha ziyade onun ilerleyen yaşı ile kendisine gösterdiği özen arasında bir tezatlık duygusu uyandırmaya yöneliktir:

“Yaşlı kontes, [t]uvalet odasında, aynanın karşısında oturuyordu. Üç odalık kız vardı çevresinde. Birisi allık şişesini, öteki firkete kutusunu, üçüncüsü de ateş kırmızısı renginde şeritlerle kaplı hotozu tutmaktaydı. Çoktan solmuş olan güzelliği konusunda kontesin en ufak bir iddiası yoktu ama yine de bütün gençlik alışkanlıklarını sürdürür; 1770 yıllarının modasını titizlikle izler ve tıpkı altmış yıl öncesi gibi, uzun uzun, özene bezene giyinirdi” (Puşkin, 2001, s. 106).

Puşkin ve Dostoyevski'nin eserlerinde yaşlı kadınların sahip oldukları maddi gelir kaynaklarının, genç nesillere devredilmesi gerektiğini düşünen yeni kuşağa mensup insanların görüşleri dikkat çekmektedir. Farklı toplumsal tabakalardan gelen insanların her biri, yaşı hayli ilerlemiş kadınlara birer yaşayan ölü gözüyle bakmakta ve onların paraya ihtiyacı olmadığı düşüncesini hararetle savunmaktadır. Bu nedenle Hermann, yaşlı kontesin mirasını kendisi gibi tutumlu ve rasyonel birine bırakması gerektiğine dair kuvvetli bir inanç duymaktadır.

“-Açın sırrınızı! Gizlemekle ne geçecek elinize?.. Belki bu sır, korkunç bir günah, sonsuz bir lanet, şeytani bir antlaşma taşıyordur yedeğinde... Düşünün ki siz yaşlısınız, uzun süre yaşayacak değilsiniz... [...] Tek bir sözcük çıkmıyordu yaşlı kadının ağzından. Hermann kalktı. Dişlerini sıkarak: -İhtiyar cadalo! dedi. Seni nasıl konuşturacağımı bilirim ben” (Puşkin, 2001, s. 120).

Suç ve Ceza'da işlediği cinayetin ardından Raskolnikov “kocakarıların, âdetleri olduğu üzere kasalarını karyolaların altına sakladıklarını bildiği için” kadının yatak odasına yönelir. Bu ifadede, yaşlı kadınların tutumluluğu önceleyen harcama alışkanlıklarına karşı, onları “yaşları gereği” cimri olmakla suçlayan

aşağılayıcı bir yaklaşım dikkat çekmektedir. Zira pasiflik ve yetersizlik gibi cimrilik de, yaşlılara karşı oluşturulan çeşitli sosyal damgalar arasında sayılmaktadır (Timurturkan ve Demez, 2018, s. 449). Alman sosyolojisinin kurucularından Georg Simmel'e göre bir toplumsal tip olarak cimri, özünde iktidar arzusunun biçimlerinden birine kapılmış kişidir. Mutluluğu paranın kendisine sahip olmakta bulan cimri, onunla elde edip keyfini çıkarabileceği nesnelere ilgilenmeyen kişidir. Bu nedenle söz konusu birikimden aldığı güç hissini, onu kullanarak erişebileceği nesnelere verdiği histen daha derin, daha değerli görmektedir (Simmel, 2009, s. 179). İktidar hırsı dolayısıyla cimri, parayı kullanarak edineceği doyumdan yoksun kalır. Raskolnikov ve akranlarının gözünde yaşlı kadın, dolaşıma girmeyen birikmiş parası nedeniyle sadece kendisini değil, gençleri de söz konusu yaşam deneyiminden mahrum bırakmaktadır. Raskolnikov'un cinayet fikrini eyleme geçirmeden önce kulak misafiri olduğu bir sohbet, tüm gençlerin tefeci Alyona İvanovna'ya karşı bilendiğini göstermektedir. Onların gözünde yaşlılar, gençlerin hayatlarını çalmakta, üstelik yaşamı zorlaştırmaktadırlar. "İnan olsun ki, en küçük bir vicdan azabı çekmeden ben şu melun kocakarıyı öldürür ve soyarım. [...] budala, anlamsız, önemsiz, ters, hastalıklı, kimseye yararı olmayan, tam tersine herkese zararı dokunan, niçin yaşadığını kendisi de bilmeyen, yarın nasıl olsa kendiliğinden ölecek bir kocakarı" (Dostoyevski, 2005, s. 100-111).

Dostoyevski'nin öğrenci kahramanı gibi *Maça Kızı*'nin duyursuz tiplmeleri de, kontesin zaten ölümün eşliğine geldiği düşüncesine sınırlar. Yaşlı kontesin cenaze merasiminde gözyaşı dökmek samimiyezsizlik göstergesi olacağından hiç kimse ağlamaz. "Kontes o kadar yaşlıydı ki, ölümü kimseyi üzmedi. Zaten akrabaları çoktandır ölü sayıyorlardı onu" (Puşkin, 2001, s. 126).

Suç ve Ceza'da yaşlı kadının katli ve mirasının dağıtılması, âdeta bir ülkü hâline getirilmiştir. Ancak bu boş konuşmalara konu olan eylemi kimsenin gerçekleştirmeye niyeti yoktur. Bu nedenle akıl sağlığından şüphe duyulan, monomani ile mücadele eden ve Napolyonvâri eylemlere özenen Raskolnikov karakteri devreye girer. Ancak onu eyleme götüren yolda kulak misafiri olduğu sohbet, harekete geçmesine vesile olan asıl kıvılcımdır. "Kocakarıyı öldür, parasını al, sonra da bu parayı bütün insanlığın, herkesin yararına harca!.. [...] Hem sosyal dengede bu veremli, bu aptal, bu huysuz kocakarının hayatının ne değeri olabilir? Herhâlde, bir bitin, bir hamam böceğinin hayatından daha değerli olmasa gerek..." (Dostoyevski, 2005, s. 111).

Dönemin yükselen rasyonalizm arayışları çerçevesinde, toplumun yoksul ya da yaşlı üyelerinin hayatı, "yaşanmaya değer" olmaktan çıkarılmıştır. Dolayısıyla bu satırlar, nüfusun ve ekonominin dengesi adına insan yaşamını ikinci plana iten yeni model, akım ve politikalara yönelik bir eleştiri taşımaktadır.

Kötülük simgeleri

Yaşlı kadınların kötü tabiatlı olduklarına ve bu gerekçeyle öldürülmeyi hak ettiklerine ilişkin bazı betimlemeler, her üç eserde karakterlerin bakış açısından aktarılır. *Maça Kızı*'nda Hermann her ne kadar silahını ateşlemediyse de, kadın korkudan, yani Hermann'ın tehditleri neticesinde ölür. Katil her durumda Hermann'dır. Hermann kendisine bahaneler üretmek için yaşlılık ve yaşamın beyhudeliği arasında olduğu gibi; yaşlılık ve kötücüllük arasında da yakın bağlar kurar. Kontesin ilerleyen yaşı ve alışkanlıklarının, genç hemcinslerinin yaşamına bir gölge gibi düştüğü ve "bu ölmekte olan kocakarı"nın (Puşkin, 2001, s. 110) etrafındaki insanlar tarafından maddi açıdan sömürüldüğü vurgulanır. Ayrıca kontesin varlığı, ihtişamlı salonların ahenkli atmosferini bozan eğreti bir imge olarak yansıtılır:

"Kötü ruhlu bir insan değildi kuşkusuz. Fakat sosyetenin şımarttığı bir kadın olarak başına buyruk; sevgileri geçmişte kalan, bugüne yabancı bütün yaşlı insanlar gibi de pinti, en soğuk cinsinden bencil bir kimseydi. Yüksek sosyetenin bütün boş kaygılarına o da katılır, balolar için tasalanır, balo gecelerinde de allıklanmış, eski moda giyinmiş olarak, balo salonunun biçimsiz, gereksiz bir süsü gibi bir köşede otururdu" (Puşkin, 2001, s. 110).

Kontesin yaşlılığı, onun kolaylıkla sevgisiz, demode, pinti, bugüne yabancı ve bencil olarak damgalanmasına yol açmaktadır. *Suç ve Ceza*'da ise anne arketipinin yaşlı, kötücül ve pinti bir kadını da kapsamına alan çeşitli görünümleri yer alır. Bunlar arasında şefkatli anne ya da azize gibi olumlu yansımaların yanında, cadı gibi kötücül yansımalar da vardır. Cadı imgesi, Raskolnikov'da "dayanılmaz bir tiksinti" uyandıran tefeci Alyona ile ilişkilendirilir (Jarkova ve Toksabayeva, 2015, s. 17). *Suç ve Ceza*'da tefeci kadından borç alan öğrenciler, onu bir cadıya benzetirler, yaşlılığından ve huysuzluğundan dem vururlar. Gençlerin gözünde Alyona İvanovna, özünde her zaman rehin karşılığı borç verecek kadar iyi; ancak onu bir cadı olarak tanımlamaya yetecek kadar tekinsiz bir kadındır.

“Yalnız korkunç bir cadı.’ Öğrenci onun ne kadar kötü huylu, ne kadar ters bir kadın olduğunu, borcunu ödemekte bir gün geciken bir borçlunun, rehine koyduğu eşyasına nasıl kaybolmuş gözünü bakması gerektiğini anlatmaya başladı. [...] Bu arada kocakârının Lizavetta adında bir de kız kardeşi olduğunu, bücür cadalozun, en aşağı iki arşın sekiz verşok boyunda olan Lizavetta’yı, bir çocuk gibi daima baskı altında tuttuğunu, ona sık sık dayak attığını anlattı” (Dostoyevski, 2005, s. 109).

Komşuları da bu yalnız ve varlıklı kadını, yaşı dolayısıyla bir cadıya benzetmektedirler. Cinayetin ardından kapı açılmayınca komşular, kadına şu sözlerle seslenirler: “Heyyy Alyona İvanovna, koca cadı!..” (Dostoyevski, 2005, s. 132). Bu sözlerin ardından komşular arasında, birilerinin onu “boğazlamış” olabileceği dile getirilir. Çevresindeki insanlar bu huysuz kadının, bir cinayete kurban gideceğini beklemekte; üstelik bu durumu onun kötücüllüğünün meşru bir sonucu olarak görmektedir.

Suç ve Ceza’da yaşlı kadının tefecilik yapması, onun kötücüllüğüne ilişkin açık bir göstergeymiş gibi yansıtılsa da, özünde, içsel öfkesini dindiremeyen Raskolnikov’un gözünde evin temizliği bile bir kötülük emaresidir. “Bütün evde tozun zerresini bile bulmaya olanak yoktu. Raskolnikov içinden: ‘Böyle bir temizliğe ancak kötü yürekli ihtiyar dullarda rastlanabilir,’ diye düşündü” (Dostoyevski, 2005, s. 37).

Gençlerin gözünde yaşlı kadın Alyona bir cadıya benzemektedir; zira Orta Çağ’da cadılık suçlaması neticesinde katledilen pek çok kadın gibi o da duldur, yalnızdır, üstelik yoksul üniversitelilerin aksine varlıklıdır. Katil gencin yorumuna göre yaşlı kadının evinin çok temiz oluşu bile, ancak “kötü yürekli ihtiyar dullara” özgü bir emaredir. Genç insanların nazarında yaşlı kadın Alyona tefecilik yapmasa da (Puşkin’in kimseye kasıtlı olarak bir kötülüğü dokunmayan yaşlı kontesi gibi), sadece yaşlı, bekâr, çocuksuz ve varlıklı olması sebebiyle ölmeyi hak etmektedir.

Tiksinme/iğrenme hissi yaratan simgeler

Yaşlanan kadınların sıradan bedensel özellikleri, henüz genç olan ve genç kadınlara ilgi duyan kahramanlarca abjeksiyona uğratılır. Hermann, kadının gösterişli giysilerin altından çıkan bedeninden tiksindir. Hermann’ın gözünde bunlar, kocakârının “iğrenç” sırlarıdır; onun balo salonlarında eğreti duran bedeni, kendi evinde de “korkunç” ve “biçimsiz” görünmektedir.

“Kontes, aynanın önünde soyunmaya başladı. Güllerle süslü hotozunu çıkardılar. Firketeler yağmur gibi yağdı. Sırmalı, sarı giysisi, şişmiş ayaklarının dibine düştü. Hermann, kontesin tuvaletinin tüm iğrenç sırlarına tanık oldu. Yaşlı kadın sonunda gecelik bir gömlek ve bir gece hotozuyla kaldı. Yaşına başına daha çok uygun düşen bir giyim içinde, daha az korkunç, daha az biçimsiz görünüyordu [...] Kontes sapsarı bir hayalet gibi, sarkık dudaklarını oynatarak ve sağa sola sallanarak öylece oturuyordu. Bulanık gözlerinde en ufak bir anlam kırıntısı okunmuyordu. İnsan ona bakınca, bu korkunç kocakârının kendi istemiyle değil de, gizli bir elektrik gücünün etkisiyle sallandığını düşünebilirdi” (Puşkin, 2001, s. 118-9).

Raskolnikov ise tanıştığı andan itibaren tefeci kadından tiksilmeye başlamıştır: “Kocakârıyı arayıp buldu. Kocakârı üzerine esaslı hiçbir bilgisi olmadığı hâlde, daha ilk bakışta ona karşı sonsuz bir tiksinti duymuştu” (Dostoyevski, 2005: 108). Alyona’nın kapısına gittiğinde yaşlı bir kadın için sıradan sayılabilecek görünümü ve giysileri, Raskolnikov’da uyanan iğrenme duygusunu pekiştirmiştir: “Kuru, ufak tefek, altmış yaşlarında, keskin, hain bakışlı, küçük sivri burunlu, başı açık bir kocakâricıktı bu... [...] Bir tavuk bacağına andıran ince, uzun boynunda bir fanila parçası sarılıydı. Omuzlarında da, hava çok sıcak olduğu hâlde, eskimiş, solmuş bir kürk pelerin sallanıyordu” (Dostoyevski, 2005, s. 35).

Suç ve Ceza’da Raskolnikov’un gözünden tavuk bacağına benzetilen kırışık boyun vurgulanırken, *Kocakârı*’da yaşlı kadının kuru bacakları abject imgeler olarak ön plana çıkarılır: “[V]e birden koltuğun yanındaki masanın ardında yere uzanmış ölü kocakârıyı gördüm. Sırtüstü yatıyordu, alt çene ağızdan ayrılmış, tek bir dişi burun deliğine girmişti. Elleri bedeninin altında kalmıştı, dolayısıyla görünmüyorlardı. Açılan eteğinin altından beyaz, kirli yün çorap geçirilmiş kuru bacakları çıkmıştı” (Harms, 2018, s. 85).

İlk kez *Maça Kızı*’nda, Hermann’ın bakış açısından betimlenen ve daha sonra, bu esere yapılan açık göndermeler vasıtasıyla *Suç ve Ceza*’da işlenen abjeksiyon/küçük düşürücülük ve abject/iğrenç, en açık ifadesini *Kocakârı*’da bulur. Zira, *Yelizaveta Bam* adlı tiyatro oyunu ile birlikte, Harms’ın poetikasını en belirgin biçimde ortaya koyduğu iki eserinden biri olarak kabul edilen *Kocakârı*, absürt geleneğin öncüsüdür. Bu nedenle yazar, ana karakterin yaşlı bir kadın hakkındaki düşüncelerini grotesk bir yaklaşımla yansıtmayı seçmiştir. “‘Rezil seni!’ diyorum sesli sesli. Ölü kocakârı çuval gibi koltuğuma çökmüş oturuyor. Aralık ağızından dişleri görünüyor. Ölü bir ata benziyor. ‘İğrenç bir manzara,’ diyorum, ama kocakârının üzerini gazeteyle de örtemiyorum, gazetenin altında ne olacağı belli mi olur” (Harms, 2018, s. 84).

Türkçe literatürde Harms'ın eserleri üzerine yapılan az sayıdaki çalışmadan en yenisi olan *Daniil Harms'ın 'Kocakarı' Adlı Öyküsünün Metindilbilimsel İncelenmesi*'nde Türkmen, öykünün üç ana izleğinin ölüm, zaman ve metafizik yolculuk olduğuna dikkat çeker. Ölüm izleğinin metin boyunca okurun karşısına sıklıkla getirildiğine işaret eden Türkmen, ölüm izleğini oluşturan motifler arasında "ölü beden", "hareketsizlik", "öbür taraf" ve "ölümsüzlük" öğelerinin bulunduğunu ifade eder (Türkmen, 2020, s. 89). Bu eserde çürümekte olan ölü bedeninin yaydığı koku, adeta bağımsız bir karaktere bürünerek tüm yaşamın üzerine çöker, bulduğu tüm çatlaklardan içeri sızar ve kahramanın hayatını alt üst eder. İğrenç koku, evinde kendi kendine ölen bir kadının varlığını unutup yaşamının normal seyrine dönmeye çalıştığı zamanlarda bile, kahramanın peşini bırakmaz. Bu sahnelerde iğrençlik ve tikslenme olguları, Harms'ın anlatıcı kahramanı tarafından sıklıkla dile getirilmektedir:

"İkinci katta durdum; aklıma iğrenç bir fikir geldi, kocakarı artık çürümeye başlamış olmalıydı. Pencereyi kapamamıştım, dediklerine göre ölümler pencereler açık olduğunda daha çabuk çürürlermiş" (Harms, 2018: 96). "Evet, odada artık iyiden iyiye hissedilen bir ceset kokusu vardı. Kocakarının üzerinden atladım, pencereye yaklaştım ve koltuğa oturdum. Şu zayıf ama dayanılmaz koku olmasa, belki de bu kadar kötü hissetmezdim. [...] Bu kocakarı temelli kokuşmadan, bir an önce harekete geçmek gerek. [...] Şu kocakarı içime tiksintiyle karışık bir korku salmıştı" (Harms, 2018, s. 101).

Raskolnikov, yaşlı tefeci kadının başına baltayı indirdikten sonra, öldüğünden emin olmak için dikkatle bedenini gözlemler. Harms'ın kahramanı da bu sahneye atfen, koltukta başı göğsüne düşmüş bir hâlde oturan kocakarının yüzüne eğilir:

"Baltayı büsbütün çıkardı. İki eliyle tutup havaya kaldırdı. Ne yaptığının farkında olmadan, hemen kendini zorlamadan, sanki bir makine gibi, baltasını kadının kafasına indirdi. [...] Devrilen bir bardaktan akar gibi kan boşandı. [...] hemen kadının yüzüne eğildi: kadın artık ölmüştü. Gözleri, yuvalarından fırlamak istercesine dışarı uğramıştı. Alnıyla bütün yüzü buruşmuş, ölüm kıvranişıyla çarpılmıştı" (Dostoyevski, 2005: 125). "Kocakarı kıpırdamıyor. Eğilip kocakarının yüzüne bakıyorum. Ağzı aralık, alt çenesi de sanki yerinden çıkmış sallanıyor. Birden kocakarının öldüğünü anlıyorum" (Harms, 2018, s. 83).

Yukarıda yer verilen sahnelerde kahramanlar, kadınların ölümünden değil de, ölü bedenlerin kendilerine verdiği hoşnutsuzluktan tedirgin olurlar. Ölüm, kahramanlarda üzüntü ya da acıma duyguları yerine, sadece iğrenme hissini harekete geçiren ve dikkatleri cesetlerdeki yaşlanma ve ölüm emarelerine aynı anda çeken yeni bir sürece geçiş olarak belirir.

Yeniden dirilme

Maça Kızı'nda Hermann'ın vicdanı, yaşlı kontesin ölümüne neden olduğu o meşum gecenin ardından sızlamaya başlar. İçinde, kadının gerçek katili olduğunu söyleyen yargılayıcı bir ses peyda olur. Evine dönerek giysileri ile yatağa uzanan adamın kapısı yavaşça açılır, beyaz giysili bir kadın içeri girer. Ona kazanacak kartların şifresini verir. Hermann ise gördüklerinin hayal mi, gerçek mi olduğunu ayırt edemeyecek bir hâlde gelmiştir.

Suç ve Ceza'da işlediği cinayetin ardından iç hesaplaşmaları, Raskolnikov'un ruhunu rahat bırakmaz. Kimi zaman toplum yararına işlediğini düşündüğü bu cinayetten ötürü kendini suçlamaktan vazgeçer, kimi zaman sinir krizleri geçirir. Hermann gibi akıl sağlığını tümüyle kaybetmediyse de, sanrılar görmeye başlar. Bir gün tefeci yaşlı kadına benzeyen birinin evinin önüne dek geldiğini görür.

Kocakarı'da ise, yaşlı kadının canlı hâlden çok onun ölü ve kokuşmakta olan bedeni kahramanı rahatsız eder. Bu nedenle yaşlı kadının, Hermann'ın yaşamında olduğu gibi fantastik bir ruh ya da Raskolnikov'un vicdan muhasebesinde olduğu gibi psikolojik bir sanrı kılıfına girip geri dönmesine bile gerek kalmaz. "Kilidi açtım ve kapıyı yavaşça ittim. Belki de tüm bu olup bitenler sadece... ama artık başlamış olan çürüme sürecinin kokusu yüzüme çarptı. Aralık kapıdan içeri bakarken bir an olduğum yerde donakaldım. Kocakarı emekleye emekleye yavaşça bana doğru yaklaşıyordu" (Harms, 2018: 97).

Üç eseri birbirine bağlayan göndermeler arasında, Hermann gibi istemeden, Raskolnikov gibi tasarlayarak ve Harms'ın isimsiz anlatıcısı gibi kendini hiçbir suçu yokken zanlı konumunda bularak katil rolüne bürünen kahramanların, yaşlı kadınlar öldükten sonra, cesetlerin hâlâ hareket ettiği sanrisına kapılmaları yer alır.

Tablo 1. Maça Kızı, Suç ve Ceza ve Kocakarı Adlı Eserlerde Yeniden Dirilme

Maça Kızı	Suç ve Ceza	Kocakarı
“O anda ölü tek gözünü kırparak alaylı alaylı bakıyormuş gibi geldi ona” (Puşkin, 2001, s. 126). “O anda maça kızı göz kırpıp gülümsüyormuş gibi geldi ona” (Puşkin, 2001, s. 132).	“Çingırağın madenî sesi çınlar çınlamaz, delikanlıya, birden bire güya odada biri kımlıyor gibi geldi. Hatta birkaç saniye, ciddi ciddi dinledi” (Dostoyevski, 2005, s. 131).	“Tam bu sırada dairenin dış kapısı hızla kapandı, bana da kocakarı bir titremiş gibi geldi” (Harms, 2018, s. 99).

Sırasıyla 1834, 1866 ve 1939 yıllarında yayımlanan üç eserin en belirgin metinler arası göndermelerinden biri, genç erkek kahramanların, öl(dürül)en yaşlı kadınların yeniden dirildiği sanısına kapıldıkları sahnelerde göze çarpmaktadır. Sadece Harms ve Dostoyevski'nin ilgili eserleri arasında çok sayıda metinler arası gönderme tespit eden Cassedy (1984, s. 272-276), bunları daha kapsamlı şemalar hâlinde sunmaktadır.

Teknik Simgeler

Saat simgesi

Ternova, Harms'ın eserlerinde zamanın ve yaşamın dışına düşmenin, fiziksel düşme eylemiyle ilişkilendirildiğine, bu nedenle yaşlı kadın imgesinin sıkça işlendiğine dikkat çeker (Ternova, 2014, s. 67). Doğrusal zamanın dışında kalan kocakarı figürünün başından geçenler ya da onun yol açtığı tuhaflıklar, yazarın çeşitli eserleri boyunca süreklilik göstermektedir. Yazar, 1936 tarihli *Kasıyer*'in [Кассирша] sonunda “[B]irileri Ozernaya Sokağı'nda pencerelerden yaşlı kadınların birbiri ardınca düştüklerini söyledi” (Harms, 2018, s. 210) cümlesine; 1937 tarihli *Mavi Defter*'de [Голубая тетрадь], “Meraklı bir kocakarı pencereden bakıyordu” (Harms, 1997, s. 327) dizesine; *Gökten Yağan Kocakarılar*'da [Вываливающиеся старухи] “Kocakarının biri aşırı merak yüzünden pencereden düşmüş ve paramparça olmuş” (Harms, 2018, s. 25) ifadelerine yer verir. Harms'ın *Kocakarı* adlı öyküsünde ise eserin ilk sahnesinden itibaren zaman temasının ve saat simgesinin hâkimiyeti fark edilmektedir. Öykü boyunca yaklaşık yirmi kez saatten söz edilir, bu simge anlatıcı için neredeyse bir saplantı hâline gelmiştir (Belonogova, 2019, s.160). *Kocakarı*'da yaşlı kadın ilk kez, elinde akrebi ve yelkovanı olmayan saatiyle, kahramanın evinin etrafında görülür; *Maça Kızı*'nda ise Hermann, yaşlı kontesin evinin etrafında, sıkça kontrol ettiği saatiyle dolaşmaktadır. Ayrıca Hermann tarafından işitilen her saat vuruşu, yaklaşan ölüm sahnesini haber verir ve atmosferin gerilimini artırır.

“Pencereler karardı. Hermann, boşalan evin çevresinde dolaşmaya başladı. Fenere yaklaşarak gözlerini saatin yelkovanına dikip, geri kalan dakikaların geçmesini bekledi. [...] Zaman yavaş yavaş ilerliyordu. Her taraf sessizlik içindeydi. Konuk odasındaki saat on ikiyi vurdu. Bütün odalardaki saatler, birbiri arkasına on ikiyi vurdular. Sonra her yer yeniden sessizliğe gömüldü. [...] Saatler önce sabahın birini, sonra ikisini vurdular ve Hermann yaklaşan arabanın gürültüsünü işitti. Elinde olmaksızın heyecanlandı...” (Puşkin, 2001, s. 117-118).

Kahramanlar, kötücül önsözlerinin gerçekleşmesini beklerken zamanın akışını sık sık kontrol ederler. *Suç ve Ceza*'da Raskolnikov, ertesi akşam tam saat yedide tefeci kocakarının evde yalnız kalacağını tesadüf eseri öğrenir. Bu andan itibaren devamlı saati kontrol eder, kâh kaçınılmaz cinayete kaç saat kaldığını, kâh cinayetin üzerinden kaç saat geçtiğini hesaplamak için sık sık saatlere bakar. Ayrıca Raskolnikov, kendi saatini kocakarıya rehin bırakmıştır. Cinayetten sonra, birkaç parça yarı değerli eşya ile birlikte saatini de alır. Saati önce kendi evindeki sararmış duvar kâğıdının yıpranmış bölmesine gizler, ardından büyük bir taşın altına saklar. Saat, eser boyunca kahramanın zihnini sıklıkla kurcalar.

Duvar kâğıtları, karanlık merdivenler, kapı kilidi

Maça Kızı'nda öykü boyunca Hermann, kontesin odasına ulaşmak için kıvrımlı, karanlık merdivenlerden inip çıkmakta, öldüğünden emin olmak amacıyla taş kesilmiş gibi hareketsiz oturan kocakarının yüzünü dikkatlice incelemekte, bu giriş çıkışları esnasında korkudan dağılan dikkati, kontesin evindeki duvar kâğıtlarının renklerine, desenlerine ve yıpranmış bölümlerine kaymaktadır. *Maça Kızı*'nda dikkat çekilen Çin işi duvar kâğıtları, *Suç ve Ceza*'da Raskolnikov'un ve tefeci kadının duvar kâğıtlarına yapılan göndermelerle yeniden işlenmiştir. Raskolnikov, yaşlı kadının evindeki sarı ve temiz duvar kâğıtlarına göz gezdirmekte, katilin odasındaki eskimiş duvar kâğıtları sıklıkla betimlemeler arasında yer almakta ve nihayet cinayetin ardından Raskolnikov, ganimeti duvar kâğıdının yıpranmış aralığına sakladığı için, uykusunda sayıklayarak, bitmek bilmeyen karanlık merdivenler boyunca inip çıkmaktadır. Bahtin'in de

ifade ettiği gibi merdivenler, merdiven basamakları, merdivenlere açılan odalar *Suç ve Ceza*'nın ana uzamını teşkil eden unsurlar arasındadır (Bahtin, 2002, s. 192). Gerek Dostoyevski'nin gerekse Harms'ın katil zanlısı kahramanları, apartman dairesinin kilidiyle uğraşırken kaçış planları yapmaktadır. *Kocakarı*'da Raskolnikov'un meşhur baltasının yerini, bir kriket sopası almıştır.

Mephistovâri ve Napolyonvâri karakterler

Hermann'ın eve gizlice girdiği gece kontesin öldüğünü öğrenen Lizaveta İvanovna'nın kulaklarında, genç adamı yakından tanıyan Tomski'nin sözleri cınlar. "Gerçekten de romanlara yaraşır bir adamdı bu Hermann, diye sözlerini sürdürmüştü. Bir Napolyon profili, fakat bir Mephistopheles ruhu vardır onda. Eğer vicdanında en az üç cinayet yatmıyorsa, şaşarım doğrusu" (Puşkin, 2001, s. 122). *Suç ve Ceza*'da ise Raskolnikov, kendini Napolyon ile kıyaslayarak işlemeye hazırladığı cinayete gerekçeler aramaktadır. Bahtin, gerek imgeler atmosferi gerekse temel düşünsel muhtevası bakımından uyum gösteren her iki eserin *Napolyonculuk* [наполеонизм] olgusunu işlediğine dikkat çekmektedir (Bahtin, 2002, s. 190). Şor ise Harms'ın kocakarı figüründe Mephisto'nun ta kendisini bulmakta; şeytan tipinin 1920'li ve 1930'lu yılların sosyo-kültürel atmosferine uyarlandığına dikkat çekmekte ve yaşlı kadını, iblisin oldukça karmaşık ve kötücül bir yorumlaması olarak okumaktadır (Şor, 2007, s. 376).

Sovyet Döneminde Anne Arketipinin Olumsuz Yansımaları Olarak Merhametsiz Analar ve Kötücül Cadılar

Rus filozof Nikolay Berdyayev'in ifade ettiği gibi "Rus halkı için Toprak Ana, Rusya'dır" (Berdyayev, 1918, s.10). "Rusya Ana", gerek Rusya'da, gerekse dış ülkelerde Rusluğun en ünlü sembollerinden biridir. Rusya'nın anaç/maternal imgesi, toplumsal cinsiyete dayalı söylemle ulusal söylemin iç içe geçişinin açık bir örneğidir (Ryabov, 2007, s. 27). Bu metaforun dayandığı "Eski Rus kültüründe arketiplerin esas muhtevasını 'anaerkil' unsurlar oluşturmaktadır" (Nekita ve Malenko, 2016, s. 391). Bu nedenle Rus edebiyatında kadın arketipleri genellikle bakireler, anneler ve yaşlı kadınlar şeklinde ortaya çıkarlar. Doğa ve toprakla ilişkilendirilen anne imgesi, çocuklarına değer verirken; düşmanlarını cezalandırır (Jarkova ve Toksabayeveva, 2015, s.14). Kasımoğlu da "ananın" ikircikli doğasına vurgu yaparak olumlu anne arketipinin sembollerinden birinin toprak olduğunu, buna karşılık olumsuz anne arketipinin ölümle sembolize edildiğini ifade eder. Toprağın "yerin üstünü imlediği durumda koruyan kollayan vatan, yurt olma özelliği ön planda iken yerin altını imlediği durumda ölümü çağrıştırdığı söylenebilir" (Kasımoğlu, 2018, s. 45-47). Bu nedenlerle olumsuz anne arketipi, cadı ya da ölümün ta kendisi kılığında ortaya çıkabilir, besleyen ve yurtluk eden toprak, kişinin canını alarak üzerini kapatabilir. İşte bu özellikleri nedeniyle toprak ana, çalışmada incelenen üç eserde olumsuz nitelikleriyle kahramanların karşısına çıkar ve yurttaşlarına yüzünü çeviren vatani sembolize eder. Olumsuz anne arketipi olarak bir cadı kılığına büründüğünden, kahramanlarda tiksinti uyandırır. *Suç ve Ceza*'da anne arketipi cadı figürü ile bağdaştırılırken, *Kocakarı*'da bu arketipin ölüm getirdiğine tanıklık edilir. *Kocakarı*'da annenin gölge yanlarını daha iyi okuyabilmek için Sovyet döneminde genç ve yaşlı kadın yurttaşlara yönelik yaklaşımın farklılıklar taşıdığını dikkate almak gerekir.

Stalinizmin ataerkil baba kültü temelinde aile babası/reisi düşüncesini öne çıkarmasına karşın Rusya Ana, Sovyet döneminde de kitleleri yönlendirmek amaçlı bir çağrı aracı olmayı sürdürmüştür. Şefkatli ana imgesi, çok kültürlü, çok uluslu Sovyet toplumunu tek bir çatı altında buluşturmaya sembolize eden müşfik bir figür işlevi görmüştür (Goscilo, 2007, s. 20). Sovyet Rusya doğum teşvik hareketlerine Batı'dan ithal "natalist" (kalkınma amacıyla nüfus artışı talep eden, doğum yanlısı) politikalarla dâhil olurken, bu fikrin düşmanlaştırılan kapitalist ülkelerden alınarak uyarlanmasından rahatsızlık duymamıştır. Nüfusun artması için uygulanan doğum teşvik politikalarında da doğurgan ve genç kadınlara önem verilmiş, bu amaçla ana miti yeniden dolaşıma girmiştir. Ancak rasyonel yöntemler uygulamadıkları ve bebek ölümlerine neden oldukları için sistem dışına itilen ebeler, geçmişin ve geleneğin simgesi olarak yaşlı kadınlarla ilişkilendirildiği gibi, görsel propaganda araçlarında ölüme yakın oldukları gerekçesiyle korkutucu ve kafatası biçiminde yüzlerle tasvir edilmişlerdir (Starks, 2003, s. 423).

Ryabov'a göre toplumsal cinsiyet ve ulusal kimliği ilişkilendirmesiyle dikkat çeken Rusya Ana [Материка-Русь] terimi, Batı'da uzun zamandır dolaşımda olan bir stereotipe dönüşmüştür. Bu kavram, tarihten kültürel çalışmalara, kurmaca eserlerden popüler müziğe dek yaygın biçimde kullanılmaktadır (Ryabov, 2000, s. 116). 1970'li yılların politik ortamında tanınmış İngiliz müzik grubu Renaissance'ın "Mother Russia" (1974) adlı şarkısı, bir toplama kampı (Gulag) kurtulanı olan Rus yazar Aleksandr Soljenitsin'a ithaf edilmiştir. Eserin sanatsal yönü bir kenara bırakıldığında, şarkı sözlerinin Rusya Ana'nın bir evladını bağrına basmadığını ifade ettiğini ve Sovyetlerin totaliter konumundan beslenen Soğuk Savaş

yıllarının bir ürünü olduğunu belirtmek gerekir. Zira Soljenitsın, bilhassa Batı ülkelerinde Sovyet-karşıtı bir sembole dönuşmüştür. Şarkının sözlerinde “Rusya Ana, onu duyamıyor musun? /Rusya Ana, o, senin için ağlıyor” [Mother Russia, can't you hear him too? /Mother Russia-he cries for you] gibi toprağın dışı kişileştirmesini içeren dizeler bulunmaktadır. Ayrıca sözlerde, yazarın *İvan Denisoviç'in Bir Günü* [ОДИН ДЕНЬ Ивана Денисовича] adlı eserinde anlattığı kamp yaşamının işleyişine ve zorlu şartlarına gönderme yapılmaktadır.

Bu bilgiler ışığında Harms'ın kocakarı karakterinde (zira bu eserde kocakarı bir tiplene olmakla kalmayıp, ölü bedeniyle bile kahramanı olduğu gibi tüm eseri ele geçiren oldukça baskın bir kahramandır) iç içe geçen absürt, kara mizah ve parodi unsurlarını vurgulamak adına başlıca üç strateji benimsediği görülmektedir:

-Harms, avangard topluluk OBERİU'nun absürt sanat anlayışı doğrultusunda Rus klasiklerinin olay örgüsü ile temel motif ve imgelerini hicvederek edebî kanonun “kutsallarını” yıkmaya girişir;

-Harms, devrin önemli değerlerinden biri olarak yeniden popülerlik kazandırılan “Rusya Ana”yı yapı bozuma uğratar. Yazar, Sovyet döneminde “ana” ile simgelenen devletin, hiç de ileri sürüldüğü ya da propaganda posterlerinde yansıtıldığı gibi kucaklayıcı olmadığını; bilakis, yurttaşların üzerine tüm duyuları harekete geçirecek biçimde çökmüş, çürümekte olan, yozlaşmış bir otorite gibi hareket ettiğini gösterir. Sovyet politikaları, yazarın da içinde bulunduğu yurttaşlarda sadece mecazi bir “bulantı” hissine yol açmaktadır. Grup arkadaşlarıyla beraber sanatsal faaliyetleri nedeniyle cezalandırılan, akıl hastanesine kapatılan ve aklıktan ölen Harms'ın, propaganda araçlarına eleştirel yaklaşmasından daha tabii bir tepki beklemek mümkün değildir.

-Harms, devrin hâkim ideolojisi tarafından kullanılan misojinist dilin ayırdına varır ve bu dili eserin anlatım gücünü kuvvetlendirmek adına kullanır. Söz konusu dilin kurbanı hâline getirilen yaşlı, modernleşmenin aksine gelenekle ilişkilendirilen ve nüfus politikalarına aykırı bir biçimde doğurganlığını yitirmiş kadınlara atfedilen özellikleri, rejimin kendisine yansıtır. Bu yöneme başvururken aynı zamanda Rus klasiklerinin yaşlı kadınları abject kimlikler olarak betimleyen kahramanlarına da gönderme yapar.

Sonuç

Bu çalışmada incelenen eserleri metinler arası ilişkiler taşıyan her üç yazar da, kolektif bellekte yer edinen ve yeni kuşakların zihnine derinlemesine nüfuz eden kalıp yargılardan; yaşlı kadınlara yönelik misojinist söylemden faydalanmıştır. Puşkin, Dostoyevski ve Harms'ın acımasız saplantılarına yenik düşen kahramanları, amaçlarına giden yolda yaşlı kadın bedenlerine duydukları tiksintiyi sıklıkla dile getirirler. Son versiyonda yaşlı kadın suçsuz bir adamın başına nedensizce bela açıtıysa da, eril bakışın kadın bedenine yüklediği abject anlamlar üç eser boyunca süreklilik gösterir.

Maça Kız'nda kapitalist sisteme uyum sağlamaya çalışan Rusya İmparatorluğu'nun yeni tiplerinden biri, *Oblomor*'un Ştoltz karakterini anımsatan bir Alman olan Hermann aracılığıyla eleştirilir. Hermann'ın işlediği cinayetin gerekçeleri üzerinden, erdemi dışlayan akılcılığın yeni ekonomik değerlerle bütünleşmesine, bu yolla yaratılan dünyanın sağduyu eksikliğine ve söz konusu anlayışın yaratacağı toplumsal tehlikelere işaret edilir. Behramoğlu da bu eseri, bir tür kapitalizm eleştirisi olarak okumayı önermiş, Raskolnikov karakteri ve Ştoltz tipiyle benzeştiğini hatırlattığı Hermann'ı, “toplumsal ilişkilerin gelişim yönünü sezinleyen, toplumunun çok önündeki dahi bir yazarca yaratılmış öncü bir tip” olarak nitelendirmiştir. Ayrıca Behramoğlu, onun “Rusya kapitalist ilişkileri henüz Batı ülkeleri (ya da *Suç ve Cezâ*'nın yazıldığı dönemin Rusya'sı) ölçüsünde yaşamıyorsa da, [...] kapitalizmin yozlaştırdığı genç adam karakterlerinden” biri sayılabileceğini dile getirmiştir (Behramoğlu, 2001, s. 210).

Suç ve Cezâ'da cinayet teması, kentleşme ve kentleşmenin olumsuz yönleri ekseninde yeniden yorumlanır. Bu eserde yoksullaşma, fırsat eşitsizliği ve suça eğilim arasındaki yakın bağlar da kurgunun bir parçasına dönüştürülür. Bununla birlikte yeni radikal düşünsel hareketlerin, var olanı yıktıktan sonra yerine yenisini koymak konusunda zayıf kalan ideallerine yönelik eleştiriler de gündeme getirilir. *Maça Kız* ve *Suç ve Cezâ*'nın benzeşen olay örgüsü ve motiflerini absürt bir tarzda yeniden yorumlayan Harms'ın eserinde ise absürdün iki işlevi öne çıkar: Sansürden kaçış manevrası olma özelliği ve absürt bir doğaya sahip olan sansürcü ilkelerin alaşağı edilmesi. Bu amaçla yazar, miras aldığı imgeleri karmaşık bir tarzda yorumlar. Yaşlı kadın, cinayet, merdivenler, duvar kâğıtları, ceset, genç kahramanın gerginliği, sanrıları, saatler ve loş apartman dairelerinden oluşan imge ve motifler birbiri içine geçer ve Sovyet gündelik yaşamına uyarlanır. *Maça Kız*'nın kaleme alındığı dönemin aksine *Kocakarı*'nın tarihlendiği Sovyet döneminde kapılar

kapitalizme kapanmıştır, Raskolnikov'un genç arkadaşlarının arzu ettiği gibi sınıf mücadelesi de öncelenmiştir. Ancak bu kez de toplumsal özgürlükler ortadan kaldırılmış ve geriye, sorgulanmadan itaat edilmesi gereken absürt bir kurallar sistemi kalmıştır. Harms'ın Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Ceza Kanunu'nda [УГОЛОВНЫЙ КОДЕКС РСФСР] yer alan ve oldukça müphem bir içeriğe sahip bulunan 58. madde mağdurlarından biri olduğu düşünülürse, onun eserlerine hâkim olan absürditenin kökleri daha iyi kavranabilir. Sovyetler Birliği siyasi tarihinde 58. madde, anti-Sovyet olduklarından şüphe edilen yurttaşların suçlanmasına dayanak teşkil eden ve içeriği geniş, esnek ve belirsiz kılınan "vatana ihanet" suçuna işaret etmektedir. Bu madde uyarınca Harms, devrim karşıtı olmakla itham edilmiştir.

Parer, 1920'lerin sonlarından itibaren Sovyetlerde kısmen var olan sanatsal özgürlük ortamının, yerini resmî olarak benimsenen toplumcu gerçekçiliğin uygulanması adına tüm edebiyatçıları Sovyet Yazarlar Birliği çatısı altında toplayan katı bir anlayışa bıraktığına dikkat çeker. Böylelikle edebiyat toplulukları da, anti-Sovyet gruplar olarak damgalanmaya başlamıştır. Harms, 1931 yılında "devrim karşıtı yayınlar" yaptığı gerekçesiyle Vvedenskiy ve Bahterev ile birlikte tutuklanmış, böylece OBERIU dağılmıştır. Tutuklanma nedenleri Ceza Kanunu'nun 58. maddesine dayandırılmış, "toplumu 'akıldışı şiirlerle sosyalizmin ülkülerinden alıkoymak'la" suçlanmışlardır (Parer, 2013, s. 542).

Kocakarı'da sıradan bir adamın başına musallat olan demonik kadının anlamsız talepleri, ölü bedeni ve ondan yayılan dayanılmaz koku aracılığıyla, yozlaşmakta olan bir düzen temsil edilir. Şefkatli Rusya Ana mitinin Sovyet döneminde de popüler olmasına karşılık muhalif isimler, bu söylemde rejimin politikaları ile mitleri arasındaki uyumsuzluğu görmüştür. Zira anaç özellikler atfedilen ananın bedeni çürümeye yüz tutmuş, korkunç ölüm emareleri ile toplumsal yaşamı kuşatma altına almıştır. Üstelik kendi çürüme belirtilerini topluma da sirayet ettirmeye başlamıştır. Harms'ın gözünde Rusya Ana, çürümekte, kokuşmakta ve yozlaşmaktadır. "Ana", insanları mesnetsiz iddialarla cezaevlerine gönderip canlarını almaktadır. Bu dönemde ana metaforu, tüm kucaklayıcılığını yitirmiştir. "Toprak ana" arketipinin ölüm getiren ve toprağın altına götüren olumsuz tezahürleri gün yüzüne çıkmıştır. İlk iki eserde, geleneğe karşı yeniliği simgeleyen gençler, anaya karşılıklı olarak zarar verirken, son eserde ana, suçsuz bir adamı ele geçirmiş, beklenmedik bir şekilde esir alarak tüm yaşamını ve düzenini yerle bir etmiştir.

Puşkin, Dostoyevski ve Harms, yaşlı kadınlara bakış açısı bağlamında toplumsal belleğe nüfuz eden kodları ve kültürel imgeleri derinlikli bir biçimde çözümlemekte; eserlerinde korku ve iğrenme duygularını işlemekte, böylece yaşlı kadın imgesini toplumsal ve siyasi eleştiri adına kullanmaktadırlar. Söz konusu eserlerde işitilen misojinist seslerin, yazarların kendilerine ait olmadığı, onları aşan kolektif belleğin sesi olduğu ve edebiyatçıların sadece bu belleğe ayna tutmak amacıyla abject temsillere başvurduğu ayrıca belirtilmelidir.

Etik Beyan

"Daniil Harms'ın Kocakarı Öyküsünde Yozlaşma Simgesi Olarak 'Rusya Ana'nın Çürüyen Bedeni'" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma doküman incelemesine dayalı olarak yapıldığından etik kurul kararı zorunluluğu bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Bahtin, M. M. (2002). *Sobraniye soçineniy v 7 t. T. 6. Problemi poetiki Dostoyevskogo*. Moskva: Russkiye slovari. Yazıkı slavyanskoy kul'turu.
- Behramoğlu, A. (2001). *Rus Edebiyatında Puşkin Gerçekçiliği*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Belonogova, V. Yu. (2019). O çasah, mertvıh staruhah i "taynoy nedobrojatel'nosti": prozaik Daniil Harms v dialoge s Puşkinim. *Boldinskiye çteniya: Sbornik statey*, (otv. red. I. S. Yuhnova). Nijniy Novgorod: NNGU. (ss. 155-163).
- Berdyaev, N. A. (1918). *Sud'ba Rossii: oputı po psibologii voynı i natsional'nosti*. Moskva: Izd. G. A. Lemana, S. I. Saharova.
- Cassedy, S. (1984). Daniil Harms's parody of Dostoevskii: Anti-tragedy as political comment. *Canadian-American Slavic Studies*, 18 (3), 268-284.
- Dostoyevski, F. M. (2005). *Suç ve Ceza*. (Çev. Hasan Âli Ediz). İstanbul: Engin Yayıncılık.
- Erinç, E. (2018). Harms'ın bavulu. *Bugün Hiçbir Şey Yazmadım*, (Çev. Erdem Erinç), İstanbul: Everest Yayınları. (ss. 11-16).

- Ertuğrul, E. A. (2019). Gerçeğin saçmalığı, saçmanın sanatı: Gerçek Sanat Birliği. *İstanbul Üniversitesi Tiyatro Eleştirme ve Dramaturji Bölümü Dergisi*, (29), 65-91.
- Figes, O. (2009). *Nataşa'nın Dansı: Rusya'nın Kültürel Tarihi*. (Çev. Figen Dereli). İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Giaquinta R. (1991) Elements of the fantastic in Daniil Kharms's Starukha. *Daniil Kharms and the Poetics of the Absurd*, (Ed. Neil Cornwell). London: Palgrave Macmillan. (ss. 132-148).
- Gilleard, C. & Higgs, P. (2011). Ageing, abjection and embodiment in the fourth age. *Journal of Aging Studies*, 25 (2), 135-142.
- Goscilo, H. (2007). Predisloviye: The eternal return: Polyvalent maternal discourse and national identity. "Rossiya-Matuska": *Natsionalizm, gender i vojna v Rossii XX veka*. Stuttgart: Ibidem-Verlag. (ss. 9-26).
- Günel, Z. (1995). *V. F. Odojevski ve öyküleri*. (Doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Harms, D. (1997). *Polnoye sobraniye soçineniy v 2 t. T. 2. Proza. Dramatiçeskiye proizvedeniya. Avtorskiye sborniki. Nežaverşennoye*. SPb.: Akademiçeskiy proyekt.
- Harms, D. (2018). Kocakarı. *Bugün Hiçbir Şey Yazmadım*. (Çev. Erdem Erinc). İstanbul: Everest Yayınları. (ss. 77-108).
- Heynonen, Yu. / Heinonen, J. (2003). *Eto i to v povesti Staruha Daniila Harmsa*. Helsinki: Helsinki University Press.
- Jarkova, V. I. & Toksabayeveva, O. I. (2015). Kontsepsiya materinstva v tvorçestve F. M. Dostoyevskogo. *Vestnik KGPI*, 3, 13-18.
- Kasımoğlu, S. (2018). Anne arketipi olarak toprak: "Toprak ana" ile "kara toprak" arasında ebedî salınım. *Turnalar*, 20 (72), 44-50.
- Nekita, A. G. & Malenko, S. A. (2016). Rus kültür geleneğinin taşıyıcısı olarak "ana" arketipi. (Çev. Nebi Mehdiyev), *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (12), 385-392.
- Öksüz, G. (2014). *Rus Mitolojisi*. İstanbul: Çevrebilim Yayınları.
- Özakın, D. (2020). "Stalinist Büyük Temizlik" metaforunda organizmacı devletin bedensel atıkları. *Journal of History School*, 48, 3747-3771.
- Parer, M. Ö. (2013). Rus modernleşmesinde son avangart fenomen: OBERIU. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 53 (2), 531-548.
- Puşkin, A. S. (2001). Maça Kızı. *Byelkin'in Öyküleri*, (Çev. Ataol Behramoğlu). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, (ss. 101-132).
- Ryabov, O. V. (2000). "Mother Russia": genderniy aspekt obraza Rossii v zapadnoy istoriosofii. *Obşçestvennyye nauki i sovremennost'* 4, 116-122.
- Ryabov, O. V. (2007). "Rossiya-Matuska": *Natsionalizm, gender i vojna v Rossii XX veka*. Stuttgart: Ibidem-Verlag.
- Simmel, G. (2009). *Bireysellik ve Kültür*. (Çev. Tuncay Birkan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Starks, T. (2003). A fertile Mother Russia: Pronatalist propaganda in revolutionary Russia. *Journal of Family History*, 28 (3), 411-442.
- Şor, G. A. (2007). "Neyavnoye inferno" v tragedii Gote "Faust" i povesti Harmsa "Staruha". *Dergaçovskiy çteniya: Russkaya literatura: natsional'noye razvitiye i regional'nyye osobennosti. Materiali Mejdunarodnoy nauçnoy konferentsii v 2 t. T. 2. Yekaterinburg: Izd-vo Ural, un-ta; Izd. dom «Soyuz pisateley»*. (ss. 374-380).
- Ternova, T. A. (2014). OBERIU: istoriya, estetiçeskaya praktika (proyekt glavı uçebnogo posobiya 'Istoriya russkoy literaturı XX v.'). *Aktual'nyye voprosı sovremennoy filologii i jurnalistiki*, 12, 64-73.
- Timurturkân, M. ve Demez, G. (2018). Bir toplumsal iktidar alanı olarak beden ve "yaşlanan beden" yeniden inşası. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5 (2), 441-456.
- Türkmen, P. A. (2020). *Daniil Harms'ın 'Kocakarı' adlı öyküsünün metindilbilimsel incelenmesi*. (Yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yovanoviç, M. (1981). 'Situatsiya Raskol'nikova' i yeyo otgoloski v russkoy sovetskoy proze (Parodiyniy aspekt). *Zbornik za slavistiku*, 21, 45-57.
- Zıryanova O. N. (2008). Mertvoye telo kak funktsiya absurdnogo narrativa v povesti D. Harmsa "Staruha". *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta*, 311, 12-16.

EXTENDED ABSTRACT

In Russian culture, both male and female qualities are attributed to homeland. However, the feminine *rodina* [родина], which is associated with the fertile nature of the soil, differs from the concept of *otçizna* [отчизна], which means "homeland", "fatherland". Also the masculine concept of homeland *otechestvo* [отечество], the land inherited from ancestors, indicates the phenomenon of Russian patriotism. The concept of "Mother Russia" personifying the homeland of Russians is expressed in different ways as *Matushka Rossiya* [Матушка Россия], *Matushka Rus'* [Матушка Русь], *Mat'-Rossiya* [Мать-Россия] and *Rossiya-matushka* [Россия-матушка]. Mother Russia is thought to have originated from the Slavic mythological goddess Mokosh since the word *mokrota* [мокрота] in Russian means "moisture". Russian homeland is conceived as a fertile and protective mother. However, aging woman in the eyes of the male dominant order, loses the ability to continue bloodline and her attractiveness. Inner and outer corporeal transformations constitute the rationale for marginalization. The traces of this misogynist point of view

appear in many narratives from texts inspired by folk beliefs to contemporary stories. This misogynist perspective is clearly demonstrated in three literary texts in Russian literature: A. S. Pushkin's *Queen of Spades*, F. M. Dostoyevsky's *Crime and Punishment*, and finally D. Kharm's *The Old Woman*.

Daniil Kharm stands out as one of the most well-known members of the avant-garde Real Art Society OBERIU, both because of the absurd content of his oeuvre, micro-narratives and theater plays, and his own life story conflicting with the Soviet authorities. His povest *The Old Woman*, written in 1939, establishes intertextual relationships with above mentioned masterpieces from Russian classics. The images of decay parodied in *The Old Woman*, represent the ways the Soviet social and political reality penetrated the life of the individuals and the oppressive atmosphere of the period. However, the images used by the narrator emphasize the "ugliness" of the aging female body and its rapid deterioration after death.

Povest tells the story of a mysterious old woman, who suddenly enters the life of the hero and gradually turns his life into a nightmare. It is possible to examine the themes, motifs and symbols of the povest in two groups as symbols abjecting the old female body and narrative techniques referring Russian classics. The concept of abject, which was coined first by the French sociologist Georges Bataille and later discussed by the Bulgarian-French theorist Julia Kristeva, has an important place in body theories and refers to individuals who are excluded from society and things that are excluded from life through abjection. Sometimes attribution of the concept of abject to elderly bodies reveals the relationship established between abjection and the aging. As a matter of fact, stereotypes of the elderly have been shaped around a series of negative concepts, with prejudices regarding their near-death, wrinkled, conservative and stingy nature. In the works examined, all these features are attributed to malicious old women. In the light of this information, it is seen that the author adopts three main strategies in order to emphasize the absurd, black humour and parody elements through the crone character:

-Kharm attempts to destroy the "sacred" of the literary canon by satirizing the plot, basic motifs and images of the Russian classics in line with the absurd artistic understanding of the avant-garde community OBERIU;

-Kharm deconstructs "Mother Russia", which has gained popularity again as one of the important values of the Soviet era. The state, symbolized by "mother" in the Soviet era, is not at all embracing, as it is claimed or reflected in propaganda posters. On the contrary, it acts as a degenerated authority. The brutal policies cause only a metaphorical feeling of "nausea" in the cognitive world of citizens, including the author. It is not possible to expect a reaction other than the critical approach of Kharm, who was punished for his artistic activities, transferred to a mental hospital and died of starvation;

-Kharm becomes aware of the misogynist language used by the dominant ideology of the time and uses this language to strengthen the expressive power of the text. The author reflects the characteristics attributed to elderly women who are associated with traditional values and who have lost their fertility in violation of the population policies of Soviet Russia. Thus, he also refers to the heroes of the Russian classics who portray old women as abject identities.

All three texts examined in this study have benefited from stereotypes that take place in the collective memory and penetrate deeply into the minds of new generations, and the misogynist discourse of old women. The heroes of Pushkin, Dostoyevsky, and Kharm often express their distaste for old female bodies on their way to their goals. In the last version, although the old woman causes an innocent man trouble for no reason, the abject meanings that the masculine gaze attributes to the woman's body show continuity throughout the three texts. Pushkin, Dostoyevsky and Kharm analyze in depth the codes and cultural symbols that permeate the social memory in the context of the reception of old women. In their texts, they use feelings of fear and disgust, thus benefit from the image of the old woman in order to criticize the social and political order. It should also be noted that the misogynist voices heard in the texts do not belong to the authors themselves; they are the voice of the collective memory that transcends them.

Ömer Seyfettin'in Hikâyelerinde İroni İle İnşa Edilen Eleştirel Söylem: Cehalete Dayanan Halk İnanışları

Hakan DEĞİRMENCİ¹

Öz

1884'te Balıkesir/Gönen'de dünyaya gelen Ömer Seyfettin, İstanbul'da askeri eğitim görmüş, daha sonra Makedonya, Selanik ve İzmir'de görev yapmış bir askerdir. Görevi gereği hem devletin başkentinde hem Anadolu'da hem de döneminde ülkenin siyasi ve etnik olarak en çalkantılı olaylarına sahne olan Balkanlar'da bulunmuş, bu esnada sadece cepheyi değil, cephe gerisini de tanıma ve anlama fırsatı bulmuştur. Yazar, böylesine geniş ve kritik bir coğrafyada müşahede ettiklerini, sanatçı fıtratında var olan canlı ve hassas bir eleştiri gücüyle süzgeçten geçirmiş ve bir sosyolog edasıyla bunları hikâyelerinde işlemiştir. Çarşıyı pazarı, camiye, tekkeyi, mahalleleri, ücra ve tenha yerlerdeki küçük hayatları, evleri ve avluları, tarlaları ve tarım işçilerini, devlet dairelerini gezmiş, hikâyelerinde buradaki hayatlara ayna tutmuştur. Anlatılarında sadece bununla yetinmemiş, olup biteni akıl-bilim-viddan eleğinden geçirerek tartmış, didaktik ve ahlakçı bir tavır sergilemiştir. Ömer Seyfettin nesrinin en dikkat çeken tarafı hiç kuşkusuz ironidir. Hikâyelerinin ekseriyetini teşkil eden tarihsel hikâyelerinde dahi gördüğümüz bu hususiyet, toplumsal meseleleri ele aldığı hikâyelerinde zirveye çıkmakta, özellikle halk inanışlarındaki hurafelerin ele alındığı, türbe, muska, büyü gibi imgelerin öne çıktığı, cehaletin doğurduğu sonuçların işlendiği hikâyelerde ironik anlatım daha da göze çarpmaktadır. Çalışmamızda Ömer Seyfettin'in öykülerinde cehaletle savaşını metinlerden örneklerle gözler önüne serip sosyolojik, teolojik ve pedagojik tahlillerle meseleyi kavramaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Ömer Seyfettin, Hikâye, Toplum, Cehalet, İroni

Critical Discourse Built with Irony in Ömer Seyfettin's Stories: Public Beliefs Based On Ignorance

Abstract

Ömer Seyfettin, who was born in Balıkesir Gönen in 1884, is a soldier who received military training in Istanbul and later served in Macedonia, Thessaloniki and Izmir. As a result of his duty, he was found in the capital of the state, in Anatolia and in the Balkans, where he witnessed the country's most politically and ethnically turbulent events and he had the opportunity to get to know and understand not only the front but also the rear. The author filtered what he observed in such a wide and critical geography with the vivid and sensitive power of criticism that exists in the artist's nature, and processed them in his stories with the style of a sociologist. He visited the bazaar market, mosque, the dervish lodge, neighborhoods, small lives in remote and secluded places, houses and courtyards, fields and agricultural workers, government offices, and in his stories he reflected the lives here., he was not only satisfied with this, he discussed what was going on through the mind-science-conscience sieve, and showed a didactic and moralist attitude. The most striking aspect of Ömer Seyfettin prose is undoubtedly irony. This feature, which we have seen even in the historical stories that constitute the majority of their stories, reaches the top in their stories dealing with social issues, especially in the stories where the superstitions in folk beliefs are discussed, and images such as tombs, amulets and magic come to the fore and ironic narration is more prominent. In our study, we will try to grasp the issue with sociological, theological and pedagogical analyzes by revealing the fight against ignorance in Ömer Seyfettin's stories with examples from the texts.

Key Words: Ömer Seyfettin, Narrative, society, Ignorance, Irony

Atıf İçin / Please Cite As:

Değirmenci, H. (2021). Ömer Seyfettin'in hikâyelerinde ironi ile inşa edilen eleştirel söylem: Cehalete dayanan halk inanışları. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 17-26.

Geliş Tarihi / Received Date: 13.02.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 31.10.2020

¹ Dr. - Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi, hakan.degirmenci@adu.edu.tr

 ORCID: 0000-0002-1208-6628

Giriş

1884-1920 yılları arasında yaşamış olan Ömer Seyfettin, edebiyatın birçok türünde eser vermiş bir sanatçıdır. Sanatçılığının yanı sıra Türkçülüğün ve dilde sadeleşme hareketlerinin önderlerinden olması bakımından bir Türkolog ve teorisyendir. Ömer Seyfettin, “millî hikâyeci” olarak millî şair Mehmet Akif’in şiirde yaptığını nesirde yapmıştır. Nitekim her ikisi de Abdülhamit döneminden itibaren yaşanan birçok siyasi ve askeri krizleri, ekonomik koşulların ağırlaşmasını ve bunlara paralel olarak git gide artan toplumsal sorunları bizzat görmüş, yaşamış ve bir aydın hassasiyetiyle bunları sanat eserleri vasıtasıyla dile getirmişlerdir. Ömer Seyfettin bunlara ilaveten asker olması sebebiyle yıllarca cephede bulunmuş, böylelikle hem Anadolu’yu hem Balkan coğrafyasını görmek ve mukayeseli çıkarımlar yapma imkânı bulmuştur.

Ömer Seyfettin, kısacık hayatında birbirinden kıymetli, yüz elliden fazla hikâyeye kaleme almıştır. Bunları konuları bakımından birkaç kümede toplamak mümkündür: Bunlardan ilki ve sayıca en fazla olanı tarihî hikâyeleridir. Bu türden hikâyelerini konularını tarihten alanlar ile aktüel zamandan alanlar diye ikiye ayırarak inceleyebiliriz. Ardından birbirine yakın sayılarda çocukluk dönemi hikâyeleri, kadın, aşk ve evlilik meselelerinin işlendiği hikâyeler ve -bu çalışmamızın konusu olan- toplumsal meselelerin ele alındığı hikâyeler gelmektedir.

Enginün’ün de ifade ettiği gibi (2012, s. 8) yazar, bir kısmı inanılamayacak kadar acı ve sert olan yaşantılarını hikâyelerine yansıtmıştır. Enginün bir başka eserinde (2006, s. 437) yazarın amacının topluma “ahlâkî dersler” vermek olduğunun altını çizmiştir. Polat ise (2007, s. 81) bu hikâyeleri Ziya Gökalp’in düşünceleri doğrultusunda kurulan Halka Doğru Cemiyeti’nin misyonuyla irtibatlandırır. Hasılı sanatı toplum için yapılan bir faaliyet olarak gören ve realizm akımını benimsemiş olan Ömer Seyfettin, edebiyat tarihçilerinin “Maupasant tarzı hikâyecilik” olarak kavramsallaştırdığı “olaya dayalı anlatım”yla dönemine ayna tutmuştur.

Ömer Seyfettin’in şiirlerinde ve hikâyelerinde halk edebiyatının da büyük tesirleri olduğunu biliyoruz (Filizok, 1984, s. 116). Yazar, çocukluk ve gençlik döneminde çevresinden dinlediği halk anlatılarını hikâyeye formatında yeniden anlatmıştır (Kılınç, 2007, s. 217). Nitekim bazı hikâyeleri fıkralara, efsanelere ve menkıbelere dayanmaktadır.

Yazarın hikâyelerinde dikkat çeken bir husus da muhtevaya ilişkindir. Hikâyelerde kullanılan dil ve üslup özellikleri ile anlatıma dair tercihler üzerinde de durmak gerekir. Sevük’e göre (1935, s. 430) Ömer Seyfettin’in küçük hikâyecilik sahasında şairi “edebiyatsız edebiyat yapmak”tır; hikâyelerinin mevzuu ve ifadesi açık, tasvirleri kısa, vakaları canlı ve hareketlidir. Aynı şekilde Cevdet Kudret de onun dilinin süssüz, açık ve yalın olduğuna vurgu yaparak, bu dilin ‘edebiyat yapmak’ olarak adlandırılan şairanelikten uzak olduğunu söyler. (Kudret, 2016, s. 343) Bu durum yazarın hem topluma ulaşmasını kolaylaştırmış, hem de toplum tarafından okunup anlaşılmasına olanak vermiştir. Böylelikle Ömer Seyfettin, yalın bir Türkçe ile öykü yazılabileceğini, halkın dilini ve konuşma biçimlerini kullanarak sağlam öyküler yazılabileceğini de göstermiştir (Uyguner, 1990, s. 39).

Kendi içinde tutarlı ve bütüncül bir dünya görüşü ile Ömer Seyfettin’in aynı zamanda bir teklif niteliği taşıyan, açık ve gizli imalarla çözüm önerileri de sunan politik bir tavır geliştirdiği eserleri, toplumsal nitelikli bir eleştiriye yaslanır (Baş, 2019, s. 202). Yazarın sosyal meseleleri ele aldığı hikâyelerinde dikkat çeken en önemli husus anlatım tekniği ile ilgili olandır. Ömer Seyfettin, toplumsal meselleri ele aldığı hikâyelerinde Argunşah’a göre (2012, s. 26) bilgisizlik ve taassup karşısında çoğu zaman mizah ile genişletilmiş bir hicvi tercih etmiştir. Yazar, zaman zaman kahramanların gülünç durumları üzerinden toplumsal hayatın eleştirisini yaparken “hicivci” bir üslupla toplumu iğnelemekten de kaçınmamıştır (Banarlı, 1998, s. 1104). Öyle ki onun hikâyelerinin önemli bir kısmında ironi, diğer özellikleri ikinci plana atacak kadar belirgindir (Polat, 2019, s. 25). Onun bu husustaki tavrını Yöntem şöyle ifade etmektedir:

Ömer Seyfettin mizaha meyyâldi, fakat onun mizâbı acı bir ta’rîz veya hafif bir fiske şeklinde değildi. Çok kere mübâlağacı ara sıra çalın bir garâbet mahiyetinde idi. Bunu hikâyelerindeki şabıslarda pek bârîz görürüz. Her müstesna yaratılmış adam gibi onun da ‘belâbet’e karşı bir gizli kini vardı. Fakat müsamahakârda. Budalalara, budalahlıklara çok kere kızmazdı. Alay ederdi. Şüphesiz hamâkâta karşı alay zekânın bir hâkêdîr. Bu eserlerinde görürüz. (Yöntem, 1995, s. 344)

Yöntem, başka bir eserinde (1993, s. 29) Ömer Seyfettin için mizahın bir yaratılış ve mizaç olduğunu, onun yalnız yazarken değil, konuşurken bile hayata, şahıslara fantezi ile baktığını belirtir. “Benim deham komiktir.” (Ünaydın, 2010, s.191) diyen yazar için ironi bir sevk-i tabiidir.²

Ömer Seyfettin Kurgusunda İroni ile İnşa Edilen Eleştirel Söylem: Hurafelere ve Cehalete Dayanan Halk İnanıřları³

Ömer Seyfettin muhtelif dönemlerde kaleme aldığı makalelerinde Türklük meselesinin yanı başında İslam ve din konularını da yoğun bir biçimde işlemiştir. Ona göre din, milliyet fikrinin belirleyici ve koruyucu unsurlarındandır. Bu anlamda milli varlığı koruyan, devleti ayakta tutan önemli bir müessesedir. Toplumsal anlamda kolektif şuuru tesis eden önemli faktördür. Din, bireysel ve toplumsal hayatı doğruya ve güzel olana göre tanzim eder. Aklı ve vicdanı harekete geçirir.

Muharrir, sayıları yüz elliyi aşan öyküleri arasında İslam’ı gerçek anlamda idrak etmiş kişilere de yer vermiştir.⁴ *Beyaz Lale*, *Başını Vermeyen Şebit*, *Mehdi*, *İlk Namaz* öykülerinde ideal Müslümanlara rastlanmaktadır. *Pembe İncili Kaftan* hikâyesindeki Muhsin Çelebi bahsini ettiğimiz dindar tipinin en güzel örneği olmalıdır. Varlıklı bir insandır, vaktini ilimle geçirmektedir. Dindardır ama cahil değildir. “Din ve millet aşkımlı kalbinden duyan” Muhsin Çelebi, padişah tarafından Tebriz’e elçi olarak gönderilir ve canı pahasına Türklüğün şerefini en iyi şekilde temsil eder.

Diğer taraftan Ömer Seyfettin’in pek çok hikâyesinde hurafelere dayanan halk inanışlarına eleştiri getirilmektedir. *Türbe* ve *Keramet* hikâyelerinde türbeler üzerinden, *Perili Köşk* hikâyesinde periler ve cinler hakkında, *Kurbağa Duası* ve *Pireler* hikâyelerinde nefes-üfürük ve fal bakma meselesiyle ilgili, *Külâh*, *Çakmak* ve *Pireler*’de halkı din üzerinden kandıran dolandırıcılara ve *Deve*, *Binecek Şey*, *Hatıftan Bir Sala*, *Tos!* ve *Beynamaz* hikâyelerinde ise İslam idraki problemlili olan ve bu yüzden topluma kötü örnek teşkil eden din adamına eleştiri getirilmiştir. Bunlardan *Türbe*, *Perili Köşk*, *Keramet* ve *Kurbağa Duası*, olay ironisinin etkili biçimde kullanılması ve sürprizle bitmeleri bakımından, çalışmamız açısından ayrıca önem taşıyan hikâyelerdir.

Türbe hikâyesinde, üfürükçü Şefika Molla’nın içine düştüğü komik durum üzerinden bir hurafe eleştirisini yapılır. Şefika Molla, Selanik’in kuzeyinde yaşayan, iaşesini hastalara okuyup “kurşun dökmek”le kazanan, bir zaman sonra da bu yolla olduğuca zengin olan bir kadındır. Zira bütün Selanik’in hastaları ona gelmektedir. “Kısmet için genç kızlar, imtihana yakın zihinleri açmak için mektepliler, çocuğu olmayan kısır kadınlar, kazanamayan tüccarlar, her şeyini kaybetmiş efendiler, kocalarını kıskanan hanımlar, sevgililerine kavuşamayan aşıklar, tezkere alamayan askerler, terfi edemeyen zabitler, vereminden tutunuz, frengisine, belsoğukluğuna kadar her türlü hastalar, kötürümler, körler, dilsizler, sağırlar” (Seyfettin, 2014, s. 215-216) ona okutmakta, muska yazdırmakta, üzerlerine kurşun döktürüp ondan şifa beklemektedirler. Kocasını kaybetmiş ve bir hizmetçisiyle yaşayan Şefika Molla, günün birinde hasta bir arkadaşına ziyarete gitmek zorunda kalır. Otuz senedir ilk defa sokağa çıkacak olmanın verdiği tedirginlikle evden çıkarken Ayetelkursi’yi, Tüncina’yi, uzunca bir yangın ve hırsız duası okur. Selanik’in aşağı mahallelerine ve deniz kenarında Beyaz Kule taraflarına varınca korkuları, yerini hayal kırıklığına bırakır. Her yer asrileşmiş, “öküzsüz şeytan arabaları”na benzeyen tramvaylarla dolmuş, kadınlar yarı çıplak gezmektedir. Nihayet dünya batacak diye düşünürken ileride “küçük kubbesi ve yeşil pencereleriyle” bir türbe görür. İhtiramla oraya yürürken dualar okur ve orda hangi evliyanın yattığını düşünür. Çok mesuttur. Ne var ki içeri girmeye çalıştığı yer, bir umumi tuvalettir.

Molla Şefika’nın küçük ve hurafelerle dolu dünyası kendini sorgulamak zorundadır. Aksi halde onun inandığı ve yaşattığı din telakkisi, hayatın hakikatleri karşısında küçük düşmeye mahkûm olacaktır.

İronik anlatımın en çok dikkat çektiği hikâyelerden biri de *Keramet*’tir. (Seyfettin, 2014, s. 359) Yarım saatten beri devam eden yangın karşısında itfaye erlerinin çabaları yeterli gelmemektedir, fakat mahalleli yangının biraz sonra söneceğinden emindir. Zira iki ev ileride “bir zat-ı şerif”in türbesi vardır. Bu esnada eski bir külhanbeyi olan Çiroz Ahmet talan peşindedir. Türbedeki şamdan ve el yazması Kuranı gözüne kestiren Çiroz Ahmet içeri girer. Fakat işler planladığı gibi gitmez ve alelacele kaçmak zorunda kalır.

² Ömer Seyfettin’in karakterinde baskın bir unsur olan mizahla ilgili olarak bkz: Bayar, 2019, s. 114-116.

³ Halk inancı kavramı sınırlılıkları belirlenmiş ve henüz üzerinde ittifak edilmiş bir kavram değildir. Halk edebiyatı araştırmacıları ve din adamları arasında kavramsal çerçeve üzerinden tartışmalar devam etmektedir. Bize göre de “Batıl inanış” kavramı, halk inanışlarını tam olarak karşılayan bir ifade biçimi olmadığı için, çalışmamızda batıl inanış=hurafe şeklinde bir metodolojik yaklaşımı temel alacağız.

⁴ Nazım Hikmet Polat’a göre bu sayı tam olarak 166’dür. (Bkz: Polat, 2007, s. 21)

Tanınmamak için sandukayı yüklenir ve altına girerek dışarı fırlar. Hırsızlığın farkına varamayan kalabalık için bu bir “keramet”tir. Türbe, evliyasını kaybetse de mahalledeki kutsiyetini sürdürmeye devam edecektir ve halk, hurafesinden vazgeçmeyecektir.

Perili Köşk'te, Sermet Bey nihayet aradığı kiralık meskeni bulmuş aydın bir tiptir. Nitekim “çocukları mektebe giderdi. Kızlarını büyük ticarethanelere kâtip diye yerleştirmişti. Karısı kız mekteplerinde piyano dersi verirdi.” (Seyfettin, 2014, s. 271) Fakat bu köşkün dilden dile dolaşan bir kusuru vardır. Köşk, perilidir. Periler köşkte oturan her müsteciri bir zaman sonra rahatsız etmekte ve çıkmaya zorlamaktadır. Evin sahibi Hacı Niyazi Efendi, her gelen kiracı erken çıktığı için zarar etmektedir. Bu kez bir kontrat ister ve yüklüce bir parayı peşin alır. Kısa zaman sonra periler yine harekete geçer. Nitekim “burası eskiden kabristandır ve mutfağın olduğu yerde beş yüz senelik bir evliya yatmaktadır.” Baştan beri söylenilere inanmayan Sermet Bey, bir ağaca saklanır ve periye beklemeye başlar. Peri gelince üzerine atlar, örtüyü kaldırdıklarında karşılaştıkları sima, Sermet Bey hariç herkesi şok eder: Karşılarında evin sahibi Hacı Niyazi Efendi vardır. Yazara göre dindarlık hacılık vasfında, şekil ve söylemlerde değil, ahlaka ve yaşantıya yansıdığı vakit muhterem bir şeydir.

Kurbağa Duası hikâyesi (Seyfettin, 2007, s. 132) İstanbul'a pek uzak olmayan bir kasabada öğretmenlik yapan bir muallimin muzip anısı şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Muallim, diğer öğretmen arkadaşlarıyla Bektaşî tekkesine eğlenmeye gider. Oradakilerden biri de ulum-ı diniye hocası Bahir Efendi'dir. Eğlencenin bir yerinde ortadaki havuzda bulunan kurbağa sesleri herkesi rahatsız etmeye başlar. Durum dayanılmaz bir hâl alınca çözümü Bahir Hoca bulur. Usulca havuza yaklaşır ve kurbağalara bir şeyler fısıldar. Sesler anında kesilir. Duruma şahit olan herkes hocanın nefesinde keramet bulur. Oysa Bahir Efendi sadece nargilenin marpucunu sarkıtmıştır ve onu yılan zanneden kurbağalar korkup susmuştur. Bu hikâyede halkın nefese, üfürüğe itimadı üzerinden bir hiciv oluşturulmuştur.

Pireler hikâyesinde anlatıcı kahraman, “temizlik merakı delilik seviyesinde” olan Rose Mayer ile İzmir'de birlikte yaşayan mutlu bir adamdır. Köpekleri Koton da bu mutluluğa ortak. Günün birinde Koton⁵ aniden rahatsızlanır. Ne kadar baytara götürseler de zavallı köpek bir türlü iyileşemez. Tavsiyeler üzerine gittikleri İtalyan baytar kendilerine köpeğin üzerine bir miktar pire bırakmalarını söyler ve arkalarında yarım yamalak Türkçesi ile söylenir: “Siz istersiniz muska... Siz istersiniz üfürük... Siz istersiniz ilaç.” (Seyfettin, 2014, s. 380) İtalyan baytara göre hastalıkların evvela sebeplerini bulmak lazımdır. Zira pireler, köpek için faydalı bir mahlûktur. İtalyan sözlerine şöyle devam eder: Allah dünyada hiçbir hayvanı, hiçbir azayı vazifesiz yaratmadı. En fena hayvanların, en muzır mikropların bile vazifeleri vardır” Görüldüğü gibi önce Türkleri muskacılık ve üfürükçülükle suçlayan İtalyan, üstüne bir de iman ve hikmet dersi vermiştir. Neticede pek ikna olmasalar da bu öneriyi denemek zorunda kalan çiftimiz, sonunda köpeğin canlanıp ayağa kalktığını görür. Nihayet, her işi müspet ilimle yapmak gerekmektedir.

Asilzadeler (Seyfettin, 2007, s. 166) hikâyesinde falcılık meselesi ele alınmıştır. Ömer Seyfettin öykülerinde genellikle yaşlı ve eğitimsiz kimselerden oluşan falcılar uyanık kimselerdir, halkın cehaletinden ve umutlarından yararlanırlar. Bu hikâyede ise otuz sene evvel Tunus'ta dilencilik eden Salih Paşa, İstanbul'a döndükten sonra falcılık yapmış sonra da ilaç işine girerek saraydaki nüfuzlu kişilerin arasına karışmıştır. Halkın umutlarını sömüren bir dolandırıcının saraya kadar uzanan kariyer hikâyesi eleştirel bir dille anlatılmıştır.

Ömer Seyfettin hikâyelerinde halkın dini duygularını sömüren üçkâğıtçı ve ahlaksız tiplere de yer verilmiştir. Birbirinin devam niteliğindeki iki öykünün ilki olan *Kılab*'ta Mıstık ve Molla isimindeki iki dolandırıcının hikâyesi konu edilir. İki dolandırıcı da birbirini gözüne kestirmiş karşısındakini kandırmak için fırsat kollamaktadır. Kırk beş yaşındaki Molla sade ramazanda ve üç aylarda değil, güya yılın yarısını oruç tutarak geçirirken; Mıstık “küçükken hafızlık çalıştığından, ama hastalandığı için vazgeçtiğinden, babasının yirmi yedi defa hacca gittiğinden” (Seyfettin, 2017, s. 332) bahseden bir yalancıdır. Nihayet Mıstık kurduğu tuzağa kendisi düşmüş ve rezil olmuştur.

Mıstık tipi, *Çakmak* hikâyesinde de karşımıza çıkmaktadır. Makedonyalı dolandırıcının yanında bu kez yıllardan beri görmediği İboş vardır. İki eski dost oturup uzun uzun sohbet ederlerken bir ara Mıstık, İboş'un çakmağını çalar. İnkırlar, münakaşalar derken mesele mahkemeye intikal eder ve Mıstık “gayet soluk, lekeli bir yeşil çuha örtülmüş kürsüye yaklaşarak yeşil bir bohçaya sarılı kitaba elinin bütün kuvvetiyle basarak” (Seyfettin, 2017, s. 195) çakmağı çalmadığına yeminler savurmuştur. Mıstık bu suretle

⁵ Alangu'nun verdiği bilgiye göre, Ömer Seyfettin'in köpeğinin adı da Koton'dur. Samur renginde, orta boylu, belli bir cinsi olmayan bu sokak köpeği olan Koton dişidir. (Bkz: Alangu 2010: 179).

davayı kazanmıştır. Mistik, yalan yere yemin eden, Kuran'a el basarak adaleti ve toplumu aldatan bir dzenbazdır. Yazar, uyanık geçinen tamahkâr ve hileci tiplerin dűřtüėü durumu ince alayla eleştirirken, din kisvesi altında dolap evirenleri mizahî bir dille ifřa ederek “zekâsının hakkını” alarak rahatlar (Kılınç, 2008, s. 5). Fizilok (1984, s. 123) Mistik karakterinin yer aldđđı her iki hikâyenin de birer halk hikâyesi olduğunu tespitini yapmıştır. Halkı dinle aldatmak mevzusu *Pireler* hikâyesinde de işlenmiş, muska ve üfürükçülük bir İtalyan baytarın ağzından lanetlenmiştir.

Yemin hikâyesinde yirmi sene evvelki bir hatırasını anlatan kahraman, “En büyük günahlar bir din, iman, terbiye, namus, nezaket perdesi altında hiç sezdirilmeden yapılır, masumluğun mukaddes füsunu asla kaybedilmezdi.” (Seyfettin, 2014, s. 90) demektedir. Zira ölesiye sevdiği Matlube bir randevuevi işletmecisi bir kadının kızıdır. İsminin Hacıhanım olduğunu öğrendiğimiz kadın çok sofü görünümlüdür ve namaz, oruç, iman en meraklı olduğu konulardır. Anlatıcı genç, bir gün sevgilisi Matlube'nin eski belâsının Kur'an'a el basılarak evden uzaklaştırılmasına şahit olur. Öyküde basit bir kurguyla saf bir gencin üzerinden halkın din duygusuyla nasıl aldatıldığı vurgulanmıştır.

Ömer Seyfettin'in ironiyle ele aldđđı halk inanışları bahsinde din adamlarını hiç ıskalamamıştır: *Deve* hikâyesinde aslen ingene olan Mestan Ağa, değişmeye karar verir. Doğup büyüdüğü Edirne'yi terk ederek Çanakkale'ye gelir ve cambazlık yapmaya başlar. Bir ember sakal bırakıp başını sarıkla çevirir, adını da Abdülmennan olarak değiştirir. Anlatıcı ondaki değişimi şöyle ifade eder: “Atpazarında eşek alışverişinde herkes onu hacı zannediyordu. ingeneliğini belli etmemek için daima taassup taslar, beş vakit namazını kalabalık camilerde kılar, ayakta besmelesiz su içmez, ezanı duyunca ‘Aziz Allah, şefaat ya Resulallah’ diye hemen sözünü keserdi.” (Seyfettin, 2014, s. 193) Mestan'ın bütün hülyası biraz para kazanıp Anadolu'ya yerleşmek ve orada beyaz bir Türk kıızıyla evlenerek ingenelikten büsbütün kurtulmaktır. Bir gün camide vaaz eden imam deve binmenin tekinsizliğinden bahseder. Mestan Ağa tabiatındaki asiliğe ve cahil merakına teslim olduğu bir gün deveye biner. ılgına dönen hayvan çevredeki tarlaları bozar, sırtındaki Mestan'ı da yere yapıştırır. Köylülerden sağlam bir sopa yedikten sonra Edirne'nin yolunu tutan ingene, dindar numarası yapmanın cezasını bulmuştur.

Binecek şey hikâyesinde tam anlamıyla miskin bir din adamı portresi çizilmiştir. Hikâyenin başında “kirli, yırtık yeniyle alınının terini silen” ve bedavaya yaşayacağı yeni yer arayan Dervif Hasan'ı görürüz. Otuz yıldır böyle asalak gibi yaşamaktadır. Yazar bu durumu “Her yerde ona yiyecek verirlerdi. Anadolu tekkelerinin kapıları ardına kadar açıktı. ‘Huu’ diye girer, isterse haftalarca, aylarca, ta canı sıkılıncaya kalırdı” (Seyfettin, 2017, s. 163) diye anlatır. Sıcağın altında uzun ve etin bir yolculuğa çıkan Dervif o kadar yorgun ve bitkin kalmıştır ki artık tek istediği su ve bir binecektir. En sonunda bir grup yörükten sağlam bir dayak yer. “Allah'ın ‘istenildiği gibi’ değil, ‘istediği gibi’ vermesi en haklı hikmetidir” (Seyfettin, 2017, s. 168) ve Dervif Hasan nihayet bunu anlamıştır. Kılınç (2008, s. 1) bu hikâyenin temelinde bir halk anlatısı olduğunu belirtir.

Din adamlarındaki cehaletin en çarpıcı şekilde işlendiği hikâye, kanaatimizce *Hatiften Bir Seda'*dır. Fatih semtinde oturan Hacı İmameddin Efendi, tıpkı Türbe hikâyesindeki şefika Molla gibi kendini evine kapamış, dünyayla ilişini kesmiş bir din adamıdır. Yeşile boyanmış kapısının arkasında canlı bir evliya gibi yaşayan bu zat, nefsinin canlandırmamak için zeytin, kuru incir, hurma ve bayat ekmekten başka şey ağzına götürmez. Ne var ki onun başı da kumarbaz, sarhoş ve müteceviz oğlu Tahsin'le beladadır. Anlatıcıya göre, “ihtimal ki, Allah Taala Hacı İmameddin Efendi'yi bu fâni dünyada ağır bir imtihana çekiyordu.” (Seyfettin, 2017, s. 341) Oğlu ile ilgilenmek, onu dinlemek ve dertleriyle meşgul olup onu kazanmak yerine durumu kabullenip kendini ibadete veren bu zat en sonunda altmış üç yaşını tamamlayınca bahçesinde kazdırdığı çukura inip “Yesevi gibi” ile hayatına başlamaya karar verir. Hikâyenin sonunda, gece karanlığında oğlunun bahçeden gelen sesini, gaipten gelen ruhani bir ses zannedip kendini aşağıya bırakarak öler. Oysa sevgi fedakârlık isteyen bir şeydir, sevdiklerimiz için dua etmemiz yetmeyecek onlar için mücadele etmek gerekecektir.

Kadere tevekkül konusundaki yanlış algılamının eleştirildiği bir diğer öykü de *Tos'*dur. Bu öyküde yedi cediti hacı hoca, çok sofü bir kadın olan Fatma Hanım'la karşılaşıyoruz. Beyaz bir türbeye benzeyen evinde gece gündüz ibadete meşgul olan bu kadının imtihanı ise azgın, huysuz ve münasebetsiz kocasıdır. Ne var ki Fatma Hanım bu durumu imtihan olarak kabul etmiş, durumun düzelmesi için Allah'a dua etmeyi bile onun işine karışmak olarak telakki etmiştir. Öyküde sabır ve tevekkül duygusunun dua etmeye bile mâni olduğu bu din anlayışı eleştirilir. Hikâyenin bir yerinde konu komşu cepheindeki askerler için dua talep ettiğinde, Fatma Hanım korkmuş ve “Allah'ın işine karışılır mı, O ne yaparsa iyi yapar.” demiştir.

Fatma Hanım'a göre Allah gavurlarıyla bizim terbiyemizi veriyordu. Zelzele, yangın, kıtlık, zulüm, muharebe, kolera, veba Allah'ın en meşhur cezalarıydı. (Seyfettin, 2014, s. 185)

Ömer Seyfettin'in öyküleri arasında yobazlığın, miskinliğin, cehaletin en kuvvetli şekilde işlendiği ve halkın yaşamı düşünmeye ve sorgulamaya çağrıldığı eser, *Beynamaz*'dir. "Az tamah çok ziyan getirir." başlığıyla sunulan hikâyede, Hacı İmam ismiyle bilinen din adamının önderliğinde bir köyün nasıl tembelleğe sürüklendiği anlatılmıştır. On yedi yıldır bu köyde yaşayan Hacı İmam, yediden yetmişe herkesi cemaatle namaza alıştırmış, köyde abdest, namaz oruç, farz, vacip münakaşalarından başka laf edilemez olmuştur. Onun tatlı ve tesirli nasihatleriyle, ruhani vaatleriyle köyün hayatı, manzarası, hasılı her şeyi değişmiştir: "Günün en aşağı yedi saatini abdest almakla, namaz kılmakla, camide aşır, kahvede hususi vaaz dilemekle geçiren köylüler 'ekim biçim' işlerini tamamıyla kadınlara bırakmıştı. Bağlarda bahçelerde hiçbir erkek görülmezdi." (Seyfettin, 2014, s. 247) Yaşananlara tepki gösteren tek kişi ise köyün beynamazı Gâvur Ali'dir. "Ah bire, keratalar bire! Karılarınız olmasa açlıktan gebereceksiniz" diyen Gavur Ali, yaşanan trajedinin farkında olan tek kişidir. Yine bir keresinde hastalık kapan koyunlar teker teker ölürlen, nedenini öğrenip tedbir almak yerine, mevlit ve hatime başvurulmuştur. Hikâye boyunca köylülerin içinde bulunduğu gülünç durum onun muhalif kimliğiyle açığa çıkartılır.

Tuhaf Bir Zulüm hikâyesinde Gospodin'in "Türklerde hiçbir şey, hiçbir fikir, hiçbir ideal yoktur. Yalnız bir şey vardır: Taassup!" (Seyfettin, 2014, s. 76) şeklindeki tespiti oldukça manidardır. Hikâyenin merkezi kahramanının bu noktada hiçbir itirazı olamamış, susup kalmıştır.

Hanyar hikâyesinde Hamdune Hanım şeyhülislam kocasını kaybetmiş yirmi yıldır dul yaşamaktadır. Yaşı almış geçen bu kadın, pembe ile beyaz arası bir renktedir ve "kendi gibi beyaz, tombul, yetişmiş, tam kıvamına gelmiş bir tanecik kızcağızı" (Seyfettin, 2014, s. 371) vardır. Beyazlığı güzelliği kadar meşhur olan bu kıza, komşuları "Kaymak Hanım" demektedir. Hamama girdi mi bütün kadınlar ondaki göz kamaştırıcı beyazlığa şaşırır, "tüh tüh, yaradana, maşallah" derler ve nazar degecek korkusuyla ona bakamazlar. Nihayet Hamdune Hanım nazarlardan sakındığı, kimselere layık bulamadığı kızına layık bir "sofu" damat bulur. Kendisi pek dindar olmasa da, dindar kişilerden zarar gelmeyeceğini inanmaktadır. Beş vakit namazın arasına nafileleri sokuşturan, üç ayları bozmadan tutan bu damat, hikâyenin sonunda yoldan çıkar; "kaymak" gibi hanımını, evin Arap hizmetçisiyle aldatır. Kısacası damadın canı siyah "hanyar" çekmiştir. Hamdune Hanım, damat adaylarında karakter ve asalet aramak yerine, sade sofuluk aramanın bedelini hem kendisine hem de zavallı kızcağızına ödetmiştir.

*Eleğimsağma*⁶ hikâyesinde Ayşe isminde bir genç kızın yaşadığı drama tanık olmaktadır. Kuvvetli bir kız olduğu için ona çevresindekiler "Pehlivan Ayşe" demektedir. Çünkü o "erkek çocukları gibi ata binmesini, silah atmasını, güreşmesini, birdir bir, esir almaca oynamasını çok sevmektedir." (Seyfettin, 2017, s. 80) Ne var ki artık bunlara veda etme zamanı gelmiştir. Köyün imamına göre Ayşe artık büyümüştür ve örtüye girmesi gerekmektedir. Ayşe bir gün renklerinin bütün ihtişamıyla gökkuşağı görür ve içine dalar. Yerler çamur içindedir, Ayşe orada bayılır. Saatlerce anası babası, köylüleri onu ararlar ve en sonunda o çamurun içinde zavallı kızcağızı bulurlar. İki lafının birinde caiz değil diyerek nefret oluşturan köyün imamı yine "örtüye koyun onu, örtüye" derken "zavallı Ayşe hiç sesini çıkaramıyor, utancından yerlerin dibine geçiyor, bastığı çamurlara bakarak, bütün göğsünü sarsan derin hıçkırıklarla hüngür hüngür ağlamaktadır. (Seyfettin, 2017, s. 87) Hikâyede yobaz bir imamın, gelişim çağında ve henüz on yaşındaki bir kız çocuğunun din adına ruhunda açacağı yaralara dikkat çekilmiştir.

Ömer Seyfettin, adını "bilgisiz, cahil ve kaba" anlamlarına gelen Farsça bir isimden alan *Nadan* adlı hikâyesinin tanıtım başlığında "Nadan ile sohbet etmek güçtür bilene; çünkü nadan ne gelirse, söyler diline." (Seyfettin, 2017, s. 382) atasözüne yer vermiştir. Bu tavrıyla yazar, cehaletten duyduğu rahatsızlığın ne denli büyük boyutlarda olduğunu vurgulamaktadır. Kendinden önceki Ahmet Mithat Efendi'nin sıklıkla, Sami Paşazâde'nin kısmen işlediği cehalet konusu, Meşrutiyet dönemi yazarı olan Ömer Seyfettin'in toplumsal içerikli hikâyelerinde temel mevzudur. Cehalet onun eserlerinde yine gülünç unsuruyla birlikte açığa çıkarılmış, ironik bir dille anlatılmıştır.

Selahattin Eyyubi döneminde, Dınişk şehrinde geçen *Büyücü* hikâyesine Doğan Bey üç erkek kardeşi cephede asker olan, kendisi ise kimya ve hendese ile meşgul olan bir ilim adamıdır. Evinden dışarı pek çıkmayan ve içeride ilmi çalışmalarla meşgul olan Doğan Bey, bir süre sonra meraklı ve cahil halkın

⁶ Arapça "alâimsemâ" kelimesinden türemiş ve halk ağzına "eleğimsağma" şekline oturmuş olan bu kelime gökkuşağı anlamındadır. Anadolu yüzyıllardan beri var olan yaygın bir inanca göre, erkek olmaya özenenler onun altından geçerek muratlarına ermektedirler. (Bkz: Eyüboğlu 1998: 132)

tepkisini çekmeye başlar. Anlatıcı, bu durumu “Halkın mahiyetini bilmediğı Şeye kin bağlaması tabii idi.” (Seyfettin, 2017, s. 229) tespitiyle açıklar. Artık halk Şehirdeki her uğursuzluğu ona bağlamaya başlarlar, onlara göre kuraklığın, yangınların, cinayetlerin sebebi hep büyücü Doğan’dır. Bir süre sonra Doğan’ı sultana Şikâyet ederler. Oysa hikâyenin ilerleyen kısımlarında Doğan Beyin bir buluğu Akka savunmasında kritik bir fayda gösterecek ve böylece Kudüs ve Suriye’nin istikbali muhafaza edilecektir.

Müjde hikâyesinde ise konu Çanakkale Savaşları sırasında harbe iştirak eden askerler arasında geçmektedir. Hemen hepsi eğitimli kimselerden oluşan bir gurup asker, gecenin zifiri karanlığında siperlere intikal etmektedir. Derken denizin ortasında bir parlaklık peyda olur, gökyüzüne baktıklarında ise bir ziya görünmektedir. Pek çoğu Şair olan genç askerler orada “fethün karib”⁷ yazdığını iddia eder. Bu “müjde”ye inananlar arasında kafilenin genç doktoru da bulunmaktadır. “Hepsi Allah’ın işaretini gören müminler gibi dalgın, müphem bir vecd içindedir.” (Seyfettin, 2017, s. 349) Oysa gördükleri Şey yalnızca “hacer-i semavi”, yani göktaşıdır.

Bilgisizliğin, tecrübesizliğin ironiyle ele alındığı ve “Bir genç kızın defterinden kopya edilmiştir.” notuyla verilen *Horoz* ve *Dünyanın Nizamı* hikâyeleri birbirini devamı niteliğindedir. Her ikisinde de hikâyenin kahramanı bir genç kızdır.

Horoz öyküsünde otoriter babasının köşkü idare etme biçimiyle horozun kümesi idare etme biçimi arasında bağ kuran genç kız, âdeta erkek egemenliğine savaş açar ve kümesteki horozu nefretle öldürür. Kibir ve güç abidesi horozun ölümüyle ezilen tavukların intikamı alınmıştır. Tavuklar bundan böyle huzur içinde yaşayabileceklerdir. Tavuklar ile kadınlar arasında bağ kuran kız “Ah bu tavuklar... Dünyada bunlar kadar sevimli, bunlar kadar kendi hallerinde, bunlar kadar saf, bunlar kadar masum bir mahluk var mıdır? Hayatları bütün bir vazife, bütün bir fedakârlık destanıdır.” (Seyfettin, 2007, s. 102) diye düşünür. Kadınlığı yüceltir; evlenmeye, bir erkeğin egemenliği altına girmeye gerek olmadığını düşünür.

Horoz hikâyesinin devamı olan *Dünyanın Nizamı*’nda, müteveffa horoz genç kızın rüyasına girer. Niyeti hesap sormaktan ziyade, genç kızın, işlediğı cinayetin sonuçlarıyla yüzleşmesini sağlamaktır. Nitekim horozun ölümünden kısa bir süre sonra kümeste işler karışmıştır. Uyandığında balkondan çıkıp dalgın dalgın bahçenin perişan hâlini seyreder. Bahçe harabe haline gelmiştir ve tavuklar yumurtayı kesmiş, duvar diplerinde kötürüm gibi uyuklamaktadır. Uyanırken de dövüşmekte, birbirinin gözünü oymaktadır. Demek ki horoz kümesi için fevkalade önemlidir. *Horoz* hikâyesindeki fikirlerini cahilce bulan genç kız, ani bir kararlar evdekilere evlenmeye karar verdiğini bildirir, zira “Dünya nizamını bozmaya gelmez”. (Seyfettin, 2007, s. 113)

Anlatıcı genç kızın dikkat ve ironi yüklü anlatımıyla okuduğumuz, kadın-erkek ilişkileri bağlamında evlilik kurumunun sorgulandığı bu iki hikâyeden anlaşılmaktadır ki; tecrübe, önemli ve önyargı ise çok kötü bir Şeydir. Kadın ve erkek, her ikisi de muhterem varlıklardır ve birbirini tamamlamak durumundadırlar.

Sonuç

Ömer Seyfettin (1884-1920), Meşrutiyet Döneminde eserler vermiş bir hikâyeci, Şair, düşünür ve muallimdir. Yüz altmış dokuz hikâyesi ile Türk okurunu millî anlamda hikâye ile tanıştıran odur. Bu hikâyelerindeki gücüyle kendi devri ile Cumhuriyet devri arasında esaslı bir geçiş dönemi teşkil etmiştir.

Çocukluk ve gençlik yıllarında askeri eğitim almış daha sonra Anadolu ve Balkanlarda görev yapmıştır. Dolayısıyla savaşlar ve tarih onun hikâyelerinde ana iskeleti oluşturmuştur. Meslek hayatı boyunca cephe gerisinde edindiğı gözlem ve intibalar ise onun sanat hayatının bir başka cephesini teşkil eden toplumsal hikâyeciliğini ortaya çıkarmıştır.

Yakın sanatçı dostlarının kaleme aldığı makale ve anılarında aktardığı bilgilere göre, Ömer Seyfettin Şahsi hayatında mizaha yatkın bir kişidir, mübalağa ve tariz onun mizacının en dikkat çeken yönleridir. Çevresinde gördüğü Őaçma olaylara ve münasebetsiz kişilere tahammül etmeye mâni, güçlü bir vicdan ve cesarete sahip olan yazar, toplumsal konuları ele aldığı hikâyelerinde bu yönleriyle dikkat çeker. Özellikle halk inançlarına değindiğı hikâyelerinde ortaya bir çıkan bu husus, bir gerilime dönüşecek sanıldığı anda, aniden parlak bir zekâ ve munis bir kalem ustalığıyla ironiye dönüşüvermektedir.

⁷ “Fetih yakındır” anlamına gelen bu ifade, “Ve kendiniz için bir lütuf daha var: Allah’tan bir yardım ve yakın bir fetih. Müminleri müjdele.” mealindeki ayete telmihtir. (Bkz: Saff Suresi, 13. Kur’an)

İroni, en basit tarifıyla beklenen ile gerçekte olan arasındaki farkı açığa çıkartma sanatıdır. Hayatın içindeki çelişki ve çatışmaları gülünç olana dönüştürmektedir. Sanat değeri taşıyan bir yazıyı, sıradan bir yazıdan ayıran şekle ve/veya muhtevaya ilişkin farklar vardır. Bunlardan bir tanesi de hiç kuşkusuz ironik anlatımdır.

Ömer Seyfettin'in ironiyi kullandığı ve sosyal meseleleri ele aldığı başka hikâyeleri de elbette mevcuttur. Fakat biz bu çalışmamızda hususen cehaletin halk inanışlarındaki tezahürünü merkeze aldık. Bu anlamda incelediğimiz hikâye sayısı yirmi birdir. Bunların tamamı Hülya Argunşah'ın derlediği külliyyatın son üç cildinde yer alan hikâyelerdir. Ekseriyeti Balkan Savaşları'nı, yazarın Balkanlarda geçen çocukluk anılarını ve Türklük duygusunu işlediği hikâyelerinden oluşan ilk ciltte konumuzla ilgili bir öyküye rastlayamadık. İncelediğimiz *Eleğimsağma*, *Binecek Sey*, *Çakmak*, *Büyücü*, *Hatıftan Bir Seda*, *Müje*, *Yemin*, *Tos!*, *Deve*, *Türbe*, *Beynamaz*, *Perili Köşk*, *Yalnız Efe*, *Keramet*, *Havyar*, *Pireler*, *Horoz*, *Dünyanın Nizamı*, *Kurbağa Duası* ve *Asilzadeler* adlarındaki hikâyelerde dört ana muhteva ile karşılaştık. Bunlar:

1. Türbe ve türbe etrafında gelişen keramet algısı.
2. Peri ve cinlerden oluşan metafizik evren.
3. Nefes-üfürük, nazar ve fal bakma biçiminde ortaya çıkan âdet ve inanışlar.
4. Halkın din duygusunu istismar eden din adamları veya dolandırıcılar ve bunların müşteri kitlesi olarak cahil halk.
5. Tevekkülü tembellik zannederek miskin bir hayat yaşayan din adamları.
6. Öğrenmeye, değişime kendini kapamış peşin hükümlü cahil halk.

Hikâyelerde ironinin kullanımıyla ilgili tespitlerimiz şu şekildedir:

1. Ömer Seyfettin, hikâyelerinde umumiyetle olay ironisi kullanmıştır. Bu tabii karşılanması gereken bir sonuçtur. Zira Ömer Seyfettin vak'a hikâyecisidir.⁸
2. Hikâyelerinde ironiyi sağlayan ana unsur cehalettir. Buna ilaveten hayatın tesadüfleri ve çelişkilerin de etkili bir unsur olduğu görülmektedir.
3. Ömer Seyfettin ironiyi yaptıktan sonra bir kenara çekilmez, genellikle oradan bir sonuç çıkarır. Bazen, *Külâh* ve *Çakmak* hikâyelerinde olduğu gibi, aynı konuyu tekrar tekrar gündeme getirir. *Horoz* ve devam hikâyesi *Dünyanın Nizamı*'ndaki gibi yeni bakış açılarını da gündeme taşır, bir tartışma ortamı yaratmaktan çekinmez. Örgen'in de ifade ettiği gibi (2009: 259) ironinin karşı olma tavrı, onda sorumluluktan kaçmak anlamında değildir.
4. İroniden sonra okuyucuda kalan, acı bir tebessüm ve sorgulama isteğidir.

İroni, Türk edebiyatında Karagöz ve Hacivat temsillerinden, Nasrettin Hoca güldürülerinden itibaren görmeye alışık olduğumuz bir anlatım türüdür. Modern dönemlere geldiğimizde ilk olarak Ahmet Mithat Efendi'nin hikâyelerinde görmeye başladığımız bu hususiyet, ondan itibaren Ömer Seyfettin'le altın dönemini yaşamış, oradan Hüseyin Rahmi'ye, Haldun Taner'e ve Aziz Nesin'e uzanan bir çizgi halinde başarıyla devam etmiştir. Hasılı, Türk okuru ve toplumu bu anlatım türünü pek sevmiş, yüceltip el üstünde tutmuştur.

Etik Beyan

"Ömer Seyfettin'in Hikâyelerinde İroni İle İnşa Edilen Eleştirel Söylem: Cebalete Dayanan Halk İnanışları" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş, toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma doküman incelemesine dayalı olarak yapıldığından etik kurul kararı zorunluluğu bulunmamaktadır.

Teşekkür

Bu makaleyi akademik çalışmalarımda her zaman desteğini gördüğüm İbrahim Dilmen ve şair A Samet Atılğan'a armağan ediyorum. Bahtları da kalpleri gibi temiz olsun. Onlar benim eskiden öğrencimdi, şimdi ise meslektaşım ve arkadaşım.

⁸ Mehmet Mehdi Ergüzel konuyla ilgili yakın zamanda çıkan bir yazısında Ömer Seyfettin'in eserlerinden 11330 kelimelik söz dağarcığı ortaya çıktığını, bunların %35 nispetle somut kelimeler ve %22'lik oranda fiillerden oluştuğunu belirtmektedir. Ergüzel'e göre, Ömer Seyfettin'in hikâyeci üslubu, üçte iki oranında somuta ve harekete açılırken, düşünce üslubu aynı ölçüde soyuta ve düşünceye kapanmaktadır. (Bkz: Ergüzel 2020)

Kaynakça

- Alangu, T. (2010). *Ömer Seyfettin ilkküü bir yazarın romanı*. İstanbul: YKY.
- Banarlı, N. S. (1998). *Resimli Türk edebiyatı tarihi C. 2*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Baş, M. K. (2019). Ömer Seyfettin kurgusunda ironi ile inşa edilen ahlaki söylem: Zeytin Ekmek hikâyesi örneği. *Hece*, 265, 202-209.
- Bayar, S. Ö. (2019). Ömer Seyfettin öykülerinde tenkit aracı olarak mizah, Ömer Seyfettin Özel Sayısı, *Hece*, 265, 114-116.
- Birinci, E. (2002). *Ömer Seyfettin'in hikâyelerinde Türk toplumu* (Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Cevdet K. (2016). *Türk edebiyatında hikâye ve roman*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Çetişli, İ. (2012). *İkinci Meşrutiyet dönemi Türk edebiyatı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Enginün, İ. (2006). *Yeni Türk edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyete (1839-1923)*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Enginün, İ. (2012). "Sunuş" kısmı, *Ömer Seyfettin, bütün eserleri, hikâyeler 1* (Haz: H. Argunşah). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ergüzel, M. M. (28.04.2020). Ziya Gökalp ve Ömer Seyfettin'in söz varlığı, *59haber*, erişim: 25.06.2020.
- Eyüboğlu, İ. Z. (1998). *Anadolu inançları*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Filizok, R. (1984). Ömer Seyfeddin'in eserlerinde halk edebiyatı tesirleri. *Doğumunun 100. Yılında Ömer Seyfeddin*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Güneş, M. (2011). Yüzyılın başlarında Balkanlardaki siyasî ve etnik çatışmaların Ömer Seyfettin'in hikâyelerine yansımaları. *TÜBAR*, 29, 163-187.
- Gürbüz, H. (2000). Sosyal meseleler açısından Ömer Seyfettin'in hikâyeleri. *Hece Dergisi*, 46/47, 284-297.
- Kılınç, A. (2007). Metinlerarası ilişkiler bağlamında Ömer Seyfettin'in halk anlatı kaynaklı hikâyeleri. I. *Dünden Bugüne Ömer Seyfettin Sempozyumu*. İstanbul: Gönen Belediyesi Kültür Yayınları.
- Kılınç, A. (2008). Mizahta rahatlama kuramına göre Ömer Seyfettin'in halk anlatı kaynaklı hikâyelerinde mizah. II. *Dünden Bugüne Ömer Seyfettin Sempozyumu*. İstanbul: Gönen Belediyesi Kültür Yayınları.
- Narlı, M. (2007). Ömer Seyfettin'den Cemal Şakar'a öykü ve ironi. *İlmi Araştırmalar*, 24, 103-115.
- Okay, O. (1992). Yeni Türk şiiri, *Türk Dili Dergisi-Türk şiiri Özel Sayısı-IV*. Ankara: TDK Yayınları.
- Örgen, E. (2009). Ömer Seyfettin öykülerinin yapısında ve dilinde ironi. *Türk Yurdu*, 259, 73-81.
- Sevük, İ H. (1935). *Edebi yeniliğimiz*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Polat, N H. (2007). Ömer Seyfettin. *İslam Ansiklopedisi C. 34*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Polat, N H. (2019). *Ömer Seyfettin bütün hikâyeleri*. İstanbul: YKY.
- Seyfettin, Ö. (2007). *Bütün eserleri, hikâyeler 4* (Haz: H. Argunşah). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Seyfettin, Ö. (2012). *Bütün eserleri, hikâyeler 1* (Haz: H. Argunşah). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Seyfettin, Ö. (2014). *Bütün eserleri, hikâyeler 3* (Haz: H. Argunşah). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Seyfettin, Ö. (2017). *Bütün eserleri, hikâyeler 2* (Haz: H. Argunşah). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tuğluk, A. (2017). İroni nedir. *İdil*, 29, 441-465.
- Tunaya, T Z. (1998). *Hürriyetin ilânı*. İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.
- Uyguner, M. (1990). *Ömer Seyfettin, yaşamı-sanatı-yapıtlarından seçmeler*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Ünaydın, R E. (2010). *Dişorlar ki*. İstanbul: Tablet Kitabevi.
- Yöntem, A C. (1993). *Ömer Seyfettin hayatı, karakteri, edebiyatı, ideali ve eserlerinden numuneler*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yöntem, A C. (1995). *Prof. Ali Canip Yöntem'in yeni Türk edebiyatı üzerine makaleleri* (Haz: A. Sevgi ve M. Özcan). Konya: Sözlere Basım Yayım.

EXTENDED ABSTRACT

Ömer Seyfettin is a storyteller, poet, thinker and scholar who made works during the Constitutional Era. Please write one hundred and sixty nine stories, beautiful poetry and many articles. He also wrote theater texts. After being dismissed from the military, he also taught some teaching. It is he who introduces the Turkish reader to the real use story with a hundred and sixty-nine stories. It constitutes a substantial transition period between the Republican era.

It is for military education in childhood and youth. Later, he served in Anatolia and the Balkans, in Izmir, Thessaloniki and Macedonia. Here is the main skeleton in his stories of wars and history. In these stories, social life such as social life, neighborhoods, bazaar markets, houses, men and women, family life, child discipline will also be included in Romanian before the war. In its historical stories, there are definitely stories in the past in your work. Due to the current, historical issues were also covered. Observations and adaptations that he gained behind the frontline throughout his professional life emerged from social stories that constitute another aspect of his art life.

Ömer Seyfettin is a person who is prone to humor in his personal life, exemption and style are the most remarkable aspects of his temperament. The writer, who is trying to endure the absurd events and

incongruous people he sees around him, has a strong, strong conscience and courage. Especially the issues that arise in his stories, which he touches on folk beliefs, turn into irony with the skill of a star that will turn into a tension and suddenly a brilliant intelligence and a unique pen.

The irony is the art of revealing the difference between what is expected and what is actually in its simplest description. It turns the contradictions and conflicts in life into a ridiculous one. There are differences in the shape and / or content that distinguishes a piece of art value from an ordinary one. One of them is undoubtedly ironic expression.

Irony is a type of expression that we are used to seeing from Karagöz and Hacivat performances and Nasrettin Hodja laughs in Turkish literature. At least it is possible to talk about a past dating back to the Seljuk period. When we go back to the past, we come across names such as satirical poetry, satire and grinding. In classical poetry, the satirical poems of Nef are famous. He is a poet who lost his life while trying to satire. When we came to the modern times, this feature, which we first started to see in the stories of Ahmet Mithat Efendi, had a golden period with Ömer Seyfettin, and continued successfully as a line extending from there to Hüseyin Rahmi, Haldun Taner and Aziz Nesin. Hasti, Turkish readers and society loved this narrative genre very much, glorified and kept it on hand.

According to Ömer Seyfettin, another characteristic of religion is that it organizes the individual and social life according to the good, the right and the beautiful. In terms of religion, it has a function that activates the mind and conscience, focuses science and envisages effort and work. However, the society observed by the author is far from them. The religion generally perceived by the society is a religion that is stuck in the quagmire of ignorance and away from science and reason. The society, where the trust of the trust is flawed, leads a delicate life in a passive religion, based only on prayer and worship. There is a riot in all of them in Ömer Seyfettin's narrative. The religion he understands is active and decisive. It is a social training tool, a source of motivation that will lead to the construction of the nation and the liberation of the state.

There are of course other stories where Ömer Seyfettin used irony and other social issues. But in this study, we centered the manifestation of ignorance on public beliefs. In this sense, the number of stories we examine is twenty one. These are all stories in the last three volumes of the collection compiled by Hülya Argunşah. We could not find a story about our subject in the first volume, which consists of stories of the Balkan Wars mostly, the author's memories of childhood and the sense of Turkishness in the Balkans. Some of the stories we have examined are: Elimsigma, Thing to Ride, Lighter, Magician, A Seda from the Calligrapher, Muje, Oath, Tos!, Camel, Mausoleum, Beymaz, Haunted Mansion, Lonely Efe, Miracle, Caviar, Fleas, Rooster, Order of the World, Frog's Prayer and Noblemen are their stories. In these stories we examined, we encountered four main ingredients. These are the perception of migration developed around the mausoleum and the mausoleum, the metaphysical universe consisting of fairy and jinn, the breath-blow, the evil eye and fortune-telling, the clergy or the scam people who exploit the religious sense of the people, and the ignorant people as a customer mass clerical people who have distanced themselves from learning and developing themselves, who have made a long distance and living a healthy life.

Virginia Woolf ve James Joyce'un Modern Anlatım Teknikleri Üzerine Karşılaştırımlı Bir Çalışma

Sümeıra BURAN¹

Öz

Yirminci yüzyılın başlarında, modernist yazarlar gerçeğliğin geleneksel ifade biçiminden uzaklaşarak yeni deneysel anlatım teknikleri ile karakterlerin iç dünyalarına ve içsel düşünce akışlarına yönelmişlerdir. Modern İngiliz edebiyatında kullanılan anlatım teknikleri yazarlar tarafından hem benzer hem de farklı biçimlerde sunulmaktadır ve bu da her yazara özgün yazım teknik ve yöntemi kazandırmaktadır. Karşılaştırımlı yöntem kullanan bu çalışma modern romanın en önemli iki özgün yazarı olan Woolf ve Joyce'un romanlarını kullandıkları anlatım teknikleri türleri açısından inceleyerek bir sentez sunmaktadır. Woolf'un duyarlı, döngüsel ve sarmal anlatımı ile Joyce'un sınırlı noktalama işaretleriyle, rasyonel, doğrusal ve sinematik anlatımı bu ayrıma birer örnektir. Ayrıca Woolf'un varolma anlatı tekniğı Joyce'un epifan tekniğı ile hem benzeşir hem de ayrırır. Her iki yazar da farklı üslup, biçem ve yöntem aracılığıyla tıpkı bir nehir gibi akışkan olan zamanda ileri ve geri giderek tek bir güne sığan anlatıları ile karakterlerin ruhsal deneyimlerini, duygu ve bilinç akışlarını ortaya çıkartırlar. Bu bağlamda bu makale modern İngiliz edebiyatında bilinç akışı, iç monolog, serbest dolaylı söylem, epifan, varolma anları gibi modern anlatım tekniklerini ustaca kullanan iki öncü yazar olan Virginia Woolf ve James Joyce'un yazı tekniklerindeki benzerlikler ve farklılıkları karşılaştırmayı amaçlar.

Anahtar Kelimeler: Modern Anlatım Teknikleri, Bilinç Akışı, İç Monolog, Epifan, Varolma Anları, Virginia Woolf ve James Joyce

A Comparative Study on the Narrative Techniques of Virginia Woolf and James Joyce

Abstract

At the beginning of the twentieth century, modernist writers moved away from the traditional expression of reality and explored the inner worlds and inner thought flows of characters with new experimental narrative techniques. The narrative techniques used in modern English literature are presented by the authors in both similar and different forms, which gives each author unique writing technique and method. This study, using a comparative method, presents a synthesis by examining the novels of Woolf and Joyce, the two most important authors of the modern novel, in terms of different types of narrative techniques they use. Woolf's sensitive, cyclical, and spiral female narrative and Joyce's rational, direct, and cinematic narration with limited punctuation marks are examples of this distinction. In addition, Woolf's existing narrative technique both resembles and differs with Joyce's epiphany technique. Both authors reveal the spiritual experiences, emotions and flows of consciousness of the characters with their narratives that fit into a single day, going back and forth in a fluid time like a river through different styles, styles and methods. In this context, this article aims to compare the similarities and differences in the writing style of Virginia Woolf and James Joyce, two pioneering writers skillfully using modern narrative techniques such as the stream of consciousness, interior monologue, free indirect speech, epiphany, and moments of existence in modern English literature.

Key Words: Modern Narrative Techniques, Stream of Consciousness, Interior Monologue, Epiphany, Moments of Being, Virginia Woolf and James Joyce

Atıf İçin / Please Cite As:

Buran, S. (2021). Virginia Woolf ve James Joyce'un modern anlatım teknikleri üzerine karşılaştırımlı bir çalışma. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 27-43.

Geliş Tarihi / Received Date: 21.10.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 22.11.2020

¹ Kaliforniya Üniversitesi Riverside (Misafir Öğretim Üyesi), sburantut@ucr.edu - İstanbul Medeniyet Üniversitesi (Öğretim Üyesi), sumeyra19@hotmail.com,

 ORCID: 0000-0003-3273-8125

Giriş

İngiliz edebiyatında modernist dönemin başlangıcı Kraliçe Victoria'nın ölümü ve I. Dünya Savaşına ve hatta Malcolm Bradbury'nin *Modernism* (1991) adlı çalışmasında da dediği gibi 1890'lara kadar dayanır. Bu döneme savaş deneyiminin izleri, yazılı edebiyatta da yenilik ve deneysellik damgasını vurmuştur. "Modern zamanlar ve modern fikirler, yeni biçimler ve yeni edebi tekniklere gereksinim duymuştur" (Parsons, 2007, s. 53). 20. yüzyılın başlarında geleneksel romana hem yapı hem de içerik açısından başkaldırı olarak ortaya çıkan İngiliz edebi modernizm geleneği, gerçeği olduğu gibi resmetmek yerine karakterlerin içsel düşünce ve duygularına önem veren yeni anlatı yöntemleri ve tekniklerini kullanan James Joyce ve Virginia Woolf gibi modernizmin öncü romancıları ile öne çıkmıştır. Woolf ve Joyce diğer modernist yazarlarla birlikte yeni öznel gerçekliğin öncüleri olarak içe dönük bilincin ve anlık düşüncelerin açığa vurumu olan bilinç akışı (stream of consciousness), iç monolog (interior monologue), serbest dolaylı anlatım (free indirect speech), epifan (epiphany) ve varolma anları (moments of being) gibi spiral anlatım teknikleri veya sinematik anlatım tekniklerini kullanmışlardır. Ancak, karakterlerin bilinciyle düşünce ve duygu akışlarını yansıtan bu iki yazarın modern anlatım teknikleri arasında bazı benzerlikler ve farklılıklar vardır. Bu çalışma, Virginia Woolf ve James Joyce'un romanlarında kullandıkları modern anlatım teknikleri ve tarzlarını karşılaştırmaktır.

Her yazarın kullandığı anlatım tekniğinin diğerinden ayıran özelliklerin çeşitliliği nedeniyle, modernist romanın bir dizi standart özelliğini vermek zordur. Ancak, genel olarak dil, olay örgüsü, temalar, zaman, yer ve karakterlerle birçok deneysel ve yenilikçi girişim gerçekleştirilmiştir. Her yazarın kendine özgü bir toplum algısı ve onu kendi perspektifinden yansıtmaya biçimi vardır; örneğin Virginia Woolf *Bayan Dalloway* (*Mrs. Dalloway*, 1925) ve *Deniz Feneri* (*To the Lighthouse*, 1927) romanlarında ve *Kendine Ait Bir Oda* (*A Room for One's Own*, 1929) yazısında feminist bir bakış açısına sahiptir. Ancak James Joyce'un *Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi* (*A Portrait of an Artist as a Young Man*, 1916)'sinde psikolojik bir bakış açısı vardır. Ortak paydada buldukları nokta, çoğu modernist yazarın, öz-bilinçli bir şekilde 19. yüzyıl geleneksel sosyal düzenine, sosyal geleneğine, bakış açısına, rasyonalizme ve gerçekçilik ideolojisine karşı bir başkaldırı göstermeleridir. Kısaca, David Lodge modernist romanı şöyle özetler:

Modernist roman insan beyninin bilinci ve aynı zamanda bilinçaltı ve bilinçdışı çalışmalarıyla ilgilenir. [...] Modernist bir romanın gerçek bir "başlangıcı" yoktur, çünkü biz bir çıkarım ve çağrışım süreciyle yavaş yavaş kendimize aşına hale getirdiğimiz akan bir deneyim akışına sürükler ve sonu, okuyucu karakterlerin son kaderi konusunda şüpheye düşürecek şekilde genellikle "açık" veya belirsizdir. [...] Modernist kurgu, malzemesinin düz kronolojik sıralanmasından güvenilir, her şeyi bilen ve müdahaleci bir anlatıcının kullanımından kaçınır. Bunun yerine, ya tek, sınırlı bir bakış açısı ya da hepsi az ya da çok sınırlı ve yamalı olan birden çok bakış açısı yöntemini kullanır: ve eylemin kronolojik aralığı boyunca ileri ve geri çok fazla çapraz referans içeren, akıcı ya da karmaşık bir zaman işleme eğilimindedir (1977, s. 45-46).

İlk dalga modernist yazarlardan sayılan John Galsworthy, H. G. Wells, Arnold Bennett, E. M. Forster ve Joseph Conrad yenilikçi yöntemleri izlemişlerdir. Onlara, romanlarındaki iç benliğin denemeleri ve incelemeleriyle Dorothy Richardson, Virginia Woolf ve James Joyce gibi kullandıkları anlatım teknikleri ile kurguya büyük yenilik katan ikinci bir dalga katılmıştır (Holman ve Thrall, 1985, s. 275). Woolf'un "Modern Romanlar" adlı makalesi (1919), H. G. Wells, Arnold Bennett, John Galsworthy ve Hugh Walpole gibi içsel bilinç deneyimini benimsemeyen Edward dönemi romancıları ile "modernlerin yeni spiritüalist odağını" temsil eden ruhsal zihin ya da bilinç deneyimine daha fazla önem veren Joyce, T. S. Eliot, E. M. Forster ve Lytton Strachey gibi yazarların maddeci anlatıları arasındaki farkı ortaya koyar (Parsons, 2007, s. 15). Bu ikinci dalga yazarlar modernizmin ilkesi haline gelen Ezra Pound'un "Yeni Yap!" sloganı doğrultusunda yenilikçi bakış açısı ile bilinç akışı gibi yeni deneysel yazım teknikleri kullanarak neredeyse kutsal bir zorunluluk ilkesi edinmişlerdir (Gay, 2008, s. 106). 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında başat olan ve insanların iç dünya gerçeklerine kapı açan psikanaliz bilinç akışı, iç monolog gibi modernist anlatım tekniklerinin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Hiç şüphesiz "yeni yap" düşünce akımı da bu gelişmeler arasında etkili olmuştur. Woolf, modern yazarların stratejisini şu şekilde özetler:

Hayat böyle midir? Romanlar böyle mi olmalıdır? Kendi içinize bakın, göreceksiniz ki, hayat "böyle" olmaktan çok uzaktır. Sıradan bir zihni, sıradan bir günü ele alın. Zihin, önemsiz, fantastik, gelip geçici veya çeliğin keskinliğiyle kazanmış sayısız izlenim alır. Bu izlenimler her taraftan üzerimize, sayısız atomdan oluşan ardi arası kesilmeyen bir sağanak gelir ve bu atomlar üzerimize boşandıkça Pazartesi veya Salı hayatına dönüştürdüğüce, temelde eskisinden büsbütün ayrılır [...] Hayat simetrik bir biçimde düzenlenmiş bir dizgi

gösteri-lambası değildir; yaşam tüm bilincimizin başından sonuna kadar biz'i sarıp kuşatan yarı saydam bir zarf olan ışıklı bir haledir. Romancının görevi ne denli sapkınlık ne denli karmaşıklık gösterirse göstere, bu değişken, bu bilinmeyen, bu başboş rubu, mümkün olduğunca, az yabancı ve dışsal karışım ile iletmek değil midir? (Woolf, 1953, s. 256).

Modernist romanın önceki edebi hareket olan ve insan deneyiminin doğrudan temsilini yansıtan realizm “anlayışından farklılık gösterir” ve “bu deneyimi nesnel olarak iletme olasılığına şüpheyle yaklaşır; bu nedenle okuyucuya karakter, zaman ve yer hakkında açıklayıcı veya ‘dış’ ayrıntılar sağlama yükümlülüğünü reddeder” (Parsons, 2007, s. 53). Modernist romancılar daha çok yaşamın ruhsal kalitesiyle ya da akıl ve bilinçle ilgileniyorlardı ve bu ikinci dalga yazarlar rasyonel düşünce görüşüne karşıydı. Dolayısıyla, Richardson, Woolf ve Joyce’un “bir karakterin sosyal gelişiminin geleneksel temsili ile kendi bireysel psikolojik var olmasını; sahnenin dış tasviri ile bilincin içsel açığa vurulma tasvirini ve kronolojik anlatı ve dramatik olay örgüsü ile zihinsel yaşamı oluşturan anlık düşünce ve izlenimlerin akışını değiş tokuş eden” yeni öznel gerçekçiliğin öncülerinden bazıları olduğu söylenebilir (Parsons, 2007, s. 53). Modernist romanın tanımlayıcı özelliklerinden biri de bilinç akışı tekniğidir. Modernist sanatçılar bilinç, zaman ve bilginin doğası ile ilgilenmişlerdir.

Bilinç Akışı

Chris Baldick bilinç akışı yöntemini “insan zihninde duyuların, algının, düşüncelerin, duyguların ve hatıraların sürekli akışı veya zihinsel süreçlerin kurgusal karakterlerle harmanlanması gibi edebi bir metot” olarak tanımlamaktadır (2001, s. 212). Aslında 18. yüzyılda Laurence Sterne’nin *Tristram Shandy* (1757) adlı psikolojik romanında (Cuddon, 2013, s. 683), 19. yüzyılda Edgar Allan Poe’nun “Gammaz Yürek” (“The Tell-Tale Heart,” 1843) adlı kısa öyküsünde de (Pugh and Johnson, 2014, s. 143) veya Henry James’in *Bir Hanımefendinin Portresi* (*Portrait of a Lady*, 1881) adlı romanında (Abrams 299) bilinç akışı tekniğinin izleri olduğu görülmektedir. Ancak bu yöntem tam olarak 20. yüzyıl modernist edebiyatında tamamen gelişmiş ve kullanılmıştır. Bilinç akışı terimi edebiyatta ilk olarak 1918 yılında May Sinclair tarafından Dorothy Richardson’un *Hac* (*Pilgrimage*, 1915) eserine yaptığı eleştirileri esnasında kullanılmıştır (Stevenson, 1992, s. 41). Dolayısıyla, bilinç akışı tekniği tam manasıyla ilk olarak Richardson öncülüğünde kullanılmıştır. Daha sonra James Joyce, Virginia Woolf ve William Faulkner gibi yazarlar tarafından kullanılmaya devam etmiştir. Sylvia Plath ve Samuel Beckett, Terry McMillan ve Irvine Welsh gibi postmodernist yazarlar tarafından ve halen günümüz edebiyatında da kullanılmaya devam etmektedir.

Modernist dönemin üç temel felsefi düşüncesi bu bilinç akışı ile ilgili yeni tekniğin gelişmesine zemin hazırlamıştır: Bergsonizm, faydacılık (pragmatizm) ve görüngübilim (fenomenoloji). Bu felsefi düşünceler insan bilincinin dünyayı doğrudan nasıl deneyimlediği ile ilgilendirler. Henri Bergson, *Time and Free Will: An Essay on the Immediate Data of Consciousness* olarak İngilizce’ye çevrilen *Essai sur les données immédiates de la conscience* (*Zaman ve Özgür İrade: Bilincin Anlık Verileri Üzerine Bir Deneme*, 1889) çalışmasında içsel deneyimler felsefesine odaklanır. Zamanı süre olarak tanımlayan Bergson’un hayatın sürmekte olan bir akış olduğu felsefesi, modernist romanda da zamanın akışkan olduğu ve kronolojik bir zamanı kapsamadığı ve dolayısıyla da zihnin de akış süreci içinde olduğu yönünde modernist tekniklere zemin hazırlamıştır. Psikolog ve düşünür William James², faydacı, ampirik olarak altını çizdiği felsefesine radikal deneycilik adını verir. James *Psikolojinin İlkeleri* (*Principles of Psychology*, 1890) çalışmasında bilinç deneyimini sürekli bir şey olarak tanımlar; “Eklemler bir şey değil; akar. Bir ‘nehir’ veya ‘akarsu’, en doğal olarak tanımlandığı metaforlardır. Bundan sonra ondan söz ederken, ona düşünce akışı, bilinç akışı veya öznel yaşam diyelim” (1950, s. 239). Yani, bilincin tren veya zincir gibi eklemler bir bağ olmadığı aksine tıpkı bir nehrin akışı gibi süreklilik halinde olduğunu savunur ve böylece bilinç akışı asla bitmez. Aslında eleştirmen George Henry Lewes ünlü Alman fizikçi Fencher’den etkilenerek “Yaşam ve Zihin Sorunları” (“Problems of Life and Mind”) makalesinde bilinç akışını daha önce kullanmıştır. Leves insan zihninin sürekli olarak farklı uyarma seviyeleri arasında değiştiğini açıklar: “bu nedenle Bilinç akışı uyarılma akışından oluşur ve bu akışın dalgaları ve dip yoğunlaşma dalgası vardır: eğriler süreklidir ve fark edilmeden karışır; kırılma veya duraklama yoktur” (akt. Holland, 1986, s. 36).

Martin Heidegger’in görüngübilimi ise Kartezyen felsefede benlik ve dünyanın radikal ayrımına karşı varolma felsefesine eğilir (1962, s. 149). Heidegger, otantik ve özgün olmayan birliktelik tarzlarına odaklanırken, modernist romancılar, bireylerin içinde yaşadıkları daha geniş dünyayı nasıl

² Ünlü yazar Henry James’in erkek kardeşidir.

deneyimlediklerine odaklanılır. Klasik realist anlatım tekniği karakterin bilincine doğrudan birinci şahıs anlatı olarak yer verir çünkü tüm bilincin benzer mantık ve dış yönelim niteliklerine sahip olduğunu benimser. E. M. Forster realizmden modernizme geçiş anlatısı sunarak okuyuculara psişik içsellğe bir bakış sağlar. Ancak Forster, bu içsel bakış açısını gösterirken okuyucuları hala dışarıda tutar (Kern, 2011, s. 83). Daha sonra gelen modernist yazarlar ise içsellği serbest dolaylı söylem ve bilinç akışı gibi yeni modernist anlatım teknikleri ile dile getirirler. Kronolojik zamanı kırarak geriye dönüş ve ileriye gidiş yöntemleri ile karakterlerin bilinçaltına inerek Joyce (Ulysses romanında) veya Woolf (*Bayan Dalloway* romanında) gibi modernist yazarlar sadece tek bir günü anlatan romanlarda bile karakterlerin içsel gerçeklerini anlatabilmişlerdir.

Psikanalizin kurucusu Sigmund Freud da *Rüyaların Yorumu* (*The Interpretation of Dreams*, 1899) kitabında rüyaların yorumu üzerinden bilinci bir akış olarak değerlendirir. Bilinçdışının ruhsal dünyamıza ve gerçekliğimize ulaşmada önemli rol oynadığı düşünen Freud bilinçdışımızın bilinçlilik evrenini kapsadığını ve bu yüzden tıpkı dış dünya gibi bilinmezliklerle dolu olan bilinçdışımızın keşfedilmesinin zor olduğundan ve bilinçsiz kategoriye giren rüyalarda sansürsüzce dışa vurulabileceğinden bahseder (1965, s. 632). Aynı şekilde okuyucu da karakterin sansürsüz bilinç akışındaki noktalama, bağlaç ve ifade eksikliklerini yorumlayarak keşfeder. Carl Gustav Jung da *Bilinçdışının Psikolojisi* (*Psychology of Unconscious*, 1912) kitabında kolektif bilinçdışı ile bilinç akışının ortak düzlemini ortaya koyarak kontrollü ve rüya (hayal) düşünceleri olarak iki tür düşünme şekline bahseder. Jung da Freud'un bilinçdışı rüya teorisinden yola çıkarak kişinin kendi kişisel bilinçdışının tüm insan ırkının geçmiş birikimlerinden mit ve arketipleri barındıran kolektif bilinçdışı aracılığıyla etkilendiğini savunur (1949, ss. 21-22). Kısacası, Freud'un teorileri altında 20. yüzyılın ilk yarısında birçok modernist yazar yeni yazma tekniği olan bilinç akışı tekniğini benimsemişlerdir (Liu 1993).

George Lukacs'a göre "bilinç akışı tekniği sadece salt biçimsel bir anlatım tekniği değildir; anlatı dokusunu ve karakterin sunulmasını sağlayan biçimlendirici ilkenin ta kendisidir" (1963, s. 18). Modernistler ayrıca "anıları, beklentileri, duyguları, yargıları, fantezileri, beş duyudan gelen uyarıları ve hisleri, kulak misafiri olan veya hatırlanan konuşma parçalarını, sözdizimi parçalarını, hatta kelimelerin parçalarını veya icat edilen kelimeleri" yani karakterlerin içsel deneyimlerini eşzamanlı olarak karakterlerin zihninin içinden geçirerek bir bilinç akışı oluştururlar (Kern, 2011, s. 87). Bilinç akışı tekniğinde,

[...] karakterin zihninden akıp giden düşüncelerde mantıksal bir bağ yoktur. Daba çok çağrışım ilkesine göre akarlar. Ayrıca gramer kurallarını da gözletmezler. Bilinç akışında yalnız düşünceler değil duyular, imgeler de yer alabilir ve tam bir bilinç akışı tekniği ile okura bir sahne gibi sunulan, bilincin en karanlık, bilincin altına en yakın kesimidir" (Moran, 2003, s. 82).

Woolf, *Bayan Dalloway* romanı için: "yaptığım keşif hakkında daha epeyce bir şeyler söylemeliyim aslında; kişilerimin artlarında nasıl güzel mağaralar oyduğunu; bunun tam istediğim sonucu verdiğini düşünüyorum: insancılık, mizah, derinlik. Fikir şu, mağaralar birbirine bağlanacaklar ve şu anda birer birer gün ışığına çıkıyorlar" der (1954, 59). Woolf'un bilinç akışı tekniği ile karakterlerin kazdığı bu tüneller veya mağaralar aracılığıyla kendi içsel deneyimleri, bilinç akışlarının dışa vurumu olarak okurlarla buluşur.

Woolf *Bayan Dalloway*'de bilinç akışı anlatım tekniği ile Clarissa, Peter ve Septimus'un düşünce, duygu ve anı akışını sunar. Bayan Dalloway'in öyküsü 1923 Haziran ortalarında tek bir gün içinde ve tek bir yerde, Londra'da geçer. Ancak Woolf, bilinç akışı tekniği ile karakterlerin zihninde dolaşarak on sekiz yılı kapsayan zamanı ve Hindistan, Bourton, Londra ve Fransa gibi çeşitli yerleri gezerek olayların geçtiği mekânı genişletir. Ayrıca, hikâyenin ortasından başlama tekniğini (In Medias Res) kullanarak hikâyeyi üçüncü şahıs anlatı ile geri dönüşler, iç monolog ve diğer başka zaman genişletme araçları ile anlatıyı ana olayın etrafına inşa eder (Holman ve Thrall, 1985, s. 230). Mrs. Dalloway, tıpkı Joyce'un *Ulysses*'indeki Bloom ve Stephen gibi iki paralel olay örgüsünde Clarissa Dalloway ve Septimus Smith olmak üzere iki ana kahramanını tek bir güne hapseder. Yüksek sınıf ev hanımı olan Clarissa'nın geçen tek bir gününde parti hazırlığı için çiçek almaya gitmeye başlaması ile tüm bilinç akışı serüveni zamanda bir ileri bir geri akarak orta yerinden başlar ve biter.

İç Monolog

İç monolog 19. yüzyılın sonlarında Fransa'da modern psikolojinin edebi uygulamalara yansımaları olarak ortaya çıkmıştır. Bilinç akışı, karakterlerin iradeleri dışında dış olaylara verdikleri içsel tepkilerinin bilinç altlarında psikolojik duygularının dışa vurumu ile ortaya çıkan düşüncelerinin ve hislerinin akışını ifade ettiği iç monolog şeklinde görülür. Leon Edel *Modern Psikolojik Roman* (*The Modern Psychological Novel*,

1964) alışmasında bilinç akışı ile i monoloğu kabaca benzer tür olarak görür ve hatta bu iki tekniğin birbirlerinin yerine bile kullanılabileceğini savunur. Edouard Dujardin iç monolog tekniğini “açıklamalar veya yorumlar aracılığıyla yazar müdahalesi olmaksızın, bize doğrudan karakterin i dünyasını tanıtmak amacıyla karakterin sahnedeki konuşması” olarak tanımlar ve ayrıca “bilinç dışına en yakın olan en samimi dşuncenin ifade tarzıyla, minimum sözdizimine indirgenmiş doğrudan ifade biçimiyle” geleneksel monologdan ayrıldığını ifade eder (akt. Humphrey, 1954, ss. 58-59). Ancak Dujardin’ın bilinç akışı ve i monoloğu birbirinin yerine geçtiğini gösteren bu tanımlaması birçok eleştirmen tarafından tutarsız bulunur. Bilinç dışına en yakın olan dşuncelerin konuşma yoluyla ifade edilmediği konusunda hem fikir olan eleştirmenler çeşitli bilinç kontrolü ile bilincin geniş zihinsel alanı ifade ettiğini ve konuşmanın basit bir şekilde sadece görüntü ve duyuları alma eyleminden farklı olduğunu savunurlar.

J. A. Cuddon’un da *Edebi Terimler ve Edebi Kuram Szliği*’nde iç monolog ile bilinç akışı tekniklerini eş anlamlı olarak kabul etmesine rağmen (2013, s. 683), yine de her iki terim birbirlerinden az da olsa ayrırılırlar. *Concise Oxford Edebi Terimler Szliği* de iki terimin tam manasıyla birbirinden psikolojik ve edebi olarak ayırt edilebileceğini ne sürer. “Psikolojik anlamda, bilinç akışı ana fikir, iç monolog ise onu sunma tekniğidir” (Baldick, 2001, s. 212). Diğer bir deyişle, çoğu eleştirmen her iki terimi eş anlamlı olarak kullansa da bazıları i monoloğu edebi araç olarak dşunerek bilinç akışından ayrırılırlar. Robert Humphrey (1954), Wayne Booth (1961), Melvin Freidman (1955), Frederick Hoffmann (1945) ve daha birçok yazar bilinç akışının i monoloğu içeren bir edebi tür olarak belirlenmesi gerektiğini inanırlar. Ancak hem Lawrence Bowling (1950) hem de Erwin Steinberg (1969) bilinç akışının özel bir teknik olduğunu, içsel monologdan farklı olduğunu ve her bir terimin tam olarak tanımlanabileceğini iddia eder (akt. Naremore, 1973, s. 61).³ Robert Humphrey aslında bilinç akışının edebi bir teknik olan iç monolog ile karıştırıldığını ve bilinç akışını sunmak için dört tekniğin kullanıldığını savunur: dolaysız i monolog, dolaylı i monolog, ilahi (her şeyi bilen yazar tarafından) betimleme ve kendi kendine konuşma (soliloquy) (1954, ss. 23-24). I monoloğu karakterin tam bir konuşmaya dkmediği kısmen veya tamamen söyleyemediği i konuşması olarak tanımlayan Humphrey gibi (1954, s. 24) Randell Stevenson da “*hem Dalgalar (The Waves)*’de hem de Woolf’un yazılarında genel olarak bilinç akışından ziyade i monoloğu kaydedilen biçem için uygun terim olduğunu düşünür” (1992, s. 57).

Bowling bilinç akışı ve i monoloğu iki farklı şeyi temsil ettiğini savunur. I monoloğu sıradan konuşmaya en yakın olan zihin düzeyinde grldğiğini ve “bir karakterin i dünyasının bilinçdışından en uzaktaki kısmını” tanımladığını syer. I monoloğu tamamen zihnin sözel alanında konuşlandığını ve dolayısıyla görüntü ve duyuları çok fazla dahil etmediğini savunur. I monoloğu yüksek derece gerçeklik olduğunu ve okuyucuyu ikna etmek için de “sıradan konuşmadan daha mantıklı ve resmi” olarak verildiğini syer (Bowling, 1950, s. 334). Bowling bilinç akışını veya i monoloğu i analiz adını verdiği teknik ile karıştırmamak gerektiğini belirtir. I analizde “yazar bizimle karakterin zihni arasında bir tercüman olarak durur ve karakterin ne dşndği hakkında yorumlarını gösterir” (1950, s. 343). Dolayısıyla, i analiz bize zet geçerken bilinç akışı veya iç monolog bize olayı sahneler, yani Bowling’in kendi ifadesiyle “zihnin dolaysız alıntısıdır” (1950, s. 345).

Bowling’in sınırlı çözümlemesine karşın Humphrey bilinç akışı ve i monoloğu olduğa geniş bir çerçevede tanımlar. Humphrey’e göre bu “[i]ki teknik arasındaki temel fark, dolaylı monoloğu okuyucuya yazarın sürekli varlığını hissettirmesidir; oysa doğrudan monolog bunu tamamen veya büyük lde dışlar” (Humphrey, 1954, s. 29). Genel olarak iç monolog dolaylı ve dolaysız olmak üzere iki şekilde kullanılır. Dolaylı i monologda karakterin bilinç akışı ilahi anlatıcı tarafından (“o düşündü”, “o dedi” şeklinde) nc şahıs anlatı ile doğrudan yazarın müdahalesi eşliğinde okuyucuya sunulurken dolaysız i monologda yazarın bir müdahalesi ve varlığı olmaksızın genellikle birinci tekil şahıs anlatı ile doğrudan okuyucuya iletir. Dolayısıyla, eğer bir ayırım yapmak gerekirse i monolog bilinç akışından bir bilinç akışı tekniği olması yönüyle belki ayrılabilir ancak genel olarak zaten her ikisi de karakterin i dünyasına tutulan birer mercektir. Derek Bickerton ise Humphrey’in bilinç akışında tanımladığı tekniklere eleştiri ve karşılık olarak i monoloğu dört türünü şu şekilde tanımlar:

I konuşma, yalnızca sözlü konuşmayı oluşturmak için kullanılan yöntemlerden biri ile oluşturulabilir.

(2a) Kendi kendine konuşma (soliloquy) dolaysız konuşmada kullanılan i konuşmadır.

(2b) İlahi betimleme dolaylı konuşmada kullanılan i konuşmadır.

³ Bkz. Steinberg (1979).

(2c) Dolaylı iç monolog serbest dolaylı konuşmada kullanılan iç konuşmadır.

(2d) Dolaysız iç monolog serbest dolaysız konuşmada kullanılan iç konuşmadır (1954, s. 238).

Birkerton kullanılan eserlerde bu dört türün ikisinin veya üçünün noktalama işaretleri ile aynı paragrafta bile kullanılabilmesi gibi dolaysız iç monologun ilahi betimlemeye de dönüşebileceğini ancak dolaylı cümlede kendi kendine konuşmanın veya dolaylı iç monologun birinci tekil şahıs ile kullanılmayacağını söyler. Joyce'un iç monologunun "bir anlatıcının denetimine dair her türlü işaretten" yoksun olduğunu (Lillyman, 1971, s. 47) Joyce'un *Ulysses* romanındaki şu iç monolog örneği ile açıklayabiliriz:

Dudakları belirsiz bir sevinçle aralandı. İlk mektubundan bu yana değişmiş. Acaba kendisi mi yazmış? Hiddetlenerek: benim gibi iyi bir aile kızı, saygıdeğer bir şahsiyet. Bir Pazar duasından sonra buluşabiliriz. Teşekkür ederim: ben almayayım. Tipik aşk didişmeleri. Ardından sulb olmazlar. Molly ile atışmaları kadar kötü. Pununun sakinleştirici etkisi var. Narkotik. Bir dahaki sefere daha ileri git. Yaramaz oğlan: cezalandırılacak: kelimelerden korkuyor, elbette. Biraz hırpala, neden olmasın? Gene de denemeli. Her seferinde azar azar. Cebindeki mektubu parmakları ile yoklayarak iğneyi kâğıttan çekip çıkarttı. Alelade bir iğne, ha? İğneyi yola fırlattı. Giysilerinin bir yerinden: iğneyle tutturulmuş. Kadınların kullandığı iğnelerin sayısı acayip. Dikensiz gül de olmaz (1922, s. 75).

Bu pasajda ilk üç cümlede üçüncü şahıs anlatı ile geçen ilk üç cümleden sonra Bloom'un iç monologunu duyarız. Dördüncü cümlede "benim gibi iyi bir aile kızı, saygıdeğer şahsiyet" cümlesinden Bloom'un Martha Clifford'un söylediğini sandığı bu kelimelerin akışına dalarız. Yine Bloom Martha'nın mektubundaki "yaramaz oğlan: cezalandırılacak" kelimelerini anımsar ve bu sözlere "kelimelerden korkuyor, elbette" yorumunu yapar. Bloom'un tüm bu iç monologlarında Martha "diyor ki" gibi üçüncü şahsa hitaben bir dolaylı aktarım kelimeleri göremeyiz. Tıpkı bir konuşmaya benzeyen dolaysız doğrudan bir aktarım görürüz. Çıkarılmış özneleri, yardımcı fiilleri geri koyarsak "Martha ilk mektubundan bu yana değişmiş," "Mektubu Martha kendisi mi yazmış?" veya "Martha hiddetleniyor," "Pazar günü birlikte buluşabilirdik" gibi kişiye atfedilen zamirler ile daha anlaşılır olurdu. Cümle öğelerinin eksik olması iç monologlarda konuşma havasını estirmek için sık kullanılan bir durumdur. Ancak kendi kendine konuşmadan (soliloquy) farkı geleneksel dil bilgisi ve söz dizim yoksunluğudur ve böylece Bloom'un purosı gibi yersiz konu dışı eklemeler ile akış bozulur (Bickerton, 1967, s. 237).

Serbest Dolaylı Söylem

Serbest dolaylı söylem (free indirect speech), bilinç akışını göstermenin başka tekniklerinden birisidir. Serbest dolaylı söylem tekniği karakterlerin dolaysız duygu, düşünce ve söylemlerinin anlatıcının dolaysız söylemi ile birleşerek kendi bakış açısından anlatması ile sunulur.⁴ Yani üçüncü şahıs anlatımının birinci tekil şahıs bakış açısından istifade etmesi anlamına gelir (Baldick, 2001, s. 102). Serbest dolaylı anlatım her zaman geçmiş zamanda ve üçüncü şahıs anlatım ile sunulur. Bu da serbest dolaylı anlatımı birinci şahıs anlatım ile ifade edilen iç monologdan ayırt eden en temel özelliğidir; örneğin, Woolf'un *Bayan Dalloway*'indeki en güçlü içsel bakış yöntemi, karakterlerin zihninde herhangi bir zamanın koşullarına ilişkin kendi bakış açılarını ortaya çıkaran serbest dolaylı söylemlerle meydana gelir. Romanın daha ilk cümlesinden serbest dolaylı söylemler ile Clarissa'nın zihnine dalarız: "Bayan Dalloway çiçekleri kendisinin alacağını söyledi [...] Hem ne güzel bir sabah diye düşündü Clarrisa Dalloway, kumsaldaki çocuklara üleştirilmiş gibi taptaze" (Woolf, 1922, s. 3). Üçüncü şahıs ilahi anlatıcının rehberliği olmaksızın geçmişten şimdiye ve karakterden karaktere bir bilinç akışı aktarmak mümkün olmayacaktı ve bu da iç monolog tekniğinin bir yansıması olarak çıkar karşımıza. Düşünce akışı boyunca bir karakterin zihninden diğerine her geçişte farklı bakış açılarını da yansıtmış olur. Dolayısıyla, odaklama da roman boyunca sürekli değişir ve çeşitli iç odaklama yansıtılır. Aynı zamanda bu örnekte, "Bayan Dalloway dedi" ve "Clarrisa Dalloway düşündü" ifadeleriyle serbest dolaysız aktarım yapılarını görürüz. Peter Verdonk'a göre de romanın bu ilk cümlesi iki taraflı etki yaratan serbest dolaylı söylem tekniği ile hem anlatıcı ile karakter arasında bir mesafe oluşturur hem de karakterin bilincini yansıtarak okuyucuya bir yakınlık duygusu aktarır (2002, s. 52). Okuyucu romana başlar başlamaz Bayan Dalloway'in zihninin akışında buluverir kendini.

Woolf ve Joyce'un Karşılaştırmalı Modernist Anlatım Teknikleri

Woolf ve Joyce arasındaki benzerlikleri işleyen birçok araştırma vardır (Jenkins 1988; Pearce 1993; Anspaugh 1994) ve Christopher Ames (1991) ve Jane de Gay (2006) gibi eleştirmenler, iki yazarın eserleri

⁴ Dolaysız söylem olan "yarın burada kalacağım" diye düşündü" ifadesinin serbest dolaysız söylemde "ertesi gün burada kalacağını düşündü" olarak üçüncü şahıs anlatıcının ağzından anlatılmasıdır.

arasında paralellik açısından incelemeler yapmıştır. Modern İngiliz edebiyatında bilinç akışı yönteminin en önemli iki öncüsü olarak sayılan Woolf ve Joyce modern paralel düzlemde yol alsalar da aralarında yazı ve anlatım teknikleri açısından bazı farklılıklar vardır.

Modernizm, “ilerlemenin liberal ideolojisine şüpheyle yaklaştı ve zamanla ilgili edebi deneyimleri, bir ilerleme fikri için gerekli olan doğrusal zamansallığı baltaladı. Geçmişi, düzen ve istikrarın konumu olarak gördü” (Whitworth, 2010, s. 108). Woolf ve Joyce’un her ikisi de “edebi tarih, estetik teori ve sanatsal strateji sorularını eleştirel ve kurgusal yazılarında” genişletmişlerdir ancak Woolf “kendini sıradan okuyucu olarak adlandırdığı Şeyle zdeşleştirmiştir” (Parsons, 2007, s. 15). Woolf’un deneysel yapısı ve bilincin temsili, Joyce’unkine benzer, ancak “dönemin eleştirisinde, Woolf genellikle bir duyarlılık romancısı (novel of sensibility) olarak ve kullanılan övgü terimleri ile– ‘ince’, ‘duyarlı’, ‘kadınsı’ olarak kategorize edilmiştir” (Whitworth, 2010, s. 108). Diğer yandan, Christopher Butler, “Joyce’un modernist fikir iklimine karşı tavrının büyük ölçüde özünde yalnız (ve egoist) deneyselliğinden çıkarılması gerektiğini” savunur. Örneğin *Ulysses*’de on sekiz farklı bakış açısı ve birçok üslup kullanır bu yüzden “Biemsel eşitlilik, gerçekliğin doğru resmedilmesine karşı esasen göreceli bir tavrı kabul eder” (Butler, 2004, s. 69). Dolayısıyla, Joyce, 19. yüzyıl romanının ideolojik otoritesini reddeder.

Woolf ve Joyce arasındaki en bariz fark, anlatım tarzlarıdır; ilki kadın anlatı biçemini, ikincisi ise erkek anlatı biçemini kullanır. Kadın anlatı biçeminde konu, bakış açısı, cümle yapısı ve dil gibi pek çok değişiklik vardır. Modernist anlatımda kadının sesi olan Woolf, kendilerini farklı ifade eden kadınların i dünyalarını sergiler ve özgürce yazabilecekleri kendilerine ait bir odası olan kadınların yeni bir anlatı inşa ettiklerini ve bunun da bir kadın anlatısı olduğunu savunur. Kadınlar Viktorya toplumunda ya evdeki bir melek ya da bir canavar olarak görülüyordu (Gilbert and Gubar, 2000, s. 79), yirminci yüzyıla geldiğimizde ise tavan arasındaki deli bir kadın olarak görüldüler (Buran, 2000). Bu nedenle, feminist söylemin mihenk taşlarından olan Woolf bir kadının kendini özgürce ifade edebilmesi için bir alana veya kendine ait bir odaya sahip olması gerektiğini savunmuştur. Dolayısıyla, Woolf’un eserlerini okurken, Joyce’a kıyasla kadının sesini duyuyoruz; rneğin, *Bayan Dalloway*’de, Bayan Dalloway Sally ile olan ilişkisini “bir elmas, sonsuz derecede değerli bir Şey” (Woolf, 1922, ss. 52-53) olarak görmektedir ve Şöyle söyler, “bu insanın bir erkek için hissettiği gibi bir Şey değildi. Tamamen ilgisizdi ve ayrıca bu kadınlar arasında var olabilecek bir nitelikteydi” (Woolf, 1922, s. 51). Dolayısıyla, Woolf’un eserlerinde kadın bakış açısıyla kadınca düşünce ve duyguları görüyoruz. Diğer taraftan, Joyce, Molly’nin son sözleriyle *Ulysses*’ini bitirdiğinde, Bloom’un evlilik teklifini kabul eden bir kadına son sözleri verir; “ve sonra bana evet dememi istedi, evet dağ ieğim ve önce kollarımı ona dolayıp bana doğru aşağı çektim, böylece gğslerimin tüm kokusunu hissedebilsin evet ve kalbi deli gibi atıyordu ve evet ben evet dedim evet kabul ediyorum, Evet” (Joyce, *Ulysses*, s. 732). Olumlu bir Şekilde bitse de Molly’nin monoloğunda erkeksi zamirleri görüyoruz. Yani *Bayan Dalloway*’deki gibi Molly’nin duyarlı kadın sesini duyamıyoruz çünkü bu kadın karakter bir erkek bakış açısıyla yaratılmış ve evlilik teklifine bir kadının nasıl tepki verebileceğini hayal eden bir erkek yazar tarafından kaleme alınmıştır. Dolayısıyla, Molly kadın bakış açısıyla gerçek bir kadının sesini ve hislerini veremez.

Diğer bir fark ise kullanılan noktalama işaretleridir. Dorrit Cohn’un dediği gibi “karakterleri hiperaktif hale geldiğinde, dünyası fazla karmaşık, yönelimi fazla gerçekçi olduğunda, türün kendi iç matrisine döngüsel (veya spiral) dönüşü teorisi muhtemelen tartışılabilir” (1978, s. 9). Modernist romancuların i dünyayı “döngüsel (veya sarmal)” olarak yakalama tekniğini Woolf bilinç akışı tekniğiyle noktalama işaretlerini kullanarak uygular. Woolf bilinç akışını anlatmak için özellikle noktalı virgl ve virgl kullanır ve bu noktalama işaretleri arasında bir karakterin bilinç akışından diğerine atlar. Bu sarmal hareket önemlidir çünkü “zamanın içinde yazı ritminde zihnin -yukarı, aşağı / i, dışsal- bir ‘hareketini’ yakalar” (15). Woolf’un anlatımı noktalama işaretleri yardımıyla bilinç akışı yüzeyden karakterlerinin derinliklerine doğru hareket eder; rneğin, *Bayan Dalloway*’de Woolf, arkadaşı Peter Walsh onu ziyaret ettiğinde sinirlendiği için Dalloway’in bilinç akışını parantez içinde verir:

Clarissa, bunun ne kadar olağanışt bir alışkanlık olduğunu düşündü; her zaman akızıyla oynamasının. Daima insanı da aşır, hawaii hissettirir; boş fikirli, sadece aptalca bir sohbet kutusu, onun yaptığı gibi. Ama ben de diye düşündü ve iğnesini eline alarak, gardiyanları uyuyla kalmış ve korumasız bırakılmış bir Kraliçe gibi emretti (bu ziyaretine olduğunca affalamıştı-bu onu üzmüştü), ki böylece herhangi biri dolaşsın ve üzerinde kavrılan dikenlerle nerede yattığına bir baksın, yaptığı Şeylere yardım etmesi için çağırdı; sevdiği Şeylere (1922, s. 65).

Woolf'un *Mrs Dalloway* romanı Humphrey'in dolaylı iç monolog tanımı için de iyi bir örnektir. Romanın ana karakteri Bayan Dalloway'in düşünceleri serbest çağrışım yoluyla birbiri ardına takip eder. Büyük bir parti hazırlığı içinde olan Bayan Dalloway, hizmetkarı Lucy'in yoğun olması sebebiyle, çiçekleri kendisi almaya gittiğinde kapıdaki menteşenin gıcirtısı onu Peter'in sinirli bir şekilde çakısı ile oynadığı ana götürür. Anlatım, dışarıdan bir nesne olan Peter'in çakısıyla başlar ve Clarissa'yı daha derin iç dünyasına götürür. Peter'in fiziksel alışkanlığına ayrıntılı bir gönderme yaparken Clarissa'nın içsel düşüncelerini anlatır. Bir hikâyeden diğerine akan bilinç akışı kadınların düşüncelerindeki ani değişen akışları ve ayrıca kadınların ayrıntılı tanımlarını gösterir. Michael H. Whitworth, "Woolf'un bu diyalog tesiri ile modernist çağdaşlarıyla karşılaştırılabileceğini, ancak ayrıntıları ve üslubu bakımından onlardan ayrılabilceğini" iddia eder (2010, s. 107). Woolf düşünce ve bilinç akışının, spiral bir yolla her seferinde nasıl daha derinlere daldıklarını ve aynı zamanda dış dünyaya nasıl kolaylıkla çıkabildiklerini anlatır. Yani, Woolf'un noktalama işaretleriyle bilinç akışını kullanma biçimi, Joyce'ununki gibi doğrusal olmaktan çok spiraldir.

Woolf'un aksine Joyce, bilinç akışı yöntemini düşüncelerin doğrusal bir yönde aktığı doğrusal bir yolla anlatır. Bu da bize kadın anlatımının duyarlı, döngüsel ve sarmal, erkek anlatımının rasyonel, doğrusal ve düz-hat sürekliliği içinde olduğunu gösterir. Örneğin, "The Dead" ("Ölümler", 1914)⁵ adlı kısa öyküsünde, Gabriel arkadaşı Miss Ivory'nin övgüsüne kızar, ancak tepkisi duygusal olmaktan ziyade çok rasyoneldir; "onun suçlamasını nasıl karşılayacağını bilmiyordu. Edebiyatın siyasetin üstünde olduğunu söylemek istedi. Ama onlar yıllarca ayakta duran arkadaşlardı ve kariyerleri paralel ilerledi, önce üniversitede, sonra öğretmen olarak" sonra mantıklı bir şekilde "onunla görkemli bir ifadeyi riske atamayacağına karar verdi. Gözlerini kırpmaya ve gülümsemeye çalışmaya devam etti ve kitap eleştirilerini yazarken politik hiçbir şey görmediğini mırıldandı" (Joyce, 2011, ss. 19-20). Böylece okuyucu olarak Gabriel'in daha derin duygularına değil, entelektüel zihnine dalarız.

Joyce, karakterlerinin bilincini tanımlarken serbest dolaylı konuşma, dolaylı aktarım veya deneyimli konuşma yöntemlerini kullanır. Örneğin yine "The Dead" de anlatıcı Gabriel karakterinin ne düşündüğünü şöyle anlatır; "Bir saat önce duygularının kökenini merak etti" ama ardından anlatıcı Gabriel'in kendi düşüncelerine atlar; "Nereden başlamıştı? Teyzesinin akşam yemeğinden, kendi aptalca konuşmasından, şarap ve danstan, salonda iyi geceler derken neşe uyandırmasından, karda nehir boyunca yürüyüşün zevkenden. Zavallı Julia Teyze! O da yakında Patrick Morkan ve atının gölgesi olacaktı" (2011, s. 62). Zavallı teyze diye düşünenin anlatıcı değil Gabriel olduğunu anlaşılar. Joyce'un eserlerinde anlatıcının sesi ile karakterin sesi arasındaki örtüşmeyi sınırlı noktalama işaretleriyle görürüz, bu nedenle "anlatımın parçalanması genellikle olağandışı bağınıtı ile veya normal şekildeki bağlayıcı cümleler, paragraflar ve anlatımdaki değişikliklerle sunulur;" ve dolayısıyla bu tarz "alışılmadık sıçramalara, yan yana birleştirmelere ve bağlantılara yol açar ve bu da genellikle beklenmedik görsel veya grafolojik etkiler yaratabilen olağandışı veya eksik noktalama işaretleriyle belirtilir" (Carter ve McRae, 2001, s. 389). Kısacası, Joyce doğrudan bir geçişle Gabriel'in düşüncelerine girer ama Woolf'un yaptığı gibi noktalama işaretleri arasında karakterin duygularına ve derin hislerine girmez.

Joyce'un Epifanı ile Woolf'un Varolma Anları

Frederick R. Karl'a göre, bilinç akışı "modernizmin ta kendisidir" (1998, s. 239). Hem Virginia Woolf hem de James Joyce eserlerinde bu yeni biçimsel yöntemi kullanmışlardır. İkisi de öznel, gizli fikirleri, söylenmemiş hisleri ve karakterlerin izlenimlerini sunmak için bu biçimsel tekniğine odaklanırlar. Robert Humphrey *Stream of Consciousness in the Modern Novel* (Modern Romanda Bilinç Akışı, 1954) adlı çalışmasında bu tekniği "öncelikle karakterlerin psikik varlığını açığa çıkarmak için bilincin ön konuşma seviyeleri" olarak adlandırır (1954, s. 4). Harry Dexter Kitson ise şöyle düşür: akış "bireyin içinde devam eden zihinsel süreçlerin bütünü içerir: fikirler, duygular, istemler ve eylemler" (1921, s. 4). Bu durumda, Woolf ve Joyce bilinç akışı tekniğini farklı şekillerde kullanırlar. Woolf ve Joyce bilinç akışı tekniğinin öncü yazarları olsalar da bilinç akışının ana yöntemleri olarak kabul edilen Joyce'un epifanı ve Woolf'un varolma anları farklı anlatım tarzları açısından ayrışır.

Woolf'un önem anı (moments of importance) ve Joyce'un epifanı İngiliz modern kurgusunda bilinç akışı yönteminin karakteristik anlatım tekniğidir. Her iki yazarın zihinsel deneyim anını yansıtmaya çabaları bu iki farklı tekniğin ortak özellikleridir. Joyce'un on beş kısa hikâyesinden oluşan *Dublinliler* (*Dubliners*, 1914) eserindeki "Bir Küçük Bulut" ("A Little Cloud," 1914) kısa hikâyesinde Küçük Chandler'in epifanı ve Woolf'un "Duvardaki İz" ("The Mark on the Wall," 1917) adlı kısa hikâyesindeki duvardaki iz anı

⁵ Bu hikâye, *Dublinliler* romanının son ve en uzun öyküsüdür.

karakterlerin i dūřuncelerini ortaya çıkarmalarına sebep olur. Her ikisi de dış dūnyadaki bir uyarının, nesnenin insan zihni üzerindeki etkisine ihtiyaç duyarlar. Chandler arkadaşı Gallaher'in aşağılayıcı ve karısının alaycı konuşması ile ani bir epifan anı yaşar ve bu da karakterin i dūřuncelerini ortaya çıkararak karakterin Dublin'deki umutsuz yaşamını fark etmesine sebep olur. Aynı Őekilde duvardaki iz, Woolf'un karakterinde bilinçaltındaki karmaşık duygu ve dūřune akışına sebep olur. Her iki anlatım tekniği de yorumsal analizden öte bilinç akışı anlarını göstermeyi hedefler nk her iki yazar da geleneksel romanda olduğu gibi üzerine yorum yapmazlar sadece karakterlerin duygusal tepkilerini ve dūřune akışlarını yansıtırlar. Dięer bir deyişle, yazar karakterleri tanıtmaz ancak karakterler kendi dūřune ve duygu akışları ile kendilerini tanıtır ve bu da okuyucuların hayal güçlerini geliştirmelerine olanak sağlar. Hem Joyce hem de Woolf'un bilinç akışı tekniği karakterlerin psikolojik deneyimini sunar. Tüm öykünün dışsal gelişimi, Joyce'un ve Woolf'un çalışmalarındaki karakterlerin i deneyimleriyle anlatılır. Bilinç akışı, karakteri kendi iç dūnyasına götüren dış dūnyanın etkisinden kaynaklanır. Bu modern teknik, anlatmaktan ziyade karakterlerin bilinç akışını göstermeyi amaçlamaktadır, bu nedenle metinlerin sonunda doğrudan bir mesaj olmadığı için okuyuculardan kendi hayal gleri ve yorumlarıyla anlamaları beklenir.

Joyce, *Dublinliler*, *Ulysses*, *Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi* ve *Finnegan'in Vahı* (*Finnegan's Wake*, 1939) gibi eserlerinde çeşitli epifan biçimleri kullanır (Cuddon, 2013, s. 244). Örneęin, *Kabraman Stephen* (*Stephen Hero*, 1944) eserinde "epifan ile ani bir manevi epifanı" kasteder ve iki tür epifan biçiminden; "ister konuşmanın veya hareketin bayağılığında ister zihnin unutulmaz bir evresinde olsun, ani bir tinsel belirilişinden" bahseder (Joyce, 1955, s. 216). Stephen, Cranly'ye "Ballast Ofisinin saatinin epifan kabiliyetine sahip olduğunu" söylediğinde epifana nasıl ulaştığını açıklar: "Gözümün o saate ilişmelerini, bakışını gerçek bir odak noktasına ayarlamaya çalışan bir ruh gözünün uğraşları gibi dūřun. Odaęa ulaştığı anda epifan olayı gerekleşiş demektir. Güzellięin yüce niteliğini, nc olanı tam da bu epifanda buluyorum" (Joyce, 1955, s. 211). Woolf'un "Duvardaki İz" anlatısı ise bilinç akışı tekniğini bir önem anı olarak kullanmasının güzel bir örneğidir nk duvardaki iz birbiri ardına gelen bilinç akışına neden olur. Yani, "zel i görü anları Joyce tarafından epifanlar ve Virginia Woolf tarafından da varolma anları olarak adlandırılır" (Booker, 1995, s. 10). Woolf, "Duvardaki İz" de bir ana odaklanarak bir tür içsel zihinsel etkinliği ve psikolojik deneyimi yansıtır.

Öte yandan, Woolf ve Joyce'un bu iki benzer tekniği kullanmaları anlatım teknikleri açısından bazı ayrışan farklılıklar barındırdığını gösterir. Joyce'un epifan tekniği hikyenin olay örgüsü ile oldukça yakından ilintilidir; rneęin, "Bir Küçük Bulut" hikayesinde olay örgüsü ilerledikçe Küçük Chandler kaçınılmaz gerçekliği epifan olarak deneyimler, yani olay ile epifan doğru orantılıdır. Ancak Woolf'un önem anı tekniği "hızlı, rastlantısal ve parçalanmış" anları bünyesinde barındırır; rneęin, "Duvardaki İz" hikyesinde duvardaki iz karakter tarafından sürekli farklı görüntülerle tekrar edilir ve bu da "ani, rasgele ve parçalı" bir görüntü sunar (Jin, 2011, s. 117). Dahası, Joyce'un epifan tekniğinde, bazı ahlaki veya sosyal önemi olan zihinsel ikilemden kaçmak isteyen karakterin son epifanında bir znme görürüz, ancak Woolf'un önem anı, herhangi bir znme olmaksızın sürekli bir zihinsel eylem sürecidir. Mahaffey'in "dramatik epifan" (2004, s. 187) olarak adlandırdığı öykünün sonunda Joyce'un epifanı olay örgüsünün gelişiminin doğal bir sonucu olarak hizmet ederken, Woolf'un önem anı, herhangi bir olay örgüsü veya mantıksal sıra olmaksızın bilincin serbestçe genişlemesine hizmet eder. Belli zaman ve yerde oluşan hikyenin ani doruk noktasında epifan oluşur ve hikye aniden sonlanır; rneęin, "Bir Küçük Bulut" da hikye küçük Chandler'ın hayatın anlamını bulduğu anda biter. Ancak önem anı karakterin i dūnyasının sürekli akışını yansıtır; örneğin, karakterin i dūnyasına dalışı tetikleyen duvardaki izin anlatıcı tarafından sonunda salyangoz olarak fark edilmesi ile hikye kesintiye uğrar. Yani, Joyce'un epifanı olay örgüsünde doruk noktası rolünü oynarken, Woolf'un önem anları, doruk noktası olmayan sürekli bir dūřunme sürecidir. Sonuç olarak hem Joyce hem de Woolf için bazı farklılıklar olsa da "nemsiz bir an ve sıradan bir nesne ani bir epifan olarak ışık parlamasını ortaya çıkarabilir" (Concilio, 1999, s. 281).

Modernist roman geleneksel romanın zaman, mekn ve mantık birliği kuralını yıkar ve hikyeler ya açık uçlu veya sonu olmayacak Őekilde biter, hatta hikye daha başlamadan biter veya başladığı noktada biter. "Duvardaki İz" hikayesi örneğin duvardaki iz ile başlar ve yine duvardaki izin salyangoz olduğunun fark edilmesi ile biter, yani bir saatten kısa bir süre içerisinde karakterin i dūnyasına dalıp çıkararak yine başladığı zamanda biter. Woolf'un "Duvardaki İz" eserinde modernist zaman ve bilinç muğlaklaşır. Örneęin geleneksel romanın aksine bu modernist hikyenin ne zaman ve nerede başladığı net değildir. Karakterin bilinç akışı nereye akıyorsa orada başlar ve bu da kullanılan zaman eklerinden de anlaşılacağı gibi zamanı bulanıklaştırır:

Belki de içinde bulunduğum yılın Ocak ayının ortalarında ben ilk kez yukarı baktım ve duvardaki işareti gördüm. Bir tarihi düzeltmek için birinin ne gördüğünü hatırlaması gerekir. O yüzden şimdi ateşi düşünüyorum; kitabımın sayfasındaki sabit sarı ışık filmi; şöminenin üzerindeki yuvarlak cam kâsede üç krizantemi” (Woolf, 1919, s. 1).

Bu hikâye cümleye geçmiş zamanla başlar, geniş zamana geçer ve şimdiki zaman ile bitirir. Karmaşık zaman sürelerini kullanması bize karakterin zihin akışının karmaşıklığını göstererek iç dünya akışını ve deneyimlerini yansıtır ve bu da modernist zamanın bilinç akışı ile doğru orantılı bir şekilde nasıl muğlak ve kırılğan olduğunu yansıtır. Tüm hikâye işte bu duvardaki iz ile karakterin düşünce akışında ilerler. Bu örnekte olduğu gibi Woolf bir anı sabitler ve duvardaki iz anı karakterin bilinçaltındaki akışlara can veren diğer önemli düşünce ve duygu akışlarına yol açar. Karakter duvardaki ize çeşitli tanımlar yaparak bilinç akışını bizlere gösterir ta ki bu izin bir salyangoz olduğunu anlayana dek. Woolf yaklaşık yarım saat bile sürmeyen bu önem anı anlatısında karakterin iç dünyasına inerek düşüncelerini, duygularını, hayallerini, hatıralarını ve umutlarını yansıtan karmaşık zaman ve bilinç akışlarını gösterir.

Joyce'un romanları gibi, Woolf'un romanları da okuyucudan farklı bilinç akışının sunulduğu özne konumuyla kendilerini özdeşleştirmesini ister, böylece okuyucu modernizmin özelliklerinden biri olan bölünmüş şahısları görür. Ayrıca okuyuculardan sıradan bir konuyu sıradan bir günde sadece bir anlığına incelemelerini ister. Her iki yazarın da zamanın gücünü kullanması sadece bir gün içinde gerçekleşir; örneğin hem *Bayan Dalloway* hem de *Ulysses* tek bir günü anlatır ama karakterlerin bilinç akışları yardımıyla geçmişleri hakkında daha çok şey öğreniriz. Herhangi bir dış nesne, karakterlerin kendi iç deneyimlerine, zihinlerine ve duygularına dalmalarına yardımcı olur, bu nedenle her bir bilinç akışına geçiş esnasında dışarıdaki tek bir gündün sonsuz zaman dilimine geçiş yaparız; örneğin, Woolf Clarissa'nın sadece bir gününü anlatan *Bayan Dalloway*'de Clarissa Bond Caddesi'nde yürürken vitrinlere bakar ve aniden düşünceleri dış nesneden uzaklaşıp kendi iç geçmiş deneyimlerine ve kendi duygularına geçiş yapar:

Savaştan önce neredeyse mükemmel eldivenler alabileceğiniz bir eldiven dükkânının camının karşısında durdu. Ve yaşlı amcası William, bir bayan ayakkabıları ve eldivenleriyle tanınır derdi. Savaşın ortasında bir sabah yatağına dönmüştü. Demişti ki, “Yeterince sahiptim.” Eldivenler ve ayakkabılar; eldivenlere tutkusu vardı [Clarissa]; ama tek kıızı, Elizabeth'i, her ikisi de zerre kadar aldırmyordu (1922, s. 15).

Bu eldivenler Clarissa'ya William Amca'yı, savaşı, ölümü ve kızından yabancılaşmasının yarattığı acıları hatırlatır. Woolf romanı boyunca, karakterlerin iç gözlemleri ve anımsamaları yoluyla bize bilinç akışı yöntemini gösterir. Humphrey'e göre “bilinç-akışı yazarı iki şey yapması gerekir: (1) bilincin gerçek dokusunu temsil etmesi gerekir ve (2) okuyucu için ondan bir anlam damıtması gerekir” (1954, s. 63). Hem Joyce hem de Woolf bu iki kurala uymuştur ve Humphrey'in de kabul ettiği gibi, bu teknik Woolf ve Joyce ile birlikte yükselmiştir.

Patricia Ondek Laurence, Woolf'un “Modern Fiction” (Modern Kurgu) adlı denemesinde Woolf'un ““derinliklerdeki” düşünce, duygu ve bedensel hislerin hareketini ve yaşamın ‘yüzeyindeki’ gerçekleri, olayları ve eylemleri yakalamak istediğini” iddia eder (1991, s. 13), çünkü Woolf, “Atomları zihne düşükleri sırayla kaydedelim, her bir görüntü veya olayın bilinç üzerinde attığı çentigin dış yüzeye bağlantısız ve tutarsız olan çizdiği desenini izleyelim. Genelde küçük olduğu düşünülen şeyde hayatın tam olarak daha fazla var olduğunu hiçe saymayalım” diye salık vermiştir (Woolf, 1953, s. 246). Woolf, karakterlerinin bilinç akışını hayatın yüzeysel olaylarından zihnin iç düşüncelerine yani zihnin ta derinliklerine kadar anlatır.

Dahası, Woolf birden fazla zihni anlatır, karakterlerinin bilinç akışını birden çok perspektiften yansıtır ve en önemlisi de “Joyce gibi diğer modernistlerden ayrılan bir yolla okuyucu romana davet edilsin diye dili açık uçlu” bırakır (Laurence, 1991, s. 25). Dolayısıyla, okuyucular olarak kimin konuştuğu konusunda kafamız karışır, bu yüzden “Joyce'un aksine, Woolf Joyce'un yapmadığı bir şekilde dile güvenmeyerek anlatı ve tematik sessizlik konularına çekilmiştir” (Laurence, 1991, s. 182). Joyce'un anlatımı görsel olup göze hitap ederken, Woolf “söylenen kelimeyi değil şiirselliği en üst düzeye çıkarır ve yazısındaki sessizlik ‘gözlerin arkasında’ [...] ve kulakların arkasında hissedilen şeydir” (Laurence, 1991, s. 183). Yani Woolf'un romanları, Joyce'un romanlarına göre daha çok sessizlik ve şiirsel üslupla ilgilenir.

Ayrıca Woolf, Joyce'un tarzı için “muhtemelen size çok yavaş, bir tavşanın nasıl zıpladığını çok yavaş gösteren bir sinema gibi; tüm resimler biraz önce yapılmıştı” (Henke, 1986, s. 40)⁶ diyerek kendi

⁶ Ayrıca bkz. *The Philosophy of Advertising in Theory and Practice: A Simple Exposition of the Principles of Psychology in their Relation to Successful Advertising*, ed. Walter Dill Scott, Boston: Small, Maynard and Company, 1921, p. 643.

yazdıklarını resimsel değil dilbilimsel olarak gördüğü için hiçbir zaman sinematik olarak değerlendirmemiştir. Humphrey sinematik cihazları “montaj, ‘çoklu-görünüm,’ ‘yavaşlatmalar,’ ‘karartma,’ ‘kesik,’ ‘yakın-çekimler,’ ‘panorama’ ve ‘geriye-dönüşler’ olarak tanımlar (1954, s. 49). Joseph Collins’e göre “kısa bir süre için, Bay Joyce, ‘filmler’ ile ilişkilendirildi ve *Ulysses*’in rol aldığı form, sinematograf girişiminin adı verildiği gibi Volta Tiyatrosu’ndaki deneyimler tarafından önerilmiş olabilir” (1923, s. 50). John Middleton Murry ise Joyce tarafından kullanılan bilinç akışının “arasız ve olay örgüsüz yirmi-dört-saatlik bir sinematograf kadar yorucu olabileceğini” ve “aklın süreçlerini kaydetmeyi” durduramayacağını savunur (1923, ss. 298-99). Yazar aslında iç monolog ile “aktarma görevini bırakır; okura roman kişinin zihnini bir sinema gibi seyrettirir” (Moran, 2003, s. 77).

Joyce, kendi bilinç akışı tekniğiyle, sahneyi bir tür sinematik efekt olarak çoklu görünümde göstermek için zamirlerle oynar. Örneğin, Joyce *Ulysses*’de zamirleri sürekli değiştirir: “Stephen çizmelerinin çatırdayan kırıntıları ve mermileri ezdiğini duymak için gözlerini kapattı. Her nasılsa içinden yürüyorsunuz. Ben her seferinde bir adım atıyorum” (1922, s. 37). Joyce burada pasajdaki anlatıya üçüncü şahıs kişiyle başlarken, ikinci şahıs kişiye sonra da birinci şahıs kişiye geçer. Sadece sinematik anlatı yöntemi ile değil aynı zamanda bilinç akışını en iyi ifade eden tekniklerden biri olan epifan tekniği ile karakterlerin iç dünyalarına bir akış gerçekleştirir.

Epifan

Epifan genel olarak dini bir terim olarak kullanılmıştır. Aslında “Tanrı’nın yeryüzünde tezahürü demek olan epifan, sanatçılar tarafından bu bağlamda kullanılmıştır. Özellikle mistik ve dindar şairler ‘epifan’ yaşadıklarını, ‘ilahi’ olan ile temasa geçtiklerini” ileri sürmüşlerdir (Öğretir, 2005, 6). Bu dini ve mistik misyonun dışında, “[k]üçük, sıradan ve bilindik görünen olguların insan yaşamında aslında önemli olduğu veya olabileceği gerçeğine dikkat çekme aracı/tekniği de olan epifan, metinlerde bireysel sınırları aşır, toplumsal ve evrensel boyutta başka bireylerle ortak paydalar kurulmasına zemin hazırlar” (Koçsoy, 2018, 116). Böylece anlık tinsel tezahür olarak epifan sezisler, duygular ve düşünceler eşliğinde öznel içsel deneyimleri aşarak evrensel boyuta ulaşabilir.

Realist karakterler, önemli bir şey üzerinde ve açık nedenlerle epifan deneyimleri yaşarlar. Örneğin Charlotte Brontë’nin *Jane Eyre* (1847) romanında tıpkı kör olan Rochester’ın yanındaki kadının Jane olduğunu epifan deneyimlediği andır. Olay anlatıcı Jane tarafından sadece bir kez anlatılır ve kronolojik anlatı yapısı bozulmaz. Ancak Modernist epifanlar farklı anlatım teknikleri ile yansıtılır ve zaman ve kronolojik yapı bozulur İlk başta zar zor fark edilen ve onu deneyimleyen kişi dışındaki herkes için önemsiz görünen bir aydınlanma anı anlatıdır. Bu yüzden bu tarz epifan anları karakterler için zaman duygusunu yeniden şekillendirilir ve “hikâyeyi anlatırken anlatıcılar için akronolojiyi gerekli kılarlar” (Kern, 2011, s. 122).

Morris Beja epifanı “onu üreten her şeyin önemi veya kesinlikle mantıksal ilgi düzeyiyle orantısız olarak” tanımlar (1971, s. 18). Woolf’un *Deniz Feneri*’indeki Lily Briscoe önemli modernist epifanları yavaş yavaş yaşar. Lily nihai görüş anını, resmini tamamlayabilmek için önemli olan bir ağacı başka yere hareket ettirmeyi düşünürken yaşar, bu ağaç anı bir başkası için önemsiz bir şeye dönüşürken epifan deneyimi yaşadığı nokta karakter için zamanla çok daha önemli konuları kapsayacak şekilde ortaya çıkar. Roman başladığı gün, “bir zamanlar açıkça gördüğü ve şimdi çitlerin, evlerin, annelerin ve çocukların arasına el atması gereken bir vizyon” (Woolf, 1937, s. 82) çizmeye başlar. Lily’nin ikinci görüş anı, o gün sanatından aldığı hazzı düşünürken ortaya çıkar: “Bir anda resmini gördü ve şöyle düşündü, Evet, ağacı daha da ortaya koyacağım; o zaman bu garip alandan kaçınabilirim” (Woolf, 1937, s. 128). Ağacı hareket ettirmesini hatırlatmak için masa örtüsünün üzerindeki çiçek desene bir tuzluk koyar. O günün ilerleyen saatlerinde, aşkın acımasızlığını düşünürken, epifanlar ortaya çıkmaya devam eder: “Zaten, desenin üstündeki tuzluğu görünce kendi kendine şükürler olsun ki evlenmek zorunda olmadığımı böyle bir tezellüle gerek kalmadığını söyler. Bu hezeyandan kurtulmuştu. Ağacı daha çok ortaya doğru hareket ettirmeliydi” (Woolf, 1937, s. 154).

Bu iç görü on yıl sonra Bayan Ramsay öldükten sonra eve döndüğünde ortaya çıkar ve epifan deneyimi kendi üretken seyrine devam eder: “Aniden hatırladı. Geçen on yıl önce orada oturduğunda, masa örtüsünün üzerinde, bir aydınlanma anında baktığı küçük bir dal ya da yaprak deseni vardı. Resmin ön planıyla ilgili bir sorun olmuştu. Ağacı ortaya çek, demişti kendi. O resmi hiç bitirmemişti. Şimdiye o resmi boyamış olacaktı” (Woolf, 1937, s. 220). Yaratıcı içgüdüleri onu dürttüğçe eylem şiddetle artar. Kompozisyonda Bayan Ramsay ve oğlunu hayal ederek on yıl önce olduğu yerde oturur. Bütün bu yıllar

boyu eksik resim zihnine takılmıştı. Epifanın doruk noktası ile resmi ve romanı tamamlar: “Sanki bir an için net görmüş gibi ani bir yoğunlukla, oraya, ortaya bir çizgi çekti. Yaptı; bitti. Aşırı yorgunlukla fırçasını bırakarak evet diye düşündü. Vizyonum vardı” (Woolf, 1937, s. 310). Romanın bu satırları bize modernist epifanın bazı özelliklerini gösterir. İlk ve son olaylar önemsizdir: ağacı ortaya taşıma olayı ve resmin ortasına bir çizgi çekme olayı. 10 yıl içinde olay güç kazanır ve aşk, evlilik, sanat gibi diğer oldukça önemli olaylara değinir. Bu önemli olaylara etkisinin ortaya çıkmasının hayli vakit alması ve etkisinin oldukça geniş olması metin içinde sürekli geri dönüşleri gerekli kılmıştır. Bu tarz yeniden anlatımlar ana anlatıyı etkilese de Lily'nin örneğinde olduğu gibi kişisel ve sanatsal anlatımlar epifanın en sık kullanılan şeklidir (Kern, 2011, ss. 123-4).

Joyce ise sanatçı olmak için genç bir adamın oluşum serüveninde estetik ve psikolojik bir etki yaratmak için *Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi* romanında hem bilinç akışını hem de epifanı birleştirmiştir. Joyce'un iç monolog tekniğinin benzersiz özellikleri ve bu romandaki epifanların sanatsal etkisi oldukça etkileyicidir. Ana karakterin “önemli bir dönüşüm veya değişim geçirilmesi beklenmekte” (Kümbet 84) olan bu oluşum (Bildungsroman) romanında genç bir adamın sanatçı olabilme yolundaki olgunlaşma sürecini ve sanatçı (Künstlerroman) romanı olarak da bu genç sanatçının geçirdiği değişimleri anlatır. Romanın başındaki ve en sonundaki epifan anı en önemli örnekler arasında sayılabilir. Romanın ilk başındaki küçük epifanlar Stephen'ı romanın sonundaki olgunlaşma ruhaniyetine götüren onu hayata, topluma, dinine ve sanata bakışını değiştiren büyük epifanlara hazırlar. Dördüncü bölümün sonunda, Stephen rahipliği düşünerek eve dönerken bir Meryem Ana mabedinin önünden geçer ancak büyük bir manevi soğukluk hisseder. Sanki yakında kendisine ait olan ve başkaları tarafından kontrol edilmeyen yeni bir ruh yaratmaya başlayacakmış gibi hisseder ve tam bu ruhsal aydınlanma anında denizden geçen güzel bir kız görür ve bir manevi berraklık ve sanatsal bir kabiliyet duygusunu fark eder. Meryem Ana ve bu gördüğü kız ile ruhsal ilhamını pekiştirir. Bu epifan anı ile ruhsal değişim ile rahiplik kararından vazgeçer ve sevinç çığlıkları ile güzelliğin felsefi ve estetik yönünü takip etmek için sanatçı olmaya karar verir: “Kutsal Tanrı! Dünyevi [Profan] bir sevinç patlamasıyla Stephen'ın ruhu ağladı” (Joyce, 1964, s. 186). Epifan tekniği ile karakterin ruhsal aydınlanma anlarını, genç bir adam olarak çocukluktan yetişkinliğe doğru bilinç akışını ve sanatçı olma yolundaki gelişimsel portresini çizer. Joyce'un bu iki bilinç akışı ve epifan tekniği, genç sanatçının psikolojik, ruhsal ve zihinsel gelişimini yansıtır.

Harry Levin, Joyce'un Dublinliler'inin tamamen epifanlar koleksiyonu olduğunu söyler (1960, s. 28-31) ve aynı şekilde William Tindall'da her bir hikâyenin “küçük epifanların kapsayıcısı ve epifanların epifanı yani büyük bir epifan olarak düşünülebileceğini” söyler (1951, s. 11). Ancak Joyce'un kendisinin basılmamış eseri Stephen Hero (daha sonra *Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi*'e dönüşmüştür) eserinde asıl epifanı tanımladığı ve artık epifanın semboli haline gelmiş olan Stephen'ın genç hanımı gördüğündeki epifan deneyimi hali epifanın en önemli örneklerinden birisidir. *Kabraman Stephen*'da Joyce, okuyucuyu Stephen'ın teorisi hakkında bilgilendirmek için iki anlatım tekniği kullanır. İlk olarak anlatıcı olan Stephen epifan anlatım tekniğini nasıl tasarladığını dile getirir:

Bir akşam Eccles [Bloom'ların sokağı] caddesinden geçiyordu, sisli bir akşam, . . . Genç bir hanım İrlanda Felcinin [Dublinliler'in ana teması] biçimci vücut bulmuş hali gibi görünen kabverengi tuğlalı evlerden birinin basamaklarında duruyordu. Genç bir bey bölgenin paslı parmaklıklarına yaslanmıştı. Stephen kendi hedefinin peşinde oradan geçerken kulağına dıyarlılığını çok şiddetli bir şekilde etkileyecek kadar keskin bir izlenim aldığı aşağıdaki şu konuşma parçası çalındı:

Genç Hanım — (ihtiyaten ağır ağır konuşarak) . . . O, evet . . . Ben . . . şa . . . pel . . . deydim . . .

Genç Bey — (duyulamaz bir şekilde) . . . Ben . . . (yine duyulamaz şekilde) . . . Ben . . .

Genç Hanım — (alçak sesle) . . . O . . . ama sen . . . de . . . çok . . . yara . . . maz . . . sını . . .

Bu önemsiz olay ona bu türden pek çok anı bir epifanlar kitabında bir araya getirmeyi düşündürdü. Epifan ile, ister konuşmanın ya da jestlerin bayağılığı, isterse zihnin kendisinin unutulmaz bir aşamasında olsun, ani bir manevi epifanı kastetti. Epifanların en hassas ve uçucu anlar olduğunu görerek, bu epifanları son derece dikkatli bir şekilde kaydetmenin edebiyatçıya düştüğüne inanıyordu (Joyce, 1955, ss. 210-211). İsmail Ögretir'e göre:

Modernist bir yazar olarak Joyce'un da, epifan üzerinde önemli ölçüde kafa yordüğünü ve bu konuda kuramsal çalışmalar yaptığını görmekteyiz. Genel sanat anlayışı çerçevesinde geleneksel olana karşı çıkma eğiliminde olan yazar, epifan kavramını öncelikle dinsel bağlamından koparıp tümüyle dünyevileştirmiştir. Ona göre, yazarın

görevi, "profan rabiplik" tir. Bu yüzden kendisi, epifanı, yazarın sıradan bir olay ya da düşünceyi sanatı aracılığıyla zaman dışı bir güzelliğe dönüştürme işleminde kullanmıştır. Joyce'un ikinci kişiliğine bürünen Stephen Dedalus'un belirttiği gibi, bu öyle bir andır ki en sıradan nesnenin ruhu bile ışık saçarak bize ulaşır (2005, 13).⁷

Bunu takiben Stephen Cranly'ye epifan tekniğini Aquinas'tan türettiği estetik anlayıştaki üç aşamayla ilişkilendirdiğini ve estetik kaygının üçüncü ve son aşamasıyla birebir ilişkili olduğunu anlatır. Nesnenin bütünlüğü ve simetrisi anlaşıldıktan sonra parlaklığı anlaşılır. Yani aklın analiz aşamasından sonra en son aşamada sentez yaptığını ve üçüncü niteliği yani epifanı keşfettiğini anlatır. İlk aşamada nesneyi bir bütün olarak gördüğümüzden, ikinci aşamada bu nesnenin bileşik bir yapısını fark ettiğimizden ve son olarak da parçaların muazzam ilişkisinden ve bir noktaya odaklanmasından nesnenin ruhunun bize ışıltılı görüldüğü epifan deneyimimizin gerçekleştiği andan bahseder. Dolayısıyla, Stephen nesnenin epifan deneyimine dönüştüğünü anlatır (Joyce, 1955, s. 213). Bakışlarımız tam nesneye odaklandığında o nesne epifanize olur. Bu nesne duvardaki bir iz, asılı duran bir saat, taksit, çiçek veya bir kişi olabilir. "Böyle anlarda kaba dış gerçeklik, algılayan için bir tür aşkın anlam taşır" (Öğretir, 2005, 81) Kısacası, epifan dışsal veya içsel bir uyarının sebep olduğu ani bir aydınlanma ve ruhsal evrim anıdır.

Önem Anı-Varolma Anı

İşte Woolf da *Bayan Dalloway*'de karakterlerin farkındalığını belirli bir andaki durumlarına yansıtmak için "Varolma Anları" adını verdiği teknik ile karakterlerin iç dünyalarına bir gezinti sunar. İlk kez bu teknikten "Geçmişin Eskizleri" ("A Sketch of the Past," 1939) adlı otobiyografik makalesinde bahseder. Hayatında diğer hatıralardan daha çok yoğun hatırladığı önem anlarından bahseder. Dış veya iç faktörlerle uyarılabilen derin iç görü ve bilinçlilik hali oluşturan bu yoğun anlara "Varolma Anları" adını verir. Ancak, varolma anının tersini temsil eden bazı anların da olduğundan bahseder: "var-olmama anları" (Woolf, 1985, s. 70). Yani Woolf gerçekte varolma anı olmayan her şeyi var-olmama anı olarak görür. Mary Ann Gillies'in de dediği gibi "Woolf'un asıl kaygısı, bir yaşamı oluşturan anlar dizisinin dışsal niteliklerini yakalamak değil, yaşamın en önemli anlarını oluşturan görünmez içsel anları yakalamaktır. Bunu yapmak için de "varolma anları" ve "var-olmama anları" olarak adlandırdığı anlar arasında bir karşıtlık geliştirdi (1996, s. 109). Yani, var-olmama anları hepimizin her gün sürekli deneyimlediği ancak farkına varmadığımız anlardır. Alışveriş veya yürüyüşe çıkmak gibi gündelik rutin yaptığımız ve kısa süreli hatırladığımız her sıradan anımız gibi. Woolf bu bilinçlilik hali içermeyen otomatik olarak düşünmeden yaptığımız bu rutin anlara işlenmemiş ham pamuk yününe benzettiği var-olmama anları der. Ancak elbette ki bu var-olmama anları kişiden kişiye değişir, yani kişinin deneyimlediği önem anına göre değişir. Alışveriş anı nasıl ki çoğumuz için sıradan bilinçlilik haliyle anımsatmayan işlenmemiş bir ham pamuksa bir başkası için o alışveriş anı hayatındaki en önemli var-olma anı olabilir. Dolayısıyla, bilinçsizce hareket ettiğimiz var-olmama anlarımızın aksine, varolma anlarımız bir dış etkenin uyarısı ile gözümüzün önünde birden canlanıveren unutulmaz farkında olduğumuz bilinçli uyanış anlarımızdır. Woolf'a göre bu ilham anlarını "bir felsefe; her halükârda sabit bir fikrimdir, pamuk yününün arkasında tüm insanların buna bağlı olduğu bir örüntü gizlidir" diye tanımlar (Woolf, 1985, s. 72).

Bayan Dalloway'de Clarrisa'nın varolma anları genelde bir dış uyarın tarafından değil kendi iç düşüncelerinin çağrışımı sonucu ortaya çıkar. Clarrisa'nın varolma anlarından birisi de çiçek almaya giderken birdenbire parkın kapısından taksileri gözlemlediği andır: "Taksileri gözlerken, hep böyle bitmek tükenmeyen bir duygu, sanki dışarıda, uzaklarda, denizin uzağında ve yapayalnız kalmış gibi bir duygu kapladı yüreğini. . . ona göre şu gördükleri müthiş çekiciydi; her şey; geçen taksiler – ve o ne Peter'ı yargılayacaktı artık ne de kendi için ben söyleyim, ben böyleyim diyecekti" (Woolf, 1922, s.11). Taksitdeki şişman kadına baktığında kendisi, çevresi ve Peter ile bağlantılı hayatı hakkında bir anlık merak duygusu kaplar içini. Dolayısıyla, Woolf varolma anları ile şimdi ve geçmişin bir arada var olduğunu gösterir, bu yüzden Clarrisa sürekli geri dönüşler ile geçmişini bugünü ile birlikte yaşar. Şu anda yaptığı sıradan bir eylem ona geçmişin kapılarını aralar ve varolma anlarına götürür. Kısacası, Joyce epifanı ve Woolf da varolma anları ile bilinç akışı tekniğini farklı anlatım teknikleri kullanarak yansıttılar.

⁷ Öğretir son cümlesinde David Lodge'un *Kurgu Sanatı (Art of Fiction, 1992)* eserine referans verir (s. 146).

Sonuç

Modernist romancılar olan Woolf ve Joyce, benzer tekniklerin yanı sıra farklı anlatım tarzlarına da sahiptir. Her ikisi de ruhsal zihin veya bilinç deneyimine daha fazla önem veren yeni psikolojik gerçekçilik kullansa da Woolf kadın yazma biçemi sebebiyle duyarlılık romancısı olarak kabul edilir. Yani Woolf'un eserlerinde kadın bakış açısıyla kadınca düşünce ve duyguları görür, Joyce'a kıyasla kadınların sesini duyarız. Woolf'un kadın anlatımı duyarlı, döngüsel ve sarmaldır, Joyce'un erkek anlatımı ise rasyonel, doğrusal ve düz çizgi sürekliliğindedir. Dahası, Woolf ve Joyce bilinç akışı tekniğinin öncü yazarlarıdır, ancak Joyce, sınırlı noktalama işaretiyle, zihinsel ikilemden kaçmak için bir çözüm olan epifani kullanırken, Woolf tam noktalama işaretleri ile herhangi bir çözüme ulaştırmayan zihinsel eylemlerin sürekli bir süreci olan varolma anlarını kullanır. Öyleyse, her iki yazar tek bir günü anlatsa da Joyce'un anlatımı Woolf'ta olduğu gibi sessizlikle ilgilenmekten çok görsel ve sinematiktir. Woolf ve Joyce modern anlatım tekniklerini kullanan en önemli modernist yazarlardan ikisi olarak "savaşın muazzam şiddetinden uzaklaşarak, zaman içinde kaybedilen bir çocukluk deneyiminin istemsiz anısı, bir kızı kumsalda görmenin epifani veya duvarda bir iz görmenin aydınlatıcı anı gibi ince ama derinlemesine açıklayıcı deneyimleri" keşfederler (Kern, 2011, s. 56). Sonuç olarak, anlatı tarzlarında bazı benzerlik ve farklılıklara sahip olan Woolf ve Joyce, İngiltere'deki modernist edebiyata en önemli katkı sağlayan yazarlardır.

Etik Beyan

"Virginia Woolf ve James Joyce'un Modern Anlatım Teknikleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma doküman incelemesine dayalı olarak yapıldığından etik kurul kararı zorunluluğu bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Abrams, M. H. (1993). *A glossary of literary terms*. Fort Worth: Harcourt Brace Jovanovich College.
- Ames, C. (1991). The modernist canon narrative: Woolf's 'Between the Acts' and Joyce's 'Oxen of the Sun'. *Twentieth Century Literature*, 37(4), 390-404.
- Anspaugh, K. (1994). Blasting the bombardier: another look at Lewis, Joyce, and Woolf. *Twentieth Century Literature*, 40, 365-78.
- Baldick, C. (2001). *The concise Oxford dictionary of literary terms*. Oxford: Oxford UP.
- Beja, M. (1971). *Epiphany in the modern novel*. Seattle: University of Washington Press.
- Bergson, H. L. (1889). *Essai sur les données immédiates de la conscience*. Paris: Felix Alcan, translated in 1910 as Time and free will.
- Bickerton, D. (1967). Modes of interior monologue: A formal definition. *Modern Language Quarterly*, 28, 229-39.
- Bingshan, L. (1993). *A short history of English literature*. Zhengzhou, China: Henan People's Publishing House.
- Booker, K. (1995). *Flann O'Brien, Bakhtin, and Menippean satire*. New York: Syracuse University.
- Booth, W. (1961). *The rhetoric of fiction*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bowling, L. E. (1950). What is the stream of consciousness technique? *PMLA*, 65, 333-45.
- Bradbury, M. (1991). *Modernism: A guide to European literature, 1890-1930*. Penguin.
- Brontë, C. (1847). *Jane Eyre*. ed. by C. Bell, London: Smith, Elder, and Co., Cornhill, printed by Stewart and Murray, Old Bailey.
- Buran, S. (2020, August 18). Violence against Women in Science: The Future of Gender and Science in Gwyneth Jones's Life. *Critique: Studies in Contemporary Fiction*, Retrieved from <https://doi.org/10.1080/00111619.2020.1803195>.
- Butler, C. (2004). Joyce the modernist. D. Attridge (Ed), *The Cambridge Companion to James Joyce*, (ss. 67- 86). UK: Cambridge University.
- Carter, R. and McRae, J. (2001). *The Routledge history of literature in English: Britain and Ireland*. London: Routledge.
- Cohn, D. (1978). *Transparent minds: narrative modes for presenting consciousness in fiction*. UK: Princeton University.
- Collins, J. (1923). *The doctor looks at literature*. New York: George H. Doran.
- Concilio, C. (1999). Things that do speak in Elizabeth Bowen's The Last September. W. Tigges (Edt.), *Moments of moment: aspects of the literary epiphany* (ss. 279-292). Netherlands: Rodopi.
- Cuddon, J. A. (2013). *A dictionary of literary terms and literary theory*. 5th Edition, UK: Wiley-Blackwell.
- De Gay, J. (2006). *Virginia Woolf's novels and the literary past*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Edel, L. (1964). *The modern psychological novel*. United Kingdom, Grosset & Dunlap, 1964.
- Freud, S. (1965). *The interpretation of dreams*. J. Strachey (Ed), NY: Avon.
- Friedman, M. (1955). *Stream of consciousness: A study in literary method*. New Haven: Yale University Press.
- Gay, P. (2008). *Modernism: the lure of heresy from Baudelaire to Beckett and beyond*. New York: W.W. Norton.
- Gilbert, Sandra M., and Susan. Gubar. (2000). *The madwoman in the attic: The woman writer and the nineteenth-century literary imagination*. Yale University Press.

- Gillies, M. A. (1996). *Henri Bergson and British modernism*. Montréal: McGill-Queen's UP.
- Heidegger, M. (1962). *Being and time*. J. Macquarrie and E. Robinson (Çev), New York: Harper.
- Henke, S. A. (1986). Virginia Woolf reads James Joyce: the Ulysses notebook. *James Joyce: The Centennial Symposium*, 39-42, Italy: University of Illinois Press.
- Hoffmann, F. (1945). *Freudianism and the literary mind*. Baton Rouge: Louisiana State University Press.
- Holland, G. J. (1986). *George Henry Lewes and stream of consciousness: the first use of the term in English*. South Atlantic review, 51, 31-39.
- Holman, C. H. and Thrall, W. F. (1985). *A handbook to literature*. 4th ed. Indiana: Bobbs-Merrill Education Pub.
- Humphrey, R. (1954). *Stream of consciousness in the modern novel*. Berkeley: University of California.
- James, W. (1950). *The principles of psychology*. New York: Dover Publications.
- Jenkins, W. (1988). Virginia Woolf and the belittling of Ulysses. *James Joyce Quarterly*, 25 (4), 513-19.
- Jin, MA. (2011). James Joyce's epiphany and Virginia Woolf's 'moment of importance'. *Studies in literature and language*, 2 (1), 114-118.
- Joyce, J. (1922). *Ulysses*. London: [John Rodker, Paris, for] the Egoist Press.
- Joyce, J. (1955). *Stephen hero*. New York: New Directions.
- Joyce, J. (1964). *A portrait of the artist as a young man*. New York: Penguin Books.
- Joyce, J. (2008). *Dubliners*. Forgotten Books.
- Joyce, J. (2011). *The dead*. United States: Melville House.
- Karl, F. R. (1998). *Modern and modernism: The sovereignty of the artist 1885-1925*. New York: Atheneum.
- Kern, S. (2011). *The modernist novel: A critical introduction*. UK: Cambridge University Press.
- Kitson, H. D. (1921). *The mind of the buyer: A psychology of selling*. New York: Macmillan.
- Koçsoy, G. F. (2018). Küçürek öyküde epifan. *Humanitas*, 6 (11), 115-127.
- Kümbet, Pelin. (2018). Psyche Unveiled: A Palpable Example of Female Gothic Genre, Ann Radcliffe's The Mysteries of Udolpho. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (KOSBED)*, 36, 77-94
- Laurence, P. O. (1991). *The reading of silence: Virginia Woolf in the English tradition*. California: Stanford University.
- Levin, H. (1960). *James Joyce*. New York: New Directions.
- Lillyman, W. (1971). The interior monologue in James Joyce and Otto Ludwig. *Comparative Literature*, 23 (1), 45-54.
- Lodge, D. (1977). *The modes of modern writing: metaphor, metonymy, and the typology of modern literature*. Ithaca: Cornell University Press.
- Lodge, D. (1992). *The art of fiction*. New York: Penguin Books.
- Lukacs, G. (1963). *The meaning of contemporary realism*. J. and N. Mander (Trans. from German), London: Merlin Press.
- Mahaffey, V. (2004). Joyce's shorter works. *The Cambridge companion to James Joyce*, (ss. 172-198). United Kingdom: Cambridge University Press.
- Moran, B. (2003). *Edebiyat kuramları ve eleştiri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Murry, J. M. (1923). *The break-up of the novel*. Yale Review, 12, 288-304.
- Naremore, J. (1973). *The world without a self: Virginia Woolf and the novel*. London: Yale University Press.
- Öğretir, İ. (2005). *Edebiyatta epifan: Sherwood Anderson'ın Winesburg Ohio'su*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Parsons, D. L. (2007). *Theorists of the modernist novel: James Joyce, Dorothy Richardson, Virginia Woolf*. New York: Routledge.
- Pearce, R. (1993). Who comes first, Joyce or Woolf. V. Neverow-Turk and M. Hussey (Eds), *Virginia Woolf. themes and variations*, (ss. 299-308). New York: Pace University Press.
- Pugh, T., and Johnson, M. E. (2014). *Literary studies: A practical guide*. New York: Routledge.
- Scott, W. D. (1921). *The philosophy of advertising in theory and practice: A simple exposition of the principles of psychology in their relation to successful advertising*. Boston: Small, Maynard and Company.
- Steinberg, E. R. (1979). *The stream-of-consciousness technique in the modern novel*. Port Washington, N.Y.: Kennikat.
- Steinberg, E. R. (1969). The steady monologue of the interiors; the pardonable confusion . . . *James Joyce Quarterly*, 6, 185-200.
- Stevenson, R. (1992). *Modernist fiction: An introduction*. Lexington: U of Kentucky.
- Tindall, W. Y. (1951). *A reader's guide to James Joyce*. New York: Farrar, Straus and Cudahy.
- Verdonk, P. (2002). *Stylistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Whitworth, M. H. (2010). Virginia Woolf, modernism and modernity. S. Sellers (Ed), *The Cambridge companion to Woolf*, (ss. 107-123). UK: Cambridge University.
- Woolf, V. (1919). *The mark on the wall*. Second Edition, Hogarth Press, Richmond.
- Woolf, V. (1922). *Mrs. Dalloway*. New York: The Modern Library.
- Woolf, V. (1937). *To the lighthouse*. New York: The Modern Library, Random House.
- Woolf, V. (1953). *The common reader; first series*. Harcourt, Brace&World.
- Woolf, V. (1954). *A writer's diary: being extracts from the Diary of Virginia Woolf*. L. Woolf (Ed), A Harvest Book, USA: Harcourt, Inc.
- Woolf, V. (1985). *Moments of being*. J. Schulkind (Ed), Second Edition, London: Hogarth.
- Jung, C. G. (1949). *Psychology of the unconscious*. New York: Dodd, Mead and Company.

EXTENDED ABSTRACT

Literary modernism in British tradition, which emerged as a revolt against the conventional novel structure and content in the early 20th century, stands out with the pioneering novelists such as James Joyce and Virginia Woolf, who use new narrative methods and techniques to emphasize the inner thoughts and feelings of the characters instead of just portraying the objective reality as it is. Departing from Ezra Pound's slogan of "Make it New!," modernist authors acquired sacred principle of necessity by using new experimental writing techniques as the stream of consciousness (Gay, 2008, p. 106). The term stream of consciousness was first used in literature in 1918 by May Sinclair in his criticism of Dorothy Richardson's *Pilgrimage* (1915) (Stevenson, 1992, p. 41). Later it continued to be used and developed by authors such as James Joyce, Virginia Woolf, and William Faulkner.

Three basic philosophical ideas of the modernist period paved the way for developing the stream of consciousness: Bergsonism, pragmatism, and phenomenology. Henri Bergson's focus on the philosophy of inner experiences that life is an ongoing flow has laid the groundwork for modernist techniques that time is fluid and it does not include a chronology; therefore, the mind is also in the flow process. Psychologist and philosopher William James, in his *Principles of Psychology* (1890), defines the experience of consciousness as something continuous; "[c]onsciousness, then, does not appear to itself chopped up in bits. Such words as 'chain' or 'train' do not describe it fitly as it presents itself in the first instance. It is nothing jointed; it flows. A 'river' or a 'stream' are the metaphors by which it is most naturally described. In talking of it hereafter let us call it the stream of thought, of consciousness, or of subjective life" (1950, p. 239). The phenomenology of Martin Heidegger deals with the philosophy of existence against the radical separation of the self and the world in Cartesian philosophy (1962, p. 149). While Heidegger focuses on the authentic and unoriginal styles of association, modernist novelists focus on the experiences of the individuals in the world they live. Sigmund Freud evaluates consciousness as a flow through the interpretation of dreams and reveals that the unconscious plays an important role in reaching our spiritual world and reality (1965, p. 632). Departing from Freud's theory of unconscious dreams, Carl Gustav Jung argues that one's own personal unconscious is influenced by the collective unconscious, including myths and archetypes from the past accumulations of the entire human race (1949, pp. 21-22). That is, in the stream of consciousness technique, as Berna Moran claims, "there is no logical connection in the thoughts that flow through the mind of the character" because "it is the darkest part of consciousness, closest to the subconscious" (Moran, 2003, p. 82). In short, all those philosophies and theories lead up to new modernist narrative techniques, particularly, the stream of consciousness technique (Liu, 1993).

Leon Edel sees the stream of consciousness and the interior monologue as roughly similar and argues that they can even be used interchangeably. Edouard Dujardin defines the interior monologue technique as "the speech of a character in a scene, having for its object the direct introduction of the reader into the interior life of the character, without any interventions in the way of explanations or commentary on the part of the author; like other monologues, it has theoretically no hearers and is not spoken" and claims that interior monologue is "the expression of the most intimate thoughts, those which lie nearest the unconscious" (cited in Humphrey, 1954, pp. 58-59). Robert Humphrey (1954), Wayne Booth (1961), Melvin Freidman (1955), Frederick Hoffmann (1945), and many others believe that the stream of consciousness should be determined as a literary technique that includes the inner monologue. Humphrey identifies four forms of the stream of consciousness: direct interior monologue, indirect interior monologue, omniscient description, and soliloquy (1954, 23-24). Derek Bickerton also identifies four forms of interior monologue: inner speech rendered direct speech (soliloquy), indirect speech (omniscient description), free indirect speech (indirect interior monologue), and free direct speech (direct interior monologue). Following all these arguments about modernist narrative forms and definitions, this article compares the similarities and differences in the narrative techniques of Virginia Woolf and James Joyce, who both skillfully reveal the spiritual experiences, the stream of consciousness, and inner thoughts of the characters even in a single day, going back and forth in a fluid time.

There are many studies examining the similarities between Woolf and Joyce (Jenkins 1988; Pearce 1993; Anspaugh 1994), and critics such as Christopher Ames (1991) and Jane de Gay (2006) have examined the parallels between the works of the two authors. Although Woolf and Joyce are regarded as the two most important pioneers of the stream of consciousness technique in modern English literature, there are some differences between them in terms of writing and expression techniques. Woolf's and Joyce's most obvious difference is in their style of narration; the use of the female narrative style and the

male narrative style in terms of subject, perspective, sentence structure, and language, respectively. Woolf's sensitive, cyclical, and spiral female narrative and Joyce's rational, direct, linear, and cinematic narration with limited punctuation marks are some of the distinctive examples.

Woolf's moments of importance and Joyce's epiphany are the characteristic expression technique of the stream of consciousness technique in the modern British fiction. Both narrative techniques aim to show moments of the stream of consciousness rather than the interpretative analysis; that is, the author does not introduce the characters, but the characters introduce themselves with their own flow of thoughts and emotions, which allows readers to develop their own imaginations and interpretations. Joyce's epiphany serves as a natural consequence of the development of the plot, and Woolf's moment of importance serves the free expansion of consciousness without any plot or logical sequence. The epiphany occurs at the sudden climax of the story that occurs at a certain time and place, and the story ends suddenly; however, the moment of importance reflects the constant flow of the character's inner world without any climax and dissolution. Joyce uses epiphany, a solution to escape from the mental dilemma, with limited punctuation, while Woolf uses moments of being, a continuous process of mental actions that do not resolve with complete punctuation. A trivial moment and an ordinary external object can be a flash of light, a sudden epiphany, or an important moment of being that helps the characters dive into their own inner world, emotions, minds, consciousness, and thoughts. As a result, Woolf and Joyce, who have some similarities and differences in their narrative techniques, are the two most important contributors to modernist literature.

Developing a Scale to Determine University Students' Awareness Level of Substance Use

Zafer YILDIZ¹ & Ahmet SEL²

Abstract

The aim of this study is to develop a scale in order to determine the awareness levels of university students towards drug use. There is no scale to determine the level of awareness of university students about drug abuse in Turkey To improve scale, a pool of questions has been created primarily. The 70 questions in the question pool were sent to 20 experts in the field. In the expert opinion form developed by Lawshe, each item is given options that are appropriate, viable and not appropriate. According to expert opinions, the CVI index values of each item was calculated and the final form of the pool of questions were prepared with a draft questionnaire of 57 questions. The survey was applied to 1031 people who were students in the 2019-2020 academic year of Sivas Cumhuriyet University. As a result of the application of clarifying factor analysis during the scale development phase, a structure consisting of 5 factors and 28 substances that explain 48% of the total variance was obtained. It was observed that the model was well-matched by subsequent confirmatory factor analysis for the scale. In the study, the total Cronbach α value of the scale was found to be 0.880. This research showed that this scale, developed to determine the level of awareness of drug use among university students, is accurate and reliable and that the scale can be used in field-related studies.

Key Words: Awareness Level, Substance Abuse, Scale Development, Structural Equality Model, Lawshe Scope Validity

Üniversite Öğrencilerinin Madde Kullanımına Yönelik Farkındalık Düzeylerini Belirleyecek Ölçeğin Geliştirilmesi

Öz

Bu çalışmada, üniversite öğrencilerinin madde kullanımına yönelik farkındalık düzeylerinin belirlenmesi amacıyla ölçek geliştirmektedir. Türkiye'de üniversite öğrencilerinin madde bağımlılığına karşı farkındalık düzeyini belirlemeye yönelik bir ölçek bulunmamaktadır. Ölçek geliştirmek için öncelikle soru havuzu oluşturulmuştur. Soru havuzunda yer alan 70 soru alanında uzman 20 kişiye gönderilmiştir. Lawshe tarafından geliştirilmiş olan uzman görüş formunda her maddenin uygun, kalabilir ve uygun değil seçenekleri verilmiştir. Uzman görüşlerine göre her bir maddenin CVI index değerleri hesaplanmış ve soru havuzunun son şekli 57 sorudan oluşan taslak anket hazırlanmıştır. Anket Sivas Cumhuriyet Üniversitesinde 2019-2020 öğretim döneminde öğrenim gören 1031 kişiye uygulanmıştır. Ölçek geliştirme aşamasında açımlayıcı faktör analizi uygulaması sonucunda toplam varyansın %48'ini açıklayan 5 faktör ve 28 maddeden oluşan yapı elde edilmiştir. Ölçek için daha sonra doğrulayıcı faktör analizi yapılarak modelin iyi uyumlu olduğu gözlenmiştir. Çalışmada ölçeğin toplam Cronbach α değeri 0,880 bulunmuştur. Bu çalışma üniversite öğrencilerinin madde kullanımına yönelik farkındalık düzeylerinin belirlenmesi amacıyla geliştirilen bu ölçeğin geçerli ve güvenilir olduğunu ve ölçeğin alanla ilgili araştırmalarda kullanılabileceğini göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Farkındalık Düzeyi, Madde Bağımlılığı, Ölçek Geliştirme, Yapısal Eşitlik Modeli, Lawshe Kapsam Geçerliliği

Atf İçin / Please Cite As:

Yıldız, Z. & Sel, A. (2021). Developing a scale to determine university students' awareness level of substance use. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 44-57.

Geliş Tarihi / Received Date: 01.04.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 22.11.2020

¹ Dr. - Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Education, yildizzafer@yandex.com

 ORCID: 0000-0002-9136-5034

² Dr. Math Teacher - Ministry of Education, selahmet43@gmail.com

 ORCID: 0000-0003-1914-5878

Introduction

Although named differently, drugs can be defined as any chemical that can be taken in different ways, can create a change in mood, perception, cognition and other brain functions and can lead to addiction. These can be illegal substances such as cannabis, heroin, cocaine, as well as legal drugs such as amphetamines, benzodiazepines, other sedative, hypnotic, or chemical substances such as volatiles, tobacco (nicotine), coffee (caffeine) and alcohol (ethanol) (Ceyhun, et al., 2001). Furthermore, drugs can be sold in many different forms. In this way, they can be attracting and galvanizing, and it can arouse curiosity among people.

Although there are many different reasons and groups of people for substance use, university students were studied in the study. University can be considered as the ultimate level of education where investments made by the society for the future. The knowledge and experience students acquire at this level can be taken into professional life. Therefore, loss of educated people can mean loss of material and moral investments for the country.

Young people living away from their families for the first time can become an open target for substance use. Using arguments such as entertainment, money and sexuality, young people are encouraged to use drugs, which in time leads to addiction. This situation, which start as an individual process, actually becomes a social problem by disrupting the family order, the smallest building block of the society. In order to detect such negativities and take precautions, this study aimed to determine the awareness levels of university students with regard to drug abuse.

Turkey's unique geopolitical position as a bridge connecting Asia and European continents has made access to substances easier in the country. Drugs produced in Asian countries are transported to European countries via Turkey. The Asian countries having to cope with many political and economic problems suffer from authority gaps since stability cannot be fully achieved. In this case, it leads to easy production and transportation of drugs. The amounts of drugs seized by European drugs and drug addiction monitoring center for 2017 are given in Table 1 for Turkey and European countries.

Table 1. Amount of Drugs Seized in Turkey and the European Union (kg)

Region	Heroin	Cocaine	Amphetamines	MDMA, MDA, MDEA	Marijuana*	Powder Hashish
European Union	5.418	140.435	7.037	1727	466 097	209 401
Turkey	17 385	1.476	7268	2.258	81.429	94.379
Percentage	321%	1%	103%	131%	17%	45%

Source: European Drug Report, (2017).

When Table 1 is examined, the amount of drugs seized in Turkey, especially for heroin, is three times as much as the amount seized in all Europe. In addition, amphetamines and MDMA, MDA, MDEA (synthetic drugs) amounts are also above total European values. In this respect, studies for increasing the level of awareness for drugs can help prevent drug abuse.

Awareness can be defined as the level of individual's knowledge of addictive substances, the effects of substances, and the effects and consequences of addiction on the lives of addicts. The level of awareness of the individual is related to their avoidance from addictive substances (Potas, et al., 2015). Therefore, determining the level of awareness of the individuals examined will provide arguments that can be used in determining the results of the studies.

Studies to prevent substance abuse can be examined under three headings: (Bayram, 2013):

- Primary Prevention:** Individuals that have not used the substance yet are targeted. The aim is to raise the awareness of these individuals and prevent them from starting to use drugs by providing training.
- Secondary Prevention:** It involves early diagnosis and prevention of an individual who started to use drug before addiction develops.
- Tertiary Prevention:** It aims at helping individuals to give up using substances and to prevent their return to the substance use after treatment.

Raising awareness of individuals about addiction and addicts affects the life of the individual in many ways. Awareness is a strong aspect that constitutes the main purpose of the preventive studies for

individuals who have not tried addictive substances, which can ensure that the individual exhibits an attitude avoiding addictive substances throughout his life. On the other hand, raising the awareness of addicts can naturally cause addicts to accept their addiction, its life threatening affects and treatment, which can ensure that the treatment is successful (Potas, et al., 2015). When the stages of prevention activities are examined, it can be said that awareness of substance abuse will make a positive contribution at every stage. However, it is always desirable that it contributes to primary prevention activities.

2018 statistics were studied by Turkey Drug and Drug Addiction Control Center; for the first time , the average age of attempting tobacco product was 17.85, while it was 19.94 for alcohol and 19 for substance use (Turkish Drug Survey, 2019). As shown in the study findings, the average age of the students corresponds with the university's early years. As a result, this scale aimed to determine the awareness levels of university students against substance abuse. In this way, information that helps prevent activities will be obtained by revealing the existing situation. There is no study attempting at developing a scale investigating the level of awareness of university students about drug addiction. Thanks to this valid and reliable scale, further studies can rely on more sound data.

Related Research

In the 2009-2010 academic year, an M.A thesis at Gazi University, examined the opinions of first year students in Gazi Education Faculty about substance addiction. In the study, data were collected from 2035 students with the help of the questionnaire whose validity and reliability were calculated. When the research findings are examined, it was seen that social environment and friends are the main reasons for being addicts. In the results obtained, it was seen that the students avoided addictive substances because they knew the harms. The awareness levels of students about the harms of substances that cause addiction have been found to be high in all aspects (Akpınar Özdemir, 2011).

A study was conducted with 1152 students to develop a scale for the protection of secondary school students from substance abuse. For this purpose, the scale aimed to measure students' self-efficacies. The scale developed at the end of the study consists of 24 sub-dimensions and one control item. The scale explains 50.3% of the total variance. The overall internal consistency coefficient (Cronbach's) of the scale was 0.81. Thanks to the scale obtained, it was emphasized that the "Prevention of Substance Abuse Scale for Adolescents" can be used effectively in measuring the effectiveness of drug addiction prevention programs (Eker, et al., 2013).

In the study conducted in Kahramanmaraş province, the factors that affect substance addiction were investigated with the data obtained from 1541 students of high school seniors. In the findings, for smoking, 979 (63.7%) people replied "yes, I tried" and 559 (36.3%) people answered "no, I never tried". In the study, the youngest age at which students started smoking was determined to be 8 years old, while the oldest age was 19 years old. When the reasons for starting smoking are examined, 131 (31.7%) people tried it out of curiosity, 131 (31.7%) tried because of sadness, 69 (16.8%) tired because of the insistence of friends, 52 (12.6%) tried due to wannabe, 29 (7.0%) tried smoking to have fun, and 1 (0.2%) tried with the encouragement of his parents. As a result, it was observed that substance use was in an increasing trend in high schools compared to the past. However, the rate of substance abuse was found to be significantly low in students who stated that they could easily talk to their parents about their problems. Therefore, it has been stated that narcotic branch units affiliated to the police department should work harder and measures should be taken in order to increase field trainings involving parents and to prevent access to the substance (Ersoy, 2015).

In order to determine the knowledge and awareness of secondary school students about addictive substances, studies were conducted with 338 students in Erzincan. The Substance Abuse Awareness Scale (MBPS) and the Substance Abuse Knowledge Test (MBBT) were used for data collection. As a result, it was determined that students' awareness was high for substance addiction and their knowledge level was medium. In addition, it was observed that there was a positive and weak relationship between knowledge level and substance abuse awareness. As a result, it is recommended to explain the harmful effects of narcotic substances to body systems and organs in courses on health (Köse, et al., 2016).

In 2016, a descriptive research was carried out with random sampling on 130 history teachers working in the center of Antalya, Mersin and Ankara provinces to determine their thoughts on substance addiction. In this study, 70% of history teachers think that students can easily access prohibited substances, while 30% think that students can partially access prohibited substances. All of the history

teachers stated that the relationship between children and their parents affected the use of substance. As a result, it has been emphasized that no matter how awareness raising and training activities are carried out, more serious practices are inevitably needed for preventing access to drugs (Ulusoy, 2016).

1518 university students participated in the research on the relation between family related substance use and alcohol, smoking and substance use disorder among university students. It was observed that male students had a high rate of life-long smoking, alcohol and illegal substance trial rate. It was found that the education level of the parents was not related to the smoking habits of their children; however, it was related with alcohol and substance use. It was revealed that use of alcohol was more common in the children of the parents with higher education level. As a result, it has been stated that trainings related to "substance addiction" should be given regularly every year from the first grades of the university to protect university students from substance addiction. In addition, it is stated that posters, brochures and public spots related to drug addiction should be put up in many areas on the campus and counseling and treatment services for students on addiction should be increased (Atlam & Yüncü, 2017).

Another study aimed to determine self-efficacy and related factors to protect secondary school students from addictive substances. For this purpose, data was collected from 22,623 students in Sivas city center. Self-Efficacy Scale for Protection from Substance Abuse for Adolescents and Personal Information Form were used to collect the data. When the findings were analysed, it was seen 38.7% of the students stated that they or the people around them use substance. As a result, it has been stated that there is a need to implement practices aimed at strengthening self-efficacy about substance addiction, as secondary school students are at significant risk because of their age (Uzun & Kelleci, 2018).

Another scale development study was carried out to measure the perceptions of individuals with regard to drug addiction by collecting data from 1531 individuals over the age of 18, selected by random sampling method from different districts of Eskişehir. When the findings of the study were analyzed, it was seen that 4 factors were determinant in individuals starting to use and continue using drugs. These include family and individual conditions, friends and environment, community attitude and institutions and organizations fights against drug abuse. Reliability level of these four factors was 84.8% and variance explanation rate was 52%. Goodness of fit values of the scale were found to be over 90%. As a result, it has been stated that the attitudes of people, family, environment, friends and institutions are effective on starting to use substance and continuation of substance abuse (Polat & Kök, 2019).

Method

The Research Universe and Sample

Firstly, the application was made by obtaining the permission number "60263016-050.06.04-E.445416" on the date "25/02/2020" from the university of Sivas Cumhuriyet University. The study universe of research consists of around 40 thousand students who study in different faculties at Sivas Cumhuriyet University in the academic period 2019-2020. The study sample consists of 1031 university students chosen by an easily accessible case sampling method from this universe.

Preparation of Draft Scale

While preparing the draft scale, firstly, studies in the literature on drug abuse awareness level were reviewed and an item pool was created. The " *Gazı Education Faculty Year One Student's Attitudes to Substance Addiction* " scale developed by Özdemir (2011) was considered for the draft scale. Some items were added and removed from this item pool in line with the views of experts in terms of content and face. As a result, a draft scale of 57 items was obtained and administrated to students.

Content Validity

A pool of 70 questions was created and questions were sent to 20 experts. Expert opinion form developed by Lawshe was also sent and the experts were asked to evaluate the questions in line with the form (Lawshe, 1975: 568). Researchers who are experts in the field of social sciences were selected for index calculation. In the expert opinion form, each item is presented with three options: suitable, can remain, and not appropriate. According to expert opinions, CVI index values of each item were calculated in Table 2.

Table 2. CVI Index Values

<i>Items</i>	<i>n</i>	<i>N/2</i>	<i>CVI</i>	<i>Decision</i>	<i>Items</i>	<i>n</i>	<i>N/2</i>	<i>CVI</i>	<i>Decision</i>
Item 1	16	10	0,6	Accepted	Item 36	15	10	0,5	Accepted
Item 2	15	10	0,5	Accepted	Item 37	14	10	0,40	Accepted
Item 3	16	10	0,6	Accepted	Item 38	13	10	0,30	Accepted
Item 4	14	10	0,40	Rejected	Item 39	12	10	0,20	Accepted
Item 5	18	10	0,80	Accepted	Item 40	9	10	-0,1	Rejected
Item 6	19	10	0,90	Accepted	Item 41	13	10	0,30	Accepted
Item 7	19	10	0,90	Accepted	Item 42	15	10	0,5	Accepted
Item 8	19	10	0,90	Accepted	Item 43	15	10	0,5	Accepted
Item 9	18	10	0,80	Accepted	Item 44	15	10	0,5	Accepted
Item 10	10	10	0,00	Rejected	Item 45	16	10	0,6	Accepted
Item 11	9	10	-0,1	Rejected	Item 46	16	10	0,6	Accepted
Item 12	16	10	0,6	Accepted	Item 47	16	10	0,6	Accepted
Item 13	13	10	0,30	Rejected	Item 48	15	10	0,5	Accepted
Item 14	14	10	0,40	Rejected	Item 49	15	10	0,5	Accepted
Item 15	15	10	0,5	Accepted	Item 50	16	10	0,6	Rejected
Item 16	15	10	0,5	Accepted	Item 51	10	10	0,00	Accepted
Item 17	18	10	0,80	Accepted	Item 52	17	10	0,70	Accepted
Item 18	15	10	0,5	Accepted	Item 53	14	10	0,40	Accepted
Item 19	13	10	0,30	Rejected	Item 54	18	10	0,80	Accepted
Item 20	12	10	0,20	Rejected	Item 55	9	10	-0,1	Rejected
Item 21	11	10	0,10	Rejected	Item 56	20	10	1,00	Accepted
Item 22	14	10	0,40	Accepted	Item 57	19	10	0,90	Accepted
Item 23	8	10	-0,20	Accepted	Item 58	15	10	0,5	Accepted
Item 24	9	10	-0,1	Rejected	Item 59	15	10	0,5	Accepted
Item 25	12	10	0,20	Accepted	Item 60	17	10	0,70	Accepted
Item 26	19	10	0,90	Accepted	Item 61	15	10	0,5	Accepted
Item 27	13	10	0,30	Accepted	Item 62	16	10	0,6	Accepted
Item 28	14	10	0,40	Accepted	Item 63	15	10	0,5	Accepted
Item 29	13	10	0,30	Accepted	Item 64	15	10	0,5	Accepted
Item 30	9	10	-0,1	Rejected	Item 65	16	10	0,6	Accepted
Item 31	16	10	0,6	Accepted	Item 66	17	10	0,70	Accepted
Item 32	15	10	0,5	Accepted	Item 67	18	10	0,80	Accepted
Item 33	15	10	0,5	Accepted	Item 68	19	10	0,90	Accepted
Item 34	16	10	0,6	Accepted	Item 69	18	10	0,80	Accepted
Item 35	16	10	0,6	Accepted	Item 70	19	10	0,90	Accepted

When Table 2 is examined, it is seen that 70 items were presented to the experts and CVI index values were calculated. After the items that are decided to be removed from the item pool based on the CVI values on the basis of items were removed, the CVI value can be calculated for the entire scale formed by the remaining items. According to the opinions of 20 experts, the items with a minimum index of 0.42 CVI are accepted as suitable items. Thus, a total of 57 items remained, and content validity was achieved by discarding 13 items. The remaining items have an average CVI index value of 0.57, which is above 0.42. This revealed the validity of the scale.

Data Analysis

In the analysis of the data, the factors were developed by applying exploratory factor analysis and also the construct validity of the scale was ensured by exploratory factor analysis. For confirmatory factor analysis, the scale developed by using structural equation modeling was tested for compliance with the model created with the help of data. Cronbach Alpha value was calculated to determine internal consistency. SPSS 25.0 and AMOS statistical software were used to analyse the obtained data.

Findings and Discussion

Findings of Exploratory Factor Analysis

In the light of the data obtained, the exploratory factor analysis of the scale was performed to investigate its construct validity. However, first of all, the suitability of the data to the factor analysis was tested and values obtained are given in Table 3.

Table 3. *Examining the Suitability of the Data for Factor Analysis*

(KMO)Measurement Adequacy of the Sample	0.922	
Bartlett Test	Chi square value	7930.6
	S.D.	378
	(P<0.05).	0.000

Since the KMO coefficient is 0.922, the sample size in the research is sufficient. Since the probability value was $(p) = 0,000 < 0.05$ as a result of the Bartlett test, the data meet multiple normal distribution assumptions and confirm the feasibility of factor analysis.

Principal Components Analysis and Varimax Rotation methods were used in exploratory factor analysis. As a result of the analysis and after the overlapping or low load-weight items were discarded, the five-factor structure was obtained as a result of the exploratory factor analysis of the remaining 28 items. Factors obtained and factor loads are given in Table 4.

Table 4. *Rotated Components Matrix: on the Factor Structure of the Scale*

Items	Factor 1	Factor 2	Factor 3	Factor 4	Factor 5
Q41	0.754				
Q39	0.705				
Q47	0.644				
Q42	0.644				
Q38	0.633				
Q32	0.616				
Q30	0.589				
Q36	0.570				
Q55	0.542				
Q56	0.523				
Q35		0.707			
Q26		0.679			
Q34		0.678			
Q37		0.619			
Q21		0.617			
Q23		0.579			
Q24		0.550			
Q13			0.694		
Q14			0.649		
Q19			0.619		
Q9			0.514		
Q11			0.455		
Q5				0.670	
Q7				0.628	
Q8				0.621	
Q1					0.715
Q6					0.571
Q3					0.476

When Table 4 is examined, it seen that the factor loads obtained vary between 0.754 and 0.455. For factor coefficient, which explains the relationship between items and the factor to which it belongs, in general, values above 0.45 are recommended as a good measure for item selection (Buyukozturk, 2002: 118). The explained variance load values of the 5-factor structure with eigenvalues greater than 1 for the factors are given in Table 5.

Table 5. Total Variances Explained by Factors

<i>Scale Sub-dimension</i>	<i>Items</i>	<i>Factor** Load Value</i>	<i>Eigenvalue</i>	<i>Variance (%)</i>	<i>Cumulative Variance (%)</i>
Factor 1	Q41	0.754	7,067	15.988	15.988
	Q39	0.705			
	Q47	0.644			
	Q42	0.644			
	Q38	0.633			
	Q32	0.616			
	Q30	0.589			
	Q36	0.570			
	Q55	0.542			
	Q56	0.523			
Factor 2	Q35	0.707	2.726	12.090	28.078
	Q26	0.679			
	Q34	0.678			
	Q37	0.619			
	Q21	0.617			
	Q23	0.579			
	Q24	0.550			
Factor 3	Q13	0.694	1.323	8.648	36.726
	Q14	0.649			
	Q19	0.619			
	Q9	0.514			
	Q11	0.455			
Factor 4	Q5	0.670	1.181	5.834	42.560
	Q7	0.628			
	Q8	0.621			
Factor 5	Q1	0.715	1.099	5.284	47.844
	Q6	0.571			
	Q3	0.476			

In order to apply the confirmatory factor analysis, there should be at least three variables in the structural equation models to be applied that measure each hidden variable (Karagöz, 2017). Therefore, it is ensured that the variables accommodated by the factors obtained are at least three. The analysis results obtained show that the scale has construct validity.

Naming the Factors

Since the main reason for the exploratory factor analysis is to reduce the number of variables to fewer factors, these factors should be named. This naming process is made according to the common characteristics of the variables in the factor (Nakip, 2006). For the 5-factor structure found as a result of exploratory factor analysis, the items in the factors and their names are given in Table 6, Table 7, Table 8, Table 9 and Table 10.

Table 6. Naming the First Factor

<i>Item</i>	<i>First Factor: Biopsychosocial Assessment</i>
Q41	I think that addiction will negatively affect the psychology of the person.
Q39	I think that the use of substance will disrupt the person's social environment.
Q47	I think the risk of attempting suicide in people who use drugs is high.
Q42	I think it will upset individuals if one or more members of their family are using substance.
Q38	I think that addictive substances will bring unhappiness to people in the long run.
Q32	I believe that the use of addictive substances may negatively affect education life.
Q30	I think people who use addictive substances harm themselves, their relatives and the society
Q36	I think that substance use is a condition that enslaves the individual
Q55	I think people who use drugs need help.
Q56	I think that parents who use drugs will also encourage their children in this direction.

Table 7. Naming the Second Factor

<i>Item</i>	<i>Second Factor: Normalization</i>
Q35	I think that some of the addictive substances will not harm people because they are natural.
Q26	I think it is normal to use alcohol, drug-like substances on people's special occasions (birthday, graduation party, etc.).
Q34	I think that tobacco and alcohol are not addictive substances
Q37	I think it is useful for people to use addictive substances in distressed and stressful situations.
Q21	I think that addictive substances make a positive difference to people's lives.
Q23	I think that from time to time, people can take substances to make themselves happy.
Q24	I think what is said about the evil and negative of addictive substances is not credible.

Table 8. Naming the Third Factor

<i>Item</i>	<i>Third Factor: Individual Effects</i>
Q13	I think that my family will feel sorry for me when they learn that I am using substance.
Q14	I think that the use of drugs will disrupt human physiology.
Q19	I think that addictive substances will be deadly when used for a long time.
Q9	I think that the use of substance by the people (artists, writers, journalists, politicians, etc.) that the society has set as role models has an encouraging effect on people.
Q11	I think that the use of substance restricts the individuals freedom.

Table 9. Naming the Fourth Factor

<i>Item</i>	<i>Fourth Factor: Making addiction seem innocent</i>
Q5	I think that the damage caused by smoking to the body is not important.
Q7	I think peoples use of drugs (cigarettes, alcohol, drugs) is not an obstacle in establishing friendship relationships.
Q8	I think that using drugs from time to time will not harm the body.

Table 10. Naming the Fifth Factor

<i>Item</i>	<i>Fifth Factor: Addiction Awareness</i>
Q1	I think that using the substance once is enough for addiction.
Q6	I think that smoking is the most widely used addictive substance in the world.
Q3	I think alcohol is at least as dangerous as a drug.

Reliability and Validity of Data

When developing a Likert type scale, it is appropriate to use the α coefficient developed by Cronbach, which is accepted as the internal consistency criterion to determine the level of reliability. The Cronbach α coefficient is between 0 and 1, and the higher the α coefficient of the scale, that is, closer to 1, the items in the scale are considered to be consistent and measure the elements of the same feature (Tezbaşaran, 1996).

Below are the reliability levels according to Cronbach α values:

If it is $0.00 \leq \alpha < 0.40$, the scale is unreliable,

If it is $0.40 \leq \alpha < 0.60$, the reliability is low,

If it is $0.60 \leq \alpha < 0.80$, the scale is very reliable,

If it is $0.80 \leq \alpha < 1.00$, the scale is highly reliable.

As a result of the investigation of the internal consistency, Cronbach α values for the factors and the whole scale are given in Table 11.

Table 11. Internal Consistency Coefficients of the Scale

<i>Factors</i>	<i>Number of Items</i>	<i>Cronbach Alpha Coefficient (α)</i>
Factor-1: Biopsychosocial Assessment	10	0.856
Factor-2: Normalization Factor	7	0.803
Factor-3: Individual Effects	5	0.709
Factor-4: Making addiction seem innocent	3	0.549
Factor-5: Addiction Awareness	3	0.415
Total	28	0.880

According to the data in Table 11, reliability levels are acceptable for all factors, all items and the whole scale.

Confirmatory Factor Analysis

Confirmatory factor analysis was applied to examine the goodness of fit and construct validity of the structure determined to consist of 5 factors with exploratory factor analysis. While testing the compatibility between the model and the data, a few or all of the goodness of fit tests can be used (Schumacker, 2006). There is no consensus in the literature regarding which of these goodness of fit statistics will be used (İlhan & Çetin, 2014,30-31). The results of the confirmatory factor analysis were modified for errors; between 25 and 28, between 24 and 27, between 19 and 27, between 22 and 23, between 19 and 20 in Factor-1, between 2 and 7, between 5 and 7, between 6 and 3, between 5 and 2, between 2 and 3 in Factor-2, and between 11 and 12 in Factor-3. As a result of the first level model, chi-square = 671,787 and degree of freedom = 329 were found as a result of the modification confirmatory factor analysis, fit index values are given in Table 12.

Table 12. *Fit Indices used in Confirmatory Factor Analysis*

<i>Model Fit Criteria</i>	<i>Good Fit</i>	<i>Acceptable</i>	<i>Value found</i>
CM / SD	$\chi^2 / sd \leq 3$	$\chi^2 / sd \leq 5$	2,042
<i>Comparative Fit Indices</i>			
TLI (NNFI)	$0,95 \leq NNFI$	$0,90 \leq NNFI$.948
IFI	$0,95 \leq IFI$	$0,90 \leq IFI$.955
CFI	$0,95 \leq CFI$	$0,90 \leq CFI$.955
RMSEA	$RMSEA \leq 0,05$	$RMSEA \leq 0,08$,032
<i>Absolute Fit Indices</i>			
GFI	$0,90 \leq GFI$	$0,85 \leq GFI$.955
AGFI	$0,90 \leq AGFI$	$0,85 \leq AGFI$.944

When Table 12 is examined, the scale shows a good fit according to the fit values. Therefore, the validity of the 5-factor structure obtained as a result of exploratory factor analysis was confirmed by the results of confirmatory factor analysis. The scale obtained can be used to determine the awareness levels of university students about substance use.

Regression weights of the model

Regression weights are given in Table 13. The regression values found here indicate the power of the explanatory variables, i.e. the items, to predict the factors. It can be concluded that they are significant since $p < 0.05$, which is the probability value for the relationships specified in Table 13. The significant relations found as a result show that the items explain the factors obtained correctly.

Table 13. *Regression Weights Related to the Model*

<i>Direction Relation</i>		<i>Estimate</i>	<i>S.E (Standard error)</i>	<i>Cr Critical Rate</i>	<i>P (Sigma).</i>
F2s24	< F2	1			
F2s23	< F2	1,103	0,079	13,931	.00
F2s21	< F2	1,011	.072	14,069	.00
F2s37	< F2	1.189	.077	15.514	.00
F2s34	< F2	941	.074	12,668	.00
F2s26	< F2	1.212	0,079	15.294	.00
F2s35	< F2	1.141	0,078	14,596	.00
F3s11	< F3	1			.00
F3s9	< F3	0.972	0.083	11.734	.00
F3s19	< F3	0.95	.074	12.823	.00
F3s14	< F3	1,048	0,078	13.393	.00
F3s13	< F3	,858	.072	11.927	.00
F4s8	< F4	1			.00
F4s7	< F4	0,785	0.075	10.474	.00
F4s5	< F4	.914	0.079	11.563	.00
F5s3	< F5.	1			.00
F5s6	< F5.	2,246	.301	7.457	.00
F5s1	< F5.	1,834	263	6.966	.00
F1s56	< F1	1			.00
F1s55	< F1	1.11	0.087	12.716	.00
F1s36	< F1	1,359	099	13.674	.00
F1s30	< F1	1,294	0,097	13,349	.00
F1s32	< F1	1.43	0,101	14.203	.00
F1s38	< F1	1.107	0,095	11.668	.00
F1s42	< F1	1,219	0,089	13.758	.00
F1s47	< F1	1,234	.092	13.368	.00
F1s39	< F1	1.497	,108	13,801	.00
F1s41	< F1	1,434	0.098	14.592	.00

These are the estimation values of the other regression weights that need to be examined in the confirmatory factor analysis administrated with structural equation models. The values in Table 14 are standardized representations of the estimation values in Table 13.

Table 14. *Standard Regression Coefficients*

<i>Direction of Relations</i>		<i>Estimate</i>	<i>Direction of Relations</i>		<i>Estimate</i>
F2s24	< F2	0.556	F4s5	< F4	533
F2s23	< F2	,603	F5s3	< F5.	.343
F2s21	< F2	611	F5s6	< F5.	541
F2s37	< F2	677	F5s1	< F5.	0.43
F2s34	< F2	0.514	F1s56	< F1	0.496
F2s26	< F2	674	F1s55	< F1	.498
F2s35	< F2	0.627	F1s36	< F1	.629
F3s11	< F3	506	F1s30	< F1	.606
F3s9	< F3	0,52	F1s32	< F1	0,681
F3s19	< F3	0.607	F1s38	< F1	485
F3s14	< F3	676	F1s42	< F1	0.643
F3s13	< F3	0.553	F1s47	< F1	,603
F4s8	< F4	0.645	F1s39	< F1	,698*
F4s7	< F4	0,457	F1s41	< F1	.723

The AMOS diagram of the model obtained as a result of confirmatory factor analysis is given in Figure 1.

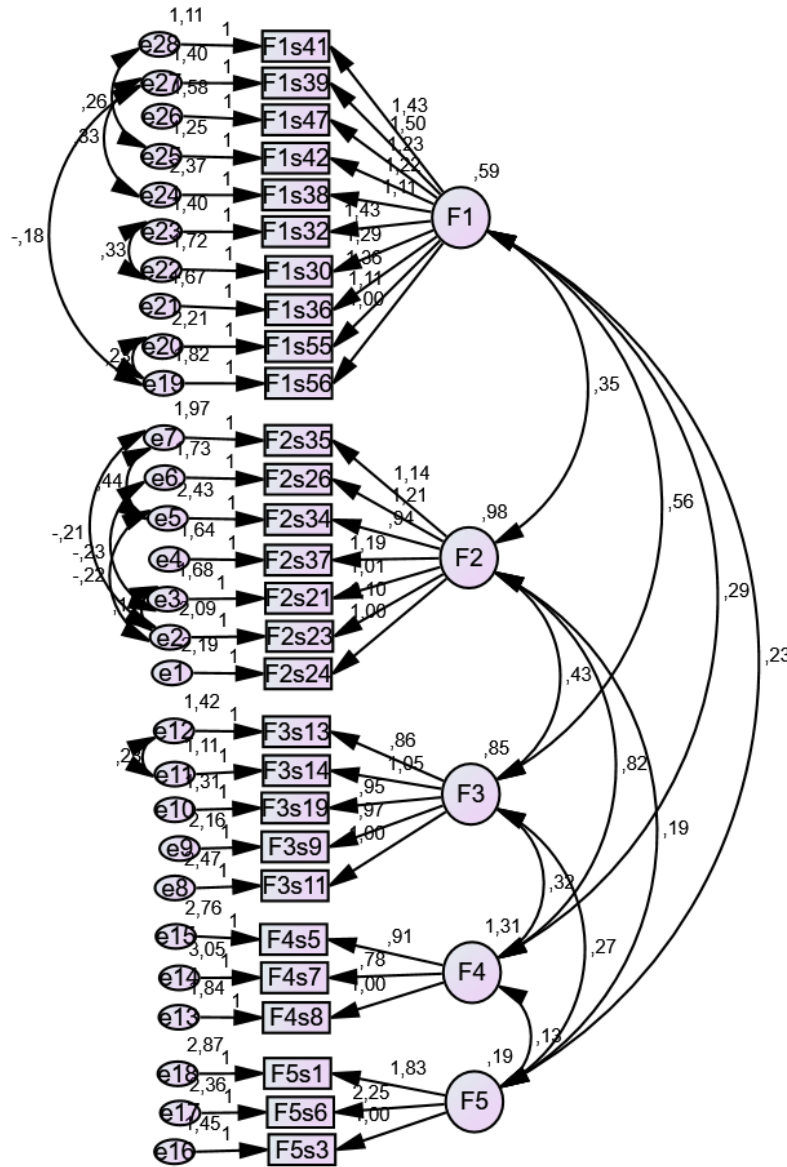

Figure 1. Structural Equation Model AMOS Output

When Figure 1 is examined, it is seen that the factors obtained are significant for the scale.

Discussion, Conclusion, and Suggestions

In this study, a scale was developed to reveal the awareness levels of the university students in Sivas province about substance use and to measure the level of awareness. To develop a scale, a question pool was created using the construct validity method, unnecessary questions were removed and new questions added to the pool by taking the opinions of the experts. The final form of the question pool was transformed into a draft questionnaire consisting of 57 questions, which was administrated to 1031 people.

Exploratory factor analysis was conducted to reveal the construct validity of the scale. Since the KMO coefficient was 0.922, the sample size in the study was found to be sufficient. According to the results obtained from exploratory factor analysis, 5 factors were created. These factors are biopsychosocial, normalization, individual effects, making it seem innocent and addiction awareness, respectively.

It was concluded that the values obtained as a result of exploratory factor analysis were shown to have good agreement by applying confirmatory factor analysis. In addition, the Cronbach $\alpha=0,880$ value, which indicates the reliability and internal consistency of the scale, showed that the scale is reliable.

As a result of this study, “Awareness Levels of University Students on Substance Use” was developed. This scale was developed to be a guide for the researchers in the field and presented to the use of researchers. Thus, it is considered that determining awareness levels will be effective in the prevention of substance addiction.

Ethical Declaration

In the writing process of the study titled “Developing a Scale to Determine the Awareness Levels of University Students for Substance Use”, there were followed the scientific, ethical and the citation rules; was not made any falsification on the collected data and this study was not sent to any other academic media for evaluation. Ethics committee decision: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Sosyal ve Beşeri Bilimler Kurulu, Date: 20/02/2020, No: 10.

References

- Akpınar Özdemir, G. (2011). *Gaři Eğitim Fakóltesi birinci sınıf öğrencilerinin madde bağımlılığı ile ilgili görüşleri* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Altıntaş, H., Temel, F., Esin Benli, D., Çınar, G., Gelirer, Ö., Gün, F. A., ... & Kundakçı, N. (2004). Tıp fakóltesi birinci sınıf öğrencilerinin madde bağımlılığı ile ilgili bilgi, görüş ve tutumları. *Journal of Dependence*, 5, 107-114.
- Avrupa Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığını İzleme Merkezi (2017). *Avrupa uyuşturucu raporu 2017: temel sorunlar özeti*. Lüksemburg: Avrupa Birliği Resmi Yayın Ofisi. Erişim Adresi: <http://www.emcdda.europa.eu/>
- Bayram, M. (2013). *İnsan hakları açısından madde bağımlılığının değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Büyüköztürk, ř. (2002). *Sosyal bilimler için veri ve analiz el kitabı: istatistik, araştırma deseni, SPSS uygulamaları ve yorum*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Ceyhun, B., Oğuztürk, Ö., & Ceyhun, A. G. (2001). Madde kullanma eğilimi ölçeğinin geçerlik ve güvenilirliği. *Klinik Psikiyatri*, 4, 87-93.
- Eker, F., Akkuş, D., & Kapısız, Ö. (2013). Ergenler için madde bağımlılığından korunma öz-yeterlik ölçeğinin geliştirilmesi ve psikometrik değerlendirilmesi. *Journal of Psychiatric Nursing/Psikiyatri Hemşireleri Dergisi*, 4(1), 7-12. doi: 10.5505/phd.2013.74936
- Ersoy, Ö. (2015). *Kabramanmaraş il merkezindeki lise son sınıf öğrencilerinde madde bağımlılığı ve etkileyen faktörler* (Uzmanlık Tezi). Çukurova Üniversitesi Tıp Fakóltesi, Adana.
- Havaçeliği Atlam, D., & Yüncü, Z. (2017). Üniversitesi öğrencilerinde sigara, alkol, madde kullanım bozukluğu ve ailesel madde kullanımı arasındaki ilişki. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 20(3), 161-170.
- İçişleri Bakanlığı (2019). *Türkiye uyuşturucu raporu*. Ankara: Emniyet Genel Müdürlüğü Narkotik Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı. Erişim Adresi: <http://www.narkotik.pol.tr/kurumlar/narkotik.pol.tr/TUB%C4%B0M/Ulusal%20Yay%C4%B1nlar/2019-TURKIYE-UYUSTURUCU-RAPORU.pdf>
- İlhan, M., & Çetin, B. (2014). Lısrrel ve Amos programları kullanılarak gerçekleştirilen yapısal eşitlik modeli (yem) analizlerine ilişkin sonuçların karşılaştırılması. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 5(2), 26-42.
- Karagöz, Y. (2017). *Spss ve Amos uygulamalı nitel-nitel-karma bilimsel araştırma yöntemleri ve yayın etiği*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Karagöz, Y., Bardakçı, S., Demir, B., Arslan, R., & Yemez, İ. (2016). İİBF öğrencilerine yönelik matematik tutum ölçeği geliştirilmesi. *International Journal of Economic and Social Research*, 12(2), 39-55.
- Köse, E. Ö., Gül, ř., & Keskin, B. (2016). Ortaöğretim öğrencilerinin madde bağımlılığı ile ilgili farkındalık ve bilgi düzeylerinin incelenmesi. *Bağımlılık Dergisi*, 18(1), 8-15.
- Lawshe, C. H. (1975). A quantitative approach to content validity. *Personnel psychology*, 28(4), 563-575.
- Nakip, M. (2006). *Pazarlama araştırmaları teknikler ve (Spss) destekli uygulamalar*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Polat, H., & Kök, B. (2019). Toplumda madde bağımlılığı algısı: bir ölçek geliştirme alışması. *Bağımlılık Dergisi*, 20(3), 119-132.
- Potas, N., Erçetin, ř., Yılmaz, M., Açıkalin, N., Güngör, H., Akyol, S., Karaman, T., Menteşe, M., & İli, K. (2015). *Gençlerin madde bağımlılığı ve bağımlularına ilişkin bilgi, farkındalık, algı ve damgalamalarının belirlenmesi projesi raporu*. Ankara: Uluslararası Bilim Derneği. Erişim Adresi: http://iscass.org/uploads/file/Madde-Bağimliliği-Proje-Raporu_Baski-1.pdf
- Sağar, M. E. (2014). *Lise öğrencilerinin madde bağımlılığına yönelik tutumları ile yaşam doyumunu arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Schumacker, R. E. (2006). Teacher's corner: conducting specification searches with Amos. *Structural Equation Modeling*, 13(1), 118-129.
- Sel, A., & Yıldız, Z. (2020). *Öğretmenlerin engelli bireylere yönelik algı ve tutumu: ölçek geliştirme, analiz ve yorumu*. Adıyaman: İksad Yayınevi.
- Tezbaşaran, A. A. (1996). *Likert tipi ölçek geliştirme kılavuzu*. Ankara: Psikologlar Derneği Yayınları.

- Ulusoy, K. (2017). Tarih öğretmenlerinin madde bağımlılığı ve medya bağımlılığı ile ilgili düşünceleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 25(1), 385-400.
- Uzun, S., & Kelleci, M. (2018). Lise öğrencilerinde madde bağımlılığı: Madde bağımlılığından korunma konusundaki öz yeterlikleri ve ilişkili faktörler. *Düşünen Adam*, 31(4), 356-363.

TÜRKÇE GENİŞ ÖZET

Günlük yaşantıda farklı isimlendirmeleri olmasına rağmen; madde, kötüye kullanım ve bağımlılığa yol açabilecek, değişik yollarla alınabilen duygu durum, algılama, biliş ve diğer beyin işlevlerinde bir değişiklik yaratan her türlü kimyasal olarak tanımlanabilir. Bunlar esrar, eroin, kokain gibi yasadışı maddeler olabileceği gibi, amfetaminler, benzodiazepinler, diğer sedatif, hipnotik gibi yasal ilaçlar ya da satışlarında kısmi yasal düzenlemeler olan uçucular, tütün (nikotin), kahve (kafein) ve alkol (ethanol) gibi kimyasal maddelerdir (Ceyhun, vd., 2001). Ayrıca bunlarla sınırlı kalmayıp zaman içerisinde kendini çeşitlendiren bir ürün ağına sahiptir. Böylelikle ilgi çekici ve özendirici bir hal alarak insanlarda merak uyandırabilmektedir.

Madde kullanımının çok farklı sebepleri olmasına rağmen, çalışmada üniversite çağındaki öğrenciler ele alınmıştır. Üniversite çağı toplum tarafından geleceğe yapılan yatırımların son öğrenim noktalarından biri kabul edilebilir. Öğrenci artık profesyonel anlamda meslek yaşantısına atılabilecek bilgi ve deneyime sahip olmaktadır. Bu yüzden bu noktada bulunan bireylerin kaybedilmesi ülke açısından maddi ve manevi yatırımların boşa gitmesi demektir.

Madde kullanımı konusunda üniversite için ilk defa ailesinin yanından ayrılan gençler açık hedef haline gelebilmektedir. Eğlence, para ve cinsellik gibi argümanlar kullanılarak uyuşturucu maddeler özendirilmekte ve bağımlılığı teşvik edilmektedir. Bireysel bir süreç olarak başlayan bu durum aslında, toplumun en küçük yapı taşı olan aile düzenini bozarak toplumsal bir sorun haline almaktadır. Bu gibi olumsuzlukların tespiti ve önlemlerin alınabilmesi adına üniversite öğrencilerinin madde bağımlılığına karşı farkındalık düzeyleri belirlenmek istenmiştir.

Bireyde bağımlılık ve bağımlılar konusunda farkındalık gelişmesi çok yönlü olarak bireyin yaşamını etkiler. Bağımlılık yapan maddeleri denememiş bireylerde gelişen farkındalık önleyici çalışmaların da temel amacını oluşturan güçlü bir yöndür ki bireyin yaşamı boyunca bağımlılık yapan maddelerden uzak duran bir tutum sergilemesini sağlayabilir. Öte yandan, bağımlılardan gelişen farkındalık ise bağımlı olduğunu ve bağımlı olduğunun maddenin kendisinin yaşamını tehdit ettiğinin farkında olan bireyin tedaviyi kabul etmesi ve tedavinin başarılı olması farkındalığın doğal sonucu olarak oluşur (Potas vd., 2015). Önleme faaliyetlerinin aşamaları incelendiğinde madde bağımlılığına olan farkındalık her aşamada olumlu bir katkı sağlayacağı söylenebilir. Ancak istenilen durum her zaman için birinci önleme faaliyetleri açısından katkı sağlayabilmektedir.

Sonuç olarak geliştirilen bu ölçek sayesinde üniversitesi öğrencilerinin madde bağımlılığına karşı farkındalık düzeylerini tespit etmek amaçlanmıştır. Böylelikle var olan mevcut durum ortaya çıkarmak ve önleme faaliyetlerine yardımcı olabilmektedir. Özellikle Türkiye’de üniversite öğrencilerinin madde bağımlılığına karşı farkındalık düzeyini araştıran bir ölçek çalışması bulunmamaktadır. Geliştirilen bu ölçek sayesinde geçerliliği ve güvenilirliği bulunan veriler ile araştırmalar anlamlı bir temele yaslanmış olacaktır.

Araştırma evreni üniversite çağındaki bulunan öğrencilerdir. Araştırmanın örnekleme basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile seçilen Sivas Cumhuriyet Üniversitesi’nde öğrenim görmekte olan 1031 öğrenciden oluşmuştur. Taslak ölçek olarak Özdemir (2011) tarafından hazırlanan “Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Birinci Sınıf Öğrencilerinin Madde Bağımlılığı ile İlgili Görüşleri” kullanılmıştır. Taslak ölçek hazırlanırken öncelikle farkındalık düzeyi üzerine yapılmış literatürdeki çalışmalar taranarak madde havuzu oluşturulmuştur. Oluşturulan bu madde havuzu alanında uzman kişiler kapsam ve şekil yönünden incelenerek uzmanların görüşü doğrultusunda madde havuzundan soru çıkarma ve ekleme yapılmıştır. Toplamda 70 soru havuzu oluşturularak alanında uzman 20 kişiye sorular gönderilmiştir. Lawshe tarafından geliştirilmiş olan uzman görüş formu gönderilerek değerlendirmeleri istenmiştir (Lawshe,1975, s. 568). Son durumda 57 maddeden oluşan bir taslak ölçek elde edilerek öğrencilere uygulanmıştır. Verilerin analizinde, açıklayıcı faktör analizi uygulanarak faktörler oluşturulmuş ve ayrıca açıklayıcı faktör analiziyle ölçeğin yapı geçerliliği de sağlanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi için yapısal eşitlik modellemesi kullanılarak elde edilen ölçeğin veriler yardımıyla oluşturulan modele uygunluğu test edilmiştir. İç tutarlılığı belirlemeye yönelik Cronbach Alpha değeri hesaplanmıştır. Elde edilen verilerin analizinde SPSS 25.0 ve AMOS istatistik paket programı kullanılmıştır.

Anket Sivas Cumhuriyet Üniversitesi öğrencisi olan 1031 kişiye uygulanmıştır. Ölçek geliştirme aşamasında açımlayıcı faktör analizi uygulaması sonucunda toplam varyansın %48'ini açıklayan 5 faktör ve 28 maddeden oluşan yapı elde edilmiştir. Birinci Faktör: Biyopsikososyal Değerlendirme, İkinci Faktör: Normalleştirme, Üçüncü Faktör: Bireysel Etkiler, Dördüncü Faktör: Masumlaştırma, Beşinci Faktör: Bağımlılık Bilinci şeklinde isimlendirilmiştir. Faktörlerin güvenirlik analizinde kullanılan iç tutarlılık katsayıları (Cronbach Alpha Katsayısı) Biyopsikososyal Değerlendirme faktöründe 10 madde için 0,856; Normalleştirme Faktörü faktöründe 7 madde için 0,803; Bireysel Etkiler faktöründe 5 madde için 0,709; Masumlaştırma faktöründe 3 madde için 0,549; Bağımlılık Bilinci faktöründen 3 madde için 0,415 bulunmuştur. Çalışmada ölçeğin toplam Cronbach α değeri 0,880 bulunarak verilerin güvenilirliği ortaya konulmuştur. Doğrulayıcı faktör analizi ile elde edilen ki-kare = 671,787 değeri ve serbestlik derecesi = 329 sonucunda uyum indeks değerleri CMIN/SD= 2,042; TLI (NNFI)= 0,948; IFI= 0,955; CFI=0,955; RMSEA=0,032; GFI= 0,955 bulunmuştur. Uyum değerleri ölçek iyi uyum göstermektedir. Dolayısıyla, açımlayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen 5 faktörlü yapının geçerliği, doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarıyla doğrulanmıştır. Elde edilen ölçek üniversite öğrencilerinin madde kullanımına yönelik farkındalık düzeylerinin belirlenmesi için kullanılabilir olduğu söylenebilir.

Bu çalışma sonucunda "Üniversite Öğrencilerinin Madde Kullanımına Yönelik Farkındalık Düzeylerinin Belirlenmesi" adlı ölçek geliştirilmiştir. Bu ölçek alanla ilgili araştırmacılara bir yol gösterici olması için geliştirilmiş, araştırmacıların kullanımına sunulmuştur.

EK – Üniversite Öğrencilerinin Madde Kullanımına Yönelik Farkındalık Düzeylerini Belirleyecek Ölçek Maddeleri

Madd e No	Birinci Faktör: Biyopsikososyal Değerlendirme
S41	Madde bağımlılığının kişinin psikolojisini olumsuz yönde etkileyeceğini düşünüyorum
S39	Madde kullanımının kişinin sosyal çevresiyle ilişkilerini bozacağını düşünüyorum.
S47	Madde kullanan insanlarda intihara teşebbüs riskinin fazla olduğunu düşünüyorum.
S42	Ailesinde madde kullanan biri ya da birilerinin olmasının bireyleri üzeceğini düşünüyorum.
S38	Bağımlılık yapan maddelerin uzun vadede insanlara mutsuzluk getireceği kanaatindeyim
S32	Bağımlılık yapan madde kullanımının eğitim hayatını olumsuz etkileyebileceği kanaatindeyim
S30	Bağımlılık yapan maddeleri kullanan insanların kendilerine, yakınlarına ve topluma zarar verdiğini düşünüyorum
S36	Madde kullanımının bireyi köleleştiren bir durum olduğunu düşünüyorum
S55	Madde kullanan insanların yardıma muhtaç olduklarını düşünüyorum.
S56	Madde kullanan ebeveynlerin çocuklarını da bu yönde özendiriceğini düşünüyorum.
İkinci Faktör: Normalleştirme	
S35	Bağımlılık yapan maddelerden bazılarının doğal olduğu için insana zarar vermeyeceğini düşünüyorum
S26	İnsanların özel günlerinde (doğum günü, mezuniyet partisi...vb.) alkol, uyuşturucu tarzı maddeler kullanılmasının normal olduğunu düşünüyorum.
S34	Tütün ve alkolün bağımlılık yapan maddelerden olmadığını düşünüyorum
S37	Sıkıntılı ve stresli durumlarda insanların bağımlılık yapan maddeleri kullanmalarının onlar için yararlı olduğunu düşünüyorum.
S21	Bağımlılık yapan maddelerin insanların yaşamına olumlu yönde bir farklılık getirdiğini düşünüyorum.
S23	İnsanın zaman zaman kendisini mutlu etmek için madde alabileceğini düşünüyorum.
S24	Bağımlılık yapan maddelerin kötülüğü ve olumsuzluğu hakkında söylenenlerin inandırıcı olmadığını düşünüyorum.
Üçüncü Faktör: Bireysel Etkiler	
S13	Ailemin madde kullandığını öğrendiğinde benim için üzüntü duyacağını düşünüyorum.
S14	Madde kullanımının insan fizyolojisini bozacağını düşünüyorum.
S19	Bağımlılık yapan maddelerin uzun süre kullanıldığında ölümcül olacağını düşünüyorum.
S9	Toplumun rol model olarak belirlediği kişilerin (sanatçı, yazar, gazeteci, politikacı... vb.) madde kullanmasının kişiler üzerinde özendirici etki oluşturduğunu düşünüyorum.
S11	Madde kullanımının bireyin özgürlüğünü kısıtladığını düşünüyorum.
Dördüncü Faktör: Masumlaştırma	
S5	Sigaranın vücuda verdiği zararların önemli olmadığını düşünüyorum.
S7	İnsanların madde (sigara, alkol, uyuşturucu)kullanmasının, arkadaşlık ilişkileri kurmada engel olmadığı düşüncesindeyim
S8	Uyuşturucu maddelerin zaman zaman kullanılmasının vücuda zarar vermeyeceğini düşünüyorum.
Beşinci Faktör: Bağımlılık Bilinci	
S1	Maddeyi bir kez kullanmanın bağımlılık için yeterli olduğunu düşünüyorum.
S6	Sigaranın dünyada en yaygın kullanılan bağımlılık yapıcı madde olduğunu düşünüyorum
S3	Alkolün en az bir uyuşturucu madde kadar tehlikeli olduğunu düşünüyorum.

Mülteci Çocukların Resimlerinde Oyun Algısı

Raziye PEKŞEN AKÇA¹ ve Fatih AYDOĞDU²

Öz

Bu araştırmada mülteci çocukların oyuna ilişkin algılarının resim yoluyla incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada çalışma grubu ölçüt örnekleme göre belirlenmiştir. Bu bağlamda araştırmada “Suriye’ den savaş nedeniyle gelmiş olma”, “Hatay ilinde ikamet etme” ve “çalışmaya katılmaya gönüllü olma” ölçütleri dikkate alınarak çalışma grubu oluşturulmuştur. Bu amaçla araştırmaya Hatay ilinin Reyhanlı ilçesinde 2019-2020 eğitim öğretim yılında, ilkokul birinci sınıfa devam eden ve son bir yıl içerisinde Hatay iline savaş nedeniyle göç etmiş olan 32 (E=16; K=16) mülteci çocuk dâhil edilmiştir. Çocukların ailelerinin ve kendilerinin demografik bilgilerine kişisel dosyalarından ulaşılmıştır. Araştırmada çocuklara “Severek oynadığın bir oyunun resmini çizer misin?” yönergesi verilerek resim çizdirilmiştir. Çocuklara süre konusunda sınırlandırılma yapılmamış, çocuklardan resimlerini anlatmaları istenmiş, çalışmasını tamamlayan çocukların resimlerine ilişkin ifadeleri ayrı ayrı not edilmiştir. Bu süreçte bağımsız bir tercümandan ve bir rehberlik ve psikolojik danışmanından destek alınmıştır. Elde edilen veriler nitel veri analizine uygun QSR NVivo 10 bilgisayar programıyla çözümlenmiştir. Çözümlemelerde betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Sonuç olarak çocukların hemen hemen bütün renkleri kullandıkları, savaşın izlerini taşıyan kısımları daha belirgin çizdikleri ve mutlu oldukları görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mülteci Çocuk, Oyun, Resim, Nitel Araştırma

Game Perception in the Pictures of Refugee Children

Abstract

In this study, it was aimed to examine the perceptions of refugee children about play through drawing. Study group was determined according to criterion sampling method. In this context, the study group was formed by taking into account the criteria of "coming from Syria due to war", "residing in the province of Hatay" and "volunteering to participate in the study". For this purpose, 32 (M = 16; F = 16) refugee children attending the first grade of primary school in Reyhanlı district of Hatay province in 2019-2020 academic year and migrated to Hatay province due to war in the last year were included in the study. Demographic information of the children's families and themselves was obtained from their personal files. Sample of this study consisted of children attending to first grade at Hatay Temporary Education Facility in spring term of 2019-2020 academic years. In the study, the children were drawn by giving the instruction "Would you draw a picture of a game you love to play?". The children were not limited in terms of time, they were asked to explain their pictures, and their statements about the pictures of children who completed their work were noted separately. In this process, support was received from an independent translator and a guidance and psychological counselor. Quantitative data obtained was analyzed by using QSR NVIVO 10 software. Analysis involved descriptive analysis technique. As a result, it is seen that children use almost all colors, draw the parts that bear the traces of the war more clearly and they are happy. Keywords: Refugee Child, Play, Painting, Qualitative Research

Key Words: Refugee Children, Game, Draw, Qualitative Research

Atıf İçin / Please Cite As:

Pekşen Akça, R. ve Aydoğdu, F. (2021). Mülteci çocukların resimlerinde oyun algısı. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 58-69.

Geliş Tarihi / Received Date: 05.05.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 02.10.2020

¹ Öğr. Gör. Dr. - Kayseri Üniversitesi Develi Hüseyin Şahin Meslek Yüksekokulu, rpeksenakca@gmail.com

 ORCID: 0000-0003-1989-8212

² Dr. Öğr. Üyesi - Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, mailadres@gmail.com

 ORCID: 0000-0001-5123-0824

Giriş

Birçok eşitsizliğe karşı savunmasız, dezavantajlı bir grup olan mülteciler eğitim, sağlık, istihdam, yabancı dil, ekonomik ve sosyal hayatla ilgili pek çok sorunla karşı karşıyadır (Saleh, Aydın ve Koçak, 2018). Bu sorunlardan yalnızca yetişkin mülteciler değil, çocuklar da etkilenmekte, göç süreci çocuklar üzerinde pek çok olumsuz durumun oluşmasına sebep olmaktadır (Wang, Zhou ve Hesketh, 2017). Bu süreç bir çocuk için göçün kiminle gerçekleştirildiğine bakılmaksızın (aile üyeleri, tanıdık ya da tek başına) onun mülteci olarak anılmasına neden olmaktadır. Bu çocuklar çocukluğun olağan gelişimsel deneyimlerini yaşadıkları gibi aynı zamanda sıra dışı mültecilik deneyimlerini de yaşamak zorunda kalan çocuklardır (Derluyn ve Vervliet, 2012). Zira göç öncesi, göç sırası ve göç sonrasında yaşananlar çocukları ruhsal ve gelişimsel açıdan etkilemektedir (Aydoğdu, 2019).

Mülteci çocuklar göç öncesinde savaşın da bir sonucu olarak şiddete, işkenceye, aile yakınları ya da arkadaşlarının kaybına tanıklık edebilmektedir. Mülteci çocuklar kimi zaman göç sırasında insan kaçakçılığı ya da farklı tehditlerle de karşı karşıya kalabilir. Göç sonrasında da mülteci çocuklar yeni bir okula uyum güçlüğü, arkadaş edinememe ve erken dönemde yetişkin rollerini üstlenme gibi pek çok olumsuzluklar yaşayabilir (Düzel ve Alış, 2018; Fazel ve Stein, 2000). Çocukların deneyimledikleri bu travmatik yaşantılar ileriki yaşamlarında da silinmeyecek izler bırakabilir (Lawrence, Dodds, Kaplan ve Tucci, 2019). Hatta çocukların yaşadığı travmatik olaylar onların aile içinde çatışmalar yaşamalarına ve göç ettikleri toplumdaki bireylerle sağlıksız ilişkiler kurmalarına da neden olabilir. Bununla birlikte göç eden çocukların eğitim seviyesinin düşük olması, ekonomik sorunlar, sosyal güvenliğin olmaması ve kültürel farklılıklar çocukların toplumsallaşma çabalarını olumsuz yönde etkileyebilir (Aydoğdu, 2019). Göç eden çocuklar akranlarıyla karşılaştırıldıklarında sağlıksız ortamlarda yaşama, temel ihtiyaçların karşılanmasında daha çok güçlük çekme, çalışma hayatına erken yaşlardan itibaren sürüklenme (Baş, Molu, Tuna ve Baş, 2017), okula gitme oranlarının akranlarına göre daha düşük olma (Hing, Lun ve Phann, 2014), eğitimlerine yönelik uygulamalarda ebeveyn desteği almakta yetersiz kalma (Hanson ve Woodruff, 2003; Pottinger ve Brown, 2006), şiddet ve istismar gibi olumsuz durumlarla karşı karşıya olma (Rossi, 2008), daha fazla psikolojik sorunlar yaşama gibi durumlarla karşı karşıya oldukları belirtilmektedir (Vanore, 2015).

Savaş nedeniyle ülkesini terk etmek zorunda kalan Suriyeli mülteciler, başta Türkiye olmak üzere pek çok dünya ülkesinde sığınmacı olarak yeni bir yurt arama çabası içerisindeyler. Suriyeli mülteciler savaşın bir sonucu olarak; öldürme, zulüm, ev hasarı, sağlık ve eğitim hizmetlerinden yoksun kalma korkusu nedeniyle ülkelerini terk etmek zorunda kalmışlardır (Attanayake vd., 2009). Mültecilerin güvenli bir ortama göç etmelerinde pek çok etmen belirleyicidir. Bu etmenler arasında güvenli bir yere göç etme (Özdemir ve Budak, 2017), göç sırasında daha az güçlük çekme, bölgesel yakınlık ve kültürel benzerlik yer alabilir. Ancak buna rağmen savaş nedeniyle göç etmek zorunda kalan mülteciler bu süreci kendileri lehine çıkarmak için göç edebilecekleri ülkede pek çok olumlu yön belirlemelerine rağmen çocuklar bu süreçten derin etkilenmektedir. Nitekim Sirin ve Rogers Sirin (2015)'in yapmış olduğu çalışmada, mülteci çocukların % 45' inde travmaya bağlı stres bozukluğu, % 44'ünün de depresyon belirtileri gösterdikleri görülmüştür. Bu doğrultuda göçün çocuklar üzerinde ruhsal ve psikolojik bazı sorunlar ortaya koyduğu belirtilebilir.

Türkiye'de mülteci çocukların yaşadıkları sorunların belirlenmesine yönelik bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda her üç Suriyeli çocuktan birinin çalıştığı veya iş aradığı (Bahadır ve Uçku, 2016), çocuklar için hazırlanan eğitim programının onların sosyal duygusal gelişimlerine olumlu etkisi olduğu (Kardeş, 2018; Kılınç, Karayel ve Koyuncu, 2018), çocukların büyük çoğunluğunun kendilerini yalnız hissetmedikleri, kendilerine güvendikleri, başarılı olacaklarını düşündükleri, ancak buna rağmen ülkelere geri dönmek istedikleri belirtilmiştir (Gez, 2018). Ayrıca mülteci çocukların dil sorunlarının, ailelerinin kalabalık olmasının, sahip oldukları imkanların ve yaşadıkları çevresel koşulların iyi olma halleri üzerinde etkili olduğu saptanmıştır (Tatlıcıoğlu, 2019). Mülteci çocukların hane halklarının kalabalık olması, hane içerisinde büyük ve erkek çocuk olmak, babanın kaybı, hastalığı ya da ailede erkek çocuğun olmaması gibi etmenlerin varlığı çocukların erken yaşlarda çalışmaya sürüklenmelerine neden olmaktadır (Gül, Türkmen ve Nizam, 2019). Çocukların umut ve sosyal destek algıları arttıkça psikolojik sağlık düzeylerinin arttığını belirten çalışmalara da rastlanmaktadır (Bozdağ, 2020). Yapılan çalışmalar incelendiğinde çocuklardan görüşme ya da ölçek uygulama yoluyla verilerin elde edildiği görülmektedir.

Alan yazında mülteci çocukların çizdikleri resimleri konu alan pek az çalışmaya rastlanmaktadır. Bu çalışmalarda mülteci çocukların çizimlerinde savaşa ilişkin unsurlara yer verdikleri (Filiz, Cancan ve Çelik, 2018; Pekşen Akça, 2016, Pekşen Akça ve Baran, 2016), çizdikleri resimlerde öncesinde yaşadıkları yerleri

tasvir ettikleri, savaş öncesinde mutlu oldukları, geçmişe özlem duydukları (Aktın, 2018) görülürken, Türkiye’yi konu alan çalışmalarda çocukların iletişim sorunları olabileceği (Filiz, Cancan ve Çelik, 2018), Türkiye algılarında ise huzur, mutluluk ve özgürlük temalarının bulunduğu anlaşılmaktadır (Avcı, 2020). Özellikle küçük çocuklarla yapılan çalışmalarda resmin veri toplama aracı olarak kullanılması önemlidir. Eğer bu çocuklar mültecilerse dil sorunu yaşamaları, çekingen olmaları ve kendilerini ifade etmede güçlük çekmeleri gibi nedenlerden dolayı resim çizdirmek onlar hakkında daha kolay bilgi edinmeyi sağlayabilir. Resmin projektif bir yöntem olması nedeniyle çocuklar kendilerini daha rahat ifade eder. Çocuklar resim çizerken özgür şekilde renkleri kullanır, nesnelere istediği şekilde konumlandır ve çizgilere bazı anlamlar yüklerler (Pekşen Akça ve Baran, 2016). Bu gerekçeler ışığında mülteci çocukların oyuna yönelik algılarını öğrenmek için resimlerinde kullandıkları unsurlar belirlenmiş, bu unsurlardan yola çıkarak bazı temalar oluşturularak mülteci çocukların oyuna ilişkin algılarının resim çizme yoluyla incelenmesi amaçlanmıştır.

Yöntem

Bu çalışmada mülteci çocukların oyuna ilişkin algılarının resim çizme yoluyla incelenmesi amaçlanmıştır. Bu bölümde araştırmanın deseni, araştırmanın çalışma grubu, veri toplama araçları, veri toplama yöntemi ve verilerin analizi gibi başlıklara yer verilmiştir.

Araştırmanın Deseni

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan durum çalışması (case study) deseni kullanılmıştır. Durum çalışmasında “güncel bir olgu, olay, durum, birey ve gruplar üzerine odaklanılıp, derinlemesine” incelenmeye çalışılmaktadır (Ekiz, 2003). Araştırmanın gerçekleştirilmesi için bazı özel durumların varlığına değinmek gerekmektedir. Bu tür çalışmalarda bir duruma ilişkin etmenler ortak bir paydada bütüncül bir şekilde araştırılır (Yıldırım ve Şimşek, 2013).

Çalışma Grubu

Araştırma 2019-2020 eğitim-öğretim yılında Hatay ilinin Reyhanlı ilçesinde yer alan bir devlet okulunda 01.10.2019-20.02.2020 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın çalışma grubu nitel araştırma yaklaşımı kapsamında amaçlı örnekleme yöntemleri kullanılarak belirlenmiş; tipik durum örnekleme ile çalışma yapılacak okul; ölçüt örnekleme ile de çalışma grubu belirlenmiştir. Araştırmada çalışma grubu ölçüt örnekleme kullanılarak belirlenmiştir. Bu çalışma grubunun seçiminde önceden belirlenmiş bir dizi ölçüt kullanılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu bağlamda araştırmada “Mülteci çocuklar için Suriye’den gelmiş olma”, “Hatay ilinin Reyhanlı ilçesinde ikamet etme” ve “çalışmaya katılmaya gönüllü olma” ölçütleri dikkate alınarak çalışma grubu şekillendirilmiştir. Çalışma grubunun seçiminde Hatay ili Reyhanlı ilçesinde ilkököl birinci sınıfa devam eden, çalışma grubunun seçimindeki ölçütleri taşıyan ve 01.10.2019-20.02.2020 tarihleri arasında eğitim-öğretime düzenli olarak devam eden çocuklar oluşturmaktadır. Temel ölçütler doğrultusunda gönüllülük esasına dayalı olarak çalışma gerçekleştirilmiş, etik ve gizlilik ilkelerine özen gösterilmiştir. Bu doğrultuda Hatay ili Reyhanlı ilçesindeki çocuklardan toplam 32 (K=16, E=16) çocuk cinsiyete göre eşit dağılım oluşturarak çalışma grubunu oluşturmaktadır. Çalışma grubunu oluşturan çocuklara ilişkin demografik bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Araştırmaya Dâhil Edilen Çocuklara İlişkin Genel Özellikler

Demografik Bilgiler	n	%	
Cinsiyet	Kız	16	50.0
	Erkek	16	50.0
Doğum yılı	2012	20	62.5
	2013	12	37.5
Anne Öğrenim Düzeyi	Okur-yazar değil	28	87.5
	İlkokul mezunu	3	9.3
	Ortaokul mezunu	1	3.2
	Lise mezunu	-	-
Baba Öğrenim Düzeyi	Üniversite mezunu	-	-
	Okur-yazar değil	21	65.6
	İlkokul mezunu	3	9.3
	Ortaokul mezunu	5	15.5
Kardeş Sayısı	Lise mezunu	1	3.2
	Üniversite mezunu	2	6.4
	Bir	-	-
	İki	3	9.3
Ailenin Yaşam Biçimi (Türkiye’de)	Üç	5	15.5
	Dört ve üzeri	9	28.1
	Çekirdek	4	12.5
	Akrabalarıyla Birlikte	28	87.5

Tablo 1’ de çocuk tanıma formu sayesinde edinilen veriler ışığında; çocuklardan 2012 yılı doğumlu olanların sayısı (20), 2013 yılı doğumlu olanlardan (12) daha fazla olduğu söylenebilir. Dağılımda kız ve erkek çocukların sayılarının birbirleriyle aynı olduğu (16) annelerin çoğunluğunun okur-yazar olmadığı (28) bununla birlikte bir annenin lise mezunu olduğu, babaların öğrenim düzeylerine ilişkin dağılımlar incelendiğinde en yüksek frekans değerinin sırası ile okur-yazar değil (21), ortaokul (5) ve ilkokul (3) mezunu olduğu görülmektedir. Çocukların hiçbirinin ailede tek kardeş olmadığı, dört ve üzeri kardeşe sahip olanların sayısının en yüksek olduğu (9) çocukların çoğunluğunun akrabalarıyla birlikte (28) yaşadıkları görülmektedir.

Veri Toplama Yöntemi

Etik kurul izni (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu, Tarih: 30.04.2020, Protokol No: 04/06) ve çocukların ailelerinden onam alındıktan sonra araştırmaya başlanmıştır. Savaş nedeniyle göç etmek zorunda kalan çocukların oyuna ilişkin algılarını projektif bir yöntem olan resim çizme yoluyla incelenmesinin amaçlandığı çalışmada verilerin toplanması ve çocuklarla iletişim kurabilmek amacıyla uygulayıcı iki kez çocuklarla oyun etkinliği planlamış ve sınıf öğretmenlerinden çocuklarla olumlu iletişim geliştirmek için destek alınmıştır. Çocuklara ait genel bilgiler, çocukların kişisel dosyaları incelenerek toplanmıştır. Resim çalışmalarına geçilmeden önce çocuklarla tanışmak üzere sınıf ortamında çocuklarla bir araya gelinmiş, dosyalardan edinilen bilgiler doğrultusunda isimlerinin yazılı olduğu yaka kartları hazırlanarak; araştırmacının da dâhil olduğu boyama etkinliği yapılmış, etkinlik sonunda hazırlanan isim kartları takılarak çocuklarla kaynaşma sağlanmıştır. Araştırmacı hem çocuklarla tanışmak için hem de çocuklara ilişkin bilgilere ulaşmak için onlarla vakit geçirmiştir. Ertesi gün görüşmek üzere çocuklarla vedalaşmıştır. Uygulama yapılacak sınıf ortamı çocukların rahatça oturabileceği ve birbirlerinden etkilenmeyecekleri şekilde düzenlenmiş, çocuklara pastel boya malzemesi, beyaz renk A4 kâğıdı verilerek uygulamanın birinci basamağı olan “*Severek oynadığın bir oyunun resmini çizermisin*” yönergesi doğrultusunda resimlerin yapılması istenmiştir. Sınıf ortamına sekiz erli şekilde alınan çocuklara süre ile ilgili herhangi bir sınırlama konulmamıştır. Resim çalışmasını tamamlayan çocukların yaptıkları resimlerle ilgili anlattıkları hikâyeler araştırmacılar tarafından “resmin hikâyesi” şeklinde bire bir kaydedilmiş ve çocuklara kod verilerek (K1, K2, E1, E2 vs.) yazıya dökülmüştür, yönergeler doğrultusunda 32 adet resim çalışmasına ulaşılmıştır.

Verilerin Analizi

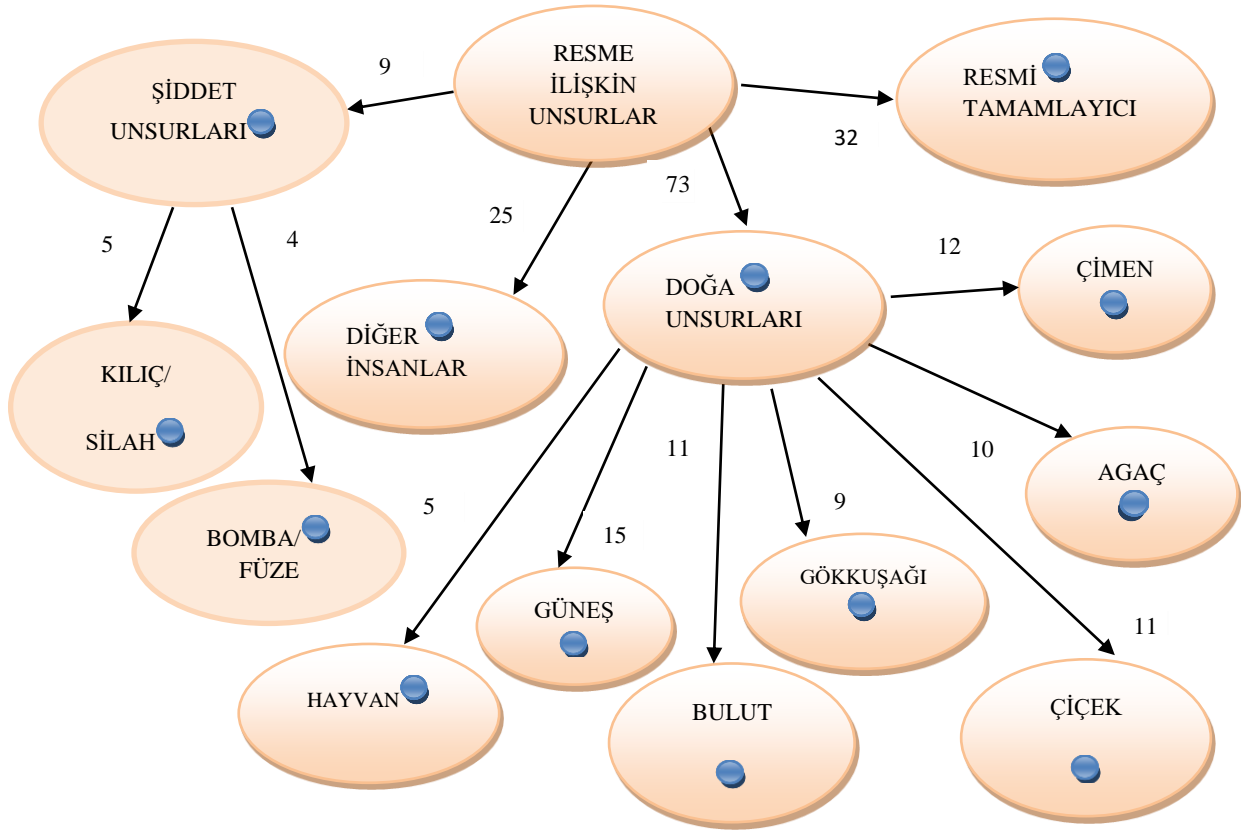
Elde edilen veriler QSR N-VIVO 10 programı kullanılarak içerik analizine uygun şekilde çözümlenmiştir. İçerik analizi toplanan verilerin açıklanmasına yardımcı olacak kavramlar ve bu kavramlar arasındaki ilişkinin kurulmasını temel alır. Birbirlerine benzeyen veriler kavramlar ve temalar şeklinde bir çerçeve oluşturur. Sonrasında okuyucunun anlayacağı bir biçimde düzenlenerek yorumlanır. Bu amaçla veriler; verilerin kodlanması, temaların bulunması, kodların ve temaların düzenlenmesi ile bulguların tanımlanması ve yorumlanması aşamalarından geçirilerek analiz edilir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu kapsamda veriler kodlanarak sınıflamalar yapılmış ve temalar düzenlenmiştir. Bu işlemlerin ardından bulgular tanımlanarak yorumlanmıştır.

Bulgular ve Tartışma

Çocukların çizdikleri resimler onların psikolojik ve ruhsal durumları hakkında pek çok bilgi verir, bu durum resimlerin projektif bir özellik taşımasından kaynaklıdır. Örneğin yapılan çalışmalar büyük çizilen kulakların, başkalarının kendileri hakkında konuştuklarını düşünen kaygılı çocuklara ait olduğunu, kesik kesik çizilen resimlerin ve kâğıda iz bırakan kalın çizimlerin çocuk resimlerinde kaygıyı gösterdiğini (Yavuzer, 2016) ortaya koymaktadır. Çizimlerde silginin sıklıkla kullanılması ve çok fazla ayrıntıya yer verilmesi çocuğun kaygıları hakkında bize ipucu vermektedir (Çelik, 2016). Yine düşük boyutlu çizimlerin daha çok içe dönük, çekingen çocukların resimlerinde kendisini gösterirken (Akkapulu, 2010) psikoterapik olarak çocuğun iç dünyasını tanımamıza yardımcı olan bir araç olarak tanımlanır (Yavuzer, 2016). Başka bir ifade ile çocuğun çizimlerine yansıttığı detaylar onun bilinçaltında yer alan mutluluk, güven, sevinç gibi çeşitli duygularını, düşüncelerini somutlaştırarak düşüncelerini açık açık ortaya koymasını sağlar (Çelik, 2018). Bu doğrultu araştırma kapsamında çocukların çizdikleri resimler analiz edilmiş ve bulgular doğrultusunda tartışılmıştır.

Bu çerçevede “*Severek oynadığın bir oyunun resmini benim için çizermisin*” yönergesi sonucunda çizdikleri resimlerde oyuna yönelik algılarına ilişkin çözümlenmeler yapılmış, sonrasında bir kod

listesi oluşturulmuştur. Oluşturulan kod listesi incelenerek yönerge sonucunda çocukların çizdikleri resimlere göre ayrı ayrı temalar belirlenmiştir. Bu temalar mülteci çocuklar için “Şiddet Unsurlarına Yer Verme”, “Diğer İnsanlara Yer Verme”, “Doğa Unsurlarına Yer Verme” ve “Resmi Tamamlayıcı Unsurlara Yer Verme” şeklinde oluşmuştur. Bu yönergeye ait model aşağıda verilmiştir.

Model 1. Mülteci Çocukların Resimlerinde Yer Alan Unsurlara Ait Model

Tablo 2. Mülteci Çocuklara Ait Çizimlerde Yer Alan Unsurlara İlişkin Sonuçlar

	Resimde Yer Alan Unsurlar	Kız (n)	Erkek (n)	Toplam (n)
Şiddet Unsurlarına Yer Verme	Kılıç/ Silah	1	4	5
	Bomba/Füze	2	2	4
Diğer İnsanlara Yer Verme	Evet	10	15	25
	Hayır	6	1	7
Resmi Tamamlayıcı Unsurlar	Evet	17	15	32
	Hayır	-	-	-
Doğa Unsurları	Güneş	7	8	15
	Hayvan	1	4	5
	Bulut	6	5	11
	Gökkuşuğu	1	8	9
	Ağaç	6	4	10
	Çimen	5	7	12
	Çiçek	5	6	11

Çocukların çizdikleri resimlerdeki unsurlara ilişkin oluşturulan model incelendiğinde; mülteci çocukların çizimlerinde diğer insanlara yer verdikleri (25), çizimlerinde en çok doğa unsurlarının yer aldığı (73), bunların en çok güneş (15), çimen (12), bulut ve çiçek (11) gibi unsurlardan oluştuğu ve çocukların çizimlerinde resmi tamamlayan unsurlara yer verdikleri (32) belirlenmiştir. Ayrıca çocukların çizimlerinde resmi tamamlayıcı unsur olarak kalp, yıldız, vazo vb. yer verdikleri, diğer insanlar olarak arkadaşlarını ve ebeveynlerini resimde konumlandıkları tespit edilmiştir. Bu durum bilişin ve duyguların temel evrenselliğini yansıtırken (Di Leo, 1983), çocukların yaşamında ve oyunlarında arkadaşlarının önemli bir yere sahip olduğunu, yaşanan çevrenin aile fertlerinde duyulan hikâyelerin ve yaşanmışlıkların çocukların

oyun tercihleri üzerinde belirleyici bir unsur olarak aktarıldığını göstermektedir. Mülteci çocukların insan figürlerine ilişkin çizdikleri resimler ve bu resimlere ilişkin tamamlayıcı ifadeler aşağıda verilmiştir.

K11

K7

K2

E9

Resim 1. Mülteci Çocukların İnsan Figürüne Ait Resim Örnekleri

Mülteci çocukların insan figürüne yer verdikleri çizimler incelendiğinde kâğıdın dikey şekilde konumlandırıldığı, figürün kalp, çiçek gibi tamamlayıcı unsurlar kullanılarak desteklendiği görülmektedir. K11, K7 ve E9'un çizmiş olduğu resimlerde insan figürü olarak arkadaşlarına yer verdikleri, çizimlerin kâğıdın neredeyse tamamını kapladığı, yüzeyin rengini orijinal formda bırakmayı tercih ettikleri görülmektedir. K2'nin ise çiziminde oyun arkadaşı olarak annesine yer verdiği, çizimlerinde dekoratif ayrıntılar kullandığı görülmektedir. Nitekim çocukların iletişim kurdukları nesne ve figürlere çizimlerinde yer vermeleri beklenen bir gelişimsel özelliktir (Artut, 2004; Geçen, 2018). Resimlerde yer alan insan figürlerinin büyüklüğünün özgüven, kişisel yeterlik algısı, benlik değeri ile ilişkili olduğu söylenebilir. Ebeveynleriyle ya da ailedeki diğer üyelerle etkileşim kurarken bazı sorunlar yaşayan çocukların ailelerini çizmek istemedikleri ya da bazı aile bireylerinin yer almadığı resimler ürettiklerini gösteren çalışmalar bulunmaktadır (Bombi, Pinto ve Cannoni, 2007; Cherney, Seiwert, Dickey ve Flichtbeil, 2006). Onların çevreyle iletişiminin artması insan figürü çizmelerinde önemli bir etkidir (Geçen, 2018). Mülteci çocukların çizmiş olduğu resimlerde genel olarak renkleri kullanmaktan zevk aldıkları, mutlu ve neşeli detaylara yer verdikleri, çizimlerinde ayrıntıya girmedikleri görülmektedir. Çocukların çizgisel detaylarda akranlarıyla ilişkilerinin olduğu, onlarla oyun oynamaktan zevk aldıkları anlaşılmaktadır. Çizdikleri resimlerle ilgili resmin hikâyesinde de bu durumu doğrulayıcı ifadeler yer verdikleri görülmektedir. Ancak oynadıkları oyunların kimi zaman şiddet içerdiği görülmektedir (K7). Aşağıda bu kodlamalara ilişkin referans cümlelerine yer verilmiştir;

K11 “Oyun oynamayı çok seviyorum. Kendimi baharda açan çiçek dalları gibi hissediyorum. Arkadaşımla salıncakta sallanmak için parka gitmeyi de çok seviyorum”

K7: “Ben arkadaşım ile kılıççılık oynuyorum, ama şakacıktan çünkü ben iyi kalpli bir çocuğum”

K2: “Annemle her zaman güzel oyunlar, evcilikler, mutfakçılık, çiçekçilik oynarız annemle oyun oynamak çok eğlenceli”

E9: “Kardeşimle oyun oynamayı çok seviyorum. Öğretmenlik, aşçılık, saklambaç her şeyi oynarım onunla, çok eğlenirim onunla, abimle de oynarken çok eğleniyorum”

E8

E6

K16

K13

Resim 2. Mülteci Çocukların Çizimlerinde Şiddet Unsurlarına Yer Verme Durumlarına Ait Resim Örnekleri

Mülteci çocukların oyuna ilişkin algılarını konu alan çizimler incelendiğinde çocukların çizimlerinde şiddet unsurlarına yer verdikleri görülmektedir (9). Çocukların bu çizimlere ilişkin verdikleri açıklayıcı ifadeler aşağıdaki gibidir.

E8: “Çocuklar tek başına oyun oynarken dikkatli olmazlarsa başı belaya gider, mesela ateş topu gelir evine de gidemez”

E6: “Çocuklar dışarıda oynarken dikkatli olmazlarda gökyüzünden gelen siyah ve gri yağmurlar oyununu bozar, çok canları acır”

K16: “Kardeşler bahçelerinde oynarlarken yağmurdan gelen siyah ateşler her tarafını kanatmış”

K13: “Ezlerinin bahçesinde de oyun oynayan çocuklar varmış, sonra babası elindeki sopasıyla o toplara vurmaya çalışmış, çocuklar parklarına yetişememiş”

Çocukların çizimleri incelendiğinde, çizimlerde yer alan şiddet unsurlarının savaş koşullarını tasvir ettiği, bomba saldırılarının bulutların arasından çıkarak insanlara zarar verecek bir güce sahip olduğu ifade edilmiş, çocukların bu duruma ilişkin endişeleri sözel olarak belirtilmiş, ayrıca bu durum çizimlerine de yansımıştır. Benzer şekilde (Pekşen Akça (2016; Pekşen Akça ve Baran, 2016) yapılmış olan bazı

çalışmalarda da savaş ortamını yaşamış veya savaşa ilişkin detayları çevresindeki diğer kişilerden duymuş olan çocukların çizimlerinde cinsiyet ayrımı gözetmeksizin savaşa ait izlere yer verdikleri, şiddet içeren unsurları kullandıkları belirlenmiştir. Nitekim çalışmamızla benzer olarak savaş sürecini yaşamış bireylerin, çocukların çevresinde yer alması, sürecin olumsuz etkilerinin bilerek ya da bilmeden çocuklara aktarmış olmaları çocukların çizimlerinde bu tür olumsuz ayrıntıların yer verilmesine neden olabilmektedir. Ayrıca mülteci çocukların çizimlerinde bu negatif ortamı yansıtan ayrıntılara yer vererek özellikle bu durumu tasvir ettikleri kısımlarda siyah rengi yoğun ve belirgin bir şekilde kullandıkları görülmektedir. Bach'a göre çocukların resimlerinde kullandığı renklerin belli anlamları vardır ve kullanılan rengin yoğunluğu önemlidir (Malchioldi, 2005). Nitekim renk ve duygularla ilgili yapılan araştırmalarda çok sağlıklı sonuçlara ulaşılamamakla birlikte genel olarak siyah renk kullanılan resimlerin olumsuz ifadeler içerdiği (Büyükkarabacak, 2008) belirtilmektedir. Ayrıca gerçeği verme çabasından ötürü renklerde sıcak soğuk ayrımı yapmaksızın asıl renge sadık kalınmasının amaçlandığı bu yaş grubu çocuklarında sevdikleri renkleri ve coşukları ifade edecek renkleri de kullanmaktan kaçınmadıkları da görülmektedir (Özsoy, 2005; Geçen, 2018). Çocukların çizimlerinde renkleri coşkuyla kullanmaları için bu konuda özgür olmaları ve süreye ilişkin bir sınırlanmanın da yapılmaması son derece önemlidir (Yavuzer, 2007).

Aşağıda farklı resimler için farklı yoğunlukta kullanılan renklerin yer aldığı örnekler verilmiştir.

K6

K1

Resim 3. Mülteci Çocukların Çizimlerinde Yer Alan Tamamlayıcılara Ait Resim Örnekleri

Mülteci çocuklar tarafından çizilen resimlerde K6 ve K1 benzetim olarak kelebek ve çiçek çizdikleri ifade edilirken, oyuna ilişkin bu benzetim yönleri şu şekilde anlatılmıştır: “Kelebek oyunu bir iyilik oyunudur, dünyanın her yerinde kötü durumdaki kişilere ulaşacak kanatların vardır. Bu oyun sevgi oyunu, iyilik perisi oyunudur” şeklinde ifade edilmiştir (K6). “Çiçekler mutluluk verir, oyunlardaki mutluluk gibi dallardaki açan çiçeklerin sayısı arkadaşlarım gibi çoktur, sevgimiz gibi sıcaktır” şeklinde ifade edilmiştir (K1). Bununla birlikte çocukların tamamının resimlerine ilişkin anlattıkları hikâyelerde olumlu duygulara (mutluluk, barış, huzur, iyilik, sevmek vb.) yer verdikleri saptanmıştır. Çocuklar, çizdikleri resimler aracılığı ile duygularını yansıtmakta, sözel olarak ifade edemedikleri birçok duygu ve düşüncüyü resimler yolu ile dile getirebilmektedir (Whaley ve Wong, 1999; Tielsch ve Jackson-Allen, 2005). Ayrıca çocukların resimlerinde genel olarak kâğıdı yatay olarak konumlandıkları (31) ve zemin kavramına yer verdikleri (22), oyunu konu alan resimlerinde yer alan figürleri dışarıda çizmeyi tercih ettikleri (28) görülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Savaş nedeniyle göç etmek zorunda kalan mülteci çocukların oyuna ilişkin algılarını projektif bir yöntem olan resim çizme yoluyla incelenmesinin amaçlandığı bu çalışmada;

- Çocukların resimlerinde savaşa ilişkin unsurların yer aldığı, ancak gerek çizimlerinde gerekse anlattıkları hikâyelerde mutlu olmayı tercih ettikleri, bu olumlu durumu da resimlerine yansıttıkları ve sözel olarak ifade ettikleri görülmektedir.
- Mülteci çocukların çizgisel aşamalara uygun olarak resimlerinde insan figürü, doğa figürleri ve ev figürlerini kullandıkları gibi resimlerinde tamamlayıcı ayrıntılara yer verdikleri genel olarak bu

unsurları resim kâğıdına yatay olarak konumlandıkları, yüzeyi boyamaktan kaçındıkları görülmektedir.

- Mülteci çocukların resimlerinde çoğunluklu olarak kendilerine yer verdikleri, genel olarak kendilerini açık alanla konumlandıkları, bununla birlikte oyun arkadaşı olarak arkadaşları ve anne, abla, abi gibi aile fertlerini de resmettikleri görülmüştür.
- Mülteci çocukların resimlerinde renkleri coşkuyla kullandıkları, savaşa ilişkin unsurların yer aldığı resim çalışmalarında özellikle siyah rengin belirgin ve vurgulayıcı bir şekilde kullanıldığı görülmektedir.

Göç sonrası ülkesini terk etmek zorunda kalan çocukların yeni bir bölgeye uyum sağlama, stres, aile çatışmalarının neden olduğu depresyon gibi psiko-sosyal sorunlarla karşı karşıya kaldıkları bilinmektedir. Benzer şekilde göçle birlikte yeni çevreye uyum (Angay, 2010), yalnızlık, sosyal izolasyon, yabancılık (Tuzcu ve Bademli, 2014), sosyal destek ağlarını kaybetme (Gülşen, Knipscheer ve Kleber, 2010), dil ve iletişim sorunları, dışlanma, önyargı (Angay, 2010; Nar, 2008), bölgesel ve kentsel ayrımcılığa maruz kalma (Nar, 2008) gibi pek sorunlar yaşanmakta, bu sorunların yol açtığı etkilerle çocuklar baş etmeye çalışmaktadır. Göçü yaşamış, yeni bir bölgeye uyum sağlamak zorunda olan çocukların bu durumla başa çıkabilmesi adına sosyal destek ağlarının yaygınlaştırılması ve sosyal iletişimin güçlendirilmesi son derece önemlidir (Bozdağ, 2015). Özellikle savaş nedeniyle ülkesini terk etmek zorunda kalan çocuklar için bu yönlü ortamların var olması çocukların olumsuz duygularla da baş etmesini sağlayarak hayata ilişkin motivasyonlarını artıracaktır.

Bu sonuçlar doğrultusunda şu öneriler verilebilir;

Çocuğun gelişimi ve eğitimi açısından sağlıklı bir ortamda büyümesi son derece önemlidir. Bu doğrultuda çocuklar için destekleyici hizmetlerin hazırlanması ve uygulanması gereklidir. Çocuğun hem gelişimine destek olmak hem de savaş ortamının getirdiği travmatik durumun yol açtığı olumsuzlukları gidermek için oyun ve oyun materyallerine ulaşılabilirlik son derece önemlidir. Çünkü oyun çocuğun işidir ve yaşamın kendisidir (Gökşen, 2014). Mülteci çocuklar başta olmak üzere pek çok çocuk için oyun materyallerine ulaşılabilirlik, oyun ortamındaki yetersizlikler çocukluğun temel problemidir. Çocuklar oyun etkinlikleri yapabilecekleri, farklı aktiviteler gerçekleştirebilecekleri ortamlara ihtiyaç duymaktadır. Çocukların özgürce resim yapabilecekleri, sanatın farklı alanlarına yönelebilecekleri, malzemelere ulaşmakta sıkıntı yaşamayacakları, kendilerini rahatça ifade edebilecekleri ortamlar devlet ve özel kurum desteği sağlanarak oluşturulabilir. Bu ortamların var olması çocukların yaratıcı yönlerini geliştirerek, çok yönlü düşünme becerileri geliştirmelerine katkı sağlayarak gelişimlerini olumlu yönde etkileyecektir.

Etik Beyan

“Mülteci Çocukların Resimlerinde Oyun Algısı” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Etik kurul izni Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu’ndan (Tarih: 30.04.2020, Protokol No: 04/06) alınmıştır.

Kaynakça

- Akkapulu, F. (2010). İnsan çizimlerinin projektif bir yöntemle değerlendirilmesi. *Yansıtma Psikopatoloji ve Projektif Testler Dergisi*, 14, 15-20.
- Aktın, K. (2018). Sığınmacı çocukların mutluluk temalı resimlerinden yansımalar. *Elementary Education Online*, 17(3), 1524-1547.
- Angay, H. (2010). *Doğu ve Güneydoğu illerinden İzmir’e göç eden ailelerin çocuklarının okul sorunlarının incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi, İzmir.
- Artut, K. (2005). *Sanat eğitimi ve yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Attanayake, V., Mckay, R., Joffres, M., Singh, S., Burkle Jr, F. ve Mills, E. (2009). Prevalence of mental disorders among children exposed to war: a systematic review of 7,920 children. *Medicine Conflict And Survival*, 25(1), 4-19.
- Avcı, A. (2020). *9-14 yaş çocukların resimsel anlatımlarında göç ve göçmenlik algısı* (Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
- Aydoğdu, F. (2019). *Göçmen aile çocuklarının uyum düzeylerine sosyal uyum eğitim programının etkisinin incelenmesi* (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Bahadır, H. ve Uçku, R. (2016). İzmir’in Bir Mahallesinde Yaşayan 6-17 Yaş Arasındaki Suriyeli Çocukların Çalışma Durumları ve Çalışma Durumlarını Etkileyen Etmenler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 30(3), 117-124. Erişim adresi: <http://static.dergipark.org.tr/article-download/0911/41d3/ee41/5a3cb8bab198f.pdf>

- Baş, M., Molu, B., Tuna, H. ve Baş, İ. (2017). göç eden ailelerin sosyo-kültürel ve ekonomik değişiminin kadın ve çocuk yaşamına etkisi. Itobiad: *Journal of The Human Social Science Researches*, 6(3), 1680-1693. Erişim adresi: <http://static.dergipark.org.tr/article-download/4e10/b33a/8a10/5998820acd92b.pdf>
- Bombi, A. S., Pinto, G. ve Cannoni, E. (2007). *Pictorial assessment of interpersonal relationships (pair). An analytic system for understanding children's drawings*. Firenze: Firenze University Press.
- Bozdağ, F. (2015). *İç göç yaşamış ve yaşamamış ergenlerin benlik kurguları, uyum sorunları ve başa çıkma tarzları* (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, Ankara.
- Bozdağ, F. (2020). *Mülteci çocukların psikolojik sağlamlıkları ve kültürlenme stratejileri* (Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, Ankara.
- Cherney, I. D., Seiwert, C., Dickey, T. M., & Flichtbeil, J. D. (2006). Children's drawings: A mirror to their minds. *Educational Psychology*, 26 (1), 127-142. doi: 10.1080/01443410500344167
- Çelik, F.Y.(2018). 9-12 yaş grubu çocukların çizdikleri resimlerle depresyon, kaygı ve özsayı değişkenleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi (Yüksek Lisans Tezi). Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Derluyn, I., & Vervliet, M. (2012). The well-being of unaccompanied refugee minors. In health inequalities and risk factors among migrants and ethnic minorities. Cost series on health and diversity. Edited By David Ingleby, Allan Krasnik, Vincent Lorant And Oliver Razum. *Antwerp—Apeldoorn: Garant Publishers*, 1, 95-109.
- Di Leo, J. H. (1983). *Interpreting children's drawing*. New York: Brunner/Mazel.
- Düzel, B. ve Alış, S. (2018). Türkiye'de uluslararası düzensiz göç gerçeğinde refakatsiz göçmen çocukların durumu ve başlıca risklerin değerlendirilmesi. *Asia Minor Studies*, 6, 258-274.
- Ekiz, D. (2003). *Eğitimde araştırma yöntem ve metodlarına giriş: Nitel, nicel ve eleştirel kuram metodolojileri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Fazel, M. ve Stein, A. (2002). The mental health of refugee children. *Archives of Disease in Childhood*, 87(5), 366-370.
- Filiz, S. B., Cancan, D. A. ve Çelik, F. K. (2018). Suriyeli çocukların Suriye'ye bakış açılarına ilişkin resimlerinin analizi. *Abi Evran Üniversitesi Karşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(1), 519-536.
- Geçen, F. (2018). Çocuğun gelişimsel basamaklarına göre figürleri ele alma biçimleri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(10), 60-83. Erişim adresi: <http://static.dergipark.org.tr/article-download/991d/7d4a/dbb9/5c151a95912bb.pdf>
- Gez, A. (2018). *Suriyeli çocuk ve ergenlerde algılanan sosyal destek ve psikolojik sağlamlık arasındaki ilişki* (Yüksek Lisans Tezi). Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Gül, S. S., Türkmen, E. ve Nizam, Ö. K. (2019). Türkiye'de emeğin en savunmasız hali: şanlıurfa'da Suriyeli mülteci çocuk işçi olmak. *Çalışma ve Toplum*, 61(2), 917-940. Erişim adresi: file:///C:/Users/bidb/Downloads/Turkiyede_Emegin_En_Savunmasiz_Hali_Sanl.pdf
- Gülşen, C., Knipscheer, J. ve Kleber, R. (2010). The impact of forced migration on mental health: a comparative study on posttraumatic stress among internally displaced and externally migrated Kurdish women. *Traumatology*, 16(4), 109-116.
- Gökşen, C. (2014). Oyunların Çocukların Gelişimine Katkıları ve Gaziantep Çocuk Oyunları A. Ü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* [TAED] 52: 229-259.
- Hanson, G. ve Woodruff, C. (2003). *Emigration and educational attainment in Mexico*. Mime: University of California At San Diego.
- Hing, V., Lun, P. ve Phann, D. (2014). The impacts of adult migration on children's wellbeing. The Case of Cambodia. Cambodia Development Resource Institute (Cdri), *Final Report*, 1-36.
- Kardeş, S. (2018). *Mülteci çocukların psikososyal gelişimine yönelik program uyarlanması* (Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, Ankara.
- Kellert, S. (1996). *The value of life, biological diversity and human society*. Washington: Island Press.
- Kılınc, F. E., Karayel, F. ve Koyuncu, M. (2018). Türk ve Suriyeli çocukların göç kavramına ilişkin metaforlarının belirlenmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 18(40/2), 37-54.
- Lawrence, J. A., Dodds, A. E., Kaplan, I. ve Tucci, M. M. (2019). The Rights of Refugee Children and The un Convention on The Rights of The Child. *Laws*, 8(3), 20, 1-22.
- Malchiodi, C. A. (1998): *Çocukların resimlerini anlamak*. İstanbul: Epsilon Through, Toronto: Inner City Boks, 2 Edition.
- Nar, B. (2008). *Göçün eğitime ve eğitim yönetimine etkileri: Dilovası Örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Özdemir, A. ve Budak, F. (2017). Göçün çocuk ruh sağlığı üzerine etkileri. *Kadem Kadın Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 212-223. Erişim adresi: http://kadinarastirmalari.kadem.org.tr/wp-content/uploads/2018/02/212_223.pdf
- Özsoy, V. (2005). *İlköğretimde sanat eğitimi ve kuralları*. İstanbul: Görsel Sanatlar Eğitimi Derneği Yayınları.
- Pekşen Akça, R. (2016). Resimler yoluyla mülteci çocukların şiddet algısı nitel bir araştırma. *Elmis International Congress of Special Education*, 12-15 Mayıs, Konya.
- Pekşen Akça, R. ve Baran, G. (2016). Investigation of game perception of Syrian refugee children attending to first grade of primary school by using picture drawing method. *International Journal of Humanities and Social Science Invention*, 5, 16-23. Erişim adresi: [http://www.ijhssi.org/papers/v5\(12\)/C05121623.pdf](http://www.ijhssi.org/papers/v5(12)/C05121623.pdf)
- Pottinger, A. ve Brown, S. (2006). *Understanding the impact of parental migration on children: Implications for counseling families from the caribbean*. Vistas 2006 Online.

- Rossi A (2008). The impact of migration on children in developing countries. Paper presented at the *Youth Migration Conference*, 24-26 April, Bellagio, Italy.
- Saleh, A., Aydın, S. ve Koçak, O. (2018). A comparative study of syrian refugees in Turkey, Lebanon and Jordan: Healthcare access and delivery. *Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(14), 448-464.
- Sirin, S. ve Rogers-Sirin, L. (2015). *The educational and mental health needs of Syrian refugee children* (P. 13). Washington, Dc: Migration Policy Institute.
- Tatlıcıoğlu, O. (2019). *Suriyeli çocukların iyi olma hallerinin incelenmesi: Altındağ örneği* (Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tielsch, A. H. ve Jackson-Allen, P. (2005). Listen to them draw: Screening children in primary care through to use of human figure drawings. *Pediatric Nursing*, 31(4), 320-327. Erişim adresi: <http://eds.b.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=e5d9e743-30e4-4bec-a579-d06f0163d3c1%40pdc-v-sessmgr06>
- Vanore, M. (2015). *Family-member migration and the psychosocial health outcomes of children in Moldova and Georgia*. Maastricht University.
- Wang, F., Zhou, X. ve Hesketh, T. (2017). Psychological adjustment and behaviours in children of migrant workers in China. *Child: Care, Health And Development*, 43(6), 884-890.
- Whaley, L. F. ve Wong, D. L. (1999). *Nursing care of infants and children*. St. Louis: Mosby Year Book
- Yavuzer, H. (2007). *Resimleriyle çocuk*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yavuzer, H. (2016). *Resimleriyle çocuk*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık: Ankara.

EXTENDED ABSTRACT

Few studies on the pictures drawn by refugee children are encountered in the literature. In these studies, it is seen that refugee children include elements of war in their drawings, depict the places they lived in before their paintings, they were happy before the war, and they yearn for the past; children's communication problems study in our country, the perception of Turkey, it is observed that the theme of peaces, happiness and freedom. It is important to use the picture as a data collection tool especially in studies with young children. If these children are refugees, drawing pictures for reasons such as having language problems, being shy and having difficulty expressing themselves may provide easier information about them. As the picture is a projective method, children express themselves more comfortably. Children freely use colors when they draw pictures, position objects as they wish and give some meaning to the lines. In the light of these reasons, the elements used in their paintings to determine the perceptions of refugee children about the game were determined, and based on these elements, some themes were created and the perceptions of refugee children about the game were examined through drawing. In this study, it is aimed to examine the perceptions of refugee children about the game through painting. Case study pattern, which is one of the qualitative research methods, was used in the research. In the research, the working group was determined according to criterion sampling.

In this context, the study group was formed by taking into consideration the criteria of “coming from Syria due to war”, “Inhabiting in the district of Reyhanlı in the province of Hatay” and “volunteering to participate in the study”. For this purpose, 32 (E = 16; K = 16) refugee children who attended the first year of primary school in the city center of Hatay in the 2019-2020 academic year and migrated to Hatay in the last year due to war were included in the research. In order to collect data and communicate with children, the practitioner planned a game activity with children twice and support was received from classroom teachers to develop positive communication with children. General information about children was collected by examining the personal files of the children. Before starting painting works, children were met in the classroom to meet with the children, and the name cards with their names were written in line with the information obtained from the files; The painting activity including the researcher was held, and the name cards prepared at the end of the activity were inserted and socialization was provided with the children. The researcher spent time with them both to meet the children and to access information about them. He said goodbye to the children to meet the next day. The classroom environment where the implementation will be made was arranged in such a way that children can sit comfortably and not be affected by each other, and the children were asked to make pictures in line with the directive, "Would you draw a picture of a game you play for me", which is the first step of the application by giving children pastel paint material, white color A4 paper. Children who have been taken to the classroom environment in eight ways have no restrictions on the duration. The stories told by the researchers about the pictures made by the children who completed the painting work were recorded by the researchers as “the story of the picture” and they were written by giving the code (K1, K2, E1 and K1, K2 etc.) and 32 painting studies were reached in accordance with the instructions. The data obtained were analyzed in accordance

with the content analysis using the QSR N-VIVO 10 program. In this context, classifications were made by encoding the data and themes were organized. After these processes, the findings were identified and interpreted. When the data were analyzed, it was observed that themes such as “G Violence Elements”, “Placing Other People”, “Placing Nature Elements” and “Placing Official Complementary Elements” were formed. Children's violence such as swords / weapons and bombs / missiles; It was observed that they included nature elements such as sun, animal, cloud, rainbow, tree, grass and flower. Similarly, it was determined that children included houses, trees, grass, flowers and sun as complementary elements of the picture. When the drawings in which the children included the human figure were examined, it was determined that the paper was positioned vertically and the figure was supported by using complementary elements such as heart and flower. As a result, it is seen that there are elements related to war in children's paintings, but children prefer to be happy both in their drawings and the stories they tell, they reflect this positive situation in their paintings and express them verbally. It is seen that refugee children use human figures, nature figures and house figures in their paintings in accordance with their linear stages, as well as complementary details in their paintings, generally using these elements horizontally on painting paper and avoiding painting. In the paintings of the refugee children, it was observed that they mostly included them, positioned themselves with the open space in general, but also depicted friends and family members such as mothers, sisters and brothers as playmates. It is seen that especially in the paintings of refugee children, colors are used in colors and war elements are used especially in black. It can be created by providing state and private institutional support for environments where children can freely paint, turn to different areas of art, have no trouble accessing materials, and express themselves comfortably. The existence of these environments will positively affect their development by improving their creative aspects and contributing to the development of multi-faceted thinking skills. Especially for children who have to leave their country due to the war, the existence of these directional environments will increase their motivation for life by ensuring that children also deal with negative emotions.

Akademik Sahtekârlık Ölçeği'nin Türkçeye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması

Faruk Caner YAM¹ ve Seher BALCI ÇELİK²

Öz

Bu çalışmada Bahsir ve Bala'nın (2017) geliştirdiği altı boyut ve 23 maddeden oluşan Akademik Sahtekârlık Ölçeği'nin Türkçeye uyarlanması amaçlanmıştır. Araştırmanın örneklem grubu 182 erkek ve 230 kadın olmak üzere 412 üniversite öğrencisinden oluşmaktadır. Uyarlama çalışmasında ölçek Türkçeye çevrilmiş ve dil eş değerliği incelenmiştir. Ölçeğin yapısı doğrulamalı faktör analizi yöntemiyle incelenmiştir. Yapılan analiz sonucunda ölçeğe ait birinci düzey faktör analizi ($\chi^2/sd = 3.21$, GFI = .98, IFI = .93, CFI = .93, NFI = .91 AFGI = .97 ve RMSEA = .073) ve ikinci düzey faktör analizi ($\chi^2/sd = 3.24$, GFI = .97, IFI = .93, CFI = .93, AFGI = .96 ve RMSEA = .074) sonucunda elde edilen model uyum indekslerinin ölçeğin yapısının Türk örneklemini üzerinde doğrulandığına işaret ettiği görülmüştür. Ayrıca çalışmada Akademik Sahtekârlık Ölçeği'nin Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı .92 bulunmuştur. Diğer açıdan ölçüt geçerliği Akademik Sahtekarlık Ölçeği ile Akademik Sahtekârlık Eğilimi Ölçeği arasındaki korelasyon katsayısı hesaplanmış ve iki ölçekten elde edilen puanlar arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Ayrıca Akademik Sahtekârlık Ölçeği'nin Türkçe formunun ayırt edicilik düzeyini belirlemek için %27'lik alt-üst grup madde puan ortalamaları farklarının anlamlı olup olmadığı, bağımsız gruplar t-testi ile incelenmiş ve ölçme aracının ayırt edicilik özelliğine sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen sonuçlar alanyazın ışığında tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Akademik Sahtekârlık, Geçerlik, Güvenirlik, Ölçek, Uyarlama

Adaptation of Academic Dishonesty Scale to Turkish: Validity and Reliability Study

Abstract

In this study, it is aimed to adapt the Academic Dishonesty Scale developed by Bahsir and Bala (2017), which consists of six dimensions and 23 items, into Turkish. The sample group of the research consists of 412 university students, 182 men and 230 women. In the adaptation study, the scale was translated into Turkish and language equivalence was examined. As a result of the analysis, first-level factor analysis ($\chi^2/sd = 3.21$, GFI = .98, IFI = .93, CFI = .93, NFI = .91 AFGI = .97 and RMSEA = .073) and second-level factor analysis It was seen that the model fit indices obtained as a result of ($\chi^2/sd = 3.24$, GFI = .97, IFI = .93, CFI = .93, AFGI = .96 and RMSEA = .074) indicated that the structure of the scale was verified on the Turkish sample. In addition, Cronbach's Alpha internal consistency coefficient of the scale was found.92. On the other hand, the correlation coefficient between the criterion validity Academic Dishonesty Scale and Academic Dishonesty Tendency Scale was calculated and it was determined that there was a significant relationship between the scores obtained from the two scales. In addition, in order to determine the level of discrimination of the Turkish form of the scale, whether the difference between the 27% sub-upper group item score averages was significant or not was examined with the independent groups t-test and it was concluded that the measurement tool had a distinguishing property. The results obtained were discussed in the light of the literature.

Key Words: Adaptation, Academic Dishonesty, Scale, Validity, Reliability

Atıf İçin / Please Cite As:

Yam, F. C. ve Balcı Çelik, S. (2021). Akademik Sahtekârlık Ölçeği'nin Türkçeye uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 70-81.

Geliş Tarihi / Received Date: 07.02.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 24.09.2019

¹ Öğretim Görevlisi - Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Adalet Meslek Yüksek Okulu -farukanery.yam@gop.edu.tr

 ORCID: 0000-0001-8392-9576

² Prof. Dr. - Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakóltesi, Eğitim Bilimleri - sbalci@omu.edu.tr

 ORCID: 0000-0001-9506-6528

Giriş

Eğitim bireylere istedik yönde davranışlar kazandırma sürecidir (Kılıçoğlu, 2007 s. 32; Baysen, Baysen ve akmak, 2017, s. 7). Bu süreçte bireylere eğitim müfredatının içeriğini kazandırmanın yanı sıra istedik yönde davranışlar kazandırmak da hedeflenmektedir (Kılıçoğlu, 2007 s. 32; Baysen, Baysen ve akmak, 2017, s. 9). Ancak eğitim süreci içerisinde öğrencilerde etik olmayan davranış örüntüleri de gözlenebilmektedir (Uçak ve nal, 2015, s. 255). Etik olmayan davranışlar içerisinde en sık gözlenen davranışlar kopya çekme, intihal gibi akademik sahtekrlık davranışlarıdır (Ay ve akmak, 2015, s.147; Lanier, 2006, s. 247; Polat; 2017, s. 211). Akademik sahtekrlık öğrencilerin akademik bir araştırmada, sınavda veya projelerinde esnasında kopya çekme, intihal yapma, uydurma ve bozma gibi davranışlara yönelmesi olarak tanımlanmaktadır (Kibler, 1993, s.11; mr, Aydın ve Argon, 2014, s.139). Diğer açıdan akademik sahtekrlık kavramı, öğrencinin eğitim-ğretim süreçlerinde daha yüksek notlar elde etmek amacıyla etik prensipleri göz ardı ederek kopya çekmek, intihal yapma, tahrif etme, proje ve ödevleri kopyalamak gibi davranışlarını ifade etmek için kullanılmaktadır (Lambert, Hogan, ve Barton, 2003, s. 17; Murdock ve Anderman, 2006, s. 135). Bu kavram çok yönlü boyutları olan ve yaygın bir olumsuz ğrenci davranışıdır (Ferrari, 2005 s.14-16; Imran ve Nordin, 2013, s. 111; Ikupa, 1997, s. 38-39; Whitley, 1998, s. 247; Thomas, 2017, s.149). Bu davranışlar eğitim kademesinin her düzeyinde giderek artmakta ve bu durum kaygı verici bir hal almaya başlamaktadır (Tadesse ve Getachew, 2010, s. 82-84; Uak ve nal, 2015, s. 260; Whitley, 1998, s. 247). Çünkü gelişen ve değişen günümüz bilgi teknolojileri ve bu teknolojilerin öğrenciler tarafından çok yoğun bir şekilde kullanılması, akademik sahtekrlık davranışlarını gösterme sıklıklarına artışa neden olduğu belirtilmektedir (Aslantaş ve Acar, 2008, s. 38; Hançer, 2017, s. 394; Lin ve Wen, 2007, s. 90; Uak ve nal, 2015, s. 260).

Akademik sahtekrlık kapsamında değerlendirilen en önemli kavram kopya çekme davranışıdır. Kopya kavramı, “*bir sanat eserinin veya yazılı bir metnin taklidi*”, “*suret çıkarma işi*”, “*bir sınavda soruları cevaplamak için başka birinden veya yerden gizlice yararlanma*” şeklinde tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2018). Ayrıca bireylerin sınavlarda, projelerde ve ödevlerde izinsiz olarak kaynakları kullanması ve başka yerlerden veya kişilerden elde ettiği bilgileri kendininmiş gibi sunması da kopya davranışı olarak değerlendirilmektedir (Tan, 2001, s. 35-37). Başka bir deyişle kopya çekme, öğrencinin başarılı olmak için sınavdan önce veya sınav sırasında gerçekleştirmiş olduğu etik dışı davranışlarla kendisine veya bir diğer öğrenciye akademik yarar sağlaması durumudur (zden ve zdemir-zden, 2015, s. 93). Yapılan araştırmalar da niversite ğrencilerinin kopya davranışlarının normal olarak görmediklerini belirtmişlerdir (Barzegar ve Khezri, 2012; Eminoğlu, 2008). Buna rağmen kopya davranışı öğrenciler arasında en yaygın olan akademik sahtekrlık davranışı olduğu görülmektedir (Aluede, Omoregie ve Osa- Edoh, 2006, s. 101; Polat, 2017, s. 2013; Topsakal, 2011, s. 297). Kopya ekme davranışı eğitim öğretimde lme ve değerlendirme faaliyetlerinin (sınav, dev, proje vb.) geçerli ve güvenilir olmasına engel teşkil eden bir akademik sahtekrlık türüdür (Ay ve akmak, 2015, s. 145). Bu nedenle kopya çekme şeklinde gerçekleşen akademik sahtekrlık davranışlarının önüne geçilmesi ve önceden tespiti eğitimdeki kaliteyi arttıracak ve sağlıklı lme değerlendirmeyi destekleyecektir.

Akademik sahtekrlık davranışlarından bir diğeri intihaldir. İntihal, basit tanımı ile bir başkasının fikir ve görüşlerini kaynağa ait bilgiler gösterilmeden kullanılması durumudur (Uçak ve nal, 2015, s. 261). Diğer bir ifade ile intihal bir başkasına ait bir fikrin bir eserin tamamının veya bir bölümünün başka bir kişinin çalışmasında kendine ait gibi sunması olarak tanımlanmaktadır (Türkiye Bilimler Akademisi, 2000). İntihal davranışının öğrenciler tarafından kasten ve kasten olmayan Şekillerde gerçekleştiği ifade edilmektedir (Maurer, Kappe ve Zaka, 2006, s. 1061). Ancak bu davranış lme ve değerlendirme sisteminde kopya çekme davranışı gibi hatalı değerlendirmelere sebep olabileceğinden nedenleri tespit edilmesi önemlidir. Yapılan araştırmalarda öğrencilerin intihal davranışının raporlaştırma ve bilimsel yazı yazma konusundaki bilgi eksikliklerinden kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır (Avaroğulları. 2012 s. 43; Köse ve Arıkan, 2011, s. 125; Dey ve Sobhan, 2006, s. 388-393). Diğer açıdan intihal kavramı konusunda net bir fikir birliğinin olmaması da öğrencilere bu konuda sıkıntılar yaşanmasına neden olduğu ifade edilmektedir (Dames, 2007, s. 24-27).

Birçok ğrenci akademik sahtekrlığı etik dışı davranış olarak nitelendirmesine karşın bu davranışı öğrencilik hayatının belli bir zamanında veya düzenli olarak sergiledikleri saptanmıştır (Eraslan, 2011, s. 55; Grimes, 2004, s. 279; Swift ve Nonis, 1998, s. 32; Yangın ve Kahyaoğlu, 2009, s. 59; Zimerman, 2012, s. 183). Alanyazında ğrencilerin akademik sahtekrlık nedenlerinin incelediği araştırmalar bulunmaktadır. Bu araştırmalarda öğrencilerin akademik sahtekrlık düzeyleri ile öz kontrol düzeyleri (Bykgoze, 2017, s.

811; Coşkan, 2010, s. 51; Karim ve Ghavam, 2011, s. 1-8), akademik başarı düzeyleri (Akbulut vd., 2008, s. 469; Kerkvliet ve Sigmund, 1999, s. 339), ahlaki eğilim düzeyleri (Whitley, 1998, s. 251; Roth ve McCabe, 1995, s. 539) arasında negatif yönde ilişkili olduğu rapor edilmiştir. Ayrıca akademik sahtekârlık düzeyinin akademik erteleme (Bricault, 1998), başarısızlık ve not korkusu (Franklyn-Stokes ve Newstead, 1995, s. 164; Seven ve Engin, 2008, s. 131; Swift ve Nonis, 1998, s. 31), olumsuz değerlendirilme korkusu (Ömür ve Aydın, 2014, s. 134), dışsal akademik kontrol odağı (Jurdi, Hage ve Chow, 2011, s. 13; Quaye, 2013, s.17) gibi değişkenler ise pozitif yönde ilişkili olduğu ortaya konulmuştur. Diğer açıdan öğrencilerin akademik sahtekârlık eğilimleri üzerinde sınıf arkadaşlarının (Blachnio ve Weremko, 2011, s.-14-19; Nora ve Zhang, 2010, s. 579), internet kullanımının (Orhan ve Günay, 2014, s. 187; Zimmerman, 2012), bilgi eksikliğinin (Şahin ve Altınay, 2009; Stubbings ve Brine, 2003), sınav türünün (Büyükgöze, 2017) de etkili olduğu da ifade edilmektedir.

Eğitim-öğretimin ve ölçme değerlendirmenin süreçleri üzerinde olumsuz etkisi olan akademik sahtekârlığın önceden bilinmesi ve öğrencilerin akademik sahtekârlık davranışlarının nedenlerinin çok yönlü olarak saptanmasının önemli olduğu görülmektedir. Alanyazın incelendiğinde bu konuda sadece bir adet ölçme aracının olduğu görülmüştür (Eminoğlu, 2008). Diğer açıdan kopya çekme davranışının değerlendirilmesine yönelik bazı ölçme araçlarının olduğu görülmektedir (Ay ve Çakma, 2015). Ancak alanyazın incelediğinde kopya çekmek akademik sahtekârlık davranışlarının sadece bir boyutunu oluşturduğu dikkati çekmektedir. Tüm bu gerekçelerle bu çalışmada Bahsir ve Bala (2017) tarafından geliştirilen 6 boyut ve 23 maddeden oluşan Akademik Sahtekârlık Ölçeği'nin (Academic Dishonesty Scale) Türkçeye uyarlanması amaçlanmıştır. Bu çalışmanın öğrencilerin akademik sahtekârlık düzeylerinin çok boyutlu bir şekilde değerlendirmesi sürecine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu araştırma betimsel tarama modelinde tasarlanmış bir çalışmadır. Betimsel tarama modellerinde araştırmacı incelediği değişkenler arasındaki ilişkiyi herhangi bir müdahalede bulunmadan olduğu gibi betimlemeyi amaçladığı bir araştırma desenidir (Böke, 2014, s. 164). Diğer bir ifade ile betimsel tarama modellerinde araştırılan olay ve olguların elde edilen veriler doğrultusunda olduğu gibi açıklanması amaçlanmaktadır (Büyüköztürk vd., 2017, s.232).

İşlem

Birinci aşamada önce ölçeği geliştiren araştırmacılar Bahsir ve Bala'dan (2017) e-mail yolu ile izin alınmıştır. İkinci aşamada ölçeğin orijinal formu 3 İngilizce uzmanına gönderilerek, ölçeğin Türkçe çevirilerinin yapılması sağlanmıştır. Üçüncü aşamada İngilizce uzmanlarında gelen çeviriler iki tane Eğitim Bilimleri alan uzmanına gönderilerek, maddelerin Türkçe çevirilerinin uygun olup olmadığının değerlendirilmesi sağlanmıştır. Dördüncü aşamada Eğitim Bilimleri alan uzmanlarından gelen dönütlerden sonra oluşturulan ölçek formu Türkçe gramer ve anlaşılabilirlik açısından incelenmesi için iki tane Türk Dili ve Edebiyatı uzmanına gönderilmiş, onlardan gelen dönütler sonrası gerekli düzenlemeler yapılarak ölçeğe son hali verilmiştir. Beşinci aşamada ölçeğin dil eşdeğerlik düzeyinin belirlenmesi için ölçeğin İngilizce ve Türkçe formu her iki dili bilen 20 kişilik bir gruba uygulanmış ve her iki uygulama arasındaki benzerlik korelasyon katsayısı ve bağımlı gruplar *t*-testi ile incelenmiştir. Son aşamada ölçek formu ile 412 üniversite öğrencisine uygulanmış ve ölçeğin yapı geçerliği doğrulayıcı faktör analizi ile incelenmiştir.

Araştırma Grubu

Çalışmaya Orta Karadeniz Bölgesi'ndeki bir ilde bulunan üniversitedeki 182 erkek ve 230 kadın olmak üzere 412 üniversite öğrencisi katılmıştır. Öğrencilerin yaşları 18 ile 25 arasında (\bar{x} = 20.91; S_s = 1.56), sınıf düzeyleri ise 1 ile 4 arasında (\bar{x} = 2.90; S_s = 1.16) değişmektedir.

Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu. Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin cinsiyet, sınıf düzeyi, yaş ve okudukları bölümlerle ilgili bilgilerin alınması için araştırmacı tarafından oluşturulmuştur

Akademik Sahtekârlık Ölçeği (ASÖ). Bahsir ve Bala (2017) tarafından geliştirilen Akademik Sahtekârlık Ölçeği'nin orijinal formu 23 maddeden oluşmaktadır. Ölçek sınav esnasında hile (5 madde), intihal (4 madde), dış yardım (4 madde), kopya için ön hazırlık (3 madde), tahrif-uydurma (3 madde) ve akademik ödevler hakkında yalan/bahane (4 madde) olmak üzere toplam altı alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçek beşli

likert tipinde hazırlanmış ve ölçekten alınabilecek puanlar 23-115 arasında değişmektedir. Ölçekte hiç ters madde bulunmamaktadır. Orijinal ölçeğin geliştirilme aşamasında geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları için öncelikle açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Analizin sonucuna göre KMO (.89) ve Bartlett's Test of Sphericity (Chi-square =2610.357; $p < .01$) sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmacılar (Bahsir ve Bala, 2017) tarafından ikinci aşamada açımlayıcı faktör analizi ile ortaya çıkan yapının geçerliliğın incelemek için doğrulamayı faktör analizi yapılmışlardır. Analiz sonucunda elde ettikleri modele uyum indekslerinin ($\chi^2/sd = 2.173$; GFI =.915; AGFI =.901; CFI =.870; RMSEA =.051) iyi uyuma işaret ettiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca güvenilirlik analizi için Cronbach' Alfa iç tutarlılık katsayısı hesaplamış ve .83 bulunarak ölçümlerin güvenilir olduğunu belirtmişlerdir. Diğer açıdan ölçeğin orijinal geliştirme sürecine ait yayında, alt boyutlara ait iç güvenilirlik katsayılarına yer verilmemiştir.

Akademik Sahtekârlık Eğilim Ölçeği (ASEÖ). Ölçek Eminoğlu'nun (2008) tarafından geliştirilmiştir. Araştırmacı öncelikli olarak toplamış olduğu verilerinin açımlayıcı faktör analizine uygun olup olmadığını incelemiştir (KMO = .90 ve Bartlett's Test of Sphericity $\chi^2 = 2672.233$, $p < .01$). Ardından toplanan veriler üzerinde gerçekleştirilen açımlayıcı faktör analizi sonucunda 4 boyutlu ve 22 maddeden oluşan bir yapı elde etmiştir. Daha sonra açımlayıcı faktör analizi ile ortaya çıkan yapının doğrulamayı faktör analizi incelenmiş ve analiz sonucunda elde edilen model uyum indekslerine ($\chi^2/sd = 1.865$; GFI =.96; AGFI =.95; CFI =.93; RMSEA =.057) ölçeğin iyi uyum gösterdiği sonucuna ulaşmışlardır. Diğer açıdan araştırmacı geliştirmiş olduğu Akademik Sahtekârlık Eğilimi Ölçeği'nin güvenilirlik katsayısı Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı .90 hesaplamıştır.

Etik Kurallara Uygunluk

Araştırmada bütün etik koşullar sağlanmış, araştırmaya katılan öğrencilere gönüllü katılım formu ve bilgilendirilmiş onam formu verilerek araştırma hakkında bilgilendirilmiş, araştırmanın veri toplama süreci gönüllülük esasını göz önüne alınarak sürdürülmüştür. Ayrıca araştırma için Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan 29/05/2020 tarih ve 2020/292 karar sayılı etik kurul izni alınmıştır. Diğer açıdan çalışmanın verileri konusu itibarı ile gizlilik esasına dikkat edilmiş veri toplama araçları da bu hassasiyet gözetilerek hazırlanmış ve sonrasında muhafaza edilmiştir.

Verilerin Analizi

Çalışma sürecinde Akademik Sahtekârlık Ölçeği (ASÖ) 'nin yapı geçerliği doğrulamayı faktör analiziyle incelenmiştir. Doğrulamayı faktör analizi bir teörinin veya modeli yapı geçerliğinin test edilmesinde kullanılan bir analiz yöntemidir (Tabachnick ve Fidell, 2013, s. 81). Doğrulamayı faktör analizinde elde edilen yapının doğrulanıp doğrulanmadığına model uyum indeksleri incelenerek karar verilmektedir. (Şencan, 2005). Bu araştırmada doğrulamayı faktör analizi sonuçları değerlendirilirken χ^2/sd , RMSEA, AGFI, TLI, CFI, IFI, RFI, GFI, NFI model uyum indeksleri kullanılmıştır. Model uyum indeksleri değerlendirilirken AGFI $\geq .85$ ve GFI, TLI, CFI ve NFI $\geq .90$ (Hu ve Bentler, 1999, s. 37-41) olması beklenmektedir. Ayrıca RMSEA'nın .080'in altında olması iyi model uyumuna, .010 'dan küçük olması ise modelin kabul edilebilir olduğuna işaret etmektedir (Hu ve Bentler, 1999; Tabachnick ve Fidell, 2013, s. 83). Diğer taraftan χ^2/sd katsayısının iki ve altında olması iyi uyuma, beş kadar olması ise kabul edilebilir uyum olarak değerlendirilmektedir. Araştırmada ölçüt geçerliği için Akademik Sahtekârlık Ölçeği ile Akademik Sahtekârlık Eğilim Ölçeği arasından Pearson Momentler Çarpımı (r) korelasyon katsayısı hesaplanmıştır. Diğer açıdan ASÖ'nün Türkçeye uyarlanan formunun ayırt edici bir ölçüm yapıp yapmadığını incelemek için yüzde 27'lik alt-üst grupların madde toplam puan ortalamaları arasındaki farkın anlamlı olup olmadığı bağımsız gruplar t -testiyle analiz edilmiştir. Araştırmada kullanılan ölçme araçlarının güvenilirlik analizi için Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı (Cronbach' Alpha) hesaplamıştır. Araştırmada SPSS23 ve AMOS23 istatistik programları kullanılmıştır.

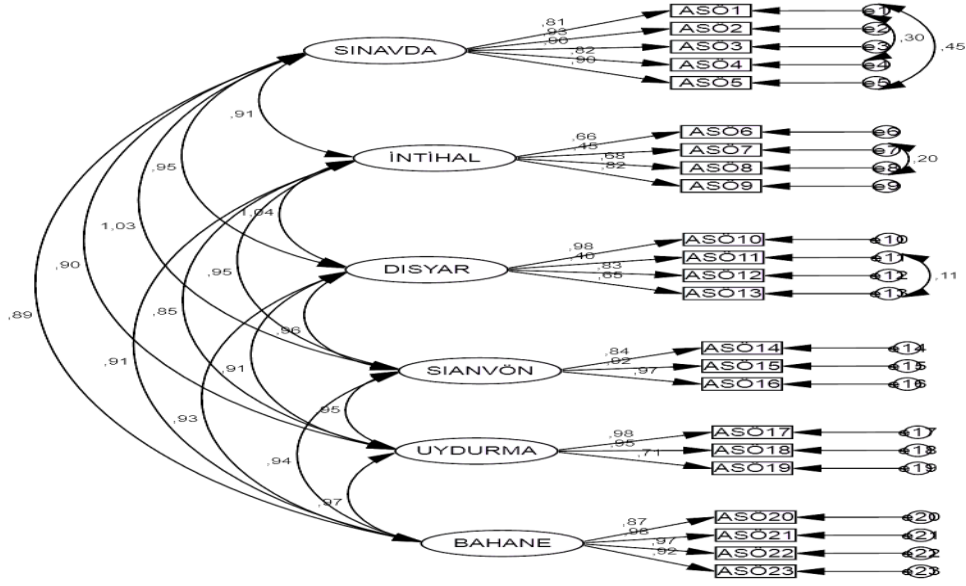
Bulgular

ASÖ'nün Dil Geçerliğine İlişkin Bulguları

Ölçme aracının dil geçerliğinin incelemek için ölçeğin İngilizce ve Türkçe ölçek formu her iki dili bilen 20 kişilik bir gruba uygulanmış, iki uygulama arasındaki hesaplanan korelasyon katsayısı ($r = .95$; $p < .001$) ve bağımlı gruplar t -testi sonuçlarına ($t_{(19)} = .725$; $p = .49$; $p > .05$) göre ölçeğin Türkçe formunun anlaşılabilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

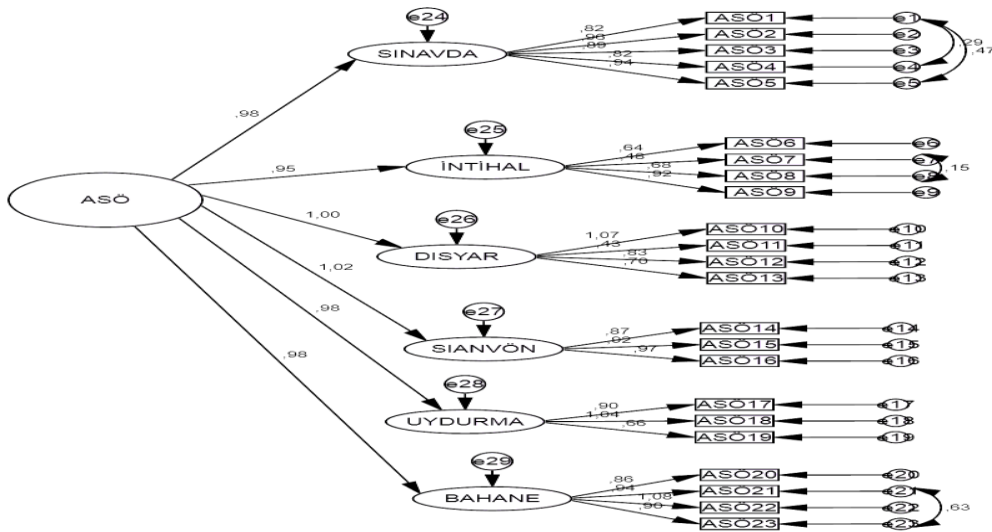
ASÖ'nün Doğrulayıcı Faktör Analizi Bulguları

Akademik Sahtekârlık Ölçeği'nin (ASÖ) Türk örneklem gurubundaki yapısı doğrulayıcı faktör analizi ile incelenmiştir. Araştırmalarda doğrulayıcı faktör analizi bulguları χ^2/df , RMSEA, AGFI, TLI, CFI, IFI, RFI, GFI, NFI şeklindeki uyum iyiliği indekslerine göre yorumlanmaktadır (Kline, 2005, s. 61; Tabachnick ve Fidell, 2013, s. 85). Yapılan birinci düzey faktör analizi sonrası elde edilen model uyum indeksleri $\chi^2/df = 3.21$, GFI = .98, IFI = .93, CFI = .93, NFI = .91, AFGI = .97 ve RMSEA = .073 olarak hesaplanmış ve ölçeğin kabul edilebilir düzeyde uyum sağladığı görülmüştür. Birinci düzey faktör analizine sonucunda oluşan modele ilişkin path diyagramı Şekil-1'de verilmiştir.

Şekil 1. Birinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analiz Path Diyagramı

Daha sonra örtük yapının doğrulanıp doğrulanmadığını incelemek için ikinci düzey doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucu $\chi^2/df = 3.22$, GFI = .97, IFI = .93, CFI = .93, AFGI = .97 ve RMSEA = .074 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuca göre ölçeğin ikinci düzey doğrulayıcı faktör analiz sonuçlarının kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmüştür. İkinci düzey doğrulayıcı faktör analizi sonucu ortaya çıkan diyagram Şekil-2'de verilmiştir.

Şekil 2. İkinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analiz Path Diyagramı

ASÖ'nün Benzer Ölçek Geçerliğine İlişkin Bulgular

Benzer ölçek geçerliğini incelemek için Akademik Sahtekarlık Ölçeği (ASÖ) ile 326 katılımcıya uygulanan Akademik Sahtekarlık Eğilimi Ölçeği (ASE) arasındaki Pearson momentler çarpımı korelasyon katsayısı hesaplanmıştır. Analizin sonucuna göre ASÖ ile ASE arasında pozitif olarak anlamlı bir ilişkinin olduğu görölmüştür ($r = .66, p < .01$).

ASÖ'nün Madde Analizi Bulguları

Ölçeğin ayırt edici bir ölçüm yapıp yapmadığı %27'lik alt grup ve %27'lik üst grup madde puan ortalamaları arasındaki fark incelenerek karar verilmiştir. Bunun farkın anlamlı olup olmadığını belirlenmesi için yapılan bağımsız gruplar *t*-testi analizi gerçekleştirilmiştir. Ayrıca ölçekte yer alan maddelerin hem ölçeğin geneliyle hem de kendi alt boyutuyla olan düzeltilmiş madde toplam korelasyonları da hesaplanmıştır. Bu analizlere ilişkin tüm sonuçlara Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1. Akademik Sahtekarlık Ölçeği Madde Analizi Sonuçları

Boyut/ Madde No	Düzeltilmiş Madde Toplam Korelasyonları		Alt %27 (n = 111)		Üst %27 (n = 111)		t
	Madde-Boyut	Madde-Ölçek	\bar{x}	S	\bar{x}	S	
Sınav Anında							
ASÖ1	.75	.65	1.13	.41	3.07	1.25	-15.61*
ASÖ2	.70	.70	1.02	.14	2.20	1.35	-9.19*
ASÖ3	.72	.69	1	.01	1.91	1.21	-7.92*
ASÖ4	.68	.64	1.05	.26	2.47	1.31	-11.18*
ASÖ5	.74	.65	1.02	.13	2.68	1.20	-14.47*
İntihal							
ASÖ6	.48	.51	1.08	.34	2.16	1.28	-8.59*
ASÖ7	.42	.42	1.61	.68	3.03	1.14	-11.30*
ASÖ8	.48	.44	1.24	.53	2.64	1.43	-9.64*
ASÖ9	.54	.58	1.01	.094	1.96	1.28	-7.85*
Dış Yardım							
ASÖ10	.42	.63	1.01	.02	1.82	1.29	-6.67*
ASÖ11	.31	.33	2.08	.94	3.28	1.20	-8.30*
ASÖ12	.51	.64	1.02	.13	2.18	1.24	-9.84*
ASÖ13	.38	.40	1.41	.73	3.22	1.25	-13.19*
Sınav Öncesi							
ASÖ14	.63	.61	1.12	.32	2.99	1.24	-15.44*
ASÖ15	.72	.67	1.01	.03	3.01	1.29	-16.41*
ASÖ16	.63	.65	1.03	.16	2.63	1.39	-12.04*
Uydurma/Tahrif							
ASÖ17	.54	.58	1.01	.01	1.92	1.21	-8.02*
ASÖ18	.63	.54	1.02	.18	1.46	1.04	-4.39*
ASÖ19	.48	.48	1.09	.28	2.03	1.21	-7.94*
Bahane Üretme							
ASÖ20	.66	.59	1.07	.29	2.64	1.36	-11.87*
ASÖ21	.61	.60	1.02	.13	2.17	1.34	-9.02*
ASÖ22	.56	.45	1.02	.01	1.64	1.17	-5.74*
ASÖ23	.54	.56	1.03	.16	2.12	1.22	-9.28*

* $p < .001$

Tablo 1'de görüldüğü üzere maddelerin ayırt ediciliğini incelemek için yapılan bağımsız gruplar *t*-testi sonucuna göre tüm maddelerin ayırt edicilik özelliğine sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Diğer bir ifade ile %27'lik alt ve %27'lik üst gruplardan elde edilen madde ortalamaları arasındaki farkın tüm maddeler için $p < .001$ düzeyinde anlamlı olduğu görülmüştür. Ayrıca düzeltilmiş madde toplam korelasyonlarına incelendiğinde her maddenin tüm ölçekle ve kendi alt boyutu ile yeteri düzeyde ilişkili görülmektedir.

ASÖ'nün Güvenirlilik Çalışmasına İlişkin Bulgular

Akademik Sahtekârlık Ölçeği (ASÖ) ile Akademik Sahtekârlık Eğilimi Ölçeği (ASE) için güvenirliliği Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı hesaplanmıştır. ASÖ'nün Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı ölçeğin tamamı için .92, sınav anında aldatma boyutu için .88, intihal boyutu için .70, dış yardım alt boyutu için .60, sınav öncesi aldatma boyutu için .81, uydurma/tahrif boyutu için .72 ve bahane bulma boyutu için .78 olarak hesaplanmıştır. Benzer ölçek geçerliği için kullanılan ASEÖ'nin Cronbach Alfa katsayısı ise .84 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuçlar yapılan bütün ölçümlerin güvenilir olduğunu göstermektedir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmanın amacı Bahsir ve Bala (2017) tarafından geliştirilen Akademik Sahtekârlık Ölçeğini geçerlik ve güvenirlilik çalışmasının yapılarak Türk kültürüne uyarlamasıdır. Bunun için öncelikli olarak dil geçerliliğinin test edilmesi amaçlanmış, ölçeğin İngilizce ve Türkçe formu iki dili bilen bir gruba uygulanmıştır. Uygulamadan sonra her iki formdan elde edilen puanlar arasındaki korelasyon katsayısı hesaplanmış, ölçeğin Türkçe ve İngilizce formları arasında yüksek oranda ilişki olduğu tespit edilmiştir ($r = .95$; $p < .001$). Aynı zaman ölçeğin Türkçe ve İngilizce formundan elde edilen puanlar arasındaki ilişkiyi incelemek için bağımlı gruplar *t*-testi analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda iki formdan elde edilen puanlar arasındaki anlamlı bir farkın olmadığı tespit edilmiştir ($t_{(19)} = .725$; $p = .49$; $p > .05$). Bu sonuçlar ölçeğin Türkçe ve İngilizce formunun okuyucular tarafından aynı şekilde algılandığı ve dilsel açıdan eşdeğer olduğuna işaret etmektedir.

Dil geçerliliği sağlandıktan sonra ölçeğin yapı geçerliği doğrulayıcı faktör analiz ile incelenmiştir. Araştırmada ilk olarak birinci düzey faktör analizi yapılmış ve elde edilen model uyum indekslerinin kabul edilebilir düzeyde olduğu saptanmıştır ($\chi^2/sd = 3.21$, GFI = .98, IFI = .93, CFI = .93, NFI = .91, AFGI = .97 ve RMSEA = .073). Daha sonra ölçeğin örtük yapısının doğrulanıp doğrulanmadığını incelemek için ikinci düzey doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiş ve elde edilen model uyum indekslerinin kabul edilebilir sınırlarda olduğu görülmüştür ($\chi^2/sd = 3.22$, GFI = .97, IFI = .93, CFI = .93, AFGI = .97 ve RMSEA = .074). Birinci ve ikinci düzey doğrulayıcı faktör analizi sonuçları Akademik Sahtekârlık Ölçeği'nin Türk örnekleminde toplanan veriler üzerinde doğrulandığına ve geçerli bir ölçme aracı olduğuna işaret etmektedir.

Ölçeğin benzer ölçek geçerliği çalışması için Akademik Sahtekârlık Ölçeği (ASÖ) ile Akademik Sahtekârlık Eğilimi Ölçeği(ASEÖ)'nden elde edilen puanlar arasındaki korelasyon katsayısı incelenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda ASÖ ile ASEÖ elde edilen puanlar arasında pozitif yönde anlamlı ilişkilinin olduğu görülmüştür. Bu sonuç ölçeğin benzer ölçek geçerliliğinin sağladığını göstermektedir. Ölçeğin ayırt edici bir ölçüm yapıp yapmadığı yüzde 27'lik alt grup ve üst grup madde puan ortalamaları arasındaki fark incelenerek karar verilmiştir. Yapılan bu analize göre %27'lik alt ve %27'lik üst gruplardan elde edilen madde ortalamaları arasındaki farkın tüm maddeler için $p < .001$ düzeyinde anlamlı olduğu ortaya çıkmıştır. Diğer bir ifadeyle bu sonuç tüm maddelerin ayırt edicilik özelliğine sahip olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca maddelerin düzeltilmiş madde toplam korelasyonlarına incelenmiş ve her maddenin tüm ölçekle ve kendi alt boyutu ile yeteri düzeyde ilişkili olduğu görülmüştür.

Son olarak ölçeğin güvenirlilik analizi için Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı hesaplanmış ve ölçeğin tamamı için .92, sınav anında aldatma boyutu için .88, intihal boyutu için .70, dış yardım alt boyutu için .60, sınav öncesi aldatma boyutu için .81, uydurma/tahrif boyutu için .72 ve bahane bulma boyutu için .78 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuçlara göre ölçeğin yüksek düzeyde güvenirliliğe sahip olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak yapılan uyarlama çalışmasında Akademik Sahtekârlık Ölçeği'nin Türk örnekleminde elde edilen veriler üzerinde doğrulandığı ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlar ölçme aracının sonraki çalışmalarda geçerli ve güvenilir sonuçlar vereceği şeklinde yorumlanabilir.

Etik Beyan

Araştırmada bütün etik koşullar sağlanmış, araştırmaya katılan öğrencilere gönüllü katılm formu ve bilgilendirilmiş onam formu verilerek araştırma hakkında bilgilendirilmiş ve araştırmanın veri toplama sürecinde gönüllülük esas göz önüne alınarak srdrlmştir. Ayrıca Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan 29/05/2020 tarih ve 2020/292 karar sayılı etik kurul izni alınmıştır. Diğer açıdan çalışmanın verileri konusu itibari ile gizlilik esasına dikkat edilmiş veri toplama araçları da bu hassasiyet gözetilerek hazırlanmış ve sonrasında muhafaza edilmiştir. Sonuç olarak araştırmanın insan katılımcıları içeren çalışmalarda gerçekleştirilen tüm etik prosedürlerin sağlandığını beyan ederim.

Kaynakça

- Akbulut, Y., şendağ, S., Birinci, G., Kılıçer, K., şahin, M.C. ve Odabaşı, H. F. (2008). Exploring the types and reasons of Internet-triggered academic dishonesty among Turkish undergraduate students: development of Internet-triggered academic dishonesty scale (ITADS). *Computers and Education*, 51(1), 463-473.
- Albers-Miller, N. D., Straughan R. D. ve Preshaw P. J. (2000). The relationship between cheating and university choice: An analysis of student perceptions". İçinde Capozzoli E.A., Tudor R.K., and McKee D, (Ed.), *Advances in Marketing*, Southwestern Marketing Association, Troy State University and Kennesaw State University.
- Antonio, D. L. ve Michael, W. B. (1983). Short-term predictive validity of demographic, affective, personal and cognitive variables in relation to 2 criterion measures of cheating behaviors. *Educational and Psychological Measurement*, 43(2), 467-483.
- Aluede, O., Omoregie, E. O ve Osa-Edoh, G. I. (2006). Academic dishonesty as a contemporary problem in higher education: How academic advisors can help. *Reading Improvement*, 43 (2), 97-106.
- Arslantaş, C. C. ve Acar, G. (2008). Perceptions of academic and business dishonesty among senior level students. *Yönetim*, 60, 32-49.
- Avaroğulları, M. (2012). *Sosyal bilgiler ğretmen adaylarının ve ğretim elemanlarının intihal problemine yönelik tutum ve davranışları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Baysen, F., Baysen, E. ve akmak, N. (2017). Lise ğrencilerinin intihal ile ilgili kavram yanılgılarının giderilmesinde uluslararası Bakalorya Programı'nın etkisi. *Bilgi Dünyası*, 18 (1), 1-20.
- Blachnio, A., & Weremko, M. (2011). Academic cheating is contagious: The influence of the presence of others on honesty. A study report. *International Journal of Applied Psychology*, 1(1), 14-19.
- Barzegar, K., & Khezri, H. (2012). Predicting academic cheating among the fifth grade students: The role of self-efficacy and academic self-handicapping. *Journal of Life Science and Biomedicine*, 2(1), 1-6.
- Büyükgöze, H. (2017). Öğretmen adaylarının akademik sahtekrlık eğilimlerinde öz yeterlik ve akademik kontrol odağının rolü. *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (1), 801-822.
- Büyüköztürk, ř. (2014). *Sosyal bilimler için veri analizi el ktb*. Ankara: Pegem Akademi.
- Bke, K. (2014). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. (4. Baskı). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Bricault, D. (1998). Legal aspects of academic dishonesty: Policies, perceptions, and realities. *Retrieved Sept, 15, 2004*.
- Certel, Z., Bahadır, Z., Saracaloğlu, S. ve Varol, R. (2017). Beden eğitimi ğretmen adaylarının kopya çekme eğilimleri ve akademik kontrol odaklarının incelenmesi. *Eğitim ve ğretim Araştırmaları Dergisi*, 6 (2), 259-271.
- Coşkan, C. (2010). *The effects of self-control and social influence on academic dishonesty: An experimental and correlational investigation*. Master's thesis. Middle East Technical University, Ankara.
- Dames, K.M. (2007). Understanding plagiarism and how it differs from copyright infringement. *Computers in Libraries*, 27(6), 24-27.
- Dey, S.K. ve Sobhan, M. A. (2006). Impact of unethical practices of plagiarism on learning, teaching and research in higher education: some combating strategies. *Information Technology Based Higher Education and Training, 2006. ITHET'06. 7th International Conference* içinde (s. 388-393).
- Ersoy, A. (2014). İnternet kaynaklarından intihal yaptğımın farkında değildim: Bir olgubilim araştırması. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakltesi Dergisi*, 35, 47-60.
- Eraslan, A. (2011) Matematik ğretmen adayları ve kopya: Hi ekmedim desem yalan olur!. *Eğitim ve Bilim*, 36(160), 52-64.
- Franklyn-Stokes, A., ve Newstead, S. E. (1995). Undergraduate cheating: who does what and why?. *Studies in higher education*, 20(2), 159-172.
- Ferrari, J. R. (2005). Impostor tendencies and academic dishonesty: Do they cheat their way to success? *Social Behavior and Personality: an international journal*, 33(1), 11-18.
- Gmřęil, O. Üstün, . D., Işık, U. ve Demirel, D.H. (2013). Beden eğitimi ve spor yüksekokulu öğrencilerinin akademik sahtekârlık eğilim düzeylerinin değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi Spor Bilimleri Fakltesi Dergisi*, 11(2), 131-138.
- Grimes, P. W. (2004). Dishonesty in academics and business: A cross-cultural evaluation of student attitudes. *Journal of Business Ethics*, 49(3), 273-290.
- Haines, V. J., Diekhoff, G. M., LaBeff, E. E. ve Clark, R. E. (1986). College cheating: Immaturity, lack of commitment, and the neutralizing attitude. *Research in Higher Education*, 25(4), 342-54.

- Hu, L.T., ve Bentler, P.M.(1999). Cut off criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6(1), 1-55.
- Ikupa, J. C. B. (1997). Causes and cure of examination malpractices. *The Business Administrator*, 1(1), 38-39.
- Imran, A. M., & Nordin, M. S. (2013). Predicting the underlying factors of academic dishonesty among undergraduates in public universities: a path analysis approach. *Journal of Academic Ethics*, 11(2), 103-120.
- Hançer, A. H. (2017). Fen bilgisi öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının akademik sahtekârlık eğilimleri üzerindeki etkisi. *Electronic Turkish Studies*, 12(6).
- Jurdi, R., Hage, H. S., & Chow, H. P. (2011). Academic dishonesty in the Canadian classroom: Behaviours of a sample of university students. *Canadian Journal of Higher Education*, 41(3), 1-35.
- Karım, S., & Ghavam, E. (2011). The relationship between self-control, self-effectiveness, academic performance and tendency towards academic cheating: A case report of a university survey in Iran. *Malaysian Journal of Distance Education*, 13(2), 1-8.
- Kılıçoğlu, O. (2007). *Hizmet içi eğitimde kullanım artan web tabanlı eğitim yöntemi ve bir uygulama*. Yüksek lisans tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kline, R. B. (2005). *Principles and practice of structural equations modeling* (2nd ed). New York: Guilford.
- Kerkvliet J., & Sigmund C. L. (1999). Can we control cheating in the classroom? *The Journal of Economic Education*, 30(4), 331-343.
- Kibler, W. L. (1993). A framework for addressing academic dishonesty from a student development perspective. *NASPA Journal*, 31(1), 8-18.
- Köse, Ö. ve Ankan. A. (2011). Reducing plagiarism by using online software: An experimental study. *Contemporary Online Language Education Journal*, 1, 122-129.
- Memduhoğlu, H. B. ve Tayız, V. (2016). Eğitim fakültesi öğrencilerinin akademik sahtekârlık eğilimlerinin değerlendirilmesi. *15. Uluslararası Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Sempozyumu Tam Metin Bildiriler Kitabı içinde (s.629- 639)*.
- Nora, W. L. Y., & Zhang, K. C. (2010). Motives of cheating among secondary students: The role of self-efficacy and peer influence. *Asia Pacific Education Review*, 11(4), 573-584.
- Leech, N. L., Barrett, K. C., & Morgan, G. A. (2008). *SPSS for intermediate statistics: Use and interpretation*. New York: L. Erlbaum Associates.
- Lanier, M. M. (2006). Academic integrity and distance learning. *Journal of Criminal Justice Education*, 17(2), 244-261.
- Lambert, E. G., Hogan, N. L., & Barton, S. M. (2003). Collegiate academic dishonesty revisited: What have they done, how often have they done it, who does it, and why did they do it? *Electronic Journal of Sociology*, 7(4), 1-27.
- Murdock, T. B., & Anderman, E. M. (2006). Motivational perspectives on student cheating: Toward an integrated model of academic dishonesty. *Educational Psychologist*, 41(3), 129-145.
- 32-Maurer, H., Kappe, F., ve Zaka, B. (2006). Plagiarism-A Survey. *Journal of Universal Computer Science*, 12 (8), 1050-1084.
- Quaye, B. R. (2013). How the course context affects students' decisions about academic dishonesty. In *Lilly International Conference on College Teaching*.
- Ömür, Y. E., Aydın, R. ve Argon, T. (2014). Olumsuz değerlendirilme korkusu ve akademik sahtekârlık. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi*, 5 (9), 131-149.
- Özden, M., ve Özdemir Özden, D. (2015). Öğretmen adaylarına göre akademik usulsüzlük davranışları. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 5 (1), 88-98.
- Roth, N. L., & McCabe, D. L. (1995). Communication strategies for addressing academic dishonesty. *Journal of College Student Development*, 36(6), 531-541.
- Stubbings, R., & Brine, A. (2003). Plagiarism and the role of the library. *Library & Information Update*, 2(12), 42-44.
- Swift, C. O. ve Nonis, S. (1998). When no one is watching: Cheating behavior on projects and assignments. *Marketing Education Review*, 8 (1), 27-36.
- Seven, M. A. ve Engin, A. O. (2008). Eğitim fakültesi öğrencilerinin kopya çekmeye duydukları ihtiyaç ve kopya çekme sebepleri. *Atatürk Üniversitesi S.B.E. Dergisi*, 11 (1),121-136.
- Şencan, H. (2005). *Sosyal ve davranışsal ölçümlerde güvenilirlik ve geçerlilik*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Şahin, Ç. ve Altınay, Y. B. (2009, 1-3 Mayıs). *İlköğretim 1. kademedeki öğrencilerin düşünme becerilerini ve yaratıcılıklarını geliştirmek amacıyla aktif araştırmacı olarak araştırma tekniklerini kullanma becerilerinin değerlendirilmesi*. The First International Congress of Educational Research, Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- Şentürk, L. ve Aktaş, E. (2015). Türkiye'de ve Romanya'da okutulan ana dili Türkçe ders kitaplarının değer iletimi açısından karşılaştırılması. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 13 (29), 215-243.
- Şimşek, Ö.F. (2007). *Yapısal eşitlik modellemesine giriş: Temel ilkeler ve lisrel uygulamaları*. Ankara: Ekinoks Yayınları.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2007). *Using multivariate statistics*. 5. basım. Boston: Pearson Education.
- Tadesse, T., & Getachew, K. (2010). An exploration of undergraduate students' selfreported academic dishonesty at Addis Ababa and Jimma Universities. *Ethiopian Journal of Education and Sciences*, 5(2), 77-99.
- Thomas, D. (2017). Factors that explain academic dishonesty among University Students in Thailand. *Ethics & Behavior*, 27(2), 140-154.
- Türk Dil Kurumu, *Büyük Türkçe Sözlük*, 16 Aralık 2018 tarihinde http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&karama=kelime&guid=TDK.GTS.5c1572ce29df55.97878019 adresinden erişildi.

- Tan, Ő. (2001). Sınavlarda kopya çekmeyi önlemeye yönelik önlemler. *Eğitim ve Bilim*, 26(122).
- Topsakal, C. (2011). Eğitim fakóltesi öğretmen adaylarının aldıkları disiplin cezaları üzerinde bir inceleme. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 1 (7), 287-316.
- Tüba (Türkiye Bilimler Akademisi). (2000). *Bilimsel araştırmalarda etik ve sorunları*. Ankara: TÜBA
- Whitley, B. E., Jr. (1998). Factors associated with cheating among college students: A review. *Research in Higher Education*, 39 (3), 235-274.
- Yangın, S. ve Kahyaöğlu, M., İlköğretim Öğretmen Adaylarının Kopya Çekmeye Yönelik Tutum ve Görüşleri, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (21), 2009, 46-55.
- Yıldırım, S. (2015). *Üniversite öğrencilerinin akademik başarı, akademik erteleme, kopya çekme ve devamsızlık durumlarının yordayıcısı olarak sosyal bağlılık*. Yüksek lisans tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, GaziosmanpaŐa Üniversitesi, Tokat.
- Zimmerman, M. (2012). Digital natives, searching behavior and the library. *New Library World*, 113(3-4), 174-201.

EXTENDED ABSTRACT

Education is the process of providing individuals with desired behaviors (Kılıçoğlu, 2007; Baysen, Baysen & Çakmak, 2017). However, unethical behavior patterns can also be observed in students during this educational process (Plane & Ünal, 2015). Among the unethical behaviors, the most exhibited behavior by students is academic dishonesty. Academic dishonesty is defined as all of the situations that students perform with behaviors such as cheating, plagiarizing, fabricating and breaking information that does not belong to them in an academic research, exam or projects (Kibler, 1993; Ömür, Aydın, & Argon, 2014). This concept is a multi-dimensional and widespread negative student behavior (Ferrari, 2005; Imran & Nordin, 2013; Ikupa, 1997). Academic dishonesty behavior is gradually increasing at all levels of the education level, and this is beginning to become worrisome (Tadesse & Getachew, 2010; Uçak & Ünal, 2015; Whitley, 1998). Because the developing and changing today's information technologies and the intensive use of these technologies by students cause an increase in the frequency of showing academic dishonesty behavior (Aslantaş & Acar, 2008; Hançer, 2017; Lin & Wen, 2007).

The most important concept that is evaluated within the scope of academic dishonesty is cheating behavior. The concept of copy is defined as "imitation of a work of art or written text", "copying work", "secretly using someone or another place to answer questions in an exam" (TDK, 2018). Although it is stated in the researches that university students do not see their copy behaviors as normal, it is noteworthy that this behavior is the most common academic dishonesty among students (Aluede, Omeregie & Osa-Edoh, 2006; Barzegar & Khezri, 2012; Eminoğlu, 2008). On the other hand, cheating behavior is a type of academic dishonesty that prevents the measurement and evaluation activities (exams, homework, projects, etc.) from being valid and reliable (Ay & Çakmak, 2015). Therefore, preventing academic dishonesty behavior in the form of cheating and determining why students resort to academic dishonesty behavior plays an important role in improving the quality of education and training.

Another academic fraud behavior is plagiarism. Plagiarism is the case of using someone else's ideas and opinions without showing the source information (Özenç-Ünal & Uçak, 2015). In other words, plagiarism is defined as the presentation of an idea belonging to someone else as a part of a work, in whole or in part (TÜBA, 2000). It is stated that the plagiarism behavior occurs in a deliberate and unintentional way by the students (Maurer ve arkadaşları; 2006). However, since this behavior may cause erroneous evaluations such as cheating behavior in the measurement and evaluation system, it is important to identify the causes. In the researches, it was concluded that students' plagiarism behavior was caused by the lack of knowledge in reporting and scientific writing (Avaroğulları, 2012; Köse & Arıkan, 2011; Dey ve Sobhan, 2006).

It is important to know the academic dishonesty behaviors that affect the quality of education and assessment and evaluation processes in advance and to determine the causes of students' academic dishonesty behavior in many ways. When the literature is examined in the literature, it is seen that there is only one measurement tool on academic fraud (Eminoğlu, 2008). On the other hand, it is seen that there are some measurement tools for evaluating cheating behavior (Ay & Çakma, 2015). However, when the literature is examined, it is noteworthy that cheating behavior constitutes only one dimension of academic fraud behavior. For all these reasons, this study aimed to adapt the Academic Dishonesty Scale, which consists of 6 dimensions and 23 items, developed by Bahsir and Bala (2017) into Turkish. This study is thought to contribute to the multi-dimensional evaluation of students' academic dishonesty levels.

For this, it was aimed primarily to test the validity of the language, and both the English and Turkish forms of the scale were applied to a group who knew these two languages. After the application, the

correlation coefficient between the scores obtained from both forms was calculated and it was found that there was a highly significant relationship between the Turkish and English forms of the scale ($r = .95$; $p < .001$). At the same time, the dependent groups t test was analyzed to examine the relationship between the scores obtained from the Turkish and English forms of the scale. As a result of the analysis, it was determined that the difference between the scores obtained from the two forms was not significant ($t(19) = .725$; $p = .49$; $p > .05$). These results indicate that the Turkish and English forms of the scale are perceived in the same way by the readers and linguistically validity is provided.

After the language validity was provided, the construct validity of the scale was examined by confirmatory factor analysis. First level factor analysis was performed in the study and it was seen that the obtained model fit indices were at an acceptable level ($\chi^2/df = 3.21$ GFI = .98, IFI = .93, CFI = .93, NFI = .91 AFGI = .97 and RMSEA = .073). Afterwards, a second-order confirmatory factor analysis was performed to examine whether the implicit structure of the scale was confirmed and it was seen that the model fit indexes obtained were within acceptable limits ($\chi^2/df = 3.22$ GFI = .97, IFI = .93, CFI = .93, AFGI = .97 and RMSEA = .074). First and second level confirmatory factor analysis results indicate that the Academic Dishonesty Scale has been validated for the Turkish sample and is a valid measurement tool.

According to the analysis made to see if the scale made a discriminatory measurement, it was revealed that the difference between the item score averages obtained from the 27% lower and 27% upper groups was significant for all items at $p < .001$ level. Cronbach Alpha internal consistency coefficient was calculated for the reliability analysis of the scale. According to the results, the measurements made were found to be reliable. As a result, in the adaptation study, it was revealed that the Academic Dishonesty Scale was verified on the data obtained from the Turkish sample. These results can be interpreted as the measuring tool will give valid and reliable results in future studies.

AKADEMİK SAHTEKÂRLIK ÖLÇEĞİ

Açıklama: Geçen bir yıl içindeki gerçekleştirme düzeyinizi değerlendiriniz. Her bir ifadeyi dikkatlice okuduktan sonra ilgili ifadeye yönelik gerçekleştirme düzeyinizi; **Her Zaman, Sık Sık, Bazen, Nadiren ve Hiç** seçeneklerinden size en uygun olanı seçerek belirtiniz. Tüm ifadeleri dürüst bir şekilde cevaplama konusunda kendinizi rahat hissediniz. İfadelerin hiçbirinde doğru ya da yanlış cevap bulunmamaktadır. Verdiğiniz cevaplarınız **gizli tutulacaktır**. Lütfen maddeleri okuduktan sonra aklınıza gelen ilk seçeneği işaretlemeye çalışınız.

Maddeler	Her Zaman	Sık Sık	Bazen	Nadiren	Hiç
1. Sınav esnasında arkadaşlarımdan cevapları alabilmek için işaretler kullanırım (göz kırma, bakışma, el işaretleri)					
2.Sınav esnasında gizli notlar, hesap makinası ve diğer elektronik cihazlar gibi yasaklı şeyler kullanırım.					
3. Cevap kâğıdımı sınav salonundaki diğer öğrencilerle değiştiririm.					
4. Sınav esnasında soru kâğıdına cevapları yazar ve sınıf arkadaşlarıma cevapları veririm.					
5. Sınavda boyunca başka öğrencilerden kopya çekmeye çalışırım.					
6. Bir hikaye/şiiir/bölüm özetini bir ders kitabından kopyalar ve bunun benim tarafımdan hazırlandığını belirtirim.					
7. Ödev tesliminde diğer kaynaklardan aldığım cümle/satır/kelime ve kalıpların çok azını değiştir ve kopyalarım.					
8.Eğitimle ilgili kişisel ödev/projemde kullandığım online kaynakların yazarını belirtmem/atıfta bulunmam.					
9. İnternette kişisel yorumlar almak için bilimsel bilgileri manipüle eder ve benim tarafımdan yazılmış gibi sunarım.					
10.Sınavda özel bir yardım almak için					

karşılığında bir şeyler veririm (para, rüşvet vb.).					
11.Bireysel bir çalışma ya da ödevi tamamlamak için diğerlerinden yardım alırım.					
12.Sınav öncesi sınav içeriğiyile alakalı bilgiler edinebilmek için haksız yollara başvururum.					
13.Sınavdan önce soruları öğrenmeye çalışırım.					
14.Sınav öncesi muhtemel cevapları masaya, duvara elime ya da bir kâğıda yazarım.					
15.Sınavdan daha iyi not alabilmek için oturduğum sırayı değiştirip daha iyi bir öğrencinin yanına otururum.					
16.Sınavdan önce sınıf arkadaşlarımı kopya çekmeye teşvik ederim.					
17. Arkadaşlarım tarafından hazırlanmış bir ödevde kendi ismimi yazar öyle teslim ederim.					
18. Sınıf arkadaşlarım ihtiyaç duydukları bilgilere ulaşmamaları için kütüphanedeki kitaplara zarar veririm.					
19. Bir ders için hazırladığım aynı ödevi birden çok kez teslim ederim.					
20. Projemin son teslim tarihini kaçırdığım zaman asılsız gerekçeler ileri sürerim.					
21.İnternette satın aldığım bir projeyi/ödevi/çalışmayı kendi çalışmanın ürünü gibi teslim ederim					
22.Sınavdan önce kâğıdımı/ödevimi hazırlaması için birilerine ödeme yaparım.					
23. Proje ya da ödev tesliminde fazladan zaman kazanmak için hocaya asılsız mazeretler sunarım					
1-) Ölçekte ters madde bulunmamaktadır. 2-) Ölçekten elde edilecek puanlar 23-115 arasında değişmektedir. 3-) Sınav Anında Aldatma Alt Boyutu: 1., 2., 3. ve 4. maddeler İntihal Alt Boyutu: 6., 7., 8. ve 9. maddeler Dış Yardım Alt Boyutu: 10., 11., 12. ve 13. maddeler Sınav Öncesi Aldatma Alt Boyutu: 14., 15. ve 16. maddeler Uydurma ve Tahrif Alt Boyutu: 17., 18. ve 19. maddeler Bahane Uydurma/Üretme Alt Boyutu: 20., 21., 22. ve 23. maddeler					

***Not:** Bilimsel etik ve ilkelere bağlı kalmak koşuluyla araştırmacılar ve eğitimciler tarafından kullanılması için izin alınmasına gerek yoktur.

Üniversite Öğretim Elemanlarının Pedagojik Yeterlikleri Sergileme Konusunda Yaşadıkları Sorunlar/Zorluklar ve Eğitim İhtiyaçlarının Değerlendirilmesi¹

Akmatali ALİMBEKOV², Rüştü YEŞİL³, Kürşad YILMAZ⁴, Hasan YILMAZ⁵, Kadiyan BOOBKOVA⁶, Bakıt BORKOYEV⁷ ve Cıldız MAMIROVA⁸

Öz

Bu araştırmanın amacı, üniversitelerde görev yapan öğretim elemanlarının öğretim yeterliklerini gösterebilme konusunda yaşadıkları zorlukları belirleyerek eğitim ihtiyaçlarına ilişkin tespitlerde bulunmaktır. Ayrıca, katılımcıların öğretim yeterliklerini gösterme konusunda yaşadıkları zorluklara ilişkin görüşleri cinsiyet, eğitim durumu, görev, hizmet yılı, uzmanlık alanı ve pedagojik formasyon eğitimi alma durumuna göre karşılaştırılmıştır. Tarama modelindeki araştırmanın örnekleminde 204 öğretim elemanı bulunmaktadır. Araştırmanın verileri Öğretim Yeterlikleri Sorunları Ölçeği (ÖYSÖ) ile toplanmıştır. Ölçek, katılımcıların sınıf içi öğretim süreçlerinde öğretim yeterlikleri ile ilgili zorlukları yaşama düzeylerini belirlemek amacıyla geliştirilmiştir. Verilerin analizinde betimsel istatistiksel, t-testi, ANOVA, Kruskal Wallis H Testi ve Mann Whitney U Testi kullanılmıştır. Araştırma sonunda öğretim elemanlarının genel olarak öğretim yeterliklerini sergileme konusunda “az” düzeyde sorun yaşadıkları belirlenmiştir. Öğretim elemanlarının sorun yaşama düzeyleri cinsiyet, hizmet süresi ve pedagoji eğitimi alma durumlarına göre farklılaşmazken eğitim durumu, unvanı, uzmanlık alanlarına göre faktörler ve genel olarak bazı farklılaşmalar bulunmuştur. Diğer taraftan hizmet süreleri arttıkça sorun yaşama düzeylerinin arttığı da belirlenmiştir. Bu bulgular çerçevesinde önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Öğretim elemanı, Öğretim yeterliği, Hizmet içi eğitim

The Problems/Difficulties and Educational Needs of University Faculty Members Experienced in Displaying Pedagogical Competencies

Abstract

The aim of this research is to identify the educational needs of lecturers working in universities and identify their problems and difficulties in demonstrating teaching competencies. In addition, the opinions of the participants were compared according to their gender, educational status, duty, year of service, discipline, and level of pedagogical training education. There are 204 teaching staff members in the sample of the research in the screening model. The data of the research was collected with the Teaching Competency Problems Scale (TCPC). The Scale was developed in order to determine the level of participants experiencing difficulties related to teaching competencies in classroom teaching processes. Descriptive statistical, t-test, ANOVA, Kruskal Wallis H test, and Mann Whitney U test were used to analyze the data. As a result, the research determines that in general, the faculty members have “little” problems in terms of exhibiting their teaching competencies. While the level of a problem experienced by the faculty members did not differ according to their gender, duration of service and pedagogical education, factors and general differences were found according to their educational status, title, discipline. On the other hand, it was also determined that as the duration of service increases, the level of experiencing problems increases. Recommendations were made within the framework of these findings.

Key Words: Lecturer, Teaching competencies, In-service education

Atıf İçin / Please Cite As:

Alimbekov, A., Yeşil, R., Yılmaz, K., Yılmaz, H., Boobekova, K., Borkoyev, B. ve Mamirova, C. (2021). Üniversite öğretim elemanlarının pedagojik yeterlikleri sergileme konusunda yaşadıkları sorunlar/zorluklar ve eğitim ihtiyaçlarının değerlendirilmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 82-97.

Geliş Tarihi / Received Date: 12.06.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 01.08.2020

¹ Bu çalışma, KTMÜ Proje Koordinasyon Başkanlığı Tarafından Desteklenen “Öğretim Elemanları Pedagojik Eğitim İhtiyacı Analizi (KTMÜ Örneği) adlı projenin sonuç raporuna dayanarak hazırlanmıştır.

² Prof. Dr. - Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, akmatiali.alimbekov@manas.edu.kg - ORCID: 0000-0002-8376-529X

³ Prof. Dr. - Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi, ryesil@sakarya.edu.tr - ORCID: 0000-0002-8839-0431

⁴ Prof. Dr. - Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Fakültesi, kursadyilmaz@gmail.com - ORCID: 0000-0002-3705-5094

⁵ Prof. Dr. - N. Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, hasanyilmaz2001@hotmail.com - ORCID: 0000-0002-9069-1524

⁶ Dr. - Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, kadiyan.boobekova@manas.edu.kg - ORCID: 0000-0002-9322-3566

⁷ Doç. Dr. - Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Mühendislik Fakültesi, bakyt.borkoev@manas.edu.kg - ORCID: 0000-0001-9456-2108

⁸ Dr. Öğrencisi - Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, cildiz.mamirova@manas.edu.kg - ORCID: 0000-0003-1859-2027

Giriş

Tarih boyunca eğitim insanlığın en önemli gündem maddelerinden biri olagelmıştir. Eğitim sũreçlerinin en önemli bileşenlerinden birini hiç řũphesiz ȳretmenler oluşturmaktadır. ȳretme işi insanlık kadar eski olmakla birlikte onun bir meslek olarak tanımlanmasının ve profesyonel bir meslek haline gelmesinin yaklaşık iki yũz yıllık bir geçmişi bulunmaktadır (Akyũz, 2018; Yılman, 2007). Diğer taraftan ȳretmenlik mesleğinin, binlerce yılı kapsayan zengin bir gelenek mirasının olduğu da belirtilmelidir. Bu gelenek mirasının yanı sıra ȳretmenlik mesleğinin ȳzgũn bir meslek haline gelmesi üzerinde bilimsel çalışmaların da önemli katkılarının olduğu belirtilmelidir. ȳretmenlik mesleğinin geleneklerle sınırlı kalmayıp modern dȳnemin ihtiyaçları doğrultusunda yeniden tanımlanmasında, yeterlik alanlarının çeşitlenmesinde ve detaylandırılmasında, yeni vizyon ve misyon tanımlamalarının yapılmasında ve bu doğrultuda çalışmaların organize olmasında bilimsel araştırmaların önemli bir işlev ũstlendiđi sȳylenebilir. Ancak gelişim ve değişimin çok hızlı olduğu çağımızda bilimsel araştırmaların da sũreklilik içerisinde yapılmasını zorunlu hale getirmektedir.

Tũrkiye’de, 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu’nun 43. Maddesinde belirtildiği ũzere ‘‘ȳretmenlik mesleği, bugũn itibarıyla genel kũltũr, alan bilgisi ve pedagojik yeterlikler’’ olmak ũzere ũçlũ bir sacayağına oturtulmaktadır. Bunlardan genel kũltũr ortalama bir kişinin kendisi, toplumu, ũlkesi ve dũnya hakkında bilmesi gereken genel ve temel bilgileri ifade ederken alan bilgisi, gelişen bilgi ve bilim alanları çerçevesinde ‘‘uzmanlaşma’’ kavramına paralel olarak ortaya çıkmış, belirli bir bilim/disiplin alanındaki bilgileri ifade etmektedir. Pedagojik yeterlikler ise bilginin sahip olunmasından ȳte, başka bir kişiye bu bilgilerin aktarımı ile ilgili bilgi, duygu ve becerileri kapsamaktadır.

Bu ũçlũ sacayağının her biri önemli olmakla birlikte ȳzellikle son iki yũzyılda bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, ȳretmenin geleneksel rolũnde de önemli değişmeleri beraberinde getirmiştir (Acar, Kılıç, Ay, Vardar ve Kara, 2010, s. 1029; Durmuşçelebi, olak ve Melikȳylũ, 2016, s. 366-367; Dursun ve Saracaloğlu, 2017, s. 98-99; şen ve Erişen, 2002, s. 100; Yılman, 2007). ȳnceki yũzyıllarda ȳretmen, en temel ve çoğu zaman tek bilgi kaynağı olarak değerlendirilirken gũnũmũzde ȳretmenin dışında da çok farklı bilgi kaynakları ortaya çıkmıştır. Bu durum, ȳretmene bilgi aktarıcılığı rolũnũn yanı sıra ve daha ȳncelikli olarak ȳrencilerine bilgiyi ulaşma yollarını ve doğru-yanlış bilgi ayırımını yapabilmek yeterliklerini kazandırma rollerini de eklemiştir (Arslantaş, 2011, s. 489; Demirel, 2015; Dursun ve Saracaloğlu, 2017, s. 98-99; Sȳnmez, 2018; Tezcan, 2019). Diğer taraftan gerek kitabi ve ũretilmiř bilgilerin gerekse bu bilgilere ulaşma, eleştirme ve yeni bilgiler ũretebilmek yeterliklerinin kazandırılmasında ȳretmenin aktarım rolũnũn değerlemediği sȳylenebilir (Tezcan, 2019; Yılman, 2007; Kaya, Sungurtekin ve Deniz, 2017, s. 176-177). Başka bir ifade ile aktarılan bilgi, duygu ve becerilerin içeriği değerle de ȳretmenlerin aktarım rolleri değerlememiştir. Bu durum, tarih boyunca bilgi, duygu ve becerilerin nasıl ȳretileređi sorununu konu edinen pedagojik yeterliklerin bir ȳretmen açısından ȳnemini ve gerekliliğinin gũncelliđini koruduğunun bir işareti olarak değerlendirilebilir.

Alanyazın incelendiğinde pedagojik yeterliklerin en genel anlamda ȳretimi planlama, uygulama ve değerlendirme boyutları altında toplanabileceği gȳrũlmektedir (Arslantaş, 2011; Demirel, 2015; Sȳnmez, 2018). Bu ũ temel boyutun ise psikoloji, sosyoloji, felsefe, teknoloji, ekonomi gibi birçok disiplinin ũzerine inşa edilmesi gerektiği eğitimi, yazar ve bilim insanları tarafından sıklıkla ifade edilmektedir (Demirel, 2015; Sȳnmez, 2018; Tezcan, 2019). Planlama ve program oluşturma kapsamında eğitim ihtiyaçlarının, ȳretimin hedeflerinin, ȳrencilere kazandırılmak istenilen hedef davranışların, eğitim uygulamalarının, ortamın, ȳlme-değerlendirme araç ve yȳntemlerinin belirlenmesi ve tasarlanması gibi alt bileşenler yer almaktadır (Kuru, 2017, s. 404-405; Sȳnmez, 2018; Yeşil ve Yeşil, 2014; Yelken vd., 2016). Uygulama faaliyetleri ise yapılan planın zaman, mekân ve imkânlar çerçevesinde yaşama geçirilmesini kapsamaktadır. ũũncũ boyut olan ȳlme ve değerlendirme, ȳretimin planlanmasından sonuçlandırılmasına kadar her aşamada programa/plana, uygulamalara ve sonuçlandırma işlemlerine ilişkin tespitlerde bulunmayı ve karar verme sũrelerini içermektedir.

Nitelikli ȳretim; planlama, uygulama ve değerlendirme boyutlarının nitelikli olmasını gerektirmektedir (Dursun ve Saracaloğlu, 2017, s. 98; Sȳnmez, 2018). Hiç řũphesiz nitelikli ȳretimin geerleşmesinde en belirleyici olan etkenlerden biri ȳretmen niteliğidir (Akar ve Aydın, 2017, s. 1345; Demirel, 2015; Durmuşçelebi, 2017, s. 161; Dursun ve Saracaloğlu, 2017, s. 98; Sȳnmez, 2018; Yelken vd., 2016). Zira ȳretimi planlayan, uygulayan ve değerlendiren; elde ettiği sonuçlara gȳre geliştirebilmek potansiyelini elinde bulunduranlar ȳretmenlerdir. Buna gȳre, ȳretimin niteliğine ilişkin değerlendirme

yapılmasında ölçüt olarak kullanılacak en önemli değişkenlerden birinin öğretmenlerin niteliklerinin olduğu söylenebilir. Başka bir ifade ile öğretimin niteliğini iyileştirmenin temel yollarından biri, öğretmenlerin niteliklerini iyileştirmektir.

Öğretme yeterliğinin, doğuştan gelen yetenek yönüyle ilgili olduğu zaman zaman ifade edilse de gerek bu yeteneğin keşfedilmesi gerekse geliştirilmesi konusunun bir eğitim sorunu olduğu konusunda bilim insanı, düşünür ve eğitimciler arasında genel bir kanaat birlikteliği bulunmaktadır (Acar vd., 2010, s. 1039; Akar ve Aydın, 2017, s. 1346; Dursun ve Saracaloğlu, 2017, s. 98; Şen ve Erişen, 2002, s. 100). Ülkelerin eğitim yatırımlarının önemli bir kısmını öğretmen yetiştirme alanına ayırması da bu genel kanaatin bir yansıması olarak görülebilir. Diğer bir ifade ile gelecekte nitelikli bir eğitime ulaşabilmenin temel kilometre taşlarından biri, öğretmenlere öğretim yeterliklerinin en iyi şekilde kazandırılmasıdır denilebilir.

Eğitim yoluyla nitelikli öğretmen yetiştirmede günümüzde temelde iki yol takip edilmektedir. Birincisi hizmet öncesinde öğretmen adaylarının seçilmesi, eğitilmesi ve atanması basamaklarını kapsayan hizmet öncesi süreçler; ikincisi ise mevcut öğretmenlerin eğitim ihtiyaçlarının tespit edilerek hizmet içindeyken eğitimi ve geliştirilmesi çalışmalarıdır. Her ikisinin de ortak noktası, bireylerin öğretim mesleği açısından eğitim ihtiyaçlarının tespit edilerek giderici eğitim programlarının uygulanmasıdır.

Bu kapsamda alanyazın incelendiğinde, öğretmenlerin nitelikli öğretim yapabilmek için ihtiyaç duydukları yeterlikler dikkate alınarak eksiklerinin belirlenip giderilmesini ya da buna katkı sunmayı amaçlayan çok sayıda çalışmanın olduğu dikkati çekmektedir (Acar vd., 2010; Akar ve Aydın, 2017; Durmuşçeçebi, 2017; Durmuşçeçebi, Çolak ve Meliköylü, 2016; Dursun ve Saracaloğlu, 2017). Bunların önemli bir kısmı yalnızca eğitim ihtiyaçlarının belirlenmesi ve giderme çalışmalarının ilgili kurumlara bırakılması şeklinde organize edildiği anlaşılmaktadır (Akar ve Aydın, 2017; Aslantaş, 2011; Kaya, Sungurtekin ve Deniz, 2017; Kuru, 2017; Özbek ve Yeşil, 2009; Şen ve Erişen, 2002). Bununla birlikte bütün çalışmalarda öğretmen ya da öğretim elemanlarının bu konulardaki eğitim eksiklerinin hizmet öncesi ya da hizmet içi eğitim yoluyla giderilmesi gerektiğinin önerildiği dikkati çekmektedir. Diğer taraftan alanyazında var olan çalışmaların büyük kısmının okul öncesi, ilköğretim ve ortaöğretim kademelerinde görev yapan öğretmenlere dönük iken yükseköğretimde görev yapan öğretim elemanlarının öğretim yeterliklerini konu edinen çalışmaların daha az ve dolaylı olduğu dikkati çekmektedir (Durmuşçeçebi, Çolak ve Meliköylü, 2016; Kaya, Sungurtekin ve Deniz, 2017). Bu durum, yükseköğretim kurumlarında görev yapan öğretim elemanlarının daha çok bilim insanı olma yönüyle değerlendirildiği ve öğretim elemanlığı kısmının daha geride algılanmasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Üniversitelerde görev yapan öğretim elemanlarının öğretim yeterlikleri ile ilgili olarak Durmuşçeçebi (2017, s. 174) tarafından yapılan çalışmada öğretim elemanlarının etkili öğretim yeterliklerini bazen gösterdikleri belirlenmiş; öğretim elemanları yetiştirme programlarının bu çerçevede yeniden gözden geçirilerek geliştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Durmuşçeçebi, Çolak ve Meliköylü (2016, s. 380) tarafından diğer bir çalışmada da öğretim elemanlarının öğretmenlik davranışlarını gösterme sıklıkları belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırma sonunda bu davranışların sıklıkla gösterildiği; buna karşılık derslere ve alanlara göre farklılaştığı gözlenmiştir. Kuru (2017, s. 410-411) "*Öğretmen Yetiştiren Öğretim Elemanlarının Öğretmenlik Yeterlilikleri*" adlı çalışmasında öğrenci değerlendirmelerinin, öğretim elemanı özdeğerlendirmelerine göre daha yetersizlik yönünde olduğunu belirlemiştir. Başka bir ifade ile öğretim elemanları kendilerini yeterli görürken öğrenciler öğretim elemanları hakkında daha olumsuz görüşlere sahiptirler.

Akar ve Aydın (2017, s. 1349-1350) öğretim elemanlarının yeterliklerini sergileme düzeyleri ile öğrencilerin motivasyonları arasındaki ilişkiyi incelemişler; öğretim elemanlarının mesleki yeterlikler alanında üst düzeyde, öğretim yöntem ve ilkeleri yeterlik alanında ise orta düzeyde yeterli olduklarını belirlemişlerdir. Acar vd. (2010, s. 1039) tarafından yapılan araştırma sonunda ise öğretim elemanlarının planlama, öğretim yöntem ve teknikleri, öğretim teknolojileri kullanımı, öğretim materyali hazırlama, zaman yönetimi, sınıf yönetimi, motivasyon ve ölçme değerlendirme konularında eğitime ihtiyaç duydukları gözlenmiştir. Kaya, Sungurtekin ve Deniz (2017, s. 187-191) üniversitelerdeki öğretim elemanı kaynaklı iletişim sorunlarını inceledikleri çalışmalarında eleştiriye kapalı olma, sınıf içi ve sınıf dışı tutarsız davranışlar, etkili dinleme becerisindeki yetersizlik, araştırma görevlilerinin davranışları, egosantrik davranışlar ve dersi sunum becerilerindeki yetersizlik sorunlarının olduğu tespit edilmiştir.

Arslantaş (2011, s. 502-504) öğretim elemanlarının öğretim strateji, yöntem ve teknikleri ile iletişim ve ölçme değerlendirme yeterliklerini öğrenci gözüyle değerlendirmeye çalıştığı araştırmasında öğretim elemanlarının yarısından fazlasının bu yeterlikler konusunda sorunlarının bulunduğunu belirlemiştir. Şen ve

Erişen (2002, s. 114-115) öğretmen yetiştiren kurumlarındaki öğretim elemanlarının etkili öğretmen özelliklerini belirlemeye çalışmışlar ve birçok özellik açısından sorunlarının bulunduğu; öğretim elemanlarının kendilerini daha yeterli görürken öğrencilerin değerlendirmelerinin daha olumsuz olduğu belirlenmiştir.

Kısaca özetlemek gerekirse yapılan araştırmalarda öğretim elemanlarının öğretim yeterlikleri konusunda kısmi yetersizliklerinin bulunduğu; bunların öğrenciler tarafından daha belirgin şekilde ifade edilmesine karşılık öğretim elemanlarının bu konudaki özdeğerlendirmelerinin öğrencilere göre daha olumlu düzeyde olduğu söylenebilir.

Bilindiği üzere yükseköğretim kurumlarında öğretmenlerin yerini öğretim elemanları almaktadır (2547 Sayılı Kanun). Yükseköğretim kurumlarında her ne kadar akademisyen, öğretim elemanı, öğretim üyesi, öğretim görevlisi gibi birçok pozisyon/görev unvanı kullanılsa da en genel olanların “akademisyen” ve “öğretim elemanı” kavramları olduğu söylenebilir. Akademisyenlik daha çok üniversitelerde yapılan bilimsel araştırmalarla ilgili boyutu ifade ederken öğretim elemanlığı yükseköğretim kurumlarının öğrenci yetiştirme süreçlerindeki öğretim işleri ile ilgili boyutu önelemektedir (Acar vd., 2010, s. 1029; Akar ve Aydın, 2017, s. 1346).

Akademik kadro olarak nitelenen araştırma görevlisi, öğretim üyesi ve hatta öğretim görevlisi ve okutmanların, üniversitelere alım/seçim süreçlerinde öğretim yeterlikleri, bir ölçüt olarak kullanılmamaktadır. Diğer taraftan öğretim elemanlığı hizmeti sürecinde de öğretim yeterliklerinin kazanılması ve geliştirilmesi ile ilgili bir eğitimin alınmadığı/alınmak zorunda olmadığı belirtilmelidir. Başka bir ifade ile mevzuattaki düzenlemelerden yola çıkarak; akademik personele araştırmacılık (bilim insanlığı) ve öğreticilik (öğretim elemanlığı) görevleri yüklenmesine rağmen akademik kadroların en azından oluşturulması (atama) ve geliştirilmesi (yükseltme) evrelerinde araştırmacılık özelliklerine ilişkin gerekli düzenlemeler bulunmakta iken öğreticilik özelliğinin gölgede kaldığı ya da gerekli düzenlemelere konu edilmediği söylenebilir. Akar ve Aydın (2017, s. 1346) uzun yıllardır üniversite öğretim elemanlarının öğretim görevinin araştırma yapmaya göre ikincil bir fonksiyon olarak görüldüğünü ifade etmektedir.

Genel olarak öğretmenler için söz konusu olduğu gibi öğretim elemanlarının rolünde de değişimler yaşanmaktadır. Acar vd. (2010, s. 1029) geleneksel anlamda araştırmacı rolü olan akademisyenlerden artık hem ders tasarımcısı, hem pazarlamacı, hem teknoloji uzmanı, hem de yönetici olmaları beklendiğini ifade etmektedirler. Bu nedenle artık öğretmen yalnızca bilgi aktarmakla yetinmeyip kendi dışındaki bilgi kaynaklarına ulaşma, ulaşılan bilgileri analiz ve sentezler yapıp değerlendirerek doğru bilgileri edinebilme yeterliklerini de öğrencilere kazandırmak durumundadır. Diğer taraftan, yukarıda ifade edildiği üzere öğreticilik (öğretmenlik) işlevi açısından öğretim elemanlığı mesleğinin de üç temel ayağa oturtulması gerektiği belirtilmelidir. Bunlar alan bilgi ve becerileri, genel kültür bilgi ve becerileri (entelektüel birikim) ve öğretim bilgi ve becerileri olarak adlandırılabilir (Durmuşçelebi, Çolak ve Meliköylü, 2016, s. 367).

Öğretim elemanı seçimi, yetiştirilmesi ve yükseltilmesi evreleri açısından mevzuattaki düzenlemeler incelendiğinde de alan bilgisinin birinci derecede önemsendiği, genel kültürün sadece yapılan Akademik Lisansüstü Eğitim Sınavı (ALES) çerçevesinde kontrol edilmekle yetinildiği; buna karşılık öğretim bilgi, duygu ve becerilerinin kontrolünü gerektiren bir düzenlemeyi kapsamadığı belirtilmelidir (2547 Sayılı Kanun; Akar ve Aydın, 2017, s. 1346). Bu durum, tarih boyunca tartışması yapılan “öğretebilmek için bilmek yeterli midir?” veya “öğretebilmek için öğretmeyi bilmek ayrıca bir gereklilik midir?” sorularına “bilen öğretir” çerçevesinde bir yaklaşıma uygun olarak mevzuat yapılanması ve uygulanmasına gidildiği şeklinde yorumlanabilir.

Buna karşılık özellikle son yüzyıl içerisinde yapılan araştırmalar ve bilimsel gelişmeler, “bilme”nin kendi başına öğretim için, özellikle de etkili ve verimli bir öğretim için yeterli olmadığını ortaya koymaktadır (Açıkgöz, 2016; Senemoğlu, 2018; Sönmez, 2018; Yeşil ve Yeşil, 2014). Başka bir ifade ile öğreticinin, öğreteceği alanı bilmesinin yanı sıra nasıl öğreteceği ile ilgili de bir takım bilgi, duygu ve becerilere sahip olması gerekmektedir. Ancak mevcut mevzuatın, bu gerekliliği dikkate almaksızın oluşturulduğu söylenebilir.

Mevzuat ile birlikte bilimsel bulgular dikkate alındığında öğretim elemanlığı açısından alan bilgisi yeterliği, sadece bir boyutu oluşturmaktadır (Demirel, 2015; Sönmez, 2018; Yeşil ve Yeşil, 2014). Buna göre öğretim elemanlığı mesleği açısından pedagojik formasyon yeterliklerinin de en az alan yeterlikleri kadar önemsenmesinin gerektiği söylenebilir (Acar vd., 2010, 1039; Açıkgöz, 2016; Akar ve Aydın, 2017, s. 1346; Akpınar, 2017, Yelken vd., 2016). Bu gerekliliğin bir uygulaması olarak Yükseköğretim Yürütme

Kurulu 05.10.1999'da aldığı 2680 sayılı karar ile 1999-2000 eğitim-öğretim yılında öğretim üyesi adayı olarak araştırma görevlilerinin öğretim bilgi ve becerilerinin geliştirilmesi amacıyla "Gelişim ve Öğrenme" ile "Öğretimde Planlama ve Değerlendirme" derslerinin üniversitelerin eğitim bilimleri bölümlerindeki öğretim üyelerince açılmasını sağlayacak düzenlemelerin ilgili enstitü kurulları tarafından yapılmasını üniversitelere 16.11.1999 tarihinde bildirmiştir. YÖK ayrıca doktora eğitiminin ülkemizde genelde akademik kariyer için yapıldığını gerekçe göstererek, söz konusu iki dersin sadece araştırma görevlileri tarafından değil doktora yapan tüm öğrenciler tarafından alınması gerektiğini 07.04.2000 tarih ve 6961 sayılı yazı ile duyurmuştur. Bu dersler 1999-2000 eğitim öğretim yılından 2006-2007 eğitim öğretim yılına kadar zorunlu ders statüsünde verilmiştir. Ancak 2006 yılında alınan bir karar ile bu derslerin verilmesi üniversitelerin senato kararına bırakılmıştır. Bu tarihten sonra üniversitelerin bir kısmı senato kararı ile ya bu derslerin alınmasındaki zorunluluğu kaldırmış ya da tercihe bırakmıştır. Bu uygulama ise bazı doktora öğrencilerinin bu dersleri almayı tercih etmemelerine hatta almamak için yasal yollar aramalarına (Kamu Denetçiliği Kurumu, 2016) sebep olmuştur.

Öğretim elemanlarının öğretim yeterliklerinin kazandırılması sorununu aşabilmenin ya da olumsuz etkilerini azaltabilmenin diğer bir yolu da üniversitelerin kendi öğretim elemanlarının öğretim yeterliklerini geliştirme konusunda bir takım hizmet içi eğitim uygulamalarını da kapsayacak birtakım iç düzenlemelere gitmesidir denilebilir. Bu anlamda üniversite öğretim elemanlarının öğretim yeterliklerinin ve bu konuda yaşadıkları sorunların belirlenmesi, eğitim süreçlerinin başarıya ulaşması açısından önemlidir. Bu belirlemenin yapılması ile birtakım tedbirlerin alınması, eğitim programlarının düzenlenmesi, iyileştirmelerin yapılması mümkün olabilmektedir. Bu bağlamda ilk yapılması gereken işlemin, üniversite öğretim elemanlarının öğretim yeterliklerini sergileme konusunda yaşadıkları sorunlara ilişkin görüşlerinin belirlenmesi olduğu söylenebilir. Araştırmanın temel problemini bu konu oluşturmaktadır. Bu problem çerçevesinde araştırmada başlıca şu sorulara cevap aranmıştır:

1. Öğretim elemanları, öğretim ilke ve yöntemlerinden yararlanma ile öğrencilere psikolojik destek sağlama ve rehberlik etme yeterliklerinin hangilerinde ve ne düzeyde sorun yaşamaktadırlar? Bu yeterlik alanları ile ilgili eğitim ihtiyaç düzeyleri nedir?
2. Öğretimin bu iki temel boyutundaki yeterliklerin sergilenmesi konusundaki sorunların yaşanma düzeyleri arasında anlamlı bir farklılaşma bulunmakta mıdır? Öğretim elemanları bu yeterlik alanları ile ilgili hangisinde daha fazla eğitim ihtiyacı içerisindeyler?
3. Öğretim elemanlarının cinsiyetine, eğitim durumuna, akademik unvanına, hizmet süresine, uzmanlık alanlarına ve pedagojik formasyon eğitimi almış olma durumlarına göre sorunları yaşama düzeyleri arasında bir farklılaşma bulunmakta mıdır? Bu değişkenlere göre eğitim ihtiyaçları farklılaşmakta mıdır?

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, üniversitelerde görev yapan öğretim elemanlarının öğretim süreçlerinde öğretim yeterliklerini gösterebilme konusunda yaşadıkları sorunları belirleyerek eğitim ihtiyaçlarına ilişkin tespitlerde bulunmaktır. Böylelikle öğretim elemanlarının öğretim yeterliklerini iyileştirme yönünde hazırlanacak bir eğitim programı için bilimsel verilere ulaşılması amaçlanmıştır.

Yöntem

Bu çalışmada, üniversitede görev yapan öğretim elemanlarının, öğretim yeterliklerini gösterebilme konusunda yaşadıkları sorunlar betimlenmeye çalışılmıştır. Bu nedenle araştırma; tarama modelinde yürütülen, betimsel ve nicel bir çalışma özelliği taşımaktadır (Balci, 2015, s. 15; Karasar, 2012, s. 76-79). Öğretim elemanlarının zorlandıkları öğretim yeterlikleri, eğitim süreçlerinde yaşadıkları zorluklar konusundaki özdeğerlendirmelerine dayanarak belirlenmeye çalışılmıştır.

Evren - Örneklem

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi'nde (KTMÜ) görev yapan öğretim elemanları araştırmanın çalışma evrenini oluşturmaktadır. KTMÜ'de 2019-2020 öğretim yılında tam zamanlı olarak toplam 383 öğretim elemanı görev yapmaktadır. Araştırmada örneklem alma yoluna gidilmemiş, veri toplama aracı, öğretim elemanlarının tamamına ulaştırılmıştır. Bununla birlikte analizler, geri dönen ve tam olarak doldurulmuş olan veri toplama araçları esas alınarak yapılmıştır. Bu çerçevede geri dönüş sağlanan 204 öğretim elemanından elde edilen verilerin bazı değişkenlere göre dağılımı Tablo 1'de özetlenmiştir:

Tablo 1. Çalışma Grubunun Demografik Özelliklerine Göre Dağılımları (n=204)

Değişken	Alt Gruplar	n	%	Değişken	Alt Gruplar	n	%
Cinsiyet	Kadın	83	40,7	Görev	Öğretim Üyesi	83	40,7
	Erkek	121	59,3		Öğretim Görevlisi/Okutman	95	46,6
	Lisans Mezunu	11	5,4		Araştırma Görevlisi	8	3,9
Eğitim Durumu	Yüksek Lisans Mezunu	59	28,9	Uzmanlık Alanları	Boş	18	8,8
	Doktora Mezunu	105	51,5		Sosyal Bilimler	96	47,1
	Boş	29	14,2		Fen Bilimleri	27	13,2
Hizmet Yılı	0-10 yıl	30	14,7	Uzmanlık Alanları	Dil Bilimleri	34	16,7
	11-20 yıl	55	27,0		Güzel Sanatlar	18	8,8
	21-30 yıl	52	25,5		Spor Bilimleri	13	6,4
	31 ve fazla yıl	44	21,6		Boş	16	7,8
	Boş	23	11,3				

Veri Toplama Araçları ve Verilerin Toplanması

Araştırmada “Kişisel Bilgi Formu” ve “Öğretim Yeterlikleri Sorunları Ölçeği (ÖYSÖ)” olmak üzere iki veri toplama aracından yararlanılmıştır.

Kişisel Bilgi Formu: Araştırmanın bağımsız değişkenleri ile ilgili verileri toplamak üzere kullanılmıştır. Katılımcıların cinsiyeti, eğitim durumu (eğitim düzeyi), hizmet yılı, pedagoji eğitimi alma durumları, görev unvanları, uzmanlık alanlarının sorulduğu 6 soruyu kapsamaktadır.

Öğretim Yeterlikleri Sorunları Ölçeği: Araştırmacılar tarafından geliştirilen ölçek, öğretim elemanlarının sınıf içi öğretim süreçlerinde öğretim yeterlikleri ile ilgili sorunları/zorlukları yaşama düzeylerini belirlemeye dönük olarak hazırlanmış beşli Likert tipi bir ölçektir. ÖYSÖ, 2 faktör altında toplanan 26 maddeden oluşmaktadır.

ÖYSÖ'nün geliştirilmesi sürecinde ilk olarak alanyazından yararlanarak ve proje yürütümünde rol alan eğitim bilimleri bölümünde görevli 6 öğretim elemanının işbirliği ile 37 maddelik bir yeterlik listesi oluşturulmuştur. Her bir yeterlik ifadesinin karşısına, “1-Hiçbir zaman, 2-Nadiren, 3-Bazen, 4-Çoğu zaman ve 5-Her zaman” seçenekleri yerleştirilerek beşli Likert tipi bir taslak ölçek oluşturulmuştur. Ölçekten alınan puanın yükselmesi, cevaplayan kişinin sınıf içi öğretim süreçlerinde daha fazla sorun yaşadığını göstermektedir.

Taslak ölçek, katılımcıların dil farklılıkları nedeniyle Türkiye Türkçesi ve Kırgız Türkçesi dillerine çevrilmiş; yapılan çevirimler, ilgili dil bilim uzmanları tarafından incelenerek üzerinde önerilen düzeltmeler yapılmıştır. Taslak ölçek formları öğretim elemanlarına KTMÜ Rektörlüğü aracılığıyla elektronik ortamda ulaştırılmış; çıktı olarak doldurmaları ve analizleri yapılmak üzere fakülte sekreterlikleri tarafından KTMÜ Eğitim Bilimleri Bölümüne ulaştırmaları temin edilmiştir. Bu işlemler 2019 yılı kasım ve aralık aylarında tamamlanmıştır.

Toplanan verilere geçerlik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Geçerlik analizleri çerçevesinde faktör analizi ve madde toplam korelasyon testi analizleri, güvenilirlik analizi kapsamında ise Cronbach Alpha güvenilirlik katsayıları hesaplanarak analiz edilmiştir. Verilerin faktör analizi için uygun olup olmadığını belirlemek için Kaiser Meyer Olkin (KMO) değeri ve Bartlett Küresellik Testi sonuçları incelenmiştir. Analizde KMO değeri .973 ve Bartlett Küresellik Testi [$\chi^2=5812,540$; $sd=325$; $p<.01$] anlamlı olarak bulunmuştur. Bu değerler, verilerin faktörleşmeye uygun olduğunu göstermektedir (Büyüköztürk, 2014, s. 126).

Veri toplama aracının yapı geçerliğini sınamak için öncelikle Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) yapılmıştır. AFA yapılırken temel bileşenler analizi uygulanmıştır. Maddelerin ölçekte kalmasında faktör yük değerlerinin .40'tan büyük olması (Şencan, 2005, s. 390) ve birden fazla faktörde yüksek yük değeri veren maddelerin faktör yükleri arasındaki farkın en az .10 olması ölçütü temel alınmıştır (Büyüköztürk, 2014, s. 125). Yapılan analizler sonucunda ÖYSÖ'nün toplamda 26 maddeyi içeren iki faktörlü bir yapıda olduğu belirlenmiştir. Faktörlerdeki maddelerin içeriği dikkate alınarak faktör isimleri “Öğretim İlke ve Yöntemlerinden Yararlanma Sorunları (ÖİYS)” ve “Psikolojik Destek, Rehberlik ve İletişim Sorunları (PDRİS)” olarak belirlenmiştir. ÖİYS faktörü 14 maddeyi içerirken PDRİS faktörü ise 12 maddeyi içermektedir. ÖYSÖ'nün geçerlik ve güvenilirlik özelliklerini yansıtan değerler Tablo 2'de özetlenmiştir.

Tablo 2. Öğretim Yeterlikleri Sorunları Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik Değerleri

Faktör Adı	Madde Sayısı	Faktör Yüğü Aralıkları	Özdeğer	Açıklanan Varyans Miktarı (%)	Cronbach Alfa
ÖİYS	14 madde	,65 - ,81	18,512	71,199	0,97
PDRİS	12 madde	,61 - ,82	1,154	4,437	0,97
ÖYSÖ	26 madde	,61 - ,82	---	75,636	0,98

Verilerin Analizi

Veriler üzerinde, araştırmanın amaçları doğrultusunda aritmetik ortalama, standart sapma, ilişkisiz örneklem t-testi, ANOVA, Kruskal Wallis H Testi ve Mann Whitney U Testi kullanılmıştır. Fark testlerinde $p < ,05$ düzeyi anlamlılık için yeterli kabul edilmiştir. Aritmetik ortalama değerleri; “1,00-1,80 arası hiç/çok az”, “1,81-2,60 arası az”, “2,61-3,40 arası biraz”, “3,41-4,20 arası fazla” ve “4,21-5,00 arası çok fazla” eğitim ihtiyaçlarının olduğu şeklinde tanımlanmış ve yorumlanmıştır.

Bulgular

Araştırmanın amaçlarına uygun olarak ilk önce öğretim elemanlarının öğretim yeterliklerini gösterebilme konusunda yaşadıkları sorunlara ilişkin görüşleri belirlenmiş, daha sonra da bu görüşler cinsiyet, eğitim durumu, görev, hizmet yılı, uzmanlık alanı ve pedagojik formasyon eğitimi alma durumuna göre karşılaştırılmıştır.

Öğretim elemanlarının öğretim yeterlikleri sorunları konusundaki görüşlerinin faktörlere ve öğretim yeterlikleri sorunları genel puana göre değerlendirilmesi amacıyla yapılan analizlere Tablo 3’te yer verilmiştir.

Tablo 3. Öğretim Elemanlarının Öğretim Yeterlikleri Sorunları Konusundaki Görüşleri

Faktörler	AO	S
Öğretim İlke ve Yöntemlerinden Yararlanma Sorunları (ÖİYS)	2,19	1,05
Psikolojik Destek, Rehberlik ve İletişim Sorunları (PDRİS)	2,09	1,07
Öğretim Yeterlikleri Sorunları Genel Puan	2,13	1,02

Tablo 3’te de görüldüğü gibi öğretim elemanları ÖİYS (AO=2,19, S=1,05-Az) ve PDRİS faktöründeki (AO=2,09, S=1,07-Az) yeterliklerde “Az” sorun yaşadıklarını düşünmektedir. Ölçeğin genelinde de benzer bir durum vardır.

Katılımcıların öğretim ilke ve yöntemlerinden yararlanma sorunları ile ilgili görüşleri ile ilgili ayrıntılı bilgiye Tablo 4’te yer verilmiştir.

Tablo 4. Öğretim Elemanlarının Öğretim İlke ve Yöntemlerinden Yararlanma Sorunları İle İlgili Görüşleri

Öğretim İlke ve Yöntemlerinden Yararlanma Sorunları	AO	S
1 Ödev ve sorumluluklarını zamanında yerine getirmelerini sağlayabilmede	2,48	1,19
2 Öğretilen bilgilerin uzun süreli olarak kalıcı olmasını sağlayabilmede	2,45	1,13
3 Ders dışında da dersle ilgili araştırma yapmaya ve düşünmeye sevk edebilmede	2,39	1,23
4 Öğrencilerin derse katılımlarını sağlayabilmede	2,27	1,24
5 Düşünme ve soru sorma becerilerini geliştirebilmede	2,26	1,22
6 Dersi/konuyu öğrenmeye karşı ilgi ve istek oluşturabilmede	2,20	1,19
7 Öğrenciyi zihinsel ve duygusal olarak derse hazırlayabilmede	2,19	1,16
8 Öğrencilerin derse karşı dikkatini ders süresi boyunca sürdürebilmede	2,17	1,20
9 Öğrencilerin ders arasında ve sonunda öğrenebilme düzeylerini belirleyebilmede	2,16	1,27
10 Konuya ve öğrenciyeye uygun öğretim yöntemlerini belirleyebilmede	2,06	1,19
11 Puanlamada objektifliği sağlayabilecek bir sistem oluşturabilmede	2,03	1,25
12 Ders konusu ile günlük yaşam arasında bağlantı kurmada	2,02	1,30
13 Ders süresini etkili ve dengeli kullanabilmede	1,97	1,24
14 Ders sürecinde sorulardan etkin yararlanabilmede	1,96	1,19
ÖİYS Öğretim İlke ve Yöntemlerinden Yararlanma Sorunları (ÖİYS) Ortalaması	2,19	1,05

Tablo 4’te de görüldüğü üzere katılımcılar, öğretim ilke ve yöntemlerinden yararlanma sorunları faktöründe yer alan 14 maddenin tamamına “Az” yanıtını vermişlerdir. Katılımcıların en çok sorun yaşadıklarını düşündükleri ilk üç madde “Ödev ve sorumluluklarını zamanında yerine getirmelerini sağlayabilmede (AO=2,48, S=1,19)”, “Öğretilen bilgilerin uzun süreli olarak kalıcı olmasını sağlayabilmede (AO=2,45, S=1,13)” ve “Ders dışında da dersle ilgili araştırma yapmaya ve düşünmeye sevk edebilmede (AO=2,39, S=1,23)” maddeleridir.

Katılımcıların bu faktörde en az sorun yaşadıklarını düşündükleri ilk üç madde ise “Ders sürecinde sorulardan etkin yararlanabilme (AO=1,96, S=1,19)” “Ders süresini etkili ve dengeli kullanabilme (AO=1,97, S=1,24)” ve “Ders konusu ile günlük yaşam arasında bağlantı kurma (AO=2,02, S=1,30)” maddeleridir.

Tablo 5’te katılımcıların psikolojik destek, rehberlik ve iletişim sorunları ile ilgili görüşlerine yer verilmiştir.

Tablo 5. Öğretim Elamanlarının Psikolojik Destek, Rehberlik ve İletişim Sorunları İle İlgili Görüşleri

<i>Psikolojik Destek, Rehberlik ve İletişim Sorunları</i>	<i>AO</i>	<i>S</i>
15 Zor öğrenen öğrencilerin öğrenme sorunlarının nedenlerini anlayıp önlem alabilmede	2,34	1,22
16 Öğrencilerime ihtiyaç duyduklarında psikolojik destek sağlayabilmede	2,27	1,21
17 Başarısı düşük öğrencilere eğitsel rehberlik yapabilmede	2,25	1,22
18 Sınıf içinde psikolojik desteğe ihtiyacı olan öğrencileri tanıyabilmede	2,23	1,16
19 Öğrencilerimin psikolojik ihtiyaçlarını anlayabilmede	2,22	1,15
20 Ders dışı öğrenme çalışmaları ile ilgili rehberlik edebilmede	2,11	1,30
21 Öğrencileri mezuniyet sonrası yaşamları için bilgilendirme ve yönlendirme yapabilmede	2,06	1,24
22 Çoktan seçmeli soru hazırlayabilme	2,06	1,27
23 Öğrenciler arasında işbirliği ve yardımlaşmaya dayalı bir ortam oluşturabilmede	2,03	1,25
24 Dersi, öğrencilerin gelişim özelliklerine uygun olarak sunabilmede	1,95	1,20
25 Öğrencilerle ders içinde ve dışında etkili bir iletişim kurabilmede	1,91	1,30
26 Öğrenci ile iletişim ve ders aktarmada beden dilini etkili kullanabilmede	1,90	1,22
PDRİS Psikolojik Destek, Rehberlik ve İletişim Sorunları (PDRİS) Ortalaması	2,09	1,07

Tablo 5’de görüldüğü gibi katılımcılar psikolojik destek, rehberlik ve iletişim sorunları faktöründe yer alan 12 maddenin tamamına “Az” yanıtını vermişlerdir. Katılımcıların psikolojik destek, rehberlik ve iletişim konusunda en çok sorun yaşadıkları ilk üç madde “Zor öğrenen öğrencilerin öğrenme sorunlarının nedenlerini anlayıp önlem alabilme (AO=2,34, S=1,22)”, “Öğrencilere ihtiyaç duyduklarında psikolojik destek sağlayabilme (AO=2,27, S=1,21)” ve “Başarısı düşük öğrencilere eğitsel rehberlik yapabile (AO=2,25, S=1,22)” maddeleridir.

Katılımcıların bu faktörde en az sorun yaşadıklarını düşündükleri ilk üç madde ise “Öğrenci ile iletişim ve ders aktarmada beden dilini etkili kullanabilme (AO=1,90, S=1,22)”, “Öğrencilerle ders içinde ve dışında etkili bir iletişim kurabilme (AO=1,91, S=1,30)” ve “Dersi, öğrencilerin gelişim özelliklerine uygun olarak sunabilme (AO=1,95, S=1,20)” maddeleridir.

Tablo 6’da katılımcıların öğretim yeterlikleri sorunları genel puan ve alt faktörlerdeki görüşlerinin cinsiyete göre karşılaştırılması amacıyla yapılan t-testi analizi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 6. Öğretim Elemanlarının Öğretim Yeterlikleri Sorunları Konusundaki Görüşlerinin Cinsiyete Göre Karşılaştırılması

<i>Puanlar</i>	<i>Değişken</i>	<i>n</i>	<i>AO</i>	<i>S</i>	<i>sd</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
ÖİYS	1. Kadın	77	2,27	1,05	187	0,868	.38
	2. Erkek	112	2,13	1,05			
PDRİS	1. Kadın	79	2,07	1,07	195	0,165	.86
	2. Erkek	118	2,10	1,06			
ÖYSÖ Genel	1. Kadın	75	2,17	1,03	184	0,450	.65
	2. Erkek	111	2,10	1,02			

Tablo 6’da da görüldüğü üzere katılımcıların ÖİYS [$t_{(187)}=0,868$; $p>.05$]; PDRİS [$t_{(195)}=0,165$; $p>.05$] ve ÖYSÖ Genel puandaki [$t_{(184)}=0,450$; $p>.05$] görüşleri cinsiyete göre istatistiksel olarak farklılaşmamaktadır. Kadın ve erkek öğretim elemanları her iki faktörde ve geneli açısından ilgili yeterliklerden “az” düzeyde sorun yaşadıklarını belirtmişlerdir. Buna göre yaşanan sorunların öğretim elemanlarının cinsiyetine göre farklılaşmayıp benzerlikler gösterdiği söylenebilir.

Tablo 7’de katılımcıların öğretim yeterlikleri sorunları genel puan ve alt faktörlerdeki görüşlerinin eğitim durumuna göre karşılaştırılması amacıyla yapılan Kruskal Wallis H Testi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 7. Öğretim Elemanlarının Öğretim Yeterlikleri Sorunları Konusundaki Görüşlerinin Eğitim Durumuna Göre Karşılaştırılması

Puanlar	Eğitim Durumu	n	Sıra Ortalaması	sd	X ²	p	Anlamlı Fark (Mann Whitney U)
ÖİYS	1. Lisans	7	96,14	2	9,86	.00	2-3
	2. Yüksek Lisans	56	66,78				
	3. Doktora	102	91,00				
PDRİS	1. Lisans	11	92,05	2	9,85	.00	2-3
	2. Yüksek Lisans	57	69,24				
	3. Doktora	103	94,63				
ÖYSÖ Genel	1. Lisans	7	90,64	2	10,71	.00	2-3
	2. Yüksek Lisans	55	65,05				
	3. Doktora	101	90,63				

Tablo 7'de de görüldüğü üzere katılımcıların ÖİYS [$X^2_{(2)}=9,86$, $p<.05$]; PDRİS [$X^2_{(2)}=9,85$, $p<.05$] ve ÖYSÖ Genel puandaki [$X^2_{(2)}=10,71$, $p<.05$] görüşleri eğitim durumuna göre istatistiksel olarak farklılaşmaktadır.

Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacı ile ikili gruplar halinde Mann Whitney U testi uygulanmıştır. Mann Whitney U testi sonuçlarına göre ÖİYS boyutunda ($U=2003,00$; $p<.05$); PDRİS boyutunda ($U=2054,00$; $p<.05$) ve ÖYSÖ Genel puandaki ($U=1891,00$; $p<.05$) farklılığın yüksek lisans mezunu katılımcılar ile doktora mezunu katılımcılar arasında olduğu belirlenmiştir. Sıra ortalamaları dikkate alındığında yüksek lisans mezunu katılımcıların doktora mezunu katılımcılara oranla daha az sorun yaşadıkları söylenebilir.

Tablo 8'de katılımcıların öğretim yeterlikleri sorunları genel puan ve alt faktörlerdeki görüşlerinin göreve göre karşılaştırılması amacıyla yapılan Kruskal Wallis H Testi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 8. Öğretim Elemanlarının Öğretim Yeterlikleri Sorunları Konusundaki Görüşlerinin Göreve Göre Karşılaştırılması

Puanlar	Görev	n	Sıra Ortalaması	sd	X ²	p	Anlamlı Fark (Mann Whitney U)
ÖİYS	1. Öğretim Üyesi	77	95,96	2	4,38	.11	-
	2. Öğretim Gör/Okut.	89	79,72				
	3. Arş. Gör.	8	92,56				
PDRİS	1. Öğretim Üyesi	79	104,03	2	8,91	.01	1-2
	2. Öğretim Gör/Okut.	94	80,20				
	3. Arş. Gör.	8	89,31				
ÖYSÖ Genel	1. Öğretim Üyesi	75	95,79	2	5,43	.06	-
	2. Öğretim Gör/Okut.	88	77,65				
	3. Arş. Gör.	8	86,13				

Tablo 8'de görüldüğü üzere katılımcıların ÖİYS faktörü [$X^2_{(2)}=4,38$; $p>.05$] ve ÖYSÖ Genel [$X^2_{(2)}=5,43$; $p>.05$] puandaki görüşleri göreve göre istatistiksel olarak farklılaşmazken, PDRİS [$X^2_{(2)}=8,91$; $p<.05$] faktöründeki görüşleri göreve göre istatistiksel olarak farklılaşmaktadır.

PDRİS faktöründeki farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacı ile ikili gruplar halinde Mann Whitney U testi uygulanmıştır. Buna göre PDRİS faktöründeki farklılık öğretim üyesi katılımcılar ile öğretim görevlisi/okutman katılımcılar arasındadır ($U=2760,00$; $p<.05$). PDRİS faktöründeki sıra ortalamaları dikkate alındığında öğretim üyesi katılımcıların öğretim görevlisi/okutman katılımcılara oranla daha fazla sorun yaşadıkları söylenebilir.

Tablo 9'da katılımcıların öğretim yeterlikleri sorunları genel puan ve alt faktörlerdeki görüşlerinin hizmet yılına göre karşılaştırılması amacıyla yapılan ANOVA analizi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 9. Öğretim Elemanlarının Öğretim Yeterlikleri Sorunları Konusundaki Görüşlerinin Hizmet Yılına Göre Karşılaştırılması

Puanlar	Hizmet Yılı	n	AO	S	sd	F	p
ÖİYS	1. 0-7 yıl	30	1,97	,89	3-170	1,51	.21
	2. 8-15 yıl	53	2,12	,92			
	3. 16-25 yıl	47	2,30	1,06			
	4. 26 ve fazla yıl	41	2,45	1,20			
PDRİS	1. 0-7 yıl	30	1,84	,94	3-175	1,73	.16
	2. 8-15 yıl	54	1,95	,91			
	3. 16-25 yıl	50	2,17	1,15			
	4. 26 ve fazla yıl	42	2,33	1,11			
ÖYSÖ Genel	1. 0-7 yıl	30	1,91	,90	3-167	1,66	.17
	2. 8-15 yıl	52	2,03	,87			
	3. 16-25 yıl	46	2,24	1,07			
	4. 26 ve fazla yıl	40	2,38	1,13			

Tablo 9’da da görüldüğü üzere katılımcıların ÖİYS faktörü [$F_{(3-170)}=1,51$; $p>.05$]; PDRİS faktörü [$F_{(3-175)}=1,73$; $p>.05$] ve ÖYSÖ Genel puandaki [$F_{(3-167)}=1,66$; $p>.05$] hizmet yılına göre istatistiksel olarak farklılaşmamaktadır. Öğretim elemanlarının hizmet yıllarının az ya da çok olmasına bağlı olmadan, gerek öğrenme-öğretme ilkelerinden yararlanma gerekse öğrencilere psikolojik destek sağlama, rehberlik yapma ve iletişim kurma yeterliklerini kullanmada benzer düzeylerde sorunlar yaşamaktadırlar.

Tablo 10’da katılımcıların öğretim yeterlikleri sorunları genel puan ve alt faktörlerdeki görüşlerinin uzmanlık alanlarına göre karşılaştırılması amacıyla yapılan Kruskal Wallis H Testi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 10. Öğretim Elemanlarının Öğretim Yeterlikleri Sorunları Konusundaki Görüşlerinin Uzmanlık Alanlarına Göre Karşılaştırılması

Puanlar	Uzmanlık Alanı	n	Sıra Ortalaması	sd	X ²	P	Anlamlı Fark (Mann Whitney U)
ÖİYS	1. Sosyal Bilimler	91	100,55	18,67	4	.00	1-3, 1-4, 2-4, 3-4
	2. Fen Bilimleri	25	91,56				
	3. Dil Bilimleri	31	73,21				
	4. Güzel Sanatlar	17	49,56				
	5. Spor Bilimleri	11	77,18				
PDRİS	1. Sosyal Bilimler	93	100,74	13,49	4	.00	1-3, 1-4, 2-4
	2. Fen Bilimleri	26	100,98				
	3. Dil Bilimleri	32	77,38				
	4. Güzel Sanatlar	18	57,75				
	5. Spor Bilimleri	13	87,92				
ÖYSÖ Genel	1. Sosyal Bilimler	89	96,52	15,11	4	.00	1-3, 1-4, 2-4, 3-4
	2. Fen Bilimleri	25	93,16				
	3. Dil Bilimleri	30	74,20				
	4. Güzel Sanatlar	17	50,18				
	5. Spor Bilimleri	11	80,00				

Tablo 10’da da görüldüğü üzere katılımcıların ÖİYS faktörü [$X^2_{(4)}=18,67$; $p<.05$]; PDRİS faktörü [$X^2_{(4)}=13,49$; $p<.05$] ve ÖYSÖ Genel [$X^2_{(4)}=15,11$; $p>.05$] puandaki görüşleri uzmanlık alanına göre istatistiksel olarak farklılaşmaktadır. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacı ile ikili gruplar halinde Mann Whitney U testi uygulanmıştır.

ÖİYS faktöründeki farklılık “sosyal bilimler alanındaki katılımcılar ile dil bilimleri alanındaki katılımcılar ($U=923,50$; $p<.05$); sosyal bilimler alanındaki katılımcılar ile güzel sanatlar alanındaki katılımcılar ($U=350,50$; $p<.05$); fen bilimleri alanındaki katılımcılar ile güzel sanatlar alanındaki katılımcılar ($U=113,50$; $p<.05$); dil bilimleri alanındaki katılımcılar ile güzel sanatlar alanındaki katılımcılar ($U=166,50$; $p<.05$)” arasındadır.

PDRİS faktöründeki farklılık “sosyal bilimler alanındaki katılımcılar ile dil bilimleri alanındaki katılımcılar ($U=1075,00$; $p<.05$); sosyal bilimler alanındaki katılımcılar ile güzel sanatlar alanındaki katılımcılar ($U=449,50$; $p<.05$); fen bilimleri alanındaki katılımcılar ile güzel sanatlar alanındaki katılımcılar ($U=141,50$; $p<.05$)” arasındadır.

ÖYSÖ Genel puandaki farklılık “sosyal bilimler alanındaki katılımcılar ile dil bilimleri alanındaki katılımcılar (SO=47,38; ST=1421,50); sosyal bilimler alanındaki katılımcılar ile güzel sanatlar alanındaki katılımcılar (U=362,00; p<.05); fen bilimleri alanındaki katılımcılar ile güzel sanatlar alanındaki katılımcılar (U=115,50; p<.05); dil bilimleri alanındaki katılımcılar ile güzel sanatlar alanındaki katılımcılar (U=163,00; p<.05)” arasındadır.

Tablo 11’de katılımcıların öğretim yeterlikleri sorunları genel puan ve alt faktörlerdeki görüşlerinin pedagojik formasyon eğitimi alma durumlarına göre karşılaştırılması amacıyla yapılan Kruskal Wallis H Testi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 11. Öğretim Elemanlarının Öğretim Yeterlikleri Eğitim İhtiyacı Konusundaki Görüşlerinin Pedagojik Formasyon Eğitimi Alma Durumlarına Göre Karşılaştırılması

Puanlar	Pedagojik Formasyon Eğitimi Alma Durumu	n	Sıra Ortalaması	sd	X ²	p
ÖİYS	1. Eğitim Fakültesi Mezunu	35	78,73	3	1,80	.61
	2. Pedagojik Formasyon Sertifikalı	41	71,39			
	3. Birkaç Ders Almış	67	82,53			
	4. Pedagojik Formasyon Yok	14	85,07			
PDRİS	1. Eğitim Fakültesi Mezunu	38	78,51	3	1,77	.62
	2. Pedagojik Formasyon Sertifikalı	41	79,09			
	3. Birkaç Ders Almış	66	80,08			
	4. Pedagojik Formasyon Yok	16	95,59			
ÖYSÖ Genel	1. Eğitim Fakültesi Mezunu	35	76,14	3	1,11	.77
	2. Pedagojik Formasyon Sertifikalı	41	72,59			
	3. Birkaç Ders Almış	64	79,69			
	4. Pedagojik Formasyon Yok	14	85,29			

Tablo 11’de görüldüğü üzere katılımcıların ÖİYS faktörü [X²(3)=1,80; p>.05]; PDRİS faktörü[X²(3)=1,77; p>.05] ve ÖYSÖ Genel puandaki [X²(3)=1,11; p>.05] görüşleri pedagojik formasyon eğitimi alma durumlarına göre istatistiksel olarak farklılaşmamaktadır.

Tartışma ve Sonuç

Bu araştırmada, üniversite öğretim elemanlarının öğretim yeterlikleri sorunları konusundaki görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Öğretim elemanları öğretim yöntem ve ilkelerinden etkin yararlanma (ÖİYS), öğrencilere rehberlik etme ve iletişim kurma yeterlikleri (PDRİS) konusunda az sorun yaşamaktadır. Buna göre öğretim elemanlarının gerek her bir yeterlik gerekse faktörün geneli açısından “az” düzeyde zorlandıkları; bu nedenle de genel olarak bu yeterliklerin geliştirilmesi konusunda önemli bir eğitim ihtiyacı içerisinde olmadıkları söylenebilir. Bununla birlikte öğretim elemanlarının öğretim yeterlikleri konularında kısa süreli de olsa bir eğitim almalarının yararlı olacağı söylenebilir. Bu bağlamda YÖK’ün 1999-2000 eğitim-öğretim yılından itibaren başlatmış olduğu uygulama, düşünce ve ilke olarak olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte bu uygulamanın etkililiği ile ilgili bir araştırmaya rastlanmadığından bu uygulamanın etkileri ile ilgili bir değerlendirmede bulunmanın zor olduğu belirtilmelidir. Ancak “Gelişim ve Öğrenme” ile “Öğretimde Planlama ve Değerlendirme” gibi iki temel dersin doktora öğrencilerine verilmiş olması dahi, belirli bir farkındalığın oluşturulması açısından çok önemlidir. Ayrıca Milli Eğitim Bakanlığı’nın 1994 yılında uygulamaya başladığı “Milli Eğitimi Geliştirme Projesi” kapsamında, eğitim fakültelerine öğretim elemanı yetiştirmeye dönük girişimleri vardır. Ancak bu uygulamaların sonuçlarının ve yansımalarının değerlendirilmesine dönük yeterli çalışmalar olduğu söylenemez (Durmuşçelebi, 2017, 162).

Katılımcılar öğretim ilke ve yöntemlerinden yararlanma ve psikolojik destek, rehberlik ve iletişim konularında fazla sorun yaşamadıklarını belirtmiş olsalar da bu iki boyutta bazı sorunlar öne çıkmıştır. Katılımcılar, öğretim ilke ve yöntemlerinden yararlanma boyutunda “ödev ve sorumluluklarını zamanında yerine getirmelerini sağlama; öğretilen bilgilerin uzun süreli olarak kalıcı olmasını sağlama ve ders dışında da dersle ilgili araştırma yapmaya ve düşünmeye sevk edebilme”; psikolojik destek, rehberlik ve iletişim boyutunda ise “zor öğrenen öğrencilerin öğrenme sorunlarının nedenlerini anlayıp önlem alabilme; öğrencilerine ihtiyaç duyduklarında psikolojik destek sağlayabilme ve başarısı düşük öğrencilere eğitsel rehberlik yapabilme” konularında daha fazla sorun yaşamaktadırlar. Buna göre öğretim elemanlarının öğrencilerde zamanı iyi değerlendirme, öğrenme sorumluluklarını üstlenme, etkin düşünme ve öğrenilenleri hatırlamalarına yardımcı olma konularında; rehberlik ve iletişim ile ilgili olarak ise öğrencilere psikolojik

destek sağlama ve başarısı düşük öğrencilere rehberlik etme konularında kısmen de olsa daha fazla sorun yaşadıkları söylenebilir.

Alanyazında benzer araştırma sonuçlarına rastlanmaktadır. Durmuşçelebi (2017, s. 174-175), alanyazındaki bazı araştırma sonuçlarında öğretim elemanlarının kendilerini değerlendirirken öğretim yeterlikleri konusunda kendilerini yeterli olarak değerlendirdikleri; buna karşılık öğrenci görüşlerine dayanarak yaptığı kendi çalışmasında öğretim elemanlarının bu yeterlikleri “bazen” düzeyinde gerçekleştirebildiklerini belirlediğini ifade etmektedir. Durmuşçelebi, 1996 yılında yapmış olduğu tez çalışmasın öğretmen yeterliklerine ilişkin davranışları öğretim elemanlarının üçte birinden fazlasının hiçbir zaman göstermediği ve üçte birinin de bazen gösterdiğini aktarmaktadır. Davranışları gösteren öğretim elemanlarının da söz konusu davranışları bazen gösterdikleri araştırmanın başka bir sonucudur. Durmuşçelebi, Çolak ve Meliköylü (2016, s. 380) tarafından yapılan öğretim elemanlarının öğretmenlik davranışlarını gösterme sıklığı konulu çalışmasında ise öğretim elemanlarının bu davranışları sık sık gösterdikleri belirlenmiştir. Şen ve Erişen de (2002, s. 115) benzer şekilde öğretim elemanlarının ancak bir kısmının gerekli öğretim yeterliğine sahip olduklarını ortaya koymuştur. Özbek ve Yeşil’in (2009) yaptıkları çalışmada, öğretim elemanlarının yeterliklerinin “iyi düzeyde” olduğu belirlenmiştir. Arslantaş (2011, s. 502-504) ise öğretim elemanlarının davranışlarının iletişim, öğretim yöntem teknikleri ve ölçme değerlendirme becerilerinin yeterli düzeyde olmadığını belirlemiştir.

Kuru (2017, s. 410-411) tarafından öğretim elemanlarının yeterliklerine ilişkin öğretim elemanı özdeğerlendirmesi ve öğrenci değerlendirmeleri arasında öğrencilerin yeterli görmelerinin daha düşük düzeyde kaldığı yönünde bir bulguya ulaşılmıştır. Bu bulgu çerçevesinde öğrencilere daha kaliteli ve kalıcı bir öğrenmeyi sağlamak, sınıf içerisinde çok daha etkili bir öğrenme ortamı oluşturmak, hem öğretim elemanlarının hem de öğrencilerin daha istekli bir şekilde sürece katılımını sağlamak için öğretim elemanlarının öğrencilerin istek ve beklentileri ile öğretim sürecinin gereklerini daha fazla dikkate alınması gerektiğini belirtilmiştir. Akar ve Aydın (2017, s. 1349), yaptıkları çalışmada öğretim elemanlarının mesleki yeterliklerini çoğunlukla gerçekleştirdiklerini; buna karşılık öğretim yöntem ve tekniklerini uygulama yeterliklerinin ise orta düzeyde yeterli olarak uygulayabildiklerini belirlemişlerdir. Acar ve diğerleri de (2010, s. 1039) öğretim elemanlarının planlama, öğretim yöntem ve teknikleri, öğretim teknolojileri kullanımı, öğretim materyali hazırlama, zaman yönetimi, sınıf yönetimi, motivasyon ve ölçme değerlendirme konularında eğitime ihtiyaç duydukları sonucuna ulaşmışlardır.

Kaya, Sungurtekin ve Deniz (2017, s. 187-191) ise çalışmalarında öğretim elemanlarından kaynaklanan iletişim sorunlarını belirlemeyi amaçlayan çalışmalarında özellikle; “öğretim elemanlarının eleştiriyeye açık olma durumları”, “öğretim elemanlarının sınıf içi ve dışı davranış tutarsızlığı”, “öğretim elemanlarının öğrencileri dinleme düzeyi”, “araştırma görevlilerinin öğrencilere karşı tavrı”, “öğretim elemanlarının egosantrik davranışlarının olması” ve “öğretim elemanlarının sunum becerilerinin düzeyi” olduğunu belirlemişlerdir. Diğer taraftan da araştırmaçılar, öğrencilerin öğretim elemanlarıyla iletişim kurmada özellikle “öğretim elemanlarının siyasî ve dinî görüşünü belli etmesi”, “aralarındaki statü farkı” ve “not kaygısı” çekincelerinin olduğunu gözlemişlerdir. Buna göre öğrenci-öğretim elemanı iletişimine bağlı olarak yaşanan bu sorunların, öğretim elemanlarının öğretim yeterliklerini sergilemesi konusunda yaşadıkları zorlukların önemli bir boyutunu oluşturduğu söylenebilir.

Katılımcıların öğretim ilke ve yöntemlerinden yararlanma ve psikolojik destek, rehberlik ve iletişim konularında yaşadıkları sorunlar cinsiyete göre farklılaşmamaktadır. Buna göre kadın ve erkek öğretim elemanlarının gerek öğrenme öğretme ilkeleri gerekse öğrencilere psikolojik destek ve rehberlik konusunda eğitim ihtiyaçlarının az olduğu söylenebilir.

Öğretim elemanlarının öğretim ilke ve yöntemlerinden yararlanma ve psikolojik destek, rehberlik ve iletişim konularında yaşadıkları sorunlar eğitim durumlarına (düzeylelerine) göre farklılaşmaktadır. Lisans mezunu öğretim elemanları özellikle yüksek lisans mezunlarına göre daha fazla sorun yaşamaktadırlar. Ancak buradaki farklılık yüksek lisans mezunları ile doktora mezunları arasındadır. İlginç bir şekilde, bu boyutlarda en az sorun yaşayan grup yüksek lisans mezunu katılımcılardır. Bu grup genelde üniversitenin yabancı diller yüksekokulunda görev yapan okutmanlardan oluşmaktadır. Okutmanlar, bir yıllık zorunlu dil hazırlığı eğitimi alan öğrenciler ile eğitim yapmaktadır. Üniversite eğitimine başlayabilmek için dil hazırlık eğitimi geçmek zorunda olan öğrencilerden oluşan bir öğrenci grubu ile çalışan katılımcılar daha az sorun yaşıyor olabilirler.

Katılımcıların sadece psikolojik destek, rehberlik ve iletişim konularında yaşadıkları sorunlar görev değişikliğine göre farklılaşmaktadır. PDRİS faktöründeki yeterlikleri sergilemede öğretim üyeleri daha çok sorun yaşamaktadırlar. Bu boyuttaki farklılık da daha çok sorun yaşayan öğretim üyesi katılımcılar ile görece olarak daha az sorun yaşayan öğretim görevlisi/okutman katılımcılar arasındadır. Başka bir ifade ile öğretim üyeleri, öğretim görevlisi/okutman ve araştırma görevlilerine göre öğretim süreçlerinde öğrencilere psikolojik destek sağlama, rehberlik etme ve iletişim kurma konusunda daha fazla sorun yaşamaktadırlar. Bu durum, öğretim üyelerinin enerjilerinin ve zamanlarının diğerlerine göre daha fazla kısmını akademik çalışmalarına ayırmalarından ve öğrencilerle birebir iletişim ve etkileşim kurmaya fırsat bulamamalarından kaynaklanabilir. Diğer taraftan araştırma görevlilerinin bu konulardaki sorunları daha az yaşamaları, sınıf içi öğretim ortamlarında öğrencilerle uzun süreli diyaloglarda bulunmalarından kaynaklanabilir. Bununla birlikte araştırma görevlilerinin, danışmanı oldukları öğrencilerle ders dışında danışmanlık vesilesiyle daha fazla iletişim ve etkileşim kurmaları da bu konuda onlara özellikle birebir diyalog kurmada deneyim oluşturmuş olabilir.

Araştırmaya katılan öğretim elemanlarının öğretim ilke ve yöntemlerinden yararlanma ve psikolojik destek, rehberlik ve iletişim konularında yaşadıkları sorunlar hizmet yıllarına göre farklılaşmamaktadır. Bu durum, öğretim elemanlarının hizmet yıllarının az ya da çok olmasının, gerek öğrenme-öğretme ilkelerinden yararlanma gerekse öğrencilere psikolojik destek sağlama, rehberlik yapma ve iletişim kurma yeterliklerini kullanmada sorun/zorluk yaşama düzeyleri üzerinde etkili olmadığı şeklinde yorumlanabilir.

Öğretim elemanlarının öğretim ilke ve yöntemlerinden yararlanma; psikolojik destek, rehberlik ve iletişim ve öğretim yeterlikleri konularında yaşadıkları sorunlar uzmanlık alanlarına göre farklılaşmaktadır. Alt boyutlarda ve genel olarak en çok sorun yaşayan grup “sosyal bilimler ve fen bilimleri” alanlarındaki katılımcılar iken en az sorun yaşayan gruplar ise “güzel sanatlar ve dil bilimleri” alanlarındaki katılımcılardır ve bu gruplar arasındaki farklılıklar istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu durum, güzel sanatlar alanlarının yetenekle daha fazla ilişkili olmasından ve öğretim uygulamalarının daha fazla uygulama odaklı olmasından kaynaklanabilir. Yetenek ve uygulama içerikli derslerde sözel iletişimin daha az olması, sözel iletişime dayalı olan bazı zorluklarla karşılaşılmasını beraberinde getiriyor olabilir. Nitekim yetenek ve uygulama odaklı bir kapsama sahip olan spor bilimleri alanı öğretim elemanlarının öğretim yeterlikleri ile ilgili sorunları/zorlukları yaşama düzeylerinin sosyal ve fen bilimlerindeki öğretim elemanlarına göre düşük olması bu yorumu destekler nitelikte değerlendirilebilir. Buna karşılık dil bilimlerinde uzman olan öğretim elemanlarının spor bilimlerinde uzman öğretim elemanlarına göre anlamlı düzeyde olmasa da daha az sorun yaşamalarının ilginç olduğu söylenebilir. Özellikle yabancı dil öğretiminde öğretim elemanlarının öğrencilerin anlama ve yorumlama yapmalarından ziyade kelime, kalıp cümle ve gramer kuralı ezberletmeye yönelmeleri böyle bir bulguyu ortaya çıkarmış olabilir. Diğer taraftan özel öğretim yöntemleri açısından dil öğretiminde film izleme, sesli materyalleri dinleme etkinlikleri çerçevesinde öğretim elemanı-öğrenci arasındaki etkileşimin daha az olması da bu bulgu üzerinde etkili olmuş olabilir.

Durmuşçelebi, Çolak ve Meliköyle (2016, s. 382), öğretim elemanlarının öğretmenlik davranışlarını gösterme sıklıklarının derslere göre anlamlı düzeyde değiştiğini belirlemişlerdir. Öğretim elemanlarının alanlarına göre öğretmenlik davranışlarını gösterme sıklıklarının anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği görülmektedir. Eğitim bilimciler bu davranışları en sık, eğitim bilimci olmayan alan eğitimcileri ise en az sıklıkta bu davranışları göstermişlerdir. Arslantaş (2011, s. 504) da çalışmasında öğretim elemanlarının fakültelere göre öğretim ve iletişim yeterlikleri konusundaki yeterlik düzeyleri arasında farklılıkların bulunduğunu; eğitim fakültesindeki öğretim elemanlarının daha yeterli durumda olduklarını belirlemiştir.

Katılımcıların öğretim ilke ve yöntemlerinden yararlanma; psikolojik destek, rehberlik ve iletişim ve öğretim yeterlikleri konularında yaşadıkları sorunlar pedagojik formasyon eğitimi alma durumlarına göre farklılaşmamaktadır. Aradaki farklar istatistiksel olarak anlamlı olmasa da en az sorun yaşayan gruplar pedagojik formasyon sertifikalı ve eğitim fakültesi mezunu olan katılımcılar; en çok sorun yaşayanlar ise küçük bir farkla da olsa birkaç ders almış olanlar ile pedagojik formasyon eğitimi almamış olanlardır. Bu durum ilginç olarak değerlendirilebilir. Zira pedagojik formasyon eğitimi almış olan öğretim elemanlarının gerek öğrenme-öğretme ilke ve yöntemlerinden yararlanma gerekse rehberlik etme ve iletişim kurma yeterlikleri konusunda anlamlı düzeyde daha az sorun yaşamaları beklenirdi. Bu durum, pedagojik formasyon eğitimi çerçevesinde de bu yeterliklerin kazandırılmasına gerekli önemin verilmemesinden ya da öğretmenlik mesleğinin icrası aşamasında alan bilgisinin daha öne çıkartılmasından kaynaklanabilir. Durmuşçelebi, Çolak ve Meliköylü (2016, s. 383), yaptıkları araştırma sonunda eğitim bilimci öğretim elemanlarının etkili öğretmen davranışlarını en sık gösterenler olduğunu; buna karşılık alanı eğitim bilimleri olmayan öğretim elemanlarının ise bu davranışları en az gösterdiklerini belirlemişlerdir.

Araştırmada ulaşılan sonuçlar ve alanyazındaki tespit ve tahliller sonunda öğretim elemanlarının pedagojik formasyon yeterliklerini sergileme konusunda genel olarak sorun/zorluk yaşamadıkları söylenebilir. Bu durum, bu konularda eğitim eğitsel destekle giderilebilecek önemli düzeyde bir sorunun yaşanmadığı şeklinde yorumlanabilir. Bununla birlikte öğretim ilke ve yöntemlerinden yararlanma yeterlikleri ve rehberlik, psikolojik destek ve iletişim konularında çok az da olsa sorun yaşadıkları; bu nedenle kısa süreli bir eğitim sürecinden geçirilmelerinin yararlı olacağı söylenebilir. Bu çerçevede özellikle;

- Öğretim ilke ve yöntemleri bağlamında öğrencilerin öğrenmelerinin kalıcılığını sağlama, öğrenme sorumluklarını üstlenme ve öğrenmeye karşı motive edilmeleri,

- Psikolojik destek, rehberlik ve iletişim konularında ise zor öğrenen öğrencilerin öğrenme sorunlarına dönük tedbirler alma, öğrencilere ihtiyaç duyduklarında psikolojik destek sağlama ve başarısı düşük öğrencilere eğitsel rehberlik yapma konularında zorlandıkları dikkate alınarak kısa süreli bir eğitim sürecinden geçirilmesinin yararlı olacağı söylenebilir. Nitekim Acar vd. (2010, s. 1039) öğretim elemanlarının planlama, öğretim yöntem ve teknikleri, öğretim teknolojileri kullanımı, öğretim materyali hazırlama, zaman yönetimi, sınıf yönetimi, motivasyon ve ölçme değerlendirme konularında eğitime ihtiyaç duyduklarını belirtmişlerdir. Kaya, Sungurtekin ve Deniz (2017, s. 192) ise öğretim elemanlarına dönük olarak iletişim yeterlikleri ve öğrencilerin iletişim çekincelerinden kurtarılması için eğitim verilmesini ya da öğretim elemanlarının bu konulardaki eksiklerini gidermek üzere kendilerinin önlem almalarını önermişlerdir. Şen ve Erişen (2002, s. 115) tarafından yapılan çalışmada da öğrenciler gözüyle öğretim elemanlarının etkili öğretmenlik özellikleri açısından birtakım yeterlik sorunları yaşandığı gözlenmiştir.

Diğer taraftan, araştırmanın öğretim elemanlarının düşüncelerine dayanarak yapıldığı göz önüne alındığında, benzer bir araştırmanın da öğrenci değerlendirmelerine dayanarak yapılmasının yararlı olacağı; böylelikle karşılaştırma imkanının ve öğretim elemanları tarafından fark edilmeyen öğretim yeterlikleri ile ilgili sorunların belirlenebileceği söylenebilir. Nitekim Şen ve Erişen'in (2002, 114-115) yaptıkları çalışmada öğrencilerin öğretim elemanlarını değerlendirmelerinin, öğretim elemanlarının özdeğerlendirmelerine göre daha olumsuz yönde olduğunu belirtmeleri, bu düşünceyi teyit eder niteliktedir.

Bunun yanı sıra, nicel olarak ve bütüncül bir bakış açısı ile yapılandırılan bu araştırmaya ek olarak nitel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı ve öğretimin planlama, öğretim yöntemlerinin kullanımı, öğretim ilkelerinden yararlanma, öğretim materyali hazırlama ve yararlanma, ölçme ve değerlendirme, sınıf yönetimi, eğitim ortamı düzenleme, iletişim, psikolojik destek, rehberlik ve yönlendirme boyutları ile ilgili detaylı araştırmaların yapılmasının, daha derinlikle tespitlerin yapılmasına katkı sağlayacağı söylenebilir.

Bununla birlikte, bu araştırma bulgularından hareket edilerek öğretim elemanlarının pedagojik yeterlikler konusunda yaşadıkları zorlukların giderilmesine katkı sunmak üzere uygulanabilecek bir hizmet içi eğitim programında şu noktaların dikkate alınması önerilebilir:

Öğrenme-öğretme ilkeleri ile ilgili olarak öğrenme sorumluluğunun kazandırılması ve öğrenme motivasyonunun artırılması ile öğrenme güclüğü çeken öğrencilerin tespiti, zorlukların teşhis edilmesi ve gerek psikolojik gerekse öğrenme tekniği yeterliklerini geliştirilmesi, öğrencilere psikolojik destek sağlama ve eğitsel rehberlikte bulunma konularına odaklanması gerektiği belirtilmelidir. Bu kapsamda lisans mezunu öğretim elemanları ile öğretim üyelerine, öğretim elemanlarına; görev yılı fazla olan öğretim elemanlarına, sosyal ve fen bilimleri alanlarında uzmanlaşmış öğretim elemanlarına, herhangi bir pedagoji eğitimi almamış öğretim elemanlarına eğitime alma konusunda öncelik verilmesi gerektiği söylenebilir.

Bu ifade edilen kapsam ve hedef kitle çerçevesinde öğrenme ve öğretme ilkeleri, öğrenme sorumluluğu ve motivasyonu, öğrenme güclüğü olan öğrencilerin tespiti ve yardım teknikleri, eğitsel rehberlik ve iletişim teknikleri konularında dikkat çekme ve farkındalık oluşturma amaçlı olarak ikişer saat olmak üzere toplamda sekiz saatlik bir hizmet içi eğitim sürecinden geçmelerinin yararlı olacağı söylenebilir.

Etik Beyan

"Üniversite Öğretim Elemanlarının Pedagojik Yeterlikleri Sergileme Konusunda Yaşadıkları Sorunlar/Zorluklar ve Eğitim İhtiyaçlarının Değerlendirilmesi" başlıklı çalışmanın verileri 2019 yılı eylül-aralık ayları arasında toplanmıştır. Bu araştırmanın verileri 01.01.2020 tarihinden önce toplandığı için etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır. Makalenin yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Acar, F. E., Kılıç, A., Ay, Ş., Vardar, A. K. ve Kara, R. (2010). Öğretim elemanlarının pedagojik formasyon ihtiyacı. *International Conference on New Trends in Education and their Implications*. 11-13 Kasım 2010, Antalya.
- Açıkgöz, K. Ü. (2016). *Etkili öğrenme ve öğretme*. Ankara: Biliş Yayinevi.
- Akar, H. ve Aydın, S. (2016). Öğretim elemanlarının mesleki yeterliklerini gerçekleştirme düzeyleri ile öğrencilerin akademik motivasyonu arasındaki ilişki. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43), 1344-1352.
- Akyüz, Y. (2018). *Türk eğitim tarihi*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Aslantaş, H. İ. (2011). Öğretim elemanlarının öğretim strateji yöntem ve teknikleri, iletişim ve ölçme değerlendirme yeterliklerine yönelik öğrenci görüşleri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 487-506.
- Balcı, A. (2015). *Sosyal bilimlerde araştırma: Yöntem, teknik ve ilkeler*. Ankara: Pegem Akademi Yayinevi.
- Büyükoztürk, Ş. (2014). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem Akademi.
- Demirel, Ö. (2015). *Öğretim ilke ve yöntemleri: Öğretme sanatı*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları
- Durmuşçelebi, M. (2017). Düünden bugüne öğretim üyelerinin öğretmenlik davranışlarının değerlendirilmesi. *Turkish Studies*, 17(12), 155-178.
- Durmuşçelebi, M., Çolak, M. ve Meliköylü, N. Y. (2016). Öğretim elemanlarının öğretmenlik davranışlarını gösterme sıklığı. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 6(11), 365-386.
- Dursun, F. ve Saracaloğlu, A. S. (2017). Bilişim teknolojileri öğretmen yeterliklerinin değerlendirilmesi. *Electronic Turkish Studies*, 12(23), 89-120.
- Kamu Denetçiliği Kurumu (2016). T.C. Kamu Denetçiliği Kurumu (Ombudsmanlık) kararı. <https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/Formasyon%20Derslerinin%20Doktora%20%C3%83%E2%80%93%C3%84%C5%B8rencileri%20%C3%84%C2%B0%C3%83%C2%A7in%20Zorunlu%20Tutulmas%C3%84%C2%B1%20Uygulamas%C3%84%C2%B1n%C3%84%C2%B1n%20Kald%C3%84%C2%B1r%C3%84%C2%B1mas%C3%84%C2%B1.pdf>. Erişim Tarihi: 15.03.2020.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi* (23. Baskı). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Kaya, M. F., Sungurtekin, D. ve Deniz, S. (2017). Üniversitelerde öğretim elemanı kaynaklı iletişim sorunları. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(1), 176-195.
- Kuru, O. (2017). Öğretmen yetiştiren öğretim elemanlarının öğretmenlik yeterlilikleri. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(2), 403-416. doi:10.24315/trkefd.303872
- Özbek, R. ve Yeşil, R. (2009). Ortaöğretim alanı öğretim elemanlarının sınıf içi öğretim yeterliklerinin değerlendirilmesi (Fırat Üniversitesi örneği). *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(2), 111-128.
- Senemoğlu, N. (2018). *Gelişim öğrenme ve öğretme*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Sönmez, V. (2018). *Program geliştirmede öğretmen elkitabı*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Şen, Ş., ve Erişen, Y. (2002). Öğretmen yetiştiren kurumlarda öğretim elemanlarının etkili öğretmenlik özellikleri. *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(1), 99-116.
- Şencan, H. (2005). *Sosyal ve davranışsal ölçümlerde güvenilirlik ve geçerlilik*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Tezcan, M. (2019). *Eğitim sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Yelken vd. (2016). *Öğretim ilke ve yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Yeşil, R. ve Yeşil, S. (2014). *Eğitim programları ve öğretim: öğretim ilke ve yöntemleri*. Ankara: Sonçağ Yayınları.
- Yılman, M. (2007). *Türkiye’de öğretmen eğitiminin temelleri*. Ankara: Nobel Yayınevi.

EXTENDED ABSTRACT

Education has been one of the most important agenda items of humanity throughout history. Undoubtedly, teachers constitute one of the most important components of the educational processes. Although teaching is as old as humanity, it has been around two hundred years since it was defined a job and became a professional occupation.

As of today, the teaching profession is placed on a triple chimney: general culture, field knowledge, and pedagogical competencies. In reviewing the literature, it is observed that pedagogical competencies can be gathered under the dimensions of planning, implementation, and evaluation in the most general sense. It is frequently expressed by educators, writers, and scientists that these three basic dimensions should be built on many disciplines such as psychology, sociology, philosophy, technology, and economy.

Qualified teaching requires planning, implementation, and evaluation dimensions to be sufficient. Undoubtedly, one of the most determining factors in the implementation of qualified teaching is teacher qualification. Although it is expressed from time to time that the teaching competence is related to the innate ability aspect, there is a general consensus among scientists, thinkers, and educators that there is an educational problem both in discovering and developing this ability.

As it is known, teachers are replaced by teaching staff in higher education institutions. Faculty members have two main roles: academician and instructor. While academics express the dimension related to scientific researches carried out in universities, teaching staff prioritizes the dimension of higher

education institutions regarding the teaching affairs in student training processes. It can be said that the most basic aspect that separates the role of teaching staff from academics is its teaching competencies.

Teaching competence includes the features acquired through education. Today, basically two ways are followed in training qualified teachers through education. The first is the pre-service processes, which include the steps of selecting, training, and appointing pre-service teachers before the service; the second is to determine the training needs of available/current teachers and to work on training and development while in service. The common point of both is the determination of the educational needs of individuals in terms of the teaching profession and the implementation of corrective education programs.

The aim of this research is to identify the educational needs of the faculty members working in universities and identify their problems and difficulties in demonstrating these competencies. In this way, it is aimed to reach scientific data for a training program that will be prepared in order to improve the teaching competencies of faculty members.

This research has a descriptive and quantitative study feature carried out in the scanning model. Teaching competency difficulties faced by faculty members, regarding the problems they experienced in their educational processes, were tried to be determined based on their assessments/evaluations. The working field of the research is composed of full-time faculty members at the Kyrgyz-Turkish Manas University (KTMU) in the 2019-2020 academic year. Analyzes consist of 204 teaching members who responded to the data collection tool, 83 of them are women and 121 are men.

The data of the research were collected directly from the study group with the "Teaching Competency Problems Scale (TCPC)" developed by the researchers. The scale is a five-point Likert-type scale prepared to determine the level of difficulties faced by faculty members related to teaching competencies during the teaching processes. The TCPC consists of 26 items collected under 2 factors. KMO value of .973 at the end of validity and reliability analysis of the scale; Bartlett Sphericity Test values [$\chi^2=5812,540$; $SD=325$; $p<.01$]; Cronbach's Alpha reliability coefficient was determined as .98. Descriptive statistical, t-test, ANOVA, Kruskal Wallis H test and Mann Whitney U test were used to analyze the data. Difference tests, $p <.05$ level was accepted as sufficient for significance.

The results reached at the end of the research can be summarized as follows:

1. The faculty members generally have a "low" level of problem in displaying their teaching competencies. At the same time, they experience more problems related to providing students to fulfill their homework and responsibilities in a timely manner, ensuring that the taught information is permanent for a long time, directing students to research and thinking outside the classroom, determining the causes of learning problems of difficult learners, taking precautions, providing psychological support and educational guidance to students.

2. While the quality and quantity of the difficulties experienced do not differ according to the gender, years of service, and pedagogical training of the faculty members, they differ according to their education levels, job titles, and discipline.

3. Undergraduates experience more problems than graduates, as well as faculty members, faculty staff more than lecturers, experts in social and natural science more than experts in fine arts and linguistics.

These findings were discussed and interpreted accompanied by a literature review. At the end of the study, it can be said that it would be beneficial within the scope of the target audience to go through an eight-hour in-service training process: two hours on learning and teaching principles, two hours on learning responsibility and motivation; two hours on the identification of students with learning disabilities and aid techniques, and two hours on educational guidance and communication techniques.

Milli Eğitim Bakanlığı Taşra Teşkilatı Yöneticileri: Milli Eğitim Müdürleri Üzerine Nitel Bir Çalışma

Bilgen KIRAL¹

Öz

Araştırma milli eğitim müdürlerinin kim olduğunu, görevlerini, rollerini, nasıl olmaları gerektiğini öğretmen adaylarının bakış açısına göre tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Yapılan araştırma nitel araştırma olup; fenomenoloji deseninde yürütölmüştür. Araştırma bir devlet üniversitesinin eğitim fakölteesinde, 2019-2020 akademik yılı ikinci döneminde araştırmaya katılmaya gönöllü 106 öğrenci ile yürütölmüştür. Katılımcılar, ölçüt örnekleme yöntemine göre seçilen, 4. sınıfta öğrenim gören farklı branşlardaki öğrencilerdir. Araştırma kapsamında öncelikle ilgili fakölteden resmi izin ve etik kurul izni alınarak araştırmaya başlanmıştır. Araştırmada milli eğitim müdürlerinin yöneticilik görevi üstlenen kişi olduğu en çok tekrarlanan kategoridir. Öğrencilere milli eğitim müdürünün nasıl olduğu sorulduğuunda diksiyonu iyi, takım elbiseli, resmi, soğuk görünüşlü olduğuna ilişkin cevaplar verilmiştir. Öğrencilere milli eğitim müdürlerinin hangi özelliklere sahip olması gerektiği sorulduğuunda ise öğrencilerin verdikleri cevaplar doğrultusunda dört temel kategori oluşturulmuştur. Bunlar; eğitimsel, kişilik, iletişimsel ve etik özellikleridir. Milli eğitim müdürlerinin lisansüstü düzeyde (yüksek lisans ve doktora) eğitimi olması gerektiği en fazla olması istenen özelliktir. Kişilik bakımından örnek olmaları gerektiği, yeniliğe, değişime açık olmaları gerektiği de ayrıca vurgulanmıştır. Bunların dışında milli eğitim müdürlerinin siyaset yapmamaları, adaletli olmaları gerektiği de ifade edilmiştir. Ayrıca düzgün ve etkili konuşma en çok tekrarlanan ifadelerdendir. Milli eğitim müdürlerinin hangi rollerinin olduğu sorulduğuunda ise yönetici, anne-baba, öğretmen, denetleyici gibi rolleri olduğu ifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Milli eğitim müdürü, Görev, Sorumluluk, Rol, Özellik

Provincial Organization Administrators of the Ministry of National Education: A Qualitative Study on Directors of National Education

Abstract

The research was carried out to determine according to the candidate teachers' opinions who the superintendents of national education, their duties, roles, and how they should be. The research conducted as a qualitative research, and phenomenology design. The research was carried out with 106 students who volunteered to participate in the research in the education faculty of a public university in the second semester of the 2019-2020 academic year. Participants are in the 4th grade students in different branches that are selected according to the criterion sampling method. Within the scope of the research, the research has been started by obtaining official permission and ethics committee permission from the related faculty. It is the most repeated category in the research where the superintendents of the national education are the people who assume the management duties. When the students were asked how the head of the education they saw, they were given answers regarding that they had good speaking, suits, formal and cool looks. When asked about the characteristics of the superintendents, four basic categories were created in line with the answers given by the students. They are educational, personality, communicative and ethical characteristics. It is the most desired characteristics that superintendents should be trained at postgraduate level (master and PhD). It was also emphasized that they should be model in terms of personality, open to innovation and change. Apart from these, it was also stated that the superintendents of national education should not do politics in their speech and that they should be fair. In addition, kind and effective speech is one of the most repeated expressions. When asked which roles of superintendents are, it is stated that they have roles such as manager, parent, teacher, supervisor.

Key Words: Superintendent of national education, Duty, Responsibility, Role, Characteristic

Atıf İçin / Please Cite As:

Kıral, B. (2021). Milli Eğitim Bakanlığı taşra teşkilatı yöneticileri: Milli eğitim müdürleri üzerine nitel bir çalışma. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 98-122.

Geliş Tarihi / Received Date: 15.07.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 05.11.2020

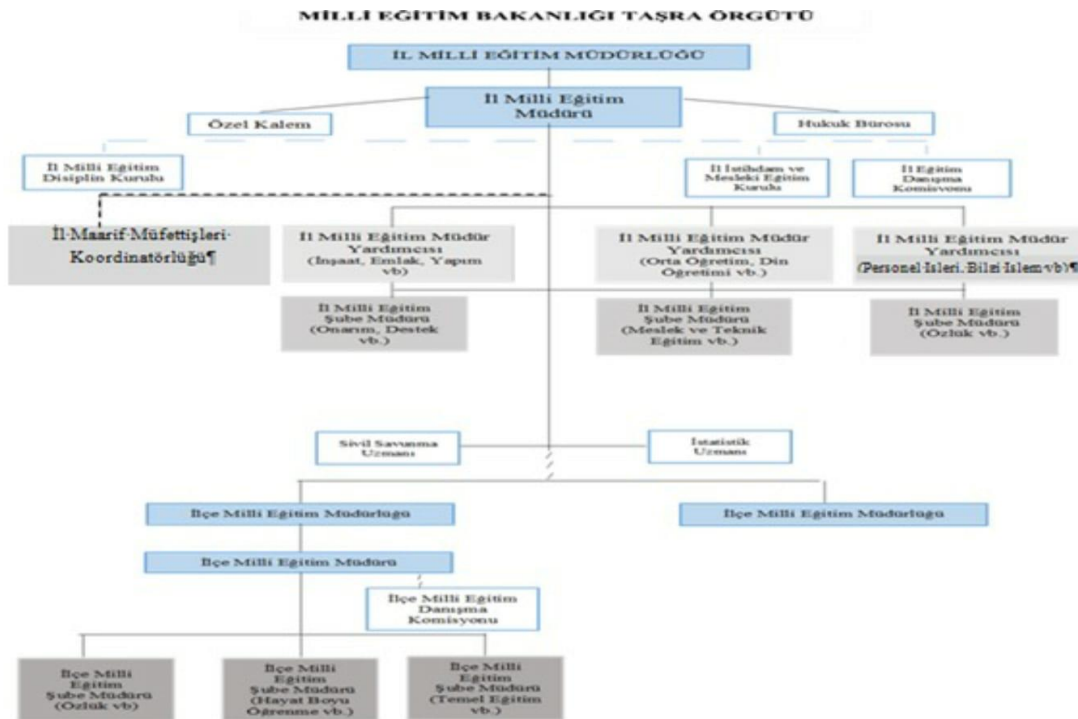
¹ Doç. Dr. - Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakölteisi, bilgen.kiral@adu.edu.tr

 ORCID: 0000-0001-5352-8552

Giriş

Eğitim sistemlerinin şekillenmesinde rol oynayan en önemli yapı taşları öncelikle karar vericiler, ardından uygulayıcılardır. Karar vericilerin aldığı kararlar, uygulayıcılar tarafından hayata geçirilmektedir. Hem karar vericiler hem de uygulayıcılar arasında yönetim kademeleri ve hiyerarşik bir yapılanma mevcuttur. Bunun sebebi Türk eğitim sisteminin merkezi bir yönetim yapısına sahip olmasıdır. Merkezdeki yönetim Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) adını almaktadır. Eğitimle ilgili kararların alındığı, politikaların belirlendiği MEB merkez, taşra ve yurt dışı teşkilatı olarak üçe ayrılmaktadır. Bu teşkilatta merkez teşkilatı kararları alırken; taşra ve yurtdışı teşkilatının uygulayıcı konumunda olduğu bilinmektedir. Özellikle taşra teşkilatı bu yapının en önemli parçasıdır. Taşra teşkilatı il ve ilçe milli eğitim müdürlükleri ile okullar ve ilgili kurumlardan oluşmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı taşra teşkilatının temelleri 22.03.1926 tarih ve 789 sayılı Maarif Teşkilatına Dair Kanun'un 20. maddesi ile atılmıştır. İlgili maddede "Türkiye maarif teşkilatı itibar ile mntakalara ayrılmıştır. Bir veya bir kaç vilâyetten teşkekül eden her mntkada bir maarif emini bulunur. Her vilâyette ayrıca bir maarif müdürü veya memuru dabi vardır." ifadeleri yer almaktadır. Buradan anlaşılan o ki Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından Milli Eğitim Bakanlığı'nda bir yapılanmaya gidildiği, bununla birlikte il ve ilçe milli eğitim müdürlüklerinin resmi olarak kurulmasının da bu kanunla şekillendiği söylenebilir.

Zaman içerisinde taşra teşkilatının yapısında çeşitli değişimler yapılmıştır. Bugünkü yapılanmanın temelleri ise 14.09.2011 tarihli 652 sayılı Milli Eğitim Bakanlığı'nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile atılmıştır. İlgili KHK'nin 3. maddesi ile bakanlığın merkez, taşra ve yurtdışı teşkilatı olarak ayrıldığı belirtilmektedir. 30. madde ise taşra teşkilatı ile ilgilidir. Milli Eğitim Bakanlığı teşkilat yapısı ile ilgili en son düzenlemeler ise 2018 yılında çıkarılan Cumhurbaşkanlığı 1 nolu Kararnamesi (CK) ile yapılmıştır. Bu kararnamenin 302. maddesi MEB'in merkez, taşra ve yurtdışı teşkilatı olarak ayrıldığını; 327. maddesi ise doğrudan taşra teşkilatının yapılanmasını ilgilendirmektedir. Bu maddeye göre bakanlığın, taşra teşkilatı kurmaya yetkili olduğu; her ilde ve ilçede bir milli eğitim müdürlüğü kurulacağı; ilçe milli eğitim müdürlüklerinin görev ve hizmetlerini yerine getirirken il milli eğitim müdürlüklerine karşı da sorumlu olacağı belirtilmektedir. Ayrıca il ve ilçelerin sosyal ve ekonomik gelişme durumları, nüfusları ve öğrenci sayıları göz önünde bulundurularak, bu müdürlüklerin farklı tip ve statülerde kurulabileceği, bunlara farklı yetkiler verilebileceği; iş durumuna ve ihtiyaca göre milli eğitim müdürlüklerine bağlı olarak ayrı il ve ilçe birimlerinin de kurulabileceği ifade edilmektedir (CK 1, 2018, 327. Md.). Taşra teşkilatının günümüze ait yapılanması aşağıda Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1. Milli Eğitim Bakanlığı Taşra Teşkilatı (Kaynak: E. Kırıl'dan (2019) alınmıştır)

Şekil 1’de görüldüğü gibi taşra teşkilatı il ve ilçe milli eğitim müdürlükleri ile okullar ve kurumlardan oluşmaktadır. İl milli eğitim müdürlükleri; il milli eğitim müdürü, müdür yardımcısı, şube müdürleri olarak; ilçe milli eğitim müdürlükleri ise ilçe milli eğitim müdürü ve şube müdürleri olarak yönetim kademelerine ayrılmıştır. Tüm birimler kendi üstünde yer alan yönetim kademesine ve milli eğitim müdürüne karşı sorumludur.

18 Temmuz 2020 tarih ve 31189 sayılı MEB Personelinin Görevde Yükselme, Unvan Değişikliği ve Yer Değiştirme Suretiyle Atanması Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına dair Yönetmeliğin 23. maddesinde ilçe milli eğitim müdürlüğü kadrosuna atanmak için “*yazılı veya yazılı ve sözlü sınavı kazanarak atanmış olmaları şartıyla; eğitim kurumu müdürlüğü görevinde en az dört yıl, şube müdürü kadrosunda en az iki yıl ya da bu fıkıradaki sayılan görev ve kadrolarda toplam dört yıldan az olmamak üzere asaleten görev yapmış ve öğretmenlikte adaylığı kaldırılmış olmak şartları aranır.*” denilmektedir. Bu yönetmelikle Milli Eğitim Bakanlığı merkez ve taşra teşkilatına ait yönetici kadrolarına atanacaklar hakkındaki nitelikler, esas ve usuller diğer yönetmelikler de göz önüne alınarak tekrar düzenlenmiştir. Cumhurbaşkanlığı 1 nolu Kararnamesi’nin (CK) 327. maddesinde il müdürü atamalarına ilişkin özel bir düzenlemeye yer verilmediği; sadece ilçe milli eğitim müdürlüğüne ataması için bir takım şartların getirildiği görülmektedir. Yeni düzenlemede (CK 1, 2018) şef ve şube müdürleri için görevde yükselme eğitimi alma ve bu eğitim sonunda başarılı olma şartı aranmakta; ilçe milli eğitim müdürü, il milli eğitim müdür yardımcısı, il milli eğitim müdürü ve daha üst kadrolar için ise yönetim görevinde bulunmuş olma şartı getirilmektedir. Aslında il veya ilçe milli eğitim müdürü olmak için bilinen ilk şartın devlet memuru olmak ve devlet memurlarının sahip olduğu şartlara sahip olmak olduğu söylenebilir (Kaya, 1999). Milli Eğitim Bakanlığı Yönetici Atama ve Görevde Yükselme Yönetmeliği’nin (12.10.2013/28793) bazı maddeleri “*çeşitli yönetmeliklerle değişikliğe uğramış*” olsa da yönetim kademelerinde bir değişiklik yapılmamıştır. Bu yönetmeliğe göre yönetim kademeleri aşağıdaki şekilde tespit edilmiştir. Buna göre yönetim kademeleri: *Birinci kademe şef; ikinci kademe ilçe ve il milli eğitim müdürlüğünde şube müdürü; üçüncü kademe ilçe milli eğitim müdürü, il milli eğitim müdür yardımcısı, bakanlık şube müdürü; dördüncü kademe il milli eğitim müdürü, daire başkanı (bağlı), daire başkanı (bağımsız), genel müdür yardımcısı, hukuk müşaviri, genel müdür, araştırma planlama ve koordinasyon kurulu başkanı, teftiş kurulu başkanı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanı, müsteşar yardımcısı* olarak ifade edilmektedir. Yönetici olarak atanacaklarda aranacak genel şartlar şunlardır: Yükseköğrenimli olmak, dört veya daha yukarı derecelerdeki kadrolara atanacaklar için 657 sayılı Kanun’un 68’inci maddesi (B) bendinde belirtilen sürelerde hizmeti bulunmak, son yıla ait sicil notu olumlu olmak kaydıyla son üç yıllık sicil notu ortalaması en az iyi olmak, dördüncü kademe yöneticilik görevlerine atanacaklarda aylıktan kesme veya maaş kesimi cezası dâhil daha ağır bir disiplin cezası almamış olmak şeklindedir. Bu sayılan hükümlerin dışında herhangi bir sınav veya benzeri bir şart aranmadığı görülmektedir.

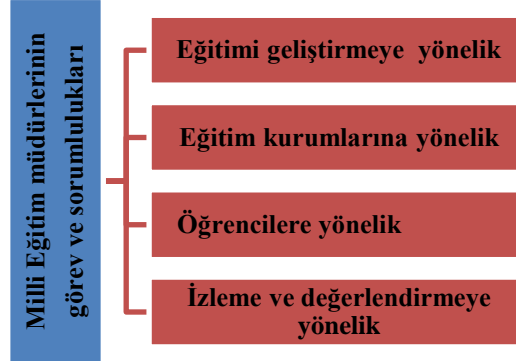
Milli Eğitim Müdürlüklerinin Görev ve Sorumlulukları

İl ve ilçe milli eğitim müdürlükleri, Milli Eğitim Bakanlığı’nın temsilcileri olarak görev yapmaktadırlar. İl ve ilçelerdeki resmi ve özel eğitim kurumlarının işleyişini denetlemek, bunların faaliyetlerinin bakanlık tarafından oluşturulan politikalara uygunluğunu kontrol etmek ve bu kurumları bakanlığın hedefleri doğrultusunda çalışmalarını için gerekli yönlendirmeleri yapmakla görevlidirler (Kaya, 1999). Başaran (1988; 1991) milli eğitim müdürlüklerini hiyerarşik bir sistem olan bakanlığın, aracı üst sistemi olarak ifade etmekte ve kendilerine bağlı olan sistemlerin üretimlerini etkileyecek yönetsel kararlarda söz sahibi olduklarını ifade etmektedir. Cafoğlu (1996) ise milli eğitim müdürlüklerinin stratejik olarak önemli olduklarını ifade etmektedir. Şöyle ki yönetim süreçlerinin etkin kullanılması ile bakanlıktan gelen direktifler doğrultusunda il ve ilçeler için üst düzey yönetsel kararlar alınıp uygulanmaktadır. İl ve ilçe milli eğitim müdürlüklerinin görevleri eğitim kurumlarının etkili ve verimli işlemesi, toplumsal gelişmenin eğitim kurumları vasıtasıyla sağlanması olarak söylenebilir.

Yukarıdaki sayılanlardan başka MEB İl ve İlçe milli Eğitim Müdürlükleri Yönetmeliği’nde milli eğitim müdürlüklerinin görevleri ile ilgili çeşitli maddeler bulunmaktadır. Milli eğitim müdürlükleri, “*Bakanlığın eğitim politikaları ve stratejik planlarını, mevzuat ve programlar doğrultusunda yönetmek, yönlendirmek, denetlemek ve koordine ederek etkin ve verimli bir şekilde yerine getirmek ile görevli ve sorumludurlar. Milli eğitim müdürlükleri, bu görevlerini il ve ilçe yöneticileri arasında yapacakları iş bölümü çerçevesinde yürütür*” (Md. 6/1) ifadesi yer almakla birlikte bu görev yıllar içerisinde yenilenen yönetmeliklerde de yer almıştır. En güncel yönetmelik olan 19 Temmuz 2020 yönetmeliğinde de bu maddede de değişiklik görülmemiştir.

Milli eğitim müdürlüklerinin; temel eğitim, ortaöğretim, mesleki ve teknik eğitim, din öğretimi, özel eğitim ve rehberlik, hayat boyu öğrenme, özel öğretim kurumları, bilgi işlem ve eğitim teknolojileri, ölçme,

değerlendirme ve sınav, yükseköğretim ve yurt dışı eğitim, strateji geliştirme, insan kaynakları yönetimi, destek, inşaat ve emlak ile ilgili iş ve işlemleri milli eğitim müdürüne bağlı birimler ve bürolar vasıtasıyla yürütmek gibi görevleri vardır (2018/Md. 8). Bunlara yönelik görevleri Şekil 2'de araştırmacı tarafından oluşturulan şekilde verilmiştir.

Şekil 2. Milli Eğitim Müdürlerinin Görev ve Sorumlulukları

Şekil 2'de görüldüğü gibi milli eğitim müdürlerinin görev ve sorumlulukları dört başlık altında incelenmektedir. Bunlar; eğitimi geliştirmeye, eğitim kurumlarına, öğrencilere ve izleme ve değerlendirmeye yönelik görevler ve bunlara bağlı sorumluluklar başlıklarında toplanmaktadır (2018/Md. 9). Aşağıda milli eğitim müdürlerinin sayılan bu görevleri ve görevlerine ilişkin sorumlulukları açıklanmıştır.

Eğitimi geliştirmeye yönelik görevler: Eğitim-öğretim programlarının uygulanmasını sağlamak, ders kitapları, öğretim materyalleri ve eğitim araç-gereçlerine ilişkin işlemleri yürütmek, fırsat eşitliğini sağlamak, eğitime erişimi teşvik edecek ve artıracak çalışmalar yapmak, eğitim hizmetlerinin yürütülmesinde verimliliği sağlamak, eğitime ilişkin projeler geliştirmek, uygulamak ve sonuçlarından yararlanmak, kamu ve özel sektör eğitim paydaşlarıyla işbirliği içinde gerekli iş ve işlemleri yürütmek, eğitim hizmetlerinin geliştirilmesini sağlamak olarak sayılabilir (2018/Md.9).

Eğitim kurumlarına yönelik görevler: Eğitim ortamlarının fiziki imkânlarını geliştirmek, resmi eğitim kurumlarının açılması, kapatılması ve dönüştürülmesi işlemlerini yürütmek, öğrencilere barınma hizmeti sunulan eğitim kurumlarında bu hizmeti yürütmek, eğitim kurumları arasında işbirliğini sağlamak, eğitim kurumlarının idari kapasite ve yönetim kalitesinin geliştirilmesini sağlamak, eğitim kurumları arasındaki kalite ve sayısal farklılıkları giderecek tedbirler almak, kutlama veya anma gün ve haftalarının programlarını hazırlamak, uygulamak olarak sayılabilir. (2018/Md.9)

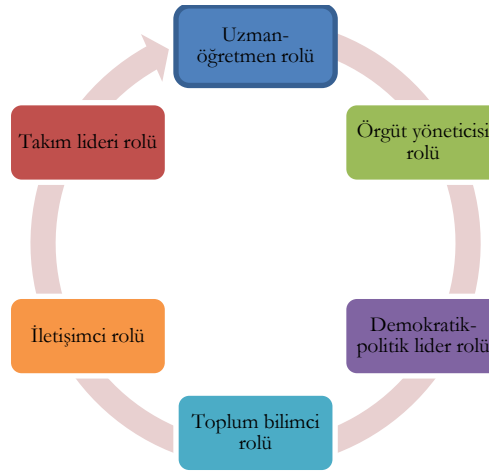
Öğrencilere yönelik görevler: Rehberlik ve yöneltme/yönlendirme çalışmalarını planlamak, yürütülmesini sağlamak, öğrencilerin kayıt-kabul, nakil, kontenjan, ödül, disiplin ve başarı değerlendirme iş ve işlemlerinin yürütülmesini sağlamak, öğrencilerin yatılılık ve burslulukla ilgili işlemlerini yürütmek, öğrencilerin ulusal ve uluslararası sosyal, kültürel, sportif ve izcilik etkinliklerine ilişkin iş ve işlemlerini yürütmek, öğrencilerin okul başarısını artıracak çalışmalar yapmak, yaptırmak, öğrencilerin eğitim sistemi dışında bırakılmamasını sağlayacak tedbirleri almak, yurtdışında eğitim alan öğrencilerle ilgili iş ve işlemleri yürütmek, öğrencilerin okul dışı etkinliklerine ilişkin çalışmalar yapmak, yaptırmak, sporcu öğrencilere yönelik hizmetleri planlamak, yürütülmesini sağlamak, okul sağlık hizmetlerinin yürütülmesini sağlamak, eğitim, danışmanlık hizmetlerinin yazışma ve koordinesinin yürütülmesini sağlamak olarak sayılabilir (2018/Md.9).

İzleme ve değerlendirmeye yönelik görevler: Eğitim kurumu yöneticilerinin performanslarını izlemek ve değerlendirmek, eğitim öğretim programlarının uygulanmasını izlemek ve değerlendirmek, öğretim materyallerinin kullanımını izlemek ve değerlendirmek, öğretmen yeterliliklerini izlemek ve değerlendirmek olarak sayılabilir (2018/Md.9).

Milli eğitim müdürleri görevlerini ve görevlerine ilişkin sorumluluklarını yerine getirirken Milli Eğitim Bakanlığı tarafından oluşturulan yasal metinler ve politikalar doğrultusunda karar almakta, yapılan faaliyetleri planlamakta, örgütlemekte, eşgüdümlemekte, etkileme yollarını ve iletişim kanallarını etkin kullanmakta, sonunda da yapılan faaliyetleri denetlemekte ve değerlendirmekte oldukları söylenebilir. Amaç var olan sistemin devamını en iyi şekilde sağlamanın yanında, gelişim için gerekli adımları atmaktır. Bu sebeple de görevlerinin yanı sıra bir takım roller de oynamak durumundadırlar.

Milli Eğitim Müdürlerinin Rollerini

Milli eğitim müdürleri, sorumlu oldukları bölgedeki akademik başarının artırılması için, yukardan aşağıya çeşitli stratejiler uygulayarak, okullara ve kurumlara çeşitli baskılar yapmaktadırlar (Kowalski, 2005, ss. 107-111). Bu sebeple de çeşitli roller üstlenmektedirler. Milli eğitim müdürlerinin rollerini Callahan (1966, ss. 143-210) uzman-öğretmen, örgüt yöneticisi, demokratik lider ve toplum bilimci rolü olarak dörde ayırmıştır. Beşinci rol ise Kowalski (2005) tarafından tanımlanmıştır. Bu beşinci rol, iletişimci rolüdür. Callahan'a (1966) göre milli müdürleri 1850'li yıllardan 1900'lü yıllara kadar uzman-öğretmen; 1900'lü yıllardan 1930'lu yıllara kadar örgüt yöneticisi, 1930'dan 1950'lere kadar demokratik lider, 1950'lerden 1970'lere kadar toplum bilimci, 1970'lerden günümüze kadar ise iletişimci rolünü üstlenmişlerdir (Kowalski, 2005, ss. 101-117). Bunlara ilaveten son rol olarak takım liderliği rolü de çeşitli araştırmacılar (Capella, 1987; Millar ve Rogers, 1976; Reitz, 1987 gibi) tarafından kullanılmaktadır. Her bir rolün özellikleri ayrı ayrı tarif edilmesine ve ilgili yıllarda baskın rol olarak algılanmış olmasına rağmen, milli eğitim müdürleri bugün genellikle iki veya daha fazla rolü aynı anda uygulayabilmektedirler (Björk Kowalski, ve Browne-Ferrigno, 2014). Adı geçen sınıflamalarda yer alan tüm roller araştırmacı tarafından oluşturulmuş olan Şekil 3'te verilmiştir.

Şekil 3. Milli Eğitim Müdürlerinin Rollerini

Şekil 3'te de görüldüğü gibi milli eğitim müdürlerinin alan yazında altı temel rolü bulunmaktadır. Bunlar uzman öğretmen, örgüt yöneticisi, demokratik-politik lider, toplum bilimci, iletişimci ve takım lideri rolüdür. Milli eğitim müdürleri geçmişte belli rolleri üstlenmiş olsalar bile günümüzde bu rollerin bir kaçını veya tümünü birlikte üstlenebilmektedirler. Bu sebeple bunlar aslında bir bütün oluşturmaktadır denilebilir. Milli eğitim müdürleri ile ilgili sayılan rollere ilişkin çalışmalar özellikle yabancı alan yazında ve yabancı araştırmacılar (Björk vd., 2014; Callahan, 1966; Capella, 1987; Kowalski, 2005; Millar ve Rogers, 1976; Reitz, 1987 gibi) tarafından yapılmıştır. Türkçe alan yazında ve Türk araştırmacılar tarafından milli eğitim müdürlerinin rollerine ilişkin özel olarak yapılmış bir çalışmaya henüz rastlanılmamış olup; verilen bilgiler yabancı alan yazına bağlı kalınarak aşağıda açıklanmıştır.

Uzman-öğretmen rolü (Teacher-scholar role): 20. yüzyıldan önce milli eğitim müdürleri uzman öğretmen olarak hizmet vermişler; ancak 20. yüzyılın başlarında çalışmaları zorunlu devlet müfredatının ve öğretmenlerin denetimi üzerine yoğunlaşmıştır. İlerleyen yıllarda bu rolleri artan ihtiyaçlar, kapasitenin değişmesi, demografik değişimler, artan sanayileşme, kentleşme ve göç sebebiyle bir takım değişimlere uğramıştır. Burada çocukların var olan bu yeni kültüre uyum sağlamaları için rollerinde bir takım yenileşmeler yapmak zorunda kalmışlardır. Bu noktada, öğretimsel gelişme ve uzman-öğretmen rollerini diğer eğitimcilerden farklı bir şekilde yürürlüğe koymalarına rağmen, milli eğitim müdürleri istikrarlı çalışmanın önemini her fırsatta vurgulamışlardır (Callahan, 1962, ss. 188-196). Bu bağlamda öğretim liderleri olarak vizyoner liderlik sağlamak, öğretmenlerin ve öğrencilerin beklentilerini yerine getirmek, uzun vadeli planlama ve bütçeleme yapmak, personelin performansını değerlendirmek ve bölge genelindeki iyileştirmeler üzerinde yoğunlaşmak ve öğrencinin akademik başarısını artırmak yönünde rolleri olmuştur (Kowalski ve Björk, 2005, ss. 73-96). Kısacası milli eğitim müdürlerinin bu rolü; eğitimle ilgili her bilgiye hâkim, hem öğrenen hem öğreten kişi olarak ifade edilebilir.

Örgüt yöneticisi rolü (Organizational-manager role): 1800'lerin sonlarında, okul-bölge kurullarının, büyük ve karmaşık eğitim örgütlerinin yönetimi konusundaki endişeleri artmıştır. Çünkü varolan yöneticilerin bilgi

ve becerilerini yönetme konusunda yeterli olmadığı inancı oluşmuştur (Callahan, 1962, ss. 188-196). Cuban (1976) çeşitli araştırma ve incelemelerde bulunmuş, bunun sonucunda milli eğitim müdürü ve okul müdürlerinin rollerinin değişmesi gerektiği sonucuna varmış, bu da eğitim camiasında tartışılan bir konu haline gelmiştir (Kowalski, 1999, ss. 319-322). Franklin Bobbitt, Ellwood Cubberly ve George Sprayer gibi önde gelen eğitim araştırmacıları, milli eğitim müdürlerinin ve diğer eğitim liderlerinin bir takım iş ve yönetim ilkelerini benimsemesi ve rollerinin değişmesi gerektiği görüşünü desteklemişlerdir (Cronin, 1973, ss. 20-25). Diğer araştırmacılar (George Counts gibi), örgütsel yönetim uygulamalarını dikkate aldığı için (Björk ve Gurley, 2005), okullarla ve kurumsal yönetim kurulu yetkilileri ile aralarında uyumsuzluklar meydana gelmiştir. Bu araştırmacı ve ekibinin görüşleri halkın temel değerleriyle de çelişmiş (Van Til, 1971, ss. 9-17); buna rağmen, okul kurulları örgütsel yönetim modellerini benimsemiş (Browne-Ferrigno ve Glass, 2005) ve milli eğitim müdürlerinin günlük yönetimde ele almaları gereken sorumlulukları buna göre şekillendirmiştir (rneğin bütçeleme ve personel denetimi, örgüt yönetimi, halkla ilişkiler gibi). Her ne kadar bunlar milli eğitim müdürlerinin yönetim rolü çalışmalarının temel bir yönü ise (Kowalski ve Glass, 2002) de ğretim lideri olarak rollerinin güncellenmesi gerektiği de savunulmuştur (Kowalski vd., 2011, s. 17-24). Kısacası milli eğitim müdürlerinin bu rolü hem bizzat yönettikleri örgütün, hem de eğitim kurumu olan okulların müdürleri ile birlikte örgüt yöneticisi konumunda olmaları şeklinde ifade edilebilir.

Demokratik-politik lider rolü (Democratic-political leader role): Milli eğitim müdürlerinin çalışmalarının ayrılmaz bir parçası devlet işlerinin devam ettirilmesidir. Siyasi karar alma süreçleri ve bölge düzeyinde uygulamalar da rollerinin bir parçasıdır (Björk ve Lindle, 2001). Bu çabaların niteliği ve kapsamı, eğitim için kamu desteğinin alınması, yeterli bütçe ödenekleri için devlet yasama organlarına lobi yapılması, okul kurullarıyla etkileşime girilmesi, bütçe grubu taleplerine cevap verilmesi, tartışmalı kamu politikasının sözcüsü olarak hizmet vermeyi içermektedir. Örgütsel sorunları çözmek ve personelin yer değişim girişimleri de buna dhil edilebilir (Björk, Kowalski ve Browne-Ferrigno, 2014, s. 17-38).

Milli eğitim müdürleri, çıkar grubu siyasetindeki artışın, siyasi baskıların ve bunların üzerlerindeki yansımalarının kendilerini farklı şekillerde nasıl etkilediğinin bilincinde olarak çalışmalarını yürütmektedirler (Kowalski vd., 2011, s. 17-24). Küçük veya kırsal alanda hizmet veren yöneticiler bu siyasi etkilerin bir sonucu olarak "*grupları kaynaştırmak, yaşam boyu hizmet vermek ve yapılanlarda yaygınlik sağlamak*" gibi görevleri üstlenmişlerdir (Lambkin, 2006, s. 19). Bunlar, karar alma süreçlerini etkilemekte ve onların kişisel, politik ve stratejik davranmalarını gerektirebilmektedir (Glass, Björk ve Brunner, 2000, s. 40). Siyasi rollerini yürürlüğe koymalarına rağmen, genellikle bölge büyüklüğüne göre siyasi rollerin mahiyeti değişebilmektedir (Kowalski vd., 2011, s. 17-24). Milli eğitim müdürleri; topluluğun çoğunluğunun katılımını ve kamuoyunu dinlemeyi, demokratik bir toplumun anahtar rolü olarak görmektedirler (Kirst ve Wirt, 2009). Yöneticilerin çoğunluğu okul yönetim kurulu üyeleriyle (mikro politika) ilişkilerini, karşılaştıkları en önemli zorluklardan biri olarak görmektedirler (Kowalski vd., 2011; Björk ve Gurley, 2005). Milli eğitim müdürlerinin yerel düzeyde sistematik gelişimi sağlamak için çeşitli paydaşlarla birlikte çalışmaları, siyasi etkiye sahip olmaları, yöneticiler için olduğu kadar toplumun refahı için de önemlidir (Levin, 1999). Milli eğitim müdürlerinin bu rolü demokratik davranışlar sergileyerek yönettikleri eğitim örgütlerinin iyiliği için tüm politik örgütlerle olumlu ilişki içerisine girmeleri şeklinde söylenebilir.

Toplum bilimci rolü (Social-scientist role): Uygulamacı toplum bilimci olarak milli eğitim müdürleri ulusun sosyal, ekonomik ve siyasal yaşamındaki değişikliklerinde öncü olmak, değişimlerin kamu okullarındaki eğitimi nasıl etkilediğini gözlemleyerek ona uygun bir bilim insanı gibi çeşitli politikalar geliştirmek gibi bir rolleri bulunmaktadır. 1961 yılında W. K. Kellogg Vakfı yaptığı araştırmalarda milli eğitim müdürlerinin, sosyal bilimlerin çoğunu içeren disiplinlerarası bir duyarlılık göstermeleri gerektiği sonucuna ulaşmıştır. Bunun için toplumda yer alan devlet okullarında stratejik değişiklikleri yapmak için milli eğitim müdürlerinin yetkili olması gerektiğini, değişiklik yapabilecek en iyi konumdaki kişilerin milli eğitim müdürleri olduğunu açıklamıştır (Callahan, 1966, s. 222).

Callahan (1966, s. 212-216) sosyal bilim araştırma bulgularının halk eğitimi üzerinde derin etkileri olduğunu gözlemleyerek, milli eğitim müdürlerinin araştırma bulguları doğrultusunda sorun çözme konusunda katı olmamaları gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca kamu okullarında sorun çözerken milli eğitim müdürlerinin, daha adil ve demokratik davranmaları, topluma katkıda bulunmak için olaylara geniş perspektiften bakmaları gerektiğini de ifade etmektedir. Milli eğitim müdürlerinin öğrenciler, öğretmenler ve eğitimle ilgili bilgi toplanırken araştırma yapmalı, bilgiye, veriye, kanıta ve performansla dayalı olarak davranması gerekmektedir (Goldring ve Greenfield, 2002). Toplanan veriler sonucunda okulların geliştirilmesine katkıda bulunacak, ğrenci-ğretmen, yönetici ve toplumun ihtiyaçlarını karşılayacak

bilinçli kararlar ancak araştırma sonuçlarına göre verilebilir (Starratt, 1991, s. 185-202). Veriye dayanmayan çalışmalar sosyal adaletsizliklere, kalıcı değil geçici çözümlere yol açabilir (Fusarelli ve Fusarelli, 2005, s. 187-206). O sebeple milli eğitim müdürleri öncelikle iyi bir araştırmacı, toplum bilimci, sosyal-bilim insanı olarak olaylara bakmalı, gözlemeli, veriye ve araştırmaya dayalı olarak sorunları çözümlenmeli, gelişime katkıda bulunmasının ancak bu yolla olduğu söylenebilir.

İletişimci rolü (Communicator role): Thayer (1961, s. 4) örgütlerde iletişim stillerini yukardan aşağıya, şahsi olmayan türde ve resmi, bilgi verme, emir verme, yönlendirme, değerlendirme ve etkileme amaçlı olarak yapıldığını ifade etmiştir. İlerleyen yıllarda sosyal, ekonomik ve politik değişiklikler, iletişim stillerinde de değişikliğe yol açmıştır. Aşağıdan yukarıya, çapraz vb. iletişim stilleri de gündeme gelmiştir. Bazı araştırmalar (Kowalski, 2001; Kowalski vd. 2011) yukarıdan aşağıya aşırı formal ve sert iletişim modelinin, yöneticilerin çalışanlarına yönelik negatif algılarının; çalışanların moralleri, iş tatmini ve örgüte bağlılıkları ile örgütsel verimliliklerini olumsuz etkilediği ve örgütte zararlı bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu durum sadece çalışanlar için değil, okul toplumunun doğal üyeleri olan veli ve ebeveynler için de geçerlidir (Björk, Kowalski ve Browne-Ferrigno, 2014, s. 17-38).

Gönüllü olarak toplum ve ebeveynlerin okula katılımı, işbirliği düzeyinin artması ise başarıyı artırmaktadır. Bu katılım çalışmaları milli eğitim müdürlerinin desteği ve izin vermeleri sonucu meydana gelmektedir (Björk, 2001, s. 286-309). Schlechty (1997, s. 134) sosyal sistemlerin bir araya getirilme şeklinin, insanların davranışları, öğrendikleri ve öğrendiklerini nasıl öğrendikleri üzerinde bağımsız etkileri olduğunu ifade etmektedir. Eğitim paydaşlarının bir araya gelmeleri eğitim, eğitimciler, öğrenciler, öğretmenler ve yöneticiler üzerinde etkilidir. Bu sebeple milli eğitim müdürleri etkili yönetim sergilemek, hiyerarşiyi en aza indirmek, liderlik etmek, olumlu ilişki oluşturmak, açık, karşılıklı, çift yönlü ve yüz yüze iletişim modelinin okullarda kullanılmasını benimsemeyi tercih etmişlerdir (Kowalski vd., 2011, s. 4-10). Çünkü örgüt kültürü ve iletişim arasında pozitif ilişki vardır (Conrad, 1994, s. 27). Bu noktada iletişim, kültürel yatırım sağlar denilebilir.

Örgüt kültürü, yalnızca üst yönetimin bilinçli ikna edici stratejileri değil, tüm çalışanların iletişimsel eylemleri tarafından ortaya çıkar ve sürdürülürler (Kowalski, 2000, s. 5-10). Birbirleriyle iletişim kuran insanlardan ayrı olarak mevcut değildirler. Diğer bir ifadeyle örgütsel iletişim örgütsel kültürün devamını sağlamaktadır (Kowalski, Petersen ve Fusarelli, 2007, s. 16). Çünkü iletişim kültüre yol açar, kültüre neden olur ve kültürün devamını sağlar (Axley, 1996, s. 153). Değişen kültürel yapı ile birlikte milli eğitim müdürlerinin yukardan aşağıya olan iletişim yapısı yeni iletişim türlerini de beraberinde getirmiştir (Heckman, 1993, s. 263-272). Milli eğitim müdürleri etkili iletişimci olmanın çok önemli olduğunu (Glass, Björk ve Brunner, 2000) ve iş performansını artırdığını bilerek, ona uygun çalışmalarını sürdürmelidirler (Kowalski vd., 2011, s. 4-10). Kısacası örgütte etkili çalışmalar yapmak için iletişimi etkin kullanmalarının önemli olduğu ifade edilebilir.

Takım lideri rolü (Team leader role): Takım çalışmaları örgüt içerisindeki kararsızlıkları, etkisiz işleyişi, tutarsızlıkları azaltabilir (Kiral, 2015). Etkili takımlar görevleri yerine getirmek için gerekli bilgi ve beceriye sahip, örgütsel ve mesleki bağlılık ile aidiyete sahip, yetki ve sorumluluğun paylaşıldığı, özyönetime ve özdenetime sahip, şeffaf, hesap verebilir bir çalışma, birlikte ve ekip olarak iş yapabilme yetisine ve ortak hedeflere sahip; ödülleri, gücü ve başarıyı paylaşabilen, sinerji kurabilmiş kişilerden oluşmalıdır (Edmonson, 2012, s. 20-21). Çünkü örgütte yapılan takım çalışması yöneticilerin işini kolaylaştırmakta, ortak paydada birleşen kişilerden oluştuğu için çatışmaları ve çelişkileri ortadan kaldırmaya yardımcı olmaktadır (Lencioni, 2002). Takım üyeleri bilgi ve tecrübe paylaşımında bulunarak örgütü başarıya ulaştırabilirler (Wirt ve Kirst, 2001). Uzmanlardan oluşan takımlar işi iyi bir şekilde yapabilecekleri gibi, yöneticilerin zamandan tasarruf etmesini de sağlarlar (Owens ve Valesky, 2015). Takım çalışması sayesinde uzman kişilerden de istifade edilmekte, örgütlerde demokratik bir iklim hüküm sürmektedir (Sergiovanni, 2006). Takım çalışmasının önemini bilen milli eğitim müdürleri de karar süreçlerini etkin yönetmek (Hirokawa, 1990, s. 190), işlerin uzmanlarınca hızlı bir şekilde en etkili şekilde yürütmesini sağlamak için takım çalışması yaparlar ve yapmalıdırlar (Wirt ve Kirst, 2001). Littlejohn (1992) toplumda meydana gelen sosyal, ekonomik, politik değişimleri anlamak için milli eğitim müdürlerinin demokratik bir yaklaşım, tamamlayıcı iletişim ve liderlik ilkelerine uymalarını tavsiye etmektedir (Cappella, 1987; Ubben, Hughes ve Norris, 2004).

Örgüt içerisinde takımlar oluşturulabileceği gibi, aynı örgütün farklı kollarında da takımlar oluşturulmalıdır. Örneğin milli eğitim müdürünün kendi örgütü ile takım çalışması yapabileceği gibi, aynı şehirdeki farklı milli eğitim müdürlükleri ile de takım çalışmaları yapılabilir. Bunun için de milli eğitim

müdürlerinin iyi takım liderleri olmaları, yetkilerini ve çift yönlü iletişimi aktif kullanmaları gerekmektedir (Cappella, 1987). Milli eğitim müdürleri ayrıca örgütsel fayda sağlamak amacıyla simetrik değiş-tokuş sürecini de kullanabilirler (Grunig, 1989; Grunig ve Huang, 2000). Güç paylaşımı, ikna edici tutum, güven, memnuniyet ve bağlılık ortamı oluşturmak, örgütsel sürdürülebilirliği ve dönüşümü en üst seviyeye çıkarabilir. Bu gibi sebeplerle milli eğitim müdürleri iyi birer takım lideri rolü üstlenmelidirler (Millar ve Rogers, 1976, s. 87). İyi takım liderleri olarak milli eğitim müdürleri, takım üyelerinin çıkarlarının sonuçları etkilemesine izin vermemelidirler. Bu da ancak takım üyelerini iyi tanımakla çözülebilir (Patton ve Downs, 2003). Başarılı takımların işlerliğini artırmak için, milli eğitim müdürlerinin birden fazla ve çeşitli kamu kurumları ve bunların iç gruplarıyla simetrik ve sürekli bilgi alışverişinde bulunmaları (Reitz, 1987, s. 49-61), dağıtımcı liderliği aktif kullanmaları, örgütsel öğrenmeye odaklanmaları ve bu konularda bilgi sahibi olmaları gerekir (Edmonson, 2012, s. 20; Katzenback ve Smith, 2004, s. 7-13). Milli eğitim müdürlerinin etkili takım liderleri olmaları işlerin kolayca çözümlenmesinde etkili olabilir.

Milli eğitim müdürleri ile ilgili yapılan araştırmalar (Arslan ve Atasayar, 2008; Björk, 2001; Björk, Kowalski ve Browne-Ferrigno, 2014; Çalışkan, 2017; Dak, 2019; Kowalski, 2001; Kowalski vd. 2011; Sümer, 2007; Yahşi, 2018 gibi) incelendiğinde “öğretmen adaylarının milli eğitim müdürleri ile ilgili görüşlerinin alındığı” bir araştırmaya henüz rastlanılmamıştır. Bir yıl sonra öğretmen olarak göreve başlayacak olan öğretmen adaylarının görüşlerinin alınması ve bilgi düzeylerinin yoklanması, milli eğitim müdürleri hakkında bilgi düzeylerinin tespit edilmesi, özellikle Türk eğitim sistemi ve okul yönetimi gibi eğitim bilimleri derslerinde bu konuya eğilinmesi gereğini de ortaya koyabilecektir. Ayrıca bu araştırmadaki “milli eğitim müdürlerinin nasıl olması gerektiği” ile ilgili kısmının milli eğitim müdürlerine de faydalı olacağı ve o yönde kendilerini geliştirmeye çalışabilecekleri ve böylece çalışmanın hem alan yazına hem de uygulamacılara faydalı olacağı söylenebilir. Bu önemden yola çıkarak yapılan araştırma öğretmen adaylarının milli eğitim müdürlerinin kim olduğunu, görev ve rollerinin neler olduğunu ve nasıl olmaları gerektiğini tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Bu temel amaç doğrultusunda aşağıdaki alt problemlere yanıt aranmıştır.

Öğretmen adaylarının;

1. Milli eğitim müdürlerinin kim olduğuna, görevlerine ve neye benzediğine ilişkin görüşleri nedir?
2. Milli eğitim müdürlerinin özelliklerine ilişkin görüşleri nelerdir?
3. Milli eğitim müdürlerinin olması gereken özelliklerine ilişkin görüşleri nelerdir?
4. Milli eğitim müdürlerinin rollerine ve rollerinin neye benzediğine ilişkin görüşleri nelerdir?
5. Gelecekte milli eğitim müdürü olmayı isteyip istemediklerine ilişkin görüşleri nelerdir?

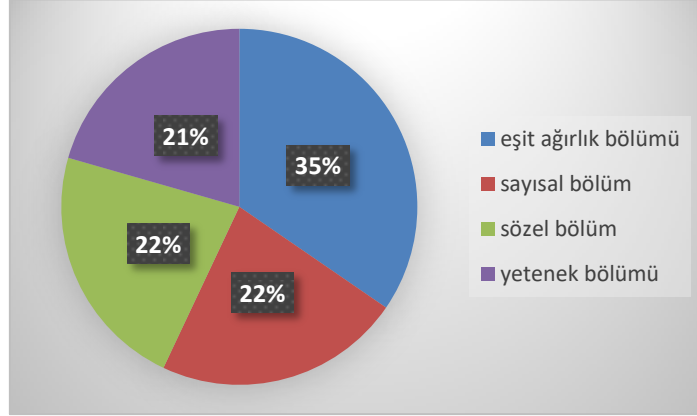
Yöntem

Yapılan araştırma nitel araştırma olup; fenomenoloji deseninde yürütülmüştür (Creswell, 2016). Fenomenolojik araştırmalar bireylerin kendi bakış açısından, algı ve deneyimlerinin kullanıldığı bir araştırma desendir. Fenomenolojik araştırmalarda olgu ya da deneyimin tanımlanması, bu tanımlamalardaki değişmeyen temaların ortaya konulması, bu temalara ilişkin kişisel görüşlerin belirlenmesi ve kişisel görüşler ile temaların birleştirilmesi esaslarını içermektedir (Ersoy, 2019). Bu çalışmadaki fenomen “milli eğitim müdürü”dür. Öğretmen adaylarının bu fenomenle ilgili görüşleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Katılımcılar

Araştırma, 2019-2020 akademik yılı ikinci yarısında bir devlet üniversitesinin eğitim fakültesinde öğrenim gören gönüllü 4. sınıf öğrencilerinin katılımıyla yürütülmüştür. Araştırmaya katılan öğrenciler amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemi kullanılarak seçilmişlerdir. Bu araştırmada kullanılan ölçütler öğrencilerin sayısal, sözel, eşit ağırlık ve yetenek alanlarından seçilmiş 4. sınıfta öğrenim gören öğretmen adayları olmalarıdır. Farklı branşların seçilme nedeni farklı bakış açılarını tespit etmektir. Ayrıca birkaç ay sonra öğretmen olarak mezun olacak öğrencilerin milli eğitim müdürleri ile ilgili bilgi düzeyini yoklamaktır. Araştırmaya başlamadan evvel ilgili üniversitenin eğitim fakültesinden “resmi yazılı izin ve etik kurul izni” alınmıştır. Pandemi nedeniyle bazı öğrencilerle görüşmeler online ortamda, araştırmacının not tutması şeklinde olmuştur. Öğrenciler video kaydı tutulmasını istememişler, isim ve bölüm bilgilerinin gizli tutulmasını özellikle beyan etmişlerdir. Bazı öğrenciler ise araştırmacıya posta ve e-posta ile görüşlerini iletmışler, bazı öğrenciler ise formu kendileri doldurup araştırmacıya sosyal mesafe kurallarına riayet ederek teslim etmişlerdir. Farklı şekillerde veri toplanmasının nedeni COVID-19

pandemisi sebebiyle yüz yüze eğitim olmaması, online eğitim yapılmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca katılımcıların büyük çoğunluğunun da farklı şehirlerde ikamet etmesindedir. Öğrencilere ilişkin bilgiler Şekil 4'te verilmiştir.

Şekil 4. Öğrencilerin Bölümlere Göre Dağılımı

Şekil 4'te de görüldüğü gibi sözel bölümden 24, sayısal bölümden 24, eşit ağırlık bölümünden 37, yetenek bölümünden 22 son sınıf öğrencisi araştırmaya katılmıştır. Araştırmaya toplam 106 öğrenci katılmış olup; bunların 74'ü kız, 32'si erkek öğrencidir. Katılımcıların yaş aralığı 20 ile 25 arasında değişmektedir. Bölüm bilgisinin verilmesini bazı öğrenciler istemediği için araştırmada eşit ağırlık, sayısal, sözel ve yetenek bölümü olarak genel bir ifadelendirme kullanılmıştır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma için öncelikle alan yazın taraması yapılmış, gerekli okumalar yapılmış, alan yazındaki çalışmaların veri toplama araçları incelenmiştir. Ardından araştırmacının amacını gerçekleştirmek için alan yazından hareketle bir yarı yapılandırılmış veri toplama aracı oluşturulmuştur. Bu form hazırlanırken alanında uzman iki öğretim üyesinden uzman görüşü alınmış, formun yazım, noktalama kuralları ile ve anlatımı konusunda bir Türkçe öğretmeninden de ayrıca görüş alınmış, bunun neticesinde forma son şekli verilmiştir. Hazırlanan form öğrencilerin bazıları ile birebir görüşme yapmak suretiyle, bazılarına mail atarak, bazılarına elden vererek doldurtulmuştur. Öğrencilere milli eğitim müdürünün kim olduğu, rolleri, kafalarındaki milli eğitim müdürü imajı ile milli eğitim müdürünü neye benzettikleri vb. gibi soruları yazılı olarak cevaplamaları istenmiştir. Ardından toplanan verilerin analiz sürecine geçilmiştir. Araştırmada veriler içerik analizi ile çözümlenmiştir. Bunun için kategori ve alt kategoriler, kodlar araştırmacı tarafından oluşturulmuştur. Verilerin kaçar kez tekrarlandığı araştırmacı tarafından sayılarak frekanslar verilmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin sayısının fazla olmasından dolayı kod ad yerine numara verilerek çalışma içerisinde doğrudan alıntılara yer verilmiştir. Ayrıca çalışma içerisinde öğrencilerin bölümleri eşit ağırlık (EA), sayısal (SA), sözel (SÖ), yetenek (YE) ile; cinsiyetleri erkek (E) ve kadın (K) harfleri ile sembolize edilmiştir.

Araştırmada geçerlik için doğrudan alıntılarının kullanılması ve yapılan analizin farklı bir araştırmacı tarafından kodlatılması yöntemleri kullanılmıştır. Güvenirlik içinse Miles ve Huberman (1994) formülünden yararlanılmış, uyum oranı tespit edilmiştir. Miles ve Huberman (1994) uyumun %80 olmasının güvenilirlik için yeterli olacağını ifade etmektedirler. Araştırmada tam uyum tespit edilmiştir. Buna göre araştırmacının güvenilir olduğunu söylemek mümkündür.

Araştırmacının Rolü

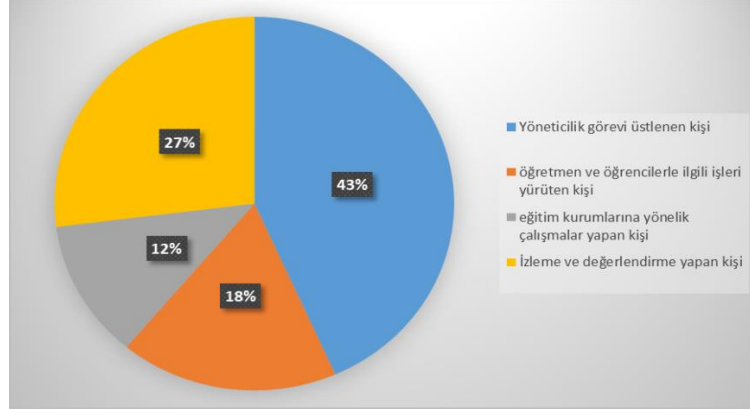
Araştırmacı araştırmada veri toplarken, verileri analiz ederken, yorumlarken ve yazıya geçirirken kendi şahsi görüş ve düşüncelerini araştırma dışında tutmuş, önyargılardan uzak bir şekilde objektif olarak çalışmayı yazıya geçirmiştir. Araştırma içerisinde etik unsurlara dikkat edilmiş, öğrencilerin bölüm bilgileri, isimleri gizli tutulmuş, kişisel bilgilerini içerecek ifadelerden kaçınılmıştır. Araştırma için ilgili eğitim fakültesinden yazılı izin ve etik kurul izni alındıktan sonra, araştırmacı çalışmasına başlamıştır.

Bulgular

Araştırmanın alt problemine bağlı olarak sorulan sorulara verilen cevaplar doğrultusunda bu bölüm oluşturulmuştur.

Milli Eğitim Müdürünün Kim Olduğu ve Görevleri

Öğrencilere milli eğitim müdürünün kim olduğu ve görevlerinin neler olduğu sorusu yöneltilmiş bunun sonucunda aşağıda Şekil 5’deki kategoriler oluşturulmuştur.

Şekil 5. Milli Eğitim Müdürünün Kim Olduğu ve Görevleri

Şekil 5’te grldğu gibi milli eğitim müdürlerinin kim olduğuna ilişkin bilgilerin kategorilere ayrılması sonucunda dört ana kategori oluşturulmuştur. Yöneticilik görevi üstlenen kişi; ğretmen ve öğrencilere yönelik çalışmalar yapan kişi; eğitim kurumlarına yönelik çalışmalar yapan kişi; izleme ve değerlendirmeye yönelik çalışmalar yapan kişidir. *Yöneticilik görevi üstlenen kişi* kategorisinde oluşturulan kodlar “eğitim faaliyetlerinin yürütülmesinden/yönetilmesinden sorumlu kişi (43), il/ilçede eğitimden sorumlu en üst yetkili (24), il/ilçelerde okullardan sorumlu kişi (17), il/ilçe eğitim yöneticisi (10), Bakanlığın verdiği görevleri yapan kişi (4)”; *ğretmen ve öğrencilerle ilgili işleri yürüten kişi* kategorisinde oluşturulan kodlar “tören, toplantı, proje, seminer vb. yapma (9), ğretmen açığını/ihtiyacını belirleme (7), bilgi verme(5), kadrolar (4), ücretli ğretmen ataması (3), sınav ve etkinlikler (3), yönlendirme (3), öğretmenlerle ilgili diğer işler (2), ğretmen disiplin işleri (1), öğrenciyi ödüllendirme (1), öğretmene görev verme(1), ğrenci ile ilgili diğer işler (1)”; *eğitim kurumlarına yönelik çalışmalar yapan kişi* kategorisinde oluşturulan kodlar “okul ihtiyaçları (10), eğitimle ilgili mali işler/bütçe (7), okullarla işbirliği (5), sorun çözme (5), okullara araç-gereç temini (4), okul sayısını belirleme (1)”; *izleme ve değerlendirme yapan kişi* kategorisinde oluşturulan kodlar “plan ve program (27), denetleme (18), kontrol etme (4), değerlendirme (3), izleme (3), eğitimi geliştirmeye yönelik faaliyetler (3), okul ziyareti (1), okul yöneticileri ile iletişim(1), okul niteliğini/yeterliğini lme(1)” Őeklinindedir. Aşağıda katılımcıların görüşleri doğrudan alıntılarla verilmiştir.

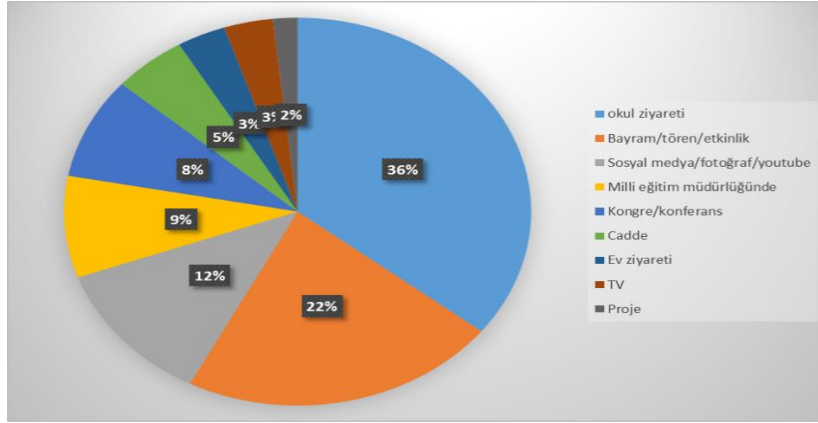
İl ve ilçelerde bütün okulları bünyesinde toplayan, idari işlerin, yönetmeliklerin, ortak karar ve düzenlemelerin ana koludur. Bulunduğu il ve ilçelerdeki okullarda bulunan ğretmen ihtiyaçlarını, program eksikliklerini belirleyip gerekli üst kurumlara bildiren kişidir (EA, K, 69).

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından görevlendirilmiş, il ve ilçelerdeki eğitim işleyişinden sorumlu kişi (YE, E, 96).

Eğitimle ilgili konuları düzenler, uygulama olarak kararlar alır ve kararları uygular. rnek verecek olursak milli bayram kutlamalarının nasıl düzenleneceğini belirler. Milli eğitime bağlı okulları denetler. Bir nevi eğitimde kontrol mekanizmasıdır (S, E, 34).

İl veya ilçe milli eğitim müdürleri ikisi de aynı işi yaparlar. Yani kendi alt bünyelerinde bulunan eğitim ile ilgili her türlü konuda organizasyon yapıp yönetirler. MEB’den gelen bilgileri öğretmenlere, okul müdürlerine aktarımını sağlarlar. Kendi çevrelerinde eğitim ile ilgili sınavların hazırlanmasına veya sorun varsa bu sorunun kaynağının belirlenmesi için toplantılar düzenlerler (SA, K, 9).

Araştırmada ğrencilere milli eğitim müdürünü görüp görmedikleri sorulmuş; verilen cevaplar neticesinde Şekil 6 oluşturulmuştur.

Şekil 6. Milli Eğitim Müdürünün Görüldüğü Yerler

Şekil 6 incelendiğinde öğrenciler milli eğitim müdürlerini en çok okul ziyaretleri esnasında ve bayram, tören, etkinliklerde gördüklerini ifade etmişlerdir. Bunları sosyal medya/fotoğraf/youtube/video, milli eğitim müdürlüğünde, kongre/konferans, cadde, ev ziyareti, TV, projeler izlemiş ve bu başlıklarda kodlara ayrılmıştır. Aşağıda öğrenci görüşlerine yer verilmiştir.

23 Nisanda şüir yarışmasında 2. olduğumda ödülümü vermişti (EA, K, 70).

Köy okulu boyamaya gitmiştik. Orada bizi ziyarete geldi. Teşekkür etti. Gelmesi mutlu etti (EA, E, 66).

Televizyonda gördüğüm bir milli eğitim müdürü vardı. Bunun dışında başka yerde görmedim. Herhangi bir şey düşünmemiştim o zaman ama şimdi eğitimle ilgili herhangi bir kişiyi gördüğümde algı olarak ona yöneliyorum (SÖ, K, 48).

Özel günlerde görüyorduk. O da bazen. Bir de ilkokulda iken büyük bir statta 10-15 okul toplanırdı. Bizi selamlardı biz de sağıl derdik. Açıkçası çok resmi ortamlarda gördük hep (SA, K, 8).

Okula gelmişti. Okuldaki çalışmalar, eksiklikleri, müdürü, okulu kısacası tüm çalışanları kontrole geldiğini düşünmüştüm (SA, K, 16).

Topluma hizmet uygulamaları dersi kapsamında bir okulun bahçe ve dış bakımıyla ilgili görüşmeye gitmiştik. Gittiğimizde neler yapabileceğimizi anlattı. Bizce ekstra bilgiler verdi. Kendi fikirlerinden bahsetti. Gördüğümüzde bize karşı bir hiyerarşik üstünlük fazla hissettirmedi (EA, K, 56).

Bir köy okulunu ziyaretinde görmüştüm. İlk bakışta yardıma ihtiyacımız olduğunda bunu yapabilecek biri olarak gördüm. Kadın olması sevindirdi (SA, K, 9).

Daha önce ilçe milli eğitim müdürü ile karşılaştım. Cinsiyeti kadındı. Giyimi, konuşması, duruşu ile bende ayakları yere sağlam basan, projelere önem veren, iletişimi iyi bir müdür izlenimi bıraktı (SA, K, 4).

*Araştırma kapsamında sadece iki öğrenci kadın milli eğitim müdürü gördüğünü ve gurur duyduğunu ifade etmiştir.

Milli Eğitim Müdürünün Özellikleri

Milli eğitim müdürü gören öğrencilere milli eğitim müdürünün nasıl olduğu sorulmuş, verilen cevaplar neticesinde aşağıdaki Tablo 1 oluşturulmuştur.

Tablo 1. Milli Eğitim M¼d¼rlerinin Bedensel ve Giyim ¼zellikleri

¼zellik	Kodlar	f	¼zellik	Kodlar	f
Bedensel ¼zellikler	Konuşması/diksiyonu iyi	17	Giyim tarzı	Takım elbiseli/resmi Giyim	39
	Soğuk g¼r¼n¼řlü	4		şık/giyimi iyi	16
	Diksiyonu k¼t¼	3		Temiz g¼r¼n¼řlü	10
	Olgun	3		D¼zenli/bakımlı g¼r¼n¼ř	5
	G¼lery¼zl¼	3		G¼neř g¼zl¼kl¼	2
	Orta yaşlı	3		Kumaş pantolon	1
	Bıyıklı	2		G¼mlek	1
	Sert bakışlı	2		Kravat	1
	Kel	1			
	şışman	1			
	Beyaz şaılı	1			
	Uzun boylu	1			
	Saıı başı d¼zg¼n	1			
	G¼ler y¼zl¼	1			
	Hızlı konuşma	1			

Tablo 1 incelendiğinde milli eğitim m¼d¼rlerinin ¼zelliklerinin iki temel kategoriye ayrıldığı g¼r¼lmektedir. Bunlar milli eğitim m¼d¼r¼n¼n bedensel ¼zellikleri ve giyim tarzı kategorileridir. Aşağıda bu kategorilere ait katılımcıların g¼r¼řlerine ¼rnekler verilmiştir.

Evet g¼rd¼m. Kaymakam ile yan yana oturuyordu. 29 Ekim t¼renlerinde sokakta yapılan j¼riy¼ř ve kutlamalarda oturuyordu. Resmiydi. Takım elbiseliydi. Ciddi bir duruşu vardı (S¼, K, 32).

G¼rd¼m sohbet ettim. Gayet ¼zenli giyinen, duruş ve diksiyonuna ¼zen g¼steren ve lider rol¼n¼ taşıyan biriydi (EA, E, 73).

Evet. Bayramda t¼rende konuşma yapmıştı.....zorlanarak geldiği her halinden belliydi. ¼đrencilerle temasa geımedi bile. Fazla resmiydi. Sinirli konuştu. Sanki hiı sabrı kalmamış gibiydi (SA, K, 19).

Evet g¼rd¼m. Gayet resmi bir giyimi vardı. Çok otoriter g¼z¼k¼yordu. Bakışları net ve soğuktu. Diksiyon ve hitabetini yeterince başarılı bulmadım. Makam aracının olmasını da doğru bulmadım. Bana ¼đrencilerle mesafeli bir devlet adamı izlenimi uyandırdı. (S¼, E, 34).

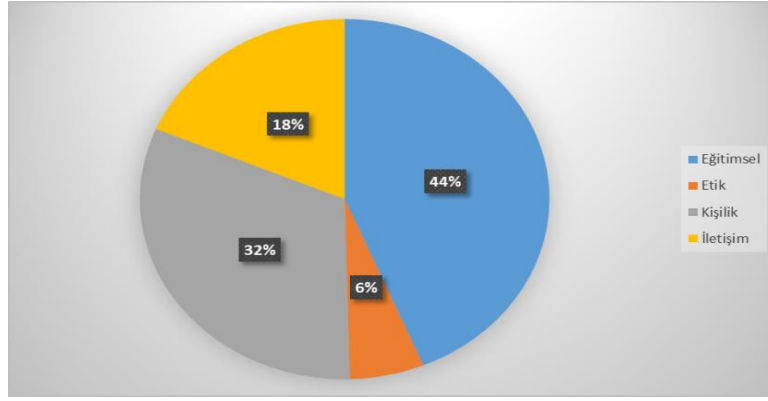
G¼rd¼m aile dostumuz milli eğitim m¼d¼r¼d¼r. ¼zg¼veni y¼ksek, bilgi aıısından donanımlı, mesleki aııdan y¼nlendirici ve yardımcı olan bir beyefendidir. Dış g¼r¼n¼ř¼ mesleğine uygun, konuşması ve davranışları samimi, ancak mesafeyi iyi ayarlayabilen cinstendir. (EA, K, 60).

Daba ¼nce sadece TV'de g¼rd¼m. Duruşuyla bir konuda liderlik yapabilecek bilgi birikimine sahip olduğunu anlatıyordu. Konuşması kendinden emindi. Giyim-kuşamı ise yaptığ işe ¼nem verdiğini g¼steriyordu (EA, K, 58).

Geıen d¼nem katıldığım bir programda ilıe milli eğitim m¼d¼r¼n¼ g¼rm¼řt¼m. Dış g¼r¼n¼ř, giyim-kuşam olması gerektiği gibi resmiydi. Konuşma, duruş, bakış y¼n¼nden pek tasvip etmediğim pasiflikte bir imajı vardı. Konuşmasımı fazla etkileyici ve harekete geıirici bulmamıştım. Duruşunda milli eğitim m¼d¼r¼ ve yaş bakımından olgun olduğu iıin bir ağırlık vardı, fakat ¼zg¼venli bir tutumu yoktu. ¼lkede ıokııa tipik meslektaşları ile, siyasilerle benzer bir imajı vardı. Ben bir ¼zg¼n¼lk g¼remedim (EA, K, 51).

Milli Eğitim M¼d¼r¼n¼n Nasıl Olması Gerektiği

¼đrencilere milli eğitim m¼d¼r¼n¼n nasıl olması gerektiği sorulmuş, bunun sonucunda d¼rt temel kategori belirlenmiştir. Bunlar aşağıdaki şekil 7'de verilmiştir.

Şekil 7. Milli Eğitim Müdürlerinin Olması İstenen Özellikleri

Şekil 7’de görüldüğü gibi öğrencilerin milli eğitim müdürlerinin olmasını istedikleri özellikleri eğitimsel açıdan, etik açıdan, kişilik ve iletişim özellikleri açısından kategorilere ayrılmıştır. Bu kategorilere göre öğrenciler en çok eğitimsel açıdan bir takım özellikler saymışlar, bunu kişilik, iletişim ve etik özellikler izlemiştir. Öğrencilerin verdikleri cevaplar neticesinde kategorilere ait kodlar ve frekans dağılımlarını içeren Tablo 2, 3, 4 ve 5 oluşturulmuştur.

Tablo 2. Milli Eğitim Müdürlerinin Olması Gereken Eğitimsel Özellikleri

Özellik	Kodlar	f	Kodlar	f
Eğitimsel açıdan	Eğitim düzeyi yüksek (yüksek lisans/doktora)	58	Bulduğu yerin eğitimini geliştirmeye çalışmalı	4
	Tecrübeli (Öğretmen-yöneticilik yapmış)	27	Eğitim sorunlarıyla ilgilenmeli	4
	Bilgili	19	Eğitimle ilgili bilimsel çalışmaları olmalı	4
	Örnek (eğitim açısından)	18	Eğitim sistemine hâkim olmalı	3
	En az üniversite mezunu olma	16	Erişimi kolay olmalı	3
	Okul ziyareti	13	Hedef koyabilmeli	3
	Eğitim fakültesi mezunu	11	Öğretmen-müdürlerle sık sık toplanmalı	3
	Kendini geliştirmeli	11	Profesör olmalı	2
	Sahada olmalı/odasında oturmamalı	7	Araştırmacı olmalı	2
	Başka ülkelerin eğitimi araştırmalı	7	Katılımcı yönetim benimsemeli	2
	Donanımlı	6		

Tablo 2’de de görüldüğü gibi öğrenciler milli eğitim müdürlerinin yüksek lisans ve doktora derecesinde öğrenimli olması gerektiğini özellikle ifade etmişlerdir. Bunu öğretmenlik ve yöneticilik tecrübesinin olması, bilgili olması, örnek bir insan olması izlemektedir. Tablo 3’te ise katılımcıların verdikleri cevaplar neticesinde milli eğitim müdürlerinde bulunması gereken etik özellikler tablolatırılmıştır.

Tablo 3. Milli Eğitim Müdürlerinin Olması Gereken Etik Özellikleri

	Kodlar	f
Etik açıdan	Siyaset yapmamalı	7
	Alanında uzman	5
	Adaletli	4
	İnsancıl	3
	Tarafsız	2
	Haksızlık yapmamalı	2
	Yetkilerini doğru kullanmalı	1
	Torpil yapmamalı	1
	Adam kayırmamalı	1
	Yansız/objektif	1
	Doğru/dürüst	1
	Eşit	1
	Önyargılı olmamalı	1

Tablo 3’te de görüldüğü gibi öğrenciler en çok milli eğitim müdürünün siyaset yapmaması, alanında uzman olması, adaletli, insancıl ve tarafsız olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Tablo 4’da ise öğrencilere göre milli eğitim müdürlerinde olması gereken kişilik özellikleri verilmiştir.

Tablo 4. Milli Eğitim Müdürlerinin Olması Gereken Kişilik Özellikleri

Özellik	Kodlar	f	Kodlar	f
Kişilik özellikler	Örnek kişilik	18	Yönlendirici	3
	Yeniliğe/değişime açık	12	Demokratik	3
	Özgüvenli	12	Durumun farkında olma	3
	Çözüm odaklı	11	Sevecen	3
	Kararlı	8	Gerçekçi	2
	Otoriter	8	İlmli	2
	Öğret./öğrenciye değer vermeli	7	Fedakâr	2
	Ciddi	7	Duyarlı	2
	Yardıms sever	6	Yapıcı	2
	Güler yüzlü	5	Sempatik	2
	İleri görüşlü	5	Çağdaş/modern	2
	Atatürk inkılap ve ilkelerine bağlı	5	Pozitif	2
	Sıcakkanlı	5	Çok konuşmama	2
	Anlayışlı	5	Sinirli olmama	2
	Lider	4	Katı olmama	2
	Güven verme	4	Teşvik edici	2
Samimi/içten	4			

Tablo 4’da görüldüğü gibi öğrenciler milli eğitim müdürlerinde en çok örnek kişilik, yeniliğe/değişime açık olma, özgüvenli ve çözüm odaklı olmalarını istemektedirler. Öğrencilerin görüşleri doğrultusunda milli eğitim müdürlerinin iletişimsel özellikleri de araştırmacı tarafından listelenmiştir. Milli eğitim müdürlerinin olması istenen iletişim özellikleri Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5. Milli Eğitim Müdürlerinin Sahip Olması Gereken İletişim Özellikleri

	Kodlar	f
İletişim özellikleri	Düzenli diksiyon/Türkçeyi düzenli konuşma	31
	Etkili konuşma	29
	İyi iletişim	11
	Anlatım yeteneğinin yüksek olması	8
	Beden dilini kullanma	8
	İyi bir dinleyici	6
	Empati	2

Tablo 5’de görüldüğü gibi araştırmaya katılan öğrenciler milli eğitim müdürlerinin en çok diksiyonlarının düzenli olmasını/Türkçe’yi düzenli konuşmalarını istemektedirler. Bunu etkili konuşma ve iyi iletişim becerisi izlemektedir. Yukarıda oluşturulan Tablo 4, 5, 6 ve 7’ye ait katılımcı görüşleri aşağıda verilmiştir.

Eğitim fakültesinden mezun olmuş, yüksek lisansını yöneticilik üzerine yapmış, insanlarla çok fazla iletişim halinde olduğu için iletişim becerisi yüksek, resmi dili çok iyi kullanmalı (SA, K, 2).

Sadece şunu diyebilirim baksızlık yapmayan, siyasetten ayrı gerçek bir eğitimci duruşu ile siyasi değil, eğitimi, okulu, öğrencileri temsil eden bir milli eğitim müdürü olmalıdır (YE, E, 103).

Bana göre öncelikle yurtdışını görmüş, yüksek lisansını, doktorasını yapmış, dünya genelindeki eğitim kurumlarını araştırmış ya da bilgisi olan kültürlü ve kendini geliştirmiş biri olmalıdır. Diksiyonu doğru kullanan, kendini doğru ifade edebilen bir birey olmalıdır (EA, K, 49).

Sadece makam koltuğunda oturmayan, çevresindeki okullarla, öğretmenlerle, yöneticilerle ve öğrencilerle iç içe olan, onların sorunlarına çözüm arayan ve eğitimle ilgili bir standart oluşturmayı hedefleyen bir imaj hayal ediyorum. Eğitim düzeyi en az lisans düzeyi olmalı ve eğitimin içinden gelen biri olmalı, konuşması, duruşu, giyimi, diksiyonu düzenli olmalı (SÖ, K, 40).

Milli eğitim müdürü eğitim camiasından olmalı, eğitim ortamında iyice pişmiş, balden anlayan, ülkemizin doğusuyla-batısıyla her yerinden öğrenci ve öğretmenlerle başı neşir olmuş, empati yeteneği yüksek, ihtiyaçlara, problemlere çözüm bulup, yeniliğe son derece açık biri olmalı (SA, K, 13).

Son derece kibar ve açık fikirli, diksiyonu düzgün olmalı. Mutlaka eğitimde yüksek yerlerde olmalı, sadece lisans eğitimi ile sınırlı kalmamalıdır. Atatürk'ün ilke ve inkılaplarını savunup, onları uygulamalı (SA, K, 18).

Eğitim düzeyi elbet eğitim dallarından birinden olmalı ve yükselebildiği yere kadar gelmiş ve kendini geliştirmiş olmalı, konuşması etkili ve harekete geçirebilen, aynı zamanda da umut aşılayan türden olmalı. Aynı zamanda eylemleri kendi kararlarını uygulayabilecek, bir kesimin baskısı altında eğitime yön vermeyecek türden olmalıdır. Kararlarının ve düşüncelerinin arkasında sonuna kadar durabilen ve yenilikçi düşünceye sahip bireyler olmalıdırlar. Onlar için sadece resmi yazılı belgeler ve kararlar önemli olmamalıdır. Uyguladıkları yenilikçi projelerle adları anılmalıdır (EA, K, 51).

Milli Eğitim Müdürlerinin Rollerini

Öğrencilere milli eğitim müdürlerinin rolleri sorulmuş, buna göre aşağıdaki Tablo 6 oluşturulmuştur.

Tablo 6. Milli Eğitim Müdürünün Rollerini

	Roller	f
Milli Eğitim Müdürünün Rollerini	Yönetici	85
	Öğretmen	50
	Eğitimci	14
	Denetleyici	7
	Öğrenci	7
	Veli	3
	Araştırmacı	3
	Anne-baba	2
	Koordinatör/organizatör	2
	Lider	2
	Diktatör	2
	Bilgin	1
	Siyasetçi	1
	Kolluk kuvveti	1
	Baba	1
	Çözüm bulucu	1
	Aile	1

Tablo 6'de görüldüğü gibi öğrenciler milli eğitim müdürlerinin en fazla yönetici, öğretmen ve eğitimci rolleri olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcı görüşlerine örnekler aşağıda verilmiştir.

Pek çok rolü olabilir. En başta yöneticilik ve liderlik pozisyonunun olması gerekir. Rasyonel kararlar almayı bilmeli, sorun tespitinde eleştirilere açık olmalı, ileri görüşlü ve moderne dünyanın özelliklerine açık olmalı, en önemlisi öğretmenlik vasfına ve okul ortamına hâkim olmalıdır (YE, E, 20).

Öğretmen ve yönetici rolünün ikisini de üstleniyor aslında. Bilgi birikimi ve tecrübesiyle öğretmen, disiplinli ve dimdik ayakta duran tipten de yönetici rolünü üstleniyor. Çünkü milli eğitim müdürü hem öğrencilerin ve ihtiyaçların aynı zamanda eğitim veren kurum ve öğretmenlere bilgi vererek ve disipliniyle de yöneticiliği elden bırakmayan bir tavra büründüğünden böyle düşünüyorum (SÖ, K, 28).

Milli eğitim müdürlerinin öğretmen rolü olmalıdır. Çünkü eğitim-öğretimle ilgili kararlar alınırken öğretmen gözünden öğrencilerin ihtiyaçlarını anlayabilmeli ve aynı zamanda öğretmenlerin ihtiyaçlarını da anlayabilmelidir. Milli eğitim müdürlerinin yönetici rolleri de kesinlikle olmalıdır. Çünkü eğitim-öğretimle alakalı onca kurum ve bu kurumlardaki insanların bir şekilde yönetilmesi gerekir. Yönetmeyi bilmezse ne kadar doğru kararlar alınırsa alınsın başarılı olunamaz (SA, K, 7).

Milli eğitim müdürlerinin rolleri deyince aklıma ilk önce bir anne-baba rolü geliyor. Çünkü o da herşeyden önce bir ebeveyn ve bu görevindeki dıyarlılığı başka çocuklara da göstermelidir. Bir anne şefkati ile çocuklara yaklaşmalı, bir baba gibi koruyup kollamalıdır (SÖ, K, 36).

Bence öğretmenlerin, okul müdürlerinin, müdür yardımcılarının hepsinin başında milli eğitim müdürü gelir. Bu kavramlar birbiriyle zincirlenmiş gibidirler. Bu zincirin en başında milli eğitim müdürü geldiği için, eğitim ve öğretimle ilgili bütün düzenlemeleri, planlamaları, iyi bir şekilde yapmalıdır. Bundan sonraki çalışmalarını okul müdürleri ve öğretmenler gerçekleştirir. Zincirin en başı sağlam ve düzgünse, ortası ve sonunda kopukluklar olmaz. Bütün bunlardan dolayı milli eğitim müdürü bir yönetici rolindedir (SÖ, K, 38).

Milli Eğitim M¼d¼r¼n¼n Neye Benzediği ve Sebepleri

Öğrencilere milli eğitim m¼d¼r¼n¼n neye benzettikleri ve sebepleri sorulmuş, bunun neticesinde aşağıdaki Tablo 7 oluşturulmuştur.

Tablo 7. Milli Eğitim M¼d¼r¼n¼n Neye Benzetildiği

Kategori	Kod	f
G¼ç	Aslan (2), Başkan (2), ailenin reisi, bilgili yönetici, bando yöneticisi, hakem, anne (5), padişah, kukla oynatıcısı, antrenör (2), izci lideri, beyin (3), okul m¼d¼r¼ (4), baba, kaymakam/vali, hakim, meclis başkanı, bakan, kraliçe arı (2), Sauron, anne-baba, rektör, AVM yöneticisi, trafik polisi, kalp, ağaç kök¼ (2),	40
Fayda	Su, kitap (2), bilgisayar (2), çatı, k¼rs¼, kalem, tren, ağaç (3), ağaç gövdesi, ağaç kolu, g¼neř işığı, ana boru, damar, g¼neř (3), saatin dişlisi, ormancı, nar, satrançtaki vezir, 360 derece dönebilen kamera, sorgu odasının arkasındaki kişiler, İsviçre saatinin çarkı, ahtapotun kolları, mum (3), cankurtaran, kartopu, baykuş, eşi olmayan bir koca	35
Olumsuz	Domuz, patates, z¼rafa, sönm¼ř mum, karanlık, çarpışan arabalar, kukla, gr¼nmez biri, gölge, piyano, gurme	14
¼retim	fabrika, arı (2), karınca (2), bahçivan (2), toprak	8
	Toplam	97

Tablo 7'da gr¼ld¼đ¼ gibi milli eğitim m¼d¼r¼n¼n neye benzediği sorusu neticesinde g¼ç, fayda, olumsuz, ¼retim olmak ¼zere dört kategori oluşturulmuştur. Aşağıda katılımcıların neye benzettikleri sebepleri ile birlikte verilmiştir.

Trene benzer ç¼nk¼ bu tren ve arkasında vagon sistemi vardır. Bu hiyerarşi ve sistem bir b¼t¼nd¼r. Biri olmazsa diğerlerinin işleri aksar ve olumsuz sonuçlar doğurur. Ayrılmaz bir b¼t¼nd¼r (S, E, 25).

Anne ve babaya benzer ç¼nk¼ anne ve baba ailenin d¼zeninden, sorunlarından, iletişim ve ikliminden nasıl sorumluyrsa milli eğitim m¼d¼r¼ de bunlardan sorumludur. Kendi alt b¼nyesinde biy¼k bir alt aile oluşturur (SA, K, 9).

Trafik polisine benzer ç¼nk¼ nasıl ki trafik polisleri bir s¼r¼ yayaları, araçları olması gereken şekilde yönetiyorsa milli eğitim m¼d¼r¼ de okulları, öğretmenleri, öğrencileri yönetir (SA, K, 14).

Ağacın bir koluna benzer. Ç¼nk¼ sistem ağacın kendisiyse ve ilçe/il milli eğitim m¼d¼r¼leri ağacın her bir dalı da milli eğitim m¼d¼r¼ne benzer (EA, K, 78).

Kartopuna benzer ç¼nk¼ eğer kartopu farklı kartopları bir araya gelerek dev gibi bir kartopu elde edebilir. M¼d¼r eğer kendi ile birlikte donanımlı insanlarla el ele vererek, biy¼yerek diğer insanları da her alanda iyileştirir, geliştirir (EA, K, 55).

G¼neře benzer ç¼nk¼ öğretmenler karbondioksit ve öğrenciler de çiçektir. Fotosentez için bu etmenler şarttır. Hayatın devam etmesi, geleceğimiz için çiçeklerin biy¼yemesi ve ¼retmesi elzemdir (S, E, 33).

Bir arı kolonisindeki kraliçe arıya benzer. Ç¼nk¼ milli eğitim m¼d¼r¼leri ve diğer yöneticiler her zaman kendi atlarında bulunan insanları yöneterek halkın ihtiyaçlarını karşalamaya çalışır (EA, E, 50).

Milli Eğitim M¼d¼r¼n¼n Rollerinin Neye Benzediği ve Sebepleri

Milli eğitim m¼d¼r¼n¼n rollerinin neye benzediği ve sebepleri öğrencilere yöneltilmiş, bunun neticesinde Tablo 8 oluşturulmuştur.

Tablo 8. Milli Eğitim M¼d¼r¼n¼n Rollerinin Neye Benzetildiği

Kategori	Kodlar	f
Gereklilik olarak roller	Sistem, çark, zincirin halkaları, yönetici (3), liderlik (3), bisiklet pedalı çevirme, manto, kpr¼, antivir¼s programı, saatin k¼çük bir dişlisi, d¼zenleyici, tek y¼z¼k, İsviçre saatinin çarkları, bahçivanın malzemeleri, damar, bahçivan, memur, kukla ipleri, Makinenin başlatma tuşu, aslan, kraliçe arı (2), antrenör, hakim, okul yöneticisi (6)	34
Fayda sağlayıcı olarak roller	Apartman yöneticisi, çok amaçlı bez, tohum, ağacın dalları (2), bilgisayar, bukalemun, ağaç, tarla, robot, piyano, masa, şef (2), ¼ç ayaklı bir kazan, adab-ı muaşeret kuralları, çınar ağacı, ahtapot, nar, Orhun kitabeleri, kelebek etkisi, ilaç, rektör, orman, kalem, Peygamber	27
Zorunlu roller	Anne (5), baba (4), g¼neř işınları, gelişim evreleri (ocuk, yetişkin, dede), ebeveyn (3), aile içindeki sorumluluklar	15
Gerektiğinde ortaya çıkan roller	Cumhurbaşkanı sözc¼s¼, koltuk sevdahlıları, dizi oyuncusu, tiyatro oyuncusu, lider (2), eğitmen, film yönetmeni, bebek bakıcısı	9
	Toplam	85

Tablo 8’de de görüldüğü gibi milli eğitim müdürünün rolleri gereklilik, fayda, zorunlu, gerektiğinde ortaya çıkan roller olarak kategorilere ayrılmıştır. Aşağıda bu rollerin neye benzediği ve sebeplerine ilişkin katılımcı görüşleri verilmiştir.

Aslana benzetiyorum çünkü bir aslanın ormandaki diğer hayvanları yönlendirmesi gibi onların da öğretmenleri yönlendirdiğini düşünüyorum. (EA, K, 62).

Antrenöre benzetiyorum. Çünkü bütün ildeki okulların kurallarını, eğitim-öğretimin planlanmasını, herşeyi sistematik bir şekilde düzenlediği için (YE, E, 98).

Mantoğa benzetiyorum çünkü eğer bu rollere sıkıca sarılırlarsa rollerle birlikte eğitimi de ısıtabilirler ancak bu rolleri üstlerine geçirmezlerse hiçbir işe yaramaz (EA, E, 81).

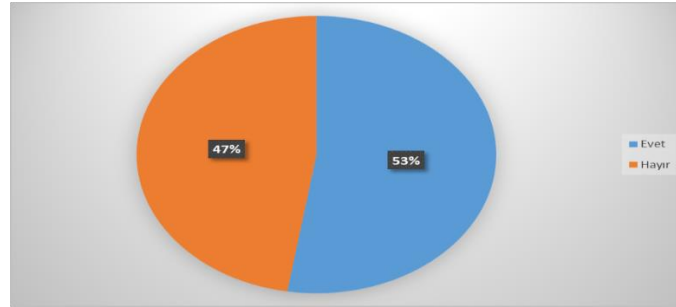
Peygamberin rollerine benzetiyorum çünkü peygamber dini yaymaya çalışıyor buna ortam hazırlıyor. Milli eğitim müdürleri de ilim yaymaya ve buna ortam hazırlıyor (EA, E, 83).

Annenin rollerine benzetiyorum çünkü anne evde çocuklarının eksikliği kalmaz, tam olsun isteyen, Çocuğunun başarılı olması için çabalayan kişiyse milli eğitim müdürü de bir yerde anne rolündedir (EA, K, 85).

Köprüye benzetiyorum çünkü iki taraf arasında ilişki kurar. Kendi alt kurumları ile üst kurum bakanlık arasında bağ kurar (EA, K, 56).

Gelecekte Milli Eğitim Müdürü Olmayı İsteme Durumu

Gelecekte milli eğitim müdürü olmak ister misiniz şeklinde bir soru sorulmuş, bunun neticesinde evet ve hayır kategorileri oluşturulmuştur. Aşağıda öğrencilerin cevapları neticesindeki kodlardan Şekil 8 oluşturulmuştur.

Şekil 8. Milli Eğitim Müdürü Olmayı İsteme ve İstememe Durumu

Şekil 8’e göre evet cevabının daha fazla olduğu görülmektedir. Milli eğitim müdürü olmak istemeyen hayır cevabı veren öğrencilere neden istemedikleri, evet cevabı veren İsteyen öğrencilere ise hangi çalışmalarını yapmak istedikleri sorulmuş; bunun sonucunda aşağıdaki Tablo 9 ve 10 oluşturulmuştur. Öncelikle hayır cevabı öğrencilerin cevaplarını içeren Tablo 9 verilmiştir.

Tablo 9. Gelecekte Milli Eğitim Müdürü Olmayı İstememe Nedenleri

Kategori	Kod	f		
Hayır cevabı verenlerin nedenleri	Kişisel nedenler	İyi bir öğretmen olmak/ Mesleğinden ayrılmak istememe	17	
		Kendisini yeterli hissetmeme	7	
		Hedef/idealin bu olmaması	3	
		Yönetici vasfının olmadığı düşüncesi	3	
		Okulların sorunları ile uğraşmanın onu mutlu etmeyeceği düşüncesi	3	
		Milli eğitim müdürünün görevlerinin tam olarak bilinmemesi	3	
		Kimşenin adamı olmak istememe	2	
		İyi bir eğitim sisteminde yetişmediği düşüncesi	1	
		Yazı işlerinin sevilmemesi	1	
		Çevresindekilerin sözünü dinlemek zorunda olması	1	
		Resmi ortamda olmak istememe	1	
		İşten kaynaklanan nedenler	Sorumluluk gerektirmesi	19
			Bağımsız/istediği gibi karar aldırılmazlar düşüncesi	3
Zor bir görev olduğu düşüncesi	3			
Düzen kurmak, otorite kurmanın zor olduğu düşüncesi	3			
İdari işlerin sıkıcı olması	1			
Sistemin düzelmeceği, boşa uğraşmak istememe düşüncesi	1			

Tablo 9'de görüldüğü gibi öğrencilerin neden milli eğitim müdürü olmak istemediklerine ilişkin görüşleri kişisel nedenler ve işten kaynaklanan nedenler olmak üzere iki temel kategoriye ayrılmıştır. Burada dikkati çeken en önemli iki husustan birincisi öğrencilerin iyi öğretmen olmak istemesi ve mesleklerinden ayrılmak istememeleri ile sorumluluk gerektiren işleri istememeleridir. Aşağıda katılımcıların verdiği cevaplar doğrudan alıntılarla verilmiştir.

Bu ve benzeri mevkilere fırsat bulunca hemen saldıran koltuk sevdalıları yerine bu işi hakkıyla yapabilecek insanlar getirilmelidir. Bu sebeple kendi yetenek ve becerilerim arasında bulunmadığım düşündüğüm liderlik, kriz yönetimi vs. gibi özelliklerden dolayı böyle bir mevkije gelmek istemezdim (EA, E, 50).

Hayır, milli eğitim müdürü olmak istemem. Yönetici, idareci vasfım olduğunu sanmıyorum (EA, K, 71).

Gelecekte milli eğitim müdürü olmak istemem açıkçası. Çünkü olmasını gerekli gördüğüm şeylerin yapılabilmesi için en önemli şey olan iletişim gücünün benim kuvvetli yönüm olduğunu düşünmüyorum (SA, K, 5).

Milli eğitim müdürü olmak istemezdim. Bu görevi yapmak meşakkatli bir görev. Tüm okulların işleyişini düzenlemek, otoriter olmak zor bir görev (SÖ, K, 36)

Hayır, olmak istemem çünkü okulda öğrencilerle vakit geçirmek daha güzel (SÖ, K, 29).

İstemem çünkü çok fazla sorumluluk gerektiren ve idari anlamda sıkıcı olabileceğini düşündüğüm bir meslek (EA, K, 69).

Hayır, istemem sadece öğretmenliğimin iyi ve saygın olmasını isterim (SA, K, 18).

Olmak istemem çünkü şimdilerde hep birileri birilerinin adamı. O yüzden öyle mertebeli yerlerden uzak durmak en iyisi (EA, E, 67).

Olmak istemem. Öğretmen olarak küçük kalplere dokunmak bana büyük mutluluk katar (SÖ, K, 48).

Hayır, çünkü istediklerimi yapmama izin vermezler (EA, E, 66).

İstemem iyi bir öğretmen olayım yeter (EA, K, 72).

İstemem çünkü öğretmenlik daha çok hayalini kurduğum ve kendime yakıştırdığım bir meslek. Milli eğitim müdürü olmak daha çok resmi işlerle ilgilenmek demek. Resmîyetin içinde olmak istemem (EA, K, 56).

Gelecekte milli eğitim müdürü olmak isteyen öğrencilere ise milli eğitim müdürü olduklarında neler yapacakları sorulmuş, verdikleri cevaplar neticesinde aşağıdaki Tablo 10 oluşturulmuştur.

Tablo 10. Gelecekte Milli Eğitim Müdürü Olmayı İsteme Nedenleri

Kategori	Kod	f
Evet se yapıla caklar	Eğitimsel projeler, çalışmalar	8
	Fırsat-ımkân eşitliği sağlamak	7
	Eğitim sistemini değiştirmek	3
	Aile eğitimleri	2
	Özel eğitim gereksinimi olan öğrencileri topluma kazandırma	1
	Şehit öğretmenlerin unutulmaması için faaliyetler	1
	Yeniliklere açık olmak	1
	Dünyadaki eğitim faaliyetlerini takip etme	1
	Öğretmen seçiminin inceliklerle yapılması	1
	Hayat boyu eğitim faaliyetlerini artırma	1
	Öğretmen eğitimleri	1
	Sorunları çözme	1
	Öğrencilerin ilgilerine göre yönlendirilmesi	1
	Çağdaş eğitimin benimsenmesi	1
	Eğitim seviyesini iyileştirme	1
Sınava yönelik eğitimi engellemeye çalışma	1	
Kişisel faaliyetler	Etik faaliyetler (adalet, eşitlik, liyakat, ayrımcılık yapmama gibi)	5
	Okulları araştırma, kontrol, denetleme	5
	Siyasetten uzak durmak/siyaset yapmamak	3
	Eğitimde kardeşlik anlayışı oluşturmak	2
	Daha iyi, yararlı olmak için çalışma	2
	Daha aktif olup, hizmetlerin okullara hızlı gitmesini sağlama	2
	Ulaşılabilir bir makam olma	1
	Bölgeyi tanımak	1
Okullarda vicdan anlayışı geliştirmek	1	

	Vatandaşlık bilinci oluşturmak, iyi insan yetiştirmek	1
	Daha çok çalışıp, kendini geliştirmek	1
	Örnek bir yönetici olmak	1
	İşi zorunlu değil, severek yapmak	1
	Eğitim ortamlarını daha iyi yapmak	6
Evet' se yapıla caklar	Eğitim ortamlarına ve materyallerine yönelik faaliyetler	2
	İmkânları artırma	1
	Sınıf mevcutlarını minimumda tutma	1
	Eğitime rahat erişim sağlama	1
	Güvenli ortam oluşturma	1
	Sosyal etkinlik alanları düzenleme	1
	Sosyal-kültürel faaliyetler	7
	Sosyal etkinlikler (sanatsal, sportif vb.)	1
	Çocukların hayal güçlerini geliştirmeye yönelik çalışmalar	1
	Yardım faaliyetleri	Öğrencilerin maddi ve manevi ihtiyaçlarının karşılanması/en aza indirilmesi
	Eğitim-öğretim, okulların ihtiyaçlarını karşılamak	2

Tablo 10 incelendiğinde milli eğitim müdürü olmak isteyen öğrencilerin görüşlerine göre eğitim-öğretimsel faaliyetler, kişisel faaliyetler, eğitim ortamlarına ve materyallerine yönelik faaliyetler, sosyal-kültürel faaliyetler ve yardım faaliyetleri olarak kategorilere ayrılmıştır. Bunlardan en çok eğitimsel projeler yapmak, fırsat ve imkân eşitliği yaratmak, eğitim ortamlarını daha iyi yapmak, sosyal etkinlikler yapmak amacıyla milli eğitim müdürü olunmak istenmektedir. Aşağıda katılımcıların görüşleri doğrudan alıntılarla verilmiştir.

Olmak isterim olursam eğer sanata, güzel sanatlara ve yetenekli öğrencilere daha çok önem veririm (YE, E, 102).

İsterdim önceliğim aile eğitimi olurdu. Okullarda aile eğitimi ile ilgili çalışmalar yapardım (EA, K, 65).

İsterim mevki olarak yükselip aynı zamanda eğitim hayatının içinde olabilirim. Önceliklerim okulların ihtiyaçları, kütüphaneleri ve sosyal etkinlik alanları olur (EA, K, 76).

Evet, isterim okulları araştırırım. Eğitimi nasıl daha iyi ilerletip öğrencilere nasıl daha yararlı olabilirim sürekli bunun üzerinde düşünürüm. Bu yönde çalışmalar yaparım (SA, K, 3).

İsterdim. Önceliklerim öğrenci ve öğretmen ihtiyaçlarına yeterli özeni göstermeye gayret etmek olur. Çünkü eğitim için gerekli en önemli iki unsurun eğitimin tüm yetkililerini ilgilendiren bir meseledir (SÖ, K, 42).

İsterim tabi, siyasetten uzak olmaya çalışırdım. Siyasetle eğitimi karıştırmazdım (YE, E, 103).

Bir gün milli eğitim müdürü olursam ilkokulda yaşadığım tüm zorlukları göz önünde bulundurarak, öğrencilerin eğitim ortamına rahat ulaşabilmesini, kendini ifade edebileceği bir ortamın hazırlanmasını ve öğrenci ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlardım (SÖ, E, 37).

Olmak isterim. Öncelikle yapacağım ilk iş bölgemi tanımak olur. Daha sonra bulunduğum bölgedeki insanlar için eğitim açısından fırsat eşitliği sağlamak için elimden geleni yaparım. Okullarla sürekli etkinlikler düzenler çocuklar için daha iyi ortamlar oluştururum (EA, K, 55).

Evet isterim. Okullarda daha çok vakit geçirmeye çalışırım. Durumu olmayan öğrencilere direkt ulaşıyorum. Her çocuğun eğitim alma hakkı vardır. Maddi ve manevi sıkıntıları en aza indirmeye çalışırım (SÖ, E, 33).

Gelecekte olmak istiyorum ama tam olarak kendimi o makama ve sorumluluğa hazır hissetmiyorum. Daha çok çalışıp kendimi geliştirip, gözlemler yaparak yaşadığım yere yaptıklarımınla, duruşumla parmakla gösterilecek biri olmak isterim. Önceliğim öğrenciler olacağı için, öğrencilerin gelişmesi için, her türlü faaliyeti makamın el verdiğiince yapmak isterim. Bunu üst makamlarla konuşup yine de halletmeye çalışırım. Öğrencileri sanat, tiyatro, sinema alanlarında gelişmeleri için sosyal etkinliklere teşvik ederim (SÖ, K, 41).

Okullarda kurallara uyulup uyulmadığını kontrol ederim. Haksızlık yapıp yapılmadığını denetlerim. Güvenli ortam oluşturulması için desteklerim (SA, K, 24).

İsterim. Eğitimde fırsat eşitliği ve kökten yeni bir eğitim sistemini bu işin uzmanlarıyla tasarlamak isterim (EA, K, 57).

Hep yeniliklere açık olup, dünya geneline takip ederdim. Çağa uygun eğitim şartları sağlamaya çalışırdım. Sınıf mevcut sayısını minimum tutardım. Okul bahçelerini, sınıfları çocukların sevebileceği şekilde tasarlardım. (EA, K, 49).

İsterim. Abartılı hayaller yerine bulunduğum bölgedeki fiziki eksik ve koşulları bölgenin, halkın imkânlarıyla çözmeye çalışmak isterdim (EA, E, 73).

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Araştırma milli eğitim müdürlerinin kim olduğunu, görevlerini ve rollerini, nasıl olmaları gerektiğini eğitim fakültesi son sınıf öğrencilerinin gözünden ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Araştırmada son sınıf öğrencilerinin seçilme nedeni dört yıl boyunca öğretmen olmak için yetiştirilmiş, eğitim sistemi hakkında genel bilgiye sahip olan, okullara staja giderek sistemi görme şansı elde eden ve kısa bir süre sonra öğretmen olarak eğitim sistemine girecek olmalarındandır. Araştırma kapsamında milli müdürleri yöneticilik görevi üstlenen, öğretmen ve öğrencilerle ilgili işleri yürüten, eğitim kurumlarına yönelik çalışmalar yapan, izleme ve değerlendirme yapan kişi kategorilerinde değerlendirilmiştir. Öğrencilerin büyük çoğunluğu milli eğitim müdürünü görmüş olduğunu ifade etmiştir. Milli eğitim müdürünün en çok görüldüğü yerler müdürlerin okul ziyaretleri, bayram, tören, kutlama gibi etkinliklerde, sosyal medya, video gibi sosyal içerikli platformlardır. Gördükleri milli eğitim müdürünün nasıl olduğu sorulduğunda diksiyonu iyi, takım elbiseli, resmi, soğuk görünümlü olduğuna ilişkin cevaplar verilmiştir.

Öğrencilere milli eğitim müdürlerinin hangi özelliklere sahip olması gerektiği sorulduğunda ise öğrencilerin verdikleri cevaplar doğrultusunda dört temel kategori oluşturulmuştur. Eğitimsel, kişilik, iletişimsel ve etik özellikleridir. Bu kategorilerden en fazla olması istenen milli eğitim müdürlerinin lisansüstü düzeyde eğitilmiş olması gerektiğidir. Kişilik bakımından örnek olmaları gerektiği, yeniliğe, değişime açık olmaları gerektiği de ayrıca vurgulanmıştır. Bunların dışında milli eğitim müdürlerinin siyasetten uzak durmaları, siyaset yapmamaları, adaletli olmaları da ifade edilmiştir. İletişime ilişkin becerileri ise düzgün diksiyon, etkili konuşma, Türkçe'yi güzel konuşma en çok tekrarlanan ifadelerdendir. Öğrencilerin yarıdan fazlası milli eğitim müdürü olmak istemekte, diğer kısım ise öğretmenlik mesleğini sevmelerinden, iş yükünün fazla olmasından, işin fazla sorumluluk içermesinden, kendilerinde yöneticilik vb. gibi vasıflar olmamasından dolayı milli eğitim müdürü olmak istememektedirler. Milli eğitim müdürlerinin hangi rollerinin olduğu sorulduğunda ise yönetici, anne-baba, öğretmen, denetleyici gibi rolleri olduğu ifade edilmiştir. Milli eğitim müdürlerinin neye benzediği sorulduğunda ise güç, fayda, olumsuzluk, üretim kategorilerinde görüşler bildirilmiştir. Bunlardan ise en çok güç kategorisindeki kodların yoğun olarak ifade edildiği görülmektedir. Rollerinin neye benzediği sorulduğunda ise gereklilik, fayda, zorunluluk, gerektiğinde ortaya çıkan roller olarak kategorilendirilmiştir. Bunlardan ise en çok tekrar edilen gereklilik olduğudur.

Milli eğitim müdürlerinin rolleri, görevleri vb. ile ilgili yurt dışında yapılan araştırmalar (Björk, 2001; Björk, Kowalski ve Browne-Ferrigno, 2014; Kowalski, 2001; Kowalski vd. 2011 vb. gibi) incelendiğinde özellikle Amerika'da yoğun bir şekilde çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Bunun sebebi Amerika'da az okullu küçük eğitim bölgeleri olması, milli eğitim müdürlüklerinin sayısının fazla olması, sayıca daha fazla milli eğitim müdürü olması, milli eğitim müdürlerinin dil, din, cinsiyet, etnik köken, ırk gibi farklı özelliklerden oluşmasından dolayı daha derin ve kapsamlı araştırmalara yol açmış olduğu söylenebilir. Amerika'da milli eğitim müdürlüklerinin bölgesel olarak ayrılarak görevlerini yerine getirdikleri, küçük eğitim bölgelerinde görev yaptıkları, bu sebeple de sorumluluk alanlarının daha az olduğu, sürekli iyileşmeye odaklandıkları görülmektedir. Türkiye'de ise milli eğitim müdürlükleri bölgesel olmayıp il ve ilçe düzeyinde görev yapmaktadır. Sorumlu oldukları alanın daha geniş olması sebebiyle daha fazla iş yükü ile karşılaştıkları, sorunlara daha geç müdahale edildiği, okullara yeterince gidemedikleri için personeli ve öğrencileri yeterince tanıyamadıkları söylenebilir. Şöyle örnek vermek gerekirse Amerika'da Ohio Eyaletinde Kettering ilçesi eğitim bölgesinde 1 anaokulu, 8 ilkokul, 2 ortaokul ve 1 lise varken (Kettering City School District, Ohio, 2020); Türkiye'de Amasya ilinde il milli eğitim müdürlüğüne bağlı 12 okul öncesi, 112 ilkokul, 95 ortaokul, 58 lise olduğu (Amasya İl Milli Eğitim Müdürlüğü, 2020); Aydın İncirliova'da ilçe milli eğitim müdürlüğüne bağlı 3 anaokulu, 15 ilkokul, 10 ortaokul ve 5 lise bulunmaktadır (İncirliova İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü, 2020). İl ve ilçe milli eğitim müdürlerinin sorumluluk alanlarının fazla olması yönetsel pek çok handikapı da beraberinde getirmektedir. Bunlar arasında kontrol, denetleme, bilgi akışı, öğretmenleri tanıma, öğrenci, veli, öğretmen ve yöneticilerle geçirilen zamanın kısıtlı olması, sorun çözme, mali kaynakların aktarımında sıkıntılar vb. şeklinde sayılabilir ve bunlar araştırma konusu olabilir.

Yurt dışında milli eğitim müdürleri ile ilgili çalışılan konular arasında özellikle zenci milli eğitim müdürleri, milli eğitim müdürlerinin rol ve sorumlulukları, sosyo-ekonomik düzeyi düşük bölgelerde

görevli milli eğitim müdürleri, milli eğitim müdürlerinin öğretimsel liderlik rolleri, iletişim uzmanı olarak milli eğitim müdürleri, kadın milli eğitim müdürleri gibi çeşitli konularda nitel, nicel, alan taraması türlerinde sayısız araştırma bulunmaktadır (Björk, 2001; Björk, Kowalski ve Browne-Ferrigno, 2014; Kowalski, 2001; Kowalski vd. 2011 vb. gibi). Türkiye’de yapılan araştırmalar incelendiğinde milli eğitim müdürlerini içeren sınırlı sayıda araştırma olduğu tespit edilmiştir. Sümer (2007) milli eğitim müdürlerinin tükenmişlik düzeyini tespit etmeye dönük çalışmalar yapmıştır. Arslan ve Atasayar (2008) ise milli eğitim müdürlerinin yerleşme konusundaki görüşlerini tespit etmeye yönelik bir araştırma yapmışlardır. Yahşi (2018) tarafından il milli eğitim müdürlerinin kariyer evresindeki ilk beş yılda yaşadıkları sorunlar araştırılmıştır. Çalışkan (2017) ise milli eğitim müdürlerinin toplantı yönetim becerilerini okul yöneticilerine sorarak tespit etmiştir. Dak (2019) ise milli eğitim müdürlerinin algılarına göre kadın yöneticilerin liderlik davranışları ve öğretmenlerin stres düzeylerini araştırmıştır. Araştırmacı tarafından yapılan bu çalışmada yer alan konuda ise henüz herhangi bir araştırmaya rastlanılamamıştır. Yapılan bu araştırma ile taşra teşkilatının yöneticileri olan milli eğitim müdürlerinin rollerinin ve görevlerinin çerçevesinin çizilmesi ile ilgili ilk çalışma olacağından önem arz etmektedir. Taşra eğitim sisteminin takım liderleri olan milli eğitim müdürlerine de yaptıkları çalışmalarda rollerinin açık bir şekilde gösterilmesi bakımından önem arz etmektedir. Kısacası öğretmen adaylarının görüşlerinin alındığı, milli eğitim müdürlerinin rol ve sorumluluklarının doğrudan yer aldığı ne nicel ne nitel ne de karma yöntemle yapılan bir çalışma henüz bulunamamıştır. Bu sebeple gelecekte araştırma yapacak bireyler milli eğitim müdürlerinin rol türlerini, geliştirecekleri ölçeklerle test ederek, Türkiye’de görev yapan milli eğitim müdürlerinin hangi rolleri üstlendiklerini araştırabilirler. Milli eğitim müdürlerinin liderlik türlerinin tespit edilebileceği bir araştırma nitel, nicel veya karma yöntemle yapılarak ortaya çıkarılabilir. Benzer araştırma yurt dışındaki son sınıf öğretmen adayları ile yapılarak sonuçlar karşılaştırılabilir. Bazı sorular değiştirilerek milli eğitim müdürlerinin nasıl olduğu ve nasıl olması gerektiği öğretmen ve yöneticilere sorularak benzer araştırmalar yapılabilir.

Araştırmanın sonucuna göre milli eğitim müdürlerini yüz yüze görmeyen öğrencilerin olduğu tespit edilmiştir. Eğitim fakülteleri milli eğitim müdürlükleri ile anlaşılıp, özel günler planlayarak milli eğitim müdürlerini eğitim fakültesi öğrencileri ile buluşturabilirler. Araştırmada milli eğitim müdürlerinin yüksek lisans ve doktora öğrenimli olması gerektiği öğrenciler tarafından özellikle ifade edilmiştir. Bilginin, yeniliğin ve değişimin bu kadar önemli olduğu çağımızda halen lisansüstü öğrenim düzeyinde olmayan il ve ilçe milli eğitim müdürlerinin olması düşündürücüdür. Milli Eğitim Bakanlığının, milli eğitim müdürü atamalarında lisansüstü öğrenim görmüş olmak şartını gerekli yasal metinlere yerleştirmesi bu araştırma sonucuna göre önerilebilir. Milli eğitim müdürlerinin iletişim ve etik özelliklerinin artırılmasına yönelik üniversitelerle işbirliği içerisinde uzaktan veya yüz yüze iletişim ve etik eğitimleri verilmesi önerilebilir. Ayrıca etik özelliklerden ortaya çıkan diğer bir sonuç ise milli eğitim müdürlerinin siyasetten uzak durmaları, siyaset yapmamalarıdır. Eğitim işiyle ilgilenen yöneticilerin her görüşe eşit mesafede olması işlerini daha başarılı yapmalarında ve çevrelerindeki bireylerde güven oluşturmalarında önemli olduğu söylenebilir. İletişimle ilgili özellikleriyle ilgili ise düzgün diksiyon, etkili konuşma, Türkçe’yi güzel konuşma özellikle vurgulanmıştır. O halde milli eğitim müdürlerinin bu becerilerini geliştirmesi yerinde olacaktır. Milli Eğitim Bakanlığı milli eğitim müdürü seçerken ve atarken bu hususa özellikle dikkat etmesinin yerinde bir uygulama olacağı söylenebilir. Öğrencilerin yarıdan fazlasının milli eğitim müdürü olmayı istemeleri ile ilgili görüşlerinin ve hayallerinin olması sevindiricidir. Çünkü başarı önce hayal kurmakla, ardından bu hayalleri gerçekleştirmek için çalışmakla yerine getirilebilir. Öğrencilerin idealist olmaları Türk eğitim sistemi açısından sevindirici bir unsur olarak ifade edilebilir. Milli eğitim müdürü olmayı istemeyen öğrencilerin görüşleri de anlamlıdır. Çünkü öğrencilerin iyi öğretmen olmayı istemeleri ve bazı becerilerin kendinde olmadığını bilerek öz değerlendirme yapmaları, geleceğin öğretmenlerinin gerçekçi ve dürüst bir yaklaşım içinde olmalarının gelişim için önemli bir unsur olduğu söylenebilir.

Etik Kurul İzni ve Etik Beyanı

Araştırma, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesinin 07.05.2020 tarih ve 2020/06 sayılı Eğitim Araştırmaları Etik Kurulu toplantısında etik açıdan uygun görülmüştür. “*Milli Eğitim Bakanlığı Taşra Teşkilatı Yöneticileri: Milli Eğitim Müdürleri Üzerine Nitel Bir Çalışma*” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynaklar

- Amasya İl Milli Eğitim Müdürlüğü. (2020). <https://amasya.meb.gov.tr/>. Erişim Tarihi: 01.07.2020.
- Amerika Ohio Kettering Şehri Okul Eğitim Bölgesi- Kettering City School District. (2020). <https://www.ketteringschools.org/>. Erişim Tarihi: 01.07.2020.
- Arslan, M. M. ve Atasayar, H. H. (2008). Milli Eğitim Bakanlığı taşra örgütü yöneticilerinin yerelleşme konusundaki görüşleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 41(2), 59-79.
- Axley, S. R. (1996). *Communication at work: Management and the communication-intensive organization*. Westport: Quorum.
- Aydın İncirliova Milli Eğitim Müdürlüğü. (2020). <http://incirliova.meb.gov.tr/>. Erişim Tarihi: 01.07.2020.
- Başaran, E. (1988). *Eğitim yönetimi*. Ankara: Umut.
- Başaran, E. (1991). *Örgütsel davranış*. Ankara: Gül.
- Björk, L. G. & Gurley, D. K. (2005). Superintendent as educational statesman and political strategist. L. G. Björk & T. Kowalski (Edts.), *The contemporary superintendent: Preparation, practice, and development* (pp.163-185). Thousand Oaks: Corwin.
- Björk, L. G., Kowalski, T. J., & Browne-Ferrigno, T. (2014). The school district superintendent in the United States of America. A. E. Nir (Edt.). *The educational superintendent: Between trust and regulation. An international perspective* (pp.17-38). Hauppauge: Nova.
- Björk, L. G. (2001). The role of the central office in decentralization. T. J. Kowalski & G. Perreault (Edts.). *21st century challenges for school administrators* (pp. 286-309). Lanham: Scarecrow Press.
- Björk, L., & Lindle, J. C. (2001). Superintendents and interest groups. *Educational Policy*, 15(1), 76-91.
- Browne-Ferrigno, T., & Glass, T. E. (2005). Superintendent as organizational manager. L. G. Björk and T. J. Kowalski (Edts.). *The contemporary superintendent: Preparation, practice, and development* (pp. 137-161). Thousand Oaks: Corwin.
- Cafaoğlu, Z. (1996). *Eğitimde toplam kalite yönetimi*. İstanbul: Avni Akyol Ümit Kültür Vakfı Yayınları.
- Callahan, R. E. (1962). *Education and the cult of efficiency: A study of the social forces that have shaped the administration of public schools*. Chicago: University of Chicago Press.
- Callahan, R. E. (1966). *The superintendent of schools: A historical analysis* (Unpublished manuscript). Graduate Institute of Education, Washington University, St. Louis.
- Cappella, J. N. (1987). Interpersonal communication: Definitions and fundamental questions. C. R. Berger & S. H. Chaffee (Edts.). *Handbook of communication science* (pp. 184-238). Newbury Park: Sage.
- Conrad, C. (1994). *Strategic organizational communication: Toward the twenty-first century*. Fort Worth: Harcourt Brace College.
- Creswell, J. W. (2016). *Qualitative inquiry and research design choosing among five approaches*. (Çev: M. Butun & S. B. Demir). Ankara: Siyasal.
- Cronin, J. M. (1973). *The control of urban schools: Perspective on the power of educational reformers*. New York: Free Press.
- Cuban, L. (1976). *The urban school superintendent: A century and a half of change*. Bloomington: Phi Delta Kappa Educational Foundation.
- Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (Cumhurbaşkanlığı 1 nolu Kararnamesi). (2018). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/19.5.1.pdf>. Tarih ve sayı: 10.7.2018 – 30474.
- Çalışkan, A. (2017). *Okul yöneticilerinin algılarına göre ilçe milli eğitim müdürlerinin toplantı yönetimi becerileri* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul.
- Dak, G. (2019). *Milli Eğitim Bakanlığ taşra örgütündeki üst düzey yöneticilerin algılarına göre kadın yöneticilerin liderlik davranışları ve öğretmenlerin örgütsel stres düzeyleri* (Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- Devlet Memurları Kanunu. (1965). Tarih ve Sayı: 14.07.1965 ve 657. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.657.pdf>. Erişim Tarihi: 08.02.2020.
- Edmonson, A. C. (2012). *Teaming: How organizations learn, innovate, and compete in the knowledge economy*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Ersoy, A. F. (2019). Fenomenoloji. A. Saban ve A. Ersoy (Edts.). *Eğitimde nitel araştırma desenleri*. Ankara: Anı.
- Fusarelli, B. C., & Fusarelli, L. D. (2005). Reconceptualizing the superintendency: Superintendents as social scientists and social activists. L. G. Björk & T. J. Kowalski (Edts.). *The contemporary superintendent: Preparation, practice, and development* (pp. 187-206). Thousand Oaks: Corwin.
- Glass, G. V. (2008). *Fertilizers, pills, and magnetic strips: The fate of public education in America*. Charlotte: Information Age Publishing.
- Glass, T. E., Björk, L. G., & Brunner, C. C. (2000). *The study of the American superintendency 2000: A look at the superintendent in the new millennium*. Arlington: American Association of School Administrators.
- Goldring, E., & Greenfield, W. (2002). Understanding the evolving concept of leadership in education: Roles, expectations, and dilemmas. J. Murphy (Edt.). *The educational leadership challenge: Redefining leadership for the 21st Century* (pp. 1-19). Chicago: University of Chicago Press
- Grunig, J. E. (1989). Symmetrical presuppositions as a framework for public relations theory. C. H. Botan (Edt.). *Public relations theory* (pp. 17-44). Hillsdale: Erlbaum.

- Grunig, J. E., & Huang, Y. H. (2000). Antecedents of relationships and outcomes. J. Ledingham & S. Bruning (Edts.). *Public relations as relationship management* (pp. 23–54). Mahwah: Erlbaum.
- Heckman, P. E. (1993). School restructuring in practice: Reckoning with the culture of school. *International Journal of Educational Reform*, 2(3), 263-272.
- Hirokawa, R. Y. (1990). The role of communication in group decisionmaking efficacy: A task contingency perspective. *International Journal of Theory, Investigation, and Application*, 21(2), 190-204.
- Kaya, Y. K. (1999). *Eğitim yönetimi, kuram ve Türkiye'deki uygulamaları*. Ankara: Bilim .
- Katzenback, J. R., & Smith, D. K. (2004). *The discipline of teams*. Boston: Harvard Business School.
- Kıral, B. (2015). *Lise yöneticilerinin öğretmenleri güçlendirmesi ve öğretmenlerin kayıtsızlık (sinişim) davranışı ile ilişkisi* (Doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Kıral, E. (2019). Milli Eğitim Bakanlığı örgütlenmesi. U. Akın (Edt). *Türk eğitim sistemi ve okul yönetimi*. Ankara: PegemAkademi.
- Kirst, M. W., & Wirt, F. M. (2009). *The political dynamics of American education*. Berkeley: McCutchan.
- Kowalski, T. J. (1999). *The school superintendent: Theory, practice, and cases*. Upper Saddle River: Merrill, Prentice Hall.
- Kowalski, T. J. (2000). Cultural change paradigms and administrator communication. *Contemporary Education*, 71(2), 5-10.
- Kowalski, T. J. (2001). The future of local school governance: Implications for board members and superintendents. C. C. Brunner & L. G. Björk (Edts.). *The new superintendency* (pp. 183-201). Oxford: JAI Press.
- Kowalski, T. J. (2003). *Contemporary school district administration: An introduction*. Boston: Allyn & Bacon.
- Kowalski, T. J. (2005). Evolution of the school superintendent as communicator. *Communication Education*, 54(2), 101-117.
- Kowalski, T. J., & Björk, L. G. (2005). Role expectations of district superintendents: Implications for deregulating preparation and licensing. *Journal of Thought*, 40(2), 73-96.
- Kowalski, T. J., & Glass, T. E. (2002). Preparing superintendents in the 21st century. B. S. Cooper & L. D. Fusarelli (Edts.). *The promises and perils facing today's school superintendent* (pp. 41-60). Lanham: Scarecrow Education.
- Kowalski, T. J., McCord, R. S., Petersen, G. J., Young, I. P., & Ellerson, N. M. (2011). *The American school superintendent: 2010 decennial study*. Lanham: Rowan & Littlefield Education.
- Kowalski, T. J., Peterson, G. J., & Fusarelli, L. D. (2007). *Effective communication for school administrators: A necessity in an information age*. Lanham: Rowan & Littlefield.
- Lambkin, M. L. (2006). Challenges and changes faced by rural superintendents. *The Rural Educator*, 28(2), 17-24.
- Lencioni, P. (2002). *The five dysfunctions of a team: A leadership fable*. San Francisco: Jossey-Bass
- Levin, H. M. (1999). The public-private nexus in education. *The American Behavioral Scientist*, 43(1), 124-137.
- Littlejohn, S. W. (1992). *Theories of human communication*. Belmont: Wadsworth.
- Maarif Teşkilatına Dair Kanun. (1926). Tarih ve Sayı: 22.03.1926 ve 789. https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/kanunlar_kararlar/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400789.pdf. Erişim Tarihi: 08.02.2020.
- Miles, M. B. & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis*. Thousand Oaks: Sage.
- Millar, F. E., & Rogers, L. E. (1976). A relational approach to interpersonal communication. G. Miller (Edt.), *Explorations in Interpersonal Communication* (pp. 87–103). Newbury Park: Sage.
- Milli Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname. (2011). Tarih ve Sayı: 14.09.2011 ve 652. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/09/20110914-1.htm>. Erişim Tarihi: 08.02.2020.
- Milli Eğitim Bakanlığı Personelinin Görevde Yükselme, Unvan Değişikliği ve Yer Değiştirme Suretiyle Atanması Hakkında Yönetmelik. (2013). Tarih ve Sayı: 12.10.2013 ve 28793. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/10/20131012-46.htm>. Erişim Tarihi: 08.02.2020.
- Milli Eğitim Bakanlığı Yönetici Atama, Değerlendirme, Görevde Yükselme ve Yer Değiştirme Yönetmeliği. (1999). Tarih ve Sayı: 26.2.1999 ve 99/12654. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=18945&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>. Erişim Tarihi: 08.02.2020.
- Milli Eğitim Bakanlığı Yönetici Atama ve Görevde Yükselme Yönetmeliği. (2003). Tarih ve Sayı: 11.6.2003 ve 25135. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/06/20030611.htm#9>. Erişim Tarihi: 08.02.2020.
- Milli Eğitim Bakanlığı Personelinin Görevde Yükselme, Unvan Değişikliği ve Yer Değiştirme Suretiyle Atanması Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik. (2016). Tarih ve Sayı: 13.01.2016 ve 29592. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/01/20160113-3.htm>. Erişim Tarihi: 08.02.2020.
- Milli Eğitim Bakanlığı Personelinin Görevde Yükselme, Unvan Değişikliği ve Yer Değiştirme Suretiyle Atanması Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik. (2018). Tarih ve Sayı: 13.01.2018 ve 30300. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/01/20180113-17.htm>. Erişim Tarihi: 08.02.2020.
- Milli Eğitim Bakanlığı Personelinin Görevde Yükselme, Unvan Değişikliği ve Yer Değiştirme Suretiyle Atanması Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik. (2020). Tarih ve Sayı: 19.07.2020 ve 31190. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/07/20200719-6.htm>. Erişim tarihi: 02.11.2020.

- Milli Eğitim Bakanlığı Personelinin Gevde Yükselme, Unvan Değişikliği ve Yer Değiştirme Suretiyle Atanması Hakkında Yönetmelikte Değişlik Yapılmasına Dair Yönetmelik. (2020). Tarih ve Sayı: 18.07.2020 ve 31189. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/07/20200718-2.htm>. Erişim tarihi: 02.11.2020.
- Owens, E. R., & Valesky, R. E. (2015). *Organizational behavior in education: Leadership and school reform*. Boston: Pearson.
- Patton, B. R., & Downs, T. M. (2003). *Decision-making group interaction*. Boston: Allyn & Bacon.
- Reitz, H. J. (1987). *Behavior in organizations*. Homewood: Irwin
- Starratt, R. K. (1991). Building an ethical school: A theory for practice in educational leadership. *Educational Administration Quarterly*, 27(2), 185-202.
- Schlechty, P. C. (1997). *Inventing better schools: An action plan for educational reform*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Sergiovanni, T. J. (2006). *The principalship: A reflective practice perspective*. Boston: Allyn and Bacon
- Smer, S. (2007). *Milli Eğitim Bakanlığı taşra teşkilatı yöneticilerinin tkenmişlik düzeyi* (Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Thayer, L. O. (1961). *Administrative communication*. Homewood: Irwin.
- Ubben, G., Hughes, L. & Norris, C. (2004). *The principal: Creative leadership for effective schools*. Boston: Allyn & Bacon.
- Wirt, F., & Kirst, M. (2001). *The political dynamics of American education*. Berkeley: McCutchan.
- Van Til, W. (1971). Prologue: Is progressive education obsolete? W. Van Til (Edt.). *Curriculum: Quest for relevance* (pp. 9-17). Boston: Houghton-Mifflin.
- Yahşi, . (2018). *İle milli eğitim müdürlerinin kariyer giriş evresinde yaşadıkları sorunlar vezm yolları* (Doktora Tezi). Marmara niversitesi ve İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Ortak Doktora Programı, İstanbul.

EXTENDED ABSTRACT

Provincial and district superintendents work as representatives of the Ministry of National Education. They are tasked with supervising the functioning of educational institutions in the provinces and districts, checking the compliance of their activities with the policies established by the ministry, and making these organizations necessary directions for them to work towards the goals of the ministry (Kaya, 1999). According to this article, the Ministry is authorized to establish a provincial organization; a national education superintendent will be established in each province and district. It is stated that the district national education superintendents will be responsible to the provincial superintendents of national education while performing their duties and services. The research was carried out in order to determine the teacher candidates' national education superintendents, what their duties and roles are and how they should be. In line with this main purpose, answers to the following sub-problems were sought.

Pre-service teachers;

1. What are the views of the superintendents of national education about who they are, their duties and what they look like?
2. What are the views of the national education superintendents about their characteristics?
3. What are the views of the superintendents of the national education regarding their characteristics?
4. What are the views of the superintendents of the national education regarding their roles and what their roles look like?
5. What are their views on whether they want to become the superintendents of national education in the future?

The research is conducted qualitative research; It was carried out in the phenomenology pattern (Creswell, 2016). The study group of the research consists of 106 volunteer 4th year students studying at the education faculty of a state university in second term of 2019-2020 academic year. The students participating in the study were selected from the purposeful sampling methods using the criterion sampling method. The criteria in this research are that the students are prospective teacher candidates studying in the 4th grade selected from different branches. Before starting the research, "official written permission and ethics committee permission" was obtained from the education faculty of the relevant university and the research was started.

In the research, the individuals whose national superintendents assumed managerial duties, carrying out works related to teachers and students, working towards educational institutions, monitoring and evaluating were evaluated in categories. When asked about the characteristics of the national education superintendents, four basic categories were created in line with the answers given by the students. These are educational, personality, communicative and ethical characteristics. The most desired of these categories is that the national education superintendents should be trained at postgraduate level (master and PhD). It was also emphasized that they should be exemplary in terms of personality, open to innovation and change.

It was also stated that the superintendents of national education do not do politics and that they are in justice. Communication skills are one of the most repeated expressions of speaking properly and effectively. When asked which roles of national education superintendents are, it is stated that they have roles such as manager, parent, teacher, supervisor. In the future role of superintendents of national education will research the types of individuals, to test the scale to be developed, may investigate what roles they assumed the acting superintendent of national education in Turkey. A research in which the types of leadership of the national education superintendents can be determined can be revealed through a qualitative, quantitative or mixed method. Similar research can be done with final year prospective teachers in different countries 4th grade students and the results can be compared. Similar research can be done by asking teachers and administrators how national education principals are. According to the results of the research, it was determined that there are students who do not see the national education superintendents face to face. Education faculties can get together with the education faculty students with special days with superintendents. In the research, it was specifically stated by the students that the national education principals should have master and PhD education.

İdarecilerin Yönetim Kadrolarını Tercih Etme Sebepleri ve Yönetici Seçimi İle İlgili Görüşlerinin İncelenmesi¹

İlhan PEÇE² ve Fazilet TAŞDEMİR³

Öz

Bu araştırma devlete ait ortaöğretim kurumlarında görev yapan idarecilerin yönetim kadrolarını tercih etme sebepleri ve yönetici seçimi ile ilgili görüşlerinin incelenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu araştırma nitel araştırma deseninde kurgulanmış olup, betimsel analiz modelindedir. Veri toplamak için amaç doğrultusunda hazırlanan anket ve yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Anket formu 2019-2020 eğitim öğretim yılında Rize il merkezdeki ortaöğretim kurumlarında görev yapan 80 idareciden 74'üne uygulanarak görüş ve düşünceleri alınmıştır. Çalışma evren üzerinden yürütülmüştür. Görüşme ise basit seçkisiz örnekleme yöntemiyle evrenden çekilen 18 yöneticiyle gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın bulgularına göre idarecilerin yönetici kadrolarını tercih etmesinde eğitimin kalitesini artırma isteği, demokratik bir okul kültürü oluşturma isteği, öğrenme ve kendini geliştirme isteği, iletişim becerilerinin güçlü olması, yöneticilik tecrübesinin olması, liderlik özelliklerine sahip olunmasının daha sık vurgulandığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Yönetici, Yönetici seçimi, Objektif değerlendirme, Mülakat sınavı, Kurum deneyimi

The Reasons for the Preference of the Administrative Staff of and Investigating Their Opinions Regarding the Manager Selection

Abstract

This research was carried out in order to examine the opinions of administrators working in state-owned secondary education institutions about the reasons for choosing administrative staff and about the selection of managers. This study has been conducted in qualitative research format and is in a descriptive analysis model. In order to gather data for the study, questionnaires and semi-structured interview forms were used. The questionnaires was realized with 74 out of 80 administrators who have been working at public high schools in central Rize in the academic year of 2019-2020. As a result, their opinions and thoughts regarding the study were obtained. The interviews were conducted with 18 administrators who withdrew from the population form using simple random sampling method. According to the findings of the study, it was seen that the desire to increase the quality of education, the desire to create a democratic school culture, the desire to learn and develop oneself, having strong communication skills, having managerial experience, and having leadership qualities were emphasized more frequently when administrators prefer their administrative staff.

Key Words: Manager, Manager selection, Objective evaluation, Interview exam, Institutional experience

Atıf İçin / Please Cite As:

Peçe, İ. ve Taşdemir, F. (2021). İdarecilerin yönetim kadrolarını tercih etme sebepleri ve yönetici seçimi ile ilgili görüşlerinin incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 123-135.

Geliş Tarihi / Received Date: 10.08.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 24.09.2020

¹ Bu çalışma, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Yönetimi Teftişi ve Planlama Bölümü yüksek lisans programında hazırlanan "İdarecilerin Yönetim Kadrolarını Tercih Etme Sebepleri ve Yönetici Seçimi ile İlgili Görüşlerinin İncelenmesi" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Müdür Bayyarcısı - Rize Fatih Anadolu Lisesi, cogr34@hotmail.com

 ORCID: 0000-0003-4325-6674

³ Dr. Öğr. Üyesi - Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Eğitim Fakültesi, fazilet.tasdemir@erdogan.edu.tr

 ORCID: 0000-0002-0430-9094

Giriş

Ülkelerin eğitim sistemleriyle gelişmişlik düzeyleri arasında yakın bir ilişkiden bahsetmek mümkündür. Eğitim alanında yaşanan gelişim ve ilerlemeler beraberinde ekonomik büyümeyi sosyal ve siyasal gelişmeyi getirmektedir. Eğitim dalga etkisi yaparak yalnızca eğitilen kişiyi değil, kişiden başlayarak aileyi, çevreyi ve daha sonra da toplumun tamamını etkiler (Kaya, 1989). Temel konusu insan olan eğitim yönetimi ve eğitim yönetiminin alt dalı sayılan ve daha dar kapsamda olan okul yönetiminin asıl amacı kişileri bütün yönleriyle geliştirmek, ilgili eğitim politikaları ve örgütün amaçları doğrultusunda yaşatmaktır (Eren, 1991).

Eğitim sisteminin temelini oluşturan okullarda geleceğin temsilcisi olan çocukların eğitim öğretim faaliyetleriyle bilgi, beceri ve davranışlar kazanarak sağlıklı ve verimli bir şekilde yetişmeleri amaçlanmaktadır. Okullarda gerçekleşen eğitim-öğretim faaliyetlerinde birinci derecede sorumlu okul yöneticileridir. Okul yöneticileri sahip oldukları bilgi, tecrübe ve davranışlarıyla okul paydaşlarını oluşturan başta öğrenci ve öğretmenler olmak üzere personel ve veliler üzerinde etkili olmaktadır. Bu kritik görev ve sorumlulukları üstlenen okul yöneticilerinin belirli yeterliliklere sahip olması gerekmektedir (Töremen ve Kolay, 2003). Eğitim yöneticilerinin gerekli bilgi, beceri, tutum, davranış, ilgi, irade vb. yeterliliklere sahip olması kurumların mevcut fiziki ve beşeri kaynakları etkili ve verimli kullanarak hedeflerine ulaşmasını sağlayacaktır (Peker, 1994).

Maarif Teşkilatına Dair 789 Sayılı Kanununun 12. maddesinde “meslekte esas olan öğretmenliktir” vurgusu yapılmıştır. Bu kanun maddesine göre öğretmenler arasından eğitim yöneticilerinin seçimi yapılacak, istenmesi durumunda da eğitim yöneticileri tekrar öğretmenliğe geri dönebilecektir (Taymaz, 1986). Öğretmenler arasından seçilecek okul yöneticilerinin, okul yönetimi hakkında bilgi ve beceriye sahip olması ya da bu bilgileri öğrenmesi gerekmektedir. Aksi hâlde okul hedeflerini etkili şekilde yerine getirilmesi zorlaşacak ve aksaklıklara neden olacaktır (Bursalıoğlu, 2011). Bu nedenle eğitim öğretim plan ve programlarının hazırlayan, eğitimin bütününe etki eden kararlar alan, merkez teşkilatından taşra teşkilatına tüm yöneticilerin atama ve görevlendirmelerinde, yapacakları görevin niteliğine göre bazı ölçütlerin belirlenmesi gereklidir (Kaya, 1986).

Eğitim yönetimi, eğitim sistemi içerisinde gün geçtikçe önemi artmaktadır. Eğitim yöneticilerinin de önemi artmakta ve eğitim liderleri olarak kabul edilmektedir. Eğitim yöneticiliğinin meslek olma yolunda gelişme kaydetmesi, yönetici seçimi için objektif ölçütlerin getirilmesi, eğitim yöneticilerinin hizmetçi eğitimlere tabi tutulması, yetki ve sorumluluk arasındaki dengenin sağlanması gibi konular her geçen gün önemli hâle gelmektedir (Taymaz, 2003). Ancak eğitim yöneticiliğinin kurumsallaşmış bir meslek hâline dönüşmesi tam olarak gerçekleşmemiştir. Eğitim yöneticiliğinin bir meslek hâline dönüşmesini engelleyen en önemli faktör öğretmenlik ve yöneticiliğin birbirinden ayrılmaması, görev ve sorumluluklarının birbirine karışmasıdır. Bu ayrışmanın yapılamaması öğretmen yönetici kavramını ortaya çıkartmıştır. Aynı kişinin hem öğretmen hem de yönetici olması farklı görevleri üstlenmesini gerektirmektedir. Üstlenilen bu görevlerin çakışması, görev karmaşasının oluşmasına neden olacaktır. Bu görev karmaşası eğitim yöneticisinin gücünün azalmasına, olumsuz etkilenmesine kısacası yıpranmasına sebebiyet verecektir. Bu yüzden eğitim yöneticilerinin alanında başarılı, bilgi ve beceri seviyesinin yüksek olması için mesleğe uygun olarak yetiştirilmeleri sağlanmalıdır (Bursalıoğlu, 2002).

Okul yöneticiliği, geçmişten günümüze daha karmaşık bir hâl almıştır. Bu nedenle de okul yöneticilerinin birçok alanda liderlik özelliğini taşımaları gerektiği söylenebilir. Günümüzde okul yöneticilerinin yenilenen ve değişen dünya ihtiyaçlarına cevap verebilmek için daha donanımlı ve daha aktif olmaları gerekmektedir (Gümüseli, 2001). Okul yöneticileri sadece okuldaki idari işlerin yürütülmesinden sorumlu kişiler olmamalıdır. Bunun yerine yeniliğe açık değişimi savunan ve yönlendiren, ufku geniş, çağdaş eğitim anlayışına sahip kişiler olmalıdır (Özden, 2002). Aynı şekilde öğrenme yeteneğine de sahip olmalıdır. Öğrenme yeteneğine sahip olan yöneticiler yeni bilgi becerileri daha kolay öğrenebildiği gibi yeni gelişmelere de daha kolay adapte olur (Erdoğan, 2006). Ayrıca okul yöneticileri ileri görüşlü olup gelecekteki eğilimleri iyi belirlemek zorundadır (Çelik, 2012).

Etkili bir okul yöneticisi yeni fikirlere açık, vizyonu geniş, girişimci ruha sahip, değişim ve dönüşüme açık, hedeflerin farkında olan ve sorunların üstünü kapatma yerine sorun çözücü özelliklere sahip olması gerekmektedir (Balci, 1993). Yöneticilerin yaratıcı özelliklerinin de olması gerekmektedir. Yaratıcı özelliğe sahip yöneticiler monotonluğu sevmeyen, araştırmacı, yeniliklere açık yeni arayışlar içinde olan, irdeleyen, bağımsız olmayı seven, sıradanlıktan hoşlanmayan, sorunlarla mücadele etmeyi seven, esnek ve sorumluluk alma konusunda cesur kişilerdir (Sungur, 1992).

Okul yöneticilerinin yetiştirilmesinin önünde bazı sorunlar vardır. Bunların başında eēitim sisteminin merkezietçi yapıda olması ve yönetici yetiştirme yerine okul lideri ya da eēitim lideri yetiştirilmesine dair bir çalışma içerisine girilmeyişi gösterilebilir (Korkmaz, 2005). Türk Eēitim Sisteminin merkezietçi bir yapıda olması otoriter yönetim anlayişını ve katı hiyerarşık sistemi etkili kılmıştır. Bu da eēitim sisteminin genelinde olduēu gibi okul yönetiminde de okul yöneticilerinin yetkilerinin azalmasına, yönetim anlayişındaki özgürlüklerin kısıtlanmasına yol açmıştır (Memduhoēlu, 2007).

Kısacası yöneticilerin mevcut yetkileri bakımından merkezietçi eēitim anlayişından dolayı üst makamlara baēımlılıēı daha çok arttırmıştır (Okçu, 2011). Ayrıca eēitim yöneticilerinin alanıyla ilgili eēitim ihtiyaçlarının da iyi bir Şekilde tespit edilemeyeyişi de önemli bir sorundur. Bu ihtiyaçların iyi bir Şekilde belirlenememesi hazırlanacak yönetici yetiştirme programlarının sorunlu ve eksik oluşmasına yol açmaktadır. Bu durum okul yöneticilerinin mesleki kalitesini olumsuz yönde etkilemektedir (Cemaloēlu, 2005).

Yöneticilerin yerine getirmeleri gereken bazı önemli görevleri bulunmaktadır. Okul yöneticileri, örgüt içerisindeki kişilerin bireysel çabalarından daha fazla faaliyet göstermesi gerekmektedir. Geniş bir zaman aralıēında meydana gelen gelişmeleri yönetme ve bu gelişmelerin yönünü belirleme kudretini gösterme de yöneticinin önemli görevlerindedir (Drucker, 1974). Okul yöneticisi ērencilerin her yönüyle kendilerini geliştirdikleri uygun ērenme alanlarını oluşturmakla da görevlidir (Balı, 1993). Diēer önemli bir görev ise madde ve insan kaynaklarını etkili ve verimli Şekilde kullanarak okulun belirlemiş olduēu hedeflere ulaşmasını saēlamaktır (Taymaz, 1986).

ēretmen olmak, eēitim yöneticisi ya da okul yöneticisi olmak için zorunluluktur. Aynı zamanda okul yöneticisi olmak için ēretmen olmak yeterlidir. Yani okul yöneticisi olmak isteyen bir kişi ilave bir eēitim alma zorunluluēu olmadan bu görevi gerçekleştirebilir. Bu düşünce ve uygulama günümüzde de devam etmektedir (Milli Eēitim Bakanlıēı [MEB], 1993). Bu açıklamadan da anlařılacaēı üzere MEB'in okul yöneticilerine yönelik gerek göreve başlamadan önce gerekse görev yaptığı dönem içerisinde yetiştirmeye yönelik bir eēitim endişesinin olmadığı görülmektedir. Böyle bir endişenin olmayışının iki önemli nedeni vardır. Bunlardan ilki ēretmenlik mesleēinde başarılı olan bir kişin okul yneticiliēinde de başarılı olacaēı yönündeki geleneksel dşndedir. İkincisi ise hazırlanan yönetici seçme siteminin en iyi yöneticileri seçtikleri yönündeki inaniştır (Aıkalan, 1998). Ancak bu düşünce ve uygulama yanlıştır. Çünkü eēitim yöneticisi olacak kişilerin üniversiteden mezun olmaları ya da genel, klasik ēretim kurumlarında eēitim almaları yeterli deēildir. Bu eēitim dönemlerinde yönetim ve yöneticilik hakkında eēitim alan kişiler daha sınırlı bilgiye sahip olmaktadır. Bunun için eēitim yneticiliēi yapacak kişilerin göreve başlamadan önce gerçekleştirecekleri görev konusunda bilgi ve becerilerini arttıracak bir eēitimden geçmeleri gerekmektedir (Tortop, 1994). Buradan da anlařılacaēı üzere eēitim yöneticilerine eēitim vermenin amacı kamu yönetiminin aēdař düşüncelere uygun olacak Şekilde gelişmesine etki edecek kişilerin yönetim alanında donanımlı hle gelip bu alanda uzmanlaşmasını saēlamaktır (Kalkandelen, 1985).

Kişilerin mesleēini, toplumdaki statüsünü, bireysel ve toplumsal kimliēinin oluşmasını etkileyen ve kısacası toplumun geleceēine yapılan en önemli yatırım aracı olarak görülen eēitim faaliyetlerinin gerekleřtiēi eēitim kurumları oldukça önemli bir yere sahiptir. Okul yöneticileri, bu kurumların yönetilmesi, ērencilerin gelişimlerinin izlenmesi ve deēerlendirilmesi, akademik başarılarının takip edilmesi, çalışanların motive edilmesi, uygun okul ikliminin ve güçlü okul kültürünün oluşturulması, okul içinde ve çevreyle etkili iletişimin saēlanması gibi birçok görevi üstlenmektedir. Okul yöneticileri bu gibi görevleri üstlenmesinden ötürü son derece önemli statüye sahiptir. Okul yönetici kadrolarında görev yapmak isteyen kişilerin, yönetici kadrolarının tercih edilme sebeplerini ērenmeleri ve bu bilince sahip olarak tercih etmeleri yönetici adayları açısından yararlı olabilir. Ayrıca bu önemli görevi üstlenen yöneticilerin seçiminde kullanılacak deēerlendirme ölçütlerinin çok iyi tespit edilmesi, dikkatli ve seçici davranılması gerekmektedir. İdarecilerin seçimi konusunda yaşanan eksiklik, aksaklık ve sorunları daha iyi gözlemleyebilen bizzat işin içinde yer alan kişilerin görüş ve önerilerinin alınması oldukça önemlidir. Eēitim kurumlarında görev yapan idarecilerden elde edilecek görüş ve öneriler ileride hazırlanabilecek yeni yönetici görevlendirme ynetmeliēi ve yönetici yetiştirme programına da temel oluşturabilir. Ayrıca idarecilerin yönetim kadrolarını tercih etmelerindeki sebepleri incelendiēinde elde edilecek veriler de yönetim kadrolarını tercih edecek adaylara yol göstermesi bakımından büyük önem arz etmektedir. Belirtilen gerekçelerden dolayı bu araştırmanın problemini "İdarecilerin Yönetim Kadrolarını Tercih Etme Sebepleri ve Yönetici Seçimi ile İlgili Görüşlerinin İncelenmesi" oluşturmaktadır.

Araştırmanın Amacı

Araştırma ortaöğretim kurumlarında görev yapan idarecilerin yönetim kadrolarını tercih etme sebepleri ve yönetici seçimi ile ilgili görüşleri incelemek amacıyla hazırlanmıştır. Bu genel amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Katılımcıların yönetici kadrolarını tercih etmesine ilişkin görüşleri nelerdir?
2. Katılımcıların seçiminde uygulanacak yazılı sınavı hazırlayan ve uygulayan kurum, kuruluş hakkındaki görüşleri nelerdir?
3. İdarecilerin, eğitim kurumları yöneticiliğinde başarı ölçütleri konusunda görüşleri nelerdir?
4. İdarecilerin, yönetici kadrolarındaki görevlendirmelerde, sınav ve mülakat dışında kullanılabilir ölçütler konusunda görüşleri nelerdir?
5. Cinsiyet değişkeni açısından idarecilerin yönetim kadrolarını tercih etme sebepleri arasında bağımlılık ilişkisi var mıdır?
6. Branş ile yönetim kadrolarını tercih sebepleri (yöneticiliğin sunduğu imkânlardan kaynaklı faktörler ve kişisel özelliklerden kaynaklı faktörler) arasında bağımlılık ilişkisi var mıdır?
7. Eğitim kurumlarına yönetici seçilme şekli (sınavlı – sınavsız) ile eğitim kurumlarına atanacak yöneticiler için yapılan mülakat sınavı arasında bağımlılık ilişkisi var mıdır?

Yöntem

Araştırma Modeli

İdarecilerin yönetim kadrolarını tercih etme sebepleri ve yönetici seçimi ile ilgili görüşlerini incelenmeyi amaçlayan bu araştırma tarama modelindedir. Tarama modeli geçmişte ya da o anda var olan bir durumu var olduğu gibi betimleyen, tanımlamayı amaçlayan araştırma yaklaşımıdır. Bu modelde araştırmaya konu edinilen konuları değiştirmek, etkilemek çabası yoktur. Bu modelde temel amaç değişime neden olmadan gözleme yapmaktır (Karasar, 2009). Bir olayla ilişkili olma durumunun belirlenmesi ve bu durumun kestirilmesi ile ilgili araştırmalar da tarama türü araştırmalardır (Cohen, Manion ve Morrison, 2007).

Evren - Örneklem

Araştırmanın evreni 2019-2020 eğitim öğretim yılı Rize ili merkezindeki Milli Eğitim Bakanlığına bağlı resmi 8 Mesleki ve Teknik Lise, 4 Anadolu Lisesi, 4 İmam Hatip Lisesi, 1 Fen Lisesi, 1 Sosyal Bilimler Lisesi ve 1 Güzel Sanatlar Lisesinden oluşan toplam 19 ortaöğretim okulundan 80 yöneticiyi (müdür, müdür yardımcısı, müdür yardımcısı) kapsamaktadır. Anket uygulamasında örnekleme yöntemine başvurulmamış ve evreninin tamamına ulaşılması hedeflenmiştir. Ancak görevli veya izinli olmaları nedeniyle 80 yöneticiden altısına uygulama yapılamamıştır. Bu nedenle araştırma evreninin %92,5'ini (f=74) kapsamaktadır. Basit seçkisiz örnekleme yöntemiyle evrenden çekilen 18 yöneticiyle görüşme gerçekleştirilmiştir. Basit seçkisiz örnekleme evreni oluşturan her birim eşit seçilme olasılığına sahiptir ve seçilen birim diğerlerinin seçilme olasılığını etkilememektedir (Kurt, 2013).

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri (n=74)

Değişkenler	Alt Kategoriler	f	%
Cinsiyet	Erkek	61	82,4
	Kadın	13	17,6
Görevi	Müdür Yardımcısı	51	68,9
	Müdür	17	23
	Müdür Başyardımcısı	6	8,1
Öğretmenlik Hizmet Süresi	6-10 Yıl	22	29,73
	11-15 Yıl	19	25,68
	1-5 Yıl	12	16,22
	21-25 Yıl	10	13,51
Öğretmenlik Hizmet Süresi	16-20 Yıl	9	12,16
	26 Yıl ve Üstü	2	2,7
Yöneticilik Hizmet Süresi	1-5 Yıl	34	45,94
	6-10 Yıl	17	22,97
	16-20 Yıl	8	10,81
	11-15 Yıl	5	6,76
	21-25 Yıl	5	6,76
	26 Yıl ve Üstü	5	6,76
Branş	Sözel	49	66,22
	Sayısal	25	33,78
Eğitim Durumu	Lisans	62	83,8
	Yüksek Lisans	12	16,2

Tablo 1’de mevcut yöneticilerin cinsiyet oranlarına bakıldığında, %17,60’ı (f=13) kadın, %82,40’ı (f=61) erkek olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan yöneticilerin büyük çoğunluğunun erkek olduğu görülmektedir. Mevcut yöneticilerin görev dağılımlına bakıldığında, %23’ (f=17) müdür, %8,10’u (f=6) müdür başyardımcısı, %68,90’ı (f=51) müdür yardımcısı olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan yöneticilerin büyük çoğunluğunun müdür yardımcısı olduğu görülmektedir. Yöneticilerin oğretmenlikte geçen hizmet sürelerine bakıldığında, %16,22’si (f=12) 5 yıl ve altı, %29,73’ (f=22) 6-10 yıl, %25,68’i (f=19) 11-15 yıl, %12,16’sı (f=9) 16-20 yıl, %13,51’i (f=10) 21-25 yıl ve %2,70’i (f=2) ise 26 yıl ve üstü olduğu görülmektedir.

Araştırmaya katılan yöneticilerin büyük çoğunluğu oğretmenlik hizmet sresinin 15 yıl ve altında olduğu görülmektedir. Yöneticilerin yöneticilikte geçen hizmet sürelerine bakıldığında, %45,94’ (f=34) 5 yıl ve altı, %22,97’si (f=17) 6-10 yıl, %6,76’sı (f=5) 11-15 yıl, %10,81’i (f=8) 16-20 yıl, %6,76’sı (f=5) 21-25 yıl ve %6,76’sı (f=5) ise 26 yıl ve üstü olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan yöneticilerin yarısına yakını yöneticilik hizmet sresinin 5 yıl ve altında olduğu görülmektedir. Mevcut yöneticilerin branş dağılımlına bakıldığında, %66,22’si (f=49) sözel branş, %32,43’ (f=24) sayısal branş oğretmeni olduğu görülmektedir. Katılımcıların büyük çoğunluğunun sözel branş olduğu görülmektedir. Yöneticilerin eğitim durumlarına bakıldığında, %83,80’i (f=62) lisans, %16,20’si (f=12) yüksek lisans mezunu olduğu görülmektedir. Katılımcıların büyük çoğunluğunun lisans mezunu olduğu görülmektedir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplamak amacıyla, zbilen ve Günay (2018) tarafından hazırlanıp yayınlanmış “oğretmenlerin Okul Yöneticiliği İstekliliğini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi” başlıklı makaledeki görüşme sorularından yararlanılmıştır. Ayrıca Öztabak (2015) tarafından hazırlanıp yayınlanmış “Okul Yöneticisi Seçme Atama ve Yetiştirme Sürecine İlişkin Yönetici ve oğretmen Görüşleri” başlıklı yüksek lisans tezinde kullanılan anket sorularından ve Vergili (2015) tarafından hazırlanıp yayınlanmış “Eğitim Kurumlarına Yönetici Seçme, Yetiştirme ve Atamaya İlişkin Okul Yöneticilerinin Görüşleri” başlıklı yüksek lisans tezinde kullanılan anket sorularından da yararlanılmıştır. Anket ve yarı yapılandırılmış görüşme formu kendisi de idareci konumda olan araştırmacı tarafından hazırlanmış ve geçerlilik ve çalışmaları ile son hli verilmiştir. Anket ve görüşme formu sorularını kullanmak için araştırma sahiplerinden izin alınmıştır.

İdarecilerin Yönetim Kadrolarını Tercih Etme Sebepleri ve Yönetici Seçimi ile İlgili Görüşlerinin İncelenmesine İlişkin Anket: Bu anket c bölümden oluşmaktadır. Anketin birinci bölümünde katılımcıların kişisel bilgilerinin alındığı altı soru yer almaktadır. İkinci bölümde kişisel faktörlerden kaynaklı ve yöneticiliğin sunduğu imknlardan kaynaklı faktörlerin yönetim kadrolarının tercih edilmesine etkisiyle ilgili 13 Likert tipi soruya yer verilmiştir. cnc bölümde ise eğitim kurumlarına yönetici seçimi ile ilgili 13 soru sorulmuştur. Anket toplam 3 bölüm ve 32 sorudan oluşmaktadır. Anketin kapsam geçerliliğine uygunluğu için c alan uzmanından görüş alınmıştır. Dil ve yazımla ilgili eksikler de giderilmiş ankete son hali verilmiştir.

İdarecilerin Yönetim Kadrolarını Tercih Etme Sebepleri ve Yönetici Seçimi Görüşme Formu: Bu formda beş açık uçlu soru yer almaktadır. Yarı yapılandırılmış görüşme, araştırma yapılacak konu hakkında araştırmaya katılım sağlayacak kişilerden, görüşme formu kullanılarak benzer türden bilgilerin elde edilmesi amacıyla geçekleştirilen iletişim süreci olarak ifade edilmektedir. Soruları ya da konu başlıklarını içeren görüşme formu, görüşme öncesinde hazırlanır. Görüşmenin ilerleyişine göre forma ek sorular ilave edilebilme ktedir (şimşek, 2013). Formun oluşturulması aşamasında çalışmada aktif görev alan üniversitede çalışan c akademisyenin görüşleri alınmıştır. Hazırlanan görüşme formunun güvenirliğini sağlamak amacıyla uzmanların görüşleri alınmıştır. Bu güvenilirlik hesaplaması için Miles ve Huberman’ın (1994) nerdiği güvenilirlik formülü kullanılmıştır.

$$[\text{Güvenirlik} = \text{Görüş Birliği} / (\text{Görüş Birliği} + \text{Görüş Ayrılığı})]$$

İkisi lme ve değerlendirme biri Türkçe eğitimi alan uzmanından alınan görüşler doğrultusunda görüş birliği tamamen sağlanmıştır ve bu oran %89 çıkmıştır. Güvenirlik oranının %70 ve üzeri çıkması güvenilir olduğu anlamına gelmektedir (Miles ve Huberman, 1994). Elde edilen sonuç formun güvenilir olduğunu göstermektedir.

Verilerin Analizi

Araştırmada (1-4) arasında yer alan “Katılımcıların yönetici kadrolarını tercih etmesine ilişkin görüşleri”, “Katılımcıların seçiminde uygulanacak yazılı sınavı hazırlayan ve uygulayan kurum, kuruluş

hakkındaki görüşleri”, “İdarecilerin, eğitim kurumları yöneticiliğinde başarı ölçütleri konusunda görüşleri”, “İdarecilerin, yönetici kadrolarındaki görevlendirmelerde, sınav ve mülakat dışında kullanılabilir ölçütler konusunda görüşleri” belirlenirken frekans (f) ve yüzde (%) tabloları oluşturulmuştur. Katılımcıların görüşleri yazılı olarak kayıt altına alınmıştır.

Araştırmada (5-7) arasında yer alan “Cinsiyet değişkeni açısından idarecilerin yönetim kadrolarını tercih etme sebepleri (Yöneticiliğin sunduğu imkânlardan kaynaklı faktörler ve kişisel özelliklerden kaynaklı faktörler) arasında bağımlılık ilişkisi”, “Branş ile yönetim kadrolarını tercih sebepleri (yöneticiliğin sunduğu imkânlardan kaynaklı faktörler ve kişisel özelliklerden kaynaklı faktörler) arasında bağımlılık ilişkisi”, “Eğitim kurumlarına yönetici seçilme şekli (sınavlı – sınavsız) ile eğitim kurumlarına atanacak yöneticiler için yapılan mülakat sınavı arasında bağımlılık ilişkisi” sorularının analizinde Ki-Kare Testi kullanılmıştır. Ki-Kare Testi iki ya da daha çok kategoriye sahip iki değişken arasında bağımlılık olup olmasını araştırmak için kullanılmaktadır (Bayram, 2017). Yapılan görüşmeler sonucunda yöneticilerin sorulara verdiği cevapların sıklığına göre, bir sınıflama yapılmıştır. Bu sınıflamaya bağlı olarak kategoriler oluşturularak analiz edilip tablolara aktarılmış ve katılımcıların görüşleriyle desteklenmiştir.

Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın bu bölümünde anket ve görüşme formundan oluşan ölçme araçları uygulanarak katılımcılardan elde edilen verilerin analizi sonucundaki bulgular ve araştırma bulgularına ilişkin yorumlar yer almaktadır.

Katılımcıların Yönetici Kadrolarını Tercih Etmesine İlişkin Görüşlerine İlişkin Bulgular

Yönetici kadrolarının tercih edilmesinde, kişisel özellikler ve yöneticiliğin sunduğu imkânlardan kaynaklı faktörlerin ne derece etkili olduğuna ilişkin katılımcıların görüşleri “Hiç katılmıyorum-Tamamen katılıyorum” aralığında frekans ve yüzde olarak aşağıdaki tabloda verilmiştir. Tablo 2 incelendiğinde mevcut yöneticilerin yönetici kadrolarını tercih etmelerinde eğitimin kalitesini artırma isteğine bakıldığında %40,50’sinin (f=30) katılımcıların yarısına yakını tamamen katılıyorum görüşünde olduğu görülmektedir. Mevcut yöneticilerin yönetici kadrolarını tercih etmelerinde demokratik bir okul kültürü oluşturma isteğine bakıldığında %47,30’unun (f=35) katılımcıların yarısına yakını tamamen katılıyorum görüşündedir.

Tablo 2. *Katılımcıların Yönetici Kadrolarını Tercih Etme İstatistikleri*

	<i>Hiç Katılmıyorum</i>		<i>Katılmıyorum</i>		<i>Orta Derecede Katılıyorum</i>		<i>Katılıyorum</i>		<i>Tamamen Katılıyorum</i>	
	<i>f</i>	<i>%</i>	<i>f</i>	<i>%</i>	<i>f</i>	<i>%</i>	<i>f</i>	<i>%</i>	<i>f</i>	<i>%</i>
Eğitimin kalitesini artırma isteği	1	1,4	5	6,8	11	15	27	37	30	41
Demokratik bir okul kültürü oluşturma isteği	1	1,4	2	2,7	11	15	25	34	35	47
Öğrenme ve kendini geliştirme isteği	1	1,4	2	2,7	12	16	28	38	31	42
Yöneticilik tecrübesinin olması	1	1,4	5	6,8	12	16	32	43	24	32
İletişim becerilerimin güçlü olması	1	1,4	8	11	5	6,8	33	45	27	37
Liderlik özelliklerine sahip olunması	1	1,4	9	12	5	6,8	33	45	26	35
Mesleki doyumunu sağlaması	0	0	19	26	23	31	24	32	8	11
Yeni projeler üretme ve uygulayabilme imkânı	2	2,7	7	9,5	16	22	33	45	16	22
Yöneticilerin ders yükünün az olması	13	18	18	24	18	24	21	28	4	5,4
Öğretmenlerin mesleki tükenmişlik yaşamaması	14	19	19	26	23	31	13	18	5	6,8
Ek ders ücretlerinin fazla olması	16	22	27	37	19	26	10	14	2	2,7
Çalışma alanının daha kapsamlı olması	1	1,4	12	16	17	23	32	43	12	16
Yöneticilikte kariyer basamaklarının olması	7	9,5	19	26	17	23	21	28	10	14

Yöneticilerin yönetici kadrolarını tercih etmelerinde öğrenme ve kendini geliştirme isteğine bakıldığında da %41,90’ının (f=31) katılımcıların yarısına yakını tamamen katılıyorum görüşündedir. Mevcut yöneticilerin yönetici kadrolarını tercih etmelerinde yöneticilik tecrübesinin olmasına bakıldığında %43,20’sinin (f=32) katılımcıların yarısına yakını katılıyorum görüşündedir.

Yönetici kadrolarını tercih etmelerinde iletişim becerilerimin güçlü olmasına bakıldığında %44,60’ının (f=33) katılımcıların yarısına yakını katılıyorum görüşündedir. Yönetici kadrolarını tercih etmelerinde liderlik özelliklerine sahip olma durumuna bakıldığında %44,60’ının (f=33) katılımcıların yarısına yakını katılıyorum görüşündedir. Yönetici kadrolarını tercih etmelerinde öğretmenlikte mesleki doyumun

sağlanmasına bakıldığında katılımcıların görüşleri değişmekle birlikte %32,40'ının (f=24) katılıyorum görüşünde toplandığı görülmektedir. Yönetici kadrolarını tercih etmelerinde yeni projeler üretme ve uygulayabilme imkânına bakıldığında yine %44,60'ının (f=33) katılımcıların yarısına yakını katılıyorum görüşündedir. Yönetici kadrolarını tercih etmelerinde yöneticilerin ders yükünün az olması durumuna bakıldığında katılımcıların görüşleri değişmekle birlikte %28,40'ının (f=21) katılıyorum görüşünde toplandığı görülmektedir. Yönetici kadrolarını tercih etmelerinde öğretmenlerin mesleki tükenmişlik yaşama durumuna bakıldığında katılımcıların %31,10'unun (f=23) orta derecede katıldığı görülmektedir. Yönetici kadrolarını tercih etmelerinde ek ders ücretlerinin fazla olması durumuna bakıldığında katılımcıların %36,50'sinin (f=27) katılmıyorum görüşündedir. Yönetici kadrolarını tercih etmelerinde çalışma alanının daha kapsamlı olmasına bakıldığında %43,20'sinin (f=32) katılıyorum görüşünde olduğu görülmektedir. Yönetici kadrolarını tercih etmelerinde yöneticilikte kariyer basamaklarının olması durumuna bakıldığında katılımcıların %28,40'ının (f=21) katılıyorum görüşünde olduğu görülmektedir.

Katılımcıların Seçiminde Uygulanacak Yazılı Sınavı Hazırlayan ve Uygulayan Kurum, Kuruluş Hakkındaki Görüşlerine İlişkin Bulgular

Tablo 3. *Katılımcıların Yönetici Seçiminde Uygulanacak Yazılı Sınavı Hazırlayan ve Uygulayan Kurum, Kuruluş ile İlgili İstatistikler*

<i>Yönetici seçim sınavı hazırlayan ve uygulayan kurum kuruluş</i>	<i>f</i>	<i>%</i>
ÖSYM hazırlamalı ve uygulamalıdır.	28	62,22
MEB hazırlamalı ve merkezi sistemle uygulamalıdır.	13	28,90
Öğretim üyelerinden oluşturulacak komisyonca yapılmalıdır.	2	4,44
Valilikler, kendi koşullarını belirleyerek hazırlamalı ve uygulamalıdır.	1	2,22
Başka	1	2,22
Toplam	45	100

Tablo 3 incelendiğinde eğitim kurumlarına yönetici seçiminde sınav uygulanması gerektiği görüşünde olan mevcut yöneticilerden, yönetici seçiminde uygulanacak yazılı sınavı hazırlayan ve uygulayan kurum, kuruluşlar hakkında %62,22'sinin (f=28) ÖSYM hazırlamalı ve uygulamalıdır görüşündedir. %28,90'ının (f=13) MEB hazırlamalı ve merkezi sistemle uygulamalıdır, %2,22'sinin (f=1) valilikler kendi koşullarını belirleyerek hazırlamalı ve uygulamalıdır, %4,44'ünün (f=2) öğretim üyelerinden oluşturulacak komisyonca yapılmalıdır, %2,22'sinin (f=1) başka seçeneği görüşünde olduğu görülmektedir. Katılımcıların yarıdan fazlası eğitim kurumlarına yönetici seçme sınavının ÖSYM tarafından hazırlanması ve uygulanması gerektiği görüşündedir. Yeloğlu (2008) tarafından İstanbul'da yapılan benzer bir çalışmada eğitim kurumlarına yönetici seçiminde sınav uygulanması gerektiği görüşünde olan katılımcıların, yönetici seçiminde uygulanacak yazılı sınavı hazırlayan ve uygulayan kurum, kuruluşlar hakkında %53,10'u ÖSYM tarafından hazırlanması ve uygulanması gerektiği görüşündedir.

Vergili (2015) benzer bir çalışmada da eğitim kurumlarına yönetici seçiminde sınav uygulanması gerektiği görüşünde olan katılımcıların, yönetici seçiminde uygulanacak yazılı sınavı hazırlayan ve uygulayan kurum, kuruluşlar hakkında %43,50'si ÖSYM tarafından hazırlanması ve uygulanması gerektiği görüşündedir. Elde edilen bulgular Yeloğlu ve Vergili tarafından yapılan benzer çalışmadaki yönetici seçme sınavı ÖSYM tarafından hazırlanmalı ve uygulanmalı seçeneğini desteklemekle birlikte yönetici seçme sınavı MEB tarafından hazırlanmalı ve merkezi sistemle uygulanmalıdır seçeneğini de gündeme getirmiştir.

İdarecilerin, Eğitim Kurumları Yöneticiliğinde Başarı Ölçütleri Konusunda Görüşlerine İlişkin Bulgular

Bu alt amaca ilişkin katılımcılarla yapılan görüşme sonrasında elde edilen verilere dayalı olarak aşağıda (f) ve (%) tablosu oluşturulmuştur. Katılımcıların görüşleri transkript edilmiştir. Bulgular ayrıca katılımcıların görüşleriyle desteklenmiştir.

Tablo 4. *Katılımcıların Eğitim Kurumları Yöneticiliğinde Başarı Ölçütleri İstatistikleri*

<i>Eğitim kurumları yöneticiliğinde başarı ölçütleri</i>	<i>f</i>
Kurumsal kimliğin kurum kültürünün oluşması, kurum içi mutluluk, güvenli ve huzurlu çalışma ortamının oluşturulması	7
Öğrenci, veli, personel memnuniyeti	7
Akademik başarı, gerçekleştirilen kültürel etkinlikler	4
Toplam	18

Tablo 4 incelendiğinde katılımcıların, eğitim kurumları yöneticiliğinde başarı ölçütleri hakkındaki görüşlerine bakıldığında, %38,89'unun (f=7) kurumsal kimliğin kurum kültürünün oluşması, kurum içi mutluluk, güvenli ve huzurlu çalışma ortamının oluşturulması gerektiği, %22,22'sinin (f=4) akademik başarı, gerçekleştirilen kültürel etkinlikler olduğu, %38,89'unun (f=7) Öğrenci, veli, personel memnuniyeti olduğu görüşündedir. Aşağıda bazı katılımcılara ait verilen görüşler bu durumu açıklamaktadır.

K3: "Bir okulda kurumsal kimlik oluşturulmuşsa, kurum içi mutluluk sağlanmış ve akademik başarı yükseltilmişse okul yöneticisinin başarılı olduğu söylenebilir. Şunu da belirtmek gerekir kurumdaki başarı sadece öğrenci, öğretmen performansına bağlı değildir bazen de iyi iletişimdir."

K17: "Okul yöneticisinin başarılı kabul edilmesi okul paydaşları olan öğrenci, veli ve personelin yöneticiliğinden ne derece memnun olduğuyula ilgilidir. Bütün bu öğelerden bir ya da birkaçının memnuniyetsizliği büyük bir soruna dönüşebilir."

Katılımcılardan elde edilen görüşler doğrultusunda eğitim kurumları yöneticiliğinde başarı ölçütleri içinde "Kurumsal kimliğin kurum kültürünün oluşması, kurum içi mutluluk, güvenli ve huzurlu çalışma ortamının oluşturulması, öğrenci, veli, personel memnuniyeti" ölçütlerinin daha fazla önemsendiği görülmektedir.

İdarecilerin, Yönetici Kadrolarında Görevlendirme Sınav ve Mülakat Dışında Kullanılacak Ölçütler Konusunda Görüşleri İlişkin Bulgular

Bu alt amaca ilişkin katılımcılarla yapılan görüşme sonrasında elde edilen verilere dayalı olarak aşağıda (f) ve (%) tablosu oluşturulmuştur. Katılımcıların görüşleri transkript edilmiştir. Bulgular ayrıca katılımcıların görüşleriyle desteklenmiştir.

Tablo 5. Yönetici Atama Değerlendirmelerinde Sınav ve Mülakat Dışında Kullanılabilecek Ölçüt İstatistikleri

<i>Eğitim kurumlarına yönetici atama değerlendirmelerinde sınav ve mülakat dışında kullanılabilecek ölçütler</i>	<i>f</i>
Hizmet süresi	7
Ulusal, uluslararası projeler, toplum hizmeti çalışmalarına katılım sağlanması	4
Hizmetiçi eğitimlere katılım sağlanması	4
Yüksek lisans	3
Toplam	18

Tablo 5 incelendiğinde katılımcıların, eğitim kurumlarına yönetici atama değerlendirmelerinde sınav ve mülakat dışında kullanılabilecek ölçütler hakkında, %38,89'unun (f=7) hizmet süresi, %16,67'sinin (f=3) yüksek lisans, %22,22'sinin (f=4) ulusal ve uluslararası projeler, toplum hizmeti çalışmalarına katılım sağlanması, %22,22'sinin (f=4) hizmetiçi eğitimlere katılım sağlanması olduğu görüşündedir. Aşağıda bazı katılımcılara ait görüşler bu durumu açıklamaktadır.

K1: "Hizmet süresinden alınan puan yetersizdir. Puan değeri yükseltilmelidir. Hizmet süresinin fazla oluşu tecrübenin arttığını gösterir. Yöneticilikte tecrübe önemlidir."

K6: "Toplum hizmet çalışmalarında etkin görev üstlenilmesi yönetici seçiminde olumlu etki sağlamalıdır."

K10: "Hizmet süresi ve yöneticilik alanında katıldığı hizmetiçi eğitim sayısı yönetici seçiminde pozitif bir etki oluşturmaktadır."

Katılımcılardan elde edilen görüşler doğrultusunda eğitim kurumlarına yönetici atama değerlendirmelerinde sınav ve mülakat dışında kullanılabilecek ölçütler içinde "Hizmet süresi" ölçütünün daha fazla önemsendiği görülmektedir.

Cinsiyet Değişkeni ile İdarecilerin Yönetim Kadrolarını Tercih Etme Sebepleri (Yöneticiliğin Sunduğu İmkânlardan Kaynaklı Faktörler ve Kişisel Özelliklerden Kaynaklı Faktörler) Arasında Bağımlılık İlişkinine İlişkin Bulgular

Bu alt amacın yanıtında kategorik veriler üzerinden uyum analizi yapıldığı için non-parametrik bir test olan Ki-Kare Uyum Testi kullanılmıştır.

Tablo 6. Cinsiyet İle Yönetici Kadrolarını Tercih Sebepleri Arasındaki Ki-Kare Bağımsızlık Testi

<i>Okul Yöneticilerinin Yönetici Kadrolarını Tercih Etmelerinde Etkili Olan Faktörler</i>				
<i>Cinsiyet</i>	<i>Yöneticiliğin Sunduğu İmkânlardan Kaynaklı Faktörler</i>	<i>Kişisel Özelliklerden Kaynaklı Faktörler</i>	<i>Toplam</i>	<i>p</i>
Erkek	10	51	61	
Kadın	5	8	13	
Fisher's Exact Test				0,083
Toplam	15	59	74	

Tablo 6'da katılımcılardan (f=61) erkek, (f=13) kadındır. Yöneticiliğin sunduğu imkânlardan kaynaklı faktörler açısından (f=10) erkek, (f=5) kadın; kişisel özelliklerden kaynaklı faktörler açısından (f=51) erkek, (f=8) kadın olduğu görülmektedir. Cinsiyet değişkeni açısından idarecilerin yönetim kadrolarını tercih etme sebepleri (Yöneticiliğin sunduğu imkânlardan kaynaklı faktörler ve kişisel özelliklerden kaynaklı faktörler) için yapılan analiz sonucunda bağımlılık ilişkisi (uyum) görülmemiştir. Ki-Kare Testinde en küçük teorik değer dikkate alındığında Fisher's Exact test sonucunu kullanılması gerekmektedir ($p > .05$; $p = 0.083$). Bu sonuç .05 manidarlık düzeyinin üzerindedir. Bu sebeple kadın ya da erkek olma durumunun tercih sebepleriyle bir bağımlılık ilişkisi bulunmadığı görülmektedir.

Branş ile Yönetim Kadrolarını Tercih Sebepleri (Yöneticiliğin Sunduğu İmkânlardan Kaynaklı Faktörler ve Kişisel Özelliklerden Kaynaklı Faktörler) Arasında Bağımlılık İlişkisine İlişkin Bulgular

Bu alt amacın yanıtında Ki-Kare Uyum Testi kullanılmıştır.

Tablo 7. Branş İle Yönetici Kadrolarını Tercih Sebepleri Arasındaki Ki-Kare Bağımsızlık Testi

<i>Okul Yöneticilerinin Yönetici Kadrolarını Tercih Etmelerinde Etkili Olan Faktörler</i>				
<i>Branş</i>	<i>Yöneticiliğin Sunduğu İmkânlardan Kaynaklı Faktörler</i>	<i>Kişisel Özelliklerden Kaynaklı Faktörler</i>	<i>Toplam</i>	<i>p</i>
Sayısal	5	20	25	
Sözel	14	35	49	
Fisher's Exact Test				0,036
Toplam	15	59	74	

Tablo 7'de yöneticiliğin sunduğu imkânlardan kaynaklı faktörler açısından (f=5) sayısal, (f=14) sözel; kişisel özelliklerden kaynaklı faktörler açısından (f=20) sayısal, (f=35) sözel olduğu görülmektedir. Branş ile yönetim kadrolarını tercih sebepleri (yöneticiliğin sunduğu imkânlardan kaynaklı faktörler ve kişisel özelliklerden kaynaklı faktörler) arasında .05 düzeyinde branşla yöneticiliğin sunduğu imkanlar ile kişisel özellikleri arasında bağımlılık ilişkisi bulunmaktadır [$p < .05$; $p = .036$]. Katılımcıların %66'sının sözel branş öğretmeni olduğu görülmektedir.

Eğitim Kurumlarına Yönetici Seçilme Şekli (Sınavlı-Sınavsız) ile Eğitim Kurumlarına Atanacak Yöneticiler için Yapılan Mülakat Sınavı Arasında Bağımlılık İlişkisine İlişkin Bulgular

Bu alt amacın yanıtında Ki-Kare Uyum Testi kullanılmıştır. Tablo 8'de mülakat sınavı yapılması açısından (f=23) sınavla, (f=15) sınavsız; mülakat sınavı yapılmaması açısından (f=22) sınavla, (f=14) sınavsız olduğu görülmektedir.

Tablo 8. Yönetici Seçilme Şekli İle Mülakat Sınavı Arasındaki Ki-Kare Bağımsızlık Testi

<i>Eğitim Kurumlarına Atanacak Yöneticiler İçin Mülakat Sınavı</i>				
<i>Eğitim Kurumlarına Yöneticilerin Seçilme Şekli</i>	<i>Yapılmalı</i>	<i>Yapılmamalı</i>	<i>Toplam</i>	<i>p</i>
Sınavla	23	22	45	
Sınavsız	15	14	29	
Fisher's Exact Test				0,05
Toplam	38	36	74	

Eğitim kurumlarına yönetici seçilme şekli (sınavlı – sınavsız) ile eğitim kurumlarına görevlendirilecek yöneticiler için yapılacak mülakat sınavı arasında bağımlılık ilişkisi olduğu görülmektedir [$p < .05$; $p = .05$]. Daha önce literatürde benzer bir sorgulama yapılmadığı görülmüştür. Bu sebeple bu bulgu ayrıca çalışmada önem göstermektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bu bölümde, araştırmanın bulgularına dayalı olarak çıkarılan sonuçlar ve bu sonuçlara göre geliştirilen önerilere yer verilmiştir.

Sonuçlar

Araştırmanın bulgularına dayalı sonuçlar, maddeler hâlinde aşağıda sıralanmıştır:

1. Mevcut yöneticilerin yönetici kadrolarını tercih etmelerinde eğitimin kalitesini artırma, demokratik bir okul kültürü oluşturma, kendini geliştirme yeni projeler üretme ve uygulayabilme isteğinin tercih sebepleri arasında olduğu görülmektedir.
2. Yönetici seçiminde yazılı sınavı ÖSYM hazırlamalı ve uygulamalıdır görüşü ve MEB hazırlamalı ve merkezi sistemle uygulamalıdır görüşü ortaya çıkmaktadır.
3. Eğitim kurumları yöneticiliğinde başarı ölçütleri hakkındaki görüşler kurumsal kimliğin oluşması gerekliliği, kurum içi mutluluk, güvenli ve huzurlu çalışma ortamının oluşturulması, gerçekleştirilen kültürel etkinliklerin ve öğrenci, veli, personel memnuniyetinin bütünü şeklinde ortaya çıkmaktadır.
4. Katılımcılar, sınav ve mülakat dışında yönetici değerlendirmede başta hizmet süresi olmak üzere, ulusal, uluslararası projeler, toplum hizmet etkinliklerine ve hizmetiçi eğitimlere katılımının sağlanması şeklinde ölçütler kullanılması gerektiğini belirtmektedir.
5. Cinsiyet ile yönetici kadrolarının tercih sebepleri arasında bir bağımlılık ilişkisine rastlanmamıştır.
6. Branş ile yönetici kadrolarının tercih sebepleri arasında bir bağımlılık ilişkisi bulunmuştur.
7. Yönetici seçilme şekli ile mülakat sınavı arasında bir bağımlılık ilişkisi bulunmuştur.

Öneriler

Bu bölümde, araştırmanın bulgularına dayalı olarak çıkarılan sonuçlara göre geliştirilen öneriler verilmiştir.

1. Eğitimin kalitesini artırma, demokratik bir okul kültürü oluşturma vb. gibi yöneticiliği tercih etme sebeplerinin varlığı dikkate alınarak eğitimcilere amaçlarına ulaşmaları yolunda yüksek lisans ve doktora gibi lisansüstü programlara girebilme imkânı da verilebilir.

2. Yönetici seçiminde, alan uzmanı öğretim üyelerinden oluşturulacak komisyonca hazırlanan sorular MEB ortaklığı ile önceden belirlenen puanlama ölçütleri dikkate alınarak ÖSYM tarafından merkezi bir sınavla uygulanabilir. Valilikler de sınav kontrol mekanizması olarak yer alabilir.

3. Yöneticilerin sahip olması gereken başarı ölçütlerinde il genelinde tüm eğitim-öğretim kademelerindeki yöneticilerin görüşleri alınarak belirlenebilir. Belirlenen bu özellikler yönetici seçiminde, görevlendirmelerinde ölçüt olarak yer alabilir. Böylelikle kurum içi daha adil, profesyonel, başarılı bir kurum kültürünün de gelişmesine fırsat sunabilir. Bölgesel ya da ulusal düzeyde araştırmalar yapılabilir ve araştırmanın problemi temel alınarak evren genişletilebilir. Başarı ölçütleri somut olarak ortaya konulabilir. Yönetici başarı durumu böylece kişinin inisiyatifinden arınık şekilde belirlenebilir.

4. Hizmet süresinden alınan puan değeri yükseltilebilir, sivil toplum kuruluşları, toplum hizmet çalışmalarında etkin görev alımlarında ve hizmetiçi eğitim sayısı yönetici seçiminde birer ölçüt olarak kullanılabilir. Eğitim yöneticileri göreve başlamadan önce Milli Eğitim Bakanlığı ve üniversiteler işbirliği içerisinde, alanında uzman kişiler tarafından eğitim yönetimi alanında zorunlu hizmetiçi eğitim uygulanabilir ve eğitimi sonunda sınav yapılarak başarılı olanlar yönetici adayı olarak seçilebilir.

5. Yönetici kadrolarının tercih sebepleri cinsiyet dışında “yaşanılan bölge, yaş, kıdem, branş ve medeni durum” değişkenlerinin herhangi biriyle sorgulanabilir.

6. Branşlarda sözel alanda görev yapan öğretmenlerin neden yönetim kadrolarını daha çok tercih ettiklerinin sorgulaması cinsiyet, ek ders ücretlendirmesi, mesleki doyum, mesleki kariyer gibi değişkenlerden herhangi biriyle tekrar sorgulanabilir.

7. Eğitim kurumlarına yönetici seçilme şeklinin sınavlı – sınavsız olma durumu ile eğitim kurumlarına görevlendirilecek yöneticiler için yapılacak mülakat sınavı arasında ilişki olması sebebiyle mülakat sınavının ve yazılı sınavın yeniden görevlendirmelerde uygulanması önerilebilir. Eğitim kurumlarına atanacak yöneticiler için yapılacak mülakat sınavı ile ilgili görüşler cinsiyete, kıdeme, medeni duruma, yaşanılan bölgeye vb. değişkenlerden biri ile tekrar daha büyük yönetici örnekleminde incelenebilir.

Belirlenen Alt Amaçlar Dışındaki Öneriler

1. Eğitim kurumlarına yönetici görevlendirmelerinde yazılı sınav %50, mülakat sınavı %25 ve yönetici değerlendirme formu %25 etkili olmalıdır. Sınav tarafsız olarak düşünölen ÖSYM tarafından hazırlanıp uygulanmaya devam edilmelidir. Mülakat sınavının tarafsızlığı sağlanmalı, objektif kriterler belirlenmeli, üniversite ve bakanlık ortaklığıyla oluşturulacak komisyonlar tarafından şeffaf şekilde yürütölmelidir. Yönetici değerlendirme formunda somut ölçötlere yer verilmelidir. Bu ölçötlere belirlenirken yöneticilerin çoğunluğunun mutabık kalması önemlidir.

2. Eğitim yöneticileri göreve başlamadan önce eğitim yönetimi alanında hizmetçi eğitime alınmalı ya da eğitim yönetimi alanında yüksek lisans kriteri aranmalıdır. Hizmetçi eğitimler bakanlık ve üniversiteler işbirliği içerisinde, alanında uzman kişiler tarafından verilmelidir. Bu eğitim sonunda sınav yapılarak başarılı olanlar seçilmelidir. Seçilen yönetici adayları tecrübeli, başarılı, örnek çalışmalar gerçekleştiren eğitim kurumu yöneticilerinin yanında uygulamalı olarak eğitim alabilmesi için staj çalışması gerçekleştirmelidir. Uygulamalı staj eğitimini tamamlayanlar ilk olarak öğrenci sayısının az olduğu okullarda göreve başlamalı ve başarılı olmaları durumunda öğrenci sayısının daha fazla olduğu okullara görevlendirmeleri gerçekleşmelidir. Okul müdürleri bu sınavlarda başarılı olan müdür yardımcılarını arasından seçim yapma hakkı tanınmalıdır.

3. İdarecilerin belirlenen somut ölçötlere göre başarı durumu, öğrenci, veli ve öğretmen memnuniyeti de dikkate alınarak görev süresi dört yıl daha uzatılabilir. İdarecilik görev süreci içerisinde belirli aralıklar hizmetçi eğitimler gerçekleştirmelidir. Okul yöneticiliği bir meslek olarak tanımlanmalı tüm tarafların görüşleri, iyi bir şekilde değerlendirilerek sürekli değişikliklerden kaynaklanan mağduriyetleri de önlemek adına yönetmelik yerine yasa ile profesyonelleştirmelidir.

Etik Beyan

“İdarecilerin Yönetim Kadrolarını Tercih Etme Sebepleri ve Yönetici Seçimi ile İlgili Görüşlerinin İncelenmesi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırmanın verileri 01.01.2020 tarihinden önce toplandığı için etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır.

Not

“İdarecilerin Yönetim Kadrolarını Tercih Etme Sebepleri ve Yönetici Seçimi ile İlgili Görüşlerinin İncelenmesi” başlıklı alışma Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Yönetimi Teftişi ve Planlama Bölümü yüksek lisans öğrencisi İlhan PEÇE tarafından Dr. Öğr. Üyesi Fazilet TAŞDEMİR danışmanlığında 11.05.2020 tarihinde video konferans uygulamasıyla tez savunmasında *yüksek lisans tezi* olarak sunulmuş ve başarılı bulunmuştur.

Kaynakça

- Aıkaldın, A. (1998). *Toplumsal, kurumsal ve teknik yönleriyle okul yöneticiliği* (4. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Balı, A. (1993). *Etkili okul kuram uygulama ve araştırma*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Bayram, N. (2017). *Sosyal bilimlerde spss ile veri analizi* (6. Baskı). Bursa: Ezgi Yayınevi.
- Burasalhoğlu, Z. (2002). *Okul yönetiminde yeni yapı ve davranış* (12. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Burasalhoğlu, Z. (2011). *Okul yönetiminde yeni yapı ve davranış* (16. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Cemalođlu, N. (2005). Türkiye’de okul yöneticisi yetiştirme ve istihdamı: Varolan durum, gelecekteki olası gelişmeler ve sorunlar. *Ğazi Eğitim Fakóltesi Dergisi*, 2(25), 249-274. Erişim adresi: <http://www.gefad.gazi.edu.tr/tr/pub/>
- Cohen, L., Manion, L. ve Morrison, K. (2007). *Research methods in education*. London and New York: Routledge.
- elik, V. (2012). *Okul kólürlü ve yönetimi* (5. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Drucker, P. F. (1974). *Management*. London: Heinemann.
- Erdoğan, İ. (2006). Okul yöneticilerinin genel özellikleri ve yöneticilik tutumlarıyla ilgili bir araştırma. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakóltesi Dergisi*, 3(1), 03-118. Erişim adresi: <https://hayefjournal.org/Content/files/>

- Eren, M. A. (1991). *Türk eğitim sistemi yönetim teşkilatındaki yenileşmeler ve yönetici yetiştirme politikasının incelenmesi* (Yüksek Lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Gümüşeli, A. İ. (2001). Çağdaş okul müdürünün liderlik alanları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 7(28), 348-531. Erişim adresi: <http://www.kuey.net/index.php/kuey/article/view/>
- Günay, G. ve Özbilen, F.M. (2018). Öğretmenlerin okul yöneticiliği istekliliğini etkileyen faktörlerin belirlenmesi. *Turkish Studies*, 13(19), 1331-1344. Erişim adresi: <https://www.academia.edu/37605366/>
- Kalkandelen, A. H. (1985). Yöneticilerin yetiştirilmesi ve geliştirilmesi. *Amme İdaresi Dergisi*, 18(2), 83-112. Erişim adresi: <http://iibf.erciyes.edu.tr/kutuphane/petas/petas.php>
- Karasar, N. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (20. Baskı). Ankara: Nobel Yayınları.
- Kaya, Y. K. (1986). *Eğitim yönetimi, kuram ve Türkiye'deki uygulama* (3. Baskı). Ankara: Bilim Yayıncılık.
- Kaya, Y. K. (1989). *İnsan yetiştirme düzenimize yeni bir bakış*. Ankara: Bilim Yayıncılık.
- Korkmaz, M. (2005). Okul yöneticilerinin yetiştirilmesi: Sorunlar – çözümler ve öneriler. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(25), 237-252. Erişim adresi: <http://www.gefad.gazi.edu.tr/tr/download/article-file/77239>
- Kurt, A. A. (2013). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- MEB (1993). *14. Milli Eğitim Şurası Hazırlık Dokümanı*. Erişim adresi: http://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/2916540_14_sura.pdf
- Memduhoğlu, H. B. (2007). Türk eğitim sisteminde okulların yönetimi ve okul yöneticilerinin sorunsalı. *Milli Eğitim Dergisi*, 176. Erişim adresi: http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/176.pdf
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: an expanded sourcebook*. (2nd Edition). California: SAGE Publications.
- Okçu, V. (2011). Türkiye'de okul yöneticilerinin yetiştirilmesi ve atanmasına ilişkin mevcut durum, beklentiler ve öneriler. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(37), 244-266. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/>
- Özden, Y. (2002). *Eğitimde dönüşüm, eğitimde yeni değerler* (2. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Öztabak, O. (2015). *Okul yöneticisi Seçme Atama ve Yetiştirme Sürecine İlişkin Yönetici ve Öğretmen Görüşleri*. (Yüksek Lisans tezi). Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak.
- Peker, Ö. (1994). *Yönetici eğitimi*. Ankara: TODAİE Yayınları.
- Sungur, N. (1992). *Yaratıcı düşünme*. Ankara: Say Yayınları.
- Şimşek, A. (2013). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri* (2. Baskı). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Taymaz, H. (1986). Okul yönetimi ve yönetici yetiştirme. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 19(1), 123-135. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/auebfd/issue/48473/614647>
- Taymaz, H. (2003). *İlköğretim ve ortaöğretim okul müdürleri için okul yönetimi* (7. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Tortop, N. (1994). *Personel yönetimi* (5. Baskı). Ankara: Yargı Yayınları.
- Töremen, F. ve Kolay, Y. (2003). İlköğretim okulu yöneticilerinin sahip olması gereken yeterlikler. *Milli Eğitim Dergisi*, 160. Erişim adresi: http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/160/ adresinden 18.08.2019.
- Vergili, Ö. (2015). *Eğitim kurumlarına yönetici seçme, yetiştirme ve atamaya ilişkin okul yöneticilerinin görüşleri (Batmın İli Örneği)* (Yüksek Lisans Tezi). Zirve Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Gaziantep.
- Yeloğlu, D. (2008). *Eğitim kurumlarına yönetici seçme ve atamaya ilişkin okul yöneticilerinin görüşlerinin değerlendirilmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

EXTENDED ABSTRACT

It will be beneficial for the candidate administrators to learn the reasons for the administrative staff's preference and to prefer them with this awareness. Besides, it is vital that the criteria to be used in the selection of the administrators who take on this important task should be determined very well, and they should be treated carefully and selectively. For these reasons, it was aimed to examine the administrators' reasons for choosing administration positions and their views on the selection of administrators, who work in the state secondary schools in the city center of Rize (principal, the head vice-principal, and vice-principal).

The descriptive analysis model was used for this research, which aims to examine the administrators' reasons' for choosing administrative staff and their opinions about the administrator selection. The population of the research consists of 80 administrators working in the schools of the Ministry of Education in the center of Rize in the academic year 2019-2020. In the research, it was aimed to reach the entire population. However, six of the 80 administrators could not be reached due to their being attendant or in permission. Therefore, it covers 92.5% (f = 74) of the research population. Interviews were done with 18 administrators drawn from the population using the simple random sampling method. Frequency (f) and percentage (%) tables were created based on the data obtained in the analysis of objectives in the research. Opinions of the participants were recorded in written form. In the research, the Chi-Square Test was used in the analysis of the compatibility between the responses given to the items. As a result of the interviews, a classification was made according to the frequency of the administrators' responses to the questions.

Considering the opinions regarding the determination of the graduates who are required to apply to the administrative staff, it is seen that the option of teachers trained in all branches comes to the fore. More than half of the participants are of the opinion that the selection of administrators to be appointed to educational institutions should be made by an examination. The majority of the participants think that the administrators should be selected by an exam to the educational institutions because it is a fair and objective practice. More than half of the participants are of the opinion that the student selection and placement center should prepare and apply the administrator selection exam to educational institutions. More than half of the respondents who think that an interview exam should be applied to the educational institutions for the selection of administrators are in favor of that the selection interview for the educational institutions should be applied by the ministry and by the joint commission of the ministry and universities. In the evaluations of administrators' appointments to educational institutions, the criterion of "term of service" has been given more importance among the criteria that can be used other than exam and interview. The criterion that "administrators must have an education" is given more importance in view of the need for training before the administrators are assigned in educational institutions. The criterion of "the service should be limited" in the opinions about the limitation of the working hours of the administrators in the same institution has been given more importance. It is seen that there is a relationship between the way of choosing an administrator for educational institutions and the interview exam for administrators to be appointed to educational institutions.

Participants specify what features administrators should have as patience, empathy, common sense, justice, sincerity, tolerance, merit, professional knowledge, vision, predictability, farsightedness, and diligence. Participants determine the achievement criteria as ensuring student, parent, and personnel satisfaction, the establishment of the corporate culture of corporate identity, in-house happiness, creating a safe and peaceful working environment in the administration of educational institutions. Except for the exam and interview, the participants state that criteria should be used in the administrative evaluation form, especially in terms of the service period, national and international projects, participation in community service activities, and in-service training. Participants state that administrators to be assigned in educational institutions should receive training before they can start working. A relationship was found between the branch and the reasons for the administrative staff's preference. A relationship was found between the way in which the administrator is selected and the interview exam.

The characteristics that administrators should have can be determined by taking the administrators' opinions at all educational levels throughout the province. These determined features can take place as a criterion in the selection and assignment of administrators. The criteria in the administrator evaluation form used in the re-assignment of the administrators can be reconstructed in a way that is agreed upon by the majority of administrators, and the determined criteria can be determined more fairly. Candidate administrators may perform practical internships beside the administrator in an educational institution who are experienced, successful, and exemplary. Questioning why the teachers working in the verbal field in the branches preferred the administration staff more can be questioned again with any of the variables such as gender, additional course fees, professional satisfaction, and professional career. It is recommended that the interview and written exams should be applied in re-assignments since the way of selecting administrators for educational institutions is related to the fact that there is a relationship between the status of being with and without an exam and the interview exam for administrators to be assigned to educational institutions.

Kaynaştırma Uygulamalarının Başarısını Etkileyen Etmenler, Sorunlar ve Ailelerden Beklentilerin Öğretmen Görüşlerine Göre Analizi (Karma Yöntem Araştırması)

Gülsün ŞAHAN¹, Mahir UĞURLU², Nihal ÖZDEMİR³ ve Ayşenur NAZİK⁴

Öz

Bu çalışmanın amacı kaynaştırma eğitimi yapan öğretmenlere göre kaynaştırma uygulamalarının başarısını etkileyen etmenleri ortaya koymak, öğretmen görüşlerine göre sorunları belirlemek, ailelerden beklentileri değerlendirmektir. Araştırmanın evrenini Bartın il merkezinde görev yapan kaynaştırma eğitimi veren öğretmenler oluşturmaktadır. Örneklem grubunda en fazla kaynaştırma öğrencisi olan 7 okulda görev yapan öğretmenler yer almıştır. Bu çalışma kaynaştırma eğitimindeki problemleri daha iyi anlamak, tespit etmek amacıyla nicel ve nitel yaklaşımlar birlikte kullanılmıştır. Nicel veriler Ahmetoğlu, Ünal ve Ergin (2016) tarafından geliştirilen "Kaynaştırma Uygulamalarının Başarısını Etkileyen Etmenler Ölçeği" ile, nitel veriler araştırmacılar tarafından geliştirilmiş yarı yapılandırılmış görüşme formları ile alınmıştır. Kaynaştırma eğitimi yapan 74 öğretmenden alınan veriler nicel olarak değerlendirmeye alınmıştır. Nitel değerlendirme için 29 öğretmenin görüşü incelenmiştir. Sonuç olarak öğretmen görüşleri arasında rehberlik araştırma merkezi ve aileler alt boyutlarında ve yaş gruplarına göre sivil toplum örgütleri alt boyutunda anlamlı farklılık olduğu bulunmuştur. Öğretmenlerin mesleki deneyimleri arasında rehber öğretmenler ve okul idarecileri boyutlarında anlamlı bir farklılık olduğu, branşlara göre anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir. Öğretmenlerin ailelerden yeterli ve bilinçli düzeyde destek alamadıkları, eğitim süreci içerisinde kazandırılan becerilerin ev ortamında aile tarafından desteklenmediği ayrıca ailelerin okul ile iletişimin çok az olduğu anlaşılmaktadır. Öğretmen beklentileri arasında velilerin okulla daha fazla ilişki kurması, veli toplantılarına katılmasının önemli olduğu, ailelerin çocukları ile daha fazla ilgilenmesi ayrıca okulda yapılan etkinliklerin evde daha fazla desteklenmesi gerektiği yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kaynaştırma eğitimi, Engelli bireyler, Kaynaştırma öğretmeni, Özel eğitim

Analysis of Factors, Problems and Expectations from Families Affecting the Success of Inclusive Practices According to Teachers' Views (Mixed Method Research)

Abstract

The aim of this study is to identify the factors affecting the success of inclusion practices according to the teachers engaged in inclusion education, to determine the problems according to the opinions of the teachers, to evaluate the expectations of families. The universe of research is composed of teachers who serve in the provincial center of Bartın, providing integration education. Teachers working in 7 schools with the highest inclusion students took part in the sample group. In this study, quantitative and qualitative approaches were used together in order to better understand and identify the problems in inclusion education. Quantitative data were obtained with the "Factors Affecting the Success of Integration Practices Scale" developed by Ahmetoğlu, Ünal, and Ergin (2016), and qualitative data were obtained with semi-structured interview forms developed by researchers. The data obtained from 74 teachers who teach inclusive education were evaluated quantitatively. For qualitative evaluation, 29 teachers opinions were examined. As a result, there was significant statistical difference among the guidance research centre, parents and ages group in terms of the non-governmental organizations sub-dimension. Based on findings, there was significant statistical difference among school counselor and school administrators in terms of the professional experiences of teachers in the sub-dimensions, but not according to the branches. The result of this study is to reveal that teachers do not receive sufficient and conscious support from families, the skills acquired during the education process are not supported by the family in the home environment, and there is little communication between families and the school. Among the expectations of teachers, it is stated that it is important for parents to establish more relations with the school, to attend parent meetings, that families should be more interested in their children and that activities at school should be supported more at home.

Key Words: Inclusive education, Disabled individuals, Mainstream teacher, Special education

Atıf İçin / Please Cite As:

Şahan, G., Uğurlu, M., Özdemir, M ve Naz, A. (2021). Kaynaştırma uygulamalarının başarısını etkileyen etmenler, sorunlar ve ailelerden beklentilerin öğretmen görüşlerine göre analizi (Karma Yöntem Araştırması). *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 136-150.

Geliş Tarihi / Received Date: 08.09.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 20.12.2020

¹ Doç. Dr.- Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi, gsahan@bartin.edu.tr - ORCID: 0000-0002-1215-9727

² Arş. Gör.- Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi, mugurlu@bartin.edu.tr - ORCID: 0000-0003-4005-4882

³ Öğr. Gör.- Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi, nozdemir@bartin.edu.tr - ORCID: 0000-0003-4587-2729

⁴ Öğr. Gör.-Bartın Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu, anazik@bartin.edu.tr - ORCID: 0000-0002-8030-6071

Giriş

Bireyin kendi ihtiyaçlarını karşılaması ve toplumla etkileşim halinde olmasının yolu kişinin iyi bir eğitim almasıyla mümkündür. Çağdaş toplumlar da eğitimde fırsat eşitliği ilkesine bağlı olarak, toplumdaki normal gelişim gösteren bireyler ile özel gereksinimi olan bireyleri ayırt etmeden herkesin eşit eğitim hakkı olduğu kabul edilmiştir. Bu nedenle bireysel farklılıkları göz önünde bulundurarak bütün çocuklara, ihtiyaçları doğrultusunda eşit Şekilde eğitim verilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Őahbaz ve Kalay, 2010, s. 2). Özel gereksinimi olan birey, “eşitli nedenlerle bireysel ve gelişim özellikleri ile eğitim yeterlilikleri açısından akranlarından beklenen düzeyde anlamlı farklılıklar gösteren birey” olarak tanımlanmıştır (MEB, 2012, s. 1). Bu tanım kapsamında, özel gereksinimi olan bireylerin eğitimi söz konusu olduğunda okul öncesinden başlayarak eğitimlerine önem verilmesi gerektiği, özel gereksinimli çocukların gelişimsel yetersizliklerinden dolayı normal gelişim gösteren çocuklara göre birçok beceriyi daha yavaş öğrendikleri, bu gibi nedenlerle daha yoğun ve sistemli eğitim almaları gerektiği söylenebilir (Işık, 2018, s. 21). Ayrıca, zel gereksinimi olan çocuklara okul öncesi, ilköğretim, ortaokul ve ortaöğretim döneminde verilen eğitimlerin, onların ileriki eğitim ve meslek yaşantılarını da önemli lde etkilemekte olup özel gereksinimi olan çocuklara gerekli olan eğitim fırsatının verilmemesi, onların eğitim yaşantılarında giderilmesi zor durumlarla karşılaşmalarına neden olabilmektedir (Bozarslan Malkoç, 2010, s. 8).

Kaynaştırma uygulamaları yetersizliğe sahip olan bireylere farklı alanlardaki gelişimlerine önemli katkılar sağlamaktadır. Yetersizliği olan bireyler tipik gelişim gösteren akranlarıyla aynı ortamda daha fazla sosyal etkileşim kurmakta; dil, iletişim ve akademik beceriler için uygun rol modeller görme olanağı elde etmektedir. Kaynaştırma ortamları en az kısıtlayıcı ortamlar olduğundan topluma uyum becerileri açısından yetersizliğe sahip bireyler için ayrı eğitim ortamlarına göre daha uygundur. Ayrıca kaynaştırma eğitimi tipik gelişim gösteren akranlar için de olumlu katkılar sağlamaktadır (Loreman, Deppeler ve Harvey, 2005). Özel gereksinimi olan bireylerin, sosyalleşebilmesi ve toplum içerisinde bağımsız olarak yaşamlarını sürdürebilmesi için eğitim kademesinin her bir aşamasında eğitim desteği almaları gerekmektedir. Özel gereksinimi olan öğrenciler iki farklı Şekilde eğitim almaktadırlar. Birincisi kaynaştırma eğitimi adı verilen, özel gereksinimi olan öğrencilerin genel sınıflarda normal gelişim gösteren akranlarıyla birlikte branş öğretmenleri tarafından verilen eğitimidir. İkincisi ise normal gelişim gösteren akranlardan ayrı bireylerin farklılıklarına göre hazırlanan programlarla özel eğitimciler tarafından uygulanan eğitimidir (MEB, 2012). Özel gereksinimi olan öğrencileri, eğitimde fırsat eşitliği ilkesine bağlı olarak, okul öncesi dönemden başlayarak normal gelişim gösteren akranları ile birlikte genel eğitim sınıflarında kaynaştırma eğitimine dhil edilmeleri gerekmektedir. Kaynaştırma eğitiminin başta özel gereksinimli bireye olmak üzere tipik gelişim gösteren çocuğa, çocukların ailelerine ve kaynaştırma ğretmeni açısından yararlı olduğunu belirtmişlerdir (Akman, Mercan Uzun ve Yazıcı, 2018, s. 108). Kaynaştırma eğitimi amacıyla normal akranları ile aynı sınıfa gelen öğrencilerin engel düzeyleri düşüktür, dersi sürdürebilecek iletişim özellikleri bulunmakta olup bu tip öğrenciler yaklaşık olarak on beş dakika yerlerinde sabit oturabilmektedirler (Vural, 2007; Yazıcıoğlu, 2018 Akt: Bulu ve Hotaman, 2020, s. 717). Kaynaştırma eğitimi yapan ğrenci sınıfın ders akışını bozmayacağından hem öğrenciye yararı olacak, hem de diğer öğrenciler farklı bireylerle bir arada olmayı deneyimlemiş olacaklardır. Kaynaştırma eğitiminin başarıya ulaşabilmesi için özel gereksinimli öğrencilerin eğitim hizmetlerinden en st düzeyde faydalanabilmesi gerekmektedir. Bu ğrencilerin eğitimlerinin başarıya ulaşmasında etki eden evre, fiziksel ortam, araç gereç gibi birçok etmen önemli olmakla birlikte eğitim veren öğretmenlerin ve ebeveynlerinin rolü oldukça önemlidir. Öğretmenin kaynaştırma eğitimi ve özel eğitime gereksinimi olan öğrenciye ilişkin olumlu ya da olumsuz görüşleri kaynaştırma eğitimini etkileyen en önemli unsurlardan biri iken (Işık, 2018, s. 21), başarılı bir kaynaştırma için önemli faktörlerden birinin öğretmenlerin kaynaştırmaya ilişkin istekli ve kabul edici olması vurgulanmakta olup sınıfta kaynaştırma ğrencisi olan ğretmenlerinin başarılı bir kaynaştırma ortamı yaratması için bazı özelliklere sahip olması başarılı bir kaynaştırma için; kaynaştırma ğrencisi için öğretmenlerin değerlendirme ve program geliştirme çalışmalarına dahil olması, özel gereksinimi olan çocuğun bireysel farklılıkları göz önünde bulundurarak ğretim ortamı için öneriler geliştirebilmesi, ebeveynlere yol gösterebilmesi ve gerekli durumlarda onlarla etkileşime geçebilmesi ve sınıf içerisinde tüm çocuklara eşit imkanlar sunabilmesi gerekmektedir. Batu (2000, s. 40). Milli Eğitim Bakanı 2020 yılı bt sunuşunda devlet okullarında kaynaştırma eğitimi gören engelli ğrenci sayısı 2019 yılı itibarıyla 295 bin 697 olduğunu belirtmiştir. Ayrıca tam zamanlı kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitim uygulamaları kapsamında eğitimlerini sürdüren öğrenciler için eğitim kurumlarında destek eğitim odaları olduğu ve bu öğrencilerin eğitim hizmetlerinden maksimum seviyede yararlanmaları temel amaçlardan biri olduğunu vurgulamaktadır. Bu kapsamda 12.807 destek eğitim odası ile kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla

eğitimlerini sürdüren öğrencilere destek eğitim hizmeti verilmektedir. 2018-2019 eğitim ve öğretim yılında destek eğitim odalarında 44.206 öğrenciye 73.027 öğretmen ile destek eğitim hizmeti verilmiştir (Ayvaz Öztürk, 2020, s. 73).

Kaynaştırma eğitimi ile ilgili araştırmalar incelendiğinde personel eğitimi ve personel tutumuna yönelik çalışmaların ilk sıralarda yer alması, kaynaştırma eğitimi uygulamalarının istenilen düzeyde olmadığı dikkate alındığında beklenen bir durumdur (Gün Şahin ve Gürbüz, 2016, s. 142; Sucuoğlu ve Akalın, 2010, s. 19; Aküzüm ve Altunhan, 2017, s. 780; Nazif Toy ve Duru, 2016, s. 47). Mevcut eğitimciler üzerinde yapılan araştırmaların yanı sıra, geleceğin öğretmenleri olan çeşitli branşlardaki öğretmen adaylarının eğitimlerine ve tutumlarına yönelik araştırmalar olduğu da görülmektedir (Öztürk, Ballıoğlu ve Şen; 2014, s. 2). Sanır'ın (2009) bir çalışmasına göre öğretmenlerin kaynaştırma öğrencilerinin özellikleriyle ilgili yeterli bilgileri bulunmadığı, bu öğrencileri isteyerek almadıkları, bu çocuklarla eğitim yapmanın zor olduğu, kaynaştırma öğrencilerinin akranlarına göre geride oldukları, bu konuda eğitim almadıkları ve branşlarının özel eğitim olmadığı, öğrencilerin akademik başarısızlıklarının engellerinden kaynaklı olduğunu düşündükleri ayrıca ailelerin de çocuklarının engel türleri ve kaynaştırma eğitimi konusunda yeterli bilgiye sahip olmadıkları, çocuklarının normal okullarında eğitim görmesini istedikleri anlaşılmıştır. Kaynaştırma eğitiminin başarısında ailede oldukça önemlidir. Kaynaştırma eğitimi alan öğrencileri her yönüyle tanıyan aileler çocuklarının okul içi ve okul dışı eğitimlerinde önemli bir rol üstlenirler (Berkant ve Atılğan, 2017). Kaynaştırma uygulamalarının başarısı kaynaştırma için gerekli desteklerin sağlanması ile mümkün olabilmektedir. Kaynaştırma desteğinin sağlanması için başlıca modeller arasında öğretmenlere hizmet içi eğitimler verilmesi, öğretmen yardımcılardan destek alınması, gezici öğretmenlik uygulaması yer almaktadır. Kaynaştırma eğitimi alan öğrenciler devam ettikleri sınıfın müfredatını ve eğitim programını izlerler. Bununla birlikte kaynaştırma öğrencileri için yetersizlik türü ve düzeyleri, özellikleri, performans düzeyleri, yeterliliklerine göre programlarda uyarlamalar ve düzenlemeler yapılır. Kaynaştırma uygulamaları programlarında müfredat uyarlamaları, öğretimsel uyarlamalar, materyal uyarlamaları, ortam uyarlamaları bulunmaktadır (Batu, 2008; Akçin, 2017). Kaynaştırma eğitimi ile ilgili yapılmış Berkant ve Atılğan'ın (2017) çalışmasında sınıf öğretmenlerinin kaynaştırma eğitimi ile ilgili yaşamış oldukları sorunların ve bu sorunlara yönelik çözüm önerilerinin belirlenmesine çalışılmıştır. Türkiye' de kaynaştırma uygulamalarından istenilen faydanın sağlanabilmesi için birtakım düzenleme ve değişikliklere ihtiyaç vardır, bu nedenle kaynaştırma uygulamalarının yapıldığı okullarda kaynaştırma uygulamasının başarısını etkileyen etmenlerin anlaşılması için var olan durumun saptanması gerekmektedir (Ahmetoğlu, Ünal, Ergin, 2016). Öğretmenlerin kaynaştırma eğitime yönelik bakış açılarının neler olduğu incelendiğinde, elde edilen sonuçların kaynaştırmaya yönelik başarının eğitimcilerden kaynaklandığı ve eğitimcilerin kaynaştırmaya yönelik olumlu görüş bildirdikleri (Sart, Ala, Yazlık ve Yılmaz, 2004; Orel, Zerey ve Töret 2004; Şekercioğlu, 2010) olumlu görüşler belirtilmesine rağmen, aksi görüşlerin de olduğu belirlenmiştir (Sadioğlu, Bilgin, Batu ve Oksal, 2013; Uysal, 2004). Ancak başarılı bir kaynaştırma uygulamasının tek ögesi eğitimciler değildir. Normal gelişim gösteren öğrenciler, okul yöneticileri, aileler, eğitim ortamları ve özel eğitim destek hizmetleri de bir bütün olarak etkilidir (Batu ve Kırcaali-İftar, 2009). Konu ile ilgili yapılmış çalışmalar bulunmasına rağmen kaynaştırma eğitiminde yaşanan sıkıntıların devam ettiği, bu nedenle bu konuda daha fazla çalışma yapılmasına ihtiyaç bulunduğu söylenebilir. Kısacası kaynaştırma eğitiminin başarılı olması için öğretmen görüşlerine göre sorun ve çözüm önerilerinin saptanması, bu eksikliklerin giderilmesi ve doğru uygulamaların yapılması önemlidir. Kaynaştırma uygulamalarının başarılı olmasında normal gelişim gösteren öğrenciler ile özel gereksinimi olan öğrencilerin birbirine uyum sağlamaları gerekmektedir. Bu çalışmanın ilgili literatüre katkı yapacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmanın amacı kaynaştırma eğitimi yapan öğretmenlere göre kaynaştırma eğitiminin başarısını ortaya koymak, sorun ve çözüm önerilerini değerlendirmektir. Bu amaca ulaşmak için aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

1. Öğretmenlerin kaynaştırma uygulamalarının başarısını etkileyen etmenlere ilişkin görüşleri arasında cinsiyete göre fark var mıdır?
2. Öğretmenlerin kaynaştırma uygulamalarının başarısını etkileyen etmenlere ilişkin görüşleri arasında yaş gruplarına göre fark var mıdır?
3. Öğretmenlerin kaynaştırma uygulamalarının başarısını etkileyen etmenlere ilişkin görüşleri arasında mesleki deneyime göre fark var mıdır?
4. Öğretmenlerin kaynaştırma uygulamalarının başarısını etkileyen etmenlere ilişkin görüşleri arasında branşlara göre fark var mıdır?
5. Öğretmenlere göre kaynaştırma eğitiminde karşılaşılan sorunlar nelerdir?

6. Öğretmenlerin ailelerden beklediği destekler nelerdir?

Yöntem

Bu araştırmada sorunların daha iyi anlaşılması amacıyla nicel ve nitel yöntemler bir arada kullanılmıştır. Karma yöntemlerde bir yöntemden elde edilen bulguların detaylandırılması, sunulması, artırılması ve açıklığa kavuşturulmasının aşamasında diğer yöntemin sonuçlarını kullanma Tamamlayıcı Karma Yöntem olarak açıklanmaktadır, amaç hem de olayı farklı açılardan ölçmek hem de ayrıntılı hale getirmek için kullanılmış olup her bir veri analizi türü bir diğerini tamamlamıştır. Farklı yöntemler kullanmadaki amaç bulguların tutarlılığını sağlamak değildir (Greene vd. 1989, Giannakaki, 2005 Akt: Baki ve Gökçek, 2012, s. 4). Nicel araştırmada tarama deseni kullanılmıştır. Tarama araştırmaları bir konu ya da olaylara ilişkin araştırmaya katılanların ilgi, beceri, düşünce, yetenek, tutum, düşünce gibi özelliklerini belirlemek için evrenden seçilen örneklem gruba ilişkin bilgilerin toplandığı araştırmalardır (Karasar, 2011). Bu çalışmanın nicel analizleri SPSS programları ile analiz edilmiş, t testi, ANOVA ve post hoc (LSD Testi) testleri yapılmıştır. Araştırmanın evrenini Bartın il merkezinde görev yapan kaynaştırma eğitimi veren öğretmenler oluşturmaktadır. Örneklem grubunda 74, çalışma grubunda 29 öğretmen bulunmaktadır. Örneklem seçiminde Rehberlik Araştırma Merkezinden talep edilen istatistiksel veriler doğrultusunda tam zamanlı kaynaştırma eğitimi alan öğrencilerin sayısının fazla olduğu 7 okulda görev yapan öğretmenler araştırma kapsamına alınmıştır.

Çalışma Grubu

Çalışma grubunda 46 kadın, 28 erkek öğretmen bulunmaktadır. Bunlardan 42 kişi 30-39 yaş, 20 kişi 20-29 yaş, 9 kişi 40-49 yaş, 3 kişi 50-59 yaş aralığındadır. 30 kişi 6-10 yıl, 22 kişi 1-5 yıl, 10 kişi 11-15, 6 kişi 16-20 yıl, 6 kişi 20 yıl üzerinde mesleki deneyime sahiptir. Branşlarını ise 12 kişi belirtmemiş, 9 kişi sınıf öğretmeni, 12 kişi matematik, 7 kişi Türkçe, 6 kişi İngilizce, 6 kişi edebiyat, 6 kişi fen bilimleri, 4 kişi özel eğitim, 3 kişi bilişim, 3 kişi sosyal bilgiler, 3 kişi çocuk gelişimi branşındadır. Ayrıca öğretmenlerin tamamının görüşleri formlar yardımı ile yazılı olarak alınmıştır. İncelenmeye uygun bulunan 29 öğretmen görüşü değerlendirilmiştir. Bu araştırma Bartın Üniversitesi Etik Kurulu'ndan ve İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden gerekli izinler alınarak gerçekleştirilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Bu çalışma nicel ve nitel araştırma yöntemlerinin bir arada kullanıldığı karma yöntem araştırması olup, veriler Ahmetoğlu, Ünal ve Ergin (2016) tarafından geliştirilen "Kaynaştırma Uygulamalarının Başarısını Etkileyen Etmenler Ölçeği" ile öğretmenlerden alınmıştır. Ölçekte 66 madde ve 10 faktör bulunmakta olup alınan puanın yüksek oluşu sorun düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir. Ayrıca 3 özel eğitim alan uzmanı olan araştırmacılar tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formları hazırlanmış, özel eğitim ve eğitim yönetimi alanında görev yapan iki uzman görüşü ile son şekli verilmiş olup, kaynaştırma uygulamalarında karşılaşılan sorunlar ve ailelerden beklentilere ilişkin öğretmen görüşleri yazılı olarak alınmıştır. Alınan yazılı görüşler doküman incelemesine uygun olarak içerik analizi ile değerlendirilmiştir. Öğretmenlerin tamamına "Kaynaştırma Uygulamalarının Başarısını Etkileyen Etmenler Ölçeği" uygulanmış, ölçeği uygun şekilde cevaplayan 74 kişinin görüşünden elde edilen veriler SPSS programı ile analiz edilmiştir.

Kaynaştırma Uygulamalarının Başarısını Etkileyen Etmenler Ölçeği. Ölçek 5'li likert şeklinde 66 sorudan oluşmaktadır. Ölçeğin geliştirilmesi istatistiklerine ilişkin olarak alt boyutları belirlemek için Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) kullanılmıştır. Her bir alt boyut için ayrı ayrı madde toplam korelasyon katsayısı ve madde hariç toplam korelasyon katsayısı hesaplanmış ve madde geçerlik sonuçları elde edilmiştir. Benzer biçimde maddelerin ayırt etme gücünü belirleyebilmek için üst çeyrek ve alt çeyrekler arasında t-testi uygulanmış ve sonucunda ayırt etme güçleri yüksek olarak bulunmuştur. Ölçek ve alt boyutlar için Cronbach Alfa ve Rulon katsayılarının hesaplanmasıyla güvenilirlik belirlenmiştir. Yapılan istatistiksel işlemler sonucunda 10 alt boyuttan oluşan ölçek geçerli, güvenilir ve kullanılabilir. Tüm faktörlerden her biri için ayrı ayrı olarak iç tutarlık güvenilirliği belirlemek amacıyla madde toplam korelasyon ve madde hariç toplam korelasyon, Rulon (0.960 ile 0.707 arasında), Cronbach Alfa (0.947 ile 0.707 arasında) katsayıları belirlenmiştir. Bu analizlere göre tüm maddelerin faktör analiziyle belirlenen faktörleriyle iç tutarlık gösterdiği görülmüştür (Ahmetoğlu vd., 2016).

Verilerin Analizi

Araştırmanın nicel verilerin form kontrolleri yapıp uygun olmayan formlar değerlendirilme dışında tutulmuştur. Daha sonra kodlama hataları giderilerek uç değerler belirlenmiş ve veriler SPSS 23 paket programı ile analiz edilmiştir. Verilerin normal dağılıp dağılmadığını öğrenmek için Kolmogorov Smirnov ve Shapiro Wilk testleri yapılmıştır ve verilerin normal dağıldığı belirlenmiştir. Araştırmada öğretmenlerin cinsiyetine, yaş gruplarına, mesleki deneyimlerine ve branşlarına göre ölçek alt boyutlarından alınan toplam puanların ve aralarında anlamlı farklılık olup olmadığının belirlenmesi için bağımsız örneklem için t Testi ve bağımsız örneklem için Tek Yönlü ANOVA testinden yararlanılmıştır.

Bulgular

Bu bölümde öğretmenlerin kaynaştırma uygulamalarının başarısını etkileyen etmenler ve karşılaşılan sorunlara ilişkin görüşleri değerlendirilmiş, analiz sonuçları bu bölümde yer almıştır.

Öğretmenlere göre kaynaştırma uygulamalarının başarısını etkileyen etmenlere ilişkin bulgular

Öğretmenlerin kaynaştırma uygulamalarının başarısını etkileyen etmenler ölçeğine verdikleri cevaplar analiz edilmiş, test sonuçları aşağıda yer almıştır. Öğretmenlerin cinsiyetine göre t testi sonuçları Tablo 1’de görülmektedir.

Tablo 1. Öğretmenlerin Cinsiyetine Göre Ölçek Alt Boyutları Puanlarına İlişkin t Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Cinsiyet	N	Ortalama	Standart Sapma	sd	t	p	d
Sınıf Öğretmenleri	Kadın	46	47,50	2,952	72	1,171	.991	.04
	Erkek	28	47,64	3,059				
Rehber Öğretmenler	Kadın	46	16,12	1,576	72	1,099	.446	.72
	Erkek	28	17,31	1,688				
Uygulama	Kadın	46	29,55	1,604	72	1,630	.085	.87
	Erkek	28	31,00	1,696				
Mevzuat ve Yönetmelikler	Kadın	46	27,00	1,513	72	1,183	.079	.41
	Erkek	28	27,65	1,609				
Sivil Toplum Örgütleri	Kadın	46	20,51	1,216	72	-,596	.531	.41
	Erkek	28	21,01	1,272				
Rehberlik Araştırma Merkezi	Kadın	46	12,05	,866	72	1,781	.018*	.35
	Erkek	28	12,35	,871				
Okul İdarecileri	Kadın	46	12,50	,988	72	1,470	.109	.59
	Erkek	28	13,08	,989				
Aileler	Kadın	46	14,41	,817	72	1,995	.034*	.93
	Erkek	28	15,18	,844				
Fiziki Koşullar	Kadın	46	6,84	,453	72	1,439	.594	.43
	Erkek	28	7,04	,481				
Normal Gelişen Öğrenciler	Kadın	46	7,80	,444	72	-,346	.736	.22
	Erkek	28	7,90	,454				

* p < ,05

Tablo 1’deki analiz sonuçları incelendiğinde anlamlı farklılık olan ölçek alt boyutlarının öğretmenlerin cinsiyetlerine göre fark olduğu ortalama puanları incelendiğinde ise rehberlik araştırma merkezi alt boyutuna ilişkin cinsiyete göre fark olduğu, ortalama puanlar erkek (12,35) > kadın (12,05); aileler alt boyutuna ilişkin cinsiyete göre o fark olduğu, ortalama puanlar erkek (15,18) > kadın (14,41) olduğu görülmektedir. Yaş gruplarına göre yapılmış ANOVA testi Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Yaş Grublarına Göre ğretmenlerin lek Alt Boyutları Puanlarına İlişkin ANOVA Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	η^2
Sınıf ğretmenleri	Gruplar Arası	73.043	3	24.348	.157	.925	.001
	Gruplar İçi	10850.106	70	155.002			
	Toplam	10923.149	73				
Rehber ğretmenler	Gruplar Arası	144.096	3	48.032	1,132	.342	.046
	Gruplar İçi	2969.756	70	42.425			
	Toplam	3113.851	73				
Uygulama	Gruplar Arası	33.023	3	11.008	.233	.873	.010
	Gruplar İçi	3309.260	70	47.275			
	Toplam	3342.284	73				
Mevzuat ve Yönetmelikler	Gruplar Arası	13.700	3	4.567	.110	.954	.005
	Gruplar İçi	2911.165	70	41.588			
	Toplam	2924.865	73				
Sivil Toplum rgtleri	Gruplar Arası	167.401	3	55.800	2,304	.034*	.090
	Gruplar İçi	1695.086	70	24.216			
	Toplam	1862.486	73				
Rehberlik Araştırma Merkezi	Gruplar Arası	19.750	3	40,139	.479	.698	.020
	Gruplar İçi	961.115	70	9,540			
	Toplam	980.865	73				
Okul İdarecileri	Gruplar Arası	84.603	3	28.201	1,680	.179	.067
	Gruplar İçi	1174.910	70	16.784			
	Toplam	1259.514	73				
Aileler	Gruplar Arası	20.528	3	6.843	.556	.646	.023
	Gruplar İçi	861.310	70	12.304			
	Toplam	881.838	73				
Fiziki Koşullar	Gruplar Arası	8.128	3	2.709	.759	.521	.031
	Gruplar İçi	249.926	70	3.570			
	Toplam	258.054	73				
Normal Gelişen ocuklar	Gruplar Arası	10.493	3	3.498	1,031	.384	.042
	Gruplar İçi	237.467	70	3.392			
	Toplam	247.959	73				

* p < ,05

Tablo 2'deki analiz sonuçları incelendiğinde ANOVA testi sonucunda anlamlı farklılık olan alt boyutlarda farkın hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek amacıyla çoklu karşılaştırmalar yapmak üzere Post Hoc tekniklerinden LSD Testi yapılmıştır. Test sonucunda ulaşılan analiz sonuçlarına Tablo 3'te yer verilmiştir.

Tablo 3. Yaş Grublarına Göre ğretmenlerin lek Puanları İçin Uygulanan ANOVA Testi Sonucu Anlamlı Farklılık Olan lek Alt Boyutları Puanlarına İlişkin oklu Karşılaştırma Post Hoc (LSD Testi) Sonuçları

Alt Boyutlar	Post Hoc (LSD)	
	Grup Karşılaştırmaları	p
Sivil Toplum rgtleri	20-29 Yaş – 30-39 Yaş	.332
	20-29 Yaş – 40-49 Yaş	.638
	20-29 Yaş – 50-59 Yaş	.023*
	30-39 Yaş – 40-49 Yaş	.220
	30-39 Yaş – 50-59 Yaş	.054
	40-49 Yaş – 50-59 Yaş	.017*

* p < ,05

Tablo 3'te yer alan analiz sonuçları incelendiğinde öğretmenlerin ölçek alt boyutlarından aldıkları puanlar ile yaş grupları arasında sadece sivil toplum örgütleri ölçek alt boyutunda anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Yapılan oklu karşılaştırmalar sonucunda 20-29 Yaş – 50-59 Yaş (p=,023) ve 40-49 Yaş – 50-59 Yaş (p=,017) arasında anlamlı farklılık olduğu bulunmuştur. Öğretmenlerin mesleki deneyimlerine göre ANOVA testi sonuçları Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. Öğretmenlerin Mesleki Deneyimlerine Göre Ölçek Alt Boyutları Puanlarına İlişkin ANOVA Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	η^2
Sınıf Öğretmenleri	Gruplar Arası	68.257	4	49.742	.458	.452	.006
	Gruplar İçi	11940.574	69	163.210			
	Toplam	12008.831	73				
Rehber Öğretmenler	Gruplar Arası	136.133	4	96.522	2,011	.028*	.053
	Gruplar İçi	2440.277	69	84.002			
	Toplam	2576.410	73				
Uygulama	Gruplar Arası	22.334	4	9.366	.523	.581	.005
	Gruplar İçi	4107.330	69	37.475			
	Toplam	4129.664	73				
Mevzuat ve Yönetmelikler	Gruplar Arası	11.880	4	12.856	.239	.774	.005
	Gruplar İçi	2544.334	69	34.112			
	Toplam	2556.214	73				
Sivil Toplum Örgütleri	Gruplar Arası	189.335	4	89.575	1,742	.223	.118
	Gruplar İçi	1414.782	69	45.053			
	Toplam	1604.117	73				
Rehberlik Araştırma Merkezi	Gruplar Arası	13.540	4	40,139	.165	.439	.016
	Gruplar İçi	811.364	69	13,224			
	Toplam	824.814	73				
Okul İdarecileri	Gruplar Arası	62.255	4	14.305	.887	.042*	.058
	Gruplar İçi	1013.874	69	19.145			
	Toplam	1076.429	73				
Aileler	Gruplar Arası	44.956	4	13.552	.420	.988	.065
	Gruplar İçi	651.859	69	19.748			
	Toplam	696.815	73				
Fiziki Koşullar	Gruplar Arası	23.452	4	5.849	.364	.710	.086
	Gruplar İçi	249.926	69	4.223			
	Toplam	273.378	73				
Normal Gelişen Çocuklar	Gruplar Arası	8.333	4	7.986	.689	.505	.023
	Gruplar İçi	362.021	69	5.566			
	Toplam	370.354	73				

* p < ,05

Tablo 4'deki analiz sonuçları incelendiğinde ANOVA testi sonucunda anlamlı farklılık olan alt boyutlarda farkın hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek amacıyla çoklu karşılaştırmalar yapmak üzere Post Hoc tekniklerinden LSD Testi yapılmıştır. LSD test sonucunda ulaşılan analiz sonuçlarına Tablo 5'te yer verilmiştir.

Tablo 5. Mesleki Deneyimlerine Göre Öğretmenlerin Ölçek Puanları İçin Uygulanan ANOVA Testi Sonucu Anlamlı Farklılık Olan Ölçek Alt Boyutları Puanlarına İlişkin Çoklu Karşılaştırma Post Hoc (LSD Testi) Sonuçları

Alt Boyutlar	Mesleki Deneyim	Post Hoc (LSD)	
		Grup Karşılaştırmaları	p
Rehber Öğretmenler	1-5 Yıl	1-5 Yıl – 6-10 Yıl	.999
		1-5 Yıl – 11-15 Yıl	.783
	6-10 Yıl	1-5 Yıl – 16-20 Yıl	.635
		1-5 Yıl – 21 Yıl Üstü	.204
	11-15 Yıl	6-10 Yıl – 11-15 Yıl	.023*
		6-10 Yıl – 16-20 Yıl	.999
	16-20 Yıl	6-10 Yıl – 21 Yıl Üstü	.436
		11-15 Yıl – 16-20 Yıl	.011*
	21 Yıl Üstü	11-15 Yıl – 21 Yıl Üstü	.453
		16-20 Yıl – 21 Yıl Üstü	.999
Okul İdarecileri	1-5 Yıl	1-5 Yıl – 6-10 Yıl	.226
		1-5 Yıl – 11-15 Yıl	.308
	6-10 Yıl	1-5 Yıl – 16-20 Yıl	.563
		1-5 Yıl – 21 Yıl Üstü	.999
	11-15 Yıl	6-10 Yıl – 11-15 Yıl	.999
		6-10 Yıl – 16-20 Yıl	.038*
	16-20 Yıl	6-10 Yıl – 21 Yıl Üstü	.635
		11-15 Yıl – 16-20 Yıl	.999
	21 Yıl Üstü	11-15 Yıl – 21 Yıl Üstü	.999
		16-20 Yıl – 21 Yıl Üstü	.018*

* p < ,05

Tablo 5'te yer alan analiz sonuçları incelendiğinde öğretmenlerin ölçek alt boyutlarından aldıkları puanlar ile mesleki deneyimleri arasında rehber öğretmenler ve okul idarecileri ölçek alt boyutlarında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Yapılan çoklu karşılaştırmalar sonucunda rehber öğretmenler alt boyutunda 6-10 Yıl – 11-15 Yıl ($p=,023$) ve 11-15 Yıl – 16-20 Yıl ($p=,011$); okul idarecileri alt boyutunda 6-10 Yıl – 16-20 Yıl ($p=,038$) ve 16-20 Yıl – 21 Yıl Üstü ($p=,018$) arasında anlamlı farklılık olduğu bulunmuştur. Öğretmenlerin branşlarına göre ANOVA test sonuçları Tablo 6'da görülmektedir.

Tablo 6. Öğretmenlerin Branşlarına Göre Ölçek Alt Boyutları Puanlarına İlişkin ANOVA Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	η^2
Sınıf Öğretmenleri	Gruplar Arası	93.585	11	103.441	.965	.359	.004
	Gruplar İçi	22545.021	62	605.014			
	Toplam	22638.606	73				
Rehber Öğretmenler	Gruplar Arası	863.485	11	225.472	1,548	.667	.120
	Gruplar İçi	6358.401	62	199.502			
	Toplam	7221.886	73				
Uygulama	Gruplar Arası	53.811	11	44.585	.969	.155	.004
	Gruplar İçi	12566.931	62	61.136			
	Toplam	12620.742	73				
Mevzuat ve Yönetmelikler	Gruplar Arası	56.423	11	69.520	.554	.805	.388
	Gruplar İçi	89.075	62	62.287			
	Toplam	145.498	73				
Sivil Toplum Örgütleri	Gruplar Arası	695.630	11	135.846	2,736	.999	.085
	Gruplar İçi	7447.586	62	84.036			
	Toplam	8143.216	73				
Rehberlik Araştırma Merkezi	Gruplar Arası	55.260	11	59,299	.720	.205	.080
	Gruplar İçi	633.541	62	50,112			
	Toplam	688.801	73				
Okul İdarecileri	Gruplar Arası	199.455	11	48.808	.368	.447	.052
	Gruplar İçi	3662.736	62	51.130			
	Toplam	3862.191	73				
Aileler	Gruplar Arası	87.114	11	13.552	.801	.688	.090
	Gruplar İçi	882.793	62	19.748			
	Toplam	969.907	73				
Fiziki Koşullar	Gruplar Arası	56.201	11	52.663	.568	.875	.097
	Gruplar İçi	525.141	62	76.487			
	Toplam	581.342	73				
Normal Gelişen Çocuklar	Gruplar Arası	78.578	11	24.559	.445	.237	.101
	Gruplar İçi	702.436	62	22.471			
	Toplam	781.014	73				

* $p < ,05$

Tablo 6'daki analiz sonuçları incelendiğinde branşlara göre ölçeğin sınıf öğretmenleri ($t=,965$; $p=,359$), rehber öğretmenler ($t=1,548$; $p=,667$), uygulama ($t=,969$; $p=,155$), mevzuat ve yönetmelikler ($t=,554$; $p=,805$), sivil toplum örgütleri ($t=2,736$; $p=,999$), rehberlik araştırma merkezi ($t=,720$; $p=,205$), okul idarecileri ($t=,368$; $p=,447$), aileler ($t=,801$; $p=,688$), fiziki koşullar ($t=,568$; $p=,875$) ve normal gelişen öğrenciler ($t=,445$; $p=,237$) alt boyutlarında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık olmadığı bulunmuştur.

Öğretmenlere göre kaynaştırma eğitiminde karşılaşılan sorunlara ilişkin bulgular

Bu bölümde öğretmenlerin açık uçlu sorularla kaynaştırma eğitiminde karşılaştıkları sorunlar ve bekledikleri aileler desteklerin neler olduğuna ilişkin görüşleri alınmış, veriler analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular aşağıda yer almaktadır. Öğretmenlere göre kaynaştırma öğrencilerinde karşılaşılan sorunlara ilişkin görüşler Tablo 7'de görülmektedir.

Tablo 7. Öğretmenlerin Kaynaştırma Öğrencilerinde Karşılaştıkları Sorunlar

Öğretmenlerin kaynaştırma öğrencileri ile yaşadıkları sorunlar	Kişiler	n
Öğrenciler yetersizlik durumunu suiistimal etmektedir	K1, K2, K21, K27	4
Davranış problemleri vardır	K2, K11, K24	3
Öz bakım becerilerinde yetersizlik vardır	K19, K23	2
Öğrencilerin düşük düzeydeki okullara yönlendirilmesi gerekir	K4, K25	2
Öğretmenler kaynaştırma eğitimi konusunda yeterlidir	K3	1
Bazı sınıflarda kaynaştırma öğrenci sayısının yüksek olduğu görülmektedir	K5	1
Bazı öğrencilerin değerlendirilmesinde sıkıntılar bulunmaktadır	K6	1
Program yetiştirme kaygısı vardır	K8	1
Bu öğrencilerin uzman desteğine ihtiyacı vardır	K13	1
Ailelerin bilinçlendirilmesi gerekmektedir	K15	1
Özel eğitim destek odalarına ihtiyaç bulunmaktadır	K27	1

Tablo 7. incelendiğinde; öğretmenlerin eğitim süreci içerisinde kaynaştırma öğrencileri ile yaşadıkları sorunlara ilişkin görüşleri incelendiğinde yetersizlik durumunu suiistimal etme (4), davranış problemleri (3), öz bakım becerilerinde yetersizlik (2), gibi sorunlarla karşı karşıya kaldıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca öğrencilerin düşük düzeydeki okullara yönlendirildiği (2), sorunların öğretmen yetersizliğinden kaynaklanmadığı, öğretmenlerin kaynaştırma konusunda yeterli olduğu (1), bazı sınıflarda kaynaştırma öğrenci sayısının yüksek olduğu ve akran zorbalığı sorunları olduğu (1), bazı öğrencilerin değerlendirilmesinde sıkıntılar bulunduğu (1), öğretmenlerde program yetiştirme kaygısının bulunduğu (1), öğrencilerin uzman desteğine ihtiyacının olduğu (1), ailelerin bilinçlendirilmesi gerektiği (1), özel eğitim destek odalarına ihtiyaç bulunduğu (1) görülmektedir. Öğretmenler, kaynaştırma öğrencileri ile çalışırken karşılaştıkları diğer sorunlardan ilk olarak özel gereksinimli öğrencilerin yetersizlik durumlarını suiistimal ettikleri vurgulanmıştır. Bir öğretmen;

“Öğrenci, durumunun farkına varıp bu durumu suiistimal etmesi ve diğer arkadaşlarına karşı koz olarak kullanması büyük bir sorun oluşturmaktadır. Derslerde özel gereksinimli öğrencimiz öğretmen ve arkadaşları tarafından ayrıcalık istemektedir” (K1) bu durumda öğretmenimiz sınıf içerisinde sorunlar yaşadığını vurgulamıştır. Bir başka öğretmen da aynı konuya dikkat çekerek;

“Öğrenciler çalışmalara katılmamaktadır. Özel gereksinimli öğrencimiz “nasıl olsa mezun oluruz düşüncesine hakimdir ve bu sebepten sorumluluk almaktan ve ödevlerini yapmaktan kaçınmaktadırlar” (E2) diyerek yaşanan sorunlara dikkat çekmiştir. Bir başka öğretmen ise;

“Bazı kaynaştırma öğrencileri devamsızlık haklarının diğer öğrencilerden fazla olduğunu bildikleri için bilerek devamsızlık yapmaktadırlar ve özel gereksinimli öğrenci kaynaştırma öğrencisi nasıl olsa kalma düşüncesiyle sınav sorularını okumak bile istememekteyler ve sadece sınav sorularından birkaçını yapmaktadırlar” (K27) diyerek özel gereksinimli öğrencilerimizin yetersizlik durumlarını eğitim süreçlerinde suiistimal ettikleri vurgulanmıştır. Bir diğer problemin ise;

“Ergenlik döneminde ortaya çıkan davranış problemleri” (K11) diyerek özel gereksinimli öğrencilerin problemleri davranışlarını kontrol altına almada sorun yaşadıklarına dikkat çekmişlerdir. Bir diğer öğretmen adayı ise;

“Öz bakım becerileri, aileler tarafından özel gereksinimli çocuklarına öğretilmeleri gerekmektedir. Özel gereksinimli öğrenciler, sınıf içerisinde ya da okul içerisinde planlanan sosyal etkinliklere daha fazla katılım sağlanmaları için desteklenmelidir” (K23). Bulgular genel olarak değerlendirildiğinde öğretmenlerin kaynaştırma eğitimi kapsamında ailelerden bekledikleri ek desteğin yanı sıra özel gereksinimli öğrencilerin problemleri davranışları, öz bakım becerilerindeki yetersizlikler ve buna ek olarak bu öğrencilerin yetersizlik türlerini suiistimal etme durumu ile sorun yaşadıkları belirtilmiştir. Öğretmenlere son olarak bu konuda eklemek istedikleri konuların neler olduğu sorulmuş alınan cevaplar incelendiğinde aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır. Bir öğretmen kaynaştırma eğitimi yapan öğretmenlerin yeterli olduğunu, var olan olanaklara göre davrandıklarını belirtmiş;

“Öğretmenlerin yetersiz olduğunu düşünmüyorum. İmkân dâhilinde hareket edebiliyoruz” (K3) demiştir. İki öğretmen ise kaynaştırma uygulamasının eğitim düzeyi yüksek Fen ve Anadolu Liselerinde de yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Bu öğretmenlerden birisi;

“İyi liselerde de bu öğrencilere kontenjan ayrılması” (K4) gerektiğini, bir diğeri de;

“Normal eğitimde bu çocukların bulunmasını çok doğru ve adil bulmuyorum. Eğer doğru bir uygulamaysa fen lisesi ve diğer Anadolu liselerinde de bu çocukların olması gerekir. Bu tür alt kültürün geldiği okulların eğitimi normalde sıkıntılı

iken kaynaştırmalarla daha da sıkıntılı oluyor. Bazı sınıflarda o kadar çok kaynaştırma var ki sınıf kaynaştırma öğrencilerin seviyesine düşüyor “(K25) diyerek yaşanan olumsuzluğa dikkat çekmiştir. Bu sorunlardan başka bir öğretmen;

“Bir sınıfta eğitim gören dört veya altı kaynaştırma öğrencisine, akran zorbalığını bertaraf ederek nasıl ulaşacağımı, bir yandan diğer öğrencilerin akademik seviyelerini nasıl yükselteceğimi bilemediğim zamanlar oluyor “(K5) demektedir. Bir başka öğretmen ise;

“Rehabilitasyon merkezleri ve bilinçsiz aileler yüzünden herhangi bir zihinsel sıkıntısı olmasa dahi en azından öğrenme güçlüğü raporu alırsız denilip çocukların etiketlenmesi problemi olduğunu düşünüyorum “(K6) demektedir. Programdan kaynaklı soruna dikkat çeken bir öğretmen de;

“Kendi müfredatımızı yetiştirmekte zorlanıyoruz. Kaynaştırma öğrencilerimiz için özel destek odaları olmadığı için yeteri kadar vakit ayıramıyoruz. Kaynaştırma öğrencileri için özel alanlar oluşturulursa onlara daha kolay destek olabiliriz “(K8). Demektedir. Bir diğer öğretmen de kaynaştırma öğrencilerinin en az haftada bir kez özel eğitim uzmanı öğretmenden ders alması gerektiği konusuna dikkat çekmiş;

“Kaynaştırma öğrencilerinin en az haftada bir gün kendi gibi kaynaştırma olan öğrencilerle bir araya gelip uzman öğretmenlerden eğitim alması“ (K13) gerektiğini vurgulamıştır. Ailelerin daha bilinçli olması gerektiğini belirten bir öğretmen de;

“Ailelerin bu konularda özellikle bilinçlendirilmesi gerekiyor. Çünkü veliler bu konuya sade para açısından yaklaşmakta. Onlar için önemli olan çocuklarına rapor alıp para gelmesi Buna bağılı olarak gerekli kurumların, öğretmenler “olumsuz” rapor etmesine rağmen “olumlu rapor”, “zihinsel engelli” vs. gibi rapor vermeleri. Bu konunun önüne geçilmesi gerekiyor, sadece gerçekten gerekli olanlara rapor verilmesi lazım. Belirli dönemlerde okulların bilgilendirilmesi gerekiyor Tıpkı sizin yaptığımız gibi okullara uzman kişilerin gelerek eğitim vermesi gerekiyor. Kaynaştırma öğrencilerine yönelik odaların, destek eğitimine ait araç gereçlerin sağlanması gerekli. Çalıştığım okulda 100 öğrenci bulunmakta yaklaşık 35 öğrencimiz kaynaştırma, bu konuya çözüm bulunmasını talep ediyoruz. Sınıflarda raporu olan ve olmayan çok fazla davranış problemi olan öğrencimiz var. Genel olarak öğretmen yetkileri artırılmalı “(K15) demiştir. Son sırada özel sınıfların olması gerektiğine dikkat çeken bir öğretmen ise;

“Özel öğrencilerin destek odalarında (sınıflarında) eğitimlerini yapması gereklidir. Bu bağlamda okullarda özel sınıflar olmalıdır” (K27) diyerek görüşünü belirtmiştir. Öğretmenlerin kaynaştırma öğrencilerinde rastladıkları sorunlara ilişkin bulgular genel olarak değerlendirildiğinde öğrencilerin kendi durumlarını suistimal ettikleri, davranış problemlerinin olduğu ve öz bakım becerilerinde yetersizliklerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bazı öğretmenlerin kaynaştırma eğitimi konusunda yeterli olduklarını düşündükleri, bu öğrencilerin eğitim düzeyi yüksek okullara da yönlendirilmesi gerektiğini, bazı sınıflarda kaynaştırma öğrenci sayısının yüksek olması, akran zorbalığı gibi sorunlar olduğu, bazı öğrencilerin değerlendirilmesinde sıkıntılar olduğunu, program yetiştirme kaygısının kaynaştırma öğrencilerinin ihmaline neden olduğu ya da sınıfın düzeyini düşürdüğü, bu öğrencilerin uzman desteğine ihtiyacının bulunduğu, özel eğitim destek odalarına ihtiyaç bulunduğu, ailelerin bilinçlendirilmesi gerektiği gibi sorunlar olduğu anlaşılmaktadır.

Öğretmenlere Göre Ailelerden Beklentilere İlişkin Bulgular

Öğretmenlere kaynaştırma öğrencilerinin başarılı olması için ailelerden beklentileri sorulmuş, öğretmenlerin bekledikleri desteklerin neler olduğuna ilişkin bulgular Tablo 8.de yer almaktadır.

Tablo 8. Öğretmenlerin Ailelerden Bekledikleri Destekler

Öğretmenlere göre kaynaştırma eğitiminde aileden beklenen destekler	Kişiler	n
Okul ziyaretlerinin yapılması /veli toplantılarına katılım sağlanması	K7, K14, K16, K18, K19, E20, K22, K23, K25, K26, K27	12
Özel gereksinimli çocuklarına daha fazla ilgi göstermeleri	K1, K6, K8, K12, K13, K17, K18,E20, K22, K23, K26	11
Okulda yapılan çalışmaların ya da uygulamaların evde desteklenmesi	K1, K19, K23, K26	4

Tablo 8 incelendiğinde öğretmenlerin kaynaştırma eğitimi kapsamında eğitim verdikleri özel gereksinimli öğrencilerin ailelerinden beledikleri desteklere ve bu öğrencilerle eğitim sürecinde yaşadıkları sorunlara ilişkin görüşleri incelendiğinde, ailelerin okul ziyaretlerini yapması ve veli toplantılarına katılım sağlaması (12), aileler tarafından özel gereksinimli çocuklarına daha fazla ilgi göstermeleri (11), okulda yapılan çalışmaların ya da uygulamaların aileler tarafından evde desteklenmesi (4) gibi destekler beledikleri anlaşılmaktadır. İlk sırada bir öğretmen;

“Ailelerin okul ve öğretmen ile işbirliğini güçlendirmesi gerekmektedir. Veli toplantılarına katılım sağlamalıdır. Öğretmen-veli ilişkisinin/iletişiminin sıkı olması” (K19) diyerek kaynaştırma eğitimi kapsamında okullara yerleştirilen öğrencilerinin eğitimi başarılı olması okul, öğretmen ve aile işbirliğine bağlı olduğu vurgulanmıştır. Bir diğer öğretmen okulda kaynaştırma öğrencileri ile çalışırken aile tarafından yeterli desteği alamadıklarını vurgulamıştır. Bir öğretmen;

“Ailenin kesinlikle evde destek vermesini, sınıf içerisinde neler yapıldığı konusunda bilgilenmesini, okulda verilen eğitimin evde desteklenmesini ve sık sık okul ziyareti yapıp çocuklarının durumunu öğretmenlerle görüşmesini istiyorum” (E20) demektedir. Bu eğitim sürecinin evde gerçekleşmemesi nedeniyle kaynaştırma eğitimi alan öğrencinin ve ders veren öğretmenin sorunlar yaşadığını vurgulamıştır. Bir başka öğretmen da aynı konuya dikkat çekerek;

“Okulda kaynaştırma öğrencilerine ayırdığımız vakit kısıtlı olduğundan ailelerinde evde çocuklara yardımcı olması gerektiğini düşünmekteyim. Böylece çocuklar da biraz daha ilerleme kaydedebiliriz” (K8) olduğunu belirtmiştir. Bir diğer problem aile ilgisizliğidir. Bir öğretmen;

“Aileleri ilgisiz olması, daha doğrusu çocukları hakkında bilgileri olamaması ve bu sebepten yeterli derecede yardımcı olacak seviyede değildir” (K25) diyerek ailelerin çocukları konusundaki ilgisiz oluşlarına dikkat çekmiştir. Bulgular genel olarak değerlendirildiğinde öğretmenlerin ailelerden yeterli ve bilinçli düzeyde destek alamadıklarını, eğitim süreci içerisinde kazandırılan becerilerin ev ortamında aile tarafından desteklenmediği ve buna ek olarak ailelerin okul ile iletişimin çok az olduğu söylenebilir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Öğretmenlerin cinsiyetine göre ölçeğin sınıf öğretmenleri, rehber öğretmenler, uygulama, mevzuat ve yönetmelikler, sivil toplum örgütleri, okul idarecileri, fiziki koşullar ve normal gelişen öğrenciler alt boyutlarında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık olmadığı, rehberlik araştırma merkezi ve aileler alt boyutlarında anlamlı farklılık olduğu bulunmuştur. Bu sonucu sınıf öğretmenleri, rehber öğretmenler, uygulama, mevzuat ve yönetmelikler, sivil toplum örgütleri, okul idarecileri, fiziki koşullar ve normal gelişen öğrenciler boyutunda sonucu destekleyen Demir ve Açar'ın (2011) yaptığı bir çalışmada sınıf öğretmenlerinin kaynaştırma eğitimine yönelik görüşlerini incelemiş, cinsiyete göre kaynaştırma uygulamasında herhangi bir farklılık bulunmadığını ortaya koymuş olup sadece Rehberlik ve Araştırma Merkezi ve aileler boyutunda sonucu desteklenmemiştir. Bu sonuçları destekler nitelikte Camadan'ın (2012) araştırmasında BEP hazırlamaya ilişkin öz-yeterlik puanlarının cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermediği ama kaynaştırma eğitimine yönelik erkek öğretmen adaylarının lehine anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Tike' de (2007) yaptığı bir çalışmanın sonuçlarına göre, öğretmenlerin cinsiyetine göre BEP hazırlama sürecinde karşılaşılabilecek güçlükler konusunda aldıkları puanlar arasında anlamlı bir farklılık olmadığını bulmuştur. Yine Yaylacı ve Aksoy (2016) ve Bek, Gülveren ve Başer (2009) tarafından yapılan çalışmalarda sırasıyla sosyal bilgiler öğretmenlerinin kaynaştırma eğitimi yeterliliklerinde ve kaynaştırmaya yönelik tutumlarında cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Bu çalışmada yaş grupları arasında sadece sivil toplum örgütleri alt boyutunda anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Bu farkın ise 20-29 Yaş ile 50-59 Yaş arasında ve 40-49 Yaş ile 50-59 Yaş arasında olduğu bulunmuştur. Bu sonucu desteklemeyen Soyuyigit (2013) yaptığı bir çalışmada sınıf öğretmenlerinin kaynaştırmaya yönelik tutumları incelenmiş, bu çalışmada yaş ile kaynaştırma uygulamaları arasında bir farklılık olmadığını belirlemiştir. Öğretmenlerin mesleki deneyimleri arasında rehber öğretmenler ve okul idarecileri ölçek alt boyutlarında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Rehber öğretmenler alt boyutunda 6-10 Yıl ile 11-15 Yıl ve 11-15 Yıl ile 16-20 Yıl, okul idarecileri alt boyutunda 6-10 Yıl ile 16-20 Yıl ve 16-20 Yıl ile 21 Yıl Üstü arasında anlamlı farklılık olduğu bulunmuştur. Öğretmenlerin branşlarına göre istatistiksel açıdan anlamlı farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonucu destekleyen Özcan (2020) tarafından yapılan çalışmada okul öncesi öğretmenlerinin Kaynaştırma Eğitimi Yönelik Duygular, Tutumlar ve Kaygılar alt boyutunda mesleki deneyim süresi değişkenine göre anlamlı farka rastlanmamıştır.

Öğretmenlerin kaynaştırma eğitimi alan öğrencilerinde rastladıkları problemler arasında öğrencilerin kendi durumlarını suistimal ettikleri, davranış problemleri ve öz bakım becerilerinin yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Az da olsa kaynaştırma eğitimi konusunda kendilerinin yeterli olduğunu düşünen öğretmenler bulunduğu anlaşılmıştır. Bu sonucu desteklemeyen bir çalışmada öğretmenlerin büyük bir çoğunluğu kendilerini kaynaştırma eğitimi konusunda yeterli olmadıklarını belirtmişlerdir (Babaoğlan ve Yılmaz, 2010, s. 350). Elde edilen diğer sonuçlar arasında kaynaştırma öğrenci sayısının bazı sınıflarda yüksek olduğu, sınıflarda akran zorbalığına rastlandığı, bazı öğrencilerin değerlendirilmesinde sıkıntıların bulunduğu, yanlış değerlendirmelerin yapılabildiği, öğretmenlerin program yetiştirme kaygısının bulunduğu bu yüzden kaynaştırma öğrencilerinin ihmal edildiği ya da bu durumun sınıf düzeyini düşürdüğu, bu öğrenciler için özel eğitim destek odalarına ihtiyaç bulunduğu anlaşılmıştır. Benzer bir çalışmada öğretmenler, kaynaştırma eğitimi uygulamalarında öğrencilerle ilgili olarak destek eğitim odasının oluşturulmasını, uygulamaya yönelik olarak ise program yoğunluğun azaltılmasını istemektedir (Berkant, Atılđan, 2017). Çalışma sonuçları arasında kaynaştırma öğrencilerinin uzman desteğine, ailelerin bilinçlendirilmesi ve kaynaştırma öğrencilerinin her tür okula yönlendirilmesi gerektiği vb. sıralanabilir. Bu çalışma sonucunda öğretmenlerin kaynaştırma öğrencisine yönelik eğitim yöntemlerinin çok iyi olarak bilmedikleri anlaşılmıştır, bu sonucu destekleyen İzci'nin (2005) çalışmasında okullardaki kaynaştırma eğitimini hizmet içi eğitim görmüş öğretmenlerin verdiğini, birçoğ öğretmen de özel eğitim konusunda herhangi bir sertifikasının olmadığını belirtmiştir. Elde edilen bulguyu destekleyen bir başka çalışmada öğretmenlerin kaynaştırma ve özel eğitim alanında bilgi ve deneyim eksikiği, kaynaştırma eğitimine yeterli zaman ayıramadıkları belirtilmektedir (Ünal ve İflazoğlu Saban, 2014, s. 401). Bu çalışmanın sonuçlarına göre özel eğitim alanında öğretmen eksiklikleri, bulunmaktadır ve normal gelişim gösteren öğrencilerin kaynaştırma öğrencisine yönelik olumsuz tutum ve davranışlarının kaynaştırma eğitiminde problem yaşanmasına neden olduğu anlaşılmıştır. Kaynaştırma uygulamalarının daha etkili bir şekilde yapılabilmesi için bilgi ve donanım eksikliklerinin giderilmesi, öğretmen eğitimlerinin artırılması, normal gelişim gösteren çocukların olumsuz tutum ve davranışlarını iyileştirmeye yönelik planlamalar yapılması önerilmektedir. Öğretmen ve okulda bulunan diğer personelin kaynaştırma eğitimi öncesinde ve kaynaştırma eğitimi yapılırken engelli öğrenciler ve engellerine yönelik bilgi verilmesi onların bu eğitime hazırlanması gerektiği belirtilmiştir. Bu eğitimleri alan öğretmenler bu öğrencileri daha iyi anlayacak ve daha kolay kabullenebilecektir (Batu, 2000, s. 44). Bu sonucu destekleyen başka çalışmalarda da öğretmenlerin desteklenmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Bilen, 2007; Evyapan, 2020; Varol, 2010). Örneğin Bilen' in (2007) yaptığı bir çalışmada sınıfta bulunan öğrenci sayısının fazla oluşu, aynı sınıfta 2 ya da 3 özel eğitim ihtiyaçı bulunan öğrencinin bulunması gibi etkenlerin öğretmenlerin çalışmalarını zorlaştırdığı, öğretmenlerin birçoğunun kaynaştırma uygulaması ile ilgili herhangi bir eğitim almadığı, belirlenmiştir. Benzer bir çalışmada Varol (2010) tarafından yapılmış, kaynaştırma öğretmenlerin yarısına yakınının kaynaştırma eğitimi konusunda bilgilerinin olmadığı anlaşılmıştır. Öğretmenlerin ailelerden yeterli ve bilinçli düzeyde destek alamadıklarını, eğitim süreci içerisinde kazandırılan becerilerin ev ortamında aile tarafından desteklenmediği ayrıca ailelerin okul ile iletişimin çok az olduğu anlaşılmaktadır. Öğretmen beklentileri arasında velilerin okulla daha fazla ilişki kurması, veli toplantılarına katılmasının önemli olduğu, ailelerin çocukları ile daha fazla ilgilenmesi ayrıca okulda yapılan etkinliklerin evde daha fazla desteklenmesi gerektiği yer almaktadır. Bu sonuca benzer Evyapan (2020, s. 87) tarafından yapılan bir çalışmada okulöncesi öğretmenlerinin kaynaştırma eğitiminde uygulanan yöntem ve teknikleri bilme kullanabilme yeterliliği konusunda sınıfında 31 ve üstü öğrenci olan öğretmenlerin ortalama puanlarının sınıfında 0-10 öğrenci olan meslektaşlarına oranla daha yüksek olduğu, ölçme değerlendirme konusundaki yeterliliklerinde ise sınıfında 11-20 ve 31- üstü öğrenci olan öğretmenlerin ortalama puanlarının sınıfında 0-10 öğrenci olan meslektaşlarına oranla daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öğretmenlerin deneyimleri ve yeterlikleri arttıkça kaynaştırma eğitiminde başarılı olacağı söylenebilir.

Öneriler

Kaynaştırma öğrencisi velilerle okul arasında iyi bir iş birliğinin kurulması, velilerin eğitimle desteklenmesi önemlidir.

Velilerin okulla iş birliğine açık olmama nedenleri araştırılmalı, bu konuda yeni araştırmalar yapılmalıdır.

Kaynaştırma öğrencilerinin aile tarafından maddi olarak suistimal edilmesi önlenmelidir. Öğretmenlere kaynaştırma eğitime yönelik hizmet içi eğitimleri uygulama temelli olmalıdır.

Kaynaştırma öğrencilerin okullara adil ve eşit biçimde dağıtılarak izlenmesine önem verilmelidir.

Etik Beyan

“Kaynaştırma Uygulamalarının Başarısını Etkileyen Etmenlerin Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Gerekli olan etik kurul izinleri Bartın Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu’nun 28.08.2019 tarih ve 2019-170 kararı ile alınmıştır.

Teşekkür

Bu çalışma “Bartın Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi 2019-SOS-A-002” olarak desteklenmiştir.

Kaynakça

- Ahmetoğlu, E., Ünal, A. M. ve Ergin, D. Y. (2016). Kaynaştırma uygulamalarının başarısını etkileyen etmenler ölçeği'nin geliştirilmesi. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(2), 167-175.
- Akçin, N. (2017). Genel eğitim programları ve özel eğitim uygulamaları. İçinde A. Cavkaytar (Edt.). *Özel eğitim*. Ankara: Vize Yayıncılık.
- Akman, B., Mercan Uzun, E. ve Yazıcı, D. N. (2018). Okul öncesi öğretmen ve öğretmen adaylarının kaynaştırmaya yönelik görüşlerinin karşılaştırılması. *Mersin University Journal of the Faculty of Education*, 14(1), 96-114.
- Aküzüm, C. ve Altunhan, M. (2017). Okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetim becerileri ile kaynaştırma eğitimi yeterliklerinin incelenmesi (Diyarbakır İli Örneği). *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31, 779-802.
- Ayvaz Öztürk, S. (2020). Kaynaştırma eğitimine ilişkin sosyal bilgiler alanında yapılan çalışmaların incelenmesi. *Journal of Innovative Research in Social Studies*, 3(1), 70-89.
- Babaoğlu, E. ve Yılmaz, Ş. (2010). Sınıf öğretmenlerinin kaynaştırma eğitimindeki yeterlikleri. *Kastamonu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(2), 345-354.
- Baki, A. ve Gökçek, T. (2012). Karma yöntem araştırmalarına genel bir bakış. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(42), 1-21.
- Batu, S. (2000). Kaynaştırma, Destek Hizmetler Ve Kaynaştırmaya Hazırlık Etkinlikleri. *Özel Eğitim Dergisi*, 2(24), 35-45.
- Batu, S. (2008). Kaynaştırma desteği sağlama. İçinde S. Eripek (Edt.). *Özel eğitim*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.
- Batu, S. ve Kırcaali-İftar, G. (2009). *Kaynaştırma* (4. Baskı). Ankara: Kök Yayıncılık.
- Bek, H., Gülveren, H. ve Başer, A. (2009). Sınıf öğretmeni adaylarının kaynaştırma eğitimine yönelik tutumlarının incelenmesi. *Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 160-168.
- Berkant, H. ve Atılgan, G. (2017). Sınıf öğretmenlerinin kaynaştırma eğitimine yönelik yaşadıkları sorunlar ve çözüm önerileri. *Journal of Educational Reflections*, 1(1), 13-25.
- Bilen, E. (2007). *Sınıf öğretmenlerinin kaynaştırma uygulamalarında karşılaştıkları sorunlara ilişkin görüşleri ve çözüm önerileri* (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Bozarslan Malkoç, B. (2010). *Eskişehir ilindeki özel anaokullarında çalışan eğitimcilerin okul öncesi dönemde kaynaştırmayla ilgili görüşlerinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Bulu, B. ve Hotaman, D. (2020). Kaynaştırma eğitimi: Gelişimi, yararları, karşılaşılan sorunlar ve fırsat eşitliği bağlamında programların incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(71).
- Camadan, F. (2012). Sınıf öğretmenleri ve sınıf öğretmeni adaylarının kaynaştırma eğitimine ve Bep hazırlamaya ilişkin öz-yeterliklerinin belirlenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(39), 128-138.
- Demir, M. K. ve Açar, S. (2011). Kaynaştırma eğitimi konusunda tecrübeli sınıf öğretmenlerinin görüşleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 19(3), 719-732.
- Evyapan, G. (2020). *Okul öncesi öğretmenlerinin kaynaştırma eğitimine ilişkin öz-yeterlilik algı düzeyleri ve bireyselleştirilmiş eğitim programı hakkındaki görüşleri* (Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Balıkesir.
- Gün Şahin, Z. ve Gürbüz, R. (2016). Kaynaştırma öğrencilerini eğiten ortaokul öğretmenlerinin yeterlikleri üzerine. *Adıyaman Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(1), 138-160.
- Işık, S. (2018). *Okul öncesi öğretmenlerinin tam zamanlı kaynaştırma kararı olan otizmli öğrencilerin eğitimine ilişkin görüşlerinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Toros Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Mersin
- İzci, E. (2005). Sınıf öğretmeni adaylarının “özel eğitim” konusundaki yeterlikleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(14), 106-114.
- Karasar, N. (2011). *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (22. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Lozman, T., Deppeler, J. ve Harvey, D. (2005). *Inclusive education: A practical guide to supporting diversity in the classroom*. New Jersey: Routledge Falmer.
- MEB (2012). *Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği*. Resmi Gazete, Yayın Tarihi: 21 Temmuz 2012, Sayısı: 28360 Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Kurumları Yönetmeliği (2006, 31 Mayıs). *Resmi Gazete* (Sayı: 26184). Erişim adresi: https://orgm.meb.gov.tr/alt_sayfalar/mevzuat/Ozel_Egitim_Hizmetleri_Yonetmeli_2012.pdf
- Nazif Toy, S. ve Duru, S. (2016). Sınıf öğretmenlerinin öğretmen öz yeterlikleri ile kaynaştırma eğitimine ilişkin yeterlik inançlarının karşılaştırılması. *Ege Eğitim Dergisi*, 17(1), 146- 173.

- Orel, A., Zerey, Z. ve Töret, G. (2004). Sınıf öğretmeni adaylarının kaynaştırmaya yönelik tutumlarının incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 5, 23-33.
- Özcan, İ. (2020). *Okul öncesi öğretmenlerinin kaynaştırma eğitimine yönelik duyguları tutumları ve kaygıları ile kaynaştırma uygulamalarındaki öğretmen yeterlilikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
- Öztürk, H., Ballıoğlu, G. ve şen, G. (2014). Öğretmen adaylarının özel eğitimde kaynaştırma uygulamalarına yönelik tutumlarının incelenmesi. *Muğla Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1), 1-13.
- Sadıoğlu, Ö., Bilgin, A., Batu, S. ve Oksal, A. (2013). Sınıf öğretmenlerinin kaynaştırmaya ilişkin sorunları, beklentileri ve önerileri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 13(3), 1743-1765.
- Sanır, H. (2009). *Kaynaştırma eğitimine devam eden öğrencilerin akademik öğrenme ile ilgili karşılaştıkları sorunların öğretmen ve aile görüşleri açısından değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya
- Sart, H., Ala, H., Yazlık, Ö. ve Yılmaz, F. (2004). Türkiye kaynaştırma eğitiminde nerede? Eğitimciye öneriler. XIII. *Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı'nda Sunulmuş Rapor*.
- Soyyigit, T. (2013). *Sınıf öğretmenlerinin değer tercihleriyle kaynaştırmaya yönelik tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi (İstanbul İli, Pendik ilişesi örneği)* (Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Sucuoğlu, B. ve Akalın, S. (2010). Kaynaştırma sınıflarına alternatif bir bakış: Çevresel davranışsal değerlendirme ile öğretimsel özelliklerin incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 11(1), 19-37.
- şahbaz, Ü. ve Kalay, G. (2010). Okulöncesi eğitimi öğretmen adaylarının kaynaştırmaya ilişkin görüşlerinin belirlenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9, 116-135.
- şekercioğlu, B. (2010). *İlköğretim II. kademe branş öğretmenlerinin kaynaştırma uygulamalarında karşılaştıkları sorunlar ile ilgili görüşleri* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Tike, L. (2007). *Sınıf öğretmenleri, rehber öğretmenler ve rehberlik araştırma merkezi çalışanlarının bireyselleştirilmiş eğitim programı hazırlama sürecine ilişkin tutumları ve bu süreçte karşılaştıkları güçlüklerin belirlenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Uysal, A. (2004). Kaynaştırma uygulaması yapan öğretmenlerin kaynaştırmaya ilişkin görüşleri. İçinde A. Konrot (Edt.). *Özel Eğitimden Yansımalar - 13. Ulusal Özel Eğitim Kongresi Bildirileri* (ss. 121-135). Ankara: Kök Yayıncılık.
- Ünal, F. ve İflazoğu Saban, A. (2014). Kaynaştırma uygulamasının yapıldığı sınıflarda, öğretmenlerin kaynaştırmaya yönelik tutumları. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(1), 388-405.
- Varol, Ç. (2010). *İlköğretim okullarındaki kaynaştırma uygulamalarının değerlendirilmesi*. Millî Eğitim Bakanlığı, Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı (EARGED). Ankara: MEB Kaynak Kitaplar Dizisi.
- Yaylacı, Z. ve Aksoy, B. (2016). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin kaynaştırma eğitimindeki yeterlilikleri. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2016(6), 19-40.

EXTENDED ABSTRACT

The purpose of this study is to reveal the success of inclusive education towards teachers who work in the schools which have inclusive education in Bartın province and to identify the problems and propose solutions related to inclusive education. Teachers' opinions on factors that affect the success of inclusive education practices were compared according to age, gender, professional experience, and branches to fulfill the purpose of the study. Besides, in terms of teachers' views, open-ended questions about what kind of problems encountered in inclusive education and what support teachers expect from families were presented. The study is designed as mixed-method research in which quantitative and qualitative methods are used together. The research was analyzed by using SPSS program, and t-test, ANOVA and post-hoc (LSD test) tests have been applied to obtain the research findings. To specify the study group of the research, seven schools with the highest number of students from the schools that receive full-time inclusive education from Bartın Counseling Research Center were determined. In this study, "The Scale of the Factors Affecting the Success of Inclusion" developed by Ahmetoğlu, Ünal, and Ergin (2016) has been applied to teachers. According to the research findings, there was a significant difference between the Counseling and Research Center and sub-dimensions of families, and sub-dimension of the non-governmental organizations by age groups. It was determined that while there was a significant difference between the dimensions of guidance counselors and principals in terms of professional experiences, there was no significant difference in branches. Findings also showed that teachers did not receive sufficient and conscious support from families, that the skills gained during the education process were not supported by families in their home, and families had inadequate communication with school staff. The teachers' expectations were regarding parental involvement, such as the importance of participation in school meetings, supporting school activities at home, and generally being more interested in their children. As a result of the research, it is consistent with the literature that there was no significant difference in the sub-dimensions of classroom teachers, guidance counselors, practices, legislation and regulations, non-governmental organizations, principals, physical conditions, and typically-developing students. In this study, there was the only difference in sub-dimension of the non-

governmental organizations by age groups. The significant difference was found in age groups between 20-29, 50-59, 40-49, 50-59. Among the professional experiences of teachers, there is a significant difference between the sub-dimensions of the scale of guidance counselors and principals. It was found that there was a substantial difference between 6-10 years – 11-15 years and 11-15 years – 16-20 years in sub-dimension of guidance counselors, 6-10 years – 16-20 years and 16-20 years – over 21 years in sub-dimension of principals. It was concluded that there was no statistically significant difference between teachers by their branches. Among the problems faced by teachers in inclusive education students, it is understood that students who take inclusive education abuse of their special needs, they have behavioral issues and their self-care skills are inadequate. It was also revealed that few teachers think that they are sufficient in inclusive education. Researchers determined in this study that the majority of teachers find themselves insufficient in inclusive education. It turned out from research findings that the number of mainstreaming students was high in some classes, peer bullying was encountered in classrooms, there were difficulties in the assessment of some students, assessment errors are possible, teachers are concerned about following the curriculum, therefore students in inclusive education were neglected, or this situation decreased the class levels, the expert support, and special-needs Resource Rooms are needed for students in inclusive education, parents' awareness should be increased and students in inclusive education should be directed to all types of schools. As a result of this research, it has been understood that teachers do not adequately know the teaching methods towards the students in inclusive education. It has been noted that teachers have insufficient qualifications in terms of special education and the negative attitudes and behaviors of typically-developing students towards the students in inclusive education cause problems in inclusive education. It is recommended that to make inclusive education practices more adequate knowledge and equipment deficiencies would be eliminated, training for teachers would be increased, making plans to improve typically-developing students' negative attitudes. It has been stated that there is a necessity that teachers and school staff should be informed information about disabled students and their disabilities before and during inclusive education, they should be prepared for inclusive education. It has been understood that teachers have not received sufficient and conscious support from families, the skills acquired during the education process have not been supported by the family in the home, and there is no effective communication between families and the school. The teachers' expectations are regarding parental involvement, such as the importance of participation in school meetings, supporting school activities at home, and generally being more interested in their children. It can be said that teachers will be successful in inclusive education as their professional experiences and competencies in special education improve. It has been revealed that it is crucial to collaborate with school and family in the sense of inclusive education. In this context, providing training to increase the collaboration between parents who have students in inclusive education and to increase the awareness of parents, investigating the reasons for parents' avoidance of cooperation, providing in-service training for inclusive education to teachers in practice, and to distribute students in inclusive education equally into schools/classes can be counted among the suggestions for practitioners.

STEM Merkezindeki Öğretmenlerin ve Öğrencilerin STEM Eğitimi Hakkındaki Görüşleri: PayaSTEM Merkezi Örneği

Ahmet UYAR¹, Murat CANPOLAT² ve İsmail ŞAN³

Öz

Bu çalışmanın amacı STEM merkezindeki öğretmenlerin ve öğrencilerin STEM eğitimi hakkındaki görüşlerini incelemektir. Araştırmanın çalışma grubu Hatay ili Payas ilçesinde bulunan PayaSTEM merkezinde görev yapan yedi öğretmen ve eğitim gören sekiz öğrenciden oluşmaktadır. Araştırmada nitel araştırma desenlerinden durum çalışması deseni kullanılmıştır. Veriler görüşme yoluyla elde edilmiştir. Görüşmeden elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. Analiz sonucunda öğretmenler; STEM eğitiminin öğrencilere 21.yüzyıl becerileri başta olmak üzere bilişsel ve duyuşsal alanda birçok katkısının olduğunu vurgulamışlardır. Bunun yanı sıra STEM eğitiminde okulda teknolojik araç-gereç, öğrencide ilgi ve hazırbulunuşluk, öğretmende ilgi ve yeniliğe açık olma gibi özelliklerin olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Öğrenciler ise; STEM'in uygulama ağırlıklı, işbirliğine dayalı ve kalıcı öğrenme sağlayan bir eğitim yaklaşımı olduğunu, akademik başarı, ufuk açma ve ifade etme becerisi gibi becerileri geliştirdiğini ifade etmişlerdir. STEM'in daha iyi hale getirilmesine yönelik bina kapasitesinin ve STEM merkezi sayısının artırılması gerektiğini vurgulamışlardır. Bulgulardan hareketle hizmet içi eğitimlerle öğretmenlere STEM'e yönelik eğitimler verilebileceği, STEM merkezlerindeki çalışmalardan hareket edilerek STEM yaklaşımının eğitim programlarına entegre edilmesi gerektiği, STEM merkezlerindeki uygulamalara yönelik gözlemler yapılarak daha detaylı veriler elde edilebileceği önerilerinde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: STEM Eğitimi, STEM Merkezi, Öğretmen Görüşleri, Öğrenci Görüşleri

Views of Teachers and Students in Stem Center on STEM Education: The Sample of PayaSTEM Center

Abstract

The aim of this study is to examine the views of teachers and students at the STEM center on STEM education. The study group consisted of eight students and seven teachers working at the PayaSTEM center in Payas, Hatay. The case study as a type of the qualitative research designs was used in the study. The data was obtained by using semi-structured interview form. The data obtained from the interview form were analyzed by content analysis technique. As a result of the analysis, teachers emphasized that STEM education has many contributions to students in cognitive and affective areas, especially 21st century skills. In addition, they stated that STEM education should have features such as technological equipment at school, interest and readiness in students, interest and openness to the innovation in teachers. Students stated that; STEM is an educational approach that is practical, collaborative and providing permanent learning; improved skills such as academic achievement, opening horizons and ability to express. They emphasized that building capacity and the number of STEM centers should be increased in order to improve the STEM. Based on the findings, suggestions were made that teachers could be given STEM-oriented trainings with in-service trainings, the STEM approach should be integrated into education programs based on the studies in STEM centers, and more detailed data could be obtained by making observations regarding the practices in STEM centers.

Key Words: STEM Education, STEM Center, Teacher Views, Student Views

Atıf İçin / Please Cite As:

Uyar, A., Canpolat, M. ve Şan, İ. (2021). STEM merkezindeki öğretmenlerin ve öğrencilerin STEM eğitimi hakkındaki görüşleri: PayaSTEM merkezi örneği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 151-170.

Geliş Tarihi / Received Date: 24.09.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 23.10.2020

¹ Öğr. Gör. - Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Antakya MYO, ahmet_uyar23@hotmail.com ORCID: 0000-0001-9694-8629

² Öğr. Gör. Dr. - İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi, murat.canpolat@inonu.edu.tr ORCID: 0000-0003-2106-6474

³ Doç. Dr. - İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi, ismail.san@inonu.edu.tr ORCID: 0000-0003-0780-0169

Giriş

Yaşadığımız yüzyılda bilim ve teknoloji oldukça hızlı bir şekilde gelişmektedir. Bu gelişim hız kesmeden devam etmekte ve tüm yaşamı etkilemektedir. Bilim ve teknolojiadaki gelişmelerin en önemli yararlarından biri insanların yaşamını kolaylaştırmak olduğu için bu gelişimden en çok etkilenen unsurlardan biri de insandır. İnsanların bu gelişimin gerisinde kalmamaları, günlük yaşamlarında karşılaştıkları problemlerle başa çıkabilmeleri ve etkili kararlar verebilmeleri oldukça önemlidir. Bireylerin bu gelişime ayak uydurabilmesi için problem çözme, eleştirel düşünme, iletişim, işbirliği, öğrenmeyi öğrenme, üretkenlik, yaratıcılık ve teknoloji okuryazarlığı becerilerine sahip olması gerekmektedir (Aygen, 2018, s. 1). Bireylerin 21.Yüzyıl becerileri olarak adlandırılan bu becerilere sahip olabilmeleri için etkili bir eğitim almaları gerekmektedir. Çünkü bireylerin gelişiminde, bakış açılarının değişiminde, yaşama dair yargı ve görüşlerinin değişiminde eğitimin önemi yadsınamaz bir gerçektir (Aygen, 2018, s.6). Hızlı bir şekilde değişen ve gelişen dünya şartlarına cevap verebilecek bireylerin eğitimi, bilgiyi bilmesinden daha çok karşılaşılan problemin çözümü sırasında etkili bir şekilde kullanabilmesi üzerine temellendirilmelidir (Tekin Poyraz, 2018, s. 3). Bireylerin bu yeterliliklere sahip olabilecek şekilde yetiştirilebilmesi için yapılandırmacı öğrenme yaklaşımlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Kökeni öznelci bir felsefe olan epistemolojiye dayanan yapılandırmacılık geçtiğimiz yüzyılda psikolojik zeminde bir öğrenme kuramı olarak kendisini göstermiş ve zaman içerisinde pedagojik zemini de kaplamıştır (Sarıtaş ve Kılınç, 2020, s. 2080). İlk olarak öğrenenlerin bilgiyi nasıl elde ettiklerine ilişkin bir kuram olarak gelişmiş, sonrasında öğrenenlerin bilgiyi nasıl yapılandırdıklarına ilişkin bir yaklaşım haline dönüşmüştür (Erdem ve Demirel 2002: 82).2005 yılında güncellenen öğretim programlarında ilerlemeci felsefenin etkisiyle yapılandırmacı öğretim yaklaşımı benimsenmiştir. Yapılandırmacı yaklaşım 2005 yılından sonra güncellenen programlarda da etkisini sürdürmüştür. Bilgiyi bilmeden çok problem çözümünde kullanan, eleştirel düşünen, sorgulayan, araştıran, üreten ve girişimci bireyler yetiştirilmesine ve yaşadığımız çağın değişen koşullarına ayak uydurulmasına olanak sağlayan yapılandırmacı eğitim yaklaşımlarından biri de STEM (Science, Technology, Engineering ve Math) eğitimidir.

STEM eğitimi, ağırlıklı olarak Fen ve Matematik disiplinlerine yoğunlaşmış olmakla birlikte fen, teknoloji, mühendislik ve matematik disiplinlerini içerisinde barındıran entegre bir eğitim yaklaşımıdır (Bybee, 2010, s. 996). Bu dört disipline ait bilgi ve becerilerin farklı zamanlarda öğretilmesinin aksine entegre (bütünleşik) bir çerçeveye diğer bir ifadeyle STEM eğitimi ile öğretilmesinin daha yararlı olacağı düşünülmektedir (Gencer, 2015, s. 3). STEM eğitimi, fen ve matematik derslerinin farklı disiplinler olarak yürütülmesindenense, bu disiplinlerin bütünleştirilerek çok disiplinli bir eğitime doğru değişim olarak nitelendirilebilir (Riechert ve Post, 2010, s. 21). STEM eğitimi ile problemleri çözebilen, teknoloji okuryazarı, özgüvenli, iletişim becerisi yüksek, yaratıcı ve sistematik düşünebilen bireylerin yetiştirilmesi amaçlanmaktadır (Morrison, 2006, s. 2; Bybee, 2010, s. 996). STEM eğitimi bireylerin bilimsel bilgiyi hangi yollarla elde edeceği, elde edilen bu bilgileri nerede ve nasıl kullanacağı noktasında önemli katkılar sağlamaktadır (Baran vd., 2015, s. 62; Dugger, 2010, s. 3; MEB, 2016, s. 14; Yıldırım ve Altun, 2014, s. 241).

Son yıllarda hem Türkiye’de hem de dünyada STEM eğitimi oldukça üzerinde durulan bir konu haline gelmiştir. Dünyada birçok ülkede sürdürülebilir bir ekonomik gelişme için STEM eğitimlerine başlanmıştır (MEB, 2016, s. 16). STEM eğitimine bu kadar önem verilmesinin birçok sebebi bulunmaktadır. Ülkelerin STEM eğitim yaklaşımına bu kadar önem vermelerinin sebepleri arasında STEM’in ülkelerin kalkınmalarında temel teşkil eden fen, teknoloji, mühendislik ve matematik disiplinlerinde çok yönlü gelişmeyi ve bireylerde 21.yüzyıl becerilerini geliştirmeyi sağlaması olarak gösterilebilir (Yamak vd., 2014, s. 252; Bozkurt Altan vd., 2016, s. 214; Erdoğan ve Çiftçi, 2017, s. 1058; Pekbay, 2017, s. 7).

Türkiye’de STEM eğitimi ile ilgili çalışmalar son yıllarda artmakta, 2015-2019 Stratejik Planında STEM’in güçlendirilmesine yönelik amaçlar yer almakla birlikte STEM eğitimi ile ilgili standart uygulamaların olmadığı görülmektedir (Çorlu, 2013, s. 1; MEB, 2016, s. 24). Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği (TÜSİAD, 2014, s. 14), STEM eğitiminin ülkemiz için önemine vurgu yaparak ülkemizde STEM eğitimi ile ilgili stratejilerin belirlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu stratejide öncelikli hedefin ise STEM alanında öğrenim göreceğ öğrenci sayılarının artırılması ve buna yönelik istihdam oluşturma çalışmalarının planlanması olarak belirlenmiştir. Eğitim alanında ise STEM eğitimine geçiş ile birlikte öğrencilerin daha nitelikli bir eğitim almaları ve 21.yüzyıl becerilerini kazanmaları hedeflenmektedir (TÜSİAD, 2014, s. 18). Ülkemizde de öğrencilerin STEM alanlarına ilgilerini çekmek ve bu alandan kariyer tercihi yapmalarını sağlamak amacıyla STEM eğitimlerine başlanmalıdır (MEB, 2016, s. 25). Bu bağlamda Çakıroğlu (2016, s. 31) Milli Eğitim Bakanlığı’nın (MEB) bu konuda bir strateji belgesi hazırlaması

gerektiğini vurgulamıştır. Bu strateji belgesinde ise STEM'in ne olduğu, okullara katkılarının neler olduğu ve derslerle nasıl entegre edilmesi gerektiği net bir biçimde belirlenmelidir (Çakıroğlu, 2016, s. 31). Türkiye'de STEM eğitiminin gelişimiyle ilgili MEB'in 2016 yılında yayımladığı STEM eğitim raporunda STEM eğitimiyle ilgili eylem planı aşağıda ifade edilmiştir (MEB, 2016, s. 31):

- STEM Eğitim merkezlerinin kurulması,
- Bu merkezlerin üniversiteler ile işbirliği içerisinde STEM eğitimiyle ilgili araştırmalar yapması,
- Öğretmenlerin STEM eğitim yaklaşımlarını benimseyecek bir biçimde yetiştirilmesi,
- Öğretim programlarının STEM eğitimini içerecek bir şekilde güncellenmesi,
- Okullarda gerçekleştirilecek STEM eğitimleri için öğrenme ortamlarının oluşturulması ve amaca uygun ders materyallerinin temin edilmesi.

MEB'in raporunda belirttiği gibi STEM eğitimi ile ilgili öncelikle yapılması gereken eylemlerden biri STEM merkezlerinin kurulmasıdır. Bu STEM merkezleri ile tüm öğretmen ve öğrencilerin STEM eğitimiyle tanışması sağlanarak ülkemiz eğitim sistemine entegrasyonu kolaylaştırılabilir. Bu merkezler yaptıkları çalışmalarla, STEM eğitimiyle araştırmalar yapma, program geliştirme, öğretmenlerin yetiştirilmesi ve STEM eğitiminin işleyişiyle ilgili eğitim sistemine destek merkezi konumunda olacaklardır. Bu merkezlerin ülkemizin 81 il ve önemli ilçe merkezinde olmasının oldukça yararlı olacağı düşünölmektedir (Akgündüz vd., 2015, s.27; MEB, 2016, s. 75).

Türkiye'de STEM eğitimi üzerinde araştırmalar yapmış önde gelen akademisyenlerin (Akgündüz vd., 2015) ve MEB'in (2016) raporunda belirttiği gibi STEM eğitim merkezlerinin STEM eğitiminin gelişiminde önemli rol üstlendiği görölmektedir. Bununla ilgili olarak STEM eğitim merkezlerinde neler yapıldığını, bu merkezlerde yürütölen eğitimin öğrencilere katkılarının neler olduğunu, STEM eğitimi için okullar, öğretmenler ve öğrencilerde olması gereken özelliklerin neler olduğunu, üst düzey düşünme becerilerini geliştirmede etkilerinin neler olduğunu araştırdığımız çalışmanın alanda geliştirilecek eğitim programlarının ihtiyaç analizi aşamasında fayda sağlayabileceği düşünölmektedir. Türkiye'de STEM eğitimi ile ilgili halen standart uygulamaların olmadığı düşünöldüğünde yıllık, haftalık ve günlük planlar dâhilinde çalışan PayaSTEM merkezindeki öğretmenlerin ve öğrencilerin görüşlerinin alınmasının yeni kurulacak STEM merkezlerinin kurulum ve faaliyet planlarını oluşturma aşamasında da yararlı olabileceği öngörölmektedir.

Araştırmanın Amacı

Çalışmanın amacı STEM merkezindeki öğretmenlerin ve eğitim alan öğrencilerin STEM eğitimi hakkındaki görüşlerinin incelenmesidir. Bu amaç kapsamında aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır?

1. STEM'in öğrencilerine katkılarına yönelik öğretmen görüşleri nasıldır?
2. STEM eğitimi için okullarda olması gereken özelliklere yönelik öğretmen görüşleri nasıldır?
3. STEM eğitimi için öğrencilerde olması gereken özelliklere yönelik öğretmen görüşleri nasıldır?
4. STEM eğitimi için öğretmenlerde olması gereken özelliklere yönelik öğretmen görüşleri nasıldır?
5. STEM eğitimi hakkındaki öğrenci görüşleri nasıldır?
6. STEM eğitiminin daha iyi hale getirilmesine yönelik öğrenci görüşleri nasıldır?

Araştırmanın Önemi

Yaşadığımız çağda bilgiyi ezberleyen bireylerden çok bilgiyi özümseyen, özümseği bilgiyi yaşama aktarabilen, günlük yaşamda karşılaştığı problemlere alternatif çözüm yolları getirebilen bireylere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çağ bireylerden üretici olmalarını istemekte; bu sebeple bireylerin üretkenliklerini ortaya çıkarabilecek mühendislik alanı başta olmak üzere birçok alanda yeterli bilgi birikimine sahip olmaları gerekmektedir. Bireylerin bu bilgi birikimine sahip olmalarının yanı sıra öğrendikleri bilgileri uygulamaya ve ürüne dönüştürölmesine imkân sağlayan STEM eğitimi oldukça önemlidir (Akgündüz vd., 2015, s. 18).

Küresel ekonomik rekabetin hız kazandığı bu yüzyılda STEM eğitimi oldukça önem kazanmış (Kennedy ve Odell, 2014, s. 247) ve birçok ölkeden tarafından STEM alanındaki ilerlemeler oldukça önemli hale gelmiştir (Atkinson ve Mayo, 2010, s. 8). Ölkelerin bilim ve teknolojiye lider rolde olması ve ekonomik olarak güçlenmesi için STEM eğitimi önemlidir (Lacey ve Wright, 2009, s. 88). Bu bağlamda ölkelerin sürdürülebilir bir gelişim sağlamalarında STEM eğitimi kilit bir rol üstlenmektedir (Soylu, 2016, s. 39).

STEM eğitimi yaklaşımında özellikle teknoloji ve mühendisliğe vurgu yapılması; bireylere erken yaşlardan itibaren çok disiplinli bir bakış açısının kazandırılması ve bilgilerin somut bir biçimde yaşama geçirilmesinin sağlanması STEM'i günümüz bilgi ve teknoloji çağında çok önemli bir konuma yerleştirmektedir (Akgündüz vd., 2015, s.15). STEM eğitimi, öğrencilerin yaratıcı problem çözme noktasındaki becerilerini geliştiren bir eğitim yaklaşımıdır (Roberts, 2012, s. 2). STEM eğitimi, yaratıcı problem çözme becerilerinin gelişimi yanında; öğrencilerin eleştirel düşünme, planlama ve değerlendirme yapma gibi becerilerini de geliştirir. STEM eğitimi yapılandırmacı eğitim yaklaşımı ile öğrenci merkezli eğitim yaklaşımının devamı şeklinde nitelendirilebilir. Bu bağlamda STEM eğitimi teoride kalan bilgilerin ürüne, uygulamaya ve yeni buluşlara dönüşümüne imkân sağlaması bakımından oldukça önemlidir (TÜSİAD, 2014, s. 16).

Günümüz bilgi ve iletişim çağında STEM eğitimlerinin ülkemiz için de önemi oldukça fazla olup bu konuda gerekli bilgi birikiminin sağlanması için harekete geçilmelidir. Ülkemizdeki genç nüfus yoğunluğu ve öğrenci sayıları düşünüldüğünde iyi bir planlama ile yapılan STEM eğitimi stratejisinin oldukça önemli olduğu görülmektedir. Etkili bir şekilde gerçekleştirilecek STEM eğitimleriyle okullarda öğretilen Fen, Teknoloji ve Matematik konularında yer alan teorik bilgilerin mühendislik becerileriyle birleştirilmesi bu teorik bilgilerin uygulamaya ve ürüne dönüştürülmesine önemli katkı sağlayacaktır (MEB, 2016, s. 30). Çakıroğlu'na (2016, s. 31) göre, MEB'in ulusal politikaları da göz önüne alarak STEM eğitimi ile ilgili bir strateji belgesi hazırlaması gerekmektedir. Hazırlanacak bu belgeyle STEM eğitiminin okullarda uygulanması ve eğitim programlarına entegrasyonuna yönelik olarak neler yapılacağı belirlenmelidir (Çakıroğlu, 2016, s. 31).

Fen, Teknoloji, Mühendislik ve Matematik disiplinlerinin bir bütün olarak ele alındığı ve uygulandığı STEM eğitimi, bugün dünyanın birçok ülkesinde eğitim programlarına dâhil edilmektedir (Akgündüz vd., 2015, s. 10; MEB, 2016, s. 10). Ülkemizde 2015-2019 stratejik planında STEM eğitiminin güçlendirilmesine yönelik amaçlar yer almıştır. 2016 yılında STEM eğitiminin ülkenin eğitim sistemine ve eğitim programlarına entegre edilmesi yolunda MEB (2016) tarafından STEM eğitim raporu yayımlanmıştır. Bu raporda STEM ile ilgili strateji belirlenirken kuram ve uygulamalar arasındaki bağların güçlendirilmesine yönelik olarak STEM eğitiminin eğitim programlarına entegrasyonundan sonra öğretmen eğitimlerine yönelik çerçeve hazırlanmasına öncelik verilmesi gerektiği vurgulanmıştır (MEB, 2016, s. 31). MEB'in 2018 yılında yayımladığı 2023 eğitim vizyonunda ilerleyen yıllarda 21. Yüzyıl becerileri içerisinde yer alan okuryazarlıkları geliştirmeye yönelik olarak farkındalık ve beceri eğitimleri düzenleneceği vurgulanmıştır (MEB, 2018a, s. 126). Vizyon 2023 belgesinde yer alan bu ifadeler STEM eğitiminin eğitim uygulamalarındaki öneminin giderek artacağını göstermektedir. 2018 yılında güncellenen Fen Bilimleri Öğretim Programı'nda alana özgü becerilere "Mühendislik ve Tasarım Becerileri" eklenmiştir (MEB, 2018b, s. 9). Burada "Bu alan, fen bilimlerini matematik, teknoloji ve mühendislikle bütünleştirmeyi sağlayarak, problemlere disiplinler arası bakış açısıyla, öğrencileri buluş ve inovasyon yapabilme seviyesine ulaştırarak, öğrencilerin edindikleri bilgi ve becerileri kullanarak ürün oluşturmalarını ve bu ürünlere nasıl katma değer kazandırılacakları konusunda stratejileri geliştirmesini kapsamaktadır." şeklinde ifadeler yer verilmiştir (MEB, 2018, s. 10).

STEM eğitimine yönelik yapılan çalışmalarda (Çorlu vd., 2014; Akgündüz vd., 2015; Çakıroğlu, 2016) ve MEB'in (2016) yayımladığı STEM eğitim raporunda vurgulandığı gibi STEM eğitiminin eğitim programlarına entegre edilmesi oldukça önemlidir. Nitekim STEM eğitimi 2018 yılında güncellenen Fen Bilimleri Öğretim Programına kısmen de olsa girmiştir. STEM eğitiminin eğitim programlarına dâhil edilmesinde STEM merkezlerinin önemi (Akgündüz vd., 2015, s. 8; MEB, 2016, s. 32) yadsınamaz gerçektir. Bu bağlamda STEM merkezindeki öğretmen ve öğrencilerin STEM eğitimi hakkındaki görüşlerini ele aldığımız çalışma oldukça önemlidir. PayaSTEM merkezinde yürütülen STEM eğitimleri ile ilgili öğretmen ve öğrencilerin görüşlerini ortaya koyduğumuz çalışmanın STEM eğitiminin derslere ve eğitim programlarına entegre edilmesine yönelik olarak ihtiyaç analizi bağlamında katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Literatürde STEM merkezindeki öğretmen ve öğrencilerden görüş alınarak yapılan bir çalışma bulunmamaktadır. Bu bağlamda yapılan çalışmanın özgün olduğu ve STEM eğitimiyle ilgili literatüre önemli katkılar getireceği düşünülmektedir.

STEM eğitimi ile ilgili dünyada yapılan çalışmalar 2000'li yıllara dayanmakta iken ülkemizde yapılan çalışmalar ağırlıklı olarak 2014 yılından itibaren başlamaktadır. STEM ile ilgili ülkemizde yapılan ilk çalışmalar genellikle tarama niteliğinde çalışmalardır. Daha sonra STEM eğitiminin akademik başarıya, üst düzey düşünme becerilerine, tutuma, algılarına, farkındalığa, eleştirel düşünmeye, problem çözmeye, bilimsel yaratıcılığa ve kariyer tercihlerine etkisinin incelendiği deneysel araştırmalar yoğunluk kazanmıştır. Fakat literatür incelendiğinde STEM eğitimi ile ilgili derinlemesine araştırmanın yapıldığı nitel araştırma

türünde çalışmalar oldukça azdır. Nitel araştırma deseninde yapılan çalışmalar incelendiğinde belli bir süre (3-8 hafta) zarfında gerçekleşen STEM etkinliklerine yönelik görüşlerin alındığı çalışmalardır. 4 yıl gibi uzun zamandan bu yana STEM eğitiminin verildiği STEM merkezinde gerçekleştirilen STEM eğitimi hakkında derinlemesine bilgilerin elde edildiği bu çalışmanın alanyazına oldukça katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Hebebcı (2019) yaptığı çalışmada 8.sınıf fen bilimleri öğretim programını STEM eğitimi uygulamalarıyla bütünleştirmiş ve bu uygulamaların öğrencilerin problem çözme becerilerine, STEM kariyerlerine yönelik ilgilerine, bilimsel yaratıcılıklarına, STEM'e yönelik tutumlarına, eleştirel düşünme eğilimlerine ve akademik başarılarına etkisini araştırmıştır. 44 kişinin çalışma grubunda yer aldığı çalışmada karma desen kullanılmıştır. Çalışma sonucunda bütünleşik STEM eğitiminin tüm bu değişkenlere olumlu etkisinin olduğu sonucuna ulaşmıştır. Uygulanan STEM eğitimiyle ilgili öğrenciler; eğitim sürecinden oldukça memnun olduklarını, kendilerine faydalı olduğunu, konuyu anlaşılır kıldığını, dersi eğlenceli hale getirdiğini, aktif katılımı ve iş birliğini sağladığını ifade etmişlerdir.

Karakaya vd. (2019) ise yaptıkları çalışmada ilkökul öğrencilerinin yapılan STEM etkinliği sonrası STEM eğitimi hakkındaki görüşlerini incelemiştir. 16 öğrenciden oluşan çalışmada nitel araştırma desenlerinden durum çalışması deseni kullanılmıştır. Beş hafta süren etkinlikler sonunda öğrenci görüşleri alınmıştır. Çalışmada öğrenciler; STEM çalışmasında ekip çalışmasının önemli olduğunu, okul derslerine katkısının olduğunu, STEM'in günlük yaşamla ilişkisinin olduğunu, STEM'in uygulanma sürecinde en zorlandıkları kısmın tasarım süreci olduğunu, STEM'in meslek tercihlerine etkisinin olacağını vurgulamışlardır.

Uğraş (2017) yaptığı çalışmada okul öncesi öğretmenlerinin STEM eğitimine yönelik görüşlerini incelemiştir. 19 okul öncesi öğretmenin katılım sağladığı çalışmada nitel araştırma desenlerinden durum çalışması deseni kullanılmıştır. Okul öncesi öğretmenleri; STEM'in disiplinler arası bir yaklaşım olduğunu, günlük yaşam problemlerine ortaya ürün koyarak çözüm getirdiğini, 21.yüzyıl becerilerini geliştirdiğini, öğrencilere disiplinler arası bakış açısı kazandırdığını, öğrencilerin mühendislik becerilerini geliştirdiğini, öğretmenlerin STEM'i uygularken diğer disiplinlerle ilişkilendirmekte zorlandıklarını, STEM eğitime yönelik derslerin gerek lisans gerekse hizmet içi eğitim düzeyinde verilmesi gerektiğini, STEM merkezlerinin kurulması gerektiğini vurgulamıştır. Tarkın-

Çelikkıran ve Aydın-Günbatır (2017) yaptıkları çalışmada kimya öğretmen adaylarının STEM uygulamaları hakkındaki görüşlerini incelemiştir. 13 kimya öğretmen adayının katıldığı çalışmada nitel araştırma desenlerinden durum çalışması deseni kullanılmıştır. Araştırma sonucunda öğretmen adayları; STEM uygulamalarının kendilerine alan bilgisinin yanı sıra disiplinler arası bakış açısı, sorgulayıcı yaklaşım, konuları günlük yaşamla ilişkilendirme hususunda katkı sağladığını, STEM etkinliklerinin en öğretici kısmının ürün ortaya koyma ve araştırma olduğunu, STEM etkinliklerinin en zor kısmının ürün tasarımına karar verme, kullanılacak malzemelere karar verme, tasarımın uygulamaya dökülmesi ve disiplinler arası ilişkinin kurulması olduğunu vurgulamıştır.

Eroğlu ve Bektaş (2016) STEM eğitimi almış fen bilgisi öğretmenlerinin STEM eğitimi hakkındaki görüşlerini incelediği bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Beş öğretmenle yürütülen çalışmanın deseni nitel araştırma desenlerinden olgu bilim desenindedir. Çalışmada öğretmenler; fen biliminin teknoloji, mühendislik ve matematikle ilişkili olduğunu, STEM'in fen biliminin teknoloji, mühendislik ve matematiğe uygulanmış hali olduğunu, STEM'in öğrencilere ufuk açma, durağanlıktan kurtulma ve bakış açısını değiştirme gibi katkılarının olduğunu, fen derslerinde STEM'in kullanılabileceğini, STEM'in öğretmen ve öğrenci açısından oldukça avantajlarının olduğunu ifade etmişlerdir.

Baker ve Galanti (2017) çalışmasında matematik derslerinde STEM eğitiminin entegrasyonuna yönelik sekiz matematik öğretmeninden oluşan bir araştırma ekibi kurmuştur. Çalışma sonucunda öğretmenlerden elde veriler nitel analiz ile değerlendirilmiştir. Çalışmada öğretmenler; matematiğin STEM ile bütünleştirilmesi için daha geniş düşünceleri gerektiğini ve müfredatın zor olmasından dolayı sürekliliği olan desteğe ihtiyaçlarının olduğunu vurgulamıştır.

Al Salami vd. (2015) çalışmasında ortaokul ve lisede görev yapan 29 öğretmenin disiplinler arası öğretime yönelik görüşlerini incelemiştir. Çalışmada lisedeki öğretmenler; STEM eğitimi sırasında öğretim programının içeriğinden, harcamalardan, zaman ve değerlendirmeden kaynaklanan zorluk olduğunu, disiplinler arası öğretime yönelik eğitim almaları gerektiğini vurgulamıştır. Çalışmada ortaokuldaki

öğretmenler ise; eğitimin araştırmaya dayalı olması, öğrencilerin hazırbulunuşluğunun düşük olması, mühendislik tasarımıyla ilgili deneyimlerinin az olmasından dolayı zorlandıklarını ifade etmişlerdir.

Han vd. (2014) çalışmalarında proje temelli STEM uygulamasına yönelik öğretmenlerin görüşlerini incelemiştir. Çalışma kapsamında beş öğretmenin görüşleri alınarak analiz edilmiştir. Analiz sonucunda öğretmenler; mevcut uygulamadan farklı bir ders yürüttükleri için zorlandıklarını, etkinlikler için ayrılan zamanın yeterince verilmesi gerektiğini, STEM uygulaması sırasında kendilerinin rehber konumunda olduğunu, bu çalışmayı daha iyi yapabilmeleri için STEM eğitimi almaları gerektiğini vurgulamışlardır.

Tseng vd. (2011) yaptıkları çalışmada mühendislik geçmişi olan ve teknoloji enstitüsü birinci sınıfında öğrenim gören 30 öğrenci ile STEM’le bütünleştirilmiş proje tabanlı öğrenme etkinlikleri hakkında görüşlerini incelemiştir. Çalışmada öğrenciler; fen ve mühendislikte STEM’in önemli olduğunu, bilimsel bilgiye sahip olmanın ileriki yaşamdaki meslek seçimini etkilediği, STEM’in topluma ve insanlığa yararlı olduğunu, bütünleştirilmiş proje tabanlı öğrenme yöntemiyle uygulanan STEM etkinliğinin anlamlı öğrenmeyi sağladığını vurgulamıştır.

Wang vd. (2011) yaptıkları çalışmada öğretmenlerin derslere STEM eğitiminin entegre edilmesiyle ilgili görüşlerini incelemiştir. Üç ortaokul öğretmeniyle yürütülen çalışmada durum çalışması deseni kullanılmıştır. Çalışmada öğretmenler; STEM disiplinlerinin derse entegre edilmesinde problem çözme sürecinin önemli bir bileşen olduğunu, teknoloji disiplininin STEM’e entegre edilmesinin zor olduğunu, STEM’le ilgili içerik bilgisine yeterince sahip olmadıklarını, STEM ile ilgili eğitici eğitimlerinin olması gerektiğini, öğretim programlarına STEM’in entegre edilmesi gerektiğini vurgulamışlardır.

Yapılan çalışmalar genel olarak incelendiğinde; STEM’in Fen, Teknoloji, Mühendislik ve Matematik disiplinlerinin bir arada kullanıldığı, günlük yaşamla ilişkili olan, işbirlikçi çalışma gerektiren bir eğitim yaklaşımı olduğu vurgulanmaktadır. Bunun yanı sıra STEM eğitiminin 21.Yüzyıl becerileri başta olmak üzere bilişsel ve duyuşsal düzeyde birçok katkısının olduğu belirtilmiştir.

Çalışmalarda da vurgulandığı üzere STEM eğitimi çağa hitap eden ve çağın gerektirdiği becerileri öğrencilere kazandırabilecek bir eğitim yaklaşımıdır. STEM eğitiminin MEB’e bağlı okullarda uygulanabileceği alanlar oldukça geniştir. Fen Bilimleri, Matematik, Bilişim Teknolojileri, Teknoloji ve Tasarım gibi derslerde bu yaklaşım geniş uygulama alanı bulabilmektedir. Bu noktada yapılan bu çalışmanın STEM’i derslerinde uygulamak isteyen öğretmenlere yardımcı olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda STEM eğitiminin öğretmenler tarafından benimsenip derslerde kullanılması bu becerilerin öğrencilere kazandırılmasında oldukça önemlidir. Bunun gerçekleştirilebilmesi için öğretmenlerin STEM eğitimi gerçekleştirecek bilgilere sahip olması gerekmektedir. Bu noktada STEM eğitim merkezlerinde neler yapıldığını, STEM eğitim için öğretmende, okulda ve öğrencide olması gereken özelliklerin neler olduğu, bu merkezlerin öğrencilere katkılarının neler olduğunu, üst düzey düşünme becerilerini geliştirmede katkılarını araştırdığımız çalışmanın STEM eğitimi uygulayacak öğretmenlere yol gösterici olacağı düşünülmektedir. Bunun yanı sıra çalışma STEM eğitimi yaklaşımının eğitim programlarına entegre edilmesi noktasında ihtiyaç analizi boyutunda yararlı olacaktır.

Yöntem

STEM eğitimi veren öğretmenlerin ve bu eğitimi alan öğrencilerin eğitim sürecine dair görüşlerinin incelenmesi amacıyla yapılan bu araştırma nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması deseni kullanılarak yürütülmüştür. Durum çalışması, bir durum veya olayın derinlemesine incelendiği, verilerin sistematik bir biçimde toplandığı ve gerçekleşen olayın doğal ortamında nasıl işlediğine yönelik bir araştırma desendir (Davey, 1991, s. 1). Yin (1984 Akt: Subaşı ve Okumuş, 2017, s. 420) ise durum çalışmasını; çalışmada “niçin” ve “nasıl” sorularına odaklanıldığı, araştırmacının olaylara etkisinin çok az ya da hiç olmadığı, olay ya da olgunun doğal koşulları içerisinde ele alındığı, olay ile gerçek yaşam arasındaki bağın yeterince açık olmadığı zamanlarda kullanılan bir araştırma olarak tanımlamıştır. Durum çalışmasında amaç bir durumla ilgili sonuçların ortaya koyulmasıdır. Nitel durum çalışmasının en öne çıkan özelliği bir veya birkaç durumu derinlemesine araştırılmasıdır. Yani bir duruma ilişkin etkenler (ortam, bireyler, olaylar, süreçler, vb.) bütüncül bir yaklaşımla araştırılır ve ilgili durumu nasıl etkiledikleri ve ilgili durumdan nasıl etkilendikleri üzerine odaklanılır (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 83). Çalışmada durum çalışması desenlerinden bütüncül tek durum deseni kullanılmıştır. Bütüncül tek durum deseni; bir bireyi, kurumu, programı veya okulu ele alarak inceleyen tek bir analiz biriminin olduğu çalışmalardır (Yin, 2003 Akt: Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 326). Bu çalışmada STEM eğitimi yaşantısı bir durum olarak ele alınmıştır. Uygulamanın yapıldığı STEM merkezi analiz birimi olarak belirlenmiştir.

Çalışma Grubu

Çalışma grubu, 2018-2019 eğitim-öğretim yılında Hatay ili Payas ilçesinde PayaSTEM merkezinde görev yapan yedi öğretmen ve okuyan sekiz öğrenciden oluşmaktadır. Nitel araştırmalarda araştırma sonuçlarının evrene genelleme düşüncesi olmadığından genellikle amaçlı örnekleme kullanılmaktadır (Büyüköztürk vd., 2011, s. 90). Bu sebeple çalışmada amaçlı örnekleme türlerinden uygun durum örnekleme kullanılmıştır. Çalışmada STEM merkezinde görev yapan yedi öğretmen çalışma grubunda yer almaktadır. STEM merkezinde çalışan öğretmenlerin tümü çalışmaya dâhil edilmiştir. Çalışmaya beş yüz öğrencisi olan STEM merkezinden sekiz öğrenci seçilmiştir. Çalışmanın yapıldığı STEM merkezinde öğrencilere ücretsiz eğitimler verilmektedir. Yoğun ilgi dolayısıyla her öğrenci sadece haftanın bir günü STEM eğitimi alabilmektedir. Bu sebeple öğrencilerden STEM eğitimi hakkında daha derin bilgi alabilmek amacıyla kuruluşundan bu yana dört yıldır STEM merkezinde eğitim alan öğrenciler örnekleme alınmıştır. Çalışma grubuna alınan öğretmen ve öğrencilere ait betimsel veriler Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Çalışma Grubuna Ait Betimsel Veriler

	<i>Katılımcılar</i>	<i>Cinsiyet</i>	<i>Yaş</i>	<i>Hizmet Yılı</i>	<i>STEM Eğitimi Hizmet Yılı</i>	<i>Branş</i>
Öğretmenler	G1	Kadın	26	4	4	Fizik
	G2	Erkek	27	5	4	Matematik
	G3	Erkek	30	6	4	Fizik
	G4	Kadın	28	5	4	Fen Bilgisi Öğretmenliği
	G5	Erkek	26	4	4	Bilgisayar Mühendisliği
	G6	Erkek	38	15	4	Fen Bilgisi Öğretmenliği
	G7	Kadın	37	15	4	Özel Eğitim Öğretmenliği
	<i>Katılımcılar</i>	<i>STEM Eğitimi Öğrenim Süresi</i>	<i>Cinsiyet</i>	<i>Sınıf</i>		
Öğrenciler	Ö1	4	Erkek	6.Sınıf		
	Ö2	4	Erkek	5.Sınıf		
	Ö3	4	Erkek	7.Sınıf		
	Ö4	4	Kadın	9.Sınıf		
	Ö5	4	Kadın	4.Sınıf		
	Ö6	4	Erkek	7.Sınıf		
	Ö7	4	Erkek	6.Sınıf		
	Ö8	4	Erkek	11.Sınıf		

Veri Toplama Araçları

Verileri toplamak amacıyla yarı yapılandırılmış görüşme kullanılmıştır. Bu amaçla çalışmada STEM eğitimine yönelik öğretmen görüşlerinin alınması için 13, öğrenci görüşlerinin alınması için 11 sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formları kullanılmıştır. Literatür taraması (Uğraş, 2017; Özcan ve Koştur, 2018) sonucu oluşturulan yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmasında soruların okunurken farklı yorumlara neden olmayacak şekilde açık ve anlaşılır olmasına ve yönlendirici olmamasına dikkat edilmiştir. Görüşme formları öğretmen ve öğrencilere okutulmuş ve anlaşılır olmayan noktalar düzeltilmiştir. Son olarak biri eğitim programları ve öğretim, diğeri psikolojik danışmanlık ve rehberlik alanında iki uzmanın görüşü alınmıştır. Burada “STEM eğitiminin öğrencilerde bıraktığı etkiler nelerdir?” sorusu eğitim programları ve öğretim alanında uzmanın görüşleri doğrultusunda “STEM eğitiminin öğrencilere ne tür katkıları vardır? Açıklayınız?” şeklinde düzenlenmiştir. Görüşme formunda yer alan bazı örnek sorular aşağıda verilmiştir:

- STEM eğitimi için öğrencilerde hangi özelliklerin olması gerekir? Niçin? (Öğretmen Görüşme Formu)
- STEM eğitimi için öğretmenlerde hangi özelliklerin olması gerekir? Niçin? (Öğretmen Görüşme Formu)
- Uygulanan eğitimin daha iyi hale getirilmesi için neler yapılabilir? (Öğrenci Görüşme Formu)
- Uygulanan eğitimin sana ne tür faydaları oldu? (Öğrenci Görüşme Formu)

Veri Toplama Süreci

Bu çalışmanın veri toplama sürecinde çalışmanın geçerlik ve güvenilirliğini olumsuz etkileyen faktörlerin en aza indirilmesi amacıyla bazı önlemler alınmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 298; Eroğlu ve Bektaş, 2016, s. 48). Alınan önlemlere ait bilgiler Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Çalışmada Alınan Geçerlik ve Güvenirlilik Önlemleri

İç Geçerlik	Uzman görüşünün alınması
	Katılımcı görüşü alınması
	Uzun süreli etkileşim
	Doğrudan alıntı
Geçerlik	Veri toplama aracı ve sürecinin açıklanması
	Veri analiz sürecinin açıklanması
	Çalışma grubunun özelliklerinin açıklanması
	Çalışma grubunun seçim şeklinin belirtilmesi
	Çalışmanın uygulama sürecinin betimlenmesi
	Araştırmacının rolünün betimlenmesi
	Kullanılan yöntemin seçim gerekçesinin açıklanması
	Geçerlik ve güvenirlilik önlemlerinin açıklanması
	Amaçlı örnekleme
	İç Güvenirlilik
Bulguların yorum yapılmadan sunulması	
Dış Güvenirlilik	Verilerin sonuç kısmında uygun şekilde tartışılması
	Veriler arasında tutarlılığın kontrol edilmesi

Çalışmada iç geçerliliğin sağlanması amacıyla; araştırmada kullanılmak üzere hazırlanan görüşme formu için uygulama yapılmadan önce uzman görüşleri alınmıştır. Hazırlanan görüşme formu biri eğitim programları ve öğretim, diğeri nitel araştırmalar konusunda deneyimli psikolojik danışmanlık ve rehberlik alanında iki uzmanın görüşü alınmıştır. Bu aşamanın ardından çalışmaya katılan üç öğretmene ve iki öğrenciye görüşme formları okutularak soruların okunabilirlik ve anlaşılabilirlik açısından değerlendirilmesi sağlanmıştır. Alan uzmanı, öğretmen ve öğrenci görüşleri doğrultusunda elde edilen dönütlere göre formda uygunluk ve anlaşılabilirlik açısından gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Görüşmeler öncesinde katılımcılara yapılan çalışma hakkında açıklamalarda bulunulmuş ve görüşmecilerin görüşlerini ayrıntılı bir biçimde ifade edebilmesi amacıyla bir sohbet ortamı şeklinde oluşturulmaya çalışılmıştır. Görüşmeler öğretmen ve öğrencilerin onayı alınarak ses kayıt cihazı kullanılarak kaydedilmiştir. Görüşmeler; öğretmenlerle yaklaşık 20-30 dakika, öğrencilerle 10-15 dakika aralığında sürmüştür. Katılımcılara yöneltilen sorulara verilen cevaplar bulgular kısmında doğrudan alıntılara yer verilerek sunulmuştur.

Çalışmada dış geçerliliğin sağlanması amacıyla; araştırmanın modeli, çalışma grubu, veri toplama araçları, veri toplama süreci, verilerin analizi ve bulguların nasıl düzenlendiği ayrıntılı bir biçimde betimlenmiştir.

Çalışmada iç güvenirliliğini sağlamak amacıyla; bulgularının tümü yoruma yer vermeden okuyucuya sunulmuş ve kayıt cihazı kullanılarak veri kaybının önlenmesi sağlanmıştır.

Çalışmada dış güvenirliliği sağlamak amacıyla; veriler iki ayrı araştırmacı tarafından ayrı ortamlarda okunarak kodlar oluşturulmuştur. Bu işlemten sonra araştırmacılar bir araya gelerek kodlardan yola çıkılarak temaların oluşturulması sırasında araştırmacılar arasında fikir birliği sağlanmıştır. Veriler sonuç kısmında araştırmanın amacına uygun bir biçimde tartışılmıştır. Son olarak bulgular ve sonuç bölümlerinin birbirleriyle tutarlı olup olmadığı noktasında araştırmacılar bir araya gelerek görüş birliği sağlanmıştır.

Verilerin Analizi

Çalışmanın verilerinin analizinde içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi; bir metnin içeriğinin özünü yansıtacak şekilde bir kelime ya da kelime grubu kullanılarak sistematik bir biçimde tema, kategori ve kodlar kullanılarak özetlendiği bir teknik olarak ifade edilmektedir (Büyüköztürk vd., 2011, s. 240). İçerik analizinde temel olarak yapılan işlem, birbirine benzer olan verileri kavramlar ve temalar kullanarak belirli bir çerçevede bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayacağı bir şekilde düzenleyip yorumlamaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 259). Çalışmada amaç öğretmen ve öğrencilerin verdikleri cevapların derinlemesine analiz edilmesidir. Bu amaç doğrultusunda öğretmen ve öğrencilerin verdikleri cevapların yer aldığı ses kayıt cihazındaki veriler Google Dökümanlar'daki ses ile yazma özelliği kullanılarak Word'e aktarılmıştır. Word dokümanındaki veriler anlamlı bölümlere ayrılarak bu bölümlere tanımlayıcı kodlar verilmiştir. Bu kodlar daha sonra ortak yönleri tespit edilip kategorize edilerek temalar altında toplanmıştır. Kodlar ve temaların oluşturulması aşamasından sonra veriler incelenerek; kodların doğruluğu, temaların doğruluğu, kodların uygun tema altında olup olmadığı ve alt temaların belirlenmesi sağlanıp son değişim ve düzenlemeler yapılarak veri analizine son hali verilmiştir. Öğretmen ve öğrenci görüşlerinden elde edilen verilerin altında yatan kavramlar ve bu kavramlar arasındaki ilişkiler tema, alt tema, kod, frekans (*f*), görüş

bildiren kişi sayısı (n) gibi veriler kullanılarak bulgular bölümünde sunulmuştur. Bunun yanı sıra öğretmen ve öğrencilerin isimleri kullanılmadan öğretmenler için G1, G2,,G7, öğrenciler için Ö1, Ö2,, Ö8 kodu kullanılarak doğrudan alıntılara yer verilmiştir.

Bulgular

Bu bölümde öğretmen ve öğrencilerin STEM eğitimi yaklaşımı hakkındaki görüşlerinden elde edilen bulgulara ve doğrudan alıntılara yer verilmiştir. Öğretmenlerin STEM eğitiminin öğrencilere katkısına ilişkin olarak görüşleri Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3.STEM Eğitiminin Öğrencilere Katkılarına Yönelik Öğretmen Görüşleri

		<i>Görüşler</i>	<i>n</i>	<i>f</i>
Bilişsel		Hayal Kurma	6	9
		Akademik Başarı	5	9
		İşe Vuruklaştırma	5	8
		Kişisel Gelişim	4	5
		Multidisipliner Çalışma	3	3
		Gelecekteki İş Yaşamı	3	3
		Kalıcı Öğrenme	1	2
		Meslek Seçimi	1	1
		Üretkenlik Potansiyeli	1	1
		Toplam	7	41
Duyuşsal		Özgüven	5	9
		Farkındalık	5	5
		Liderlik	3	3
		Sosyal Gelişim	2	3
		Ders Çalışma Motivasyonu	2	2
		Mutluluk	1	1
		Karakter Eğitimi	1	1
		Sayısal Dersleri Sevme	1	1
		Vatandaşlık Eğitimi	1	1
		Merak	1	1
	Toplam	7	27	
21. Yüzyıl Becerileri	Öğrenme ve Yenilik	Problem Çözme	7	27
		İletişim	5	7
		İşbirliği	4	7
		Eleştirel Düşünme	2	5
		Öğrenmeyi Öğrenme	3	4
		Yaratıcılık	3	3
		Yenilik	1	2
	Toplam	7	55	
	Okuryazarlık	Teknoloji Okuryazarlığı	5	6
		Bilgi Okuryazarlığı	3	3
	Toplam	6	9	
Yaşam ve Kariyer Becerileri	Üretkenlik	2	4	
	Adapte Olabilirlik	3	3	
	Girişimcilik	1	3	
	Sorumluluk	1	1	
	Liderlik	1	1	
	Toplam	6	12	
	Toplam	7	76	
	Genel Toplam	7	144	

Öğretmenler STEM eğitiminin; bilişsel olarak hayal kurma, akademik başarı, işe vuruklaştırma, kişisel gelişim; duyuşsal olarak özgüven, farkındalık, sosyal gelişim, ders çalışma motivasyonu; 21.yüzyıl becerileri olarak problem çözme, iletişim, işbirliği, eleştirel düşünme, teknoloji okuryazarlığı ve üretkenlik bağlamında öğrencilere katkılarının olduğunu vurgulamışlardır. Öğretmenlerin STEM eğitiminin öğrencilere katkılarına yönelik görüşlerine örnek olabilecek alıntılar aşağıda ifade edilmiştir:

“Problemleri çözerken adım adım yapma, plan yapma, hayal etme yetisini öldürmeden çocuk, işbirliği içerisinde tek tek çözümlenebiliyor, bilimsel sorgulama yani bilim kısmını diğer branşlara entegre ettiği zaman merak kısmını tetikleyebiliyor.”(G2)

“Elbette ki bu akademik başarıyı da getirdi. Ancak bizim iddiamız orası değildi.” (G7)

“Mesela annesinin kavanoz kapağını açmak için mesela suya sıcak suya ıslattığını bu ne ki diyor mesela bunu nasıl ilişkilendireceğim diyor bak diyorum işte genleşme ısıtıyorsun be annem yapıyor bunu diyor mesela görerek yani gördüğünü hayatın içine katıyor aslında” (G4)

“Yani birazda önünü gösteriyor sanırım, hayal gücünü açıyor, kendi ufkunu, kendi özgüvenini, kendi gelişimini sağlıyor.”(G1)

“Niye birincisi çocuğun hayata bakış açısı değişiyor. Sosyal açıdan gelişiyor. Çok güzel farkında mesela grup yöneticiliği yapıyor. Ne biliyim ara buluculuk yapanlar var. Değişik değişik görev yapanlar var.” (G5)

“Evet, araştırmacı olması çözüm üretebilmesi çözüm üretmek önemli bir şey ve paylaşımcı olması. Bu bizde bilim kültürümüzde çok yok ama bu çok önemli bir şey.” (G3)

“Ve STEM’in güzel bir avantajı var. 21. yüzyıl problemlerini çok güzel hazırlıyor. Yani şöyle ileriye de hazırlıyor. Geleceğe bir nevi mübendis kafalı çocukları yetiştiriyor.” (G6)

Öğretmenlerin STEM eğitiminin üst düzey düşünme becerilerine katkısına ilişkin olarak görüşleri Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. STEM Eğitiminin Üst Düzey Düşünme Becerilerine Katkısına Yönelik Öğretmen Görüşleri

Görüşler	n	f
Yaratıcı Düşünme	5	8
Eleştirel Düşünme	5	5
Matematiksel Düşünme	2	3
Yansıtıcı Düşünme	2	2
Pratik Düşünme	1	1
Toplam	7	19

Öğretmenler STEM eğitiminin üst düzey düşünme becerilerine katkısına yönelik ağırlıklı olarak; yaratıcı, eleştirel, matematiksel düşünme becerilerine katkısının olduğunu vurgulamıştır. Bunun yanı sıra öğretmenler STEM eğitiminin yansıtıcı düşünme ve pratik düşünme becerilerine de katkısının olduğunu vurgulamıştır. Öğretmenlerin STEM eğitiminin üst düzey düşünme becerilerine katkısına yönelik görüşlerine örnek olabilecek alıntılar aşağıda ifade edilmiştir:

“6C becerileri dediğimiz beceriler var. Geçen yıla kadar 4 C idi işte bu sene 6C oldu işte eleştirel düşünce, yaratıcılık, vatandaşlık eğitimi, karakter eğitimi.” (G6)

“Şöyle söyleyeyim bu eleştirel, düşünsel, matematiksel, analitik, yansıtıcı düşünme. Aslında hepsini etkiliyor” (G2)

Öğretmenlerin STEM eğitiminde okulda olması gereken özelliklere ilişkin olarak görüşleri Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5. STEM Eğitiminde Okulda Olması Gereken Özelliklere Yönelik Öğretmen Görüşleri

Görüşler	n	f
Olması Beklenen		
Teknolojik Araç-Gereç	3	5
STEM İçin Gerekli Araçlar	2	2
Yöneticilerin İlgisi	1	1
Sınıf Yönetimi		
Sınıf Mevcudu	6	6
Grup Büyüklüğü	5	5
Sınıf Düzeyi	4	5
Ders Süresi	1	2
Görev Dağılımı	1	1
Toplam	7	27
Etkilemeyen		
Teknolojik Araç-Gereç	3	3
Personel Sayısı	1	1
Toplam	3	4
Genel Toplam	7	31

Öğretmenler STEM eğitiminde okulda olması gereken özelliklere yönelik olarak, teknolojik araç gerecin olması beklenen aynı zamanda olmasa da STEM eğitiminin yapılmasını etkilemeyen yönüne vurgu yapmıştır. Bunun yanı sıra öğretmenler STEM eğitiminde okullarda sınıf mevcudu, grup büyüklüğü ve sınıf düzeyinin önemine vurgu yapmıştır. Öğretmenlerin STEM eğitiminin okulda olması gereken özelliklerine yönelik görüşlerine örnek olabilecek alıntılar aşağıda ifade edilmiştir:

“Söyle bazen özellikle teknolojik araç ve gereçlerin olması gerekiyor. Çünkü bir yerde tıkanabiliyorsunuz. Girişim olması için teknolojinin olması gerekiyor.” (G1)

“STEM yapılıyorsa yapabilecek illa bir robata ihtiyaç olmayabiliyor bazen karton bir makasla güzel etkinlik yapabilirsiniz ama size ait bir yerinizin olması gerekiyor. temel ihtiyaçların karşılanmış olması gerekiyor.” (G3)

“Öğrenci sayısı 12-16 arasında değişiyor en ideal sayı bu aslında.” (G2)

“Dörder kişilik gruplar yapıyoruz 4 tane grup oluyor Bunun hem kontrolü kolay hem ölçme değerlendirmesi de kolay oluyor.” (G6)

“Anaokulundan başlayacak üniversite yüksek lisansa kadara hatta mastera kadar devam edecek bir süreçten bahsediyoruz sınırı yok yani” (G5)

Öğretmenlerin STEM eğitiminde öğrencide olması gereken özelliklere ilişkin olarak görüşleri Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. STEM Eğitiminde Öğrencide Olması Gereken Özelliklere Yönelik Öğretmen Görüşleri

Görüşler	n	f
Olması Beklenen		
İlgi	7	8
Hazırbulunuşluk	4	4
Farkındalık	1	1
Anlama Becerisi	1	1
Görsel Zekâ	1	1
Paylaşıcılık	1	1
Toplam	7	16
Etkilemeyen		
Akademik Başarı	7	8
Zekâ	2	2
Toplam	7	10
Genel Toplam	7	26

Öğretmenler STEM eğitiminde öğrencide olması beklenen özelliklerin ağırlıklı olarak ilgi ve hazırbulunuşluk olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca öğretmenler, farkındalık, anlama becerisi, görsel zeka ve paylaşımcılığın olması beklenen özellikler arasında olduğuna vurgu yapmıştır. Bunların yanı sıra öğretmenler, öğrencilerde akademik başarı ve zekânın STEM eğitimini etkileyen bir durum olmadığını ifade etmiştir. Öğretmenlerin STEM eğitiminin öğrencide olması gereken özelliklerine yönelik görüşlerine örnek olabilecek alıntılar aşağıda ifade edilmiştir:

“Öğrencide akademik bir başarı aramıyoruz. Ama öğrencide ilgi arıyoruz.” (G3)

“Ama anaokulundaki başlanacak eğitiminde biraz şey zorlukları var onu söyleyim mesela motor becerilerin zayıf olması öğrencilerin el koordinasyonlarının zayıf olması” (G7)

“STEM eğitimi için uygun olan öğrenci modelinde ilgili ve alakalı öğrenci bakım zekâ gereksinimi bazen olmuyor. Çünkü iyi bir yere gelmeniz için çok zeki olmanız gerekiyor” (G2)

Öğretmenlerin STEM eğitiminde öğretmende olması gereken özelliklere ilişkin olarak görüşleri Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. STEM Eğitiminde Öğretmende Olması Gereken Özelliklere Yönelik Öğretmen Görüşleri

Görüşler	n	f
Olması Beklenen		
İlgili	7	7
Yeniliğe Açık	4	6
Gelişime Açık	4	4
Araştırmacı	3	3
Rehber	3	3
Donanımlı	2	3
Özverili	2	2
İşbirlikçi Çalışabilen	1	2
Cesur	1	1
Gönüllü	1	1
Multidisipliner Çalışabilen	1	1
Sayısal Branş	1	1
STEM'i Doğru Bilen	1	1
Orta Yaş	1	1
Teknolojiyi Kullanabilen	1	1
Okul İdaresini Destekleyen	1	1
Toplam	7	38
Etkilemeyen		
Branş	6	6
Cinsiyet	3	3
Teknolojiyi Kullanabilme	2	2
Mezuniyet Derecesi	2	2
Kıdem	1	1
STEM Eğitimi Alma	1	1
Toplam	7	15
Genel Toplam	7	53

Öğretmenler STEM eğitiminde öğretmende olması beklenen özelliklerin ağırlıklı olarak; ilgili, yeniliğe açık, gelişime açık, araştırmacı, rehber ve donanımlı olması gerektiğini vurgulamıştır. Bunun yanı sıra öğretmenlerde branşın, cinsiyetin, teknolojiyi kullanabilmenin ve mezuniyet derecesinin STEM eğitimini etkilemeyen bir durum olduğunu ifade etmişlerdir. Öğretmenlerin STEM eğitiminin öğretmende olması gereken özelliklerine yönelik görüşlerine örnek olabilecek alıntılar aşağıda ifade edilmiştir:

“Öncelikle öğretmenin kendisinin ilgili olması lazım birinci olarak. İlgili, meraklı, bu işle ilgilenen, araştıran, kendini geliştiren, işte sürekli yeniliklere açık bir insan olması lazım bu bir.” (G5)

“Dediğim gibi öğrencinin içinde olması aslında STEM’de öğretmen bir nevi rehber konumuna düşüyor” (G4)

“Yani branş olarak bence bütün öğretmenler STEM eğitimi yapabilir.” (G1)

“Yani mezuniyet derecesi veya cinsiyetin bu alanda çok büyük bir ilgisi olduğunu düşünmüyorum.” (G6)

Öğrencilerin STEM eğitimine yönelik olarak görüşleri Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. STEM Eğitimine Yönelik Öğrenci Görüşleri

Görüşler	n	f
Uygulama Ağırlıklı	6	11
İşbirliğine Dayalı	6	9
Kalıcı Öğrenme Sağlayan	6	9
Öğrenci Merkezli	5	6
Zorlayıcı Olmayan	4	5
Disiplin Gerektirici	4	4
Geleceğe Hazırlayıcı	3	3
Yaratıcı Düşünmeye Yönelik	2	3
Okul Dersleri Tekrarı	2	2
Genel Toplam	8	52

Öğrenciler STEM eğitimine yönelik ağırlıklı olarak; uygulama ağırlıklı, işbirliğine dayalı, kalıcı öğrenme sağlayan ve öğrenci merkezli bir eğitim olduğuna vurgu yapmıştır. Bunun yanı sıra öğrenciler STEM’in; zorlayıcı olmayan, disiplin gerektirici, geleceğe hazırlayıcı, yaratıcı düşünmeye yönelik ve okul dersleri tekrarı bir eğitim yaklaşımı olduğunu ifade etmiştir. Öğrencilerin STEM eğitimine yönelik görüşlerine örnek olabilecek alıntılar aşağıda ifade edilmiştir:

“...ama buraya geldiğimde çok daba uyguladığım için benim aklıma giriyor daba kalıcı oluyor artı yönde etkiliyor” (G5)

“Sınıf içi etkileşim çok gzl çünkü takım çalışması dediğimiz bir Şey var ve biz farklı takımlara gitsek bile hemen o arkadaşlarımıza entegre olabiliyoruz” (G6)

“Sadece anlatma odaklı sadece dersi dinleme ya da ğretimi dinleme Şeklinde değil. Çünkü biz aktifiz burada biz çalışıyoruz. Öğrencilerin ğretmenlerin önünde daba aktif olduğu bir eğitim Şekli ki bence hani böylesi daba iyi” (G4)

“Burada okuldaki gibi zorlamıyorlar.” (G3)

Öğrencilerin STEM eğitiminin etkilerine yönelik olarak görüşleri Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9. STEM Eğitiminin Etkilerine Yönelik ğrenci Görüşleri

<i>Görüşler</i>	<i>n</i>	<i>f</i>
Olumlu		
Akademik Başarı	6	10
Ufuk Açma	6	8
İfade Etme Becerisi	5	7
Verimli Teknoloji Kullanımı	2	3
Severek ğrenme	2	2
Teknolojiyle Uğraşma İsteği	2	2
Kodlama	2	2
İşe Yarar Olma	2	2
İstenilen Mesleğe Ulaşma	1	1
Kişisel Gelişim	1	1
ğrenilmiş aresizliği Yenme	1	1
Planlı alışma	1	1
Rekabet Etme Gücü	1	1
Yardıms severlik	1	1
Toplam	8	42
Olumsuz		
Okul devlerini Yapmama	1	1
Toplam	1	1
Genel Toplam	8	43

Öğrenciler STEM eğitiminin etkilerine yönelik ağırlıklı olarak; akademik başarı, ufuk açma, ifade etme becerisi ve verimli teknoloji kullanımı gibi olumlu etkilerinin olduğuna vurgu yapmıştır. Bunun yanı sıra öğrencilerden biri STEM’in olumsuz yönü olarak okul ödevlerini yapamama Şeklinde ifade etmiştir. Öğrencilerin STEM eğitiminin etkilerine yönelik görüşlerine örnek olabilecek alıntılar aşağıda ifade edilmiştir:

“Eğitim sürecinde hem akademik olarak hem gelişim anlamında yani çeşitli uygulamalar gerçekleştiriyoruz projeler hani daba çok böyle okuldaki değil de daba proje temelli uygulamaya dayalı denemeli o Şekilde Şeyler gerçekleştiriyoruz” (G6)

“Amacı okul birazcık sıkıcı geçiyor onun dışına çıkıp her Şeyi daba eğlenceli göstermek ve daba farklı bir bakış açısı katmak hayal gcmzi geliştiriyor içine kapanık olan insanları birazcık daba fikirleri syleyebilmesini sağlıyor.” (G5)

“Teknoloji daba iyi bir Şekilde kullanma amacı var. Mesela bilmediğim bir Şey oluyor önceden Şimdi burada aa ben bunu bilmiyordum ama mesela Şimdi burada öğrendim. Teknoloji ile ilgili fen ve matematik ile ilgili mühendislikle ilgili merak ettiğim her Şeyi burada ğrenebiliyorum.” (G2)

Öğrencilerin STEM eğitiminin daha iyi hale getirilmesine yönelik olarak görüşleri Tablo 10’da verilmiştir.

Tablo 10. STEM Eğitiminin Daha İyi Hale Getirilmesine Yönelik Öğrenci Görüşleri

Görüşler	n	f
Bina Kapasitesi Artırılmalı	8	8
STEM Merkezleri Artırılmalı	7	8
Araç-Gereç Sayısı Artırılmalı	3	3
Her Gün Olmalı	2	2
Bütün Dersler Olmalı	1	1
Maddi Destek Sağlanmalı	1	1
Öğretmen Sayısı Artmalı	1	1
Sosyal Faaliyetler Artmalı	1	1
Genel Toplam	8	25

Öğrenciler STEM eğitiminin daha iyi hale getirilmesine yönelik ağırlıklı olarak; bina kapasitesi artırılmalı, tek kurum olmamalı, cihaz sayısı artırılmalı ve her gün olmalı şeklinde görüş belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra öğrenciler STEM eğitiminin daha iyi hale getirilmesi için bütün dersler olmalı, maddi destek sağlanmalı, öğretmen sayısı artmalı ve sosyal faaliyetler artmalı şeklinde ifade etmişlerdir. Öğrencilerin STEM eğitiminin daha iyi hale getirilmesine yönelik görüşlerine örnek olabilecek alıntılar aşağıda ifade edilmiştir:

“Fiziksel açıdan daha büyük bir bina olabilir. Çünkü daha büyük bir bina olursa daha fazla öğrencinin buradan yararlanması sağlanabilir. Daha fazla öğrencinin yararlanması herkesin isteyebileceği bir şeydir” (G4)

“Belki hani bu kurumlarda fazla yaygınlaştırılabilir En azından şu an Hatay'da bir tek Payas'ta var. Bu Antakya da olabilir ki hani Antakya küçük bir yerde değil Ama sadece Payas'ta var. Payas Belediyesi'nin yaptığı çok güzel bir etkinlik.” (G5)

“Maddi açıdan sıkıntılar yaşanabiliyor daha çok maddi destek gelirse daha çok malzememiz olacak öğrencilere daha çok destek olacaktır.” (G8)

“Herkes buraya haftanın bir günü geliyor. Ben bazen kendi kendime diyorum ki keşke okul olmasa da her gün STEM'e gelsem.” (G1)

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Çalışmada öğretmenler STEM eğitiminin öğrencilere bilişsel, duyuşsal ve metabilşsel düzeyde birçok katkısının olduğunu vurgulamışlardır. Bilişsel düzeyde; hayal kurma, akademik başarı, işe vuruklaştırma, kişisel gelişim, multidisipliner çalışma, gelecekteki iş yaşamı, kalıcı öğrenme, meslek seçimi ve üretkenlik potansiyeli gibi katkılarının olduğunu ifade etmişlerdir. Duyuşsal düzeyde; özgüven, farkındalık, liderlik, sosyal gelişim, ders çalışma motivasyonu, mutluluk, karakter eğitimi, sayısal dersleri sevme, vatandaşlık eğitimi ve merak gibi katkılarının olduğunu vurgulamışlardır. Metabilşsel düzeyde öğrencilerin 21.Yüzyıl becerileri geliştirmede önemli katkılarının olduğunu vurgulamışlardır. Bu becerileri; problem çözme, iletişim, işbirliği, eleştirel düşünme, öğrenmeyi öğrenme, yaratıcılık, yenilik, teknoloji okuryazarlığı, bilgi okuryazarlığı, üretkenlik, adapte olabilirlik, girişimcilik, sorumluluk ve liderlik şeklinde ifade etmişlerdir. Alan yazında yapılan benzer çalışmalara bakıldığında; Eroğlu ve Bektaş'ın (2016) çalışmasında öğretmenler STEM eğitiminin öğrencilere; ilgi/motivasyon, bilimsel süreç becerileri, başarı, bakış açısı, özgüven, üretkenlik/yaratıcılık, verimli/keyifli vakit ve sorumluluk gibi bir çok katkısının olduğunu ifade etmiştir. Uğraş'ın (2017) çalışmasında ise öğretmenler STEM'in disiplinler arası bakış açısı, problem çözme becerileri, mühendislik becerileri, derse ilgi, bilimsel süreç becerileri ve 21.Yüzyıl becerileri gibi katkılarının olduğunu ifade etmiştir. Tarkın-Çelikkıran ve Aydın-Günbatır (2017) çalışmasında öğretmen adayları STEM eğitiminin öğrencilere katkısına yönelik; disiplinler arası bakış açısı, alan bilgisi, kalıcı öğrenme, gündelik yaşamla ilişkilendirme, sorgulayıcı araştırma yaklaşımı, düşünme becerisi, ürün ortaya koyma, işbirlikçi çalışma, günlük yaşamdaki malzemeleri kullanarak çözüm üretme, yaratıcılık şeklinde görüş belirtmişlerdir. Akgündüz ve Akpınar'ın (2018) okul öncesinde uygulanan STEM etkinliğine yönelik öğrenci görüşlerini aldığı çalışmasında öğrenciler; STEM'in eleştirel düşünme, yaratıcılık, işbirliği ve iletişim gibi 21.Yüzyıl becerilerini geliştirdiğini, bunun yanı sıra öğrencilere mühendislik, motivasyon, ince motor gelişimi, araştırma, tasarım çizimi ve kalıcı öğrenme gibi becerilerinin gelişiminde de katkısının olduğunu ifade etmişlerdir. Özcan ve Koştur'un (2018) çalışmasında öğretmenler STEM'in öğrencilere; yaşama becerileri, 21.yüzyıl becerileri, mühendislik becerileri, bilimsel süreç becerileri, problem çözme becerileri, ilgi, merak, teknoloji okuryazarlığı, görsel zekâ bağlamında katkılarının olduğunu ifade etmiştir. Tseng ve arkadaşları (2011) yaptıkları çalışmada öğrenciler, STEM'in kalıcı öğrenmede öğrencilere katkısının olduğunu vurgulamışlardır. Yapılan çalışmalar genel olarak bulgularımızı destekler niteliktedir. Yapılandırıcı öğrenme yaklaşımı öğrencilerin bilgiyi hazır bir şekilde almasında ziyade bilgiyi kendi

deneyimleri sonucu yapılandırması gerektiğini savunur (Sarıtaş ve Kılınç, 2020). STEM eğitimi yaklaşımı da öğrencilere bilgilerini kendi deneyimleri ile yapılandırmalarını sağlayan bir yaklaşımdır. Nitekim çalışmadan elde edilen bulgular yapılandırma öğretimi yaklaşımının öğrencilere sağlayacağı bilginin transferi, kalıcı öğrenme, özgüven, girişkenlik vb. gibi yararlarla örtüşmektedir. MEB’de yürürlükte olan eğitim programlarında benimsenen öğretim yaklaşımı yapılandırmacıdır. Bu bağlamda STEM eğitiminin yürürlükteki eğitim programlarına entegre edilmesi benimsenen öğretim yaklaşımıyla çelişmeyecek aksine yararları olacaktır. 2017 yılında güncellenen ve 2018 yılında yürürlüğe giren son eğitim programları ile ilgili Talim ve Terbiye Kurulu raporunda eğitim programları ile üst bilişsel becerilere sahip olan, günlük yaşamla ilişki kuran, kalıcı öğrenme için uygulama yapan, öğrenilen bilgiyi diğer disiplin alanlarıyla ilişkilendiren, bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanan ve belli değerleribenimsen bireyler yetiştirilmesi hedeflendiği vurgulanmıştır (MEB, 2017, s. 10-11). Çalışmadan elde edilen ve literatürdeki bulgular ile 2018 eğitim programlarının hedefleri birlikte düşünüldüğünde STEM eğitiminin bireylerde bilişsel ve duyuşsal bağlamda önemli katkıların olacağı söylenebilir.

Çalışmada öğretmenler STEM eğitiminin öğrencilerin; yaratıcı, eleştirel, matematiksel, yansıtıcı, pratik düşünme gibi üst düzey düşünme becerilerini geliştirdiğini ifade etmişlerdir. Bulut (2019) çalışmasında Bilim ve Sanat Merkezleri’nde gerçekleştirilen STEM uygulamaları hakkında öğretmen görüşlerini incelemiştir. Çalışmada öğretmenler STEM’in üst düzey düşünme becerilerine; çok boyutlu düşünme, yaratıcı düşünme ve eleştirel düşünme gibi katkıların olduğunu ifade etmişlerdir. Bulut’un (2019) yaptığı çalışma bulgumuzu destekler niteliktedir.

Çalışmada öğretmenler STEM eğitiminde okullarda olması beklenen özellikleri; STEM için gerekli araçlar, yöneticilerin ilgisi, sınıf mevcudu, grup büyüklüğü, sınıf düzeyi, ders süresi, görev dağılımı olarak sıralamıştır. Bazı öğretmenler teknolojik araç-gereci olması beklenen özellik olarak vurgularken, bazı öğretmenler okullarda teknolojik araç-gerecin olmasa da STEM eğitimi etkilemeyeceğini ifade etmiştir. Bunların yanı sıra öğretmenler okullarda bulunan personel sayısının da STEM eğitimi etkilemeyen bir durum olduğunu ifade etmiştir.

Çalışmada öğretmenler STEM eğitiminde öğrencilerde olması beklenen özellikleri; ilgi, hazırbulunuşluk, farkındalık, anlama becerisi, görsel zekâ ve paylaşımcılık olarak belirtmişlerdir. Akademik başarı ve zekâyı ise öğrencinin STEM eğitiminde olmasa da sorun teşkil etmeyecek özellikler olarak vurgulamışlardır. Buradan STEM eğitimi için öğrencinin akademik başarı ve zekâdan çok STEM’e ilgili olmasının daha önemli olduğunu söyleyebiliriz.

Çalışmada öğretmenler STEM eğitiminde öğretmenlerde olması beklenen özellikleri; ilgili, yeniliğe açık, gelişime açık, araştırmacı, rehber, donanımlı, özverili, işbirlikçi çalışabilen, cesur, gönüllü, multidisipliner çalışabilen, sayısal branş, STEM’i doğru bilen, orta yaş, teknolojiyi kullanabilen, okul idaresini destekleyen şeklinde sıralamıştır. Branş, cinsiyet, teknolojiyi kullanabilme, mezuniyet derecesi, kıdem ve STEM eğitimi alma gibi özelliklerin ise öğretmenlerde STEM eğitimi etkilemeyen özellikler olarak vurgulamışlardır. Han ve arkadaşlarının (2014) çalışmasında öğretmenler STEM eğitimi sırasında kendilerinin rehber konumunda olduğunu vurgulamıştır. Bu çalışma bulgumuzu destekler niteliktedir.

Çalışmada öğrenciler STEM eğitime yönelik; uygulama ağırlıklı, işbirliğine dayalı, kalıcı öğrenme sağlayan, öğrenci merkezli, zorlayıcı olmayan, disiplin gerektirici, geleceğe hazırlayıcı, yaratıcı düşünmeye yönelik ve okul dersleri tekrarı şeklinde görüş belirtmişlerdir. Alan yazında yapılan benzer çalışmalara bakıldığında; Eroğlu ve Bektaş (2016) fen bilimleri öğretmenlerinin STEM temelli etkinlikler hakkında görüşlerini incelemiştir. Çalışmada öğretmenler STEM’in diğer disiplinlerle ilişkili ve günlük yaşamla bağlantılı olduğunu ve bunun yanı sıra bakış açısını değiştirme özelliğinin olduğunu ifade etmişlerdir. Aslan-Tutak, Akaygün ve Tezzen (2017) ise işbirlikçi STEM uygulamalarına yönelik öğretmen adaylarının görüşlerini almış ve öğretmen adayları STEM’i alanların bütünleşik eğitimi olarak ifade etmiştir. Ayrıca yapılan uygulamayı proje tabanlı bir öğretim yöntemi olarak vurgulamışlardır. Uğraş’ın (2017) okul öncesi öğretmenlerinin STEM yaklaşımlarına yönelik görüşlerini aldığı çalışmasında öğretmenler; STEM’in disiplinler arası bir yaklaşım, günlük yaşam problemlerine çözüm üreten ve 21.yüzyıl becerilerini geliştiren bir yaklaşım olduğunu ifade etmişlerdir. Tseng vd. (2011) yaptıkları çalışmada mühendislik geçmişli olan ve teknoloji enstitüsü birinci sınıfında öğrenim gören öğrencilerin STEM’le bütünleştirilmiş proje tabanlı öğrenme etkinlikleri hakkında görüşlerini incelemiştir. Çalışmada öğrenciler STEM’in; toplum için yararlı ve meslek seçimini etkileyen özelliklerinin olduğunu ifade etmiştir. Yapılan çalışmalar elde ettiğimiz bulguları destekler niteliktedir. Özcan ve Koştur’un (2018) fen bilimleri dersi öğretmenlerinin STEM’e yönelik görüşlerini incelediği çalışmada öğretmenler STEM’i bulgularımıza

paralel olarak disiplinler arası, proje tabanlı, uygulamaya dönük, yaparak yaşayarak öğrenme, öğrenci merkezli, bilimsel ve teknolojik eğitim olarak nitelendirmişlerdir. Bunu yanı sıra çalışmada öğretmenler STEM'i bulgumuzdan farklı olarak sanatla birlikte STEAM ve köy enstitüsü olarak ifade etmişlerdir. Elde ettiğimiz bulgular ve yapılan çalışmalar incelendiğinde yapılan araştırmalarda STEM ile ilgili ortak olarak vurgu yapılan noktalar bulunmaktadır. Genel olarak STEM'in çok disiplinli bir eğitim yaklaşımı olduğu ve günlük yaşamla ilişkili olduğu noktaları araştırmalarda ortak olarak vurgulanan noktalardır. Bunun sebebinin STEM yaklaşımının, birden fazla disiplini içerisinde barındırması (Çorlu, 2014; Bybee, 2010; Akgündüz vd., 2015) ve günlük yaşam problemlerine çözüm üretmeye çalışan bir yaklaşım olmasından kaynaklandığı olduğu söylenebilir.

Çalışmada öğrenciler STEM eğitiminin olumlu etkilerini; akademik başarı, ufuk açma, ifade etme becerisi, verimli teknoloji kullanımı, seveerek öğrenme, teknolojiyle uğraşma isteği, kodlama, işe yarar olma, istenilen mesleğe ulaşma, kişisel gelişim, öğrenilmiş çaresizliği yenme, planlı çalışma, rekabet etme gücü ve yardımseverlik olarak ifade etmişlerdir. STEM çalışmalarına çok zaman harcayıp okul ödelelerini yapamadığını belirten öğrenci dışında öğrenciler STEM'in genel olarak olumsuz bir yönünün olmadığını ifade etmiştir.

Çalışmada öğrenciler STEM eğitiminin daha iyi hale getirilmesine yönelik; bina kapasitesi artırılmalı, STEM merkezleri artırılmalı, araç-gereç sayısı artırılmalı, her gün olmalı, bütün dersler olmalı, maddi destek sağlanmalı, öğretmen sayısı artmalı, sosyal faaliyetler artmalı şeklinde görüş belirtmişlerdir. Bulgumuza paralel olarak STEM eğitimi ile ilgili öğrenci görüşlerinin alındığı çalışmada öğrencilerin STEM'i çok eğlenceli, birden fazla disiplini içerisinde barındıran, grup çalışması gerektiren, düşündürücü ve derse katkı sağlayan bir yaklaşım olarak ifade etmişlerdir (Ceylan, Demir ve Umdü Topsakal, 2020). Eroğlu ve Bektaş'ın (2016) çalışmasında ise STEM eğitiminin daha iyi hale getirilmesi için öğretmenler; materyalin artırılması, katılımcı sayısının artırılması, zaman sıkıntısının olmaması, sosyal faaliyetlerin artırılması, yaygınlaştırılması şeklinde görüş belirtmişlerdir. Bulgumuzdan farklı olarak öğretmenlere ilave eğitim verilmeli şeklinde görüş belirtmişlerdir. Uğraş'ın (2017) çalışmasında ise STEM eğitiminin daha iyi hale getirilmesi için öğretmenler; bulgumuza paralel olarak STEM merkezlerinin kurulması şeklinde görüş belirtmiştir. Bulgumuzdan farklı olarak lisans düzeyinde derslerin eklenmesi, STEM'e yönelik eğitim verilmesi, STEM'e yönelik farkındalık oluşturulması, STEM'e yönelik çalıştay ve kongrelere katılımın sağlanması gerektiğini vurgulamıştır. Özcan ve Koştur'un (2018) çalışmasında STEM eğitiminin daha iyi hale getirilmesine yönelik olarak öğretmenler; bulgumuzdan farklı olarak öğretmenlerin STEM'e yönelik yeterliliği artırılmalı, küçük yaşlarda başlanmalı, alan bilgisi yeterliliği olmalı, bilim tarihi konuları ile birleştirilmeli, hizmet içi eğitimlerde yer verilmeli şeklinde görüş belirtmiştir. Yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde STEM'in iyileştirilmesine yönelik genel olarak STEM ilgili eğitimlerin verilmesi (Eroğlu ve Bektaş, 2016; Uğraş, 2017; Özcan ve Koştur, 2018) şeklinde görüş belirtilmiştir. Bunun yanı sıra Uğraş'ın (2017) çalışması ve elde ettiğimiz bulguda STEM merkezlerinin kurulmasının STEM eğitiminin daha iyi hale getirilmesine katkı sağlayacağı vurgulanmıştır. Bu bağlamda STEM merkezlerinin sayısının artırılarak burada öğrencilerin STEM eğitimi alması, öğretmenlerin ise STEM'e yönelik hizmet içi eğitim alması STEM eğitimi daha iyi yerlere taşıyacaktır (Akgündüz vd., 2015; MEB, 2016).

Araştırma bulgularına göre aşağıdaki öneriler sunulmuştur:

- STEM merkezlerindeki faaliyetlerin öğretmen ve öğrenci penceresinden yansıtılmaya çalışıldığı çalışma bulgularından faydalanarak üniversitelerde ve yeni kurulacak STEM merkezlerinde daha nitelikli çalışmalar yapılabilir.
- Öğretmenler STEM eğitim için okullarda bulunması gereken özellikler arasında sınıf mevcudunun düşük olması gerektiğine vurgu yapmıştır. Bu bağlamda MEB'e bağlı kurumlarda sınıf mevcudları düşürülerek daha etkili STEM faaliyetleri yürütülebilir.
- Öğretmenler STEM için öğrencilerde olması gereken temel özelliğin ilgi olduğunu vurgulamıştır. Bu noktada öğretmenler derste öğrencilerin STEM'e yönelik ilgisini uyandıracak ve öğrenci seviyesini zorlamayacak STEM etkinlikleri ile öğrencilerde bu ilgiyi uyandırabilir.
- STEM eğitimi için öğretmenlerde bulunması gereken özelliklerin ilgi, yeniliğe açıklık ve gelişmeye açıklık şeklinde vurgu yapılmıştır. Öğretmenlerin bu özelliklere sahip olabilmelerini sağlayabilecek hizmet içi eğitim, yüksek lisans ve doktora gibi çalışmalara öğretmenler teşvik edilmelidir.
- Öğretmenler STEM eğitiminin 21. yüzyıl becerileri başta olmak üzere bilişsel ve duyuşsal düzeyde birçok katkısının olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda öğretmenlere hizmet içi eğitimler verilerek öğretmenlerin STEM'e yönelik çalışmaları derslerinde kullanmaları teşvik edilmelidir.

- Öğretmen ve öğrenci görüşlerinden STEM eğitiminin günümüz bilim ve teknoloji çağına hitap eden ve MEB (2017)'in eğitim programları ile ulaşmayı düşündüğü hedeflere uygun bir eğitim yaklaşımı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda STEM eğitimi yaklaşımının kullanımını artırmak ve yaygınlaştırmak için STEM eğitimi yaklaşımının eğitim programlarımıza entegresi yapılmalıdır.
- Öğretmenler STEM eğitimi için okulda olması gereken özelliklere, teknolojik araç-gereç ve STEM için gerekli araçlar olarak görüş belirtmişlerdir. Bu bağlamda MEB'e bağlı okullarda STEM için gerekli tüm araçların temin edilebileceği bir birim oluşturulmalıdır. Bu birimlerdeki araçlar yapılandırmacı eğitim yaklaşımına uygun, öğrencilerin problemin çözümünü gerçekleştirebileceği ve öğrencileri sürece aktif olarak katacak araç-gereçlerden oluşmalıdır.
- Öğretmenler STEM eğitimi için okulda olması gereken özelliklerden bir tanesini yönetici ilgisi olarak ifade etmiştir. Bu bağlamda STEM eğitimi ile ilgili sadece öğretmenlere değil il yöneticilerinden okul yöneticilerine kadar bilgilendirici eğitimler verilmelidir.
- STEM merkezlerinde uygulanan eğitim sürecine yönelik gözlemler ve deneysel çalışmaların yanı sıra uygulanan eğitime yönelik yıllık, aylık ve günlük planlar incelenerek STEM eğitimi uygulamalarına yönelik daha detaylı veri elde edilebilir. Bu verilerle program geliştirme faaliyetlerine önemli katkılar sağlanabilir.
- Bu çalışma STEM merkezindeki yedi öğretmen ve sekiz öğrenci ile sınırlıdır. Bu bağlamda farklı STEM merkezlerindeki öğretmen ve öğrencilerin de görüşleri alınabilir.

Etik Beyan

“STEM Merkezindeki Öğretmenlerin ve Öğrencilerin STEM Eğitimi Hakkındaki Görüşleri: Paystem Merkezi Örneği” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırmanın verileri 01.01.2020 tarihinden önce toplandığı için etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır.

Teşekkür

Çalışma sürecinde görüşlerini içtenlikle ifade eden PayaSTEM merkezi öğretmenleri ve öğrencilerine teşekkürü bir borç biliriz.

Kaynakça

- Akgündüz, D. ve Akpınar, B. C. (2018). Okul öncesi eğitiminde fen eğitimi temelinde gerçekleştirilen STEM uygulamalarının öğrenci, öğretmen ve veli açısından değerlendirilmesi. *Yaşadıkça Eğitim Dergisi*, 32(1), 1-26.
- Akgündüz, D., Aydeniz, M., Çakmakçı, G., Çavaş, B., Çorlu, M., Öner, T. ve Özdemir, S. (2015). *STEM eğitimi Türkiye raporu: “Günümüz modası mı yoksa gereksinim mi?”*. İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi STEM Merkezi. Erişim adresi: <https://www.aydin.edu.tr/tr-tr/akademik/fakulteler/egitim/Documents/STEM%20E%C4%9Fitimi%20T%C3%BCrkiye%20Raporu.pdf>
- Al Salami, M. K., Makela, C. J. ve de Miranda, M. A., (2015). Assessing changes in teachers' attitudes toward interdisciplinary STEM Teaching. *International Journal of Technology and Design Education*, 27(1), 63-88.
- Aslan-Tutak, F., Akaygun, S. ve Tezsezen, S. (2017). İşbirlikli FeTeMM (Fen, Teknoloji, Mühendislik, Matematik) eğitimi uygulaması: Kimya ve matematik öğretmen adaylarının FeTeMM farkındalıklarının incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(4), 794-816.
- Atkinson, R. D. ve Mayo, M. (2010). *Refueling the U.S. innovation economy: Fresh approaches to science, technology, engineering and mathematics (STEM) education*. Washington: The Information Technology & Innovation Foundation (ITIF). Erişim adresi: <http://www.itif.org/files/2010-refueling-innovationeconomy.pdf>
- Atik İ. (2018). Nitelikli işgücü için etkin mesleki eğitim konusuna çözüm olarak fen, teknoloji, mühendislik, matematik (FeTeMM) eğitimi. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi/Journal of Higher Education and Science*, 8(2), 254-263.
- Aygen, M. B. (2018). *Fen bilgisi öğretmen adaylarının bütünlük öğretmenlik bilgilerinin desteklenmesine yönelik STEM uygulamaları* (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.
- Baker, K. C. ve Galanti, T. M. (2017). Integrating STEM in elementary classrooms using model-eliciting activities: Responsive professional development for mathematics coaches and teachers. *International Journal of STEM Education*, 4(10), 2-15.
- Baran, E., Canbazoğlu-Bilici, S. ve Mesutoğlu, C. (2015). Fen, teknoloji, mühendislik ve matematik (FeTeMM) spotu geliştirme etkinliği. *Araştırma Temelli Etkinlik Dergisi*, 5(2), 60-69.
- Bulut, M., (2019). *Bilim ve sanat merkezlerinde STEM uygulaması ve öğretmenlerin STEM uygulaması hakkındaki görüşlerinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Büyükoztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (10. Baskı). Ankara: Pegem Yayınları.

- Bybee, R. W. (2010). What is STEM education? *Science*, 329(5995), 996-996.
- Bozkurt Altan, E., Yamak, H. ve Buluş Kırıkkaya, E. (2016). FeTeMM eğitim yaklaşımının öğretmen eğitiminde kullanılmasına yönelik bir öneri: Tasarım temelli fen eğitimi. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6 (2), 212-232.
- Ceylan, Ö., Demir, A. ve Umdu Topsakal, Ü. (2020). Fen bilimleri dersinde STEM uygulamaları sürecine yönelik öğrenci görüşleri. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 80(2), 87-99.
- Çakıroğlu, E. (2016). STEM Görüşleri. Erişim adresi: http://yegitek.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2016_978-975-11-3989-4. STEM- fenteknoloji-mühendislik-matematik-eğitim-raporu.pdf
- Çorlu, M. (2013). Uzman alan öğretmeni eğitimi modeli ve görüşler. Erişim adresi: <http://fetemm.tstem.com/gorusler>
- Çorlu, M. S. (2014). FeTeMM eğitimi makale çağrı mektubu. *Turkish Journal of Education*, 3(1), 4-10.
- Davey, L. (1991). The application of case study evaluations. *Practical Assessment, Research & Evaluation*, 2(9). Erişim Adresi: <http://PAREonline.net/getvn.asp?v=2&n=9>
- Dugger, W.E. (2010). *Evolution of STEM in the United States*. Presented at the 6th Biennial International Conference on Technology Education Research, Gold Coast, Queensland, Australia. Erişim adresi: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.476.5804&rep=rep1&type=pdf>
- Erdem, E. ve Demirel, Ö. (2002). Program geliştirmede yapılandırmacılık yaklaşımı. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23, 81-87.
- Erdoğan, İ., Çiftçi, A., (2017). Investigating the views of pre-service science teachers on STEM education practices. *International Journal of Environmental & Science Education*, 12 (5), 1055-1065.
- Eroğlu, S. ve Bektaş, O. (2016). STEM eğitimi almış fen bilimleri öğretmenlerinin STEM temelli ders etkinlikleri hakkındaki görüşleri. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi- Journal of Qualitative Research in Education*, 4(3), 43-67.
- Gencer, A.S. (2015). Fen eğitiminde bilim ve mühendislik uygulaması: Fırıldak etkinliği. *Araştırma Temelli Etkinlik Dergisi*, 5(1), 1-19.
- Han, S., Capraro, R. ve Capraro, M. M. (2014). How science, technology, engineering, and mathematics (STEM) Project-based learning (PBL) affects high, middle, and low achievers differently: The impact of student factors on achievement. *International Journal of Science and Mathematics Education*, 13, 1089-1113.
- Hebecci, M., T. (2019). *Fen, teknoloji, mühendislik ve matematik uygulamalarının ortaokul öğrencilerinin akademik başarı, bilimsel yaratıcılık ve tutumlarına yönelik etkisi* (Doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Karakaya, F., Avgın, S. S. ve Yılmaz, M. (2019). Ortaokul öğrencilerinin fen teknoloji mühendislik matematik (FeTeMM) mesleklerine olan ilgileri. *İhlara Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 36-53.
- Kennedy, T. J. ve Odell, M. R. L. (2014). Engaging students in STEM education. *Journal of Science Education International*, 25(3), 246-258.
- Lacey, T. A. ve Wright, B. (2009). Occupational employment projections to 2018. *Monthly Labor Review*, 132(11), 82-123.
- MEB (2016). Milli Eğitim Bakanlığı, Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü. Erişim adresi: http://yegitek.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2016_978-975-11-3989-4. STEM-fenteknoloji-mühendislik-matematik-eğitim-raporu.pdf
- MEB (2017). Müfredatta Yenileme ve Değişiklik Çalışmalarımız Üzerine. Erişim adresi: https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_07/18160003_basin_aciklamasi-program.pdf
- MEB (2018a). 2023 Eğitim Vizyonu. Milli Eğitim Bakanlığı. Erişim adresi: http://2023vizyonu.meb.gov.tr/doc/2023_EGITIM_VIZYONU.pdf
- MEB (2018b). Fen bilimleri dersi öğretim programı. Erişim adresi: <http://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=325>
- Meng C. C., Idris N. ve Kwan L. (2014). Secondary students' perceptions of assessments in science, technology, engineering, and mathematics (STEM). *Eurasia Journal of Mathematics, Science & Technology Education*, 10(3), 219-227.
- Morrison, J. (2006). STEM education monograph series: Attributes of STEM education. *Teaching Institute for Essential Science*. Baltimore, MD. Erişim adresi: https://www.partnersforpubliced.org/uploadedFiles/TeachingandLearning/Career_and_Technical_Education/Attributes%20of%20STEM%20Education%20with%20Cover%20%20.pdf
- Özcan, H. ve Koştur, H. İ. (2018). Fen bilimleri dersi öğretmenlerinin STEM eğitimine yönelik görüşleri. *Sakarya University Journal of Education*, 8(4), 364-373.
- Pekbay, C. (2017). *Fen, Teknoloji, Mühendislik ve Matematik etkinliklerinin ortaokul öğrencileri üzerindeki etkileri* (Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Riechert, S. ve Post, B. (2010). From skeletons to bridges ve other STEM enrichment exercises for high school biology. *The American Biology Teacher*, 72(1), 20-22.
- Roberts, A. (2012). A Justification for STEM education. *Journal of Technology and Engineering Teacher*. Erişim adresi: <https://www.iteea.org/File.aspx?id=86478&v=5409fe8e>
- Sarıtaş, D. ve Kılınc, H. K. (2020). Ortaokul öğrencilerinin fen bilimleri dersindeki yapılandırmacı öğrenme ortamına ilişkin görüşleri. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2079-2091.

- Soylu, ř. (2016). STEM education in early childhood in turkey. *Journal of Educational and Instructional Studies in the World*, 6(1), 38-47.
- Tarkin-Çelikıran, A. ve Aydın-Günbatır, S. (2017). Kimya öğretmen adaylarının FeTeMM uygulamaları hakkındaki görüşlerinin incelenmesi. *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1), 1624-1656.
- Tekin Poyraz, G. (2018). *STEM eğitimi uygulamasında Kayseri ili örneğinin incelenmesi ve uzaktan STEM eğitiminin uygulanabilirliği* (Yüksek Lisans Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Tseng, K. H., Chang, C. C., Lou, S. J ve Chen, W. P. (2011). Attitudes Towards Science, Technology, Engineering and Mathematics (STEM) in a project-based learning (PjBL) environment. *International Journal of Technology and Design*. 23, 87-102.
- TÜSİAD (2014). *STEM (Science, Technology, Engineering and Mathematics, Fen, Teknoloji, Mühendislik, Matematik) alanında eğitim almış iş gücüne yönelik talep ve beklentiler araştırması*. TÜSİAD. Erişim adresi: <https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/8054-stem-alaninda-egitim-almis-iscucune-yonelik-talep-ve-beklentiler-arastirmasi>
- Ugraş, M. (2017). Okul öncesi öğretmenlerinin STEM uygulamalarına yönelik görüşleri [Preschool teachers' views about STEM applications]. *The Journal of New Trends in Educational Science*, 1(1), 39-54.
- Wang, H. H., Moore, T. J., Roehrig, G. H. ve Park, M. S. (2011). STEM integration: Teacher perceptions and practice. *Journal of Pre-College Engineering Education Research*, 1(2), 1-13.
- Yamak, H., Bulut, N. ve Dündar, S. (2014). 5. Sınıf öğrencilerinin bilimsel süreç becerileri ile fene karşı tutumlarına FeTeMM etkinliklerinin etkisi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34(2), 249-265.
- Yıldırım, A. ve şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (9. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, B. (2013, Kasım). *STEM eğitimi ve Türkiye*. IV. Ulusal İlköğretim Bölümleri Öğrenci Kongresi'nde sunulmuş bildiri, Nevşehir Hacı Bektaşlı Veli Üniversitesi. Nevşehir.
- Yıldırım, B. ve Altun, Y., (2014, Haziran). *STEM eğitimi üzerine derleme çalışması: Fen bilimleri alanında örnek ders uygulamaları*. VI. International Congress of Education Research, Hacettepe Üniversitesi. Ankara.

EXTENDED ABSTRACT

In the century in which we live, science and technology are developing quite rapidly. This development continues unabated and affects all life. Since one of the most important benefits of advances in science and technology is to facilitate people's lives, one of the elements most affected by this development is human. The education of individuals who can respond to the conditions of a rapidly changing and developing world should be based on the fact that they can effectively use information during the solution of the problem encountered, rather than knowing information (Tekin Poyraz, 2018). STEM education is one of the educational approaches that enable individuals to use knowledge in problem solving, think critically, question, research, produce rather than knowing and raise entrepreneurial individuals and keep up with the changing conditions of the age we live in. STEM education is an integrated approach to education that focuses mainly on Science and mathematics disciplines, but includes science, technology, engineering and mathematics disciplines (Bybee, 2010). It is aimed to educate individuals who can solve problems with STEM education, who are technology literate, self-confident, have high communication skills, who can think creatively and systematically (Morrison, 2006; Bybee, 2010). In recent years, STEM education has become a highly focused topic both in Turkey and around the world. STEM trainings have been started for sustainable economic development in many countries around the world (MEB, 2016). Research on STEM education in Turkey has been increasing in recent years, although the 2015-2019 Strategic Plan includes goals for strengthening STEM, there are no standard practices related to STEM education. (Çorlu, 2013; MEB, 2016). In Turkey, STEM education should be started in order to attract students' interest in STEM fields and to enable them to make career choices in this field (MEB, 2016). In this context, Çakıroğlu (2016) emphasized that the MEB should prepare a strategy document on this issue. In this strategy document, it should be clearly defined what STEM is, what its contribution is to schools, and how it should be integrated with courses (Çakıroğlu, 2016). In the STEM education report published by MEB in 2016 on the development of STEM education in Turkey, one of the actions to be taken regarding STEM education is the establishment of STEM Centers. As the MEB (2016) noted in its report, STEM education centers can be said to play an important role in the development of STEM education. In this regard, it is thought that the study in which we investigated what is done in STEM education centers, what STEM is, what the contributions of these centers are to students, what are the advantages and difficulties of STEM education, what are the effects of developing high-level thinking skills, will be useful in the needs analysis phase of the programs to be developed in the field. Given that there are currently no standard practices related to STEM education in Turkey, it is assumed that obtaining the opinions of teachers and students at the PayaSTEM Center working within

annual, weekly and daily plans will be useful at the stage of creating plans for the installation and activity of newly established STEM Centers.

The aim of the study is to examine the opinions of teachers and students at the STEM Center about STEM education. Within the scope of this purpose; What are teachers' views on STEM education?, What are students' opinions about STEM education? answers to his questions were sought.

The study group consisted of eight students studying and seven teachers working in the PayaSTEM center in Payas, Hatay. The case study as a type of the qualitative research designs was used in the study. The data was obtained by using semi-structured interview form. The data obtained from the interview form were analyzed by content analysis technique.

As a result of the analysis, teachers emphasized that STEM is a multidisciplinary and contemporary education approach, they have difficulty in applying STEM mostly in group work, STEM education has made many contributions to students in the cognitive and affective fields, especially in 21st century skills, STEM develops high-level thinking skills such as creative thinking and critical thinking, the need for technological tools and equipment in the school, interest and readiness in the student, the features of being interested and open to the innovation in the teacher in STEM education. As a result of the analysis; students expressed that STEM is a practice-oriented, cooperative and provides permanent learning educational approach and it provides positive effects on academic achievement, broadening horizon and expression skills. They also expressed that building capacity and the number of the STEM center should be increased for the improvement of STEM.

Teachers have emphasized STEM education that it has multiple disciplines, an approach that responds to today's needs, enables students to dream and increase their self-confidence, thus providing students with problem-solving skills, they have difficulty in group work during their teaching, and contribute to students' high-level thinking skills. Along with equipment support, they stated that STEM training will come to better points. He noted that the most important feature that is expected to be in teachers and students for STEM education is interest. In the studies in the literature, teachers; STEM is related to other disciplines and connected with daily life (Eroğlu & Bektaş, 2016), integrated teaching of those taking STEM (Aslan-Tutak, Akaygün, & Tezsezen, 2017), an approach that produces solutions to daily life problems and develops 21st century skills (Uğraş, 2017) emphasized that it is a project-based learning activity and these findings are studies that support the findings obtained from the study. In addition to this, different from the findings, there are also studies with teachers' opinions that consider STEM as integrated with art and compare it to village institutes (Özcan, & Koştur, 2018). Students emphasized that STEM education requires collaborative work and practice, provides lasting learning, opens their horizons, brings academic success and increases their ability to express themselves. In addition, he stated that building capacity and number of STEM centers should be increased to make STEM better. In the study in which students' opinions about STEM education were taken in the literature, students expressed STEM as an approach that is very fun, includes more than one discipline, requires group work, is thought-provoking and contributes to the lesson (Ceylan, Demir, & Umdü Topsakal, 2020).

Ortaokul Öğretmenlerinin Örgütsel Adalet Algı Düzeyleri İle Örgütsel Mutluluk Düzeyleri Arasındaki İlişki¹

Serkan ÇETİN² ve Soner POLAT³

Öz

Bu araştırmada, ortaokul öğretmenlerinin örgütsel adalet algı düzeyleri ile örgütsel mutluluk düzeyleri arasındaki ilişkinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Araştırmada ilişkiisel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini Kocaeli İli İzmit İlçe merkezindeki ortaokullardaki öğretmenler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise, 2018-2019 Eğitim-Öğretim yılında Kocaeli ili merkez İzmit ilçesinde bulunan genel ortaokulları ile imam-hatip ortaokullarında görev yapan 533 öğretmen oluşturmaktadır. Veri toplama araçları olarak, Niehoff ve Moorman tarafından geliştirilen ve Polat (2007) tarafından Türkçe'ye uyarlanan "Örgütsel Adalet Ölçeği" ile Paschoal ve Tamayo tarafından geliştirilen, Arslan ve Polat (2018) tarafından Türkçe'ye uyarlanan "Örgütsel Mutluluk Ölçeği" kullanılmıştır. Verilerin analizinde; değişkenler arasındaki korelasyon için Pearson korelasyon katsayısı hesaplanmış, yordayıcı değişkenlerin yordanan değişkeni yordama gücünü incelemek için de önce basit doğrusal regresyon analizi, sonrasında çoklu doğrusal ve çoklu hiyerarşik regresyon analizleri yapılmıştır. Araştırma bulguları, öğretmenlerin örgütsel adalet algı düzeylerinin örgütsel mutluluk düzeylerini anlamlı biçimde yordadığını ortaya koymaktadır. Araştırma sonuçları, örgütsel adaletin alt boyutları özelinde incelendiğinde etkileşimsel adalet ve işlemsel adalet alt boyutlarının örgütsel mutluluğun anlamlı birer yordayıcısı olduğu ancak etkileşimsel adalet alt boyutunun örgütsel mutluluğu anlamlı biçimde yordamadığını göstermektedir. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular öğretmenlerin örgütsel adalet algı düzeylerinin yükseltilmesine yönelik çalışmaların öğretmenlerin örgütsel mutluluk düzeylerinin artırılmasına katkı sağlayacağını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Adalet, Örgütsel Mutluluk, Ortaokul, Öğretmen

The Relationship between Secondary School Teachers' Organizational Justice Perception Levels and Organizational Happiness Levels

Abstract

This study is aimed to reveal the relationship between secondary school teachers' organizational justice perception levels and organizational happiness levels. The relational scanning model was used in the research. The universe of the study consists of teachers in secondary schools in İzmit District Center of Kocaeli Province. The sample of the study consists of 533 teachers working in General Secondary Schools and Religious Secondary Schools in İzmit district of Kocaeli province in 2018-2019 academic year. As data collection tools, the "Organizational Justice Scale" developed by Niehoff and Moorman and adapted to Turkish by Polat (2007) and the "Organizational Happiness Scale" developed by Paschoal and Tamayo and adapted into Turkish by Arslan and Polat (2018) were used. In the analysis of the data, the Pearson correlation coefficient was calculated for the correlation between variables, and to examine the predictive power of the predictive variables on the predicted variable, first simple linear regression analysis, then multiple linear and multiple hierarchical regression analyzes were done. Research findings reveal that teachers' perceptions of organizational justice significantly predicted their organizational happiness levels. The results of the research show that when the sub-dimensions of organizational justice are examined, the interactional justice and procedural justice sub-dimensions are significant predictors of organizational happiness, but the interactional justice sub-dimension does not significantly predict organizational happiness. The findings obtained as a result of the research show that the studies aimed at increasing the organizational justice perception levels of the teachers will contribute to the increase of the organizational happiness levels of the teachers.

Key Words: Organizational Justice, Organizational Happiness, Middle School, Teacher

Atıf İçin / Please Cite As:

Çetin, S. ve Polat, S. (2021). Ortaokul öğretmenlerinin örgütsel adalet algı düzeyleri ile örgütsel mutluluk düzeyleri arasındaki ilişki. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 171-182.

Geliş Tarihi / Received Date: 25.09.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 04.12.2020

¹ Bu makale Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde ikinci yazarın danışmanlığında yürütülen aynı konulu yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Öğretmen - Kocaeli İzmit Milli Eğitim Müdürlüğü, serkancetin98@yahoo.com - ORCID: 0000-0003-0299-0813

³ Prof. Dr. - Kocaeli Üniversitesi Eğitim Fakültesi, spolat@kocaeli.edu.tr - ORCID: 0000-0003-2407-6491

Giriş

İnsanların sahip olduğu temel hedeflerden birisi kuşkusuz mutlu olmaktır. Araştırmalar, mutlu olmanın; iyi hissetmenin ve keyifli bir yaşam sürmenin; bireye ve bireyin parçası olduğu örgüte pek çok avantaj sağladığını da göstermektedir. Okullar, toplumsal dönüşümün başladığı örgütler olduğundan toplumun alt sistemlerinden biri olan okulu etkileyecek her türlü değişim toplumu da etkilemektedir. Şüphesiz okul örgütlerinin iş görenleri olan öğretmenlerin mutlu olması öğrencilerin de mutlu olmasına katkı sağlayacaktır.

İş görenler bir örgüte dahil olduklarında kendilerinde var olan bilgi ve tecrübelerini sermaye olarak yanlarına alırlar. Bu sermayelerini zamanla örgütün çıkarları adına kullanmaya başlayarak bireysel faydaları için emeklerini yatırıma dönüştürme gayretine girerler ve örgüte verdikleri fayda oranında eşit (ücret, terfi, tanınma vb.) çıktı sağlamayı arzu ederler. Sonrasında elde edilen çıktıları kendilerine bir ölçüt olarak, diğer iş görenlerin edimleriyle kendi kazanımlarını kıyaslarlar. Bu kıyaslamayı yaparken, kendilerince bazı adalet değerlendirmeleri yaparlar. Bu kıyaslama, kişilerin örgüt içerisinde şahsına adil davranılıp davranılmadığına ilişkin algısını oluşturur. Adalet algısı yüksek olan bireyler; örgütün sağlıklı bir çalışma ortamına dönüşmesine, örgüt faaliyetlerinin daha etkin bir biçimde gerçekleştirilmesine katkı sağlayacaklardır. Bu çalışmada öğretmenlerin örgütsel adalet ve alt boyutlarına dair algı düzeyleri ile örgütsel mutluluk düzeyleri arasındaki ilişkiye odaklanılmıştır.

Kavramsal Çerçeve

Örgütsel Adalet ve Boyutları

Adalet kavramı, insanlık tarihi boyunca insanların basit ve doğal bir ihtiyacı olarak toplulukların gelişebilmesi için ihtiyaç duyduğu uygun zemini hazırlamıştır (Yaghubi vd., 2009, s. 25). Yıllar önce sosyal bilim uzmanları örgütsel sürecin etkinliği için gerekli ve radikal bir dayanak olarak örgütsel adaletin önemini ortaya koymuşlardır (Barati, Arizi ve Noory, 2009, s. 10). İlk olarak örgütsel adalet kavramı 1961 yılında Homans tarafından kullanılmıştır. Örgütsel adalet üzerine yapılan erken dönem çalışmalarda işgörenlerin algısı (sonuç) ve bu sonuçlara götüren süreç (işlemler) üzerine yoğunlaşmıştır (Cropanzano ve Greenberg, 1997, s. 369).

Greenberg (1996, s. 24) örgütsel adaleti, işgörenlerin örgütlerin bazı işleyiş ve uygulamalarını algılayış şekli olarak değerlendirmiştir. Cropanzano, Bowen ve Gilliland (2007, s. 35) ise örgütsel adaleti işgörenlerin etik ve ahlaki kapsam dâhilinde idarecilerini bireysel olarak değerlendirmeleri olarak ifade etmişlerdir.

Örgütsel adalet kavramının işgörenler için önemli olması iki farklı başlık altında değerlendirilmiştir. Öncelikli olarak adalet, işgörelere kazanımlarını arttırabilme imkânını sağlamaktadır. Bunun neticesinde işgörenler uzun vadeli kazanımlarını arttırmak için kısa süreli kazançlarını göz ardı edebilmektedir. Bu anlayış “Kişisel Çıkar Modeli” şeklinde de değerlendirilmektedir (İçerli, 2010, s. 70). Diğer önemli neden ise, adalet her koşulda kıymetli bir kavramdır ve bireyler için bir anlam ifade eder. Çünkü sosyal ortam içinde saygınlık sağlar ve işgören kendini daha itibarlı hisseder. Aynı zamanda işgören ortamın değişmez bir değeri olduğunu hissetmesi nedeniyle daha ileri performansla çalışır. Ayrıca bu şekilde mevcut ortamda bireysel statüsünü yükseltmiş olur. Bu anlayış, “Grup Değeri Modeli” şeklinde ifade edilir ve daha fazla psikolojik etkiler meydana getirir (Cropanzano vd., 2001, s. 63; İçerli 2010, s. 70).

Örgütsel adaletin kapsamı konusunda öne çıkan kavramlar, örgütsel kararlar ve yönetici pozisyonundaki birey ya da bireylerin tutum ve eylemleridir (Yeniçeri, Demirel ve Seçkin, 2009, s. 96). Bu noktada işgörenlerin beklentisi; kararlar alınırken adil bir tutum sergilenmesi olacaktır. Örgütte bütün işgörenlerin örgütsel adalet algılarını etkileyecek başlıca yönetici prensipleri; doğruluk, dürüstlük, meslek ahlakına yaraşır davranma, tutarlılık, ön yargılı olmama, karşı görüşe saygı duyma, esnek davranabilme ve ortak karar alma şeklinde sayılır (Eren, 2000, s. 553). Örgüt içerisinde adaletin sağlanamaması çeşitli olumsuz sonuçlar ortaya çıkarabilir. Bu istenmeyen durumlardan bazıları; "saldırgan olma, örgütten çalma, tutarlı davranmama, eşit olmama, meslek etiğine uygun davranmama, yolsuzluk ve sorumlulukların adil dağıtılmaması" biçiminde ifade edilebilir (Özmen, Arbak ve Özer, 2007, s. 20).

Araştırmacılar başlarda örgütsel adaleti iki başlık altında incelemişlerdir. Bunlar işlemsel adalet ve dağıtımsal adalettir. İlişkisel ve iki yapıli modeli destekleyenler, işlemsel ve etkileşimsel adaleti çıktı ve işlem ikilisi ile aynı kapsamda değerlendirmişlerdir (Lind ve Taylor, 1988). Bies ise örgütsel adaleti üç boyutta ele almıştır. Bu model günümüzde örgütsel adalet için en çok kullanılan model olmakla birlikte bazı araştırmalarda etkileşimsel adalet hala üçüncü bir boyut olarak kabul edilmeyip işlemsel adaletin alt bileşeni

olarak değerlendirilmektedir (Masterson, vd. 2000, s. 739). Colquitt ve arkadaşlarının (2001) yaptığı çalışmada örgütsel adalet; dağıtımsal, işlemsel ve etkileşimsel adalet boyutları ile ele alınmış ve en kabul gören örgütsel adalet sınıflamasından biri olmuştur.

1975 yılından günümüze adalet ile ilgili çalışmalar incelendiğinde dağıtımsal adaletin ön plana çıktığı görülmektedir (Colquitt, vd. 2001, s. 426). Dağıtımsal adalet, örgüt çinde dl ve ceza gibi yaptırımların adil bir şekilde dağıtılması anlamına gelir. Dağıtımsal adalet belirli bir davranışı gösteren işgörenlerin belli kazanımları adil bir şekilde elde edeceğini ifade eder (Işcan ve Naktiyok, 2004, s. 183). Dolayısıyla sonuçların adil olarak algılanmasıyla ilgilidir.

Işlemsel adalet, kazanımların ne şekilde dağılacağı konusunda belirlenen yöntemlerin adil olarak kullanılması gerektiğini açıklar (Beugre, 2001, s. 1095). Işlemsel adalet; işgörenler çin büyük önem taşıyan terfi, ücret, performans değerlendirme ve çalışma şartları gibi konularla ilgili hususların tespitinde kullanılan yöntem ve politikaların adil olma derecesini ifade eder (Tan ve etin, 2011, s. 2).

Etkileşimsel adalet, yöneticilerin örgüt çerisinde karar alınmasına ilişkin yaşanan süreçleri, işgörenlere açık, şeffaf ve dürüst bir biçimde açıklaması şeklinde tanımlanır (Ierli, 2010, s. 86). Yine etkileşimsel adalet, örgütteki yöntem ve işlemler sırasında işgörenlerin karşılaştığı tutum ve davranışların kalitesine ait adalet algısı şeklinde de ifade edilir (Bies ve Moag, 1986, s. 50). Etkileşimsel adalet, dağıtımsal ve işlemsel adalet boyutlarından farklı olarak elde edilen maddi veya manevi kazanımlarla değil karşılıklı etkileşim sırasında ortaya konan empati yapma, sosyal duyarlılığa sahip olma, saygılı davranma gibi değerlerle de ilgilidir (Demirel ve Seçkin, 2011, s. 103).

Örgütsel Mutluluk ve Boyutları

Mutluluk, znel iyi olma hali şeklinde tanımlanmaktadır. Bu nedenle bireysel bir kavram olduğu gibi, sosyal ve kişiler arası ilişkiler ile örgütsel bağlamdan da etkilenen bir kavram olarak ele alınmaktadır (Arslan, 2018, s. 55). Örgütsel mutluluk; bireyin performansını yükselten ve onun potansiyelini ortaya çıkarmak çin bireyi harekete geçiren bir zihin yapısıdır. Bireyler mutluluğa, tek başına veya başkalarıyla etkileşirken farkına vararak ulaşmaktadır (Pryce-Jones, 2011). Ayrıca bireyler mutluluklarını artırmak çin daha iyi şartlara sahip örgütlerde çalışmak istemektedir (Gavin ve Mason, 2004, s. 381-387). Görüldüğü üzere bireyin çalıştığı örgütteki örgütsel mutluluk algısı, bireylerin bütünsel mutluluk dzeyelerini artırmada önemli katkılar sunabilir (Frey ve Stutzer, 2001, s. 29).

Warr (2011) insanların parçası oldukları örgütlerde birçok farklı duygu durumunu tecrübe ettiği ve bu tecrübelerin bireylerin potansiyelini gerçekleştirmeleri ve dolayısıyla hedefledikleri mutluluğa ulaşmalarını etkilediklerini ifade eder. Örgütsel mutluluğun bireyin toplam mutluluğuna etkisi bakımından önemi yapılan birçok çalışma ile ortaya konmasına rağmen çoğu örgüt bireylerin mutlu olmalarına yönelik olarak tasarlanmamaktadır (Csikszentmihalyi, 2005, s. 29).

Örgütsel alanyazın incelendiğinde örgütsel mutluluk kavramı, duygusal, bilişsel ve potansiyeli gerçekleştirme kavramları ile birlikte tanımlanmaktadır. Duygusal yaklaşımı savunan araştırmacılar, örgütsel mutluluğu örgüt çerisinde ortaya çıkan tüm duyguların birleşimi şeklinde tanımlayarak sadece duygu durumuna odaklanır (Daniels, 2000). Waterman (1993) ise örgütlerde işgörenlerin potansiyellerini gerçekleştirme becerilerinin ve etkilerinin, duygularla bir araya gelerek örgütsel mutluluğu oluşturduğunu savunmaktadır.

Bradburn araştırmalarında (Bradburn 1969; Bradburn ve Caplovitz 1965) mutlu olmanın öncelikli iki yapısı olarak kabul edilen olumlu ve olumsuz duyguyu ele alınmıştır. Mutluluğun iki faktörden (olumlu duygu ve olumsuz duygu) oluştuğunu ve kişilerin olumsuz duygularıyla olumlu duygularını kıyaslayarak elde ettikleri genel bir değerlendirme olduğunu ifade etmiştir (Diener, 1984, s. 547). Mutluluğun değerli bir bileşeni olarak kabul edilen potansiyelin gerçekleştirilmesi terimi öncelikle Neugarten, Havighurstve Tobin (1961) tarafından kullanılmıştır. Tanımına göre bir bireyin arzuları ile elde ettiklerinin kıyaslanmasıyla oluşan bireyin beklentilerine ulaşmadaki algısal değerlendirmesidir.

Olumlu duygular; kişiyi mutlu eden duygulardır ve umut, neşe, sevinç, memnuniyet, gurur, huzur, ilgi gibi kavramlarla ortaya çıkar (Bulut, 2015, s. 23- 24). Olumlu duyguların varlığı kişide memnuniyet hissine sebebiyet verir ve bu his yüksek derece mutluluk yaşandığının göstergesi olarak ifade edilir (Warr, 2011). Okul rgtlerinde görev yapan öğretmenler açısından olumlu olarak kastedilen duygular; mutlu, keyifli, işine karşı arzulu, istekli ve memnun ve aktif olma olarak sıralanabilir (Arslan, 2018, s. 59).

Olumlu duyguların zıttı olarak ifade edilen bu duygular kişileri mutsuz eder. Olumsuz duygulara; üzüntü, stres, sıkıntı, kızgınlık, kıskançlık gibi örnekler verilebilir (Bulut, 2015, s. 24). Olumsuz duygular yaşayan insanlar memnuniyetsizlik hissine kapılır (Diener, 2000, s. 34). Bu memnuniyetsizlik hissi, aşırı endişe ve depresif modlar ile mutsuzluğun göstergeleridir (Warr, 2011). Okul örgütlerinde görev yapan öğretmenler açısından olumsuz olarak kastedilen duygular; gergin, sinirli, sabırsız, kaygılı, depresif, üzgün olarak sayılabilir (Arslan, 2018, s. 60).

Potansiyeli gerçekleştirme boyutu; olumlu duygular ve olumsuz duygular boyutlarından farklı olarak örgütsel mutluluğun bilişsel yönü ile ilgilidir. Bu boyut; bireyin kendi özelliklerini tanıyarak geliştirilmesi, potansiyelini fark ederek onu gerçekleştirilmesi şeklinde tanımlanır (Warr, 2011). Kişinin sahip olduğu yetenekleri ve potansiyeli gösterebileceği çalışmalarda bulunması (Kashdan, Biswas-Diener ve King, 2008, s. 219), işinde sahip olduğu becerilerden farklı beceriler kazanma imkânı (Warr, 2011, s. 154), işinden keyif alması (Bakker ve Demerouti, 2013) ve performansını arttırabilmesi (Golparvar ve Abedini, 2014, s. 255) potansiyelin gerçekleştirilmesi boyutuyla ilişkili kavramlar olarak sayılabilir.

Örgütsel Adalet ile Örgütsel Mutluluk Arasındaki İlişki

İşgörenlerin örgütsel mutluluk düzeyleri birçok değişkenden etkilenmektedir. Bu değişkenler örgüt dışından olabileceği gibi örgüt içerisinde de olabilir. Örgüt içerisindeki uygulamalar ile bu uygulamaların örgütün üyeleri tarafından algılanma biçimleri, örgütsel mutluluğu etkilemektedir (Fisher, 2010, s. 27). İşyerinde mutlu olma, temelde işgörenlerin örgütlerinde kaliteli bireysel deneyim yaşama fırsatı bulması ile açıklanabilir (Grant ve Campbell, 2007, s. 671). Yönetimsel kararlar ve uygulamaların örgütsel mutluluğa önemli etkisinin olduğu ileri sürülmektedir (What Works Centre for Wellbeing, 2017, s. 16).

Bireyin örgüt içerisindeki faaliyetlere karşı adalet algısı olumlu ise, bireyin örgüte olan katkısı devam edecektir. Aksi durumda ise birey psikolojik bir çöküş yaşayarak hem örgütsel hem de bireysel olarak mutsuzluk yaşayacaktır (Bulut, 2015). Tezcan Uysal ve Aydemir (2014, s. 1569) örgütsel iklimin çalışma psikolojisine etkisi üzerine yaptıkları çalışmada, örgüt içerisinde bazı işgörelere yönelik kayırma ya da ihtimastlı davranma gibi adil olmayan yönetici davranışlarının işgörenler arasındaki çatışma duygusunu tetiklediğini ve bu durumun işgörenlerin psikolojileri üzerine olumsuz etkilere sebep olduğunu ortaya koymuştur. Bu durum kaçınılmaz olarak örgütsel mutluluğu da olumsuz yönde etkileyecektir.

Jandaghi ve diğerlerinin (2012) ve Behrani'nin (2017) yaptıkları çalışmalarda örgütsel adalet ve alt boyutları ile örgütsel mutluluk arasında olumlu ve anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. Bir diğer çalışmada ise İşgörenlerin adalet algılarının psikolojik sermayeleri ve örgütsel mutlulukları üzerine etkisini ortaya koymak üzere yapılan çalışmada örgütsel adaletin işgörenlerin örgütsel mutluluk düzeylerini olumlu ve anlamlı bir şekilde etkilediği ortaya konmuştur (Çelik, Turunç ve Bilgin, 2014, s. 577). Bu sonuçlar alanyazında (Rani vd., 2012; Greenberg ve Colquitt, 2005; Walumbwa, Peterson, Avolio ve Hartnell, 2010) dile getirilen adil bir şekilde davranılan işgörenlerin kendilerini daha iyi hissettikleri ve psikolojik sermayelerinde artış olduğu hipotezini desteklemektedir.

Araştırmanın amacı

Araştırmanın amacı, ortaokullarda görev yapan öğretmenlerin örgütsel adalet algı düzeyleri ile örgütsel mutluluk düzeyleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır.

Yöntem

Araştırmanın modeli

Bu çalışmada ortaokullarda görev yapan öğretmenlerin örgütsel adalet algı düzeyleri ile örgütsel mutluluk düzeyleri arasındaki ilişki ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu nedenle araştırma nicel araştırma yöntemlerinden biri olan ilişkisel tarama modeli ile tasarlanmıştır. İlişkisel tarama modeli, iki veya daha fazla değişkenin birlikte bir değişim içerisinde olma durumunu ve derecesini belirlemeyi amaçlayan bir modeldir (Büyüköztürk, Kılıç-Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2012, s. 23).

Evren ve örneklem

Çalışmanın evrenini 2018-2019 eğitim-öğretim yılında Kocaeli ili merkez İzmit ilçesindeki 6 imam hatip ortaokulu ile 41 genel ortaokulda görev yapan toplam 1092 öğretmen oluşturmaktadır. Belirlenen evren içerisindeki altı imam-hatip ortaokulun tamamına erişilmiş olup bu okullardaki öğretmenler örneklem grubuna dahil edilmiştir. Daha sonra evreni oluşturan genel ortaokullardan uygun örnekleme yoluyla öğretmenler seçilerek örneklem grubu tamamlanmıştır. Uygun örnekleme ismi ile de anılan elverişli

örnekleme yönteminde zaman, para ve iş gücü kaybını önlemeyi temel amaç edinir (Büyüköztürk vd., 2016). Yazıcıoğlu ve Erdoğan'ın (2004) örneklem hesaplama yöntemine göre araştırma evrenini %97 güven aralığında temsil edecek minimum örneklem büyüklüğü 516 olarak bulunmuştur.

Araştırmaya katılan öğretmenlere ait demografik özellikler Tablo 6'da sunulmuştur. Tablo 1 incelendiğinde araştırmanın katılımcıların %67.4'ünün kadın (359), %32.6'sının ise erkek (174) olduğu görülmektedir.

Tablo 1. Örneklemin Demografik Özellikleri

Demografik Özellik		n	%
Cinsiyet	Kadın	359	67.4
	Erkek	174	32.6
Doğum Yılı	1945 - 1964	27	5.1
	1965 - 1980	207	38.8
	1981 - 2000	299	56.1
Mesleki Kıdem	1-10	198	37.1
	11-20	225	42.2
	21-30	83	15.6
	31 ve üstü	27	5.1
Okul Türü	Genel Ortaokul	422	79.2
	İmam Hatip Ortaokulu	111	20.8
	1 Yıldan Az	97	18.2
Okuldaki Hizmet Süresi	1-5	268	50.3
	6-10	122	22.9
	10 Yıldan Çok	46	8.6

Tablo 1'den anlaşılacağı üzere araştırmaya katılan öğretmenlerin doğum tarihlerinin %5.1'inin (27) 1945-1964, %38.8'inin (207) 1965-1980, %56.1'inin (299) 1981 - 2000 aralıklarında olduğu görülmektedir. Yine öğretmenlerin %37.1'inin (198) 1-10 yıllık, %42.2'sinin (225) 11-20 yıllık, %15.6'sının (83) 21-30 yıllık ve %5.1'inin (27) 31 yıl ve üstü kıdeme sahip oldukları görülmüştür. Ayrıca öğretmenlerin %79.2'sinin (422) genel ortaokullarda, %20.64'ünün (111) imam-hatip ortaokullarında görev yaptıkları Tablo 6'da sergilenmektedir. Son olarak araştırmaya katılanların okuldaki hizmet sürelerinin %18.2'sinin (97) 1 yıldan az, %50.3'ünün (268) 1-5 yıl, %22.9'unun (122) 6-10 yıl, %8.6'sının (46) 10 yıldan çok olduğu görülmektedir.

Veri toplama araçları

Araştırmada; öğretmenlerin örgütsel adalet algı düzeylerini ölçmek için "Örgütsel Adalet Ölçeği", öğretmenlerin örgütsel mutluluk düzeylerini ölçmek için "Örgütsel Mutluluk Ölçeği" kullanılmıştır. Kullanılan ölçekler beşli likert tipindedir.

Örgütsel Adalet Ölçeği (ÖAÖ). Niehoff ve Moorman (1993) tarafından geliştirilen bir ölçektir. ÖAÖ, dağıtımsal adalet, işlemsel adalet ve etkileşimsel adalet şeklinde ifade edilen üç boyut ve 19 maddeden oluşmaktadır. Bu 19 maddenin 6'sı dağıtımsal adalet, 9'u işlemsel adalet ve 4'ü ise etkileşimsel adalet boyutlarına aittir. ÖAÖ, Polat (2007) tarafından "Ortaöğretim Öğretmenlerinin Örgütsel Adalet Algıları, Örgütsel Güven Düzeyleri ile Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Arasındaki İlişki" çalışması ile Türkçe'ye uyarlanan Ölçeğin Cronbach alfa katsayıları (α); ölçeğin tamamı için 0.96, dağıtımsal adalet boyutu için 0.89, işlemsel adalet boyutu için 0.95 ve etkileşimsel adalet boyutu için 0.90 olarak hesaplanmıştır (Polat, 2007, s. 94). Bu çalışma da ise ölçeğin Cronbach alfa katsayıları (α); ölçeğin tamamı için 0.97, dağıtımsal adalet boyutu için 0.91, işlemsel adalet boyutu için 0.95 ve etkileşimsel adalet boyutu için 0.90 olarak hesaplanmıştır. Örgütsel adalet ölçeğine ilişkin Polat (2007) çalışmasındaki Cronbach's Alpha Katsayıları ile bu araştırmanın Cronbach's Alpha Katsayılarının tutarlı olduğu görülmüştür.

Örgütsel Mutluluk Ölçeği (ÖMÖ). Demo ve Paschoal (2013) tarafından geliştirilen ÖMÖ, üç boyut ve 29 maddeden oluşmaktadır. ÖMÖ'nün 9 maddesi olumlu duygular, 12 maddesi olumsuz duygular ve 8 maddesi de ise potansiyelin gerçekleştirilmesi boyutunda yer almaktadır. ÖMÖ'nün Türkçe'ye Uyarlanması" Arslan ve Polat (2018) tarafından yapılmıştır. Ölçek olumlu duygular, olumsuz duygular ve potansiyelini gerçekleştirme olmak üzere 3 boyut ve 29 maddeden oluşmaktadır. Bu 29 maddenin 9'u duygular boyutunu, 12'si olumsuz duygular boyutunu ve 8'i ise potansiyelini gerçekleştirme

boyutunu ölçmektedir. Ölçeğin Cronbach alfa katsayıları (α); ölçeğin tamamı için 0.96, olumlu duygular boyutu için 0.94, olumsuz duygular boyutu için 0.95 ve potansiyelini gerçekleştirme boyutu için ise 0.92 olarak bulunmuştur (Arslan ve Polat, 2017). Bu çalışmada ise . Ölçeğin Cronbach alfa katsayıları (α); ölçeğin tamamı için 0.96, olumlu duygular boyutu için 0.91, olumsuz duygular boyutu için 0.94 ve potansiyelini gerçekleştirme boyutu için ise 0.93 olarak bulunmuştur. ÖMÖ'ye ilişkin Arslan ve Polat (2017) çalışmasındaki Cronbach's Alpha Katsayıları ile bu araştırmanın Cronbach's Alpha Katsayılarının tutarlı olduğu görülmüştür.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Verilerde yaşanması muhtemel kayıplar da düşünülerek toplam 800 veri toplama aracı dağıtılmıştır. Dağıtılan 800 ölçekten 625 tanesi öğretmenler tarafından doldurulmuş, öğretmenler tarafından eksik veya yanlış doldurulan, hiç doldurulmayan veri toplama araçları çıkartılarak (92 adet) 6 imam-hatip ortaokulundan 111, 19 genel ortaokuldan 422 öğretmen olmak üzere toplam 533 öğretmenden toplanan verinin analizi yapılmıştır.

Örgütsel adalet algı düzeylerinin yanı sıra boyutlarının her birinin de örgütsel mutluluk düzeyleri ile ilişkileri korelasyon analizinden, bu boyutların örgütsel mutluluğa etkisi regresyon analizinden yararlanarak hesaplanmıştır. Korelasyon katsayısının $.10 \leq r < .30$ olması düşük ilişkiyi, $.30 \leq r < .50$ olması orta ilişkiyi, $r \geq .50$ olması yüksek ilişkinin varlığını göstermektedir (Field, 2013).

Bulgular

Araştırmanın değişkenleri arasındaki ilişkileri ortaya koymak amacıyla Pearson korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Bu amaçla örgütsel adalet, dağıtımsal adalet, işlemsel adalet, etkileşimsel adalet, örgütsel mutluluk, olumlu duygular, olumsuz duygular ve potansiyelin gerçekleştirilmesi değişkenleri arasındaki ilişkiler Pearson korelasyon katsayısı hesaplanmış ve Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Pearson Korelasyon Analizi Sonuçları

	2	3	4	5	6	7	8
1. Örgütsel Adalet	.96**	.98**	.92**	.50**	.51**	.44**	.34**
2. Dağıtımsal Adalet		.89**	.85**	.48**	.49**	.42**	.31**
3. İşlemsel Adalet			.85**	.49**	.50**	.43**	.35**
4. Etkileşimsel Adalet				.45**	.45**	.40**	.30**
5. Örgütsel Mutluluk					.91**	.95**	.62**
6. Olumlu Duygular						.74**	.69**
7. Olumsuz Duygular*							.50**
8. Potansiyelin Gerçekleştirilmesi							

**p<.01 *Olumsuz duygular boyutuna ait maddeler ters puanlanmıştır.

Tablo 2 incelendiğinde örgütsel adalet ile örgütsel mutluluk ($r = .50$ ve $p < .01$) arasında orta düzeyde ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Ayrıca örgütsel adalet ile örgütsel mutluluğun alt boyutlarından olumlu duygular ($r = .51$ ve $p < .01$) arasında da yine yüksek düzeyli ve anlamlı bir ilişki vardır. Örgütsel adalet ile örgütsel mutluluğun alt boyutlarından olumsuz duygular ($r = .44$ ve $p < .01$) ve potansiyelin gerçekleştirilmesi ($r = .34$ ve $p < .01$) arasında ise orta düzeyde ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Örgütsel adaletin alt boyutlarından dağıtımsal adalet ile örgütsel mutluluk ($r = .48$ ve $p < .01$) arasında orta düzeyde ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Ayrıca dağıtımsal adalet ile örgütsel mutluluğun alt boyutlarından olumlu duygular ($r = .49$ ve $p < .01$), olumsuz duygular ($r = .42$ ve $p < .01$) ve potansiyelin gerçekleştirilmesi ($r = .31$ ve $p < .01$) arasında orta düzeyde ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Örgütsel adaletin alt boyutlarından işlemsel adalet ile örgütsel mutluluk ($r = .49$ ve $p < .01$) arasında orta düzeyde ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Ayrıca işlemsel adalet ile örgütsel mutluluğun alt boyutlarından olumlu duygular ($r = .50$ ve $p < .01$) arasında orta düzeyde ve anlamlı bir ilişki vardır. Yine işlemsel adalet ile örgütsel mutluluğun alt boyutlarından olumsuz duygular ($r = .43$ ve $p < .01$) ve potansiyelin gerçekleştirilmesi ($r = .35$ ve $p < .01$) arasında ise orta düzeyde ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Örgütsel adaletin alt boyutlarından etkileşimsel adalet ile örgütsel mutluluk ($r = .45$ ve $p < .01$) arasında orta düzeyde ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Ayrıca etkileşimsel adalet ile örgütsel mutluluğun alt boyutlarından olumlu duygular ($r = .45$ ve $p < .01$), olumsuz duygular ($r = .40$ ve $p < .01$) ve potansiyelin gerçekleştirilmesi ($r = .30$ ve $p < .01$) arasında orta düzeyde ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Örgütsel adalet ve alt boyutları değişkenlerinin örgütsel mutluluk değişkenini yordamasına ilişkin gerçekleştirilen basit doğrusal regresyon analizi sonuçları Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3. Örgütsel Adaletin Örgütsel Mutluluğu Yordamasına İlişkin Basit Regresyon Analizi Sonuçları

Yordayıcı Değişken	B	ShB	β	t	P	r
Sabit	1.829	.0129		14.194	.000	
Örgütsel Adalet	.452	.034	.500	13.313	.000	.500
R=0.500	R2 =0.250			F _(1,531) =177.240	p=0.000	

Yordanan değişken olan örgütsel mutluluk ile yordayıcı değişken olan örgütsel adalet arasındaki korelasyon katsayısı incelendiğinde örgütsel adalet ile örgütsel mutluluk arasında yüksek düzeyde olumlu bir ilişkinin ($r=0.50$) olduğu görülmektedir. Tablo 3'te görüldüğü gibi örgütsel adalet, örgütsel mutluluğun önemli bir yordayıcısıdır (R=0.500, R2 =0.250, $p<.01$). Örgütsel adalet, örgütsel mutluluğun %25'ini açıklamaktadır. Örgütsel adaletin alt boyutlarının örgütsel mutluluğu yordamasına ilişkin çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçları Tablo 4'de sunulmuştur.

Tablo 4. Örgütsel Adalet Alt Boyutlarının Örgütsel Mutluluğu Yordamasına İlişkin Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Yordayıcı Değişken	B	ShB	β	t	P	İkili r	Kısmi r
Sabit	1.847	.138		13.399	.000		
Dağıtımsal Adalet	.174	.078	.201	2.224	.027	.483	.096
İşlemsel Adalet	.214	.077	.251	2.786	.006	.488	.120
Etkileşimsel Adalet	.061	.069	.069	.894	.372	.452	.039
R=0.501	R2 =0.251			F _(3,529) =59.988	p=0.000		

Tablo 4 incelendiğinde; örgütsel adaletin boyutlarının tamamının örgütsel mutluluğun yordayıcısı olduğu görülmektedir (R=0.501, R2 =0.251, $p<.01$). Örgütsel adaletin üç alt boyutu olan; dağıtımsal adalet, işlemsel adalet ve etkileşimsel adalet örgütsel mutluluğun yaklaşık %25'ini açıklamaktadır. Yordayıcı değişken olan örgütsel adaletin alt boyutlarının örgütsel mutluluğu açıklamadaki önem sırası; işlemsel adalet ($\beta=0.251$), dağıtımsal adalet ($\beta=0.201$) ve etkileşimsel adalet ($\beta=0.069$) şeklindedir. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin değerler incelendiğinde adaletin üç boyutundan dağıtımsal adalet ($p < 0.05$) ve işlemsel adalet ($p < 0.01$) örgütsel mutluluğu anlamlı bir şekilde açıkladığı görülürken etkileşimsel adalet ($p > 0.05$) örgütsel mutluluğu açıklamada etkili değildir. Yordayıcı değişkenlerle örgütsel mutluluk arasındaki ilişkilere bakıldığında; dağıtımsal adalet ile ($r = 0.483$), [diğer yordayıcı değişkenlerin etkisi kontrol edildiğinde ($r = 0.096$)], işlemsel adalet ile ($r = 0.488$), [diğer yordayıcı değişkenlerin etkisi kontrol edildiğinde ($r = 0.120$)], düzeyinde korelasyon gözlenmektedir.

Çoklu doğrusal regresyonda yordayıcı değişkenler birlikte analize katılmaktadır. Önceden analize alınan yordayıcı değişkenleri kontrol ederek diğer yordayıcı değişkenlerin teker teker ya da modeller halinde analize sokulması için hiyerarşik regresyon analizi yapılmaktadır. Bu regresyon analizinde, daha önceki adımlarda analize giren yordayıcı değişkenler daha sonra analize girecek yordayıcı değişkenler için kontrol değişkeni konumundadır (Büyüköztürk, 2018, s. 100). Örgütsel adalet alt boyutlarının örgütsel mutluluğu yordamasına ilişkin çoklu doğrusal hiyerarşik regresyon analizi sonuçları Tablo 5'de sunulmuştur.

Tablo 5. Örgütsel Adalet Alt Boyutlarının Örgütsel Mutluluğu Yordamasına İlişkin Çoklu Doğrusal Hiyerarşik Regresyon Analizi Sonuçları

	B	Standart Hata	β	t	P	▲ R2
Adım 1						.239**
İşlemsel Adalet	.417	.032	.488	12.899	.000	
Adım 2						.011**
İşlemsel Adalet	.241	.071	.282	3.384	.001	
Dağıtımsal Adalet	.201	.072	.232	2.781	.006	
Adım 3						-.001**
İşlemsel Adalet	.214	.077	.251	2.786	.006	
Dağıtımsal Adalet	.174	.078	.201	2.224	.027	
Etkileşimsel Adalet	.061	.069	.069	.894	.372	

** $p < 0.01$

Analize ilk adımda, alt boyutlardan örgütsel mutluluk ile en yüksek ilişkiye sahip ($r = .49$) işlemsel adalet boyutu alınmıştır. İşlemsel adalet değişkeni örgütsel mutluluk değişkenine ait varyansın yaklaşık %24'ünü açıklamaktadır. İşlemsel adalet ve örgütsel mutluluk arasında pozitif anlamlı bir ilişki vardır. Analize ikinci adımda dağıtımsal adalet değişkeni dâhil edilmiştir. İşlemsel adalet değişkeni kontrol edildiğinde dağıtımsal adalet değişkeni örgütsel mutluluk değişkeninde daha önce açıklanan varyansa %1.1 katkı sağladığı görülmektedir. Dağıtımsal adalet ve örgütsel mutluluk arasında pozitif anlamlı ilişki söz konusudur. İşlemsel adalet, dağıtımsal adalet ve etkileşimsel adalet değişkenleri kontrol edildiğinde ise, üçüncü adımda analize dâhil edilen etkileşimsel adaletin açıklanan varyansa anlamlı bir katkı sağlamadığı görülmektedir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Araştırma sonucunda, öğretmenlerin örgütsel adalet algı düzeyleri ile örgütsel mutluluk düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu ve örgütsel adaletin, örgütsel mutluluğu anlamlı biçimde yordadığı bulunmuştur. Öğretmenlerin örgütsel mutluluklarını anlamlı şekilde yordayan örgütsel adalet algısının okullarda artırılmasının öğretmenlerin örgütsel mutluluklarına olumlu etkide bulunacağını ifade etmek mümkündür. Alan yazında ifade edildiği gibi (Greenberg ve Colquitt, 2005; Walumbwa, Peterson, Avolio ve Hartnell, 2010) adil bir şekilde davranılan işgörenlerin kendilerini daha iyi hissettikleri ve psikolojik sermayelerinde artış olduğu sonucunda örgütsel mutluluk algısının artırılmasında örgütsel adaletin etkinin ne derece önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Çoklu regresyon analizinden elde edilen sonuçlar, örgütsel adaletin alt boyutları olan dağıtımsal adalet ve işlemsel adaletin, öğretmenlerin örgütsel mutluluk düzeylerini anlamlı biçimde yordadığını, etkileşimsel adaletin ise örgütsel mutluluğu anlamlı bir şekilde yordamadığını ifade etmektedir. Bu sonuç daha önce Behrani'nin (2017) ortaya koyduğu adaletin alt boyutlarından dağıtımsal adalet ile örgütsel mutluluk arasında ve Jandaghi vd. (2012) ulaştığı örgütsel adalet ile örgütsel mutluluk arasında olumlu ve anlamlı bir ilişki olduğu ifadelerini desteklemektedir. Yine işgörenlerin adalet algılarının psikolojik sermayeleri ve örgütsel mutlulukları üzerine etkisini ortaya koymak üzere yapılan diğer bir araştırmada (Çelik, Turunç ve Bilgin, 2014) örgütsel adalet boyutlarının (etkileşimsel, dağıtımsal ve işlemsel) işgörenlerin olumlu sermayelerini ve örgütsel mutluluk düzeylerini olumlu ve anlamlı bir şekilde etkilediği sonuçları ile paralellik göstermektedir. Etkileşimsel adaletin örgütsel mutluluğu yordamaması, işlemsel adalet ile arasındaki yüksek bağlantılıktan kaynaklanabileceği gibi etkileşimsel adalet boyutunun örgütsel mutluluğu aracı değişken olarak diğer boyutlar üzerinden etkileme potansiyelinden de kaynaklı olabilir. Hiyerarşik regresyon analizi sonuçları incelendiğinde, örgütsel mutluluk ile dağıtımsal adalet ve örgütsel mutluluk ile işlemsel adalet arasındaki ilişkilerin düzeylerinin birbirlerine yakın olduğu görülmektedir. Bu durumun nedeni, dağıtımsal adalet ve işlemsel adaletin birbirlerinden farklı boyutlar olmasına rağmen kuramsal olarak birbirlerine benzerlikler göstermesi olabilir. Çünkü işlemsel adaletin, dağıtımsal adaletin ortaya çıkmasında ve sonrasında sürdürülebilmesinde ön şart olduğunu ifade etmek mümkündür (Halis ve Akova, 2008, s. 462). Bu noktada dağıtımsal adalet, örgüt içinde ödül ve ceza gibi yaptırımların adil bir şekilde dağıtılması anlamına gelirken (İşcan ve Naktiyok, 2004, s. 183), işlemsel adalet; işgörenler için büyük önem taşıyan terfi, ücret, performans değerlendirme ve çalışma şartları gibi konularla ilgili hususların tespitinde kullanılan yöntem ve politikaların adil olma derecesini ifade eder (Tan ve Çetin, 2011, s. 2). Ayrıca işlemsel adalet ile örgütsel mutluluk arasındaki ilişkinin, dağıtımsal adalet ile örgütsel mutluluk arasındaki ilişkiden yüksek çıkmasının nedeni; öğretmenlerin yatırımları neticesinde ortaya çıkan (ücret, terfi vb.) kazanımlardan daha çok bu kazanımların uygun ve adaletli bir şekilde paylaşılması süreciyle ilgilenmeleri olabilir.

Araştırma sonuçlarından, örgütsel adaletle ilişkin algının örgütsel mutluluğu yordadığı görülmektedir. Bu sonuçtan hareketle öğretmenlerin olumlu duyguları daha sık yaşamaları, olumsuz duyguları daha az hissetmeleri ve potansiyellerini daha güçlü bir şekilde gerçekleştirmeleri amacıyla adil örgütlerin tasarlanması önemlidir. Öğretmenlerin örgütsel mutluluk düzeyleri arttırıldığında eğitim kademesinin her aşamasında bu mutlu olma durumu hissedilerek tüm paydaşlar aracılığıyla toplumun mutluluğuna katkıda bulunabileceğinden, yüksek örgütsel adalet düzeyin sürdürülmesine, daha yüksek düzeye çıkartılmasına yönelik politikalar geliştirilmesi önerilebilir.

Araştırmada örgütsel adaletin alt boyutlarından dağıtımsal adaletle ilişkin algının örgütsel mutluluğu yordadığı görülmektedir. Bu sonuçtan hareketle okulların kazanımlarının adil bir şekilde dağıtılacağı algısına sahip öğretmen olmalarının sağlanması önemlidir. Bu amaç doğrultusunda; öğretmenlerin ders programları adil bir şekilde hazırlanması, öğretim yılı başında dersler zümre öğretmenlerine, ders dışı

etkinlikler ise tüm öğretmenlere dengeli bir şekilde paylaştırılarak eşit sorumluluklar almalarının sağlanması önerilebilir. Yine yöneticilerin örgütsel kararları tarafsız bir şekilde alarak öğretmenlere ödülleri adaletli bir şekilde dağıtılmasının sağlanması önerilebilir.

Araştırmada, örgütsel adaletin alt boyutlarından işlemsel adalete ilişkin algının örgütsel mutluluğu yordadığı görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında öğretmenler için büyük önem taşıyan terfi, ücret, performans değerlendirme ve çalışma şartları gibi konularla ilgili hususların tespitinde kullanılan yöntem ve politikaların adil olmasının sağlanması, okullarda güven ortamı yaratılarak tüm paydaşlar arasında etkili bir iletişim kurulması önemlidir. Bu amaç doğrultusunda; yöneticilerin örgütsel kararlar almadan önce tüm öğretmenlerden tam ve doğru bilgiler toplayarak onların görüşlerini alması; aldıkları kararları, kararların sonuçlarını ve öğretmenler tarafından talep edilmesi halinde kararların gerekçelerini ayırım yapmadan açık ve eksiksiz bir şekilde paylaşması önerilebilir. Yine yöneticilerin yasa, tüzük, yönetmelik, genelge vb. gibi mevzuat hükümlerini tüm öğretmenlere yansız ve tutarlı bir şekilde uygulaması önerilebilir.

Her araştırmanın olduğu gibi bu araştırmanın da sınırlılıkları bulunmaktadır Araştırma, Kocaeli ili merkez İzmit ilçesinde bulunan 47 kamu ortaokulunda görev yapan 533 öğretmenle yürütülmüştür. Araştırma sonuçları örneklemin alındığı ilgili evrenle sınırlı olacak şekilde genellenebilir. Sonuçların değişik evren ve örneklerde sınanması için benzer araştırmalar; özel okullarda, başka şehirlerde, bölgelerde, ülkelerde, değişik öğretim kademelerinde yapılabilir. Ayrıca araştırma, ilişkisel tarama deseni ile gerçekleştirilen nicel bir araştırmadır. Veri çeşitliliğinin ortaya konulması amacıyla nitel veri toplama tekniklerinin de kullanıldığı karma desenli benzer araştırmalar tasarlanabilir. Bu araştırmada örgütsel adalet ve alt boyutları ile örgütsel mutluluk arasındaki ilişkiye odaklanılmış olup örgütsel mutluluğu yordayacağı düşünölen farklı değişkenler ile örgütsel mutluluk arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlayan başka araştırmalar yapılabilir.

Etik Beyan

“Ortaokul Öğretmenlerinin Örgütsel Adalet Algı Düzeyleri İle Örgütsel Mutluluk Düzeyleri Arasındaki İlişki” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Araştırmanın verileri 2018-2019 eğitim-öğretim yılında toplanmıştır. Bu araştırmanın verileri 01.01.2020 tarihinden önce toplandığı için etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır.

Kaynakça

- Arslan, Y. (2018). *Öğretmenlerin farklılıkların yönetimi yaklaşımlarına ilişkin algıları ile örgütsel mutluluk algıları arasındaki ilişki* (Doktora Tezi). Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Arslan, Y. ve Soner Polat (2018). Örgütsel mutluluk ölçeğinin Türkçeye uyarlanması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 23(4), 603-622.
- Bakker, A. B. ve Demerouti, E. (2013). Job demands-resources model. *Revista de Psicologia del Trabajo y de las Organizaciones*, 29(3), 107-115.
- Barati, H., Arizi, H. R. ve Noory, A. (2009). The simple and multiple relationship between organizational justice and job performance in Isfahan Steel Mill Company. *Management Perspective Journal*, 33, 9-28.
- Behrani, P. (2017). Organisational justice and employee happiness. *International Journal of Research and Review*, 4(7), 123-129.
- Beugre, C. D. ve Baron, R. A. (2001). Perceptions of systemic justice: The effects of distributive, procedural, and interactional justice. *Journal of Applied Social Psychology*, 31(2), 324-339.
- Bies, R. J. ve Moag, J. S. (1986). Interactional justice: Communication criteria for fairness. In B. H. Sheppard (Eds), *Research on Negotiation in Organizations* (ss. 43-55). Greenwich: JAI Press.
- Bradburn, N. M. (1969). *The Structure of psychological well-Being*. Oxford: Aldine.
- Bradburn, N. M. ve Caplovitz, D. (1965). *Reports on happiness: A pilot study of behavior related to mental health* (No. 3). Aldine Pub. Co.
- Bulut, A. (2015). *Ortaöğretim öğretmenlerinin örgütsel mutluluk algılarının incelenmesi: bir norm çalışması* (Doktora Tezi). Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Gaziantep.
- Büyüköztürk, ř. (2018). *Sosyal bilimler için veri analiz el kitabı* (24. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Büyüköztürk, ř., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, ř. ve Demirel, F. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Colquitt, J. ve Greenberg, J. (Eds.) (2005). *Handbook of organizational justice*. Lawrence Erlbaum Associates.
- Colquitt, J. A., Conlon, D. E., Wesson, M. J., Porter, C. O. L. H ve Ng, K. Y. (2001), Justice at the millennium: A meta-analytic review of 25 years of organizational justice research. *Journal of Applied Psychology*, 86(3), 425-445.

- Cropanzano, R. ve Greenberg, J. (1997). Progress in organizational justice: Tunneling through the maze. In C. L. Cooper & I. T. T.
- Cropanzano, R., Ambrose, M. L., Greenberg, J. ve Cropanzano, R. (2001). Procedural and distributive justice are more similar than you think: A monistic perspective and a research agenda. *Advances in Organizational Justice*, 119, 151.
- Cropanzano, R., Bowen, D. E. ve Gilliland, S. W. (2007). The management of organizational justice. *Academy of Management Perspectives*, 21(4), 34-48.
- Csikszentmihalyi, M. (2005). *Akış, mutluluk bilimi*. Ankara: HYB Basın Yayım.
- Çelik, M., Turunç, Ö. ve Bilgin, N. (2014). İşgörenlerin örgütsel adalet algılarının psikolojik sermaye üzerine etkisi: İşgörenlerin iyilik halinin düzenleyici rolü. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(4), 559-585.
- Daniels, K. (2000). Measures of five aspects of affective well-being at work. *Human Relations*, 53(2), 275-294.
- Demirel, Y. ve Seçkin, Z. (2011). Örgütsel adaletin bilgi paylaşımı üzerine etkisi: ilaç sektörü çalışanlarına yönelik bir araştırma. *Bilgi*, 56, 99-119.
- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95(3), 542-575.
- Diener, E. (2000). Subjective well-being: The science of happiness and a proposal for a national index. *American Psychologist*, 55(1), 34-43.
- Eren, E. (2000). *Örgütsel davranış ve yönetim psikolojisi*. Yenilenmiş VI. Baskı. İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım.
- Field, A. (2013). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics*. London: Sage.
- Fisher, C. D. (2010). Happiness at work. *International Journal of Management Reviews*, 12(4), 384-412.
- Frey, B. ve Stutzer, A. (2001). *Happiness and economics: How the economy and institutions affect human well-being*. New Jersey: Princeton University Press.
- Gavin, J. H. ve Mason, R. O. (2004). The virtuous organization: The value of happiness in the workplace. *Organizational Dynamics*, 33(4), 379-392
- Golparvar, M. ve Abedini, H. (2014). Relationship between meaning and spirituality at work with job happiness positive affect and job satisfaction. *Management Science Letters*, 4, 255-268.
- Grant, A. M. ve Campbell, E. M. (2007). Doing harm doing good, being well and burning out: The interactions of perceived prosocial and antisocial impact in service work. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 80, 665- 691.
- Greenberg, J. (1996). *The quest for justice on the job, essays and experiments*. Thousand Oaks, CA, Sage.
- Greenberg, J. ve Colquitt, J. A. (2005). *Handbook of organizational justice*. NJ: Erlbaum.
- Halis, M. ve Akova, O. (2008). Turizm işletmelerinde örgütsel adalet. İçinde F. Okumuş ve U. Avcı (Eds.) *Turizm işletmelerinde çağdaş yönetim teknikleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- İçerli, L. (2010). Örgütsel adalet: kuramsal bir yaklaşım. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 5(1), 67-92.
- İşcan, Ö. F. ve Sayın, U. (2010). Örgütsel adalet, iş tatmini ve örgütsel güven arasındaki ilişki. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(4), 195-216.
- İşcan, Ö. F. ve Naktiyok, A. (2004). İşgörenlerin örgütsel bağdaşmalarının belirleyicileri olarak örgütsel bağlılık ve örgütsel adalet algıları. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 59(1), 181-201.
- Jandaghi, G., Alimadadi, A., Fard, S. M. H. ve Golverdi, M. (2012). Relationship between organizational justice and staff happiness in the institutes of standard and industrial research of Qom province and jihad agricultural management in Qom city. *Human Resource Management*, 43, 6618-6626.
- Kashdan, T. B., Biswas-Diener, R. ve King, L. A. (2008). Reconsidering happiness: The costs of distinguishing between hedonics and eudaimonia. *Journal of Positive Psychology*, 3, 219-233.
- Lind E. A. ve Tyler T. R. (1988). *The social psychology of procedural justice*. New York: Plenum.
- Masterson, S. S., Lewis, K., Goldman, B. M. ve Taylor, M. S. (2000). Integrating justice and social exchange: The differing effects of fair procedures and treatment on work relationships. *Academy of Management Journal*, 43, 738-748.
- Neugarten, B. L., Havighurst, R. J. ve Tobin, S. S. (1961). The measurement of life satisfaction. *Journal of Gerontology*, 16, 134-143.
- Özmen, Ö. N. T., Arbak, Y. ve Özer P. S. (2007). An inquiry about the effect of justice value on justice perception. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 7(1), 19-35.
- Polat, S. (2007). *Ortaöğretim öğretmenlerinin örgütsel adalet algıları, örgütsel güven düzeyleri ile örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişki* (Doktora Tezi). Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Pryce-Jones, J. (2011). *Happiness at work: Maximizing your psychological capital for success*. John Wiley & Sons.
- Rani, N., Yadav, S. S ve Jain, P. K. (2012). Impact of mergers and acquisitions on returns to shareholders of acquiring firms: Indian economy in perspective. *Journal of Financial Management and Analysis*, 25(1).
- Tan, Ö. ve Çetin, C. (2012). Performans değerlendirme sistemine ilişkin örgütsel adalet algısının sistemden duyulan memnuniyet üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Öneri Dergisi*, 9(35), 1-13.
- Tezcan Uysal, H. ve Aydemir, S. (2014). Örgütsel iklimin çalışma psikolojisine etkisi: Sağlık sektöründe bir araştırma. *Electronic Turkish Studies*, 9(2), 1557-1574.
- Walumbwa, F. O., Peterson, S. J., Avolio, B. J. ve Hartnell, C. A. (2010). An investigation of the relationships among leader and follower psychological capital, service climate, and job performance. *Personnel Psychology*, 63(4), 937-963.
- Warr, P. (2011). *Work, happiness, and unhappiness*. NJ: Psychology Press.

- Waterman, A. S. (1993). Two conceptions of happiness: Contrasts of personal expressiveness (eudaimonia) and hedonic enjoyment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64(4), 678-691.
- What Works Centre for Wellbeing. (2017b). Good work, wellbeing and performance. <https://www.whatworkswellbeing.org/product/good-work-wellbeing-and-changes-in-performance-outcomes/> adresinden 14.01.2018 tarihinde elde edilmiştir.
- Yaghubi, M., Saghaeian Esfahani, S., Abolghasem Gorgi, H., Norouzi, M. ve Rezaei, F. (2009). The relationship between organizational justice and job satisfaction among the employees of selected hospitals of Isfahan University of Medical Sciences. *Journal of Scientific Research of Health Management*, 12(35), 25-32.
- Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2004). SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yeniçeri, Ö., Demirel, Y. ve Seçkin, Z. (2009). Örgütsel adalet ile duygusal tükenmişlik arasındaki ilişki: İmalat sanayi çalışanları üzerine bir araştırma. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2009(1), 83-99.

EXTENDED ABSTRACT

Studies show that being happy, feeling good and living a pleasant life provides many advantages to the individual and the organization of which the individual is a part. Since schools are organizations where social transformation begins, any change that will affect the school, which is one of the sub-systems of the society, also affects society. Undoubtedly, the happiness of the teachers who are the employees of the school organizations will contribute to the happiness of the students.

Employees take their existing knowledge and experience as the capital when they join an organization. By starting to use this capital in the name of the interests of the organization over time, they try to turn their labor into an investment for their individual benefits and desire to provide equal output (wage, promotion, recognition, etc.) at the rate of benefit they give to the organization. They then compare their own gains with the gains of other employees, taking the outputs obtained as a benchmark for themselves. While making this comparison, they make some fairness evaluations on their own. This comparison creates the perception of individuals as to whether they are treated fairly within the organization. Individuals with a high perception of justice will contribute to the organization's transformation into a healthy working environment and the realization of organizational activities more effectively. This study focuses on the relationship between teachers' perception levels of organizational justice and its sub-dimensions and organizational happiness levels.

In this study, it is aimed to reveal the relationship between secondary school teachers' organizational justice perception levels and organizational happiness levels. The relational screening model was used in the research. The universe of the study consists of teachers in secondary schools in Izmit District Center of Kocaeli Province. The sample of the study consists of 533 teachers working in General Secondary Schools and Religious Secondary Schools in Izmit district of Kocaeli province in the academic year of 2018-2019. As data collection tools, the "Organizational Justice Scale" developed by Niehoff and Moorman and adapted to Turkish by Polat (2007) and the "Organizational Happiness Scale" developed by Paschoal and Tamayo and adapted into Turkish by Arslan and Polat (2018) were used. In the analysis of the data, the Pearson correlation coefficient was calculated for the correlation between variables, and to examine the predictive power of the predictive variables on the predicted variable, first simple linear regression analysis, then multiple linear and multiple hierarchical regression analyzes were performed.

As a result of the research, it was found that there is a high level and significant relationship between organizational justice and organizational happiness ($r = .50$ and $p < .01$). In addition, there is a high level and significant relationship between organizational justice and positive emotions ($r = .51$ and $p < .01$), which is one of the sub-dimensions of organizational happiness. A moderate and significant relationship was found between organizational justice and negative emotions ($r = .44$ and $p < .01$) and realization of potential ($r = .34$ and $p < .01$), which are sub-dimensions of organizational happiness.

It is seen that there is a moderate and significant relationship between distributive justice, which is a sub-dimension of organizational justice, and organizational happiness ($r = .48$ and $p < .01$). Also, a moderate and significant relationship was found between distributive justice and positive emotions ($r = .49$ and $p < .01$), negative emotions ($r = .42$ and $p < .01$), and realization of potential ($r = .31$ and $p < .01$) which are the sub-dimensions of and organizational happiness, and between

It is found that there is a moderate and significant relationship between organizational happiness and operational justice ($r = .49$ and $p < .01$), which is one of the sub-dimensions of organizational justice. In addition, there is a high level and significant relationship between operational justice and positive

emotions ($r = .50$ and $p < .01$), which is one of the sub-dimensions of organizational happiness. A moderate and significant relationship was found between procedural justice and negative emotions ($r = .43$ and $p < .01$) and realization of potential ($r = .35$ and $p < .01$), which are sub-dimensions of organizational happiness.

It has been observed that there is a moderate and significant relationship between organizational happiness and interactional justice ($r = .45$ and $p < .01$), which are sub-dimensions of organizational justice. A moderate and significant relationship was found between interactional justice and positive emotions ($r = .45$ and $p < .01$), negative emotions ($r = .40$ and $p < .01$) and realization of potential ($r = .30$ and $p < .01$), which are sub-dimensions of organizational happiness.

Organizational justice is an important predictor of organizational happiness ($R = 0.500$, $R^2 = 0.250$, $p < .01$). Organizational justice explains 25% of organizational happiness. Another finding of the study is that all dimensions of organizational justice are predictors of organizational happiness ($R = 0.501$, $R^2 = 0.251$, $p < .01$). The three sub-dimensions of organizational justice, distributive justice, procedural justice, and interactional justice explain approximately 25% of organizational happiness. The order of importance of the sub-dimensions of organizational justice, which is the predictor variable, in explaining organizational happiness is procedural justice ($\beta = 0.251$), distributive justice ($= 0.201$), and interactional justice ($\beta = 0.069$). When the values related to the significance of the regression coefficients are examined, it is seen that distributive justice ($p < 0.05$) and procedural justice ($p < 0.01$), which are among the three dimensions of justice, explain organizational happiness significantly, whereas interactional justice ($p > 0.05$), which is also another dimension of justice, is not effective in explaining organizational happiness.

As a result of the research, it was found that there is a significant relationship between teachers' organizational justice perception levels and organizational happiness levels and organizational justice significantly predicts organizational happiness. It is possible to state that increasing the perception of organizational justice that significantly predicts teachers' organizational happiness in schools will have a positive effect on teachers' organizational happiness. As stated in the literature (Greenberg & Colquitt, 2005; Walumbwa, Peterson, Avolio, & Hartnell, 2010), it is revealed that employees who are treated fairly feel better and their psychological capital increases, and as a result, the effect of organizational justice is important in increasing the perception of organizational happiness.

As a result of the research, it is seen that the perception of organizational justice predicts organizational happiness. Based on this result, it is important to design fair organizations in order for teachers to experience positive emotions more frequently, to feel negative emotions less, and to realize their potential more strongly. When the organizational happiness level of teachers is increased, it can be suggested to develop policies to maintain the high level of organizational justice and to increase it to a higher level, since this happiness can be felt at every stage of the education level and can contribute to the happiness of the society through all stakeholders.

Yetişkinlerin Yaşam Doymu, Yalnızlık ve Öz-tiksinme Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Selahattin AVŐAROĐLU¹, Ayrahat HUDAYNAZAROVA²,
Sıdıka NURKOYUNCU³ ve Refika BAŐARIKAN⁴

Öz

Bu çalışmada, yetişkinlerin yaşam doymu, yalnızlık ve öz-tiksinme düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Yaşam doymu, yalnızlık ve öz-tiksinme arasındaki ilişki düzeyi, cinsiyet, eğitim durumu, medeni durum, gelir düzeyi, herhangi bir işte çalışıp çalışmama durumu gibi değişkenlerde incelenmiştir. Araştırmanın modeli nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama tekniği kullanılarak desenlenmiştir. Araştırmanın toplam katılımcı sayısı, (kadın=353; erkek=281) olmak üzere toplamda 634 yetişkin bireydir. Veri toplama araçları olarak "UCLA Yalnızlık Ölçeği Kısa Formu", "Yaşam Doymu Ölçeği", "Öz-tiksinme Ölçeği" ve çalışmayı yürüten araştırmacılar tarafından geliştirilen "Kişisel Bilgi Formu" kullanılmıştır. Araştırmada veriler, Google Forms üzerinden 2019 yılı içerisinde toplanmış olup, analizi için SPSS 22.00 paket programı kullanılmıştır. Elde edilen veriler işığında; yaşam doymu ile yalnızlık arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülürken, yaşam doymu ve öz-tiksinme arasında ters yönlü bir ilişki olduğu saptanmıştır. Yapılan analizler sonucunda, yalnızlık ve öz-tiksinmenin yaşam doymu üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu ortaya çıkmıştır. Cinsiyete göre erkeklerin yaşam doymununun, kadınlardan anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmüştür. Medeni duruma göre ise evlilerin yaşam doymununun bekârlardan anlamlı düzeyde farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır. Bireylerin çalışma durumuna göre ise; iş sahibi olanlar ile olmayanlar arasında, iş sahibi olanlar lehine anlamlı bir farklılığın mevcut olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bireylerin gelir düzeyine göre ise gelir düzeyi fazla olanların yaşam doymularının daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. Eğitim seviyesi arttıkça yaşam doymununun arttığı ve yalnızlığın azaldığı sonucuna varılmıştır. Araştırma bulgularının alana katkı sağlayacağı umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yaşam Doymu, Yalnızlık, Öz-Tiksinme

Examining the Relationship between Adult Life Satisfaction, Loneliness and Self-Disgust Levels

Abstract

In this study, it was aimed to investigate the relationship between adult's life satisfaction, loneliness and self-disgust levels. The level of relationship between life satisfaction, loneliness and self-disgust is examined in variables such as gender, educational status, marital status, income level, whether or not to work in any job. The model of the study was designed by using relational scanning technique, which is one of the quantitative research methods. The total number of participants of the research is 634 adult individuals (female = 353; male = 281). "UCLA Loneliness Scale Short Form", "Life Satisfaction Scale", "Self-Disgust Scale" and "Personal Information Form" developed by researchers were used as data collection tools. In the research, the data were collected through Google Forms in 2019 and SPSS 22.00 package program was used for analysis. In the light of the data obtained; While there was a significant relationship between life satisfaction and loneliness, there was an inverse relationship between life satisfaction and self-disgust. As a result of the analyzes, it was revealed that the effect of loneliness and self-disgust on life satisfaction was significant. It has been observed that male satisfaction of life differs significantly from female according to gender. According to marital status, it is concluded that the life satisfaction of the married people differs significantly from the singles. According to the working status of the individuals, it is concluded that there is a meaningful difference between those who have a job and those who do not have a favor. According to the income level of the individuals, it was concluded that those with higher income have higher life satisfaction. It was concluded that as the level of education increases, satisfaction with life increases and loneliness decreases. It is hoped that the research findings will be original and contribute to the field.

Key Words: Life Satisfaction, Loneliness, Self-Disgust

Atıf İçin / Please Cite As:

Avşaroğlu, S., Hudaynazarova, A., Nurkoyuncu, S. ve Başarıkan, R. (2021). Yetişkinlerin yaşam doymu, yalnızlık ve öz-tiksinme düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 183-198.

Geliş Tarihi / Received Date: 19.10.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 04.12.2020

¹ Prof. Dr. - N. E. Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, seloavsar@gmail.com

 ORCID: 0000-0002-0953-2922

² Yüksek Lisans Öğrencisi - N. E. Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, ayrahat.hudaynazarova@gmail.com

 ORCID: 0000-0001-8391-4286

³ Yüksek Lisans Öğrencisi, N. E. Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, sdknurkoyuncu@gmail.com

 ORCID: 0000-0003-3372-1691

⁴ Yüksek Lisans Öğrencisi, N. E. Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, refisbasarikan@gmail.com

 ORCID: 0000-0002-6198-0028

Giriş

İnsanların erdemlerine ve güçlü yanlarına dikkat çeken ve iyi yaşam nedir? sorusuna cevap arayan pozitif psikoloji kavramlarından birisi de yaşam doyumudur. Diğer bir pozitif psikoloji kavramı olan iyi oluş (Demirci ve Ekşi, 2015, s. 10) ise öznel iyi oluş (Eryılmaz ve Öğülmüş, 2010, s. 190) kavramı içerisinde araştırılmakta, mutluluk yaşam doyumuna bağlamında ölçülmeye çalışılmaktadır (Dağlı ve Baysal, 2016, s. 1251). Alan yazına bakıldığında yaşam doyumunu kavramı çoğunlukla “öznel iyi oluş” yapısı altında bilişsel bir bileşen olarak incelenmektedir (Avşaroğlu ve Okutan, 2018, s. 62). Öznel iyi oluş, insanların hayatlarına yönelik tüm tepkilerini ve değerlendirmelerini, iyi gittiğini düşünme ve hissetme derecesini yansıtır (Uygur, 2018, s. 17; Singh ve Jha, 2008, s. 40). Bilim dünyasının yaşam doyumunun kaynaklarını bulmaya yönelik çabası söz konusudur (Özkul ve Alparslan, 2019, s. 3274). Mutluluk; kişinin geçmişte, gelecekte ve şimdiki zamandaki doyumunu ile hayattaki değişim arzu ve çevresindekilerin görüşleri ile ilgili algısıyla alakalıdır (Diener vd., 1999, s. 277; Yalçın, 2015, s. 27). İş, benlik, aile, sağlık durumu ve para kişiler için doyum alanlarıdır (Diener vd., 1999, s. 277). Hayat inişleri çıkışları olan bir serüvendir. Bu serüvende bireyin yaşamından ne derece doyum sağladığı ve bu doyumunu arttırabilmenin yollarının bulunması çok önemli görülmektedir. Yaşadığımız zaman diliminde insanlar, çeşitli zorluklarla yaşamını devam ettirmektedirler (Ülker Tümlü ve Receptoğlu, 2013, s. 206). Bu zorluklar bireyin psikolojisini etkilerken aynı zamanda bireyi çaresiz, zayıf ve savunmasız hale getirebilir (Avşaroğlu vd., 2005, s. 116). İş, aile ve kültürel yaşantılarda meydana gelen başarısızlıklar da bireyi tükenmişlik seviyesine getirebilmektedir. Bireylerin ilişkilerinde, yetersiz ve bireysel olarak tatmin edici olmayan sosyal deneyimler geçirmesi, hayatlarını farklı düzeylerde etkileyebilir (Çevik ve Korkmaz, 2014, s. 127). Bu da bireylerin kendilerini toplumdan soyutlamasına ve kendilerini yalnız hissetmelerine neden olabilmektedir (Buluş, 1997, s. 82-83). Yaşantısal olumsuzluklar bazen de depresif karakterdeki tiksinme gibi problemleri de beraberinde getirebilmektedir (Çeçen, 2008b, s. 20). Yapılan bu araştırmanın öncelikli amacı, yaşam doyumunun kaynaklarını bulma noktasında alanyazına katkı sağlamaktır. Bu çalışmada yaşam doyumunu, yalnızlık ve öz-tiksinme kavramları ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Pozitif psikoloji çalışmalarında sıklıkla öne çıkan kavramlardan biri de yaşam doyumudur (Ümmet, 2017, s. 160). "Yaşam doyumunu" kavramı, ilk kez 1961 yılında Neugarten tarafından tanımlanmıştır (Şahin, 2019, s. 157). Doyum; insanların açlık, susuzluk, cinsellik vb. temel biyolojik ihtiyaçlarının veya merak, sevgi, samimiyet, başarı, vb. gibi bilişsel ve psikolojik ihtiyaçlarının ortadan kaldırılması sonucunda denge durumunun sağlanmasıdır (Şimşek ve Büyükkıdık, 2015, s. 21). Yaşam doyumunu ise, belirli bir durumdan memnuniyet değil, tüm yaşamdan memnuniyet anlamına gelir (Çelebi ve Çelebi, 2018, s. 6-7). Genel olarak kişinin tüm yaşamını ve bu yaşamın çeşitli yönlerini içerir (Deniz vd., 2012). Yaşam doyumunu etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Bunlar; fiziksel, sosyal, duygusal, zihinsel sağlık, psikolojik iyi olma hali, etkili ve işlevsel iletişim kurma, sosyal ilişkileri başlatma, sürdürme ve sosyal bağlantılara sahip olma gibi faktörlerdir (Kermen vd., 2016). Seligman'a (2007) göre, kişinin kendini mutlu hissetmesi pozitif duygulanıma, hayata bağlı olmaya ve hayatın anlamlı olduğunu düşünmesine bağlıdır. Bunların kendi içindeki düzeylerinin yüksek olması demek, yaşam doyumunun da yüksek olması anlamına gelmektedir. Yaşam doyumunu ile çalışılan kavramlardan biriside benlik algısıdır. Yaşam doyumunu ve benlik algısı arasında olumlu bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu durum bizi, kişinin kendisi ve yaşamı ile ilgili değerlendirmelerinin birbirini etkilediği sonucuna götürmektedir (Akman, 2019, s. 45).

Bireylerin yaşam doyum düzeyi arttıkça, iyimserlik düzeyleri de artmaktadır (Avşaroğlu ve Koç, 2019, s. 567). Yaşam doyumunu bir toplumda yaşam kalitesini belirleyen faktör olarak görülmektedir. Kültürlerarası bir çalışmada, yaşam doyumunun fiziksel ve psikolojik sağlığın korunmasında, sahip olunan sosyal ilişkinin derecesi ile ilişkili olduğu bulunmuştur (Kermen vd., 2016, s. 22). Belirli bir dijital bağımlılık eşiği aşıldığında, yaşam memnuniyeti üzerinde daha olumsuz bir etki göstermesi beklenebilir (Lachmann vd., 2018, s. 2). Son yüzyılda beden imajı ile ilgili araştırmalar artmıştır. Bunun sebeplerinden biri, beden imajında olumsuz algıya sahip olmanın, bireyin yaşamının geri kalanını da olumsuz etkilemesidir. Birey dış görünüşü sebebi ile bir ortama girmekten çekinebilmektedir (Gülcan ve Bal, 2014, s. 47). Beden imgesi kişinin çevresine, kendi algısına göre şekillenebilmektedir. Bireyin görüntüsü ile ilgili algısı onun tepkilerini, duygularını etkilemektedir. Bununla beraber bireyin genel iyilik haline de etki edebilmektedir (Arslangiray, 2013, s. 3). İzgiş (2019, s. 32-36), öğretmenlerin algıladıkları sosyal desteğin artmasının yaşam doyumlarını da artırdığını, yine yaşam doyumunu cinsiyet açısından incelendiğinde erkek öğretmenlerin, kadınlardan daha yüksek yaşam doyumuna sahip olduğunu ifade etmektedir. Ed Diener vd. (1985, s. 71) ise; yaşam doyumunun öznel iyi oluşun bilişsel boyutu ile ilişkili ve insanların kendileri için oluşturduğu standartlar ile ilgili olduğunu belirtmiştir (Kula ve Çakar, 2015, s. 193). Ayrıca yaşam doyumunu, bireylerin belirledikleri

standartlar ölçüsünde devam eden hayatlarını değerlendirip bir sonuca ulaşması, yani bireyin yaşamak istediği hayat ile sahip olduğu hayat arasında kıyaslama yapma durumu olarak ifade edilmektedir (Yıldız ve Baytemir, 2016, s. 69).

Çalışmada yaşam doyumunu üzerine etkisi araştırılan olan kavramlardan biri de yalnızlıktır. Her bilim, insanın karanlık tarafını aydınlatmayı amaçlayan bir fener gibidir. Her araştırma, bilimsel anlamda her katkı, insanın çok boyutlu yapısının karanlık mahzenlerine ışık tutmaktadır. Yalnızlık, insanın karanlık tarafını simgeleyen, hayatı dayanılmaz kılan ve aydınlanmayı bekleyen modern dünyanın en önemli sorunlarından biridir (Baltacı, 2019, s. 74-75; Yakut ve Certel, 2016, s. 74-75). Çalışmalar incelendiğinde, insanların aslında iyi bir ilişki kurmak istedikleri, ancak bunu nasıl yapacaklarını bilmedikleri zaman, yalnızlık ve depresyon yaşadıkları bildirilmektedir (Uzuner ve Karagün, 2014, s. 109). Ağırman ve Gençer (2017, s. 235) yapmış oldukları bir çalışmada, yalnızlık ve depresyonun, artan kentleşme ve teknolojik gelişmelerle birlikte, insanların iletişiminin ve paylaşımlarının zayıflaması nedeniyle giderek daha fazla gözlenmektedir. Yalnızlık duygusunun öz saygı, depresyon, anksiyete, kişilerarası düşmanlık, madde bağımlılığı, intihar ve sağlık sorunlarına yatkınlık, sosyal ağ, nevrotiklik ve sosyal kaygı, sosyal açıklık ve güvenli bağlanma, sosyal destek, mutsuzluk, mükemmeliyetçilik ve duygusal zekâ ile ilişkili olduğu görülmektedir (Feridun vd., 2018, s. 1795). Ayrıca çeşitli sosyo demografik karakterlerin yalnızlığı etkilediği de bilinmektedir. Bununla birlikte, bu demografik karakterlerin belirlenmesi ve anlaşılması, yaşlı bireylerle yapılan çalışmalarda klinisyenlere ve araştırmacılara yol gösterecektir (Saltan ve Küçük, 2018, s. 192-193).

Ergenlik döneminde yaşanan yoğun bir duygu olan öfke, kontrol edilemezse bazı olumsuz deneyimlere yol açabilir. Yalnızlık bu olumsuz deneyimlerden biridir. Kontrol edilemeyen öfke sonucunda ergenler, kendileri için büyük öneme sahip olan arkadaşları tarafından dışlanabilir, arkadaşları ile ilişkilerinde yoğun öfke patlamaları yaşayabilirler (Haskan ve Yıldırım, 2014, s. 158). Buna paralel olarak, yalnızlık hisseden ergenlerin duygularını kolayca ifade edemedikleri (Baltacı, 2019, 74-75) ve öfke duygularını şiddetli bir eğilime dönüştürdükleri düşünülmektedir. Ergenlerin okulda yalnız kalmamaları, akranları tarafından kabul edilmeleri önemlidir. Ergenler dünyasında, okul arkadaşları arasında iyi bir konuma, popülerliğe, liderliğe ve güce sahip olmak büyük anlamlara sahiptir. Zaman zaman, bu güç ve popülerliğe ulaşma ihtiyacı ergenleri şiddet içeren davranışlara yönlendirebilir. Şiddete eğilimli ergenlerin yüksek statüde olduğu, arkadaşları arasında popüler olduğu ve kabul edildiği görülmektedir (Hawley ve Vaughn, 2003, s. 240-241). Bireyin psikolojik sağlığını olumsuz etkileyen yalnızlığın, bireysel ve sosyal temeller üzerinde doğrudan veya dolaylı olumsuz etkileri mevcuttur. Ayrıca, ülkemizin geleceğinin şekillendiği eğitim kurumlarında, eğitim sürecinin en temel öğelerinden biri olan öğrencilerimizi de tehdit etmektedir. Çünkü yalnızlık, öğrencilerin psikolojik dünyalarını, hayata anlam katma bakış açılarını, iletişim kurma ve sosyalleşme yeteneklerini ve okul performanslarını olumsuz etkilediği için eğitimde, öğrenci başarısını da olumsuz etkilemektedir (Certel vd., 2016, s. 3072-3073).

Araştırmada ele alınan diğer bir kavram öz-tiksindir. Öz-tiksindir kavramını tanımlamak için öncelikle tiksinti kavramının açıklanması gerekmektedir. Tiksinti, ilk olarak Darwin'den beri bilindiği düşünülen basit ve insani bir duygudur (Chapman ve Anderson, 2012, s. 62). Rozin ve Fallon (1987, s. 24) ise tiksindirmeyi "Tiksindirici/Rahatsız edici bir nesnenin (sözlü) dâhil edilmesi ihtimaline karşı iğrenme" olarak tanımlamaktadır. İlgili literatür incelendiğinde, öz-tiksindirmenin araştırmalarda, cinsel rahatsızlıklar, yeme bozuklukları ve sosyal anksiyete gibi ruh sağlığı bozukluklarıyla birlikte çalışıldığı gözlemlenmiştir (Powell vd., 2014, s. 109). Tiksindirmenin kendiliğe uyumsuz bir şekilde yönlendirilebileceği fikri, klinik psikoloji içinde ampirik kökenlere sahiptir ve benlik, beden ve kişinin eylemlerini, özellikle de sözde arzulan benliği ihlal eden davranışlara vurgu yaparak aşırı nefret deneyimlerini içeren ayrı bir duygu olarak tanımlanmıştır (Moncrieff-Boyd, 2014, s. 8).

Öz-tiksindir, kişinin kendini düşük değerlendirmesinin bir sonucu olarak kendinden iğrenmesi hali olarak tanımlanmıştır (Johnson-Laird ve Oatley, 1989, s. 119). Powell vd. (2015a, s. 24) ise; öz-tiksindirmeyi, 'kişinin vücudunun bazı kısımlarını iğrenç olarak değerlendirmesi ile kendini gösteren bir öz değerlendirme' olarak ifade etmektedir. Tiksinti, günlük hayatta insanı etkileyen önemli bir duygudur. Olumsuz sosyalleşmede önemli bir rol oynar ve çoğu zaman insanların tiksinti durumlarını deneyimlemekten veya düşünmekten kaçındığı gözlemlenmiştir (Rozin vd., 1999, s. 331).

İğrenme, sempatik büyüdü düşünmeyle de yakından bağlantılıdır. İğrenç şeyler dokundukları şeyleri kirletir, sempatik büyüdü bulaşma yasasına göre; "bir kez temasta olan, her zaman temastadır" anlayışı hakimdir (Haidt vd., 1994, s. 702; Rozin vd., 1999, s. 332-333). İğrenç şeylere verilen yanıtlar o kadar güçlüdür ki, iğrenme genellikle doğası gereği iğrenç olmayan, ancak iğrenç şeylere benzeyen varlıklara

genelleme yapar (Rozin vd., 1986, s. 703). En yaygın tiksinti tetikleyicilerin birçoğu sempatik büyü yasalarından dolayı etkilidir. Örneğin, daha önce sevilmeyen bir kişi tarafından giyilmiş temiz kıyafetleri giymeye yönelik gösterilen tiksinti tepkisi, genelleme yapılarak davranış haline getirilebilir (Rozin vd., 1999, s. 333). Bu faktörlerin yanı sıra (yani, sosyal baskılar ve mide bulandırıcı/iğrenç deneyimler), yüksek tiksınme eğilimi, insanların kendi bedenlerine (örn. vücut yağı, akne) yönelik tiksinti yaşama ihtimalini artırabilir. Kişi kendi vücudunun itici olduğuna ilişkin, tekrar tekrar deneyim geçirdiğinde, kendine karşı bir öz-tiksinme algısı da geliştirebilir (Spreckelsen vd., 2018, s. 2). Bununla birlikte öz-tiksinmenin depresyon ve cinsel istismar ile de yakından ilişkili olduğu görülmektedir (Simpson vd., 2010, s. 61).

Utancı ve öz-tiksinme deneyiminin, özellikle yeme bozukluğu çekenlerde benzer olabileceği öne sürülmüştür (Fox vd., 2012, s. 238). Her ikisi de kaçınma ve itme veya sosyal reddetme duygularını içeren (Chapman vd., 2009, s. 1222) ve genellikle bir kişinin rahatsız edici durumlardan hızlı bir şekilde çekilmesine neden olan duygulardır. Bununla birlikte, bu iki duygu daha detaylı incelendiğinde, öz-tiksinme; utanç, suçluluk ve kendinden nefret etme gibi diğer olumsuz duygulardan, iğrenç olduğu düşünülen bir şeyle etkileşime girerken yaşanan benzersiz tiksinti duygusu sebebiyle farklıdır (Powell vd., 2015a, s. 5)

Öz-tiksinme iki faktörden oluşur: kendinden iğrenme ve davranışlarından iğrenme (Overton, Markland, Taggart vd., 2008, s. 381). Bu nedenle, bireyler kendilerinden tiksinti hissettiklerinde başka şeylerle meşgul olurlar ve gerginlik kendine zarar verme yoluyla hafifler. Öz-tiksinme, bireyin kendini eleştirel değerlendirmesinin bir yönünü içeren öz bilinçli bir duygudur. Dış ortama yönelik olmaktan ziyade öze yönelimli olması bakımından genel tiksınme duygularından farklıdır. Öz-tiksinme, şu iki bileşeni içerecek şekilde kavramsallaştırılan bir özeleştirme biçimi olarak öne sürülmüştür: öz-tiksinme; kendinden nefret etme ve kendini eleştirme (Smith vd., 2015, s. 62). Bu araştırma; yetişkinlerin yalnızlık ve öz-tiksinme düzeylerinin yaşam doyumunu ne düzeyde açıkladığını ortaya koymak amacıyla yapılmıştır.

Yöntem

Araştırmada, yetişkinlerin yaşam doyumunu, yalnızlık ve öz-tiksinme düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır.

Evren - Örneklem

Araştırmanın katılımcıları rastgele örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. Toplanan veriler için değerlendirme kriteri 18 yaş ve üzeridir. Bu nedenle gerekli değerlendirme sonucunda bir kişi yaş kriterine uymadığı için çıkarılmış, araştırma 634 kişi ile yürütülmüştür. Katılımcıların 353'ü (%56) kadın, 281'i (%44) ise erkektir.

Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada, verilerin elde edilmesinde "UCLA Yalnızlık Ölçeği kısa formu", "Yaşam Doyumu Ölçeği", "Öz-tiksinme Ölçeği" ve çalışmayı yürüten araştırmacılar tarafından geliştirilen "Kişisel Bilgi Formu" kullanılmıştır.

Kişisel Bilgi Formu: Kişisel bilgi formunda katılımcıların demografik bilgileri (yaş, cinsiyet, eğitim durumu, çalışma durumu, algılanan gelir düzeyleri ve medeni durum) yer almaktadır.

Yaşam Doyumu Ölçeği: Yaşam doyumunu ile ilgili veri toplamak için Diener, Griffin, Larsen ve Emmons (1985) tarafından geliştirilen 5 maddeli 7'li likert tipi ölçek kullanılmıştır. Maddelerin her biri 1 ile 7 puan arasında puanlanmaktadır. Ölçeğin en düşük puanı 5 en yüksek puanı ise 35'tir. Ölçeğin güvenilirlik çalışmaları sonucunda; test-tekrar test güvenilirlik katsayısı .85, madde-test korelasyonları ise .71 ile .80 arasında hesaplanmıştır. Ölçekten alınan puanlar yükseldikçe, kişinin yaşamdan almış olduğu doyum artarken, alınan puanlar düştükçe yaşamdan elde edilen doyum azalmaktadır.

UCLA Yalnızlık Ölçeği Kısa Formu: Yalnızlık ile ilgili veriler UCLA Yalnızlık Ölçeği (kısa form) ile toplanmıştır. Ölçek, Hay ve Dimatteo (1987) tarafından UCLA Loneless Scale'den türetilmiştir. (Hay ve Dimatteo 1987 Akt: Doğan, Çötök ve Tekin, 2011). Doğan, Çötök ve Tekin (2011) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. 8 maddesi bulunmaktadır. 2, 3, 7 ve 8. Maddeler ters kodlanmaktadır. Ölçeğin iç tutarlılığı ise .84'tür. Ölçekten alınan puanlar arttıkça bireylerin yalnızlık düzeyi artmakta, azaldıkça yalnızlık düzeyi azalmaktadır.

Öz-tiksinme Ölçeği: Öz-tiksinme ile ilgili veri toplamak için ise Bahtiyar ve Yıldırım (2019) tarafından Türkçe'ye uyarlaması yapılan öz-tiksinme ölçeği kullanılmıştır. 21 maddeden oluşan öz-tiksinme ölçeğinin

7'si dolgu maddesi olup, 9'u ise ters kodlanmaktadır. Maddeler 7'li likert tipinde olup dolgu maddeleri puanlamaya dahil edilmemektedir. Ölçeğin iç tutarlılığı .91 ve test tekrar test güvenilirliği .94 bulunmuştur. Ölçekten alınan puanın artması, öz-tiksinmeye işaret etmektedir.

Verilerin Analizi

Araştırma verileri 2019 yılı içerisinde, Google Forms üzerinden toplanmış olup analizi için SPSS 22.00 paket programı kullanılmıştır. Yalnızlık ve öz-tiksinmenin yaşam doyumunu ne derecede yordadığını bulmak için çoklu regresyon analizi kullanılmıştır. Ayrıca yaşam doyumunu, öz-tiksinme ve yalnızlık düzeylerinin cinsiyete, medeni duruma ve çalışma durumuna göre anlamlı bir şekilde farklılaşp farklılaşmadığını test etmek için, Bağımsız Gruplar T testi, Mann Whitney U testi; eğitim durumu ve gelir düzeyine göre farklılaşma olup olmadığını test etmek için ise Anova ve Kruskal Wallis kullanılmıştır.

Bulgular

Araştırmanın bu kısmında, belirlenen amaç doğrultusunda analizler sırasına göre yapılmıştır.

Tablo 1. Değişkenlere İlişkin Betimleyici İstatistikler

	n	Ranj	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart Sapma
Yaşam Doyumu	634	20.00	5.00	25.00	16.73	4.04
Yalnızlık	634	24.00	8.00	32.00	25.66	4.58
Öz-tiksinme	634	72.00	20.00	92.00	39.88	17.18

Tablo 1 incelendiğinde, 634 kişinin yaşam doyumunu ölçeğinden aldığı en yüksek puan 25, en düşük puan 5 iken; yaşam doyumunu ortalaması 16,73 olarak görülmektedir. Yalnızlık ölçeğinde ise, minimum 8, maksimum 32 puan alınırken, ortalamasının 25,66 olduğu görülmektedir. Grupta öz-tiksinme ölçeğinden elde edilen puanlarda minimum 20 maksimum ise 92 puan alınırken ortalama 39,88 olarak bulunmuştur.

Tablo 2. Yalnızlık ve Öz-tiksinmenin Yaşam Doyumunu Açıklamasına Yönelik Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Yordanan Değişken	Yordayıcı Değişkenler	B	B	t	p	R	R ²	Δ R ²	F	SD
Yaşam Doyumu	Yaşam	0.293	0.33	8.81	0.00*	0.37	0.139	0.136	50.85	2
	Öz-tiksinme	-0.028	-0.11	-3.14	0.00*					

$p < .05^*$

Araştırma, yalnızlık ve öz-tiksinmenin yaşam doyumunun bir yordayıcısı olup olmadığını belirlemek için yapılmıştır. Çoklu doğrusal regresyon analizinin varsayımları test edilmiş olup, analiz sonucunda bütün varsayımları karşıladığı gözlenmiştir. Durbin-Watson (2,011) puanına bakıldığında verilerin arasında otokorelasyon olmadığı görülmektedir. Yani gözlemlerin birbirinden bağımsız olduğu varsayımı karşılanmıştır. Varyans büyütme faktörü (VIF) değeri 1.03 ve tolerans değeri 0,96 olarak bulunmuştur. Ölçüt alınabilecek olan bu değerler, analizin çoklu bağıntı problemine sahip olmadığını göstermektedir. Her bir bağımsız değişken arasında doğrusal bir ilişki olduğu gözlenmiştir Casewise Diagnostic tablosunun değerlerine bakıldığında uç değerler görülmemektedir. Atıklar ise normal olarak dağılmaktadır. Yalnızlık ve öz-tiksinmenin yaşam doyumunu üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu ortaya çıkmıştır. $F(2, 50)$, $p < .05$, $R^2 = .13$, adj. $R^2 = .13$ Bu sonuç yalnızlık ve öz-tiksinmenin yaşam doyumunda toplam varyansın %13' ünü açıkladığı göstermektedir. Standardize edilmiş regresyon katsayısına göre (β), yordayıcı değişkenlerin, yaşam doyumunu üzerindeki önem sırası; yalnızlık ($\beta = .29$, $p < .05$) ve öz-tiksinme ($\beta = -.11$, $p < .05$) şeklinde olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Yaşam Doyumu, Yalnızlık ve Öz-tiksinme Arasındaki İlişki

	Yaşam doyumunu	Yalnızlık	Öz-tiksinme
Yaşam Doyumu	1		
Yalnızlık	0.35*	1	
Öz-tiksinme	-0.18*	-0.18*	1

$p < .05^*$

Tablo 3'te ise katılımcıların yaşam doyumunu, yalnızlık ve öz-tiksinme düzeyleri arasındaki korelasyon sonuçlarına yer verilmiştir. Yaşam doyumunu ile yalnızlık arasında ($r=0,35, p<.05$) pozitif düşük düzey anlamlı bir ilişki görülmektedir. Yalnızlık arttıkça yaşam doyumunu da artmaktadır. Tablodan hareketle yaşam doyumunu ve öz-tiksinme arasında ($r= -0,18, p<.05$) düşük düzey ters yönlü ilişki söz konusudur. Buradan hareketle öz-tiksinme düzeyi arttıkça yaşam doyumunun düştüğünü söylemek mümkündür. Yine tabloda görüldüğü üzere öz-tiksinme ve yalnızlık arasında da ($r= -0,18, p<.05$) ters yönlü düşük düzey ilişki vardır. Öz tiksinti düzeyi arttıkça yalnızlık azalmakta, yalnızlık azaldıkça da öz-tiksinme artmaktadır.

Tablo 4. Yaşam Doyumunun Cinsiyete Göre t Testi Sonuçları

	Cinsiyet	n	Ortalama	Standart sapma	t	P
Yaşam	Kadın	353	16.41	3.86	-2.241	0.02*
Doyumu	Erkek	281	17.14	4.24		

$p<.05^*$

Araştırmada katılımcıların cinsiyetlerine göre yaşam doyumlarının farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek üzere bağımsız örneklem t-testi kullanılmıştır. t-testinin kullanılabilir olup olmadığını test etmek için, test varsayımlarına bakılmıştır. İlk olarak yaşam doyumunu için, normallik ile uç değerlerin mevcut olup olmadığı kontrol edilmiştir. Histogram grafiği incelendiğinde, grubun yaklaşık olarak normal bir şekilde dağıldığı gözlenmiştir. Dolayısı ile veri üzerinde herhangi bir değişiklik yapılmadan (ör; veri transformation) ya da parametrik olmayan bir alternatif test kullanmadan (Mann-Whitney U Testi), veri olduğu şekliyle kullanılmıştır. Levene's Eşit Varyanslar Testi, anlamlı bir p değeri vermediği için, varyansların homojenliği söz konusudur. Dolayısı ile, bağımsız örneklem t-testi sonuçları için, varyansların eşit olduğu seçeneğe göz önüne alınmıştır. Grup verileri incelendiğinde, kadınların yaşam doyumunu ölçeğinden aldığı puanlar ortalama 16,41 iken ($n = 353; SS = 3,86$), erkeklerin yaşam doyumunu ölçeğinden aldığı puanlar ortalama 17,14'tür ($n = 281 SS = 4,24$). Buradan hareketle erkeklerin yaşam doyumunun kadınlardan anlamlı düzeyde farklılaştığını söyleyebiliriz.

Tablo 5. Yalnızlık ve Öz-tiksinme Cinsiyete Göre Mann Whitney U Testi Sonuçları

	Cinsiyet	n	Sıralama Ortalaması	Sıralama Toplamı	U	P
Yalnızlık	Kadın	353	316.06	111567.50	49086.50	0.823
	Erkek	281	319.31	89727.50		
Öz-tiksinme	Kadın	353	292.41	103220.00	40739.00	0.00*
	Erkek	281	349.02	98075.00		

$p<.05^*$

Araştırmada katılımcıların cinsiyete göre yalnızlık ve öz-tiksinme düzeyleri normallik varsayımını karşılamadığı ve box plotlardaki uç değerlerin varlığı sebebi ile t-testinin non-parametrik karşılığı olan Mann Whitney U testi kullanılmıştır. Mann Whitney U testi sonuçları, yukarıda Tablo 5'te görüldüğü üzere, yalnızlık ölçeğinden elde edilen puanlar cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermemektedir ($U = 49086,50, p> .05$). Ancak öz-tiksinme düzeyleri cinsiyete göre farklılaşmaktadır. ($U = 40739,00, p<.05$) Tablodan hareketle erkeklerin öz-tiksinme düzeyinin kadınlardan anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir. Erkeklerin öz-tiksinme sıralama ortalamaları (349,02) kadınlardan (292,41) fazladır.

Tablo 6. Yaşam Doyumunun Medeni Duruma Göre t Testi Sonuçları

	Medeni Durum	n	Ortalama	Standart Sapma	SD	t	p
Yaşam	Evli	306	17.21	4.11	632	2.875	0.04*
Doyumu	Bekâr	328	16.29	3.94			

$p<.05^*$

Araştırmada katılımcıların medeni durumuna göre yaşam doyumunun farklılaşıp farklılaşmadığı test edilmek üzere bağımsız örneklem t-testi kullanılmıştır. t-testinin kullanılabilir olup olmadığını test etmek için, test varsayımlarına bakılmıştır. İlk olarak, yaşam doyumunu için normallik ile uç değerlerin mevcut olup olmadığı kontrol edilmiştir. Histogram grafiği incelendiğinde, grubun yaklaşık olarak normal bir şekilde dağıldığı gözlenmiştir. Dolayısı ile veri üzerinde herhangi bir değişiklik yapılmadan (ör; veri transformation) ya da parametrik olmayan bir alternatif test kullanılmadan (Mann-Whitney U Testi), veri

olduğu Şekliyle kullanılmıştır. Levene's Eşit Varyanslar Testi, anlamlı bir p değeri vermediği için, varyansların homojenliği söz konusudur. Dolayısı ile bağımsız örneklem t-testi sonuçları için, varyansların eşit olduğu seçenek göz önüne alınmıştır. Grup verileri incelendiğinde, evlilerin yaşam doyumunu leğinden aldığı puanlar ortalama 17,21 iken ($n = 306$; $SS = 4,11$), bekrların yaşam doyumunu leğinden aldığı puanlar ortalama 16,29'dur ($n = 328$; $SS = 3,94$). Buradan hareketle medeni durum baz alındığında evlilerin yaşam doyumunun bekarlardan anlamlı düzeyde farklılaştığını söyleyebiliriz.

Tablo 7. Yalnızlık ve öz-tiksinme Medeni Duruma Göre Mann Whitney U Testi Sonuçları

	Medeni Durum	n	Sıralama Ortalaması	Sıralama Toplamı	U	p
Yalnızlık	Evli	306	318.67	97512.50	49826.500	0.876
	Bekr	328	316.41	103782.50		
z-tiksinme	Evli	306	319.32	97712.00	49627.000	0.809
	Bekr	328	315.80	103583.00		

$p < .05^*$

Araştırmada katılımcıların medeni durumlarına göre, yalnızlık ve öz-tiksinme düzeyleri normallik varsayımını karşılamadığı ve box plotlardaki uç değerlerin varlığı sebebi ile t-testinin non-parametrik karşılığı olan Mann Whitney U testi kullanılmıştır. Mann whitney u testi sonuçları, yukarıda Tablo 7 'de görüldüğü üzere, yalnızlık leğinden elde edilen puanlar medeni duruma göre anlamlı farklılık göstermemektedir. ($U = 49826,500$, $p > .05$). z-tiksinme düzeyleri de medeni duruma göre anlamlı farklılık göstermemektedir. ($U = 40739,00$, $p < .05$).

Tablo 8. Yaşam Doyumu alışma Durumuna Göre t Testi Sonuçları

	alışma Durumu	n	Ortalama	Standart Sapma	SD	t	p
Yaşam Doyumu	alışıyor	377	17.09	3.80	632	2.67	0.00*
	alışmıyor	257	16.22	4.33			

$p < .05^*$

Araştırmada katılımcıların çalışma durumlarına göre yaşam doyumunun farklılaşıp farklılaşmadığı test edilmek üzere bağımsız örneklem t-testi kullanılmıştır. t-testinin kullanılabilir olup olmadığını test etmek için, test varsayımlarına bakılmıştır. İlk olarak, yaşam doyumunu için normallik ile uç değerler kontrol edilmiştir. Histogram grafiği incelendiğinde, grubun yaklaşık olarak normal bir Şekilde dağıldığı gözlenmiştir. Dolayısı ile veri üzerinde herhangi bir değişiklik yapılmadan (r; veri transformation) ya da parametrik olmayan bir alternatif test kullanılmadan (Mann-Whitney U Testi), işlem gerçekleştirilmiştir. Levene's Eşit Varyanslar Testi, anlamlı bir p değeri vermediği için, varyansların homojenliği söz konusudur. Dolayısı ile bağımsız örneklem t-testi sonuçları için, varyansların eşit olduğu seçenek göz önüne alınmıştır. Tablo 8'de ifade edildiği Şekilde, iş sahibi olanlar ile olmayanlar arasında anlamlı bir farklılık mevcuttur. Çalışanların yaşam doyumunu leğinden aldığı puanlar ortalama 17,09 iken ($n = 377$; $SS = 3,80$), çalışmayanların yaşam doyumunu leğinden aldığı puan ortalamaları 16,22'dir ($n = 328$; $SS = 4,33$).

Tablo 9. Yalnızlık ve öz-tiksinme alışma Durumuna Göre Mann Whitney U Testi Sonuçları

	alışma Durumu	n	Sıralama Ortalaması	Sıralama Toplamı	U	p
z-tiksinme	çalışıyor	377	322.86	121720.00	46422.00	0.371
	alışmıyor	257	309.63	79575.00		
Yalnızlık	alışıyor	377	328.23	123741.00	44401.00	0.073
	alışmıyor	257	301.77	77554.00		

$p < .05^*$

Araştırmada katılımcıların çalışma durumlarına göre yalnızlık ve öz-tiksinme düzeyleri, normallik varsayımını karşılamadığı ve box plotlardaki uç değerlerin varlığı sebebi ile t-testinin non-parametrik karşılığı olan Mann Whitney U testi kullanılmıştır. Mann Whitney u testi sonuçlarına göre, öz-tiksinme düzeyleri medeni duruma göre anlamlı farklılık göstermemektedir. ($U = 46422,00$, $p > .05$) Bununla beraber yalnızlık leğinden elde edilen puanlarda medeni duruma göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. ($U = 44401,00$, $p > .05$).

Tablo 10. Yaşam Doyumunun Gelir Düzeyine Göre Anova Sonuçları

	Gelir Düzeyi	n	X	SS	SD	F	p	Anamlı Fark
Yaşam Doyumu	Düşük	65	13.72	4.38	2	27.88	0.00*	Düşük-Orta
	Orta	513	16.89	3.94				Orta-Yüksek
	Yüksek	56	18.80	3.65				Düşük-Yüksek

$p < .05^*$

Yaşam doyumunun, gelir düzeyine göre değişip değişmediğini test etmek için tek yönlü ANOVA analizi yapılmıştır. Analizde, gelir durumu üç gruba ayrılmıştır: düşük düzey ($n=65$), orta düzey ($n=513$) ve yüksek düzey ($n=56$) daha ayrıntılı bilgi için Tablo 10'a bakınız. Box plot analizine göre, herhangi bir uç veri mevcut değildi ve gruplar normal olarak dağılmıştı. Varyansların eşit olup olmadığını anlamak için, Levene's test of homogeneity of variances ($p=0,26$) incelenmiş ve p değeri istatistiksel olarak anlamlı olmadığı için varyansların homojenliği varsayımı karşılanmıştır. ANOVA testi, yaşam doyumunun gelir düzeyleri arasında anlamlı farklılıklar gösterdiğini ortaya çıkarmıştır, $F(2, 631) = 27,88, p < .05$ Yaşam doyumunu gelir düzeyine göre incelendiğinde, düşük düzeyde ($X= 13,72, SS= 4,38$), orta düzeyde ($X= 16,89, SS= 3,94$) ve yüksek düzeyde ($X= 18,80, SS= 3,65$) şeklinde görülmektedir. Tukey post hoc analizine göre, yaşam doyumunu için, gruplar arasında anlamlı bir fark olduğu ve düşük düzeyden yüksek düzeye doğru yaşam doyumunda artış olduğu ortaya çıkarılmıştır.

Tablo 11. Yalnızlık ve Öz-tiksinmenin Gelir Düzeyine Göre Kruskal Wallis Sonuçları

	Gelir Düzeyi	n	Sıra Ortalaması	SD	X ²	p	Anamlı Fark
Yalnızlık	Düşük	65	232.71	2	18.51	0.00*	Düşük-Orta
	Orta	513	322.88				Orta-Yüksek
	Yüksek	56	366.64				Düşük-Yüksek
Öz-tiksinme	Düşük	65	359.09	2	3.740	0.154	-
	Orta	513	312.85				
	Yüksek	56	311.83				

$p < .05^*$

Yalnızlık ve öz-tiksinmenin, gelir düzeylerine göre değişip değişmediğini test etmek için varsayımlar kontrol edilmiştir. Boxplot analizine göre uç değerlerin varlığı ve gruplar normal olarak dağılmadığı için Kruskal Wallis analizi yapılmıştır. Kruskal Wallis sonucuna göre katılımcıların yalnızlık düzeylerinin gruplar arasında anlamlı farklılıklar gösterdiği ortaya çıkmıştır. $[\chi^2 (sd=2, n=634) = 18,51 p < .05$ Games Howell analizine göre gelir düzeyi arttıkça yalnızlığında arttığı ortaya çıkmıştır. Öte yandan öz-tiksinme için, gruplar arasında anlamlı bir fark ortaya çıkmamıştır. $[\chi^2 (sd=2, n=634) = 3,740$.

Tablo12. Yaşam Doyumunun Eğitim Durumlarına Göre Anova Sonuçları

	Eğitim Durumu	n	X	SS	Sd	F	p	Anamlı fark
Yaşam Doyumu	İlkokul mezunu	6	16.83	7.49	5	2.849	0.01*	Ön lisans mezunu –
	Ortaokul mezunu	6	16.16	5.41				lisansüstü mezunu
	Lise mezunu	77	16.09	3.99				mezunu
	Ön lisans mezunu	34	15.02	4.34				
	Lisans mezunu	331	16.67	3.96				
	Lisansüstü mezunu	180	16.73	3.87				

$p < .05^*$

Yaşam doyumunun eğitim düzeyine göre değişip değişmediğini test etmek için tek yönlü Anova analizi yapılmıştır. Analizde, eğitim düzeyi altı gruba ayrılmıştır: ilkokul mezunu ($n = 6$), ortaokul mezunu ($n = 6$), lise mezunu ($n = 77$), ön lisans mezunu ($n = 34$), lisans mezunu ($n = 331$), lisansüstü mezunu ($n = 180$). Herhangi bir uç değer yoktur ve normallik varsayımı karşılanmıştır. Varyansların eşit olup olmadığını anlamak için Levene's test of homogeneity of variances ($p = 1,56$) incelenmiş ve p değeri istatistiksel olarak anlamlı olmadığı için varyansların homojenliği varsayımı karşılanmıştır. Anova testi, yaşam doyumunun eğitim düzeyleri arasında anlamlı farklılıklar gösterdiğini ortaya çıkarmıştır. $F(5, 628) = 2,84, p < .05$ Yaşam doyumunu eğitim düzeyine göre incelendiğinde, ilkokul mezunu ($X= 16,83, SS= 7,49$), ortaokul mezunu ($X= 16,16 SS= 35,41$), lise mezunu ($X= 16,09, SS= 3,99$), ön lisans mezunu ($X= 15,02 SS= 4,34$), lisans mezunu ($X= 16,67 SS= 3,96$) ve lisansüstü mezunu ($X= 16,73 SS= 3,87$) olduğu

görülmektedir. Tukey post hoc analizine göre yaşam doyumunu için, ön lisans mezunları ile lisansüstü mezunları arasında anlamlı bir fark vardır.

Tablo13. *Yalnızlık ve Öz-tiksinmenin Eğitim Durumlarına Göre Kruskal Wallis Sonuçları*

	Gelir Düzeyi	n	Sıra Ortalaması	SD	X ²	p	Anlamlı Fark
Yalnızlık	İlkokul mezunu	6	123.25	5	21.247	0.00*	Lisans
	Ortaokul mezunu	6	251.58				Mezunu-Ön
	Lise mezunu	77	300.21				lisans Mezunu
	Ön lisans mezunu	34	215.79				Lisansüstü
	Lisans mezunu	331	326.63				mezunu-Ön
	Lisansüstü mezunu	180	335.88				lisans Mezunu
Öz-tiksinme	İlkokul mezunu	6	282.92	5	1.117	0.953	-
	Ortaokul mezunu	6	318.67				
	Lise mezunu	77	309.36				
	Ön lisans mezunu	34	299.36				
	Lisans mezunu	331	323.65				
	Lisansüstü mezunu	180	314,11				

p < .05*

Yalnızlık ve öz-tiksinmenin, eğitim düzeylerine göre değişip değişmediğini test etmek için varsayımlar kontrol edilmiştir. Boxplot analizine göre uç değerlerin varlığı ve gruplar normal olarak dağılmadığı için Anova yerine Kruskal Wallis analizi yapılmıştır. Kruskal Wallis sonucuna göre, katılımcıların yalnızlık düzeylerinin gruplar arasında anlamlı farklılıklar gösterdiği ortaya çıkmıştır., [χ^2 (SD=5, N=634) = 21,247 *p* < .05] Games Howell analizine göre, ön lisans mezunlarının yalnızlık düzeyleri hem lisans hem de lisansüstü mezunlarının yalnızlık düzeylerinden anlamlı olarak farklılaşmaktadır. Öte yandan öz-tiksinme için gruplar arasında anlamlı bir fark ortaya çıkmamıştır [χ^2 (SD=5, N=634) = 1,117 *p* > .05].

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada, yetişkinlerin yalnızlık ve öz-tiksinme düzeylerinin, yaşam doyumları üzerindeki yordayıcı gücü çeşitli değişkenler açısından ele alınmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, yetişkinlerin yalnızlık ve öz-tiksinme düzeyleri, yaşam doyumlarının önemli yordayıcıları olarak bulunmuştur. Alan yazın incelendiğinde, yaşam doyumunu, yalnızlık ve öz-tiksinme arasındaki ilişkiyi ortaya koyan herhangi bir çalışma olmamakla birlikte; bu makalenin, yaşam doyumunu ve öz-tiksinme arasındaki ilişkiyi açıklayan ilk makale olması yönüyle önemli olduğu düşünülmektedir. Aşağıda araştırmadan elde edilen bulguların literatür ışığında değerlendirilmesi yapılacaktır.

Araştırmada, yetişkin bireylerin yaşam doyumlarının cinsiyete göre farklılaştığı sonucu elde edilmiştir. Elde edilen araştırma sonuçlarına göre, erkeklerin yaşam doyumunu kadınlardan daha yüksek bulunmuştur. Ancak, araştırma bulgularının çoğu (Yılmaz ve Arslan, 2013, s. 63; Dost, 2007, s. 138; Yıldız, 2016, s. 467; İncekara, 2018, s. 53) bu durumun tersine işaret etmektedir. Aynı zamanda cinsiyetin, yaşam doyumunu üzerinde farklılık oluşturmadığını saptayan araştırmalar da vardır (Karaköse, 2019, s. 43). Yani, cinsiyet değişkeninin yaşam doyumunu üzerindeki etkisi değişiklik göstermektedir. Bu durum farklı araştırma gruplarındaki yapının, literatürde farklı sonuçlar doğurması nedeniyle olabilir. Ancak, kadınlardan beklenen roller ve kadınların toplumdaki refah durumları göz önüne alındığında, araştırma sonucunun bu yönde olması da şaşırtıcı gelmemektedir.

Bu araştırmada, yetişkin bireylerin yaşam doyumlarının medeni duruma göre farklılaştığı sonucu elde edilmiştir. Elde edilen bulgular, evli bireylerin yaşam doyumununun bekâr bireylere göre anlamlı derecede daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgu literatürle paralellik göstermektedir (Demirel, 2018, s. 32-33; Ünal vd., 2001, s. 116-117). Evlilik bireylerin özel ve derin ilişkiler kurmasını sağlar ve bireyler hayatın zorluklarını eşleriyle birlikte aşarlar (Erdoğan, 2018, s. 45). Yani, evliliğin hem kaliteli yakın ilişki hem de sosyal destek sağladığı düşünüldüğünde evli bireylerin daha yüksek yaşam doyumuna sahip olması anlaşılabilir.

Araştırma bulguları, yaşam doyumunu ve gelir düzeyi açısından incelendiğinde, yaşam doyumunu ve gelir düzeyi arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Yaşam doyumunu, düşük, orta ve yüksek gelir düzeyine sahip olmakla paralel bir şekilde artış göstermiştir. Yani gelir düzeyinin artışı yaşam doyumunu da artırmıştır. Bu bulgu, Chow (2005, s. 105-106), İncekara (2018, s. 55), Dost'un (2007, s. 139-140) araştırma

sonuçlarını desteklemektedir. Dost'a göre, ekonomik durum, insanın temel ihtiyaçlarını karşılamaından, kendini geliştirecek etkinlik ve faaliyetlere katılım göstermesine kadar her türlü hedef için bir gerekliliktir (s. 140). Ayrıca, Staudinger, Fleeson ve Baltes (1999) de, sosyo-ekonomik durumun yaş ve cinsiyete kıyasla, öznel iyi oluşu nispeten daha güçlü yordayabileceğini söylemişlerdir (s. 306). Her ne kadar paranın mutluluk getirmeyeceği düşünülse de, bireylerin refahını sağlayacak belli bir miktar gelirin, yaşam doyumunu olumlu etkileyeceği düşünülmektedir (Stewart, 1976, s. 106). Nitekim, bütün bunlar bulgularımızla tutarlılık göstermektedir.

Araştırmada, ekonomik refah ile ilişkili olarak, çalışma durumunun da yaşam doyumunu farklılaştırdığı bulunmuştur. Elde edilen bulgulara göre, çalışanların yaşam doyumları çalışmayanlara göre anlamlı bir şekilde daha yüksektir. Ekonomik bağımsızlığı kazanmış olma, yüksek yaşam doyumunu ile ilişkilendirilmiştir (Hosseinkhanzadeh ve Taher, 2013, s. 99). Ayrıca işsizliğin bireyler üzerinde oluşturduğu stres ve ekonomik refahın yukarıda belirtilen olumlu etkisi düşünüldüğünde de, bu beklenen bir sonuçtur. Aynı zamanda, kişinin çalışma hayatından elde ettiği doyum ve yaşam doyumunu da karşılıklı olarak birbirini etkilemektedir (Keser, 2005, s. 897-911).

Araştırmada katılımcıların yaşam doyumunu üzerinde etkisini gösteren bir başka değişken ise, eğitim durumudur. Elde edilen bulgulara göre lisansüstü mezunlarının yaşam doyumunu, ön lisans mezunlarından daha yüksek bulunmuştur. Eğitim düzeyinin artması, bireye daha iyi iş olanakları, daha iyi bir gelir ve daha iyi sağlık şartları sağlar ve kişiyi daha üretken kılar (İzgiş, 2019, s. 13). Ayrıca, eğitilmiş insanların aile yaşamlarında becerilerini daha etkin kullandıkları ve isteklerini karşılamada daha başarılı oldukları düşünülmektedir (Karaköse, 2019, s. 20). Bütün bunlar, eğitim durumunun yaşam doyumunu üzerindeki olumlu etkisini açıklar niteliktedir.

Araştırma sonuçları yalnızlık bağlamında ele alındığında, yalnızlık ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı görülmüştür. Literatür incelendiğinde, cinsiyete göre yalnızlık düzeylerinin farklılaşmış olduğu noktada çelişkili bulgular olduğu görülmektedir. Ancak, araştırma bulgusu Çeçen'in (2008a, s. 423) ve Kozaklı'nın (2006, s. 97) üniversite öğrencileriyle yaptıkları çalışma sonuçlarıyla ve Eskin'in (2001,s.10) ergenlerle yaptığı çalışma bulgusuyla örtüşmektedir. Cramer ve Neyedley'e (1998) göre, erkekler toplumsal baskılar nedeniyle zayıflık duygularını bastırmaktadır, bu nedenle de yalnızlığın dolaylı olarak ölçülmesi gerekmektedir (aktaran; Kozaklı, 2006, s. 98). Ancak, UCLA Yalnızlık Ölçeği'nin yalnızlık düzeyini doğrudan ölçüyor olması ve cinsiyetçi sosyal rollerin göz ardı edilmesi böyle bir sonuca neden olmuş olabilir (Kozaklı, 2006, s. 98).

Araştırmadan elde edilen bir başka sonuç ise, yalnızlık ile medeni durum arasında anlamlı bir farklılaşmanın olmamasıdır. Yakut ve Certel (2016)'in öğretmenlerle yapmış oldukları çalışmada da, öğretmenlerin yalnızlık düzeylerinin evli veya bekâr olmalarına göre anlamlı olarak değişmediği saptanmıştır (s. 89). Evli olmamak veya romantik bir ilişkinin olmaması yalnızlık için bir risk faktörüdür, bireyi yalnızlığa yatkın kılabılır. Ancak, bireyi doğrudan yalnızlaştırdıkları söylenemez (Kozaklı, 2006, s. 31).

Ayrıca yine araştırma sonuçlarına göre, yalnızlık ile çalışma durumu arasında da anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Aynı şekilde, Yılmaz, Yılmaz ve Karaca (2008, s.75-76) da, üniversite öğrencilerinin bir işte çalışıp çalışmama durumlarının yalnızlıkla anlamlı bir şekilde ilişkili olmadığını bulmuşlardır. Kara, Kelecek ve Aşçı'nın, (2014, s. 64) sporcu eşleriyle yaptıkları çalışmada da benzer bir sonuca rastlanmıştır. Bir işte çalışıyor olma, bireye sosyalleşme imkanı sağlayabileceği gibi, bireyin kendini işte yalnız bulmasıyla da sonuçlanabilmektedir. Bu nedenle, bu durumun "iş yerinde yalnızlık" çalışmalarlarıyla birlikte değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Bireylerin yalnızlık düzeyleri üzerinde etkili olduğu düşünülen bir başka değişken ise, gelir düzeyidir. Nitekim araştırmada, yalnızlık düzeyinin gelir düzeyine göre farklılaştığı görülmüştür. Yalnızlık düşük, orta ve yüksek gelir düzeyiyle paralel bir şekilde artış göstermiştir. Literatüre bakıldığında, gelir düzeyi yalnızlığı etkileyen en önemli faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Gelir düzeyi yüksek olan grubun alım gücü yüksektir. Ancak, para kazanmak emek ve zaman gerektirdiği için çalışan insan, kendine dahi vakit ayıramamakta, işler yaşama taşmaktadır (Gün, 2006, s. 30). Ayrıca yüksek gelire sahip insanların, kayıtsız bağlanma stiline sahip oldukları, duygusal ilişki kurmaktan kaçındıkları, kendi kendine yetme düşüncesine sahip oldukları ve güven problemi yaşadıkları da ifade edilmiştir (Erözkan, 2004, s. 170).

Araştırma sonuçları eğitim durumu ve yalnızlık bağlamında incelendiğinde ise, elde edilen bulgular, ön lisans mezunlarının yalnızlık düzeylerinin hem lisans hem de lisansüstü mezunlarının yalnızlık düzeylerinden anlamlı olarak farklılaştığını göstermiştir. Ön lisans mezunları, lisans ve lisansüstü

mezunlarına göre daha yalnız bulunmuştur. Eğitimi insanlarının, yalnızlığı daha iyi tolere ettikleri, yalnızlıkla baş etmede alternatif çözüm yolları geliştirebildikleri dşnlmektedir (Yıldırım vd., 2011, s. 29).

Araştırma sonuçları öz-tiksinme bağlamında ele alındığında, katılımcıların öz-tiksinme düzeyleri ile medeni durumları, eğitim düzeyleri, çalışma durumları ve gelir düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunamazken; katılımcıların öz-tiksinme düzeyleri ile cinsiyetleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu grlmştir. Erkeklerin z-tiksinme düzeyleri, kadınlardan daha yüksek bulunmuştur. Yabancı literatür incelendiğinde, yapılan az çalışma olmakla birlikte, kadınlara daha fazla öz-tiksinme düzeyi bildirdikleri belirtilmiştir (Palmeira vd., 2019, s. 7; Lazuras vd., 2019, s. 151; Ille vd., 2014, s. 942). Literatür, kadınlara daha fazla tiksinme hassasiyeti gösterdiklerini (Schienle vd., 2005, s. 278-279), erkeklerden daha fazla öz eleştiri ve daha az z Őekfat becerisine sahip olduklarını göstermektedir (Neff, 2003, s. 240-241; Yarnell vd., 2015, s. 500). Ancak, kadınlara "fedakar" olarak sosyalleştirilmesinin kendilerine Őekfat duymalarına da etki edebileceğini söyleyenler de vardır (Yarnell vd., 2015, s. 500). Nitekim bu konuya ilişkin özellikle kendi kültürümüzde yapılmış başka çalışmalara ihtiyaç olduğu söylenebilir.

Çoklu regresyon analizi sonuçları incelendiğinde ise; yalnızlık ve öz-tiksinmenin yaşam doyumunu üzerindeki etkisi anlamlı bulunmuştur. z-tiksinme ve yalnızlık, yaşam doyumunu birlikte %13 oranında açıklamıştır. Regresyon sonuçlarına göre ise, katılımcıların yalnızlık ve öz-tiksinme düzeyleri arasında düşük düzeyde, ters yönlü, anlamlı bir ilişki bulunduğu söylenbilir. Yani katılımcıların öz-tiksinme düzeyleri arttıkça, yalnızlık düzeyleri azalma göstermiştir. Yabancı literatürde yapılmış araştırmalarda da benzer bulgulara rastlanmıştır (Ypsilanti, 2018, s. 2; Ypsilanti vd., 2019, s. 111). Brake ve diğerlerine göre (2017, s. 2), içsel yönelimli iğrenme olarak tanımlanan öz-tiksinme, kişinin kendisinden ve davranışlarından hoşnutsuzluk halidir. Sosyal ve ahlaki normların ihlali ile tetiklenen 'ahlaki' ve sosyal tiksinme ile ilişkilidir. Bu bakımdan öz-tiksinme, bir kişinin kişilerarası çekiciliği ve sosyal kabulünün bir kontrol mekanizması olarak işlev görebilir (Ille vd., 2014, s. 938).

Yine regresyon analizi sonuçlarına göre; yalnızlık ile yaşam doyumunu arasında düşük düzeyde, pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu dikkati çekmiştir. Yani katılımcıların yalnızlıkları arttıkça, yaşam doyumları da yükselmiştir. Literatür incelendiğinde bu bulgunun tersine, yaşam doyumunu ile yalnızlık arasında negatif ilişki bulunan, farklı örneklerle yapılmış birçok çalışmaya rastlanmıştır (Dost, 2007, s. 139; Kapıkıran ve Yağcı, 2012, s. 743; zkaya, 2017, s.32; Fernndez-Alonso vd., 2012, s. 90). İlişkinin bulunmadığı çalışmalar da vardır (Kara, Kelecek ve Aşçı, 2014, s. 62). Araştırma sonuçlarına göre, katılımcıların yaşam doyumunu ve öz-tiksinme puanları arasında düşük düzeyde, negatif ve anlamlı bir ilişkinin olduğu grlmştir. Yani katılımcıların öz-tiksinme düzeyleri yükseldikçe, yaşam doyumları düşmektedir. Alan yazın incelendiğinde, yaşam doyumunu ve öz-tiksinme ile ilgili yapılmış herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak, Powell, Simpson ve Overton (2015b) kişinin vücuduna yönelik artan tiksinme duygusunun, psikolojik iyi olma ile olumsuz ilişkisi olduğunu bildirmiştir (s. 99).

Bu araştırma, örneklem açısından bazı sınırlılıklar göstermektedir. Araştırmanın rneklemi, 18 yaş ve üzeri bireylerle sınırlıdır. Ayrıca araştırmadan elde edilen veriler, UCLA Yalnızlık leği Kısa Form, Yaşam Doyumu leği, z-tiksinme leği'nin ölçtüğü özelliklerle sınırlıdır. z-tiksinme kavramının, alanyazın çalışmalarında çok az çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bu kavramın, derinlemesine çalışılması, kavramsal ve olgusal anlamda araştırmalar yapılması, deneysel desenlerle psiko-eğitim çalışmaları yapılması ve öz-tiksinme kavramının kültüre dayalı boyutlarının araştırılması önerilmektedir.

Etik Beyan

"Yetişkinlerin Yaşam Doyumu, Yalnızlık ve öz-tiksinme Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırmanın verileri 01.01.2020 tarihinden önce toplandığı için etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır.

Kaynakça

- Ağırman, E. ve Gençer, M. Z. (2017). Huzurevinde, evde ailesiyle ve yalnız yaşayan yaşlı bireylerde depresyon, yalnızlık hissi düzeylerinin karşılaştırılması. *ağdaş Tıp Dergisi*, 7(3), 234-240.
- Akman, G. (2019). *Fazla klolu ve obez nireylerde beden algısı, benlik saygısı ve algılanan sosyal desteğin yaşam doyumuyla ilişkisinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Arslangiray, N. (2013). *Üniversite öğrencilerinde beden imajının yordayıcıları olarak bağlanma stilleri ve toplumsal cinsiyet rolleri*. (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Avşaroğlu, S., Deniz, M. E. ve Kahraman, A. (2005). Teknik öğretmenlerde yaşam doymumu iş doymumu ve mesleki tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (14), 115-129.
- Avşaroğlu, S. ve Okutan, H. (2018). Zihin engelli çocuğu olan ailelerin yaşam doymumları, iyimserlik ve psikolojik belirti düzeylerinin incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 59-76.
- Avşaroğlu, S. ve Koç, H., (2019). Yaşam doymumu ile sıkıntıyı tolere etme arasındaki ilişkide iyimserliğin aracı etkisi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 9(53), 565-588.
- Bahtiyar, B. ve Yıldırım, A. (2019). Öz-tiksinme ölçeği-revize formu: Türkçe uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 22(3), 304-315.
- Baltacı, Ö. (2019). The predictive relationships between the social media addiction and social anxiety, *loneliness and happiness*. *International Journal of Progressive Education*, 15(4), 73-82.
- Brake, C. A., Rojas, S. M., Badour, C. L., Dutton, C. E. ve Feldner, M. T. (2017). Self-disgust as a Potential mechanism underlying the association between PTSD and suicide risk. *Journal of Anxiety Disorders*, (47), 1-9.
- Buluş, M. (1997). Üniversite öğrencilerinde yalnızlık. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(3), 82-90.
- Certel, H., Yakut, S., Yakut, İ. ve Gülsün, B. (2016). Öğrencilerde yalnızlık problemi. *Journal of the Human & Social Science Researches*, 5(8), 3069-3084.
- Chapman, H. A. ve Anderson, A. K. (2012). Understanding disgust. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1251(1), 62-76.
- Chapman, H. A., Kim, D. A., Susskind, J. M. ve Anderson, A. K. (2009). In bad taste: Evidence for the oral origins of moral disgust. *Science*, 323(5918), 1222-1226.
- Chow, H. P. (2005). Life satisfaction among university students in a canadian prairie city: A multivariate analysis. *Social indicators research*, 70(2), 139-150.
- Çeçen, A. R. (2008a). Öğrencilerinin cinsiyetlerine ve ana-baba tutum algılarına göre yalnızlık ve sosyal destek düzeylerinin incelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(3), 415-431.
- Çeçen, A. R. (2008b). Üniversite öğrencilerinde yaşam doymumunu yordamada bireysel bütünlük (Tutarlılık) duygusu, aile bütünlük duygusu ve benlik saygısı. *Journal of Theory & Practice in Education (JTPE)*, 4(1), 19-30.
- Çelebi, G. Y. ve Çelebi, B. (2018). Lise öğrencilerinin yaşam doymumu düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Erciyes Journal of Education*, 2(2), 1-15.
- Çevik, N. K. ve Korkmaz, O. (2014). Türkiye’de yaşam doymumu ve iş doymumu arasındaki ilişkinin iki değişkenli sıralı probit model analizi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 126-145.
- Dağlı, A. ve Baysal, N. (2016). Yaşam doymumu ölçeğinin Türkçe’ye uyarlanması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Electronic Journal of Social Sciences*, 15(59), 1250-1262.
- Demirci, İ. ve Ekşi, F. (2015). Ergenler için beş boyutlu iyi oluş modeli: EPOCH ölçeği’nin Türkçe formunun geçerliliği ve güvenilirliği. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 9-30.
- Demirel, C. (2018). *Yetişkinlerde bağlanma stillerinin mutluluk, yaşam doymumu ve depresyon ile ilişkisinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Işık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Deniz, M., Arslan, C., Özyeşil, Z. ve İzmirli, M. (2012). Öz-anlayış, yaşam doymumu, negatif ve pozitif duygu: Türk ve diğer ülke üniversite öğrencileri arasında bir karşılaştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(23), 428-446.
- Diener, E. D., Emmons, R. A., Larsen, R. J. ve Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment*, 49(1), 71-75.
- Diener, E., Suh, E. M., Lucas, R. E. ve Smith, H. L. (1999). Subjective well-being: Three decades of Progress. *Psychological Bulletin*, 125(2), 276-302.
- Doğan, T., Çotok, N. A. ve Tekin, E. G. (2011). Reliability and validity of the Turkish version of the UCLA loneliness scale (ULS-8) among university students. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 15, 2058-2062.
- Dost, M. T. (2007). Üniversite öğrencilerinin yaşam doymumunun bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(22), 132-143.
- Erdinç, İ. (2018). *Evli çiftlerde, evlilik uyumu, cinsel yaşam doymumu ve yaşam doymumu arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Erözkan, A. (2004). Lise öğrencilerinin bağlanma stilleri ve yalnızlık düzeylerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 155-175.
- Eryılmaz, A. ve Öğülmüş, S. (2010). Ergenlikte öznel iyi oluş ve beş faktörlü kişilik modeli. *Journal of Kirsehir Education Faculty*, 11(3), 189-203.
- Eskin, M. (2001). Ergenlikte yalnızlık, baş etme yöntemleri ve yalnızlığın intihar davranışı ile ilişkisi. *Klinik Psikiyatri*, 4(5), 5-11.
- Feridun, K. ve Birol, Z. N. (2018). Üniversite öğrencilerinin yalnızlık ve mükemmeliyetçilik düzeyleri arasındaki ilişkide duygusal zekânın aracılık rolü. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 26(6), 1793-1802.
- Fernández-Alonso, A. M., Trabalón-Pastor, M., Vara, C., Chedraui, P. ve Pérez-López, F. R. (2012). Life satisfaction, loneliness and related factors during female midlife. *Maturitas*, 72(1), 88-92.
- Fox, J. R. E. (2009). Eating disorders and emotions. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 16(4), 237-239.
- Gülcan, A. ve Bal, P. N. (2014). Genç yetişkinlerde iyimserliğin mutluluk ve yaşam doymumu üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Asian Journal of Instruction*, 2(1), 41-52.

- Gün, F. (2006). *Kent kültüründe yalnızlık duygusu* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Haidt, J., McCauley, C. R. ve Rozin, P. (1994). Individual differences in sensitivity to disgust: Ascale sampling seven domains of disgust elicitors. *Personality and Individual Differences*, 16(5), 701-713.
- Haskan, A., O. ve Yıldırım, İ. (2014). Violence tendency, loneliness and social support among adolescents. *Hacettepe University Journal of Education*, 29(1), 157-168.
- Hawley, P. ve Vaughn, B. (2003). Aggression and adaptation: The bright side to bad behavior. Introduction to special volume. *Merrill-Palmer Quarterly*, 49(3), 239-244.
- Hosseinkhanzadeh, A. A. ve Taher, M. (2013). The relationship between personality traits with life satisfaction. *Sociology Mind*, 3(01), 99-105.
- Ille, R., Schögl, H., Kapfhammer, H. P., Arendasy, M., Sommer, M. ve Schienle, A. (2014). Self-disgust in mental disorders symptom related or disorder specific?. *Comprehensive Psychiatry*, 55(4), 938-943.
- İncekara, T. (2018). *Üniversite öğrencilerinde vücut algısı ile yaşam doyumu arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Doktora Tezi). Haliç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- İzgiş, H. (2019). *Bir grup öğretmenin algıladıkları sosyal destek ve yaşam doyumu ile depresyon arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Işık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Johnson-Laird, P. N. ve Oatley, K. (1989). The language of emotions: An analysis of a semantic field. *Cognition and Emotion*, 3(2), 81-123.
- Kapıkıran, Ş. ve Yağcı, U. (2012). Loneliness and life satisfaction of adolescents: The mediator and moderator role of playing musical Instruments and Joining A Band. *Elementary Education Online*, 11(3), 738-747.
- Kara, F. M., Kelecek, S. ve Aşçı, F. H. (2014). Sporcu eşlerinin yaşam doyumu ve yalnızlık düzeylerinin incelenmesi. *Spor Bilimleri Dergisi*, 25(2), 56-66.
- Karaköse, H. B. (2019). *Üniversite öğrencilerindeki akıllı telefon bağımlılığının yaşam doyumu ve depresyon açısından incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kermen, U., Tosun, N. İ. ve Doğan, U. (2016). Yaşam doyumu ve psikolojik iyi oluşun yordayıcısı olarak sosyal kaygı. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 20-29.
- Keser, A. (2005). Çalışma yaşamı ile yaşam doyumu ilişkisine teorik bakış. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 55(1), 897-913.
- Kozaklı, H. (2006). *Üniversite öğrencilerinde yalnızlık ve sosyal destek düzeyleri arasındaki ilişkilerin karşılaştırılması* (Yüksek Lisans Tezi). Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Kula, S. ve Çakar, B. (2015). Maslow ihtiyaçlar hiyerarşisi bağlamında toplumda bireylerin güvenlik algısı ve yaşam doyumu arasındaki ilişki. *Bartın Üniversitesi İİ BF Dergisi*, 6(12), 191-210.
- Lachmann, B., Sindermann, C., Saryiska, R. Y., Luo, R., Melchers, M. C., Becker, B. ve Montag, C. (2018). The role of empathy and life satisfaction in internet and smartphone use disorder. *Frontiers in Psychology*, (9), 398. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.00398>
- Lazuras, L., Ypsilanti, A., Powell, P. ve Overton, P. (2019). The roles of impulsivity, self-regulation, and emotion regulation in the experience of self-disgust. *Motivation and Emotion*, 43(1), 145-158.
- Moncrieff-Boyd, J., Byrne, S. ve Nunn, K. (2014). Disgust and anorexia nervosa: Confusion between self and non-self. *Advances in Eating Disorders: Theory, Research and Practice*, 2(1), 4-18.
- Neff, K. D. (2003). The development and validation of a scale to measure self-compassion. *Self and Identity*, 2(3), 223-250.
- Overton, P. G., Markland, F. E., Taggart, H. S., Bagshaw, G. L. ve Simpson, J. (2008). Self-disgust mediates the relationship between dysfunctional cognitions and depressive symptomatology. *Emotion*, 8(3), 379-90.
- Özkaya, G. (2017). *Üniversite öğrencilerinin yalnızlık düzeyleri ile umutsuzluk ve yaşam doyumu arasındaki ilişki* (Doktora Tezi). Haliç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özkul, A. S. ve Alparslan, A. M. (2019). Yaşam doyumunu artıran motivasyon kaynağı: Düşünme-anlama ihtiyacı. *Itobiad: Journal of the Human and Social Science Researches*, 8(4), 3272-3288.
- Palmeira, L., Pinto-Gouveia, J. ve Cunha, M. (2019). The role of self-disgust in eating psychopathology in overweight and obesity: Can self-compassion be useful?. *Journal of Health Psychology*, 24(13), 1807-1816.
- Powell, P. A., Overton, P. G. ve Simpson, J. (2014). The revolting self: An interpretative phenomenological analysis of the experience of self-disgust in females with depressive symptoms. *Journal of Clinical Psychology*, 70(6), 562-578.
- Powell, P. A., Overton, P. G. ve Simpson, J. (Ed.). (2015a). *The revolting self: Perspectives on the psychological, social, and clinical implications of self-directed disgust*. Great Britain: Carnac Books.
- Powell, P. A., Simpson, J. ve Overton, P. G. (2015b). Self-affirming trait kindness regulates disgust toward one's physical appearance. *Body Image*, 12, 98-107.
- Rozin, P. ve Fallon, A. E. (1987). A perspective on disgust. *Psychological Review*, 94(1), 23-41.
- Rozin, P., Millman, L. ve Nemeroff, C. (1986). Operation of the laws of sympathetic magic in disgust and other domains. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50(4), 703-712.
- Rozin, P., Haidt, J., McCauley, C., Dunlop, L. ve Ashmore, M. (1999). Individual differences in disgust sensitivity: Comparisons and evaluations of paper-and-pencil versus behavioral measures. *Journal of Research in Personality*, 33(3), 330-351.

- Saltan, A. ve Küçük, M. K. (2018). Yaşlı bireylerde yaşanan yer ile yalnızlık durumu arasındaki ilişkinin araştırılması. *Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi*, 2(4), 191-198.
- Schienle, A., Schäfer, A., Stark, R., Walter, B. ve Vaitl, D. (2005). Gender differences in the processing of disgust-and fear-inducing pictures: an fmri study. *Neuroreport*, 16(3), 277-280.
- Seligman, M. E. P. (2007). *Gerçek mutluluk. kalıcı doyum potansiyelinizi geliştirmek için yeni olumlu psikolojinin kullanılması*. Ankara: HYB, 1-338.
- Simpson, J., Hillman, R., Crawford, T. ve Overton, P. G. (2010). Self-esteem and self-disgust both mediate the relationship between dysfunctional cognitions and depressive symptoms. *Motivation and Emotion*, 34(4), 399-406.
- Singh, K. ve Jha, S. D. (2008). Positive and negative affect, and grit as predictors of happiness and life satisfaction. *Journal of the Indian Academy of Applied Psychology*, 34(2), 40-45.
- Smith, N. B., Steele, A. M., Weitzman, M. L., Trueba, A. F. ve Meuret, A. E. (2015). Investigating the role of self-disgust in nonsuicidal self-injury. *Archives of Suicide Research*, 19(1), 60-74.
- Spreckelsen, P. V., Glashouwer, K. A., Bannik, E. C. ve Wessel, I. (2018). Negative body image: Relationships with heightened disgust propensity, disgust sensitivity, and self-directed disgust. *Plos One*, 13(6), 1-15.
- Staudinger, U. M., Fleeson, W. ve Baltes, P. B. (1999). Predictors of subjective physical health and global well-being: similarities and differences between the united states and germany. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(2), 305-319.
- Stewart, R. A. (1976). Satisfaction in stages of the life cycle, levels of general happiness and frequency of peak experience. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 4(1), 105-108.
- Şahin, A. (2019). Üniversite öğrencilerinde bilinçli farkındalık ile yaşam doyumunu ve iyi oluş arasındaki ilişkiler. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (8), 151-176.
- Şimşek, A. ve Büyükkıdık, S. (2015). Emekli öğretmenlerin yaşam doyumlarına ilişkin görüşlerinin incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 4(6), 19-41.
- Uygur, S. S. (2018). Yaşam doyumunun yordanmasında kendini açma ve sosyal desteğin rolü. *Ulusal Eğitim Akademisi Dergisi*, 2(1), 16-33.
- Uzuner, M. E. ve Karagün, E. (2014). Rekreatif amaçlı spor yapan bireylerin yalnızlık düzeylerinin incelenmesi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (27), 107-120.
- Ülker Tümlü, G. ve Receptoğlu, E. (2013). Üniversite akademik personelinin psikolojik dayanıklılık ve yaşam doyumunu arasındaki ilişki. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 3(3), 205-213.
- Ümmet, D. (2017). Genel psikolojik sağlık ile yaşam doyumunu arasındaki ilişkide evlilik uyumunun aracı rolü. *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, 6(1), 159-175.
- Ünal, S., Karlıdağ, R. ve Yoloğlu, S. (2001). Hekimlerde tükenmişlik ve iş doyumunu düzeylerinin yaşam doyumunu düzeyleri ile ilişkisi. *Klinik Psikiyatri*, 4(2), 113-118.
- Yakut, S. ve Certel, H. (2016). Öğretmenlerde yalnızlık düzeyinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 69-94.
- Yalçın, İ. (2015). İyi oluş ve sosyal destek arasındaki ilişkiler: Türkiye’de yapılmış çalışmaların meta analizi. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 26(1), 21-32.
- Yarnell, L. M., Stafford, R. E., Neff, K. D., Reilly, E. D., Knox, M. C. ve Mullarkey, M. (2015). Meta-analysis of gender differences in self-compassion. *Self and Identity*, 14(5), 499-520.
- Yıldırım, B., Engin, E. ve Yıldırım, S. (2011). Alkol ve madde bağımlılarında yalnızlık ve etki eden faktörler. *Journal of Psychiatric Nursing*, 2(1), 25-30.
- Yıldız, M. (2016). Üniversite öğrencilerinde duygusal zekâ yaşam doyumunu ve depresyonun cinsiyet ve sınıf seviyelerine göre etkileri. *Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 6(11), 451-474.
- Yıldız, M. A. ve Baytemir, K. (2016). Evli bireylerde evlilik doyumunu ile yaşam doyumunu arasındaki ilişkide benlik saygısının aracılığı. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(1), 67-80.
- Yılmaz, E. ve Aslan, H. (2013). Öğretmenlerin iş yerinde yalnızlıkları ve yaşam doyumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 3(3), 59-69.
- Yılmaz, E., Yılmaz, E. ve Karaca, F. (2008). Üniversite öğrencilerinin sosyal destek ve yalnızlık düzeylerinin incelenmesi. *Genel Tıp Dergisi*, 18(2), 71-79.
- Ypsilanti, A. (2018). Lonely but Avoidant the unfortunate juxtaposition of loneliness and self-disgust. *Palgrave Communications*, 4(1), 1-4.
- Ypsilanti, A., Lazuras, L., Powell, P. ve Overton, P. (2019). Self-disgust as a potential mechanism explaining the association between loneliness and depression. *Journal of Affective Disorders*, 243, 108-115.

EXTENDED ABSTRACT

When the literature is examined, the concept of life satisfaction is mostly examined as a cognitive component under the structure of "subjective well-being". Subjective well-being reflects all reactions and evaluations of people towards their lives, the degree of thinking and feeling that it is going well. Insufficient and individually unsatisfactory social experiences in individuals' relationships can affect their lives at different levels. This can cause individuals to isolate themselves from society and feel lonely. The primary purpose of this study is to contribute to the literature in finding the sources of life satisfaction. In this study, the concepts of life satisfaction, loneliness and self-disgust will be discussed in detail. One of

the most prominent concepts in positive psychology studies is life satisfaction. Satisfaction; people's hunger, thirst, sexuality and so on. basic biological needs or curiosity, love, sincerity, success, etc. It is the elimination of cognitive and psychological needs such as providing a balance state. One of the concepts whose effect on life satisfaction is investigated in the study is loneliness. Loneliness stands out as one of the most important problems of the modern world, symbolizing the dark side of the human being, making life unbearable and waiting for enlightenment. Another concept addressed in the research is self-disgust. When the relevant literature was examined, it was observed that self-disgust was studied together with mental health disorders such as sexual disorders, eating disorders and social anxiety. The idea that disgust can be directed incompatibly with the self has empirical roots within clinical psychology and has been described as a distinct feeling that includes experiences of extreme hate, with an emphasis on the self, body, and actions of the person, especially those that violate the so-called desired self. This research; It was conducted to reveal to what extent adults' levels of loneliness and self-disgust explain their life satisfaction.

In the study, relational scanning model, one of the quantitative research methods, was used to examine the relationship between life satisfaction, loneliness and self-disgust levels of adults. Research; It was conducted with 634 people. 353 of the participants (56%) are women and 281 (44%) of them are men. In this study, "UCLA Loneliness Scale short form", "Life Satisfaction Scale", "Self-Sufficiency Scale" and "Personal Information Form" developed by the researchers who conducted the study were used to obtain data. The research data were collected via Google forms in 2019 and the SPSS 22.00 package program was used for analysis.

Findings and Comments:

1. It has been revealed that the effect of loneliness and self-disgust on life satisfaction is significant. $F(2, 50), p < .05, R^2 = .13, \text{adj. } R^2 = .13$.
2. There is also an inverse low level relationship between self-disgust and loneliness ($r = -0.18, p < .05$). As the level of self-disgust increases, loneliness decreases, and as loneliness decreases, self-disgust increases.
3. While the mean scores of women from the life satisfaction scale are 16.41 ($n = 353; SD = 3.86$), the average scores for men from the life satisfaction scale are 17.14 ($n = 281 SD = 4.24$). Based on this, we can say that the life satisfaction of men differs significantly from women.
4. It is seen that the self-disgust level of men differed significantly from women. Men's self-disgust ranking mean (349.02) is higher than women's (292.41).
5. It is seen that the self-disgust level of men differed significantly from women. Men's self-disgust ranking mean (349.02) is higher than women's (292.41).
- 6- There is a significant difference between those who have a job and those who do not. While the average score of the employees from the life satisfaction scale was 17.09 ($n = 377; SD = 3.80$), the average score obtained from the life satisfaction scale for the unemployed was 16.22 ($n = 328; SD = 4.33$).
6. The scores obtained from the loneliness scale do not show a significant difference according to marital status. ($U = 44401.00, p > .05$).
7. ANOVA test revealed that satisfaction with life shows significant differences between income levels, $F(2, 631) = 27.88, p < .05$ When life satisfaction is examined according to income level, it is low ($X = 13.72, SD = 4, 38$), medium level ($X = 16.89, SD = 3.94$) and high level ($X = 18.80, SD = 3.65$).
8. According to the result of Kruskal Wallis, it has been revealed that the loneliness levels of the participants differ significantly between the groups. ($\chi^2 (sd = 2, n = 634) = 18.51 p < .05$).

In this study, the predictive power of adults' levels of loneliness and self-disgust on their life satisfaction was examined in terms of various variables. According to the results, the levels of loneliness and self-disgust of adults were found to be important predictors of their life satisfaction. In the study, it was found that the life satisfaction of adult individuals differs according to gender. According to the results of the research obtained, life satisfaction of men was found to be higher than women. Again, in the study, it was found that the life satisfaction of adult individuals differs according to marital status. The obtained findings revealed that the life satisfaction of married individuals is significantly higher than single individuals. When the research findings are examined in terms of life satisfaction and income level, it shows that there is a significant relationship between life satisfaction and income level. Again, in relation to economic well-being, the study found that working status also differentiates life satisfaction. According

to the findings, the life satisfaction of the employees is significantly higher than those who do not work. Another variable that shows its effect on the life satisfaction of the participants in the study is education status. According to the findings obtained, life satisfaction of graduate graduates was found to be higher than associate degree graduates. Also, again, according to the results of the research, no significant relationship was found between loneliness and working status. Another variable that is thought to have an effect on individuals' loneliness is the level of income. As a matter of fact, it has been observed in the study that the level of loneliness differs according to the income level. Loneliness has increased in parallel with low, middle and high income levels. Finally, according to the research results, it was observed that there was a low level, negative and significant relationship between the life satisfaction and self-disgust scores of the participants. In other words, the higher the self-disgust levels of the participants, the lower their life satisfaction.

Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Annelerin Umutsuzluk Düzeyi Tanrı Algısı ve Çocuğunu Kabul-Ret Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi¹

Hamiyet Ece ERDAL² ve Erkan EFİLTİ³

Öz

Bu çalışmanın amacı, özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin umutsuzluk düzeyi, tanrı algısı ve çocuğunu kabul-ret düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Araştırmanın yöntemi ilişkisel tarama modeli olarak belirlenmiştir. Araştırma da veri toplama aracı olarak Demografik Bilgi Formu, Beck Umutsuzluk Ölçeği, Tanrı Algısı Ölçeği ve Ebeveyn Kabul-Ret ölçeği kullanılmıştır. Araştırmada 195 anneden veri toplanmıştır. Araştırma bulgularına göre özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin Tanrı algısı yükseldikçe umutsuzluğunun azaldığı sonucu bulunmuştur. Araştırmada annelerin umutsuzluk düzeyi yükseldikçe anne kabul-ret düzeyinin de yükseldiği görülmektedir. Umutsuzluk alt boyutları ile ebeveyn kabul-ret değişkeni arasındaki ilişkiyi incelendiğinde gelecekte beklenen beklenti ile ebeveyn kabul-ret düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Annelerin umut düzeyleri yükseldikçe ebeveyn kabul-ret düzeyleri de yükselmektedir. Annelerin Tanrı algıları ve çocuğunu kabul-ret arasındaki ilişkiye bakıldığında annelerin Tanrı algısı ve çocuğunu kabul-ret düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Araştırmanın en önemli sonuçlarından biri olarak; Tanrı algısı umutsuzluğu olumsuz etkilerken, umutsuzluk, ebeveyn kabul-ret düzeyini olumlu yönde etkilemektedir ve Tanrı algısı ile ebeveyn kabul-ret arasında bir ilişki bulunmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Umutsuzluk düzeyi, Tanrı algısı, Ebeveyn kabul-ret, Özel gereksinimli çocuk

The Investigation of the Relationship between Acceptance-Rejection Level of Their Child, Perception of the God and Hopelessness Level of Mothers of Children with Special Educational Needs

Abstract

The aim of this study is to analyze the relationship between the mothers of the children with special needs and mothers' hopelessness level and perception of God, as well as parental acceptance-rejection level. The method of the research was determined as the relational scanning model. To get demographic information about the mothers, Demographic Information Form, Perceptions of God Scale, and Parental Acceptance-Rejection Scale has been used. Data of this research has been collected from 195 mothers. When we look at the relationship between hopelessness level and the perceptions of God of the mothers of the children with special needs, mothers' perception of God tend to increase conversely to their hopelessness. According to the relationship between the hopelessness level and parental acceptance-rejection level of mothers of the children with special needs, this study also determines that as the hopelessness level of mother increases, the level of their acceptance-rejection increases as well. Also, the relationship between perceptions of God and parental acceptance of mothers of the children with special needs does not prove any meaningful relationship. One of the significant outcomes of this research is that perception of God has negative impact on hopelessness while the hopelessness affects parental acceptance-rejection positively, and there is no relationship between perception of God and the parental acceptance and rejection.

Key Words: Hopelessness level, Perception of God, Parental Acceptance-rejection, Children with special educational needs

Atıf İçin / Please Cite As:

Erdal, H. E. ve Efiltili, E. (2021). Özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin umutsuzluk düzeyi tanrı algısı ve çocuğunu kabul-ret düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 199-223.

Geliş Tarihi / Received Date: 07.02.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 24.09.2020

¹ Bu çalışma ilk yazarın (HEE), ikinci yazar (EE) danışmanlığında yürütölen yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiştir

² Uzman Özel Eğitim Öğretmeni -MEB, heceren88@gmail.com

 ORCID: 0000-0003-1869-4509

³ Doç. Dr. - Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Edebiyat Fakóltesi, efiltili71@gmail.com

 ORCID: 0000-0003-1158-5764

Giriş

Sağlıklı olduğu düşünölen bir bebek dünyaya geldiğinde ailede büyük bir mutluluk ve heyecan yaşanır; fakat bu bebeğin özel gereksinimleri hatta yetersizlikleri olan bir bebek olduğunun öğrenilmesi ile duyulan mutluluk yerini büyük bir şaşkınlık, şok ve kedere bırakır. Gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip olan aileler genellikle sağlıklı gelişen çocuğu olan ailelere göre çok daha farklı, büyük sorunlarla ilgilenmek ve zorlayıcı sorumluluklar üstlenmek durumunda kalmaktadırlar. Böylece özellikle ebeveynler kısıtlayıcı ve doyum alınamayan, yalnızca zorluklarla baş edilen bir yaşam sürmelerine sebep olmaktadır (Karaçengel, 2007, s. 1).

Fırat (2000) evde engelli bir çocuğun varlığı ve ona ihtiyaç duyduğu bakımı yeterli düzeyde sağlayabilme çabası aileye çok büyük ve ağır bir sorumluluk yüklemektedir. Özellikle anneler bu durumdan çok daha fazla etkilenmektedir. Annelerin psikolojik ve duygusal durumları incelendiğinde özel gereksinimli bir çocuğa sahip olmanın annelik görevini yerine getirebilme durumu üzerinde olumsuz bir etki yarattığı, babanın günlük yaşamına kıyasla annenin günlük yaşamını daha fazla etkilediği ortaya çıkmıştır. Çocuğun ihtiyaçlarının doğurduğu gereksinimler ve bakımına yönelik sorumluluğun neredeyse tamamını anneler üstlendiği için, annelerin çocuk bakımı ve annelik dışındaki hayatlarından vazgeçtikleri ya da kısıtladıkları görölmüştür (Karaçengel, 2007, s. 2).

Annelerin özel gereksinimli çocukla karşılaştıklarında gösterdikleri ilk tepkiler şok, reddetme, üzüntü, öfke, suçluluk, endişe, anlık duygusal krizler, sorunlardan kaçma, hayal kırıklığı, özgüven ve özsaygıda azalma, gelecek kaygısı, umutsuzluk gibi tepkilerdir (Darıca, Pişkin ve Gümüşçü, 1994, s. 145). Umut kavramı gelecekle ilgili beklenti yönüne dikkat çekerken umutsuzlukta negatif düşünceler vardır. Dolayısıyla umutsuzluk geleceğe dair beklenti olmaması olarak değerlendirilmektedir (Stonlet, 1969 Akt: Olcay, 2016, s. 51). Umutsuzluğun bireyin zihninde geleceğe yönelik iyi olmayan, kötü sonuçlanan beklentilere girmek olarak tanımlanmıştır. Bu yüzden kötümser ve geleceğe dair umudu olmayan bir kişi hiçbir şeyin düzelmeyeceğine, hiçbir alanda başarılı olamayacağına, geleceğe dair amaçlarını gerçekleştiremeyeceğine ve en kötüsü de sorunlarının hiçbir zaman çözülemeyeceğine inanır (Yıldırım ve Keskinliç, Kara, 2017, s. 574).

Bireylerdeki umutsuzluk düzeyini tespit etmek için Beck, Weissman ve Lester (1974) risk gruplarında, “karamsarlığın ölçümü” adlı çalışmaları sonucunda bireylerin umutsuzluk düzeyini belirlemek için “Beck Hopelessness Scale (Beck Umutsuzluk Ölçeği)’ni geliştirmişlerdir. Bu ölçek insanların geleceğe dair olumsuz beklentilerini ölçmeyi amaçlar (Dilbaz ve Seber, 1993, s. 137).

Ailelerin olumsuz duygularla baş edebilmesi, umutsuzluk, stres, çaresizlik ve kaygı düzeylerini kontrol edebilmeleri, yaşamlarına olumlu duygularla devam edebilmeleri için sığındıkları manevi kavramlar vardır. Toplumumuzda güçlü manevi sığınak, ebeveynlerin Tanrı algısı olarak bilinmektedir. Adler’e (2014, s. 42) göre algı, basit bir fiziki olayı aşan, insanın iç yaşamıyla ilgili en geniş ve kapsamlı bir sonuca ulaşmasını sağlayan ve ruhsal olarak ortaya çıkan bir fonksiyondur. Bir şeye inanmanın verdiği güven insancıl dinlerde Tanrı algısını ve inancını besler. İnanç kişinin kendi duygu ve düşünceleriyle, deneyimleriyle şekillenen bir sistemdir (Fromm, 2004 Akt: Güler, 2007a, s. 12).

Toplumun ya da ebeveynlerin Tanrı algıları, olumlu ve olumsuz yaşantıları değerlendirme durumlarını etkiler. Tanrı algısı, bireyin Tanrı’yı nasıl öğrendiği ve nasıl anlamlandırıldığı ile ilgilidir. Tanrı kavramını bilen her birey zihninde Tanrı’ya belirli özellikler yükleyebilir. Olumlu ya da olumsuz olabilen bu özellikler bireyin Tanrı’ya yönelik atıflardır (Güler, 2007a, s. 18). Homan ve Cavanaugh (2013, s. 1531), Tanrı’ya yönelik atıfların bireyin yaşamını olumlu yönde etkilemediğini; aksine Tanrı’ya atfedilen bazı özelliklerin birey için faydasız olduğunu belirtmiştir. Sahip olunan Tanrı algısı, bireyin hayatını zorlaştırıp kendisini aciz ve suçlu hissettiriyorsa sorun teşkil etmektedir. Yine aynı şekilde yaşamda karşılaşılan olumsuzluklar Tanrı’nın hoşnutsuzluğunun delilleri olarak algılanırsa bu da birey için sıkıntıya neden olabilir (Ceylan, 2018, s. 49).

Bir diğer yanıla Tanrı’ya dair algıların bazıları da bireyin psikolojik ve sosyal yaşamına fayda sağladığı görölmektedir. Sevgi ve güven yönelimli bir Tanrı algısına sahip bireylerin yaşamı sürdürme, yaşama tutunma ve inançlarına bağlılık nedenlerinin daha fazla olduğu ortaya çıkmıştır. Bireyin yaşadığı stresle başa çıkmada Tanrı’yı güvenilir bir sığınak olarak görmesi, onun merhametine sığınması bireyin yaşamıyla ilgili olumlu düşünmesini sağlamaktadır. Güler, (2007b, s. 14) tarafından yapılan bir çalışmada sevgi ve korku yönelimlerine göre Tanrı algısı olumlu ve olumsuz olarak ikiye ayrılmıştır. Korku eğilimli Tanrı algısında

"Cezalandıran, Affetmeyen ve Korkutucu Tanrı ile ilgili ifadeler; sevgi yönelimli Tanrı algısında ise "Affeden, Çok Seven ve Güvenilir Tanrı" yı niteleyen ifadelere yer verilmiştir.

Çocuğun sosyalleştiği ilk kurum ailedir. Ailede roller ve anne babanın bebeğin gelişimi üzerindeki etkisi, bebek henüz anne karnındayken başlar. Ebeveynlerin yeni bir bebeğin doğumuna hazır olup olmamaları, bebekten ve bebeğin geleceğine dair çok yönlü beklentileri, bebeğin çevresine dair ilk izlenimi ve sosyal, duygusal gelişiminde etkili bir rolü vardır. Birey dünyaya gelip aileye dâhil olduktan sonra ilk etkileşim bebeğin kendi annesiyle olmaktadır. Bebeğin annesi ile olan her türlü fiziksel, sosyal ve duygusal ilişkisi bebeğin çok yönlü gelişimini ve dolayısıyla gelecek yaşamındaki her aşamayı önemli derecede etkileyecektir (Sailor, 2004 Akt: Yakmaz ve Basılğan, 2012, s. 1).

Aileler, sağlıklı bekledikleri çocuklarının gelişimsel yetersizlikle dünyaya gelmesinden sonra durumu kabullenme yeni duruma uyum sağlama sürecinde hem zamana hem de desteğe ihtiyaç duyarlar. Özel gereksinimleri ve yetersizlikleri olan bir çocuğun dünyaya gelişi ile birlikte ailelerin şok, hayal kırıklığı ve üzüntü yaşamaları beklenen duygusal tepkilerdir. Bu süreçten sonra geleceğe dair düşük beklentiler, umutsuzluk, suçluluk duygusu ya da suçlu arama, reddetme süreci yaşanabilir. Kabul; anne-baba ile çocuk arasındaki duygusal ilişkiyi yansıtan bir ebeveyn davranışıdır. Anne babanın çocuğunu kabulü, ona karşı olumlu davranışlar yansıtmamasını destekler. Bu davranışlar çocuğuna sevgiyle yaklaşması, olumlu temas, çocuğuna sarılması, istek ve ihtiyaçlarıyla ilgilenmesidir. Çocuğunu reddetme davranışı ise kabullenmedeki olumlu davranışlarının tam tersi olarak yansımadır. Çocuğun ilgi ve ihtiyaçları ile ilgilenmeme, onu dışlama, sürekli eleştirme kıyaslama, sevgiyle yaklaşmama gibi olumsuzlukların çocuğa yansıtılması reddetme davranışıyla ilgilidir (Yavuzer, 2000, s. 59).

Literatür çalışmalarında da görüldüğü gibi özel gereksinimli çocuğa sahip ebeveynlerin yalnızca umutsuzluk düzeyleri veya Tanrı algıları veya kabul-ret düzeyleri ile ilgili kavramların tek başına yer aldığı çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Birbirini ne düzeyde etkilediğiyle ilgili bilgi sahibi olmak için bu üç kavramın bir arada verildiği ve ilişkisinin incelendiği bir çalışma olması açısından bu araştırma önem arz etmektedir. Ailede özel gereksinimli bireyin bakım yükünü taşıyan ve tüm ihtiyaçlarıyla nispeten daha çok ilgilenen kişi anne olduğu için annenin demografik özellikleri de dikkate alınarak annenin umutsuzluk düzeyinin, Tanrı algısının ve çocuğunu kabul-ret düzeyinin bilinmesi ve aralarındaki ilişkinin ne düzeyde olduğunun incelenmesi literatüre önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Amaç

Bu araştırmanın amacı özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin umutsuzluk düzeyi, Tanrı algısı ve çocuğunu kabul-ret düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda belirlenen alt amaçlar şunlardır:

1. Özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin umutsuzluk düzeyi, Tanrı algısı ve çocuğunu kabul-ret düzeyleri, annelerin yaşlarına göre anlamlı düzeyde farklılaşmakta mıdır?
2. Özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin umutsuzluk düzeyi, Tanrı algısı ve çocuğunu kabul-ret düzeyleri, annelerin eğitim düzeylerine göre anlamlı düzeyde farklılaşmakta mıdır?
3. Özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin umutsuzluk düzeyi, Tanrı algısı ve çocuğunu kabul-ret düzeyleri, annelerin iş durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaşmakta mıdır?
4. Özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin umutsuzluk düzeyi, Tanrı algısı ve çocuğunu kabul-ret düzeyleri, ailenin aylık gelirine göre anlamlı düzeyde farklılaşmakta mıdır?
5. Özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin Tanrı algıları ve umutsuzluk düzeyleri arasında ilişki var mı?
6. Özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin umutsuzluk düzeyleri ve çocuğunu kabul- ret düzeyleri arasında ilişki var mı?
7. Özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin Tanrı algıları ve çocuğunu kabul- ret düzeyleri arasında ilişki var mı?
8. Özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin umutsuzluk düzeyi, Tanrı algısı ve çocuğunu kabul-ret düzeyleri arasında anlamlı düzeyde ilişki var mıdır?

Yöntem

Bu bölümde araştırmanın modeline, evren ve örneklemine, veri toplama araçlarına, verilerin toplanması ve çözümlenmesine yer verilmiştir.

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin umutsuzluk düzeyi, Tanrı algısı ve çocuğunu kabul-ret düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla yapılan bu araştırmanın yöntemi ilişkisel tarama modeli olarak belirlenmiştir. İlişkisel tarama modelleri, iki ve daha çok sayıdaki değişken arasında birlikte değişimin varlığını ve /veya derecesini belirlemede kullanılan bir araştırma modelidir (Karasar, 2007, s. 79). İlişkisel araştırma yöntemi, değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemek ve muhtemel sonuçları tahmin için kullanılır. İki ve ya daha fazla değişken arasındaki ilişki düzeyi istatistiksel testler kullanılarak ölçülmeye çalışılır. İlişkinin düzeyini belirlemek için korelasyon testi kullanılır. Korelasyon iki veya daha fazla değişkenin (ayrı ayrı) birlikte tutarlı bir değişim gösterip göstermediğini ortaya koymaktadır (Metin, 2014, s. 107).

Çalışma Grubu

Araştırma verileri 2018-2019 eğitim-öğretim yılı içerisinde toplanmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu Sivas il merkezinde yer alan özel eğitim okulları ve özel eğitim uygulama merkezlerinde eğitim alan hafif/orta/ağır düzeyde yetersizlikten etkilenmiş 928 özel gereksinimli bireyin annelerinden seçilen tesadüfî örnekleme yöntemi kullanılarak seçilmiş 232 anneye ulaşılmış ve çalışmaya alınmıştır. Ölçeklerin geri dönüşünde bazı eksikliklerden dolayı 37 adet ölçek araştırma dışı bırakılmıştır. Böylece araştırmanın çalışma grubu 195 anneden oluşmuştur. Araştırmaya katılan annelerin yaş değişkenine göre dağılımları; 26-35 yaş arası 41 (%21,03) kişi, 36-45 yaş arası 101 (% 51,79) kişi ve 46 ve üzeri 53 (% 27,18) kişidir. Eğitim durumlarına göre dağılımları; Okuryazar değil/Okuryazar 10 (% 5,13) kişi, İlköğretim 122 (% 62,56) kişi, Lise 52 (%26,67) kişi ve Üniversite 11 (% 5,64) kişidir. Çalışıp çalışmama durumlarına göre dağılımları: Çalışan 66 (% 33,85) kişi, Çalışmayan 129 (% 66,15) kişidir. Ailenin aylık gelirine göre dağılımı: 1500 TL ve altı 27 (%13,84) kişi, 1501-2500 TL 87 (%44,62) kişi, 2501-3500 TL 48 (%24,62) kişi ve 3501 TL ve üzeri 33 (% 16,92) kişiden oluşmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Demografik Bilgi Formu: Araştırmaya katılanların demografik özelliklerini belirlemek için hazırlanan Demografik Bilgi Formu kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan bu formda annelerin yaşı, eğitim düzeyi, iş durumu (çalışan/çalışmayan), ailenin gelir düzeyi ile ilgili sorular yer almaktadır.

Ebeveyn Kabul Red Ölçeği, (EKRÖ/K Ebeveyn formu): Ebeveynlerin çocuklarını kabul ve reddetme düzeylerini belirlemek için Rohner (1978), tarafından geliştirilen Ebeveyn Kabul Red Ölçeği kullanılmıştır. Rohner (1978) tarafından geliştirilen toplam 60 maddeden oluşan ölçeğin 4 alt boyutu olup; Sıcaklık ve sevgi (20 ifade), Düşmanlık (15 ifade), Kayıtsızlık ve ihmal (15 ifade), Ayrışmamış reddetme (10 ifade) Ebeveyn reddini ölçen 4 alt ölçeğe 5. alt ölçek olan Kontrol Ölçeğinin eklenmesiyle EKRÖ, Ebeveyn Kabul-Red/ Kontrol Ölçeği (EKRÖ/K Ebeveyn formu) olarak adlandırılarak 73 maddelik son halini almıştır. Ölçek 4'lü Likert tipinde (1, 2, 3, 4) olup sıcaklık ve sevgi ölçeğindeki tüm maddeler tersine puanlanarak düşmanlık, kayıtsızlık ve ihmal, ayrışmamış reddetme ölçeklerinden alınan puanlara eklenir. Böylece, alt testlerden alınan puanlar toplam reddetme puanını verir. Ölçeğinin Türkçe'ye uyarlaması Anjel ve Erkman (1993) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada ölçeğin iç tutarlılık katsayısı 0.90 olarak hesaplanmıştır. EKRÖ/K'nin güvenilirlik analizini de Erkman ve Varan (2004 Akt: Öztürk Can ve Aksel, 2017, s. 39) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin geneline ait iç tutarlılık katsayısı 0.74 olarak bulunurken sıcaklık; 0.79, düşmanlık; 0.83, kayıtsızlık ve ihmal; 0.68, ayrışmamış reddetme; 0.59 ve kontrol alt ölçeğine ait iç tutarlılık ise 0.69 şeklinde hesaplanmıştır (Yamaç, 2011, s. 50).

Beck Umutsuzluk Ölçeği: Bireylerin umutsuzluk düzeylerini belirlemek için Beck vd. (1974) tarafından geliştirilen Beck Umutsuzluk Ölçeği (BUÖ) kullanılmıştır. Beck Umutsuzluk Ölçeği, bireyin geleceğe dair olumsuz beklenti seviyesini belirlemek amacıyla geliştirilmiştir. 20 maddeden meydana gelen ölçek 0-1 arası puanlanmış ve kendini değerlendirme türünde bir ölçektir. Grup olarak da uygulanabilir. Ölçekten alınan puanların yüksekliği, bireydeki umutsuzluğun yüksek olduğunu gösterir. Ölçeğin Türkiye için geçerlik ve güvenilirlik çalışması Seber, Dilbaz, Kaptanoğlu ve Tekin (1993, s. 141) tarafından yapılmıştır. Ölçek, bireyin geleceğe yönelik olumsuz beklentilerini ölçmek amaçlı bir kişilik testidir. Okuma-yazma bilen çocuk, genç ve yetişkinlere zaman sınırlaması olmadan kolay uygulanabilecek bir testtir (Olçay, 2016, s. 72). Ölçek 20 maddeden oluşmaktadır. Gelecekle ilgili duygular; madde 1, 6, 13, 15, 19; güdü kaybı ile ilgili maddeler; madde 2, 3, 9, 11, 12, 16, 17, 20; gelecek beklentisi ile ilgili maddeler; madde 4, 7, 8, 14, 18 olarak belirlenmiştir. Bireyden kendisi için uygun gelen ifadeler için "doğru"; uygun olmayanlar için "yanlış" şıkkının işaretlemesi istenir. On bir "doğru", dokuz "yanlış" yanıtı içeren ölçek anahtarlarına göre,

her uyumlu yanıt için ‘1’ puan, her uyumsuz yanıt için ‘0’ puan verilir. Elde edilen aritmetik toplam, “umutsuzluk” puanını oluşturur. 0-20 değeri arasında değişebilen puanlar yüksek olduğunda umutsuzluğu, düşük olduğunda umudu gösterir. Ölçek üzerinde daha sonra Durak ve Palabıyıkğlu (1994, s. 318), tarafından çalışılmış; geçerlik, güvenirlik ve faktör yapısına ilişkin daha ayrıntılı bilgi elde edilmiştir. Ölçek üzerinde geliştirilen faktör analizi sonucunda ölçeğin “gelecekle ilgili duygular ve beklentiler” (1, 3, 7, 11 ve 18. maddeler, $\alpha=0.78$), “motivasyon kaybı” (2, 4, 9, 12, 14, 16, 17 ve 20. maddeler, $\alpha=0.72$) ve “umut” (5, 6, 8, 10, 13, 15 ve 19. maddeler, $\alpha=0.72$) olmak üzere üç faktörden oluştuğu belirtilmiştir (Akt: Eş, 2013, s. 43).

Tanrı Algısı leği: Bireylerin Tanrı’ya yönelik atıflarını belirlemek üzere Güler (2007b, s. 127) tarafından geliştirilen Tanrı Algısı leği (TA) kullanılmıştır. Bireyin Tanrı’ya dair duygu, düşünce ve atıflarını ölçmek amacıyla hazırlanan 22 maddeden oluşan ölçeğin maddeleri 5’li Likert tipi şeklinde hazırlanmıştır. Ölçeğin güvenirlik katsayısı .83 olup güvenilir bir ölçek olarak değerlendirilmektedir. Ölçek Tanrı algısını sevgi yönelimli ve korku yönelimli Tanrı algıları olarak ikiye ayırmıştır. Buna göre sevgi yönelimli Tanrı algısı seven, şekatli ve güvenilir bir Tanrı inancını; korku yönelimli Tanrı algısı ise cezalandıran, affetmeyen, uzak ve korkutucu olan bir Tanrı algısını içermektedir. Ölçek maddelerinin bir kısmı sevgi yönelimli Tanrı’yı bir kısmı da korku yönelimli Tanrı’yı çağrıştırmaktadır. Sevgi yönelimli Tanrı maddeleri 1, 4, 5, 6, 9, 11, 12, 13, 17, 19, 20 ve 22 numaralı ifadeler olan düz; korku yönelimli Tanrı maddeleri olan 2, 3, 7, 8, 10, 14, 15, 16, 18 ve 21 numaralı ifadeler ters puanlanmıştır. Ölçekten 110 ile 22 arası puan alınabilir. Ölçekte yüksek puan sevgi yönelimli Tanrı algısına; düşük puan ise korku yönelimli Tanrı algısına sahip olunduğunu gösterir.

Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen veriler SPSS 21,0 kullanılarak analiz edilmiştir. Verileri değerlendirilirken tanımlayıcı istatistiksel metotlar (ortalama, standart sapma, frekans) kullanılmıştır. Sosyal bilimlerde, verilerin normal dağılım olasılığı düşük olduğundan veri setinin arpıklık ve basıklık değerlerinin kabul edilebilir sınırlarda (-1 ile +1 arası) olması, verilerin normal dağıldığını varsaymak için yeterli görülmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013, s. 78). Araştırma leklerinin arpıklık ve basıklık katsayıları -1 ile +1 arasında değiştiğinden analizler, verilerin normal dağılım sergilediği varsayımı altında yapılmıştır. Analizlerde, gruplar arası farklılıkların incelenmesi aşamasında, grup varyanslarının homojenliği test edilmiştir. Grup varyanslarının homojen olduğu durumlarda Scheffe testi, homojen olmadığı durumlarda ise Dunnett C testi uygulanmıştır. Ayrıca tek yönlü varyans analizi, bağımsız örneklem t-testi, Korelasyon ve Regresyon analizleri de kullanılmıştır.

Bulgular

Bu bölümde araştırmanın temel amacı ve alt amaçlarına cevap bulmak için yapılan araştırmanın analizlerinden elde edilen bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir. Araştırmanın birinci alt amaçlarından ilki olan özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin umutsuzluk düzeyinin annelerin yaşlarına göre farklılık gösterip göstermediğine dair bulgular Tablo 1’de verilmiştir

Tablo 1. *zel Gereksinimli ocuğa Sahip Annelerin Umutsuzluk Düzeyinin Annelerin Yaşlarına Göre Farklılık Gösterip Göstermediğine Dair Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları*

		KT	Sd	KO	F	p
Geleceğe Yönelik Duygu/Beklenti	Gruplar arası	0,148	2	0,074	1,897	0,153
	Gruplar içi	7,514	192	0,039		
	Toplam	7,662	194			
Motivasyon Kaybı	Gruplar arası	0,043	2	0,022	0,183	0,833
	Gruplar içi	22,55	192	0,117		
	Toplam	22,593	194			
Umut	Gruplar arası	0,15	2	0,075	1,051	0,352
	Gruplar içi	13,661	192	0,071		
	Toplam	13,811	194			
Genel Umutsuzluk	Gruplar arası	0,008	2	0,004	0,243	0,784
	Gruplar içi	3,195	192	0,017		
	Toplam	3,203	194			

Tablo 1 incelendiğinde, yapılan tek yönlü varyans analizi sonucuna göre, tüm boyutlar ve genel umutsuzluk düzeyi için $p>0,05$ olup anlamlı bir farklılık yoktur. Özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin umutsuzluk düzeyleri, annelerin yaşlarına göre farklılık göstermemektedir. Araştırmanın ikinci alt

amaçlarından ilki olan özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin umutsuzluk düzeyinin annelerin eğitim düzeyine göre farklılaşp farklılaşmadığına dair bulgular Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. *Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Annelerin Umutsuzluk Düzeyinin Annelerin Eğitim Düzeyine Farklılaşp Farklılaşmadığına Göre Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları*

		KT	sd	KO	F	p
Geleceğe Yönelik Duygu/Beklenti	Gruplar arası	,072	3	,024	,607	,612
	Gruplar içi	7,590	191	,040		
	Toplam	7,662	194			
Motivasyon Kaybı	Gruplar arası	,806	3	,269	2,354	,073
	Gruplar içi	21,787	191	,114		
	Toplam	22,593	194			
Umut	Gruplar arası	,293	3	,098	1,381	,250
	Gruplar içi	13,517	191	,071		
	Toplam	13,811	194			
Genel Umutsuzluk	Gruplar arası	,141	3	,047	2,940	,034
	Gruplar içi	3,061	191	,016		
	Toplam	3,203	194			

Tablo 2 incelendiğinde, yapılan tek yönlü varyans analizi sonucuna göre genel umutsuzluk düzeyi için $p < 0,05$ olup anlamlı bir farklılık vardır. Geleceğe Yönelik Duygu/Beklenti, Motivasyon Kaybı ve Umut alt boyutlarında $p > 0,05$ düzeyde olup anlamlı farklılık olmamasına karşın özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin genel umutsuzluk düzeyleri, annelerin eğitim düzeyine göre farklılık göstermektedir. Genel umutsuzluk düzeyi için grup varyansları homojen olmadığından ($p = 0,034 > 0,05$), gruplar arası farklılıkların incelenmesi aşamasında, Scheffe testi uygulanmıştır ve Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. *Genel Umutsuzluk Düzeyine İlişkin Scheffe Testi Sonuçları*

		Ortalama Farkı	Standart Hata
Okuryazar/değil	İlköğretim	-,07844	,04164
	Lise	-,08787	,04372
	Üniversite	-,16224*	,05532
İlköğretim	Okuryazar/değil	,07844	,04164
	Lise	-,00943	,02097
	Üniversite	-,08380	,03986
Lise	Okuryazar/değil	,08787	,04372
	İlköğretim	,00943	,02097
	Üniversite	-,07437	,04202
Üniversite	Okuryazar/değil	,16224*	,05532
	İlköğretim	,08380	,03986
	Lise	,07437	,04202

*: $p < 0,05$

Tablo 3 incelendiğinde, analiz sonucuna göre, okuryazar olan/olmayan katılımcılar ile üniversite mezunları arasında anlamlı bir farklılık görülmektedir. Genel umutsuzluk düzeyi bakımından gruplara ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. *Genel Umutsuzluk Düzeyi Bakımından Gruplara Ait Tanımlayıcı İstatistikler*

Boyutlar	N	\bar{X}	S
Okuryazar/değil	10	1,3692	,15723
İlköğretim	122	1,4477	,12432
Lise	52	1,4571	,13403
Üniversite	11	1,5315	,07261

Tablo 4 incelendiğinde, okuryazar olan/olmayan katılımcıların genel umutsuzluk düzeyinin üniversite mezunları ve diğ er gruplardan daha düşük oldu ğ u görülmektedir. Araştırmanın üçüncü alt amaçlarından ilki olan özel gereksinimli çocu ğ a sahip annelerin umutsuzluk düzeyinin annelerin iş durumuna göre farklılaşıp farklılaşmadığına dair bulgular Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Özel Gereksinimli Çocu ğ a Sahip Annelerin Umutsuzluk Düzeyinin Annelerin İş Durumuna Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığına Dair Yapılan t-Testi Sonuçları

		Varyans Eşitli ğ i İçin Levene Testi		t-testi sonuçları		
		F	Sig.	t	df	p
Gelece ğ e Yönelik Duygu/Beklenti	Eşit varyans	,081	,776	-,542	182	,588
	Eşit olmayan varyans			-,546	137,058	,586
Motivasyon Kaybı	Eşit varyans	,627	,430	-,606	182	,545
	Eşit olmayan varyans			-,595	127,681	,553
Umut	Eşit varyans	5,457	,021	2,942	182	,004
	Eşit olmayan varyans			2,800	116,183	,006
Genel Umutsuzluk	Eşit varyans	1,094	,297	2,223	182	,027
	Eşit olmayan varyans			2,184	127,661	,031

Tablo 5 incelendiğinde, yapılan bağımsız örneklem t-testi sonuçlarına göre, Umut ve Genel Umutsuzluk boyutları için $p < 0,05$ düzeyde olup anlamlı bir farklılık oldu ğ u görülmüştür. Gelece ğ e Yönelik Duygu/Beklenti ve Motivasyon Kaybı alt boyutları için $p > 0,05$ olup anlamlı bir farklılık yoktur. Özel gereksinimli çocu ğ a sahip annelerin Umut ve Genel Umutsuzluk düzeyleri, annelerin iş durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Gruplara ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Umut ve Genel Umutsuzluk Bakımından Gruplara Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Boyutlar	N	Umut		Genel Umutsuzluk		
		\bar{X}	S	N	\bar{X}	S
Çalışıyor	66	1,343	0,292	66	1,477	0,129
Çalışmıyor	118	1,224	0,244	118	1,435	0,121

Tablo 6 incelendiğinde, çalışan annelerin umut alt boyutu ve genel umutsuzluk düzeylerinin çalışmayanlara göre daha yüksek oldu ğ u görülmektedir. Araştırmanın dördüncü alt amaçlarından ilki olan özel gereksinimli çocu ğ a sahip annelerin umutsuzluk düzeyinin annelerin gelir durumuna göre farklılaşıp farklılaşmadığına dair bulgular Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Özel Gereksinimli Çocu ğ a Sahip Annelerin Umutsuzluk Düzeyinin Annelerin Aylık Gelirine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığına Dair Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

		KT	sd	KO	F	p
Sevgi Yönelimli	Gruplar arası	2,904	2	1,452	2,914	,057
	Gruplar içi	95,665	192	,498		
	Toplam	98,569	194			
Korku Yönelimli	Gruplar arası	,123	2	,061	,166	,847
	Gruplar içi	70,899	192	,369		
	Toplam	71,022	194			
Genel Tanrı Algısı	Gruplar arası	,916	2	,458	2,889	,058
	Gruplar içi	30,428	192	,158		
	Toplam	31,344	194			

Tablo 7 incelendiğinde, yapılan tek yönlü varyans analizi sonucuna göre, tüm boyutlar için $p > 0,05$ olup anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Özel gereksinimli çocu ğ a sahip annelerin Gelece ğ e Yönelik Duygu/Beklenti, Motivasyon Kaybı, Umut ve Genel Umutsuzluk düzeyleri, ailenin gelir durumuna göre farklılık göstermemektedir. Araştırmanın ikinci alt amaçlarından ilki olan özel gereksinimli çocu ğ a sahip annelerin tanrı algısının annelerin yaşına göre farklılaşıp farklılaşmadığına dair bulgular Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. *Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Annelerin Tanrı Algısının Annelerin Yaşına Göre Farklılaş Farklılaşmadığına Dair Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları*

		KT	sd	KO	F	p
Sevgi Yönelimli	Gruplar arası	2,904	2	1,452	2,914	,057
	Gruplar içi	95,665	192	,498		
	Toplam	98,569	194			
Korku Yönelimli	Gruplar arası	,123	2	,061	,166	,847
	Gruplar içi	70,899	192	,369		
	Toplam	71,022	194			
Genel Tanrı Algısı	Gruplar arası	,916	2	,458	2,889	,058
	Gruplar içi	30,428	192	,158		
	Toplam	31,344	194			

Tablo 8, incelendiğinde, yapılan tek yönlü varyans analizi sonucuna göre, tüm boyutlar ve genel Tanrı algısı için $p > 0,05$ olup anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin Tanrı algılamaları, annelerin yaşlarına göre farklılık göstermemektedir. Araştırmanın ikinci alt amaçlarından ikincisi olan özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin Tanrı algısının annelerin eğitim düzeyine göre farklılaş Farklılaşmadığına dair bulgular Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9. *Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Annelerin Tanrı Algısının Annelerin Eğitim Düzeylerine Göre Farklılaş Farklılaşmadığına Dair Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları*

		KT	sd	KO	F	p
Sevgi Yönelimli	Gruplar arası	3,630	3	1,210	2,434	,066
	Gruplar içi	94,939	191	,497		
	Toplam	98,569	194			
Korku Yönelimli	Gruplar arası	1,936	3	,645	1,784	,152
	Gruplar içi	69,086	191	,362		
	Toplam	71,022	194			
Genel Tanrı Algısı	Gruplar arası	1,424	3	,475	3,031	,031
	Gruplar içi	29,919	191	,157		
	Toplam	31,344	194			

Tablo 9 incelendiğinde, yapılan tek yönlü varyans analizi sonucuna göre, genel tanrı algısı için $p < 0,05$ olup anlamlı bir farklılık vardır. Sevgi Yönelimli ve Korku Yönelimli alt boyutları için $p > 0,05$ düzeyde anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin genel tanrı algılamaları, annelerin düzeyine eğitim göre farklılık göstermektedir. Genel Tanrı algısı için grup varyansları homojen olmadığından ($p = 0,031 > 0,05$), gruplar arası farklılıkların incelenmesi aşamasında, Scheffe testi uygulanmıştır. Test sonuçları Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10. *Genel Tanrı Algısına İlişkin Scheffe Testi Sonuçları*

		Ortalama Farkı	Standart Hata
Okuryazar/değil	İlköğretim	-,116	,130
	Lise	,078	,136
	Üniversite	-,061	,172
İlköğretim	Okuryazar/değil	,116	,130
	Lise	,195*	,065
	Üniversite	,054	,124
Lise	Okuryazar/değil	-,078	,136
	İlköğretim	-,195*	,065
	Üniversite	-,140	,131
Üniversite	Okuryazar/değil	,061	,172
	İlköğretim	-,054	,124
	Lise	,140	,131

* $p < 0,05$

Tablo 10 incelendiğinde, analiz sonucuna göre, ilköğretim ve lise mezunları arasında anlamlı bir farklılık görülmektedir. Gruplara ait tanımlayıcı istatistikler incelendiğinde ise ilköğretim mezunlarının tanrı algısı lise mezunlarında anlamlı bir şekilde daha yüksektir. Genel tanrı algısı ile ilgili yapılan analiz Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 11. Genel Tanrı Algısı Bakımından Gruplara Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Boyutlar	N	\bar{x}	S
Okuryazar/değil	10	3,1409	,60699
İlköğretim	122	3,2575	,40612
Lise	52	3,0621	,35140
Üniversite	11	3,2025	,18671

Tablo 11 incelendiğinde, genel tanrı algısı bakımından en düşük grup lise mezunlarıdır. Araştırmanın üçüncü amaçlarından ikincisi biri olan özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin Tanrı algısının annelerin iş durumuna göre farklılaşp farklılaşmadığına dair bulgular Tablo 12’de verilmiştir.

Tablo 12. Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Annelerin Tanrı Algısının Annelerin İş Durumuna Göre Farklılaşp Farklılaşmadığına Dair Yapılan Bağımsız Örneklem T-Testi Sonuçları

		Varyans Eşitliği İçin Levene Testi		t-testi sonuçları		
		F	Sig.	t	df	p
Sevgi Yönelimli	Eşit varyans	11,066	,001	-2,896	182	,004
	Eşit olmayan varyans			-2,666	105,635	,009
Korku Yönelimli	Eşit varyans	1,446	,231	-1,580	182	,116
	Eşit olmayan varyans			-1,695	163,153	,092
Genel Tanrı Algısı	Eşit varyans	1,301	,256	-4,015	182	,000
	Eşit olmayan varyans			-3,966	129,802	,000

Tablo 12 incelendiğinde, yapılan bağımsız örneklem t-testi sonuçlarına göre, Sevgi Yönelimli ve Genel Tanrı Algısı boyutları için $p < 0,05$ olup anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Korku Yönelimli Tanrı algısı için $p > 0,05$ olup anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin Sevgi Yönelimli ve Genel Tanrı Algısı, annelerin iş durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Gruplara ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 13’te verilmiştir.

Tablo 13. Sevgi Yönelimli ve Genel Tanrı Algısı Bakımından Gruplara Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Boyutlar	N	Sevgi Yönelimli		N	Genel Tanrı Algısı	
		\bar{x}	S		\bar{x}	S
Çalışıyor	66	4,328	,845	66	3,035	,397
Çalışmıyor	118	4,645	,627	118	3,273	,380

Tablo 13 incelendiğinde, çalışmayan annelerin Sevgi Yönelimli ve Genel Tanrı Algısının çalışanlara göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Araştırmanın dördüncü alt amaçlarından ikincisi olan özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin tanrı algısının annelerin gelirine göre farklılaşp farklılaşmadığına dair bulgular Tablo 14’de verilmiştir.

Tablo 14. Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Annelerin Tanrı Algısının Annelerin Aylık Gelirine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığına Dair Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

		KT	sd	KO	F	p
		Sevgi Yönelimli	Gruplar arası	,549	3	,183
	Gruplar içi	98,020	191	,513		
	Toplam	98,569	194			
Korku Yönelimli	Gruplar arası	1,148	3	,383	1,046	,373
	Gruplar içi	69,874	191	,366		
	Toplam	71,022	194			
Genel Tanrı Algısı	Gruplar arası	,715	3	,238	1,485	,220
	Gruplar içi	30,629	191	,160		
	Toplam	31,344	194			

Tablo 14 incelendiğinde, yapılan tek yönlü varyans analizi sonucuna göre, tüm boyutlar için $p>0,05$ olup anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür. Özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin Tanrı algılamaları, ailenin gelir durumuna göre farklılık göstermemektedir.

Araştırmanın birinci alt amaçlarından üçüncüsü olan özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin çocuğunu kabul-ret düzeylerinin annelerin yaşlarına göre farklılaşp farklılaşmadığına dair bulgular Tablo 15'te verilmiştir.

Tablo 15. *Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Annelerin Çocuğunu Kabul-Ret Düzeylerinin Annelerin Yaşlarına Göre Farklılaşp Farklılaşmadığına Dair Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları*

		KT	sd	KO	F	p
Sıcaklık/Sevgi	Gruplar arası	1,101	2	,551	3,284	,040
	Gruplar içi	32,192	192	,168		
	Toplam	33,293	194			
Düşmanlık/Saldırganlık	Gruplar arası	2,047	2	1,024	2,817	,062
	Gruplar içi	69,755	192	,363		
	Toplam	71,802	194			
Kayıtsızlık/İhmal	Gruplar arası	1,285	2	,642	2,407	,093
	Gruplar içi	51,229	192	,267		
	Toplam	52,514	194			
Ayrışmamış Reddetme	Gruplar arası	1,318	2	,659	3,523	,031
	Gruplar içi	35,923	192	,187		
	Toplam	37,242	194			
Kontrol	Gruplar arası	,031	2	,016	,058	,944
	Gruplar içi	52,276	192	,272		
	Toplam	52,307	194			
Genel Kabul-Ret Düzeyi	Gruplar arası	,008	2	,004	,243	,784
	Gruplar içi	3,195	192	,017		
	Toplam	3,203	194			

Tablo 15 incelendiğinde, yapılan tek yönlü varyans analizi sonucuna göre: Sıcaklık/Sevgi ve Ayrışmamış Reddetme alt boyutları için $p<0,05$ olup anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Düşmanlık/Saldırganlık, Kayıtsızlık/İhmal ve genel kabul-red düzeyinde $p>0,05$ olduğundan anlamlı bir farklılık yoktur. Özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin Sıcaklık/Sevgi ve Ayrışmamış Reddetme düzeyleri, annelerin yaşlarına göre farklılık göstermektedir. Sıcaklık/Sevgi boyutu için grup varyansları homojen olmadığından ($p=0,040<0,05$), gruplar arası farklılıkların incelenmesi aşamasında, Dunnett C testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 16'da verilmiştir.

Tablo 16. *Sıcaklık/Sevgi boyutuna İlişkin Dunnett C Testi Sonuçları*

		Ortalama Farkı	Standart Hata
26-35	36-45	,009	,075
	46-55	-,161	,085
36-45	26-35	-,009	,075
	46-55	-,171*	,069
46-55	26-35	,161	,085
	36-45	,171*	,069

* $p<0,05$

Tablo 16 incelendiğinde, analiz sonucuna göre, 36-45 ve 46-55 yaş grupları arasında anlamlı bir farklılık görülmektedir. Gruplara ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 17'de verilmiştir.

Tablo 17. *Kabul-Ret Bakımından Gruplara Ait Tanımlayıcı İstatistikler*

Boyutlar	N	\bar{x}	S
26-35	41	1,524	,251
36-45	101	1,514	,381
46-55	53	1,686	,539

Tablo 17 incelendiğinde, 46-55 yaş grubundaki annelerin Sıcaklık/Sevgi düzeyinin diğere gruplara göre daha yüksek olduğu görölmektedir. Ayrışmamış Reddetme boyutu için grup varyansları homojen olmadığından ($p=0,031<0,05$), gruplar arası farklılıkların incelenmesi aşamasında, Dunnett C testi uygulanmıştır. Test sonuçları Tablo 18’de verilmiştir.

Tablo 18. *Ayrışmamış Reddetme boyutuna İlişkin Dunnett C Testi Sonuçları*

		Ortalama Farkı	Standart Hata
26-35	36-45	-,021	,080
	46-55	,168	,089
36-45	26-35	,021	,080
	46-55	,190*	,073
46-55	26-35	-,168	,089
	36-45	-,190*	,073

* $p<0,05$

Tablo 18 incelendiğinde, analiz sonucuna göre 36-45 ve 46-55 yaş grupları arasında anlamlı bir farklılık görölmektedir. Gruplara ait tanımlayıcı istatistikler incelendiğinde, Ayrışmamış Reddetme düzeyinin diğere gruplara durumu Tablo 19’da verilmiştir.

Tablo 19: *Kabul-Ret Bakımından Gruplara Ait Tanımlayıcı İstatistikler*

Boyutlar	N	\bar{x}	S
26-35	41	3,8098	,36865
36-45	101	3,8317	,37708
46-55	53	3,6415	,55934

Tablo 19 incelendiğinde, 36-45 yaş grubundaki annelerin Ayrışmamış Reddetme düzeyinin diğere gruplara göre daha yüksek olduğu görölmektedir. Araştırmanın ikinci alt amaçlarından üçüncüsü olan özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin çocuğunu kabul-ret düzeylerinin annelerin eğitim düzeyine göre farklılaşp farklılaşmadığına dair bulgular Tablo 20’de verilmiştir.

Tablo 20. *Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Annelerin Çocuğunu Kabul-Ret Düzeylerinin Annelerin Eğitim Düzeyine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığına Dair Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları*

		KT	sd	KO	F	p
Sıcaklık/Sevgi	Gruplar arası	2,265	3	,755	4,647	,004
	Gruplar içi	31,028	191	,162		
	Toplam	33,293	194			
Düşmanlık/Saldırganlık	Gruplar arası	1,195	3	,398	1,077	,360
	Gruplar içi	70,607	191	,370		
	Toplam	71,802	194			
Kayıtsızlık/İhmal	Gruplar arası	,899	3	,300	1,109	,347
	Gruplar içi	51,615	191	,270		
	Toplam	52,514	194			
Ayrışmamış Reddetme	Gruplar arası	,849	3	,283	1,485	,220
	Gruplar içi	36,393	191	,191		
	Toplam	37,242	194			
Kontrol	Gruplar arası	,851	3	,284	1,054	,370
	Gruplar içi	51,455	191	,269		
	Toplam	52,307	194			
Genel Kabul-Red Düzeyi	Gruplar arası	,014	3	,005	,080	,971
	Gruplar içi	11,208	191	,059		
	Toplam	11,222	194			

Tablo 20 incelendiğinde, yapılan tek yönlü varyans analizi sonucuna göre: Sıcaklık/Sevgi boyutu için $p < 0,05$ olup anlamlı düzeyde farklılık olduğu bulunmuştur. Ayrışmamış Reddetme, Düşmanlık/Saldırganlık, Kayıtsızlık/İhmal ve genel kabul-red düzeyinde $p > 0,05$ olduğundan anlamlı düzeyde farklılık bulunmamıştır. Özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin Sıcaklık/Sevgi düzeyleri, annelerin eğitim düzeyine göre farklılık göstermektedir. Sıcaklık/Sevgi boyutu için grup varyansları homojen olmadığından ($p = 0,004 < 0,05$), gruplar arası farklılıkların incelenmesi aşamasında, Dunnett C testi uygulanmıştır. Test sonuçları Tablo 21’de verilmiştir.

Tablo 21. Genel Tanrı Algısına İlişkin Dunnett C Testi Sonuçları

		Ortalama Farkı	Standart Hata
Okuryazar/değil	İlköğretim	-,064	,077
	Lise	-,302*	,100
	Üniversite	-,085	,082
İlköğretim	Okuryazar/değil	,064	,077
	Lise	-,238*	,079
	Üniversite	-,020	,055
Lise	Okuryazar/değil	,302*	,100
	İlköğretim	,238*	,079
	Üniversite	,217	,084
Üniversite	Okuryazar/değil	,085	,082
	İlköğretim	,020	,055
	Lise	-,217	,084

*.p<0,05

Tablo 21 incelendiğinde, analiz sonucuna göre, 36-45 ve 46-55 yaş grupları arasında anlamlı bir farklılık görülmektedir. Gruplara ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 22’de gösterilmiştir.

Tablo 22. Sıcaklık/Sevgi Bakımından Gruplara Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Boyutlar	N	\bar{x}	S
Okuryazar/değil	10	1,437	,222
İlköğretim	122	1,502	,369
Lise	52	1,740	,521
Üniversite	11	1,522	,145

Tablo 22 incelendiğinde, lise mezunlarının Sıcaklık/Sevgi düzeyi okuryazar olan/olmayan ve ilköğretim mezunu katılımcılara göre oldukça yüksektir. Araştırmanın üçüncü alt amaçlarından üçüncüsü olan özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin çocuğunu kabul-ret düzeylerinin annelerin iş durumuna göre farklılaşp farklılaşmadığına dair bulgular Tablo 23’te verilmiştir.

Tablo 23: Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Annelerin Çocuğunu Kabul-Ret Düzeylerinin Annelerin İş Durumuna Göre Farklılaşp Farklılaşmadığına Dair Yapılan Bağımsız Örneklem T-Testi Sonuçları

		Varyans Eşitliği İçin Levene Testi		t-testi sonuçları		
		F	Sig.	t	df	p
Sıcaklık/Sevgi	Eşit varyans	10,649	,001	2,609	182	,010
	Eşit olmayan varyans			2,363	100,884	,020
Düşmanlık/Saldırganlık	Eşit varyans	1,848	,176	-,314	182	,754
	Eşit olmayan varyans			-,300	117,837	,765
Kayıtsızlık/İhmal	Eşit varyans	,430	,513	-,506	182	,614
	Eşit olmayan varyans			-,541	162,099	,590
Ayrışmamış Reddetme	Eşit varyans	1,142	,287	,689	182	,492
	Eşit olmayan varyans			,694	137,482	,489
Kontrol	Eşit varyans	,012	,913	,107	182	,915
	Eşit olmayan varyans			,110	142,947	,913
Genel Kabul-Red Düzeyi	Eşit varyans	,480	,489	,915	182	,362
	Eşit olmayan varyans			,906	130,824	,367

Tablo 23 incelendiğinde, yapılan bağımsız örneklem t-testi sonuçlarına göre, Sıcaklık/Sevgi alt boyutu için $p < 0,05$ olup anlamlı düzeyde farklılık bulunmuştur. Düşmanlık/Saldırganlık, Kayıtsızlık/İhmal, Ayrıışmamış Reddetme, Kontrol ve Genel Kabul-Ret Düzeyi için $p > 0,05$ olup anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin Sıcaklık/Sevgi düzeyleri, annelerin iş durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Gruplara ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 24’de verilmiştir.

Tablo 24. Sıcaklık/Sevgi Bakımından Gruplara Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Boyutlar	N	\bar{x}	S
Çalışıyor	66	1,679	,506
Çalışmıyor	118	1,513	,352

Tablo 24 incelendiğinde, çalışan annelerin Sıcaklık/Sevgi düzeylerinin çalışmayanlara göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Araştırmanın dördüncü alt amaçlarından üçüncüsü olan özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin çocuğunu kabul-ret düzeylerinin annelerin gelir durumuna göre farklılaşp farklılaşmadığına dair bulgular Tablo 25’te verilmiştir.

Tablo 25. Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Annelerin Çocuğunu Kabul-Ret Düzeylerinin Annelerin Aylık Gelirine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığına Dair Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

		KT	sd	KO	F	p
Sıcaklık/Sevgi	Gruplar arası	,836	3	,279	1,640	,181
	Gruplar içi	32,457	191	,170		
	Toplam	33,293	194			
Düşmanlık/Saldırganlık	Gruplar arası	,912	3	,304	,820	,485
	Gruplar içi	70,889	191	,371		
	Toplam	71,802	194			
Kayıtsızlık/İhmal	Gruplar arası	,853	3	,284	1,051	,371
	Gruplar içi	51,661	191	,270		
	Toplam	52,514	194			
Ayrıışmamış Reddetme	Gruplar arası	,102	3	,034	,175	,913
	Gruplar içi	37,140	191	,194		
	Toplam	37,242	194			
Kontrol	Gruplar arası	1,062	3	,354	1,319	,269
	Gruplar içi	51,245	191	,268		
	Toplam	52,307	194			
Genel Kabul-Ret Düzeyi	Gruplar arası	,119	3	,040	,682	,564
	Gruplar içi	11,103	191	,058		
	Toplam	11,222	194			

Tablo 25 incelendiğinde, yapılan tek yönlü varyans analizi sonucuna göre, tüm boyutlar için $p > 0,05$ düzeyde olduğundan anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin Ebeveyn Kabul-Ret düzeyleri, ailenin gelir durumuna göre farklılık göstermemektedir. Araştırmanın alt amaçlarından beşincisi olan özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin tanrı algıları ile umutsuzluk düzeyleri arasındaki ilişkiye dair bulgular Tablo 26’da verilmiştir.

Tablo 26. Değişkenler Arası İlişkiyi Açıklamaya Yönelik Korelasyon Analizi Sonuçları

		Tanrı Algısı
Umutsuzluk	Pearson Correlation	-,218**
	p	,002
	N	195

**0,01 düzeyinde önemli ilişki

Tablo 26 incelendiğinde, yapılan korelasyon analizi sonucunda, anlamlı düzeyde bir ilişki belirlenmiş olup özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin umutsuzluk düzeyi ve tanrı algısı düzeyleri arasında 0,01 düzeyinde önemli bir ilişki bulunmuştur. İki değişken arasındaki korelasyonun negatif yönlü olması, önemli bir araştırma bulgusu olarak değerlendirilmektedir. Bu bulgu, katılımcıların tanrı algısı yükseldikçe

umutsuzluğunun azaldığını göstermektedir. Tanrı algısı alt boyutları ile umutsuzluk arasındaki ilişkiyi açıklamak üzere yapılan regresyon analizi sonuçları Tablo 27'de verilmiştir.

Tablo 27. Tanrı Algısı Alt Boyutları İle Umutsuzluk Arasındaki İlişkiyi Açıklamak Üzere Yapılan Regresyon Analizi Sonuçları

	(β)	St.Hata	(t)	p	R ²
Sevgi Yönelimli	-0,035	0,013	-2,637	0,009	0,049
Korku Yönelimli	-0,038	0,016	-2,438	0,016	

Bağımlı Değişken: Umutsuzluk

Tablo 27 incelendiğinde, sevgi ve korku yönelimli tanrı algılarının umutsuzluğu olumsuz yönde etkilediği görülmektedir. Bununla birlikte umutsuzluğu etkileme boyutunda (β) düşük bir farkla da olsa korku yönelimli tanrı algısının sevgi yönelimli tanrı algısından daha fazla etkilemektedir. Sevgi ve korku yönelimli tanrı algıları, umutsuzluk değişkeninin %4'ünü açıklamaktadır. Bu bulgu umutsuzluk değişkenini kalan kısmının bu araştırma dışındaki başka değişkenlerden etkilendiğini göstermektedir. Araştırmanın alt amaçlarından altıncısı olan özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin umutsuzluk düzeyi ile çocuğunu kabul-ret arasındaki ilişkiye dair bulgular Tablo 28'de verilmiştir.

Tablo 28. Değişkenler Arası İlişkiyi Açıklamaya Yönelik Korelasyon Analizi Sonuçları

		Kabul-Ret
Umutsuzluk	Pearson Correlation	,208**
	p	,004
	N	195

**0,01 düzeyinde önemli ilişki

Tablo 28 incelendiğinde, yapılan korelasyon analizi sonucunda, anlamlı düzeyde ilişki bulunmuştur ve özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin umutsuzluk düzeyi ve çocuğunu kabul-ret düzeyleri arasında 0,01 düzeyinde önemli ilişki bulunmuştur. İki değişken arasında pozitif yönlü bir korelasyon söz konusudur. Bu bulgu, katılımcıların umutsuzluk düzeyi yükseldikçe ebeveyn kabul-ret düzeyinin de yükseldiğini göstermektedir. Umutsuzluk alt boyutları ile ebeveyn kabul-ret değişkeni arasındaki ilişkiyi incelemek üzere yapılan regresyon analizi sonuçları Tablo 29'da verilmiştir.

Tablo 29. Umutsuzluk Alt Boyutları İle Ebeveyn Kabul-Ret Değişkeni Arasındaki İlişkiyi İncelemek Üzere Yapılan Regresyon Analizi Sonuçları

	(β)	St.Hata	(t)	p	R ²
Gelecekte Beklenti	0,122	0,102	1,201	,231	0,046
Motivasyon Kaybı	0,112	0,053	2,109	,036	
Umut	0,152	0,073	2,071	,040	

Bağımlı Değişken: Ebeveyn kabul-ret

Tablo 29 incelendiğinde, gelecekte beklenti ile ebeveyn kabul-ret düzeyi arasında $p > 0,05$ düzeyde olup istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Buna karşılık motivasyon kaybı ve umut alt boyutları, ebeveyn kabul-ret düzeyini $p < 0,05$ düzeyde olumlu yönde etkilerken, umut değişkeninin motivasyon kaybından daha etkili olduğu söylenebilmektedir (β). Bunun anlamı katılımcıların motivasyon kaybı ve umut düzeyleri yükseldikçe ebeveyn kabul-ret düzeyleri de yükselmektedir. Umutsuzluk alt boyutları, ebeveyn kabul-ret değişkeninin %4'ünü açıklamaktadır. Araştırmanın alt amaçlarından yedincisi olan özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin tanrı algısı ve çocuğunu kabul-ret arasındaki ilişkiye dair bulgular Tablo 30'da verilmiştir.

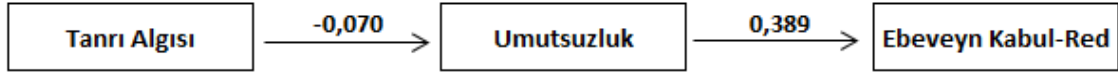
Tablo 30. Değişkenler Arası İlişkiyi Açıklamaya Yönelik Korelasyon Analizi Sonuçları

		Kabul-Ret
Tanrı Algısı	Pearson Correlation	-,060**
	p	,403
	N	195

**0,01 Düzeyinde Önemli İlişki

Tablo 30 incelendiğinde, yapılan korelasyon analizi sonucunda özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin tanrı algısı ve çocuğunu kabul-ret düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Araştırmanın alt amaçlarından sekizincisi alt amaçlarından olan özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin

umutsuzluk düzeyi, tanrı algısı ve çocuğunu kabul-ret düzeyleri arasında anlamlı düzeyde ilişkiye dair bulunan sonuç Şekil 1’de gösterilmiştir

Şekil 1. Tanrı algısı, umutsuzluk ve kabul-ret arasındaki ilişki

Şekil 1 incelendiğinde, araştırmanın en önemli bulgularından biri olarak; tanrı algısı umutsuzluğu olumsuz etkilerken, umutsuzluk, ebeveyn kabul-ret düzeyini olumlu yönde etkilemektedir ve tanrı algısı ile ebeveyn kabul-ret arasında bir ilişki yoktur. Bu bulgulara göre, umutsuzluk değişkeninin, tanrı algısı ile ebeveyn kabul-ret değişkenleri arasında bir mediatör (ılımlaştırıcı) değişken etkisinden söz edilebilmektedir. Mediatör (ılımlaştırıcı) Değişken; Bağımsız ve bağımlı değişkenler arasında gözlemlenen bir ilişkinin gücünü ve değişkenlerle farklı ilişkisi olması sebebiyle, ortadan kaldıran veya azaltan değişken olarak tanımlanır. Mediatör (ılımlaştırıcı) Değişken hem bağımlı değişkene hem bağımsız değişkene etki eder (Gödeş, 2019).

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu bölümde yapılan analizler sonucu elde edilen bulguların literatür de ulaşılan araştırma bulguları ile karşılaştırılmasına yer verilmiştir. Ayrıca elde edilen araştırma bulgularına dayanarak uygulamacılar ve ileri araştırmalar için araştırmacılar önerilerde bulunulmuştur.

Araştırmanın birinci alt amacı olan özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin umutsuzluk düzeyi, Tanrı algısı ve çocuğunu kabul-ret düzeyleri, annelerin yaşlarına göre anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığı ile ilgili bulgular tartışılmıştır. Araştırma sonucuna göre, özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin umutsuzluk düzeyleri, annelerin yaşlarına göre farklılık göstermemektedir. Eş (2013, s. 81), yaptığı çalışma da annelerin umutsuzluk düzeyinin annelerin yaş değişkeni açısından yapılan analizlerde Umutsuzluk Ölçeği’ nin geleceğe yönelik beklentileri ile umutsuzluk alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bu bulgu yapılan bu araştırmayı desteklemektedir. Fakat Sarpdağı (2018, s. 49) yaptığı araştırmada katılımcının yaşı ile umutsuzluk puanı arasında pozitif yönlü düşük düzeyli, anlamlı ilişki bulunmuştur, katılımcının yaşı arttıkça umutsuzluk puanı da artmaktadır. Bu araştırma sonucu yapılan araştırmayı desteklemiyor görünse de Sarpdağı’ nın araştırmasında da var olan ilişkinin düşük düzeyde çıkmış olması da dikkat çekmektedir.

Araştırmada çıkan sonuçlara bakıldığında umutsuzluk düzeyinin annelerin yaşlarına göre anlamlı düzeyde farklılık göstermemesinin sebebi umutsuzluklarını etkileyen başka sebeplerin daha yoğunlukta olması ya da annelerin sosyal yaşam algıları, toplum kuralları, kültürel etkiler aynı bölgede yaşamaları sebebiyle benzer olabileceği düşünöldüğu için, geleceğe dair umutsuzluk, isyan ve karamsarlık bireyin inanç ve yaşam tarzına aykırı olabileceği ihtimali sebebiyle yaşa göre farklılık göstermeyebilir. Bir diğer sebep olarak yaş dağılımına bakıldığında, %51’lik kısmı oluşturan grup 36-45 yaş grubundadır. Örneklemin yarısını oluşturduğu göröldüğünden bu grup sonuç üzerinde en yüksek etkiye sahiptir. Bu sebeple çıkan sonucun bu gruptan etkilendiği söylenebilir. Bir diğer faktör, çocukların yetersizlik tür ve derecesinin belirsizliği çıkan sonucunu etkileyebilir.

Özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin tanrı algılamaları, annelerin yaşlarına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Koç (2011, s. 82), araştırmasında katılımcıların Tanrı tasavvurları ve demografik değişkenlerine ilişkin yapılan analizlerde yaşa göre herhangi bir temel etki, etkileşim etkisi ya da farklılaşma görölmemiştir. Güler (2007a, s. 139), bir araştırmasında yaş dönemlerine göre bireylerin Tanrı algılarının farklılık göstermediğini bulmuştur. Noffke ve McFadden (2001 Akt: Koç, 2011, s. 82) Tanrı algısı ile çalışmalarında yaşlar arası farklılık saptanmamıştır. Bu alışmalar araştırmayı destekler niteliktedir. Farklı bir araştırma sonucuna göre Güngördü’nün (2001, s. 139) 17-36 yaşlar arasındaki öğrenciler üzerinde yaptığı çalışmasında düşük yaş gruplarının yüksek yaş guruplarına göre daha olumsuz bir Tanrı algısına sahip oldukları sonucuna ulaşmıştır. Yine benzer şekilde Alçelik (2013, s. 76), çalışmasında yaş gurupları ve Tanrı tasavvuru alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Fakat ortalamalara bakıldığında Koruyup/ Gözeten, Teslim Olunan, Yetkin ve Seven alt boyutlarında yaş ilerledikçe katılımcıların puanlarının yükseldiği görölmektedir. Araştırmada tanrı algısının yaşa göre farklılaşmamasının sebebi bu durum Allah kavramının kapsayıcılığı ve yaşla birlikte önemli ölçüde değişen bir konu olmaması olarak yorumlanabilir. Annelerin yaş grubu 25 yaş üstü olarak belirlendiği için Tanrı kavramının zihinde

oturmuş olması ve yaşa göre değişiklik göstermemesi beklenen bir durumdur. Özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin Sıcaklık/Sevgi ve Ayrışmamış Reddetme düzeyleri, annelerin yaşlarına göre farklılık göstermektedir. Analiz sonucuna göre, 36-45 ve 46-55 yaş grupları arasında anlamlı bir farklılık görülmektedir. 46-55 yaş grubundaki annelerin Sıcaklık/Sevgi düzeyinin diğer gruplara göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Ayrışmamış reddetme boyutunda analiz sonucuna göre, 36-45 ve 46-55 yaş grupları arasında anlamlı bir farklılık görülmektedir. 36-45 yaş grubundaki annelerin Ayrışmamış Reddetme düzeyinin diğer gruplara göre daha yüksek olduğu söylenebilir.

Failla ve Jones (1991 Akt: Dere, 2009, s. 66), farklı bir ilişki bularak ilerleyen yaşlarda kabullenmenin azalmasıyla ilgili bulunduğu sonuçlara göre engelli çocukların yaşlı annelerinin, genç annelere göre daha stresli olduğu; çünkü onların, daha büyük aile ile uğraşıp, daha çok ilişkide bulunmasının buna etken olduğunu düşünmektedir. Bazı araştırma sonuçları, annenin yaş faktörünün anne kabulü ile ilişkili bulunmuştur (Campo ve Rohner 1992; Schumacher vd., 1999 Akt: Erkan ve Toran, 2004, s. 94) annenin yaşı ile kabul-ret davranışı arasında bir ilişkinin olduğunu ve annenin yaşının ilerlemesinin çocuğa karşı davranışlarını da olumsuz yönde etkilediği belirtmiştir. Araştırmalarda anne yaşının çocuğa gösterilen kabul ve ret üzerinde önemli düzeyde etkili olduğunu saptamıştır. Anne yaşı ile çocuğunu kabul-reddi arasında farklı yönde ilişki kuran çalışmalara bakıldığında anne yaşı ile ebeveyn kabul-reddi arasında ilişki bulunmadığını söyleyen Muştı Eren (2018, s. 38), çalışmasında sıcaklık-şefkat, düşmanlık, ihmal, ret, kontrol ve ebeveyn kabul ret ölçeklerinin puanları ile annelerin yaşları arasında istatistiksel olarak ilişki olmadığı görülmüştür. Dere (2009, s. 66) tarafından yapılan çalışmada otizm tanılı çocuk sahibi annelerin yaşı ile kabul ret düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna varılmıştır. Tezel-Şahin ve Özyürek (2008, s. 409), 5-6 yaş aralığında bulunan çocuklara sahip annelerin tutumlarını incelemiş ve anne tutumlarının anne yaşı değişkeni açısından anlamlı ölçüde farklı olmadığı sonucunu elde etmişlerdir. Arslan (2010, s. 58), ebeveyn kabul veya reddinin, bireylerin kişilik özelliklerine etkisini ortaya koymak amacıyla yaptığı çalışmada ebeveyn kabul ret ölçeği puanlarının yaş grupları açısından anlamlı bir farklılık göstermediğini ortaya koydu. Bu çalışmada yaşa göre bulunan farklılık, yaş düzeyi arttıkça (46 ve üzeri) sıcaklık ve sevgi puanının artması yaşa ve zamana göre çocuğa alışma, çocuğun ihtiyaçlarını karşılayabilmeye ilgili duyulan tatmin, bilinçlenme durumları göz önüne alındığında yaş ilerledikçe aileler sadece sevgi ve ilgi üzerine eğilmiş olabilirler. Bireyler yaşlandıkça, dünyada çocuklarıyla geçirdikleri zamanın azaldığının farkındalığı ile ya da geçmişte (genç yaşlarda) çocuğa gösterilemeyen ilginin sevginin telafisi için yaşın ilerlemesiyle sevgi ve sıcaklık göstermeye eğilim başlayabilir. Ayrışmamış reddetme puanının yalnızca 36-45 yaş grubunda yüksek olması, anlamlı bulunmamıştır.

Araştırmanın ikinci alt amacı olan özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin umutsuzluk düzeyi, Tanrı algısı ve çocuğunu kabul-ret düzeyleri, annelerin eğitim düzeylerine göre anlamlı düzeyde farklılaşmış farklılaşmadığı ile ilgili bulgular tartışılmıştır. Araştırma sonucuna göre, özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin genel umutsuzluk düzeyleri, annelerin eğitim düzeylerine göre farklılık göstermektedir. Okuryazar olan/olmayan katılımcılar ile üniversite mezunları arasında anlamlı bir farklılık görülmektedir. Okuryazar olan/olmayan katılımcıların genel umutsuzluk düzeyinin üniversite mezunları ve diğer gruplardan daha düşük olduğu görülmektedir.

Sarpdağı (2018, s. 47) yaptığı çalışmada; umutsuzluk düzeyi yüksek olan annelerin eğitim düzeylerinin düşük olduğu sonucunu bulmuştur. Çengelci (2009, s. 19) eğitim düzeyi düşük olan bireylerin umutsuzluk düzeylerinin daha yüksek olduğunu bulduğu çalışmasını otizm ve down sendrom'lu çocuğa sahip anneler üzerinde yapmıştır. Akandere, Acar ve Baştuğ, (2009, s. 27) ilkökul mezunu olan annelerin geleceğe dair duygu ve beklentilere ilişkin puanları üniversite mezunu olan annelerin puanlarından anlamlı derecede yüksek bulunmuştur. Literatürdeki araştırma sonuçları bu çalışmayı desteklememektedir. Çalışmada eğitim düzeyi düşük annelerin umutsuzluk düzeyinin düşük olması, çocuğun hangi tür ve derecede yetersizlik yaşadığına bağlı olarak bir sonuç çıkmış olabilir ya da annelerin geleceğe dair kendileri ve çocukları ile ilgili yüksek beklenti içine girmemeleriyle açıklanabilir.

Özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin genel tanrı algılamaları, annelerin eğitim düzeyine göre farklılık göstermektedir. Analiz sonucuna göre, ilköğretim ve lise mezunları arasında anlamlı bir farklılık görülmektedir. İlköğretim mezunlarının tanrı algısı lise mezunlarında anlamlı bir şekilde daha yüksektir. Genel tanrı algısı en düşük olan grup lise mezunlarıdır. Çınar (2015, s. 63) yaptığı çalışmada elde edilen bulgulara göre ise eğitim düzeyi arttıkça Tanrı'ya güvenli bağlanma puanlarının azaldığı görülmektedir. Alçelik (2013, s. 110) bireylerin öğrenim durumuna bakıldığında müdahale ve kontrol eden Tanrı tasavvuru alt boyutunda okuryazar olmayan bireyler ile okuryazar ve lise mezunu olan bireyler ile anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Murphy vd. (2000), yaptığı klinik çalışmada eğitim seviyesi ile dini inançların ters

yönde ilişkili olduğunu bulmuştur. Hood, Hill ve Spilka (2009) ise yüksek eğitim seviyesinin manevi tecrübeler ve dini başa çıkmalar ile doğrudan ilişkili olduğunu belirtmişlerdir.

Eğitim ile Tanrı algısı ve dini başa çıkma arasındaki ilişki hakkında farklı sonuçlar veren çalışmalar mevcuttur. Çalışmaların yapıldığı, ülke, kültür ve inanılan din gibi etkenlerin farklılığı sonuçların farklılaşmasına sebep olabilmektedir. Akyüz (2010, s. 72) demografik değişkenlere göre yaptığı çalışmasında öğrenim durumu ile Tanrı tasavvuru arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Aydın (2011, s. 104) Türk Müslüman katılımcılara yaptığı çalışmada ise Tanrı algısıyla eğitim düzeyi arasında bir ilişki bulunmamıştır. Mehmedoğlu (2011, s. 222) da yaptığı çalışmada öğrenim düzeyi Allah tasavvurunu kısmen etkilemekte olduğu, farklı grupların pozitif ve negatif tasavvurları arasında anlamlı farklılaşmaların bulunduğu sonucuna ulaşmıştır.

Lise ve lisans düzeyinde eğitim almış olanların ilköğretim düzeyinde eğitim alanlara göre daha pozitif Tanrı algısına sahip oldukları gözlemlenmiş olup çalışmayı desteklemeyen bir araştırma sonucudur. Araştırmada ilköğretim mezunlarının Tanrı algısı lise mezunlarında anlamlı bir şekilde daha yüksektir. Genel Tanrı algısı en düşük olan grup lise mezunlarıdır sonucu anlamlı bulunmamıştır. Sonuca göre bu farklılığın sebebi çalışmanın yapıldığı kültür, toplumsal etki, dini inanç gibi faktörlerin sonuçları farklılaştırdığı düşünülebilir. Eğitim düzeyi ilköğretim düzeyinde kalan annelerin Tanrı algısı daha gelenekselci yapıda olduğu düşünülürse Tanrı algısının yüksek çıkması anlaşılabilir bir durumdur.

Özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin Sıcaklık/Sevgi düzeyleri, annelerin eğitim düzeyine göre farklılık göstermektedir. Analiz sonucuna göre, 36-45 ve 46-55 yaş grupları arasında anlamlı bir farklılık görölmektedir. Lise mezunlarının Sıcaklık/Sevgi düzeyi okuryazar olan/olmayan ve ilköğretim mezunu katılımcılara göre oldukça yüksektir. Erkan ve Toran (2004, s. 94) tarafından yapılan çalışmada, annelerin eğitim düzeyi arttıka, çocuklarını kabul davranışlarının arttığı, eğitim düzeyi düştükçe reddedici davranışta artış olduğu bulunmuştur. Yamaç (2011, s. 70) tarafından yapılan çalışmada zihin engelli çocuğu kabul ret düzeyinde, annelerin eğitim düzeyinin önemli bir değişken olduğu görölmektedir. Pektaş ve Özgür (2005, s. 25) tarafından ilköğretim 3. sınıf öğrencilerinin anneleri ile olan ilişkilerini etkileyen etmenleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada ortaya çıkan sonuca göre Aile Kabul-Red Ölçeği genel toplam puan ortalaması aısından eğitim düzeyi düşük olan annelerin çocuklarını reddi, eğitim düzeyi yüksek olan annelere kıyasla daha yüksek bulunmuştur.

Farklı bulgulara sahip çalışmalarda Delitay (2009, s. 14) engelli çocuk annelerinin eğitim düzeyine göre reddetme davranışlarının incelenmesi sonucunda, eğitim düzeyi yüksek annelerin daha çok reddetme davranışı sergilediği görölmüştür. Üniversite ve üzerinde eğitim düzeyine sahip olan annelerin ölçekten elde ettikleri puan ortalamalarının lise, ilköğretim ve daha altında eğitime sahip olan annelerden anlamlı düzeyde yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmada farklılığın bulunduğu 36-45 ve 46-55 yaş grubuna bakıldığında, eğitim düzeyi arttıka sıcaklık sevgi puanının arttığı görölmektedir. Lise mezunu annelerin daha düşük eğitim düzeyinde olan annelere göre bilinç ve farkındalık düzeyleri daha yüksek olduğu düşünülebilir. Bu durumda çocuğa sevgi ve sıcaklık göstermenin çocuğun gelişimini olumlu yönde etkileyeceği, sevgiyle büyüyen çocuğun daha başarılı ve dengeli birey olabileceğine dair bilinç bu sonucu açıklayabilir.

Araştırmanın üçüncü alt amacı olan özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin umutsuzluk düzeyi, Tanrı algısı ve çocuğunu kabul-ret düzeyleri, annelerin iş durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığı ile ilgili bulgular tartışılmıştır. Özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin Umut ve Genel Umutsuzluk düzeyleri, annelerin iş durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Çalışan annelerin umut alt boyutu ve genel umutsuzluk düzeylerinin çalışmayanlara göre daha yüksek olduğu görölmektedir. Bazı çalışmalarda araştırmayı desteklemeyen bulgular söz konusudur. Türkoğlu (2001) çalışmayan annelerin çalışan annelere göre kayđı düzeylerinin daha yüksek olduğunu bulduğu çalışmasını zihinsel engelli çocukların anne-baba ve kardeşlerini üzerinde yapmıştır. Araştırmada çalışan annelerin umutsuzluk düzeylerinin çalışmayanlara göre yüksek olması, yoğun iş tempoları sebebiyle kendilerine sosyal zaman ayıramamaları, çocuklarıyla kaliteli vakit geçirecek fırsat bulamamaları, sosyal rollerinden fedakârlık etmek durumunda kalmaları ve bunun çalışma yaşamı boyunca sürecek olması annenin umutsuzluk düzeyini artırabilir.

Bu araştırmada özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin Sevgi Yönelimli ve Genel Tanrı Algısı, annelerin iş durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Çalışmayan annelerin Sevgi Yönelimli ve Genel Tanrı algısının çalışanlara göre daha yüksek olduğu görölmektedir. Farklı yönde bulgulara sahip

çalışması olan Alçelik (2013, s. 81), çalışmayanlar çalışanlara göre Tanrı'yı daha fazla cezalandıran olarak algılamakta olup bu farkın anlamlı olduğu görülmektedir. Çalışma durumunu diğer alt boyutlar arasında anlamlı farklılıklar tespit edilememiştir. Fakat çalışmayan bireylerin merhametli, koruyup/gözetken, yakın/içkin, müdahale/kontrol eden, seven, ibadet ve inanç puanlarının çalışan bireylere nazaran daha yüksek olduğu görülmektedir. Mehmedoğlu (2011, s. 219) tarafından yapılan bir araştırmaya göre, bireylerin çalışıp çalışmama durumu ve sosyo-ekonomik düzey Allah tasavvuru üzerinde etkili bir faktör değildir. Farklı sosyo-ekonomik düzeyde bulunan grupların tasavvurları arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Her ne kadar orta sosyo-ekonomik düzeyde bulunanlar, Allah tasavvurunun hem pozitif hem de negatif boyutlarında yüksek ve düşük sosyo-ekonomik düzeyde bulunanlardan daha olumlu tutumlara sahip gibi gözüküyorsa da anlamlı bir farklılaşma bulunmamıştır. Çalışma sonucuna göre bulunan, çalışan annelerin, Sevgi yönelimli ve Genel Tanrı algıları, çalışmayan annelere göre daha düşük olmasının sebebi olarak, çalışma yoğunluğu, yaşam şartlarının zorluğu ve çocuklarına yeterli zaman ayıramamaları annelerin Tanrı'nın kendilerine zorlayıcı davrandığı, omuzlarına gereğinden fazla yük verdiği, önemsenmediği ve bu sebeple zorluklarla baş etmesi gerektiği algısı uyandırabilir. Çalışmayan annelerin genel tanrı algısının yüksek olması ise Tanrı'ya ve dinsel kavramlar olan "kadere inanma, razı gelme" Tanrı katında sevilen davranışlar olduğu için, Tanrı'nın kendilerini sevdiğini ve bir gün Tanrı tarafından ödüllendirileceklerini düşünmelerine sebep olabilir.

Özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin Sıcaklık/Sevgi düzeyleri, annelerin iş durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Çalışan annelerin Sıcaklık/Sevgi düzeylerinin çalışmayanlara göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Literatürde farklı bulgulara sahip çalışmalar mevcuttur. Bailey ve Simeonsson (1988, s. 220) annenin iş yüküne ek olarak, engelli çocuğun anneye bağımlı olması ve günün (çalışma saatlerinin dışındaki zamanların) hemen hemen tamamında annenin yanında olması annenin psikolojik sağlığını olumsuz etkileyebilir. Bunun sonucunda da çalışan annelerin diğer gruplardaki annelere oranla çocuklarına yönelik daha az sevgi gösterdikleri; saldırganlık ve ihmâl davranışlarının da daha fazla olduğu söylenebilir. Benzer bir bulguyu ifade eden Aktaş (1994, s. 11), çalışan annelerin çalışmayan annelere göre çocuklarının fiziksel bakımında daha az zaman harcamalarının, bu ailelerde anne-çocuk ilişkisinin daha fazla yıpranmasına neden olduğunu belirtmiştir. Çocuğun fiziksel açıdan ihtiyaçlarının karşılanmaması zaten ihmâl olarak değerlendirilmekte ve söz konusu alt ölçekten ve ölçüğün genelinden yüksek puan alınması sonucunu yaratmaktadır. Yakmaz ve Basılğan (2012, s. 122), bu çalışmada elde edilen bulgulara göre annesi çalışan ya da çalışmayan çocukların EKRÖ sıcaklık/sevgi, saldırganlık/kin, ilgisizlik/ihmal, ayrışmamış reddetme alt boyutları ve toplam EKRÖ'deki puanları arasında anlamlı düzeyde bir farklılık bulunmamaktadır. Diğer bir ifadeyle annesi çalışan çocukların ve annesi çalışmayan çocukların ebeveyn kabul-red düzeyleri benzerdir. Kejerfors (2007 Akt: Yakmaz ve Basılğan, 2012, s. 117) EKRÖ'ni kullanarak yaptığı çalışmada çocukların ebeveynlerin mesleki durumuna ya da çalışan ya da çalışmayan ebeveynlere yönelik kabul-red algılamasında önemli bir farklılık olmadığını ortaya çıkardı. Bu çalışmada çalışan annelerin çocuğuna karşı Sıcaklık-sevgi puanı çalışmayan annelere göre daha yüksek olmasının sebebi, annelerin iş yoğunlukları ve uzun çalışma süreleri sebebiyle çocuklarıyla doyurucu düzeyde vakit geçirememeleri onların çocuklarına karşı daha sevgi dolu ve sıcak davranışlar sergileyerek kendilerini eksik hissettikleri durumları telafi etmeye çalışmaları bu durumu açıklayabilir.

Araştırmanın dördüncü alt amacı olan özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin umutsuzluk düzeyi, Tanrı algısı ve çocuğunu kabul-ret düzeyleri, ailenin aylık gelirine göre anlamlı düzeyde farklılaşmış ile ilgili bulgular tartışılmıştır. Özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin Geleceğe yönelik duygu/beklenti, motivasyon kaybı, umut ve genel umutsuzluk düzeyleri, ailenin gelir durumuna göre farklılık göstermemektedir. Şimşek' in (2015, s. 33) otistik çocukların anneleri üzerine yaptığı çalışmada ve Yıldız'ın (2007 Akt: Sarpdağı, 2014, s. 44) ise kanserli hastaya bakım veren aile üyeleri üzerinde yaptığı çalışmada geliri az olarak ifade eden bireylerin umutsuzluk düzeyinin daha fazla olduğunu bulmuştur. Akarsu (2014, s. 57) tarafından zihinsel engelli çocuğu olan anne babalar üzerinde yaptığı araştırmada; gelir düzeyinin artmasıyla yaşam doyumunun da arttığı sonucunu bulmuştur. Bu çalışmada ise annenin gelir düzeyinin umutsuzlukları üzerinde herhangi bir etkisinin olmaması sonucuna ulaşılmasının sebebi olarak, ailenin çocuğuyla ve gelecekle ilgili maddi yükümlülük getiren planlarının olmaması, ya da yaşadıkları coğrafyada kırsal alanda, ihtiyaçların karşılanması yaşamın sürdürülmesi için gelir düzeyinin yüksek olmasının gereklilik olmadığı düşünülebilir.

Özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin Tanrı algılamaları, ailenin gelir durumuna göre farklılık göstermemektedir. Uysal, Batan, Baş, Zafer (2014, s. 229) tarafından yapılan bir araştırmada ailelerin gelir düzeyleri ile Tanrı algıları arasında anlamlı bir fark olmadığı gözlenmiştir. Mehmedoğlu (2011, s. 219)

tarafından yapılan bir araştırmaya göre de sosyo-ekonomik düzey Allah tasavvuru üzerinde etkili bir faktör değildir. Farklı sosyo-ekonomik düzeyde bulunan grupların tasavvurları arasında anlamlı bir farklılık grlmemiştir. Her ne kadar orta sosyo-ekonomik düzeyde bulunanlar, Allah tasavvurunun hem pozitif hem de negatif boyutlarında yüksek ve düşük sosyo-ekonomik düzeyde bulunanlardan daha olumlu tutumlara sahip gibi gözüküyorsa da anlamlı bir farklılaşma bulunmamıştır. Karşıt sonuçlar bulan çalışmalara bakıldığında Ceylan (2018, s. 103) alışmasında maddi durum ile psikolojik iyi oluş arasında pozitif ilişki görülmüştür. Ayrıca analizlere göre, maddi durum ile korku yönelimli Tanrı algısı arasında pozitif ilişki görülürken; olumsuz dini başa çıkma ile maddi durum arasında negatif ilişki bulunmuştur. Bu durumda bireylerde maddi durum arttıka korku yönelimli Tanrı algısı artarken; olumsuz dini başa çıkmayı daha az kullandığı görülmüştür. Bireylerin maddi durumun artması ile gerçekleşen psikolojik iyi oluş sayesinde birey olumsuz dini başa çıkma mekanizmalarını daha az kullanması beklenilebilir bir sonuçtur. Fakat Tanrı algılarının sevgi yönelimli Tanrı'dan korku yönelimli Tanrı algısına evrilmesi dikkat çekicidir. Maddi anlamda rahata eren birey Tanrı tarafından cezalandırıldığını düşünmesi hipotezimizle uyuşmamaktadır. Bu çalışmayı destekler nitelikte olan araştırma sonucunda da belirtildiği gibi, dini inanışa göre, parasal eksiklik ya da fazlalık Tanrı inancını etkileyecek bir sebep olarak görülmeyebilir. Bireyler Tanrı'ya koşulsuz bağlıdır ve onun tarafından kendilerine verilen hayatı kabul ederek ve kader inancıyla hareket ederek yaşıyor olmaları, gelir düzeylerinin fazla ya da az olması annelerin de Tanrı algısını etkilemediği söylenbilir.

Özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin Ebeveyn Kabul-Ret düzeyleri, ailenin gelir durumuna göre farklılık göstermemektedir. Destekleyici bir bulgu olan Dere (2009, s. 57) tarafından otizmliler çocukların anneleri üzerinde yaptığı çalışmaya göre gelir düzeyi ile kabul ret düzeyi arasında anlamlı bir fark olmadığı sonucu çıkmıştır. Ailede gelir kaynağı baba olabileceği durumunu göz önünde bulundurarak yapılan bir çalışmanın bulgusunda Tekin (2017, s. 145), tarafından gerçekleştirilen çalışmada da babanın otizmliler çocuğunu kabul-ret düzeyi ile gelir düzeyi arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Kaplan (2005, s. 117) annelerin çocuklarına karşı olan kabul ret davranışlarının ailenin aylık gelir düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Farklı bir çalışmada; Muştu Eren (2018, s. 40) yaptığı çalışmasında 3000 TL'nin altında geliri olan ailelerin düşmanlık, red ve ebeveyn kabul-ret (toplam skor) leklerinden daha yüksek puanlar aldıkları saptanmıştır. Raver (2003 Akt: Kaplan, 2005, s. 129) ise aile gelir düzeyi düşük olan annelerin çocuklarına karşı ilgi yardım ve çocuklarının bakım ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz davrandıklarını belirtmiştir benzer şekilde Haktanır ve Baran (1998, s. 138) gelir düzeyi düşük ailelerde ebeveynlerin çocuklarına karşı cezalandırıcı, kısıtlayıcı, istismar ve ihmali eden tutumlar sergilediklerini gelir düzeyinin yükselmesi ile birlikte bu tür olumsuz davranışların azaldığını belirtmiştir. T.C- Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu (1998), ailenin gelir düzeyi düştükçe annenin çocuğa karşı daha çok şiddet içeren davranışlarda bulunduğunu belirtmiştir. zdiker (2002, s. 111), annenin çocuğunu kabul ve ret davranışının ekonomik düzeyi göre değiştiğini ve ekonomik düzeyi yüksek olan annelerin çocuklarını daha çok kabul ettiklerini belirtmiştir. Hill, Bush ve Roosa (2003) ise ailenin gelir düzeyinin annenin çocuğuna gösterdiği kabul düşmanlık ve annenin depresyon durumunu etkilediğini belirtmiştir. Bu çalışmada annenin gelir düzeyi ile çocuğunu kabul-ret düzeyi arasında bir farklılaşma bulunamaması beklenmeyen bir sonuçtur. Çünkü ailenin gelir düzeyi çocuğuna bakım verebilme gücünü büyük oranda etkilemesi beklenir. Aile çocuğunun maddi ihtiyaçlarını karşılayabildiği ölçüde kendini yeterli hissedecektir. Özel gereksinimli bir çocuğun normal gelişim gösteren bir çocuğa göre maddi ihtiyaçları çok daha fazla ve ağırdır. Eğer ocuğun bedensel yetersizliği varsa geçireceği operasyon masrafları, fizik tedavi masrafları, görme, işitme yetersizliği varsa yine operasyon ve cihaz masrafları, eğitim masrafları ailenin maddi yükümlülüğünü artırmaktadır. Aile maddi olarak bu yükün altından kalkamayacağını düşünürse veya kalkamadığını görürse, çaresizliğe düşebilir, çocuğunu reddetme eğilimi gösterebilir, kabullenme sürecinde zorlanabilir. Çünkü aileye göre gelir düzeyleri yüksek olsaydı, hem çocukları için gerekli tüm tedavi ve eğitim masraflarını karşılayabilecekler hem de yaşam standartlarını değiştirmeden yaşamaya devam edebilecekleri düşüncesi hakim olabilir. Bu sebeple araştırmada çıkan sonuç beklenmeyen bir sonuçtur.

Araştırmanın beşinci alt amacı olan özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin Tanrı algıları ve umutsuzluk düzeyleri arasında ilişki olup olmadığına dair bulgular tartışılmıştır. Çalışma bulgularına göre annelerin Tanrı algısı ve umutsuzluk düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. İki değişken arasında negatif yönlü bir ilişki olup, bireyin Tanrı algısı arttıka umutsuzluk düzeyi azalmaktadır. Sevgi ve korku yönelimli tanrı algılarının umutsuzluğu olumsuz yönde etkilediği görülmektedir. Bununla birlikte umutsuzluğu etkileme boyutunda düşük bir farkla da olsa korku yönelimli Tanrı algısının, sevgi yönelimli Tanrı algısından daha fazla etkilemektedir. Benzer bir sonuç bulan Smith, McCullough ve Poll (2003 Akt:

Ceylan, 2018, s. 144) yaptığı bir çalışmada psikolojik iyi oluşun artması ile beraber zaten birbiriyle pozitif ilişkili olan olumlu dini başa çıkma ve sevgi yönelimli Tanrı algısının da artması beklenmektedir. Kaya'nın (2018, s. 82) araştırma bulgularına göre, kaygı düzeyi düşük olanların, kaygı düzeyi yüksek olanlara göre Tanrı algısı daha olumludur. Subaşı (2012, s. 121) olumlu bir Tanrı algısı kaygı düzeyi seviyesini düşürdüğünü belirtmektedir. Farklı bir çalışmada Ceylan (2018, s. 150) psikolojik iyi oluş ve dini başa çıkma tarzları ile ilgili yaptığı çalışmada Tanrı algısı, psikolojik iyi oluş ve dini başa çıkma tarzları arasında ise anlamlı bir fark bulamamıştır. Diğer araştırma bulguları, çalışma sonucunu desteklemektedir. Tanrı algısının, dini inancın, Tanrı'ya güven duymanın ve onun tarafından sevilme düşüncesi inancı, bireylerin geleceğe dair olumsuz duygu ve beklentilerini, kaygılarını umutsuzluklarını değiştirmesi beklenen bir sonuçtur. Çünkü Tanrı onlara göre, yüce kutsal bir güçtür ve her şey onun elindedir. O tüm canlıları korur ve kollar. Bu inanç bireylerin geleceğe yönelik umutlarını artırmaktadır.

Araştırmanın altıncı alt amacı olan özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin umutsuzluk düzeyleri ve çocuğunu kabul- ret düzeyleri arasında ilişki olup olmadığına dair bulgular tartışılmıştır. Çalışmaya göre özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin umutsuzluk düzeyi ve çocuğunu kabul-ret düzeyleri arasında pozitif yönlü önemli bir ilişki bulunmuştur. Bu bulgu, katılımcıların umutsuzluk düzeyi yükseldikçe ebeveyn kabul-ret (ebeveyn ret) düzeyinin de yükseldiğini göstermektedir. Gelecekte beklenen ile ebeveyn kabul-ret düzeyi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Buna karşılık motivasyon kaybı ve umut alt boyutları, ebeveyn kabul-ret düzeyini olumlu yönde etkilerken, umut değişkeninin motivasyon kaybından daha etkili olduğu söylenebilmektedir. Bunun anlamı katılımcıların motivasyon kaybı ve umut düzeyleri yükseldikçe ebeveyn kabul-ret düzeyleri de yükselmektedir. Benzer çalışmalara bakıldığında Muştı Eren (2018, s. 42) ebeveynlerin yaşam doyumu ölçeğinden aldıkları puanlar artıkça, ebeveynlerin sıcaklık-şefkat, düşmanlık, ihmal, red ve ebeveyn kabul-red ölçeklerinden aldıkları puanlarda düşmekte olduğu saptanmıştır. Çalışmada çıkan sonuca göre annenin geleceğe dair umutlu olması, çocuğunu kabul etme düzeyini olumlu yönde etkilemesi beklenebilir. Çünkü anne, özel gereksinimli çocuğunun gelecekteki yaşamını planlamak, çocuğunu hayata hazırlamak ve ihtiyaçlarını kendi giderebileceği düzeye gelecek şekilde eğitimini planlamak ister. Buna dair beslediği umut, çocuğuna sıcaklık sevgi ilgi alaka olarak yansıyabilir.

Araştırmanın yedinci alt amacı olan özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin Tanrı algıları ve çocuğunu kabul- ret düzeyleri arasında ilişki olup olmadığına dair bulgular tartışılmıştır. Özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin Tanrı algısı ve çocuğunu kabul-ret düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Literatürdeki araştırmalara bakıldığında, Paterson (1975); Weisner, Beizer ve Stolze (1991); Wrigley ve LaGory (1994); Bennett, Deluca ve Allen (1995); Rehm (1999), dini inanç sistemleri, biçimlendirilmiş dini uygulamalar dışında, kabullenmeyi ve ailelere engelliliği anlamlandırmalarında yardım etmeyi teşvik eder. Fakat engelli üyelere sahip ailelerde dindarlığın işlevi olumsuzdan ziyade daha olumlu yönde (Rogers, Dulan ve Blacher, 1995) aileler dini inançlarının yetersiz olduğu ya da yaptıkları bir yanlışın cezasını çektikleri algısını içeren ileri düzeyde bir stres de yaşayabilirler (Akt: Treloar, 2012, s. 214).

Araştırmanın sekizinci alt amacı olan özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin umutsuzluk düzeyi, Tanrı algısı ve çocuğunu kabul-ret düzeyleri arasında anlamlı düzeyde ilişki olup olmadığına dair bulgular tartışılmıştır. Araştırmanın en önemli bulgularından biri olarak; Tanrı algısı umutsuzluğu olumsuz etkilerken, umutsuzluk, ebeveyn kabul-ret düzeyini olumlu yönde etkilemektedir ve Tanrı algısı ile ebeveyn kabul-ret arasında bir ilişki yoktur. Bu bulgulara göre, umutsuzluk değişkeninin, tanrı algısı ile ebeveyn kabul-ret değişkenleri arasında bir mediatör etkisinden söz edilebilmektedir. Mediatör (İlmlaştırıcı) Değişken; Bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında gözlemlenen bir ilişkinin gücünü ve değişkenlerle farklı ilişkisi olması sebebiyle ortadan kaldıran veya azaltan değişken olarak tanımlanır. Mediatör değişken hem bağımlı değişkene hem de bağımsız değişkene etki eder. Literatürde bu üç değişkenin birbirleriyle ilişkisinin incelendiği herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır (Gödeş, 2019). Çalışma sonucu yorumlandığında Tanrı algısı yükseldikçe umutsuzluk düzeyi düşmektedir. İnsanlar kendilerinden daha güçlü ve daha büyük bir varlığa sığınmaya ve onun kendilerini korumasına ihtiyaç duyarlar. İslamiyet inancının yaygın olduğu toplumumuzda insanlar Allah'a inanmanın, ona teslim olmanın, onun emir ve yasaklarına uyarak huzurlu ve mutlu yaşanabileceğine dair inançları, onları geçmişe şükretme geleceğe de dua ile umutla bakma eğilimini gösterirler. Özel gereksinimli bir çocuğa sahip olmak, onlara göre geleceğe dair umutsuzluk sebebi değil, Allah'ın kendilerini ödüllendireceği bir umut kapisidir. İslamiyet'te umutsuzluğa, düşmek doğru değildir. Bu sebeple Tanrı algıları yüksek olan bireylerin, umutsuzluk düzeylerinin düşük olması beklenen bir sonuçtur. Bulgu devamında da umutsuzlukla birlikte ebeveyn reddi de düşmektedir. Umutsuzluk düzeyinin düşmesi, gelecekte olumlu beklentilere sahip olmak anlamına geldiği için anneler

geleceęe dair pozitif dūřünceler geliřtirirler. Bu dūřüncelere gōre gelecekte olumlu gūzel bir yařantıları olacaktır. Bunun bilincinde ve inancında olan annelerde çocuęuna karřı olumlu duygular geliřir, dolayısıyla çocuęunu reddetme dūzeyi dūřer. Sonuç olarak, Tanrı inancı arttıka umutsuzluk azalıyor, onunla birlikte ebeveyn reddi de azalıyor. Ya da tanrı algısı azaldıkça umutsuzluk artıyor, onunla birlikte ebeveyn reddi de artıyor diyebiliriz.

Arařtırma bulgularından elde edilen sonuçlara gōre uygulamacılar ve ileri arařtırmalar için öneriler: Özel gereksinimli çocuęa sahip olan annelerin demografik özelliklerine gōre Tanrı algıları, umutsuzluk dūzeyleri ve kabul ret dūzeyleri ölçülmüř olup, anneleri farklı demografik özelliklerine dūřük Tanrı algılarına, yüksek umutsuzluk dūzeyine ve/veya yüksek Ret, dūřük kabul dūzeylerine sahip oldukları gōrölmektedir. Annenin psikolojik saęlıęı ve sūrekli iyi olma hali anne-ocuk, anne- baba ve aile içi iletiřimi olumlu yōnde etkileyeceęi için annelere yōnelik, uzman eęitimciler tarafından rehberlik ve danıřmanlık hizmetleri, aile eęitimi programlarının dūzenlenmesi önerilebilir. Toplumumuzda bireylerin Tanrı algıları arttıka, umutsuzluk dūzeylerinin azaldıkı gōröldüęünden sorunlarla bařa çıkma dūzeylerinin de artacaęı dūřünüerek ailelere yōnelik doęru dini eęitimler verilerek olumlu Tanrı algılarının artırılması saęlanabilir. Ailelerin çocuklarını kabul etme sūrecini dolaylı yoldan etkileyeceęi dūřünüldüęünden, Din eęitimi, olumlu Tanrı algısını arttırmaya yōnelik eęitimler verilmesi önerilebilir. Bu arařtırma özel gereksinimli çocukların bakım yūkünü babalara gōre daha çok üstlendięi bilinen anneler üzerinde yapılmıřtır. Babanın umutsuzluk dūzeyi Tanrı algısı ve çocuęunu kabul reddinin ölçülmesi de çalıřmayı desteklemesi açısından önemlidir. Bu sebeple babalar üzerinde bir çalıřma önerilebilir. Bu alıřma özel gereksinimli bireylerin engel gruplarını ayırmadan bütöun olarak ele alınmıřtır. Yeni bir çalıřmada birey; engel gruplarını ayrılarak tek bir çalıřmaya da ayrı ayrı çalıřmalar řeklinde arařtırılabilir.

Etik Beyan

“Özel Gereksinimli ocuęa Sahip Annelerin Umutsuzluk Dūzeyi Tanrı Algısı ve çocuğunu Kabul-Ret Dūzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi” başlıklı çalışmanın yazım sūrecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gōnderilmemiřtir. Bu araştırmanın verileri 01.01.2020 tarihinden önce toplandığı için etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır.

Kaynakça

- Adler, A. (2014). *İnsan tabiatını tanıma* (ev: A. Yörökan). İstanbul: Türkiye İř Bankası Kūltür Yayınları.
- Akarsu, Ö. (2014). *Zihinsel yetersiz çocukların aile yūkü, öz bakım becerileri, annelerinin yařam doyumunu ve etkileyen faktörler* (Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi, Saęlık Bilimleri Enstitüsü, Edirne.
- Akandere, M., Acar M. ve Bařtuę, G. (2009). Zihinsel ve fiziksel engelli çocuęa sahip anne ve babaların yařam doyumunu ve umutsuzluk dūzeylerinin incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22-32.
- Aktaş, Y. (1994). alışan anne ve çocuğu, *Yaşadıkça Eğitim Dergisi*, Sayı: 36.
- Akyüz, Z. (2010). *Gençlerde benlik saygısı ve tanrı tasavvuru* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Alçelik, Z. (2013). *Yaşlılık döneminde tanrı tasavvuru ve benlik saygısı* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Anjel, M. ve Erkman, F. (1993). The transliteral equivalence, reliability and validity studies of the parental acceptance-rejection questionnaire (parq) mother-form: A tool for assessing child abuse. *International Society for Prevention of Child Abuse & Neglect-Regional Conference*, Boğaziçi University, İstanbul.
- Arslan, H. (2010). *Algılanan ebeveyn kabul ve reddinin mizaç ve karakter özelliklerine etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Aydın, Ö. (2011). *Yaşamı sürdürmede dini inancın rolü* (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bailey, D. B. ve Simeonsson, R. N. (1988). Assessing family stres and needs, family assessment in early intervention. *Columbus, OH: Merrill*. pp. 207-228.
- Beck, A. T., Weissman, A., Lester, D. ve Trexler, L. (1974). The measurement of pessimism: The hopelessness scale. *University of Pennsylvania, Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 42(6), 861.
- Bennett, T., Deluca, D. A. ve Allen, R. W. (1995). Religion and children with disabilities. *Journal of Religion and Health*, 34, 301-312.
- Campo, A. T. ve Rohner, R. P. (1992). Relationships between perceived parental acceptance rejection, psychological adjustment, and substance abuse among young adults. *Child Abuse And Neglect*. 16(3), 429-440.
- Ceylan, U. E. (2018). *Ölümlölük bilincinin dini başa çıkma, tanrı algısı, ölüm kaygısı ve psikolojik iyi olma ile ilişkisi* (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Ceylan, R. (2004). *Entegre eğitime katılan ve katılmayan engelli çocukların annelerinin depresyon ve umutsuzluk düzeylerinin incelenmesi* (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Çınar, M. (2015). *Yetişkin ve yaşlılarda tanrıya bağlanma tarzı ve ölüm kaygısı ilişkisi üzerine bir araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Darıca, N., Pişkin Ü. ve Gümüşçü, Ş. (1994). *Otizm ve otistik çocuklar*. Ankara: Basım Grafik.
- Delitay, H. (2009). *Engelli çocuk annelerinin çocuklarını reddetme davranışları* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Dere, N. (2009). *Annelerin otistik çocuklarını kabul etmeleri ile otistik çocukların kardeşlerinin kardeşlerini kabulü arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Dilbaz, N. ve Seber, G. (1993). Umutsuzluk kavramı: Depresyon ve intiharda önemi. *Kriz Dergisi*, 1(3), 134-138.
- Durak, A. ve Palabıyıkoglu, R. (1994). Beck umutsuzluk ölçeği geçerlik çalışması. *Kriz Dergisi*: 2(2), 311-319.
- Erkan, S. ve Toran, M. (2004). Alt sosyoekonomik düzey annelerin çocuklarını kabul ve reddetme davranışlarının incelenmesi (Diyarbakır İli Örneği). *Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27, 91-97.
- Erkman, F. ve Varan A. (2004). Sıcaklık boyutu: Ebeveyn kabul ve reddi kuramı, ölçüm araçları ve araştırma bulguları. *XIII. Ulusal Psikoloji Kongresi*. Bilgi Üniversitesi, İstanbul.
- Eş, A. (2013). *Zihinsel engelli bireye sahip annelerin çocuklarını kabullenişleri ile umutsuzluk düzeylerinin incelenmesi* (İstanbul İli-Sancaktepe Örneği) (Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Fırat, S. (2000). *Zihinsel ve otistik özürli çocukların annelerinde kaygı, depresyon, aleksitimi ve genel psikolojik değerlendirme* (Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Fromm, E. (2004). *Psikanaliz ve din* (Çev: A. Arıtan). İstanbul: Arıtan Yayıncılık.
- Gödeş, M. (2019). *Klinik psikolojisi*, <https://www.guncelpsikoloji.net/arastirma-yontemleri/ilimlastirici-mediator-degisken-nedir-h6323.html>.
- Güler, Ö. (2007a). Tanrı Algısı Ölçeği (TA): Geçerlik ve güvenlik çalışması. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 48(1), 123-133.
- Güler, Ö. (2007b). *Tanrı'ya yönelik atıflar, benlik algısı ve günahkarlık duygusu (Yetişkin Örneklem)* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Güngördü, M. (2001). *Allah' a atfedilen özellikler ile depresyon arasındaki ilişki üzerine bir araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Haktanır, G. ve Baran, G. (1998). Gençlerin benlik saygısı düzeyleri ile anne baba tutumlarının algılamalarının incelenmesi. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 5(3), 134-141.
- Hill, N. E., Bush, K. R. ve Roosa, M. V. (2003). Parenting and family socialization strategies and children's mental health : low-income mexican- american and euro-american mothers and children. *Child Development*, 74(1), 189-204.
- Homan, K. J. ve Cavanaugh, B. N. (2013). Perceived relationship with God fosters positive body image in college women. *Journal of Health Psychology*, 18(12), 1529-1539.
- Hood Jr, R. W., Hill, P. C. ve Spilka, B. (2009). *The psychology of religion: An empirical approach*. New York & London: Guilford Press.
- Kaplan, Y. (2005). *3-12 Yaş lösemili çocuğu olan annelerin hastalığın teşhis ve tedavi sürecinde çocuğunu kabul ve red davranışları ve depresyon düzeylerinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Karaçengel, F. J. (2007). *Zihinsel engelli çocuğa sahip anneler ile sağlıklı çocuğa sahip annelerin, atılanlık ve suçluluk-utanç düzeyleri açısından karşılaştırılması* (Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Karasar, N. (2007). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (15.Baskı). Ankara : Nobel Yayınları.
- Kaya, F. (2018). *İmam hatip lisesi öğrencilerinde tanrı algısı ve kaygı ilişkisi üzerine bir araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Koç, A. (2011). *Üniversite öğrencilerinde tanrı tasavvuru, benlik algısı ve öfke yaşantısı* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kula, T. (2012). *Ergenlerde öfke duygusu; benlik algısı, tanrı algısı, suçluluk ve utanç duyguları açısından bir değerlendirme (Diyarbakır Örneği)* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Mehmedoğlu, U. A. (2011). *Tanrıyı tasavvur etmek*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Metin, M. (2014). *Kuramdan uygulamaya eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Muştu, Eren, T. (2018). *Zihinsel engelli ve / veya otizm tanısı olan çocuğa sahip ebeveynlerin çocuklarını kabul red düzeyi ve yaşam doyumları arasındaki ilişki* (Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Murphy, P. E., Ciarrocchi, J. W., Piedmont, R. L., Cheston, S., Peyrot, M. ve Fitchett, G. (2000). The relation of religious belief and practices, depression, and hopelessness in persons with clinical depression. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 68(6), 1102.
- Noffke, J., L. ve McFadden, S., H., (2001). Denominational and age comparisons of God concepts. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 40(4),747- 756.
- Olçay, G. U. (2016). *Alkol ve madde bağımlılığı tedavisi gören bireylerde algılanan sosyal destek ve umutsuzluk düzeyi arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Haliç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özdiker, J. B. (2002). *Dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu olan çocukların anneleri ile ilişkilerini algılamaları ile annenin çocuğunu kabullenme ve reddetme davranışlarına ait algılamaları arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

- Öztürk Can, H. ve Aksel E. Ş., (2017). Ebeveyn kabulü/reddi ile ebeveyn uygulamaları ilişkisi ve etkileyen faktörler. *Humanities Sciences (NWSAHS)*, 12(1), 35-51.
- Paterson, G. W. (1975). *Helping your handicapped child*. Augsburg Publishing House, Minneapolis, MN.
- Pektaş, İ. ve Özgür G. (2005). İlköğretim öğrencilerinin anneleri ile olan ilişkilerini algılayışları ve bu ilişkiyi etkileyen etmenlerin incelenmesi. *Ege Üniversitesi, Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 21(2), 13-27.
- Raver, C. (2003). *The role of employment in predicting depressive symptoms and parenting among low-income families*. *Child Development*, 74(6), 1720-1736.
- Rohner, R. P. Saavedra, J. M. ve Granum, E. O. (1978). Development and validation of the parental acceptance-rejection questionnaire: Test-manual. Washington, D. C. : *American Psycholog. Ass., Journal Suppl. Abstract Service*.
- Rohner, R. P. And Khaleque, A. (2005). *Handbook For The Study of Parental Acceptance and Rejection*, Rohner Research Publications, USA.
- Rogers-Dulan J. ve Blacher J. (1995). African american families, religion, and disability: A conceptual framework. *Mental Retardation*, 33, 226-238.
- Sailor, D.(2004). *Supporting children in their home, school and community*. Boston: Pearson Press.
- Sarpdağı, Y. (2018). *Epilepsili çocuğa sahip ebeveynlerin bakım yükü ve umutsuzluk düzeyinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Seber, G., Dilbaz, N., Kaptanoğlu, C. ve Tekin, D. (1993). Umutsuzluk ölçeği: Geçerlilik ve güvenilirliği. *Kriz Dergisi*, 1(3), 139-142.
- Smith, T. B., McCullough, M. E. ve Poll, J. (2003). Religiousness and depression: evidence for a main effect and the moderating influence of stressful life events. *Psychological Bulletin*, 129(4), 614.
- Subaşı, H. (2012). *Üniversite öğrencilerinin tanrı ile ilişkilerinin bağlanma kuramı açısından değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şimşek, D. (2015). *Otistik çocuğu olan annelerin algıladıkları sosyal desteğe göre umutsuzluk düzeylerinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics (Sixth edition)*. Pearson Education, United States.
- T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu (1998). *Aile içinde ve toplumsal alanda şiddet*. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Tekin, H. (2017). *Otizmli çocuklara sahip babaların evlilik yaşam ve çocuğunu kabul red düzeylerinin eğitim açısından incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Tezel-Şahin, F. ve Özyürek, A. (2008). 5-6 yaş grubu çocuğa sahip ebeveynlerin demografik özelliklerinin çocuk yetiştirme tutumlarına etkisinin incelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(3), 395-414.
- Türkoğlu, N. (2001). *Zihinsel Engelli çocukların anne, baba ve kardeşlerinin kaygı düzeylerine etki eden etmenlerin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Ankara.
- Treloar, L. L. (2012). Engellilik, dini inançlar ve kilise: engelli yetişkinlerin ve aile bireylerinin deneyimleri (Çev: M. Bahçekapılı). *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27, 211-230.
- Uysal, V., Batan, S. N., Baş, S. ve Zafer, H. (2014). Ergenlerin tanrı algılarıyla sosyal kaygı ve umut düzeyleri arasındaki ilişkiler. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 221-237.
- Weisner, T. S., Beizer, L. ve Stolze, L. (1991). Religion and families of children with developmental delays. *American Journal on Mental Retardation*, 95, 647-662.
- Wrigley, M. ve LaGory, M. (1994). The role of religion and spirituality in rehabilitation: a sociological perspective. *Journal of Religion in Disability and Rehabilitation*, 1, 27-40.
- Yakmaz Basılğan, F. (2012). *Annelerin kabul-red düzeyi ile çocukların davranış sorunları arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Arel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yamaç, A. (2011). *Zihinsel engelli çocukların ebeveynlerinin, çocuklarını kabul-red düzeyi ile çocuk yetiştirme tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Yavuzer, H. (2000). *Okul çağı çocuğu*. Ankara: Remzi Kitabevi.
- Yıldırım, B. ve Keskinliç Kara, S. B. (2017). Öğretmenlerin umutsuzluk düzeylerinin incelenmesi. *Ulakbilge*, 5 (11), 571-587.
- Yıldız Y. (2007). *Tedavi içinde: Epilepsi el kitabı (Handbook of Epilepsy)* (3. Baskı). (Brown TR, Holmes, GL.). Ankara: Güneş Tıp Kitabevleri, 138-162.

EXTENDED ABSTRACT

When a baby considered being healthy is born, the family experiences great happiness and excitement. However, with the family learning that he/she is a baby with special needs and even has disabilities, the first reactions of mothers especially are shock, rejection, sadness, anger, guilt, anxiety, momentary emotional crises; evade the issues, disappointment, decreased self-esteem, future anxiety and despair (Darica, 1994, p. 145). While the concept of hope draws attention to the expectation aspect about the future, negative thoughts prevail in despair. Therefore, despair is considered as not having expectations for the future (Stonlet, 1969 Cited in: Olcay, 2016, p. 51). Accordingly, a person who is pessimistic and has no hope for the future believes that nothing will improve, he/she will not be

successful in any field, he/she will not be able to realize his/her goals for the future, and worst of all, he/she will never be able to solve his/her problems (Yıldırım et al. 2017, p. 574).

There are spiritual concepts that families take refuge in to cope with negative emotions, to control their levels of despair, stress, helplessness and anxiety, and to continue their lives with positive emotions. The strong spiritual shelter in Turkish society is the parents' perception of God. According to Adler (2014, p. 42), perception is a spiritual function that transcends a simple physical event, enables a person to reach the most extensive and comprehensive result about his/her inner life. Trust in believing something nurtures the perception and belief of God in humanistic religions. Faith is a system that is shaped by one's own feelings, thoughts and experiences (Fromm, 2004 Cited in: Güler, 2007a, p. 12).

Society's or parents' perception of God affects their evaluation of positive and negative experiences. The perception of God is related to how an individual learns and makes sense of God. Every individual who knows the concept of God can attribute certain features to God in his/her mind. These features, which can be positive or negative, are the individual's attributions to God (Güler, 2007a, p. 18). Homan and Cavanaugh (2013, p. 1531) stated that attributions to God do not affect the life of the individual positively, on the contrary, some features attributed to God are useless for the individual. The individual's perception of God is a problem if it makes his/her life difficult and makes him/her feel helpless and guilty. Likewise, if the negativities encountered in life are perceived as evidence of God's displeasure, this may cause distress for the individual (Ceylan, 2018, p. 49).

On the other hand, some of the perceptions of God are seen to benefit the psychological and social life of the individual. It has been revealed that individuals who have a love and trust oriented God perception have more reasons to maintain life, hold on to life, and adhere to their beliefs. Accepting God as a safe haven to cope with the stress experienced by the individual and taking refuge in the mercy of God makes the individual think positively about the life.

The family is the first institution where the child socializes. Parents' readiness for the birth of a new baby, their multifaceted expectations from the baby and the future of the baby have an effective role in the baby's first impression of the environment and the baby's social-emotional development. The individual is born and joins the family, and his/her first interaction is with his/her mother. Any physical, social and emotional relationship of the baby with his/her mother will significantly affect the baby's multidimensional development and therefore every stage in his/her future life (Sailor, 2004 Cited in: Yılmaz, & Basılgan, 2012, p. 1).

Families need both time and support in the process of accepting the situation and adapting to the new situation after their children, who are expected to be born healthy, are born with developmental disabilities. Families may experience low expectations for the future, despair, guilt or look for someone to blame and rejection process. Acceptance is a parental behavior that reflects the emotional relationship between parents and children. Parents' acceptance of their child supports positive behaviors towards him/her. These behaviors are to treat their child with love, to establish positive contact, to hug the child, to take care of the child's wishes and needs. On the other hand, the behavior of rejecting the child is the opposite of positive behavior in accepting child. Reflection of negativities such as not being interested in the wishes and needs of the child, exclusion, criticizing, comparing, not approaching him/her with love is related to the behavior of rejecting (Yavuzer, 2000, p. 59).

This study examines the three concepts together in order to analyze information about the level of despair, God perceptions, and acceptance-rejection levels of parents with special needs children and to analyze information on how they affect each other. Compared to other members of the family, the mother takes care of the individual with special needs and takes care of all their needs. Determining the mother's level of despair, perception of God, and acceptance-rejection of her child and examining the relationship between them will make a significant contribution to the literature.

This aim of this study analyzes the relationship between the mothers of the children with special needs and mothers' hopelessness level and perception of God, as well as parental acceptance-rejection level. The method of the research was determined as the relational scanning model. This study also aims to research the relationship between the variables such as mothers' ages, education level, employment status, income level and the mothers' hopelessness level, perception of God, and parental acceptance-rejection level. To get demographic information about the mothers, Demographic Information Form, Perceptions of God Scale, and Parental Acceptance-Rejection Scale has been used. This research covers

the mothers of the children with mild, moderate, and high level of special needs. These children take education in the private educational institutions and the private education application centers in Sivas city center. Data of this research has been collected from 195 mothers.

When looked at the relationship between hopelessness level and the perceptions of God of the mothers of the children with special needs, mother's perception of God tend to increase conversely to their hopelessness. According to the relationship between the hopelessness level and parental acceptance-rejection level of mothers of the children with special needs, this study also determines that as the hopelessness level of mother increases, the level of their acceptance-rejection increases as well. Also, the relationship between perceptions of God and parental acceptance of mothers of the children with special needs does not prove any meaningful relationship. One of the significant outcomes of this research is that perception of God has negative impact on hopelessness while the hopelessness affects parental acceptance-rejection positively, and there is no relationship between perception of God and the parental acceptance and rejection.

II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Sosyolojisi Öncülerine Göre Karakter Eğitiminde Öğretmenin Rolü¹

Yahya AKYOL² ve Baykal BİÇER³

Öz

Tarama modelinin kullanıldığı bu araştırmanın amacı, II. Meşrutiyet Dönemi'nde eğitimin sosyolojik yönü üzerinde duran eğitimcilerin karakter eğitiminde öğretmenin rolüne ilişkin görüşlerini incelemektir. Bu amaç doğrultusunda literatür ve uzman görüşleri çerçevesinde II. Meşrutiyet Dönemi'nde eserlerinde eğitimin sosyolojik yönünü vurguladıkları görülen 12 eğitimci araştırmaya dâhil edilmiştir. Araştırmada kullanılan verilerin toplanması doküman incelemesi yoluyla yapılmıştır. Toplanan veriler, betimsel analiz yaklaşımı kullanılarak çözümlenmiştir. Bu doğrultuda araştırmaya dâhil edilen eğitimcilerin eserleri, 2005 yılı Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nda yer alan 20 adet değer üzerinden değerlendirilmiştir. Araştırmaya sonuçlarına göre eğitimciler arasında karakter eğitiminde öğretmenin işlevini en çok vurgulayan eğitimcilerin İbrahim Alaettin Gövsa, Kazım Nami ve Sabri Cemil olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Karakter Eğitimi, II. Meşrutiyet Dönemi, Eğitim Sosyolojisi Öncüleri

The Perspectives of the Pioneers of the Educational Sociology in the Second Constitutional Period about the Role of Teacher in Character Education

Abstract

The purpose of this study is to investigate the perspectives of the educators who emphasized the sociology in the Second Constitutionalist period on the role of teacher in character education. In line with this objective, 12 educators that seemed to emphasize the sociology aspect of the education in their literary works in the Second Constitutionalist period were involved in the study in consideration of the literature and expert opinions. The general survey model was applied as the research method in the study. Furthermore, the collection of the data was performed by the analysis of the documents. The collected data were analyzed with the descriptive analysis approach. Accordingly, the literary works of the educators involved in the study were evaluated by the 20-item value chart in the Curriculum of Elementary Social Sciences in 2005. The results of this study demonstrate that the educators who put emphasis primarily on the role of teacher in character education in the current study were İbrahim Alaettin Gövsa, Kazım Nami and Sabri Cemil.

Key Words: Character Education, The Second Constitutionalist period, Educational Sociology Pioneers

Atıf İçin / Please Cite As:

Akyol, Y. ve Biçer, B. (2021). II. meşrutiyet dönemi eğitim sosyolojisi öncülerine göre karakter eğitiminde öğretmenin rolü. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 224-235.

Geliş Tarihi / Received Date: 03.11.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 17.12.2020

¹ Bu makale Prof. Dr. Baykal BİÇER danışmanlığında Yahya AKYOL tarafından hazırlanan "II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Sosyolojisi Öncülerinin Karakter Eğitimine İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

² Dr. - Milli Eğitim Bakanlığı Çiğli Şehit Şenali Ocak Ortaokulu, yahya_kyol@hotmail.com

³ Prof. Dr. - Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Fakültesi, baykal.bicer@dpu.edu.tr

³ Prof. Dr. - Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Fakültesi, baykal.bicer@dpu.edu.tr

³ Prof. Dr. - Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Fakültesi, baykal.bicer@dpu.edu.tr

Giriş

İnsanlığın doğuşundan bugüne bireyleri iyi bir insan olarak yetiştirmek, insan hayatını değerli hale getirmenin bir yolu olarak görülmüştür. Bunun için aile, okul ve çevre gibi sosyal kurumların karakter eğitimi vermesi gerektiği düşünölmüştür. Fakat bu kurumların karşısına savaşlar, ekonomik krizler, salgınlar ve teknolojik imkânların kötüye kullanımı gibi birçok ciddi sorun çıkmıştır (Ekşi, 2003, s.79). Bireyden bu sorunlarla baş ederken aynı zamanda sürekli olarak değişen ve gelişen dünya şartlarına uyum sağlaması ve kurulan toplumsal düzenin bir parçası olarak kendi üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmesi de istenmiştir (Yükrük ve Akarsu, 2015, s. 1685).

Dünyanın farklı bölgelerinde yapılan araştırmalar, günümüzde vatan sevgisi, adalet, yardımseverlik, saygı, sevgi v.b. değerlerin her geçen gün önemini kaybettiğini, buna paralel olarak sosyal, siyasi ve ekonomik sorunların temelinde ahlaki çöküntünün olduğunu göstermektedir. Öte yandan bu ahlaki çöküntünün etkilerinin azaltılması için eğitiminin önemli görevler üstlenebileceği düşünölmektedir (Sırrı ve Mehmedoğlu, 2015, s. 123). Ahlaki çöküş karşısında eğitimden beklenen şey, bireyleri çevresindeki kişilerle doğru bir şekilde iletişim kuran ve bir sorunla karşılaştığında bu sorunu etik yollardan çözmeye çalışan kişilere dönüştürmesidir. Bu dönüşümün gerçekteşmesini sağlayan uygulamaya ise karakter eğitimi denilmektedir (Gömlüksiz ve Cüro, 2011, s. 97).

Milletler, varlıklarını sürdürebilmek için kültür öğelerini yeni nesillere aktarma ihtiyacı duyarlar. Kültür öğelerini yeni nesillere aktarmanın en iyi yolu eğitimidir. Bir milletin kültürünü oluşturan en önemli öğeler ise saygı, dürüstlük, yardımseverlik, sorumluluk, çalışkanlık ve vatan sevgisi gibi değerlerin çevresinde şekillenen davranışlardır. Dolayısıyla bir millet için karakter eğitiminden yoksun bir eğitim düşünölemez. Öğrenciye aktarılan diğer akademik derslerde öğretilen bilgilerin bir anlam ifade edebilmesi için okulda karakter eğitiminin verilmesi önem arz etmektedir (Ayđın, 2008, s. 9).

Karakter eğitimi, yeni yetişen nesillere temel insani değerlerin kazandırılması için bazı etkinlikleri ve yöntemleri uygulama çabasıdır (Ekşi, 2008, s. 119). Bireyin bu insani değerleri fark etmesi, anlaması, benimsemesi ve kendi kişiliğini bu değerlere göre şekillendirmesi de karakter eğitiminin kapsamına girmektedir (Ersoy ve Şahin, 2012, s. 1536). Bir birey, dünyaya geldiğinde iyiyi ve kötüyü ayırt edebilecek nitelikte değildir. Bu nedenle ailede, çevrede ve okulda aldığı eğitim oldukça önemlidir. Bu eğitim sayesinde, birey doğru ya da yanlış davranışlara yönelebilir. Bu noktada, bireye verilecek eğitimin niteliği önem kazanmaktadır (Montagu, 2000, s. 59).

Eğer yalnızca akademik başarı önemsenip bireyin bazı değerleri edinmesi önemsenmezse bu durum, kültürlenme süreci olarak da tanımlanan eğitimin karakter eğitimi yönünün eksik bırakıldığı anlamına gelir. Böyle bir eğitim akademik becerileri yüksek ama vatanseverlik, adalet, dürüstlük ve yardımseverlik gibi değerleri edinmemiş bireylerin ortaya çıkmasına neden olur. Bu tip bireyler de topluma yeterince fayda sağlamayabilir (Karatay, 2011, s. 1442).

Karakter eğitiminin başlangıç tarihinin Mezopotamya ve Mısır Uygarlıklarına kadar dayandığı görölmektedir. Bu uygarlıklardan sonra ortaya çıkan Antik Yunan uygarlığında da öğrencilerden kahramanların erdemlerini öğrenmeleri ve bu erdemleri taklit etmeleri istendiği görölmektedir (Çam, 2016, s. 630). Ortaçağ'da ise erdemli olmanın en önemli şartı dindar olmaktı (Ülgen, 2010, s. 349). Bu dönemden sonra uzun süre karakter eğitimi farklı isimlerle anılmış olsa da, resmi olarak bu ifade, ilk kez Amerika'da 1700'lü yıllarda kullanılmıştır (Sırrı ve Mehmedoğlu, 2015, s. 126).

Bu dönemde karakter eğitiminde din eksenli bir ahlak eğitimi temel alınmıştır. Eğitim faaliyetleri, kilisenin ve ailenin kontrolüne bırakılırken kiliseye bağlı bireyler, kendi yaşam biçimlerini bu şekilde koruyabileceklerine inanmışlardır. Ancak zamanla nüfus hareketlerinden kaynaklanan çok kültürlölük gibi olgularla karakter eğitimi programlarının uygulanması gittikçe sürdürölemez olmuştur. Bunun sonucunda ise dürüstlük, insan sevgisi ve vatandaşlık gibi temel insani değerleri temel alan kitaplar yazılıp okulda kullanılmaya başlanmıştır (Ekşi ve Katılmış, 2011, s. 45).

1920'li yıllara geldiğinde ise Amerika'daki kamu okullarında karakter eğitimi programlarına yoğun bir şekilde yer vermeye başlandığı görölmektedir. 1930'larda karakter eğitimi programına dair yapılan bazı araştırmalarda, bu programın etkili olduğuna dair bir sonuç alınamadığı görölünce bu program gündemden düşmeye başlamıştır. Sonraki yıllarda toplumdaki bireyselleşmenin artması karakter eğitimine verilen önemin daha da azalmasına neden olmuştur. 1980'li yıllardan itibaren ise toplumdaki bozulmaya bağlı olarak yeniden popüler hale gelmeye başlamıştır. Temel insani değerlerin, toplumun içinde bulunduğu

bunalımlardan kurtarabileceği düşünüldüğü için günümüzde de Batı toplumlarında karakter eğitimi önemini korumaktadır (Lickona, 1993, s. 7).

Türk tarihindeki karakter eğitimi uygulamalarının başlangıcının İslamiyet öncesi döneme kadar gittiği görülmektedir. İslamiyet öncesi dönemde töre adı altında gerçekleştirilen bu uygulamalar, İslamiyet kabul edildikten sonra ahlak adını almış, sonraki süreçte ise kurulan her devletin eğitim programlarında din eksenli bir ahlak eğitimine yer verilmiştir (Akyüz, 2012, s. 11).

Selçuklular döneminde, Melikşah tarafından Bağdat'ta kurulan Nizamiye Medresesi'nde bu medreseye baş müderris olarak atanan Gazali tarafından İslam temelli, karakter eğitimi verilmiştir. Gazali, bu medresede çocukların iyi bir karaktere sahip olması için ahlak eğitimi konusunda bilgiler vermişti. Ona göre, karakter eğitimi, değerler hakkında doğru bilgilerin elde edilmesi ve bu değerlerin kazanılmasıyla mümkündür (Durakoğlu, 2014, s. 212).

Osmanlı döneminde ise medrese eğitimi incelendiğinde, karakter eğitimine din eksenli olarak yoğun şekilde yer verildiği görülmektedir (Şahin, 2012, s. 101). 1800'lü yıllarda toplumsal yapıdaki bozulmalar nedeniyle eğitim alanında pek çok yenilik ortaya konulmuştur. Özellikle II. Mahmut döneminde, karakter eğitimi alanında ortaya konulan en önemli yenilik ise Türkçe olarak okutulmaya başlanan ahlak dersleri olmuştur (Ekşi ve Katılmış, 2011, s. 58).

Eğitim alanında Batı karşısında oldukça geri kalındığının, okur-yazar oranının Batılı ülkelere kıyasla oldukça düşük olduğunun ciddi bir biçimde hissedildiği II. Meşrutiyet dönemine ise, verimli bir karakter eğitiminden söz etmek zordur (Tural, 2007, s. 178). Bu dönemde eğitimciler, ülkenin kötü gidişini durdurabilmek için var olan ahlak derslerinin gözden geçirilmesi gerektiği görüşünü dile getirmeye başladılar. Özellikle karakter eğitimi ile ilişkilendirilebilen derslerde vatanseverlik ve çalışkanlık değerleri ile ilgili uygulamaların yetersizliği üzerinde durdukları görülmüştür (Duran, 2017, s. 69). Bu eksikliğin giderilmesinde en büyük görevin öğretmenlere düştüğüne inanan eğitimciler, çökmekte olan devleti okul ve öğretmenler kurtaracak algısına sahiptiler (Türker, 2008, s. 14). II. Meşrutiyet döneminde eğitim bakanlığının da bu eksikliği fark ederek öğretmen yetiştirme politikalarına önem verdiği görülmektedir. Ayrıca öğretmenin niteliği ve öğretmen açığının giderilmesi bu dönemin önemli tartışma konularından biri olmuştur (Şahin ve Tokdemir, 2011, s. 860). Bu bağlamda araştırmanın amacı, II. Meşrutiyet Dönemi eğitimcilerinin karakter eğitiminde öğretmenin rolü hakkındaki fikirlerini tespit etmektir.

Yöntem

II. Meşrutiyet Dönemi eğitimcilerinin karakter eğitiminde öğretmenin rolü hakkındaki fikirlerini tespit etmeyi amaçlayan bu araştırma tarama modelindedir. Tarama modelinde araştırmacı, ortaya çıkan verileri değiştirme veya etkileme çabası içinde olmaz. Bu modelin kullanıldığı araştırmalarda ortaya çıkan bulguların üzerinde bir değişiklik yapılmadan okuyucuya sunulması gerekmektedir (Şimşek ve Yıldırım, 2018, s. 217). II. Meşrutiyet Dönemi'ndeki eğitimcilerin karakter eğitiminde öğretmenin rolü hakkındaki görüşlerinin ortaya çıkarılmaya çalışıldığı bu çalışmada var olan durum olduğu haliyle ortaya çıkarılmaya çalışıldığı için tarama modeli kullanılmıştır.

Araştırmanın Kapsamı

Araştırmanın kapsamını II. Meşrutiyet Dönemi'nde eğitimin sosyolojik yönü üzerinde duran eğitimciler oluşturmaktadır. Araştırma kapsamına dâhil edilen eğitimcilerin seçiminde, Türk Sosyoloji Tarihi hakkında zengin bir içeriğe sahip olan Hilmi Ziya ÜLKEN'in *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* adlı kitabından faydalanılmış, ayrıca Yahya AKYÜZ'ün *Türk Eğitim Tarihi* adlı kitabı da incelenerek bu eğitimcilerin II. Meşrutiyet Dönemi'nde eğitimin toplumsal yönünü vurgulayan eğitimciler oldukları teyit edilmiştir. Literatüre ek olarak araştırma kapsamına dâhil edilen eğitimcilerin seçiminde uzman görüşü alınmış ve II. Meşrutiyet Döneminde eserlerinde eğitimin sosyolojik yönünü vurguladıkları görülen 12 eğitimci (*Emrullah Efendi, Ethem Nejat, Halil Fikret Kanat, Alaettin Gövsa, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Kazım Nami, Nafî Atuf, Prens Sabahattin, Sabri Cemil, Satı Bey, Şemsettin Günaltay, Ziya Gökalp*) araştırmaya dâhil edilmiştir. Araştırmaya dâhil edilen eğitimcilerin eserleri, 2005 yılında Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nda yer alan 20 adet değer üzerinden değerlendirilmiştir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Verilerin toplanması, doküman incelemesi yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Çeşitli materyallerin analizinde kullanılan doküman incelemesi, sosyal bilimlere ilgilendiren hemen hemen her konunun araştırılmasında kullanılmaktadır. Fakat doküman incelemesinin en yoğun kullanıldığı alan tarihi

araştırmalardır. Çünkü geçmişte yaşanmış durumları veya olayları başka bir şekilde incelemeye imkân yoktur (Karasar, 2009, s. 183). Yapılan bu çalışmada ise tarihi bir döneme tanıklık etmiş eğitimcilerin karakter eğitimi hakkındaki görüşleri ortaya çıkarılmaya çalışıldığı için verilerin toplanmasında doküman incelemesi tercih edilmiştir.

Araştırma kapsamında karakter eğitimine ilişkin çeşitli yazıları olan ve eserlerinde sosyolojik problemlerin çözümünü eğitimde gören 12 eğitimcinin ulaşılabilen eserleri 20 adet değer üzerinden incelenmiştir. Yapılan doküman incelemesinde analiz birimi olarak "sözcük" kabul edilmiştir. Doküman incelemesi ile elde edilen veriler, betimsel analiz yaklaşımı kullanılarak çözümlenmiştir. Betimsel analizde amaç toplanan verileri düzenleyerek ve yorumlayarak okuyucuya sunmaktır. Bu amaçla toplanan veriler, sistematik ve açık bir biçimde betimlenmiş, sonra yapılan bu betimlemeler, yorumlanmış ve bulgular başlığı altında sunulmuş olan birtakım sonuçlara ulaşılmıştır. Bununla birlikte çalışmada, betimsel analiz yaklaşımına uygun olarak Milli Eğitim Bakanlığının 2005 yılında yayımlanan Sosyal Bilgiler ğretim Programı'nda yer verdiği 20 adet değer, analiz için kullanılmıştır.

Bulgular

II. Meşrutiyet Dönemindeki eğitimcilerin karakter eğitiminde öğretmenin rolü hakkındaki görüşlerinin öncelikle frekansları tespit edilerek tablo halinde sunulmuş, arkasından bu eğitimcilerin doğrudan görüşlerine yer verilmiştir. II. Meşrutiyet Dönemi eğitimcilerinin karakter eğitiminde öğretmenin rolüne ilişkin görüşlerinin dağılımı Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Eğitimcilerin ğretmenin işlevine ilişkin görüşlerinin dağılımı

Öğretmenin işlevi	Emrullah Etfendi	Eşthem Nejat	Halil Fikret	Alaettin Gövsa	İsmail Hakkı	Kazım Nami	Nafı Anuf	Prens Sabahattin	Sabri Cemil	Sadı Bey	şemsettin Günaltay	Ziya Gökalp	Toplam
Çalışkanlık	1	3	3	6	1	7	2	1	9	6	-	1	40
Sorumluluk	-	-	1	1	4	3	1	1	3	1	-	3	18
Vatanseverlik	1	-	1	3	3	1	-	-	2	2	-	3	16
zgrlk	-	1	1	2	2	2	-	-	2	-	-	-	10
Dürüstlük	-	-	1	8	-	-	-	-	-	-	-	-	9
Bilimsellik	-	-	2	-	-	2	-	-	-	2	-	2	8
Saygı	-	-	-	-	2	2	1	-	1	-	-	-	6
Dayanışma	-	-	-	-	2	3	-	-	-	-	-	-	5
Sağlıklı Olmaya nem Verme	-	1	-	2	-	-	-	-	1	-	-	-	4
Adil Olma	1	-	1	-	-	-	-	-	2	-	-	-	4
Sevgi	-	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	2
Yardımsverlik	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Hoşgörü	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	2
Aile Birliğine nem Verme	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Barış	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Bağımsızlık	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Duyarlılık	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Estetik	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Misafirperverlik	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Temizlik	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	4	5	12	23	14	22	5	2	20	11	-	9	127

Tablo 1'de çalışma grubundaki eğitimcilerin, öğretmenin işlevine ilişkin görüşleri incelendiğinde, bu eğitimcilerin yazdıkları metinlerde öğretmenin işlevine ait toplam $f=127$ bulgunun yer aldığı görülmektedir. Tablo 1'de verilen II. Meşrutiyet dönemi eğitimcilerinin karakter eğitiminde öğretmenin işlevine ilişkin görüşlerinin frekans dağılımı incelendiğinde, İbrahim Alaettin Gövsa $f=23$, Kazım Nami $f=21$, Sabri Cemil $f=20$, İsmail Hakkı Baltacıoğlu $f=14$, Halil Fikret Kanat $f=12$, Satı Bey $f=11$, Ziya Gökalp $f=9$, Ethem Nejat $f=5$, Nafı Atuf $f=5$, Emrullah Efendi $f=4$ ve Prens Sabahattin $f=2$ şeklinde sıralandığı görülmektedir.

Tablo 1'de verilen II. Meşrutiyet dönemi eğitimcilerinin karakter eğitiminde öğretmenin işleviyle ilişkilendirdikleri değerlerin dağılımı incelendiğinde, çalışkanlık $f=40$, sorumluluk $f=18$, vatanseverlik $f=16$, özgürlük $f=10$, dürüstlük $f=9$, bilimsellik $f=8$, saygı $f=6$, dayanışma $f=5$, sağlıklı olmaya önem verme $f=4$, adil olma $f=4$, sevgi $f=2$, yardımseverlik $f=2$, hoşgörü $f=2$ ve aile birliğine önem verme $f=1$ şeklinde sıralandığı görülmektedir.

II. Meşrutiyet dönemi eğitimcilerin çeşitli eserlerinde yer alan ve Tablo 1'de de verilen karakter eğitiminde öğretmenin işlevlerine dair bazı görüşler rastgele seçilmiş, bu işlevlere yönelik ifadeleri aşağıda sunulmuştur.

Çalışkanlık

II. Meşrutiyet Dönemi eğitimcileri, Osmanlı Devleti'nin güç kaybetmesinde eğitimin büyük bir rolü olduğunu düşünmüşlerdir. Bu nedenle Batı'daki güçlü devletlerde ve Osmanlı Devleti'nden ayrılan gayrimüslim unsurlarda uygulanan eğitim politikalarıyla Osmanlı Devleti'nde uygulanmakta olan eğitim politikalarını sık sık kıyaslamışlardır. Bu kıyaslamayı yapan eğitimcilerden biri Ethem Nejat'tır. Ona göre Osmanlı'daki eğitim bireyleri iş yapma konusunda heveslendirmekten ve çalışkanlık bilincini geliştirmekten yoksundur. Bu durumun düzeltilmesinde en büyük görevin öğretmenlere düştüğünü düşünen Ethem Nejat, *Türklük Nedir ve Terbiye Yolları* adlı kitabında şu ifadeleri kullanmıştır: "Mürşit muallim olmalıdır. Köylünün, işçinin, çiftçinin çocuğunu karanlıktan ve hurafelerden, batıl inançlardan kurtarıp hayat adamı, çalışkan, yaşadığı çevrenin ekonomik gücü hakkında bilgi sahibi bireyler olarak yetiştirebilsin." (Öztürk, 2001, s. 30). Halil Fikret Kanat ise *Hayat Mecmuası'nda* yazdığı *Gençlik Terbiyesinde Rubi Esaslar* adlı yazısında ise gençlerin ruhsal durumları gereği hiçbir işe uzun süre odaklanamadıklarını belirtip öğretmenlerin iş hevesi ve yapılan işte sebat gösterme konusunda öğrencilere rol model olmaları gerektiğini vurgulamıştır (Kanat, 1928, s. 4).

İbrahim Alaettin Gövsa'ya göre, çocuğun psikolojik ya da fiziksel durumu onun eğitimi üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Dolayısıyla öğretmenler, çocuklara çalışkanlık bilinci kazandırırken bu durumu göz önünde bulundurmalıdır. Bu duruma dikkat edilmediğinde fiziksel rahatsızlığı olan bir öğrenci yanlışla tembel bir öğrenci olarak düşünülebilir. Gövsa, *Rubiyat ve Terbiye* adlı kitabında bu konudaki düşüncelerini şu sözlerle dile getirmiştir: "Kulak veya gözlerindeki arızadan haberdar olamadıkları veya bu ciheti hiç düşünemedikleri için keyfiyeti muallime de haber vermezler. Muallim diğer çocukların anladıkları bahisleri onların takip edememiş ve öğrenememiş olduklarını görerek bu çocukları tembel veya dikkatsiz yahut kabiliyetsiz addederler." (Gövsa, 1929, s. 22).

Muallimin Meslek Ablakı adlı kitabında öğretmenlik kavramının ne olduğunu açıklamaya çalışan Kazım Nami'ye göre öğretmenlik, uzun bir çalışma dönemi sonrasında elde edilen bir makamdır. Bu nedenle öğrencilere çalışkanlık bilincini kazandırmak isteyen bir öğretmenin öncelikle kendisinin bu konuda model olması gerekmektedir (Nami, 1934, s. 1). Nafı Atuf, *Sa'y ve Tettebbu* dergisinde yazdığı *Mektep Terbiyesi* adlı yazıda öğretmenlerin sınıf yönetiminde yaptığı hataların öğrencilerin çalışma heveslerini köreltebildiğinden bahsetmiştir. Öğrencileri sınıfta kontrol etmek adına yapılan aşırı baskıların öğrencilerdeki faaliyet arzusunu azaltabileceğini ifade etmiştir (Atuf, 1911, s. 8).

Sabri Cemil, de *Yeni Mektep* dergisinde yazdığı *Az ve İyi* adlı yazıda öğrencilerdeki tembelliğin nedenlerinin araştırılması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre ceza vererek çocukların tembelliği engellenemez: "Yine kabahati çocukta buluruz. Tembelliğe merhem sürmek üzere ceza, ceza üstüne veririz. Hiçbir fark, hiçbir terakki görülmez. Bu şakirdin artık ıslah kabul etmez bir tabiatla olduğuna kanaat getiririz. Meyus oluruz. Fakat insaf edelim. Çocuk neden dersi öğrenmedi, sebebini araştıralım." (Cemil, 1911, s. 113). Satı Bey, *Layihalarım* adlı kitabında öğretmenlerdeki ilerleme ve yükselme umudunun öğrencilerin çalışkanlığı üzerinde etkili olduğunu şu sözlerle açıklamıştır: "Muallimlik mesleğinde terakki ve teali ümidi olmadıkça, yetişecek muallimlerdeki gayret ve faaliyetin az müddet zarfında ıntıfasına mani olmak mümkün olamayacağı müstağni-i izah ve isbat bir hakikattir." (Satı, 1910, s. 21).

Sorumluluk

Halil Fikret Kanat, *Muasır Terbiye Ülküleri ve Terbiyede Yenilikler* adlı kitabında çocuktaki sorumluluk hissini özgürlük anlayışı ile birlikte geliştiğini belirtmiştir (Kanat, 1934, s. 72). İbrahim Alaettin Gövsa ise *Rubiyat ve Terbiye* adlı kitabında öğretmenlere sorumluluk eğitimi üzerine şu tavsiyelerde bulunmuştur: "Çocuklarda mesuliyet endişesi daima müteyakkız bulundurunuz! Sınıfta bir vazifenin ifa edilmemesi umumi bir hayret uyandırmalıdır. Bu da muallimin takipçi olması ile olur. Talebede mesuliyet fikrinin yerleşmesi hususunda ceza ve mükâfattan ziyade müessesenin itiyatları ve muallimin seciye ve şahsiyeti müessirdir (Gövsa, 1929, s. 123).

Mürebblere adlı kitabında İsmail Hakkı Baltacıoğlu, sorumluluk eğitimi ile çocuğun odası arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir: "Hâlbuki çocukta şahsiyetin teşekkülü, haysiyetin, mesuliyetin vücuda gelmesi hatıra gelmeyen basit vasıtalarla oluyor. Bence oyundan daha mühim olan şey çocuğun odasıdır. Çocuk ne küçülmüş bir adam, ne de büyük adamın ufak bir numunesidir. O, nevi kendisine münhasır bir mevcuttur." (Baltacıoğlu, 1932, s. 204). Sabri Cemil ise *Yeni Mektep* dergisinde yazdığı *Ameli Olalım* adlı yazıda eğitimin amaçlarından birinin de sorumluluk sahibi bireyler yetiştirmek olduğunu dile getirmiştir: "Ahlâkı nasıl bi'l-amel okutmalı? Çocukların iyi huylu olmasını, iyi iş yapmaları için istemez miyiz? O halde onların kalplerine temas etmek, kendilerinde hak, hayır, vazife fikirlerini uyandırmak iktiza eder." (Cemil, 1911, s. 66).

Yeni Mektep dergisinde yazdığı *Çocukta Mesuliyet Fikri* adlı yazıda ise sorumluluk eğitimi verilirken kısa süre içinde sonuç almayı beklemenin yanlış olduğunu belirtmiştir: "Genç bir çocuğun mesuliyeti pek mahduttur mesuliyet yavaş yavaş zâhir olur. Bunun için çocuktan kendi hareketini anlaması birden değil, tedricî bir surette istenmelidir. Ahlaki mesuliyeti mücerret malumat ile telkin etmek mümkün değildir." (Cemil, 1912, s. 321). Satı Bey ise karakter eğitiminin en önemli amacının çocuklara sorumluluk ve görev bilinci kazandırmak olduğunu belirtmiştir. *Fenni Terbiye* adlı kitabında şu düşüncelere yer vermiştir: "Hubb-i fezailin esası his-ü vazifeve fikri mesuliyettir. Onun için etfalde hiss-i vazife uyandırmaya, onlara hiss-i mesuliyet vermeye çalışmak da lazımdır. Bu terbiye-i ahlakiyenin en mühim gayesidir." (Satı, 1911, s. 125).

Vatanseverlik

İbrahim Alaettin Gövsa'ya göre bilinmeyen şeylerin sevgisi de sahte olur. Bu nedenle ilkokul çağından itibaren çocuklara vatanın tarihini ve coğrafyasını çok iyi kavratmak gerekir. Bu işi yaparken çocuklara milletimizin yaşadığı tarihi zaferleri ve felâketleri hatırlatmak gerekir. Aynı zamanda milletimizin insanlık tarihine yaptığı hizmetler ve milletimizin içinden çıkan büyük insanların hayatları ve kişilikleri de çocuklara anlatılmalıdır (Gövsa, 1929, s. 93).

Baltacıoğlu, *Talim ve Terbiyede İnkılap* adlı kitabında bireylerde vatanseverlik fikrinin oluşabilmesi için erken yaşlarda vatanseverlik eğitimine başlanması gerektiğini belirtmiştir: "Bir insan düşününüz ki yine hayatın ilk devirlerinde vatan duygusu nedir duymamış, bilmemiş; böyle bir adamda vatan sevgisi nasıl yaşar?" (Baltacıoğlu, 1995, s. 42). Baltacıoğlu'na göre tarih, coğrafya ve güncel olaylara dair bilgiler verilen öğrencilerde vatana karşı saygı, sevgi ve bağlılıkta bir samimiyet gözlenebilir. Baltacıoğlu, bu konudaki düşüncelerini *Toplu Tedris* adlı kitabında şu şekilde aktarmaktadır: "Bu bilgileri artırmak için onlarda devamlı alâkalar uyandırmak ve bunun neticesi olarak talebe yurda, ulusa karşı sevgi, saygı, bağlılık ve hizmet aşkı aşlamak, milli meselelere karşı kendilerinde azami derecede hassasiyet ve alâka uyandırmak gerekir." (Baltacıoğlu, 1938, s. 8).

Kazım Nami, *Muallimin Meslek Ahlâkı* adlı kitabında çocuklara vatan sevgisi aşılmasında öğretmene büyük bir görev düştüğünü belirtmiştir: "Öğretmen işinin ne kadar önemli olduğunun farkında olmalıdır çünkü ona emanet edilecek çocuklar yarının büyükleridir. Görevinin farkında olmayan bir öğretmenin elinde yetişen çocuklar gelecekteki görevlerini okulda öğrenmeyerek, yurt sevgisini okulda almayarak hem kendileri için hem de Türk yurdu için faydasız yurttaşlar olurlar." (Nami, 1934, s. 27). Sabri Cemil, vatanın ne olduğunun halka anlatılmasında öğretmene büyük görevler düştüğünü belirtmektedir. *Yeni Mektep* dergisinde yazdığı *İlke Muallim Kafilesi* adlı yazısında özellikle kırsal kesimdeki halka doğru yolu gösterebilecek olan tek kişinin öğretmen olduğunu, bu bağlamda kırsal kesimdeki öğretmenlerin halka vatan sevgisini anlatma konusunda yüklerinin ağır olduğunu vurgulamıştır (Cemil, 1911, s. 97).

Özgürlük

Uygulamalı derslerin çocuklara özgür ortam sağlamaya daha müsait dersler olduğunu belirten Gövsa, *Rubiyat ve Terbiye* adlı kitabında bu düşüncelerini şu şekilde açıklamıştır: "Oyunlarda, elişlerinde, resim,

kitabet, hesap vazifelerinin hazırlanmasında çocuklara mümkün olduğu kadar hürriyet vermeliyiz ki yalnız mihaniki faaliyetler yapmaya ve ancak gördüklerini tekrar etmeye münhasır kalsınlar ve bizzat muhakeme edip bulduklarını da tatbik etsinler.” (Gövsa, 1929, s.57). Gövsa’ya göre sınıf ortamında itaat ve özgürlük arasında bir denge kurulması gerekmektedir: “Hürriyetkâr terbiyede ise çocuğun hürriyet hakkının tecavüzden masun olduğu addolunur. Hatta muallimin terbiye ve talim için onun temayüllerinden istifade etmesi lazım görülür. Şu halde çocuğu itaat vasıtası ile hürriyete hazırlanmalı ve itaati hürriyet içinde, yani tabii olarak temin etmelidir.” (Gövsa, 1929, s. 79).

Karakter eğitiminin de özgürlükçü bir anlayışla gerçekleştirilmesi gerektiğini belirten Baltacıoğlu, bunun gerçekleşmesi durumunda çocuğun kendi sorumluluklarının farkına varan bir bireye dönüşeceğini dile getirmiştir: “Ahlak terbiyesi, çocuğun hürriyetini kısıtlamak, onu başkalarının emriyle hareket eden bir makine haline getirmek değil; çocuğu vicdanının oluşumuna hizmet edecek hürriyete kavuşturmak, çocuktan kendi sorumluluğunu kendi ölçer bir şahsiyet meydana getirmektir. Hürriyet, bütün ahlâk terbiyesinin en sağlam dayanak noktasıdır.” (Baltacıoğlu, 1995, s. 45).

Nami, *Terbiyevi Yazılar* adlı kitabında eğitimde özgürlükçü bir anlayışın öneminden bahsetmiştir: “Kızını dövmeden dizini döver, meseli ruhlarımızda henüz bütün kuvvetiyle yaşıyor. Ve vatandaşların hür terbiye ile yetiştirileceğini anıyamıyoruz. İnzibat ruhu sultavi bir terbiyeden ziyade hür bir terbiyenin eseridir.” (Nami, 1932, s. 39).

Cemil (1911, s. 15), *Yeni Mektep* dergisinde yazdığı *Mekteplerimizde Meskenet ve Çare-i İzalesi* adlı yazıda ise öğrencilere verilen özgürlüğün bir sınırı olduğunu dile getirmiştir: “Her halde şunu bilmeli ki serbestlik demek, arsızlık demek değildir. Çocuklara serbesti verilmesi kendilerinin yaramazlık yapmalarına müsait olunmayı müstelzim olmaz. Bilakis serbestlik muallime iyi bir zemin-i terbiye hazırlar. Çocukta baş gösteren fena huylar, fena temayüller muzır otlar gibi çıkarılmalıdır.”

Dürüstlük

Gövsa (1929, s. 98), *Ruhیات ve Terbiye* adlı kitabının bir başka bölümünde ise çocuklarda gerçekçiliğe ve dürüstlüğe karşı bir ilgi oluşturmak gerektiğini belirtmiştir: “Çocuklara hakikat aşkını, fikir iffetini telkine çalışınız! Abartmalara müsaade etmeyiniz! İnsanın kendi nefsi ile yüzleşmesindeki hazzı çocuklar kavrayabilirler. Bu ahlâki hazzı onlara telkin ediniz.” Gövsa’ya göre dürüstlük eğitimi verilen çocuklara şeref ve haysiyet kavramlarının anlamları çok iyi bir şekilde öğretilmelidir. Bu kavramların öğretimi öğretmene eğitim sırasında faydalı olabilir: “Çocuğun izzet-i nefsi terbiyede bir yardımcı olarak kullanınız! Çocuğun izzet-i nefsi riayet edenler muhabbetini kazanırlar. Bu kazanç mürebbi için kuvvet temin eder. Fena temayüllere, yalan vesaire gibi tezahürlere çocuğun izzet-i nefsi ile galebe çalmak mümkündür.” (Gövsa, 1929, s. 80). Gövsa’nın vurguladığı bir diğer konu ise öğretmenin dürüstlük konusunda çocuklara rol model olması gerektiğidir: “Doğruluk hissini verebilmek için mürebbilerin ilk vaziyetleri çocuklara yalan numunesi vermemektir. Binaenaleyh çocuğun dürüst ve samimi olmasını istiyorsanız siz bizzat buna misal olunuz.” (Gövsa, 1929, s. 98).

Bilimsellik

Nami, *Muallimin Meslek Ablâkı* adlı kitabında okulun amacını açıklamaya çalışmıştır. Ona göre okul, kendini geleceğe göre hazırlamış, bilime önem veren, verimli çalışan, vatansever ve fedakâr bireyler yetiştiren bir kurum olmalıdır. Kısacası çocukları o kapalı yapılara toplayıp onları arzu ettikleri yaşayıştan mahrum etmedeki amaç onlara yalnızca okuma yazma öğretmek değildir (Nami, 1934, s. 5). Ziya Gökalp, *Hars ve Medeniyet* adlı kitabında, insanların hayatlarını bilimsel incelemelere ayırmaya ve çalışmaya vermeleri için hırslı bir inanca ihtiyaç duyduklarını dile getirmiştir. Ona göre bir insanın kalbinde aşk bulunmazsa, hayatını zorluklara göğüs germeye terk etmez. Tembellikten vazgeçemez. Rahat yaşamak ister (Gökalp, 2012, s. 61).

Saygı

Nami (1916, s. 809), *Muallim* dergisinde yazdığı *Çocukluğu Sevmek* adlı yazıda ise çocuğun öğretilmeye duyduğu saygı üzerinde durmuş, bu saygının gerçekleşmesi için öncelikle öğretmenin çocuğa kendini sevdirmesi gerektiğini dile getirmiştir: “Çocuklar, muallimin gönülden muhabbetini hissedersen çatık kaşlılığa, asabiyete de hürmet ederler.” *Pedagoji Önünde Gazî* adlı kitabında da benzer düşünceleri ortaya koyan Nami, öğretmenin cezalandırma yöntemleri ile kendisine saygı duyulmasını sağlayamayacağını ifade etmiştir: “Demek muallim; aciz, görgüsüz, bilgisiz olursa zorla, ceza ile çocuklara hürmet, itaat hissini veremez. Çocuk mualliminin her türlü manevi faziletlerine, okuttuğu derslerdeki derin vukufuna itimat

hasıl ettikten sonra, ona karşı tamamıyla yürekte gelen bir hürmet, bir itaat duygusu besler.” (Nami, 1928, s. 4).

Cemil, *Yeni Mektep* dergisinde yazdığı *Mekteplerimizde Meskenet Çre-i İzlesi* adlı yazıda ise öğrencinin öğretmene sayđı duymasında öğretmenlerin alan bilgisinin etkili olduğunu ifade etmiştir: “İsteriz ki talebemiz bizi dinlesin, bize hürmet etsin. Acaba tekdir, tehdit, ceza şu gayeye hdim olabilir mi? Matlb inzibatı temin edebilir mi? Daha nfi bir usul-i inzibat vardır. O da dersleri dikkatle hazırlayarak misallerle, hikyelerle, fikri ikaz ve merakı tahrik eden şu tatlı boyalarla tezyn ederek cazibedr kılmaktır.” (Cemil, 1911, s. 12).

Sağlıklı Olmaya nem Verme

Ethem Nejat, medreseden mezun olan bir hocanın aynı zamanda insan sağlığı konusunda uzman olması gerektiğini ifade etmiştir: "Mürşit tabib olmalıdır; köylülerde çoğunlukla rastlanan hastalıklara sıtmaya, sarılığa, frengiye, vereme, elimsizliğe, kansızlığa bir son verip yemeyi içmeyi ve beden terbiyesini öğretmelidir. Hastaları tedavi edip ilacını vermelidir." (ztrk, 2001, s. 30).

Gövsa (1929, s. 4) ise *Rubiyat ve Terbiye* adlı kitabında yeni yetişecek nesillere düzenli spor yapmanın önemini kavratmak gerektiğini, sağlıklı nesiller yetiştirmek bu durumun elzem olduğunu dile getirmiştir: “Çocukları beden itibariyle mükemmel bir hale koymak lazımdır. Bunun için sıhhatlerine itina etmek, onlara sıhhat kaidelerine uygun itiyatlar vermek, yine fenni esaslara uygun olmak şartıyla çocukları jimnastikle ve sporla lfet ettirmek, bu suretle vücutlarının sıhhatini temin etmek icap eder.” Aynı kitabın bir başka bölümünde ise köylüye sağlıklı olmanın önemini anlatmanın köy ğretmenlerinin görevlerinden biri olduğunu belirtmiştir: “Köylünün sıhhati ve fena detlerin zararları hakkında çok esaslı ve kuvvetli telkinler yapmak köy mualliminin zek ve vicdanında daima canlı ve daima ateşli bir halde bulunması elzem olan bir gayedir.” (Gövsa, 1929, s. 5).

Yardıms severlik

Halil Fikret Kanat, *Düşünce* dergisinde yazdığı *Terbiyenin Dbili Teşkilatı Hakkında Nazriyeler* adlı yazıda Pestalozzi'nin yardıms severlik yönünü öğretmenlere örnek olarak göstermiştir:” Pestalozzi, yalnız ve yalnız fakir çocuklarla uğraşmak, onlara babalık etmek, onların deruni kuvvetlerini inkişaf ettirmek, hayatı kazanabilmelerine yardım etmek için kendisine teklif edilen büyük memuriyetleri dahi reddetmekten çekinmemiştir.” (Kanat, 1922, s. 50). *Muasır Terbiye ülküleri ve Terbiyede Yenilikler* adlı kitabında da Pestalozzi'nin çalışmalarından bahseden Kanat, onun yardıms severlik eğitimini nasıl verdiğini açıklamıştır:” Pestalozzi, Stans şehrinde fakir çocuklarla uğraşırken grup halinde terbiyeye ehemmiyet veriyor, küçük çocukları büyük çocukların yardımı ile yetiştirmeye çalışıyordu. Bu sayede Pestalozzi çocuklarda içtimai hisleri inkişaf ettirmek ve cemaat hayatı için çocukları daha iyi hazırlamanın mümkün olduğunu keşfetmişti.” (Kanat, 1934, s. 8).

Tartışma, Sonuç ve neriler

II. Meşrutiyet Dönemi'nde eğitim toplumsal yönünü ne çıkaran eğitimcilerin arasında karakter eğitiminde öğretmenin işlevini en çok vurgulayan eğitimcilerin İbrahim Alaettin Gövsa, Kazım Nami ve Sabri Cemil olduğu görülmüştür. Öğretmenin işlevine en sık değinen eğitimci ise İbrahim Alaettin Gövsa olmuştur. Gövsa, ğretmenin bir ocuk hakkında bir karara varmadan önce onu çok iyi tetkik etmesi gerektiğini dile getirmiştir. Araştırmanın bu bulgusu Karagöz ve Duman'ın (2014, s. 586) *1908-1928 yılları arası süreli yayınlarda yer alan eğitim görüşleri ve öneriler* adlı çalışmasındaki bulgular ile kısmen örtüşmektedir. Bu araştırmada Gövsa'nın öğrencilerdeki dikkat eksikliği konusunda bazı görüşler ileri sürdüğü ve engelli öğrenciler ile ilgili dikkate değer bir akademik çalışmanın yapılmamasından yakındığı dile getirilmiştir.

II. Meşrutiyet Dönemi eğitimcilerine göre karakter eğitiminde başat rol öğretmene düşmektedir. Bu dönemde, ğretmen her şeydir fikrinin hkim olduğu görülmektedir. Öğretmenin eğitimde tek kaynak olarak görülmesi halkın ancak bu yolla cahillikten kurtulabileceği düşüncesi mevcuttur. Bu bulgular, Türker'in (2008, s. 14) *II. Meşrutiyet devri eğitim hareketleri ve günümüze yansımaları* adlı çalışmasındaki bulgular ile örtüşmektedir. Türker, bu dönemde "*Çökmekte olan devleti okul ve öğretmenler kurtaracaktır.*" şeklinde bir algının hakim olduğunu ve bu algı neticesinde ğretmen yetiştirme konusunda yeniliklerin yapıldığını ifade etmiştir.

Onlara göre ğretmen, karakter eğitimi için uygun ortamı sağlarsa çocuğun karakteri kendiliğinden uygun bir yöne evrilecektir. Karakter eğitiminde öğretmene düşen görev bu uygun ortamı hazırlayıp

rehberlik etmektir. Fakat araştırmaya dahil edilen eğitimcilere göre bu dönemdeki medrese hocalarının bunu başardıkları söylenemez. Halbuki onlardan beklenen öğrencilerini hurafelerden uzaklaştırıp yaşadığı çevrenin ekonomik gücü hakkında bilgi sahibi çalışkan ve vatansever bireylere dönüştürmektir.

Eğitimcilerin Karakter eğitiminde öğretmenin işleviyle en çok ilişkilendirdikleri değerler ise çalışkanlık, sorumluluk ve vatanseverlik değerleri olmuştur. Bu dönemde yıkılmakta olan ülkeyi kurtarabilmek için daha çok çalışmak gerektiği anlayışının hakim olmaya başladığı görülmektedir. Bu anlayışın etkisiyle bu dönemdeki eğitimcilerin eserlerinde çalışkanlık değerine yoğun şekilde yer verdikleri görülmektedir. Çalışkan olmanın temel şartlarından birinin Sağlıklı olmak olduğunu belirten eğitimciler, öğretmenlerin bu konuda hassas olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Kulak veya gözdeki bir sağlık probleminin tembelleğe yol açma ihtimalinin unutulmaması gerektiğini belirtmişler ve köy öğretmenlerinin yalnızca öğrencileri değil, köylüyü de sağlıklı olmak konusunda bilgilendirmesi gerektiği dile getirilmiştir.

Tembel öğrencileri çalışkan hale getirmek için onların eğilimlerini ve zevk aldıkları şeyleri tespit edip bu yönde çalışmalar yapmasına izin vermek gerektiğini ifade etmişlerdir. Onlara göre başarılı olan çocukların çalışması göz ardı edilerek yetenekli bulunması ve başka alanlara ilgi duyması nedeniyle herhangi bir dersten başarısız olan bir çocuğa tembel denilmesi büyük bir hatadır. Bunun yanında ödül sisteminin yalnızca başarılı öğrenciler için işletilmesi de doğru değildir. Ödül sistemi başarısız olan öğrenciler için de işletilmelidir.

Öğrenciye çalışkanlık bilincinin kazandırılmasında öğretmenin çok önemli bir rolü olduğunu düşünen bu eğitimciler, öğrencinin bazı olumsuz davranışları nedeniyle tembel olarak etiketlenmesinin yanlış bir davranış olduğunu dile getirmişlerdir. Onlara göre, öğrenciyi bu şekilde davranmaya iten ruhi sebepler araştırılmalıdır. Tembellek, bir sınav başarısızlığından; yaşanan çevrenin değişmesinden veya bir arkadaş etkisinden kaynaklanıyor olabilir.

II. Meşrutiyet dönemi eğitimcileri, öğretmenlerin iyi ve etkili bir vatanseverlik eğitimi vermeleri gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu beklentinin oluşmasının en önemli nedenlerinden biri o dönemde devletin dağılmasından korkulmasıdır. Farklı etnik grupların ayrı bir devlet kurma istekleri karşısında bu grupların vatanseverlik hissiyatının nasıl artırılabilceği hususunun önemli bir tartışma konusu olduğu görülmektedir. Bu konuda özellikle o döneme kadar ihmal edildiğini düşündükleri tarih ve coğrafya eğitiminin faydalı olacağını düşünmüşlerdir. Onlara göre, çocuktan tanımadığı bir coğrafyayı sevmesini beklemek hatalı olabilir. Bir çocuğun tarihteki fedakârlıkları bilmesi onun vatansever olmasını sağlayabilir. Türk'ün (2009, s. 431) *II. Meşrutiyet Dönemi Eğitimsi Satı Bey ve Coğrafya Öğretimi* adlı çalışmasındaki bulgular da yapılan bu çalışmanın bulgularını desteklemektedir. Türk, bu çalışmada, Satı Bey'in öğretmenlerin coğrafya öğretiminde kullanacağı doğru tekniklerle vatanseverlik eğitimine katkıda bulunacağını dile getirdiğini ifade etmiştir. Eğitimciler göre öğretmen, karakter eğitimi yaparken çeşitli ortamları, durumları ve materyalleri kullanabilir. Örneğin sınıf dışı ortamlar, spor karşılaşmaları ve matematik problemleri karakter eğitiminde kullanılabilir. Öğretmenin aile ile işbirliği yapması da karakter eğitimini olumlu yönde etkiler. Ayrıca özel eğitim alan öğrencilere verilecek karakter eğitimi de bu öğrencilerin özel durumları dikkate alınarak yapılmalıdır. Bu sonuçlara dayanarak şu öneriler getirilebilir.

- Bu çalışma 2005 yılında yürürlüğe konan Sosyal Bilgiler Öğretimi Programı'nda yer alan 20 değer ve 12 eğitimci ile sınırlandırılmıştır. Farklı değerler ve eğitimciler üzerinden yapılacak buna benzer çalışmalar ile daha geniş boyutlarda bir sonuca ulaşılabilir.
- II. Meşrutiyet Dönemi eğitim sosyolojisi öncülerinin öğretmenlik mesleğinin karakter eğitimine etkisi ile ilgili görüşleri günümüzde yayımlanan bilimsel çalışmalardaki sonuçlar ile karşılaştırılabilir.

Etik Beyan

"II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Sosyolojisi Öncülerine Göre Karakter Eğitiminde Öğretmenin Rolü" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırmada doküman incelemesi yapıldığından etik kurul kararı zorunluluğu bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Akyüz, Y. (2012). *Türk eğitim tarihi*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
Atuf, N. (1911). Mektep terbiyesi. *Say ve Tettebbu Dergisi*, 1(8), 2-8.

- Aydın, Ö. (2008). *Sorumluluk ve yardımseverlik odaklı karakter eğitimi programının 7. sınıf öğrencilerinin ahlaki olgunluk düzeyine etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Baltacıoğlu, İ. H. (1932). *Mürebblere*. İstanbul: İstanbul Sühulet Kütüphanesi.
- Baltacıoğlu, İ. H. (1995). *Talim ve terbiyede inkılap*. İstanbul: Milli Eğitim Yayınevi.
- Baltacıoğlu, İ. H. (1938). *Toplu tedris*. İstanbul: Sebat Basımevi.
- Cemil, S. (1911). Ameli olalım. *Yeni Mektep Dergisi*, 1(3), 65-70.
- Cemil, S. (1911). Az ve iyi. *Yeni Mektep Dergisi*, 1(1), 113-114.
- Cemil, S. (1912). Çocukta mesuliyet fikri. *Yeni Mektep Dergisi*, 1(11), 321-324.
- Cemil, S. (1911). İlk muallim kafilesi. *Yeni Mektep Dergisi*, 2(4), 97-98.
- Cemil, S. (1911). Mekteplerimizde meskenet ve çare-i izalesi. *Yeni Mektep Dergisi*, 1(1), 11-15.
- Çam, F. B. (2016). Eğitim sisteminin ortaya çıkışı ve Antik Yunan eğitim anlayışının temelleri. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(2), 629-643.
- Duran, A. (2017). Meşrutiyet dönemi eğitimindeki yenileşme hareketleri ve cumhuriyet dönemine bıraktığı miras. *Cappadocia Journal of History and Social Science*, 8, 62-77.
- Durakoğlu, A. (2014). Gazali'de ahlak eğitimi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34(2), 211-226.
- Ekşi, H. (2008). Karakter eğitimi. İçinde H. Işlak ve A. Durmuş, *Kara tahtayı aşmak öğrenci merkezli öğretmenlik* (s. 119-121). İstanbul: Edam Yayınevi.
- Ekşi, H. (2003). Temel insani değerlerin kazandırılmasında bir yaklaşım: karakter eğitimi programları. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1(1), 79-96.
- Ekşi, H. ve Katılmış, A. (2011). *Karakter eğitimi el kitabı*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Ersoy, F. ve Şahin, T. (2012). Sosyal bilgiler ders kitaplarının değerler eğitimi yaklaşımları açısından incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(2), 1535-1558.
- Gökalp, Z. (2012). *Hars ve medeniyet*. İstanbul: Toker Yayınları
- Gömleksiz, M. N. ve Cüro, E. (2011). Sosyal bilgiler dersi öğretim programında yer alan değerlere ilişkin öğrenci tutumlarının değerlendirilmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(1), 95-134.
- Gövsä, İ. A. (1929). *Rubiyat ve terbiye*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Kanat, H. F. (1928). Gençlik terbiyesinde ruhi esaslar. *Hayat Mecmuası*, 4(79), 3-5.
- Kanat, H. F. (1934). *Muası terbiye ülküleri ve terbiye'de yenilikler*. İstanbul: Marifet Matbaası.
- Kanat, H. F. (1922). Terbiyenin dâhili teşkilatı hakkında nazariyeler. *Düşünce Dergisi*, 1(5), 50-52.
- Karagöz, S. ve Duman, T. (2014). 1908-1928 yılları arası süreli yayınlarda yer alan eğitim görüşleri ve öneriler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(35), 576-594.
- Karasar, N. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Karatay, H. (2011). Karakter eğitiminde edebi eserlerin kullanımı. *Turkish Studies*, 6(1), 1439-1454.
- Katılmış, A., Ekşi, H. ve Öztürk, C. (2011). Sosyal bilgiler ders kazanımlarıyla bütünleştirilmiş karakter eğitimi programının etkililiği. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 11(2), 839-859.
- Lickona, T. (1993). The return of character education. *Educational Leadership*, 51(3), 6-11.
- Montagu, A. (2000). *Çocuklarımıza ahlaki değerleri Nasıl kazandırabiliriz* (Çev. R. Öncül). İstanbul: MEB Basımevi.
- Nami, K. (1916). Çocukluğu sevmek. *Muallim Mecmuası*, 2(23), 807-810.
- Nami, K. (1934). *Muallimin meslek ahlakı*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Nami, K. (1928). *Pedagoji önünde gazi*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Nami, K. (1932). *Terbiyevi yazılar*. İstanbul: Matbaacılık ve Neşriyat.
- Öztürk, F. (2001). *Ethem Nejat Türklük nedir ve terbiye yolları*. İstanbul: Kızıl Elma Yayıncılık.
- Satı, M. (1911). *Fenn-i terbiye*. İstanbul: Kitabhane-i Askeri.
- Satı, M. (1910). *Layihalarım*. İstanbul: Matbaa-i Hayriyye ve Şürekası.
- Sırrı, V. ve Mehmedoğlu, A. U. (2015). Karakter eğitimi: dün bugün ve yarın. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 121-144.
- Şahin, H. (2012). Osmanlı medreselerinde iktisat eğitimi. *Mustafa Kemal Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(20), 93-102.
- Şahin, M. ve Tokdemir, M. A. (2011). II. Meşrutiyet döneminde eğitimde yaşanan gelişmeler. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 9(4), 851-876.
- Şimşek, H. ve Yıldırım, A. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Tural, E. (2007). II. Meşrutiyet döneminde maarif-i umumiyye nezaretinde bürokratik reform. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 31, 177-206.
- Türk, İ. C. (2009). II. Meşrutiyet dönemi eğitimcisi Satı Bey ve coğrafya öğretimi. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 16(40), 423-438.
- Türker, H. K. (2008). *II. Meşrutiyet devri eğitim hareketleri ve günümüze yansımaları* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Ülgen, P. (2010). Geç Ortaçağ'da Avrupa'daki üniversiteler ve bilim. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(14), 347-372.
- Yükrük, S. ve Akarsu, S. (2015). İlkokul (1-4) müzik ders kitaplarında yer alan şarkıların değerler bakımından incelenmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitimi Dergisi*, 4(4), 1684-1707.

EXTENDED ABSTRACT

The aim of this research in which the general survey model has been used, is to analyse the opinions of the educators' who emphasize on the sociological aspect of education in the Second Constitutional Period, concerning the role of the teacher in character education. In the choosing of the educators which have been involved in the scope of this research for this general aim, Hilmi Ziya ÜLKEN's book *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* with an extensive content about Turkish Sociology History was benefited from. Furthermore, by also analysing Yahya AKYÜZ's book *History of Turkish Education*, it was confirmed that these educators were educators who emphasized on the social aspect of education in the Second Constitutional Period. In addition to literature, expert opinions were gathered whilst choosing the educators who have been included in the scope of this research and 12 educators (*Emrullah Efendi, Ethem Nejat, Halil Fikret Kanat, Alaettin Gövsa, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Kazım Nami, Nafi Atuf, Prens Sabahattin, Sabri Cemil, Satı Bey, Şemsettin Günaltay, Ziya Gökalp*) who've been seen to emphasize the sociological aspect of education in their works were also included in the research.

Collecting the data used in the scope of this research has been done by document analysis method. In the analysing of the documents, the unit of analysis was accepted to be "word". Even though the unit of analysis is accepted to be "Word", it is still not possible to grow away from content in these types of works because every single word can get different meanings in different sentences and paragraphs. Hence, while coding, apart from paying attention to the word, its consistency within that chapter's value was taken into account. Considering the fact that the period being researched is before Republic Period when the language simplification started, the necessity of paying attention to some of the words that are synonyms, antonyms or close meanings of the values' names has surfaced.

The data collected by using the document analysis method were resolved by using descriptive analysis approach. In descriptive analysis method, the aim is to present the collected data to the readers by editing and interpreting them. Data that's been collected with this aim were systematically and openly described, then with these descriptions made, they were interpreted and some results under the title of discoveries were reached. At the same time, in this work, in accordance with the descriptive analysis approach, 20 values that appeared in 2005 Social Studies Lesson Curriculum of Ministry of National Education were used for the analysis.

İbrahim Alaettin Gövsa, Kazım Nami and Sabri Cemil were seen to be the educators who emphasized on the function of teacher on character education the most, amongst all the educators who highlighted the social aspect of education during the Second Constitutional Period. İbrahim Alaettin Gövsa was the educator who had mentioned the function of teacher most often. Gövsa expressed that a teacher needs to examine a child thoroughly before reaching a decision.

According to these educators, if a teacher sets up a proper environment for the child's character education, the child's character will evolve in a suitable direction on its own. The duty upon a teacher in character education is to prepare this environment and guide. However, according to the educators that were involved in the scope of this research, it can't be said that madrasa teachers in this period succeeded in that. Whereas, what is expected of them is to get their students away from superstitions, turn the students into hard-working and patriotic individuals that have information about the environment's economic power in which they live in.

The values in character education which the educators associated with the function of teacher the most were industriousness, responsibility and patriotism. In order to save the country that was collapsing during this period, it can be seen that the understanding of the need to work more started dominating. With the effect of this understanding, it is seen that educators in this period intensely gave place to the value of industriousness in their works. Educators who indicated that one of the essential conditions of being hard-working is being healthy, have expressed that teachers need to be sensitive about this. They expressed it shouldn't be forgotten that the possibility of a health problem of ears or eyes can cause laziness and mentioned that village teachers should inform not only the students but also the villagers of being healthy.

They expressed that, to get lazy students to be hard-working, it is needed to determine their tendencies and the things they enjoy and allow doing studies in this regard. Finding children talented who are in their opinion considered to be successful students regardless of their studies and calling a child who is

academically unsuccessful because of their interests in other fields, is a big mistake. It is also not true to run reward system only on successful students. Reward system should also be run for unsuccessful students. If such a method is followed, education of justice will also be given to the students implicitly. Meanwhile, it will also contribute in making up the deficiencies in the industriousness and self-confidence of students who are considered to be unsuccessful.

These educators who think that teachers have a very important role in raising awareness about industriousness in students, also pointed out that it is wrong to tag a student as lazy just because of a few of their negative behaviours. According to them, psychological reasons which push the students into acting like this should be investigated. Because laziness might be derived from an exam failure, changes of living environment or a friend influence.

Pioneers of the Second Constitutional Period sociology of education expressed that teachers need to give a good and efficient education on patriotism. The most important reason as to why this expectation arose was the concerns regarding the disintegration of the state. It can be seen that there is an important argument on how to increase the feeling of patriotism on different ethnical groups in the face of their desires to form a separate state. On this topic, they thought that giving history and geography education which they thought has been neglected up until that period of time would be beneficial. According to the educators, teachers can use various environments, situations and materials for character education. For instance, non-class environments, sports matches and mathematical problems can be used for character education. Teachers cooperating with families also affect character education in a positive way. Moreover, the character education of special education students should be done in its own way.

CO₂ Emisyonları, Ekonomik Büyüme ve Sağlık Harcamaları İlişkisi: Türkiye ve Seçilmiş Ülke Örnekleri İçin Ampirik Bir Uygulama

Canan SANCAR¹ ve Melike ATAY POLAT²

Öz

Çevre kirliliği, sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki son dönemlerde akademik literatürde odak noktası haline gelmiştir. Bu doğrultuda çalışmada Türkiye, Brezilya, Meksika, Çin, Hindistan ve Güney Afrika'da 2000-2016 arası dönemde CO₂ emisyonları, ekonomik büyüme ile sağlık harcamaları arasında bir ilişki olup olmadığı Panel Veri analizi ile araştırılmıştır. Çalışmanın ampirik bulguları, sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü, sağlık harcamaları ile CO₂ emisyonları arasında çift yönlü ve ekonomik büyüme ile CO₂ emisyonları arasında çift yönlü nedensellik ilişkilerinin olduğunu göstermiştir. Bu sonuç, literatürde mevcut geribildirim hipotezini (Çift Yönlü Nedensellik) desteklemektedir. Çalışmanın sonuçları, gelişmekte olan ülkelerde uygun sağlık harcama düzeyi, daha iyi çevresel kalite ve daha yüksek sosyal refah düzeyinin birbiri ile bağlantılı politika önlemleri ile gerçekleştirilebileceği noktasında politika yapıcılar için ampirik kanıtlar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Harcamaları, Ekonomik Büyüme, Çevre Kirliliği, Panel Nedensellik

The Relationship between CO₂ Emissions, Economic Growth, and Health Expenditures: An Empirical Application for Turkey and Selected Countries

Abstract

The relationship between environmental pollution, health expenditures, and economic growth have become a controversial topic in academic literature in recent years. In this study, whether there is a relationship among CO₂ emissions, economic growth, and health expenditures in Turkey, Brazil, Mexico, China, India, and South Africa for the period between 2000 and 2016 was studied using Panel Data analysis. The empirical findings of the study show that there is a bilateral causality relationship between health expenditures and economic growth, that there is a bilateral causality relationship between CO₂ emissions and health expenditures, and that there is bilateral causality relationship between economic growth and CO₂ emissions. This result fortifies the feedback hypothesis (Bilateral Causality) in the literature. The results of the study present empirical evidence for policymakers on the fact that appropriate health expenditure level, a better environmental quality, and a higher welfare level can be made possible in developing countries through intertwined policy precautions.

Key Words: Health Expenditures, Economic Growth, Environmental Pollution, Panel Causality

Atıf İçin / Please Cite As:

Sancar, C. ve Atay Polat, M. (2021). CO₂ emisyonları, ekonomik büyüme ve sağlık harcamaları ilişkisi: Türkiye ve seçilmiş ülke örnekleri için ampirik bir uygulama. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 236-252.

Geliş Tarihi / Received Date: 04.06.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 29.10.2020

¹ Doç. Dr. - Gümüşhane Üniversitesi Kelkit Aydın Doğan Meslek Yüksekokulu, canansancar@gumushane.edu.tr

 ORCID: 0000-0002-4578-9573

² Doç. Dr. - Mardin Artuklu Üniversitesi İİBF Fakültesi, matay8383@hotmail.com

 ORCID: 0000-0001-9507-5942

Giriş

Artan sera gazı emisyonlarının neden olduğu iklim değişikliği sadece sıcaklık artışına neden olmakla kalmaz, aynı zamanda çevresel risk faktörlerinin oluşmasına da yol açar. Sera gazı emisyonlarının yol açtığı çevresel risk faktörleri çok çeşitlidir ve bu faktörler toplum sağlığı, ülke ekonomileri ve sürdürülebilir kalkınma için ciddi tehditler oluşturmaktadır.

Toplum sağlığı ve çevre kalitesindeki gelişmelerin ekonomik etkileri insanların refahı ve kalkınma için gelirdeki gelişmeler kadar önemli olabilir. (Bloom ve Canning, 2009, s. 53). Ekonomik büyüme ve gelir dağılımı arasındaki ilişki literatürde Kuznets (1955) tarafından “Kuznets Hipotezi” ile açıklanmıştır. Kuznets’in bu hipotezi daha sonra ekonomik büyüme ve çevre kirliliği ilişkisini açıklamada kullanılmış ve “Çevresel Kuznets Eğrisi (EKC)” olarak literatüre geçmiştir. EKC hipotezine göre, ekonomik büyüme sürecinin ilk aşamalarında ülkelerin enerji taleplerindeki yükselmeye bağlı olarak sera gazı emisyonlarında artış olur, ancak yüksek gelir seviyelerinde bu eğilim tersine döner. Bu durum, çevresel etki göstergelerinin kişi başına gelirin ters U şeklinde bir fonksiyonu olduğu anlamına gelir (Stern, 2004, s. 1419).

Grossman ve Kruger (1991), ekonomik büyüme ve çevre kirliliği arasındaki bu ilişkiyi ölçek etkisi, kompozisyon etkisi ve teknoloji etkisi olmak üzere üç kanalla açıklamışlardır. Ölçek etkisi, ülkelerin ticaret ve yatırımlarının serbestleşmesi ve üretim yelpazesinin genişlemesiyle birlikte çevre kirliliğinin artacağını ifade etmektedir. Kompozisyon etkisine göre ülkelerin uluslararası ticarete bazı sektörlerde ulusal düzeyde çevre kirliliğini önleyici politikalarının olmaması kendilerine rekabet avantajı sağlamaktadır. Ülkelerin elde ettikleri bu rekabet avantajı üretim artışıyla birlikte çevre kirliliğini de arttırmaktadır. Ayrıca, söz konusu ülkelerde çevre kirliliğinin azaltılması için katlanılması gereken yerel maliyetler oldukça yüksektir. Teknoloji etkisi, küresel düzeydeki teknolojik yeniliklerin katı çevre standartları ile birlikte kirliliği azaltacağını ifade eder (Grossman ve Krueger, 1991, s. 4-5).

Diğer taraftan sağlık, ekonomik büyüme için gerekli olan beşeri sermayenin kalitesini belirlemede en önemli faktörlerden biridir. Toplumun sağlığı, sosyoekonomik durum, ekonomik kalkınma ve çevre kalitesi gibi birçoğ faktörden etkilenir. Küresel çevre kalitesinin bozulması sağlıklı yaşam için ciddi bir sorun oluşturmaktadır (Wang, Hsueh, Li ve Wu, 2019, s.1). Çevre kirliliğinin insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkileri verimliliği, endüstriyel üretimi ve nihai olarak ulusal çıktı miktarını da olumsuz etkiler. Bu nedenlerle bir kamu malı olan sağlığın hem talebi hem de arzı devletin düzenleyici müdahaleleri olmaksızın serbest piyasa ekonomisinin işleyişine bırakılamaz (Yazdi, Tahmesebi ve Mastorakis, 2014, s.127).

Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde çoğunlukla ekonomik büyüme ile CO₂ emisyonları, sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme veya sağlık harcamaları ile CO₂ emisyonu ilişkisine yoğunlaşıldığı görülür. Literatürde CO₂ emisyonları, ekonomik büyüme ve sağlık harcamaları arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalar oldukça sınırlı sayıdadır. Son yıllarda tartışma konusu haline gelen bu üç değişken arasındaki ilişkiyi açıklamak için dört hipotez önerilir. Bu hipotezler: büyüme ve koruma (tek yönlü nedensellik) hipotezleri, geribildirim (çift yönlü nedensellik) hipotezi, tarafsızlık (nedensellik yok) hipotezidir (Chaabouni ve Saidi, 2017, s.138).

Bu çalışmanın amacı, yükselen ekonomiler olan Brezilya, Meksika, Çin, Hindistan, Güney Afrika ülkeleri ve Türkiye için 2000-2016 döneminde sağlık harcamaları, CO₂ emisyonları ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi olup olmadığını araştırmaktır. Bu kapsamda çalışmanın hipotezi: “Sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme ve CO₂ emisyonları arasında en az tek yönlü bir ilişki vardır” şeklinde kurulmuştur. Çalışmanın literatürde yer alan diğer araştırmalardan farkı bu üç değişken arasındaki ilişkinin büyüme-koruma, geribildirim ve tarafsızlık hipotezleri çerçevesinde test edilmesidir. Bu doğrultuda çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünden sonra gelen ikinci bölüm literatür özetini içermektedir. Üçüncü bölümde, ekonometrik analiz başlığı altında veri seti ve model, ekonometrik yöntem ve metodoloji ile ekonometrik bulgulara yer verilmiştir. Çalışma sonuç ve değerlendirme bölümü ile son bulmaktadır.

Literatür Taraması

Literatür taraması üç kategoride ele alınmıştır. İlk grup çalışmalar, ekonomik büyüme ile CO₂ arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. İkinci grup çalışmalarda sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki araştırılmıştır. Üçüncü grup literatür ise ya CO₂ emisyonları ile sağlık harcamalarını ya da CO₂ emisyonları, ekonomik büyüme ve sağlık harcamaları arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalardan oluşur.

Çalışmada sağlık harcamaları ve CO₂ emisyonları arasındaki ilişkiyi araştıran araştırmalara üçüncü grup literatür özetinde yer verilmiştir.

Ekonomik büyüme ve CO₂ emisyonları ilişkisini araştıran çalışmalarda ülke/ülke gruplarına göre farklı sonuçlar elde edilmiştir. Örneğin Coondoo ve Dinda (2002), 1960-1990 döneminde kişi başına GSYH ve CO₂ emisyonları arasındaki ilişkiyi 88 ülke için panel nedensellik yöntemiyle araştırmışlardır. Çalışmada ülke gruplarına göre üç farklı sonuç elde edilmiştir. Kuzey Amerika, Doğu ve Batı Avrupa ülkelerinde CO₂ emisyonlarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü, Orta ve Güney Amerika, Okyanusya ve Japonya grubu ülkelerde ekonomik büyümeden CO₂ emisyonlarına doğru tek yönlü, Asya ve Afrika ülkeleri için ekonomik büyüme ve CO₂ emisyonu arasında çift yönlü nedensellik ilişkileri olduğu görülmüştür. Lean ve Smyth (2010) beş ASEAN ülkesi için 1980-2006 döneminde CO₂ emisyonları, ekonomik büyüme ve elektrik tüketimi arasındaki ilişkiyi Panel Granger nedensellik ve VECM (Vector Error Correction Model) yöntemiyle araştırmışlardır. Çalışmanın ampirik bulguları uzun vadede elektrik tüketiminden ve CO₂ emisyonlarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermiştir.

Saatçi ve Dumrul (2011) Türkiye’de CO₂ emisyonları ve ekonomik büyüme ilişkisini 1950-2007 dönemi için yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi ile analiz etmişlerdir. Analiz sonuçları iki değişken arasında uzun dönemde ters- U şeklinde bir ilişkinin olduğunu göstermiştir. Arı ve Zeren (2011), Akdeniz Ülkelerinde CO₂ emisyonları ve ekonomik büyüme ilişkisini 2000-2005 dönemi için Panel Veri yöntemiyle araştırmışlardır. Çalışmada CO₂ emisyonu ve ekonomik büyüme arasında N şeklinde bir Çevresel Kuznets Eğrisi (Environmental Kuznets Curve - EKC) tahmin edilmiştir. N şeklinde EKC yüksek gelir düzeylerinde bile Akdeniz ülkelerinde CO₂ emisyonlarının gelirle birlikte artabileceği anlamına gelmektedir.

Farhani ve Rejeb’in (2012) çalışmasında ekonomik büyüme, CO₂ emisyonları ve enerji tüketimi ilişkisi 1973-2008 döneminde 15 MENA ülkesi için Panel Veri yöntemiyle araştırılmıştır. Çalışmanın ampirik bulguları bu üç değişkenin uzun dönemde birlikte hareket ettiklerini, ekonomik büyümeden CO₂ emisyonlarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya çıkarmıştır. Vidyarthi (2013), Hindistan’da 1971-2009 döneminde enerji tüketimi, karbon emisyonları ve ekonomik büyüme arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkileri VECM yöntemiyle analiz etmiştir. Analiz bulguları; uzun dönemde CO₂ emisyonlarından ekonomik büyüme ve enerji tüketimine doğru tek yönlü, enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir. Kısa dönemde enerjinin tüketiminin CO₂ emisyonlarına neden olduğu görülmüştür.

Cowan, Chang, Lotza ve Gupta (2014) BRICS ülkelerinde (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika) elektrik tüketimi, ekonomik büyüme ve CO₂ emisyonları arasındaki ilişkiyi 1990-2010 dönemi için Panel nedensellik analizi kullanarak test etmişlerdir. Ampirik bulgular, Rusya için ekonomik büyüme ve CO₂ emisyonları arasında çift yönlü, Güney Afrika için ekonomik büyümeden CO₂ emisyonlarına doğru tek yönlü ve Brezilya için CO₂ emisyonlarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkilerinin olduğunu göstermiştir. Ayrıca, Hindistan ve Çin’de ekonomik büyüme ve CO₂ emisyonları arasında Granger nedenselliğinin kanıtı tespit edilememiştir.

Akbulut Bekar (2018) Türkiye’de kişi başına GSYH ve CO₂ emisyonları arasındaki ilişkiyi 1977-2014 dönemi için Toda-Yamamoto ve Dolado-Lütkepohl VAR nedensellik yöntemleriyle araştırmıştır. Çalışmanın bulguları, CO₂ emisyonlarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü ve pozitif bir nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermiştir. Raza ve Shah (2018), ekonomik büyüme, yenilenebilir enerji ve ticaretin çevre üzerindeki etkilerini 1991-2016 dönemi verileriyle G7 ülkeleri için Panel Veri yöntemiyle araştırmışlardır. Çalışmanın bulguları, ekonomik büyümenin CO₂ emisyonlarını arttırdığını göstermiştir. Ayrıca, G7 ülkelerinde Çevresel Kuznets eğrisi hipotezi geçerlidir.

Ekonomik büyüme ve CO₂ emisyonları ilişkisini araştıran literatür Tablo 1’de özet halinde yer almaktadır.

Tablo 1. Ekonomik Büyüme ve CO₂ Emisyonu İlişkisi Literatür Özeti

Yazar/lar	Ülke/ler	Dönem	Yöntem	Bulgular
Coondoo ve Dinda (2002)	Kuzey Amerika, Doğu Avrupa, Batı Avrupa, Asya, Afrika ülkeleri	1960-1990	Panel Veri Analizi	Kuzey Amerika ve Batı Avrupa Ülkeleri CO ₂ → GSYH Orta ve Güney Amerika, Okyanusya ve Japonya grubu ülkelerde GSYH → CO ₂ Asya ve Afrika ülkeleri GSYH ↔ CO ₂
Soytaş ve Sarı (2009)	Türkiye	1960-2000	Toda-Yamamoto Nedensellik, VAR Analizi	Nedensellik ilişkisi yoktur.
Öztürk ve Acaravcı (2010)	Türkiye	1968-2005	Granger nedensellik, ARDL	EKG Türkiye için geçerli değildir.
Lean ve Smyth (2010)	ASEAN-5 Ülkeleri	(1980-2006)	Panel Granger nedensellik ve VECM Analizi	CO ₂ → GSYH
Saatçi ve Dumrul (2011)	Türkiye	1950-2007	Yapısal kırılmalı eşbütünlük testi	Ters- U şeklinde bir EKG eğrisi vardır.
Arı ve Zeren (2011)	Akdeniz Ülkeleri	2000-2005	Panel Veri Analizi	N şeklinde bir EKG eğrisi vardır.
Farhani ve Rejeb (2012)	15 MENA ülkesi	1980-2006	Panel Veri Analizi	GSYH → CO ₂
Vidyarthi (2013)	Hindistan	1971-2009	VECM Analizi	CO ₂ → GSYH
Cowan vd. (2014)	BRICS ülkeleri	1990-2010	Panel Veri Analizi	Rusya: GSYH ↔ CO ₂ Güney Afrika: GSYH → CO ₂ Brezilya: CO ₂ → GSYH, Hindistan ve Çin için Nedensellik yoktur
Akbulut Bekar (2018)	Türkiye	1977-2014	VAR Analizi	CO ₂ → GSYH
Raza ve Shah (2018)	G7 Ülkeleri	(1991-2016)	Panel Veri Analizi	G7 ülkelerinde EKG geçerlidir. GSYH → CO ₂

Literatürde ekonomik büyüme ve CO₂ emisyonları arasında herhangi bir ilişki olmadığı yönünde bulguların elde edildiği çalışmalar da mevcuttur. Örneğin; Soytaş ve Sarı (2009) Türkiye için CO₂ emisyonları ekonomik büyüme ilişkisini enerji tüketimi değişkeniyle birlikte incelemişlerdir. Değişkenlerin 1960-2000 dönemi serilerinin VAR model ve Granger nedensellik yöntemiyle analiz edildiği çalışmanın bulguları, CO₂ emisyonlarından enerji tüketimine doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğu yönündedir. Ayrıca, CO₂ emisyonları ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığı görülmüştür. Öztürk ve Acaravcı (2010) Türkiye’de ekonomik büyüme, karbon emisyonları, enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi 1968-2005 dönemi için ARDL (Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model) ve Granger nedensellik yöntemiyle test etmişlerdir. Analizin bulguları ekonomik büyüme, karbon emisyonları, enerji tüketimi arasında nedensellik ilişkisinin olmadığını göstermiştir. Ayrıca, Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezi Türkiye için geçerli değildir.

İkinci grup çalışmalarda sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki araştırılmıştır. Devlin ve Hansen (2001) OECD’nin (Organisation for Economic Co-operation and Development) 20 ülkesi için 1960-1987 döneminde halk sağlığı harcamaları ile GSYH arasındaki Granger nedenselliği araştırmışlardır. Ampirik bulgular, test edilen 20 OECD ülkesinden bazıları için sağlık harcamalarından GSYH’ye doğru, bazılarında ise GSYH’den sağlık harcamalarına doğru nedenselliğin olduğunu göstermiştir. Kanada, Finlandiya, Japonya, Hollanda, Norveç ve İsveç için sağlık harcamalarından ekonomik büyümeye tek yönlü, Belçika, Fransa, Yunanistan, İrlanda, İspanya, İsviçre için ekonomik büyümeye tek yönlü, Belçika, Fransa, Yunanistan, İrlanda, İspanya, İsviçre için ekonomik büyümeye tek yönlü, Belçika, Fransa, Yunanistan, İrlanda, İspanya, İsviçre için ekonomik büyümeye tek yönlü nedensellik ilişkilerinin olduğu görülmüştür. Ayrıca, Danimarka ve İzlanda için değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi çift yönlüdür. Avusturya, Avustralya, ABD, Birleşik Krallık, Batı Almanya ve İtalya için iki değişken arasında nedensellik ilişkisi kanıtlanamamıştır.

Dreger ve Remers (2005), OECD’ye üye 21 ülkede sağlık harcamalarının belirleyicilerini tespit etmeye yönelik yaptıkları çalışmada Panel Veri yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın eşbütünlük testi sonuçları 1975-2001 döneminde ekonomik büyüme ile sağlık harcamaları arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu göstermiştir. Tang ve Chng (2011), ASEAN-5 ülkeleri için 1970-2010 dönemini kapsayan çalışmasında

sağlık harcamaları ve ulusal gelir ilişkisini ARDL sınır testi ve Bootstrap Granger nedensellik yöntemleriyle araştırmışlardır. Çalışmanın bulguları, sağlık harcamalarının ve gelirinin Endonezya, Singapur ve Tayland ülkeleri için uzun dönemde eşbütünleşik olduğunu ortaya koymaktadır. Aksine, Malezya ve Filipinler için, bu değişkenlerin uzun vadede birlikte hareket etmediği görülmüştür. Bunun dışında, nedensellik testleri sonuçları, Endonezya hariç seçilen tüm ASEAN ülkeleri için ulusal gelirin sağlık harcamalarına neden olduğunu göstermektedir.

Elmi ve Sadeghi (2012), gelişmekte olan 20 ülke için 1990-2009 döneminde sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisini Panel Veri yöntemiyle analiz etmişlerdir. Çalışmanın nedensellik testi sonuçları kısa vadede GSYH'den sağlık harcamalarına doğru tek yönlü, uzun vadede ise iki değişken arasında çift yönlü nedensellik ilişkilerinin olduğunu göstermiştir. Boussalem, Boussalem ve Taiba (2014) Cezayir'de 1974-2014 döneminde sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmışlardır. Çalışmanın bulguları, sağlık harcamalarından ekonomik büyümeye doğru uzun dönemde tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermiştir.

Akar (2014), Türkiye'de sağlık harcamaları, sağlık harcamalarının nispi fiyatı ve ekonomik büyüme ilişkisini Vektör Hata Düzeltme (VECM) yöntemiyle araştırmıştır. Ampirik bulgular, 2004: M1-2013: M3 döneminde üç değişken arasında kısa dönemde anlamlı bir ilişki mevcut olmadığını, ancak uzun dönemde anlamlı bir ilişki olduğunu göstermiştir. Halıcı-Tülüce, Doğan ve Dumrul (2016), kamu ve özel sektör sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi yirmi beş yüksek gelirli ve on dokuz düşük gelirli ülke için 1995-2012 ve 1997-2009 dönemlerini kapsayan verilerle Panel Veri yöntemiyle analiz etmişlerdir. Çalışmanın bulguları, düşük gelirli ülkelerde kısa vadede kamu sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü ve uzun vadede ekonomik büyümeden kamu sağlık harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir. Yüksek gelirli ülkelerde, kısa vadede hem özel hem de kamu sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü, uzun vadede ise ekonomik büyümeden özel sağlık harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır. Şen ve Bingöl (2018), Türkiye'de sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisini 2006:Q1- 2017:Q4 dönemi için Toda-Yamamoto ve Frekans Dağılım nedensellik ve VAR (Vektör Otoregresif Model) yöntemleriyle test etmişlerdir. Çalışmanın bulguları, sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermiştir. Varyans ayrıştırma testi sonucu iki değişken arasında pozitif bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Demirgil, Şantaş ve Şantaş (2018), Türkiye'de 2010-2016 döneminde sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisini ARDL sınır testi ve Toda- Yamamoto nedensellik yaklaşımıyla analiz etmişlerdir. Çalışmanın bulguları, sağlık harcamalarında meydana gelen %1'lik artışın ekonomik büyümeyi %0,55 oranında artırdığını göstermiştir. Nedensellik testi sonuçları, sağlık harcamalarından ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermiştir. Erçelik (2018), Türkiye'de özel ve kamu sektörü sağlık harcamalarının ekonomik büyümeyle ilişkisini 1980-2015 dönemi için ARDL sınır testi yaklaşımıyla analiz etmiştir. Çalışmanın bulguları toplam sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında anlamlı ve pozitif bir ilişkinin olduğunu göstermiştir. Başka bir ifadeyle, sağlık harcamalarının ekonomik büyümeye verimliliği artırmak suretiyle katkı sağlamakta olduğu sonucuna varılmıştır.

Ekonomik büyüme ve sağlık harcamaları ilişkisini araştıran literatür Tablo 2'de özet halinde yer almaktadır.

Tablo 2. Sağlık Harcamaları (SH) ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Literatür Özeti

Yazar/lar	Ülke/ler	Dönem	Yöntem	Bulgular
Devlin ve Hansen (2001)	20 OECD ülkesi	1960-1987	Granger Nedensellik Testi	Kanada, Finlandiya, Japonya, Hollanda, Norveç ve İsveç SH → GSYH Belçika, Fransa, Yunanistan, İrlanda, İspanya, İsviçre GSYH → SH Danimarka, İzlanda GSYH ↔ SH Avusturya, Avustralya, ABD, Birleşik Krallık, Batı Almanya ve İtalya için nedensellik yoktur.
Dreger ve Remers (2005)	21 Ülkesi	OECD 1975-2001	Panel Eşbütünleşme analizi	Eşbütünleşme vardır.
Tang ve Chng (2011)	ASEAN-5 ülkeleri	1970-2010	ARDL sınır testi, Bootstrap Granger nedensellik testi	Singapur, Tayland, Malezya, Filipinler GSYH → SH Endonezya için nedensellik yoktur
Elmi ve Sadeghi (2012)	Gelişmekte olan 20 ülke	1990-2009	Panel Veri Analizi	Kısa vadede GSYH → SH Uzun vadede GSYH ↔ SH
Boussalem vd. (2014)	Cezayir	1974-2014	Granger Nedensellik Analizi	SH → GSYH
Akar (2014)	Türkiye	2004:M1-2013:M3	VECM Analizi	Uzun dönemde sağlık harcamaları GSYH'yi olumlu yönde etkilemektedir.
Halıcı-Tülüce vd. (2016)	Yüksek ve Düşük Gelir Grubu 44 Ülke	1995-2012 1997-2009	Panel Veri Analizi	Düşük Gelirli Ülkeler Kısa vadede GSYH ↔ Kamu SH Uzun Vadede GSYH → Kamu SH Yüksek Gelirli Ülkeler Kısa vadede GSYH ↔ Toplam SH Uzun Vadede GSYH → Özel SH
Şen ve Bingöl (2018)	Türkiye	2006:Q1-2017:Q4	Nedensellik testleri, Varyans ayrıştırma analizi	GSYH ↔ SH
Demirgöl vd. (2018)	Türkiye	2010-2016	ARDL sınır testi, Toda Yamamoto	SH → GSYH
Erçelik (2018)	Türkiye	1980-2015	ARDL sınır testi	Sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında anlamlı ve pozitif ilişki vardır.

Tablo 2'deki bu sonuçlar ampirik çalışmalarından elde edilen bulguların ele alınan ülke veya ülke gruplarına göre farklılık arz ettiğini göstermektedir.

Üçüncü grup literatürde CO₂ emisyonları, ekonomik büyüme ve sağlık harcamaları arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalar bulunmaktadır ve bu çalışmalar oldukça sınırlı sayıdadır. Chaabouni, Zghidi ve Mbarek (2016), düşük gelir grubu, düşük orta gelir grubu ve üst orta gelir grubu 51 ülkeyi kapsayan küresel bir panel için 1995-2013 döneminde CO₂ emisyonları, sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkilerini araştırmışlardır. Çalışmanın bulguları, panelin geneli için CO₂ emisyonları ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü, sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik olduğunu göstermiştir. Ayrıca, düşük gelirli grup ülkeleri dışında CO₂ emisyonlarından sağlık harcamalarına kadar tek yönlü bir nedensellik olduğu sonucuna varılmıştır.

Ghorashi ve Rad'ın (2017) çalışmalarında İran'da sağlık harcamaları ekonomik büyüme ve CO₂ emisyonları ilişkisini 1972-2012 dönemi için Genelleştirilmiş Momentler (GMM) yöntemiyle araştırmışlardır. Çalışmanın bulguları, CO₂ emisyonları ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü, sağlık harcamalarından ekonomik büyümeye tek yönlü nedensellik ilişkilerinin olduğunu göstermiştir. Yazdı ve Khanalizadeh (2017), Orta Doğu ve Kuzey Afrika Bölgesi (MENA) ülkelerinde çevre kalitesi, sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisini 1995-2014 dönemi verileriyle Panel ARDL yaklaşımıyla araştırmışlardır. Analiz bulguları, uzun dönemde ekonomik büyümenin sağlık harcamaları üzerinde pozitif etkisinin olduğunu göstermiştir. Başka bir ifadeyle, ekonomik büyümedeki %1'lik artış sağlık harcamalarında %0.65'lik bir artışa neden olur. Ayrıca, CO₂ emisyonlarındaki %1'lik artışın sağlık harcamalarında %0.27'lik bir artışa yol açtığı sonucuna varılmıştır.

Chaabouni ve Saidi (2017), CO₂ emisyonu, ekonomik büyüme ve sağlık harcamaları arasındaki ilişkiyi 1995-2013 döneminde düşük gelir grubu ülkeler, alt/üst orta gelir grubu ülkeler ve orta gelir grubu ülkelerden oluşan toplam 51 ülke için Panel Veri ve GMM yöntemleriyle araştırmışlardır. Ampirik sonuçlar, üç gelir grubu ülkeler için CO₂ emisyonları ile kişi başına GSYİH arasında çift yönlü, alt /üst orta gelir grubu ülkeler ve orta gelir grubu ülkeler için CO₂ emisyonlarından sağlık harcamalarına tek yönlü nedensellik ilişkilerinin olduğunu göstermiştir. Wang vd.'nin (2019) çalışmasında, OECD'ye üye 18 ülkede ekonomik büyüme ve CO₂ emisyonları arasındaki ilişki 1975-2017 dönemi için ARDL sınır testi yöntemiyle araştırılmıştır. Ampirik sonuçlar, sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Almanya için çift yönlü, CO₂ emisyonu ve ekonomik büyüme arasında ABD, Kanada ve Almanya için çift yönlü, sağlık harcamaları ve CO₂ emisyonu arasında Yeni Zelanda ve Norveç için çift yönlü nedensellik ilişkilerinin olduğunu göstermiştir. Analiz kapsamındaki diğer ülkeler için değişkenler arasında tek yönlü nedensellik ilişkileri tespit edilmiştir.

Gövdeli (2019), OECD'nin 26 ülkesinde sağlık harcamaları, CO₂ emisyonları ve ekonomik büyüme ilişkisini 1992-2014 dönemi için Granger nedensellik ve VECM yöntemleriyle araştırmıştır. Nedensellik testinin sonuçları kısa vadede ekonomik büyüme ve CO₂ emisyonlarından sağlık harcamalarına doğru tek yönlü ve yine ekonomik büyümeden CO₂ emisyonlarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte, uzun vadede ekonomik büyüme ile CO₂ emisyonlarının sağlık harcamalarının artmasına neden olduğu sonucuna varılmıştır. Şahin ve Durmuş (2019), OECD'ye üye 21 ülke için 1990-2014 döneminde çevre kirliliği ile ekonomik büyümenin sağlık harcamaları üzerindeki etkisini Panel Veri analizi ile test etmişlerdir. Çalışmanın Emirmahmutoglu- Köse nedensellik testi sonuçlarına göre Finlandiya, İspanya, İsveç, Portekiz ve Yunanistan için CO₂ emisyonundan sağlık harcamalarına doğru tek yönlü, Finlandiya, İsveç, İsviçre, İtalya, Hollanda, Polonya, Yunanistan, Avustralya, İspanya, Kanada ve Norveç için ekonomik büyümeden sağlık harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkilerinin olduğu görülmüştür.

Özmen, Mucuk, Özcan ve Gerçekler (2019), G7 ülkelerinde sağlık harcamaları ile CO₂ emisyonları arasındaki ilişkiyi, 1991-2014 dönemi için Konya (2006) Bootstrap Panel nedensellik testi kullanılarak araştırmışlardır. Çalışmadan elde edilen bulgular; Kanada ve İtalya'da iki değişken arasında çift yönlü, Japonya ve Amerika'da CO₂ emisyonlarından sağlık harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkilerinin olduğunu göstermiştir. Almanya, Fransa ve İngiltere'de ise iki değişken arasında nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

İşleyen (2019), OECD ülkelerinde hava kirliliğinin göstergesi olarak PM2.5, sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisini 1998-2016 için panel nedensellik analizi ile araştırmıştır. Çalışmanın bulguları, ekonomik büyüme ile sağlık harcamaları arasında çift yönlü, hava kirliliğinden sağlık harcamalarına doğru tek yönlü ve ekonomik büyümeden hava kirliliğine doğru tek yönlü nedensellik ilişkilerinin olduğunu göstermiştir.

Ekonomik büyüme, sağlık harcamaları ve CO₂ emisyonları ilişkisini araştıran literatür Tablo 3'te özet halinde yer almaktadır.

Tablo 3. Sağlık Harcamaları, CO₂ Emisyonları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Literatür Özeti

Yazar/lar	Ülke/ler	Dönem	Yöntem	Bulgular
Chaabouni vd. (2016)	Düşük, Düşük orta, Üst orta gelir grubu 51 ülke	1995–2013	Panel Nedensellik Analizi	51 Ülkenin genelinde GSYH ↔ CO ₂ Düşük orta ve Üst Orta Gelir Grubu Ülkelerde CO ₂ → SH Düşük Gelir Grubu Ülkelerde (Nedensellik yoktur.)
Ghorashi ve Rad (2017)	İran	1972-2012	GMM ve Nedensellik Analizi	GSYH ↔ CO ₂ SH → GSYH
Yazdi ve Khanalizadeh (2017)	MENA Ülkeleri	1995-2014	Panel Yaklaşımı	ARDL Ekonomik büyümedeki %1'lik artışın sağlık harcamalarında %0.65'lik bir artışa, CO ₂ emisyonlarındaki %1'lik artışın sağlık harcamalarında %0.27'lik bir artışa yol açar.
Chaabouni ve Saidi (2017)	Düşük, Alt /Üst Orta ve Orta gelir Grubu toplam 51 ülke	1995-2013	Panel Nedensellik Analizi	Düşük, Alt /Üst Orta ve Orta Gelir Grubu ülkelerde GSYH ↔ CO ₂ Alt /Üst Orta Gelir Grubu ülkeler ve orta gelir grubu ülkelerde CO ₂ → SH
Wang (2019)	OECD'ye üye 18 ülke	1975-2017	Granger Nedensellik, Bootstrap ARDL yaklaşımı	ABD, Kanada ve Almanya: GSYH ↔ SH Yeni Zelanda ve Norveç: CO ₂ ↔ SH Belçika, Danimarka, Finlandiya, Yeni Zelanda, İsveç, Portekiz ve İspanya: GSYH → SH Avustralya, Belçika, Danimarka, Japonya, İspanya ve Birleşik Krallık: GSYH → CO ₂ Hollanda: CO ₂ → GSYH
Gövdeli (2019)	OECD'ye üye 26 ülke	1992-2014	VECM Nedensellik Analizi	Kısa Vadede GSYH → SH, CO ₂ → SH, GSYH → CO ₂ Uzun vadede CO ₂ → SH GSYH → SH
Şahin ve Durmuş (2019)	OECD'ye üye 21 ülke	1990-2014	Panel Nedensellik Analizi	Uzun vadede CO ₂ → SH GSYH → SH Finlandiya, İspanya, İsveç, Portekiz, Yunanistan: CO ₂ → SH Finlandiya, İsveç, İsviçre, İtalya, Hollanda, Polonya, Yunanistan, Avustralya, İspanya, Kanada ve Norveç: GSYH → SH
Özmen (2019)	G7 ülkeleri	1991-2014	Bootstrap nedensellik	panel Kanada ve İtalya için: CO ₂ ↔ SH Japonya ve Amerika için: CO ₂ → SH
İşleyen (2019)	OECD ülkeleri	1998-2016	Panel nedensellik	GSYH ↔ PM2.5 PM2.5 → SH GSYH → PM2.5

Tablo 3 incelendiğinde sağlık harcamaları, ekonomik büyüme ve CO₂ emisyonları arasındaki nedensellik ilişkisi ülke/ülke grupları, kullanılan yöntemlere göre farklılıklar gösterdiği anlaşılır. Çalışmaların ampirik bulgularının bazı ülkelerde büyüme ve koruma (tek yönlü nedensellik) hipotezlerini, bazı ülkelerde geribildirim (çift yönlü nedensellik) hipotezini, bazı ülkelerde ise tarafsızlık (nedensellik yok) hipotezini desteklediği görülmektedir.

Ekonometrik Analiz

Sağlık harcamaları, ekonomik büyüme ve CO₂ emisyonları arasındaki ilişkinin Brezilya, Meksika, Türkiye, Çin, Hindistan ve Güney Afrika ülkeleri için test edildiği bu çalışmada, ilk olarak analizi yapılacak değişkenlerin veri setine yer verildikten sonra yöntem ve bulgular yorumlanacaktır.

Veri Seti ve Model

Bu çalışmada, sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme ve CO₂ emisyonu arasında ilişki olup olmadığı Brezilya, Meksika, Türkiye, Çin, Hindistan ve Güney Afrika ülkeleri için 2000-2016 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılarak araştırılmıştır. Modelde bağımlı değişken sağlık harcamaları (SH) iken, bağımsız değişkenler ekonomik büyüme (GDP) ve CO₂ emisyonudur. SH ve GSYH değişkeni Dünya bankası (World Bank) veri tabanından, CO₂ emisyonu ise 2000-2014 dönemine ait mevcut seriler Dünya bankası veri tabanından 2015-2016 verileri ise BPstats tarafından yayınlanan BP Statistical Review of World Energy raporundan alınmıştır.

CO₂ emisyonu, karbonun atmosfere salınması anlamına gelir. Sera gazı emisyonları genellikle karbondioksit eşdeğerleri olarak hesaplanmaktadır. Literatürde ampirik çalışmalarda (Lean ve Smyth (2010), Saatçi ve Dumrul (2011), Arı ve Zeren (2011), Farhani ve Rejeb (2012), Chaabouni vd. (2016), Ghorashi ve Rad (2017), Chaabouni ve Saidi (2017), Akbulut Bekar (2018), Wang vd. (2019) vb.) çevre kalitesi göstergesi olarak CO₂ emisyonu değişkeni kullanılmaktadır. Çalışmada kullanılan SH değişkeni, kamu ve özel sektör sağlık harcamalarını içeren toplam sağlık harcamalarından oluşmaktadır (Chaabouni vd. (2016), Ghorashi ve Rad (2017), Chaabouni ve Saidi (2017), Gövdeli (2019), Özmen vd. (2019), vb.). Çalışmanın değişkenlerine ilişkin açıklamaları içeren özet bilgiler Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. Değişkenlerin Açıklaması

Değişkenler	Kısaltmalar	Kaynak
Sağlık Harcamaları(US Dolar)	SH	World Bank veri tabanı
Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (Constant 2010 US Dolar)	GSYH	World Bank veri tabanı
CO ₂ emisyonu (Metric Tons)	CO ₂	World Bank + BPstats

Sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme ve CO₂ emisyonu arasındaki ilişkinin incelenmesinde aşağıda yer alan modelden yararlanılmıştır:

$$SH_{it} = \beta_0 + \beta_1 GSYH_{it} + \beta_2 CO_{2it} + u_{it} \quad (1)$$

$i=1, 2, 3, \dots, N$ yatay kesit verilerini, $t=1, 2, 3, \dots, T$ zaman boyutunu, u ise hata terimini gösterir.

Çalışmanın hipotezi: “Sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme ve CO₂ emisyonları arasında en az bir nedensellik ilişkisi vardır.” şeklinde kurulmuştur.

Ekonometrik Yöntem ve Metodoloji

Sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme ve CO₂ emisyonları ilişkisinin araştırıldığı çalışmada Panel Veri analizi kullanılmıştır. Çalışmada uygulanan metodolojik sıralama şu şekildedir:

- 1) Değişkenlerin yatay kesit bağımlılığının tespitinde Breusch-Pagan (1980)'in CD_{lm1} ve Pesaran vd. (2008)'in LM_{adj} istatistiklerinden yararlanılmıştır.
- 2) Değişkenlerin birim kök testi sınaması Breuer vd. (2001)'nin geliştirdiği SURADF testi ile incelenmiştir.
- 3) Homojenlik sınamasında Pesaran ve Yagamata'nın (2008) Delta testi kullanılmıştır.
- 4) Eşbütünlük ilişkisi Westerlund'un (2008) Durbin-Hausman testi ile araştırılmıştır.
- 5) Nedensellik analizi ise Dumitrescu-Hurlin (2012) testi ile gerçekleştirilmiştir.

Ekonometrik Bulgular

Yatay Kesit Bağımlılığı Testi ve Sonuçları

Panel Veri analizlerinde serilerin yatay kesit bağımlılığının incelenmesi ile sürecin başlaması kullanılacak birim kök testlerinin tespit edilmesi açısından önemlidir. Böylece, sapmalı ve hatalı sonuçların elde edilmesi önlenilecektir. Birim kök testleri yatay kesit bağımlılığını dikkate almayan birinci nesil testler ve yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil testler olarak iki gruba ayrılmaktadır. Serilerde yatay kesit bağımlılığını tespit ederken $T > N$ (zaman boyutunun yatay kesit boyutundan büyük olması) durumunda Breusch-Pagan (1980) CD_{lm1} testinden yararlanır. $N > T$ (zaman boyutunun yatay kesit boyutundan küçük olması) durumunda Pesaran (2004) CD testinden ve $T = N$ (zaman boyutunun yatay kesit boyutuna eşit olması) durumunda ise Pesaran (2004) CD_{lm2} testinden yararlanılmaktadır.

Grup ortalamasının sıfır ancak bireysel ortalamının sıfırdan farklı olduğu durumda Breusch-Pagan (1980) LM testi sapmalı sonuçlara neden olmaktadır (Yalçınkaya ve Kaya, 2017, s. 7). Pesaran vd. (2008), test istatistiğine varyansı ve ortalamayı ekleyerek bu sapmayı engellemiştir. Düzeltilmiş LM testi (LM_{adj}) olarak isimlendirilen bu yeni testin $N>T$ ve $T>N$ durumunda kullanılabilirdiği bilinmektedir. Düzeltilmiş LM testinde sıfır hipotezi seride birimler arasında yatay kesit bağımlılığının bulunmadığını ifade etmektedir. Alternatif hipotez ise seride yatay kesit bağımlılığının var olduğunu açıklamaktadır. Tablo 5'te yatay kesit bağımlılığı sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 5. Yatay Kesit Bağımlılığı Testinin Sonuçları

<i>Değişkenler</i>	<i>CD Testleri</i>	<i>CD_{lm1} İstatistiği</i>	<i>LM_{adj} İstatistiği</i>
SH	Test İstatistiği	243.1310	40.36788
	Prob Değereri	0.0000*	0.0000*
GSYH	Test İstatistiği	204.8133	33.37207
	Prob Değereri	0.0000*	0.0000*
CO ₂	Test İstatistiği	210.4353	34.39849
	Prob Değereri	0.0000*	0.0000*

Not: * işareti %1 anlamlılık düzeyinde yatay kesit bağımlılığının varlığını ifade etmektedir.

Tablo 5'te $T>N$ durumunda CD_{lm1} ve LM_{adj} sonuçlarından yararlanılması gerekmektedir. Buna göre %1 anlamlılık düzeyine göre sıfır hipotezi kabul edilmekte ve serilerde yatay kesit bağımlılığının olduğu sonucuna ulaşılmaktadır

SURADF (Seemingly Unrelated Augmented Dickey Fuller) Birim Kök Testi ve Sonuçları

Serilerde yatay kesit bağımlılığı tespit edildiği için durağanlığın sınanmasında ikinci nesil birim kök testinden yararlanılacaktır. Bu çalışmada $T>N$ durumunda kullanılan SURADF testi ile birim kök sınaması yapılmıştır. Breuer, Mcnown ve Wallece'nin. (2001) geliştirdiği SURADF testi, Genelleştirilmiş Dickey-Fuller (ADF) zaman serisi birim kök testinin SUR panel yöntemine dayandırılması suretiyle durağanlığın sınanmasını sağlamaktadır.

Seride otokorelasyon ve değişen varyans etkilerini dikkate alan SURADF testinde sıfır hipotezi serilerin durağan olmadığını belirtmesine karşın alternatif hipotez serilerin durağan olduğunu ifade etmektedir. SURADF testinin istatistik değerinin kritik tablo değerinden büyük olması durumunda sıfır hipotezi kabul edilmektedir. Böylece serinin durağan olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 6, Tablo 7 ve Tablo 8'de analizde kullanılan değişkenlerin SURADF birim kök testi sınama sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 6. SH Değişkeni İçin SURADF Panel Birim Kök Testi Sonuçları

<i>Ülkeler</i>	<i>SURADF Test İstatistiği</i>	<i>Kritik Değerler</i>	
		<i>%1</i>	<i>%5</i>
Brezilya	-0.130	-6.407	-5.771
Meksika	-6.113	-20.72	-10.16
Türkiye	-2.243	-6.812	-5.682
Çin	-1.536	-6.983	-5.543
Hindistan	-1.368	-9.328	-8.373
Güney Afrika	-2.926	-4.153	-4.760

Not: SURADF birim kök testinde hesaplanan kritik değerlerin Bootstrap kullanılarak 10.000 yinelenmeli Monte Carlo Simülasyonu ile sağlanmıştır.

Tablo 6'da SH değişkeni için SURADF testi sonuçlarına göre, paneli kapsayan ülkelerin tamamında SURADF test istatistik değereri %1 ve %5 anlamlılık düzeyinde kritik tablo değerinden büyük çıktığı için SH değişkeni seviye değerinde durağan değildir.

Tablo 7. GSYH Değişkeni İçin SURADF Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Ülkeler	SURADF Test İstatistiği	Kritik Değerler	
		%1	%5
Brezilya	-3.441	-8.038	-4.049
Meksika	-0.1717	-10.75	-7.021
Türkiye	-1.298	-5.598	-4.460
Çin	-4.717	-8.698	-5.998
Hindistan	-0.5992	-11.59	-6.415
Güney Afrika	-6.145	-10.78	-9.309

Not: SURADF birim kök testinde hesaplanan kritik değerlerin Bootstrap kullanılarak 10.000 yinelemeli Monte Carlo Simülasyonu ile sağlanmıştır.

Tablo 7'de GSYH değişkeni için SURADF testi sonuçlarına göre, paneli kapsayan ülkelerin tamamında SURADF test istatistik değeri %1 ve %5 anlamlılık düzeyinde kritik tablo değerinden büyük çıktığı için GSYH değişkeni seviye değerinde durağan değildir.

Tablo 8. CO₂ Değişkeni İçin SURADF Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Ülkeler	SURADF Test İstatistiği	Kritik Değerler	
		%1	%5
Brezilya	-0.779	-6.417	-4.570
Meksika	-2.676	-10.08	-5.822
Türkiye	-0.832	-7.841	-5.058
Çin	-4.737*	-5.813	-4.157
Hindistan	-0.626	-5.851	-4.655
Güney Afrika	-2.187	-8.385	-5.321

Not: * işaretli %5 anlamlılık düzeyinde serinin durağan olduğunu ifade etmektedir. SURADF birim kök testinde hesaplanan kritik değerlerin Bootstrap kullanılarak 10.000 yinelemeli Monte Carlo Simülasyonu ile sağlanmıştır.

Tablo 8'de CO₂ değişkeni için SURADF testi sonuçlarına göre, paneli kapsayan ülkelerin Çin hariç tamamında SURADF test istatistik değeri %1 ve %5 anlamlılık düzeyinde kritik tablo değerinden büyük çıktığı için CO₂ değişkeni seviye değerinde durağan değildir.

Homojenlik Testi ve Sonuçları

Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkisinin tespit edilmesinde paneldeki birimlere ait eğim katsayılarının birimler arasında değişip değişmediğini ispatlamak önemlidir. Bu çalışmada Pesaran ve Yamagata'nın (2008) geliştirdiği Delta testinden yararlanılarak serilerin homojenliği incelenmiştir.

Tablo 9. Homojenlik Testi Sonuçları

Test istatistiği	T istatistiği	Prob Değeri
Delta_tilde	8.085	0.000*
Delta_tilde_adj	8.856	0.000*

Not: *, %1 anlamlılık düzeyinde eğim katsayılarının heterojen olduğunu ifade etmektedir. Tablo 9'daki sonuçlardan hareketle her iki test istatistiğinin olasılık değeri %1 anlamlılık düzeyinden küçük olduğu için değişkenlerin heterojen olduğu ortaya çıkmıştır.

Tablo 9'daki sonuçlardan hareketle her iki test istatistiğinin olasılık değeri %1 anlamlılık düzeyinden küçük olduğu için değişkenlerin heterojen olduğu ortaya çıkmıştır.

Durbin-Hausman Eşbütünleşme Testi ve Sonuçları

Bu çalışmada değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin tespitinde bağımlı değişkenin I(1) seviyesinde durağan olması koşuluyla bağımsız değişkenlerin I(0) veya I(1) seviyesinde durağan bulunması sonucunda Westerlund (2008)'un geliştirdiği Durbin-Hausman testinden yararlanılabilmektedir. Bu teste iki istatistik hesaplanmaktadır: panel istatistiği ve grup istatistiği. Grup istatistiğine eğim katsayıları birimler arasında değiştiği zaman; panel istatistiğine ise eğim katsayıları birimler arasında değişmediği zaman bakılmaktadır.

Tablo 10. Durbin-Hausman Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Test istatistiği	İstatistik Değeri	Prob Değeri
Durbin-H Grup İstatistiği	3.893	0.000*
Durbin-H Panel İstatistiği	10.935	0.000*

Not: *, %1 anlamlılık düzeyinde değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olduğunu göstermektedir.

Tablo 10'da eğim katsayıları değiştiği için Durbin-Hausman testindeki Durbin-H Grup istatistiği sonuçları ele alınacaktır. Buna göre Durbin-H Grup istatistiğinin prop değeri %1 anlamlılık düzeyinden küçük olduğundan dolayı değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin var olduğu tespit edilmiştir.

Dumitrescu- Hurlin Nedensellik Testi ve Sonuçları

Son olarak bu çalışmada, Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik testinden faydalanılarak değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisine bakılmıştır. Bu nedensellik testi yatay kesit bağımlılığı ve heterojenlik bulunduğu zaman, ayrıca $N > T$ ve $T > N$ olduğunda kullanılabilir.

Dumitrescu ve Hurlin (2012) testinde nedensellik ilişkisinde $T > N$ iken asimptotik dağılım sergileyen $Z_{N,T}^{HNC}$ istatistiği kullanılırken, $N > T$ iken semi-asimptotik dağılım sergileyen Z_N^{HNC} istatistiği kullanılmaktadır. Bahsedilen test istatistiklerinin hesaplanmasında aşağıdaki denklemlerden yararlanılmaktadır (Dumitrescu ve Hurlin, 2012, s. 1453-1454):

$$W_{N,T}^{HNC} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N W_{i,T} \quad (2)$$

$$Z_{N,T}^{HNC} = \sqrt{\frac{N}{2K}} (W_{N,T}^{HNC} - K) \quad T, N \rightarrow \infty \quad N(0,1) \quad (3)$$

$$Z_N^{HNC} = \frac{\sqrt{N} \left[W_{N,T}^{HNC} - N^{-1} \sum_{i=1}^N E(W_{i,T}) \right]}{\sqrt{N^{-1} \sum_{i=1}^N Var(W_{i,T})}} \quad N \rightarrow \infty \quad N(0,1) \quad (4)$$

Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik testinde sıfır hipotezi ve alternatif hipoteze ait denklemler aşağıdadır (Dumitrescu ve Hurlin, 2012, 1453):

$$H_0 : \beta_i = 0 \quad \forall_i = 1, \dots, N$$

$$H_1 : \beta_i \neq 0 \quad \forall_i = 1, \dots, N$$

$$\beta_i = 0 \quad \forall_i = N_1 + 1, N_1 + 2, \dots, N$$

Bu çalışmada zaman boyutu yatay kesit boyutundan büyük olduğu için nedensellik ilişkilerinin ynne karar verirken $Z_{N,T}^{HNC}$ test istatistiğinden yararlanılmıştır (Kılıç, Bayar ve zekicoğlu, 2014, s.127).

Tablo 11. Dumitrescu- Hurlin Nedensellik Testi Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	Test	Test İstatistiği	Prob Değeri
SH \neq >GSYH	$Z_{N,T}^{HNC}$	2.1578	0.0309**
	Z_N^{HNC}	1.3505	0.1769
GSYH \neq >SH	$Z_{N,T}^{HNC}$	10.5470	0.0000*
	Z_N^{HNC}	6.1562	0.0000*
SH \neq >CO ₂	$Z_{N,T}^{HNC}$	11.2746	0.0000*
	Z_N^{HNC}	8.0312	0.0000*
CO ₂ \neq >SH	$Z_{N,T}^{HNC}$	1.8814	0.0599***
	Z_N^{HNC}	0.2981	0.7657
GSYH \neq >CO ₂	$Z_{N,T}^{HNC}$	5.8744	0.0000*
	Z_N^{HNC}	4.0739	0.0000*
CO ₂ \neq >GSYH	$Z_{N,T}^{HNC}$	15.3709	0.0000*
	Z_N^{HNC}	11.0329	0.0000*

Not: *, ** ve *** işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde değişkenler arasında nedenselliğin olduğunu göstermektedir. \neq > simgesi nedenselliğin yönünü göstermektedir.

Tablo 11’de yer alan Dumitrescu- Hurlin nedensellik sonuçlarına göre sağlık harcamalarından ekonomik büyümeye doğru %5 anlamlılık düzeyinde ve ekonomik büyümeden sağlık harcamalarına doğru %1 anlamlılık düzeyinde çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Ayrıca, sağlık harcamalarından CO₂ emisyonuna doğru %1 anlamlılık düzeyinde ve CO₂ emisyonundan sağlık harcamalarına doğru %10 anlamlılık düzeyinde çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilirken, ekonomik büyümeden CO₂ emisyonuna ve CO₂ emisyonundan ekonomik büyümeye doğru %1 anlamlılık düzeyinde çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu nedenle çalışmada, “Sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme ve CO₂ emisyonları arasında en az tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır” şeklinde kurulan hipotez kabul edilmiştir. Ayrıca bu sonuçlar ele alına ülkeler açısından literatürde yer alan “Geri Bildirim Hipotezi”ni desteklemektedir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Küresel ısınma ve iklim değişikliği tehdidiyle ilgili dünya çapında ortaya çıkan endişe son yirmi yılda artış eğilimine girmiştir. Artan sera gazı emisyonlarının neden olduğu iklim değişikliği insan yaşamını ve ülkelerin sürdürülebilir kalkınmaları üzerinde ciddi bir tehdit unsuru oluşturmaktadır. Bu çalışmada, CO₂ emisyonları, sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi Türkiye, Brezilya, Meksika, Çin, Hindistan ve Güney Afrika ülkeleri çerçevesinde 2000-2016 dönemi için Panel Veri analizi ile araştırılmıştır. Çalışmada ilk önce yatay kesit bağımlılığı testi uygulanmış ve serilerde yatay kesit bağımlılığının olduğu sonucuna varılmıştır. Serilerde yatay kesit bağımlılığı tespit edildiği için durağanlığın sınanmasında ikinci nesil birim kök testlerinden SURADF testi uygulanmış ve CO₂ emisyonları, sağlık harcamaları ve GSYH değişkenler seviye değerinde durağan değildir. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin tespit edilmesinde paneldeki birimlere ait eğim katsayılarının birimler arasında değişip değişmediği homojenlik testi ile sınanmış ve değişkenlerin heterojen olduğu sonucuna varılmıştır. Çalışmanın Durbin-Hausman eşbütünleşme testi sonuçları, değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğunu göstermiştir. Son olarak değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Dumitrescu- Hurlin nedensellik testi ile sınanmıştır. Nedensellik testi sonuçlarına göre, Brezilya, Meksika, Türkiye, Çin, Hindistan ve Güney Afrika ülkelerinde incelenen dönemde sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü, sağlık harcamaları ile CO₂ emisyonları arasında çift yönlü ve ekonomik büyüme ile CO₂ emisyonu arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Çalışmada elde edilen sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki çift yönlü nedensellik ilişkisi Devlin ve Hansen (2001), Elmi ve Sadeghi (2012), Halıcı-Tülüce vd. (2016), Şen ve Bingöl (2018)’ün

alışmalarından elde ettikleri bulgularla paraleldir. Çalışmada elde edilen CO₂ emisyonlarından sağlık harcamalarına doğru nedensellik bulgusu, Wang vd. (2019), Gövdeli (2019), zmen vd. (2019), şahin ve Durmuş (2019)'un çalışmalarının sonuçlarıyla benzerdir. Sağlık harcamaları ile CO₂ emisyonları arasındaki çift yönlü nedensellik ilişkisi bulgusu ise Wang vd. (2019)'ın çalışması ile paralel bir sonuçtur. Çalışmanın diğer bir bulgusu olan ekonomik büyüme ile CO₂ emisyonları arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi Coondoo ve Dinda (2002), Cowan vd. (2014), Chaabouni vd. (2016), Ghorashi ve Rad (2017), Işleyen (2019), Wang vd. (2019)'nin çalışmalarında elde etmiş oldukları sonuçlarla örtüşmektedir. Çalışmada elde edilen sonuçlar; Brezilya, Meksika, Türkiye, Çin, Hindistan ve Güney Afrika'da evre kirliliğinin sağlık harcamalarındaki artışa katkıda bulunan bir faktör olduğunu göstermektedir. Bu nedenle bu ülkelerde toplum sağlığını korumak adına üretimden tüketime her aşamada evre kirliliğini önleyici politikalar benimsenmelidir.

Çalışmanın sonuçları gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümeye yönelik faaliyetlerinde hem sağlık hem de evre kirliliğini dikkate alan politika uygulamalarının zorunlu olduğunu göstermektedir. Ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesinde enerji tketiciminin yüksek düzeyde olması evre tahribatı yaratmakta ve insan sağlığını tehdit eden sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. retimden kaynaklı evre kirliliğinin azaltılmasında ülkelerin temiz üretim teknolojilerine yönelmeleri gerekmektedir. Üretim faaliyetlerinin yatırım aşamasında çevreye duyarlı bir şekilde planlanması, çevresel açıdan rekabet gücü yüksek işletmelerin kurulmasına imkn sağlayacaktır. Çevreye duyarlı üretim teknolojilerinin kullanılması, endüstriyel kaynaklı evre kirliliğinin insan sağlığı ve evre üzerindeki potansiyel baskılarını büyük lde azaltacaktır. Ayrıca, evre vergilerinin etkin bir şekilde uygulanması ülkelerin endüstriyel üretimden kaynaklı evre kirliliğini ve bunun toplum sağlığı üzerindeki negatif dışsalılıklarını en aza indirmede etkili olacaktır.

Etik Beyan

"CO₂ Emisyonları, Ekonomik Büyüme ve Sağlık Harcamaları İlişkisi: Türkiye ve Seçilmiş lke rnekleri İçin Ampirik Bir Uygulama" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırmada hazır veri seti kullanıldığı için etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır.

Kaynakça

- Akar, S. (2014). Türkiye'de Sağlık harcamaları, sağlık harcamalarının nisbi fiyatı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Yönetim ve Ekonomi*, 21(1), 311-322.
- Amiri, A. ve Venteloub, B. (2012). Granger causality between total expenditure on health and GDP in OECD: Evidence from the Toda–Yamamoto approach. *Economics Letters*, 116(3), 541-544.
- Arı, A. ve Zeren, F. (2011). CO₂ Emisyonu ve ekonomik büyüme: Panel veri analizi. *Yönetim ve Ekonomi*, 18(2), 37-47.
- Bekar, S. A. (2018). Türkiye'de CO₂ Emisyonu ile ekonomik büyüme ilişkisi: 1977-2014. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi* (Prof. Dr. Harun Terzi zel Sayısı), 193-206.
- Bloom, D. E. ve Canning, D. (2009). Population Health and Economic Growth. M. Spence, & M. Lewis içinde, *Health and growth (Commission on Growth and development)* (ss. 53-77). Washington: World Bank
- Breuer, J. B., McNown, R. ve Wallace, M. S. (2001). Misleading Inferences from panel unit-root tests with an Illustration from purchasing power parity. *Review of International Economics*, 9(3), 482-493.
- Boussalem, F., Boussalem, Z. ve Taiba, A. (2014). The relationship between public spending on health and economic growth in algeria: Testing for co-integration and causality. *International Journal of Business and Management*, II(3), 25-39.
- BPstats. (2019). *BP Statistical Review of World Energy 2019 68th edition*. Erişim Adresi: <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-full-report.pdf>
- Chaabouni, S. ve Saidi, K. (2017). The dynamic links between carbon dioxide (CO₂) emissions, health spending and GDP growth: A case study for 51 countries. *Environmental Research*(158), 137-144.
- Chaabouni, S., Zghidi, N. ve Mbarek, M. B. (2016). On the causal dynamics between CO₂ emissions, health expenditures and economic growth. *Sustainable Cities and Society*, 22(1), 184-191.
- Coondoo, D. ve Dinda, S. (2002). Causality between income and emission: a country group-specific econometric analysis. *Ecological Economic*, 40, 351-367.
- Cowan, W. N., Chang, T., Inglesi-Lotza, R. ve Gupta, R. (2014). The nexus of electricity consumption, economic growth and CO₂ emissions in the BRICS countries. *Energy Policy*, 66, 359-368.
- Demirgil, B., şantaş, F. ve şantaş, G. (2018). Sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisi: Uygulamalı bir alışma. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakltesi Dergisi*, 20(2), 388-398.

- Devlin, N. ve Hansen, P. (2001). Health care spending and economic output: Granger causality. *Applied Economics Letters*, 8(8), 561-564.
- Dreger, C. ve Reimers, H. E. (2005). Health care expenditures in OECD countries: A panel unit root and cointegration analysis. *İzmir Discussion Paper*, 1469, 1-20.
- Dumitrescu, I.I. ve Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in Heterogeneous panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460.
- Elmi, Z. M. ve Sadeghi, S. (2012). Health Care expenditures and economic growth in developing countries: Panel cointegration and causality. *Middle-East Journal of Scientific Research*, 12(1), 88-91.
- Erçelik, G. (2018). The relationship between Health expenditure and economic growth in Turkey from 1980 to 2015. *Journal of Politics, Economy and Management (JOPEM)*, 1(1), 1-8.
- Farhani, S. ve Rejeb, J. B. (2012). Energy Consumption, economic growth and CO₂ emissions: Evidence from panel data for MENA region. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 2(2), 71-81.
- Ghorashi, N. ve Rad, A. A. (2017). CO₂ Emissions, health expenditures and economic growth in Iran: Application of dynamic simultaneous equation models. *Journal of Community Health Research*, 6(2), 109-116.
- Gövdeli, T. (2019). Health expenditure, economic growth, and CO₂ emissions: Evidence from the OECD countries. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(31), 488-516.
- Grossman, G. M. ve Krueger, A. B. (1991). Environmental impacts of a North American Free trade agreement. *National Bureau Of Economic Research (Working Paper No. 3914)*, 1-39.
- Halıcı-Tülüce, N. S., Doğan, I. ve Dumrul, C. (2016). Is income relevant for health expenditure and economic growth nexus? *Int J Health Econ Manag*, 16, 23-49.
- İşleyen, Ş. (2019). Sağlık Harcamaları, çevre kirliliği ve ekonomik kalkınma ilişkisi: 1998-2016 OECD ülkeleri örneği. *Van YYÜ İİBF Dergisi*, 4(7), 63-79.
- Kılıç, C., Bayar, Y. ve Özekicioğlu, H. (2014). Araştırma geliştirme harcamalarının ileri teknoloji ürün ihracatı üzerindeki etkisi: G-8 Ülkeleri için bir panel veri analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(44), 115-130.
- Lean, H. H. ve Smyth, R. (2010). CO₂ emissions, electricity consumption and output in ASEAN. *Applied Energy* (87), 1858-1864.
- Özmen, İ., Mucuk, M., Özcan, G. ve Gerçekler, M. (2019). G7 Ülkelerinde karbon salınımı ve sağlık harcamaları etkileşimi: Bootstrap Panel nedensellik testi. *International Congress of Energy, Economy and Security (ENSCON'19 – Autumn-Istanbul)*, 85-95.
- Öztürk, İ. ve Acaravcı, A. (2010). CO₂ emissions, energy consumption and economic growth in Turkey. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 14, 3220-3225.
- Pesaran, M. ve Takashi Yamagata. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.
- Raza, S. A. ve Shah, N. (2018). Testing environmental Kuznets curve hypothesis in G7 countries: the role of renewable energy consumption and trade. *Environmental Science and Pollution Research*, 25, 26965-26977.
- Saatçi, M. ve Dumrul, Y. (2011). Çevre kirliliği ve ekonomik büyüme ilişkisi: Çevresel kuznets eğrisinin türk ekonomisi için yapısal kırılmalı eş-bütünleşme yöntemiyle tahmini. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 37(Ocak-Haziran), 65-86.
- Soytaş, U. ve Sarı, R. (2009). Energy consumption, Economic growth, and carbon emissions: Challenges faced by an EU candidate member. *Ecological Economics*, 68, 1667-1675.
- Stern, D. I. (2004). The Rise and Fall of the Environmental Kuznets Curve. *World Development*, 32(8), 1419-1439.
- Şahin, D. ve Durmuş, S. (2019). OECD Ülkelerinde ekonomik büyüme ve çevre kirliliğinin sağlık harcamaları üzerine etkisinin analizi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 647, 185-201.
- Şen, A. ve Bingöl, N. (2018). Sağlık Harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 9(1), 89-106.
- Tang, C. F. ve Chng, S. K. (2011). The Granger causality between health expenditure and income in the Southeast Asia economies. *African journal of business management*, 5(16), 6814-6824.
- Vidarthi, H. (2013). Energy consumption, carbon emissions and economic growth in India. *World Journal of Science, Technology and Sustainable Development*, 10(4), 278-287.
- Wang, C. M., Hsueh, H.P., Li, F. ve Wu, C.-F. (2019). Bootstrap ARDL on Health Expenditure, CO₂ Emissions, and GDP Growth Relationship for 18 OECD Countries. *Brief Research Report*, 7(324), 1-9.
- Westerlund, J. (2008). Panel cointegration tests of the Fisher effect. *Journal Of Applied Econometrics*, 23, 193-233.
- Yalçınkaya, Ö. ve Kaya, V. (2017). Doğal İşsizlik oranı mı yoksa; İşsizlik histerisi mi?: OECD ülkeleri için yeni nesil Panel birim kök testlerinden kanıtlar (1980-2015). *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(33), 1-18.
- Yazdi, S. K. ve Khanalizadeh, B. (2017). Air pollution, economic growth and health care expenditure. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 30(1), 1181-1190.
- Yazdi, S. K., Tahmasebi, Z. ve Mastorakis, N. (2014). Public Healthcare expenditure and environmental quality in Iran. *Recent Advances in Applied Economics*, 126-134.

EXTENDED ABSTRACT

This study aims to observe whether there is a causality relationship among health expenditures, CO₂ emissions, and economic growth in Brazil, Mexico, Turkey, China, India, and South Africa for the period between 2000 and 2016. Within this scope, the hypothesis of the study was that there is relationship among health expenditures, economic growth and CO₂ emissions. The difference of this study from the other studies in the literature is that this study tests the relationship of these three variables within the scope of growth-protection or feedback hypotheses. The study is made up of five sections. Following the introduction, second section presents a summary of literature. In the third section, dataset, model, econometrical method and methodology as well as econometrical findings are presented. The study is concluded by the result and review section.

In this study, whether there is relationship among health expenditures, economic growth, and CO₂ emissions in Brazil, Mexico, Turkey, China, India, and South Africa for the period between 200 and 2016 using the annual data for those years. In the model, the dependent variable is Health Expenditures (HE) while the independent variables are Economic Growth (Gross Domestic Product-GDP) and CO₂ emissions. HE as well as GDP variables were obtained from World Bank database, CO₂ emissions were obtained from World Bank's series between 2000 and 2014, and the data between 2015 and 2016 were obtained from BP Statistical Review of World Energy by BPstats. During the study of the relationship among Health Expenditures, economic growth and CO₂ emission, the model below was used:

$$HE_{it} = \beta_0 + \beta_1 GDP_{it} + \beta_2 CO_{2it} + u_{it} \quad (1)$$

In the model, $i=1, 2, 3, \dots, N$ shows the cross-sectional data while, $t=1, 2, 3, 4, \dots, T$ shows T time dimension and, u shows the error term. In this study, in which the relationship among health expenditures, economic growth and CO₂ emission was studied, panel data analysis was used. The methodological order in the study is as follows:

1) In the horizontal cross-sectional dependency of the variables, CD_{lm1} of Breusch-Pagan (1980) and LM_{adj} of Pesaran et al. (2008) statistics were used. 2) Unit root testing of variables was performed using SURADF test developed by Breuer et al. (2001). 3) The Delta test of Pesaran and Yagamata (2008) was used for the homogeneity testing. 4) Co-integration relationship was studied by the Durbin-Hausman test of Westerlund (2008). 5) The causality analysis was carried out by Dumitrescu-Hurlin (2012) test.

In this study, horizontal cross-sectional dependency was tested, and it was concluded that there is horizontal cross-sectional dependency in the series. Since cross-sectional dependency was tested in the series, the SURADF test – one of the second-generation unit root tests – was used for testing stationarity and it was seen that CO₂, health expenditures, and GDP variables are stationary at level. In determining the long-term relationship among the variables, whether the tendency coefficients of units change among the units was tested by homogeneity test and it was concluded that the variables are heterogenous. The Durbin-Hausman co-integration test results of the study show that there is a long-term relationship among the variables. Finally, the causality relationship among the variables was tested by Dumitrescu-Hurlin causality test. According to the causality test results, during the period under discussion for Brazil, Mexico, Turkey, China, India, and South Africa, a bilinear causality relationship between CO₂ emissions and health expenditures as well as a bilinear causality relationship between economic growth and CO₂ emissions were determined.

The results obtained from the study show that environmental pollution in Brazil, Mexico, Turkey, China, India, and South Africa is a determining factor for the increase in health expenditures. Therefore, in the countries under discussion, policies that target preventing environmental pollution at every level from manufacturing to consumption should be adopted. It is an inevitable necessity to support environmentally sensitive investment projects while planning actualization of economic growth, one of the final targets of economic policies for countries. The excessive use of energy in manufacturing during the actualization of economic growth leads to environmental destruction and reveals results that can threaten human health. In order to decrease environmental pollution caused by manufacturing, countries should follow clean manufacturing technologies. Environmental-friendly planning of manufacturing activities at the investment step makes it possible to found competitive businesses in terms of environment. Using environmentally conscious manufacturing technologies will decrease the potential pressure of industry related pollution on human health and environment. Also, using environment taxes efficiently will be

effective in decreasing the industry related environmental pollution as well as negative exogeneity of these on human health.

Türkiye'nin Dış Ticaret Çeşitlendirmesinde Yeni Bir Pazar: Avrasya Ekonomik Birliği¹

Erdem ATEŞ² ve Sevim DİLEKOĞLU³

Öz

Küreselleşmeyle birlikte sınırlar arası geçişkenlik artmış ve ticaretin serbestleşmesi kaçınılmaz olmuştur. Söz konusu serbestleşme pek çok ulus ötesi oluşuma da zemin hazırlamıştır. Bu oluşumlardan biri de Rusya, Kazakistan ve Belarus öncülüğünde kurulan Avrasya Ekonomi Birliği'dir. Gerek coğrafi konum, gerek kültürel faktörler ve ekonomik çıkarlar göz önüne alındığında, Avrasya Ekonomik Birliği'nin Türkiye için önemi büyüktür. Çalışmanın amacı, Avrasya Ekonomik Birliği'ni tanıtmak ve Türkiye'nin dış ticaret çeşitlendirmesinde söz konusu birliğin önemini sorgulamaktır. Bu amaç doğrultusunda, 2010-2019 dönemi için birlik üyesi ülkeler ile Türkiye arasında iki yanlı dış ticaret verileri, ihracat ve ithalat büyüme hızları (CGR), bilateral ticarete yoğunlaşma endeksleri (BT), sektörel-bilateral ticaret yoğunlaşma endeksi (SBT) ve ticaret tamamlayıcılık endeksi (TCI) kullanılarak analiz edilmektedir. Sektörel analizlerde SITC Rev3 2 digit veriler kullanılmıştır. Bulgular dış ticaret politikası açısından değerlendirilmekte ve sonuçta hukuki açıdan AEB'ye üye olması imkânsız olan Türkiye'nin, üye ülkelerle belli ürün ve ürün gruplarını kapsayacak şekilde Tercihli Ticaret Anlaşmaları yapmasının dış ticaret çeşitlendirmesi açısından faydalı olabileceği sonucuna ulaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Avrasya ekonomik birliği, Dış ticaret, Bölgesel bütünleşme, Dış ticaret çeşitlendirmesi

A New Market in Turkey's Foreign Trade Diversification: Eurasian Economic Union

Abstract

With globalization, transnational transportability increased and trade liberalization became inevitable. This liberalization has also laid the groundwork for many transnational formations. One of these formations is the Eurasian Economic Union, which was established under the leadership of Russia, Kazakhstan and Belarus. Considering geographical location, cultural factors and economic interests, the Eurasian Economic Union has a great importance for Turkey. The aim of the study was to introduce the Eurasian Economic Union and to question the importance of the said Union in Turkey's Foreign Trade Diversification. For this purpose, member states bilateral foreign trade between Turkey and the data for the period of 2010-2019, using export and import growth rates (CGR), index of concentration in bilateral trade (IT) Industry-Concentration Index bilateral trade (SBT) and trade complementarity index (TCI) are analyzed. SITC Rev3 2 digit data was used in sectoral analyses. The findings are evaluated in terms of foreign trade policy and it is concluded that Turkey, which is legally impossible to become a member of the EEA, could benefit from foreign trade diversification by making preferential trade agreements with member states to cover certain products and product groups.

Key Words: Eurasian Economic Union, Foreign trade, Regional integration, Foreign trade diversification

Atf İçin / Please Cite As:

Ateş, E. ve Dilekoğlu, S (2021). Türkiye'nin dış ticaret çeşitlendirmesinde yeni bir pazar: Avrasya ekonomik birliği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 253-271.

Geliş Tarihi / Received Date: 30.06.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 24.09.2020

¹ Bu çalışma, "Dış Ticaretin Çeşitlendirilmesinde Alternatif Bir Pazar: Avrasya Ekonomik Birliği" adlı bildirden yararlanılarak üretilmiştir.

² Arş. Gör. - Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, erdem.ates@deu.edu.tr

 ORCID: 0000-0003-1459-9555

³ Arş. Gör. - Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, sevim.dilekoglu@cbu.edu.tr

 ORCID: 0000-0002-0747-8491

Giriş

Ticaretin serbestleştirilmesi düşüncesi uzun zamandır dünya gündemini meşgul etmektedir. Fikrin aktif şekilde uygulamaya geçmesi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemdedir. Bu amaçla; 1947 yılında Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) daha sonra ise Dünya Ticaret Örgütü (WTO) kurulmuştur. Küreselleşmeyle birlikte, bu kurumların çabaları zaman içerisinde yetersiz hale gelmiş ve bunun üzerine ülkeler bölgesel serbestleştirme çabalarına yönelmiştir.

Küreselleşme etkisinin her geçen gün daha çok hissedilmesi bölgesel serbestlik yanında bölgesel güvenlik olgusunun oluşumunda da etkin rol oynamıştır. Küreselleşme sınırları ortadan kaldırıp serbestleşme için bir yol açarken; sınırların ortadan kalkması bir güvenlik tehdidi olarak hissedilmiştir. Böylece bölgesel güvenlik oluşturmak bölgesel bütünleşmelerin oluşumu için önemli bir sebep olmuştur. Tarihsel süreçte bölgesel bütünleşmelerin kökeni çok eskiye uzansa da; küreselleşmenin yarattığı ortam, ekonomik faktörler, güvenlik unsuru vs. söz konusu bütünleşmelerin oluşumunu hızlandırmıştır.

Bölgesel bütünleşme türlerinden birisi de ekonomik birliktir. Ekonomik birlik, üye ülkelerin ekonomik, mali ve sosyal politikalarının koordinasyonunu gerektirir ve tek bir piyasa sistemi, tek bir merkez bankası ve ortak bir dış ticaret politikasını zorunlu kılar. Ekonomik birliklerin asıl amacı ülkelerin güç birliği yaparak ekonomik bir blok oluşturmasıdır.

Avrasya Ekonomik Birliği fikri ilk olarak 1994 yılında Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev tarafından dile getirilmiştir. Birlik Ocak 2015 tarihinde kurulmuştur. Birliğin şu an beş üyesi bulunmaktadır. Bunlar; Rusya Federasyonu, Beyaz Rusya, Ermenistan, Kazakistan ve Kırgızistan'dır. Moldova gözlemci üye statüsünde bulunmaktadır. Birlik üyeleri 2018 yılı itibarıyla; dünya GSYİH'sının %3,2, dünya ticaret hacminin %2,8'sine, dünya nüfusunun %2,4'üne, dünya petrol üretiminin %14,5'ine, dünya doğalgaz üretiminin %20,2'sine, dünya tarım üretiminin %5,5'ine sahiptir. Bu rakamlardan yola çıkılarak birliğin yüksek bir ekonomik potansiyeli olduğu söylenebilmektedir.

Bugün ülkemiz dahil pek çok ülke AEB ile iş birliği yapma konusunda oldukça isteklidir. Birlik de aynı şekilde, yeni üyelere açık olduğunu her fırsatta belirtmektedir. AEB'nin amaçlarından biri üye ülkeler arasında mal, hizmet ve sermayenin serbest dolaşımını sağlamak ve dünya ekonomisindeki dalgalanmalara karşı güçlü bir altyapı oluşturmaktır. Birlik aynı zamanda, ulus ötesi bir ekonomik bütünleşme kimliği taşıma amacı gütmektedir. Dolayısıyla Avrasya coğrafyasındaki birçok ülkeyi bünyesine almak istemektedir. Söz konusu bütünleşmenin, taşıdığı potansiyel bakımından dünya ekonomisi üzerindeki rolünün artacağı düşünülmektedir.

Coğrafi konum ve kültürel faktörler göz önüne alındığında birliğin Türkiye açısından değerlendirilmesi ve olası bir üyelik durumunun mümkün olup olmadığının incelenmesi büyük önem taşımaktadır. Söz konusu durum bu çalışmanın hareket noktasını oluşturmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın amacı; Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) hakkında bilgi vermek, Türkiye'nin Avrasya Ekonomik Birliğine dahil olup olamayacağı sorusuna cevap aramak ve AEB-Türkiye ticari ilişkilerinin Türkiye'nin dış ticarete ülke çeşitlendirmesi açısından önemini incelemektir.

Bu amaç doğrultusunda, 2010-2019 dönemi için birlik üyesi ülkeler ile Türkiye arasında iki yanlı dış ticaret verileri, ihracat ve ithalat büyüme hızları (CGR), bilateral ticarete yoğunlaşma endeksleri (BT), sektörel-bilatrel ticaret yoğunlaşma endeksi (Seymen 2009) (SBT) ve ticaret tamamlayıcılık endeksi (TCI) kullanılarak analiz edilmektedir. Sektörel analizlerde SITC Rev3 2 digit veriler kullanılmıştır.

Yöntem

Çalışmada çeşitli dış ticaret endeksleri kullanılmıştır. Bunlar, ihracat ve ithalat büyüme hızları (CGR), bilateral ticarete yoğunlaşma endeksleri (BT), sektörel-bilatrel ticaret yoğunlaşma endeksi (Seymen 2009) (SBT) ve ticaret tamamlayıcılık endeksi (TCI) endeksleridir.

Evren-Örneklem

Analizde, Türkiye'nin AEB üyesi olan Rusya Federasyonu, Kırgızistan, Ermenistan, Beyaz Rusya ve Kazakistan ile gerçekleştirdiği ihracat ve ithalat verileri kullanılmıştır. Kullanılan veriler 2010-2019 dönemini kapsamaktadır.

Veri Toplama Araçları

Çalışmada Türkiye'nin taraf ülkelerle yaptığı toplam ve sektörel ihracat ve ithalat verileri TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu)'ten edinilmiştir. Ülkelerin GSYİH ve Nüfus verileri ise Dünya Bankasından alınmıştır. Çalışmada yer alan endeksler ve görseller, yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Verilerin Analizi

Çalışmada ihracat ve ithalat büyüme hızları yıllık bütünleşik büyüme hızı formülü ile (annual compaund growth rate-CGR) hesaplanmıştır. Yıllık bütünleşik büyüme hızı aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır; $CGR = \left[\left(\frac{X_{t1}}{X_{t0}} \right)^{\frac{1}{n}} - 1 \right] \times 100$

Formülde; n : dönem sayısını

X_{t0} : dönem başı değerini

X_{t1} : dönem sonu değerini göstermektedir.

Bilateral ticarete ülke yoğunlaşması endeksi, bir ülkenin ticaret ortağına yaptığı ihracatın toplam ihracatı içindeki payı, bu ticaret ortağına yapılan dünya ihracatının toplam dünya ihracatı içindeki payına bölünerek hesaplanmaktadır (Seymen, 2009, s. 236). Aynı endeks ithalat yoğunlaşmasını hesaplamak için de kullanılmıştır. Endeks değerinin 1'den büyük olması, ticaret ortağı ülkeye ihracat/ithalatta yoğunlaştığı anlamına gelmektedir. Endeks formülü aşağıdaki gibidir:

$$BT_{ij} = \frac{X_{ij}/X_{it}}{X_{wj}/X_{wt}}$$

X_{ij} : i ülkesinin j ülkesine yaptığı ihracat,

X_{wj} : dünyanın j ülkesine ihracat değerleri,

X_{it} : i ülkesinin toplam ihracatı,

X_{wt} : toplam dünya ihracatı

İhracatta Sektörel- Bilateral Yoğunlaşma Endeksi(SBT_x), bilateral (iki yanlı) ticarete bir ülkenin ticaret yaptığı ülkelerle hangi ürün veya endüstrilerde yoğunlaştığının belirlenmesi için kullanılır. Bu

endeks aşağıdaki gibi formüle edilir; $SBT_x = \frac{\frac{X_{ijk}}{X_{ijt}}}{\frac{X_{ikt}}{X_{it}}}$

X_{ijk} : i ülkesinin j ülkesine k endüstri grubunda yaptığı ihracatı,

X_{ijt} : i ülkesinin j ülkesine toplam ihracatını,

X_{ikt} : i ülkesinin k endüstri grubundaki toplam ihracatını,

X_{it} : i ülkesinin toplam ihracatını vermektedir.

Bu çalışmada j AEB ülkeleri grubunu temsil etmektedir.

Böylece bir ülkenin bir endüstri grubunun toplam ihracatı içindeki payı ile, aynı endüstri grubunda ticaret ortağına yaptığı ihracatın payı karşılaştırılmaktadır. SBT_x endeksinin 1'den büyük olması bu ülkenin ticaret ortağı ile iki yanlı ticaretinde söz konusu endüstri grubunda yoğunlaştığı anlamına gelebilir. Aynı endeksi sektörel ithalatta bilateral yoğunlaşmayı hesaplamak için de uyarlamak mümkündür.

Ticarette Tamamlayıcılık Endeksi(TCI), özellikle bölgelerarası ticaret ilişkilerinde ülkelerin ihracat ve ithalatının ne derece uyumlu eşleştiğini göstermesi açısından önemlidir. Endeks bir ülkenin ihracat

kompozisyonu ile diğer ülke ya da ülke grubunun ithalat kompozisyonunun benzerliğini göstermektedir. Ticarete Tamamlayıcılık Endeksi(TCI) aşağıdaki gibi formüle edilir; $TCI = 100 \sum \frac{|X_{ij}-mik|}{2}$

Xij: j ülkesinin i malı ihracatının ülkenin toplam ihracatı içindeki payını,

mik: k ülkesinin i malı ithalatının ülkenin toplam ithalatı içindeki payını vermektedir.

Endeks 1 ve 0 arasında değerler almaktadır. Endeks değerinin 1'e yakın olması, tamamlayıcılık ilişkisinin o kadar iyi olduğu anlamına gelmektedir.

Literatür

Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) konusunda literatürde birçok çalışma yer almaktadır. Literatürde yer alan çalışmaların genelde uluslararası ilişkiler alanında olduğu görülmektedir. Birliğin, ekonomik yönünü araştıran da birçok çalışma vardır. Bu çalışmanın içeriği açısından literatür kısmında AEB'nin ekonomik yönünü araştıran yerli ve yabancı yayınlara yer verilmektedir.

Robert Tumanyan çalışmasında, çekim modeli ile AEB'nin ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkileri 58 ülke üzerinden 2005-2016 yılları için analiz etmiştir. Sonuç olarak; AEB'nin çoğunlukla ticaret saptırıcı, düşük düzeyde de ticaret yaratıcı etkiler yarattığı tahmin edilmiştir (Tumanyan, 2018).

Miljkovic, AEB ülkeleri ile Serbest Ticaret Anlaşması imzalamış olan Sırbistan'a, bu anlaşmanın ne gibi etkileri olabileceğini çekim modeli ile analiz etmiştir. Analiz sonucunda, anlaşmanın Sırbistan'ın gayrisafi yurtiçi hasılasına pozitif yönde etki ettiği tahmin edilmiştir (Miljkovic, 2018).

Sugaipova 2015 yılında yayınladığı tezinde, 2010-2013 yılları itibariyle 45 ülkenin verilerini ele alarak AEB'ni analiz etmiştir. Analiz sonucu birliğin AEB ülkeleri arasında ticareti artırdığını destekler niteliktedir (Sugaipova, 2015).

Miyares tezinde yine AEB'ni ele almış ve 2006-2015 yılları itibariyle 51 ülkenin ticaret verileri ile analiz yapmıştır. Sonuç olarak AEB'nin, üye ülkeler arasında ticaret saptırıcı etki yarattığı tespit edilmiştir (Miyares, 2017).

Yayımlanan bir raporda, Avrupa Birliği-AEB arasında olası bir bütünleşmenin olası sonuçları analiz edilmeye çalışılmıştır. Yöntem olarak dış ticaret analizlerinde kullanılan GTAP Modeli kullanılmıştır (Vinokurov, et al., 2016).

Adarov'un 2018 yılında yayınladığı raporunda, 188 ülkenin 2000-2015 verileri çekim modeli ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda AEB üyesi ülkelerde ticaret saptırıcı etki görülmüş, diğer ülkelerde ise ticaret yaratıcı etki görülmüştür (Adarov, 2018).

Mustafa Batuhan Tufaner, Hasan Boztoprak ve İlyas Sözen'in birlikte ele aldığı çalışmada, 1998-2016 dönemi için Türkiye'nin Avrupa ve Asya ülkeleriyle genel ihracat ve ithalat talebi VAR modeli ile incelenmiştir. Sonuç olarak, Türkiye'nin AEB ülkelerine olan net ihracatının GSYİH'ya katkısının arttığı görülmüştür (Tufaner, Boztoprak, & Sözen, 2017).

Görüldüğü gibi AEB ile ilgili pek çok çalışma mevcuttur. Her çalışmanın birliğin etkilerini ortaya koymak adına kullandığı yöntem kendine özgüdür. Bu çalışmanın özgün değeri ise; Türkiye'nin AEB ülkeleri ile dış ticaretini çeşitli dış ticaret endeksleri ile analiz eden ve SITC Rev3 2 digit veriler ile de sektörel bazda analizlere yer veren ilk çalışma olmasıdır. Çalışmanın bundan sonraki bölümleri bu doğrultuda oluşturulmuştur. İkinci bölümde ekonomik bütünleşmelerden kısaca söz edilmekte ve ardından AEB tanıtılmaktadır. Sonrasında AEB'nin Türkiye ile ilişkisi sözü edilen endeksler de kullanılarak incelenmektedir.

Ekonomik Bütünleşmeler

Entegrasyon kelimesi, köken olarak Latince "Integratio" kelimesinden gelmektedir. Türk Dil Kurumuna göre Türkçe anlamı "Bütünleşme ve Uyum" dur (Türk Dil Kurumu, 2020). İktisat literatüründe "Ekonomik Entegrasyon" ve "Ekonomik Bütünleşme" kavramları eş anlamlı olarak kullanılmaktadır⁴.

⁴ Çalışmada "Ekonomik Bütünleşme" terimi kullanılacaktır.

Ekonomik bütünüşmenin tanımı ile ilgili iktisatçıların tam bir uzlaşısı bulunmamaktadır. Fakat genel itibariyle şu şekilde bir tanım yapılabilir: Ekonomik bütünüşme; dış ticaretin önündeki kısıtlamaları kaldıran, üye ülkelerin ekonomik yapılarını birbirlerine yakınlaştıran ve uyumlarını artıran bir oluşumdur. Bütünüşmelerin, ekonomik refahı; ülkelerarası emek ve sermaye hareketliliği, ticaretin serbestleşmesi, üretimde verimlilik artışları ve optimal kaynak kullanımı vb. yollarla artırdığı görüşü yaygın olarak kabul görmektedir. Bu konuda ki tüm anlaşmazlıklara rağmen üç temel hususta bir uzlaşısı vardır (Balkır & Demirci, Uluslararası Ekonomik Bütünüşme ve Avrupa Topluluğu, 1988, s. 9):

1. Ekonomik bütünüşme temelde iş bölümüne dayanır.
2. Ekonomik bütünüşmenin ileri aşamalarında mal ve hizmetlere ek olarak üretim faktörlerinin de serbest dolaşımı öngörülmektedir.
3. Ekonomik bütünüşme, mal ve hizmetlerin ve üretim faktörlerinin kaynağına ve gideceği yere göre ayırım görmemesi halidir.

Ülkelerin ekonomik bütünüşmelere yönelmesinin bazı sebepleri vardır. Bunlar:

1. Ülkeler bölgesel ekonomik bütünüşmeler yoluyla üretim kapasitelerini, kaynak verimliliğini ve toplumsal refahlarını artırmak istemektedirler (Seyidoğlu, 2015, s. 240).
2. Ülkeler ticaret gelirlerinin azalmaması için, ticaret yaptıkları ülke sayısını artırmak ve farklılaştırmak yani dış ticarete ülke çeşitlendirilmesi yoluna gitmek istemektedirler.
3. Az gelişmiş ülkeler, gelişmiş ülkelere kıyasla dezavantajlı oldukları alanları (kaynak verimsizliği, teknolojik yetersizlikler, yetişmiş işgücü yetersizliği vb.) avantajlı hale getirmek istemektedirler.
4. Ekonomik bütünüşmeler vasıtasıyla ülkeler belli bir ekonomik blok oluşturarak, dünya siyasetinde etkin bir rol oynamak istemektedir.
5. Çevre ülkelerinin ekonomik bütünüşmelere girmesi sonucunda, bunun dışında kalıp olumsuz etkilenmek istemeyen ülkeler de ekonomik bütünüşmelere katılma ihtiyacı duymaktadır (Balkır, 2010, s. 3).
6. Son olarak, ülkeler artan rekabetin etkilerini başka ülkelerle güç birliği yaparak aşmak istemektedir.

Yukarıda söz edilen sebeplerden dolayı birçok ülke ekonomik bütünüşmelere yönelmektedir.

Ekonomik bütünüşme türleri konusunda da iktisatçıların arasında tam bir uzlaşısı bulunmamaktadır. Balassa'ya göre, serbest ticaret bölgesi, gümrük birliği, ortak pazar, ekonomik birlik ve tam ekonomik bütünüşme olarak beş adet bütünüşme türü vardır (Balassa, 1969, s. 2). Bazı iktisatçıların, bu bütünüşme türlerine ek olarak tercihli ticaret anlaşmalarını da bir bütünüşme türü olarak tanımlamaktadır. Bu çalışmada bütünüşme türleri olarak; tercihli ticaret anlaşmaları, serbest ticaret anlaşmaları, gümrük birliği, ortak pazar ve ekonomik birlik kabul edilmektedir. Söz konusu bütünüşme türlerine kısaca değinmenin faydalı olacağı düşünölmektedir.

a) **Tercihli Ticaret Anlaşmaları:** En dar kapsamlı bütünüşme türüdür. Anlaşmaya taraf ülkeler, karşılıklı olarak belirledikleri bazı mallara düşük gümrük tarifeleri uygulurlar. 1932 yılında İngiltere ile Commonwealth ülkeleri arasında imzalanan tercihli sistem anlaşması bu tür anlaşmaların ilk örneğini oluşturmaktadır (İyiboçkurt, 1995, s. 208).

b) **Serbest Ticaret Anlaşması:** Bu bütünüşme türünde ülkeler kendi aralarında uyguladıkları gümrük tarifelerini ve kotaları kaldırmakta fakat; birlik dışındaki ülkelere kendi tarifelerini uygulamaya devam etmektedirler (Pehlivan & Utkulu, 2015, s. 4).

c) **Gümrük Birliği:** Ülkeler kendi aralarında tüm ticareti kısıtlayıcı engelleri ortadan kaldırmakta ve birlik dışı ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulamaktadırlar (Lindberg, 1963, s. 17). En önemli örneklerini Hollanda, Belçika ve Lüksemburg tarafından oluşturulan Benelüks Gümrük Birliği ve 1957 yılında kurulmuş olan Avrupa Ekonomi Topluluğu (AET) oluşturmaktadır.

d) **Ortak Pazar:** Bu bütünüşme türünde gümrük birliğine ek olarak emek ve sermaye faktörleri ülkeler arasında serbestçe dolaşabilmektedir. Ayrıca çeşitli ekonomik ve sosyal politikaların uyumlaştırılması, ortak pazarın devamlılığı açısından önem taşımaktadır. Günümüzde Avrupa Birliği adını alan Avrupa Topluluğu ortak pazarın en bilinen örneğidir (Şanlı, 2008, s. 16).

e) **Ekonomik Birlik:** Üye ülkeler bu bütünleşme türünde ekonomik, mali ve sosyal politikaları da koordine etmektedirler. Ayrıca bu bütünleşme türünde, tek bir piyasa sistemi, tek bir merkez bankası ve ortak bir dış ticaret politikası zorunludur. En iyi örneği, Avrupa Birliğidir.

Tablo 1. Ekonomik Bütünleşme Aşamaları ve Özellikleri

Tercihli Ticaret Anlaşması	Serbest Ticaret Anlaşması	Gümrük Birliği	Ortak Pazar	Ekonomik Birlik
Anlaşmaya konu olan belli mallarda vergi indirimleri	Üye ülkeler arasında serbest ticaret	Üye ülkeler arasında serbest ticaret	Üye ülkeler arasında serbest ticaret	Üye ülkeler arasında serbest ticaret
	Birlik dışı ülkelerle karşılıklı müzakerelerle oluşturulan dış ticaret politikası	Birlik dışı ülkelere karşı ortak ve korumacı önlemler	Birlik dışı ülkelere karşı ortak ve korumacı önlemler	Birlik dışı ülkelere karşı ortak ve korumacı önlemler
			Üyeler arasında faktörlerin serbest hareketi Ortak para ve maliye politikaları	Üyeler arasında faktörlerin serbest hareketi Ortak para ve maliye politikaları

Kaynak: (Ateş, 2017, s. 8)

Avrasya Ekonomik Birliği Nedir?

Avrasya Ekonomik Birliği, Avrasya coğrafyasında bulunan, özellikle de eski Sovyet ülkelerini bir araya getirmeyi amaçlayan bir organizasyondur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya öncülüğünde Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) 1991 yılında kurulmuştur. Bu topluluğun bir amacı da birlik üyesi ülkelerin ekonomik bağlarını kuvvetlendirmektir. Fakat BDT bu misyonunu yerine getirememiştir. Bunun üzerine taraf ülkeler farklı arayışlara yönelmişlerdir.

Avrasya Ekonomik Birliği ilk olarak 1994 yılında dönemin Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev tarafından dile getirilmiştir. Birliğin kurulmana ilişkin süreç 6 Ocak 1995 tarihinde Rusya ile Beyaz Rusya arasında imzalanan gümrük birliği anlaşması ile başlamıştır (Karluk R., 2015, s. 339). Kuruluş metni 10 Ekim 2000 tarihinde Rusya, Beyaz Rusya, Kırgızistan, Kazakistan ve Tacikistan cumhurbaşkanlarıca imzalanmıştır. 7 Ekim 2005 yılında Özbekistan birliğe dahil olmuş fakat 2008 yılında üyeliğini dondurmıştır. 29 Mayıs 2014 tarihinde ise Rusya, Beyaz Rusya ve Kazakistan Avrasya Ekonomik Birliği anlaşmasını imzalamıştır. Ardından 9 Ekim 2014 tarihinde Ermenistan ve son olarak 1 Mayıs 2015 tarihinde Kırgızistan birliğe üye olmuştur. Günümüzde birliğin üye sayısı beştir.⁵ Moldova ise birliğin tek gözlemci üyesidir. AEB'nin Mısır, Vietnam ve Sırbistan ile serbest ticaret anlaşması bulunmaktadır. Çin ve İran ile serbest ticaret anlaşması imzalanmış olmakla birlikte, tarafların iç onay süreçlerinden sonra anlaşmaların yürürlüğe girmesi beklenmektedir. Özellikle Çin ile imzalanan anlaşma hem Rusya merkezli AEB, hem de Çin merkezli Bir Kuşak Bir Yol Girişiminin geleceği için çok önemlidir. Bu anlaşma ile birlikte iki oluşum da taraflarca tanınmış ve kabul edilmiştir (Shuiyu ve Nan, 2018).

Birlik üyeleri 2018 yılı itibariyle; dünya GSYİH'sının %2,2'sine, dünya endüstriyel üretiminin %2,2'sine, dünya ticaret hacminin %2,8'ine, dünya nüfusunun %2,4'üne, dünya petrol üretiminin %14,5'ine, dünya doğalgaz üretiminin %20,2'sine, dünya tarım üretiminin %5,5'ine sahiptir.

Birliğin ana amacı; mal, hizmet, işgücü ve sermayenin ülkeler arasında serbest dolaşımını, birlik içindeki ekonomilerin şeffaflığını sağlamak ve bu sayede karşılıklı yatırımları arttırmaktır (Keleş, 2018, s. 1). Birliğin kuruluş nedenleri (Alım & Aksu, 2019, s. 3);

1. Soğuk savaş sonrası kaybettiği ekonomik ve jeopolitik gücünü geri kazanmak isteyen Rusya'nın bölge ülkeleriyle yakınlaşarak bu amacına ulaşmak istemesi,
2. Üye ülkelerin ticaret partnerlerini çeşitlendirme isteği,
3. Üye ülkelerin, Avrupa Birliği'nin sağladığı ekonomik yakınlaşmanın benzerini Avrasya coğrafyasında gerçekleştirme isteğidir.

Avrasya Ekonomik Birliği 2015 yılı itibariyle faaliyete geçmiştir fakat, potansiyeline ulaşması için bazı belirsizliklerin önüne geçilmesi gerekmektedir. Birliğin Rusya'nın çıkarlarına hizmet ettiği ve eski Sovyet coğrafyasında Rusya etkisini artıracacağı yönünde çekinceler bunlardan ilkidir. İkincisi; birlik üyelerinin alt ve üst yapı eksiklerinin ticaret yaratıcı etkiyi sınırlayabileceğinin düşünülmesidir. Sonuncusu ise, Çin ve Hindistan gibi önemli bölge ülkeleri birliğe şüphayle yaklaşmasıdır.

⁵ Üye ülkeler; Rusya Federasyonu, Kırgızistan, Ermenistan, Beyaz Rusya ve Kazakistan'dır.

Bulgular ve Yorumlar

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle AEB üyesi ülkeler hakkında genel bilgiler verilecektir. Ardından üye ülkeler ile Türkiye arasında gerçekleşen dış ticaret analizleri yer alacaktır. Bulgular için ülke ülke başlıkların açılması ile analizin anlatımının kolaylaştırılması hedeflenmiştir.

AEB'ni oluşturan beş ülkenin 2010-2018 dönemine ait nüfus verileri Tablo 2'de görülmektedir. AEB üyelerinin toplam nüfusunun 2018 yılı itibariyle 181,5 Milyon kişi olduğu hesaplanmıştır. Bu sayı, 2018 yılı itibariyle dünya nüfusunun yaklaşık %2,4'ünü oluşturmaktadır.

Tablo 2. AEB Ülkelerinin Nüfus Verileri 2010-2018 (Milyon Kişi)

Nüfus	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Ermenistan	2.877.319	2.876.538	2.884.229	2.897.584	2.912.403	2.925.553	2.936.146	2.944.809	2.951.776
Belarus	9.490.583	9.473.172	9.464.495	9.465.997	9.474.511	9.489.616	9.501.534	9.498.264	9.485.386
Kırgızistan	5.447.900	5.514.600	5.607.200	5.719.600	5.835.500	5.956.900	6.079.500	6.198.200	6.315.800
Kazakistan	16.321.872	16.557.201	16.792.089	17.035.550	17.288.285	17.542.806	17.794.055	18.037.776	18.276.499
Rusya	142.849.44	142.960.86	143.201.67	143.506.91	143.819.66	144.096.87	144.342.39	144.496.74	144.478.05
AEB	9	8	6	1	6	0	6	0	0
Toplamı	176.987.12	177.382.37	177.949.68	178.625.64	179.330.36	180.011.74	180.653.63	181.175.78	181.507.51
AEB/Dünya	3	9	9	2	5	5	1	9	1
a	2,6	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,4	2,4	2,4

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 3'te AEB üyesi ülkelerin GSYİH verileri görülmektedir. Bu verilere göre; AEB ülkelerinin toplam GSYİH'sı 2018 yılı itibariyle 1,91 Trilyon Dolar seviyesindedir. Bu miktar 2018 yılı itibariyle dünya GSYİH'sının yaklaşık %2,4'üne eşittir.

Tablo 3. AEB Ülkelerinin GSYİH Verileri 2010-2018 (ABD Doları)

GSYİH	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Ermenistan	9.260.284.	10.142.111	10.619.320	11.121.465	11.609.512	10.553.337	10.546.135	11.527.458	12.433.089
Belarus	58.665.088	61.757.788	65.685.102	75.527.984	78.813.839	56.454.734	47.722.657	54.726.595	59.662.495
Kırgızistan	4.794.357.	6.197.766.	6.605.139.	7.335.027.	7.468.096.	6.678.178.	6.813.092.	7.702.934.	8.092.836.
Kazakistan	148.047.34	192.626.50	207.998.56	236.634.55	221.415.57	184.388.43	137.278.32	166.805.80	179.339.99
Rusya	1.524.917.	2.051.661.	2.210.256.	2.297.128.	2.059.984.	1.363.594.	1.282.723.	1.578.624.	1.657.554.
AEB	468.442	732.060	976.945	039.058	158.438	369.578	881.134	060.588	647.150
Toplamı	1.745.684.	2.322.385.	2.501.165.	2.627.747.	2.379.291.	1.621.669.	1.485.084.	1.819.386.	1.917.083.
AEB/Dünya	548.372	906.429	108.348	068.730	180.749	052.137	086.265	849.799	063.629
a	2,6	3,2	3,3	3,4	3,0	2,2	1,9	2,2	2,2

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 4'te AEB ülkelerinin ithalat verileri görülmektedir. 2018 yılı itibariyle AEB üyesi ülkelerin toplam ithalatları 443 Milyar Dolar seviyesindedir. Bu rakam, 2018 yılı itibariyle dünya toplam ithalatının yaklaşık %1,80'ine eşittir.

Tablo 4. AEB Ülkelerinin İthalat Verileri 2010-2018 (ABD Doları)

İthalat	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Ermenistan	2.626.280	133	222	399	1.464.656	988	1.386.001	2.144.919	1.957.381
Belarus	154.633.3	183.200.5	190.209.99	186.840.42	147.702.73	192.830.73	102.567.21	182.969.35	193.291.51
Kırgızistan	30.899.65	52.123.37	45.226.316	36.964.084	65.647.764	76.857.917	101.066.82	143.794.00	47.342.116
Kazakistan	1.392.527.	1.995.114.	2.056.085.6	1.760.114.6	1.236.267.5	1.109.831.6	1.093.896.8	1.463.158.3	1.470.256.5
Rusya	21.600.64	23.952.91	26.625.286.	25.064.213.	25.288.597.	20.401.756.	15.162.386.	19.514.093.	21.989.573.
AEB	1.439	4.321	056	832	271	568	047	954	934
Toplamı	23.181.32	26.183.35	28.916.808.	27.048.133.	26.739.679.	21.781.277.	16.461.302.	21.306.160.	23.702.421.
AEB/Dünya	8.698	3.255	237	377	943	879	957	575	453
a	2,2	2,4	2,6	2,6	2,3	1,8	1,7	1,9	1,8

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 5'te AEB ülkelerinin ihracat verileri görülmektedir. 2018 yılı itibarıyla AEB üyesi ülkelerin toplam ihracatlarının 626 Milyar Dolar seviyesinde olduğu görülmektedir. Bu rakam, 2018 yılı itibarıyla dünya toplam ihracatının yaklaşık %2,49'una eşittir.

Tablo 5. AEB Ülkelerinin İhracat Verileri 2010-2018 (ABD Doları)

İhracat	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Ermenistan	1.928.927.	2.409.446.	2.927.398.	3.153.950.	3.316.273.	3.137.295.	3.495.833.	4.303.143.	4.700.517.
	462	528	423	546	474	852	404	005	402
Belarus	29.396.844	48.458.472	51.744.692	44.058.175	43.301.115	32.749.824	29.831.121	36.551.674	41.882.705
	.579	.362	.335	.676	.023	.187	.834	.171	.143
Kırgızistan	2.471.698.	3.380.167.	2.932.959.	3.099.060.	2.796.701.	2.350.024.	2.440.818.	2.638.474.	2.649.044.
	688	259	610	450	464	278	090	038	237
Kazakistan	65.502.334	89.503.257	91.747.467	91.381.254	87.108.779	52.581.510	43.714.755	55.964.356	67.300.826
	.498	.382	.851	.223	.034	.795	.378	.244	.386
Rusya	445.513.18	573.991.82	594.193.21	592.497.43	558.283.08	391.450.61	330.136.49	411.264.11	509.551.11
	9.914	5.010	7.855	2.241	7.795	2.675	8.056	4.852	1.331
AEB	544.812.99	717.743.16	743.545.73	734.189.87	694.805.95	482.269.26	409.619.02	510.721.76	626.084.20
Toplamı	5.142	8.541	6.075	3.136	6.789	7.786	6.761	2.310	4.499
AEB/ Dünya	2,86	3,19	3,25	3,12	2,90	2,26	1,96	2,22	2,49

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 6'da AEB üyesi ülkelerin kendi aralarında gerçekleşen ihracat ve ithalatın, toplam ihracat ve ithalatları içindeki payları görülmektedir. Rusya ve Kazakistan'ın AEB üyesi ülkelerin dış ticaretlerinde yüksek paylara sahip oldukları söylenebilmektedir. Özellikle Beyaz Rusya'nın dış ticarete Rusya'ya çok bağımlı olduğu görülmektedir. Beyaz Rusya'nın sırasıyla ihracat ve ithalatında Rusya'nın payının, %38,19 ve %58,39 olduğu hesaplanmıştır. Kırgızistan'ın dış ticaretinde ise Kazakistan'ın payının yüksek olduğu gözlenmektedir. Kırgızistan'ın sırasıyla ihracat ve ithalatında Kazakistan'ın payı %14,73 ve %11,39'dur.

Tablo 6. AEB Üyesi Ülkelerin Kendi Aralarında Gerçekleştirdikleri Ticaretin Toplam İhracat ve İthalatlarına Oranları (%)

ÜLKELER	İHRACAT	İTHALAT
ERMENİSTAN	RUSYA	26,93
	BELARUS	0,49
	KIRGIZİSTAN	0,04
	KAZAKİSTAN	0,41
BELARUS	RUSYA	38,19
	ERMENİSTAN	0,11
	KIRGIZİSTAN	0,36
	KAZAKİSTAN	2,32
KIRGIZİSTAN	RUSYA	19,43
	BELARUS	0,58
	ERMENİSTAN	0,02
	KAZAKİSTAN	14,73
RUSYA	ERMENİSTAN	0,28
	BELARUS	4,99
	KIRGIZİSTAN	0,34
	KAZAKİSTAN	2,88
KAZAKİSTAN	RUSYA	8,69
	BELARUS	0,18
	KIRGIZİSTAN	0,99
	ERMENİSTAN	0,01

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Günümüzde mevcut çok sayıda ekonomik bütünleşme bulunmaktadır. Bu bütünleşmeleri üç ana büyük blok olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Bunlar; Avrupa kıtasında yer alan Avrupa Birliği, Asya-Pasifik ülkelerini kapsayan Asya-Pasifik Ekonomik İş Birliği Forumu (APEC) ve Kuzey Amerika'da yer alan Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA)'dır (Savrul & Özel, 2014, s. 46). AEB kapsadığı alan ve ekonomik büyüklüğü ile dördüncü büyük bütünleşme bloğu olma potansiyeline sahiptir.

Bu potansiyeline rağmen, AEB'nin şuan ki haliyle tam bir ekonomik birlik olduğunu söylemek zordur. Çünkü ekonomik birlik adı verilen ekonomik bütünleşme türünde; ulusal politikaların uyumlaştırılması, tek bir para sistemine geçiş, ortak merkez bankasının kurulması ve dış ticaret

politikalarının uyumlaştırılması gerekmektedir. AEB'ne bakıldığında ise, bu konularda çalışmalar olmakla birlikte halen somut adımların atılmadığı görülmektedir.

Avrasya Ekonomik Birliği ve Türkiye

Türkiye, üç kıtanın keşiştiği bir konumda yer almaktadır. Bu yüzden, Avrasya ile etkileşim içerisinde olması Türkiye için coğrafyanın neden olduğu bir zorunluluktur. Tarihsel süreç içerisinde coğrafyanın yanında, farklı faktörlerin de etkisiyle bu etkileşimin boyutu değişiklik göstermiştir.

Temelleri 16.yy'da atılmakla birlikte, özellikle Tanzimat Fermanı ile Türklerin batılılaşma eğilimleri hızlanmıştır. Cumhuriyet döneminde de aynı eğilim devam etmiştir. Bunun sonucunda Türkiye ile Avrupa arasında zaten var olan köklü ilişki daha da kuvvetlenmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan Soğuk Savaş döneminde de Türkiye, Batı Bloku içinde yer almıştır. Batı Blokunun askeri oluşumu olan Kuzey Atlantik Antlaşması rgt (North Atlantic Treaty Organization, NATO) ne ye olan Türkiye, aynı blokun ekonomik oluşumlarından biri olan Avrupa Birliği'ne yeliği ise kendine hedef olarak belirlemiştir. 1963 yılında imzalanan Ankara Anlaşması ile Avrupa Birliği'ne (o dönem adı Avrupa Ekonomik Topluluğu) dahil olmak adına ilk adım atılmıştır. 1987 yılında ise tam üyelik başvurusu yapılmıştır. Türkiye 1996 yılında Avrupa Birliği'ne ye olmadan, Avrupa Birliği'nin Gümrük Birliği'ne dahil olmuştur. 1999 yılında Türkiye'nin Avrupa Birliği yesi adayı olduğu kabul edilmiş ve 2005 yılında Türkiye ile Avrupa Birliği arasında üyelik müzakereleri başlamıştır.

Türkiye bu süreçte, Asya lkeleri ile olan ilişkilerine yeterli önemi verememiştir. Tarihsel ve kültürel anlamda derin bağlarının bulunduğu bu coğrafyanın ihmal edilmesi, Türkiye'nin hem bölgede daha aktif rol alması hem de ekonomik faydalar elde etmesi açısından eksiklikler ortaya çıkarmıştır. Bu eksikliklerin giderilmesi için, AEB ile olan ilişkilerin geliştirilmesi önemlidir.

Türkiye'nin, Avrupa Birliği yelik sürecinde yaşanan sıkıntılar ve bu süreçte Türk toplumu tarafından ifte standart olarak nitelendirilen Avrupa'nın bazı eylemleri sonucunda Avrupa Birliği yeliğine olan bakış açısını değişirmiştir. 15 Temmuz darbe girişimi ve sonrasında, Avrupa Birliği'nden beklenen desteğin alınamaması ve yaşanan birkaç siyasi kriz sonucunda Türkiye farklı alternatiflere sıcak bakar hale gelmiştir.

Bazı hükümet yetkililerinin AEB hakkında bazı demeçleri olmuştur. Dönemin Ekonomi Bakanı Nihat Zeybekçi'nin, Pamukkale'de 13 Aralık 2014'de düzenlenen Serbest Bölgeler alıştayında yaptığı konuşmada, "Avrasya Gümrük Birliği, Türkiye için vazgeçilmezdir. Biz orada olmak zorundayız. Körfez İşbirliği Teşkilatı içinde olmak zorundayız. Orta Afrika Birliği denen... birliğin içinde yer almak zorundayız" diyerek Türkiye'nin Avrasya Ekonomik Birliği'nde yer almasını savunmuştur (Karluk S. R., 2015). Bu demele, Türkiye'nin Avrupa Birliği dışındaki ekonomik btnleşmelere sıcak bakmakta olduğu mesajı verilmiştir.

Diğer taraftan, 1963 yılında imzalanan Ankara Anlaşması ve Katma Protokol değişmeden ya da feshedilmeden Türkiye'nin AEB yesi olması imkansız görünmektedir. Ankara Anlaşmasının Gümrük Birliği ile ilgili 1.Bölümünün 10. Maddesine göre ve 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararının 16.Maddesine göre, Türkiye kendi ticaret politikasını Avrupa Birliğinin ticaret politikasına uyumlu hale getirmek zorundadır. "Bu uyum, hem otonom rejimleri hem de nc ülkelerle tercihli anlaşmaları kapsar." şeklindeki ifade, Türkiye'nin nc ülkelerle herhangi bir ekonomik bütünleşme içerisine girmesine engel olmaktadır (AB Bakanlığı, 1995). Bu maddeler değişmediği sürece Dünya Ticaret rgt (WTO) kuralları sebebiyle, Türkiye'nin aynı anda iki farklı gümrük birliğine ye olması mümkün olmayacaktır. Fakat Türkiye için Avrasya pazarı önemli bir Pazar olma potansiyeline sahiptir. Bu nedenle Türkiye-AEB ilişkilerinin geliştirilmesi önem arz etmektedir.

Türkiye'nin AEB yeliğinin önünde farklı sorunlar da mevcuttur. Birincisi; Türkiye, AEB yesi olan Ermenistan ile siyasi sorunlar yaşamaktadır. Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınır, 1993 yılında Türkiye tarafından tek taraflı olarak kapatılmıştır (Aras, 2009). Türkiye'nin AEB yesi olması durumunda Ermenistan ile sınır kapısını açması gerekmektedir. Türkiye'nin yeliğine Ermenistan'ın kayıtsız şartsız olumlu bakması pek olası görülmemektedir. Ermenistan, Türkiye'nin üyeliğini kabul etmek karşılığında, sözde Ermeni soykırımının tanınması, tazminat ve toprak gibi isteklerde bulunarak Türkiye'nin üyeliğini bir çıkmaza sokma potansiyeli taşımaktadır.

İkincisi; AEB yesi ülkelerinin tamamı eski Sovyetler Birliği içinde yer almaktadır. Bu nedenle, ortak tarihsel ve kültürel bağları mevcuttur. Türkiye'nin ise bu ülkelerle böyle bir bağı bulunmamaktadır. Bu

durum Türkiye'nin üyeliği veya muhtemel üyeliği sonrasında sıkıntılara neden olabileme potansiyeline sahiptir (Keleş, 2018, s. 8).

Son olarak; Rusya'nın AEB'ni kurma amacının eski Sovyet ülkelerindeki nüfuzunu arttırmak olduğu düşünülmektedir. Özellikle Orta Asya ülkeleri ile kökensel ve kültürel bağları olan ve güçlü bir ekonomiye sahip olan Türkiye'nin birlik içinde yer almasının Rusya açısından istenen bir durum olup olmayacağı belirsizliğini korumaktadır (Karluk R. , 2015, s. 342).

Buna ek olarak; AEB üyesi olmak Türkiye'ye bazı faydalar sağlama potansiyeline de sahiptir. Birincisi; Türkiye birlik üyesi olduğu takdirde, kültürel açıdan derin bağları olan Türki Cumhuriyetlerin bazılarıyla aynı ekonomik bütünleşme içerisinde yer almış olacaktır. Bahsedilen derin bağların sonucunda, Türkiye bu ülkelerle gerçekleştirdiği ihracat ve ithalatını artırarak ekonomik bağlarını kuvvetlendirebilecektir.

Öte yandan, 2008 Küresel Krizi sırasında Türkiye'nin en büyük ihracat pazarı olan Avrupa Birliği ekonomilerinde bir daralma yaşanmıştır. Bu daralma Türkiye'nin ihracat rakamlarının azalmasına neden olmuştur. Bunun nedeni olarak, Türkiye'nin ihracatını çeşitlendirmede yani belli ülkelere fazlaca yoğunlaştığı sonucuna varılmıştır. Bu bakımdan, AEB'ne üye olmak veya ekonomik ilişkileri arttırmak, Türkiye'nin ihracatını çeşitlendirmesine de hizmet edecektir.

Tablo 7'de Türkiye'nin 2010-2019 yılları içinde AEB ülkelerine gerçekleştirdiği ihracatın, toplam ihracatı içindeki payları görülmektedir. Tablonun son satırı ise, Türkiye'nin toplam ihracatı içerisinde AEB ülkelerine yapmış olduğu ihracatın payını göstermektedir. 2010-2015 döneminde bu payın %4-5 civarında olduğu fakat 2015 yılında Türkiye ile Rusya arasında yaşanan Rus savaş uçağının düşürülmesi olayı sonrasında ise bu oranın %2 civarına indiği görülmektedir. İlerleyen dönem de ise bu kriz aşılmış ve ihracat payları yükselmiştir.

Tablo 7. Türkiye'nin AEB Ülkelerine Yaptığı İhracat ve İthalatın, Toplam İhracat ve İthalatı İçindeki Payları (%)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
İhracat	5,06	5,45	5,43	5,73	4,83	3,36	2,12	2,70	2,92	3,25
İthalat	12,49	10,87	12,22	10,75	11,04	10,51	8,29	9,11	10,63	11,87

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 8'de 2011-2019 yılları itibariyle Türkiye'nin AEB üyelerine gerçekleştirdiği ihracatın bütünleşik büyüme hızlarının ve Türkiye'nin toplam ihracat bütünleşik büyüme hızları görülebilmektedir. Tablodan görüldüğü gibi, sadece Belarus ve Kırgızistan'ın ihracat bütünleşik büyüme hızlarının, Türkiye'nin ihracat bütünleşik hızlarının üstünde gerçekleştiği görülmüştür. AEB'ne yapılan toplam ihracatın bütünleşik büyüme hızlarının 2015 yılından itibaren negatife döndüğü görülmüştür.

Tablo 8. Türkiye'nin AEB Üyelerine Gerçekleştirdiği İhracatın Bütünleşik Büyüme Hızları

İhracat	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
Ermenistan		1291,9	291,8	74,6	-100,0	-100,0	-35,6	-3,1	-14,3	-24,6
Belarus		24,8	19,1	17,6	9,9	1,9	11,5	12,4	11,3	11,0
Kırgızistan		39,5	41,2	44,3	34,4	17,9	15,6	15,0	14,3	13,0
Kazakistan		15,7	14,2	8,3	4,5	-1,7	-4,4	-1,3	-2,0	-1,0
Rusya		29,5	20,1	14,6	6,5	-5,0	-15,1	-7,2	-3,8	-3,1
AEB		27,6	19,8	14,7	7,2	-3,4	-10,2	-4,3	-2,0	-1,4
Türkiye		18,5	15,7	10,1	8,5	4,8	3,8	4,7	5,0	4,7

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 9'da 2011-2019 yılları itibariyle Türkiye'nin AEB üyelerinden gerçekleştirdiği ithalatın bütünleşik büyüme hızları ve Türkiye'nin toplam ithalat bütünleşik büyüme hızları görülebilmektedir. Tabloda görüldüğü üzere, sadece Kırgızistan'ın ithalat bütünleşik büyüme hızlarının (2013 yılı hariç), Türkiye'nin ithalat bütünleşik büyüme hızlarının üstünde gerçekleştiği görülmüştür. Benzer şekilde,

AEB'nden yapılan ithalatın 2015 yılından itibaren bütünlük büyüme hızlarının negatif olduğu görülmüştür.

Tablo 9. *Türkiye'nin AEB Üyelerinden Gerçekleştirdiği İthalatın Bütünlük Büyüme Hızları*

İthalat	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
Ermenistan	-100,0	-99,1	-94,7	-13,6	-79,3	-10,1	-2,9	-3,6	-3,7	
Belarus	18,5	10,9	6,5	-1,1	4,5	-6,6	2,4	2,8	-0,4	
Kırgızistan	68,7	21,0	6,2	20,7	20,0	21,8	24,6	5,5	2,2	
Kazakistan	43,3	21,5	8,1	-2,9	-4,4	-3,9	0,7	0,7	-0,6	
Rusya	10,9	11,0	5,1	4,0	-1,1	-5,7	-1,4	0,2	-0,7	
AEB	13,0	11,7	5,3	3,6	-1,2	-5,5	-1,2	0,3	-0,7	
Türkiye	29,8	12,9	10,7	6,9	2,2	1,1	3,4	2,3	1,0	

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 10'da Türkiye'nin AEB üyesi ülkelere ayrı ayrı ve toplulaştırılmış halde yapmış olduğu ihracatın bilateral ihracat yoğunlaşma endeksleri⁷ görülmektedir. Değerlerin 1'den büyük olması o ülke ile yoğunlaşmanın bulunduğunu göstermektedir. 2010-2019 dönemi incelendiğinde, kapalı olan sınır kapısının da etkisiyle Ermenistan ile ihracatta bir yoğunlaşma söz konusu değildir. Belarus ile ihracat anlamında özellikle 2016 yılından sonra bir yoğunlaşma olduğu görülmektedir. Kırgızistan ve Kazakistan ile bahsi geçen tüm dönemlerde bir yoğunlaşma mevcuttur, özellikle Kırgızistan'a ihracattaki yoğunlaşmanın çok yüksek olduğu, bu sebeple Türkiye için Kırgızistan'ın pazar ülke olduğu söylenebilmektedir. Rusya ile 2010-2015 yılları arasında yoğunlaşma olduğu, yaşanan uçak düşürme hadisesinden sonra 2016 ve 2017 yıllarında yoğunlaşmanın ortadan kalktığı, 2018 yılında ise tekrardan eşit değer olan 1'e ulaştığı da görülmektedir. Türkiye'nin, AEB ülkelerine yaptığı ihracat toplulaştırıldığında ise, tüm dönemler itibariyle yoğunlaşmanın olduğu söylenebilmektedir.

Tablo 10. *AEB Üyesi Ülkelerin ve AEB'nin Topplulaştırılmış Bilateral İhracat Yoğunlaşma Endeksleri (2010-2018)*

BT-İhracat	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Ermenistan	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Belarus	1,06	0,80	0,77	1,07	0,95	0,93	1,76	1,69	1,57
Kırgızistan	8,74	8,91	13,19	19,41	22,87	18,60	18,58	19,09	21,30
Kazakistan	2,09	1,77	1,75	1,76	1,70	2,12	2,09	1,95	1,55
Rusya	1,74	1,74	1,69	1,82	1,62	1,36	0,77	0,97	1,00
AEB	1,77	1,71	1,67	1,83	1,66	1,49	1,08	1,22	1,17

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 11'de Türkiye'nin AEB üyesi ülkelere ayrı ayrı ve toplulaştırılmış halde yapmış olduğu ithalatın bilateral ithalat yoğunlaşma endeksleri görülmektedir. Ermenistan ve Belarus ile incelenen dönemler itibariyle bir yoğunlaşma söz konusu değildir. Kırgızistan ile ithalatta sadece 2015,2016 ve 2017 yıllarında yoğunlaşma mevcuttur. Kazakistan ve Rusya ile ithalat yoğunlaşmasının yüksek olduğu gözlenmektedir. AEB üyesi ülkelere gerçekteştirilen ithalat toplulaştırıldığında da incelenen tüm yıllarda yoğunlaşma olduğu görülmektedir.

Tablo 11. AEB Üyesi Ülkelerin ve AEB'nin Topplulaştırılmış Bilateral İthalat Yoğunlaşma Endeksleri (2010-2018)

BT-İthalat	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Ermenistan	0,06	0,00	0,00	0,00	0,03	0,00	0,03	0,04	0,03
Belarus	0,42	0,34	0,37	0,36	0,32	0,59	0,35	0,48	0,52
Kırgızistan	0,79	0,94	0,67	0,50	0,96	1,53	2,18	2,71	0,94
Kazakistan	3,13	3,53	3,13	2,51	2,09	2,47	2,88	3,29	3,58
Rusya	6,67	5,32	5,58	4,84	5,70	7,29	5,92	5,74	7,06
AEB	5,61	4,58	4,76	4,14	4,77	5,94	4,95	4,92	5,91

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 12'de AEB üyesi ülkeleri ile Türkiye arasında 2010-2018 yıllarında gerçekleşen doğrudan yabancı ve portföy yatırımları görülmektedir. Doğrudan yatırım verilerine baktığımızda yalnızca 2012 ve 2016 yıllarında AEB ülkelerinden gelen doğrudan yabancı yatırımların, bu ülkelere yapılan doğrudan yatırımlardan fazla olduğunu söylemek mümkündür. Portföy yatırımlarında ise, tüm yıllar itibariyle Türkiye'den AEB ülkelere yatırım çıkışı olduğu görülmektedir.

Tablo 12. AEB Ülkeleri ile Türkiye'nin Doğrudan Yabancı Yatırım ve Portföy Yatırımları (Milyon \$)

Doğrudan Yabancı Yatırımlar			Portföy Yatırımları				
Varlıklar	Yükümlülükler	Net	Varlıklar	Yükümlülükler	Net		
2010	56425	51097	5328	2010	50579	17602	32977
2011	72025	69530	2495	2011	68850	-4713	73563
2012	50598	64497	-13899	2012	64230	16992	47238
2013	88477	79842	8635	2013	79224	3216	76008
2014	59829	29682	30147	2014	29339	-17768	47107
2015	25536	14575	10961	2015	13561	-16508	30069
2016	25829	50379	-24550	2016	49765	1022	48743
2017	37685	33163	4522	2017	33295	11392	21903
2018	26738	9137	17601	2018	9003	-13051	22054

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 13'te Türkiye'nin 2019 yılı itibariyle AEB ülkeleri ile gerçekleştirdiği ihracat ve ithalatının teknoloji yoğunlukları görülmektedir. Tabloda AEB Toplam satırında, AEB ülkeleriyle Türkiye arasındaki ticaretin teknoloji yoğunluklarına göre ayrımı yer almaktadır. Türkiye sütununda, Türkiye'nin toplam ihracat ve ithalatının teknoloji yoğunluklarına göre ayrımı mevcuttur. Türkiye/AEB sütununda ise, Türkiye'nin teknoloji yoğunluklarına göre toplam ihracat ve ithalatının, teknoloji yoğunluklarına göre AEB ülkeleriyle yaptığı ihracat ve ithalatına oranları görülmektedir. Teknoloji yoğunlukları ayrımı yapılrken (Foders, 1995) çalışmasındaki ayrım kullanılmıştır.

Tablo 13. Türkiye ile AEB Ülkeleri Arasındaki Ticaretin Teknoloji Yoğunlukları (Milyon \$, %)

2019	İleri Teknoloji Ürünleri		Orta Teknoloji Ürünleri		Düşük Teknoloji Ürünleri	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
AEB Toplam	449.022.469	68.772.355	1.379.868.158	5.873.026.038	3.535.072.489	18.114.016.274
Türkiye	16.311.527.516	38.589.317.913	59.779.190.357	64.671.954.185	95.412.344.872	99.444.200.830
Türkiye/AEB	2,75	0,18	2,31	9,08	3,71	18,22

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Tablodan Türkiye'nin toplam ileri teknoloji ürünleri ihracatının %2,75'ini, orta teknoloji ürün ihracatının %2,31'ini ve düşük teknoloji yoğunluklu ürün ihracatının ise %3,71'ini AEB ülkeleriyle gerçekleştirdiği görülmektedir. Türkiye'nin ileri teknoloji ithalatında, AEB ülkelerinin payının %0,18, orta teknolojide %9,08 ve düşük teknoloji ürünlerinde ise %18,22'dir. Buna göre, AEB ülkelerinden düşük ve orta teknoloji ürünlerin ithal edildiği; ihracatta ise pay anlamında daha dengeli bir seyir izlendiği

söylenebilmektedir. Buradan Türkiye'nin AEB ülkelerinden düşük teknoloji ürünler ithal edip, daha fazla teknoloji yoğunluğu olan ürünleri ihraç edebileceği sonucu çıkarılabilmektedir.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında, AEB üyesi beş ülke ile Türkiye arasında gerçekleşen ihracat ve ithalat verileri sektörel bazda incelenmektedir. Sektörel bazda yapılan analizlerde Sektörel Bilateral İhracat/İthalat Yoğunlaşma Endeksi (SBT) ve Ticarete Tamamlayıcılık Endeksi (TIC) kullanılmaktadır. Hesaplamalarda kullanılan veriler SITC Rev3 2 digit olarak ele alınmaktadır.

Ermenistan-Türkiye Ticari İlişkileri

Türkiye ile Ermenistan ticari ilişkileri, siyasi sebeplerden dolayı son derece sınırlıdır. Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınır, Ermenistan'ın Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesini işgal etmesi sebebiyle 1993 yılında Türkiye tarafından tek taraflı olarak kapatılmıştır. Bu nedenle Türkiye ile Ermenistan arasındaki ticaret hacmi düşük düzeydedir.

Tablo 14. *Türkiye-Ermenistan Dış Ticaret Verileri (\$)*

Türkiye-Ermenistan	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
İhracat	15,685	218,318	240,802	83,435	0	0	1,122	12,578	4,564	1,240
İthalat	2.626.280	132,765	221,835	399,132	1.464.656	987,907	1.386.001	2.144.919	1.957.381	1.870.314

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 14'te Türkiye ile Ermenistan arasında gerçekleşen ihracat ve ithalat verileri görülmektedir. Verilere bakıldığında komşu olan bu iki ülkenin, ticaret hacimlerinin çok sınırlı olduğu söylenebilmektedir. Bu verilerin, Türkiye'nin toplam ihracat ve ithalatı içindeki payları çok düşüktür. Buna ek olarak, Tablo 8 ve 9'da yer alan Ermenistan'a ait ihracat ve ithalat bütünlük büyüme hızlarının, Türkiye'nin ihracat ve ithalat bütünlük büyüme hızlarının altında kaldığı, Tablo 10 ve 11'de yer alan ihracat ve ithalat yoğunlaşma endekslerinde de herhangi bir yoğunlaşmaya rastlanmadığı gözlenmektedir.

Ermenistan ile Türkiye arasındaki ticaretin Bilateral İhracat/İthalat Yoğunlaşma Endeksleri⁸ hesaplanmıştır (Seymen, 2009, s. 236). İhracatta herhangi bir ürün veya ürün grubunda yoğunlaşma olmadığı görülmüştür. İthalatta ise sadece "84 Giyim eşyası ve bunların aksesuarları" ürün grubunda yoğunlaşma olduğu görülmüştür.

Tablo 15'te ise Ermenistan ve Türkiye için hesaplanmış olan Ticaret Tamamlayıcılık Endeksi (TCI)⁹ sonucunda yoğunlaşma olan ürün veya ürün grupları görülmektedir.

Tablo 15. *Ticaret Tamamlayıcılık Endeksine Göre Türkiye-Ermenistan Ticaretinde Yoğunlaşma Olan Ürünler*

Ermenistan - TIC	
34	Petrol gazları, doğal gaz ve diğer mamul gazlar
65	Tekstil ürünleri (iplik, kumaş, yer kaplamaları, hazır eşya)
67	Demir ve çelik
78	Motorlu kara taşıtları, bisiklet ve motosikletler, bunların aksam ve parçaları
84	Giyim eşyası ve bunların aksesuarları

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Belarus-Türkiye Ticari İlişkileri

Ermenistan'ın aksine, Belarus ve diğer üç ülke ile ilgili yapılacak analizde ham dış ticaret verileri yerine, Türkiye'nin toplam ihracat ve ithalatındaki paylarının verilmesi daha uygun görülmektedir. Ermenistan'a oranla diğer ülkelerle yapılan ticaretin oransal olarak daha yüksek olması, böyle bir tercihte en önemli etkidir.

Tablo 16'da bahsi geçen paylar görülebilmektedir. Özellikle 2016 yılından itibaren Türkiye'nin toplam ihracatında, Belarus'un payının arttığı söylenebilmektedir. İthalat ise dalgalı bir seyir izlemektedir. Tablo 8 ve 9'da Belarus'a ait ihracat ve ithalat bütünlük büyüme hızları görülmektedir. Buna göre; Belarus'a ait ihracat büyüme hızı 2015 yılı dışında Türkiye'nin ihracat bütünlük büyüme hızlarının üstünde; ithalat bütünlük büyüme hızları ise 2015 ve 2018 yılları dışında Türkiye'nin ithalat bütünlük büyüme hızlarının altında kalmaktadır. Tablo 10 ve 11'de yer alan İhracat ve İthalat Yoğunlaşma Endekslerinde ise, İhracatta 2010, 2013, 2016,2017 ve 2018 yıllarında yoğunlaşma varken, ithalatta ise hiçbir dönem itibariyle yoğunlaşma yoktur.

Tablo 16. Belarus ile Gerçekleşen Ticaretin Türkiye'nin Toplam İhracat ve İthalatı İçindeki Payları (%)

Belarus/Türkiye	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
İhracat	0,16	0,20	0,23	0,27	0,24	0,18	0,31	0,37	0,39	0,42
İthalat	0,08	0,10	0,10	0,10	0,08	0,10	0,06	0,10	0,10	0,08

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 17'de Belarus ile Türkiye arasında gerçekleşen ticaretin İhracat ve İthalat için SBT ve TCI endeksleri ile incelenmiş, yoğunlaşma bulunmuş ürün ve ürün grupları görülmektedir. Üç endekste de yoğunlaşma bulunan üç tane ürün ve ürün grubu bulunmaktadır. Bunlar 65,67 ve 77 kodlu ürün ve ürün gruplarıdır. Taraf ülke ile bu ürün ve ürün gruplarının dahil edildiği bir Tercihli Ticaret Anlaşmasının imzalanması bir politika önerisi olarak sunulmaktadır çünkü, böyle bir anlaşma ticaret hacmini artıracak bir potansiyel taşımaktadır.

Tablo 17. Belarus ile Gerçekleşen Ticarete SBT ve TCI Endeksleri İle Yoğunlaşma Bulunan Ürünler

SBT-İhracat	SBT-İthalat	TCI
5	62	24
53	65	26
54	69	56
55	72	65
57	73	67
58	74	77
61	85	84

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Kazakistan-Türkiye Ticari İlişkileri

Tablo 18'de Kazakistan ile gerçekleşen ticaretin, Türkiye'nin toplam ihracat ve ithalatına oranları 2010-2019 dönemi için görülmektedir. İhracat ve ithalat paylarında yıllar itibariyle kısıtlı olsa azalışlar olduğu görülmüştür.

Tablo 8 ve 9'da Kazakistan'a ait İhracat ve İthalat Bütünlük Büyüme Hızları görülmektedir. Buna göre Kazakistan'a ait ihracat büyüme hızının tüm yıllar itibariyle Türkiye'nin İhracat Bütünlük Büyüme Hızlarının altında olduğu, İthalat bütünlük büyüme hızlarının ise 2011 ve 2012 yılları dışında Türkiye'nin ithalat bütünlük büyüme hızlarının altında olduğu görülmüştür. Tablo 10 ve 11'de yer alan İhracat ve İthalat Yoğunlaşma Endekslerinde ise, hem ihracat hem de ithalatta tüm yıllar itibariyle yoğunlaşma görülmüştür.

Tablo 18. Kazakistan ile Gerçekleşen Ticaretin Türkiye'nin Toplam İhracat ve İthalatı İçindeki Payları (%)

Kazakistan/Türkiye	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
İhracat	0,72	0,83	0,94	0,91	0,86	0,66	0,55	0,66	0,61	0,66
İthalat	0,44	0,51	0,58	0,56	0,53	0,40	0,34	0,40	0,37	0,40

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 19'da Kazakistan ile Türkiye arasında gerçekleşen ticaretin İhracat ve İthalat için SBT ve TCI endeksleri ile incelenmiş, yoğunlaşma bulunmuş ürün ve ürün grupları görülmektedir. Üç endekste de yoğunlaşma bulunan dört adet ürün ve ürün grubu bulunmuştur. Bunlar (65) Tekstil ürünleri (iplik, kumaş, yer kaplamaları, hazır eşya), (72) Özelliği olan belirli sanayiler için makinalar ve aksamı, (74) Diğer genel

endüstri makina/cihazların aksamaları ve (84) Giyim eşyası ve bunların aksesuarları kodlu ürün ve ürün gruplarıdır. Politika önerisi olarak, taraf ülke ile bu ürün ve ürün gruplarının dâhil edildiği bir Tercihli Ticaret Anlaşmasının imzalanmasının ticaret hacminin artması açısından pozitif etkisi olabileceği düşünülmektedir.

Tablo 19. *Kazakistan ile Gerçekleşen Ticarete SBT ve TCI Endeksleri ile Yoğunlaşma Bulunan Ürünler*

	SBT-İhracat			SBT- İthalat		TCI
6	57	71	82	4		65
7	58	72	83	27		72
9	59	73	84	54		74
22	63	74	85	68		84
53	64	75	87			
54	65	77	89			
55	69	81				

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Kırgızistan-Türkiye Ticari İlişkileri

Tablo 20’de Kırgızistan ile gerçekleşen ticaretin, Türkiye’nin toplam ihracat ve ithalatına oranları 2010-2019 dönemi için görülmektedir. Tablodan hareketle, ihracat paylarında yıllar itibariyle artış olduğu, ithalat paylarında ise fazla bir değişim yaşanmadığı söylenebilmektedir.

Tablo 8 ve 9’da Kırgızistan’a ait İhracat ve İthalat Bütünleşik Büyüme Hızları görülmektedir. Buna göre; Kırgızistan’a ait ihracat ve ithalat bütünleşik büyüme hızı, tüm yıllar itibariyle Türkiye’nin ihracat ve ithalat bütünleşik büyüme hızlarının üstündedir. Tablo 10 ve 11’de yer alan İhracat ve İthalat Yoğunlaşma Endekslerinde ise, ihracatta tüm yıllar itibariyle yoğunlaşma varken, ithalatta ise 2015, 2016 ve 2017 yılları dışında yoğunlaşma gözlenmemektedir.

Tablo 20. *Kırgızistan ile Gerçekleşen Ticaretin Türkiye’nin Toplam İhracat ve İthalatı İçindeki Payları (%)*

Kırgızistan	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
İhracat	0,11	0,16	0,23	0,34	0,37	0,26	0,27	0,30	0,33	0,34
İthalat	0,02	0,03	0,02	0,02	0,04	0,04	0,05	0,08	0,03	0,02

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 21’de Kırgızistan ile Türkiye arasında gerçekleşen ticaret İhracat ve İthalat için SBT ve TCI endeksleri ile incelenmiş, yoğunlaşma bulunmuş ürün ve ürün grupları görülmektedir. Üç endekste de yoğunlaşma bulunan dört adet ürün ve ürün grubu bulunmuştur. Bunlar (5) Meyve ve sebzeler, (65) Tekstil ürünleri (iplik, kumaş, yer kaplamaları, hazır eşya), (84) Giyim eşyası ve bunların aksesuarları ve (85) Ayakkabılar ve aksamı kodlu ürün ve ürün gruplarıdır. Ticaret hacminin artması açısından pozitif etkisi olacağı için politika önerisi olarak, taraf ülke ile bu ürün ve ürün gruplarının dahil edildiği bir Tercihli Ticaret Anlaşmasının imzalanması önerilmektedir.

Tablo 21. *Kırgızistan ile Gerçekleşen Ticarete SBT ve TCI Endeksleri ile Yoğunlaşma Bulunan Ürünler*

SBT-İhracat		SBT-İthalat	TCI
6	64	5	5
9	65	26	33
53	72	28	65
54	84	29	67
55	85		78
57	87		84
58	89		85
59			

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Rusya-Türkiye Ticari İlişkileri

Tablo 22'de Rusya ile gerçekleşen ticaretin, Türkiye'nin toplam ihracat ve ithalatına oranları 2010-2019 dönemi için görülmektedir. Hem ihracat hem de ithalat paylarında 2010-2014 döneminde sürekli artış olduğu söylenebilmektedir. 2015 yılında ise ticaret paylarının azaldığı gözlenmektedir. Söz konusu azalmanın sebebi ise, 2015 yılında Rus savaş uçağının düşürülmesiyle oluşan siyasi gerginliktir. Bu tezi desteklercesine 2017, 2018 ve 2019 yıllarında hem ihracat hem de ithalat paylarında artışlar olduğu görülmektedir.

Tablo 8 ve 9'da Rusya'ya ait ihracat ve ithalat bütünlük büyüme hızları verilmektedir. Buna göre; Rusya'ya ait ihracat bütünlük büyüme hızının 2011, 2012 ve 2013 dışında Türkiye'nin ihracat bütünlük büyüme hızlarının altında olduğu; ithalat bütünlük büyüme hızlarına bakıldığında ise tüm yıllar itibariyle Türkiye'nin ithalat bütünlük büyüme hızından düşük olduğu söylenebilmektedir. Tablo 10 ve 11'de yer alan İhracat ve İthalat Yoğunlaşma Endekslerinde ise, ihracatta 2010-2015 yılları dahil olmak üzere yoğunlaşma varken; ithalatta ise tüm yıllar itibariyle yoğunlaşma vardır.

Tablo 22. Rusya ile Gerçekleşen Ticaretin Türkiye'nin Toplam İhracat ve İthalat İçindeki Payları (%)

Rusya	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
İhracat	4,06	5,26	5,87	6,12	5,22	3,15	1,52	2,40	2,99	3,06
İthalat	11,64	12,91	14,35	13,51	13,63	11,00	8,17	10,52	11,85	10,94

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 23'te Rusya ile Türkiye arasında gerçekleşen ticaretin İhracat ve İthalat için SBT ve TCI endeksleri ile incelenmiş, yoğunlaşma bulunmuş ürün ve ürün grupları görülmektedir. Üç endekste de yoğunlaşma bulunan üç adet ürün ve ürün grubu bulunmuştur. Bunlar; (65) Tekstil ürünleri (iplik, kumaş, yer kaplamaları, hazır eşya), (67) Demir ve çelik ve (74) Diğer genel endüstri makina/cihazların aksamaları kodlu ürün ve ürün gruplarıdır. Taraf ülke ile bu ürün ve ürün gruplarının dahil edildiği bir Tercihli Ticaret Anlaşmasının imzalanmasının ticaret hacminin artması açısından pozitif etkisi olabileceği düşünülmektedir.

Tablo 23. Rusya ile Gerçekleşen Ticarete SBT ve TCI Endeksleri ile Yoğunlaşma Bulunan Ürünler

	SBT-İhracat		SBT-İthalat		TCI
3	57	73	4	42	54
5	58	74	6	52	65
22	59	81	8	67	67
23	61	85	28	68	74
52	65		32		76
53	69		33		78
55	72		34		84

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Türkiye, coğrafi konumu gereği üç kıtanın kesişim noktasında bulunmaktadır. Bu durum Türkiye'nin dış ticaret ortaklarını çeşitlendirmesi açısından büyük bir avantaj sağlamaktadır. Fakat Türkiye Soğuk Savaşında etkisiyle dış ticaretini genellikle Avrupa ülkeleri ağırlıklı olarak gerçekleştirmek durumunda kalmıştır. Bu durumun Türkiye'ye bazı olumlu etkileri olmuştur. Örneğin; üretim yapısını Avrupa ülkeleri ile rekabet edecek düzeye getirmek zorunda kalmış, çevre ve çalışma koşulları açısından Avrupa kriterlerini sağlamayı amaç edinmiştir. Aynı zamanda dış ticaretini Avrupa ülkeleri ağırlıklı olarak gerçekleştirmesi, ilerleyen dönemlerde Türkiye açısından bazı sıkıntıları beraberinde getirmiştir. Bunun en tipik örneği ise 2008 küresel krizidir. Avrupa ülkelerinin krizden ağır şekilde etkilenmesi nedeniyle, Türkiye dış ticaret rakamlarında düşüşler yaşamıştır. Bu sebeple, bir ülkenin çok sayıda ülke ile ticaret yapması anlamına gelen dış ticarete ülke çeşitlendirilmesi kavramı önem kazanmıştır.

Türkiye coğrafi konumuna ek olarak, Asya kıtasındaki birçok ülke ve halkla tarihsel ve kültürel anlamda bağları bulunan bir ülkedir. Ortak tarihi, dini, kültürel ve dil bağlarının dış ticaret akımlarını olumlu etkilediği iktisatçılar arasında genel kabul görür niteliktedir. Bu sebeple Türkiye'nin dış ticaret ortaklarını Asya ülkeleri özelinde çeşitlendirmesi, Asya ülkelerine özgü yeni dış ticaret stratejilerini devreye sokması önemlidir.

AEB, Asya'da büyük bir ekonomik blok olma potansiyeline sahiptir. Türkiye'nin bu oluşumu görmezden gelmesi ekonomik açıdan olumsuz sonuçlar doğurabilecektir. Fakat, Türkiye'nin AEB'ne üyeliği hali hazırda Avrupa Birliği'nin Gümrük Birliğine dahil olması sebebiyle imkansız görünmektedir. AEB'ne Türkiye'nin dahil olabilmesi için iki olasılık mevcuttur:

1. 1963 yılında imzalanan Ankara Anlaşması ve Katma Protokol'ün feshedilmesi,
2. Avrupa Birliği ile görüşmeleri süren Gümrük Birliğinin revize edilmesi çalışmalarında, Türkiye'nin Avrupa Birliğinin dış ticaret stratejisini uygulama zorunluluğunun kaldırılmasıdır.

Fakat bu iki olasılık, en azından şu an için çok mümkün değildir. Bu nedenle, Türkiye-AEB ticari ilişkilerinin geliştirilmesi için, belli ürün ve ürün gruplarında gümrük vergilerinin azaltılması ya da karşılıklı olarak sıfırlanması şeklinde uygulanan Tercihli Ticaret Anlaşmaları (TTA) imzalamak daha akılcı olacaktır.

Etik Beyan

"Türkiye'nin Dış Ticaret Çeşitlendirmesinde Yeni Bir Pazar: Avrasya Ekonomik Birliği" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırmada hazır veri seti kullanıldığı için etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır.

Kaynakça

- AB Bakanlığı (1995, Mart 6). *1/95 SAYILI ORTAKLIK KONSEYİ KARARI*. Retrieved Ocak 2020, 21, from AB Bakanlığı Web Sitesi: https://www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/1_avrupa_birligi/1_3_antlasmalar/1_3_8_gumruk_birligi/turkiye_gumruk_birligi_karari_1995.pdf
- Adarov, A. (2018). *Eurasian Economic integration: Impact Evaluation using the gravity model and the synthetic control methods*. Viyana: The Vienna Institute for International Economic Studies.
- Alım, E. ve Aksu, F. (2019). Rusya Liderliğinde bir güç merkezi olarak Avrasya Ekonomi Birliği. *Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi*, 1-22.
- Aras, O. N. (2009, Nisan 20). *TASAM*. Retrieved Ocak 22, 2020, from TASAM Web Sitesi: http://web.archive.org/web/20150425153343/http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/1050/son_gelismeler_isiginda_turkiye-ermenistan_sinir_kapisi_ve_karabag_sorun
- Ateş, E. (2017). *Türkiye'nin İmzaladığı serbest ticaret anlaşmalarının (STA) dış ticaret etkileri: İki Yanlı sektörel bir analiz* (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Balassa, B. (1969). *THE THEORY OF ECONOMIC INTEGRATION*. Watford: Taylor Garnett Evans & C.o Ltd.
- Balkır, C. (2010). *Uluslararası Ekonomik bütünleşme kuram, politika ve uygulama AB ve Dünya örnekleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Balkır, C. ve Demirci, M. (1988). *Uluslararası Ekonomik bütünleşme ve Avrupa topluluğu*. İzmir: Bilgehan Basımevi.
- İyiboğurt, E. (1995). *Uluslararası İktisat*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Karluk, R. (2015). Avrasya Gümrük Birliği ve Türkiye'nin üyeliği. *International Conference on Eurasian Economies* (pp. 337-344). Kazan: Eurasian Economists Association.
- Karluk, S. R. (2015, Kasım 16). *Turkish News*. Retrieved Ocak 2020, 21, from Turkish News Web Sitesi: <https://www.turkishnews.com/tr/content/2015/11/16/avryasya-ekonomik-birligine-turkiye-katilamaz/>
- Keleş, S. Ş. (2018). *Avrasya Ekonomik Birliği*. İzmir: İzmir Ticaret Odası.
- Lindberg, L. N. (1963). *The Political dynamics of european economic integration*. Londra: Oxford University Press.
- Miljkovic, I. B. (2018). Economic Cooperation between Serbia and the Member States of the Eurasian Economic Union: Constraints and Potentials. *Eurasian Journal of Business and Economics*, 105-121.
- Miyares, N. H. (2017). *Gravity Model analysis of eurasian customs union of trade flows*. Londra: NATIONAL RESEARCH UNIVERSITY.
- Pehlivan, G. G. ve Utkulu, U. (2015). *Ekonomik Entegrasyon ve büyüme*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.
- Savru, B. K. ve Özel, H. A. (2014). Küreselleşme Sürecinde bölgesel entegrasyonların başarı koşulları. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 37-54.
- Seyidoğlu, H. (2015). *Uluslararası İktisat*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Seymen, D. A. (2009). *Türkiye'nin Dış ticaret yapısı ve rekabet gücü*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.

- Shuiyu, J. ve Nan, Z. (2018, Mayıs 18). *China Daily*. Retrieved Ocak 19, 2019, from China Daily Web Sitesi: <http://www.chinadaily.com.cn/a/201805/18/WS5afe4aaba3103f6866ee941b.html>
- Sugaipova, M. (2015). *Eurasian Economic Union, Regional integration and the gravity model* (Yüksek Lisans Tezi). Reprosentralen, University of Oslo, Oslo.
- Şanlı, B. (2008). Ekonomik Entegrasyon teorisi çerçevesinde Avrasya Birliği'nin Olabilirliği. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(1), 13-30.
- Tufaner, M. B., Boztoprak, H. ve Sözen, İ. (2017). Ekonomik Entegrasyon teorisi çerçevesinde Türkiye için Avrupa Birliği'ne Bir alternatif: Avrasya Gümrük Birliği. *International Conference on Eurasian Economies* (pp. 271-280). Bişkek: Eurasian Economists Association & Kyrgyzstan-Turkey Manas University.
- Tumanyan, R. (2018). Economics Unions and The Gravity Model: Evidence From Eurasian Economic Union. *Asian Journal of Emprirical Research*, 90-98.
- Türk Dil Kurumu. (2020). *Türk Dil Kurumu*. Retrieved Ocak 23, 2020, from Türk Dil Kurumu Web Sitesi: <https://sozluk.gov.tr/>
- Vinokurov, E., Balas, P., Emerson, M., Havlik, P., Pereboyev, V., Rovenskaya, E., et al. (2016). *EU-EAEU Potential Economic Integration: Methodological Approaches to the Assessment of Economic Impact*. Laxenburg: International Institute for Applied Systems Analysis.

EXTENDED ABSTRACT

Trade liberalisation has long been a phenomenon that has preoccupied the world agenda. The implementation of the idea is in the period after the Second World War. For this purpose, the General Agreement on tariffs and trade (GATT) was established in 1947, and then the World Trade Organization (WTO) was established. With the increasing impact of globalization, these institutions have moved away from serving their founding purposes and started to lose their effectiveness. As these institutions began to lose their influence, it led countries to seek other solutions and thus regional liberalisation began to gain importance.

The phenomenon of globalization has also increased transportability across borders and trade liberalisation has become inevitable. Feeling the phenomenon of globalization more and more has played an active role in the formation of the phenomenon of regional security as well as regional freedom. While globalization has eliminated borders and paved the way for liberalisation, the demise of borders has been felt as a security threat. Thus creating regional security was an important reason for the formation of regional integrations. After all, although the origins of regional integrations go back a long way; the environment created by globalization, economic factors, security elements, etc. it has accelerated the formation of these integrations.

One type of regional integration is economic union. The Economic Union requires the Coordination of the economic, financial and social policies of the member states and mandates a single market system, a single central bank and a common foreign trade policy. The main goal of economic unions is for countries to join forces and form an economic bloc.

There are many examples that can be given to economic union. One of them is the Eurasian Economic Union (EEU), which was founded under the leadership of Russia, Kazakhstan and Belarus. The idea of a Eurasian Economic Union was first expressed by President Nursultan Nazarbayev of Kazakhstan in 1994. The union was established in January 2015. The Union currently has five members. These are the Russian Federation, Belarus, Armenia, Kazakhstan and Kyrgyzstan.

As of 2018, union members have 3.2% of world GDP, 2.8% of world trade volume, 2.4% of world population, 14.5% of world oil production, 20.2% of world natural gas production and 5.5% of World agricultural production. Based on these figures, it can be said that the union has a high economic potential. As can be seen, the Eurasian Economic Union is of great importance to Turkey, given its geographical location, cultural factors and economic interests.

Today, many countries, including our country, are very willing to cooperate with the EEU. The Union likewise states at every turn that it is open to new members. One of the aims of the EEU is to ensure the free movement of goods, services and capital among member states and to build a strong infrastructure to counter fluctuations in the world economy. The union also aims to carry a transnational identity of economic integration. Therefore, it wants to take many countries in the Eurasian geography. It is thought that this integration will increase its role on the world economy in terms of its potential.

Considering the geographical location and cultural factors, it is of great importance to evaluate the Union for Turkey and to examine whether a possible membership status is possible. This situation constitutes the moving point of this study. Therefore, the aim of the study is to give information about the Eurasian Economic Union (EEU), to seek answers to the question of whether Turkey can be included in the Eurasian Economic Union and to examine the importance of the EEU-Turkey trade relations in terms of Turkey's diversification in foreign trade. For this purpose, member states bilateral foreign trade between Turkey and the data for the period 2010-2019, export and import growth rates (CGR), index of concentration in bilateral trade (IT) Industry-Concentration Index bilateral trade (SBT) and trade complementarity index (TCI) are analyzed using. SITC Rev3 2 digit data was used in sectoral analyses.

Relationship between Economic Growth External Debt: Application to Turkey¹

Hüseyin USLU²

Abstract

In this study, the effects of foreign debt on economic growth in Turkey's economy are investigated with contemporary time-series techniques for 1970-2016 periods. In the study, the stationarity of the series is examined by ADF and PP unit root tests and the series were found to be stationary at different levels. The existence of cointegration relationship between the series is examined by the Bounds Testing method and it is determined that external debt and economic growth move together in the long run. In the long-run analysis carried out by ARDL method, it is found that 1% increase in fixed capital stock, labor force, external debt stock and human capital enhance national income by 0.31, 0.27, 0.13 and 0.46%, respectively. Error correction mechanism of the model operates, that is, the outcomes are reliable. Causality relationships between the series are examined by Toda-Yamamoto causality test and it is found that one-way causality relationships exist from labor and external debt to economic growth. Also in this test; one-way causality relationships are found from the labor force to the fixed capital stock and human capital and from the external debt stock to the human capital.

Key Words: External Debt, Economic Growth, Bounds Testing, ARDL

Dış Borç Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Uygulaması

Öz

Bu çalışmada, Türkiye ekonomisinde dış borçların ekonomik büyüme üzerindeki etkileri 1970-2016 dönemi için güncel zaman serisi teknikleriyle araştırılmıştır. Çalışmada serilerin durağanlığı ADF ve PP birim kök testleriyle incelenmiş ve serilerin farklı derecelerde durağan oldukları görülmüştür. Seriler arasında eşbütünlük ilişkisinin varlığı Sınır Testi yöntemiyle incelenmiş ve dış borçlanma ile ekonomik büyümenin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri belirlenmiştir. ARDL yöntemiyle gerçekleştirilen uzun dönem analizinde Türkiye'de milli geliri; sabit sermaye stokundaki %1'lik artışın ortalama %0.31, işgücündeki %1 oranındaki artışın %0.27, dış borç stokundaki %1'lik artışın %0.13 ve beşeri sermayedeki %1 oranındaki artışın %0.46 oranında artırdığı tespit edilmiştir. Modelin hata düzeltme mekanizması çalışmaktadır ve elde edilen bulgular güvenilirdir. Seriler arasındaki nedensellik ilişkileri Toda-Yamamoto nedensellik testiyle incelenmiş ve işgücü ve dış borçlardan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkilerinin var olduğu tespit edilmiştir. Bu testte ayrıca; işgücünden sabit sermaye stoku ve beşeri sermayeye ve dış borç stokundan beşeri sermayeye doğru da tek yönlü nedensellik ilişkileri bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dış Borçlanma, Ekonomik Büyüme, Sınır Testi, ARDL

Atıf İçin / Please Cite As:

Uslu, H. (2021). Relationship between economic growth external debt: Application to Turkey. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 272-294.

Geliş Tarihi / Received Date: 07.02.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 24.09.2020

¹ This study is derived from the master's thesis entitled "Relationship between Economic Growth External Debt: Application to Turkey" prepared by the author in the Department of Economics, Institute of Social Sciences, Erciyes University.

² Osmaniye Korkut Ata University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration, h.uslu80@hotmail.com

Introduction

Because of unbalanced distribution of resources among the countries, development differences between the countries and developing international relations, the domestic resources of the countries may be insufficient in the financing of economic growth and development. The need for foreign borrowing of developing countries may increase gradually due to the inability to meet the investments from domestic sources required in order to accelerate economic growth in these countries. This need is also the case for Turkey's economy. Especially after 1950, Turkey has tended to seek external resources and foreign borrowing by increasing external debt opportunities with fundamental changes in economic policies on foreign direct investment, external debt and foreign credits in order to sustain the economic growth and development goals.

National resources used in financing economic growth and development, namely domestic savings, in both developed and developing countries are of great importance. When these are not enough, external saving, that is foreign debt, comes into play. Therefore, internal and external savings can be seen as the source of economic growth. In this context, the insufficiency of domestic savings to generate economic growth and development, the lack of effective methods in tax collection, the low level of exports and the low income of tourism make countries in search of new resources, and in such cases, external borrowing becomes inevitable (Bilginoglu, & Aysu 2008, p. 1). Especially large-scale problems like war, economic crisis and natural disasters further increase the need of countries for foreign aid and foreign borrowing.

External borrowing, which is defined as the funding of the state or a public institution from external sources (Evgin, 2000, p. 15), has been used extensively especially in developing countries in order to continue economic development processes. In this sense, due to the low domestic savings in developing countries, capital can be seen as a scarce production factor (Karagol, 2014, p. 6). In addition, developing countries can meet the need of investment goods to make the necessary investments through imports. As a result of the low export revenues that will cover the import expenses, these countries may face a foreign currency bottleneck and tend to external borrowing.

It can be expected that the foreign debts, which provide additional resources to the country from the moment they are received, will increase the amount of capital that forms the basis of economic growth and development if used in productive areas. In this context, investments will be increased by increasing the amount of capital, and economic growth and development will be accelerated (Panizza, Sturzenegger, & Zettelmeyer, 2010, p. 2). Countries may remain in a difficult situation if foreign debt is not used in productive areas. Especially when foreign debt principal and interest payments increase more than the increase in national income, it is inevitable to go back to borrowing. As a result of this situation, which requires the outflow of resources from the country, the debt burden of the country rises, the growth slows down and therefore the welfare level decreases.

In this study; effects of external debt on economic growth during the 1970-2016 period in Turkey are examined theoretically and empirically. The study is expected to generate empirical evidence found by contemporary techniques to theoretical discussions on the effects of external borrowing on economic growth. Unlike similar studies in the literature, the fact that Bounds Testing is performed to determine the long-term status of the variables, that the long and short-term analyzes between the variables are performed with a dynamic and contemporary method such as ARDL, that the causality relationships between the series are performed employing a method using the level values of the series such as Toda-Yamamoto which consequently allows more information in the analysis and that the dataset covers a newer period distinguishes the study from its counterparts. The study is thought to add depth to the literature in this direction.

In the second part of the study following the introduction; a theoretical framework on external borrowing and economic growth is established. In the third part; the reasons why developing countries need external resources are identified. Then, various methods used in determining and calculating the amount of resources required for development and various ratio analysis (external debt indicators) used in measuring foreign debt payment capacity are explained. Historical development process of Turkey's external debt is investigated. In this context, external debt and economic growth in Turkey are demonstrated with the help of charts and graphs. In the fourth section; the literature review summaries about the topic are presented, in the fifth section; the external debt-economic growth relationship is analyzed econometrically. The study is completed with results and suggestions.

Theoretical Framework of the Relationship between External Debt and Economic Growth

The money that governments (Ministry of Treasury or Undersecretariat of Treasury), other official institutions (Municipalities, Public Economic Institutions etc.), private companies or financial institutions (Banks etc.) receive from Treasuries or financial institutions of other countries (Banks, Exchanges, etc.) to pay back at the end of a certain time with interest is called external debt. Briefly, foreign debt is the credits, bond and bill received by individuals or organizations residing at home country from people or institutions residing abroad (Evgin, 2000, p. 15). According to the World Bank, a country's external debts are the sum of the short, medium and long term obligations that is provided with an internationally valid contract from individuals or institutions living in other countries (World Bank, 2018).

Until 1960s, while interstate aids were sufficient, these aids started to be insufficient with the increasing needs in the following periods and countries started to borrow significant amounts from each other. Thus, the share of foreign loans, bonds and bills sold in other countries in the international capital mobility began to increase. After all these developments, the concept of foreign aid has been replaced by the concept of foreign debt (Kirci, Cevik, & Cural, 2013, p. 116). Over the course of time, banks, financial intermediaries and stock exchanges have also been included among external lenders. Stock exchanges are included in this process as the secondary market where bills and bonds issued by the country's treasuries and other institutions are traded.

World Bank takes two criteria into account when classifying countries according to their external debt: the ratio of the present value of the external debt service to the gross national income (PV/GNP) and the ratio of the present value of the foreign debt service to the total of exports and workers' income (PV/XGS). According to these criteria, the countries having $PV/GNP > 80\%$ or $PV/XGS > 220\%$ are accepted as heavily indebted, $48\% < PV/GNP < 80\%$ or $132\% < PV/XGS < 220\%$ are as moderately indebted and $PV/GNP < 48\%$ or $PV/XGS < 132\%$ are as low-indebted (Ozyildiz, 2017, p. 24-25). At this point, the following criteria can also be considered; World Bank accepts countries with an external debt stock to GDP ratio between 30% and 50% as moderately indebted and countries with more than 50% as a highly indebted. According to World Bank and the IMF, the ratio exceeding 50% is considered dangerous for countries (Evgin, 2000, p. 10) and it is considered that countries face the risk of economic crisis. The ratio of total external debt stock to exports is important in terms of indicating the country's foreign exchange revenues and foreign debt payment capacity (Altin, 2003, p. 75). While calculating the export data, total goods and services are included. It is accepted that if this ratio is between 165% and 275%, the country is moderately indebted and if this ratio exceeds 275%, the country is over-indebted (World Bank, 1990, p. 24). In fact, the IMF considers the ratio over 200% as a signal of danger (IMF, 2018). The ratio of total external debt interest service to exports is used to measure the cost of foreign debts and it is decided that the country is moderately indebted when the ratio is between 12%-20% and highly indebted when above 20% (Aysu, 2011, p. 32). Similarly, the ratio of international reserves to external debt stock and the ratio of foreign debt stock to tax revenues are also important for the sustainability of foreign debts of countries.

The negative difference between budget revenues and budget expenditures constitutes budget deficits. Classical economists argued that budget expenditures should not be more than budget revenues, that is, the budget should be equivalent. Keynes, on the other hand, stated that states should apply expansionary fiscal policies at the expense of budget deficits in order to accelerate the reestablishment of the economic balance, especially in times of economic crisis (Kogar, 1996, p. 301-302). This recipe, proposed by Keynes for difficult times, has become a habit in the states and especially some countries have become constantly deficit-giving. In this case, the internal and external debt stocks of the countries have increased rapidly over time, which triggered the debt crisis seen in Latin America and Turkey in the 1980s.

An important point here is the fact that the public borrowing from the domestic market will reduce the financial resources available in the country and increase their interest rates, which will increase the cost of private sector investments and therefore the private sector, will give up some investment expenditures. In order for this effect, called the Crowding Out, (Kesbic, Dundar, & Devrim, 2016, p. 60) not to occur, it is beneficial for the public to meet the budget deficits with the funds it will obtain from the external market, not from the domestic market.

The proportional increase in real GDP, which is the monetary value of all goods and services produced in a certain period within the borders of a country, calculated with the prices of a fixed year, is called economic growth (Parasiz, 2008, p. 71). There are also economists who prefer to measure economic growth with real GDP growth per capita (Lindgren, 2008; Jones, 2016, p. 6; Brueckner, & Lederman, 2017, p. 2). On the other hand, there are economists who define economic growth as a continuous expansion of potential production, which is measured by an increase in real gross domestic product over a certain period of time (Mohamed, 2014).

Economic growth, which can also be defined as the continuous increase in the amount of goods and services produced, is the most important indicator of the increase in welfare in the countries (Elmas Arslan, 2013, p. 46). Thanks to economic growth, employment increases, goods and services produced rise and national income per capita goes up. All of these enable people to meet their needs more easily and increase the level of benefits and well-being they achieve by consuming more goods and services.

The most important sources of economic growth are the increase in labor force and investment (machinery, equipment, factory, etc.), new natural resource discovery, technological progress and increase in productivity. In the Neoclassical Growth Model developed by Solow (1956), it is based on a production function of the Cobb-Douglass type (Jones, 2007, p. 23-50):

$$Y = AK^{\alpha}L^{\beta} \tag{1}$$

Here, Y is Real GDP (production), A is exogenous factors affecting growth, including technology, K is capital stock (amount of machinery and equipment, infrastructure, superstructure etc.), L is labor force, α is capital stock elasticity of production and β is labor force elasticity of production. According to this model, increases in capital stock and labor force will raise production and economic growth. If the external borrowings are used to increase capital stock of the country, economic growth will go up. This case can be seen in Figure 1.

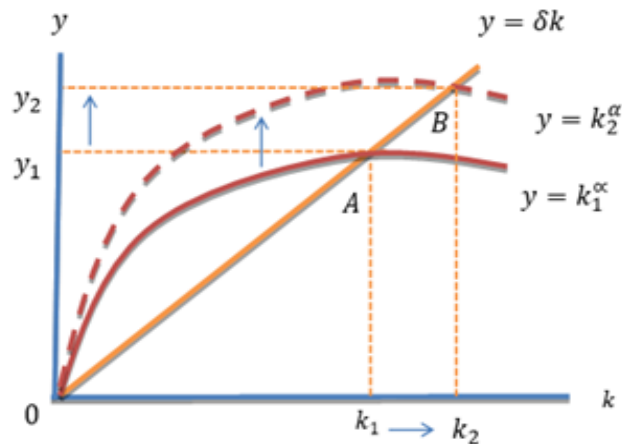

Figure 1. Solow Growth Model: Impacts of Increases in Capital Stock

Source: Jones (2007, p. 22-26)

As it is shown in Figure 1, if fixed capital stock per capita can be shifted from k_1 to k_2 by directing external borrowings to investment expenditures, then real production could rise from y_1 to y_2 and thus the economy would grow.

If one of these factors is kept constant while only the other (e.g. capital stock) is constantly increased, the economy will grow to a certain level, then it will come to a steady state balance and growth will stop. In this model, Solow (1956) considered the technology completely exogenous and compared it to an apple falling from the sky (Erdogan, & Canbay, 2016, p. 32). In the Endogenous Growth Model developed by Romer (1986) and Lucas (1988), technological progress has been included in the production function through human capital, and it is stated that as human capital develops, economic growth will last forever. Explaining Endogenous Growth Model again with the help of a Cobb-Douglass production function;

$$Y = K^\alpha H^\beta \quad (2)$$

Here, H is human capital equipped with knowledge (education, experience), health and technology (Guvel, 2011, p. 106). In the Endogenous Growth Model, the production function is a positive sloped, linear function because in this model there is no diminishing return on labor. The reason for this is that human capital in this model is constantly being improved through education, research and development (R&D), technological progress, experience and health expenditures. Therefore, increases in capital stock in the Endogenous Growth Model will continuously increase economic growth. So, if the debts taken from abroad can be used in the development of human capital (education, health, etc.) and capital stock in the country, it will have a positive contribution to the economy and there will be no problems in the payment of debts in the future. The amount of capital in the economy determines the level of the product that can be produced and the level of the product determines the level of savings and investments, respectively. In this context, high savings increase the investment opportunity for new capital goods and increase the capital stock of the economy. Thus, as the amount of capital per labor unit increases, unit labor will become more efficient. Therefore, specialization and productivity increase will be achieved in the production process. It can be said that the contribution of capital accumulation on specialization is great. Because mass production will be realized by mechanization and this will increase productivity. In the Endogenous Growth Model, the effects of the increases in capital stock on economic growth can be examined with the help of Figure 2.

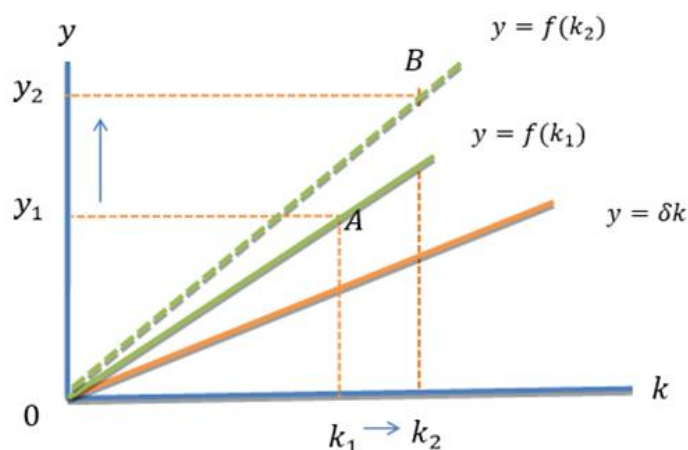

Figure 2. Endogenous Growth Model: Increase in Capital Stock

Source: Guvel (2011, p. 103)

As seen in Figure 2; increased capital stock and human capital will also increase economic growth when external borrowings are used to make new investments domestically and to improve human capital. In the demand-side macroeconomic approach that started with Keynes (1936), national income is calculated using the expenditure method as in Equation (3) (Yildirim, Karaman, & Tasdemir, 2009, p. 35):

$$Y = C + I + G + X - M \quad (3)$$

Here, Y is Gross Domestic Product, C is private (household) consumption expenditures, I is private investment expenditures (investments of firms and housing acquisition of households), G is the sum of public investment and consumption expenditures, X is export and M is import. While C, I, G and X contribute positively to the economy (injection), M creates a leakage from economic flows and negatively affects national income (Mankiw, 2010, p. 29). At this point, it is of great importance in which areas the external debts will be used. If foreign debts taken are used to increase private consumption expenditures, this enables growth in the economy in the short term, but it causes an increase in the current account deficit and the country's foreign debt stock in the long term. If it is used to increase private investment expenditures, this enables the economy to grow both in the short term and in the long term. If it is used in public consumption expenditures and transfer payments, it enables short-term growth in the economy, but increases the country's foreign debt stock in the long term and damages economic growth. The fragility of the country's economy against external shocks rises. If it is used in public investment

expenditures; it allows growth in the economy both in the short term and the long term. If it is used to support production of exported goods and exporters and exports can be increased, foreign currency inflows to the country, the current account deficit and the country's foreign debt stock are reduced, and ways to stable economic growth are opened in the long run. If it is used in buying luxury imported goods (such as technological expenditures that are not needed (such as mobile phones), luxury cars purchased by the public and households, etc.), it does not contribute to economic growth and cause more foreign currency outflow from the country, leading to an increase in the country's current account deficit and foreign debt stock, makes the country more vulnerable to economic shocks, seriously damages long-term economic growth. If foreign debts are used to purchase machinery-equipment and intermediate goods to increase the level of production in the country, it will contribute positively to economic growth in the long run even if it harms the economy in the short run.

As it is seen, where the foreign debt is used is as important as the amount of borrowings. If the foreign debts received are utilized efficiently, it will be possible to pay both the foreign debt principal and the interest accrued on these debts. An important point here is that the borrowings in foreign currency should be evaluated in productive areas that will earn as much foreign currency as possible. If the foreign debts taken are invested in non-export areas that do not earn foreign currency and are not productive, such as the construction sector, external debts may be harmful to the economy with the exchange rate risk in the long term, although it seems to revive the economy in the short term (Korkmaz, 2017). The effects of external debts on aggregate supply (*AS*) and aggregate demand (*AD*) in the market can be examined with the aid of the *AD-AS* model in Figure 3.

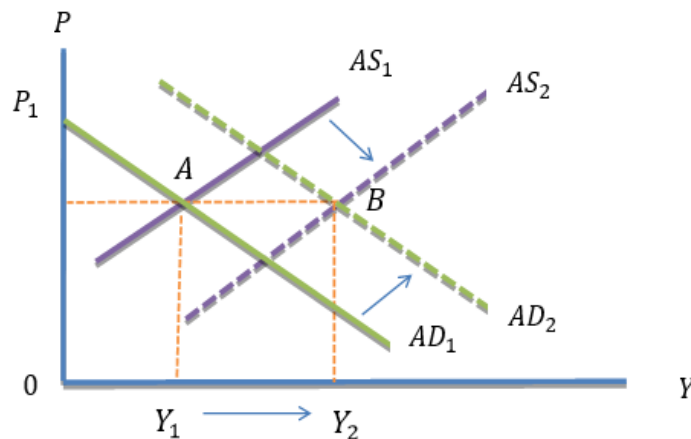

Figure 3: Reflection of External Debts on Markets

Source: Yildirim, Karaman ve Tasdemir (2009, p. 278).

In Figure 3, the economy is at equilibrium at point A initially. If the external debts received affect the total demand and the total supply in the same amount, these curves shift to the right in an equal amount and the real national income (*Y*) increases without changing the prices level (*P*). If total demand increases more than total supply, the general level of prices increases with real national income. If the total demands increases less than the total supply, real national income will increase and the general level of prices will decrease.

External borrowing is generally an injection for economy, and foreign debts that are not taken to pay past debts will accelerate economic activities in the country in the short term. However, in order for this effect to last for a long time, it is of great importance to utilize these resources in productive investment areas. Otherwise, there will be difficulties in the payment of foreign debts that increase with interest rates in the future periods. Considering that foreign debts are borrowed in foreign currency, the value of countries' debts in terms of national currency will increase much faster with increasing exchange rates. In such cases, the revenues that should be used to support the economic activities in the country will be spent for foreign debt payments, a significant leakage from the economy will occur and this will affect the economic growth negatively (Cogurucu, & Coban, 2011, p. 136).

While economic growth refers only to the increase in real GDP, economic development expresses the spread of economic growth to the base and increasing the general welfare of the people (Yuce, Akinci, & Yilmaz, 2013, p. 113). If the foreign debts taken are used in production, education, health and other social investment expenditures, which will benefit the general public, they will positively affect development in the country. However, if the foreign debts taken will be used in inefficient investments or consumption expenditures, they will both increase the country's external debt stock, impairing the welfare of the society in the following years and make the country economically and politically susceptible to intervention by other states and international organizations, negatively affecting development.

General Review of Turkey's External Debt and Economic Growth

The first foreign debt in the Ottoman Empire was the debt worth of 3 million British gold (5.5 million Ottoman Liras) received from Palmer institution in London and Goldschmidt institution in Paris on November 24, 1854, as the costs of the Crimean War could not be met. Later, these debts continued and problems occurred in the payment of these debts over time. Some basic revenues of the country were mortgaged against these debts. The Düyun-u Umumiye-i Osmaniye Meclis Administration (Ottoman State Debt Administration Council) was established on December 20, 1881, so that foreign countries could collect their debts that could not be paid through these methods directly from the domestic market. The total external debt received during the Ottoman Empire was 347.3 million Ottoman Liras. The portion of the debt transferred to the Republic of Turkey was 105.5 million Liras (Ozdemir, 2009, p. 65).

Turkey has become, for the first time on August 4, 1958, unable to pay its external debt and declared moratorium. After that, the agreement for the restructuring and rescheduling of debts was signed with the Organization for European Economic Cooperation³ (OEEC) and the International Monetary Fund (International Money Found: IMF) for the first time. Turkey, having struggled to pay its external debts in the times of internal strife and chaos experienced in 1977-1978, has signed agreements with OECD member countries again for the rescheduling of \$1.3 billion foreign debt in May 20, 1978. The third agreement signed with OECD member countries on July 19, 1979, to delay \$1.2 billion of external debt and the fourth delay agreement signed with Citicorp on September 26, 1979, for \$2.2 Billion debt. The fifth delay agreement on May 30, 1980 for \$1.4 billion debt and the sixth delay agreement on July 23, 1980, for \$3 billion signed with OECD member countries (Ozyildiz, 2017, p. 22).

Turkey, for many years, had used project loans to finance domestic investment and refrained from using program credits. Such needs were met by domestic borrowing. With the Decision No. 32 (CBRT, 1989) on the Protection of the Value of the Turkish Currency, adopted on 7 August 1989, government and other institutions that did not want to get stuck in the domestic borrowing market started borrowing from the foreign markets with the beginning of freedom in the capital markets. The values of the external debt stock of Turkey in 1970-2017 period is seen in Figure 4.

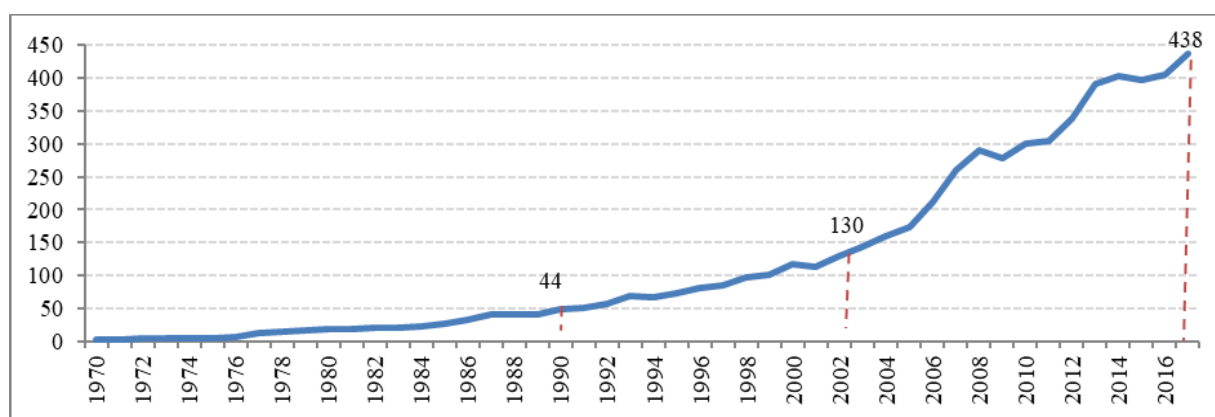

Figure 4. *External Debt Stock of Turkey*

Source: World Bank (2018a).

³ Under the Marshall Plan developed by the United States (USA), this organization, which was founded in 1948 for the purpose of reconstructing Europe which was devastated in World War II, was later renamed the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD) in 1961. Today, there are 34 countries participated in OECD, one of which is Turkey (Ministry of Culture and Tourism, 2018).

As it is seen in Figure 4, external debt of Turkey, which was 44 billion Dollars in 1989 and 130 billion Dollars in 2002, quickly started to increase particularly post-2002 period and reached 438 billion dollars at the end of the first three quarters of 2017. Considering the fact that Turkey's GDP is predicted to be around 736 billion Dollars in 2017, the external debt stock to GDP ratio is approximately 59%. Considering also that the countries are classified as highly indebted if the external debt stock to GDP ratio is over 50% according to World Bank's measures, Turkey is among heavily indebted countries. The annual change of external debts in Figure 4 can be examined with the help of Figure 5.

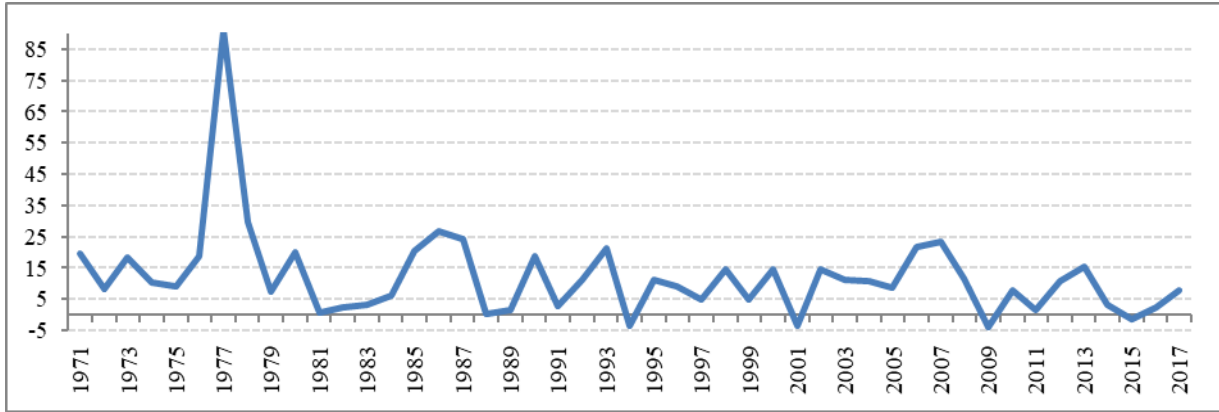

Figure 5. Annual Changes in Turkey's External Debt Stock (%)

Source: World Bank (2018a).

Note: Horizontal line is annual average borrowing amount

As it can be seen in Figure 5, the periods that Turkey's external debt increased the fastest are 1977-1978, 1986-1987, 1993 and 2006-2007. From these years, 1993 is just before the 1994 economic crisis and one of the reasons for the 1994 crisis is thought to be raising external debt in this year. Excessive borrowing in 2006-2007 refers to borrowings made to accelerate economic growth. The path followed by the annual growth rate of Turkey's economy in 1970-2017 period is shown in Figure 6.

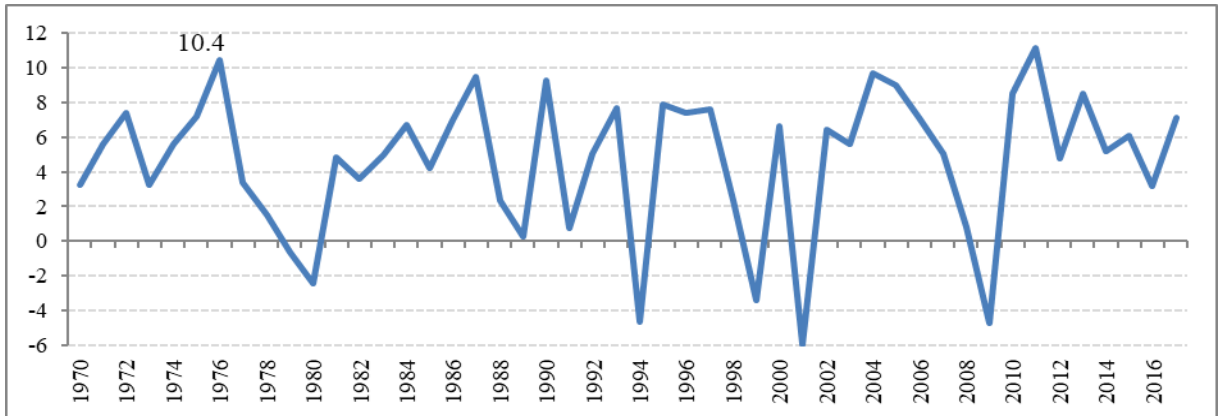

Figure 6. Economic Growth (%)

Source: World Bank (2018b).

As seen in Figure 6; it is noteworthy that economic growth generally follows a fluctuating path in Turkey. It is beneficial for policy makers to take necessary precautions in this regard and strive to achieve more stable economic growth. The years when economic growth increased the most are 1976, 1987, 1990, 2004 and 2011. The contraction rates in the years when the economy contracts the most are 4.7% in 1994, 6% in 2001 and 4.8% in 2009. The interaction between economic growth and external borrowing can be seen in Figure 7.

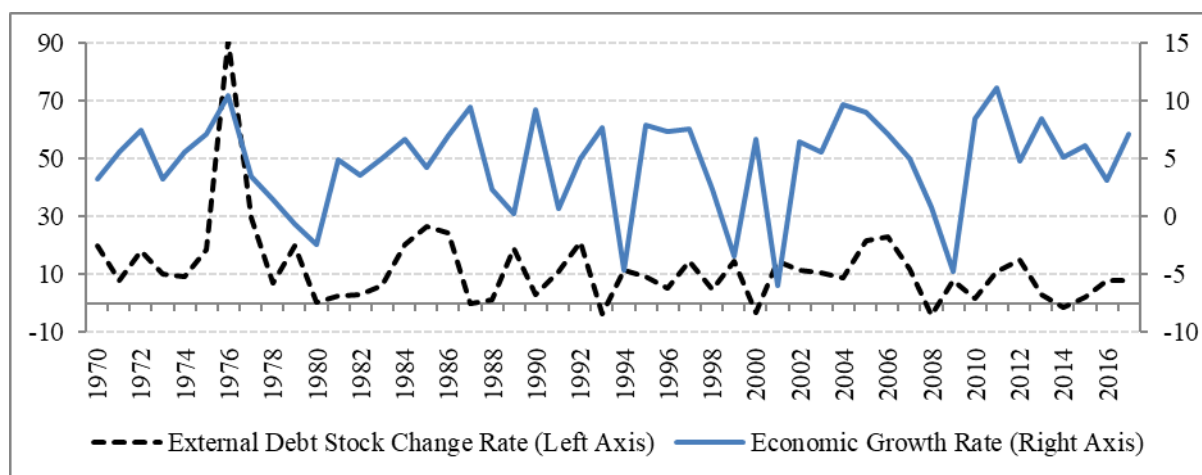

Figure 7. *The Relationship between External Debts and Economic Growth in Turkey*

Source: World Bank (2018a, 2018b).

Figure 7 shows a significant simultaneity between external debt and economic growth in Turkey's economy. Moving from here; Economic growth in Turkey can be said to be financed by external debt. Classification of Turkey's foreign debt by borrower is shown in Table 1.

Table 1. *Classification of Turkey's External Debts by Borrowers (Billion Dollars)*

Years	Public		CBRT		Private		Total
	Value	Rate	Value	Rate	Value	Rate	
1990	33.3	63.5	8.3	15.9	10.8	20.6	52.4
1995	42.0	55.3	12.2	16.0	21.8	28.7	75.9
2000	50.1	42.2	14.1	11.9	54.4	45.9	118.6
2005	70.4	41.2	15.4	9.0	84.9	49.7	170.8
2010	89.1	30.5	11.6	4.0	191.0	65.5	291.7
2015	113.1	28.5	1.3	0.3	281.9	71.1	396.4
2016	119.8	29.6	0.8	0.2	284.5	70.2	405.1
2017	129.4	29.6	0.7	0.2	307.9	70.3	438.0

Source: CBRT-EVDS (2018b).

Looking at the data in Table 1, 63.5% of Turkey's external debt was owned by the public, 15.9% was by Central Bank and only 20.6% of it was by private sector in 1990. This composition has changed in time and the share of public in external debt decreased to 29.6%, of CBRT to 0.2% and of private sector increased to 70.3% in 2017. Information about Turkey's main external debt ratios are presented in Table 2.

Table 2. *External Debt Ratios of Turkey (%)*

Years	External Debt Stock / GDP	External Debt Stock / Goods and Services Export	External Debt Service / GDP	External Debt Interest Payments / Export	External Debt Service / Foreign Exchange Incomes	International Reserves / External Debt Stock	External Debt Stock / Tax Incomes
1990	33.4	245.4	37.7	26.3	258.9	15.4	283.8
1995	44.4	218.8	50.3	20.5	223.9	18.8	311.5
2000	43.4	220.0	50.4	24.7	258.5	20.1	256.5
2005	35.0	164.7	42.9	12.1	194.6	30.2	213.1
2010	39.3	190.6	46.7	10.3	221.5	28.6	200.9
2015	46.7	197.6	48.7	7.0	205.8	27.9	253.0
2016	47.8	213.8	55.8	10.2	249.3	26.1	255.3

Source: World Bank (2018c, 2018d, 2018e, 2018f).

As can be seen from Table 2, the ratio of external debt stock to national income in Turkey was 16.1% in 1970, had increased over time and rose to 48.1% in 1987. This ratio, which started to decrease afterwards, rose to 52% with the effect of the 1994 economic crisis and to 57.8% after the 2001 crisis. The ratio, which tended to decrease afterwards, started to increase again due to the 2008 global economic crisis and increased to 47.8% as of 2016. Considering that the countries are classified as moderately indebted if this ratio is between 30% and 50% and highly indebted if the ratio is above 50% according to World Bank and the IMF, Turkey is a moderately indebted and is likely to be a heavily indebted country.

The ratio of external debt to total goods and services exports in Turkey was as quite high as 380.1% in 1971, has reached enormous amounts exceeding 500% from 1977 to 1980 period, tended to decrease over time, decreased down to 170.9% in 1998 and increased again in 1999-2003 period. This ratio, which started to decrease after 2004, has increased again in 2016. Considering that the countries are classified as moderately indebted if this ratio is between 165% and 275% and highly indebted if the ratio is above 275% according to World Bank and the IMF, Turkey can be classified as a highly indebted country in 1970's and moderately indebted in recent times.

Looking at Table 2 considering that the ratio of external debt stock to tax revenues exceeding 290% is a threshold value in terms of crisis risk for countries according to the IMF, this ratio was exceeded in the period of 1984-1989, 1994-1996 and 2001-2002 and the country experienced a significant problem in terms of external debts. This ratio, which started to decline in the post-2003 period, have begun to increase again after 2010 and exceeded 255% by the end of 2016, which indicates that governors of the economy should take measures in this regard.

Literature Review

A summary of the studies in the literature, in which the relationship between external debts and economic growth is investigated, is given chronologically. Lin and Sosin (2001) investigated the relationships between external debt and economic growth using panel data analysis for 77 countries, and found a negative and statistically significant relationship between external borrowing and per capita national income in African countries while determining negative and statistically insignificant relationship in Latin American countries and positive and statistically insignificant relationship in Asian countries. Kara (2001) stated in the paper, in which the effectiveness of the external debt based economic growth strategy implemented in Turkey after 1980 is examined by graphs and tables, that Turkey have usually purchased raw materials and consumption goods with it foreign borrowings, financed infrastructure investments having low return and, the worst of all, used for the payment of past debts whose due date arrived (refinancing purpose). Because of all of these, economic growth could not be promoted.

Kozali (2007) investigated the impacts of the external debt on economic growth in Turkey's economy, by using 1970-2005 period data, in the framework of Hakkio and Rush (1991) approach employing ADF, PP, KPSS unit root tests, Engle and Granger (1987) two-step cointegration test, Johansen cointegration test and Phillips-Hansen Fully Modified OLS method. At the end of the analysis; it is determined that external debt stock and debt service affect economic growth negatively in Turkey. Boopen, Kesseven and Ramesh (2007) investigated the relationships between external debt stock and economic growth in Mauritius with the help of error correction model using the data of 1960-2004 and found that external borrowing have negative effects on economic growth in both short and long run. It is also determined that public sector debts in this country have a crowding out effect on the private sector. Bilginoglu and Aysu (2008) examined the relationship between external debts and economic growth using 1968-2005 period data in Turkey with the help of ADF unit root test and regression analysis by OLS method. In the analysis; it is determined that the increase in the share of foreign debts in GDP negatively affects the national income and the effect is statistically significant. Human capital, fixed capital stock and population increases are found to impact national income in a positive and statistically reliable way. The effects of trade openness on national income are found to be positive but statistically insignificant. At the end of the study, authors stated that the conditions of the external debts and how they are utilized are of great importance in developing countries such as Turkey and such debts could be detrimental to the national income of the country unless they are well managed. Adegbite, Ayadi and Ayadi (2008) examined the economic effects of external debts using 1975-2005 period data for Nigeria employing linear and nonlinear models and determined that external debts affects economic growth positively and statistically significantly. The effects of external debts on primary deficit are found to be negative and statistically significant.

Malik, Hayat and Hayat (2010) investigated the effects of external debt stock on economic growth by using ADF unit root test and OLS method for the Pakistan economy for the period of 1972-2005 and determined that external debt stock has a negative effect on economic growth. Cogurucu and Coban (2011) examined the relationship between external debt stock and economic growth in Turkey's economy during the period of 1980-2009 by ADF unit root test, Johansen cointegration test and OLS regression analysis. At the end of the analysis; it is determined that external debts and population increases affect economic growth in a negative and statistically significant way in Turkey. On the other hand, it is determined that trade openness have positive and statistically significant impact while investment and national education expenditures have positive but statistically insignificant impact on economic growth. In the Granger causality test; one-way causality relationships from economic growth to population growth and from fixed capital investments to economic growth is identified. At the end of the study, the authors emphasized that in order to increase the economic growth in the country, the necessary investments should be done with domestic resources and, for this, domestic savings should be increased.

Aysu (2011) analyzed the relationship between external borrowing and economic growth in Turkey by using 1980-2009 period data with ADF unit root test and OLS method and determined that external debt negatively affects economic growth in Turkey. The study also found that increases in fixed capital investments positively and statistically significantly affect economic growth. Ceylan and Durkaya (2011) examined the relationship between external debt and economic growth in Turkey by Engle and Granger cointegration test, TAR and M-TAR cointegration methods and reported that cointegration relationship between external borrowing and economic growth in Turkey is determined in all tests, the results of TAR test is more robust and the relationships between external debt stock and economic growth are asymmetric.

Gul, Kamaci and Konya (2012) investigated the impact of external debt on economic growth in Central Asian Turkish Republics and Turkey for the 1994-2010 period and estimated causality from external debt service to economic growth while could not determining causality relationship from economic growth to external debt service. Ejigayehu and Persson (2013) analyzed the relationships between external borrowing and economic growth with panel data analysis for the heavily indebted poor African countries with 1991-2010 data, and found that foreign debts negatively affect the economic growth of these countries. Daud, Ahmad and Azman-Saini (2013) investigated the effects of foreign debt on economic growth in Malaysia using the data from 1991:Q1-2009:Q4 period with ARDL method, and found that external debts positively affect Malaysia's economic growth.

Olcár (2013), in the paper that covered Turkey's foreign debt problems and the economic crisis caused by this problem through external debt ratios, determined that there is a close relationship between external debt stock and the 1994 and 2001 crisis happened in Turkey. Eratas and Basci Nur (2013) investigated the relationships between external debts and economic growth for countries of emerging market economies such as China, India, Brazil, South Korea, Indonesia, Turkey, Poland, Argentina, Mexico and South Africa using panel data analysis methods assuming cross-section dependence exists for 1990-2010 period and determined that foreign borrowing in these countries damaged economic growth in these countries. Dritsaki (2013) investigated the relationship between economic growth, exports and public foreign debt in Greece using the data of 1960-2011 with the help of Granger causality test and error correction model and found that these variables move together in the long term, that is, they are cointegrated, and that there is one way causality from exports to economic growth, from economic growth to public external debt.

Ozer (2014) examined the relationships between foreign borrowing and economic growth in Turkey's economy for 1980-2010 period with ADF unit root test, Granger causality test, Engle and Granger cointegration test and error correction model. At the end of the analysis; it is determined that there is a two-way causality relationship between economic growth and external borrowing, and the increase in foreign debts positively affects economic growth. From this result, it is stated that external borrowings efficiently utilized in Turkey and increased economic growth. Akan and Kanca (2015) investigated the relationships between external debt, economic growth and inflation in Turkey's economy for 1980-2013 period by ADF unit root test, Granger causality test and VAR based methods such as impulse-response functions and variance decomposition. After the analysis, one-way causality relationship from economic growth to inflation and external borrowing are determined, shocks that increased economic growth have a strong effect on external borrowing and changes in foreign debt have a significant effect on inflation rate. Gurdal and Yavuz (2015) examined the relationships between external debt and economic growth in

Turkey for 1990:M1-2013:M12 period by Zivot-Andrews unit root test, Gregory-Hansen cointegration test and Hacker and Hatemi-J causality test and found that one-way causality relationship from economic growth to external debts exists. It is determined that increases in foreign debts affect economic growth in a positive and statistically significant.

Ijirshar, Joseph and Godoo (2016) investigated the relationships between foreign borrowing and economic growth in the Nigerian economy for the period of 1981-2014 and determined a statistically significant relationship between external borrowing and economic growth. The study also found that foreign debts increase economic growth and foreign debt service decreases it. Kutlu and Yurttaguler (2016) examined the relationships between foreign borrowing and economic growth in Turkey's economy using 1998:Q1-2014:Q2 period data by ADF and PP unit root tests, Johansen cointegration test and Granger causality test. In the study in which the series are found to be cointegrated, one-way causality relationship is also determined from the net foreign debt stock to economic growth. Kamaci (2016) analyzed the impacts of external borrowing on economic growth and inflation for Turkey and Central Asian Turkish Republics, namely Kazakhstan, Azerbaijan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Tajikistan and Turkmenistan, for 1995-2014 period annual data by panel causality and panel cointegration methods. In the study, Breitung panel unit root test, Pedroni panel cointegration test and Granger panel causality test are used. At the end of the analysis; one-way causality relationship from foreign debt to economic growth is determined, and no relation is found between foreign debt and inflation.

Jilenga, Xu and Gondje-Dacka (2016) investigated the relationships between foreign debt, foreign direct investment and economic growth, using data from the period of 1971-2011 for Tanzania, by Bounds Testing and ARDL methods, and found that foreign debt promotes economic growth in the long run and that foreign direct investment has a negative effect on economic growth. In the study, it is also revealed that there are no causality relationships between these variables. Agir (2016) analyzed the relationships between foreign borrowing and economic growth in Turkey's economy by linear and non-linear asymmetric methods. At the end of the study; while no causality relationship can be found between external borrowing and economic growth according to the linear causality test, a causality relationship from negative external debt stock shocks to negative growth is determined in the asymmetric causality test. Nwannebuike, Ike and Onuka (2016) investigated the relationships between foreign debt and economic growth in Nigeria with the help of ADF unit root test, Engle and Granger cointegration test and error correction model for the period of 1980-2013 and determined that external debts have a negative effect on economic growth.

Sarac and Yucel (2017) examined the relationships between external debt and economic growth in Turkey's economy by threshold regression model for 2000:Q1-2016:Q3 period and determined that the level of external debt has negative impact on economic growth. Topal and Bostan (2017), in the study that examined the economic impacts of external debts for 1932-2016 in Turkey, found that 1% increase in external debt decreases unemployment rate by 0.14% in the short run and 0.24% in the long run. In the study, the analysis was conducted by OLS, dynamic OLS, Fully Modified OLS, ARDL (Autoregressive Distributed Lags) and VECM (Vector Error Correction Model) methods. In Toda Yamamoto causality test, it is determined that there is a two-way causality relationship between external debt stock and unemployment rate. At the end of the study, the authors stated that external debts are not used efficiently in Turkey, this case also damages the sustainability of external debt and external debt stock should be decreased.

In the literature review; it is seen that the studies reached different results by using the same variables for the same country. The reason for this may be the use of different econometric methods or the difference in the periods used. On the other hand, the impact of external resources received by the public sector on economic growth may differ by country. This situation may arise from the development differences between countries, total debt stock and debt limits, or the use of the resources obtained. The vast majority of the literature examining the relationship between external debt and economic growth could not detect a significant relationship between these variables. In some of these studies, it is concluded that there is a mutual (two-way) relationship between these variables, and in some, there is one-way causality relationship, while in others there is no relationship between these variables. On the other hand, the number of studies that detect a significant relationship between the variables is extremely limited. It is evaluated that this study will contribute to the literature in terms of the data set and methods used.

Econometric Analysis

Data and Model

In this study, to test the relationship between external debt and economic growth, Gross Domestic Product (Y , \$) as dependent variable and Gross Fixed Capital Formation (K , \$), population representing the labor force (L , person), external debt stock (EDS, \$) and education expenditures (H , \$) representing human capital as independent variables were used. Analyzes were carried out with the data of 1970-2016 period as this period is the widest time range that can be reached with the regular data set. The data were obtained from World Bank's website, necessary arrangements were made by us, and the natural logarithm of all series used in the analysis was taken. The purpose of taking the logarithm of the series is to eliminate the problem of heteroscedasticity that may arise in the analysis. In the selection of data and determining the econometric model to be use, Cunningham (1993), Karagol (2002), Bilginoglu and Aysu (2008) and Çöğürücü and Çoban, (2011) studies were based. In the study; 5 dummy variables were used in order to be able to capture the impacts of the liberalization policy on 24 January 1980 (D_{1980}), the freedom of capital movements (Decision 32, 1989; D_{1989}), 1994 crisis (D_{1994}), 2001 crisis (D_{2001}) and 2008 crisis (D_{2008}). While creating dummy variables; while value of 1 is given continuously during and after the event for dummies whose impacts last forever, value of 1 is given in crisis periods and 0 in other periods. In the creation of the econometric model to be used in the study, the Cobb-Dougllass production function in Equation (4) was used.

$$Y = AK^{\alpha}L^{\beta} \quad (4)$$

Taking the logarithm of both sides;

$$\ln Y = \ln A + \alpha \ln K + \beta \ln L \quad (5)$$

Here, A is technology variable and included in the analysis by human capital (education, H), following Romer (1986) and Lucas (1988). With the addition of external debt stock variable, model is extended:

$$\ln Y = \ln H + \alpha \ln K + \beta \ln L + \theta \ln EDS \quad (6)$$

Demonstrating in econometric form, it becomes:

$$\ln Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 \ln K_t + \alpha_2 \ln L_t + \alpha_3 \ln EDS_t + \alpha_4 \ln H_t + u_t \quad (7)$$

Adding dummy variables to the model, finally reached.

$$\ln Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 \ln K_t + \alpha_2 \ln L_t + \alpha_3 \ln EDS_t + \alpha_4 \ln H_t + \alpha_5 D_{1980} + \alpha_6 D_{1989} + \alpha_7 D_{1994} + \alpha_8 D_{2001} + \alpha_9 D_{2008} + u_t \quad (8)$$

Here, u_t is error term with constant variance and zero mean. t is the time dimension.

Unit Root Test

In econometric analysis, it is necessary to determine the stationarity degrees of the series first, because while selecting the methods to be used in the later stages of the analysis, the stationarity degrees of the series should be examined. The most commonly used unit root test in econometric analysis is ADF test, in which the degree of influence of the value of the series in a particular $t - 1$ period on the value in the t period is examined (Tari, 2012, p. 417). The model of ADF unit root test with trend and intercept term developed by Dickey and Fuller (1981) for this purpose is:

$$\Delta Y_t = \varphi_0 + \varphi_1 t + \sigma Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \gamma_i \Delta Y_{t-i} + e_t \quad (9)$$

The hypotheses of ADF test are:

H_0 : $\sigma = 0$ Series has unit root and is not stationary

H_1 : $|\sigma| < 0$ Series does not have unit root and is stationary

After these tests, the series that is stationary at level values are called $I(0)$, stationary at first difference is called $I(1)$ and stationary at second difference is called $I(2)$ (Gujarati, & Porter, 2012, p. 759). In this study, stationarity of the series is tested by ADF and PP tests and results are presented in Table 3.

Table 3. Results of Unit Root Test

Variable	ADF Test		PP Test	
	Test Stat.	Prob.	Test Stat.	Prob.
LnY	-2.47	0.33	-2.63	0.26
LnK	-3.00	0.14	-3.06	0.12
LnL	-3.61**	0.04	-7.63***	0.00
LnEDS	-1.70	0.73	-1.76	0.70
LnH	-2.30	0.42	-2.51	0.32
Δ LnY	-6.63***	0.00	-6.65***	0.00
Δ LnK	-7.86***	0.00	-7.79***	0.00
Δ LnDB	-5.09***	0.00	-5.09***	0.00
Δ LnH	-6.54***	0.00	-6.54***	0.00

Note: Δ indicates that the first difference is taken. ** and *** denotes that the series is stationary at 5% and 1% significance level, respectively. In the ADF test, the maximum lag length is taken 3 and the optimal lag length is determined using the Schwarz Information Criterion.

According to the findings in Table 3, while the labor force series is stationary at the level values ($I(0)$), the other series are stationary at the first difference ($I(1)$). So the series are not stationary at same levels. Since the series are stationary at different levels, it is not possible to examine the cointegration relationship between these series by Engle and Granger (1987) or Johansen (1988) cointegration tests. In such cases, the cointegration relationship between the series can be examined by the Bounds Testing developed by Pesaran, Shin and Smith (2001), the long and short term relationships can be examined by ARDL method and the causality relationships by the method of Toda and Yamamoto (1995) instead of Granger (1969).

Cointegration Test

In this study, since some of the series are determined to be $I(0)$ and some of them to be $I(1)$, the cointegration relationships between the series are examined with the Bounds Testing developed by Pesaran, Shin and Smith (2001). The model used in the Bounds Testing adapted to this study is:

$$\Delta \ln Y_t = \beta_0 + \sum_{k=1}^{m_1} \beta_{1k} \Delta \ln Y_{t-k} + \sum_{k=0}^{m_2} \beta_{2k} \Delta \ln K_{t-k} + \sum_{k=0}^{m_3} \beta_{3k} \Delta \ln L_{t-k} + \sum_{k=0}^{m_4} \beta_{4k} \Delta \ln EDS_{t-k} + \sum_{k=0}^{m_5} \beta_{5k} \Delta \ln H_{t-k} + \alpha_1 \ln Y_{t-1} + \alpha_2 \ln K_{t-1} + \alpha_3 \ln L_{t-1} + \alpha_4 \ln EDS_{t-1} + \alpha_5 \ln H_{t-1} + e_t \quad (10)$$

Here, m_1, m_2, m_3, m_4 and m_5 are optimum lag lengths and can be estimated by Akaike Information Criteria. In the Bounds Testing, Equation (10) is estimated, constraints are applied on the coefficients that come from one period lagged of the level values of the series and an F test is performed. When the obtained F statistics is greater than the upper limit critical value, it is decided that there is a cointegration relationship between the series. When the obtained F statistics is less than the lower limit value, there is no cointegration relationship between the series. If the obtained F statistics falls between the lower and upper limit values, it indicates uncertainty. (Akel & Gazel, 2014, p. 31). Hypotheses of the Bounds Testing performed in this study are:

$H_0: \alpha_1 = \alpha_2 = \alpha_3 = \alpha_4 = \alpha_5 = 0$ No cointegration.

$H_1: \alpha_1 \neq \alpha_2 \neq \alpha_3 \neq \alpha_4 \neq \alpha_5 \neq 0$ Cointegration exists.

In the study, Bounds Testing is conducted and the results obtained presented in Table 4.

Table 4. Results of Cointegration Test

F- Stat.	Critical Bounds Values					
	I(0) Bounds			I(1) Bounds		
	10%	5%	1%	10%	5%	1%
3.28**	1.63	1.86	2.37	2.75	3.05	3.6

Note: ** denotes cointegration at 5% significance level.

According to the results in Table 4, there is a cointegration relationship between economic growth, investment, labor force, external debt and human capital series at 5% significance level. In other words, these series move together in the long run and in the model estimations to be made with the level values of these series, spurious regression problem will not be encountered (Engle, & Granger, 1987, p. 254). When cointegration relationship between series is determined, long and short term analysis can be carried out (Lim, & McAleer, 2001, p. 1611).

Long Term Analysis

When the cointegration relationship is analyzed by the Bounds Testing method, long-term analysis is carried out with ARDL method (Davidescu, 2015, p. 41). For this purpose, Model (13) is used:

$$\text{Ln}Y_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{m_1} \beta_{1i} \text{Ln}Y_{t-i} + \sum_{i=0}^{m_2} \beta_{2i} \text{Ln}K_{t-i} + \sum_{i=0}^{m_3} \beta_{3i} \text{Ln}L_{t-i} + \sum_{i=0}^{m_4} \beta_{4i} \text{Ln}EDS_{t-i} + \sum_{i=0}^{m_5} \beta_{5i} \text{Ln}H_{t-i} + u_t \quad (11)$$

In the study, long-term analysis is conducted by ARDL method and the findings are reported in Table 5.

Table 5. Results of Long Term Analysis

Variable	Coefficient	t-stat.	Prob.
LnK	0.31***	5.58	0.00
LnL	0.27***	17.27	0.00
LnEDS	0.13***	4.33	0.00
LnH	0.46***	12.56	0.00
D ₁₉₈₀	-0.10**	-2.05	0.04
D ₁₉₈₉	-0.24***	-10.13	0.00
D ₁₉₉₄	-0.24***	-3.76	0.00
D ₂₀₀₁	-0.03	-0.58	0.56
D ₂₀₀₈	-0.05	-1.37	0.18
Descriptive Statistics			
R ² = 0.99	\bar{R}^2 = 0.99	LL = 398.35 (0.00)	DW = 2.23
$\chi_{BG}^2 = 1.64$ (0.19)	$\chi_{BPG}^2 = 11.00$ (0.92)	$\chi_{JB}^2 = 2.96$ (0.22)	$\chi_{RR}^2 = 0.007$ (0.93)

Note: *, ** and *** indicates significance of the coefficients at 10%, 5% and 1%, respectively. LL: Log Likelihood statistics. χ_{BG}^2 : Breusch-Godfrey autocorrelation test. χ_{BPG}^2 : Breusch-Pagan-Godfrey heteroscedasticity test. χ_{JB}^2 ; Jarque-Bera normality test. χ_{RR}^2 ; Ramsey-Reset model specification test.

According to the findings in Table 5, 1% increase in fixed capital stock raised per capita income in Turkey by 0.31% in the period of 1970-2016. This result indicates that one of the most important ways to increase economic growth in the country is to increase investments and it is very important in this respect. Keeping other factors constant, when labor force in Turkey increased by 1% in 1970-2016 period, GDP increased by 0.27%. This result implies that the production and national income in Turkey is quite sensitive to labor force. The fact that coefficient of capital is greater than that of labor indicates that the dominant strategy in Turkey is capital-intensive production in the related period. A 1% increase in Turkey's external debt stock in this period inclines national income by 0.13% on average. This result provides evidence that the foreign debts received are partly used efficiently. However, the low coefficient is noteworthy. This suggests that the foreign debts received are used in areas such as consumption expenditures and closing public budget deficits in the short term, rather than investments that increase long-term economic growth. It is seen that 1% increase in human capital raised national income in Turkey with a quite high rate like 0.46% on average. This is important as it reveals that the main source of economic growth is increasing the quality and productivity of the labor force through education. It is beneficial for policy makers to pay particular attention to this point and to allocate more shares from national income to education. Looking at the dummy variables; it is seen that the coefficients of all dummy variables are negative. Normally, the economic liberalization process initiated in 1980 would be expected to affect economic growth positively, but the coefficient was negative due to the military coup of

September 12, 1980 and the martial law announced later. Similarly, in 1989, it is expected that free capital movement accelerates economic growth, but the war between Iraq and Kuwait in 1990 and the I. Gulf War started by the intervention of the US to Iraq significantly dropped the exports of Turkey to this region and the economy was negatively affected. It is already known and expected that 1994, 2001 and 2008 crises adversely affect economic growth. Of the reliability tests presented in the below part of table, R^2 shows that the model has the power to explain the changes in national income as high as 99%, DW and χ^2_{BG} tests indicates there is no autocorrelation in estimations, χ^2_{BPG} demonstrates there is no heteroscedasticity in estimations. χ^2_{JB} reveals that the error terms of the estimation have normal distribution and, therefore, t and F tests are reliable. χ^2_{RR} test proves that there is no model specification error. That is, long term analyses are reliable.

Short Term Analysis

When the cointegration relationship is tested by Bounds Testing method, short-term analysis is also carried out by ARDL method (Davidescu, 2015, p. 41). Model used for this purpose is:

$$\Delta \text{Ln}Y_t = \delta_0 + \sum_{i=1}^{m_1} \delta_{1i} \Delta \text{Ln}Y_{t-i} + \sum_{i=0}^{m_2} \delta_{2i} \Delta \text{Ln}K_{t-i} + \sum_{i=0}^{m_3} \delta_{3i} \Delta \text{Ln}L_{t-i} + \sum_{i=0}^{m_4} \delta_{4i} \Delta \text{Ln}EDS_{t-i} + \sum_{i=0}^{m_5} \delta_{5i} \Delta \text{Ln}H_{t-i} + \delta_6 ECT_{t-1} + v_t \tag{12}$$

Here, ECT_{t-1} is error correction term. The fact that the coefficient of this term is negative and statistically significant shows that the error correction mechanism of the model operates, that is, the deviations occurred in the short run between the series that move together in the long term disappear and the series converges again to the long term equilibrium relationship. This generates additional evidence that the long-term analysis results are reliable (Tari, 2012, p. 436). In the study, short term analysis is conducted by ARDL method and the findings are reported in Table 6.

Table 6. Results of Short Term Analysis

Variable	Coefficient	t-stat.	Prob.
$\Delta \text{Ln}K_t$	0.44***	13.53	0.00
$\Delta \text{Ln}K_{t-1}$	0.06**	2.44	0.00
$\Delta \text{Ln}L_t$	0.18	0.42	0.67
$\Delta \text{Ln}EDS_t$	0.003	0.06	0.94
$\Delta \text{Ln}H_t$	0.18***	6.65	0.00
ECT_{t-1}	-0.57***	-7.22	0.00
Descriptive Statistics			
$R^2 = 0.99$	$\bar{R}^2 = 0.99$	LL = 398.35 (0.00)	DW = 2.23
$\chi^2_{BG} = 1.64 (0.19)$	$\chi^2_{BPG} = 11.00 (0.92)$	$\chi^2_{JB} = 2.96 (0.22)$	$\chi^2_{RR} = 0.007 (0.93)$

Note: *, ** and *** indicates significance of the coefficients at 10%, 5% and 1%, respectively. LL: Log Likelihood statistics. χ^2_{BG} : Breusch-Godfrey autocorrelation test. χ^2_{BPG} ; Breusch-Pagan-Godfrey heteroscedasticity test. χ^2_{JB} ; Jarque-Bera normality test. χ^2_{RR} ; Ramsey-Reset equation specification test.

According to the findings in Table 6, the coefficient of error correction term (ECT) is negative and statistically significant. In this case, the error correction mechanism of the model operates. In other words, deviations occurred in the short run between the series that move together in the long run disappears and the series converges again to the long-run equilibrium relationship. This result supports the reliability of the long-term analysis. Looking at the coefficients of the variables; it is observed that capital stock and human capital support economic growth in the short term, and labor force and external debts have no significant effect on economic growth in the short term.

Causality Test

In the causality test developed by Toda and Yamamoto (1995), the level values of the series can be analyzed and, by this way, as much information as possible can be included. Thus, it is more powerful than the Granger causality test. In the Toda-Yamamoto causality test, the optimum lag length (p) is firstly determined by a VAR model estimated by the level values of the series. Then, the highest degree of integration of the series (the difference that they become stationary; $dmax$) is added to this p lag length. Then, the following models are estimated with $(p + dmax)$ lag length⁴:

$$Y_t = \sum_{i=1}^{p+d_{max}} \alpha_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{p+d_{max}} \beta_i X_{t-i} + \varepsilon_t \quad (13)$$

$$X_t = \sum_{i=1}^{p+d_{max}} \gamma_i X_{t-i} + \sum_{i=1}^{p+d_{max}} \delta_i Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (14)$$

After Equation (13) and Equation (14) are estimated, constraints are applied to the coefficients from $dmax$ and a Wald test is performed. Test hypotheses for equation (13) are:

H_0 : No causality relationship from X to Y

H_1 : There is a causality relationship from X to Y

In the hypotheses to be created for equation (13), X and Y will be replaced. In this study, the results of the lag length determination obtained from VAR model estimated by the level values of the series are reported in Table 7.

Table 7. Results of Optimum Lag Length Determination Process

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
1	352.70	505.70	0.002	-15.00	-13.78	-14.55
2	431.64	117.49	0.001	-17.51	-15.26	-16.68
3	490.86	74.36908*	0.004*	-19.10	-15.83*	-17.90*
4	519.87	29.68	0.004	-19.29*	-14.99	-17.71

Note: LR: sequential modified LR test statistic (each test at 5% level); FPE: Final prediction error; AIC: Akaike information criterion; SC: Schwarz information criterion; HQ: Hannan-Quinn information criterion.

According to the findings in Table 7, optimum lag length is 3 according to LR, FPE, SC and HQ information criteria. The inverse characteristic roots graph showing that the VAR model with 3 lag lengths is stable is presented in Figure 8.

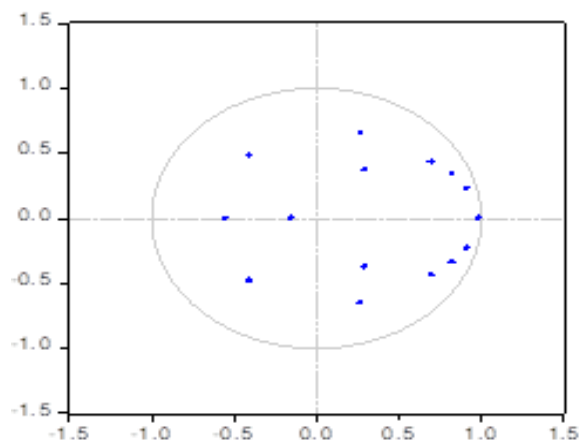

Figure 8. Inverse Roots of AR Characteristic Polynomial

⁴ These models are representative models established to determine the causality relationship between X and Y variable.

In Figure 8, the fact that all inverse characteristic roots remain in the unit circle shows that the obtained VAR model is stable. The presence of autocorrelation and heteroscedasticity problems in the 3 lagged VAR model is also tested and the results are reported in Table 8.

Table 8. Findings of Autocorrelation and Heteroscedasticity Tests

Autocorrelation Test		
Lag	Test Stat.	Prob.
1	17.72	0.85
2	30.29	0.21
3	30.05	0.22
Heteroskedasticity Test		
Chi-Square Test Stat.	Degree of Freedom	Prob.
412.60	435	0.77

According to the findings in Table 8, there is no autocorrelation and heteroscedasticity problems in 3 lagged VAR model. For all these reasons, optimum lag length ($p = 3$) is reliable. In the unit root test, since it is seen that the series become stationary when the first differences are taken, $dmax = 1$. For this reason, $p + dmax = 3 + 1 = 4$ is taken and Toda-Yamamoto causality test is performed over this lag length, the findings are reported in Table 9.

Table 9. Results of Causality Test

Direction of Causality	Chi-Square Test Stat.	Prob.
$LnK \rightarrow LnY$	6.31	0.17
$LnY \rightarrow LnK$	4.93	0.29
$LnL \rightarrow LnY$	13.53***	0.00
$LnY \rightarrow LnL$	0.63	0.95
$LnEDS \rightarrow LnY$	8.54*	0.07
$LnY \rightarrow LnEDS$	2.69	0.61
$LnH \rightarrow LnY$	6.85	0.14
$LnY \rightarrow LnH$	6.54	0.16
$LnL \rightarrow LnK$	8.16*	0.08
$LnL \rightarrow LnH$	13.12**	0.01
$LnDB \rightarrow LnH$	14.59***	0.00

Note: *, ** and *** shows that there is a causality relationship from first variable two second variable at 10%, 5% and 1% significance levels, respectively.

In order to follow the causality relationships obtained in Table 9 more easily, Figure 9 is created:

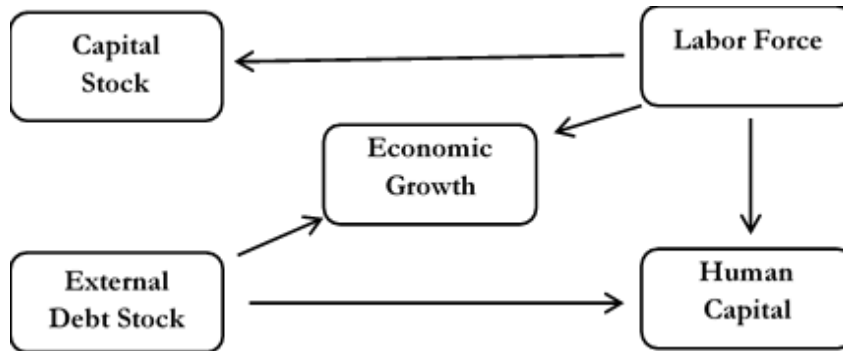

Figure 9. Causality Relationships between the Variables

According to the findings in Table 8 and Figure 9; while one-way causality relationship exists from labor and external debt stock to economic growth (national income), no causality relationship from fixed capital stock and human capital to economic growth is identified. Causality relationship from labor force to economic growth implies that labor-intensive producing strategy is valid in Turkey. Causality relationship from external debt stock to economic growth indicates that external debts received are used in a way that positively affecting the country's economic growth. Although this is pleasing, there is no causality relationship from the external debt stock to the fixed capital stock, suggesting that the foreign

debts received are used for consumption expenditures and refinancing of existing debts, not for investment expenditures. The fact that there is no causality relationship from fixed capital stock to economic growth demonstrates that fixed capital stock in Turkey is not at the level that can affect economic growth. Not having a causality relationship from human capital to economic growth indicates that human capital (the share of education in national income) in Turkey is insufficient and production is carried out by raw labor.

Causality relationship from labor force to fixed capital stock implies that more machinery and equipment are being purchased as labor force increases, which is important in order for the law of decreasing return on labor to fail. Causality relationship from labor force to human capital shows that the public and private sector allocates more resources to education due to the increasing labor force (population). Causality relationship from external debt stock to human capital reveals that a part of the borrowings is used in the improvement of human capital, which is a pleasing case for Turkey.

Conclusion and Suggestions

High and stable economic growth is the aim of all countries and, for this, domestic production factors (labor, capital, natural resources and entrepreneurship) is used first. When these are insufficient, external borrowing and imports of production factors (immigration, imports of machinery and equipment, attracting foreign direct investment, employing qualified experts, imports of natural resources and intermediate goods etc.) are needed. At this point, it is of great importance that the external debt received should be utilized effectively and in productive areas. In this study, impacts of external debt on economic growth in Turkey are examined using econometric methods for 1970-2016 period. At the end of Bounds Testing; it is observed that there is a statistically significant cointegration relationship between economic growth, investment, labor, external debt and human capital series, that is, these series move together in the long term. In the long run analysis carried out by ARDL method, it is determined that 1% increase in fixed capital stock, labor force, external debt stock and human capital improves national income by %0,31, %0,27, %0,13 and %0,46, respectively, in 1970-2016 period. In the causality analysis, while one-way causality relationship is revealed from labor force and external debt stock to economic growth, no causality relationship can be identified from fixed capital stock and human capital to economic growth. The results obtained from this study are consistent with the findings of Adegbite, Ayadi and Ayadi (2008), Gül, Kamacı and Konya (2012), Daud, Ahmad and Azman-Saini (2013), Özer (2014), Ijirshar, Joseph and Godoo (2016), Kutlu and Yurttagüler (2016), Kamacı (2016) and Jilenga, Xu and Gondje-Dacka (2016). The results are also similar to Bilginoglu and Aysu (2008) in terms of the relationship between external debt stock and economic growth, but they differ in terms of labor force and fixed capital stock.

Based on the findings obtained from this study; it can be concluded that external debts in Turkey have slightly positive impact on economic growth and, in order to increase this impact, debt received should be used in investment expenditures and in areas to improve human capital instead of consumption expenditures and closing the budget deficit. Also, starting from the fact that improvements in the capital stock have positive effects on economic growth; it is worth noting that public and private sector investment expenditures should be increased. Considering the labor intensive structure of production and depending on the result that increases in labor force positively affects economic growth in Turkey, it is clear that young population of the country should be made productive. Finally; based on the fact that the variable that most affects economic growth among the data used in the study is human capital; it can be stated that it is absolutely necessary to focus on health and education investments that would increase the productivity of the labor force in the country. In this regard, internship opportunities to students with the cooperation of public and private sector, vocational training courses to unemployed individuals, tax incentives to companies employing new labor force, reducing the costs of private health services and enabling employees to reach higher quality health services in a shorter time will be useful.

Ethical Declaration

In the writing process of the study titled "*Relationship between Economic Growth External Debt: Application to Turkey*", scientific, ethical and citation rules were followed; No falsification was made on the collected data and this study was not sent to any other academic media for evaluation. Since the data set is used in this article, ethics committee approval is not required.

References

- Adegbite, E. O., Ayadi, F. S., & Ayadi, O. F. (2008). The impact of Nigeria's external debt on economic development. *International Journal of Emerging Markets*, 3(3), 285-301.
- Agir, H. (2016). The causality analysis of the relationship between external borrowing and economic growth in Turkey. *Selcuk University Journal of Social and Economic Research*, 32, 204-221.
- Akan, Y., & Kanca, O. C. (2015). The relationship between external debt, economic growth and inflation in Turkey: var approach (1980-2013). *Hacettepe University, Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 33(3), 1-22.
- Altın, S. (2003). *Evaluating foreign sources in terms of Turkey's economic development*. (Master Thesis) Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences, Isparta.
- Aysu, Y. (2011). *The foreign debt problem of Turkey after 1980 and its impact on economic growth*. (Master Thesis) Adnan Menderes University, Institute of Social Sciences, Aydın.
- Bilginoglu, M. A., & Aysu, A. (2008). The effects of external debts on economic growth: the case of Turkey. *Journal of Eriyos University Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 31, 1-23.
- Boopen, S., Kesseven, P., & Ramesh, D. (2007). External debt and economic growth: a vector error correction approach. *International Journal of Business Research*, 7(5), 75-91.
- Brueckner, M., & Lederman, D. (2017). Inequality and GDP per capita: the role of initial income. Access address: <http://pubdocs.worldbank.org/en/755201504498011731/inequality-and-growth-3-september-2017.pdf>, Date of access: 14.01.2018.
- Ceylan, S., & Durkaya, M. (2011). The relation between external debt and economic growth: an asymmetric co-integration analysis. *Journal of Economics Business and Finance*, 26(301), 91-115.
- Cunningham, R. T. (1993). The effects of debt burden on economic growth in heavily indebted nations. *Journal of Economic Development*, 18(1), 115-126.
- Cogurucu, I., & Coban, O. (2011). The relationship between external debt and economic growth: the case of turkey (1980-2009). *Karamanoglu Mehmetbey University Journal of Social and Economic Research*, 13(21), 133-149.
- Daud, S. N. M., Ahmad, A. H., & Azman-Saini, W. N. W. (2013). Does external debt contribute to Malaysia economic growth? *Ekonomika Istraşvanja-Economic Research*, 26(2), 51-68.
- Davidescu, A. A. (2015). Bounds test approach for the long run relationship between shadow economy and official economy: an empirical analysis for Romania. *Journal of Applied Quantitative Methods*, 10(1), 36-47.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*, 49, 1057-1072.
- Dritsaki, C. (2013). Causal nexus between economic growth, exports and government debt: the case of Greece. *Procedia Economics and Finance*, 5, 251-259.
- World Bank (2018). What is external debt? Access address: <https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/474124-what-is-external-debt>, Date of access: 03.01.2018.
- Ejigayehu, D. A., & Persson, J. (2013). The effect of external debt on economic growth. a panel data analysis on the relationship between external debt and economic growth. Access address: <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:664110/Fulltext01.pdf>, N. Date of access: 26.01.2018.
- Elmas Arslan, G. (2013). Economic growth, development and Income distribution. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 6(2), 45-52.
- Engle, R. F., & Granger, C. W. J. (1987). Co-integration and error correction: representation, estimation, and testing. *Econometrica*, 55(2), 251-276.
- Eratas, F., & Basci Nur, H. (2013). The relationship between external debt and economic growth: the example of emerging markets economies. *Marmara University Journal of Economics and Administrative Sciences*, XXXV(II), 207-230.
- Erdogan, S., & Canbay, S. (2016). A theoretical investigation about the relationship of economic growth and research & development (R&D) expenditure. *Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University*, 4(2), 29-44.
- Evgin, T. (2000). Our foreign debts from past to present. *General Directorate of Economic Research, Research Review Series*, N. 26, Ankara.
- Granger, C. W. J. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica*, 37, 424-438.
- Gujarati, D. N., & Porter, D. C. (2012). *Basic econometrics*. Istanbul: Literatur Publications.
- Gul, E., Kamaci, A., & Konya, S. (2012). Effect of external debt on growth: the case of central Asian republics and Turkey. *International Conference on Eurasian Economics*, 11-13 October, Almaty-Kazakhstan.
- Gurdal, T., & Yavuz, H. (2015). The relationship of external borrowing and economic growth in Turkey: the period of 1990-2013. *Journal of Finance*, 168, 154-169.
- Guvel, E. A. (2011). *Economic growth theories. dynamics of the wealth of nations*. Karahan Bookstore, Adana.
- IMF (2018). Debt and reserve related indicators of external vulnerability. Access address: <https://www.imf.org/external/np/pdr/debtres/>, Date of access: 26.01.2018.
- Ijirshar, V. U., Joseph, F., & Godoo, M. (2016). The relationship between external debt and economic growth in Nigeria. *International Journal of Economics & Management Sciences*, 6(1), 1-5.

- Jilenga, M. T., Xu, H., & Gondje-Dacka, I. M. (2016). The impact of external debt and foreign direct investment on economic growth: empirical evidence from Tanzania. *International Journal of Financial Research*, 7(2), 154-162.
- Johansen, S. (1988). Statistical analysis of co-integration vectors. *Journal of Economic Dynamic and Control*, 12, 231-254.
- Jones, C. I. (2007). *Introduction to economic growth*. Literatur Publications, Istanbul.
- Jones, C. J. (2016). The facts of economic growth. Handbook of macroeconomics, Volume 2A. Elsevier. Access address: <https://web.stanford.edu/~chadj/facts.pdf>, Date of access: 13.01.2018.
- Kamacı, A. (2016). Effects of external debt on economic growth and inflation: panel co-integration and panel causality analyses. *International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS)*, 2(1), 165-175.
- Kara, M. (2001). External debt dilemma in Turkey's economic growth process. *Süleyman Demirel University, Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 6(1), 95-110.
- Karagol, M. (2014). Redefining the production factors in the development process. *Journal of Leges Economic and Legal Studies*, 1(1), 1-11.
- Kesbic, C. Y., Dunder, Ö., & Devrim, A. (2016). Crowding out effect of public investments on private sector investments: The Turkey example. *Dokuz Eylül University, Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 31(2), 59-94.
- Kirci Cevik, N., & Cural, M. (2013). Causality between domestic debt, external debt, and economic growth: the case of Turkey over the period 1989-2012. *Journal of Finance*, 165, 115-139.
- Kogar, I. C. (1996). A note on equivalent butce theory and its applicability. Discussion papers 9630, *Research and Monetary Policy Department*, Central Bank of the Republic of Turkey.
- Kozali, J. (2007). *External debt problem and the impact of external debt on the growth: Turkish experience* (Master Thesis) Dokuz Eylül University Institute of Social Sciences, Izmir.
- Kutlu, S., & Yurttaguler, I. M. (2016). External debt-economic growth relationship in Turkey: a causality analysis for the 1998-2014 Period. *Marmara University Journal of Economics and Administrative Sciences*, 38(1), 229-248.
- Lim, C., & McAleer, M. (2001). Co-integration analysis of quarterly tourism demand by Hong Kong and Singapore for Australia. *Applied Economics*, 33, 1599-1619.
- Lin, S., & Sosin, K. (2001). Foreign debt and economic growth. *Economics of Transition*, 9(3), 635-655.
- Lindgren, M. (2008). Documentation for GDP per capita by purchasing power parities for countries and territories. Access address: https://www.gapminder.org/documentation/documentation/Gapdoc001_v9.pdf, Date of access: 18.01.2018.
- Lucas, R. E. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economic*, 22, 3-32.
- Malik, S., Hayat, M. K., & Hayat, M. U. (2010). External debt and economic growth: empirical evidence from Pakistan. *International Research Journal of Finance and Economics*, 44, 88-97.
- Mankiw, N. G. (2010). *Macroeconomics*. Efil Bookstore, Ankara.
- Mohamed, S. A. E. (2014). Testing the relationship between private savings and economic growth in Bahrain. *Global Journal of Commerce and Management Perspective*, 4(6), 1-6.
- Nwannebuike, U. S., Ike, U. J., & Onuka, O. I. (2016). External debt and economic growth: the Nigeria experience. *European Journal of Accounting Auditing and Finance Research*, 4(2), 33-48.
- Olcár, A. (2013). *Turkey's external debt problem and the effects of the crisis* (Master Thesis) Hitit University, Institute of Social Sciences, Corum.
- Ozdemir, B. (2009). Foreign debts of the ottoman empire. During the 1854-1954 period. Centennial pillory. 1854-1914 debt Galata bankers and the ottoman bank accepts ottoman public debt administration of the ottoman public debt administration of the republic of Turkey. *Ankara Chamber of Commerce Publication*.
- Ozer, S. (2014). *External debt and economic growth relationship in Turkey: a study on the period 1980-2010*. (Master Thesis) Giresun University, Institute of Social Sciences, Giresun.
- Ozyildiz, H. (2017). External borrowing and country credit rating. Access Address: <http://slideplayer.biz.tr/slide/11831358/>, Date of access: 15.01.2018.
- Panizza, U., Sturzenegger, F., & Zettelmeyer J. (2010). International government debt. UNCTAD Discussion Papers, No. 199, Access address: http://unctad.org/en/Docs/osgdp20103_en.pdf, Date of access: 03.01.2018.
- Parasiz, I. (2008). *Fundamentals of modern macro economy*. Ezgi Bookstore, Bursa.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 226-339.
- Phillips, P. C. B., & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biomètrika*, 75(2), 336-346.
- Romer, P. M. (1986). Increasing returns and long-run growth. *Journal of Political Economy*, 94, 1002-1037.
- Sarac, T. B. ve Yucel, M. H. (2017). External debt and economic growth relationship: Turkey example. *Turan-Sam: Turan Strategic Research Center*, 9(35), 15-20.
- Solow, R. M. (1956). A contribution to the theory of economic growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 70, 65-94.
- Tari, R. (2012). *Econometrics*. Umuttepe Publications, Kocaeli.
- CBRT (1989). Resolution 32 on the protection of the value of the Turkish currency. Access address: <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/8bb1302e-cecc-4ae4-9622-54365f8ee2e1/kambyo2.pdf?Mod=Ajperes>, Date of access: 18.01.2018.
- Toda, H. Y., & Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated process. *Journal of Econometrics*, 66, 225-250.

- Topal, M. H., & Bostan, M. K. (2017). Unemployment in Turkey on external debt effective? II. *International Strategic Research Congress, 28 September-1 October 2017, Avantgarde Hotel, Kemer, Antalya.*
- World Bank (1990). A strategy for managing debt, borrowing and transfer under macroeconomic adjustment: Turkey. Washington D. C.
- World Bank (2018a). External debt stocks, total (Dod, current US\$). Access address: <https://data.worldbank.org/indicator/DT.DOD.DECT.CD?view=chart>, Date of access: 21.01.2018.
- World Bank (2018b). GDP growth (annual %). Access address: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?view=chart> Date of access: 21.01.2018.
- World Bank (2018c). Exports of goods and services (current US\$), Access address: <https://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.CD?view=chart>, Date of access: 21.01.2018.
- World Bank (2018d). Interest payments on external debt (% of GNI), Access address: <https://data.worldbank.org/indicator/DT.INT.DECT.GN.ZS?view=chart>, Date of access: 21.01.2018.
- World Bank (2018e). External debt stocks (% of exports of goods, services and primary income), Access address: <https://data.worldbank.org/indicator/DT.DOD.DECT.EX.ZS?view=chart>, Date of access: 21.01.2018.
- World Bank (2018f). Tax revenue (% of GDP), Access address: <https://data.worldbank.org/indicator/GC.TAX.TOTL.GD.ZS?view=chart>, Date of access: 21.01.2018.
- Yildirim, K., Karaman, D., & Tasdemir, M. (2009). *Macroeconomics*. Seckin Publisher, Ankara.
- Yüce, G., Akinci, M., & Yılmaz, O. (2013). The causality relationship between financial development and economic growth: A multi-country time series analysis, *Journal of Financial Researches and Studies*, 4(8), 111-144.

TÜRKÇE GENİŞ ÖZET

Kaynakların dünya ülkeleri arasındaki dengesiz dağılımı, ülkeler arasındaki gelişmişlik farkları ve gelişen uluslararası ilişkiler sonucunda ülkelerin iç kaynakları ekonomik büyüme ve kalkınmanın finansmanında yetersiz kalabilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümenin hızlandırılması için gerekli olarak görülen yatırımların yurtiçi kaynaklardan karşılanamaması nedeniyle bu ülkelerin dış borçlanmaya olan ihtiyacı giderek artabilmektedir. Bu ihtiyaç, Türkiye ekonomisi için de söz konusudur. Özellikle 1950'li yıllardan sonra doğrudan yabancı sermaye yatırımı, dış borçlanma ve yabancı krediler elde etme konusunda ekonomi politikalarında köklü değişiklikler yaparak dış borçlanma olanaklarını arttıran Türkiye, ekonomik büyüme ve kalkınma hedefini sürdürebilmek için dış kaynak aramaya ve dış borçlanmaya yönelmiştir.

Gerek gelişmiş, gerekse gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme ve kalkınmanın finansmanında kullanılan ulusal kaynakların, yani iç tasarrufların önemi büyüktür. Bunlar yetmediğinde ise dış tasarruflar, yani dış borçlar devreye girmektedir. Dolayısıyla, ekonomik büyümenin kaynağı olarak iç ve dış tasarruflar gösterilebilir. Bu bağlamda az gelişmiş ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınmalarını gerçekleştirecek yurtiçi tasarrufların yetersizliği, vergi toplamada etkin yöntemlerin geliştirilememesi, ihracatın düşük düzeyde kalması ve turizm gelirlerinin de az olması, ülkeleri yeni kaynak arayışı içine sokmaktadır ve böyle durumlarda dış borçlanma, kaçınılmaz hale gelmektedir (Bilginöglü ve Aysu, 2008, s. 1). Özellikle savaş, ekonomik kriz, doğal afet gibi büyük ölçekli sorunlar, ülkelerin dış yardımlara ve dış borçlanmaya olan ihtiyacını daha da artırmaktadır. Devletin ya da bir kamu kuruluşunun dış kaynaklardan fon sağlaması olarak tanımlanan dış borçlanma (Evgin, 2000, s. 15), iktisadi kalkınma süreçlerini devam ettirebilmek amacıyla özellikle gelişmekte olan ülkelerde yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Bu anlamda gelişmekte olan ülkelerde iç tasarrufların az olması nedeniyle sermaye, kıt üretim faktörü olarak görülebilmektedir (Karagöl, 2014, s. 6). Ayrıca gelişmekte olan ülkeler, gerekli yatırımları yapabilmeleri için ihtiyaç duydukları yatırım mallarını, ithalat yoluyla karşılayabilmektedirler. İthalat giderlerini karşılayacak olan ihracat gelirlerinin düşük olması sonucu, bu ülkeler bir döviz darboğazı ile karşı karşıya kalabilmekte ve dış borçlanmaya yönelmektedirler (Çural ve Genç, 2017, s. 88).

Alındıkları andan itibaren ülkeye ek kaynak girişi sağlayan dış borçların, verimli alanlarda kullanıldıkları takdirde ekonomik büyüme ve kalkınmanın altyapısını oluşturan sermaye miktarını artırması beklenebilir. Bu bağlamda, artan sermaye miktarı aracılığıyla yatırımlar artarak ekonomik büyüme ve kalkınmanın hızlanması sağlanabilecektir (Panizza, Sturzenegger ve Zettelmeyer, 2010, s. 2). Bakıldığında, yüksek ve istikrarlı bir ekonomik büyüme, bütün ülkelerin ortak amacı olup, bu doğrultuda öncelikle yerel üretim faktörleri (emek, sermaye, doğal kaynak ve girişimci) kullanılmakta, bunlar yetmediğinde ise dış ülkelere borçlanma ve üretim faktörü ithalatı (göç alma, makine ve teçhizat ithalatı, doğrudan yabancı yatırım çekmek, nitelikli uzman istihdamı, doğal kaynak ve aramalı ithalatı gibi) yoluna başvurulmaktadır. Bu noktada, alınan dış borçların verimli değerlendirilmesi ve üretken alanlarda kullanılması büyük önem arz etmektedir. Fakat, alınan dış borçların, verimli alanlarda kullanılmaması durumunda ise ülkeler zor durumda kalabilmektedir. Özellikle dış borç anapara ve faiz ödemeleri ulusal gelir artışından daha fazla

artış gösterdiğinde, yeniden borçlanma yoluna gidilmesi kaçınılmaz olmaktadır. Ülkeden dışarıya kaynak çıkışını gerektiren bu durum sonucunda ülkenin borç yükü daha da artmakta, büyüme yavaşlamakta ve dolayısıyla refah seviyesi azalmaktadır.

Bu çalışmada Türkiye’de 1970-2016 döneminde dış borçların, ekonomik büyüme üzerindeki etkileri ekonometrik yöntemler yardımıyla incelenmiştir. Yapılan nedensellik analizinde; işgücü ve dış borç stokundan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi çıkarken, sabit sermaye stoku ve beşeri sermayeden ekonomik büyümeye doğru herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Sınır Testi sonucunda; ekonomik büyüme, yatırım, işgücü, dış borç ve beşeri sermaye serileri arasında, istatistiksel olarak anlamlı düzeyinde bir eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu, yani bu seriler uzun dönemde birlikte hareket ettikleri görülmüştür. ARDL yöntemiyle gerçekleştirilen uzun dönem analizinde; 1970-2016 döneminde Türkiye’de milli geliri sabit sermaye stokundaki %1’lik artışın ortalama %0,31, işgücündeki %1 oranındaki artışın %0,27, dış borç stokundaki %1’lik artışın %0,13 ve beşeri sermayedeki %1 oranındaki artışın %0,46 oranında artırdığı tespit edilmiştir.

Bu çalışmadan elde edilen bulgulara dayanarak; dış borçların Türkiye’de ekonomik büyümeyi az da olsa olumlu yönde etkilediği, bu etkinin artırılabilmesi için alınan borçların tüketim harcamaları ve bütçe açıklarının kapatılması yerine yatırım harcamaları ve beşeri sermayeyi iyileştirici alanlarda kullanılmasının gerektiği söylenebilir. Ayrıca sermaye stokundaki iyileşmelerin ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisinin tespit edilmiş olmasından hareketle; kamu ve özel sektör yatırım harcamalarının artırılmasının gerektiğini belirtmekte yarar vardır. Türkiye’de üretimin emek yoğun bir yapıya sahip olduğu da göz önünde bulundurularak ve çalışmada işgücündeki artışların ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği bulgusuna dayanarak; sahip olunan genç nüfusun üretken hale getirilmesinde büyük yarar olacağı açıktır. Son olarak; çalışmada kullanılan veriler arasında ekonomik büyümeyi en fazla etkileyen değişkenin beşeri sermaye olmasından hareketle; mutlaka ülkede işgücünün verimliliğini artırıcı sağlık ve eğitim yatırımlarına ağırlık verilmesinin gerektiği ifade edilebilir. Bu konuda kamu ve özel sektör işbirliği ile öğrencilere sağlanacak staj olanakları, işsiz bireylere sağlanacak meslek edindirme kursları, yeni işgücü istihdam eden firmalara sağlanacak vergisel teşvikler, özel sağlık hizmetlerinin maliyetlerinin düşürülmesi ve erişiminin kolaylaştırılması yoluyla çalışan bireylerin daha kısa sürede ve daha kaliteli sağlık hizmetlerinden yararlanabilmesinin önünü açılması faydalı olacaktır.

Kuzey Kafkasya Sosyoekonomik Yapısının Kümeleme ve Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Analizi

Ayşenur ŞİMŞEK¹, Selen AVCI², Burcu ÖZCAN³ ve Zerrin ALADAĞ⁴

Öz

Bu çalışmada coğrafi güzelliğinin ve kültürel zenginliğinin yanı sıra, önemli bir jeopolitik konuma ve ekonomik potansiyele sahip olan Kuzey Kafkasya bölgesinin sosyoekonomik yapısı incelenmiştir. Çalışmanın amacı, bölge üzerinde iyileştirmeler ve yatırım yapmak isteyen girişimcilere ve doğabilecek yeni iş fikirlerine yön vermek adına Kuzey Kafkasya bölgesinin genel durumunu tanıtmak ve sosyoekonomik haritasını çıkarmaktır. Bu amaç doğrultusunda bölgeler, belirlenen sosyal ve ekonomik kriterler esas alınarak K-Ortalamalar Algoritması aracılığıyla kümelendirilmiştir. Sonrasında bölgeler sosyoekonomik gelişmişlik seviyelerine göre Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinden olan Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) ve VIKOR yöntemleri ile sıralanmıştır. Çalışma bulgularına ek olarak; Adıgey Cumhuriyeti'nin sosyoekonomik durumu SWOT (Strengths-Güçlü, Weaknesses-Zayıf, Opportunities-Fırsat, Threats-Tehdit) analiziyle incelenmiş ve sonuçlar çeşitli stratejilerle desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kuzey Kafkasya, Sosyoekonomik Yapı, Kümeleme Analizi, AHP, VIKOR

Analysis of the North Caucasus Socioeconomic Structure by Clustering and MCDM Methods

Abstract

In this study, besides its geographical beauty and cultural richness, the socioeconomic structure of the North Caucasus regions, which have an important geopolitical location and economic potential was examined. The purpose of the study is to map the socioeconomic status of the region in order to introduce the general condition of the regions and provide ideas for new business ideas, improvements and initiatives that may arise in the regions. For this purpose, firstly, the region was clustered using the K-Means Algorithm in line with the determined social and economic criteria. Afterwards, regions are sorted by Analytical Hierarchy Process (AHP) and VIKOR methods, which are among the Multiple Criteria Decision Making (MCDM) methods according to their socioeconomic development levels. In addition to the findings of the study, Socioeconomic status of Adygea Republic was analyzed with SWOT (Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats) analysis and results were supported with various strategies

Key Words: North Caucasus, Socioeconomic Structure, Cluster Analysis, AHP, VIKOR

Atıf İçin / Please Cite As:

Şimşek, A., Avcı, S., Özcan, B. ve Aladağ, Z. (2021). Kuzey Kafkasya sosyoekonomik yapısının kümeleme ve çok kriterli karar verme yöntemleri ile analizi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 295-310.

Geliş Tarihi / Received Date: 06.10.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 02.01.2021

¹ Lisans Öğrencisi - Kocaeli Üniversitesi Mühendislik Fakültesi, aysenurs749@gmail.com

 ORCID: 0000-0001-9554-7276

² Arş. Gör. - Kocaeli Üniversitesi Mühendislik Fakültesi, selen.avci@kocaeli.edu.tr

 ORCID: 0000-0001-7433-5696

³ Dr. Öğr. Üyesi - Kocaeli Üniversitesi Mühendislik Fakültesi, burcu.ozcan@kocaeli.edu.tr

 ORCID: 0000-0003-0820-4238

⁴ Prof. Dr. - Kocaeli Üniversitesi Mühendislik Fakültesi, zaladag@kocaeli.edu.tr

 ORCID: 0000-0002-5986-7210

Giriş

Kuzey Kafkasya tarih boyunca; önemli ticaret yollarının üzerinde bulunması, jeostratejik açıdan Orta Asya ve Batı pazarlarının giriş kapısı konumunda olması, sahip olduğu ekonomik potansiyel, topraklarında yaşayan halkların oluşturduğu kültürel zenginlik ve bozulmamış doğa güzelliği ile dikkat çekmiştir. Kafkasya, Orta Asya ile Avrupa arasında bir köprü durumundadır. Ayrıca, Hazar Denizi ve Karadeniz'e kıyısı bulunmaktadır. Rusya'nın stratejik çıkarları açısından önemli bir bölgedir (Yanar, 2002, s. 20). Rusya, kendisi için ciddi jeostratejik önem arz eden bu bölgelere hâkim olma hedefini gerçekleştirmeye 18. yüzyılda Güney Kafkasya'yı egemenliği altına alarak başlamıştır (Özbay, 1999, s. 72). Kuzey Kafkasya için ise yıllarca süren direniş ve kanlı savaşlar, nüfusunun büyük bir kısmının dünyanın dört bir yanına sürülmesi ve kalan bölge halkının da Rusya'ya teslim olmasıyla sonlanmıştır.

Kuzey Kafkasya Federal Bölgesi, Şekil 1'de görüldüğü üzere çeşitli birimlerden oluşmaktadır. Kuzey Kafkasya'da yer alan ve kısmi özerkliğe kavuşmuş olan ülkeler; Kabartay-Balkar, Karaçay-Çerkes, Çeçenistan, Dağıstan, Kuzey Osetya ve İnguşetya olarak sıralanabilir (Kocalar, Üstün ve Alan, 2018, s.153). Güney Federal Bölgesinde yer alan Adıgey ve Kalmukya ile Kray statüsünde olan Stavropol ve Krasnodar dâhil olmak üzere bölgedeki on idari birim çalışma kapsamına alınmıştır.

Şekil 1. Kuzey Kafkasya Haritası (Ajans Kafkas, 2008)

Kabartay - Balkar Cumhuriyeti, Terek Irmağının havzasında, Kafkas Dağlarının eteklerinde yer almaktadır. Yüz ölçümü 13.000 km²'dir. Arazisinin neredeyse yarısını pınarlar, mineral kaynaklar ve ormanlık alanlarıyla zengin dağlar oluşturmaktadır. Toprakları tarım için verimlidir. Bölge, dünyanın en zengin molibden ve tungsten cevheri depozitlerini işletmekte olup kurşun, bakır, kalay, altın, demir cevherleri, petrol, linyit kömürü ve diğer yer altı kaynaklarınca zengindir. Ülkede tungsten ve molibden işleyen fabrikalar, makine imalatı, inşaat malzemeleri imalatı, kimya endüstrisi, gıda, kereste ve hafif endüstriler de faaliyettedir. Tarım alanında ise buğday, mısır, meyve sebze yetiştiriciliği, bağcılık; koyun domuz, at çiftliği ve arıcılık önde gelir. Dağ turizmi de bölgenin önemli faaliyet alanlarından biridir (Kuzey Kafkasya Bölgesi Devlet İstatistik Servisi, 2019). Karaçay - Çerkes Cumhuriyeti, Kabartay - Balkar, Stavropol ve Krasnodar bölgeleri ile sınır komşusu olup, yüzölçümü 14.000 km²'dir. Bölge ekonomisinde hayvancılık başta olmak üzere arıcılık ve tarım yaygındır. Özellikle çevre bölgelerin patates ihtiyacının önemli bir kısmı buradan karşılanır. Ayrıca bölgede birçok göl ve mineral kaynak bulunmaktadır. Yer altı kaynakları arasında kömür, mermer, granit, altın, gümüş, alçı taşı ve demir cevheri önemlidir. Bölge, av ve dağ turizmi için de elverişlidir (Topçu, 2006, s. 3).

Adıgey Cumhuriyeti, Kafkas dağlarının kuzeyinde Krasnodar Krayı içerisinde yer alır. Yüz ölçümü 8.000 km²'dir. Verimli topraklara ve zengin ormanlara sahiptir. Başlıca ekonomi kaynakları petrol ve doğalgaz rezervleridir (Fuat, 2015). Makine imalatı, kereste ve hafif sanayi kolları faaliyettedir. Tarım alanında hububat, şeker pancarı, tütün, ayçiçeği, mısır yetiştiriciliği önde gelirken; hayvancılıkta kümes hayvanları, arıcılık ve sığırçılıkla ilgilenilmektedir. Bölge, termal tesis ve kaplıcalar yönünden de zengindir (<https://stavstat.gks.ru/>Erişim tarihi: Haziran, 2020).

Kuzey Osetya, Daryal Geçidi'nin kuzey ağzında bulunmaktadır ve yüz ölçümü 8.000 km²'dir. Ekonomisi hayvancılık ve tarıma dayanır. Madencilik, makine imalatı, kerestecilik, el dokumacılığı, cam

üretimi gibi hafif endüstri faaliyetleri de görülür. Tarımda buğday, mısır, patates, kenevir, şeker kamışı, meyve sebze üretimi; hayvancılıkta ise sığır ve koyun besiciliği başta gelir. Süt ve süt ürünleri faaliyetleri de ekonomisinde önemli yer tutar (Fuat, 2015).

Stavropol Krayı, 4.000 metreye ulaşan Dombay-Ülgen dağlık bölgesinden başlayarak Manıç ve Hazar çöküntülerinin oluşturduğu ovalara dek uzanır. Yüzölçümü 66.000 km²'dir. Engebeli bir yerleşime ve sert karasal iklime sahiptir. Bölgenin düzlük alanları tarıma elverişlidir. Çiftçilik, hayvancılık ve balıkçılık önemli ekonomik faaliyetleri arasında yer alır.

Krasnodar Krayı'nda, Krasnodar dışında Soçi, Novorossiysk, Tuapse, Anapa ve Gelencik kentleri de bulunur. Yüz ölçümü 76.000 km²'dir. Güneydeki dağlık kesimler dışında bölge tarıma elverişlidir. Arpa, buğday, mısır gibi ürünlerin yanında, Kuban civarlarında pirinç de yetiştirilir. Kuban Irmağı kesimleri tarım ürünleri çeşitliliği bakımından zengindir. Hayvancılıkta, sığır, domuz ve kümes hayvanlarının yanı sıra arıcılık ve deniz-tatlı su balıkçılığı da faaliyettedir. Bölgede doğalgaz ve petrol çıkarılır ve önemli doğalgaz ve petrol ihraç limanları da bulunmaktadır. Ayrıca orman ve tarım ürünlerini işleyen sanayilere de sahiptir.

İnguşetya, Kafkasya'nın güney taraflarında yer alır. Küçük bir bölge olmasına rağmen doğal kaynaklarıyla ve zengin bitki örtüsüyle önem taşır. Çeçenistan'a komşu olan İnguşetya, petrol kaynakları yönünden de zengindir. Ayrıca mermer, alçı, dolomit taşı, granit, jeotermal enerji, kireçtaşı ve doğalgaz rezervleri bakımından zengindir.

Dağıstan Cumhuriyeti, yüzölçümü ve nüfus bakımından Kafkas cumhuriyetleri arasında en büyük cumhuriyettir. Rusya'nın etnik çeşitliliğe sahip en zengin bölgesi olan Dağıstan'da otuzdan fazla yerli halkın yaşadığı belirtilmektedir (Uyar, 2018, s. 219). Bölge, Avrupa ve Rusya'yı doğuya bağlayan avantajlı konuma sahiptir. Dağıstan ekonomisi; endüstri, tarım, gıda, yapı malzemeleri, tüketim malları ve sanat ürünlerinin yanı sıra makina üretimi, petrol çıkarımı, alet yapımı, kimya ve enerji üretimi alanında gelişmiştir. Yavaş seyirde olsa da ulusal ekonominin durumu giderek gelişmektedir (Kafiad, 2020).

Çeçenistan, doğu ve kuzeyinde Dağıstan, batıda İnguşetya ve güneyde Gürcistan ile komşu olup başkenti Groznidir. Petrol-gaz üretimi ve arıtımı, mühendislik, işleme ve gıda endüstrileri, tarım, yapı malzemeleri endüstrisi gibi alanlarda faaliyettedir (Kafiad, 2020). Kalmukya, güneybatıda Stavropol Bölgesi, kuzeybatıda Volgograd Bölgesi, batıda Rostov Bölgesi ve doğuda Astrahan Bölgesi ile sınır komşusudur. Başkenti Elista şehridir. Çeşitli hidrokarbon rezervlerine, petrol ve doğal gaz yataklarına sahiptir (Mikail, 2016).

Gürbüz ve Karabulut (2008, s. 32-34) Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasıyla ortaya çıkan ülkelerde ortalama yaşam süresi ile sosyoekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Ülkeler arasındaki ortalama yaşam benzerliklerini ortaya koymak için Hiyerarşik Kümeleme Analizi kullanılmıştır. Değişkenler; ortalama yaşam süresi, nüfus, nüfus artış hızı, doğum oranı, çocuk ölüm oranı, 0-14 ve +65 yaş nüfus oranı, şehir nüfus oranı, okuryazar oranı, enflasyon, işsizlik oranı, tarımda sanayide, hizmette ve ticarete çalışanların toplam istihdama oranı, ihracat, ithalat, ihracatın ithalatı karşılama oranı, kişi başına enerji tüketimi ve sağlık harcamaları, 1 yaşın altındaki çocuklarda kızamık aşısı aşılama oranı, 5 yaş altı ölüm oranı, insani gelişmişlik indeksi, milli gelirden eğitime ayrılan pay, eğitim endeksi, kişi başına milli gelir, milli gelir, milli gelir endeksi, satın alma gücüne göre milli gelir, satın alma gücüne göre kişi başına milli gelir, HIV virüsü taşıyanların oranı, 15-64 yaş HIV virüsü taşıma oranı, doktor sayısı, çalışan kadın sayısı, su kaynaklarına ulaşabilme oranı ve içme suyu temin oranı olarak seçilmiştir. İkili değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü ve gücünü analiz etmek için korelasyon analizi uygulanmıştır. "Ortalama yaşam süresi" bağımlı değişken olarak seçilmiş olup bu değişken ile diğer değişkenler arasında fonksiyonel bir ilişki olup olmadığının tespit edilmesi için ise doğrusal regresyon modelleri kurulmuştur.

Sandal (2009, s. 89-92); Türkiye, Doğu Avrupa ve Kafkas ülkelerinin 1995-2005 yılları arasında göstermiş olduğu gelişmeleri 21 sosyoekonomik kriter altında Hiyerarşik Küme Analizi ile incelemiştir. Kriterler; ortalama yaşam süresi, toplam milli gelir, kişi başına milli gelir, milli gelirden eğitime, halk sağlığına, enerji tüketimine ayrılan pay, kişi başına elektrik tüketimi, bebek ve çocuk ölüm oranı, doktor sayısı, yıllık nüfus artış oranı, şehir nüfusu oranı, 15 yaş altı ve 65 yaş üstü nüfus oranı, kadın başına doğum sayısı, işsizlik oranının toplam işgücüne oranı, ekonomide çalışan kadın oranının çalışma çağındaki kadınlara oranı, en fakir ve en zengin nüfus oranının milli gelirden aldığı pay, cep telefonu sayısı ve 15 yaş üstü okuryazar oranı olarak seçilmiştir. Gürbüz ve Karabulut (2009, s. 30-34, 45), Gürbüz ve Karabulut (2008)'de sıralanan 36 sosyoekonomik değişkeni kullanarak SSCB'nin dağılmasıyla bağımsız olan 15 ülke

arasındaki benzerlikleri tespit etmek için Hiyerarşik Küme Analizi uygulamıştır. Sonuç olarak; Baltık, Doğu Avrupa, Kafkas ve Orta Asya ülkelerinin kendi içlerinde birbirlerine daha çok benzediği görülmüştür.

Açma ve Yenişen (2013, s. 131, 140, 147, 148) Kuzey ve Güney Kafkasya bölgelerinin ekonomik potansiyelini, faaliyetlerini ve bölgelerin ekonomik süreçlerini açıkladıkları çalışmalarında, ekonomik değişim ve dönüşümün oluşturulması için çeşitli stratejiler önermişlerdir. Sukhovskaya (2013, s. 224) Kuzey Kafkasya'da sürdürülebilir kalkınmanın kilit bir faktörü olarak kırsal alanların kalkınmasına ilişkin sorunları analiz etmiştir. Bu bağlamda, kırsal turizm faaliyetlerinin ilkeleri, tarım ve eko-turizmin oluşumu ve gelişimini etkileyen faktörler incelenmiştir. Çalışmada, bölgedeki turizm endüstrisinin özellikleri de verilmektedir. Gerasimov, Gromov, Levchenko, Grigorieva ve Oboturova (2014, s. 699), Kuzey Kafkasya'nın durumunu araştırmak için çok boyutlu ve bütünsel bir yaklaşım önermişlerdir. Bölgelerin mevcut seviyesini (oldukça gelişmiş, orta derecede gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş) ve sosyoekonomik gelişme oranını (güçlü, orta ve göze çarpan) nitel olarak tanımlamışlardır. Amirova (2015, s. 160-162), Kuzey Kafkasya bölgelerinin sosyoekonomik gelişmişlik düzeylerinin bölgesel farklılıklarını etkileyen faktörleri incelemiş ve sürdürülebilir ekonomik büyümesini sağlamak için çeşitli stratejiler önermiştir.

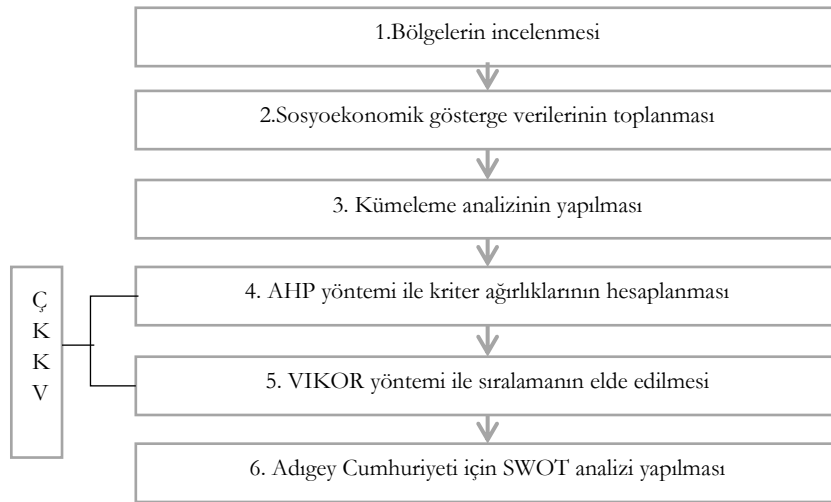
Holland (2016, s. 50) Rusya'nın Kuzey Kafkasya'nın ekonomik durumuna yönelik "strateji"sini incelemiştir. Bölgenin "strateji"de tanımlanan bazı büyüme alanlarında son beş yılda ilerleme kaydetmiş olduğunu belirtmiş ancak bölge ekonomisinin uzun vadeli yaşayabilirliğini sorgulamıştır. Kuzey Kafkasya'nın turizm, tarım potansiyeline ve bölgedeki petrol ve gaz üretimine dikkat çekmiştir. Magomedovich (2017, s. 48, 54), Kuzey Kafkasya Federal Bölgesinin sosyoekonomik durumunu, pazar eğilimlerini ve demografik süreçlerinin özelliklerini incelemiştir. Çalışma bulgularında, iş gücü piyasasının sıkıntılarını ve yüksek işsizliği yüksek nüfus artışıyla ilişkilendirmiştir. Akinin, Akinina, Alimova, Viderker ve Ter-Akopov (2016, s. 200), Kuzey Kafkasya bölgesinin sosyoekonomik ve mali kalkınmasının mevcut jeopolitik durumda federal bölge sınırları içindeki önceliklerini belirlemiştir. Araştırmada istatistiksel, monografik, sosyolojik yöntemler ve mantıksal modelleme kullanılmıştır.

Kolosov vd. (2017, s. 259, 269, 270) Kuzey Kafkasya bölgelerini geliştirmeye yönelik faaliyetlerin ve uygulanan reformların sonuçlarını değerlendirmiştir. Makalede ele alınan ana konular Kuzey Kafkasya için kalkınma stratejileri, yatırım projeleri, iç kalkınma kaynakları (bölgesel bütçeler ve gölge ekonomi), arazi sorunu, belediye reformu ve yerel kalkınmadır. Larionova vd. (2018, s. 1) çalışmalarında, Kuzey Kafkasya turizm endüstrisinde yatırım potansiyelini engelleyen faktörleri vurgulamış ve yatırımların artması için çeşitli stratejiler önermiştir. Çalışmada; uzman değerlendirmeleri, ekonomik ve istatistiksel analiz yöntemleri kullanılmıştır. Rusya Federal Devlet İstatistik Servisi'nin 2012-2016 yılları verileri kullanılarak Kuzey Kafkasya'nın yatırım potansiyeli tahminlenmiştir.

Bu çalışmanın amacı sosyoekonomik potansiyele sahip ve doğal kaynaklar bakımından gelecek vadede Kuzey Kafkasya'da yer alan on bölgenin kayıtlı verilerinin bilimsel metotlarla analiz edilmesi ve bölgedeki sosyoekonomik fırsatlar için bir projeksiyon sunulmasıdır. Sosyal açıdan, "Demografi ve Nüfus, İstihdam-İşsizlik, Nüfusun Gelir ve Giderleri, Sağlık, Eğitim-Formasyon, Ücretli Servisler, Yaşam Standartları"; ekonomik açıdan, "Brüt Bölgesel Ürün, Endüstriyel Üretim, Fiyatlar, Yatırım-İnşaat, Dış Ticaret ve Tarım" kriterleri kullanılarak kümeleme analizi yapılmış ve benzer özellikler taşıyan bölge kümeleri belirlenmiştir. Sonrasında, Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinden Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) ve VIKOR yöntemleri ile bölgeler sıralanmıştır. Son olarak, Adıgey Cumhuriyeti için SWOT analizi yapılarak bölge fırsatlarına yönelik önerilerde bulunulmuştur. Böylece Kuzey Kafkasya'nın sosyal ve ekonomik boyutu detaylı incelenmiş, yatırım fırsatları için en uygun bölgenin seçimi konusunda Kümeleme Analizi ve ÇKKV yöntemleri kullanılarak girişimcilere yön vermek ile literatüre katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Yöntem

Çalışma üç aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamada, sosyoekonomik gösterge verilerine dayalı kümeleme analizi ile benzer özellikler taşıyan bölge kümeleri belirlenmiştir. İkinci aşama, Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) ve VIKOR yöntemleri ile sosyoekonomik kriterler doğrultusunda bölgelerin sıralanması aşamasıdır. Son olarak, sıralamada önemli bir yere sahip olduğu tespit edilen Adıgey Cumhuriyeti için SWOT analizi yapılarak bölge fırsatlarına yönelik önerilerde bulunulmuştur. Önerilen metodoloji Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2. Metodoloji

Bu bölümde K-Ortalamalar Kümeleme yöntemi ile AHP ve VIKOR yöntemleri alt başlıklarda kısaca açıklanmıştır.

K-Ortalamalar Kümeleme Yöntemi

Kümeleme analizi, verilerin benzerliklerine göre sınıflandırılması ve alt gruplara ayrılması için kullanılan çok değişkenli bir istatistiksel yöntemdir. Kümeleme analizinde değişkenleri mümkün olduğu kadar grup içi homojen, gruplar arası heterojen kümelerle ayırmak ve bu grupların kümelenebilmesinde belirleyici olan değişkenleri ortaya çıkarmak amaçlanır (Yıldız, Kekezoğlu ve İşen, 2019, s. 508). K-Ortalamalar yöntemi, hiyerarşik olmayan kümeleme yöntemleri arasında en sık kullanılanlardan biridir. Yöntem, bir X veri setine ait d adet değişkeni ve N adet özellik vektörünü C adet kümeye ayırarak sınıflar. Yöntemde ilk olarak, önceden belirlenen C adet kümeye ait merkezler seçilir ve her bir değişken benzerlik ölçütü kullanılarak en yakın küme merkezine atanır. Her bir değişkenin bir kümeye atanmasından sonra küme merkezleri yeniden hesaplanır ve değişkenler yeni küme merkezlerine göre farklı kümelerle atanabilir. Algoritma küme üyeliklerinde herhangi bir değişim olmayana dek tekrarlanır. Analiz sonucunda oluşan küme numaralarının o küme grubunun daha nitelikli ya da üstün olduğunu ifade etmediğine dikkat edilmelidir. Numaralandırmalar, oluşan küme gruplarının yığılma şeklini ve değişken girdileri doğrultusunda benzer segmentte olduklarını belirtir (Han, Kamber ve Pei, 2011, s. 451-454).

N adet özellik vektörüne ve d adet değişkene sahip bir X veri seti $X = \{x_k | k=1, 2, \dots, N\}$ şeklinde tanımlanabilir. Bu veri setinde k . özellik vektörü $x_k = [x_{k1}, x_{k2}, \dots, x_{kd}]$, $x_k \in \mathbb{R}^d$ şeklindedir. K-Ortalamalar algoritmasında, veri seti alt kümelerle ayrılırken Denklem 1'de verilen fonksiyonunun minimize edilmesi amaçlanmaktadır. Diğer bir deyişle, her bir özellik vektörü ile en yakın küme merkezi arasındaki mesafenin en küçük olması ve dolayısıyla benzer verilerin aynı kümede toplanması sağlanır. Literatürde genellikle Denklem 2'de verilen Öklid mesafe ölçütü kullanılmaktadır.

$$J(S;X) = \sum_{i=1}^C \sum_{k=1}^N d_{ik}^2(x_k, s_i) \quad (1)$$

Denklem 1'de verilen d_{ik}^2 aşağıdaki gibi tanımlanmıştır (Fırat, Dikbaş, Koç ve Güngör, 2012, s. 6039) :

$$d_{ik}^2 = |x_k^{(i)} - s_i|^2 \quad (2)$$

$$s_i = \frac{1}{N} \sum_{k=1}^N x_k^{(i)} \quad (3)$$

Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP)

Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP), sayısal olan ve sayısal olmayan kriterlerin karşılaştırılmasını ve alternatiflerin analitik olarak değerlendirilmesini sağlayarak karar vericiye kendi karar verme mekanizmasını oluşturma imkânı veren ÇKKV tekniklerinden biridir. Karar vericinin önceliklerini, önemlerini ve deneyimlerini karar verme sürecine mantıksal bir yaklaşımla dâhil edebilmesi nedeniyle bu yöntem karar problemlerinde sıklıkla kullanılır. Yöntemin adımları aşağıda kısaca açıklanmıştır (Gür, Hamurcu ve Eren, 2017, s. 438):

Adım 1: Kriterler ve alternatifler belirlenerek hiyerarşik yapı kurulur.

Adım 2: Saaty tarafından literatüre kazandırılan skala kullanılarak ikili karşılaştırma matrisleri oluşturulur.

Adım 3: Karşılaştırma matrisinin sütun toplamaları alınır ve her değer kendi sütun toplamına bölünerek normalize edilir.

Adım 4: Karşılaştırılan öğelere dair öncelik vektörleri hesaplanır.

Adım 5: Öncelikler elde edildikten sonra, karar vericinin ikili karşılaştırmalar sırasında tutarlı olup olmadığını ölçmek için tutarlılık oranının hesaplanması gerekir. Bunun için öncelikle “Tutarlılık indeksi (CI)” hesaplanır.

Adım 6: CI değeri hesaplandıktan sonra, CI'nın rassallık indeksine (RI) oran hesaplanır ve “tutarlılık oranı (CR)” elde edilir. CR'nin 0,1'den daha az olması gerekir.

VIKOR Yöntemi

VIKOR yöntemi, birden çok kriterle bağlı alternatifler arasında, hedeflenen sonuca en yakın ve en uzlaşık alternatifi seçmeye yardımcı olan ÇKKV yöntemlerinden biridir. Uzlaşımçı sıralamada, en yüksek faydayı ve minimum pişmanlığı sağlayan, ideale en yakın, uzlaşık bir çözüm elde edilir (Sennaroglu ve Varlık Celebi, 2018, s. 163). Yöntemin adımları aşağıda kısaca açıklanmıştır.

Adım 1: En iyi F_i^* ve en kötü F_i^- değerleri bulunur. Kriter maksimizasyon hedefli ise alternatiflerin o kriter için sahip olduğu en yüksek değer en iyi F_i^* , en düşük değer ise en kötü F_i^- değeri olurken; minimizasyon hedefli bir kriter ise alternatiflerin o kriter için sahip olduğu en düşük değer en iyi F_i^* , en yüksek değer ise en kötü F_i^- değeri olacaktır (Paksoy, 2015, s. 159, 160).

Adım 2: Daha kolay işlem yapabilmek ve uzun sayı gruplarından kaçınmak adına değerler Denklem 4 kullanılarak normalize edilir.

$$X_{\text{normalize}} = \frac{X - F_i^-}{F_i^* - F_i^-} \quad (4)$$

Adım 3: Normalize edilen değerler ağırlık katsayılarıyla çarpılır.

Adım 4: Her bir alternatif için S_{ij} , R_{ij} ve Q_{ij} değerleri bulunur. S_{ij} değeri, her alternatif için kriterler değerlerinin toplamı olup Denklem 5 ile bulunur. R_{ij} ise her alternatif için kriterlerin maksimum değeridir ve Denklem 6 ile hesaplanır.

$$S_{ij} = \sum_{i=0}^n W_{ij} \frac{F_i^* - F_i^-}{F_i^* - F_i^-} \quad (5)$$

$$R_{ij} = \text{maks} \left[W_{ij} \frac{F_i^* - F_i^-}{F_i^* - F_i^-} \right] \quad (6)$$

Adım 5: Denklem 7 kullanılarak Q_{ij} değerleri hesaplanır. Q_{ij} değerleri, maksimum grup faydasını ifade eder. Formülde bulunan v değeri, maksimum grup faydasını sağlayacak strateji için ağırlık değerini; $(1-v)$ değeri ise karşıt görüşe sahip karar vericilerin minimum pişmanlığını ifade eder. VIKOR yönteminde, maksimum grup faydasına ilişkin $v > 0,5$ çoğunluk tercihini, $v=0,5$ uzlaşma (konsensus) değerini ve $v < 0,5$ vetoyu temsil etmektedir (Lixin, Ying ve Zhizuang, 2008, s. 1209). Bu çalışmada, çoğunluk tercihi ve uzlaşık yaklaşımla değerlendirme yapılmıştır.

$$Q_{ij} = \frac{v(S_{ij}-S^*)}{(S^- - S^*)} + \frac{(1-v)(R_{ij}-R^*)}{(R^- - R^*)} \quad (7)$$

$$S^* = \min S_{ij} \quad S^- = \max S_{ij}$$

$$R^* = \min R_{ij} \quad R^- = \max R_{ij}$$

Adım 6: Her alternatif için S_{ij} , R_{ij} ve Q_{ij} değerleri hesaplanır ve Q_{ij} değeri küçükten büyüğe sıralanır. Elde edilen sıralamada, ilk sırada bulunan alternatifin en iyi alternatifi temsil edip etmediğine, geçerlilik testlerinin sonucuna göre karar verilir.

Bulgular

1. Bölgelerin incelenmesi: Çalışmada Kuzey Kafkasya bölgesinde yer alan Kabartay - Balkar Cumhuriyeti, Karaçay - Çerkes Cumhuriyeti, İnguşetya, Osetya, Adıgey, Stavropol, Krasnodar, Çeçenistan, Dağıstan ve Kalmukya'dan oluşan on bölge, sosyal ve ekonomik yönden detaylı olarak incelenmiştir.

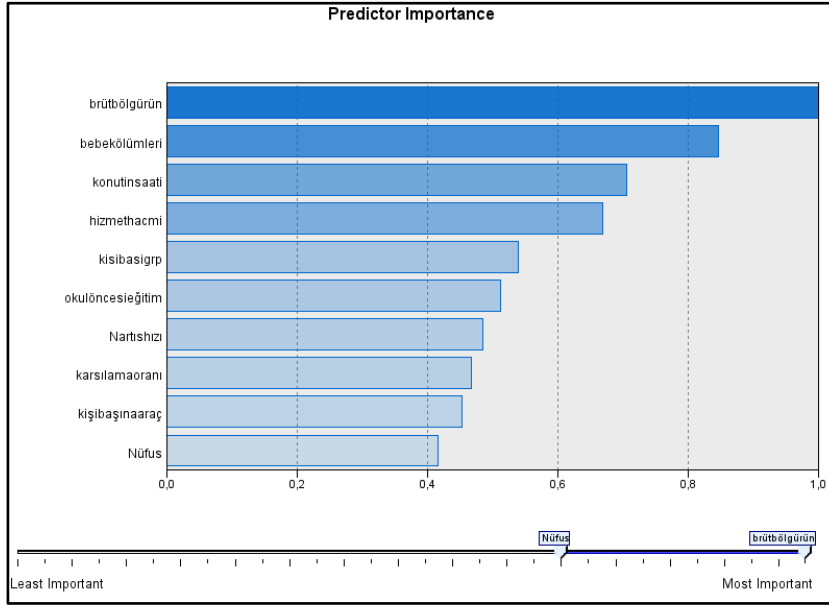
2. Sosyoekonomik gösterge verilerinin toplanması: İncelenen veriler 2017 yılı ve sonrasına ait olup her değişken grubu için aynı yılın oran ve değerlerinin ele alınmasına dikkat edilmiştir. Tablo 1'de çalışmada kullanılan sosyal ve ekonomik kriterler ve bu kriterleri etkileyen değişkenler yer almaktadır.

Tablo 1. Sosyal ve Ekonomik Kriterler

<i>Kriterler</i>	<i>Değişkenler</i>		
Sosyal Faktörler	Demografi ve Nüfus	Nüfus Nüfus Artış Hızı Nüfus Yoğunluğu Kentsel Nüfus Payı	
	İstihdam-İşsizlik	Çalışan Sayısı / Ekonomik Aktif Nüfus İşsizlik Oranı	
	Sağlık	Yaşam Beklentisi Bebek Ölümleri Doktor Sayısı	
	Eğitim-Formasyon	Okul Öncesi Eğitim Yüksek Öğretim Öğrenci Sayısı	
	Ücretli Servisler	Toplam Hizmet Hacmi Endeksi	
	Yaşam Standartları	1000 Kişi Başına Düşen Araba Sayısı	
	Ekonomik Faktörler	Mili Hasıla	Brüt Bölgesel Ürün Perakende Ciro Kişi Başına Düşen Bölgesel Hasıla
Nüfusun Gelir ve Giderleri		Kişi Başına Düşen Aylık Gelir Yoksulluk Oranı	
Endüstriyel Üretim		Sanayi Üretim Endeksi Maden Çıkarımı İmalat Elektrik Gaz ve Su Üretimi-Dağıtımı	
Fiyatlar		Tüketici Fiyat Endeksi	
Yatırım-İnşaat		Sabit Kıymet Yatırımlarının Hacmi Konut İnşaatı	
Dış Ticaret		Karşılama Oranı (İhracat/İthalat)	
Tarım		Tarımsal Üretim	Hayvancılık Üretimi Mahsul Üretimi Büyükbaş ve Kümes Hayvancılığı

3. *Kümeleme analizinin yapılması:* Çalışmada, araştırmacının küme sayısını anlamlı bir şekilde belirleyebildiği K-Ortalamalar algoritmasından faydalanılmıştır. Bu algoritmayla, Kuzey Kafkasya’da yer alan 10 coğrafi bölge; bu bölgelere ait 13 sosyal ve 17 ekonomik değişken girdisiyle istatistiksel analizlere tabi tutulmuştur. Veriler, ülkelerin resmi web siteleri ve dünya veri atlası sitelerinden alınmıştır (Dünya Veri Atlası, 2019), (Adıgey Cumhuriyeti Resmi Web Sitesi, 2020), (Çeçen Cumhuriyeti Hükümeti Web Sitesi, 2020), (Kalmukya Cumhuriyeti Hükümeti Web Sitesi, 2020), (Stavropol Tarım Bakanlığı, 2020).

Şekil 3’te küme gruplarının oluşmasında değişkenlerin etkileri, güçlü değişkenden zayıf değişkene doğru görselleştirilmiştir. Brüt bölgesel ürün faktörünün kümeleme analizinde güçlü etkiyle belirleyici olduğu görülmektedir. Brüt bölgesel ürün faktörünü, bebek ölümleri ve konut inşaatı izlemektedir.

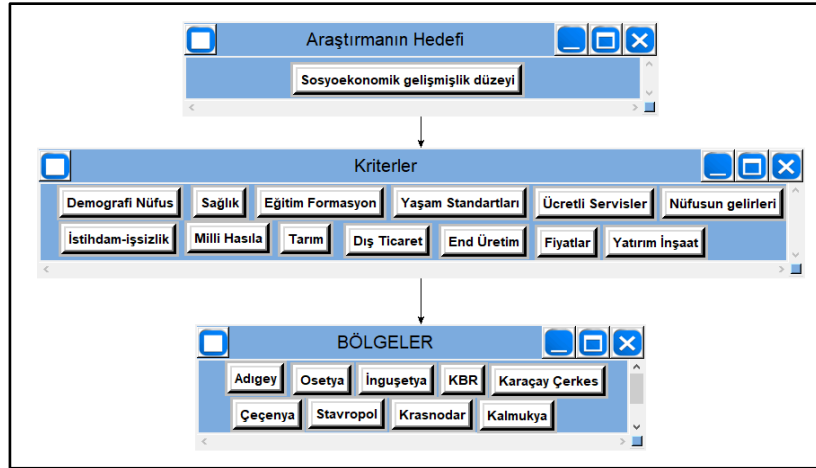
Şekil 3. Kümelemeyi Etkileyen Faktörlerin Güçlülük Dereceleri

Tablo 2’de görüldüğü üzere, kümeleme analizine göre Osetya, Adıgey Cumhuriyeti, Stavropol, Kabartay - Balkar Cumhuriyeti, Karaçay Çerkes Cumhuriyeti, Çeçenistan, Dağıstan ve Kalmukya ortak bir kümede toplanmış; Krasnodar ve İnguşetya ise ayrı birer küme oluşturmuştur. Bölgelerin sosyal ve ekonomik değişkenlerine ait veriler ve çalışmanın devamında yer alan VIKOR yönteminden elde edilen sonuçlar dikkate alındığında; sosyoekonomik açıdan en zayıf bölge olan İnguşetya’nın ve sosyoekonomik açıdan en iyi olan Krasnodar’ın ayrı birer küme oluşturması, diğer bölgelerin ise ortak bir kümede yer almaları dikkat çekici bir durumdur.

Tablo 2. Kümeleme Analizi Sonuçları

	Bölge	Küme	Uzaklık
1	Kabartay - Balkar	1	,829
2	Karaçay - Çerkes	1	,996
3	İnguşetya	3	,000
4	Osetya	1	1,490
5	Adıgey	1	1,209
6	Stavropol	1	1,294
7	Krasnodar	2	,000
8	Çeçenistan	1	1,430
9	Dağıstan	1	1,597
10	Kalmukya	1	1,256

4. *Kriter ağırlıklarının hesaplanması:* Çalışmada kriter ağırlıkları AHP yöntemi ile elde edilmiştir. Sosyal açıdan, “Demografi ve Nüfus”, “İstihdam-İşsizlik”, “Sağlık”, “Eğitim-Formasyon”, “Ücretli Servisler”, “Yaşam Standartları”; ekonomik açıdan, “Milli Hasıla”, “Nüfusun Gelir ve Giderleri”, “Endüstriyel Üretim”, “Fiyatlar”, “Yatırım-İnşaat”, “Dış Ticaret” ve “Tarım” kriter olarak belirlenmiştir. Böylece Şekil 4’te görüldüğü üzere hedef, kriterler ve bölgelerden oluşan alternatifler ile hiyerarşi matrisi oluşturulmuştur.

Şekil 4. Kuzey Kafkasya Cumhuriyetleri Sosyoekonomik Değerlendirme Hiyerarşisi

Tablo 3'te sosyoekonomik kriterlerin ağırlık katsayıları gösterilmiş olup bu ağırlıklar VIKOR yönteminde kullanılacaktır. Tutarlılık oranı ise 0,01175 olarak hesaplanmış olup kabul edilebilir seviyededir.

Tablo 3. Sosyoekonomik Kriterlerin Ağırlık Katsayıları

Kriter	Ağırlık
Endüstriyel Üretim	0,17449
Milli Hasıla	0,17449
Dış Ticaret	0,11205
Nüfusun Gelir ve Giderleri	0,11205
İstihdam-İşsizlik	0,07270
Fiyatlar	0,06688
Sağlık	0,06688
Tarım	0,06688
Ücretli Servisler	0,03989
Eğitim-Formasyon	0,03852
Demografi ve Nüfus	0,02506
Yatırım-İnşaat	0,02506
Yaşam Standartları	0,02506

Sosyoekonomik gelişmişliğe etki eden en önemli faktörlerin %17'lik pay ile endüstriyel üretim ve milli hasıla olduğu belirlenmiştir. Bu kriterleri, dış ticaret ve nüfusun gelir giderleri takip etmektedir. En düşük paya sahip olan kriterlerin ise yaşam standartları, yatırım-inşaat ve demografi ve nüfus olduğu görülmüştür.

5.VIKOR yöntemi ile sıralamanın elde edilmesi: Her bir kriterin yönlendirmesine göre maksimize (maks) ve minimize (min) hedefler Tablo 4'te gösterildiği üzere oluşturulmuştur.

Tablo 4. Kriterlerin Ağırlıkları ve En İyi / En Kötü F Değerleri

Ağırlık	Kriterler	Sosyal ve Ekonomik Değişkenler	Min/ Maks	F _i *	F _i ⁻
0,02506	Demografi ve Nüfus	Nüfus (bin) (2018)	Min	275	5603
		Nüfus Artış Hızı (2016)	Min	-0,6	2,2
		Nüfus Yoğunluğu (km ² /kişi)	Min	3,69	135,57
		Kentsel Nüfus Payı (%)	Maks	64,25	34,88
0,0727	İstihdam-İşsizlik	Çalışan Sayısı/Aktif Ekonomik Nüfus	Maks	0,947	0,73
		İşsizlik Oranı	Min	5,2	27
0,11205	Nüfusun Gelir ve Giderleri	Kişi Başına Düşen Aylık Gelir	Maks	33201	14766
		Yoksulluk Oranı	Min	10,9	35,1
0,06688	Sağlık	Yaşam Beklentisi	Maks	83,6	76,8
		Bebek Ölümleri (1000 doğumda)	Min	5,4	12
		Doktor Sayısı (1000 kişi başına)	Maks	6,5	2,7
0,03852	Eğitim-Formasyon	Okul Öncesi Eğitim (çocuk)	Maks	272382	11233
		Yüksek Öğretim Öğrenci Sayısı	Maks	117865	595
0,03989	Ücretli Servisler	Toplam Hizmet Hacmi Endeksi	Maks	36453218	502677
0,02506	Yaşam Standartları	1000 Kişi Başına Düşen Araba Sayısı	Maks	315,1	163,6
0,17449	Milli Hasıla	Brüt Bölgesel Ürün (milyon ruble)	Maks	2015934702	5E+07
		Perakende Ciro (%)	Maks	127,8	96
		Kişi Başına Düşen GRP	Maks	363731	106757
0,17449	Endüstriyel Üretim	Sanayi Üretim Endeksi	Maks	135,2	89,6
		Maden Çıkarımı (%)	Maks	122,6	80,1
		İmalat	Maks	139,3	87,4
		Elektrik Gaz ve Su Üretimi-Dağıtımı	Maks	116,4	90,1
0,06688	Fiyatlar	Tüketici Fiyat Endeksi	Min	2,25	5,33
0,02506	Yatırım-İnşaat	Sabit Kıymet Yatırımlarının Hacmi	Maks	111,8	65,4
		Konut İnşaatı (bin metrekare)	Maks	3579	59,2
0,11205	Dış Ticaret	Karşılama Oranı (İhracat/İthalat)	Maks	148,4	0
		Tarımsal Üretim (%)	Maks	112	90,4
0,06688	Tarım	Hayvancılık Üretimi (%)	Maks	109,8	88,4
		Mahsul Üretimi (%)	Maks	124,6	95,1
		Büyükbaş ve Kümes Hayvancılığı	Maks	502,2	9,8

Tablo 5'te ise S_{ij} , Q_{ij} ve R_{ij} değerlerinin sıralaması gösterilmiştir.

Tablo 5. Kriterlerin Ağırlıkları ve En İyi / En Kötü F Değerleri

Bölge	S_{ij}	R_{ij}	$Q_i (v=0,5)$	Sıralama	$Q_i (v=0,7)$	Sıralama
Kabartay - Balkar	0,82434	0,09355	0,125	7	0,145	7
Karaçay - Çerkes	0,81538	0,09163	0,109	8	0,132	8
İnguşetya	0,65980	0,08691	0,000	10	0,000	10
Osetya	0,78532	0,10223	0,154	6	0,146	6
Adıgey	1,36112	0,17449	0,872	3	0,821	3
Stavropol	1,23967	0,09909	0,377	5	0,472	4
Krasnodar	1,60221	0,17449	1,000	1	1,000	1
Çeçenya	0,70748	0,09421	0,067	9	0,060	9
Dağıstan	1,36898	0,17449	0,876	2	0,827	2
Kalmukya	0,89016	0,14575	0,458	4	0,373	5

Tablo 5'te gösterilen sonuçlar literatürde kabul görmüş iki koşula göre değerlendirilmiştir:

1. *Kabul Edilebilir Avantaj Koşulu*: En iyi ve en iyiye yakın iki alternatif arasında belirgin bir farkın olup olmadığını sorgulayan koşuldur.

$Q_2 - Q_1 \geq D * Q$ ise kabul edilebilir avantaj koşulu sağlanmış olur.

Q_1 : Sıralamada ilk sırada bulunan alternatifin Q değeri

Q_2 : Sıralamada ikinci sırada bulunan alternatifin Q değeri

$$D * Q = \frac{1}{(j-1)} \quad (j: \text{alternatif sayısı})$$

Yapılan sıralamada, v 'nin her iki değeri için, Krasnodar, Dağistan'a karşı kabul edilebilir avantaj koşulunu sağlamaktadır.

2. *Kabul Edilebilir İstikrar Koşulu*: Sıralamada, uzlaşık çözümlerin istikrarlı olduğunu savunabilmek için sağlanması beklenen koşuldur (Opricovic ve Tzeng, 2004, s. 448).

Bu koşula göre, en iyi Q değerine sahip olan alternatifin S_{ij} ve R_{ij} değerlerinin en az bir tanesinin en iyi skora sahip olması gerekir. Sıralamada ilk sırada yer alan Krasnodar, en yüksek R_{ij} ve S_{ij} değerlerine sahip olduğundan bu koşulu sağlamaktadır.

6. *Adıgey Cumhuriyeti SWOT analizi*: Tablo 5'e göre 1. ve 2. sırada yer alan Krasnodar ve Dağistan halihazırda gelişmiş bölgeler olarak düşünülebilir. Adıgey Cumhuriyeti ise 3. sırada yer almasına rağmen inceleme sürecinde, sosyal yaşamının kalitesi ve ekonomik potansiyeli ile gelişime açık bir ülke olması bakımından dikkat çekmiştir. Sosyoekonomik potansiyeli değerlendirilebilirse bu bölgenin de ilk iki sıradaki bölgeler gibi gelişmiş duruma gelebileceği düşünülmektedir. Bu potansiyele dikkat çekmek, çalışmanın kazanımını arttırmak, sonuç ve önerileri zenginleştirilmek, çalışmayı geliştirmek isteyen araştırmacılara ve bu bölge üzerinde çalışmak isteyebilecek girişimcilere iş fikri oluşturabilmek için bölgenin ihtiyaçlarını, fırsatlarını ve üstün ve zayıf yanlarını tanıtabilmek adına Tablo 6'da gösterildiği üzere SWOT (Strengths-Güçlü, Weaknesses-Zayıf, Opportunities-Fırsat, Threats-Tehdit) analizi yapılmıştır. SWOT analizi, bölgesel ekonomiler de dâhil olmak üzere herhangi bir karmaşık sistem için iyi bir değerlendirme yöntemidir.

Tablo 6. Adıgey Cumhuriyeti SWOT Analizi

Güçlü Yanlar	Zayıf Yanlar
<ul style="list-style-type: none"> Cumhuriyetin elverişli jeostratejik konumu (özellikle Krasnodar, Rostov ve Stavropol gibi bölgelere yakınlık) Çeşitli nehirler, göller, rezervuarlar ve yeraltı sularından oluşan büyük su kaynakları zenginlikleri Yenilenebilir enerjinin gelişimi için bölgenin sahip olduğu doğal potansiyel kaynaklar Bölgenin sahip olduğu çernozyum toprak yapısı, tarım makinelerinin kullanımı için en iyi arazi kontrolü ve iyi nemlendirmenin tarımsal gelişmeye olumlu katkısı Hidrokarbon ürünleri (doğalgaz, petrol ve gaz kondensatı) çeşitli cevher mineralleri (molibdebi, tungsten, polimetaller vb) endüstriyel ve madencilik hammaddeleri, yapı malzemeleri (yapı alçı taşı, yapı kumları ve ay-çakıl-kum karışımları, yapı kireçtaşları vb) ve mineralli su kaynakları gibi zengin yeraltı kaynakları. Turizm potansiyelinin yüksek olması Gelişmiş ulaşım altyapısı Nispeten ucuz ve vasıflı işgücü sağlanması Yurtdışındaki ulusal diasporadan potansiyel yatırımcıların varlığı Kafkasya'daki çatışma bölgelerinden uzaklık (Etnik çatışmaların düzeyi düşük, bölgedeki istikrarlı siyasi durum) Kendi hammadde türleriyle (gıda endüstrisi, yapı malzemeleri endüstrisi vb.) bir dizi endüstrinin sağlanması Girişimciliği destekleme altyapısının mevcudiyeti 	<ul style="list-style-type: none"> Bölgenin nüfus ihtiyacı, özellikle genç/aktif nüfusun azlığı Rusya Federasyonu ile karşılaştırıldığında nüfusun nakit gelirlerinin genel yapısında ücretlerin düşük oluşu Yüksek işsizlik oranı Kayıt dışı ekonominin yüksek seviyede olması Tarımsal hammaddelerin işlenmesi için modern tesislerin eksikliği Yenilenebilir ve yenilenemeyen doğal kaynakların mantıksız kullanımı Ekonominin temel sektörlerinin düşük teknik ve teknolojik seviyesi Tarım pazarındaki araçların, üreticilerin karlılığını azaltan ve tüketiciler için yüksek fiyatlar yaratan yüksek düzeyde etkisi Tarımsal altyapının zayıf gelişimi ve bunun yol açtığı tarımsal ürün kayıpları Soçi şehri ile doğrudan ulaşım bağlantılarının olmaması Az gelişmiş inovasyon altyapısı ve inovasyon yönetimi alanında eğitim yetersizliği Cumhuriyetin enerji açığı ve dışa bağımlılığı (elektrik % 84; gaz % 90; kömür ve petrol ürünleri % 100 dışarıdan temin)

<i>Fırsatlar</i>	<i>Tehditler</i>
<ul style="list-style-type: none"> Çeşitli ulusal projelerle cumhuriyetin sosyoekonomik durumunun geliştirilmesi Gelecek vaat eden yatırım projeleriyle girişimcilerin desteklenmesi, mali destek tedbirlerinin uygulanması ve projeleri uygulayan işletmelere vergi avantajı sağlanması Çocuk ölümlerinde azalma ve yaşam beklentisinde artış Eğlence ve turizm kompleksinin altyapısının geliştirilmesi ve iç pazarda turizm hizmetlerinin büyümesi Adıgey Cumhuriyeti ekonomisine yapılan yatırımın artışı Güney Federal Bölgesi'ndeki yapı malzemelerinin tüketimindeki artış nedeniyle, Adıgey Cumhuriyeti'nin mineral kaynak üssü temelinde inşaat endüstrisinin geliştirilmesi Çevre dostu ürünlerin üretimine yönelik teknolojilerin tanıtılmasıyla çevre dostu ürünlere olan talebin artması ve tarımsal üretimdeki artış Bölgenin ekonomik olarak gelişmiş bölgelerdeki aktifliğini artırarak ürün satış pazarlarını genişletmesi Yeni hidroelektrik santralleri ve termik santralleri inşası ve alternatif enerji kaynakları üzerinde çalışan santrallerin ve mevcut tesislerin yeniden inşası Küçük ve orta ölçekli işletmelere destekler sağlanması ve gölge ekonomisinin payının azaltılması 	<ul style="list-style-type: none"> Nüfusun 2025 yılına kadar %8,3 azalabilme ihtimali ve doğum oranında azalma tehlikesi Çalışma çağındaki insanların yüksek ölüm oranı nedeniyle yaşam beklentilerinin azalması Araştırma ve geliştirmeye yeterli yatırım yapılmaması nedeniyle üretimdeki düşüş ve iç ve dış pazarlardaki pozisyon kaybı Kâr amacı gütmeyen kuruluşların payının artışı nedeniyle işsizliğin artması İş gücü potansiyelinin kalitesindeki düşüş Ekolojik dengenin ihlali Tarım sektöründe irrasyonel doğa yönetiminin bir sonucu olarak toprak kirliliği Üretim ve tüketim atıklarının yönetimi ile ilgili artan sorunlar Dış enerji tedarikçilerine yüksek derecede bağımlılık Tarımsal mesleklerde nitelikli personel yetersizliği

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Çalışmada, Kuzey Kafkasya bölgeleri sosyoekonomik açıdan kümelenebilir ve sosyoekonomik gelişmişlikleri sıralanmıştır. Kümeleme analizine göre Kuzey Kafkasya bölgesinde, Krasnodar'ın sosyal ve ekonomik açıdan en iyi; İnguşetya'nın ise zayıf değerlere sahip olmasından dolayı ayrı birer küme oluşturduğu, diğer bölgelerin ise birlikte kümelendiği görülmüştür. Sonrasında AHP yöntemi aracılığıyla kriterlerin ağırlıkları hesaplanmış ve "Milli Hasıla", "Endüstriyel Üretim" ve "Dış Ticaret Faaliyetleri" kriterlerinin yüksek önem katsayılarına sahip olduğu belirlenmiştir. AHP yönteminden elde edilen ağırlıklar kullanılarak uygulanan VIKOR yönteminde, Dağıstan üzerinde kabul edilebilir avantaj düzeyi sağlayarak, her iki ν uzlaşma değeri için sosyoekonomik gelişmişlik düzeyi en yüksek olan bölgenin Krasnodar olduğunu görülmüştür (Tablo 5). İyimser yaklaşımla ($\nu=0,7$) elde edilen sıralamada; Adıgey 3., Stavropol 4., Kalmukya 5., Kuzey Osetya 6., Kabartay - Balkar Cumhuriyeti 7., Karaçay - Çerkes Cumhuriyeti 8., Çeçenistan 9. ve İnguşetya 10. sırada yer almıştır. Uzlaşma değerinin formülasyonunda önem katsayılarının da dâhil edildiği verilerin toplamına daha çok ağırlık verilmesi, çalışma bütününe daha doğru ve gerçekçi temsil edeceğinden maksimum grup faydası ($\nu=0,7$) değeri sonuçları yorumlamada esas alınmıştır.

Çalışma sırasında Adıgey Cumhuriyeti, sahip olduğu potansiyel bakımından araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Bu nedenle Adıgey Cumhuriyeti'nin sosyoekonomik yapısı incelenerek çeşitli stratejilerle desteklemiştir. SWOT analizi ile Adıgey Cumhuriyeti'nin sahip olduğu kaynaklar, doğal özellikler, coğrafi konum, rekabet avantajları ve ana potansiyel fırsatları göz önünde bulundurularak 2025 yılına kadar gerçekleştirilmesi hedeflenen çeşitli stratejik planlar oluşturulmuştur. Bu planlar ile yenilikçi bir kalkınma sürecinde ilerlemek, yeni bir ekonomik büyüme kalitesine geçiş için örgütsel ve yönetsel temelleri oluşturmak, beşerî sermayenin geliştirilmesi, nüfusun yaşam standardının yükseltilmesi, ekonomik kalkınma için elverişli bir yatırım ortamının yaratılması hedeflenmiştir.

Adıgey Cumhuriyeti; sosyal yapı, endüstriyel üretim ve mühendislik altyapısına yatırılan kaynakların getirisini arttırmayı, bütçe harcamalarını optimize etmeyi, sosyoekonomik ve kültürel alanda yurtdışındaki temaslarını geliştirerek uluslararası iş birliklerini ilerletmeyi, yurt dışında ve Rusya Federasyonu içinde sergi ve fuar faaliyetlerini yoğunlaştırarak işletmelerinin ürünlerini tanıtmayı ve potansiyel ortaklarla buluşmayı hedeflemektedir. Ayrıca Rusya'da ve yurtdışında ihracata yönelik üretimin yaratılması için çeşitli yatırım kredileri, ihracat sonrası finansman, uluslararası faktöring, akreditifler, yabancı alıcılara ve yabancı alıcı bankalarına krediler sağlamak, dış pazarlara girmek isteyen girişimciler için ücretsiz seminerler ve ustalık kursları düzenlemeyi planlamaktadır. Eğitim ve kursların yanı sıra, girişimcilerin desteklenmesi için devlet teşviği ve destekleme altyapısının geliştirilmesi, çeşitli projeler yürütülmesi ve girişimcilerin haklarının korunması amaçlanmaktadır. Rusya Bilgi Teknolojilerini Geliştirme Fonu, dijital teknolojilere dayalı projelerin tamamlanması için de hibe desteği sağlamayı planlamaktadır. Bunlar arasında kuantum ve yeni

Üretim teknolojileri, robotik ve sensör bileşenleri, nroteknolojiler ve yapay zek, dağıtılmış kayıt sistemleri ve kablosuz iletişim teknolojisi, sanal- artırılmış gerçeklik ve yerli yazılım geliştirme yer almaktadır. Kk ve Orta lekli İşletmeler (KOBİ)'in gelişimi için oluşturulan hedeflerin arasında ise KOBİ'lerin tercihli finansman da dhil finansal kaynaklara erişiminin artırılması, iş yapma koşullarının iyileştirilmesi, çiftçileri desteklemek ve kırsal kalkınma için bir sistem oluşturulması, işletmelerin mühendislik altyapı tesislerine erişimini kolaylaştırılması, işletmelerin örgütsel desteği için önlemler sağlanması, idari engelleri azaltılması ve eğitim programlarının düzenlenmesi başta gelmektedir. Bölgenin sahip olduğu zengin kaynaklara rağmen kaynakların etkin kullanılamamasının sebep olduğu enerji açığı ve dışa bağımlılığı azaltmak için alternatif enerji kaynaklarına odaklanılmıştır. Güneş ve rzgr enerji santralleri kurulması, hidrotermal enerji santrallerinin ve elektrik santrallerinin geliştirilmesi, yeni yakıt ve enerji tesislerinin inşa edilmesi planlanmaktadır. İşletmelerin süreçlerini optimize etmek, maliyetlerini azaltmak, ürün kalitesini ve rekabet gücünü artırmak, işgücü verimliliğini ve istihdam desteklerini arttırmak Adığey Cumhuriyeti'nin 2024 stratejik planları arasındadır. Üreticilerin modern üretim yöntemlerine teşvik edilip desteklenmesi ve yeni endüstrilerin oluşturulması hedeflenmektedir. Bölgenin hazırlandığı Uluslararası İş birliği ve İhracat projesinin temel unsurları arasında yer alan tarım ürünlerinin ihracatının hacminin arttırılması istenmektedir. Ana rn grupları arasında; hayvansal veya bitkisel katı ve sıvıyağlar, süt ürünleri, tavuk yumurtaları, bal, alkollü ve alkolsüz içecekler, sebze ve meyvelerin işlenmiş ürünleri ve tahıl ürünleri yer almaktadır. Başlıca ticaret ortakları arasında, Abhazya, Özbekistan, Gürcistan, Ukrayna, Çin, Azerbaycan, Belarus önde gelir. Adığey Cumhuriyeti, Türk girişimcilerle de iş ilişkilerini genişletmeye ilgi duyduklarını belirtmektedir. 2019 yılı Nisan ayında Adığey Cumhuriyeti Başkanı Murat Kumpilov'un önderliğinde Adığey Cumhuriyeti heyeti Türkiye'ye resmi bir ziyarette bulunmuş, burada cumhuriyetin yatırım ve ekonomik potansiyeli iş dünyasına sunulmuştur. 26 şubat 2020 tarihinde de Maykop iş temsilcileri, Türkiye Cumhuriyeti'nden girişimciler heyeti tarafından ziyaret edilmiştir. Adığey'den 9 şirketin katıldığı bu ziyarette; pirinç, mısır tohumu, ayçiçek yağı, doğal kaplama üretimi, ağaç işleme ürünleri ve diğer çeşitli gıda ürünleri tedariki üzerine protokol imzalanmıştır. Dijital ekonomi alanında da gelişmek Adığey Cumhuriyetinin stratejik hedeflerinden biridir. Daha rekabetçi ürünler geliştirmek, navlun lojistiğini iyileştirmek, ihracat desteklerini kuvvetlendirmek, turizm, eğitim, tıbbi ve diğer hizmetlerde ticaret geliştirmek bu hedefler arasındadır. Dijital ekonomi alanında eğitim merkezleri oluşturulması modern bir bilgi güvenliği sisteminin tanıtımı yapılması ve elektronik devlet altyapısının geliştirilmesi planlanmaktadır.

Sonuç olarak; yapılan çalışmada, Kuzey Kafkasya bölgeleri sosyoekonomik açıdan kümelenmiş ve sosyoekonomik gelişmişlikleri sıralanmıştır. Adığey Cumhuriyeti'nin sosyoekonomik yapısı SWOT analizi yöntemiyle incelenerek çeşitli stratejiler sunulmuştur. İlerleyen çalışmalarda, bu çalışmaya benzer olarak başka bölgeler için de yeni öneriler ve stratejiler geliştirilebilir. Bölgelerin birbirleriyle etkileşimi göz önüne alınarak ortak stratejiler oluşturulabilir. Yapılan analizler ve sıralamalar, daha yeni veri tarihleri ve farklı yöntemlerle daha detaylı olarak incelenebilir. Çalışmada elde edilen sonuçlar doğrultusunda bölgeler üzerinde iyileştirmeler, yeni iş fikirleri ve girişimler düşünülebilir.

Etik Beyan

"Kuzey Kafkasya Sosyoekonomik Yapısının Kümeleme ve çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Analizi" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırmada hazır veri seti kullanıldığı için etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır.

Kaynakça

- Açma, B. ve Yenişen, K. (2013). Kafkasya'nın ekonomik potansiyeli ve dönüşümü için politika ve stratejiler. Yönetim ve Ekonomi: *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 131-149. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yonveek/issue/13699/165820>
- Adığey Cumhuriyeti Resmi Web Sitesi. (2020). <http://www.adygheya.ru/>
- Amirova, E. A. (2015). Kuzey Kafkasya bölgesinin sosyoekonomik koşulları ve bölgelerin farklılıkları. *Ekonomik Dönüşümün Bölgesel Sorunları*, 12(62), 160-165.
- Ajans Kafkas. (2008). <https://www.timeturk.com/tr>
- Akinin, P., Akinina, V., Alimova, I., Viderker, N. ve Ter-Akopov, A. (2016). The priorities of socio-economic and financial development of the North Caucasus Federal district in the current geopolitical situation. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 6(1S), 200-205
- Çeçen Cumhuriyeti Hkmeti Web Sitesi. (2020). <http://chechnya.gov.ru>

- Dünya Veri Atlası*. (2019). <https://knoema.ru/>
- Fırat, M., Dikbaş, F., Koç, A. C. ve Güngör, M. (2012). K-ortalamlar yöntemi ile yıllık yağışların sınıflandırılması ve homojen bölgelerin belirlenmesi. *İMO Teknik Dergisi*, 383, 6037-6050. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tekderg/issue/12746/155157>
- Fuat, B. (2015). *Kuzey Kafkasya Cumhuriyetleri*. <http://ajanskafkas.com/gorus/kuzey-kafkasya-cumhuriyetleri/>
- Gerasimov, A. N., Gromov, Y. I., Levchenko, S. A., Grigorieva, O. P. ve Oboturova, N. P. (2014). Features of the spatial socio-economic systems development in the North Caucasus Federal District. *World Applied Sciences Journal*, 29(5), 699-705
- Gür, Ş., Hamurcu, M. ve Eren, T. (2017). Ankara'da monoray projelerinin analitik hiyerarşi prosesi ve 0-1 hedef programlama yöntemleri ile seçimi. *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 23(4), 437-443. doi: 10.5505/pajes.2016.03903
- Gürbüz, M. ve Karabulut, M. (2008). SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlığına kavuşan ülkelerde ortalama yaşam süresi ile sosyo-ekonomik değişkenler arasındaki ilişkiler. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 6 (1), 69-83
- Gürbüz, M. ve Karabulut, M. (2009). SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlığına kavuşan ülkelerde sosyo-ekonomik benzerlik analizi. *Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 50, 31-50
- Han, J., Kamber, M. ve Pei, J. (2011). *Data mining concepts and techniques third edition*. Elsevier.
- Holland, E. C. (2016). Economic development and subsidies in the North Caucasus. *Problems of Post-communism*, 63(1), 50-61.
- Kalmukya Cumhuriyeti Hükümeti Web Sitesi*. (2020). <http://www.kalmregion.ru/>
- Kafkas İş Adamları Derneği (KAFİAD)*. (2020). <http://www.kafiad.org/alt/cecen.htm>
- Kafkas İş Adamları Derneği (KAFİAD)*. (2020). <http://www.kafiad.org/alt/dagis.htm>
- Kocalar, A. O., Üstün, Y. M. ve Alan, M. (2018). Nüfusu yok olmaya yüz tutmuş bir cumhuriyet: adıgey. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 37, 152-166.
- Kolosov, V. A., Vendina, O. I., Gritsenko, A. A., Glezer, O. B., Zotova, M. V., Sebentsov, A. B., ve Panin, A. N. (2017). Economic and social reforms in the North Caucasus: Goals, limitations, problems, and results. *Regional Research of Russia*, 7(3), 259-270.
- Kuzey Kafkasya Bölgesi Devlet İstatistik Servisi*. (2019). <https://stavstat.gks.ru/>
- Larionova, A. A., Tyutyukina, E. B., Zaitseva, N. A., Danilov, A. I., Ushakova, E. O. ve Kunakovskaya, I. A. (2018). Investigation of the factors determining the investment potential of the tourist industry of the north caucasus. *Revista ESPACIOS*, 39(22), 1-6.
- Lixin, D., Ying, L. ve Zhizuang, Z. (2008). Selection of logistics service provider based on analytic network process and vikor algorithm. *ICNSC 2008- IEEE International Conference Proceedings*, (s. 1207-1210). Sanya.
- Magomedovich, S. G. (2017). Kuzey kafkasya federal bölgesinin iş gücü piyasasının oluşumu ve gelişiminin sosyoekonomik faktörleri. *Bölgesel Ekonomik Dönüşüm Sorunları Dergisi*, 8(82), 48-54.
- Mikail, E. H. (2016). *Kalmukya Cumhuriyeti*. Turansam Stratejik Araştırmalar Merkezi: <http://www.turansam.org/makale.php?id=10219>
- Opricovic, S. ve Tzeng, G. H. (2004). Compromise solution by mcdm methods: a comparative analysis of vikor and topsis. *European Journal of Operational Research*, 156(2), 445-455.
- Özbay, Ö. (1999). *Düünden bugüne kuzey kafkasya*. Ankara: Kafder.
- Paksoy, S. (2015). Ülke göstergelerinin vikor yöntemi ile değerlendirilmesi. *Ekonomik ve Sosya Araştırmalar Dergisi*, 11(2), 153-169.
- Sandal, E. K. (2009). Sosyo-ekonomik kriterler bakımından türkiye, doğu avrupa ve kafkas ülkelerinin karşılaştırılması. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 14(22), 89-105.
- Sennaroglu, B., ve Varlık Celebi, G. (2018). A military airport location selection by AHP integrated PROMETHEE and VIKOR methods. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 59, 160-173.
- Stavropol Tarım Bakanlığı*. (2020). <http://www.mshsk.ru/>
- Sukhovskaya, D. N. (2013). Sustainable development of rural areas of the North Caucasus Federal District, based on the use of their socio-cultural and natural potential for the development of the agricultural and eco-tourism. *Hayka u mexnologuu*, 1, 224-233.
- Topçu, M. (2006). *Karaçay-Çerkes (Özerk) Cumhuriyeti'nin demografik yapısı* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Uyar, M. (2018). Dağıstan tarihinin Türk tarihi ile ilişkisi ve Dağıstan'ın Türkiye için önemi. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 119 (234), 217-234. Erişim adresi: <https://www.idealonline.com.tr/IdealOnline/lookAtPublications/paperDetail.xhtml?puId=75659&>
- Yanar, S. (2002). *Türk-Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Yıldız, M. Ş., Kekezoğlu, B. ve İşen, E. (2019). K-ortalamlar kümeleme yöntemi ile güç transformatörlerinin bakım stratejilerinin belirlenmesi. *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, 7(3), 505-513. doi: 10.21923/jesd.484899

EXTENDED ABSTRACT

The North Caucasus has attracted attention throughout history with its location on important trade routes, cultural richness created by the people living on its territory and untainted natural beauty. In this study, we examined the socioeconomic structure of the North Caucasus region, which has an important geopolitical location, reserves and economic potential besides its geographical beauty and cultural richness. The North Caucasus Federal District consists of several units. Ten administrative units in the region were included in the study. These are Kabardino-Balkaria, Karachay Circassian, Chechnya, Dagestan, North Ossetia Ingushetia, Adygea, Kalmykia, Stavropol and Krasnodar. In the study, we aimed to present the socioeconomic map of the region to the entrepreneurs who want to invest in the region and to contribute to new business ideas that may arise. In line with this purpose, we determined the criteria that are indicative of the social and economic development levels of the regions and collected the data of the criteria. Socially determined criteria are "demography and population", "employment-unemployment", "health", "education-formation", "paid services" and "living standards". The economically determined criteria are "gross regional product", "population income and expenses", "industrial production", "prices", "investment-construction", "foreign trade" and "agriculture".

Cluster analysis is a multivariate statistical method used for classifying data according to their similarities and subdividing them. The K-Means method is one of the most commonly used among non-hierarchical clustering methods. In the study, we divided the region into 3 clusters with the K-means cluster analysis using the 30 variables we examined under the 13 criteria listed above. Thus, we observed the similarities of the socioeconomic behavior of the regions. Krasnodar and Ingushetia created a separate cluster. Other regions were clustered together. When we examine the cluster structures, we can say that Krasnodar is the best socially and economically and the weakest in Ingushetia. In addition, the most effective variables in the formation of cluster groups were determined as gross regional product, infant mortality and housing construction.

Analytical Hierarchy Process (AHP) is a Multi-Criteria Decision Making (MCDM) method that enables comparison of numerical and non-numerical criteria and analytical evaluation of alternatives. In the second part of the study, we calculated the weights of the criteria using the AHP method. We determined that the most important factors affecting socioeconomic development are "industrial production" and "national product" with a 17% share.

The VIKOR method is one of the MCDM methods that helps to choose the closest and most compromised alternative to the targeted outcome among the alternatives based on multiple criteria. When applying the VIKOR method, we used the criteria weights obtained from the AHP method. As a result, we determined that the region with the highest socioeconomic development level is Krasnodar. In the ranking obtained with an optimistic approach, Dagestan ranked 2nd, Adygey 3rd, Stavropol 4th, Kalmykia 5th, North Ossetia 6th, Kabardino-Balkaria Republic 7th, Karachay Circassian Republic 8th, Chechnya 9th and Ingushetia 10th. It is remarkable that Krasnodar, the leading region of the North Caucasus, in terms of industrial production activity and economic development, has formed a single cluster as the most developed region in cluster analysis and ranked first in the VIKOR ranking.

During the study, the Republic of Adygea attracted our attention with the quality of social life, its economic potential and being a country open to development. For this reason, in addition to the findings of the study, the Republic of Adygea was closely introduced in order to increase the gain of the study, enrich the results and suggestions and to give business ideas to entrepreneurs who may want to work on this region. In order to introduce the needs, opportunities and superiorities of the region, the socioeconomic situation of the Adygea Republic was analyzed by SWOT (Strengths-Weaknesses-Opportunities-Threats) analysis and the results were supported by various strategies. The Republic of Adygea aims to increase the return of resources invested in social structure, industrial production and engineering infrastructure, optimize budget expenditures, improve international cooperation by improving socioeconomic and cultural contacts abroad, promote the products of its enterprises and meet with potential partners. It also plans to organize free seminars and master classes for entrepreneurs who want to enter foreign markets, provide various investment credits, post-export financing, international factoring, letters of credit, loans to foreign buyers and foreign buyer banks for the creation of export-oriented production in Russia and abroad. It is planned to establish solar and wind power plants, develop hydrothermal power plants and power plants, and build new fuel and energy facilities. Optimizing the processes of enterprises, reducing their costs, increasing product quality and competitiveness, increasing

labor productivity and employment support are among the country's 2024 strategic plans. All these listed make the country an important investment area.

In future studies, similar to this study, new recommendations and strategies may be developed for other regions. Common strategies can be created by considering the interaction of regions with each other. The analyzes and rankings made can be examined in more detail with newer data dates and different methods. In line with the results obtained in the study, improvements on the regions, new business ideas and initiatives can be considered.

İstanbul Çağdaş Sanat Fuarlarına Eklektisizm'in Yansımaları¹

Mehmet Ali BÜYÜKPARMAKSIZ² ve Yeşim ERMİŐ³

Öz

Postmodern dönemle birlikte birçok uygulama sanat olarak görülerek sanatın sınırları genişlemiş, sanatçılar farklı dönemlerden farklı kültür yapılarından ve eserlerinden etkilenmiştir. Bu bakış açısıyla araştırmada 2011-2019 yılları arasında İstanbul Çağdaş Sanat Fuarları'na katılan sanatçıların düşünce ve üretim biçimlerinin resim, heykel, seramiğin yanı sıra, güncel sanat uygulamalarına (video art, dijital sanat, enstalasyon, performans vb.) eklektisizmin nasıl aktarıldığı, eserlerin; gelenek, kültür, tarih ve günümüz sanatıyla ilişkisi analiz edilmiştir. Araştırmanın temel amacı, postmodern sanata etki eden eklektik tavrın günümüz sanat eseri üretiminde ne derecede Contemporary İstanbul Fuarlarında rol oynadığını sanatçıların eserleri üzerinden analiz ederek, içinde yaşanan dönemin sanata yansımalarını ortaya koymak, eklektik eserlerin anlaşılmasını sağlamaktır. Bu çalışma, farklı kültür özellikleri taşıyan eklektik sanatsal formların Contemporary İstanbul Fuarlarındaki çalışmalara ne şekilde yansıdığını ortaya koyarak günümüz sanat kavramlarının karmaşık, çoğul ve eklektik özelliklerinin ortaya çıkarılması açısından önemlidir. Araştırma, 2011-2019 yılları arasında ki Contemporary İstanbul kataloglarında yer alan çalışmalar ile sınırlandırılmıştır. Araştırmada nitel veri analizi yöntemi olan betimsel yöntem kullanılmış ve çalışmalar beş (5) ana başlık altında toplanarak değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, incelenen çalışmalarda sanatçılar, Antik dönemden itibaren Ortaçağ, Romantizm, Neo-Klasisizm gibi akımlardan etkilenmişler bu etkileri; taklit, ironi, pastiş, kolaj, asamblaj gibi teknikler ile eklektik bir şekilde yansıtmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Postmodernizm, Çağdaş Sanat Fuarı, Eklektisizm

The Reflections of Eclecticism on İstanbul Contemporary Art Fairs

Abstract

With the postmodern period, many applications were seen as art, and the borders of art expanded, and artists were influenced by different cultural structures and works from different periods. From this point of view, how the ideas and production styles of the artists participating in the 'İstanbul Contemporary Art Fairs' between 2011-2019 were transferred to current art practices (video art, digital art, installation, performance, etc.) as well as artism. The relation of works with tradition, culture, history and contemporary art has been analyzed. The main purpose of the research is to analyze the extent to which eclectic attitude affects postmodern art plays a role in Contemporary İstanbul Fairs in the production of contemporary art through the works of artists, to reveal the reflections of the era in the art. This study is important in terms of revealing the complex, plural and eclectic features of today's art concepts by revealing how eclectic artistic forms with different cultural characteristics are reflected in the works in Contemporary İstanbul Fairs. The research is limited to the studies in the Contemporary İstanbul catalogs within 2011-2019. Descriptive method, which is a qualitative data analysis method, was used in the study and the studies were collected under five (5) main headings. As a result, in the studies studied, the artists were influenced by the currents such as Medieval, Romance, Neo-Classicism, and reflected these effects in an eclectic way with techniques such as imitation, irony, pastiche, collage and assembly.

Key Words: Postmodernism, Contemporary Art Fair, Eclecticism

Atıf İçin / Please Cite As:

Büyükparmaksız, M. A. ve Ermiş, Y. (2021). İstanbul çağdaş sanat fuarlarına eklektisizm'in yansımaları. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 311-335.

Geliş Tarihi / Received Date: 06.05.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 01.10.2020

¹ Bu makale, "12-14 Aralık 2019 tarihinde Sanat ve Tasarım Eğitimi Programları Değerlendirme ve Akreditasyon Derneği tarafından düzenlenen olan 'Uluslararası Sanat Kongresi 1'de sözlü bildiri olarak sunulmuş ve tam metni yayınlanmamıştır.

² Dr. Öğr. Üyesi - Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, mehmetalibp@gmail.com

 ORCID: 0000-0003-2994-5828

³ Öğr. Gör. Dr. - Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, yesimm.ermis@hotmail.com

 ORCID: 0000-0001-9534-4735

Giriş

1980'lerin başlarında ortaya çıkan postmodernizm, kültürde ve sanattaki dönemselleştirmenin genel bir adı olarak kullanılmıştır (Özel, 2013, s. 158). Modernizmin aksine Postmodernizm çoğulcu bir yapıyla popülist ve eklektik bir yapı ortaya koymaktadır (Fırıncı, 2012, s. 26). Jameson, Lyotard ve Habermas, (1994, s. 15-16) bu dönemde “her şey olur” sloganıyla, tam bir serbestliğe kavuşan sanatın geldiği son noktanın eklektizm olduğunu ifade etmiştir. Whitham ve Pooke (2018, s. 33), postmodernizmi, kültürel dışavurumların etkisiyle değişen toplumsal, ekonomik, politik ve kültürel koşulların getirdiği tekinsizlik olarak tanımlamaktadır. Eagleton, postmodernizm kavramını şu ifadelerle açıklamaktadır:

Postmodernizm, bir çağ değişikliği yaratan, ... 'yüksek' kültür ile 'popüler' kültür arasındaki sınırların yanı sıra sanat ile günlük yaşam arasındaki sınırları da bulanıklaştıran derinlikten yoksun, merkezsiz, temelsiz, özdeşimsel, oyuncu, türevsel, eklektik, çoğulcu bir sanatta az veya çok yansıtan bir kültürel üsluptur (Eagleton, 2011, s. 10).

Postmodern döneme kadar her şeyin söylendiği ve bütün yöntemlerin denendiği şeklindeki bakış açısı, yeninin yeniden var edilmesini değil, var olan şeylerin yeniden güncelleştirilmesinin söz konusu olduğunu ortaya koymuştur (Özel, 2013, s.173). Baudriallard'a göre (2011, s. 27), orijinaline benzeyen bir evrende şeyler, sürekli olarak kopyanın kopyasını üretmektedir. Frederic Jameson 1983 yılında bu durumu şu sözlerle açıklamıştır: “Günümüzün yazarları ve sanatçıları, artık yeni stiller ve dünyalar icat edemeyecektir... yalnızca sınırlı sayıda kombinasyon olasıdır ve bunların en benzersiz olanları, zaten düşünülmüştür.” (Ward, 2014, s. 42). Özel'e göre (2013, s. 173) başka yapıtlardan alınan öğeler, bu şekilde eklektik bir üslup oluşturmaktadır. Kelime anlamı olarak eklektisizm (seçmecilik), Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisinde (1997a, s. 505) birbirinden farklı düşünce parçalarını yeni bir düşünce sisteminde birleştirme olarak tanımlanmaktadır. Sözen ve Tanyeli, (1992, s. 74) ise “farklı çağ ve üsluplardan seçilip devşirilen öğelerin yeni bir tasarım ya da ürün oluşturmak için ele alınması olgusu” olarak açıklamaktadır. Tetikçi'ye göre (2017, s. 2278) eklektisizm, taklit veya kopya gibi esinlenme anlamlarını içinde barındırırken, önemli olanın ortaya çıkan eserin kendine özgü yeni bir eser ortaya koymasındadır. Ward (2014, s. 9-10) eklektisizmi, farklı kaynaklardan materyalleri bir araya getirmek, metinlerarasılık ve kendileme (bir yerden materyalleri alıp başka bir yerde onların üzerinde çalışma) olarak açıklarken, Şahin (2011, s. 16) eklektisizmi, sanattaki farklı dönemlerden alınan öğelerin yeni bir tasarım ya da üründe ortaya konulması şeklinde nitelendirmektedir. Bu bağlamda postmodern sanat, modernist sanata karşı koyarak yapıtların oluşumunda parçaları bütünü kurgusunu düşünmeden bir araya getiren 'eklektik' bir sanat anlayışı ortaya koymuştur (Şahmaran Can, 2017, s. 247). Modernizmin ardından gelişen postmodernizm, farklı bakış açıları ve disiplinleri de beraberinde getirmiştir. Bu dönemde; popülizm, melezlik, etnik kültür, taklit, pastiş, parodi gibi eklektik üsluplar ve kavramlar önem kazanmıştır.

Postmodern Sanatta Eklektik Üsluplar

Kolaj

Kolaj, postmodern sanat anlayışına uygun olarak eklektizmin vazgeçilmez unsurlarından birisi olarak görülmektedir. Sanat akımları incelendiğinde kolaj kavramı Pop Sanat'tan başlayarak Dadaizmin de etkisiyle genişleyen kavramı ile asamblaj haline dönüşmüştür (Şahin, 2011, s. 154).

Asamblaj

Çağdaş sanatın en önemli nesnel ifade araçlarından olarak değerlendirilen asamblaj; sanatçının özgürleşmesi, günlük yaşantımızın sanatın içerisinde erimesi, halk düzeyine indirgenen sanatın özelliği durumunda olmaktadır (Şahin, 2011, s. 157).

Pastiş

Postmodern dönemde sanatçılar, yöntem olarak kendine mal etme ya da pastişi, sıklıkla kullanarak eser üretme noktasında sonsuz seçeneğe sahip olmuştur. Bu çok çeşitlilik içerisinde var olan biçimler üzerinden eserlerini üretmişlerdir (Güray, 2017, s. 395). Barrett'e göre (2015, s. 302), orijinalliğe bir başkaldırı da denilebilecek eklektik üslup olan kendine mal etme eylemi, zaten üretilmiş imgelerin sahiplenilerek alıntılanması anlamında kullanılmaktadır. Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi (1997b, s. 1435) pastişi, bütünlük kaygısı güdülmeden ünlü sanat yapıtlarının çeşitli bölümlerinin kopya edilerek bir araya getirilmesiyle oluşturulan eklektik yapıt olarak tanımlamıştır. Tan'a göre (2011, s. 38) pastiş, postmodern eklektik üslupların geçmişteki popüler kültür formları ile bilinen formların farklı bağlamlar etrafında yeniden oluşturulmasıdır. Şahin (2015, s. 117) pastişi, bir sanatçının üslubuna ve tarzına öykünerek yeniden

oluşturulan form olarak tanımlamaktadır. Aynı zamanda pastiş; yermek, saygı göstermek, parodi yapmak gibi amaçlarla da sanatçılar tarafından kullanılmaktadır. Erdoğan'a göre (2018, s. 65) pastişin, eserler üzerinde biçimsel yapıdaki sorgulamalarının sonucu "herşey zaten denenmiş, yapılmıştır" a götürmektedir.

Postmodernizm, modernizmin tüm yönlerini parçalamaz veya reddetmez; örneğın modernist tarzları ve teknikleri, popüler veya yerel formlarla karıştırır (Ward, 2014, s. 56). Bunu da çeşitli içerikleri bir araya getirerek çok yönlü sanatsal bir atmosfer oluşturarak yapmaktadır (Erdoğan, 2018, s. 72). Sanatçılar da eserlerini ortaya koyarken sınırsız seçeneklere sahip bir şekilde bu çeşitlilik içerisinde var olan biçimleri yeniden yorumlayarak özgün olmak istemektedirler (Güray, 2017, s. 395). Aktulum, sanatçıların özgünlük arayışına girdikleri romantik dönem de dahil olmak üzere her dönemde alıntılanmaya başvurulduğunu ve taklit, esinlenme, sanatsal eğitim, saygı bildirme, yeme, önceki yapıttan yola çıkarak kendi özgünlüğüne ulaşmak için bu yöntemlere başvurulduğunu ifade etmektedir (Aktulum, 2016, s. 47). Postmodern dönemle birlikte özgünlük ve kalıcılık konularının yeniden yorumlandığı görölmektedir. Bu durumu Tetikçi (2017, s. 2289) şu şekilde açıklamıştır:

Herkes öznel olan geçmişle ya da çağdaşlarından başka yeni bir başyapıt üretme arzusu içindeyken, hemen herkes bir şekilde kendisinin taklit edilmesi, kopyalanmasını ister, tıpkı yazılan bir kitabın, makalenin, yazının yazarı tarafından sayısız kez kopyalanması, taklit edilmesi, çağdaşlarına ve kendinden sonraki yazarlara esin kaynağı olmasını arzuladığı gibi. Duchamp'ın objelerini, eylemlerini sanat yapan onların kendisi olmayıp onlar üzerine binlerce kez yazılıp konuşulması, yeni üretimlerin bu konuşmalar, yazmalar sayesinde gerçekteleştiiğini düşünürsek Duchamp'ı var eden şeyin yaptıklarından çok yaptıkları üzerine söylenenler olduğunu görmek hiç de zor değildir.

Duchamp'ın sanat tarihinde yarattığı etkinin bir sonucu olarak postmodern dönemde seri üretimin önem kazandığı ve özgünlük kalıcılık gibi eserin biricikliği konularının köklü bir değişime uğradığı görölmektedir. Duchamp'ın ortaya koyduğu çeşme yapıtı da postmodern bir çalışma olarak değerlendirildiğinde sanat tarihinin parodisi olduğu söylenebilir. Bu noktada postmodern sanatçı, artık eklektik üsluplar ile özgünlüğü yakalamaya çalışmakta ve bu şekilde kalıcı olmak istemektedir.

Postmodern dönemin sanat anlayışı, ayırım yapmadan tarihsel dönemlerdeki birçok biçimsel formu dönüşüme uğratmıştır. Parodi ve pastiş gibi temellük eden kavramlarla birbirine karşıt öğelerin aynı düzlemde kullanımı ise eklektisizm üzerine temellenmiştir (Fırıncı, 2012, s. 35-36). Genellikle amacın, bir anlam oluşturaktan ziyade bir yüzey oluşturmak olduğu, tek tek parçaların bir arada kullanıldığı yığın, eklektik tavır olarak adlandırılırken, ortaya çıkan sonuç ise "kitsch" e dayanan bir karmaşa şeklindedir (Tirek, 2011, s. 69-70). Onan'a göre, (2016, s. 11-15) sanat yapıtlarında çok kültürlü bir yapının kurgulandığı ve farklı kültürlerin öğelerinin kullanıldığı görölmektedir. Sanat yapıtları çağdaş sanat fuarları, bienal, trienal gibi geniş çaplı sanat etkinliklerinde, buldukları yerin kültürel değerlerine göre farklı şekillerde de kurgulanabilmektedir. Eklektisizm, modern yapıtlardan çağdaş yapıtları ayıran önemli bir kriter olarak görülebilir (Onan 2016, Aktaran: Güner ve Gülaçtı, 2019, s. 253). Bu bağlamda sanatçılar, Antik dönemden başlayarak geçmişle yeniden bir bağ kurmuş ve kültürel özelliklerini eklektik tekniklerle dönüşüme uğratarak eklektik bir sanat anlayışı ortaya koymuşlardır (Yıldırım, 2015, s. 964). Postmodern sanat, dokunulmamış hiçbir form bırakmayarak biçimin farklı türleri arasında hiçbir ayırım yapmamış, sanatçılarda bu sınırsızlıklardan faydalanarak adeta bütün formların altını üstüne getirmiş, bu yapıyı sanatsal amaçları için bir çıkış noktası olarak kullanıp eklektik bir şekilde eserlerini ortaya koymuşlardır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın temel amacı, postmodern sanata etki eden eklektik tavrın, günümüz sanat eseri üretimine olan etkilerinin Contemporary İstanbul Fuarlarına katılan sanatçıların eserleri üzerinden analiz ederek, yaşanılan dönemin sanata yansımalarını ortaya koymak, eklektik eserlerin anlaşılmasını sağlamaktır. Bu çalışma, farklı kültür özellikleri taşıyan eklektik sanatsal formların Contemporary İstanbul Fuarlarındaki çalışmalara ne şekilde yansıdığını ortaya koyarak günümüz sanatını yorumlama ve anlama açısından önemli görölmektedir. Ayrıca sanat tarihi içerisinde eklektik sanat yapıtlarının ortaya konması ve günümüz sanat kavramlarının karmaşık, çoğulcu ve eklektik özelliklerinin ortaya çıkarılması açısından da önemlidir.

Sınırlılıklar

Araştırma 2011-2019 yılları arasında ki Contemporary İstanbul kataloglarında yer alan çalışmalar ile sınırlandırılmıştır.

Yöntem

Konuyla ilgili literatür taranmış, bununla birlikte 2011-2019 yılları arasında “Contemporary İstanbul” kataloglarında yer alan eklektik olduğu düşünülen çalışmalar incelenerek yorumlanmıştır. Metin içerisinde yer alan görseller, “Contemporary İstanbul” kataloglarında yer alan “eklektik” olduğu düşünülen örneklerden seçilmiştir. Araştırmada nitel veri analizi yöntemi olan “Betimsel Tarama” kullanılmış ve çalışmalar beş (5) ana başlık altında toplanarak değerlendirilmiştir. Bu başlıklar; “Batı sanatından ve sanat tarihinden etkilenen eklektik çalışmalar”, “Geleneksel sanatlardan etkilenecek (Minyatür, Ebru, Halı ve Kilim Dokuma gibi) eklektik çalışmalar yapan sanatçılar ve eserleri”, “Tarihsel ve toplumsal olguların eklektik sanata yansıdığı çalışmalar”, “Sinemotografik dili kullanan ya da sinema sanatçılarından etkilenilerek oluşturulmuş eklektik çalışmalar” ve “Üç boyutlu eklektik çalışmalar” olarak gruplandırılarak temalara ayrılmıştır.

Bulgular ve Yorum

Batı Sanatından ve Sanat Tarihinden Etkilenen Eklektik Çalışmalar

Sanat tarihine bakıldığında Batılı ressamın, farklı kültürler ile sanatsal ilişkisi içerisinde olduğunu ve diğer kültürlerin sanatında da Batı sanatı izlerine rastlandığı gözlenmektedir. Bu izlerin Türk Sanatı tarihinde de ressamlarımız üzerinde etkilerinin olduğu söylenebilir (Erdoğan, 2018, s. 24). Bu bağlamda sanatçı Artapot, “Flying” isimli çalışmasında (Görsel 1) sanat tarihinde önemli bir yeri olan Dada akımından Duchamp’ın “Fountain” isimli hazır nesne çalışması (Görsel 2) ile Man Ray’ın “Le Violon d’Ingres” isimli çalışmalarına göndermede bulunmuş ve eklektik bir yorumla parodi oluşturmuştur.

Görsel 1. Artapot, *Flying Tunal Üzerine Yağlı Boya*, 65 x 81 cm, **Görsel 2.** Duchamp, *(Fountain) Pisuar*, 73 x 92 cm (Çi, 2011).

Jean Auguste Dominique Ingres’in “Türk Hamamı” tablosunun (Görsel 4) kompozisyonundan alıntılama yapan Hal Buckner, 2010 yılındaki ‘Turkish Bath’ çalışmasını (Görsel 3), “Orientalizm” anlayışından etkilenecek eklektik bir tavırla ortaya koymuştur.

Görsel 3. Hal Buckner, *Turkish Bath*, 2010. Aliüminyum-Mine, 183 x 183 x 5 cm, Çizim, 2011).

Görsel 4. Jean Auguste Dominique Ingres, *Türk Hamamı*.

Hal Buckner çalışması ile ilgili olarak şunları ifade etmiştir:

Bir sanatçı olarak ışık, gölge ve çizgilerin gücü beni her zaman etkilemiştir. Genel anlamda kadın formuysa çalışmalarımın en önemli unsurlarından birini oluşturur. Bir kadın her hareketiyle, başka bir “meydan okuma” başlatır ve böylece yepyeni eserler yaratılmasını sağlar. Bense bu temel meydan okumalardan yorulduğumu balen söyleyemem (Hal Buckner Sergisi Güç Tutku, 2019).

Görsel 5. *Canan, Türk Lokumu Serisi I, (Ci 2011).
Turkish Delight Series I, C-print,
27 3/5 × 39 2/5 in 70×100cm, Edition 1/5/5 + 0AP*

Görsel 6. *Jean Auguste Dominique Ingres,
La Grande Odalisque, 1814.*

Kendisini aktivist bir feminist olarak tanımlayan Canan, “Benim yapıtlarıma konu olan kişisel hayatlar mahremiyetin ifşa edilmesine yönelik değildir, aksine sistemin beden politikalarını sorgulama bakış açısı ile kurgulanır.” diyerek toplumsal iktidar ve kadın bedeni arasındaki ilişkiyi kendine konu edinmiştir. 90’lı yıllarda video, fotoğraf ve belgesel gibi gerçekçi bir dil kullanarak, kendi bedenini de resmin içerisindeki bir figür olarak betimlemiştir. Oryantalist dönemin simgesi haline gelmiş tabloların sanatçı tarafından yeniden canlandırıldığı bu çalışmada, Ingres’in “La Grande Odalisque” çalışmasını (Görsel 6), video odasında bir projeksiyon ve etrafında yer alan monitörler ile sunulan “Türk Lokumu” isimli çalışma (Görsel 5) ile yeniden yorumlamıştır. Bu çalışmanın oryantalist sanat ve sanat tarihinin bir eleştirisi olduğu söylenebilir (Öktem, 2019). Antmen’e göre (2014, s. 147) öncesinde modern sonrasında postmodern’e dönüştürülmüş olan imge, farklı tarihsel kavram ve kültürel durumlar tarafından estetik ve eklektik bir şekilde birbirine bağlanmaktadır.

Görsel 7. *Beso Uznadze, Untitled, 2014, Photo, 50 x 60 cm.
Projectartbeat, (Ci, 2014).*

Görsel 8. *Jean Auguste Dominique Ingres,
La Grande Odalisque, 1814.*

Jean Auguste Dominique Ingres’in 1814 yılında yaptığı La Grande Odalisque “Odalık” isimli çalışma (Görsel 8), Beso Uznadze tarafından “Untitled” isimli çalışması (Görsel 7) güncel ve eklektik bir şekilde yeniden yorumlanmıştır. Fotoğrafçılığın öznelliğini yakından araştırdığını ifade eden Beso Uznadze’nin bu çalışmasındaki amacı, hem fiziksel hem de psikolojik olarak en gizli ayrıntılara odaklanmaktır. Uznadze, zengin renk şeması ile görüntüyü katmanlama tekniğiyle oluşturduğu bu çalışmasında, iç mekânın bazı ayrıntılarını vurgulayarak Ingres’in “La Grande Odalisque” çalışmasına eklektik bir göndermede bulunmuştur (Jolygram, t.y.).

Görsel 9. *Jasper Johns, Figure 7 from Color Numeral Series,
Lithographs, 96.5 x 78.1969. (Ci, 2014).*

Görsel 10. *Leonardo da Vinci, Mona Lisa, 1507.*

Leonardo da Vinci'nin ünlü eseri "Mona Lisa" (Görsel 10), birçok sanatçı tarafından taklit, ironi ve pastiş biçiminde kullanılmıştır. Jasper Johns da çalışmasında kullanmak ve kendi formunu oluşturmak için "Mona Lisa"yı seçmiştir. Litografi tekniği ile çalışmalarını üreten Johns, görüntüler üzerinde değişiklikler yoluyla yeni anlamlar oluşturmuştur. Bununla birlikte sadece baskı ile değil, aynı zamanda çizim tekniklerini de kullanarak farklı görüntülerden eklektik soyutlamalar yapmıştır. Bu eklektik yapı Johns'un "Figure 7 from Color Numeral Series" isimli çalışmasında (Görsel 9) görülmektedir (Moma, t.y.). Fırıncı, (2012, s. 34-35) bu durumu iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte görüntülerin hızla yaygınlaşmasının yeni bir dil yetisi sağladığını ve bu yeni yapının sanat eserlerini oluşturma sürecinde eklektik kurgu ile ifade edildiğini belirtmektedir.

Görsel 11. A. Cem Şahin, *İsimsiz, Untitled*, 2012.
Tuval üzerine yağlıboya, 175 x 195 cm. (Ci, 2012).

Görsel 12. Vincent Van Gogh, *Self-Portrait with Bandaged Ear*, 1887.

Sanat tarihinin oluşum sürecinden itibaren önemli bir yere sahip olan otoportre, günümüz sanatı içerisinde de önemli bir yere sahiptir (Keçeci, 2012). A. Cem Şahin, portre tekniği ile oluşturduğu çalışmalarında, sanat tarihinden önemli isimlerin portrelerini kullanmış ve 2012 yılındaki "İsimsiz" (Görsel 11) adlı çalışma ile Van Gogh'un portresini (Görsel 12) kendi çalışmasında kullanarak eklektik bir yapı oluşturmuştur. Erdoğan'a göre (2018, s. 102) günümüzde usta sanatçıların eserlerini farklı teknikler ile kendine mal ettikleri görülmektedir. Sanatçıların bu eserleri eklektik bir şekilde kendine mal etmeleriyle farklı sorgulamalara girdikleri söylenebilir.

Görsel 13. Gérard Rancinan, *Le banquet des idoles*, 2012.
Argentice print pleksiğlas üzerine monte, 125x208 cm, (Ci 2012).

Görsel 14. Leonardo Da Vinci, *Son Akşam Yemeği*,
460 x 880 cm, 15. yüzyıl

Leonardo da Vincinin "Son Akşam Yemeği" resminin (Görsel 14) farklı bir yorumunu stüdyoda kurgulayarak yapmış olan sanatçı Gérard Rancinan'ın "Le banquet des idoles" (2012) isimli çalışmasında (Görsel 13) farklı alanlarda ikonlaşmış ünlü isimleri, bir masa da toplayarak kompoze ettiği fotoğraf çalışması ile eklektik bir bakış ortaya koymuştur (Huluberluse, 2012).

Görsel 15. Bedri Baykam (Ci, 2012).
Demoselles d'Avignon Forever.

Görsel 16. Picasso "Les Femmes d'Alger (O. J.)" 1907

Pablo Picassonun 1907’de yaptığı ‘‘Avignon’lu Kadınlar’’ adlı ünlü çalışması (Görsel 16) Bedri Baykam’a ilham olmuş ve farklı bir yorumla yeniden düzenlemiştir. ‘‘Avignon’lu Kadınlar’’ sadece çıplak kadının tasvirini ele alan bir çalışma olmayıp mevcut geleneklere meydan okuyan ve aynı zamanda kadın bedenini tanımlayan mevcut parametrelerin çoğu yönünü sarsıcı ve olumsuzlayan alternatif bir bakış açısı getiren çalışma olarak değerlendirilmektedir (State Of The Art, 2013). Bedri Baykam, kendi Bedri Baykam, Picasso’nun bu çalışmasını, 2012 yılında ‘‘Demoiselles d’Avignon Forever’’ ve 2019 yılında ‘‘Le Bordel Philosophique’’ (Görsel 17) çalışmalarında benzer bir sorgulama ve yeni bir bakış açısı ile eklektik kurgularla yorumlamıştır.

Görsel 17. Bedri Baykam, *Le Bordel Philosophique*, 2019, 150x200cm. (Ci, 2019).

Sanat tarihinde birçok sanatçı, farklı sanatçıların çalışmalarından alıntılar yaparak farklı arayışlar içine girmişlerdir. Bu sanatçılardan Picasso ve Velazquez’in ‘‘Las Meninas’’ı, Delacroix’nın ‘‘Les Femmes D’alger’’si, Manet’in ‘‘le Dêjeuner Sur L’herbe’’i başta olmak üzere kendince yeniden resmettiği çalışmalarında ki amaçlar; diğer yapıtların biçimlerini kopyalamak değil, bu yapıtların kendince bireysel birer yorumunu yaparak kendi biçimlerini öne çıkarmaktır (Aktulum, 2016, s. 140). Bu bağlamda Baykam’ın amacının da Picasso’nun çalışmasının biçimini kopyalamak değil, ‘‘Les Demoiselles d’ Avignon’’ isimli çalışmanın (Görsel 16) bireysel bir yorumunu yaparak kendi kompozisyon biçimini öne çıkarmak olduğu söylenebilir.

Görsel 18. Lluís Barba, *Sargent John Singer, Gassed*, 2014, Diasec, 123 x 300 cm Zaman İçinde Gezinler, (Ci, 2015).

Görsel 19. Picasso, *Guernica*.

Sanatçı Lluís Barba, yapmış olduğu ‘‘Sargent John Singer’’ adlı eser (Görsel 18) için Picasso’nun toplumsal acıyı ve siyaseti konu edindiği ikonik eseri ‘‘Guernica’’yı (Görsel 19) kullanmıştır. Girgin ve Bulut’a (2016, s. 181-182) göre iki şekilde alıntılama yapılmaktadır. Bunlardan birincisi bir yapıttan bir kesitin alınarak başka bir yapıta dahil edilmesi şeklindedir. İkincisi ise yapıtın bütününün başka bir esere dahil edilmesi şeklindedir. ‘‘Sargent John Singer’’ adlı eserde, ‘‘Guernica’’nın arka fonda bütünüyle başka bir esere dahil edilerek ‘‘Guernica’’ tablosunun önüne yerleştirilen figürler ile teknik ve düşünsel anlamda eklektik bir çalışmanın olduğu söylenebilir. Lluís Barba, kullandığı öğeleri kamera videolar ve diğer belgelerle çekilen fotoğrafların bir sonucu olduğunu açıklamaktadır. Vermek istediği mesajı ironik bir şekilde iletmek için sembollere dönüşen karakterler ve simgeler seçen sanatçı, bu unsurları bir destek olarak kullanarak kendi dilini oluşturmuştur. Lluís Barba, yaptığı işleri şu şekilde yorumlamıştır:

Benim işim toplumun bir yansıması ve yarattığı sorunların bir eleştirisidir. 'Sanat ayrıcalıklı bir platformdur ve erişebildiğimiz kişilere dokunmak zorundayız ...' toplumun ilerlediği iki hızı, dünyamızdaki baş döndürücü dengesizliği, zenginliği ve yoksulluğu, kültürü ve cehaleti ayırıyorum... diğer yandan tecrit, kitlesel tüketim, yabancılaşma ve günlük kimlik kaybını gösteriyorum. Bu kavramları kavramsal ve resmi olarak tercüme etmeye çalışıyorum (Lluís Barba Hakkında, t.y.).

Özcan'a göre (2007, s. 273) postmodern dönemde metalar, anlam yüklü olarak simgeseldir. Duncum (2007) ise günümüzün görsel kültürünü elinde tutan araçların, eklektik olduğunu ifade etmiştir (Duncum 2007, Aktaran: Aytekin, 2010, s. 42). Tirek (2011, s. 69), eklektik tavrın tarihsel bütünlüklerin, anlamı barındıran parçaların bağımsız göstergelerinden oluşan yeni bir "benzeşim" olduğunu dile getirmiştir. Farklı kaynaklardan, dönemlerden ve üsluplardan seçilen parçaların bir bütün ve bir anlam oluşturmayacak şekilde toparlandığını, böylece geçmişte gerçek olana ait bilgilerin silinerek söz konusu olan düzlemin kaydırıldığını, bir bakıma anlamsızlaştırmanın oluştuğunu belirtmektedir.

Görsel 20. Mertim Gokalp, *The Tortoise Trainer*, 2014
(after Osman Hamdi Bey), Keten üzerine yağlıboya, 120x90 cm, (Ci 2014).

Görsel 21. Osman Hamdi Bey, *Kaplumbağa Terbiyecisi*, 1906.

Mertim Gokalp'in 2014 tarihli "The Tortoise Trainer" (Osman Hamdi Bey'den sonrası) çalışması (Görsel 20), Osman Hamdi Bey'in "Kaplumbağa Terbiyecisi" çalışmasına (Görsel 21) göndermede bulunarak aynı tabloyu eklektik bir şekilde yorumladığı görülmektedir. Gokalp, geçmişe ait bir imgeyi alarak kendi çalışmasında farklı bir bağlama yerleştirmiştir. Bu bağlamda Kuspit, postmodernizm ve reproduksiyon üzerine şu açıklamalarda bulunmuştur:

Postmodern dönemde artık tabloyu göremeyiz, yalnızca röprodüksiyonu ya da en iyi olasılıkla tabloyu röprodüksiyon aracılığıyla görürüz; böylece tablo ile röprodüksiyon özdeş hale gelir ve popüler(leştirici) göze neredeyse aynı gibi görünür. Yeniden üretilerek evcilleşmesi nedeniyle röprodüksiyon, gerçek olandan daha gerçek, daha kabul edilebilir hale gelir, yani daha anlaşılabilir ve tanındıktır: artık sorumluluk sanatçıda değil, izleyicideymiş gibi görünmektedir (Kuspit, 2010, s. 25).

Görsel 22. Nezaket Ekici, *Flesh (No Pig But Pork)*, 2011.
Dijital baskı, 100 x 150 cm, (Ci, 2013).

Görsel 23. Marina Abramovic, *Balkan Baroque*, 1997.

Marina Abramovic, 1997 yılında düzenlenen Venedik Bienali'nde gerçekleştirdiği "Balkan Baroque" isimli performansını (Görsel 23), bodrum katında kanlı hayvan kemikleri üzerinde oturarak, bir kova su ve bez ile kemikleri etlerinden ayırmaya çalışarak gerçekleştirmiştir. Başta kendi yaşadığı Balkan harbi olmak üzere dünyadaki tüm savaşları protesto ederek savaşın izlerini gözler önüne sermeye çalışmıştır (Wannart, 2017). Abramoviç'in 1997 yılındaki çalışmasında savaş konusu işlenirken, Nezaket Ekici aynı konsepti 2011 yılında konuya, kültürel ve dini inanışların düşünsel yansımaları açısından yaklaşarak eklektik bir yorum getirmiştir. Nezaket Ekici'nin yaptığı performansla, Abramoviçi kopyalayarak kendi kendisinin parodisini oluşturduğu söylenebilir. Ekici, performansında yemek olayına kültürel, dini ve sembolik anlamlar üzerinden yaklaşarak *Flesh* çalışmasını (Görsel 22) şu şekilde açıklamıştır:

Flesh (No Pig but Pork) da domuz etlerini kokluyorum, tanımaya çalışıyorum. Biliyorsun ben domuz eti yemem, bu benim için bir tabu değil ama bu çocukluktan beri bana öğretilen bir Şey ve ben bununla yaşayabilmeyi bir performans gibi görüyorum. Domuşa bakmıyorum, ona direkt dokunmuyorum sadece kokluyorum...bu tıpkı başka kültürlerde de olan ve yemekle, yiyeceklerle sınıanan bedenler, inançlar, düşünceler gibi. Ya da farklı beş kateda yaptığım. Ben o estetiği kültüre, geleneğe, dine, topluma, sanat tarihine dair ifadelerim ve düşüncelerim için bir araç yaptım (Ekici ve Yücel, 2012).

Artık hlihazırdaki kültürel ürünleri yeniden yorumlayan sanatlar, tekrar tekrar aynı biçimler üzerinde sergilemeler gerçekleştirmekte, sanatsal biçimler, kopya ve orijinal iş arasındaki ayırım manipüle edilerek ortaya konmaktadır (Bourriaud, 2004, s. 22). “Contemporary İstanbul Fuarları”nda da bu yaklaşıma uygun eserlerin eklektik tarzda üretildiğini ve mevcut eserlerden nasıl yeni orjinaller yaratıldığının örnekleri gözlenmektedir.

Geleneksel Sanatlardan Etkilenerek (Minyatür, Ebru, Halı ve Kilim Dokuma) Eklektizmi Kullanan Sanatlar ve Eserleri

Postmodern resim anlayışında her yöntemin ve tekniğin denendiğini görmekle beraber geleneksellik, etnik kültür, melezlik kavramları sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Eklektik yapı içinde geçmişin ve güncelin mukayase edilmesi kapsamında geleneksellikte sanatların başlıca konuları arasında yer almaktadır. Bu çerçevede özellikle “Contemporary İstanbul” kataloglarında bu konuya vurgu yapan sanat eserleri ile karşılaşmaktayız.

Görsel 24. *Ahmed Mater, Illumination (Ottoman Waqf), 2010 Gold leaf, Tea, Pomegranate, Dupont Chinese ink & offset X-Ray film print on paper 152x102, (Ci, 2011).*

Postmodern sanat, çoğulcu bir yapının ön plana çıkmasını sağlamış ve biçimsel yöntemlerin çeşitliliği üzerine geleneksel olana geri dönülmüştür (Fırıncı, 2012, s. 35). Jencks’e göre, “postmodernizm ile çoğulculuğun kapısı açıldı; tarih içeri alındı; gelenek içeri alındı; retorik, ikonografi, renk, konvansiyon, heykel, hatta o pek korkulan süsleme içeri alındı.” (Jameson, vd., 1994, s. 15). Ahmed Mater’in “Illumination” alışması da, (Görsel 24) geleneksel İşlam sanatlarıyla temsil edilen hat ve tezhip gibi süsleme sanatları, günümüzde modern tıbbın yenilikleriyle eklektik bir Şekilde harmanlanmaktadır. Bu çalışmada anatominin nesnel gerçekliği ve inancın öznel deneyimi İşlam sanatlarının teknikleriyle tek görüntüde eklektik bir anlatımla yansıtılmıştır (Http 1, 2019).

Görsel 25. *Huri Kiriş, Nisa, 2011, Tuval stne Karışık Teknik, 150 x 130 cm, (Ci, 2011).*

Huri Kiriş, “Hangi toplumda yaşıyorsanız o toplumdaki izler taşır” sözleri ile kadının maruz kaldığı şiddeti ve ataerkil düzeni güncel bir yorumla eleştirmiştir. Kiriş, “Nisa” isimli çalışmasında (Görsel 25) geleneksel tezhip sanatı motifi üzerine, şiddete maruz kalmış bir kadın yerleştirilerek ahlak felsefesini, toplumların insanlara biçtiği rolleri ve gündelik hayatın içinde sıklıkla maruz kalınan şiddet öğelerini (Gürsel, 2011), geleneksel üslupla ve güncel bir anlatımla birleştirilerek eklektik bir anlatım oluşturmuştur.

Görsel 26. Serkan Demir, *Küre Atlas*, 2011, *Karışık Teknik*, 240x45x15 cm, (Ci, 2011).

Günümüzde sanatçılar, İslamiyete ait imgeleri çağdaş sanatla bütünleştirmiş ve bu imgeleri bağlamlarından kopararak anlatmışlardır (Böyükparmaksız, Gökay ve Özalp, 2016, s. 626). Budizm’den geldiğine inanılan “Tespîh” Yahudilikte, Hristiyanlıkta ve en son İslamiyette kullanılan bir nesnedir. Geçmiş çağlar öncesine dayanmakta olan “Tespîh” kültürü, meditasyon aracı yada farklı inanışlarda zikir nesnesi olmuştur. Serkan Demir de “Küre Atlas” isimli çalışmasında (Görsel 26) bütün dinlerde kullanılan tespihi sanat nesnesine dönüştürmüş, tespihlerin her bir tanesini atlas küre haline getirmiş ve bağlamından kopararak eklektik bir yorum ortaya koymuştur.

Görsel 27. Şakir Gökçebağ-*Reorientation 2, Yerleştirme*, 2010, (Ci, 2011).

Şakir Gökçebağ, gündelik yaşamın içinde karşılaştığı sıradan nesnelere, kendi bağlamlarından uzaklaştırıp sergilendikleri mekânla bütünleştirilerek yeni anlamlar üretmektedir. İzleyicileri, etraflarını saran nesnelere ilişkilerini tekrar gözden geçirerek sorgulamaya yol açan Gökçebağ’ın yapıbozumcu bir tavırla eserlerini üretmektedir. Bu eserlerinde gönderge-gösterge ve gösteren-gösterilen arasındaki ilişkiler üzerinden göstergebilimsel bir yaklaşımla nesnenin anlamını değiştirip çoğaltmak suretiyle nesnelere anlam vermektedir. Bu çoğulcu yaklaşım, doğu felsefesinin estetik yaklaşımına da benzetilebilir (Uzunoğlu, 2019, s. 27). Hazır malzeme olarak çok fazla nesne ile çalışan sanatçı Şakir Gökçebağ, “Reorientation” çalışması (Görsel 27) için seçtiği ve oryantal bir nesne olarak değerlendirilen halıyı, yapıbozuma uğratarak eklektik bir sanat nesnesine dönüştürmüştür.

Görsel 28. Jannis Kounellis, *İsimsiz*, 2013, *Karışık Teknik*, 200 x 180 cm, (Ci, 2015).

Kounellis'in Anadolu motiflerinden oluşan kilimleri kullanarak hazırladığı yerleştirme, kültürler arası etkileşimin izlerini taşır (Karabağ ve Tuğ, 2017, s. 152). Sanatçının gündelik hayata ve geleneksel kültüre dair malzeme kullanımından yan yana koyduğu tavır, doğal malzeme kullanmaya yönelik bir tercihle eklektik olarak bütünleşmektedir (Parlak, 2013). Kounellis'in 2013 yılında yaptığı "İsimsiz" (Görsel 28) çalışmasında da bu eklektik anlatım görülmektedir.

Görsel 29. Michele Giangrande, *Scrawl*, 2015, *Carpet*, 150 x 100 cm, (Ci, 2015).

Postmodernizmle birlikte her şeyin sanat olarak görülmesi sanatçıları, gündelik hayatlarında basit düşünmeye yönlendirmiştir. Sanatçılar, gündelik hayatı alıntılararak işler üretmekte ve disiplinlerarası bir yaklaşım ile çalışmalarını oluşturmaktadırlar (Erdoğan, 2018, s. 21). Bu bağlamda Postmodernist sanatta eklektik yapı, kültürlerin iç içe geçişini sağlayarak melez bir yapı oluşturmuştur (Fırıncı, 2012, s. 35). Yüzyıllar boyunca geleneklerin ve kültürün taşıyıcısı olan halı, çağdaş sanatçılar için önemli bir anlatım aracı olmuştur. Bazı çağdaş sanatçılar için halının, bir form olarak yeniden düşünmeye ya da yıkmaya çalıştıkları geleneğin evrensel bir sembolü olduğu söylenebilir (İş Asla Durmaz, 2017). Michele Giangrande'nin "Scrawl", (2015) çalışması da (Görsel 29) geleneksel ile modern anlatım tarzını birleştirerek tarihsel, kültürel, mitolojik ve göstergesel bir bağ kurmuş ve bunu eklektik olarak çalışmalarına yansıtmıştır.

Görsel 30. Christiaan Lieverse, *Nymphaea* (Ci, 2017).

Christiaan Lieverse, eserlerin de alışılmadık malzemeler olarak dokuların çeşitliliğini (asfalt, inek derisi, halı ve perde kumaşlarını) kullanmaktadır (Lamouche, 2019). Sanatçının eserlerinde halı desenleri, yüz dövmeleri haline gelerek “Nymphaea” çalışmasında (Görsel 30) bu eklektik bir yapı oluşturmuştur.

Görsel 31. Kadir Akyol, *İsimsiz*, 2015, Tuval Üzeri Yağlıboya, 180 x 155 cm, (Ci, 2015).

Kadir Akyol, farklı tarihsel dönemlerden ve kültürel bağlamlardan seçtiği geleneksel yaşantının ve popüler kültürün imgelerini (peçeler, danteller örtüler, perdeler) (Kazanç, 2015), dinamik bir şekilde “İsimsiz” çalışması ile (Görsel 31) eklektik olarak ele almıştır.

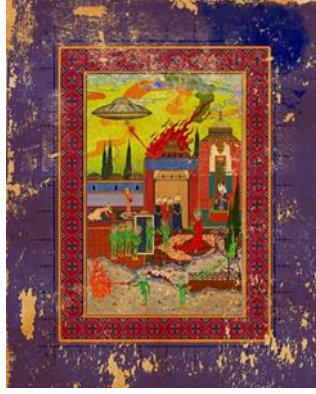
Görsel 32. Flóra Borsi, *Ci*, 2017).

Postmodern sanatta, malzemenin sınırsız oluşu sanatçılar için birçok farklı ifade olanağını sağlamıştır. Seramik malzeme de günümüz sanatında güçlü bir ifade aracı olarak kullanılmaktadır. Dinçer Kırca'ya göre (2016, s. 74) sanatçıların, malzemeyi kullanmadaki yetenekleri, pastiş en iyi şekilde uygulamalarına olanak sağlamıştır. Flóra Borsi de dijital manipülasyon ile çektiği fotoğraflarında (Görsel 32) fiziksel olarak imkânsızı görselleştirmek ve duyguları, hayalleri ve mizahı iletişim kurmak için kullanmaktadır. Bu yolla eklektik bir bakış açısı sunmaktadır. Bunu yaparken de geleneksel Çin porselen sanatına özgü ve hatta Ming Hanedanlığı ile büyük bir üne kavuşan kobalt mavi ve beyaz süslemeler içeren vazo motifleri kullanılmıştır (Laudel, t.y.).

Görsel 33. Özgür Demirci, *Levni'ye Saygı*, 2015, Tuval Üzeri Yağlıboya, 200 x 130 cm, (Ci, 2015).

Özgür Demirci, doğu sanatı üzerine okuduklarından yola çıkarak masallardaki yaratıklar, gizemli figürler, sembeler, çeşitli hayvan formları çalışmalarının eklektik bir şekilde oluşmasını sağlamıştır. Demirci'nin “Levni'ye Saygı” çalışmasında (Görsel 33) minyatürlerden fırlamış gibi görünen varoluşu sorgulayarak masallardan fırlamış farklı zaman, mekan ve semgelerle gelenekseli bütünleştirdiği çalışması, eklektik bir yapı oluşturmuştur (Özgür Demirci'den Baharistan, 2019).

Görsel 34. Murat Palta Mars Attacks, Cam Üzerine Mono Baskı, 95x76, (Ci, 2016).

Murat Palta, geleneksel ve modern bir çatı altında birleştirip geleneksel sanatın kabuğunu kırmak için farklı teknikler deneyerek (Tutuş, 2016) minyatürü eklektik bir şekilde yorumlamıştır. Palta'nın "Mars Attacks" isimli çalışması (Görsel 34) geçmiş, şimdi ve geleceğin üst üste bindirilmesi ile eklektik bir anlatım dili oluşturmuştur.

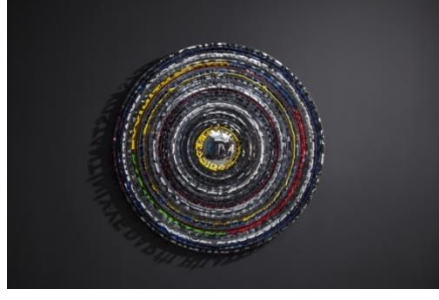
Görsel 35. Ramazan Can, The Work of Once Upon A Time, 2018, Rug And Neon Light, 170 x 106 cm, (Ci, 2018).

Çağdaş sanatın disiplinlerarası oluşuyla beraber sanatçılar, geleneksel kültür ile ileri teknolojiyi bir araya getirerek çok parçalı ve çok kültürlü bir yapı oluşturmaktadır (Güner ve Gülaçtı, 2019, s. 253). "The Work of Once Upon a Time" 2018 (Görsel 35) isimli çalışmasında da Ramazan Can, geleneksel ve kültürel bir nesne olan halı üzerinde tipografik dijital bir dil oluşturmuştur. Sanatçının bu çalışmasında Doğu ve Batı sentezini güncel teknik ve dijital yorumlamalarla bir araya getirip eklektik bir yapı oluşturduğu söylenebilir.

Görsel 36. Seydi Murat Koç, İnsanlar Alemi Serisinden, Kışpet, Realm of Human Series (Ci, 2019).

Farklı ve yenilikçi yorumları dikkat çeken Seydi Murat Koç, doğanın insanlaşması temasını eserlerinde işlerken geleneksel ata sporumuz olan güreşi, postmodern bir şekilde hayvanlar üzerinde çalışmasına uygulayarak İnsanlar Alemi Serisinden, "Kışpet" (Görsel 36) isimli çalışma ile eklektik olarak yansıtmıştır.

Görsel 37. Ahmet Güneştekin, *Fatih Hill.3A Konstantiniye Series*, 2016, *Mix Media*, (Ci, 2015).

Postmodernist sanatın pastiş özelliği ile üslupların birbirine karıştığı, parçalı ve değişken imgelerin çoğulcu bir üslupla sunularak eklektik bir yapı oluşturmaktadır (Fırıncı, 2012, s. 28). Ahmet Güneştekin'in (Görsel 37.) "Konstantiniye Serisi" isimli çalışması, İstanbul'un geçmiş dönemlerinde kullanılan ismi ile kültürel ve tarihsel bir bağ kurarak farklı parçalardan oluşan malzeme kullanımını eklektik bir yapı oluşturmuştur.

Görsel 38. Federica Gonnelli, *My Embroidery*, 2008, *Printed Organza, Paper And Wood*, 110x80cm, (Ci, 2014).

Federica Gonnelli'nin "My Embroidery" çalışmasını (Görsel 38.), birçok farklı bileşeni kullanarak farklı materyallerin katmanlaşmasıyla oluşturmuştur. Gonnelli, bir kadın portresinin üzerine geleneksel dantel motifinin üst üste bindirilmesi ile kültürel bir bağ kurarak fotoğraf baskısını aldığı çalışmasında eklektik bir yapı oluşturmuştur.

Tarihsel ve Toplumsal Olguların Eklektik Sanata Yansıdığı Çalışmalar

Toplumsal hareketlerin veya siyasi düşüncelerin ortaya konduğu toplumlarda beden daima bir otorite nesnesi olarak görülerek beden politikaları üzerinde etkili olmuştur. Shirin Neshat'ın sanatının temelini, genel olarak Ortadoğu'da, kadınların, içinde buldukları rejimlerin veya siyasi hareketlerin yarattığı atmosferde kadınların maruz kaldığı hegemonya mücadelesi oluşturmaktadır (Akman, 2006). İranlı sanatçı Shirin Neshat, yaptığı çalışmalarla batı kültürünün doğuya bakış açısını ve İran hükümetini eleştirdiği işlerinde, siyasi ideolojinin simgesi haline gelmiş İran kadınlarını inceleyerek "Allah'ın Kadınları" adlı çalışmasını oluşturmuştur. Bu çalışmalarda seçilen geleneksel figüratif yapı ve geleneksel kaligrafik yazı stiline seçilmesi, göstergesel olarak oryantalizme göndermede bulunarak eklektik bir anlatım dili oluşturmuştur.

Görsel 39. Shirin Neshat, *İsimsiz, Allah'ın Kadınları Serisi*, 1995, *Mürekkep Üzerinde Jelatin Gümüş Baskı*, 101.6 x 152.4, (Ci, 2019).

“Allah’ın Kadınları” serisinde, (Görsel 39) kendisinin model olduğu kadınların ellerinde, yüzlerinde, ayaklarında Farsça yazılar yazan Shirin Neshat, genellikle siyah beyaz fotoğraf üzerinde çarşafı kadın imgelerini tekrarladığı görölür (Akman, 2006).

Görsel 40. Niloufer Banisadr, Persia, 2018. Photography, archival inkjet print. 100 x 70 cm, (Ci, 2018).

Görsel 41. Niloufer Banisadr, İranien Spring, (Ci, 2017).

Postmodern fotoğraf sanatçıları, dadaizm ve kavramsal sanatın stratejilerinden faydalanmışlar ve eserlerinde kendilerinden önceki tarihsel ve toplumsal olgulardan, akımlardan alıntılar yaparak eklektik bir anlayış yansıtmışlardır (Özel, 2013, s. 160). Şahin, eklektik düşünce sisteminde toplumların ilkçağlardan günümüze değin farklı etnik, din veya kültürel olaylardan etkilenmeleri kaçınılmaz bir gerçek olduğunu ifade etmiştir (Şahin, 2011, s. 16). Postmodern düşünce mantığının yeniden kullanım üzerine şekillenmesi ve görüntü üretiminde bilgisayar teknolojilerinin gelişimi, var olan formların yeniden kullanımını kolaylaştırmıştır (Tirek, 2011, s. 102). Niloufer Banisadr de İran tarihi ve İran siyasi ideolojisini seçtiği etnik imgeler ve dini sembollerle tarihsel ve geleneksel yapıyı fotoğraf tekniği ile harmanlayarak “Persia” (Görsel 40) ve “İranien Spring” çalışmalarında (Görsel 41) eklektik olarak ortaya koymuştur.

Görsel 42. Güler Ateş, Woman at Eton Collge Chapel-I, 2016, 105x64cm, Archival Digital Print, Edition of 5, Series: Eton College Fragments Series, (Ci, 2016).

Güler Ateş’in çalışmaları, doğu ve batı duyarlılıklarını birleştiren performans gösterilerine dayanmaktadır. Video, performans, baskı ve fotoğrafçılığı kullanarak eserlerini üretmektedir. Çalışmaları, tarihsel olayların ve biyografilerin politik ve dini araçlar olarak ele alınmasına dayanmaktadır (Etoncollege, 2015). Ateş, kültürler arası yer değiştirme deneyimlerinin yanı sıra kadın kimliği üzerinde durmaktadır. Bu eserlerinde, “peçe”yi anımsatan parlak renkli ipek bir kumaş ile kaplı 21. yüzyıl kadını, Orta Doğu egzotizmi ve Viktorya dönemi ile birleştirerek eklektik bir şekilde performanslarına yansıtmıştır (Wsimag, 2015). Bir dini ibadet yeri olan “şapel”in içinde gerçekleştirdiği performansta Ateş, günümüz teknolojisi ile üretilen neon bir kumaş ve mekânı kullanarak “Woman at Eton Collge Chapel” çalışmasında (Görsel 42) eklektik bir yorum ortaya koymuştur.

Görsel 43. Rasim Aksan, *After Dutch artist Lara-leh Bogaard*, 2016, Kâğıt Üzerine Aquarel Ve Akrilik Airbrush, 19.8x19cm, (Ci, 2017).

Günlük hayatımızla günümüz görsel kültürü arasındaki çelişkiyi sorgulayan Rasim Aksan, sanat tarihinin dini ve kültürel sembolleriyle çağdaş imgeleri bir araya getirerek eklektik bir anlatım oluşturmaktadır (Habertürk, 2020). Bu bağlamda Aksan'ın günlük hayatta dikkatini çeken fotoğraflardan oluşan görselleri, arka planda seçtiği şapel ve katedrallerdeki ortaçağ duvar resimleri ile eskiyi ve yeniye sentezlediği “After Dutch artist Lara-leh Bogaard” isimli (Görsel 43) çalışmasında eklektik bir yorum ortaya koyduğu söylenebilir.

Sinemotografik Dili Kullanan ya da Sinema Sanatçılarından Etkilenilerek Oluşan Eklektik Çalışmalar

Modernizm'in katı, kesin kurallarına karşın, Postmodern sanatta, birçok kavramın yeniden ele alındığı görülmektedir (Güray, 2017, s. 395-396). Bu bağlamda çalışmalarını sinematografik bir anlatım dili üzerinden gerçekleştiren sanatçı Çağatay Odabaşı “Dream” isimli çalışmasını (Görsel 44), sinema sanatçısı Brooke Shields'in bir filmindeki karesini (Görsel 45) yeniden pixel art ile yorumlamış ve farklı alanlara ait kurguları yeni bir oluşumda bir araya getirmiştir. Sanatçı renklerin ön planda yer aldığı özgün figür kompozisyonları ile çarpıcı renk ve kalın güçlü kontürler ile sinematografik anlatımlar kullanarak eklektik yapılar ortaya koymuştur.

Görsel 44. Çağatay Odabaşı, *Dream*, 2016. *Acrylic On Canvas*, 180x180cm, (Ci, 2016).

Görsel 45. Brooke Shields.

Eklektik bir şekilde yeni bir yapıt üretme kavramı olarak, “postprodüksiyon” terimini kullanan Bourriaud, bu dönemi “Temellük etme gerçekten de postprodüksiyonun ilk safhasıdır: Söz konusu olan bir nesne yapmak değil; varolanlar arasından seçmek ve bunları özgün bir niyete göre kullanmak ya da onlarda değişiklik yapmaktır.” şeklinde açıklamıştır (Bourriaud, 2004, s. 40).

Görsel 46. Cömert Doğru, *Küçük (Minik) Kıymetli*, *Akrilik*, 170 x 140 cm, (Ci, 2015).

Görsel 47. Berk Arıkan, *Leon*, *Akrilik*, 110x200cm, (Ci, 2019).

“Leon” isimli kült filmin postmodern bir yaklaşımla yeniden yorumlayan Cömert Doğru’nun “Küçük (Minik) Kıymetli” (Görsel 46) alışması ile Berk Arıkan’ın “Leon” isimli çalışmasında, (Görsel 47) filmin başrol oyuncusunun kimliğine bürünerek oluşturduğu fotoğraf ile eklektik bir yapı inşa ettiği söylenbilir.

Üç Boyutlu Eklektik alışmalar

Görsel 48. Ozan Oganer, Cemre, 2011, Dantel, Reçine, Akrilik, 57 x 117 x 63 cm, (Ci, 2011).

Görsel 49. Ozan Oganer, Super, Poyol, Akrilik, 129 x 79 x 28 v, 34 x 59 x 19 cm, (Ci, 2013).

Postmodernizmle beraber ön plana çıkan eklektik kavram geçmiş akımlara ve eserlere tekrar dönüşü simgelemektedir. Bu dönemde çokça, farklı üslupların aynı resimde birleştirildiği pastiş ve eklektik örneklere ve neoklasik akımın tekrar doğmasını sağlayacak, klasisist örneklere rastlanmaktadır (Aydın, 2017, s. 146). Bu bakımdan kültürümüzde “dantel”, geçmişten günümüze kadar evlenecek kızların eyizlerinin en nadide parçasıdır. Günümüz sanatçılarından Ozan Oganer’i farklı kılan ise sıradan heykel malzemelerinin yerine geleneksel bir ev dekorasyon nesnesi olan danteli kullanarak üç boyutlu bir şekilde çalışmalarında (Görsel 48 ve Görsel 49) kullanmış ve eklektik bir anlatım dili oluşturmuştur.

Görsel 50. Uğur akı, Scrabble Gövde, Karşık Teknik, 47 x 26 x 24 cm, (Ci 2012).

Görsel 51. Antik Tors.

Uğur akı, “Scrabble Gövde” (2012) isimli çalışmasında (Görsel 50), sanatsal açıdan ikonik bir sanat objesi olan torsa (Görsel 51) farklı bir açıdan yaklaşarak, üzerinde harfler olan ve oyun taşlarına benzeyen farklı malzemeleri kullanarak eklektik bir eser ortaya koymuştur.

Postmodernizmin ironik ifade anlayışını kullanan sanatçıların, klasikleşmiş ve meta haline gelmiş sanatsal değerlerin, geleneksel ve klişe yönlerini eleştirmek için klasik dönemden eserlerin büyük bir kısmını kopyalayarak üzerlerinde oynamalar yaparak kendi çalışmalarında kullanmışlardır (şahin, 2011, s. 160).

Görsel 52. Genco Gülan, *Altı Gözlü İskender*, 2015.
Mermer, Polimer, 51x32x27 (Ci, 2016).

Görsel 53. Genco Gülan, *Emperor Alien*, 2017
Marble and polymers, 84 x 54 x 32 cm (Ci, 2018).

Sanatçı Genco Gülan, tümü Arkeolojik referanslı heykellere gerçek insanlardan veya nesnelere parçalar ekleyerek Antik dönemin mitolojisinden Hermes, Poseydon ve Zeus'u adeta birer mutant ya da android halinde yorumlayarak günümüz insanının gelecekteki evrimini sorguladığı, "Altı Gözlü İskender" (Görsel 52) çalışması ile "Emperor Alien" (Görsel 53) çalışmasında üç boyutlu eklektik heykeller yapmıştır (Genco Gülan'dan Antik Gelecek Sergisi, 2017).

Görsel 54. Berkay Buğdanoğlu, *İslah*,
Çelik ve Alüminyum, 186x60x50, (Ci, 2016).

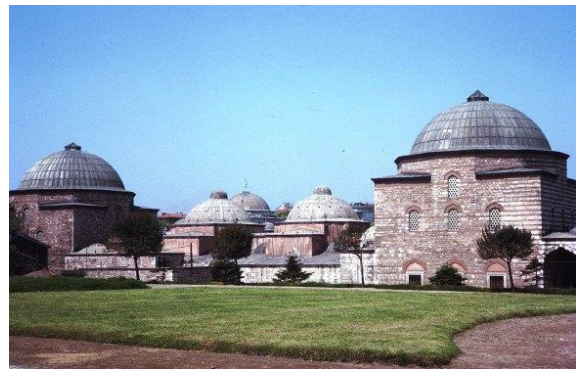

Görsel 55. Alexandros, *Milo Venüsü*, 203 cm Yüksekliğinde

Berkay Buğdanoğlu, antik bir heykel olan "Milo Venüsü"ne (Görsel 55) göndermede bulunarak güncel sanat anlayışında çelik ve alüminyum malzemelerle yaptığı "İslah" (Görsel 54) çalışmasına eklektik bir yorum getirmiştir. Erdoğan'a göre (2018, s. 38) postmodern dönemde, sanatçıların geçmişle yeniden bir bağ kurarak yerel kültürel özellikleri, eklektik (sentetik) bir sanat anlayışıyla eserlerine yansıtırları görülmektedir.

Görsel 56. Canan Dağdelen, *Double Hammam IV*, 2015.
Porcelain, h 25,5 x w 19 x d 30,5 cm, (Ci, 2018).

Görsel 57. Haseki Hürrem Sultan Hamamı.

Canan Dağdelen, "Double Hammam IV" çalışmasını (Görsel 56), Mimar Sinan'ın "Haseki Hürrem Sultan Hamamı"ndan (Görsel 57) etkilenerek eklektik bir şekilde ortaya koymuştur. Çifte hamam

formlarının porselen kürelerle üst üste, taban tabana, yan yana olacak şekilde mekâna yerleştirilen bu çalışma; tekrar, ritim ve denge unsurlarından etkilenerek kurgulanmıştır (Kazanç, 2019).

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

“İstanbul Çağdaş Sanat Fuarlarına Eklektisizmin Yansımaları” konulu bu çalışmada 2011-2019 yılları arasında İstanbul Çağdaş Sanat Fuarı’nda sergilenen ve Contemporary İstanbul kataloglarında yer alan eklektik olduğu düşünölen 42 eser eklektisizm konusu çerçevesinde irdelenerek analiz edilmiştir. Günümüzde gelenen noktada sanatçılar, sanatın klasik değerleriyle yetinmeyerek, farklı etnik kültürlerin sorunlarını, geleneksel yaşamın vazgeçilmezlerini, toplumların ortak değerleri üzerinden işlenen konuları, farklı teknikler ve özgün yorumlarla yeniden karşımıza çıkarmaktadır. Postmodern sanatçılar, Modernist sanatçıların aksine Antik dönem eserleri ile birlikte farklı dönemlerdeki akımlardan etkilenmişler ve çalışmalarına eklektik bir yöntemle bu etkileri yansıtmışlardır. Bu araştırmaya konu olan çalışmalarda çoğulcu, eklektisist anlayış ile taklit, kolaj, asamblaj, ironi, pastış, gibi tekniklerin kullanıldığı görölmüştür. Bedri Baykam, Genco Gülan, Niloufer Banisadr, Ozan Oganer gibi bazı sanatçıların sadece eklektik yorumu kullanarak kendi anlatım dillerini oluşturdukları ve farklı yıllardaki Contemporary İstanbul Fuarlarında da bu yorumlarını çalışmalarında devam ettirdikleri gözlenmiştir.

Contemporary İstanbul Fuarlarındaki sanatçıların, içinde yaşadıkları dönemin sosyo-ekonomik, politik, kültürel ve dinsel koşullarından etkilendikleri (Böyükparmaksız vd., 2016, s. 627) ve bunları eklektik bir şekilde çalışmalarına yansıttıkları görölmüştür. Değişik coğrafyalardan sanat fuarlarına katılan bazı sanatçıların ise eserleri aracılığıyla bellek ve modernlik arasındaki ilişkiyi sorguladıkları görölmektedir (Böyükparmaksız vd., 2016, s. 626). Çoğaltıcı bir etkisi olan eklektisizm, sanatın sonu gibi algılansa da sanatçılar, ikonik eserleri ve sanat akımlarını kendi eserlerine çıkış noktası yaptıkları sürece yeni ikonik eserler de üretilmeye devam edecektir (Dinçer Kırca, 2016, s. 73).

Özgün eserlerin tasarlanması noktasında eklektisizm, sanatçıların sanatsal arayışları için alternatif çözümler sunmaktadır. Contemporary İstanbul Fuarlarında sergilenen çalışmaların günümüz sanatının bir yansıması olduğu düşünöldüğünde; bu tür fuarlardaki işlerin eklektik yorumları da kapsadığı ve eklektisizm’in her dönemde etkisini yitirmediği söylenebilir. Contemporary İstanbul Fuarlarındaki sanatçılar, eklektik bir yorumla eski ile yeniyi bütünleştirme aşamasında farklı malzemeleri ustalıklı kullanmışlar ve böylelikle geleneksel çalışmalara teknolojinin entegre edilmesinde çağdaş bir bakış açısı ortaya koymuşlardır. Contemporary İstanbul Fuarlarındaki sanatçılar, etnik kökenlerin, kültürel yapıların, mitolojik ve antik eserlerin yeniden yorumlanması ve sorgulanmasına zemin sağlayarak sosyolojik bir bakış açısı ortaya koymuşlardır.

Eklektisizm’in, günümüz sanatçılarının konu sıkıntısı yaşamadan tasarımlarını ve eserlerini oluşturmalarında kolaylıklar sağladığı söylenebilir. Günümüzde sanatın sınırlarının yıkılmasıyla birlikte yaşanan hızlı tüketim ve yaratım sürecindeki sancılara eklektisizm, hızlı ve hazır çözümler üretmektedir. Geçmişten önlü bir sanatçının ikonik bir resminin güncel teknikler ve farklı biçimlerle öznel bir yorum kazandırılması, kullanılan ikonik imgeye düşünsel bir boyut kazandırmaktadır. Genellikle seçilen eklektik resimler tarihe damgasını vuran, sergilendiği dönemler içerisinde tepki alan ve bir sanat akımının oluşturulmasına neden olan üzerinde hala tartışılan eserlerdir. Geçmişte iz bırakan tanınmış sanat eserlerinin, günümüz teknik ya da biçimsel yollarla yeniden farklı bir anlatımla sunulması aynı zamanda bu eserlerin anlamını da pekiştirmektedir. Sonuç olarak bu araştırmayla, çağdaş sanat fuarlarındaki farklı dönemlerden üslupların sanatçıların eserlerine, eklektik bir şekilde nasıl yansıdığı, ortaya konmuştur. Ayrıca Contemporary İstanbul Fuarlarındaki çalışmalarda eklektisizmin etkin bir dil olarak kullanıldığı ve sanatçıların farklı teknikleri kullanarak eser ürettikleri görölmüştür. Eklektisizm’in hızlı tüketim ve yaratım sürecindeki sancılar için bir çözümler yolu olarak kullanılabilceği söylenebilir. Özgün bir sanat dili oluşturma noktasında eklektisizm’in sanatçılara farklı pencereler açabileceği ve geçmiş sanat eserlerinin yeniden yorumlanmasının değişik sentezlerin üretilmesinde daha bütünsel bir dili içinde barındırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Uygulayıcılar için öneriler: Sanatçı adayları için sanatsal üretimlerinde eklektisizm’in genel yapısından yararlanmaları,

Farklı malzeme ve teknik kullanım tercihleriyle sanatın sınırlarının genişlemesinde ve bakış açılarının oluşmasında Sanat fuarları, Bienal ve Trienallerin ziyaret edilmesi,

Postmodern sanatın düşünce yapısını geleneksel sanatlar ile harmanlayarak yeniden biçimlendirmek, Tarihsel ve toplumsal olguların yer alığı eklektik çalışmaların yapılması,

Batı sanatından ve sanat tarihinden etkilenen eklektik çalışmaların yapılması,

Sinematografik dili kullanan ya da sinema sanatçılarından etkilenilerek oluşturulmuş eklektik çalışmaların yapılması farklı sanatsal üslupların ortaya çıkmasını sağlamak için önerilebilir.

Araştırmacılar için öneriler: Konuyla ilgili araştırmacılar için bu çalışma eklektik çalışmaların yer aldığı bir kaynak teşkil edebilir. Bundan sonraki araştırmalar için güncel sanatın genel yapısına uygun çalışmalar takip edilmelidir.

Etik Beyan

"İstanbul Çağdaş Sanat Fuarlarına Eklektisizmin Yansımaları" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırmada doküman incelemesi yapıldığından etik kurul kararı zorunluluğu bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Akman, K. (2006). *Shirin Nesbat ve Allah'ın Kadınları, İzinsiz Gösteri*. Erişim Adresi: https://izinsizgosteri.net/asalsayi71/kubilay.akman.2_71.html, Erişim Tarihi: 14.04.2020 Saat: 20.35
- Aktulum, K. (2016). *Resimsel Alıntı, Resimlerarası Etkileşimler ve Aktarımlar*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Antmen, A. (2014). *Kimlikli Bedenler, Sanat, Kimlik, Cinsiyet*. 2. Baskı, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Aydın, E. (2017). *19. ve 20. yüzyıl batı resim sanatında yeniden yorumlamalar (Avrupa ve Uzak Doğu Etkileşimi)*. (Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Aytekin, C. (2010). Günümüzün görsel kültüründe tüketici estetik anlayış-resim ve tasarım. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 1 (5), 41-51. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sanatvetasarim/issue/20662/220419>
- Barrett, T. (2015). *Neden bu sanat? Çağdaş sanatta estetik ve eleştiri*. (1. Baskı). İstanbul: Hayalperest.
- Baudrillard, J. (2011). *Simülaklar ve simülasyon*. 6. Baskı, (Çev: O. Adanır), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Bourriaud, N. (2004). *Postprodüksiyon senaryo olarak kültür: Sanat dünyayı nasıl yeniden programlıyor* (Çev: Nermin Saybaşı). (1. Baskı). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Böyükparmaksız, M. A., Gökay, M. ve Özalp, H. K. (2016). 2011-2014 arası İstanbul çağdaş sanat fuarlarına güncel sanat uygulamalarının gelenek temelinde yansımaları. *IV. Uluslararası Türk Sanatları, Tarihi ve Folkloru Kongresi/Sanat Etkinlikleri* (IV. International Turkic Art, History and Folklore Congress/Art Activities). Konya.621-629.
- Contemporary İstanbul.(2011). Contemporary İstanbul Kataloğu, İstanbul.
- Contemporary İstanbul.(2012). Contemporary İstanbul Kataloğu, İstanbul.
- Contemporary İstanbul.(2013). Contemporary İstanbul Kataloğu, İstanbul.
- Contemporary İstanbul.(2014). Contemporary İstanbul Kataloğu, İstanbul.
- Contemporary İstanbul.(2015). Contemporary İstanbul Kataloğu, İstanbul.
- Contemporary İstanbul.(2016). Contemporary İstanbul Kataloğu, İstanbul.
- Contemporary İstanbul.(2017). Contemporary İstanbul Kataloğu, İstanbul.
- Contemporary İstanbul.(2018). Contemporary İstanbul Kataloğu, İstanbul.
- Contemporary İstanbul.(2019). Contemporary İstanbul Kataloğu, İstanbul.
- Dinçer Kırca, A. (2016). Pastiş ve seramik yapıtlara yansımaları. *YEDİ: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, 15, 67-76.
- Eaglaton, T. (2011). *Postmodernizmin yansımaları*. (Çev: M. Küçük) (2. Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi (1997a). *Eklektisizm*. YEM Yayınları, 1, 2, 3. Cilt, İstanbul.
- Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi (1997b). *Pastiş*. YEM Yayınları, 1, 2, 3. Cilt, İstanbul.
- Ekici, N. ve Yücel, D. (2012). *İmagine*. Erişim Adresi: <http://deryayucel.com/TR/Content/Nezakat-Ekici.html>, Erişim Tarihi: 30.11.2019 Saat: 20.30.
- Erdoğan, Y. (2018). *Bir resimsel alıntılama şekli olarak sanat eğitiminde kendine mal etme (Appropriation)* (Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Samsun.
- Etoncollege. (2015). Erişim Adresi: <https://www.etoncollege.com/newsarticle?id=1007>, Erişim Tarihi: 21.04.2020
- Fırıncı, M. (2012). *Postmodern Süreçte Sanatın Değişen Anlamı*. Sanat ve Tasarım Dergisi,1(10),25-38.Retrievedfrom <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sanatvetasarim/issue/20657/220380>.
- Genco Gülan'dan Antik Gelecek Sergisi, (2017, 4 Nisan). <https://gaiadergi.com/genco-gulandan-antik-gelecek-sergisi/>, Erişim Tarihi: 01.12.2019.
- Girgin, F. ve Bulut, Ü. (2016). Yeniden üretilen yapıtlar aracılığıyla çağdaş sanat öğretiminin öğrencilerin uygulama çalışmalarına etkileri. *Sed*, 4(2), 179-197.
- Güner, A. ve Gülaçtı, İ. E. (2019). *Küreselleşme ve Çağdaş Sanat*. Akademik İncelemeler Dergisi, 2019, 14/1: 245-274.
- Güray, E.E. (2017). *Cindy Sherman'ın Fotoğraflarında Gerçeklik Algısı*. Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(1), 395-412. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/joiss/issue/30785/323314>.

- Gürsel, A. (2011, 29 Ekim). *Şiddet üzeri fıstık ezmesi*. Erişim Adresi: <http://www.radikal.com.tr/kultur/siddet-uzeri-fistik-ezmesi-1067826/>, Erişim Tarihi: 05.12.2019
- Habertürk. (2020, 18 Şubat). *Rasim Aksan'ın Neo'su Galerist'te*. Erişim Adresi: <https://www.haberturk.com/rasim-aksan-in-neo-su-galerist-te-2587683>, Erişim Tarihi: 21.04.2020, Saat: 23.16.
- Hal Buckner Sergisi Güç Tutku, (2019, 1 Aralık). Erişim Adresi: http://sergirehberi.com/sergi_detay.aspx?isler=&t_id=4262&q=Basin-Bulteni-Guc-Tutku-Power-Passion-Hal-Buckner-Sergisi-The-Sofa-Hotel-Nisantasi-All-Arts-Hall.
- Http, 1 (2019). *Illuminations*. Erişim Adresi: <https://www.ahmedmater.com/illuminations>, Erişim Tarihi: 01.12.2019.
- Huluberluse, (2012). Erişim Adresi: <http://huluberluse.blogspot.com/2012/11/printemps-de-septembre-2012.html>, Erişim Tarihi: 30.04.2020.
- İş Asla Durmaz. (2017, 27 Ekim). Erişim Adresi: <http://sparta.today/en/projects-en/work-never-stops-project-in-the-framework-of-the-4th-ural-industrial-biennial-of-contemporary-art/> Erişim Tarihi: 01.12.2019
- Jameson, F., Lyotard, J.-F. ve Habermas, J. (1994). *Postmodernizm*. Editör: Necmi Zekâ, (Çev: G. Naliş, D. Sabuncuoğlu ve D. Erksan), 2. Basım. İstanbul: Kıyı Yayınları.
- Jolygram. (t.y.). Erişim Adresi: https://jolygram.com/profile/projectartbeat/photo/1842070847277546948_1508846991, Erişim Tarihi: 30.04.2020
- Karabağ, P. A. ve Tuğ, R.S. (2017). Yoksul sanatı yorumlayan sanatçılar ve eserleri. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(11), 146-159.
- Kazanç, Ü. (2019). <http://ummuhanakazanc.blogspot.com/2015/08/canan-dagdelen-ikili-yapi.html>. Erişim Tarihi: 01.12.2019
- Kazanç, Ü. (2015). *Kadir Akyol: "New Portraits New Faces" Exhibition At Galeri Miş*. Erişim Adresi: <http://ummuhanakazanc.blogspot.com/search/label/Kadir%20Akyol>, Erişim Tarihi: 01.12.2019.
- Keçeci, M. (2012, 12 Şubat). *A Cem Şahin İnsan Yaptığı İşin Diline Hakim Olmalı*. Erişim Adresi: <https://hthayat.haberturk.com/yasam/roportajlar/haber/1003920-a-cem-sahin-insan-yaptigi-isinin-diline-hakim-olmalı->, Erişim Tarihi: 30.04.2020.
- Kuspit, D. (2010). *Sanatın Sonu*. (Çev: Yasemin Tezgiden). (3. Baskı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Lamouche. (2019, 25 Nisan). *When Textures Becomes A Part Of A Story*. Erişim Adresi: <http://mofart.free.fr/index.php/lieverse/>, Erişim Tarihi: 01.12.2019.
- Laudel, A. (t.y.). *Flóra Borsi Hakkında*. Erişim Adresi: <https://annalaudel.gallery/artists/flora-borsi/>, Erişim Tarihi: 01.12.2019.
- Lluís Barba Hakkında (t.y.). *Travellers In Time*. Erişim Adresi: <http://lluissbarba.com/about>, Erişim Tarihi: 30.04.2020
- Moma, (t.y.). *Jasper Johns Figure 7 from Color Numeral Series 1968, published 1969*. Erişim Adresi: <https://www.moma.org/collection/works/67104>, Erişim Tarihi: 30.04.2020.
- Öktem, E. S. (2019). *Basın Bülteni*. Erişim Adresi: <https://studylibtr.com/doc/1037834/canan--t%C3%BCrk-lokumu--bas%C4%B1n-b%C3%BClteni---x-i-%CC%87st>, Erişim Tarihi: 01.12.2019 Saat:18.00.
- Özcan, B. (2007). *Postmodernizmin Tüketim imajları*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17(1), 261-273.
- Özel, Z. (2013). Postmodern dönem fotoğraf sanatında kendine mal etme: Sherman, Morimura, Ungun. *Selçuk İletişim*, 4(2),158-174. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/josc/issue/19011/200779>.
- Özgür Demirci'den Baharistan. (2019, 19 Nisan). Habertürk.com. Erişim Adresi: <https://www.haberturk.com/ozgur-demirci-den-baharistan-2437417>, Erişim Tarihi: 01.12.2019.
- Parlak, T. (2013). *Çerçeve değil mekânın içine üretiyoruz*. Erişim Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/kelebek/cerceve-degil-mek-nin-icine-uretiyoruz-22720681>, Erişim Tarihi: 01.12.2019
- Sözen, M. ve Tanyeli, U. (1992). *Sanat kavram ve terimleri sözlüğü* (1. Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- State Of The Art (2013, 18 Temmuz). *Picasso's Legacy To Indian Art*. Erişim Adresi: <https://blog.saffronart.com/?s=Picasso>, Erişim Tarihi: 30.04.2020.
- Şahin, H. (2015). Günümüz sanatı ve pastiş. *Art-e Sanat Dergisi*, 8(15), 110-126.
- Şahin, H. (2011). *Postmodern sanatta eklektik nesnelere* (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Şahmaran Can, G. (2017). Postmodern süreçte eklektisizm olgusu ve david salle. *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science*, 56, 239-248.
- Tan, E. (2011). *Günümüz sanat eğitimi anlayışının görsel sanatlar öğretmen adaylarına yansımaları* (Selçuk Üniversitesi Örneği) (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Tetikçi, İ. (2017). Resim sanatında kopya, taklit ve esinlenme. *idil*, 6(36), 2273-2290.
- Tirek, M. D. D. (2011). *Basılı grafik ürünlerde bilinen görseller üzerinden yeni anlamlar kurmak* (Sanatta Yeterlik Tezi). Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul.
- Tutuş, O. (2016). Erişim Adresi: https://issuu.com/artunlimited_tr/docs/au_39/50, Erişim Tarihi: 01.12.2019.
- Uzunoglu, M. (2019). *Yapıbozumcu Çağdaş Sanat Pratikleri*. YEDİ: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi, Kış, (21), s. 21-31.
- Wannart, (2017, 29 Mayıs). *Performans Sanatının Tanrıcısı: Marina Abramović*. Erişim Adresi: <https://www.wannart.com/performans-sanatının-tanrıcısı-marina-abramović/>, Erişim Tarihi: 20.04.2020
- Ward, G. (2014). *Postmodernizmi anlamak* (Çev: T. Göbekçin) (1. Baskı). İstanbul: Optimist Kitap.
- Whitham, G. ve Pooke, G. (2018). *Çağdaş sanatı anlamak* (Çev: T. Göbekçin) (1. Baskı). İstanbul: Hayalperest Yayınevi

- Wsimag. (2015). Erişim Adresi: <https://wsimag.com/art/15748-guler-ates-unseen-memories>, Erişim Tarihi: 21.04.2020
- Yıldırım, M. (2015). Postmodernizmin eklektik anlayışı ve afiş tasarımlarına etkisi / eclectic understanding of postmodernism and its' effects to poster design. *Turkish Studies*, 10(10), 959-972.

Görsel Kaynakça

- Görsel 1.** Artapot, *Flying, Tuval Üzerine Yağlı Boya, 65 x 81 cm*, Contemporary İstanbul.(2011). Contemporary İstanbul Kataloğu, İstanbul.
- Görsel 2.** Duchamp, *Pisuar, 73 x 92 cm*, Erişim Adresi: https://miro.medium.com/max/968/1*FIwPaDtfOed23V-wlWMTUg.jpeg, Erişim Tarihi: 29.04.2020
- Görsel 3.** Hal Buckner. *Turkish Bath, 2010. Alüminyum-Mine, 183 x 183 x 5 cm, Ci 2011*. Erişim Adresi: <https://27eastmount.s3.amazonaws.com/2019/07/DSC8170.jpg>, Erişim Tarihi: 29.04.2020.
- Görsel 4.** Jean Auguste Dominique Ingres, *Türk Hamamı. Erişim Adresi: https://www.wannart.com/wp-content/uploads/2018/07/997530ff125243dfae423e8c8aa630fe.jpg*, Erişim Tarihi: 29.04.2020.
- Görsel 5.** Canan, *Turkish Delight Series I, Ci 2011*. Erişim Adresi: <http://www.cananxcanan.com/2011%20images/turk%20lokumu/turkish%20delight.pdf>, Erişim Tarihi: 29.04.2020.
- Görsel 6.** Jean Auguste Dominique Ingres, *La Grande Odalisque, 1814*, Erişim Adresi: https://www.artble.com/imgs/4/7/e/114888/la_grande_odalisque.jpg, Erişim Tarihi: 29.04.2020.
- Görsel 7.** Beso Uznadze, *Untitled, 2014.Photo.50 x 60 cm. projectartbeat, Ci 2014*, Erişim Adresi: <http://projectartbeat.com/en/artwork/121/Beso-Uznadze/Untitled>, Erişim Tarihi: 29.04.2020.
- Görsel 8.** Jean Auguste Dominique Ingres, *La Grande Odalisque, 1814*, Erişim Adresi: https://www.artble.com/imgs/4/7/e/114888/la_grande_odalisque.jpg, Erişim Tarihi: 29.04.2020.
- Görsel 9.** Jasper Johns, *Figure 7 from Color Numeral Series, Lithographs 96.5 x 78.1969. Ci 2014*, Erişim Adresi: https://thumbs.worthpoint.com/zoom/images1/1/1216/09/jasper-johns-figure-original-walker_1_061b26008551dbada4a6e02b18eb8f55.jpg, Erişim Tarihi: 29.04.2020.
- Görsel 10.** Mona Lisa, *Leonardo da Vinci*, Erişim Adresi: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/7/76/Leonardo_da_Vinci_-_Mona_Lisa.jpg/1200px-Leonardo_da_Vinci_-_Mona_Lisa.jpg, Erişim Tarihi: 29.04.2020.
- Görsel 11.** Cem Şahin, *İsimsiz, (Untitled), 2012. Tuval Üzerine Yağlıboya, 175 x 195 cm. Ci 2012*, Erişim Adresi: <http://alanistanbul.com/turkce/iletisim-2/koleksiyon/a-cem-sahin>, Erişim Tarihi: 29.04.2020.
- Görsel 12.** Vincent Van Gogh, *1887*, Erişim Adresi: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/aa/Vincent_van_Gogh_-_Self-portrait_with_grey_felt_hat_-_Google_Art_Project.jpg, Erişim Tarihi: 29.04.2020.
- Görsel 13.** Gérard Rancinan, *Le Banquet Des Îdoles, 2012, Argentinc Print Pleksiglas Üzerine Monte / 125 x 208 cm*, Erişim Adresi: <https://i.pinimg.com/originals/dc/96/70/dc9670330613f0089f0df12d8779cfb6.jpg>, Erişim Tarihi: 29.04.2020
- Görsel 14.** Leonardo Da Vinci, *Son Akşam Yemeği*, Erişim Adresi: <https://tammakale.com/wp-content/uploads/2018/12/Art-100.jpg>, Erişim Tarihi: 29.04.2020
- Görsel 15.** Bedri Baykam, *Demoiselles d'Avignon Forever, 2012, Ci 2012*. https://lh3.googleusercontent.com/proxy/MYA0HtLH41RznkIK9ixhUgoq9QLdbnZm-Y8YsIPJY7dUc7xiBYCrbznH_EZO0xAac84ToLboiDL_6fUuQPfDS2LeOXvhcMWTv6qyHo_1kWrogaUkIEOd4PTEOKPk8T7AGU4Iepk2-kdpHYw3ELkOeYIB3FgWQM2IMLhQd9477yXVBGh1MnY4Gwd1pXFxaAXCJBemL_CNWPnn3wDvyanJ3_CS6TpMLl0itl6TiaOlo5yV8Z0Qr6FCdwaixz1R9NUW--kcjN0WzfliU7Jg, Erişim Tarihi: 29.04.2020.
- Görsel 16.** Picasso, *Les Demoiselles d' Avignon, 1907*, Erişim Adresi: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/en/thumb/4/4c/Les_Demoiselles_d%27Avignon.jpg/350px-Les_Demoiselles_d%27Avignon.jpg, Erişim Tarihi: 29.04.2020.
- Görsel 17.** Bedri Baykam, *Le Bordel Philosophique, 2019. 150x200cm. Ci 2019*, Erişim Adresi: https://encrypted-tbn0.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcR2_OKTge1jAgaD_G9VwgnSsAmfm0EIAks7eez7IBAB8eCDuw3r&s, Erişim Tarihi: 29.04.2020.
- Görsel 18.** Lluís Barba, *Sargent John Singer. Gassed, 2014. Diasec., 123 x 300 cm Zaman İçinde Gezginler*, Erişim Adresi: https://independent-collectors.com/app/uploads/2018/09/Lluis-Barba_Travelleres-in-time-Fragment-of-Gassed.-Sargent-John-Singer-2014-diassec-medidas-variables.-2048x838.jpg, Erişim Tarihi: 29.04.2020.
- Görsel 19.** Picasso, *Guernica*, Erişim Adresi: https://4.bp.blogspot.com/-a8nFhLPoNnk/WBjJNVqom1I/AAAAAAAAAuk/hUQv_QU2oe0MrTtkE1UJ9yiIqawHZvLlwCK4B/s640/guernica.jpg, Erişim Tarihi: 29.04.2020.
- Görsel 20.** Mertim Gokalp, *The Tortoise Trainer, 2014 (after Osman Hamdi Bey), Ci 2014*. Erişim Adresi:

- <https://images.saatchiart.com/saatchi/154773/art/2744588/1814481-QARMOBAX-32.jpg>, Erişim Tarihi: 29.04.2020.
- Görsel 21.** Osman Hamdi Bey, *Kaplumbağa Terbiyecisi*, 1906, Erişim Adresi: <https://www.canvastar.com/Uploads/UrunResimleri/buyuk/osman-hamdi-bey-kaplumbaga-terbiyecisi-k-8616.jpg>, Erişim Tarihi: 29.04.2020.
- Görsel 22.** Nezaket Ekici, *Flesh (No Pig But Pork)*, 2011. *Dijital Baskı*, 100 x 150 cm, *Ci 2013*, Erişim Adresi: https://1.bp.blogspot.com/-LnQZEHKzVps/UQuAgJQ-XdI/AAAAAAAAAzc/tNfoZFyHXJ4/s1600/Nezaket+Ekici_Flesh.jpg, Erişim Tarihi: 29.04.2020.
- Görsel 23.** Marina Abramovic, *Balkan Baroque*, 1997, Erişim Adresi: <http://www.azizmsanat.org/wp-content/uploads/2017/03/BALKAN-BAROQUE.jpg>, Erişim Tarihi: 29.04.2020.
- Görsel 24.** Ahmed Mater, *Illumination (Ottoman Waqf)*, 2010 *Gold leaf, Tea, Pomegranate, Dupont Chinese ink & offset X-Ray film print on paper 152x102*, *Ci 2011*, Erişim Adresi: <https://www.ahmedmater.com/illuminations?pgid=iwnul9wi-3f70539d-5108-455c-a2e1-d1f99d30b264>, Erişim Tarihi: 29.04.2020.
- Görsel 25.** Huri Kiriş, *Nisa*, 2011. *Tuval Üstüne Karışık Teknik*, 150 x 130 cm, *Ci 2011*, Erişim Adresi: http://www.hurikiris.com/wp-content/uploads/2015/10/Nisa_4_150x150cm_2011-280x280.jpg, Erişim Tarihi: 29.04.2020.
- Görsel 26.** Serkan Demir, *Küre Atlas*, 2011, *Karışık Teknik*, *Ci 2011*.
- Görsel 27.** şakir Gökçebağ, *Reorientation 2*, 2010, (<https://www.denizlihaber.com/kultur-sanat/roportaj/benim-sanatim-ciplaktir/>). Erişim Tarihi: 05.12.2019 Saat: 21:04
- Görsel 28.** Jannis Kounellis. *İsimsiz*, 2013 *Karışık Teknik*, 200 x 180 cm, *Ci 2015*.
- Görsel 29.** Michele Giangrande. *Scrawl*, (2015). *Carpet*. Erişim Adresi: http://sparta.today/wp-content/uploads/2017/10/SCRAWL_CARPET_1-1-e1509109632669.jpg, Erişim Tarihi: 21.04.2020.
- Görsel 30.** Christiaan Lieveise, *Nymphaea*, *Ci 2017*, Erişim Adresi: <https://www.uludagsozluk.com/k/hayalimdeki-kad%C4%B1n/3/>, Erişim Tarihi: 13.11.2019.
- Görsel 31.** Kadir Akyol, *İsimsiz*, 2015. *Tuval Üzeri Yağlıboya*, 180 x 155 cm, *Ci 2015*, Erişim Adresi: https://sanat.burada.com.tr/_common/assets/images/postings/2015/10/12/252/isimsiz-kadir-akyol-04.jpg, Erişim Tarihi: 13.11.2019.
- Görsel 32.** Flóra Borsi, *Ci 2017*, Erişim Adresi: <https://kulturlimited.com/2019/05/10/anna-laudel-du%CC%88sseldorfta-yeni-galeri-ac%CC%A7iyor>, Erişim Tarihi: 13.11.2019.
- Görsel 33.** Özgür Demirci. *Levni'ye Saygı*, (2015). Erişim Adresi: <https://www.artsy.net/artwork/ozgur-demirci-respect-to-levni>, Erişim Tarihi: 21.04.2020.
- Görsel 34.** Murat Palta, *Mars Attacks*, *Cam Üzerine Mono Baskı*. 95x76, *Ci 2016*, Erişim Adresi: <https://pbs.twimg.com/media/C37HhnPWcAA0AId.jpg>, Erişim Tarihi: 21.04.2020.
- Görsel 35.** Ramazan Can, *The Work of Once Upon A Time*, 2018 *Rug and neon light*. 170 x 106 cm, Erişim Adresi: <http://www.canramazan.com/evvel-zaman-isi-the-work-of-once-upon-a-time/>, Erişim Tarihi: 13.11.2019.
- Görsel 36.** Seydi Murat Koç, *İnsanlar Alemi Serisinden*, *Kıspet*, Erişim Adresi: https://www.kultursanatharitasi.com/wp-content/uploads/2019/08/1567067023_Seydi_Murat_Koc___I___nsanlar_Alemi_Serisinden_K___spet.jpg, Erişim Tarihi: 13.11.2019.
- Görsel 37.** Ahmet Güneştekin, *Fatih Hill.3A Konstantiniye Series.2016.Mix Media.*, *Ci 2015*, Erişim Adresi: https://indigodergisi.com/wp-content/uploads/2017/01/1483526901_Fatih_Tepesi_1B__Kostantiniyye_Serisi__2016__Kar_____k_Teknik__180_x_180_x_30_cm-e1483551950810.jpg, Erişim Tarihi: 13.11.2019.
- Görsel 38.** Federica Gonnelli, *My embroidery*, 2008, *Printed Organza, Paper And Wood*, 110 x 80 cm *Ci 2014*, Erişim Adresi: <http://1995-2015.undo.net/Pressrelease/foto/1389879837b.jpg>, Erişim Tarihi: 29.04.2020
- Görsel 39.** Shirin Neshat, *Allah'ın Kadınları*, Erişim Adresi: https://www.parisphoto.com/__novaimages/6014689?q=100&type=1&v=637074907723500000, Erişim Tarihi: 13.11.2019.
- Görsel 40.** Niloufer Banisadr, *Persia*, 2018. *Photography, Archival Inkjet Print*. 100 x 70 cm, Erişim Adresi: http://www.artfulliving.com.tr/image_data/content_pane_image/12e696f9bbba5071afafbd09af3e45bd.jpg, Erişim Tarihi: 13.11.2019.
- Görsel 41.** Niloufar Banisadr, *İranien Spring*, *Ci 2017*, Erişim Adresi: <https://photolondon.org/wp-content/uploads/2017/09/Niloufar-Banisadr-55Bellechasse-printemps-iranien-694x1024.jpg>, Erişim Tarihi: 21.04.2020.
- Görsel 42.** Güler Ateş, *Woman at Eton Collge Chapel-I*, Erişim Adresi: <https://marcellejoseph.com/artists/25-guler-ates/works/9926/>, Erişim Tarihi: 21.04.2020.
- Görsel 43.** Rasim Aksan, *Kâğıt Üzerine Aquarel ve Akrilik Airbrush*, 2016, 19.8x19cm, *Ci 2017*, Erişim Adresi: https://scontent-lga3-1.cdninstagram.com/v/t51.2885-15/e35/32529595_476227789483267_3879512004196564992_n.jpg?_nc_ht=scontent-lga3-1.cdninstagram.com&_nc_cat=107&_nc_ohc=QGbEIOwTRoMAX-

- RRKit&oh=ea159282e1e760aa49ce284e55b372b6&oe=5ED239E3, Erişim Tarihi: 21.04.2020.
- Görsel 44.** Çağatay Odabaşı, *Dream, 2016, Acrylic on Canvas. 180x180cm, Ci 2016*, Erişim Adresi: <https://www.bozluartproject.com/wp-content/uploads/2019/02/cagatay-odabas-dream-2016-tuval-uzerine-akrilik-180x180cm.jpg>, Erişim Tarihi: 28.04.2020.
- Görsel 45.** Brooke Shields, Erişim Adresi: <https://i.pinimg.com/564x/75/20/48/7520480f06b23fbf09ae6bc71b056087.jpg>, Erişim Tarihi: 28.04.2020.
- Görsel 46.** Cömert Doğru, *Küçük (Minik) Kıymetli. Akrilik, 170 x 140 cm, Ci 2015*. Erişim Adresi: <https://1.bp.blogspot.com/-kKqwPsP0ulY/VpuhNK4oTLL/AAAAAAAAABHs/UvUwiAaWa1Q/s1600/k%25C3%25BC%25C3%25A7%25C3%25BCK%2528minik%2529de%25C4%259Ferli-140x170.jpg>, Erişim Tarihi: 28.04.2020.
- Görsel 47.** Berk Arıkan, *Leon, 2019 Akrilik.110x200cm, Ci 2019*, Erişim Adresi: https://scontent.fada2-1.fna.fbcdn.net/v/t1.0-9/p960x960/67837595_2342224392480423_4681434595097313280_o.jpg?_nc_cat=102&_nc_sid=9e2e56&_nc_ohc=P6knXTguSukAX8_caL2&_nc_ht=scontent.fada2-1.fna&_nc_tp=6&oh=d51a359f8668ae5da28d1fd8eaa0058f&oe=5ED0253D, Erişim Tarihi: 28.04.2020.
- Görsel 48.** Ozan Oganer, *Cemre, 2011, Dantel, Reçine, Akrilik, 57 x 117 x 63 cm, Ci 2011*, Erişim Adresi: https://lh5.googleusercontent.com/proxy/sFpvDCjqXWbezQb-VjRowN2S_Ripqj1XalSe2KrXHdoDerR_h1QaQpmFbrUtQ9INy3lo6Lojjk1Lgbs6TgdEn6gPTL9MiRzRg0-Cnuo_BONsuy5gNBhuZne0, Erişim Tarihi: 28.04.2020.
- Görsel 49.** Ozan Oganer, *Super, 2013, Poyol, Akrilik, 129 x 79 x 28 v/ 34 x 59 x 19 cm, Ci 2013*, Erişim Adresi: <http://www.ekolsanatgalerisi.com/wp-content/gallery/ozan-bahar-oganer/ozan-bahar-oganer-20.jpg>, Erişim Tarihi: 28.04.2020.
- Görsel 50.** Uğur Çakı, *Scrabble Gövde, 2012.Karışık Teknik, 47 x 26 x 24 cm, Ci 2012*, Erişim Adresi: <http://ugurcaki.com/#/prettyPhoto%5Bportfolio%5D/3/>, Erişim Tarihi: 28.04.2020.
- Görsel 51.** Antik Tors, Erişim Adresi: https://www.peraheykel.com/wp-content/uploads/2016/01/12527977_1015387215444233_19879375_n.jpg, Erişim Tarihi: 28.04.2020
- Görsel 52.** Genco Gülan, *Altı Gözlü İskender, 2015, Mermer, Polimer, 51x32x27, (Ci, 2016)*.
- Görsel 53.** Genco Gülan, *Emperor Alien, 2017, Marble and Polymers. 84 x 54 x 32 cm, (Ci, 2018)*.
- Görsel 54.** Berkay Buğdanoglu, *Islab, Çelik ve Alüminyum, 186x60x50, Ci 2016*, Erişim Adresi: <https://i4.hurimg.com/i/hurriyet/75/750x422/58179b99c03c0f377826b4b6.jpg>, Erişim Tarihi: 28.04.2020
- Görsel 55.** Alexandros, *Milo Venüsü, 203 cm Yüksekliğinde*, Erişim Adresi: <https://arkeokur.tumblr.com/post/51668174355/bir-antakyalinin-insanliga-armaгани-milo-venüsü>, Erişim Tarihi: 29.11.2019.
- Görsel 56.** Canan Dağdelen, *Double Hammam IV. 2015, Porcelain. h 25,5 x w 19 x d 30,5 cm, Erişim Adresi:* https://4.bp.blogspot.com/-cNtawRWJtoU/VdcjFVcb2cI/AAAAAAAAHtw/xleeRIBNyow/s1600/2-Canan%2BDa%25C4%259Fdelen_%25C3%2587ifte%2BHamam%2BIV%2B%2528Double%2BHamam%2BIV%2529_Boyanm%25C4%25B1%25C5%259F%2Bporselen%2B%2528coloured%2Bporcelain%2529_25%252C5x19x30%252C5%2Bcm_2015%2B%2528Photo%2BCredit-Ruper%2BSteiner%2529.jpg, Erişim Tarihi: 29.11.2019.
- Görsel 57.** *Haseki Hürrem Sultan Hamamı*, Erişim Adresi: https://www.degisti.com/wp-content/uploads/2011/05/hurrem_sultan_hamami_1965.jpg, Erişim Tarihi: 28.04.2020.

EXTENDED ABSTRACT

With the postmodern period, postmodern art did not leave any form untouched, making no distinction between the different types of form, making use of these limitations in artists, thereby putting their works in an eclectic way, using this structure as a starting point for artistic purposes. As a result of Duchamp's impact on the history of art, it is seen that mass production has gained importance in the postmodern period and the issues of uniqueness of the work such as originality and permanence have undergone a radical change. When the fountain work by Duchamp is evaluated as a postmodern work, it can be said that it is the parody of art history. At this point, the postmodern artist now tries to capture the originality with eclectic styles and wants to be permanent in this way. From these perspectives, how the ideas and production styles of the artists participating in the Istanbul Contemporary Art Fairs between 2011-2019 were transferred to contemporary art practices (video art, digital art, installation, performance, etc.) as well as artism. The relation of works with tradition, culture, history and contemporary art has been analyzed. The main purpose of the research is to analyze the extent to which eclectic attitude affects postmodern art plays a role in Contemporary Istanbul Fairs in the production of contemporary art through the works of artists, to reveal the reflections of the era in the art. This study is considered important in terms of interpreting and understanding today's art by revealing how eclectic artistic forms with different cultural characteristics are reflected in the works in Contemporary Istanbul Fairs. It is also important in terms of revealing eclectic works of art in the history of art and revealing the complex, plural

and eclectic features of today's art concepts. Descriptive Scanning Method was used in the research. The literature on the subject has been scanned, however, between 2011-2019, studies considered to be eclectic in the Contemporary Istanbul catalogs have been reviewed and interpreted. The visuals in the text are selected from the examples considered to be 'eclectic' in the Contemporary Istanbul Catalogs. Qualitative data analysis method was used in the study and the studies were collected under five (5) main headings. These titles are; 'Eclectic works influenced by Western art and art history', 'Artists and their works influenced by traditional arts (such as Miniature, Ebru, Carpet and Rug Weaving) and their works', 'Studies in which historical and social phenomena are reflected in eclectic art', 'eclectic works created by influencing cinema artists are grouped as 'Three-dimensional eclectic studies' and are divided into themes. As a result, artists are not satisfied with the classical values of art at the point we have reached today, and the problems of different ethnic cultures, the indispensables of traditional life, the subjects processed on the common values of societies, with different techniques and original interpretations. Unlike modernist artists, postmodern artists were influenced by the movements of different periods together with the works of Antiquity and they reflected these effects with an eclectic method to their work. In the studies that are the subject of this research, it has been seen that pluralist, eclecticist approach and techniques such as imitation, collage, assembly, irony, pastis, etc. are used. It has been observed that some artists such as Bedri Baykam, Genco Glan, Niloufer Banisadr, Ozan Oganer have only turned the eclectic interpretation into their own expression language and continue their works with this interpretation at Contemporary Istanbul Fairs in different years. It has been observed that the artists at Contemporary Istanbul Fairs were influenced by the socio-economic, political, cultural and religious conditions of their time and reflected them in their works in an eclectic way. It is seen that some artists participating in art fairs from different geographies question the relationship between memory and modernity through their works. It can be said that some artists tried to develop different techniques in order to create a unique language during this period. As a result of the fact that the virtual world is bombarded with the image, especially with the increase in communication today, artists can create an original work by transforming the existing images while creating their own images. Today, using other images and transferring one image to another context means updating and transforming the old aesthetically. Although eclecticism, which has a reproductive effect, is perceived as the end of art, new iconic works will continue to be produced as long as the artists make their iconic works and art movements a starting point for their works. It can be said that Eclecticism provides convenience for today's artists to create their designs and works without having any problem. Today, with the collapse of the borders of art, eclecticism produces fast and ready solutions for the pains in the process of rapid consumption and creation. Giving a subjective interpretation of an iconic picture of a famous artist from the past with contemporary techniques and different forms adds an intellectual dimension to the iconic image used. The eclectic paintings, which are generally chosen, are the works that have left their mark on the history, react during the periods when they are exhibited and still cause an art movement to be created. The presentation of well-known works of art that have left their mark in the past, with a different expression in technical or formal ways, also reinforces the meaning of these works. As a result, how this style reflected eclectically to the works of artists from different periods in contemporary art fairs was revealed. In addition, it was observed that eclecticism was effective in the works in Contemporary Istanbul Fairs, and artists produced works using these techniques in their creation processes using eclectic techniques. The works that have been iconic in the past and belonged to famous artists have inspired today's artists. Now, artists are not satisfied with the classical values of art. These works came up again with current techniques and different interpretations. Unlike modernist artists, postmodern artists starting from the ancient period; They were influenced by the currents such as Medieval, Romance and Neo-Classicism, and they reflected these effects in an eclectic way to their works. In the studies examined, pluralist, eclecticist approach and techniques such as imitation, irony, pastiche, collage and assembly were used. It was observed that the same artists attended these fairs in different years with similar works.

İşhak Bin Nişaburi'nin Kısas-ı Enbiya Nüshası Tezhipleri Üzerine Bir İnceleme

Sevda EMLAK¹

Öz

Kitabın ve bilginin paylaşılması açısından yazma eserler Türk sanatında oldukça önemli bir yer teşkil etmektedir. Kitap dostu olan sultanlardan, devletin önde gelen alimlerine kadar yazma esere yüzyıllarca çok kıymet verilmiştir. Yazma eser tezvinatı asırlarca büyük bir ihtimam ve düzen içerisinde yapılmıştır. Bu nadide eserlerden Kısas-ı Enbiyalar da hem muhteviyat bakımından hem de süsleme açısından mühimdir. Kısas-ı enbiyalar, peygamberlerin hayatlarından kıssaları doğrudan Kur'an-ı Kerim ve hadislerden aldığı için Türk İslam sanatında seçkin eserlerin başında gelmektedir. Berlin Devlet Kütüphanesinde bulunan, İşhak Bin Nişaburi'nin, Kısas-ı Enbiya nüshasının tezhipli varakları incelenmiştir. Araştırmanın sonucunda eserde zahriye, ünvan, hatime tezhibi ve bazı varaklarda da minyatür etrafına tezhip uygulamaları yapıldığı belirlenmiştir. Genel olarak bir yazma eserde kullanılacak tezhip alanlarına yer verildiği ve eserin süslemelerinin motif, renk, desen bakımından bir uyum içerisinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Eserin tezhip sanatı bakımından istifade edilecek bir üsluba sahip olduğu ve Türk sanatları alanına fayda sağlayacağı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nişaburi, Kısas-ı Enbiya, Tezhip

An Investigation of İşhak Bin Nişaburi's Kısas-ı Enbiya Transcript of Illumination

Abstract

In terms of sharing books and information, writing works, like manuscripts, constitute a very important place in Turkish art. From Sultans, who showed a great interest in books, to leading scholars of the state, manuscripts have been highly valued for centuries. The manuscripts have been done in great care and order for centuries. Among these rare works, Kısas-ı Enbiya is also important both in terms of content and in terms of decoration. Kısas-ı enbiyalar is one of the outstanding works in Turkish Islamic art, as it takes stories from the lives of the prophets directly from the Qur'an and Hadith. In the Berlin State Library, the illuminated versions of Isaac Bin Nişaburi's copy of Kısas-ı Enbiya were examined. As a result of the research, it was determined that zahriye, title, hatime illumination and some leaf illumination applications were made around the miniature. In general, it is understood that the areas of illumination that will be used in the writing work are included, and the decorations of the work are made in harmony in terms of motif, color, pattern. It was concluded that the work has a style that can be used in terms of illumination art and will benefit the field of Turkish arts.

Key Words: Nişaburi, Kısas-ı Enbiya, Illumination

Atıf İçin / Please Cite As:

Emlak, S. (2021). İşhak Bin Nişaburi'nin Kısas-ı Enbiya nüshası tezhipleri üzerine bir inceleme. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 336-344.

Geliş Tarihi / Received Date: 04.06.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 02.10.2020

¹ Dr. Öğr. Üyesi - İzmir Demokrasi Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, sevda.emlak@idu.edu.tr

Giriş

Türk sanatında yazma eserler oldukça önemli bir yere sahiptir. Medeniyetlerin kitap sanatları hakkında ilk bilgileri veren yazma eserler Türk kültürü araştırma ve incelemelerinde bilim adamlarına kaynak olmuştur. Konularına göre dini, ilmi ve edebi olarak ayrılan yazma eserler milli kültür kaynaklarıdır. Bu kaynaklar içerisinde dini konulu yazmalara verilen ihtimam da aşikârdır. Yüzyıllarca kültürlerin referansı olan yazma nüshalar, çeşitli şekillerde korunarak günümüze kadar gelmiştir.

Türk kültürünün temelini teşkil eden el yazması eserler; muhtevasını oluşturan bilimsel verilerin yanı sıra cilt, hat, tezhip, minyatür ve ebru gibi kitap sanatlarını ihtiva eden önemli eserlerdir. Bu yazma eserlerin içinde Kur'an-ı Kerimlerin yanı sıra Kısas-ı Enbiyaların tezyinatına da önem verildiği bilinmektedir.

Divan edebiyatında önemli bir yere sahip olan Kısas-ı Enbiyalar(Kasasü'l-Enbiyâ) Arapçadan çevrilen peygamberlerin tarihleri ile kıssaları hakkında bilgi veren kaynaklardır. Bu kaynaklar peygamberlerin daha çok ders ve ibret verici hayat hikâyelerini, tebliğ faaliyetlerini, hayatlarından kıssaları bazı eserlerde ayrıntılı biçimde, bazılarında ise kısa özet olarak nakletmektedir (Şahin, 2002, s. 495-496).

Kısas sözcüğü "Bir kimsenin ardınca gitmek, izini sürmek, birine bir haber beyan edip veya sözü bildirmek (Şengül, 1994, s.44, Dağcı, 2002, s. 488-495) gibi manalara gelmektedir. Kaynağı doğrudan Kur'an-ı Kerim, hadis-i şeriflere veyahut farklı toplumların yazılı/sözlü mahsulleri olan Kısas-ı Enbiyalar, Türk İslam edebiyatının önemli kaynaklarının başında gelmektedir. Eski edebiyatta hemen hemen birçok eserde bu birikimden izler bulunmaktadır. Şairler, müellifler peygamber kıssalarının birçok motiflerinden esinlenerek aktarmışlardır (Karataş, 2013, s. 113-126). Kısası Enbiya motiflerinin hemen hemen hepsinde kadercilik duyguları hissedilmektedir (İnalçık, Renda, 2009, s. 590). Birçok edebi sanatın değişmeyen örnekleri bu eserlerden elde edilmiş, anlam ve imge ufukları bu mazmunlarla genişletilmiştir (Karataş, 2013, s. 113-126). Kısas-ı Enbiyalar halk inançları için de önemli bir yer tutmaktadır (And, 2010, s. 199).

Sa'lebi lakabıyla anılan Ebu İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Sa'lebi en-Nişaburi'nin (ö.427/1035) hayatı ile ilgili az bilgi bulunmaktadır (Bilmen, 1973, s. 406). Nişaburi olarak da bilinen âlimin doğum tarihi ile ilgili kayıtlı bir bilgi mevcut değildir. Ancak, rivayetlere göre hocalarından hareketle, X. yüzyılın ortalarında doğmuş olabileceği tahmin edilmektedir. Dönemin önde gelen bilge ve ağâh dilbilimcilerinden biri olarak kabul edilen Salebi'nin Muharrem 427'de (Kasım 1035) vefat ettiği bilinmektedir (Mertoğlu, 2009, s. 28-29). Dinin esası ve şer'i ilimlerin kaynağı olan tefsir ilmine büyük bir gayret ve azimle çalıştığını beyan eden müfessir, bunun neticesinde hak ile batıl, eski ile yeni, sünnet ile bid'at, şüphe ile delil arasındaki farklılıkları kavradığını kaydetmiştir (Ülgen 2006, s. 96).

Büyük alimlerden olan Salebi'nin Arâ'isu'l-mecâlis adlı bir Kısas-ı Enbiyası Aydınoglu Mehmed adına çevrilen eserdir. Çeviri tefsirler arasında önemli yer tutmaktadır (İnalçık, Renda, 2009, s. 502). Ara'isü'l-mecalis'in çeşitli yazma nüshaları bulunmaktadır. Bunüşhaların bazılarında müstensihler metinlere başka konular eklemiştir. Kısas-ı enbiyalar Meclisler ve fasıllar, gökler, yer ve içindekilerin yaratılması, Hz. Âdem'den Ashâbü'l-fil'e kadar geçen bütün peygamberlerin hayatlarını konu alan yüzden fazla babdan oluşan eserlerdir (Tümer, 1991, s. 265-266). El-Keşf ve'l-beyân'an tefsiri'l- Kur'an, Tefsiru's- Salebi, Katlâ el-Kur'an, Rebi'u'l-müzekkirin, (Türk, 2019, s. 527-537) el- Kâmil fi'l Kur'an, Fedâilu'l-Kur'an Salebi'nin diğer önemli eserleridir (Mertoğlu, 2009, s. 28-29).

Yazma eserler içerisinde Kısas-ı Enbiyaların tezyinatı mühim bir yer tutmaktadır. Kitap sanatlarından daminyatür tasvirlerine sıkça yer verilmiştir. Metinlerde anlatılan hikâye, bilgi ve hâdiseler minyatür yolu ile betimlenmiştir. XV. yüzyıldan sonra doğuya yapılan seferler ile beraber İstanbul'a getirilen nakkaşların desteği ile güçlü bir gelenek oluşmuştur. Bu sanatçılar minyatür sanatını, aşk mesnevîlerinin yanında dinî konulu eserlerde de geniş bir biçimde resmedildiği görülmüştür (Karataş, 2019, s. 113-126). İshak B. Nişaburi'nin birçok nüshası bulunan Kısas-ı Enbiyası mevcuttur. Bu nüshalardan New York Halk Kütüphanesi'nde bulunan eserde de muazzam tezhip, halkâr süslemeleri ve minyatürler bulunmaktadır.

Peygamber hikâyelerindeki zengin muhteviyat, maharetli musavvirlerin tasvirlerinde yer almaktadır. Anlatılan konu resim-metin ilişkisi tamamlanarak hâfizalarda kalıcı kılınmıştır. Nakkaşlar minyatürleri kimi zaman metne bütünüyle bağlı kalarak çizmişlerse de bazen çizimlerine hünerlerinin yanında hayâllerini, bilgi ve kültürlerini katarak işlemişlerdir. Ayrıca sanatkarlar bugün büyük bir kısmı kaybolan sözlü geleneğin izlerini de kodlamışlar, bu detaylarla da kendine has açılım ve detaylarla metne yeni zenginlikler kazandırmışlardır (Karataş, 2019, s. 113-126).

Yazma eserlerin metinlerinde geçen bazı konuların önemli sahneleri tasvirler vâsıtasıyla anlatılmaktadır. Bu minyatür sanatının en belirgin özelliklerindedir. Kısas-ı Enbiyalardaki bu tür tasvirlerin resim-metin ilişkisi doğrultusunda yorumlanması gerekmektedir. Konunun farklı bilgi ve açıklamalarının doğru bir şekilde belirlenerek tasvirlerin yorumlanması önemlidir.

İshak bin Nişaburi'nin Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye 980, New York Public Library Spencer Persian Koleksiyonu ms.1, Bibliotheque Nationale de France Persan 54, BNF Persan 1313 (Şani, 2016, s. 61-363) ve çalışmamıza konu olan Berlin Staatsbibliothek Diez A fol.3 nüshalarının minyatürleri geniş ölçüde incelenmiştir. Kısası Enbiyalarda da minyatürlerin metinler üzerinden değerlendirildiği görülmektedir.

Kısas-ı Enbiyaların tezyinatında minyatürlerin yanı sıra halkâr, klasik tezhip ya da çift tahrir süslemeleri yapılmaktadır. Zahriye, serlevha, fasılbaşı ve hatime tezhipleri müzehhibin tasavvuru ile eserlerde tasvir edilmektedir. Bu süslemelerde nakkaş ve müzehhiplerin temsili bir ifadesini görebiliriz. Bir eserde yarı stilize ve tam stilize bitki motifleri yer aldığı gibi hayvan figürlerine de yer verilmektedir. Stilize edilmiş hayvan figürleri ise halkârî bezemelerde değişmeceli anlamlarıyla da yer almaktadır. Ancak ilmi ve edebi eserlerin halkâr bezemelerinde hayvan figürlerine daha sık rastlanmaktadır.

Yöntem

Çalışma betimsel bir araştırma yöntemine dayalıdır. Araştırmanın verileri Berlin Devlet Kütüphanesi yazma eser dijital veri tabanından elde edilmiştir. Araştırmanın konusu Kütüphanenin koleksiyonunda bulunan Kısas-ı Enbiya nüshasının tezhipleri olarak belirlenmiştir. Eserde tezyinatlı alanlar belirlenerek tezhipli varakları değerlendirilmiştir. Tezhipli varakların süsleme özellikleri, teknikleri ve tasarımda kullanılan motifler tespit edilmiştir. Sayfa tasarımı, renk analizi ve tezyinat bilgisi verilmiştir.

Bulgular

Berlin Devlet Kütüphanesinde bulunan Diez A. Fol. 3'te kayıtlı Kısas-ı Enbiya nüshası 19. Şevval 984/9. Ocak 1577 tarihli. 29,5 x 17,5 cm ölçülerinde olan eser 246 varaktan oluşmaktadır. 15 satır sayısı bulunan eserin boyutları 29,5 x 17,5 cm ölçülerindedir. Eserin 22 varağında minyatür, 8 varağında tezhip tezyinatı yapılmıştır (Berlin Devlet Kütüphanesi Yazmaları, VOHD 16,1, 24).

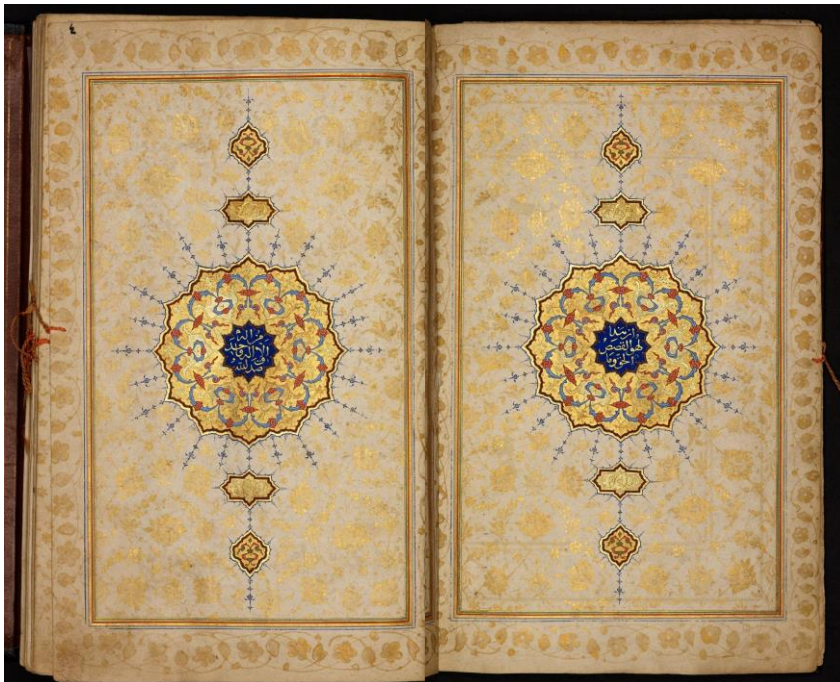

Resim 1. 1b Varağında Hz. Muhammed (s.a.v.) Bir Camide Dokuz Yoldaş ile Oturuyor, 2a Varağında Melekler Eşliğinde Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Burak Atı ile Cennete Yükselişi (Berlin Devlet Kütüphanesi Yazmaları, VOHD 16,1, 24)

Eserin 1b varağında Peygamber efendimiz Hz. Muhammed (s.a.v.) bir camide yoldaşlarla sohbet içerisinde tasvir edilmiştir. Etrafında oturan dokuz figür peygamber efendimiz Hz. Muhammed'i (s.a.v.) dinlemekte ve birbirleri ile sohbet etmektedirler. Hz. Peygamber (s.a.v.) beyazlar içerisinde entarisi ve başındaki halesi ile parıldamaktadır. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) etrafında oturan figürler ise turuncu, kahverengi, yeşil, mavi, mor, sarı renkli giysiler ile betimlenmiştir. Caminin giriş kapısının yanındaki ini süslemeleri dikkat çekmektedir. Ta kapının üstü ve kubbe tezhip süslemeleri muazzam tezyin edilmiştir. Minyatürün etrafına sülyen ve altın ile cetvel çekilerek üç tarafına tezyinat yapılmıştır. Tezhip tasarımıında altın ve lacivert olmak üzere zemin, paftalar ile ikiye ayrılmıştır. Desende gonca, penç ve yaprak motifleri tercih edilmiştir. Motiflerde yeşil, beyaz, turuncu gibi renkler kullanılmıştır. Altın cetvel uygulanarak tezhibin üç etrafına mavi tığlar uygulanmıştır. Altın sulandırma ile tığların arasına penç, gonca ve yaprak motiflerinden oluşan, ulama şeklinde birbirinden bağımsız halkâri bezeme yapılmıştır.

XVI. yüzyılda halkâr bezemeleri altının değişik tonları ile kullanılmıştır. Oldukça gösterişli olan uygulamalar mevcuttur. Halkâri bezemelerden açık renkli zeminde tahrirli halkâri, zer-şikaf denilen renkli halkâri, renkli lal mürekkebi ile motiflerin uçlarına kullanılan foyalı halkâri, koyu zemin üzerine yapılan süsleme çeşitlerinin olduğu bilinmektedir (Özkeçeci ve Özkeçeci, 2007, s. 146). Muhtelif örnekleri olan halkâr bezemelerinin bir örneği de eserimizde görmekteyiz.

Eserin 2a varağında melekler eşliğinde peygamber efendimiz Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Burak adındaki atı ile Sidretü'l-Müntehâ'ya yükselişi tasvir edilmiştir (Berlin Devlet Kütüphanesi Yazmaları, VOHD 16, 1, 24). Hz. Muhammed (s.a.v.) kahverengi entarisi ve başında altınla bezenmiş halesiyle Burak atına binmiş, melekler arasında göçe yükselişi betimlenmiştir. Melekler; altın bulutlarla süslenmiş mavi gökyüzünde Hz. Peygamberin (s.a.v.) etrafında süzölmektedirler. Melek figürlerinin kanatlarında turuncu-altın, turuncu-gri, turuncu-açık mavi, pembe-beyaz gibi renkler kullanırken, üzerlerinde açık yeşil, lila, turuncu, sarı gibi renkler tercih edilmiştir. Minyatürün etrafına altın ve sülyen ile cetvel çekilerek üç tarafına tezhip yapılmıştır. Tezhip tasarımıında altın ve lacivert olmak üzere zemin, paftalar ile ikiye ayrılmıştır. Desende gonca, penç ve yaprak motifleri tercih edilmiştir. Motiflerde yeşil, beyaz, turuncu gibi renkler kullanılmıştır. Altın cetvel uygulanarak tezhibin üç etrafına mavi tığlar yapılmıştır. Altın sulandırma ile tığların arasına penç, gonca ve yaprak motiflerinden oluşan simetrik ulama ile birbirinden bağımsız halkâri bezeme yapılmıştır. 2a varağının tezhip ve halkâr süslemesinde kullanılan motif, renk, kompozisyon özellikleri 1b varağındaki motif ve tezhip kompozisyon özellikleri ile aynı şekilde betimlenmiştir. 1b ve 2a varağının kenar suyuna bağlanmış kahverengi bir ip göze çarpmaktadır. Bu ipin eserdeki bezemeli varaklarını işaret etmek amacı ile kullanıldığı düşünölmektedir. Çünkü metnin yer aldığı varaklarda böyle bir işarete rastlanmamış sadece tezyinatlı varaklarda görölmektedir.

Resim 2. 2b-3a Varağı Zabriye (Madalyon) Tezhibi (Berlin Devlet Kütüphanesi Yazmaları, VOHD 16,1, 24)

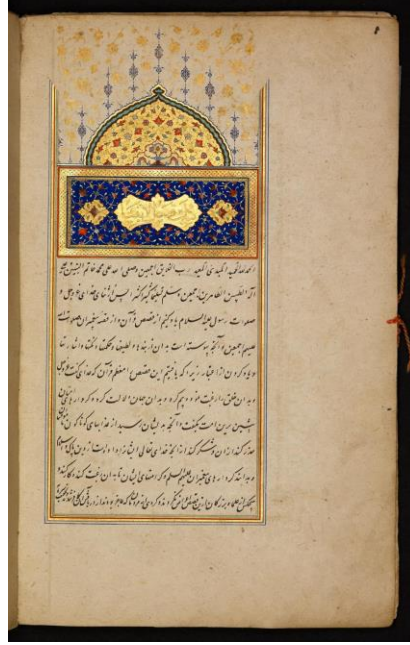
Eserin 2b ve 3a varacağı süsleme özellikleri aynıdır. Her iki sayfada salbekleri olan madalyon tezhibi etrafına halkâr süslemesi uygulanmıştır. Zahriye tezhibinin madalyon ve mekik şeklinde olanlarının içine yahut dışına bir ayet veya kime ait olduğu, kimin için yazıldığını belirten ve temellük kitabesi denilen bir cümle yerleştirilir (Duran, 2012; s 63-65). Eserin 2b sayfasında da madalyon içine sülüs yazı ile ayet yazılmıştır. Zahriye sayfasındaki madalyonun ortasına lacivert zemin üzerine altın ile yazılan yazıda Ali İmran sûresinin 62. ayetinde geçen “İnne hâzâ le huvel kasasul hakk ve mâ min...” (Çeviri: Doğanbaş) ifadeleri yer almaktadır. 3a varacağındaki madalyonun içinde de sülüs yazı ile “Min Allahi illa ileyh vahidu sadakallahu” (Çeviri: Doğanbaş) ifadeleri yer almaktadır. Hangi ayette geçtiği anlaşılmamakla birlikte bu şekilde okunmuştur. Yazıların etrafı dendanlar ile çevrilerek altın zemin üzerine açık mavi ve turuncu ile ½ oranında simetrik bulutlar tezyin edilmiştir. Altın ve sülyen ile dendanlar yapılarak mavi tuğlarla nihayetlendirilmiştir. Madalyonun etrafına altın ile hatai, penç, gonca ve hançer yapraklarıyla halkâr süslemesi yapılmıştır. Altın, yeşil, sülyen, beyaz ve mavi renklerle kuzular çekilerek dış pervazın dört tarafına penç ve yapraklarla kenar suyu süslemesi yapılmıştır. 2b ve 3a varacağındaki süslemelerde aynı kompozisyon, desen ve renk özellikleri uygulanmıştır. Tek farklı bölümü madalyonun ortasında bulunan ayetlerdir.

Resim 3. 3b-4a Varacağı Zahriye Tezhibi (Berlin Devlet Kütüphanesi Yazmaları, VOHD 16,1, 24)

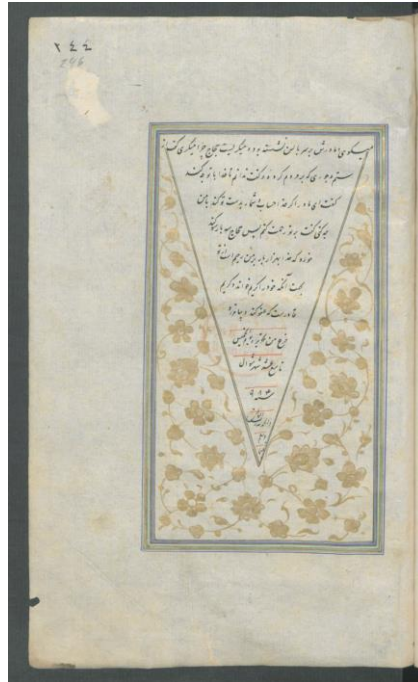
Eserin 3b-4a varacağına zahriye tezhibi yapılmıştır. 3b-4a varacağı aynı form, desen ve renkler ile süslenmiştir. 3b varacağında dendanlarla çevrili şemse içerisine, mavi zemin üzerine altın ile Âl-i İmran sûresinin 33. ve 34. ayetleri yazılmıştır. Sülüs yazı ile 33. ayette “İnnallahestafa ademe ve nuhan ve ale imrane alel alemin” (Çeviri: Doğanbaş) 34. ayette “Zurriyyeten ba'duha min ba'd vallahu semiu alime” (Çeviri: Doğanbaş) ifadeleri yazılmıştır. 4a varacağında dendanlarla çevrili şemse içerisine mavi zemin üzerine altın ile Enam sûresinin 84. ayeti yazılmıştır. Sülüs yazı ile “Vevehebnâ lehu ishâka ve yakûb kullen hedeynâ venûhan hedeynâ min kablu ve min zurriyyetihi dâvûde ve suleymâne ve eyyûbe...” ayeti (Çeviri: Doğanbaş) yazılmıştır. 3b ve 4a varacağının ortasında bulunan yazı alanlarının etrafına sülyen ve siyah renk ile dendanlar yapılmıştır. Altın zemin üzerine altınla sarmal rumiler ile açık mavi ve turuncu renklerle de bulutlar görülmektedir. Süslemenin dört tarafına mavi zemin üzerine altın rûmiler ile köşebentler yapılmıştır. Turuncu, mavi ve altın ile cetveller çekilmiştir. Altın zeminli orta bordürde siyah renkli yapraklarla bezenmiş bir süsleme mevcuttur. Cetvel süslemesinde altın zemin üzerine, siyah yaprak motifleriyle çift tahrir uygulanmıştır. Cetvellerden itibaren eserin üç tarafına taç formları ile tezhip yapılmıştır. ½ simetrik yapılan taç formlarının zemini altın ve lacivert olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Farklı rûmi ve bulut motifleri ile oluşturulmuş bir kompozisyon bulunmaktadır. Motiflerde de altın, turuncu, yeşil, küf yeşili, lila gibi renkler kullanılmıştır. Taç kısmına turuncu üzerine siyah ve altın ile dendanlar yapılmıştır. Mavi tuğlarla tezhip nihayetlendirilmiştir. Tezhibin üç tarafına hatai, penç, gonca, hançer yapraklarıyla halkârî süsleme uygulanmıştır. Zahriye'nin cetveller ile ayrılan sırt kısmında birbirinden bağımsız penç ve yaprak motifleri ile kenar suyuna yapılmış halkâr süslemeleri görülmektedir. Varak 3b ve

4a'nın zahriye sayfası renk, motif, kompozisyon ve tasarım ilkeleri aynıdır. Tek farklılığı sayfasının ortasında bulunan şemsenin içerisindeki yazılardır. Zahriye sayfası tezhibi oldukça muazzam yapılmıştır.

Resim 4. 4b Varağı Ünvan (Başlık) Tezhibi (Berlin Devlet Kütüphanesi Yazmaları, VOHD 16,1, 24)

Eserin 4b varağında on satır tâlik hattı ile yazılmış ünvan (Başlık) tezhibi sayfası bulunmaktadır. Yazı alanında “Babı Kısasu'l-Enbiya” yazısı yer almaktadır. Dikdörtgen formda süsleme alanının zemini mavi ve altın olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Dendanlar ile ayrılan yazı alanının zemini ve yazısı altın ile uygulanmıştır. Mavi zeminde ayrıca salbelerde; gonca, penç ve yaprak motifleri ile tasarım yapılmıştır. Motifler turuncu, sarı, yeşil ile renklendirilmiştir. Cetveller ile taç formuna geçilen süslemenin cetvel kısmında zencerek uygulanmıştır. Altın zeminden oluşan taç formunda rûmi, penç, gonca, yaprak ve çıkma motifleri kullanılmıştır. Turuncu, mavi, yeşil ve lila renkler tercih edilmiştir. Dendan ve yapraklar ile süslenen taç formu mavi tığlarla nihayetlendirilmiştir. Tığların arasına altın ile hatai, penç ve yaprak motifleriyle süsleme yapılmıştır.

Resim 5. 144a Varağı Ketebe (Ferağ) Kaydı (Berlin Devlet Kütüphanesi Yazmaları, VOHD 16,1, 24)

144a varağında üçgen formda talik hattı ile on bir satırdan oluşan ketebe (ferağ) kaydı bulunmaktadır. Metnin iki tarafına yapılan süslemede penç, goncagül, hatai, yaprak motifleri kullanılmıştır. Altınla bezelen halkâri tasarımda herhangi bir renk kullanılmamıştır. Yazının iki tarafına yapılan desende dalların kıvrımı ile simetrik algısı yaratılmaya çalışılmışsa da birebir simetrik değildir. Kullanılan motifler aynı ancak dal kıvrımları farklıdır. Hatime tezhibi olarak da bilinen eserin son varağı ferağ kaydında, halkâr süslemesinde kullanılan motifler ile zahriye, unvan ve minyatür etrafına uygulanan süslemelerdeki motifler uyum içerisinde yapılmıştır. Halkâri de kullanılan motifler eserin desen tasarımındaki bütünlüğü ortaya koymaktadır.

Sonuç

Tarihte önemli bir ilim adamı olan Nişâbüri dini ilimlerde büyük bir bilginliğe ve övgüye mazhar olmuş geride birçok ilmi eser bırakmıştır. XVI. yüzyılın en güzel örneklerinden olan Nişaburi'nin Kısas-ı Enbiya nüshasının tezhip üslubu üzerine bir değerlendirme yapılmıştır. Nişaburi'nin önemli eserlerinden biri olan ve kıssalarda geçen hikâye ve olayları ilmi açıdan açıklayan eserin süslemelerinde sanatkar dini bir eserde kullanılan tezhip alanlarının çoğuna yer vermiştir. 1b varağında Hz. Muhammed (s.a.v.) bir camide dokuz yoldaş ile otururken, 2a varağında ise melekler eşliğinde Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Burak atı ile cennete yükselişi sahneleri tasvir edilmiş ve etrafına muazzam bir tezhip işlenmiştir. 2b-3a varağında madalyon şeklinde uygulanan zahriye tezhibi süslemesi yer almaktadır. Madalyonun etrafına halkâri bezeme yapılmıştır. 3b-4a varağına ince bir işçilikle zahriye tezhibi yapılarak etrafına halkâri süsleme uygulanmıştır. 4b varağında yer alan unvan (Başlık, Fasilbaşı, Kur'an-ı Kerimlerde Sûre başı) tezhibi diğer süslemeli varaklar ile uyum içerisinde yapılmıştır. 144a varağı ketebe (Ferağ) kaydı tezyinatında ise halkâri bezemelerde kullanılan motifler, eserin genel tezyinatı ile bir uyum içerisinde yapılmıştır. Eserin 13b, 20b, 28a, 32b, 46a, 56b minyatürlü varaklarında tezhip uygulanmış detaylar görülmektedir. Çadırda, duvarda ve figürlerin üzerindeki giysilerde süsleme detaylarına rastlanmaktadır. Eserde Hz. Muhammed, Âdem ve Havva, Habil ile Kabil, Hz. İdris, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Yusuf, Hz. Musa, Hz. Yunus, Hz. Süleyman ve Hz. Zekeriyâ'nın tasvirlerinin olduğu yirmi iki minyatür sahnesi bulunmaktadır. Sekiz varağında tezhip bulunan eserin bazı varaklarında tezhip ve minyatür beraber uygulanmıştır. Peygamberlerin hikâyelerine yer veren yazma nüsha eserin muhtevisiyatını belirten nitelikte tasvirler içermektedir.

Tezyinatta klasik tezhip, halkâr süsleme ve çift tahrir tezhip teknik ve üsluplarına yer verilmiştir. Eserde bazı varaklarda tezhip, minyatür, halkâri ve çift tahrir bezemeleri bir arada uygulanmıştır. Eserin tezhip tasarımlarında en çok hatai, penç ve bulut motifi kullanıldığı göze çarpmaktadır. Klasik tezhip anlayışı ile yapılan süslemede yine klasik renkler kullanılmıştır. XVI. yüzyıl özelliği taşıyan eserin zemin boyamalarında kullanılan kobalt mavisi döneminin anlayışını vurgular niteliktedir. Sayfa düzenlemesinde bütün varakların cetveli olduğu görülmektedir. Tezhipli varakların desenlerindeki tasarım olguları bir bütünlük içerisinde tezyin edilmiştir. Klasik anlayış ile yapılan süsleme hayranlık uyandıran bir işçiliğe sahiptir. Büyük meşakkat ile yazılıp süslenen bu nüshaların kitap sanatları bakımından araştırılıp, tanıtılması Türk sanatları açısından önem taşımaktadır.

Etik Beyan

"İshak Bin Nişaburi'nin Kısas-ı Enbiya Nüshası Tezhipleri Üzerine Bir İnceleme" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamının değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırmada doküman incelemesi yapıldığından etik kurul kararı zorunluluğu bulunmamaktadır.

Kaynakça

- And, M. (2010). *Minyatürlerle Osmanlı-İslam mitolojyası* (3. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bilmen, Ö. N. (1973). *Büyük tefsir tarihi tabakatü'l- müfessirin*. İstanbul: Bilmen Yayınevi.
- Dağcı, Ş. (2002). *Kısas. İslâm ansiklopedisi. c. 25*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Duran, G. (2012). *Tezhip. İslâm ansiklopedisi. c. 41*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Doğanbaş, M. - Metin çevirileri, Amasya Müzesi, Sanat tarihi uzmanı, Amasya.
- Şengül, İ. (1994). *Kur'an kıssaları üzerine*. İzmir: Işık Yayınları.
- İnalçık, H. ve Renda, G. (2009). *Osmanlı Uygarlığı* (3. Baskı). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Karataş, A. (2013). Türk-İslam kültür ve edebiyatında kısas-ı enbiyâ türü. *Diyanet İlmî Dergi*, 49(3), 13-126. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/did/issue/34678/383326>
- Mertoğlu, M. S. (2009). Sa'lebi. *İslâm Ansiklopedisi. c. 36*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özkeçeci, İ. ve Özkeçeci, Ş. B. (2007). *Türk sanatında tezhip*. İstanbul: Seçil Ofset.

- Şani, A. (2016). *İshak b. An-Nişaburi'nin Kısas-ı Enbiya'sının beş minyatürlü nüshasının incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şahin, S. (2002). Kısas-ı Enbiyâ. *İslâm Ansiklopedisi. c. 25*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tümer, G. (1991). Arâisü'l-Mecâlis. *İslâm Ansiklopedisi. c. 3*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Türk, N. (2019). Ebû İşhâk Sa'lebî (Ö. 427/1035) ve Eseri "Katlâ El-Kur'ân (Kur'ân'dan Etkilenerek Ölenler). *İksad – Institute of Economic Development and Social Researches*, 527-537.
- Ülgen E. (2006). *Ebu İşhak Es-Sa'lebî ve El-Kesf Ve'l Beyan adlı tefsirindeki metodu* (Yüksek Lisans Tezi). Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Berlin Devlet Kütüphanesi Yazmaları, VOHD 16,1, 24 Kataloğu: http://orient-digital.staatsbibliothek-berlin.de/receive/SBBMSBook_islamhs_00003203
- Resim 1. Berlin Devlet Kütüphanesi Yazmaları, VOHD 16,1, 24 https://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht?PPN=PPN615574084&PHYSID=PHYS_0008&DMDID=DMDLOG_0001
- Berlin Devlet Kütüphanesi Yazmaları, VOHD 16,1, 24 https://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht/?PPN=PPN615574084&PHYSID=PHYS_0008
- Resim 2. Berlin Devlet Kütüphanesi Yazmaları, VOHD 16,1, 24 https://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht?PPN=PPN615574084&PHYSID=PHYS_0010&DMDID=
- Berlin Devlet Kütüphanesi Yazmaları, VOHD 16,1, 24 https://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht?PPN=PPN615574084&PHYSID=PHYS_0011&DMDID=
- Resim 3. Berlin Devlet Kütüphanesi Yazmaları, VOHD 16,1, 24 https://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht?PPN=PPN615574084&PHYSID=PHYS_0012&DMDID=
- Berlin Devlet Kütüphanesi Yazmaları, VOHD 16,1, 24 https://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht?PPN=PPN615574084&PHYSID=PHYS_0013&DMDID=
- Resim 4. Berlin Devlet Kütüphanesi Yazmaları, VOHD 16,1, 24 https://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht?PPN=PPN615574084&PHYSID=PHYS_0014&DMDID=
- Resim 5. Berlin Devlet Kütüphanesi Yazmaları, VOHD 16,1, 24) https://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht?PPN=PPN615574084&PHYSID=PHYS_0497&DMDID=

EXTENDED ABSTRACT

Manuscripts constitute quite important place in Turkish art in terms of sharing the book and knowledge. From books-sultans to prominent scholars of the state, manuscripts have been valued for centuries. It is important for Turkish arts to research and introduce these copies, written and decorated with great hardship, in terms of book arts. The ornamentation of the manuscripts is done with great care and order. Among these rare artefacts, Kısas-ı Enbiya is also important in terms of content and decoration.

Manuscript artefact that form the basis of Turkish culture; Besides the scientific data that make up the content, they are important works containing book arts such as binding, calligraphy, illumination, miniatures and marbling. It is seen that in these works, besides the Qur'an, great importance was attached to the decoration of Kısas-ı Enbiya.

Kısas-ı Enbiya's (Kısas'ül Enbiyâ), which has an important place in Divan literature, are sources that provide information about the dates and parables of the prophets translated from Arabic. These sources convey the lessons and exemplary life stories, activities, parables of the Prophets in detail in some works and brief summaries in others.

Kısas-ı Enbiya's are among the outstanding works in Turkish Islamic art since the prophets took the stories from the Quran and hadiths directly. Illuminated foils of Kısas-ı Enbiyan belonging to İşhak Bin Nişaburi in the Berlin State Library were examined. The illuminated pages of the Kısas-ı enbiya, prepared in the 16th century, of Salebi, one of the distinguished experts and linguists in history, were evaluated.

The ornamentation of Kısas-ı Enbiya has an important place among manuscripts and its miniature depictions are frequently included in these works. The stories, information and events described in the texts are depicted through miniature. It has been observed that, during the expeditions to the east from the 16th century, there was a widespread adornment in religious-related works besides the talent and love masnavis brought to Istanbul. Some subjects that are not explained in the texts for different reasons are conveyed by means of pictures. In order for such depictions in Kısas-ı Enbiya to be interpreted correctly, the different narrations of the subject depicted must be well known and accurately determined by local elements.

The rich content in the stories of the Prophet is included in the depictions of skilled musavirs. The subject was completed with a text-image link and made permanent in the memories. Although miniaturist sometimes drew miniatures by being completely attached to the text, they sometimes embroidered their drawings by adding their dreams and cultures alongside their skills.

Nişâbüri, who was an important scholar in history, was a great scholar and praise in religious sciences and left many scientific works behind. The illusions of *Kısas-ı Enbiya*, which is one of the important works of Nişaburi and which explains the events in terms of the story and the stories in the stories, were examined and evaluated.

The work, which consists of 246 foils, has 15 lines. The size of the work, which is 29.5 x 17.5 cm, was miniaturized in 22 foils and illumination decoration in 8 foils. Hz Muhammad was sitting in a mosque with 9 comrades in a depiction 1b foil. Hz. Muhammad was risen to heaven on his horse named Burak accompanied by the angels at depiction of 2a foil. These scenes are depictions of the content of the work that includes the stories of the prophets. Illumination designs applied around miniature descriptions were processed magnificently. At 2b-3a foils are decorated as a medallion in the form of a zahriye illumination. Halkâri decoration was made around this illumination ornament. With a elegant craftsmanship in foils 3b-4a, the zahriye illumination was made and a halkâri ornament was applied around it. The illumination of the title in the 4b foil was decorated in harmony with other illumination foils. In the 144a foil Ketebe (Ferağ) registration ornamentation was made in harmony with the motifs used in the halkâri decorations in the other foil of the manuscript. There are illumination details in the foils which include miniature 13b, 20b, 28a, 32b, 46a, 56b of the manuscript. These details can be seen on the tent, the wall and the clothes on the figures.

As a result of the research, the illumination decoration of this manuscript belonging to Nişaburi, which is an example of the 16th century illumination art, is included in 8 foils. In a manuscript, ornamentation was made to the areas where illumination was applied. Generally in a manuscript, ornamentation was made to the areas where illumination was applied. In ornamentation are including classical illumination, halkâr ornamentation, double contour techniques and styles. In some foils in the manuscript illumination, applied together with miniature, ornamentation and double contour decorations. The ornamentation made with classical period style adorned with an admirable craftsmanship.

It is striking that the most hatai, panj and cloud motifs are used in the illumination designs of the manuscript. In the ornament made with the style of the classical period illumination, colors such as gold, blue and sural are used frequently in the classical period. In the page arrangement of the manuscript, it is seen that the texts are framed with the ruler. The ornamentation of the manuscript was made in harmony in terms of motif, color and pattern. It is concluded that the manuscript has a style to be benefited from in terms of illumination art and will advantage for Turkish arts.

Örgütsel Bağlılığın İş Performansına Etkisi

Dursun BOZ¹, Cengiz DURAN² ve Esin UęURLU³

Öz

Küreselleşme, rekabet ve gelişen teknoloji neticesinde örgütlerin önemli sermayelerinden biri de çalışanlar olmuştur. Çalışanlarını önemseyip değer veren örgütlerin amaç ve hedeflerine ulaşması kolaylaşmaktadır. Bu kolaylaştırıcırolde çalışanlar, yönetici ve örgütlerine güvenerek örgütün amaç ve değerlerini kabul etmektedir. Bu kabul ile örgütsel bağlılık sağlanmakta ve neticesinde performansa yansımaktadır. Bu yansıma iş hayatında çalışan faktörünü sıradan bir üretim faktörü olmaktan ziyade fikirlerin geliştirildiği, yaratıcılığın önemsendiği, rekabette ön plana geçildiği ve yenilikçiliğin bir değer olarak görülmesini sağlamaktadır. Bu durum çalışanların performans, verim ve memnuniyetini arttırarak örgütsel bağlılıklarını güçlendirmektedir. Bu bağlamda yapılan bu çalışmanın amacı; örgütsel bağlılığın iş performansı üzerindeki etkinin belirlenmesidir. Çalışma kapsamında; Adana il merkezindeki 112 Acil Servis çalışanlarından 208 gönüllü çalışana ulaşılmıştır. Korelasyon analiz sonucu elde ettiğimiz bulgularla örgütsel bağlılık ve ($r=0,253$) alt faktörleri (Duygusal $r=0,298$, Devam $r=0,057$, Normatif $r=0,276$) ile iş performansı arasında çok zayıf ve zayıf düzeyde pozitif yönlü anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Regresyon analizi sonucu örgütsel bağlılığın ($\beta=0,278$; $p<0,05$) ve alt faktörleri Duygusal Bağlılığın ($\beta=0,257$; $p<0,05$), Normatif bağlılığın ($\beta=0,204$; $p<0,05$) sonucuyla iş performansını pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca örgütsel bağlılığın alt faktörü Devam bağlılığının ($\beta=0,038$; $p>0,05$) sonucuyla iş performansını etkilemediği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel bağlılık, İş performansı, Sağlık çalışanları

The Effect of Organizational Commitment on Job Performance

Abstract

As a result of globalization, competition and developing technology, employees have become one of the important capital of organizations. It has become easier for organizations that care and value their employees to achieve their aims and goals. Employees in this facilitating role accept the goals and values of the organization by relying on their managers and organizations. Organizational commitment is ensured and eventually it is reflected in performance. This enhances the organizational commitment of employees by increasing their performance, efficiency and satisfaction. In this context; the aim of the study is the determination of the interaction of organizational commitment on job performance. Scope of work; 208 volunteer employees were reached from 112 Emergency service employees in Adana center. Obtained findings as a result of correlation analysis, very weak and weak positive correlations were found between organizational commitment ($r=0,253$) and sub-factors (Emotional $r=0,298$, Continued $r=0,057$, Normative $r=0,276$) with job performance. Result regression analysis, it was determined that organizational commitment ($\beta=0,278$; $p<0,05$) and its sub-factors affects the job performance positively with the result of Emotional Commitment ($\beta=0,257$ $p<0,05$) and Normative commitment ($\beta=0,204$; $p<0,05$). In addition, it was determined that the sub-factor Continued of organizational commitment did not affect job performance as a result of ($\beta=0,038$; $p>0,05$).

Key Words: Organizational commitment, Job performance, Health workers

Atıf İçin / Please Cite As:

Boz, D., Duran, C. ve Uğurlu, E. (2021). Örgütsel bağlılığın iş performansına etkisi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 345-355.

Geliş Tarihi / Received Date: 24.04.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 14.10.2020

¹ Dr. -Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Tavşanlı MYO. - dursun.boz@dpu.edu.tr

 ORCID: 0000-0003-3206-8950

² Prof. Dr. -Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İİBF. -cengiz.duran@dpu.edu.tr

 ORCID: 0000-0001-7910-0677

³ Bilim Uzmanı -Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, SBE - esin4380@gmail.com

 ORCID: 0000-0002-4296-9835

Giriş

İşletmelerin hayatını devam ettirebilmeleri ve diğer işletmeler karşısında rekabet üstünlüğü sağlayabilmeleri için ekonomik hayattaki gelişmeler, yeni buluşlar, teknolojik ilerlemeler, büyük sermayelerle yapılan yatırımlar dışında insana yatırım yapması gerekmektedir. Değişik görevlerde ve farklı özelliklere sahip işgörenlerin etkin ve verimli şekilde çalışmaları sağlanmalıdır.

İşletmeler mal ya da hizmet üretmek dışında işgörenlerin yaptıkları işten ve kurumlarından da memnuniyet duymalarını amaçlamalıdır. İşgörenin çalıştığı kurumun amaçlarını benimsemesi ve kurumda çalışmayı sürdürmesiyle örgütsel bağlılık ortaya çıkmaktadır (Çöl ve Ardıç, 2008, s. 157). Bağlılığı yüksek işgörenler, örgütsel amaçları benimseyerek, örgütü için gönüllü çalışan olarak örgütte kalmayı arzu edecektir. Ayrıca işe zamanında gelecek, devamsızlıkları azalacak, moral, motivasyonları yükselecek, buna bağlı bireysel performansları artacaktır.

Örgütsel bağlılık uzun süre ölçülebilmesi mümkün görünmeyen bir kavram iken yöneticiler bunun sezgisel olarak değerli bir hedef olduğunu bilmekteydiler. Örgütsel amaç ve hedeflere ulaşılmasında önemli rolü olan örgütsel bağlılık işletmelerde geliştirilmesi gereken bir kavram olmuştur. Örgütsel etkinlik ve verimlilik üzerindeki önemi nedeniyle bu kavramla ilgili çalışmalar yapılmaya devam edilmektedir. Genel olarak örgütsel bağlılık çalışanların hem duygusal hem de davranışsal yönüyle çalıştığı yere bağlılığını ifade eden bir kavram olup, literatürde değişik açılardan da incelenmiştir (Elizur ve Koslowsky, 2001, s. 594).

Bu çalışma örgütsel bağlılığın iş performansı üzerindeki etkisinin araştırılması amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın dizaynı ve metoduna ilişkin bilgiler verilerek araştırma modeli ve hipotezler geliştirilmiş ve ileri sürülen hipotezlerin test edilmesi için Adana il merkezinde faaliyette olan 112 Acil Sağlık Hizmetleri çalışanlarından elde edilen verilerle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca örneklemin seçilmesi, ölçüm araçlarının tespiti, verilerin toplanması ve veri analizi konularına da değinilmiştir. Son olarak veri setinin analizi ile ulaşılan bulgular ile örgütsel bağlılığın iş performansı üzerindeki etkisine dair sonuçlar yorumlanmaya çalışılmıştır.

Örgütsel Bağlılık

İnsanın en temel duygularından olan bağlılık, tüm sosyal yapıların temelini oluşturmaktadır. Toplum içinde yaşayan insan diğer bireylere, gruplara bağlılık duyma ihtiyacı içerisinde. İnsanları bir araya getirerek örgütlerin oluşmasını sağlayan bu yapıtaşdır.

Bağlılık; toplumun var olduğu her yerde olan ve toplumsal içgüdünün duygusal biçimde anlatımı olarak ifade edilebilir. Bir memurun görevine, bir esirin efendisine, bir askerın vatanına sadakati anlamını taşıyan bağlılık en yüksek seviyede algılanan bir duyguyu barındırır (Balay, 2000, s. 14). Örgütsel bağlılık ise, örgüt üyesiyle örgütü arasında oluşan ilişki anlamına gelmektedir. Bu kavramı genelde örgütle özdeşleşme, örgüte duyulan sadakat ve örgüte katılma istediği olarak tanımlamak mümkündür (Griffin vd., 2010, s. 243). Bağlılık ile ilişkili ilk çalışmalara ait kavramlar 1960'ta Becker tarafından kullanılmıştır. Becker söz konusu kavrama maliyet bakış açısından bakmış ve onu bir kenar bahsi (side bet) olarak görmüştür. Taraf-bahis ifadesi işgörenin örgütle ilişkisi kesilmesi halinde kaybedebileceği birikimleri anlamında kullanılmaktadır (Cohen, 2007, s. 338). Becker'in bu yaklaşımını Meyer ve Allen (1991) ölçeklerinde devam bağlılığı adı altında değerlendirmişlerdir (WeiBo vd., 2010, s.13).

Örgütsel bağlılık konusu uzun süredir çalışma konusu olmasına rağmen tanımı konusunda tam bir uzlaşa sağlanamamıştır. Johanson vd. (1998) örgütsel bağlılığı, örgüt üyesinin örgüte bağlılığını sağlayan psikoloji temelli bir durum olarak tanımlamasına karşın Fischer ve Mansell (2009) örgütsel bağlılığı, örgüt üyesinin bulunduğu örgütsel amaçlarının benimsemesi ve örgüt içindeki varlığının sürdürülmesini arzulaması olarak ifade etmektedir. Diğer bir tanımında örgütsel bağlılık, bireyin örgütsel hedeflerle uyum içinde olması ve örgütsel devamlılığın sürdürülme arzusudur (Lapointe ve Vandenberghe, 2018, s. 102).

Meyer ve Allen tarafından 1991 yılında ortaya atılan üç alt boyut örgütsel bağlılığın kavramsallaştırılmasına katkıda bulunan en önemli çalışmalardandır. Örgütsel bağlılığın ilk boyutu olan duygusal bağlılık, örgüt üyelerinin örgütün birer parçası olmayı kendi arzu ve istekleriyle sürdürmesi anlamına gelmektedir. İkinci boyut olan devam bağlılığında ise örgüt üyelerinin ihtiyacı sebebiyle örgütte bulunmaya devam ettikleri görülmektedir. Üçüncü boyut olan normatif bağlılık ise örgüt üyelerinin kendilerini ahlaki açıdan zorunlu hissetmelerinden dolayı örgütün birer parçası olarak devam ettiklerini belirtmektedir (Joo, 2010, s. 73).

Örgütsel, bireysel ve işle ilgili bazı unsurlar örgütsel bağıllığı etkiler. Bireysel etmenler yaş, cinsiyet, eğitim, kıdem, medeni durumudur. İş ile ilgili etmenler sorumluluk alabilme yeteneği, görevin bireyin beklentilerini karşılayabilme seviyesi, yapılan işin sosyal açıdan önem seviyesi, işi yapma esnasında sosyal iletişim fırsatlarının durumu, iş güvenliği, ücret durumu, iş tasarımı gibi faktörlerdir. Örgütsel etmenler ise örgüt kültürü, örgüt içerisindeki hiyerarşik yapı ve hiyerarşik ilişkiler, örgütün yapısı, büyüklüğü, örgüt içinde ücretlendirme politikaları ve maaş düzeyleri, iş arkadaşlarıyla ilişkiler, örgütün yönetim yaklaşımı, yöneticilerin liderlik kapasitesi ve liderlik davranış tipi, örgüt üyelerince kararlara katılım süreçleri gibi faktörlerdir (Kim vd., 2018).

Örgütsel bağıllığı yüksek olan işgören, örgütün amaçlarıyla özdeşleşerek örgütün hedefine ulaşmasında büyük gayret göstermektedir (Cihangiroğlu, 2010, s.87). Bağıllığı yüksek işgörenlerdiğer çalışanlarla işbirliği içinde olmakta, sorunların çözümünde yardımcı olmakta, örgütte ilave faaliyetler üstlenmek gibi gönüllülük esasına dayalı aktivitelerde bulunmaktadır. Bu bağıllık düzeyi ile ilgili yapılan çalışmalar sonucunda, örgütsel bağıllıkla işe devamsızlık, işten ayrılma isteği ve çalışan devir hızı arasında negatif yönlü bir ilişki olabileceği görülmektedir. Örgütsel başarıya ulaşılmasında örgüt liderinin; işgöreni örgüte bağlayan unsurları doğru okuması, iyi yorumlaması ve her daim aynı düzeyde tutmaya çalışması gereklidir (Wolowska, 2014, s. 129).

İş Performansı

Performans, “işgörenlerin görevini yerine getirmek için yapması gereken ve örgütün amaçlarına katkıda bulunan tutumlardır” (Rotundo ve Sackett 2002, s. 66). Gerçekleştirilen görev sonucunda örgüt üyesinin yapılması gereken işlerin ne kadarını yapabildiği ve başarı seviyesi ile ilgili bilgi verir. Faaliyet sonrası sonuçlar olumlu ise, örgüt üyesinin görevini başarıyla yerine getirdiği yani yüksek performans gösterdiği, olumsuzsa düşük performansla sahip olduğu kabul edilmektedir (Özgen vd., 2002, s. 209-210).

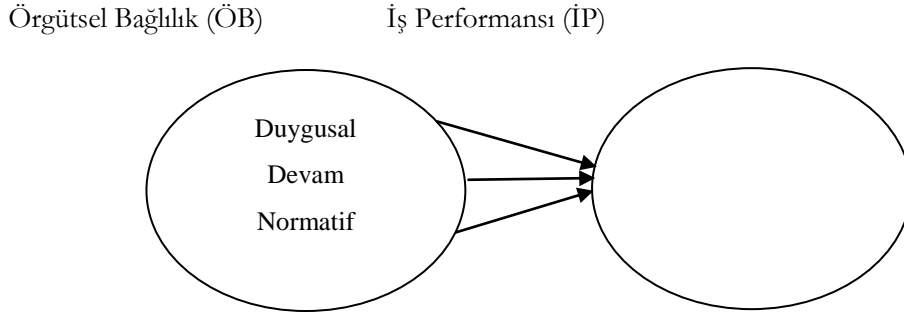
İş performansı tanımları değerlendirildiğinde örgüt üyesinin örgütsel amaçlarla uyumu, belli davranış şekilleri, yapılan işin kalitesi ve kişisel beceri, yetenek gibi kavramların ön plana çıktığı görülmektedir. İş performansı kavramının alt boyutlarının sayısı hakkında tam bir fikir birliği henüz oluşmamıştır. Bazı araştırmacılar tarafından görev performansı ve bağlamsal performans şeklinde iki boyutta incelenmiştir.

Görev performansı, örgüt üyesinin örgütün amaçlarına ulaşması için yazılı hale getirilmiş görevleridir. Örgüt üyeleri tarafından örgütün teknik merkezine katkıda bulunduğu ve geliştirdiği faaliyetlerdir (Diaz-Vilela vd., 2015). Teknik, idari ve liderlik olmak üzere iki şekilde incelenmektedir. Teknik ve idari görev performansı; planlama, organize etme ve idari işleri kapsamaktadır. Görev performansında liderlik ise, astları yönetmek, motivasyon sağlamak vb. görevleri ifade etmektedir (Taştemur, 2018; Gök, 2018). Bağlamsal performans ise örgüt üyesinin görevi dışındaki işleri kendi isteği ile yapması, grup ile çalışabilmesi, sözlü ve yazılı örgüt kurallarına itaat etmesi ve örgütün hedeflerini benimsemeleriyle oluşmaktadır. Örgüt üyesinin gösterdiği davranışlar, işle ilgili olmamakla beraber kendini örgüte adanmasıyla da oluşmaktadır. Bu durum görevlerini etkin bir şekilde yapmasıyla sonuçlanmaktadır (Diaz-Vilela vd., 2015). Bağlamsal performansın kendini işe adama boyutu ve bireyler arası ilişkileri kolaylaştıran boyut olmak üzere iki alt boyutu vardır (Taştemur, 2018; Gök, 2018).

İş performansının alt boyutları olan bağlamsal performans ve görev performansı arasındaki farklar şu şekilde belirtilmektedir (Borman ve Motowidlo, 1997, s. 102-103). Görev performansı yapılan işlerde değişiklik gösterir iken, bağlamsal performans yapılması gereken işlerde benzerlik gösterir. Görev performansı işgörenin konusunda uzman ve yeterli olmasını gerektirir. Bağlamsal performans ise işgörenin isteğine bağılıdır. Görev performansı resmi davranış kurallarına bağılyken bağlamsal performans isteğe bağılıdır. İş performansı her bireye göre farklılık göstermektedir. Bu farklılık bazı faktörlerden etkilenmektedir. Bu faktörlerde oluşan bir sorun bireyin performansını doğrudan etkilemektedir (Turnal, 2013, s.21). Bu unsurlar birey kaynaklı, yönetim kaynaklı ve diğer öğelerden oluşmaktadır. Birey kaynaklı olanlar yaş, cinsiyet, eğitim gibi durumlardan kaynaklanabileceği gibi aynı zamanda çalışanın kişilik özellikleri, yetenekleri, bilgi ve deneyimi, algı ve değerleri de bu farklılık üzerinde etkilidir. Bu yüzden bireyden kaynaklanan bu öğeler performans seviyelerinde farklılıklar oluşturmaktadır (Özel, 2018). Yönetim kaynaklı olanlar stratejilerin belirlenmesi, liderlik, motivasyon ve stres yönetimidir (Özmutaf, 2007, s. 44). Diğerleri sosyo-ekonomik krizler, hükümetin yaptığı yasal düzenlemeler, işletmenin iş yöntemleri, işletme içinde yoğun teknoloji kullanımı ve iş yeri ile çalışanların ikamet ettiği yer arasındaki uzaklık gibi unsurlardır (Yılmaz, 2012, s. 320).

Yöntem, Veri ve Hipotezler

Araştırma Adana il merkezindeki 112 Acil Servis çalışanlarıyla yapılmıştır. İl merkezi bünyesindeki 500 çalışandan 208 çalışan araştırmaya katkı sağlamıştır. Araştırma için 2 ölçekle demografik özelliklerden oluşturulan anket formu kullanılmıştır. Örgütsel Bağlılık Ölçeği 17 ifade, İş Performansı Ölçeği 23 ifadeden oluşmaktadır. Toplam 40 ifadeli Likert tipinde (1. Hiç Katılmıyorum, - 5. Tamamen Katılıyorum) ve 8 tane demografik özellikleri kapsayan ifadelerden oluşturulan anket 208 çalışana uygulanmıştır. Araştırmada kullanılan Örgütsel Bağlılık Ölçeği Mehmet Üstüner'in 2009 yılında yaptığı çalışmadan alınmıştır. İş Performansı Ölçeği ise Goodman ve Svyantek (1999) tarafından geliştirilmiştir. Söz konusu ölçek Doğan (2005) tarafından sadeleştirilmiş olup Özer (2018) çalışmasında da kullanılmıştır. Araştırmanın verilerinin analizi SPSS (20.0) programı yardımıyla yapılmıştır. Araştırma; Örgütsel Bağlılık (ÖB) ve İş Performansı (İP) arasındaki etkinin saptanmasıdır. Araştırmaya ait kavramsal model aşağıdaki Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Araştırmaya ait hipotezler şunlardır;

H1: Örgütsel bağlılık iş performansı üzerinde anlamlı etkiye sahiptir.

H2: Örgütsel bağlılığın alt faktörü olan duygusal bağlılık iş performansı üzerinde anlamlı etkiye sahiptir.

H3: Örgütsel bağlılığın alt faktörü olan devam bağlılığı iş performansı üzerinde anlamlı etkiye sahiptir

H4: Örgütsel bağlılığın alt faktörü olan normatif bağlılık iş performansı üzerinde anlamlı etkiye sahiptir.

Bulgular

Çalışmanın bu kısımda araştırma kapsamındaki Adana il merkezindeki 112 Acil Servisin 208 gönüllü çalışan ile elde edilen veri setiyle demografik özellikler, güvenilirlik analizleri, frekans dağılımı, regresyon, korelasyon analizleri sayesinde yorumlanmaktadır.

Tablo 1. Demografik Bilgiler

Değişken	Düzye	n	%	Değişken	Düzye	n	%
Cinsiyet	Kadın	157	75,5	Aylık Gelir (TL)	1701-3400	9	4,3
	Erkek	51	24,5		3401-5000	165	79,3
Medeni Durum	Evli	147	70,7		5001-7000	24	11,5
	Bekâr	61	29,3	7001 ve üzeri	10	4,8	
Çalışma Süresi (Yıl)	1'den az	20	9,6	Statü	Doktor	27	13,0
	1-5	64	30,8		Hemşire	8	3,8
	6-10	64	30,8		ATT	104	50,0
	11-20	57	27,4		AABT	61	29,3
	21 ve üstü	3	1,4		Teknik İdari Per.	8	3,8
Yaş	18-28	90	43,3	Eğitim	Lise	15	7,2
	29-38	110	52,9		Önlisans	103	49,5
	39-46	8	3,8		Lisans	72	34,6
					Lisansüstü	18	8,7

ATT: Acil Tıp Teknisyeni AABT: Ambulans ve Acil Bakım Teknikeri

Tabloya göre araştırmaya katılanların çoğunluğunun erkek (%75,5), evli (%70,7), çalışma süresi 1-5 ve 6-10 yıllarında değişen (%30,8), nlisans düzeyinde eğitime sahip olan (%49,5), aylık gelirleri 3401-5000TL arasında olan (%79,3), statüleri ATT (%50,0) ve yaşları 29-38 arasında olan (%52,9) bireylerden oluştuğu görülmektedir.

Tablo 2. KMO ve Bartlett's Testi

		B	İP
KMO. Örneklem Yeterliliği		0,732	0,837
Bartlett Küresellik Testi	Yaklaşık Ki Kare	1021,183	2387,396
	df	153	253
	p	0,000	0,000

Tabloya göre B leğinin KMO değeri 0,732 ile yeterli (Kalaycı, 2010, s.322) iken, İP leğinin KMO değeri 0,837 ile çok iyi (Kalaycı, 2010, s.322) olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3. Güvenilirlik Analizi

	B	İP
Cronbach's Alpha	n	Cronbach's Alpha
0,727	17	0,872
		n
		23

Tabloya göre B leğinin Cronbach's Alpha Değeri 0,727 sonucu ile yeterli (Büyüköztürk, 2007) iken, İP leğinin Cronbach's Alpha Değeri 0,872 sonucu ile çok iyi (Büyüköztürk, 2007) olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4. Medeni Durum ile İP Arasında T-Testi

		N	Ort.	S.H.	t
İP	Evli	147	4,1725	,42679	Evli
	Bekr	61	3,9572	,46544	Bekr

Tabloya göre yapılan T-Testinde $p < 0,05$ anlamlılık seviyesinde İş Performansı konusunda medeni durum değişkeni açısından istatistiksel anlamlı farklılık (Kalaycı, 2010, s. 74) vardır. Evli alışanların iş performansı algılaması bekr çalışanlara göre pozitif yönlü anlamlı farklılık göstermektedir. Bu durum evliliğin iş hayatına olumlu katkısı ile açıklanabilir.

Tablo 5. Statü ile rgtsel Bağlılık Arasında oklu Karşılaştırma (Post Hoc.Tukey)

Değişken	(I) Statü	(J) Statü	Ort. farkı (I-J)	S.H.	P	95% Güven	
						Alt sınır	üst sınır
B	Doktor	Hemşire	-,58230*	,15813	,003	-1,0176	-,1470
		ATT	-,33391*	,08485	,001	-,5675	-,1004
		AABT	-,31090*	,09081	,007	-,5608	-,0610
		Teknik ve İdari Personel	-,23508	,15813	,572	-,6703	,2002

Örgütsel Bağlılık konusunda doktor olarak alışanların Hemşire, ATT, AABT olarak çalışanlara nazaran $p < 0,05$ anlamlılık seviyesinde negatif yönde anlamlı farklılık görülmektedir. Bu farklılığın doktorların yüksek beklentileri ve düşük örgütsel aidiyetleri ile açıklanabilir.

Tablo 6. ğrenim Durumu ile B Arasında oklu Karşılaştırma (Post Hoc.Tukey)

Değişken	(I) Eğitim	(J) Eğitim	Ort. farkı (I-J)	S.H.	P	95% Güven	
						Alt sınır	üst sınır
B	Lisansüstü	Lise	-,37901*	,13869	,034	-,7383	-,0198
		nlisans	-,36851*	,10135	,002	-,6310	-,1060
		Lisans	-,24228	,10454	,097	-,5131	,0285

Örgütsel Bağlılık konusunda Lisansüstü mezunu olan alışanların Lise ve nlisans mezunu çalışanlara nazaran $p < 0,05$ anlamlılık seviyesinde negatif yönde anlamlı farklılık görülmektedir. Bu farklılığın Lisansüstü mezunu çalışanların yüksek beklentileri ve düşük örgütsel aidiyetleri ile açıklanabilir.

Tablo 7. *Aylık Gelir ile ÖB Arasında Çoklu Karşılaştırma (Post Hoc.Tukey)*

Değişken	(I) Aylık Gelir TL	(J) Aylık Gelir TL	Ort. farkı (I-J)	S.H.	P	95% Güven	
						Alt sınır	Üst sınır
ÖB	7001 ve üzeri	1701-3400	-,39383	,18246	,139	-,8665	,0788
		3401-5000	-,48081*	,12933	,001	-,8158	-,1458
		5001-7000	-,36528	,14947	,072	-,7524	,0219

Örgütsel Bağlılık konusunda 7001 TL ve üzeri aylık geliri olan çalışanların 3401-5000 TL. arası aylık geliri olanlara nazaran $p < 0,05$ anlamlılık düzeyinde negatif yönde anlamlı farklılık görülmektedir. Bu farklılığın yüksek gelir elde eden çalışanların daha yüksek beklentileri ve düşük örgütsel aidiyetleri ile açıklanabilir.

Tablo 8. *Çalışma Süresi ile ÖB Arasında Çoklu Karşılaştırma (Post Hoc.Tukey)*

Değişken	(I) Kurum Çalışma Yılı	(J) Kurum Çalışma Yılı	Ort. farkı (I-J)	S.H.	P	95% Güven	
						Alt sınır	Üst sınır
ÖB	21yıl ve üstü	1'den az	,91481*	,24675	,002	,2356	1,5940
		1-5	,79572*	,23543	,008	,1477	1,4437
		6-10	,77575*	,23543	,010	,1278	1,4238
		11-20	,73977*	,23607	,017	,0900	1,3895

Örgütsel Bağlılık konusunda 21 yıl ve üzeri çalışanların diğer çalışma süresinde çalışanlara nazaran $p < 0,05$ anlamlılık seviyesinde pozitif yönde anlamlı farklılık görülmektedir. Bu farklılığın uzun yıllardır aynı kurumda çalışmanın vermiş olduğu sadakat ile açıklanabilir.

Tablo 9. *ÖB ve Alt Faktörleri ile İP Arasında Korelasyon Analizi*

		İP	ÖB	Duygusal	Devam	Normatif
İP	Pearson	1	,253**	,245**	,057*	,276**
ÖB	Pearson	,253**	1	,584**	,757**	,772**
Duygusal	Pearson	,245**	,584**	1	,156*	,303**
Devam	Pearson	,057*	,757**	,156*	1	,314**
Normatif	Pearson	,276**	,772**	,303**	,314**	1

Tabloda görüldüğü üzere örgütsel bağlılık ve iş performansı arasında ($r=0,253$) kuvvetinde $p < 0,05$ anlamlılık düzeyinde zayıf yönlü (Akgül ve Çevik, 2005, s.359) pozitif yönde istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunmuştur. Örgütsel bağlılık alt faktörleri (duygusal $r=0,245$, devam $r=0,057$, normatif $r=0,276$) ile iş performansı arasında çok zayıf ve zayıf pozitif yönlü ilişkiler belirlenmiştir.

Tablo 10. *Regresyon Analizi*

Model ÖB ile İP	R	R ²	Tah.S.H.	F	P
	0,253	0,064	0,43469	14,110	0,000
Sabit	β	S.H.	Beta	t	P
ÖB	3,172	0,251		2,618	0,000
	0,278	0,074	0,253	0,756	0,000
	$\hat{IP} = 3,172 + 0,278 * (\text{ÖB})$				
ÖB alt faktörü Duygusal Bağlılık ile İP	R	R ²	Tah. S.H.	F	P
	0,245	0,060	0,43568	13,104	0,000
Sabit	β	S.H.	Beta	t	P
Duygusal Bağlılık	3,222	0,247		3,045	0,000
	0,257	0,071	0,245	0,620	0,000
	$\hat{IP} = 3,222 + 0,257 * (\text{ÖB Duygusal Bağlılık})$				
ÖB alt faktörü Devam Bağlılığı ile İP	R	R ²	Tah. S.H.	F	P
	0,057	0,003	0,44859	0,675	0,412
Sabit	β	S.H.	Beta	t	P
Devam Bağlılığı	3,979	0,162		4,622	0,000
	0,038	0,047	0,057	0,822	0,412
	$\hat{IP} = 3,979 + 0,038 * (\text{ÖB Devam Bağlılığı})$				
ÖB alt faktörü Normatif Bağlılık ile İP	R	R ²	Tah. S.H.	F	P
	0,276	0,076	0,43187	16,993	0,000
Sabit	β	S.H.	Beta	t	P
Normatif Bağlılık	3,445	0,164		1,027	0,000
	0,204	0,049	0,276	0,122	0,000
	$\hat{IP} = 3,445 + 0,204 * (\text{ÖB Normatif Bağlılık})$				

Tabloya göre B ile İP değişkenleri arasında etkinin sınanması için yapılan regresyon analizinde ($F=14,110$; $p<0,05$) istatistiki olarak anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Belirlilik katsayısı $R^2 = 0,064$ olarak bulunmuş olup, iş performansındaki değişimin %6,4'nnrgtsel bağlılık tarafından açıklandığı söylenebilir.

B'nin alt boyutu "duygusal bağlılık" ve iş performansı değişkenleri arasında ilişkinin sınanması için yapılan regresyon analizinde ($F=13,104$; $p<0,05$) istatistiki manada anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Belirlilik katsayısı $R^2 = 0,060$ olarak bulunmuş olup, iş performansındaki değişimin %6,0'ısını "duygusal bağlılık" tarafından açıklandığı söylenebilir.

B'nin alt boyutu "devam bağlılığı" ve iş performansı değişkenleri arasında ilişkinin sınanmasında yapılan regresyon analizinde ($F=0,675$; $p>0,05$) istatistiksel olarak anlamlı ilişki tespit edilememiştir. Belirlilik katsayısı $R^2 = 0,003$ olarak bulunmuş olup, iş performansında meydana gelen değişimin %0,3'ünün "devam bağlılığı" tarafından açıklandığı söylenebilir.

B'nin alt boyutu "normatif bağlılık" ve iş performansı değişkenleri arasında ilişkinin sınanması için yapılan regresyon analizinde ($F=16,993$; $p<0,05$) istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Belirlilik katsayısı $R^2 = 0,076$ olarak bulunmuş olup, iş performansındaki değişimin %7,6'sının "normatif bağlılık" tarafından açıklandığı söylenebilir.

Tablo 11. Hipotezlerin Test Edilmesi

Hipotez	t	P	Sonuç
H ₁ : Örgütsel bağlılık iş performansı üzerinde anlamlı etkiye sahiptir	14,110	0,000	Kabul
H ₂ : Örgütsel bağlılığın alt faktörü olan duygusal bağlılık iş performansı üzerinde anlamlı etkiye sahiptir	13,104	0,000	Kabul
H ₃ : Örgütsel bağlılığın alt faktörü olan devam bağlılığı iş performansı üzerinde anlamlı etkiye sahiptir	0,675	0,412	Red
H ₄ : Örgütsel bağlılığın alt faktörü olan normatif bağlılık iş performansı üzerinde anlamlı etkiye sahiptir	16,993	0,000	Kabul

Alanyazında iş performansı ile örgütsel bağlılık arasında etkiyi test eden araştırmalar olduğu gibi pozitif örgütsel davranış ile iş performansı arasında yapılan araştırmalar da mevcuttur. Bu bağlamda elde ettiğimiz bu bulgular literatürdeki bazı çalışmalarla rtmektedir. Erdil ve Keskin (2003) alışmasında örgütsel bağlılığın hem çalışan hem de kurum yönüyle değerlendirilmesinde verimlilik ve çalışanların memnuniyetiyle alakalı olduğunu, örgütsel bağlılıklarını yüksek çalışanların, işten ayrılma niyetini taşımadığı ve daha fazla gayret gösterip, pozitif performans sergilediklerini belirtmişlerdir. Yalçın ve İplik (2005) alışmasında yüksek örgütsel bağlılığa sahip işgörenlerin, düşük örgütsel bağlılığasahip işgörenlere göre, örgütleri için yararlı işlerde katılımlarının arttığını ve daha iyi bir performans gösterdiklerini ileri sürmüştür. Stup (2006) alışmasında yüksek örgütsel bağlılığa sahip işgörenlerin işten ayrılma niyetlerinin düşük olduğunu ve yüksek performans gösterdiklerini ifade etmiştir. ekmecelioğlu (2006) alışmasında çalışanların örgütsel bağlılıklarının verimlilik üzerinde olumlu etkisinin olduğunu iddia etmiştir. Wu ve avusgil (2006) alışmasında örgütsel bağlılığın örgüt performansını pozitif etkilediğini ileri sürmüştür. Sığrı (2007) rgtsel bağlılık duygusunun iş performansını pozitif yönde etkilediğini, pozitif iş davranışları olan çalışanların yüksek performanslarının olduğunun anlaşıldığını ifade etmiştir. zdevecioğlu ve Aktaş (2007) rgtsel bağlılığın işe bağlılık üzerinde olumlu yönde etkisinin olduğunu ileri sürmüştür. Gözler (2007) rgtsel bağlılığın iş performansı üzerine olumlu etkisinin olduğunu ileri sürmüştür. Uygur (2007) yüksek örgütsel bağlılığı sahip çalışanın daha az kontrole ve disipline ihtiyaç olduğunu ve daha yüksek iş performanslarına sahip olduğunun anlaşıldığını iddia etmiştir. Başaran (2016) alışmasında, çalışanların örgütsel özdeşleşmelerinin iş performansına olumlu etkisinin olduğu, çalışma tutkunluğunun iş performansına olumlu ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinin de olumsuz olduğunun belirlendiğini ileri sürmüştür. Kaya (2016) rgtsel bağlılığı yüksek çalışanların iş performanslarında olumlu yönde etkisinin var olduğunu iddia etmiştir. Esmer ve Yüksel (2017) alışmasında örgütsel bağlılığın örgüt performansına olumlu etkilediğini, örgütsel bağlılık düzeyi yüksek olan çalışanlar sayesinde, örgüt başarisını artırdığını iddia etmiştir. Keskin (2018) alışanların örgütsel bağlılık düzeylerinin yüksek olduğu işletmelerde; işin verimi, iş doyumunu, bilgi aktarımı, örgütsel güveni, devamlılık, etkin kaynak kullanımı ve örgütsel vatandaşlık davranışı Şeklindeki faktörlerin oranlarının da yüksek olduğunu ileri sürmüştür. Duran vd. (2018) alışanların örgüt içi uygulamaların adilliliğine ilişkin algısı örgüte ve yöneticilerine duydukları bağlılık ile güveni etkilediğini ifade etmiştir. Çalışkan (2018) dönüşümcü liderliğin alt boyutlarının iş performansı

üzerinde olumlu etkisinin olduğunu ve lider-üye etkileşiminin örgütsel bağlılıkta aracılık rolü üstlendiğini belirtmiştir. Düzgün ve Marşap (2018) araştırmasında, performans değerlendirme ve ücret uygulamalarındaki algılamaların örgütsel bağlılık ile iş tatminini pozitif yönlü etkilediğini ve iş tatmininin burada aracılık rolü oynadığının belirlendiğini iddia etmiştir. Akyıldız (2018) çalışmasında ergonomik açıdan iş memnuniyeti, çalışanın iyilik halinin devamlılığını sağlamak için önemli olmakla birlikte, performansını da doğrudan etkilemekte olduğunu ileri sürmüştür. Uludağ (2018) örgütsel bağlılık ile işgören performansı arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Narin vd. (2019) çalışmasında örgütsel güvenin iş tatmini ve örgütsel bağlılığı üzerinde pozitif yönde anlamlı ilişkileri olduğunu tespit etmiştir. Doğan ve Çelik (2019) okul yöneticilerinin kullandıkları güç stillerinin ve öğretmenlerin örgütsel bağlılıklarının öğretmenlerin iş performansını yordadığı sonucuna ulaştığını ifade etmiştir. Çankır (2019) çalışmasında örgütsel bağlılıkları yüksek olan bireylerin işyeri performanslarının da yüksek olduğunu ayrıca örgütsel bağlılığı düşük olan bir çalışanın iş performansının düşük olabileceğini ifade etmiştir. Mumcu ve Salepçioğlu (2020) yetenek yönetiminin görev performans üzerinde anlamlı bir etkisi olduğunu ayrıca çalışanların genel görev-bağlamsal performansları arttıkça örgütsel bağlılıklarının arttığını ileri sürmüştür. Yorulmaz ve Karabacak (2020) çalışmasında çalışanlarının örgütsel güven algısının iş performanslarını pozitif yönde etkilediğini ifade etmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmanın gayesi örgütsel bağlılığın iş performansı üzerindeki etkisinin tespitidir. Bunun için Adana il merkezinde bulunan 112 Acil Servis çalışanı 208 gönüllü çalışana ulaşılmıştır. Özellikle kamu sektöründe çalışanların örgütsel bağlılığı önem arz etmektedir. Bu önemli rolün sağlanmasının yolu çalışanların kendilerini kuruma bağlı ve ait hissetmeleri neticesindeki iş performansına bağlıdır. Elde ettiğimiz bulgularla örgütsel bağlılığın ve alt boyutlarının (devam bağlılığı alt boyutu hariç) iş performansı üzerinde pozitif ve anlamlı ilişkileri tespit edilmiştir. Aritmetik ortalaması en düşük ölçek ifadeleri baz alınarak kamu yönetici ve çalışanlarına yönelik öneriler şunlardır;

- Çalışanların kişisel telefon görüşmelerini iş performansını düşürmeyecek zamanlarda yapmaları,
- Çalışanların çalıştıkları kurumdan ayrılmasında onları suçlu hissettirecek örgütsel iklimi engelleyecek işletme politikaları geliştirilmesi,
- Uzun zamandır kurumda özveriyle çalışanların bu çalışmaları desteklenmeli ve aylık personel toplantılarında dile getirilerek ödüllendirilmesi,
- Değişik nedenlerden dolayı kurumdan ayrılacak çalışanların iş arkadaşlarına karşı sorumluluk hissetmemeleri için uygun örgütsel iklim yaratılması,
- Çalışanların kurumlarında çalıştıklarının bir zorunluluk gereği değil yaşam mücadelesindeki bir merhale olduğu aylık personel toplantılarında anlatılması,
- Çalışanların bir işinin olduğunu ve bunun zor kazanıldığının yalın ve anlaşılır bir dille hatırlatılması,
- Çalışanların aidiyetinin yükseltilebilmesinde aileleri de kapsayan sosyal etkinlikler düzenlenmesi,
- Çalışanların değişik nedenlerden dolayı kurum değişikliğine gitmesinin hayatın olağan akışında bir aşama olduğunun hatırlatılması,
- Çalışanların 112 Acil Servis ailesinin önemli bir parçası olduklarının sıklıkla hatırlatılması,
- İstendiğinde kurum değiştirmelerin çalışanlar açısından kolay olabileceğini ve bunun yollarının nasıl olduğunun anlatılması,
- Çalışanların kuruma bağlılıklarını sağlamada iletişim alanında hiyerarşik örgütlenme yerine heterarşik örgütlenme modelinin yöneticiler tarafından uygulanabilirliğinin tartışılması önerilebilir.

Etik Beyan

“Adana 112 Ambulans Servisi Başbekimliği’nde görevli personelin Örgütsel Bağlılığın İş Performansına Etkisi” başlıklı çalışmanın gerekli olan etik izinleri Adana İl Sağlık Müdürlüğü’nün 10/04/2019 tarih 60247264-799 sayılı yazısı ile uygun görülmüş ve Adana Valiliğinin onuru alınmıştır. Makalenin yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyumuş, toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

Akgül, A. ve Çevik, O. (2005). *İstatistiksel analiz teknikleri-SPSS’te işletme yönetimi uygulamaları*. Ankara: Emek Ofset Ltd.Şti.

- Akyıldız, S. (2018). *İzmir üçüncü otomotiv sanayi sitesindeki ergonomik sorunlar*(Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. İzmir.
- Balay, R. (2000). *Yönetici ve öğretmenlerde örgütsel bağlılık*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Başaran, R. (2016). *Çalışanların örgütsel tutum ve davranışlarının iş performansına ve işten ayrılma niyeti üzerine etkisi: psikolojik sözleşmelerin aracılık rolü* (Doktora Tezi). Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Becker, H. S. (1960). Notes on the concept of commitment. *American journal of Sociology*, 66(1), 32-40.
- Borman, W. C. ve Motowidlo, S. (1997). Task performance and contextual performance: The meaning for personnel selection research. *Human Performance*, 87(1), 99-109.
- Büyüköztürk, Ş. (2007). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (7. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Cihanıroğlu, N. (2010). Askeri tabiplerin örgütsel bağlılık düzeyleri üzerine bir araştırma. *Gülhane Tıp Dergisi*, 52, 82-90.
- Cohen, A. (2007). Commitment before and after: An evaluation and reconceptualization of organizational commitment. *Human Resource Management Review*, 17, 336-354.
- Çalışkan, A. (2018). Dönüşümcü liderliğin iş performansına etkisi: Lider üye etkileşimi ve örgütsel bağlılığın aracılık rolü. *Toros Üniversitesi İİBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(8),104-140.
- Çankır, B. (2019). Örgütlerde duygusal bağlılık ve performans ilişkisi. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (GELİŞİM-UWE 2019 Özel Sayısı), 155-177.
- Çekmecelioğlu, H. (2006). İş tatmini ve örgütsel bağlılık tutumlarının işten ayrılma niyeti ve verimlilik üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi: Bir araştırma, *İş, Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 8(2), 155-160.
- Çöl, G.ve Ardiç, K. (2008). Sosyal yapısal özelliklerin örgüte bağlılık üzerine etkileri. *Atatürk Üniversitesi, İİBF. Dergisi*, 22(2),157-174.
- Díaz-Vilela, L. F., Rodríguez, N. D., Isla-Díaz, R., Díaz-Cabrera, D., Hernández- Fernaud, E. ve Rosales-Sánchez, C. (2015). Relationships between contextual and task performance and interrater agreement: Are there any? *PLoS One*, 10(10), 1-13.
- Doğan, Y. (2005). *Organizasyonlarda pozitif ve negatif duygusallığın çalışanların görev ve bağlamsal performansları üzerine etkisini belirlemeye yönelik Kayseri’de bir araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Kayseri.
- Doğan, H. ve Çelik, K. (2019). Okul yöneticilerinin gücü kullanma stillerinin öğretmenlerin örgütsel bağlılıkları ve iş performansları ile ilişkisi. *Eğitim ve Bilim Dergisi*. 44(198), 37-55.
- Duran, C., Boz, D. ve Arica, H. G. (2018). Örgütsel adaletin duygusal emek üzerindeki etkisine yönelik bir araştırma. *Social, Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 4(11), 532-541.
- Düzgün, M. S. ve Marşap, A. (2018). Performans değerlendirme ve ücret uygulamalarına ilişkin algının iş tatmini ve örgütsel bağlılığa etkisi: Bir uygulama. *Yönetim ve Ekonomi*,25(3), 787-810.
- Elizur, D. ve Koslowsky, M. (2001). Values and organizational commitment. *International Journal of Manpower*, 22(7), 593-599.
- Erdil, O. ve Keskin, H. (2003). Güçlendirmeye iş tatmini, iş stresi ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiler: Bir alan çalışması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 32(1), 7-24.
- Esmer, Y. ve Yüksel, M. (2017). İş yaşamında örgütsel bağlılık: Teorik bir çerçeve. *Akademik Bakış Dergisi*, 62, 258-272.
- Fischer, R.ve Mansell, A. (2009). Commitment across cultures: A meta-analytical approach. *Journal of International Business Studies*, 40(8), 1339-1358.
- Goodman, S.A. ve Svyantek, D. J. (1999). Person-organization fit and contextual performance: Do shared values matter. *Journal of Vocational Behavior*, 55(2), 254-275.
- Gök, S.G. (2018). *Farklı inançlara sahip çalışanlar açısından çalışma ablakı değerlerinin iş performansına üzerindeki etkisi* (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Gözler, Ö. (2007). Şirkete bağlılık ciroyu arttırır mı. *Capital*, Subat, 272-277.
- Griffin, M. L., Hogan, N. L., Lambert, E. G., Tucker, G. A. ve Baker, D. N. (2010). Job involvement, job stress, job satisfaction, and organizational commitment and the burnout of correctional staff. *Criminal Justice and Behaviour Journal*, 37(2), 239-255.
- Johanson, U., Eklov, G., Holempren, M. ve Martensson, M. (1998). *Human resource costing and accounting versus the balanced scorecard: A literature survey of experience with the concepts*. Paris: OECD.
- Joo, B. (2010). Organizational commitment for knowledge workers: The roles of perceived organizational learning culture, leader-member exchange quality, and turnover intention, *Human Resource Development Quarterly*, 21(1), 69-85.
- Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri* (5.Baskı). Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kaya, N. (2016). *Mobbingin örgütte adalet algısı ve örgütsel bağlılık ilişkisi ile çalışanların iş performansına ve işten ayrılma niyetine etkisi* (Doktora Tezi). Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Keskin, E. (2018). *İş yaşam dengesinin örgütsel bağlılık ile ilişkisi: bankacılık sektöründe kadın çalışanlara yönelik bir uygulama*(Yüksek Lisans Tezi). Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Giresun.
- Kim, S. S., Donghoon, S., Heather, C. V., Patricia, F. H. ve Christian, V. (2018). How do callings relate to job performance? The role of organizational commitment and ideological contract fulfillment. *Human Relations*, 1-19.

- Lapointe, E. ve Vandenberghe, C. (2018). Examination of the relationships between servant leadership, organizational commitment, and voice and antisocial behaviors. *Journal of Business Ethics*, 148(1), 99-115.
- Meyer, J. P. ve Allen, N.J. (1991). A three-component conceptualization of organizational commitment. *Human Resource Management Review*, 7, 61-89.
- Mumcu, Ö. ve Salepçioğlu, M. A. (2020). E-ticaret sektöründe yetenek yönetimi uygulamalarının örgütsel bağlılık ve çalışan performansına etkisi. *ABMYO Dergisi*, 57, 35-56.
- Narin, İ., Boz, D. ve Duran, C. (2019). Örgütsel güven ve iş tatmininin örgütsel bağlılık ile ilişkisi: Kamu sektöründe örnek bir uygulama. *Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 6(33), 555-568.
- Özdevecioğlu, M. ve Aktaş, A. (2007). Kariyer bağlılığı, mesleki bağlılık ve örgütsel bağlılığın yaşam tatmini üzerindeki etkisi: İş-aile çatışmasının rolü. *Erciyes Üniversitesi İİBF. Dergisi*, 28, 1-20.
- Özel, E. G. (2018). *İş performansının artırılmasında motivasyonel faktörlerin rolü; yenilikçi davranışın aracılık rolü: Mersin bölgesi özel bankalarında bir uygulama* (Yüksek Lisans Tezi). Toros Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Mersin.
- Özer, E. (2018). *Otel yiyecek içecek bölümlerinde güçlendirmenin işgören performansına ve işten ayrılma niyetine etkisi: Afyonkarahisar'daki beş yıldızlı otel işletmelerinde bir uygulama* (Doktora Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Özgen, H., Öztürk, A. ve Yalçın, A. (2002). *İnsan kaynakları yönetimi*. Ankara: Nobel Kitabevi.
- Özmutaf, N. M. (2007). Örgütlerde bireysel performansı unsurları ve çatışma. *C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(2), 41-60.
- Sıgrı, Ü. (2007). İşgörenlerin örgütsel bağlılıklarının meyer ve allen tipolojisiyle analizi: Kamu ve özel sektörde karşılaştırmalı bir araştırma. *Anadolu University Journal of Social Sciences*, 7(2), 261-278.
- Stup, R.E. (2006). Human resource management and dairy employee organizational commitment. <http://www.cnr.berkeley.edu> (03.02.2019).
- Rotundo, M. ve Sackett, P. R. (2002). The relative importance of task, citizenship and counterproductive performance to global ratings of job performance: A policy-capturing approach. *Journal of Applied Psychology*, 87(1), 66-80.
- Taştemur, B. (2018). *Beş faktör kişilik özelliklerinin algılanan iş performansı üzerindeki etkisinde psikolojik sermayenin aracı rolü: özel sektör çalışanları üzerine bir araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Turnal, D. (2013). *İnsan kaynakları yönetiminde örgütsel bağlılığın iş gören performansı üzerine etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Uludağ, G. (2018). Örgütsel bağlılık ile işgören performans ilişkisini incelemeye yönelik bir alan araştırması. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 171-193.
- Uygur, A. (2007). Örgütsel bağlılık ile işgören performansı ilişkisini incelemeye yönelik bir alan araştırması. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 71-85.
- Üstüner, M. (2009). Öğretmenler için örgütsel bağlılık ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(1), 1-18.
- WeiBo, Z., Kaur, S. ve Jun, W. (2010). New development of organizational commitment: A critical review (1960-2009). *African Journal of Business Management*, 4(1), 12-20.
- Wolowska, A. (2014). Determinants of organizational commitment. *Human Resources Management & Ergonomics*, 3(1), 129-146.
- Wu, F. ve Cavuşgil, T. (2006). Organizational learning, commitment, and joint value creation in interfirm relationships. *Journal of Business Research*, 59(1), 81-89.
- Yalçın, A. ve İplik, F. N. (2005). Beş yıldızlı otellerde çalışanların demografik özellikleri ile örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik bir araştırma: Adana ili örneği. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 395-412.
- Yılmaz, A. (2012). Yerel yönetimlerde kurumsal bağlılığın bireysel performansa etkisine ilişkin bir araştırma: Sakarya büyükşehir belediyesi örneği. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7(1), 313-336.
- Yorulmaz, M. ve Karabacak, A. (2020). Liman çalışanlarında örgütsel güven ile iş performansı arasındaki ilişki: İş tatmini ve örgütsel bağlılığın rolü. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 121-130.

EXTENDED ABSTRACT

In order for businesses to continue their lives and provide competitive advantage over other businesses, they need to invest in people other than developments in economic life, new inventions, technological advances and investments made with large capitals. Employees with different roles and different characteristics should work effectively and efficiently.

Commitment, one of the most basic emotions of man, forms the basis of all social structures. People living in the society need to be loyal to other individuals and groups. It is this building block that brings people together and creates organizations. Commitment; It can be expressed as an emotional expression of social instinct, wherever society exists. Commitment to the duty of an officer, the lord of a prisoner, the meaning of loyalty to the homeland of a soldier has the highest perceived emotional quality (Balay 2000,p. 14). Organizational commitment, on the other hand, means the relationship between the member of the

organization and the organization. It is possible to define this concept as identification with the organization, loyalty to the organization, and its desire to join the organization (Griffin et al., 2010, p. 243).

Although organizational commitment has included the subject of organizational behavior research for a long time, there has not been a complete consensus in its definition. Johanson et al. (1998) defines organizational commitment as a psychology-based situation that ensures the commitment of the organization member to the organization, while Fischer and Mansell (2009) refer to organizational commitment, the organizational goals of the organization member to embrace the organizational goals and to maintain its existence within the organization. In another definition, organizational commitment is the level of the individual's compliance with organizational goals and the level of desire to remain in the organization (Lapointe, & Vandenberghe, 2018, p. 102). The three sub-dimensions of organizational commitment that Meyer and Allen (1991) put forward are among the most important studies contributing to the conceptualization of organizational commitment. The first dimension of organizational commitment is emotional commitment, as members of the organization continue to be part of the organization with their own desires and wishes. The second dimension states that members of the organization continue to be present due to their needs in the organization. The third dimension, normative commitment, states that members of the organization continue as part of the organization because they feel compulsory (Joo, 2010, p. 73).

The employee, who has a high organizational commitment, identifies with the objectives of the organization and makes great efforts to achieve the organization's goal and stay in the organization (Cihangiroglu, 2010, p. 87). Employees with high loyalty cooperate with other employees, assist in solving problems and engage in voluntary activities such as undertaking additional activities in the organization. As a result of the studies on this level of commitment, it can be seen that there may be a negative relationship between organizational commitment, absenteeism, desire to leave and employee turnover rate. It has been stated that the organizational success of the organization leader should know that the employees depend on the elements that connect them to the organization, interpret them well and try to keep them at the same level (Wolowska, 2014, p. 129).

When the job performance definitions are evaluated, it is seen that the concepts such as the compliance of the organizational member for organizational purposes, certain types of behavior, the quality of the work done and personal skills and talents come to the fore. Although there are researchers who claim that the number of dimensions is high in the concept of business performance, it was examined by leading researchers in two dimensions as task performance and contextual performance.

The sub-dimensions of Job Performance are stated as the differences between contextual performance and task performance as follows (Borman, & Motowidlo, 1997, p. 102-103). While task performance varies for the jobs performed, contextual performance is similar to the jobs that need to be performed. Task performance needs to be competent, adequate to the employee. Contextual performance is optional. Context performance is optional, while task performance depends on official codes of conduct.

The research was conducted with 112 Emergency Department employees in Adana city center. 208 employees from 500 employees in the city center contributed to the research. The length of the statements and the fact that some participants find the statements long and boring are important constraints. Data created from demographic features with 2 scales were used for the research. Organizational commitment gains importance, especially considering that the employees in the public sector are trained with the accumulation of difficult processes. The way to achieve this important role depends on the performance of the employees as a result of the employees' feeling attached and belonging to the organization. With the findings we obtained, the positive and significant relationships of the Organizational Commitment and its sub-dimensions (except the Sub-Commitment sub-dimension) were determined on the Job Performance. Based on the lowest scale expressions in the arithmetic mean, suggestions were made for public administrators and employees.

Psikolojik Sözleşme İhlali İle Örgütsel Bağlılık Arasında Örgütsel Güvenin Aracılık Rolü¹

Murat GÜNEY² ve Mehmet TURAN³

Öz

Psikolojik sözleşmeler günümüz yazılı sözleşmelerinin fiziki imkansızlık nedeniyle kapsamadığı çalışma ilişkisinin tüm açık ya da örtük taahhüt ve yükümlülükleri kapsamaktadır. Bu taahhüt ve yükümlülüklerin zaman içinde karşılanmaması ya da imkansızlık nedeniyle karşılanamaması durumunda çalışanlarda psikolojik sözleşme ihlali algısı oluşmaktadır. Psikolojik sözleşme ihlali algısının örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi daha önce gerçekleştirilen çalışmalarda incelenmiştir, bu çalışmada ise örgütsel güvenin bu ilişkiyi nasıl etkilediği ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu çalışmanın temel amacı çalışanlarının psikolojik sözleşme ihlali algılarının örgüte olan bağlılıklarını ve örgüte olan güvenlerini nasıl etkilediğini tespit etmek ve bu süreç içinde güven kaybının bağlılığa olan dolaylı etkisini ortaya koymaktır. Çalışmada sunulan hipotezlerin test edilmesi için sağlık sektöründe çalışan 261 çalışandan oluşan bir örneklemden alınan veriler kullanılmıştır. Araştırma modeli katılımcıların psikolojik sözleşme ihlali algısını, örgütsel güven ve örgütsel bağlılık seviyelerini değerlendirmeleri amacıyla, yazında kullanılan ölçeklerden yararlanılarak hazırlanan anket kullanılarak test edilmiştir. Sonuçlar psikolojik sözleşme ihlali algısının örgütsel bağlılığa olan etkisinde örgütsel güvenin kısmi aracılık rolünün varlığını ortaya koymuştur. Çalışmada araştırma sonuçlarının gelecekteki araştırmalar için pratik sonuçları tartışılmıştır. Ayrıca çalışma, psikolojik sözleşme ihlali, örgütsel güven ve örgütsel bağlılık kuramlarını genişletmektedir.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik sözleşme, Psikolojik sözleşme ihlali, Örgütsel bağlılık, Örgütsel güven

The Mediating Role of Organizational Trust between Psychological Contract Violation and Organizational Commitment

Abstract

Psychological contracts encompass all explicit or implicit commitments and obligations of the working relationship, which today's written contracts cannot cover due to physical impossibility. The effect of the perception of violation of psychological contract on organizational commitment has been examined in previous studies, and this study will try to determine how organizational trust affects this relationship. The major aim of this study is to determine how psychological contract perceptions of private hospital employees affect their commitment and trust in the organization, and to reveal the indirect effect of loss of trust on loyalty in this process. In order to test the hypotheses presented in the study, data from a sample of 261 employees were used. The research model was tested using validated questionnaires to assess participants' perception of psychological contract violations, organizational trust and organizational commitment levels. The results showed that there is a partial mediating role of organizational trust in the effect of perception of psychological contract violation on organizational commitment. In this study, the practical results of the research results for future researches are also discussed. In addition, the study extends the theories of psychological contract violation, organizational trust and organizational commitment.

Key Words: Psychological contract violation, Organizational trust, Organizational commitment

Atf İçin / Please Cite As:

Güney, M. ve Turan, M. (2021). Psikolojik sözleşme ihlali ile örgütsel bağlılık arasında örgütsel güvenin aracılık rolü. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 356-374.

Geliş Tarihi / Received Date: 07.02.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 24.09.2020

¹ Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

² Doktora Öğrencisi - Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, mrtgny@gmail.com

 ORCID: 0000-0003-3894-1204

³ Prof. Dr. - Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, mturan@cu.edu.tr

 ORCID: 0000-0003-1297-0461

Giriş

İşveren ve çalışan arasında akdedilen yazılı sözleşmeler iş ilişkisi içerisinde yer alan tüm beklenti ve yükümlülükleri kapsamada yetersiz kalmaktadır. İş ilişkisinin karmaşık beklenti/yükümlülük süreçlerindeki yazılı sözleşmeler içinde yer alamayan tüm hükümler psikolojik sözleşme dhilindedir. Psikolojik sözleşmeler iş akdi ile başlayıp iş akdi sonlanana kadar çalışan tutum ve davranışlarını Őekillendirmektedir.

Psikolojik sözleşme son yıllarda çalışan ve işveren beklentilerinin daha iyi anlaşılması açısından yaygın olarak araştırılan bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır (Dağlı, 2016). 1960'lı yıllardan günümüze değin gerçekleştirilen ve özellikle 1980'lerden sonra yapılan çalışmalarda genelde çalışan bakış açısı ile açıklanan psikolojik sözleşme kısaca işverenin çalışana karşı olan yükümlülüklerinin yerine getirilip getirilmediği konusundaki çalışan algısı olarak tanımlanabilir (Dağlı, 2016). Psikolojik sözleşmenin ihlal edildiği algısı oluşması durumunda çalışanların örgüte olan bağlılığında azalma ve buna bağlı olarak işten ayrılma niyeti geliştirme, performans azalması gibi olumsuz çalışan tutum ve davranışları ortaya çıkabilmektedir. Modern rgtsel yaşamda çalışanların iş ilişkisinden doğan işveren yükümlülüklerinin yerine getirilmediği yani psikolojik sözleşmesinin ihlal edildiği algısı çalışanın örgüte olan katkısı önemli ölçüde kısıtlayan bir olgudur. Örgütsel davranış yazını incelendiğinde psikolojik sözleşme ihlallerinin çalışan tutum ve davranışlarına olan direk etkileri ile örgütler üzerindeki dolaylı etkilerini ortaya koyan araştırmalara rastlanmaktadır. Psikolojik sözleşme ihlallerinin genel anlamda çalışan tutum ve davranışlarına olan negatif etkisi örgütlerin başarısını da olumsuz etkilemektedir. Ayrı ayrı birçok araştırmada psikolojik sözleşme ihlallerinin örgütsel bağlılık, örgütsel güven, örgütsel vatandaşlık davranışı ve işten ayrılma niyeti geliştirmeye etkileri incelenmiş olmasına rağmen çalışmamızın konusunu oluşturan psikolojik sözleşme ihlali algısının örgütsel bağlılık ile olan ilişkisinde örgütsel güvenin aracılık rolünü inceleyen araştırmalara rastlanmamıştır.

Psikolojik sözleşme ihlallerinin en çok etkilediği çalışan davranışlarından biri olan örgütsel bağlılık, çalışanların örgüt hedeflerini benimsemeleri, rgt büyük bir aile olarak görüp kendilerini de bu ailenin bir unsuru olarak hissetmeleridir. Çalışanlardaki rgtsel bağlılık derecesi örgütsel hedef ve amaçlara ulaşmada örgüt yönetimi için oldukça önemlidir. Örgütsel bağlılığı zayıf olan çalışanlar örgütte geçirdikleri süreyi geçici olarak görmekte, bir sonraki iş ilişkilerine bir basamak olarak bakmaktadırlar. Bu anlamda herhangi bir kariyer beklentisi içinde değildirler ve örgüte olan katkıları da iş değiştiren kadar gerekli olan asgari seviyededir. Aksine rgtsel bağlılığı yüksek olan çalışanlar örgütte kalmayı setiklerinden ve yükselmeyi de hedeflediklerinden kendilerini açmaya meyillidirler ve örgüte olan katkıları çok daha fazladır.

Öte yandan örgütsel güven ise genel anlamda çalışanın örgüt ve yeleri hakkındaki güven duygusu, onlardan kendisine bir zarar gelmeyeceği hakkındaki kanaati olarak tanımlanabilir (Vineburgh, 2010). Günümüzde rgtlerde önemli bir iş yapış Şekli olan takım çalışmalarının başarılı olabilmesi açısından çalışanların örgütsel güven düzeylerinin yüksek olması gerekmektedir. Bunun yanı sıra çalışanların örgüte ve yöneticilerine olan güveni örgüt içi iletişimi ve dolayısıyla örgütsel başarını da doğrudan etkilemektedir. Sıklıkla güçlü bir Şekilde ilişkilendirilmiş olmasına rağmen örgütsel güven kavramı ile örgütsel bağlılık kavramı kavramsal olarak farklıdır. Örgütsel güven çalışanların yöneticilere ve Şirket amaçlarına olan inancıyla ilişkili iken örgütsel bağlılık Şirket amaçlarına uygun bir kimlik edinme ile ilişkilidir (Gilbert ve Tang, 1998). Örgütsel güven seviyesi yüksek olan çalışanların örgütsel bağlılıkları da artmaktadır. Çalışanların yöneticileri ve birbirleri ile olan iletişiminin kuvvetli olması duygu ve düşüncelerini rahatça ifade edebilmelerine olanak sağlamakta birbirlerine ve kuruma olan sadakatlerini güçlendirmektedir. Çalışanların ihtiyaç ve taleplerinin adil bir Şekilde karşılanıyor olması, Şirket ve yöneticiler tarafından sürekli desteklenmeleri konusunda verilen güvence çalışanların örgütsel bağlılığını artırmaktadır (Paine, 2007). Kısaca özetlemek gerekirse psikolojik sözleşme ihlallerinin örgütsel bağlılığa olan etkisinde örgütsel güvenin ayrıca bir katkısının olabileceği mümkün görülmektedir.

Bu nedenle bu çalışmada psikolojik sözleşme ihlali algısının örgütsel bağlılığa olan etkisinde örgütsel güvenin aracılık rolü incelenmiştir. Psikolojik sözleşme ihlalinin hem örgütsel bağlılığa hem de örgütsel güvene olan direk etkilerinin yanı sıra örgütsel güvenin de örgütsel bağlılığa olan etkileri araştırmanın konusunu oluşturmaktadır.

Kavramsal Çerçeve

Psikolojik Sözleşme ve İhlal Algısı

Psikolojik sözleşmelerin konusunu İş Kanununda tanımlı yazılı iş sözleşmelerinde değinilmeyen boşluklar, belirsizlikler oluşturmaktadır (Erdoğan, 2015, s. 5). Günümüzde birçok araştırmacı tarafından temel alınan Rousseau (1989, s. 123; 1995, s. 9) psikolojik sözleşmeyi “kişinin, kendisi ve örgütü arasındaki mübadele ilişkisinin koşullarına dair örgüt tarafından biçimlendirilen kişisel inanç sistemi” biçiminde tanımlamaktadır. Tanımdan da anlaşılacağı üzere psikolojik sözleşme sosyal değişim (social exchange) ilişkisi içine gömülü bir kavramdır. Gerçekten de psikolojik sözleşmenin iş ilişkisini anlamakla ilgili bir kavram olduğu konusunda yazında fikir birliği vardır, çünkü öncelikle sosyal değişim kavramına dayanan bir karşılıklı değişim anlaşmasını ifade eder. Basitçe söylemek gerekirse çalışan tarafından yapılan katkıların ve işveren tarafından verilen teşviklerin alışverişinden oluşan bir iş ilişkisi vardır ve psikolojik sözleşmenin temel dayanağının karşılıklılık olduğu vurgulanmaktadır (Cassar, 2004).

Psikolojik sözleşmedeki açık / örtülü ayrımı sözleşme şartlarının sözleşme taraflarına iletilmesi ya da bunlara erişme şekli ile ilgilidir. Açık sözleşme şartları, yazılı ya da sözlü iletişimin yazılı olarak ya da örgütsel politikalar içeriği şeklinde iletilirler. Buna karşılık örtülü sözleşme şartları önceki çalışma tecrübelerinden kaynaklı kişisel çıkarımların altında yatar ve ayrıca diğer çalışanların tutum ve davranışlarının gözlenmesi suretiyle edinilmektedir. Doğası gereği psikolojik sözleşmeler örtülüdür (Cassar, 2004).

Rousseau psikolojik sözleşmeleri işlemsel, ilişkisel, geçişsel ve dengeli olmak üzere dört türe ayırmıştır. Bununla birlikte ölçüm tekniklerindeki zorluklardan kaynaklı olarak kendi içinde işlemsel ve geçişsel sözleşme türleri ile ilişkisel ve dengeli sözleşme türleri arasındaki büyük benzerlik nedeniyle araştırmalar işlemsel ve ilişkisel sözleşme türleri ana başlıkları altında yürütülmüştür. İlişkisel sözleşmeler iş ilişkisinde uzun bir süreyi kapsar ve örgütsel bağlılık ve örgütsel destek gibi ucu açık sosyal, duygusal yükümlülükleri içerir (Dağlı, 2016). İşlemsel sözleşmeler kısa vadeli, yüksek derecede parasal ve ekonomik odaklı psikolojik sözleşme türüdür (Rousseau, 1994).

Psikolojik sözleşme ihlali algısı işverenin kendi yükümlülüklerinden bir ya da birkaçını yerine getirmediğine yönelik çalışan görüşüdür (Dağlı, 2016). Rousseau'ya (1995) göre psikolojik sözleşme ihlali kişinin duygusal tepkilerinin takip ettiği sözleşme tutarsızlığı algısıdır. Buna karşılık Morrison ve Robinson'a (1997) göre ihlal algılanan tutarsızlığın sonucu olan duygusal tepkilerdir. Sözleşmeye uymama ve ihlal arasında fark vardır. Sözleşmeye uymama (breach) çalışanın örgütünün bir ya da daha fazla yükümlülüğünü yerine getirmede başarısız olması algısıdır. İhlal ise sözleşmeye uymama durumunu izleyen duygusal durumdur (Morrison ve Robinson, 1997, s. 230).

Örgütsel Güven

Güven kavramının Oxford sözlüğünde yapılan tanımı; bir kimsenin iyi, dürüst ve içten olduğuna ya da karşı tarafı aldatmayı denemeyeceğine, zarar vermeyeceğine dair inanç, gerçek olduğuna dair bir kanıt olmasa da birinin sözlerine inanmak olarak yer almaktadır (Kalmaz, 2018). Güven kavramı yönetim ve örgütsel davranış yazınında önceleri göz ardı edilse de 1990'lı yıllardan sonra gereken önem verilmeye başlanmıştır. Örgüt içindeki kişiler kişisel ve örgütsel hedefleri gerçekleştirmek için birlikte çalışmalı ve dayanışma içinde olmalıdırlar (Mayer vd., 1995, s. 710). Bahsedilen dayanışma ortamı içinde güven, kişilerin davranışlarını belirlemede kritik öneme sahiptir (Tüzün, 2007). Örgüte olan güven çalışanın örgütün güvenilirliği hakkındaki algısıdır. Genel anlamda örgüt içindeki insanların fikir birliği içinde olmaları, birbirlerine inanmaları anlamına gelmektedir (Kurum, 2013, s. 40).

Örgütsel güven kavramı ile ilgili olarak yazında yer alan birçok sınıflandırma bulunmaktadır. Bunlardan en önemli olanları, Lewicki ve Bunker'in kuramsal modelinde özetlenen şekli ile hesaplanmış güven, bilgi temelli güven ve özdeşleşme temelli güvenidir. Hesaplanmış güven tarafların (işçi-işveren) iş ilişkisine başladığı ilk aşamada ortaya çıkmaktadır. Bu güven türünde taraflar güvenme ile ilgili fayda ve maliyet hesabını mantık çerçevesinde yaparlar. Bu hesap sonucunda ortaya çıkan güven, ilişkinin yaratılması ve sürdürülmesi durumunun ilişkiyi kesmeye oranla daha ekonomik olduğunun göstergesidir. Bilgi temelli güven tarafların birbiri hakkında bilgi sahibi oldukları, dolayısıyla önceden ilişki içinde buldukları durumlarda ortaya çıkmaktadır. Özdeşleşme temelli güven ortamında ise taraflar birbirlerini uzun süredir tanımaktadırlar ve güvenilir bir ilişki geliştirmişlerdir (Bhati ve Zoysa, 2013, s. 37-38).

Güven, örgüt içi işbirliğini ve uzun süreli istikrarı sağlama, çalışan mutluluğu ve buna bağlı olarak yüksek çalışan performansı sağlama konusunda önemli bir unsurdur (Mayer vd., 1995, s. 713). Yüksek örgütsel güvenin olduğu örgütlerde örgüt yapısındaki merkezleşme azalmakta, tersine güven eksikliği durumunda ise merkezleşmeyi artırmakta ve katı bir denetim fonksiyonunun işletilmesini gerektirebilmektedir (Sargut, 1994, s. 101-102). Örgütsel güvenin bir örgütteki temel işlevleri, örgüt üyeleri arasındaki işbirliğini artırmak, işlem maliyetlerini azaltmak, örgüt içi kurallara uymayı kolaylaştırmak ve çatışmaları azaltmak olarak sıralanabilir (Kramer, 1999, s. 582).

Örgütsel Bağlılık

Örgütsel bağlılık çalışanların örgütün hedeflerini benimseyerek örgütün bir parçası olmaları ile ilgili çabaları ve örgütü büyük bir aile gibi algılayıp bunun bir üyesi gibi hissetmeleri anlamına gelmektedir. Örgütsel bağlılığı yüksek çalışanlar örgütün hedef ve değerlerine inanırlar ve örgüt tarafından iletilen talimat ve beklentileri karşılamak için gönüllü olarak çaba sarf ederler. Guest'a (1995) göre örgütsel bağlılık İnsan Kaynakları Yönetimi'nin en temel hedeflerinden biridir ve İKY'yi geleneksel personel yönetiminden ayıran bir özelliktir (Al-Esmal, 2007).

Meyer ve Allen (1990) mevcut tek boyutlu örgütsel bağlılık kavramsallaştırmalarının benzerlikleri ve farklılıkları üzerine yaptıkları inceleme sonucunda üç bileşenli örgütsel bağlılık modelini geliştirmişlerdir. Örgüte olan duygusal bağlılık, algılanan maliyet ve devam zorunluluğu şeklinde üç boyutlu bir yaklaşım öne sürmüşlerdir. Meyer ve Allen'e göre örgütsel bağlılığın bu üç konudan bir ve daha fazlasını içerebileceğini savunarak kendi modellerine bunların üçünü de dâhil etmişlerdir. Bu konular etrafında şekillenen bağlılık türleri arasında ayırım yapabilmek için onları duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılık olarak adlandırmışlardır. Bir çalışanın örgüte olan bağlılığı farklı derecelerde duygusal, devam ya da normatif bağlılığını içermektedir (Meyer ve Allen, 1990). Duygusal bağlılık kavramı çalışanın içinde bulunduğu örgüte karşı yakınlık hissetmesi ve bu duyguyu sahiplenerek örgütle bir bütün oluşturması olarak açıklanmaktadır. Yüksek duygusal bağlılığa sahip çalışanlar örgütün değer ve hedeflerini benimseyerek kendi amaç ve hedefleriymiş gibi hareket ederler. Çalışanlar kendilerinden beklenenden daha yüksek bir performans göstererek örgütün bir parçası olarak görülmek isterler (Gürbüz, 2006, s. 59). Devam bağlılığı, çalışanın deneyimi, bilgi birikimi ve yatırımları sonucunda oluşmaktadır. Devam bağlılığı çalışanın örgütte kalıp kalmamaya karar vermesi sürecinde söz konusu olmaktadır. Örgütte belirli bir süre geçirmiş olan çalışan emek harcıyarak bazı kazanımlar elde etmiş olabilir ve ayrılması durumunda bunları kaybedeceğini düşünerek ayrılmayı istese dahi çalışmaya devam edebilmektedir. Bu notada örgütten ayrılanın maliyetine bağlı olarak çalışanın hayatında çeşitli zorluklar yaşanması muhtemel olabilecektir. Bu durumdaki bağlılık örgütte kalma ihtiyacından ileri gelmektedir (Pelit vd., 2007, s. 3). Normatif bağlılığa sahip çalışanlar örgütte kalıyor olmasının gerekli olduğu konusunda bir algıya sahiptirler. Bu tür bağlılığa sahip çalışan örgüte olan bağlılığın yanlış olmadığını ve göreve yönelik olduğu algısını taşır (Polat ve Meyda, 2011, s. 158).

Psikolojik Sözleşme İhlalleri, Örgütsel Güven ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkiler

Yazında psikolojik sözleşme ihlalleri, örgütsel güven ve örgütsel bağlılık değişkenleri arasındaki ilişkileri ayrı ayrı inceleyen birçok araştırma vardır. Çalışmalarda ilişkilendirilen çeşitli kavramlar yardımıyla psikolojik sözleşme ihlallerinin, örgütsel güvenin ve örgütsel bağlılığın çalışma hayatına etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Robinson ve diğerleri (1994), yeni işe alınan çalışanların işveren ile karşılıklı istihdam yükümlülükleri konusundaki algılarındaki değişimleri incelemek için iki yıllık bir süre zarfında uzunlamasına bir çalışma yürütmüşlerdir. Robinson ve diğerleri (1994), çalışanların kendileriyle işverenleri arasındaki karşılıklı yükümlülüklerle ilişkin algılarının, ilk iki yıllık çalışma döneminde, algılanan çalışan yükümlülüklerinin azalması ve çoğu işveren yükümlülükleri algısının zaman içinde artmasıyla birlikte önemli ölçüde değiştiğini tespit etmişlerdir. Ayrıca psikolojik sözleşme ihlal algısının hem ilişkisel hem de işlemsel sözleşmelerde oluştuğunu ancak ilişkisel psikolojik sözleşmeler üzerinde daha güçlü bir olumsuz etkiye sahip olduğunu ortaya koymuşlardır.

Robinson ve Rousseau (1994) iş ilişkisi içinde gerçekleşen psikolojik sözleşme ihlallerini incelemişler ve bu ihlallerin çalışanların örgütsel güveni, iş tatmini ve iş ilişkisine devamı üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Robinson ve Rousseau'nun (1994) araştırmasında örneklem grubunun %55'inin işverenlerinin çalışanların psikolojik sözleşmelerini ihlal ettiği ortaya çıkmıştır. Araştırmada ayrıca

psikolojik sözleşme ihlallerinin örgütsel güvene, iş tatminine ve iş ilişkisine devam etme isteğine olumsuz etkisi olduğu ve çalışan devir oranını artırdığı tespit edilmiştir. Çalışmada örgütsel güven ve örgütsel bağlılık ayrıca bir bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Bu çalışmanın sonuçlarından bu ilişkide örgütsel güvenin aracılık etkisinin de incelenmesinin katkı sağlayabileceği öngörülebilmektedir.

Turnley ve Feldman 2000 yılında bir önceki çalışmalarında (Turnley ve Feldman, 1999) kullandıkları örneklem kitlesi üzerinde psikolojik sözleşme ihlalinin işten ayrılma niyeti geliştirme, çalışanların görev ihmal ve örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkilerini inceleyerek bunlar üzerindeki iş tatminsizliği ve karşılanmayan çalışan beklentilerinin aracılık rolünü ortaya koymaya çalışmışlardır. Araştırmanın sonuçlarına göre psikolojik sözleşme ihlali ile çalışanların gönüllü olarak ortaya koydukları örgütsel vatandaşlık davranışı arasında negatif, çalışanların işten ayrılma niyeti ile görev ihmal davranışları arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır.

Robinson ve Morrison 2000 yılında gerçekleştirdikleri 18 ay süren uzunlamasına araştırmada psikolojik sözleşme ihlali algısının çalışanlarda oluşturabildiği öfke ve ihanet gibi güçlü duygusal tepkiler arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Sonuç itibarıyla araştırmacılar çalışanlardaki bu güçlü duygusal tepkilerin psikolojik sözleşme ihlali ile doğru orantılı olarak ortaya çıktıklarını ifade etmişlerdir.

Kickul ve Zaper (2000) psikolojik sözleşme ihlali ve prosedürel adaletin çalışanların normatif bağlılığına olan etkisini ve proaktif kişilik özelliklerinin normatif örgütsel bağlılık ve çalışanların girişimcilik niyeti ilişkisindeki aracılık rolünü incelemişlerdir. Araştırma sonucunda psikolojik sözleşme ihlali ile prosedürel adalet ve normatif örgütsel bağlılık arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğunu ortaya konulmuştur. Ayrıca araştırmacılar proaktif kişilik özelliğinin normatif örgütsel bağlılık ve çalışanların girişimcilik niyeti ilişkisi içinde aracılık rolünün varlığı ortaya koymuşlardır.

Kickul (2001a) bir diğer çalışmasında psikolojik sözleşme ihlali ile çalışan tutumları (örgütü olumsuz etkileyen tutumlar ve duygusal bağlılık) ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre ortaya çıkan psikolojik sözleşme ihlali faktörlerinden özerklik ve gelişmenin, ödüller ve fırsatlar ile iş güvencesi ve görev sorumluluğunun araştırmanın bağımlı değişkenleri ile anlamlı negatif bir ilişki içinde olduğu tespit edilmiştir. Özerklik ve gelişme ile ödüller ve fırsatlar faktörleri duygusal bağlılık ile negatif yönlü ve işten ayrılma niyeti ile pozitif yönlü bir ilişkiye sahiptir. Araştırmanın sonuçları itibarıyla Kickul, yerine getirilmemiş psikolojik sözleşme vaatlerinin (psikolojik sözleşme ihlalinin) çalışan tutum ve davranışları üzerinden derin etkileri olduğunu ifade etmiştir. Araştırmacı ayrıca bahsi geçen psikolojik sözleşme ihlallerinin çalışanlarda öfke, hüsrana, düşmanlık ve hayal kırıklığı gibi olumsuz duyguların oluşmasına etken olabildiğini belirtmiştir. Bu çalışmada psikolojik sözleşme ihlallerinin örgütsel bağlılık üzerindeki olumsuz etkileri incelenirken ortaya koyulan olumsuz çalışan davranışlarının örgütsel güveni de olumsuz etkileyeceği öngörülebilmektedir. Bu anlamda bu çalışma bu ilişki içerisinde örgütsel güvenin aracılık rolünün de incelenmesine dayanak olabilecek çalışmalardandır.

Kickul ve Lester 2001 yılında gerçekleştirdikleri araştırmada psikolojik sözleşme ihlali ile olumsuz çalışan tutum ve tepkileri, iş tatmini ve örgütsel vatandaşlık davranışı (çalışanlar arası yardımlaşma, bireysel inisiyatif alma, kişisel gayret ve sadakatin güçlenmesi) arasındaki ilişkide eşitlik duyarlılığının aracılık rolünü incelemişlerdir. Araştırmacılar özellikle psikolojik sözleşme ihlallerinin içsel ve dışsal faktörlerinin eşitlik duyarlılığı ile etkileşimleri sonucu etkilenen çalışan tutum ve davranışlarını incelemişlerdir. Araştırma sonuçlarına göre psikolojik sözleşme ihlali ile iş tatmini ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasında eşitlik duyarlılığının aracılık rolünün varlığı tespit edilmiştir.

Cassar 2001 yılında gerçekleştirdiği çalışmada psikolojik sözleşme ihlalleri ve örgütsel güven, örgütsel bağlılık ve iş tatmini arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırma sonuçlarına göre özellikle saygı, takdir ve destek gibi psikolojik sözleşme unsurlarının ihlali ile örgütsel güven, örgütsel bağlılık ve iş tatmini arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada da psikolojik sözleşme ihlalleri ile örgütsel güven ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişki ayrı ayrı bağımlı - bağımsız değişken ilişkisi içerisinde incelenmiştir. Çalışmanın sonuçları psikolojik sözleşme ihlalleri ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkide örgütsel güvenin aracılık rolünün incelenmesi konusuna dayanak oluşturabilecek niteliktedir.

Lester ve diğerleri (2002) yürüttükleri araştırmada yöneticiler ve çalışanlar arasındaki uyum ve uyumsuzluk durumlarının çalışanların psikolojik sözleşmeleri üzerindeki etkilerini ve psikolojik sözleşme ihlalleri ile örgütsel bağlılık ve çalışan performansı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Araştırmacılar psikolojik sözleşme ihlalleri ile çalışan performansı arasında negatif yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır.

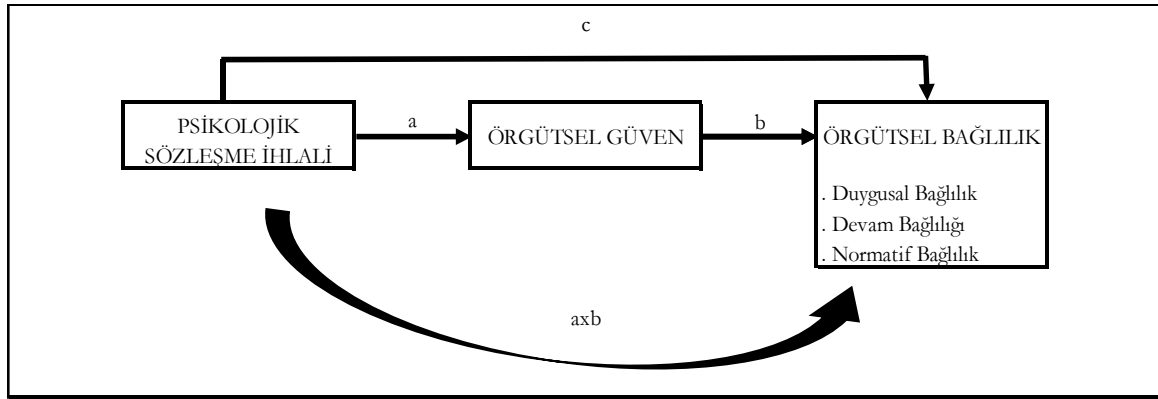
Turnley ve diğeri 2003 yılında gerçekleştirdikleri araştırmada psikolojik sözleşme koşullarının yerine getirilmesi ile çalışan davranışları (performans, örgüte ve diğeri çalışanlara karşı örgütsel vatandaşlık davranışı) arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Araştırma sonuçları psikolojik sözleşme koşullarının yerine getirilmesi ile çalışan performansı ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasında anlamlı pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur.

Değinilen araştırmalardaki ilişkilerden hareketle psikolojik sözleşme ihlallerinin örgütsel güven ve örgütsel bağlılık başta olmak üzere çeşitli değişkenleri etkiledikleri görülmektedir. Çalışmaların sonuçları incelendiğinde ortaya konulan direkt etkilerin örgütsel güvenin aracılık etkisinin araştırılmasına dayanak oluşturduğu söylenebilir.

Yöntem

Araştırma Modeli

Modelde görüldüğu üzere sırasıyla psikolojik sözleşme ihlalinin örgütsel güvene, örgütsel güvenin örgütsel bağlılığa, psikolojik sözleşme ihlalinin doğrudan ve örgütsel güven aracılığıyla örgütsel bağlılığa olan dolaylı etkisinin incelenmesi amacıyla oluşturulan hipotezler aşağıda açıklanmaktadır.

a:	Psikolojik sözleşme ihlalinin örgütsel güvene olan toplam etkisi
b:	Örgütsel güvenin örgütsel bağlılığa olan toplam etkisi
c:	Psikolojik sözleşme ihlalinin örgütsel bağlılığa olan toplam etkisi
axb:	Psikolojik sözleşme ihlalinin örgütsel bağlılığa olan etkisinde örgütsel güven aracılığıyla dolaylı etkisi

Şekil 1. Araştırma Modeli

Hipotezler

H1: Psikolojik sözleşme ihlali algısının örgütsel güven üzerinde negatif etkisi vardır.

H2: Örgütsel güvenin örgütsel bağlılık üzerinde pozitif etkisi vardır.

H2a: Örgütsel güvenin örgütsel bağlılık alt boyutu olan duygusal bağlılık üzerinde pozitif etkisi vardır.

H2b: Örgütsel güvenin örgütsel bağlılık alt boyutu olan devam bağlılığı üzerinde pozitif etkisi vardır.

H2c: Örgütsel güvenin örgütsel bağlılık alt boyutu olan normatif bağlılık üzerinde pozitif etkisi vardır.

H3: Psikolojik sözleşme ihlali algısının örgütsel bağlılık üzerinde negatif etkisi vardır.

H3a: Psikolojik sözleşme ihlali algısının örgütsel bağlılık alt boyutlarından olan duygusal bağlılık üzerinde negatif etkisi vardır.

H3b: Psikolojik sözleşme ihlali algısının örgütsel bağlılık alt boyutlarından olan devam bağlılığı üzerinde negatif etkisi vardır.

H3c: Psikolojik sözleşme ihlali algısının örgütsel bağlılık alt boyutlarından olan normatif bağlılık üzerinde negatif etkisi vardır.

H4: Psikolojik sözleşme ihlali algısının örgütsel bağlılık üzerindeki etkisinde örgütsel güvenin aracılık rolü vardır.

H4a: Psikolojik sözleşme ihlali algısının örgütsel bağlılık alt boyutlarından olan duygusal bağlılık üzerindeki etkisinde örgütsel güvenin aracılık rolü vardır.

H4b: Psikolojik sözleşme ihlali algısının örgütsel bağlılık alt boyutlarından olan devam bağlılığı üzerindeki etkisinde örgütsel güvenin aracılık rolü vardır.

H4c: Psikolojik sözleşme ihlali algısının örgütsel bağlılık alt boyutlarından olan normatif bağlılık üzerindeki etkisinde örgütsel güvenin aracılık rolü vardır.

Evren - Örneklem

Örneklem seçimi: Adana ve Osmaniye’de faaliyet gösteren 3 özel hastane ve 1 özel klinikteki çalışanlara yöneltilen 800 anketten 261’ine dönüş olmuştur. Örneklem kolayda yöntemi ile araştırmanın amacına daha uygun olduğu düşünülerek hizmet sektörü içinden seçilmiştir. Adana ve Osmaniye’de faaliyet gösteren özel hastane ve kliniklerin seçilmesinin nedeni ise bahsi geçen kurumlara ulaşma imkanının diğerlerine nazaran daha elverişli olmasıdır. Araştırma evreni hastanelerde hemşire, hasta bakıcı, ofis personeli gibi doktor olmayan kadrolardan oluşmaktadır ve yaklaşık 3000 kişilik bir büyüklüğe sahiptir. Anket fiziki çıktılar şeklinde hastane yönetimlerine bırakılmış, yaklaşık 45 gün sonunda tekrar toplanarak SPSS programına giriş yapılmıştır. Anket demografik bilgilerle birlikte toplam 4 bölümden oluşmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Psikolojik sözleşme ihlali ölçeği; Kickul ve Lester (2001) tarafından geliştirilmiştir, 19 ifadeden oluşmaktadır. *Örgütsel güven ölçeği;* Cummings ve Bromiley (1996) tarafından geliştirilmiştir, 12 ifadeden oluşmaktadır. *Örgütsel bağlılık ölçeği;* Allen ve Meyer (1990) tarafından geliştirilmiştir ve 18 ifadeden oluşmaktadır.

Tablo 1. Ölçeklerin Güvenilirlikleri

Ölçek	Cronbach's Alpha	Standartlaştırılmış İfadelere Dayalı Cronbach's Alpha	İfade Sayısı
Psikolojik Sözleşme İhlali	,938	,937	19
Örgütsel Güven	,907	,896	12
Örgütsel Bağlılık	,924	,921	18
ÖB Duygusal Bağlılık	,862	,862	6
ÖB Devam Bağlılığı	,763	,761	6
ÖB Duygusal Bağlılık	,887	,882	6

Tablo 1’de yer alan verilere göre güvenilirlik analizi sonucunda elde edilen α değerleri kullanılan ölçeklerin oldukça güvenilir ve yüksek derecede güvenilir ölçekler olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada psikolojik sözleşme ihlali algısı ve örgütsel güven tek boyutlu olarak ele alındığından faktör analizi yapılmamıştır ancak örgütsel bağlılık alt boyutları ile de analize tabi tutulacağından sadece örgütsel bağlılık ölçeği faktör analizine tabi tutulmuştur. Çalışmada kullanılan, Meyer ve Allen (1997) tarafından geliştirilmiş olan üç boyutlu örgütsel bağlılık ölçeğinin yapısal geçerliliği doğrulayıcı faktör analizi ile sınanmıştır. Örgütsel bağlılık ölçeği için gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizi sonrasında standardize edilmiş faktör yükleri incelenmiştir. Devam bağlılığı alt boyutunda yer alan bgll13 ifadesinin ve bgll11 ifadesinin faktör yüklerinin düşük olması nedeniyle analizden çıkarılmıştır. Model uyumunun değerlendirilmesi için uyum indeksleri incelenmiştir. Uyum indeksleri istenilen sonuçları yansıtmadığı için modifikasyon önerileri incelenmiş ve uygulanmıştır. Modifikasyon uygulanmasından sonra uyum indeksleri tekrar hesaplanmış ve Tablo 2’deki sonuçlara ulaşılmıştır.

Tablo 2. Örgütsel Bağlılık Doğrulatoryı Faktör Analizi Sonuçları

Parametreler	Kısaltması	Mükemmel Uyum Eşik Değeri	Kabul Edilebilir Uyum Aralığı	Örgütsel Bağlılık
Uyum İyiliği İndeksi	GFI	≥0,95	0,90≤GFI≤0,95	0,900
Düzeltilmiş Uyum İndeksi	AGFI	≥0,90	0,85≤AGFI≤0,90	0,856
Karşılaştırılmalı Uyum İndeksi	CFI	≥0,97	0,95≤CFI≤0,97	0,954
Normalleştirilmiş Uyum İndeksi	NFI	≥0,95	0,90≤CFI≤0,95	0,925
Yaklaşık Hataların Karekökü	RMSEA	≤0,05	0,05≤RMSEA≤0,10	0,074
Minimum Tutarsızlık	CMIN/SD	≤2	2≤CMIN/SD≤3	2,424

Kaynak: Schermelleh, Moosbrugger ve Müller (2003); Hu ve Bentler (1999, s.77); Steiger (1990); Marsh ve Hocevar (1985); Ullman, (2001, s. 654).

Tablo 3. Korelasyon Katsayıları

	1	2	3	4	5	6
Psikolojik Sözleşme İhlali	1					
Örgütsel Bağlılık	-,692**	1				
Örgütsel Güven	-,765**	,802**	1			
ÖB Duygusal Bağlılık	-,722**	,895**	,786**	1		
ÖB Devam Bağlılığı	-,445**	,811**	,534**	,557**	1	
ÖB Normatif Bağlılık	-,661**	,929**	,785**	,796**	,668**	1

** Korelasyon 0,01 önem düzeyinde anlamlıdır.

Tablodan da anlaşılacağı üzere psikolojik sözleşme ihlali değişkeninin örgütsel güven, örgütsel bağlılık ve örgütsel bağlılık alt boyut değişkenleri ile negatif anlamlı, örgütsel güven değişkeni ile örgütsel bağlılık ve örgütsel bağlılık alt boyut değişkenleri arasında pozitif anlamlı farklı düzeylerde ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Gerçekleştirilen Analizler

Bu çalışmada öne sürülen hipotezler regresyon analizi, aracılık etkisi için çoklu regresyon analizi ve Sobel testi ile sınanmıştır. Ayrıca demografik özelliklerin değişkenlere etkisi ise Anova analizi ile incelenmiş, detay farklılıkların ortaya çıkarılması için de Tukey testi uygulanmıştır.

Bulgular

H1: Psikolojik sözleşme ihlali algısının örgütsel güven üzerinde negatif etkisi vardır.

Tablo 4. Psikolojik Sözleşme İhlali Algısının Örgütsel Güven Üzerindeki Etkisini Gösteren Regresyon Analizi

Model	B	Standart Hata	Beta	t	p
1 (Sabit)	4,893	,111		44,214	,000
Psikolojik Sözleşme İhlali	-,695	,036	-,765	-19,054	,000

R=0,765; R²=0,585

Yapılan analiz sonucunda H₁ hipotezi doğrulanmıştır. Yani psikolojik sözleşme ihlali algısının örgütsel güven üzerinde negatif etkisi bulunmaktadır. İşverenin iş ilişkisinin başlangıcında ya da sonrasında çalışan üzerinde oluşturduğu örtük beklentilerin karşılanmaması doğal olarak çalışanın örgüt hakkındaki güvenini de olumsuz etkilemektedir.

H2: Örgütsel güvenin örgütsel bağlılık üzerinde pozitif etkisi vardır

Tablo 5. Örgütsel Güvenin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisini Gösteren Regresyon Analizi

Model	B	Standart Hata	Beta	t	p
1 (Sabit)	,590	,122		4,837	,038
Örgütsel Güven	,867	,040	,802	21,555	,000

R=0,802; R²=0,643

Elde edilen analiz sonuçları H₂ hipotezini doğrulamaktadır. Bu durum örgütsel güvenin örgütsel bağlılık üzerinde pozitif etkisi olduğunu ifade etmektedir. Örgütsel güveni yüksek olan çalışanların üyesi olduğu örgütte kalmaya istekli olması beklenen bir davranıştır.

H3: Psikolojik sözleşme ihlali algısının örgütsel bağlılık üzerinde negatif etkisi vardır.

Tablo 6. Psikolojik Sözleşme İhlali Algısının Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisini Gösteren Regresyon Analizi

Model	B	Standart Hata	Beta	t	p
1 (Sabit)	5,056	,134		37,748	,000
Psikolojik Sözleşme İhlali	-,681	,044	-,692	-15,414	,000

R=0,692; R²=0,479

Analiz sonuçlarına göre H₃ hipotezi doğrulanmıştır. Hipotezde belirtildiği üzere psikolojik sözleşme ihlali algısının örgütsel bağlılık üzerinde negatif etkisi olduğu görülmüştür. Psikolojik sözleşme ihlalinin örgütsel güvene olan etkisi gibi örgütsel bağlılık üzerinde de negatif etkisinin olması doğaldır. Taahhüt edilen yükümlülüklerin yerine getirilmediği algısı çalışanın bağlılığında azalmaya hatta işten ayrılma niyeti oluşturmasına neden olabilecektir.

H4: Psikolojik sözleşme ihlali algısının örgütsel bağlılık üzerindeki etkisinde örgütsel güvenin aracılık rolü vardır.

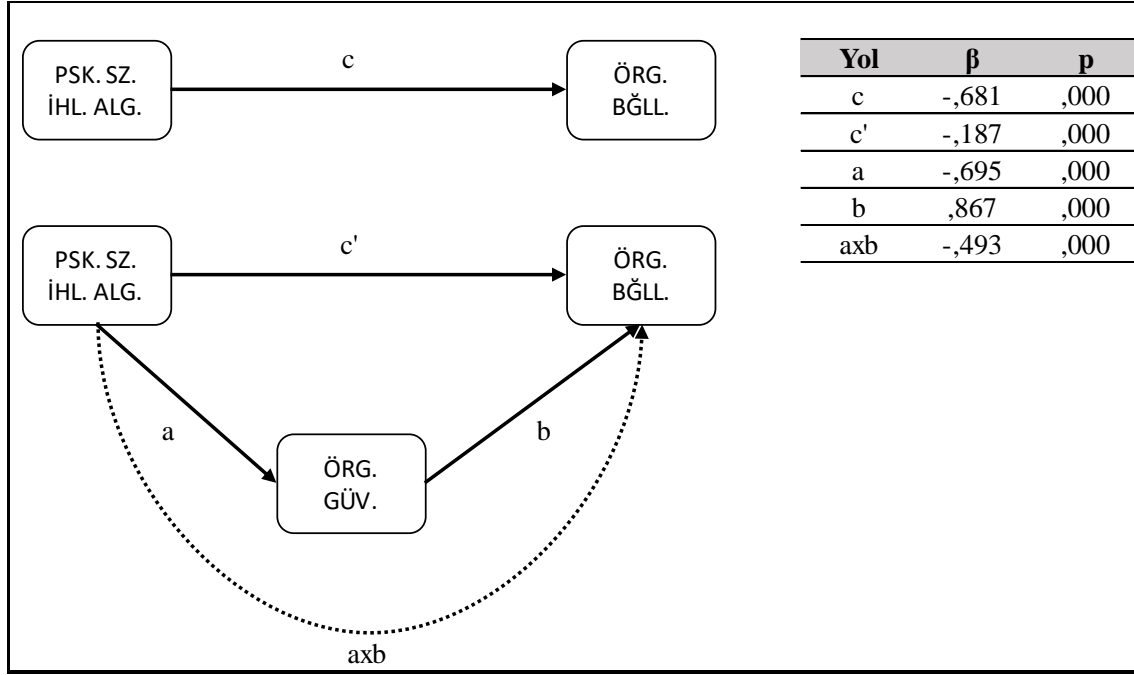
Tablo 7. Psikolojik Sözleşme İhlali Algısı ve Örgütsel Bağlılık İlişkisinde Örgütsel Güvenin Aracılık Etkisini Gösteren Hiyerarşik Regresyon Analizi

R	R ²	OKH	F	Sd1	Sd2	p
,8112	,6581	,3249	247,3498	2,000	257,000	,0000
Direk Etki (c')						
Etki	Sh	t	p			
-,1878	,0556	-3,3744	,0009			
Dolaylı Etki (axb)						
	Etki	BootSE	BootLLCI	BootULCI		
Örg. Güven	-,4931	,0442	-,5815	-,4081		
Aracılık Etkisi						
Etki	Sh	Z	p			
-,603	,042	-14,416	,000			

Psikolojik sözleşme ihlali algısının ve örgütsel güvenin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisinin ortaya konması amacıyla bu iki değişkenin birlikte dahil olduğu regresyon analizinde, ilişkinin anlamlı olduğu görülmektedir (R: 0,8112; R²: 0,6581). Ayrıca bu iki değişkenin örgütsel bağlılığı etkileyen birer unsur oldukları da modele beraber dahil edildikleri regresyon analizinde tespit edilmiştir (F: 247,3498; p: 0,000).

Yapılan analizler sonucunda elde edilen verilere göre, psikolojik sözleşme ihlali algısı ile örgütsel güven arasında negatif yönlü anlamlı ve örgütsel güven ile örgütsel bağlılık arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler olduğu görülmüştür. Bu ilişkilerin varlığı psikolojik sözleşme ihlalinin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisinde örgütsel güvenin aracılık rolünü test etmeye uygun koşullar sağlamaktadır. Psikolojik sözleşme ihlali algısı ve örgütsel güven bağımsız değişkenleri ile örgütsel bağlılık bağımlı değişkeni üzerinde yapılan regresyon analizinde psikolojik sözleşme ihlali algısının örgütsel bağlılık üzerindeki doğrudan etkisinin devam ettiği tespit edilmiştir (c'). Ayrıca psikolojik sözleşme ihlali algısının örgütsel güven üzerinde ve aynı zamanda örgütsel güvenin de örgütsel bağlılık üzerindeki anlamlı etkilerinin varlığı, örgütsel güvenin, psikolojik sözleşme ihlali algısının örgütsel bağlılık üzerindeki etkisine dolaylı olarak etki ettiğini ortaya koymaktadır. Bu da psikolojik sözleşme ihlali algısının örgütsel bağlılık üzerindeki kısmi bir aracılık etkisini tanımlamaktadır (axb).

Gözlemlenen bu etkinin Sobel aracılık testi sonucu da (Z: -14,416; p<0,05) ortaya çıkan etkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ortaya koymuştur. Elde edilen bu sonuçlara göre H₄ hipotezi kabul edilmiştir. Bu sonuç psikolojik sözleşme ihlali algısının örgütsel bağlılık üzerindeki etkisinde örgütsel güvenin aracılık rolü bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Şekil 2. Psikolojik Sözleşme İhlal Algısı ve Örgütsel Bağlılık İlişkisinde Örgütsel Güvenin Aracılık Etkisi Şeması

H_{2a}: Örgütsel güvenin örgütsel bağlılık alt boyutu olan duygusal bağlılık üzerinde pozitif etkisi vardır.

Çalışmamızda örgütsel güvenin örgütsel bağlılık ölçeğinin alt boyutlarından olan duygusal bağlılık üzerindeki etkisini gösteren doğrusal regresyon analizi sonuçları Tablo 8'de sunulmuştur. Analiz sonuçlarına göre örgütsel bağlılık ile duygusal bağlılık arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür (R: 0,786; R₂: 0,618). Yapılan ANOVA testi sonuçları örgütsel güvenin duygusal bağlılığı etkileyen anlamlı bir değişken olduğunu ortaya koymaktadır (F: 214,934; p:0,000). Regresyon denkleminde esas bağımsız değişkenin katsayısının (β : 1,014) anlamlılık testi de örgütsel güvenin duygusal bağlılık üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır (p<0,05). Analiz sonuçları H_{2a} hipotezini doğrulamaktadır.

Tablo 8. Örgütsel Güvenin Örgütsel Bağlılık Alt Boyutu Olan Duygusal Bağlılık Üzerindeki Etkisini Gösteren Regresyon Analizi

Model	B	Standart Hata	Beta	t	P
1 (Sabit)	,196	,151		1,299	,195
Örgütsel Güven	1,014	,050	,786	20,424	,000

R=0,786; R₂=0,618

H_{2b}: Örgütsel güvenin örgütsel bağlılık alt boyutu olan devam bağlılığı üzerinde pozitif etkisi vardır.

Örgütsel güvenin örgütsel bağlılık alt boyutlarından olan devam bağlılığına olan etkisini incelemek amacıyla oluşturulan regresyon analizi sonuçları Tablo 9'da sunulmuştur. Analiz sonuçlarına göre örgütsel güven ile devam bağlılığı arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür (R: 0,534; R₂: 0,285). Analizde yer alan ANOVA testi sonuçları örgütsel güvenin devam bağlılığını etkileyen anlamlı bir değişken olduğunu göstermiştir (F: 102,736; p:0,000). Analizdeki bağımsız değişken katsayısının (β : 0,719) anlamlılık testi ise örgütsel güvenin devam bağlılığı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir (p<0,05). Analiz sonuçları H_{2b} hipotezini doğrulamaktadır. Analiz sonuçlarına göre örgütsel güven düzeyi çalışanların iş devamlılığını doğrudan etkilemektedir.

Tablo 9. Örgütsel Güvenin Örgütsel Bağlılık Alt Boyutu Olan Devam Bağlılığı Üzerindeki Etkisini Gösteren Regresyon Analizi

Model	B	Standart Hata	Beta	t	p
1 (Sabit)	1,142	,215		5,308	,000
Örgütsel Güven	,719	,071	,534	10,136	,000

R=0,534; R²=0,285

H_{2c}: Örgütsel güvenin örgütsel bağlılık alt boyutu olan normatif bağlılık üzerinde pozitif etkisi vardır.

Örgütsel bağlılığın bir diğer alt boyutu olan normatif bağlılık üzerinde örgütsel güvenin etkisini incelemek amacıyla gerçekleştirilen regresyon analizi sonuçları Tablo 10'da verilmiştir. Yapılan regresyon analizi sonucunda örgütsel güven ile örgütsel bağlılık alt boyutlarından olan normatif bağlılık arasında anlamlı bir ilişki olduğu gözlenmiştir (R: 0,785; R²: 0,617). Analiz içeriğindeki ANOVA testi sonuçları da örgütsel güvenin normatif bağlılığı etkileyen anlamlı bir değişken olduğunu göstermiştir (F: 415,300; p:0,000). Ayrıca bağımsız değişken katsayısına (β : 1,05) ilişkin yapılan anlamlılık testi de örgütsel güvenin normatif bağlılık üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur (p<0,05). Analiz sonuçları H_{2c} hipotezini doğrulamaktadır. Yani çalışanların doğru bir davranış olduklarını düşündükleri için örgüte bağlı olmaları gerektiği konusundaki düşünceleri örgütsel güven düzeyleri ile yakından ilişkilidir.

Tablo 10. Örgütsel Güvenin Örgütsel Bağlılık Alt Boyutu Olan Normatif Bağlılık Üzerindeki Etkisini Gösteren Regresyon Analizi

Model	B	Standart Hata	Beta	t	p
1 (Sabit)	-,133	,156		-,854	,394
Örgütsel Güven	1,05	,052	,785	20,379	,000

R=0,785; R²=0,617

H_{3a}: Psikolojik sözleşme ihlali algısının örgütsel bağlılık alt boyutlarından olan duygusal bağlılık üzerinde negatif etkisi vardır.

Psikolojik sözleşme ihlali algısının örgütsel bağlılık alt boyutlarından olan duygusal bağlılık üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Tablo 11'de gösterilen analiz sonuçlarına göre psikolojik sözleşme ihlali algısı ile duygusal bağlılık arasında anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır (R: 0,722; R²: 0,521). Aynı zamanda psikolojik sözleşme ihlali algısı duygusal bağlılığı etkileyen anlamlı bir değişkendir (F: 181,402; p<0,05). Analizdeki beta katsayısının (β : -0,847) anlamlılık testi de bağımsız değişken psikolojik sözleşme ihlali algısının anlamlı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır (p:0,000). Analiz sonuçları H_{3a} hipotezini doğrulamıştır. Çalışanların psikolojik sözleşmelerinin ihlal edildiği konusundaki algıları örgüte karşı hissettikleri duygusal bağlılıkları üzerinde olumsuz etkiye sahiptir.

Tablo 11. Psikolojik Sözleşme İhlalinin Örgütsel Bağlılık Alt Boyutu Olan Duygusal Bağlılık Üzerindeki Etkisini Gösteren Regresyon Analizi

Model	B	Standart Hata	Beta	t	p
1 (Sabit)	5,566	,153		36,318	,000
Psikolojik Sözleşme İhlali	-,847	,051	,722	-16,767	,000

R=0,722; R²=0,521

H_{3b}: Psikolojik sözleşme ihlali algısının örgütsel bağlılık alt boyutlarından olan devam bağlılığı üzerinde negatif etkisi vardır.

Psikolojik sözleşme ihlali algısının bir diğer örgütsel bağlılık alt boyutu olan devam bağlılığı üzerindeki etkileri Tablo 12'de verilmiştir. Analize ait bulgular psikolojik sözleşme ihlali algısının devam bağlılığı üzerinde anlamlı ancak zayıf bir etkisinin olduğunu ortaya koymaktadır (R: 0,445; R²: 0,198). Bununla birlikte ANOVA analizi sonuçları psikolojik sözleşme ihlali algısının devam bağlılığı alt boyutu için anlamlı bir değişken olduğunu göstermektedir (F: 63,763; p<0,05). Yapılan regresyon analizinde psikolojik sözleşme ihlali algısının devam bağlılığını açıklama oranı %19,8, regresyon değeri ise β : -0,445 ve anlamlı olarak ortaya konulmuştur (p<0,05). Analiz sonuçları H_{3b} hipotezini doğrular niteliktedir. Yani çalışanların

devam bağlılığı psikolojik sözleşme ihlallerinden olumsuz etkilenmekte, ihlal durumunda devam bağlılığı azalmaktadır.

Tablo 12. Psikolojik Sözleşme İhlali Algısının Örgütsel Bağlılık Alt Boyutlarından Olan Devam Bağlılığı Üzerindeki Etkisini Gösteren Regresyon Analizi

Model	B	Standart Hata	Beta	t	p
1 (Sabit)	4,788	,207		23,129	,000
Psikolojik Sözleşme İhlali	-,545	,068	-,445	-7,895	,000

R=0,445; R²=0,198

H_{3c}: Psikolojik sözleşme ihlali algısının örgütsel bağlılık alt boyutlarından olan normatif bağlılık üzerinde negatif etkisi vardır.

Psikolojik sözleşme ihlali algısının bu çalışma kapsamında örgütsel bağlılık alt boyutlarından olan normatif bağlılık üzerindeki etkisi Tablo 13’de gösterilmiştir. Tablodan da anlaşılacağı üzere yapılan regresyon analizi sonucunda psikolojik sözleşme ihlali algısı ile normatif bağlılık arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (R: 0,661; R²: 0,437). ANOVA sonuçları da (F: 200,659; p:0,000) psikolojik sözleşme ihlali algısının normatif bağlılığı etkileyen anlamlı bir değişken olduğunu ortaya koymaktadır. Psikolojik sözleşme ihlali algısının normatif bağlılık üzerindeki değişimi açıklama oranı %43,7 ve regresyon değeri de anlamlı bulunmuştur (β : -0,661; p<0,05). Analiz sonuçlarına göre H_{3c} hipotezi doğrulanmıştır. Bu sonuçlardan psikolojik sözleşmelerinin ihlal edildiği kanısına sahip çalışanların o örgütte çalışmanın doğru bir karar olduğu, olması gereken bir eylem olduğu konusundaki kanaatlerinin olumsuz etkilendiği söylenebilir.

Tablo 13. Psikolojik Sözleşme İhlali Algısının Örgütsel Bağlılık Alt Boyutlarından Olan Normatif Bağlılık Üzerindeki Etkisini Gösteren Regresyon Analizi

Model	B	Standart Hata	Beta	t	p
1 (Sabit)	5,215	,172		30,3	,000
Psikolojik Sözleşme İhlali	-,804	,057	-,661	-14,165	,000

R=0,661; R²=0,437

H_{4a}: Psikolojik sözleşme ihlali algısının örgütsel bağlılık alt boyutlarından olan duygusal bağlılık üzerindeki etkisinde örgütsel güvenin aracılık rolü vardır.

Çalışmamızda psikolojik sözleşme ihlali algısının doğrulamayı faktör analizi ile elde edilen örgütsel bağlılık alt boyutlarına olan etkilerinde örgütsel güvenin aracılık etkileri de incelenmiştir. Bu anlamda örgütsel bağlılığın alt boyutlarından olan duygusal bağlılık üzerinde psikolojik sözleşme ihlal algısının etkisi ve örgütsel güvenin bu etkiye ettiği aracılık rolü Process yazılımı ile incelenmiştir. Elde edilen analiz sonuçları Tablo 14’de sunulmuştur.

Tablo 14. Psikolojik Sözleşme İhlali Algısı ve Örgütsel Bağlılık Alt Boyutlarından Duygusal Bağlılık İlişkisinde Örgütsel Güvenin Aracılık Etkisini Gösteren Hiyerarşik Regresyon Analizi

R	R ²	OKH	F	Sd1	Sd2	p
,8082	,6532	,4695	242,0071	2,000	257,000	,0000
Direk Etki (c ¹)						
Etki	Sh	t	p			
-,3422	,0669	-5,1163	,0000			
Dolaylı Etki (axb)						
	Etki	BootSE	BootLLCI	BootULCI		
Örg. Güven	-,5053	,0536	-,6125	-,4043		
Aracılık Etkisi						
Etki	Sh	Z	p			
-,705	,050	-13,983	,000			

Tablodan da anlaşılacağı üzere psikolojik sözleşme ihlali algısının ve örgütsel güvenin örgütsel bağlılık alt boyutlarından olan duygusal bağlılık üzerindeki etkisinin ortaya konması amacıyla bu değişkenler birlikte regresyon analizine sokulmuştur. Analiz sonuçları bahsedilen ilişkinin anlamlı olduğunu ortaya koymuştur (R: 0,808; R²: 0,653). Analiz sonucunda bağımsız değişkenlerin duygusal bağlılığı etkileyen birer unsur oldukları görülmüştür (F: 242,0071; p:0,000). Değişkenler arasındaki anlamlı ilişkilerin varlığı örgütsel güvenin, psikolojik sözleşme ihlali algısının duygusal bağlılık üzerindeki etkisine kısmi olarak

aracılık etkisi olduğunu ortaya koymaktadır (axb). Gözlemlenen bu etkinin Sobel aracılık testi sonucu da ($Z: -13,983; p < 0,05$) ortaya çıkan etkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ortaya koymuştur. Elde edilen bu sonuçlara göre H_{4a} hipotezi kabul edilmiştir. Yani psikolojik sözleşme ihlalinin duygusal bağlılık üzerindeki etkisi örgütsel güven aracılığıyla da anlamlı sonuç vermekte, çalışanların ihlal algısı örgütsel güvenlerini, örgütsel güven seviyeleri de duygusal bağlılıklarını etkilemektedir. Örgütsel güven etkisi kısmi olduğundan aynı zamanda psikolojik sözleşme ihlali algısı duygusal bağlılığı direkt olarak da etkilemektedir.

H_{4b}: Psikolojik sözleşme ihlali algısının örgütsel bağlılık alt boyutlarından olan devam bağlılığı üzerindeki etkisinde örgütsel güvenin aracılık rolü vardır.

Psikolojik sözleşme ihlali algısının bir diğer örgütsel bağlılık alt boyutu olan devam bağlılığı üzerindeki etkisinde örgütsel güvenin aracılık rolü Tablo 15’de incelenmiştir.

Tablo 15. Psikolojik Sözleşme İhlali Algısı ve Örgütsel Bağlılık Alt Boyutlarından Devam Bağlılığı İlişkisinde Örgütsel Güvenin Aracılık Etkisini Gösteren Hiyerarşik Regresyon Analizi

R	R ²	OKH	F	Sd1	Sd2	p
,5368	,2881	1,0494	52,0065	2,000	257,000	,0000
Direk Etki (c')						
Etki	Sh	t	p			
-,1095	,1000	-1,0947	,2747			
Dolaylı Etki (axb)						
	Etki	BootSE	BootLLCI	BootULCI		
Örg. Güven	-,4357	,0783	-,5859	-,2759		
Aracılık Etkisi						
Etki	Sh	Z	p			
-,500	,056	-8,968	,000			

Yapılan çoklu regresyon analizinde değişkenler arası ilişki anlamlı çıkmıştır (R: 0,536; R²: 0,288). Psikolojik sözleşme ihlali algısının ve örgütsel güvenin, devam bağlılığının anlamlı birer yordayıcısı oldukları, daha önce tek başlarına girdikleri regresyon analizlerinde olduğu gibi beraber girdikleri çoklu regresyon analizinde de ortaya çıkmıştır (F: 52,0065; p:0,000). Psikolojik sözleşme ihlali algısı, örgütsel güven ile birlikte devam bağlılığı bağımlı değişkeni için girdikleri regresyon sonucunda ($\beta: -0,109; p:0,274$) tek başına girmiş olduğu regresyon sonucuna göre ($\beta: -0,545; p:0,000$) etkisinde bir düşüş olmakla birlikte istatistiksel olarak devam bağlılığı üzerindeki etki anlamlılığını da yitirmiştir. Bu da psikolojik sözleşme ihlali algısının devam bağlılığı üzerindeki direkt etkisini ortaya koymaktadır (c'). Analizin bağımsız değişkenlerinin anlamlılık düzeyleri psikolojik sözleşme ihlali algısının devam bağlılığı üzerindeki etkisinde örgütsel güvenin tam aracılık rolü olduğunu ortaya koymaktadır. Sobel testi sonuçları da ortaya çıkan sonuçların istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermiştir ($Z: -8,968; p < 0,05$). Analiz sonuçları göre H_{4b} hipotezini doğrulamaktadır yani psikolojik sözleşme ihlali algısının örgütsel bağlılık alt boyutlarından olan devam bağlılığı üzerindeki etkisinde örgütsel güvenin tam aracılık rolü bulunmaktadır. Psikolojik sözleşme ihlalinin devam bağlılığı üzerindeki etkisi örgütsel güven aracılığı ile gerçekleştiğinde direkt etkisi ortadan kalmaktadır. Yani bu ilişki içerisinde psikolojik sözleşme ihlali örgütsel güveni etkilemekte, örgütsel güven de devam bağlılığını etkilemektedir.

H_{4c}: Psikolojik sözleşme ihlali algısının örgütsel bağlılık alt boyutlarından olan normatif bağlılık üzerindeki etkisinde örgütsel güvenin aracılık rolü vardır.

Aracılık analizlerinde son olarak ele alacağımız bağımlı değişken örgütsel bağlılık alt boyutu olan normatif bağlılık olacaktır. Bu aşamada da Process yazılımına bağımsız değişken olarak psikolojik sözleşme ihlali algısı, bağımlı değişken olarak örgütsel bağlılık alt boyutlarından normatif bağlılık ve aracı değişken olarak da örgütsel güven tanımlanıp analizler gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçları Tablo 16’da sunulmuştur.

Tablo 16. Psikolojik Sözleşme İhlali Algısı ve Örgütsel Bağlılık Alt Boyutlarından Normatif Bağlılık İlişkisinde Örgütsel Güvenin Aracılık Etkisini Gösteren Hiyerarşik Regresyon Analizi

R	R ²	OKH	F	Sd1	Sd2	p
,7910	,6258	,5435	214,859	2,000	257,000	,0000
Direk Etki (c')						
Etki	Sh	t	p			
-,1784	,0720	-2,4783	,0138			
Dolaylı Etki (axb)						
	Etki	BootSE	BootLLCI	BootULCI		
Örg. Güven Aracılık Etkisi	-,6527	,0576	-,7412	-,5146		
Etki	Sh	Z	p			
-,730	,052	-13,954	,000			

Tabloda görüldüğü üzere psikolojik sözleşme ihlali algısı ve örgütsel güvenin normatif bağlılık bağımlı değişkeni ile gerçekleştirilen çoklu regresyon analizi sonucu anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (R: 0,791; R²: 0,625). Psikolojik sözleşme ihlali algısının örgütsel güven ile birlikte normatif bağlılık için girmiş olduğu regresyon sonucunda (β : -0,178; p:0,000), normatif bağlılık üzerindeki etkisi tek başına psikolojik sözleşme ihlali algısının girmiş olduğu regresyondaki etkisine (β : -0,804; p:0,000) göre düşüş göstermiş olup etkisinin ve anlamlılığının devam ettiği görülmüştür. Bu durum psikolojik sözleşme ihlali algısının örgütsel güvenin aracılık rolü bulursa da normatif bağlılık üzerinde doğrudan etkisinin devam ettiğinin göstergesidir.

Tablo 19'da örgütsel güvenin de normatif bağlılık üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir (β : 0,899; p:0,000). Psikolojik sözleşme ihlali algısının normatif bağlılık üzerindeki doğrudan etkisinin devam etmesi ve ortaya çıkan dolaylı etkinin de anlamlı olmasından kaynaklı olarak, örgütsel güvenin psikolojik sözleşme ihlali algısının normatif bağlılık üzerindeki etkisinde kısmi aracılık etkisinin olduğu ifade edilebilir. Bu anlamda H_{4c} hipotezi kabul edilmiştir bu durumda psikolojik sözleşme ihlali algısının örgütsel bağlılık alt boyutlarından olan normatif bağlılık üzerindeki etkisinde örgütsel güvenin aracılık rolü bulunduğu söylenebilir.

Demografik Bilgiler

Araştırmaya katılan 261 çalışanın demografik bilgileri incelenmiştir. Buna göre; katılımcıların büyük çoğunluğu kadınlardan (%77,39) oluşmaktadır, %53,64'ü üniversite mezunudur. Katılımcıların %36,78'i 25-35, %34,48'i ise 36-45 yaş aralığındadırlar ve çalıştıkları iş yerlerindeki kıdemleri ise çoğunlukla 3-5 yıl aralığı için %36,02 ile 1-2 yıl aralığı için %34,10 şeklindedir. Katılımcıların büyük çoğunluğu (%77,39) yönetici seviyesinde olmayan görevlere sahiptirler.

Tablo 17. Psikolojik Sözleşme İhlali Algısı ve Cinsiyet İlişkisi

	Cinsiyet	N	Ortalama	Standart Sapma	Standart Hata	t	S.D.	p
Psikolojik Sözleşme İhlali	Kadın	202	2,9045	0,98873	0,06957	0,989	259	0,324
	Erkek	59	2,7599	0,98605	0,12837			

Tablondan da anlaşılacağı üzere örneklem grubundaki çalışanların psikolojik sözleşme ihlali algıları ile cinsiyet çeşitlilikleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır (p>0,05).

Tablo 18. Psikolojik Sözleşme İhlali Algısı ve İşyerindeki Kıdem Anova Analizi

	Kareler Toplamı	S.D.	Ortalama Kare	F	Sig. (p)
Gruplar Arası	10,782	3	3,594	3,8	0,011
Grup İçi	243,061	257	0,946		
Toplam	243,843	260			

Katılımcıların psikolojik sözleşme ihlali algılarının işyerlerindeki kıdemlerine göre farklılık gösterip göstermediği ANOVA ile test edilmiştir. Tablo 18'de sunulan analiz sonuçlarına göre "p" değeri anlamlı olduğundan (Sig=0,011<0,05), ankete katılan çalışanların psikolojik sözleşme ihlali algıları, işyerindeki kıdemlerine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Hangi kıdem aralıklarında anlamlı farklılık olduğunu saptamak amacıyla uygulanan TUKEY testi sonuçlarına göre 1-2 yıllık kıdemi olan çalışanlarla 3-5 yıl kıdemi olan çalışanlar arasında anlamlı bir farklılık gözlenmiştir. Bunun nedeni olarak, işe henüz başlamış ve işyerine geçirdikleri süre diğer çalışanlara göre daha kısa olan 1-2 yıllık deneyime sahip olan çalışanların,

işyerinin şartlarına ilişkin algılarının zaman içinde netleşmesi, işe başlangıçta sahip oldukları yeni bir işe başlamanın verdiği görece yüksek bağlılık ve işyerine duyulan inanç gösterilebilir.

Tablo 19. Psikolojik Sözleşme İhlali Algısı ve Öğrenim Durumu ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	S.D.	Ortalama Kare	F	Sig. (p)
Gruplar Arası	8,273	3	2,758	2,89	0,036
Grup İçi	245,57	257	0,956		
Toplam	253,843	260			

Katılımcıların psikolojik sözleşme ihlali algılarının eğitim seviyelerine göre farklılık gösterip göstermediği konusuna yönelik yapılan incelemede, yüksek lisans / doktora mezunları ile lise mezunları arasında ($p=0,028$) ve yine yüksek lisans / doktora mezunları ile üniversite mezunları arasında ($p=0,027$) arasında anlamlı farklılık bulunmuştur. Özetle yüksek lisans / doktora mezunlarının psikolojik sözleşme ihlali algıları üniversite ve lise mezunları ile anlamlı bir şekilde farklıdır. Bu sonuçtan, bu gruptaki çalışanların eğitim seviyelerinin psikolojik sözleşmelerinde yer alan muhtemel taahhütlerin işveren tarafından daha fazla karşılandığı sonucu çıkarılabilir.

Tablo 20. Psikolojik Sözleşme İhlali Algısı ve Yaş Durumu ANOVA Analizi

	Kareler Toplamı	S.D.	Ortalama Kare	F	Sig. (p)
Gruplar Arası	8,545	3	2,848	2,98	0,032
Grup İçi	245,298	257	0,954		
Toplam	253,843	260			

Analiz sonuçlarına göre 45 ve üzeri yaş aralığında bulunan çalışanların 36-45 yaş aralığındaki çalışanlara göre anlamlı bir farklılığı söz konusudur. Bu durum 45 yaş ve üzerindeki çalışanların psikolojik sözleşme ihlali algılarının 36-45 yaş aralığındakilere oranla daha düşük olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Bu sonuç 45 yaş üzerindeki çalışanların işten çıkmaları durumunda yeni iş bulma olanaklarının azlığı ile ilgili olabilir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada psikolojik sözleşme ihlali algısının örgütsel bağlılık ile olan ilişkisi ve bu ilişki sürecinde örgütsel güvenin aracılık rolünün araştırılması amaçlanmıştır. Amaçlanana uygun olarak çalışmada, psikolojik sözleşme ihlali algısı ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkide örgütsel güvenin aracılık rolü incelenmiştir. Yazında psikolojik sözleşme ihlali ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişki ele alınmış ve bu iki değişken arasındaki etkileşimin varlığı vurgulanmıştır (Robinson ve Rousseau, 1994; Kickul ve Zaper, 2000; Kickul, 2001a; Cassar, 2001; Lester ve diğerleri 2002). Ayrıca psikolojik sözleşme ihlali algısı ile örgütsel güven arasındaki ve örgütsel güven ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki de yazında etkileşimi tespit edilmiş konulardandır (Demirel, 2008). Bu bilgiler doğrultusunda ve sosyal değişim kuramı çerçevesinde zincirleme olarak psikolojik sözleşme ihlali algısının çalışanlar üzerinde örgütsel güvenin gerilemesine ve örgütsel güvendedeki gerilemenin de örgütsel bağlılıkta azalmaya neden olacağı düşünülmüştür.

Yazında, psikolojik sözleşme ihlali algısının bağımsız değişken olduğu bazı çalışmalarda (Robinson ve Morrison, 1995) örgütsel güvenin aracılık etkisinin varlığından söz edilmiştir. Ancak çalışmamızda ele alındığı şekliyle örgütsel bağlılığın bağımlı değişken olarak yer aldığı bir çalışma olmaması bu çalışmada elde edilen bulguların önemini artırmaktadır.

Çalışma analizleri iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde psikolojik sözleşme ihlali algısının örgütsel güvene ve örgütsel bağlılığa olan etkisinin, diğer taraftan da örgütsel güvenin örgütsel bağlılığa olan etkisinin anlamlılığı test edilmiştir. İkinci bölümde ise psikolojik sözleşme ihlali algısının örgütsel bağlılığa olan etkisinde örgütsel güvenin aracılık rolü incelenmiştir.

Bu çalışma için geliştirilen hipotezlerin test edilmesi amacıyla hedef kitle olarak Adana ve çevre illerdeki özel hastane ve kliniklerde çalışan insanlar belirlenmiş ve bunların içinde bir örneklem seçilmek suretiyle elde edilen veriler kullanılmıştır.

Bu çalışmanın sonuçlarına göre çalışanların psikolojik sözleşme ihlali algıları örgüte olan güven seviyelerini olumsuz etkilemektedir ($\beta: -0,695$; $p<0,05$). İş ilişkisinin başlangıcı ile birlikte ortaya çıkan, süreç içinde gelişen ve temelinde işveren tarafından çalışana sunulan açık ya da örtük yükümlülükleri barındıran psikolojik sözleşmeler yazılı sözleşmelerin karşılayamadığı birçok çalışan beklentisini içermektedir. Örgüt tarafından karşılanmayan ya da imkânsızlık nedeniyle karşılanma imkânını yitiren

yükümlülükler çalışanın içinde bulunduğu örgüte karşı duyduğu güveni zedelemektedir. Bu durumun sonucunda ise çalışan motivasyonunda gerileme, takım çalışmasının sağlıklı yürütülememesi gibi olumsuz çalışan tepkilerine yol açabilmektedir. Bir örgüt içindeki güven ortamının sağlayacağı performans, açık iletişim gibi beklenen örgütsel çıktıların elde edilmesi açısından örgüt yöneticilerinin çalışanların psikolojik sözleşme ihlali algılarının yönetimi konusuna örgüt tarafından sunulan beklentilerin karşılanabilmesi için çaba gösteriyor olmaları örgüt faydasında olabilecektir.

Çalışmanın bir diğer sonucu ise çalışanların psikolojik sözleşme ihlali algılarının örgütsel bağlılıklarında doğrudan bir düşüőe neden olduğudur (β : -0,681; $p < 0,05$). Çalışanların örgütlerine olan bağlılıkları örgütlerin temel hedeflerindedir. Örgütsel bağlılığın yüksek olduğu ortamlarda çalışanların örgüt hedef ve amaçları doğrultusunda daha fazla çaba gösterdikleri görülmektedir. Buna karşılık örgütsel bağlılıktaki azalma işten ayrılma ve işten ayrılma niyeti geliştirme, performansta azalma gibi örgüt tarafından beklenmeyen olumsuz çalışan davranışlarını beraberinde getirebilmektedir. Çalışma sonuçları, arzu edilen yüksek çalışan bağlılığının sağlanmasında çalışanların psikolojik sözleşme ihlali algılarının önemini ortaya koymaktadır.

Çalışmada örgütsel güvenin ise örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı pozitif bir etkisi olduğu görülmüştür (β : 0,867; $p < 0,05$). Çalışanların örgütlerine karşı güven düzeyleri ne kadar yüksek olursa örgüte olan bağlılıkları da daha fazla olmaktadır. Bu nedenle örgüt içinde geliştirilecek güven ortamı çalışan bağlılığının beraberinde getirdiği olumlu örgütsel çıktılarına katkı sağlayabilmektedir.

Psikolojik sözleşme ihlali algısı örgütsel bağlılık üzerinde örgütsel güven üzerinden dolaylı bir etki yaratmakta ve aynı zamanda örgütsel bağlılık üzerinde direkt etki göstermektedir. Yani örgütsel güven, psikolojik sözleşme ihlali algısının örgütsel bağlılığa olan etkisinde kısmi olarak aracılık etmektedir (Etki: -0,603; $p < 0,05$).

Çalışmamızın sonuçları psikolojik sözleşme ihlali algısının örgütsel bağlılığı sağlama konusunda büyük önem taşıdığını göstermektedir. Psikolojik sözleşme ihlali algısı gerek doğrudan gerekse örgütsel güven aracılığıyla dolaylı olarak çalışanların örgütsel bağlılıkları üzerinde etkilidir. Sonuç olarak örgütsel bağlılığın sağlanması ve geliştirilmesi konusunda çalışanların psikolojik sözleşme ihlali algılarının payı büyüktür. Ancak yüksek örgütsel güven ortamının sağlanmış olduğu bir işletmede psikolojik sözleşme ihlali algısının oluşması örgütsel güvenin daha az olduğu bir işletmeye göre daha düşük seviyede gerçekleşebilir. Zaman içinde kurulan sağlıklı ilişkilerin sonucu olarak ortaya çıkan yüksek güven ortamı, işverenin imkansızlık ya da diğer nedenlerle daha önceden açık ya da örtük biçimde çalışanlar nezdinde oluşturduğu beklentileri karşılayamaması durumunda bu çalışmanın sonuçlarında belirtildiği derecede örgütsel bağlılığı zedelemeyebilir.

Yöneticilerine ve kurumuna güveni yüksek olan bir çalışanın, aniden ortaya çıkan bir ihlal durumunda psikolojik sözleşmesinin ihlal edildiği algısına kapılması beklenmeyebilir. Dolayısıyla bu ihlal durumunda dahi çalışanın örgütsel bağlılığında bir azalma olmayabilir. Nihayetinde yüksek örgütsel güvenin varlığı psikolojik sözleşme ihlali durumunda örgütsel bağlılıkta bir azalma olmamasına da yol açabilir.

Bu çalışmada incelenen sağlık sektörü çalışanlarının çalışma koşulları da işveren davranışlarını psikolojik sözleşme ihlali olarak algılamasını etkileyebilmektedir. Emek yoğun, uzun çalışma saatleri olan, iş güvencesi devlet sektörüne nazaran daha az olan özel hastane ve kliniklerde çalışan hemşire ve benzeri pozisyonlardaki çalışanların işveren davranışlarını psikolojik sözleşme ihlali olarak algılaması daha muhtemel olabilir. Buna karşılık devlet sektöründe çalışan benzer pozisyondaki çalışanların kurumun büyüklüğü, kural ve uygulamaların daha formel olması ve nihayetinde daha fazla iş güvencesine sahip olması ihlal algılarını da doğrudan etkileyecektir. Ayrıca bu durum ihlal algısının örgütsel güvene ve örgütsel bağlılığa olan etkisinin de farklılaşmasına yol açabilecektir.

Bu çalışma, yazında nispeten yeni bir araştırma konusu olan psikolojik sözleşme kuramının örgütler açısından önemini vurgulamak açısından yazına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu anlamda konunun farklı örgütsel çıktılar açısından ve özellikle oldukça sınırlı sayıda gerçekleştirilmiş olan aracılık etkilerinin incelenmesi açısından izleyen araştırmacılara yol gösterir niteliktedir. Bu alanda gelecekte yapılacak çalışmalar, daha sağlıklı örgütsel çevrenin oluşturulmasına katkı sağlayacaktır.

Çalışmanın sonuçları örgüt yöneticileri açısından da çalışan bağlılığı ve güvenini artırmada bir kaynak olarak değerlendirilebilir. Günümüzün değişen iş yapış şekilleri daha fazla çalışan katılımı, takım çalışması ve çalışan – örgüt özdeşleşmesini gerektirmektedir. Ayrıca günümüz rekabet koşullarında çalışanların örgüt

hedeflerini benimsemeleri örgütleri bir adım öne taşıyacaktır. Bu anlamda uygulayıcı konumundaki örgüt yöneticilerinin karar alma ve uygulama aşamasında bu çalışma içeriğinde yer alan bulgulardan faydalanmaları, beklenen örgüt çıktıları elde edebilmeleri açısından yardımcı olacaktır.

Etik Beyan

“Psikolojik Sözleşme İhlali İle Örgütsel Bağlılık Arasında Örgütsel Güvenin Aracılık Rolü” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Gerekli olan etik kurul izinleri Çukurova Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Alanında Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’nun 20.05.2020 tarihli toplantısında (Karar No: 12) alınmıştır.

Kaynakça

- Al-Esmael, B. A. (2007). *A comparative investigation of organizational commitment in government, public, and private organizations in Qatar* (Doktora Tezi). University of Hull
- Allen, N. J. ve Meyer, J. P. (1990). The measurement and antecedents of affective, continuance and nonnative commitment to the organization. *Journal of Occupational Psychology*, 63(1), 1-18.
- Bhati S. ve Zoysa A. D. (2013). Stages of Trust Development in Banking Relationship. *Banks and Bank Systems*, 8(1), 36-44
- Cassar, V. (2001). Violating psychological contract terms amongst Maltese public service employees: occurrence and relationships. *Journal of Managerial Psychology*, 16(3), 194-208.
- Cummings, L. L. ve Bromiley, P. (1996). The organizational trust inventory (OTT). *Trust in organizations: Frontiers of Theory and Research*, 302(330), 39-52
- Çakinberk, A., Derin, N. ve Demirel, E. T. (2011). Shaping of organizational identification by organizational commitment: example of private education institutions in Malatya and Tunceli. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 89-121.
- Çetin, M.Ö. (2004). *Örgüt kültürü ve örgütsel bağlılık*. İstanbul: Nobel Yayınları
- Dağlı, M. (2016). *Psikolojik sözleşme ihlalleri, örgütsel vatandaşlık ve örgütsel adalet algısı ilişkisine yönelik bir araştırma* (Doktora Tezi). Haliç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirel, Y. (2008). Örgütsel güvenin örgütsel bağlılık üzerine etkisi: Tekstil sektörü çalışanlarına yönelik bir araştırma. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 179-194.
- Erdoğan M. (2015). *psikolojik sözleşme ihlali algısının örgütsel sinizm ve örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi: konaklama işletmelerinde bir uygulama* (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Gilbert, J. A. ve Tang, T. Li-Ping. (1998). An examination of organizational trust antecedents. *Public Personnel Management*, 27(3), 321-338.
- Guest, D. E. ve Conway, N. (2002). Communicating the psychological contract: An employer perspective. *Human Resource Management Journal*, 12(2), 22-39.
- Johnson, J. L. ve O’Leary-Kelly, A. M. (2003). The effects of psychological contract breach and organizational cynicism: Not all social exchange violations are created equal. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 24(5), 627-647.
- Kickul, J. ve Lester, S. (2001). Broken promises: Equity sensitivity as a moderator between psychological contract breach and employee attitudes and behavior. *Journal of Business and Psychology*, 16(2), 191-217.
- Kickul, J., Lester, S. W. ve Finkl, J. (2002). Promise breaking during radical organizational change: do justice interventions make a difference? *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 23(4), 469-488.
- Kickul, J. ve Zaper, J. A. (2000). Untying the knot: Do personal and organizational determinants influence entrepreneurial intentions? *Journal of Small Business & Entrepreneurship*, 15(3), 57-77
- Kramer, R. M. (1999). Trust and distrust in organizations: emerging perspectives, enduring questions. *Annual Review of Psychology*, 50
- Kurum, G. (2013). *Trakya Üniversitesi’nde görev yapan öğretim elemanlarının örgüt sağlığı alguları ile örgütsel güven düzeyleri arasındaki ilişki* (Master's Thesis). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Mayer R. C., Davis J. H. ve Schoorman F. D. (1995). An integrative model of organizational trust. *Academy of Management Review*, 20(3), 709-734
- Morrison, E. W. ve Robinson, S. L. (1997). When employees feel betrayed: A model of how psychological contract violation develops. *Academy of management Review*, 22(1), 226-256.
- Paine, S. C. (2007). *The relationship among interpersonal and organizational trust and organizational commitment* (Ph.D. Thesis). Alliant International University.
- Pelit, E., Boylu, Y. ve Güçer, E., (2007). Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi akademisyenlerinin örgütsel bağlılık düzeyleri üzerine bir araştırma. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 86-114
- Polat, M., & MEYDA, C. (2011). Örgüt kültürü bağlamında güç eğilimi ve örgütsel bağlılık ilişkisinde örgütsel özdeşleşmenin aracılık rolü. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(1), 153-170.
- Robinson, S. L. (1996). Trust and breach of the psychological contract. *Administrative Science Quarterly*, 41(4), 574-599.

- Robinson, S. L. ve Morrison, E. W. (1995). Psychological contracts and OCB: The effect of unfulfilled obligations on civic virtue behavior. *Journal of Organizational Behavior*, 16(3), 289-298.
- Robinson S. L. ve Morrison E.. (2000). The development of psychological contract breach and violation: A longitudinal study. *Journal of Organizational Behavior*, 21, 525-546.
- Robinson, S. L. ve Rousseau D. M. (1994). Violating the psychological contract: Not the exception but the norm. *Journal of Organizational Behavior*, 15(3), 245-259.
- Rousseau D. M. (1989). Psychological and implied contracts in organizations. *Employee Responsibilities and Rights Journal*, 2(2), 128
- Sargut, A. S. (1994). Bireycilik ve ortaklaşa davranışçılık ikileminde yönetim ve örgüt kuramları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 49(1-2), 321-332
- Turnley, W. H., Bolino, M. C., Lester, S. W. ve Bloodgood, J. M. (2003). The impact of psychological contract fulfillment on the performance of in-role and organizational citizenship behaviors. *Journal of Management*, 29(2), 187-206.
- Turnley W. H. ve Feldman D. C. (1999). A discrepancy model of psychological contract violations. *Human Resource Management Review*, 9(3), 369
- Turnley, W. H. ve Feldman, D. C. (2000). Re-examining the effects of psychological contract violations: unmet expectations and job dissatisfaction as mediators. *Journal of Organizational Behavior*, 21(1), 25-42.
- Tüzün K. İ. (2007). Güven, örgütsel güven ve örgütsel güven modelleri. *Karamanoğlu Mehtapbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2, 93-118.
- Vineburgh, J. H. (2010). *A study of organizational trust and related variables among faculty members at HBCUs* (Doktora Tezi). Graduate College of The University of Iowa

EXTENDED ABSTRACT

Today, although organizations have similar structural conditions such as technology, volume, capital, they differ in terms of an employee belonging and employee quality. Modern organizations analyze the psychological needs of the employees and take measures to increase corporate belonging instead of the bureaucratic management approach in which the authority and power are dominant. As a result of this comprehension, concepts such as organizational justice, organizational trust, organizational commitment, organizational citizenship behaviour, and psychological contract are frequently explored in the organizational behavior literature. Although employees of an organization have secured themselves in their written agreements, the success of the organization is directly proportional to the degree of psychological bond that the employees have established with the organization. In this sense, the managers and organizations approaching with the awareness that employees are psychological entity are successful by bringing employee loyalty and productivity to the highest level. Organizational practices such as teamwork in modern working life require an environment of high trust and loyalty.

Mutual expectations and commitments form the basis of the employee-employer relationship. Regular execution of this relationship affects employee behaviours, such as employee loyalty and trust in the organization. Expectations and obligations in the employee-employer relationship are carried out within the framework of existing formal laws and regulations. Written contracts, workplace practices, regulations and laws are procedures to regulate working life, as much as possible. Psychological contracts consist of expectations that are shaped according to implicit or explicit employer commitments at the beginning and after the employment relationship. Besides, psychological contracts include all explicit or implicit obligations and responsibilities of the working relationship that today's written agreements and other written processes cannot cover due to physical impossibility. An employee is committed to fulfilling a particular task and showing commitment to the employer. In return, in addition to financial expectations and rewards, they have expectations such as a respected working environment and behavioral structure, civil relations, and gaining internal status. It is not possible to meet all employee expectations, which may change over time, through regulations such as written contracts and laws. The same is valid for employer commitments, as well, over time, the structure of employer commitments may change or lose importance. If these commitments and obligations are not met in time or cannot meet due to impossibility, employees perceive their psychological contracts violated.

In the studies conducted in the organizational behavior literature, the direct effects of psychological contract violations on employee attitudes and behaviours are decrease in efficiency, organizational trust, decrease in organizational commitment, decline in organizational citizenship behaviour, erosion in the perception of organizational justice, developing intention to quit, developing organizational cynicism behaviour, and indirect effects such as failure, inefficiency, and competitive disadvantage in teamwork on organizations were examined. The negative impact of the perception of violation of psychological contract

on working attitudes and behaviours, in general, affects the success of organizations negatively. Although the effects of the perception of psychological contract violation on organizational commitment, organizational trust, organizational citizenship behavior, and the intention to quit are separately investigated in many studies, the mediating role of organizational trust on the relationship with organizational commitment and psychological contract violation has not been investigated sufficiently. The primary purpose of this study to determine how perceptions of employees violations of psychological contract affect their loyalty to the organization and their trust in the organization and reveal the indirect effect of loss of confidence in the process. In order to test the hypotheses presented in the study, data from a sample of 261 employees working in the health sector in Adana and Osmaniye provinces were used. The research model was tested using a questionnaire prepared by using the scales used in the literature in order to evaluate the participants perception of psychological contract violation, organizational trust and organizational commitment levels. (Bu ne la) The results revealed that psychological contract violation had a negative effect on organizational trust and organizational commitment and organizational commitment sub-dimensions, organizational trust had a positive effect on organizational commitment and organizational commitment sub-dimensions. Additionally results indicated the role of organizational trust in the effect of psychological contract violation on organizational commitment had a partial mediating role. In the study, practical results of research results for future research are also discussed. In this context, it will possible to see differences in future researches sample groups, sectors, education levels of employees, income levels, cultural differences, especially in the mediation effects. In addition, the study broadens the theories of psychological contract violation, organizational trust and organizational commitment, and contributes to the literature in this sense.

Kamu alışanlarının Liyakat Sistemi Algısı¹

Feride YILMAZ² ve Ayşehan AKICI³

Öz

Liyakat sistemi; kamu hizmetlerine ve kamu kuruluşlarına alınacak kişilerin işe alınmasında yeterliliklerini dikkate alan bir sistemdir. Türk Devlet Memurları Kanunu'nda liyakate yönelik düzenlemelerin kısmen de olsa yeterli olduğu, asıl sorunun bu yasaların uygulanması aşamasında olduğu düşünülmektedir. Kamu örgütlerinde, liyakatsizliğin üst düzeyde yaşandığı ve olumsuz etkiler yarattığı tartışılmaktadır. Bu çalışmada, kamu personelinin liyakat sistemi hakkındaki düşünceleri belirlenmiştir. Veriler, görüşme formu yoluyla, iki farklı kamu üniversitesi personelinden kolayda örnekleme yöntemiyle toplanmıştır. Görüşmeler 2019 yılı Ocak-Ekim ayları arasında yapılarak 69'u akademik, 63'ü idari olmak üzere toplam 132 katılımcıya ulaşılmıştır. Verilerin analizinde; tanımlayıcı istatistiklerin yanı sıra ki-kare analizi, tek örneklem ve bağımsız örneklem t-testinden yararlanılmıştır. Liyakat sisteminde, duyuruların yapıldığı ve başvuru fırsatının herkese eşit olarak sunulduğu görüşüne katılanlar yüksek iken mülakatların adil yapıldığı ve çalışanın adil ödüllendirildiği görüşüne katılanlar çok düşüktür. İşe alım, terfi ve atamalarda başta yasa ve yönetmeliklerin tam olarak uygulanması olmak üzere uzmanlık, bilgi, beceri, deneyim, kişilik uygunluğunun dikkate alınması ve sağlıklı bir liyakat sisteminin oluşturulması gerektiği önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Liyakat, Liyakat sistemi, Üniversite, Üniversite Personeli

The Perception of Public Employees on Merit System

Abstract

The merit system is a system that takes into account the competence and qualifications of people to be recruited to public services and public institutions. It has been evaluated that the regulations on merit in the Turkish Civil Servants Law are partially sufficient, and the main problem is at the stage of implementation of these laws. It is argued that incompetence is experienced at a high level and creates negative effects in public organizations. In this study, the opinions of public personnel about the merit system were determined. The data were collected using the convenience sampling method from two different public university personnel through an interview form. The interviews were held between January-October 2019, reaching a total of 132 participants, 69 academic and 63 administrative. In the analysis of the data; in addition to descriptive statistics, chi-square analysis, one sample and independent samples t-test were used. In the merit system, while the participation is high in the opinion that announcements are made and the opportunity of application is equally presented to all, those who agree that the interviews are fair and the employee is awarded fairly are very low. It is recommended that in recruitment, promotion and appointments, especially the full implementation of laws and regulations, expertise, knowledge, skills, experience, personality suitability should be taken into consideration and a healthy merit system should be established.

Key Words: Merit, Merit System, University, Personnel of University

Atıf İçin / Please Cite As:

Yılmaz, F. ve Çakıcı, A. (2021). Kamu çalışanlarının liyakat sistemi algısı. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 375-386.

Geliş Tarihi / Received Date: 21.08.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 11.12.2020

¹ Bu çalışma, Feride Yılmaz'ın "Kamu Çalışanları Bakış Açısından Liyakat İhlali Algısı, Kaynakları ve Yansımaları" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² Öğr. Gör. Dr. - Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Ermenek Meslek Yüksekokulu, fcetinkaya@kmu.edu.tr

 ORCID: 0000-0002-0965-5295

³ Prof. Dr. - Mersin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, aysehancakici@mersin.edu.tr

 ORCID: 0000-0003-4090-5309

Giriş

Liyakat dar anlamda; işin gerektirdiği nitelikler itibarıyla işe en uygun kişinin seçilmesi olarak tanımlanırken geniş anlamda; işe alım, atama, terfi ve göreve son vermenin eğitim, deneyim, bilgi, beceri, başarı, görgü, kültür, yetenek doğrultusunda yapılması şeklinde tanımlanmaktadır (Şen, 1995, s. 8; Yaprak, 1998, s. 174). Liyakat sistemi ise, hizmete alınmada görevin gerektirdiği niteliklerden başka hiçbir ayırımın gözetilmediği, bütün atama ve yükseltmelerin geçerli ve güvenilir bir yarışma sınavına ya da objektif diğer kriterlere dayalı yapılarak ilgili hizmete en uygun kişinin alınmasının söz konusu olduğu, adil ve eşit bir uygulama sunan bir sistem (Uz, 2011, s. 59) olarak açıklanmaktadır.

Liyakat ihlali veya liyakatsizlik, liyakat ilkesinin yok sayılmasıdır. Esasında liyakat ilkesi yasalarda, 1982 Anayasası'nda (Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM], 1982) ve 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu'nda (Devlet Memurları Kanunu, 1965), stratejik planlarda yer almaktadır. Bu liyakatin önemini bildiğinin de bir göstergesidir. Ancak birçok araştırmacı (Gökdeniz ve Öztürk, 2017; Öztekin, 2008; Sezer, 2003; Tunçer, 2017; Uz, 2011; Yıldız, 2015; Yüceci, 2000) tarafından da belirtildiği gibi, sadece teoride ve söylemde kalmakta, uygulamaya gerektiği gibi aktarılmamaktadır. Liyakat ihlaline dair haberlere medyada sıklıkla rastlanmaktadır. TBMM çatısı altında muhalefet sözcüleri liyakatin bittiğini ileri sürerken, hükümet sözcüleri, liyakatin önemli olduğunu söyleme gereği duymaktadırlar. Dolayısıyla Türkiye'de liyakat ihlali olduğuna yönelik bir problemden bahsedilebilir. Bu probleme karar alıcıların dikkatini çekmek, mevcut durumu ortaya koymak ve gereken önlemlerin alınmasına bir aracı olabilmek adına böyle bir çalışmaya ihtiyaç duyulmuştur. Bu nedenlerle kamu çalışanlarının liyakat sistemi hakkındaki algılarının belirlenmesinin gerekliliği açıktır. Böylece, liyakat algısı bakımından geline noktanın ortaya konması ve insan kaynağının heba edilmesi anlamını taşıyabilecek liyakat sorunsalına karar alıcıların dikkatini çekilmesi beklenmektedir. Uygulamada karşılaşılan bir sorunun derinlemesine anlaşılmasına ve çözüm yollarının geliştirilmesine de katkıda bulunması hedeflenmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada aşağıdaki sorulara yanıt aranmaktadır:

1. Liyakat meselesi bir sorun olarak algılanmakta mıdır?
2. Liyakat ihlali ne sıklıkta yaşanmaktadır?
3. Liyakat sistemi, gerektiği gibi uygulanmakta mıdır?

Kavramsal Çerçeve

Liyakat sistemi; kamu hizmetlerinde ve kamu kuruluşlarında göreve alınacak kişilerin işe alınmasında yeterliliklerini dikkate alan, yani göreve alınmaya layık olanların alınmasını temel şart olarak arayan bir sistemi ifade etmektedir (Ateş, 1995, s. 56). Personel istihdamında liyakat sisteminin esas alınması anlamında meritokrasi kavramı da kullanılmaktadır. Kamu yönetimi bakımından liyakat sistemi; 'liyakate dayalı yönetim sistemi'dir (Aktan, 1997, s. 1008).

Güçlü bir personel sistemi, en iyi elemanların hizmete alınması ile kurulabilir. Hizmete almanın liyakat gözetilmeden yapılması beraberinde hatalar getirebilir ve bu hataların daha sonra düzeltilmesi ise zor olmaktadır (Tutum, 1976, s. 97). Liyakat, devlet kadrolarına gerekli nitelik ve yeteneklere sahip en yeterli kişilerin alınmasını gerektirmekle birlikte vatandaşların devlet memurluklarına girmelerinde ve çalışırken uygulanacak bütün işlemlerde keyfi ve kişisel takdirlerden, siyasi parti müdahalelerinden bağımsız, sadece hizmetlerdeki niteliklerin gerekleri doğrultusunda objektif yöntemlere tabi olmasını zorunlu kılmaktadır (Tortop, 1999, s. 47). Dolayısıyla gerek adam kayırmacılığının gerekse politik nitelikli atamaların bürokrasinin niteliği üzerinde oldukça olumsuz etkileri olduğundan liyakat sistemi bürokrasinin kalitesinin artırılmasına imkân sağlamaktadır (Öztürk, 2002, s. 130) Bu nedenle de ister kamuda isterse özel sektörde liyakat ilkesi, insan kaynakları yönetiminin temel dayanağı olmak durumundadır. Toplumun huzuru ve mutluluğu da bu ilke ile çok ilintilidir. Doğunun ve batının ruhani ve sevgi lideri Mevlana, toplumda barışın, adaletin, huzurun sağlanmasının ancak ehliyet ve liyakat sahibi insanların iş başına getirilmesiyle mümkün olabileceğini ifade etmiştir (Yıldız, 2015, s. 6).

İster kamu isterse özel sektör kurum ve kuruluşlarında olsun, özellikle kamu kesiminde liyakat sistemini uygulayabilmek belli ilkelerin benimsenmesini ve uygulanmasını zorunlu kılmaktadır. Liyakat sisteminin ilkeleri, işe alım, atama, yükseltme ve göreve son vermenin belirli kurallar çerçevesinde yapılmasına imkân tanımaktadır. Böylece adil ve objektif bir süreç gerçekleştirilmektedir. Liyakat sisteminin ilkeleri aşağıdaki gibidir (Öztürk, 2002, s. 140; Yaprak, 1998, s. 175; Yıldırım, 2013, s. 363):

Eşitlik İlkesi: Kamu görevlerine girme hakkına bütün vatandaşlar sahiptir. Bu anlamda hiç kimse siyasi düşünce, dini inanç, ırk, renk ve cinsiyet gibi herhangi bir ayrıma tabi olmaksızın kamu hizmetine girme hakkına sahip olmaktadır

Ehliyet İlkesi: Kamu hizmetine alınmada esas olan ehliyettir. Hiç kimse görevin gerektirdiği nitelikler dışında kamu hizmetine girme konusunda herhangi bir öncelik hakkına sahip olmayıp toplumun her kesiminden nitelikli personelin işe alınması gerekir

Yarışma İlkesi: Kamu hizmetine girmede serbest yarışma esas olmaktadır. Liyakat sisteminin uygulanması, bu ilkeye bağlıdır. Bu nedenle kamu görevine eleman alınması gerektiğinde, isteyen herkesin kamu görevine girebilmesine fırsat verilmesi amaçlanarak bu konuda ilgili kamuoyuna duyuru yapılır. Duyuru sonucunda başvuran adaylar arasında yeterlik ve yarışma sınavları yapılır. Bu sınav sonucuna göre kamu hizmeti açısından en iyi adayların hizmete alınma imkânı elde edilmiş olur.

Kariyer İlkesi: Liyakat sistemindeki amaç kamu hizmeti için en uygun adayların seçilmesinin yanı sıra bu kişilerin kamu hizmetinde tutulması, sürekliliğın ve sonuçta hizmette verimliliğın ve etkinliğın artırılmasıdır. Bu nedenle kariyer esası benimsenmiştir. Kariyer kavramı ise kamu görevine alınanların bir ömür boyu istihdamını ve görev içerisinde ilerleyerek en yüksek kademelere kadar yükselmesini anlatır.

Güvenlik Sistemi: Liyakat sistemi memurluğu bir meslek olarak kabul etmektedir. Bu nedenle tüm çalışma hayatını kamu hizmetine adayan kişilerin, bunun karşılığında ihtiyaç hissettikleri hizmet güvenliğini de teminat altına almıştır. Buradaki amaç, kayırma sistemindeki gibi çalışana (memura) ayrıcalık tanımak değil, kamu hizmetinin yürütülmesini teminat altına almaktır.

Tarafsızlık İlkesi: Liyakat sistemi, kamu hizmetlerini yürüten kişi ve kuruluşlara her türlü eylem ve işlemlerinde tarafsızlığı emretmektedir.

Adil ve Yeterli Ücret İlkesi: Eşit işe eşit ücret verilmeli ve üstün performans gösteren kişilere ödöl verilmelidir. Kamu personelinin rüşvet, rant, kollama, aracılık etme ve özel çıkar sağlamaya yönelik davranışta bulunmaması için insanca yaşayabileceği bir ücret alması önemlidir.

Liyakat sistemi ilkelerinden de görüldüğü gibi liyakat sisteminin temelinde, kayırmacılık, ayrımcılık, yandaşçılık olmamakta ve nitelikli bireylerin istihdamı esas alınmakta, herkese eşit imkânlar sunulmakta ve görevinde başarı gösterene hak ettiği verilmektedir. Liyakat sisteminin ilkelerine bağlı olarak uygulanması, toplumun politik, ekonomik ve sosyal yapısı ve olanakları, bürokrasiye bakış açısı ile ilgilidir. Eğer söz konusu bu etmenler belli bir uyum ve denge içinde olmazsa liyakat sistemini ayakta tutmak oldukça zor hale gelmektedir (Şen, 1995, s. 82).

Liyakat sisteminin uygulanabilmesi kamu hizmetine girişte objektif ve tarafsız bir sınav ile mümkündür (Ateş, 1995, s. 97). Sınav belirli görevler için, belirli koşullara sahip kimselerin bilgi ve yeterliklerini meydana çıkarmak ve en iyi elemanı seçmek amacı ile yapılır (Tortop, 1999, s. 52). Sınav sonucuna göre, hizmetin gerektirdiği nitelikleri taşımayan adaylar elenirken hizmetin gerektirdiği nitelikleri taşıdıkları ispat edilenler ise, işe alınmaktadır. Bu sayede, kamu hizmeti daha ehil, yeterli, nitelikli ellere teslim edilmiş olmaktadır. İşe almada sınav yapılmadan eleman tedariki uygulamaları, ancak çok istisnai hallerde olmalıdır (Ateş, 1995, s. 97).

Liyakat sisteminin uygulanması; sınav öncesi uygulamalar, sınav türlerinin belirlenmesi ve liyakat sisteminin uygulamasında yapılan hatalar şeklinde irdelenebilir. Sınav öncesi uygulamalar arasında; sınavların yeterince duyurulması, herkese fırsat eşitliği sağlanması, işle ilgili özelliklerin gerçekçi olması, ayırım gözetilmemesi, yeteneğe göre sıralama, sonuçları açık şekilde duyurma ve herkese itiraz hakkı vermek vardır (Aykaç, 1990, s. 95; Tortop, 1999, s. 48; Tutum, 1976, s. 11-12; Tutum, 1980, s. 21-22). Ayrıca yapılan sınavların geçerli ve güvenilir olduğunun da temin edilmesi gerekir (Tortop, 1999, s. 52; Tutum, 1976, s. 111-112). Yazılı, sözlü ve uygulamalı sınavların (Tortop, 1997, s. 19) en uygun adayı belirleyecek şekilde yapılması da başka bir gerekliliktir. Liyakat sistemi uygulanırken gerek sınav öncesi uygulamalarda (Ateş, 1995, s. 180; Eryılmaz, 2003, s. 190) gerekse sınav içeriği (Ateş, 1995, s. 181; Şen, 1995, s. 85-86) ve türünde (Gönülaçar, 2014, s. 10; Diler, 2018, s. 161) ve hatta jüri (sınav komisyonu) oluşturmada (Ateş, 1995, s. 181; Öztürk, 2002, s. 135) da hatalar yapılabilmektedir. Böyle bir durum da, liyakat sisteminin zedelenmesine yol açabilmektedir. Bu araştırma, liyakat sisteminin hangi aşamalarında, hangi düzeyde liyakat ihlali yaşandığını tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda, sınavların ilanı, fırsat eşitliği, özelliklerin işe uygunluğu, yazılı ve sözlü sınavların nesneliliği, jürinin uygun kişilerden oluşup oluşmadığı ve yüksek başarının yüksek ödülle karşılık bulup bulmadığı aşamalarındaki ihlal durumu ve

düzeyi belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca, işe alım, atama ve terfilerde liyakat ihlali yaşanma derecesi saptanmak istenmiştir.

Yöntem

Evren - Örneklem

Araştırmanın evreni kamu çalışanları olup; çalışma evreni ise üniversite çalışanları olarak belirlenmiştir. Üniversite çalışanlarından veri toplanması, akademik ve idari çalışanlar ayrı ayrı dikkate alınarak yapılmıştır. Bunun nedeni, aynı olaya tanık olsalar bile farklı algılama ve kavrama düzeylerinde olabilecekleri varsayımdır. Ayrıca, örnekleme çeşitliliğine giderek elde edilen verilerin teyit edilebilirliğini sağlamaya dönüktür. Başka bir anlatımla, akademik ve idari çalışanlar, aynı sorular itibarıyla, benzer algı seviyesindedir ise, bu durum, verinin geçerliği olarak yorumlanabilecektir.

Çalışma evreni içerisinde yer alan iki kamu üniversitesi amaçlı örnekleme ile seçilmiştir. Bu iki üniversitede toplam 2426 akademik, toplam 1719 idari personel olmak üzere toplam 4145 personel çalışmaktadır. Kolayda örnekleme yöntemi yoluyla, görüşmeler 2019 yılı Ocak-Ekim ayları arasında gerçekleştirilmiştir. Nitel veri toplanan çalışmalarda minimum örnek büyüklüğü 15 olarak belirtilirken, olgu çalışmalarında en az 25 ve gömülü teori çalışmalarında ise 30-50 arası önerilmektedir (Mason, 2010).

Veri Toplama Araçları

Kamu çalışanlarının liyakat sistemi hakkındaki görüşlerini belirlemek üzere yapılan araştırmada veriler, literatürden yararlanılarak (Aykaç, 1990; Tortop, 1999; Tutum, 1980; Yaprak, 1998; Yıldırım, 2013) geliştirilen bir görüşme formuyla toplanmıştır. Demografik bilgi olarak pozisyon, statü durumu ve çalışma süresi sorulmuştur. Katılımcılara, liyakat sisteminin uygulamasına yönelik yedi soru sorulmuştur (Tablo 3). Bu sorular oluşturulurken Stahl'ın (1956) liyakat sistemi uygulaması ilkelerinden de esinlenilmiştir. Sorular, nominal ölçme düzeyinde "Evet", "Hayır" şeklinde sorulmuştur. Liyakat ihlali yaşanma sıklığı (işe alım, terfi ve atamada) algısı, üçlü Likert derecesine (hiç yaşanmaz, bazen yaşanır, genellikle yaşanır) göre sorulmuştur. Bu süreçte 2018 yılı Kasım-Aralık aylarında üç kez ön test yapılmış ve elde edilen bulgulara göre görüşme sorularına son hali verilmiştir.

Görüşme formunun yarısı elden bırakma diğer yarısı ise yüz yüze görüşme yolu ile gerçekleştirilmiştir. Süreç sonunda 132 akademik ve idari personelden (yönetici ve çalışan) veri toplanabilmiştir. Yüz yüze görüşmeye bazı katılımcılar yanaşmamıştır. Elden bırakılanlara, katılımcılar görüşlerini yazılı olarak belirtmişlerdir. Elde edilen veriler bilgisayara aktarılarak frekans dağılımı ve çapraz tablolar yoluyla analiz gerçekleştirilmiştir.

Bulgular

Tablo 1'e göre araştırmaya katılanların 69'u akademik, 63'ü idari personeldir. Yarısı yönetici ve diğer yarısı da çalışan pozisyonundadır.

Tablo 1. Katılımcıların Statü ve Pozisyonlarına Göre Dağılımı

Pozisyon	Frekans ve Yüzdeler	Statü		Toplam
		Akademik	İdari	
Yönetici	n	36	30	66
	Pozisyon içinde %	54,5	45,5	100,0
	Statü içinde %	52,2	47,6	50,0
Çalışan	n	33	33	66
	Pozisyon içinde %	50,0	50,0	100,0
	Statü içinde %	47,8	52,4	50,0
Toplam	n	69	63	132
	Pozisyon içinde %	52,3	47,7	100,0
	Statü içinde %	100,0	100,0	100,0

Katılımcıların toplam iş tecrübesine göre dağılımı Tablo 2'dedir. Katılımcıların 4'ü bilgilerini paylaşmamıştır. Tabloya göre statü ile çalışma süresi arasında anlamlı bir ilişki (Pearson χ^2 : 9,376; s.d.: 3, p:.025) tespit edilmektedir. 67 akademik personelin üçte ikisi 1-10 yıl arası tecrübeye sahipken bu oran idari personelde %50 dolayındadır. Başka bir açıdan 11-15 yıllık tecrübeye sahip olanların %90'ı akademik personel iken, 16 yıl ve üstü tecrübeye sahip olanların %60'ı idari personeldir. Tespit edilen ilişkide

hesaplanan olağanlık katsayısı C:0,261 olup; bu deđer⁴ 0,369 düzeyinde zayıf bir korelasyona (Kalaycı, 2016, s. 116) işaret etmektedir.

Tablo 2. Katılımcıların Statüsü ile Kamuda alışma Süreleri Arasındaki İlişki

Statü	Frekans ve Yüzdeler	Kamuda toplam çalışma süresi				Toplam
		1-5 Yıl	6-10 Yıl	11-15 Yıl	16 Yıl ve+i	
Akademik	n	12	25	10	20	67
	Statü içinde %	17,9	37,3	14,9	29,9	100,0
	Tecrübe içinde %	57,1	53,2	90,9	40,8	52,3
İdari	n	9	22	1	29	61
	Statü içinde %	14,8	36,1	1,6	47,5	100,0
	Tecrübe içinde %	42,9	46,8	9,1	59,2	47,7
Toplam	n	21	47	11	49	128
	Statü içinde %	16,4	36,7	8,6	38,3	100,0
	Tecrübe içinde %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Pearson χ^2 : 9,376 s.d.: 3, p:0,025;

Beklenen değer 5'in altında olan hücre oranı: %0,0; En küçük beklenen değer: 5,24;

Olağanlık katsayısı C: 0,261; r cinsinden C: 0,369

Tablo 3'te liyakat sistemi uygulamaları ile katılımcıların statüleri arasındaki ilişkiler yer almaktadır. Liyakat sistemi uygulamaları olarak sınavların duyurumu, fırsat eşitliği, özelliklerin işe uygunluğu, yazılı ve sözlü sınavların nesnelliği, jürinin (sınav komisyonunun) uygun kişilerden oluşup oluşmadığı ve yüksek başarının yüksek ödülle karşılık bulup bulmadığı irdelenmiştir. Bu konularda katılımcılardan evet/hayır şeklinde yanıt vermeleri istenmiştir. Liyakat uygulamalarına dair bu yedi hususun hiçbirinde akademik ve idari personelin oranları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Dolayısıyla liyakat sisteminin uygulamaları bakımından akademik ve idari personel aynı yönde düşünmektedir. Örneğin sınavların yeterince duyurduğunu düşünenlerin %56'sı akademik personel iken, duyurulmadığını belirtenlerin %57'si idari personel olup; herhangi istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki söz konusu değildir.

Başvuru fırsatının herkese tanındığını düşünenlerin %50'si akademik personel olup; düşünmeyenlerin de %60'ı akademik personeldir ve istatistiksel ilişki bulunmamaktadır. Açık olan pozisyonlarda aranan niteliklerin işe uygunluğuna "evet" diyenlerin oranı akademik ve idari personelde aşağı yukarı eşitir. Hayır diyenlerin %57'si ise akademiktir ve oransal olarak farklılık söz konusu değildir.

Yazılı sınavların nesnel yapıldığını düşünenlerin %44'ü akademik iken, bu soruya "hayır" diyenlerin %62'si akademiktir. Sözlü sınavların objektif olduğunu söyleyenlerin %48'i akademik ve olmadığını belirtenlerin %53'ü akademiktir. Hem yazılı hem de sözlü sınavların nesnel olup olmaması bakımından akademik ve idari personelin görüşleri arasında anlamlı farklılıklar bulunmamaktadır.

Liyakat sistemi uygulaması olan yüksek başarının yüksek ödülle karşılık bulması konusuna "evet" diyenlerin %59'u akademik olup; "hayır" diyenlerin de %51'i akademiktir. Bu konuda da istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki söz konusu değildir.

⁴ Olağanlık katsayısı (C), 2x2 ve 2x2'nin üstünde olan tüm tablolarda kullanılabilen bir ilişki katsayısıdır. C ile gösterilir ve doğrudan r gibi yorumlanamaz. Formülü $C = \sqrt{X^2 / (X^2 + n)}$. C katsayısının "r" gibi yorumlanabilmesi için aşağıdaki işlemlerin yapılması gerekir (Alpar, 2010, s. 278-279).

i) Birinci adımda; C'nin alabileceği maksimum değer hesaplanır. Bu; k= satır veya sütun sayısından küçük olanın sayısını göstermek üzere $C_{max} = \sqrt{(k-1) / k}$ formülü ile hesaplanır. Örneğin; 2x4'lük bir tabloda $C_{max} = \sqrt{(4-1) / 4} = \sqrt{3/4} = \sqrt{1/2} = \sqrt{0,500} = 0,707$ olarak bulunur.

ii) İkinci adımda, bulunan C_{max} değerinin tersi alınır. Yani $1/C_{max}$ işlemi yapılır. Örneğin $1/0,707 = 1,414$.

iii) Üçüncü adımda; bulunan C değerini ile C_{max} değerinin tersi çarpılır. Yani $r = C \times (1/C_{max})$ işlemi yapılır ve elde edilen sonuç "r" gibi yorumlanır. Örneğin; olağanlık katsayısı 0,261 olarak hesaplanmışsa, $0,261 \times 1,414 = 0,369$ bulunur ve ilişkinin zayıf düzeyli olduğu söylenir.

Tablo 3. Liyakat Sistemi Uygulaması ile Katılımcıların Statüleri Arasındaki İlişki

		Statü		Toplam	Notlar
		Akademik	İdari		
Personel alımı için sınavlar yeterince duyuruluyor mu?	Evet	54	43	97	Yates χ^2 : 1,218; s.d.: 1; p:0,270
	Hayır	15	20	35	
	Toplam	69	63	132	
Başvuru fırsatı herkese eşit olarak sunuluyor mu?	Evet	41	44	85	Yates χ^2 : 1,138; s.d.: 1; p:0,286
	Hayır	28	19	47	
	Toplam	69	63	132	
Açık olan pozisyonlarda aranan nitelikler işle ilgili mi?	Evet	36	38	74	Pearson χ^2 : 0,887; s.d.: 1; p:0,346
	Hayır	33	25	58	
	Toplam	69	63	132	
Yazılı sınavların objektif yapıldığını düşünüyor musunuz?	Evet	30	39	69	Yates χ^2 : 3,774; s.d.: 1; p:0,052
	Hayır	39	24	63	
	Toplam	69	63	132	
Mülakatların objektif yapıldığını düşünüyor musunuz?	Evet	14	15	29	Yates χ^2 : 0,077; s.d.: 1; p:0,781
	Hayır	55	48	103	
	Toplam	69	63	132	
Sınav jürileri veya komisyon uygun kişilerden oluşuyor mu?	Evet	40	31	71	Pearson χ^2 : 1,018; s.d.: 1; p:0,313
	Hayır	29	32	61	
	Toplam	69	63	132	
Yüksek başarı yüksek ödül ilkesi uygulanıyor mu?	Evet	13	9	22	Yates χ^2 : 0,219; s.d.: 1; p:0,640
	Hayır	56	54	110	
	Toplam	69	63	132	

Katılımcılara kurumlarında ve Türkiye genelinde işe alımlarda, terfide ve atamalarda liyakat ihlalinin yaşanma dereceleri de sorulmuştur. Bu sorulara 1:hiç yaşanmaz, 2: bazen yaşanır ve 3:genellikle yaşanır şeklinde tepki vermeleri istenmiştir. Örnek büyüklüğü 30'u geçtikten sonra normal dağılım şartı aranmayabilmektedir (Mert, 2016, s. 58). Dolayısıyla araştırmaya katılan 69 akademik ve 63 idari personelin işe alma, terfi ve atamalarda liyakat ihlali yaşanma derecelerine ilişkin algıları, orta nokta olan 2:bazen yaşanıra göre tek örneklem t-testi yapılmıştır (Tablo 4). Buna göre araştırmaya katılanlar işe alımlarda, terfilerde ve atamalarda gerek kurumlarında gerekse Türkiye genelinde "genellikle" liyakat ihlalinin yaşandığı görüşündedirler.

Tablo 4. İşe Alma, Terfi ve Atamalarda Liyakat İhlali Yaşanma Derecesi

	\bar{x}	Ss	t	p
Kurumunuzda işe alımda liyakat ihlalinin yaşanma sıklığı nedir?	2,39	0,589	7,678	p<0,0001
Kurumunuzda terfide liyakat ihlalinin yaşanma sıklığı nedir?	2,39	0,627	7,217	p<0,0001
Kurumunuzda atamalarda liyakat ihlalinin yaşanma sıklığı nedir?	2,44	0,645	7,826	p<0,0001
Türkiye genelinde işe alımda liyakat ihlalinin yaşanma sıklığı nedir?	2,77	0,456	19,490	p<0,0001
Türkiye genelinde terfide liyakat ihlalinin yaşanma sıklığı nedir?	2,77	0,476	18,456	p<0,0001
Türkiye genelinde atamalarda liyakat ihlalinin yaşanma sıklığı nedir?	2,77	0,460	19,111	p<0,0001

Tepki kategorileri 1: hiç yaşanmaz, 2: bazen yaşanır, 3: genellikle yaşanır;
Test değeri: 2 (bazen yaşanır)

Akademik ve idari personelin görüşleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığı da bağımsız örneklem t-testine tabi tutulmuştur (Tablo 5). İşe alma, terfi ve atamalarda yaşanan liyakat ihlalinin derecesi bakımından görüş ayrılığı bulunmadığı ortaya çıkmıştır. Böylece araştırmaya katılan akademik ve idari personel gerek kurumlarında gerekse Türkiye genelinde genellikle liyakat ihlalinin yaşandığı ve görüşleri arasında da istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmektedir.

Tablo 5. *İŖe Alma, Terfî ve Atamalarda Liyakat İhlalinin Algısının Akademik ve İdari Personele Göre Karşılaştırılması*

	Statü	N	\bar{x}	Ss	t	p
Kurumunuzda iŖe alımda liyakat ihlalinin yaşanma sıklığı nedir?	Akademik	69	2,42	0,553	0,536	0,593
	İdari	63	2,37	0,630		
Kurumunuzda terfide liyakat ihlalinin yaşanma sıklığı nedir?	Akademik	69	2,36	0,568	-0,600	0,550
	İdari	63	2,43	0,689		
Kurumunuzda atamalarda liyakat ihlalinin yaşanma sıklığı nedir?	Akademik	69	2,41	0,577	-0,619	0,537
	İdari	63	2,48	0,715		
Türkiye genelinde iŖe alımda liyakat ihlalinin yaşanma sıklığı nedir?	Akademik	69	2,81	0,430	1,026	0,307
	İdari	63	2,73	0,482		
Türkiye genelinde terfide liyakat ihlalinin yaşanma sıklığı nedir?	Akademik	69	2,78	0,449	0,439	0,661
	İdari	63	2,75	0,507		
Türkiye genelinde atamalarda liyakat ihlalinin yaşanma sıklığı nedir?	Akademik	69	2,80	0,405	0,834	0,406
	İdari	63	2,73	0,515		

Tartışma, Sonuç ve neriler

Liyakat, açık olan kadrolar için iŖe alım, yükseltme, atama ve göreve son vermenin eŖitlik ve hakkaniyet esasına dayandırılması ve bunun tüm çalışanlara uygulanmasıdır. Liyakat ihlalinin, karar vericilerin, personel iŖe alım, yükseltme, atama ve görevden ayırmada liyakat kriterlerini göz ardı etmesi konusundaki tercihleri olarak tanımlamak mümkündür. Liyakat ilkesi, ülkemizde gerek anayasada gerekse kalkınma planlarında, stratejiler içerisinde hatta söylemlerde yer almakla birlikte uygulanması tartışmalıdır. Nitekim Türk kamu personeli sistem ve yönetim üzerine incelemeleri olan Güler (2005, s. 169), toplumun, kayırma sistemine karşı çıktığını, üst düzey kamu görevlerinin siyasal iktidar yoluyla gelip gitmesini temel alan görüş ve düzenlemeleri desteklemediğini ileri sürmektedir.

Liyakatin nemi ve gerekliliği, gerek devlet yönetiminde bulunan kişilerce gerekse muhalif kesimler tarafından sıkça dillendirilmektedir. Bu durum, ülkemizde liyakatin uygulamasında bir takım sorunlar olduğuna işaret etmektedir. Bu doğrultuda iki kamu niversitesindeki akademik ve idari personelinin liyakat sistemi algılarını belirlemek üzere bir araştırma yapılmıştır.

Kuramsal ıkarımlar

İki niversitede 69 akademik ve 63 idari personel olmak üzere 132 çalışandan görüşme yoluyla veri toplanmıştır. Katılımcıların %73,5'i personel alımı için sınavların yeterince duyurulduğunu, %64,4' başvuru fırsatının herkese verildiği, %56,1'i açık olan pozisyonlarda aranan niteliklerin iŖe ilgili olduğu görüşündedir. Buna karşın yazılı sınavların objektif yapıldığını düşünenlerin oranı %52,3, sözlü mülakatların objektif olduğunu söyleyenlerin oranı sadece %22'dir. Sınav jürisi veya komisyonun uygun kişilerden oluşturulduğunu düşünenlerin oranı %53,8'dir. Yüksek başarı yüksek ödül uygulamasının yerine getirildiğini söyleyenlerin oranı düşük olup, %16,7'dir.

Liyakat ilkelerinin uygulanması açısından akademik ve idari personelin görüşleri arasında oransal olarak istatistiksel bakımdan anlamlı bir farklılık tespit edilememektedir. Dikkat edilirse sınavların duyurulması ve başvuru fırsatının herkese verilmesi bakımından, önemli lde olumlu bir durumun olduğunu düşünmek mümkündür. Buna karşın hemen hemen yarısı açık pozisyonlarla ilgili niteliklerin iŖe uygun olmadığı, yazılı sınavların objektif yapılmadığı ve sınav jürisi ya da komisyonunun uygun kişilerden oluşturulmadığı yönünde bir algıya sahiptir. Oranın %50'lere yaklaşması bu konularda uygulamanın gözden geçirilmesi gerekliliğine işaret etmektedir. KPSS gibi yazılı sınavlar, nesnellik açısından belli lde fırsat eŖitliđi sunsa da, Türkiye'de yazılı sınavın kamuya girmede pek bir öneminin olmadığı, esas belirleyici olanın sözlü sınav olduğunu ortaya koyan araştırmalar mevcuttur (Eminoğlu, 2019; Köybaşı, Uğurlu, Yazıcı ve İbicek, 2018; Türker, 2018).

Liyakat ilkelerinin uygulanması açısından katılımcıların %78'i sözlü sınavların objektif olmadığı görüşündedir. Sınav türlerinden en çok eleştirilenin, mülakat olduğu bulgulanmış olup bu durum teoriyle de örtüşmektedir. Kızılkın (2019) tarafından yapılan araştırmada, mülakat ile yapılan personel alımlarında kayırmacılığın ön plana çıktığı, objektif yapılmadığı bulgusu elde edilmiştir. Eminoğlu (2019) tarafından yapılan araştırma ile de sözlü sınav yönteminin (mülakat) kamuya girişte güvenilir bir yöntem olmadığı, nedeninin ise liyakat ilkesine uygun yapılmadığı sonucu elde edilmiştir. Dolayısıyla kamuya personel alımında önemli bir yeri olan mülakatların ciddi anlamda gözden geçirilmesi, nitelikli bir kamu hizmeti sunumunun da garantisi olacaktır.

Sınav jürisinin uygun olmadığını düşünenlerin oranı %46,2 olup, ciddiye alınması gereken bir düzeydir. Eminoglu'nun (2019) çalışmasında da katılımcılar benzer şekilde, jürilerin adayların yeterliliğini ölçebilecek kişilerden oluşmadığına inandıkları sonucuna ulaşılmıştır. Gök'ün (2019) çalışmasında da katılımcıların, değerlendirmeyi yapacak kişilerin yeterli ve deneyim sahibi olması gerektiğini ifade ettikleri yer almıştır. Bu nedenle de sınav jürisi veya komisyonunun ehil kişilerden oluşturulması gerekliliği belirlenmektedir.

Diğer taraftan katılımcıların %83,3'ünün de yüksek performansın yüksek ödülle karşılık bulmadığını düşünmeleri, yine nitelikli kamu hizmeti sunumu veya alımını sekteye uğratan bir uygulama zafiyeti olarak değerlendirilebilir. Öğretmenlerin ödül sistemine yönelik görüşlerini belirleme amacıyla yapılan bir araştırmada da benzer sonuç elde edilmiştir. Araştırmada, katılımcıların, başarılarının kurumları tarafından takdir edilmesini ve ödüllendirilmesini istedikleri ve mevcut sistemde başarılı olsalar bile ödüllendirilmediklerini belirttikleri yer almıştır (Çelebi, Vuranok ve Hasekioğlu Turgut, 2015). Üniversite hastanesinde yapılan araştırma ile kurumlarında gerçekleşen ödüllerin çalışanların beklentileri doğrultusunda gerçekleşmediği, daha çok ücrete dayalı ödülün olduğu ancak çalışanların takdir, saygı gibi beklentilerinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Duman, 2011).

Liyakat ihlalinin yaşanma sıklığına ilişkin sonuçlar ise şu şekilde özetlenebilir:

1) Akademik yöneticilerin yarıdan fazlası kurumlarında işe alım, terfi ve atamada liyakat ihlalinin bazen yaşandığını ifade etmiştir. Türkiye genelinde (üniversitelerde) ise akademik yöneticilerin önemli bir çoğunluğu, işe alımda, terfide ve atamada liyakat ihlalinin genellikle yaşandığını belirtmişlerdir. Akademik yöneticilerin liyakat ihlalinin Türkiye genelinde daha fazla yaşandığı algısına sahip oldukları anlaşılmaktadır.

2) Akademik çalışanların yaklaşık yarısı kurumlarında liyakat ihlalinin genellikle yaşandığı algısına sahip olduğu sonucuna ulaşıırken, Türkiye genelinde liyakat ihlalinin yaşanma sıklığına genellikle diyenlerin oranı çok daha yüksek (işe alımda %88, terfide %85, atamada %88) olduğu görülmüştür. Akademik çalışanlardan Türkiye genelinde işe alım, terfi ve atamada liyakat ihlali yaşanmaz diyen yoktur. Akademik çalışanların çoğunluğunun liyakat ihlalinin Türkiye genelinde daha çok yaşandığı algısına sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3) İdari yöneticilerin çoğunluğu kurumlarında liyakat ihlalinin işe alım, terfi ve atamada genellikle yaşandığını düşünmektedir. İdari yöneticilerin ise büyük çoğunluğu da işe alım, terfi ve atamada Türkiye genelinde genellikle liyakat ihlalinin yaşandığını söylemiştir.

4) Kurumlarında liyakat ihlali yaşanma sıklığı konusunda, idari çalışanların yarısının bazen, yarısının genellikle liyakat ihlali yaşandığı görüşünde olduğu söylenebilir. 3 kişi işe alımda, 5 kişi terfide, 4 kişi ise atamada liyakat ihlali yaşanmaz demiştir. Türkiye genelinde liyakat ihlali yaşanma sıklığı konusunda genellikle diyenler büyük bir çoğunluktur. %79'u işe alımda, %88'u terfide, %79'u atamada genellikle liyakat ihlalinin yaşandığını belirtmiştir.

Tüm katılımcıların kendi kurumlarını değerlendirmede daha çekingen davrandığını, Türkiye genelini değerlendirirken gerçek görüşlerini daha çok yansıttıklarını söylemek mümkündür. Hem ön test sürecinde hem de araştırma sürecinde bazı katılımcıların araştırmaya dâhil olduklarının bilinmesini istememeleri, bazı katılımcıların da konu itibarıyla araştırmaya katılmak istememeleri göz önünde bulundurulduğunda kurumlarını daha pozitif değerlendirdikleri söylenebilir. Korku veya kurumları konusunda kötü bir imaj vermek istememe de neden olabilir. Liyakat üzerine yapılan diğer çalışmalarda da katılımcıların, liyakat ilkesine uyulmadığı algısına sahip oldukları sonuçlarına ulaşılmıştır (Eminoglu, 2019; Gök, 2019; Kızıllan, 2019; Tunçer, 2017). Araştırma sonuçları, liyakat ihlalinin, birey, diğer çalışanlar, işletme, toplum ve ülkemiz açısından bir problem olarak ele alınması ve yüzleşilmesi gerektiğini göstermektedir.

Araştırmanın en önemli çıktısından biri ve en önemli kısıdı, "korku" faktörü olmuştur. Çalışanların liyakat ihlali olduğunu ifade etmesi durumunda kurum yöneticilerinden ters tepki alacağını, paylaşıklarının başka yerlerde aleyhinde kullanılacağını düşünmesi, bunun işini, ilişkilerini olumsuz etkileyeceğinden korkması nedeniyle gerçek görüşlerini saklaması, hatta görüşmeyi kabul etmemesi araştırmanın en önemli kısıdını oluşturmuştur. Akademik ve idari çalışanlardan bazıları, odalarda birden fazla kişi ile oturmaktadır. Bu nedenle karşılıklı soru-cevap şeklinde görüşüldüğünde söylediklerinin duyulacağından dolayı formları ya kendileri yazma suretiyle cevaplandırmak istemiş ya da görüşmeyi kabul etmemiştir. Ayrıca hem akademik hem idari yönetici pozisyonundaki bazı kişiler, buldukları yöneticilik pozisyonu itibarıyla görüş belirtmelerinin doğru olmadığını söyleyerek araştırmaya katılım sağlamamışlardır.

Öneriler

Liyakat sisteminin uygulanmasının önemi bir kez daha vurgulanmalıdır. Bu konuda liyakat ihlalinin önlenmesi açısından işe uygunluk kriterlerinin gözetilmesi, işe alma/atama/terfi sisteminin düzeltilmesi, kurumsallaşmanın sağlanması ve liyakat sistemi konusunda eğitim verilmesi ve farkındalık yaratılması önerilebilir. Toplumsal değerlerde; adalet, erdem, ahlâk, insaf, vicdan ve doğruluk anlayışını geliştirecek eğitimler verilmelidir. “Herkes yaptı biz de yapıyoruz, sıra bizde” düşüncesiyle meşrulaştırılmamalı, yanlış tekrar edilmemelidir. Eğitim gibi liyakat de uygar bir toplum oluşturmanın temel dinamiklerindedir. O nedenle siyaset üstü bir kavram olarak ele alınmalıdır. Siyasi iktidar geçici ancak devlet kalıcıdır.

İşe alım, atama ve terfilere ait tüm süreçlerin şeffaflık içerisinde yapılması hem çalışanlara hem de halka, liyakatin gözetildiği konusunda güven verici olacaktır. Yöneticilerin buldukları pozisyonlara nasıl geldikleri de sonraki sürecin nasıl ilerleyeceğini etkilemektedir. Takdir yetkisine sahip olan yöneticilerin liyakat yerine sadakat veya başka sebeplerle bulunduğu konuma gelmesi, onun seçimlerini de etkilemekle birlikte, liyakat ihlalinin normalleşmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla bu tür yetkileri olan kişilerin kurumsal, toplumsal faydayı dikkate alan seçimler yapması önem arz etmektedir. Sırf kendi veya başkalarının çıkarlarını gözetme anlayışından biran önce vazgeçilmesi gerekmektedir. Bu noktada, hem kurumsallaşmanın sağlanması hem de eğitim ve farkındalık oluşturma önemli hale gelmektedir.

Kurumsallaşma ve profesyonellik liyakatin gözetilmesinde etkilidir. Kurumsallaşma, çalışanların referans (torpil) arama yerine emek verme davranışını besleyecektir. Herkes kendini geliştirmeye, eğitime, çalışmaya yönelecektir. Katılımcılardan birinin söylediği gibi, bu durum zincirleme şeklindedir. Yani baştan düzelmeye başlarsa zincirleme halde ilerleyerek sorun çözülebilecektir. Ülke üst yönetiminin liyakat konusundaki tavizsiz yaklaşımı ve tutumu çok önemlidir. Aksi halde akademiye çokça önerilen sağlıklı işleyen bir liyakat sistemi oluşturulması ve bunu denetleyen bir komisyon kurulması söylemde kalabilir.

İslam’da liyakatin önemini gösteren sureler ve hadisler söz konusudur. Kur’an’da Nisa Suresinin 58. Ayetinde yer alan, “Allah, size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor. Doğrusu Allah, bununla size ne güzel öğüt veriyor! Şüphesiz ki Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir” ifadesi görevin ehline verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Diyanet İşleri Başkanlığı, t.y.). Liyakate yönelik bir hadis-i şerifte, Peygamberimiz (SA) huzurundakilere söz söylerken bir bedevi gelip kıyametin ne zaman olduğunu sormuştur. Peygamberimiz ise şöyle cevap vermiştir: “Emânet zayı edildiği vakit kıyameti bekle”. Bedevî emâneti zayı etmenin nasıl olduğunu sorduğunda, Peygamberimizin (SA) cevabı; “İş, ehli olmayana yöneltilip dayandırıldığı zaman kıyameti bekle” (Sofuoğlu, 2013, s. 119-120) şeklinde olmuştur. Geçmiş öğretir. Çünkü deneyimlenmiştir. Sadece dönüp bakmak ve ders almak gerekir.

Etik Beyan

“Kamu Çalışanlarının Liyakat Sistemi Algısı” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırmanın verileri 01.01.2020 tarihinden önce toplandığı için etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır.

Kaynakça

- Aktan, C. C. (1997). Politikada liyakat ve meritokrasi. *Yeni Türkiye Dergisi*, 3(14), 1008-1011. Erişim adresi: <https://docplayer.biz.tr/38787156-Politikada-liyakat-ve-meritokrasi-1.html>.
- Alpar, R. (2010). *Uygulamalı istatistik ve geçerlik-güvenirlilik*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Ateş, M. (1995). *Kamu hizmetlerinde işe alma sistemleri ve Türkiye’de uygulanan politikalar üzerine bir inceleme* (Uzmanlık Tezi). Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.
- Aykaç, B. (1990). Personel yönetiminde yeterlik ilkesi. *Amme İdaresi Dergisi*, 24(4), 91-109. Erişim adresi: <https://ammeidaresi.hacibayram.edu.tr/>.
- Çelebi, N., Vuranok, T. T. ve Hasekioglu Turgut, I. (2015). İlk ve ortaokullarda öğretmenlerin ödül sistemine ilişkin görüşleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34, 75-104. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/pub/maeuefd>.
- Devlet Memurları Kanunu (1965). Resmi Gazete. Yayın Tarihi: 23.07.1965. Sayı: 12056. Numarası: 657. Erişim adresi: <https://mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.657.pdf>.
- Diler, K. İ. (2018). *Kamu personel hukukunda liyakat ilkesi* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (t.y.). *Kur’an-ı Kerim*. Erişim adresi: <http://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/nisa-suresi-4/ayet-58/diyaret-isleri-baskanligi-meali-1>.

- Duman, F. (2011). *İşletmelerde personelin motivasyonunu sağlamak için oluşturulan ödül sisteminin personel açısından beklenen ve gerçekleşen ödül boyutunda değerlendirilmesi ve bir alan araştırması* (Yüksek Lisans Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Eminoğlu, Ö. (2019). *Türkiye’de kamu hizmetine girme hakkı ve liyakat ilkesi açısından sözlü sınavlar: Bir kamu kurumu örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara.
- Eryılmaz, B. (2003). Türkiye’de kamu yönetimi. İçinde Aykaç, B., Durgun, Ş. ve Yayman, H. (Edt). *Türkiye’de bürokrasinin sorunları* (ss. 60-72). Ankara: Yargı Yayınevi.
- Gök, R. (2019). Türk eğitim sisteminde liyakat (meritokrasi) esaslı eğitim yöneticiliği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 52, 39-64.
- Gökdeniz, K. ve Öztürk, N. K. (2017). Türk kamu yönetiminde liyakat ilkesinin uygulanması. İçinde M. Marangoz, A. Fırat ve F. Daşkıran (Edt), III. *Uluslararası girişimcilik, istihdam ve kariyer kongresi* (ss. 913-921). İstanbul, Birlik Fotokopi Baskı Ozalit Gıda San. Tic. Ltd. Şti.
- Gönülaçar, Ş. (2014). *İnsan kaynakları yönetiminde kayırmacılık kuşatması ve liyakatsizlik çıkmazı*. Erişim adresi: <http://www.academia.edu/>.
- Güler, B. A. (2005). *Kamu personeli: Sistem ve yönetim*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Kalaycı, Ş. (2006). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikler*. Ankara: Asil Yayıncılık.
- Kızılkın, Ö. (2019). *İnsan kaynakları yönetiminde kamu çalışanlarının siyasi kayırmacılık ve liyakatsizlik algısı: Konunun Sürt özelinde analizi* (Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Köybaşı, F., Uğurlu, C. T., Yazıcı, E. C. ve İbicek, G. (2018). Öğretmen adaylarının mülakat uygulamasına ilişkin görüşleri: Bir durum çalışması. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(64), 305-316. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/profile/Fatma_Koeybasi2/publication/322649483_OGRETMEN_ADAYLARININ_MULAKAT_UYGULAMASINA_ILISKIN_GORUSLERI_BIR_DURUM_CALISMASI/links/5c41a57b92851c22a37dc47b/OeGRETMEN-ADAYLARININ-MUeLAKAT-UYGULAMASINA-ILISKIN-GOeRUeSLERI-BIR-DURUM-CALISMASI.pdf.
- Mason, M. (2010). Sample size and saturation in PhD studies using qualitative interviews. *Forum: Qualitative Social Research*, 11(3), 1-13.
- Mert, M. (2016). *Yatay kesit veri analizi bilgisayar uygulamaları*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Öztekin, A. (2008). Türk kamu personel yönetiminde liyakat ve kariyerdan kaynaklanan sorunlar ve çözüm önerileri. *Türk İdare Dergisi*, 459, 13-36. Erişim adresi: <http://www.tid.gov.tr/Sayfalar/Anasayfa.aspx>.
- Öztürk, N. K. (2002). Liyakat sistemini korumanın farklı bir yolu: Liyakat ilkesi koruma kurulu. *Türk İdare Dergisi*, 435, 129-143. Erişim adresi: http://www.canaktan.org/dinahlak/ahlak/meritokrasi/liyakat_sistemini_koruma.htm.
- Sezer, Y. (2003). Kamu hizmetine girme hakkı ve liyakat ilkesi açısından istisnai memurluklar. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(3-4), 173-193. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/suhfd>.
- Sofuoğlu, M. (2013). *Sahib-i buhari* (1. Cilt). Ankara: Ötügen Yayınları.
- Stahl, O. G. (1956). *Public personnel administration* (Fourth Edition). New York: Harper Publisher.
- Şen, M. L. (1995). Liyakat ilkesi ve Türk personel sistemindeki uygulaması. *Amme İdaresi Dergisi*, 28(1), 77-92. Erişim adresi: <https://ammeidaresi.hacibayram.edu.tr/>.
- Tortop, N. (1997). Personel seçiminde uyulması gerekli kurallar. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 6(1), 16-20. Erişim adresi: <https://cyy.hacibayram.edu.tr/>.
- Tortop, N. (1999). *Personel yönetimi* (6. Baskı). Ankara: Yargı Yayınları.
- Tunçer, M. (2017). *Stratejik insan kaynakları yönetimi ve liyakat ilkesi: Ege Üniversitesi tıp fakültesi örneği* (Yüksek Lisans Tezi). İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İzmir.
- Tutum, C. (1976). *Personel yönetimi*. Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları No. 149. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Tutum, C. (1980). Türk personel sisteminin sorunlarına genel bir yaklaşım. *Amme İdaresi Dergisi*, 13(3), 95-107. Erişim adresi: <https://ammeidaresi.hacibayram.edu.tr/>.
- Türker, A. (2018). Sözlü sınav ile ataması yapılmış coğrafya öğretmenlerinin sözlü sınav sistemine ilişkin görüşleri. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 102-111. Erişim adresi: http://www.jret.org/FileUpload/ks281142/File/10.abdullah_turker.pdf.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM]. (1982). *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*. Erişim adresi: <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa82.htm>.
- Uz, A. (2011). Anayasal bir hak olarak kamu hizmetine girme hakkı ve liyakat ilkesi. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(1), 59-94. Erişim adresi: <http://openaccess.inonu.edu.tr:8080/xmlui/handle/11616/603>.
- Yaprak, Ş. (1998). Kamu kesiminde işe alma sistemleri. *Kamu İş-İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 4(3), 173-178. Erişim adresi: <http://www.kamu-is.org.tr/dergiler.htm>.
- Yıldırım, M. (2013). Kamu yönetiminin kadim paradoksu: Nepotizm ve meritokrasi. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 353-380. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cbayarsos>.
- Yıldız, G. (2015). *Devlet Memurları Kanunu’nda liyakat ilkesi çerçevesinde istisnai memurluklar*. (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Yüctürk, E. E. (2000). Türk kamu yönetiminde azalan meritokrasi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1. doi: 10.11616/AbantSbe.16.

EXTENDED ABSTRACT

Merit is defined narrowly and broadly in public administration. Merit in narrow sense; choosing the most suitable person for the job in terms of the qualifications required by the job. In a broad sense, merit is recruitment, appointment, promotion and dismissal in line with education, experience, knowledge, skill, success, manners, culture, and talent (Şen, 1995, s. 8; Yaprak, 1998, s. 174). Merit system; it refers to a system that takes into account the qualifications of people to be hired for public services and public institutions. In this system, while no discrimination other than the qualifications required by the duty is taken into service, all appointments and promotions are made based on a valid and reliable competition exam or other objective criteria, and a fair and equal practice is offered, although the most appropriate person is recruited for the relevant service (Uz, 2011, s. 59).

The way to establish a strong personnel system is to recruit the best to the public service or office. Failure to observe merit in commissioning may bring errors, and these errors are difficult to correct later (Tutum, 1976, s. 97). For this reason, merit should be the main pillar of human resources management in both public and private sectors. To be able to apply the merit system in public and private sector institutions and organizations, especially in the public, requires the adoption and implementation of certain principles. Recruitment, appointment, promotion and dismissal within the framework of certain rules is possible with merit system principles. Principles of merit system are the principle of equality, the principle of competence, the principle of competition, the principle of career, the security system, the principle of neutrality, and the principle of fair and sufficient wages (Yaprak, 1998, s. 175).

The way to implement the merit system is an objective and unbiased examination (Ateş, 1995, s. 97). In this context, exams should be announced sufficiently, everyone should be provided with equal opportunities, work-related characteristics should be realistic, non-discriminatory, ranking according to ability, results should be clearly announced and everyone should be given the right to appeal (Aykaç, 1990, s. 95). In addition, a valid and reliable exam should be done (Tortop, 1999, s. 52). Exams should be able to identify the most suitable candidate. Pre-exam practices, exam content and types, and mistakes made in establishing an exam commission for the application of the merit system may cause damage to the merit system.

With this study, it was aimed to determine the opinions of public personnel about the merit system. The population of the research is public employees; sampling framework is determined as university employees. Data collection from university employees was made by considering academic and administrative staff separately. Two public universities in the sampling framework of the study were selected for sampling. Using the convenience sampling method, the interviews were conducted between January-October 2019. The data in the study, which was conducted to determine the opinions of public employees about the merit system, was collected with an interview form developed using the literature. In this process, three pre-tests were conducted and the interview questions were finalized according to the findings. Data were analyzed by descriptive statistics, chi-square analysis, one-sample t-test and independent samples t-test.

69 of the participants in the research are academic and 63 are administrative staff. Half are managers and the other half are employees. According to the analysis results; a significant relationship was found between the status of the participants and the duration of their employment in public. While two-thirds of 67 academic staff have 1-10 years of experience, this ratio is around 50% for administrative staff. In another aspect, 90% of those with 11-15 years of experience are academic staff, while 60% of those with 16 years or more experience are administrative staff. The contingency coefficient calculated in the detected relationship indicated a weak correlation.

According to the results of the analysis made to determine the relationship between the merit system application and the status of the participants; No statistically significant difference was found between the proportions of academic and administrative staff in any of the seven aspects of merit system practices. Therefore, academic and administrative staff think in the same direction in terms of the applications of the merit system. In the merit system, those who agree with the view that announcements are made and the opportunity to apply are offered equally to everyone, while those who agree with the view that interviews are conducted fairly and that the employee is rewarded fairly is very low.

Participants were asked about the degree to happen in violation of merit in the hiring, promotion and assignment to the institutions and in general in Turkey. According to the results of the analysis; participants took in hiring, promotions and assignments required in institutions and in general Turkey "generally" the opinion of the violation of merit. An independent sample t-test was conducted to determine whether there was a statistically significant difference between the views of academic and administrative staff. According to the analysis result; it has been revealed that there is no difference of opinion regarding the degree of merit violation experienced in recruitment, promotion and appointments.

The importance and necessity of merit is frequently expressed both by those in the state administration and by opposition groups. This situation points out that there are some problems in the application of merit in our country. Research results show that merit violations should be handled and confronted as a problem for the individual, other employees, business, society and our country. The importance of applying the merit system should be emphasized once again. In this regard, it may be suggested to observe the criteria for job suitability, to improve the recruitment / appointment / promotion system, to provide institutionalization and to provide training and awareness on the merit system in order to prevent the violation of merit.

The Effects of Organizational Democracy on Organizational Citizenship Behaviors¹

Mustafa Fedai ÇAVUŞ² & Mehmet BİÇER³

Abstract

The main purpose of this research is to test the effects of employees' perceptions of organizational democracy on their organizational citizenship behaviors. Accordingly, a research was conducted on 257 white-collar employee samples in enterprises operating in various sectors in Adana and Hatay provinces. Reliability tests of measures were carried out and the relations between concepts were examined with correlation and regression analysis. The results of the analysis revealed that there is a positive relationship between organizational democracy and organizational citizenship. Additionally, it has been determined that the components of organizational democracy have positive or negative effects on organizational citizenship behavior in general.

Key Words: Organizational Democracy, Organizational Citizenship, Corporate Performance

Örgütsel Demokrasinin Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Üzerindeki Etkileri

Öz

Bu çalışmanın temel amacı çalışanların örgütsel demokrasi algılarının örgütsel vatandaşlık davranışları üzerindeki etkilerini test etmektir. Bu doğrultuda, Adana ve Hatay illerinde çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren işletmelerdeki 257 beyaz yakalı çalışan örneklemini üzerinde bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Ölçüm araçlarının güvenilirlik testleri yapılarak korelasyon ve regresyon analizleri ile ilişkiler incelenmiştir. Analiz sonuçları, örgütsel demokrasi ile örgütsel vatandaşlık arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu göstermiştir. Aynı zamanda, örgütsel demokrasi bileşenlerinin örgütsel vatandaşlık davranışları üzerinde genel olarak pozitif veya negatif yönlü anlamlı etkiler yarattıkları da tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Demokrasi, Örgütsel Vatandaşlık, Kurumsal Performans

Atıf İçin / Please Cite As:

Çavuş, M. F. & Biçer, M. (2021). The effects of organizational democracy on organizational citizenship behaviors. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 387-396.

Geliş Tarihi / Received Date: 07.02.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 24.09.2020

¹ This study is an extended version of the paper presented at 28th National Management and Organization Conference held on 3-5 September, 2020/Ankara, TURKEY

² Prof. Dr. - Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi / Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, mfcavus@osmaniye.edu.tr

 ORCID: 0000-0002-2515-5805

³ Dr. Öğr. Üyesi -Türkiye-Kilis 7 Aralık Üniversitesi Turizm ve Otelcilik Meslek Yüksekokulu, mehmetbicer@kilis.edu.tr

 ORCID: 0000-0002-8868-4667

Introduction

On the basis of the concept of democracy, we come across as a form of government dominated by the nation (Duverger, 1993; Powley, Fry, Barrett, & Bright, 2004). In terms of organizations, this concept indicates that the employees or members of the organization have a voice in the management of the organization and in all stages of organizational affairs (Harrison, & Freeman, 2004). Forcadell (2005) argued that the application of the democratic organizational management philosophy on an organizational basis contributes to the organization's success. He has also stated that the idea of democratic management is also an indispensable element in terms of making the understanding of innovation dominant in organizations. Rizvi (2005) on the other hand, argues that organizational democracy brings together managerial factors such as mutual communication between the members of the organization and the management level, having a say in the decision-making process, the protection of individual rights and the transfer of thoughts to the other side freely. In this direction; It can be said that it is an indispensable element of organizational democracy that the opinions of the employees are directly or indirectly related to the members of the organization and that these views are taken into consideration by the management level in the management of the organization. For this reason, the concept of organizational democracy is closely related to the satisfaction of the members of the organization as they participate in the decisions regarding the organization. It is also important in terms of ensuring that the corporate performance increases in the future periods by contributing to the establishment of the sense of belonging.

Briefly, expressed in the form of belonging anywhere, the concept of citizenship is closely related to the rights and responsibilities created by the belonging to the individual (Graham, 1991). Organizational citizenship behavior patterns are generally expressed as behaviors that do not adhere to top management instructions and create value for the organization (Basım, & Şeşen, 2006). Organizational citizenship behaviors are included in the literature as supporting the goals that the organization wants to achieve, emphasizing cooperation among members of the organization and focusing on organizational goals rather than individual goals (Bateman, & Organ, 1983; Organ, & Ryan, 1995; Smith, Organ, & Near 1983). As with the concept of organizational democracy, organizational citizenship also contributes to increasing the organizational effectiveness (Walz, & Niehoff, 2000), enabling economic profitability to be sustained (Lin, Lyau, Tsai, Chen, & Chiu, 2010) and has positive influences on job satisfaction of members of the organization (Demirel, & Özçınar, 2009; Sezgin, 2005). As a result, organizational citizenship is the act of ensuring intra-organizational coordination that enables organizations to carry out their activities efficiently, eliminating possible problems during the execution of the activities, and that is effective in developing the skills of the organization members (Basım, & Şeşen, 2006). In this regard, it is possible to say that organizational citizenship has an active part in gaining competitive advantage over other organizational structures, developing the concept of organizational learning and increasing the loyalty levels of the members of the organization.

Conceptual Framework

Organizational Democracy

Organizational democracy, which is generally considered as a form of government, is called OD. The concept of OD has a very broad unity of meaning. The existence of various concepts used instead of OD is remarkable in the literature. These concepts are specified as employee participation, decision making, self-management, workplace democracy and employee control (McGregor, 2005; Unterrainer, Palgi, Weber, Iwonowa, & Oesterreich, 2011; Weber, Unterrainer, & Schmid, 2009; Verdorfer Weber, Unterrainer, & Seyr, 2012). OD is an approach that transfers the social responsibility obligations of organizations throughout the organization and regulates the job definitions in the organization (Tutar, & Sadykova, 2014). From this point of view, it is possible to say that OD is a structure that enables the understanding that respects the rights and interests of the members of the organization to affect all levels of the organization.

OD includes supporting the members of the organization in all matters, increasing their participation in organizational management and consequently maximizing employee performance. This participation indicates the existence of a democratic environment that is more permanent than a situation that arises depending on conditions (Weber et al. 2009). According to Forcadell (2005), OD is an administrative concept that aims to collect social, economic, ecological and personal goals in the same organization, aiming to create added value for the organization in future periods. The main objective of OD is to prevent unlimited and arbitrary use of the decision making process for the organization by those involved

in the management level of the organization. In fact, the basis of democratic understanding lies in bringing together the objectives of the organization's management level and the wishes of members of the organization (Fenwick, 2005).

OD is a structure that allows for a continuous exchange of information between employees and managers across the organization (Stohl, & Cheney, 2001). Mutual exchange of information provides advantages such as the continuous review of the organization's policies by the stakeholders in the decision-making process of the organizations and the possible problems that may arise due to the decisions taken by the organization's management level. In terms of the sustainability of OD, the existence of an environment that is not criticized and the organizational climate is important for organizations. In this way, it is ensured that personal goals are included in the process of decision-making and the rights of the organization are prevented from the arbitrary of the organization management (McPhee, 1988). Tutar and Sadykova (2014) stated that with the democratic climate, the demands of the members of the organization and their opposite views can be used as an input element in duration of decision-making and all stakeholders can also be undertaken in decisions that affect the future of the organization.

Organizational Citizenship Behavior

The concept of organizational citizenship is defined as the individual behavior of the volunteer basis, which helps all the units in the organization to operate efficiently (Organ, 1988). Organizational citizenship behavior (OCB) is also expressed as the positive behaviors exhibited by the members of the organization without the instruction of the top management, in other words, which the employees themselves decide whether or not to display the behaviors (George, 1992; Hunt, 1999).

OCB is a natural consequence of the willingness to help a colleague or organization throughout the organization, depending on the organization's social status or personality characteristics (Organ, 1990). OCBs are the forms of behavior that other members of the organization do not prefer to do, even though they have the right to do any organization members, such as finding flaws, revealing their negative feelings, talking about unimportant problems, and having discussion with other insiders of the organization (Bateman, & Organ, 1983; Bishop, Scott, & Burrugh, 2000). The essence of OCB consists of the behaviors of the employees such as participating in social activities, being innovative, completing the given tasks on time and supporting the members of the organization. In addition, the behavior of protecting the organization from possible problems that it may encounter, developing the skills of the members of the organization, establishing a socially active communication network (Turnipseed, 1996) are closely related to OCB. OCB is classified in two different ways in the literature (Baron, 2000; Farh, Early, & Lin, 1997). In the first, OCB is classified as contributing across the organization and actively participating in organizational activities. The second classification is related to avoiding situations that may negatively affect the organization. OCB that emerges in the form of contributing to the whole of the organization requires that members of the organization actively engage in organizational activities. Avoiding situations that may adversely affect the organization can be expressed as avoiding all actions and discourses that will harm the whole organization (Bolino, Bloodgood, & Turnley, 2002).

It has been suggested in the literature that organizational behavior consists of various dimensions. These can be categorized as individual effort, sincere behavior, personal initiative, helping individuals, loyalty. It is stated that these behaviors are based on informal rules and displayed by individuals in a certain order (Williams, & Anderson, 1991). Graham (1991) argued that OCB consists of three dimensions: organizational participation, organizational loyalty and organizational obedience. Organizational participation is about having information about the factors that may affect the overall organization, supporting the members of the organization in the personal control phase and encouraging the other organization members to take useful actions for the organization. Organizational loyalty is related to the higher level of efforts of the members of the organization to ensure the continuity of their own assets. Organizational obedience is related to individuals who have a sense of responsibility to recognize authority and to adapt (Graham, 1991, p. 258-262). Although there are many studies on OCB dimensions, it is seen that there is no consensus on the components in the literature. However, it was determined that the OCB dimensions-altruism, conscientiousness, civic virtue, courtesy and sportmanship- included in the study of Organ (1988) are taken as basis in many studies (Deluga, 1994; Moorman, 1991; Niehoff, & Moorman, 1993; Tansky, 1993; Witt, 1991).

Organizational Democracy and Organizational Citizenship Behavior

The join of employees in organizational determinations and their involvement in the forthcoming durations will enhance their favorable manners towards the organization. Joining the decision-making process affects how employees evaluate the equity and integrity of the operations, methods and transactions (Folger, 1977). The members of the democratic organizational constitutions will feel themselves as a component of the organization. In this case, organizational citizenship behavior of employees will be supported by keeping organizational interests above their own interests (Boxall, & Purcell, 2011).

It is stated that the democratic management approach that is settled throughout the organization affects the social climate of the organization and creates positive changes in the behaviors of the organization members. The increase in the behaviors originating from the democratic atmosphere in organization supports the development of the behaviors related to organizational citizenship and increases the organizational commitment (Geçkil, 2013). When employees notice that they are proceeded fairly, they see their citizenship behavior as a great way of repayment and gratitude to their organizations (Konovsky, & Pugh, 1994). Additionally, the chance to make advices and proposals, comments and criticize procedures and transactions indicates that administration esteems the benefits and claims of staff members and is willing to consider employees' offers and complaints. The positive and quality relations between managers and subordinates in a democratic working environment are directly related to organizational citizenship (Deluga, 1995; Farh, Earley, & Lin, 1997).

The relationship between OCB and OD is generally under the influence of various factors. These factors are expressed as the characteristics of individuals, interpersonal relationships, the cultural structure of the organization and organizational trust (Karaaslan, Özler, & Kulaklıoğlu, 2009). In the literature it is mentioned that there are a considerable relations between organizational citizenship behavior and organizational democracy. Accordingly, it is possible to say that and OCB can be improved by becoming ten OD practices widespread across the organization. In addition, this situation may increase the overall performance of the organization (Geçkil, 2013). Overall, organizational citizenship allows employees to feel more responsible in their work. Because, organizational citizenship enables employees to own more both their organizations and their jobs (Harrison, & Edward, 2004) and therefore will be more willing to exhibit citizenship behavior.

Research Method

It is purposed to determine the effects of employees' perceptions of organizational democracy on organizational citizenship behaviors in this study in which organizational democracy elements are associated with organizational citizenship behaviors. This research on white-collar private sector employees is thought to provide meaningful and useful support for private sector employees and management at all levels as well as their contributions to academic fields. Before data analysis, data cleaning and control was carried out. It was checked whether there was any missing value or not; and finally no lost value was found. Afterwards, the findings were evaluated by supporting the research with reliability, correlation and regression analysis.

Population and Sampling

The data needed to examine the impacts of employees' perceptions of organizational democracy on organizational citizenship behaviors were tried to obtain a survey method from first-hand data collection techniques. For this reason, 5 Likert type scale questionnaire consisting of 57 items regarding the perceptions of organizational democracy, organizational citizenship behaviors and also demographic properties of the participants was prepared. White-collar private sector employees working in enterprises operating in Adana and Hatay provinces consists the sample of the research. With a simple sampling method, a survey questionnaire was sent to 345 participants in total working in various sectors. Data of 257 participants from the questionnaires returned were included in the analysis of the study.

40.9% of the participants are women (n=105) and 59.01% are men (n=152). The majority of the participants are in the 29-35 age range (n=126) with a high rate of 49%. The participants in the 36-42 age range (n=81) supported the research with a rate of 31.5%. 27.2% of the participants are graduates from college (n=70), 46.7% from university (n=120) and 22.2% have master degree or doctorate (n=57). While 34.6% (n=89) of the participants have 7-10 years of experience in their organizations, 27.2% (n=70) have 10-15 years and 23% (n=59) have 4-6 years of experience.

Measures

Organizational democracy scale: The Organizational Democracy Scale (ODS) developed by Geçkil and Tikici in 2015 was preferred in this study in order to test employees' perceptions of organizational democracy. The scale consisting of 28 items in total and was designed as 5 sub-dimensions with 5-point Likert type. Scale consists of participation-criticism (8 items), transparency (6 items), justice (5 items), equality (6 items) and accountability (3 items) subscales. Geçkil and Tikici (2015) stated that the Cronbach Alpha value of this scale was 0.95. 5-point Likert scale from 1-strongly disagree to 5-strongly agree was used to indicate the attitudes of the participants towards the expressions on the organizational democracy scale.

Organizational citizenship scale: In order to test the organizational citizenship behaviors of the participants, the Organizational Citizenship Scale which was originally formed by Dennis W. Organ (1988) and developed by Podsakoff, MacKenzie, Moorman, and Fetter (1990) was used in this research. The scale consists of 24 expressions in total and has 5 sub-dimensions; altruism (5 items), conscientiousness (5 items), sportsmanship (5 items), courtesy (5 items) and civic virtue (4 items). Podsakoff et al. tested that the sub-dimensions of the scale had Cronbach Alpha value between 0.70 and 0.85. 5-point Likert scale from 1-strongly disagree to 5-strongly agree was used to indicate the attitudes of the participants towards the expressions on the organizational citizenship behavior scale.

Reliability Statistics

In order to state the internal consistency of the measurement tools used in the research, reliability analysis was performed with Cronbach's Alpha method. Cronbach's Alpha value for the organizational democracy scale was determined to be 0.845. Cronbach's Alpha values of participation-criticism, transparency, justice and accountability subscales are respectively; $\alpha=0.957$, $\alpha=0.948$, $\alpha=0.923$, $\alpha=0.417$ and $\alpha=0.927$. Since the reliability value of the equality sub-dimension is low ($\alpha=0.417$), it was not included in the analyzes. According to alpha values, internal consistencies for other components are reliable ($\alpha > 0.70$) (Nunnally, 1978).

Cronbach's Alfa for the organizational citizenship scale was determined to be 0.868. Cronbach's Alpha values of altruism, conscientiousness, sportsmanship, courtesy and civil virtue subscales are respectively; $\alpha = 0.920$, $\alpha = 0.827$, $\alpha = 0.847$, $\alpha = 0.845$ and $\alpha = 0.945$. Internal consistencies for all sub-dimensions according to alpha values are reliable ($\alpha > 0.70$) (Nunnally, 1978).

Results

Correlation Analysis

Correlation analysis results revealed the existence of statistically significant relationships between the sub-dimensions of OD and all components of OCB at the level of 0.01 significance. Correlation coefficients of the sub-dimensions in Table 1. indicated that all components of OD were expressively and positively related to all sub-dimensions of OCB, except for the component of sportsmanship (-0.458; -0.390; -0.468; -0.424; $p < 0.01$). In general, as the level of positive perception created by the democratic management approaches of organizations increases throughout the organization, the same level of positive developments can be observed in the employees' behavior towards seeing themselves as a part of the organization unconditionally.

Table 1. Means, Standard Deviations and Correlations

	Ort.	St. Sap	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1 Participation-Criticism	3,42	,902	1	,865**	,838**	,835**	,431**	,496**	-,458**	,432**	,676**
2 Transparency	3,52	,987		1	,860**	,861**	,357**	,442**	-,390**	,414**	,620**
3 Justice	3,20	1,068			1	,866**	,369**	,438**	-,468**	,454**	,674**
4 Accountability	3,18	1,080				1	,364**	,435**	-,424**	,487**	,614**
5 Altruism	3,90	,764					1	,677**	-,517**	,622**	,601**
6 Conscientiousness	3,89	,785						1	-,514**	,599**	,674**
7 Sportsmanship	3,23	,933							1	-,519**	-,572**
8 Courtesy	3,91	,716								1	,567**
9 Civil Virtue	3,63	1,016									1

**Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Regression Analysis

According the indications in Table 2., F values of all regression models created in the analyzes is being valid at the level of 0.000 significance presents that the research model is valid and significant. Consequently, organizational democracy is a meaningful explanatory of organizational citizenship behaviors. Considering the corrected R2 values, it is understood that the organizational democracy components explain approximately 19% of the changes in the altruism, 19% of the conscientiousness, 25% of the sportmanship, 25% of the courtesy, and 50% of the civil virtue. The significance levels of $p < 0.01$ indicate the significance of all regression models established in the analyzes. On the other hand, the standardized beta coefficients in the table show that organizational democracy dimensions have positive and negative directions and generally significant effects on organizational citizenship behaviors. Participation-criticism affects employees' altruism, conscientiousness and civil virtue behaviors positively and affects sportsmanship behaviors negatively. The perception of justice creates negative effects on sportsmanship behaviors and positive effects on civil virtue behaviors. In addition, courtesy is affected positively by accountability.

Table 2. Regression Analysis Findings

Model	Independent Variable	Dependent Variable	St. Beta	R ²	F	Sig.
1	Participation-Criticism	Altruism	,450	,188	14,575	,000
	Transparency		-,115			
	Justice		,063			
	Accountability		-,033			
2	Participation-Criticism	Conscientiousness	,418	,248	20,736	,000
	Şeffaflık		,001			
	Justice		,052			
	Accountability		,040			
3	Participation-Criticism	Sportsmanship	-,325	,244	20,348	,000
	Transparency		,249			
	Justice		-,367			
	Accountability		-,049			
4	Participation-Criticism	Courtesy	,093	,245	20,495	,000
	Transparency		-,140			
	Justice		,150			
	Accountability		,400			
5	Participation-Criticism	Civil Virtue	,416	,497	62,349	,000
	Transparency		-,064			
	Justice		,409			
	Accountability		-,032			

Discussion and Conclusion

It was basically intended to analyze the effects of employees' perceptions of organizational democracy on organizational citizenship behaviors in this research. For this purpose, correlations and simple regression analyzes were performed to test the relationships among the variables and their components. The outcomes of correlation analysis put forth that there are positive and statistically significant relationships between sub-dimensions of both OD and OCB. The correlation between the variables reveals that the perception of OD creates positive contributions in OCB. More clearly, as the level of positive perception created by democratic management practices increases, there will be positive changes in the behavior of employees, depending on the fact that they feel part of the organization unconditionally.

According to regression analyses, the values of F are valid at the level of sig. 0.000 indicates the validity and significant of the research model and also reveals that organizational democracy is a meaningful descriptor of OCBs. Additionally it has been understood that the dimensions of OD have generally significant, positive or negative effects on OCBs. While participation-criticism has positive effects on the altruism, conscience and civil virtue behaviors of employees. However it has and negative effects on sportsmanship behaviors.

The perception of justice has negative effects on sportsmanship behavior, but it has positive effects on civil virtue behaviors. Accountability has also been tested to only affect courtesy behaviors positively. In the context of these statistics, it can be express that the positive organizational citizenship behaviors of

the employees also stem from the perceptions of organizational democracy. The studies conducted by Geçkil and Tikici (2016) on hospital employees and Barutçu (2019) on private bank employees supports the findings of this research. In their study, where they found significant relationships between concepts, Geçkil and Tikici (2016) and Barutçu (2019) stated that the perception of OD positively affected OCB. Additionally, Ahmed, Adeel, Ali and Rehman (2018) tried to identify the effects of organizational democracy on commitment, citizenship, and turnover intentions under the mediator role of organizational justice in their research model. The authors found that democratization in the workplace increased employee commitment, citizenship behaviors and reduced the turnover intentions.

The level of organizational citizenship can also be increased as a result of the fact that the members of the organization feel themselves as citizens of the organization and have sense of belonging. However, in order to realize this situation, the steps that will reveal or strengthen the perception of democracy in the minds of the members of the organization must be taken by the management level. It can be inferred from this study that organizational democracy is an considerable factor that can be utilized by managers to encourage the positive behaviors of staff members and improve the sense of belonging and citizenship they feel against their organizations, which will positively affect organizational performance.

This study, which intends to subscribe to the literature in both theoretical and practical terms, contains some limitations as in every study. It has been observed that individuals who share the same working environment tend to give similar answers to questionnaire expressions. In addition, the fact that the practice was carried out only on white-collar employees prevented the issue from being handled comparatively in terms of blue and white-collar employees. Some suggestions are made with this study, which is thought to provide support for similar studies and studies to be conducted in the future. It is recommended to keep the field of application wider, not to limit the sample to only white-collar workers, to include data that will allow comparative evaluations, to diversify research with different variables, and to use different research, sampling and analysis methods.

Ethical Declaration

During the writing process of the study titled “*The Effects of Organizational Democracy on Organizational Citizenship Behaviors*”, scientific rules, ethics and citation rules were followed; no falsification was made on the collected data and this study was not sent to any other academic publication for evaluation. Since the data of this study were collected before 01.01.2020, the decision of the ethics committee is not obligatory.

References

- Ahmed, K., Adeel, A., Ali, R., & Rehman, R. U. (2018). Organizational democracy and employee outcomes: The mediating role of organizational justice. *Business Strategy And Development*, 2(3), 204-2019. doi: 10.1002/bsd2.55
- Baron, J. (2000). *Thinking and deciding*.(3th. Ed.). London: Cambridge University Press.
- Basım, H., & Şeşen, H. (2006). Örgütsel vatandaşlık davranışı ölçeği uyarlama ve karşılaştırma çalışması. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61(4), 83-101. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ausbf/issue/3215/44758>
- Bateman T. S., & Organ D. W. (1983). Job satisfaction and the good soldier: The relationship between affect and employee "citizenship". *Academy of Management Journal*, 26(4), 587-595. doi: 10.2307/255908
- Bishop J. W., Scott K. D., & Burrughs S. M. (2000). Support, commitment, and employee outcomes in a team environment. *Journal of Management*, 26(6), 1113-1132. doi: 10.1177/014920630002600603
- Bolino, M. C., Bloodgood, J. M., & Turnley, W. H. (2002). Citizenship behavior and the creation of social capital in organizations. *The Academy of Management Review*, 27(4), 505-522. doi: 10.5465/AMR.2002.7566023
- Boxall, P., & Purcell, J. (2011). *Strategy and human resource management*. New York: Palgrave Macmillan
- Deluga, R. J. (1994). Supervisor trust building, leader-member exchange and organizational citizenship behaviour. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 67(4), 315-326. doi:10.1111/j.2044-8325.1994.tb00570.x
- Deluga, R. J. (1995). The relationship between attributional charismatic leadership and organizational citizenship behaviour. *Journal of Applied Social Psychology*, 25(18), 1652-1669. doi: 10.1111/j.1559-1816.1995.tb02638.x
- Demirel, Y., & Özçınar, M. F. (2009). Örgütsel vatandaşlık davranışının iş tatmini üzerine etkisi: Farklı sektörlerle yönelik bir araştırma. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(1), 129-145. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniibd/issue/2695/35488>
- Duverger, M. (1993). Siyasi rejimler. İkinci Baskı. (Çev:Yaşar Gürbüz). Ankara: Remzi Kitabevi.
- Fahr, J. L., Earley, P. C., & Lin, S. C. (1997). Impetus for action: A cultural analysis of justice and organizational citizenship behavior in Chinese society. *Administrative Science Quarterly*, 42, 421-44. doi: 10.2307/2393733
- Fenwick, T. (2005). Conceptions of critical HRD: Dilemmas for theory and practice. *Human Resource Development International*, 8(2), 225-238. doi: 10.1080/13678860500100541

- Folger, R., (1977). Distributive and procedural justice: Combined impact of "voice" and improvement on experienced inequity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 35(2), 108-119. doi: 10.1037/0022-3514.35.2.108
- Forcadell, F. J. (2005). Democracy, cooperation and business success: The case of Modragon Corporacion Cooperativa. *Journal of Business Ethics*, 56, 255-274. doi: 10.1007/s10551-004-5094-5
- Geçkil, T. (2013). Örgütsel demokrasi ile örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişki: TRB1 bölgesindeki üniversite hastanelerinde bir uygulama (Doktora Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Geçkil, T., & Tikici, M. (2015). Örgütsel demokrasi ölçeği geliştirme çalışması. *Amme İdaresi Dergisi*, 48(4), 41-77. Erişim adresi: <https://toad.halileksi.net/olcek/orgutsel-demokrasi-olcegi>
- Geçkil, T., & Tikici, M. (2016). Hospital employees' organizational democracy perceptions and its effects on organizational citizenship behaviors. *Asian Pacific Journal Of Health Sciences*, 3(2), 123-13. doi: 10.21276/apjhs.2016.3.2.23
- Graham, J. W. (1991). An essay on organizational citizenship behavior. *Employee Responsibilities and Rights Journal*, 4(4), 249-270. doi: 10.1007/BF01385031
- George, J. M. (1992). The role of personality in organizational life: Issues and evidence. *Journal of Management*, 18, 185-213. doi: 10.1177/014920639201800201
- Harrison, J. S., & Freeman, R. E. (2004). Is organizational democracy worth the effort? *Academy of Management Perspectives*, 18(3), 49-53. doi: 10.5465/AME.2004.14776168
- Hunt, C. (1999). Candlesticks and faces: Aspects of lifelong learning. *Studies in the Education of Adults*, 31(2), 197-209. doi: 10.1080/02660830.1999.11661412
- Karaaslan, A., Özler, D. E., & Kulaklıoğlu, A. S. (2009). Örgütsel vatandaşlık davranışı ve bilgi paylaşımı arasındaki ilişkiye yönelik bir araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(2), 135-160. Erişim adresi: https://iibfdergi.aku.edu.tr/pdf/11_2/7.pdf
- Konovsky, M. A., & Pugh, S. D., (1994). Citizenship behavior and social exchange. *The Academy of Management Journal*, 37(3), 656-669. doi: 10.2307/256704
- Lin, C. P., Lyau, N. M., Tsai, Y. H., Chen, W.Y., & Chiu, C. K. (2010). Modeling corporate citizenship and its relationship with organizational citizenship behaviors. *Journal of Business Ethics*, 95, 357-372. doi: 10.1007/s10551-010-0364-x
- McGregor, N. L. (2005). *The contribution of workplace democracy to organizational change* (Doctoral Dissertation). Walden University. Minneapolis, Minnesota
- McPhee, R. D. (1988). Vertical communication chains: Toward an integrated approach. *Management Communication Quarterly*, 1, 455-493. doi: 10.1177/0893318988001004002
- Moorman, R. H. (1991). Relationship between organizational justice and organizational citizenship behaviors: Do fairness perceptions influence employee citizenship? *Journal of Applied Psychology*, 76(6), 845-855. doi: 10.1037//0021-9010.76.6.845
- Niehoff, B. P., & Moorman, R. (1993). Justice as a mediator of the relationship between methods of monitoring and organizational citizenship behavior. *The Academy of Management Journal*, 36(3), 527-556. doi: 10.2307/256591
- Nunnally, J. C. (1978). *Psychometric theory*. London: McGraw-Hill.
- Organ, D. W. (1988). *Organizational citizenship behavior: The good soldier syndrome*. Lexington, MA: Lexington Books.
- Organ, D. W. (1990). The motivational basis of organizational citizenship behavior. In B. M. Staw, & L. L. Cummings (Eds.), *Research in organizational behavior* (pp. 43-72). Greenwich: JAI Press.
- Organ, D. W., & Ryan, K. (1995). A meta-analytic review of attitudinal and dispositional predictors of organizational citizenship behavior. *Personnel Psychology*, 48(4), 775-802. doi: 10.1111/j.1744-6570.1995.tb01781.x
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Moorman, R. H., & Fetter, R. (1990). Transformational leader behaviors, and their effects on followers' trust in leader, satisfaction, and organizational citizenship behaviors. *Leadership Quarterly*, 1(2), 107-142. doi: 10.1016/1048-9843(90)90009-7
- Powley, E. H., Fry, R. E., Barrett, F. J., & Bright, D. S. (2004). Dialogic democracy meets command and control: Transformation through the appreciative inquiry summit. *Academy of Management Executive*, 18(3), 67-80. doi: 10.5465/ame.2004.14776170
- Rizvi, F. (2005). In defence of organizational democracy. In Smyth, J. (Ed.), *Critical Perspectives on Educational Leadership*, (pp.138-155). Routledge, London: Psychology Press
- Sezgin, F. (2005). Örgütsel vatandaşlık davranışları: Kavramsal bir çözümleme ve okul açısından bazı çıkarımlar. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(1), 317-339. Erişim adresi: <http://www.gefad.gazi.edu.tr/tr/pub/issue/6757/90884>
- Smith, C. A., Organ, D. W., & Near, J. P. (1983). Organizational citizenship behavior: Its nature and antecedents. *Journal of Applied Psychology*, 68(4), 653-663. doi: 10.1037/0021-9010.68.4.653
- Stohl, C., & Cheney, G. (2001). Participatory processes/paradoxical practices: Communication and the dilemmas of organizational democracy. *Management Communication Quarterly*, 14(3), 349-407. doi: 10.1177/0893318901143001
- Tansky, J. W. (1993). Justice and organizational citizenship behavior: What is the relationship? *Employee Responsibilities and Rights Journal*, 6(3), 195-207. doi: 10.1007/BF01419444
- Turnipseed, D. L. (1996). Organization citizenship behaviour: An examination of the influence of the workplace. *Leadership and Organization Development Journal*, 17(2), 42-47. doi: 10.1108/01437739610111222
- Tutar, H., & Sadykova, G. (2014). Örgütsel demokrasi ve örgütsel muhalefet arasındaki ilişki üzerine bir inceleme. *Journal of Business Science*, 2(1), 1-6. doi: 10.22139/ibd.26606

- Unterrainer, C., Palgi, M., Weber, W. G., Iwonowa, A., & Oesterreich, R. (2011). Structurally anchored organizational democracy: Does it reach the employee? *Journal of Personnel Psychology*, 10(3), 118-132. doi: 10.1027/1866-5888/a000038
- Verdorfer, A. P., Weber, W. G., Unterrainer, C., & Seyr, S. (2012). The relationship between organizational democracy and socio-moral climate: exploring effects of the ethical context in organizations. *Economic and Industrial Democracy*, 34(3),423-449. doi: 10.1177/0143831X12450054
- Walz, S. M., & Niehoff, B. P. (2000). Organizational citizenship behaviors: Their relationship to organizational effectiveness. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 24(3), 301-319. doi: 10.1177/109634800002400301
- Weber, W. G., Unterrainer, C., & Schmid, B. E. (2009). The influence of organizational democracy on employees' socio-moral climate and prosocial behavioral orientations. *Journal of Organizational Behavior*, 30(8), 1127-1149. . doi: 10.1002/job.615
- Williams, L. J., & Anderson, S. E. (1991). Job satisfaction and organizational commitment as predictors of organizational citizenship and in-role behaviors. *Journal of Management*, 17(3), 601-617. doi: 10.1177/014920639101700305
- Witt, L. A. (1991). Exchange ideology as a moderator of job attitudes: Organizational citizenship behaviors relationships. *Journal of Applied Social Psychology*, 21(18), 1490-1501. doi: 10.1111/j.1559-1816.1991.tb00483.x

TÜRKÇE GENİŞ ÖZET

Genel olarak bir yönetim biçimi şeklinde değerlendirilmekte olan demokrasinin örgütsel bazda uygulanmasına örgütsel demokrasi adı verilmektedir. Çok geniş bir anlam bütünlüğüne sahip olan örgütsel demokrasi kavramının yerine alanyazında kullanılagelen muhtelif kavramların varlığı dikkat çekmektedir. Bu kavramlar: (i) işgören katılımı, (ii) karar vermeye katılım, (iii) kendi kendini yönetme, (iv) işyeri demokrasisi ve (v) çalışan kontrolü olarak kategorize edilebilir (McGregor, 2005; Verdorfer, Weber, Unterrainer ve Seyr, 2012; Weber, Schmid, Unterrainer, 2009; Unterrainer, Palgi, Weber, Iwonow ve Oesterreich, 2011). Örgütsel demokrasi kavramı, örgütsel faaliyetlere yönelik alınan kararlarda sorumluluğun çalışanlar arasında paylaşılması ve stratejik açıdan çalışanların tüm süreçlere dâhil edilmesi anlamını taşımaktadır (Drucker, 1999). Ayrıca örgütsel demokrasi, örgütlerin sosyal sorumluluk yükümlülüklerini örgüt geneline aktaran ve örgüte ait görev tanımlarına düzenleme getiren bir yaklaşımdır (Tutar ve Sadykova, 2014). Örgütsel vatandaşlık kavramı, örgütte yer alan tüm birimlerin verimli biçimde faaliyetlerini sürdürmesine yardımcı olan ve temelinde gönüllülük esasının birey davranışı olarak tanımlanmıştır (Organ, 1988). Örgütsel vatandaşlık davranış kalıpları genel olarak üst yönetimin talimatına bağlı olmayan ve örgüt için değer yaratıcı davranışlar olarak ifade edilmektedir (Basım ve Şeşen, 2006). Örgütsel vatandaşlık kavramının örgütsel demokrasi kavramında olduğu gibi örgütsel etkinliğin artırılmasına katkıda bulunduğu (Walz ve Niehoff, 2000), ekonomik açıdan sürdürülebilir karlılığa imkân tanıdığı (Lin, Lyau, Tsai, Chen ve Chiu, 2010) ve ayrıca örgüt üyelerinin iş tatmini üzerinde de olumlu etkisinin olduğu (Sezgin, 2005; Demirel ve Özçınar, 2009) görülmektedir. Örgütsel demokrasinin örgüt genelinde yerleşik bir anlayış haline gelmesiyle birlikte bu durumun örgütün sosyal iklimini etkilediği ve örgüt üyelerinin davranışlarında da olumlu değişimler yarattığı ifade edilmektedir. Demokratik ortamdan kaynaklı davranışların artış göstermesi örgütsel vatandaşlığa ilişkin davranışlarında gelişmesine destek olmakta ve örgütsel bağlılığı artırmaktadır (Geçkil, 2013). Örgütsel vatandaşlık ve örgütsel demokrasi arasındaki ilişki genel olarak çeşitli faktörlerin etkisi altındadır. Bu faktörler bireylerin özellikleri, kişilerarası ilişkiler, örgütün kültürel yapısı ve örgütsel güven şeklinde ifade edilmektedir (Karaaslan, Özler ve Kulaklıoğlu, 2009).

Örgütsel demokrasi unsurları ile örgütsel vatandaşlık davranışlarının ilişkilendirildiği bu çalışmada, çalışanların örgütsel demokrasi algılarının örgütsel vatandaşlık davranışları üzerindeki etkilerini belirlemek amaçlanmaktadır. Değişkenler arası ilişkileri incelemek amacıyla istatistiki analizlerde kullanılan veriler, çeşitli sektörlerde çalışan toplam 257 beyaz yakalı çalışandan, kolayda örneklem yöntemi ve anket tekniği ile elde edilmiştir. Katılımcılardan sağlanan bu verilerde kayıp değer olup olmadığını kontrol etmek amacıyla, öncelikle veri temizliği ve kontrolü yapılmış ve nihayetinde kayıp değere rastlanmamıştır. Daha sonra güvenilirlik, korelasyon ve regresyon analizleriyle araştırma desteklenmiş olup, bulgular değerlendirilmiştir.

Korelasyon analizi sonuçları, örgütsel demokrasi alt boyutları ile örgütsel vatandaşlık davranışları arasında pozitif yönlü ve istatistiki olarak anlamlı ilişkiler olduğunu göstermiştir. Bu bağlamda, organizasyonların demokratik yönetim anlayışlarının örgüt genelinde yaratmış olduğu olumlu algı düzeyi arttıkça, çalışanların kayıtsız şartsız kendilerini örgütün bir parçası olarak görme yönündeki davranışlarında da olumlu yönde değişimler görülebilir. Regresyon analiz sonuçları, kurulan araştırma modelinin anlamlı

olduğunu ve örgütsel demokrasi algısının örgütsel vatandaşlık davranışlarının anlamlı bir açıklayıcısı olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, örgütsel demokrasi boyutlarının örgütsel vatandaşlık davranışları üzerinde genel olarak anlamlı, olumlu veya olumsuz etkilere sahip olduğu anlaşılmıştır. Katılım-eleştiri boyutu çalışanların özgüçlük, vicdanlılık ve sivil erdem davranışları üzerinde olumlu, centilmenlik davranışlarında ise olumsuz etkilere sahiptir. Adalet boyutu centilmenlik davranışlarında olumsuz etkiler yaratırken; sivil erdem davranışlarında ise olumlu etkiler yaratmaktadır. Hesap verebilirlik boyutunun ise sadece nezaket davranışlarını olumlu yönde etkilediği test edilmiştir. Bu istatistikler bağlamında, çalışanların örgütsel vatandaşlık davranışlarının belirli oranlarda örgütsel demokrasi algılarından kaynakladığını söyleyebiliriz.

Bu çalışma ile hem teorik hem de pratik anlamda alan yazına katkı sağlamak hedeflenmiş olup; her çalışmada olduğu gibi bu çalışma da bazı kısıtlar içermektedir. Aynı çalışma ortamını paylaşan bireylerin anket ifadelerine benzer cevaplar verme eğiliminde oldukları görülmüştür. Ayrıca, uygulamanın sadece beyaz yakalı çalışanlar üzerinde yapılması, mavi ve beyaz yakalı çalışanlar bakımından konunun karşılaştırmalı olarak ele alınmasına engel teşkil etmiştir. Gelecek dönemlerde yapılacak olan benzer çalışma ve araştırmalara destek sağlayacağı düşünülen bu çalışma ile birtakım önerilerde bulunmaktadır. Uygulama alanının daha geniş tutulması, örneklemin sadece beyaz yakalı çalışanlarla sınırlanmaması, karşılaştırmalı değerlendirmelere imkân sağlayacak verilere yer verilmesi, farklı değişkenlerle araştırmaların çeşitlendirilmesi, farklı araştırma, örnekleme ve analiz yöntemlerinin kullanılması önerilmektedir.

Beyaz yakalı özel sektör çalışanları üzerinde gerçekleştirilen bu çalışmanın, akademik yazına sunacağı teorik ve pratik katkıların yanı sıra farklı özel sektör çalışanları için de anlamlı ve yararlı destekler sunacağı düşünülmektedir.

Müşteri Memnuniyeti ve Müşteri Sadakati Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Meta Analiz Çalışması

Yağmur KERSE¹

Öz

Bu araştırmanın amacı Türkiye’de müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati arasındaki ilişkileri inceleyen araştırmalarla bir meta analiz çalışması yapmaktır. Bu doğrultuda Kafkas Üniversitesi Veri Tabanı ve DergiPark arama motoru üzerinden çalışmalara ulaşılmış ve ulaşılan çalışmalardan da toplam 15 çalışmanın araştırmaya dahil edilebilir olduğu tespit edilmiştir. Araştırmaya dâhil edilen çalışmalarda korelasyon değerleri ve örneklem büyüklükleri referans alınmış ve analizler CMA 3.0 (Comprehensive Meta Analysis 3.0) programıyla yapılmıştır. Çalışmada öncelikle yayın yanlılığının bulunup bulunmadığı incelenmiş ve bulgulardan yanlılığın olmadığı tespit edilmiştir. Sonraki aşamada çalışmada heterojen bir dağılımın olduğu belirlenmiş ve bu nedenle değişkenler arası ilişkide rastgele etki değerleri referans alınmıştır. Müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati arasındaki ilişkiye yönelik hem korelasyon hem Fisher’s Z rastgele etkiler modeli bulguları değerlendirildiğinde ise müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Müşteri Memnuniyeti, Müşteri Sadakati, Meta Analiz

A Meta-Analysis Study on the Relationship between Customer Satisfaction and Customer Loyalty

Abstract

The purpose of this research is to make a meta-analysis study with research that examines the relationships between customer satisfaction and customer loyalty in Turkey. In this direction, studies were reached through Kafkas University Database and DergiPark search engine, and it was determined that 15 studies could be included in the study. In the included studies, correlation values and sample sizes were taken as reference and analyze were made with the CMA 3.0 (Comprehensive Meta Analysis 3.0) program. In the study, firstly, it was examined whether there was a publication bias or not, and it was determined that there was no bias from the findings. In the next stage, it was determined that there was a heterogeneous distribution in the study and therefore random effect values were taken as reference in the relationship between variables. When both the correlation and Fisher's Z random effects model findings were evaluated regarding the relationship between customer satisfaction and customer loyalty, it was determined that there was a positive relationship between customer satisfaction and customer loyalty.

Key Words: Customer Satisfaction, Customer Loyalty, Meta-Analysis

Atıf İçin / Please Cite As:

Kerse, Y. (2021). Müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati arasındaki ilişkiye yönelik bir meta analiz çalışması. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 397-406.

Geliş Tarihi / Received Date: 14.10.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 17.12.2020

¹ Dr. Öğretim Üyesi - Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, yagmurtarhan@hotmail.com

 ORCID: 0000-0002-6773-1153

Giriş

Son zamanların şiddetli rekabet ortamıyla birlikte sadık müşterilerin işletmeler için çok daha önemli hale geldiği söylenebilir. Sadık müşteriler işletme ile uzun vadeli ilişkiler kuran, etrafına işletme hakkında olumlu yorumlar yapan ve işletmenin ürünlerini satın almayı sürdüren müşteriler olarak ifade edilebilir. Bu müşterilere sahip işletmelerin rekabet yarışında rakiplerine göre birkaç adım önde oldukları söylenebilir. Zira yeni bir müşteriyi elde etmenin mevcut müşteriyi elde tutmaya kıyasla daha pahalı olduğu artık bilinen bir gerçektir. Bu sebeple sadık müşteriler bir şirket için istikrarlı bir gelir akışı sağlamanın yanında uygun maliyetli de olmaktadır. Üstelik sadık müşteriler yaşadıkları olumsuzlukları yaymak yerine daha hoşgörülü davranma ve işletmeyi geliştirmek için yapıcı eleştirilerini paylaşma eğilimindedir (Basari ve Shamsudin, 2020, s. 6-7). Bunların dışında Bell'in (2020) ifade ettiği gibi "sadık müşteriler, sadece geri gelmezler, sadece sizi tavsiye etmezler, arkadaşlarının sizinle alışveriş yapması konusunda ısrar ederler."

İşletmeler için bu denli önemli olan sadık müşterileri elde etmenin yolu ise müşteri memnuniyetinden geçmektedir. Baytekin'in (2005) ifade ettiği üzere memnun müşteriler sadık müşteri olma yolundadır ve işletmenin rakip markalarına karşı daha az duyarlıdır (Aydın vd., 2013, s. 50). Rakip markalara karşı daha az duyarlı hale gelen müşteriler ise sadık oldukları markalarla uzun vadeli ilişki geliştirme konusunda hevesli olduklarından müşterilerde memnuniyetin sağlanması işletmeler için önemlidir.

Bu çalışmada işletmeler için önem arz eden müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati kavramları arasındaki ilişki meta analiz yoluyla belirlenmeye çalışılmıştır. Meta analiz birçok alandaki bireysel araştırma bulgularını sentezleyen ve bu yolla elde edilen araştırma bulgularını yeniden yorumlamaya olanak sağlayan popüler bir istatistiksel tekniktir (Cheung, 2015, s. 1-2). Meta analiz sayesinde (1) yapılan çalışmalar benzer bulgulara sahip olsa bile elde edilmiş sonuçların geçerliliği kuvvetlenmekte, (2) kavramlar arasındaki ilişki gücünün gerçekte ne olduğu belirlenmekte ve (3) küçük örnekleme sahip çalışma bulguları birleştirilerek bu soruna çözüm üretilmektedir (Akgöz vd., 2004 Akt: Biçer vd., 2019, s. 5). Bu nedenle meta analiz çalışmaları ilişkilerin tespitinde daha sağlıklı sonuçlar elde etmemizi sağlamaktadır. Bu doğrultuda bu çalışmada ulusal yazında müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati ilişkisini ele alan çalışmalar referans alınmıştır. Yapılan incelemelerde ulusal yazında bu kavramlar arasındaki ilişkiyi meta analiz ile inceleyen bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Bu nedenle farklı sektörler ve farklı örneklemlerle ele alınan müşteri tatmini ve sadakati arasındaki ilişkinin bütüncül olarak değerlendirilmesiyle ilgili literatüre katkı sağlanacağı düşünülmüştür. Bunun yanında çalışmada kavramlar arasındaki ilişki gücünün gerçekte ne olduğunun belirlenmesi ve yorumlanmasıyla daha güvenilir bir sonuç elde edilmeye çalışılmıştır.

Kavramsal Çerçeve

Son yıllarda müşteri memnuniyetinin önemi anlaşılmış ve müşteri memnuniyeti birçok işletme için temel operasyonel hedef haline gelmiştir. Müşteri memnuniyeti müşterinin zihnindedir ve bir işletmenin toplam ürününün bir dizi müşteri gereksinimi ile ilişkili olarak nasıl performans gösterdiğinin bir ölçüsüdür (Hill ve Alexander, 2006). Türkçeye memnuniyet olarak çevrilen "satisfaction" kelimesi, yeterli anlamına gelen "satis" ve yapmak anlamına gelen "facere" kelimelerinden türetilmiş bir kavramdır. Bu yüzden "yeterli" olma amacına ulaşan mal veya hizmetler tatmin edici olarak kabul edilmektedir (Oliver, 2015, s. 6).

Kotler ve Keller (2009) müşteri memnuniyetini; bir ürünün algılanan performansını beklentileriyle kıyaslaması sonucunda müşteride oluşan tatmin ya da hayal kırıklığı hissi olarak ifade etmektedir (Kasiri vd., 2017, s. 92). Nitekim müşteriler de genel olarak satın alma eyleminden sonra ya tatmin olma (aynı ürünü tercih etme olasılığı yüksek) ya kısmen tatmin olma (bilişsel çelişki içindedir) ya da tatmin olmama (şikâyetçi davranışlar, hayal kırıklığı) durumlarından birini yaşamaktadırlar (Odabaşı ve Barış, 2015, s. 387).

Müşteriler memnuniyet ya da memnuniyetsizliklerini başkalarına da ilettiler için aslında müşteri memnuniyeti sadece müşterileri değil aynı zamanda müşterilerin yakın ve uzak çevresindeki kişileri de etkilemektedir. Bu yüzden müşteri memnuniyeti pazarlamanın kilit bir unsurudur (Wongleedee, 2017, s. 220). Ayrıca müşteri memnuniyeti müşteri sadakatinin oluşturulmasında kritik bir faktör olarak görülmektedir (Pham ve Ahammad, 2017). Dolayısıyla memnun edilen müşterilerin işletmeden ürün ve hizmet satın almaya devam edeceği ve çevresindekileri de etkileyerek onları işletmenin yeni müşterileri haline getireceği söylenebilir.

Müşteri sadakati ise literatürde farklı açılardan ele alınan zengin bir kavramdır. Genel olarak davranışsal sadakat ve tutumsal sadakat olarak ele alınmaktadır. Davranışsal sadakat tekrarlanan satın almaları ifade etmektedir. Tutumsal sadakat ise hem ilişkinin sürekliliğine yönelik olumlu etki hem de

ilişkide kalmaya devam etme arzusu olarak tanımlanmaktadır (Ball vd., 2003, s. 1273). Tutumsal sadakatte satın alma eylemi fiilen gerçekleşmese bile müşterinin işletmeyi başkalarına tavsiye etmesi ve başkalarını işletmeden alışveriş yapmaya ikna etmesi davranışları yer almaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde tutumsal sadakate sahip müşteriler işletmeler için önemli hale gelmektedir. Çünkü tutumsal sadakate sahip müşteriler sayesinde işletmeler ücretsiz ve daha etkili reklam faaliyetinde bulunma imkânına kavuşabilmektedir (Çatı ve Koçoğlu, 2008, s. 169).

Bowen ve Chen (2001, s. 214) sadık müşterileri işletmeye karşı olumlu tutuma sahip, işletmenin ürünlerini devamlı satın alan ve ürünlerini başkalarına tavsiye eden müşteriler olarak tanımlamaktadır. Zeithaml vd.'ne (1996, s. 34) göre sadakat birden fazla şekilde ortaya çıkmaktadır. Mesela sadakat bir işletmeyi diğerlerine tercih etme, işletmeden ürün satın alımına devam etme ya da gelecekte de işletme ile olan iş ilişkisini artırma şeklinde kendini gösterebilmektedir.

Müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati farklı yapılar olsa da aslında birbiriyle oldukça ilişkili kavramlardır. Müşteri sadakati müşterilerin bir firmada sahip olduğu genel deneyimin nihai sonuçları olarak ifade edilmektedir. Bu açıdan ele alındığında müşteri memnuniyetinin müşteri sadakatine yol açması muhtemeldir. Çünkü insanlar genel olarak rasyoneldir ve bu nedenle insanların olası riskleri azaltmak için zaten geçmişte iyi deneyim yaşadıkları firmalara bağlı kalma eğilimi göstermeleri olasıdır (Ngo ve Nguyen, 2016, s. 106).

Literatürde farklı sektörlerde gerçekleştirilen pek çok araştırmada müşteri memnuniyetinin müşteri sadakati üzerinde olumlu bir etkisinin olduğu ortaya konulmuştur. Örneğin Nobar ve Rostamzadeh (2018) ve Cheng vd. (2019) otel müşterilerinin memnuniyetinin müşteri sadakati üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu görmüşlerdir. Restoranlarda memnuniyet ve sadakat ilişkisini inceleyen Maisya vd. (2019) ise müşteri memnuniyetinin müşteri sadakatini etkileyen önemli bir unsur olduğunu tespit etmişlerdir. Araştırmada müşteri memnuniyetinin restorandan hizmet almaya devam etme ve restoranı başkalarına tavsiye etme davranışları üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu bulgusu elde edilmiştir. Perakende sektöründe yapılan çalışmalarda da (Eminler vd., 2019; Yücekaya vd., 2015) memnuniyet ve sadakat arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu görülmüştür.

Bankacılık sektöründe araştırma yapan Leninkumar (2017) ise müşteri memnuniyetinin müşteri sadakati üzerinde önemli bir etken olduğunu ifade etmiştir. Diğer taraftan Şendoğdu (2014) da bankacılık sektöründe müşteri memnuniyeti ile müşteri sadakati arasında pozitif yönde güçlü bir ilişkinin olduğunu belirtmiştir.

Hafez ve Akther (2017) GSM sektöründe müşteri sadakatinin artırılması hususunda müşteri memnuniyetine önem verilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Nitekim GSM sektöründe araştırma yapan Özer ve Aydın (2004) ve Marangoz ve Akyıldız (2007) da müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğunu tespit etmişlerdir. Türkiye’de müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati arasındaki ilişkiyi ele alan diğer çalışmalara yöntem kısmında yer verilmiştir.

Yöntem

Bu çalışmada müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati arasındaki ilişki meta analizi kullanılarak incelenmiştir. Meta analiz, aynı konu üzerine yapılan birbirinden bağımsız birçok çalışmadan elde edilen sonuçları birleştirerek daha güvenilir sonuçlara ulaşmak için kullanılan bir yöntemdir (Yeniay, 2013, s. 3). Meta analiz birkaç farklı paket program aracılığıyla yapılabilir. Bu çalışmadaki verilerin analizinde CMA 3.0 (Comprehensive Meta Analysis 3.0) programı tercih edilmiştir.

Verilerin Toplanması

Araştırmanın veri kaynağını Türkiye’de müşteri memnuniyeti (tatmini) ve müşteri sadakati arasındaki ilişkiyi inceleyen makale yayınları oluşturmaktadır. Araştırma verileri Kafkas Üniversitesi Veri Tabanı ve DergiPark arama motoru üzerinden Aralık 2019’da taranarak elde edilmiştir. Bu doğrultuda öncelikle “müşteri sadakati” ve “customer loyalty” anahtar sözcükleri kullanılarak arama yapılmıştır. DergiPark’ta 302, Kafkas Üniversitesi veri tabanında ise 97 çalışmaya ulaşılmıştır. Bu makalelerden bazılarının her iki arama motorunun sonuçlarında yer aldığı görülmüştür. Daha sonra bu çalışmalar içerisinde müşteri sadakatinin başlıkta geçtiği çalışmalar tespit edilmiştir. Buna göre “müşteri sadakati” kavramına makale başlığında yer veren 39 çalışmaya ulaşılmıştır. Müşteri sadakati kavramı araştırmanın bir diğer değişkeni olan müşteri memnuniyeti kavramı ile birlikte taratıldığında ise 26 makaleye ulaşılmıştır. Ulaşılan bu çalışmalar arasından müşteri sadakati ve müşteri memnuniyeti değişkenleri arasındaki ilişkileri inceleyen

çalışmalar saptanmıştır. Belirlenen bu çalışmalar da dâhil edilme kriterlerine göre yeniden gözden geçirilmiştir. Çalışmada dikkate alınan dâhil edilme kriterleri ise şöyledir:

1. Araştırmalar makale çalışması olmalıdır.
2. Araştırmalar müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati arasındaki ilişkiyi incelemelidir.
3. Araştırmalarda müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati değişkenlerinin korelasyon katsayıları ve örneklem büyüklükleri bulunmalıdır. Korelasyon katsayısının bulunmadığı hallerde regresyon analizi bulgularında R2 değerine bakılmalıdır.
4. Araştırmalarda müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati arasındaki ilişki tek boyutlu olarak incelenmelidir. Eğer tek boyutta incelenmemiş ise genel müşteri sadakati ve müşteri memnuniyeti ilişkisi belirlenmiş olmalıdır.

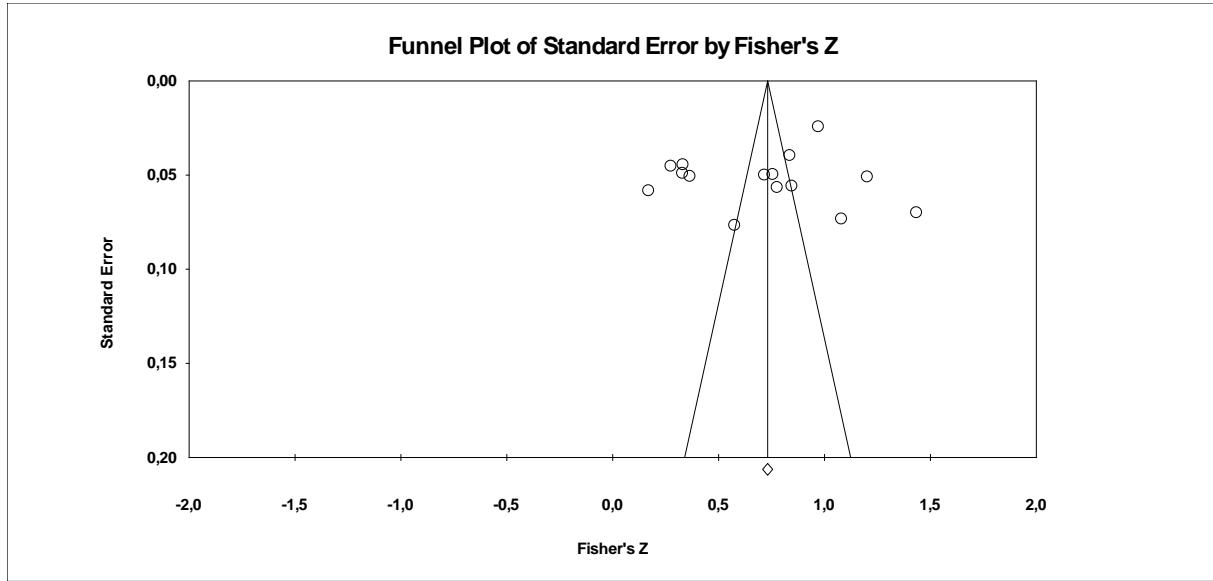
Yukarıda sıralanan kriterler doğrultusunda toplam 15 çalışmanın araştırmaya dâhil edilebilir olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmaların da bazılarında sadece R2 değeri bulunduğu için bu değer korelasyon katsayısına dönüştürülmüştür. Tablo 1’de araştırmaya dâhil edilen çalışmalar yer almaktadır.

Tablo 1. Araştırmaya Dâhil Edilen Çalışmalar

Yazarlar	Çalışma Başlığı	Müşteri Memnuniyeti – Müşteri Sadakati İlişkisi (r)	Örneklem (N)
Özer ve Aydın (2004)	GSM Sektöründe Müşteri Sadakati, Memnuniyeti, Değiştirme Maliyeti ve Güven Arasındaki İlişki	0,75	1662
Marangoz ve Akyıldız (2007)	Algılanan Şirket İmajı ve Müşteri Tatmininin Müşteri Sadakatine Etkileri	0,685	633
Kitapçı vd. (2011)	Grönross Modeline Göre Bankacılıkta Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyeti, Sadakati ve Davranışsal Niyete Etkisi	0,794	188
Kurt (2013)	The Impact of E-Retailers’ Ethics On Customer Loyalty: Perceived Trustand Satisfaction As Mediators	0,893	206
Şendoğdu (2014)	Özel Kamu ve Katılım Bankalarında Müşteri Memnuniyeti ve Müşteri Sadakatine Yönelik Bir Araştırma	0,690	321
Yücekaya vd. (2015)	Perakende Sektöründe Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyeti ve Müşteri Sadakatine Etkisi: Çanakkale İlinde Bir Araştırma	0,640	405
Erciş ve Dağcı Büyük (2016)	İndirim Marketlerinde Müşteri Değerinin Müşteri Tatmini, Müşteri Sadakati ve Ağızdan Ağıza İletişime Etkisi	0,652	313
Öztaş vd. (2016)	The Relationship of Atmosphere, Satisfaction, and Loyalty: Sample of A Fitness Center	0,322	503
Tan vd. (2016)	Algılanan Hizmet Kalitesinin Katılım ve Mevduat Bankalarında Müşteri Memnuniyeti ve Müşteri Sadakati Üzerine Etkisi	0,616	400
Bilgin ve Kethüda (2017)	Restoran İşletmelerinde Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyetine ve Sadakatine Etkisi: Oba Restoran Örneği	0,32	415
Baydaş ve Uslu (2018)	Dini İnançın Algılanan Hizmet Kalitesi, Müşteri Memnuniyeti ve Müşteri Sadakatine Etkisinin Belirlenmesine Yönelik Olarak Bingöl’de Eğlence İşletmelerinde Bir Araştırma	0,351	389
Uludağ vd. (2018)	Akıllı Telefon Pazarında Marka İmajının Müşteri Sadakati Üzerindeki Etkisinde Müşteri Memnuniyetinin Aracılık Rolü	0,835	385
Eminler vd. (2019)	Müşteri Memnuniyeti, Duygusal Yakınlık, Müşteri Sadakati ve Ağızdan Ağıza Pazarlama Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi: Perakende Sektörü Örneği	0,270	486
Güven ve Çavuşoğlu (2019)	Müşteri Tatmini ve Müşteri Sadakatinin Tekrar Satın Alma Niyetine Etkisi: Bingöl İli Örneği	0,170	295
Yıldız ve Duyan (2019)	The Relationship among Service Quality, Customer Satisfaction, and Customer Loyalty: An Empirical Investigation of Sports and Physical Activity Sector	0,521	172

Verilerin Analizi

Çalışmada öncelikle çalışmaların yayın yanlılığına göre dâhil edilip edilmediğinin analizi yapılmıştır. Yayın yanlılığının belirlenmesinde ise Huni Grafiği, Classic fail-safe N analiz değerleri ve Begg ve Mazumdar sıra korelasyonu değerleri incelenmiştir. İlk olarak Huni Grafiği saçılımlarına bakılmış ve elde edilen grafik Şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1. *Yayın Yanlılığına İlişkin Huni Grafiği*

Şekil 1’de yer alan Huni Grafiği incelendiğinde araştırmaya dâhil edilen 15 makale çalışmasının çoğunluğunun şeklin üst kısmına doğru ve simetrik dağıldığı görülmektedir. Analize dâhil edilen çalışmaların birleştirilmiş etki büyüklüğünü gösteren dikey çizginin her iki yanında simetrik bir şekilde yayılmaları yayın yanlılığının bulunmadığını göstermektedir (Borenstein vd., 2009). Yayın yanlılığının belirlenmesine yönelik yapılan bir diğer analiz olan Classic fail-safe N analiz değerleri incelendiğinde ise p değerinin 0,05’den büyük olması için 2095 çalışmanın daha olması gerektiği görülmüştür. Bu sayıya ulaşmak mümkün olmadığından yayın yanlılığının bulunmadığı ifade edilebilir. Daha sonra yayın yanlılığına ilişkin Begg ve Mazumdar sıra korelasyonu değerleri de incelenmiştir. Yapılan analizlerde p değerinin 0,05’den büyük olduğu görüldüğü için yayın yanlılığının bulunmadığı desteklenmiştir.

Meta analizlerde temel bulgular için sabit etki ya da rastgele etkiler modeli kullanılabilir. Sabit etki modelinde tüm çalışmaların aynı etkiyi tahmin ettiği varsayılırken, rastgele etkiler modelinde çalışmadan çalışmaya etki büyüklüğü açısından farklar olduğu varsayılır (Riley vd., 2011, s. 964). Bu nedenle heterojenlik testine bakılarak kullanılacak etki modelinin belirlenmesi gerekir. Eğer heterojenlik söz konusuysa (homojen dağılım sergilenmiyorsa) rastgele etkiler modeli kullanılır (Higgins vd., 2009). Bu doğrultuda araştırmada müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati arasındaki ilişkiye yönelik bulgulara değinilmeden önce heterojenlik testi yapılmıştır. Heterojenlik testine ilişkin bulgular Tablo 2’de sunulmuştur:

Tablo 2. *Heterojenliğe İlişkin Sonuçlar*

Q	Df (Q)	p	I ²
710,055	14	0,000	98,028

Tablo 2 incelendiğinde, Q değerinin 710,055 Df değerinin ise 14 olduğu görülmektedir. χ^2 tablosunda %95 anlamlılık düzeyinde ve 14 serbestlik derecesi kritik χ^2 değerinin ise 23,68479 olduğu tespit edilmiştir. Heterojenlikten bahsedebilmek için Q değerinin χ^2 tablosunda df değerine karşılık gelen değerden büyük veya p değerinin 0,05’ten küçük olması gerekmektedir (Dinçer, 2014, s. 71). Bu bağlamda Q değerinin χ^2 değerinden büyük olması ve p değerinin de 0,05’ten küçük olması nedeniyle araştırmanın heterojen özellikte olduğu ifade edilebilmektedir. Ayrıca araştırmada heterojenliği belirlemede I² değerine de bakılmıştır. Bu değer için bazı referans noktaları bulunmaktadır. Buna göre I² değeri %25 ise düşük; %50 ise orta ve %75 ise yüksek düzeyde heterojen olduğu ifade edilmektedir (Borenstein vd., 2013, s. 119). Bulgular, Tablo 2’de görüldüğü üzere, dağılımın (I²: 98,028) yüksek düzeyde heterojen olduğu yönündedir.

Bu adımlardan sonra müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati arasındaki ilişkileri ele alan araştırmaların meta analizine geçilmiştir. Çalışmada homojen dağılım söz konusu olmadığı için

korelasyonel meta analizde rastgele etki değerleri referans alınmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bulgular Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Müşteri Memnuniyeti ve Müşteri Sadakati Arasındaki İlişkiye Yönelik Meta Analiz Bulguları

	Correlation	Lower limit	Upper limit	Z-Value	p-Value
Özer ve Aydın (2004)	0,750	0,728	0,770	36,629	0,000
Marangoz ve Akyıldız (2007)	0,685	0,641	0,724	21,046	0,000
Kitapçı vd. (2011)	0,794	0,734	0,841	14,719	0,000
Kurt (2013)	0,893	0,861	0,918	20,468	0,000
Şendoğdu (2014)	0,690	0,628	0,743	15,121	0,000
Yücekaya vd. (2015)	0,640	0,579	0,694	15,201	0,000
Erciş ve Dağcı Büyük (2016)	0,652	0,583	0,711	13,712	0,000
Öztaş vd. (2016)	0,322	0,241	0,398	7,466	0,000
Tan vd. (2016)	0,616	0,551	0,673	14,317	0,000
Bilgin ve Kethüda (2017)	0,320	0,231	0,404	6,732	0,000
Baydaş ve Uslu (2018)	0,351	0,261	0,435	7,202	0,000
Uludağ vd. (2018)	0,835	0,802	0,863	23,540	0,000
Eminler vd. (2019)	0,270	0,186	0,351	6,085	0,000
Güven ve Çavuşoğlu (2019)	0,170	0,057	0,279	2,933	0,003
Yıldız ve Duyan (2019)	0,521	0,403	0,622	7,510	0,000
Random (rastgele etkiler)	0,612	0,491	0,710	8,004	0,000

Tablo 3'e bakıldığında müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati arasındaki ilişkilerin pozitif yönde olduğu ve korelasyon değerlerinin ise 0,170 ile 0,893 arasında olduğu görülmektedir. Tabloda ayrıca rastgele etkiler modeline göre müşteri memnuniyetinin müşteri sadakati üzerindeki etki büyüklüğünün ise 0,612 olduğu; bu bağlamda müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati arasındaki ilişkinin pozitif yönde olduğu gözlenmektedir.

Çalışmalarda korelasyon katsayılarının birleştirilmesinde genellikle hassas kestirimler yapılmasına olanak tanıyan Fisher's z yönteminin kullanılması tavsiye edilmektedir. Zira Fisher z yöntemi, etki büyüklükleri arasındaki farkın sadece örnekleme hatasından kaynaklanmadığını, evrendeki çeşitliliğin de bu durumda payının olduğunu varsaymaktadır (Gedik ve Üstüner, 2017, s. 45). Bu kapsamda analize dâhil edilen çalışmaların Fisher's Z'ye göre etki büyüklükleri ve genel etki büyüklüğü Tablo 4'te sunulmuştur. Daha önce değinildiği üzere dağılımın heterojen olması nedeniyle burada da rastgele etkiler modeli değerleri referans alınmıştır.

Tablo 4. Müşteri Memnuniyeti ve Müşteri Sadakati Arasındaki İlişkiye Yönelik Meta Analiz Bulguları (Fisher's Z)

	Fisher's Z	Lower limit	Upper limit	Z-Value	p-Value
Özer ve Aydın (2004)	0,973	0,925	1,021	36,629	0,000
Marangoz ve Akyıldız (2007)	0,838	0,760	0,917	21,046	0,000
Kitapçı vd. (2011)	1,082	0,938	1,226	14,719	0,000
Kurt (2013)	1,437	1,299	1,574	20,468	0,000
Şendoğdu (2014)	0,848	0,738	0,958	15,121	0,000
Yücekaya vd. (2015)	0,758	0,660	0,856	15,201	0,000
Erciş ve Dağcı Büyük (2016)	0,779	0,667	0,890	13,712	0,000
Öztaş vd. (2016)	0,334	0,246	0,422	7,466	0,000
Tan vd. (2016)	0,719	0,620	0,817	14,317	0,000
Bilgin ve Kethüda (2017)	0,332	0,235	0,428	6,732	0,000
Baydaş ve Uslu (2018)	0,367	0,267	0,466	7,202	0,000
Uludağ vd. (2018)	1,204	1,104	1,305	23,540	0,000
Eminler vd. (2019)	0,277	0,188	0,366	6,085	0,000
Güven ve Çavuşoğlu (2019)	0,172	0,057	0,286	2,933	0,003
Yıldız ve Duyan (2019)	0,578	0,427	0,728	7,510	0,000
Random (rastgele etkiler)	0,712	0,538	0,886	8,004	0,000

Tablo 4'teki değerler incelendiğinde müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati arasındaki ilişkinin rastgele etkiler modeline göre etki büyüklüğünün 0,712 olduğu görülmektedir. Fisher's z değerlerinin 0,172 ile 1,437 arasında ve ilişkilerin de pozitif yönde olduğu görülmektedir. Bu bulgulardan hareketle müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati arasında anlamlı düzeyde ve pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu ifade edilebilmektedir.

Tartışma, Sonuç ve neriler

Alan yazını incelendiğinde müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati arasındaki ilişkiyi ele alan çok sayıda çalışmanın olduğu görülmektedir. Türkiye’de bu iki kavram arasındaki ilişkileri inceleyen yayınların sonuçlarını birleştirerek yeniden yorumlayabilmek ve genel bir ereve çizebilmek adına bu çalışmada meta analiz yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda Kafkas Üniversitesi Veri Tabanı ve DergiPark arama motoru üzerinden “müşteri sadakati” ve “müşteri memnuniyeti” kavramları taratılmıştır. Tarama sonucunda ulaşılan alışmalardan iki kavram arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar saptanmış ve daha sonra bu çalışmalar da seçim kriterlerine göre yeniden incelenmiştir. Nihayetinde 15 çalışmanın araştırmaya dāhil edilebilir nitelikte olduğu belirlenmiştir. Bu alışmalar banka, restoran, kafe, eğence işletmeleri ve çeşitli perakende mağaza müşterileri ile GSM operatörleri kullanıcıları üzerinde gerçekleştirilmiş ve incelenen araştırmaların toplam örneklem sayısının da 6773 olduğu gözlenmiştir.

Çalışmada ilk olarak yayın yanlılığının bulunup bulunmadığına yönelik analizler yapılmış ve analiz sonuçlarına göre yayın yanlılığının bulunmadığı tespit edilmiştir. Daha sonra kullanılacak etki modelinin belirlenmesi amacıyla heterojenlik testine geçilmiş ve analiz sonuçlarına göre homojen dağılım sergilenmediği için (heterojen olduğu için) rastgele etkiler modelinin kullanılmasına karar verilmiştir.

Kavramlar arası ilişkiye yönelik hem korelasyon hem Fisher’s Z rastgele etkiler modeli bulguları değerlendirildiğinde literatürdeki bulgularla paralel olarak (Cheng vd., 2019; Eminler vd., 2019; Hafez ve Akther, 2017; Marangoz ve Akyıldız, 2007; Nobar ve Rostamzadeh, 2018; zer ve Aydın 2004) müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Öte yandan meta analize dahil edilen çalışmalarda korelasyon değerlerinin 0,170’den başlayıp 0,893’e kadar uzandığı görülmektedir (Bknz. Tablo 1). İki değişken arasındaki ilişkinin kuvveti korelasyon katsayılarına bakılarak yorumlanabilmektedir. Buna göre eğer korelasyon katsayısı 0,01-0,29 arasında ise düşük düzeyde ilişki, 0,30-0,70 arasında orta düzeyde ilişki, 0,71-0,99 arasında ise yüksek düzeyde ilişkiden bahsedilmektedir (Köklü vd., 2006, s. 94). Bu bağlamda analize katılan çalışmalarda değişkenler arası ilişkilerin düşük düzeyde ilişkiden yüksek düzeyde ilişkiye kadar farklı düzeylerde olduğu görülmektedir. Meta analiz farklı zamanlarda gerçekleştirilen bireysel çalışmaların sonuçlarını birleştirerek genel bir sonuca ulaşılmasına olanak tanımaktadır (Dinçer, 2014). Bu çalışmada meta analiz sayesinde müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati arasındaki ilişkinin (0,712) yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir. Bu kapsamda araştırmada meta analiz ile memnuniyet ve sadakat arasındaki ilişkinin düzeyinin belirlenmesi literatüre yapılan katkı olarak görülmektedir. Abramson ve Abramson (2001) birden fazla araştırma bulgularının birleştirilmesi sonucunda benzer bulgulara sahip bireysel çalışmaların geçerliliğinin arttırılabileceğini savunmaktadır (Akt: şelli ve Doğan, 2011, s. 46). Dolayısıyla çalışmada kavramlar arası ilişki düzeyinin belirlenmesinin yanında çalışmaların geçerliliğinin arttırılması hususunda da literatüre katkı sağlanmıştır.

Genel bir değerlendirme yapıldığında ise işletmeler için memnun ve sadık müşterilere sahip olmak rekabette önemli lde fark yaratabilir. Wongleedee’nin (2017) de belirttiği gibi müşteriler memnuniyetlerini veya memnuniyetsizliklerini etrafındakilere ileterek onları etkilemektedirler. Bu da işletmenin memnun müşterileri yoluyla yeni müşterilere ulaşılabileceği ve onları elde etmede çok fazla çaba harcamayacağı anlamına gelmektedir. Burada ifade edilen yeni müşteriler aslında işletmenin memnun müşterileri sayesinde işletmeye aşına olan müşterilerdir. Bu nedenle işletmeyi hiç duymayan yeni müşterilere nazaran aşına müşterileri elde etmek bir nebze daha kolay olabilecektir.

Müşteri memnuniyetinin işletmeye bir diğer katkısı ise müşteri sadakatidir, zira müşteri memnuniyetinin müşteri sadakatine yol açtığı bilinmektedir (Ngo ve Nguyen, 2016, s. 106). İşletmelerin sadık müşterileri sayesinde elde edebileceği avantajlar ise hem maliyet avantajı hem de karlılıktır. şöyle ki, işletmelerin yeni bir müşteri elde etme maliyeti var olan müşterilerini koruma maliyetine göre en az 6-7 kat daha pahalı olmaktadır. Diğer taraftan sadık müşterilerin işletmeden yeniden alışveriş yapma ihtimalleri %60-70 civarındayken yeni bir müşterinin alışveriş yapma ihtimali ise sadece %15 dolaylarındadır (Uyar, 2019, s. 44). Dolayısıyla işletmelerin ana hedeflerinden birisi müşterilerde sadakat oluşumuna yönelik strateji geliştirmek ve bu stratejiyi de hayata geçirmek olmalıdır.

Müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati arasındaki ilişkileri inceleyen araştırmalardan elde edilen sonuçların birleştirilerek genel ve güvenilir bir sonuç çıkarılması çalışmanın literatüre katkısı olarak görülmektedir. Diğer taraftan araştırmanın sadece korelasyonel olarak yapılması ve söz konusu ilişkide moderatör değişkenlere ilişkin (cinsiyet, yaş, eğitim vs) tespitlerin yapılmaması, yalnızca ulusal literatürdeki çalışmaların analize dāhil edilmesi araştırmanın kısıtlarını oluşurmaktadır. Gelecek araştırmalarda ulusal ve

uluslararası literatürdeki çalışmalarla bir meta analiz çalışması gerçekleştirilebilir. Ayrıca katılımcıların yaşı, cinsiyeti, gelir durumu gibi değişkenler moderatör değişken olarak eklenerek yeni çalışmalar yapılması önerilebilir.

Etik Beyan

“Müşteri Memnuniyeti ve Müşteri Sadakati Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Meta Analiz Çalışması” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırmada doküman incelemesi yapıldığından etik kurul kararı zorunluluğu bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Aydın, S. Z., Bitlisli, F. ve Pala, Y. (2013). Karayolu yük taşımacılığı yapan işletmelerin müşteri memnuniyetini artırma çabalarının tespiti: Bir araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(9), 46-58.
- Ball, D., Coelho, P. S. ve Machas, A. (2004). The role of communication and trust in explaining customer loyalty an extension to the ECSI model. *European Journal of Marketing*, 38(9/10), 1272-1293.
- Basari, M. A. M. D. ve Shamsudin, M. F. (2020). Does customer satisfaction matters? *Journal of Undergraduate Social Science and Technology*, 2(1), 1-15.
- Baydaş, A. ve Uslu, A. (2018). Dini inancın algılanan hizmet kalitesi, müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakatine etkisinin belirlenmesine yönelik bingöl'de eğlence işletmelerinde bir araştırma. *Journal of Current Researches on Business and Economics*, 8(2), 1-20.
- Bell, C. (2020). Digital Business. 13.08.2020 tarihinde <https://digitalbusinessblog.wordpress.com/2018/04/06/loyal-customers-they-dont-just-come-back-they-dont-simply-recommend-you-they-insist-that-their-friends-do-business-with-you-chip-bell/> adresinden erişildi.
- Biçer, D. F., İlman, E. ve Biçer, E. B. (2019). Sağlık kurumlarında hizmet kalite algısı üzerine meta analiz çalışması. *S. C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(2), 1-26.
- Bilgin, Y. ve Kethüda, Ö. (2017). Restoran işletmelerinde hizmet kalitesinin müşteri memnuniyetine ve sadakatine etkisi: Oba restoran örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2),147-170.
- Borenstein, M. Hedges, L. V., Higgins, J. P. T. ve Rothstein, H. R. (2009). *Introduction to meta-analysis*. West Sussex-UK: John Wiley & Sons Ltd.
- Borenstein, M. Hedges, L. V., Higgins, J. P. T. ve Rothstein, H. R. (2013). *Meta-analiz giriş* (Çev: S. Dinçer). Ankara:Anı Yayıncılık.
- Bowen, J. T. ve Chen, S. L. (2001). The relationship between customer loyalty and customer satisfaction. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 13(5), 213-217.
- Cheng, B. L., Gan, C. C., Imrie, B. C. ve Mansori, S. (2019). Service recovery, customer satisfaction and customer loyalty: Evidence from malaysia's hotel industry. *International Journal of Quality and Service Sciences*, 11(2), 187-203.
- Cheung, M. W. L. (2015). *Meta-analysis a structural equation modeling approach*. John Wiley & Sons.
- Çatı, K., ve Koçoğlu, C. M. (2008). Müşteri sadakati ile müşteri tatmini arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, 167-188.
- Dinçer, S. (2014). *Eğitim bilimlerinde uygulamalı meta-analiz*. Ankara: Pegem Akademi
- Eminler, O., Altunışık, R. ve Eskiler, E. (2019). Müşteri memnuniyeti, duygusal yakınlık, müşteri sadakati ve ağızdan ağıza pazarlama arasındaki ilişkilerin incelenmesi: Perakende sektörü örneği. *Business & Management Studies: An International Journal*, 7(4), 1905-1922.
- Erciş, A. ve Dağcı Büyük, H. (2016). İndirim marketlerinde müşteri değerinin müşteri tatmini, müşteri sadakati ve ağızdan ağıza iletişime etkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(3), 527-544.
- Gedik, A. ve Üstüner, M. (2017). Eğitim örgütlerinde örgütsel bağlılık ve iş doyumunu ilişkisi: Bir meta analiz çalışması. *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 41-57.
- Güven, M. ve Çavuşoğlu, T. (2019). Müşteri tatmini ve müşteri sadakatinin tekrar satın alma niyetine etkisi: Bingöl ili örneği. *Tourism and Recreation*, 1(1), 1-8.
- Hafez, M., ve Akher, N. (2017). Determinants of customer loyalty in mobile telecommunication industry in Bangladesh. *Global Journal of Management And Business Research: A Administration and Management*, 17(1), 140-148.
- Higgins, J. P. T., Thompson, S. G. ve Spiegelhalter, D. J. (2009). A re-evaluation of random-effects meta-analysis. *Journal of the Royal Statistical Society: Series A (Statistics in Society)*, 172(1),137-159.
- Hill, N. ve Alexander, J. (2006). *The handbook of customer satisfaction and loyalty measurement*. New York: Routledge.
- Kasiri, L. A., Cheng, K. T. G., Sambasivan, M. ve Sidin, S. Md. (2017). Integration of standardization and customization: Impact on service quality, customer satisfaction, and loyalty. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 35, 91-97.
- Kitapçı, H., Yıldırım, A. ve Çömlek, O. (2011). Grönross modeline göre bankacılıkta hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti, sadakati ve davranışsal niyete etkisi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(26), 177-196.
- Köklü, N., Büyüköztürk Ş. ve Bökeoğlu, Ö.Ç. (2006). *Sosyal bilimler için istatistik*. Ankara: Pegem-A Yayıncılık

- Kurt, G. (2013). The impact of e-retailers' ethics on customer loyalty: Perceived trust and perceived satisfaction as mediators. *İnternet Uygulamaları ve Yönetimi Dergisi*, 4(2), 49-68.
- Leninkumar, V. (2017). The relationship between customer satisfaction and customer trust on customer loyalty. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 7(4), 450-465.
- Maisya, K. L., Rahmat, S. T. Y. ve Rina, A. (2019). Influence of service quality and customer satisfaction on customer loyalty in restaurants of the tangerang area. *Russian Journal of Agricultural and Socio-Economic Sciences*, 8(92), 142-147.
- Marangoz, M. ve Akyıldız, M. (2007). Algılanan şirket imajı ve müşteri tatmininin müşteri sadakatine etkileri. *Yönetim Bilimleri Dergisi* 5(1), 194-218.
- Ngo, V. M. ve Nguyen, H. H. (2016). The relationship between service quality, customer satisfaction and customer loyalty: an investigation in Vietnamese retail banking sector. *Journal of Competitiveness*, 8(2), 103-116.
- Nobar, H. B. K. ve Rostamzadeh, R. (2018). The impact of customer satisfaction, customer experience and customer loyalty on brand power: Empirical evidence from hotel industry. *Journal of Business Economics and Management*, 19(2), 417-430.
- Odabaşı, Y. ve Barış, G. (2015). *Tüketici Davranışı*. İstanbul: Kapital Medya Hizmetleri A. Ş.
- Oliver, R. L. (2015). *Satisfaction: A behavioral perspective on the consumer*. New York: Routledge.
- Özer, G. ve Aydın, S. (2004). GSM sektöründe müşteri sadakati, memnuniyeti, değiştirme maliyeti ve güven arasındaki ilişki. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18(3-4), 157-179.
- Öztaş, M., Sevilmiş, A. ve Şirin, E. F. (2016). The relationship of atmosphere, satisfaction, and loyalty: Sample of A fitness center. *Turkish Journal of Sport and Exercise*, 18(2), 103-112.
- Pham, T. S. H., ve Ahammad, M. F. (2017). Antecedents and consequences of online customer satisfaction: A holistic process perspective. *Technological Forecasting and Social Change*, 124, 332-342.
- Riley, R. D., Higgins, J. P. T. ve Deeks, J. J. (2011). Interpretation of random effects meta-analyses. *British Medical Journal*, 342(7804), 964-967.
- Sağlam, M. ve Yüksel, İ. (2007). Program değerlendirmede meta-analiz ve meta-değerlendirme yöntemleri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18, 175-188.
- Şelli, M. ve Doğan, Z. (2011). Meta analiz ile tarımsal verilerin değerlendirilmesi. *Harran Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 15(4), 45-56.
- Şendoğdu, A. (2014). Özel kamu ve katılım bankalarında müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakatine yönelik bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 91-106.
- Tan, A., İgde, M., Çelik, T. Z. ve Buğan, M. F. (2016). Algılanan hizmet kalitesinin katılım ve mevduat bankalarında müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati üzerine etkisi. *International Journal of Academic Value Studies*, 2(5), 45-59.
- Uludağ, G., Faiz, E. ve Çatı, K. (2018). Akıllı telefon pazarında marka imajının müşteri sadakati üzerindeki etkisinde müşteri memnuniyetinin aracılık rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(4), 575-599.
- Uyar, A. (2019). Müşteri memnuniyeti ile müşteri sadakati arasındaki ilişkinin yapısal eşitlik modeli ile incelenmesi: otomobil kullanıcıları üzerine bir uygulama. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(69), 41-57.
- Wongleedee, K. (2017). Customer satisfaction in the airlines industry: Comparison between low-cost and full service airlines. *Actual Problems of Economics*, 187(1), 218-222.
- Yeniay, H. (2013). *Yaşam verilerinin meta analizi* (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Yıldız, S. M. ve Duyan, M. (2019). The relationship among service quality, customer satisfaction, and customer loyalty: An empirical investigation of sports and physical activity sector. *Pamukkale Journal of Sport Sciences*, 10(1), 17-30.
- Yücekaya, P., Rençber, Ö. F. ve Sönmez, H. (2015). Perakende sektöründe hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakatine etkisi: Çanakkale ilinde bir araştırma. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(5), 85-100.
- Zeithaml, V. A., Berry, L. L. and Parasuraman, A. (1996). The behavioral consequences of service quality. *Journal of Marketing*, 60(2), 31-46.

EXTENDED ABSTRACT

In recent years, loyal customers have become even more important to businesses due to severe competition. Loyal customers may be expressed as customers who constantly shop from the business and recommend the business to others. Thanks to such customers, businesses may gain a significant competitive advantage against their competitors. Because gaining a new customer is more expensive than keeping an existing customer. For this reason loyal customers save costs to businesses. In addition to this, loyal customers provide a steady stream of income for businesses. Moreover, loyal customers tend to be more tolerant of their negative experiences and share their constructive criticism to improve firm (Basari, & Shamsudin, 2020, p. 6-7). The way to get loyal customers, which is so important for businesses, is through customer satisfaction. As Baytekin (2005) stated, satisfied customers are on the way to becoming loyal customers and are less sensitive to the competing brands of the company (Aydın et al., 2013, p. 50). Customer satisfaction is expressed as a feeling of pleasure or disappointment in the customer as a result of

comparing the perceived performance of a product with its expectations (Kotler, & Keller, 2009). As customers convey their satisfaction or dissatisfaction to others, customer satisfaction affects not only the customers but also the people in the close and distant environment of the customers. Therefore, customer satisfaction is a key element of marketing (Wongleedee, 2017, p. 220).

In many studies conducted in different sectors in the literature, it has been revealed that customer satisfaction has a positive effect on customer loyalty. For example, Nobar and Rostamzadeh (2018) and Cheng et al.(2019) found that hotel customers' satisfaction had a positive impact on customer loyalty. Examining the relationship between satisfaction and loyalty in restaurants, Maisya, Rahmat and Rina (2019) found that customer satisfaction is an important factor affecting customer loyalty. In the study, it was found that customer satisfaction has a positive effect on the behavior of continuing to receive service from the restaurant and recommending the restaurant to others. In the studies conducted in the retail sector (Eminler, Altunışık, & Eskiler, 2019; Yücekaya, Rençber, & Sönmez, 2015), it has been observed that there is a positive relationship between satisfaction and loyalty. Leninkumar (2017), who conducted research in the banking sector, stated that customer satisfaction is an important factor on customer loyalty. On the other hand, Şendoğdu (2014) stated that there is a strong positive relationship between customer satisfaction and customer loyalty in the banking sector. Özer and Aydın (2004) and Marangoz and Akyıldız (2007), who conducted research in the GSM sector, also found a positive relationship between customer satisfaction and customer loyalty. Therefore, in the studies conducted, it has been determined that customer satisfaction is important in creating customer loyalty.

In line with the expressed importance, the relationship between customer satisfaction and customer loyalty is discussed in this study. In this context, a meta-analysis study was conducted with researches examining these relationships in Turkey. In this direction, studies were accessed via Kafkas University Database and DergiPark search engine, and it was determined that 15 studies could be included in the study. In the included studies, correlation values and sample sizes were taken as reference and analyzes were made with the CMA 3.0 (Comprehensive Meta Analysis 3.0) program. In the study, firstly, it was examined whether there was a publication bias or not, and it was determined that there was no bias from the findings. In the next stage, it was determined that there was a heterogeneous distribution in the study and therefore random effect values were taken as reference in the relationship between variables. When both the correlation and Fisher's Z random effects model findings were evaluated regarding the relationship between customer satisfaction and customer loyalty, it was determined that there was a positive relationship between customer satisfaction and customer loyalty. This finding obtained was parallel to the findings of the studies in the literature (Nobar, & Rostamzadeh, 2018; Cheng, Gan, Imrie, & Mansori, 2019; Hafez, & Akther, 2017; Özer, & Aydın 2004; Marangoz, & Akyıldız, 2007; Eminler, Altunışık, & Eskiler, 2019).

When a general assessment is made, having satisfied and loyal customers may provide a competitive advantage for businesses. As pointed out by Wongleedee (2017), customers are influencing those around them by expressing their satisfaction or dissatisfaction. Therefore, it will be easier to attract new customers through satisfied customers. On the other hand, satisfying existing customers creates a loyal customer profile. As a matter of fact, it has been seen in this study that a satisfied customer will create loyal customers.

Gazete Manşetlerinin İnşasında İdeolojik Konumlanışın İzleri: Covid-19 ile İlgili Manşetlerin Söylem Analizi

Saniye VATANDAŞ¹

Öz

Modern zamanların önemli kavramlarından birisi olan ideoloji, en genel manasıyla, varlığı ve hayatı değerlendirilme tarzını ifade etmektedir. Bu yönüyle ontolojik, epistemolojik ve değerler sistemini kapsayan bir dünya görüşü olarak anlam kazanmaktadır. Ayrıca sosyo-politik açıdan iktidara ve iktidarın uygulamalarına ilişkindir. Böyle olunca hem iktidar uygulamalarının meşruiyetinin hem de söz konusu uygulamalara itirazın gerekçelerinin en önemli referansı ideolojik kabullerdir. Bu bağlamda düşünüldüğünde kitle iletişim araçları genel olarak yayın politikalarında, özel olarak da iktidarın uygulamalarına yönelik konumlanışlarında ideolojik bir duruşu temsil ederler. Bu araştırma, COVID-19 salgınına ilişkin ülke düzeyinde gerçekleştirilen önlem ve uygulamalar örneği üzerinden gazetelerin ideolojik konumlanışlarını konu edinmektedir. Araştırma kapsamında 10 Mart 2020 gününü takiben tüm Türkiye'nin gündemine gelen; bireysel ve toplumsal boyutuyla alışlagelmiş yaşam tarzlarını ve alışkanlıklarını temelden etkileyen COVID-19 salgını kapsamında sosyo-politik karar ve uygulamaların değerlendirilme tarzı incelenecektir. Araştırmanın örneklem grubunu, günlük baskı sayısının %97'sini temsil eden 15 farklı gazete oluşturmaktadır. Bu gazetelerin COVID-19 salgınının ilk on günündeki birinci sayfa haberleri söylem analizi yöntemiyle çözümlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Gazete, İdeoloji, Söylem analizi

Ideological Differences in the Construction of Newspaper Cuffs: Signal Analysis of Covid-19 Cuffs

Abstract

Ideology, which is one of the important concepts in modern times, expresses the way it evaluates existence and life in the general sense. In this respect, it becomes significant as a world view covering the system of ontology, epistemology and values. It is also related to the political power and practices of power from the socio-political viewpoint. Thus, ideological assumptions are the most important reference for both the legitimacy of the practices of power and the rationale behind objection to those practices. When considered in this context, mass media represent an ideological stance in broadcasting policies in general, and their positioning related to the practices of the political power in particular. This research focuses on the ideological positioning of the newspapers based on the example of country-level measures and practices related to the COVID-19 pandemic. The evaluation style of socio-political decisions and practices within the scope of the COVID-19 pandemic, which became a current issue in Turkey on March 10, 2020 and which affected the traditional lifestyles and habits of the individuals and society, will be examined in this research. The sample group of the research consists of 15 different newspapers representing 97% of the daily circulation. The front-page news of those newspapers during the first ten days of the COVID-19 pandemic was analyzed through discourse analysis.

Key Words: Covid-19, Newspaper, Ideology, Discourse analysis

Atf İçin / Please Cite As:

Vatandaş, S. (2021). Gazete manşetlerinin inşasında ideolojik konumlanışın izleri: Covid-19 ile ilgili manşetlerin söylem analizi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 407-421.

Geliş Tarihi / Received Date: 20.05.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 12.11.2020

¹ Öğr. Gör. Dr. - Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, saniyevatandas@isparta.edu.tr

 ORCID: 0000-0002-3646-9332

Giriş

İnsan, üyesi olduğu toplumda ve dünyada neler olup bittiğini bilmek ister. Bu isteğin kitlesel düzeyde gerçekleşmesinin en önemli aracı kitle iletişim araçlarıdır. Bilimsel ve teknolojik gelişmenin kitle iletişim araçlarının işlevinde gerçekleştirdiği hız ve ilerleme sayesinde insanın bilgilenme ihtiyacı çok farklı kanallardan ve olabildiğince hızlı bir şekilde gerçekleşme düzeyine erişmiştir. Okuyucu, dinleyici ve izleyici konumundaki bireyler teknolojik gelişmenin bugün ulaştığı aşamada, bilmek istediklerine neredeyse anında ulaşma imkânı elde edebilmektedirler. Üstelik bunun maliyeti çok ucuzlamış, erişim hızı müthiş artmıştır. Fakat kitle iletişim araçlarının yaygınlığı ve hızı, özellikle de parçası oldukları ekonomi-politiğin etkisi, salt bilgi vermenin ötesine geçip farklı işlevler üstlenmelerini de sağlamıştır. Kitle iletişim araçları artık sadece bilgi vermekle kalmamakta, parçası oldukları ekonomi-politik adına “ikna etme”, “rıza oluşturma” işlevlerini de üstlenmiş bulunmaktalar; hatta bu işlevleri birçok bakımdan asıl olmuştur.

Kuramsal açıdan değerlendirildiğinde kitle iletişim araçlarının, bilgi ve haber verme, eğlendirme, eğitime, kamuoyu oluşturma, kamuoyu adına iktidarı denetleme gibi işlevleri vardır. “İkna etme” ve “rıza oluşturma” tüm bu işlevlere eklenmiş bir şekilde işlemektedir. Kitle iletişim araçlarının yerel, ulusal veya küresel “İktidarlar” ile olan ilişkileri karşılıklı birbirlerine meşruiyet sağlamalarına imkân sunmakta, kitle iletişim araçları bu bağlamda özde birey, genelde kitle üzerinde belirgin bir nüfuza ulaşmaktadır. Ancak örtük olmayan söz konusu ilişki ve işlevler kitleler tarafından genellikle görülmemekte veya görülmek istenmemektedir. Bu durumu şöyle ifade etmek yanlış olmayacaktır: Kralın çıplak olduğunu herkes görüyor fakat hiç kimse “çıplak” olduğunu söylemek istemiyor; hatta tam aksine, olmayan elbisesinin güzelliğinden söz etmek tercih ediliyor. Bu tespitimizin en önemli dayanağı, kitle iletişim araçlarının özellikle kamuoyu adına veya kamuoyuna yönelik işlevlerinde objektif kaldıklarına ve meslek ahlâkı çerçevesinde hareket ettiklerine ilişkin bir kanaatin yaygın mevcudiyetidir. Fakat alana ilişkin yapılmış çok sayıda araştırma, kitle iletişim araçlarının yalnızca bilgi/haber aktaran kaynaklar olmadığını; aynı zamanda, iktidar karşısındaki konumlanışlarıyla örneğin siyasal sistemin ve ekonomik ilişkilerin içinde aktif rol aldıklarını ortaya koymuştur. “İkna” ve “rıza” inşası bu aşamada devreye girmekte ve önemli işlevler yerine getirmektedir. Zira kitle iletişim araçları, sahip oldukları dinamik ve son derece gelişmiş teknolojik alt yapıyı kullanarak kitleye sundukları mesajı önceden belirlenmiş amaçlar doğrultusunda belli stratejik yöntemlerle biçimlendirip paketleyerek kitleye sunmaktadırlar. Hedef kitleye sunulan haberler sadece bilgilendirme amacına hizmet etmemekte, daha çok ve hatta öncelikle kitlenin belli bir düşünce formuna sokulması hedeflenmektedir.

Bu araştırma Aralık-2019 itibarıyla dünya kamuoyunun gündemine gelen ve kısa sürede tüm ülkelerin özel problemi olan COVID-19 salgını ile ilgilidir. İlk vakanın görüldüğü 10 Mart 2020 günü itibarıyla COVID-19 salgını kitle iletişim araçlarının üzerinden Türkiye'nin en önemli ve hatta tek gündemi haline geldi. Bu makalenin yazıldığı Mayıs-2020 günlerinde de bu özelliğini sürdürmekteydi. COVID-19, toplamda on binlerce insanın öldüğü ve günlük ölümlerin binlere ulaştığı Çin, İran, İtalya, İspanya, ABD örneklerinden hareketle, Türkiye'nin gündemi olmadan önceki günlerde ve hatta aylarda kitle iletişim araçlarının haberleri arasında yer almaktaydı. Salgının Türkiye'ye sıçraması bekleniyor, bu sebeple mümkün olduğunca bu sıçramayı ötelemenin ve muhtemel yayılma hızını düşürmenin tedbirleri alınıyordu. Başta devlet kurum ve kuruluşları olmak üzere resmi veya sivil inisiyatif, salgına karşı tedbir almanın çabasını yoğun bir şekilde yürütüyordu. Tedbirlerin yaygınlığı ve kapsamı açısından devlet kurum ve kuruluşları beklendiği gibi önde ve sürecin belirleyicisi konumunda idiler. İstenmeyen fakat geleceği kesin olan durumla 10 Mart günü karşılaşıldı ve resmi olarak ilk vaka tespit edildi. Böylelikle COVID-19 salgını kitle iletişim araçlarının tek gündemi oldu. Bu gündem içerisinde kitle iletişim araçlarının COVID-19 salgını haber etmenin ötesinde, salgın konusunda kitleleri bilgilendirme ve bilinçlendirme işlevini de üstlendikleri gözlemlendi. Tehlikenin büyüklüğü hakkında uyarıda bulunma, alınması gereken tedbirler konusunda bilgi verme işlevlerini yoğun bir şekilde yerine getirdiler. Fakat tüm bunları yaparken sürecin inisiyatif sahibi konumundaki siyasal iktidarın uygulamalarına karşı da konumlarını belirleyip, destek veya eleştiri işlevlerini yerine getirmenin çabası içerisinde oldular.

Bu araştırma Türkiye'deki ulusal gazetelerin COVID-19 salgınının ilk on günündeki manşetleri üzerinden yürütülmüştür. Gündemin en sıcak günlerinde gazetelerin iktidarın uygulamalarına yönelik destek ve/veya eleştiri işlevini yerine getirirken sahip oldukları söylemler üzerinden ideolojik konumlanmaları belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla 11-20 Mart 2020 tarihlerindeki 15 ulusal gazetenin birinci sayfa haberleri incelenmiştir. Örnekleme eden gazeteler *Takvim*, *Karar*, *Yeni Asır*, *Yeni Birlik*, *Türkiye*, *Yeni Akit*, *Cumhuriyet*, *Yeni Şafak*, *Akşam*, *Sözcü*, *Sabah*, *Hürriyet*, *Milliyet*, *Posta* ve *Korkusuz* isimli ulusal gazetelerdir.

Yöntem

Bu araştırma 2020 yılının ilk aylarından itibaren tüm dünyayı derinden etkileyen COVID-19 salgını (pandemisi) ile ilgili gazete haberlerinin söylem analizini konu edinmektedir. Söylem analizi aracılığıyla gazetelerin COVID-19'a ilişkin haberleri üzerinden iktidar karşısındaki ideolojik konumlanışlarını, bu konumlanışa bağlı olarak söylemlerini dile getiriş tarzlarını belirlemek amaçlanmıştır. Zira gazeteler COVID-19 salgını nedeniyle farklı birçok önlem ve kısıtlamalara yönelen siyasal iktidarın uygulamalarını sadece "haber" etmenin ötesinde, tüm benzer durumlarda olduğu üzere, iktidar ile ilişkilerinde ideolojik olarak konumlanarak okurlarını da bu konumlanışı kabullenmenin ve buna göre bir tutum sergilemenin söylemini inşa etmektedirler. Araştırma 11-20 Mart 2020 tarihlerindeki 15 ulusal gazetesinin birinci sayfa haberleri üzerinden gerçekleştirilmiştir. Tarihin belirlenmesinde, ilk COVID-19 vakasının Türkiye'de 10 Mart günün tespit edilmesi belirleyici olmuştur. Bu ilk vakaya bağlı olarak gazeteler 11 Mart günü COVID-19'u çoğunlukla manşetten gündemlerine almışlardır. Dolayısıyla bu araştırma COVID-19 salgınının gazetelerde gündem olduğu ilk on günü kapsamaktadır. Örneklem grubu teşkil eden gazeteler *Takvim*, *Karar*, *Yeni Asır*, *Yeni Birlik*, *Türkiye*, *Yeni Akit*, *Cumhuriyet*, *Yeni Şafak*, *Akşam*, *Sözcü*, *Sabah*, *Hürriyet*, *Milliyet*, *Posta* ve *Korkusuz* isimli ulusal gazetelerdir. Araştırmanın örneklemini teşkil eden bu gazetelerin 15 Mart 2020 günü toplam tirajları 1.736.111'dir (<http://gazetetirajlari.com/HaftalikTirajlar.aspx>). Türkiye'deki ulusal gazetelerin günlük toplam tirajı ise 1.800.000 civarındadır. Dolayısıyla örneklemini teşkil eden 15 gazetesinin tirajı aynı tarihteki tüm ulusal gazetelerin toplam tirajının %97'sini oluşturmaktadır.

Literatür Araştırması

Haber ve Söylem Analizi

Haberin en bilinen tanımlarından birisi, "belirli bir zamanda meydana gelen ve çok sayıda kişiği ilgilendiren önemli olayların, doğru ve tarafsız bir şekilde, en kısa zamanda verilmesidir" (Uyguç ve Genç, 1998, s.108, 109) şeklindedir. Yaygın kabule göre kitle iletişim araçlarının temel faktörünü "haber", işlevini ise "haberdar etmek" oluşturmaktadır. Fakat bu ifadeden anlaşıldığı şekliyle sürecin işleyişi basit, açık ve düz değildir. Sürecin işleyişinin özel ve karmaşık bir yapısı vardır. Öncelikle "haber" olan Şeyin ne olduğuna karar vermek ve sonra o haber üzerinden amaca ulaşmanın mekanizmalarını işletmek gerekmektedir. Bütün bunların amacı, "haber" üzerinden kitleleri, benzer durumları nasıl görmeleri gerektiğine "ikna" edip; olay ve olguları "görme", "anlama", "değerlendirme" ve "okuma" Őablonu sunmaktır. Haberi önemli kılan metnin içeriğidir. Bu içerik bir söylemi dile getirir. Bir başka ifadeyle her haber metni bir söyleme sahiptir. Dolayısıyla kitle iletişim araçlarının hedef kitleye sunduğu haberler sadece bilgilendirme amacına hizmet etmemekte, aynı zamanda kitleyi ikna etme ve ikna ile birlikte kitleyi belli bir düşünce formuna sokmayı hedeflemektedir. Bu nedenle Oskay'ın gazete örneği üzerinden kitle iletişim araçlarınınca sunulan haber için dile getirdiği tespit oldukça önemlidir: "Okuduğumuz her haber, onlarca kişinin belirli bir iş bölümü içinde oluşturduğu bir üründür. Endüstriyel bir üründür. Bilinç endüstrisinin endüstriyel bir ürünüdür" (Oskay, 2014, s. 53).

Herman ve Chomsky haber tanımlarında, kitle iletişim araçlarının işlevlerini bireyleri eğlendirmenin, bilgilendirmenin yanında, toplumun kurumsal yapısıyla bütünleştirecek değerleri, inançları ve davranış biçimlerini onlara aşılamak olduğunu belirtmişlerdir (1998, s. 21). Haberde, metnin içeriğini ve dolayısıyla (ideolojik) söylemini tespit edebilmenin farklı teknikleri vardır. "Söylem analizi" bunlardan birisi ve iletişimciler arasında en yaygın olarak kullanılan tekniklerden birisidir. "Söylem analizi, geçmiş dönemlere ait söylenmiş sözleri, müzakerelerde kullanılan dili, belgelere aktarılan kavramları ve deyimleri, kültürel, siyasal ve sosyal bağlam içinde ele alan bir analiz biçimidir" (Balcı, 2013, s. 195). Haberin söylemi belirli ideolojik unsurlarla inşa olunur ve metin üzerinden muhatabı ikna etme amacı taşır. Bu yönüyle söylem, haberi şekillendiren ve metnin kendisinden daha önemli olan unsurdur. Bu bağlamda vanDijk'in örnek sunan tespiti özel bir önem ifade etmektedir. Van Dijk'e göre ideolojilerin söylem yoluyla ifade edilmesi ve yeniden üretilmesi, yalnızca yazılan veya konuşulan olayların ve durumların altında yatan zihinsel modeller tarafından kontrol edilmez. Öğrencilerine sınıfta konuşan bir öğretmen, diğer milletvekillerine seslenen bir politikacı ya da haber metni yazan bir gazeteci gibi gerçekte birçok iletişimsel durumda zihinsel modeller hep devrededir. Bu modeller söylem bağlamını tanımladığından, onlara bağlam modelleri denmektedir (vanDijk, 2015, s. 6).

Haber metnini çözümleme tekniklerinden birisi olan söylem analizi, kitle iletişim araçlarının kullanılma sıklığının artmasıyla yaygınlaşmıştır. Özellikle kitlelerin kitle iletişim araçları ile etki altına alınmasıyla birlikte söylem analizi tekniği daha çok kullanılmaya başlamıştır. Söz konusu teknikte sayısal

değil niteliksel bir çözümleme yapılmaktadır (Aziz, 2013, s. 145). Haber metninin dayanağı olan söylem her ne kadar farklı yaklaşımlara dayanıyor olsa da Sözen'e göre (1999, s.19) söylem; bir meta, bir eylem; güç ve gücün eyleme dönüşen dil pratiklerine ilişkin süreçtir. Bir başka söyleyişle "söylem" aslında, bir kuruma veya metne anlam veren sistematik olarak düzenlenmiş ifadelerdir (Devran, 2010, s.56). Söylem çözümlemesiyle metin yapıları incelemekle sınırlı kalmayıp anlamlar, fikirler ve ideolojiler açığa çıkarılmaya çalışılır.

Söylem analizi, çözümlemesi az sayıda metin üzerinde ayrıntılı ve derin bir inceleme yapma imkânı sunmaktadır. Bu çözümleme yöntemi aslında medyanın gerçeği nasıl konumlandığı açısından ciddi bir önem taşımaktadır. Bu sınıflandırma dil ile yapılmaktadır. Dil, taraflı olduğu için söylemlerin kullanımında sözcüklerin taşıdığı anlamlar ön plana çıkmaktadır. Haber söylemi üzerine çalışan önemli isimlerden biri olan vanDijk, okuyucunun haberi anlama, inanç oluşturma gibi süreçlerin haber metninin yapısal oluşumuna bağlı olduğunu ve bu süreçlerin haber üretimini gerçekleştirenler tarafından belirlendiğini ifade etmiştir. Bu açıdan söylem analizi üzerine çalışmalarını yürüten düşünür; güç, erişim, etki, anlama, model, bilgi, tutum ve ideoloji kavramlarına sıkça atıfta bulunmuştur. Van Dijk'e göre; dil kullanımı ve söylem, ideolojileri edinmeyi, öğrenmeyi ve değiştirmeyi de etkileyen en önemli toplumsal pratiklerden birisidir. Çünkü söylemlerimizin çoğu, özellikle de bir grubun üyesi olarak yaptığımız konuşmalar, hep ideolojik temelli görüşlerimizi ifade etmektedir (vanDijk, 2003).

Söylemin, ideolojilerin yeniden üretilmesinde ve günlük ifadelerde çok önemli bir rol oynadığını belirten vanDijk, geliştirdiği analiz yöntemiyle ideolojilerin söylemde nasıl ifade edildiğini ya da nasıl gizlendiğini göstermeye çalışmıştır. Van Dijk, haberi, kamu söyleminin bir formu olarak kabul etmektedir. Van Dijk, haber anlatısını "sentaktik" ve "semantik" olmak üzere iki ayrı dilsel çözümleme biçimi olarak ele almıştır. Haber sentaksı, kullanılan cümlelerin gramatik yapıları ile ilgilidir. Semantik ise, sözcüklerin, cümlelerin ve dolayısıyla bütün söylemin anlamına yöneliktir. Van Dijk'in söylem çözümlemesi makro ve mikro yapının ayrı ayrı değerlendirildiği iki bölümden oluşmaktadır. Makro yapıda haber başlıkları, haber girişleri, spotlar ve fotoğraflar tematik yapı çerçevesinde değerlendirilirken; şematik yapıda ise olayın durumu ve yorumu çözümlenmektedir. Çözümlemenin diğer bölümü olan mikro yapıda ise; sentaktik çözümleme, bölgesel uyum, sözcük seçimleri, haber retorik çözümlenmeleri yapılmaktadır (Özer, 2001, s. 83-84).

Haber ve İnşa

Kitle iletişim araçları tarafından kitlelere sunulan haberlerin türü, dili, üslubu, sunum şekli oldukça sistematik ve özel çaba gerektiren titiz bir çalışma sürecinin ürünüdür. Haberin belirlenmesinden sunuluşuna kadarki sürecin şekillenmesinde, haberi yazanın ve/veya biçimlendirenin ideolojisi, kişiliği, tutumu, inancı, tercihleri, eğilimleri, ilgileri, yeteneği, mesleki formasyonu, mesleki bilgi ve deneyimi belirleyici olmaktadır. Esasen haber metni tüm bunların ürünüdür. Bu bağlamda "dolayım" özel bir önem kazanmaktadır. Dolayım, haber içeriğini oluşturan metinlerle, tüketici (izleyici, okuyucu, dinleyici) arasındaki irtibatı kuran bağıdır. Dolayım ile haber metninin içeriği hem kitle iletişim aracına hem de tüketicisine uygun hale getirilir (Rigel, 2000, s. 179). Dolayım olumlu veya olumsuz bağlamda anlamlandırılabilir. Olumsuz anlamıyla, toplumsal gerçekliğin kılık değiştirmesini ifade ederken, olumlu anlamıyla toplumsal gerçekliğin "çarpıtılması" yerine, varlığın ve bilincin farklı türleri arasındaki tüm etkin ilişkileri ifade etmektedir (Üşür, 1997, s. 123). Fakat anlaşıldığı üzere her iki durumda da "gerçeğin" değiştirilip, dönüştürülmesi vardır. Dolayım ile iletişim sürecine dâhil olan bir aracın mantık ve biçiminin etkisi olarak tanımlayan Altheide ve Snow, araçların mantık ve biçimlerinin toplumsal etkileşimi dolayım olmadığını, tanımladığını ve yönettiğini öne sürmüşlerdir (Mutlu, 1995, s. 100). Bu bağlamda Güz'ün de dikkat çektiği üzere (2005, s. 79), muhabir dahil haber metnini yazan veya şekillendiren kişilerin tercih ettikleri, mensubu oldukları, adına hareket ettikleri siyasal, sosyal, kültürel ve psikolojik özelliklerden sıyrılarak, gerçekleşmiş olayı hedef kitleye mekanik bir varlık gibi sunabilmeleri mümkün değildir. Bu nedenledir ki haber metnindeki "işaretler ve şifreler değer yargıları içerir, yansız değildir. İdeolojik, sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal pozisyonlardan bağımsız anlam verme diye bir şey yoktur" (Erdoğan, 2005, s. 233). Üstelik çoğu zaman kitle iletişim araçlarının hedef kitleye sunduğu haberler sadece bilgilendirme amacına hizmet etmemekte, aynı zamanda kitleyi ikna etme ve ikna ile birlikte belirlenmiş bir şeylere "rıza" göstermelerini sağlamak için kitleyi belli bir düşünce formuna sokmak hedeflemektedir. Bu itibarla kitle iletişim araçları belli birtakım ideolojiler doğrultusunda haber sunumu gerçekleştirdikleri bilinse bile, çoğu zaman okuyucu tarafından haberlerin ardındaki ideolojik perspektif dikkate alınmaz ve sunulan haber enformasyon olarak kabul edilir. Kitle iletişim araçlarıncı sunulan haberlerin süzgeçlenmeden enformasyon olarak kabul edilmesi ile de haber kaynağının hedeflediği manipülasyon ve zihin yaratılması

süreci sağlanmış olmaktadır. İşte, tam da bu noktada yönlendirme ve haberli yönlendirme kavramları devreye girmektedir. Güz'ün tanımına göre yönlendirme “çeşitli yöntemler kullanılarak bireyin düşünce, tutum ve davranışlarının değiştirilmesi” olarak tanımlanmaktadır. Haberli yönlendirme ise, “kitle iletişim aracının yöneticileri haberlerin yaratılması, işlenmesi, rafine edilmesi ve bunların önem derecesine göre sıralanmasını sağlayarak hedef kitlenin inançlarını, tutumlarını ve davranışlarını etkilemeye çalışması” (Güz, 2005, s. 160) olarak tanımlanmaktadır. Kitle iletişim araçları bunu, Chomsky'nin tespitiyle ifade etmek gerekirse, “kaba, net ve doğrudan yöntemler” yerine “ince ve rafine yöntemler” ile gerçekleştirmektedir (Chomsky, 2012, s. 159). Kitle iletişim araçlarının ideolojik konumlanışlarıyla ilgili olarak İrvan'ın tespit ve görüşü manidardır: “Medyanın ideolojik olduğu iddiası, onun anlamın toplumsal inşası alanında iş gördüğünü söylemektir. Medya, üzerinde insanların kendi dünyalarının bilincine vardıkları alanı sağlar. Temizleyici siberetik donanımlarıyla, sterilize edilmiş enformasyon terimi, tüm yinelemeleri ve büyüyle, medyanın kültürel boyutları içerisindeki temelde kirli, göstergebilimsel, anlambilimsel, söylemsel niteliğini silemez ya da yok edemez. Kısaca, bunu önlemenin bir yolu yoktur” (İrvan, 2014).

Kitle iletişim araçları için “haber” demek, “söylem” demektir. Söylem, toplumdaki ideolojik gücün iletişimsel boyutudur. Söylem yoluyla, insanlar iktidarı nasıl elde edeceklerini, koruyacaklarını ya da kabul edeceklerini ve hatta daha önemlisi “iktidarı meşrulaştıran” ideolojik olarak çerçevesel sosyal bilişleri öğrenirler. Bu nedenle, belki de diğer eylem biçimlerinden daha somut olarak muhtemelen daha etkili ve daha hızlı olan sosyal grup üyeleri, sosyal yapı hakkında, sosyal yapıdaki konumları ve güçleri hakkında bilgi edinmek için söylem ve iletişime gereksinim duyarlar (vanDijk, 2009, s. 198). Bir söylem olan haberde, egemen söylemler doğallaşıp ve egemen ideoloji yeniden kurulmaktadır (İnal, 1996, s. 100). Haber metninde anlam üretimi, olayların, olguların ikili karşıtlıklarla biz-onlar, yerli-yabancı, elitist-popülist şeklinde sunulmasıyla gerçekleştirilmektedir. Haber söyleminde geleneksel değer yargılarının egemen olduğu düşünöldüğünden, iyi-kötü kavramı egemen değer yargılarının çerçevesini aşmamaktadır. Dış politika haberlerinde ise söylem, biz-onlar, dostlar-düşmanlar çerçevesinde kurulmaktadır (Aslan, 2004, s. 37).

Bulgular

12 Mart 2020 günü, araştırmanın örnekleminde yer alan gazetelerden yedi tanesinin yaklaşık birbirinin aynısı sayılabilecek ifadelerle manşetlerinde COVID-19'u haber ettikleri görölmöyor. Söz konusu gazeteler ve manşetleri şöyledir: *Takvim*: “Panik Yok”, *Türkiye*: “Endişeye Gerek Yok”, *Yeni Akit*: “Panik Yok Tedbir Alındı”, *Cumhuriyet*: “En Tehlikeli Salgın: Panik”, *Yeni şafak*: “Tedbir Alındı Bu Panik Gereksiz”, *Sabah*: “Kirli Bilgiye Kanmayın Her şey Kontrol Altında”, *Milliyet*: “Sakin Olun”. Bu gazetelerin manşetlerinde öne çıkan sözcük “panik”tir. Hepsisi de panik yapmanın gereksizliğine ve dolayısıyla sakin olmanın önem ve gereğine vurguda bulunmuştur. Siyasal iktidara karşı farklı ideolojik konumlara sahip bu gazetelerin benzer manşetleri tercih etmiş olmaları dikkat çekicidir. Toplumsal sorumluluk ideolojik konumlanıştan daha baskın çıkmış gibi görünmektedir. Söz konusu yedi gazetenin bu benzer manşetlerine karşılık örnekleme teşkil eden diğer sekiz gazeteden *Yeni Asır* ve *Yeni Birlik*'te COVID-19 salgınının manşetlik bir gündemde yer almadığı görölmöyor. COVID-19 salgını bu iki gazetenin manşetinde yer bulmamıştır. Diğer altı gazetenin ise daha nötr sayılabilecek manşetlerle konuyu manşetlerine taşıdıkları görölmöktedir. Bu gazetelerin manşetleri şöyledir: *Karar*: “Seferberlik”, *Sözçü*: “Koronavirüse Karşı Ne Yemeli Ne İçmeli, Nasıl Korunmalı?”, *Akşam*: “Avrupa'dan Geldi Erken Başvurdu”, *Hürriyet*: “Önümüzdeki 2 Ay Kritik”, *Posta*: “Fırsatçıya Geçit Yok”, *Korkusuz*: “Virüs Seferberliği” manşetlerine yer vermiştir. Bundan da anlaşıldığı üzere kitle iletişim araçları tarafından sunulan haberlerin her birisi dolayımlanmış olarak hedef kitleye sunulmaktadır. Zira kitle iletişim aracının yapısal ve işlevsel içeriği sadece bilgiden oluşmamakta, mevcut bilgi dolayımılarak hedef kitleye hitap eden enformasyona dönüştörmektedir. Bu ise COVID-19 örneğinde olduğu üzere, gündemin hem tüm dünyada hem de ülke ölçeğinde kaçınılmaz şekilde bir konuya odaklandığı zamanda bile kitle iletişim araçları haber olması beklenen mevcut olay veya olguya rağmen farklı tutumlar sergileyebilmektedirler.

Gazetelerin aynı gün benzer söylemi dile getiren manşete sahip olmalarının bir diğer örneği 19 Mart günü gerçekleşmiştir. Benzer olmanın da ötesinde neredeyse aynı söylemi dile getiren manşetlerin ortak sözcüğü “ekonomik paket”tir. Zira siyasal iktidar, 18 Mart akşamı COVID-19 salgınının neden olduğu ekonomik daralmanın ve diğer mevcut veya muhtemel ekonomik problemlerin çözümlüne katkı sağlamak, genel olarak toplumu, özel olarak da ekonomi sektörünü rahatlatmak adına bir dizi ekonomik tedbir aldığını duyurmuş ve “tedbir paketinin” detayları hakkında açıklamada bulunmuştur. Bunun üzerine 19 Mart gününe ait gazetelerin önemli bir kısmı, söz konusu ekonomik önlem ve destekleri konu edinen

haberleri manşetlerinden kitlelerle paylaştıkları görülmektedir. Bu durumla ilgili gazeteler ve manşetleri şöyledir: *Takvim*: “100 Milyarlık Kalkan”, *Yeni Birlik*: “Virüse Ekonomik Kalkan”, *Türkiye*: “Virüs İçin 100 Milyar”, *Yeni Akıt*: “Virüse Karşı 100 Milyar Liralık Ekonomik Kalkan”, *Yeni Şafak*: “Devlet Böyle Olmalı”, *Akşam*: “100 Milyarlık İstikrar Kalkanı”, *Sabah*: “Güçlenerek Atlatacağız”, *Hürriyet*: “100 Milyarlık Paket”, *Posta*: “Ekonomik Kalkan”. Manşetlerde ön plana çıkarılan sözcük “kalkan”dır. “Kalkan”, korunmayı, tehlikeden zarar görmeyi engelleyen şeyi çağrıştıran bir sözcüktür. Dolayısıyla söz konusu manşetler ekonomik tedbirleri gerekli bulan ve bu açıdan iktidarın uygulamasını olumlu bulan bir söyleme sahiptirler. Hatta uygulamaya konan ekonomik tedbir ve teşviklerin olumlu bulunmasının ötesinde, siyasal iktidarın bu uygulama üzerinden pek de dolaylı olmayan bir şekilde de onaylanması söz konusudur. Bu aşamada hiç değilse ideolojik farklılıklar devre dışı kalmış gibi görünmektedir. Manşetler içerisinde en ilginç olanı *Yeni Şafak*’a aittir; gazete “Devlet Böyle Olmalı” manşetiyle çıkmıştır. Bu manşetteki söylem, iktidarı olumlamanın ötesinde öven ve yücelten bir anlayışı hedeflemekte; hatta iktidarı örnek olarak takdim etmektedir. Gazetede manşet üstün haberin başlığı ise manşeti destekler niteliktedir: “Trilyonlarca Dolar Ayrıldı”. Halbuki bu haberin konusu ABD’nin ekonomik destek paketiyle ilgilidir. Fakat manşet ile birlikte düşünüldüğünde bu haber başlığı, Türkiye’deki ekonomik destek paketini ve dolayısıyla iktidarı destekleyen bir tutumun söylemi olarak anlam kazanmaktadır. Bilindiği üzere haber söylemi en önemli enformasyon etrafında inşa edilir, diğerleri ise çıkarılır ya da geriye itilir. Bu arada bazı eklentiler de olur. Habere ayrılan yer ya da zaman, dilin vurgu sistemi, kullanılan cümlelerin yapısı, seçilen yüklem, zarflara, sıfatlara ayrılan yerler, bunların hepsi birer ideolojik seçimdir (Özerkan, 2002, s. 67). Sabah gazetesi ise 19 Mart günü manşetinde söz konusu ekonomik paketi olumlu bulduğunu ifade eden bir tutuma sahip olmakla birlikte, birlik/beraberlik çağrısı da yapma ihtiyacı hissetmiştir. Gazetenin manşeti “Güçlenerek Atlatacağız” şeklindedir. Bu manşet umut veren, mevcut zorluk ve sıkıntılarının ağırlığını hafifletmeyi hedefleyen bir tutumun gereğine uygundur. Alt haber başlığı ise bu umudu daha da pekiştirir bir niteliğe sahiptir: “Paniğe Gerek Yok, Çaremiz Var”. Bu manşetler ile üst ve alt haber başlıklarından da anlaşıldığı üzere, bir haber, iletilmek istenilen olay ya da mesajın bire bir kopyası değildir. Haber, yayınlanacağı organizasyonun yayın kimliği ve haber yapıcının sosyo-kültürel altyapısı göz önünde bulundurularak gerçekliğin yeniden inşasıdır (Cengiz, Çağlar, 2003, s. 172).

Tablo 1. Gazetelerin 11-20 Mart 2020 Tarihlerindeki COVID-19 ile İlgili Manşetleri ve Üst-Alt Başlıkları

	ÜST BAŞLIK	MANŞET	ALT BAŞLIK
		11 Mart 2020	
TAKVİM		Hayat Kurtaran Tablo	
KARAR	Virüs Büyük İhtimale Türkiye’de		
YENİ ASIR			
YENİ BİRLİK	Türkiye’de Olma İhtimali Çok Yüksek		
TÜRKİYE		Türkiye’de İlk Virüslü	Koronavirüs Salgını Dünyayı Eve Hapsetti
YENİ AKİT			
CUMHURİYET		Virüs Alarmı	
YENİ ŞAFAK			
AKŞAM			
SÖZCÜ		Türkiye’de İlk Koronavirüs Vakası	
SABAH		Tedbiri Artırın, Teması Azaltın	
HÜRRİYET	Dünya Böylesini Görmedi		Türkiye’de İlk Vaka
MİLLİYET		Koronavirüse Karşı Türkiye Çok İyi	Ülkemizde İlk Vaka
POSTA		14 Gün Uyarısı Koronavirüsü Teşhis Edebiliyor muyuz ve Salgına Hazır mıyız?	
KORKUSUZ			
		12 Mart 2020	
TAKVİM		Panik Yok	
KARAR		Seferberlik	
YENİ ASIR			
YENİ BİRLİK			Risk Büyük Ama Panik Gereksiz Hayatımıza Yeni Düzen Vermeliyiz
TÜRKİYE		Endişeye Gerek Yok	
YENİ AKİT		Panik Yok Tedbir Alındı	
CUMHURİYET		En Tehlikeli Salgın: Panik	

Tablo 1 -Devamı

ÜST BAŞLIK	MANŞET	ALT BAŞLIK
YENİ ŞAFAK	Tedbir Alındı Bu Panik Gereksiz	
AKŞAM	Avrupa'dan Geldi Erken Başvurdu	Vurgun Virüsü Hortladı
SÖZCÜ	Koronavirüse Karşı Ne Yemeli Ne İçmeli, Nasıl Korunmalı?	Virüs Marketleri Boşalttı
SABAH	Kirli Bilgiye Kanmayın Her Şey Kontrol Altında	Panik Yapmayalım Dikkatli Olalım
HÜRRİYET	Önümüzdeki 2 Ay Kritik	Alışverişi Abarttık / Virüse Karşı Temizlik Şart
MİLLİYET	Sakin Olun	İlk Şart Temizlik / Salgın Yok Risk Ciddi
POSTA	Fırsatçıya Geçit Yok	Kolonya Kuyruğu / Termal Kamera ile Virüs Önlemi
KORKUSUZ	Virüs Seferberliği	Köşe Bucak Dezenfekte Edildi / Üniversitelerden Koronavirüs Kararı
13 Mart 2020		
TAKVİM	Temizeller Operasyonu	
KARAR	Okullar Tatil	Diőimizi Sıkalım Atlatalım
YENİ ASIR		
YENİ BİRLİK	Okullar Tatil, Maçlar Seyircisiz	Tramp Avrupa'ya Seyahati Yasakladı
TÜRKİYE		Koca: 2 Ay Direnelim
YENİ AKİT		Kendimizi Vuruyoruz
CUMHURİYET		Virüs Kontrolde Kaosçular Devrede
YENİ ŞAFAK	Okullar Tatil, Maçlar Seyircisiz	Diren Türkiye
AKŞAM	Saçmalıklara İnanmayın	Türkiye Farkı
SÖZCÜ		Şimdi Tatil Sonda E-Okul
SABAH	Koronavirüse Karşı 14 Altın Kural	Fiyat Artıran Hapse Girer
HÜRRİYET		Koronavirüs Haziran'da Biter
MİLLİYET		Ünlülerden Virüse Karşı Önlemler
POSTA		Kolonya 1 - Sirke 2 – Makarna 3
KORKUSUZ	Okullara Virüs Tatili	İki Ay Direnelim / ABD Avrupa'ya Kapıyı Kapattı
		2 Ay Direnin
		Fırsatçılar Virüsten Daha Hızlı Yayılıyor
14 Mart 2020		
TAKVİM	Avrupa'da 9 Ülkeye Uçuşlar Durduruldu	Memleketimden Corona Manzaraları
KARAR	Vaka Sayısı 5'e Çıktı	Düşmanlık Virüsü
YENİ ASIR		Evde Eğitim Seçeneği Masada
YENİ BİRLİK		Virüsün Kaynağı ABD
TÜRKİYE		Vaka Sayısı 5'e Yükseldi
YENİ AKİT		Vaka Sayısı 5, Hepsi de Aile Çevresinden 7 Evde Mesai Nasıl Geçer?
CUMHURİYET		
YENİ ŞAFAK		Türkiye'nin Sınarı
AKŞAM	9 AB Ülkesine Kapılar Kapatıldı	Koronaya Karşı Seferberlik
SÖZCÜ		Turistik Tatil Risk
SABAH	Toplum Sağlığını Hiçe Saydılar: Saygısızlar	Türkiye'de Virüslü Hasta Sayısı 5'e Çıktı
HÜRRİYET		Dersler TV'den ve İnternette
MİLLİYET		Őüphesi Olan 184'ü Arasın
POSTA		Vaka Sayısı 5'e Çıktı / Araçtan İnmeden Korana Testi
KORKUSUZ		Uzaktan Eğitim Böyle Olacak
		5. Vaka
		Uzaktan Eğitim Nasıl Olacak
		Avrupa'dan Korkutan Tablo / Eldiven Kolonya
		Seferberlik
		Eve Dönüş / Koronavirüse Karşı Van Gölü Suyu

Tablo 1 -Devamı

ÜST BAŞLIK	MANŞET	ALT BAŞLIK
15 Mart 2020		
TAKVİM	Corona Aşısı Bulundu	Virüs Moskovaya Sıçradı / Temiztanbul
KARAR	En Sıkı Önlem En Sıkı Takip	İspanya'da Tamamen Karantinada
YENİ ASIR		
YENİ BİRLİK	Korona Gölgesinde Zirve	
TÜRKİYE	21 Bin Kişi Gözetim Altında	Kaçak Yolcular Karantinada
YENİ AKİT	Salgını Durdurduk Virüsü Yeneceğiz	
CUMHURİYET	İkiyüzlü Dünya	
YENİ ŞAFAK	90 Gün Engelledik	Kaçakçıları İhbar Ediyorlar
AKŞAM	AVM'lere Virüs Ayarı / Elinizi Türk Gibi Yıkayın	Lütfen Bize De Maske Bırakın
SÖZCÜ	Koronayak Olduk	Türkiye'de Koronali Hasta Sayısı 6 Oldu
SABAH	Üniversitelerde Sanal Sınıf Dönemi	Korsan Uçaktaki 57 Yolcu Karantinada
HÜRRİYET	Dünya Durdu	5300 Umreci Bugün Dönüyor / Vaka Sayısı Altiya Çıktı
MİLLİYET	Karantina Günlüğü	İspanyol Gribi 1. Dünya Savaşını Bitirmişti
POSTA	Koronavirüs Kaygısı İle Baş Etme Yolları	Korona Kalkanı
KORKUSUZ	Emeklilere Koronavirüse Karşı Destek Verilsin	Çaya Çorbaya Limon, Taşa Toprağa Dezenfektan
		Türkiye'de Virüslü Hasta Sayısı 6'ya Çıktı / Dünyada Toplam Ölü Sayısı 6 Bine Yaklaştı
16 Mart 2020		
TAKVİM	Emekliye 602 TL / Memura Çifte Zam	Yurtta Karantina
KARAR		Büyük Karantina
YENİ ASIR		
YENİ BİRLİK		
TÜRKİYE	Hani Sıcakta Yaşamazdı?	Virüs Ünlü Dinlemiyor / Umreden Yurtlara
YENİ AKİT	Tedbirlerde Taviz Yok	
CUMHURİYET	Bilimden Kaçmayın	Tekstilde Virüs Yangını
YENİ ŞAFAK	Marketleri Asker Koruyacak	Yurtta Kalacaklar
AKŞAM	Johnson'un Virüs Kumarı	Umrecilere Karantina
SÖZCÜ	Karantina Ziyareti	İngiltere ve İsviçre'ye Uçuşlar Durdurulsun
SABAH	Günlük Hayata Virüs Düzeni	Umreden Dönenler Karantinaya Alındı
HÜRRİYET	Temastan Kaçın Mesafeyi Korum	Umre Dönüşü Dev Karantina / Koronayı Yakında Alt Ederiz
MİLLİYET	Temassız İhracat	Birlikte Yeneriz / Umreden Dönene Karantina
POSTA		Şakası Yok
KORKUSUZ	Grip Aşısı Olanlar Avantajlı Mı?	10 Bin 330 Kişi Karantinada
		Türkiye'de Virüslü Hasta Sayısı 18'e Çıktı
17 Mart 2020		
TAKVİM	Coronaya Doğal Darbe	Büyük Önlem
KARAR		Kritik 10 Gün
YENİ ASIR		
YENİ BİRLİK	Ekonomide Korona Hamlesi	Mekanlar Kapanı / Cemaatle Namaza Virüs Arası
TÜRKİYE	Yalan Salgını	Camide Cemaatle Namaza Ara / Hepsi De Yurtdışı Temash
YENİ AKİT	Asıl Virüs Bunlar	Camide Cemaatle Namaza Ara

Tablo 1 -Devamı

	ÜST BAŞLIK	MANŞET	ALT BAŞLIK
CUMHURİYET		Şeffaflık Yener	Eğitimde Kayıp Yıl
YENİ ŞAFAK	Camilerde Cemaatle Namaza Ara	Türkiye'ye Gelmek İstiyorlar	Sokağa Sıkı Önlem
AKŞAM	En İyi İlaç Vücut Direnci / Evden Çıkma	Karantina Firarisine Ağır Ceza	Test Kitini Tüm İllere Göndereceğiz
SÖZCÜ	Virüs Ekonominin AteŐini Yükseltti	Olağanüstü Önlemler	Tramp AŞı Bulan Alman Firmasına 1 Milyar \$ Teklif Etti / 16 İldeki Öğrenci Yurtları Karantina Merkezi Yapılıyor
SABAH		Devlete Güveniyorum, Kurallara Uyuyorum	Kapalı Mekanlara Koronavirüs Kilidi / Cemaatle Namaza Ara
HÜRRİYET	Bunları Yapın/Bunları Yapmayın	Hepsi Kapandı	Toplu Namaza Virüs Molası / Sahillere Kaçtılar
MİLLİYET		Tedbirler Peő Peő	81 İle Test Kiti / Dünyada Kovid /19 Günlüğü (Can Kaybı 7139)
POSTA		Artık Sıra Bizde	Bütün Ülkeye Test Kiti / Bu Virüslerden Nasıl Kurtulacağız?
KORKUSUZ		Ekonomiye Virüs Darbesi 18 Mart 2020	Türkiye Karantinada
TAKVİM	Emekliye Evde Ödeme	Corona Belden AŞağı Vuruyor	Tatil Uzayabilir / Bodruma Gelmeyin
KARAR		Bu Kâbusu Atlatmanın Yolu Var	
YENİ ASIR			
YENİ BİRLİK		Zirvenin Gündemi Virüs	İTÜ'de Test Kiti Başarıldı
TÜRKİYE		Korona 80 Yıldır Var	Virüsten İlk Kayıp / Virüslere Karşı Havaıı Temizleyin
YENİ AKİT		Evlerimizi Mescide Çevirelim	
CUMHURİYET		Onlar Böyle Başardı	
YENİ ŞAFAK	Bu Zor Süreçte Birlikte Çalışalım	Sınavı Geçtik	Güven Tam / Kovid-19'dan İlk Kaybımız
AKŞAM	Kapatma Kararına Uymayan İşyerine Ağır Yaptırım	Korona Mutabakatı / Virüs Yayana Suçüstü	
SÖZCÜ		Türkiye Kilitlendi Esnaf Ne Yapacak?	Karantinayı İhlal Edene 1 Yıl Hapis
SABAH		12 Milyon Emekliye Virüse Karşı Koruma	Avrupa'da Milyonlar Evlerine Kapandı.
HÜRRİYET		İzolasyonu Beceriyoruz	Türkiye'de Koronavirüsten İlk Ölüm Virüs Önleminde En Kritik Zirve
MİLLİYET		Evde Kal Türkiye	Türkiye'de Gündem Virüs /Kovid 19'dan İlk Can Kaybı
POSTA		Birlikte Yeneceğiz	
KORKUSUZ		Alınan Önlemlere Uyulursa 5 Bin, Uyulmazsa 30 Bin Kişi Virüsten Etkilenir 19 Mart 2020	Virüse İlk Kurban / Meydanlar BomboŐ
TAKVİM	Emekliye Evde Maaş / Koronavirüs Elimizden Kaçamaz	100 Milyarlık Kalkan	
KARAR		Singapur Olmadık İtalya Olmayalım	Kovid Paketi
YENİ ASIR			
YENİ BİRLİK		Virüse Ekonomik Kalkan	
TÜRKİYE		Virüs İçin 100 Milyar	Vatandaş Öyküsünü Gizliyor / Koronavirüste İkinci Kaybımız
YENİ AKİT	YaŐlılarını Ölüme Terk Etdiler	Virüse Karşı 100 Milyar Liralık Ekonomik Kalkan	Avrupa Gıdayı Karneye Bağladı
CUMHURİYET	Salgının Göbeğinden	Testten Kaldık	Kaynaksız Paket

Tablo 1 -Devamı

	ÜST BAŞLIK	MANŞET	ALT BAŞLIK
YENİ ŞAFAK	Trilyonlarca Dolar Ayrıldı	Devlet Böyle Olmalı	
AKŞAM	Mucize İlaç Japonya'dan / Koronavirüse Karşı Direnç Bu Tabakta	100 Milyarlık İstikrar Kalkamı	Türkiye'ye Daha Çok Yardıma Hazırız / Koronadan İkinci Ölüm
SÖZCÜ	İşte Beklenen Korona Paketi	Ne Kadar Test O Kadar Koruma	Kapalı Çarşı
SABAH		Güçlenerek Atlatacağız	Dünyaya Umut Olan İki İlaç / Panige Gerek Yok Çaremiz Var
HÜRRİYET		100 Milyarlık Paket	Virüse Karşı Sabun Mu Kolonya Mı? / İkinci Ölüm 97 Yeni Hasta
MİLLİYET		Evinizden Çıkmayın	Öksüren Pazara Gitmesin / Kovid-19'dan İkinci Can Kaybı
POSTA		Ekonomik Kalkan	
KORKUSUZ		En Düşük Emekli Maaşı 1500 Lira Oldu	Sahtekâr Fırsatçılar / Kapalıçarşı
		20 Mart 2020	
TAKVİM	2 Milyon Kişiye 1000'er Lira	Virüst Akıl (Bize Bir Şey Olmaz)	2. Kurban Yalman
KARAR		Test TestTest	
YENİ ASIR			
YENİ BİRLİK		Erdoğan Uyardı	
TÜRKİYE		Mahkumlara Virüs Tahliyesi	Asya Atlatıyor Avrupa Çırpıyor / Dersler 20 Dakika
YENİ AKİT	İstikrar Paketine Tam Destek	İşte Türkiye Farkı	
CUMHURİYET		Virüs Affı	
YENİ ŞAFAK	Türkiye Bu Süreçten Güçlü Çıkacak / Günde 15 Bin Korona Testi	Avrupa Yoğun Bakımda	Restoranlarda 1 Metre Şartı
AKŞAM	Her Gün 15 Bin Test	Koronaya Evde Takip	
SÖZCÜ		ABD Para Veriyor, İktidar Vaat Veriyor	Yalman Paşa Spor Salonunda Virüs Kapıp Öldü
SABAH		Yerli Tanı Kitiyle Günde 15 Bin Test	15'liler Virüse Karşı Seferberlikte / Her Kesimi Kucaklayan Bir Paket Hazırladık
HÜRRİYET	Liglere Korona Arası	Minnettarız	Yalman Paşa da Virüsten Ölmüş / Paketli Ürünü Evde Yıkayın
MİLLİYET		Sınavlara Soru Ayarı	Türkiye Sağlıkçuları Alkışladı /İtalya'da Kayıp Çin'i Geçti.
POSTA		Doktorumuzdan Müjde Var	
KORKUSUZ		Bu Nasıl İş?	Yalman Paşa Virüsten Ölmüş

19 Mart günü örneklemedeki dokuz gazetenin, uygulamaya konan ekonomik destek paketini olumlu bulduklarını ifade eden benzer manşetlerle yayınlanmış olmasına karşılık, *Yeni Asır*, ekonomik destek paketini de COVID-19'u da manşetine taşımamıştır. *Karar* "Singapur Olmadık, İtalya Olmayalım" manşetiyle iktidarı ve toplumu sorumlu olmaya davet eden bir manşeti tercih etmiştir. *Cumhuriyet* ise "Testten Kaldık" manşeti üzerinden genelde siyasal iktidarı, özelde ise Sağlık Bakanlığı'nı eleştiren bir söylemi haber konusu edinirken, "Kaynaksız Paket" alt başlıklı haberiyle ekonomik destek paketini eleştiri yöneltmiştir. *Milliyet* gazetesinin manşeti "Evinizden Çıkmayın" şeklinde olup, kitlelere yönelik uyarıda bulunmayı tercih etmiş ve ekonomik destek paketini gündemine almamıştır. Manşet altındaki haberin başlığı ise, manşet uyumlu olup, "Öksüren Pazara Gitmesin" şeklindedir. Gazeteler arasındaki bu ayrışmanın temelinde söylem farklılığı vardır. Bir farklılıklar ağı olarak söylemler, ideolojiyi kuşatır ve yoruma teslim olur. Çünkü söylemler ideolojileri kuşatır; ancak onların yoruma ihtiyaçları vardır. Yorumun varoluş nedeni söylemdir ve yorumsuz söylem bir hiçtir (Sözen, 1999, s. 12). Bu bağlamda gazetelerin ekonomik destek paketi üzerinden ideolojik konumlanışlarına bağlı olarak söylemlerini konuşturdıkları ve yorumlarıyla da duruşlarını ortaya koydukları gözlenmektedir. Günün gazete manşetlerine yansıyan asıl gündemi ekonomik destek paketi olmasına ve bunun üzerinden iktidarın uygulamasına yönelik olumlu bir tutum takınılmasına karşılık, *Korkusuz* kısmen *Cumhuriyet* gazetesinin söylemiyle örtüşen bir yaklaşımla, iktidarı sosyo-ekonomik politikalarından dolayı eleştiren bir manşeti tercih etmiştir. Manşet "En Düşük Emekli Maaşı 1500 Lira Oldu" şeklindedir. Bilindiği üzere bir haber toplumsal bir olay üzerine yapılabilecek ve kabul edilebilecek muhtemel yorumlar arasından bir seçme yapmak zorundadır. Bu durum

bazı zamanlar kabul edilebilir olmanın ötesine taşınarak, ahlaki açıdan kabul edilemeyecek bir yanlığa yönelebilmektedir (Belsey, Chadwick, 1998, s. 142). Zira dolayım-lama haberde iki kez gerçekleştirilir. Birinci aşamada dolayım-lama; haberin içinde barındırdığı bilgi enformasyona, olay öyküye, kaynak aktöre, ilgi eğlenceye çevrilerek yapılır. İkinci aşamadaki dolayım-lama ise dağıtımı yapacak medya organizasyonunun yapısına, teknoloji kullanımına, yayın kimliği ve yayın politikasına göre gerçekleştirilir (Rigel, 2000, s. 188). Bu bakımdan gazete manşetleri örneklerin bol bulunabileceği yerler olarak anlam kazanmaktadır.

Kitle iletişim araçlarının farklı mecralarında inşa olan haberler, yalnızca nesnel gerçekliğe ilişkin yargılarla sınırlı kalmamaktadır. Ekonomik, siyasal, kültürel farklılıklara bağlı olarak insanların habere konu olan olayları oldukça farklı tarzlarda yorumladıkları, tasarımıladıkları, değerlendirdikleri ve böylece farklı kanaatler, tutumlar ve ideolojiler oluşturdukları aşikârdır (Küçük, 1999, s. 370). Bu açıdan COVID-19 salgınının gazetelerde haber edilme tarzı önemli örneklerle doludur. Olayın özel öneminden veya etki kapsamının büyüklüğünden dolayı bazı durumlarda olayın haber edilmişindeki söylem farklı gazetelerde benzerlik gösteriyor olsa bile, çoğu zaman söylem farklılaşması haberin önceliklerini, sunuş tarzını ve sunuş ifadelerini radikal şekilde değişikliğe uğratabilmektedir. Bu açıdan araştırmanın örneklemini teşkil eden gazetelerin büyük çoğunluğunun benzer söylem ve ifadeler taşıyan manşetlerle yayımlandığı 12 ve 19 Mart günleri dışındaki araştırmanın yürütüldüğü diğer günlerdeki manşetleri ve üst-alt haberleri dikkate alındığında, önemli örnekler tespit edilebilmektedir. İktidar yanlısı veya karşıtı tutamlarıyla genel olarak iktidarın, özellikle de Sağlık Bakanlığı ve İçişleri Bakanlığı başta olmak üzere konuyla ilgili bakanlıkların COVID-19'a yönelik tedbir ve uygulamalarını olumlu veya olumsuz bulmanın da ötesinde övücü veya yerici ifadelerle yücelten veya aşağılayan söylemleri manşetlerinde dile getiren gazeteler ve manşetleri dikkat çekicidir. Bunlardan *Milliyet* gazetesinin 11 Mart gününe ait manşeti ilginçtir. 11 Mart günü COVID-19 vakasının Türkiye'de ilk görüldüğü günün ertesi oluşturulmaktadır ve ulusal gazetelerin tamamına yakını manşetlerinde COVID-19'a yer vermişler, büyük çoğunluğu da bunu bilgilendirme bağlamında yapmıştır. Örneğin *Türkiye* gazetesinin manşeti "Türkiye'de İlk Virüslü", *Sözçü* gazetesinin manşeti ise "Türkiye'de İlk Koronavirüs Vakası" şeklindedir. Fakat *Milliyet* gazetesinin o günkü manşeti "Koronavirüse Karşı Türkiye Çok İyi" şeklinde belirlemiştir. Halbuki daha ilk vaka görülmüş ve sürecin neler getireceği belli olmamıştır. Bu bağlamda aynı güne ait *Korkusuz* gazetesinin manşeti ise, her ne kadar uyarı/hatırlatma niteliğine sahip gibi görünüyorsa bile, esasen eleştirel bir söylemi barındırmaktadır: "Koronavirüsü Teşhis Edebiliyor muyuz ve Salgına Hazır mıyız?"

Gazetelerin siyasal iktidar karşısında ideolojik konumlanışları ve bu konumlanışın gerektirdiği söylem farklılıkları takip eden günlerdeki manşetlerde ve diğer bazı haber başlıklarında olanca açıklığıyla kendisini ortaya koymuştur. 13 Mart tarihli *Yeni Şafak* gazetesinin manşeti "Türkiye Farkı" şeklinde olup, sürecin daha başlangıcından itibaren Türkiye ile Avrupa ülkeleri arasında bir karşılaştırma yaparak, Türkiye'nin salgınla mücadelesinin, hastalara yönelik tutum ve davranışların, tedaviye yönelik uygulamaların diğer ülkelere oranla son derece olumlu, başarılı olduğunu dile getirme ihtiyacı hissetmiştir. Tabii ki bu karşılaştırma sadece söylemde yapılmış, somut ve detaylı nesnel verilere dayandırılmamıştır. Bu tutumun karşı kutbunda yer alan *Korkusuz* gazetesi ise gündem COVID-19 salgını ile ilgili olmasına rağmen iktidar karşıtı rutin tutumunu sürdürme ihtiyacı hissetmiş ve manşetini "Koronavirüs Geçici Ama İşsizlik Kalıcı" şeklinde belirlemiştir.

Yeni Akit gazetesi 15 Mart günü "Salgını Durdurduk Virüsü Yeneceğiz" manşetiyle yayınlanmıştır. Halbuki ilk vakanın görülmesinin üzerinden 4 gün geçmiş bulunmaktadır ve karantina süresi 14 gündür. Dolayısıyla salgının durdurulmuş olup-olmadığının bugünde belirlenmesi mümkün değildir. *Yeni Şafak* gazetesinin manşeti ise geçmişe atıfla iktidarın uygulamalarını başarılı ilan etme amacına sahip bir söylemi dile getirmektedir: "90 Gün Engelledik". Bu "tespitin" de nesnel bir dayanağı söz konusu değildir. İlk vaka öncesi virüse yönelik kamu ve özel kuruluşlar çok farklı tedbirler almışlar, bireyler de bu kapsamda rutin yaşamlarında bazı değişikliklere gitmişlerdi, ancak tüm bunların COVID-19 virüsünün Türkiye'de görünmesini 90 gün veya daha az-daha çok süre engellediğiyle ilgili bir veri bulunmamaktadır. Aynı günün *Korkusuz* gazetesinin manşeti da ilginç bir niteliğe sahiptir. *Korkusuz*, alınan önlemleri olumlu buluyor gibi görünen fakat sürecin işleyişini komik bulduğunu hissettiren bir manşeti tercih etmiştir: "Çaya Çorbaya Limon, Taşa Toprağa Dezenfektan". Bu manşet haber metninin oluşturulması ile ilgili tespitlerin somut örneği olarak anlam kazanmaktadır. Mora'nın tespitleriyle ifade etmek gerekirse, bir haber metni oluşturulurken işleyen süreç şöyle gerçekleşir: "Haber söylemi en önemli enformasyon etrafında inşa edilmekte, diğerleri çıkarılmakta ya da geriye itilmekte ve bu arada bazı eklentiler de yapılmaktadır. Habere

ayrılan yer ya da zaman dilimi, dilin vurgu sistemi, kullanılan cümlelerin yapısı, seçilen yüklem, zarflara, sıfatlara ayrılan yerler, bunların hepsi birer ideolojik seçim olarak değerlendirilmektedir. Haber metinlerinde, sıfatların kullanılmaması ya da en azından dengeli olarak dağıtılmaması, farklı görüşlere yer verilirken dengenin gözetilmemesi ve metin içindeki çeşitli iddialara simetrik olarak yer verilmemesi haberin taraflı olduğu konusunda bize bilgi vermektedir. Medya içeriği, toplumdaki iktidar ilişkilerinin kabataslak bir haritasını oluşturmaktadır” (Mora, 2004).

17 Mart tarihli *Sabah* gazetesinin manşeti “Devlete Güveniyorum, Kurallara Uyuyorum” şeklindedir. Bu manşet COVID-19 kapsamında yürütülen önlemlerin toplumsal bir probleme yol açmasını ve uygulamaların eleştirisi konusu yapılmasını önleme arzusunun izlerini taşımaktadır. Bu açıdan manşet altı haber başlıkları dikkat çekicidir “Kapalı Mekânlara Koronavirüs Kilitli”, “Cemaatle Namaza Ara”. Bu iki alt haberin konucu kitlelerin rutinlerinde gerçekleşen değişimle ilgilidir. Gazete ise bu değişimin yol açacağı gerilimi manşeti üzerinden azaltma amacına sahiptir. Öte yanda *Türkiye* ve *Yeni Akit* gazetelerinin COVID-19 kapsamında yer alan mevcut sorunların sebebinin iktidarın dışında aramanın çabası ile geleneksel “iç ve dış düşmanlar” söylemini çağrıştıran manşetleri tercih ettikleri görülmektedir. Bu bağlamda *Posta* gazetesinin 18 Mart tarihli manşeti oldukça önemlidir “Birlikte Yeneceğiz”. Bu manşet söz konusu çağrışımın gerektirdiği tutumun ne olmasını ifade eder gibidir. 18 Mart gününün gazetelerinden *Sabah* ve *Hürriyet* gazeteleri ise umut yükselten bir söylemin şekillendirdiği manşetlere sahiptirler: *Sabah*: “12 Milyon Emekliye Virüse Karşı Koruma”, *Hürriyet*: “İzolasyonu Beceriyoruz”. *Sabah* ve *Hürriyet* gazetelerinin bu tutumlarını takip eden günlerde de sürdürdükleri görülüyor. *Hürriyet* gazetesinin 20 Mart gününe ait manşeti “Minnettarız”, *Sabah* gazetesinin manşeti ise “Yerli Tanı Kitiyle Günde 15 Bin Test” şeklindedir. Bu arada *Cumhuriyet* gazetesi muhalif tutumunun gereğine uygun olarak “İkiyüzlü Dünya” (15 Mart), “Bilimden Kaçmayın” (16 Mart), “Şeffaflık Yener” (17 Mart), “Onlar Böyle Başardı” (18 Mart), “Testten Kaldık” (19 Mart), “Virüs Affı” (20 Mart) manşetleri ile doğrudan veya dolaylı eleştirel tutumunu sürdürmeyi tercih etmiştir. Benzer tutum *Sözcü* gazetesinin manşetlerine de yansımıştır. *Sözcü* gazetesi ilk vakanın görülmesini takip eden ilk günlerdeki manşetlerinde daha nötr bir söylemi tercih ederken, sonraki günlerde ağırlıklı olarak eleştirel tutumunu sürdürmeyi tercih etmiştir: “Koranayak Olduk” (15 Mart), “Olağanüstü Önlemler” (17 Mart), “Türkiye Kilitlendi, Esnaf Ne yapacak?” (18 Mart), “ABD Para Veriyor, İktidar Vaat Ediyor” (20 Mart). Tüm bunlar iletişim literatüründe özel önem ifade eden “eşikbekçiliği” (*gatekeeping*) olgusunu hatırlatmaktadır. Neyin haber değeri taşıdığı ve bu seçimi kimlerin yaptığı üzerine tartışmalar, eşikbekçiliği olgusunu gündeme getirmektedir. İlk kez 1947’de sosyo-psikolog Kurt Lewin tarafından kullanılan eşikbekçiliği, “Bir ortam için yararsız görülen veya istenmeyen şeylerin ortam dışında bırakılması, girişlerinin engellenmesi” (Mutlu, 1995, s. 122) şeklinde tanımlanmaktadır. Eşikbekçiliği, haber üretim süreci içinde bilgi, yorum ve görsel-işitsel malzemenin, aracı yayın kimliği ve politikasına uygun olarak seçilmesi işlemidir; dolayısıyla muhabirden servis şefi, haber müdürü, yazı işleri müdürü ve genel yayın yönetmenine kadar herkes “*Mr. Gate*” rolünü üstlenebilir. Mesajın hedefi olan haber alıcıları da bir ölçüde eşikbekçisidir; çünkü kendi ihtiyaçlarına göre göre malzemeyi seçer ve yorumlarlar (White, 1950, s. 390).

Sonuç

İktidar olgusu, güç ve rıza olgularını bünyesinde barındırır. İktidarın ve uygulamalarının (gücünün) meşruiyetinin temelinde “rıza” vardır. Bu nedenle günümüz siyasal rejimlerinde rızanın kazanılması doğrultusunda toplumun ikna edilmesine yönelik faaliyetlere özel bir önem verilmektedir. Çünkü “rıza”nın gerçekleşebilmesi, kitlelerin “ikna” olmalarıyla doğrudan ilgilidir. Bu sürecin işleminde ve sonuçta rızanın inşa edilmesinde günümüzün en önemli aracı medya, bizim bu makalede tercih ettiğimiz isimle kitle iletişim araçlarıdır. Bu sebeple iktidarlar, rızaya uzanan süreçte en çok kitle iletişim araçlarına başvurmakta; iktidarı onaylayan toplumsal zihniyetin yaratılması ve buna bağlı olarak rızanın kazanılmasında, bahsi geçen araçların sunduğu tüm olanaklardan faydalanılmaktadır. Fakat tüm bunlar yapılırken inşa edilmeye çalışılan “rıza”nın yönü ve amacı değişmektedir. Bazı kitle iletişim araçları siyasal iktidarın uygulamalarına rıza inşa etmeye yönelik çaba yürütürken, diğer bazıları ise siyasal iktidarın karşıtı konumlanışın referansı olan iradeye/güce rıza göstermeyi tesis etmenin çabasını yürütmektedir. Bu ayrışmanın temelinde ise ideolojik farklılaşma vardır. Zira ideoloji kitle iletişim araçlarına bir konumlanış sunmakta ve bu konumlanış üzerinden olay ve olguları anlama ve yorumlama imkânı sunmaktadır. Bilindiği üzere ideoloji, en genel anlamıyla, olay ve olgulara yanlı bakışın ismidir. Dolayısıyla tüm ideolojiler bünyelerinde bir yanlılık barındırmaktadır. Ancak, bir kesim için var olan ideolojiler, toplumun geri kalan kesimlerinin karşısında yer almaktadır. Varlığını böyle bir ikilem üzerine şekillendiren kavram, “biz” ve “diğerleri” üzerinden bir

düşünce sistemi oluşturmaktadır. Her bir ideolojik paradigma, yumak haline gelmiş siyasal bilgilerden kendi kavramsal yapısını inşa etmekte ve şemsiyesi altında bulunan kimselere yol haritası sunmaktadır.

Bu makalenin konusu COVID-19 salgını (pandemisi) ile ilgilidir. COVID-19 salgınına ilişkin Türkiye ölçeğinde alınan sağlık tedbirlerinin, ekonomik kısıtlama ve teşviklerin, bireysel ve toplumsal yaşama getirilen sınırlamaların ulusal gazete manşetlerinde nasıl haber edildiği araştırmanın konusunu oluşturmuştur. Kuşku yok ki, haber edişte gazetelerin ideolojik konumlanışları belirleyici olmakta, ideolojik konum ise haber metinlerinde işlevsel olan söylemlere yansımaktadır. Tüm bunlar bağlamında olmak üzere Türkiye’de COVID-19 vakasının ilk görüldüğü 10 Mart 2020 günü ve sonrasındaki 10 günlük süredeki 15 ulusal gazetenin manşetleri söylem analizi tekniğı ile incelenmiştir. Araştırmanın temel bulgularına göre, gazeteler siyasal iktidarın COVID-19 salgını kapsamında gerçekleştirdiği uygulamalara ideolojik konumlanışlarının etkisini taşıyan bir söylemle işlenen haber metinleri üzerinden kitlelere hitap etmişler; kitleler ile aralarındaki ideolojik ilişkiyi sürdürmenin çabasını yürüttükleri tespit edilmiştir. Böylelikle iktidarın uygulamalarını destekleyen ve hatta övgülerle modelleştiren gazete manşetlerinin yanı sıra uygulamaları eleştiren ve hatta aşağılayan manşetler de tespit edilmiştir. Bu da şaşırtıcı değildir. Çünkü genelde kitle iletişim araçlarının özelde ise gazetelerin yaygın olarak bilinen amacını “haberdar etmek” oluşturmaktadır. Haberdar etmenin nesnesi haberdardır. Haber ise bir çerçevelemedir. Bu çerçeveleme olayın habere dönüştürülmesi sürecini içermektedir. Seçme ve eleme süreci olarak nitelenebilecek olan bu süreç ise eşikbekçilerinin inisiyatifi ile gerçekleşmektedir. Eşikbekçilerinin farklılaşmasını sağlayan şey ideolojik konumlanışlarındaki farklılıktır. Bu farklılık haberi çerçeveleme tarzlarını ve haber ile amaçladıkları şeyin farklılaşmasına yol açabilmektedir. Bahsi geçen yanlılık faaliyetleri; açıkça çarpıtma, bazı haberleri gereğinden fazla öne çıkarma, bazı olayları abartırken bazı olaylardan hiç bahsetmeme ya da bazı olayları hiç olmamışçasına gündeme taşımama şekillerinde yürütülmektedir. Toplumsal hayata ilişkin önemli olayların mevcut iktidar aleyhine olması durumunda, magazinleştirilerek içinin boşaltılması ya da iktidar kanadının lehine yorumlanabilecek olayların gereksiz abartılması medyada yanlılığın somutlaştığı haber sunma tekniklerinden birkaçıdır.

Etik Beyan

“Gazete Manşetlerinin İnşasında İdeolojik Konumlanışın İzleri: Covid-19 ile İlgili Manşetlerin Sözlüm Analizi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırmada doküman incelemesi yapıldığından etik kurul kararı zorunluluğı bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Aslan, K. (2004). *Haber nasıl okunur?* İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- Aziz, A. (2013). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri ve teknikleri*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Balcı, A. (2013). *Sosyal bilimlerde araştırma, yöntem, teknik ve ilkeler*. Ankara: Pegem Akademi.
- Belsey, A. ve Chadwick, R. (1998). *Medya ve gazetecilikte etik sorunlar* (Çev: N. Türkoğlu). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Cengiz, A. ve Çağlar, Ş. (2003). Anlatı olarak haber. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 18, 167-176.
- Chomsky, N. (2012). *Medya gerçeğı* (Çev: A. Yılmaz, O. Akınhay). İstanbul: Everest Yayınları.
- Devran, Y. (2010). *Haber söylemi ve ideoloji*. İstanbul: Başlık Yayın Grubu.
- Erdoğan, İ. (2005). *İletişimi anlamak*. Ankara: Erk Yayınevi.
- Güz, N. (2005). *Haberde yönlendirme ve kamuoyu araştırmaları*. Ankara: Nobel Yayınları.
- İnal, A. (1996). *Haberi okumak*. İstanbul: Temuçin Yayınları.
- İrvan, S. (2014). *Medya kültürü siyaset*. Ankara: Pharmakon Yayınevi.
- Küçük, M. (1999). *Medya iktidar ideoloji*. Ankara: Ark Yayınları.
- Mora, N. (2004). Türk yazılı basınında haber anlayışı. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 19, 141-142.
- Mutlu, E. (1995). *İletişim sözlüğü*, Ankara: Ark Yayınları.
- Oskay, Ü. (2014). *Kitle iletişiminin kültürel işlevleri*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Özer, Ö. (2001). *Haber söylem ideoloji: eleştirel haber çözümlemeleri*. Konya: Literatürk Yayınevi.
- Özerkan, Ş. (2002). Medya, dil ve ideoloji. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 1(12), 63-76.
- Rigel, N. (2000). *İleti tasarımı da haber*. İstanbul: Der Yayınları.
- Sözen, E. (1999). *Söylem belirsizlik, mübadele, bilgi/güç ve refleksivite*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Uyguç, Ü. ve Genç, A. (1998). *Radio-televizyon haberciliğı*. İstanbul: Avcıol Basım-Yayın.
- Üşür, S. S. (1997). *İdeolojinin serüveni*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Van Dijk, T. A. (2003). Söylem ve ideoloji: Çok alanlı bir yaklaşım (Çev: N. Ateş) (Der: B. Çoban). *Söylem ve ideoloji*. İstanbul: Su Yayınevi.
- Van Dijk, T. A. (2009). News, discourse, and ideology. *The handbook of journalism studies*, 191-204.

- Van Dijk, T. A. (2015). Ideology. In G. Mazzoleni (Edt). *The international encyclopedia of political communication*. London: Wiley-Blackwell.
- White, D. M. (1950). The 'GateKeeper': A casestudy in theselection of news. *Journalismquarterly*, 27, s.390 (çevrimiçi) <http://www.ajmc.org/home/wpcontent/uploads/2012/09/Journalism-Quarterly-1950-White-390.pdf>, son erişim tarihi: 3 Nisan 2020.

EXTENDED ABSTRACT

Man wants to know what is happening in the society of which he is a member and in the world. The most important means of realizing this wish at the mass level is the mass media. Thanks to the speed and progress facilitated by scientific and technological development in the function of mass media, man's need for information has been met through very different channels and as quickly as possible. Individuals who are readers, listeners and viewers can reach almost instantly whatever they want to know thanks to the level of technological development today. Moreover, its cost has become very cheap, and the speed of access has increased greatly. However, the prevalence and speed of mass media, and the effect of the economy-politics of which they are a part in particular, have enabled them to go beyond giving only information and to undertake different functions. Mass media not only give information but also undertake the functions of "persuasion" and "manufacture of consent" on behalf of the economy-politics of which they are a part; furthermore, those functions have been essential in several aspects.

When it is evaluated from theoretical viewpoint, mass media have functions like giving news and information, entertaining, educating, moulding public opinion and checking political power on behalf of the public. "Persuasion" and "manufacture of consent" work in an articulated way with those functions. The relationships of mass media with local, national or global "powers" allow them to mutually legitimate each other; in this context, mass media attain a significant influence on the individual in particular and on the masses in general. However, the masses do not generally see or do not want to see the unconcealed relationships and functions in question. It would not be wrong to express this state as follows: Everybody sees that the king is naked, but nobody wants to say that he is "naked"; on the contrary, they prefer to mention the beauty of his non-existent clothes. The most important base for this determination is the existence of a widespread opinion that the mass media remain objective and act within the framework of professional ethics on behalf of the public in particular or their functions related to the public. However, many studies related to the field show that mass media are not only sources that provide news/information but they also play an active role in the political system and economic relations with their positioning in the face of the political power. The manufacture of "persuasion" and "consent" steps in at this stage and fulfils important functions because mass media present the message that they give to the masses with certain strategic methods in accordance with predetermined purposes by using the dynamic and highly developed technological infrastructure they have. The news presented to the target audience does not serve the purpose of informing only, but rather it aims to mould the audience into a certain form of thought.

This study is about the COVID-19 pandemic, which is on the agenda of the world public opinion as of December-2019 and which became a special problem in all countries in a short time. The COVID-19 pandemic has become one of the most important and even the only item on the agenda of mass media since the first case was seen on March 10, 2020 in Turkey. It is still like that in May 2020, when this article is being written. COVID-19 was among the news items of mass media in Turkey days and even months before it became high on the agenda of Turkey due to the cases in China, Iran, Italy, Spain and the USA, where tens of thousands of people died in total and a few thousand deaths were seen every day. It was expected that the pandemic would reach Turkey; therefore, measures were taken to delay it as much possible and to lower the possible spreading speed of COVID-19. Official and civil initiatives, especially the state institutions and organizations, worked very hard to take measures against the pandemic. The state institutions and organizations acted earlier and were in the position of determining the process in terms of the extent and scope of the measures as expected. The unwanted but inevitable thing arrived on March 10 and the first case was officially detected. Thus, the COVID-19 pandemic became the only item on the agenda of mass media. It was seen in this agenda that mass media not only reported the COVID-19 pandemic but also undertook the functions of informing the masses and raising awareness about the pandemic. They intensely fulfilled their functions of warning people about the magnitude of the danger and giving information about the measures to be taken. However, while doing so, they also tried to perform their function of supporting or criticizing by determining their positions in the face of the practices of the political power, which led the process.

This research was made based on the headlines of the national newspapers in Turkey in the first ten days of the COVID-19 pandemic. The ideological positionings of the newspapers were tried to be determined through their discourses while performing the functions of support and/or criticism related to the practices of the political power in the hottest days of the agenda. To this end, the front-page news of 15 national newspapers between March 11-20, 2020 were examined. The newspapers forming the sample were the national newspapers called *Takvim*, *Karar*, *Yeni Asır*, *Yeni Birlik*, *Türkiye*, *Yeni Akit*, *Cumhuriyet*, *Yeni Şafak*, *Akşam*, *Sözçü*, *Sabah*, *Hürriyet*, *Milliyet*, *Posta* and *Korkusuz*. The total circulation of those newspapers on March 15, 2020 was 1,736,111. The total daily circulation of national newspapers in Turkey is around 1.8 million. Thus, the circulation of those 15 newspapers forming the sample constitutes 97% of the total circulation of all national newspapers on the same day.

Kadın Kimlik Mekân: *Sex And The City 2* Filminde Süper Kadın Kimliği

Muhsine SEKMEN¹ ve Aslı YURDİGÜL²

Öz

Kimlik, bireye toplum tarafından dayatılan ve birey tarafından kabul görerek içselleşen bir algı formudur. Erkeğin ayrıcalıklı kimliğe sahip olması, kadının ise ondan daha aşağı ve daha az haklara sahip kimlik unsurlarıyla kuşatılması feminist paradigmanın problematik alanında yer almaktadır. Kadına ve erkeğe dayatılan bu kimlik sürecinin ise mekân ile ayrılmaz bir ilişkisi bulunmaktadır. Bu çalışma kadın kimliğinin oluşmasında mekânı ön planda tutarak, süper kadın kimliği üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, Michael Patrick King tarafından yönetilen ve 2010 tarihinde gösterime giren *Sex and the City 2* filmi inceleme alanı olarak seçilmiş ve bu filmde yer alan dört kadın karaktere ‘süper kadın’ kimliği üzerinden niteliksel analiz yapılmıştır. Çalışma, filmdeki kadın kimliği ve mekân arasındaki ilişkiyi liberal feminist medya çalışmaları temelinde ele almaktadır. Çalışmada süper kadın kimliği, kadın-kimlik ve mekân ilişkileri çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmede New York ve Abu Dabi şehirleri kadın kimliğini belirleyen temel mekânlar olarak kabul edilmiş ve iki şehir arasındaki kadın kimlikleri ve davranış şekilleri incelenmiştir. Çalışmada elde edilen bulgular neticesinde New York ve Abu Dabi şehirlerinde yaşayan kadın kimliklerinin inşa edilmesinde mekân unsurunun ön planda olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun yanında filmde kadınların her ne kadar Süper Kadın olarak sunulmasına karşın, filmin alt metninde Castells’in meşrulaştırıcı kimlik unsuru içine yerleştirilmesi dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Kimlik, Mekân, Süper Kadın

Woman Identity and Space: Superwoman Identity in *Sex and The City 2*

Abstract

Identity is a sense of perception that is imposed by society and internalized by an individual who accept it. It is in the problematic field of the feminist paradigm in which the man has a privileged identity and the woman is surrounded by identity elements with lower position and fewer rights than men have. This identity process imposed on women and men has a direct relationship with space. This study tries to analyse the identity of the woman with the identity of “Super Woman” by prioritizing the concept of space. This study aims to conduct a qualitative analysis of the four female characters through the identity of Super Woman in *Sex and the City 2*, the movie directed by Michael Patrick King and released in 2010. This study handles the relationship between the woman identity and space in the movie on the basis of feminist media studies. In this study, superwoman identity was evaluated within the framework of woman-identity and space relations. In this evaluation, the cities of New York and Abu Dhabi were the main places that determine women's identity and their identities and the ways of behaviour and identities in the two different cities were examined. As a result, this study shows that space has great importance for woman identity formation. Besides, it is noteworthy that woman identity is situated in Castell's concept of legitimizing identity although women are presented as Superwomen in the movie.

Key Words: Women, Identity, Space, Superwomen

Atf İçin / Please Cite As:

Sekmen, M. ve Yurdigül, A. (2021). Kadın kimlik mekân: Sex And The City 2 filminde süper kadın kimliği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 422-436.

Geliş Tarihi / Received Date: 16.08.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 29.10.2020

¹ Dr. Öğr. Üyesi - Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi, muhsine.sekmen@atauni.edu.tr

 ORCID: 0000-0001-5493-9927

² Doç. Dr. - Atatürk Üniversitesi / Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi İletişim Fakültesi, asli.yurdagul@hotmail.com

 ORCID: 0000-0001-5333-9751

Giriş

Kadın, kimlik ve mekân ilişkisini süper kadın kimliği üzerinden inceleyen bu çalışma, kadın kimliğinin belirlenmesi noktasında mekân unsurunun önemine vurgu yapmaktadır. Kadın ve erkek kimliğin özneyi konumlandıran mekân ile ayrılmaz bir ilişkisi bulunmaktadır. Feminist çalışmaların itici gücünü oluşturan liberal feminizm, kadının ev içi alandan uzaklaşarak kamusal alana açılmasını amaçlamaktadır. Bu kapsamda liberal feminist medya çalışmalarına ticari kültürün verdiği bir yanıt olarak görülen süper kadın kimliği; ev ve iş yaşamını bir arada ve başarıyla götüren, tek başına ayakları üstünde durabilen kadınlar olarak inşa edilmiştir. Liberal feminist paradigmaya göre kadın, erkeklerle aynı çalışma koşullarında yer almalı ve güçlü kadın haline dönüşmelidir.

Bu çalışmada kadının kimlik inşası “*Sex and the City 2*” (Michael Patrick King, 2010) filmi üzerinden mekânla olan ilişkisi bağlamında incelenmektedir. Film, süper kadın kimliğinin kurucu unsuru olarak özgür ve güçlü kadın imgesini iki farklı mekân olan New York ve Abu Dabi şehirleriyle bağlantılı olarak sunmaktadır. Filmde New York’ta mekâna bağlı olarak inşa edilen özgür kadın kimliği ön plana çıkarken; Abu Dabi’de bu kimlikle olan farklılıkları üzerinden Müslüman Arap kadın kimliği tanımlanmaktadır. Mekâna bağlı olarak ortaya çıkan bu kimlikler karakterlerin davranış örüntülerinde de kendini göstermektedir. Çalışma, söz konusu filmde mekâna bağlı olarak ortaya çıkan süper kadın imgesini ele almaktadır. Bu çerçevede, filmde sunulan kadın kimlikleri öncelikle New York ve Abu Dabi şehirleri üzerinden, sonrasında da bu şehirlerin mekânsal temsilleri olan ev içi mekânlar, iş yaşamına ait mekânlar, alışveriş mekânları ve bu mekânlara bağlı olarak ortaya çıkan farklı kadın kimlikleri üzerinden tartışılmaktadır.

Kadın, Kimlik ve Mekân

Kimlik kavramı, kişinin kendi dışında toplum tarafından oluşturulmuş algının kişi tarafından içselleştirilmesini ifade etmektedir (Assmann, 2001, s. 130). Burada önemli olan, kişinin dışında oluşturulan bu algının fark edilmeden kişi tarafından içselleştirilmesidir. Kimlik, kişinin kendisini tanımlayarak bağlı olduğu ırk, kültür, milliyet ve cinsiyet gibi bileşenlere ayrılmaktadır. Bu anlamda kimliği toplumsal yapı içinde yer alan aktörlerin kendilerini tanımlamada başvurdukları bir anlam kaynağı olarak görmek gerekmektedir. Yani kimlik, bireyin dışında belirlenmiş bir anlam kaynağı olmasıyla iktidara gönderme yapmaktadır. Buradan hareketle kimlik, üç farklı biçimde oluşmaktadır (Castells, 2008, s. 13-14);

1. *Meşrulaştırıcı Kimlik*: Toplumun egemen kurumları tarafından toplumsal aktörlerin uyması için tasarlanan kimliktir. Bu kimlik, iktidarın kendi hegemonyasını genişletmesine yardımcı olmaktadır.
2. *Direnif Kimliği*: Toplumdaki egemen kurumlar tarafından değersiz görülen aktörlerin geliştirdiği kimlik politikasıdır.
3. *Proje Kimliği*: Toplumsal aktörlerin toplumsal yapıda değişiklik yaparak toplumsal konumlarını değiştirmeyi planladıkları kimlik biçimidir. Feministlerin, kadınların toplumsal konumları ile ilişkili değişiklikler proje kimliği içinde değerlendirilmektedir.

Castells kimliği açıklarken ve farklı biçimlerde tezahürlerini tanımlarken, egemen kurumsal yapıları merkezi bir konuma yerleştirmektedir. Tıpkı Fransız İhtilali ile birlikte Fransa’da boy gösteren Marianne heykeli gibi. Marianne heykelinde kadınlar, ulusal kültürün taşıyıcıları olarak görülmekte ve anne kimliği ile tanımlanmaktadır. *Marianne ideal yurttaş* sureti ile toplumun farklı kesimlerinde yer alan insanları birleştirici bir unsur olarak görülmektedir. Clement’in resminde Marianne, süt dolu göğüsleri ile Fransızları besleyeceği iması yer almaktadır. Bu temsil, devrimci devletin bir yurtseverlik görevi olarak tıpkı bir anne gibi çocuklarına bakacağına işaret etmektedir (Sennett, 2011, s. 255-261). Ulus devlet sürecinde kadına yüklenen bu annelik vasfı, zamanla kadın kimliğinin ana bileşeni haline gelmektedir. Bu bağlamda kadının geleneksel ataerkil toplumlardan modern ulus devlete kadar kimlik kazanma sürecinde annelik, değişmeyen bir kimlik öğesi olarak dikkat çekmektedir.

Kadın kimliğinin sinemada mekânsal konumunu inceleyen bu çalışmada kadın kimliği, meşrulaştırıcı kimlik kategorisi içinde değerlendirilmektedir. Çünkü sinemada inşa edilen kadın kimliği, erkek egemen kapitalist sistemin kadını görme biçimini ifade etmektedir. Feminist film eleştirisini de bu bakış açısını eleştirerek kadınların kendilerine ait bir anlamlandırma sistemi içinde değil, erkek bakış açısından inşa edilerek sunulduğunu ileri sürmektedir (Özden, 2004, s. 194). Genel anlamda, medyada da kadın kimliği temsil edilirken erkek bakış açısından ve erkeğin kadını görme biçimi üzerinden temsil edilmektedir. Bu nedenle meşrulaştırıcı kimlik erkeğin kadını görme biçimi olarak ortaya çıkmaktadır.

Hall'e göre *kimlik eylemin zeminidir* (1998, s. 64). Yani, kimlik eylemde bulunurken eylemin yapıldığı mekâna gönderme yapmaktadır. Kimliğin *ötekinin konumundan anlatıldığını* ifade eden Hall, (1998, s. 72) kimliğin ben-öteki karşıtlığı içinden, ötekinin konumu üzerinden belirlendiğini vurgulamaktadır. Kadın kimliğinin toplumsal inşaya dayalı kurulmasında erkeğin bakış açısıyla kadını tanımlama niteliği açığa çıkmaktadır.

Modern kimlikler, bireyin varlığını ve *eyleminin zeminini* oluşturarak bireye hayatı ile ilişkili kesinlik ve mutluluk vermektedir (Özyurt, 2005, s. 194). Bireyin benlik ve öteki, özne ve nesne belirsizliklerini ortadan kaldırarak onu belirli bir mekâna yerleştirmekte ve güvence altına almaktadır. Bu anlamda modern kimlik, bireyden önce var olan kimliğin tercih etmesiyle gerçekleşmektedir.

Feminizmin temel problematik alanında mekân unsuru olarak ev yer almaktadır. Ev, her şeyden önce aileyi için alan, ilişkisel bir mekândır. Ev, kadın ve kadınlıkla ilişkilendirilirken; erkek, ücretli emek ile ilişkilendirilmektedir (Davidoff, 2016, s. 106). Bu durumda özel alan ev ile yani kadınla, kamusal alan ise erkek ile bağ kurularak aktarılmaktadır. Fransız feminist Simone de Beauvoir "*özel olan politiktir*" ifadesiyle, kadınların ev içi yaşamda maruz kaldıkları sorunların tekil olmadığını, aslında tüm kadınların benzer sorunları yaşadıklarını ifade etmektedir. Böylece tüm kadınların sorunlarını kamusal mecraya taşıyarak bu sorunları aşabilecekleri üzerinde durmaktadır. Beauvoir, kadınların ev ile ilişkili yaşamını "*özel olan politiktir*" söylemiyle açıklarken, kadının ev yaşamından dış dünyaya açılımının da bir yolu olarak görmektedir. Yani, özel ve kamusal alan arasındaki sınırların kalkması kadın sorununun çözümü için ciddi bir aşama olarak kabul edilmektedir. Bu durum, iktidar ilişkileri ile tanımlanan kamusal dünya ile ilişkilerin doğal ya da politik olarak önemsiz kabul edildiği özel dünya arasındaki yapay sınırların ortadan kaldırılmasının önünü açmaktadır (Weeks, 2012, s. 111).

Walby ataerkilliği özel ataerkillik ve kamusal ataerkillik olmak üzere iki biçimde kategorize etmektedir. Özel ataerkillik, kadının ev halkına ve ev reisi olan erkeğe hizmet etmesini ve onun kamusal alandan dışlanmasını ifade etmektedir. Kamusal ataerkillik ise kadınların kamusal alanda var olmalarına izin vermekle birlikte, onların bu alanda ezilmelerine işaret etmektedir. Walby'e göre toplum, özel ataerkillikten kamusal ataerkilliğe geçmiş durumdadır (Akt: Kandiyoti, 2011, s.164). Sonuç olarak ataerkillik, toplumsal yapı değiştiğinde kendisini farklı bir görünümde sunmaktadır. Ataerkilliğin bu değişen görünümü, sinemada da kadını görme biçiminde farklılığa neden olmaktadır. Bu durumda kadınların Hollywood sinemasındaki temsiline bakmak gerekmektedir.

Hollywood Sinemasında Kadın ve Kimlik

Hollywood sinemasında 70'ler ve 80'ler feminizmin sinemada yansımalarının görüldüğü yıllardır. Kadın yönetmenler filmlerinde kadınları bağımsız temsil etmeye çalışmasına rağmen, erkek yönetmenler kadınları eve ve erkeğe bağımlı olarak göstermeye çalışmışlardır. Hatta 80'lerin başlarında aile filmlerinde kadınları cezalandırmak için aile babası erkek imgelerine sıkça yer verilmiştir. Bu durumda evden giden kadınlar ya yuva yıkan kadın olarak temsil edilmekte ya da *yeni noir tarzı örümcek kadın* olarak gösterilmekteydi (Ryan Kellner, 2010, s. 218). Aslında bu konular aracılığıyla, bu dönemde iş yaşamına girmeye çalışan kadınlara birtakım uyarılar yapılması söz konusuydu. Filmlerde evden çıkan kadın, yuva yıkan kadın olarak gösterilirken, çalışmak isteyen kadınlar ise filmin sonunda eve döndürülerek hataları kabul ettiriliyordu. Bu durum, sinemada kadın imgesinin temsil değil bir inşa süreci olduğunu göstermektedir.

Hollywood sinemasında erkek yönetmenlerin bakış açısı, karakterleri konumlandırma biçimi ve çekim teknikleri gibi unsurlar izleyicinin erkek ve kadın karakterlere yönelik algısını belirlemektedir. Bu durumu Ryan ve Kellner (2010, s. 221) şu şekilde açıklamaktadır;

"Olay örgüsü ve diyaloglar genellikle kamusal değil, kişisel sorunlar etrafında döner; olayların geçtiği mekânlar sıklıkla ailesel sınırları ifade edecek şekilde kapatılmıştır, kamera çerçevesi kadınları bağımsız değil, ilişkilere bağımlı olarak resmeder; kullanılan güzel oyuncularla sık sık başvurulan yakın çekimler kadının erkek arzularının nesnesi olduğu anlamını destekler..."

Hollywood sinemasında yapılan aile filmlerinde kadınlar genellikle sevgi besleyen anneler olarak, erkekler ise eve bağlanması için çaba sarf edilen babalar olarak gösterilmektedir. Amerika'nın muhafazakâr yapısında önemli bir yeri olan aile kurumu, Hollywood filmlerinde bu yapının devamını sağlayan en önemli unsur olarak sunulmaktadır. Hollywood'un erken dönemlerinde film türlerinin oluşmaya başlamasının temel saiki olarak görülen tematik uyuşmalar, aile kurumunu önemseyen bir yapıya sahiptir. Bu durumu Abisel şu cümlelerle açıklamaktadır (1995, s. 36);

“Tematik uylaşımlar ise -erkeğin kabramanlığını sergileyen macera, romantik aşk arayışı, kadın merkezli melodram, kurtuluşu sağlayan şiddet, ırklara ve suçla yönelik stereotipleştirme vb.- gerçeklik etkisini, toplumsal değerlere ve kurumlara, bunların doğal ya da değışmeyen bir dünyanın kendinden menkul açık nitelikleri olarak gösterecek biçimde bağlayarak ideolojiyi güçlendirirler. Bu köktenci görüş, uylaşımların seyirciyi, toplumsal düzenin temel önermelerini kabule ve bunların usdışlığını ve adaletsizliğini yok saymaya alıştırdığını iddia etmektedir. Bunlar, savaş, suç gibi toplumsal yapıya ilişkin meseleleri kişisel yaşam öykülerine yerleştirerek var olan düzeni "ahlaki" ve "iyi" olarak gösterilebilmektedir.”

Hollywood’da toplumsal kurumlar ve değerlerle birlikte ortaya çıkan stereotipleştirme kadın ve aile ilişkisi üzerinden somutlaşmaktadır. Kadınların stereotipler halinde gösterilmesi, anne olarak ev içi yaşamda iş yapması ile başlamaktadır. Böylelikle hem Amerika’nın muhafazakâr aile yaşamı ile mevcut toplumsal yapısı korunmakta hem de kadınlara kimliklerinin mekânı olarak bulunmaları gereken yer gösterilmektedir.

Klasik anlatı sinemasından beslenen Hollywood sineması, yapısalcı dilbilimden esinlenerek karakterleri olay örgüsü içinde belirli biçimsel yapılardan geçirerek sonuca ulaştırmaktadır. Propp’un 31 işlevinde de bulunan bu şablonda karakterler önce evden çıkmakta, masalın ya da filmin sonunda ise yine eve dönmeleri gerekmektedir. Burada evden çıkma metaforuyla bulunan güvenli bölgeden ayrılma ve tehlikelerle dolu bir dünyaya yolculuk etme ifade edilmektedir. Eve dönme ise tıpkı ana rahmine dönme gibi huzuru temsil etmektedir. Aileyi temsil eden ev ile tehlikeyi barındıran dışarı bu anlamda filmlerde kadın ve erkek kimliği üzerinden de anlaşılır hale getirilmektedir.

“Aile bir mahremiyet sığınadır, kendi üzerine kapanan bir dünyadır, dışarıdan gelecek hiçbir tecavüzü kabul etmeyen bir yüz yüze yakınlık mekânıdır. Dışarı ailevi yakınlığın bozulması olarak tanımlanır ve muhafazakarlığın toplum için tehlikeli bulduğu bir dizi şeyle bağlantılıdır: Boşanma, tekli yaşam, cinsel hastalıklar, kürtaj, kadınların çalışması vb....” (Ryan ve Kellner, 2010, s. 255)

Filmlerde kadının iş yaşamı içinde yer alması ailede istenmeyen bir durum olarak gösterilirken, mekânsal olarak da dışarıyı ve tehlikeleri temsil etmektedir. Kadının iş yaşamı içinde yer alması aynı zamanda özgürlüğünü ele geçirmesi ve daha kolay boşanabilmesini beraberinde getirmektedir. Böylece iş yaşamı kadının hayatına yön vermesinde güçlü bir metafor haline dönüşmektedir.

Feminizmin 1960’lı yıllarda kadının sinemada kendi cinselliğini sahiplenmeye teşvik edilmesinin neticesinde kadın cinselliği baskılanmayarak filmlerde gösterilmeye başlanmıştır. Bu durum sinemada kadınlara tecavüz sahnelerinin sıkça yer aldığı filmlerin sahnelenmesine neden olmuştur. Bu filmlerde kadın, artık kötü kadın olarak değil, cinselliği arzulayan kadın olarak tasvir edilmekte ve kadının cinselliğe olan bu arzusu ceza olarak tecavüz sahneleriyle meşrulaştırılıyordu. 70’li yıllarda feminist film eleştirisine bir başka tepki olarak ahabap (erkekleri konu alan filmler) filmleri yapılmış ve kadınların perdeden uzaklaştırılmasına neden olmuştur (Özden, 2004, s. 195-197). Sonuç olarak kadınların sinemada kendi istekleri doğrultusunda bir özgürlük anlayışına çok kolay sahip olamayacağı anlaşılmıştır.

Liberal Feminizm ve ‘Süper Kadın’ Kimliği

Kapitalizmden önce de varlığını sürdüren patriyarkal yapılar, kapitalizm ile birlikte yeni görünlere kavuşmuştur. Bu yeni görünüm *kamusal ve özel alanlarda, fabrika ve işyerlerinde ve burjuva aile içerisinde kadının erkeğe tabi olmasını sağlamıştır* (Kellner, 1998, s. 251). Zaten ilk feminist hareketin başlamasında da kadının toplumda varlığını gösterememesi yatmaktadır. 18. yüzyılda Mary Woolstonecraft tarafından atēşlenen feminist hareket, kadının bir vatandaş kimliğine sahip olma isteğinden yola çıkarak başlamıştır. Woolstonecraft, kadın bedeninin, güzellik ile temsil edilmesini eleştirmekte, kadının güzelliğe odaklanmak yerine akli yeteneklerinin geliştirilmesi gerektiği üzerinde durmaktadır (2007, s. 35). Woolstonecraft “Vindication of the Rights of Women” (1792) adlı eserinde Rousseau’nun *Emile* kitabını eleştirmektedir. Bir çocuğun yetiştirilme biçimlerini ele alan kitabın “*Kadın Terbiyesi*” adlı bölümünde, bir kızın güzel konuşma kabiliyetine sahip olmasıyla güzelliğine güzellik katacağı; “*Bir Kadının En Önemli Özelliği*” başlıklı bölümünde ise çocukluktan itibaren itaate alıştırılmasıyla büyüdüğünde de bir erkeğin kararlarına itaat edeceği ifade edilmektedir (Rousseau, 2018, s. 232-234).

Woolstonecraft’ın *Emile* romanına yönelik eleştirisinin özünde kadının ev ile ilişkilendirilmesi ve zengin bir erkeğin göstereni olarak kullanılması yatmaktadır. Bu kapsamda Woolstonecraft, toplumda kadınla ilişkili bir reform yapmak için öncelikle kadının toplumsal konumunun dönüşümünün gerekliliğini

ileri sürmektedir. Çünkü kadının kamusal yaşamda kendi düşüncelerini özgürce ifade etmesinin yolu ev yaşamından kamusala açılmasından geçmektedir.

Erken dönem liberalleri kadının *eşit oy ve mülkiyet hakkına* sahip olması için çalışmalarına karşın, günümüz liberalleri *eşit ücret ve istihdam* konularına yönelmişlerdir (Steeves, 1994, s. 114). Bu alanda yapılan liberal feminist çalışmalar, kadınların toplumsal yaşamda cinsiyetçi olmayan tarzda temsil edilmesi için iki yol önermektedir: kadınların toplumda erkeklerle eşit biçimde yer almaları ve erkek egemen alanlarda kendi varlıklarını kanıtlamalarıdır. Bu önerilerin medya alanında gerçekleştirilebilmesi için gazetecilik eğitimi verilen yerlerde *cinsiyetçi olmayan profesyonel* bir mesleğin öğretilmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır. Ancak liberal medya çalışmalarının sonucu olarak medyada kadın temsili, güçlü, ayakları üzerinde duran ve güzel kadın imgesine sahip *süper kadın* olarak sunulmuştur (Van Zoonen, 2002, s. 474). Liberal feminizm, kadının toplumsal yaşamda erkek ile beraber varlığını kanıtlanmasını isterken, başarılı ve güzel kadın temsillerinin medyada sıkça kullanılmasına yol açmaktadır. Özellikle liberal feminizmin çıkış noktası olan kadının ev yaşamından kurtarılması fikri, kadını iş yaşamında kurgularken onun cinsel bir obje olarak görülmesinin önüne geçememektedir. Liberal feminizm, kadını ve erkeği eşitleyerek kadını sadece yurttaş olarak görme eğilimindedir.

Medya ana akım içerisinde aile kurumuna önem atfederek toplumsal yapının devamlılığını sağlama almaya çalışmaktadır. Bu anlamda medya, stereotipleri kullanarak kadın, erkek ve çocuklara uygun rol modellerin toplumsal yapıda sürdürülmesine hizmet etmektedir. Kadın erdemi olarak görülen *cinsel pasiflik*, medyada kadın karakterlerle temsil edilerek iffetli kadın imgesinin oluşmasına ve devamına katkı sağlamaktadır (Kim, 2008, s. 400).

Süper kadın, sadece iş yaşamında değil; ev yaşamında da başarılı olan, aynı zamanda ideal bir bedene sahip kadını tanımlamaktadır. Toplum tarafından takdir toplamak isteyen süper kadınlar, her şeyi yapmaya ve yaptıkları işlerde başarılı olmaya çalışmaktadırlar (Everett ve Martino, 2014, s. 145). Feminizmin başlangıç yıllarından itibaren kadın kimliğinin mekânsal olarak evle ilişkili şekilde tanımlanmasına karşı verilen mücadele kadın, ev ve iş mekânları arasında mükemmel kadına evrilmiştir. Aslında bu durum, liberal feministlerin taleplerine ticari kültürün vermiş olduğu bir cevap olarak değerlendirilmektedir (Van Zoonen, 2002, s. 475). Bu nokta, kadının ev ile sınırlandırılmış yaşamından kurtulma ve kamusal alanı ifade eden iş yaşam alanlarına girme arzusu ile ilişkili olarak kurulmuştur. Bunun yanında kurgulanan süper kadının güzel beden ölçülerine sahip olması arzu edilmektedir. Bu şekilde bir tarafta ev ve ev içi her türlü iş kadının sorumluluğunda görülürken diğer taraftan iş yaşamında da başarılı kadın imgesi inşa edilmeye çalışılmaktadır. Bu anlamda süper kadın imgesinin içinde başarılı bir eş, fedakâr bir anne, başarılı bir iş kadını ve bedenine dikkat eden çekici kadın kimlikleri bütünleşik olarak yer almaktadır. Aynı anda dört kadın kimliğini içeren bu kimlik, liberal feminizmin medyadan beklentilerine verilen bir cevap olarak okunmaktadır. Çünkü kadın medyada bu dört kadın kimliği ile ilişkili olarak temsil edilmektedir. 1960'ların feminist hareketinin bir sonucu olarak ortaya çıkan süper kadın kimliği, kadının farklı mekânsal alanlarda elde ettiği kimliklerin alaşımı olarak görülmektedir. Süper kadın, evde, işte ya da farklı alanlarda edinilen farklı kimliklere gönderme yapmaktadır.

Hollywood sinemasında 60'lı yıllarda azınlık olan feministler, giyim kuşamlarında kadınsı tavrılardan uzak durmaya çaba sarf etmişlerdir. 70'li yıllarda kadın giyiminde belirginleşen androjen eğilim, kadının erkeksi bir dış görünüme sahip olmasını ifade etmektedir. Sütyen takmayan, pantolon giyen ve kısa saçlı (Davis, 1997, s. 46) bu kadın kimliği de bir süre sonra feminist kadınların erkeklere benzemesiyle ilişkili olarak uzak durulması gereken bir dış görünüş olarak vazgeçilmiştir. Mulvey, sinemada kadının teşhirci bir biçimde bakılması gereken olarak kodlandığını ileri sürmektedir. Yani bu kadın, kendi bedenini teşhir ederken aslında kendisine bakılmasına istekli olarak gösterilmektedir. Bu anlamda erkek hazzının kurucu öznesi haline gelen kadın, sinemadaki varlığını bu şekilde kanıtlamaktadır.

Süper kadın idealinin oluşmasında *erkeksilik, mükemmeliyetçilik ve beden imajı* olarak üç faktör yer almaktadır (Martino ve Lauriano, 2013, s. 168). Erkeksilik, kadının erkeklerin başarılı olduğu alanlarda kendisini kanıtlamaya çalışması olarak değerlendirilmektedir. Kadının iş yaşamı içinde yer alması, ev içi alanda yapmış olduğu işlere artı bir iş yükünü ifade etmektedir. Erkeklerin sadece işle ilgili alanlarda bir zorunluluğa sahip olmasına karşın, kadınlar hem ev hem de iş alanının zorunluluklarını yüklenmektedir. Bu da kadınları mükemmeliyetçiliğe erişmek için daha fazla çaba sarf etmeye zorlamaktadır. Ancak mükemmellik dürtüsü kadının yetişemediği alanlar için yetersizlik duymasına yol açmaktadır (Martino ve Lauriano, 2013, s. 169). Bu nedenle de ev içi alandan uzaklaşan kadın, buradaki zorunluluklarını ücret karşılığı yaptırma yoluna gitmektedir. Böylelikle, ev işleri ve çocuk bakımı gibi ev içi zorunluluklarını ücret

dahilinde yaptırın süper kadının iş yaşamında başarıya giden yol açılmaktadır. Aslında “her şeye sahip olan ve her şeyi yapabilen postfeminist süper kadın gerçek hayatta yok. Kadınların karşı karşıya kaldığı sistemik baskılar nedeniyle - çocuk bakımı ve günlük ev işlerini bitirmeye yardım edebilecek varlıklı kadınlar bile - hepsine sahip olmaları tam anlamıyla imkânsızdır” (Haralovich ve L. Press, 2010, s. 226).

Bu süreçte, süper kadın kimliğinin vazgeçilmez bir parçasını dış görünüş oluşturmaktadır. Kadının dış görünümü, onun cinsel çekiciliği ile ilişkili olarak değerlendirilmektedir. Bedenine dikkat eden, modaaya uygun giyinen kadın, kapitalist ideolojinin kadını görmek istediği bakışın bir ürünüdür. Liberal feministler medyada kadının temsilinde stereotipleşmeye karşı çıkarken kadının sınırlı roller içerisinde gösterilmesine tepki göstermektedir. Bu stereotiplerden bazıları da kadınların anne, eş, sekreter, hemşire gibi rollerde; her zaman güzel ve çekici olarak gösterilmeleridir (Van Zoonen, 2002, s. 473). Bu anlamda liberal feministlerin kadınların farklı rollerde gösterilme talepleri Hollywood tarafından karşılık bulsa da çekici kadın imgesi hiç değişmeden kadın kimliğine eklenmiştir.

Çalışmanın Amacı

Yapılan birçok akademik çalışma kimlik ve mekân arasında güçlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu noktada toplumun önemli unsurlarından biri olan kadın kimliği ile mekân arasında da ayrılmaz bir ilişkinin varlığı kesindir. Kadın kimliği, bir yandan parçası olduğu mekânları biçimlendirirken diğer yandan da bu mekânlara bağlı olarak biçimlenmektedir. Kadın kimliği ile mekân arasındaki bu girift ilişki, kadın kimliğinin tanımlanmasına neden olarak kadının nerede ve nasıl davranması gerektiğine ilişkin toplumsal roller ve kurallar silsilesini ortaya çıkarmaktadır. Buradan yola çıkan bu çalışmanın temel amacı da kadın kimliği ve mekân arasındaki ilişkiyi *Sex and the City 2* filmi örneğinde inceleyerek somut göstergeler üzerinden analiz etmektir. Film, sadece ismiyle bile bu ilişkiyi analiz etmeye oldukça elverişli bir örnek sunmaktadır. Cinsiyet anlamına da gelen ‘sex’ kelimesi ile mekânı temsil eden şehir, metropol anlamındaki ‘city’ kelimeleri kadın kimliği ve mekân arasındaki bağı kurmaya yetmektedir.

Çalışma, kadın kimliğinin tanımlanması ve mekânla olan ilişkisinin ortaya konması noktasında filmin dört ana karakteri üzerinden gitmektedir. Filmin bu dört kadın karakteri, New York’ta yaşayan Amerikan modern kadın kimliğini temsil etmektedir. Genç, güzel, bakımlı hem evde hem de işte başarılı olan bu kadınlar süper kadın kimliğini temsil etmektedir. Ancak kadınların bu kimliği mekâna bağlı olarak ortaya çıkan bir kimliktir. Nitekim filmin New York’ta başlayıp Abu Dabi’ye uzanan ve yeniden New York’a dönüşle birlikte sona eren yolculuğu mekânlarla birlikte kadınların kimliklerinin de dönüşüm yolculuğudur. Karakterlerin süper kadın kimliğiyle çıktıkları bu yolculuk, Castells’in meşrulaştırıcı kimliğiyle sona ermekte, toplumsal yapının istediği kimliğe evrilmektedir. Bu durum filmde mizansen, bakış açısı, konumlandırma gibi farklı sinematografik öğelerin kullanımıyla da desteklenmektedir.

Filmin Konusu

Dört kadın karakteri merkeze alan *Sex and the City 2*, Michael Patrick King tarafından yönetilen ve 2010 tarihinde gösterime giren Amerikan yapımı romantik komedi filmidir. Film, Candace Bushnell’in aynı isimli romanından ilk olarak 1998 yılında Michael Patrick King tarafından televizyon dizisi olarak uyarlanmıştır. 17 ülkede izleyicilerin büyük bir beğenisini toplayan diziyi King, 2008 yılında sinema filmi olarak izleyiciyle buluşturmuştur. *Sex and the City 2* ise aşk, evlilik, arkadaşlık, iş, cinsellik gibi birçok konuyu dört kadının dostlukları üzerinden ve kadın bakış açısıyla ele alan filmin devam filmi olarak 2010 yılında gösterime girmiştir. Başrollerini Sarah Jessica Parker, Kim Cattrall, Kristin Davis ve Cynthia Nixon’un paylaştığı filmin konusu “kafası karışık, güçlü, hüzünlü kent kadınlarının zorlu serüvenlerinin ikinci kısmı” (beyazperde.com) olarak tanımlanmaktadır.

Filmde Carrie, Samantha, Miranda ve Charlotte çok eski dört arkadaştır. New York’ta yaşayan güçlü ve kariyer sahibi bu dört arkadaş Abu Dabi’ye bir seyahate çıkarlar. Ancak bu seyahat onları bambaşka coğrafyalar, bu coğrafyaların farklı toplumsal yaşamları ve kurallarıyla tanıştırır. Yine burada, kadınların etrafında dönmeyen, kadının yok sayıldığı bir kültürle karşı karşıya kalır; bu coğrafyada yaşayan hemcinslerinin kaderlerine tanıklık ederler. Umduklarından çok farklı sonuçlarla biten bu seyahat, karakterlerinin aslında kim oldukları ve gerçekte ne istediklerini sorgulamalarını sağlar. Filmde Sarah Jessica Parker, Carrie karakterini canlandırmaktadır. Filmin anlatıcısı konumundaki bu karakter, evli ve kariyer sahibi bir yazar olarak karşımıza çıkmaktadır. Başlangıçta monoton bir ilişki ve geleneksel bir evliliğe karşı çıkan Carrie, filmin sonunda mutluluğun bu tür bir evlilikte olduğuna karar vermektedir. Kim Cattrall’ın canlandırdığı Samantha karakteri ise cinselliğin ve tüketim kültürünün kadın bedeni üzerinden sunumuyla ön plan çıkmaktadır. Kapitalizmin kadın bedenine olan düşkünlüğünün başarılı bir yansıması

olan Samantha karakteri, özellikle doğu toplumları için sıra dışı bir kadın kimliğini temsil etmektedir. Filmde Miranda karakteri ise Cynthia Nixon tarafından canlandırılmaktadır. İş yaşamında başarılı bir kariyeri olan Miranda, bu kariyerin bedelini anne ve eş olarak kaybettikleriyle ödemektedir. İyi bir avukat olmasına rağmen, kadın olduğu için iş yaşamında takdir edilmeyen hatta duymazdan gelinen Miranda, özel yaşamında ise aldatılmayı kabullenmiş bir eş; ihtiyacı olduğu zamanlarda çocuğunun yanında olamayan bir annedir. Charlotte karakteri ise Kristin Davis tarafından canlandırılmaktadır. Mutlu ve iki çocuklu bir ev kadını canlandıran Charlotte, gündelik ev işleri ve çocukların stresinden arkadaşlarına sığınarak kurtulmaktadır. Filmde başka kadınları evliliğine tehdit olarak gören ve bunu sıkıntı yapan sıradan kadın stereotipi, evliliği ve çocukları dışında başka bir meşgalesi olmayan Charlotte karakterinde vücut bulmuştur.

Film, bu dört kadının görünürde New York'tan Abu Dabi'ye olan, ama aslında içlerine doğru yaptıkları seyahati konu almaktadır. Filmde Abu Dabi seyahatleri her ne kadar hayal kırıklığı ile sonuçlansa da içsel yolculukları mutlu sonla bitmektedir.

Yöntem

Sinemada olay örgüsü ve karakterler yönetmenin bakış açısına göre şekillenmektedir. Yönetmenin bakış açısı ise izleyicinin olaylara ve karakterlere yönelik algısını etkilemektedir. Hollywood sinemasında baskın olan eril bakış açısı, kadınların bu filmlerde pasif ve güzel olarak temsil edilmesine neden olmaktadır. Kadınlara yönelik bu algının oluşmasında önemli bir başka etken ise olay örgüsü içinde onların temsil edildikleri mekânsal unsurlardır.

Buradan hareketle çalışma, filmdeki kadın kimliği ve mekân arasındaki ilişkiyi liberal feminist medya çalışmaları temelinde ele almaktadır. Bu çalışmalar içerisinde yer alan 'süper kadın' kimliği ise film karakterleri üzerine niteliksel analiz yapılmasına imkân vermiştir. Niteliksel analiz, ampirik olmayan ve anlama odaklanan bir analiz türüdür. Bu analiz türünde yazılı metinlerin yanında *film*, *film sabnesi* ya da *reklam* gibi görsel işitsel ürünlerdeki anlam ya da anlamsal yapı incelenmektedir. İnceleme yapılırken, araştırılan konu önce parçalara bölünerek anlamlandırılır ve sonrasında parçalar bir araya getirilerek anlamlı sonuçlar ortaya çıkarılmaktadır (Erdoğan, 2012, s. 273). Bu çalışmada, filmdeki kadın karakterler incelenirken 'süper kadın' kimliği üzerinden kadın-kimlik ve mekân ilişkilerine bakılmıştır. Buna göre, New York ve Abu Dabi şehirleri kadın kimliğini belirleyen temel mekânlar olarak kabul edilmiş ve iki şehir arasındaki kadın kimlikleri ve davranış şekilleri incelenmiştir. Ayrıca "süper kadını" oluşturan anne, iş kadını ve güzel kadın imgelerinin filmdeki izdüşümlerini bu şehirlerdeki ev içi mekânlar, iş yaşamına ait mekânlar ve alışveriş mekânları oluşturmaktadır. Bu mekânlar ise çalışmada incelenecek alt kategoriler olarak belirlenmiştir.

Bulgular

Çalışmaya ait bulgular temel mekânlar olarak New York ve Abu Dabi şehirleri ile bu şehirlere ait ev içi mekânlar, iş yaşamına ait mekânlar ve alışveriş mekânları olmak üzere belirlenen kategoriler altında değerlendirilmiştir. Filmde genel olarak iki şehrin, özelde de alt kategorilerin toplumsal yaşamdaki kadın kimliğinin oluşumuna etkileri incelenmiştir.

New York / Ev İçi Mekânlarda Kadın Kimliği

Genel olarak değerlendirildiğinde, New York şehri özgür ve güçlü kadın kimliğinin en önemli mekânlarından birini temsil etmektedir. Gücünü 'özgürlükler ülkesi' olarak bilinen Amerika Birleşik Devletleri'nden alan şehir, kadınların hayatlarını istedikleri gibi ve hiç kimseye hesap vermeden yaşayabilecekleri bir mekân olarak sunulmaktadır. Nitekim film karakterlerinin New York'ta geçen yaşamlarında da kadınlar özgür ve güçlü kimliklere sahip bireyler olarak sunulmaktadır.

New York'ta kadın kimliklerinin sunulduğu önemli mekânlardan biri ev içi mekânlardır. Ev, aile birliğinin temelini oluşturan mekânsal varoluş alanıdır. Ev ailedir, huzurdur, güvendir, birlikteliktir. Gerek medyada gerekse de sinemada kadın kimliğiyle özdeşleşmiş bir mekândır. Evin kadın kimliğiyle olan ilişkisi sadece mekânsal bir ilişki değil, aynı zamanda tarihsel, kültürel ve küresel bir ilişkidir. Geçmişten günümüze, dünyanın hemen her yerinde, kadının yeri olarak ev gösterilmektedir. Kadın evi çekip çeviren; aileyi bir arada tutan kişidir. Bu mekâna duygusal bir anlam yükleyerek 'yuva'ya dönüştüren kişidir. Bu mekânda kadın, bazen 'ev kadını', bazen 'eş', bazen de 'anne' kimliğiyle varoluş mücadelesi vermektedir.

Filmde ev içi mekânlar Carrie, Miranda ve Charlotte karakterleriyle kurgulanmıştır. Bu üç karakterin evli olması ev içi mekânlarda kadın kimliğinin inşa edilmesinde güçlü bir unsur olarak kullanılmıştır. Kadın

kimliğinin en önemli belirleyeni, hatta kadın kimliğiyle özdeş kabul edilen ev, film karakterlerinin kimlikleriyle doğrudan ilişkili bir mekân olarak sunulmaktadır.

Filmin ana karakterlerinden Carrie için ev, kocasıyla birlikte yeni taşındığı ve mutlu bir hayatı paylaşacağı bir mekânı temsil etmektedir. Bu yeni mekânın eksiklerinin belirlenmesi, satın alınması ve dekorasyonunun yapılması Carrie'nin sorumluluğundadır. Bu durum, “yuvayı dişi kuş yapar” gibi oldukça kalıplaşmış ve mekânı cinsiyetleştiren bir söylemin filmde yeniden üretilmesi anlamına gelmektedir. Aile birlikteliğine ve yeni başlangıçlara işaret eden bu mekân, aynı zamanda karakterin kimliğinin de bir yansımasını sunmaktadır. Buna göre Carrie, ev içi mekânı şekillendiren güçlü ve özgür bir kadındır. Ancak onun için ev, geleneksel bir evliliğin vuku bulduğu sıradan bir yer değil, iki açığın birlikte keyifli zamanlar geçireceği bir mekândır. Carrie'nin hayata ve evliliğe bakış açısını anlatan ‘ev’, aynı zamanda onun geleneksele karşı olan duruşunu da simgelemektedir. Geleneksel ve mutlu bir evlilikte birliktelik, huzur, güven, gelecek anlamına gelen ev; mutsuz bir evlilikte içine kadının acıları ve gözyaşlarını hapsettiği bir ıstırap yeri olarak dört duvara da dönüşebilmektedir. Böylesi bir durumda ev, kaçılması ve kaçınılması mümkün olmayan bir zorunluluk halinin adresi olmaktadır. Oysaki güçlü bir kadın kimliğinin temsilini sunan karakter, kendi ayakları üstünde duran, geleneksel değerlerden oldukça uzak bir kadındır. Onun geleneksele olan karşılığı ve özgürlüğe olan düşkünlüğu yine ‘ev’ üzerinden sunulmaktadır. Karakterin evlenmeden önce yalnız yaşadığı dairesi, Carrie karakterinin gerektiğinde kocasından ve evliliğinden kaçtığı bir sığınadı temsil etmektedir. Bu mekân Carrie'nin bireysel olarak varoluşunun bir göstergesidir. O, geleneksel evliliklerde olduğu gibi iki farklı kişinin aynı kişiye dönüşmesini değil; iki kişinin iki farklı birey olarak var olmasını isteyen bir karakterdir. Çalışan, kendi yaşamını kendisi kurabilen, başarılı ve güçlü bir kadındır. Evlilik onun kimliğinin sadece küçük bir parçasıdır; onu var eden değil tamamlayan bir parçası.

Mekânsal anlamda evle özdeş bir şekilde kadın kimliğini tamamlayan önemli alanlardan biri de mutfak ve mutfak işleridir. Carrie karakterinin evle bağlantılı bu mekânda hiç görülmemesi ya da yemek gibi kadının evdeki kimliğinin temel belirleyicilerinden olan işleri yapmaması; dahası satın alması da süper kadın kimliğinin önemli göstergelerindedir. Bu anlamda Marksist feministlerin ev işlerinin ücret dahilinde yapılması fikrinin modern kadının yaşamında yer bulduğu açıkça görülmektedir. Süper kadın kimliği ile ilişkilendirildiğinde, iş yaşamının gündelik hayatın büyük bir kısmını işgal etmesiyle beraber süper kadınlar, eve ait olan işleri ücretli olarak yaptırmakta ya da eşlerle paylaşmaktadır.

Filmin üst metninde Carrie karakteri süper kadın kimliğiyle sunulmasına rağmen, alt metindeki bazı göstergeler ev içinde ataerkil bir düzenin devamlılığına işaret etmektedir. Carrie'nin kocası Big'in kanepeye ayaklarını uzatarak televizyon izlemesi, Carrie'nin ise çok da rahat gözükmeyen tekli bir koltukta ona eşlik etmesi; ya da Big'in yatak odasında televizyon izleyerek uyumak istemesi ve bunun için bir televizyon satın alması Carrie'nin tüm karşı çıkmalarına rağmen evde erkeğin sözünün geçtiğinin kanıtlarıdır.

Bir başka ev içi sahne de ise Big'in şu sözleri duyulur; “*Benden ne istiyorsun, bir gömlek giydim galaya gittim şimdi de yatağa uzanıp biraz televizyon seyrettiğim için bana vaaş veriyorsun. Yani senin derdin ne...*”

Bu diyalogla Carrie, isteklerinin ardı arkası kesilmeyen kadın stereotipiyle sunulmaktadır. Carrie'nin güçlü kadın karakteri duygusal anlamda Big'e olan bağlılığıyla da seyirciyi hayal kırıklığına uğratmaktadır. Aslında kadın bu filmle de gösterildiği üzere hiçbir şekilde erkek kimliğinden ayrı bir kimliğe sahip olamamaktadır (Douglass ve Kellner, 2010, s. 77).

Carrie'nin evliliğe olan bakış açısı sıradan evlilik yaşamının dışında farklı bir yapıya sahiptir. Evliliğin temeli olarak kabul edilen çocuk ve göstergesi olan yüzük Carrie için sıradanlaşmanın ifadeleridir. Bu nedenle Carrie her ikisine de karşı çıkmaktadır. Ancak Abu Dabi seyahati onun bu konudaki fikirlerini değiştirmesine sebep olacaktır. Evliliğin tıpkı bir gelinlik gibi olduğunu, bu gelinliğin kendine göre ayarlanması gerektiğini anlayan Carrie filmin sonunda, evliliği Abu Dabi'deki peçeli kadınlar gibi düşünmeye başladığını itiraf ederek geleneğin alanı içerisine girmektedir.

Miranda karakterinin ev içi mekândaki kimliği mutfak sahnesiyle tanımlanmaktadır. Sabah kahvaltısına şahit olunan karakterin ‘eş’, ‘anne’ ve ‘çalışan kadın’ kimlikleri sunulmaktadır. Bu üç kimlik, evinde yardımcı olmasına rağmen Miranda'nın bütün işlere yetişmesine engel olmaktadır. Karakterin kendisini “*Ben avukatım, bu kimliğimin bir parçası*” şeklinde tanımlaması karakterin kariyerini öncelediğini göstermektedir. Nitekim karakterin filmin anlatı yapısı içinde eş ya da anne kimliklerinden ziyade işiyle gündeme gelmesi de bunun önemli bir göstergesidir. Kadının eş kimliği ve anne kimliği geleneksel yapının benimsediği meşrulaştırıcı kimlik unsurlarıdır. Miranda'nın sahip olduğu avukat kimliği ise, çalışma

mekânlarında var olan ancak susturulan ve sesine tahammül edilemeyen bir kadın kimliği olarak gösterilmektedir.

Filmde ev içi mekânda görülen bir diğer karakter de Charlotte karakteridir. İki küçük kızı olan Charlotte, dağınık bir mutfak tezgâhında büyük kızının okulu için kek hazırlarken görülmektedir. Bu mekân ve bu mekâna bağlı olarak ortaya çıkan iş Charlotte'ın geleneksel ev kadını kimliğini ortaya koymaktadır. Karakterin çalıştığı dağınık mutfak aslında kimliğinin parçalanmışlığına gönderme yapmaktadır. Kızlarının küçük olması ve sürekli ağlamaları onun anne kimliğini tam olarak kabul edememesine neden olmaktadır. Ayrıca çocuklarının bakımı için bir dadıdan yardım alıyor olması da kendi başına annelik kimliğini yerine getiremediğinin göstergesidir. Charlotte bir yandan mükemmel bir anne olmaya çalışırken diğer yandan da kendi bağımsız kadın kimliğini korumaya çalışmaktadır. Süper Kadın kimliği ile bağ kurulduğunda Charlotte, güzel bir evde yaşayan, iki çocuğa ve onların bakımını üstlenen bir dadıya sahip olan, yaşına rağmen güzelliğinden ve giyiminden taviz vermeyen kadın ile temsil edilmektedir.

New York / İş Yaşamına Ait Mekânlarda 'Çalışan Kadın' Kimliği

Filmde çalışan kadın kimliği Carrie, Miranda ve Samantha karakterleri üzerinden sunulmaktadır. Carrie ünlü moda dergisi Vogue'da köşe yazarlığı yapmaktadır. Miranda bir avukattır. Samantha ise halkla ilişkiler uzmanı olarak çalışmaktadır. Bununla birlikte mekânsal olarak iş yaşamında sunulan tek karakter Miranda'dır.

Filmde Miranda erkek egemen bir toplantı masasında görülmektedir. Erkek bir patron tarafından başkanlık edilen toplantıda Miranda tek kadın çalışan olarak dikkat çekmektedir. Toplantıda patronu tarafından el işaretleriyle susturulan ve konuşmasına izin verilmeyen Miranda'nın elindeki başarılı proje de alınarak erkek bir çalışana verilmek istenmektedir. Bunun üzerine Miranda'nın patronunun konuşmasını aynı el hareketi ile kestiği görülmektedir. Bu durumdan rahatsız olan patronu; "*Bana özel olarak söylemek istediğin bir şey var mı?*" diye sormaktadır. Miranda, "*Özel olarak söylemem gerekir mi bilmiyorum*" sözlerinin ardında, sabah işe gelirken çalıştığı için katılamayacağını söylediği, oğlunun bilim yarışında gösterilmektedir. Böylelikle seyirciye Miranda'nın işinden istifa ettiği anlatılmaktadır. Filmde mekânsal olarak toplantı odası ile temsil edilen iş yaşamı ve bu alanda kadınların bastırılması, susturulması ve yok sayılması filmin ilerleyen sahnesinde, Carrie'nin köşe yazısında, ağzına bant yapıştırılmış bir kadın çizimiyle yansımaktadır.

Ataerkil bir toplumda kadının sesine bile tahammül edilememe durumu filmde ikinci kez de karakterlerin Abu Dabi seyahati esnasında görülmektedir. Önemli bir dergi Carrie'nin ağzına bant yapıştırılmış karikatürünü kullanarak 'Sessizlik Yemini' başlıklı bir yazı yayınlamaktadır. Yazıda "*Bana göre yetenekli Bradshaws evlilik hayatının karmaşıklığını özümseyene kadar biri ona sessizlik yemini etmeyi tavsiye etse iyi olur*" cümlesi yer almaktadır.

Böylelikle, kadınların iş yaşamında başarılı olmasına karşın erkek egemen yapı tarafından dışarıda bırakılmak istenmesi filmde iki şekilde yansıtılmaktadır. Kadınlar çalışma hayatına girmesiyle her ne kadar özel alandan kamusal alana açılışlar da kadın kimliğinin bu mekânda istenmediği açıkça görülmektedir. Kamusal ataerkillik olarak tanımlanan bu durum, kadınların kamusal alanda var olmasına rağmen ezilmelerine işaret etmektedir (Walby'den Akt. Kandiyoti, 2011, s. 164). Toplumsalın kurgusal olana bir yansımaları olarak okunabilecek bu duruma film karakterlerinden Miranda şu sözlerle dikkat çekmektedir; "*.....patronumun boşuna gitmeyen ses tonum değildi. Bir sesimin olmasından boşlanmadı. Amerikalı erkekler güçlü kadınlardan rahatsız olmuyormuş gibi yapıyor ama çoğu peçenin altından patates kızartması yememişi tercih eder.*" Böylece hem görsel hem de sözel olarak Amerikalı süper kadınların da tıpkı Abu Dabi'li kadınlar gibi eril şiddete maruz kaldıkları seyirciye aktarılmış olmaktadır.

Filmde iş yaşamıyla ilgili bir diğer sahnede yine Miranda görülmektedir. Bu sefer yeni iş arkadaşlarıyla yeni işini kutlamaktadır. Miranda'nın yeni iş yerinin adı 'Global Feminist' isimli bir şirkettir. Hayatından memnun ve mutlu görünen Miranda, artık sesine değer verilen bir yerde çalışmaktan duyduğu memnuniyeti "*Gururla bildirmek isterim ki, Global Feminist şirketi ile yaptığım anlaşma beklentilerimin çok ötesinde yarar sağladı*" sözleriyle seyirciye aktarmaktadır.

New York / Alışveriş Mekânlarında "Tüketici Kadın" Kimliği

Filmde tüketici kadın kimliğinin konumlandığı en önemli mekânlardan biri New York şehridir. New York alışverişin, güzel giyinmenin, bakımlı olmanın mekânı olarak sunulmaktadır. Daha filmin başında, karakterleri bakımlı ve bakımsız halleriyle gördüğümüz yer de yine New York sokaklarıdır. Burada ilk olarak Carrie, spor kıyafetler içinde taksi durdurmaya çalışırken görülmektedir. Ancak böylesi bakımsız bir kadın için hiçbir araç durmamaktadır. Sahnenin devamında beyaz bir elbise ve topuklu ayakkabılarla şık ve

bakımı bir kadına dönüşen Carrie'nin önünde hemen bir taksinin durduğu gösterilmektedir. Bu durum, film genelinde de hâkim olan yönetmenin kadına yönelik bakış açısının onun cinsel ve tüketici kadın kimliğinden bağımsız olmadığını bir göstergesidir. Kadının güzel olması ancak onun şık ve cinselliğini ifade eden giyim kalıplarıyla sağlanmaktadır. Kadına insan olması nedeniyle değil, şık ve güzel olması koşuluyla değer verilmektedir. Bu bakış açısı ise, süper kadın kimliğinin bir niteliği olarak dikkat çekmektedir.

Filmin başından sonuna kadar tüketim ürünlerine ait marka isimlerinin sıkça kullanıldığı, karakterlerin tanınmış markalara ait ürünleri kullandığı ve reklam unsuruna sıkça yer verildiği görülmektedir. Bu anlamda film, tüketim kültürü ve bu kültüre ait markaları izleyiciye bir yaşam biçimi olarak sunmaktadır. Bu yaşam biçiminin vuku bulduğu mekânlar ise şüphesiz alışveriş merkezleridir. Tüketim toplumlarında alışveriş merkezleri, kadının kimliğini şekillendiren yeni kamusal mekânlar olarak öne çıkmaktadır. Evle özdeşleşen eş, anne ya da ev kadını kimliklerinden sıyrılmaya çalışan kadın, alışveriş merkezleri aracılığıyla kendine yeni bir kimlik edinme şansı yakalamaktadır. Boş zaman, eğlence ve tüketimin mekânı olan alışveriş merkezleri kadınların davranış kalıplarını belirleyerek kimliklerinin tanımlanmasına olanak sağlamaktadır. Özellikle satın almaya yönelik davranış kalıpları kadınların kamusal alanda kendilerini en kolay yoldan ifade etmelerini sağlayarak tüketici kadın kimliğinin tanımlanması noktasında iş görmektedir. Dahası, onu tüketici sınıfı içinde de bir yere yerleştirmektedir.

Filmde kapitalizmin yarattığı tüketici kadın kimliği Samantha karakteri üzerinden sunulmaktadır. Samantha hem bedensel hem de cinsel hazları hayatının merkezinde tutan bir karakterdir. Bedensel olarak genç ve güzel olabilmek, cinsel açıdan ise cazibesini koruyabilmek adına kapitalist sistemin kadınlara dayattığı birtakım normları itina ile yerine getirmektedir. Yaşlanma karşıtı ilaçlar, cinsellik temalı kremler, formda kalmayı sağlayan beslenme düzeni ve cinselliği ön plana çıkaran giyim tarzıyla kapitalist sistemin yarattığı tüketici kadın kimliğinin somut bir örneğini sunmaktadır. Filmde Samantha'ya ait şu sözler de bu görüşü destekler niteliktedir; *"Bizim yaşamızdaki kadınlar vitaminler ile dalga geçmemelidir. Çok yakında bana teşekkür edeceksiniz. Menopoz labirentinde en önde ben gidiyorum. Vitaminlerim, melatoninli uyku bantlarım, doğala özdeş östrojen kremim, Progesteron kremim birazda testosteron desteğiyle..."* Görüldüğü üzere, Samantha karakteri üzerinden kadın, erkek hazzının nesnesi olarak bedeniyle ve cinselliğiyle kurgulanmaktadır.

Filmde, Samantha dışında, diğer karakterlerinde tüketici kadın kimliğini desteklediği görülmektedir. Özellikle karakterlerin lüks tüketim ürünlerine olan merakı ve marka düşkünlüğü tüketici kadın kimliklerinin ön plana çıkmasına neden olmaktadır. Dış görünüme ve güzelliğe yönelik ortaya çıkan bu kimlik, Feminist hareketin yıllarca mücadele ettiği konuların da başında gelmektedir. Feministler, tarihsel süreçte değişen kadın giyim pratiklerini gündeme getirirler de kadının giyim şekli konusunda tam olarak ortak bir karara varamamışlardır.

Abu Dabi / Sosyal Hayatta Kadın Kimliği

Karakterlerin Abu Dabi'ye yaptıkları seyahat hem karakterlerin hem de seyircinin yeni bir kadın kimliğiyle tanışmasına neden olmaktadır. Bu kadın kimliği, alışılmış batılı kadın kimliğinden ve onun temsil ettiklerinden oldukça uzak doğulu bir kadın kimliği olarak kurgulanmıştır. Daha yakından bakıldığında, aslında bu kimliğin ne tam anlamıyla batılı, ne de tam anlamıyla doğulu olmadığı; arada kalmışlığın bir temsilini sunduğu görülmektedir. Çünkü bu kadın kimliği dış görünüşü ve toplumsal yaşamdaki konumuyla doğulu kadın kimliğinin bir parçası iken; özünde özgürlüğü ve modernliği temsil eden batılı kadın kimliğini taşımaktadır. Bu durum, kadın kimliklerinin oluşumunda içinde bulunulan mekânın önemini bir kez daha gözler önüne sermektedir. Özellikle toplumsal yaşamın icra edildiği kamusal mekânlar, kadınların kim olduklarından çok kim olmaları gerektiği üzerinde belirleyici rol oynayarak kadınları dayatılmış kimlik kalıpları içine yerleştirmektedir.

Bu açıdan bakıldığında, filmde Abu Dabi'ye ait gerçek bir kadın kimliğinden bahsetmek bile neredeyse imkansızdır. Bu anlamda film, kadının Abu Dabi'deki sosyal konumunu gerçeğe uygun olarak temsil etmektedir. Filmde de kadınlar görmezden gelinmekte ve yok sayılmaktadır. Bu durum, özellikle batılı ve süper kadın kimliğini temsil eden karakterler için oldukça şaşırtıcıdır. Daha ülkeye gelir gelmez Miranda, ülke kadının giyim tarzını "karşı cinsten cinsel istek uyandırmayacak şekilde giyinme zorunluluğu" olarak tanımlamaktadır. Abu Dabi'de kadınlar, Müslüman kadın kimliğine uygun olduğu düşünölen göz haricindeki bütün vücudu kapatan nikap ya da yüzün açıkta olduğu abaya adı verilen geleneksel kıyafetler giymektedirler. Abaya giyen kadınların güneş gözlüğü takmasını ise Miranda, *genç Müslüman kadınların eski geleneklere yeni bir yorum getirmesi* olarak yorumlamaktadır. Müslüman kadının tesettür giyim pratikleri

kapitalizmin gelişmesiyle beraber değişim içerisine girmeye başlamıştır. Böylece moda olgusu ile beraber ivme kazanan tüketim ideolojisi Müslüman kadınların yaşam biçimlerinde de yeniliklere yol açmıştır.

Carrie Müslüman kadınların giyim tarzını ise şu sözlerle eleştirmektedir; *“Başımı kapatabilirdim ama şalın ağzımı kapatması beni rahatsız eder, sanki konuşması yasak gibi”*. Carrie’ye göre peçe kadının susturulması anlamına gelmektedir. Bu durum filmde sıkça başvurulan bir metafor olarak iş görmektedir. Film içinde üçüncü kez kullanılan bu metafor, dünyanın neresinde olursa olsun kadının sesine tahammül edilememesini, sürekli olarak susturulmaya çalışılmasını anlatmaktadır.

Abu Dabi’deki dini kaynaklı toplumsal kurallar bir yandan kadınların bedenine ait her türlü ayrıntıyı günah kabul ederek yasaklarken diğer yandan da dansöz kadınların eğlence mekânlarında karınları ve göğüsleri açıkta kalacak şekilde dans etmesine izin vermektedir. Şehirde sadece dansözlere tanınan bu ayrıcalık, kadının erkek hazzının nesnesi olduğunu göstermektedir. Filmde benzer bir sahne de sona doğru, karakterlerin havaalanına gitmek için taksi durdurmaya çalıştığı sırada görülmektedir. Carrie’nin burkallı olarak durdurmaya çalıştığı hiçbir taksi durmazken, burkasının altından bacağını göstermesiyle ilk taksinin durduğu görülmektedir. Kadının cinsel kimliğinin ön plana çıkarıldığı bu sahneyle aynı zamanda filmin New York’ da geçen ilk sahnesine de gönderme yapılmıştır. Bu karşılaştırmayla ister doğu da ister batı da olsun erkeklerin kadınlara karşı bakış açısının her yerde aynı olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Buna göre, kadının toplumsal yaşamda varlığını kanıtlamasının ancak cinselliğini kullanarak olabileceği vurgulanmıştır.

Şehirdeki kadınları bizim kadınlarımız ve diğerleri olarak tanımlamaya yarayan bu yaklaşım kadının gerçek kimliğiyle bir özne olarak değil; erkekler tarafından sahiplenilen ve buna göre değer kazanan bir nesne olarak konumlandığının göstergesidir. Filmde bu durumun bir başka temsil de karakterlerin otelde kendi soyadlarıyla değil de eşlerinin soyadlarıyla kayıt yapılmış olmasıdır. Buradan da anlaşılacağı üzere Abu Dabi’de kadın, kendi başına bir birey olarak değil, erkeğe bağımlı bir nesne olarak kabul görmektedir.

Diğer yandan, mekânın kimlikleri şekillendirdiğinden yola çıkarak Abu Dabi’nin de karakterlerin kimliklerini değişime zorladığı görülmektedir. Bu değişim, dışardan gelen bir zorlamanın sonucu olarak kendini ilk giyim-kuşam alanında göstermektedir. Karakterler giyim kuşamlarında New York’ta olduğu kadar rahat ve özgür değillerdir. Şehrin kuralları onların da giyim şekillerine yansımaktadır. Karakterlerin özellikle kamusal alanda şehrin kurallarına uygun olarak giyindikleri görülmektedir.

Abu Dabi / İş Yaşamına Ait Mekânlarda Kadın Kimliği

Filmde Abu Dabi’de iş yaşamına ait mekânlar ve bu mekânlarda çalışan kadın kimliğinin temsili yok denecek kadar azdır. Karakterlerin şehre girişlerinde havalimanında çalışan burkallı Arap kadınlar görülmektedir. Samantha karakterinin valizinde bulunan hormon ilaçlarının güvenlik gerekçesiyle sorun yaratması üzerine burada çalışan Arap kadınların sinirli bakışları gösterilmektedir. Bu sahne Arap kadınların ülkelerine gelen yabancı, kendilerinden olmayan kadınlara bakış açısını yansıtmaktadır. Dini, kültürel değerleri gereği kendilerinden farklı olan, bu farklılığı da giyim-kuşam başta olmak üzere hayatının farklı alanlarına yansıtan diğer kadınların Arap kadınları tarafından ön yargıyla karşılandığı ve onaylanmadığı görülmektedir.

Filmde bu sahne dışında, Abu Dabi’li çalışan kadın karakterlere rastlanmamaktadır. Bu nedenle de Abu Dabi’li çalışan kadın kimliği ve bu kimliğin mekânsal inşasına ilişkin herhangi bir bulgu söz konusu değildir. Bununla birlikte, şehrin çalışan kadın kimliğine ilişkin bakış açısını ortaya koyan bazı göstergelere rastlanmaktadır. Örneğin, karakterlerden avukat olan Miranda başı polisle belaya giren Samantha’ya yardım etmek istediğinde resmi görevlilerin buna müsaade etmediği görülmektedir. Bu durum, bir avukat olarak Miranda’nın mesleki yeterliliklerinin şehirde kabul görmediğine işaret etmektedir.

Şehirde toplumsal yaşamda bile kadın kimliğinin baskılandığı, görmezden gelindiği düşünüldüğünde çalışan kadın kimliğine rastlanmaması oldukça doğaldır. Çalışan kadın kimliği, kadınların erkeklerle aynı hak ve özgürlüklere sahip olduğu kabul edilen, bu nedenle de iş hayatına katıldığı toplumlarda ortaya çıkmaktadır.

Abu Dabi / Alışveriş Mekânlarında Tüketici Kadın Kimliği

Dünyanın her yerinde ‘moda’ olarak sunulan kültürün öncelikli hedef kitlesini kadınlar oluşturmaktadır. Abu Dabi’li kadınlar da Müslüman kadın kimliğinin gereği vücutlarını örten tek tip kıyafetler giyseler bile tüm dünyayı saran bu kültürün bir parçası olmaktan geri durmamaktadır. Bedenlerini örten burkalarının altında New York’lu kadınları aratmayan lüks markalara ait kıyafetlerle tüketim kültürünün önemli bir parçası olduklarını göstermektedirler. Filmde, Abu Dabi’li kadınların karakterlere

yardım ettikleri sahnede hem burkalarının altındaki son moda kıyafetlerle hem de yakından takip ettikleri New York gündemiyle herkesi şaşırtmaktadırlar.

Diğer yandan Abu Dabi’de karakterlerin tüketici kadın kimliğini tanımlamaya yaracak başka ipuçlarına da rastlanmaktadır. Örneğin, safariye çıktıkları sahnede, çölün ortasında en lüks markalara ait kıyafetlere gereksinim duyabilecek kadar kapitalizmin kölesi durumundadırlar. Bu sahnede lüks markaların seyirciye özellikle gösterilmesi de bunun bir kanıtıdır. Yine, karakterlerin uçağa yetişmek için acele ettikleri bir başka sahnede de Charlotte karakterinin mevcut koşulları göz ardı ederek her şeye rağmen alışveriş yapmak istediği görülmektedir. Bu sahnede, kadınların tüketim çılgınlığının zaman ve mekân tanımazlığına vurgu yapılmaktadır. Dolayısıyla film, farklı coğrafyalarda yaşasalar bile kadınların tüketim kültürü ile iç içe olduğunu göstermektedir. Kadınların alışveriş yapmaktan haz almaları, güzel olmaya ve beğenilmeye karşı duydukları karşı konulamaz istek her iki coğrafyanın kadınlarını bir araya getirmektedir.

Tartışma ve Sonuç

Kadın, kimlik ve mekân ilişkisini *Sex and the City 2* filmi özelinde inceleyen bu çalışma, kadın kimliğinin belirlenmesi noktasında mekânın önemine vurgu yapmaktadır. Mekân, özel ve kamusal alanlarda kadın kimliğinin belirlenmesi ve bu kimliklere uygun davranış kalıplarının geliştirilmesi noktasında oldukça önemli bir işleve sahiptir. Bununla birlikte, diğer yandan da kimlikler tarafından şekillendirildiği görülmektedir. Özellikle kadın ve kimlik konulu tartışmalarda özel alan ve kamusal alan tartışmalarının gündeme geldiği; kadın kimliğinin özel alanın mekânsal temsili ev ile ilişkilendirildiği; kamusal mekânlardan ise çoğunlukla soyutlandığı fark edilmektedir.

Söz konusu filmde de kadın kimliğinin belirli mekânlar ve belirli tanımlamalar üzerinden temsil edildiği görülmektedir. Bu bağlamda filmde kadın kimliğinin temsil mekânları olarak başta New York ve Abu Dabi şehirleri ön plana çıkmaktadır. İlgili şehirler, sahip oldukları imajlarla kadın kimliğinin tanımlanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda New York batılı, özgür, güçlü kadın kimliğini tanımlarken; Abu Dabi ise geleneksel, bağımlı ve bastırılmış kadın kimliklerini tanımlamaktadır. Bu tanımlamalar, kadınların şehrin kamusal alanlarına erişiminin olup olmadığı, bu alanlarda özgürce davranıp davranmadığı, erkeklerle aynı haklara sahip olup olmadığı gibi şehrin kadınları baskılayan ya da özgürleştiren kuralları sonucu ortaya çıkmaktadır. Filme bu açıdan bakıldığında, New York şehrinde kadınların kamusal alanlara özgürce erişebildiği; erkeklerle aynı oranda kamusal yaşam alanlarında yer aldığı, herhangi bir kısıtlama ya da baskıya maruz kalmadığı görülmektedir. Filmde yer alan sosyal etkinlikler, davetler, yemek organizasyonları gibi sahneler de bunu kanıtlamaktadır. Ancak Abu Dabi şehrinin kadınların kamusal alanlara katılımını kısıtladığı, kadınların her zaman her yere özgürce gidemedikleri, şehrin kamusal alanlarında ancak belirli kurallar çerçevesinde var olabildikleri görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında, filmde New York şehrinin hem işte hem de evde başarılı olan, çalışan ama evini de ihmal etmeyen, kendi ayakları üzerinde duran, bakımlı, güçlü ve özgür kadını tanımlayan süper kadın kimliğiyle örtüştüğü görülmektedir. Ancak karakterlerin Abu Dabi’ye yaptıkları seyahat ve sonrasında gelişen olaylar incelendiğinde, aynı kimliğin Abu Dabi’de sürdürülemediğine ve zorunlu bir dönüşüme uğradığına tanık olunmaktadır. Nitekim filmde karakterlerin Abu Dabi seyahatinden sonra başka bir kimliğe evrilmeleri de bunun bir kanıtı durumundadır.

Aynı şekilde, şehirlere ait ev, iş ya da alışveriş mekânlarının da buldukları şehirlerin imajlarından beslendikleri ve kadın kimliklerinin belirlenmesinde rol oynadıkları görülmektedir. Ev ‘ev kadını’, iş ‘çalışan kadın’ ve alışveriş mekânları da ‘tüketici kadın’ kimliklerinin şekillenmesinde önem arz etmektedir. Ancak bu anlamda var olan kalıplaşmış yargılar, filmde de aynı şekilde devam ettirilmiştir. Her ne kadar süper kadın kimliğine sahip olsalar da kadınların evde ‘evin kadını’ olarak yapmak zorunda oldukları bir takım görev ya da sorumluluklarının; iş yaşamında ‘çalışan kadın’ olarak maruz kaldıkları ayrımcılık ve farklı türlerdeki şiddetin ve nihayetinde de tüketim toplumunun dayattığı ‘tüketici kadın’ kimliklerinin sadece New York ya da Abu Dabi’de değil; dünyanın hiçbir yerinde değişmediği görülmektedir.

Film, kadınların mekânlarla bağlantılı olarak ortaya çıkan ‘anne’, ‘eş’, ‘çalışan’ ya da ‘tüketen’ kimliklerinin çoğu zaman onları yeterince tatmin etmediğine; farklı yer ve zamanlarda bu kimliklerini sorgulamak zorunda kaldıklarına da dikkat çekmektedir. Daha çok çevresel faktörlerden kaynaklanan bu durum, kadınların sahip oldukları kimlikleri sorgulamalarına ve bu konularda ne kadar başarılı/başarısız olduklarına ilişkin kuşku duymalarına neden olmaktadır. Bu anlamda filmde de örneği sunulduğu üzere; bir anne anneliğini, eş eşliğini, çalışan da çalışılığını sorgulayarak bir iç hesaplaşmaya gitmektedir. Oysaki bu sorgulamanın temel nedeni her alanda egemen olan ataerkilliktir. Kadının sahip olduğu kimliklere ilişkin

tamlığa ulaşma duygusu ve bu duygunun her defasında ataerkil yapının duvarlarına çarpması bu sorgulamayı beraberinde getirmektedir.

Diğer yandan, filmde ataerkil bir yapıda örgütlenen tüketim kültürünün kadın bedenini hedef aldığı konusuna da önemli bir vurgu yapılmaktadır. Kadının genç ve bakımlı olması, bedenini ön planda tutması, bedeniyle erkek hazzının bir nesnesine dönüşmesi hem ataerkil bir sisteme hem de kapitalizme hizmet etmektedir. Kadının her alanda bedeniyle var olmaya çalışması ya da bedeniyle yok olmaya mahkûm olması kapitalizmin dayattığı tüketim kültürü kadar içine hapsediği mekânlarla da ilişkili bir durumdur.

Ayrıca filmin taşıyıcı annelik, gay düşünceleri ve lezbiyen ilişkileri gibi radikal feminist paradigmaya ilişkin düşüncelere de yer verdiği görülmektedir. Oysaki film görünürde kadınlara özgürlük vadeden, toplumsal cinsiyete ilişkin tabuları yıkan, güçlü ve özgür bir süper kadın kimliğine ilişkin algısının aksine, alt metinde stereotipleşmiş kadın karakterlerin ayrımcılığa uğramış, baskılanmış ve bastırılmış bilinen hikayesini anlatmaktadır.

Bu çalışma sonucunda, kadınların sinema alanında yönetmen ve senarist olarak daha fazla yer almaları gerektiği anlaşılmaktadır. Kadın yönetmenler ve senaristler, kadınsı bakış açılarını filmlerine yansıtarak, erkek yönetmenlere karşı bir dil oluşturmalıdır. Kadınsı bakış açısının oluşmasında aşağıda yer verilen öneriler yol gösterici olabilir.

1. Sinema filmlerinde yer alan kadın temsilleri, kadının bedeninden ziyade akli yeteneklerine odaklanmalıdır.
2. İş yaşamında kadın temsillerinde kadın susturularak değil, başarıları ile ön plana çıkarılmalıdır.
3. Tüketim kültürünün kadına biçmiş olduğu güzel kadın imgesi, kadının kendisini boş ve gereksiz işlerle meşgul etmesine neden olmaktadır. Sinemada kadın izleyicilerin öykündüğü bu kadın karakterler, kapitalist sistemin işleyişine hizmet etmektedir. Filmlerde cinsiyetçi bu bakış açısı terk edilmelidir.
4. Filmlerde erkeğin her zaman haklı olduğu anlayış yerine onların da hata yapabileceğine yer verilmelidir.

Etik Beyan

“Kadın Kimlik Mekân: Sex And The City 2 Filminde Süper Kadın Kimliği” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırmada doküman incelemesi yapıldığından etik kurul kararı zorunluluğu bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Assmann, J. (2001). *Kültürel bellek: eski yüksek kültürlerde yazı, hatırlama ve politik kimlik* (Çev: A. Tekin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Best, S. ve Kellner, D. (1998). *Postmodern teori: eleştirel soruşturmalar* (Çev: M. Küçük). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Castells, M. (2008). *Enformasyon çağı: ekonomi, toplum ve kültür* (Çev: E. Kılıç). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Davidoff, L. (2016). *Feminist tarih yazımında sınıf ve cinsiyet* (Yay. Haz: A. Durakbaşa) (Çev: Z. Ateşer ve S. Somuncuoğlu). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Davis, F. (1997). *Moda, kültür, kimlik* (Çev: Ö. Arıkan). İstanbul: Yapı Kredi Yayıncılık.
- Donovan, J. (2014). *Feminist teori: entelektüel gelenekler* (Çev: A. Bora- Meltem A. Gevrek- F. Sayılan). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erdoğan, İ. (2012). *Pozitivist metodoloji ve ötesi: araştırma tasarımları, niteliksel ve istatistiksel yöntemler*. Ankara: Erk Yayınları.
- Everett, J. J. ve Martino, S. M. (2014). Superwomen on the big screen: How media portrayals affect female viewers. *Journal of Behavioral Health*, 145-148. DOI: 10.5455/jbh.20140604080944
- Hall, S. (1998). Eski ve yeni kimlikler, eski ve yeni etniklikler. Anthony D. King. (Der.) *Kültür Küreselleşme ve Dünya Sistemi: Kimlik Temsilinin Çağdaş Koşulları* içinde (Çev: G. Seçkin ve Ü. H. Yolsal) (ss. 63-90). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Haralovich, M. B. ve Press, A. L. (2012) New feminist television studies: queries into postfeminist television. *The Communication Review*, 15(3), 163-166.
- Kandıyotı, D. (2011). *Cariyeler, bacılar, yurttaşlar: kimlikler ve toplumsal dönüşümler*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kellner, D. (2001). Popüler kültür ve popüler kimliklerin inşası (Çev: G. Seçkin). *Doğu Batı*, 4(15), 195-226.
- Kim, S. (2008) Feminist discourse and the hegemonic role of mass media, *Feminist Media Studies* içinde, 8(4), 391-406.
- Martino, S. ve Lauriano, S. (2013). Feminist identity and the superwoman ideal. *Journal of Behavioral Health*, 2(2), 167-172.
- Özden, Z. (2004). *Film eleştirisi: film eleştirisinde temel yaklaşımlar ve tür filmi eleştirisi*. İstanbul: İmge Yayınları.

- Özyurt, C. (2005). *Küreselleşme sürecinde kimlik ve farklılaşma*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Rousseau, J. J. (2018). *Emile: Bir çocuk büyüyor* (Yay. Haz: Ü. Akagündüz). İstanbul: Selis Kitaplar.
- Ryan, K. ve Kellner, D. (2010). *Politik kamera: çağdaş hollywood sinemasının ideolojisi ve politikası*. (Çev: E. Özsayar). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sennett, R. (2011) *Ten ve taş: Batı uygarlığında beden ve şehir* (Çev: T. Birkan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Steeves, H. L. (1994). Feminist teoriler ve medya çalışmaları. İçinde M. Küçük (Der. ve Çev.). *Medya, İktidar, ideoloji* (ss. 105-168). Ankara: Ark Yayınları.
- Van Zoonen, L. (1997). Medyaya feminist yaklaşımlar. S. İrvan (Der.). *Medya Kültür Siyaset* (ss. 467-511). Ankara: Ark Yayınevi.
- Weeks, K. (2012). *Feminist öznelerin kuruluşu* (Çev: İ. Özküraplı). İstanbul: Otonom Yayınları.
- Woolstonecraft, M. (2007). *Kadın haklarının gerekçelendirilmesi* (Çev: D. Hakyemez). İstanbul: Kültür Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Identity is a sense of perception that is imposed by the society and internalized by individual who accepted it. It is in the problematic field of the feminist paradigm in which the man has a privileged identity and the woman is surrounded by identity elements with lower position than men and less rights than men have. This study tries to analyze the identity of the woman with the identity of "Super Woman" by prioritizing the concept of space. Capitalist culture responded to liberal feminist media studies with the Super Woman identity. Accordingly, Super Woman is designed as a good mother or wife, a successful business woman and women who care about her body. This kind of woman identity which increased their workload in the business life has also caused women be the most important target audience of the capitalist culture by imposing the idea that they should maintain their beauty in all the times. This study aims to conduct a qualitative analysis of the four female characters through the identity of Super Woman in *Sex and the City 2*, the movie directed by Michael Patrick King and released in 2010. The study handles the relationship between the woman identity and space in the movie based on feminist media studies. In this study, superwoman identity was evaluated within the framework of woman-identity and space relations. In this evaluation, the cities of New York and Abu Dhabi were the main places that determine women's identity and their identities and the ways of behaviour and identities in the two different cities were examined. Young, beautiful, well-groomed, successful at home and work, these women represent the superwoman identity. However, this identity of women is an identity that occurs depending on the place. The journey in the movie that begins in New York City extends to Abu Dhabi and a return to New York is, in fact, a spiritual journey of the women in which their identity is transformed throughout the changing places. This journey that women started with the superwoman identity ends with Castells' legitimizing identity and evolves to the identity imposed by the social structure. This situation is supported by the use of different cinematographic elements such as mise-en-scene, optical angle, and positioning in the movie. The women's identity is represented through certain places and definitions in the movie. In this regard, New York and Abu Dhabi are the representative places of women identity. These cities have a significant role in defining women's identity with their images. In this context, New York represents western, free, strong woman identity; Abu Dhabi represents traditional, dependent and suppressed women's identities. These definitions are given about city's rules that suppress or liberate women, such as whether women have access to public areas in the city, whether they act freely in these areas, whether they have the same rights as men have. From this point of view, women in New York can freely go to public areas, have the equal right in public areas with men and are not subject to any restrictions or pressure in society. Social events, invitations, food organizations in the movie support this idea. However, it is seen that women in Abu Dhabi have some restrictions in the participation of public areas, they cannot always go anywhere freely, and they can appear in the public areas of the city if they obey certain rules. In this way, it is seen that the New York City can be associated with the independent, well-groomed, strong, and free superwoman identity, who is successful at work and at home, who works but does not neglect her housework. However, when the characters' travel to Abu Dhabi and the events that occur afterwards are examined, it is observed that the superwomen identity cannot be maintained in Abu Dhabi and that it has undergone a compulsory transformation. Nevertheless, the identity transformation of these characters after a journey to Abu Dhabi is definitive proof of this. In the same way, it is seen that the city's home, business or shopping places are shaped by the images of the cities where they are located and they play a role in determining women's identities. Houses, business life and shopping malls produce the woman identities of 'housewife', 'businesswoman' and 'consumer' respectively. These stereotypes are reflected in the movie in the same way. It shows that women can not be free from their duties and responsibilities are given by society neither in New York nor in Abu Dhabi. Regardless of the space, there is no way to escape

from housework as an angel in the house at home, gender discrimination at work, female consumer identity imposed by consumerist society for women. The movie points out that these identities such as “mother”, “wife”, “businesswoman”, and “female consumer” which are created by the space are deficient and these identities are questioned at different times and places. This situation, which is mostly caused by environmental factors, causes women to question their identities and have doubts about success criteria in these fields. As a mother questions the concept of maternity, a wife questions the concept of wifehood and an employee questions the concept of being an employee, they are in the state of inner conflict. However, the main reason for this questioning is the patriarchy that dominates every social field. What led women questioning is that the desire for fulfilling the sense of identity is prevented by the patriarchal society. On the other hand, an important emphasis is placed on the issue that the consumer culture, which is organized in a patriarchal structure, targets the woman body. The fact that the woman is young and well-groomed, expose her body and transforms her body into an object of male gaze serves both a patriarchal system and capitalism. The fact that the woman tries to exist utilizing her body in every field or is destined to vanish utilizing her body is related to space as much as the consumption culture imposed by capitalism.

Muhasebe Meslek Mensuplarının Muhasebe Eğitimine Yönelik Görüşlerinin Belirlenmesi: Denizli İlinde Odak Grup Çalışması

Emin YÜREKLİ¹ ve Nevzat TETİK²

Öz

Muhasebe mesleği insanlık tarihi kadar eski olup, insan var olduğu sürece muhasebenin de var olduğu bilinmektedir. Muhasebe Endüstri 4.0 ile birlikte muhasebe de kendi dönüşümünü yaşamaktadır. Bu çalışmada geçmişten geleceğe muhasebe eğitiminin nasıl olduğu ve nasıl olması gerektiği konusunda Denizli ilinde bir araştırma yapılmıştır. Mesleğinde en az 20 yılını doldurmuş muhasebe meslek mensupları ile derinlemesine araştırma yöntemi tekniklerinden odak grup çalışması yapılmış olup muhasebe meslek mensuplarının görüşleri bire bir aynen çalışmada yer almıştır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, muhasebe meslek mensuplarının bakış açısı ile muhasebe eğitiminin yenilenebilmesi için görüşlerin bölgesel olarak alınarak, farklı bölgeler ile karşılaştırmalara olanak sağlanabilmesi olarak ifade edilebilir. Çalışmanın sonucunda, bölgesel olarak muhasebe eğitiminin güncel yetkinliklerle zenginleştirildiği bir düzenlemenin zorunluluğu ortaya konmakla birlikte uygulamanın ağırlıklı olduğu bir yapının zorunluluğuna vurgu yapılmıştır. Geleceğe ilişkin muhasebe eğitime önemli katkısı olacağı düşünölen bu çalışmada, muhasebe meslek mensuplarının görüş ve önerileri de yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe, Muhasebe Eğitimi, Muhasebe Meslek Mensupları

Determining the Views of Accounting Professionals for Accounting Education: A Focus Group Discussion in Denizli

Abstract

The accounting profession is as old as human history, and it is known that accounting exists as long as human exists. Today, it is now experiencing its own transformation in accounting with Industry 4.0. In this study, the opinions of accounting professionals who have completed at least 20 years in their profession operating in Denizli province about accounting education in the past and what it should be in the future were included in the same study. In this context, the aim of the study can be expressed as the opinion of the professional accountants and the opinions can be obtained regionally so that the education can be renewed and comparisons can be made with different regions. As a result of the study, it has been emphasized that an arrangement in which accounting education is enriched with up-to-date competencies has been stressed, but the necessity of a structure where implementation is predominant is emphasized. In this study, which is thought to have an important contribution to future accounting education, opinions and suggestions of professional accountants were also included.

Key Words: Accounting, Accounting Education, Accounting Professionals

Atıf İçin / Please Cite As:

Yürekli, E. ve Tetik, N. (2021). Muhasebe meslek mensuplarının muhasebe eğitime yönelik görüşlerinin belirlenmesi: Denizli ilinde odak grup çalışması. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 437-444.

Geliş Tarihi / Received Date: 10.06.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 29.07.2020

¹ Doç. Dr. - Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, eyurekli@pau.edu.tr

 ORCID: 0000-0001-7845-0878

² Doç. Dr. - İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ntetik44@hotmail.com

 ORCID: 0000-0002-3152-8217

Giriş

Küreselleşmenin etkisi ile önemi giderek artan muhasebe, yaşamın her alanında etkili olan bir uzmanlık dalıdır. Muhasebenin tanımı, işlevleri ve muhasebe eğitimi geçmişten günümüze farklı evrimlerden geçmiştir. Yılmaz vd. (2018, s. 14) bu durumun, toplumun ve toplumun meydana getirdiği kurumların ihtiyaçlarına bir yanıt olarak değiştiği, dolayısıyla talep ile bağlantılı bir şekilde muhasebenin belirli bir çevreye verilen yanıt olarak farklı yollarla gelişme eğilimi gösterdiğini belirtmiştir. Bu şartlar altında muhasebe meslek mensuplarının işletmelerin geçmişten günümüze mali durumları ile ilgili sağlıklı bilgiler elde edilmesinin yanı sıra karar alma sürecinde de yol gösterici özelliğinde olduğu kabul edilmektedir (Ekşi vd., 2011, s.68). Bu nedenle muhasebe meslek mensuplarının geçmişten kendi mesleklerini ne şekilde değerlendirdiğini belirlemek amacıyla meslek algıları ve mesleğin geleceğine yönelik algılarının değerlendirilmesi gerekmektedir.

Uluslararası alanda geçmişten itibaren önemli bir yaklaşım olan ve sahadaki uygulamalara yönelik profesyonellerden görüş alınmasının önemi Lin, Xiong ve Liu (2005) tarafından yapılan çalışmada, teknoloji ve uluslararasılaşmanın giderek yaygınlaşmasından kaynaklı olarak muhasebe eğitimi üzerindeki baskının artmasına çözüm bulunabilmesi olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, muhasebe meslek mensuplarının bakış açısı ile muhasebe eğitiminin yenilenebilmesi için görüşlerin bölgesel olarak alınarak, farklı bölgeler ile karşılaştırmalara olanak sağlanabilmesi olarak ifade edilebilir. Bu kapsamda çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden odak grup çalışması tercih edilmiştir. Bu yöntem görüşlerin daha derinlemesine aktarılabilmesine olanak sağladığı için tercih edilmiştir.

Muhasebe Meslek Mensuplarının Meslek Algıları

Muhasebe meslek mensuplarının mesleklerini nasıl değerlendirdikleri üzerine çalışmalar genellikle mesleki sorunlar, mesleki uygulamalar ve mesleki etik konularına yoğunlaşmaktadır. Ayrıca muhasebe eğitimi alan öğrencilerin mesleğe bakış açısına yönelik de birçok araştırma yürütülmüştür. Bu çalışmalardan bazıları ve elde edilen sonuçlar aşağıda özetlenmiştir:

Banar ve Ekerğil (2010), muhasebe meslek mensuplarının muhasebe ve müşterilerinin sektörleri hakkında bilgi düzeyleri konusunda kendilerini yetersiz gördükleri sonucuna ulaşmışlardır. Ustaahmetoğlu ve Savcı (2011), muhasebe meslek mensuplarının algıladığı ideal ve mevcut hizmet kalitesi arasındaki farklılıkları ortaya koymaya yönelik çalışmalarında, muhasebe hizmetinde heveslilik ve empati boyutlarına ilişkin anlamlı istatistiksel sonuçlara ulaşmışlardır. Küreselleşme ile birlikte değişim gösteren muhasebe uygulamalarının yarattığı zorluklar üzerine muhasebe meslek mensuplarının görüşlerini araştıran Hermanson vd. (2016), meslek profesyonellerinin iş zorlukları, uyarma ve sorumluluklar ile iş doyumlarının arttığı yönünde sonuçlar elde etmişlerdir.

Ömürbek ve Türkoğlu (2013), muhasebe meslek mensuplarının muhasebe mesleğindeki haksız rekabet durumu hakkındaki görüşlerini ortaya çıkarmak amacıyla yürüttükleri çalışmada, katılımcılar, tahsilat başta olmak üzere ücret üzerinde haksız rekabetin mevcut olduğu ve bazı meslektaşlarının başka işler ile uğraşmalarının bu haksızlığı arttırdığı sonucunu belirtmişlerdir. Ayrıca meslek mensupları, bu durumun muhasebe mesleğinin itibarını zedelediğini ileri sürmüştür.

Çerikcioğlu (2016), geçmişten günümüze muhasebenin gelişimi ve muhasebe meslek mensuplarının meslekteki gelişmeler konusunda görüşlerine başvurduğu çalışmasında genel olarak muhasebenin küreselleşme sürecinde ekonomik, sosyal ve finansal alanlardaki gelişimi ile önem kazandığı, meslek mensuplarının mesleğin yasal statü kazanması ile önemlerinin arttığını ortaya koymuştur. Buna göre katılımcılar, muhasebe mesleğinin sosyo-ekonomik yaşamın gelişimine paralel bir gelişim gösterdiği, ekonominin büyümesi ile muhasebe meslek mensuplarına verilen önemin arttığı ve meslek mensuplarının mükellef ve devlet arasında önemli bir görev üstlendiği sonuçlarına varılmıştır. Ayrıca bu mesleğin kariyer mesleği haline gelmesi ile ilgili olarak katılımcı meslek mensupları, seçme nedenleri olarak ekonomide meydana gelen gelişme ve değişimlere uyum sağlanması açısından büyük önem taşıyan yasal düzenlemeler, mesleğin icra edilmesinde en önemli unsurun eğitim olması ve 3568 Sayılı yasanın çıkarılması ile mesleğin yasal statüye kavuşması nedenlerini belirtmişlerdir (Çerikcioğlu, 2016).

Durmuş ve Sekizsu'nun (2017), Malatya ilinde faaliyette bulunan muhasebe meslek mensuplarının meslekleri ile ilgili değerlendirmelerini kapsayan çalışmalarında, katılımcılar mesleklerini yorucu ve yıpratıcı bulduklarını belirtmişlerdir. Ayrıca katılımcılar e-defter gibi uygulamaların eksiklikleri ile de görüş bildirerek; teknolojik altyapının yetersiz olması, ücretin düşük olması, yedeklemenin olmaması gibi konuları olumsuz bulduklarını belirtmişlerdir.

Dalğar ve Tekşen'in (2017) mesleki rol üzerinden yürüttükleri araştırma sonucunda, muhasebe meslek mensuplarının mesleklerini mali danışmanlık, yasal yükümlülükleri yerine getirme ve asli görevleri dışındaki işler olmak üzere 3 boyutlu bir şekilde algıladıkları ortaya konulmuştur. Ayrıca muhasebe meslek mensuplarının eğitim düzeyi ve geliri arttıkça mesleklerini mali danışmanlık boyutunda algıladıkları; eğitim düzeyi düştüğünde ise asli görev dışındaki işler boyutunda algıladıkları belirlenmiştir.

Günlük vd.'nin (2017) mesleki memnuniyet bağlamında yürüttükleri araştırma sonuçlarına göre, muhasebe meslek mensuplarının mesleğe yönelik duygusal, devamlılık ve normatif bağlılıkları pozitif bulunmuştur. Araştırmacılar, muhasebe meslek mensuplarının mesleklerini yaşamlarının merkezi bir konumda algılamaları durumunda mesleki bağlılığın arttığını belirtmişlerdir.

Lin, Xiong ve Liu (2005) tarafından yapılan çalışmada, Çin özelinde muhasebe mesleği öğreticileri, öğrencileri ve meslek mensuplarının muhasebe eğitime yönelik pedagojik, bilgi ve yetenek bağlamında görüşleri anket yöntemi ile ortaya konmaya çalışılmıştır. Yapılan çalışmaya 1104 anket çalışması dahil edilmiş ve araştırma sonucunda, Katılımcılar genel olarak muhasebe öğrencilerinin eğitimi için önemli olan bir dizi bilgi ve beceriyi kabul etmişlerdir, ancak katılımcıların bu iki kavram ile ilgili önemi konusunda farklılıklar olduğu görülmüştür.

Büyükyılmaz (2019) tarafından yüksek lisans tezi olarak sunulan çalışmada ise bireyin mesleğine ilişkin kişisel ilgisi ve mesleğin özellikleri arasında uyumu gösteren "kişi meslek uyumu" açısından bir değerlendirme yapılmıştır. Buna göre muhasebe meslek mensuplarının "kişi iş uyumu"nun alt boyutu olan ihtiyaç tamamlama uyumu algısının dürüstlük, tarafsızlık, mesleki yeterlilik ve özen, gizlilik ve mesleki etik davranış üzerinde olumlu etkilerinin olduğu belirlenmiştir. Ayrıca muhasebe meslek mensuplarının, ihtiyaçları, istekleri veya tercihlerinin dikkate alındığı durumlarda mesleki faaliyetlerinde daha dürüst ve tarafsız davrandıkları, mesleklerine daha fazla önem gösterdikleri belirlenmiştir.

Muhasebe Meslek Mensuplarının Mesleğin Geleceğine Yönelik Algıları

Muhasebe, yaşanan dijital dönüşümler ile birlikte büyük bir değişim sürecindedir. Teknolojik gelişmeler sonucunda daha önce kâğıt üzerinde geleneksel yöntemler ile yürütülen birçok muhasebe uygulaması; günümüzde e-defter, e-fatura ve defter beyan sistemi gibi dijital sistemler ile yapılmaktadır (Tekbaş vd., 2018, s.224).

İslam (2017, s. 1) muhasebenin önümüzdeki 20 yılda önemli değişikliklerle karşı karşıya kalacağını ve bu durumun özellikle akıllı ve dijital teknolojinin gelişmesi, raporlama standartlarının küreselleşmesinin devam etmesi ve yeni düzenleme biçimleri olmak üzere üç unsurdan etkilendiğini belirtmektedir. Bu durum muhasebe meslek mensupları için de daha fazla fırsat ve tehdit ortaya çıkaracaktır. Ayrıca son yıllarda, gelecekte ortadan kalkacak meslekler ile ilgili öngörülere yönelik bazı araştırmalar muhasebenin de gelecekte, bilgi sistemleri ve robotik gelişmeler sonucu işlevini yitireceğini öngörmektedir. Örneğin 2013 yılında Oxford Üniversitesi bünyesinde gerçekleştirilen İstihdamın Geleceği konulu bir araştırmaya göre muhasebe ve denetim meslek mensupların yüzde 94'ü artan dijitalleşme ile beraber işlerini kaybedecektir (Özgentürk, 2018).

Muhasebe uygulamalarında ortaya çıkan değişiklikler ve yenilikler üzerine muhasebe meslek mensuplarının görüşlerini inceleyen birçok çalışma mevcuttur. Ancak muhasebe ve muhasebe mesleğinin gelecek görünümüne yönelik meslek mensuplarının görüşlerini yansıtan çalışmalar kısıtlıdır.

Son olarak Kurtcebe (2008) muhasebe meslek mensuplarının mesleki vizyonlarına yönelik yürüttüğü araştırmasında, meslek mensuplarının büyük bir çoğunluğunun teknolojiyi yakından takip ettiklerini ve mesleğin gelecekte yok olmayacağına inandığını öne sürmüştür.

Odak Grup Çalışması: Muhasebenin Tarihsel Dönüşümünde Muhasebe Meslek Mensuplarının Düşünceleri

Odak grup çalışmasına 7 Muhasebe Meslek Mensubu katılmış olup grup üyeleri ve çalışmanın kapsamı konusunda gerekli bilgiler aşağıya çıkarılmıştır:

- Görüşmenin etkin ve verimli olabilmesi için katılımcıların araştırmamıza ilişkin hipotezlerimize odaklanmasına imkân tanıyan ve dikkatlerini dağıtmayan bir ortamda gerçekleştirilmiştir.
- Katılımcıların çoğunluğu erkektir. Konunun içeriği gereği cinsiyet farklılığı yaratmayacağı düşünülmüştür.

- Katılımcıların meslekte faaliyet gösterme süresi 10 yıldan fazladır. Katılımcıların belirlenmesinde en az 10 yıllık mesleki deneyim şartı tarafımızca önceden belirlenmiştir.
- Grup katılımcıları daha önce benzer başka bir araştırmada da yer almadıklarını ifade etmişlerdir.
- Kendilerinin görüşlerini almak amacıyla sırasıyla 7 adet soru ve hipotezler yöneltilmiş, sorulara verdikleri cevaplara moderatör tarafından hiçbir müdahale ve yönlendirme yapılmadan konuşmalar katılımcıların rızaları da alınarak yazılı biçimde kayda alınmıştır. Ancak zaman zaman konuyu derinlemesine irdelemelerini sağlamak amacıyla “nasıl” ve “biraz daha açar mısınız” gibi sorularla görüşlerin daha anlaşılır olması sağlanma yoluna gidilmiştir.

Uygulama sonrasında kayıtları üzerinden saptanan bulgular şu şekilde açıklanmaktadır:

Soru 1: Muhasebe eğitimi hem teorik hem de pratik bilgileri öğrencilere kazandırması gereken bir alandır. Bu nedenle bu alanda verilen eğitimlerin, belirli standartlar çerçevesinde sürekli olarak geliştirilmesi ve yenilenmesi gerekmektedir, muhasebe mesleğinin tarihsel dönüşümünü de düşünerek bu konudaki Muhasebe eğitimi artık sektörün beklentilerini karşılayacak düzeyden uzaklaşmakta ve yeni ihtiyaçları ortaya koymaktadır. Bu bağlamda müfredat anlamında ciddi iyileştirme ve uygulamaların ağırlık kazandırılması gerektiğine inandığını belirtmiştir.

- Gelişen muhasebe standartları ve uluslararasılaşma konuları bağlamında eğitimsel konularda revizyonun muhasebe mesleğinin geleceği ve ülke ekonomisi için kıymetli gördüklerini belirtmişlerdir.
- Eğitimler konusunda kitapların nasıl ki yeni baskıları çıkmakta eğitimlerin de her yıl güncellemelere ve dünyada olan gelişmelere göre iyileştirilmesi gerekli olduğuna vurgu yapılmıştır.
- Muhasebe eğitimi de güncellenmeye ihtiyaç duymaktadır. Çünkü bahsedilen standartlara uyum süreçleri zaman almakta ve revizyonlara ihtiyaç duyulmaktadır.
- Muhasebe eğitimi konusunda özellikle geleneksel algılardan sıyrılarak gelişmelere ayak uydurmak ve uygulama ile nitelikli ara eleman ihtiyacı konusuna odaklanmalıdır.
- Muhasebe meslek mensubu ihtiyacı dijitalleşen dünyada farklılaşmakta ve artık teknolojiye muhasebe süreçleri aktaran ve takip eden konumuna dönüşmektedir. Eğitim buna evrilmelidir.
- Günümüz muhasebe eğitiminde teknoloji odağı alınarak ana etmen çerçevesinde sürece uygun eğitim dizayn edilmeli şeklinde görüş belirtmişlerdir.

Soru 2: Günümüz dünyasında işletmelerin faaliyet gösterdikleri çevrede çok önemli değişiklikler yaşanmakta ve yaşanmaya devam etmektedir. İşletmelerin yaşadığı bu değişimlere neden olan değişim unsurları teknoloji, küreselleşme ve pazarın yatırım odaklı almasıdır. Bu unsurların sonucunda artan rekabet ortamı ve ucuz bilginin ortaya çıkması, yeni endüstriler, karmaşıklaşan piyasa işlemleri ve finansal raporlamada değişiklik durumlarını gündeme getirmiştir ilkesi sizce muhasebe eğitimi ve muhasebe tarihsel sürecinde ne kadar etkin durumdadır?

- Özellikle dünyada buna yönelik değişimler daha net hissedilmektedir. Ancak ülkemizde buna yönelik değişimler konusunda yavaş ve ağır bir süreç işlemektedir.
- Finansal süreçler ve muhasebesel işlemlerde teknoloji ağırlığını hissettirmektedir. Bu bağlamda yaşanan değişimler eğitimsel olarak yeterli olmamakla birlikte tarihsel süreç buna ayak uyduramamıştır.
- Ekonomik işlemlerin gelişmesi ve finansal süreçlerin karmaşıklaşması konusuna teknoloji odaklı yetişen insan kaynağı ile çözüm bulunabilecektir. Bugün eğitimde de ifade edilen büyük veri, yapay zeka gibi kavramlar belli bir meslek grubundan daha çok tüm alanları kapsamaktadır. Buna ayak uydurmakta yavaş ve ağır ilerlemekteyiz.
- Eğitim ve tarihsel süreç içerisinde soruda bahsedilen tüm detayların gerisinde kalmıştır. Buna bağlı olarak ilerlemelerin yaşanması istekten daha çok zorunluluk haline gelmiştir.
- Muhasebe eğitiminin tarihsel gelişimi ile teknolojinin gelişim süreci arasında yaşanan gelişme hızı farkı bugün ki sorunları oluşturmuştur. İnsan kaynağını eğitmede bu teknolojik hız yakalanamamış ve buna bağlı olarak farklı çözüm alternatifleri olan teknoloji ana odağına geçmiştir.
- Muhasebe eğitiminde gelişen muhasebel ve ekonomik süreçler ve farklılaşarak karmaşıklıkların olduğu uluslararası piyasalar etkili olmakta ve değişimi oluşturmaktadır.
- Teknolojinin gelişimi ile farklılaşan ve karmaşıklaşan işlemlere çözüm bulunmaya çalışılsa da bunun etkisi muhasebe eğitiminde hissedilmekte ve değişimi zorunluluk olarak karşımıza çıkarmakta şeklinde ifade edilmiştir.

Soru 3: İş dünyasında yaşanan değişimler, işletmelerin en önemli varlığı olan insan gücünün değerini artırmakta ve muhasebe meslek mensuplarının da rollerinin değişmesi ve yeniden belirlenmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Muhasebe tarihi ve muhasebe eğitimi bağlamında bu kural sizce Ülkemizce ne kadar uygulanabilmektedir?

- Muhasebe meslek mensuplarının ülkemizde yeterli düzeyde nitelikli eğitime sahip olmadığı kanısında olduklarını belirtmişlerdir.
- Muhasebe eğitimi alan gençlerin üniversiteden sonra kendilerini geliştirecekleri farklı kurs ve eğitim aramaları bu sorunun ülkemizdeki durumunu ortaya koyması bakımından oldukça önemli olduğunu ifade edilmiştir.
- Nitelikli insan kaynağı sadece muhasebe alanında duyulan bir ihtiyaçtan ziyade tüm alanlarda hissedilen bir ihtiyaçtır. Bu bağlamda ülkemizin bu konuda katetmesi gereken çok yol bulunmaktadır.
- Muhasebe meslek mensuplarının uluslararası alanda rolleri değişmiş ve süreç yönetimi yapan kişiler haline gelmişken ülkemizde bu konuda değişim süreci yavaş ve yetersizdir.
- Nitelikli insan kaynağı için nitelikli eğitimin şart olduğuna inanmakla birlikte ülkemizde değişen rollerden daha çok geleneksel muhasebe meslek mensubu olarak süreç devam etmektedir.
- Türkiye'de muhasebe meslek mensuplarının gelişen muhasebe süreçlerine entegrasyonundan önce muhasebe alanının temel yeterlilikleri konusunda problemlerin ortadan kaldırılması gerekmektedir.
- Ülkemiz maalesef bu konuda yeterli düzeyde gelişim gösterememektedir. Muhasebe meslek mensuplarının gelişmiş ülkelerde sahip oldukları rollerden daha çok geleneksel bir süreç işlemektedir şeklinde görüş belirtilmiştir.

Soru 4: Muhasebe eğitiminin amacı; öğrencinin iş hayatına başladığında, işletme kararlarına faydalı verilerin tespit edilmesi, sınanması, kaydedilmesi, doğruluğunun incelenmesi, açıklanması raporlanması ve bu raporlardan elde edilen sonuçların karar almada kullanılması konusunda bilgilendirilmesi ve bu bilgilerin kullanılması için bireyin yeteneğini geliştirmesi ile mümkün olabilmektedir, sizce bu kural Türkiye'de uygulanabilmekte midir?

Soru 5: Muhasebe eğitiminin amacı öğrendiği teorik bilgiyi kullanabilen yorumlayabilen ve son gelişmeler ışığında işine yenilikler katabilen bireyler yetiştirebilmektir. Bu doğrultuda günümüzde yetiştirilen muhasebe meslek mensuplarının sadece mevcut bilgiyi üretmekten ziyade karar alma, analiz yapma ve yorumlama yetilerine sahip olması istenmektedir bu konudaki düşünceleriniz nelerdir?

Katılımcılar tarafından bu iki sorunun tek bir görüş altında cevaplanmasının daha uygun olacağı ifade edilmiştir. Bu bakımdan iki soruya verilen cevaplar ortak alınmış ve katılımcıların görüşleri aşağıda belirtilmiştir.

- Muhasebe eğitiminin amacına uygun bir eğitim güncellenmesi olmadığı için verilerin nitelikli raporlara dönüştürülmesi konusunda uygulamalı derslerin ağırlıklı olması ve artması gerekmektedir. Bu durum ülkemizde yeterli değildir. Bir sonraki sorunuzda bununla bağlantılı olduğu için eğitim müfredatının bireylerin analiz ve yorumlama becerisini geliştirmekten uzak olduğu düşünölmektedir.
- Muhasebe eğitiminin amacı kâğıt üstünden uygulanmaya geçtiğinde yeterli düzeyde olmadığı görölmektedir. Bu nedenle halen nitelikli ara eleman ihtiyaçları konuşulmaktadır.
- Muhasebe meslek mensuplarının konumu ve etkinliği konusunda değişim olmadan yenilikler ve amaca uygun nitelikli eleman eksikliği her zaman hissedilecektir.
- Muhasebe meslek mensuplarının yetiştirilmesi konusu yorum yapmaktan uzak bir çalışma ortamı bulunmaktadır.
- Muhasebe eğitiminin amacına uygun meslek mensubu yetiştirme konusunda öncelikle eksikliklerin kabul edilerek düzenlemeler ve yeni bir eğitim anlayışı ortaya konmalıdır.
- Muhasebe alanının gençlere cazip ve çekici hale getirilmesi ve nitelikli gençlerin bu bölümlere yönlendirilmesi için ülkemizin alması gereken çok yol bulunmaktadır. Muhasebe eğitiminin amacına uygun bireylerin yetiştirilmesi ancak nitelikli gençlerin mesleğe yönlendirilmesi ile mümkün olabilecektir.
- Raporlama ve yorumlama gibi temel yeterlilikler konusunda muhasebe meslek mensuplarının uygulama ağırlıklı eğitim alamamalarından ve sektörden uzak eğitilmelerinden kaynaklı olarak

problemler yaşanmaktadır. Ülkemizde bunların uygulanması için köklü değişikliklere ihtiyaç bulunmakta olduğu belirtilmiştir.

Sonuç

Bir mesleğin imajı ve sosyal pozisyonu; mesleğin çekiciliği ve bu meslek mensuplarının toplumda oynayacağı rol üzerinde etkili olduğu için büyük öneme sahiptir. Dolayısıyla gelecekteki gelişmeleri de öngöreceği eğitim stratejileri oluşturacak bakış açısı oluşturmak için meslek algısı çalışmaları yapılması gerekmektedir. Özellikle meslek mensuplarının kendi mesleklerine yönelik bakış açılarına, mesleğin içerisinden bir gözle olaylara bakma şansı vermesi dolayısıyla bu çalışmada muhasebe meslek mensuplarının muhasebe konusundaki görüşleri değerlendirilmiştir.

Muhasebe meslek mensuplarının görüşleri değerlendirildiğinde öne çıkan sonuçlar şu şekilde özetlenebilir:

- Muhasebe eğitiminin güncellenmesi ve güncel teknolojik ve ekonomik gelişmeler ışığında revize edilmesi gerektiği,
- Değişim konusunda hızlı ve etkin bir rehber eşliğinde hareket edilerek sonuç alacak bir sistematğin geliştirilmesi zorunluluğu,
- Yukarıda bahsedilen yönleri ile muhasebe eğitiminin nitelikli meslek mensubu yetiştirme konusunda yeterli olmadığı,

Muhasebe meslek mensuplarının görüşleri dikkate alındığında, uygulama ve stajın ağırlıklı olduğu bir müfredat hayata geçirilmelidir. Mevcut staj anlayışının dışında farklı uygulamalar ile birlikte stajın uygulamaya dönük ve sahadaki yetkinliklerin muhasebe meslek mensubunca ele alındığı bir sistematğe dökülmelidir. Ekonomik göstergelerin tüm ülkelerce hayati olduğu günümüzde nitelikli muhasebe meslek mensubu yetiştirmenin ülke geleceğine de etki edebileceği değerlendirilmelidir.

Etik Beyan

“Muhasebe Meslek Mensuplarının Muhasebe Eğitimine Yönelik Görüşlerinin Belirlenmesi: Denizli İlinde Odak Grup Çalışması” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırmanın verileri 01.01.2020 tarihinden önce toplandığı için etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır.

Kaynakça

- Banar, K. ve Ekeril, V. (2010). Muhasebe meslek mensuplarının hizmet kalitesi: Sunulan hizmetlerin kalitesi ile müşteri memnuniyeti ilişkisi Eskişehir uygulaması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 39-60.
- Büyükyılmaz, B. (2019). *Muhasebe meslek mensuplarının kişi iş uyumu ve etik tutum alguları arasındaki ilişki: Batı Karadeniz Bölgesi'nde bir uygulama* (Yüksek Lisans Tezi). Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük.
- Cerikcioğlu, G. (2016). *Muhasebecilik ve mali müşavirlik mesleğinin gelişim süreci: Sivas ilinde muhasebe meslek elemanları üzerinde nitel bir araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Dalğar, H. ve Tekşen, Ö. (2017). Türkiye’de muhasebecilerin mesleki rolleri algılamaları. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 74, 37-50.
- Durmuş, A. F. ve Sekizsu, H. (2017). Muhasebe meslek mensuplarının mesleki değerlendirmeleri ve sorunlarının analizi. *International Journal of Academic Value Studies*, 3(16), 429-438.
- Ekşi, İ. H., Özçalıcı, M. ve Büyükkonuklu, B. (2011). Meslek algılanmasında etkili olan faktörler: Muhasebecilik örneği”. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 52, 67-80.
- Günlük, M., Özer, G. ve Özcan, M. (2017). Meslek memnuniyeti ve bireysel iş performansı ilişkisinde mesleki bağlılığın ara değişken etkisi: Muhasebe meslek mensupları üzerinde bir araştırma. *International Review of Economics & Management*, 5(4), 1-22.
- Hermanson, D. R., Houston, R. W., Stefaniak, C. M. ve Wilkins, A. M. (2016). The work environment in large audit firms: Current perceptions and possible improvements. *Current Issues in Auditing*, 10(2), 38-61.
- Islam, M. A. (2017). *Future of accounting profession: Three major changes and implications for teaching and research*. IFAC Business Reporting. Çevrimiçi (Erişim 09 Ağustos 2019): <https://www.ifac.org/global-knowledge-gateway/business-reporting/discussion/future-accounting-profession-three-major>
- Kurtcebe, E. 2008. *21. Yüzyılda muhasebe mesleğinin vizyonu* (Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Lin, Z. J., Xiong, X. ve Liu, M. (2005). Knowledge base and skill development in accounting education: Evidence from China. *Journal of Accounting Education*, 23(3), 149-169.
- Ömürbek, V. ve Türkoğlu, T. 2013. Muhasebe meslek mensupları arasında yaşanan haksız rekabet üzerine bir araştırma. *Balıkesir Üniversitesi SBE Dergisi*, 16(30), 115-149.

- Özgentürk, J. (2018). Muhasebecilerin yüzde 94'ü risk altında. *Hürriyet*, 7 Ekim 2018. Çevrimiçi (Erişim 10 Ağustos 2019): <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/jale-ozgenturk/muhasebecilerin-yuzde-94u-risk-altinda-40978953>
- Tekbaş, İ., Kurnaz, E. ve Azaltun, M. (2018). "Dijital muhasebe okuryazarlığı: Muhasebe meslek mensupları üzerine bir araştırma". *5th International Congress on Accounting and Finance Research (ICAFR'18)*. 17-20 October 2018 Seferihisar/ İzmir. Çevrimiçi (Erişim 10 Ağustos 2019): <https://toad.halileksi.net/sites/default/files/pdf/dijital-muhasebe-okuryazarligi-toad.pdf>
- Ustaahmetoğlu, E. ve Savcı, M. (2011). Muhasebe meslek mensuplarının sundukları hizmetin kalitesini değerlendirmesi ve örnek bir uygulama. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 168-184.
- Yılmaz, B., Allahverdi, M. ve Kuzucu, S. C. (2018). Türkiye'de muhasebe mesleğinin son yıllardaki durumunun işgücü açısından analizi. *Mali Çözüm*, 147, 13-36.

EXTENDED ABSTRACT

One of the most important factors in the development of countries is undoubtedly tax revenues. Professional accountants in countries play an important role in tax releases. Undoubtedly, as long as qualified professional accountants know what they are doing, they can achieve the expected results in their tax revenues as long as they are aware of the legislation and ethical perceptions. However, unqualified and inadequate professional accountants play an important role in increasing tax revenues of countries. For these reasons, it should be one of the most important criteria of the countries to train professional accountants who are trained and have a good command of legislation.

In this study, 7 professional accountants in Denizli were asked about the education and the future of the accounting profession, and the answers given by the professional accountants were included in the study. According to the responses given by professional accountants, they stated that there are some problems in accounting education in our country and especially the problems between practice and practice have been going on since the past and that no studies have been carried out in this regard for years. They pointed out that in light of the technological and economic developments that accounting education should be revised, fundamental and important changes should be made in accounting education. They acted in the accompaniment of competent and well-equipped guides to make this change, and stated that studies that could yield results. They stated that with the current understanding of education and mentality, it is not possible to meet the expectations in the accounting profession and the accounting profession. The curriculum of one of the most basic subjects of raising qualified professional accountants has been updated and opinions have been expressed that there should be individuals who have been trained with a curriculum that can contribute to the training of staff who can adapt to market expectations immediately after graduating from the school, which can meet the expectations of practitioners.

It is emphasized that the most important issue for professional accountants is that the process of transition from practice to practice is not managed well, and if this problem is solved, successful professionals will be trained. In order to solve this problem, elective courses and practitioners should meet with students and expressed their opinions about what should be done in the market.

Considering the opinions of the accounting profession, a general discussion on standards and the quality of the accounting profession in Turkey is made. Considering the accounting profession from past to present, SMMM internships have entered our legislation in order to achieve these standards and quality and even the duration of these internships have been increased in time. Apart from the current understanding of internship, together with different practices, the internship should be poured into a more practical and systematic system where competencies in the field are handled by professional accountants. It should be considered that raising qualified professional accountants can affect the future of the country, as economic indicators are vital to all countries.

The importance of getting opinions from professionals about the applications in the field, which has been an important approach in the international arena since the past, is expressed as the solution to increase the pressure on accounting education due to the increasing spread of technology and internationalization. In this context, the purpose of the study can be expressed as the opinions of the professional accountants and the opinions can be obtained regionally so that the education can be renewed and comparisons can be made with different regions. In this context, it has been preferred because it allows for the transfer of views more deeply with the focus group study, which is one of the qualitative research methods.

In his study where the development of accounting from past to present and the professional accountants used their views on the developments in the profession, it showed that the accounting has gained importance with the development of economic, social and financial areas in the globalization process, and the importance of the profession has increased with the gain of legal status of the profession. Accordingly, the participants concluded that the accounting profession has developed in parallel with the development of socio-economic life, the growth of the economy has increased with the importance given to professional accountants and that the professional members have an important role between the taxpayer and the state. In addition, the participant occupational members are very important in terms of adapting to the developments and changes in the economy as the reasons for the selection, the most important factor in the implementation of the profession is the education and the legal status of the profession with the enactment of the law numbered 3568. They stated their reasons.

As a summary, we can interpret the results of this study as follows.

- Accounting education now moves away from the level that meets the expectations of the sector and reveals new needs. In this context, he stated that he believed that serious improvements and practices should be emphasized in terms of curriculum.
- In the context of developing accounting standards and internationalization issues, they stated that revision in educational matters regarded the future of the accounting profession and the country's economy.
- Emphasis is placed on how new editions of books are coming out regarding the trainings, and that the trainings should be improved according to the updates and developments in the world every year.
- Accounting education also needs updating. Because the processes to comply with the mentioned standards take time and revisions are needed.
- In accounting education, it should focus on keeping up with the developments, especially from the traditional perceptions, and on the application and the need for qualified intermediate staff.
- The need for professional accountants differs in the digital world and now transforms into a position that transfers and follows accounting processes to technology. Education should evolve to this.
- In today's accounting education, technology has taken the focus and stated that the education should be designed according to the main factor.

Kamu Borç Yönetiminde Etkinliğin Ülkelerin Makroekonomik Performansına Etkisi: OECD Ülkeleri Örneđi¹

Ahmet KÖSTEKÇİ² ve Fazlı YILDIZ³

Öz

Küreselleşme sonrası sermaye hareketlerinin serbestleşmesi, kamu borç portföyünün risklere karşı duyarlılığını artırarak makroekonomik denge üzerinde bir risk oluşturmuştur. Ekonomik ve finansal istikrarsızlıkları tetikleyen böylesi bir yapı, kamu borç yönetiminde daha profesyonel ve etkin bir yaklaşım sergileme çabalarını teşvik etmiştir. Kamu borç yönetiminde etkinlik, kamunun finansman ihtiyacını düşük maliyet ve kontrol edilebilir risk düzeyinde karşılamak amacıyla oluşturulan strateji geliştirme ve yürütme sürecidir. Etkinlikten uzak ve yasal bir çerçeveye oturtulmayan borç yönetimi politikalarının varlığı kamu maliyesi üzerinde baskı yaratırken, artan borçlanma eğilimi ise makroekonomik dengede bozulmalara yol açmaktadır. Buradan hareketle çalışmada, 35 OECD ülkesi için 1995-2017 dönemi esas alınarak kamu borç yönetiminde etkinliğin makroekonomik performansa etkisi panel veri analizi ile incelenmiştir. Ampirik analiz sonuçlarına göre kamu borç yükündeki artışın ekonomik büyümeyi negatif etkilediği, işsizlik, enflasyon ve bütçe açığı artırdığı tespit edilmiştir. Ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etki yaratan borç faiz ödemelerindeki artış, enflasyonu düşürücü yönde bir baskı yaratırken işsizlik oranı ve bütçe açığı artırmıştır. Çalışmada, kısa vadeli faiz oranlarındaki artışın enflasyon ile bütçe açığı artırdığı, ekonomik büyümeyi negatif etkilediği ve işsizliği düşürdüğü sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Dumitrescu-Hurlin (2012) panel Granger nedensellik testi sonuçları, değişkenler arasında nedensellik ilişkilerinin varlığını göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Borç Yönetimi, Kamu Borç Yönetiminde Etkinlik, Makroekonomik Performans, Panel Veri Analizi

The Impact of Efficiency in Public Debt Management on Macroeconomic Performance of Countries: The Case of OECD Countries

Abstract

Post-globalization liberalization of capital movements has created a risk on macroeconomic equilibrium by increasing the sensitivity of the public debt portfolio to risks. Such a structure, which triggered economic and financial instability, encouraged efforts to take a more professional and effective approach to public debt management. Effectiveness in public debt management is a strategy development and execution process created to meet the financing needs of the public at a low cost and controllable risk level. The existence of debt management policies, which are far from effective and not based on a legal framework, puts pressure on public finances, while the growing trend of borrowing leads to deterioration in the macroeconomic balance. Based on this, the effect of efficiency on macroeconomic performance in public debt management on the period 1995-2017 for 35 OECD countries was examined by panel data analysis. According to the results of empirical analysis, it was determined that the increase in public debt burden negatively affects economic growth and increases unemployment, inflation and budget deficit. The increase in debt interest payments, which have a positive effect on economic growth, has created pressure to reduce inflation, while increasing the unemployment rate and the budget deficit. The study concluded that an increase in short-term interest rates increases inflation and the budget deficit, negatively affects economic growth and reduces unemployment. Furthermore, Dumitrescu-Hurlin (2012) panel Granger causality test results showed the presence of causal relationships between variables.

Key Words: Public Debt Management, Efficiency in Public Debt Management, Macroeconomic Performance, Panel Data Analysis

Atf İçin / Please Cite As:

Köstekçi, A. ve Yıldız, F. (2021). Kamu borç yönetiminde etkinliğin ülkelerin makroekonomik performansına etkisi: OECD ülkeleri örneği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 445-462.

Geliş Tarihi / Received Date: 19.06.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 29.10.2020

¹ Bu çalışma, Ahmet KÖSTEKÇİ tarafından 2019 yılında Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalında tamamlanan “Kamu Borç Yönetiminde Etkinliğin OECD Ülkelerinin Makroekonomik Performansına Etkisi” isimli doktora tezinden türetilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi - Fırat Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, akostekci@firat.edu.tr

 ORCID: 0000-0001-8485-887X

³ Doç. Dr. - Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, fazli.yildiz@dpu.edu.tr

 ORCID: 0000-0003-1387-7883

Giriş

1929 krizinden sonra devletin ekonomide aktif rol almasının bir sonucu olarak oluşan kamu açıkları, vergiye alternatif ve olağan görülen borçlanma ile karşılanmıştır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde artan kamu açıkları ve bu açıkların finansmanı için borçlanmanın belirli bir sınır dâhilinde kullanılmaması, bütçe açıkları ve borçlanmanın genel ekonomik denge üzerinde birer risk unsuru olmalarına yol açmış ve 1980'li yılların başından itibaren dünyada borç krizlerinin yaşanmasına sebep olmuştur. Bu süreçte kamu finansmanı ve borç yönetiminin iktisadi gereklilikler doğrultusunda yeniden yapılanması temel bir zorunluluk olmuş; para ve maliye politikasını destekleyici ve ekonomik dengeyi sağlayıcı etkin bir borç yönetimi politikası önem kazanmıştır.

Genel olarak 1980'li yıllardan itibaren yüksek düzeye ulaşan, gelişmiş ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde mali disiplin sorunu oluşturan kamu borçlanması, mali yapı üzerinde bir risk yaratmıştır. Küreselleşme ile birlikte finansal piyasalarda yaşanan gelişmeler yüksek düzeyde borçlu ülke ekonomilerinin küresel finansal ve mali krizlere karşı duyarlılığını artırmıştır. Bu süreçte birçok ülke, piyasa koşullarında maliyet ve risk unsurlarını gözeterek kamu borçlanmasını minimum maliyetle gerçekleştirecek, borç stokunun risklere karşı duyarlılığını azaltacak ve orta-uzun vadede sürdürülebilir bir borç yapısı oluşturacak etkin borç yönetim politikalarına başvurmuştur. Borç yönetim politikaları çerçevesinde kamu borç stoku, borç faiz ödemeleri, kamu borçlanmasında uzun ve kısa dönem faiz oranları kamu borç yöneticilerince borç yönetiminde etkinliği ölçen birer gösterge olarak değerlendirilmiştir.

Karmaşıklaşan finansal koşullar altında kamu borç yönetiminde etkinlik göstergelerinin büyüme, işsizlik, enflasyon ve bütçe dengesi üzerindeki etkisini analiz etmek suretiyle makroekonomik dengenin sağlanmasında etkin bir kamu borç yönetiminin rolünü ortaya koymak ve kamu borç yönetiminde etkinliğin sağlanmasına ilişkin politika önerileri geliştirmek çalışmanın önemini oluşturmaktadır. Bu önem doğrultusunda kamu borç yönetimi performansını belirleyen etkinlik göstergelerinin, OECD ülkelerinin makroekonomik performansı üzerindeki etkisini ampirik olarak araştırmak ise çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Çalışmanın belirlenen önem ve amacı doğrultusunda öncelikle kamu borç yönetimi teorik çerçevede değerlendirilmiştir. Devamında, araştırmada konu ile ilgili literatür incelemesine yer verildikten sonra, 1995-2017 dönemi esas alınarak 35 OECD ülkesinde kamu borç yönetiminde etkinlik göstergeleri ve makroekonomik performans ilişkisi panel veri yöntemiyle regresyon analizi ve nedensellik testiyle analiz edilmiştir.

Kamu Borç Yönetiminin Kapsamı ve Tanımı

Küreselleşmeyle birlikte finansal piyasalarda yaşanan gelişmeler, mali denge üzerinde risk unsuru olarak görülen kamu borçlanması ve borçlanmanın yol açtığı sorunların çözümüne yönelik tartışmaları beraberinde getirmiştir. Özellikle 1980'lerden itibaren bazı OECD ülkelerinde kamu borcunun GSYH içindeki payının ve borç portföyü içindeki finansal risk unsurlarının artması, hükümetlerin borç yönetiminde reform uygulamalarına hız kazandırmıştır (Currie, Jean-Jasques ve Eriko, 2003, s. 5). Bu anlamda başta gelişmiş ülkeler olmak üzere birçok ülke, stratejik bir bakış açısı ile kamu borç yönetimine ilişkin yasal çerçevenin geliştirilmesi ve organizasyonel yapının gözden geçirilmesi amacıyla çeşitli adımlar atmıştır (Cangöz ve Balıbek, 2012, s. 23). Kamu borç yönetiminde etkinliğin artırılması amacıyla borçlanmaya ilişkin maliyet ile risklerin azaltılması, risk analizlerinin yapılması ve stratejik ölçütlerin geliştirilmesi gibi hedefler benimsenmiştir.

Etkin kamu borç yönetimi politikası uygulamalarında kamu borçlanmasının para ve maliye politikasından bağımsız, aynı zamanda risk analizine dayalı bir borç yönetim politikası kapsamında değerlendirilmesi gündeme gelmiştir. Borç yönetim politikasının para ve maliye politikası dışında bir politika olduğu belirtilmişse de iktisadi dengenin sağlanması amacıyla bu politikanın para ve maliye politikaları ile uyumlu ve tam bir koordinasyon içinde olması gerektiği de ifade edilmiştir (İnce, 2001, s. 327). Bu nedenle kapsamı sadece mali amaçla sınırlı tutulan pasif borç yönetiminin, 1990'lı yıllardan itibaren stratejik ölçütlere, maliyet ve risk analizine dayanan ve ayrı hedefi olan bir kamu politikası olarak daha fazla ön plana çıktığı görülmüştür (Currie vd., 2003, s. 11). Kamu borç yönetiminin kapsamını genişleten tüm bu gelişmeler, kamu borç yönetimi kavramına ilişkin pek çok tanım yapmayı da mümkün kılmıştır. Bu yönüyle kamu borç yönetimi; devletin ihtiyaç duymuş olduğu fon miktarını sağlamak, borçlanmada risk ve maliyet hedeflerini gerçekleştirmek, etkin bir devlet borçlanma araçları piyasası oluşturmak ve sürdürmekle beraber devletin koymuş olduğu diğer borç yönetim hedeflerine ulaşmak amacıyla oluşturulan strateji geliştirme ve yürütme süreci olarak tanımlanabilir (IMF, 2001, s. 2). Kamu borç yönetimi, zaman zaman birbiri ile çelişebilen iktisat ve maliye politikası araçlarının bir arada ve aynı

zamanda ustalıklı kullanılması (Yılmazcan, 2003, s. 231) ve bu araçların borç yönetim stratejisi kapsamında uyumlaştırılarak hükümetin piyasadan düşük maliyet ve uygun risk düzeylerinde fon sağlama işlemidir. Bu işlemler, devletin çıkarmış olduğu borçlanma senetlerine ilişkin olup açık piyasa işlemleri olarak da tanımlanmaktadır (Paalzow, 1992, s. 1-8). Tanımların içeriğine bakıldığında kamu borç yönetiminin, esasında borçları yönetmek için özenle planlanmış bir süreç olduğu anlaşılmaktadır (Chilunjika, Chikova ve Uwiyezimana, 2016, s. 46).

Kamu Borç Yönetiminde Etkinlik

Küreselleşme ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesi, 1980'li yılların sonlarından itibaren kamu borcunun yönetimine yönelik daha profesyonel bir yaklaşım sergileme çabalarını teşvik etmiştir (Wheeler, 2004, s. 2). Bu anlamda borç yönetiminde politik kaygılarla alınan kötü kararların makroekonomik denge üzerinde yarattığı olumsuz etkilerin minimize edilmesi, ihtiyatlı bir borç yönetimi ile borçların sürdürülebilirliğinin sağlanması ve ekonomilerde mali risk yaratan faktörlerin kontrol edilmesi borç yönetiminde etkinlik kavramını ön plana çıkarmıştır.

Etkinlik, girişilen faaliyetin rasyonel bir şekilde yönetilerek söz konusu faaliyetten elde edilen faydayı maksimum seviyeye çıkarmak olarak tanımlanmaktadır. Bu yönüyle etkinlik kavramı; vergi, harcama, borçlanma gibi kamu mali yönetim araçlarına ilişkin politikaları oluşturma ve düzenleme faaliyetlerine de uygulanabilmektedir (Australian Government Productivity Commission, 2013, s. 4). Kamu borç yönetiminde etkinlik ise kamu kesimi finansman ihtiyacının karşılanması sürecinde borçlanmanın yarattığı olumsuz mali ve ekonomik etkilerin minimum seviyede tutulması olarak ifade edilmektedir. Diğer bir ifade ile borç yönetiminde etkinlik; etkin nakit ve etkin risk yönetimini kapsayan, mali krizlere karşı kırılganlıkları azaltan ve mevcut krizlerin olabildiğince sorunsuz yönetilmesini sağlayan bir strateji olarak tanımlanabilir (Demir, 2009, s. 174). Borç yönetiminde etkinlik, güçlü borç yönetimini teşvik eden ve borçların sürdürülebilirliğini sağlayan risksiz borç yapılarının oluşturulmasına ilişkin stratejileri içermektedir. Ancak sağlam mali ve para politikaların yokluğunda oluşabilecek zayıf makroekonomik ortam, borç yönetiminde etkinliği sınırlandırmaktadır (IMF, 2003, s. 2).

Kamu kesimi finansman açığı oluştuğunda veya makroekonomik dengenin sağlanması amacıyla bir politika aracı olarak borçlanma kullanılmak istendiğinde, borç yönetiminin borçlanmaya gitmesi kaçınılmaz olmaktadır. Ancak buradaki temel amaç, sadece ekonomik ve mali gereklilikler kapsamında kamunun finansman ihtiyacını karşılamak değil aynı zamanda borçlanmayı minimum maliyet ve kontrol edilebilir risk düzeyinde gerçekleştirerek faiz ödemelerini azaltmak ve bu ödemelerden kaynaklı risklerden kaçınmaktır (Wolswijk ve Haan, 2005, s. 8). Kontrol edilebilir risk düzeyinde düşük faiz oranıyla yapılan borçlanma, vergiler üzerindeki baskıyı azaltarak üretim, yatırım ve tüketim kararlarını olumlu etkileyebilmektedir. Bu durum, borç yönetiminde etkinliğin makroekonomik yapı ve refah artışı üzerindeki olumlu etkisi olarak da değerlendirilmektedir.

Kamu Borç Yönetiminde Etkinlik ve Makroekonomik Performans İlişkisi

Ülkeler ekonomik, mali ve sosyal amaçlar doğrultusunda borçlanmaya başvurabilmekte ve bu fonlarla ekonomik büyüme ile kalkınmayı teşvik etmektedirler. Bu yönüyle kamu borcu, bir ülkenin makroekonomik ve finansal politika çerçevesinin önemli bir bileşeni olarak kabul edilmekte (Das, Papapioannou, Pedras, Ahmed ve Surti, 2010, s. 3) ve makroekonomik performansı, tüketim ve yatırım gibi çeşitli mekanizmalar yoluyla destekleyebilmektedir. Ancak bu mekanizmalar, kamu borcunun yüksek seviyelere ulaşması durumunda oluşan şokları daha da arttırabilmekte (Sutherland, Hoeller, Merola ve Ziemann, 2012, s. 9) ve makroekonomik istikrar için bir risk oluşturabilmektedir. Devlet için daha ağır koşullarda borçlanmaya neden olan bu gelişme, risk ve belirsizlikleri arttırarak tüketim ve yatırım kararlarının olumlu yönde yeniden şekillenmesini de sınırlandırmaktadır. Dolayısıyla borçların sürdürülebilir olması ve borç yönetim politikasının hükümetin maliye ve para politikalarıyla uyumlu olması, makroekonomik istikrarın sağlanması açısından temel bir gereklilik olmaktadır (Silva, Castro Pires ve Tera, 2014, s. 175).

Çok boyutlu bir yapıya sahip makroekonomik istikrar; fiyat istikrarını, sağlam mali politikaları, iyi işleyen bir reel ekonomiyi, güçlü finansal yapıyı ve sürdürülebilir borç yapısını içermektedir (Ocampo, 2005, s. 2). Finansal faaliyetlerle yakın ilişki içerisinde olan makroekonomik istikrar, borç kaynaklı finansal krizlerin reel ekonomiyi etkilemesi ile kısa sürede bozulabilmektedir. Finansal krizlerin makroekonomik istikrar üzerinde yarattığı olumsuz etki, risk ve belirsizlikleri arttırarak finansal krizleri daha da derinleştirmektedir. Bu durumda yükselen faiz oranları ortamında kamu borçlanması ya güçleşmekte ya da

yüksek maliyetler ile gerçekleşmektedir. Kamu borçlanma maliyetlerinin artması, yatırım ve üretimde kullanılacak finansal sermayenin borç faiz ödemelerine aktarılmasına neden olduğu gibi üretimin düşmesine, büyüme ve istihdamın olumsuz etkilenmesine ve enflasyonun yükselmesine de yol açabilmektedir. Tüm bu koşullar göz önüne alındığında devletin kredibilitesi, itibarı ve makroekonomik istikrarı için kamu borç yönetiminde etkinliği sağlamanın bir zorunluluk olduğu daha net anlaşılmaktadır.

Kamu Borç Yönetiminde Etkinlik ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Ekonomik büyümenin sağlanması, bir ekonomide üretim ve yatırım seviyesi ile doğrudan ilişkilidir. Yatırım ve üretim ise sermaye birikimi ve tasarruf düzeyine bağlıdır (Ulusoy, 2009, s. 332). Üretim ve planlanan yatırımlar için gerekli tasarrufların yeterli olmadığı durumlarda ise borçlanma, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde yatırım-tasarruf dengesinin sağlanması ve iktisadi büyümenin finansmanı açısından önemli bir rol üstlenmektedir. Söz konusu bu süreçte gelişmiş ülkeler, gelişmiş sermaye piyasalarına sahip olduklarından gerekli fon kaynağını iç borçlanma ile sağlayabilmektedir. Buna karşın gelişmekte olan ülkelerde düşük gelir, tasarruf, yatırım ve gelir kısır döngüsü nedeniyle sermaye birikimi yeterli ölçüde sağlanamamakta (Eker, Altay ve Sakal, 2007, s. 212) ve bu ülkelerde ekonomik büyümenin finansmanı daha çok dış borçlanma kaynakları ile karşılanmaktadır.

Borçlanmanın ekonomik büyüme ve kalkınmaya yön vermesi, borçlanmayla birlikte ortaya çıkan ilave kaynakların üretken ve verimli alanlara yönlendirilmesi ile mümkün olmaktadır (Demir, 2009, s. 68). Üretken ve verimli yatırımlarda kullanılan borçlar, gelir artışına yol açabilmekte ve gelir artışı nedeniyle sağlanan yüksek tasarruflar, tekrar yatırımlara kanalize edilerek daha yüksek büyüme oranları yakalanabilmektedir. Buna karşın kamu kesiminin tüketim harcamalarının finansmanını sağlamak amacıyla borçlanmaya yönelmesi, ödünç verilebilir fonlara olan talebi arttırarak faiz oranlarını yükseltmektedir. Artan faiz oranları, kredi maliyetlerini yükselterek yatırımların kârlılığını düşürdüğünden özel sektör yatırımları ve sonuç olarak toplam yatırım düzeyi azalmaktadır (Ulusoy, 2009, s. 334). Kamu borçlanmasının özel yatırımları dışlamasına ve ekonomik büyümenin düşük düzeyde kalmasına neden olan bu gelişme, borç kaynaklı diğer birtakım sorunları da beraberinde getirmektedir.

Borçların kendisini finanse edecek yatırımlarda ve üretken alanlarda kullanılmaması, borçların anapara ve faiz ödemeleri için yeni borçlanmalara başvurmaya zorunlu kıldığı gibi vergiler üzerinde de bir baskı yaratmaktadır. Mevcut borç anapara ve faiz ödemelerinin yeni borçlanmalarla finanse edilmesi durumda artan faiz oranları, borçlanma maliyetlerini ve borç stokunu arttırdığı gibi ekonomik büyüme ve yatırım için gerekli kaynakları daha maliyetli hâle getirmektedir. Ekonomik büyümeyi finanse edecek yatırım kaynaklarının bulunamaması ve bütçe dengesinin sağlanamaması, sadece borç ödemeye yönelik bir borçlanma politikasının oluşmasına yol açmaktadır (Demir ve Sever, 2008, s. 191). Bu koşullar altında borçlanma ve gelir gereksinimi, bir süre yeni borçlanmalarla karşılanırsa da uzun dönemde borç anapara ve faiz ödemelerinin vergi gelirleri ile ödenmesi kaçınılmaz olmaktadır (Uluatam, 2014, s. 467). Vergilerdeki artışların neden olduğu üretim hacmindeki düşüş ile birlikte tasarruflardaki azalış, planlanan yatırımların azalmasında ve ekonomik büyüme hızının düşmesinde önemli bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır.

Borçlanmanın dış finansman kaynakları ile yapılması ve döviz kazandırıcı faaliyetler gibi verimli alanlarda kullanılmaması, borç anapara ve faiz ödemeleri sürecinde ekonomik büyüme hızını olumsuz etkilediği gibi borç stokunu arttırarak diğer birtakım finansal sorunları da beraberinde getirmektedir. Artan dış borç stoku, varlıklar ile yükümlülükler arasındaki para birimi uyumunu bozmakta ve ülke borç portföyünü kur değişimlerine karşı oldukça duyarlı hale getirmektedir. Yükselen döviz kurları nedeniyle borcun yerel para birimi cinsinden artan değeri; borç servis yükümlülüklerinin artmasına, ülke kredi değerliliğinin düşmesine ve borcun çevrilememesine neden olmaktadır (Yavuz, 2009, s. 282). Ülke kredi değerliliğindeki düşüşle birlikte borç çevirme riskinin ortaya çıkması sonucunda hükümetin katlandığı olağandışı maliyet artışı, ekonomide reel kayıplara yol açarak (IMF, 2001, s. 11) ekonomik büyümeyi negatif yönde etkileyebilmektedir. Ancak burada kamu borcunun başlı başına önemli bir sorun olmadığını, asıl sorunun zayıf kamu borç yönetiminden kaynaklandığını belirtmek mümkündür (Hanif, 2002, s. 41). Dolayısıyla ekonomik büyümeye yön veren ihtiyatlı bir kamu borç yönetimi politikası ile düşük maliyet ve kontrol edilebilir risk düzeyinde elde edilen kaynakların verimli yatırımlarda kullanılması, ekonomik büyümenin sağlanmasına yardımcı olmakla birlikte borç portföyünün finansal risklere maruz kalmasını da sınırlandırabilmektedir (Wani ve Kabir, 2016, s.8).

Kamu Borç Yönetiminde Etkinlik ve İşsizlik İlişkisi: Kamu borcu ve işsizlik arasındaki ilişkinin analizinde kamu borcunun seviyesi, etkileri, sonuçları, sürdürülebilirliği ve etkin yönetimi önemli faktörlerdir. Etkin bir kamu borç yönetimi politikası kapsamında oluşturulan sürdürülebilir borç yapısı ile kamu borçlarının

verimli yatırım projelerine yönlendirilmesi, kamu yatırımlarını arttırdığı ölçüde işsizliği azaltabilmektedir (Marieta, 2014, s. 25-26). Bu durumun aksine, kamu borçlarının yatırım harcamaları yerine tüketim harcamalarının finansmanında kullanılması, kısa vadede istihdamsız bir ekonomik büyümeye neden olmakla birlikte (Feldmann, 2006, s. 252) borç stokunu yükseltmektedir. Artan kamu borç seviyesi, iç ve dış finansal piyasalarda fon sıkışıklığına yol açarak borçlanma faiz oranlarını ve borç servis ödemelerini arttırabilmektedir. Yüksek borç, yüksek faiz oranları ve yüksek faiz ödemeleri sarmalı nedeniyle azalan kamu yatırımlarının yanı sıra tasarruf sahiplerinin reel ekonomiden daha fazla kazanç elde edebilecekleri portföy yatırımlarına yönelmesi istihdamı daha da olumsuz etkilemektedir.

Kamu borçlarının istihdamı arttıracak verimli yatırım projelerinde kullanılmaması ve harcamaların borçlarla finanse edilmesi, gelecekte daha yüksek vergileri gerekli kılmaktadır. Bu durumda bireylerin ve şirketlerin, artan borç servis ödemeleri için gelecekte daha fazla vergi ödeme zorunluluklarını ve harcanabilir gelirlerinin azalacağını düşünmeleri muhtemeldir. Oluşan bu beklenti, bireylerin ve şirketlerin tüketim ve yatırım harcamalarını azaltmalarına ve işsizliğin ise artmasına neden olabilmektedir. Bununla birlikte artan vergiler, yüksek işgücü maliyetlerine yol açtığı ölçüde emek talebini düşürerek işsizliği arttırabilmektedir (Feldmann, 2006, s. 252).

Kamu Borç Yönetiminde Etkinlik ve Enflasyon İlişkisi: Ekonomik büyüme, gelir dağılımı, istihdam, ödemeler dengesi, bütçe dengesi ve faiz oranları gibi mali, ekonomik ve sosyal göstergeler üzerinde önemli etkilere sahip olan borçlanma, enflasyon üzerinde de etkili olmaktadır (Sugözü ve Yiyit, 2010, s. 366). Borçlanma ile enflasyon ilişkisine bakıldığında, devlet borçlarında meydana gelen artış nedeniyle ortaya çıkan ilk etkinin, ekonomiyi enflasyona sürüklediği yönündedir. Bu görüşe göre bireyler, tüketimde kullanmadıkları tasarruflarını devlete verdiklerinden ve bu fonlar devlet tarafından bütçe açıklarının finansmanında kullanıldığından tüketimde yaşanan artış, toplam talep seviyesini arttırmakta ve ekonomide enflasyonist bir etkinin oluşmasına neden olmaktadır (Ulusoy, 2009, s. 308). Bununla birlikte devlet borçlanmaya başvurduğunda, fon sahiplerinin anaparalarından bağımsız, ileride elde edecekleri faiz getirisini düşündüklerinden harcamalarını arttırmaları da ekonomide genişletici bir etki yaratabilmektedir.

Kamu borç yönetiminde etkinliğin sağlanması, enflasyonist etkileri azaltmakla birlikte tek başına bu politikanın uzun vadede başarılı olması mümkün değildir. Örneğin borç yönetimi, borç portföyünün maliyet ve risk yapısının kontrol edilebilir düzeyde olmasına dikkat ederken, maliye politikası borç stoku düzeyi dâhil olmakla birlikte vergi ve harcamaların makroekonomik etkilerini ön plana çıkarmakta, para politikası ise fiyat istikrarına odaklanmaktadır. Böylesi bir yapıda her bir birimin ayrı ve bazen çelişen amaçlarının olması kaçınılmaz olduğundan (Ulusoy ve Kara, 2017, s. 31) ekonomide bu birimler arasında etkili bir politika koordinasyonu zorunlu olmaktadır. Aksi takdirde etkili bir koordinasyon yokluğunda ortaya çıkabilecek finansal istikrarsızlıklar; yüksek faiz oranlarına, döviz kuru baskılarına, ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkilere ve hızlı enflasyonist baskılara yol açacaktır (IMF, 1998, s. 5; Hanif ve Arby, 2003, s.3).

Kamu Borç Yönetiminde Etkinlik ve Bütçe Dengesi İlişkisi: Borçlanmanın vergi alternatifine göre daha kolay elde ediliyor olması ve vergi gibi ekonomik yapıda daraltıcı bir etki meydana getirmemesi, siyasi iktidarı bu alternatifi geniş anlamda kullanmaya teşvik etmektedir. Bu bağlamda dönemsel bütçe açıklarının giderilmesinde geçici bir kaynak olarak değerlendirilen kamu borçlanması, temel bir finansman kaynağına dönüştüğü gibi bütçe açıklarına da yön vermektedir (Demir, 2009, s. 15-23). Borç stoku/GSYH oranındaki artış, borç anapara ve faizlerin geri ödenmesi için daha fazla kaynak ayrılmasını gerektirdiği gibi her dönem daha fazla borçlanmayı da zorunlu kılmaktadır. Borçlanmanın neden olduğu bu kronik yapı, daha ağır borçlanma koşullarına zemin hazırlayarak yüksek faiz maliyetlerini ve sürekli açık veren bir bütçeyi beraberinde getirmektedir. Bütçenin açık vermesi ise açıkların tekrar borçlanma ile kapatılacağını göstermektedir (Gül ve Ünlü, 2006, s. 3).

“Bütçe açıkları → borç stoku → yükselen faizler → artan borç servis ödemeleri → bütçe açıkları” şeklinde oluşan kronik yapı, borçların sürdürülebilirliği üzerinde bir baskının oluşmasına ve borçların miktar ve bileşiminin yön verdiği etkinlikten uzak bir borç yönetimi politikasına neden olmaktadır. Borç stokundaki artışı sürekli kılan bu gelişme, borç anapara ve faiz ödemeleri için önceki döneme göre daha fazla kaynak ayırmayı gerektirmektedir. Bu durum, devletin üretim faaliyetlerini olumsuz etkilemekle birlikte (Ulusoy, 2009, s. 27) aşırı finansman olgusunun yarattığı yüksek risk ve belirsizlikler sonucu artan faiz oranları da özel sektör yatırımlarını azaltmaktadır. Devletin mali gelirlerini azaltan bu gelişme, bütçe faiz ödemeleri dışındaki gelir ve harcama politikalarının mali pozisyonunu gösteren faiz dışı dengeyi de

olumsuz etkilemektedir. Bilindiği gibi yüksek borç stoku ve borç servisinin olduğu ülkelerde faiz dışı fazla verilmesinin ekonomik ve mali gerekçesi, borçlanma üzerindeki baskının azaltılması olarak tanımlanmaktadır. Hükümetin faiz dışı fazla vermesi, artan faiz dışı fazla kadar az borçlanma (Emil ve Yılmaz, 2003, s. 125) ve hatta faiz ödemelerinin bir kısmı için de ek bir kaynak elde etme imkânı yaratmaktadır (Eğilmez, 2012, s. 2). Bu, milli gelir artış hızına ilave bir borç ödeme kapasitesi eklediği ve borçlanma ihtiyacını azalttığı ölçüde borç stokunu ve borçlanma maliyetlerini düşürecektir (Sezgin, 2013, s. 84).

Literatür Özeti

Literatürde kamu borcunun ekonomik büyüme, işsizlik ve enflasyon ile ilişkisini inceleyen birçok çalışma olmasına karşın, borç yönetimi ile bütçe dengesini konu edinen çalışmaların sınırlı olduğu ve bu yönde yapılan çalışmaların daha çok bütçe dengesinin kamu borçlanması üzerindeki etkisini tespit etmeye yönelik olduğu görülmektedir. Aynı şekilde borç yönetim göstergelerinden faiz ödemelerinin, kamu borçlanmasında kısa ve uzun vadeli faiz oranlarının makroekonomik göstergeler ile ilişkisini inceleyen çalışmaların da sınırlı olduğu gözlemlenmiştir. Bu açıdan sınırlı sayıda ampirik araştırmalara konu olan kamu borç yönetim göstergelerinin makroekonomik etkilerini incelemeyi hedefleyen bu çalışmanın, literatüre önemli düzeyde katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Literatürde kamu borç yönetiminde etkinlik ve ekonomik büyüme konusunu inceleyen D'Adda ve Scorcu (1997), sanayileşmiş 20 ülkede faiz oranları ile ekonomik büyüme ilişkisini incelemişlerdir. Çalışma bulguları, faiz oranları ve ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişkinin olduğunu göstermiştir. 93 ülkeye ait verileri kullanarak borçlanma ve kişi başı GSYH ilişkisini inceleyen Pattillo, Poirson ve Ricci (2002), borç stokundaki artışın ekonomik büyümeyi negatif etkilediği sonucuna ulaşılmışlardır. Misztal (2010), AB'ye üye ülkelerde kamu borcu ve ekonomi büyüme ilişkisini incelediği çalışmada, kamu borç stoku ve ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişkinin olduğunu tespit etmiştir. Benzer şekilde Reinhart ve Rogoff (2010), Checherita-Westphal ve Rother (2011), Chudik, Mohaddes, Pesaran ve Reissi (2013) ve Afonso ve Jalles (2013) tarafından gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için yapılan çalışmalarda da kamu borcunun ekonomik büyüme ile negatif bir ilişki içinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anaripour (2011), gelişmiş ve gelişmekte olan 22 ülkede faiz oranı ile ekonomik büyüme ilişkisini incelediği çalışmada, faiz oranı ile ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşmıştır. Shabbir (2013), gelişmekte olan 70 ülke için dış borç servis ödemeleri ve ekonomik büyüme ilişkisini incelediği çalışmada, artan borç stokunun borç servis ödemelerini artırdığını, bunun mali gelirleri eriterek ekonomik büyümeyi negatif etkilediğini göstermiştir. Afiq ve Hamza (2017), 20 Asya ülkesi için yaptıkları benzer bir çalışmada, faiz oranındaki artışın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin negatif olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Kamu borç yönetiminde etkinlik ve işsizlik ilişkisini inceleyen Bierens ve Broersma (1993); Kanada, Fransa, Almanya, Japonya, Hollanda, İngiltere ve ABD için yaptıkları çalışmada faiz oranlarının, işsizliğin nedeni olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Aynı şekilde Fitoussi, Jestaz, Phelps ve Zoega (2000) tarafından 19 OECD ülkesi için yapılan çalışmada yüksek işsizlik oranları, yüksek faiz oranları ile ilişkilendirilmiştir. Basu, Ghosh ve Kallianiotis (2001), ABD'de faiz oranı riski, işgücü arzı ve işsizlik ilişkisini inceledikleri çalışmada işsizlik oranının, uzun vadeli devlet tahvil faiz oranı riskindeki artışa pozitif yanıt verdiğini tespit etmişlerdir.

Bassanini ve Davul (2006), 20 OECD ülkesi için yaptıkları çalışmada, reel faiz oranının işsizlik üzerinde güçlü bir negatif etki yarattığı sonucuna ulaşmışlardır. Benzer şekilde Feldmann (2013) ise 91 ülke için yaptığı çalışmada, faiz oranlarındaki artışın istihdam üzerindeki etkisinin negatif olduğuna ilişkin kanıtlar elde etmiştir. Hameed, Ashraf ve Chaudhary (2008) tarafından dış borç servis ödemelerinin, sermaye stoku ve işgücü üzerindeki etkisinin araştırıldığı çalışmadan elde edilen bulgular, Pakistan'da dış borç servis ödemelerinin istihdam ve sermaye verimliliği üzerinde olumsuz etki yarattığını göstermiştir. Fedeli ve Forte (2012) 19 OECD ve 13 OECD-AB ülkesinde borç faiz ödemelerinin dâhil olduğu mali açıklar ile işsizlik arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada, borç faiz ödemelerinin dâhil olduğu mali açıkların, işsizlik üzerinde negatif bir etki yarattığını tespit edilmişlerdir.

Kamu borç yönetiminde etkinlik ve enflasyon ilişkisini inceleyen Taghavi (2000); Almanya, Fransa, İtalya ve İngiltere'de kamu borcunun, uzun dönemde enflasyonist etki yarattığını tespit etmiştir. Gelişmiş ve gelişmekte olan 71 ülkede kamu borcu ve enflasyon ilişkisini inceleyen Kwon, Mcfarlane ve Robinson (2006), kamu borcundaki artışın düşük borçlu ülkelere nazaran yüksek borçlu ülkelere daha fazla

enflasyonist olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Benzer şekilde Mah, Mukkudem Peterson, Miruka ve Peterson(2013) Yunanistan için, Nastansky, Mehnert ve Strohe(2014) Almanya için, Nguyen (2015a) gelişmekte olan 60 ÷lke için ve Nguyen (2015b) ise 15 Asya ÷lkesi için yaptıkları çalışmalarda, kamu borcunun enflasyonist etkiler yarattığını belirlemişlerdir.

Kamu borç yönetiminde etkinlik ve bütçe dengesi ilişkisini inceleyen Cebula (1988), ABD için yaptığı çalışmada, faiz oranları ve bütçe açığı arasındaki ilişkinin pozitif olduğunu tespit etmiştir. ABD için elde edilen bu sonuçlar, Miller ve Russek (1996) tarafından yapılan çalışma sonuçlarıyla da paralellik göstermiştir. Aynı şekilde Güngör ve Karaca (2007) tarafından yapılan çalışma sonuçları, Türkiye’de genişletici maliye politikalarının bir sonucu olarak oluşan açıklar ve açıkların sebep olduğu kamu borçlanma ihtiyacının, reel faiz hadlerinin yükselmesine yol açtığını göstermiştir. Perovic (2018) tarafından yapılan çalışmada, 11 AB ÷lkesinde faiz oranı ve bütçe açığı ilişkisi incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre bütçe açığı ile kamu borçlanma faiz oranları arasında pozitif bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Prohl ve Schneider (2006) tarafından 15 AB ÷lkesi için yapılan nedensellik testi bulguları, bütçe dengesi ve kamu borç stoku arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığını desteklemiştir.

Analiz

Çalışmanın bu bölümünde araştırmada kullanılan veri seti, yöntem, ekonometrik analizler ve analiz sonuçlarına ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

Veri Seti

Bu çalışma, 35 OECD ÷lkesinin 1995-2017 dönemine ait yıllık verilerine dayalı olarak gerçekteştirilmiştir. Çalışmada makroekonomik performans göstergeleri olarak kullanılan bağımlı değişkenler; ekonomik büyüme (BUYUME), işsizlik (ISSIZLIK), enflasyon (ENF) ve genel yönetim bütçe dengesi/GSYH (BTCDNG) şeklindedir. Kamu borç yönetiminde etkinlik göstergeleri arasında yer alıp makroekonomik performansı açıklamada kullanılan bağımsız değişkenler ise genel yönetim toplam borç stoku/GSYH (BORCSTK), genel yönetim faiz ödemeleri/GSYH (FAIZOD), kamu borçlanmasında uzun vadeli faiz oranları (UZVFO) ve kamu borçlanmasında kısa vadeli faiz oranları (KSVFO) şeklindedir. Araştırma kapsamındaki değişkenlere ilişkin kısaltma ve tanımlamalar ile veri kaynakları Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Veri Setine Ait Değişkenler

Bağımlı Değişkenler		
Kısaltmalar	Değişkenler	Kaynak
BUYUME	Ekonomik Büyüme Oranı	OECD
ISSIZLIK	İşsizlik Oranı	OECD
ENF	Enflasyon Oranı	WB/WDI
BTCDNG	Genel Yönetim Bütçe Dengesi/GSYH	OECD/IMF/Eurostat
Bağımsız Değişkenler		
Kısaltmalar	Değişkenler	Kaynak
BORCSTK	Genel Yönetim Toplam Borç Stoku/GSYH	IMF/OECD/Eurostat
FAIZOD	Genel Yönetim Faiz Ödemeleri/GSYH	OECD/Eurostat/IMF/WB
UZVFO	Kamu Borçlanmasında Uzun Vadeli Faiz Oranları	OECD/IMF
KSVFO	Kamu Borçlanmasında Kısa Vadeli Faiz Oranları	OECD/IMF
Araştırma Kapsamındaki ÷lkeler	ABD, Almanya, Avustralya, Avusturya, Belçika, Birleşik Krallık, Çek Cumhuriyeti (Çekya), Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İrlanda, İşpanya, İsrail, İsveç, İsviçre, İtalya, İzlanda, Japonya, Kanada, Kore, Letonya, Lüksemburg, Macaristan, Meksika, Norveç, Polonya, Portekiz, Slovakya, Slovenya, Şili, Türkiye, Yeni Zelanda, Yunanistan.	

Not: İncelenen dönemde Şili’ye ait kısa ve uzun vadeli faiz oranları, borç ve bütçe verileri Şili Merkez Bankası, Şili Borç Ofisi ve Şili Bütçe Ofisinden alınmıştır. Türkiye’ye ait genel yönetim bütçe faiz ödemesi verileri, Hazine ve Maliye Bakanlığından alınmıştır. İsrail borç stoku verileri ile bütçe dengesi verileri İsrail Merkez Bankası ve İsrail Maliye Bakanlığından alınmıştır.

Yöntem ve Ekonometrik Analiz

Çalışmada, OECD ÷lkelerinde kamu borç yönetiminde etkinliğin makroekonomik performans üzerindeki etkisi, panel veri analizi ile incelenmiştir. Yukarıda tanımlanan veri seti kullanılarak yapılan analizler için aşağıda yer alan ekonometrik modeller kullanılmıştır.

$$Model\ 1:\ BUYUME_{it} = \beta_0 + \beta_1 BORCSTK_{it} + \beta_2 FAIZOD_{it} + \beta_3 UZVFO_{it} + \beta_4 KSVFO_{it} + e_{it} \quad (1)$$

$$\text{Model 2: } ISSIZLIK_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 BORCSTK_{it} + \alpha_2 FAIZOD_{it} + \alpha_3 UZVFO_{it} + \alpha_4 KSVFO_{it} + u_{it} \quad (2)$$

$$\text{Model 3: } ENF_{it} = \gamma_0 + \gamma_1 BORCSTK_{it} + \gamma_2 FAIZOD_{it} + \gamma_3 UZVFO_{it} + \gamma_4 KSVFO_{it} + v_{it} \quad (3)$$

$$\text{Model 4: } BTCDNG_{it} = \theta_0 + \theta_1 BORCSTK_{it} + \theta_2 FAIZOD_{it} + \theta_3 UZVFO_{it} + \theta_4 KSVFO_{it} + w_{it} \quad (4)$$

Bu analizde i ; yatay kesit (ülke) sayısı olup $i = 1, \dots, 35$, t veri setinin zaman boyutu olup, $t = 1, \dots, 23$ tür. e_{it} , u_{it} , v_{it} ve w_{it} ; varyansı sabit, ortalaması sıfır ve normal dağılıma sahip hata terimleridir. Analiz yöntemleri kapsamında, öncelikle serilerin durağanlıkları; Levin, Lin ve Chu (2002), Im, Pesaran ve Shin (2003), Maddala ve Wu (1999) Fisher tipi Augmented Dickey-Fuller (ADF- Fisher), Maddala ve Wu (1999) Fisher tipi Pihillips-Peron (PP- Fisher) panel birim kök testleriyle incelenmiştir. Panel birim kök testlerinden sonra panel regresyon analizlerine geçilmiş ve bu işlem için rassal etkiler yöntemi ve sabit etkiler yöntemi kullanılmıştır. Seriler arasındaki nedensellik ilişkileri; Dumitrescu-Hurlin (2012) panel Granger nedensellik testi yardımıyla analiz edilmiştir.

Panel Birim Kök Testi

Panel birim kök analizleri, literatürde yaygın olarak kullanılan Levin, Lin ve Chu, Im, Pesaran ve Shin, ADF- Fisher ve PP- Fisher modellerine dayanan birim kök testleri ile yapılabilmektedir (Sağdıç, 2015, s. 204). Bunlardan Levin, Lin ve Chu panel birim kök testinde ortak bir birim kökün varlığı test edilirken, Im, Pesaran ve Shin, ADF- Fisher ve PP- Fisher panel birim kök testlerinde, bireysel birim kökün varlığı sınanmaktadır (Abdioğlu ve Uysal, 2013, s. 135). Serinin durağan olup olmadığını gösteren hipotezler;

H_0 : Seri durağan değildir.

H_1 : Seri durağandır şeklinde kurulmaktadır.

Levin, Lin ve Chu; Im, Pesaran ve Shin; ADF- Fisher ve PP- Fisher testlerinde, seriye ait olasılık değeri (prob.) 0,05'ten büyük olduğunda, serinin durağan olmadığı veya birim kök içerdiği anlaşılmaktadır. Bu durumda serinin durağan olmadığını ileri süren H_0 hipotezi kabul ve serinin durağan olduğunu ileri süren H_1 hipotezi reddedilir. Diğer taraftan olasılık değeri 0,05'ten küçük ise serinin durağan olduğunu ileri süren H_1 hipotezi kabul edilir ve serinin durağan olmadığını ileri süren H_0 hipotezi reddedilir.

Tablo 2. Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Test Türü	BUYUME	ISSIZLIK	ENF	BTCDNG	Karar
Levin, Lin ve Chu	-10,5156***	-5,67767***	-11,8393***	-4,09316***	I(0)
Im, Pesaran ve Shin	-9,25928***	-6,42483***	-9,89650***	-6,46979***	I(0)
ADF-Fisher Chi ²	215,523***	165,786***	234,550***	161,459***	I(0)
PP-Fisher Chi ²	20,942***	80,7636	352,046***	169,685***	I(0)
Test Türü	BORCSTK	FAIZOD	UZVFO	KSVFO	Karar
Levin, Lin ve Chu	-3,43108***	-7,21729***	-3,57219***	-6,50271***	I(0)
Im, Pesaran ve Shin	-2,1617**	-3,18073***	-4,32413***	-5,80233***	I(0)
ADF-Fisher Chi ²	92,5352**	122,556***	126,312***	155,119***	I(0)
PP-Fisher Chi ²	38,1014	123,988***	144,625***	126,304***	I(0)

Not: Tablodaki değerler test istatistiği değerleridir *** ve **, sırasıyla %1 ve %5 önem düzeyinde anlamlılığı göstermektedir. Test yöntemi olarak sabit terimli ve trendli modeller kullanılmıştır.

Analizde kullanılan değişkenlerin durağan olup olmadıklarını tespit etmek amacıyla yapılan panel birim kök testlerinin test istatistiği ve olasılık değerlerine göre bütün serilerin düzey değerlerinde durağan, yani I(0) oldukları görülmüştür. Birim kök testi analizinde işsizlik ve genel yönetim borç stoku/GSYH serilerinin; Levin-Lin ve Chu, Im-Pesaran ve Shin ve ADF-Fisher olmak üzere 3 test yöntemine göre I(0), PP-Fisher testine göre ise I(1) olduğu görülmüştür. Ancak birim kök analizinde kullanılan 4 testten 3'ü, işsizlik ve genel yönetim borç stoku/GSYH serilerinin seviyede durağan olduğunu gösterdiğinden bu serilerin de I(0) kabul edilebileceği değerlendirilmiştir.

Panel Regresyon Analizi

Panel veri analizlerinde serilerin tamamı I(0) çıktığında, yapılacak panel regresyon analizlerinde sahte regresyon sorunuyla karşılaşmayacağı varsayılır ve panel regresyon analizleri gerçekleştirilir. Bu analizde serilerin tamamı I(0) olduğu için panel regresyon analizi yapılabileceği değerlendirilmiştir. Panel regresyon analizleri üç farklı yöntemle tahmin edilmektedir. Bunlardan ilki olan panel en küçük kareler (Panel EKK

veya Panel OLS) yöntemi olup bu yöntemde, panelde birey ve zaman etkilerinin olmadığı var sayılmaktadır. İkinci tahmin yöntemi olan sabit etkiler yönteminde (Fixed Effect Method), panelde birey ve zaman etkilerinin sabit olduğu kabul edilmektedir. Üçüncü tahmin yöntemi olan rassal etkiler yönteminde (Random Effect Method), panelde birey ve zaman etkilerinin rassal olarak değiştiği kabul edilmektedir. Sabit etkiler ve rassal etkiler yöntemlerinden hangisinin kullanılacağına, Hausman testi ile karar verilebilmektedir. Hausman testine ait olasılık değeri 0,05'ten küçük olduğunda; etkilerin sabit olduğuna, diğer durumda etkilerin rassal olduğuna karar verilmekte (Baltagi, 2001, s. 20) ve tahminciler arasında seçim yapılarak regresyon analizi bu doğrultuda gerçekleştirilmektedir (Tatoğlu, 2013, s. 179). Hausman testinde hipotezler;

H_0 : Rassal etkiler tahmincisi doğru ve daba etkindir,

H_1 : Sabit etkiler tahmincisi doğru ve daba etkindir şeklinde kurulmaktadır.

Tablo 3. Hausman Testi Sonuçları

Modeller	Chi ² Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Model 1	16,02***	0,00
Model 2	24,10***	0,00
Model 3	53,53***	0,00
Model 4	6,05	0,19

Not: ***; %1 önem düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 3'teki bulgulara göre ilk 3 modelde Hausman testi olasılık değeri 0,05'ten küçük olduğundan H_0 reddedilmiş ve burada sabit etkiler yönteminin, model 4 için yapılan Hausman testi olasılık değeri 0,05'ten büyük olduğundan H_1 hipotezi reddedilmiş ve burada ise rassal etkiler yönteminin kullanılmasına karar verilmiştir. Tablo 4'te panel regresyon analizi sonuçları her iki yöntemi de içerecek şekilde sunulmasına karşın, sonuçların değerlendirilmesinde Hausman testi sonuçları (ilk 3 model için sabit etkiler, model 4 için rassal etkiler yöntemi) dikkate alınacaktır.

Tablo 4. Panel Regresyon Analizi Sonuçları

Model 1: Bağımlı Değişken BUYUME				
Sabit Etkiler Yöntemi			Rassal Etkiler Yöntemi	
	Katsayı	Olasılık Değeri	Katsayı	Olasılık Değeri
BORCSTK	-0,04***	0,00	-0,03***	0,00
FAIZOD	0,43***	0,00	0,27***	0,00
UZVFO	-0,0001	0,89	0,0005	0,99
KSVFO	-0,06***	0,00	-0,02	0,13
Sabit Terim	4,83***	0,00	4,28***	0,00
R ²		0,57		0,07
\bar{R}^2		0,53		0,07
F		0,00		0,00
Model 2: Bağımlı Değişken ISSIZLIK				
BORCSTK	0,06***	0,00	0,06***	0,00
FAIZOD	0,27***	0,00	0,29***	0,00
UZVFO	-0,002**	0,02	-0,002**	0,03
KSVFO	-0,05***	0,00	-0,05***	0,00
Sabit Terim	3,43***	0,00	3,89***	0,00
R ²		0,72		0,24
\bar{R}^2		0,70		0,23
F		0,00		0,00
Model 3: Bağımlı Değişken ENF				
BORCSTK	0,03***	0,00	0,02***	0,00
FAIZOD	-1,02***	0,00	-0,55***	0,00
UZVFO	0,002	0,11	0,002**	0,04
KSVFO	0,97***	0,00	0,92***	0,00
Sabit Terim	-1,30***	0,00	-1,08***	0,00
R ²		0,88		0,82
\bar{R}^2		0,87		0,82
F		0,00		0,00

Model 4: Bağımlı Değişken BTCDNG				
BORCSTK	-0,04***	0,00	-0,02***	0,00
FAIZOD	-0,27**	0,01	-0,23**	0,04
UZVFO	-0,0005	0,70	-0,001	0,43
KSVFO	-0,04*	0,06	-0,07***	0,00
Sabit Terim	1,23***	0,00	0,31	0,41
R²		0,55		0,68
R²		0,53		0,65
F		0,00		0,00

Not: ***, ** ve *; ilgili katsayının sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyinde anlamlılığı göstermektedir. Test yöntemi olarak sabit terimli modeller kullanılmıştır. Optimum gecikme uzunlukları, Akaike Bilgi Kriterine (AIC) göre belirlenmiştir.

Tablo 4'teki bulgulara göre *Model 1'de*; genel yönetim toplam borç stoku/GSYH oranındaki 1 puanlık artışın, ekonomik büyümeyi 0,04 puan düşürdüğünü, artan borç stokunun ekonomik büyümeyi negatif etkilediğini göstermiştir. Borçlanma sürecinde kaynak girişi ve çıkışı arasında oluşan net fark, ekonomik büyüme sürecine etki eden bir faktör olarak karşımıza çıkmakta (Işık, 2017, s. 119) ve alınan borçların verimli kullanılması sonucu elde edilen net ekonomik değer, borçlanmanın yarattığı etkinin yönünü belirlemektedir. Devletin aldığı borçların ekonomide verimli bir biçimde kullanılması sonucu ortaya çıkan ulusal gelir artışı ve bu artıştan elde edilen vergi gelirleri, borç faiz ödemelerinden daha yüksek ise borçlanmanın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi pozitif olmaktadır (Şener, 2014, s. 420). Ancak iç ve dış borçların verimli kullanılmaması durumunda ise yaratılan ekonomik değer, borç faiz ödemelerinin altında kalabilmektedir. Bu durumda dış borç faiz ödemeleri için vergilerin yükseltilmesi gerekeceğinden yüksek borçlu ülkelerden dışarıya sermaye çıkışı yaşanabilmekte (Bağcı, 2001, s. 22) ve yapılan borç faiz ödemeleri ile ülke kaynaklarının dışarıya transfer edilmesi, yatırım ve üretim için gerekli sermaye stokunu azaltmaktadır. İç borçlanma kaynaklarının verimli kullanılmaması durumunda ise borç anapara ve faiz ödemeleri yeni borçlanmaları gerekli kılacağından borçlanma kaynaklarına olan talep artabilmektedir. Borçlanma faiz oranlarını yükselten bu süreç; kamu yatırımlarının özel yatırımları dışlamasına (Crowding-Out) neden olmakla birlikte bireysel veya kurumsal fon kaynaklarının reel üretimden çekilip yüksek faiz oranları nedeniyle kamu borçlanma araçlarına yatırılmasını da teşvik etmektedir (Bağcı, 2001, s. 19). Bu durum, kamu borçlanmasının ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etki yarattığı, iktisadi işleyişi bozduğu ve belirtilen dönemde büyümenin kamu borçlanmasından olumsuz etkilendiği düşüncesini desteklemektedir.

Genel yönetim faiz ödemeleri/GSYH oranındaki 1 puanlık artış, ekonomik büyüme üzerinde 0,43 puanlık bir pozitif etki yaratmıştır. Genellikle gelişmiş sermaye piyasalarına sahip OECD ülkelerinde borçlanmanın iç kaynaklarla yapılıyor olması ve borç faiz ödemelerinin iç piyasaya yönelmesi, bu sonucun çıkmasında belirleyici olmuştur. Bu durum, ekonomik sınıflandırmada kamu transfer harcamaları niteliği taşıyan borç faiz ödemelerinin, iç talebi canlandırarak ekonomik büyümeyi pozitif etkileyebildiğini göstermekte ve Keynesyen iktisadi yaklaşımın, kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif etki yarattığına ilişkin görüşünü desteklemektedir.

Kısa vadeli faiz oranlarındaki 1 puanlık artışın, ekonomik büyümeyi 0,06 puan düşürdüğü görülmüştür. Geleneksel yaklaşımda tüketim, tasarruf ve yatırım faiz oranlarının bir fonksiyonu olduğundan (Johnson, Ley ve Cate, 2001, s. 411) faiz oranlarındaki değişim tüketim, tasarruf ve yatırım kararlarını etkilemektedir. Artan faiz oranları, bireylerin bugünkü tüketimden vazgeçip tasarrufta bulunmalarına, diğer bir ifade ile gelecekteki tüketimi tercih etmelerine neden olabilmektedir (Yıldırım, Karaman ve Taşdemir, 2009, s. 127). Ayrıca faiz oranlarındaki artış, yatırım maliyetlerini artırdığından fon sahipleri, daha risksiz ve yüksek getirili kamu borçlanma araçları gibi portföy yatırımlarına yönelebilmektedir. Sonuç olarak faiz oranlarındaki yükselişin, tüketim ile yatırım kararlarını olumsuz etkileyerek toplam talep seviyesini ve reel üretimi düşürdüğünü, böylece ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etki yarattığını belirtmek mümkündür.

Model 2'de; genel yönetim toplam borç stoku/GSYH oranındaki 1 puanlık artışın, işsizlik oranını 0,06 puan ve genel yönetim faiz ödemeleri/GSYH oranındaki 1 puanlık artışın ise işsizlik oranını 0,27 puan artırdığı görülmüştür. Bu durum, alınan borçların istihdamı arttıracak verimli alanlarda kullanılmadığını ve faiz ödemelerinin ise ülke içinde yatırımlara gitmesi gereken kaynakları azaltarak üretim ve istihdam olanaklarının düşmesine neden olduğunu ortaya koymaktadır. Uzun vadeli faiz oranlarındaki 1 puanlık artış, işsizlik oranını 0,002 puan düşürürken kısa vadeli faiz oranlarındaki 1 puanlık artış, işsizlik oranını 0,05 puan azaltmıştır. Faiz ile işsizlik arasında elde edilen bu sonuç, iktisat teorisine ve önsel beklentilere uymamaktadır. Normal koşullar altında artan faiz oranlarının, yatırımlar ile üretimi azaltması ve işsizliği

artırması beklenmektedir. Ancak artan faiz oranları, ekonomide var olan sorunların düzeltilmesi yönünde önlemlerin alındığı beklentisini yaratabilmekte ve merkez bankalarının enflasyonla mücadele ettiği düşüncesini güçlendirebilmektedir. Bu durum, ülke içinden dışarıya doğru sermaye çıkışının önlenmesine, beklentilerin olumlu yönde etkilenmesine ve istihdamı arttıracak yatırım kararlarının olumlu beklentiler etrafında yeniden şekillenmesine yol açabilmektedir. Bununla birlikte artan faiz oranları, kamu mali yöneticilerinin daha ağır koşullar altında borçlanmak yerine mali kural uygulamaları ile mali disiplini sağlama yönünde karar almalarını ve kamu kesimi borçlanma gereksinimini düşürmelerini sağlayabilmektedir. Kamu açıklarının azaltılması ve faiz dışı fazla verilmesi yoluyla kamu kesimi finansman ihtiyacının azaltılması, yüksek faiz ortamında kamunun ağır borçlanmalara girişmesini önleyebilmektedir. Bu gelişme, özel sektörün ihtiyaç duyduğu yatırım kaynaklarının kamuda toplanmasını engellediği gibi dışlama etkisinin de azalmasını ve sonuç olarak istihdamı olumlu etkileyecek yatırım kararlarının yeniden şekillenmesini mümkün kılmaktadır.

Model 3'te; genel yönetim toplam borç stoku/GSYH oranındaki 1 puanlık artışın, enflasyonu 0,03 puan artırdığı görülmüştür. Bu durumun nedeni, artan borç stoku ile birlikte faizlerin de yükselmesi ve bunun da Fisher Etkisi⁴ kanalından enflasyonu artırmasıdır. Bununla birlikte borçlanma ile elde edilen kaynakların, yoğun olarak kamu kesimi tüketim harcamalarında kullanılarak toplam talebi artırması ve toplam talebin toplam arz üzerindeki baskısını artırması da enflasyonist etki yaratmaktadır (Demir, 2009, s. 59). Genel yönetim faiz ödemeleri/GSYH oranındaki 1 puanlık artışın, enflasyonu 1,02 puan düşürdüğü görülmüştür ki bu durumun, yurtiçi tüketim ve yatırım faaliyetlerinde kullanılacak finansal sermayenin, borç ödemelerinde kullanılmış olması nedeniyle düşen iç talepten kaynaklandığı değerlendirilmektedir. Öte yandan kamudan, yerleşik fon sahiplerine doğru yapılan borç faiz ödemelerinin iç talebi canlandıracağı düşünülmektedir. Ancak borç faiz ödemelerinin, tüketim ve yatırımlarda kullanılması yerine tasarruf edilmesi, iç talebin ve dolayısıyla enflasyonun düşmesine neden olabilmektedir.

Uzun vadeli faiz oranlarındaki artışın, enflasyonu artırdığı ancak bu artışın, istatistiksel olarak anlamsız çıktığı görülmüştür. Buna karşın kısa vadeli faiz oranındaki 1 puanlık artış, enflasyonu 0,97 puan artırmıştır. Faiz oranlarındaki artışın, enflasyonu artırmasının da Fisher Etkisi kanalından gerçekleştiği değerlendirilmektedir. Ancak faiz oranları ile enflasyon arasındaki ilişkiyi tam olarak ortaya koymak için öncelikle enflasyonun talep kaynaklı mı yoksa maliyet kaynaklı mı olduğunu tespit etmek gerekmektedir. Faiz oranlarındaki artış, bireylerin ve kurumların tüketim taleplerini olumsuz etkileyeceğinden artan faiz oranlarının enflasyonu düşürmesi muhtemel bir sonuç olmaktadır. Yani talep enflasyonunun olduğu durumda faiz oranı ile enflasyon arasında ters yönlü bir ilişki ortaya çıkmakta ve faiz oranlarındaki artış enflasyonu düşürmektedir. Enflasyonun maliyet kaynaklı olması durumunda ise faiz oranı ve enflasyon arasında aynı yönde doğrusal bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Faiz oranları, üretim ve yatırım için gerekli girdi maliyetlerini etkilediğinden artan faiz oranları üretimde kullanılacak sermayenin etkinliğini azaltmakta ve enflasyonun yükselmesine yol açmaktadır (Eğilmez, 2014, s. 3).

Model 4'te; genel yönetim toplam borç stoku/GSYH oranındaki 1 puanlık artış, bütçe dengesi üzerinde 0,02 puanlık bir negatif etki yaratırken faiz ödemeleri/GSYH oranındaki 1 puanlık artış ise bütçe dengesi üzerinde 0,23 puanlık negatif etki oluşturmuştur. Kısa vadeli faiz oranlarındaki 1 puanlık artış ise bütçe dengesini 0,07 puan seviyesinde negatif etkilemiştir. Borç stoku ve faiz ödemelerinin bütçe dengesi üzerindeki negatif etkisi, bütçe gelirlerinin önemli bir kısmının geçmiş dönem borçların anapara ve faiz ödemelerinde kullanıldığı anlamına gelmektedir. Kısa dönem faiz oranlarındaki artışın bütçe dengesi üzerindeki negatif etkisi ise artan faiz oranlarının daha ağır borçlanma koşullarına yol açtığı ve bütçe faiz ödemelerini artırdığı yönünde değerlendirilmektedir.

Panel Nedensellik Testi

Bu çalışmada seriler arasında nedensellik ilişkilerinin varlığı Granger (1969) veya Dumitrescu-Hurlin (2012) panel nedensellik testleri yardımıyla incelenebilmektedir. Granger (1969) testinde sadece panelin tamamında var olan nedensellik testi sonucu rapor edilirken Dumitrescu-Hurlin (2012) testinde paneli oluşturan yatay kesitlerin bir kısmı için geçerli olan nedensellik etkileri de belirlenebilmektedir. Y ve X şeklindeki iki değişken arasında nedensellik ilişkilerinin varlığı, Dumitrescu-Hurlin (2012) panel Granger nedensellik testinde, aşağıdaki denklem sistemi yardımıyla sınanmaktadır.

⁴ Fisher Etkisi; ekonomilerde reel faiz oranlarının genel olarak sabit olduğunu, bu nedenle nominal faiz oranları ile enflasyon oranı arasında doğrusal (aynı yönlü) bir ilişkinin olduğunu ifade etmektedir (Tunalı ve Erönel, 2016, s. 1415-1416).

$$Y_{i,t} = \alpha_i + \sum_{m=1}^M \gamma_i Y_{i,t-m} + \sum_{m=1}^M \beta_i X_{i,t-m} + \varepsilon_{i,t} \quad (5)$$

$$X_{i,t} = \theta_i + \sum_{m=1}^M \delta_i X_{i,t-m} + \sum_{m=1}^M \mu_i Y_{i,t-m} + \epsilon_{i,t} \quad (6)$$

Burada M , optimum gecikme uzunluğudur. Denklem (5), X 'ten Y 'ye; Denklem (6) ise Y 'den X 'e doğru bir nedensellik ilişkisinin varlığını test etmektedir. Dumitrescu-Hurlin (2012) panel Granger nedensellik testinde katsayıların yatay kesitler için farklı olabileceğini varsaymaktadır. Bu yönüyle testin hipotezleri, aşağıda belirtildiği şekilde oluşturulmaktadır.

$H_0 : \beta_i = 0$ Bütün yatay kesitler için,

$$H_1 : \begin{cases} \beta_i^{(m)} = 0, & \forall i = 1, 2, \dots, N_1 \\ \beta_i^{(m)} \neq 0, & \forall i = N_1 + 1, N_1 + 2, \dots, N \end{cases}$$

H_0 hipotezi, bütün yatay kesitlerde X 'ten Y 'ye doğru nedensellik ilişkisinin olmadığını, H_1 hipotezi ise bazı yatay kesitlerde X 'ten Y 'ye doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğunu ifade etmektedir. Yani, Dumitrescu-Hurlin (2012) panel Granger nedensellik testinde sıfır hipotezi (H_0) "panelde yer alan tüm yatay-kesit birimlerde Granger nedensellik ilişkisi yoktur", alternatif hipotezi ise (H_1) "en az bir yatay-kesit birimde Granger nedensellik ilişkisi vardır" şeklindedir.

Tablo 5. Panel Nedensellik Testi Sonuçları (Model 1)

Nedenselliğin Yönü	W İstatistiği	\bar{Z} İstatistiği	Olasılık Değeri
BORCSTK \rightarrow BUYUME	5,06574	6,22630	0,00***
BUYUME \rightarrow BORCSTK	2,62998	0,76981	0,44
FAIZOD \rightarrow BUYUME	4,72458	5,46205	0,00***
BUYUME \rightarrow FAIZOD	3,98992	3,81630	0,00***
UZVFO \rightarrow BUYUME	4,24034	4,07489	0,00***
BUYUME \rightarrow UZVFO	2,77670	0,96749	0,00***
KSVFO \rightarrow BUYUME	7,35010	11,3436	0,00***
BUYUME \rightarrow KSVFO	6,22430	8,82166	0,33

Not: ***ve ** sırasıyla %1 ve %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılık göstermektedir.

Tablo 5'te yer alan değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerine bakıldığında 2 gecikme uzunluğunda ve %1 anlamlılık düzeyinde Model 1'de yer alan bütün bağımsız değişkenlerden ekonomik büyüme doğru nedensellik ilişkisinin var olduğu görülmüştür.

Tablo 6. Panel Nedensellik Testi Sonuçları (Model 2)

Nedenselliğin Yönü	W İstatistiği	\bar{Z} İstatistiği	Olasılık Değeri
BORCSTK \rightarrow ISSIZLIK	8,15152	13,1389	0,00***
ISSIZLIK \rightarrow BORCSTK	3,14199	1,91679	0,05*
FAIZOD \rightarrow ISSIZLIK	3,58479	2,90873	0,00***
ISSIZLIK \rightarrow FAIZOD	5,09131	6,28359	0,00***
UZVFO \rightarrow ISSIZLIK	5,50777	6,76574	0,00***
ISSIZLIK \rightarrow UZVFO	3,35287	2,19075	0,00***
KSVFO \rightarrow ISSIZLIK	5,33823	6,83672	0,00***
ISSIZLIK \rightarrow KSVFO	4,45118	4,84958	0,00***

Not: ***ve ** sırasıyla %1 ve %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılık göstermektedir.

Tablo 6'daki değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerine bakıldığında 2 gecikme uzunluğunda ve %1 anlamlılık düzeyinde (işsizlik değişkeninden borç stoku değişkenine doğru %10 anlamlılık düzeyinde) Model 2'de yer alan bütün bağımsız değişkenlerle işsizlik arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Bağımsız değişkenlerden işsizlik oranına doğru olan nedensellik ilişkisinin varlığı, borç stoku ve faiz ödemeleri nedeniyle ülkede artan faiz oranlarının, yatırımları azaltması ve işsizlik oranlarını artırması olduğu değerlendirilebilir.

Tablo 7. Panel Nedensellik Testi Sonuçları (Model 3)

Nedenselliğin Yönu	W İstatistiği	Z İstatistiği	Olasılık Değeri
BORCSTK→ENF	4,58577	5,15109	0,00***
ENF→BORCSTK	3,65696	3,07040	0,00***
FAIZOD→ENF	3,33009	2,33817	0,01**
ENF→FAIZOD	3,68288	3,12846	0,00***
UZVFO→ENF	4,59419	4,82615	0,00***
ENF→UZVFO	5,15433	6,01536	0,00***
KSVFO→ENF	3,24999	2,15874	0,03**
ENF→KSVFO	4,64219	5,27748	0,00***

Not: ***ve ** sırasıyla %1 ve %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılık göstermektedir.

Tablo 7'ye bakıldığında 2 gecikme uzunluğunda ve %1 anlamlılık düzeyinde (faiz ödemeleri ve kısa vadeli faiz oranları değişkenlerinden enflasyon değişkenine doğru %5 anlamlılık düzeyinde), Model 3'te yer alan bütün bağımsız değişkenlerle enflasyon arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bağımsız değişkenlerden enflasyon oranına doğru olan nedensellik ilişkisinin olması, borç stoku ve faiz ödemeleri nedeniyle yükselen faiz oranlarının, Fisher Etkisi kanalından enflasyon oranını etkilemesi şeklinde değerlendirilmektedir.

Tablo 8. Panel Nedensellik Testi SonuÇları (Model 4)

Nedenselliğin Yönu	W İstatistiği	Z İstatistiği	Olasılık Değeri
BORCSTK→BTCNDG	5,17219	6,46476	0,00***
BTCNDG→BORCSTK	2,30472	0,04117	0,96
FAIZOD→BTCNDG	3,37935	2,44851	0,01**
BTCNDG→FAIZOD	5,63121	7,49304	0,00***
UZVFO→BTCNDG	2,99552	1,43205	0,15
BTCNDG→UZVFO	5,52297	6,79802	0,00***
KSVFO→BTCNDG	3,80342	3,39850	0,00***
BTCNDG→KSVFO	4,64695	5,28814	0,00***

Not: ***ve ** sırasıyla %1 ve %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılık göstermektedir.

Tablo 8'e bakıldığında 2 gecikme uzunluğunda Model 4'te yer alan uzun vadeli faiz oranı dışındaki bütün bağımsız değişkenlerden büt dengesine doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bağımsız değişkenlerden büt dengesine doğru olan nedensellik ilişkisinin olması, borç stoku ve faiz ödemeleri nedeniyle yükselen faiz oranlarının, büt faiz ödemelerini artırdığı ve bunun ise devletin mali gelirlerini eriterek kamu mali dengesi üzerinde olumsuz etki yarattığı şeklinde değerlendirilmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Kamu borç yönetiminde etkinlik, kamu borcunun başlı başına önemli bir sorun olmadığını, asıl sorunun kamu borcunun iyi yönetilememesinden kaynaklandığı fikrini desteklemektedir. Bu anlamda etkin bir borç yönetim politikası ile borç yükünün kontrol edilebilir düzeyde tutulması, kamu kesimi borçlanma ihtiyacının azaltılarak faiz oranları üzerindeki baskının hafifletilmesi ve faiz ödemelerinin azaltılması mümkün olmaktadır. Böylesi bir durumda, borç yönetiminde sağlanacak etkinliğin makroekonomik performans üzerindeki doğrudan veya dolaylı olumsuz etkilerinin sınırlandırılması mümkün olabilmekte ve başarılı bir makroekonomik performans elde edilebilmektedir. Buradan hareketle OECD ülkelerinde kamu borç yönetiminde etkinlik kriterlerinin makroekonomik performans değişkenleri üzerindeki etkisinin incelendiği bu çalışmada, 35 OECD ülkesine ait 1995-2017 dönemi temel alınmıştır. Dört farklı modelin kurulduğu çalışmada panel veri analizi yöntemi kullanılmıştır. Analizde kullanılan değişkenlerin durağanlıklarını tespit etmek amacıyla yapılan panel birim kök testlerinin test istatistiği ve olasılık değerlerine göre bütün serilerin, düzey değerlerinde durağan, yani I(0) oldukları görülmüştür. Regresyon analizinde model seçiminde etkilerin sabit mi yoksa rassal mı olduğunu belirlemek için her bir modele Hausman Testi uygulanmış ve test sonuçlarına göre uygulanan panel regresyon analizi sonuçları yorumlanmıştır.

Model 1 için yapılan panel regresyon analizi sonuçları; genel yönetim borç stoku/GSYH ve kısa vadeli faiz oranlarındaki artışların, ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etki yarattığı, buna karşın faiz ödemeleri/GSYH oranındaki artışın, ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etki yarattığı tespit edilmiştir. Model 2 için yapılan panel regresyon analizi sonuçlarına göre; genel yönetim borç stoku/GSYH ve faiz

ödemeleri/GSYH oranları ile işsizlik oranı arasında pozitif, öte yandan uzun vadeli faiz oranları ve kısa vadeli faiz oranları ile işsizlik arasında yönlü bir ilişkinin olduğu görülmüştür. *Model 3* için yapılan panel regresyon analizi sonuçlarına göre; genel yönetim borç stoku/GSYH ve kısa vadeli faiz oranları ile enflasyon arasında pozitif, faiz ödemeleri/GSYH ile enflasyon arasında ise negatif bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. *Model 4* için yapılan panel regresyon analizi sonuçlarına göre ise genel yönetim borç stoku/GSYH, faiz ödemeleri/GSYH ve kısa vadeli faiz oranları ile bütçe dengesi arasındaki ilişki negatiftir.

Analiz kapsamında, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri Dumitrescu-Hurlin (2012) panel nedensellik testi ile araştırılmıştır. Her bir modelde yer alan seriler için ayrı ayrı yapılan panel nedensellik testleri sonucunda; *Model 1*'de genel yönetim borç stoku ve kısa vadeli faiz oranlarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü, genel yönetim faiz ödemeleri ve uzun vadeli faiz oranı ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkileri tespit edilmiştir. *Model 2 ve Model 3* için yapılan nedensellik testi sonuçlarına göre genel yönetim borç stoku, genel yönetim faiz ödemeleri, kısa ve uzun vadeli faiz oranları ile işsizlik ve enflasyon oranları arasında çift yönlü nedensellik ilişkileri tespit edilmiştir. Bu sonuç aslında, işsizliğin azaltılması ve enflasyonun kabul edilebilir seviyede tutulması ile ilgili politikalar geliştirilirken borç yönetim göstergelerinin göz önünde bulundurulmasının, makroekonomik denge için gerekli olduğunu göstermiştir. *Model 4* için yapılan nedensellik testi sonuçlarında genel yönetim borç stoku, genel yönetim faiz ödemeleri ve kısa vadeli faiz oranlarından bütçe dengesine doğru nedensellik ilişkileri belirlenmiş, bütçe dengesinden ise uzun vadeli faiz oranına doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Çalışmanın teorik ve ampirik sonuçları, etkin bir kamu borç yönetiminin genel olarak makroekonomik dengenin ve mali sürdürülebilirliğin sağlanmasında önemli bir rol üstlendiğini; borç yükü, faiz ödemeleri ve faiz oranlarındaki iyileşmelerin genel olarak makroekonomik performansı olumlu etkilediğini göstermiştir. Bu önem dolayısıyla ülkeler, makroekonomik göstergelerde iyileşmeler sağlayacak etkin borç yönetim politikaları için mali disiplin, şeffaflık ve hesap verilebilirlik temelli reformlar ile mali yapıyı güçlendirmeli, borçlanmada uygun bir vade ve faiz yapısı oluşturmalıdır. Şeffaflık ve hesap verilebilirlik artırılarak piyasalara güven verilmeli ve risk primleri azaltılarak borçlanma daha düşük maliyet ile gerçekleştirilmelidir. Kamu borç yönetiminde etkinliğin sağlanması için temel amaçların, stratejilerin ve ilkelerin benimsendiği yasal ve kurumsal düzenlemeler, ekonomik gelişmeler ışığında revize edilmelidir. Bu kapsamda etkin işleyen borçlanma araçları piyasası oluşturularak borçlanma daha rekabetçi bir yapıda gerçekleştirilmelidir. Yatırımcılara eşit koşulların sağlanması, borçlanma araçlarının likiditesinin artırılması ve finansal işlem maliyetlerinin düşürülmesi gibi borçlanma araçları piyasasının gelişimine katkı sağlayabilecek bu uygulamalar, borçların miktar ve bileşimini optimal seviyede tutacaktır.

Ayrıca mali kural temelli uygulamalar ile vergi gelirlerinden kopuk popülist harcama politikaları sınırlandırılmalı ve kamu kesimi borçlanma gereği düşürülmelidir. Borç stoku ve borç stoku kaynaklı faiz yükünün azaltılması için borçlanmanın cari dönem tüketim harcamaları için değil mümkün olduğunca yatırım harcamaları ve makroekonomik gereklilikler kapsamında yapılması sağlanmalıdır. Etkin kamu borç yönetim politikası, güçlü bir makroekonomik yapının oluşturulmasında etkili olmakla birlikte tek başına bu politikanın uzun vadede bir başarı sağlaması mümkün değildir. Bu nedenle iktisadi dengenin sağlanması ve sağlıklı borç yönetim faaliyetlerinin yürütülmesi için borç yönetimi politikası ile para ve maliye politikaları arasında etkin bir koordinasyon sağlanmalıdır. Burada güçlü maliye politikaları ile finansman ihtiyacı azaltılırken, etkin bir para politikası ile fiyat istikrarının sağlanması ve sağlıklı borç yapısının oluşması desteklenmiş olacaktır. Sonuç itibarıyla etkin borç yönetim politikaları ile borç yönetim göstergelerinde sağlanan iyileşmeler, finansal istikrar ve başarılı bir makroekonomik performansın teminatı olacaktır.

Etik Beyan

"*Kamu Borç Yönetiminde Etkinliğin Ülkelerin Makroekonomik Performansına Etkisi: OECD Ülkeleri Örneği*" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırmada hazır veri seti kullanıldığı için etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır.

Kaynakça

- Abdioğlu, Z. ve Uysal, T. (2013). Türkiye’de b6lgeler arası yakınsama: panel birim k6k analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(3), 125-143.
- Afiq, M. H. ve Hamza, S. M. (2017). The impact of interest rate on economic development: A study on Asian Countries. *International Journal of Accounting and Business Management*, 5(1), 180-188.
- Afonso, A. ve Jalles, T. T. (2013). Growth and productivity: the role of government debt. *International Review of Economics*, 25, 384-407.
- Anaripour, J. T. (2011). Study on relationship between interest rate and economic growth by reviews (2004-2010, Iran). *Journal of Basic and Applied Scientific Research*, 1(11), 2346-2352.
- Australian Government Productivity Commission (2013). *On efficiency and effectiveness: some definition*, Commission Staff Research Note. Erişim Adresi: <https://www.pc.gov.au/research/supporting/efficiency-effectiveness/efficiency-effectiveness.pdf>
- Bağcı, H. (2001). *Kamu borçları yönetimi ve Türkiye için bir değerlendirme*. Ankara: SPK Yayınları, 135.
- Baltagi, B. (2001). *Econometric analysis of panel data*. UK: John Wiley & Sons Ltd.
- Basu, P., Ghosh, S. ve Kallianiotis, L. (2001). Interest rate risk, labor supply and unemployment. *Economic Modelling*, 18(2), 223-231.
- Bassanini, A. ve Davul, R. A. (2006). *The determinants of unemployment across OECD countries: reassessing the role of policies and institutions*. OECD Economic Studies, 42.
- Bierens, H. J. ve Broersma, L. (1993). The relation between unemployment and interest rate: some international evidence. *Econometrics Review*, 12(2), 217-256.
- Cang6z, M.C. ve Balıbek, E. (2012). Kamu borç yönetiminin genel çerçevesi: yeni eğilimler ve Türkiye’ye yansımaları. İçinde M. C. Cang6z ve E. Balıbek (Ed.). *Hazıne işlemleri ve çağdaş hazıne yönetimi* (ss. 17-44). Ankara: Seçkin Yayınları.
- Cebula, R. (1988). Federal Government budget deficits and interest rates: an analysis for the United States 1955-1984. *Public Finance*, 43(3), 337-348.
- Checherita-Westphal, C. ve Rother, P. (2011). The impact of government debt on growth: an empirical investigation for the Euro area. *Revue Economique*, 62, 1015-1029.
- Chilunjika, A., Chikova, R. ve Uwiyezimana, D. (2016). Reflection on the constitutional legal debt management frameworks in Zimbabwe. *IOSR Journal of Economics and Finance*, 7(3), 44-54.
- Chudik, A., Mohaddes, K., Pesaran, H. ve Reissi, M. (2013). *Debt, inflation and growth-robust estimation of long-run effects in dynamic panel data models*. ESRC Grant ES/I031626/1.
- Currie, E. Jean-Jacques, D. ve Eriko, T. (2003). *Institutional arrangements for public debt management*. The World Bank Policy Research Paper No. 3021.
- D’Adda, C. ve Scorcu, A. E. (1997). *Real interest rate and growth: an empirical note*. Italy: University of Bologna Press.
- Das, U., Papapioannou, M., Pedras, G., Ahmed, F. ve Surti, J. (2010). *Managing public debt and its financial stability implications*. IMF Working Paper No. 10/280.
- Demir, M. (2009). *Türkiye’de kamu borçlarının gelişimi ve sürdürülebilirliği*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Demir, M. ve Sever, E. (2008). Kamu iç borçlanmasının büyüme, faiz ve enflasyon oranı üzerindeki etkileri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(25), 170-196.
- Dumitrescu, E. I. ve Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic Modeling*, 29(4), 1450-1460.
- Eğilmez, M. (2012). Bütçe açığı ve faiz dışı fazla. *Kendime Yazılar*. Erişim Adresi: <http://www.mahfieğilmez.com/2012/03/butce-acg-ve-faiz-ds-fazla.html>
- Eğilmez, M. (2014). Enflasyon ile faiz ilişkisi. *Kendime Yazılar*. Erişim Adresi: <http://www.mahfieğilmez.com/2014/05/enflasyon>.
- Eker, A., Altay, A. ve Sakal, M. (2007). *Maliye politikası (teori, ilkeler ve yöntem)*. İzmir: Birleşik Matbaacılık.
- Emil, F. ve Yılmaz, H.H. (2003). Kamu borçlanması, istikrar programları ve uygulanan maliye politikalarının kalitesi, genel sorunlar ve Türkiye üzerine gözlemler. İçinde XVIII Türkiye Maliye Sempozyumu (ss. 107-161). İstanbul: Marmara Üniversitesi Maliye Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.
- Fedeli, S. ve Forte, F. (2012). Public debt and unemployment growth: the need for fiscal and monetary rules: evidence from OECD countries (1981-2009). *Economia Politica*, 29(3), 409-437.
- Feldmann, H. (2006). Government size and unemployment: evidence from industrial countries. *Public Choice*, 127(3-4), 451-467.
- Feldmann, H. (2013). Real interest rate and labor market performance around the world. *Southern Economic Journal*, 79(3), 659-679.
- Fitoussi, J., Jestaz, D., Phelps, E. ve Zoega, G. (2000). Roots of the recent recoveries: labor reforms or private sector forces? *Brookings Paper on Economic Activity*, 1, 237-311.
- Gül, E. ve Ünlü, A. (2006). Türkiye’de bütçe açıkları ile borçlanmalar arasındaki nedensellik ilişkisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 1-22.
- Güngör, T. ve Karaca, O. (2007). Türkiye’de reel faiz oranlarını belirleyen faktörler. *Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları*, 2(3), 1-32.

- Hameed, A., Ashraf, H. ve Chaudhary, M. A. (2008). External debt and its impact on economic and business growth in Pakistan. *International Research Journal of Finance and Economics*, 20, 132-140.
- Hanif, M. N. (2002). Public debt management. *The Journal of NIPA*, 7(4), 41-72.
- Hanif, M. N. ve Arby, M. F. (2003). *Monetary and fiscal policy coordination*. MPRA, No: 10307.
- IMF (1998). *Coordination of monetary and fiscal policies*. IMF Working Paper No. 98/25.
- IMF (2001). *Guidelines for public debt management*, IMF Publication. Erişim Adresi: <https://www.imf.org/external/np/mae/pdebt/2000/eng/index.htm>
- IMF (2003). *Guidelines for public debt management*. IMF Publication. Erişim Adresi: <https://www.imf.org/external/np/mfd/pdebt/2003/eng/am/120903.pdf>
- Işık, H. (2017). Devlet borçları ekonomik büyümeyi nasıl etkiler? Bazı değerlendirmeler. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 117-133.
- İnce, M. (2001). *Devlet borçları ve Türkiye*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Johnson, L. E., Ley, R. ve Cate, T. (2001). Keynes' theory of money and his attack on the classical model. *International Advances in Economic Research*, 7(4), 409-418.
- Kwon, G., McFarlane, L. ve Robinson, W. (2006). *Public debt, money supply, and inflation: a cross-country study and its application to Jamaica*. IMF Working Paper No. 06/121.
- Mah, G., Mukkudem Peterson, J., Miruka C. ve Peterson, M .A. (2013). The impact of government expenditure on the Greek government debt: an econometric analysis. *Mediterranean Journal of Social Science*, 4(3), 323-330.
- Marieta, M.D. (2014). Analysis of public debt in the European Union-issues related to its sustainability. *Journal of International Studies*, 7(2), 25-32.
- Miller, S.M. ve Russek, F.S. (1996). Do federal deficits affect interest rates?. *Journal of Macroeconomics*, 18(3), 403-428.
- Misztal, P. (2010). Public debt and economic growth in the European Union. *Journal of Applied Economic Sciences*, 5(13), 292-302.
- Nastansky, A., Mehnert, A. ve Strohe, H .G. (2014). *A vector error correction model for the relationship between public debt and inflation in Germany*. Postdam Universitat Statistische Diskussionsbeiträge, Germany.
- Nguyen, B.V. (2015a). The relationship between public debt and inflation in developing countries: Empirical evidence based on difference panel GMM. *Asian Journal of Empirical Research*, 5(9), 102-106.
- Nguyen, B.V. (2015b). The effects of public debt on inflation in developing economies of Asia: an empirical evidence based on panel differenced GMM regression and PMG estimation. *The Empirical Economics Letter*, 14(4), 1-20.
- Ocampo, J.A. (2005). *A broad view of macroeconomic stability*. DESA Working Paper No. 1.
- Paalzow, A. (1992). *Public debt management*. EFI Research Report, May 1992.
- Patillo, C., Poirson, H. ve Ricci, L. (2002). *External debt and growth*. IMF Working Paper No. 02/69.
- Perovic, L. M. (2018). Public debts, deficits and interest rates in CEECs: are there spatial spillovers? *Post Communist Economies*, 30(5), 675-692.
- Prohl, S. ve Schneider, F. (2006). *Sustainability of public debt and budget deficit: panel cointegration analysis for the European Union member countries*. Department of Economics Johannes Kepler University of Linz Working Paper No. 0610.
- Reinhart, C. M. ve Rogoff, K. S. (2010). Growth in a time of debt. *American Economic Review*, 100(2), 573-578.
- Sağdıç, E. N. (2015). *Vergi gelirlerini belirleyen faktörlerin bölgesel analizi: Türkiye örneği* (Doktora Tezi). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Sever, E. ve Mızrak, Z. (2007). Döviz kuru, enflasyon ve faiz oranı arasındaki ilişkiler: Türkiye uygulaması. *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 7(13), 264-283.
- Sezgin, Z. (2013). Avrupa borç krizinin izini sürmek: mali disiplin. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 81-90.
- Shabbir, S. (2013). *Does external debt affect economic growth: evidence from developing countries*. State Bank of Pakistan Working Paper No. 63.
- Silva, G. G., Castro Pires, M. C. ve Tera, F. H. B. (2014). The effects of public debt management on macroeconomic equilibrium: an analysis of the Brazilian economy. *Economia*, 15(2), 174-188.
- Sugözü, İ. H. ve Yiyit, M. (2010). Borçlanmanın enflasyona etkisi üzerine teorik yaklaşımların temel özellikleri. *Maliye Dergisi*, 158, 365-373.
- Sutherland, D., Hoeller, P., Merola R. ve Ziemann, V. (2012). *Debt and macroeconomic stability*. OECD Economics Department Working Papers No. 1003.
- Şener, O. (2014). *Kamu ekonomisi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Taghavi, M. (2000). Debt, growth and inflation in large European economies: A vector auto-regression analysis. *Journal of Evolutionary Economics*, 10(1), 159-173.
- Tatoğlu, F. Y. (2013). *Panel veri ekonometrisi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Tunalı, H. ve Erönel, Y. Y. (2016). Enflasyon ve faiz oranı ilişkisi: Türkiye'de Fisher etkisinin geçerliliği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 21(4), 1415-1431.
- Uluatam, Ö. (2014). *Kamu maliyesi*. Ankara: İmaj Kitabevi.
- Ulusoy, A. (2009). *Devlet borçlanması*. Trabzon: Celepler Matbaacılık.
- Ulusoy, A. ve Kara, D. (2017). Kamu borç yönetiminin maliye ve para politikası ile uyum sorunu: Türkiye pratiği. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 29-38.

- Wani, N. U. H. ve Kabir, H. (2016). *An evaluation of relationship between public debt and economic growth: a study of Afghanistan*. MPRA, 7538.
- Wheeler, G. (2004). *Sound practice in government debt management*. IMF and The World Bank Publications.
- Wolswijk, G. ve Haan, J. D. (2005). *Government debt management in the Euro area recent theoretical developments and changes in practices*. European Central Bank Occasional Paper Series, 25.
- Yavuz, H. H. (2009). Kamu borç yönetiminde yabancı para cinsinden borçlanmanın etkileri: Türkiye örneği. *Maliye Dergisi*, 157, 277-292.
- Yıldırım, K., Karaman, D. ve Taşdemir, M. (2009). *Makroekonomi*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Yılmazcan, D. (2003). Türkiye’de dış borç yönetiminin koordinasyonu ve yabancı ülke uygulamaları. İçinde *XVIII Türkiye Maliye Sempozyumu* (ss. 231-279). İstanbul: Marmara Üniversitesi Maliye Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

The public borrowing increased to a high level as of the 1980s and leading to a serious fiscal discipline problem in developed and particularly in developing countries, has caused concern on fiscal structure. The developments taken place in financial markets along with globalization have increased the sensitivity of the economies of countries with high debts to global financial and fiscal crises. In this period, many countries have applied effective debt management policies which would result in a public borrowing with minimum cost, decrease the sensitivity of debt stock against risks and cause a sustainable debt structure in the medium-long term. Debt stock, debt interest payments, long and short-term interest rates in public borrowing have been considered as indicators measuring the efficiency of debt management under the policies of debt management. In this regard, this study investigated the effect of the efficiency criteria in public debt management on the macroeconomic indicators of OECD countries. The rationale of this study consisted of the followings: to reveal the role of an efficient public debt management in providing the macroeconomic equilibrium by analyzing the effect of the efficiency indicators of public debt management on growth, unemployment, inflation and budget balance in OECD countries and to suggest policies on establishing the efficiency of public debt management.

In line with this rationale and goal, the analysis was administrated on the basis of the period between 1995-2017 related to 35 OECD countries. Panel data analysis method was utilized in the study in which four different models were established. It was found out that all serials were stationary that is $I(0)$ in level values according to the test statistics and probability values of panel unit root tests performed in order to identify the stationary of variables used in the analysis. Hausman Test was administrated for each model in order to determine whether the effects in model selection in the regression analysis were fixed or random, and the results of panel regression analysis were interpreted in line with test results.

The results of panel regression analysis for *model 1* showed that the increases in general government debt stock/GDP and short-term interest rates caused a negative effect on economic growth while the increase in interest payments/GDP created a positive effect on economic growth. According to the results of panel regression analysis for *model 2*, urged that while there was a positive relationship among general government debt stock/GDP and interest payments/GDP rates with unemployment rate, a negative relationship was found among long-term interest rates and short-term interest rates with unemployment. According to the results of panel regression analysis for *model 3*, while there was a positive relationship among general government debt stock/GDP and short-term interest rates with inflation, a negative relationship was found between interest payments/GDP and inflation. The results of panel regression analysis for *model 4* indicated that there was a negative relationship among general government debt stock/GDP, interest payments/GDP and short-term interest rates with budget balance.

The causality relationships between the series in the study were investigated by Dumitrescu-Hurlin (2012) panel causality test within the scope of the analysis. As a result of the panel causality tests administrated separately for the series in each model, while one-way causality relationship was found out among general government debt stock and short-term interest rates with economic growth, two-way causality relationship was determined among general government interest payments and long-term interest rate with economic growth in *Model 1*. The causality tests conducted for *Model 2 and 3* resulted in two-way causality relationships among general government debt stock, general government interest payments, and short and long term interest rates with unemployment and inflation rates. This result showed that it is necessary to consider debt management indicators for macroeconomic equilibrium while developing policies for reduction in unemployment and keeping inflation at an acceptable level. The results of the causality test administrated for *Model 4* concluded that causality relationships were found out among

general government debt stock, general government interest payments, short-term interest rates with budget balance while a causality relationship was identified from the budget balance to long-term interest rates. This may be interpreted as the interest rates increasing due to debt stock and interest payments affected budget interest payments and accordingly budget balance. The causality relationship identified from the budget balance to long-term interest rates showed that an increase in the public sector borrowing requirement might increase interest rates.

Theoretical and empirical results of the study suggested that the efficient public debt management played a significant role in establishing macroeconomic equilibrium and fiscal sustainability in general respects, and the improvements in debt burden, interest payments and interest rates generally affected the macroeconomic performance positively. For this reason, countries should strengthen the fiscal structure with the reforms based on fiscal discipline, transparency and accountability for the efficient debt management policies to cause improvements in macroeconomic indicators and should establish an appropriate maturity and interest structure in borrowing. Markets should be assured by increasing transparency and accountability, and borrowing should be made at a lower cost by reducing risk premiums. In order to establish an efficient government debt management, legal and institutional arrangements adopting basic goals, strategies and principles should be revised in line with economic developments. In this respect, the borrowing should be made in a more competitive structure by establishing efficient borrowing instruments market. The practices to contribute to the development of the borrowing instruments market, such as providing equal conditions for investors, increasing the liquidity of debt instruments and reducing financial transaction costs will limit the negative effects on the macroeconomic structure by keeping the amount and composition of debts at an optimal level.

In addition, populist spending policies contrary to fiscal rule-based practices and tax revenues should be limited, and the public sector borrowing requirement should be reduced. The borrowing should not be made for current period consumption expenditures but within the scope of investment expenditures and macroeconomic requirements as far as possible in order to reduce debt stock and interest burden based debt stock. Although efficient public debt management policy is effective in establishing a strong macroeconomic structure, this in policy alone cannot achieve success the long term. For this reason, an efficient coordination should be established between debt management policy and monetary and fiscal policies in order to provide economic balance and healthy debt management activities. By doing so, while the financial need is reduced by strong fiscal policies, an active monetary policy will support price stability and a healthy debt structure. To conclude, the improvements in efficient debt management policies and debt management indicators will guarantee financial stability and successful macroeconomic performance.

Huzurevinde Bulunan Yaşlıların Yalnızlık Algısı ve Yaşam Kaliteleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi¹

Tuğba KORKMAZ HOŐOĐLU² ve Durmuş ÜMMET³

Öz

Bu araştırmanın amacı yaşlı bireylerin yalnızlık algılarının yaşam kaliteleriyle arasındaki ilişkiyi incelemektir. Ayrıca; huzurevindeki bireylerin Yaşlılar için Yaşam Kalitesi Ölçeği ve Yaşlılar için Yalnızlık Ölçeğinden (YİYO) aldıkları puanların bazı demografik özelliklere göre (cinsiyet, yaş, eğitim seviyesi, kurumda kaldığı süre, kurumdan memnuniyet düzeyi) farklılaşma durumları incelenmiştir. Araştırmanın örneklemini İstanbul Büyükşehir Belediyesi Darülaceze Müdürlüğü Huzurevi'nde yaşayan 69'u kadın, 127'si erkek olmak üzere toplamda 196 yaşlı birey oluşturmuştur. Katılımcıların demografik bilgilerini belirlemek için kişisel bilgi formu, yalnızlık düzeylerini ölçmek için Yaşlılar için Yalnızlık Ölçeği, yaşam kalitesini ölçmek için Yaşlılar için Yaşam Kalitesi Ölçeği uygulanmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgular incelendiğinde; yaşlı bireylerin yalnızlık puanları ile yaşam kaliteleri arasında ters yönde anlamlı bir ilişki olduğu ve yalnızlığın yaşam kalitesini yordadığı görülmüştür. Ayrıca yaşlı bireylerin yalnızlık düzeylerinin cinsiyet ve eğitim durumu değişkenlerine göre farklılaştığı ancak yaş, kurumda kalma süresi ve kurumdan memnuniyete göre değişmediği görülmüştür. Yaşlı bireylerin yaşam kalitelerinin cinsiyet, eğitim durumu ve kurumdan memnuniyetlerine göre farklılaştığı ancak yaşlarına ve kurumda kalma süresine göre değişmediği belirlenmiştir. Elde edilen bulgulara göre yaşlılarla yapılabilecek çalışmalara dair öneriler getirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Yaşam kalitesi, Yalnızlık algısı, Yaşlı, Huzurevi.

Investigation of the Relationship between Perception of Loneliness and Quality of Life of the Elderly in Nursing Home

Abstract

The purpose of this study is to analyze the connection between the perception of loneliness and quality of life of old people. Moreover, the scores that the old people got from the Quality of Life Scale and Loneliness Scale for Elderly were analyzed based on some demographic characteristics such as gender, age, marital status, level of education, children (if any), the length of stay in retirement home, the satisfaction from the retirement home etc.. The sample of the study was performed in a retirement home (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Darülaceze Müdürlüğü) with 69 female and 127 male persons. The demographic data of the participants was obtained from the Personal Information Form, where Loneliness Scale for Elderly for the Loneliness score and Quality of Life Scale for Elder People for the life quality score. As a result of the analyses; a meaningful negative connection was found out between the level of loneliness and quality of life. A distinct connection was noticed between the loneliness score and the level of education. Also loneliness predicts quality of life. In addition, it was observed that the loneliness levels of elder people differed according to the variables of gender and educational status, but did not change according to age, length of stay in the retirement home and satisfaction with the retirement home. It has been determined that the quality of life of older individuals differs according to their gender, educational status and satisfaction with the retirement home, but does not change according to their age and length of stay in the retirement home. Based on the findings, suggestions were made for studies that could be done with the elderly.

Key Words: Quality of Life, Loneliness, Elders, Nursing home

Atıf İçin / Please Cite As:

Korkmaz Hoşoğlu, T. ve Ümmet, D. (2021). Huzurevinde bulunan yaşlıların yalnızlık algısı ve yaşam kaliteleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 463-475.

Geliş Tarihi / Received Date: 08.04.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 06.01.2021

¹ Bu makale Tuğba Korkmaz Hoşoğlu'nun, Doç. Dr. Durmuş Ümmet danışmanlığında Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yaptığı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Uzm. Psk. - İstanbul Büyükşehir Belediyesi Darülaceze Müdürlüğü, tugbakorkmaz90@gmail.com

 ORCID: 0000-0002-7633-4408

³ Doç. Dr. - Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, dummet@marmara.edu.tr

 ORCID: 0000-0002-8318-9026

Giriş

Dünya üzerindeki her yerde yaşlı insan potansiyeli dikkati çeken bir konu olmuştur. İnsanlık tarihine bakıldığında insanların yaşam süresiyle ilgili beklentileri de gün geçtikçe değişmektedir. Günümüzde bu beklentiler daha çok artmış durumdadır ve halen de bu beklentiler artmaya devam etmektedir (Leeson, 2014, s. 12). Daha uzun yaşam beklentisinin artması ve doğum sayısının azalması, yirminci yüzyılın sonunda dünya üzerindeki 65 yaş ve üzeri kişi sayısının nüfus içindeki oranının artmasına sebep olmuştur (Barker, 1998, s. 271). Literatürdeki sağlık alanında yapılan çalışmalara bakıldığında bu beklenti artışının en önemli sebebi olarak sağlık bakımına ulaşımın kolaylaşması bağlı yaşam kalitesinin artması olarak görülmektedir (Lichtenberg, 2011, s. 3; Peters, Nusselder, Reibling, Wegner-Siegmundt ve Mackenbach, 2015, s. 1). Birçok ülkede yaşam süresindeki bu yükselme, toplumdaki en yaşlı gruba dahil olan kişilerin yaş oranlarıyla birlikte yaşlı nüfusunda da bir artışa sebep olmaktadır (Gwozdz ve Sousa-Poza, 2010, s. 393). Türkiye’de yaşlı nüfusu artış gösteren ülkelerden birisidir. Bu durum toplumsal düzeyde bazı değişikliklerin yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Yaşlı nüfusun artmasıyla beraber yaşlılarla ilgili çalışmalar yapılması daha fazla önem kazanmaktadır. Yaşlı bireyin Türk kültüründeki yerinde de bazı değişimler olmuş, yaşlılık eskiden olduğu gibi saygınlık ögesi olmaktan bir miktar uzaklaşmaya başlamıştır. Fakat bu değişimlerle birlikte kuşaklar arası çatışmaların da eklenmesiyle yaşlının evde bakımı problem oluşturmaya başlamıştır. Yaşlıların bakımında yetersiz kalındığı durumda ise yaşlı bakım kurumları devreye girmiştir (Kurt, 2008, s. 31). Huzurevi yaşlı bireyin; bakım, temizlik, yemek vb. gereksinimlerin yanı sıra, sağlık hizmeti, sosyalleşme gibi ihtiyaçlarına da cevap vermektedir. Yaşlı bireyler için huzurevi bir ev ortamıdır, son evidir bazen de son durağıdır (Pakdil, 2001, s. 43). Bu bakım merkezleri eve benzeyen fakat birçok farklılıkların olduğu yaşam alanlarıdır (Frahm, Gammonley, Zhang ve Paek, 2010, s. 436). Bu bakım merkezleri genelde aile ortamından ayrılmaya, günlük yaşamı şekillendiren, özgürlük kaybı ile ilişkilendirilen istenilmeyen bir deneyim olarak ifade edilmektedir (Fjaer ve Vabø, 2013, s. 424).

Yaşlılık döneminin psikolojik bozukluklar bakımından riskli bir dönem olduğu bilinmektedir. Özellikle depresif bozukluk yaygın görülen psikiyatrik bozukluklardandır ve yaşlıların yaşam kalitesini etkileyen önemli bir faktör görülmektedir (Göktaş ve Özkan, 2006, s. 33; Şahin ve Yalçın, 2003, s. 12). Evde yaşamını sürdüren yaşlı bireylerin psikolojik semptomlarının huzurevinde kalan bireylere göre daha az olduğu da gözlenmektedir (Altınyollar, Biçer ve Afşar, 2001, s. 2). Bireyin yaşının ilerlemesiyle birlikte fiziksel ve bilişsel becerilerde gerileme görülmektedir. Bilişsel becerilerinde azalma gözlenen yaşlı bireyin; günlük yaşam faaliyetlerinde de gerileme gözlenir (Yıldız, Erol ve Elgün, 2009, s. 157). Bu dönemdeki değişiklikler ile yaşlı birey artık üretkenlikten uzaklaşmış, kendisini işe yaramaz hissetmeye başlamış, çevreye ilgisi azalmış olabilir hatta; günlük rutin yaşamını sürdürmesi için yardıma ihtiyaç duyabilir. Böylece yaşlı birey çevreden soyutlanabilir, yalnızlaşabilir ve tüm bunlar da depresyon ve anksiyete gibi sorunlara yol açabilmektedir (Tamam ve Öner 2001, s. 51; Göktaş ve Özkan 2006, s. 33). 65 yaş üzerindeki bireylerin ruh sağlıklarına yönelik kapsamlı çalışmaların sayısının oldukça az olduğu görülmektedir. Özellikle yaşlı bireyler eğer kimsesiz ise terkedilmiş ve yalnızlık hissedebilmektedirler ve bu da onların yaşam kalitesinin değişmesinde önemli etmenlerdendir.

Yaşam kalitesinin ilk olarak literatürde görüldüğü yer, Long’un (1960, s. 613) yayınladığı ‘On the Quantity and Quality of Life’ adlı makaledir. Yaşam kalitesi aslında insanların ulaşmaya çalıştıkları evrensel bir hedef halini almıştır. Dünya Sağlık Örgütü’nün tanımına göre yaşam kalitesi; bireyin yaşadığı hayat içindeki umulan, amaçlanan, alaka duyulan şeylerle bağlantılı olarak oluşan bütünün algılama şekli olarak tanımlanmaktadır (WHO, 1972, s. 11). Bu kavramın tıp alanında kullanılması Erikson (1964) tarafından olmuştur. Bu kavram daha sonrasında psikiyatri alanında kullanılmaya başlanmıştır (Akt: Top, Özden ve Sevim, 2003, s. 19). Yaşam kalitesi kavramının birçok faktörün sonucu olduğu belirtilmektedir. Özellikle yaşlı bireyler için; sosyal ve kan bağı olan kişilerle olan ilişki, sağlıklı olmak, bağımsızlık ve bununla ilintili olarak kontrolün hala kendisinde olduğunun bilinmesi, din ve ekonomik durum vb. yaşam kalitesini etkilemektedir (Tsuruoka, Masuda, Ukai, Sakakura, Harada ve Majima, 2001, s. 52). Bireylerin yaşam kalitesi değerlendirildiğinde, özellikle huzurevleri gibi sürekli bakım ve/veya rehabilite merkezlerinin özellikleri önem arz ettiği görülmektedir. Huzurevlerinde verilen hizmetin kalitesinin artırılmasının, yaşlı bireyin isteklerinin doğru belirlenip karşılanması ve yaşam kalitesinin artırılmasına yönelik doğru müdahalelerin yapılmasının önemli olduğu vurgulanmaktadır (Işıkhan, 2000, s. 17).

Yapılan araştırmalara göre huzurevinde yaşayan yaşlı bireylerin yaşam kalitesini, huzur evindeki diğer sakinlerle olan ilişkileri de etkilemektedir. Sakin eğer diğer sakinlerle olan ilişkilerinin iyi olduğunu algılıyor ise bu onun yaşam kalitesini artırmaktadır (Yazgan, Kora, Topçuoğlu, 2006, s. 145). Huzurevinde yaşamını sürdüren yaşlı bireyin yaşam kalitesini olumsuz yönde etkileyen değişkenlerden birisi de ekonomik

düzevidir. Yapılan araştırma sonuçlarına göre yaşam kalitesi düzeyinin gelir durumunu direk etkisi bulunmaktadır (Gülseren, Koçyiğit ve Erol, 2000, s. 136). Bir diğeri araştırmada ise; yaşlı kadınların kronik hastalıklarının varlığı yaşam kalitesinin düzeyinde düşüőe sebep olmaktadır (Orfila, Ferrer, Lamarca v.d. 2006, s. 2371). Yine farklı bir araştırma sonucuna göre; yaşlı bireylerin yaşam kalitesini etkileyen faktörlerden biri de ruhsal sağığıdır. Yakınlarını ziyaret edemeyen yaşlılar, ziyaret eden yaşlılara göre daha depresif olduğu görülmüştür. Cinsiyete göre değerlendirildiğinde ise; kadınların erkeklere oranla daha depresif eğilimde oldukları gözlenmiştir (Bayık, Erefe ve Özgür, 2001, s. 7). Tayvan'da yapılan bir araştırmaya göre; eğitim seviyesi yüksek olan yaşlı bireylerin daha yüksek yaşam kalitesine sahip olduğu bilinmektedir (Jou, Yang ve Chuang, 1998, s. 232). Yaşlı bireylerin yaşamlarını sürdürdükleri kurum ile ilgili değerlendirmeleri de yaşam kalitelerini etkilemektedir. Yazgan, Kora, Topçuoğlu ve Kuşçu (2006, s. 145) yaşam kalitesi ve memnuniyet düzeyi arasında kuvvetli bir ilişki olduğunu belirtmektedir.

Yaşlı bireylerin yaşam kalitelerini etkileyen faktörlerden biri de yalnızlık algısıdır (Balcı-Yapalak, 2020, s. 73). Yalnızlık bireyin çevresiyle arasındaki bağların yeterli olmaması halinde ortaya çıkan duygu durumu olarak ele alınmaktadır (Peplau ve Perlman, 1982, s. 278). Yalnızlık, arzu edilen arkadaşlık ve duygusal destek miktarı ile kişinin çevresinden elde edebileceği destek miktarının uyumsuz olması sonucu hissedilen hoş olmayan öznel bir durum olarak tanımlanmaktadır (Blazer, 2002, s. 315). Yaşlı bireylerdeki yalnızlık kavramı ve onları etkileyen faktörlere bakıldığında; eşin ve/veya yakın arkadaşların vefatı, evinden ayrılmak zorunda kalmak, emekli olmak, ekonomik güçlükler, sosyal statü ve rollerdeki değişim veya kaybı, süregelen hastalıklar, fiziksel olarak kısıtlanmalar, duygusal olarak bazı kayıplar ve temel ihtiyaçlarını giderebilmek için bir başkasının yardımına ihtiyaç duymak gibi olguların ön plana çıktığı görülmektedir (Öz, 2010, s. 211).

Yalnızlık duygusu yaşlı bireylerin hayat kalitesini ve yaşam doyumunu düşürmektedir (Chou ve Chi, 2005, s. 46). Yalnızlık duygusunun iki boyutu olduğu düşünölmektedir. İlki sosyal yalnızlık, diğeri ise duygusal yalnızlık boyutlarıdır. Sosyal yalnızlık boyutu, sosyal anlamda etkileşimin yetersiz olarak algılanmasını; duygusal yalnızlık boyutu ise yakın ilişki kurmada zayıflık ve reddedilme hissini içermektedir (Weiss, 1973). Blazer (2002, s. 315) yalnızlığın yaşlı insanlarda depresyona sebep olabileceğini bildirmiştir. Özellikle yaş ile alakalı kayıplar ve zorluklar neticesinde oluşan yalnızlık durumunun yaşlı insanların depresyon düzeylerinin yükselmesiyle ilişkili olabileceğini ortaya koymuştur. Yaşlı bireyler için oldukça önemli olan sosyal etkileşim sınırlandırıldığında yalnızlık hissi artmaktadır (Danış, 2014, s. 3). Ayrıca bireyin bilişsel bozulmalar yaşaması, sosyal olarak gittikçe daha çok izole olması, günlük temel işlerinde ikinci bir kişinin yardımına ihtiyaç duyması, yakınlarını kaybetmesi ve umutsuzluk yaşlıda yalnızlık düzeylerini arttırmaktadır (Kurt, 2014, s. 31). Dolayısıyla yalnızlık duygusu arttıkça yaşam doyumunu azalmaktadır (Recepöğlu, 2013, s. 311).

Sonuç olarak, yalnızlık algısı yaş ile birlikte artmakta ve bireyde stres durumu yaratmaktadır. Yapılan araştırmalara göre yalnızlık yaşlılar arasında yaygın olduğu görülmektedir. Ayrıca yaş ilerledikçe yalnızlık arttığı gözlenmiştir. 80 ve üzeri yaşa sahip bireyler 60-80 yaş aralığında olan bireylere oranla daha yaşlı hissetmektedirler (Pinquart ve Sorensen, 2001, s. 252). Hicks (2000, s. 15) çalışmasında huzurevinde yaşayan yaşlıların ilişki azlığının yalnızlığa daha çok sebebiyet verdiğini bildirmektedir. Tüm bu belirtilen literatür bilgileri ve yapılmış araştırmalar yaşlı bireylerin yalnızlık algıları ile yaşam kaliteleri arasındaki ilişkiye işaret etmektedir. Alanda özellikle huzurevinde yaşayan bireylerle bu konuda yapılan araştırmaların yetersizliği dikkat çekicidir. Özellikle toplam nüfus içinde gittikçe oranı artan yaşlı bireylerle ilgili yapılan bu araştırmanın geriatri alanındaki çalışmalara katkı sağlayacağı düşünölmektedir. Bu çerçevede bu araştırmanın ana amacı, İstanbul'da huzurevinde ikamet eden yaşlılarda yaşam kalitesi ve yalnızlık düzeyleri arasında ilişki olup olmadığını ortaya koymak olarak belirlenmiştir. Araştırmada belirlenen ana amaç çerçevesinde aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Yaşlı bireylerde yaşam kalitesi ve yalnızlık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
2. Yaşlı bireylerde yalnızlık düzeyi puanları yaşam kalitesi puanlarını anlamlı düzeyde yordamakta mıdır?
3. Yaşlı bireylerde yaşam kalitesi ve yalnızlık puanları cinsiyetlerine göre farklılaşmakta mıdır?
4. Yaşlı bireylerde yaşam kalitesi ve yalnızlık düzeyi yaşa göre farklılaşmakta mıdır?
5. Yaşlı bireylerde yaşam kalitesi ve yalnızlık düzeyi eğitim seviyesine göre farklılaşmakta mıdır?
6. Yaşlı bireylerde yaşam kalitesi ve yalnızlık düzeyi kurumda kaldığı süreye göre farklılaşmakta mıdır?

7. Yaş bireylerde yaşam kalitesi ve yalnızlık düzeyi kurumdan memnuniyetine göre farklılaşmakta mıdır?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, huzurevinde yaşayan yaşlı bireylerin yaşam kalitelerinin yalnızlık algıları ve bazı değişkenleri çerçevesinde ele almak için yürütülen ilişkisel tarama modelinde bir araştırmadır. İlişkisel tarama modeli, 2 veya daha çok değişkenin beraber değişip değişmediğini, değişiyorsa bunun düzeyini saptamayı amaç edinen araştırma modelidir (Karasar, 2020, s. 111).

Örneklem

Araştırmanın evrenini uygulama yapılan kurumda yaşayan 320 yaşlı birey oluşturmaktadır. Bu kişilerden konuşma engeli olan ve araştırmaya katılmak istemeyen kişiler çıkarılmış ve gönüllü olan 295 kişiye minimal testi uygulanmıştır. Araştırmanın örneklemini İstanbul'daki İstanbul Büyükşehir Belediyesi Darülaceze Müdürlüğü adlı huzurevinde yaşayan 196 yaşlı bireyden oluşmaktadır. Katılımcıların çoğunluğu 65 yaş üstü olduğundan katılımcıların bilinçli ve gönüllü bir şekilde çalışmaya katılmasını engelleyebilecek demans hastalığının söz konusu olabileceği göz önüne alınmıştır. Çalışmaya demansı olmayan, genel yargı ve muhakeme yetisine sahip, araştırmaya katılmaya gönüllü bireyleri dahil edebilmek için olası katılımcılara Standardize Mini Mental test uygulanmıştır. Standardize Mini Mental test skoru 25 puanın altında olan bireyler örnekleme dahil edilmemiştir. Araştırmaya katılan yaşlı bireylerin demografik değişkenlere göre dağılımları aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 1. Cinsiyet Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

		F	%
Cinsiyet	Kadın	69	35,2
	Erkek	127	64,8
Yaş	60-65 yaş arası	56	28,6
	66-74 yaş arası	68	34,7
	75 ve üzeri yaş	72	36,7
Eğitim Düzeyi	Okuma yazma bilmiyor	28	14,3
	Okur-yazar değil	24	12,2
	İlkokul Mezunu	78	39,8
	Lise Mezunu	47	24,0
Kurumda Kalma Süresi	Üniversite Mezunu	19	9,7
	0-1 yıl	41	20,9
	2-5 yıl	72	36,7
Kurumdan Memnuniyet	5 ve üstü yıl	83	42,3
	Evet	146	74,5
	Hayır	17	8,7
	Kısmen	33	16,8
	Toplam	196	100

Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu. Çalışmanın amacı çerçevesinde araştırmacılar tarafından geliştirilen form; katılımcıların cinsiyeti, yaşları, eğitim seviyeleri, kurumda kaldıkları süre ve kurumdan memnuniyetleri hakkında sorulardan oluşmaktadır.

Yaşlılarda Yaşam Kalitesi Ölçeğinin (CASP-19). Ölçeğin orijinal formu yaşlı bireylerin yaşam kalitesini ölçmek amacıyla Hyde ve diğ. (2003) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin orijinal hali 19 maddeden ve "Kontrol", "Otonomi", "Zevk" ve "Kendini gerçekleştirme" olmak üzere dört alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin Türkçeye uyarlamak ve güvenilirlik geçerlilik çalışmasını ise Türkoğlu ve Adıbelli (2013, s. 98) tarafından yapılmıştır. Ölçek 33 yaşlı bireye 2 hafta aralıkla uygulanarak test-tekrar test korelasyon değeri 0.85 olarak bulunmuştur. Ölçeğin iç tutarlılık analizleri sonucunda, madde toplam puan korelasyonları, 0.32 ile 0.78 arasında hesaplanmış ve korelasyonu 0.30'un altında olan 6 maddenin ölçekten çıkarılmıştır. Ölçeğin açıklayıcı faktör analizlerinde (DFA) 2 faktörlü bir yapı gösterdiği belirlenmiş ve faktör yüklerinin

uygun aralıklarda olduğu görülmüştür. Ölçeğin Cronbach's alfa değerlerinin 0.91, alt leklerin Cronbach's alfa katsayılarının ise 0.93-0.75 arasında olduğu saptanmıştır. Bu araştırmada ölçeğin toplam puanları üzerinden çalışılmıştır.

Yaşlılar için Yalnızlık leği (YİY). İlk olarak 1985'te Gierveld ve Kamphuis (1999) tarafından geliştirilen Yaşlılar için Yılmazlık leği'nin daha sonra yılında revize çalışması yapılmıştır. Ölçeğin Türk kültürüne uyarlanma alışması Akgl ve Yeşilyaprak (2015, s. 34) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin yapı geçerliliğini belirlemek için ımlayıcı ve Doğrulamalı Faktör Analizleri yapılmıştır. Yapılan faktör analizi sonucunda ölçeğin bütün maddelerinin iki faktörde toplandığı bulunmuştur. Ölçüt bağıntılı geçerlik çalışmaları sonucunda ölçeğin depresyon ile ilişki değerleri .69 ve yakınlık değişkeniyle ilişkisi -.65 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin Cronbach alfa değerleri .85 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin test-tekrar test ölçümü de yapılmış iki ölçüm arasındaki ilişki değerleri .93 olarak bulunmuştur. Bu araştırmada ölçeğin toplam puanları üzerinden çalışılmıştır.

Standardize Mini Mental Testi (SMMT). Orijinal formu Folstein vd. (1975) tarafından geliştirilen ölçek, kişilerin zihinsel sınırlılıklarını değerlendirmek için geliştirilmiştir. Ölçek kayıt hafıza, dikkat, hesaplama, hatırlama ve lisan olmak üzere beş temel alt başlıktan oluşmaktadır. Toplamda 11 lek mevcuttur. Ölçeğin güvenirlik incelemesinde Cronbach Alpha değerleri 0,92 olarak hesaplanmıştır. Bu test 30 puan üzerinden değerlendirilirken 25-30 arasında alınan puan 'normal', 24-19 arasındaki puan 'hafif yıkım', 19 ve altındaki puan ise 'demans' olarak belirlenir (Güngen, Ertan, Eker ve Yaşar, 2002, s. 273).

İşlem

Araştırmanın başlatılabilmesi için İstanbul Büyükşehir Belediyesi Darülaceze Müdürlüğü Müdürlük makamından uygulama izni ve Maltepe niversitesi'nden etik kurul izni alınmıştır (Enstitünün 12.06.2019 tarih ve 2019/04/04 karar no'su). Uygulama için uygun bilişsel düzeye sahip bireylere uygulama hakkında genel açıklama yapılmış gönüllü olan bireylerle çalışma yapılmıştır. Çalışmaya katılanlara öncelikle Standardize Mini Mental Testi (SMMT) uygulanmış ve 25 puanın altında puan alan katılımcılar araştırmaya dahil edilmemiştir. Uygulamaya başlamadan önce her bir katılımcıya uygulamaya gönüllü katılım sağlayıp sağlamadığı sorulmuştur. Veriler araştırmacı tarafından araştırmaya gönüllü olarak katılan kişilerle karşılıklı görüşme yöntemi ile toplanmıştır. Gönüllü katılım sağlamış olan katılımcılara istedikleri her an uygulamayı sonlandırabilecekleri bilgisi verilmiştir. Daha sonra katılımcılardan demografik bilgi formunda istenilen bilgileri cevaplandırmaları istenmiş ardından önce Yaşlılar için Yaşam Kalitesi Testi uygulanmış sonra Yaşlılar için Yalnızlık leği uygulanmıştır.

Verilerin Analizi

Veriler toplandıktan sonra SPSS-21 istatistik paket programı ile analizler yapılmıştır. Yaşlı bireylerde yalnızlık ve yaşam kalitesi arasındaki ilişkiye bakmak için Pearson Korelasyon analizi uygulanmıştır. Daha sonra yalnızlık puanlarının yaşam kalitesi puanları üzerindeki etkisini görebilmek amacıyla Basit Doğrusal Regresyon Analizi yapılmıştır. Son olarak yalnızlık ve yaşam kalitesi puanlarının demografik değişkenlere göre farklılaşmasını belirlemek için parametrik Testlerden olan Bağımsız Grup t Testi ve Tek Yönlü Varyans Analizi ile non-parametrik testlerden olan Kruskal Wallis H fark testleri uygulanmıştır.

Bulgular

Yapılan istatistiksel analizler sonucunda elde edilen bulgular aşağıda verilmiştir.

Yaşlı Bireylerin Yalnızlık Düzeyleri ile Yaşam Kaliteleri Arasındaki İlişkilere Dair Bulgular

Bu başlık altında yaşlı bireylerin yalnızlık düzeyleri ile yaşam kaliteleri arasındaki ilişkilere ve yalnızlığın yaşam kalitesi üzerindeki etkisini belirlemek için yapılan analizlere yer verilmiştir.

Tablo 2. *Yaşlılarda Yalnızlık leği Puanları ve Yaşlılarda Yaşam Kalitesi Puanları Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Yapılan Pearson Korelasyon Hesabı Sonuçları*

Değişkenler	Yalnızlık	Yaşam Kalitesi
Yalnızlık	1	-.442**
Yaşam Kalitesi		1
Ortalama (\bar{X})	20,71	36,44
Standart Sapma (SS)	5,14	7,56

Tablo 2'ye göre yaşlılarda yalnızlık puanları ve yaşam kalitesi puanları arasındaki ilişki durumunu görebilmek için yapılan korelasyon analizi sonucunda, yaşlılarda yalnızlık ile yaşam kalitesi arasında istatistiksel olarak negatif yönde, orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=-.442$; $p<.05$). Bu bulguya göre yaşlı bireylerin yalnızlık düzeyleri artıkça yaşam kaliteleri düşmektedir.

Tablo 3. Yaşlılarda Yaşam Kalitesi Ölçeğinden Alınan Puanların Yaşlılarda Yalnızlık Puanlarını Yordama Durumunu Belirlemeye Yönelik Yapılan Regresyon Analizi Sonuçları

Yordayan Değişken	Yaşam Kalitesi						
	R^2	B	β	t	Sd	F	p
Model 1							
Yalnızlık	,195	-.65	-.44	-6,84	193	46,79	.000

Yaşlılarda yalnızlık yordayan değişken, yaşlılarda yaşam kalitesi yordanan değişken olarak ele alındığı regresyon modelinin anlamlı olduğu görülmüştür ($F_{(1,193)} = 46,79$; $p<.05$). Bu verilere dayanarak, yalnızlık puanlarının, yaşam kalitesi puanlarını yordadığı ifade edilebilir. Bu bulguya göre, yaşam kalitesi puan varyansının yaklaşık %20'lik değişimi yalnızlık değişkeni tarafından açıklanmaktadır.

Yaşlı Bireylerin Yalnızlık Düzeyleri ile Yaşam Kalitelerinin Demografik Değişkenlere Göre Farklaşmasına Dair Bulgular

Bu başlık altında, yaşlı bireylerin yalnızlık düzeyleri ile yaşam kalitelerinin cinsiyet, yaş, eğitim seviyesi, kurumda kaldığı süre ve kurumdan memnuniyetlerine göre değişip değişmediğini belirlemeye yönelik yapılan analiz sonuçları verilmiştir.

Tablo 4. Huzurevinde Yaşayan Yaşlıların Cinsiyetine Göre Yalnızlık ve Yaşam Kalitesi Puanlarının Dağılımı

Puan	Cinsiyet	n	\bar{X}	SS	Sh $_{\bar{x}}$	t-testi		
						Sd	t	p
Yalnızlık	Kadın	69	20,61	5,06	,61	194	-,22	.000
	Erkek	127	20,78	5,18	,46			
Yaşam Kalitesi	Kadın	69	37,47	7,42	,90	193	-1,40	.000
	Erkek	127	35,88	7,60	,67			

Tablo incelendiğinde, yaşlılarda yalnızlık düzeylerinin cinsiyet arasındaki değişimi belirlemek için yapılan analiz sonucunda, istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gözlemlenmiştir ($t_{(194)} = -.22$; $p<.000$). Bu bulguya göre huzurevinde yaşayan erkek katılımcıların kadınlara oranla daha fazla yalnız hissettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca yaşlı bireylerin yaşam kalitesi puanlarının da cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği belirlenmiştir ($t_{(193)} = -1.40$; $p<.05$). Elde edile bulguya göre kadın katılımcıların yaşam kaliteleri erkeklerinkinden daha yüksektir.

Tablo 5. Huzurevinde Yaşayan Yaşlıların Yaş Gruplarına Göre Yalnızlık ve Yaşam Kalitesi Puanlarının Dağılımı

Puan	Yaş	N , \bar{X} ve SS Değerleri			ANOVA Sonuçları						
		N	\bar{X}	SS	Var. K.	KT	Sd	KO	F	p	
Yalnızlık	60-65 yaş	56	20,58	4,97	G.Arası	53,08	2	26,540	1,010	,366	
	66-74 yaş	68	21,39	5,09							G. İçi
	75 yaş üzeri	72	20,18	5,26							Toplam
	Toplam	196	20,71	5,126							
Yaşam Kalitesi	60-65 yaş	56	36,76	7,20	G.Arası	100,761	2	50,380	,881	,416	
	66-74 yaş	68	35,47	8,19							G. İçi
	75 yaş üzeri	72	37,09	7,20							Toplam
	Toplam	196	36,43	7,55							

Yaşlı bireylerin yalnızlık düzeylerinin yaşlarına göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan analiz sonucunda, katılımcıların yaşlarına göre anlamlı bir fark bulunmamıştır ($F=.366$; $p>.05$). Ayrıca, yaşlı bireylerin yaşam kalitesi düzeylerin de yaşlarına göre farklılaşmadığı saptanmıştır ($F=.416$; $p>.05$). Bu bulgulara göre, huzurevinde yaşayan yaşlıların yalnızlık ve yaşam kalitesi düzeyleri yaşlarına göre değişmemektedir.

Tablo 6. Huzurevinde Yaşayan Yaşlıların Eğitim Durumlarına Göre Yalnızlık ve Yaşam Kalitesi Puanlarının Dağılımı

Puan	Eğitim Durumu	n	$\bar{x}_{sıra}$	x^2	sd	P
Yalnızlık	Okur-Yazar değil	28	110,91	11,433	4	0,02
	Okur-Yazar	24	129,79			
	İlkokul	78	92,30			
	Lise	47	88,36			
	Üniversite	19	91,21			
	Toplam		196			
Yaşam Kalitesi	Okur-Yazar değil	28	82,27	11,503	4	0,02
	Okur-Yazar	24	73,96			
	İlkokul	78	101,29			
	Lise	47	115,68			
	Üniversite	19	94,47			
	Toplam		196			

Huzurevinde yaşayan yaşlı bireylerin yalnızlık düzeylerinin eğitim seviyelerine göre değişip değişmediğini belirlemek için yapılan analiz sonucunda gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklar olduğu belirlenmiştir ($x^2=11,433$; $p<,05$). Elde edilen farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını bulmak için, Mann Whitney U testi yapılmıştır. Yapılan ikili karşılaştırmalar sonucunda, eğitim seviyesi okur-yazar ve lise olan katılımcıların puanları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmuştur ($U=345,000$; $p<,05$). Bu bulguya göre, okur yazar olan yaşlıların yalnızlık düzeyleri lise mezunu olanlardan daha yüksektir. Diğer eğitim düzeyi grupları arasındaki farkların anlamlı olmadığı belirlenmiştir.

Huzurevinde yaşayan yaşlı bireylerin yaşam kalitelerinin eğitim düzeylerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını görebilmek amacıyla yapılan analiz sonucunda da gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklar olduğu saptanmıştır ($x^2=11,503$; $p<,05$). Ulaşılan farklılığın hangi gruplar arasında gerçekleştiğini belirlemek için, Mann Whitney U testi yapılmıştır. Yapılan ikili karşılaştırmalara göre, yine eğitim seviyesi okur-yazar ve lise olan katılımcıların puanları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olduğu görülmüştür ($U=328,000$; $p<,05$). Bu bulguya göre, lise mezunu olan yaşlı bireylerin yaşam kaliteleri okur yazar olanlardan daha yüksektir. Diğer eğitim düzeyi grupları arasındaki farkların yine anlamlı olmadığı saptanmıştır.

Tablo 7. Huzurevinde Yaşayan Yaşlıların Kurumda Kalma Sürelerine Göre Yalnızlık ve Yaşam Kalitesi Puanlarının Dağılımı

Puan	N , \bar{x} ve SS Değerleri				ANOVA Sonuçları					
	Süre	N	\bar{x}	SS	Var. K.	KT	Sd	KO	F	p
Yalnızlık	0-1 yıl	41	19,92	5,06	G.Arası	64,141	3	32,070	1,223	.297
	1-5 yıl	72	20,44	5,34	G. İçi	5061,426	193	26,225		
	5 yıldan fazla	83	21,34	4,95	Toplam	5125,566	196			
	Toplam		196	20,71	5,12					
Yaşam Kalitesi	0-1 yıl	41	35,87	7,85	G.Arası	76,074	3	38,037	664	.516
	1-5 yıl	72	37,25	7,75	G. İçi	11005,875	193	57,322		
	5 yıldan fazla	83	36,00	7,26	Toplam	11081,949	196			
	Toplam		196	36,43	7,55					

Yaşlı bireylerin yalnızlık ölçeği skorlarının, kurumda kaldıkları süreye göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan analiz sonucunda gruplar arasında yalnızlık düzeylerinin istatistiksel olarak anlamlı düzeyde değişmediği görülmüştür ($F=1,223$; $p>,05$). Aynı zamanda, yaşlı bireylerin yaşam kalitesi düzeylerinin kurumda kaldıkları süreye göre değişip değişmediğini görmek için yapılan analiz sonucunda da, katılımcıların kurumda kalma sürelerine göre anlamlı bir değişim olmadığı görülmüştür ($F=,664$; $p>,05$). Bu bulgulara göre, yaşlı bireylerin yalnızlık ve yaşam kalitesi düzeyleri kurumda kalma sürelerine göre değişmemektedir.

Tablo 8. Huzurevinde Yaşayan Yaşlıların Kurumdan Memnuniyetlerine Göre Yalnızlık ve Yaşam Kalitesi Puanlarının Dağılımı

Puan	Kurumdan Memnuniyet	n	$\bar{x}_{sıra}$	χ^2	sd	P
Yalnızlık	Evet	146	94,57	2,759	2	.252
	Hayır	17	110,74			
	Kısmen	33	109,58			
	Toplam	196				
Yaşam Kalitesi	Evet	146	105,97	18,055	2	.000
	Hayır	17	46,00			
	Kısmen	33	89,79			
	Toplam	196				

Yaşlı bireylerin yalnızlık puanlarının kurumdan memnuniyet değişkenine bağlı olarak farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan analizin sonucuna göre, kurumdan memnuniyet değişkenine göre yaşlı bireylerin yalnızlık düzeylerinde anlamlı bir farklılık bulunmadığı belirlenmiştir ($\chi^2=2,759$; $p>.05$). Öte yandan yaşlı bireylerin yaşam kalitesi puanlarının, kurumdan memnuniyet değişkenine göre değişip değişmediğini görebilmek için yapılan analiz sonucuna göre, bireylerin yaşam kalitelerinin kurumdan memnuniyet değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde değiştiği görülmüştür ($\chi^2=18,055$; $p<.05$). Yaşam Kalitesi puanlarındaki farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını bulmak için, Mann Whitney U testi yapılmıştır. İkili karşılaştırmalar sonucunda, kurumdan memnun olan ve memnun olmayan katılımcıların yaşam kalitesi puanları arasında istatistiksel açıdan bir fark bulunmuştur ($U=484,500$; $p<.05$). Bu bulguya göre kurumdan memnun olan yaşlıların yaşam kalitesi memnun olmayanlara göre daha yüksektir. Diğer gruplar arasındaki farklar anlamlı değildir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Yaşlılarda Yalnızlık ve Yaşam Kalitesi Arasındaki İlişkilere Dair Tartışma

Bu araştırmanın bulgularına göre; huzurevinde yaşayan bireylerin yalnızlık düzeyleri ile yaşam kaliteleri arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Yani yaşlı bireylerde yalnızlık düzeyi arttıkça yaşam kalitesinin azaldığı saptanmıştır. Regresyon analizi sonuçlarına göre de yaşlı bireylerde yalnızlık yaşam kalitesini anlamlı şekilde yordayan bir değişkendir. Bu bulguları destekler nitelikte, Liu ve Guo (2007, s. 1275) yaşlı bireylerle yaptıkları araştırmalarında yalnızlık düzeyinin azalmasının yaşam kalitesi üzerinde olumlu etki gösterdiğini bildirmektedir. Ay, Akkaya ve Başbüyük (2019, s. 204) araştırmalarında, bu çalışma ile tutarlı bir bulgu olarak, 60 yaş üstü tazelenme üniversitesine devam eden bireylerin yalnızlık düzeyleri ile yaşam kaliteleri arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu bildirmektedirler. Yine benzer bir örneklem grubuyla çalışan Çam, Atay ve Işıklı (2018, s. 53) da araştırmalarında yaşlı bireylerin yalnızlık duygularının yaşam kalitelerini olumsuz şekilde etkilediğini vurgulamaktadırlar. Kılınç (2019, s. 60), araştırmasında yalnız olan yaşlı bireylerin yaşam kalitelerinin daha düşük olduğunu bildirmektedir. Ülkemizde yapılan bir diğer çalışma olarak Erturan, Aktepe, Kocaman, Sönmez, Başak, Ceyhan ve Akkaya (2013, s. 174) ergenlerle yaptıkları araştırmalarında yaşam kalitesi skorları düştükçe yalnızlığın arttığını bulmuşlardır. Farklı bir örneklemle yapılan bu çalışma yalnızlık ve yaşam kalitesi değişkenleri arasındaki ilişkiyi görebilmek için önemlidir. Tüm bu araştırma bulguları ile bu çalışmanın sonuçları birbirine paralel bilgiler sunmaktadır. Huzurevleri bireylerin sosyallikten uzaklaşıp daha bireysel yaşadıkları bir ortamdır, yani huzurevlerindeki yaşlı bireyler yalnızlığı daha çok deneyimlemektedirler. Yalnızlık olumsuz bir duygu durumu olarak ele alındığında bu duygunun özellikle huzurevi gibi yaşamsal başka kısıtlamaların da var olduğu yerlerde yaşam kalitesini düşüren bir olgu olması beklendik bir bulgu olarak değerlendirilebilir. Özetle araştırmanın bu bulgusu hem alan bilgisi hem de yapılan benzer çalışmalarla örtüşmektedir.

Yaşlılarda Yaşam Kalitesi ve Yalnızlığın Demografik Değişkenlere Göre Farklılaşma Durumu İle İlgili Tartışmalar

Çalışmanın analiz sonuçlarına göre; yaşlı bireylerin yalnızlık düzeyleri cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Bulgulara göre huzurevindeki erkek yaşlıların kadın yaşlılara oranla daha fazla yalnız hissettiği görülmüştür. Bu çalışmaya paralel bir sonuca ulaşan literatürdeki bir çalışmada ise, erkeklerin daha fazla yalnız hissettiğini görülmektedir (Hazer, 2010, s. 2085). Alanda yaşlı bireylerin yalnızlık düzeylerinin cinsiyetlerine göre değişmediğini gösteren çalışmalar da bulunmaktadır (Saltan, Kalındemir-Küçük ve Mert-Boğa, 2018, s. 193). Ponizovsky ve Ritsner (2004, s. 408) yalnızlığın yaş, cinsiyet, enik köken, sınıf gibi hiçbir değişkene bakılmaksızın her insanın yaşamının belli bir döneminde

yaşaması olası ve evrensel bir duygu olduğunu ve en fazla yaşlılık döneminde hissedildiğini bildirmektedirler. Farklı bulgular ortaya koyan bu çalışmalar, yaşlı bireylerin yalnızlık duygusunda cinsiyetin tek başına etkili bir değişken olmadığını, huzurevinde yaşamak gibi başka değişkenler devreye girdiğinde anlam kazandığını düşündürmektedir. Bilgili, Kitiş ve Ayaz (2012, s. 85) araştırmalarında huzurevinde yaşamına devam yaşlıların yalnızlık dzeyelerinin evde yaşayanlardan daha yüksek olduğunu bildirmektedir. Bu çalışmayı yürüten araştırmacıardan biri huzurevinde görev yapmaktadır ve gözlemlerine göre kadın yaşlılar daha çok bir araya gelerek sosyal paylaşımlarda bulunurken erkek yaşlılar bunu daha az yapmaktadır. Özetle elde edilen bu bulgu çalışılan örneklemin özellikleri ile birlikte değerlendirildiğinde anlam kazanmaktadır.

Araştırma bulgularına bakıldığında, katılımcıların yaşam kalitesi dzeyelerinin cinsiyete göre farklılaştığı görülmüştür. Sonuçlara göre huzurevinde yaşayan kadın yaşlıların yaşam kaliteleri erkeklerinkinden daha yüksektir. Literatürde bu bulguyu destekleyen bazı araştırmalar mevcuttur. Bu araştırmalar da kadınların yaşam kalitesi skorlarının erkeklerinkinden daha yüksek olduğunu bildirmektedir (Koçoğlu ve Akın, 2009, s. 149; Torlak ve Yavuzçehre, 2008, s. 34). Ancak bazı araştırmalar ise kadınların yaşam kalitelerinin erkeklerden daha düşük olduğunu bildirmektedir (Guallar-Castillon, Sendino, Banegas, Lopez-Garcia, Rodriguez-Artalejo, 2005, s. 1232; Ercan-şahin ve Emiroğlu, 2013, s. 62; zerdoğan, Yüksel, elik, Oymak, Bakar, 2018, s. 95). Alanda yine birbiriyle tutarlı olmayan bulgular bildiren araştırmaların varlığı yaşam kalitesinde de cinsiyetin tek başına etkili bir değişken olmadığına işaret etmektedir. Bu farklı bulgularda, çalışılan örneklemin yapısı, yaşlı bireyin ikamet ettiği yerin koşulları gibi cinsiyetten daha etkili olan durumların etkili olabileceği dşnlmektedir.

Araştırma bulgularına göre huzurevinde yaşayan yaşlı bireylerin hem yalnızlık dzeyelerinin hem de yaşam kalitelerinin yaşlarına göre değişmediği görülmüştür. Bu bulgunun elde edilmesinde; araştırma kapsamındaki bireylerin tamamının yaşlarının 65 yaş ve üstünde olması ve tamamının huzurevlerinde yaşamına devam kişiler olmasıyla açıklanabilir. Tüm katılımcıların 65 yaş ve üzerinde olması katılımcıların ortak yaşam döneminde olduğuna işaret etmektedir. Öte yandan tamamının huzurevinde yaşıyor olması da yaşlı bireylerin benzer uyarılara maruz kalıyor olduklarını göstermektedir. Dolayısıyla ortak gelişim döneminde bulunan ve benzer yaşamsal uyarılara maruz kalan yaşlı bireylerin yalnızlık dzeyelerinin ve yaşam kalitelerinin benzer olması beklendik bir bulgu olarak değerlendirilebilir. Ayrıca bu bulguları destekler nitelikte yaşlıların yalnızlık dzeyelerinin yaşlarına göre değişmediğini bildiren araştırmalar (Erol, Sezer, şişman ve ztrk, 2016, s. 67; Kahraman, Zincir, Kaya ve Esen, 2011, s. 9; Saltan, Kalındemir-Küçük ve Mert-Boğa, 2018, s. 193) bulunduğu gibi, yine araştırma bulgularıyla örtüşen Şekilde, yaşlı bireylerin yaşam kalitelerinin de yaşlarına göre farklılaştığını gösteren çalışmalar bulunmaktadır (Ercan-şahin ve Emiroğlu, 2013). Sonuç olarak huzurevlerinde yaşayan yaşlı bireylerde yalnızlık dzeyeyi ve yaşam kalitesi dzeyeleri yaşlarına göre benzerdir.

Araştırmanın bir diğer bulgusu olarak; araştırma kapsamındaki yaşlı bireylerin hem yalnızlık dzeyeleri hem de yaşama kaliteleri eğitim dzeyelerine göre farklılıklar göstermektedir. Bulgulara göre düşük eğitim dzeyesine sahip olan yaşlıların yalnızlık dzeyeleri daha yüksek iken, yaşam kalitesi dzeyeleri ise daha yüksek eğitim seviyesinde olan bireylere göre daha düşüktür. Başka bir ifadeyle, elde edilen bulgulara göre düşük eğitim dzeyesinde olan yaşlı bireyler hem yalnızlık hem de yaşam kalitesi bakımından dezavantajlı görünmektedir. Eğitim seviyesi düşük olan yaşlı bireylerin hem gelir dzeyelerinin görece daha düşük olmasının hem de yaşlanmadan önceki süreçte maruz kaldıkları sosyolojik etkilerin olumsuz olmalarının gibi etkilerin bu bulguda etkili olduğu ileri sürülebilir. Bu araştırmada yalnızlık dzeyeyi yüksek, yaşam kalitesi ise düşük olan yaşlı bireylerin okur yazar olmayan ve okur yazar eğitim dzeyesindeki bireyler olduğu görülmektedir. Dolayısıyla ilkokula gitme Şansı dahi olmayan bireylerle ilgili elde edilen bu bulgular beklendik olarak değerlendirilebilir. Alanda yine yaşlı bireylerle yapılmış birçok araştırma da eğitim dzeyeyi düşük olan yaşlıların araştırmadaki değişkenlerle ilgili daha dezavantajlı olduklarına işaret etmektedir (Akgün, 2003, s. 3; Bakar, 2012, s. 38; Ceyhan, 2005, s. 22; Dağlı, 2019, s. 17; Dereli, Koca, Demircan ve Tor, 2010, s. 94; Erbatu, 2017, s. 34; zerdoğan, Yüksel, elik, Oymak, Bakar, 2018, s. 96; Routasalo ve Pitkala, 2003, s. 308; Uçar, 2017, s. 26; Yaymacı, 2019, s. 16).

Araştırma sonuçları değerlendirildiğinde, yaşlı bireylerin yalnızlık dzeyeleri ve yaşam kalitelerinin kurumda kalma sürelerine süre değişmediği görülmektedir. Diğer bir deyişle hem yalnızlık dzeyeyi hem de yaşam kalitesi yaşlı bireylerde huzurevlerinde kalma sürelerine farklılık göstermemektedir. Yaşlı bireylerin büyük bir kısmı huzurevlerinde yaşamaya zorunlu sebeplerle başlamaktadır. Dolayısıyla yaşlı bireyler kurumda kalmaya başladıkları günden itibariyle sürece adapte olmak, diğer kurum sakinleriyle sağlıklı

ilişkiler kurmak, aile bireyleriyle ilişkilerini sorgulamak, sosyal anlamda bir miktar izole olmaya alışmak gibi zorlukları kurumda kaldıkları tüm süreçte yaşayabilmektedirler. Ayrıca yapılan bir araştırmaya göre, huzurevinde olmak yaşlı bireylerde terk edilme ve yalnızlık duygusu hissettirmektedir (Danış, 2019, s. 3). Dolayısıyla yaşlı bireylerin yalnızlıklarının ve yaşam kalitelerinin kurumda kalma sürelerine değişmemesi bu bağlamda beklendik bir bulgu olarak değerlendirilebilir. Dereli, Koca, Demircan ve Tor da (2010, s. 95) yaptıkları çalışmada benzer şekilde yaşlı bireylerin yalnızlık düzeylerinin kurumda kalma sürelerine göre değişmediğini bildirmektedir.

Araştırmanın son bulgusuna göre; huzurevinde yaşayan bireylerin yalnızlık düzeyleri kurumdan memnuniyetlerine göre değişmezken yaşam kaliteleri kurumdan memnun olma durumlarına farklılaşmaktadır. Yalnızlık kişinin yaşamındaki sosyal ilişkilerle şekillenen bir duygudur. Dolayısıyla bireyin başkalarıyla kurduğu ilişkileri doyurucu olarak algılayıp algılaması yalnızlıklarında etkilidir. Kurum memnuniyeti ise daha çok kurumun yaşlı bireylere sunduğu imkanlarla alakalı bir değişkendir. Dolayısıyla yaşlı bireylerin yalnızlıklarının kurum memnuniyetlerine göre değişmemesi beklendik bir bulgu olarak değerlendirilebilir. Ancak yaşlı bireylerin yaşam kaliteleri barındıkları kurumun onlara sundukları imkanlarla yakından ilişkilidir. Kurumun fiziksel olanakları, yeme-içme hizmetleri, çalışanların yaşlılarla kurduğu ilişki biçimi, sağlık hizmetleri vs. birçok etken yaşlı bireylerin yaşam kalitelerini etkiler. Alanda bu bulguyla paralel bulgular bildiren araştırmalar mevcuttur (Ceyhan, 2005, s. 22; İlhan, Arpacı, Havaoğlu, Kalyoncuoğlu ve Sarı, 2016, s. 61; Kahraman, Zincir, Kaya ve Esen, 2011, s. 11). Bu çerçevede huzurevinden memnun olan yaşlı bireylerin yaşam kalitelerinin daha yüksek olması beklendik bir bulgudur.

Araştırmadan elde edilen sonuçlar çerçevesinde bazı öneriler getirilmiştir. Öncelikle huzurevinde yaşayan yaşlı bireylerin yalnızlık düzeylerinin yaşam kalitelerini etkileyen bir değişken olduğu görülmüştür. Bu çerçevede, huzurevindeki bireylerin yalnızlığını azaltmaya yönelik bazı sosyal etkinlikler artırılabilir ve niteliklerinde değişiklikler yapılarak etkileşimin daha yoğun olması yönünde bu aktiviteler revize edilebilir. Ayrıca üniversiteler, dernekler, sivil toplum kuruluşları gibi farklı kurum ve kuruluşlarla iş birliği yapılabilir. Özellikle sakinlerin yakınları ile bire bir iletişimde bulunabileceği etkinlikler artırılarak sakinlerin yakınlarının kurumdaki yaşlı birey ile iletişimi cazip hale getirilmelidir. Ayrıca bireylerin kurumdan önceki mesleklerini devam ettirebilecekleri veya yeni uğraşlar edinebilecekleri atölyeler kurulabilir. Araştırmanın bir diğer bulgusu çerçevesinde, çalışmaya katılan erkek sakinler kendilerini kadın katılımcılara oranla daha yalnız hissetmektedir. Bulgudan hareketle erkek sakinlerin yalnızlığını azaltmak için kendilerini daha çok ifade edebilecekleri etkinlikler artırılabilir. Erkeklerin duygularını daha çok ifade etmelerine yönelik etkinlikler düzenlenebilir. Öte yandan katılımcıların kurum memnuniyetlerinin yaşam kalitelerini etkilediği görülmüştür. Bu çerçevede huzurevlerinin imkanlarını ve hizmetlerini gözden geçirmeleri ve niteliği artırmaya yönelik yeni çalışmalar planlamalarının oldukça önemli olduğu düşünülmektedir.

Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları da bulunmaktadır. Öncelikle, huzurevinde yaşayan bireylerle çalışıldığı için izin süreçleri, demansı olanların araştırma dışı bırakılması zorunluluğu gibi nedenlerle çalışma sınırlı bir sayıdaki örneklem ile tek bir şehirde yapılamamıştır. İleriki araştırmalarda daha büyük ve daha farklı şehirlerdeki huzurevlerinde yaşayan bir örnekleme çalışılacak araştırmaların yapılması daha farklı bulguların elde edilmesini sağlayabilir. Ayrıca bu çalışmada çalışma ölçeklerin toplam puanları üzerinden kurgulanarak yürütülmüştür. İleriki araştırmalarda alt boyutların da analiz edilerek daha geniş ve derin bulgulara gidilebilir. Son olarak bu çalışmanın araştırmacıların biri huzurevinde görev yapması nedeniyle araştırmanın nicel bulgularının sebeplerine dair bazı gözlemlere sahiptir ve bunu bulguların tartışmasında zaman zaman kullanmıştır. Ancak daha farklı ve derinlemesine verilere ulaşabilmek için ileriki araştırmalarda karma desenlerle araştırmalar yapılmasının, gittikçe toplam nüfusta oranı artan alana yaşlılık çalışmaları alanına katkı sağlayacaktır.

Etik Beyan

“Huzurevinde Bulunan Yaşlıların Yalnızlık Algısı ve Yaşam Kaliteleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Gerekli olan etik kurul izinleri Maltepe Üniversitesi Etik Kurulu'nun 12.06.2019 tarih ve 2019/03 sayılı toplantısında alınmıştır.

Kaynakça

- Akgün, E. (2001). *Huzureverlerinde yaşayan yaşlı bireylerin algıladıkları yalnızlık duyguları ve yaşam kaliteleri üzerine etkileri* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Psikiyatri Hemşireliği Anabilim Dalı, İstanbul.
- Akgül, H. ve Yeşilyaprak, B. (2005). Yaşlılar için yalnızlık ölçeğinin Türk kültürüne uyarlaması: geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 1, 34-45.
- Altınyollar, H., Biçer, S. ve Afşar O. (2001). Yaşlılık ve yaşlılık sorunları. VII. Ulusal Halk Sağlığı Günleri Bildirileri. Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir 11-13 Eylül.
- Ay, F., Akkaya, D. ve Başbüyük, G. Ö. (2019). Yaşam kalitesinin yalnızlık üzerindeki etkisi: Antalya 60+ tazelenme üniversitesi örneği. *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 43(2), 193-210.
- Bakar, N. (2012). *Yaşlı bireylerde depresyon, yaşam kalitesi ve etkileyen faktörler* (Yüksek Lisans Tezi). Erzincan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Erzincan.
- Barker, W. H. (1998). *Prevention of disability in older persons. Maxcy-rosenau-last public health & preventive medicine*, 14th ed., R. B. Wallace (Ed), NewYork, Appleton & Lange.
- Balcı-Yapalak, A., N. (2020). *Huzurevinde yaşayan yaşlı bireylerin sağlıklı yaşam davranışlarının belirlenmesi* (Uzmanlık Tezi). Bezmialem Vakıf Üniversitesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı, İstanbul.
- Bayık, A., Erefe, F., Özgür, G., Özsoy, S. A., Uysal, A., Dülgerler, S., Ergül, S. ve Özer, M. (2001). Huzurevinde yaşayan yaşlılarda depresyonun incelenmesi. I. Ulusal Yaşlılık Kongresi, Ankara.
- Bilgili, N., Kitiş, Y. ve Ayaz, S. (2012). Yaşlılarda yalnızlık, uyku kalitesi ve etkileyen faktörlerin değerlendirilmesi. *Türkish Journal Of Geriatrics* 15(1), 81-88.
- Blazer, D. G. (2002). Self-efficacy and depression in late life: A primary prevention proposal. *Aging Mental Health* 6, 315-324.
- Ceyhan, S. (20015). *Kayseri Nuh Naci Yaşgan Sağlık Ocağı bölgesinde yaşayan 65 yaş ve üstü bireylerin yalnızlık düzeylerinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi Hemşirelik Anabilim Dalı, Kayseri.
- Chou, K. L. ve Chi, I. (2005). Prevalence and correlates of depression in Chinese oldest-old. *International Journal of Geriatric Psychiatry*, 20, 41-50.
- Çam, C., Atay, E. ve Işıklı, B. (2018). Yaşlılarda yalnızlık ve yaşam kalitesi. *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Halk Sağlığı Dergisi* 3(2), 50-67.
- Dağlı, (2019). *Kırsal alanda yaşayan yaşlılarda yaşam kalitesi* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Danış, M. Z. (2019) *Yaşlılık, yoksulluk ve yalnızlık*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Geriatrik Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını. http://www.gebam.hacettepe.edu.tr/sosyal_boyut/yaslilik_yoksuluk_yanlizlik.pdf (Adresinden 22.01.2020 tarihinde indirilmiştir).
- Dereli, F., Koca, B., Demircan, S. ve Tor, N. (2010). Bir huzurevinde kalan yaşlı bireylerin yalnızlık düzeylerinin incelenmesi. *Yeni Tıp Dergisi* 27, 93-97.
- Erbatu, B. (2017). *Huzurevi ve evde yaşayan yaşlıların yalnızlık düzeylerinin karşılaştırılması* (Yüksek Lisans Tezi). Kırklareli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Kırklareli.
- Ercan-şahin, N. ve Emiroğlu, O. N. (2013). Huzurevinde yaşayan yaşlıların yaşam kalitesi ve yaşam kalitesini etkileyen faktörler. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 1(1), 57-66.
- Erol, S., Sezer, A., şişman, F. N. ve Öztürk, S. (2016). Yaşlılarda yalnızlık algısı ve yaşam doyumunu. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 5(3), 60-69.
- Erturan, İ., Aktepe, E., Kocaman, O., Sönmez, Y., Başak, Y. P., Ceyhan, A. M. ve Akkaya, B. V. (2014). Akneli ergenlerin yaşam kalitesi, yalnızlık ve yaşam doyumunu düzeylerinin değerlendirilmesi. *Türkderm-Deri Hastalıkları ve Frengi Arşını Dergisi*, 48(4), 172-176.
- Frahm, K., Gammonley, D., Zhang, N. J. ve Paek, S. C. (2010). Family support in nursing homes serving residents with a mental health history. *J Fam Soc Work*, 13, 435-445.
- Fjaer, E. G. ve Vabo, M. (2013). Shaping social situations: A hidden aspect of care work in nursing homes. *J Aging Stud*, 27, 419-442.
- Göktaş, K. ve Özkan, İ. (2006) Yaşlılarda depresyon. *Psychiatry in Turkey*, 8(1), 30-37.
- Guallar-Castillon, P., Sendino, A. R., Banegas, J. R., Lopez-Garcia, E. ve Rodriguez-Artalejo, F. (2005). Differences in quality of life between women and men in the older population of Spain. *Social Science ve Medicine*, 60, 1229-1240.
- Gülseren, ř., Koçyiğit, H., Erol, A., Bay, H., Kültür, S., Memiş, A. ve Vural, N. (2000). Huzurevinde yaşamakta olan bir grup yaşlıda bilişsel işlevler, ruhsal bozukluklar, depresif belirti düzeyi ve yaşam kalitesi. *Türk Geriatri Dergisi*, 3(4), 133-140.
- Güngen, C., Ertan, T., Eker, E. ve Yaşar, R. (2002). Standardize Mini Mental Test'in Türk toplumunda hafif demans tanısında geçerlik ve güvenilirliği. *Türk Psikiyatri Dergisi* 13, 273-281.
- Gwozdz, W. ve Sousa-Poza, A. (2010). Ageing, health and life satisfaction of the oldest old: an analysis for Germany. *Social Indicators Research* 97(3), 397-417.
- Hazer, O. ve Aydıner-Boylu, A. (2010). The examination of the factors affecting the feeling of loneliness of the elderly. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 9, 2083-2089.

- Hicks J. R. (2000). What is your life like now? Loneliness and elderly individuals residing in nursing homes. *Journal of Gerontological Nursing*, 26(8), 15–19.
- Işıksan, V. (2000). *Yaşlıların yaşam kalitesi. Antropoloji ve yaşlılık* (Ed. Gönül Erkan ve Vedat Işıksan). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu.
- İlhan, N., Arpacı, S. Havaoğlu, D., Kalyoncuoğlu, H. ve Sarı, P. (2016). Huzurevinde yaşayan yaşlıların yaşam kalitesi ve yaşam kalitesini etkileyen faktörler. *Clinical Experimental Health Sciences* 6(2), 56-65.
- Jou, Y. H., Yang, W. S. ve Chuang, Y. L. (1998). Stressor in late life, social support, and the mental and physical health of the elderly. *Journal of Social Sciences and Philosophy*, 10(2), 227-265.
- Kahraman, S., Zincir, H., Kaya, Z. ve Esen, E. (2011). Bir huzurevinde yaşlı kadın ve erkeğin ayrı yaşamasının onların yalnızlık ve yaşam doyumuna etkisi. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 1-16.
- Karasar, N. (2017). *Bilimsel araştırma yöntemi kavramlar ilkeler teknikler*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Kılınç, S. A. (2019). *Burdur'da 65 yaş ve üzeri nüfusun yaşam kalitesi ve yalnızlık durumu ile ilişkili etmenler* (Yüksek Lisans Tezi) Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Koçoğlu, D. ve Akın, B. (2009). Sosyoekonomik eşitsizliklerin sağlıklı yaşam biçimi davranışları ve yaşam kalitesi ile ilişkisi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi*, 2(4), 145-154.
- Kurt, G. (2008). *Türkiye'de yaşlılık olgusuna sosyolojik bir bakış (Sivas il örneği)* (Yüksek Lisans Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Leeson, G. W. (2014). Future prospects for longevity. *Post Reproductive Health* 20(1), 11-15.
- Lichtenberg, F. R. (2011). The quality of medical care, behavioral risk factors, and longevity growth. *International Journal of Health Care Finance and Economics* 11(1), 1-34.
- Liu, L. J. ve Guo, Q. (2007). Loneliness and health-related quality of life for the empty nest elderly in the rural area of a mountainous county in China. *Qual Life Research*, 16, 1275-1280.
- Long, P. H. (1960). On the quantity and quality of life. *Medieval Times*, 88, 613-619.
- Orfila, F., Ferrer, M., Lamarca, R., Tebe, C., Domingo-Salvany, A. ve Alonso, J. (2006). Gender differences in health-related quality of life among the elderly: The role of objective functional capacity and chronic condition. *Social Science & Medicine*, 63, 2367-2380.
- Öz, F. (2010). *Sağlık alanında temel kavramlar*. Ankara: Mattek Matbaacılık.
- Özerdoğan, Ö., Yüksel, B., Çelik, M., Oymak, S. ve Bakar, C. (2018). Yaşlılarda yaşam kalitesini etkileyen faktörler. *Türk Journal of Public Health*, 16(2), 90-105.
- Pakdil, F. A. (2001). *Yaşlılar için mekân ve huzurevi tasarımı*. I. Ulusal Yaşlılık Kongresi Bildirileri, Ankara.
- Peplau, L., A. ve Perlman, D. (1982) *Perspectives on loneliness*. In L. A. Peplau and D Perlman (eds) *Loneliness: a sourcebook of current theory, research, and therapy*, New York: Wiley-Interscience.
- Peters, F., W., J., Nusselder, N., Reibling, C., Wegner-Siegmund J. ve Mackenbach, P. (2015). Quantifying the contribution of changes in healthcare expenditures and smoking to the reversal of the trend in life expectancy in the Netherlands. *BMC Public Health* 15(1), 1024.
- Ponizovsky, A. ve Ritsner, M. (2004). Patterns of loneliness in an immigrant population. *Comprehensive Psychiatry*, 45(5), 408-414.
- Pinquart, M. ve Sorensen, S. (2001). Influences of loneliness in older adults: A meta analysis. *Basic And Applied Social Psychology*, 23,245-267.
- Recepoglu, E. (2013). Analyzing the relationship between prospective teachers 'life satisfaction and attitudes concerning teaching profession. *H.U. Journal Of Education*, 1, 311-326.
- Routasalo, P. ve Pitkala, K., H. (2003). Loneliness among older people. *Reviews in Clinical Gerontology*, 13(4), 303-311.
- Saltan, A., Kalindemirtaş-Küçük, M. ve Mert-Boğa, S. (2018). Yaşlı bireylerde yaşanan yer ile yalnızlık durumu arasındaki ilişkinin araştırılması. *Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi*, 2(4), 191-198.
- Şahin, M. ve Yalçın, M. (2003). Huzur evinde veya kendi evinde yaşayan bireylerde depresyon sıklıklarının karşılaştırılması. *Türk Geriatri Dergisi*, 6(1),10-13.
- Tamam, L. ve Öner, S. (2001). Yaşlılık çağı depresyonları. *Demans Dergisi*, 1, 50-60.
- Top, M. Ş., Özden, S. Y. ve Sevim, M. E. (2003). Psikiyatride yaşam kalitesi. *Düşünen Adam*, 16(1), 8-23.
- Torlak, S. E. ve Yavuzçehre, P. S. (2008). Denizli kent yoksullarının yaşam kalitesi üzerine bir inceleme. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 17(2), 23-44.
- Tsuruoka, H., Masuda, S., Ukai, K., Sakakura, Y., Harada T. ve Majima, Y. (2001). Hearing impairment and quality of life for the elderly in nursing homes. *Auris Nasus Larynx*, 28, 45-54.
- Türkoğlu, N. ve Adıbelli, D. (2014). Yaşlılarda yaşam kalitesi ölçeğinin (CASP-19) Türk toplumuna adaptasyonu, *Akad Geriatri*, 6, 98-105.
- Uçar, M. (2017). *Yaşlılarda yaşam kalitesi ile spiritüalite (maneviyat) arasındaki ilişki* (Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- WHO (1972) Psychogeriatric, report of a WHO scientific group, technical reports series 507, Geneva. Cited in Davise A. M. *Epidemiology* 185, 14(1), 9-21.
- Weiss, R. S. (1973). *Loneliness: The experience of emotional and social isolation*. The MIT Press.
- Yaymacı, V. F. (2019). *Kentsel alanda yaşayan yaşlılarda yaşam kalitesi* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Yazgan, Ç., Kora, K., Topçuoğlu, V. ve Kuşçu, K. (2006). Huzurevinde kalan demansı olmayan yaşlılarda yaşam kalitesini etkileyen faktörler. *Türk Geriatri Dergisi*, 9(3), 143-149.

Yıldız, A., Erol, S. ve Ergün, A. (2009). Bir huzurevinde kalan yaşlılarda ağrı ve depresyon riski. *Turkish Journal of Geriatrics*, 12(3), 156-164.

EXTENDED ABSTRACT

Everywhere in the world, the potential of elderly people has been a remarkable subject. Looking at the history of humanity, people's expectations about life expectancy change day by day. Today, these expectations have increased much more and these expectations are still increasing (Leeson, 2014, s. 12). It is one of the countries showing an increase in the elderly population in Turkey. This situation necessitates some changes at the social level. With the increase in the elderly population, studies on the elderly become more important. There have been some changes in the place of the elderly individual in Turkish culture, and old age has started to move away from being a respectable element as before. Now extended families have been replaced by nuclear families. If the care of the elderly is inadequate, elderly care institutions come into play (Kurt, 2008, s 31). Some of the elderly individuals in our country and in the world continue their lives in centers such as retirement homes and elder care homes. Older individuals can feel abandoned and lonely if they are lonely and this is an important factor in their quality of life. According to the definition of the World Health Organization, quality of life; It is defined as the way of perception of the whole, which is formed in connection with what is expected, intended and relevant in the life of the individual (WHO, 1972, s. 11). It is emphasized that it is important to increase the quality of the service provided in retirement homes, to correctly determine and meet the demands of the elderly and to make the right interventions to improve the quality of life (Işıkhan, 2000, s. 17). One of the factors that affect the quality of life of older individuals is the perception of loneliness. Loneliness is an emotional state that occurs when the bonds between the individual's environment are not sufficient (Peplau ve Perlman, 1982, s 278). The feeling of loneliness reduces the quality of life and life satisfaction of older individuals. (Chou ve Chi, 2005, s. 46). Therefore, as the feeling of loneliness increases, life satisfaction decreases (Recepoğlu 2013, s. 311).

In this framework, the main purpose of this research was determined to reveal whether there is a relationship between the quality of life and loneliness in the elderly living in a retirement home in Istanbul. Within the framework of the main purpose determined in the research, answers to the following questions were sought: 1) Is there a significant relationship between the quality of life and loneliness in older individuals? 2) Do loneliness scores significantly predict quality of life scores in older individuals? 3) Do the quality of life and loneliness scores of older individuals differ according to their gender, age, education level, length of stay in the institution and satisfaction with the institution?

This research is a relational survey model prepared to examine the perceptions of the quality of life of elderly people living in a retirement home in the context of loneliness and some variables. The sample of the study consists of 198 elderly people living in a nursing home called Istanbul Metropolitan Municipality Hospice Directorate in Istanbul. The data collection tools of the research are: Demographic Information Form, loneliness scale in the elderly, Quality of Life Scale in the Elderly and Standardized Mini Mental Test. After the data were collected, analyzes were made through the SPSS-21 statistical software package.

According to the findings of this research; a negative relationship was found between the loneliness levels and quality of life of the individuals living in the retirement home. According to the results of the regression analysis, loneliness significantly predicts quality of life in elderly individuals. According to the findings, it was observed that the men in the retirement home felt more lonely than the women. However, the quality of life of the female elderly is higher than that of the male. According to the research findings, both loneliness levels and quality of life of elderly individuals did not change according to their ages. According to the findings, the elderly people who have low education level have higher loneliness, while their quality of life is lower than individuals with higher education level. According to the research findings, both loneliness levels and quality of life of elderly individuals did not change according to their length of stay in the institution. According to the latest finding of the research; while the level of loneliness of the elderly does not differ according to their satisfaction with the institution, their quality of life differs to their satisfaction with the institution. Some suggestions were made within the framework of the results obtained from the research. In this framework, some social activities can be increased in the retirement home. Cooperation with different institutions and organizations such as universities, associations, non-governmental organizations should be done. This study also has some limitations. In future research, researches should be carried out with a sample living in larger and different retirement homes.

Futbol Taraftarlarının Seyircilik Durumları ile Spor Takımı Evangelizm (eFANgelizm) İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma

Ali ERDOĐAN¹, Mehmet ÖZTAŐ² ve Erkan Faruk ŐİRİN³

Öz

Bu alışmada spor takım eFANgelizmi ile futbol izleyicilerinin seyirci, taraftar ve fanatik tutumları arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu amaç Beşiktaş, Fenerbahçe, Galatasaray ve Trabzonspor taraftarları olmak üzere dört ayrı ana kütleden toplanan toplam 362 futbol izleyicisi üzerinde test edilmiştir. Verilerin toplanmasında futbol izleyicilerinin düzeylerini (seyirci, taraftar, fanatik) belirleyebilmek amacıyla ‘‘Futbol Taraftarı Fanatiklik Ölçeği’’ ve futbol izleyicilerinin takımla ilgili inançların ve takım merkezli etkileşimlerin hararetili bir şekilde yayılması yoluyla harekete geçirilen taraftar davranışını belirlemek için ise ‘‘Spor Takımı Evangelizmi (eFANgelizmi) Ölçeği’’ kullanılmıştır. Verilerin analizinde normallik sınaması yapılarak verilerin normal dağıldığı tespit edilmiş ve parametrik testlerden yararlanılmıştır. Araştırmaya katılan futbol izleyicilerinin taraftar fanatiklik ölçeğine göre %34,8’i (126) fanatik, % 35,4’ü (128) taraftar ve %29,8’i seyircidir (sporsever); futbol izleyicilerinden fanatiklerin spor takımı eFANgelizmi seyirci ve taraftara göre anlamlı derecede yüksek bulunmuştur. Ayrıca spor takımı eFANgelizmi ile futbol taraftarı fanatiklik (şiddete yönelik düşüne/eylem eğilimi ve kurumsal aidiyet) alt boyutları arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Buradan hareketle, fanatik ve taraftar olan eFANgelistlerin herhangi bir beklenti içerisine girmeden taraftarı oldukları takımları tanıtarak, takım merkezli etkileşimlerin yayılmasını sağladıkları söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Marka evangelizmi, eFANgelizmi, Fanatiklik, Taraftar

An Empirical Research on the Correlation between Spectatorship Status of Football Fans and Sport Team Evangelism (eFANgelism)

Abstract

The aim of this research is to reveal the correlation between sports team eFANgelism and the spectator, fan and fanatic attitudes of football Spectators. Besiktas, Galatasaray Fenerbahce, Trabzonspor fans, this goal was tested on a total of 362 football spectators gathered from four separate main masses: Galatasaray and Trabzonspor. The ‘‘football fan fanaticism scale’’ was used to determine the level of Football Spectators (spectators, fans, fanatics) and the ‘‘sports team evangelism scale’’ was used to determine fan behavior mobilized by the heated dissemination of Football Spectators’ beliefs about the team and team-centered interactions. In the analysis of the data, a normality test was performed and it was determined that the data was distributed normally and parametric tests were used. According to the fan fanaticism scale, 34.8% (126) were fanaticism, 35.4% (128) were fans and 29.8% were spectators (sports fans); sports team eFANgelism of football spectators was found to be significantly higher than spectators and fans. In addition, a positive correlation was found between sports team eFANgelism and the lower dimensions of football fan fanaticism (tendency to think/act towards violence and institutional belonging). Based on this, it can be said that eFANgelists, who are fanatics and fans, promote the teams they are supporters of without any expectations, ensuring the spread of team-centered interactions.

Key Words: Brand evangelism, eFANgelism, Fanaticism, Fan

Atıf İçin / Please Cite As:

Erdoğan, A., Öztas, M. ve Şirin, E. F. (2021). Futbol taraftarlarının seyircilik durumları ile spor takımı evangelizm (eFANgelizm) ilişkisi üzerine ampirik bir araştırma. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 476-484.

Geliş Tarihi / Received Date: 28.01.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 02.10.2020

¹ Öğr. Gör. - Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, aerdogan@kmu.edu.tr

 ORCID: 0000-0001-8306-5683

² Öğr. Gör. - Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, oztasm24@gmail.com

 ORCID: 0000-0003-4689-6490

³ Prof. Dr. - Selçuk Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, erkanfaruk@yahoo.com

 ORCID: 0000-0002-6837-7758

Giriş

Günümüzde futbol kulüpleri, fiyat dışı bir rekabet aracı olarak markaları ile taraftarları arasında güçlü duygusal bağlar oluşturmaya yönelik işbirliği kapsamında ilişkiler kurmaya başlamışlardır. Spor kulüpleri ilişki pazarlaması ile taraftarlarını nasıl müşteri olarak çekecek, geliştirecek ve elde tutabilecekleriyle ilgileniyorlar (Scott vd., 2017). Bu amaçla, ilişki yönetimi ile marka odaklı topluluklar oluşturmaya, taraftarların deneyimlerini gönüllü bir şekilde paylaşmalarını sağlayarak taraftarlarının marka evangelizmine dönuşmeleri için çabalamaktadırlar. Marka evangelizmi, aktif olarak başkalarının satın alma davranışını pozitif yönde etkilemek için bir markanın tanıtımını yapan ve markayla ilgili iyi haberlerin yayılmasına katkı sağlayan ve bu katkıyı herhangi bir beklenti içerisine girmeden gerçekte tüketiciler olarak ele alınmaktadır (Matzler vd., 2007). Marka evangelizmi, ağızdan ağıza pazarlamanın bir uzantısıdır ve “lobicilik” ile ilgili davranış kalıplarını içerir (Hsu 2018). Pimentel ve Reynolds’e (2004) göre evangelizm kelimesi aslında tüketici tutkusunun misyoner bileşenine vurgu yapan davranışsal bir çıktıdır.

Spor pazarlamacıları için önemli bir değişken olmaya aday olan marka evangelizmi, spor taraftarının evangelizm davranışını belirlemek amacıyla Sosyal Kimlik Teorisinden faydalanarak Dwyer, Greenhalgh ve LeCrom (2015) tarafından “evangelizm” sözcüğünün içerisine “fanatik” kelimesinin kısaltması olan “fan” sözcüğünü yerleştirerek “eFANgelizm” olarak kullanılmıştır. Araştırmacılar tarafından eFANgelizm kavramı marka elçiliğinin ve spor takımı sadakatinin bir uzantısı olarak sunulmuştur. eFANgelizm, “spor taraftarlarının takımın markasına tutkuyla bağlanmasıyla ortaya çıkan, takımla ilgili inançları harekete geçirilen ve hararetle yayılmasıyla sonuçlanan ve takım merkezli etkileşimleri başlattıkları bir davranışsal bağlılık biçimi” olarak kavramlaştırılmıştır (Dwyer vd., 2015). Spor kulübü ile taraftar arasında oluşturulan bu duygusal deneyimin içselleştirilmesi taraftarların kimlik, topluluk ve aidiyet duygularına hitap edecek şekilde benlik imajına dönüştürülebilir. Bu şekilde bir tanımlama, markanın gelecekteki sadakatini korumasını sağlayabilecektir, evangelizmler arasındaki bağlılığın takıma duyulan sevgi ya da tutkuyu da geçerek “aklın ötesinde bir sadakat” boyutunu da aştığını belirtmektedir (Roberts, 2004).

Spor pazarlama yazınında, marka evangelizmine yönelik çok az sayıda çalışma yer almakla beraber bu çalışmaların son dönemlerde yoğunlaştığı görülmektedir. Literatürde ilk olarak eFANgelizm kelimesini literatüre sokan ve spor takımı eFANgelizmi ölçeğini geliştiren Dwyer vd. (2015) marka evangelizmini taraftarlar açısından ele almışlardır. Yine Dwyer, Greenhalgh ve LeCrom (2016) spor takımı eFANgelizmi konu aldıkları diğer bir çalışmalarında ana spor taraftarları arasındaki psikometrik ve davranışsal bölümlenme aracı olarak eğilim ve davranışsal farklılıkları araştırmıştır. Ülkemizde ise bu ölçeğin (Spor Takımı eFANgelizm Ölçeği) Türkçeye uyarlama çalışması Yüksekbiğgili (2017) tarafından yapılmıştır. Bununla beraber Yüksekbiğgili (2018) Facebook ve Twitter üzerinde yaptığı diğer bir çalışmasında birkaç demografik faktörün (cinsiyet, kuşak (X,Y), medeni durum, sahip olunan çocuk sayısı ve eğitim seviyesi) eFANgelizm ile ilişkisi incelenmiştir. Konu ile ilgili bir başka çalışmada Büyükakęül, Yüce ve Katırcı (2018) futbol takımlarının amaca yönelik pazarlama uygulamalarının eFANgelizm davranışı üzerine etkisini incelemiştir. Büyükakęül ve Engin (2018) taraftarların sosyal kimliklerinin eFANgelizm davranışlarına etkisini ve eFANgelizm davranışının taraftarların takımlarının lisanslı ürünlerini satın alma niyetine üzerine etkisini incelemiştir. Küçükbiğiş ve Yurtsızoğlu (2019) ise yüksek lisans öğrencilerinin spor takımlarının evangelizm tutumlarını belirlemek ve evangelizm davranışları incelemiştir. Hsu (2018) ise markaların evangelizmle ilgili davranışsal kararlarının sanal ortamda (sosyal paylaşım sitelerinde) taraftarlar üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Bu araştırmalar dikkate alındığında spor izleyicilerinin taraftarlık özelliklerinin [psikometrik ve davranışsal benzerliklerinin (seyirci, taraftar, fanatik)] eFANgelizm davranışı üzerine etkisinin konu edildiği herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır.

Spor pazarlamacıları spor izleyicilerini tanımlamak için genellikle müşteri guruplarının takımlarıyla olan ilişki ve davranışlarını incelemişlerdir. Spor izleyicileri kendilerini bir spor takımıyla ilişkilendirdikten sonra taraftar deneyiminin çeşitli bileşenlerine aktif olarak katılarak takımla olan ilişkilerini geliştirir (Wann, Grieve, Zapalac ve Pease, 2008). Bu bileşenler maçları canlı olarak izlemek, televizyonda izlemek, ürün satın almak ve taraftarı olduğu takımın ürünlerini giymek vb. olabilir. Herkesin farklı ilgi ve bağlılık dereceleri vardır, bu yüzden farklı izleyici gurupları vardır.

Futbolda taraftar, fanatik, seyirci (sporsever) gibi kavramların kullanıldığı görülmektedir (Taşmektepligil, Çankaya ve Tunç, 2015). Ancak bu kavramlarının birbirinden farklı olduğu ve bunlar arasında bir ayırım yapılması gerekmektedir (Sivrikaya, 2015). Jones (1997) taraftarları tutmuş olduğu takımı daha yoğun şekilde takip eden ve her gününün bir parçasını tutmuş olduğu takıma ayırıp kendilerini

ona adarlar iken, seyircilerin genellikle bir spor müsabakasını izlediklerini ve bunu unuttuklarını öne sürmektedir (Mountinho, Dionisio ve Leal, 2007). Yapılan başka bir tanımlamaya göre ise seyirci, bir spor müsabakasını gerçekleştiği anda izleyen ya da dinleyen kimseler; taraftar ise lig, takım ya da sporcu gibi bir spor ögesine yüksek düzeyde bağlı olan bireylerdir (Çokpartal, 2015). Fanatik ise, tuttuğu takıma aşırı derecede tutkuyla bağlanmış olan kişiye denilmektedir (Taşmektepligil vd., 2015).

Sporadaki sadakat kavramının taraftarlık ile ilişkisinin incelenmesine yönelik literatürde pek fazla bilgi veya bulgu yer almamaktadır. Bunun yanında taraftarlık davranışları ve evangelizm (eFANgelizm) arasındaki ilişkiyi konu alan ulusal ya da uluslararası herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle, sosyal kimlik teorisinin rehberliğinde yapılan bu çalışmada, spor takım evangelizmi, futbol izleyicilerinin benzer psikometrik ve davranışsal ölçümlere dayanarak seyirci, taraftar ve fanatik tutumları arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amaçlanmıştır. Böylece, bu araştırma sonuçlarının spor tüketici davranışına ilişkin veri tabanını genişletmek için faydalı olacağı düşünülmektedir.

Yöntem

Araştırmada yöntem olarak ilişkisel tarama yöntemi kullanılmıştır. Bu çalışmada amaçlara uygun olarak Betimsel analiz ve Bağıntusal Araştırma Modeli kullanılmıştır. Bağıntusal araştırma modeli mevcut problemi, bu problemle karşılaşılan durumları, değişkenler ile değişkenler arası ilişkileri belirtmektedir (Kurtuluş, 1998, s. 310). Betimsel model, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Araştırmaya konu olan kişi ya da nesne kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Araştırılan nesne herhangi bir şekilde, etkilenmeye, değiştirilmeye, dönüştürülmeye çalışılmaz. Bilinmek istenen şey her ne ise o alınmaya çalışılır (Karasar, 2014, s. 77). Araştırmada bilgiler ise anket tekniğinden faydalanılarak elde edilmiştir. Katılımcılar ise seçkisiz/tesadüfi örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir.

Evren - Örnekleme

Araştırmanın evrenini, Türkiye'deki profesyonel futbol kulüplerinin izleyicileri oluştururken; örneklemini ise Türkiye Futbol Süper Ligi 2018-2019 sezonunda yer alan çalışmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden Konya ilinde Beşiktaş, Fenerbahçe, Galatasaray ve Trabzonspor futbol kulüplerinin takımlarının üniversiteli futbol izleyicileri oluşturmaktadır. Söz konusu izleyicilerin sayısının bilinmemesi ya da herhangi mevcut bir taraftar listesinin olmaması, zaman ve maliyet kısıtları nedeniyle araştırmanın çalışma grubu üniversite öğrencilerini (lisans ve Yüksek lisans) kapsayacak şekilde sınırlandırılmıştır. Konya ilinde yaşayan futbol izleyicilere arasında yapılan bir değerlendirmeye göre Galatasaray taraftarı olanların oranı % 37, Fenerbahçe'yi tutanların oranı % 33, Beşiktaş taraftarı olanlar % 20, Trabzonsporlular ise % 5 olarak hesaplanmıştır (<https://www.fotomac.com.tr> Erişim tarihi: 08.08.2019).

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplamak amacıyla, "Futbol Taraftarı Fanatiklik Ölçeği", "Spor Takımı Evangelizmi (Fangelizm) Ölçeği" ve "Kişisel Bilgi Formu" kullanılmıştır.

Futbol Taraftarı Fanatiklik Ölçeği (FTFÖ). Araştırmanın amacına uygun olarak çalışmaya katılan futbol izleyicilerinin seyircilik durumlarının (seyirci, taraftar ve fanatik) belirlenmesi amacıyla Taşmektepligil vd. (2015) tarafından geliştirilen "Futbol Taraftarı Fanatiklik Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçek 4'lü likert tipinde hazırlanmış ve tamamı olumlu 13 maddelerden oluşmuştur. Ölçeğe verilen cevaplar Kesinlikle Katılıyorum (1), Katılıyorum (2), Katılmıyorum (3) ve Hiç, Katılmıyorum (4) biçiminde belirlenmiştir. Futbol izleyicilerinin seyircilik durumlarını belirlemek için seyircilerin 13 soru üzerinden almış olduğu toplam puan belirlenen ranj aralığı ile değerlendirilmiş ve toplam puan 13-21 arasında ise "futbolsever", 22-30 arasında ise "takım taraftarı", 31-52 arasında ise "fanatik" olarak sınıflandırılmıştır. FTFÖ'den alınan minimum puanı 13, maksimum puanı 52 olarak hesaplanmıştır. Bunun yanında FTFÖ iki alt boyutlu olarak ta değerlendirilebilmektedir. FTFÖ'nin ilk 8 maddelik kısmı (birinci faktör) taraftarların "şiddete yönelik düşünce ve eylem eğilimleri"; son 5 maddelik kısmı ise (ikinci faktör), "kurumsal aidiyet" duygusuyla ilgili tutumları ölçmektedir. Ölçeğin yapı geçerliğine yönelik yapılan AFA ve DFA sonuçları, ölçek maddelerinin kabul edilebilir düzeyde faktör yüküne sahip olduğunu göstermiş ve ölçeğin iki faktörlü bir yapıda olduğunu ortaya koymuştur. Ölçeğin genel iç iç tutarlılık katsayısı 0.875 bulunmuştur (Taşmektepligil vd., 2015).

Spor Takımı Evangelizmi (Fangelizm) Ölçeği(STEÖ). Spor izleyicilerinin eFangelizm davranışlarını ölçmek üzere Dwyer, Greenhalgh ve LeCrom (2015) tarafından geliştirilen, Yüksekbilgili

(2017) tarafından Türkçeye uyarlanan ‘‘Spor Takımı Evangelizmi (eFANgelizm) Ölçeği’’ kullanılmıştır. Orijinalinde STEÖ 14 sorudan ve alt boyuttan (savunma, reklam, kışkırtma ve özümseme) oluşmaktadır. Yüksekbilgili (2017) tarafından yapılan uyarlama çalışması sonucunda tek faktörlü yapıya sahip olarak belirlenmiş ve orijinal ölçek 12 soruluk forma dönüştürülmüştür. Soruların yanıtlanması için 5’li likert ölçeği kullanılmıştır. Yapılan AFA sonucunda ölçek maddelerinin kabul edilebilir düzeyde faktör yüküne sahip olduğu belirlenmiş ve ölçeğin genel iç iç tutarlılık katsayısı 0.936 olarak bulunmuştur (Yüksekbilgili, 2017).

Verilerin Analizi

Elde edilen veriler, SPSS programı vasıtasıyla bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Anket sorularına verilen değerler yeniden kodlanmıştır. Bazı demografik değişkenler yeniden tanımlanarak veri dönüştürme işlemi uygulanmıştır. Verilerin analizinde normallik sınaması yapılarak verilerin normal dağıldığı tespit edilmiş ve parametrik testlerden yararlanılmıştır. Bunun yanında ikiden fazla grubun karşılaştırılmasında ise tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Farkların hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için Tukey HSD testi, seyircilik tutumları ve eFANgelizm düzeyi arasındaki ilişki Pearson korelasyon analizi, *şiddete yönelik düşünce ve eylem eğilimikurumsal aidiyet* tutumlarının spor takımı eFANgelizm düzeyi üzerindeki etkisi ise regresyon analizi kullanılarak tespit edilmiştir.

Bulgular

Tablo 1. Taraftarların Demografik Özellikleri

Değişkenler		Galatasaray (n=151)	Fenerbahçe (n=95)	Beşiktaş (n=84)	Trabzonspor (n=32)	Toplam (n=362)
Yaş	17- 20 yaş	52 (%34.4)	35 (%36.8)	22 (%26.2)	9 (%28.1)	118 (%32.6)
	< 20 yaş	99 (%65.6)	60 (%63.2)	62 (%73.8)	23 (%71.9)	244 (%67.4)
Cinsiyet	Kadın	50 (%33.1)	28 (%29.5)	24 (%28.6)	5 (%15.6)	107 (%29.6)
	Erkek	101 (%66.9)	67 (%70.5)	60 (%71.4)	27 (%84.4)	255 (%70.4)
Eğitim	Lisans	141 (%93.4)	86 (%90.5)	80 (%95.2)	80 (%93.7)	337 (%93.1)
	Yüksek lisans	10 (%6.6)	9 (%9.5)	4 (%4.8)	2 (%6.3)	25 (%6.9)

Tablo 1’e göre Galatasaray taraftarlarının %34,4’ü 17-20 yaş aralığındayken %65,6’sı 20 yaş ve üstünde olduğu görülmektedir. Galatasaray taraftarlarının %6,6’sı yüksek lisans ve %93,4’ü üniversite mezunu iken genel olarak taraftarların yaklaşık %33’ü kadınlardan %67’si da erkeklerden oluşmaktadır. Fenerbahçe taraftarlarının %36,8’i 17-20 yaş aralığındayken %63,2’si 20 yaş ve üstünde olduğu görülmektedir. Fenerbahçe taraftarlarının %9,5’i yüksek lisans ve %90,5’i üniversite mezunu iken genel olarak taraftarların yaklaşık %30’u kadınlardan %70’i da erkeklerden oluşmaktadır. Beşiktaş taraftarlarının %26,2’si 17-20 yaş aralığındayken %73,8’i 20 yaş ve üstünde olduğu görülmektedir. Beşiktaş taraftarlarının % 4,8’i yüksek lisans ve %95,2’si üniversite mezunu iken genel olarak taraftarların yaklaşık %16’sı kadınlardan %84’ü da erkeklerden oluşmaktadır. Trabzonspor taraftarlarının ise %32,6’sı 17-20 yaş aralığındayken %67,4’ü 20 yaş ve üstünde olduğu görülmektedir. Trabzonspor taraftarlarının %6,3’ü yüksek lisans ve %93,7’si üniversite mezunu iken genel olarak taraftarların yaklaşık %6’sı kadınlardan %94’ü de erkeklerden oluşmaktadır.

Tablo 2. Taraftarların Seyircilik Tutumları ve eFANgelizm Düzeyi Genel Profili

Ölçekler	N	X	ss	Min	Max
Taraftarın Seyircilik Tutum Alt Boyutları					
şiddete Yönelik Düşünce ve Eylem Eğilimi	362	2.21	0.77	1	4
Kurumsal aidiyet	362	1.90	0.77	1	4
eFANgelizm Düzeyi					
eFANgelizm	362	3.18	1.08	1	5

Tablo 2 incelendiğinde, taraftarların vermiş oldukları cevaplara göre örneklemin taraftarların seyircilik tutum alt boyutundan *şiddete yönelik düşünce ve eylem eğilimi* tutum düzeyinin, ortalamasının üstünde ($X=2.21 \pm .77$), *kurumsal aidiyet* tutum düzeyinin ortalamasının altında ($M=1.90 \pm .77$) olduğu görülmektedir. Hem kurumsal aidiyet hem de şiddete yönelik düşünce ve eylem eğilimi açısından görüşleri alınan taraftarların profilleri incelendiğinde; kurumsal aidiyet tutumlarının düşük, şiddete yönelik düşünce ve eylem eğilimi tutumlarının ise orta düzey olduğu görülmüştür. Taraftarların eFANgelizm düzeyi incelendiğinde ise, genel eFANgelizm düzeyinin ortalamasının üzerinde olduğu ($M=3,18 \pm 1.08$) görülmektedir.

Tablo 3. Taraftarların Seyircilik Durumları İle İlgili Dağılımları

Taraftarların Seyircilik Durumu	n	%
Sporsever	108	29.8
Takım Taraftarı	128	35.4
Fanatik	126	34.8

Tablo 3 incelendiğinde, taraftarların seyircilik durumlarına göre % 34,8'i fanatik, % 35,4'ü takım taraftarı ve % 29,8'i ise sporsever olarak tespit edilmiştir.

Tablo 4. Taraftarların Seyircilik Durumlarına Göre eFANgelizm

	Taraftarların Seyircilik Durumu	N	X	Ss	F	p	Anlamlılık
eFANgelizm	A Sporsever	108	2.20	.89	101.082	.000	C>A,B
	B Takım Taraftarı	128	3.43	.89			B>A
	C Fanatik	126	3.78	.82			

Tablo 4'te taraftarların eFANgelizm düzeylerinin seyircilik durumlarına göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçları incelendiğinde, eFANgelizm puanı en yüksek seyircilerin fanatik taraftarlar (X=3.78) olduğu göze çarpmaktadır. Bu düzeyi daha sonra takım taraftarları (X=3.43) takip etmektedir. Bu taraftarların ortalamalarının ortanın oldukça üzerinde bir eFANgelizm puanına sahip olduğunu söylemek mümkündür. Daha sonra ise sporseverlerin (X=2.20) eFANgelizm düzeyleri gelmektedir. İstatistiksel açıdan bakıldığında ise seyircilik durumu ile eFANgelizm düzeyi arasında anlamlı farklılık söz konusudur (p<.05). Gruplar arasındaki farklılığın anlamlı olduğunu tespit etmek amacıyla yapılan Tukey HSD verileri ise farklılığın, sporseverler ile fanatik ve takım taraftarları arasında olduğunu göstermiştir. Yani fanatik ve takım taraftarı olan seyircilerin eFANgelizm düzeyleri sporseverlere göre daha yüksektir.

Tablo 5. Taraftarların eFANgelizm ve Seyircilik Tutum İlişkisi (Korelasyon Analizi)

Seyircilik Tutum Alt Boyutları		eFANgelizm			
		Sporsever	Takım Taraftarı	Fanatik	Tüm Seyirciler
Şiddete Yönelik Düşünce ve Eylem Eğilimi	r	.353**	.227**	.492**	.623**
	p	.000	.010	.000	.000
	N	126	128	108	362
Kurumsal Aidiyet	r	.154	-.018	.209*	.476**
	p	.085	.837	.030	.000
	N	126	128	108	362

*p<.05; **p < .01 düzeyinde anlamlıdır.

Cohen vd.'nin (2007) etki büyüklüğü sınıflandırması korelasyon katsayısını yorumlamada dikkate alınmıştır. Bu sınıflandırma şu şekildedir: $0 \leq$ Etki büyüklüğü değeri $\leq 0,20$ zayıf (poor), $0,21 \leq$ Etki büyüklüğü değeri $\leq 0,50$ küçük (modest), $0,51 \leq$ Etki büyüklüğü değeri $\leq 1,00$ orta (moderate) ve $1,01 \leq$ Etki büyüklüğü değeri güçlü (strong) düzeyde etkisi vardır.

Tablo 5 incelendiğinde sporsever, takım taraftarı ve fanatik seyircilerin eFANgelizm puanları ile seyircilik tutum ölçeğinin *şiddete yönelik düşünce ve eylem eğilimi* alt boyut puanı arasında küçük (modest) düzeyde pozitif yönde anlamlı ilişki ($r_{\text{sporseverler}}=.353$, $p<.01$; $r_{\text{takım taraftarları}}=.227$, $p<.01$; $r_{\text{fanatikler}}=.492$, $p<.01$) bulunmuştur. Tüm seyircilerin eFANgelizm puanları ile seyircilik tutum ölçeğinin *şiddete yönelik düşünce ve eylem eğilimi* alt boyut puanı arasında ise orta (moderate) düzeyde pozitif yönde anlamlı ilişki ($r_{\text{tüm seyirciler}}=.623$, $p<.01$) bulunmuştur. Sporsever ve takım taraftarı seyircilerin eFANgelizm puanları ile seyircilik tutum ölçeğinin kurumsal aidiyet alt boyut puanları arasında anlamlı bir ilişki belirlenmezken ($p>.05$), fanatik seyircilerin eFANgelizm puanları ile seyircilik tutum ölçeğinin *kurumsal aidiyet* alt boyut puanı arasında küçük (modest) düzeyde pozitif yönde anlamlı ilişki ($r_{\text{sporsever}}=.209$, $p<.05$) bulunmuştur.

Tablo 6. Taraftarların eFANgelizm ve Seyircilik Tutum İlişkisi (Regresyon Analizi)

Sporsever						
Yordanan Değişken	Yordayan Değişkenler	B	Standart Hata	β	t	p
eFANgelizm	(Sabit)	1.838	.476		3.864	.000
	Kurumsal Aidiyet	-.038	.125	-.029	-.301	.764
	şiddete Yönelik Düşünce ve Eylem Eğilimi	.666	.176	.367	3.774	.000
	Multiple R= .354 R ² =.125 Adj R ² = .111 F (2,123) = 8.784. p=0.00 < .05					
Takım Taraftarı						
Yordanan Değişken	Yordayan Değişkenler	B	Standart Hata	β	t	p
eFANgelizm	(Sabit)	1.618	.843		1.919	.057
	Kurumsal Aidiyet	.063	.245	.023	.257	.798
	şiddete Yönelik Düşünce ve Eylem Eğilimi	.796	.305	.231	2.610	.010
	Multiple R= .228 R ² =.052 Adj R ² = .037 F (2,125) = 3.429. p=0.04 < .05					
Fanatik						
Yordanan Değişken	Yordayan Değişkenler	B	Standart Hata	β	t	p
eFANgelizm	(Sabit)	.048	.480		.099	.921
	Kurumsal Aidiyet	.137	.392	.032	.349	.728
	şiddete Yönelik Düşünce ve Eylem Eğilimi	1.512	.288	.480	5.251	.000
	Multiple R= .492 R ² =.243 Adj R ² = .228 F (2,105) = 16.810. p=0.00 < .05					
Tüm Seyirciler						
Yordanan Değişken	Yordayan Değişkenler	B	Standart Hata	β	t	p
eFANgelizm	(Sabit)	1.254	.136		9.218	.000
	Kurumsal Aidiyet	-.135	.100	-.096	-1.352	.177
	şiddete Yönelik Düşünce ve Eylem Eğilimi	.987	.100	.702	9.848	.000
	Multiple R= .626 R ² =.391 Adj R ² = .388 F (2,359) = 115.375. p=0.00 < .05					

Tablo 6 incelendiğinde sporsever seyircilerin eFANgelizm düzeyi, kurumsal aidiyet ve şiddete yönelik düşünce ve eylem eğilimi ile anlamlı bir model oluşturmaktadır. Kurumsal aidiyet ve şiddete yönelik düşünce ve eylem eğilimi birlikte sporsever seyircilerin eFANgelizm düzeyi toplam varyansının %12,5'ini açıklamaktadır (R=.354 R²=.125, F (2,123)=8,784, p=0,00 < .05). şiddete yönelik düşünce ve eylem eğiliminin modele anlamlı katkı sağladığı görülürken kurumsal aidiyet tek başına modele anlamlı katkı sağlamamaktadır.

Takım taraftarı seyircilerin eFANgelizm düzeyi, kurumsal aidiyet ve şiddete yönelik düşünce ve eylem eğilimi ile anlamlı bir model oluşturmaktadır. Kurumsal aidiyet ve şiddete yönelik düşünce ve eylem eğilimi birlikte takım taraftarı seyircilerin eFANgelizm düzeyi toplam varyansının %5,2'sini açıklamaktadır (R=.228 R²=.052, F (2,125) = 3,429, p=0,00 < .05). Modele anlamlı katkıyı sadece şiddete yönelik düşünce ve eylem eğilimi sağlamıştır.

Fanatik seyircilerin eFANgelizm düzeyi, kurumsal aidiyet ve şiddete yönelik düşünce ve eylem eğilimi ile anlamlı bir model oluşturmaktadır. Kurumsal aidiyet ve şiddete yönelik düşünce ve eylem eğilimi birlikte fanatik seyircilerin eFANgelizm düzeyi toplam varyansının %24,3'ünü açıklamaktadır (R=.492 R²=.243, F (2,105) = 16,810, p=0,00 < .05). Modele anlamlı katkıyı sadece şiddete yönelik düşünce ve eylem eğilimi sağlamıştır.

Tüm seyircilerin eFANgelizm düzeyi, kurumsal aidiyet ve şiddete yönelik düşünce ve eylem eğilimi ile anlamlı bir model oluşturmaktadır. Kurumsal aidiyet ve şiddete yönelik düşünce ve eylem eğilimi birlikte tüm seyircilerin eFANgelizm düzeyi toplam varyansının %39,1'ini açıklamaktadır (R=.626 R²=.391, F (2,359) = 115,375, p=0,00 < .05). Modele anlamlı katkıyı sadece şiddete yönelik düşünce ve eylem eğilimi sağlamıştır. Bulgulara göre sporsever, takım taraftarı ve fanatik seyircilerin şiddete yönelik düşünce ve eylem eğilimi arttıkça eFANgelizm davranışlarına olan yönelme artmaktadır.

Tablo 6 incelendiğinde tüm seyirciler ele alınarak kurulan modelin çalıştığına görülmesine karşın, fanatik seyirci açısından kurulan modelin sporsever, takım taraftarı için kurulan modellere göre eFANgelizm düzeyini açıklamada daha yeterli olduğu görülmüştür.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmanın amacı, futbolda farklı seyirci gruplarının (seyirci, taraftar ve fanatik) spor takımı eFANgelizm düzeylerinin incelenmesidir. Araştırmaya katılan taraftarların seyircilik durumlarına göre % 34,8'i fanatik, % 35,4'ü takım taraftarı ve % 29,8'i ise sporsever olduğu görülmektedir. Bu durum, insanların takım takip düzeylerinin farklılık gösterdiği yönündeki varsayımı (Katz-Navon ve Timmor 2012) pekiştirmektedir.

Araştırma sonuçlarına göre seyirci gruplarına göre spor takımı eFANgelizminin farklılaştığı görülmektedir. Seyirci gruplarının eFANgelizm düzeyine göre hangi alt gruplar arasında farklılaştığını incelediğimizde, sporseverlerin eFANgelizm düzeyi fanatik ve takım taraftarlarına göre daha düşük olduğu görülmektedir. Spor takımı eFANgelizmi, aktif olarak başkalarının satın alma davranışını pozitif yönde etkilemek için bir taraftarı olduğu takımın tanıtımını yapılması ve takımla ilgili iyi haberlerin yayılmasına katkı sağlayan ve bu katkıyı herhangi bir beklenti içerisine girmeden gerçekleştirmek olup (Matzler vd., 2007) takım sadakatinin de ötesinde bir kavramdır. Bununla birlikte evangelizm sözlü iletişimlerden daha fazlasını içerebilir ve çeşitli farklı davranışları kapsayabilir. Brewer (1991) grup üyeliğinin, birinin ayırt ediciliğini belirlemede önemli bir araç olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, Katz-Navon ve Timmor (2012) farklı grupların, farklılık arzusuna dayanan ürün ve hizmetlerle farklı şekilde etkileşime girdiğini tespit etmiştir. Wann ve Branscombe (1993), spor izleyicileri arasındaki bariz farklılıklardan ötürü, izleyicilerin hepsinin aynı olduğu varsayımıyla incelemenin doğru olmadığını belirtmektedir. Jones (1997) taraftarların tutmuş olduğu takımı daha yoğun şekilde takip eden ve her gününün bir parçasını tutmuş olduğu takıma ayırıp kendilerini ona adanmış iken, seyircilerin genellikle bir spor müsabakasını izlediklerini ve bunu unuttuklarını öne sürmektedir (Mountinho, Dionisio ve Leal, 2007, s. 670). Bu bilgi ve bulgular araştırma sonucunda ortaya çıkan farklı izleyici guruplarının farklı sadakat ve eFANgelizm davranışı sergiledikleri sonucunu desteklemektedir. Ayrıca Inoue vd. (2017) yaptıkları çalışmada sosyal kimliğin bir parçası olarak kabul edilen taraftarlık davranışının takımın müsabakalarına katılmaktan duygusal bağlar kurmaya kadar çeşitli davranışların tetikleyicisi olduğunu ifade etmişlerdir. Kwon ve Kwak (2014) da yaptıkları çalışmada duygusal, sosyal ve fonksiyonel tüketici değerlerinin ve takım kimliğinin lisanslı ürün satın alma davranışı üzerine etkili olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu açıdan değerlendirildiğinde bu çalışmaya konu olan eFANgelizm davranışının sosyal kimlik teorisi çerçevesinde seyirci grup farklılığını ortaya koyması belirtilen araştırma sonuçlarıyla da benzerlik göstermektedir.

Taraftarların seyircilik tutum (kurumsal aidiyet ve şiddete yönelik düşünce ve eylem eğilimi) düzeyinin spor takımı eFANgelizmini ne düzeyde açıklayabildiğini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada; söz konusu kavramlar arasındaki doğrudan ve dolaylı ilişkiler seyirci, taraftar ve fanatik seyirciler üzerinden gerçekleştirilmiştir. Seyirci, taraftar ve fanatik seyirciler için ayrı ayrı kurulan modellerde şiddete yönelik düşünce ve eylem eğiliminin modele anlamlı katkı sağladığı görülürken kurumsal aidiyet tek başına modele anlamlı katkı sağlamadığı görülmüştür. Araştırma sonuçlarına göre, şiddete yönelik düşünce ve eylem eğilimi ve spor takımı eFANgelizmi arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Seyircilerin şiddete yönelik düşünce ve eylem eğilimi arttıkça spor takımı eFANgelizminde bir artış olduğu görülmektedir. Bu bulgu eFANgelizm kavramına farklı bir bakış açısı getirmesi bakımından oldukça önemlidir. Spor organizasyonlarında ilişki pazarlaması, seyircileri nasıl müşteri olarak çekecek, geliştirecek ve elde tutacaklarıyla ilgilenirken (Scott vd., 2017), eFANgelizmin olumlu ağızdan ağıza iletişime, kulüp hayranlığına, taraftar topluluklarının gelişimine yol açarak, sadık ve uzun vadeli müşteriler edinerek, spor organizasyonları için ortak değer yaratmaya önemli katkı sağladığı düşünülürken (Popp, Germelmann ve Jung, 2016; Abosag vd., 2012), şiddete yönelik eğilimleri de etkilediği bu çalışmada görülmüştür. Bu açıdan değerlendirildiğinde Türk futbol taraftarının diğer taraftarlarla olan gerginliğinin ve buna bağlı olarak düşünce ve eylemlere yönelik tavırlarının eFANgelizm olgusu içinde değerlendirilmesi önemli görülmektedir.

Ayrıca fanatik seyirci açısından kurulan bu modelin sporsever, takım taraftarı için kurulan modellere göre eFANgelizm düzeyini açıklamada daha etkili olduğu görülmüştür. Sergilenen davranışın yanı sıra bağlanma düzeyleri tüm spor taraftarları için aynı değildir. Takım hayranlığıyla ilgili artan bağlanma ve kişisel kimliklendirme göz önüne alındığında (Branscombe ve Wann, 1991), fanatiklerin taraftarlara ve seyircilere göre takımla ilgili iletişimlerinin daha tutkulu ve duygusal olmasını beklemek mantıklıdır. Futbol

takımlarının spor takımı eFANgelizmini destekleyen çalışmalar içerisinde bulunması sadık, takımını benimsemiş, gerektiğinde savunuculuğunu yapacak ve düzenli olarak gelir kaynağı sağlayacak taraftarları yaratmada etkili olsa da şiddete yönelik düşünce ve eylem eğilimini de arttırması kulüp yöneticileri ve spor pazarlamacıları için üzerinde durulması gereken bir durumdur. Bu durumda aklın ötesinde bir bağlılığ ifade eden eFANgelizmin şiddete buradan da holiganizme doğru eğrilmesi kaçınılmaz bir durum olabilir. Bu nedenle taraftar gruplarının davranışlarının kabul edilebilir normlarda olması için bu grupların davranışlarının belirlenmesi, denetlenmesi ve eğitilmesi fanatik davranışların önlenmesinde oldukça önem arz etmektedir. Yine de, bu anlatılanlar doğrultusunda bu konuda daha fazla araştırma yapılması önerilmektedir.

Etik Beyan

“Futbol Taraftarlarının Seyircilik Durumları ile Spor Takımı Evangelizm (eFANgelizm) İlişkisi zerine Ampirik Bir Araştırma” başlıklı çalışmamızın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırmanın verileri 01.01.2020 tarihinden önce toplandığı için etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır.

Teşekkür

Çalışmamızda bizlerden katkı, destek ve ilgilerini eksik etmeyen danışman hocamız Prof. Dr. Erkan Faruk şİRİN’e teşekkür ederiz.

Kaynakça

- Abosag, I., Roper, S. ve Hind, D. (2012). Examining the relationship between brand emotion and brand extension among supporters of professional football clubs. *European Journal of Marketing*, 46, 1233-1251.
- Bykkl, . C., Yüce, A. ve Katırcı, H. (2018). Futbol takımlarının amaca yönelik pazarlama uygulamalarının efangelizm davranışı üzerine etkisinin incelenmesi. *Uluslararası Rekreasyon ve Spor Yönetimi Kongresi*, 10-13 Mayıs, Bodrum. ss. 197-198.
- Bykkl, . C. ve Engin, S. G. (2018). Spor tüketicisinin yeni sadakat anlayışı: Efangelizm. *22. Pazarlama Kongresi*. 28-30 Eylül Trabzon. ss. 796-804.
- Dwyer, B., Greenhalgh, G. P. ve LeCrom, C. W. (2015). Exploring fan behavior: Developing a scale to measure sport eFANgelism. *Journal of Sport Management*, 29(6). <http://dx.doi.org/10.1123/JSM.2014-0201>
- Hsu, L. C. (2018) Investigating the brand evangelism effect of community fans on social networking sites: Perspectives on value congruity. *Online Information Review* <https://doi.org/10.1108/OIR-06-2017-0187>.
- Kkbiş, H. F. ve Yurtsızoğlu, Z. (2019). Investigation of the evangelism of sport team’s attitudes of the high school students. *Journal of Education and Training Studies*, 7(3S), 106-113.
- Matzler, K., Pichler, E. A. ve Hemetsberger, A. (2007). Who is spreading the word? The positive influence of extraversion on consumer passion and brand evangelism. *Marketing Theory and Applications*, 18(1), 25-32.
- Pimentel, R. W. ve Reynolds, K. E. (2004). A model for consumer devotion: affective commitment with proactive sustaining behaviors. *Academy of Marketing Science Review*, 5(1), 1-45.
- Popp, B., Wilson, B., Horbel, C. ve Woratschek, H. (2016). Relationship building through Facebook brand pages: The multifaceted roles of identification, satisfaction, and perceived relationship investment. *Journal of Strategic Marketing*, 24, 278-294.
- Roberts, K. (2004). *Lovemarks: The future beyond brands*. NY: Powerhouse Books.
- Scott, O., Naylor, M. ve Bruffy, K. (2017). Social media, fan engagement and global sport. In N. Schulenkorf ve S. Frawley (Eds.). *Critical issues in global sport management* (pp. 141-151). Abingdon: Routledge.
- Sivrikaya, M. H. (2015). *niversite ğrencilerinin düzenli egzersiz yapmaya yönelik davranış değiştirme istekleri ile taraftarlık seviyeleri arasındaki ilişki* (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Taşmektepligil, M. Y., ankaya, S. ve Tunç, T. (2015). Futbol taraftarı fanatiklik leği. *Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 41-49.
- Wann, D. L., Grieve, F. G., Zapalac, R. K. ve Pease, D. G. (2008). Motivational profiles of sport fans of different sports. *Sport Marketing Quarterly*, 17(1), 6-19.
- Yoshida, M., Gordon, B., Nakazawa, M. ve Biscaia, R. (2014). Conceptualization and measurement of fan engagement: Empirical evidence from a professional sport context. *Journal of Sport Management*, 28, 399-417.
- Yksekbiğili, Z. (2017). Spor takımı evangelizmi (eFANgelizm) leğinin Türkçeye uyarlanması: Güvenirlik ve geçerlilik alışması. *Yönetim ve Ekonomi*, 24(3), 959-969.
- Yksekbiğili, Z. (2018). Sport eFANgelism demographics. *International Journal of Advanced Multidisciplinary Research and Review*, 6(9), 40-46.

EXTENDED ABSTRACT

Brand evangelism, which is a way of advanced marketing advocated by consumers voluntarily in the name of brands, may gain many favors for a company. One of the most important concepts in brand evangelism is commitment. Primary purpose of sport organizations which have fans is to create sport consumers that are committed to them. Coming to the forefront with its relationship with a team brand; eFANgelism consists of the behaviors of fans whose team-related beliefs are evoked and which finally spread passionately, as well as team-centered interactions. There is not much information or data regarding the examination of the relationship between the concept of loyalty and favour in sports. In addition, we have encountered no national or international study focusing on the relationship between fan behaviors and evangelism (eFANgelism), either. Thus, in this study which was conducted under the guidance of social identity theory, it was aimed to reveal the relationship between the audience, fan and fanatic attitudes on the basis of sport team evangelism and similar psychometric and behavioral measurements of football audiences. Therefore, it is believed that the results of this study will contribute to the extension of the database concerning sport consumer behaviors.

In this research, it was aimed to reveal the correlation between sport team evangelism and the spectator, fan and fanatic attitudes of football spectators. In accordance with these goals, Descriptive Analysis and Relational Research Model were used. Target population of the study consisted of the audiences of professional football clubs in Turkey, while the sample consisted of university student football audiences of Besiktas, Fenerbahce, Galatasaray and Trabzonspor football clubs, who agreed to participate in the study voluntarily in the 2018-2019 season of the Turkish Football Super League, in the province of Konya. Due to lack of a certain number of audiences or an available fan list and time-cost limitations, the study group was limited to university students (undergraduate and postgraduate). The study group consisted of 362 university students studying in Konya and supporting Besiktas (n=84), Fenerbahce (n=95), Galatasaray (n=151) and Trabzonspor (n=32). Data were collected using "Football Fans' Fanaticism Scale" which aimed to determine the levels of football spectators (spectator, fan, fanatic) and "Sport Team Evangelism (eFANgelism) Scale" which aimed to determine fan behaviors evoked by spreading the team-related beliefs and team-centered interactions of football spectators passionately. In the analysis of the data, normality was tested and it was determined that the data were normally distributed using parametric tests.

In the data analysis, normalcy was tested and it was determined that the data were normally distributed using parametric tests. In addition, multiple groups were compared using one-way analysis of variance (ANOVA). The Tukey HSD test was used to determine between what groups the differences were; Pearson's correlation analysis to determine the relationship between audience attitudes and eFANgelism levels; regression analysis to determine the effect of corporate belonging attitudes of tendency to violent thoughts and actions on sport team eFANgelism levels.

According to the Football Fans' Fanaticism Scale, 34,8% (126) of the football spectators who participated in the research were fanatics, 35,4% (128) were fans and 29,8% were spectators (sports fans). Among football spectators, the fanatics were found to have significantly higher levels of sport team eFANgelism in all lower dimensions (defence, commercials, incitement and assimilation), compared to spectators and fans. In addition, it was determined that there was a positive correlation between the lower dimensions of sport team eFANgelism (defence, commercials, incitement and assimilation) and the lower dimensions of football spectator fanaticism (tendency to violent thoughts/actions and corporate belonging). From this point of view; it is possible to state that fanatic and fan eFANgelists contribute to the spread of team-centered interactions by introducing their teams without any expectations.

Although the involvement of football clubs in studies supporting sport team eFANgelism is effective on creating loyal fans who have adopted their team, will defend it whenever necessary and provide a regular source of income; it increases tendency to violent thoughts and actions, which should be taken into consideration by club managers and sport marketers. In this case, it might be inevitable for eFANgelism which expresses a commitment beyond reason to turn into violence and then into hooliganism. Thus, in order for fan group behaviors to be acceptable, it is of prime importance to determine, inspect and train the behaviors of these groups to prevent fanatic behaviors. Yet still, it is recommended to conduct more studies on this matter in line with the aforementioned data.

The Examination of the Relationship between Sprint and Vertical Jump in Soccer Players

Raif ZİLELİ¹ & Mehmet SÖYLER²

Abstract

This study aims to analyze the relationship between sprint and vertical jump among soccer players. Sprint and vertical jump tests were performed by 25 soccer players who play in Regional Amateur League (n=25; age 27.04±3.16 year; body height 177±6.41 cm; body weight 70.10 ± 5.97 kg). Ten-meter sprint test (10mST) and 30 meter sprint test (30mST) were applied to determine the sprint performance, counter movement jump (CMJ) test and squat jump (SJ) test were applied to determine the vertical jump of the soccer players. Normal distribution assessment of the data was carried by Shapiro-Wilk. All parametric data were evaluated by Pearson correlation test. All the statistical evaluation was carried out using SPSS 21 package program. There is a statistically positive relationship between 10m sprint–30m sprint and between CMJ–SJ (p<0.001). Sprint and jumping are of the key determinants of performance. The present study shows that 10m sprint has an effect on 30m sprint and CMJ has an effect on SJ. Consequently, this study suggests that both sprint and jumping should be of prime importance in trainings.

Key Words: 10 m Sprint, 30 m Sprint, Counter Movement Jump, Squat Jump

Futbolcularda Sürat ve Dikey Sıçrama Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Öz

Bu çalışmanın amacı futbolcularda sürat ve dikey sıçrama arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bölgesel Amatör Ligde oynayan 25 sporcuya (n=25; yaş 27.04±3.16 yıl; boy uzunluğu 177±6.41 cm; vücut ağırlıkları 70.10 ± 5.97 kg) sürat ve dikey sıçrama testleri uygulanmıştır. Futbolcuların sürat performanslarını belirlemek için 10 metre sürat testi (10mST) ve 30 metre sürat testi (30mST), dikey sıçramalarını belirlemek için ise aktif sıçrama (AS) testi ve skuat sıçrama (SS) testi uygulanmıştır. Yapılan analizlerde verilerin normal dağılım değerlendirmeleri Shapiro-Wilk testi ile yapılmıştır. Parametrik nitelik taşıyan tüm veriler Pearson Korelasyon Testi ile değerlendirilmiştir. Tüm istatistiksel değerlendirmeler SPSS 21 paket programı yardımıyla yapılmıştır. Yapılan incelemede 10m sürat-30m sürat ile AS-SS değerleri arasında istatistiksel olarak pozitif yönde ilişki (p<0.001) tespit edilmiştir. Sonuç olarak, performansın en temel belirleyicilerinden olan sürat ile sıçrama özelliklerinin Bölgesel Amatör Lig futbolcularında 10m süratin 30m sürat ve AS'nin de SS üzerine etkili olduğu ve antrenman içeriklerinde hem sürat hem de sıçrama çalışmalarına gereken önemin verilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: 10 m Sürat, 30 m Sürat, Aktif Sıçrama, Skuat Sıçrama

Atıf İçin / Please Cite As:

Zileli, R. & Söyler, M. (2021). The examination of the relationship between sprint and vertical jump in soccer players. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 485-491.

Geliş Tarihi / Received Date: 29.04.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 25.06.2020

¹ Doç. Dr. - Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, raif.zileli@bilecik.edu.tr

 ORCID: 0000-0003-4178-5468

² Öğr. Gör. Dr. - Çankırı Karatekin Üniversitesi, Yapraklı Meslek Yüksekokulu, mehmetsoyler@karatekin.edu.tr

 ORCID: 0000-0002-6912-4218

Introduction

Football is one of the most popular sport branches both in Turkey and the world. The key to the success in football is finding primarily the players who are suitable for the game and then increasing their performances (Günay, & Yüce, 2008, p. 221). As well as being predominantly aerobic, football is a sport consisting of intermittent, high intensity exercises which require a number of sprints and jumps in various periods of time. Therefore, lower extremity strength and sprint parameters are important performance components for a football player (Hazır et al., 2010, p. 146-153). For the success in football, the athlete's being faster than the rivals with or without a ball, jumping higher to control the balls in the air, staying muscularly stronger to tackle his opponent will always keep him one step ahead of his opponents. Therefore, superior physical and motor performance as well as skills and abilities are very important for forward-looking success expectations in footballers (Taşkın et al., 2015, p. 101-107).

Sprint is described in the literature with various definitions, and it is defined as the ability of man to move himself from one place to another at the highest speed, to make the particular movements as fast as possible and to move the body or a part of it quickly. Sprint is an innate trait and can be improved through proper training (Eniseler, 2010, p. 242-250). Achieving success in sports like football depends on the sprint of an athlete as well (Günay, & Yüce, 2008, p. 221). It is stated that football players sprint about 60 times for the distances between 5-40 m. during a match (Ziyagil, & İmamoğlu, 2000, p. 3-10). A football match analysis shows that sprints at short distances are run generally 17-81 times per game and represent 8-12% of the distance covered by the players (İmamoğlu et al., 2018, p. 913-918).

Jumping has an important role during defense and offense in football game and it is used a lot. On the other hand, while Squat jump (SJ) evaluates the transfer of maximal force (the highest force exhibited in one repetition), Active jump (AJ) gives information about the elastic and explosive force (a factor affecting accelerating performance) features of the muscle (Aşçı, 2009, p. 27-28).

Sprint and vertical jump height in football are considered a good indicator of anaerobic performance (Eniseler, 1995). Jumps, which are the indicators of anaerobic power, are one of the important factors affecting the performance of athletes in offense and defense. There is a strong relationship between the vertical jump and the competition performance (Karadenizli, 2016, p. 27-42). Both force and the sprint characteristics associated with force are critical factors affecting performance in football (Akyüz, 2017, p. 1256-1262). In order to evaluate lower extremity strength, active jump and squat jump tests are frequently preferred field tests (Cardinale et al., 2011, p. 259-277). Relationships among motor features have always attracted the researchers' attention. Therefore, studies aiming to improve the physical characteristics of football players are conducted and the performances of the players are investigated with the tests (Taşkın et al., 2015, p. 101-107). There exist many studies in the literature investigating the relationship between force and sprint performance in football. In some of these studies a relationship between sprint and force parameters was reported (McBridege et al., 2009, p. 1633-1636; Wisloff et al. 2004, p. 285-288) while no relationship was identified in others (Seyhan, 2019, p. 19-27; Özdemir, 2013, p. 43). It seems that there are contradictory findings on this subject and more studies are needed. Based on the information above, this study was conducted to determine the relationship between speed and vertical jump parameters in amateur football players.

Method

Sample

This research was carried out with a football team in Ankara Regional Amateur League and tested 25 football players in total whose mean age is 27.04 ± 3.16 years, body height is 177 ± 6.41 cm, body weight is 70.10 ± 5.97 kg and body mass index is 22.12 ± 1.56 kg/m². Ethics committee report was received from Bilecik Şeyh Edebali University Ethics Committee before the study started (2018/43). After all the volunteers were verbally informed prior to the study, their written informed consents were taken.

Measurements

Body Height Measurement. Body height of the players was measured using a stadiometer (Holtain, UK). The measurements were taken while the person's body weight was evenly distributed on both legs, with the head in the "Frankfort Horizontal Plan" position, with the arms on the side of the body, with the palms facing the legs and in bare feet (Akin et al., 2004, p. 161-167).

Body Weight Measurement. Body weight was measured by Tanita MC780 (Japan) brand body fat analyzer. Measurements were taken before breakfast, without any nutrients. Measurements were made while participants were wearing shorts and T-shirts. The metal parts of the platform that touch the hands and feet are wiped with a damp cloth after each player leaves the platform (Işın, & Melekoğlu, 2019, p. 80-86).

"Squat and active jump" test protocols have been applied in order to determine the jumping skills of the volunteers. Squat jump was performed by using two feet together while the hands are on hips. The test started with the command given to the athlete when he was in an upright position on the contact mat and switched to the half squat (90° knee joint angle) position. After the athlete waited in this position for at least 3 seconds, he performed the maximal vertical jump. The measurement method used for the active jump is the same as the one used in the squat jump. Nevertheless, in the active jump, the athlete performed the maximal vertical jump without waiting in the half squat position. During the performance of both jumps, the position of the hands on the hip was maintained and in this position the jump was made on both legs to the highest possible point. Volunteers made 3 trials in both jumps and the highest of these measurements was taken (Köklü et al., 2009, p. 61-68). Active jump and squat jump parameters were measured with the Fusion Sports Smart Jump Professional Performance, Chicago/USA device.

Sprint Tests. Transition times of 10m and 30m were measured with a stopwatch system with a precision of ±0.01 by using the photocell 'Fusion Sports Smart Speed Professional Performance, Chicago/USA' (Köklü et al., 2009, p. 61-68).

Statistical Analysis

After the descriptive statistics of the volunteers were calculated, performance values of athletes was evaluated by Shapiro-wilk test in order to check whether the data showed a normal distribution and variance homogeneities were evaluated by Levene test. All the parametric data were evaluated by Pearson Correlation Test. Statistical data were calculated with the help of SPSS 21 Package program. Significance value was taken as $p < 0.05$.

Findings

Table 1. *Physical Properties of Football Players*

<i>Variables</i>	<i>$\bar{x} \pm sd$</i>
Age (year)	27.04±3.16
Body Height (cm)	177±6.41
Body Weight (kg)	70.10±5.97
Body mass index (kg/m²)	22.12±1.56

When Table 1 is examined, the average age, body height, body weight and body mass index of football players (n: 25) are respectively 27.04±3.16 years; 177±6.41 cm; 70.10±5.97 kg; 22.12±1.56 kg/m².

Table 2. *Physiological Values of Football Players Participating in the Research*

<i>Variables</i>	<i>n</i>	<i>$\bar{x} \pm ss$</i>
Active Jump (cm)	25	39.30±4.53
Squat Jump (cm)	25	36.84±4.81
10m Speed (sec)	25	1.61±0.11
30m Speed (sec)	25	4.08±0.18

\bar{x} : mean value, sd: standard deviation

When Table 2 is analyzed, it is determined that the average of the active jump values of the football players participating in the research is 39.30±4.53 cm, the average of squat jump values is 36.84±4.81 cm, the average of 10m speed values is 1.61±0.11 sec. and the average of 30m speed values is 4.08±0.18 cm.

Table 3. *The Relationship Between Speed and Vertical Jumping Values of Football Players Participating in the Research*

<i>Variables</i>		<i>Active Jump (cm)</i>	<i>Squat Jump (cm)</i>	<i>10m Sprint (sec)</i>	<i>30m Sprint (sec)</i>
Active Jump (cm)	r	1	0.820	-0.125	-0.325
	p		0.000*	0.553	0.112
Squat Jump (cm)	r	0.820	1	-0.067	-0.303
	p	0.000*		0.749	0.141
10m Sprint (sec)	r	-0.125	-0.067	1	0.614
	p	0.553	0.749		0.001*
30m Sprint (sec)	r	-0.325	-0.303	0.614	1
	p	0.112	0.141	0.001*	

* p<0,05

Table 3 demonstrates a strong positive correlation between active jump and squat jump values [$r(25) = 0.820$; $p < 0.000$]; and a moderate positive correlation between 10m sprint and 30m sprint values [$r(25) = 0.614$; $p < 0.001$].

Discussion

The aim of this study was to examine the relationship between speed and vertical jump in football players. The active jump average of the players is 39.30 ± 4.53 (cm), the average of squat jump is 36.84 ± 4.81 (cm), the average sprint of 10m is 1.61 ± 0.11 (sec), and the average sprint of 30m is 4.08 ± 0.18 (sec) (Table 2). A strong positive correlation was determined between active jump and squat jump values of football players participating in the current research ($p < 0.05$), and a moderate positive correlation was obtained between 10m sprint and 30m sprint values, ($p < 0.05$). No correlation was attained between sprint and jump parameters (Table 3).

According to the findings in the literature, the level of relationship between power and sprint performance is influenced by the type of experimental groups, the sprint distance, and the type of movement being considered. Results of the previous studies investigating the relationship between speed skill and jumping skill (vertical) differ from one another (Çolak et al., 2017, p. 1-12).

In their work with footballers, both Seiler et al. (1990, p. 9-15) and Brechue et al. (2010, p. 1169-1178) found a weak correlation between vertical jump and sprint parameters. Yitik (2018, p. 50-54) discovered in his study that there was a significant weak-moderate negative correlation between active jump and squat jump and 10 m acceleration and 30 m maximal sprint values. In another study, Los Arcos et al. (2017, p. 22-29) examined the jumping, acceleration and direction change motor abilities of 42 male footballers playing in the 2nd and 3rd leagues. They found a moderate correlation between squat jump and 5m, 10m and 15m acceleration tests, and a medium-strong correlation between 5m, 10m and 15m acceleration tests and active jump.

Cerrah et al. (2011, p. 1-6), in their study of amateur footballers, determined that 10m and 30m sprint values did not differ between positions in leg strength and vertical jump characteristics. On the other hand, Chelly et al. (2010, p. 266-271) could not find a significant relationship between the regional youth football team vertical jump performance and 5m and 10m speed runs. Göral (2014) also found the relationship between two variables not significant in his study on sprint speed and vertical jump in footballers.

However, Wisloff et al. (2004, p. 285-288) found a significant relationship between the Norwegian national football team's vertical jump and 10m to 30m sprint skills. Yelken et al. (2018, p. 85-90) stated that while there is no relationship between active and passive jump and 5m sprint and 10m sprint in football players who play in the 2nd League, there exists a relationship in the case of 30m sprint.

Football is an aerobic-based anaerobic sport that includes jumps, head shots, turns, runs with direction changes, runs and sprints at different tempo, walks, tackles, ball control against defensive pressure, sliding tackles and ball movements. The fact that there are so many and a complex movement in it, performance in football is affected by many factors (Aslan, & Ersöz, 2012, p. 89-96).

Undoubtedly, vertical jumping ability in football is one of the most important basic features of it. This feature provides great advantage in offensive or defensive head shots. Additionally, it is necessary for the coach to determine that there is a certain limit for the player to increase the unit strength and where the limit is.

Sprint and jumping are of the key determinants of performance. The present study indicates that in the Regional Amateur League players, 10m sprint has an influence on 30m sprint and AJ has an effect on SJ. Consequently, it is concluded that the necessary emphasis should be placed on both speed and jumping in the training contents.

Ethical Declaration

In the writing process of the study titled “*The Examination of the Relationship between Sprint and Vertical Jump in Soccer Players*”, there were followed the scientific, ethical and the citation rules; was not made any falsification on the collected data and this study was not sent to any other academic media for evaluation. Ethics committee report was received from Bilecik Şeyh Edebali University Ethics Committee before the study started (2018/43).

References

- Akın, S., Coşkun Ö. Ö., Özberk Z. N., Ertan H., & Korkusuz, F. (2004). Comparison of physical characteristics and isokinetic knee muscle strengths in professional and amateur football players. *Journal of Arthroplasty & Arthroscopic Surgery*, 15(3), 161-67.
- Akyüz, Ö. (2017). Examination of basic motoric characteristics with different stretching exercises in football players. *Journal of Human Science*, 14(2), 1256-1262.
- Aslan, C. S., & Ersöz G. (2012). Assessing relationships of selected physical and motoric features with technical capacities in soccer players. *Turkish Journal of Sports Medicine*, 47, 89-96.
- Aşçı, A. (2009). *Futbolcularda kuvvet performansının değerlendirilmesi*. III. Ulusal Futbol ve Bilim Kongre Kitabı.
- Brechue, W. F., Mayhew, J. L., & Piper, F. C. (2010). Characteristics of sprint performance in college football players. *Journal of Strength and Conditioning Research*, 24(5), 1169-1178.
- Cardinale, M., Newton, R., & Kazunori, N. (2011). *Speed and agility assessment. in strength and conditioning: biological principles and practical applications*. Wiley-Blackwell: West Sussex, UK, 259-277.
- Cerrah, A.O., Polat, C., & Ertan, E. (2011). Evaluating some physical and technique characteristics of super amateur soccer players according to their playing positions. *Niğde University Journal of Physical Education and Sport Sciences*, 5(1), 1-6.
- Chelly, M. S., Cherif, N., Amar, M. B., Hermassi, S., Fothloun, M., Bouhlel, E., Tabka, Z., & Shephard, R. J. (2010). Relationships of peak leg power, 1 maximal repetition half back squat and leg muscle volume to 5-M sprint performance of junior soccer players. *Journal of Strength and Conditioning Research*, 24(1), 266-271.
- Çolak, R., Ağaşçoğlu, E., & Turanlı, E. (2017). Investigation of the relationship between squat maximum forces and percentage power values between 30m sprint and horizontal jump performance. *Inonu University, Journal of Physical Education and Sport Sciences*, 4(2), 01-12.
- Eniseler, N. (1995). Futbolda süratin görünümü. *Futbol Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 1, 3-5
- Eniseler, N. (2010). *Bilimin ışığında futbol antrenmanı*. İstanbul: Birleşik Matbaacılık.
- Göral, K. (2014). The examination of the relationship between sprint speed, anaerobic power and vertical jump features in futsal players and soccer players. *Journal of Academic Sight*, 40, 0-0.
- Günay, M., & Yüce, A. İ. (2008). *Futbol Antrenmanının Bilimsel Temelleri*. Ankara: Gazi kitabevi, Genişletilmiş 3. baskı, s.221.
- Hazır, T., Mahir, Ö. F., & Açıkada, C. (2010). Relationship between agility and body composition, anaerobic power in young soccer players. *Hacettepe J. of Sport Sciences*, 21(4), 146-153.
- Işın, A., & Melekoğlu, T. (2019). The effects of acute strength training on bioelectrical impedance measurements. *Cukurova Med J*, 44(1), 80-86.
- İmamoğlu, O., Çebi, M., & Yıldız, M. (2018). The research of consecutive sprint, jump and leg strength relationships in U15 football players. *The Journal of International Social Research*, 11(58), 913-918.
- Karadenizli, Z. İ. (2016). The relationship between some lower limb parameters and anaerobic power, speed in female athletes. *Journal of Physical Education and Sport Sciences*, 18(3), 27-42.
- Köklü, Y., Özkan, A., Alemdaroğlu, U., & Ersöz, G. (2009). The comparison of some physical fitness and somatotype characteristics of young soccer players according to their playing positions. *The Journal of Physical Education and Sports Sciences*, 2, 61-68.
- Los Arcos, A., Jurdan, M., & Yanci, J. (2014). Specificity of jumping, acceleration and quick change of direction motor abilities in soccer players. *Kinesiology*, 49, 22-29.
- McBride, J. M., Blow, D., Kirby, T. J., Haines, T. L., Dayne, A. M., & Triplett, N. T. (2009). Relationship between maximal squat strength and five, ten, and forty yard sürat times. *J Strength Cond Res*, 23, 1633-1636.
- Özdemir, F. M. (2013). *Genç futbolcularda çeviklik, sürat, güç ve kuvvet arasındaki ilişkinin yaşa göre incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Seiler, S., Taylor, M., Diana, R., Layes, J., Newton, P., & Brown, B. (1990). Assessing anaerobic power in collegiate football players. *Journal of Applied Sport Science Research*, 4(1), 9-15.

- Seyhan, S. (2019). The relationship between strength, sprint and vertical jumping performances of u16 league soccer players in a super league. *Gaziantep University Journal of Sport Science*, 4(1), 19-27.
- Taşkın, C., Karakoç, Ö., Nacaroglu, E., & Budak, C. (2015). The investigation of the relationship among selected motoric features of children soccer players. *Journal of Sports and Performance Research*, 6(2), 101-107.
- Wisloff, U., Castagna, C., Helgerud, J., Jones, R., & Hoff, J. (2004). Strong correlation of maximal squat strength with sprint performance and vertical jump height in elite soccer players. *British Journal of Sports Medicine*, 38(3), 285-288.
- Yelken, M. E., Orhan, Ö., & Yarım, İ. (2018). Evaluation of the relationship between jump performances and sprint performances of professional football players. *16. International Sport Sciences Congress*. pp. 85-90.
- Yitik, R., & Ateş, B. (2020). Evaluation of the relationship between sprint and change of direction speed in youth male soccer players using two vertical jumping tests. *Future Visions Journal*, 4(1), 50-54.
- Ziyagil, M. A., & İmamoğlu, O. (2000). Tekrarlısprintlerin erkek ve bayan futbolcuların ortalama sürat ve dakika kalp atım sayısına etkileri. *Futbol Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 4, 3-10.

TÜRKÇE GENİŞ ÖZET

Dünyada ve Türkiye’de futbol, en sevilen popüler spor dallarından birisidir. Futbolda başarıya giden yolun anahtarı öncelikle futbol için uygun olan oyuncuların bulunması ve bu oyuncuların performansının artırılmasına bağlıdır (Günay ve Yüce, 2008). Futbol, büyük bölümü aerobik olmakla beraber, değişik sürelerde çok sayıda sprint ve sıçrama gerektiren hareketler içeren yüksek şiddette, kesintili egzersizlerden oluşan bir spordur. Bu nedenle alt ekstremitte kuvveti ve sürat parametreleri futbol oyuncusu için önemli performans bileşenleridir (Hazır vd., 2010). Futbolda başarı için sporcunun, toplu ya da topsuz rakiplerinden daha süratli olması, yüksekte gelen toplarda daha yükseğe sıçraması, ikili mücadelelerde kassal olarak daha güçlü kalması, onu her zaman rakiplerinden bir adım önde tutacaktır. Bu yüzden futbolcularda ileriye dönük başarı için, beceri ve yeteneğin yanında üstün fiziksel ve motorsal performans çok önemli bir yere sahiptir (Taşkın vd., 2015). Sıçrama futbol oyununda savunma ve hücum esnasında önemli yer tutmaktadır ve çok fazla kullanılmaktadır. Diğer yandan futbolcuların Skuat sıçrama (SS) maksimal kuvvetin (bir tekrarda ortaya konulan en yüksek kuvvet) patlayıcı kuvvete aktarımını değerlendirirken, aktif sıçrama (AS) kasın elastik ve patlayıcı kuvvet (hızlanma performansını etkileyen bir faktör) özellikleri hakkında bilgi vermektedir (Aşçı, 2009, s. 27-28). Futbolda sürat ve dikey sıçrama yüksekliği, anaerobik performansın iyi bir göstergesi olarak kabul edilmektedir (Eniseler, 1995, s. 3-5). Alt ekstremitte gücünü değerlendirebilmek için aktif sıçrama ile skuat sıçrama testleri sıklıkla tercih edilen saha testlerindedir (Cardinale vd., 2011, s. 259-277). Motorsal özellikler arasındaki ilişkiler her zaman araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Bu yüzden futbolcuların fiziksel özelliklerini geliştirmeyi hedefleyen çalışmalar yapılmaktadır ve yapılan testlerle oyuncuların performansları araştırılmaktadır (Taşkın vd., 2015, s. 101-107). Bu çalışmanın amacı, futbolcularda sürat ve dikey sıçrama arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bölgesel Amatör Ligde oynayan 25 sporcuya (n=25; yaş 27.04±3.16 yıl; boy uzunluğu 177±6.41 cm; vücut ağırlıkları 70.10 ± 5.97 kg) sürat ve dikey sıçrama testleri uygulanmıştır. Çalışma başlamadan önce Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Etik Kurulu’ndan etik kurul raporu alınmıştır (2018/43). Tüm gönüllüler çalışmaya alınmadan önce sözel olarak bilgilendirildikten sonra, yazılı olarak aydınlatılmış onamları alınmıştır. Futbolcuların sürat performanslarını belirlemek için 10 metre sürat testi (10mST), ve 30 metre sürat testi (30mST), dikey sıçramalarını belirlemek için ise aktif sıçrama (AS) testi ve skuat sıçrama (SS) testi uygulanmıştır. Yapılan analizlerde verilerin normal dağılım değerlendirmeleri Shapiro-Wilk testi ile yapılmıştır. Parametrik nitelik taşıyan tüm veriler Pearson Korelasyon Testi ile değerlendirilmiştir. Tüm istatistiksel değerlendirmeler SPSS 21 paket programı yardımıyla yapılmıştır. Futbol oyuncularının (n:25) yaş, boy uzunluğu, vücut ağırlığı ve vücut kitle indeksi ortalamalarının sırasıyla 27.04±3.16 yıl; 177±6.41 cm; 70.10±5.97 kg; 22.12±1.56 kg/m² olduğu görülmektedir (Tablo 1). Futbolcuların aktif sıçrama ortalaması 39.30±4.53 (cm), skuat sıçrama ortalaması 36.84±4.81 (cm), 10m sürat ortalaması 1.61±0.11 (sn), 30m sürat ortalaması 4.08±0.18 (sn) olarak tespit edilmiştir (Tablo 2). Araştırmamıza katılan futbolcuların aktif sıçrama ile skuat sıçrama değerleri arasında pozitif yönde yüksek düzeyde ilişki p<0.05; 10m sürat ile 30m sürat değerleri arasında ise pozitif yönde orta düzeyde ilişki p<0.05 tespit edilmiştir. Sürat ve sıçrama parametreleri arasında ise ilişki bulunamamıştır (Tablo 3). Literatürdeki bulgulara göre güç ve sprint performansı arasında ilişki düzeyi, deney gruplarının türü, sprint mesafesi ve ele alınan hareket türünden etkilenmektedir. Sürat becerisi ile sıçrama (dikey) becerisi arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırma sonuçları birbirleri ile farklılıklar göstermektedir (Çolak vd., 2017). Literatürdeki bulgulara göre güç ve sprint performansı arasında ilişki düzeyi, deney gruplarının türü, sprint mesafesi ve ele alınan hareket türünden etkilenmektedir. Sürat becerisi ile sıçrama (dikey) becerisi arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırma sonuçları birbirleri ile farklılıklar göstermektedir (Çolak vd., 2017, s. 1-12). Hem Seiler vd. (1990), hem de Brechue vd. (2010) futbolcularla yaptıkları çalışmalarında dikey sıçrama ile sürat parametreleri arasında

zayıf ilişki bulmuşlardır. Yitik (2018) yaptığı çalışmada, aktif sıçrama ve skuat sıçrama ile 10 m ivmelenme ve 30 m maksimal hız değerleri arasında negatif yönde anlamlı zayıf-orta bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Los Arcos vd. (2017) 2. ve 3. Ligde oynayan 42 erkek futbolcudaki sıçrama, ivmelenme ve yn değişim motor yeteneklerini inceledikleri çalışmada, skuat sıçrama ile 5m, 10m ve 15m ivmelenme testleri arasında orta korelasyon tespit ederken, aktif sıçrama ile 5m, 10m ve 15m ivmelenme testlerinde yine orta-güçlü korelasyon tespit etmişlerdir. Diğer taraftan Chelly vd. (2010) bölgesel genç futbol takımı dikey sıçrama performansı ve 5m ve 10m sürat koşuları arasında anlamlı bir ilişki bulamamışlardır. Gral (2014) da futbolcularda sprint sürati ve dikey sıçramayı değerlendirmeye yönelik yaptığı çalışmada, iki değişken arasındaki ilişkiyi anlamsız bulmuştur. Futbolda şüphesiz ki, dikey sıçrama yeteneği, en önemli temel özelliklerden birisidir. Bu zellik, hcumda veya defansta kafa vuruşlarında büyük avantaj sağlamaktadır. Futbolcunun, birim kuvvetini arttırmasında belirli bir sınır olduğunu ve sınırın neresi olduğunun da antrenör tarafından tayin edilmesi gerekmektedir. Sonuç olarak, performansın en temel belirleyicilerinden olan sürat ile sıçrama zelliklerinin Bölgesel Amatör Lig futbolcularında 10m süratin 30m sürat ve AS'nin de SS zerine etkili olduğu ve antrenman içeriklerinde hem sürat hem de sıçrama çalışmalarına gereken önemin verilmesi gerektiği dşnlmektedir.

Spor Yöneticilerinin İletişim Beceri Düzeylerinin İşgörenlerin Motivasyonu Üzerine Etkisi

Cemil BOZ¹, Turgay BİÇER², Kaan SERTER³, Koray Emre KARA⁴ ve Murat ŞENTUNA⁵

Öz

Araştırmada, İstanbul Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü'nde görev yapan spor yöneticilerinin iletişim beceri düzeylerinin, işgörenlerinin iş motivasyonları üzerindeki etkilerinin bulunmasını amaçlanmıştır. Araştırmada betimsel araştırma yöntemi ve veri toplama tekniği olarak anket tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini, İstanbul Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü'nde görev yapan 88 yönetici ile 1994 işgören oluşturmaktadır. Çalışmaya gönüllülük esasına göre 77 yönetici ile 412 işgören katılmıştır. Veri toplama araçları olarak, yöneticiler için 1996 yılında Korkut tarafından geliştirilen ve 25 maddeden oluşan İletişim Becerilerini Değerlendirme Ölçeği (İBDÖ), işgörenler için ise 1985 yılında Mottaz tarafından geliştirilip Dündar ve arkadaşları (2007) tarafından Türkçe uyarlaması yapılmış olan ve 24 maddeden oluşan İş Motivasyonu Ölçeği (İMÖ) kullanılmıştır. Araştırmanın verilerini test etmek için, aritmetik ortalama, standart sapma, standart hata, Shapiro-Wilk testi, basıklık ve çarpıklık değerleri testi, bağımsız grup t-testi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA), TUKEY testi ve korelasyon analizi test yöntemleri kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, yöneticilerin iletişim beceri düzeylerinin yüksek (AO= 4,32) düzeyde, işgörenlerin motivasyon düzeylerinin orta (AO=3,27) düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca araştırmaya katılan yöneticilerin iletişim beceri düzeyleri ve işgörenlerin iş motivasyon düzeyleri arasında olumlu yönde çok zayıf bir ilişki saptanmıştır ($r=.079$; $p>.05$).

Anahtar Kelimeler: Yönetim, İletişim, Motivasyon, Yönetici, İşgören

The Effect of Sports Managers Communication Skill Levels on Motivation of Employees

Abstract

The aim of the study was to find the effects of communication skill levels of sports managers working in Istanbul Youth and Sports Provincial Directorate on the business motivations of their employees. In the research, descriptive research method and survey technique were used as data collection technique. The universe of research consists of 88 managers working in the Istanbul Provincial Directorate of Youth and sports and 1994 employees. 77 managers and 412 employees participated in the study on a voluntary basis. As data collection tools for administrators developed by Korkut in 1996 and consists of 25 items, and the scale for assessment of communication skills (IBDO), and Dundar and colleagues in 1985 for employees developed by mottaz (2007) a Turkish adaptation made by, and consists of 24 items, and work motivation scale (IMO) was used. To test of the research data, arithmetic mean, standard deviation, standard errors Shapiro-Wilk test, skewness and kurtosis values of the test, Independent Group t-test, one way analysis of variance (Anova), Turkey's test and correlation analysis test methods were used. As a result of the research, it was found that the communication skill levels of managers were high (AO= 4.32) and the motivation levels of employees were moderate (AO=3.27). In addition, a very weak association was found between the communication skill levels of managers and the business motivation levels of employees participating in the study ($r=.079$; $p>.05$).

Key Words: Management, Communication, Motivation, Manager, Worker

Atf İçin / Please Cite As:

Boz, C., Biçer, T., Serter, K., Kara, K. E ve Şentuna, M. (2021). Spor yöneticilerinin iletişim beceri düzeylerinin işgörenlerin motivasyonu üzerine etkisi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 492-502.

Geliş Tarihi / Received Date: 25.04.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 14.10.2020

¹ Doktora Öğrencisi- Marmara Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, cemilboz@gmail.com

 ORCID: 0000-0002-7340-7851

² Prof. Dr.- Marmara Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, turgay@marmara.edu.tr

 ORCID: 0000-0002-0343-5101

³ Doktora Özel Öğrencisi- Marmara Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, kaanserter@hemsball.com

 ORCID: 0000-0002-5089-8467

⁴ Dr. Öğr. Üyesi- İstanbul Gelişim Üniversitesi / İstanbul Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü, korayemrekara@hotmail.com

 ORCID: 0000-0002-2515-1679

⁵ Doç. Dr.- Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, tarumnil@gmail.com

 ORCID: 0000-0001-7728-7933

Giriş

İletişimin bireylerarası etkileşiminin en temel ögesi olduğu söylenebilir. Toplumda güven verici ve doyurucu ilişkileri sürdürebilmek, iletişim becerilerinin niteliğine ve kalitesine bağlıdır. Öztürk ve Soy Türk (2019, s. 588), iletişimi hayatın her noktasında evlerde, işyerlerinde ve sokakta zorunlu bir ihtiyaç olan önemli bir kavram olarak görür; hatta toplumsal hayatta ve örgütlerde başarılı ilişkilerin kurulmasını etkili iletişime bağlarken, özellikle yüz yüze ilişkilerin kurulduğu meslek gruplarında, bireylerin iletişim becerilerinin kalitesinin çok önemli olduğunu belirtir.

İngilizce “*communication*” sözcüğünün Türkçede ki karşılığı olan iletişimin, kökeni “*communis*” sözcüğüdür. Latince bir sözcük olan *communis*, birçok nesneye veya birçok kişiye ait ortaklaşa gerçekleştirilen anlamı taşımaktadır (Zıllıoğlu, 2007, s. 22). Demirtaş (2010, s. 413) iletişimi, bir sonuca ulaşabilmek için kişinin tutum ve davranışlarını etkileyebilmek için duygularını, inançlarını, düşüncelerini ve tutumlarını sözlü-sözsüz ya da yazılı olarak iletebilme süreci olarak tanımlamaya çalışırken, Oskay (2019, s. 23) iletişimi, bireyin varlığını sürdürme biçimi ve bu biçimdeki gelişmelere göre değişimlere uğrayan bireye has bir sonuç olarak tanımlar. Bir diğer tanım da ise Biçer (2006, s. 50) iletişimi tanımlarken yaptığı vurgularda “bireyin ne dediğinden çok, karşısındakinin ne anladığıdır” diyerek farklı bir pencereden bakmış ve “bireyin yaşam kalitesini, kendisi ve başkaları ile kurduğu iletişimin kalitesi belirler” diyerek iletişimin önemini konuşmaktan daha çok nasıl anlaşıldığının altını çizmiştir.

İletişimin kurumsal boyutu olan örgütsel iletişimi Borca ve Baesu (2014, s. 498), örgütlenmiş bir kurumsal yapının bölümleri arasında, örgütün motive edilmesi ile örgütsel çevresi ve kendi işgörenleri ile diğer paydaşlar arasında başarı ihtiyacının bilgisi, deneyimi ve veri akışı arasında bağlantı sağlayan sosyal, ekonomik ve teknik bir süreç olarak tanımlamaktadır. Tutar (2003, s. 83) ise örgütsel iletişimi; örgütün amaç ve hedeflerini gerçekleştirmek için çalışanların ileti alışverişi yapmaları, etkileşim ve iş birliği hâlinde olmaları şeklinde ifade eder. Örgütsel iletişimin örgütteki işgörenler arasında algı, veri ve bilgi düşüncelerin iletilmesi işlevi bulunmaktadır (Şimşek, 2002, s. 198). Örgütsel amaçlar için işgörenlerin etkin ve verimli çalışmalarının sağlanması gerekmekte olup işgörenlerin motivasyonunu sağlamak, güvenli bir ortam oluşturmak, kurum amaç ve hedeflerini geliştirmek gibi görevler yöneticinin görevleri arasında yer aldığını dile getiren Van Riel (1995), ayrıca bu görevlerin yerine getirilebilmesi için yöneticinin etkili iletişim becerilerine ayrı bir yetkinlik olarak sahip olması da gerektiğinin de üzerine çizmektedir (Van Riel, 1995 Akt: Öksüz, 2018, s. 5). Yöneticilerin örgütsel alanda kullandığı temel bir araçlardan biri de iletişimdir (Koçel, 2001, s. 417).

Örgütlerin amaçlarına ulaşabilmeleri, örgütsel iletişim sürecine bağlıdır. Bu nedenledir ki örgütsel iletişim, yönetimin temel fonksiyonlarından biridir. Örgütlerde, gerekli koordinasyonun sağlanması, planlamanın yapılması ve faaliyetlerin yürütülebilmesi için iyi bir iletişim sistemine ihtiyaç vardır (Atak, 2005, s. 60-61). Örgütteki işgörenler işlerin nasıl yapılacağını, ekip arkadaşlarının veya amirlerinin kendileri hakkında ki düşüncelerini ve kendilerinden neler beklendiğini iletişim sayesinde öğrenme olanağı bulurlar. Örgütsel iletişimin etkinliği, örgütsel bağlılık, motivasyon ve iş tatmini gibi faktörlerle işgörenlerin davranışlarında olumlu bir etki yaratmaktadır. Ayrıca işgörenlerin tutumlarının olumlu yönde olmasında etkili iletişimin rolü büyüktür (Kıraç, 2012, s. 37).

İsteklendirme veya güdüleme olarak Türkçede kullanılan motivasyon sözcüğü “*motive*” fiilinden türetilerek kullanılmaktadır (Eren, 1993 Akt: Timuroğlu ve Balkaya, 2017, s. 95). Motivasyon, belirlenen amaçlara ulaşmak için bireyin davranışlarında ki hareketliliği sürekli olarak devam ettiren, bu davranışlara yönelen süreçlerin tümüdür (Greenberg ve Baron, 2000 Akt: Ateş ve Buluç, 2018, s. 2). Diğer tanımda ise motivasyon, bireyi bir hedefe yönelten, o amaç için harekete geçirip bu hareketin devamlılığını sağlayan, bireyin iç ve dış dünyasından kaynaklanan enerjiler bütünü olarak tanımlanır (Timuroğlu ve Balkaya, 2017, s. 91).

Pinder (2014) iş motivasyonunu, kendisiyle ilgili davranışı ortaya çıkaran ve yönünü, sıklığını, şeklini ve süresini belirleyebilmek amacıyla bireyin iç ve dış dünyasında meydana gelen enerjik güçler bütünü olarak tanımlar (Pinder, 2014 Akt: Timuroğlu ve Balkaya, 2017, s. 95). İş motivasyonunda işgörenlerin davranışlarını bilmek ve davranışlarının arkasındaki nedenleri iyi analiz edebilmek önemli bir konudur (Karaçar, 2019, s. 63). Modern yönetim anlayışında odakta yer alan bireyin isteği önemlidir. İşgörenlerin ve örgütlerin performansı motivasyon ile artırılabilir (Dündar, Özutku ve Taşpınar, 2007, s. 116). Alan yazın incelendiğinde iş motivasyonunun işgörenlerin seviyelerini açıklayan çok farklı gruplandırmaların olduğu

görülmür. İkili Faktör Kuramı'nda Frederick Herzberg iş motivasyonunu içsel ve dışsal olarak iki boyutta ele almıştır. Mottaz (1985, s. 365-385) içsel motivasyon araçlarını görevin işgören bakımından önemi, işgörenin işe katılımı ve sorumluluğu, görevin zorlayıcı ve ilgi çekici olması olarak belirtir. Dışsal motivasyonu ise Abbasoğlu (2015, s. 33) çevrenin işgörenin davranışlarını kontrol etmesi ile başlayan süreç olarak tanımlar. İşgörenin birlikte çalıştığı arkadaşlar veya yöneticilerinden gelen ödül veya cezalar dışsal motivasyon araçlarına örneklerdir. Kurumlarda görev yapan yöneticilerin iletişim becerilerinin üst seviyede olması, işgörenleri daha iyi tanımalarına ve onların istek ve beklentilerini karşılamalarını olanak sağlayarak, onların motivasyonlarının artmasına sebep olacağı gibi kurumsal yapının güçlenmesini ve iş ortamında mutluluk ve huzurun hâkim olmasına neden olabilir. Ayrıca iş ortamında mutluluk ve huzuru yakalayan bir işgörenin sosyal hayatta ki mutluluğu da yadsınamayacak gerçeklerden biridir. Araştırmayı bu bağlamda ele alıp kurumda görev yapan yöneticilerin iletişim beceri düzeylerinin işgörenlerin motivasyonuna etkisi incelenmiştir.

Yöntem

İstanbul Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü'nde görev yapan yöneticilerin iletişim beceri seviyeleri ile işgörenlerin iş motivasyonu seviyeleri arasındaki ilişkiyi belirlemeye çalışılan araştırmada, nicel araştırma tekniklerinden mevcut durumu ortaya çıkartmayı amaçlayan betimsel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Geçmişte var olmuş veya hâlihazırda mevcut durumu olduğu hali ile açıklamaya çalışan bu yöntem çok kullanılan bir araştırma yöntemidir (Karasar, 2006, s. 77).

Evren - Örneklem

Araştırmanın evrenini, İstanbul Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü'nde görev yapan 88 yönetici ile 1994 işgören oluşturmaktadır. Araştırmada katılımcıların gönüllülük esasına göre 77 yönetici ile 412 işgören katılmıştır. Örneklem grubunun doğru örneklem tekniğine göre evreni temsil ettiği kabul edilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Verileri toplamak için anket tekniği kullanılmıştır. Kullanılan anketler hem yöneticiler için hem de işgörenler için ikişer bölümden oluşmaktadır. Yöneticiler için birinci bölümde araştırmacılar tarafından hazırlanan cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, yaş, yönetici olarak çalıştığı süre ve gelir durumu demografik bilgiler olarak hazırlanan kişisel bilgi formu ile toplanmıştır. İkinci bölümde, 1996 yılında Korkut (s. 18-23) tarafından yapılan bir çalışmada ile geliştirilerek geçerlilik ve güvenilirliği yapılan, 25 madde içeren beşli likert ölçeği olan İletişim Becerilerini Değerlendirme Ölçeği (IBDÖ) kullanılmıştır. Tersine maddelerinin bulunmadığı ölçekte alınan yüksek puan, katılımcıların iletişim beceri düzeylerinin yüksek olduğu anlamına gelmektedir. İşgörenler için ise çalışmayı yapan araştırmacılar tarafından hazırlanan yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, kurumdaki görevi, kurumdaki görev süresi, gelir durumu demografik bilgiler olarak kişisel bilgi formunda yer almaktadır. İkinci bölümde de 1985 yılında Mottaz (s. 365-385) tarafından geliştirilip Dünder ve arkadaşları (2007, s. 105-119) tarafından Türkçe uyarlaması yapılmış 24 maddeli ve beşli likert türünde bir ölçek olan İş Motivasyonu Ölçeği (İMÖ) kullanılmıştır. İMÖ beşli likert tipinde hazırlanmış bir ölçektir. Ölçek değerlendirilirken 1.00 ve 1.80 aralığı çok düşük, 1.81 ve 2.60 aralığı düşük, 2.61 ve 3.40 aralığı orta, 3.41 ve 4.20 aralığı yüksek, 4.21 ve 5.00 aralığı çok yüksek olarak değerlendirilir. Ölçek temel olarak içsel ve dışsal motivasyon boyutundan oluşmaktadır. İMÖ'nün 9 maddesi içsel motivasyon boyutunu, 15 maddesi ise dışsal motivasyon boyutunu açıklamaktadır.

Verilerin Analizi

Araştırmada ortalama, standart hata ve sapma, Shapiro-Wilk testi, basıklık-çarpıklık değerleri, T-testi, ANOVA testi, TUKEY testi ve korelasyon analizi test yöntemleri kullanılmıştır.

Bulgular

Bu bölümde ölçekler yoluyla elde edilen verilerin yapılan analizleri sonucunda ulaşılan bulgulara yer verilmektedir.

Tablo 1. Yöneticilerin Demografik Bilgileri Frekans Tablosu

<i>Değişken</i>	<i>Düzy</i>	<i>n</i>	<i>%</i>
Cinsiyet	Kadın	19	24,7
	Erkek	58	75,3
Medeni Durum	Evli	64	83,1
	Bekâr	13	16,9
Eğitim Durumu	Lisans	49	63,6
	Yüksek Lisans	25	32,5
	Doktora	3	3,9
Yaş	30 yaş altı	1	1,3
	31-40 yaş arası	23	29,9
	41-50 yaş arası	28	36,4
	51 yaş ve üstü	25	32,5
Yöneticilikteki Görev Süresi	0-5 yıl arası	22	28,6
	6-10 yıl arası	17	22,1
	11 yıl ve üzeri	38	49,4
Gelir Durumu	4000 TL ve altı	6	7,8
	4001-5000 TL arası	16	20,8
	5001 TL ve üstü	55	71,4
Toplam		77	100,0

Tablo 1’de; katılımcı yöneticilerin 58’i (%75,3) erkek, 19’u (%24,7) kadındır. 64’ü (%83,1) evli iken 13’ü (%16,9) bekârdır. Eğitim durumları incelendiğinde, 49 yönetici (%63,6) lisans, 25’i (%32,5) yüksek lisans ve 3’ü de (%3,9) doktora mezunudur. 30 yaş altı 1 (%1,3) yönetici bulunurken, 31 ile 40 yaş arası 23 (%29,9), 41 ile 50 yaş arası 28 (%36,4) ve 51 yaş ve üstü yönetici sayısı ise 25’dir (%32,5). Yöneticilerin yöneticilikteki görev sürelerine bakıldığı zaman 0-5 yıl arası yöneticilik yapanların sayısı 22 (%28,6) iken, 6-10 yıl arası yöneticilik yapanların sayısı 17 (%22,1), 11 yıl ve üzeri yöneticilikte bulunan yönetici sayısı da 38’dir (%49,4). Gelir durumları incelendiğinde, 6 yöneticinin (%7,8) 4000 TL ve altı, 16 (%20,8) yöneticinin 4001-5000 TL arası ve 55 yöneticinin de (%71,4) 5001 TL ve üstü gelire sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 2. İşgörenlerin Demografik Bilgileri Frekans Tablosu

<i>Değişken</i>	<i>Düzy</i>	<i>n</i>	<i>%</i>
Cinsiyet	Kadın	174	42,2
	Erkek	238	57,8
Medeni Durum	Evli	288	69,9
	Bekar	124	30,1
Eğitim Durumu	İlkokul ve Ortaokul	43	10,4
	Lise	60	14,6
	Lisans	258	62,6
	Lisansüstü	51	12,4
Yaş	18-30 yaş arası	101	24,5
	31-40 yaş arası	189	45,9
	41-50 yaş arası	80	19,4
	51 yaş ve üstü	42	10,2
Kurumdaki Görev Süresi	05 yıl arası	202	49,0
	6-10 yıl arası	123	29,9
	11 yıl ve üzeri	87	21,1
Gelir Durumu	2000-3000 TL arası	94	22,8
	3001-4000 TL arası	255	61,9
	4001 TL ve üstü	63	15,3
Kurumdaki Görevi	Memur	294	71,4
	İşçi	118	28,6
Toplam		412	100,0

Tablo 2’de görülen verilerde; işgörenlerin 238’i (%57,8) erkek, 174’ü (%42,2) kadındır. 288’i (%69,9) evli iken 124’ü (%30,1) bekârdır. İşgörenlerin eğitim durumları incelendiğinde, 43’ü (%10,4) ilkokul veya ortaokul, 60’ı (%14,6) lise, 258’i (%62,6) lisans ve 51’i ise (%12,4) lisansüstü mezundur. 18 ile 30 yaş arası 101 (%24,5) işgören bulunurken, 31 ile 40 yaş arası 189 (%45,9), 41 ile 50 yaş arası 80 (%19,4) ve 51 yaş ve üstü işgören sayısı ise 42’dir (%10,2). İşgörenlerin kurumdaki görev sürelerine bakıldığı zaman 0-5 yıl arası kurumda görev yapanların sayısı 202 (%49,0) iken, 6-10 yıl arası kurumda görev yapanların sayısı 123 (%29,9), 11 yıl ve üzeri kurumda görev yapanların sayısı da 87’dir (%21,1). İşgörenlerin gelir durumları incelendiğinde, 94’ünün (%22,8) 2000-3000 TL arası, 255’inin (%61,9) 3001-4000 TL arası ve 63’ünün de (%15,3) 4001 TL ve üstü bir gelir düzeyine sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Yöneticilerin İBDÖ ile İşgörenlerin İMÖ’ne ait Ortalama, Standart Sapma ve Hata, Normallik, Çarpıklık ve Basıklık Değerleri Tablosu

Ölçek ve Boyutları	n	AO	S	Sh _x	Shapiro-Wilk		Basıklık		Çarpıklık	
					Z	p	Değer	Sh _x	Değer	Sh _x
İBDÖ	77	4,32	.41	.04	.957	.011	-1,042	.541	.066	.274
İMÖ	412	3,27	.59	.02	.990	.006	.088	.240	-.313	.120
İçsel Motivasyon	412	3,91	.73	.03	.942	.000	.917	.240	-.919	.120
Dışsal Motivasyon	412	2,89	.61	.03	.996	.389	-.157	.240	-.010	.120

Tablo 3’de, yöneticilerin İBDÖ aritmetik ortalaması (AO=4,32), işgörenlerin İMÖ aritmetik ortalaması (AO=3,27) olarak bulunmuştur. Elde edilen bulgulardan hareketle yöneticilerin iletişim beceri düzeylerini belirlemek için hazırlanan ölçek maddelerine yüksek düzeyde katıldıkları ve iletişim beceri düzeylerinin yüksek düzey olarak nitelendirdikleri, işgörenlerin iş motivasyon düzeylerini belirlemek için hazırlanan ölçek maddelerine orta düzeyde katıldıkları ve iş motivasyon düzeylerinin orta düzey olarak nitelendirdikleri söylenebilir. Ayrıca işgörenlerin içsel motivasyon düzeyleri (AO=3,91), dışsal motivasyon düzeylerine (AO=2,89) göre daha yüksektir.

İBDÖ ile İMÖ puanları dağılımının normalliğini test etmek için yapılan Shapiro-Wilk testinin ardından İBDÖ puanlarının ($z=.957$; $p<.05$), İMÖ puanlarının ($z=.990$; $p<.05$) dağılımlarının normal dağılım göstermediği, normallik testinin sonuçlarına göre basıklık-çarpıklık değerinin ± 1.5 aralığında olduğu anlaşılmaktadır. Tabachnick ve Fidell’e göre (2013, s. 67-73) bu aralıktaki değerler kabul edilebilir bir durum oluşturmaktadır. Bu çalışmada da dağılımın normal olduğu kabul edilebilir.

Yöneticilerin İBDÖ aritmetik ortalamaları ve işgörenlerin İMÖ aritmetik ortalamaları ile cinsiyete göre farkın anlamlı olup olmadığının tespit edilmesi için uygulanan t-testinin sonuçlarına Tablo 4’te yer verilmiştir.

Tablo 4. İBDÖ ile İMÖ’nin Cinsiyete Göre Farkın Anlamlılığını Gösteren t-Testi Sonuçları Tablosu

Ölçek	Değişken	n	AO	S	Sh _x	t – Testi		
						T	df	p
İBDÖ	Kadın	19	4,49	.37	.08	2,04	75	.044*
	Erkek	58	4,24	.41	.05			
İMÖ	Kadın	174	3,18	.56	.04	-2,75	410	.006*
	Erkek	238	3,34	.60	.03			

Tablo 4’de ki sonuçlara göre, yöneticilerin İBDÖ aritmetik ortalamalarında cinsiyet değişkeninde anlamlı olduğu düşünülen bir fark görülmektedir [$t_{(75)}=2,04$, $p<.05$]. Ortaya çıkan bu farkın kadın yöneticilerin erkek yöneticilere göre iletişim beceri düzeylerinin daha yüksek olduğunu göstermektedir (AO= 4,49). Ayrıca işgörenlerin İMÖ aritmetik ortalamalarının cinsiyete göre anlamlı olarak farklılık gösterdiği belirlenmiştir [$t_{(410)}=-2,75$, $p<.05$]. Bu fark ise erkek işgörenlerin iş motivasyonlarının kadın işgörelere göre daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur (AO= 3,34).

Yöneticilerin İBDÖ cevaplarına göre yapılan t-testi sonuçlarında medeni durumları arasındaki aritmetik ortalamaları arasında [$t_{(75)}=.540$, $p>.05$], işgörenlerin İMÖ cevaplarına göre medeni durumları [$t_{(410)}=-.557$, $p>.05$] ve kurumdaki görevlerine [$t_{(410)}=-.675$, $p>.05$] göre de anlamlı olduğu düşünülen bir farklılık bulunamamıştır.

İşgörenlerin eğitim durumları İBDÖ ve İMÖ cevaplarına göre yapılan ANOVA testi sonuçları Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5. İBDÖ ile İMÖ'nin Eğitim Durumu Değişkenine Göre Farkın Anlamlılığını Gösteren ANOVA Testi Sonuçları Tablosu

Ölçek	Değişken	n	AO	S	sd	F	P	Anamlı Fark (TUKEY)
İMÖ	İlk. ve Ortaokul	43	3,22	.77	3	2,84	.038*	.2241*
	Lise	60	3,47	.53	408			
	Lisans	258	3,25	.56	411			
	Lisansüstü	51	3,20	.54				
İBDÖ	Lisans	49	4,37	.42	2	1,93	.151	
	Yüksek Lisans	25	4,28	.38	74			
	Doktora	3	3,92	.40	76			

Tablo 5'de görüldüğü üzere, işgörenlerin İMÖ aritmetik ortalamalarında eğitim durumuna göre anlamlı olduğu düşünölen bir fark görölmektedir [$F_{(3-411)}=2,84$, $p<.05$]. Bu sebeple tamamlayıcı Post Hoc analizine olan Levene's testi yapılmış ve varyansların homojen olduğu belirlenmiştir ($LF=2,52$; $.057$). Ardından TUKEY testi yapılmış ve sonucunda; lisans seviyesinden mezun olan işgörenler ile lise seviyesinden mezun olan işgörenler arasında, lisans seviyesinden mezun olan işgörenler lehine anlamlı bir farklılık belirlenmiştir. Bu fark lisans mezunu işgörenlerin lise mezunu işgörelere göre motivasyon düzeylerinin daha yüksek düzeyde olduğunu göstermektedir. Test edilen alt boyutlar arasında görölen farklılık ise anlamlı bir düzeyde bulunmamıştır ($p>.05$). Ayrıca işgörenlerin İMÖ aritmetik ortalamalarının yaş [$F_{(3-411)}=2,42$, $p>.05$], kurumdaki görev süresi [$F_{(2-411)}=2,29$, $p>.05$] ve gelir durumu [$F_{(2-411)}=.23$, $p>.05$] değişkenlerine göre yapılan ANOVA testi sonucunda, hiçbir değişkenin gruplarının ortalamaları arasında beklenen anlamlı bir fark tespit edilememiştir.

Yöneticilerin İBDÖ aritmetik ortalamalarının eğitim durumu [$F_{(2-76)}=1,93$, $p>.05$], yaş [$F_{(3-76)}=.30$, $p>.05$], yöneticilikteki görev süresi [$F_{(2-76)}=.46$, $p>.05$] ve gelir durumu [$F_{(2-76)}=.05$, $p>.05$] değişkenlerine göre anlamlı bir fark belirlenememiştir.

Yöneticilerin iletişim becerilerini değerlendirme düzeyleri ile işgörenlerin iş motivasyon düzeyleri arasında ki ilişkiyi açıklamak için Pearson Korelasyon testinin sonuçlarına Tablo 6'da yer verilmiştir.

Tablo 6. Yöneticilerin İletişim Becerileri Düzeyleri ile İşgörenlerin İş Motivasyonu Düzeyleri Arasında ki İlişkiyi Belirlemek Üzere Yapılan Korelasyon Analizi Sonuçları Tablosu

Ölçek	r	İş Motivasyonu	İletişim Becerileri
İMÖ	r	1	.079
	p		.494
	N	412	77
İBDÖ	r	.079	1
	p	.494	
	N	77	77

Tablo 6'ya göre, işgörenlerin iş motivasyon düzeyi ile yöneticilerin iletişim beceri düzeyi arasında olumlu yönde ancak çok zayıf bir ilişki görölmektedir [$r=.079$; $p>.05$]. Bu sonuç, yöneticilerin iletişim beceri düzeylerinin artmasının çok zayıf düzeyde ve olumlu yönde işgörenlerin iş motivasyon düzeylerinin arttığını göstermektedir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Araştırmaya katılan yöneticilerin iletişim beceri düzeylerinin oldukça yüksek olduğu görölmektedir. Bunun nedeni, yöneticilerin hepsinin üniversite lisans ve üzeri eğitime sahip olmaları olarak gösterilebilir. Lisans seviyesi ve üzeri eğitim alan bireylerin kendilerini geliştirmeleri, yetersiz becerilerinin farkına ve bilincine varmaları ve bu becerileri arttırmak için çaba içerisinde olmaları beklenmektedir. Bu sebeple de iletişim beceri düzeylerinin yüksek düzeyde çıktığı söylenebilir. Çetinkaya (2011, s. 571) öğretmen adayları, Çelik (2013, s. 64) eğitim yöneticileri, Yanık (2015, s. 1369) ve Arslan (2019, s. 152) üniversite öğrencileri, Serttaş ve Tanyıldızı (2019, s. 975) kamu iç denetçileri üzerinde yaptıkları araştırmalar da iletişim beceri düzeylerinin yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Tüm bu araştırma sonuçları bu araştırmanın bulgularını da destekler niteliktedir.

Yöneticilerin İBDÖ aritmetik ortalamalarının cinsiyet değişkenine göre, grupların ortalamaları arasında ki fark anlamlı bulunmuştur. Bu durum kadın yöneticilerin iletişim beceri düzeylerinin erkek yöneticilerin iletişim becerilerine göre yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Literatür incelendiğinde de genel olarak kadınların iletişim beceri düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Kadınların doğuştan gelen konuşma yetkinliğinin yanı sıra, sosyal, iş ve eğitim ortamlarında kendilerini nispeten erkeklere göre çok daha iyi ifade edebilme zorunluluklarının olduğu düşüncesi ve kendilerini ispat etmek istemeleri gibi nedenlerden dolayı bu sonucun oluştuğu düşünülebilir. Korkut (1996, s. 21), Çetinkaya (2011, s. 572), Nacar ve Tümkaya (2011, s. 498), Arslan (2019, s. 153), Serttaş ve Tanyıldızı (2019, s. 978) yaptıkları çalışmalarda iletişim beceri düzeyi ile cinsiyet değişkeni arasındaki anlamlı farkın kadınlar lehine olarak bulunmuş olup, bu durum araştırma ile paralellik göstermektedir.

Yöneticilerin İBDÖ aritmetik ortalamalarının, eğitim durumu, medeni durum, yaş, yöneticilikteki geçirdikleri görev süreleri ve gelir durumları değişkenlerine göre grupların ortalamaları arasında ki fark anlamlı bulunmamıştır. Böylece değişkenlerin iletişim beceri düzeyi üzerinde önemli bir etken olmadığı söylenebilir. Özdayı (2011, s. 67), Kumcağız vd. (2011, s. 53), Çelik (2013, s. 66), Gülüm (2019, s. 57) ve Serttaş ve Tanyıldızı (2019, s. 978) yaptıkları çalışmalarda medeni durum değişkeni ile iletişim beceri düzeyleri arasında; Sert (2018, s. 59-61), Atalay (2018, s. 503), Gülüm (2019, s. 63), Çelik (2013, s. 66) ve Serttaş ve Tanyıldızı (2019, s. 981) yaptıkları çalışmalarda eğitim durumu değişkeni ile iletişim beceri düzeyleri arasında; Sert (2018, s. 58), Atalay (2018, s. 502), Akyol (2019, s. 73), Gülüm (2019, s. 56) yaptıkları çalışmalarda yaş değişkeni ile iletişim beceri düzeyleri arasında ve Gülüm (2019, s. 58) ise yaptığı çalışmada gelir durumu düzeyi ile iletişim beceri seviyeleri arasında anlamlı olduğu düşünülen bir fark tespit edememişlerdir. Çok sayıda yapılmış olan bu çalışmaların sonuçları bu araştırmanın sonuçlarını da destekler niteliktedir.

Araştırmaya katılan işgörenlerin iş motivasyon düzeylerinin orta düzeyde olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre İstanbul Gençlik ve Spor Müdürlüğü'nde görev alan işgörenlerin iş motivasyonlarının artırılmasına yönelik çalışmaların yapılması gerekliliğinin doğduğu söylenebilir. İşgörenlerin iş motivasyon düzeylerinin yüksek olabilmesi için hem içsel hem de dışsal motivasyon düzeylerinin yüksek olması gerekmektedir. Bunu sağlamak öncelikle yöneticilerin görevidir. Araştırmaya katılan işgörenlerin içsel motivasyonları dışsal motivasyon düzeylerine göre çok daha yüksektir. Bu durum işgörenlerin kendi mesleklerinden çok; yönetim, ücret, terfi, ödül, iletişim, eğitim ihtiyacı ve fiziksel şartlar gibi dışsal araçlar ile ilgili sorunları olduğu izlenimi vermektedir. Ersarı ve Naktiyok (2012, s. 92) ile Ertürk (2016, s. 6) yaptıkları araştırmalarında işgörenlerin iş motivasyon düzeylerinin orta düzey olduğu sonucuna varmışlar ve bu durum araştırmayla paralellik göstermektedir.

İşgörenlerin İMÖ ölçeğine verdikleri cevaplara bakarak cinsiyete göre grupların ortalamaları arasındaki farkın anlamlı olduğu görülmüştür. Bu durum, erkek işgörenlerin, kadınlara göre iş motivasyon düzeylerinin daha yüksek düzeyde olduğunu ortaya koymaktadır. Çelik (2013, s. 69) tarafından yapılan bir çalışmanın sonuçlarına göre cinsiyet ile motivasyon düzeyi arasında erkekler lehine anlamlı seviyede farklılıklar olduğu bulunmuştur. Bulunan bu sonucun bu araştırmanın sonuçlarını da destekler nitelikte olduğu söylenebilir.

İşgörenlerin İMÖ aritmetik ortalamaları eğitim durumuna göre, grupların ortalamaları arasında anlamlı olduğu düşünülen bir fark bulunmuştur. Fark ise lisans mezunu işgörenlerin iş motivasyon düzeyleri, lise mezunu işgörelere göre daha yüksek olduğu yönündedir. Bu duruma göre öğrenim düzeyinin artması, bireylerin hem farkındalıklarının artmasına hem de kendilerini motive edebilmelerini sağlamalarına sebep olması ile açıklanabilir. Yıldız (2017, s. 47-48), Orhaner ve Mutlu (2018, s. 89-90) yaptıkları araştırmalarda eğitim durumu değişkeni ile motivasyon düzeyi arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur ve bu sonuçlar da bu araştırma sonuçlarına benzerlik göstermektedir.

İşgörenlerin İMÖ ortalamalarının yaş, kurumdaki görev süresi, medeni durum, gelir durumu ve kurumdaki görev değişkenlerine göre grupların ortalamaları arasındaki fark anlamlı gözükmemektedir. Bu sonuç yaş, kurumdaki görev süresi, medeni durum, gelir durumu ve kurumdaki görev değişkenlerinin iş motivasyon düzeyi üzerinde önemli bir etken değildir. Yapılan birçok araştırmanın sonuçları da bu araştırmada bulunan sonuçlara benzerdir. Yılmaz (2009, s. 43-44), Yirmibeşçik (2015, s. 48), Gedik ve arkadaşları (2018, s. 95), Altunkaya (2019, s. 114-115) ve Fidan (2019, s. 76) yaptıkları çalışmalarında yaş ile motivasyon düzeyi arasında, Yirmibeşçik (2015, s. 50) ve Altunkaya (2019, s. 116-117) kurumdaki görev süresi değişkeni ile motivasyon düzeyi arasında, Çelik (2013, s. 69), Gedik ve arkadaşları (2018, s. 96),

Balıbey ve Öndaş (2018, s. 181), Fidan (2019, s. 75), Nal ve Sevim (2019, s. 403) ve Altunkaya (2019, s. 110) medeni durum ile motivasyon düzeyi arasında, Gedik ve arkadaşları (2018, s. 96) gelir durumu ile motivasyon düzeyi arasında anlamlı ve belirgin bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Araştırmaya katılmış olan yöneticilerin iletişim beceri seviyeleri ile işgörenlerin iş motivasyon düzeyleri arasında olumlu yönde çok zayıf bir ilişki görülmektedir. Bu sonuç, yöneticilerin iletişim beceri düzeylerinin artmasının çok zayıf düzeyde işgörenlerin iş motivasyon düzeylerinin arttığını göstermektedir. Çelik (2019, s. 77) yaptığı çalışmada okul yöneticilerin iletişim beceri seviyeleri ile öğretmenlerin motivasyonları arasında olumlu ve orta düzeyde ilişki bulunduğu sonuçlara ulaşmıştır. Ulaşılan bu sonuçlar bu araştırmada bulunan sonuçları desteklemektedir.

Örgütlerde etkinlik ve verimlilik işgörenlerin başarılarına, işgörenlerin başarıları da yüksek bir motivasyon düzeyine sahip olmalarına bağlıdır (Tetik, 2019, s. 1780). Sonuç olarak bu çalışma alan yazında, spor örgütlerinde görev alan yöneticilerin iletişim beceri düzeyleri ile işgörenlerin iş motivasyon düzeylerine ilişkin bilgi ve kavrayışın artmasına katkı sağlamaktadır. Analiz sonuçlarının da gösterdiği gibi, spor örgütlerinde iletişim beceri düzeyi yüksek olan yöneticilerin bulunması işgörenlerin iş motivasyonlarının olumlu yönde artmasına sebep olmaktadır. Bu sebeple işgörenin işe olan motivasyonunu yükseltmek için yöneticilik yapan kişilerin iletişim unsurunu son derece iyi kullanmaları ve bunun için de eğitim almaları gerekmektedir. Ayrıca kadın yöneticilerin iletişim beceri düzeyleri ile erkek işgörenlerin iş motivasyon düzeyleri karşı cinsiyetlerine göre, eğitim durumu yüksek olan işgörenlerin ise olmayanlara göre iş motivasyon düzeyleri daha yüksektir. Bu sonuçlardan yola çıkarak, İstanbul Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü'nde kadın yöneticilerin daha fazla yer almaları, işgören seçiminde eğitim durumu en az lisans mezunu olanların tercih edilmeleri, işgörenlerin iş motivasyonlarını arttıracak hizmet içi eğitim, spor ve eğlence aktivitelerinin planlanması bu kurumda verimi ve bununla beraber başarıyı arttıracaktır. Son olarak işgörenlerin içsel motivasyonlarının dışsal motivasyonlarına göre yüksek olması, yöneticilerin dışsal motivasyon unsurlarını önemsemedikleri, iyi veya hiç kullanmadıkları sonucunu çıkarmaktadır. Yöneticilerin, işgörenlerin iş motivasyon düzeylerini yükseltebilmeleri için muhakkak dışsal motivasyon unsurlarını da etkili kullanmaları gerekmektedir.

Etik Beyan

"*Spor Yöneticilerinin İletişim Beceri Düzeylerinin İşgörenlerin Motivasyonu Üzerine Etkisi*" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırmanın verileri 01.01.2020 tarihinden önce toplandığı için etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır.

Kaynakça

- Abbasoğlu, ř. (2015). *İşgörenlerde örgütsel adalet algısı ve örgütsel adaletin çalışanların iş motivasyonu üzerindeki etkisi: bir devlet hastanesi örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Akyol, P. (2019). Farklı fakültelerdeki öğrencilerin iletişim becerilerinin karşılaştırılması. *Spor Eğitimi Dergisi*, 3(3), 71-77.
- Altunkaya, G. (2019). *Motivasyon ve örgütsel aidiyet ilişkisi: Batman Üniversitesinde bir araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Batman.
- Arslan, A. (2019). Sağlık hizmetleri meslek yüksekokulu öğrencilerinin iletişim becerileri ve öz-yeterlik algılarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 38(1), 146-173.
- Atalay, A. (2018). Doğu Anadolu Bölgesinde çalışan Gençlik Hizmetleri ve Spor İl Müdürlüğü personelinin iletişim becerileri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 494-513.
- Atak, M. (2005). Örgütlerde resmi olmayan iletişimin yeri ve önemi. *Havacılık ve Uzay Teknolojileri Dergisi*, 2(2), 59-67.
- Ateş, Ö. T. ve Buluç, B. (2018). İlköğretim öğretmenlerinde motivasyon ve örgütsel bağlılığın demografik değişkenler açısından incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 48, 01-30.
- Balıbey, M. ve Öndaş, N. K. (2018). İdari personelin demografik özellikleriyle iş tatmini ve meslek motivasyon ilişkisi: Munzur Üniversitesi örneği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28(1), 171-186.
- Biçer, T. (2006). *Şampiyonluğun psikolojisi*. İstanbul: Beyaz Yayınları.
- Borca, C. ve Baesu, V. (2014). A possible managerial approach for internal organizational communication characterization. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*. 124, 496-503.
- Çelik, M. (2013). *İstanbul ili Arnavutköy ilçesindeki ortaöğretim kurumlarında görev yapan yöneticilerin iletişim becerilerinin öğretmen motivasyonları ve akademik tükenmişlikleri üzerine etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Çelik, S. (2019). *İlkokul öğretmenlerinin algıladıkları yönetici iletişim becerileri ile öğretmenlerin motivasyonu ve iş doyumunu arasındaki ilişki* (Yüksek Lisans Tezi). Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir.
- Çetinkaya, Z. (2011). Türkçe öğretmen adaylarının iletişim becerilerine ilişkin görüşlerinin belirlenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 19 (2), 567-576.
- Demirtaş, M. (2010). Örgütsel iletişimin verimlilik ve etkinliğinde yararlanılan iletişim araçları ve halkla ilişkiler filmleri örneği. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 28(1), 411-444.
- Dündar, S., Özutku, H. ve Taşpınar, F. (2007). İçsel ve dışsal motivasyon araçlarının işgörenlerin motivasyonu üzerindeki etkisi: ampirik bir inceleme. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(7), 105-119.
- Ersarı, G. ve Naktiyok, A. (2012). İşgörenin içsel ve dışsal motivasyonunda stresle mücadele tekniklerinin rolü. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 81-101.
- Ertürk, R. (2016). Öğretmenlerin iş motivasyonları. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 1-15.
- Fidan, E. (2019). *Liderlik stiline çalışan motivasyonu ve örgütsel vatandaşlık davranışı üzerine etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Gedik, T., Çil, M., Korkut, D. S., Kaya, M. Y. ve Şimşek, B. (2018). Düzce orman ürünleri sanayi yöneticilerinin iş motivasyonu üzerine bir araştırma. *Türkiye Ormanlık Dergisi*, 19(1), 91-97.
- Gülüm, R. (2019). *Beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin iletişim becerileri ile meslek tutum düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Kış Sporları ve Spor Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Karaçar, E. (2019). Otel çalışanlarının iş tatmini ve motivasyon düzeyi değişkenleri üzerine bir araştırma Sinop örneği. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 55-78.
- Karasar, N. (2006). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kıraç, E. (2012). *Örgütsel iletişimin örgütsel bağlılık algılaması üzerindeki etkileri ve bir araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Koçel, T. (2001). *İşletme yöneticiliği: Yönetim ve organizasyon*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Korkut, F. (1996). İletişim becerilerini değerlendirme ölçeğinin geliştirilmesi: güvenilirlik ve geçerlik çalışması. *Türk Psikolojik ve Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2(7), 18-23.
- Kumcağz, H., Yılmaz, M., Çelik, S. B. ve Avcı, İ. A. (2011). Hemşirelerin iletişim becerileri: Samsun ili örneği. *Dicle Tıp Dergisi*, 3(1), 49-56.
- Mottaz, J. C. (1985). The relative importance of intrinsic and extrinsic rewards as determinants of work satisfaction. *The Sociological Quarterly*, 3(26), 365-385.
- Nacar, F. S. ve Tümkaya, S. (2011). Sınıf öğretmenlerinin iletişim ve kişilerarası problem çözme becerilerinin incelenmesi. *Elementary Education Online*, 10(2), 493-511.
- Nal, M. ve Sevim, E. (2019). Paternalist liderliğin iş motivasyonu üzerine etkisi: sağlık çalışanları üzerinde bir araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 8(4), 397-410.
- Oskay, Ü. (2019). *İletişimin ABC'si*. İstanbul: İnkılâp Yayınevi.
- Orhaner, E. ve Mutlu, S. (2018). Sağlık personelinin iş tatmininin motivasyon üzerine etkisi. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 4(1), 74-93. Erişim adresi:
- Öksüz, N. (2018). *Spor yöneticilerinin iletişim becerileri ile öz etkililik-yeterlilik düzeylerinin değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Özdayı, N. (2011). *Futbol hakemlerinin duygusal zekâ ve iletişim beceri düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Gaziantep.
- Öztürk, T. Ö., ve Soytürk, M. (2019). Sporcu algılarına göre antrenör iletişim becerileri. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 576-583.
- Sert, A. (2018). *Kamu ve özel okul öncesi eğitim kurumu yöneticilerinin iletişim becerilerinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara ve İstanbul Sabahattin Zaim Üniversiteleri Eğitim Yönetimi ve Denetimi Ortak Yüksek Lisans Programı, İstanbul.
- Serttaş, A. ve Tanyıldızı, N. İ. (2019). Kamu iç denetçilerinin iletişim becerilerinin incelenmesi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(3), 966-989.
- Şimşek, M. Ş. (2002). *Yönetim ve organizasyon*. Konya: Günay Ofset.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L.S. (2013). *Using multivariate statistics*. Boston: Pearson.
- Tetik, S. (2019). Kamu örgütlerinde örgütsel sosyalleşmenin iş motivasyonu üzerindeki etkisi: İhsaniye ilçesinde bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11 (3): 1779-1791.
- Timuroğlu, M. K. ve Balkaya, E. (2017). Örgütsel iletişim ve motivasyon ilişkisi -bir uygulama-. *International Journal of Social Inquiry*, 9(2), 89-113.
- Tutar, H. (2003). *Örgütsel iletişim*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yanık, M. (2015). Spor türü ve diğer bazı değişkenlerin beden eğitimi ve spor yüksekokulu öğrencilerinin iletişim beceri düzeylerine etkisi. *International Journal of Human Sciences*, 12(2), 1366-1376.
- Yıldız, S. (2017). *Kamu kurumlarında iletişim becerileri ve çalışan motivasyonuna ilişkin bir araştırma: İSKİ örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yılmaz, F. (2009). *Eğitim örgütlerinde örgüt kültürünün öğretmenlerin iş motivasyonu üzerindeki etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Yirmibeşcik, M. (2015). *Sınıf öğretmenlerinin yöneticilerin iletişim becerilerinden dolayı kazandıkları motivasyonun iş doyumuna etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Zilloğlu, M. (2007). *İletişim nedir?* İstanbul: Cem Yayınevi.

EXTENDED ABSTRACT

Communication is an important concept that is an essential requirement in every moment of life. In fact, while establishing successful relationships in social life and organizations depends on effective communication. Face-to-face relationship in the current in the profession, the quality of the communication skills of individuals are said to be very important. Communication is also very important for organizations. Organizational communication is expressed as employees exchanging messages, interacting and cooperating to achieve the goals and objectives of the organization. Also among that employee information, organizational communication, data, located in the function of transmitting thoughts and perceptions.

In organizations that do not have a good communication structure, it is not possible to plan, execute activities and ensure coordination. Employees have the opportunity to learn how to do their jobs and what their superiors or other employees think about themselves through communication. Organizational communication plays an important role in the management and it is also effective for employees to have positive attitudes. Effectiveness of organizational communication also creates a positive effect on employees' behaviours with factors such as job satisfaction, motivation and organizational commitment. In addition, it is extremely important for the manager to have effective communication skills. Because communication is the most basic tool used by managers in an organizational environment.

Motivation is a set of cyclical processes that constantly mobilize and direct the individual's behaviour for specific purposes. The performance of employees and organizations can be increased with motivation. Job motivation is examined internally and externally in two dimensions.

In this study, the effects of the communication skill levels of the sports managers working at the İstanbul Youth and Sports Provincial Directorate on the work motivation of the employees were investigated. The universe of the research was composed of 2082 employees (88 managers, 1994 employees) who worked in the İstanbul Youth and Sports Provincial Directorate, and 489 employees (77 managers, 412 employees) participated in the study on a voluntary basis. The sample group was accepted to represent the universe (23.4%).

In the first part of the questionnaire used to collect data in the research, demographic information was requested. Communication Skills Assessment Scale (CSAS), which was developed and developed by Korkut (1996), was used for managers. For the employees, the Business Motivation Scale (BMS-24-item) developed by Mottaz (1985) and adapted in Turkish by Dünder et al. (2007) was used. As a result of the research, it was determined that the communication skill levels of the managers are at a high level (Avg.=4.32) and the motivation levels of the employees are at a medium level (Avg.=3.27). In addition, a very weak correlation was found between the communication skill levels of the managers participating in the research and the job motivation levels of the employees ($r = .079$; $p > .05$).

The reason for the high level of communication skills of the managers participating in the research can be shown as the fact that they all have undergraduate and higher education. Individuals, who have undergraduate education or higher are expected to improve themselves, become aware of their inadequate skills and make efforts to increase these skills. They found that communication skills levels were high in a study conducted by Serttaş and Tanyıldızı (2019) on public inspectors.

According to the results of the research, it is seen that the job motivation levels of the employees are at a medium level. In order for the employees to have high levels of work motivation, both internal and external motivation levels should be high. To ensure this is primarily the task of managers. The internal motivation of the employees participating in the research is much higher than the external motivation levels. This situation shows that the employees have problems with external tools such as management, salary, promotion, reward, communication, training needs and physical conditions. In studies conducted by Ersari et al. (2012) and Ertürk (2016), it was found that the job motivation levels of the employees are at a medium level.

According to the responses of the employees, there were significant differences in the gender variable. It has been revealed that the job motivation levels of male employees are higher than female employees. In a study conducted by Çelik (2013), it was concluded that there was a significant difference between the gender variable and motivation level in favour of men.

According to another research result, a very weak correlation emerged between the communication skill levels of the managers and the job motivation levels of the employees. This result shows that the increase in the communication skill levels of the managers has a little effect on the increase in the job motivation levels of the employees. In a study conducted by Çelik (2019), it was concluded that there is a positive and moderate relationship between the communication skills levels of school administrators and teachers' motivations.

As the research results show, managers with a high level of communication skills in sports organizations have a positive influence on the job motivation of employees. In order to increase the motivation of the employee, the people who are managing must use their communication skills extremely well and get training on this subject. In addition, the communication skill levels of female managers, the job motivation levels of male employees and the job motivation levels of employees with higher education are also higher.

As a result, it can be said that the choice of employees with high educational status, a limited number of female managers in sports organizations, and the planning of in-service training, sports and entertainment activities that will increase the job motivation of employees will increase efficiency and success in sports organizations. Also, according to the results of the research, the high motivation of the employees reveals that the managers do not care about external motivation and do not use it well or at all. Managers must use external motivation factors effectively in order to increase their work motivation levels.

1877-78 Osmanlı – Rus Savaşı Öncesi ve Sonrasında Erzurum Vilayeti'nin İdari ve Sosyo-Ekonomik Durumu

Mehmet ÇETİN¹

Öz

Coğrafi konumu itibarıyla hem ekonomik hem de askerî açıdan büyük bir öneme sahip olması nedeniyle sık sık el değiştiren Erzurum, Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Erzurum Vilayeti'nin tarihinde 1877-78 Osmanlı – Rus Savaşı derin etkileri ile belirleyici bir aşamayı teşkil etmiştir. Doğrudan cephe ve ikmal bölgesi içerisinde yer alması Erzurum'u idari, toplumsal ve iktisadi olarak etkilemiştir. Bu çalışmada Erzurum Vilayeti'nin idari ve sosyo-ekonomik yapısı 93 Harbi öncesi ve sonrası olmak üzere karşılaştırılmalı bir biçimde ele alınmıştır. Bunun için sayısal göstergelerden mümkün olduğu ölçüde istifade edilmiştir. Böyle bir karşılaştırma şüphesiz Vilayet genelindeki idari, iktisadi ve toplumsal değişiklikleri daha iyi yansıtmaya amacı taşımaktadır. Bunun için arşiv kaynakları ile Vilayet Salnamelerinden ve İngiliz konsolosluk raporlarından geniş bir ölçüde yararlanılmıştır. Çalışmanın bulguları savaşın idari ve toplumsal anlamda dönem içerisinde süregelen dönüşümleri hızlandırdığı ve iktisadi anlamda ticari faaliyetlerdeki ve zirai ve sinai üretimdeki durgunluğu derinleştirdiği yönündedir.

Anahtar Kelimeler: Erzurum Vilayeti, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, Sosyo-Ekonomik Yapı

The Administrative and Socio-Economic Status of the Province of Erzurum Before and After the Ottoman-Russian War of 1877-78

Abstract

Erzurum, which changed hands frequently due to its geographical location being of great importance both economically and militarily, came under Ottoman rule during the time of Yavuz Sultan Selim. The Ottoman – Russian war of 1877-78 constituted a decisive stage in the history of Erzurum province with its profound effects. The fact that it is directly within the front and supply zone has affected Erzurum administratively, socially and economically. In this study, the administrative and socio-economic structure of Erzurum province was discussed in a comparative form, including before and after 93 Wars. For this purpose, numerical indicators were used to the extent possible. Such a comparison is undoubtedly intended to better reflect administrative, economic and social changes throughout the province. For this purpose, archival sources and provincial Salnamas and British consular reports were widely used. The findings of the study are that the war accelerated the ongoing transformations during the period in administrative and social terms and deepened the recession in commercial activities and agricultural and industrial production in economic terms.

Key Words: The Province of Erzurum, The Ottoman-Russian War of 1877-78, Socio-Economic Structure

Atıf İçin / Please Cite As:

Çetin, M. (2021). 1877-78 Osmanlı – Rus savaşı öncesi ve sonrasında Erzurum Vilayeti'nin idari ve sosyo-ekonomik durumu. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 503-524.

Geliş Tarihi / Received Date: 21.04.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 29.09.2020

¹ Dr. Öğr. Üyesi - Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, mehmet.cetin@deu.edu.tr

 ORCID: 0000-0002-6954-0908

Giriş

Anadolu'ya yönelik İran saldırılarına karşı koymak amacıyla 5. yüzyılın başlarında kurulan Erzurum şehri, Akdeniz limanlarından ve Suriye'den hareketle Azerbaycan'a veya Türkistan'dan Akdeniz yahut Trabzon Limanı'na çıkan büyük kervan yolunun üzerinde yer almaktaydı (Turan, 1998, s. 31). Savunma açısından da oldukça uygun bir bölgede olan ve Müslümanlar tarafından Kuzey ve Doğu yönlerine gerçekleştirilen akınlar için bir üs olarak kullanılan şehir, Bizanslılarla Müslümanlar arasında sık sık el değiştirmiştir. Bu bağlamda Erzurum, eski çağlardan beridir önemli bir askerî ve ticari bir şehir olmuştur (Küçük, 1995, ss. 321-322; Çetin, 1998, s. 1).

11. yüzyıl sonrasında Doğu Anadolu ve çevresinde Oğuz akınlarına şahit olunmaktadır. Türkler, stratejik önemi dolayısıyla Erzurum'un fethedilmesinin Anadolu'nun fethi açısından bir önceliğe sahip olduğunu düşünmüşlerdir (Erzurum Valiliği, 1999, ss. 21-30). Sultan Alparslan'ın Malazgirt zaferinin ardından Erzurum ve çevresini Saltuk Han'a iktâ olarak vermesi ile şehirde Türk hâkimiyeti kesin olarak başlamıştır (Küçük, 1995, ss. 321-322). İran ve Anadolu arasındaki ticaret yollarının kavşağında yer alan Erzurum, bu konumu sayesinde Selçuklular döneminde Anadolu'nun en gelişmiş ve en mamur şehirlerinden birisi olmuştur. Şehir 1242 yılındaki Moğol işgali ve sonrasında sırasıyla Anadolu Selçuklu Devleti, İlhanlılar, Eretnaogulları ve Karakoyunluların hâkimiyetine girmiştir. Erzurum'da Osmanlı hâkimiyeti Yavuz Sultan Selim döneminde başlamıştır (Karasu, 1968, ss. 13-14; Parmaksızoğlu, 1968, s. 375). Şehir, Kanuni Sultan Süleyman döneminde civardaki aşiretlerin iskân edilmesi ile canlandırılmıştır. Nitekim H. 1288 (M. 1871) tarihli Salname'de şehri-i kadim bir belde olan Erzurum'un H. 930 (1523/24) sıralarında harap bir vaziyette iken Kürt Hacı Ali Bey'in maiyetindeki 12 bin kadar aşiretiyle şehre gelip yerleştiği bildirilmektedir. Aynı Salname'ye göre daha sonra Muhammed Han isimli biri gelerek; beldenin imarına başlamış ve şehri tedricen mamur bir yer haline getirmiştir (Salname-i Vilayet-i Erzurum, H. 1288, s. 29). Bu doğrultuda Kanuni döneminde Erzurum, toplumsal nizam, idari ve ilmi teşkilat yapısı ile önemli bir merkez haline gelmiştir (Ünvar, 1961, s. 8).

17. yüzyılda Celali isyanlarının iktisadi, toplumsal ve kültürel hayattaki yıkıcı etkisine maruz kalan Erzurum, buna rağmen takip eden dönemde Tiflis, Revan ve Tebriz ticaret yolu üzerinde yer aldığından tekrar kervanların uğrak noktası haline gelmiş ve gerek Safevilere gerekse Gürcistan ve Azerbaycan'a karşı gerçekleştirilen seferlerde askerî bir üs olarak kullanılmıştır (Erzurum Valiliği, 1999, s. 46; Akgün, 1968, s. 9; Konukçu, 1992, s. 197). 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başı ile bölgede Osmanlı – Rus gerilimi artış göstermeye başlamış; 1828-29 Savaşı'nda Rus işgali ile harap duruma düşen Erzurum şehri, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) neticesinde Kars, Ardahan ve Batum'un Ruslara terk edilmesi ile Doğu Anadolu'da bir sınır karakolu niteliği üstlenmiş ve Doğu Anadolu'da Rusya'ya karşı başlıca savunma hattı haline gelmiştir (Erzurum Valiliği, 1999, s. 53; Küçük, 1995, ss. 324-328).

Rusya'nın 93 Harbi sırasındaki asıl hedefi Erzurum ve Kars olmuştur. Osmanlı Devleti ise Rusları, Kars, Ardahan, Batum ve Erzurum'un doğa şartlarından istifade ederek durdurmayı planlamıştır. Nihayetinde Ruslar 1877 Kasımında Kars'ı işgal etmeyi başarmışsa da Erzurum'u alamamıştır (Şirokorad, 1999, ss. 436-441; Karal, 2000, ss. 52-53). Ancak savaşın kaybedilmesi üzerine Erzurum boşaltılarak; Ruslara teslim edilmiş; sonrasında ise Ayestefanos Antlaşması ile Osmanlılara iade edilmiştir. Erzurum, bu savaşta Kafkas Cephesi'nin ikmal üssü olup; yiyecek, giyecek gibi temel ihtiyaçların yanı sıra cepheye cephane sevkiyatı da buradan gerçekleştirilmiştir (Saib, H. 1327, s. 38). Erzurum Vilayeti sadece savaşın bilfiil gerçekleştiği bir bölge olması nedeniyle değil, savaş içerisinde ortaya çıkan koşullar nedeniyle de bu savaştan ciddi ölçüde etkilenmiştir. Nitekim 1877 yılı Temmuz ayında Erzurum Valisi'ne çekilen bir telgrafta bölgedeki ordu için gerekli erzak ve benzeri ihtiyaç maddelerinin İran'dan satın alınması için ihtiyaç duyulan paranın hazırlandığı bildirilmiştir. Fakat Erzurum'un merkezden uzaklığı nedeniyle tertip edilen paranın ulaşması biraz gecikecektir. O zamana kadar ikmal işlerinin ertelenmesi uygun olmayacağından bölge sakinlerinden ihtiyaç nispetinde borç alınmasına izin verildiği ifade edilmiştir. Keza Erzurum bölgesinde bulunan kaza ve nahiyelerin hububatı da Karahisar-ı Şarkî sancağı dâhilindeki birliklerin ihtiyacı için sevk edilmiş; Kafkas Cephesi için nal ve mih gibi hırdavat da Erzurum ve Erzincan'daki imalathanelerde üretilmiştir (BOA. A.MKT. MHM. 481/99, 1877; BOA. Y. PRK. UM. 1/24, 1877; Sükan, 1985, s. 215). Özetle ordu için gerekli ihtiyaçların bir kısmı bölge halkından sağlanmış; askere alımın neden olduğu işgücü kaybına ilaveten mahallî üretimin askerî ihtiyaçları karşılamaya yönelmesi nedeniyle bölgenin üretim kapasitesi her anlamda ciddi zarar görmüştür.

Bu çalışmada kadim bir geçmişe ve önemli bir coğrafi, ticari ve askerî öneme sahip olan Erzurum Vilayeti'nin 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında idari ve sosyo-ekonomik durumu savaş öncesi ile

karşılaştırılmalı olarak ele alınmıştır. Çalışmanın farklı yanı Erzurum Vilayeti'nin taşıdığı öneme binaen 19. yüzyılın son çeyreğinde 93 Harbi ile vilayet genelinde ortaya çıkan değişiklikleri yansıtırıyor olmasıdır. Şüphesiz bu değişikliklerin birçok boyutu bulunmaktadır. Bu bağlamda takip eden bölümde önce idari taksimat ve demografik yapıya dair bilgiler sunulmuştur. Akabinde vilayetin ekonomik durumu, 93 Harbi öncesi ve sonrası veriler üzerinden değerlendirilmiştir. Son bölümde ise genel bir değerlendirme yapılmıştır.

İdari ve Sosyal Yapı

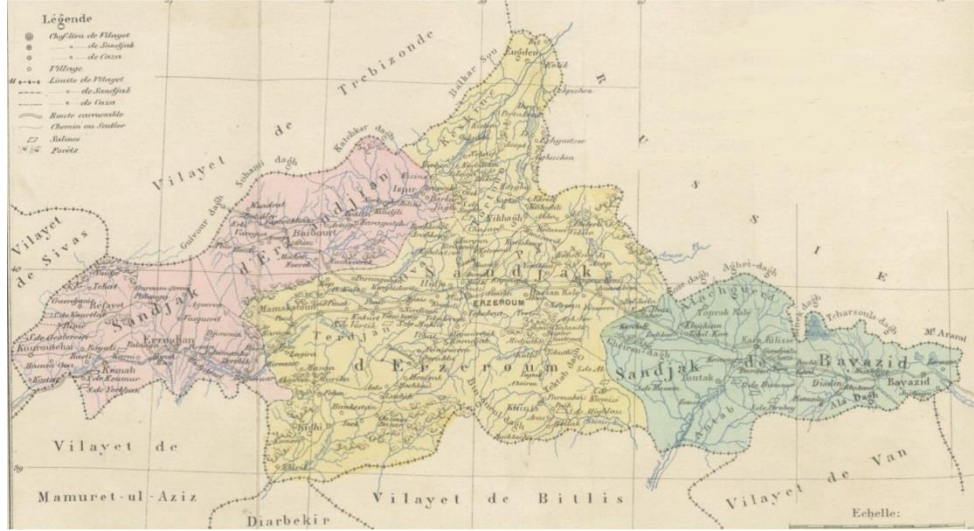
Osmanlılar zamanında Erzurum ve bağlı yerleşimler bir beylerbeyilik şeklinde idare edilmiştir. Erzurum Beylerbeyliği 1535 yılında kurulmuştur. 1556 yılında 26 olan sancak sayısı, 1578 yılında 31'e çıkmıştır (Pamuk, 2006, s. 54). 1640 yılında Erzurum'a uğrayan Evliya Çelebi, eyaletin idari taksimatında Erzurum, Hınıs, İspir, Karahisar-ı Şarkî, Kuzican, Kiği, Malazgirt, Mamrevan, Micingirt, Pasin, Tekman ve Tortum olmak üzere 12 sancak saymaktadır (Dağlı ve Kahraman (haz.), 2008, s. 235). Erzurum Beylerbeyliği 16 ve 17. yüzyıllardaki Safevi Savaşları nedeniyle idari anlamdaki önemini korumuştur. 1836 yılında II. Mahmud zamanında bölgede müşirlik teşkilatı teşkil edilmiştir. 1845 yılında Tanzimat reformlarının bu vilayete uygulanmasına kadar askerî, idari ve mülki işler tek kişide toplanmıştır. Zira Tanzimat reformlarını tatbik edecek yeterli ve bilgili elemanın yokluğu ile düzenlemelere ilişkin yanlış yorumlamalar ve çıkarlarını kaybedenlerin gösterdikleri tepkiler nedeniyle Tanzimat'ın uygulanmasına merkeze yakın eyaletlerden başlanmış; Erzurum nispeten merkeze uzak bir eyalet olduğu için Tanzimat'ın bu eyalette tatbiki gecikmeli bir biçimde olmuştur. Tanzimat Fermanı'nın ilanının ardından idari yapıda gerçekleştirilen düzenleme ile Erzurum Vilayeti, Erzurum merkez sancak olmak üzere Van, Muş, Bayezid, Kars ve Çıldır sancaklarından oluşturulmuştur (Çadırcı, 2007, s. 190; Küçük, 1995, s. 328). Fakat Tanzimat reformlarına muhalif olan hareketlerin önüne geçilememesi üzerine 1848 yılında Muş ve Van sancakları Diyarbakir'e bağlanırken; 1849-50 yıllarında Trabzon Vilayeti'ne bağlı olan Gümüşhane ve Ordu sancakları önce Erzurum Vilayeti'ne bağlanmış kısa süre sonra ise tekrar Trabzon Vilayeti'ne dâhil edilmiştir. 1855 yılında Van merkezli yeni bir eyaletin teşkilinin ardından Muş sancağı yeniden Erzurum'a bağlanmıştır (Küçük, 1995, s. 328).

Tanzimat'ı takip eden dönemde ortaya çıkan sorunlar ve dış baskılar karşısında Osmanlı merkezi yönetimi, 1858 tarihli düzenleme ile eyalet, sancak ve kaza yöneticilerinin görevlerini yeniden belirlemiştir. Bu düzenleme ile imparatorluk, eyaletlere, eyaletler livalara, livalar kazalara ve kazalar da karyelere ayrılmış; her eyalette bir valinin, livalarda kaymakamın ve kazalarda ise müdürlerin bulunacağı bildirilmiştir (Eren, 1979, s. 750). Bu sistemin de istenilen sonuçları verememesi üzerine hükümet, 1860'lı yıllarda imparatorluğun farklı bölgelerinde yaşanan iç ve dış kaynaklı sorunlar nedeniyle ilgili eyaletlerin yeniden teşkilatlandırılmasına karar vermiştir. Halkın memleket işlerine katılımını sağlamayı ve mevcut merkeziyetçi yönetim biçiminin hafifletilmesini amaçlayan 1861 tarihli Lübnan ve 1864 tarihli Tuna Vilayet nizamnamelerinin başarıyla tatbik edilmesi üzerine, 1867 yılında bütün imparatorluğu kapsayacak biçimde genişletilerek; Vilayet-i Umumiye Nizamnamesi çıkarılmıştır. Vilayat-ı Umumiye Nizamnamesi imparatorluğun tümünü içerecek biçimde genişletilmiş ve H. 1287 (M. 1871) tarihinde ilan edilen İdare-i Umumiyye-i Vilayat Nizamnamesi ile hemen hemen I. Dünya Savaşı'na kadar yürürlükte kalmıştır (Seyitdanlıoğlu, 1996, s. 1; Ortaylı, 2000, s. 55). 1867 tarihli Nizamname ile Osmanlı Devleti'nin mülki idaresinde değişiklik yapılmış; topraklar idare dairelerine bölünerek en büyüğüne vilayet adı verilmiş ve vilayetler, alt birimler olarak sancaklara, kazalara ve karyelere bölünmüştür. Her karye bir belediye idaresi kabul edilmiştir (Gençoğlu, 2011, ss. 29-50).

Yeni düzenleme ile önceden eyalet halinde olan Erzurum Vilayeti, Nizamname ile altı vilayete ayrılmıştır. Bunlar Erzurum, Van, Hakkari, Bitlis, Mamuratü'l-Aziz ve Dersim vilayetleridir. Erzurum Vilayeti ise merkezi Erzurum ile birlikte Erzincan ve Bayezid olmak üzere üç sancak (liva) ile 17 kaza ve 150 nahiyeye ayrılmıştır (Cevad, 2000, s. 144). Vilayetin ihtiyaçlarının karşılanması anlamında tahsis edilen kaynak 582.940 kuruş iken yeni düzenleme ile birlikte tahsisat tutarı 681 bin kuruşa yükseltilmiştir. Dolayısıyla ortaya 100 bin kuruşa yakın bir açık çıkmıştır. Vilayete ait tüm gelirler merkezi hazineye devredilirken; vilayette görevli tüm memurlara merkezden maaş bağlanmıştır. Hazine ilgili açığı karşılayabilmek için Vali'den yeni gelir kaynaklarının oluşturulması ile ilgili görüş sorulmuş; Vali'nin aşar ve rüsumatın merkezileşmesi ve aşiretlerin iskân edilerek; zirai ve ticari gelirlerin arttırılmasına yönelik girişimleri sonuç vermeyince Hazine, bu açığı bir süre borçlanarak kapatmak zorunda kalmıştır. Yeni memuriyetlerin, idari ve hukuki meclislerin teşkil edilmesi sürecinde teb'anın refahının ve servetinin geliştirilmesi ilkesi benimsenmiştir. Bununla birlikte maddi kısıtlar nedeniyle kamu kaynaklarının etkin

kullanılması ve israf edilmemesi ilkesine de riayet edilmiştir. Bunun için idari düzene zarar verilmeyecek şekilde bazı memuriyetler ve bazı memurların farklı kalemlerden aldıkları maaşlar birleştirilerek Hazine üzerindeki yük hafifletilmiştir. Bu çerçevede açık ortadan kaldırılmıştır (BOA. İ. MMS. 31/1304, 1866; BOA. Ayniyat No. 829, 1867, ss. 20-21).

Takip eden dönemde ihtiyaçlar çerçevesinde idari taksimatta yeni düzenlemeler yapılmıştır. H. 1294 (M. 1877) Salnamesi Erzurum Vilayeti'ne bağlı sancak ve kazaları şu şekilde sıralamaktadır: Erzurum Sancağı: Tercan; Kars Sancağı: Zaruşat, Kağızman; Bayezid Sancağı: Antab, Karakilise; Çıldır Sancağı, Ardahan Sancağı; Erzincan Sancağı: Kemah, Kuzucan, Mazgird (Salname-i Vilayet-i Erzurum, H. 1294, ss. 74-96). İlgili salnamede Erzurum Vilayeti Valisi olarak Müşir İsmail Paşa (1876-1878) gösterilmektedir. 2 yıl 6 ay hizmet veren İsmail Paşa'nın ardından savaştan sonra düzenlenen ilk salnamede ise Erzurum Valisi Müşir Mustafa Sıdkı Paşa'dır (1878-1880). Müşir sıfatından anlaşılacağı üzere bu dönemde Erzurum Valileri hem idari hem de askerî görevleri bir arada yürütmüşlerdir (Salname-i Vilayet-i Erzurum, H. 1294, s. 68; Salname-i Vilayet-i Erzurum, H. 1299, s. 78). Yüzyılın son çeyreğine girerken 93 Harbi'nin ardından imzalanan Ayastefanos ve Berlin antlaşmalarının içerdiği oldukça ağır şartlarla birlikte Osmanlı Devleti'nin aleyhine sonuçlanması ve önemli bir toprak parçasının Ruslara bırakılması sonrasında idari taksimatta mecburi bazı değişiklikler yapılmıştır. 1878 yılında Berlin Antlaşması'nın şartları uyarınca Kars ve Çıldır ile büyük ve zengin bir ormana ve zengin bir kaya tuzu madenine sahip olan Soğanlı, Rusya'ya bırakılmıştır. Savaş sonrasında Erzurum Vilayeti; Erzurum Sancağı: Kığı, Pasinler, Tercan, Ova ve Tortum; Bayezid Sancağı: Diyadin, Eleşkird, Karakilise, Antab; Erzincan Sancağı: Kemah, Kuruçay ve Refahiye; Bayburd Sancağı: İsbir, Kelkit ve Şiran şeklinde taksim edilmiştir (Salname-i Vilayet-i Erzurum, H. 1299, ss. 100-136). Berlin Antlaşması'nda da yer alan Doğu Anadolu'da bazı ıslahatlar yapılacağı kararı, Ahmet Şakir Paşa tarafından Erzurum Vilayeti'nde tatbik edilmeye başlanmış ve bu vilayette daha önce 164 nahiye bulunmakta iken yapılan topografik tetkikat neticesinde ekonomik sebeplere de bağlı olarak nahiye sayısı 64'e düşürülmüştür (Şaşmaz, 2001, s. 93-104; Cuinet, 1892, s. 132). 93 Harbi sonrasında Erzurum Vilayeti'nin haritası aşağıdaki gibidir.

Harita 1. 1877-78 Osmanlı – Rus Savaşı Sonrasında Erzurum Vilayeti'nin İdari Taksimatı

Kaynak: Cuinet, 1892, s. 130.

93 Harbi'nin akabinde özellikle Doğu vilayetlerinde ortaya çıkan güvensizlik ortamına bağlı olarak gönderilen talimatlarla bölge valilerinden bir takım idari düzenlemeler talep edilmiştir. Buradaki temel amaç; belediye işlerinin düzene sokulması ve ilerletilmesi araçlarının ortaya konulmasıdır. Bunun için yeni nahiyeler teşkil edilecektir. Gerekli görülen kazalara ahalden muteber kişilerin ve sancaklara da bizzat mutasarrıfların gönderilmesiyle oluşturulacak nahiyelere, müdür ve yardımcılar tayin edilecektir. Gönderilen muteber şahıslar ve mutasarrıflar bir kaza merkezine vardıklarında Kaza Meclisi azasından başka bilgi sahibi diğer insanlardan ve bilirkişilerden özel bir komisyon teşkil edecektir. Bu komisyon vasıtasıyla her kaza büyüklüğüne göre çok sayıda nahiyeye bölünecektir. Her bir nahiyenin nüfusu kadın ve erkeklerin sayısına göre 2 ila 5 bin arasında olacaktır. Bağlı köylerin nahiyeye en fazla iki saat mesafede olmasına dikkat edilecektir. Bir nahiye, yalnız birkaç köyü içerebileceği gibi 2 binden 5 bine kadar nüfusu olan köyler de tek başına bir nahiye oluşturabilecektir. Bu şekilde oluşturulacak nahiyelerde nüfus yoğunluğu Müslümanlardan oluşuyorsa nahiye müdürü Müslüman ve yardımcısı ise Hristiyan, nahiyenin

geneli Hristiyanlardan oluşuyorsa müdürü Hristiyan ve yardımcısı Müslüman olacaktır (BOA. DH. MKT. 1333/17, 1880, 1).

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk başlarda arazi sayımları yapılmış; bu sayımlarda öncelikli amaç, toprak ve mülkün tespiti olmuştur. Bu açıdan nüfusun da kaydedildiği bu sayımlarda nüfus ikinci planda kalmış; ancak tahmini olarak hesaplanabilmektedir. Bu nedenle Erzurum Vilayeti'nin Tanzimat öncesi demografik yapısı hakkındaki veriler kesinlik içermemektedir. Nitekim 1540 yılında yapılan tahririne göre Erzurum'da 21 mahallede toplam 27 hane nüfus yaşamaktadır. Takip eden dönemde devletin bölgeye yapmış olduğu yatırımlar ve önceki dönemlerde şehirden kaçmış olan halkın geri dönmesi ile nüfus artmaya başlamıştır. Tanzimat öncesinde II. Mahmut döneminde 1828-29 yıllarında nüfusun gerçek anlamda tespiti için bir sayım yapılmışsa da Rus Savaşı nedeniyle bütün yerleşim yerleri bu sayımda dâhil edilememiş; Rus işgali nedeniyle Erzurum Eyaleti sayımının dışında kalmıştır (Karpat, 2003, s. 56). Devlet tarafından gerçekleştirilen bazı sayım girişimlerine rağmen 19. yüzyılın ilk yarısında Erzurum'a ilişkin nüfus bilgileri bazı seyyahlardan öğrenilebilmektedir. Brant, Rus istilasından önce vilayetin nüfusunu 130 bin, işgal ordusu ile Erzurum'a giden Puskin 100 bin olarak vermektedir. Savaşın ve savaşın neden olduğu kıtlıkların sonucunda yerli halkın bir kısmı, İran ve Rusya'ya kaçmıştır. Rus işgalinden önce 130 bin dolaylarında olan şehir nüfusu, işgalin ertesinde 15 bine kadar düşmüştür. Yerlerinden ayrılan reaya, devletin girişimleri ile büyük ölçüde geriye dönmüştür (Küçük, 1976-77, s. 185; Parmaksızoğlu, 1968, s. 377). Ubicini, Erzurum Vilayeti'nin Erzurum, Çıldır, Kars ve Bayezid sancakları için toplam nüfusunu 100 bin olarak vermektedir (Ubicini, 1851, s. 51).

Erzurum'da Tanzimat ertesinde 1845 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımına ilişkin arşiv belgesinin detayları Küçük (1976-77) tarafından yayımlanmıştır. Buna göre vilayetin nüfusu, 78.447'si Müslüman ve 27.182'si gayrimüslim olmak üzere 105.629'dur. Bölgedeki İngiliz konsolosları Mr. Antoine Magack and Sir Robert Dalyell'in 1865 tarihli raporlarında Erzurum Vilayeti'nin toplam nüfusu; Erzurum, Muş, Bayezid, Kars, Çıldır sancakları ve Van mutasarrıflığı dâhilindeki sancaklarla birlikte 1,2 milyondur. Bu rakamın yaklaşık 790 bini Müslüman iken kalanı Hristiyan'dır (Report by Mr. Antoine Magack and Sir Robert Dalyell, 1865, ss. 453-454). Çalışmanın dönem aralığı ile tutarlı olması amacıyla 1877-78 Osmanlı – Rus Savaşı öncesi ve sonrasındaki nüfus verileri aşağıdaki tabloda gösterildiği gibidir.

Tablo 1. Yıllar İtibariyle Erzurum Vilayeti'nde Nüfus Dağılımı

Yıllar		1863	1875	1876	1877	1882
<i>Erzurum Sancağı</i>	<i>Müslüman</i>	302.582	100.794	100.764	108.355	89.897
	<i>Ermeni</i>		27.096	27.596	34.358	29.689
	<i>Rum, Katolik, Protestan ve Yahudi</i>	97.495	2.882	2.412	1.744	1.543
<i>Bayburd Sancağı</i>	<i>Müslüman</i>		-	-	-	48.741
	<i>Ermeni</i>		-	-	-	5.504
	<i>Rum, Katolik, Protestan ve Yahudi</i>		-	-	-	3.224
<i>Bayezid Sancağı</i>	<i>Müslüman</i>	27.550	22.175	23.885	35.889	40.776
	<i>Ermeni</i>		-	-	-	-
	<i>Rum, Katolik, Protestan, Yahudi vd.*</i>	5.810	7.782	6.932	6.036	5.644
<i>Erzincan Sancağı</i>	<i>Müslüman</i>		45.897	45.997	49.028	34.941
	<i>Ermeni</i>		10.324	10.324	10.907	8.727
	<i>Rum, Katolik, Protestan, Yahudi vd.</i>		985	985	995	695
<i>Kars Sancağı</i>	<i>Müslüman</i>	59.710	18.920	20.420	20.400	-
	<i>Ermeni</i>		-	-	-	-
	<i>Rum, Katolik, Protestan, Yahudi vd.</i>	14.616	2.815	4.815	4.815	-
<i>Çıldır Sancağı</i>	<i>Müslüman</i>	105.644	50.952	51.459	53.489	-
	<i>Ermeni</i>		-	-	-	-
	<i>Rum, Katolik, Protestan, Yahudi vd.</i>	8.505	1.945	2.006	2.006	-
<i>Muş Sancağı</i>	<i>Müslüman</i>	86.660	57.708	57.656	-	-
	<i>Ermeni</i>		43.019	43.019	-	-
	<i>Rum, Katolik, Protestan, Yahudi vd.</i>	73.542	4.076	4.077	-	-
<i>Van Mutasarrıflığı</i>	<i>Müslüman</i>	209.600	128.300	128.285	-	-
	<i>Ermeni</i>		-	-	-	-
	<i>Rum, Katolik, Protestan, Yahudi vd.</i>	209.100	105.429	105.404	-	-
Genel Toplam		1.200.814	631.639	637.078	327.216	278.891

Kaynak: Salname-i Vilayet-i Erzurum H. 1292, H. 1293, H. 1294, H. 1299; Magack ve Dalyell, 1865, ss. 453-454.

*Bayezid'de Yezidi nüfus var ve Hristiyan, Katolik vd. içerisinde yer alıyor.

Tabloda dikkat edilmesi gereken husus vilayet salnamelerinde belirtilen nüfusun yalnızca erkekleri kapsıyor oluşu, buna karşılık İngiliz konsolosları Mr. Antoine Magack ve Sir Robert Dalyell'in 1865 yılına ilişkin verdikleri sayının toplam nüfusu ifade ediyor oluşudur. Tarih boyunca yeryüzünde kadın ve erkek nüfus oranının bire yakın olduğu ve bölgede faaliyet gösteren yabancı devlet temsilcilerinin nüfusa ilişkin verileri büyük ölçüde Osmanlı sayımlarından elde ettiği göz önüne alındığında 1863 yılında 1,2 milyon olan vilayet nüfusu aradan geçen 12 yıllık sürede ancak 1,26 milyon yükselmiştir. Bu anlamda savaş öncesinde Erzurum Vilayeti'nin nüfusunda ciddi bir değişim söz konusu değildir. Fakat savaşın ardından hem erkek nüfusun büyük ölçüde silahaltına alınması hem de gayrimüslim nüfusun sayısındaki ciddi azalma vilayetin nüfusunun savaş sonrasında savaş öncesine göre neredeyse yarı yarıya azalmasına neden olmuştur. Aynı mantık çerçevesinde savaşın ilk yılı olan 1877'de vilayet nüfusu yaklaşık olarak 650 bin olacaktır. Savaşın üzerinden 4 yıla yakın zaman geçmiş olmasına rağmen nüfus daha da azalmış ve 560 bin dolaylarına gerilemiştir.

93 Harbi esnasında nüfus üzerinde belirleyici olan bir etken de savaştan ayrı olarak salgın hastalıklardır. Özellikle Erzurum'da konuşlanan birlikler arasında yayılan karahumma hastalığı nedeniyle günde 300-400 nefer muayeneye ihtiyaç duyduğu gibi, bunlardan yarısından fazlasının hastaneye yatırılması gerekmiş; ölümlerin artması üzerine kefenlik bez tedarikinde bile zorluk çekilmiştir. Doktor yetersizliğine bağlı olarak doktor başına hasta sayısı 400'e kadar yükselmiştir (Mehmed Arif Bey, 1973, ss. 860-861). Bu nedenle bölgede yabancı doktorlar da görev almış ve bu doktorlardan James Denniston'un ifadesine göre 1877 Ekim ayından 1878 Şubat ayına kadar geçen yaklaşık 4 aylık sürede 9.500 asker ölmüştür. Toplam olarak savaş döneminde ise sadece karahumma hastalığından 40 bin kişinin öldüğü tahmin edilmektedir (Manastırlı Mehmed Rifat Bey, 2010, s. 235; Yıldırım, 1985, s. 1327).

Anadolu'nun doğu vilayetlerinde göçebe aşiretler de sahip oldukları yoğunluk ile demografik yapı üzerinde belirleyici olmuştur. Bunlar içerisinde Türkler kadar Kürt ve Arap aşiretleri ve Sünnilerle birlikte Şii'ler de yer almaktadır. Bunlardan Şii olanlar dinî yakınlıkları nedeniyle İran'ı yöneten hanedanlarla yakın temas içerisindeydi. Osmanlı merkeziyetçiliği ile çok da bağdaşmayan bu yapı karşısında Osmanlı yönetimi pragmatik davranmış ve yurtluk yahut ocaklık adı verilen sistemler ile kendi sistemini bölgesel özellikler ile kaynaştırmıştır. Osmanlı Devleti yöreyi ilk ele geçirdiği andan itibaren uyguladığı aşiretleri yerleşik yaşama geçirme politikasını 19. yüzyılda da sürdürmüştür (Karpat, 2003, ss. 98-99; Kodaman, 1987, s. 18). Yerel devlet yöneticilerinin, yerel aşiret önderlerinin ve dini liderlerin baskıları, aşiretlerin kamu otoritesini kabul etmeyen bir tavır takınmalarına neden olmuştur (Kodaman, 1987, s. 84). Bu konar-göçer aşiretlerin yaşam tarzı, bölgesel güvenliği tehlikeye attığı gibi ticari faaliyetlerin de sağlıklı bir şekilde işlenmesini engellemiştir. Osmanlı hükümetinin Erzurum Vilayeti'ndeki göçebelere yerleşik hayata geçirmek için gerçekleştirdiği önemli bir politika hamlesi, 1871 yılında yürürlüğe giren yeni vilayet düzenlemesidir. Bu düzenleme ile Erzurum Vilayeti genelinde aşiretlerin yoğun olarak yaşadığı doğu bölgelerinde nahiye teşkilatı oluşturulmuş ve her bir konar-göçer aşiret birer nahiye şeklinde belirlenerek ilgili konar-göçer aşiretin reisi de nahiye müdürü olarak görevlendirilmiştir. Şüphesiz böyle bir politikanın takip edilmesinin arkasındaki esas amaç vergi tahsil etmek, konar-göçerlerin çevredeki yerleşim yerlerine verdiği zararın önüne geçmek, bu aşiretlerin devlete karşı ayaklanmalarını engellemek ve nihayetinde ilgili nizamname çerçevesinde aşiretleri kontrol altına almaktır. Bu nizamname ile aynı zamanda süregelen aşiret yapısı yapı bir anlamda meşruiyet kazanmıştır (Ortaylı, 2000, s. 105). Sonraki dönemde II. Abdülhamid zamanında aşiretlerin kanunlara itaat etmesini sağlamak, böylece bölgenin güvenliğini tesis ederek; ticari faaliyetlerin güven içerisinde gerçekleştirilmesini mümkün kılmak için aşiretler, alaylar halinde teşkilatlandırılarak; yeni oluşturulan Hamidiye Hafif Süvari Alaylarında görevlendirilmiştir (Karataş, 2011, s. 109).

Bölgedeki göçebe aşiretlerin neden olduğu göçebelilik-yerleşiklik açmazına bir de 18. yüzyıldan beri süregelen, Kırım Savaşı ile hızlanan ve 93 Harbi'nde alınan ağır hezimetin sonucunda kitlesel olarak gerçekleşen göç hareketlerinin sebep olduğu sıkıntılar eklenmiştir. Birçoğu mağlubiyetle sonuçlanan bu savaşların sonrasında kaybedilen bölgelerden yoğun bir göç başlamıştır. Özellikle 93 Harbi'nden sonra Kafkaslardan Osmanlı'nın Doğu bölgelerine çok sayıda muhacir göç etmiştir. Bunlardan Kars, Ardahan ve Batum'dan göç edenlerin önemli bir kısmı, bir gün tekrar geriye dönecekleri hesaba katılarak; Erzurum ve civarına yerleştirilmişlerdir. 1893 yılına kadar iskân edilenlerin sayısı yaklaşık olarak 20 bin civarındadır (Erkan, 1996, ss. 68, 156). Osmanlı hükümeti mevcut işlenmemiş arazilerin sayımını yaptıktan sonra göç ile gelen muhacirlere hayatlarını kazanabilmeleri için yük hayvanı, tohum ve ekilebilir toprak vermiştir (Karpat, 2002, s. 131).

Ekonomik Yapı

Ekonomik yapıyı kendi içerisinde mali yapı ve örgütlenme, tarım, sanayi ve ticaret olarak değerlendirebiliriz. Bu açıdan öncelikle Osmanlı Devleti'nin genel mali idaresi ile tutarlı bir biçimde Vilayet genelinde mali işlerin ne şekilde örgütlendiği ve hangi kurumsal çatı altında faaliyet gösterdiğini detaylandırmak gerekmektedir.

Mali Yapı ve Örgütlenme

Vilayet Nizamnamesi'nin yürürlüğe girdiği 1864 tarihinden Belediye Kanunu'nun kabul edildiği 1877 yılına kadar geçen dönem, Erzurum Vilayeti'nin beledi yönetim anlamında kurumlaşma aşamasını teşkil etmektedir. Bu çerçevede her şehir ve kasabada bir belediye meclisi oluşturulacak ve nahiyelerin yönetimi kanun ile tayin edilecekti. Büyük şehirler konumlarının gereklilik ve genişliğine göre mümkün merteye 40 bin nüfus temel kabul edilerek; meclis idaresi tarafından belediyelere taksim edilecekti (Düstûr, H. 1299, s. 538). Yerel mali yapılanma, defterdarın sorumluluğunda olacaktı. Sancaklarda maliyenin başında muhasebeciler, kazalarda ise mal müdürleri yer alacaktı. Bu görevliler aynı zamanda idari birimlerinin mali anlamdaki intizamından da sorumlu tutulacaktı. Fakat 93 Harbi, gerek salgın hastalıklar ve gerekse askerî nedenlere bağlı olarak bu yönetim zemini üzerindeki şehirleşme sürecini sekteye uğratmıştır (Küçükkuğurlu, 2008, s. 47-49). Belediyenin gelir kalemleri; devlet tarafından belirlenen vergiler, padişahın iradesiyle tevzi olunacak olağan ve olağanüstü vergiler, kantar, kile, çeki ve zebhiye vergileri, hayvan alım-satımından alınan ihtisap vergisi ile yardım ve bağışlardan oluşmaktaydı. Belediye meclisinin mali işleri, vilayet ve livaların idare meclisleri tarafından denetlenmekteydi (Karataş, 2010, s. 37).

Osmanlı Devleti'nde kamu alacaklarının tahsiline dair ilk düzenleme 10 Kasım 1879 tarihli ve 41 maddelik Tahsil-i Emval Nizamnamesi'dir (Düstur, H. 1299, ss. 382-392). Daha sonra Erzurum Vilayeti'ni de içerisinde alan ve Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları bölgede yapılacak ıslahatları da kapsayan 1895 tarihli Vilayat-ı Sitte Layihası vergi tahsiline ilişkin tamamlayıcı hükümler içermekle birlikte bu çalışmanın dönem aralığının dışında kaldığından detaylandırılmamıştır. 1879 Reform Programı ile II. Abdülhamid'in öncelikli hedefi; Maliye Nezareti'nin ülke içindeki organizasyon ve operasyonları için bir esas çerçeve meydana getirmektir. Nitekim 1880 ile 1887 yılları arasında mali işlerin idaresi, takibi ve denetimi amacıyla farklı komiteler teşkil edilmiştir. Daha önce özellikle eyalete ilişkin ve beledi organlar ve daha alt seviyede memurlar tarafından Dâhiliye Nezareti'nin kontrolü altında yerine getirilen idari yükümlülükler, Maliye Bakanlığı'na devredilmiştir. Bu farklı birimlerin tek bir çatı altında toplanabilmesi için Sultan, Genel Tahsilat biriminin organize edilmesi teklifinde bulunmuştur. Buna göre vergi tahsilatları, eyalet gelirlerine ilişkin vergilerin ne zaman tahsil edileceğini gösteren düzenlemeler çerçevesinde tahsilat işini gerçekleştirecek, tahsilat komitelerinin görevleri ve faturaların hazırlanması işi vergi tahsilatlarına devredilecektir. Sultan'ın talebi 11 Kasım 1879 tarihinde yayımlanan Tahsil-i Emval Nizamnamesi ile hayata geçirilmiştir. Nizamname ile bağımsız vergi tahsilatlarının yetki ve sorumluluklarına dair ilave düzenlemeler de yapılmıştır (Shaw ve Shaw, 1977, s. 224).

93 Harbi'ni sonlandıran Berlin Konferansı'nın kararlarına binaen Vilayet-i Sitte'de Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde yapılacak düzenlemelerin bir kısmı vergilendirme sistemine ilişkin bazı uygulamaları da içerisinde barındırmaktadır. Buna göre Erzurum, Van, Diyarbakir ve Halep vilayetlerinin ıslahı için görevlendirilen komiserler, idare meclisleri heyeti ile birlikte her türlü verginin tarh ve tahsilini etraflıca tahkik ve tetkik edecekti. Bundan sonra vilayet valilerinin de oylarıyla mevcut kanunlar ve düzenlemeler çerçevesinde ıslahı mümkün olan unsurlar, hemen ıslah edilecek; nizamnamelerin aslına zarar verilmeksizin değiştirilmesine bağlı fikir ve mütalaalar derhal Bab-ı Âli'ye bildirilecekti. Komiserlere verilen talimatnamede kanunlara uymayan göçebe unsurlara ilişkin hükümler de yer almaktaydı. Zira göçebe aşiretlerin kimi zaman diğer aşiretler ile birleşerek yaylaklar ve kışlaklar arasındaki hareketlerinin şekillendirdiği yaşam tarzlarına bağlı olarak meskûn halkın malına ve canına zarar vermesi devletin bölgede düzeni sağlamasına ciddi ölçüde engel olmaktadır. Bu bağlamda Devlet-i Aliyye'nin kanunlarının tamamen icra edilememiş olduğu yerlerde ve özellikle çadırlarda yahut iskân edilmiş aşiretlerin bulunduğu yerlerde komiserler en yakın askerî kumandanlardan talep edecekleri askerî kuvvet yardımıyla umumi kanun, intizam ve asayişe riayeti sağlayacaklardı. Ardından mirî gelirlerin düzenli bir biçimde tahsili için gerekli tedbirleri alacaklardı. Olağanüstü tedbirlerin alınması gerekliliğinin ortaya çıktığı durumlarda ise hemen Bab-ı Ali'ye müracaat edilecekti. Gerekirse bu yerlerde örfi idare de ilan edilebilecekti. Keza asayişin temin edilebilmesi amacıyla çadırlarda yaşayan göçebe aşiretlerden iskânı mümkün olanların kısım kısım iskânı

konusunda mahallî hükümetlere tavsiye verebileceklerdi (BOA. Y. A. HUS 160/111, 1879; BOA. İ. DH. 783/63676, 1879; BOA. Ayniyat No. 829, ss. 56, 107).

Bir eyaletin mali durumunu en kısa ve net biçimde yansıtan bilgi, o eyaletin bütçesidir. Çalışmanın dönem aralığı bağlamında 93 Harbi öncesinde ve sonrasında Erzurum Vilayeti'nin H. 1292 (1875), H. 1293 (1876), H. 1294 (1877) ve H. 1299 (1882) seneleri bütçeleri incelendiğinde aşağıdaki tablo karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 2: Erzurum Vilayeti'nin 93 Harbi Öncesi ve Sonrasındaki Bütçeleri

Yıllar	Gelirler (guruş)			
	1875	1876	1877	1882
<i>Vergi</i>	7.127.704	7.273.479	7.268.912	4.282.577
<i>Fazla vergi</i>	-	190.604	-	-
<i>Bedel-i Askerî</i>	2.022.221	2.792.197	2.949.001	2.462.568
<i>Maktu öşür bedeli</i>	21.299.638	-	-	20.597.582
<i>Olağan öşür vergisinin dörtte biri düşüldükten sonra kalan maktu bedel</i>	-	17.809.873	12.841.648	-
<i>Emaneten* tahsil edilen öşürün dörtte biri</i>	3.658.040	298.068	4.415.954	-
<i>Aşar</i>	-	-	-	62.568
<i>Tütün öşürü, Çiriş otu ve ipek</i>	-	51.343	34.171	-
<i>Ağnam hasılatı</i>	11.222.030	11.035.924	11.410.596	2.178.074
<i>Orman vergisi</i>	-	271.892	255.892	7.600
<i>Kıslak, otlak ve ağıl vergilerinden elde edilen gelir (varidat-ı rüsumiye)</i>	-	1.415.732	2.473.219	-
<i>Rüsumat Emaneti**</i>	-	13.623	127.905	-
<i>İskonto</i>	-	206.769	147.200	-
<i>Vesika ve Mazbata harcı ile tahsilat vb harçlar</i>	-	384.900	283.800	-
<i>Evrak-ı Sahiha</i>	-	-	-	316.522
<i>Mahkeme harcı</i>	-	-	-	506.258
<i>Çeşitli Gelirler</i>	-	-	-	25.265
<i>Tapu, evrak, tezkere vs hasılatı</i>	139.002	-	-	289.762
Toplam	45.468.635	41.745.304	42.007.698	30.729.272
Maaş Ödemeleri ve Giderler				
<i>Dâhiliye işleri</i>	6.830.451	7.025.551	7.043.461	6.208.207
<i>Mali işler</i>	5.550.977	5.497.500	5.345.493	4.281.355
<i>Şeri ve adli işler</i>	1.292.076	1.277.199	1.270.596	1.250.420
<i>Eğitim işleri</i>	159.656	169.695	190.520	85.496
<i>Ticari işler</i>	-	-	1.440	-
<i>Bayındırlık işleri</i>	232.100	210.100	184.900	296.828
<i>Sıhhiye</i>	-	-	-	960
Toplam	14.065.360	14.170.710	14.035.810	12.222.270

Kaynak: Vilayet-i Salname-i Erzurum H. 1292 (M. 1875), s. 135; Vilayet-i Salname-i Erzurum H. 1293 (M. 1876), s. 137; Vilayet-i Salname-i Erzurum H. 1294 (M. 1877), s. 134; Vilayet-i Salname-i Erzurum H. 1299 (M. 1882), s. 150.

Bütçe rakamları değerlendirildiğinde Vilayet'in en önemli gelir kalemlerinin, temel geçim kaynaklarının tarım ve hayvancılık olmasına bağlı olarak, öşür ve ağnam vergisi olduğu görülmektedir. Savaş öncesinde vergilerin toplam gelirlere oranı %20'ye yakındır. Savaş sonrasında ise bu oran %15'e kadar gerilemiştir. Savaş öncesi dönem ile birlikte değerlendirildiğinde 93 Harbi öncesinde de Osmanlı Devleti'nde genel olarak vergi gelirlerinin tahsilinde sıkıntılar yaşandığı görülmektedir. Devletin içerisinde bulunduğu borç krizi bu durumun yansımalarından birisidir. 1875 yılında başta Erzurum olmak üzere Cezayir-i Bahr-i Sefid, Akka, Beyrut, Şam-ı Şerif, Hama, Teke, Hamid, Burdur, Mamüretü'l-aziz, Sivas, İslimiye, Kastamonu ve Biga gibi pek çok sancakta öşür ve diğer vergilerin tahsili amacıyla gerçekleştirilen müzayedede herhangi bir talip çıkmamış ve birçok vergi kalemi emaneten idare edilmek zorunda kalmıştır. İlgili vilayetlerin vergi gelirlerine ilişkin yapılan tetkikatta açık bulunmuş ve bu açığın, zahire fiyatlarının hızla düşmesi, alım satım işlerindeki durgunluk, akçe iskontosunun yani bir anlamda faiz oranlarının giderek yükselmesi ve hayvan hastalıkları nedeniyle hayvan alım satımının da gerilmesi nedeniyle ortaya çıktığı gerekçe gösterilmiştir. Beyan edilen bu nedenlere ilişkin bir tahkikat yapılması düşünülmüşse de savaş nedeniyle mümkün olmamıştır (BOA. Y. A. RES. 2/54, 1879). Vergi gelirlerindeki düşme, tabii olarak savaş sonrasında da devam etmiştir. Bütçe rakamlarından da açıkça görülebildiği üzere 93 Harbi

* Öşür tahsilatı 1856'dan itibaren 1880'lere kadar hem emanet hem iltizam usulü mahallî olarak sürdürülmüştür [Bknz. Tabakoğlu, A. (1995). Öşür, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 34, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, s. 100.].

** Emaneten idare edildiği süreçte Gümrük Teşkilatı'nda ortaya çıkan karışıklıkları gidermek, gümrük işlemlerini düzenlemek ve gümrük personelini geliştirmek amacıyla kurulmuş kurum. İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde kaldırılarak 1909 yılında çıkarılan bir düzenleme ile gümrükler Maliye'ye bağlanmıştır (Bknz. <https://istanbulbolge.ticaret.gov.tr/kurumsal/tarihce> 21.03.2020).

sonrasında vilayet bütçesinin önemli vergi kalemlerinden ağnam vergisi ciddi ölçüde düşmüştür. Vilayetin savaş sonrası vergi gelirlerinde düşüğe neden olan bir olumsuzluk da bazı köylerin savaş esnasında orduya sağladıkları erzak desteğinin, vergilerinden düşülmesini, üste kalan meblağın da kendilerine ödenmesini talep etmesi olmuştur (BOA. DH. MKT. 1327/72, 1879). Vilayetlerin bir senelik masraf ve gelirlerini gösteren 1882 tarihli cetvele göre Erzurum Vilayeti'nin maliyeden devrolunan, nizamiye, bahriye, tophane ve jandarma mensuplarının maaşlarından oluşan aylık toplam masrafı 101.789 kuruş 20 paradır. Bu meblağın aylık olduğu düşünöldüğünde bu ödemelerin vilayetin toplam bütçe giderlerinin %10'una tekabül ettiği anlaşılmaktadır (BOA. ML. MSF. D. Defter No. 19442, 1882).

Savaş sonrasında devleti malî yönden sıkıntıya sokan önemli bir husus da muhacirlerin iskânı olmuştur. Muhacirler için yapılacak harcamalar, Hazine tarafından olağanüstü masraflar kaleminden karşılanmış ve belirlenen talimatlara ve emsal uygulamalara uygun olarak gerçekleştirilmiştir. 1880 senesi için 93 Harbi sonrası Rusya'nın yönetimine geçen Kars'tan Erzurum'a göç edenlerin tayinat (erzak) bedeli için 36 bin 33 kuruş 39 para harcanmıştır. Bu, yalnız 1880 yılında Kars'tan Erzurum Vilayeti'ne göç edenler için geçerli olan rakamdı. Aynı yıl Erzurum'a göç eden muhacirler için ayrılan toplam meblağ ise 400 bin kuruştur. Göç edenlerden çok kötü durumda olanlar için büyüklere 200'er ve küçüklere de 100'er dirhem ekme verilmiş ve yapılan her bir harcama senet ve defterlere kaydedilerek Maliye Nezareti'ne bildirilmiştir (BOA. İ. DH. 799/64767, 1880; BOA. DH. MKT. 1329/64, 1881).

Zirai Üretim

Zirai açıdan bakıldığında Evliya Çelebi'nin de seyahatnamesinde belirttiği üzere Erzurum, kışı sert fakat toprağı geniş ve verimli bir bölgedir. Çelebi'nin ifadesine göre Fırat Nehri ile yaklaşık yetmiş adet büyük ırmak bölgeyi sulamaktadır ve Erzurum Ovası, yüzlerce bakımlı köyle bezenmiş yeşil ve bakımlı ovalardan oluşmaktadır (Dağı ve Kahraman (haz.), 2008, ss. 236, 237, 245). Erzurum Ovası'ndaki sazlıklar Erzurum ekonomisine önemli katkılar sunmaktadır. Karasu Nehri'nden başlayarak Ilıca'ya kadar devam eden ve yaklaşık 20 km uzunluğundaki sazlıklar, kâğıt üretiminde olduğu gibi kalem yapımı, hasır imali, ısınma ihtiyacının karşılanması, evlerin üstlerinin örtülmesi ve hayvan yemi imalinde kullanılmıştır (Tozlu, 2002a, ss. 189-214).

Evliya Çelebi 17. yüzyılda her ne kadar Erzurum Ovası'nı övgüye değer bulsa da çalışmanın dönemi itibarıyla Erzurum Vilayeti'nde tarımsal faaliyetlerin gerçekleştirilme biçimi, Anadolu'nun diğer eyaletlerinde de olduğu gibi genel bir ihmalkârlık ile karşı karşıyaydı. Diğer birçok kırsal bölgede olduğu gibi burada da rençberlerin büyük bir çoğunluğu kasabalarındaki tefecilere borçluydu. Yetersiz taleple birlikte çiftçilerin ürünlerini uygun bir maliyet ile nakledebilecekleri ulaştırma olanaklarının yokluğu, bölge çiftçisinin kazancını sınırlandırmaktaydı (Report by Mr. Consul Taylor, 1866, s. 223). Bölgenin tahıl stokları komşu bölgelerin yoğun tahıl ihtiyacına rağmen, mevcut yolların zorlukları ve sınırlı ulaşım araçlarının ihracatı engellemesi nedeniyle devre dışı kalmaktaydı. Ulaştırma olanaklarının yokluğu bölgenin Avrupa'nın hammadde ihtiyacını sağlayan diğer bölgelerle rekabet edebilmesini engellemekteydi (Report by Mr Consul Taylor, 1868, ss. 581-582). Ürettikleri ürünleri satacak bir pazarın yokluğu ve buna bağlı olarak ortaya çıkan talep yetersizliği, ekim alanlarını daraltmakta ve çiftçileri ürün miktarıyla orantılı vergileri ödeme noktasında zor duruma sokmaktaydı. Eşit olmayan bir baskı ve tahsilat sürecindeki zorlamalar, üretici üzerinde neden olduğu tedirginlikten ayrı olarak başta tütün olmak üzere bazı ürünlerde kaçakçılığa neden olmaktaydı (Report by Mr Consul Taylor, 1868, s. 580). Bütün bu zorluklar altında gerçekleştirilen zirai faaliyetler neticesinde vilayette üretilen başlıca zirai ve hayvansal ürünler aşağıdaki tabloda listelenmiştir.

Tablo 3. Erzurum Vilayeti'nin Zirai ve Hayvansal Üretimi

	Ürünler	1875	1876	1877	1882
Hububat (kile)	Buğday	3.978.500	8.995.200	2.328.150	2.652.250
	Sarıbaş%	-	-	-	812.000
	Arpa	3.109.967	2.325.860	1.997.900	1.706.870
	Çavdar	440.375	415.075	(sılık)	151.000
	Darı	186.570	186.010	86.110	52.800
	Ceviz	963.120	10.162.185	23.285	8.490
	Zekerek*	67.715	108.350	29.550	130.220
Nebatat	Nohud	16.000	9.310	2.550	1.600
	Mercimek	16.300	17.725	30.860	990
	Fasulye	68.985	47.580	20.090	5.210
	Kavun, karpuz	1.789.500	2.680.860	468.500	470.000
	Soğan	749.820	901.953	409.254	472.000
	Patates	92.170	34.000	33.000	77.650
	Meyve	Vişne	103.650	101.850	45.050
Elma		502.147	483.050	191.850	124.875
Zerdali		1.124.357	221.700	91.000	220.890
Erik		391.120	279.075	155.200	114.600
Keten tohumu		58.528	28.522	302.500	-
Armut		897.072	313.300	134.000	101.660
Üzüm		1.139.572	905.400	153.420	357.270
Dut		715.804	806.150	804.650	604.870
Lazut (mısır)		89.300	478.210	510.500	-
Şalgam		194.000	267.600	436.100	57.830
Lahana		1.326.566	1.504.600	372.300	826.500
Hayvanat		Öküz	202.928	324.700	247.200
	Manda	96.226	108.150	42.620	29.124
	İnek	202.632	275.350	199.250	129.178
	Koç	219.143	309.392	77.170	30.121
	Dişi koyun	1.669.585	1.861.927	1.492.437	562.757
	Kuzu	744.246	699.650	364.550	325.561
	Teke	196.778	130.854	49.411	13.266
	Dana	112.763	143.500	85.950	52.244
	Dişi Keçi	698.481	772.638	508.600	764.680
	Oğlak	311.649	349.770	200.600	180.200
	Eşek	71.880	83.730	49.230	19.807

Not: Tablonun basitleştirilmesi amacıyla hububatta 100 bin kilenin, nebatatta 10 bin kilenin, meyvelerde 100 bin kilenin ve hayvanlarda 100 bin adet in altında üretilen ürünler tabloya dâhil edilmemiştir.

Kaynak: Vilayet-i Salname-i Erzurum H. 1292 (M. 1875), s. 135; Vilayet-i Salname-i Erzurum H. 1293 (M. 1876), s. 137; Vilayet-i Salname-i Erzurum H. 1294 (M. 1877), s. 134.; Vilayet-i Salname-i Erzurum H. 1299 (M. 1882), s. 150.

Tablodan da görülebildiği üzere savaşla birlikte başta buğday olmak üzere birçok zirai ürünün üretim miktarında ciddi düşüşler yaşanmıştır. Savaş öncesinde buğday üretim miktarındaki artış bir ihtiyat hazırlığı olarak değerlendirilebilir. Benzer bir azalma kavun, karpuz, üzüm, elma gibi meyve ve fasulye, mercimek ve soğan gibi hububat ve sebzelerde de görülmektedir. Savaş süresince hem gıda hem de taşıma amaçlı kullanılması ve savaş nedeniyle yaşanan telefata bağlı olarak yük hayvanlarının ve koç, koyun, kuzu ve teke gibi küçükbaş türlerin sayısı çok büyük oranda azalmıştır. Üretimdeki bu azalma nedeniyle çok zor şartlar içerisinde kaldıklarından Erzurum halkına 1878 senesi aşar ve temettü vergisi ile 1879 senesi ağnam vergisinden kısmî muafiyet tanınmıştır (BOA. DH. ŞFR. 113/7, 1878).

Savaş esnasında gerçekleştirilen askerî harekât, bazı bölgelerin Rus işgaline uğraması ve birçok vilayette hayvan hastalıklarının ortaya çıkması nedeniyle önemli miktarda zayıt ve telefata uğramıştır. Buna rağmen çift ve nakliye hayvanları ile ağnam, keçi ve karasığır gibi hayvanların ihracına devam edilmesine bağlı olarak Osmanlı toprakları içerisinde hayvan ihtiyacının artması nedeniyle hayvan ihracı ülkenin birçok vilayetinde geçici süreyle yasaklanmıştır (BOA. ŞD. 1505/42, 1879). Bununla birlikte savaş süresince ve sonrasında Kars ve Çıldır ile diğer bazı yerlerden Erzurum Vilayeti'ne göç edenlerin yanında hayvanlarını da getirmişlerdir. Bunun üzerine Rusya Devleti'nin Erzurum'da bulunan genel konsolosluğu, Rus yönetimine giren bölgelerden getirilen hayvan sayısının Erzurum Vilayeti'nden dışarıya ihraç edilenlere

* Güz mevsiminde ekilen bir tür buğday

* Keten tohumunun yağı alındıktan sonra tohumların geri kalan atığı hayvan yemi olarak kullanılmakta idi. Tahrir defterinde bu verginin adı "zekerek" olarak geçmektedir

göre çok daha fazla olması nedeniyle hayvan ihracatına ilişkin yasağın kaldırılmasını talep etmiştir. Sefarettin kendisine verilen cevapta ihraç yasağının sadece Diyarbakır ve Van sancakları için geçerli olduğu bildirilmiş; mahallî ihtiyacı karşılayacak sayıda hayvanın bulunması koşuluyla ihracat yasağının kaldırılması kararı, Meclis-i İdare-i Vilayet'e bırakılmıştır (BOA. şD. 1174/16, 1880). Tıbbî tedbirlerin yetersizliği ve ihmalkârlık gibi önemli olumsuz durumlara rağmen hastalık ılımlı seyretse de çok sayıda hayvan bu süreçte sığır vebası salgını nedeniyle telef olmuştur (Report by Consul Everett, 1884, s. 1411). Hayvan ihracatına ilişkin yasaklamalar farklı bölgelerde farklı ölçüde esnetilerek ve kimi durumlarda askerî gereksinimler çerçevesinde sıkılaştırılarak; 1880'li yılların ikinci yarısına kadar devam etmiştir (BOA. DH. MKT. 1461/27, 1887).

Erzurum'da ikamet eden İngiltere konsolosuna Van'da bulunan Mösyö Clayton tarafından 9 Mayıs 1879 tarihli tahriratta buğday fiyatının 5 sene içerisinde 5 kat arttığı, buğdayın somarı* savaş öncesinde 25-30 kuruştan satılıyor iken 120 kuruşa çıktığı, otun (giyah) bile piyasada bulunamadığı ve somarının 70 kuruşa satıldığı ifade edilmektedir. Tahriratta fiyat artışlarında yaşanan nedenler de sıralanmıştır. Bunun baskın nedeni savaş nedeniyle ekili alanların miktarının önemli ölçüde azalmış olmasıdır. Ayrıca, vilayette asayiş sorunlarının yaşanması, Kürt aşiretlerin mahsulatın bir kısmını nakletmesi, kuraklık ve çekirge istilası ve durumun vahametinin idrak edilememiş olması nedeniyle çevre bölgelere zahire gönderilmesi gibi nedenlerle buğdayda kıtlık yaşanmıştır. Un fiyatının artması doğal olarak ekmek fiyatlarındaki artışı da beraberinde getirmiştir. Bu nedenle zahire ihracı yasaklanmıştır. Buğday fiyatlarındaki artış, ahalinin alım gücünün düşmesine yol açmıştır. Ahalinin galeyana gelmesi nedeniyle ekmekçiler fırınlarını kapatmak zorunda kalmışlardır. Kıtlığa ek olarak stokçuluk nedeniyle fırıncılar ekmeğin kıyyesini (okka=1282 gram) 100 paraya satmaya başlamışlardır**. Hükümet tarafından bu durumun önüne geçmek amacıyla etkin bir politika takip edilememiş; köylülerin buğday tohumuna duydukları ihtiyacı gidermek için bir takım komisyonlar teşkil edilmesine karar verilmiştir (BOA. HR. TO. 257/59, 1879).

Nihayetinde savaş öncesi ve sonrası Erzurum Vilayeti'nin genel üretim kapasitesi, yaklaşık çeyrek asırdır herhangi bir gelişme göstermemiş; hasat miktarı yıldan yıla değişmekle birlikte kuraklık, çekirge istilaları ve hayvan hastalıkları gibi doğal olumsuzluklar, yerli halk için en büyük tedirginlik kaynağı olmayı sürdürmüştür. Hasadın bol olduğu dönemlerde bölge halkının temel geçim kaynağı olan tahılın aşırı ucuzlaması, ulaştırma olanaklarının yetersiz ve pahalı olduğu gerçeği ile birleştiğinde şiddetli bir yokluğun doğmasına sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla çiftçilerin tembellik yahut ilgisizliklerinden, modern tekniklerle uyuşmayan ilkel usullerin tatbik edilmesinden, eğitimsizlikten yahut mevcut emek kapasitesine göre işlenebilir en uygun arazi büyüklüklerinin belirlenememesinden ziyade ulaştırma araçlarının geliştirilmesine duyulan ihtiyaç kendisini sürekli bir biçimde göstermeye devam etmiştir (Report by Consul Everett, 1884, s. 1411; Report by Vice-Consul Eyre, 1883, s. 1757).

Sınai Üretim

Osmanlı Devleti'nin genel sınai yapısı ile paralel bir biçimde Erzurum Vilayeti'ndeki sınai faaliyetler de büyük ölçüde emek yoğun zanaatlardan oluşmaktadır. Erzurum Vilayeti'nin ve ağırlıklı olarak da Erzurum Sancağı'nın ana sanayi kolu, ateşli silahlar ve bıçak üretimidir. Bunlar içerisinde en eskisinden en yenisine kadar farklı sistemlere göre üretilen tüfekler, tabancalar ve alaybozan adı verilen eski tip silahlar da yer almaktadır. Yoğun talep gören bu silahlardan bazı numuneler, 1867 yılında Paris, 1873 yılında Viyana ve 1876 yılında Philadelphia'da düzenlenen milletlerarası sergilere gönderilmiş ve ülkenin silah üreticilerinin tanıtılmasına katkıda bulunmuştur. Bölgedeki diğer zanaat kolları ise demircilik, debbağlık, iplikçilik, değerli metal işçiliği, altın ve gümüş ile kuyumculuktur. Özellikle deri ve kürk sanayi oldukça önemli bir ilerleme göstermiştir. Kürkçü esnafı da yurt içinden ve yurtdışından tedarik ettiği tilki, vaşak ve sansar derilerinden her türlü kürkü imal edebilmektedir. Deriler sadece komşu vilayetlerden değil Rusya ve İran'dan da imal edilmek için Erzurum'a gönderilmektedir (Cuinet, 1892, s. 175).

Salnamelerde ifade edildiği üzere; Erzurum'da kılıç, çakma, kundakçı, kalemtraş, makas, kehribar, bıçak takımları, mürekkep hokkaları ve bronzdan dökme mangal, şamdan, demir, bakır ile kuyumcu işleri konularında ehliyetli ustalar bulunmaktadır. Dolayısıyla vilayette ev aletleri ve zira aletler için zaruri her türlü levazımatı imal edebilecek zanaatkâr vardır. Çıldır gibi ahalsinin genelini göçebelerin teşkil ettiği bölgelerde seccadelik keçe ve Kürt halıları dokunup; imal edilmekte ve diğer kaza ve bölgelere satılmaktadır (Salname-i Vilayet-i Erzurum, H. 1294, ss. 161, 165; Okcu ve Akdağ, 2010, s. 327).

* Somar 16 kiloluk bir tahıl ölçeğidir.

**17 Temmuz 1877 tarihli bir belgede gayet pişkin ve beyaz ekmeğin fiyatının 34 para olduğu ifade edilmektedir (BOA. YB021. 72/150, 1877).

Diyarbakir, Halep ve Arapkir, buradaki yerli imalatçılar için önemli hammadde sağlamakta, inciler, taklit mücevherler, yağ, sabun, yerli hırdavat, hazır giyim ve Harput şarabı dâhil olmak üzere İstanbul'a gönderilmektedir. Burada hazırlanarak; İstanbul ve Mısır'a gönderilen diğer bir ürün ise pastırma adı verilen kurutulmuş ettir. Diğer iki Türk kasabası Diyarbakir ve Kayseri, bu üründe Erzurum ile rekabet halindedir (Report by Mr. Consul Taylor, 1866, s. 222). Modern anlamda yerli imalat faaliyetleri; ipek ve ipek pamuk karışımı mamul mallardan ibarettir. Tütün Muş'ta üretilmektedir. Kars yakınındaki Soğanlı Dağ'da üretilen kereste, yapı işleri için Gümrü'de kullanılmaktadır. Baskılı ve düz pamuklu İngiliz mamuller ve Fransız imalatı şeker, kaçak yollardan Rusya'ya sevk edilmektedir (Report by Mr. Consul Taylor, 1866, s. 221). İngiliz konsolosluk raporlarına göre bazı yerel yöneticiler, milliyetçi bir bakış açısı ile yerel dokuyucuları atölyelerinde sadece yerli iplik kullanmaları konusunda teşvik etse de deneyimler, bu atölyelerde İngiliz malları gibi kaliteli ve ucuza üretim yapmanın mümkün olmadığını göstermektedir (Report by Consul Taylor, 1873, s. 1122). Aşağıdaki tabloda Erzurum Vilayeti'nde üretilen hammadde, yarı mamul ve mamul mallardan bölgesel anlamda önemli olanlar ile ihracata yönelik olanlar listelenmektedir.

Tablo 4. Erzurum Vilayeti'nde Üretilen Zanaat Ürünleri

Ad	Fiyat	Üretim Yeri	Yıllık Üretim	Notlar
Orpiment*	Batmanı 78 kuruş	Çölemerik	Limitsiz	Halep üzerinden Avrupa'ya ve İran'a ihraç edilen bu madenin üretimi birkaç yıldır durmuş
Kömür	Batmanı 67 kuruş	Van	Bilinmiyor	Kirli ve toprakla karışık
Kuruşun	Batmanı 36 kuruş	Çölemerik	Belirsiz	Oldukça zengin ve üretken olmasına rağmen Hakkâri'deki kronik karışıklıklar nedeniyle işletilemiyor
Tuz	Batmanı 5 kuruş 10 para	Kars ve Çıldır	Sınırsız	Yıllık 100 bin cwt üretiyor ve vilayet içerisinde tüketiliyor
Buğday	170 okkası 155 kuruş	Adilcevaz	100 bin quarter	Çok iyi kalite, beyaz buğday, ihracat yok
Keten tohumu	Batmanı 6 kuruş	Vilayet geneli	200 bin lbs	Hristiyanlar tarafından dini günlerde ve hayvan yemi olarak
Shercesh**	Okkası 2,5 kuruş	Van ve Muş	100 bin lbs	Tüm imalat sanayinde sertleştirme için kullanılmakta
Sumak	Okkası 14,5 kuruş	Bitlis	Sınırsız	Deriye siyah renk vermek için kullanılmakta, yapraklar ve kurutulmuşu ile pudra yapılmakta
Tütün	Okkası 6,5 kuruş	Muş	562.500 lbs	İyi kalitede olanları Rusya'ya ihraç ediliyor
Pamuk	Okkası 14 kuruş	Erzincan	60 bin lbs	Üretim sınırlı ve belirsiz. Tümü Erzincan'da imalathanelerde kullanılıyor
Sabun	Okkası 4 kuruş	Erzurum	150 bin lbs	Yağ ve pastırma ve pestil haline getirilmiş et üretimi için kesilen öküzlerin iliginden yapılıyor. Oldukça kirli çok tercih edilmiyor
Kırmızı şarap	Okkası 1 kuruş	Van	-	3 farklı kalitede tümü Van'da tüketiliyor, tadı asidik ve tortulu
Peşamal	Tanesi 17,5 kuruş	Erzurum	1200 adet	İngiltere'den ithal edilen kırmızı iplikle ve düz Türk ipliği ile üretiliyor. 3 tezgahta 12 kişi istihdam ediliyor
İpek iplik	Dirhemi 1,25 kuruş	Erzurum	700 lbs	İran'da kurutulmuş farklı renklerde kullanılıyor
Hint keçesi	Parçası 400 kuruş	Bayburt	700 lbs	Kürt kadınlar tarafından boş zamanlarında evlerde yapılıyor. Kaba olmasına rağmen uzun ömürlü.
Koza	Dirhemi 10 para	Van	1.400 lbs	Burada ipek kültürü geç gelişti fakat üretim kaliteli ve büyük ölçüde Bursa'ya ihraç edilmekte ayrıca Erzurum ve Erzincan'da imal edilmek üzere İran'dan ithalat da yapmakta
Kürk	-	-	-	Burada çok farklı türlerde deriler yapılmakta, en değerli olanları vaşak ve sansar derisinden olanlar Kurt, Tilki ve Ayı derisinden olanlar da önemli miktarda yapıp ihraç edilmekte.
Maroken deri, parçalar halinde	Tanesi 20,5 kuruş	Van	10 bin parça	Keçi derisinden ve kurutulmuş kırmızı böceğinden yapılmakta Van ve Erzurum'daki önemli yerel endüstriler arasında yer almakta
Manda derisi	Tanesi 110 kuruş	Erzurum	1000 adet	Bölgede 3 adet dabakhane var her birinde 30 adam çalışmakta ve tüm deri türleri hazırlanmakta, kalite hemen hemen aynı ve her zaman talep gören alman derisi ithal edilmekte
Maroken deri	Parçası 25 kuruş	Erzurum	5 bin parça	Kırmızı ve sarı renk olanlar esasen Rusya'ya ihraç edilmekte

Not: 1 Batman = 6 Okka = 7,69kg; 1 quarter = 12,7 kg; 1 lbs = 0,45 kg. **Kaynak:** Report by Consul Taylor, 1873, ss. 1126-1135.

* Orpiment: Bir tür mineral

** Shercesh: İmalat Sanayiinde kullanılan bir tür sertleştirici madde

Tabloda verilmemiş olmakla birlikte bakır mutfak aletleri ve sobalar gibi büyük ölçüde Diyarbakır, Musul ve Bağdat'a ihraç edilen ve yapımında kullanılan metallerin kaba halde İngiltere'den ithal edildiği ürünler ile çanak, çömlek, tuğla, yemek takımı gibi toprak kökenli ürünler, demir ve çelik ürünleri ve mermerden imal edilen lüks ürünlerin imalatında çalışan sınıfların çok büyük bir bölümü Ermenilerdir (Report by Consul Taylor, 1873, s. 1136). Nitekim Rus konsolos General Mayevski'ye göre de Osmanlı Devleti'nin doğu eyaletlerinde ikamet eden Ermeni ahalisi, toplumun en zengin tabakasını meydana getirmekte ve sınai ve ticari faaliyetler büyük ölçüde bunların elinde bulunmaktadır (Aslan, 2004, s. 4). Bu nüfusun önemli bir kısmı 1828-29 Savaşı'nı takiben Rusların ve onlarla işbirliği yapan Ermeni din adamlarının yönlendirmesiyle Kafkaslarda Rus hâkimiyetinde bulunan topraklara göç ettirilmiştir. Göç eden Ermenilerin toplumsal konumları itibariyle nüfuzlu bir sınıf olması ve birçoğunun sanayi erbabı olması, Erzurum'un ekonomik yapısı için olumsuz bir sonuç doğurmuştur (Şimşir, 1986, s. 86). Mehmet Nusret Bey'e göre 1828-29 Savaşı'ndan önce 100-130 bin civarında olan Ermeni nüfusundan 41 bin hane Rusya'ya göç etmiştir. Benzer şekilde 1840'lı yılların ilk yarısında yaşanan kuraklık ve bu kuraklığa bağlı olarak ortaya çıkan kıtlık ve hayat pahalılığı nedeniyle de 11 haneden fazla Müslüman ve içlerinde çok sayıda Ermeni ailesinin de bulunduğu gayrimüslim halk, başta Rusya olmak üzere başka yerlere göç etmek zorunda kalmıştır (Küçük, 1982, s. 867).

93 Harbi sonrasında Vilayete bağlı sancaklardaki zanaat faaliyetleri özet olarak ifade edildiğinde; Bayburt Sancağı'nda daha ziyade halı ve kilim dokumacılığı, Bayezid'in kazalarında zaruri ihtiyaç malları, Erzincan'da sarraçlık (at, eyer ve koşum takımları), haffaflık (ayakkabı, terlik vb. imalatı), kıl dokuyuculuk ve döşemecilik yaygın olan faaliyetlerdir (Salname-i Vilayet-i Erzurum, H. 1294, ss. 166-168). Tablo 5'te 93 Harbi öncesinde ve sonrasında Erzurum Vilayeti'ndeki başlıca zanaat kolları verilmektedir.

Tablo 5. Erzurum Vilayeti'nde Bulunan İktisadi İşletmeler

<i>İşletmeler</i>	<i>1875</i>	<i>1876</i>	<i>1877</i>	<i>1882</i>
<i>Dükkân</i>	13.241	7.684	5.627	4.847
<i>Hamam</i>	48	50	42	31
<i>Oda ve mağaza</i>	780	500	365	1.582
<i>Gazino</i>	6	7	7	6
<i>Meyhane</i>	24	22	22	52
<i>Anbar</i>	206	206	187	256
<i>Kireçhane</i>	16	13	15	14
<i>Sabunhane</i>	6	6	6	6
<i>Baruthane</i>	15	14	29	9
<i>Mumhane</i>	11	11	12	17
<i>Muytabhane</i>	4	4	2	2
<i>Bezirhane</i>	93	93	97	105
<i>Boyahane</i>	5	5	5	8
<i>Debbağhane</i>	8	9	10	11
<i>Fırın</i>	109	111	115	83
<i>Değirmen</i>	691	669	343	1.490
<i>Dink*</i>	129	127	176	262
<i>Han</i>	194	181	148	213
<i>Yaylak</i>	21	21	28	156
<i>Mezbaha</i>	2	3	2	1
<i>Kaplıca</i>	-	-	-	26
<i>Kibrit fabrikası</i>	-	-	-	1
<i>Gümrük</i>	2	1	1	1
<i>Marangoz ve demirhane</i>	2	2	2	2
<i>Toplam</i>	15.613	9.739	7.231	9.181

Kaynak: Vilayet-i Salname-i Erzurum H. 1292 (M. 1875), ss. 145-151; Vilayet-i Salname-i Erzurum H. 1293 (M. 1876), ss. 145-151; Vilayet-i Salname-i Erzurum H. 1294 (M. 1877), ss. 130-134; Vilayet-i Salname-i Erzurum H. 1299 (M. 1882), ss. 156-159.

93 Harbi öncesinde ve sonrasında yayımlanan Salnameler incelendiğinde savaşla birlikte dükkân, han, değirmen, oda ve mağaza sayısında belirgin bir azalmanın yaşandığı görülmektedir. Bu azalma esasında savaş öncesinde başlamıştır. Bu anlamda genel bir ekonomik gerileme söz konusudur. Bununla birlikte debbağhane, boyahane, fırın, mumhane, kireçhane, sabunhane ve bezirhane gibi bazı üretim kollarının çok fazla kayba uğramadan sürdürdüğü görülmektedir. Bu durumun temel nedeni bu işletmelerin askerî amaçlar için üretimlerini devam ettirmeleridir. Savaş sonrasında yayımlanan H. 1299 (M. 1882)tarihli salnamedeki verilere göre, Kars Sancağı başta olmak üzere Erzurum Vilayeti bünyesindeki bazı topraklar,

* Dibek

Rusya'ya terk edilmiş olmakla birlikte, temel üretim kollarında nispi bir toparlanma kendisini göstermektedir. Şüphesiz Erzurum'un artık bir sınır vilayeti olarak sahip olduğu önem, bu toparlanmanın gerekçeleri arasında yer almaktadır. Ayrıca tabloda yer almamakla birlikte özellikle savaş öncesi dönemde en önemli ve çeşitli zanaat kollarının Erzurum ve Erzincan sancaklarında bulunduğu ifade edilmelidir. Erzurum ve Erzincan sancakları dışında vilayete bağlı diğer sancaklarda sadece dükkân, han ve hamam sayıları bildirilmiştir.

Ticari Faaliyetler

Erzurum, coğrafi konumu itibarıyla doğu ile batı arasında önemli bir durak ve geçiş yeri niteliğindedir. Karadeniz'de Osmanlı egemenliğinin hüküm sürdüğü dönemde İran'ın Batı ile olan ticaretinin önemli bir bölümü, Batı'da Bağdat üzerinden Kuzeybatı'da ise Erzurum üzerinden yürütülmüştür. Fakat kara taşımacılığının yüksek maliyeti ve nispeten geri kalmış ulaştırma teknolojisi nedeniyle Erzurum üzerinden geçen bu ticaret yolu uzun, güvensiz ve pahalı olmuştur. Çalışmanın dönem aralığında özellikle İngiltere; İstanbul, Trabzon ve Halep'te yerleşik ticari üsleri aracılığıyla Erzurum Vilayeti'nde önemli ölçüde ticari faaliyetler yürütmektedir (Report by Consul Taylor, 1872, s. 124; Issawi, 1993, s. 33). Özellikle 1812 yılında Sir Gore Quesey'in İran ipeğinin Buşehr Limanı yerine Erzurum üzerinden Trabzon vasıtasıyla ithal edilmesinin nakliye masraflarını %2,5'tan %1'e düşüreceğini bildirmesi, İngiltere'nin bölge ticaretine olan ilgisini arttırmıştır (Tozlu, 2002b, s. 482). Erzurum'daki ticari faaliyetlerini gelişimi büyük ölçüde Trabzon-Erzurum güzergâhı üzerinden yapılacak ticarete bağlı olmuştur. Anadolu'nun bu bölgesinde İran ile Trabzon ve Batum limanları aracılığı ile teknelci bir ticaret yapısı söz konusudur. Bu iki liman aynı zamanda kış mevsiminde Karadeniz'de gemilerin demirleyebileceği en iyi ve güvenli limanlardır (Farley, 1866, s. 166). Tanzimat reformlarının tatbikatı sonrasında Erzurum'un gelirlerinde düşüş yaşanmaya başlamıştır. Ayrıca 1830'lu yıllar sonrasında Kafkasları ele geçiren Rusların Güney Kafkasya'daki altı yapı yatırımları ve özellikle Culfa-Batum demiryolu hattı, Erzurum'un transit ticaretten elde ettiği gelirlerin büyük ölçüde azalmasına yol açmıştır. Buna rağmen yine de şehrin en önemli gelir kaynağı gümrük gelirleridir. Bu anlamda özellikle İngiliz mallarının taşınması başta gelmektedir (Küçük, 1995, s. 327).

Erzurum'un iç ve dış ticaretinin bileşenlerine bakıldığında; ithalat, doğuda İran ve başta Rusya ile İngiltere olmak üzere Avrupa'nın farklı ülkelerinden ve kahve örneğinde olduğu gibi koloni menşeli ürünler Rio'dan ve Hindistan'dan gelmektedir. İran'dan Erzurum pazarında satılmak üzere ithal edilen mallar büyük ölçüde Urmiye, Hoy ve Tebriz'den gelmekte olup daha ziyade yerel kıyafetler, kilim, tömbeki, kurutulmuş meyve, pamuk, orpiment adı verilen mineral, kına ve pirinçten meydana gelmektedir. Bu ürünlerin ticareti, kısmen İranlıların kontrolindedir. Rusya'dan yapılan ithalat esas olarak keten, manda, ham deri, manda derisi, koyun, yün, gümüş tel, giyim eşyası, ipek ve az miktarda baskılı patiskadır. Bu mallar çoğunlukla Tiflis ve Erivan üzerinden sevk edilmektedir. Erzurum üzerinden transit olarak Avrupa'ya gönderilen ürünlerin miktarı, aynı zamanda yerel ticaretin gelişmesi konusunda da bir gösterge niteliğindedir (Report by Consul Taylor, 1873, s. 1122; Report by Vice-Consul Eyre, 1883, s. 1749).

Pamuklu dokuma ürünlerinin %70'i İngiltere'den ithal edilmektedir. Savaş sonrasında halkın zorunlu ihtiyaç mallarına yönelmesi ister istemez İngiliz pamuğuna olan talebin de azalmasına neden olmuştur. Bunun yanında bir takım pamuklu mamuller de Halep, Musul ve Bağdat gibi imparatorluğun farklı bölgelerinden gelmektedir. İhracat ise İran ve Rusya'dan ziyade imparatorluk içerisindeki bölgelere gerçekleştirilmektedir (Magack ve Dalyell, 1865, s. 459). Ülkenin diğer bölgeleri ile karşılaştırıldığında Erzurum Vilayeti'nin genel olarak ticareti, oldukça düşük bir öneme sahiptir. At, koyun, öküz, manda ve inekler önemli miktarlarda olmak üzere Halep, Şam ve Mısır'a, deriler Diyarbakir, Mardin, Harput ve Palu'ya, yün ve pamuk ise İstanbul üzerinden Avrupa'ya sevk edilmektedir. Kars bölgesinde üretilen tüm üretim fazlası tahıl, toprakları yerel nüfusun ihtiyacını karşılayacak ölçüde yeterli hububatı üretemeyen böylece buğday ve arpa ihtiyacı için Osmanlı'ya başvurmak durumunda kalan Güney Rusya'ya ihraç edilmektedir. Bu ticaret, Rus teb'ası olan Ermenilerin elindedir (Report by Consul Taylor, 1873, s. 1122; Report by Consul Taylor, 1866, s. 221; Report by Vice-Consul Eyre, 1883, s. 1749).

Dönem itibarıyla Erzurum'un ticari anlamda sahip olduğu en önemli özellik, İran transit ticaretinde Osmanlı sahasında Trabzon Limanı'ndan önceki en önemli ticaret durağı olmasıdır. Bu transit ticaretin işleminde 80 bin yük hayvanı düzenli olarak istihdam edilmektedir. Bu anlamda nüfusun büyük bir kısmı için nakliyecilik önemli bir geçim kapısı niteliğindedir (Report by Consul Taylor, 1866, s. 225). Tozer (1881)'e göre taşımacılık ve nakliyeciliğin büyük bölümü İranlıların elindedir. Bunlar aynı zamanda nüfus içerisinde kayda değer bir orana da sahiptir (Tozer, 1881, s. 411). Devlet, Erzurum'un sadece transit ticaretteki değil bölgesel ticaretteki önemini arttırmak amacıyla şehri ülke içerisinde farklı bölgelerle

bağlayacak birçok yol projesi geliştirmiştir. 1872 yılında Erzurum'un kara yoluyla Erzincan üzerinden Dersim, Kızılkilise, Diyarbakır ve Mamuretül Aziz'e bağlanması amacıyla keşif yapılmış ve bu keşif neticesinde adı geçen bölgeler arasında inşa edilecek yol için 8.800 keseye ihtiyaç olduğu belirlenmiştir. Belirlenen hatlar daha sonra Trabzon ile bağlanacaktır (BOA, Ayniyat No 829, s. 143). 93 Harbi'nin öncesinde 1870'li yıllarla başlayan süreçte ve savaşın sonrasında genel olarak Erzurum'un transit ve iç ticaretinde bir gerileme söz konusudur. Bu durumun en temel nedeni, dış ticaretin Erzurum yerine Rus topraklarındaki Poti ve Tiflis güzergâhına yönelmesi ile yerel ürünlerin ticaretindeki azalmadır. Bununla birlikte Süveyş Kanalı'nın açılmasının ardından İngilizler ticaretin Erzurum-Tebriş yahut Rus güzergâhından ziyade Bağdat-Basra eksenine kayması için yoğun çaba göstermişlerdir. Bu daralma kendisini lüks malların yanı sıra günlük ihtiyaçları karşılamak amacıyla talep gören nispeten ucuz mallarda da göstermektedir (Report by Consul Taylor, 1868, s. 575; Daei, 2011, s. 59). Tablo 6'da Erzurum Vilayeti'nin savaş öncesi ve sonrası ticaret verileri gösterilmektedir.

Tablo 6. *Erzurum Vilayeti'nin İç ve Dış Ticaret Verileri (pound)*

<i>Transit Ticaret</i>	<i>1858</i>	<i>1870 (</i>	<i>1882</i>
<i>İthalat</i>	1.834.000	800.000	752.297
<i>İhracat</i>	513.000	80.000	354.394
<i>Toplam</i>	2.347.000	880.000	1.106.691
<i>Yerel Ticaret</i>			
<i>İthalat</i>	120.000	199.000	141.187
<i>İhracat</i>	10.000	97.000	15.746
<i>Toplam</i>	130.000	296.000	156.933

Kaynak: Report by Consul Taylor, 1872, s. 124; Report by Vice-Consul Eyre, 1883, ss. 1750-51.

Tablodaki veriler değerlendirildiğinde özellikle 1880'li yılların başında Rus Hükümeti'nin Kafkasya üzerinden gerçekteşen transit ticareti yasaklaması sayesinde Erzurum'un transit ticareti daha önce yaşadığı daralmanın ardından nispi bir toparlanma yakalayabilmiştir. Nitekim tabloda verilmemiş olmakla birlikte 1880 yılı için Erzurum üzerinden gerçekteşen transit ihracat ticaretinin hacmi 169.234 pound, 1881 yılı için 217.340 pound ve 1882 yılı için de 354.394 pounddur. 1865 ve 1884 yılları için dış ticaret verilerinin ticaret ortaklarına göre dağılımı da aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 7. *1865 ve 1884 Yılları İçin Erzurum'un Ticaretinin Partnerlerine Göre Dağılımı (pound)*

<i>Ülke (Bölge)</i>	<i>İthalat</i>		<i>İhracat</i>	
	<i>1865</i>	<i>1884</i>	<i>1865</i>	<i>1884</i>
<i>Avrupa</i>	1.139.600	154.710	375.400	20.908
<i>İran</i>	357.100	106.040	45.000	390
<i>Rusya</i>	102.800	29.580	75.783	14.480
<i>Osmanlı Devleti</i>	96.000	65.880	-	47.710
<i>Toplam</i>	1.689.500	356.160	495.800	83.560

Kaynak: Report by Consul Everett, 1884, s. 1411; Report by Mr. Consul Taylor, 1866, s. 218.

Tablo 7'de Erzurum'da ticaret faaliyetlerin oldukça canlı sayılabileceğı 1865 yılı ile 93 Harbi sonrası 1884 yılına ilişkin ticaret verileri karşılaştırılmaktadır. Erzurum'un Osmanlı Devleti'nin diğer bölgeleri ile yaptığı ticaret de İngiliz konsolosluk raporlarında ihracat ve ithalat verileri üzerinden takip edilmektedir. Verilerden görüldüğü üzere gerek ithalat gerekse ihracat hacminde ciddi bir düşüş söz konusudur. Geçen 20 yıla yakın dönemde Erzurum'un hem yurtdışı hem de Osmanlı topraklarındaki diğer bölgelerle olan ticareti dörtte birine kadar gerilemiştir. Bu durum savaşın ticaret üzerindeki yıkıcı etkisini göstermesi açaşından da dikkat çekicidir.

Yerel ticarettteki gerilemenin boyutu da tablodaki verilerden görülebilmektedir. Bu anlamda özellikle yerel ihracat ciddi bir daralma göstermiştir. Dış ticaretin daralması elde kalan ürün stokunun artmasına, bu da fiyat düşüşüne bağlı yeni bir zararın doğmasına yol açmıştır. Özellikle çiftçiler, ihracata yönelik tarımsal ürünlerini elden çıkarabilmek için devletten daha uygun ulaştırma vasıtalarının oluşturulması için taleplerde bulunmaya başlamışlardır. Arazi, ev, ticaret ve iş hayatına dair bir dizi vergiden oluşan yeni temettü sistemi, özellikle büyük toprak sahipleri üzere tüm sınıflardan gelen yoğun muhalefet nedeniyle hükümet tarafından tatbik edilememiştir (Report by Consul Taylor, 1868, s. 580).

93 Harbi esnasında 4. Ordu'nun Erzincan'dan Erzurum'a nakli bölgesel harcamaları artırması itibariyle bir para akışı sağlamış, benzer şekilde bölgede istihkâm ve yol yapımı bu bölgenin uzun zamandır yoksun olduğu bir canlanmayı da beraberinde getirmiştir. Erzurum Vilayeti'nin kuzey bölgeleri olan Çıldır,

Kars ve Bayezid, Rus otoritelerinin Ahıska, Gümrü ve Erivan'da konuşlanan birlikler için tüm üretim fazlasını satın almaları ile önemli ticari kazançlar elde etmiş; böylece bölgeler arası ticaret canlanmıştır (Report by Consul Taylor, 1871, s. 1072). Fakat savaşın bitmesiyle birlikte bu canlılık yerini çok daha ciddi bir durgunluğa bırakmıştır. Savaşın nispeten canlandırdığı yerel ticaret, savaşın bitiminin ardından son dönemlerin en düşük düzeyine gerilemiştir. Yaşamsal zorunluluklar dışında talep tamamen daralmıştır. Savaş esnasında ikmal gereksinimlerinden kaynaklanan mal ve hizmet alımına bağlı olarak oluşan para bolluğu, savaşın ertesinde ortadan kalkmıştır. İngiliz konsolosluk raporları, para kıtlığının liranın bir antika haline gelecek derecede olduğunu ifade etmektedir. Özellikle gayrimenkullerin değeri savaş öncesi sahip olduğu düzeyin dörtte birine gerilemiştir. Bu durumun temel nedeni Müslümanların Rusların işgal ettikleri bölgelerde uğradıkları maddi kayıplardır (Report by Vice-Consul Eyre, 1883, s. 1749). Savaş sonrasında tüccar sınıfının yoksullaşması neticesinde dükkânlarda ancak zorunlu ihtiyaç maddelerinin bulundurulabildiği, talep görmeyen pahalı ithal mallarının genel olarak temin edilemediği görülmüştür (Görür, 2020, s. 404). 1879 yılında etkisini gösteren çetin kış koşullarını takiben kendisini gösteren kuraklık özellikle ülkenin doğu bölgelerinde etkili olmuş ve hâlihazırda Rus savaşı ile yıkıma uğramış Erzurum, Van ve Diyarbakır'de yaşam koşullarının daha da ağırlaşmasına yol açmıştır. Bu durum ticari faaliyetleri felce uğrattığı gibi, tahıl fiyatları hızla yükselmiş, ekmek üretimi talebi karşılayamamış ve birçok insan ölürlen, köylüler de göç etmek zorunda kalmıştır (Ertem, 2017, s. 164).

19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin esas bölgesel ticaret politikası, bu güzergâh üzerinden gerçekleşen İran transit ticaretini, muhafaza etmek ve transit ticaretin Rusların oluşturduğu Kafkas güzergâhına dönmesini engellemektir. Bunun içinde en önemli girişim, Erzurum-Trabzon yolunun inşa, bakım ve tamiri olmuştur. Böylelikle Rusların girişimlerine karşılık verilmeye çalışılmıştır (BOA. İ. DH. 598/41651, 1869). Özellikle 1867-74 yılları arasında Erzurum üzerinden gerçekleşen transit ticarete önemli bir artış söz konusudur. Bu durumun temel nedeni yeni vilayet nizamnamesinin Erzurum'da uygulanmasının ardından Trabzon-Erzurum şose yolunun yapımının hızla tamamlanmış olmasıdır (Kaleli, 2003, s. 14). 1870'li yıllarda yol yapım ve bakım faaliyetleri, Batum, Kars ve Ardahan'ın Rus tehlikesine karşı tahkimi ile eş anlı olarak yürütülmüş 6 bin kadar amele bu ticari ve askerî amaçlar taşıyan yolların yapımında yoğun bir biçimde çalıştırılmıştır (BOA. İ. DH. 614/42780, 1870). Trabzon-Erzurum şose yolu ancak 1872 yılında tamamlanabilmiştir. Ancak yolların kışın kar nedeniyle kapanması ve bu hat üzerinde ticareti faaliyetleri yürüten kervanların kış mevsiminde yük hayvanları için otlak bulamaması ve buna bağlı olarak hayvan beslemenin artan maliyeti iç bölgeler ile olan ticareti giderek zorlaştırmıştır (Baskıcı, 2012, ss. 52-53).

Rusların Poti ile Tiflis arasında inşa edecekleri demiryolu ile İran transit ticaretini kendi topraklarına çekeceği kaygısıyla girişilen çalışmalara devlet, yeterli desteği verememiştir. Keza Erzurum yolu üzerinden emtia ve eşya naklini düzenlemek amacıyla kurulması tasarlanan ve Avusturya ve Osmanlı Bankalarınınca destekleneceği bildirilen şirket ise Merkezi Hükümetin ilgisizliği nedeniyle akim kalmıştır (BOA. HR. SYS. 1363/16, 1872). Bir sonraki aşamada Osmanlı Devleti, transit ticaretin Rus rotasındaki güvenlik açığı ve ihmalkârlıklar nedeniyle Erzurum – Trabzon rotasına dönmesini fırsat bilerek; daha önce bu yol üzerinden geçen transit ticarettten alınan %1'lik geçiş vergisini kaldırmıştır (BOA. A. MKT. MHM. 460/6, 1873). 93 Harbi sırasında ise İran transit ticareti, savaşın doğrudan ortasında kalan Erzurum'dan geçmek yerine Basra Körfezi'ne ve Bağdat-Kirmanşah yoluna yönelmiştir (BOA. HR. TO. 464/7, 1878). Savaş sonrasında Rusya'nın Transkafkasya üzerinden geçen Avrupa ticaretini yasaklaması üzerine Osmanlı Devleti de İran teb'asının Erzurum güzergâhını kullanması amacıyla ihracat ve ithalat vergilerini yeniden düzenlemiştir (BOA. MV. 5/75, 1885). Özellikle 1881 yılında İran'dan ihraç edilen tütünden alınan gümrük resminin kaldırılması Erzurum'un gümrük gelirlerinde ciddi kayıpları beraberinde getirmiştir. Savaş sonrasında Rusya'nın sanayicilerin baskısı ile Transkafkasya ticaretine getirdiği kısıtlamalar Erzurum üzerinden gerçekleşen ticaretin kısmen canlanmasını sağlamıştır. Fakat bu canlanma geçici olmuş; 93 Harbi sonrasında Ruslara bırakılan Batum'un serbest bir liman olarak yapılandırılması, 20. yüzyılın başlarında demiryollarıyla döşenmiş Rus güzergâhını Batılı ülkeler için en ideal rota haline getirmiştir (Tozlu, 2002b, s. 484; Görür, 2020, s. 411).

93 Harbi tam da ticaret sezonunun açılışına denk gelmiş; bu nedenle özellikle Osmanlı topraklarından gerçekleşen İran transit ticareti bir süre için tamamen durmuştur. Osmanlı hükümetinin savaş ikmal gereksinimleri çerçevesinde tüm yük hayvanlarını askerî amaçlarla kullanıma tahsis etmesi nedeniyle tüccar, ticari mal sevkiyatını gerçekleştirememiştir. Savaşın sonlarına doğru Ruslar, Osmanlı ile ticaret yapan İran kervanlarına da el koymuşlardır. Bu nedenle Osmanlı yük hayvanlarının yetersizliğinden doğan boşluk, İran vasıtaları ile telafi edilememiş ve İran'a sevk edilmek üzere Erzurum'da biriken mallar nakledilememiştir

(Report by Vice-Consul Biliotti, 1879, s. 1026). Savaşa bağlı olarak Erzurum ve Kafkasya ile olan iletişimin kesilmesi üzerine İran transit ticaretinin en kritik emtiası olan ipek, Erzurum-Trabzon güzergâhı yerine Bağdat ve Buşehr güzergâhına yönelmiştir (Report by Consul Churchill, 1878, s. 696). Toplam mal miktarı açısından değerlendirildiğinde ise 1850'li yılların sonlarında Osmanlı topraklarından sevk edilen İran mallarının miktarı 120 bin balya düzeyinde iken, bu rakam savaşın hemen öncesinde 69.286 balyaya kadar gerilemiştir. Savaş süresince ise 1877 yılında 49.350, 1878 yılında ise 51.951 balya İran malı Osmanlı toprakları üzerinden sevk edilmiştir. Rusya için ise bu rakamlar savaş öncesi için 33.303 balya, savaş sırasında ise 132.628 balyadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde ise İran mallarının sevkiyatının Rus topraklarına kaydığı ifade edilebilir (BOA. Y. A. RES. 10/18). Erzurum üzerinden geçen İran transit ticareti 1870 yılı ile karşılaştırıldığında 1880 yılında dörtte bire düşmüştür. Bu durumun tek nedeni Rus Savaşı olmayıp, Erzurum-Trabzon yolunun harap hali ve Rusların Kafkasya'da inşa ettikleri demiryolu hatları da önemli etkenlerdir. Savaşın bitimiyle birlikte güvenlik ortamının kısa süre içerisinde tesis edilememesine bağlı olarak Bayezid ve Eleşkirt bölgelerinde eşkiyalar etkin olmaya başlamıştır (Report by Vice-Consul Eyre, 1883, s. 1749). 93 Harbi'nden sonra Dördüncü Ordu'nun merkezi olan Erzurum Vilayeti, Orta Asya'dan ve İran'dan gelen İpek Yolu'nun üzerinde yer alması nedeniyle canlı bir ticari hayat sergilese de Kars, Ardahan ve Batum'un Rusya'nın eline geçmesi ve akabinde Rusların Kafkasya üzerinden Batum Limanı'na yeni bir ticaret yolu oluşturması ile İpek Yolu'nda Avrupa ile Ön Asya arasındaki ticaretteki aktif rolünü kaybetmiştir (Günaydin, 2019, s. 44).

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik olarak iflas ettiği bir dönemde gerçekleşen 1877-78 Osmanlı – Rus Savaşı, uzun vadeli ve oldukça ciddi siyasi ve sosyo-ekonomik sonuçları olan bir olaydır. 11. yüzyılın sonlarında Türk hâkimiyeti altına giren ve uzun süre sahip olduğu stratejik konum ile askerî ve ticari öneme sahip olan Erzurum Vilayeti, bu savaşta hem doğrudan bir cephe teşkil etmiş hem de ordunun esas ikmal sahalarından birisi olmuştur. Bu durum savaşın Erzurum Vilayeti üzerindeki etkilerini de derinleştirmiştir. Bu bağlamda bu çalışmada Erzurum Vilayeti'nin idari ve sosyo-ekonomik yapısı savaş öncesi ve sonrası olmak üzere karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

İdari taksimat açısından bakıldığında; Osmanlı merkezi yönetimi 19. yüzyılın ikinci yarısında ülkenin farklı bölgelerinde cereyan eden sorunlara bağlı olarak sürekli bir yapılanma arayışındadır. Tanzimat reformları bu arayışın arka planını teşkil etmektedir. 1864 tarihli nizamname ile eyaletten vilayete dönüştürülen Erzurum Vilayeti'nin idari taksimatında savaşta uğranılan ağır yenilgi neticesinde Kars, Ardahan ve ıldır'ın Ruslara bırakılması nedeniyle yeni bir düzenleme yapılmış; topoğrafik tahkikat ve ekonomik gerçeklerle tutarlı bir biçimde Vilayet'in nahiye sayısı azaltılmıştır. Savaş sonrası ortaya çıkan güvensizlik ortamının kontrol altına alınması için beledi anlamda düzenlemeler yapılmıştır. Vilayete ait gelirlerin yönetimi merkezileşirken idare, teşkil edilen meclisler vasıtasıyla mahallileşmiştir.

Demografik açıdan bakıldığında; 1865 yılı itibariyle Erzurum Vilayeti'nde nüfus 1,2 milyon ve bu nüfusun üçte ikisi Müslüman kalanı gayrimüslim iken Ermenilerin de oldukça önemli yer teşkil ettiği gayrimüslim nüfusta ciddi bir azalma meydana gelmiştir. Önceki dönemlerde başlayan ve bu süreçte devam eden Ermeni göçleri, Ermenilerin zanaatkâr ve sınaî nüfusun önemli bir bileşeni olması nedeniyle oldukça olumsuz etkiler doğurmuştur. Nüfusun azalmasında salgın hastalıklar da etkin rol oynamıştır. Keza vilayetin demografik yapısı içerisinde konar-göçer aşiretlerin de önemli ölçüde yer alması, merkezi yönetimi savaş öncesinde ve sonrasında bu aşiretleri yerleşik hale getirmek için yoğun bir emek harcamak zorunda bırakmıştır. Göçebe aşiretlerden ayrı olarak savaş sonrasında kaybedilen topraklardan ciddi bir muhacir göçü başlamıştır. Bu unsurlar vilayetin demografik yapısını belirleyen ve etkileyen temel etkenler olmuştur.

Ekonomik açıdan bakıldığında; savaşın vilayetin mali-idari yapılanmasını sekteye uğrattığı görülmektedir. Savaşın ardından kamu alacaklarının tahsilini düzenlemek için Tahsil-i Emval Nizamnamesi ilan edilmiş; ayrıca savaşı sonlandıran Berlin Antlaşması uyarınca Vilayet-i Sitte'de yapılacak reformlar ile de vergi sistemi düzenlenmiştir. Vergi, devletin aslı gelir kaynağıdır. Savaşın etkilerine bağlı olarak Erzurum Vilayeti'nin bütçe rakamlarına yansıyan gelirleri savaş öncesine göre %30 azalmıştır. Keza savaşın etkileri küresel ekonomik durgunlukla da birleşince ortaya çıkan para kıtlığı ve deflasyon, depresyonist koşulların derinleşmesine neden olmuştur. Muhacirlerin iskânının neden olduğu masraflar ve vilayet halkının savaş süresince verdiği desteğe bağlı olarak vergi ödeme gücünün aşınması, vilayetin gelirlerini önemli ölçüde azaltmıştır. Savaş tarımsal faaliyetlerin içerisinde cereyan ettiği genel çerçeveyi etkilememiş olmakla birlikte savaş süresince erkeklerin silahaltına alınması, yük hayvanlarının ordunun hizmetine verilmesi ve salgın

hastalıklar zirai üretimin ciddi ölçüde azalmasına neden olmuştur. 1860'lı yılların sonunda başlayan bir süreç ile Osmanlı ve Rusya arasında İran transit ticareti üzerinden gerçekleşen rekabet, savaşın olumsuz etkileri ile birleştiğinde Erzurum'un transit ticaret içerisindeki payı savaş öncesine göre dörtte bire kadar gerilemiştir. Ayrıca savaşın ticari faaliyetlerin canlanmak üzere olduğu bir döneme denk gelmesi de ticari faaliyetlere durgunluk vermiştir. Hem zirai üretim hem de ticari faaliyetler anlamında elverişli ulaştırma olanaklarının yokluğu gelişmeyi engelleyici bir unsur olmuştur. Sınai anlamda ise bölgede yaygın olan üretim kolları daha ziyade zanaatlar olduğundan üretimde bir azalma yaşanmakla birlikte üretim çeşitliliğinin kendisini muhafaza ettiği görülmektedir.

Sonuç olarak 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Ruslara karşı uğradığı ağır yenilgiler serisinin bir parçasını oluşturmakla birlikte Erzurum Vilayeti özelinde değerlendirildiğinde Tanzimat sonrası süreçteki idari, mali ve toplumsal dönüşümün önemli bir aşamasını teşkil etmektedir. Savaş her açıdan tahripkâr sonuçlar yaratmış ama aynı zamanda Erzurum örneğinde görüldüğü üzere 20. yüzyıl Türkiye'sine devredilen toplumsal, ekonomik ve siyasi mirasın da ana hatlarını ortaya çıkarmıştır. Müteakip çalışmalarda savaşın, savaş sonucunda Rus hâkimiyetine giren bölgelerdeki etkilerinin incelenmesi tamamlayıcı bir işlev görecektir.

Etik Beyan

“1877-78 Osmanlı – Rus Savaşı Öncesi ve Sonrasında Erzurum Vilayeti'nin Sosyo-Ekonomik Durumu” başlıklı çalışmamın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma doküman incelemesine dayalı olarak yapıldığından etik kurul kararı zorunluluğu bulunmamaktadır.

Kaynakça

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

- BOA. A. MKT. MHM. 460/6, 3 Cemaziyel Ahir 1290 (29 Temmuz 1873).
 BOA. A. MKT. MHM. 481/99, 7 Temmuz 1293/19 Temmuz 1877.
 BOA. Ayniyat No. 829, 20 Ramazan 1283/26 Ocak 1867.
 BOA. DH. MKT. 1327/72, 20 Recep 1296 (10 Temmuz 1879).
 BOA. DH. MKT. 1329/64, 7 Safer 1298 (9 Ocak 1881).
 BOA. DH. MKT. 1333/17, 27 Ramazan 1297 (3 Eylül 1880).
 BOA. DH. MKT. 1461/27, 20Safer 1305 (7Kasım 1887).
 BOA. DH. ŞFR. 113/7, 27 Şaban 1295 (26 Ağustos 1878).
 BOA. HR. SYS. 1363/16, 29 Rebiül Evvel 1289 (6 Haziran 1872).
 BOA. HR. TO. 257/59, 24 Zilkade 1296 (9 Kasım 1879).
 BOA. HR. TO. 464/7, 20 Şaban 1295 (19 Ağustos 1878).
 BOA. İ. DH. 598/41651, 11 Cemaziyel Evvel 1286 (19 Ağustos 1869).
 BOA. İ. DH. 614/42780, R. 8 Haziran 1286 (20 Haziran 1870).
 BOA. İ. DH. 783/63676, 13 Rebiül Ahir 1296 (6 Nisan 1879).
 BOA. İ. DH. 799/64767,14 Safer 1297 (27 Ocak 1880).
 BOA. İ. MMS. 31/1304, 4 Rebiül Evvel 1283/17 Temmuz 1866.
 BOA. ML. MSF. D. Defter No. 19442, 29 Zilhicce 1299 (11 Kasım 1882).
 BOA. MV. 5/75, 15 Muharrem 1303 (24 Ekim 1885).
 BOA. ŞD. 1174/16, 8 Zilkade 1297 (12 Ekim 1880).
 BOA. ŞD. 1505/42, 8 Ramazan 1296 (26 Ağustos 1879).
 BOA. Y. A. HUS. 160/111, 13 Rebiül Ahir 1296 (6 Nisan 1879).
 BOA. Y. A. RES. 2/54, 22 Rebiül evvel 1296 (16 Mart 1879).
 BOA. Y. A. RES.10/18, 19 Rebiül Ahir 1298 (21 Mart 1881).
 BOA. Y. PRK. UM. 1/24, 27 Mayıs 1293 (8 Haziran 1877).
 BOA. YB. 021. 72/150, 6 Receb 1294 (17 Temmuz 1877).

Foreign Office and Foreign and Commonwealth Office Records

Consul Churchill (1878). *Report on the Trade and Commerce of Ghilan for the Year 1877. Commercial No. 15 (1878), Report from Her Majesty's Consuls on the Manufactures, Commerce, &c., of their Consular Districts, Part III, June 1878, London: Printed by Harrison and Sons, 693-702.*

- Magack, A. ve Dalyell, R. (1865). Report on the Commerce of Erzeroum for the Year 1863. *Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls, During the Year 1865*, February 1866, London: Printed by Harrison and Sons. 433-460.
- Mr. Consul Taylor (1866). Report on the Trade of Erzeroum for the Year 1865. *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls in 1866*, May 1866, London: Printed by Harrison and Sons, 218-225.
- Mr. Consul Taylor (1868). Report on the Trade and Commerce of Erzeroum and Diarbekir for the Year 1867. *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls in 1868*, 31 July 1868, London: Printed by Harrison and Sons, 575-582.
- Mr. Consul Taylor (1871). Report on the Trade and Sheep and Cattle Farming of the Consulate of Koordistan during the Year 1870, *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls in 1871*, August 1871, London: Printed by Harrison and Sons, 1072-1087.
- Mr. Consul Taylor (1872). Koordistan. *Reports Relative to British Consular 1858&1871, Establishments Part III (Ottoman Dominions)*, London: Printed by Harrison and Sons, 124-130.
- Mr. Consul Taylor (1873). Report on the Trade and Commerce of Koordistan for the Year 1872, *Reports from Her Majesty's Consuls on the Manufactures, Commerce, &c., of Their Consular Districts*, August 1873, London: Printed by Harrison and Sons, 1122-1140.
- Mr. Consul Everett (1884). Report on the Trade and Commerce of some of the Districts comprised in the Consulate of Kurdistan for 1883. *Commercial No. 33 (1884) Reports from Her Majesty's Consuls on the Manufactures, Commerce, &c., of Their Consular Districts*, Part VIII, August 1884, London: Printed by Harrison and Sons, 1404-1426.
- Vice-Consul Biliotti (1879). Report on the Trade, Commerce, and Navigation of the Port and District of Trebizond for the Years 1877-78. *Commercial No. 19 (1879), Reports from Her Majesty's Consuls on the Manufactures, Commerce, &c., of Their Consular Districts*, Part III, June 1879, London: Printed by Harrison and Sons, 1016-1028.
- Vice-Consul Eyre (1883). Report on the Trade and Commerce of Erzeroum for the Year 1882. *Commercial No. 32, Reports from Her Majesty's Consuls on the Manufactures, Commerce, &c., of their Consular Districts*, Part X, August 1883, London, Printed by Harrison and Sons, 1749-1761.

Basılı Eserler

- Akgün, T. (1968). Erzurum'un Tarihçesi, *Çeşitli Yönleriyle Erzurum ve Çevresi*. Erzurum: Erzurum: Ulusal Verem Savaşı Derneği.
- Aslan, B. (2004). *Erzurum'da Ermeni Olayları (1918-1920) Hatıralar, Belgeler, Kazılar*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Baskıcı, M. (2012). XIX. Yüzyılda Trabzon Limanı: Yükseliş ve Gerileyiş. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67(3), 33-56.
- Cevad, A. (2000). 1897'de Erzurum. *Doğu Coğrafya Dergisi*, (Çev. Ramazan Özey), 3, 143-148.
- Cuinet, V. (1892). *La Turquie D'Asie Geographie Administrative, Statistique Descriptive et Raisonnee de Chaque Province de L'Asie-Mineure* (Ed. Ernest Leroux). Paris: Tome Premier.
- Çadırcı, M. (2007). *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Ülke Yönetimi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Çetin, K. (1998). *Erzurum'un XIX. Yüzyıl Tarihî Coğrafyası* (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Daei, M. (2011). 20. Yüzyılın Başlarında İran-Osmanlı Ticaretinde Bağdat-Basra Yolu. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 30(50), 57-67.
- Dağlı, Y. ve Kahraman, S. A. (2008). *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi*. 2. Cilt, 1. Kitap, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Düstür*. Cüz'-ü Rabi, İstanbul, H. 1299 (M.1881/1882)
- Eren, A. C. (1979). Tanzimat. *İslam Ansiklopedisi*, XI, İstanbul, 709-765.
- Erkan, S. (1996). *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Kafkasya Ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi.
- Ertem, Ö. (2017). Considering Famine in the Late Nineteenth Century Ottoman Empire: A Comparative Framework and Overview. *COLLeGIUM: Studies across Disciplines in the Humanities and Social Sciences*, 22, 1-22.
- Erzurum Valiliği (1999). *Cumhuriyetin 75. Yılında Erzurum*. Ankara.
- Farley, J. L. (1866). *Turkey*. Londra: S. Low, Son & Marston.
- Gençoğlu, M. (2011). 1864 ve 1871 Vilayet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1), 29-50.
- Görür, E. D. (2020). İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre 93 Harbi Sonrası Erzurum Vilayeti'nde Sosyo-İktisadi Hayat (1878-1885). *Bulleten*, 299(84), 399-449.
- Günaydın, M. (2019). Vilayet-ı Sitte'den Amerika'ya Transatlantik Göç (1908-1914). İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Issawi, C. (1993). The Tabriz-Trabzon Trade 1830-1900: Rise and Decline of a Route. *International Journal of Middle East Studies*, 1(1), 18-27.

- Kaleli, H. (2003). 19. Yüzyılda İran Transit Ticaret Yolu İçin Osmanlı-Rus Rekabeti. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9, 21-39.
- Karal, E. Z. (2000). *Osmanlı Tarihi, I. Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)* (5. Baskı). 8, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Karasu, N. (1968). Erzurum Tarihinden Birkaç Yaprak. *Çeşitli Yönleriyle Erzurum ve Çevresi*, Erzurum: Ulusal Verem Savaşı Derneği.
- Karataş, Y. (2010). *Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde Erzurum* (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Karataş, Y. (2011). XIX. Yüzyılın Sonlarında Bayezid Sancağı'nın Demografik Yapısına Dair Tespitler. *Tarih Dergisi*, 52, 103-122.
- Karpat, K. H. (2002). *Osmanlı Modernleşmesi* (Çev. Akile Zorlu Durukan ve Kaan Durukan). Ankara: İmge Kitabevi.
- Karpat, K. H. (2003). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Demografik ve Sosyal Özellikleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kodaman, B. (1987). *II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü.
- Konukçu, E. (1992). *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*. Ankara: Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası Dergisi Yayını.
- Küçük, C. (1976-77). Tanzimat Devrinde Erzurum'un Nüfus Durumu. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 7-8, 185-224.
- Küçük, C. (1982). Ermeni Meselesi Karşısında Sultan II. Abdülhamid'in Tutumu ve Anadolu'da Ermeni Nüfusu. *Türk Kültürü*, 236, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Küçük, C. (1995). Erzurum. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 11, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 321-329.
- Küçükoğlu, M. (2008). *Erzurum Belediyesi Tarihi – I*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Manastırlı Mehmed Rifat Bey (2010). *93 Harbi Faciası* (Haz. Tahsin Yıldırım). İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.
- Mehmed Arif Bey (1973). *Başımıza Gelenler* (Haz. M. Ertuğu Düzdag). 3. Cilt, Tercüman 1001 Eser, Kutupyıldızı Kitaplığı.
- Okcu, N. ve Akdağ, H. (2010). *Salname-i Vilayet-i Erzurum (1287/1870-1288/1871-1289/1872-1290/1873)*. Erzurum İl Yıllığı, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, No. 984.
- Ortaylı, İ. (2000). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Pamuk, B. (2006). *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şebri Erzurum*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Parmaksızoğlu, İ. (1968). Erzurum. *Türk Ansiklopedisi*, XV, Ankara: Milli Eğitim Basımevi
- Saib, A. (H. 1327). *Son Osmanlı Rus Mubarebesi* (1. Tab). Kahire: Hindiye Matbaası.
- Salname-i Vilayet-i Erzurum*, (H. 1288). Def'a 2, Erzurum: Erzurum Vilayet Matbaası.
- Salname-i Vilayet-i Erzurum*, (H. 1292). Def'a 6, Erzurum: Erzurum Vilayet Matbaası.
- Salname-i Vilayet-i Erzurum*, (H. 1293). Def'a 7, Erzurum: Erzurum Vilayet Matbaası.
- Salname-i Vilayet-i Erzurum*, (H. 1294). Def'a 8, Erzurum: Erzurum Vilayet Matbaası.
- Salname-i Vilayet-i Erzurum*, (H. 1299). Def'a 9, Erzurum: Erzurum Vilayet Matbaası.
- Seyitdanlıoğlu, M. (1996). 1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 5(5), 89-103.
- Shaw, J. S. ve Shaw, E. K. (1977). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*. 2, New York: Cambridge University Press.
- Sükan, Ş. (1985). *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, 1877-1878 Osmanlı – Rus Harbi, Kafkas Cephesi Harekâtı* (1. Baskı). II, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Şaşmaz, M. (2001). Ermeniler Hakkındaki Reformların Uygulanması (1895-1897), *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu* (Ed. Hasan Celal Güzel), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 93-104.
- Şimşir, B. (1986). *İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri (1856-1880)*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Şirokorad, A. B. (2009). *Rusların Gözünden Kıran Kıran Osmanlı-Rus Savaşları, Kırım-Balkanlar-93 Harbi ve Sarıkamış*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (1995). Öşür. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 34, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 100-103.
- Tozer, H. F. (1881). *Turkish Armenia and Eastern Asia Minor*. London: Longmans, Green, and Company.
- Tozlu, S. (2002a). Erzurum Sazlıkları. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 8(7), 189-219.
- Tozlu, S. (2002b). Trabzon-Erzurum-Tebriz Yolu (XIX. Yüzyılda Sosyal ve Ekonomik Bir İnceleme). *Türkler Ansiklopedisi*, 14, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 481-492.
- Turan, O. (1998). *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi* (5. Baskı). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, İstanbul Bölge Müdürlüğü, <https://istanbulbolge.ticaret.gov.tr/kurumsal/tarihce> (Erişim Tarihi: 21.03.2020)
- Ubicini, M. A. (1851). *Türkiye 1850, Tanzimat-Ulema-Basın* (Çev. Cemal Karağaçlı). Tercüman 1001 Eser.
- Ünvar, İ. (1961). *Erzurum Rebberi 1071-1961*. Erzurum.

Yıldırım, N. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1320-1338.

EXTENDED ABSTRACT

In this study, the administrative and socio-economic situation of the Province of Erzurum, which has an ancient history and an important geographical, commercial and military importance, is dealt with comparison as the pre-war and after war period of the 1877-78 Ottoman-Russian War. From an administrative point of view, the reforms of Tanzimat were at the background of the period. Due to its distance from the center and intense opposition movements, the implementation of the Tanzimat Reforms in the Province of Erzurum has been delayed. The most important development in terms of administrative re-structuring was the expansion of the scope of the regulations implemented to the province of Lebanon in 1861 and to the Province of Danube in 1864 on the participation of the people in the administration and loosening of the centralist policies and the execution of these regulations in the Province of Erzurum. With the new regulations the State of Erzurum was divided into six provinces; namely Erzurum, Van, Hakkari, Bitlis, Mamuretü'l-Aziz and Dersim. Various arrangements were made prior to the Russian war and after the war. Because of the territory left to Russia, the administrative structure of the Province was re-arranged due to the topographic investigations and economic reasons. New arrangements aimed to put in order and to develop the municipal affairs. Considering demographically, there was an important change in the structure of the Province of Erzurum because of the Russian wars in the 19th century and the immigration of non-Muslims from the Province relatedly. Apart from the wars, epidemics, immigrants and state interventions that aimed to regulate the settled-nomadic relations and make the nomads settle had been effective on the demographic structure.

The economic structure was evaluated under different sub-titles as fiscal structure and organization, agriculture, industry and trade. In terms of the fiscal structuring, the period of 1864-1877 was the institutionalization period of the municipal administration throughout the Province of Erzurum. In this period, the municipal councils fiscally and administratively gained effectiveness. But the war disrupted the developments in fiscal administration. The Collection of Revenues Regulation (Tahsil-i Emval Nizamnamesi) was the first regulation regarding the collection of public receivables and the realm of authority of the Ministry of Finance was expanded with the reforms made during the period. In this period, it was tried to re-centralize the tax collection, albeit for a short time. In parallel with the decisions taken at the Conference of Berlin in 1878, the tax collection problems and the irregularities caused by the nomadic tribes were tried to be eliminated along with the reforms implemented in the region. When the budget figures of the Province of Erzurum were evaluated, it can be seen that the most important revenue item of the Province were tithe and cattle tax. The war caused a serious decline in tax revenues. However, the fact that effective tax collection could not be realized because of the financial crisis of the Empire was also effective in this situation. Due to the financial crisis, many tax sources had to be handled by officials instead of tax farmers because there were no demand in the auctions. When the government investigated the causes of this situations, it saw that the decrease in the price of cereals, commercial stagnation, high interest rates and animal diseases were the main causes. The decrease in the tax revenues continued after the war due to the financial liabilities that the Province of Erzurum undertook during the war. Likewise the refugee influx to the region after the war, created a heavy burden on the provincial budget.

Although the Province of Erzurum could be defined as a rich region in terms of its resources, the insufficiency of transportation facilities, the lackness of market relations, indebtedness of peasants and the lack of capital were the main factors that restricted the agricultural production in terms of the evaluation of these resources. This situation inevitably prevented the increase of tax revenues during the period. When the agricultural production figures obtained from the yearbooks are evaluated, it can be seen that there was a serious decrease in the production amount of many products, especially cereals. In addition, the use of many animals as both food and beast of burden and common animal diseases during the war brought a serious decrease in the number of animals. Despite the lack of resources, the continuance of exportation of animals caused people to be unable to meet their needs and the state had to implement a partial and temporary prohibition of export. The failure of the government to establish security in the region in the post war period caused the negative effects of the war on production to continue for a while and inflation and stocking became widespread.

In industrial terms, the production structure of the Province consisted of crafts. Although modern production methods consisted of silk and silk-cotton mixed goods, the most common production areas were leather, rifle and knife manufacturing. Apart from this, it can be stated that local crafts were both diverse and able to meet local needs. Armenians had an important place in artisanship. For this reason, the migration of Armenians, which accelerated with the war, damaged the production structure of the province seriously. When evaluated in terms of the number of economic enterprises, it can be stated that a general economic decline was valid both regionally and generally. During the war, some branches of artisanship engaged in military production continued its existence and by 1875 to 1877, the number of economic enterprises decreased from half to less. The commercial importance of the Province of Erzurum, was in line with its geographical location. In this sense, the most important role of the Province was that it was an intermediate port in Persian transit trade. Since 1860s, the Province lost its importance due to the Ottoman-Russian competition on the Persian transit trade. The war brought a significant decline in both domestic and transit trade because the connection of the Province with other commercial centers of the transit trade were broken. The coincidence of the war with the trading season has disrupted commercial activities. The bandits increased their effectiveness in the region because the public order could not be ensured. Even though the transit trade passing over Erzurum was revived after Russia's prohibition on the transit trade through the Caucasus after the war, the role of it in the transit trade was minimized as the port of Batum passed to Russia as a result of the war.

Ukrayna Ulus İnşasının Yapıtaşları ve Bugüne Yansımaları

Nergiz ÖZKURAL KÖROĞLU¹ ve Sabina SATYMOVA²

Öz

Ukrayna kimlik oluşma süreci tarihsel olarak birçok unsurdan etkilenmiştir. Bu makalede Ukrayna ulusunun kimlik inşa sürecinin yapıtaşları ve günümüze yansımaları incelenmiştir. Bu makalede Ukrayna’da tarihsel süreç içinde gelişen etnik kimlik, Kazakların etkisi, din ve dil unsurları alt başlıklar halinde ele alınmıştır. Söz konusu unsurların bugüne yansımaları Ukrayna’da hükümete karşı gerçekteşen halk ayaklanmaları ile (Turuncu ve Meydan Devrimleri) kendini göstermeye başlamıştır. Ayaklanmaların nedenlerinden biri, Ukraynalıların Batı yanlısı ve Rus yanlısı olarak siyasi görüşlerinde ikiye bölünmesidir. Rus yanlısı Ukraynalılar, Ukrayna’nın Rusya ile ilişkilerinin gelişmesine ve dönemin Cumhurbaşkanı Viktor Yanukoviç’in izlediği siyasete destek vermektedirler. Batı yanlısı Ukraynalılar ise tersine Yanukoviç’in Rus yanlısı siyasetine karşı olup, ülkenin Avrupa Birliği’ne entegrasyon sürecinin başlamasını istemekte ve Ukrayna’nın ulus-inşa sürecini destekleyerek kendi değerlerini, kültürünü, dilini ve tarihi değerlerine sahip bir millet yaratma arzusundadırlar. Çalışmada, Ukrayna’nın günümüzde yaşadığı kimlik sorunlarının temelini anlaşılabilmesi için tarihsel dönemler içerisinde Ukrayna ulus-inşa sürecinin nasıl oluştuğuna dair bir inceleme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ukrayna, “Ukrayna Kimliği”, Kazaklar, Uniate Kilisesi, Ukrayna Kültürü

The Pillars of Nation-Building in Ukraine and Contemporary Issues

Abstract

The Ukrainian identity formation process has historically been influenced by many elements. In this article, the building blocks of the identity building process of the Ukrainian nation and its reflections to the present day are examined. Ethnic identity, influence of Cossacks, religion and language elements that have developed in Ukraine in the historical process are discussed in subheadings. The reflections of these elements to date have begun to manifest themselves with the popular uprisings (Orange and Square revolutions) that took place in Ukraine against the government. One of the reasons for the riots is that Ukrainians are divided in their political views into pro-Western and pro-Russian. Pro-Russian Ukrainians support the development of Ukraine's relations with Russia and the policies pursued by the President Viktor Yanukovich. Pro-Western Ukrainians, on the contrary, are opposed to Yanukovich's pro-Russian politics, want the country's integration process to begin in the European Union and want to create a nation with its own values, culture, language and historical values by supporting Ukraine's nation-building process. In order to understand the basis of the identity problems that Ukraine is experiencing today, the study examined how the Ukrainian nation-building process was formed in historical periods.

Key Words: Ukraine, “Ukrainian Identity”, Cossacks, Uniate Church, Ukrainian culture

Atıf İçin / Please Cite As:

Özkural Köroğlu, N. ve Satymova, S. (2021). Ukrayna ulus inşasının yapıtaşları ve bugüne yansımaları. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 525-534.

Geliş Tarihi / Received Date: 12.07.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 12.11.2020

¹ Doç. Dr. - Üsküdar Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, nergiz.ozkuralkoroglu@uskudar.edu.tr

 ORCID: 0000-0003-0893-4054

² Doktora Öğrencisi - Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, sabinasatymova1@trakya.edu.tr

 ORCID: 0000-0001-8724-9594

Giriş

Ukrayna kimlik-inşa süreci tarih, etnik köken, dil, din ve kültür unsurlarına dayanmaktadır. Ortak tarihsel geçmişin olması, belirli bölgede uzun dönem boyunca nüfuz edilmesi, ötekilere benzemeyen kendilerine has bir kültürlerinin bulunması, bu kültüre bağlı bayramların, törenlerin olması, kimlik inşa sürecini etkileyen önemli faktörler arasındadır. Ayrıca kimlik inşa sürecinin belirli bir zafere ya da zulme dayanan tarihsel bir olay üzerinden de kurulması söz konusudur (Gümüş, 2010, s. 122). Zafer söz konusu olunca ulus kimlik inşası kahramanlık destanı üzerinden yazılmaktadır. Bu bağlamda Lehistan-Litvanya Birliği döneminde Polonyalılara karşı kazanılmış zafer ve akabinde Ukrayna Milli Halk Cumhuriyeti'nin kurulması ulus inşa süreci için önemli tarihsel olaylardan. Bundan dolayı Ukrayna kimlik inşa sürecinde Kazakların rolü çok önemlidir. Söz konusu süreçte Kazaklar, Ukrayna halkını Polonya seçkinleri tarafından uygulanan baskıdan kurtarmış oldukları için Ukrayna kimlik inşa sürecinde kahraman rolünü taşımaktadırlar. Milli Ukrayna kültürünün başlangıcı da Kazaklara dayanmaktadır. Kendiliğinden, doğal bir şekilde meydana gelen Ukrayna Kazakları kendilerine ait kültür geliştirmişler. Söz konusu kültür zaman zarfında dış etkenlere maruz kalarak gelişmiş ve günümüzün Ukrayna kültürünü oluşturmuştur.

Kimlik inşa sürecinde etkili olan bir diğer faktör “öteki” faktörüdür. “Farklılığın tanınması kimliğin mantığı içerisinde yer etmiş olan bir gerekliliktir, ötekinin inşa edilmesi ise bu mantığın içine olayca sızan bir ayartmadır.” (Tatar, 2011, s. 93). Ukrayna örneğinde ilk önce ötekileştirme Polonyalılara karşı meydana gelmiştir. Bundan dolayı Polonya etkisi Ukrayna kimlik inşa sürecinde önemli rol oynamaktadır. Sovyet döneminin başlaması ve Ukrayna Cumhuriyeti'nin SSCB'ye katılması ile Ukrayna kimlik inşasında öteki faktörü de değişmiştir. Ukraynalıların üzerinde Rus etkisinin artmasıyla birlikte “Rus” imgesi bir öteki haline getirmiştir. Bu durum da bugünün Ukrayna siyaseti üzerinde ve sürekli meydana gelen siyasi istikrarsızlık üzerinde etkilerini göstermektedir.

Bir ulus inşa sürecinde önemli bir başka unsur ise “aidiyet” hissidir. Her ulusun temelleri belli ortak özelliklerle tanınma ve toprağın belirli bir kısmına ait olma hissine dayanmaktadır. Aidiyet hissi ulus inşa sürecini kolaylaştıran faktörlerden biridir. Ancak, bir toplumda yaşayan insanlar aynı dili konuşmalarına rağmen farklı lehçeye göre de ayırt edilebilirler. Coğrafik olarak yakın olan, ama farklı sosyal gruplarda yer alan insanlar farklı coğrafik yerde olup ama aynı sosyal grupta olanlara daha yakın hissetmektedirler. Bir grup insanın millet oluşturabilmesi için o toplumda kendileri gibi başka bireylerin de bulunduğunu hissetmeleri önemlidir. Ukrayna halkı bu anlamda iki yönde gelişmiştir. Bir taraftan kendini Rus olarak hisseden Rus yanlısı Ukraynalılar, diğer taraftan ise Ukrayna'nın Rus etkisinden kurtulup kendi kültür ve siyasetini yaşamasını isteyen Avrupa yanlısı Ukraynalılar vardır.

Bu makalede Ukrayna'nın günümüzde yaşadığı kimlik sorunlarının temelini anlaşılabilirliği için tarihsel süreç içerisinde Ukrayna ulus-inşa sürecinin ve Ukraynalı kimliğinin nasıl oluştuğuna dair bir inceleme yapılmıştır. Makalede Kazakların rolü, Ukraynalıların etnik kökeni, dinin ve kültürün Ukrayna kimliğindeki etkisi üzerinde durulmuştur. Bu sayede bugün Ukrayna'da yaşanan kimlik krizine dair çıkarımlarda bulunulmaya çalışılmıştır.

Ukraynalıların Kültürel Kimlik Unsurları ve Yapılanması Üzerine

Kültürel kimlik, bireyin kendini bir kültürel topluluğa ait hissedip kendisini diğer insanlar ve toplum ile bir bütün olarak göreberek dünya ile değer ilişkisi kurmasıdır (Gellner, 2008, s. 78). Kültürel kimlik Ennaji'ye göre (2005, s. 19) “*kimliğin nesnel özelliğidir ve ortak değerleri, milli marşı, ortak dil, din, seçilmiş tarihsel yenilgiler ve seçilmiş zaferleri içermektedir. Kültürel kimlik bir grubun ve bireyin ait olduğu kültüre ait kimliğe verilen isimdir*”. Kültürel kimlik, böylece bir insan topluluğun tarihsel gelişimi içinde zamanla değişip dönüşmektedir. Bundan dolayı kültürel kimliğin oluşmasında önemli faktörler arasında dil, din, tarihsel zaferler, gelenek ve görenekler vardır.

Bu bölümde alt başlıklarla Ukrayna kültürel kimliğinin temel unsurları ele alınacaktır. Öncelikle Ukrayna kimlik inşa sürecinin kökenlerini anlamak için etnik kimlik ve kazakların rolü üzerinde durulduktan sonra daha sonra “dil” ve “din” unsurları üzerinde yoğunlaşılacaktır.

Etnik Kimlik ve Kazakların Rolü

Etnik kimlik, ulus inşa sürecini etkileyen faktörlerden biridir. Ulus inşa süreçleri kimi durumlarda devlet tarafından yapılmaktadır. Bu durumda farklı etnik kökenlerden gelen insanlar, ABD örneğinde olduğu gibi, vatandaş oldukları ülkeye milliyetçilik hissi duyarak ulus inşa sürecine dâhil olmaktadır. Bazı örneklerde ise, Almanya örneğinde olduğu gibi, etnik kimliğe dayanarak bir devlet inşası söz konusudur.

Ukrayna ulus-inşa s¼recinde etnik kimliğin rol¼ kendisini Lehistan-Litvanya Birliği d¼neminde g¼stermeye başlamıştır. Birliğin elitleri genel olarak etnik olarak Polonyalıdır, işçi sınıfı ile k¼yl¼ sınıfı ise etnik olarak Ukraynalıdırlar. Ukraynalıların alt kimlik olarak kalmalarının ve Polonyalılar tarafından baskı g¼rmelerinin sonucunda ayaklanmalar meydana gelmiştir. Bu ayaklanmalar sonrasında Ukraynalılar etnik olarak bağımsız olmuş ve zaman i¼inde Ukrayna devleti kurulmuştur.

Ukraynalıların etnik k¼keni Slav kabilelerden gelmektedir. Eski Rus devletinin kurulması ise etnik temelli bir kimlik oluşturmaya başlayan halkın bir devlet haline gelebilmesine, g¼çlenmesine rol a¼ımiřtır. G¼n¼m¼z¼n Ukrayna topraklarında oluşan Slav halkları her ne kadar bağımsız olmaya ¼alıřsalar da birbirlerine siyasi, ekonomik ve dinsel olarak bağlı olmuşlardır. Aralarında oluşan genetik birlik bu b¼lgelerdeki devletlerin isimlerinde ve kullanılan kelimelerde kendini g¼stermektedir. Örneğin, Eski Rus d¼neminde “rusin”³ tanımı sadece Kiev Dukalığı ve Pereislav Prensligi halkı i¼in kullanılmıştır. “Russkii” ve “rusin” tanımlarının benzerlikler i¼ermelerine rağmen farklı anlamlara gelmeleri altı ¼izilmesi gereken bir husustur (Baluşok, 2014). “Rusin” Kiev Dukalığı b¼lgesinde yaşayan halkın kendini adlandırması, “Russkii” ise Rusya ait olan, Rus anlamına gelmektedir. Rusinler zaman i¼erisinde yaşadıkları b¼lgeyi Ukrayna, kendilerini ise Ukraynalı olarak adlandırmaya başlamışlardır (Jelezny , 2011, s. 12).

Bu tarihsel s¼re¼te “Ukrayna” kelimesinin kullanılmaya başlanması Ukrayna etnogenezinin⁴ tamamlandığının işareti olmuştur. Bundan sonra o b¼lgede yaşayan halk “Ukraynalılar” olarak kabul g¼rm¼řt¼r. “Ukrayna” kelimesinin ilk ortaya ¼ıktıęındaki anlamı “kenar, uzakta olan toprak” anlamına gelmektedir (Polıř¼uk ve Ponomarev, 2002, s. 18). Zaman i¼inde “Ukrayna” kelimesinin anlamı gelişerek b¼lge ve devlet ismi anlamında kullanılmaya başlamıştır. XIX. y¼zyılın sonlarına doğru Gali¼ya ve Bukovina b¼lgelerinde “Ukraynalı”⁵ terimi kullanıma alınmıştır dolayısıyla Ukrayna milli ve k¼lt¼rel kimliğinin y¼kseliř d¼nemi başlamıştır. B¼ylece etnik olarak Ruslar ile aynı Slav k¼keninden gelen Ukraynalılar, tarihsel s¼re¼ i¼erisinde bu b¼lgeye ait olan iklim, komřu¼lkelere, coğrafik konum etkileri ile kendilerine has yaşam k¼lt¼r¼ geliştirmişlerdir. Bu k¼lt¼r¼n önemli “¼ocukları” Ukrayna Kazaklarıdır. Kazakların ortaya ¼ıkması ile birlikte Ukrayna toplumuna ayrı bir sınıf oluşmuştur. Ukrayna toplum yapısı Kazaklar ile beraber beş temel sınıftan oluşmaya başlamıştır. Ukrayna toplumunun en¼st sınıfı elitlerdir ve elit sınıfı ayrıcalıklı se¼kinler sınıfıdır. Ukrayna elit sınıfı Avrupa’da feodalite sonrası gelişen aristokrasinin yansımasıdır. Doğu Avrupa’da soylular kendileri i¼in “se¼kin sınıf” sıfatını Lehistan-Litvanya Birliği d¼neminde tanımlamışlar ve ayrıcalıklar elde etmişlerdir.

Bir alt sınıfta ise Kazaklar yer almaktadır. İlk Kazak’lar “zg¼r ve mutlu” yaşam arayan asker, ğrenci, esnaf ve k¼yl¼lerden oluşan iyi rg¼tlenmemiř gruplardır ve zaman i¼erisinde ortak bir yerde toplanarak Zaporojya Si¼’i oluşturmuşlardır. Zaporojya Si¼’in ortaya ¼ıkmasıyla Kazakların yapısı ve organizasyonu kurulu hale gelmeye başlamıştır. Askeri kamp olarak Si¼ farklı d¼nemlerde farklı yapılarla sahip olmuştur. Si¼’te Kazak’lar ve bu unvanı sonradan kazananlar yaşamışlardır. Kurulu hale gelen Zaporojya Si¼, Kazaklar arasında yeni katılanlara a¼ık olmuştur. Kazak olabilmek i¼in beş ana şartı bulunmaktadır. Bu şartlar: Ortodoks dini inanca sahip olmak, Ortodoks Kilisesine ve kuramlarına sadık olmak, Ukrayna dilinde konuşmak, bek¼r olmak ve yedi sene s¼ren eğitimi tamamlamaktır. XVIII. Y¼zyılının ikinci yarısında Ukrayna’da Kazakların sayısı yaklaşık y¼z bin kişiye ulaşmıştır (Almazov, 2008, s. 199). Kazaklar her şeyden önce o zamanın Ukrayna halkının milli-askeri g¼çlerini oluşturmaktadır. Bununla beraber Kazaklar, zg¼r bir halk olarak g¼r¼lmektedirler ve kendi i¼lerinde demokratik-cumhuriyet¼i ilkeleri uygulamışlardır. Ayrıca Kazaklar folklor, bilim, eęitim⁶, mimari, dans, vokal, sanat, felsefe vb. gibi Ukrayna k¼lt¼r¼n¼n her alanında etkilerini g¼stermiřtirler. XVII. Y¼zyılın sonuna doğru ise Ukrayna ile Batı arasındaki bağ g¼çlenmiřtir (Savitskaya, 2005).

Ukrayna toplumunun önemli sosyal sınıflarından biri de ruhban sınıfıdır. Ukrayna Hıristiyanlığı kabul etmesinden önce s¼z konusu sosyal sınıfı rahipler temsil etmiştir. Hıristiyanlığın kabul¼ ile birlikte ruhban sınıfının sosyal ve hukuksal stat¼leri Bizans’tan örnek alınarak geliştirilmiştir (Zhukovsky, 2016). Örneğin,

³“Rus” kelimesinin tekli karşılığı olan “rusin” kelimesi tarihte ilk kez Prens Oleg ile Bizans İmparatorluğu arasında yapılan “Povest Sovremenyh Let” (Modern ¼aę Hik¼yesi) Anlaşmasında ortaya ¼ıkmiřtır (Jelezny , 2011, s. 12).

⁴ Etnogenez, ¼eřitli etnik bileşenlerin temelinde etnik topluluğun ortaya ¼ıkmasıdır.

⁵ Transkarpatya b¼lgesinde ise “Ukraynalı” terimi 1944 senesinde b¼lgenin Ukrayna ile birleştiği zaman kullanılmaya başlamıştır.

⁶ XVII. Y¼zyılında Ukrayna Kazakları, Ortodoks Kilisesi ile iş birliği yaparak ilköğretim sistemini kurmuşlardır. Kurulan ilköğretim eğitim sisteminde eğitim ücretsiz olmuştur. Bu sayede kadınlar, ¼ocuklar, Kazak subayları ayrılmaksızın herkes okuma yazma renebilmiştir. Bundan dolayı, Ukrayna Kazakları, Ukrayna k¼lt¼r¼n¼n önemli bir par¼ası olarak g¼r¼lmektedir. Kazakların girişimleri ile s¼z konusu d¼nemin Ukrayna topraklarında kendi zamanının standartlarına g¼re y¼zlerce ilkokul, kolej ve akademi i¼eren laik eğitim sistemi geliştirilmiştir (Gumilev, 2017).

Ukrayna ruhbanları Bizans'ta olduğu gibi evlenme haklarına sahip olmuşlardır ve bundan dolayı da ruhban sınıfı halk ile yakın ilişkiler kurabilmiştir.

Ukrayna toplumunun bir sonraki sınıfı ise “gorojane” (kentli vatandaşlar) olmuştur (Ohloblyn ve Vytanovych, 2014). Kentli vatandaş sınıfı kentlerde yaşayan, çeşitli meslekle, sanayi ve ticaretle uğraşanlardır. Ukrayna toplumunun son tabakası ise köylü sınıfıdır. Ukrayna köylüleri Ukrayna tarihinde çok önemli yere sahiptir, çünkü geleneklerine, dil ve dinlerine muhafazakârlar, Ukrayna kültürünün koruyucusu haline gelmişlerdir. Keza XIX. Yüzylında Ukrayna Milli hareketlerinde dil ve kültür çalışmalarında köylü sınıf ana şablon olarak kullanılmıştır.

XIX. Yüzyıl Ukrayna kültürünün gelişmesi adına önemli dönemlerden biridir, çünkü bu yüzyılda Ukrayna milletin oluşması başlamış ve böylece milli-kültürel ayaklanmalar meydana gelmiştir. Bu ayaklanmaların temelleri Aydınlanma fikrine, Fransız Devrimine ve Alman Romantizmine dayanmıştır. Ukrayna'da gerçekleşen milli devrim sonucunda fikirlerin özgürleşmesi ve eğitimde reformların gerçekleştirilmesi söz konusu olmuştur. Sosyal ve kültürel alanlarda da değişiklikler ortaya çıkmıştır. Örneğin, Ukrayna vatandaşlık bilinci oluşmuş, kişiye ve vatandaşa karşı gösterilen saygı düzeyi yükselmiştir. XIX. Yüzyılın ortalarında, Avrupa ülkelerinde ve Kuzey Amerika'da sanayileşme dönemi başlamış teknolojik gelişiminde çok büyük ilerleme kaydedilmiştir. Ukrayna'da biliminin gelişmesinde üniversiteler büyük katkı sağlamışlardır. Bilimin gelişmesi ile birlikte Ukrayna'da teknolojik gelişmeler kaydedilmiştir. XIX. Yüzyılın sonlarında ortaya çıkan Modernite (Yeni Sanat) tarzı kendini en çok mimari ile resim gibi sanat alanlarında göstermiş ve bu tarzın Ukrayna'daki oluşumunda milli (ulusal) faktörler önemli rol oynamıştır. Halk sanatları, el sanatları gelişmiş, etnik ve kültürel canlanma dönemi başlamış böylelikle ulusal bilincin gelişiminde büyük yol kat edilmiştir. Kiev'de Vladislav Gorodeçki tarafından inşa edilen Kimeralı Ey, Nicholas Krasnov tarafından inşa edilen Livadia Kraliyet Sarayı ve Harkov Üniversitesi'nin Güzel Sanatlar fakülte binası bu dönemi yansıtan mimari eserler olarak gösterilmektedir (Bovua, 2014, s. 312).

1917 senesinde Rusya'da gerçekleşen devriminden etkilenen Ukraynalıların ulusal kimlik ve milli bilinçleri güçlenmeye ve dolayısıyla Ukraynalılaştırma siyaseti etkin olmaya başlamıştır. Bu siyasetin ana ilkelerinden biridevlet pozisyonlarına Ukraynalıların atanmasına dairdir. Diğerleri ise Ukrayna kültürünün dünya çapında gelişmesinin sağlanmasına ilişkindir. Bunun için Ukraynaca eğitim verilmesi, Ukraynaca kitap ve gazetelerin basılması ile radyo yayınlarının Ukraynaca yapılması öngörülmüştür. Bunun yanı sıra Ukrayna kültür hayatının canlanmasında önemli gelişmelere Pavel Skoropadski yönetim döneminde ulaşılmıştır. Kasım 1918'de Ukrayna Bilimler Akademisi kurulmuş ve 1 Temmuz 1918'de Kiev ve Kameno-Podolsk'da Ukrayna Devlet Üniversiteleri açılmıştır. Ayrıca, Skoropadski hükümeti desteğini ulusal müzik ve tiyatrodan da esirgememiştir. Bu dönemde Devlet Drama ve Devlet Halk Tiyatroları, İlk Milli Koro ve Devlet Senfoni Orkestrası açılmıştır (Radziyevskiy, 2013, s. 132). 1930'ların ortalarından sonra Sovyet rejiminin dil politikası değişmiş, ülkelerin ana dillerini teşvik etme yerine Sovyetlere entegrasyon politikasına başlanmıştır. Ukrayna'da bu politika çoğu kent merkezinde verilen ana dil eğitiminde ciddi bir azalmaya neden olmuştur. Bunun sonucu olarak çoğu etnik Ukraynalı Rusça konuşmak zorunda kalmış bazıları da hiç Ukraynaca bilmez hale gelmiştir (Kulyk, 2011, s. 631-632). Sovyet rejimine entegrasyon politikası Ukrayna'da Ruslaştırma politikalarına yol açmıştır. Bunun sonucu olarak Rus kültürü Ukraynalıların (ve diğer SSCB milletlerinin) günlük hayatını, kültürünü ve devamında siyasi görüşlerinde de etkilemiştir. 1940'lı yıllarından sonra, Realizmin gelişmesi ile birlikte Ukrayna sanat ve kültüründe de değişiklikler meydana gelmiştir. Ukrayna'da Realizm kendini en çok edebiyatta göstermiş (Çernaya, 2007, s. 126) ve Ukrayna edebiyatında Taras Şevçenko bu akımı temsil etmiştir. Yazar çalışmalarında yönetiminde adaletsizliği eleştirerek, halkın özgürlüğünü savunmuştur. Güzel sanatlarda realizm fikirlerinin yansması ise İlya Repin'in çalışmalarında kendini göstermiştir.

Bağımsızlık sonrası Ukrayna devleti, kendilerini milliyetlerine göre Rus olarak gören çok sayıda insana sahip bir ülke haline gelmiştir. Ayrıca Ukraynalı olarak etnik kimliklerini koruyup Rusçayı günlük yaşamın ana dili olarak konuşan da çok daha fazla sayıda insanı miras almıştır. Sovyet döneminden sonra Rusçanın ve Rusya'nın etkisini azaltmak için Ukraynalılaştırma politikalarına başvurulmaya başlanmıştır.

“Dil” ve “din” unsurları üzerine

Günümüzün Ukrayna kültürünün oluşmasında en çok etkisi olan kültür Eski-Rus⁷ kültürüdür. Eski-Rus kültürü her alanda Bizans kültüründen çok etkilenmiştir ve özellikle de din konusunda Bizans kültürünün etkisi önemli bir boyuttadır (Khaled, 2017). Dönemin Hükümdarı Büyük Vladimir, paganizmi

⁷ Kiev Rus'ta ortaya çıkmasına rağmen isim olarak Eski Rus Kültürü olarak bilinmektedir.

dini reformla değiştirerek Bizans'ta hâkim olan Ortodoksluğu kabul etmeye karar vermiştir. Böylece, 998 senesinde Kiev Rus, resmi olarak Ortodoksluğu kabul etmiştir. Hristiyanlığın kabulü Kiev Rus için uluslararası arenada otoritesinin güçlenmesi, Hristiyan dünyası ile ilişkilerin gelişmesi gibi olumlu gelişmelere yol açmıştır. Ayrıca, kültürel değişiklikler de meydana gelmiştir. Örneğin, Katedral ve Manastırlar dini eğitim merkezlerine dönmüşler, yeni kitaplar basılmış, yazı gelişmiş ve kronikler oluşturulmuştur. Bu dönemde değinilmesi gereken önemli gelişmelerden biri de Kiev Rus'ta dönemin yönetiminin âdem-i merkezîyetçilik şeklinde olmasıdır. Bundan dolayı çok sayıda küçük beylik ortaya çıkmış ve zaman içerisinde mimari, dil, yazı ve kültürel farklılıklar gelişmeye başlamıştır. Dolayısıyla Kiev Rus topraklarında üç farklı kültür gelişmiş ve üç farklı Doğu Slav halkı ortaya çıkmıştır. Bu halklar tarih içinde Ukrayna, Rusya ve Beyaz Rusya devletlerini oluşturmuşlardır.

Ukrayna dini kültürünün oluşmasında önemli aşama Lehistan-Litvanya Birliği döneminde Unia Kilisesi'nin Breşte Anlaşması sonucunda kabul edilmesidir. Unia Kilisesinin kabul edilmesinin nedenlerinden biri dini hoşgörüyü sağlamak⁸ ve diğer bir neden ise dini konulardan kaynaklanan çatışmaların önlenmesidir. Unia Kilisesi zaman içinde sorunlar yaşasa da büyümüş ve gelişmiştir. Kilise günümüzde de faaliyetlerine devam etmektedir.

Kültüre kimliğin bir diğer öğesi olan "dil" de Ukrayna ulusal kimliğin temel taşlarından biridir. Ulusu tek bir ulus yapan "öteki"lerden farklı olmaktan ziyade grup içi benzerliklerdir ve bu noktada ortak dil grup içindeki benzeşmelerin oluşması açısından önemlidir. Dil, konuşma dışında yazı açısından da farklılık gösterebilmektedir. Ukrayna'da yazı yazma tarihi, 988 yılında, Hristiyanlığın Kiev prensi tarafından kabul edilmesiyle başlamıştır. Ukrayna dili, Belarusça ve Rusça dilleri ile yakından ilgili olan, Doğu Slav dillerinden biridir. Söz konusu dillerde Kiril alfabesi kullanılmaktadır. Kiril alfabesinin kullanılması farklı Slav dilleri arasında yazı anlamında bir ortak kümenin oluşmasına vesile olmuştur.

Rusça ile aynı kökenden gelen Ukraynaca zaman içerisinde doğrudan Rusçanın etkisi altında kalmıştır. XVII. yüzyılın ortasında günümüzün Ukrayna topraklarının büyük bir parçası Rus İmparatorluğun himayesi altına girmiştir. 1917 Ekim Devrimi sonrasında kısa bir bağımsızlık döneminden sonra, Ukrayna Sovyetler Birliği'nin parçası olmuştur. Polonya hegemonyası döneminde de olduğu gibi Ukrayna iki dilliliğe maruz kalmıştır. Ülkede Rusça ve Ukraynaca konuşulmakta ancak Rusça siyasette ve resmî kurumlarda daha çok kullanılmaktaydı. Ruslaşma sonucunda Ukrayna dilinde büyük miktarda varyasyon ortaya çıkmıştır (Tikhonova, 2014). Ukraynalı kelimelerin telaffuz edilmesi, bölgeye ve taşıyıcının bireysel özelliklerine bağlı olarak değişmiştir. Örneğin, "Lviv" kentinin adı "Lviv" veya "Lvov" olarak iki şekilde telaffuz edilmektedir. Ukrayna'nın Sovyet döneminde Rusçadan etkilenen bölgelerde "Lvov" olarak, Rusçanın etkisinde kalmayan bölgelerde ise "Lviv" olarak kullanılmaktadır. Sovyet döneminde Ukrayna'nın resmi dili Rusça olduğu için 1991 senesine kadar Ukrayna dili büyük ölçüde Rusçadan etkilenmiştir. 1991 senesinden sonra ise Ukrayna bağımsızlığını kazanmış ve resmi dili Ukraynaca olmuştur.

Günümüz Ukrayna'sında dil kullanımı meselesi belirli siyasi konular hakkındaki popüler görüşleri güçlü bir şekilde etkilemektedir. Özellikle Rus dilinin durumu ve Rusya ile ilişkiler, bazı yazarların "Rus sorunu" olarak adlandırdığı karmaşık bir konunun birbiriyle ilişkili iki parçasıdır (Kulyk, 2018, s. 121). Ukrayna batı bölgesinde daha fazla Ukraynaca konuşan ve Ukrayna siyasetinin Batı yanlısı olmasını destekleyen kısım, doğu bölgesinde ise daha çok Rusça konuşan ve Ukrayna'nın Rus yanlısı siyasetini destekleyen kısım yaşamaktadır. Ukrayna'nın siyasi olarak kutuplaşması Meydan Devrim'inde etkin olan etmenlerden önemli bir tanesidir.

Meydan Devrimi'nin Ukrayna Kimlik İnşa Süreci Üzerinden Değerlendirilmesi

1 Aralık 2013'te Ukrayna'nın başkenti Kiev'de toplu protestolar sonucunda siyasi kriz başlamıştır. Bu siyasi kriz Ukrayna devletinin bağımsızlık sürecinde meydana gelen en derin sosyal ve politik krizidir. Bu sosyal ve politik krizin temel sebebi Ukrayna toplumunun heterojen yapısıdır. Ukrayna halkının ikamet

⁸ Lehistan-Litvanya Birliği ortaya çıktığı zaman çeşitli dinlerden insanlar bir ülke topraklarında birleşmiştir. Lehistan-Litvanya Birliği ilk senelerinde dini konusunda hoşgörülü olmuştur. 7 Haziran 1563 senesinde Katolikler ve Ortodoksların eşitliğini ilan eden bir ferman ilan edilmiştir. 1573 senesinde ise Varşova konfederasyonu dini özgürlüğünü ilan etmiş ve dönemin Avrupa'sının en hoşgörülü ülkesi statüsünü elde etmiştir. Ancak bu durum çok uzun sürmemiştir. III. Sigmund Vaza döneminde ülkenin dini ve dini inançlara olan hoşgörüsü değişmiştir. Bunun başlıca üç nedeni bulunmaktadır. İlk olarak Avrupa'da reform karşıtlarının zafer kazanmalarıdır. Reform karşıtları din konusunda yeniliklere karşı çıkmışlardır. İkinci olarak, Ortodoks ve Katolik mezheplerine ait üst sınıf yöneticilerin görüş ayrıcalıkları halkın arasında da sorunların çıkmasına yol açmıştır. Son olarak da Livonian Savaşı sonucunda Ortodoks Kilisesinin zayıflamasıdır (Goleçenko, 1998).

ettikleri bölgelere göre kimlikleri ve politik tutumları önemli derecede farklılık göstermektedir. Ukrayna'nın batı bölgesi ve kısmen merkez bölgesi tarihsel olarak Batı'ya ve batı uygarlığına yönelmiştir. Ukrayna'nın doğu ve güney bölgeleri ise yüzyıllar boyunca etkileşim içinde oldukları Rusya ve Rus medeniyetine yönelmişlerdir. Ukrayna'nın batı bölgesinde *Uniate* kilisesinin daha etkin olduğu görülmekte iken doğu kesiminde daha ziyade Ortodoks kilisesi etkindir. Buradaki en önemli belirleyici unsurun yine konuşulan dil olduğu söylenebilir. Batı kesimlerinde halk Ukraynaca konuşurken doğu kesimlerinde daha ziyade Rusça konuşulmaktadır. Kültür konusunda da batı bölgeleri Kazak kültüründen daha fazla etkilenmiş olarak görülmektedir. Doğu ve güney bölgeleri ise daha çok Rus kültürünün etkisi altında kalmıştır. Böylece bu heterojen yapının en önemli etkenleri din, dil, kültür ve tarih olduğu görülmektedir.

Bu heterojen yapı sonucu Ukrayna'da siyasi görüşler de ikiye ayrılmıştır. Bir taraftan Avrupa yanlısı politika izlenirken, diğer yandan ise Rusya yanlısı politika izlenmektedir. Ukrayna'nın Avrupa yanlısı kısım Avrupa Birliği (AB) ile bütünleşme sürecini desteklemektedir. Rusya yanlısı kısım ise Ukrayna Rusya ile tek devlet haline gelmesini desteklemektedir. Ayrıca dönemin Başkanı Viktor Yanukoviç'in benimsediği oligarşik yönetim yapısı ile Ukrayna'nın iç siyaset çelişkileri üst seviyeye çıkmış ve ülkedeki kriz tırmanmıştır. Yanukoviç'in izlediği tutarsız iç ve dış politikalar sonucunda Ukrayna'daki sosyal ve ekonomik durum önemli ölçüde bozulmuş ve gerilim artmıştır.

Ukrayna siyasi tarihine genel olarak bakıldığında 1989-1991 arası bağımsızlık hareketinden bu yana sürekli protestolar meydana geldiği görülmektedir. Bu protestolar arasında madenci grevleri, 2000-2001 arası "Kuçma Olmadan Ukrayna" protestoları ve 2004 senesinde meydana gelen "Turuncu Devrim" bulunmaktadır. Turuncu Devrim'in ana nedenlerinden biri 21 Kasım 2004'te Ukrayna'da yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ikinci turunda sonuçların ihlal edilmesi,⁹ yetkililerin kitlesel sahtekârlıkla suçlanmasıyla resmi seçim sonuçlarına büyük bir güvensizliğin meydana gelmesidir. Protestoların temel itici gücün, muhalif liderlerin ("turuncu muhalefet") seçim sahtekârlığı gerçeğini açıklanmasıdır. 23 Ocak 2005'te Viktor Yuşçenko, Ukrayna Cumhurbaşkanı olmuştur (Kolos ve Kuzmina, 2020). Turuncu Devrim'in tek başarısı, şaşırtıcı bir şekilde ülkeye getirdiği "konuşma" özgürlüğüdür.

Son döneme bakıldığında ise Ukrayna'da ortaya çıkan Meydan (Ukraynaca Maidan) devrimi görülmektedir. Bu olaydaki tetikleyici nokta Viktor Yanukoviç'in AB ile Ortaklık Anlaşmasını imzalamamasıdır. Ukrayna'daki Avrupa yanlısı nüfus, AB ile bütünleşme sürecinin en önemli noktalardan biri olan bu anlaşmanın imzalanmaması sonucunda öfkelerini Maidan'a taşımıştır. 22 Kasım 2013'te Kiev'de başlayan ve sonra diğer büyük şehirlerde devam eden Avrupa bütünleşmesini destekleyen kitlesel eylemler *Euro-Maidan* adında devam etmiştir. Böylece Ukrayna'da siyasal kriz başlamıştır. *Euro-Maidan* zamanla Yanukoviç rejimine karşı kitlesel bir devrimci harekete dönüşmüştür.

Ukrayna krizinin diğer bir önemli noktası ise Yanukoviç rejiminin çökmesi ve Meydan temsilcilerin iktidara gelmesi ile siyasi krizin sona ermemesidir. Ukrayna'da Meydan devrimi, ülkenin Rusça konuşan ve Ukraynaca konuşan bölgeler arasında geleneksel ideolojik ve siyasi çatışmayı yeniden üreten bir değer ayrımını ortaya çıkarmıştır. Ukrayna'nın Rusça konuşulan bölgelerinde Meydan devrimine yönelik olumsuz bir tutum oluşmuş ve bu bölgeler Meydan devrimin sonuçlarını reddetmişlerdir. Özellikle, bu bölgeler arasında ortaya çıkanlar: Kırım, Donbass ve Odessa'dır. Rusya tarafından gelen askeri tehdit Ukrayna'nın NATO üyeliğini destekleyen nüfusunun sayısını arttırmıştır. Ayrıca, Rusya tarafından illegal olarak gerçekleştirilen Kırım'ın ilhakı ve Ukrayna'nın çeşitli bölgelerinde Rusça konuşan nüfusun artması ülkenin birlik ve toprak bütünlüğü sorununu da getirmektedir.

Meydan Krizi ile birlikte Rusya, Ukrayna'ya çok sayıda Rus askeri göndermiştir. Özellikle Kırım yarımadasında Rus askerleri tarafından çok sayıda stratejik nokta ele geçirilmiştir. Bununla birlikte, Rus yanlısı Ukraynalılar, Sivastopol bölgesine yeni yönetim seçerek Ukrayna'nın hazinesine vergi ödemeyi de ret etmişlerdir. Birkaç hafta sonra ise bölgede "referandum" yapılmış, %83 oranında katılım oranının olduğu referandum sonucunda; Kırım'da %96,77, Sivastopol'de ise %95,6 oranında Rusya'ya bağlanmak yönünde oy kullanılmıştır (İnterfax.ru, 2014). Bir gün sonra Kırım parlamentosu resmen Rusya'ya bağlanma talebini iletmiştir. Rusya'nın Kırım'ı illegal ilhakı sonucunda ABD ile AB ülkeleri tarafından yaptırım kararı alınmış ve Rusya'nın G8 üyeliği askıya alınmıştır.

2014 Meydan olaylarından sonra gerçekleşen siyasi seçimler sonucu Ukrayna Cumhurbaşkanı Petro Poroşenko olmuştur. Poroşenko'nun yürüttüğü siyaset Batı'ya yöneliktir. İlk olarak AB ile vizesiz rejiminin

⁹ 2004 senesinin Ekim-Aralık ayları arasında Ukrayna'da dördüncü cumhurbaşkanlığı seçimleri gerçekleşmiştir. Seçime çok adayın katılmasına rağmen, rekabet iki aday arasında olmuştur: Viktor Yuşçenko (Bizim Ukrayna) ve Viktor Yanukoviç (Bölgeler Partisi).

ve ayrıca AB'ye üyelik sürecinin başlatılmasını öngörmüştür. Haziran 2017'den itibaren Ukrayna ve AB arasında resmi olarak vizesiz geçişi sağlayan anlaşma yürürlüğe girmiştir (Makarenko ve Gavrillko-Alekseyev, 2017). 2023 senesinde ise Ukrayna'nın AB'ye üyelik başvurusu yapılması öngörülmüştür. Ukrayna'nın aynı dönemde Rusya ile yürüttüğü siyaset ise daha soğuk olmuştur. Poroşenko, 10 Aralık 2018'de Parlamento tarafından onaylanan "Ukrayna ile Rusya Federasyonu arasındaki Dostluk, İşbirliği ve Ortaklık Antlaşması'nın Sonlandırılması" yasasını imzalamıştır. Bu yasa Rusya ile yürütülen ticareti de etkileyerek, önemli düşürlere sebep olmuştur. 2014 senesinin bahar aylarından beri Ukrayna, Kırım'ın Rusya tarafından illegal ilhaki ve Donbass'taki çatışmanın başlamasıyla ilgili olarak Rusya'ya karşı yaptırımlar uygulamaya başlamıştır. Aynı yılın Eylül ayında Petro Poroşenko, enerji kaynaklarının geçişinin sona ermesi de dâhil olmak üzere Rusya'ya karşı yirmiden fazla kısıtlayıcı önlem öngören "Yaptırımlar Üzerine" yasasını imzalamıştır (İtogi deyatelnosti Petra Poroshenko, 2019).

15 Mayıs 2015 tarihinde Petro Poroşenko, komünist rejimi kınayan, Sovyet döneminin propagandasını ve sembollerini yasaklayan Ukrayna toplumunun "dekomünistleşmesine"¹⁰ ilişkin bir yasa imzalamıştır. Yasanın Ukrayna'da yürürlüğe girmesinden sonra, isimleri Sovyet geçmişinden veya Rusya ile ilişkilerden söz eden yerleşimlerin ve sokakların toplu olarak yeniden adlandırılması süreci başlamıştır. Ayrıca, Poroşenko döneminde, ülkede Rus kitapları ve filmlerinin yasaklanması, televizyon ve radyodaki Rusça konusundaki kısıtlamalarının artması, okullarda ve üniversitelerde azınlık dillerinin kullanılması üzerinde ciddi kısıtlamalar getiren bir eğitim yasası imzalanmıştır. 16 Temmuz 2019 senesinde, "Ukrayna dilinin devlet dili olarak işleyişini sağlamak üzerine" hazırlanan yasa Ukrayna'da yürürlüğe girmiştir (Zakon o gosudarstvennom, 2019). Bu yasa ile bağlantılı olarak, ülkedeki tek resmi dil Ukrayna dilidir, ülkedeki milletvekilleri, hâkimler, savcılar, avukatlar, tıbbi çalışanlar ve öğretmenler için Ukraynaca zorunlu hale gelecektir. Ancak Poroşenko'nun yürüttüğü siyaset, ekonomi politikalarına olumsuz şekilde yansımıştır. Ukraynalılar, bu konudan dolayı rahatsızlık duyarak protestolara başlamışlardır. Ayrıca savaş durumunun halen devam etmesi Ukraynalıları büyük hayal kırıklığına uğratmıştır. Siyasetinin olumsuz yönleri olumlu yönlerinden daha fazla olduğundan, 2019 Ukrayna seçimlerinde Vladimir Zelenskiy¹¹ Petro Poroşenko'dan yaklaşık olarak üç kat daha fazla oy alarak kazanmıştır. Poroşenko siyasi kariyerine devam edeceğini açıklamıştır ("Vse vozmozhno": pobeda Vladimira Zelenskogo na vyborakh prezidenta Ukrainy — spetsvypusk RFI, 2019).

Ukrayna Cumhurbaşkanı Vladimir Zelenskiy, Rusya siyaseti ile ilgili olarak Minsk sürecinin¹² yeniden başlatılması gerektiğini ve çalışmayı "Normand dördlüsü"nü¹³ devam ettireceğini açıklamıştır.¹⁴ Zelenskiy, Norman Dördlüsü ülkelerinin liderlerinin Donbass'taki durumu çözmek için bir sonraki toplantıyı koronavirus pandemisinin bitiminden sonra gerçekleşeceğini açıklamıştır (Zelenskiy anonsiroval "normandskiy sammit" posle okonchaniya pandemii, 2020). Böylece, dördlünün bir sonraki toplantısının koronavirus pandemisi bittiği zaman gerçekleşeceği beklenmektedir.

Ukrayna Cumhurbaşkanı Vladimir Zelenskiy Rusya ile diyalogu tekrardan başlatmıştır. Taraflar, ülkelerinin tutuklu vatandaşlarının değişiminde ilerleme kaydetmiştir. Bir sonraki normand formatında olacak olan görüşmelerin ardından Ukrayna'nın doğusunda yer alan sorunların da olumlu yönde çözülmesi beklenmektedir (Chistov, 2019). Ukrayna'nın ileriye dönük siyaseti ile ilgili Zelenskiy, Polonya ile ticaretin artırılmasının hedeflendiğini ve NATO'ya giriş için de bir referandumun gerçekleştirilmesinin planlandığını açıklamıştır (Khudyakova, 2019). 2020 senesinin Mayıs ayında ise Zelenskiy, Ukrayna'nın NATO'ya girmesi için Yıllık Ulusal Programı hakkında bir kararname imzalamıştır. Zelenskiy, "Program, devletin NATO'ya tam üyelik elde etmesi için Ukrayna Anayasası'nda öngörülen stratejik açıdan uygulanmasını

¹⁰ İngilizcede "decommunization" olarak geçen kavram makalede "dekomünistleşme" olarak kullanılmıştır. Bu kavram; komünist idealleri terk etmeyi, komünist ideolojiyi toplumun tüm alanlarından çıkarmayı amaçlayan teorik ve pratik faaliyetler olarak tanımlanabilir.

¹¹ Vladimir Zelenskiy, Ukrayna'da ünlü bir oyuncudur ve komedi programların yıldızıdır.

¹² Minsk anlaşmaları 2 yıldan fazla bir süre önce imzalanmıştır. Önce 5 Eylül 2014'te ve daha sonra 12 Şubat 2015'te tamamlanmıştır. Bu anlaşmalar Vladimir Putin ile Angela Merkel, François Hollande ve Petro Poroşenko arasındaki Minsk'teki görüşmeler sırasında geliştirilmişlerdir.

¹³ Ukrayna, Rusya, Almanya ve Fransa Cumhurbaşkanlarının Normandiya'da buluşarak Ukrayna doğu bölgesinde meydana gelen sorunları çözmeye yönelik yürütülen programdır. Normand formatında en önemli noktalarından biri "Steinmeier Formülü"dür. "Steinmeier formülü", Ukrayna'nın Donetsk ve Lugansk bölgelerinin belirli bölgelerine özel statü sağlanması ve bu bölgelerde yerel seçimlerin yapılması ile ilgili ikinci Minsk anlaşmasının birtakım hükümlerinin aşamalı olarak uygulanması için bir mekanizmadır.

¹⁴ Zelenskiy'nin Cumhurbaşkanlığı döneminde "Normand dördlüsü" 9 Aralık 2019'da buluşmuştur, bir sonraki görüşmenin ise 4 ay sonra yapılmasına karar verilmiştir.

amaçlayan sistematik bir belgedir,” diye açıklama yapmıştır. NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg, ittifakın Ukrayna'nın örgüte katılması için gerekli reformları gerçekleştirmesine yardımcı olacağını söylemiştir (Zelenskiy soglasoval programmu integratsii v NATO na 2020 god, 2020). AB ile bütünleşme konusunda ise 29 Mayıs'ta Ukrayna Dışişleri Bakanı Dmitry Kuleba, koronavirüs pandemisine rağmen meslektaşları Peter Siyyarto ile bir araya gelerek Macaristan ziyaretinde bulunmuştur. Ziyaret esnasında yatırım ve ticaretle ilişkilerin iyileştirilmesi görüşülmüştür. Macaristan ile Ukrayna arasında sorun 2007 senesinde, Ukrayna'da “eğitim konusunda” yasanın kabul olması ile başlamıştır. Söz konusu yasa sonucunda Ukrayna'da azınlık dillerinin kullanılması çok kısıtlama görmüştür. Ukrayna'da yaşayan Macar topluluğu da bu azınlıklar içinde kalmıştır. Macaristan ise bu yasaya karşı Ukrayna'nın NATO ve AB'ye üyelikleri konusunda muhalefet olmuştur (Kovalenko ve Kiseleva, 2020). Zelenskiy, siyasetinde Ukrayna'nın güncel sorunlarını çözmek için yeni yollar bulmaya çalışmaktadır.

Vladimir Zelenskiy'nin ilk Cumhurbaşkanlık senesi değerlendirildiği zaman siyasetini yorumlayan görüşlerin tamamen ikiye ayrıldığını görmekteyiz. Bir taraftan Poroşenko yönetiminden Poroşenko çok farklı bulunmamakta ve “başarısız” olarak değerlendirilmekte, diğer taraftan ise ülkenin güncel sorunlarını çözmeye yönelik önemli adımlar atarak “başarılı” siyaset yürüttüğü ileri sürülmektedir. Zelenskiy siyasetinde en başarılı noktalar Covid-19 ile mücadelede yürüttüğü politikalar ve Rusya ile mahkûmların değişimidir. Zelenskiy'nin Cumhurbaşkanlığına başladığı dönem çok zor bir dönemdir. Meydan krizinden sonra Poroşenko halkın beklentilerini yerine getirmemiş ve halkı hayal kırıklığına uğratmıştır. Bu nedenle halkın Zelenskiy'den beklentileri çok daha yüksek olacaktır.

Sonuç

Ukrayna kimliğinin yapıtaşları- din, dil, toplum yapısı, kültür gibi unsurlardır. Araştırmanın sonucunda varılan değerlendirmede ilk olarak Sovyet döneminde Rusya kültüründen, Rusçadan etkilenen Ukrayna halkının söz konusu etkilerden dolayı siyasi görüşlerinin de ikiye ayrıldığı yönündedir. Bu durum ülkede siyasi istikrarsızlık ve krize neden olmuştur. Bu makalede temel olarak Ukrayna kimlik inşa sürecinin oluşmasının tarihsel süreci ve özellikleri incelenmiştir. Tarihsel süreçte günümüzün Ukrayna kimliğinin oluşmasında etkili olan unsur-Ukrayna Kazaklarıdır. Kazaklar-hem Ukrayna Lehistan-Litvanya döneminde Polonyalılardan bağımsızlıklarının kazanmasında etkili olmuştur hem de günümüzün Ukrayna kültürünün oluşmasında çok önemli katkılarda bulunmuşlardır. Kazakların imajı ve dış görüntüsü günümüzün Ukrayna milli kıyafetlerinde de kendini göstermektedir. Aynı şekilde Kazaklar ile birlikte Ukrayna toplum yapısı kendine özel bir biçim almış ve kültürel gelişimde kendine özel bir yapı gelişmiştir. Tarihsel süreçte günümüzün Ukraynalı kimliğinin oluşmasında diğer önemli nokta ise uniate kilisenin meydana çıkmasıdır. Ukrayna kültüründe de etki eden bu kilise günümüzde de faaliyetlerine devam etmektedir.

Makalenin son kısmı ise Ukrayna kimlik inşa sürecini başlangıçtan bu yana etkileyen unsurların günümüz Ukrayna siyasetini nasıl etkilediğinin analizi üzerinedir. Ukrayna, dış politikasında Rusya ve Avrupa arasında denge politikası yürüterek iç politikası ve ekonomisinde istikrarı sağlayabilir. Avrupa Birliği'ne üye olma süreci devam ederken, Rusya ile de ilişkilerinin olumlu bir şekilde ilerlemesi önemlidir. Bunun hem ekonomik hem de siyasi ve sosyal nedenleri vardır. Ukrayna, Rusya ile gergin ilişkiler yürüttüğü zaman Ukrayna'nın ekonomisi özellikle Rusya'ya olan doğalgaz bağımlılığı nedeniyle kötüleşmektedir. Ekonomik durumun kötüye gitmesi Ukrayna halkına ve dolayısıyla Ukrayna milli kimlik inşa sürecine de olumsuz şekilde yansımaktadır. Çünkü Ukrayna'da Rus yanlısı siyaseti destekleyen nüfusun Rusya'da yaşayan yakınları bulunmaktadır ve Rusya ile ilişkiler bu insanlar için çok önemlidir.

Etik Beyan

“Ukrayna Ulus İnşasının Yapıtaşları ve Bugüne Yansımaları” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırmada doküman incelemesi yapıldığından etik kurul kararı zorunluluğu bulunmamaktadır. Bu araştırma doküman incelemesine dayalı olarak yapıldığından etik kurul kararı zorunluluğu bulunmamaktadır.

Kaynakça

- “Vse vozmozhno”: pobeda Vladimira Zelenskogo na vyborakh prezidenta Ukrainy — spetsvypusk RFI. (2019). RFI. Erişim adresi: <http://www.rfi.fr/ru/ukraina/20190421-vse-vozmozhno-pobeda-vladimira-zelenskogo-na-vyborakh-prezidenta-ukrainy-spetsvypus>
- Almazov, B. (2008). *Voyennaya Istoriya Kazachestva*. Yauza.

- Baluşok, V. (2014). Yak rusyny staly ukraintsiyamy (transformatsiya ukraintsiy koiy etnonimiyi v KHIKH–KHKH stolittiyakh). *Zerkalo Nedeli*, 13, 52-57.
- Bovua, D. (2014). *Gordiyev Uşel Rossiyskoy İmperii: Vlast', Shlyakha i Narod na Pravoberezhnoy Ukraine (1793-1914)*. Novoye Literaturnoye Obozreniye,.
- Chistov, A. (2019). 100 dney u vlasti: chego smog dobit'sya Zelenskiy. *Gazeta.ru*. Erişim adresi: https://www.gazeta.ru/politics/2019/08/27_a_12604717.shtml
- Çernaya, L. (2007). *Istoriya Kul'tury Drevney Rusi*. Moskova: Logos.
- Ennaji, M. (2005). *Multilingualism, cultural identity, and education in Morocco*. Springer Science & Business Media.
- Gellner, E. (2008). *Nations and nationalism*. Cornell University Press.
- Goleçenko, G. (1998). Shlyakhetskaya Demokratiya v Velikom Knyazhestve Litovskom XVI-XVIII vv. *Belorussiya i Rossiya: obshchestvo i gosudarstvo*, 147-161.
- Gumilev, L. (2017). *Drevnyaya Rus' i velikaya step'*. Litres.
- Gümüş, B. (2010). Kolektif Bellek, “Haturalar Savaşı” ve “Karşı Hafıza” üzerine. *Muhafazakar Düşünce*, 24, 117-132.
- Itogi deyatelnosti Petra Poroshenko na postu prezidenta Ukrainy. (2019). TASS. Erişim adresi: <https://tass.ru/info/6363366>
- İnterfax.ru. (2014). Za prisoyedineniye Kryma k Rossii progolosovalo 96,77% krymchan. Erişim adresi: <https://www.interfax.ru/world/365090>
- Jelezny, A. (2011). *Ukrayna- Dva yazıka-odin narod*. Kiev: Nila LTD.
- Khaled, N. A. (2017). Kul'turnoye vliyaniye Vizantii na Kiyevskuyu Rus' v X-XII vekov. *Prepodavatel' KHKHI vek*, 4(2), 36-52.
- Khudyakova, A. (2019). Vneshnyaya politika Ukrainy: kakiye obeshchaniya daval Zelenskiy i novyy parlament. Slovo i dilo. Erişim adresi: <https://ru.slovoidilo.ua/2019/09/24/statja/politika/vneshnyaya-politika-ukrainy-kakie-obeshchaniya-daval-zelenskij-i-novyj-parlament>
- Kolos, A. ve Kuzmina, J. (2020). Oranzhevaya Revolyutsiya: Prichiny I Posledstviya. Donetskii natsional'nyy universitet ekonomiki i torgovli imeni Mikhaïla Tugan-Baranovskogo. Erişim adresi: http://www.rusnauka.com/14_NPRT_2010/Economics/64741.doc.htm
- Kovalenko, M., ve Kiseleva, M. (2020). Ukraina i Vengriya popytalis' nayti obshchiy yazyk. *Kommersant.ru*. Erişim adresi: <https://www.kommersant.ru/doc/4363529>
- Makarenko, G. ve Gavrillko-Alekseyev, A. (2017). Bezvizovyy rezhim s YES: kak teper' ukraintsam puteshestvovat' v Yevropu bez viz. *Business Visit*. Erişim adresi: <https://businessvisit.com.ua/vizy/bezvizovyyj-rezhim-s-eu/>
- Ohloblyn, O. ve Vytanovych, I. (2014). *Encyclopedia of Ukraine*. Erişim adresi: <http://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages%5CB%5CU%5CBurghers.htm>
- Polişçuk, N. ve Ponomarev, A. (2002). *Ukrainyy*. Moskova: Nauka.
- Radziyevskiy, V. (2013). Osnovnye Rezonansnye Subkul'tury v Kul'turnom Prostranstve Ukrainy: Krosskul'turnyy Analiz. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo Gosudarstvennogo Universiteta Kul'tury i Iskusstv*, 4 (17).
- Savitskaya, L. (2005). *Khudozhestvennaya Kultura Ukrainy. Vtoraya Polovina XIX-nachalo XX vv.* Kharkov: “Ukrayna ve Dünya Kültürü” ders notları. Khar'kovskiy politekhnikeskii in-t.
- Tatar, H. C. (2011). Batının kimlik inşasında ötekinin yeri. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, (14), 93-102.
- Tikhonova, İ. S. (2014). *Istoriya razvitiya ukrainskogo yazyka*. Erişim adresi: http://www.transneed.com/philology/ua_1.html
- V Krymu prokhodit 10-tysyachnyy miting krymskikh tata. (2014). VESTI.UA . Erişim adresi: <https://vesti.ua/krym/39052-v-krymu-prohodit-5-tysyachnyj-miting-krymskih-tatar>
- Zakon o gosudarstvennom yazyke v Ukraine vstupil v silu. (2019). Delo.ua. Erişim adresi: <https://delo.ua/economyandpoliticsinukraine/zakon-o-gosudarstvennom-jazyke-v-ukraine-vstupil-355775/>
- Zelenskiy anonsiroval «normandskiy sammit» posle okonchaniya pandemii. (2020). RBC.ru. Erişim adresi: <https://www.rbc.ru/politics/20/05/2020/5ec4e88f9a794786619e7bae>
- Zelenskiy soglasoval programmu integratsii v NATO na 2020 god. (2020). RBC.ru. Erişim adresi: <https://www.rbc.ru/rbcfreenews/5ece50069a7947b953beaef>
- Zhukovsky, A. (2016). II. From Nobles to Peasants: Historical Estates of Ukrainian Society. *Internet Encyclopedia of Ukraine*. Erişim adresi: <http://www.encyclopediaofukraine.com/People.asp>

EXTENDEN ABSTRACT

In this paper, the process of formation of Ukrainian identity and its building blocks, and also, their reflection on the situation of Ukrainian politics today have been examined. Some factors, like the roots of Ukrainian ethnicity, Ukrainian Cossacks, and religion along with the language have been broadly examined since their effect can be considered as major ones.

The formation of Ukrainian identity is a historical process with many elements that have affected it. The beginning of the formation of Ukrainian identity roots back to Slavic tribes. Despite the fact that

Ukrainians are originated from the same tribes as Russians, it would be a mistake to say that they share the same culture, because due to their geopolitical location, neighbouring countries, and some other factors like climate conditions etc., Ukrainians have formed a culture of their own. The factors mentioned above have been prevailing during the period of Polish-Lithuanian Commonwealth. Also, during this period along with Ukrainian Cossacks, there were five other classes, which are the elites, clergies, “gorojane” (urban citizens) and peasants’ class. The language and traditions of Ukrainian peasant class have been taken as an example during the Ukrainian nationalist movement.

In the formation of today’s Ukrainian culture, a major role has played Old Russian culture. In the year 988, Vladimir the Great adopted Christian Orthodoxy that was the largest religion of Byzantium. The next event that had a significant effect on formation of religion in Ukraine had happened during Polish-Lithuanian Commonwealth. As the result of Union of Brest, the Unitarian Church has come to light. The aim of the Unitarian Church was to provide tolerance to people of different religions and to prevent skirmishes. With time, despite the problems the Unitarian Church has faced, it has grown and still operates today in Ukraine.

Having had independence for a short period of time, Ukraine became a part of Soviet Union after the revolution in October 1917. Ukraine was exposed to bilingualism just like Polish hegemony period. In Ukraine, Russian and Ukrainian languages were spoken, however; in politics and official offices Russian language prevailed. Russian language remained the official language of Ukraine up until the collapse of the Soviet Union in 1991, after that, Ukrainian has become the official language.

On December 1, 2013, as a result of massive protests in Kiev, a political crisis started. The base reason for this social and political crisis was the inhomogeneous structure of Ukrainian society. The political views of people of Ukraine differ depending on where people reside. People who live in Western part of the country are keen to follow European Union in terms of politics, whereas the residents of the Eastern part of the country are more willing to tune their politics to Russia. The Western part of Ukraine and partially The Middle have been historically closer to the Western civilization, whereas the Southern and Eastern parts to Russia. The Unitarian Church is more active in the Western part of Ukraine, whereas Orthodox Church is more operative in the East. In the Western part of the country people generally speak Ukrainian language, whereas in the Eastern part Russian is broadly spoken.

All the factors mentioned above render the structure of Ukraine inhomogeneous, as a result of which, political views in Ukraine are divided into two. As the effect of having inconsistent internal and external politics Victor Yanukovich, the contemporary president of Ukraine, social and economic situation in Ukraine have destabilized, and the tensions have aroused. Another factor of the crisis was the fact that the tensions were not decreased with the termination of the regime of Yanukovich, because even after the Maidan representatives have come to power, people have kept revolting. In the parts where Russian speakers were dominant, a negative view towards the Maidan revolution has been formed. These parts are Crimea, Donbas and Odessa. The military threat from Russia has increased the number of people who support Ukrainian integration to NATO. The claim of Crimea by Russia and the increase in the number of Russian speakers have brought about a problem of fraternity of the country and integrity of her territory.

On May 15, 2015, Petro Poroshenko signed an act of DE communization of Ukrainian nation that condemned communist regiment and prohibited Soviet symbolism. After being effective, this act triggered a process of renaming all the streets and regions whose name was coming back from Soviet times or related to Russia.

After the peak of the crisis, the politics of Poroshenko were not effective in terms of solving the crisis, and most people were disappointed by it. As a result, in 2019, Volodymyr Zelensky has won elections with approximately three times more votes than Poroshenko. The period when Zelensky started his presidency is a very difficult period. After Poroshenko did not meet the expectations of the people and disappointed after the Maidan crisis, the expectations of the people from Zelensky will be very high.

Elmalı Kaya Resimleri

Alpaslan CEYLAN¹ ve Taner AYDIN²

Öz

Elmalı ilçesi, Antalya şehir merkezinin batısında yer almaktadır. Etrafı Toros Dağları'nın bir kolu olan Bey Dağları ile çevrili olan Elmalı ilçesi, aynı adla anılan Elmalı Ovası'na kurulmuştur. Geçmişten günümüze kadar yapılan araştırmalar, bölge tarihinin Neolitik Çağ'a kadar uzanmakta olduğunu göstermektedir. Bölge, Eskiçağ'da önemli devletlerin hâkimiyeti altına girmiştir. Bu devletler arasında Luviler, Hititler, Frigler, Persler, Likya, Helen Devleti ve Roma İmparatorluğu'nu sayabiliriz. Antik dönemden itibaren bölgenin yazılı kaynakları, yörenin sosyo-ekonomik ve kültürel yönleri hakkında bilgiler sunar. Bununla birlikte yörede Türk kültür tarihi bakımından önem taşıyan kaya resimleri, damgalar ve çeşitli işaretler ise, göçer kültürlere vurgu yapan unsurlar olarak öne çıkar. Tunç Çağı'ndan itibaren Anadolu'nun çeşitli yerlerinde izlerine rastladığımız kaya resimlerinin benzerlerinin Antalya/Elmalı ilçesinde de tespit edilmesi bölgenin erken dönem tarihi açısından oldukça önemlidir. Anadolu'daki göçer kültürleri anlamamızda önemli bir parametre olan Elmalı kaya resimlerinin tipolojisi, morfolojisi, göçer kültürün bölgedeki varlığının anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bu çalışma, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde tespit edilen kaya resimleriyle benzer özelliklere sahip Elmalı Kaya Resimlerinin analogik özelliklerini vurgulamak amacıyla kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Antalya, Elmalı, Türk Kültür Tarihi, Kaya Resimleri

Elmalı Cave Paintings

Abstract

Elmalı district is located to the west of Antalya city center. The district of Elmalı, surrounded by the Bey Mountains, a branch of the Taurus Mountains, was established in the Elmalı Plain. Studies of the past and present show that the history of the region dates back to the Neolithic era. In ancient times, this region was under the rule of important civilizations. Among these states, we can count the Luwians, Hittites, Phrygians, Persians, Lycia, Hellenic State and Roman Empire. Written sources of the region from ancient times provide information about the socio-economic and cultural aspects of the region. However, rock paintings, stamps and various signs, which are important in terms of Turkish cultural history in the region, stand out as elements that emphasize nomadic cultures. It is very important in terms of the early history of the region that similar rock paintings, which we have encountered in various parts of Anatolia since the Bronze Age, can also be found in Antalya / Elmalı district. The typology and morphology of Elmalı rock paintings, which are an important parameter in understanding the nomadic cultures in Anatolia, will contribute to the understanding of the existence of the nomadic culture in the region. This study has been written in order to emphasize the analogical features of Elmalı Rock Paintings, which have similar characteristics with the rock paintings found in various regions of Anatolia.

Key Words: Antalya, Elmalı, Turkish Cultural History, Rock Paintings

Atıf İçin / Please Cite As:

Ceylan, A. ve Aydın, T. (2021). Elmalı kaya resimleri. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 535-556.

Geliş Tarihi / Received Date: 28.12.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 23.01.2021

¹ Prof. Dr. - Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, alpaslan.ceylan@manas.edu.kg, bceylanerzurum@hotmail.com

 ORCID: 0000-0002-0533-905X

² Dr. Öğr. Üyesi - Iğdır Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Rekreasyon Yönetimi Bölümü, taner.aydin@igdir.edu.tr

 ORCID: 0000-0001-8615-0808

Giriş

Türkiye coğrafyasının güneybatısında yer alan Antalya ili, Akdeniz bölgesinde yer almaktadır. Makalemizin konusu olan Elmalı ilçesi, Antalya ilinin 19 ilçesinden biridir. Denize kıyısı olmayan ilçe, Antalya şehir merkezinin batısında yer almaktadır. Komşu ilçeleri Kaş, Finike, Kumluca ve Korkuteli'dir. Elmalı'nın batı sınırı, Muğla iline komşudur. İlçenin Antalya şehir merkezine uzaklığı 114 km'dir (Doğaner, 2019, s. 1; Aydın, 2019, s. 1; Koday ve Aydın, 2019, s. 67). Elmalı ilçesi, adını aldığı Elmalı Dağı'nın güney eteklerine kurulmuştur. İlçe, bir çanak özelliği göstermektedir. Etrafı Toros Dağları'nın bir kolu olan Bey Dağları ile çevrili olan Elmalı ilçesi, aynı adla anılan Elmalı Ovası'na kurulmuştur. Etrafı dağlarla çevrili olan ilçe, Akdeniz'den gelen ılık ve nemli hava kütlelerinin etkisine açık değildir. Bazı boğazlar dışında kapalı bir alan olan ilçede, "Akdeniz-İç Anadolu Geçiş Tipi İklim" özelliği görülmektedir (Doğaner, 2019, s. 31; Aydın, 2019, s. 1). Elmalı ilçesinin bitki örtüsü, Akdeniz ile İran-Turan Fitocoğrafya bölgesi içerisinde yer alır. Akarsular, düzenli bir rejime sahip değildir. Dağlardan gelen kar sularından oluşan çay ve dereler, ovanın bazı bölgelerini sulamaktadır. Elmalı topraklarını zonal, intrazonal ve azonal tipleri oluşturmaktadır (Atalay, 1982, s. 80).

Elmalı ilçe merkezinde 449 mm yıllık yağış miktarı görülür. Ancak ilçenin tamamında aynı yağış miktarı görülmez. İlçenin kuzeydoğu kesimi, diğer bölgelerine göre daha az yağış alır. Buna bağlı olarak da bitki örtüsünde değişiklikler görülür. Elmalı, tarihte Likya, Kabalis ve Pamfilya gibi toprakları birbirine bağlayan stratejik yol ağlarının düğümlendiği noktada yer almaktadır. Günümüzde ise Akdeniz kıyılarını Teke Yarımadası üzerinden Anadolu'nun iç bölgelerine bağlayan yolların geçtiği bir merkez olma özelliği taşımaktadır. İlçe topraklarının %36.4'ünü tarım, %51.3'ünü tarım dışı araziler oluşturmaktadır. Diğer (Doğaner, 2019, s. 1; Aydın, 2019, s. 1; Koday-Aydın, 2019, s. 67) alanları ise çayır, mera, ormanlık ve fundalık alanlar oluşturur. Tarım alanlarında genellikle tarla bitkileri ve sebzeçilik yapılmaktadır. Dikili alanların çoğunluğunu elma bahçeleri oluşturmaktadır. İlçede yapılan hayvancılığın büyük bir kısmını küçükbaş hayvanlar meydana getirmektedir. Elmalı, turizm açısından zengin bir potansiyele sahiptir. Doğa turizmi, kırsal saha turizmi, kentsel turizm, kültür turizmi ve ekoturizm bunlardan bazılarıdır (Koday ve Aydın, 2019, s. 69).

Bölge tarihi, Neolitik Çağ'a kadar uzanmaktadır. Anadolu coğrafyasının önemli devletlerinden birçoğu bölgeye egemen olmuştur. Bu devletler arasında Luviler³, MÖ II. binin en büyük devletlerinden biri olan Hititler (Ceylan, 1994, s. 28; Ünal, 2002, s. 1; Miller, 2009, s. 82), Demir Çağı'nın önemli devletlerinden Frigler (Çapar, 1987, s. 43-87; Barnett, 2008, s. 417; Berndt-Ersöz, 2012, s. 16-43), İran yaylasından Balkanlar'a kadar egemenliğini genişleten Persler (Cook, 1985, s. 210; Francfort, 2008, s. 165; Young, 2008, s. 1), Likya (Akşit, 1967, s. 1; Işık, 2010, s. 65; Çevik, 2015, s. 283), İskender'in güçlü Helen Devleti (Burn, 1951, s. 1; Levi, 1987, s. 200; Mansel, 2014, s. 451) ve peşinden büyük Roma İmparatorluğu sayılabilir (Cornell ve Matthews, 1988, s. 151; Demircioğlu, 2015, s. 1; Davis, 2020, s. 1) Orta Çağ ve sonrasında ise bölgede Selçuklular (Turan, 1969, s. 1; Köymen, 1986, s. 21-35) ve Osmanlılar (İnalçık, 2009, s. 1; Uzunçarşılı, 2011, s. 1) ile birlikte Türk hâkimiyeti görülür.

Anadolu coğrafyasında, Türk kültürünün erken evreleri ile ilgili bilgilerimiz son yıllarda hızla artmaktadır. Bölgede, MÖ II. bine ait arkeolojik bulgular tespit edilmiştir. Yazılı vesikaların birinde Akad imparatoru Naram-Sin Anadolu hakkında bilgiler vermektedir. Söz konusu vesikaya göre Naram-Sin, 17 Anadolu kralına karşı savaşmış ve onları mağlup etmiştir. 17 Anadolu kralından biri de Turki kralı İlşu-Nai'dir. Memiş hoca bu belgeye dayanarak, Anadolu Türk tarihi'ni MÖ 3000'li yılların sonuna tarihlemektedir (Memiş, 1988, s. 37; Memiş, 1996, s. 5; Memiş, 2005, s. 57)⁴. Arkeolojik veriler ise çok sayıda olmasına rağmen var sayılan tarih görüşüne göre Anadolu Türk tarihi 1071'den başlatılmıştır. Var olan belge ve bilgiler ise Türk tarihi açısından değerlendirilmeden uzak kalmıştır. Özellikle Sovyet dünyasının dağılması ile birlikte Orta Asya'da var olan belgelere ulaşmanın kolaylaşması ve yeni çalışmalar, kadim Türk tarihinin ortaya konulmasında önemli bir ivme kazandırmıştır (Ceylan, 2008, s. 26; Ceylan, 2015, s. 215; Özgül, 2016, s. 371; N. Ceylan, 2016, s. 410; Ceylan ve Özgül, 2018, s. 625). Anadolu'da Türk varlığını ortaya koymak adına belgeler üzerinde çalışma yapan ve Anadolu arkeolojisine önemli katkılar sağlayan bilim insanı M.T. Tarhan'dır. Yaptığı pek çok çalışmada özellikle Kimmerler ve İskitler'in Türklüğü üzerine araştırmaları ve değerlendirmeleri Anadolu'daki Ön Türk tarihi araştırmalarına yeni bir ufuk kazandırmıştır. Son yazdığı makalelerden birisi de, "*Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmerler ve*

³ Luviler hakkında geniş bilgi için bkz. Yakubovich, 2013, s. 54-61; Yakubovich, 2018, s. 48-63; Zangger, 2019, s. 1 vdd.

⁴ Memiş hocanın da ifade ettiği gibi Anadolu'da yazının henüz bilinmediği bu dönem için Anadolu menşeli başka herhangi bir belge yoktur.

İskitler” adlı çalışması bu bakımdan buyk bir öneme sahiptir (Tarhan, 1969, s. 147; Tarhan, 1970, s. 17; Tarhan, 1972, s. 1; Tarhan, 1976, s. 355; Tarhan, 1983, s. 295; Tarhan, 1984, s. 109; Tarhan, 2002, s. 597). Anadolu’daki Erken Türk dönemi ile ilgili Tarhan Hocayı takiben tarafımızca da çalışmalar yapılmıştır (Ceylan, 2002, s. 425; Ceylan, 2008, s. 26; Ceylan, 2010, s. 215; Ceylan, 2015, s. 7; Ceylan, 2016, s. 85; Ceylan ve özgül, 2020, s. 14-17; Ceylan ve Günaşdı, 2020, s. 4-9; Ceylan ve ngr, 2020, 36-43; Ceylan ve Bingöl, 2020, s. 36-41). 1998 yılından itibaren başkanlığını yürüttüğüm bir ekiple, DYAP (zgl, 2015, s. 169; N. Ceylan, 2016, s. 409; Günaşdı, 2016, s. 391; ngr, 2016, s. 357) ve TRKYAP (Ceylan, 2010, s. 215; Bingöl, 2016, s. 347; Ceylan, 2018, s. 155; Ceylan-zgl, 2018, s. 625; özgül, 2020, 219-245) bu döneme ışık tutmaya çalıştık. Yine bu döneme ilişkin çalışmalara İ. Durmuş (Durmuş, 1993, s. 1; Durmuş, 1997, s. 273; Durmuş, 2002, s. 620; Durmuş, 2008, s. 199) ve S. Y. Gömeç (Gömeç, 1999, s. 3; Gömeç, 2002, s. 1; Gömeç, 2013, s. 1) hocalar katkı sunmuşlardır. Tarhan’dan sonra bayrağı alan her üç bilim insanı da Orta Asya’nın Türk bilim insanlarına açılması ile burada önemli çalışmalara imza atmışlardır. Böylece Orta Asya’yı bilen Türk bilim insanları, Anadolu tarihini incelemede önemli adımlar atmışlardır. A. Sevim (Sevim, 1988, s. 1) ise yazdığı eser ile Anadolu’ya yapılan Hun seferlerini ortaya koymuştur. Avrupa Hunları’nın batıya akışı (378), Tuna’yı aşmaları ile başlamıştır. Batı Hunları’nın doğu bölümü de 395’te Kafkaslar’ı aşarak Anadolu topraklarına girmişlerdir. Batı Hunları’nın Anadolu tarihi için son derece önemli olan bu seferi hakkındaki bilgimiz, Kursık ve Barsık adlı başbuğlar tarafından gerçekleştirilmiş olmasına dair bilgidir. Başbuğlar, Anadolu seferi sırasında Erzurum zerinden Karasu - Fırat Havzası’nı takip ederek Malatya’ya, oradan da Çukurova ve Suriye’ye kadar gitmişlerdir. Hunlar’ın Anadolu seferi iki yıl sürmüş, Suriye’de çok kalmayan Hun boyları geldikleri gzerghla Karadeniz’in kuzeyine geri dönmüşlerdir (Sevim, 1988; Ceylan, 2010, s. 216). İkinci Hun seferi ise 398’de yapılmış olup birincisi kadar geniş çaplı olmamıştır. 515-516’da ise Hunlar’a bağlı Sabar (Sabir, Sibir) Türkleri’nin Sasanilerle anlaşma yaparak Bizans toprakları olan Kafkaslar’ın güneyini egemenlikleri altına almışlardır. Sabarlar Bizans’a karşı kazandıkları zaferi ileri götürerek Kayseri, Konya, Ankara bölgesine seferler yapmışlar ve pek çok ganimet elde ederek geri dönmüşlerdir. Pek çok çalışmada da ifade ettiğimiz gibi Anadolu’da Türk tarihinin başlangıcı için n görülen “1071 tarihi” ibaresi, artık geçerliliğini yitirmiştir. Son yapılan çalışmalarda ortaya konulan tarihi ve arkeolojik kanıtlar, Anadolu’daki Türk tarihinin başlangıç noktasını çok daha eski tarihlere kadar geri götürmüştür. (Ceylan, 2002, s. 425-429; Ceylan, 2004, s. 21-51; Ceylan, 2008, s. 26-35; Ceylan, 2014, s.1-15; Ceylan, 2015b, 9-53).

Türk kültürünü inceleyen bilim insanları, Türkler’in anayurdu olarak tereddütsüz Orta Asya’yı işaret etmektedirler. Tarihçiler, Çin kaynaklarına dayanarak Türkler’in anayurdunun Altay Dağları olduğunu belirtmektedirler. Orta Asya’da yapılan dil araştırmaları ise Altay-Ural Dağları ile Hazar Denizi’nin kuzey ve kuzeydoğusunun Türkler’in anayurdu olduğunu ifade etmektedir⁵.

Türk kültürünün evreleri ele alındığında, en eski kültür olarak Türkmenistan’daki Anav Kültürü karşımıza çıkmaktadır. M 4000-1000 yılları arasında yaygın olarak Hazar Denizi’nden Hindistan’a ve Mezopotamya’ya kadar yayılmıştır. Anav Kültürünün hangi millete ait olduğu tartışmalı bir konu olarak bilim dünyasında varlığını korumaktadır. Ancak bazı bilim adamları bu kültürü, Erken Türk kültürü olarak kabul etmektedirler (Raphael, 2004, s. 13; Schmidt, 2004, s. 89)⁶. Orta Asya’daki diğer bir kültür ise Afanasyevo Kültürü’dr. M 3000-1700 tarihleri arasında, Altay Dağları’ndan Volga Nehri’ne kadar olan geniş bir alana yayılmıştır. Tunç yapımını başaran Afanasyevo insanı madeni işlemeye başlamıştır. Bu kültüre ait kurganlardan at ve koyun kemikleri çıkmıştır (Grayaznov, 1969, s. 47; Okladikov, 2000, s. 123; Mallory, 2002, s. 78; Ceylan, 2018, s. 159).

Altay Dağları’nın güneyinden Yenisey’e, Tanrı Dağları’ndan Ural Nehri’ne kadar yayılan kültür ise Andronovo Kültürü olarak adlandırılmıştır. Bu kültür, M 1700-1200 yılları arasında varlığını devam ettirmiş ve Afanasyevo Kültürünün devamı olarak kabul edilmiştir. Bu kültüre ait kurganlarda çıkan materyallerin arasında, tunçtan ve altından yapılan objeler bulunmuştur. Bazı bilim insanları Türk kültür tarihini Andronovo Kültürü’nden başlatmaktadır. Andronovo Kültürünün, Hun döneminde ve Göktürk döneminde devam ettiğini söz konusu dönemlere ait kurganlardan çıkan verilerden anlamaktayız. Andronovo Kültürü, organik olarak Kimmerler’in temsilcisi olan Srubna Kültürü ile de bağlantılıdır (Tarhan, 1970, s. 20; Tarhan, 1976, s. 360; Kafesoğlu, 1977, s. 30; Ögel, 1984, s. 18; Okladnikov, 2000, s.

⁵ Anayurt hususunda geniş bilgi için bakınız: Ceylan, 2018, s. 155; Ayrıca bakınız: Nemeth, 1940, s. 301; Rsnyı, 1971, s. 1; Koca, 1990, s. 12; Turan, 1993, s. 19; Gömeç, 2002, s. 17.

⁶ Anav Kültürünü Türk Kültürü olarak kabul eden bilim insanları için bakınız: Tarhan, 1970, s. 19; Togan, 1981, s. 7; Koca, 2002, s. 651.

122; Koca, 2002, s. 652). Andronovo Kültürü'nün son bulmasından sonra aynı kültürün devamı olarak kabul edilen Karasuk Kültürü'nün aynı coğrafyada egemen olduğu görülür. Kültür, Geç Andronovo Kültürü olarak da adlandırılmaktadır. Eski Türk Kültürü'nün ana unsurlarından olan dört tekerlekli arabalar ve keçeden yapılan "derme" çadırlar, ilk defa Karasuk Kültürü'nde ortaya çıkmıştır (Jettmar, 1950, s. 236; Esin, 2002, s. 498; Koca, 2002, s. 44; Tarhan, 2002, s. 599; Ceylan, 2018, s. 161). Tagar ve Taştık Kültürleri ise, Karasuk Kültürü'nün devamı olarak Orta Asya'da varlıklarını sürdürmüşlerdir. Önce Tagar Kültürü MÖ 700'lü yılların ortalarından itibaren kendini göstermiş, daha sonra MÖ 300'lü yıllardan sonra Taştık Kültürü, Türk kültürünün gelişme sürecini devam ettirmiştir (Tarhan, 1970, s. 26; Diyarbakırlı, 1972, s. 1; Esin, 1978, s. 11; Koca, 2002, s. 498; Tarhan, 2002, s. 500).

Kaya Resim Çalışmalarına bir Bakış

Paleolitik Çağ'dan günümüze kadar ulaşan önemli insanlık miraslarından biri kuşkusuz kaya resimleridir. Paleolitik Çağ'dan itibaren ortaya çıkmaya başlayan kaya resimleri mağaraların içine ve kaya yüzeylerine yapılmıştır. Kaya resim çalışmaları hakkında pek çok çalışma olmasına rağmen, kaya resimlerinin değerlendirilmesi ile ilgili farklı bir görüş ileri süren Whitley (Whitley, 2011, s. 15) "*sembolizm, dini sistemler, kültürel değişimler, kültürel sınırlar, toplumsal cinsiyet tanımlamaları, sanatın kökeni gibi sorunsalların kaya resim alanları üzerinden tartışılabilmeye başlandığını*" ifade etmektedir. Kaya resimleri ile ilgili bilgilerimiz çok eskiye dayanmaktadır. İlk bilgiler, MÖ 3. yüzyılda Çin filozofu Han Fei tarafından verilen bilgilerdir ki, Çin arşivlerinde bu bilgilere rastlanmıştır. Han Fei'den sekiz yüz yıl sonra coğrafyacı Li Daoyvan tarafından Çin, Hindistan ve Pakistan'daki kaya resimleri hakkında bilgi verilmiştir (Bahn, 1998, s. 2; Fu, 2001, s. 726). 1879 yılında, İspanya'da Santander bölgesinde Altamira Mağarası'ndaki kaya resimleri Marcelino Sanz de Sautuola tarafından keşfedilmiştir. 1902 yılında, Édouard Philippe Émile Cartailhac ve Henri Breuil tarafından yayımlanmıştır. 1894 yılında Fransa'nın Dordogne bölgesinde Vézère Vadisi'nde La Mouthe tarafından kaya resimleri keşfedilmiştir. Fransa'da kaya resim keşifleri, hızlı bir şekilde devam etmiştir. 1940'da Les Combarelles ve Font-de-Gaume Lascaux Mağarası, 1906'da Niaux, 1914'de Les Trois Freres, 1922'de Pech Merle, 1953'de Cougnac, 1956'da Rouffignac Mağaraları bulunmuştur. 1903 yılında ise İspanya'da 40.800 yıl öncesine tarihlenen kaya resimleri keşfedilmiştir (Marcus, 1968, s. 77; Pike-Hoffmann vd., 2012, s. 1409; Diez-Garrido vd, 2015; s. 2).

Yukarıda bahsettiğimiz gibi kaya resimleri kayıtları Asya'da, MÖ 3. yüzyılda başlamış olmakla birlikte bilimsel olarak kayıt altına alınmaları 19. yüzyıl sonunda başlamıştır. 1950 ve 1957 yıllarında Hindistan'da kaya resimleri keşfedilmiştir (Blinkhorn, 2015, s. 196; Blinkhorn, 2016, s. 155). Orta Asya'daki kaya resimleri ise Paleolitik Çağ'dan itibaren görülmeye başlar. Paleolitik döneme ait kaya resim alanlarının başında Yukarı Lena'da Şişkin Kayası üzerinde keşfedilen kaya resimleri gelir. Şişkin Kayası üzerinde vahşi at resimleri bulunmaktadır (Ceylan, 2018, s. 163).

Orta Asya'da keşfedilen kaya resimleri alanlarından biri de Geç Mezolitik (Epipaleolitik) Çağ'a tarihlendirilen Sakta (Shaktha) Mağarası'dır (Rozwadowski ve Lymer, 2012, s. 152; Rozwadowski, 2014, s. 75). Güney Özbekistan'da Zaraut Kamar kaya altı barınağında kaya resimleri de bu anlamda önemlidir. Belirlenen kaya resimlerindeki av sahneleri dikkat çekicidir. Av sahnesini değerli kılan şey, temada ilk kez köpeğin yardımcı elaman olarak kullanılmasıdır (Çoruhlu, 1997, s. 20; Ceylan, 2018, s. 163). Kazakistan'da tespit edilen kaya resimleri, Mezolitik (Epipaleolitik) ve Erken Neolitik Çağ'dan itibaren başlamaktadır (Musabayev, 1998, s. 1). Türkmenistan'da da birçok kaya resim alanı bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi ülkenin güneyinde yer alan Ulu Bezeli Dere kaya resimleridir (Myradowa, 2011, s. 416). Moğolistan'da Neolitik Çağ'a tarihlendirilen Candaman Kaya resimleri ise bu bölgenin en eski kaya resim alanlarından biridir (Çoruhlu, 1997, s. 20; Ceylan, 2018, s. 163). Kırgızistan'da tespit edilen Saymalıtaş Vadisi'ndeki kaya resimleri, son derece önemlidir. Güney-kuzey yönünde yaklaşık 7 km boyunca uzanan Saymalıtaş Vadisi'nde 10 bin taşın üzerinde 100 bin kaya resmi bulunmaktadır. Dünyanın hiçbir bölgesinde bu kadar taş bloğun üzerinde bu kadar figür yoktur (Tashbayeva, 2001, s. 9-80; Amanbaeva, Suleymanova ve Zholdoshov, 2011, s. 53-54; Somuncuoğlu, 2008, s. 1; Somuncuoğlu, 2011, s. 1). Orta Asya kaya resimleri genel olarak Paleolitik çağdan başlayarak Hun, Göktürk ve yakın döneme kadar devam etmiştir. Ögel, 1988, s. 110; Çoruhlu, 1998, s. 66; Roux, 2001, s. 52; Martinov, 2013).

Orta Asya coğrafyasının bir devamı olan Kafkasya ve Doğu Anadolu bölgesinde de Paleolitik dönemden başlamak üzere çeşitli dönemlere ait kaya resimleri bulunmaktadır. Azerbaycan Gobustan, (Rüstemov, 2003, s. 90, 91 vd.; Farajova, 2014, s. 213-232)-Gemikaya, (Xelilov, 2018, s. 22 vd.; Bahşeliyev 2003, s. 1 vdd.) Ermenistan, (Tokhatyan, 2015, s. 184 vdd.) İran Meşgin, ile Doğu Anadolu'daki Hakkâri

Tırşın Yaylası kaya resimleri (Alok, 1988, s. 30; Özdoğan, 2000, s. 298 vd.; Tümer, 2017, s. 45) Orta Asya-Anadolu arasındaki kültürel bağların açıklanmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Kaya resimlerindeki en belirgin sorun tarihlendirme sorunudur. Bu sorun birçok bölgede bilimsel testler, analogik gözlemler ve çeşitli metotlarla çözülmeye çalışılmıştır. Ancak Anadolu'da birkaç bilimsel test dışında tarihlendirme yapılmamıştır. Anadolu kaya resimleri için ilk analogik tarihlendirme çalışması E. Anati tarafından yapılmıştır (Anati, 1968: 35; Anati, 1972, 1 vd.). Doğu Anadolu bölgesindeki birçok kaya resim alanı gibi Van-Hakkâri dağlık bölgesinde tespit edilen kaya resimlerinin tarihlendirmeleri konusu da tartışmalıdır. Başkanlığını yürüttüğüm bir ekiple bu kaya resimlerinin bir kısmı hakkında tarihlendirme önerileri ileri sürdük. Bu resimlerin Paleolitik Çağ'dan itibaren çizilmeye başladığını Geç Tunç ve Demir Çağı'nda ise bu çizimlerin göçlere bağlı olarak yoğunluk kazandığını söyleyebiliriz (Ceylan, 2002, s. 425-429; Ceylan, 2004, s. 21-51; Ceylan, 2008, s. 26-35; Ceylan, 2014, s. 1-15; Ceylan, 2015b, s. 9-53; Özgül, 2015, s. 169; Ceylan-Üngör, 2020, s. 36).

Bölgede bulunan kaya resimleri üzerinde başka bilim insanları tarafından da çalışılmış ve kısmi tarihlendirmeler yapılmıştır. Kars Yazılıkaya (Camuşlu) ve Kurbanğa Mağarası'nda keşfedilen kaya resimlerinin Paleolitik Çağ'a ait olduğu Kökten tarafından ifade edilmiştir (Kökten, 1970, s. 2; Kökten, 1975, s. 102; Karpuz, 1977, s. 2)⁷. Van bölgesinde keşfedilen Yedi Salkım (Kızların Mağarası) kaya resimleri, Belli tarafından günümüzden 10.000-7.000 yıl öncesine tarihlendirilmiştir (Belli, 1975, s. 1; Belli, 1978, s. 28; Belli, 2000, s. 291). Van bölgesindeki kaya resimleri ile ilgili diğer bir çalışma Alok tarafından yürütülmüş, Narlı Huşş Tepe ve Pagan Mağarası'nda kaya resimleri keşfedilmiştir⁸. Hakkari bölgesinde yapılan araştırmalarda ise Tırşın Yaylası'nda kaya resimleri tespit edilmiştir. Bu resimler Mezolitik (Epipaleolitik) Çağ, Neolitik Çağ, Kalkolitik Çağ ve Eski Tunç Çağı'na aittir. (Alok, 1988, s. 37). Hakkâri bölgesinde keşfedilen bir başka kaya resim alanı ise Gevaruk Vadisi'dir. 1956-58 yılları arasında Freh ve Uyanık tarafından tespit edilen vadide daha sonra İngiliz ve Alman dağcı kafilesi araştırma yapmıştır. Daha sonra vadide araştırmalar yapan Alok, Gevaruk Vadisi Kaya resimlerini MÖ. 10.000-8.000 yılları arasına tarihlendirmiştir (Uyanık, 1974, s. 36; Alok, 1988, s. 34; Özdoğan, 2000, s. 299). Anadolu genelinde ise Mezolitik (Epipaleolitik) Çağ'a tarihlendirilen Öküzini (Yalçınkaya, 1993, s. 48), Karain (Yalçınkaya, 1987, s. 24), Beldibi (Bostancı, 1965, s. 75) keramiksiz Neolitik Çağ'a yerleştirilen Aşıklı Höyük (Esin-Harmankaya, 2007, s. 263) ile Kalkolitik Çağ'a tarihlendirilen Çatalhöyük'te (Mellaart, 1966, s. 183) kaya resimlerine rastlanır. Son yıllarda Batman, (Soydan-Korkmaz, 2013, s. 668) Mersin, (Kaycı-Ünlü vd. 2018, s. 80 vd.) Ordu Esatlı Kaya Resimleri⁹ ve Ankara GÜDÜL Kaya Resimleri (Somuncuoğlu, s. 2012, s. 1) Anadolu'da kaya resim çalışmalarının arttığının bir göstergesidir.

Genel itibariyle Doğu Anadolu kaya resimlerinin Paleolitik Çağ'dan itibaren ortaya çıktığı ve Demir Çağı'nın sonuna kadar devam ettiği anlaşılır. Yapılan çalışmalarda Paleolitik döneme tarihlendirilen resimlerin sayısı hiç de az değildir. Genellikle bu dönemde mağara duvarları ve sığınakların olduğu korunaklı yerlere çizilen kaya resimleri aşı boyası ile yapılmıştır. Kars, Ardahan ve Erzurum gibi illerdeki kaya resimlerinin ağırlıklı olarak Tunç ve Demir Çağı'nı yansıtan resimlerin olduğu görülür (Ceylan, 2002, s. 425-429; Ceylan, 2004, s. 21-51; Ceylan, 2008, s. 26-35; Ceylan, 2014, s.1-15; Ceylan, 2015b, 9-53; Özgül, 2015, s. 169; Ceylan-Üngör, 2020, s.36). Gevaruk Vadisi'nde ise resimlerin çağ çağ olarak gelişim gösterdiği görülür. Gevaruk'ta bazı resimlerin Neolitik Çağ'a bazılarının ise Mezolitik Çağ'a tarihlendirildiği anlaşılır (Alok 1988, s. 30; Özdoğan 2000, s. 298 vd.; Bingöl 2020, s. 70 vd.).

1998 yılından itibaren başkanlığımdaki bir ekiple, DAYAP/TÜRKYAP gibi projelerle kaya resimleri ile ilgili bilimsel yayımlar yaptık. Hemen hemen her yıl Doğu Anadolu bölgesinde yeni kaya resimleri keşfetmekte ve yayımlamaktayız (Ceylan, 2002, s. 425; Ceylan, 2010, s. 215; Ceylan, 2015, s. 7; Özgül, 2015, s. 169; Özgül, 2016, s. 371; Bingöl, 2016, s. 347; Ceylan, 2016, s. 85; N. Ceylan, 2016, s. 409; Günaşdı, 2016, s. 391; Üngör, 2016, s. 357; Ceylan, 2018, s. 155; Ceylan ve Özgül, 2020, s. 14-17; Ceylan ve Günaşdı, 2020, s. 4-9; Ceylan ve Üngör, 2020, 36-43; Ceylan ve Bingöl, 2020, s. 36-41; Ceylan ve Karageçi 2020, s. 42).

Kaya resimlerinin Milattan önceki örneklerinde yaygın bir sanat üslubu olmamakla birlikte Saymaltaş, Tamgalısay, Moğolistan Bayan Ölgü vb. gibi özel kaya resim alanlarındaki resimlerde bir İskit üslubundan

⁷ Paleolitik Çağ'da yapılmadığıyla ilgili görüş için bakınız: Harmankaya-Tanıdı, 1996, Kurbanğa.

⁸ Narlı Huşş Tepe Kaya Resimleri Alok tarafından keşfedilmiştir. Pagan Mağarası Kaya Resimleri ise Uyanık tarafından keşfedilmiş, Alok tarafından yayımlanmıştır. Alok, 1988, s. 59.

⁹ Esatlı Kaya Resimlerini pek çok insan kendisinin bulduğunu ifade etmektedir.

söz etmek mümkündür. Geç Tunç Çağı'ndan itibaren Erken Demir, Hun ve Göktürk devirlerinde yaygınlaşmaya başlayan kaya resimlerinde işlenen temaların pastoral bir yaşamı ve daha çok inanç etrafında şekillenen ritüelleri içeren bir üsluba doğru yöneldiği anlaşılar. Kaya resimlerinde işlenen ana temalar; genelde av ve tuzak sahneleri, dağ keçisi, geyik tasvirleri, güneş, ay ve yıldızlar arasında geçiş yapan şaman ritüelleri, süvariler, vahşi hayvan betimlemeleri, savaş sahneleri, eğlence sahneleri ve bağımsız kompozisyonlardır.

Elmalı Kaya Resimleri

Elmalı kaya resimlerinin bulunduğu Yörenler Mahallesi Antalya'ya 133 km, Elmalı'ya ise 23 km uzaklıktadır. Kaya resimlerinin koordinatları ise 36°49'26.89" K, 29°49'50.70" D'dur. Kaya resim alanı tek bir panoda rekristalize kireçtaşı bloğuna kazıma ve yer yer de gagalama tekniği ile çizilmiş 9 figürden oluşmaktadır. Pano genel olarak incelendiğinde tek bir ressamın elinden çıktığı görülür. Aynı üslupla çizilen bu figürler tek tema içerisinde çizilmişlerdir. Alanda bir av sahnesi ya da büyü (Sieveking, 1979, s. 55; Hoppal, 2015, s. 77-78) tasvir edilmiştir. Bu av temasının içerisinde bir mızraklı avcı, beş dağ keçisi, bir tilki, bir köpek ve tam olarak belirlenemese de bir şualı güneş kursu motifi yer almaktadır. Bu şekilde dağ keçisinin yanında resmedilmiş güneş motifine Şenkaya/Kaynak köyü kaya resimlerinde de rastlanır (Özgül, 2016, s. 376). Güneş kursu, Türk inanç sisteminde koruyucu özelliği ile ay ve yıldızlar gibi bir yere oturtulur. Çin kaynaklarının vermiş olduğu bilgilerde kağanın güneşe büyük bir saygısının olduğu yazılıdır. Bununla birlikte kağanın çadırının kapısının doğuya, yani güneşin doğduğu yöne göre açıldığı özellikle vurgulanır. Buna ilaveten Türk mitolojisinde güneş anayı, ay babayı; güneş dişiyi, ay erkeği; güneş sıcaklığı, ay soğukluğu; güneş güneyi, ay kuzeyi temsil eder (Ögel, 1995, s. 187-200). Ayrıca panoda tam olarak belirleyemediğimiz çizimler de mevcuttur. Bilindiği gibi Türk kültüründe köpeğin av ve tuzak sahnelerinde yardımcı bir eleman olarak kullanılması çok yaygın bir durumdur. Bu şekilde yapılmış kaya resimlerindeki köpek çizimlerine Ardahan/Çıldır Başköy kaya resimlerinde rastlanır (Ceylan, 2015a, s. 12). Daha önceki Ardahan Cinnik Kurganı'nda yapmış olduğumuz kazı çalışmalarında da at kafatası ve köpeğin bir arada bulunması, bu panodaki resmi açıklamamıza yardımcı olan başka bir unsurdur (Ceylan, 2008, s. 26). Yine bu bağlamda Azerbaycan/Hocalı 2 Nolu kurganda ortaya çıkarılan köpek iskeletleri, Orta Asya-Anadolu arasındaki kaya resim sanatı birlikteliğini ve ölü gömme geleneklerinin devamlılığını göstermesi bakımından büyük önem taşır (Hasanov, 2019, s. 125). Panoda tilki şeklinde tasvir edilmiş hayvan figürü ise, Avrasya kaya resim sanatındaki av ve tuzak sahnelerinde sıkça tekrarlanan temalardan biri olarak karşımıza çıkar (Rogozhinskiy, 2011, s. 15; Bobomulloev, 201, s. 76).

Panonun üst kısmında keçi sürüsünün üzerinde avcı olarak belirlediğimiz 1 no.lu figür kazıma tekniğiyle profilden çizilmiş elinde mızrağı olan bir avcıdır. Figür yaklaşık 10x10 cm boyutlarındadır. Atın dört ayağı, gövdesi, kuyruğu ve baş kısmı belirgin çizilmiştir. Üzerindeki süvarinin de vücut ana hatları belirgindir. Sağ eli ile atın yularını tutmuş olan avcının sol elinde ise av aleti olarak mızrak bulunmaktadır. Avcının hemen altında, 2 no.lu keçinin ise üzerinde bir şualı güneş kursu motifi bulunmaktadır. Bu motif ya tam olarak tamamlanmamış ya da zamanla tahrip olmuştur. Panoda 5 nolu olarak belirlediğimiz figür ise bir köpek figürüdür. Bu figürü avcı ile birlikte düşünürsek, çizilen av töreninde süvariye yardımcı olması için çizildiği düşünülebilir.

Panodaki av sahnesini avlanma büyü teorisi ve dini kavramlı bir sanat anlayışı ile ele alarak "Avlanma büyü" (Hunting magic) olarak adlandırmak mümkündür (Sieveking, 1979, s. 55; Hoppal, 2015, s. 77-78). Buna göre avcı-toplayıcı gruplar avlanmadan önce büyü faaliyeti gerçekleştirirler ayrıca kaya resimleri, ilkel insanın hayatta kalma mücadelesinden kesitler sunar. Hayatta kalmak için besine ihtiyaç duyan insan, besine ulaşmak için büyü ile bunu pratik hale getirmek ister. Buda besine ulaşmadaki başarı göstergesinin duvarlara, taşlara yansımış anlatımıdır. Avlanma öncesinde yapılan bu büyü faaliyetinin amacı, av-avlanma, hayvanlara karşı hâkimiyet, doğurganlık/bereketlilik ve yıkıcı büyü ile yırtıcı hayvanlara karşı üstünlük kurma olarak ifade edilir. Avrasya kaya resim sanatında bu tür av büyü sahnelerine sıkça rastlanır.

Panoda yaptığımız incelemelerde beş adet dağ keçisi motifi tespit edilmiştir. Keçilerin hepsinin tek bir av teması içerisinde olduğu gözlemlenmektedir. Kargaşa halinde olan keçilerde yön algısı yoktur. Panoyu incelerken daha ayırt edici olması nedeniyle keçilere numara vererek inceledik. 2 no.lu keçi profilden gagalama ve kazıma tekniği ile stilize bir şekilde çizilmiştir. Keçinin yaklaşık boyutları 15x5 cm'dir. Keçi figürü incelendiğinde dört ayağının da belirgin olduğu ancak eklem ve toynak belirtisinin olmadığı görülmektedir. Gerçekçi bir gövdeye sahip olan keçi figürünün baş uzantısı belirli olup, başın üzerinde geriye doğru kavisli bir çift boynuz bulunmaktadır. Keçi figüründe dikkati çeken diğer bir unsur ise figürün

dik bir kuyruğa sahip olmasıdır. Böylelikle bu keçi figürünün bir teke olduğu varsayılabilir. 3 no.lu keçi figürü 2 no.lu keçi figürünün biraz altında aksi yönde çizilmiştir. Keçi figürü kazıma ve gagalama tekniğiyle profilden stilize bir şekilde çizilmiştir. Keçinin yaklaşık boyutları 12x12 cm'dir. Dört ayağı belirli olan figürün bacaklarında eklem ve toynak belirtilmemiştir. Gövdenin üzerinde devam eden baş ve onun uzantısı olarak son derece abartılı bir çift boynuz bulunmaktadır. Figürün kuyruğunun dik bir vaziyette bulunması ve abartılı boynuzlarının olması onun teke olduğunu göstermektedir. 4 no.lu keçi figürü ise 3 no.lu keiyle aynı yönde çizilmiştir. Kazıma tekniğiyle profilden stilize bir şekilde çizilen bu keçi figürü diğer iki keçi figürüne nazaran daha kk çizilmiştir. Dört ayağı da belirli olan figürün gövdesinin devamındaki boyun uzantısı ve kavisli bir çift boynuzu dikkat çekmektedir. Figrde bulunan kuyruk olgusundan teke olduğu yorumu yapılabilir. 4 no.lu keçi figürü gagalama tekniğiyle profilden stilize bir şekilde çizilmiştir. Yaklaşık boyutları 8x10 cm'dir. Dört ayağı belirli olan figürün gövdesi ve üzerinde boyun uzantısı bulunur. Devamında keçi figürünün başı ve üzerinde bir çift boynuz bulunmaktadır. Figrde hareket olgusu yoktur. Gövdenin arka ucunda ise dairesel şekilde bir kuyruk bulunmaktadır. 7 no.lu keçi figürü gagalama ve kazıma tekniği ile profilden çizilmiştir. Figürün yaklaşık boyutları 15x18 cm'dir. Keçi figürünün dört ayağı belirgindir. Gövdesi diğer figürlere nazaran daha izgiseldir. Bu izgisel devamın arka ucunda aynı hatlarda 5 cm uzunluğunda bir de kuyruk bulunmaktadır. Gövdenin devamında boyun uzantısı üzerinde ise abartılı geriye doğru kavisli boynuzlar bulunmaktadır. 8 no.lu keçi figürü ise gagalama tekniğiyle profilden stilize bir şekilde çizilmiştir. Keçi figürünün yaklaşık boyutları 6x18 cm'dir. Dört ayağı ve gövdesi belirgin çizilmiştir. Gövdenin üzerinde baş olgusu onun üzerinde ise figürün boyutlarının yaklaşık iki katı uzunluğunda geriye doğru kavisli abartılı boynuzlar bulunmaktadır. Keçi figürü hareket halinde çizilmiştir. Yaklaşık 8x5 cm boyutlarında olan bu figür süvarinin aksine panonun alt kısmında keçi sürüsünü toplar vaziyette tasvir edilmiştir. Hemen köpeğin alt kısmında köpek figürüne oranla daha büyük çizilmiş tilki olabileceğini düşündüğümüz 6 no.lu figür yer almaktadır. Kazıma tekniğiyle 15x6 cm boyutlarında, profilden çizilmiş bu motif, panonun pastoral temasına uygun olarak düşünülebilir.

Panoda sıkça vurgulanan dağ keçisi/dağ tekesi figürü, zamanla damgaya dönüşmüş ve Türk dünyasının en eski damgalarından biri haline gelmiştir. Bu damga yüceliği, erişilmez yerlere erişilebilirliği, bağımsızlığı, özgürlüğü, kararlılığı, asaleti ve cesareti sembolize eden bir damga olarak Tanrının yeryüzündeki temsilcisi olduğuna inanılan kağanı simgelemektedir. Türk dünyasında Doğu Türkistan'dan Anadolu'ya kadar bütün bölgelerde kağanı temsilen veya kağana bağlılığı belirtmek için dağ keçisi/dağ tekesi damgası kullanılmıştır. Bugün Hakasya, Tuva ve Buryat'taki Türkler arasında dağ keçisi/dağ tekesi/kök pe hl kutsal kabul edilmekte ve dağların tepesine heykelleri dikilmektedir. Altay Türkleri arasında, şamanın kötü ruhları kovmak için keçi kaniyla yıkanıp teke postuna girmesi dağ keçisi/dağ tekesine verilen önemi göstermektedir. Ayrıca Türk tarihinde önemli görevler üstlenen Teke, Akkeililer, Kızılkeililer, Sarıkeçililer, Tekeoğulları gibi boy adları, yer adları, lakaplar ve unvanlar da bu sembolizasyonun ürünü olarak ortaya çıkmış kültür elemanlarıdır (Tezcan, 1990, s. 179: res 1; Ceylan, 2002, s. 425 vd).

Sonuç

Anadolu tarihini incelemek için arkeolojik ve yazılı kaynaklar oldukça önemlidir. Anadolu'nun Türkleşme sürecini ortaya koymak için ise yakın zamana kadar sadece yazılı kaynaklar kullanılmıştır. Özellikle Arap, Latin, Fars, Gürcü ve Bizans kaynakları bu hususta kullanılan kaynaklardandır. Ancak bu kaynaklar Anadolu'nun Türklüğü hakkında sadece yakın dönem bilgilerini içermektedirler. Bununla birlikte kırsaldaki konar-gcer Türk kültürüne ait olan arkeolojik verileri incelemek ise daha zordur. Çünkü çok eski devirlerden itibaren Anadolu'nun yerleşik kültürleri vadi tabanları ve ırmak havzalarında gelişirken gcer kültürler daha çok yaylalarda ortaya çıkmıştır. Çoğunlukla ekonomisi kkbaş hayvan yetiştiriciliğine dayanan gcer Türk boyları Anadolu'nun yüksek yaylalarını kendilerine mesken edinmişlerdir. Bu meskenlerden birisi de Antalya/Elmalı yaylasıdır. Teke yöresinde bugün bile aralıksız bir şekilde gcerlerin devam ettirdiği yaylak-kışlak hayatı çok eski devirlerden kalma kültürel kodları barındırır. Bu kültürel kodlardan bir tanesi olan Elmalı kaya resimleri, Orta Asya-Kafkasya-Doğu Anadolu'nun ve yüksek yaylalarındaki kaya resim sanatının devamlılığına vurgu yapar. Bu anlamda Elmalı kırsalındaki Salur, Avşar, Eymir vb. Türk boylarının yaylak ve kışlakları ise uzun yıllardır bu bölgede devam eden konar-gcer hayatın izlerini taşır (Koday-Aydın 2019, s. 83).

Panonun analojik değerlendirmesi yapılacak olursa yakın kültür çevresinde ıldır Başköy kaya resimleri (Ceylan, 2015a, 7 vd.) ile figür ortaklığı, av teması, teknik ve üslup bakımından benzer özellikler

taşıdığı söyleyebiliriz. Aynı şekilde Doyumlu kaya resimleri ile teknik olarak olmasa da tema bakımından örtüşen av sahneleri tasvir edilmiştir. Yine Elmalı kaya resimleri Tırşın Yaylası kaya resimleri ile teknik, tema ve stil açısından benzerlik taşımaktadır. Elmalı kaya resimlerinin ikincil kültür çevresiyle analogisi yapıldığında ise İran'daki Meşkin Kaya Resimleri ile de teknik ve tema olarak ortaklıkların olduğu anlaşılır. Bununla birlikte Azerbaycan/ Gobustan ve Ermenistan kaya resimlerini de aynı bağlamda değerlendirmek gerekir.

Elmalı kaya resimlerine çizilmiş olan, süvari, güneş kursu ve dağ keçisi motifi, göçer Türk kültürün en önemli üç ögesini barındırmaktadır. Atı ehlileştiren Türkler onu iyi kullanarak hayatlarını kolaylaştırmış ve düşmanlarına her zaman üstünlük sağlamışlardır. Resimdeki güneş motifi Türk mitolojisinde ve destanlarında çok önemli bir yere sahiptir. Panoda sıkça vurgulanan figür ise şüphesiz dağ keçisi motifidir. Bu motif Türk kültürünün hemen her evresinde kendisine yer bulmuştur. Cesareti, bağımsızlığı ve erişilmezliği sembolize eden dağ keçisi motifi Göktürk devleti zamanında ise artık hükümdarlık damgası haline gelmiştir. Bütün bunlar gösteriyor ki, bu motifler kültürel bir alt yapı ile, kayalara bilinçli bir şekilde çizilmişlerdir. Bu üslupla çizilen resimler Orta Asya'dan başlayıp Kafkasya yolu ile Anadolu'ya kadar yayılmıştır. Zaman içinde sembol haline gelen bu figürler, Türk boyları arasında o kadar yayılmıştır ki, bugün bile Teke yöresinde Teke, Akkeçi, Karakeçi, Sarıkeçi vb. adlarla anılan göçerlerin halılarında, heybelerinde kısaca hayatlarının bütün unsurlarında vurgulamaya devam etmektedirler. Yukarıda onomastik çerçevede ifade ettiğimiz Türk boy isimleri de asırlardan beri yöreye damga vurmuş olan pastoral sembollerden esintiler taşır.

Etik Beyan

"Elmalı Kaya Resimleri" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma doküman incelemesine dayalı olarak yapıldığından etik kurul kararı zorunluluğu bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Akşit, O. (1967). *Likya tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Alok, E. (1988). *Anadolu'da kayayıstü resimleri*. İstanbul: Akbank Kültür Yayınları.
- Amanbaeva, B., A. Suleymanova, C., Zholdoshev, (2011). Rock art sites in Kyrgyzstan. *Rock Art in Central Asia*. (Ed. J. Clottes). Paris: 43-73.
- Atalay, İ. (1982). *Erzurum ovası ve çevresinin toprakları*. *Ege Coğrafya Dergisi*, 68-99.
- Aydın, T. (2019). *Elmalı ilçesinin coğrafyası*, Ankara: İksad Yayınevi.
- Bahn, P. G. (1998). *The Cambridge illustrated history of prehistoric art*. Cambridge, U.K., New York.
- Bahşeliyev, V. B. (2003). *Gamıkaya tasvirleri*. Bakü, Elm.
- Barnett, R. D. (2008). Phrygia and the peoples of Anatolia in the Iron Age. *The Cambridge Ancient History*, II(2), 417-442.
- Belli, O. (1975). Doğu Anadolu'da yeni arkeolojik keşifler Van-Yedisalkım (Put) Köyü boyalı mağara resimleri. *Tarih Dergisi*, 28/29, 1-40.
- Belli, O. (1978). New light on the Earliest art of Anatolia: Kızların Mağarası (The Cave of the Maidens). *Turkish Treasures 2*, İstanbul, 28-31.
- Belli, O. (2000). Van Bölgesi'nde boyalı mağara resimlerinin keşfi. İçinde O. Belli (Edt.). *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi* (ss. 291-297). Ankara: İstanbul Üniversitesi.
- Berndt-Ersöz, S. (2012). Frig Krallığı: kökenleri, tarihi ve politik gelişimi. İçinde T. T. Sivas ve H. Sivas (Edt.). *Frigler* (ss. 16-43). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bingöl, A. (2016). Yüzey araştırmaları ışığında Borluk Vadisi kaya üstü resimleri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 39, 347-355.
- Bingöl, B. (2020), *Kuzeydoğu Anadolu petrogliflerindeki dağ keçisi motifi* (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. Erzurum.
- Blinkhorn, J. (2015). Rock art research in India 2000-2009: methodological and theoretical trends in the 21st Century. *News of the World IV*, Paul Bahn, Natalie Franklin and Matthias Strecker Eds., Oxford: Archaeopress, 196-207.
- Blinkhorn, J. (2016). Rock art research in India: 2010-2014, in rock art studies. *News of the World V*. Bahn, P., Franklin, N., Strecker, M., and Delvet, E. Eds., Oxford: Archaeopress, 155-162.
- Bobomullov B. S. Rock Art in Tajikistan, Rock Art Sites in Kazakhstan, Rock Art in Central Asia, A Thematic Study, (Edited by Jean Clottes), Paris.73-93.
- Bostancı, E. (1965). Beldibi, Belbaşı Mezolitliği ve diğer Mezolitik buluntularla olan münasebetleri. *Ankara Üniversitesi DTCF Antropoloji Dergisi*, 3, Ankara, 1965, 55-90.
- Burn, A. R. (1951). *Alexander the Great and the Hellenistic Empire*. London: English Universities Press.

- Ceylan, A. (1994). *Eski Anadolu devletlerarası ilişkiler, antlaşmalar (II. ve I. Binde)* (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Ceylan, A. (2002). Doğu'da ilk Türk yerleşmelerinden Cunni mağarası. *Türkler Ansiklopedisi*, VI, (ss.425-429), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Ceylan, A. (2004). Erzurum ve çevresinde erken dönem Türk izleri. *Türk Kültürü*, Erzurum, 21-51.
- Ceylan, A. (2008). Doğu Anadolu'da kaya resimlerinin Türk tarihi açısından önemi. *Bilim ve Ütopya*, 163, 26-35.
- Ceylan, A. (2010). Doğu Anadolu'da ilk Türk izleri. *XV. Türk Tarih Kongresi*. ss. 215-232.
- Ceylan, A. (2015a). Çıldır Başköy kaya resimleri. *BELGÜ*, II, 7-28.
- Ceylan, A. (2015b). *Doğu Anadolu araştırmaları Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır 2008-2014*. Erzurum.
- Ceylan, A. (2016). Geyiklitepe kaya resimleri ve runik yazıtları. *3. Uluslararası Türk Şöleni Bildirileri*. ss. 85-96.
- Ceylan, A. (2018). Türk Dünyasından yeni kaya resimleri. *XVII. Türk Tarih Kongresi I*, 155-206.
- Ceylan, A. ve Bingöl, A. (2020). Kars Borluk Vadisi kaya resimleri. *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, 401, s. 36-41.
- Ceylan, A. ve Günaşdı, Y. (2020). Erken Dönem Anadolu Türk tarihinde Cunni Mağarasının yeri ve önemi. *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, 400, s. 4-9.
- Ceylan, A. ve Özgül, O. (2018). Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk kültürünün erken dönem şifreleri kaya resimleri. *16. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi* (ss. 625-632). 4-6 Eylül 2018, İstanbul.
- Ceylan, A. ve Özgül, O. (2020). Anadolu'da Türk varlığının erken evreleri. *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, 399, s. 14-17.
- Ceylan, A. ve Üngör, İ. (2020). Doğu Anadolu kaya resimlerinin Türk kültür tarihi bakımından önemi. *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, 401, s. 36-43.
- Ceylan, A. ve Karageçi M. (2020).Doğu Anadolu kaya resimlerindeki süvari tasvirleri. *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, 403, s. 42-50.
- Ceylan, N. (2016). Yağlıca Kalesi'nde yılan figürü ve Türklerde yılan simgesi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 39, 409-421.
- Cook, M. (1985). The rise of the Achaemenids and establishment of their empire. *The Cambridge History of Iran*, 2, 200-291.
- Cornell, T. ve Matthews, J. (1988). *Roma Dünyası*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çapar, Ö. (1987). Phrygia ve Demir devrinde Anadolu kavimleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 31(1-2), 43-73.
- Çevik, N. (2015). *Lykia kitabı*. Antalya: Akmed / Koç Üniversitesi Suna & İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi.
- Çoruhlu, Y. (1997). *Erken devir Türk sanatı ABC'si*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Çoruhlu, Y. (1998). *Türk sanatının ABC'si*. İstanbul.
- Davis, W. S. (2020). *Roma İmparatorluğu tarihi*. İstanbul: Ark Kitapları.
- Demircioğlu, H. (2015). *Roma tarihi 1. Cilt Cumhuriyet*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Diez, M. G.-Garrido, D. vd. (2015). The Chronology of hand stencils in European Palaeolithic rock art: implications of new U-series results from El Castillo Cave (Cantabria, Spain), *Journal of Anthropological Sciences* 93, 1-18.
- Diyarbakirli, N. (1972). *Hun sanatı*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Kültür Yayınları.
- Doğaner, S. (2019). *Akdeniz bölgesi coğrafyası*. İ. Ü. Edebiyat Fakültesi.
- Durmuş, İ. (1993). *İskitler (Sakalar)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Durmuş, İ. (1997). Anadolu'da Kimmerler ve İskitler. *Belleten*, LXI(231), 273-286.
- Durmuş, İ. (2002). İskitler'in Kimliği. *Türkler Ansiklopedisi I* (ss. 620-627). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Durmuş, İ. (2008). İskit İmparatorluğu'nun yıkılış nedenleri. *Akademik Bakış*, I(2), 199-214.
- Esin, E. (1978). *İslamiyet'ten önceki Türk kültür tarihi ve İslam'a giriş*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Esin, E. (2002). İç Asya'da milattan önceki binyılda Türklerin atalarına atfedilen kültürler. *Türkler Ansiklopedisi I* (ss. 498-518). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Esin, U. ve Harmankaya, S. (2007). Aşıklı Höyük. *Türkiye'de Neolitik Dönem*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 255-272.
- Farajova, M. (2014). Gobustan rock art cultural landscape - El paisaje cultural del arte rupestre de Gobustán. *Cuadernos De Arte Rupestre*. 7, 213-232.
- Francfort, H. P. (2008). Central Asia and Eastern Iran. *The Cambridge Ancient History*, IV, 165-193.
- Fu, C. Z. (2001). Eastern Asia. *Handbook of Rock Art Research*, Ed. David S. Whitley, Walnut Creek, Lanham, New York, Oxford: AltaMira Pres.
- Gömeç, S. (2002). *Türk kültürünün ana batları*. Ankara.
- Gömeç, S. Y. (1999). Anadolu'da Türklere ait yer isimleri. *Yüce Ereke*, 8, 3-9.
- Gömeç, S. Y. (2013). İsiler ve İskitler hakkında. *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, 21, 1-7.
- Grayaznov, P. M. (1969). *Southern Siberia*. (Rusçadan Çev: J. Hogarth). Geneva.
- Günaşdı, Y. (2016). Doğu Anadolu kaya resimleri işığında doyumsuz kaya panoları. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 39, 391-407.
- Harmankaya, S. ve Tanındı, O. (1996). *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri 1: Paleolitik/Epipaleolitik*. İstanbul.
- Hasanov, Z. (2019). "Two Different Funerary Rituals in the Kurgans of the Eastern Part of the South Caucasus". *Constructing Kurgans Burial Mounds and Funerary Customs in The Caucasus and Eastern Anatolia During*

- The Bronze and iron age in the Early Iron Age, Nicola Laneri, Giulio Palumbi, Sylvie Müller Celka (eds), Roma, s. 125-139.
- Hoppal, M. (2015). *Şamanlar ve semboller; kaya resmi ve göstergebilim*. (Çev. Fatih Sel). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Işık, F. (2010). Anadolu-Lykia Uygarlığı Lykia'nın "Hellenleşmesi" görüşüne eleştirel bir yaklaşım. *Anadolu*, 36, 65-125.
- İnalçık, H. (2009). *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar – 1*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Jettmar, K. (1950). *Archaeologische Spuren von Indo Germanen in Zentralasien, Poidejna*, V(I).
- Kafesoğlu, İ. (1977). *Türk milli kültürü*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Karpuz, H. (1977). Camuşlu'da Yontma Taş Çağı kaya resimleri. *TÜBİTAK Bilim ve Teknik*, 10(212), 1-6.
- Kayci, O. H.-Ünlü, Y. ve Ateş, S. (2018). Mersin'in mağara resimleri: Anadolu'nun Elleri. *Magma* 35, 80-95.
- Koca, S. (1990). *Türk Kültürünün temelleri-I*. İstanbul: Damla Neşriyat.
- Koca, S. (2002). Türklerin göçleri ve yayılmaları. *Türkler Ansiklopedisi I* (ss. 651-664). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Koday, Z. ve Aydın, T. (2019). İdari coğrafya özellikleri açısından Elmalı (Antalya) ilçesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(1), 67-92.
- Kökten, İ. İ. (1970). Yazılıkaya'da ve Kurbanğa Mağarasında (Kars-Çamuşlu) yeni bulunan dip tarih resimleri. *Karseli*, 6(69), 2-16.
- Kökten, İ. İ. (1975). Kars Çevresinde Dip Tarih Araştırmaları Ve Yazılıkaya Resimleri. *Atatürk Konferansları V: 1971-1972*. Ankara. ss. 95-104.
- Köymen, M. A. (1986). Selçuklular ve Anadolu'nun Türkleşmesi meselesi. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 1, 21-35.
- Levi, P. (1987). *Eski Yunan*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mallory, J. P. (2002). *Hint Avrupalıların İzinde - Dil, Arkeoloji ve Mit*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Mansel, A. M. (2014). *Ege ve Yunan tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Marcus, R. B. (1968). *Prehistoric Cave Paintings*. Franklin Watts, New York.
- Mellaart, J. (1966). Excavations at Çatal Hüyük, 1965, Fourth Preliminary Report. *Anatolian Studies*, 16, 165-191.
- Memiş, E. (1988). M.Ö. 3. binyılda Anadolu'da Türkler. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 2/91-96.
- Memiş, E. (1996). *Filistinlerin kökeni ve tarihi*. Konya: S.Ü Eğitim Yayını.
- Memiş, E. (2005). Eski Anadolu tarihinde Türkler. *Türk Kültürü*, (Ed. Ceylan, A.), 57-65.
- Miller, J. L. (2009). Hititler döneminde Anadolu'da halklar ve diller. İçinde M. D. Alpaslan ve M. Alpaslan (Edt.). *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu* (ss. 82-92). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Musabayev, G. (1998). Kazakistan arkeoloji araştırmaları Margulan okulları. *XIV. Bilimsel Pratik Konferans Çalışmaları*, Kazakistan.
- Myradowa, E. A. (2011). Bezeli Derenin Gayalaryndaky Sungat. *Türkmenstanyn Taryhy ve Medeny Yadgarlıklary*, Aşgabat, ss. 416-423.
- Nemeth, G. (1940). Türk dünyası Eskiçağı. *Ülkü*, XV, 299-306.
- Okladnikov, A. P. (2000). Tarihin şafağında iç Asya. İçinde D. Sinor (Der.) *Erken İç Asya Tarihi* (Çev: A. Şenel) (ss. 61-140). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ögel, B. (1988). *İslamiyet'ten önce Türk kültür tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Özdoğan, M. (2000). Van-Hakkâri bölgesi yüzey araştırması. İçinde O Belli (Edt.). *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi* (ss. 298-299). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını.
- Özgül, O. (2015). Erzurum bölgesi kaya panoları. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5(10), 169-198.
- Özgül, O. (2016). Erzurum Şenkaya petrogliflerindeki at-geyik ve güneş kursu. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 39, 371-390.
- Özgül, O. (2020). Erzurum ve çevresinde erken dönem Türk izlerine ait yeni bulgular. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 65, 219-245.
- Pike, A. W. G. ve Hoffmann, D. L. vd. (2012). U series dating of Paleolithic art in 11 caves in Spain. *Science*, 336, 1409-1413.
- Raphael, P. (2004). *Anew in Gadymy Osusi (Prehistoric Civilizations of Anau)*. Aşgabat.
- Rásónyi, L. (1971). *Tarihte Türklük*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Roux, J. P. (2001). *Orta Asya tarih ve uygarlık*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Rogozhinskiy, A. E. (2011). Rock Art Sites in Kazakhstan, Rock Art in Central Asia, A Thematic Study, (Edited by Jean Clottes), Paris. 9-43.
- Rozwadowski, A. (2014). In Search of shamanic themes in Eastern Siberian rock art (Sakha/Yakutia Republic). *Shaman*, 22(1-2), 75-96.
- Rozwadowski, A. ve Lymer, K. (2012). Rock art in Central Asia: history, recent developments and new directions. *Rock Art Studies News of the World IV*, Oxford, ss. 149-164.
- Rüstemov, C. N. (2003). *Gobustan petroglifleri I*. Bakü.
- Schmidt, H. (2004). Archeological excavations in Anau and Old Merv. In R. Pumpelly (Edt.). *Prehistoric Civilizations of Anau* (ss. 89-225). Aşgabat.
- Sevim, A. (1988). *Anadolu'nun Fetbi Selçuklular Dönemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sieveling, A. (1979). *Cave artist*. London: Thames & Hudson.

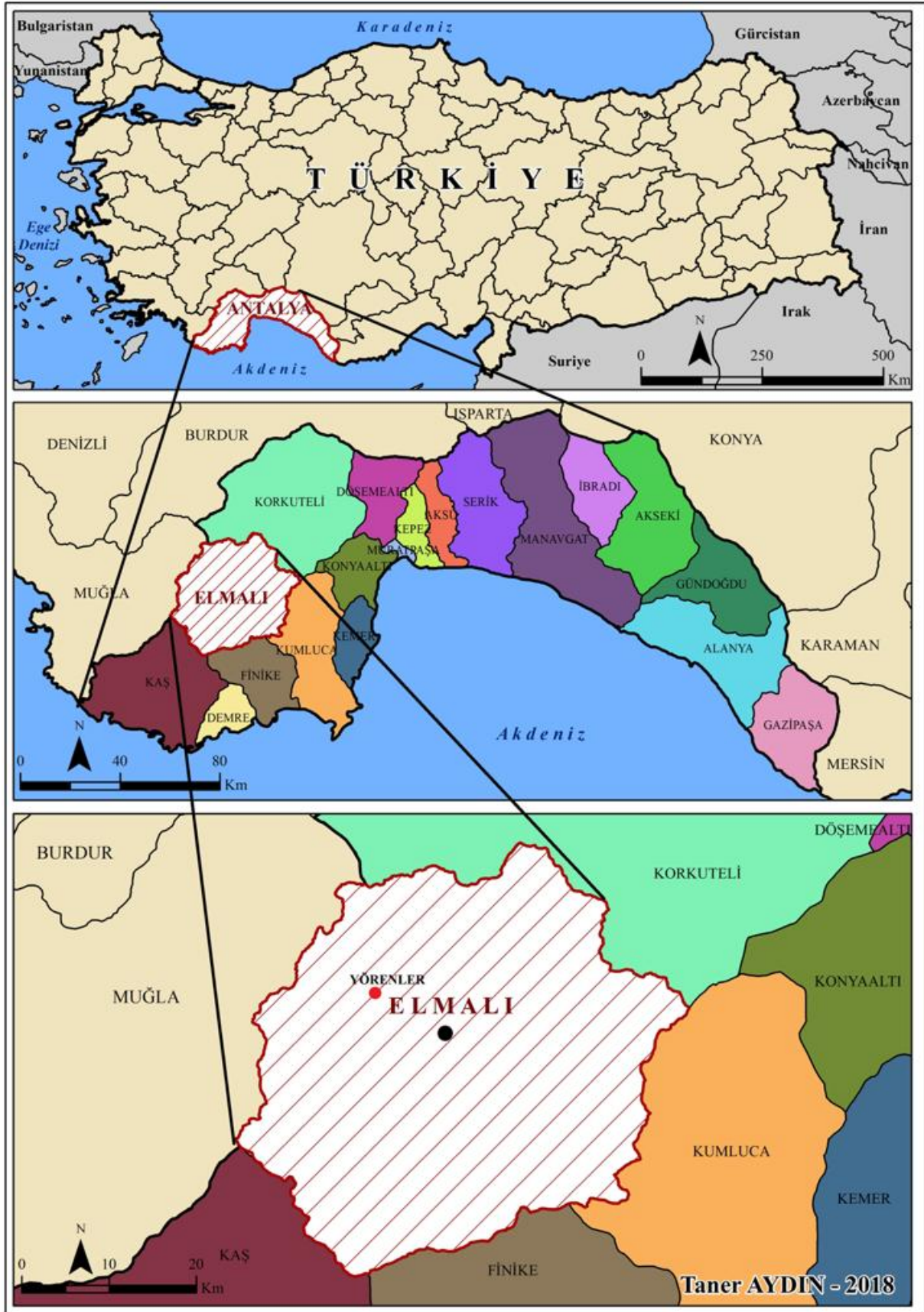
- Somuncuoğlu, S. (2008). *Saymalıtaş*. İstanbul: AC Yapı.
- Somuncuoğlu, S. (2011). *Sibirya'dan Anadolu'ya taştaki Türkler*. İstanbul: İlke Yayıncılık.
- Somuncuoğlu, S. (2012). *Damgaların Göçü (Kurgan)*. İstanbul: İlke Yayıncılık.
- Soydan, E. ve Korkmaz, F. (2013). Batman'da yeni bir keşif: Deraser (Ank) mağara resimleri. *Turkish Studies* 8/6, 665-686.
- Tarhan, M. T. (1969). İskitlerin dini inanç ve adetleri. *Tarih Dergisi*, 23, 147-170.
- Tarhan, M. T. (1970). Bozkır medeniyetlerinin kısa kronolojisi. *Tarih Dergisi*, 24, 17-32.
- Tarhan, M. T. (1972). *Eskiçağ'da Kimmerler problemi* (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul.
- Tarhan, M. T. (1976). Eskiçağda Kimmerler problemi. *VIII. Türk Tarih Kongresi I* (ss. 355-369). Ankara.
- Tarhan, M. T. (1983). The structure of the Urartian State. *Anadolu Araştırmaları IX* (ss. 295-310). Ankara.
- Tarhan, M. T. (1984). Eski Anadolu tarihinde Kimmerler. *Araştırma Sonuçları Toplantısı I* (ss. 109-120). Ankara.
- Tarhan, M. T. (2002). Ön Asya Dünyasında İlk Türkler: Kimmerler ve İskitler. *Türkler Ansiklopedisi IV* (ss. 597-610). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Tezcan, M. (1990). *Eski Türklerde damga* (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Tashbayeva, K. I. (2001). Petroglyphs of Kyrgystan. *Petroglyphs of Central Asia*. (Ed. K. Tashbayeva). Bışkek: 9 – 80.
- Togan, Z. V. (1981). *Umumi Türk tarihine giriş*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Tokhatyan, K. S. (2015). Rock carvings of Armenia. *Fundamental Armenology* No 2, 184-204.
- Turan, O. (1969). *Selçuklular tarihi ve Türk-İslam medeniyeti*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu.
- Turan, O. (1993). *Türk cihan hakimiyeti mefkuresi tarihi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Tümer, H. (2017). *Van-Hakkari dağlık bölgesi kaya resimleri* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Uyanık, M. (1974). *Petroglyphs of South - Eastern Anatolia*. Graz.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2011). *Osmanlı Tarihi II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ünal, A. (2002). *Hititler Devrinde Anadolu I*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Üngör, İ. (2016). Orta Asya'dan Anadolu'ya kayalara yazılan Türk kültürü (Dereçi Kaya Resimleri). *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 39, 357-370.
- Whitley, D. (2011). *Introduction to rock art research*. London - New York: Routledge.
- Xelilov, T. (2018). *Gemiğaya etrafında aexeoloji tedđigatları*. Nahçıvan.
- Yakubovich, I. (2013). Hitit İmparatorluğu'nda Luviler. *Aktüel Arkeoloji*, 36, 54-61.
- Yakubovich, I. (2018). Siyasi haritada Luviler. *Aktüel Arkeoloji*, 64, 48-63.
- Yalçinkaya, I. (1987). 1985 Yılı karain kazıları. *KST* 8 – I, 15-37.
- Yalçinkaya, I. (1993). 1991 Yılı öküzi kazıları. *KST* 14 - I, 43-58.
- Young, T. C. (2008). The early history of the Medes and the Persians and the Achaemenid Empire to the death of Cambyses. *The Cambridge Ancient History, IV*, 1-52.
- Zangger, E. (2019). *Luvî Uygarlığu, Ege'nin Bronz Çağındaki Eksik Halka*. İstanbul: Ege Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Located in the southwest of Antalya province of Turkey, located in the Mediterranean region. Elmalı district, which is the subject of our article, is one of the 19 districts of Antalya. The district, which has no coastline, is located to the west of Antalya city center. Neighboring districts are Kaş, Finike, Kumluca and Korkuteli. The western border of Elmalı is adjacent to Muğla. The distance of the district to Antalya city center is 114 km. Elmalı district was established on the southern skirts of Elmalı Mountain, from which it is named. The district has the characteristics of a bowl. The district of Elmalı, surrounded by the Bey Mountains, a branch of the Taurus Mountains, was established in the Elmalı Plain, with the same name. The history of the region goes back to the Neolithic Age. Many of the important states of the Anatolian geography have dominated the region. In the Ancient History, we see the Luwians, Hittites, Phrygians, Persians, Lycia, Hellenistic State and Roman Empire in the region. Our knowledge about the early stages of Turkish Culture in the Anatolian geography has been increasing rapidly in recent years. Rock paintings (petroglyphs), which are of great importance for Anatolian Turkish History and started from the Paleolithic Age, were made inside caves and on rock surfaces. Rock paintings have begun to be discovered in many areas of the world. One of the important human legacies from the Paleolithic Age to today is undoubtedly the rock paintings. One of the rock paintings area discovered in Central Asia is Sakta (Shaktha) Cave, which is dated to the Late Mesolithic (Epipalaeolithic) Age. Rock paintings were discovered in the Zaraut Kamar rock shelter in Southern Uzbekistan. There are hunting scenes in the selected rock paintings. What makes the hunting scene valuable is the use of the dog as an aid for the first time. Rock paintings detected in Kazakhstan begin from the Mesolithic (Epipalaeolithic) and Early Neolithic Age. The rock paintings discovered in Turkmenistan are located in Ulu Bezeli Creek, located in the south of the country. The Mongolian finds are the Candaman Rock Paintings dated to the Neolithic Age. Rock paintings in Saymalıtaş Valley found in Kyrgyzstan are extremely important. There are 100

thousand rock paintings over 10 thousand stones in Saymalitas Valley, which stretches for about 7 km in the south-north direction. No other part of the world has such rich rock paintings. Central Asian rock paintings date back to the Hun and Gokturk era. It has been emphasized that it is the Paleolithic Age, although the dating of the rock paintings found in high mountainous areas in Anatolia, especially in the Eastern Anatolia region, is controversial. Especially, Kökten stated that the rock paintings discovered in Kars Yazılıkaya (Camuşlu) and Kurbanaga Cave belong to Paleolithic Age. The rock paintings found in many regions of Anatolia and Central Asia are of great importance in terms of Turkish Cultural History. The 1071 Battle of Malazgirt is shown as the first entry date of the Turks into Anatolian lands. Written sources of the period (Arab, Byzantine, Latin and Persian) provide information on the subject. However, archaeological documents and material remains are very important in evaluating the historical events in the periods when writing was not available. In this sense, it is possible to see the rock paintings that emerged intensely after the Bronze Age in Central Asia in almost all of Eurasia. The early nomadic Turkish tribes, who came to Anatolia through the Caucasus, painted their pastoral life on the rocks. Rock paintings; They were made for different purposes such as determining the boundaries of their own pastures, performing religious rituals and emphasizing themselves against other tribes. The rock paintings found in different regions of the Anatolian geography are historical documents proving that the Turks came to Anatolia before the 1071 Malazgirt War. Although the dating of the rock paintings found in the Eastern Anatolia region is controversial, it is stated that they belong to the Paleolithic Age. Seven Salkim (Girls' Cave) Rock Paintings in the Van region are dated back to 10.000-7.000 years ago. It has been emphasized that the Tırşın Rock Paintings determined in the researches conducted in the Hakkari region belong to the Neolithic Age, Chalcolithic Age and Old Bronze Age starting from the Mesolithic Age. The Gavaruk Valley Rock Paintings, also discovered in the Hakkari region, are dated between 10,000 and 8,000 BC. During the surveys we carry out in the Eastern Anatolia Region, we detect new rock paintings almost every year. Rock paintings, which are densely found in various regions of Anatolian geography, are of great importance for Anatolian Turkish History.

EKLER

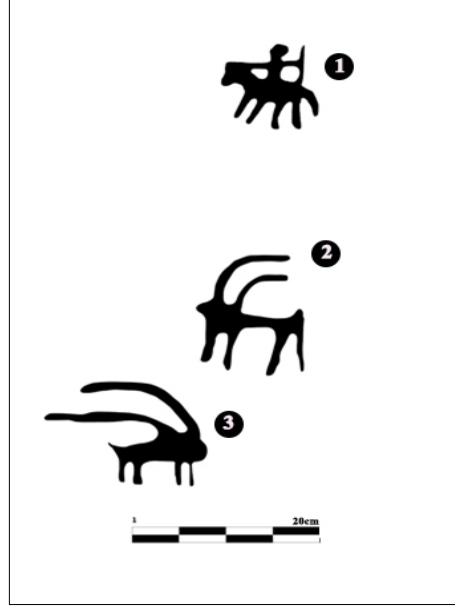
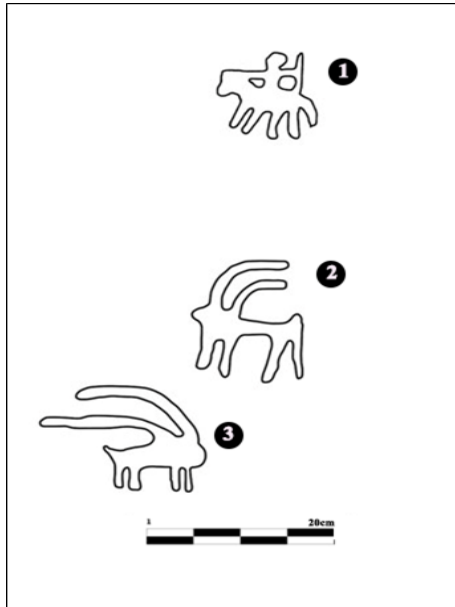
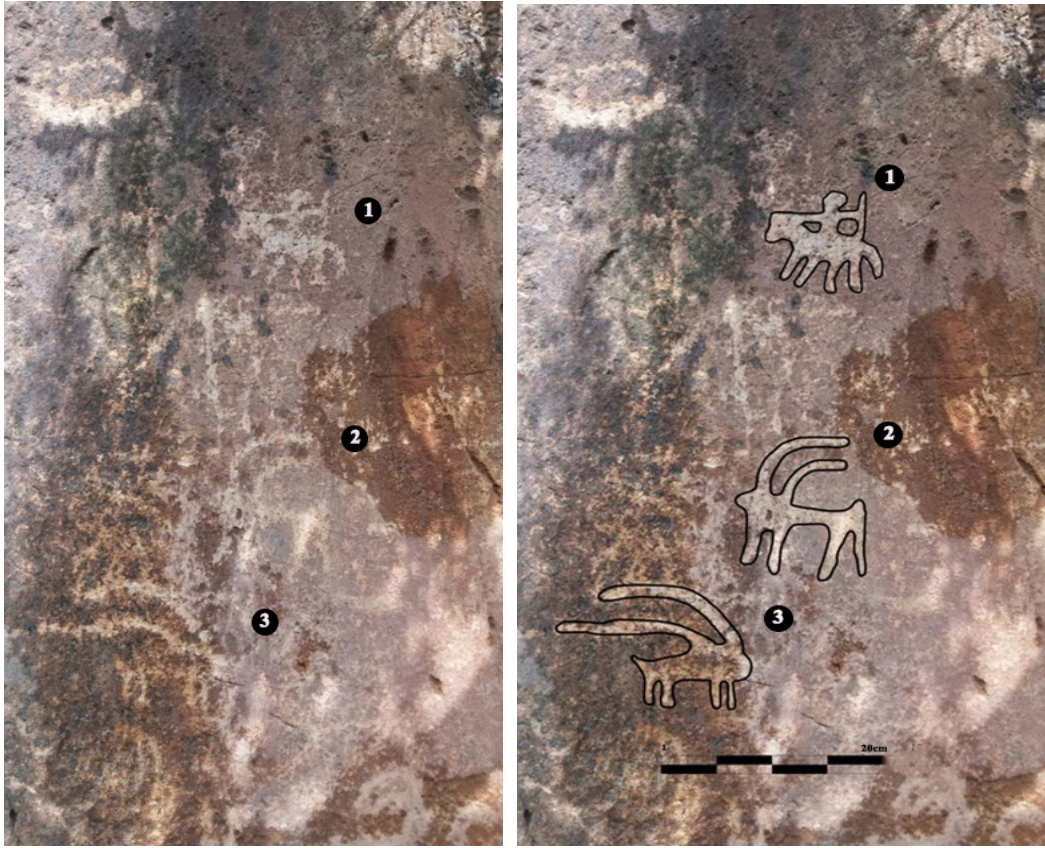
Harita: Elmalı İlçesinin Lokasyon Haritası

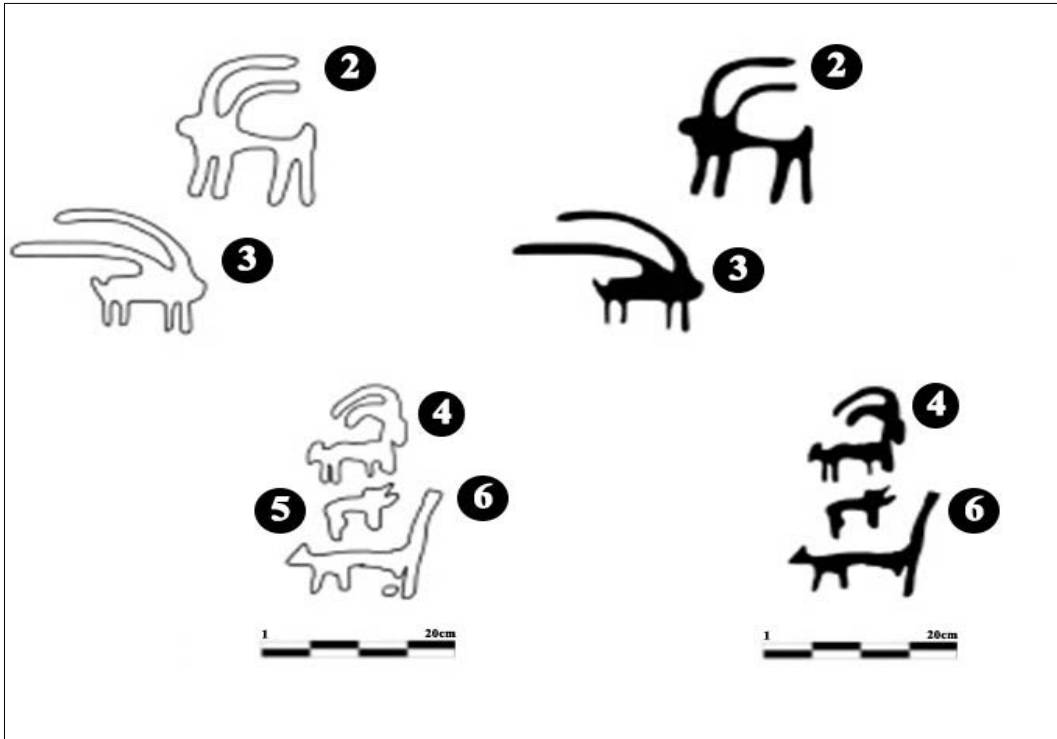
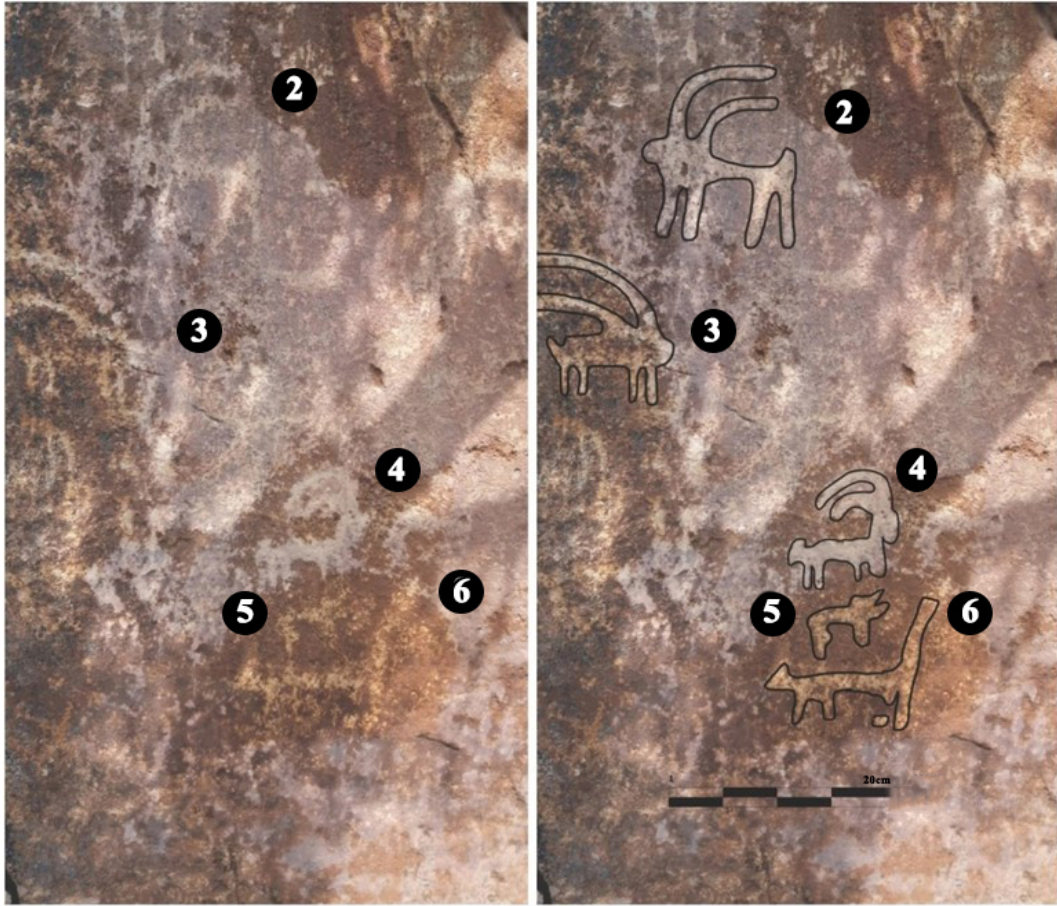
Elmalı Vadisi Uzaktan Görünüm

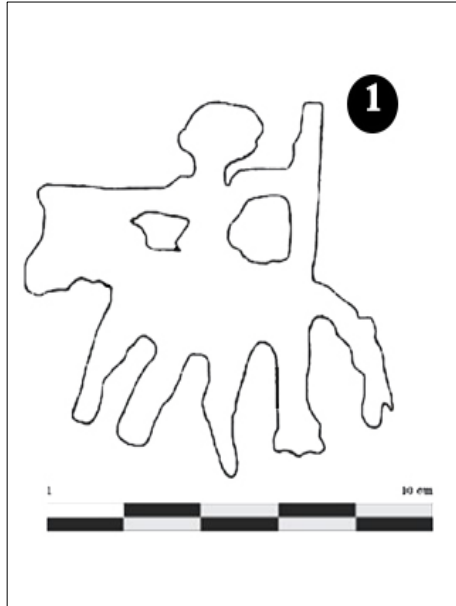
Resimlerin Olduğu Kayalık Alan

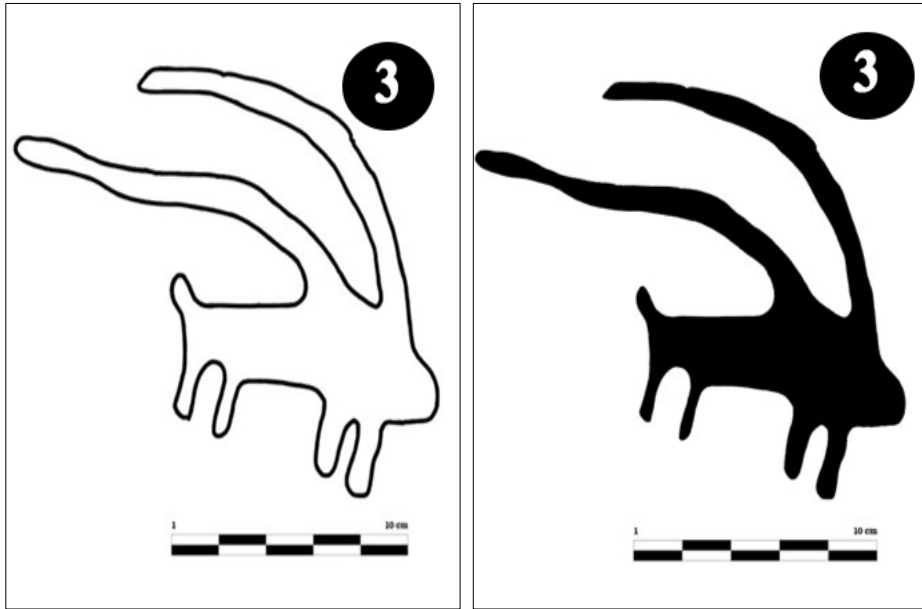
Kaya Resimlerinin Bulundugu Panodan Bir Kesit

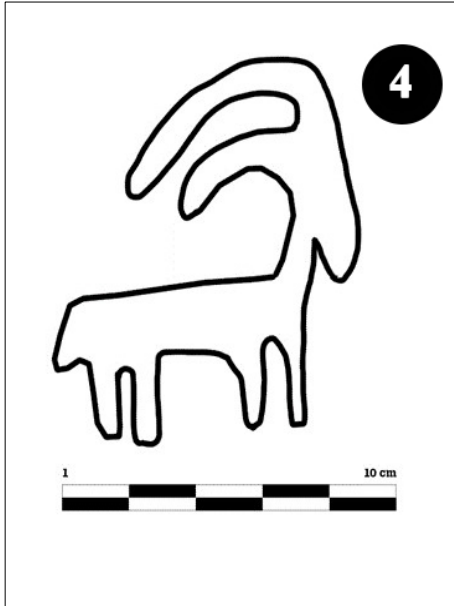
Kaya Resimlerinin Bulunduğu Panodan Bir Kesit

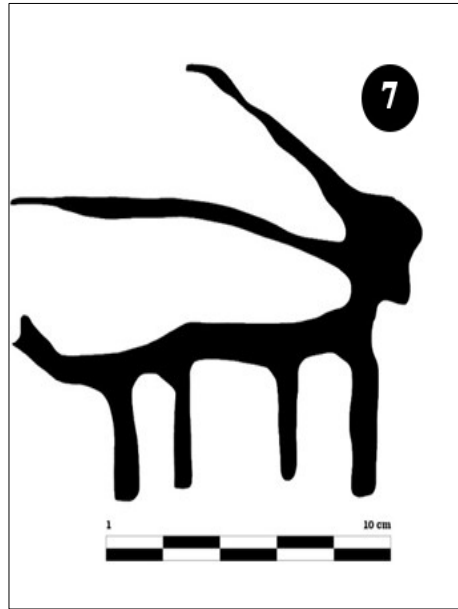
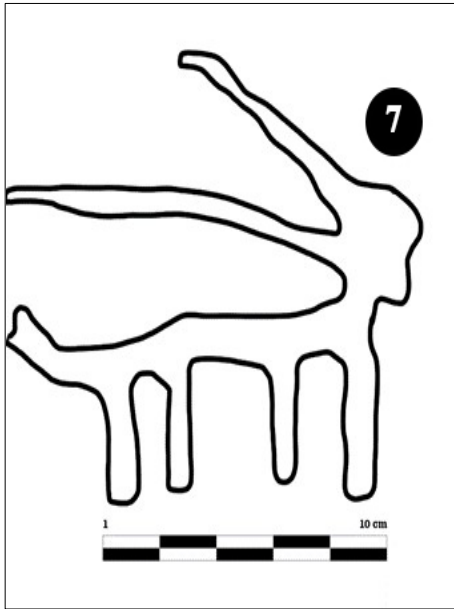
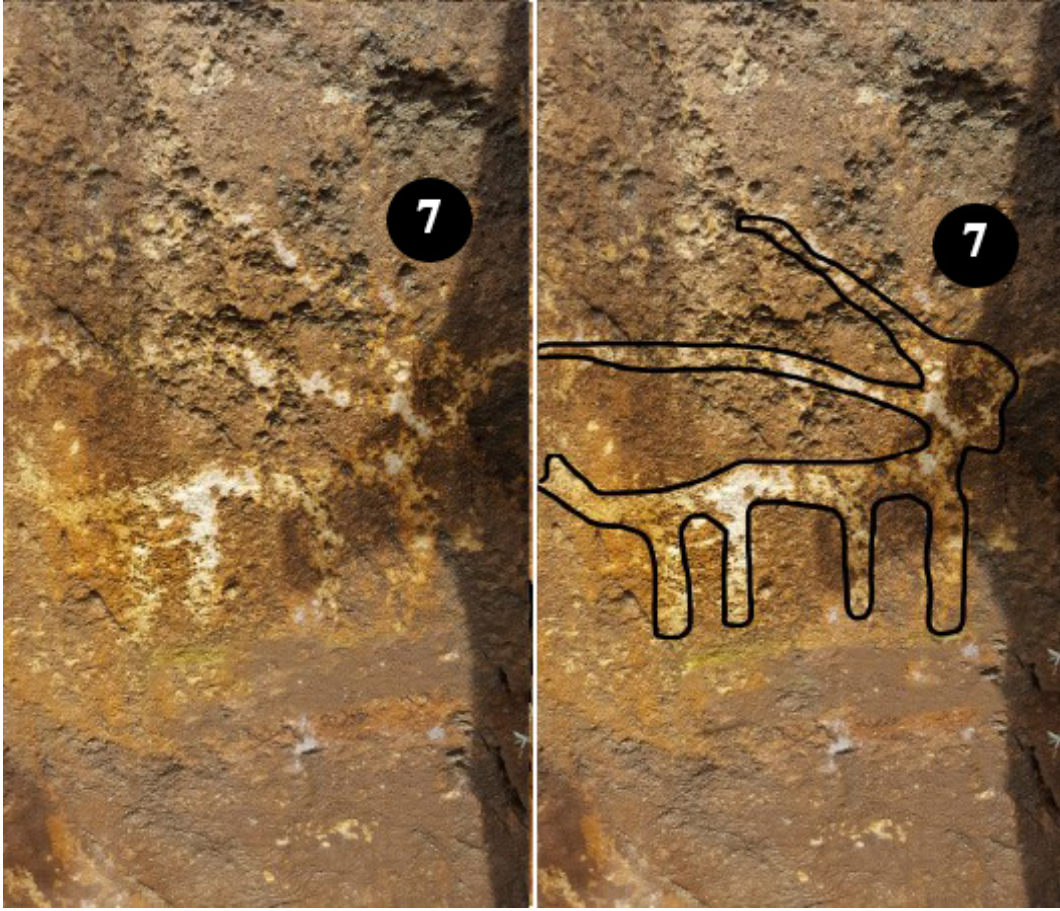
1 No.lu Svari Figürü

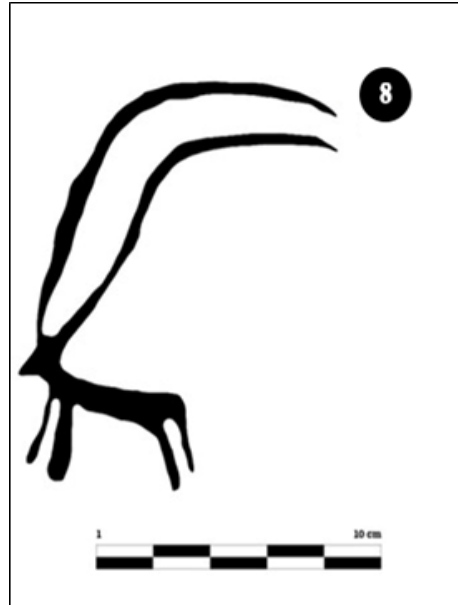
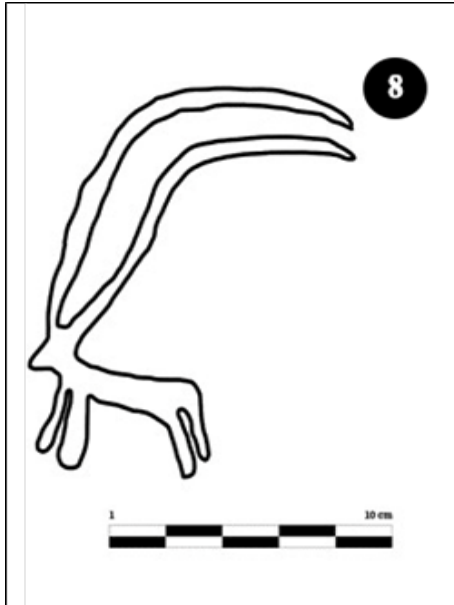
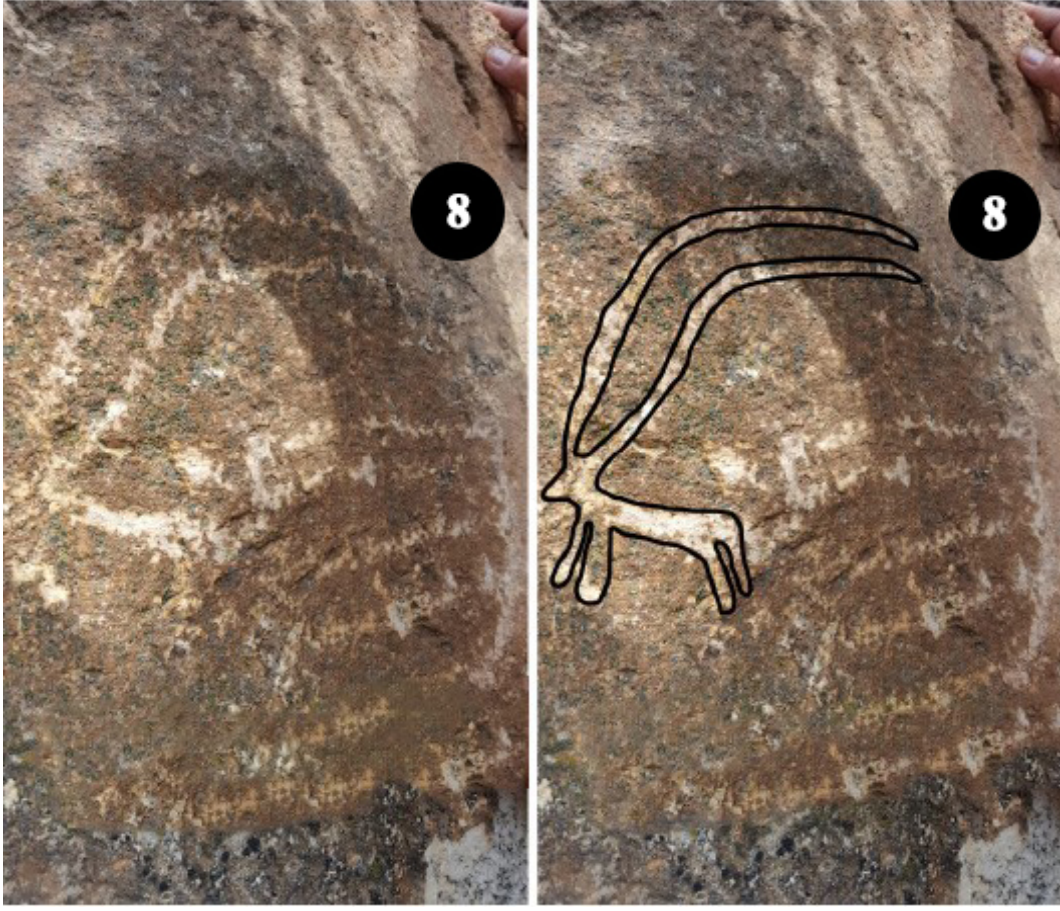
3 No.lu Dağ Keçisi Figürü

4 No.lu Dağ Keçisi Figürü

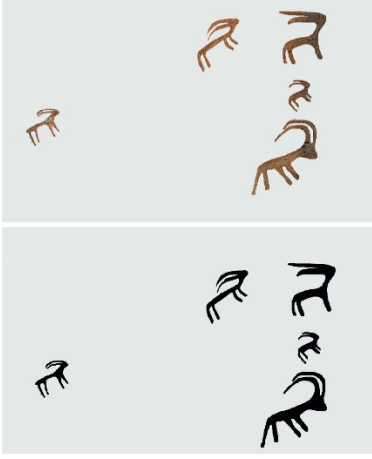

7 No.lu Dağ Keçisi Figürü

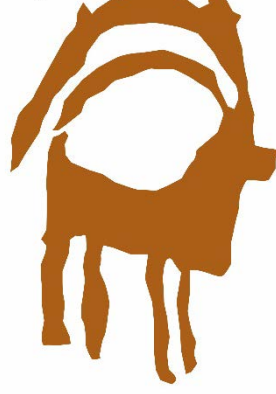

8 No.lu Dağ Keçisi Figürü

Orta Asya-Kafkasya ve Doğu Anadolu'dan Dağ Keçisi-Avcı Çizim Örnekleri

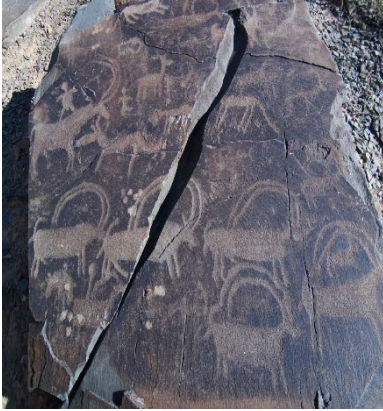
Ardahan/Başköy

Kars/Borluk

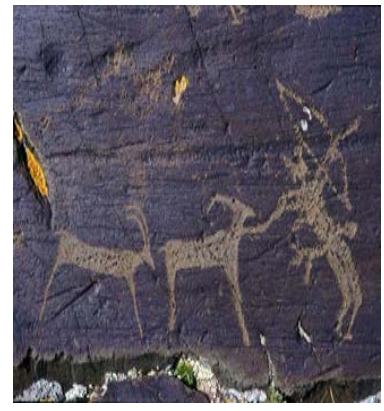
Kars/Digor

Tamgalısay/Kazakistan

Saymalıtaş/Kırgızistan

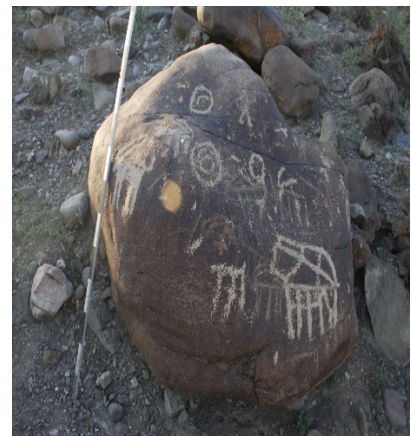
Baga Oigor/Moğolistan

Sarmışsay/Özbekistan

Gemigaya/Nahçıvan

Meşgin/İran

2019 Yılı Ağrı İli, Eleşkirt İlçesi Yüzey Araştırması ve Bir Deęerlendirmesi¹

Yavuz GÜNAŞDI² ve İshak KÜÇÜKYILDIZ³

Öz

Ağrı ilinin batısında yer alan Eleşkirt ilçesi, önemli yol güzergâhları üzerinde bulunur. Pirabat ve Toprakkale, ilçenin şimdiye kadar bilinen en eski yerleşim yerleridir. Ayrıca Pirabat ve Toprakkale’de bulunan yazıtlar, MÖ I. binde bölgedeki Urartu hâkimiyetini göstermektedir. 2019 yılında ilçede, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğünün izni ile yüzey araştırması yapılmıştır. Bu sayede bölge ve ilçe tarihine katkı sağlamak amaçlanmıştır. Eleşkirt Kaymakamlığı’nın destekleriyle 17-29 Eylül tarihleri arasında büyük bir kısmını ilçenin batısında yürüttüğümüz çalışmalarında 11 merkezde incelemede bulunulmuştur. Bu merkezlerden Sadaklı Höyük 2007 yılında, Hazine-tepe Kalesi ise 2018 yılında I. dereceden arkeolojik sit alanı olarak tescil edilmiştir. Ancak 9 merkez ilk kez kayıt altına alınmış ve tescili için çalışmalar başlatılmıştır. Bu merkezler; Güneykaya Kalesi, Çatalpınar Kaya Sığınağı, Çatalpınar Yerleşmesi, Harami Taşlar Kalesi, Tahir (Kargaşan) Kalesi, Sarıcan Kalesi, Gülşah Kalesi ve Yerleşim Alanı, Dikentepe Kalesi ve Mendek Yerleşmesidir. Araştırmalar sırasında mimari verilerin yanında çok sayıda keramik verisi elde edilmiştir. Keramik verileri ağırlıklı olarak İlk Tunç Çağ, Erken Demir Çağ, Orta Demir Çağ (Urartu), Geç Demir Çağ ve Orta Çağ dönemlerine aittir. Yüzey araştırmaları sırasında işlenmiş taş aletler de bulunmuştur. Bunlar üzerinde ayrıntılı çalışmalar yapılmaktadır. Kaçak kazıların yoğunluğu oldukça endişe vericidir.

Anahtar Kelimeler: Ağrı, Eleşkirt, Yüzey Araştırması, Tunç Çağ, Demir Çağ

2019 Year Ağrı Province, Eleşkirt District Survey and Evaluation

Abstract

Located in the west of Ağrı province, Eleşkirt district is located on important road routes. Pirabat and Toprakkale are the oldest known settlements of the district until now. In addition, the inscriptions found in Pirabat and Toprakkale show the dominance of Urartian in the region in the 1st millennium BC. A survey was conducted in the district in 2019 with the permission of the General Directorate of Cultural Heritage and Museums. In this way, it is aimed to contribute to the history of the region and the district. 11 centers were inspected in the works, most of which were carried out in the west of the district between 17-29 September with the support of the Eleşkirt District Governorship. Among these centers, Sadaklı Mound was registered as 1st degree archaeological site in 2007 and Hazine-tepe Castle in 2018. However, 9 centers have been registered for the first time and studies have been initiated for registration. These centers; Güneykaya Castle, Çatalpınar Rock Shelter, Çatalpınar Settlement, Harami Taşlar Castle, Tahir (Kargaşan) Castle, Sarıcan Castle, Gülşah Castle and Settlement Area, Dikentepe Castle and Mendek Settlement. During the researches, besides the architectural data, many ceramic data were obtained. Ceramic data mainly belong to the Early Bronze Age, Early Iron Age, Middle Iron Age (Urartian), Late Iron Age and Middle Ages. Worked stone tools were also found during the surveys. Detailed studies are carried out on them. The intensity of illegal excavations is very worrying.

Key Words: Ağrı, Eleşkirt, Survey, Bronze Age, Iron Age

Atıf İçin / Please Cite As:

Günaşdı, Y. ve Küçükıldız, İ. (2021). 2019 yılı Ağrı ili, Eleşkirt ilçesi yüzey araştırması. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 557-577.

¹ “Ağrı İli, Eleşkirt İlçesi Kalkolitik, Tunç ve Demir Çağları Yüzey Araştırması” isimli proje Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’nün izinleri ile gerçekleştirilmiştir [(Proje No: YA010402(2019)]. Ayrıca projeye Türk Tarih Kurumu maddi destek sağlamıştır.

² Doç. Dr. - Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, gunasdi@atauni.edu.tr

 ORCID: 0000-0001-7955-3756

³ Doktorant - Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü ishakkucukyildiz@hotmail.com

 ORCID: 0000-0002-2720-9408

Geliş Tarihi / Received Date: 15.12.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 18.01.2021

Giriş

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 94949537-161.01-674813 sayılı ve 16 Ağustos 2019 tarihli izni ile Y. Günaşdı başkanlığındaki ekip ile birlikte 17-29 Eylül 2019 tarihleri arasında "Ağrı İli, Eleşkirt İlçesinde, Kalkolitik, Tunç ve Demir Çağları Yüzey Araştırması" çalışmalarının ilk etabı yapılmış ve başarı ile tamamlanmıştır.

Ağrı ilinin 35 km batısında yer alan Eleşkirt ilçesi, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Murat-Van Bölümü'nde, 1700 m rakımda yer almaktadır. Eleşkirt ilçesinin yüzölçümü 1307 km²'dir. İlçe, kendi adıyla anılan ova üzerine kurulmuştur. İlçenin doğusunda idari olarak bağlı olduğu Ağrı ili, güneyinde Tutak ilçesi, batısında Erzurum iline bağlı Karayazı ilçesi ile kuzeybatısında Horasan ilçesi, kuzeyinde Kars iline bağlı Kağızman ve Sarıkamış ilçeleri yer almaktadır. Eleşkirt ilçesi, batısında Tahir Dağları, kuzeyinde Kösedag ve Karasu-Aras Dağlarının bir bölümü olan Taşkom ve Göcür Dağları, güneyinde ise Çakmak Dağlarının uzantılarıyla çevrilidir. Bölgenin en önemli su kaynağı Çakmak Dağları'ndan kaynağını alan ve Murat Nehri'nin önemli kollarından biri olan Güzeldere (Şeryan) akarsuyudur (Girgin, 1991, s. 3 vdd.; Teyfur, 1999, s. 1 vdd.).

Gürbulak sınır kapısında başlayıp Erzurum, Sivas ve Trabzon limanına bağlanan karayolu Eleşkirt ilçesinden geçmektedir. Urartu başkenti Van'dan başlayan yol ise sırasıyla; Keçikıran - Deliçay - Erciş - Ağrı Gedigi - Dedeli - Değirmendüzü - Girikepe - Patnos - Ağrı - Eleşkirt - Tahir Gedigi - Horasan - Pasinler üzerinden Erzurum'a ulaşır. Bu yol güzergâhında Eski Çağ'da ve sonraki dönemlerde kullanılan oldukça önemli merkezlerin olduğu bilinmektedir. Geçmişten günümüze kadar kullanılan ve Erzurum üzerinden Tebriz'e ulaşan yol ağı batı yönünden Trabzon - Gümüşhane - Bayburt - Erzurum - Hasankale - Tahir Geçidi - Eleşkirt - Ağrı - Taşlıçay - Doğubayazıt üzerinden gelerek Kuzeybatı İran'a ulaşmaktadır (Ceylan, 2015, s. 77-78; Ceylan ve Günaşdı, 2018, s. 55 vd.; Ceylan, N., 2016, s. 656 vd.).

İlçede tarihi ve arkeolojik araştırmaların oldukça yetersiz olduğu bilinmektedir. Yüzey araştırmaları sayesinde Eleşkirt ilçesinin tarihini Geç Kalkolitik Çağ'dan başlatmak mümkündür. Toprakkale ve Pirabat, ilçenin bilinen en eski yerleşim yerleridir. Pirabat ve Toprakkale'de bulunan yazıtlar, MÖ I. binde bölgedeki Urartu hâkimiyetini göstermektedir (Dinçol, 1989, s. 137 vd.; Payne, 1996, s.415 vd.; Payne ve Ceylan, 2003: 191 vd.).

Pirabat Kalesi, ilçe merkezinin 17 km güneydoğusundaki Pirabat köyünde bulunmaktadır. Zeminden yüksek bir tepede kurulan kale, Aşağı Anzaf Kalesi'ne benzemektedir (Belli-Ceylan, 2004, s. 29 vd.; Belli-Ceylan, 2005, s. 175 vd.). N. Başgelen tarafından tespit edilen, ev ve bahçe duvarlarında kullanılmış tüm bir yazıt ve iki yazıt parçasının burada bulunmuş olması önemlidir (Başgelen, 1985: s. 16; Dinçol, 1989, s. 137-139). Bu yazıtlar daha sonra A. Ceylan tarafından Erzurum Müzesi'ne kazandırılmıştır (Payne ve Ceylan, 2003, s. 191 vd.; Payne ve Ceylan, 2011, s. 190 vd.). Yazıtta;

*"Tanrı Haldi'nin kudretiyle İşpuini oğlu Minua bu
kaleyi kusursuz bir şekilde yaptırdı. İşpuini oğlu
Minua, güçlü kral, büyük kral, Biainili Ülkesi'nin
kralı ve Tuşpa Şebri'nin kabramanıdır"* ifadesi geçmektedir.

Toprakkale Höyük ise ilçe merkezinin 14 km kuzeybatısında bulunmaktadır. Burada yapılan incelemelerde Urartu dönemine ait bulgulara rastlanmamıştır. Ancak Toprakkale Höyüğü'nün hemen yakınında, eski köy okulunun inşası sırasında bulunan Urartu yazıtı dikkat çekicidir. Tutulan raporlara göre, bu yazıt, Pirabat köyünün hemen yakınlarında bulunan, yeni ismi Körpeçayır olan Şinezir köyünden getirilmiştir. A. Ceylan ve M. R. Payne'ye göre bu yazıt aslında Pirabat'tan getirilmiş ve oradaki yazıtın bir kopyasıdır. Bir diğer görüş ise bu yazıtın İşpuini ve Menua'nın kuzeye yaptıkları seferlerden bahseden Surp Pogos ve Kasımoğlu yazıtları ile aynı olduğudur (Payne ve Ceylan, 2003, s. 196-197; Payne, 2006, s. 35-38). Yazıtta;

*"Tanrı Haldi, kendi mızrağıyla sefere çıktı
Tanrı Haldi güçlü, Tanrı Haldi'nin mızrağı da
güçlüdür. ... Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu*

Minua ... Anaşe Şebri'ne kadar ilerlediler ... ifadesi geçmektedir (Marr, 1921, s. 51-60; Lehmann-Haupt, 1928-35, no. 28; Melikishvili, 1960, no. 23; K6niq, 1955-57, no. 6b; Payne ve Ceylan, 2003, s. 196-197; Payne, 2006, s. 38).

Bu yazıtlar ile birlikte çevredeki diğer yazıtlar da incelendiğinde çeşitli lokalizasyon sorunları ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki Sureli b6lgesidir. II. Rusa d6neminde kadar Urartu kralları kendilerini “Bianili ve Sureli B6lgesinin Kralları” olarak tanıtmışlardır. Yazıtların incelenmesiyle Sureli b6lgesinin Yukarı Murat Havzasında, Ağrı Ovasında olması muhtemeldir. Pirabat ve Surp Pogos yazıtı ışığında Sureli b6lgesinin Viteruhi, Lusa ve Katarza kabilelerinin yerleşkesi olduğu ayrıca Anaşe Şehri ve Kuquru Őehirlerini içine aldığı d6şun6lebilir (Payne ve Ceylan, 2003, s. 197 vd.).

Yazıtlarda geçen Anaşe Şehri hakkında farklı lokalizasyon 6nerileri vardır. Bunlar Toprakkale H6y6k ve Pirabat Kalesidir. Bu konuda bize bilgi veren 6 yazıt vardır. Birinci yazıt Surp Pogos yazıtıdır. Van Şehrindeki Surp Pogos kilisesindeki bazalt bir stelin 6n ve arka y6z6ne yazılmıştır. Yazıtın 6st kısmı Van m6zesinin bahçesinde sergilenmektedir. Yazıtta;

“Efendi Tanrı Haldi’ye Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua bu steli diktirdiler. Tanrı Haldi, kendi mızrağıyla sefere ıktı, Uiteruhi boyunu yendi, Lusa boyunu yendi ve Katarza boyunu yendi. Tanrı Haldi g6l6 ve tanrı Haldi’nin mızrağı da g6l6d6r. Tanrı Haldi’nin kudretiyle Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua Lusa boyuna karşı sefere ıktılar. İşpuini g6l6yd6 ve Minua g6l6yd6. Orduda 66 savaş arabası, X bin 460 s6vari ve 15.760 p6yade (vardı). Tanrı Haldi, Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua’nın 6n6nden gitti. (Onlar,) Lusa ve Katarza boylarını p6sk6irtt6iler... Anaşe Şehri’ne doğru ve biyy6k Kuquru Şehri’ne doğru ilerlediler. Uiteruhi, Lusa ve Katarza boylarına... Etiubi 6lkesinin krallarından takviye birlikleri yardıma geldiler. Tanrı Haldi, kendi mızrağıyla Uiteruhi, Lusa ve Katarza boylarına ve Etiubi 6lkesinin krallarına karşı sefere ıktı. Tanrı Haldi g6l6 ve Tanrı Haldi’nin mızrağı da g6l6d6r. Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua sefere ıktılar, Uiteruhi, Lusa ve Katarza boylarını ve Etiubi 6lkesinin krallarının takviye birliklerini p6sk6irtt6iler. ... Oradan Anaşe Şehri’ne geldiler. X bin 720 erkek, X bin 670 kadın, X y6z 26 at, 13.540 biyy6kbaş hayvan, 20.785... (2x)

Her kim bu yazıtta karşı suç işlerse, her kim (buradan) alarsa, her kim g6merse, her kim suya atarsa, her kim yerini değiştirirse, her kim g6neşten saklarsa, her kim bir başkasına bunları yaptırıp “tabriş et” derse veya her kim değişik bir Şey, (yani) “Ben yaptım” derse; Tanrı Haldi, Tanrı Teişeba ve Tanrı Őivini (onu) bırakmasınlar. Ne adını ne de soyunu, yery6z6nde...” ifadesi geçmektedir (Sayce, 1882: no. 31; Melikishvili, 1960, no. 20, 22; K6niq, 1955-57, no. 6; Lehmann-Haupt, 1928-35, no. 13; Payne, 2006, s. 35-37).

İkinci yazıt mezar taşı olarak kullanılan Kasımoğlu’ndaki dikili bir taşın 6st kısmında bulunmaktadır. İşpuini ve Menua’nın seferlerinden bahseden bu yazıtlarda savaşı İşpuini ve Menua’nın kazandığı ve Anaşe Şehrine geldiği yazılmıştır. Surp Pogos yazıtının kopyası olduğu d6şun6lmektedir. Yazıtta;

“Efendi Tanrı Haldi’ye Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua bu steli diktirdiler. Tanrı Haldi, kendi mızrağıyla sefere ıktı, Uiteruhi boyunu yendi, Lusa boyunu yendi ve Katarza boyunu yendi. Tanrı Haldi g6l6 ve Tanrı Haldi’nin mızrağı da g6l6d6r. Tanrı Haldi’nin kudretiyle Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua Lusa boyuna karşı sefere ıktılar. İşpuini g6l6yd6 ve Minua g6l6yd6. Orduda 66 savaş arabası, X bin 460 s6vari ve 15.760 p6yade (vardı). Tanrı Haldi, Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua’nın 6n6nden gitti. ...” ifadesi geçmektedir (Lehmann-Haupt, 1928-35, 35 res. 4 ve no. 14; Melikishvili, 1960, no. 21; K6niq, 1955-57, no. 6a; Payne, 2006, s. 37).

Toprakkale’de bulunan 66nc6 yazıtta da kralların Anaşe Şehrine geldiği belirtilmiştir. Toprakkale’de bulunan yazıtla Anaşe Şehrinin burası olduğu d6şun6lm6řt6r. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi yazıt Toprakkale’de bulunmamıştır. Yazıt Pirabat k6y6 yakınlarında bulunan Şinezir k6y6nden getirilmiş olup, orijinal yerinin Pirabat olduğu d6şun6lmektedir. Peki, Anaşe Şehri Pirabat mıdır? Eldeki verilerle bunu s6ylemek Şu an için pek m6mk6n g6r6lmemektedir. Yazıtlarda Anaşe Şehrinin İşpuini ve Menua tarafından ele geçirildiği de tam olarak anlaşılamamaktadır. Ancak Şehir Pirabat Kalesi’nin yakınında, muhtemelen kuzeyinde bir b6lgede kurulmuştur (Payne ve Ceylan, 2003, s.197 vd.). B6lgede devam ettirdiğimiz y6zey araştırmaları, bu sorunun cevabını verebilmek adına oldukça 6nemlidir.

Bulgular

Arazi çalışmalarına başlamadan 6nce 25.000’lik haritalar 6zerinde incelemeler yapılmış ve daha 6nce yapılan araştırmalar ve yayınlar g6zden geçirilmiştir. İlçedeki kurumların desteği alınmiş ve çalışmalar

hakkında bilgi verilmiştir. Bu noktada hiçbir yardımını esirgemeyen Eleşkirt Kaymakamı Gülhani Ozan SARI'ya, Eleşkirt İlçe Jandarma Komutanlığı'na, arazi çalışmaları sırasında ve sonrasında desteklerini fazlasıyla gördüğümüz Mehmet Sait YAZICI'ya ve bölge halkına teşekkür ederiz.

2019 yılında başlamış olduğumuz çalışmaların ilk etabında 11 sit alanında incelemede bulunulmuştur (Harita 1). Bu merkezlerden Sadaklı Höyük 2007 yılında, Hazine Tepesi Kalesi ise 2018 yılında I. dereceden arkeolojik sit alanı olarak tescil edilmiştir. Diğer merkezlerde ilk kez bilimsel çalışmalar yapılmış ve tescilleri için gerekli çalışmalar başlatılmıştır. Araştırmalar, Eleşkirt ilçesinin oldukça zengin olduğunu göstermiş ve ilerleyen dönemlerde yapacağımız çalışmaların da oldukça verimli geçeceğine işaret etmiştir.

Güneykaya Kalesi

Güneykaya Kalesi, Ağrı ili, Eleşkirt ilçesinin 10 km batısında, Güneykaya köyünün 500 m batısında, 2160 m rakımda yer almaktadır (Foto 1-2). Tahir Geçidi'nin Eleşkirt Ovasına açılan son noktasındadır. Hem Eleşkirt Ovası'nı hem de boğazı kontrol etmesi açısından oldukça önemli bir kaledir. Bölgenin en önemli su kaynağı olan Güzeldere (Şeryan) Çayı'nın hemen kuzeyindedir. Ayrıca güneyine doğru açılan vadiyi kontrol etmektedir. Güneykaya Kalesi, kuzey-güney doğrultulu 22 m, doğu-batı doğrultulu ise 17 m boyutlarındadır. Oldukça sarp, doğal bir tepenin üzerinde yer alan kale, zeminden 340 m yüksektedir. Kalenin doğusu, güneyi ve batısı uçurumlar ile çevrilidir. Kalenin giriş kapısı kuzeydoğusunda yer almaktadır. Kapı genişliği 1 m'dir. Kaleye ulaşımın en kolay olduğu yer de burasıdır. Kalenin kuzeybatısında ilk tespit ettiğimiz alanlardan biri kaya basamaklı su tüneli olduğunu düşündüğümüz yapıdır. 1,5 m uzunluğunda ve 80 cm genişliğindeki bu yapının ölçülebilen derinliği ise 1,5 m'dir. Bu yapının içerisi günümüzde taş ve toprak ile dolduğundan işlevi tam olarak anlaşılammıştır. Yapı, su sarnıcı veya silo olarak da kullanılmış olabilir. Bu yapının hemen batı tarafında sur duvar izleri göze çarpmaktadır. Bu sur duvarı doğu - batı doğrultulu uzanmaktadır. Kalenin özellikle kuzey tarafında Urartu dönemine ait olduğunu düşündüğümüz duvar izlerine rastlanmaktadır. Ayrıca kalenin hemen üzerinde oldukça tahrip olmuş ancak yer yer 4-5 m yüksekliğine varan Orta Çağ dönemine ait sur duvarları da mevcuttur. Kalenin hemen üzerinde su sarnıcı veya silo olarak kullanıldığını düşündüğümüz başka bir yapı da dikkati çekmektedir. Bu yapı, 1,70 m uzunluğunda ve 1 m genişliğindedir. Yüzey araştırmasının yapıldığı dönemde yapının içerisi su ile dolu olduğundan derinliği hakkında net bir bilgi sahibi olamadık. Ancak ölçülebilen derinliği 2 m'dir. Kalede bu tarz başka yapıların da olduğu bölge halkı tarafından ifade edilmiştir. Ancak üzerlerinin tamamıyla kapanmış olması nedeniyle bu yapılar tespit edilememiştir. Kalenin hemen üzerinde iki tane sunak göze çarpmaktadır. Aralarında yaklaşık 50 cm olan bu sunakların biri 30 cm genişliğinde, 40 cm derinliğinde diğeri ise 20 cm genişliğinde, 25 cm derinliğindedir. Güneykaya Kalesi'nin hemen üzerinde anakayanın düzeltilerek oluşturulduğu anlaşılan bir açık hava tapınağı vardır. Bu tapınak alanına 70 cm genişliğinde, 40 cm yüksekliğinde ve 25 cm derinliğinde 7 basamak ile çıkılmaktadır. Bu basamakların 2'si tahrip olmuştur. Diğer 5 tanesi ise daha sağlam durumdadır. Tapınağın üzerinde başka kaya basamaklı alanlar da mevcuttur. Ancak bu basamaklar tahrip olduğundan sayısı ve ölçüleri tam olarak tespit edilememiştir. Kalenin kuzeybatı tarafında Urartu dönemine ait olduğunu düşündüğümüz duvar izleri oldukça belirgindir. Duvarlar kiklopik teknikte yapılmıştır. Duvarlarda kullanılan taşların kabaca düzeltildiği görülmektedir. Kalenin çevresinde çok sayıda kaçak kazı izi vardır. Özellikle kalenin kuzeybatı tarafında bu kaçak kazıların yoğunlaştığı görülmektedir. Güneykaya Kalesi'nin bulunmuş olduğu konum düşünüldüğünde bölgenin en önemli kalelerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle kalede bulunan açık hava tapınağı, kaya basamaklı su tüneli ve sarnıklar da bu kalenin önemini ortaya koymaktadır. Özellikle Urartu döneminin bölgedeki önemli kalelerinden biri olduğunu düşünmekteyiz. Bu bölgeye yakın diğer önemli Urartu kaleleri arasında Yazılıtaş Kalesi, Pasinler Kalesi, Avnik Kalesi vs. sayılabilir⁴. Stratejik konumundan dolayı daha sonraki dönemlerde de yerleşim gördüğü anlaşılan kalenin keramik verileri İlk Tunç Çağ, Orta Demir Çağ (Urartu) ve Orta Çağ dönemlerine tarihlendirilmektedir.

Hazinetepe Kalesi

Hazinetepe Kalesi, Ağrı ili, Eleşkirt ilçesinin 14 km batısında, Çatalpınar köyünün 2,5 km kuzeydoğusunda, 107 ada, 30 parselde kayıtlı, mülkiyeti Maliye Hazinesine ait taşınmaz 2110 m rakımda yer almaktadır (Foto 3-4). Güneykaya Kalesi'nin 4 km kuzeyinde yer alan kale, Eleşkirt Ovası'nı ve boğazı kontrol etmesi açısından stratejik bir noktadadır. Tahir Geçidi'nin doğusunda ve tarihi İpek Yolu'nun güneyinde bulunan kale, su kaynakları açısından elverişli bir konumdadır. Kalenin çevresi, tarım ve hayvancılık açısından oldukça verimlidir. Zeminden yaklaşık 60 m yükseklikte doğal bir tepenin üzerine kurulmuştur. Hazinetepe Kalesi, daha önceden tespit edilmiş olup 2018 yılında Van Kültür Varlıklarını

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ceylan, A. ve Günaşdı, Y., *Erzurum'un Eskiçağ Kaleleri*, Erzurum, 2018.

Koruma Bölge Kurulu tarafından I. dereceden arkeolojik sit alanı olarak tescil edilmiştir. Kale, 38 x 38 m boyutlarındadır. Kalenin özellikle doğu, güney ve batısında sur duvarları izlenebilmektedir. Sur duvarlarının kalınlığı 1,80 m'dir. Kale duvarlarında kullanılan taşlar ortalama 60 x 40 cm, 70 x 50 cm ölçülerindedir. Kalenin özellikle kuzeyindeki duvarların çok tahrip edildiği görülmektedir. Muhtemelen giriş kapısı kalenin kuzey tarafında yer almaktadır. Ancak tahribat nedeniyle giriş kapısına ait herhangi bir ize rastlanmamıştır. Kalenin doğusu, batısı ve güneyi savunma açısından daha elverişlidir. Birçok noktada kaçak kazı izleri mevcuttur. Tespit edilen keramik verileri, İlk Tunç Çağ, Erken Demir Çağ, Orta Demir Çağ (Urartu) ve Orta Çağ'a tarihlendirilmektedir.

Çatalpınar Yerleşmesi

Çatalpınar Yerleşmesi, Ağrı ili, Eleşkirt ilçesinin 14 km batısında, Çatalpınar köyünün 500 m güneybatısında, 2050 m rakımda yer almaktadır (Foto 5-6). Oldukça geniş bir alana yayılan yerleşim yeri ortalama kuzey-güney doğrultulu 230 m, doğu-batı doğrultulu ise 100 m'dir. Yerleşmede çok sayıda mimari yapı görülmesine rağmen tahribat nedeniyle planları tam olarak anlaşılmamaktadır. Merkezin çevresinde çok sayıda kaçak kazı yapılmıştır. Kifiri Deresi yerleşmenin batısından geçerek güneye doğru devam etmektedir. Bu dere, Güzeldere (Şeryan) Çayının kollarından birisidir. Yerleşmenin doğusu ve kuzeyi yerleşim açısından oldukça uygundur. Güneybatı tarafı ise oldukça sarpır. Tespit edilen keramik verileri, İlk Tunç Çağ, Geç Demir Çağ, Helenistik Dönem ve Orta Çağ dönemlerine tarihlendirilmektedir.

Çatalpınar Kaya Sığınağı

Çatalpınar Kaya Sığınağı, Ağrı ili, Eleşkirt ilçesinin 14 km batısında, Çatalpınar köyünün 600 m güneybatısında, 1960 m rakımda yer almaktadır (Foto 7-8). Kaya sığınağı, Çatalpınar Yerleşmesinin ise hemen 100 m güneyindedir. Sığınağın hemen güneyinden Kifiri Deresi geçmektedir. Doğal bir kayalığın kuzeybatısında, zeminden yaklaşık 50 m yükseklikte, 6 basamak ile çıkılan ve Orta Çağ'da da kullanıldığı anlaşılan bir kaya sığınağıdır. Kaya sığınağında aydınlatma maksatlı kullanıldığını düşündüğümüz küçük boyutlu 8 adet niş vardır. Ayrıca kaya sığınağının sağ ve sol tarafında karşılıklı bir şekilde taşın oyulması suretiyle yapılmış ve halat bağlamak için kullanıldığını tahmin ettiğimiz oyuklar göze çarpmaktadır. Tahribat nedeniyle günümüzde ulaşımı oldukça zorlaşmıştır.

Harami Taşlar Kalesi

Harami Taşlar Kalesi, Ağrı ili, Eleşkirt ilçesinin 32 km kuzeybatısında, Tahir beldesinin 5 km kuzeyinde, 2210 m rakımda yer almaktadır (Foto 9-10). Erzurum-Ağrı il sınırında bulunmaktadır. Ağrı'yı Erzurum'a bağlayan eski İpek Yolu'nun hemen doğu tarafındadır. Kale, kuzeyinde bulunan vadiyi kontrol etmektedir. Bu vadi Erzurum Horasan ilçesinin köyleri ile bağlantıyı sağlamaktadır. Kalenin 3 km kuzeydoğusunda önemli bir Urartu kalesi olduğunu bildiğimiz Erzurum'un Horasan ilçesinde bulunan Hasanbey Kalesi yer almaktadır⁵. Kale, kuzeybatı-güneydoğu doğrultuludur. Kalenin doğusu, güneyi ve kuzeybatısı tarım arazileriyle çevrilidir. Tarım arazileri kaleyi kısmen tahrip etmiştir. Kalenin hemen batısından Bozsu deresi geçmektedir. Bu derenin Aras Nehrinin kollarından birisi olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca kalenin hemen doğu tarafında da küçük bir derenin bulunduğu görülmektedir. Kalenin doğusunda ve kuzeyinde mimari yapı izleri göze çarpmaktadır. Özellikle doğu, batı ve güney tarafta bulunan taşlar doğal sur görünümündedir. Kale, kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu 87 m, kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu ise 50 m ölçülerindedir. Çok sayıda kaçak kazı izi vardır. Tespit edilen keramik verileri, İlk Tunç Çağ ve Orta Çağ'a tarihlendirilmektedir. Ayrıca işlenmemiş obsidiyen buluntuları da mevcuttur.

Tahir (Kargaşan) Kalesi

Tahir Kalesi, Ağrı ili, Eleşkirt ilçesinin 32 km kuzeybatısında, Tahir beldesinin 500 m güneybatısında, 2210 m rakımda yer almaktadır (Foto 11-12). Kale, köyün hemen batısında doğal bir kayalık üzerinde, Erzurum-Ağrı karayolunun doğusunda, bölgeyi kontrol altında tutacak bir noktadadır. Kalenin kuzeybatısında tarihi İpek Yolu bulunmaktadır. Tahir Kalesi'nin hemen batısından Kargaşan Çayı geçmektedir. Kale, doğu-batı doğrultulu 50 m, kuzey-güney doğrultulu 39 m boyutlarındadır. Kale sur duvarlarına ve mimari yapılara ait taşların köy evlerinin yapımında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle sur duvarları ve mimari yapılar oldukça tahrip olmuştur. Ancak güneydoğu tarafında yer yer duvar izleri takip edilebilmektedir. Kaçak kazıların yoğun bir şekilde görüldüğü kale, keramik verisi açısından oldukça

⁵ Ceylan, A. ve Günaşdı, Y., *Erzurum'un Eskiçağ Kaleleri*, Erzurum, 2018, 215 vd.

zengindir. Tespit edilen keramik verileri, İlk Tunç Çağ, Orta Demir Çağ (Urartu), Geç Demir Çağ ve Orta Çağ'a tarihlendirilmektedir.

Sarıcan Kalesi

Sarıcan Kalesi, Ağrı ili, Eleşkirt ilçesinin 18 km batısında, Sarıcan köyünün 500 m güneyinde, 2140 m rakımda yer almaktadır (Foto 13-14). Erzurum-Ağrı yolunun hemen batısında, yolu kontrol etmek amacıyla yapılmış önemli bir kaledir. Kalenin kuzeyinden gelerek güneyini dolaşan Güzeldere (Şeryan) Deresi bölgenin en önemli su kaynağıdır. Doğu-batı doğrultulu kurulan kale 36 x 12 m boyutlarındadır. Özellikle kalenin güneydoğu ve güneybatısında sur duvar izleri görülmektedir. Tespit edilen bu duvarlar 2 m genişliğindedir. Duvarlarda kullanılan taşların ön yüzeyleri kabaca düzeltilmiştir. Duvarların yapımında kiklopik tekniğin kullanıldığı görülmektedir. Kalenin güney tarafı yüksek dağlarla çevrilidir. Kalenin hemen kuzeybatı tarafında TRT vericileri bulunmaktadır. Karakol niteliğinde yapıldığı anlaşılan kalenin çevresinde çok sayıda kaçak kazı izi vardır. Keramik verisi açısından oldukça zengindir. Tespit edilen keramik verileri, İlk Tunç Çağ, Orta Demir Çağ (Urartu) ve Orta Çağ'a tarihlendirilmektedir.

Sadıklı Höyük

Sadıklı Höyük, Ağrı ili, Eleşkirt ilçesinin 7 km güneydoğusunda, Sadıklı köyünün 100 m güneyinde, 1730 m rakımda yer almaktadır (Foto 15-16). Daha önceden tespit edilmiş olup 03.05.2007 tarihinde Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından 1. dereceden sit alanı ilan edilerek koruma altına alınmıştır. Höyüğün hemen kuzeyinden Erzurum-Ağrı yolu geçmektedir. Höyük, yolun yaklaşık 100 m güney tarafında, Eleşkirt Ovası'nın üzerindedir. Çevresi tamamıyla tarım arazileriyle çevrilidir. Murat Nehri'nin kollarından biri olduğu anlaşılan dere, höyüğün hemen 100 m güneyinden geçmektedir. Yakın bir zamanda höyüğün tepesinde bulunan 2 tane yüksek gerilim hattının yerinden çıkarılarak höyüğün batı eteğine konulduğu anlaşılmıştır. Höyükte, yoğun kaçak kazı izleri görülmektedir. Keramik verisi açısından oldukça zengindir. Tespit edilen keramik verileri, İlk Tunç Çağ (kaliteli Karaz keramiği de mevcuttur), Erken Demir Çağ ve Orta Demir Çağ'a (Urartu) tarihlendirilmektedir. Konum olarak her türlü tahribata açık olmasından dolayı acil koruma altına alınması gerekmektedir.

Gülşah Kalesi ve Yerleşim Alanı

Gülşah Kalesi ve Yerleşim Alanı, Ağrı ili, Eleşkirt ilçesinin 25 km batısında, Karabacak köyünün 3 km güneybatısında, 2430 m rakımda yer almaktadır (Foto 17-18). Bölgenin en yüksek ve en önemli kalelerinden birisidir. Kale, Erzurum-Ağrı karayolunun güneyinde, 10 köyü kuş bakışı görebilecek noktadadır. Kalenin hemen kuzeyinden Güzeldere (Şeryan) Çayı geçmektedir. Kalenin doğu tarafında da küçük bir su kaynağı bulunmaktadır. Kalenin kuzeyi ve batısı verimli tarım arazileriyle, doğusu ve güneyi ise yüksek dağlarla çevrilidir. Erzurum-Ağrı karayolunu ve bölgeyi kontrol eden stratejik bir kaledir. Gülşah Kalesi, kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu 50 m, kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu ise 37 m boyutlarındadır. Zeminden yaklaşık 200 m yüksektedir. Kale duvarlarının yer yer ayakta olduğu görülmektedir. Kale sur duvarlarında kullanılan taşların kalenin güneyinde bulunan kaynaklardan getirildiği anlaşılmaktadır. Sur duvarlarında kullanılan taşlar ortalama 50 x 35 cm, 70 x 30 cm, 60 x 40 cm boyutlarındadır. Sur duvarlarının genişliği ise 1,50 m'dir. Giriş kapısı kalenin doğu tarafındadır. Kale, günümüzde ağıl olarak kullanılmaktadır. Bu yüzden kalenin mimari yapıları tam olarak izlenememektedir. Ancak yer yer kalenin orijinal mimari yapılarına rastlanmaktadır. Kalede kullanılan taşların düzeltildiği ve kiklopik teknik kullanılarak duvarlarının oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Kurtin ve bastiyonlar dikkat çekmektedir. Kalenin kuzey eteğinde nekropol alanı, kuzeydoğu tarafında ise yerleşim alanları vardır. Kalenin içerisi tamamıyla koyun gübresi ile kaplıdır. Bu yüzden çok fazla keramik verisi tespit edilememiştir. Kalenin eteklerinden tespit edilen keramik verileri İlk Tunç Çağ ve Orta Çağ'a tarihlendirilmektedir. Buradaki tahribat oldukça ciddi boyuttadır.

Dikentepe Kalesi

Dikentepe Kalesi, Ağrı ili, Eleşkirt ilçesinin 18 km batısında, Sarıcan köyünün 3 km kuzeyinde, 2280 m rakımda yer almaktadır (Foto 19-20). Erzurum-Ağrı karayolunu kontrol etmek için yapılmıştır. Kuzeyinde küçük bir vadi bulunmaktadır. Doğusundan ve batısından küçük dereler akmaktadır. Kalenin çevresi yüksek tepelerle çevrilidir. Bu tepeler, kalenin savunmasını kolaylaştırmaktadır. Kalenin hemen kuzeyinde eski Erzurum-Ağrı karayolu bulunmaktadır. 1976 yılına kadar bu yolun aktif olarak kullanıldığı bilinmektedir. Kale üzerinde mimari yapılar izlenebilmektedir. Özellikle doğu ucunda bulunan mimari yapının planı belirgindir. Kalede, tahribatin oldukça fazla olduğu anlaşılmaktadır. Kale duvarlarında

kullanılan taşlar kabaca düzeltilmiştir. Kale ve çevresinde kaçak kazı izlerine rastlanılmaktadır. Araştırma sırasında tespit edilen keramik verileri, İlk Tunç Çağ, Erken Demir Çağ ve Orta Çağ'a tarihlendirilmektedir.

Mendek Yerleşmesi

Mendek Yerleşmesi, Ağrı ili, Eleşkirt ilçesinin 18 km kuzeybatısında, Sarıcan köyünün 2 km kuzeydoğusunda, 2180 m rakımda yer almaktadır (Foto 21-22). Sarıcan Kalesi'nin hemen kuzeyinde, Dikentepe Kalesi'nin ise doğusundadır. Yerleşmenin hemen kuzey tarafında günümüzde işletilmeyen bir kömür yatağı vardır. Kuzey-güney doğrultulu bir yerleşmedir. Ortalama kuzey-güney doğrultulu 190 m, doğu-batı doğrultulu ise 100 m'lik bir alana yayılmıştır. Yerleşim üzerindeki mimari yapılar yer yer görülmektedir. Bu mimari yapılardan biri kuzey-güney doğrultulu 17 m, doğu-batı doğrultulu ise 11 m boyutlarındadır. Bir diğeri mimari yapı ise kuzey-güney doğrultulu 13 m, doğu-batı doğrultulu 11 m boyutlarındadır. Mimari yapıların duvarlarının genişliği ise 1,50 m'dir. Yerleşme keramik verisi açısından oldukça zengindir. Araştırma sırasında tespit edilen keramik verileri Orta Çağ dönemine tarihlendirilmektedir.

Sonuç

2019 yılında başlamış olduğumuz araştırmaların ilk etabı oldukça verimli geçmiştir. Çalışmalarda 11 sit alanı üzerinde incelemelerde bulunulmuştur. Bu merkezlerden 9'u ilk kez bu araştırmalarda tespit edilmiştir. Tablodaki bilgiler incelendiğinde, 9 merkezin keramik verilerine bakılarak, İlk Tunç Çağından itibaren bölgenin yoğun bir yerleşime uğradığı anlaşılır. 3 merkezde Erken Demir Çağ, 5 merkezde Orta Demir Çağ, 2 merkezde Geç Demir Çağ ve 1 merkezde Helenistik Dönem keramik verilerine rastlanılmıştır. Güneykaya Kalesinde yer alan su sarnıçları, kaya basamaklı kutsal alan ve sunaklar bölgedeki Urartu varlığına mimari anlamda işaret etmektedir. Eski Çağ'da kullanılan merkezlerin neredeyse tamamı Orta Çağ'da da kullanılmıştır. Çalışmalarımız sırasında ilçenin tarihi geçmişini çok daha eskiye götüreceğini düşündüğümüz işlenmiş taş aletler de bulunmuştur. Bu aletler üzerinde gerekli çalışmalar yapılmaktadır. Tespit edilen merkezlerin tamamında kaçak kazı izleri mevcuttur. Bölgenin en önemli kalelerinden biri olduğunu düşündüğümüz Gülşah Kalesi'nde, kale duvarlarının önemli bir kısmı sökülerek büyük bir ağıl yapıldığı anlaşılmıştır. 2019 yılında Eleşkirt ilçesinin batısında yürüttüğümüz çalışmalar ilerleyen dönemlerde de devam edecektir. Yüzey araştırmaları sayesinde bölge tarihine ışık tutacağını düşündüğümüz birçok merkezin daha tespit edileceğini düşünmekteyiz.

Merkezin Adı	İlk Tunç Çağ	Erken Demir Çağ	Orta Demir Çağ	Geç Demir Çağ	Helenistik Dönem	Orta Çağ
Güneykaya Kalesi	•		•			•
Hazinetepe Kalesi	•	•	•			•
Çatalpınar Kaya Sığınağı						•
Çatalpınar Yerleşmesi	•			•	•	•
Harami Taşlar Kalesi	•					•
Tahir (Kargaşan) Kalesi	•		•	•		•
Sarıcan Kalesi	•		•			•
Sadıklı Höyük	•	•	•			
Gülşah Kalesi ve Yerleşimi	•					•
Dikentepe Kalesi	•	•				•
Mendek Yerleşmesi						•

Etik Beyan

"2019 Yılı Ağrı İli, Eleşkirt İlçesi Yüzey Araştırması" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma doküman incelemesine dayalı olarak yapıldığından etik kurul kararı zorunluluğu bulunmamaktadır.

Teşekkür

Arazi çalışmalarına Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN, Doktorant İshak KÜÇÜKYILDIZ ve bakanlık temsilcimiz Aysun ADIGÜZEL katılmıştır. Yüzey araştırması laboratuvar çalışmaları Dr. Öğr. Üyesi Gökhan KALMIŞ, Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Nur MORKOÇ, Arş. Gör. Burak BİNGÖL, Murat ÇİFTÇİ,

Uğur KARCIOĞLU, Betül NİŞANCI, Emine ÇALBAY, Mehmet Akif ARSLAN, Halil İbrahim YILMAZ, Nazik LAÇINOK, Tuba ÖKSÜZ ve Ayşe KARAMAN tarafından yürütülmüştür. Bölgede yaptığımız çalışmaların rahatlıkla yürütülmesi adına fazlasıyla desteğini gördüğümüz Eleşkirt Kaymakamı Gülhane Ozan SARI'ya, Mehmet Sait YAZICI'ya ve bölge halkına teşekkür ederiz.

Kaynakça

- Başgelen, N. (1985). Doğu Anadolu'dan demir çağına ait bazı yeni bulgular kitabeler - kaya tünelleri. *Arkeoloji ve Sanat* 28-30, 15-18.
- Belli, O. ve Ceylan, A. (2004). 2002 Yılı Anzaf Kaleleri kazı ve onarım çalışmaları. 25. *Kazı Sonuçları Toplantısı-II*, 29-40.
- Belli, O. ve Ceylan, A. (2005). 2003 Yılı Anzaf Kaleleri kazı ve onarım çalışmaları. 26. *Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, Ankara, 175-188.
- Ceylan, A. (2015). *Doğu Anadolu araştırmaları II, Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır (2008-2014)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Ceylan, A. ve Günaşdı, Y. (2018). *Erzurum'un Eskiçağ kaleleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Ceylan, N. (2016). Pasin Ovasının kuzeye açılan iki tarihi yolu. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/43, 656-671.
- Diñçol A. M. (1989). Yeni Urartu yazıtları ve yazıt parçaları. *Anadolu Araştırmaları* 11, 137-148.
- Girgin, M. (1991). *Eleşkirt Ovası ve çevresinin fiziki coğrafyası* (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- König, F.W. (1955-1957). Handbuch der chaldäischen inschriften. Archiv für Orientforschung.
- Lehmann-Haupt, C. F. (1928-1935). *Corpus inscriptionum chaldicarum I-II*. Leipzig.
- Marr, N. A. (1921). Fragment haldskoy nadpisi iz Alaşkerta. *Izvestiya Rossiyskoy Akademiyi Istoriyi Materialnoy Kulturi* (1): 51-60.
- Payne, M. R. (1996). Urartian inscriptions in Erzurum Museum. *Anadolu Araştırmaları*, 14, 415-423.
- Payne, M. R. (2006). *Urartu çiviyazılı belgeler kataloğu*. İstanbul.
- Payne, M. R. ve Ceylan, A. (2003). A new Urartian inscription from Ağrı – Pirabat. *Studi Micenei Ed – Egeo - Anatolici, Fascicolo XLV/2*, 191-201.
- Payne, M. ve Ceylan, A. (2011). More inscribed Urartian stones from Erzurum Museum. *SMEA*, 53, 189-194.
- Sayce, A. H. (1882). The cuneiform inscriptions of Van. *JRAS*, 14, 377-732 (no. 1-57)
- Teyfur, A. (1999). *Eleşkirt ilçe merkezinin coğrafi etüdü* (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Melikishvili, G. A. (1960). *Urartskiyе klinoobrazniye nadpisi*. Moscow: Akademiya Nauk SSSR.

EXTENDED ABSTRACT

Located 35 km west of Ağrı, Eleşkirt district is located in the Upper Murat-Van section of the Eastern Anatolia Region at an altitude of 1700 m. Ağrı province is located in the east of the district, Tutak district in the south, Karayazı district in the west and Horasan, Kağızman and Sarıkamış districts in the northwest. Eleşkirt district is surrounded by Tahir Mountains in the west, Taşkom and Göcür Mountains, which are a part of Köseadağ and Karasu-Aras Mountains in the north, and extensions of Çakmak Mountains in the south. The most important water resource of the region is Güzeldere (Şeryan) stream, which takes its source from Çakmak Mountains.

Toprakkale and Pirabat are the oldest known settlements of the district. The inscriptions found in Pirabat and Toprakkale show the dominance of Urartu in the region in the 1st millennium BC. Pirabat Castle is located in the village of Pirabat, 17 km southeast of the district center. The castle, built on a hill high above the ground, resembles the Lower Anzaf Castle.

Toprakkale Mound is located 14 km northwest of the district center. In the examinations made here, no findings belonging to the Urartian period were found. However, the Urartian inscription found during the construction of the old village school near Toprakkale Mound is striking. According to the reports kept, this inscription was brought from Şinezir village, the new name of which is Körpeçayır, located in the immediate vicinity of Pirabat village. With the permission of the Ministry of Culture and Tourism, General Directorate of Cultural Heritage and Museums with the permission of 94949537-161.01-674813 and dated 16 August 2019, with the team under my presidency, between 17-29 September 2019 in “Agri Province, Eleşkirt District, Chalcolithic, Bronze and Iron Ages Survey” studies were carried out. The first phase of the research is especially concentrated in the western part of the district. In these researches, 11 site areas were examined. Among the identified centers, Sadaklı Mound was registered as a 1st degree archaeological site in 2007 and Hazinetepe Castle in 2018. Scientific research has been carried out for the first time in other centers and the necessary studies have been initiated for the registration of these centers.

Work centers; Güneykaya Castle, Hazinetepe Castle, Çatalpınar Settlement, Çatalpınar Rock Shelter, Harami Taşlar Castle, Tahir (Kargaşan) Castle, Sarıcan Castle, Sadaklı Höyük, Gülşah Castle and Settlement Area, Dikentepe Castle, Mendek Settlement.

Güneykaya Castle is located at an altitude of 2160 m, 500 m west of Güneykaya village, 10 km west of Eleşkirt district in Ağrı province. It is at the last point of Tahir Pass that opens to Eleşkirt Plain. It is a very important castle in terms of controlling both Eleşkirt Plain and the Bosphorus.

Çatalpınar Settlement is located 14 km west of Eleşkirt district in Ağrı province, 500 m southwest of Çatalpınar village, at an altitude of 2050 m. The settlement spread over a very large area is 230 m in the north-south direction and 100 m in the east-west direction.

Çatalpınar Rock Shelter is located at an altitude of 1960 m, 600 m southwest of Çatalpınar village, 14 km west of Eleşkirt district in Ağrı province. The fact that it is at a very steep point made it difficult to work in the center.

Harami Taşlar Castle is located 32 km northwest of Eleşkirt district in Ağrı province, 5 km north of Tahir town, at an altitude of 2210 m. It is located on the Erzurum-Ağrı provincial border. It is on the east side of the old Silk Road that connects Ağrı to Erzurum. The castle controls the valley to its north.

Tahir Castle is located at an altitude of 2210 m, 500 m southwest of Tahir town, 32 km northwest of Eleşkirt district in Ağrı province. The castle is on a natural rock just west of the village, east of the Erzurum-Ağrı highway, at a point that will keep the region under control.

Sarıcan Castle is located at an altitude of 2140 m, 500 m south of Sarıcan village, 18 km west of Eleşkirt district in Ağrı province. It is an important castle built to control the road, just west of the Erzurum-Ağrı road.

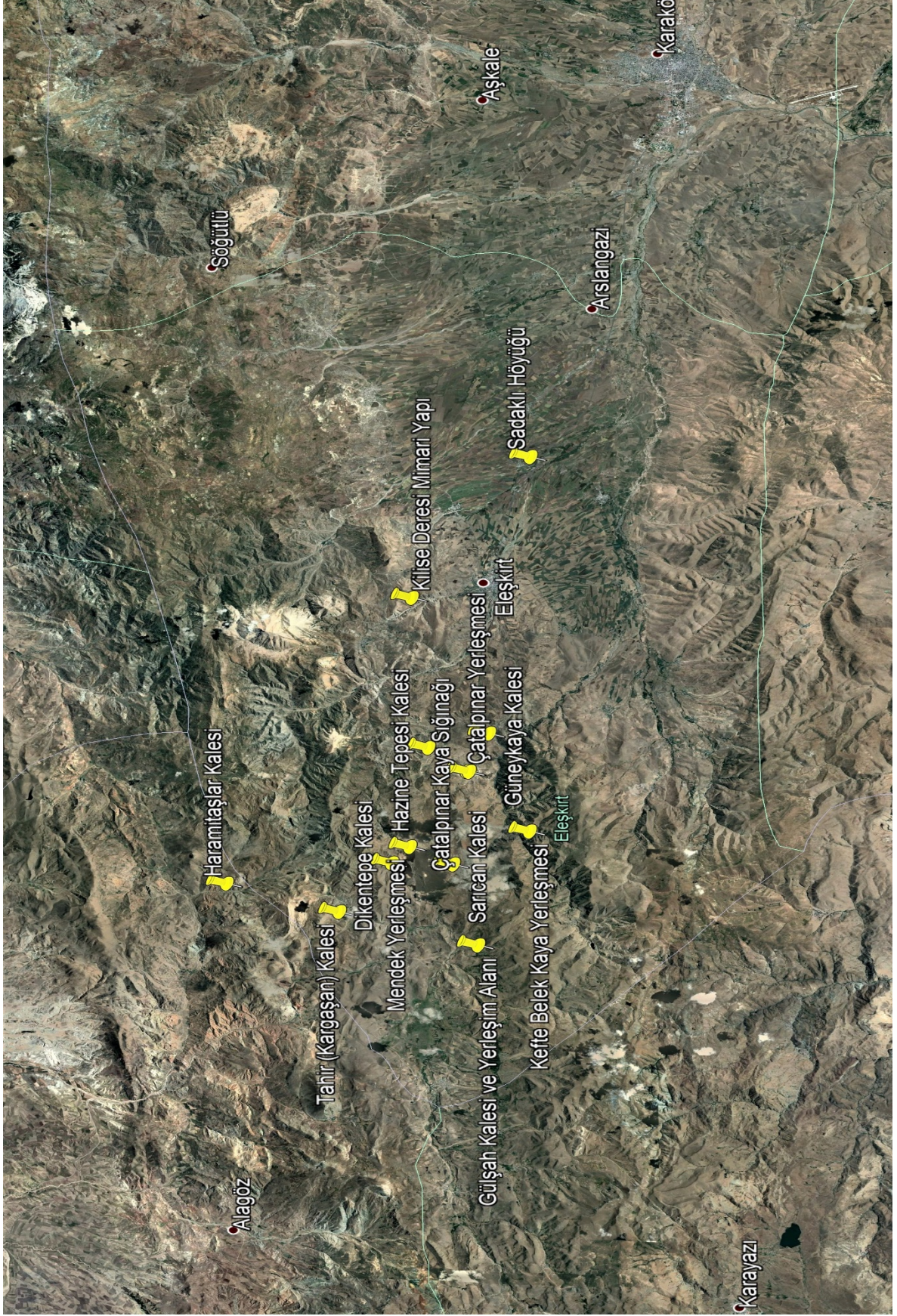
Sadaklı Mound is located at an altitude of 1730 m, 100 m south of Sadaklı village, 7 km southeast of Eleşkirt district in Ağrı province. It was previously determined and on 03.05.2007, it was declared a 1st degree site area by the Erzurum Cultural and Natural Heritage Preservation Regional Board and was taken under protection.

Gülşah Castle and Settlement Area is located 25 km west of Eleşkirt district in Ağrı province, 3 km southwest of Karabacak village, at an altitude of 2430 m. It is one of the highest and most important castles in the region.

Dikentepe Castle is located 18 km west of Eleşkirt district in Ağrı province, 3 km north of Sarıcan village, at an altitude of 2280 m. It was built to control the Erzurum-Ağrı highway.

Mendek Settlement is located at an altitude of 2180 m, 2 km northeast of Sarıcan village, 18 km northwest of Eleşkirt district in Ağrı province.

It is understood that the district, which started to be settled since the Late Chalcolithic Age, is quite rich in historical and archaeological terms. During the researches, many ceramic data, which we think are very important in order to enlighten the history of the region, were found. Based on these data, pottery finds belonging to the Early Bronze Age in 9 centers, Early Iron Age in 3 centers, Middle Iron Age in 5 centers, Late Iron Age in 2 centers and Hellenistic Period in 1 center were determined. The water cisterns, rock-stepped sanctuary and altars in the Güneykaya Castle point to the Urartian presence in the region in architectural terms. Almost all of the centers used in the Ancient Age were also used in the Middle Ages. During our studies, processed stone tools, which we think will take the historical past of the district much earlier, were also found. Necessary studies are carried out on these tools. There are traces of illicit excavations in all of the centers identified. In Gülşah Castle, which we consider to be one of the most important castles in the region, it has been understood that a large corral was built by removing a significant part of the castle walls. The work we carried out in the west of Eleşkirt district in 2019 will continue in the future. We think that many more centers, which we think will shed light on the history of the region, will be identified thanks to the surveys.

Harita 1. Çalışılan Merkezler

Foto 1. Güneykaya Kalesi Genel Görünümü

Foto 2. Güneykaya Kalesi Keramikleri

Foto 3. Hazinetepe Kalesi Genel Görünümü

Foto 4. Hazinetepe Kalesi Keramikleri

Foto 5. *Çatalpınar Yerleşmesi Genel Görünümü*

Foto 6. *Çatalpınar Yerleşmesi Keramikleri*

Foto 7. Çatalpınar Kaya Sığınağı Genel Görünüm

Foto 8. Çatalpınar Kaya Sığınağı Genel Görünüm

Foto 9. Harami Taşlar Kalesi Genel Görünümü

Foto 10. Harami Taşlar Kalesi Keramikleri ve Obsidiyeneri

Foto 11. *Tabir (Kargaşan) Kalesi Genel Görünümü*

Foto 12. *Tabir (Kargaşan) Kalesi Keramikleri*

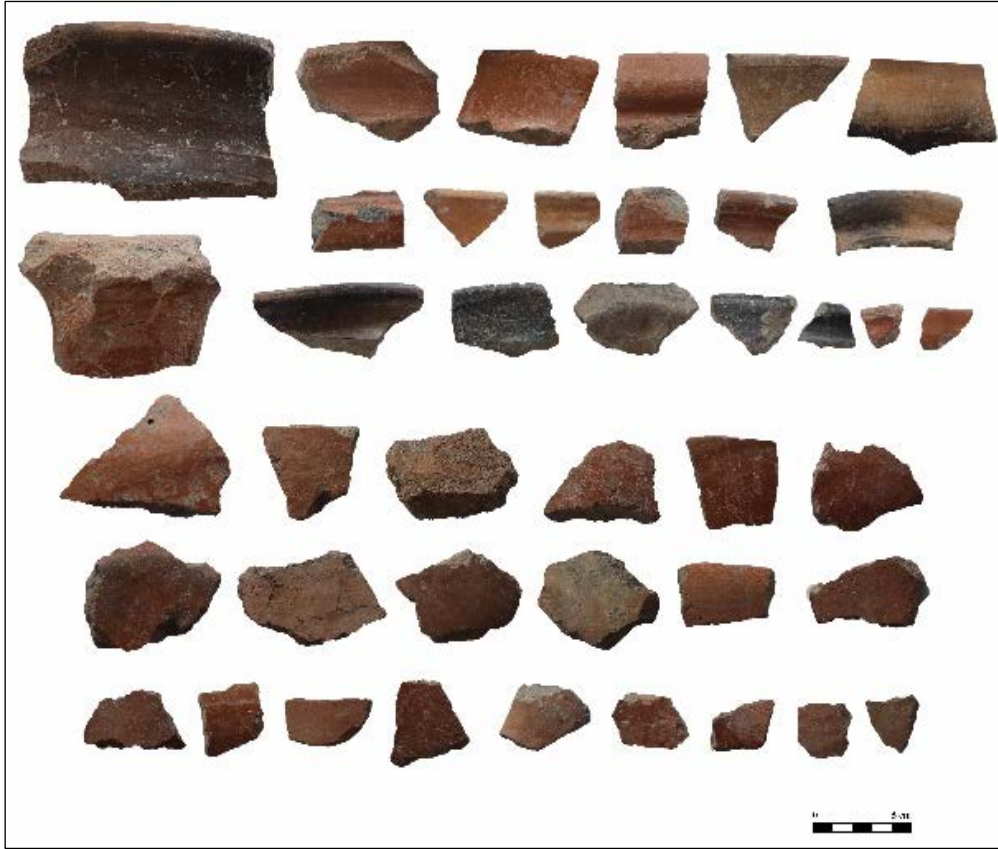
Foto 13. Sarıcan Kalesi Genel Görünüümü

Foto 14. Sarıcan Kalesi Keramikleri

Foto 15. *Sadaklı Höyük Genel Görünümü*

Resim 16. *Sadaklı Höyük Keramikleri*

Foto 17. Gölşab Kalesi ve Yerleşim Alanı Genel Görünümü

Foto 18. Gölşab Kalesi ve Yerleşim Alanı Keramikleri

Foto 19. *Dikentepe Kalesi Genel Görünümü*

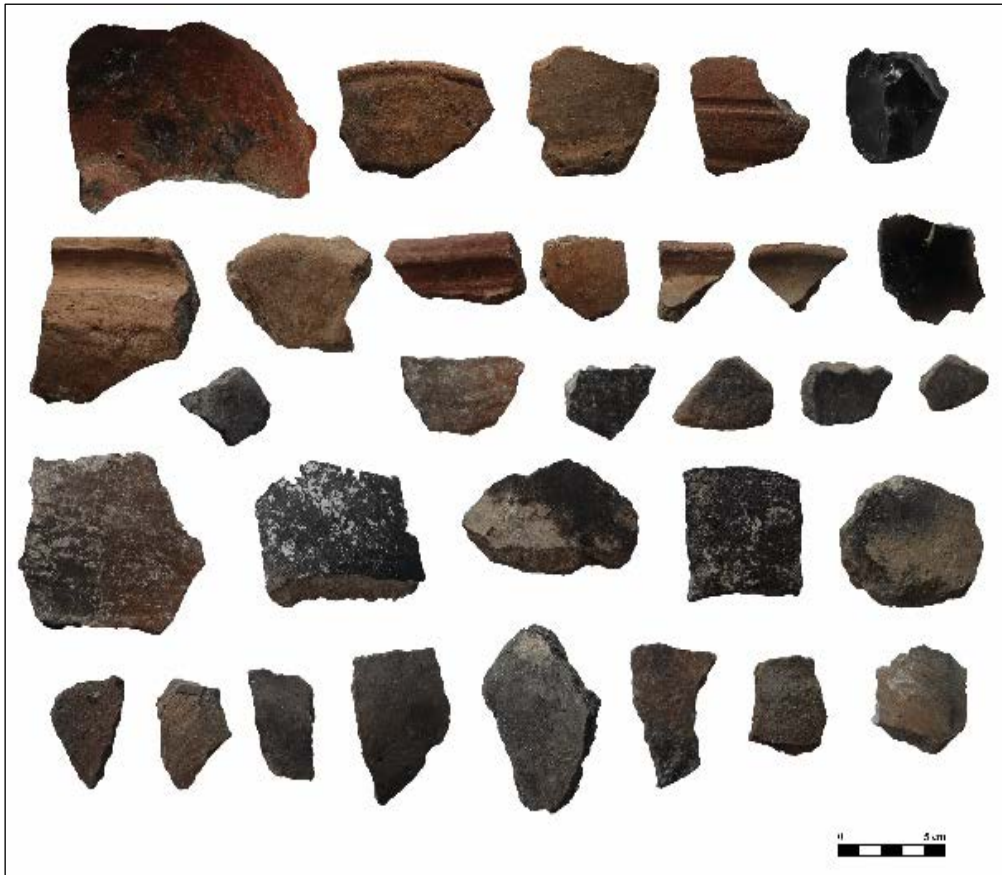

Foto 20. *Dikentepe Kalesi Keramikleri*

Foto 21. Mendek Yerleşmesi Genel Görünümü

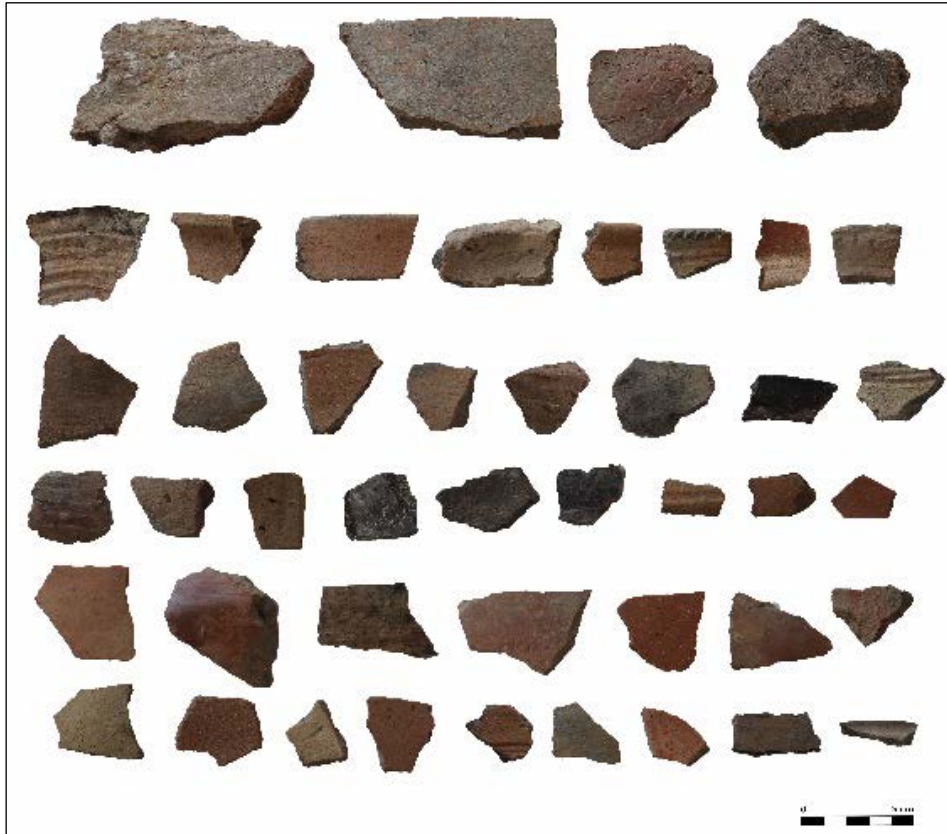

Foto 22. Mendek Yerleşmesi Keramikleri

Örgütsel Psikolojik Sermaye ve İş Tatmini İlişkisi: Bişkek'teki Yiyecek İçecek İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama

Mehmet ULUTAŐ¹

Öz

İşgörenlerin zayıf yönleri yerine güçlü yanlarına odaklanmalarının gerekliliğine işaret eden örgütsel psikolojik sermaye, iş tatmininde artışa neden olarak örgütlerde pozitif bir iklimin oluşmasına katkı sağlamaktadır. Araştırmada, örgütsel psikolojik sermaye ve iş tatmini ilişkisi incelenmiştir. Araştırma ile örgütsel psikolojik sermaye literatürünün zenginleştirilmesi amaçlanmaktadır. Yapılan bu çalışmada örneklem olarak Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te faaliyet gösteren yiyecek içecek işletmeleri çalışanları seçilmiştir. Araştırmada bir anket formu kullanılmıştır. Bulgular ve Tartışma: Araştırmada, hem açıklayıcı faktör analizi hem de doğrulayıcı faktör analizi yapılarak ölçeklerin yapısal geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiştir. Yapısal eşitlik modellemesi ile oluşturulan yol analizi sonucunda örgütsel psikolojik sermayenin iş tatmini üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Örgütsel psikolojik sermayenin alt boyutlarına bakıldığında; a) "Psikolojik dayanıklılık ve öz-yeterlilik" alt boyutunun "iş tatmini" üzerinde herhangi bir anlamlı etkiye sahip olmadığı, b) "İyimserlik ve umut" alt boyutunun ise "iş tatmini" üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Çalışma ile işgörenlerin örgütsel psikolojik sermaye ve iş tatmini algıları ölçülmüş; aralarındaki ilişki çalışmanın bulguları olarak ayrıntılı bir biçimde ortaya konmuştur. Buna göre, örgütsel psikolojik sermaye algısının yüksek olduğu işletmelerde işgörenlerin iş tatmini yüksek olmaktadır. Rekabetin çok yüksek olduğu günümüzde işletmeler, işgörenlerinin psikolojik sermaye ve iş tatminlerini artırarak rekabet üstünlüğü elde edebileceklerdir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Psikolojik Sermaye, İş Tatmini, Kırgızistan

The Relationship between Organizational Psychological Capital and Job Satisfaction: An Application on Food and Beverage Businesses in Bishkek

Abstract

Organizational psychological capital, which indicates the need for employees to focus on their strengths rather than their weaknesses, leads to an increase in job satisfaction, contributing to the formation of a positive climate in organizations. In the study, the relationship between organizational psychological capital and job satisfaction was examined. The research aims to enrich the organizational psychological capital literature. As a sample of this study, employees of food and beverage enterprises operating in Bishkek, the capital of Kyrgyzstan, were selected. A questionnaire was used in the study. Conclusions and discussion: the structural validity and reliability of the scales were tested by performing both explanatory factor analysis and confirmatory factor analysis. As a result of the path analysis created by structural equality modeling, it was found that organizational psychological capital has a significant and positive effect on job satisfaction. Looking at the lower dimensions of organizational psychological capital; a) "resilience and self-sufficiency" child size "does not have any significant effect on job satisfaction, b) "optimism and hope" child size "it has been found that job satisfaction has a significant effect on positive. The study measured employees' perceptions of organizational psychological capital and job satisfaction; the relationship between them was detailed as the findings of the study. Accordingly, job satisfaction of employees is high in enterprises where organizational psychological perception of capital is high. At a time when competition is very high, businesses will be able to achieve a competitive advantage by increasing the psychological capital and job satisfaction of their employees.

Key Words: Organizational psychological capital, Job satisfaction, Kyrgyzstan

Atf İçin / Please Cite As:

Ulutaş, M. (2021). Örgütsel psikolojik sermaye ve iş tatmini ilişkisi: Bişkek'teki yiyecek içecek işletmeleri üzerine bir uygulama. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 578-590.

Geliş Tarihi / Received Date: 12.07.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 08.10.2020

¹ Do. Dr. - Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Turizm ve Otelcilik Yüksekokulu - Niğe Ömer Halisdemir Üniversitesi Niğe Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, mehmet.ulutas@manas.edu.kg, mulutas@ohu.edu.tr

Giriş

Psikolojik sermaye kavramı, pozitif duyguları bünyesinde barındıran pozitif örgütsel davranış alanının bir unsuru olarak ortaya çıkmaktadır (Erkmen ve Esen, 2013, s. 23). İnsanların zayıf olan yerine güçlü olan yönlerine odaklanmalarının gerektiğini ortaya koyan pozitif örgütsel davranış olgusu ile birlikte ortaya çıkan psikolojik sermaye, örgütlerinde pozitif bir iklim yaratmak isteyen yöneticilerin üzerine yatırım yapmak zorunda oldukları temel bir olgudur (Keleş, 2011, s. 349). Bu çerçevede çalışma ile örgütsel psikolojik sermaye olgusu alt boyutları ile ortaya konmuş ve işgörenlerin iş tatmini üzerindeki etkisi ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir.

Örgütsel Psikolojik Sermaye

Örgütsel psikolojik sermaye, kişilerdeki pozitif ruhsal durum olarak tanımlanmakta ve dört bileşen ile karakterize edilmektedir; (1) kendine güven duyma ve zorlayıcı görevlerde başarılı olmak için gerekli çabayı gösterme (öz-yeterlilik-self-efficacy); (2) halihazırda başarılı olduğu ve gelecekte de başarılı olacağı konusunda pozitif tavır takınma (iyimserlik-optimism); (3) temel amaçlara ulaşma ve başarılı olabilmek için gerektiğinde değişebilen farklı hedeflere yönlenebilme azmi (umut-hope) (4) sorunlar ve güçlüklerle kuşatıldığında, başarıya ulaşma hedefini sürdürme (dayanıklılık-resiliency) (Luthans vd., 2007, s. 3). Örgütsel psikolojik sermaye literatürde dört boyut altında incelenmektedir:

Öz-yeterlilik (Self-efficacy-Confidence): Öz-yeterlilik, bireylerin belli bir misyonu gerçekleştirmek için ihtiyaç duyduğu tüm niteliklere sahip olduğuna ilişkin kendisine olan inancı olarak ifade edilebilir (Kutani ve Oruç, 2014, s. 151). Öz yeterliliği yüksek olan kişiler, işlerini yaparken kendilerini zorlayabilecek görevleri seçerler ve görevlerini yerine getirirken yüz yüze geldikleri problemler karşısında kendilerine olan inançlarını yitirmezler (Çetin, 2011, s. 375). Öz-yeterliliği yüksek olan bireyler, kendilerine verilen bir görevde başarılı olabilmek için, gerekiyorsa doğal çevrelerini de değiştirmek üzere harekete geçme yeteneğine sahip kişilerdir (Clapp-Smith vd., 2009, s. 230).

Umut (Hope): Umutlu bireyler hedeflerine ulaşamadıkları zaman, bu çabaları sırasında aldıkları geribildirimleri, stratejilerini geliştirmek için kullanırlar. Böylece amaçlarını gerçekleştirmelerinin önünde bulunan engelleri aşmak için alternatif ve yaratıcı yollar aramaya daha eğimli ve enerjik olurlar. Sonuç itibariyle umut, yaratıcılığı besleyen bir olgudur (Rego vd., 2012, s. 431). Umut sahibi olan işgörenler, düşünce süreçlerinde bağımsız olma eğilimindedirler. Kendilerine verilen zenginleştirilmiş görevleri yerine getirmek suretiyle motive olan dahili bir kontrol odağına sahiptirler (Toor ve Ofori, 2010, s. 342).

İyimserlik (Optimism): İyimserlik olgusu, genel itibariyle, Seligman'ın (1998) atıf teorisine (attribution theory) dayandırılmaktadır. Seligman iyimserliği, olumlu olaylara ilişkin içsel (internal), nispeten istikrarlı (relatively stable) ve genel atıflara (general attributions); olumsuz olaylar için ise dışsal (external), nispeten istikrarsız (relatively unstable) ve spesifik mazeretlere (specific excuses) yönelme olarak tanımlamaktadır (Norman vd., 2010, s. 381). İyimserler, kendilerini olumsuz yönde etkileyen hadiseleri yorumlarken, “bu benim hatam değil-dışsal”, “sadece bir kez oldu-istikrarsız” ve “sadece bu olaya mahsus-spesifik” biçiminde düşünürlerken; kötümserler tam da bunun zıddı fikirlere sahiptirler (Larson ve Luthans, 2006, s. 81).

Psikolojik Dayanıklılık (Resilience): Psikolojik dayanıklılığa sahip çalışanlar, hem örgütsel değişimlere iştirak eder hem de en zor koşullar altında dahi ortama uyum sağlama ve başarılı olma becerisine sahiptirler (Avey vd., 2008, s. 54-55).

Örgütsel psikolojik sermaye üzerine çok sayıda ampirik çalışma yapılmıştır. Çetin vd. (2013, s. 95) kamu çalışanları üzerine yaptıkları çalışmada, örgütsel psikolojik sermayenin alt boyutlarından “öz yeterlilik” ve “umut” boyutlarının “tükenmişlik” alt boyutlarının tamamının açıkladığını; ayrıca, psikolojik dayanıklılık ve iyimserlik alt boyutları ile duygusal tükenme arasında negatif yönlü ilişki bulunduğunu tespit etmişlerdir. Özer vd. (2013, s. 437), sağlık çalışanları üzerine yaptıkları bir çalışmada, destekleyici niteliğe sahip organizasyon ikliminin, “örgütsel psikolojik sermaye” ile “iş doyumu” arasındaki ilişkide düzenleyici bir etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir.

Polatçı (2014, s. 115), Tokat'ta görev yapan polis memurları üzerine yaptığı çalışmada, psikolojik sermayenin performans üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu, ancak dayanıklılık alt boyutunun performans boyutlarının tamamının pozitif yönde etkilerken, ümit boyutunun yalnızca görev performansı ve genel performansı olumlu yönde etkilediğini tespit etmiştir. Kaya vd. (2014, s. 47), şanlıurfa'da görev yapan öğretmenler üzerine yaptıkları çalışmada, öğretmenlerin orta düzeyde özyeterlilik-umut ve iyimserlik

sermayesine sahip oldukları; daha düşük kıdeme sahip öğretmenlerin daha yüksek psikolojik sermaye düzeylerine sahip oldukları, eğitim düzeyi yükseldikçe, psikolojik sermaye düzeyinin arttığı ve son olarak aylık daha çok kitap okuyan öğretmenlerini az okuyan ya da hiç okumayanlara göre anlamlı derecede daha yüksek “psikolojik sermayeye” sahip oldukları bulgularına ulaşmışlardır.

McMurray vd. (2010, s. 436), yaptıkları çalışmada, yöneticilerin dönüşümcü (transformasyonel) liderlik davranışlarının işgörenler tarafından algılanma dereceleri ile örgütsel iklim, işgören mutluluğu, örgütsel bağlılık ve psikolojik sermaye arasında güçlü pozitif ilişkiler olduğunu ortaya koymuşlardır. Gooty vd.'nin (2009, s. 353) yaptıkları ampirik çalışmadaki yapısal eşitlik modellemesinin sonuçları, liderin takipçilerinin “dönüşümcü liderlik” algıları ile “pozitif psikolojik sermaye” arasında bir ilişki bulunduğu ve buna ilave olarak “pozitif psikolojik sermaye” ile takipçilerin performansları arasında da bir ilişki bulunduğu varsayımını desteklemektedir.

Clapp-Smith vd.'nin (2009, s. 227) bir perakende giyim mağazaları zincirinden elde ettikleri verilerin sonuçları, yönetime duyulan güvenin psikolojik sermaye ile performans arasındaki ilişkiye aracılık ettiği ve otantik liderlik ile performans arasındaki ilişkiye kısmen aracılık ettiğini göstermiştir. Toor ve Ofori (2010, s. 341), Singapur inşaat sektörü üzerine gerçekleştirdikleri çalışmada, psikolojik sermayenin, otantiklik ve dönüşümcü liderlik ile önemli ölçüde ilişkili olduğunu tespit etmişlerdir.

İş Tatmini

Emeğini ortaya koyarak örgütsel faaliyetlere katkı sağlayan işgörenler, çalışma hayatları süresince, işleri, işyerleri, işverenleri ile ilgili çok çeşitli deneyimler yaşamaktadırlar. Kimi zaman sevinçli kimi zaman üzüntülü geçirilen bütün anlar, yaşanmışlıklar, paylaşımlar, sahip olunan bilgiler, hissedilen duygular, işgörenin örgütüne karşı bir tutum geliştirmesine sebep olmaktadır. İş tatmini, geliştirilen bu duygu ve tutumun olumlu bir sonucu olarak, işgörenin bedensel ve ruhsal olarak iyi bir durumda olması olarak tanımlanmaktadır (Oshagbemi, 2000, s. 88; Sevimli ve İşcan, 2005, s. 56). Literatürde 1920'li yıllarda ilk kez zikredilen iş tatmini, işgörenlerin çalışma koşullarından memnuniyeti ve sonuç olarak doyuma ulaşmalarındır (Eğinli, 2009, s. 36). İş tatmini, genel itibarıyla ihtiyaçların karşılanması ile ilişkilendirilir. Yaşamlarının hatırı sayılı bir bölümünü geçirdikleri işyerleri, işgörenlerin hem iş tatminleri hem de yaşam doyumları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Avşaroğlu vd., 2005, s. 117). Bu noktada, yöneticilerin işgörenlerinin iş tatminleri ile ilişkili hususları tespit etmeleri, işletme faaliyetlerini icra ederken söz konusu tatmin faktörlerini göz önünde bulundurmaları, olumlu bir örgütsel iklim oluşturulması açısından büyük önem arz etmektedir (Kaya, 2010, s. 221).

Örgütsel Bağlılık İş Tatmini İlişkisi

Akçay (2012, s. 123), makine imalat sektörünün köklü kuruluşlarından kabul edilen bir işletme çalışanları üzerine yaptığı çalışmada, “psikolojik sermaye” ve alt boyutları ile “iş tatmini” arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunduğu sonucuna ulaşmıştır. Çetin ve Basım (2011, s. 79), bankacılık sektörü üzerine yaptıkları çalışmada, “psikolojik sermaye”nin bir alt boyutu olan psikolojik dayanıklılık faktörünün “iş tatmini” ve “örgütsel bağlılık” ile ilişkili olduğunu tespit etmişlerdir.

Erkuş ve Fındıklı (2013, s. 302), çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren firma çalışanları üzerine yaptıkları çalışmanın bulguları şu şekildedir; “psikolojik sermaye” ile “iş tatmini” ve “iş performansı” arasında pozitif, psikolojik sermaye ile “işten ayrılma niyeti” arasında negatif ilişki vardır. Faktörler alt boyutlar açısından ele alındığında ise, “umut” alt boyutu ile “iş tatmini” arasında pozitif, “işten ayrılma niyeti” arasında negatif; “dayanıklılık” faktörü ile “iş tatmini” ve “iş performansı” arasında pozitif ilişki söz konusudur. Ayrıca, yüksek öz-yeterliliğe sahip işgörenlerin iş performansı da daha yüksek olmaktadır.

Ocak vd. (2016, s. 113) Boşnak öğretmenler üzerine yaptıkları ampirik çalışmada, “iyimserlik” alt boyutunun “iş tatmini” ve “örgütsel bağlılık” üzerinde pozitif etkilerinin bulunduğunu tespit etmişlerdir. Biçkes vd. (2014, s. 97), yaptıkları ampirik çalışmada, “psikolojik sermaye”nin tüm boyutları ile “iş tatmini” arasında anlamlı ve pozitif yönlü ilişki tespit etmiş; ayrıca duygusal emeğin alt boyutlarından doğal duyguların sergilenmesi ile iş tatmini ilişkisinde psikolojik sermayenin kısmi aracılık rolüne sahip olduğunu da ortaya koymuşlardır.

Çakmak ve Arabacı (2017, s. 890), Diyarbakır'da görev yapan öğretmenler üzerine yaptıkları çalışmada, psikolojik sermayenin, iş tatmini ve örgütsel bağlılık üzerinde olumlu etkiye sahip olduğunu ve iş tatmininin psikolojik sermaye ile örgütsel bağlılık arasında aracılık etkisine de sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Çetin ve Varoğlu (2015, s. 105), Ankara'da faaliyet gösteren bir özel sektör firması çalışanları

üzerine yaptıkları çalışmada, “psikolojik sermayenin” “işten ayrılma eğilimi”ni azalttığı, “performans”ı ve “iş doyumunu”nu artırdığını tespit etmişlerdir.

Luthans vd. (2008, s. 233), ABD’de sigorta vb. hizmet sektörü işletmeler ve ileri teknoloji şirketleri çalışanları üzerine yaptıkları ampirik çalışmada, “psikolojik sermaye” ile “iş tatmini” arasındaki anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. etin (2011, s. 373) Ankara’da kamu personeli üzerine yaptığı çalışmada, iş tatmininin “örgütsel psikolojik sermaye”nin, “esneklik”, “umut” ve “iyimserlik” boyutları ile pozitif yönde ilişkili olduğunu tespit etmiştir. Larson ve Luthans’ın (2006, s. 75) imalat işletmeleri üzerine yaptıkları çalışmanın bulguları, “psikolojik sermaye” ile “iş tatmini” ve “örgütsel bağlılık” arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Literatür ve ampirik araştırma sonuçları dikkate alınarak, “örgütsel psikolojik sermaye” ve “iş tatmini” ilişkisini test etmek için aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir;

H₁: “Örgütsel psikolojik sermayenin iş tatmini üzerinde pozitif bir etkisi vardır.”

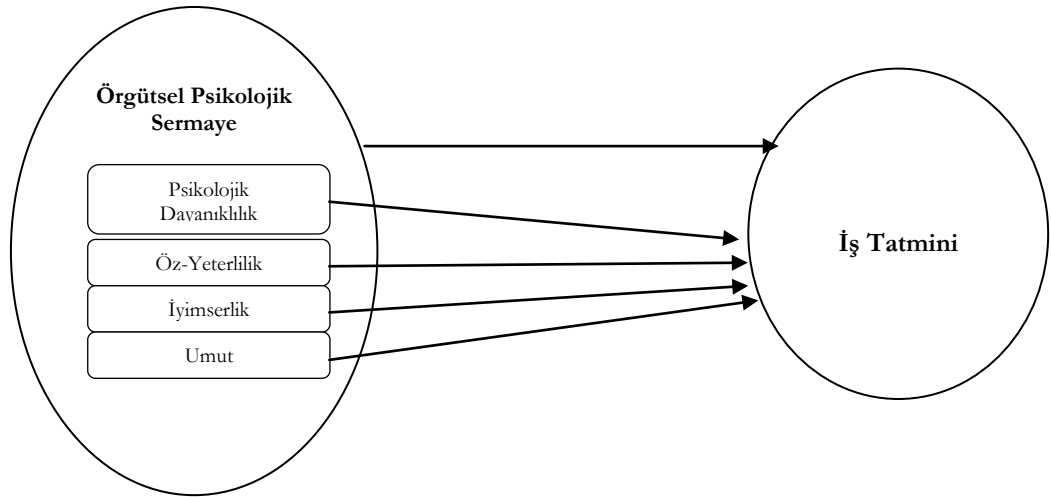
H_{1a}: “Psikolojik dayanıklılığın iş tatmini üzerinde pozitif bir etkisi vardır.”

H_{1b}: “Öz-yeterliliğin iş tatmini üzerinde pozitif bir etkisi vardır.”

H_{1c}: “İyimserliğin iş tatmini üzerinde pozitif bir etkisi vardır.”

H_{1d}: “Umutun iş tatmini üzerinde pozitif bir etkisi vardır.”

Araştırma için öngörülen model şekil 1’ de gösterilmiştir.

şekil 1. Araştırma Modeli

Yöntem

Örgütsel psikolojik sermaye ve iş tatmini ilişkisinin belirlenmesini amaçlayan bu araştırmada, ilk olarak örnekleme ve ölçeklere dair bilgilere yer verilmiş; akabinde örnekleme vasıtasıyla elde edilen veri kullanılarak geliştirilen modelin analizleri yapılmıştır. Değişkenler için önce “açıklayıcı faktör analizi” ve arkasından “doğrulayıcı faktör analizi” yapılmış ve daha sonra “yapısal eşitlik modeli” kullanılarak “yol analizi” yapılmıştır. Analizler neticesinde elde edilen bulgular literatürdeki bulgularla kıyaslanmak suretiyle işletme yönetimlerine ve diğer araştırmacılara birtakım önerilerde bulunulmuştur.

Evren - Örnekleme

Kırgızistan’ın başkenti Bişkek’te faaliyet gösteren yiyecek içecek işletmelerinin çalışanları araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise söz konusu çalışanların içerisinden tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemiyle belirlenmiş olan denekler oluşturmaktadır. Bu çerçeve, kolayda örnekleme yöntemiyle seçilen toplam 150 katılımcıya araştırma için geliştirilmiş olan anketler basılı olarak dağıtılmıştır. Dağıtılan anket formlarından 145’inin doldurulmuş olarak teslim alınmıştır. Ancak, dolu anket formlarından 12’sinin de gelişigüzel bir şekilde doldurulduğu

tespit edilmiş olup, bu anket formları analizlere dâhil edilmemiştir. Sonuç olarak, araştırmada kullanılan anket formlarının sayısı 133'te kalmıştır.

Tablo 1. *Anket Yapılan İşletmeler Tablosu*

İşletmeler			
1	Bişkek Jannat Resort (Mutfak)	3	Bişkek Park Funcity (Mutfak)
2	Bişkek Sheraton Otel (Mutfak)	4	Bişkek Park Navat Kafe

Tablo 1’de listelenen Bişkek yiyecek içecek işletmelerine araştırmacı tarafından bırak-topla yöntemi kullanılarak anketler verilmiş ve veriler toplanmıştır. Buna göre, araştırmaya katılanların demografik bilgileri aşağıdaki gibidir;

Araştırmaya, 69’u erkek (% 51,9), 64’ü kadın (% 48,1) olmak üzere toplam 133 kişi katılmıştır. Araştırmaya katılanlar; yaş durumlarına göre % 63,2’si (84 kişi) 18-35, % 36,1’i (48 kişi) 36-50 yaş arası, yalnızca % 0,8’i (1 kişi) 50 yaş üstü grupta bulunmaktadır. Araştırmaya katılanların % 69,2’si (92 kişi) bekâr, % 30,8’i (41 kişi) evlidir. Eğitim durumlarına göre, ankete katılanlar arasında en yüksek oran % 69,9 (93 kişi) ile üniversite mezunlarına aittir. Üniversite mezunlarını % 22,6 (30 kişi) ile lise mezunları takip etmektedir. Katılımcıların yalnızca % 7,5’i (10 kişi) ise ilköğretim mezunudur. Katılımcıların % 60,9’u (81 kişi) mavi yaka çalışanlardan; % 29,3’ü (39 kişi) beyaz yaka çalışanlardan oluşmakta; % 9,8’i (13 kişi) ise yönetici grubunu temsil etmektedir. Katılımcıların % 59,4’ü (79 kişi) 1 yıldan az; % 33,8’i (45 kişi) 1-6 yıl arası; % 6,8’i (9 kişi) ise 6 yıldan fazla süredir kurumlarında görevini sürdürmektedir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada “veri toplama aracı” olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Anket formu üç bölümden ve toplam 35 sorudan oluşmaktadır. Birinci bölümde 6 sorudan oluşan demografik faktörlere ait sorular, ikinci bölümde 24 sorudan oluşan “örgütsel psikolojik sermaye” ölçeği (4 boyut), üçüncü bölümde ise 5 maddeden oluşan “iş tatmini” ölçeği (tek boyut) yer almaktadır.

“Örgütsel Psikolojik Sermaye” Ölçeği. Araştırmada “örgütsel psikolojik sermaye”, Luthans vd. (2007) tarafından geliştirilmiş ve Çetin ve Basım (2012) tarafından Türkçeye uyarlanmış ve güvenilirlik ve geçerlilik testleri yapılmış olan “örgütsel psikolojik sermaye” ölçeği ile ölçümlenmiştir. Ölçek orijinal biçimiyle 24 soru ve 4 boyut üzerinden yapılandırılmıştır. Boyutlar, “iyimserlik (optimism)”, “umut (hope)”, “öz-yeterlilik (efficacy)” ve “psikolojik dayanıklılık (resilience)” olarak adlandırılmışlardır. Boyutların her biri 6’lar soru ile ölçümlenmiştir. Anket sorularına verilen cevaplar, 5’li Likert tipi “1: Kesinlikle Katılmıyorum; 2: Katılmıyorum; 3: Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum; 4: Katılıyorum; 5: Kesinlikle Katılıyorum” ölçek vasıtasıyla alınmıştır. Çetin ve Basım (2012, s. 129) ölçeğin alt boyutlarından “iyimserlik” için 0,67, “umut” için 0,81, “psikolojik dayanıklılık” için 0,68 ve “öz yeterlilik” için ise 0,85 Cronbach Alfa katsayısına ulaşmış ve ölçeğin toplamı için Cronbach Alfa katsayısını 0,91 olarak hesaplamışlardır. “Örgütsel psikolojik sermaye” ölçeğinin yapı geçerliliğini test etmek için önce açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır.

Tablo 1. *“Örgütsel Psikolojik Sermaye Ölçeği Faktör Analizi Sonuçları”*

Sorular	Eş Kökenlilik	Faktör Yüklü
Psikolojik Dayanıklılık ve Öz Yeterlilik Faktörü (Özdeğer: 4,594; Açıklanan Varyans%: 41,761; Ortalama: 4,0163; Güvenirlik: ,801)		
“Genellikle, işimdeki stresli şeyleri sakin bir şekilde hallederim.”	,646	,804
“Daha önceleri zorluklar yaşadığım için, işimdeki zor zamanların üstesinden gelebilirim.”	,562	,732
“Çalışma alanımda, hedefler/amaçlar belirlemede kendime güvenirim.”	,585	,723
“Bir grup iş arkadaşına bir bilgi sunarken kendime güvenirim.”	,534	,660
“Organizasyonun stratejisi konusundaki tartışmalara katkıda bulunmada kendime güvenirim.”	,439	,632
“İşimde birçok şeyleri halledebileceğimi hissediyorum.”	,358	,440
İyimserlik ve Umut Faktörü (Özdeğer: 1,469; Açıklanan Varyans %: 13,352; Ortalama: 3,9910; Güvenirlik: ,799)		
“İşime “her şeyde bir hayır vardır” şeklinde yaklaşıyorum.”	,786	,886
“İşimle ilgili gelecekte başıma ne geleceği konusunda iyimserimdir.”	,735	,795
“Şu anda iş amaçlarımı sıkı bir şekilde takip ediyorum.”	,526	,693
“Mevcut iş amaçlarıma ulaşmak için birçok yol düşünebilirim.”	,602	,587
“İşimle ilgili gelecekte başıma ne geleceği konusunda iyimserimdir.”	,290	,517

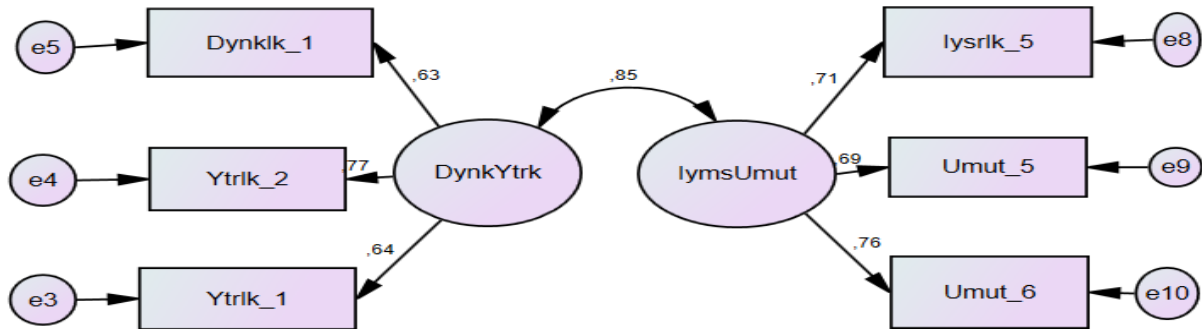
“Faktör çıkarma metodu: Temel bileşenler analizi; Döndürme metodu: Varimax; Kaiser-Meyer-Olkin Örnekleme Yeterliliği: %80,5; Bartlett’s Küresellik Testi için Ki- Kare: 584,720; df: 55; p<0,01”

Örgütsel psikolojik sermaye ölçeğinin orijinal biçiminde “iyimserlik”, “umut”, “öz-yeterlilik”, “psikolojik dayanıklılık” olmak üzere dört faktör bulunmaktaydı. Ancak yapılan faktör analizinde, faktör yükleri uygun bileşenlere dağılmayan çok sayıda ifade olduğu görülmüş ve uygun bileşenlere dağılmayan “Bu iş yerinde, işler asla benim istediğim şekilde yürümez”, “Bu aralar kendim için belirlediğim iş amaçlarımı yerine getiriyorum”, “Herhangi bir problemin çözümü için birçok yol vardır”, “İşimde bir terslikle karşılaştığımda, onu atlama konusunda sıkıntı yaşıyorum”, “İşimde benim için belirsizlikler olduğunda, her zaman en iyisini isterim”, “Eğer zorunda kalırsam, işimde kendi başıma yeterim”, “Eğer işimde bir şeyler benim için yanlış gidecekse, o şekilde gider”, “Eğer çalışırken kendimi bir tıkanıklık içinde bulursam, bundan kurtulmak için birçok yol düşünebilirim”, “İşimle ilgili şeylerin daima iyi tarafını görürüm”, “Yönetimin katıldığı toplantılarda kendi çalışma alanımı açıklarken kendime güvenirim”, “Uzun dönemli bir probleme çözüm bulmaya çalışırken kendime güvenirim”, “Şu anda, işimde kendimi çok başarılı olarak görüyorum”, “İşimdeki zorlukları genellikle bir şekilde hallederim”, “Organizasyon dışındaki kişilerle (tedarikçiler, tüketiciler vb.) problemleri tartışmak için temas kurarken kendime güvenirim” ifadeleri ölçekten çıkarılmıştır. Ancak buna rağmen, orijinalinde dört faktör olarak yer alan ölçek, yapılan analizde iki faktörlü bir dağılım sergilemiştir. “Psikolojik dayanıklılık” ve “öz-yeterlilik” alt boyutları tek faktör altında yer alırken; “iyimserlik” ve “umut” alt boyutları da tek faktör altında birleşmiştir. İfadeler gözden geçirildiğinde, dayanıklılık ve öz-yeterlilik boyutlarının birbirine çok yakın olduğu ve yine “iyimserlik” ve “umut” alt boyutlarının da birbirine çok yakın olduğu anlaşılmaktadır. Bu çerçevede örgütsel psikolojik sermaye değişkeninin çalışmada iki alt boyutlu olarak dikkate alınmasına karar verilmiş ve hipotezler de buna uygun olarak iki alt hipotez olarak revize edilmiştir.

Sonuç itibarıyla, “psikolojik dayanıklılık” ve “öz-yeterlilik” faktörünün “öz değeri” 4,594’dür ve toplam “varyans”ın %41,761’ini açıklamaktadır. Faktörün “güvenirliliği” 0,801 olarak tespit edilmiştir. “İyimserlik” ve “umut” faktörünün öz değeri 1,468’dür ve toplam “varyans”ın %13,352’sini açıklamaktadır. Faktörün “güvenirliliği” 0,799 olarak tespit edilmiştir.

Ölçeğin “Bartlett Testi” için ki-kare 584,729 ve “p anlamlılık değeri” 0,01’den küçük olarak gerçekleşmiştir. “Kaiser-Meyer-Olkin” örneklem değeri 0,805’dir. Test sonucu elde edilen değerler, verilerin “faktör analizi” için uygun olduğunu göstermektedir.

Açıklayıcı faktör analizinden sonra AMOS paket programı yardımıyla Şekil 2’de görüleceği üzere “doğrulamalı faktör analizi” yapılmıştır.

Şekil 2. Örgütsel Psikolojik Sermayenin Ölçeğinin Doğrulamalı Faktör Analizi Sonuçları

Doğrulamalı faktör analizinde, estimates değerleri 0,60’ın altında olan “Genellikle, işimdeki stresli şeyleri sakin bir şekilde hallederim”, “Organizasyonun stratejisi konusundaki tartışmalara katkıda bulunmada kendime güvenirim”, “İşimde birçok şeyleri halledebileceğimi hissediyorum”, “İşime “her şeyde bir hayır vardır” şeklinde yaklaşıyorum”, “İşimle ilgili gelecekte başıma ne geleceği konusunda iyimserimdir” ifadeleri de ölçekten çıkarılmıştır.

Ölçeğe ait uyum iyiliği değerleri Tablo 3’de gösterilmiştir;

Tablo 2. Örgütsel Psikolojik Sermaye Ölçeğinin Uyum İyiliği Değerleri

Değişkenler	X ²	df	CMIN/ DF ≤ 5	GFI ≥ .85	AGFI ≥ .80	CFI ≥ .90	NFI ≥ .90	TLI ≥ .90	RMSEA ≤ .08
Örgütsel Psikolojik Sermaye	15,5	8	1,95	0,96	0,90	0,96	0,94	0,94	0,08

Tablo 3'de görüleceği üzere örgütsel psikolojik sermaye ölçeğinin uyum iyiliği değerleri, kabul edilebilir aralıklar içerisinde yer almaktadır. Ölçeğin güvenilirlik değerleri için yapılan analiz sonucunda elde edilen Cronbach Alpha katsayıları Tablo 4'deki gibidir;

Tablo 3. Örgütsel Psikolojik Sermaye Ölçeğinin Güvenirlik Analizi Sonuçları

Faktörler	Cronbach Alpha	Soru Sayısı
1 Psikolojik Dayanıklılık ve Öz Yeterlilik	0,713	3
2 İyimserlik ve Umud	0,765	3

İş Tatmini Ölçeği. Araştırmada kullanılan iş tatmini (job satisfaction) ölçeği, Hackman ve Oldham (1975) tarafından geliştirilmiş ve Şeşen (2010) tarafından Türkçeye çevrilmiş ve güvenilirlik ve geçerlik testleri yapılmıştır. Ölçek, tek boyut ve 5 ifadeden oluşmaktadır. Anket sorularına verilen cevaplar, 5'li Likert tipi "1: Kesinlikle Katılmıyorum; 2: Katılmıyorum; 3: Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum; 4: Katılıyorum; 5: Kesinlikle Katılıyorum" ölçek vasıtasıyla alınmıştır. Şeşen (2010, s. 198), ölçeğin "güvenirlik" katsayısını 0,84 olarak tespit etmiştir. "İş tatmini" ölçeğinin yapı geçerliliğini test etmek amacıyla önce açıklayıcı faktör analizi yapılmış ve analiz sonucunda verilerin ölçeğin "tek faktörlü" yapısına uyum sağladığı tespit edilmiştir. "İş tatmini" ölçeğinin "faktör analizi" sonuçları Tablo 5'te verilmiştir;

Tablo 4. İş Tatmini Ölçeğine Ait Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

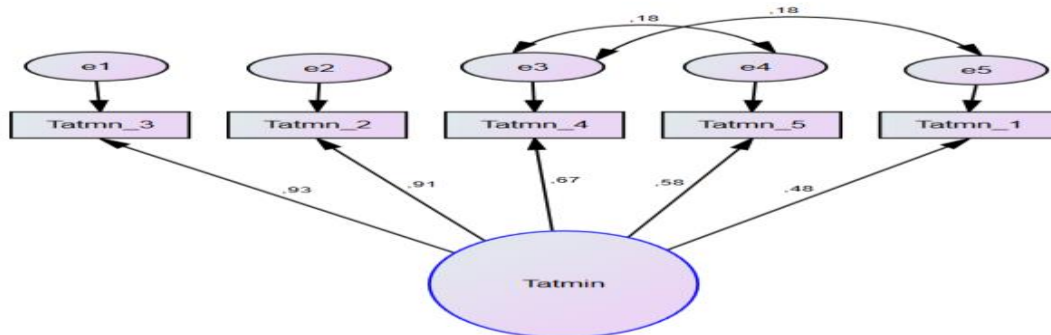
"Sorular"	"Eş Kökenlilik"	"Faktör Yüğü"
İş Tatmini Faktörü - (Özdeğer: 5,361; Açıklanan Varyans %: 28,214; Ortalama: 2,5152; Güvenirlik: ,814)		
"İşimden çok keyif alıyorum."	,784	,885
"İşimde, diğer birçok insandan daha mutlu olduğumu düşünüyorum."	,772	,879
"Genel olarak işim beni tatmin ediyor."	,646	,804
"Mevcut işimin, bulabileceğim diğer işlerden daha ilgi çekici olduğunu düşünüyorum."	,538	,734
"İşim benim için bir hobi gibidir."	,421	,648

"Faktör çıkarma metodu: Temel bileşenler analizi; Döndürme metodu: Varimax; Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterliliği: ,803; Bartlett's Küresellik Testi için Ki- Kare: 326,405; df: 10; p<0,01"

"İş tatmini" ölçeğine ilişkin olarak yapılan "açıklayıcı faktör analizi" sonucunda, faktör yüklerinin uygun biçimde tek bir faktöre yüklendiği görülmüştür. Buna göre, "iş tatmini" faktörünün "öz değeri" 5,361'dir ve toplam "varyans"ın %28,214'ünü açıklamaktadır. Faktörün "güvenirliği" 0,814 olarak tespit edilmiştir.

Ölçeğin "Bartlett Testi" için ki-kare 326,405 ve "p anlamlılık değeri" 0,01'den küçük olarak gerçekleşmiştir. "Kaiser-Meyer-Olkin" örneklem değeri 0,803'dür. Test sonucu elde edilen değerler, verilerin "faktör analizi" için uygun olduğunu göstermektedir.

"İş tatmini" ölçeği için ayrıca AMOS paket programı ile "doğrulayıcı faktör analizi" de yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda verilerin ölçeğin "tek faktörlü" yapısına uyum sağladığı tespit edilmiştir.

Şekil 3. İş Tatmini Ölçeğinin Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Ölçeğin uyum iyiliği değerleri Tablo 6'da sunulmuştur;

Tablo 5. İş Tatmini Ölçeğinin Uyum İyiliği Değerleri

“Değişkenler”	X ²	df	CMIN/ DF ≤5	GFI ≥.85	AGFI ≥.80	CFI ≥.90	NFI ≥.90	TLI ≥.90	RMSEA ≤.08
“İş Tatmini”	3,6	3	1,2	0,98	0,94	0,99	0,98	0,99	0,04

Tablo 6’da görüleceği üzere örgütsel psikolojik sermaye ölçeğinin uyum iyiliği değerleri, kabul edilebilir aralıklar içerisinde yer almaktadır.

Ölçeğin güvenilirlik değerleri için yapılan analiz sonucunda elde edilen Cronbach Alpha katsayıları Tablo 7’deki gibidir;

Tablo 6. İş Tatmini Ölçeğine Ait Cronbach Alpha Güvenirlik Katsayıları

Faktörler	Cronbach Alpha	Soru Sayısı
1 İş Tatmini	0,831	5

Literatürde “psikolojik dayanıklılık”, “öz-yeterlilik”, “iyimserlik” ve “umut” olmak üzere 4 alt boyut’ta incelenmiş olan örgütsel psikolojik sermaye değişkeni, yapılan açıklayıcı faktör analizinde ifadelerin dört yerine iki faktör altında toplanmaları sebebiyle iki alt boyut olarak incelenmiştir. Psikolojik dayanıklılık ve öz-yeterlilik tek faktör altında, iyimserlik ve umut da diğer bir faktör altında bir araya gelmiştir. Dikkat edilecek olursa, psikolojik dayanıklılık ve öz-yeterlilik boyut olarak birbiri içerisinde değerlendirmeye yakın olup; iyimserlik ve umut faktörleri de katılımcıların birbirine benzer algılar geliştirebileceği çok yakın faktörleri ifade etmektedir.

Sonuç olarak literatüre geliştirilmiş olan hipotezler, açıklayıcı faktör analizi sonuçları dikkate alınarak aşağıdaki şekilde yeniden düzenlenmiştir.

H₁: “Örgütsel psikolojik sermayenin iş tatmini üzerinde pozitif bir etkisi vardır.”

H_{1a}: “Psikolojik dayanıklılık ve öz-yeterliliğin iş tatmini üzerinde pozitif bir etkisi vardır.”

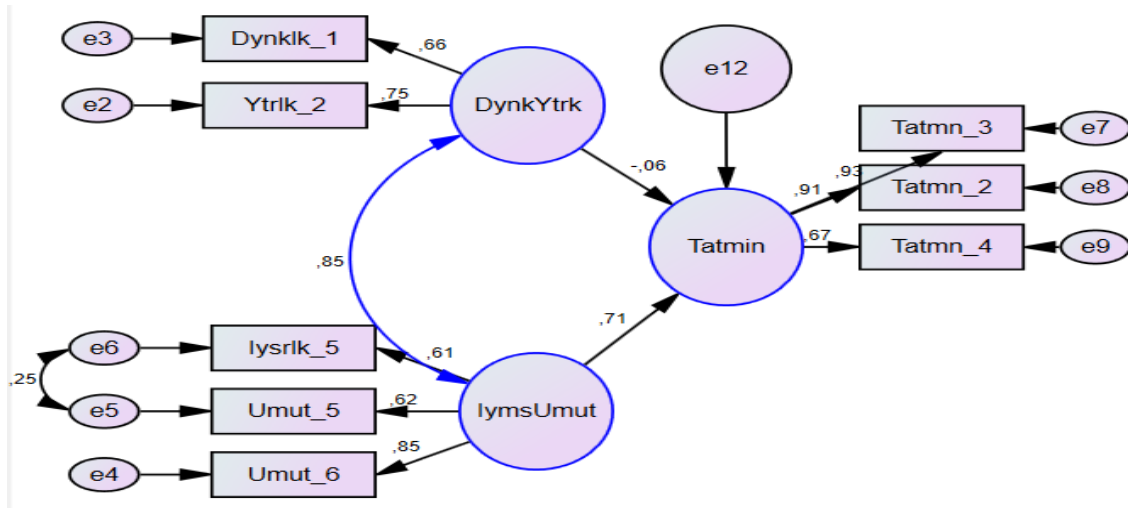
H_{1b}: “İyimserlik ve umutun iş tatmini üzerinde pozitif bir etkisi vardır.”

Verilerin Analizi

Araştırmanın bu bölümünde, AMOS 23 paket programı vasıtasıyla yapısal eşitlik modeli kullanılarak oluşturulan “yol analizi”nden elde edilen bulgulara ve bunlara ait yorumlara yer verilmiştir.

Yol Analizi

Değişkenler arasındaki ilişkiyi tespit etmek için yapılan yol analizinde, uyum iyiliği değerlerini kabul edilebilir seviyeye çıkarmak için, “Bir grup iş arkadaşına bir bilgi sunarken kendime güvenirim”, “Mevcut işimin, bulabileceğim diğer işlerden daha ilgi çekici olduğunu düşünüyorum”, “İşim benim için bir hobi gibidir” ifadeleri de ölçekten çıkarılmıştır.

Şekil 4. Örgütsel Psikolojik Sermaye ve İş Tatmini İlişkinine Ait Yol Analizi

Yol analizi uyum iyiliği değerleri Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 7. Yol Analizi Uyum İyiliği Değerleri

“Değişkenler”	X ²	df	CMIN/ DF ≤5	GFI ≥.85	AGFI ≥.80	CFI ≥.90	NFI ≥.90	TLI ≥.90	IFI ≥.90	RMSEA ≤.08
“Örgütsel Psikolojik Sermaye-İş Tatmini”	24,7	16	1,54	0,96	0,91	0,98	0,95	0,96	0,98	0,06

Tablo 8'de görüleceği üzere örgütsel psikolojik sermaye ölçeğinin uyum iyiliği değerleri, kabul edilebilir aralıklar içerisinde yer almaktadır.

Tablo 8, model'e ait uyum iyiliği değerlerini (Goodness of Fit Indices) göstermektedir. Modelin genel uyumunun belirlenmesi için başlangıç “uyum indeksi” olarak “ki-kare uyum iyiliği indeksi”ne (chi-square goodness of fit) bakılmaktadır. Ki-kare değerinin anlamlı bulunmaması ve X^2/df (Amos'da CMIN/df şeklinde göstermektedir) değerinin bazı araştırmacılara göre 3'ten küçük ya da 3'e eşit, bazılarına göre ise 5'ten küçük ya da 5'e eşit olması, modelin uyumluluğunu ifade etmektedir (Karagöz, 2016, s. 969). Tablo incelendiğinde görüleceği üzere; X^2/df değeri, 1,54 olup, literatürde X^2/df değeri için kabul edilebilir değerler olan 3 ve 5 aralıklarının daha da altında olup kabul edilebilir düzeydedir.

Analizde ayrıca modelin karşılaştırmalı uyum indekslerine (comparative fit indices) de bakılmıştır. Karşılaştırmalı “uyum indeksleri”nden “NFI (Normlaştırılmış Uyum İndeksi-Normed Fix Index)” değerinin 0,90 ve üstü kabul edilebilir, 0,95 ve üstü ise iyi uyumu göstermektedir (Karagöz, 2016, s. 969). Model'de NFI değeri, 0,95 olarak tespit edilmiş olup modelin iyi uyuma sahip olduğunu kanıtlayan değerlerden birini oluşturmaktadır.

Karşılaştırmalı “uyum indeksleri”nden “TLI (Tucker-Lewis İndeksi)” değerinin 0,90 ve üstü kabul edilebilir, 0,95 ve üstü ise iyi uyumu göstermektedir (Karagöz, 2016, s. 970). Model'de TLI değeri, 0,96 olarak tespit edilmiş olup modelin iyi uyuma sahip olduğunu kanıtlayan diğer bir uyum indeksinden birini oluşturmaktadır.

Karşılaştırmalı “uyum indeksleri”nden “IFI (Artırmalı Uyum İndeksi-Incremental Fit Index)” değerinin 0,90 ve üstü kabul edilebilir, 0,95 ve üstü ise iyi uyumu göstermektedir (Karagöz, 2016, s. 970). Model'de IFI değeri, 0,98 olarak tespit edilmiş olup modelin iyi uyuma sahip olduğunu kanıtlayan diğer bir uyum indeksinden birini oluşturmaktadır.

Karşılaştırmalı “uyum indeksleri”nden “CFI (Karşılaştırmalı Uyum İndeksi-Comperative Fit Index)” değerinin 0,95 ve üstü kabul edilebilir, 0,97 ve üstü ise iyi uyumu göstermektedir (Karagöz, 2016, s. 970). Model'de CFI değeri, 0,98 olarak tespit edilmiş olup modelin iyi uyuma sahip olduğunu kanıtlayan diğer bir uyum indeksinden birini oluşturmaktadır.

Karşılaştırmalı “uyum indeksleri”nden “RMSEA (Yaklaşık Hataların Ortalama Karakökü-Root Mean Square Error of Approximation)” değerinin 0,08'e eşit ya da daha küçük olması halinde kabul edilebilir, 0,05'e eşit ya da daha küçük ise iyi uyumu göstermektedir (Karagöz, 2016, s. 971). Model'de RMSEA değeri, 0,06 olarak tespit edilmiş olup kabul edilebilir düzey içerisinde kalmaktadır.

Mutlak “uyum indeksleri”nden “GFI (İyilik Uyum İndeksi-Goodness of Fit Index)” değerinin 0,85 ve üstü kabul edilebilir, 0,90 ve üstü ise iyi uyumu göstermektedir (Karagöz, 2016, s. 971). Model'de GFI değeri, 0,96 olarak tespit edilmiş olup modelin iyi uyuma sahip olduğunu göstermektedir.

Mutlak “uyum indeksleri”nden “AGFI (Düzeltilmiş İyilik Uyum İndeksi-Adjustment Goodness of Fit Index)” değerinin 0,85 ve üstü kabul edilebilir, 0,90 ve üstü ise iyi uyumu göstermektedir (Karagöz, 2016, s. 971). Model'de GFI değeri, 0,91 olarak tespit edilmiş olup modelin iyi uyuma sahip olduğunu göstermektedir.

Bulgular

Yapısal modelde esas itibariyle bir hipotez inceleme konusu yapılmış olup bu hipoteze ait iki adet alt hipotez de bulunmaktadır. Tablo 9'da gösterilen modelin sonuçları dikkate alındığında hipotezler ile ilgili olarak aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır;

Tablo 8. Modelin Sonuçları

			β_1	β_2	S.E.	C.R.	P
Ölçüm Modeli							
Yırlk_2	<---	DynkYtrk	0,754	1,272	0,21	6,047	<0,001
Dynkık_1	<---	DynkYtrk	0,657	1			
Umut_6	<---	IymsUmut	0,845	1			
Umut_5	<---	IymsUmut	0,62	0,813	0,12	6,636	<0,001
Iysrlk_5	<---	IymsUmut	0,608	0,843	0,13	6,502	<0,001
Tatmn_3	<---	Tatmin	0,926	1			
Tatmn_2	<---	Tatmin	0,913	0,985	0,07	14,46	<0,001
Tatmn_4	<---	Tatmin	0,674	0,652	0,07	9,144	<0,001
YEM Yol Analizi							
Tatmin	<---	Psikolojik Dayanıklılık ve Öz-Yeterlilik	-0,056	-0,091	0,5	-0,184	0,854
Tatmin	<---	İyimserlik ve Umut	0,711	0,854	0,38	2,264	0,024

β_1 : Standart Katsayılar, β_2 : Standart Olmayan Katsayılar

“**H₁**: Örgütsel psikolojik sermayenin iş tatmini üzerinde pozitif bir etkisi vardır” hipotezi yol diyagramından elde edilen sonuçlara göre kabul edilmektedir

- “Psikolojik dayanıklılık” ve “öz-yeterlilik” ile “iş tatmini” arasındaki yol katsayısı istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($\beta=-0,091$, $p=0,854$). Bu sebeple, “**H_{1a}**: Psikolojik dayanıklılık ve öz-yeterliliğin iş tatmini üzerinde pozitif bir etkisi vardır” alt hipotezi, reddedilmektedir.
- İyimserlik ve umut ile iş tatmini arasındaki yol katsayısı istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($\beta=0,854$, $p=0,024$). “**H_{1b}**: İyimserlik ve umut’un iş tatmini üzerinde pozitif bir etkisi vardır” alt hipotezi, kabul edilmektedir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Örgütlerin nasıl güçlü ve zayıf yanları varsa, bireylerin de güçlü yanları olduğu gibi birtakım zayıf yanları da bulunmaktadır. Bunlar, bireylerin avantajları ya da dezavantajları olarak da ifade edilebilir. Örgütsel psikolojik sermaye, temelde, işgörenlerin zayıf yanlarına değil güçlü yanlarına daha fazla odaklanmaları üzerinde durmaktadır. Böyle bir odaklanma halı, işgörenlerin iş tatminini artırmakta ve örgüt iklimi pozitif bir dönüşüm yaşamaktadır.

Bu çerçevede araştırma ile “örgütsel psikolojik sermaye” ve “iş tatmini” arasındaki ilişki incelenmiştir. Böylece, “örgütsel psikolojik sermaye” ve “iş tatmini”ne ilişkin literatürün zenginleştirilmesi amaçlanmıştır.

Araştırmanın örneklemini, Kırgızistan’ın başkenti Bişkek’te faaliyet gösteren yiyecek içecek işletmeleri çalışanları oluşturmuştur. Tamamı “5’li Likert tipi” ifadelerden oluşan, Luthans vd. (2007) tarafından geliştirilmiş ve Çetin ve Basım (2012) tarafından Türkçeye uyarlanmış ve “güvenirlilik” ve “geçerlilik” testleri yapılmış örgütsel psikolojik sermaye ölçeği ile Hackman ve Oldham (1975) tarafından geliştirilmiş ve Şeşen (2010) tarafından Türkçeye çevrilmiş ve “güvenirlilik” ve “geçerlilik” testleri yapılmış iş tatmini ölçeğinin bulunduğu bir anket formu aracılığıyla 133 yiyecek içecek çalışanından veriler toplanmıştır.

Araştırmanın bağımsız değişkenini oluşturan “örgütsel psikolojik sermaye” ölçeği, orijinal biçimiyle “psikolojik dayanıklılık” (6 ifade), “öz-yeterlilik” (6 ifade), “iyimserlik” (6 ifade) ve “umut” (6 ifade) olmak üzere dört alt boyuttan oluşmakta; bağımlı değişken olan “iş tatmini” ise tek boyuttan (5 ifade) oluşmaktadır. Ölçekler için önce “açıklayıcı faktör analizi” ardından da “doğrulayıcı faktör analizi” yapılmıştır. Açıklayıcı faktör analizinde, örgütsel psikolojik sermaye ölçeğinin orijinal 4 boyutlu formu, kimi ifadelerin farklı faktörlere yüklenmesi sebebiyle desteklenmemiştir. Analizin sonucunda, “örgütsel psikolojik sermaye” ölçeği, “psikolojik dayanıklılık” ve “öz-yeterlilik” faktörleri birlikte tek alt boyut olarak, “iyimserlik” ve “umut” faktörleri de ikinci alt boyut olarak tespit edilmiş ve “doğrulayıcı faktör analizi” sonuçları ve ölçeğin “Cronbach Alfa” değerleri ölçeğin geçerliğini ve güvenirliliğini ortaya koymuştur. Ayrıca “iş tatmini” ölçeği için de açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri ile güvenirlilik analizleri yapılmış, faktör yükleri uygun olmayan ve ölçeğin yapısal geçerliliğini düşüren ifadeler ölçekten çıkarılarak sonuçlar ilgili tablolar ve grafiklerde sunulmuştur.

Açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri sonucunda oluşan ölçeğin alt boyutlar bakımından değişmesi sebebiyle, ana hipotez aynı kalırken alt hipotezlerin sayısı ikiye düşürülmüştür. Ölçekleri son halı ve yeni hipotezler kullanılarak AMOS 23 programı kullanılarak bir yapısal eşitlik modellemesi yapılmıştır.

Oluşturulan yol analizi sonucunda, örgütsel psikolojik sermaye ile iş tatmini arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunduğu gözlemlenmiştir.

Alt boyutlar bakımında ele alındığında araştırmanın sonuçları aşağıdaki gibidir;

1. Psikolojik dayanıklılık ve öz-yeterlilik ile iş tatmini arasındaki yol katsayısı istatistiksel olarak anlamlı bulunmamış ve bu sebeple, “H_{1a}: Psikolojik dayanıklılık ve öz-yeterliliğin iş tatmini üzerinde pozitif bir etkisi vardır” alt hipotezi, reddedilmiştir.
2. “İyimserlik” ve “umut” ile “iş tatmini” arasındaki yol katsayısı istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ve “H_{1b}: İyimserlik ve umut’un iş tatmini üzerinde pozitif bir etkisi vardır” alt hipotezi, kabul edilmiştir.

Yapılan literatür taramasında, araştırmanın bulguları ile benzer bulguların da bulunduğu tespit edilmiştir; Akçay (2012, s. 123), imalat sektörü çalışanlarında “psikolojik sermaye” ve alt boyutları ile “iş tatmini” arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulmuş; Çetin ve Basım (2011, s. 79), bankacılık sektöründe psikolojik dayanıklılık faktörü ile iş tatmini ilişkisini ortaya koymuş; Erkuş ve Fındıklı (2013, s. 302), umut, dayanıklılık alt boyutları ile iş tatmini arasında pozitif ilişki tespit etmiş; Ocak vd. (2016, s. 113) “iyimserlik” alt boyutunun “iş tatmini” üzerinde pozitif etkilerinin bulunduğunu ifade etmiş; Biçkes vd. (2014, s. 97), psikolojik sermayenin tüm boyutları ile iş tatmini arasında anlamlı ve pozitif yönlü ilişki tespit etmiş; Çakmak ve Arabacı (2017, s. 890), “psikolojik sermaye”nin, “iş tatmini” üzerinde olumlu etkiye sahip olduğunu ortaya koymuş; Çetin ve Varoğlu (2015, s. 105), psikolojik sermayenin iş tatminini artırdığını tespit etmiş; Luthans vd. (2008, s. 233), “psikolojik sermaye” ile “iş tatmini” arasındaki anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymuş; Çetin (2011, s. 373) “iş tatmini”nin “örgütsel psikolojik sermaye”nin “umut” ve “iyimserlik” boyutları ile pozitif yönde ilişkili olduğunu tespit etmiş; Larson ve Luthans (2006, s. 75), yine “psikolojik sermaye” ile “iş tatmini” arasında anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır.

Her araştırmada olduğu gibi bu araştırmanın da birtakım sınırlılıkları söz konusudur. Örneklemin yalnızca yiyecek-içecek sektörü çalışanlarından oluşması, araştırmanın önemli bir kısıtını oluşturmaktadır. Bu sebeple araştırmanın sonuçları genellenemeyecektir. Ayrıca, araştırmanın Bişkek’te yapılması ve araştırmanın ölçeğinin farklı dillerden yapılan tercümelere dayanarak oluşmasının, farklı kültürlerle sahip katılımcılarda farklı algılamalara sebep olabileceği de ayrı bir kısıt olarak dikkate alınmalıdır. Gelecek araştırmalarda farklı sektörler ve farklı kültürler üzerine yapılacak araştırmaları ile çalışmanın bulgularının doğrulanmasına gereksinim duyulmaktadır. Ayrıca gelecek araştırmacılara, örgütsel psikolojik sermaye ile iş tatmini dışında örgütsel performansı olumlu yönde etkileyen bağlılık, adanmışlık, vatandaşlık vb. değişkenlerle ilişkilerinin de araştırılması önerilmektedir.

Etik Beyan

“Örgütsel Psikolojik Sermaye ve İş Tatmini İlişkisi: Bişkek'teki Yiyecek İçecek İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırmanın verileri 01.01.2020 tarihinden önce toplandığı için etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır.

Kaynakça

- Akçay, V. H. (2012). Pozitif psikolojik sermayenin iş tatmini ile ilişkisi. *Kabramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 123-140.
- Avey, J., Wernsing, T. S. ve Luthans, F. (2008). Can positive employees help positive organizational change? Impact of psychological capital and emotions on relevant attitudes and behaviors. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 44(1), 48-70.
- Avşaroğlu, S., Deniz, M. E. ve Kahraman, A. (2005). Teknik öğretmenlerde yaşam doyumu, iş doyumu ve mesleki tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 115-129.
- Biçkes, D. M., Yılmaz, C., Demirtaş, Ö ve Uğur, A. (2014). Duygusal emek ile iş tatmini arasındaki ilişkide psikolojik sermayenin aracılık rolü: Bir alan çalışması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9(2), 97-121.
- Çakmak, M. S. ve Arabacı, İ. B. (2017). Öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye algılarının iş doyumları ve örgütsel bağlılıkları üzerindeki etkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(62), 890-909.
- Çetin, F. (2011). The effects of the organizational psychological capital on the attitudes of commitment and satisfaction: A public sample in Turkey. *European Journal of Social Sciences*, 21(3), 373-380.
- Çetin, F. ve Basım, H. N. (2011). Psikolojik dayanıklılığın iş tatmini ve örgütsel bağlılık tutumlarındaki rolü. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 13(3), 79-94.
- Çetin, F. ve Basım, H. N. (2012). Örgütsel psikolojik sermaye :Bir ölçek uyarlama çalışması. *Amme İdaresi Drgisi*, 45(1),

121-137.

- Çetin, F., Şeşen, H. ve Basım, H. N. (2013). Örgütsel psikolojik sermayenin tükenmişlik sürecine etkileri: Kamu sektöründe bir araştırma. *Anadolu University Journal of Social Sciences*, 13(3), 95-107.
- Çetin, F. ve Varoğlu, A. K. (2015). Psikolojik sermaye , performans, ayrılma niyeti ve iş tatmini etkileşimi: Cinsiyetin düzenleyici rolü. *İş ve İnsan Dergisi*, 2(2), 105-113.
- Clapp-Smith, R., Vogelgesang, G. R. ve Avey, J. B. (2009). Authentic leadership and positive psychological capital the mediating role of trust at the group level of analysis. *Journal of Leadership Organizational Studies*, 15(3), 227-240.
- Eğnli, A. T. (2009). Çalışanlarda iş doyumunu: Kamu ve özel sektör çalışanlarının iş doyumuna yönelik bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(3), 35-52.
- Erkmen, T. ve Esen, E. (2013). Psikolojik sermaye ölçeğinin geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Öneri Dergisi*, 10(39), 23-30.
- Erkuş, A. ve Fındıklı, M. A. (2013). Psikolojik sermayenin iş tatmini, iş performansı ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisine yönelik bir araştırma. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 42(2), 302-318.
- Gooty, J., Gavin, M., Johnson, P. D., Frazier, M. L. ve Snow, D. B. (2009). In the eyes of the beholder transformational leadership, positive capital and performance. *Journal of Leadership Organizational Studies*, 15(4), 353-367.
- Hackman, J. R. ve Oldham, G. R. (1975). Development of the job diagnostic survey. *Journal of Applied Psychology*, 60(2), 159-170.
- Karagöz, Y. (2016). *Spss 23 ve Amos 23 uygulamalı istatistiksel analizler*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kaya, A., Balay, R. ve Demirci, Z. (2014). Orta öğretimde görev yapan öğretmenlerin psikolojik sermaye düzeylerinin incelenmesi (Şanlıurfa ili örneği). *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(48), 47-68.
- Kaya, İ. (2010). Otel işletmelerinde işgörenlerin iş tatminini etkileyen işi bırakma eğilimi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(2), 219-236.
- Keleş, H. N. (2011). Pozitif psikolojik sermaye: Tanımı, bileşenleri ve örgüt yönetimine etkileri. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 343-350.
- Kutanis, R. Ö. ve Oruç, E. (2014). Pozitif örgütsel davranış ve pozitif psikolojik sermaye üzerine kavramsal bir inceleme. *The Journal of Happiness Well-Being*, 2(2), 145-159.
- Larson, M. ve Luthans, F. (2006). Potential added value of psychological capital in predicting work attitudes. *Journal of Leadership and Organizational Studies*, 13(2), 75-92.
- Luthans, F., Avolio, B. J., Avey, J. B. ve Norman, S. M. (2007). Positive psychological capital: Measurement and relationship with performance and satisfaction. *Personnel Psychology*, 60, 541-572.
- Luthans, F., Norman, S. M., Avolio, B. J. ve Avey, J. B. (2008). The mediating role of psychological capital in the supportive organizational climate employee performance relationship. *Journal of Organizational Behavior*, 29(2), 219-238.
- Luthans, F., Youssef, C. M. ve Avolio, B. J. (2007). *Psychological capital: Developing the human competitive edge*. Oxford University Press.
- McMurray, A. , Pirola-Merlo, A. ve Sarros, J. C. (2010). Leadership, climate, psychological capital , commitment , and wellbeing in a non-profit organization. *Leadership Organization Development Journal*, 31(5), 436-457.
- Norman, S. M., Avey, J. B., Nimmicht, J. L. ve Pigeon, N. G. (2010). The interactive effects of psychological capital and organizational identity on employee organizational citizenship and deviance behaviors. *Journal of Leadership Organizational Studies*, 17(4), 380-391.
- Ocak, M., Güler, M. ve Basım, H. N. (2016). Psikolojik sermayenin örgütsel bağlılık ve iş tatmini tutumları üzerine etkisi: Bosnalı öğretmenler üzerine bir araştırma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 113-130.
- Oshagbemi, T. (2000). Satisfaction with coworkers' behaviour. *Employee Relations*, 22(1), 88-106.
- Özer, P. S., Topaloğlu, T. ve Özmen, Ö. T. (2013). Destekleyici örgüt ikliminin, psikolojik sermaye ile iş doyumunu ilişkisinde düzenleyici etkisi. *Ege Academic Review*, 13(4), 437-447.
- Polatçı, S. (2014). Psikolojik sermayenin görev ve bağlamsal performans üzerindeki etkileri: Polis teşkilatında bir araştırma. *Ege Academic Review*, 14(1), 115-124.
- Rego, A., Sousa, F. Marques, C. ve Cunha, M. P. e. (2012). Authentic leadership promoting employees' psychological capital and creativity. *Journal of Business Research*, 65(3), 429-437.
- Şeşen, H. (2010). *Öncülleri ve sonuçları ile örgüt içi girişimcilik: türk savunma sanayinde bir araştırma*(Doktora Tezi). T.C. Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Savunma Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara.
- Sevimli, F. ve İşcan, Ö. F. (2005). Bireysel ve iş ortamına ait etkenler açısından iş doyumunu. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 55-64.
- Toor, S. R. ve Ofori, G. (2010). Positive psychological capital as a source of sustainable competitive advantage for organizations. *Journal of Construction Engineering and Management*, March, 341-353.

EXTENDED ABSTRACT

Psychological capital, which emerges with the positive organizational behavior phenomenon, which reveals that people should focus on their strengths rather than weaknesses, is a fundamental phenomenon that managers who want to create a positive climate in their organizations have to invest in (Keleş, 2011, p.349). Psychological capital is defined as the positive psychological development state of the individual and is characterized by four components; (1) confidence and making the necessary effort to be successful in challenging tasks (self-efficacy); (2) positive attitude that it is successful now and will be successful in the future (optimism); (3) the determination to reach the basic goals and to be able to be directed to different goals that can change when necessary (hope) (4) to maintain the goal of success when surrounded by problems and difficulties (resiliency) (Luthans et al., 2007, p. 3).

Organizational psychological capital, which indicates the necessity of employees to focus on their strengths rather than their weaknesses, contributes to the formation of a positive climate in organizations by causing an increase in job satisfaction. In the research, the relationship between organizational psychological capital and job satisfaction was examined. The aim of the research is to enrich organizational psychological capital literature.

There are studies on the subject in the literature. Akçay (2012), Çetin and Basım (2011), Erkuş and Fındıklı (2013), Ocak et al. (2016), Biçkes et al. (2014), Çakmak and Arabacı (2017), Çetin and Varoğlu (2015), Luthans et al. (2008), Çetin (2011), Larson and Luthans (2006), etc. researchers examined the relationship between organizational psychological capital and job satisfaction and found significant relationships in their studies.

In this study, the employees of food and beverage companies operating in Bishkek, the capital of Kyrgyzstan, were selected as the sample. A questionnaire form was used in the research. The answers given to the questionnaire were taken through the scale of 5 Likert types (1: Strongly Disagree; 2: Disagree; 3: Neither Agree, Nor Disagree; 4: Agree; 5: Strongly Agree). The organizational psychological capital scale used in the research, Luthans et al. (2007) and adapted to Turkish by Çetin and Basım (2012) and tested for reliability and validity; Sample Questions; "I always see the good side of things about my job", "I am optimistic about what will happen to me in the future regarding my job", "If I find myself in a bottleneck while working, I can think of many ways to get out of it", "Right now, I consider myself very successful in my job", "I am confident in trying to find a solution to a long-term problem", "Since I had difficulties before, I can overcome difficult times in my job", "If I have to, I am self-sufficient at my job". The job satisfaction scale used in the study was developed by Hackman and Oldham (1975) and translated into Turkish by Şeşen (2010), and reliability and validity tests were performed, and the only scale is as follows; "My job is like a hobby for me", "I think I am happier at my job than many other people", "I enjoy my job very much", "In general my job satisfies me", "I think my current job is more interesting than any other job I can find". The data were collected from employees of food and beverage enterprises in Bishkek, using the convenience sampling method, one of the non-random sampling methods. Questionnaires were handed out to 150 managers and employees, and 145 of these were returned. 12 of the returned questionnaires were not included in the analysis due to their random filling and the high number of unmarked questions, and the total number of questionnaires used was 133.

Structural validity and reliability of the scales were tested by conducting both explanatory factor analysis and confirmatory factor analysis. As a result of the path analysis created by structural equation modeling, it has been determined that organizational psychological capital has a significant and positive effect on job satisfaction. Considering the sub-dimensions of organizational psychological capital; a) The sub-dimension of "psychological resilience and self-efficacy" does not have any significant effect on "job satisfaction", b) The sub-dimension of "optimism and hope" has a positive effect on "job satisfaction" was determined.

Organizational psychological capital and job satisfaction perceptions of the employees were measured with the study; The relationship between them is presented in detail as the findings of the study. According to this, the job satisfaction of the employees is high in the enterprises where the perception of organizational psychological capital is high. In today's world where competition is very high, businesses will be able to gain competitive advantage by increasing their employees' psychological capital and job satisfaction.

Liminal Evrenin Ardından: Kümülatif Turistik Deneyimler Temelinde Kalıcı Davranışsal Edinimler¹

Çağrı ERDOĞAN² ve Said KINGİR³

Öz

Kümülatif bakıldığında yaşam içinde aralıklı bir yapı arz eden ve tekil bir faaliyet olarak düşünöldüğünde geçici nitelikte olan turistik deneyimlerin davranışsal edinim bağlamında ne gibi kalıcı etkiler bırakabileceği sorusundan hareketle araştırma kurgulanmıştır. Çalışma kapsamında nitel araştırma yöntemlerinden çoklu durum çalışması tekniğı ile araştırma yürütölmüştür. Maksimum çeşitlilik örnekleme dâhilinde gerçekleştirilen kırk beş yüz yüze görüşme sonrasında elde edilen yarı yapılandırılmış mülakat kayıtlarının incelenmesiyle veri sağlanmıştır. Tüm analiz işlemlerinde, nitel ve karma yöntemler için bilgisayar destekli bir veri analiz programı olan MAXQDA-Analytics-Pro v.18.2'den faydalanılmıştır. Sonuç olarak konuşma üslubu, giyim tarzı, yeme-içme şekli/alışkanlığı ve alan kullanım tercihi gibi gündelik yaşamın geneline sirayet eden davranış kalıplarının edinilmesine ek olarak; taşıt kullanım tercihi ve sıklığı, profesyonel yaşamın zenginleşmesi/baskılanması, tatil pratiğı ve tatile çıkma sıklığı gibi belirli faaliyetler odaklı davranışların öğrenilmesi ve bunların yerleşik hale getirilmesi noktasında da turistik deneyimlerin dikkate değer bir payı teşkil edebildiğı anlaşılmıştır. Buradan hareketle, bir olağandışı/paylaşılmayan çevre unsuru olarak turistik deneyimlerin birey için farklı yaşam pratiklerinin mümkün olduğunu gösteren, hareket alanını arttıran değerli bir etken olduğunun ifade edilmesi mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Turistik Deneyim, Gündelik Yaşam Pratikleri, Davranışsal Edinim, Turist Psikolojisi, Turist Davranışı

After the Liminal Stage: The Permanent Behavioral Acquisitions Based on Cumulative Touristic Experiences

Abstract

The present work is based on the question of what kind of permanent effects touristic experiences, which have an intermittent structure in our life and which are temporary when considered as a single activity, may have permanent effects in the context of behavioral acquisition. Within the scope of the study, research was conducted with the multi-case study technique, one of the qualitative research methods. Data were obtained by examining the semi-structured interview records obtained after forty-five face-to-face interviews conducted within the scope of maximum diversity sample. In all analysis processes, MAXQDA-Analytics-Pro v.18.2, a computer-aided data analysis program, was used for qualitative and mixed methods. As a result, in addition to the acquisition of behavioral patterns such as speaking style, dressing style, eating-drinking style / habit and area usage preference, which spread throughout daily life; It is understood that touristic experiences can have a significant share in learning and establishing certain activities-oriented behaviors such as vehicle usage preference and frequency, enrichment / suppression of professional life, holiday practice and frequency of going on vacation. From this point of view, it is possible to state that touristic experiences, as an extraordinary / unshared environmental element, are a valuable factor that shows that different life practices are possible for the individual and increases the range of action.

Key Words: Touristic Experience, Daily Life Practices, Behavioural Acquisition, Tourist Psychology, Tourist Behaviour

Atıf İçin / Please Cite As:

Erdoğan, Ç. ve Kingir, S. (2021). Liminal evrenin ardından: Kümülatif turistik deneyimler temelinde kalıcı davranışsal edinimler. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 591-607.

Geliş Tarihi / Received Date: 07.02.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 24.09.2020

¹ Bu çalışma Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Turizm İşletmeciliğı Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Said KINGİR danışmanlığında yürütölmüş ve 23.05.2019 tarihinde savunması yapılmış olan "Turistik Deneyimlerin Benlik-Kavramı ile İlişkisi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² Dr. - Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Turizm Fakóltesi, cagrie@sakarya.edu.tr

 ORCID: 0000-0001-9308-0182

³ Prof. Dr. - Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Turizm Fakóltesi, saidkingir@subu.edu.tr

 ORCID: 0000-0002-5459-3484

Giriş

Rutinlerin, ciddiyetin, zamanla yarışın ve bunların sürekliliği bakımından bir anlamda sıradanlığın dünyasını temsil eden gündelik yaşamın karşısına; ritüel, oyun ve rahatlama anahtar kelimelerini de barındırması bakımından (Graburn, 1983) olağandışılığı vurgulayan turistik faaliyetler (Edensor, 2000, s. 325) yerleştirildiğinde, bu iki unsurun arz ettiği zıtlığın yoğunluğu göze çarpacaktır. Ancak Edensor'un (2000, s. 341; 2001, s. 59) ifadesinden ve Jafari'nin (1987) modellemesinden de anlaşılabilir gibi; gündelik yaşam ve turizm her ne kadar aynı zaman ve yeri işgal etmese ve dolayısıyla bir arada bulunmasa dahi, devamlılık arz eden dalgalı bir yaşam çizgisinin farklılaşan noktalarını temsil etmektedir. Nitekim Turner (1991, s. 97); her birey için özdeş tezahür etmeyecek olmasına karşın yapısı gereği inişli-çıkışlı, zıtlıkları barındıran doğal bir döngü olarak sosyal yaşamı tasvir etmekte, böylelikle bahsi geçen yaşamsal bütüne ve etkileşimliliğe de ışık tutmaktadır.

Gündelik yaşamın rutin sıradanlığının sürmesi aynı zamanda bu çevreden uzaklaşma ihtiyacının da yakıtı olmaktadır. Yakıtın pistonları harekete geçirmesiyle yaşamın bütünselliğindeki olağanlığın sunduğu grilik, periyodik bir yapı arz eden turistik faaliyetler aracılığıyla kesintiye uğratılmakta, turistik deneyimlerin davet ettiği bilinmeyenlerle daha geniş bir renk skalasına erişim mümkün olmaktadır. Bu husus Jafari'nin (1987) bahsi geçen sıradanlığı/gündelik yaşamı, sıra-dışı dünyaya doğacak olan turiste gebe olan bir rahme benzetişini akıllara getirmektedir. Ne var ki turist doğduktan sonra, esasen tekrar rahme dönmemektedir. Zira bu doğa dışı bir durumdur, ancak turistik deneyimlerin kati surette hiçbir tesirinin olmaması, varlığıyla yokluğunun tam anlamıyla bir olması halinde düşünülebilecektir. Elbette bu oksimoron⁴ ifadeden kasıt her bir turistik faaliyetin zorunlu olarak derin bir dönüşümü içerecek tesiri barındırdığını iddia etmek değildir. Bilakis geçici bir kesitte oyunsal bir anonimlik düzlemi sağlayıcı olarak turistik deneyimlerin –özellikle kümülatif ölçekte– yalnızca turizm oyununun nasıl oynandığı ile sınırlı olmayıp aynı zamanda gündelik yaşam pratiklerine taşan şekillendirici etkiler ortaya çıkarıcı yönünün gözden kaçırılmasına mani olma niyetidir. Bu noktada turistik faaliyet esnasındaki bireye kısa bir bakış atmanın yerinde olacağı düşünülmektedir.

Turist rolünün aktif olduğu –Van Gennep'in (1960) liminal/treshold evresine denk gelen– bu sıra dışı süreçte, Aktaş Polat'ın (2015) da mercek tutmuş olduğu gibi; standart davranış kalıpları terk edilmektedir. Turizm oyununun ritüelistik/ritüel-vari sınırları çerçevesinde beliren yeni normlar kapsamında yaşananlar, gündelik yaşama dönüldüğünde, haliyle büyük ölçüde görünmez olacaktır. Buna karşın söz konusu oyun, gündelik yaşam normlarının hiç olmazsa esnetilmesine, yeniden yorumlanmasına vesile olarak bu norm prizmasından geçen yansıya çeşitlilik imkânı kazandırabilecektir (Desforjes, 2000; White ve White, 2004; Pocock ve McIntosh, 2011; Bond ve Falk, 2013; Pearce ve Packer, 2013). Öyleyse terk edilmiş olan standart davranış kalıplarının yerine, kısa süreliğine görülen ve geçici nitelikte olan liminoid davranışlar sergilense ve turist rolünün oynandığı süreçteki deneyimler son bulsa dahi; bu deneyimlerin birikimsel ölçekte -güçlü ya da zayıf olacak şekilde- yalnızca turistik yahut gündelik yaşama değil bir bütün olarak bireyin yaşamına yansımalarının olması beklenecektir.

Kuşkusuz yaşamdaki her deneyimin fizyo-psikolojik etkisi olacak, yaşanılan ve yaşayan ilişkisi kurulabilecektir. Turistik deneyimlerin bu hususta araştırma konusu olarak mercek altına alınmasındaki amaç; eşsiz/unique, kendine has/specific ve bireysel/individual çevre olarak da adlandırılan bir paylaşılmayan çevre (Plomin, 2011, s. 583) unsuru olarak turistik deneyimlerin, davranışsal edinim bağlamında arz ettiği kalıcı tesirlerin literatürdeki işaret edicilerinden hareketle (Dann, 1977; Uriely, 2005; Edensor, 2007; J. Larsen, 2008) somut örneklerinin gün yüzüne çıkarılmasına katkı sağlanmasıdır. Böylece belirli açılardan temassız ve zıt iki parça olarak görünmesine rağmen turizmin gündelik yaşam pratikleri ile ilişkisine de kısmen ışık tutulmuş olacaktır.

Kavramsal Çerçeve

Çalışma boyunca bahsi geçen kavramlara dair daha geniş okumalar yapılmasına ve konuya gösterilecek olası ilginin getireceği bilgi arayışının giderilmesine yönelik kaynaklardaki çalışmaların ziyaret edilmesi uygun olacaktır. Yine de bir araştırma makalesi olmasına rağmen çalışmada, yürütülmüş olan araştırma çıktılarının anlaşılabilirliğinin desteklenmesi amacıyla birkaç temel kavramın kısa açıklamalarına yer verilmesi uygun görülmüştür.

⁴ Mantıksal tutarlılığın bozulmasına işaret eden (Horn, 2018) ve Türk Dil Kurumu (TDK)'na göre “zıt anlamlı iki kelimenin bir arada kullanılması” olarak karşılığı verilen oksimoron (TDK, 2020a); “çelişkili veya uyumsuz unsurlar kullanılarak oluşturulan kavram, şey” olarak da ifade edilmektedir (Merriam-Webster, 2020).

Turistik Deneyim: Esasen bireyin katılım gösterdiği turistik faaliyet temelinde turist rolünü oynadığı süreçteki deneyimlerinin toplamı olarak ifade edilebilecektir. Ancak söz konusu deneyimin Quan ve Wang'ın (2003) dikkat çektiği gibi; pazarlama-ve-işletme ile sosyal bilim açısından farklı görünümleri mevzubahistir. İlk açıdan turistik deneyim, bir tüketici deneyimiymiken; ikinci açıdan gündelik yaşamdan önemli ölçüde farklılaşan bir zirve deneyimi/*peakexperience*dir. İki farklı yaklaşım arasından bu çalışmada turistik deneyim, daha çok bir zirve deneyimi olarak ele alınmıştır. Bu yaklaşımla paralellik arz eder nitelikte deneyim sürecinin birey bazında eşsizliğini vurgulamış olan Volo (2009, s. 120) turistik deneyimin, turistin zihnî mekânında gerçekleştiğinin üzerinde durarak, odaklanılmış olan coğrafi mekândan ötürü bulanıklaşmış hale gelen zihnî mekânın (bununla birlikte turistin ve psikolojik süreçlerin de (S. Larsen, 2007)) ön plana çıkmasına katkı sağlamıştır. Nitekim zihnî süreçleri, belleği ve anıları önceleyen S. Larsen (2007, s. 15) turist deneyimini; “uzun dönemli bellekte yer edinebilecek kadar güçlü, geçmiş seyahate ilişkin kişisel bir olay” şeklinde tanımlayarak turistik faaliyetin temel öznesi pozisyonundaki turisti merkeze alarak bir çerçevelendirme yapmıştır.

Paylaşılmayan Çevre: Tüm davranış kalıplarının, iç içe geçmiş bir yapı arz eden kalıtsal ve çevresel etkenlere (Smith, Hoeksema, Fredrickson ve Loftus, 2012, s. 483) dayandığı hususunda fikir birliğine varılmıştır (Bozcuk, 2005, s.283; Feldman, 1997, s. 323). Davranışsal genetik çalışmalarında bir etken olarak kalıtımın sabitlenebilmesi bakımından kardeşler, ikizler, özellikle de birbirinin genetik kopyası olan tek yumurta ikizleri üzerine çalışmalar yapılarak gelişimde çevresel faktörlerin etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır (Turkheimerve Waldron, 2000; Plomin, Asbury ve Dunn, 2001). Bu bağlamda aile üyeleriyle paylaşılmayan, onlardan farklı bir şekilde çevresel etkenlerin deneyimlendiği, daha bireye özgü olarak nitelendirilebilecek çevre, paylaşılmayan çevre olarak adlandırılmaktadır (Plomin, Chipuer ve Neiderhiser, 1994, s. 2). Bu çalışmada aile bireyleri içinden bir diğeriyle değil, bireyin zamansal düzlemde kendi önceki hallerine (deneyimler toplamına) kıyasla farklılaşması incelendiğinden; kişinin daha önceki deneyimlerinden belirli ölçüde ayrışan, benzersizliğiyle ön plana çıkan rutin-dışı/aşına olunmayan deneyimler kast edilmiştir. Nitekim burada Desforges (2000), Noy (2004) ve Cohen'in de (2011) üzerinde durmuş olduğu gibi, turistik deneyimlerin eşsiz, aşına olunmayan yönleri bakımından bireyin kendini değerlendirmesine, tanınmasına imkân sağlayıcı ve genel boyutta yaşama anlam katıcı tarafları araştırma konusu edilmiştir.

Davranışsal Edinim: TDK (2020b) tarafından “edinim” kelimesine “kazanma, iktisap” ifadesiyle açıklık getirilirken, Amerikan Psikoloji Derneği Sözlüğü/*American Psychological Association/ APA Dictionary* (2020) tarafından “yeni bir davranışın, bilginin ya da becerinin kazanılması ya da bunun meydana geldiği süreç” olarak tanımlanmıştır. Dolayısıyla “davranışsal edinim”, çalışma kapsamında; davranışla ilgili yeni bir kazanım sağlanması olarak kabul edilmiş ve ele alınmıştır.

Liminal Evre: Yaşamdaki önemli geçiş ritüellerindeki/*rites of passage* evreler üstünde duran Van Gennep (1960) liminal öncesi/*preliminal*, liminal/eşiksel/*liminal*, liminal sonrası/*postliminal* olmak üzere üç aşama ortaya koymuştur. Söz konusu ikinci aşama, ilk aşama olan ayrılmaya/*separation* ve son aşama olan birleşmeye/*incorporation* nazaran belirsizliği, arada kalmışlığı vurgulayan bir geçiş/*transition* ritüelidir (Turner, 1991, s. 94-95). Turistik deneyimlerin de, aşına olunan gündelik yaşamın ve standart davranış kalıplarının terk edilmesini destekleyen yönüyle, bireyi liminal evreye geçiren bir geçiş ritüeli olarak değerlendirildiği bilinmektedir (Aktaş Polat, 2015; Conti ve Heldt Cassel, 2020).

Liminoit: Van Gennep'in daha çok kabile ve tarım toplumları (Durkheim'in *mekanik dayanışma* toplumu) çerçevesinde ve dini ritüeller zemininde kavramsallaştırdığı geçiş ritüellerini, Turner modern toplumlara (Durkheim'in *organik dayanışma* toplumuna) uyarlamış ve dini zemini daha çeşitli gerekçelere açarak söz konusu eşikte olma durumunu “liminal-benzeri/*liminal-like*” anlamında liminoit/*liminoit* olarak terimselleştirmiştir (Turner, 1974; Bigger, 2009). Bu bağlamda gündelik yaşam normlarının askıya alındığı turist rolünün aktif olduğu geçici süreç “liminoit dönem” olarak ifade edilmiştir (Aktaş Polat, 2013; Aktaş Polat, 2015).

Yöntem

Yalnızca evi değil, gündelik yaşamı da bir anlamda dışlayan, sekteye uğratan, ters-yüz eden ve zaman dışı kılmak suretiyle biçimsizleştiren (Gottlieb, 1982, s. 167-170) turistik faaliyetler aracılığıyla somutlaşan alternatif dünyaya/paylaşılmayan çevreye (Dann, 1977) ilişkin sıra-dışı ve köksüz olarak etiketlenebilen deneyimlerin ne gibi kalıcı davranışsal etkileri olduğu sorusundan hareketle araştırma kurgulanmıştır. Derinlemesine bir incelemeyi desteklemesi açısından nitel araştırma yöntemi takip edilmiş ve araştırma çoklu durum çalışması tekniğiyle yürütülmüştür. Araştırma kapsamında konunun daha geniş bir çerçevede

aydınlatılabilmesi amacıyla ise katılımcıların heterojen bir yapı sergilemesi hususunda gayret gösterilmiş, amaçlı örnekleme türlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme yoluyla veri elde edilmiştir.

Yürütülen araştırmada akran incelemesi, dış denetim (Creswell, 2016, s. 250-253) ve veri kaynağı üçgenlemesi (Yin, 2013, s. 323-324) uygulanmıştır. Bununla birlikte araştırma boyunca kullanılan verilere ilişkin her türlü maddi ve dijital materyallerin muhafaza edilerek teyit edilebilirliğin sağlanmasına yönelik hassasiyet gösterilmiştir.

Mülakatların 9'u Sakarya, geriye kalan 36'sı İstanbul ilinde kamuya açık alanlarda gerçekleştirilmiş, böylece toplamda gerçekleştirilen 45 mülakat aracılığıyla veri elde edilmiştir. Söz konusu ham veriler; 04.01.2019 tarihinden 04.02.2019 tarihine kadar yapılan mülakatlar çerçevesinde gerçekleştirilen alan araştırması vasıtasıyla sağlanmıştır. Yaş ortalaması 34,7 (yaş aralığı: 18-65) olarak tespit edilen katılımcıların örtülü onayının alınmasının ardından gerçekleştirilmiş olan görüşmelerin ortalama süresi 22 dakika 25 saniye (süre aralığı: 8 dakika 45 saniye-49 dakika 10 saniye) olmuştur. Bu hususta daha fazla detayı barındıran, katılımcılara ait demografik ve diğer bilgilerin aktarıldığı Tablo 1'e bulgular başlığı altında yer verilmiştir.

Turistik deneyimlerin benlik-kavramı ile ilişkisinin ortaya konulabilmesi doğrultusunda veri toplama aracı olarak hazırlanmış yarı yapılandırılmış mülakat formu kapsamında⁵ yer alan ve bu çalışmanın araştırma sorusuna cevap veren nitelikteki; katılımcılar için seyahatin/tatilin ifade ettiği anlamı, seyahatlerde/tatillerde yeniliğe açıklık seviyesini, destinasyondaki turistik unsurlarla ne şekilde ve yoğunlukta etkileşime geçildiğini, seyahat/tatil deneyimleri süresince gündelik yaşam alışkanlıklarının ne ölçüde talep/takip edildiğini ve bu deneyimlerin gündelik yaşam pratikleri üzerindeki süregelen etkilerini anlamaya ve ortaya koymaya yönelik olan sorular, yürütülen çalışma için veri toplama aracının temelini teşkil etmiştir.

Davranışsal edinim ana-teması literatür kaynaklı/kavrama-dayalı; gündelik yaşam, etkisiz ve tatil alışkanlığı temaları ise veriler ışığında/veriye-dayalı oluşturulmuştur. Yine, gündelik yaşam temasının kodlarını ifade eden; beslenme/damak tadı, genel, meslek, giyinme ve ulaşım kodları da veriye-dayalı şekilde tasarlanmıştır. Bulgular kısmında yer verilmiş olan ilgili veri alıntılarını ziyaret edilerek ana-temanın ham içeriği hakkında bilgi edinilmesi mümkün kılınmış, aynı zamanda verilerin şeffaflığı da sağlanmıştır. Bulgular kısmında verilen ilişki haritasının ve her koda ilişkin veri alıntılarının ayrı ayrı başlıklandırılarak aktarılmasının ana-temanın içeriği hakkında yeterli açıklamayı ifade edeceği düşünülmüştür.

Verilerin kodlanmasından, durum/vaka modelleri temelinde ilişki haritalarının oluşturulmasına kadar içerik analizi yapılmasını kolaylaştıran tüm analiz işlemleri, nitel ve karma yöntemler için bilgisayar destekli bir veri analiz programı olan MAXQDA Analytics Pro v.18.2 aracılığıyla tamamlanmıştır.

Bulgular

Turistik deneyimler ile davranışsal edinim arasındaki ilişki haritasından önce; katılımcılara ait bazı demografik ve ilgili diğer bilgileri içeren Tablo 1'e ve davranışsal edinim ana-temasının tema ve kod dağılımlarını ifade eden Şekil 1'e yer verilmesinin daha uygun olacağı düşünülmüştür.

⁵ İlgili formun tam metin örneğine ulaşmak için çalışmanın üretilmiş olduğu doktora tezinin ekler kısmına bakınız.

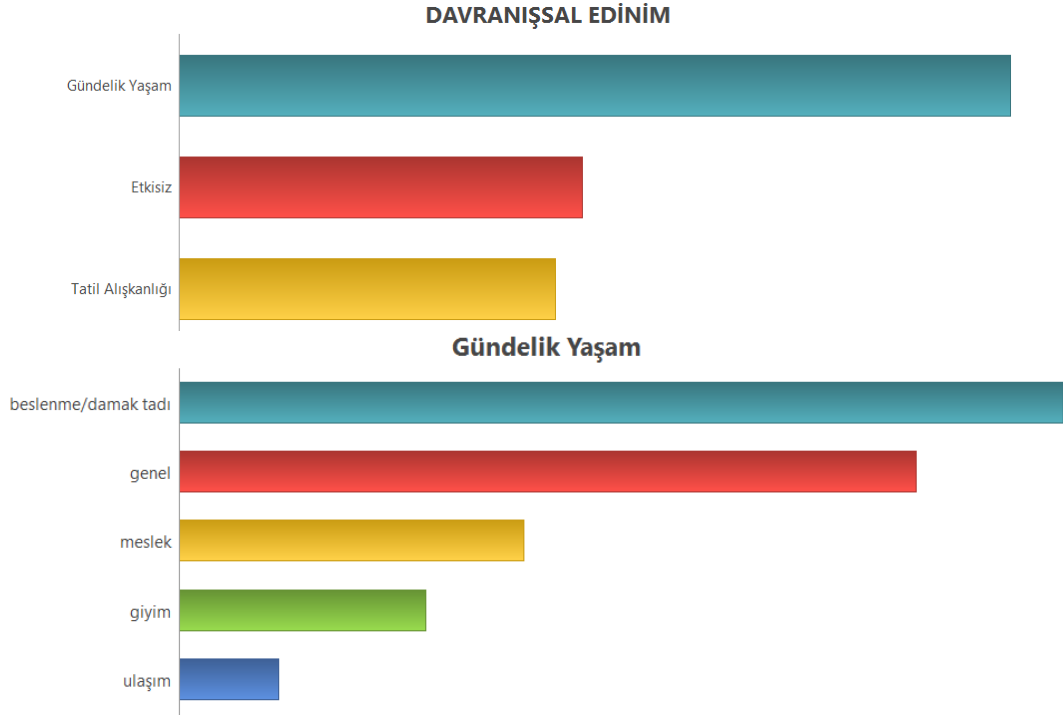
Tablo 1. Katılımcılara Ait Demografik ve Diğer Bilgiler

Mülakat Sırası	Cinsiyet	Yaş	Eğitim	Katılım Gösterilen Son Turistik Deneyim (Ay Önce)	Turistik Deneyime Katılım Sıklığı (Genel Yıllık Ortalama)	Yurtdışında Turistik Deneyime Katılım (Evet/Hayır)	Görüşme Süresi (Dakika)
1	Kadın	35	Lisansüstü	6	3-4	Evet	32.56
2	Kadın	31	Lisansüstü	12	2-3	Hayır	23.06
3	Erkek	36	Lisansüstü	5	2-3	Evet	34.00
4	Kadın	29	Lisans	12	3-5	Evet	31.39
5	Erkek	38	Lisansüstü	3	0,5 ⁶	Evet	31.37
6	Erkek	28	Lisans	6	2-3	Evet	19.47
7	Erkek	29	Lisans	1	5-6	Evet	46.01
8	Erkek	29	Lisans	5	6-7	Evet	13.12
9	Kadın	33	Lisans	2	5-6	Hayır	18.14
10	Kadın	28	Lisans	6	6-7	Evet	23.52
11	Erkek	63	Lisansüstü	6	1-2	Evet	20.19
12	Kadın	28	Lisans	4	6-7	Evet	27.50
13	Erkek	35	Lisans	7	1-2	Evet	23.00
14	Kadın	50	Lisansüstü	4	5-6	Evet	22.26
15	Kadın	26	Lisans	4	6-7	Evet	18.41
16	Kadın	35	Lisansüstü	3	7-8	Evet	22.27
17	Kadın	47	Ortaokul	3	7-8	Evet	21.13
18	Erkek	40	Lisansüstü	5	8-9	Evet	49.10
19	Erkek	36	Lisansüstü	6	20-25	Evet	36.38
20	Erkek	38	Lisansüstü	6	1-2	Hayır	47.37
21	Erkek	18	Ortaokul	5	3-4	Hayır	14.00
22	Kadın	34	Lisans	2	40	Hayır	10.14
23	Erkek	41	Lisans	3	35	Hayır	19.12
24	Erkek	40	Lisans	1	50	Evet	16.00
25	Erkek	30	Lisans	1	12-15	Evet	08.45
34	Kadın	30	Lisans	6	2-3	Hayır	13.45
35	Kadın	65	Lisans	4	1-2	Evet	17.00
36	Erkek	19	Lise	1	10	Hayır	33.00
37	Kadın	35	Lise	5	1	Hayır	09.15
38	Erkek	26	Lisans	7	3-4	Hayır	13.41
39	Erkek	31	Lisans	20	10	Hayır	28.17
40	Kadın	49	Lise	2	6	Evet	10.54
41	Kadın	59	Lise	6	3-4	Hayır	15.05
42	Kadın	35	Lisans	1	1	Hayır	18.00
43	Kadın	28	Lisansüstü	3	12-13	Evet	21.28
44	Erkek	24	Lise	6	10	Evet	11.50
45	Kadın	34	Lisansüstü	1	3-4	Evet	18.31

Yukarıdaki Tablo 1’de “Katılım Gösterilen Son Turistik Deneyim (Ay Önce)” sütunu, katılımcıların en son tatilinden itibaren kaç ay geçmiş olduğuna dair ifadelerini yansıtmaktadır. “Turistik Deneyime Katılım Sıklığı (Genel Yıllık Ortalama)” kısmı, katılımcıların turistik deneyime geçmişte ne sıklıkla katıldıklarını düşünerek, genel olarak yılda ortalama kaç defa seyahate/tatile çıktıkları sorusuna verdiği yanıtı içermektedir. “Görüşme Süresi (Dakika)” sütununda ise araştırmanın katılımcılarla soru-cevap kısmı dışında kurduğu iletişim hariç olmak üzere, yalnızca ilk mülakat sorusunun sorulmasından son mülakat sorusuna alınan yanıtın tamamlanmasına kadar geçen süreye yer verilmiştir.

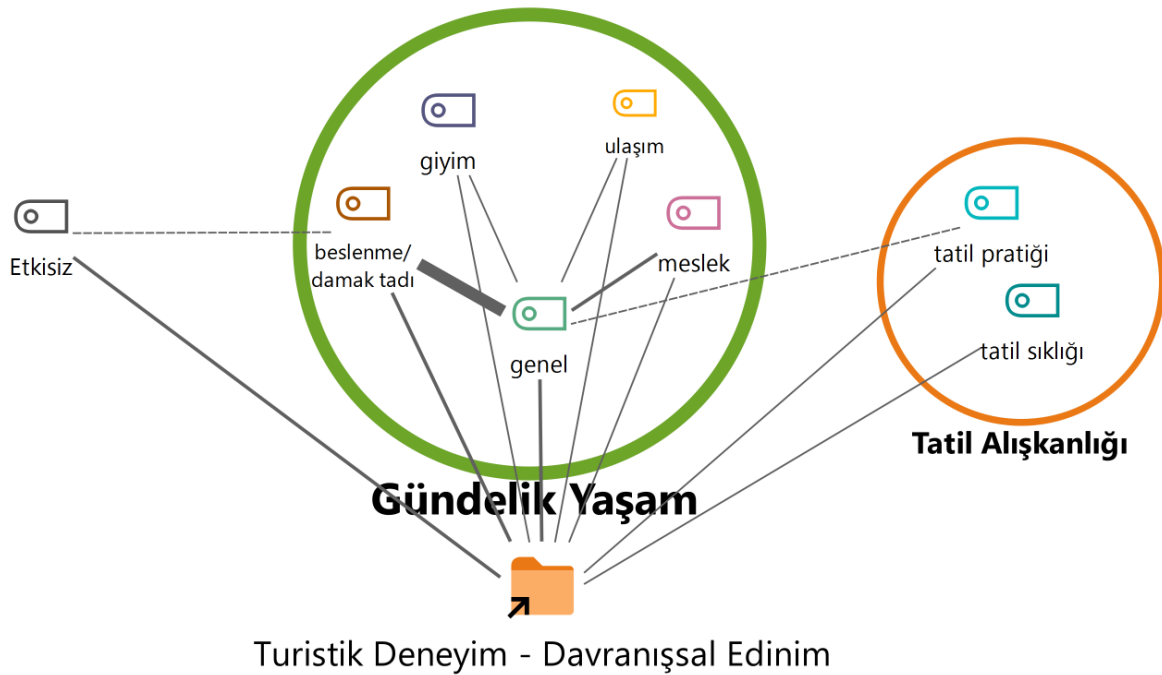
Aşağıdaki Şekil 2 ile davranışsal edinim ana-temasının ağırlıklı kod dağılımı aktarılmıştır. Buna göre gündelik yaşam temasının ön plana çıktığı, bu tema kapsamında ise; meslek, giyinme ve ulaşım kodlarına nazaran sırasıyla beslenme/damak tadı ve genel kodlarının belirgin bir ağırlık arz ettiği anlaşılabilmektedir.

⁶ İki yılda bir, katılımı ifade etmektedir.

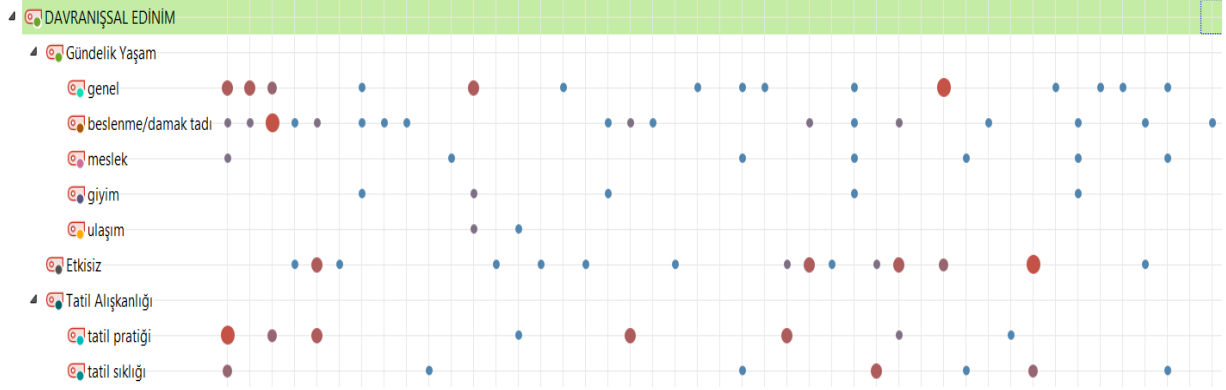
Şekil 1. Davranışsal Edinim Ana-Temasının Ağırlıklı Kod Dağılımı

Turistik deneyimlerin olası kalıcı davranışsal etkilerini ilişki haritası üzerinden işaret eden görsel Şekil 2 vasıtasıyla aktarılmıştır. Bu ilişki haritası; tüm turistik deneyimlerin yine tüm turistler için zorunlu olarak kalıcı davranışsal edinimlere yol açmadığını yansıtmaktadır. Ancak bu durum turist rolünün tamamlanmasının ardından hiçbir kalıcı tesirin bireyin yaşamına yansımadağını da göstermemektedir. Nitekim turistik faaliyetin sona erip tekrar gündelik hayatla birleştiğinde, turistik deneyimlerin pek çok açıdan bu hayatı farklılaştırdığı, kalıcı biçimde etkilediği tespit edilmiştir. Öyle ki bunlar kategorize edilerek mercek altına alındığında; yeme-içme, giyim, meslek gibi gündelik yaşamın içinde yoğunluklu olarak aktif olan, önemli ölçüde gündelik yaşamın kendisini oluşturan faktörler olduğu görülmüştür.

Şekil 2. Turistik Deneyimler ile Davranışsal Edinim Arasındaki İlişki

Geçmiş tatil deneyimlerinin, sonraki tatil deneyimleri üzerinde şekillendirici bir rol oynayabileceği not edilmesi gereken bir başka noktadır. Bu hususta turistik deneyimler, yalnızca tatile çıkma motivasyonunu yükseltici ve dolayısıyla tatile çıkma sıklığını arttırıcı değil; bununla birlikte tatil yapma şeklini de farklılaştırabilmektedir. Bunların detaylarına geçmeden önce, her bir mülakat ile ana-tema kapsamında yer alan kod hiyerarşisindeki tüm kodların tek tek ne ölçüde ilişkilendirilmiş olduğunu bütünsel bir şekilde görselleştiren kod matrisine (bkz. Şekil 3) yer verilecektir.

Şekil 3. Davranışsal Edinim Ana-Temasının Kod Matrisi

Davranışsal edinim ana-teması mercek altına alınırken, kapsamındaki kodlamaların ağırlıkları dikkate alınacaktır. Bu bağlamda sırasıyla gündelik yaşam, etkisiz ve tatil alışkanlığı temaları çerçevesinde bulgular aktarılacaktır.

Gündelik Yaşam: Genel

Gündelik yaşamın geneline sirayet eden davranış kalıplarının edinilmesine ek olarak kapsamı daha dar, belirli faaliyetler odaklı davranışların öğrenilmesi ve bunların yerleşik hale getirilmesi noktasında da turistik deneyimlerin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Turizm vasıtasıyla aşinalık sınırlarının ötesindeki farklı çevresel unsurlarla geçilen etkileşim; öğrenme ve öğrenilenlerin benimsenerek davranışlara ve gündelik yaşama yansıtılması hususunda yüksek marjinal fayda sağlamaktadır. Bu durumu işaret eden veri alıntılarında aşağıda yer verilmiştir.

M40: "Daha rahat davranmayı öğretti bana."

M38: "Konuşma şeklim bile değişti. Bir anı bile anlatarak muhabbet edilebiliyor."

M41: "Orada tanıdığım insanların vermiş olduğu şeyleri buraya da yansıtmaya çalışıyorsun."

M7: "Normalde iki çatal, iki bıçakla yemek yiyerek yaşayan biriydim. Eliyle yemek yiyen insanlarla aynı ortamda vakit geçire geçire artık öyle insanla da aynı masaya oturup karşılıklı bir şeyler yiyebilirim."

M33: "Kamplara gittikten sonra daha sakin yerleri tercih etmeye başladım... İnternet, telefon gibi şeylerden uzaklaşmaya başladım... Minimalist yaşamın günlük yaşamıma da etkisi olmuştur, daha az eşya kullanmama sebep olmuştur."

M43: "Bir yerde hayvanlara kötü muamele edildiğini görüyorsunuz, o sizde çok farklı bir iz bırakıyor. Sonrasında kedilere köpeklerle karşı, etrafta gördüğünüz hayvanlara karşı daha duyarlı olmanızı sağlıyor."

M2: "Belki günümüzde şehirlerde yerlere atılan bir çöp bizi o kadar rahatsız etmiyorken; bir doğal güzele atılmış çöp hakikaten daha fazla rahatsız ediyor ve bu insanı günlük yaşamında da hassaslaştırıyor... Orada sergilediğiniz davranışlar biraz daha kaygısız ve rahat, bunu günlük hayatımda da uygulamaya çalışıyorum aslında, keşke oradaki gibi, dünyanın dışında biraz da kalarak, çok fazla gündem üzerinde düşünmeden yaşayabilmeye çalışıyorum."

M16: "Bana yavaşlama sağladı, yani, şehir hayatında herkes koşarak hareket eder, bir hızın içerisinde olur. Bir hedefe yetişmeye çalışan bir halimiz var, her seyahat dönüşünde, her tatil dönüşünde mutlaka yavaşlamış olurum. Ama çok hızlı döneriz geriye, biz de hızlanıyoruz. İstanbul gibi bir yerde yaşıyoruz, yavaşlamaya pek hakkımızın olmadığı bir yerde yaşıyoruz. Zaman kıstasını mutlaka kullanmak zorundayım, ben uysam da etkileşimde bulunduğum kişilerle uyşamıyorum, ister istemez ondan sapıyorum. Gün içerisinde de, İstanbul'da

da, tatildeki o zamansızlık hissini, zamanın durduğu hissini yakalamaya çalışırım, o anlardaki gibi hissetmeye çalışırım, o pratiği hayatıma aktarmaya çalışıyorum ama çalışan, dört yaşında bir çocuğu olan bir insan için çok da mümkün olan şeylerden bahsetmiyorum.”

Gündelik Yaşam: Beslenme/Damak Tadı

Daha önce tadılmamış ya da yerinde yeme fırsatı bulunmamış yiyecek-içeceklerin denenmesi, hatta varlığından haberdar olunmayan yiyecek-içeceklerin tadılması turistik deneyimler vasıtasıyla mümkün olabilmektedir. Yine bireyin alışkın olduğu damak tadının ve yemek kültürünün dışından deneyimler yaşama ihtimali de artmaktadır. Bu deneyimler neticesinde farklı yiyecek-içeceklerin bireyin gündelik yaşamının bir parçası haline gelebildiği aşağıda aktarılmış yapılmış olan ilgili veri alıntılarında da görülebilmektedir.

M27: *“Tattığım lezzetlerin birkaçını evde yapıyorum şu anda.”*

M39: *“Çayı şekersiz içmeye alıştım, şeker bitmişti çünkü, bulamamıştık.”*

M29: *“Masala çayını günlük hayatta da kullanmak, konuştuğumuz gibi.”*

M8: *“Mesela hiç rakı içmezdim, ilk defa tatilde içtim ve sonra içmeye devam ettim, yemediğim birkaç şeyi yemeye devam etmişimdir.”*

M45: *“Orada deniz ürünü, ilk defa orada yediysem karidesli makarnayı, burada artık kendim de yapıyorum ya da dışarıda da yapıyorum.”*

M19: *“Hollanda’daki peynirleri burada da aramaya başlamıştım, her gördüğümde de dikkatimi çeker. Dolayısıyla lezzetlerle ilgili böyle şeyler oldu.”*

M18: *“Günlük yaşamımda mesela, yeme tercihlerimde değişiklikler oluyor. Başka ülkelerde yediğim, tattığım farklı şeyleri burada da arıyorum ve arayıp bulup burada da yiyebiliyorum.”*

M9: *“Mesela yemediğin bir şeyi yapıyorsun, sonra burada görünce de alabilirsin. Örneğin Bursa’nın kestanesi, iskenderi meşhur, orada yediğinle burada yediğini karşılaştırıyorsun. Farklı yemekler öğreniyorum ve pişirebiliyorum.”*

M20: *“Yeme içme alışkanlıklarımı ciddi ölçüde şekillendirdi. Şunu söyleyebilirim, şehirde büyümüş, memleketine hiç gitmemiş biri belki bu alışkanlıkları çok daha az benimser. Bu anlamda, yeme içme anlamındaki alışkanlıklarımı etkilemiştir.”*

M7: *“Normalde çok fazla yemek seçen biriydim, hala seçiyorum ama eskieye nazaran bence çok daha geliştim. Normalde mantardan nefret ederim ama zorda kalınca yemiş olduğum için, şu anda pizza üzerinde örneğin mantarı çıkartmıyorum.”*

M1: *“Diyelim patai yapıyorsun orada, burada da yapıyorsun, Hindistan’da mesela chickentikka masala yedim, ondan sonra onu yapmaya başladım ve hala da yerim. Amerika’da Hint yemekleri sevmiyordum ama Hindistan’a gittikten sonra sevmeye başladım, Hint yemeği yemeye başladım.”*

M3: *“Kıymak vd. yemekleri önceden yememiştim, şimdi daha çok yemeye başladım... Tattığım yemekleri daha sık talep ediyorum... Yurtdışında farklı deniz ürünleri, kabuklu canlılar ilk defa yedim, şimdi de gördükçe yapıyorum. Daha önce tatmayı istemediğim yiyeceklerdi, yemek alışkanlıklarımı değiştirebiliyor.”*

M5: *“Porto’nun kendine özgü bir şarabı var, onu almak isterim her fırsatta. Burada her yerde bulamıyorum, belirli noktalarda var, param yettiği müddetçe almayı tercih ederim. O seyahatten önce Porto şarabının varlığından bile haberim yoktu, geldikten sonra belirli bir süre oradaki alışkanlığı devam ettirmeye çalıştım.”*

M2: *“Yani mesela bu yemeklerde de olabilir. Benim orada tattığım bir şeyi, gelip evde kendim de yapabiliyorum ya da talep edebiliyorum. Örneğin; daha önce yine tatmış olmama rağmen karides, kalamar gibi deniz ürünlerine karşı çok önyargılıydım ve asla yemek istemiyordum, fakat bir tatilim esnasında yine deneyip bu kez hoşuma gitmesi sonucu artık günlük hayatımda da karides ve kalamar yemeyi talep eder hale geldim.”*

M4: *“Şimdi buradaki Kore restoranlarına gidiyorum (sahipleri de Koreli), tonlarca para veriyorum. Yani oradaki kimbab diyelim 1 tl iken; ben burada 45 tl veriyorum ki özelliikle her ay burada bütçe ayırıyorum.”*

Mesela yosun yemezdim, Şimdi cips gibi yosun yiyorum. Mesela bunu kendi çevreme de yansyorum, annem mesela Kore yemeği yapmayı öğrendi, ben de Kore yemekleri yapmaya başladım, internetten araştırıyorum. Yiyemezken bu hale geldim, batta Kore yemek yarışmasına katıldım. Onun gibi tabii ki de bu benim hayatumu etkiledi. Şimdi çok rahat Kore yemeği yiyebiliyorum, iğrenç de olsa deniyorum.”

Gündelik Yaşam: Meslek

Turistik deneyimlerin mevcut tam zamanlı işler için zenginleştirici bir rol oynayabileceği, potansiyel (hobi temelli, bkz. M24) yarı-zamanlı iş imkânlarını ortaya çıkarabileceği ve destekleyebileceği, hatta profesyonel yaşamı baskılayabileceği (M39) tespit edilmiştir. Söz konusu baskılamamanın bireyin isteği doğrultusunda gerçekteştiği; profesyonel yaşamın aslen birey nazarında kısıtlayıcı, turistik deneyimlerin ise özgürleştirici olarak değerlendirildiği not edilmelidir. Dolayısıyla profesyonel yaşamın baskılanması ifadesi olumsuz bir anlam yüklenmemiştir.

M29: *“Bir Şeyler katıyordur, çalışmalar açısından da mesela, bir Şey olduğu zaman buradan Őuradan irtibat kurayım diyorum. İtalya’dan Nepal’den, onlarla ilgili bir karşılaştırma yapsak nasıl olur diye düşünüyorum.”*

M24: *“Dahışla tanışmam tatilde oldu, yaşam tarzıma dönüştü. Dahış eğitmenliği de yapıyorum, tutku haline geldi.”*

M39: *“Dolayısıyla elimden geldiğince istifa edip işlerden, 2 ay sonra tekrar işe girerek, o süreleri giderek daha da uzun hale getirmek, korka korka denize girmek gibi, o son istifayı verecek güne yaklaşıyorum.”*

M43: *“Doğu’yu çok gezdim, severek de gezdim. Özellikle Antep ve Urfa bölgesindeki insanların dışarıdan gelen insanlara karşı daha içekapanık olduklarını görmüştüm. Burada öğrencilerim bususunda da bunu fark ediyorum. Bunun kültürel bir Şeyden kaynaklandığını tahmin ediyorum. Kültürün karakteri etkilediğini görüyorum, dolayısıyla onları açmak için, onlara karşı daha farklı bir yaklaşım sergilemeye çalışıyorum. Oradan, onların kültüründen, geldiğimizden bahsedebilirsiniz, bu onlarda rahatlama hissi oluşturuyor.”*

Gündelik Yaşam: Giyim

Turistik deneyimlerin yalnızca bireylerin gündelik ya da etkinlik-bağımlı (düğün, davet gibi) giyim tercihleriyle değil; aynı zamanda nerede ne giyilmesi hakkında görüşleri ve bu görüşlerin kendi ve çevresindekiler için pratiğe dönüşmesi hususuyla da ilişkili olduğu anlaşılmıştır. İlgili veri alıntıları aşağıda paylaşılmıştır.

M12: *“Şimdi daha yürüyüşe uygun, spor ayakkabılar giyiyorum”*

M29: *“Onların kültürel giysilerini aldık, bir düğün falan olsa giyerim, çok pırlıtlı Şeyler olduğu için.”*

M18: *“Günlük yaşamda giyinişimde farklılaşmaya yol açıyor. Oralarda aldığım Şeyleri, örneğin gömlekleri, Őapkaları giyiyorum.”*

M7: *“Giyim kuşama çok dikkat ederdim, en azından masamda olan kişinin, birlikte vakit geçirdiğim kişinin belirli bir klasmanda olmasını tercih ederdim. Bir süre sonra bunları da görmeyi bırakıyorsunuz. Şu anda yanımda t-shirtle ya da yırtık bir kıyafetle de olsa yadırgamam.”*

M39: *“Pantolonum vardı, Őort olabiliyordu, işim bu Şekilde giyinmemi zorunlu kılmasaydı her gün onu giyebilirdim. Biraz daha o deneyimi Şehirde de devam ettirmek, kırıntılarını alabilmek için istek oluyor. Hem onlara yapışmış anıları seviyorum hem de hakikaten rahatlar, gerek yok başka bir Şeye, dolayısıyla onlar benim üniformam. Sürekli onları giyiyorum, işe giderken de farklı bir üniforma giyiyorum.”*

Gündelik Yaşam: Ulaşım

Farklı yaşam Őekillerini gözlemlene ve etkileşime geçme imkânı tanıyan turistik deneyimler, bireylerin ulaşım tercihlerinin farklılaşmasına etki edebilmektedir. Uygun koşullarda toplu taşıma kullanılmasının; trafik yoğunluğunu azaltması, havanın daha az kirlenmesine katkı sağlaması, kaynakların israf edilmemesi gibi pek çok açıdan olumlu sonuca açıldığı genel olarak bilinen bir durum olmasına karşın, bunu yaşamlarına adapte etmiş bir yerde bulunmak, bunu gözlemlenmek hatta bunun bir provasını yapmak bireyin ulaşım tercihlerinin değişmesine vesile olabilmektedir. Bununla birlikte turistik deneyimler kapsamında yaşananların, özel ya da toplu taşıt tercihinin ötesinde taşıt kullanmama tercihi ya da taşıt kullanma sıklığı pratiğiyle de ilişkili olduğu görülmüştür.

M14: “Arabayı daha az kullanmaya başladım. Her Avrupa ülkesine gittiğimde toplu taşımayı kullanan çok insan olduğuna dikkat ettim ve toplu taşıma kullanmanın daha mantıklı olduğunu buldum. O da bir artı değer kazandırdı açıkçası bana.”

M12: “İlk yurtdışına çıktığımızda çok fazla yürümüştük, aşırı yürümüştük, günde 20km yaptığımız olmuştuk, bir şebri tamamen yürüyerek geçmiştik. Her yere giderken otobüs kullanmak zorunda olmadığımızı fark ettim. Bu benim günlük yaşamdaki ulaşım alışkanlıklarımı değiştirdi. Önceden iki durak bile olsa ‘ne yürüyeceğim, otobüse bineyim’ derdim, şimdi bir yere gidiyorum, ‘buradan burası yarım saat, çok uzak değil’ diyorum. İnsanlar ‘ne demek yarım saat, otobüse binelim’ diyor. O değişti, onu net olarak söyleyebilirim.”

Etkisiz

Psiko-özel bir kurgu olan deneyimlerin bireye özgü yapısı (Smith ve diğ., 2012, s. 484) göz önünde bulundurulduğunda her birey için istisnasız tüm turistik deneyimlerin, davranışsal edinim çerçevesinde gündelik yaşam pratikleriyle zorunlu olarak benzer seviyede ilişkili olamayacağı kabul edilecektir. Nitekim aşağıda yer verilen veri alıntıları, turistik deneyimler vasıtasıyla birey davranışlarının kalıcı olarak etkilenemeyeceğine ilişkin örnekleri temsil etmektedir.

M30: “Günlük yaşamıma çok da bir katkısı olmadı.”

M21: “Tatilde yaşadığım bir şey buradaki hayatımı etkilemez.”

M31: “Alışkanlıklarımda değişen bir şey olduğunu sanmıyorum.”

M42: “Tatilleri kendimize uygun seçeriz, o yüzden çok etkilemez.”

M13: “Günlük yaşama çok büyük etkisi olmaz... Tatilde olan tatilde kalır.”

M5: “Çok keskin değişimler pek hayatımda olmadığı için, sadece tatil anlayışımı değiştirdi.”

M6: “Yok, günlük yaşantımı etkileyen bir şey olmaz. Beni etkileyen bir yer de olsa, yaşantımı etkilemez.”

M15: “Günlük hayatıma yansıyan çok bir şey olmadı... Normal yaşantıma etki etmiyor, düşünce olarak beni genişletiyor.”

M28: “Tatil insanın dinlenmesi, soyutlanması bakımından çok önemli. Bana bir şey katması açısından tatilin önemli olduğunu düşünmüyorum... Tatillerimden etkilenme diye bir şey söz konusu olmadı.”

M17: “Günlük yaşamımda bir değişiklik olmadı. Kendi yaşamımı sürdürebileceğim yerlere gittiğim için gittiğim yerlerin de bana hiç değişik bir katkısı olmadı, yine evime, şehrim, ülkeme geldiğimde aynı rutinlerle devam ettim.”

M37: “Çok etkisi olmadı bence. Tatilin o anlamda katkısı olmadı, büyümekle alakalı, yaşanmışlıklarla alakalı bir değişime uğruyor insan ama tatilin böyle bir etkisi olduğunu düşünmüyorum... Yani, ilk zamanlarda biraz etkisi oluyor, biraz daha güzel bakmaya başlıyorsun o tatilin etkisiyle ama sonrasında maalesef tekrar günlük yaşama dönüyor.”

Tatil Alışkanlığı: Tatil Pratiği

Bir boş zaman etkinliği olması bakımından turistik deneyimlerin tatil alışkanlığı kapsamında tatil pratiği ve tatil sıklığı ile ilişkisi; davranışsal edinim dâhilinde, gündelik yaşam haricinde ele alınmıştır. Turistik deneyimlerin bilişsel süreçler ve gündelik yaşam pratikleri üzerindeki (davranışsal) olumlu kalıcı tesirlerin meydana gelmesinde destekleyici, mümkün kılıcı bir payının olması gibi, tatil pratiği üzerinde de benzer etkilerinin olduğu görülmektedir (bkz. ilgili veri alıntıları).

M31: “Tatildeki davranışlarım kesin değişti, ilk gittiğimle şimdiki arasında çok fark var.”

M14: “Evet, yurtdışı tatillerinde git gide daha rahat olmaya başladım, eskiden daha çok geriliyordum”

M3: “İlk kez dağlara, yaylalara çıktık, denizin dışında olduğu için tatil anlayışından farklı geldi ve bu beni etkiledi. Doğanın içinde olmaya daha fazla çalıştım.”

M36: “Özellikle kamp tatili konusunda bilinçlendirdi, planlı olmak, yer seçimi, daha az insanla gitmek gerekir. Küçük bir sorun (uyku) tüm tatili engelleyebiliyor.”

M26: “2-3 yıl önce bir İzmir gezişine kadar tarihi yerler pek ilgimi çekmezdi. Orada Efes Antik Kenti'nin de dâhil olduğu bir tur yapmıştık, o biraz etkilemişti. Bundan sonra gittiğim yerlerde bu tarihi yerleri görmeye gidebilirim dedim. O beni biraz değiştirdi diyebilirim, o tatildeki değişiklik.”

M19: “Daha sakin tatilleri sevdiğimi fark ettim, yalnız olmayı tercih ettiğimi fark ettim. Tatilin yalnızca Bodrum'a Marmaris'e gitmek olmadığını, bir koyda da beş gün geçirebildiğimi fark ettim. Kamp tatilinin bana göre olmadığını öğrendim. En azından bir tuvalet ve yatağın benim için olması gerektiğini öğrendim... Nelerden hoşlanıp hoşlanmadığımı, tatil klişelerinin yersiz olabileceğini, kalabalık tatillerin her zaman iyi olmadığını, önemli olan tatile kiminle gittiğin olduğu ya da tek başına gitmen ve kendi istediğin şeyi yapmanın önemini öğrendim.”

M1: “Ben mesela eskiden gittiğim yerlere çay taşırdım, bulamadığım için mutlaka siyah çay götürürdüm. Ama şimdi gittiğim yerin içeceğini içiyorum, kesinlik çay götürmüyorum, içmiyorum da. Mesela Thailand'da, en son oraya gittiğim için orası aklıma geliyor, Thailand'da matcha çayı daha güzel, matcha çayı içtim altı gün, şimdi artık, aksine onların tercihlerini tercih etmeye çalışıyorum. Mesela burada ne yeniyor sabah; balık yeniyor, tamam ben de balık yedim. Ben artık adapte oluyorum, çünkü ancak o şekilde deneyimlediğimi düşünüyorum... Fransa'ya gidiyorsun mesela Louvre müzesi görülecek, tik at, tik meselesiydi. Ama son zamanlarda tatil deneyimi kazandıkça daha spontan şeylerin daha fazla zevk verdiğini keşfettim, evet, artık çoğunlukla spontanım.”

M5: “Bundan sonra tatillerimi öyle yapmak isterim. 10-15 gün gidip sabil kenarında güneşlenip oraya sabit kalmaktansa; yurtdışında daha önce hiç görmediğim bir şehir daha cazip olur. Yurt dışına gidip 10-15 tane şehri 10 günde pıt pıt gezmeyi değil; 3-4 gün bir şehre odaklanıp oranın her bir tarafını gezmeyi, yemeğini, kültürüne, insanına temas edeyim, öyle gezeyim istiyorum. İki defa öyle yaptım, bundan sonra da bu tarz bir tatil kurgulamayı isterim. Hatta her sene tatil yapmak yerine iki senede bir böyle bir tatil yapıp bu şekilde yapmayı tercih ederim... Öncesinde yaptığım tatillerde ne kadar sıkıldığımı keşfettim. 30 derece sıcaklığın altında kumsalda bütün gün yatıp, denize girip çıkıp, o tarz bir tatilin bana uygun olmadığını gördüm, tercih etmemeye çalışıyorum. Daha çok 10-15 günlük böyle bir tatil planlamaktansa ya da bir yazlığa gidip orada kapalı kalmaktansa 2-3 gün daha önce hiç görmediğim bir yerde tatil yapmak bana daha iyi gelmeye başladı açıkçası.”

Tatil Alışkanlığı: Tatil Sıklığı

Turistik deneyimler kapsamında yaşananların birey için ödüllendirici yönlerinin yüksek olduğu yahut birey tarafından o şekilde algılandığı görülmektedir. Bu ödüllendirici faaliyetlerin bir parçası olunmasına dair sürenin ve sıklığın haliyle artırılmaya çalışılması makul bir duruma işaret edecektir. Nitekim turistik deneyimlere katılımın yalnızca tatil pratiklerinde farklılaşma sağlayabileceğini değil; tekrar tatile çıkma isteğini, turistik deneyimlemenin artırılması talebini de tetikleyebildiğini ifade etmek mümkündür. Aşağıdaki ilgili veri alıntıları bu durumu somutlaştırmaktadır.

M37: “Tekrar gitmeyi istiyorum.”

M10: “Daha çok gezme/görme isteğim oldu.”

M43: “Farklı yerleri görme isteği uyandırıyor.”

M34: “Tatil ve gezmek olayı kafamda sürekli var ve hiçbir zaman da bitmeyecek bu istek.”

M30: “O anları bir daha yaşayabilmek için daha çok gayret sarf etmeme... Oraya gidip farklılığı gördüğümde, heyecanımı hissettiğimde, buraya döndüğümde ben biraz daha para biriktirip farklı duyguları bir daha yaşamak istediğimi fark ettim.”

M1: “İleride daha fazla gezip görme motivasyonumu artırıyor. Daha fazla gezince, birkaç yer daha görünce belki daha farklı düşüneceğim, belki bu beni daha farklı bir yere götürecektir diye düşünüyorum... O yüzden herhalde sürekli bir gitme isteği duyuyorum.”

Turistik deneyimlerin davranışsal edinim ile ilişkisine dair bulguların başlıklandırılarak detaylandırılmasının ardından çalışmanın nihayete erdirileceği sonuç ve öneriler kısmına geçilmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Liminal evreye girme sürecini içeren turistik deneyimlerin ardından bireylerin gündelik yaşamlarına genelde birkaç hafta içinde adapte olarak döndüklerinin ve turist rolü oynamanın birey üzerindeki etkisinin ortadan kalktığına ifade edilmesi mümkündür. Bu durum turistik deneyim temelli tesirlerin de uçucu nitelikte değerlendirilmesine ve etiketlenmesine kapı aralamıştır. Ancak önemli bir paylaşılmayan çevre unsuru olarak turistik deneyimler ele alındığında (Volo, 2009; Pocock ve McIntosh, 2011; Cohen, 2011) birey için olası etkilerinin uçuculuktan ziyade kalıcılığı çağrıştırdığının altı rahat bir şekilde çizilebilecektir.

Her turistik deneyim kendine has bileşenlerden oluştuğu gibi turistin bu etkinliği daha çok paylaşılan çevre içinde gerçekleştirilmesi de olasıdır. Bununla birlikte aşinalık ve konfor arayışıyla gündelik alışkanlıklardan fazlaca ödün vermeden gerçekleştirilen turistik faaliyetlerin benimsenmesi ve bu çerçevede bir turist tipini bireyin somutlaştırması mümkündür. Dolayısıyla bireyin turist rolünden arınıp gündelik yaşama geçişinin tamamlanmasının ardından, turist rolü kapsamında ortaya çıkan etkilerin sönümlenmesi ve bunlardan dikkate değer ölçüde kalıcı bir iz kalmaması da ihtimal dâhilindedir. Çalışmanın odağı çerçevesinde ifade etmek gerekirse; turist rolü oynanırken davranışsal farklılaşmalar gözlenirse dahi, gündelik yaşamla bütünleşme sürecinin ardından davranış pratiklerinde kalıcı ve belirgin bir farklılaşma gerçekleşmemesi söz konusudur. Nitekim gündelik yaşama dönüş ve normlarıyla bütünleşmeyle birlikte turistik deneyime dair tesirlerin sönümlendiği, bilişsel düzeyde bir edinim söz konusu olabilmeye rağmen davranışsal ölçekte kalıcı bir etkinin mevzubahis olmadığı bazı katılımcıların ifadelerinden anlaşılmaktadır. Bu hususun alt katmanlarının somutlaştırılabilmesi bakımından, konuya ilişkin odaklı çalışmalar yapılması katkı sağlayıcı olacaktır. Yine de bu durum, turist rolü oynanırken deneyimlenenlerin hiçbir surette kalıcı tesirinin olmayacağını da sabitlememektedir.

Turistik transjenneti dünyaya getirme potansiyeli hayata geçtikçe turistik faaliyetlerin gündelik yaşamdan farklılaşan ve bu bağlamda paylaşılmayan çevre içinde etkinliği arttıran, nihayet ters-yüz olmuş deneyimler yaşatan içeriği ağırlık kazanacaktır (bkz. Jafari, 1987, s. 154). Nitekim literatüre bakıldığında turistik deneyimlerin birey üzerindeki bir anlamda dönüştürücü etkilerinin daha çok paylaşılmayan çevre içinde gerçekleştirilen turistik faaliyetler zemininde gözlemlendiği anlaşılmaktadır (Week, 2012; Richards, 2015; Cohen, 2010a; 2010b; 2010c; Uriely, Yonay ve Simchai, 2002; O'Reilly, 2006).

Turistik deneyimlerin birey üzerindeki etkilerini araştıran literatürü destekler nitelikte, kümülatif turistik deneyimler kaynaklı kalıcı davranışsal edinimlere odaklanılan bu çalışmada; turistik deneyimlerin konuşma şeklinden sosyal çevreye, yeme-içme şeklinden yaşam alanı kullanım tercihine kadar bireyin gündelik yaşamına ve belirli açılardan tatil alışkanlığına kalıcı anlamda etki ettiği noktalar ön plana çıkmıştır. Turistik deneyimler vasıtasıyla;

- Gündelik yaşamın geneline sirayet eden –konuşma şekli gibi– davranışsal edinimler sağlanabildiği,
- Farklı yiyecek-içeceklerin bireyin gündelik yaşamının bir parçası haline gelebildiği gibi mevcutların da tüketim şeklinin farklılaşabildiği,
- Yalnızca özel ya da toplu taşıt tercihinin değil, genel anlamda taşıt kullanma tercihinin yahut taşıt kullanma sıklığının etkilenebildiği,
- Tam zamanlı mesleki uğraşların zenginleşebildiği ayrıca potansiyel yarı-zamanlı iş imkânlarının ortaya çıkabildiği, hatta profesyonel yaşamın baskılanabildiği,
- Giyim tercihlerinin ve giyime ilişkin görüşlerin değiştirilebildiği,
- Tatil pratiklerinin ve tatile çıkma sıklığının şekillenebildiği ortaya konulmuştur.

Buradan hareketle, bir paylaşılmayan çevre unsuru olarak turistik deneyimlerin bireye farklı yaşam pratiklerinin mümkün olduğunu gösteren, onun hareket alanını arttıran değerli bir unsur olduğunun ifade edilmesi mümkündür.

Yürütülen araştırmayla, genel anlamda psikoloji perspektifiyle turizm alanında araştırmalar yürüterek ilgili alanda eser veren yazarların (Light, 2001, s. 1054; S. Larsen, 2007, s. 7; Pearce, 2010, s. 251; Pearce ve Packer, 2013, s. 388), konuya ilişkin araştırmaların arttırılmasını önerdiği bir noktaya mercek tutulmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte turizm alanındaki temel özne pozisyonundaki turiste odaklanılması ve kümülatif turistik deneyimlerin, turist için turizm olayının ötesine taşarak ne anlam taşıdığı ve ne gibi somut çıktılar ortaya koyduğunun incelenmesi, çalışmanın arz ettiği öneme işaret etmektedir. Ancak bu çalışmanın ilerlediği yolun, diğer araştırmacılar tarafından ilişkili araştırma soruları ile genişletilmesi ve derinleştirilmesi, esas değerini ortaya çıkarılması hususunda elzem bir paya sahip olacaktır. Bu doğrultuda;

- Farklı kriterler nezdinde kategorize edilmiş tipolojiler tabanında turistik deneyimlerin dikkate alınması,
- Turistik deneyimler temelinde kazanılan davranışsal edinimlerin derinleştirilmesine ek olarak bilişsel edinimlerin (Falk, Ballantyne, Packer ve Beckendorff, 2012; Erdoğan ve Kingır, 2019) ve diğer bireyin benliğinde önem arz eden faktörlerin değerlendirilmesi,
- Turistik deneyimlerin, Pearce ve Lee'nin (2005) *seyahat kariyerinde* olduğu gibi birikimsel olarak ele alınması,
- Gündelik yaşam ile turist rolünün/*turistik yaşamın* (Aktaş Polat ve Polat, 2016) ne ölçüde birbirinden ayrılabilirliğinin yahut yaşam çemberinin içindeki yerlerinin düşünülmesi,
- Gerçekleştirilen turistik deneyimlerin -dönüştürücü olsun olmasın- tesirlerinin, o deneyimlerin öznesi olarak turiste ve nesnesi olarak turist ağırlayan yerel halka yansımalarının (Bruner, 1991) karşılaştırılmalı bir şekilde irdelenmesi,
- Turist rolünün gündelik yaşama dönüşün ardından etkinliğini ne seviyede koruduğunun incelenmesi,
- Turist rolünün sönümlenmesine etki eden hızlandırıcı ve yavaşlatıcı esas faktörlerin tespit edilmesi gibi konulara araştırmacılar tarafından ilgi gösterilmesinin faydalı olacağı düşünölmektedir.

Turisti odak noktasına alan çalışmaların *deneyim ekonomisi* (Pine ve Gilmore, 1998) çerçevesinde ele alınan turizmin (Oh, Fiore ve Jeoung, 2007; Andersson, 2007) ve turistik ürünlerin her ölçekte daha iyi kavranabilmesi ve şekillendirilebilmesinde etkili olacağı aşıkârdır. Bununla birlikte turistik deneyim odağının, ilgili teorik ve pratik açılımlarıyla bütüncül bir katkıya giden yolun çıkış noktası olarak değerlendirilmesi de mümkündür. Buradan hareketle turist perspektifinden turizm olay ve olgusunu irdeleyen araştırma sorularının çeşitlendirilmesinin ve turisti merkeze alacak şekilde yürütölen araştırmaların arttırılmasının arz edeceği kıymet vurgulanmaktadır.

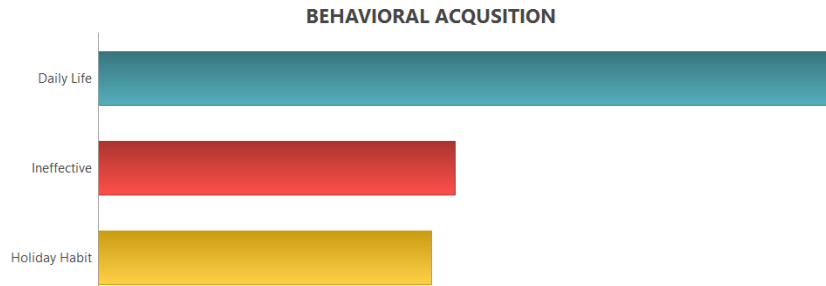
Etik Beyan

"*Liminal Evrenin Ardından: Kümülatif Turistik Deneyimler Temelinde Kalıcı Davranışsal Edinimler*" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırmanın verileri 01.01.2020 tarihinden önce toplandığı için etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır.

Not

Extended Abstract kısmını desteklemesi bakımından çalışmada aktarılmış olan şekillerin İngilizcelerine aşağıda yer verilmiştir.

In order to assist *Extended Abstract* part, the conveyed figures within the study included below once again in English.

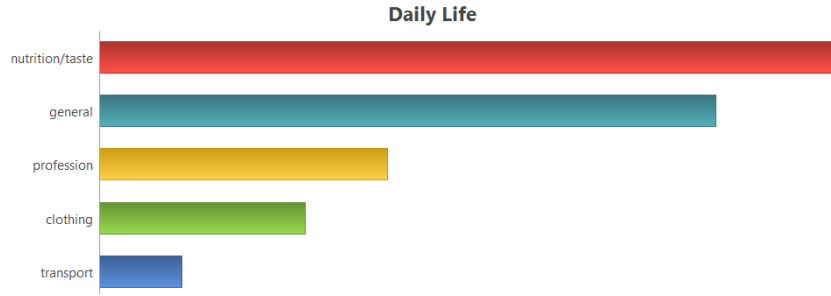

Figure 1. Weighted Code Distribution of the Behavioural Acquisition Main-Theme

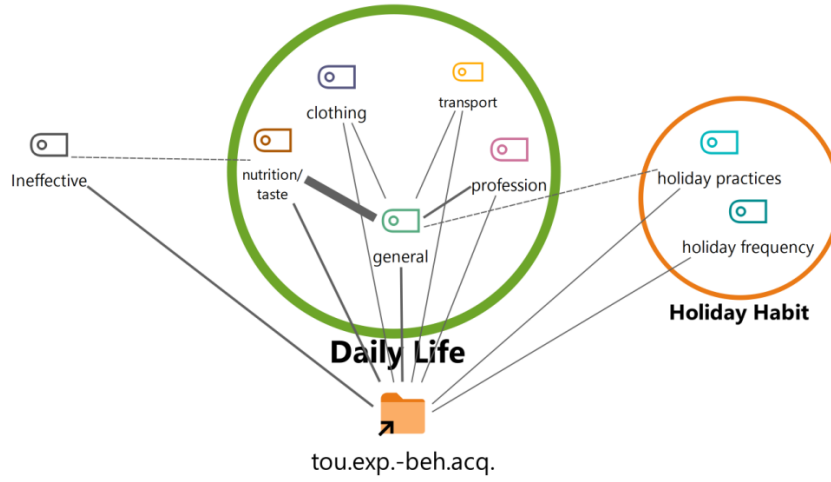

Figure 2. The Relationship between Touristic Experiences and Behavioural Acquisition

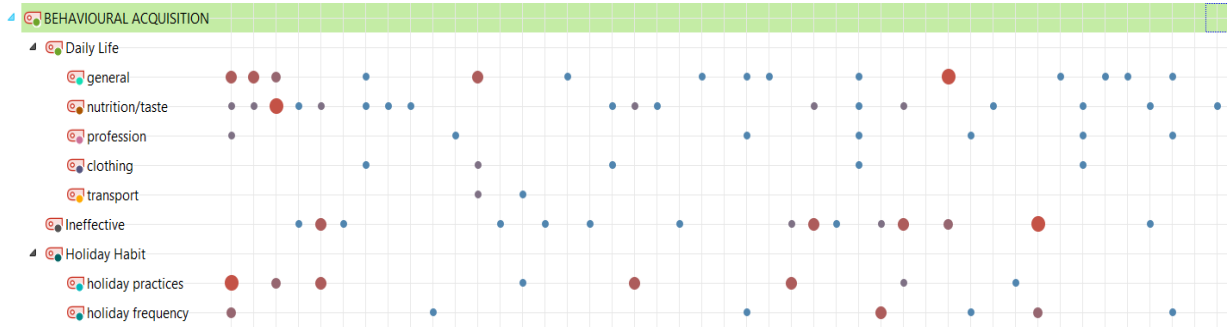

Figure 3. Code Matrix of the Behavioural Acquisition Main-Theme

Kaynakça

- Aktaş Polat, S. (2013). Turistlerin Tatil Dönemlerinde Sergiledikleri Geçici Davranış Değişiklikleri (Liminoid) Üzerine Bir Araştırma (Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya
- Aktaş Polat, S. (2015). Turistlerin tatil dönemlerinde sergiledikleri liminoid ., *Sosyoekonomi*, 23(26), 99-117.
- Aktaş Polat, S., ve Polat, S. (2016). Turizm perspektifinden yabancılaşmanın sosyo-psikolojik analizi: Günlük yaşamdan turistik yaşama yabancılaşma döngüsü. *Sosyoekonomi*, 24(28), 235-253.
- Andersson, T. D. (2007). The tourist in the experience economy. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 7(1), 46-58.
- APA Dictionary (2020). Acquisition. Retrieved October 13, 2020, from <https://dictionary.apa.org/acquisition>.
- Bigger, S. (2009). Victor Turner, liminality, and cultural performance. *Journal of Beliefs & Values*, 30(2), 209-212.
- Bond, N. ve Falk, J. (2013). Tourism and identity-related motivations why am I here (and not there)? *International Journal of Tourism Research*, 15(5), 430-442.

- Bozcuk, A. N. (2005). *Genetik* (2. Baskı). Ankara: Palme Yayınları.
- Bruner, E. M. (1991). Transformation of self in tourism. *Annals of Tourism Research*, 18(2), 238-250.
- Cohen, S. A. (2010a). Chasing a myth? Searching for 'self' through lifestyle travel. *Tourist Studies*, 10(2), 117-133.
- Cohen, S. A. (2010b). Personal identity (de)formation among lifestyle travellers: A double-edged sword. *Leisure Studies*, 29(3), 289-301.
- Cohen, S. A. (2010c). Searching for escape, authenticity and identity: Experiences of 'lifestyle travellers'. In M. Morgan, P. Lugosi and J. R. B. Ritchie (Eds.). *The tourism and leisure experience: consumer and managerial perspectives* (pp. 27-42), Bristol: Channel View Publications.
- Cohen, S. A. (2011). Lifestyle travellers: Backpacking as a way of life. *Annals of Tourism Research*, 38(4), 1535-1555.
- Conti, E. ve Heldt Cassel, S. (2020). Liminality in nature-based tourism experiences as mediated through social media. *Tourism Geographies*, 22(2), 413-432.
- Creswell, J. W. (2016). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni* (Çev. Edt: M. Bütün ve S. B. Demir) (3. Basımdan Çeviri). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Dann, G. M. S. (1977). Anomie, ego-enhancement and tourism. *Annals of Tourism Research*, 4(4), 184-194.
- Desforges, L. (2000). Traveling the world: Identity and travel biography. *Annals of Tourism Research*, 27(4), 926-945.
- Edensor, T. (2000). Staging tourism: Tourists as performers. *Annals of Tourism Research*, 27(2), 322-344.
- Edensor, T. (2001). Performing tourism, staging tourism: (Re) producing tourist space and practice. *Tourist Studies*, 1(1), 59-81.
- Edensor, T. (2007). Mundane mobilities, performances and spaces of tourism. *Social & Cultural Geography*, 8(2), 199-215.
- Erdoğan Ç. ve Kingır, S. (2019). Turistik deneyimlerin bilişsel edinim bağlamında değerlendirilmesi. *Social Sciences Studies Journal*, 5(48), 6074-6084.
- Falk, J. H., Ballantyne, R., Packer, J. ve Benckendorff, P. (2012). Travel and learning: A neglected tourism research area. *Annals of Tourism Research*, 39(2), 908-927.
- Feldman, R. S. (1997). *Essentials of understanding psychology* (Third edition). The McGraw-Hill Companies, Inc.
- Gottlieb, A. (1982). Americans' vacations. *Annals of Tourism Research*, 9(2), 165-187.
- Graburn, N. H. (1983). The anthropology of tourism. *Annals of Tourism Research*, 10(1), 9-33.
- Horn, L. R. (2018). Contradiction. *The Stanford encyclopedia of philosophy* (Winter 2018 Edition), Edward N. Zalta (Ed.), retrieved October 13, 2020, from <https://plato.stanford.edu/entries/contradiction/>.
- Jafari, J. (1987). Tourism models: The sociocultural aspects. *Tourism Management*, 8(2), 151-159.
- Larsen, J. (2008). De-exoticizing tourist travel: Everyday life and sociality on the move. *Leisure Studies*, 27(1), 21-34.
- Larsen, S. (2007). Aspects of a psychology of the tourist experience. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 7(1), 7-18.
- Light, D. (2001). 'Facing the future': Tourism and identity-building in post-socialist Romania. *Political Geography*, 20, 1053-1074.
- Merriam-Webster. (2020). Oxymoron. In *Merriam-Webster.com dictionary*. Retrieved October 13, 2020, from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/oxymoron>.
- Noy, C. (2004). This trip really changed me: Backpackers' narratives of self-change. *Annals of Tourism Research*, 31(1), 78-102.
- O'Reilly, C. C. (2006). From drifter to gap year tourist: Mainstreaming backpacker travel. *Annals of Tourism Research*, 33(4), 998-1017.
- Oh, H., Fiore, A. M. ve Jeoung, M. (2007). Measuring experience economy concepts: Tourism applications. *Journal of Travel Research*, 46(2), 119-132.
- Pearce, P. L. (2010). New directions for considering tourists' attitudes towards others. *Tourism Recreation Research*, 35(3), 251-258.
- Pearce, P. L. ve Lee, U. I. (2005). Developing the travel career approach to tourist motivation. *Journal of Travel Research*, 43(3), 226-237.
- Pearce, P. L. ve Packer, J. (2013). Minds on the move: New links from psychology to tourism. *Annals of Tourism Research*, 40, 386-411.
- Pine, B. J. ve Gilmore, J. H. (1998). Welcome to the experience economy. *Harvard Business Review*, July-August, Reprint Number: 98407, pp. 97-105.
- Plomin, R. (2011). Commentary: Why are children in the same family so different? Non-shared environment three decades later. *International Journal of Epidemiology*, 40(3), 582-592.
- Plomin, R., Asbury, K. ve Dunn, J. (2001). Why are children in the same family so different? Nonshared environment a decade later. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 46(3), 225-233.
- Plomin, R., Chipuer, H.M. ve Neiderhiser, J. M. (1994). Behavioral genetic evidence for the importance of non-shared environment. In E.M. Hetherington, D. Reiss, & R. Plomin (Eds.). *Separate social worlds of siblings. The impact of non-shared environment on development*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

- Pocock, N. J. ve McIntosh, A. J. (2011). The return from travel: A new beginning? *Current Issues in Tourism*, 14(7), 631-649.
- Quan, S. ve Wang, N. (2004). Towards a structural model of the tourist experience: An illustration from food experiences in tourism. *Tourism Management*, 25(3), 297-305.
- Richards, G. (2015). The new global nomads: Youth travel in a globalizing world. *Tourism Recreation Research*, 40(3), 340-352.
- Smith, E. E., Hoeksema S. N., Fredrickson B. L. ve Loftus G. R. L. (2012). *Atkinson ve Hilgard Psikolojiye Giriş (Atkinson & Hilgard's Introduction to Psychology, 2003)* (Çev. Ö. Öncül ve D. Ferhatoğlu, (Genişletilmiş ve Güncelleştirilmiş 14. Edisyon). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- TDK. (2020a). "Oksimoron". <https://sozluk.gov.tr/>, E.T.: 13.10.2020.
- TDK. (2020b). "Edinim". <https://sozluk.gov.tr/>, E.T.: 13.10.2020.
- Turkheimer, E. ve Waldron, M. (2000). Nonshared environment: a theoretical, methodological, and quantitative review. *Psychological Bulletin*, 126(1), 78.
- Turner, V. (1974). Liminal to liminoid, in play, flow and ritual: An essay in comparative symbology. In E. Norbeck (Ed.), *The Anthropological Study of Human Play*, 60(3), 53-92, Rice University Studies.
- Turner, V. W. (1991). *The ritual process: Structure and anti-structure*. New York: Cornell University Press.
- Uriely, N. (2005). The tourist experience: Conceptual developments, *Annals of Tourism Research*, 32(1), 199-216.
- Uriely, N., Yonay, Y. ve Simchai, D. (2002). Backpacking experiences: A type and form analysis, *Annals of Tourism Research*, 29(2), 520-538.
- Van Gennep, A. (1960). *The Rites of Passage*, tr. Vizedom, M. B. and Caffee, G. L., Chicago: University of Chicago Press.
- Volo, S. (2009). Conceptualizing experience: A tourist based approach. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 18, 111-126.
- Week, L. (2012). I am not a tourist: Aims and implications of 'traveling'. *Tourist Studies*, 12(2), 186-203.
- White, N. R. ve White, P. B. (2004). Travel as transition: Identity and place. *Annals of Tourism Research*, 31(1), 200-218.
- Yin, R. K. (2013). Validity and generalization in future case study evaluations. *Evaluation*, 19(3), 321-332.

EXTENDED ABSTRACT

In the manner that the liminal/threshold stage of Van Gennep (1960) suggests, standard behavioural patterns are abandoned while the tourist role –which puts emphasis on extraordinariness as compared to the daily life, the carrier of ordinariness pennant– (Edensor, 2000, p. 325) is active as Aktaş Polat (2015) also examined. Experiences within the scope of ritualistic tourism game (Graburn, 1983) and thus emergent new roles, consequently, will be largely invisible when incorporation to the daily life is completed. Nevertheless, it can provide an opportunity to diversify the reflection passes through the daily life norm prism by –at the very least– stretching and reinterpreting these mentioned norms (Desforges, 2000; White, & White, 2004; Pocock, & McIntosh, 2011; Bond, & Falk, 2013; Pearce, & Packer, 2013).

Despite the fact that the daily life and tourism cannot coexist peacefully since their existence demands particular time and space, and they stand out with contrast when brought together; as Turner's (1991, p. 97) depiction of the natural cycle of the social life generates an undulant view, they represent differentiating points of a continuous wavy lifeline as it can be understood from Edensor's (2000, p. 341; 2001, p. 59) statements and Jafari's (1987) modelling.

The main point of departure to design the research, with reference to the flares that are on the literature (Dann, 1977; Uriely, 2005; Edensor, 2007; J. Larsen, 2008), was to make a contribution by unearthing the embodiment of the lasting impacts of touristic experiences as a non-shared environment – that is also called unique, specific or individual environment (Plomin, 2011, p. 583)– element on the daily life practices in the context of behavioural acquisition although they are appeared contactless and opposite two parts from the certain aspects.

A qualitative research method was used to conduct the research with multiple case studies. Data were obtained by utilising the conducted 45 face-to-face interviews via formed semi-structured interview questions within the maximum diversity sampling. Peer review, external audits (Creswell, 2016, p. 250-253) and should also be noted that data source triangulation (Yin, 2013, p. 323-324) incorporated into the study. Furthermore, all kinds of tangible and digital components of the data used throughout the research were stored and saved in order to ensure confirmability. The analysis processes were completed via a computer-aided data analysis program for qualitative and mixed methods, MAXQDA Analytics Pro v.18.2.

It is seen that authors of the related studies invited the researchers to contribute to deepen the field, and guiding suggestions are made by them, stressing the need for the further researches not only on touristic experience and acquisitions regarding this matter but also on tourism field from a broad psychological perspective (S. Larsen, 2007, p. 7; Pearce, 2010, p. 251; Pearce, & Packer, 2013, p. 388). Accordingly, the effort to embody in what extent the cumulative past touristic experiences have permanent effects on individual's daily life practices in the context of behavioural acquisition, and hence pointing out the integrity and connection of the two wavy points of the lifeline thought to be beneficial.

It is understood that touristic activities are effective to acquire behavioural patterns which reflect on the daily life not only in a general but also in more focused, narrow-scoped manner and make them permanent. Interacting with various environmental elements that are beyond the familiarity verge has a rather marginal benefit on learning and adopting, therewithal actualizing the learned. In this direction, touristic experiences permanently effect some points of individual's daily life ranging from the manner of speaking to forming the social environment, from the eating style/habit to space using preference and so forth. By including concrete examples, it is set forth that; different food and beverages can be a part of the individual's daily life as well as the already preferred consuming manners can be changed, the preference to not use or the frequency to use a vehicle –beyond the private or public transport preferences– can be effected, full-time professional occupations can be enriched, additionally part-time business opportunities can be appeared, also the professional life can be suppressed, the clothing preferences and opinions about clothing can vary, the holiday practices and going on holiday frequency can be reshaped via touristic experiences. It is possible to state that as a non-shared environment element, touristic experiences can reveal different life practices' possibilities and able to extend the area of activity.

The studies focus on the tourist can be effective on grasping and forming the tourism and the touristic product discussed within the frame of the experience economy (Pine, & Gilmore, 1998; Oh, Fiore, & Jeoung, 2007; Andersson, 2007) better in every aspect, also can be seen as the gate opens to the road leading a holistic contribution by their related theoretical and practical expansions.

Yiyecek İçecek İşletmelerinde alışanların Yönetici Koçluk Davranışı Algısının İş Tatmini Üzerindeki Etkisi

Erhan KILIN¹, Fatih VAROL² ve Rabia SAMUR³

Öz

Yönetici koçluk davranışı, çalışanların performanslarını üst düzeye ulaştırmak, iş görenlerin kendi güçlü yönlerinin daha fazla farkına varmasını ve gerçek kapasitesini ortaya çıkarmasını sağlamak amacıyla yöneticilerin sergilediği motive edici, yönlendirici, tarafsız ve nesnel bir stratejik ortaklık davranışıdır. İş tatmini ise çalışanların işine, işyerine, iş çevresine karşı duyduğu, olumlu, rahatlatıcı ve huzur verici bir duygu yelpazesidir. Bu çalışmanın amacı yiyecek içecek işletmelerinde çalışanların yönetici koçluk davranışının iş tatmini üzerindeki etkisinin saptanmasıdır. Bu kapsamda Konya ilinde faaliyet gösteren kafelerde çalışanlar üzerinde anket uygulanmıştır. Araştırma kapsamında sosyo-demografik değişkenleri açısından yönetici koçluk davranışının ve çalışan iş tatmininin farklılık gösterip göstermediği de ortaya konmaya çalışılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, çalışanların yönetici koçluk davranışı algılarının iş tatmini üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu görölmektedir. Yönetici koçluk davranışının iş tatmininin %19,5'lik kısmını açıkladığını saptanmıştır. Yönetici koçluğun iş görenlerin iş tatmini üzerinde pekiştirici etkisini ortaya koyan bu çalışma, örgütlerde bu davranış türünün diğer davranış ölçüt değişkenleri ile ilişkisini ve etkisini koyacak ve farklı örneklemlerde gerçekleştirilecek diğer çalışmaları yol gösterici niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Yiyecek içecek işletmeleri, Yönetici koçluk davranışı, İş tatmini, Kafe işletmeleri

The Effect of Employees' Perception of Executive Coaching Behavior on Job Satisfaction in Food and Beverage Businesses

Abstract

Executive coaching behavior is a motivating, directing, objective and objective strategic partnership behavior that managers exhibit in order to maximize employee performance and enable employees to become more aware of their own strengths and reveal their real capacity. Job satisfaction is a range of positive, relaxing and peaceful emotions that employees feel towards their work, workplace and work environment. The aim of this study is to determine the effect of executive coaching behavior of employees in food and beverage businesses on job satisfaction. In this context, a questionnaire was applied to the employees working in cafes operating in Konya. Within the scope of the research, it was also tried to find out whether executive coaching behavior and employee job satisfaction differ in terms of socio-demographic variables. According to the results of the research, it is seen that the employees' perceptions of executive coaching behavior have a positive and significant effect on job satisfaction. It has been determined that executive coaching behavior explains 19.5% of job satisfaction. The study, which shows the reinforcing effect of executive coaching on the job satisfaction of the employees, is a guiding feature in the organizations that will put the relationship and effect of this behavior type with other behavioral criteria variables and take place in different samples.

Key Words: Food and beverage businesses, Executive coaching behavior, Job satisfaction, Cafe businesses

Atıf İçin / Please Cite As:

Kılınç, E., Varol, F. ve Samur, R. (2021). Yiyecek içecek işletmelerinde çalışanların yönetici koçluk davranışı algısının iş tatmini üzerindeki etkisi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 608-618.

Geliş Tarihi / Received Date: 30.09.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 24.11.2020

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Beyşehir Ali Akkanat İşletme Faköltesi, erhankilinc@selcuk.edu.tr

 ORCID: 0000-0002-2065-2407

² Dr. Öğr. Üyesi, Konya Selçuk Üniversitesi, Turizm Faköltesi, fvarol@selcuk.edu.tr

 ORCID: 0000-0002-0258-5220

³ Lisans Öğrencisi, Konya Selçuk Üniversitesi, Beyşehir Ali Akkanat İşletme Faköltesi, rabiasmrr@gmail.com

 ORCID: 0000-0002-4748-7659

Giriş

Günümüz iş dünyasında işletmeler, rakiplerinden daha iyi performans gösterebilmek ve pazar paylarını artırmak için çeşitli arayışlar içerisindeyler. Bu arayışların temel hedef noktası, işletme performansının geliştirilmesidir. İşletme performansının geliştirilmesi ise, işletmelerin en önemli rekabet avantaj unsuru olan çalışanların performansından ve verimliliğinin artırılması ile mümkündür. Bu noktada modern işletme bilimleri, çalışanlarını güçlendirmenin onların verimliliğini artırılmasında oldukça önemli bir unsur olduğunu ortaya koymaktadırlar. Bu anlayışa göre; çalışanlar işyerlerinde kendi işlerinin kontrollerini ele aldıklarında ve karar verme yetkisine sahip olduklarında, daha güvenli, daha yetenekli, daha etkin ve verimli çalışmaktadırlar. Bu durum onların iş tatminlerini, iş performanslarını ve dolayısıyla işletmenin performansını artırmaktadır.

Diğer taraftan yüksek performans beklentisi içerisindeki yöneticiler ve işgörenler, işlerini yürütürken zaman zaman desteğe, görüş alışverişinde bulunmaya ve fikir almaya (danışmaya) ihtiyaçları bulunmaktadır. İşletmeler, deneyimli yöneticileri kullanarak bu desteği yöneticilerine ve çalışanlarına sağlayabilirler. Yönetim biliminde koçluk (mentörlük) adı verilen bu kavram bazen bir meslek, bazen bir strateji ve bazense bir eğitim olarak değerlendirildiği görölmektedir. Günümüzde koçluk davranışı, özellikle örgütlerde koçluk davranışı, hakkında yeterince ampirik çalışmanın olmadığı görölmektedir.

Koçluk, bireylerin veya ekiplerin yetkinlik, yeterlilik, karar verme, yaşam kalitesini artırma ve kendileri için hedef belirlemelerinde karşılarına çıkacak seçenekleri değerlendirmeleri için çeşitli ve farklı yollar görmelerine ve denemelerine yardımcı olan bir uzmanlık alanı olarak tanımlanmaktadır. Bir koçluk ilişkisinde, bireylerin içgörülerini geliştirmek ve yeni fikir ve davranışları denemeleri için onların güçlü yönlerine ve deneyimlerine odaklanmak söz konusudur.

Yönetici koçluğu (ExecutiveCoaching), çalışanlarını geliştirmek isteyen kuruluşlar için son zamanlarda hızla popüler hale gelen bir kavramdır (Kampa-Kokesch ve Anderson, 2001; Feldman ve Lankau, 2005). Yönetici koçluğu sayesinde kişinin iş hayatındaki zorluklarla mücadele etmesi kolaylaşmakta ve bu durum çalışanın iş tatminini olumlu etkilemektedir (Gezer, 2016, s. 61-62). Ancak, birçok işletme, koçluk sürecini yönetmek ve sonuçları ölçmek için disiplinli bir yaklaşımdan yoksundur (McDermott, 2007, s. 35). Ayrıca yönetici koçluk, son 10 yılda hızla büyümesine rağmen diğer koçluk formlarında da olduğu gibi yönetim koçluğunun en önemli zayıf yönlerinden birisi bu koçluğun bireysel ve/veya örgütsel öğrenme ve performans üzerindeki etkisini gösteren ampirik kanıtların olmamasıdır (Hagen, 2012). Feldman ve Lankau'a göre (2005, s. 830), işletmenin ve yönetsel rollerin dinamik doğasına rağmen, koçluk üzerine akademik araştırma, uygulayıcı literatürünün çok gerisinde kalmıştır. Bu anlamda yönetici koçluk davranışı üzerinde yapılmış bu çalışma, alanyazındaki bu eksikliğin giderilmesine katkı yapmayı amaçlamaktadır.

Ellinger (2003) tarafından dağıtım sektöründe yapılan bir incelemede, yönetsel koçluğun sonuçları deneysel olarak analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre yönetici koçluğu davranışları, çalışanların iş memnuniyeti ve yaptıkları işteki performanslarını olumlu yönde etkilediği saptanmıştır. Gezer'e göre (2016,s. 61-62), yönetici koçluğu çalışanların iş hayatındaki zorluklar ve engellerle mücadele etmesi kolaylaşmakta ve çalışanın iş tatminini artırmaktadır. ICF (Uluslararası Koçluk Federasyonu) (2012) tarafından yapılan bir araştırmada, katılımcıların %93'ü koçluğun iş tatmini konusuna çok önemli bir etkisi olduğunu belirtmişlerdir (Kalkavan, 2015, s. 100).

Park (2007) tarafından bir teknoloji şirketinde 187 çalışan üzerinde yapılan bir araştırmada, yönetici koçluğunun çalışanlar üzerindeki etkisi incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, yönetici koçluğunun işgörenlerin kişisel öğrenmeleri ve örgüte bağlılıklarını olumlu yönde etkilediği sonuca varılmıştır. Natale ve Diamante (2005), organizasyonlar için koçluğun sayısız olumlu faydalarını tanımlamaktadır. Bunlar; kişisel ve mesleki hedeflere ulaşılması, satışların artması, çalışanların memnuniyetinin artması, daha iyi organizasyonel iletişim, daha fazla öz bilgi, daha etkili değişim sağlama yeteneği ve daha hızlı yapma kapasitesi ve daha iyi kararlardır. Kombarakaran, Yang, Baker ve Fernandes (2008) çalışmalarında, koçluk uygulamalarının işletmelerde olumlu sonuçlar verdiğini, liderlik becerilerini çeşitli şekillerde geliştirdiğini ve yöneticilerin işletmeleri başarılı bir şekilde yönetebilmeleri için yönetici koçluk davranışının gerekliliğini ortaya koymuşlardır.

Bu çalışma, işletmelerde yönetici koçluk davranışı kavramının çalışanların iş tatmini üzerindeki etkisini ölçmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda, Konya ilinde faaliyet gösteren kafelerde çalışanlar üzerinde anket uygulaması yapılmış, sosyo-demografik değişkenleri (cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu ve

meslek) açısından yönetici koçluk davranışı ve iş tatmininin farklılık gösterip göstermediği de ortaya konmaya çalışılmıştır. Alanyazında, yönetici koçluk davranışı üzerine yapılan ampirik çalışma sayısının az sayıda olması, bu konuda yapılacak çalışmalara ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Ayrıca kafe gibi aktif işleyen ve emek yoğun işletmelerde, yönetici koçluk davranışının çalışanların iş tatminleri üzerindeki etkisinin ortaya konulması, bu sektörde hizmet kalitesinin artırılmasında katkı sağlayacaktır. Araştırma sonucunda ulaşılan bulguların konuyla ilgili literatüre katkısı yanı sıra, ileride yapılacak benzer ölçüm çalışmalarına da yararlı olacağı düşünülmektedir.

Kavramsal Çerçeve

Koçluk ve Yönetici Koçluk Davranışı

Koçluk kavramı; öğretmek, eğitmek, danışmanlık yapmak, bilgi vermek, yol göstermek, yönlendirmek gibi kelime anlamlara gelmektedir (Çelik, Akatay ve Şimşek, 2007, s. 218). Koçluk TDK'da, "Kişilerin liderlik veya yöneticilik özelliklerini, becerilerini geliştirmeye yönelik, belli bir amacı hedefleyerek daha etkili sonuçlara ulaşmasını sağlamak üzere verilen hizmet" olarak açıklanmıştır (<http://tdk.gov.tr/>). Witherspoon ve White'a (1996) göre, koç kelimesi ilk olarak 1500'lerde İngilizce olarak kullanılmıştır. Zamanla spor dünyasına daha sonra da iş dünyasında kullanılmaya başlanılan koçluk kavramının bir meslek olarak kullanılmaya başlanması 1980'li yılları bulmuştur (Çelik vd., 2007, s. 217).

İnsan kaynakları terimler ansiklopedik sözlüğünde koçluk, "İşletmede çalışan bir kişiyi motive etmek, korumak, becerilerini geliştirmek, şahsiyetlerini güçlendirmek ve geri bildirim sağlamakla görevlendirilmiş, konusunda uzman ve tecrübeli bir kişi veya olgun, bilgili, şahsiyetli, ahlaklı bir işçi, meslektaş veya yönetici" şeklinde tanımlanmıştır (Seyyar ve Öz, 2007, s. 242). Witherspoon ve White (1996), koçluğu "etkili eylem, performans sağlamak için tasarlanmış gizli, son derece kişisel bir öğrenme süreci" olarak tanımlanmıştır. Koçluk, insanların kendi performanslarını en üst düzeye ulaşmaları için kapasitelerini ortaya çıkarmaktır. Onlara öğretmek yerine kendilerinin öğrenmelerine imkân vermektir (Whitmore, 2017, s. 29). Çünkü ister kişisel ister işle ilgili olsun davranış değişikliğinin başarısı, kişinin başlangıçtaki kendini tanıma ve değişmeye hazır olma düzeyi ile ilgilidir (Nowack, 1999).

Alanyazında, koçluk kavramının geniş bir yelpazede kullanıldığı görülmektedir. Hamlin, Ellinger ve Beattie (2008), bu konuda kapsamlı bir alanyazın taraması yapmış ve 37 koçluk tanımı saptamıştır. Çeşitli alanyazında araştırmacılar, koçluk kavramının farklı türlerinin tanımlarının, amaçlarının ve süreçlerinin bir analizine dayanarak, "koçluk", "yönetici koçluğu" "iş koçluğu" ve "yaşam koçluğu" olmak üzere dört ana başlık altında toplamışlardır.

İşletmelerde koçlar, genç yöneticilerin "liderlik tarzlarını", "karar alma ve problem çözme tekniklerini", "başarılı bir ekip oluşturmasını", "iyi bir iletişim ve ilişki kurmasını", "örgütte oluşabilecek çatışmaları yönetebilmesini", "çalışanların performanslarını değerlendirebilmesini", "çalışanları motive etmeyi", "delege etme ve duygusal zekâsını kullanmayı" ve "geliştirme" gibi konularda bilgi ve beceri kazanması için onlara rehberlik eden kişilerdir (Barutçugil, 2018, s. 53). Witherspoon ve White'a göre (1996), koç, seçenekleri belirleyen, zorlukları ortaya çıkaran ve alternatif davranışlar başlatan kişidir. Feldman ve Lankau'ya göre (2005), yönetici koçluğu uygulaması, kuruluşlar tarafından lider bir geliştirme stratejisi olarak yaygın bir şekilde benimsenmiştir.

Harvard Business Review'deki makalelerinde Sherman ve Freas (2004, s. 82-83), yönetici koçluğunu "geçmişin Vahşi Batı'sı gibi, sınırları kaotik, büyük ölçüde keşfedilmemiş ve riskle doludur, ancak bununla beraber son derece umut vericidir" şeklinde ifade etmiştir. Onlara göre iyi bir koç; entelektüel bağımsızlık, akıl yürütme ve problem çözme kapasitesi oluşturmalarına ve karmaşık çalışma ortamlarını idare edebilmelerine yardımcı olarak çalışanları daha anlamlı bir şekilde konumlandırabilir. Buna karşılık, iyi bir koç kişisel geri bildirimine açıktır, sürekli öğrenir ve daha iyi bir koç olarak değişmeye isteklidir (Sherman ve Freas, 2004).

Killburg'a göre (2000, s. 65), yönetici koçluğu, "bir kuruluşta yönetici yetkisi ve sorumluluğu olan bir kişi ile çalışanın performans ve memnuniyetinin iyileştirilmesine yönelik, karşılıklı olarak belirlenmiş bir dizi hedefe ulaşmasına yardımcı olmak amacıyla çeşitli davranış teknikleri kullanan bir danışman arasında kurulan yardım ilişkisidir". Peltier'e göre (2011), iyi bilgilendirilmiş bir koç, etkili planların gerçekleştirilmesi ve takip edilmesi için kısa ve uzun vadeli hedefler belirler. Planların koç tarafından açıkça tanınması ve benimsenmesi gerekmektedir. Yönetici koçluğu, kısa ve uzun vadeli hedeflere ulaşma becerisi sergilemede, deneyime dayalı bir geliştirme sürecidir. Yönetici koçun kendi içgörülerini ve gözlemleriyle, bireyler kendi güçlü yönlerinin daha fazla farkına varır ve hedefe ulaşmak için strateji ve planlar geliştirirler.

Burada koçun rolü, kararlaştırılan hedefe ulaşmak hususunda tarafsız ve nesnel bir stratejik ortak olmasıdır (Barutçu ve Özbay, 2009, s. 50).

Yönetici koçluk davranışı, iş hayatındaki yöneticilerin özel yaşamlarının yanı sıra çalışma hayatlarıyla da ilgili yaşadıkları problemlerin çözümüne dair yöneldikleri koçluk kavramıdır. Yönetici koçluğunun insan kaynakları geliştirme uygulaması, son yıllarda olumlu sonuçlarla belirgin bir şekilde artmıştır. Koçluğun öz farkındalığı artırdığı, anlayışı artırdığı ve sürekli davranış değişikliğini geliştirdiği bulunmuştur (Wasylshyn, 2003). Kilburg'un (1996) dairesel modeline göre kuruluşların, koçluğun kurumun öğrenme ve gelişim gündemine nasıl uyacağı hususunda, genel bir bakış açısına sahip olmaları gerekmektedir. Ayrıca yöneticilerin kendileri adına lider olarak açık oldukları bir öğrenme kültürü geliştirmeleri ve daha fazla öz farkındalık kazanmalarına yardımcı olacak statükoyu sorgulama düzeyine geçmeleri gerekir.

Bazı yöneticiler belirli becerileri öğrenmek için koçluğu kullanırken, diğerleri ise işteki performansını arttırmak ve iş veya profesyonel yaşamdaki ilerlemeye hazırlanmak için kullanır (Witherspoon ve White, 1996). Yönetici koçluğu, yöneticilerin kişisel ve mesleki büyümelerini teşvik ederek ve doğrudan dönüşümlü öğrenme sağlayarak davranış biçimlerini etkileyen, böylelikle çalışanlarının davranışlarını ve performansını etkileyebilen bir yöntemdir. Yönetici eğitim ve geliştirme yönteminin temel amacı, yöneticilerin işlerinde davranış biçimlerindeki değişimi olumlu yönde teşvik etmektir (Lewis-Duarte ve Bligh, 2012). Yönetici koçluğu, liderlik davranışında sürekli değişiklik sağlamayı amaçlayan işbirliğine dayalı, bireyselleştirilmiş bir ilişki içermektedir. Yeni olumlu davranışlar uygulandıkça, sürekli öğrenme, destek, teşvik ve geri bildirim sağlamaktadır (Tobias, 1996).

İş Tatmini

Alanyazın incelendiğinde iş tatmini; çalışanların öncelikle yaptığı işten, işyerinden, iş çevresinden, yöneticilerinden, birlikte çalıştığı ekipten ve genel olarak örgütten elde etmeye çalıştığı, rahatlatıcı ve huzur verici bir duygu olarak tanımlanmaktadır (Akıncı, 2002; Çarıkçı, 2000; Karaduman, 2002, s. 70). İş tatmini, örgütlerde bağlılık, iş kalitesi ve performansın artmasından, işten ayrılma, stres ve tükenmişliğin azalmasına kadar birçok olumlu katkı sağlayan bir kavramdır. Örgütlerde iş tatminsizliği ise, geç gelme, verimsizlik ve işten ayrılma gibi örgüt açısından maliyetli sonuçlara neden olabilmektedir. İş tatmini, motivasyonda olduğu gibi içsel ve dışsal nedenlerden sağlanabilmektedir (Akıncı, 2002; Çarıkçı, 2000; Üçüncü, 2016, s. 11). İş tatminin en önemli özelliklerinden birisi, zihinsel olmaktan çok duygusal bir kavram olmasıdır. Tatmin olma duygusu, ancak birey tarafından hissedilebilir ve onun iç huzura ulaşmasına katkı sağlayacağı bir rol üstlenebilir (İşcan ve Timuroğlu, 2007).

Yöneticilik koçluk davranışı, literatürde yakın zamanda önem kazanan bir kavram olması nedeniyle bu kavram üzerine yapılan çalışmaları sayıca az ve kısıtlıdır. Yapılan çalışmalar incelendiğinde, işletmelerde yönetici koçluk davranışlarının çalışanların iş tatmini üzerinde olumlu yönde önemli etkilerinin olduğunu görülmektedir (Ellinger, 2013; Gezer, 2016; Kalkavan, 2015; Natale ve Diamante, 2005; Park, 2007).

Araştırmanın amacı kapsamında aşağıdaki hipotezler türetilmiştir. "Kafe işletmelerinde yönetici koçluk davranışının çalışanların iş tatmini üzerinde bir etkisinin var mıdır? varsa bu etki ne düzeydedir?" sorularına cevap aranmıştır.

- H₁: Kafe çalışanlarının yönetici koçluk davranışı algılarının iş tatmini düzeyi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır.
- H_{2.1}: Cinsiyet değişkeni bakımından kafe çalışanlarının yönetici koçluk davranışlarına ilişkin istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.
- H_{2.2}: Cinsiyet değişkeni bakımından kafe çalışanlarının iş tatmini düzeyine ilişkin istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.
- H_{3.1}: Medeni durum değişkeni bakımından kafe çalışanlarının yönetici koçluk davranışlarına ilişkin istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.
- H_{3.2}: Medeni durum değişkeni bakımından kafe çalışanlarının iş tatmini düzeyine ilişkin istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.
- H_{4.1}: Yaş değişkeni bakımından kafe çalışanlarının yönetici koçluk davranışlarına ilişkin istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

- H_{4.2}: Yaş değişkeni bakımından kafe çalışanlarının iş tatmini düzeyine ilişkin istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.
- H_{5.1}: Eğitim durumu değişkeni bakımından kafe çalışanlarının yönetici koçluk davranışlarına ilişkin istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.
- H_{5.2}: Eğitim durumu değişkeni bakımından kafe çalışanlarının iş tatmini düzeyine ilişkin istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.
- H_{6.1}: Meslek değişkeni bakımından kafe çalışanlarının yönetici koçluk davranışlarına ilişkin istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.
- H_{6.2}: Meslek değişkeni bakımından kafe çalışanlarının iş tatmini düzeyine ilişkin istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

Yöntem

Bu çalışma, tanımlayıcı ve kesitsel bir araştırmadır. Araştırmada, kolayda ve basit rastgele örnekleme tekniği ile yüz yüze anket yöntemi tercih edilmiştir. Araştırma, Konya ilinde faaliyet gösteren kafelerde görev yapan 100 personel üzerinde gerçekleştirilmiştir. Orijinal yazımıyla Fransızca “café” olan kafe, müşterilerine basit yiyeceklerin ve her türlü sıcak-soğuk içeceğin servis edildiği, genellikle kısıtlı bir menüye sahip olan, insanların bir araya gelip zamanlarını geçirdikleri sosyal mekânlar ve küçük işletmelerdir. Araştırmanın verileri, 2019 yılı Şubat ayı içerisinde toplanmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplamak için kullanılan anket formu, 7'si sosyo-demografik soru olmak üzere toplam 34 sorudan oluşmaktadır. Araştırmada kullanılan Koçluk davranışı ölçeği, Ellinger ve Keller tarafından 2003 yılında geliştirilen “Yönetici Koçluk Davranışı Ölçeği”nde yer alan 7 sorudan oluşmaktadır. Bu ölçek, Gezer ve Atan (2016) tarafından giyim sektöründe yapılan çalışmada kullanılmıştır. İş tatmini için 20 sorudan oluşan “Minnesota İş Tatmini Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırma ölçekleri 5'li Likert şeklinde düzenlenmiştir.

Anketin güvenilirliği, iç tutarlılık katsayıları değerlendirilerek her ölçek için ayrıca hesaplanmıştır. Alpar'a göre (2000), anketin güvenilirliğinin test edilmesinde kullanılan Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı 60-79 arasında olduğunda oldukça güvenilir, 80-100 arasında olduğunda ise ölçek yüksek güvenilirlikte kabul edilmektedir. Yönetici Koçluk Davranışı Ölçeğinin geçerlilik güvenilirlik katsayısı 0,806 iken; Minnesota İş Tatmini Ölçeğinin 0,916 olarak saptanmıştır. Bu sayılar, ölçeklerin yüksek güvenilirlikte olduğu göstermektedir.

Verilerin Analizi

Yapılan normal dağılım analizi sonucunda, işkoliklik, yenilikçi iş anlayışı ve iş tatmini ölçeklerinde verilerin normal dağılmadığı ($p < 0,005$) saptanmıştır. Normal dağılımın diğer varsayımları olan ortalama-medyanın birbirine yakınlığı ile basıklık (kurtosis) ve çarpıklığın (skewnes) -2, +2 arasında olması gerekliliği açısından incelendiğinde; değişkene göre bu değerlerin normal dağılıma uyduğu görülmüştür. Bu nedenle verilerin analizinde hem parametrik hem de parametrik olmayan testlerin kullanılmasına karar verilmiştir. Veriler, yüzde ve frekanslar, t-testi ve regresyon analizi testleri ile elde edilerek, ortaya çıkan bulgular yorumlanmıştır. Bununla birlikte, çoklu sosyo-demografik değişkenlerde grup başına düşen ölçüm sayısı bazı gruplarda 30'un altında olduğundan, parametrik olmayan testlerden Kruskal-Wallis testinden yararlanılmıştır. Veriler SPSS 22.0 (Statistical Package for Social Sciences) paket programında değerlendirilmiştir.

Bulgular

Araştırma anketlerinden elde edilen bulgular aşağıda verilmiştir. Araştırmaya katılanların sosyo-demografik olarak incelendiğinde; katılımcıların %59'unun kadın, %69'unun bekar, %36'sının lise mezunu, %42'sinin garson/kasiyer/ komi; %45'inin 18-25 yaş aralığında; %34'ünün kurumda çalışma süresi 4-6 yıl arası olduğu saptanmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklere Göre Dağılımı

Sosyo-Demografik Özellikler		Sayı (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	59	59
	Erkek	41	41
Medeni durum	Evli	31	31
	Bekâr	69	69
Eğitim durumu	İlköğretim	13	13
	Lise	36	36
	Ön lisans	24	24
	Lisans	27	27
Meslek	İşletme yöneticisi/ yardımcı	26	26
	Garson/komi/ kasiyer	42	42
	Yardımcı hizmetler	32	32
Yaş durumu	18-25 yaş	45	45
	26-35 yaş	35	35
	36 yaş ve üzeri	20	20
Kurumda çalışma süresi	0-3 yıl arası	25	25
	4-6 yıl arası	34	34
	7-10 yıl	17	17
	11 yıl ve üzeri	24	24
Toplam		100	100,0

Tablo 2’de regresyon analizi sonuçlarına göre çalışanların yönetici koçluk davranışı algılarının iş tatmini üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir ($\beta = -0,451$ $p < 0,001$). R2 değerinin 0,195 olması, yönetici koçluk davranışının iş tatmininin %19,5’lik kısmını açıkladığını göstermektedir. Bu sonuca göre H₁ hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların Yönetici Koçluk Davranışı Düzeyi Algılarının İş Tatmini Üzerindeki Etkisine İlişkin Regresyon Analizi

R	R2	Düzeltilmiş R2	F	β	p
0,451	0,203	0,195	25,005	0,451	0,000

Bağımlı Değişken: Yönetici koçluk davranışı

Bağımsız Değişken: İş tatmini

Katılımcıların verdikleri cevaplar doğrultusunda, yöneticilerinin koçluk davranışı için en çok “Yöneticim, işimi daha iyi yapabilmem için tüm gerekli kaynakları tedarik eder” ve “Yöneticim benimle birlikte beklentileri belirler ve bu beklentilerin, kurumun hedeflerini genişletmedeki önemini bana anlatır” yargılarına, en az “Yöneticim, öğrenmeme yardımcı olmak için analogiler, senaryolar ve örnekler kullanır” yargısına katıldıkları saptanmıştır. Çalışanlarının iş tatmini açısından içsel iş tatmini dışsal iş tatmininden daha yüksek olduğu görülmektedir (Tablo 3).

Tablo 3. Araştırma Ölçekleri Faktörleri Açısından Puan Ortalamaların Dağılımı (n=100)

Yönetici Koçluk Davranışı	Min.	Max.	Ort.	Standart Hata
Yöneticim, işimi daha iyi yapabilmem için tüm gerekli kaynakları tedarik eder.	1	5	3,7500	1,11351
Yöneticim benimle birlikte beklentileri belirler ve bu beklentilerin, kurumun hedeflerini genişletmedeki önemini bana anlatır.	1	5	3,6100	,97333
Olayları ayrıntılarıyla düşünmeme yardımcı olmak için yöneticim, çözüm üretmektense bana sorular sorar.	1	5	3,5400	1,10481
Yöneticim, etkileşimlerin bana fayda sağladığından emin olmak için benden de geri bildirim ister.	1	5	3,5100	1,19337
Yöneticim, büyük resmi görmeme yardım ederek bakış açımı genişletmem için beni teşvik eder.	1	5	3,5000	1,02000
Yöneticim bana yapıcı nitelikte geri bildirim verir.	1	5	3,4200	1,10261
Yöneticim, öğrenmeme yardımcı olmak için analogiler, senaryolar ve örnekler kullanır.	1	5	3,1700	1,22314
Toplam Yönetici Koçluk Düzeyi	1	5	3,5000	0,75306
İçsel iş tatmini	1	5	3,8940	0,67955
Dışsal iş tatmini	1	5	3,6971	0,69045
Toplam İş Tatmini	1	5	3,7956	0,62229

Tablo 4'te bazı sosyo-demografik değişkenlere (cinsiyet ve medeni durum) göre araştırma ölçeklerine verilen cevapların t testi analizi incelendiğinde;

- Cinsiyet değişkeni bakımından yönetici koçluk düzeyi ile iş tatmini arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı ($p>0,05$) ($H_{2,1}$ ve $H_{2,2}$ hipotezleri reddedilmiştir);
- Medeni durum değişkeni bakımından yönetici koçluk düzeyi ile iş tatmini arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı ($p>0,05$) ($H_{3,1}$ ve $H_{3,2}$ hipotezleri reddedilmiştir) saptanmıştır.

Tablo 4. Yönetici Koçluk Davranışı ve Çalışan İş Tatmini Düzeylerinin Sosyo-Demografik Değişkenlere Göre Farklılık Gösterip Göstermediğine İlişkin Student T Testi Analizi

Değişken Adı	Değişken Alt Boyutları	N	Ort.	Standart Hata	t	p	
Cinsiyet	Yönetici Koçluk Davranışı	Erkek	59	3,4310	,72770	-1,100	0,274
		Kadın	41	3,5993	,78651		
	İş Tatmini	Erkek	59	3,7608	,64779	-0,669	0,505
		Kadın	41	3,8456	,58788		
Medeni durum	Yönetici Koçluk Davranışı	Evli	31	3,5576	,68844	0,511	0,611
		Bekâr	69	3,4741	,78380		
	İş Tatmini	Evli	31	3,8894	,50654	1,011	0,315
		Bekâr	69	3,7534	,66691		

Tablo 5'te bazı sosyo-demografik değişkenlere (yaş, eğitim durumu ve meslek) göre araştırma ölçeklerine verilen cevapların Kruskal Wallis analizi incelendiğinde;

- Yaş değişkeni bakımından yönetici koçluk düzeyi ile iş tatmini arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı ($p>0,05$) ($H_{4,1}$ ve $H_{4,2}$ hipotezleri reddedilmiştir);
- Eğitim durumu değişkeni bakımından yönetici koçluk düzeyi ile iş tatmini arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı ($p>0,05$) ($H_{5,1}$ ve $H_{5,2}$ hipotezleri reddedilmiştir);
- Meslek değişkeni bakımından yönetici koçluk düzeyi ile iş tatmini arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı ($p>0,05$) ($H_{6,1}$ ve $H_{6,2}$ hipotezleri reddedilmiştir) saptanmıştır.

Tablo 5. Yönetici Koçluk Davranışı ve Çalışan İş Tatmini Düzeylerinin Sosyo-Demografik Değişkenlere Göre Farklılık Gösterip Göstermediğine İlişkin Kruskal Wallis Analizi

Değişken Adı	Değişken Alt Boyutları	N	Sıra Ort.	sd	χ^2	p	
Yaş durumu	Yönetici Koçluk Davranışı	18-25 yaş	45	50,37	2	0,154	0,926
		26-35 yaş	35	49,46			
		36 yaş ve üzeri	20	52,63			
	İş Tatmini	18-25 yaş	45	48,18	2	1,145	0,564
		26-35 yaş	35	50,07			
		36 yaş ve üzeri	20	56,48			
Meslek	Yönetici Koçluk Davranışı	İşletme yöneticisi/ yardımcısı	26	45,79	2	0,951	0,622
		Garson/ komi/ kasiyer	42	51,75			
		Yardımcı hizmetler	32	52,69			
	İş Tatmini	İşletme yöneticisi/ yardımcısı	26	57,92	2	4,789	0,091
		Garson/ komi/ kasiyer	42	43,25			
		Yardımcı hizmetler	32	53,98			
Eğitim Durumu	Yönetici Koçluk Davranışı	İlköğretim	13	43,58	3	1,417	0,701
		Lise	36	53,67			
		Önlisans	24	52,08			
	İş Tatmini	Lisans	27	48,20	3	2,721	0,437
		İlköğretim	13	43,85			
		Lise	36	56,44			
İş Tatmini	Önlisans	24	49,65				
	Lisans	27	46,54				

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Günümüzde işletmelerin, iş görenlerinin yaratıcı ve yenilikçi özelliklerini ortaya koymalarına, geçmişe oranla daha fazla gereksinimleri olmaktadır. Bunu sağlamanın en önemli yöntemlerinden biri de onları yönlendirecek, yol gösterecek ve onlara tarafsız yaklaşacak yönetici koçlardır. Araştırmalar, çalışanların işte güçlendiklerini hissettiklerinde, daha yüksek iş performansı ortaya koyduklarını, iş tatmini ve organizasyona bağlılık duygularını artırdıklarını göstermektedir. Günümüzde çalışanların, işletme yönetim

süreçlerine katılımlarını sağlayanın, onlara yetki vermenin, ekip çalışmasını geliştirmenin ve karar süreçlerini artırmanın, kendi rollerini belirlemelerine, anlamlı işler yapmalarına ve işletme kararlarının iyileştirilmesine katkı sağladıkları hususunda genel kabul görmüş bir bakış açısı bulunmaktadır.

Yöneticilerin koçluk davranışlarının, çalışanların iş tatminini ne ölçüde etkilediğini belirlemek amacıyla yapılan bu çalışmada, “Kafe işletmelerinde yönetici koçluk davranışının çalışanların iş tatmini üzerinde bir etkisinin var mıdır? varsa bu etki ne düzeydedir?” sorularına cevap aranmıştır. Konya’da faaliyet gösteren kafe işletmeleri çalışanları üzerinde gerçekleştirilen bu araştırmaya, toplamda 100 kafe çalışanı katılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, çalışanların yönetici koçluk davranışı algılarının iş tatmini üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Yönetici koçluk davranışının iş tatmininin %19,5’lik kısmını açıkladığını saptanmıştır. Bu durum, yönetici koçluk davranışının çalışanların iş tatmini üzerinde olumlu yönde bir ilişkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca kafe çalışanlarının, yöneticilik koçluk davranışı algılarının $3,500 \pm 0,75306$ (min.=1; max.=5); içsel iş tatmini düzeylerinin $3,8940 \pm 0,67955$, dışsal iş tatmini düzeylerinin $3,6971 \pm 0,75306$, toplam iş tatmini düzeylerinin $3,7956 \pm 0,62229$ olduğu (min.=1; max.=5) saptanmıştır. Ayrıca yapılan analizlere göre sosyo demografik değişkenlerle (cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu ve meslek) göre yönetici koçluk davranışı ile iş tatmininin arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı da görülmektedir.

Sonuç olarak hem yapılan alan yazın çalışmaları hem de bu araştırma, işletmelerde yönetici koçluk davranışlarının çalışanların iş tatmini üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Bu çalışmanın bulguları, alan yazında yapılmış çalışmaların (Ellinger, 2013; Gezer, 2016; Kalkavan, 2015; Natale ve Diamante, 2005; Park, 2007) sonuçlarını desteklemektedir. Çalışanların güçlendirilmesi ve optimum seviyede performans gösterebilmeleri için, gerekli araçların, eğitimin, kaynakların, teşvik ve motivasyonun sağlanması gerekmektedir. Bu durum, çalışanların kendi güçlü yönlerinin daha fazla farkına varmalarına ve gerçek kapasitelerinin ortaya çıkmasına olanak sağlayacaktır. İşletmeler, süreçlerini hızlandırmak ve kaliteli malzeme ve hizmet üretmek için bir yol arıyorsa, çalışanların güçlendirilmesine odaklanmalıdırlar. Bir çalışana, ona güvendiğini ve ona zamanında bilgi ve çözümler bulma yetkisi verdiğini hissettirebilirseniz, bu çalışan yetkisiz veya önemsiz bir iş yapan bir kişi dahi olsa, sorunların üstesinden daha hızlı bir şekilde gelebilecek ve çözümler sunabilecektir.

Araştırma kapsamında kafe işletmeleri için aşağdaki önerilerde bulunabilir.

- Kafe işletmeleri çalışanlarına koçluk davranışı kapsamında personel güçlendirme faaliyetleri ile iş tatminleri ve performanslarının artırılması hedeflenebilir
- Çalışanlara işlerinde takdir etme, yetki devretme ve inisiyatif kullanma hakkının sağlanması hem onların iş tatminini artıracak hem de çalışanların olası müşteri sorunları karşısında onların memnuniyetini sağlayacak çözümler üretebilmelerine olanak sağlayacaktır.
- Kafe personelinin çalışma motivasyonlarını güçlendiren ve kapasitelerini artıran eğitim ve teşvik programları uygulanabilir.

Yönetici koçluk davranışının iş görenlerin iş tatmini üzerinde pekiştirici etkisini ortaya koyan bu çalışma, araştırma maliyet kısıtı nedeniyle sınırlı bir coğrafik alanda yapılmıştır. Ayrıca araştırmaya katılım gönüllük arz ettiğinden ve yiyecek içecek sektöründe iş yoğunluğu yaşandığından, istenilen sayıda katılımcıya ulaşmakta zorluklar yaşanmıştır. Bu nedenle, elde edilen bulgulardan bir genelleme yapmak olası değildir. Ayrıca araştırma kapsamına giren hizmet dalları da genişletilebilir. Gelecekte yapılacak araştırmalar için, araştırma kapsamının genişletilerek, farklı örneklemlerde ve ulusal düzeyde hizmet veren işletmelerde yönetici koçluk davranışının farklı örgütsel davranış değişkenleri olan ilişkisinin ve etkisinin incelenmesi, alan yazına katkı sağlaması bakımından önem arz etmektedir.

Etik Beyan

“Yiyecek İçecek İşletmelerinde Çalışanların Yönetici Koçluk Davranışı Algısının İş Tatmini Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırmanın verileri 01.01.2020 tarihinden önce toplandığı için etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır.

Kaynakça

- Akıncı, Z. (2002). Turizm sektöründe işgören iş tatminini etkileyen faktörler: beş yıldızlı konaklama işletmelerinde bir uygulama. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(4), 1-25.
- Alpar, R. (2000). *Spor bilimlerinde uygulamalı istatistik*. Ankara: GSGM Yayınları.
- Barutçu, E. ve Özbay, Ö. (2009). Koçluk yaklaşımının yönetici ve iş gören üzerine etkilerine ilişkin bir araştırma. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (Akad)*, 1(1), 47-62.
- Barutçugil, İ. (2018). *Yönetici için koçluk becerileri*. Ankara: Kariyer Yayıncılık.
- Bayram, A., Yıldırım, Y. ve Ergan, S. (2017). Yönetici koçluk davranışı ile içsel pazarlama arasındaki ilişki. III. IBANESS Kongreler Serisi, 71-83.
- Çankı, İ. H. (2000). Çalışanların iş tatminlerini etkileyen kişisel özellikler: süpermarket çalışanları üzerinde bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 155-168.
- Çelik, A., Akatay, A. ve Şimşek, M. (2007). *Kariyer yönetimi ve insan kaynakları yönetimi uygulamaları*. İçinde Şerif Şimşek (Edt). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Ellinger, A. D. (2013). Supportive supervisors and managerial coaching: exploring their intersections. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 86(3), 310-316
- Feldman, D. C. ve Lankau, M. J. (2005). Executive coaching: are view and agenda for future research. *Journal of Management*, 31(6), 829-848.
- Gezer, H. (2016). *Yönetici koçluk davranışının çalışan tatminine etkisi üzerine bir araştırma*(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Hagen, M. (2012). Managerial coaching: A review of the literature. *Performance Improvement Quarterly*, 24(4), 17-39.
- Hamlin, R. G., Ellinger, A. E. ve Beattie, R. S. (2008). The emergent “coaching industry”: awake-upcall for HRD professionals. *Human Resource Development International*, 11, 287-305.
- İşcan, Ö. F. ve Timuroğlu, M. K. (2007). Örgüt kültürünün iş tatmini üzerindeki etkisi ve bir uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1), 119-135.
- Kalkavan, S. (2015). *Koçluk etkilediği ve etkilendiği örgütsel faktörler* (1. Baskı). İstanbul: Artikel Yayıncılık.
- Kampa-Kokesch, S. ve Anderson, M. (2001). Executive coaching: A comprehensive review of the literature. *Consulting Psychology Journal: Practice and Research*, 53, 205-228.
- Karaduman, A. (2002). *Ekip çalışmasında, liderin iş tatmini üzerindeki etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Kilburg, R. R. (1996). Toward a conceptual understanding and definition of executive coaching. *Consulting Psychology Journal: Practice and Research*, 48(2), 134.
- Kilburg, R. R. (2000). *Executive coaching: Developing managerial wisdom in a world of chaos* (pp. xiv-253). Washington, DC: American Psychological Association.
- Kombarakaran, F. A., Yang, J. A., Baker, M. N. ve Fernandes, P. B. (2008). Executive coaching: It works! *Consulting Psychology Journal: Practice and Research*, 60(1), 78-90.
- Lewis-Duarte, M. ve Bligh, M. (2012). Agents of ‘influence’: Exploring the usage, timing, and outcomes of executive coaching tactics. *Leadership & Organization Development Journal*, 33 (3), 255-281.
- McDermott, M., Levenson, A. ve Newton, S. (2007). What coaching can and cannot do for your organization. *People and Strategy*, 30(2), 30-37.
- Natale, S. M. ve Diamante, T. (2005). The five stages of executive coaching: Better process makes better practice. *Journal of Business Ethics*, 59(4), 361-374.
- Nowack, K. M. (1997). Self-ratings as a predictor of assessment center performance. *Journal of Social Behavior and Personality*, 12, 145-166.
- Park, S. (2007). *Relationships among managerial coaching in organizations and the outcomes of personal learning, organizational commitment, and turnover intention*. Ph.D Thesis, University of Minnesota.
- Peltier, B. (2011). *The Existential Stance*. In *The Psychology of Executive Coaching* (pp. 196-209). Routledge.
- Seyyar A. ve Öz, C. (2007). *İnsan kaynakları terimleri ansiklopedik sözlük*. İstanbul: Değişim Yayınları.
- Sherman, S. ve Freas, A. (2004). The wild west of executive coaching. *Harvard Business Review*, 82(11), 82-93.
- Tobias, L. L. (1996). Coaching executives. *Consulting Psychology Journal*, 48(2), 87-95.
- Üçüncü, K. (2016). *İş tatmini ve motivasyon*. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Wasylshyn, K. M. (2003). Executive coaching: An outcome study. *Consulting Psychology Journal: Practice And Research*, 55(2), 94-106
- Whitmore, S, J. (2017). *Performans için koçluk*. 5. Baskı, Ankara: Paloma Yayınevi.
- Witherspoon, R. ve White, R. P. (1996). Executive coaching: A continuum of roles. *Consulting Psychology Journal: Practice and Research*, 48(2), 124-133.

EXTENDED ABSTRACT

Coaching is defined as a field of expertise that helps individuals or teams to see and try various and different ways to evaluate the options they will encounter in competence, competence, decision-making, increasing the quality of life and setting goals for themselves. In a coaching relationship, it is necessary to focus on the strengths and experiences of individuals in order to develop their insights and try out new ideas and behaviors. The concept of coaching means teaching, training, consulting, giving information, guiding, directing (Çelik, Akatay, & Şimşek, 2007, p. 218). Coaching has been described in the Turkish Language Society (TİS) as "The service provided to improve the leadership or managerial qualities and skills of individuals, to achieve more effective results by targeting a certain purpose" (<http://tdk.gov.tr/>). According to Witherspoon and White (1996), the word coach was first used in English in the 1500s. In time, the concept of coaching, which was used in the sports world and later in the business world, started to be used as a profession in the 1980s (Çelik, Akatay, & Şimşek, 2007, p. 217).

When the literature is examined, job satisfaction; It is defined as a comforting and peaceful feeling that employees try to get from their work, workplace, business environment, managers, the team they work with and the organization in general (Karaduman, 2002, p. 70; Çarıkçı, 2000; Akıncı, 2002). Job satisfaction is a concept that makes many positive contributions from the increase of commitment, job quality and performance in organizations to the reduction of job turnover, stress and burnout. One of the most important features of job satisfaction is that it is an emotional concept rather than mental.

This study aims to measure the effect of executive coaching behavior on job satisfaction of employees. In this context, a questionnaire was applied to the employees working in the cafes operating in Konya and it was tried to find out whether executive coaching behavior and job satisfaction differ in terms of socio-demographic variables. This is a descriptive and cross-sectional study. The research was carried out by conducting a survey on 100 employees working in cafes operating in Konya. Cafes are small spaces and small businesses, where people come together and spend their time, often with a limited menu, serving simple foods and all kinds of hot and cold drinks to customers. The study was carried out with face-to-face questionnaire method with cafe employees selected by convenience and simple random sampling technique. Data were collected in February 2019. The research questionnaire consisted of 34 questions, 7 of which were socio-demographic questions. The Coaching Behavior Scale used in the study consists of 7 questions in the "Executive Coaching Behavior Scale EI developed by Ellinger and Keller (2003). This scale was also used by Gezer and Atan (2016) in the study conducted in the clothing sector. For job satisfaction, Minnesota Job Satisfaction Scale, which consists of 20 questions, was used. The research scales were arranged as 5-point Likert. The validity and reliability coefficient of the Executive Coaching Behavior Scale was 0.806; The Minnesota Job Satisfaction Scale was found to be 0.916, indicating a high reliability. The research data were evaluated in SPSS package program. Data were interpreted by t-test, Kruskal Wallis test and Regression Analysis tests.

According to the results of the research, it is seen that the employees' perceptions of executive coaching behavior have a positive and significant effect on job satisfaction. It has been determined that executive coaching behavior explains 19.5% of job satisfaction. This suggests that executive coaching behavior has a positive relationship on the job satisfaction of the employees. In addition, cafe employees' perceptions of management coaching behavior $3,500 \pm 0,75306$ (min. = 1; max. = 5); It was found that the internal job satisfaction level of the employees was $3,8940 \pm 0,67955$, the external job satisfaction level was $3,6971 \pm 0,75306$ and the total job satisfaction level was $3,7956 \pm 0,62229$ (min. = 1; max. = 5).

As a result, both literature studies and this study show that executive coaching behaviors in enterprises have positive effect on job satisfaction of employees. The findings of this study support the results of the studies (Ellinger, 2013; Gezer, 2016; Kalkavan, 2015; Natale, & Diamante, 2005; Park, 2007) conducted in the literature. If the empowerment of employees, the tools, training, resources, incentives and motivations provided to ensure the optimum performance of your employees are provided, they will be made more aware of their own strengths and their real capacity will be revealed. If businesses are looking for a way to accelerate processes and produce quality materials and services, they should focus on empowering employees. If you can make an employee feel that you trust him and empower him to find information and solutions in a timely manner, he or she will be able to solve problems and provide solutions more quickly, even if someone is doing unauthorized or insignificant work. The study, which shows the reinforcing effect of executive coaching on the job satisfaction of the employees, is a guiding feature in the organizations that will put the relationship and effect of this behavior type with other

behavioral criteria variables and take place in different samples. Within the scope of the research, the following recommendations can be made for cafe businesses:

- Increasing job satisfaction and performance can be targeted with personnel empowerment activities within the scope of coaching behavior of employees of cafe enterprises.
- Providing employees with the right to appreciate, delegate authority and use initiative in their work will enable them to produce solutions that will increase both their job satisfaction and ensure customer satisfaction in the face of possible problems.
- Training and incentive programs that strengthen the working motivation and capacity of cafe staff can be implemented.

For future research, it is important to expand the scope of the research and examine the relationship and effect of executive coaching behavior with different organizational behavior variables in different samples and enterprises serving at national level in terms of contributing to the literature.

Ağrı Destinasyonunun Alternatif Turizm Potansiyeline İlişkin Yerel Paydaşların Bakış Açışı

Hasan Önal ŐEYHANLIOđLU¹ ve Said KINGİR²

Öz

Alternatif arayış çerçevesinde kitle turizminden kaçış, bireyleri alternatif turizm türlerine yöneltirken, destinasyonların kalkınması ve tanınması adına da önem kazanmıştır. Böylelikle bölgeye gelen turistlerin bıraktığı döviz ulusal bazda bölgeler arası ekonomik farkı da minimize edecektir. Araştırmanın amacı, alternatif turizm konusunda Ağrı destinasyonunda yaşayan yerel paydaşların görüşleri ve destinasyonun turizm potansiyelinin incelenmesi olup, nitel bir araştırma olarak tasarlanmıştır. Araştırma verileri Ağrı destinasyonunda bulunan bazı yerel yönetim temsilcileri, sivil toplum kuruluşları, yerel halk, kamu çalışanları, serbest meslek erbapları ve bazı özel sektör işletmelerinden (girişimcilerden) yarı-yapılandırılmış görüşme formu yardımıyla elde edilmiştir. Çalışma Ağrı destinasyonunun ekonomi, alt yapı, girişimcilik düzeyi, sosyal yaşam, turizm işletmeleri, yöresel el sanatları, tanıtım-pazarlama bakımından incelemeyi esas almıştır. Araştırma bulgularına göre özellikle; tanıtımın, imaj çalışmalarının, kaliteli turizm işletmelerinin, ulaşılabilirliğin, medya kullanımının, etkinliklerin ve çekiciliklerin arttırılması konularına önem verilmesi ele alınmıştır. Elde edilen bulgular ışığında yerel paydaşlara ve araştırmacılara bazı öneriler geliştirilmeye çalışılmıştır. Etkinlikler anlamında gelen turistin fazla vakit geçirmesi için çeşitli etkinlikler yapılmalıdır. Tanıtım ve pazarlama çalışmaları arttırılmalıdır. Sosyal medya etkin kullanılmalı ve Ağrı destinasyonu tamamen her özelliği ile tanıtılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Alternatif Turizm, Yerel Paydaşlar, Tanıtım, Ağrı İli

Local Stakeholders' Perspective on Alternative Tourism Potential of Ağrı Destination

Abstract

Escape from mass tourism within the framework of alternative search has gained importance in the name of development and recognition of destinations while directing individuals to alternative types of Tourism. In this way, the foreign exchange left by tourists coming to the region will minimize the economic difference between regions on a national basis. The aim of the research is to examine the views of local stakeholders living in Ağrı destination on alternative tourism and the tourism potential of the destination and is designed as a qualitative research. Research data was obtained using a semi-structured interview form from some local government representatives, non-governmental organizations, local residents, public employees, self-employed professionals and some private sector businesses (entrepreneurs). The study focused on the economy, infrastructure, level of entrepreneurship, social life, tourism enterprises, local crafts, promotion and marketing of the Ararat destination. According to the research findings, in particular; emphasis has been placed on promotion, Image studies, quality tourism enterprises, accessibility, media use, events and attractiveness. In light of the findings, some recommendations have been developed to local stakeholders and researchers. Activities should be done in order for the tourist to spend more time in the sense of activities. Promotion and marketing efforts should be increased. Social media should be used effectively and the pain destination should be fully promoted with every feature.

Key Words: Alternative Tourism, Local Stakeholders, Publicity, Ağrı Province

Atıf İçin / Please Cite As:

Şeyhanlıoğlu, H. Ö. ve Kingir, S. (2021). Ağrı destinasyonunun alternatif turizm potansiyeline ilişkin yerel paydaşların bakış açışı. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 619-634.

Geliş Tarihi / Received Date: 23.10.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 02.12.2020

¹ Öğr. Gör. - Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Doğubayazıt Ahmed-i Hani Meslek Yüksekokulu, hseyhanlioglu@agri.edu.tr

 ORCID: 0000-0002-9056-5237

² Prof. Dr. - Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Turizm Fakültesi, saidkingir@sakarya.edu.tr

 ORCID: 0000-0002-5459-3484

Giriş

Kitle turizminden kaçış olarak görülen alternatif turizm günümüzde ön plana çıkmıştır. Bu ön plana çıkışın en büyük sebeplerinden biri de şüphesiz ki; 2020 yılını etkisi altına alan Covid-19 salgınıdır. Korona virüsün bulaşmasının en büyük sebebi temasıdır. Çünkü virüs temas sonucu yaygınlığını arttırıyor. Bu yaşanan gelişmeler turizm sektörünü de etkilemektedir. Bireyler kitlenin olduğu yerlerden kaçarak daha sakin ve temasın az olduğu tatilleri tercih etmektedirler. Turistik ürün artık daha kişiselleştirilmiş biçimde sunulmaktadır (Gössling, Scott ve Hall, 2020, s. 2; Arca, 2019). Böylece turistler artık alternatif turizm ürünlerine ve destinasyonlarına yönelmişlerdir.

Alternatif turizm, ulusal bazda değerlendirildiğinde yerel paydaşlara, ülke ekonomisine ve ödemeler dengesine katkı sunmaktadır. Bir ilde sanayi çok iyi olabilir lakin girişimciler daha ucuz üretim noktasını bulduğunda o ildeki fabrikalarla çalışmak istemeyebilirler. Lakin turizm süreklilik arz eden ve sürdürülebilir turizm kapsamında politikalarla daima devam edecek bir işleyiştir. Çünkü turizm planlamasını daha doğru planlandığında turist sayısı artar ve gelir sağlar. Doğru alternatif turizm planlaması hem göçü engeller hem de bireylerin tüm yıl boyunca istihdam edilmesini sağlar. Bilhassa küçük Anadolu şehirleri için alternatif turizm önem taşımaktadır.

Ağrı destinasyonu birçok turistik ürünü ile büyük bir alternatif turizm madenidir. Çünkü bakıldığında kültür turizmi, sağlık ve termal turizm, inanç turizmi, kış turizmi, mağara turizmi, kuş ve endemik bitki gözlemciliği gibi birçok alternatif turizm çeşitlerinin çoğunu içinde barındırmaktadır. Bu yönüyle Türkiye turizmi açısından önemli bir destinasyondur. Yerel paydaşların tesisleşme, turist çekme, gelen turisti en az bir gece konaklamasını sağlama gibi konulara önem vermeleri gerekmektedir.

Araştırma kapsamında Ağrı ilinde yaşayan yerel paydaşların alternatif turizm bağlamındaki görüşlerine yer verilmiştir. Ağrı ilini yakından tanıyan gerçekten konu hakkında fikir sahibi olan bireyler ön planda değerlendirilmiştir. Çalışmanın amacı Ağrı destinasyonunun turizm potansiyelini ve yerel paydaşların alternatif turizme bakış açısını ortaya koymaktır.

Literatür İncelemesi

Alternatif Turizm ve Paydaşlar Teorisi

Alternatif turizm, klasik olan kitle turizminin olumsuz etkilerini azaltmak amacıyla oluşturulmuş, yeni turistik ürünlerin bir araya gelmesiyle oluşan bir turizm anlayışıdır (Hacıoğlu ve Avcıkurt, 2008, s. 9; Ulsan ve Batman, 2010; Zengin, Koç ve Ulama, 2019; Isaac ve Eid, 2019). Başka bir diğer tanıma göre alternatif turizm, etkinliklerin belirli bir çerçeve ile sınırlandırılmasından ve bu sınırlandırmanın yol açtığı problemlerden arınarak özel ilgi alanlarına yönelme çabaları olarak tanımlanabilir (Çelik, 2018, s. 194; Kuş ve Hasanaj, 2020). Daha detaylı olarak bakıldığında: çeşitli turizm aktiviteleri sayesinde turistlerin vakit geçirmesini sağlayan, turizmi mevsimsellikten kurtaran yerel paydaşları bir arada tutan turizm anlayışıdır.

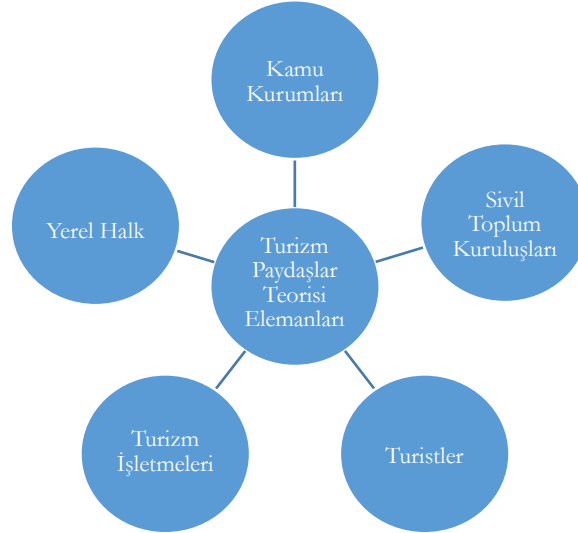
Günümüzde bilhassa COVID-19 salgınından sonra değeri artan alternatif turizm niteliksel olarak kitle turizmi ile kıyaslandığında birçok avantajı bulunmaktadır (Samarathunga ve Gamage, 2020, s. 2). Son zamanlarda bireyler daha çok sosyal mesafe kurallarına uymak ve salgına yakalanmamak için kitle turizmini daha az tercih etmektedirler. Alternatif turizmi kitle turizminden ayıran özellikler aşağıda verilmiştir (Baytok, Pelit ve Soybalı, 2017, s. 6; Kozak ve Bahçe, 2012; Wearing ve Neil, 2009, s. 5):

- Daha mikro ölçektir.
- Yerel halkı öncelikli temel alır.
- Doğal, kültürel ve tarihi kaynakları önemseyen ve taşıma kapasitesini dikkate alan bir gelişim gösterir.
- Gelişim sürecinde tüm sosyal paydaşların katılımını öngörür.
- Alternatif turizm ürünleri sürdürülebilir turizm felsefesini temel alarak, hem yerel halkın hem de tüketicinin yaşam kalitesini arttıracak nitelikte olmalıdır.
- Alternatif turizmde sosyal, fiziksel kapasite ve ekonomik rasyonellik arasındaki uyum önemlidir.
- Yerel halk ile turistler arasındaki pozitif iletişimi öngören, doğal, sosyal ve toplumsal değerler ile tutarlı çevre bilincini ön planda sergiler.
- Kitle hareketler, kalabalık gruplar yerine küçük gruplar ve/veya bireysel turizm faaliyetlerini ön planda tutar.

Alternatif turizm türleri kapsamına bakılacak olursa, Üçüncü yaş turizmi, Gençlik turizmi, Kırsal turizm, Eko-turizm, Yayla turizmi, Botanik turizmi, Kültür turizmi, İnanç turizmi, Kongre turizmi, Sağlık turizmi, Mağara turizmi, Kış turizmi, Av turizmi, Yat turizmi, Golf turizmi, Gastronomi turizmi, Kamp ve Karavan turizmi başlıcalarıdır (Hacıoğlu ve Avcıkurt, 2008; Düşmezkalender ve Metin, 2019; Arslan, 2019; Jovicic, 2016; Nunkoo ve Gürsoy, 2017; Prince ve Ioannides, 2017).

Paydaşlar teorisi, bir bölgede, yörede turizm kolu için yer alan kesimleri ifade eder. Bunların içinde kamu kurumları, turizm işletmeleri, yerel halk, sivil toplum kuruluşları, turistler ifade edilebilir. Bu teoriye göre tüm paydaşlar neredeyse her yaptıkları faaliyetleri ve aldığı kararlarda doğrudan veya dolaylı olarak ilişki içerisinde olduğu tüm hedef gruplarını dikkate alması gerektiğini öngörür (Yıldırım, 2020, s. 440; Chan, Nozu ve Cheung, 2020, s. 1866; Amerta, 2017, s. 21; Baytok vd., 2017, s. 6). Bilhassaşleyişin akışı turizm işletmeleri adına önemlidir. Çünkü müşterilere karşı olumsuz bir imajı olan işletmenin ayakta kalması zordur. Bu nedenle, sosyal sorumluluk projeleri, kampanyalar ve yardımlar gibi adımlar diğer paydaşların düşüncesini olumlu olarak etkilemektedir.

Bölge için işletmenin tutundurma çabaları yanında yerel halkın bakış açısı da önemlidir. Çünkü destinasyonu ziyaret eden turist internet sitelerinde yapılan yorumlara ve geldiğinde yerel halkla iletişime geçmektedir. Turistlerin yerel halkın önerdiği işletmeler çerçevesinde bilgiler toplayıp tercihler yapmaktadırlar (Wong, Lai ve Tao, 2020). Turizm paydaşlar teorisi elemanları Şekil 1'de yer almaktadır.

Şekil 1. *Turizm Paydaşlar Teorisi Elemanları* (Kaynak: Baytok vd., 2017, s. 6)

Turistik Ürünü Oluşturan Unsurlar ve Turizm Destinasyonu Ağrı İli

Turistik ürün, turistlerin seyahatlerinin ilk başından en sonuna kadar geçen sürede ihtiyaçlarını karşılamak ve turistik arzı oluşturan faktörler tarafından sunulan nesnel ve öznel değerlerin tamamıdır (Bahar ve Kozak, 2012; Akbaba, Güvenol ve Sağlam, 2019, s. 642). Bir şehrin turizm destinasyonu olabilmesi için turistik ürünü oluşturan özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bunlar; çekicilik, ulaşılabilirlik, etkinlikler, turizm işletmeleri ve turizm imajı olarak sıralanabilir (Cömert, 2014, s. 65; Hacıoğlu ve Avcıkurt, 2008, s. 6).

Ağrı Destinasyonu, Doğu Anadolu Bölgesinde ve istatistikî Bölge Sınıflamasına göre Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinde TRA Düzey 1 Bölgesinde, Kars, Ardahan, Iğdır ile birlikte TRA2 Kuzeydoğu Anadolu Alt bölgesinde bulunmaktadır. Ağrı destinasyonu denizden 1640 metre yükseklikte kurulmuştur. Yüzölçümü 11.376 km²'dir (Yazgan ve Kadanalı, 2012, s. 7). Ağrı destinasyonunun turistik ürünlerini göz önüne alarak değerlendirme yapılabilir. Ağrı ili destinasyonun turistik ürün olarak değerlendirilmiştir. Kriterler belirtilen turistik ürünü oluşturan unsurlar göz önünde bulundurularak yapılmıştır (Hacıoğlu ve Avcıkurt, 2008, s. 6):

Çekicilik: Turistin seyahat etmek istediği bir destinasyonu, başka bir destinasyona tercih etmesini etkileyen faktörlerdir. Çekicilik olgusu ulusal bazda olduğu gibi yerel nitelikte taşıyabilir. Ağrı ili bu konuda birçok turistik ürüne sahiptir. Başlıca turistik ürünler; İshakpaşa Sarayı, Ağrı Dağı, Urartu Kalesi, Ahmed-i

Hani Türbesi, Nuh'un Gemisi, Balık Gölü, Diyadin Kaplıcaları, Doğubayazıt Sazlığı, Buz Mağaraları sayılabilir. Belirtilen her bir turistik ürünün önemli çekicilik yönü vardır.

İshakpaşa Sarayı: Destinasyonun önemli tarihi yapılarından. Kültür turizmi adına önemli bir çekiciliğe sahiptir. Topkapı Sarayı'ndan sonra Türkiye'nin ikinci büyük yapılar topluluğudur. Mimarisi ve görseelliğiyle dikkat çeken yapı, Anadolu kültürel mirasının seçkin örneklerindedir. 1685 yılında yapımına Doğubayazıt Sancak Beyi Çolak Abdi Paşa tarafından başlanılmış, daha sonra 1784'te 2. İshak Paşa Dönemi'nde bitirilmiştir. Dünyanın ilk kalorifer sistemine sahip olma özelliğini taşıyan yapıdır. Restorasyon sürecinde üzeri camla kaplanan Saray, Osmanlı İmparatorluğu'nun Lale Devri'ndeki önemli anıtsal eserlerindedir. Yapımı 99 yıl süren Saray, Saraydan öte bir külliye. Mimarisinde Osmanlı, Fars ve Selçuklu medeniyetlerinin ortak etkisi vardır (Karabulut ve Köksal, 2018, s. 209).

Resim 1. İshakpaşa Sarayı (Kaynak: www.renainsaat.com)

Ağrı Dağı: Türkiye'nin en yüksek dağı (5137 m.) olan Ağrı Dağı aynı zamanda Avrupa, Kafkaslar ve Ortadoğu'nun da ikinci büyük dağıdır. Ağrı Dağı Türkiye'nin en büyük milli parkıdır. Çeşitli flora ve faunaya sahiptir. Kış turizmi, Dağ turizmi (trekking) ve Özel ilgi turizmi açısından önemli bir çekici merkezdir. Ağrı Dağı'na çıkış ve iniş vakti en erken dört günde tamamlanmaktadır. En uygun çıkış zamanı Ağustos ve Eylül ayları arasındadır. Ağustos ayı çıkışlarında, 4500 m. den sonra hava sıcaklığı -10°C 'ye Eylül ayı çıkışlarında ise -12°C 'ye kadar azalmaktadır. Ağrı Dağı'na tırmanan dağcılarının bazıları oksijen yetersizliğine bağlı olarak kalp çarpıntısı, baş dönmesi ve baygınlık gibi rahatsızlıklardan dolayı 5000 m. yükseklikten daha yukarı çıkamamaktadırlar (Kaya, 2016, s. 219).

Eski Bayazıt Kalesi (Urartu Kalesi): Ağrı destinasyonunun önemli yapılarından. Kültür turizmi adına önemli çekiciliği bulunmaktadır. Doğubayazıt ilçesinin 7 km. Güneydoğusunda (Belleburç Tepesi) denilen bir konumda, sarp bir kayalık üzerinde yükselen Eski Bayazıt Kalesi'nin (Urartu Kalesi) ilk olarak ne zaman ve kimler tarafından yapıldığı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Kalenin coğrafi konumu nedeniyle tarih boyunca önemli görevler üstlenmiştir (Karabulut ve Köksal, 2018, s. 209). Kale, konumu itibarıyla Kafkaslardan gelen akınlara karşı bir üs olarak kullanılmıştır. Kalenin bazı yerlerindeki duvar dokusu, mimari yapılar, kayaya oyulmuş olan Urartu kaya mezarları ve kalenin yakınlarında rastlanan yerleşim izleri Urartu dönemine ait olduğunu düşündürmektedir (Çetin, 2009, s. 23).

Ahmed-i Hani Türbesi: Ağrı destinasyonunda inanç turizm ürünleri açısından en önemli ürünlerden biridir. Ahmed-i Hani, 1651 yılında doğan ve ölüm tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. 17. yüzyılda yaşamış edebiyatçı, astronom, şair, tarihçi ve İslam âlimi Ahmed-i Hani'nin türbesinin yanında sonradan bir de cami yapılmıştır. En önemli eserleri, Mem û Zîn, (Mem ve Zîn), Nûbihara Bıçukan, (Küçüklerin Baharı), Eqîdeya İmanê, (İman'ın Akidesi veya İnanç Risalesi). Türbe Doğubayazıt ilçesine 8 kilometre mesafede, İshak Paşa Sarayı'nın üst kısmında bulunmaktadır (Karabulut ve Köksal, 2019, s. 94; Geçit, 2013).

Nuh'un Gemisi: Ağrı destinasyonunda inanç turizm ürünleri açısından en önemli ürünlerden biridir. Doğubayazıt ilçesinin Üzengili köyüne yakın bir noktada geminin silüetine rastlanmıştır. Müze alanı doğal sit alanıdır. Açık hava müzesi olarak ziyaret edilirken aynı zamanda alan da korunmaktadır (www.agri.ktb.gov.tr)

Balık Gölü: Ağrı destinasyonunun doğa ve spor turizm ürünleri açısından en önemlilerinden biridir. Doğubayazıt ilçesinin 60 km kuzeybatısında bulunan balık gölü aynı zamanda Taşlıçay ilçesinin sınırları içerisinde yer almaktadır. Yaklaşık 34km² lik yüzölçümü ve 2241 metrelik su düzeyi yükseltisiyle Türkiye'nin yüksekte bulunan göllerinden biridir. Balık Gölü, Sinek Yaylasında bulunan ve en derin yeri 37m olan bir lav set gölüdür. Alabalığı ile meşhur olan gölün suyu tatlıdır. Gölde alabalığın yanında sazan

balığı da bulunmaktadır. Lakin balık gölünde yetişen alabalığın kış aylarında avlanması oldukça zordur. Çünkü rakımı yüksek olan göl, kış aylarında kalın bir buz tabakasıyla kaplanır (Karabulut ve Köksal, 2018).

Diyadin Kaplıcaları: Ağrı destinasyonunda sağlık ve termal turizm ürünleri açısından en önemli üründür. Ağrı şehrinin Diyadin İlçesi'nde yer alan kaplıcalar, Diyadin ilçe merkezine 7 km, Ağrı-Doğubayazıt karayoluna ise 15 km uzaklıkta yer almaktadır. Eski dönemlerden bu yana termal tedavi amacıyla yararlanılan Köprü, Yılanlı, Davut ve Tazekent termal tesislerinin cilt, deri, romatizmal ve eklem ağrılarına, solunum yolları, kadın hastalıkları ve mide ülseri rahatsızlıklarına iyi geldiği bilinmektedir (Zaman, Polat ve Özdemir, 2000, s. 349).

Doğubayazıt Sazlığı: Ağrı destinasyonunda kuş gözlemciliği ve endemik bitki gözlemciliği adına önemli bir turistik üründür. Doğubayazıt İlçesi ile Ağrı Dağı arasında kalan, Sazoba köyündeki bataklık alandan oluşan bölge Türkiye'nin önemli 100 kuş barınma alanı arasında yer almaktadır. Bu sazlık bölge, Balık Gölü'nden ve Tendürek Dağı'ndan gelen dere suyuyla beslenir. Yörede bulunan yaygın kuş türleri; çayır delicesi, erguvani, balıkçıl, boz ördek, pasbaş, turna, patka, kızılğaga ve kızılback olarak sayılabilir (Karabulut ve Köksal, 2018).

Buz Mağaraları: Ağrı destinasyonundamağara turizmi ürünleri açısından en önemli ürünlerinden biridir. Küçük Ağrı Dağı'nın güney eteğinde Hallaç köyü yakınlarında bulunan doğal bir anıt mağarasıdır. Mağara, uzun eksenli, elips şeklinde, yaklaşık 100 metre uzunluğunda, 50 metre genişliğinde, 8 metre derinliğinde bir turistik üründür. Mağaranın ağızı esas iç şekline nazaran biraz daha yukarıda kalmaktadır. Mağara içerisinde bazalt lavlar, kayalar ve bu kayaların üstünde saf ve temiz suların donmasıyla bir araya gelmiş buz tabakalarını görmek mümkündür (Yazgan ve Kadanalı, 2012, s. 8).

Ulaşılabilirlik: Yüksek çekicilik özelliklerine sahip destinasyonların, potansiyel hedef kitleye olan yakınlığı ve onlara cüzi maliyetlerle ulaşabilme imkânını sunar (Hacıoğlu ve Avcıkurt, 2008, s. 6). Bilhassa küresel rekabet sistemlerinde dünya nüfusunun yaşlandığını göz önüne alacak olursak destinasyona ulaşımın ne derece önemli olduğu görülecektir ve nüfus yoğunluğunun yüksek olduğu destinasyonlar ulaşımını kolay olduğu için kolay turist çekerler (Buhalis ve Michopoulou, 2011, s. 146; Cham, Lim, Sia, Cheah ve Ting, 2020; Clara, Simon, Noelia ve Barbara, 2020). Ağrı ili ulaşılabilirlik açısından, Uluslararası Havalimanına sahip bir şehirdir ve İstanbul'dan uçuş yaklaşık iki saat sürmektedir. Karayoluyla İran ile sınır olmasının birçok avantajını yaşamaktadır. Yabancı turist çekme durumunu arttırmaktadır.

Turizm İşletmeleri: Bir destinasyonun çekici olması veya ulaşılabilir olması tek başına yeterli olmamaktadır. Aynı zamanda o destinasyonda turistlerin yeme-içme, barınma, hediyelik eşya satın alma gibi ihtiyaçları da karşılanabilmelidir. Bu noktada turizm işletmelerine ihtiyaç olmaktadır (Şahin ve Ünver, 2015). Destinasyonun devamlılığını sağlanabilmesi için işletmelerin olması ve destinasyonun korunmasında önemli rol oynamaktadırlar. Eğer sürdürülebilir turizm politikası güdülmez ise turizm işletmeleri zayıflar ve zamanla kaybolurlar (Chin, Day, Sydnor, Prokopy ve Cherkauer, 2019, s. 126). Ağrı ili turizm işletmelerine bakıldığında, 10 adet belediye belgeli konaklama işletmesi, 10 adet turizm işletme belgeli konaklama işletmesi bulunmaktadır. Turizm İşletme belgeli konaklama işletmelerinin 5 tanesi Doğubayazıt ilçesinde iken 5 tanesi de Ağrı şehir merkezindedir. Bunlardan 1 tanesi dört yıldızlı, 7 tanesi üç yıldızlı ve geri kalanlar ise iki yıldızlıdır. Şehirde A grubu 17 adet seyahat acentesi bulunmaktadır. Bunlardan 5 tanesi Ağrı şehir merkezinde, 5 tanesi Patnos ilçesinde, 5 tanesi Doğubayazıt ilçesinde, 2 tanesi de Eleşkirt ilçesinde bulunmaktadır (<https://agri.ktb.gov.tr/>)

Etkinlikler: Etkinliklere katılan turist sayısını en üst seviyeye çıkarmak amacıyla birincil veya ikincil turist çekicilikleri olarak etkinliklerin planlanması ve düzenlenmesi gerekmektedir (Getz, 1997, s. 16; Timur, Çevik ve Kıcırcı 2014, s. 58). Günümüzde turizm faaliyetlerini arttırmak için turisti destinasyonda tutmak gerekir ve bunu da etkinlik sayesinde yapmak mümkündür (Ziyadin, Koryagina, Grigoryan, Tovma ve Ismail, 2020; Lee, Martin, Hsieh ve Yu, 2020). Ağrı ili destinasyonuna etkinlikler boyutunda bakıldığında, her yıl yaz aylarında düzenlenen Balık gölü festivali ve Dünya Ağrılılar günü kutlanmaktadır. Dünya Ağrılılar günü her yılın 4 Nisanında Ağrı şehir merkezinde kutlanmaktadır.

Turizm İmajı: Rekabet, ürünler yahut işletmeler arasında olduğu gibi, ülkeler ve destinasyonlar arasında da yaşanmaktadır. Turizm ürünü soyut ve birbiri ile benzer olduğu için destinasyonlar arası rekabet imajlar vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Bir turizm destinasyonunun imajının olumlu yahut olumsuz olması, destinasyonun uluslararası arenadaki performansını ve diğer ülkelere nazaran rekabet avantajını yakından etkilemektedir (Ön Esen ve Bahar, 2019, s. 951). Bu sebeple rekabet gücünü yüksek tutabilmek

için destinasyon yöneticilerinin doğru turizm planlaması yaparak turizm imajını ön plana çıkarmaları önemli bir husustur (Alrawadieh, Alrawadieh ve Kozak, 2019; Eid, El-Kassrawy ve Agag, 2019).

Yöntem

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı, Ağrı ilinin alternatif turizm potansiyelini ve yerel paydaşların alternatif turizm hakkındaki görüşlerini ortaya çıkarmaktır. Bu amaç doğrultusunda Ağrı ilinin alternatif turizm potansiyeli ve paydaşlara yönelik katkılar araştırılmıştır. Araştırma Ağrı özelinde yapılması ve yerel paydaşların alternatif turizme bakış açısını ortaya koyması sebebiyle önem taşımaktadır. Ağrı ilinde alternatif turizme yönelik çalışmaların henüz yapılmamış olması çalışmayı özgün ve geleceğe ışık tutan bir çalışma olmasını sağlayacaktır.

Araştırma Verilerinin Toplanması

Araştırma verileri 01 Eylül 2020-01 Ekim 2020 tarihleri arasında Ağrı ilinde toplanmıştır. Veriler, konuya ilgisi olan ve yöreye hâkim olan bireylerden görüşme yoluyla toplanmıştır. Bu sebeple amaçlı/yargısal örneklem kullanılmıştır. Amaçlı örneklem, zengin bilgiye sahip olduğu düşünülen durumların derinlemesine çalışılmasına imkân sağlar (Yıldırım ve Şimşek, 2008, s. 107). Evrenin net bir biçimde temsili için her ilçeden en az 1 kişi olacak şekilde veriler elde edilmiştir. Araştırmaya dâhil edilen örneklemden randevular alınarak çalışma konusu ve amacı hakkında bir takım bilgiler verilmiştir. Görüşme sırasında ses kayıtları ve tutulan notlarla veriler Word dosyasında metin halinde hazırlanmıştır. Tüm görüşmeler katılımcıların izniyle yapılmıştır. Araştırma kapsamında 16 kişiyle görüşülmüştür. Odak grup görüşmeleri için 12 sayısı yeterli olmaktadır yapılan görüşmenin derinliği arttıkça sayıda artmaktadır derinlemesine görüşmeler için ise sayının 30'a kadar yükselmesinde bir sorun görülmemektedir. Yaklaşık 30 olması yeterli olabilmektedir (Başkale, 2016, s. 27). Araştırmada kapsamında görüşme sayısı bu noktada yeterli görülmektedir. Görüşmelerin ortalama süresi 30-40 dakika arasındadır.

Araştırma Yöntemi

Araştırma kapsamında nitel araştırma yöntemlerinden görüşme tekniği kullanılmıştır. Araştırmada derinlemesine görüşme ile konuya ve yöreye dair bilgileri olan paydaşlardan görüşmeler sağlanmıştır. Derinlemesine görüşme katılımcılarla bire bir yapılır ve bir katılımcı ile olan görüşme bitmeden diğer bireyle görüşme yapılmamalıdır. Katılımcıların, inanç, tutum ve güdülerini öğrenmek amacıyla bir sınırlama olmaksızın eleştiri ve görüşlere varmaktır (Nakip, 2013, s. 123). İlgili literatür incelenerek konu hakkında daha önce yapılan mülakatlardan yola çıkılarak yarı-yapılandırılmış sorular hazırlanmıştır. Araştırmada, görüşme tekniğinin kullanılma sebebi, araştırma için derinlemesine bilgi toplamaktır. Uzman kişilerin çalışmada tercih edilme nedeni yöreye ilgili alternatif turizm noktasında noksatsız bilgi sahibi olmasıdır.

Araştırmada betimsel analiz yönteminden yararlanılmıştır. Betimsel analiz, doğrudan bir konunun resmedilmesi, tanımlanabilmesini ve açıklanabilmesini amaçlayan bir yöntemdir. Bu noktada sorulardan elde edilen verileri desteklemek üzere görüşmelerden doğrudan doğruya alıntılar alınmaktadır (Ekiz, 2009, s. 76). Araştırma sınırlılıkları ise zaman probleminin olması araştırmacıların mesleki durumlarından kaynaklı olarak veri toplama da zaman sorununun olması. İkinci olan husus ise Ağrı ilinin yüz ölçümü olarak geniş olması ve ilçeler arasındaki uzaklık sebebiyle araştırmacılara maddi konuda sınırlılık oluşturmaktadır.

Araştırmada iki bölüm oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcıların demografik özelliklerine yönelik bilgiler yer alırken ikinci bölümde ise katılımcıların alternatif turizm potansiyeline yönelik sorular yer almaktadır. Araştırma soruları, alan uzmanları ve daha önce konuyla ilgili yapılan çalışmalarda yer alan sorulardan meydana gelmiştir. Her sorunun kaynağı karşısında belirtilmiştir. Araştırmaya katılan katılımcılara yönelik yarı-yapılandırılmış sorular aşağıdaki gibidir;

Tablo 1. Araştırma Soruları ve Uyarlandığı alışmalar

Araştırma Sorusu	Kaynak
1) Alternatif turizm denilince aklınıza neler gelmektedir?	Akyürek, Özdemir ve çeken, 2018
2) Sizce alternatif turizm ürünlerine yeterince gereken önem veriliyor mu?	Zengin ve Şeyhanlıoğlu, 2019
3) Alternatif turizmin yöre ekonomisine katkıları olduğunu, elde edilen geliri arttırdığını düşünüyor musunuz?	Zengin ve Şeyhanlıoğlu, 2019
4) Alternatif turizmin yöreye sosyal etkileri nelerdir konu hakkında düşünceleriniz?	Zengin ve Şeyhanlıoğlu, 2019
5) Yöredeki turizmin gelişimine bağlı olarak alt yapı hizmetlerinin (yol, elektrik, su vs.) de geliştiğine inanıyor musunuz?	Zengin ve Şeyhanlıoğlu, 2019
6) Alternatif turizmin gelişmesinde konaklama tesislerinin durumu sizce nedir?	Akyürek vd., 2018
7) Alternatif turizm konusunda girişimcilik düzeyi hangi noktadadır?	Akyürek vd., 2018
8) Turistlerin yöreye gelmesinden rahatsızlık duyuyor musunuz?	Akyürek vd., 2018
9) Alternatif turizmin yöredeki el sanatlarına ve yöresel ürünlere olumlu olarak etkileri oldu mu?	Akyürek vd., 2018
10) Ağrı ilinde turizmin gelişebilmesi için neler yapılmalıdır?	Zengin ve Şeyhanlıoğlu, 2019

Bulgular

Katılımcılara İlişkin Demografik Bulgular

Tablo 2’de görüldüğü üzere araştırma çerçevesinde görüşme yapılan katılımcıların büyük çoğunluğu erkeklerden oluşmaktadır. Bu durumun sebebi, şehrin sosyal yapısından kaynaklanmaktadır. Cinsiyete göre katılımcı sayısı, 4 kadın ve 12 erkek bireyden oluşmaktadır. Katılımcıların eğitim durumları değerlendirildiğinde, 6 katılımcı lisans mezunu iken, 4 katılımcı lise mezunu, 3 katılımcının lisansüstü, 2 katılımcının ön lisans mezunu, 1 katılımcının ise ilköğretim mezunu olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu eğitim seviyesi de göstermektedir ki; şehrin her eğitim seviyesindeki bireylerden veriler toplanmıştır. Görüşmeler sonucunda katılımcıların medeni durumlarının 13 kişi ile çoğunluğunun evli oldukları tespit edilmiştir. Diğer taraftan katılımcı yaşadıkları ilçe olarak 7 kişi Doğubayazıt iken, 2 kişi Patnos, 2 kişi Ağrı merkez, 1’er kişide Taşlıçay, Hamur, Eleşkirt, Diyadin, Tutak ilçelerinde yaşamaktadırlar. Buna göre örneklem grubu olarak şehrin temsilini doğru bir şekilde yapmak adına Ağrı ilinin tüm ilçelerinden katılımcılarla görüşme sağlanmıştış. Katılımcıların görev durumları ele alındığında, 5 kişinin Kamu personeli, 3 kişinin STK temsilcisi, 2 kişinin güvenlik görevlisi, 2 kişinin girişimci, 1’er kişinin ev hanımı, gazeteci, aşçı, avukat oldukları sonucuna varılmıştış. Buna göre şehri oluşturan tüm yerel paydaşlardan veriler toplandığı görülmektedir.

Tablo 2. Katılımcılara Dair Demografik Bilgiler

Katılımcılar	Cinsiyet	Eğitim Durumu	Medeni Durumu	Yaşadığımız İlçe	Görev Durumu
Katılımcı 1	Kadın	Lisans	Evli	Doğubayazıt	Kamu Personeli
Katılımcı 2	Erkek	Lisansüstü	Evli	Doğubayazıt	Kamu Personeli
Katılımcı 3	Kadın	Lisansüstü	Evli	Doğubayazıt	Kamu Personeli
Katılımcı 4	Erkek	Lisansüstü	Bekâr	Doğubayazıt	Kamu Personeli
Katılımcı 5	Erkek	Lisans	Evli	Doğubayazıt	Kamu Personeli
Katılımcı 6	Kadın	Lise	Evli	Taşlıçay	Ev Hanımı
Katılımcı 7	Erkek	Lise	Evli	Hamur	Güvenlik
Katılımcı 8	Erkek	Ön Lisans	Evli	Eleşkirt	Güvenlik
Katılımcı 9	Erkek	Lise	Evli	Patnos	Girişimci
Katılımcı 10	Erkek	Lisans	Evli	Ağrı Merkez	STK Temsilcisi
Katılımcı 11	Kadın	Lisans	Bekâr	Tutak	Gazeteci
Katılımcı 12	Erkek	İlköğretim	Bekâr	Diyadin	Aşçı
Katılımcı 13	Erkek	Lise	Bekâr	Ağrı Merkez	Girişimci
Katılımcı 14	Erkek	Lisans	Evli	Doğubayazıt	Avukat
Katılımcı 15	Erkek	Lisans	Evli	Patnos	STK Temsilcisi
Katılımcı 16	Erkek	Ön Lisans	Evli	Doğubayazıt	STK Temsilcisi

Yerel Paydaşlara İlişkin Bulgular

Katılımcılara ilk olarak “alternatif turizm hakkında bilgileri” sorulmuştur. Görüşmelerden elde edilen bulgulara göre, yerel halkın alternatif turizm hakkında bilgi sahibi olduğu, hatta şehrin alternatif turizme yönelik girişimleri hakkında kapsamlı bir şekilde bilgi verdikleri görülmüştür. Bu bağlamda bazı katılımcıların görüşlerine yer verilmektedir.

“Alternatif olan turizm türleridir. Mesela kış turizmi, spor turizmi, inanç turizmi, gençlik turizmi, kırsal turizm diyebiliriz. Geçenlerde televizyonda bununla ilgili bir programa denk geldim ve Türkiye turizm konusunda çok zengin bir ülkedir.” (Katılımcı 6).

“Benim için deniz turizminin dışında kalan bepsi alternatif turizme girer mesela kış turizmi, dağ turizmi, kamp-karavan turizmi bepsi bunun içindedir.” (Katılımcı 9).

“Ben sizi mülakata kabul etmeden önce konuyla ilgili araştırmalar yaptım. Kültür turizmi, gastronomi turizmi, golf turizmi aklıma gelen konular. Tabi ki bunlarla da yetinmeyecek derece de çok alternatif turizm çeşidi vardır.” (Katılımcı 11).

“Her şeyin turizm olabileceğini gören bir yaklaşım olarak düşünebiliriz. Bir şehirde mağara çoktur. Mağara turizmi dersiniz. Bir şehirde tarım arazisi çoktur. Tarım turizmi dersiniz. Türbe çoktur. İnanç turizmi dersiniz.” (Katılımcı 13).

Katılımcılara sorulan diğer bir soruda **“alternatif turizm ürünlerine yeterince gereken önem verilmesine”** yönelik sorulmuştur. Görüşmelerden elde edilen bulgulara göre, alternatif turizm ürünlerine gereken önemin yeni verilmeye başlandığı kanısındadır. Daha önceleri turizm için potansiyel barındıran Ağrı iline yeterince önem verilmediğini lakin geleceğe dair umutların olduğu ve projeler hazırlandığı dile getirilmiştir. Bu bağlamda bazı katılımcıların görüşlerine yer verilmektedir.

“Son zamanlarda verilmeye başlandı. Çünkü görüyorum ki; İshakpaşa sarayında defileler yapılıyor, bunu gerçekleştirmek kolay bir durum değil. Bir sürü manken, ünlü geldi. Bu demek oluyor ki gelecekte yatırım gelecektir.” (Katılımcı 4).

“2-3 yıl öncesi olsa ben önem verilmiyor derim. Korona virüs etkilese de baya gelen var. Turizm etkinlikleri arttı diyebiliriz. Ben bile turistik ilçede değilim ama görmek için turizm ürünlerini kalkanıp Doğubayazıt'a gidiyorum. Yaşadığım yerden oranın arası arabayla 3 saat ama yine de popülerliği arttı gidiyorum.” (Katılımcı 8).

“Öncelikle doğrusu bizim turistik ürünlerimiz genellikle Doğubayazıt ve Diyadin ilçelerinde yoğunudur. Projeler toplantılar olmaktadır. Geçenlerde üniversitede valilik öncülüğünde turizm paydaşları toplantısı yapıldı. Bu gösteriyor ki gerekli önem verilmektedir.” (Katılımcı 10).

“Bence yeni yeni gereken önem veriliyor. Çünkü unutmayınız ki turizm bacasız sanayi ve para kazandırıyor kimse hayır diyemez. Türkiye ekonomik olarak turizmden geçimini sağlıyor. Daha da önem verilmeli doğru yatırım gerekli.” (Katılımcı 14).

Katılımcılara yöneltilen üçüncü soruda **“alternatif turizmin yöre ekonomisine katkısına”** yönelik sorulmuştur. Görüşmelerden elde edilen bulgulara göre, yerel halk turizmin ekonomik katkılarının olduğunu hatta yeterli turist çekemediklerini turist attırılırsa halkın her kesiminin bu noktada faydalanacağını belirtmektedir. Turist gittiği her şehirde para bırakır düşüncesi hâkimdir. Bu bağlamda bazı katılımcıların görüşlerine yer verilmektedir.

“Yöre ekonomisine ve yöre de yaşayan insanların, turistik gezilere bakış açısı ve turistlere gösterdikleri ilgi ve alakanın artmasıdır. Buna bağlı olarak yöre ekonomisine hem maddi hem de manevi katkısı da bulunmaktadır.” (Katılımcı 1).

“Mevcut yaşadığımız salgın sebebiyle büyük bir düşüşün olduğu aşikâr. Tabi ki yöre ekonomisine katkısı var. Turist demek gelir demek. Yaşadığım yörenin tanıtımının yeterli olduğunu ve bu anlamda yatırımların yapıldığını düşünmüyorum. Yani çekicilik var ama hem de fazlasıyla ama bunu işlemekte çok eksiklik var. En başında güvenliğin sağlanması lazım. Bunlar sağlanırsa gelirden artar.” (Katılımcı 3).

“Ben gerçekçi olarak düşünüyorum. Şebri turizm potansiyeli var ama turist çekemiyoruz. Evet, geliri artırır alternatif turizm ama biz bunu yapamıyoruz. Bu konuda atılım göstermeliyiz. Ağrı dağı, Nuh'un gemisi, İshakpaşa sarayı, Urartu kalesi, keşişin bahçesi, hani baba türbesi ile muhteşem zenginliklere sahibiz.” (Katılımcı 5).

“Tabi ki ekonomiye turistin her daim katkısı olacaktır. Örneğin; Ağrı şebri geleneği gelen bir kişi çay bahçesine gider, lokantaya gider, WC kullansa bile para bırakıyor. Ağrı şebri payını alıyor. Sadece biraz daha profesyonelleşme gösterilmelidir.” (Katılımcı 7).

Katılımcılara yöneltilen dördüncü soruda **“alternatif turizmin yörenin sosyal yaşamına etkilerine”** yönelik sorulmuştur. Görüşmelerden elde edilen bulgulara göre, yerel halk alternatif turizmin sosyal yaşamı hareketlendireceğini hatta kültürel ve sanatsal faaliyetlerin şehirde artacağını düşünmektedir.

Turist demek sosyal yaşamın hareketlenmesi demektir fikri ön plandadır. Bu bağlamda bazı katılımcıların görüşlerine yer verilmektedir.

“Farklı yerlerden yöreye gelen insanlar ilçe halkının farklı görüş, inanç ve kişilikteki bireylere bakış açılarını değiştirebilir. Bunun yanı sıra ekonomik olarak alternatif turizmden gelir elde etmek isteyen yöre halkı bir takım sosyal ve eğitsel çalışmalar içerisinde girerek kişilik gelişimine katkı sağlayabilir. Örneğin yörede var olan turizm kaynaklarına bağlı olarak gelen turistlerden maddi kazanç elde etmek isteyen yöre halkından olan kadınların, balı dokumacılığı alanında alacağı eğitimle beraber satış yaparak gelir elde etmek istemesi. Bu gibi durumlar turizmin ekonomik işlevine bağlı olarak sosyalleşmeye olanak sağlayabilir.” (Katılımcı 2).

“Şebri sosyolojik olarak geliştiren şey turizmdir. Turizm demek barış, güven ve huzur demektir. Çünkü milletiniz ne olursa olsun aynı ortamdasınız. Bence turizm olmazsa şehir sosyal olarak gelişmesi zayıflar. Örneğin; Antalya ile Ağrı aynı mı? Asla değil. Sebebi turizm.” (Katılımcı 12).

“Sosyal olarak birçok etkisi olur. Bakınız Ağrı ili gibi mahalli şehirlerde kültür kapalı olabiliyor. Yani insanların sınırları daha net oluyor ama turizm olsa daha sosyal ortamın yüksek olduğu bir yer haline geliriz.” (Katılımcı 15).

“Şehir sosyal olarak gelişme gösterir. Birçok etkinlik ve kaynaşma merkezi haline getirebiliriz. Şehir buna müsait sebebi ise Ağrının dışarıda nüfusu çok yüksek Ankara, İstanbul vs. gibi şehirlerde çok Ağrı var. Yani buradaki insanlar görmüş yaşamış bu sebeple turizmin sosyal durumları biz beklenen seviyeye getirecektir. Daha güzel bir Ağrı ili için el ele vermeliyiz. Bunu gönülden yapmalıyız. Fiziki olarak zaten Covid-19 var.” (Katılımcı 16).

Katılımcılara yöneltilen beşinci soruda **“Yöredeki turizmin gelişimine bağlı olarak alt yapı hizmetlerinin gelişimine”** yönelik sorulmuştur. Görüşmelerden elde edilen bulgulara göre, şehrin genelinde alt yapı problemlerinin olduğunu gelişimin birkaç yıldır olduğu düşüncelerine varılmıştır. Şehir de en büyük sorunun elektrik kesintisi noktasında yaşandığını ve il merkezinin daha iyi durumda olduğu dile getirilmiştir. Bu bağlamda bazı katılımcıların görüşlerine yer verilmektedir.

“Ben Taşlıçay’da sorun olduğunu biliyorum. Ama geçen gün eşimle gezmeye Doğubayazıt’a Alışveriş merkezine gittim. Elbise falan alacaktık. Alışveriş merkezinde WC kapalı sebebi şehrin kanalizasyon şebekesi sorumlu dediler. Yollar toz toprak yani bir kişi astım olur. Ben turist olsam bende gelmem bu alt yapıya.” (Katılımcı 6).

“Patnos için konuşmak gerekirse yok zayıf. Aynı durum Doğubayazıt içinde geçerlidir. Turistik ürünler orada var lakin gel gör ki toz toprak çok. Elektrik sık gidip geliyor bu durum çok can sıkılmaktadır.” (Katılımcı 9).

“Turizm gelişirse yol, su, elektrikte gelişir. Elektrik kesintisi çok olmaktadır burada. Yol ve su için gayet normal bir durum var. Anadolu’da olmak artık kötü bir talih değil. Çünkü teknolojiyle her yere bağlanırsınız. O yüzden gelişim şart.” (Katılımcı 11).

“Bence Ağrıda yapılacak çok iş var. En önemlisi de alt yapıdır. Çok zayıf bir durumdayız önemli bir gelişim olursa da turizm sebebiyle olur. Çünkü turist demek alt yapı ve üst yapı demektir. Şehir merkezi bu noktada ilçelere göre bir iki adım öndedir. Alt yapı olmadan kimse rahat edemez.” (Katılımcı 14).

Katılımcılara yöneltilen altıncı soruda **“alternatif turizmin gelişmesinde konaklama tesislerinin durumuna”** yönelik sorulmuştur. Görüşmelerden elde edilen bulgulara göre, katılımcılar tesislerin durumunu zayıf bulmaktadır. Genel olarak bir tadilat yöntemine gidilmesi gerektiğini hatta yıldız artırımı için kaliteli hizmet verilmesi gerektiğini dile getirmişlerdir. Ayrıca yerel paydaşlar yıldızı yüksek otellerin yoksunluğundan şikâyet etmektedirler. Bu bağlamda bazı katılımcıların görüşlerine yer verilmektedir.

“Konaklama tesislerinin ihtiyacı karşılamada yeterli olmadığını düşünüyorum. Ayrıca mevcut işletmelerin hijyenik ve gelişmiş olmadığını düşünüyorum.” (Katılımcı 1).

“Doğubayazıt ilçesinde yeterince ihtiyaca yönelik uygun konsept ve kalitede otel ve konaklama imkanı olmadığını düşünüyorum. Var olan konaklama imkânlarının ise bakımsız, eski ve kendini yenileyemeyen işletmeler olduğu gözükmektedir.” (Katılımcı 2).

“Bana göre yetersiz bir durum var. Çünkü turist yetersizliği vardı. Birde üzerine korona gelince hepten kesildi. Konaklama işletmeleri için girişimcilere çok iş düşüyor gelişim şart. Hele Doğubayazıt’ta düzgün otel yok. Maalesef gelişim olmazsa olmaz.” (Katılımcı 11).

“Yetersiz. Hem de o kadar çok ki 2-3 yıldızlı otelleri ağırlıklı olan şehrimizde zayıf durumdayız. Odalar, yataklar gerçekten kaliteden uzak bir vaziyetteyiz. Kesinlikle acilen girişimciler otelleri düzene tadilata almalı. Şahsi fikrim.” (Katılımcı 15).

Katılımcılara yöneltilen yedinci soruda **“alternatif turizm konusundaki girişimcilik durumuna”** yönelik sorulmuştur. Görüşmelerden elde edilen bulgulara göre, katılımcılar genel olarak girişimcilik düzeyini zayıf bulmuş olup zamanla gelişeceği noktasında görüşler belirtmişlerdir. Bilhassa şehrin zenginli ve varlıklı ailelerinin şehre yatırım yapması yerine büyükşehirlere veya çevre illere yatırım yaptıklarından duydukları rahatsızlığı dile getirmişlerdir. Bu bağlamda bazı katılımcıların görüşlerine yer verilmektedir.

“Şuan durum kötü çünkü turizme para yatırmak riskli Ağrı şehrine gelen turist günübirlik turlarla gelip gidiyor. Turist rehberi ayarlamazsan yandın. Ben zamana ihtiyac var diyorum. Çünkü Ağrı ili bakir bir yer ve zamanla gelişecektir.” (Katılımcı 4).

“Özel ve tüzel kişiler aracılığıyla yapılacak yatırımlar ile turizm için düzey noktaları en üst seviyeye taşınabilir. Yeter ki bu güzel şehrin eksiklerini görüp işletmeler kursunlar ve insanlar evlerinin geçimini rahat yapsınlar.” (Katılımcı 5).

“Ağrının ve Doğubayazıt’ın zenginliği çok ama girişimini İstanbul, Kocaeli veya Erzurum, Van gibi şehirlere yapmaktadırlar. Buralar ne olacak merak ediyorum. Ekonomik gelişme kaydetmek için elzemdir yatırım. Şehrin büyüklüğü bu işe bir el atmalıdır. Gerekirse Ağrılılar gününde hepsini toplayıp yardım edin denilmeli. Mesela Ağrılı büyük ünlüler var. Bunlara pamuk eller ceplere denilmelidir. Gelin işletme kurun demeliyiz.” (Katılımcı 10).

“Zamanla düzelecektir. Şuanda zayıf çünkü girişimci yatırımdan korkuyor. İşletmecinin mantığı şudur. 3 verirsem en az 5 kazanayım. O nedenle girişimci çekiniyor.” (Katılımcı 12).

Katılımcılara yöneltilen sekizinci soruda **“turistlerin yöreye gelmesinden rahatsızlık duyma durumlarına”** yönelik sorulmuştur. Görüşmelerden elde edilen bulgulara göre, katılımcılar turistlerin gelmesini istediklerini yapacakları misafirperverlikten onur duyacaklarını hatta sürekli olarak gelmelerini istediklerini belirtmişlerdir. Bu bağlamda bazı katılımcıların görüşlerine yer verilmektedir.

“Turistin zararı olmuyor. Bence turizm olunca herkes mutlu olur. Turizm tüm güzellikler için var olan bir olaydır. Farklılıkları paylaşıyoruz. Muhabbet ederiz. Para kazanıyoruz. Parasız olmaz.” (Katılımcı 7).

“Bence gelmemesinden rahatsızlık duyuyorum. Hep turist olsun ki. Turist demek para demektir. Zamanla olacaktır. Turist sayımızın artmasını bekliyorum şahsen.” (Katılımcı 8).

“Yeter ki gelsinler dört gözle bekliyoruz. Çünkü ekonomi için kalkınma için turizm şarttır. Her daim beklentim yüksektir. Yabancı gelince biz hürmet duyuyoruz. Turistin bize zararı olmaz.” (Katılımcı 13).

“Turist gelsin diye çabalıyoruz. Gelmese daba nice olur halimiz. Az da olsa geliyor. İran’dan kapı kapalı idi korona’ dan dolayı şimdide can korkusu salgından kimse seyahat etmiyor. Ne olacak bakalım. Salgından sonra eski kalabalık günlere döneceğimizi umuyorum. (Katılımcı 16).

Katılımcılara yönelik dokuzuncu soruda **“alternatif turizmin yöredeki el sanatlarına ve yöresel ürünlere katkılarında”** yönelik sorulmuştur. Görüşmelerden elde edilen bulgulara göre, katılımcılar alternatif turizm sayesinde el sanatları ürünleri, halılar, sanat eşyaları özellikle ebru, tezhip ve geleneksel Türk sanatı ürünlerinin satışının olduğu hatta satış yapan merkezlerin para kazandıkları ifade edilmiştir. Bu bağlamda bazı katılımcıların görüşlerine yer verilmektedir.

“Tabii ki mutlaka oluyor. Yöresel el sanatlarının turistler tarafından satın alması ve kendi bölgelerine götürmeleri, bediye etmeleri, yörenin el sanatları tanıtım açısından oldukça önemlidir.” (Katılımcı 4).

“Tabii ki olur. Ağrı merkezde kadınlar birleşip el halısı dükkânı açmışlar. Çok kazanıyorlar. Bu turizmi canlandırıyor. Müthiş bir durum bana göre. Kitre bebek satışları falanda iyi.” (Katılımcı 9).

“Bence olur. Yörede birçok el sanatı ürünü var ve dükkânlar hem Doğubayazıt’ta hem de Ağrı merkezde mevcuttur. Gelen turist herkese fayda sağlar. Fırıncıya, ayakkabıcıya, otele, markete herkese o nedenle çok el sanatı işi yapanlarda kazanır.” (Katılımcı 10).

“Kesinlikle olmaktadır. Ben mesela süs balsa aldım merkezden ve dükkânlara gittiğimde dükkânlar dolu idi. Yerli turist alışveriş seviyor gördüğüm kadarıyla.” (Katılımcı 14).

Katılımcılara yönelik sorulan onuncu soruda **“şehirde turizmin gelişmesi konusunda ne yapılmalı”** hususunda sorulmuştur. Görüşmelerden elde edilen bulgulara göre, tanıtımın, imaj çalışmalarının, kaliteli turizm işletmelerinin, ulaşılabilirliğin, medya kullanımının, etkinliklerin ve çekiciliklerin artırılması noktasında üzerinde durulması gerektiğinin vurgusu yapılmıştır. Şehrin eksikliklerinin giderilmesi ve yerel paydaşların sürekli toplantılar düzenlemesi gerektiği hususunda görüşler ifade edilmiştir. Bu bağlamda bazı katılımcıların görüşlerine yer verilmektedir.

“Ağrı ilinin yeterince tanıtılmadığını düşünüyorum. Bununla ilgili kısa tanıtım filmleri, animasyonlar çekilmeli ve Türkiye ve dünyaya ilin görülmeye değer olan yerlerinin tanıtımları yapılmalıdır. Bununla beraber il genelinde gerekli alt yapı hizmetleri yapımlı, konaklama tesislerinin niteliği artırılmalı, il genelinde turlar düzenlenmeli, özellikle gençler açısından çekici gelebilecek etkinliklerin bulunduğu festivaller düzenlenmeli, ilin güvenlik ile ilgili bir probleminin olmadığı konusunda insanlar bilgilendirilmeli, yöre halkı turizmin önemi konusunda bilgilendirilmelidir” (Katılımcı 1).

“Bir sanatçı olarak değerlendirdiğimde müze kurulması, yapılan sanatsal faaliyetlerin sergilenmesi ve bu sanatsal faaliyetlerin yöreye bağdaştırılması (mesela Mem ü Zin adlı eser minyatür sanatıyla görsel anlamda yapıp sergilenebilir. Ya da Ahmed-i Hanin sözleri ya da şiirleri Hüsn-i Hat sanatıyla yazılıp Tezhip sanatıyla süslenip koleksiyon oluşturulabilir ki bu konu hakkında proje yazmaktayım. Konaklamada alternatif otellerin olması, güvenliğin iyi olduğu hakkında, daha çok yatırımların yapılması vs...” (Katılımcı 3).

“Sosyal medya ve medyada iyi tanıtım imaj çalışması şarttır. Çünkü Ağrı ili deyince insanların aklına olumsuz durumlar geliyor o nedenle elimizden geleni yapmak zorundayız. Tanıtım şart. Düşünüm alternatif turizm ürünlerini; İshakpaşa Sarayı, Hani Baba Türbesi, Ağrı Dağı Milli Parkı, Balık Gölü, Diyadin Kaplıcaları, Keşişin Bahçesi, Urartu Kalesi, Nuh’un Gemisi ve daha nice...” (Katılımcı 10).

“Bence yerel değil ama ulusal çapta gazetecilerin davet edilmesi şebri tanıtımı yapmaları gerekir. Yani medya duruma el atmalı ve çok değişik fikirlerle güzel bir Ağrı şebri olmalı. Herkes bunun için uğraşmalı. Siz akademisyen olarak bir şey yaparsınız, bir esnafta farklı bir şey yapılmalıdır. Herkes Ağrı ili için adım atmalıdır.” (Katılımcı 11).

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Ağrı destinasyonu alternatif turizm kaynakları açısından zengin kaynaklara sahiptir. Ağrı destinasyonu alternatif turizm bakımından oldukça zengin olmasına rağmen tanıtım, imaj, turizm planlaması ve turizm bilinci konusunda zayıflıklar olduğu söylenebilir. Yapılan araştırma da elde edilen sonuçlara göre, yerel paydaşların alternatif turizm konusuna ilgili oldukları hatta alternatif turizm türlerini sırasıyla sayabildikleri gözlenmiştir. Bu sonuç destinasyonun alternatif turizm geleceği noktasında olumlu gelişmelere işaret etmektedir. Yerel paydaşlardan elde edilen diğer bir sonuçta alternatif turizme gereken önemin verilip verilmediğine yönelik olmuştur. Yerel paydaşların alternatif turizmin yeni gelişmeye başladığını hatta bununla ilgili projeler toplantıların arttığı ve girişimlerin arttığı görülmüştür. Bu nokta da alternatif turizm faaliyetlerinin gelecek yıllarda daha da artacağı ve şehre katkı sağlayacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Alternatif turizmin yöreye ekonomik katkıları konusunda, yerel paydaşların beklentilerinin yüksek olduğu görülmektedir. Eğer beklenen turisti destinasyona çekip hatta bir gece konaklaması sağlarsa yerel ekonominin kalkınacağı düşüncesi hâkimdir. Ekonomik katılara söylenecek başka bir şey ise turist nimettir bakış açısıdır. Gelen turist para kazandırır görüşü bireyleri harekete geçirmek için önemli motivasyon kaynağı olduğu görülmektedir. Alternatif turizmin yöreye sosyal katkıları konusunda, yerel paydaşlar sosyal olarak gelişimin olabilmesi için turizmin olması gerektiği sonucunu ortaya koymuşlardır. Turistin sosyal yaşamı ve destinasyonu hareketlendireceği görüşü ön plandadır.

Turizmin gelişmesine bağlı olarak, alt yapı ile ilgili olan düşüncelerde ise gelişimin son birkaç yıl olduğu fakat alt yapının zayıf elektrik kesintilerinin çok olduğu sonucuna varılmıştır. Yerel paydaşlar, eğer turizmin etkisi yüksek olursa gelecek adına umutlu olduklarını dile getirmişlerdir. Tesisleşme konusunda, yerel paydaşlar Ağrı destinasyonunu zayıf bulmuşlardır. Özellikle konaklama işletmeleri konusunda birçok eksiklik dile getirildiği sonucuna ulaşılmıştır. Hizmet kalitesi konusunda bir adet 4 yıldızlı otelin olduğu ve daha kaliteli, yıldızlı, kurumsal otellerin açılması gerektiği dile getirilmiştir. Yerel paydaşlar, girişimcilik düzeyi konusunda Ağrı destinasyonunun zayıf olduğunu dile getirmişlerdir. Ağrı ili zenginlerinin veya girişimcilik kabiliyeti yüksek kişilerin yatırımı büyükşehirlere yaptıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Ağrı ilinin yerel paydaşlarının turistlere olumlu bakış açısı beslediklerini ve her daim turist gelmesi gerektiği dile getirilmiştir. Turistlerin her zaman gelmeleri yerel paydaşları mutlu edeceği ve gelen turistin

bir daha gelmesi için çabalayacakları konusunda görüşler beyan etmişlerdir. Yerel paydaşların, turizmin el sanatlarına etkisinin olumlu olduğunu dile getirmişlerdir. Ekonomik olarak destinasyondaki yerel paydaşlara olumlu etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Şehrin gelişmesi noktasında yerel paydaşlar genel olarak tanıtım ve imaj çalışmalarına ağırlık verilmesi konusunda görüşler ifade etmişlerdir.

Araştırmamızda Ağrı destinasyonunun alternatif turizm ürünlerinin zengin olduğu konusundaki sonuçlarla (Zaman vd., 2000; Çetin, 2009; Yazgan ve Kadanalı, 2012; Kaya, 2016; Karabulut ve Köksal, 2018; Karabulut ve Köksal, 2019) benzerlik göstermiştir. Destinasyon imajı, destinasyon tanıtımı önemi konusunda (Alrawadieh vd., 2019; Zengin ve Şeyhanlioğlu, 2019; Chung, Choi, Yoo ve Kim, 2020; Rittichainuwat, Laws, Maunchontham, Rattanaphinanchai, Muttamara, Mouton ve Suksai, 2020; Huete Alcocer ve Lopez Ruzi; 2020) araştırmalarla benzerlik göstermişlerdir. Türkiyede Anadolu'da yapılan çeşitli araştırmalarda alternatif turizmin olumlu etkileri (Arpacı, Zengin ve Batman, 2012; Eykay, Dalgın ve Çeken, 2015; Akyürek vd., 2018; Çakır ve Kodaş, 2020; Zeybek ve Aylar, 2020; Kanca ve Unur, 2020) literatür ile benzerlik göstermiştir.

Turistik destinasyonlarda tanıtım ve pazarlama konusuna önem verilmesi sonucu (Alyakut, 2020; Kılınçarslan ve Albayrak, 2020; Rahimi, Hassan ve Tekin, 2020; İnanır, 2019; Šerić ve Marušić, 2019) çalışmaları ile benzerlik göstermektedir. Turistik destinasyonlarda alt ve üst yapı konusuna önem verilmesi gerektiği sonucu (Zengin ve Şeyhanlioğlu, 2019; Pestana, Parreira ve Moutinho, 2019; Türkay ve Saraç, 2019; Wass, Chandrarathne ve Kumara, 2020) çalışmaları ile benzerlik göstermektedir.

Araştırmacıların Ağrı destinasyonu ile ilgili zayıf gördükleri veya yapılması gerekenlerle ilgili destinasyonun güçlendirilmesi adına yerel paydaşlara, araştırmacılara çeşitli öneriler geliştirilmiştir;

- Ulaşılabilirlik noktasında uluslararası havalimanına sahip olmasına rağmen Ankara ve İstanbul uçuşlarının saat arası kısadır. Bu nedenle günübirlikçi turisti Ağrı destinasyonu kaçırmaktadır. Bununla ilgili seyahat işletmeleri ile görüşmeler yapılabilir.
- Etkinlikler anlamında gelen turistin fazla vakit geçirmesi için çeşitli etkinlikler yapılmalıdır. Örneğin; İshakpaşa sarayı civarı müsaittir. Orada deve yürüyüşleri vs. güzel bir görüntü verir. Yahut fasıllar, sıra geceleri tarzında akşam etkinlikleri olmalıdır.
- Tanıtım ve pazarlama çalışmaları artırılmalıdır. Sosyal medya etkin kullanılmalı ve Ağrı destinasyonu tamamen her özelliği ile tanıtılmalıdır.
- Güvenlik konusunda olumsuz bir imaj oluşmaması için yerel paydaşların birlikte çalışıp konuyu derinlemesine ele almaları gerekmektedir.
- Gastronomi konusunda destinasyonun önemli ürünü olan abdiğör köftesi şehrin her yerinde tanıtılmalı ve yiyecek içecek işletmelerinde tanıtımı yapılmalıdır. Çünkü bu noktada Ağrı ilinin neyi meşhur sorusunun cevabı karşılanacaktır.
- Gastronomi konusunda diğer husus yöresel ürünlerin ön planda tutulmasıdır. Yerel peyniri, balı ve tereyağının da tanıtımı yapılmalıdır.
- Hediyelik eşya konusunda il ve ilçe merkezlerinin çarşılarında Nuh'un gemisi, İshakpaşa sarayı maketleri, anahtarlıklar satışa çıkarılmalıdır. Bu noktada yerel paydaşlar konuyu aydınlatmalıdır ve derinleştirmelidirler.
- Gerek yerel paydaşlar gerekse yerel paydaşların iletişimde olduğu turistler ve bölgede yaşayan araştırmacıların yaptıkları gözlemler sonucu konaklama işletmelerinin zayıf olduğu görülmektedir. Özellikle Diyadin Kaplıcaları bölgesinde tesisleşme çok kötü olduğu dile getirilmiştir. Bu noktada yerel paydaşlara çok işler düşmektedir.
- Tesisleşme ile ilgili bir hususta turistik ürünlerin çevresinde WC, Restoran gibi turistik tesislerin kalite düşüklüğü görülmektedir. Bu noktada yerel paydaşlara önemli sorumluluklar düşmektedir.
- Turizm imajı konusunda birçok ölçek bulunmaktadır. Bu konuda Ağrı ilinde turistik ürünleri ile ilgili araştırmalara konu açıktır. Pazarlama noktasında araştırmalar yürütülebilir.
- Alternatif turizm konusunda Türkiye'de veya yurt dışında çalışmalar yürütülebilir. Bu noktada araştırmacılara çok iş düşmektedir.
- Araştırmacılara alternatif turizm ürünleri ile ilgili yerel halkın turizm bilincini ve girişimciliğini artıracak projelerin yapılması önerilebilir.
- Araştırmacılar özellikle alternatif turizm ve yerel paydaşlar üzerine ölçekler geliştirebilirler.
- Araştırmacılar Ağrı destinasyonunun farklı özellikleri noktasında çalışmalarını yürütebilirler.

- Destinasyon çok turist çeken bir yer olduğundan turizm akademisyenleri açısından bakir bir çalışma alanıdır.

Etik Beyan

“Ağrı Destinasyonunun Alternatif Turizm Potansiyeline İlişkin Yerel Paydaşların Bakış Açısı” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Ağrı Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü. (2020). İnanç Turizmi. Erişim adresi. <https://agri.ktb.gov.tr> TR-122239/inanc_turizmi.
- Ağrı Valiliği. (2020). Ağrı Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü. Erişim adresi. <https://agri.ktb.gov.tr> Ağrı_turizm_il_mdrlğ.
- Amerta, I. (2017). The role of tourism stakeholders at jasri tourism village development, karangasem regency. *International Journal Of Social Sciences and Humanities*, 1(2), 20-28.
- Akbaba, A., Gvenol, B. ve Sağlam, M. C. (2019). İzmir’deki Türk hamamlarının turizm ürünü olarak değerlendirilmesi. *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 3(4), 640-652.
- Akyürek, S., zdemir, . ve çeken, H. (2018). Gümüşhane ilinin kırsal turizm potansiyeli ve yerel halkın kırsal turizm hakkındaki görüşleri (Zigana köyü rneği). *International Rural Tourism and Development Journal (IRTAD)*, 2(2), 10-19.
- Alrawadieh, Z., Alrawadieh, Z. ve Kozak, M. (2019). Exploring the impact of tourist harassment on destination image, tourist expenditure, and destination loyalty. *Tourism Management*, 73, 13-20.
- Alyakut, . (2020). Destinasyon pazarlaması kapsamında gastronomi bilgi içeriklerinin analizi: Web siteleri üzerine bir inceleme. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 1867-1884.
- Arıca, R. (2019). Seyahat acentalarında turistik rnlerin kişişelleştirilmesinin bir yolu olarak müşterilerle retim. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 499-516.
- Arpacı, ., Zengin, B. ve Batman, O. (2012). Karamanın mağara turizmi potansiyeli ve turizm açısından kullanılabilirliği. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2012(2), 59-64.
- Arslan, E. S. (2019). Determination of the alternative routes related to nature tourism in burdur. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 40, 332-346.
- Bahar, O. ve Kozak, M. (2012). *Turizm ekonomisi*. Ankara: Detay Yayıncılık
- Başkale, H. (2016). Nitel araştırmalarda geçerlik, güvenirlik ve örneklem büyüklüğünün belirlenmesi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 9(1), 23-28.
- Baytok, A., Pelit, E. ve Soybalı, H. H. (2017). Alternatif Turizm mi turizmde çeşitlilik mi? kavramsal bir değerlendirme. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, zel sayı-IV*, 1-14.
- Buhalis, D. ve Michopoulou, E. (2011). Information-enabled tourism destination marketing: Addressing the accessibility market. *Current Issues in Tourism*, 14(2), 145-168.
- Chan, C. S., Nozu, K. ve Cheung, L. (2020). Tourism and natural disaster management process: Perception of tourism stakeholders in the case of kumamoto earthquake in japan. *Current Issues in Tourism*, 23(15), 1864-1885.
- Cham, T. H., Lim, Y. M., Sia, B. C., Cheah, J. H. ve Ting, H. (2020). Medical tourism destination image and its relationship with the intention to revisit: a study of chinese medical tourists in Malaysia. *Journal of China Tourism Research*, 1-29.
- Chin, N., Day, J., Sydnor, S., Prokopy, L. S. ve Cherkauer, K. A. (2019). Exploring tourism businesses’ adaptive response to climate change in two great lakes destination communities. *Journal of Destination Marketing & Management*, 12, 125-129.
- Chung, J. Y., Choi, Y. K., Yoo, B. K. ve Kim, S. H. (2020). Bleisure Tourism Experience Chain: Implications for Destination Marketing. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 25(3), 300-310.
- Clara, R. A., Simon, D., Noelia, G. ve Barbara, A. (2019). Critical elements in accessible tourism for destination competitiveness and comparison: Principal component analysis from oceania and south america. *tourism management*, 75, 169-185.
- Cömert, M. (2014). Turizm pazarlamasında yöresel mutfakların nemi ve Hatay mutfağı rneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 2(1), 64-70.
- akır, O. ve Kodaş, B. (2020). Residents’ perceptions of tourism potential and its effect on supporting tourism development: The case of orum province, *GSI Journals Serie A: Advancements in Tourism, Recreation and Sports Sciences (ATRSS)*, 3(1), 1-16.
- elik, S. (2018). Alternatif turizm. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(56), 193-204.
- etin, Y. (2009). *Tarihi kalıntıları ve kültürel değerleri ile Ağrı*. İstanbul: T.C. Ağrı Valiliği.
- Dşmezkalender, E. ve Metin, M. (2019). Alternatif turizme yönelik bibliyometrik bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22(2), 813-824.

- Eid, R., El-Kassrawy, Y. A. ve Agag, G. (2019). Integrating destination attributes, political (in) stability, destination image, tourist satisfaction, and intention to recommend: A study of UAE. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 43(6), 839-866.
- Ekiz, D. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (2. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Eykay, İ., Dalgın, T. ve Çeken, H. (2015). İnanç turizmi potansiyeli açısından Antakya'nın değerlendirilmesi. *Journal of Life Economics*, 2(2), 59-74.
- Geçit, M. S. (2013). Hoca Ahmed Yesevî ile Şeyh Ahmed-i Hânî'nin Divân-ı Hikmet ve Mem u Zin eserlerindeki itikadî esasların mukayesesi. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 13(1), 123-156.
- Getz, D. (1997). *Event management & event tourism*, Cognizant Communication Corporation, New York.
- Gössling, S., Scott, D. ve Hall, C. M. (2020). Pandemics, tourism and global change: A rapid assessment of COVID-19. *Journal of Sustainable Tourism*, 1-20.
- Hacıoğlu, N. ve Avcıkurt, C. (2008). *Turistik ürün çeşitlendirmesi*, Ankara: Nobel Yayınevi.
- Huete Alcocer, N. ve López Ruiz, V. R. (2020). The role of destination image in tourist satisfaction: The case of a heritage site. *Economic research-Ekonomiska istraživanja*, 33(1), 2444-2461.
- Isaac, R. K. ve Eid, T. A. (2019). Tourists' destination image: An exploratory study of alternative tourism in palestine. *Current Issues in Tourism*, 22(12), 1499-1522.
- İnanır, A. (2019). Turistik destinasyon yönetiminde paydaşlar arası ilişkiler: Göller yöresi örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 517-541.
- Jovicic, D. (2016). Cultural tourism in the context of relations between mass and alternative tourism. *Current Issues in Tourism*, 19(6), 605-612.
- Kanca, B. ve Unur, K. (2020). İstanbul'un düğün turizmi potansiyelinin değerlendirilmesi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 17(2), 311-327.
- Karabulut, K. ve Köksal, Y. (2018). *Ağrı ilinin turizm potansiyeli ve turizmi geliştirmeye yönelik çözüm önerileri* (Edt. Karabulut, K.). Ağrı İlinin Sosyo-Ekonomik Profili, Ankara: AİÇÜ Yayınları.
- Karabulut, K. ve Köksal, Y. (2019). İnanç turizmi ve bölgesel kalkınmaya etkisi Ağrı ili örneği. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 83-104.
- Kaya, F. (2016). Ağrı Dağı'nın Turizm Potansiyeli ve Değerlendirme Durumu, *Marmara Coğrafya Dergisi/ Marmara Geographical Review*, Sayı: 34, 217-229.
- Kılıçarslan, D. ve Albayrak, T. (2020). Destinasyon pazarlama organizasyonlarının sosyal medya performansının kıyaslanması. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 31(2), 149-160.
- Kozak, M.A. ve Bahçe, A.S. (2012). *Özel ilgi turizmi* (2.Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kuq, B. ve E., Hasanaj, P. (2020). Development of alternative tourism in Kosovo–Peja region. *Baltic Journal of Real Estate Economics and Construction Management*, 8(1), 93-101.
- Lee, C. S., Martin, D., Hsieh, P. F. ve Yu, W. C. (2020). Principles of value creation in event tourism: Enhancing the competitiveness of regional clusters. *Journal of Global Scholars of Marketing Science*, 30(4), 437-453.
- Nakip, M. (2013). *Pazarlamada araştırma teknikleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Nunkoo, R. ve Gursoy, D. (2017). Political trust and residents' support for alternative and mass tourism: An improved structural model. *Tourism Geographies*, 19(3), 318-339.
- Ön Esen, F. ve Bahar, O. (2019). Thermal tourism in Afyonkarahisar in terms of the relationship between destination image, tourist satisfaction and destination loyalty, *Journal of Turkish Tourism Research*, 3(4), 949-963.
- Pestana, M. H., Parreira, A. ve Moutinho, L. (2020). Motivations, emotions and satisfaction: The keys to a tourism destination choice. *Journal of Destination Marketing & Management*, 16, 1-9.
- Prince, S. ve Ioannides, D. (2017). Contextualizing the complexities of managing alternative tourism at the community-level: a case study of a nordic eco-village. *Tourism Management*, 60, 348-356.
- Rahimi, R., Hassan, A. ve Tekin, O. (2020). Augmented reality apps for tourism destination promotion. *Destination Management and Marketing: Breakthroughs in Research and Practice*, 1066-1077.
- Rena İnfaat. (2020). Projelerimiz. Erişim adresi: <http://www.renainsaat.com/projelerimiz> › ishakpasa-sarayi.
- Rittichainuwat, B., Laws, E., Maunchontham, R., Rattanaphinanchai, S., Muttamara, S., Moutin, K. ve Suksai, C. (2020). Resilience to crises of Thai MICE stakeholders: A longitudinal study of the destination image of Thailand as a MICE Destination. *Tourism Management Perspectives*, 35, 1-15.
- Samarathunga, W. ve Gamage, D. (2020). Alternative tourism as an alternate to mass tourism during the Post-COVID-19 recovery phase: The case of Sri Lanka. *Sage Submissions*. Sri Lanka: Preprint.
- Šerić, N. ve Marušić, F. (2019). Tourism promotion of destination for swedish emissive market. *Advances in Economics and Business*, 7(1), 1-8.
- Şahin, G. G. ve Ünver, G. (2015). Destinasyon pazarlama aracı olarak gastronomi turizmi: İstanbul'un gastronomi turizmi potansiyeli üzerine bir araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 3(2), 63-73.
- Uluslan, Y. ve Batman, O. (2010). Alternatif turizm çeşitlerinin Konya turizmine etkisi üzerine bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23, 243-260.
- Taşkın, E., Şener, H. Y. ve Bilgiç, B. (2020). Eskişehir destinasyon markasının geliştirilmesinde lületaşı. *İşletme Bilimi Dergisi*, 3-4.
- Timur, M. N., Çevik, S. ve Kıcır, G. K. (2014). Etkinlik turizmi: Kültür başkenti etkinliklerinin başarı unsurları üzerine bir değerlendirme. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 56-83

- Türkay, O. ve Saraç, Ö. (2019). Altyapı, üstyapı ve çevre sorunlarının turist şikâyetleri kapsamında değerlendirilmesi ve yerel yönetimlerin çözüm potansiyeli: Antalya örneği. *Gümüşhane University Electronic Journal of the Institute of Social Science/Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 10(Ek Sayı), 98-110.
- Wass, M. S. R., Chandrarathne, S. G. U. S. ve Kumara, U. A. (2020). Impact of management and development of destination attributes on coastal tourists' visitor experience, Negombo, Sri Lanka. *Middle East*, 7(47), 4-7.
- Wearing, S. ve Neil, J. (2009). *Ecotourism: Impacts, potentials and possibilities* (2nd Edition). Oxford: Elsevier, Butterworth-Heinemann.
- Wong, J. W. C., Lai, I. K. W. ve Tao, Z. (2020). Sharing memorable tourism experiences on mobile social media and how it influences further travel decisions. *Current Issues in Tourism*, 23(14), 1773-1787.
- Yazgan, Ş. ve Kadanalı, E. (2012). Ağrı ilinin kırsal turizm potansiyelinin değerlendirilmesi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2012(1), 5-10.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (6. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, G. (2020). Halkla ilişkilerde paydaş teorisi perspektifinden kurum içi iletişimin çalışanların kurumsal bağlılıklarına etkisi. *Selçuk İletişim Dergisi*, 13(2), 438-470.
- Zaman, M., Polat, S. ve Özdemir, M. (2000). Diyarın kaplıcaları. *Doğru Coğrafya Dergisi*, 4, 349-390.
- Zengin, B., Koç, D. E. ve Ulama, Ş. (2019). Kastamonu ilinin doğa turizmi potansiyelinin alternatif turizm kapsamında değerlendirilmesi. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 251-274.
- Zengin, B. ve Şeyhanlıoğlu, H. Ö. (2019). Destinasyon pazarlamasının yerel kalkınmaya etkileri: Şanlıurfa örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7(4), 2977-2992.
- Zeybek, H. İ., Aylar, F. ve Dinçer, H. (2020). Değirmendere şelalesi (Ulus/Bartın), doğal ortam özellikleri ve turizm potansiyeli. *Journal of Graduate School of Social Sciences*, 24(1), 333-357.
- Ziyadin, S., Koryagina, E., Grigoryan, T., Tovma, N. ve İsmail, G. Z. (2019). Specificity of using information technologies in the digital transformation of event tourism. *International Journal of Civil Engineering and Technology*, 10(1), 998-1010.

EXTENDED ABSTRACT

While escaping from mass tourism within the framework of the search for alternative, it directs individuals to alternative tourism types, it has also gained importance for the development and recognition of destinations. Thus, the foreign currency and money left by the tourists coming to the region will minimize the economic difference between the regions on a national basis. The aim of the study is to examine the opinions of local stakeholders living in the destination Ağrı and the tourism potential of the destination on alternative tourism, and it was designed as a qualitative research. For this purpose, the alternative tourism potential of pain and its contributions to stakeholders were investigated. The research is important because it is conducted specifically for pain and reveals the local stakeholders' perspective on alternative tourism. The fact that studies on alternative tourism have not yet been carried out in the province of Ağrı will make the study an original study that sheds light on the future.

The research data were obtained from some local government representatives, non-governmental organizations, local people, public employees, self-employed professionals and some private sector enterprises (entrepreneurs) in Ağrı, using qualitative data collection techniques, using face-to-face interview technique. Research data were collected between 01 September 2020 - 01 October 2020 in Ağrı. The data were collected through interviews from experts who have command of the subject and the region. Appointments were made from the sample included in the study and some information was given about the subject and purpose of the study. During the interview, the data were prepared as text in a Word file with the voice recordings and notes. All interviews were conducted with the permission of the participants. Within the scope of the research, 16 people were interviewed. The average duration of the interviews is between 30 and 40 minutes.

The study is based on examining the Ağrı destination in terms of economy, infrastructure, entrepreneurship level, social life, tourism enterprises, local handicrafts, promotion and marketing. According to the research findings, especially; Giving importance to promotion, image studies, quality tourism enterprises, accessibility, media usage, increasing the activities and attractiveness were discussed. It was observed that the local people had information about alternative tourism and even gave comprehensive information about the city's initiatives for alternative tourism. It is of the opinion that the necessary importance is given to alternative tourism products. It was stated that the pain province, which has potential for tourism, was not given enough attention before, but there are hopes for the future and projects are being prepared.

The local people state that tourism has economic contributions, and even that they cannot attract enough tourists, if tourists are encouraged, every segment of the people will benefit at this point. The

thought that tourists leave money in every city they visit is dominant. Local people think that alternative tourism will stimulate social life and even increase cultural and artistic activities in the city. The idea that tourist means the mobilization of social life is at the forefront. It has been concluded that there are infrastructural problems in general and the development took place for a few years. It was stated that the biggest problem in the city was at the point of power outage and that the city center was in a better condition.

They find the condition of the facilities weak. In general, they stated that a renovation method should be used and even a quality service should be provided for star increase. In addition, local stakeholders complain about the lack of high-star hotels. In general, they found the level of entrepreneurship weak and expressed their views on the point that it will develop over time. In particular, they expressed their discomfort that the wealthy and wealthy families of the city invest in metropolitan cities or neighboring provinces instead of investing in the city. Participants stated that they would be honored by the hospitality they want tourists to come and even they want them to come continuously.

Participants stated that, thanks to alternative tourism, handicraft products, carpets, art objects, especially marbling, gilding and traditional Turkish art products are sold, and even the centers that sell products earn money. In the light of the findings, some suggestions were tried to be developed for local stakeholders and researchers. These recommendations; although it has an international airport at the point of accessibility, the hours between Ankara and Istanbul flights are short. For this reason, the excursion tourist misses the destination in Ağrı. Discussions can be made with travel companies about this.

Various activities should be organized so that the tourists who come in terms of activities spend more time. For example; İshakpaşa Palace is available around. There camel walks etc. It gives a beautiful image. Or chapters should be evening events in the style of queue nights. Promotion and marketing activities should be increased. Social media should be used effectively and the destination of Ağrı should be introduced with all its features. In order to avoid a negative image about security, local stakeholders should work together and discuss the issue in depth. Abdigör meatball, which is an important product of the destination in gastronomy, should be promoted all over the city and promoted in food and beverage businesses. Because at this point, the answer to the famous question of what is the pain province will be met. Another issue in gastronomy is to prioritize local products. Local cheese, honey and butter should also be promoted.

Noah's ship, İshakpaşa palace models and keychains should be put on sale in the bazaars of the provincial and district centers. At this point, local stakeholders should enlighten and deepen the issue. As a result of the observations made by tourists and researchers living in the region with whom both local stakeholders are in contact with local stakeholders, it is seen that accommodation businesses are weak. Especially in the Diyardin Hot Springs area, it has been stated that the establishment is very bad. At this point, a lot of work falls on local stakeholders. Regarding the establishment, low quality of touristic facilities such as WC and Restaurant is observed around the touristic products. At this point, important responsibilities fall on local stakeholders. There are many scales regarding the tourism image. In this regard, researches on touristic products in the province of Ağrı are open to research. Research can be conducted at the marketing point. Alternative tourism in Turkey or abroad outside of work can be carried out. At this point, researchers have a lot of work to do. It may be suggested to researchers to make projects that will increase the tourism awareness and entrepreneurship of the local people regarding alternative tourism products. Researchers can develop scales especially on alternative tourism and local stakeholders.

Curriculum Theory in the Context of Two Cultures

Volkan DURAN¹

Abstract

In the book *Two Cultures, two cultures and the Scientific Revolution*, C. P. Snow's (1959) is the first episode of the popular speech conference. He argued that sciences and humanities had been separated into "two cultures" in "the intellectual history of Western civilization" and that this separation became a significant handicap both in addressing the problems of today's World. This criticism can be understood in the context of mechanistic view and cartesian philosophy. The idea had found a very strong foundation for finding a position for itself, not only in the natural sciences, but also in the Social Sciences. For instance, in the early 1800s, philosopher Auguste Comte formulated the name 'Social Physics' with the hope that a mechanistic science could help to break down the complexities of society. Curriculum theory was also begun by such views based on the principles of the Fordist production system. However, scientists find that the rules of classical physics and mechanistic view do not necessarily extend to the beginning of the 20th century. Today, we confront a similar paradigm shift in the curriculum theory from the cartesian perspective toward a more holistic view in curriculum theory combining two cultures. Therefore, the main aim of this article is to discuss curriculum theory in the context of such a paradigm shift. In this respect, curriculum theory is taken as the transdisciplinary study of educational experience in which the main focus is ideas.

Key Words: Two Cultures, Epistemology, Curriculum Theory

İki Kùltür Bağlamında Eğitim Programı Teorisi

Öz

İki Kùltür, İki Kùltür ve Bilimsel Devrim adlı kitapta, C. P. Snow'un (1959) popüler konuşma konferansının ilk bölümüdür. Temel argüman, fen ve sosyal bilimlerin Batı medeniyetinin entelektüel tarihinde "iki kùltüre" ayrılmış olduğu ve bu ayrılığın hem günümüz dünyasının sorunlarını ele almada önemli bir engel haline geldiği yönündedir ki bu ayrılık, hem günümüz dünyasının sorunlarının ele alınmasında önemli bir engel haline gelmesi mekanik görüş ve kartezyen felsefe bağlamında anlaşılabilir. Fikir, yalnızca doğa bilimlerinde değil, aynı zamanda sosyal bilimlerde de kendine bir konum bulmak konusunda çok güçlü bir temel bulmuştur. Örneğin, 1800'lerin başlarında filozof Auguste Comte, bir mekanik bilimin toplumun karmaşıklıklarını ortadan kaldırmaya yardımcı olabileceği ümidi ile 'Sosyal Fizik' kavramını formüle etmişti. Eğitim programı teorisi, Fordist üretim sisteminin ilkelerine dayanan bu tür görüşlerle de başlatıldı. Ancak bilim adamları, klasik fiziğin kurallarının ve mekanik anlayışın 20. yüzyılın başların da yeterli olmadığını keşfettiler. Bugün, eğitim programı teorisindeki kartezyen perspektiften eğitim programlarında iki kùltürü birleştiren daha bütüncül bir bakış açısına doğru benzer paradigma kaymasıyla karşı karşıyayız. Bu nedenle, bu makalenin temel amacı, bu tür bir paradigma kayması bağlamında eğitim programı teorisini tartışmaktır. Bu bağlamda, eğitim programı teorisi, ana odağın fikirler olduğu, eğitim deneyiminin disiplinler-üstü bir çalışması olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İki Kùltür, Epistemoloji, Eğitim Programı Teorisi

Atıf İçin / Please Cite As:

Duran, V. (2021). Curriculum theory in the context of two cultures. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 635-661.

Geliş Tarihi / Received Date: 20.09.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 24.11.2020

¹ Dr. Öğretim Üyesi - Iğdır Üniversitesi Fen Edebiyat Fakùltesi, volkan.duran8@gmail.com

Introduction

The Two Cultures is the first part of the 1959 popular speech lecture by C. P. Snow, written as a book in the *Two Cultures and Scientific Revolution* the same year. His argument was that sciences and humanities had been separated into "two cultures" in "the intellectual history of Western civilization" and that this separation became a significant handicap both in addressing the problems of today's World. This criticism can be understood in the context of mechanistic view and cartesian philosophy viewing objects something like billiard balls in which the interaction occurs without any outside observer effect. Such a view is analytical and analyzes the subject based on particular dimensions. For example, Newtonian free-body diagrams can be given as a good example of this. A free-body diagram (FBD) in the field of Physics is a diagram that displays the powers, moments, and reactions of the body under a certain state. They represent a body or associated bodies with all the forces, moments, and reactions that affect the body(s). The frame may be made of many internal components. To solve complex problems, a variety of free bodies and other diagrams can be needed. Hence, the mechanistic nature of the body can be easily depicted based on cartesian analytic principles. The idea was so pervasive finding itself a position is not only natural science but also in social sciences. For instance, in the early 1800s, philosopher Auguste Comte formulated the name 'Social Physics' with the hope that a mechanistic science could help to break down the complexities of society. Curriculum theory was also begun by such views based on the principles of the Fordist production system. However, scientists find that the rules of classical physics do not necessarily extend to the beginning of the 20th century (Jaeger, 2018: 3). As indicated by Bohm (2005, p. 2-3), to a degree the human being, in his reasoning, always had to break and isolate things in order to minimize the complications to a manageable extent; for obviously if we sought to contend with the entirety of reality in our technical practical works. In certain cases, it then was an important step forward to establish specific areas of research and separate labor. Much earlier, man's first discovery that he was not identical with nature was a vital phase since this allowed a sort of autonomy in his thought, enabling his mind, first of all in his imagination and lastly in his practical work, to go beyond the immediate limits of existence. Nonetheless, this kind of human ability to isolate himself from his surroundings and to divide and conquer things lead eventually to a broad spectrum of negative and harmful effects. Today, we confront the similar paradigm shift in the curriculum theory from the cartesian perspective toward a more holistic view in curriculum theory combining two cultures. Therefore, the main aim of this article is to discuss curriculum theory in the context of such a paradigm shift.

Einstein can be regarded as among the first pioneers who made the first step against the cartesian dualistic perspective of the mechanical universe in this regard. Spacetime became part of the unfolding drama rather than just a piece of the unchanging background. The modern physics re-established what was still a tradition within the old physics, but if a silenced or recessive one: the analytical view, most commonly identified with Leibniz. Every occurrence is the sum of all its relations with other activities, according to the view. Spacetime is part of the link grid; it's not the unchanging position (Unger, & Smolin, 2015, p. 50). Furthermore, quantum physics brought many new concepts that are totally unique for classical physics. Quantum theory highlights similar ideas regarding the entanglement of the subject-object-environment by emphasizing the possible features of emergence due to the interaction among subject-object-environment. For example, decoherence theorists claimed that no process can be separated from the environment fully. Decoherence is a product of nearly any physical system's eventual contact with its environment. The idea is that actual quantum systems rarely become completely isolated from their surroundings and that, in fact, a quantum device can easily and seriously intertwine with a number of external degrees of freedom as it communicates with its world. This interlock significantly affects, even if in the conventional context the effect of the world on the system (dissipation, vibrations, noise ...) is negligibly minimal, what can be seen locally in the network (Schlosshauer, 2019). In tandem with increasingly detailed theoretical proof of quantum interest, the discovery of decoherence triggered a significant shift in physicists' opinions.

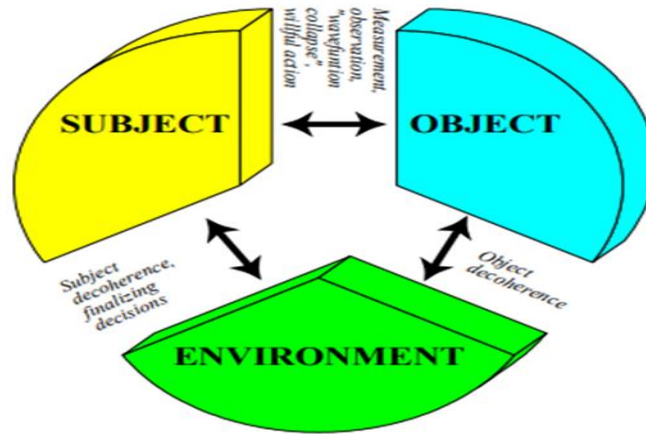

Figure 1. *An observer conveniently splits up the universe into three subsystems. As suggested, there is a qualitatively specific influence of the interactions between these three subsystems, which is why it is always important to analyze them separately (Tegmark, Wheeler, 2001).*

The key explanation that we interpreted probability and not stranger macro superposition is the emergence of the conceptions of chance and wave function crashes. Quantum mechanics, according to Feynman, splits the World into two subsystems, the entity being examined and all the rest (called the environment) (in physics terminology, their "degrees of freedom"). We must have a third component to explain processes including measurement: the topic, the observant's mental condition according to Tegmark Wheeler (2001). As emphasized by Bohm (1987, p. 217), the key thing implied in there is that the mind, life, and matter, whether animal or inanimate, are not completely clearly 'cut,' or split. Each of these can be evaluated in thought as groups with a degree of relative freedom. In general, the mentioned phases of consciousness can be seen as lying somewhere in the "flow" of the generative order. As its origin is approached, the subtle mental side is increasingly significant, while the manifested physical aspect becomes more apparent in the journey "downstream.". Similar ideas can be found in other social science areas such as social psychology which will be discussed in the next section. Hence, it is inevitable to review, bring, and combine these ideas in the context of curriculum theory. In this respect, firstly the observer-observee-task context in two cultures will be reviewed in the next pages and the implications of this in the context of curriculum theory will be discussed subsequently.

Method

This research is a theoretical review as qualitative research based on document analysis. The purpose of the theoretical review is to concretely examine the corpus of theory that has accumulated regarding an issue, concept, theory, phenomena. Theoretical reviews are particularly useful where the literature is complex, multi-discipline, or contested (Campbell et al., 2014). The theoretical literature review help establish what theories already exist, the relationships between them, to what degree the existing theories have been investigated, and to develop new hypotheses to be tested. Often this method is used to help establish a lack of appropriate theories or reveal that current theories are inadequate for explaining new or emerging research problems. The unit of analysis can focus on a theoretical concept or a whole theory or framework². Document analysis is a method of a qualitative study in which documents are evaluated by the author to provide voice and context around an analysis theme (Bowen, 2009).

The Observer-Obseree-Task Context in Two Cultures

Modern physics has taught us more and more distinctly that some basic features of the atomic universe can not be reconciled either with our ordinary experiences or with Western philosophy's metaphysical structures. Especially key features of the quantum theory given as superposition principle, randomness in behavior dependence of a quantum state on measurement, entanglement challenge the classical views of physics on deeper levels (Jaeger, 2018, p. 4-5).

² <https://guides.lib.ua.edu/c.php?g=39963&p=253698> retrieved from: 23.11.2020

The superposition principle points out that quantum entity can simultaneously be in a mixture of different states that would be mutually exclusive in the classical world (Jaeger, 2018, p. 4-5). Subatomic particles show both wave and particle properties. In other words, photons that leave traces like a particle in Young's experimental setup on a screen show the interference pattern on Young's experiment on the screen as time goes on. If we close one of the slits in young's experimental setup, we can say that subatomic particles accumulate on the screen and do not show interference but if we don't make observation we contradictorily see the interference pattern (Susskind, 2008, p. 80-81; Gribbin, 2003, p. 139). One of the famous thought experiments regarding this phenomena is the well-known Schrödinger's cat thought experiment. Accordingly, it can be said that the difference between the measurement and the measured cannot be defined without interaction based on The Copenhagen interpretation. This thought experiment can be given as follows. Suppose it is a single photon throwing machine called S. The state of the photon from this machine will hit the semi-permeable mirror in the w direction or go to the detector in the z-direction and warn the detector and shoot the gun at the tip of the detector and kill the cat. According to the Copenhagen interpretation of quantum mechanics, when the measurement is not made, the photon is done in both cases at the same time, and the measurement compromises the state of the quantum system. In this context, it can be deduced that the quantum state of the cat can be both alive and dead interference, according to the opinion that both cases will be in linear interference (Brown, 2011, p. 22-25; Brown, 1995, p. 23-24; Penrose, 2010, p. 804). Here, the paradox can be summarized as follows. According to a conventional measuring device, the photon hitting the mirror is 50 percent likely to go up and the cat to survive 50 percent to the detector, and the cat to die (Penrose, 2010, p. 805; Gribbin, 2003, p. 19-23). In other words, common sense tells us that the photon will go either upstream or in one of the directions of the cat. The Copenhagen interpretation states that unless observation is made, the photon is present as a probability functions in both directions and physically, after observation that this function collapses and is reduced to a single state. In other words, according to the Copenhagen interpretation, it can be said that two-photon ghosts are waiting in both ways until a conscious observer looks (Gribbin, 2003, p. 19-23). In this context, it can be said that Schrödinger is one of the first to say that if quantum mechanics is to be considered as a universal theory, the existence of parallel realities can be observed not only in the microscopic world but also in the macroscopic world if the microscopic system interacts with the macroscopic system (Lockwood, 2005, p. 306). In this regard superposition principle, therefore, challenges the principle of uniqueness, according to which things are indefinite states (the chair stands in front of the window and not next to the door) (Jaeger, 2018, p. 4-5).

Randomness in behavior refers that the measurable properties of a quantum system and its temporal development can no longer be determined. It also challenges the principle of causality, according to which every effect must have a cause (if the chair falls over, a force must have acted on it) (Jaeger, 2018, p. 4-5). One of the notorious features of the quantum theory related to this principle of randomness in behavior is the Heisenberg uncertainty principle. In (1927), the German physician Werner Heisenberg claimed that the position and velocity of an entity can not be corrected, even in principle, determined at the same moment, or, at the same time. This principle later results in the opening of many paradoxes so far. That is if the physical properties of the micro-universe can, approximately, be separated into two categories, A and B (particular locations, rates, energies, and angular momentums, etc.), it can be claimed that if the first feature is in the A list and you have all the details in this list, you can not reach the first feature in the B list. Similarly, the second feature information in List A does not enable you to use the second feature information in List B. Likewise; the information for the second feature in the list A prevents you from accessing the information for the second feature in the list B. This continues until the end of the list for each item. For example, the more precisely you determine where a particle is, the less accurate its speed is. Similarly, the more precise you determine the speed of a particle, the less knowledgeable about where the particle is. The quantum theory, therefore, develops its duality: Many of the physical properties of the micro-world will undoubtedly be established, but you exclude the opportunity to decide any certain related properties (Greene, 2010, p. 117-118). Unlike Newton's or even Einstein's framework, which is depicted on the linear velocity of a particle's motion, quantum mechanics says that both of these properties at the micro level may not be known exactly. Moreover, the more precise you are, the less certain you will be with the certainty of the other (Greene, 2008, p. 117-138). 'Heisenberg's uncertainty principle', tells us that there is an absolute limit to how small its spread can be about how closely 'almost' a momentum state it (Penrose, 2010, p. 509; Greene, 2010, p. 110; Heisenberg, 2000, p. 35, 138; Brown, 1995, p. 20-22; Adivar, 1969, p. 551-553).

The dependence of a quantum state on measurement indicates that the measurements have a direct influence on the measured object In the micro world so that only observation assigns a definite state to a quantum particle. It challenges the principle of objectivity (related to the principle of reality) stating that things have an objective existence independently of our subjective perception of them (the chair is exactly left as we leave the room And if we don't look at them anymore, where it sits and is still there) (Jaeger, 2018, p. 4-5). The quantum theory says that when we measure the photon, the wave function will collapse into a single state and there will be no interference, but if we do not measure it, the waves will behave again and there will be interference. In this context, it can be said that the behavior of light is determined after passing through the slits. The aim is to decide if the experimental device in the double-slit method, by believing a certain condition for the method, still 'senses' light, is not determined, either by the wave or by the atom, or by the indeterminate condition. It can be said that the reason for trying this thought experiment Delayed-Choice Thought Experiment is that we are obliged to decide whether to turn the measuring devices on and off after the light passes through the slits (Gribbin, 2003, p. 139). Wheeler suggested that the cosmic version of this thought experiment could also be done by gravitational lensing as predicted by Einstein's general theory of relativity. Accordingly, he predicted that if the path of light from a quasar intersects with a galaxy, the gravity of the galaxy will bend the photons and the light will have two choices to go from the left and right side of the galaxy. In principle, by taking these two lights, it is possible to establish the interference pattern and prove that the light shows the wave feature or to prove whether the photons have particle structure from the upper experimental setup by means of package cells. The importance of this thought experiment is that the photons leaving around the galaxy cannot interact with one another because the distance and time between them are very large. Despite this, experiments have shown that light behaves as a particle or wave in favor of the quantum theory, that is, according to the chosen mechanism (Gribbin, 2003, p. 143, Wheeler, 1979). Therefore, the Delayed Choice Thought experiment indicates that the universe may be a self-stimulating circuit as a participant in this respect. Thus, Wheeler's universe interpretation becomes a closed explanatory loop, wherein the cosmos constructs itself by self-observation. . As Wheeler depicted in the U diagram: "Starting small (thin U at upper right), it grows (loop of U) and in time gives rise (upper left) to observer-participant – which in turn imparts "tangible reality" [...] to even the earliest days of the universe." (Wheeler 1983, p. 209).

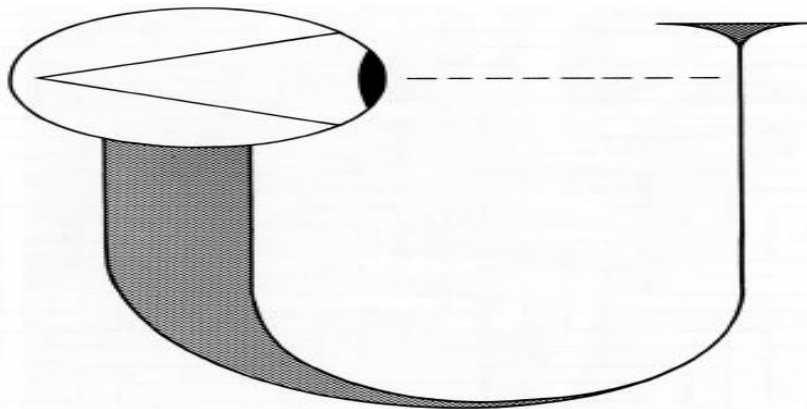

Figure 2. *The Delayed Choice Thought Experiment Indicates That the Universe May Be A Self-Stimulating Circuit As A Participant*

Quantum entanglement refers to the phenomena where the non-local interconnection of quantum particles may take place. They still should belong to a similar physical system (physicists say a single wave function). Even though they are spatially far apart. Therefore, they are merged as if by a magic force which in turn is contradicted with the principle of independence defending that things behave individually and independently of one another (the chair is not influenced by the fact that there is another chair in the adjoining room) (Jaeger, 2018, p. 4-5) as emphasized by Bohm (1987, p. 197), the cosmos could thereby introduce new kinds of large-scale regularities that could not be understood in terms of the movement of matter or the propagation of effects at speeds no faster than light. Furthermore, the odd condition of interaction between two particles which is called quantum entanglement surprisingly implies the holistic nature of the physical world. According to many repeatable tests, the other component (i.e. one not measured) automatically renounces the flowing state of the quantum limbs and assumes identical properties, regardless of how far they are away from each other, provided a couple of properly prepared

particles of similar roots. This phenomenon reveals how two particles that come from one origin in the microscopic realm are dependently arising and become the causes and conditions of each other (Chu, 2019, p. 112). What the notions of decoherence, the entanglement of quantum mechanics tell us is that an observer conveniently splits up the universe into three subsystems: the degree of freedom that suits their subjective expectations (the subject), degrees of freedom that are observed (the object), and everything else (the environment). As suggested, there is a qualitatively specific influence of the interactions between these three subsystems, which is why it is always important to analyze them separately (Tegmark, & Wheeler, 2001). However, this separation brings us to the concept of “wholeness” or “inseparability” of the physical objects in essence and the role of the observer and observee affecting the behavior of the characteristics of phenomena which we can see the similar rationality and irrationality in social sciences. As emphasized by Roy (2018, p. 47), in further into the phenomenology of reason, we notice the assertion of Husserl that the fundamental structure of world-consciousness resides within a dialectic relationship between reason and unreason and between cognition and horizon. This is an immensely valuable interpretation from the educational point of view. In this sense "the connection between reason and unreason reveals however that the reason as a whole is an ongoing mechanism where we constitute reason in the light of the necessary presence of unreason. We have to pursue to recreate a purpose pedagogically in a critically self-aware way that combines it with other sources of experience, such as carefully-developed intuition. This is important for the way we interpret learning. The curriculum is historically known as a unidirectional acquisition and accumulation process. The dialectic relation with the psychic horizon outside is not taken into account. Therefore the modern natural science indicates the importance of subject, context, and interactions since the science of the first half of the twentieth century have challenged Newtonian mechanics' belief that one should discern distinctly between the actual activities of the universe and the location of them in time and space. As emphasized by Peters (2008: xii), we might still tell a parallel tale of the disciplinary adoption of modern formalist techniques and developments in mathematics and physics and their penetration into the social and cultural sciences, particularly after Einstein's theory of relativity at the turn of the twentieth century, following Minowski 's elegant equations. The subsequent mathematization of 'spatial time' and its vectorization in social and cultural sciences, along with the sequence of flows and influences from the arts, revealed that the influence and growth of formalist methodologies and techniques taken from advances in mathematics were increasingly complicated in epistemologically speaking scientific practices.

The new paradigm is not only seen in natural sciences but also the social sciences. Symbolic interactionism in sociology or constructionism in education came up with the idea of focusing on the organic nature of phenomena. For example, social psychology tries to understand the question of “What makes a good boy sitting quietly at home crazy when he goes to the disco? What could be the force that allowed a person who was regarded as quiet and submissive to be in front of the lynching attempt in a group?”. These and such effects, which cause different behaviors in the individual and a group, are the subject of social psychology. In this context, it is called social behavior as it is affected by a society where people live and respond according to the expectations of society. Social behavior occurs as a result of specific needs and learning. Individuals' behavior can change with social impact. Behaviors that he/she did not do alone can be done within the group. Norms are effective in this, as a set of behaviors and rules set by a group. As a result, when it is desired to receive rewards or to prevent punishments, the normative effect may arise as compliance and obedience.

One of the important holistic concepts of the social sciences which are very similar in the context of subject-object-environment interaction is social conformity in social psychology. Social conformity is a type of social influence that results in a change of behavior or belief to fit in with a group (Coultras, & van Leeuwen, 2015). Social conformity can occur in the form of obedience, compliance, identification, and internalization. Obedience occurs when someone behaves in a particular way since someone of higher status is ordered to do so. Compliance occurs when you behave in a direct or indirect request (Larsen, Ommundsen, & Van der Veer, 2008). Identification occurs when the person wants to be the other person, vicariously, or literally. Lastly, internalization can occur if a person embraces control from a person so that behavior and beliefs remain congruent with their value systems (Kelman, 2006).

Many experimental studies are showing the differentiation of people's behaviors in a group with what they live in their worlds. This phenomenon was examined in Sherif's (1936) experiment of the formation of the group norm in the 1930s. This study was an experiment based on the human perception of an object as moving when s/he looked at a stationary tiny spot of light that was lit in the pitch dark. In the

first stage, Sherif took the subjects into a dark room one by one and asked them to tell them how far the tiny spotlight moved each time, which was fixed but said to be moving to the subjects. At this stage, the subjects answered the same questions that were asked in succession, but their answers are contrastingly not in harmony with each other for each time. However, for a while, they developed an approximate average by themselves. In the second stage, when the subjects were taken into the room collectively when the experiment was repeated, it was observed that the other subjects were influenced by each other together with the opinion of the first subject and formed a good-bad group average. In the third stage, when the subjects were taken into the room again, it was determined that the answers they gave this time were close to the group average. It demonstrated that these subjects constitute a certain group standard or norm while side by side.

A similar study was developed by Asch (1951; 1956). In a series of research, Asch distributed a pair of cards to groups of a certain number of subjects. There are three lines on one card with distinct differences between them. The other shows a single line. At the beginning of the experiment, group members hold the floor one by one, and the last person who is a researcher who seems to be an innocent participant took the floor. To gain the trust of the subjects, firstly correct answers were given. In the experiment, in which a large number of cards and subjects were used, within the framework of the scenario determined by the researcher, the assistant started to give wrong answers. Other subjects tended to participate in the false answer. Subjects were asked which of the lines A, B, and C of the X line shown in the figure are of equal length. Although X is equal to B, it was seen that the participants responded following the response of the assistant, who was suggested to say the wrong answer C.

In his study, Milgram (1965) examined the extent to which the level of compliance of individuals can reach. In this experiment, two people, one teacher, and one student will be selected. While the student's role is to answer the questions, the teacher's role is to deliver an electric shock to every wrong question. The person who plays the student role is the assistant of the researcher. For a while, the teacher comes up with an order to punish the student as he starts to answer the questions incorrectly. The participants did not stop before 300 volts, despite the student screaming in pain, groaning. After the 40 participant group, this experiment was carried out on 1000 people and it was found that people in different professions behaved similarly.

Therefore some sort of decoherence effect can be observed at the social level as well as quantum physics. However, it should be noted that this holistic effect is not only restricted by humans. The observer-observee effect is so pervasive that can affect even other beings. Robert Zajonc and his teams (Zajonc, Heingartner, & Herman, 1969) built a contraption to observe how a cockroach's behavior was affected by the presence of other cockroaches. The investigators put a bright light on the end of a runway that was not favorable to cockroaches and calculated how long time a roach needed to avoid the light by rushing to the other end of a darkened room. The problem was, could roaches perform this easy feat better while they were alone, or when the other cockroaches were present? As expected, the individual cockroaches carried out the mission quicker as other roaches observed them than while they were isolated. However, this performance can change by the difficulty of the task. When the cockroaches had a tougher challenge at the labyrinth on the ground, the opposite results were seen: When other roaches were around, the roaches needed a longer time to solve them than when they were alone. Several other experiments have shown that in the presence of other humans and animals do worse when the task becomes challenging (Aronson, Wilson, & Akert, 2010, p. 276-279).

In the maze on the left, cockroaches had a simple task: to go from the starting point down the runway to the darkened box. They performed this feat faster when other roaches were watching than when they were alone. In the maze on the right, the cockroaches had a more difficult task. It took them longer to solve this maze when other roaches were watching than when they were alone.
(Based on data in Zajonc, Heingartner, & Herman, 1969)

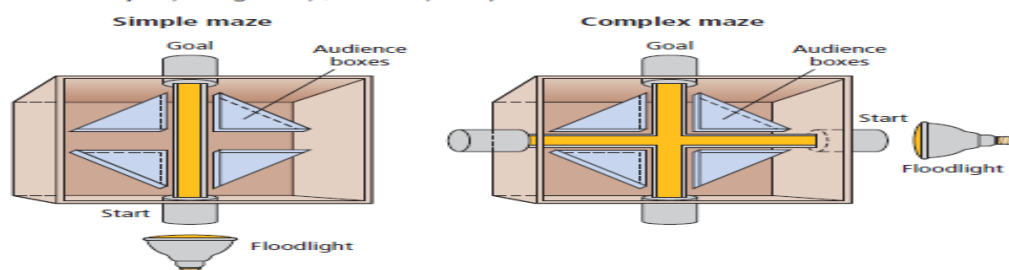

Figure 3. *Cockroaches and Social Facilitation* (Aronson, Wilson, Akert, 2010, p. 276)

What this research suggests that learning can be affected by observer-observee context depending on the difficulty level of the task. Zajonc (1965) claimed that the performance of a performer in front of others tends to increase because of increased arousal (Bordens, & Horowitz, 2008, p. 287). In an influential article, Zajonc (1965) clarified elegantly why the participation of others encourages a positive response, yet prevents a less learned or fresh reaction. He claimed that the involvement of others enhances physiological stimulation (i.e. the vitality in our bodies). If there is some anticipation, it becomes simpler to perform a dominant response but more challenging to do something creative, or learn something different (e.g. something we are excellent at) (Aronson, Wilson, & Akert, 2010, p. 276-279). Higher stimulation improves commitment. It raises the commitment when the activity becomes dominant and when the activity becomes the non-dominantly impairing output. If you're good at tennis, you get more enthusiasm and thus more energy. If you're not a successful tennis player, your success is possibly affected by increased enthusiasm and determination (Bordens, & Horowitz, 2008, p. 287).

There are many theories regarding the explanation of this. According to the first explanation, we are more sensitive to the existence of other individuals. The second explanation is that people sometimes care over how others judge them, as compared to cockroaches. The third explanation focuses on how distracting other people can be (Aronson, Wilson, & Akert, 2010, p. 276-279). For example, a theater audience doesn't just have a passive performance. Instead, audience members sit in judgment of the actors, even if they are only armchair critics. The sort of arousal this situation induced by this circumstance is known as evaluation apprehension. A variety of social psychologists conclude that anticipation of appraisal induces performance discrepancies while an audience is present (Bordens, & Horowitz, 2008, p. 287). Distraction-conflict theory, by the way, suggests that the presence of others is a source of distraction that leads to conflicts in attention between an audience and a task that affect performance. The theory consists of three key aspects. Firstly, interference contributes to tension in his concentration. Secondly, the involvement of other people distracts him from the mission. Thirdly, the tension between these two claims pressures the performer and raises the arousal level (Nicholson, Parboteeah, Nicholson, & Valacich, 2005).

Social facilitation which can be identified as 'enhancing success through the pure presence of others.' is very similar in the context of subject-object-environment interaction. There are two types of social facilitation: co-action effects and audience effect. Norman Triplett performed the first work in this area in 1898. In his work on speed records of cyclists, he found that cycling speeds hurried toward each other instead of the clock alone. He sought to duplicate this under laboratory conditions using children and fishing reels. The studies of Triplett show the influence of co-action, a process in which the very existence of those performing the same job improves work performance. Social facilitation occurs also in the presence of a passive spectator/audience which is known as the audience effect. Dashiell (1935) observed that the participation of an audience improved the success of topics by growing the number of basic multiplications. Travis (1925) found that well-trained subjects were better at a psychomotor task (pursuit rotor) in front of spectators. This principle of social facilitation is confirmed by a variety of studies: The participation of others also boosts success in well learned, basic tasks and impedes output in complicated unmastered tasks (Kenrick, Neuberg, & Cialdini, 2009, p. 436). Social loafing is the opposite of the social facilitation settings we have just considered. It means that you are performing a nondominant skill, one that is not very well learned, then the presence of an audience detracts from your performance. This effect is known as social inhibition (Bordens, & Horowitz, 2008, p. 286). Social loafing implies that individuals continue to ease in the presence of others and can not judge their success to the degree that they become bad at basic tasks that do not matter, but at the same moment, at complicated tasks that are important to them (Aronson, Wilson, & Akert, 2010, p. 280).

Another example that can be given for the observer-observee context is the Kohler effect. Recently, Kerr and his coworkers have rediscovered another motivational gain in groups known as the Kohler effect. The researchers rediscovered Kohler's (1926) work by noting that a less competent member of a group of two (one dyad), working together on a particular task, works harder and performs better than predicted because of the collective (collective) effort of the two participants, when the group result emerges from both partners' shared (conjunctive) attempt. The inverse of social loafing is realized. The weaker member of the group, rather than free-riding or loafing, increases his or her effort (Bordens, & Horowitz, 2008, p. 291).

What different concepts and phenomena in two cultures such as quantum physics and social psychology underlined are that the emergence of knowledge in the interaction among subject-object-

environment is of significance to understand the reality behind those phenomena or concepts which is partially dismissed by the positivist perspective in the last century. According to complexity theory, the notion of emergence of new properties and behaviors which are not present like the component elements that are not contained in the essence of the constituent elements, or able to be predicted from a knowledge of initial conditions (Mason, 2008, p. 2). As emphasized by (Slattery, 2006, p. 106), modernity's influence discourages theological self-reflection through, for instance, deepening autobiography, ethnography, phenomenology, spirituality, mystical practices, ecumenism, and narrative work. In this sense, the focus on systematics, textual criticism, canonicity, and formal catechesis is paired with fervent support for theological foundations. Indeed, cultural and individual isolationism is responsible for this inclination. Modernity has facilitated the alienation of individuals, locked into quantifiable space and time, unable to construct personal contacts, incapable of recalling previous memories, unable to control the way world affairs take place in the future. A contemporary intelligentsia that disregards self-understanding of itself is no better than pre-modern fundamentalist thinking. Yet both theology and self-reflection incorporate a positive post-modern curriculum. Therefore, without being considered as a human construction, the dominions of science are viewed as a corpus of knowledge. Science must be seen by specific findings or formulating theories as a domain of information. As such, it represents a human society governed by norms, values, ambitions, and ideals which translate the historical perspective of personal and intellectual struggles and quarrels (Paraskeva, 2011, p. 10). Therefore as remarked by Roy (2018, p. 219), the subjugation culminated, along with the subsequent myopic curriculum that is currently evident, in an alienated, fractured, and neurotic man out of touch with reality. This one-dimensional man is partly the result of an impoverished education and his development, in turn, is the primary social construct of modernity. The curriculum has so far been used as a slave or tool for producing and cultivating this one-dimensional object without any other sort of cognition and awareness being coordinated. Today's most of the research is still disregarding these new ideas in both two cultures. Many educationists still view students are separable, atomic individuals that can be analyzed just as the bodies were analyzed in free body diagrams. They assumed that if they meet certain criteria and present desired inputs, they can get the predicted ideal outputs. However, these assumptions dismiss the context of Observer-Observed interdependence and relationships. As emphasized by Roy (2018, p. 220),

"The refusal to phenomenologically isolate the being from the curriculum produces both the being-in-curriculum and curriculum-in-being—a single process. And, second, if curriculum literally means the course one runs, then the course now run must include moving toward an educational imaginary in which such becoming-in-knowledge is thinkable. For it is impossible to bring about a true change in the fundamental conditions and content of curriculum without at the same time bringing about a corresponding change in the fundamental social unit of experience that constitutes and is constituted by curriculum. Rethinking curriculum therefore also means rethinking the question of being: Who or what is the social unit of being and becoming that is being educated?"

Curriculum Theory in the Context of Data-Information-Knowledge-Wisdom-Idea

Since the beginning of the philosophy and humans' research endeavors to understand the universe around themselves, the epistemological understanding of the knowledge forms, as well as the understanding of human nature, has been always on the agenda so far. The allegory of Plato's Cave refers to the epistemological and taxonomical understanding of knowledge "forms" beginning from "names" of the physical objects that we can see to the idea or true forms of knowledge. Later, this allegory has been heated by different thinkers until modern times and has come to this day. For example, Karl Marx, a proponent of dialectical materialism, said that "All science would be superfluous if the outward appearance and the essence of things directly coincided." and said that the freedom that the working class will break its chains by their "class consciousness". Michel Foucault's famous book (1973) "This Is Not A Pipe", in a way, refers to the similar arguments of Plato in which he discusses the systematic link established between a visual representation (image) and a linguistic sign (word) and reality (object) (Gültekin, 2017, p. 50). Wittgenstein's insect allegory is another attempt at this debate. "It's raining, but I don't believe it's raining." summarized as Moore's paradox, is a different footnote to Plato's cave allegory. Baudrillard's concept of simulation is in this context a modern adaptation of Plato's ideas. Just as in philosophy, the education and curriculum theory also focuses on the taxonomic and epistemological understanding of the content and aims of education as well as curriculums. That might be the reason why Pinar (2012, p. 5) emphasized that the first step to altering reality — the nightmare which is the current state of public miseducation which is similar to Plato's cave allegory where prisoners chained in a cave, so

that can not turn their heads since the cave wall is all they can see in which a fire is burning behind them — is aware of the fact that we are truly going through a nightmare. The present nightmare — in which educators do not influence the curriculum, the very operational and intellectual core of education which is the case in Plato's cave allegory where there is a parapet between the fire and the prisoners that marionettes will walk along. The puppeteers behind the prisoners carry puppets, which cast shadows on the cave wall. These marions, the actual objects which move behind them, are not visible to the prisoners. The inmates are seeing and listening to shadows and echoes cast from items they can not see. — has several markers, including "accountability," a fairly common concept which accounts for the educational success of the student instead of the student and their parents. What is suggested by Pinar (2012, p. 4) to achieve this social and subjective reconstruction project, teachers must consider the past and imagine the future, although how the domain is perceived to be unpleasant just as prisoner's eyes are not accustomed to actual sunlight. However, teachers become "temporal," living simultaneously in the past, present, and future to see the true forms of Sun or light. That is what the previous section emphasized that two cultures converge that knowledge is not independent of subject, object, and environment so that knowledge is not a discrete part of a whole but it is an organic extension of particular contexts. As emphasized by Feyerabend (1993) regarding the western and eastern perspectives on medical viewpoints emphasizing the distinction between western analytic style and eastern holistic perspective on how things work. For example, in western thought, the method consists of two stages in the case of herbal medicine. Next, it is studied in its chemical components by herbal concoctions. It then decides the basic effects of each constituent and discusses on the basis of the overall effect on a single organ. This neglects the probability that the whole herb affects the state of the overall body, and that the diseased organ is treated by this current condition of the whole body rather than a mere portion of the herbal structure, a 'magical bullet.' As remarked by Bohm (1987, p. 12), First of all, our main reaction to reality has become utterly fractured. This often causes one to concentrate on individual topics, even though they are closely connected to a wider context. Consequently, we do not know the unforeseen consequences, which is a fragmentary way of thinking that can't always be handled. This leads to these issues extending through the whole background and ultimately generating challenges that could be worse than those we began with. For instance, humanity has caused forest and agricultural land degradation produced deserts, and even threatened melts by pursuing natural resources in fractured ways. That is actually what happens in curriculum theory as well. For example, focusing on objectives in Tyler's paradigm of curriculum limits the creativity of educators to what decision-makers or teachers themselves determine is essential and attainable and too frequently behaviorally observed or measured utilizing standardized assessments (Pinar, 2011, p. 84).

It can be seen even the passive role of the observer can influence the behavior of the observee in positive or negative ways depending upon the difficulty level of the task according to the two cultures. Therefore, there is an interrelation among the observer, observee, and task. However, today's curriculum theory rests on "the observer/observed ("ego/ world") antithesis and deals only with the patterns that connect" emphasized by Roy (2018: 167), rather than examining 'objects' we switch from one observation node to another, from one communicational complex to another, to understanding relations in each component structure. It is apparent that the previous objectification of the universe and its isolating analysis are an unsatisfactory and imperfect reaction to the dynamic world.' The most organic and efficient approach is to explain it, rather than in terms of causes and consequences between isolated bodies, in terms of relations and "connections. Today, knowledge appears as nothing other than new variations of elements that begin to arise from evolving configurations. This does not mean that the stability of the element we call water, for example, can not be taken for granted. This means we are continually changing our connection to water. It seems to us in a new, unparalleled light with a previously unknown complexity and meaning. Adding new elements or agents to a given system exponentially multiplies the number of relations or potential interactions with these elements or agents, hence the number of possible effects. This is an important attribute of complexity theory (Mason, 2008, p. 35). Therefore cultivation of the inner self in this unbreakable organic whole of observer-observee-task relationship gains importance. As emphasized by Murillo (2018, p. 4), a re-conceptualized viewpoint of the curriculum reveals its relationship with the notion of education which, in German culture, came to express in the word "Bildung" for the subjectively existing person and the potential for subjective reconstitution. Loosely translated as "the cultivation of the inner self," education is a self-initiated transformation mechanism that strengthens meaning and character. In this respect, it is something that happens in the practice of study: the moral enhancement of the discipline of academic activity with alterity and knowledge.

To incorporate this modern viewpoint, our concepts and understandings of interactions and relationships need to shift. Curricula need to return again and again to the existing points and processes of dominant buildings and the way we view each other concerning the environment (Roy, 2018, p. 168). However, what we face in curriculum theory is the special case of fragmentation. The thought is separating itself and then suggest that these parts are there naturally. The distinctions between nations are considered to be 'just there,' but apparently, people have invented them. People came to recognize these distinctions and they were there. The same refers to the splits between sects and countries. For example, the divisions between nations are regarded as being 'just there', but they were invented by people. People have come to accept those divisions and that made them be there. One of the obvious things wrong with thought is fragmentation. The thought is breaking things up into bits that should not be broken up (Bohm, 1992, p. 3-6) so that the curriculums do the same action. As underlined by Roy (2018, p. 168), this allows the curriculum to deliver more than equations, formulas, factoids, irrelevant definitions, and remote knowledge irrelevant to everyday life. It can be designed to awaken or fulfill the subject's existential potential. The alternate interpretations thus have no less than a "flesh" of the relationship between subject and curriculum to the extent where the standard distinction between subject and curriculum disappears. In other words, one becomes the curriculum.

What is needed in curriculum theory is the synthesis of the western analytic perspective and eastern holistic view so that learning should be understood to be a transformation process from data to information to knowledge to wisdom to idea (episteme) in the context of sign (task)-signifier (observer)-signified (observee). As emphasized by Bohm (1982, p. 259), in East and West, an imaginative growth of a new order is required. This growth is not probable when humanity persists with its current fragmentation of Eastern and Western cultures. Nor is it sufficient for each culture to adapt to its own needs certain features from the other that it may find useful or desirable. To do this, to still go on with the rigidity of basic assumptions that are characteristic of both cultures which just contribute to misplay and blockage of creativity. It is important for a true dialogue between the two societies where fixed roles are not taken into account so that there can maybe be a new free and open shared spirit.

As opposed to Bohm (1987, p. 12) 's concept of "fragmentation arising when an attempt is made to impose divisions arbitrarily, without any regard for a wider context, even to the point of ignoring essential connections to the rest of the world", in this scheme thought-signs can be divided into four classes first, pictures or diagrams (icons); and secondly, signs, metonymy (analog), trope (metaphor) in terms of those basic units so that the transformation of those parts results in new knowledge forms that cannot be reduced in its parts. In the iconic image, the signifier is identical with the signified so that representamen which satisfies the function of a representamen by a character ($S=T=S'$) under phenomena. In metonymies and synecdoches, the signifier is similar in some way to signified there is some sort of intersection of the sets S, T, S' under phenomena ($S \cap T \cap S'$). As for tropes/metaphors, the signifier is not equal to (distinctly different from) the signified and there is a combination of sets under phenomenon (Monaco, 2000). This is important for curriculum theory since this idea of a metaphor can be used for the illumination of the natural world of science by equating scientific exploration with a poetic interpretation in a metaphorical context. As emphasized by Bohm (1987, p. 32-38) the imagination is engaged in a related process of artistic interpretation to the interpretation of novel concepts in science when it uses a poetic metaphor. In science, however, it is important to establish more and more "actually" the importance of metaphor, although the metaphor can remain relatively implicit in poetry. Naturally, it is difficult for the nonscientist to have a clear experience of what it is like to create a new theory or scientific once. However, it is necessary to obtain some insight into speaking about the use of metaphor in poetry. It is clear that in poetry and science the artistic interpretation in the form of a metaphor will take place but in much wider fields of life. What is important is that in both these places the action of creative interpretation in the context of a metaphor is essentially identical, as it requires an acute interpretation of intense passion and high energy dissolving overly static concepts of widely accepted information in a tacit framework.

Therefore learning is now understood to be a "cultivation of the inner self" where data is transformed into ideas (episteme) from icons to symbols to metonyms to metaphors based on the interaction with phenomena represented from short term memory to working memory to long term memory. Just as Bloom's taxonomy, what most taxonomies emphasized is this internalization process ended up with ideas. Thus, post-modern reform scholars give a curriculum model as a theological text that contains a metaphysical discourse in the educational undertaking. The program promotes self-reflection,

intuition, non-rational thought, non-linear ways of instruction, meditation, and wisdom. Only in this context will T. S. Eliot's probing question to modernity, "Where is the wisdom we have lost in knowledge?" become intelligible (Slattery, 2006, p. 105). This is important and central for curriculums as pointed out by Murillo (2018, p. 57) follows:

"The psychoanalytic understanding of language—and the role of the Signifier in relation to the signified in particular—actually constitute a theory of the subject. As such, it is central to the discussion of curricular work. As Manuel Asensi has pointed out, when Ferdinand de Saussure elaborates what became the basis of modern semiotics, organized in the formula of signified/signifier, and tied it to psychology, he was actually articulating the classic notion of the subject (one that operates by conscious control) which is the underlying notion that operates in much of modern social sciences. By subverting it, and placing the Signifier above the signified in the formula, Lacan redefines the theory of the subject, giving way to the recognition of the unconscious and its understanding as a language phenomenon.

For the context of curriculum studies, taking this redefinition seriously implies an ongoing retheorizing of curriculum as text: a racial, gendered, class, temporal and spatial text. Understood from a psychoanalytic vantage point, curriculum then appears as a human arrangement that inscribes subjectivity by posing unfinished symptoms that elicit completion in diverse ways. As such, and by virtue of exerting preset meanings, and imposing delimitations, it also opens up and inaugurates the possibility for individuals to assert themselves in their own subjective terms, reinvigorating the ongoing reconstruction of subjectivity, the quest of desire, and ultimately, the re-invention of freedom."

The theorists and scholars in the curriculum area should take the worry in Heidegger (1968) seriously that most of us have lost the importance, the need, and the capacity to "think" profoundly about the really important things. We know what it means when we try to think about ourselves. If this attempt is to succeed, we must be prepared to learn how to think (Magrini, 2015, p. 11). The absence of existential knowledge and spiritual insight, as well as the unilateral focus on logical thought and scientific thinking in educational settings, has impaired the conception of and the immediate meditative understanding of the true existence of consciousness, self, and reality so that the full development of human potential and the development of true education have been impeded. Therefore, the existential and intellectual value of meditation and the synthesis of wisdom and method-side techniques would have considerable value for discovering the other elements of the curriculum for the transition of consciousness. (Chu, 2019, p. 112) which is beautifully described by Bohm (1987, p. 188-189)

"Consider, for example, how music is comprehended. At any given moment, a particular note may be sounding in awareness, but at the same time, a kind of "reverberation" of a number of earlier notes can also be sensed. Such reverberation is not the same as recollection or memory. Rather it is more like a part of an unbroken enfoldment and unfoldment of the notes concerned into ever subtler forms, including emotions and impulses to physical movement, as well as a kind of "ethereal" echo of the original notes within the mind. Indeed if successive notes are played several seconds apart, then they no longer combine together in such a way as to convey the dynamic sense of unbroken flow that is essential to the meaning of the music. But when they are played at their proper speed, the notes fold together into an overall tune or musical theme."

In curriculum theory, such a language that it both poetic and painterly enables these "hidden" facets to emerge in a new context such that the curriculum is the focus of our inquiries while maintaining and retaining the facets recalcitrant for our inquiries and queries. Such a language, since it gathers its strength as a medium to the truth--happening, will encourage what comes into being, in such a way as to shine and shimmer with a new light, where the problematic facets of the phénomène might motivate our continuous thought that evolves along new lines follows new approaches that would otherwise be kept hidden had not our curriculum practices been driven by the work of art. Such language, just as the brush of the "action-painter," leaves traces of the liveliness of the curriculum, and through spectacular and dramatic and, at times, subtle movement, poetically and in a painterly manner, "translates" our experience and communicates this re-conceived and ever-growing understanding to others (Magrini, 2015, p. 74).

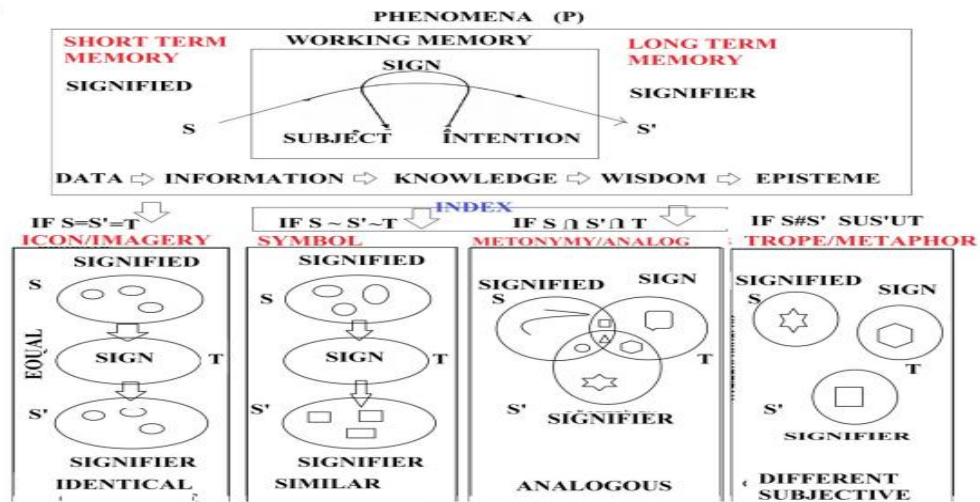

Figure 4. Observer-Observee-Task Relationship Can Be Understood In The Context Of The Sign-Signifier-Signified Context Where The Internalization Begins From Icons To Metaphors In The Transformation From Data To Knowledge (modified from Monaco, 2000, p. 176-177)

Currere is an autobiographical theory fundamental approach developed by Pinar (1974) and later improved by Pinar and Grumet (1976) to make it possible to research "self-reflexivity" systematically within education (Pinar, 2004; 2012). The idea of currere abandons the fixed vision of the curriculum as a schedule or text prepared by expert persons so that teachers and students will implement the former with as minimal a subjective intervention as possible. Currere is a reflective loop, in which the thoughts bent back upon themselves and thus recovers its volition (Kumar, 2013, p. 7). The currere process offers no easy remedies. Instead, this autobiographical approach calls on us to calm down, to recall the experience again, and to meditatively imagine the future through reflection. So that we consider the present in a more detailed manner, with more depth and subtlety, we steadily and in our own words examine our knowledge of the past and the dreams of our future. The Currere approach is not a question of psychic survival, but a question of subjective risk and social reconstruction, the acquisition of selfishness and society in the future (Pinar, 2012, p. 4). In this regard, the curriculum as currere which is an interpretation of lived experiences rather than a static course of studies comes to the fore. This process view of curriculum as currere stresses the individual's ability to rebuild their identity, identify relations with others, replicate and reinvent the past, envision and create potential prospects, and become more personal and collective (Slattery, 2006, p. 93). Therefore, as pointed out by (Roy, 2018, p. 192), a living curriculum can help achieve rhythm through the incorporation of corporeal physical acts — dance, theatre, planting, weaving, singing, walking, assembly, etc. which binds the mind systematically with physical intellect. There is much to add to the ethics of treatment, without which the world becomes a desert and our lives a vandal. Thus, from the viewpoint of the Rethinking Curriculum, the correct awakening and involvement of the corporeal intelligence in curricula is a high priority.

The four-stage, regressive, progressive, analytical, and synthetical system of currere characterizes "temporal and cognitive changes in the autobiographical study of education experience" (Pinar 2004, 35). In the regressive step, the memories of the past are treated as "data that is created by free associations — a technique of psychoanalysis — to recreate the past and thereby re-experience and change the memory of one." The analytical stage is like a phenomenological encounter, in which the past and the future are discussed and a subjective room of freedom is generated in the present. It is a phase that looks at what is not yet and "conceives potential future." The present, the past, and the future are seen as a movement. In the fourth, the synthetic phase, one experiences "the living now" by listening carefully to one's inner voice in the historical and natural world where the moment of synthesis will be achieved (Kumar, 2013, p. 7). In this respect, it can be said that since Plato's famous cave theory, many philosophers and scientists have been emphasizing a similar aim with different words: achieving wisdom or wholistic knowledge or ideas encompassing both cognitive and affective domains. What Bloom et al. (1956) cognitive taxonomy as well as affective taxonomy of Krathwohl, Bloom ve Masia (1964) or what SOLO taxonomy, as well as Koplowitz's theory of adult cognitive development, actually point out the similar aspects of cognitive and affective development human nature. We can synthesize those theories in the context of data,

information, knowledge, wisdom, and idea scheme also although each stage occurs each individual in unique ways we can create a general scheme for these stages just as developmental stages of human growth as birth growth reproduction death even though every individual uniquely passes those stages. Therefore actually, what many modern educationalists indicate as deep thinking, meditative thinking can be understood in the context of data, information, knowledge, wisdom, and idea scheme (Moseley et al. 2005). Whether it is deep or mediative thinking or the simple form of thought, all form of cognitive and affective processes begins with internal or external data. Data is related to the sensational receiving of the stimulus from outside and inside. In terms of Bloom's et al. (1956) taxonomy, it is related to remembering and recognizing as well as recalling the stimulus by defining, duplicating, listing, memorizing, repeating, stating which corresponds to the receiving/attending phase which is defined as willing to be aware of something, giving attention to something by asking, choosing, describing, following, identifying, locating, selecting, replying in the affective domain. Data correspond to the pre-structural phase in SOLO taxonomy where the subject is bound to specifics and cues and responses are confused so that cues and relevant data and interrelations are at a minimal level. It corresponds to signal learning which is the simplest form of learning and consists essentially of classical conditioning as well as stimulus-response learning which is a more sophisticated form of learning, which is also known as operant conditioning in Gagne's eight categories of learning. It is related to Engage-Enter (corresponding preparation phase) in the 5E model of instruction where it engages students by having them mentally focus on a phenomenon, object, problem, situation, or event (Moseley et al. 2005).

The information has a meaning 'for us'. In terms of Bloom et al.'s (1956) taxonomy, it is related to the understanding level where an individual explains concepts and the data by classifying, describing, discussing, explaining, identifying, locating, recognizing, reporting, selecting, translating. It is related to the responding phase in which the individual willingly participates or be ready to respond by answering, assisting, aiding, complying, conforming, discussing, greeting, helping, labeling, performing, practicing, presenting in the affective taxonomy. In the SOLO Taxonomy, information corresponds to the uni structural stage in which it is possible to generalize only one element without the sense of continuity that is therefore too fast; leaps to conclusions can therefore be very inaccurate in that indication, and related facts and interrelationships are poor. It refers to the chaining where the participant can link two or more previously learned stimulus-response connections into a linked sequence and verbal interaction, in which the ties between the related components are of a verbal type in the eight learning categories of Gagne. It is related to Exploration (corresponding incubation phase) in the 5E model of instruction where students explore ideas to understand them (Moseley et al, 2005). Many educationalists criticize the information-acquisition aspect of education just as emphasized by Kumar (2013, p. 9), the distribution of information is centered on facts without respect to the understanding of individuals engaging in educational experiences. In its orientation, it is strictly behavioral, positional, and "scientific." The meditative inquiry is a deep psychological approach to understanding one 's existence, while not against information. It is an analysis of the existence and interaction with individuals and the natural environment not an aggregation of knowledge.

Another important concept of deep or mediative thing is the knowledge which corresponds applying level in which individual use the information in new situations through executing, implementing, solving, using, demonstrating, interpreting, operating, scheduling, sketching in addition to analyzing level where the individual takes part the knowledge to determine relationships, causes and, connections by differentiating, organizing, relating, comparing, contrasting, distinguishing, examining, experimenting, questioning and testing in the cognitive domain of Bloom's et al. (1956) taxonomy. It is related to the valuing phase in which the individual begins to identify with behavior and commit it by demonstrating, differentiating, explaining, following, initiating, joining, proposing, studying in the affective taxonomy. It refers to a multi structural stage of SOLO taxonomy in the sense of consistencies based on isolated attachments that can only generalize the cue and the related details and interrelationships at a medium level with a few small and separate aspects. It is equal to discrimination learning by developing the ability to provide adequate (different) reactions to some related stimuli which vary in a structured way and conceptual learning and that includes developing the ability to respond to various stimuli consistently in the eight categories of Gagne's learning which form a common class. It corresponds to the explain phase in the 5E model of instruction where students use resources and information, to construct or revise their evidence-based models and explanations (Moseley et al, 2005). It should be noted that knowledge is a more internalized form of information as indicated by Macdonald (1974 Cited in: Kumar, 2013, p. 106), knowledge is not only facts and experiences that are present in the external world waiting to be

uncovered, but rather a mechanism of "personalization" of the external world by human beings' inner capacity as that capacity interacts with natural reality.

Wisdom corresponds to the relational level in which individuals are now able to appreciate the significance of the parts with the whole. Wisdom can be defined as the state of knowledge in equilibrium with action, as the mastery of knowing the method and having the virtue of knowing the golden mean of the questions as "Why?" "When?", "Where?", "How?", "With /what?", "Whom?" without going to extremes. Aristotle explained this as finding the right middle/golden mean in knowledge and action based on virtues (Gökberk, 1961, p. 88). Accordingly, for example, if 15 kg food is more and 3 kg food is less, a trainer does not recommend eating 9 kg food because; 9 kg of food can be more for one, less for one. Arts (Coach) should do their work to find the ideal medium (Özçelik, 2019, p. 16). Therefore wisdom corresponds to the evaluating level where the individual appraises, argues, defends, judges, selects, supports, values, critiques, weighs, and justifies a stand or position by judging the value of knowledge in the cognitive domain of Bloom's et al. (1956) taxonomy. It is related to the organizing phase in which values become systematic by comparing and contrasting them and ordering as well as prioritizing them in judgment by adhering, altering, arranging, combining, comparing, competing, defending, integrating, modifying, ordering, preparing, relating in the affective taxonomy. It corresponds to the relational phase in SOLO taxonomy where one generalize within a given or experienced context using related aspects so that cue and relevant data and interrelations are high. It correlates with rule learning, which is a highly contextual process, requiring the ability to understand and apply relationships between concepts in various contexts including circumstances not commonly seen in Gagne's eight categories of learning. It corresponds to an elaborate phase where the students involve their knowledge in further experiences that apply, extend, or elaborate the concepts, processes, or skills in the 5E model of instruction (Moseley et al, 2005).

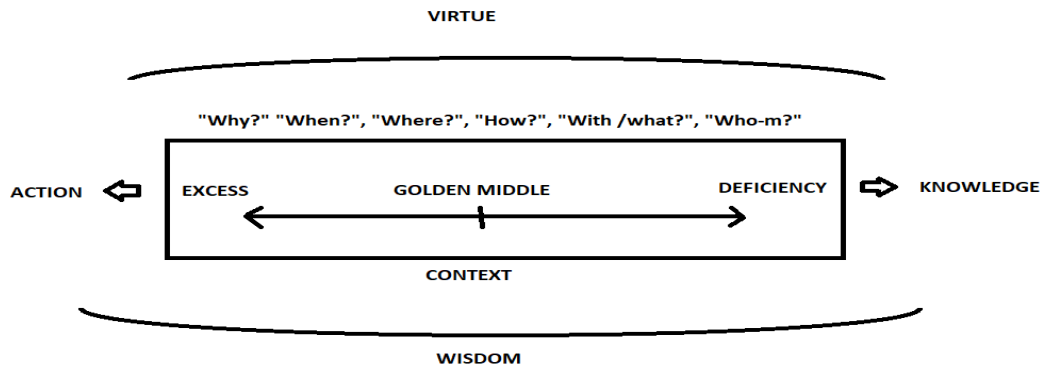

Figure 5. *Wisdom as A Golden Middle in Judgement as A Virtue*

Finally, ideas which are the highest level in knowledge acquisition in Platos's philosophy corresponds to an extended abstract level where individuals are capable of interacting and generalizing and transmitting the fundamental concepts and ideas within a certain subject, not only within the specific subject area but also beyond its conceptual boundaries. It corresponds to creating level where the individual design, assemble, construct, develop, formulate, investigate, and produce a new and unique a new whole (Moseley et all, 2005, p. 85-88). It corresponds to the characterization level where the individual internalizes, acts, displays, influences, immerses, incorporates, acquires the value in the affective taxonomy. It corresponds to the extended abstract level where one can generalize to situations not experienced so that cue and relevant data and interrelations are maximal in SOLO taxonomy. It corresponds to problem-solving that involves developing the ability to invent a complex rule, algorithm, or procedure to solve one particular problem in Gagne's eight categories of learning. It corresponds to evaluate phase encouraging students to assess their understanding and abilities in the 5E model of instruction (Moseley et all, 2005).

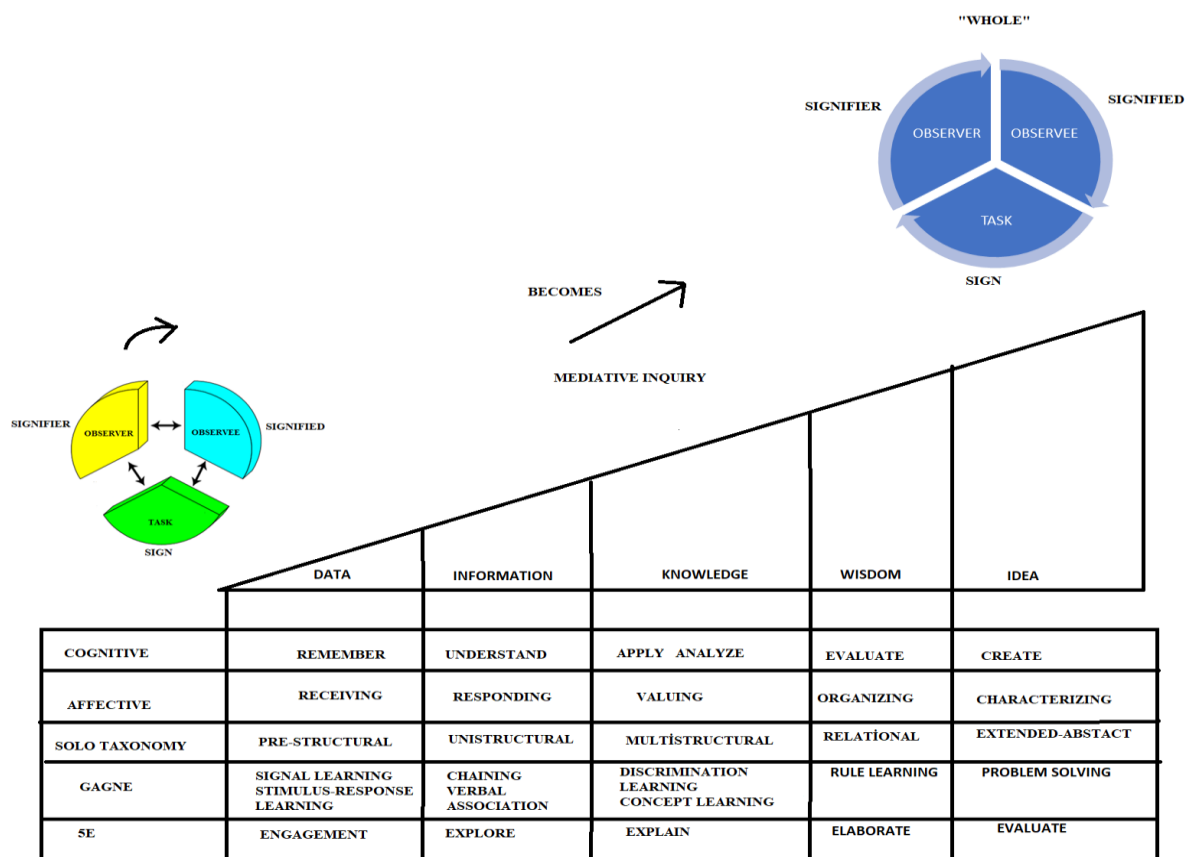

Figure 6. Different Levels of "Knowledge" According to Different Taxonomies

The developmental scheme of the stages of the knowledge according to many taxonomies is very compatible with Koplowitz's theory of adult cognitive development including not only logical thinking but also post-logical thinking. Even if his theory is founded on Piagetian theory, his post-logical and unitary phases transcend Piagetian theory. According to this model, there are four stages as Pre-logical, Logical, Post-logical, Unitary in adult cognitive development as given in Table 1 (Moseley et al. 2005, p. 214).

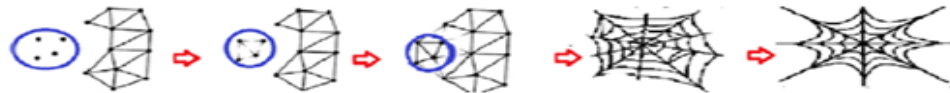
Table 1. Koplowitz's Stages in Adult Cognitive development (Moseley et al. 2005, p. 215)

	Pre-logical	Logical	Post-logical	Unitary
Cause	one-step	linear	cyclical	all-pervading; cause and effect as manifestations of one dynamic
Logic	emotion over logic; process not separated from content	logical	logic in context	one communication tool out of many
Relation among variables	unrelated	independent	interdependent	Constructed
Blame/problem location	others	where problem starts	in the system	problems as opportunities/boundary constructed
Intervention site	others	where the problem is	where there is leverage	where appropriate
Ability to deal with the abstract	concrete	abstract	relationships	spiritual; non-material
Boundaries	closed	closed	open	Constructed

In Koplowitz's theory of adult cognitive development, especially the unitary operational thought where we perceive the outside world is only one of many possibilities, and the causality considered linear now pervades the whole universe, connecting all events is important especially for the concept of "self-reflexivity" and regressive, progressive, analytical, and synthetical system of currere as well as mediative inquiry. All things have this connectivity, which goes beyond rational linear thought and can be best conveyed by context, metaphors, paradoxes, experience, and even mysticism (Moseley et al. 2005, p.213). As noted by Kumar (2013, p. 11), this psychological phase of becoming – an observer who regulates the observed or the ideal that regulates the reality – is a separate thought method that gives rise to the

perception that the "observer" is different from the "observed" or the "thinkers" is different from the "thought." If the thought split itself as the observer and the observed, the controller (e.g. non-violent ideal) and the regulated one (e.g. violence) lead ultimately to elimination and conflict.

These stages are compatible with the method of currere having four stages as the regressive, the progressive, the analytical, and the synthetical. In this regard, we can combine Koplowitz's theory of adult cognitive development with the data, information, knowledge, wisdom, and idea (episteme) scheme with a web metaphor. We can consider our cognitive knowledge as a web and take the data as an outside information unit that has no "meaning" for us except "stimulation". In the second or progressive stage, one looks into what's still not the case. Just as in the past case, the future inhabits the present. The currere student contemplates potential possibilities meditatively. In the analytical stage, the student examines both past and present. Currere's analysis is similar to phenomenological bracketing; distancing oneself from past and future experiences to establish a hypothetical field of autonomy at the moment. In the synthetical step, one re-enters the lived present. When you listen closely to your inner voice in the historical and natural world, you ask: "What is the meaning of today? (Pinar, 2012, p. 37). In the end, the object of the authentic interpretation of the curriculum is not simply the reconstruction of the content, but to think about the subject and its nature and, in doing so, to search for what has become unthought inside the subject, and it happens in the context of "critical confrontation" with the reconceptualistic tradition (Magrini, 2015, p. 5).

	DATA	INFORMATION	KNOWLEDGE	WISDOM	IDEA
GENERAL CHARACTERISTICS	NO MEANING	MEANINGFUL PROGRESSIVE	STRUCTURED SYSTEMATIC GROWING	ETHICAL AESTHETIC INDIVIDUALISTIC	ALL PERVADING MANIFESTATION OF ONE DYNAMIC
CAUSE	ONE-STEP	LINEAR	CYCLICAL	HELIX	SPIRAL
LOGIC	PERCEPTIVE	LOGICAL	LOGIC IN THE CONTEXT	INTUITION	CREATIVE
PROBLEM LOCATION	SOURCE	SOURCE	IN THE SYSTEM	INSIGHT	BOUNDARY CONSTRUCTE
BOUNDARY	CLOSED	CLOSED	OPEN	OPEN	CONSTRUCTED
SYSTEM	SYSTEM 1	SYSTEM 1	SYSTEM 2	SYSTEM 3	SYSTEM 2
RELATIONSHIP AMONG VARIABLES	UNRELATED WEAK RELATIONS	INDEPENDENT	INTERDEPENDENT	INTERDEPENDENT	CONSTRUCTED
ABSTRACTION	CONCRETE	ABSTRACT	ABCSTRACT	ABSTRACT	ABSTRACT
FUNCTION	DEDUCTION	DEDUCTION	PREDICTION	HEURISTIC	CREATIVE
SOLO DESCRIPTION	PRE- STRUCTURAL	UNISTRUCTURAL	MULTI- STRUCTURAL	RELATIONAL	EXTENDED ABSTRACT
RELATING OPERATION	BOUND SPECIFICS	GENERALIZATION IN TERMS OF ONE ASPECT	GENERALIZATION IN TERMS OF FEW ASPECTS	GENERALIZATION IN AN EXPERIENCED CONTEXT USING RELATED ASPECTS	CONCLUSIONS HELD OPEN TO ALLOW OPEN POSSIBILITIES

Figure 7. The Combination of Koplowitz's Theory of Adult Cognitive Development with The Data, Information, Knowledge, Wisdom, And Idea (Episteme) Scheme With A Web Metaphor

The framework of curriculum re-conceptualize the curriculum from course aims to dynamic discussion with yourself (as "own," intellect), an ongoing self-understanding process where you are mobilized in the collective rehabilitation of the public domain to constructive pedagogical action as a private-public-intellectual (Pinar, 2012, p. 37). In these phases, we can consider information as a meaningful and connected data set while it is not part of the cognitive web. We can think that "knowledge" as a more structured and systematic form of information whereas wisdom is considered as an aesthetic, personalized part of the cognitive web. Finally, we can think of ideas or episteme as an all-

pervading manifestation of one dynamic cognitive structure in this respect. Data, information, knowledge, wisdom, and idea (episteme) scheme is related to the mediative inquiry which is emphasized by Kumar (2013, p. 124), an existential mechanism for the understanding of the way you perceive, sound and behave, both within and beyond your connection to people and nature or to be attentive to it. Awareness means a meditative state of mind in which persons and nature are noticed and experienced without any interruption in the continuous flow of thought. Such meditative listening and observation make for a more transformative aspect of perception, conversation, and understanding.

Discussion and Suggestions

The exploration of the issues which are key to curriculum theory must begin from an analysis of the status of human knowledge for several reasons in this respect. First, when we think about education and curricula, it would be clear that any sort of preparation is necessary, such that what is to be taught in knowledge forms needs to be a central factor in preparing curricula. Secondly, what is crucial to the development of the curriculum is not just how knowledge is to be transmitted in the curriculum; but how this knowledge is also relevant to other aspects of the curriculum as well. Thirdly, It is already obvious that the curriculum is designed in different ways and how we conceptualize it depends on our conception of human knowledge. As stressed by (Kelly, 2004, p. 25), the inability to recognize the troublesome nature of human knowledge and the consequent presumption that non-problematic aspects can be established without further consideration that has to form a core curriculum has been and continues to be, beset, is one of the most serious, and also one of the most dangerous, fallacies with which the curriculum debate. Thus, the decisions about knowledge-content of the curriculum are the first, and thus the only, stage in the preparation of the curriculum. Therefore the way we understand the knowledge leads us to understand the curriculum in this respect.

The combination of Koplowitz’s theory of adult cognitive development with the data, information, knowledge, wisdom, and idea (episteme) scheme with a web metaphor allows us to consider curriculum in terms of five dimensions from an intradisciplinary approach to transdisciplinary understanding.

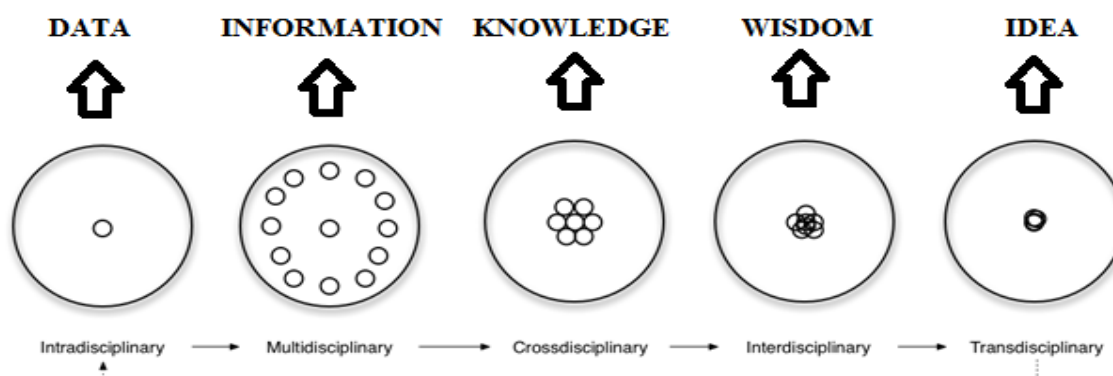

Figure 8. *The Curriculum Can Be Understood In Terms Of Different Disciplinary Approaches Based on the Data, Information, Knowledge, Wisdom, and Idea (episteme) Scheme³*

In this respect curriculum, theory is a transdisciplinary study of educational experience in which the main focus is ideas (modified from Pinar, 2012). The trans-disciplinarity of the curriculums in this context relates to a comprehensive approach by overcoming various disciplinary limits. The framework is thus transdisciplinary in terms of the systemic synthesis of various disciplines. Although interdisciplinary study develops new fields of research centered on expertise, a transdisciplinary understanding integrates all the required fields of research into a cohesive whole (McGregor, 2004). However, this doesn’t mean that other forms of discipline should be ignored but it is seen as the main aim to achieve this holistic perspective or ideas. As indicated by Doll (2008, p.193):

“At the university or college level this has meant for me a caution in using too rigid a syllabus—instead using one which is ‘rich’ (Doll, 1993, ch. 7) in problematics. The power inherent in such richness is brought forth as students—individually or in groups—work on various texts which web together into a frame that combines closure with openness, a modest rigidity with a structured flexibility. As students work on these various texts, the

³ <https://medium.com/we-learn-we-grow/what-is-transdisciplinary-13c16eacf57d>, retrieved from 31.07.19

aim is not for all to be on the same page at the same time but, contrarily, for groups within the web to be on different pages, in different texts, at the same time. Embracing complexity, the aim is for a process of crossfertilization, pollination, catalyzation of ideas. Over time (an important ingredient for both Prigogine and Kauffman) a network of connections and interconnections becomes more and more webbed. Learning now occurs, not through direct transmission from expert to novice, or from teacher to student, but in a non-linear manner through all in a class exploring a situation/problem/issue together (and indeed from multiple perspectives). In Jardine et al.'s (2003) phrase, a community of learners is now 'living the world together'. The teacher's role in this community of learners becomes that of both 'planting a seed' and taking a lead (but not overly dominant) role in fertilizing the seed that it may grow (Dewey) to eventually pollinate and catalyze other ideas. In other words, the curriculum (with its expression in a syllabus) is now an emerging one within an ongoing process that actually catalyzes itself via interactions within the system or network."

The first implication of the observer-observee-task relationship is that educationists should be careful about their observant effect in education. As indicated by Semetsky (2008, p. 80) the dynamics of complex systems are above all relational: they are a relationship or an interaction that acts as an analysis unit. In addition, the interactions that make up the dynamics of the system behave nonlinearly. Therefore the indication of taking curriculum as a complex system can be defined in a mediative inquiry noted by Kumar (2013, p. 4) which is a transformative approach towards the educational experience that seeks to enable students and their teachers to realize the controversial essence of consciousness and to dissolve it, if possible, by fostering a deeper sense of awareness. It stresses the skills of listening and observation to get a better picture of one's consciousness and relationships. It supports education experience to promote the values of transparency, esthetics, and freedom. From the perspective of meditative inquiry, education is no longer a matter of transmission of information or end-of-the-art research. It is therefore an environment of freedom, in which learning about oneself and one's interactions with others, nature, and concepts is the focus. While many aspects help conceptualize the curriculum as a meditative study, "consciousness" is its key part. In this regard, it should be noted that in the education settings, the students, especially gifted students, are sometimes seen as special and different individuals, and this attitude is mostly pumped in many educational activities. As can be seen in the social facilitation and social loafing effects, these kinds of attitudes might positively or negatively affect the learning and performance of the students. If this effect is in positive ways, this can be regarded as a desirable thing otherwise we should be careful about what we do. This shouldn't be restricted within the gifted education, this can be seen in many educational settings where "successful students" exist. We sometimes label students "successful" directly and indirectly and we expect that they can be successful also with the subsequent tasks. However, as can be seen, the difficulty of the task blended with the presence of others and the sense of being evaluated make them unsuccessful and may lower their motivation. In this regard, the aim of the curriculum as a meditative study can be actualized to help someone whether s/he is gifted or not to create his/her potential without focusing on previously labeled characteristics.

The second important implication for this is the effect of culture in the context of observer-observee-task relationships. In some cultures like western cultures, encouraging is the desired input for improving students but in others such as Asian culture, this can be seen as not a good thing. Therefore, teachers should also consider this in terms of their cultural setting. The character of education is determined not simply by the knowledge which is considered most important but by the knowledge which gives the greatest social honor, leading to prominent social positions in this respect (Spencer, 1902; Paraskeva, 2011, p. 10). In numerous religious cultures, the legends, myths, and poetry as representations of "morality," of distinction, of transcendence, and of doing things differently maybe "stories of links — of war, confrontation, reconciliation, love — with the development of something new: new life, new partnerships, new understandings, new kinds of power and political authority." as emphasized by Huebner (1985b/1999d) (Cited in: Chu, 2019, p. 21-22). This can be achieved by spirituality in education. Each culture has its spirituality in its essence. However, spiritual motivation in this respect can vary from culture to culture. As indicated before, while western though glorify personal achievements, Asian culture favors collective successes. In other words, the educational experience must include the quest of humanity's spiritual aspects to ensure that students and their teachers are not only acquainted with the outside but also the inside (Kumar, 2018, p. 125). Therefore the curriculum without spirituality is a null text without any motivation and joy. As emphasized by Chu (2019, p. 5), In the educational sense, in the absence of spiritual wisdom, mutuality between responsibilities, love, and respect, the students embrace the absolute, factual view of the world blindly, see competition among humans as human nature or consider the

doctrine of virtues as a platitudinous, hypocritical dogma for social control, or to the contrary, struggling strenuously to retain their core convictions and principles, which challenge and disturb the prevalent absolutist and objectivist worldview. The curriculum must concentrate on this new formative experience which makes cognitive instruments themselves subjects of experience. Such an esthetic experience will educate us of the cruelty of a world focused on artifacts (Roy, 2018, p. 45).

Thirdly, teachers should take observer-observe-task relationships into account in educational settings. Presenting information and observing the outcomes in pre-post-test designs are not useful for settings in which such effects are dominant. It should be clarified or realized whether the significant differences are the results of inputs or the results of the observer-observe-task relationships. It must also take into consideration the economic, social, political, and cultural contexts in which teaching and learning gain more importance (Torres Santomé, 1990); the fact that all study of the processes of teaching and education within schools does not restrict to a specific setting of the institution (Paraskeva, 2011, p. 17). Therefore the concepts of complexity theory gains importance in this regard as Morrison (2008, p. 34) emphasized:

“... complexity theory suggests a movement towards bottom-up development and change, local and institutional decision-making, a re-assertion of child-centeredness and experiential, exploratory learning, a rejection of tight prescription and linear programming of teaching and learning, and a move towards non-linear learning, anarchistic epistemologies and their curricular correlates. Complexity theory emphasizes the process rather than the content of learning, as the constituents of relevant and enduring curriculum content are uncertain. Disciplinary boundaries dissolve as connections among areas of knowledge are permeable, fluid and hypertext-linked; curricula are differentiated and different rather than Procrustean. The ethical, epistemological and ontological implications of complexity theory are, in other words, key areas for the philosophy of education.”

The relationship among observer-observer-task often means that information needs to be relational since encounters are many and accumulate, and the multiplicity of time encounters causes results. Causality in this case can not be attributed to one or a few variables (Haggis, 2008, p. 159). Therefore as indicated by Roy (2018, p. 148), the curriculum is designed to confront the collective imaginary connected to abstract language and associated mystification. Liberation is being conscious of the psychological and ontological factors which rule our perception of reality, what we call ourselves, and the connection between this process and the wider cosmos mechanisms. The curriculum needs to lead to reconstructing composites in an imaginative way that brings us in line with cosmic play.

Curriculum developers should again consider this effect in the curriculum development process. The tasks that are presented in the curriculums can negatively affect the motivations of some students, hence, more flexible multi-tasks and contents should be taken into consideration. As can be seen, the two cultures converge at the same point in the context of observer-observe-task relationships. Neither inanimate objects nor we humans are nor isolated beings and the presence of others affects us in many ways and we should take these effects also into consideration. As indicated by Haggis (2008, p. 165), current conceptual framings were found to be challenging regarding the conceptualization of difference, context, processes through time, multi-facet causality, and situational complexity. In addition to preserving their coherence, this idea of transparent, complex structures, interconnected within and partly constituting each other, requires various modes for thinking about situations and provides the basis on which individuals, differences, and specifics can be examined. Complexity theory may also take care of various facets of the mechanism with an emphasis on behaviors, instead of rigid definitions. This does not only in the broader sense of having a vocabulary that speaks of complex interactions but in particular of the importance of the interaction past over time. Furthermore, the theory of complexity articulates a multifactorial notion of causality. It is futile to talk about isolating 'main' variables, since all 'factor factors' function together, with none more relevant than the other. Ultimately, it is not feasible to evaluate the curriculum in isolation from social interactions that are regularly focused on preferences (McLure, & Fisher, 1969). Historically, the academic field of the curriculum has been governed by an approach that considers the curriculum to be a technical topic for the designing, developing, implementing, and evaluating of predefined results in a school environment. Today, this quality is calculated by the output of higher test values. That's what we might call a conventional curriculum approach (Murillo, 2018: 3). However, the synthesis of two cultures in an observer-observee-task relationship indicates the opposite approach in educational and curriculum settings which can be understood in the context of “abstract expressionist” scholarship celebrating the dynamic, malleable and unpredictable essence of human nature as an ever-renewed occurrence of becoming other in the recurring face of the other and this creation

often happens and this transformation often happens in terms of an original process of "learning." in term of our lived curriculum or curriculum vitae. Similar to action-painting, the scholarship of "abstract expressionists" is open to the exploration of different educational phenomena. For instance, when reading and writing curriculum as "abstract expressionist" scholarship, we are no longer seeing and feeling "this present time" in terms of a permanent presence or existence, that is metaphysical time and activity, Instead, we are pushed through an ecstatic tuning mode, from which we "get up" in a new "period" when the past comes to reach us from the indeterminate future (Magrini, 2015, p. 73). As Murillo emphasized (2018, p. 29-30):

"A different approach, one more in sync with a psychoanalytic view of education, is to move in the opposite direction, away from the imaginary of the ego and into the realm of the symbolic. The point is to get teachers and students to ground and assert themselves in language, speaking not from a specular image in the imaginary (the ideal or normative view of how things should be, or what they think is expected from them) but from the Real (the drives, their desires).

In a certain way, this movement reminds of what Socrates did with his students, undoing speculative images through constant and open questioning, pushing the limits of what seemed granted.

....While traditional approaches to curriculum influenced by ego psychology and other forms of technical rationality focus their efforts in getting individuals to adhere to a certain image or ego-ideal, psychoanalytic experience has shown that the investment and fixation of libidinal energy within the self (itself a form of narcissism) brings about illness not only expressed in internal psychic disturbance, but also oftentimes in somatic manifestations."

The utilitarian end of the conventional Ralph Tyler paradigm of curriculum development problems has been challenged by reconceptualized curriculum studies. For instance, the development of curricula in the post-modern era may promote qualitative studies to explore student experiences from the perspectives of phenomenology, aesthetics, history, race, and gender. Today, we are developing stories that not only strengthen the study of history and any other subject but also create a student-centered connection to long-term memory and personal enhancement (Slattery, 2006, p. 53). Doll (2008) provides a useful sketch of some of the main ideas and authors in chaos and complexity, intending to disrupt Tyler's rationale, developing a different sense of curriculum and teaching requires 'open, dynamic, relational, creative, and systems-oriented' understanding. The curriculum is not a text which is stationary in space and time but it is an emergent phenomenon arising from the interaction of many agents through space and time. In this respect, it is also restricted by the boundaries of space and time.

Finally, one of the biggest problems encountered in the development of curriculums today is that the program developers face a Lucas critique similar to the one in the field of economics saying that It is naive to try, in particular, to predict the effects of changes in economic policy based on the relationships found in historical knowledge. Therefore, to accurately predict the results of the new policy, it is suggested to consider how this policy will affect decision-makers. Although in the needs analysis in curriculum development analytical approach is used to determine the needs according to the possible situations in the future, it can be said that this approach is not actualized beyond popular expectations for the future of education (Duran, & Barut, 2019). Hence, once again, we can see the observer-observee effect on curriculum development in this respect. Therefore, it is important to consider postmodern study encouraging the development, through theological experience, of other important elements of education since the development of the curriculum in the post-modern era recognizes that both the past and the future are essential to a representation of self-reflective spirituality. The development of cooperative and eco-sustainable learning environments, the commitment to a reverent, democratic, and just community model of education are all important (Slattery, 2006, p. 108-109). As indicated by Roy (2018, p. 150), hence curriculum must be more than just a depiction of algorithms and proposals, symbols, and mind-oriented representations; it must also answer issues about the essence of consciousness, being, and the existential objective implicit in the life of the individual. To convert and help to achieve fulfillment, it must accept the human raw material as a whole. Unfortunately, conversations are becoming extremely scarce because mainstream education has opted mostly to rely on representational knowledge, taking off from dominant thought-forms. The scientific viewpoint, which dominates the curriculum, has created an environment in which curricular ontological concerns about human nature and his interaction with the universe should not be posted at all. This is precisely the way that Pinar (1991) sees the "saying" of a curriculum influenced by abstracted expressionism which does not lie in the pursuit of "proving an

argument, not instilling a doctrine, not creating techniques which work for anybody everywhere, anytime and with everyone." rather curriculum theorizing is more "searches for a vision for revealing, which is exceptional, original and opens the eye to realms that have been previously unseen and unknown". But the search for vision is never a goal, aim, or intent, at which we achieve, which has been learned or changed during the inquiry process. Rather, it is a thinking, questioning, and "saying" that harbors the primordial "danger" inherent to language itself, namely, the potential of "poietic" saying to recede into oblivion (Magrini, 2015, p. 70). That is the main aim of philosophy and art which is to develop intellect. That is the process in Plato's cave allegory where the slaves learn what they saw are just shadows that are understood as data-information-knowledge-wisdom-idea transformation process in this paper. That is what the word "philosophy" literally means "love" (Philo in Greek) of "wisdom" (Sophia).

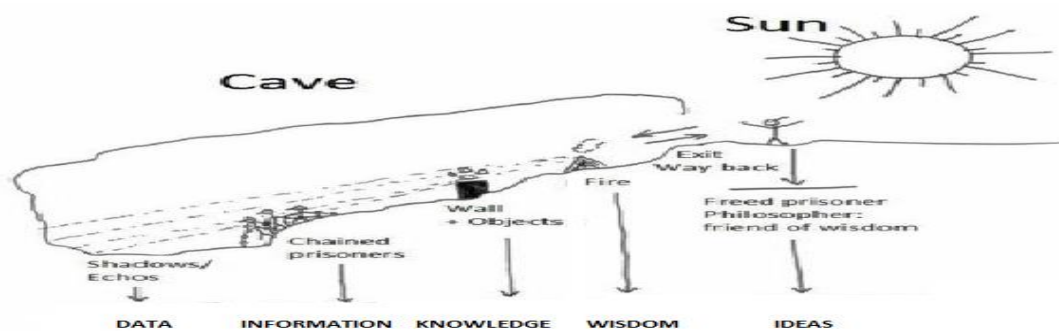

Figure 9. Plato's Cave Allegory⁴

Therefore as for developing a "modern or post-modern" curriculum, the intellect should be reviewed again a perspective that is connected emotions, knowledge and will just as described in Plato's Chariot Allegory where The Charioteer stands for the intelligence, reason or part of the soul that is to lead the soul to the truth. In this allegory, while one horse stands for a logical or moral instinct, or a positive side of a love-giving existence (for example righteous indignation), the other represents the soul's irrational passions, appetites, or concupiscent nature. The Charioteer directs the entire chariot/soul, trying to stop the horses from going in different ways and to proceed towards enlightenment. Plato stated that the part that will ensure order and justice in the soul is the intellect. Smart parts must dominate other parts due to their nature, and other parts must be submissive to them due to their nature (Sakinmaz, 2019, p. 80). According to Plato, justice meant the harmony of three virtues, and injustice meant the disharmony of the three where they are classified as 1. Passions that show generosity like courage, 2. Lower level passions like appetite 3. Intellect (Öner, 2008, p. 55; Yıldızdöken, 2017, p. 445).

Figure 9. Depiction of Plato's Chariot Allegory⁵

As highlighted by a modern scientist Bohm (1987, p. 218), in this sense it should be reiterated that the intellect, emotion, and will cannot necessarily be isolated from each other. The categories of the intellect, for example, may have a powerful emotional influence. The subtle mental components of these systems reveal that such a distinction is much more irrational. For it is possible to sense, and experience directly an intimate bond between thoughts, emotions, and will so that there is no point at which one of them stops and the other starts. Moreover, the entire meaning of these functions, as well as the entire way

⁴ <https://www.quotev.com/story/12201582/Allegory-of-the-Cave-by-Plato> modified from 20.09.20

⁵ <https://www.quora.com/According-to-Plato-Socrates-talked-about-escaping-society-and-belief-to-a-true-reality-beyond-their-own-yet-in-his-perfect-utopia-he-confines-everyone-to-a-role-that-theyre-born-into-and-not-allowed-to-leave-Does-he> modified from 20.09.20

in which they proceed at the level of physics and chemistry can be deeply influenced by creative intelligence. It has already been suggested, in truth, why much of this content is not likely to be interpreted in terms of established laws of physics and chemistry will need requires a level of explanation that goes beyond the superimplicate order. However, as Plato's Chariot Allegory we have a rough picture of the intellect although it surprisingly shows its brilliance in the social and individual interaction with the external and internal world. This magnificent allegory of the soul has come to this day by deducting a footnote to Plato which has been transformed in different ways until Freud or more recently by Popper's three worlds of knowledge. The key concept in this context is justice which is the health of the psyche and injustice is its disease (Öner, 2008, p. 55). Hence for a healthy spirit curriculum re-focus on the holistic nature of intellect in essence where the intellect is taken as a mechanism transforming the "chaos" to "cosmos" in the justice or balance between logos corresponding to character or super-ego in Freudian sense and as well as eros which corresponds to temperament or ID in terms Freudian terminology. In there, super-ego corresponds to system 2 or rational system based on an objective, platonic world related to the reasoning sphere which is based on social and economical needs, cultural needs, political needs, religious or secular needs, professional needs, or family-friend circle. ID or temperament, however, correspond the system 1 which is an experiential system based on the intelligence sphere and physical world which is based on physiological needs, safety needs, love, and belonging needs, esteem, self-actualization, and transcendence in Maslow's hierarchy. Finally, the ego is related to system 3 based on the hypercognitive system which is related to cognition, consciousness, and intuition (Popper, 2000, p. 7-9, Stemenkovic, 2009, p. 114, Habermas, 2001, p. 102). Their reflection, mixed with social and individualistic desires or filters, may be considered as logos and eros which are meant to be superego and ID according to Freud's theory of psychoanalysis as well as it corresponds to the character (Self-directedness, Cooperativeness, and Self-transcendence) and temperament (Novelty Seeking, Harm Avoidance, Reward Dependence and Persistence) in Cloninger's model of personality (De Fruyt, Van De Wiele, Van Heeringen, 2000; Köse et al., p. 107-108). Nous (intellect) is defined in this design as the central faculty which covers three systems and spheres where comprehension is possible through perceptions of the meaning, thinking, and reasoning in the meaning of the definition of us by Aristotle (Dillon, 1993, p. 99-107). Therefore in this context what the main aim of the curriculum theory is to enhance individual in a holistic and healthy sense in which s/he develops his personality in a healthy way in the context of Plato's concept of justice. However, it should be noted that this process can be achieved through the data-information-knowledge-wisdom-idea process implying that any curriculum will hence at the end reach the trans-disciplinary nature which is implied in the Plato's Cave allegory.

Figure 9. Based on Memory Types it Can Be Argued That There Are Three Systems in Human Cognition in the Framework of Nous (Intellect) and Their Reflection in Personality Can Be Regarded As Logos And Eros (Modified from Penrose, 2004, p. 18)

To sum up, the problem of the curriculum and the nature of the curriculum primarily doesn't involve specifying the goals to be accomplished by the students. An educational curriculum would lead the student to unpredictable, not projected, results. The question of curricula is all about experiencing a process of human activity created by images and comprehension of the things that matter in life (McKerman, 2007, p. 3). In this study, we discussed the epistemology (knowledge or subject base) of the curriculum theory in the context of two cultures. Some people argue that the fundamental theory of curriculum/education is grounded in ontology not epistemology and all of these taxonomies of different types of knowledge classifications are meaningless. However, since the beginning of the philosophical war between idealism

and materialism, the analytical view that ontology is dependent on epistemology is what we try to synthesize in this paper. The contrast between form and content is not absolute, since even well used scholarly discourses can be mixed with current social issues structured according to the needs of schools and students. But also creative curriculum reorganization can not cope with current conditions without the continuous introduction of new knowledge into the school curriculum. In this respect, the German concept of *Bildung* reminds us that academic fields are also spiritual disciplines, in which human subjects reconstruct, socially and subjectively, both what they learn and who they are and should be (Pinar, 2011, p. 90; 124).

Recommendations

For future researches related to this study,

- Needs analysis can be performed for a curriculum incorporating two cultures.
- Quantitative and mixed researches can be performed to understand how a curriculum is based on two cultures.
- The curriculum in the context of two cultures can be discussed in terms of different philosophical perspectives.
- Some particular concepts such as intellect can be discussed more deeply in future researches.

Ethical Declaration

In the writing process of the study titled “*Curriculum Theory in the Context of Two Cultures*”, there were followed the scientific, ethical and the citation rules; was not made any falsification on the collected data and this study was not sent to any other academic media for evaluation. Since the document is examined in this study, there is no requirement for an ethics committee decision.

References

- Adivar, A. (1969). *Tarih boyunca bilim ve din*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Aronson, E. Wilson, T. D., & Akert, R. M. (2010). *Sosyal psikoloji*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Asch, S. E. (1956). Studies of independence and conformity: I. A minority of one against a unanimous majority. *Psychological monographs: General and applied*, 70(9), 1-70.
- Asch, S. E. (1951). Effects of group pressure upon the modification and distortion of judgment. In H. Guetzkow (ed.) *Groups, leadership and men*. Pittsburgh, PA: Carnegie Press.
- Bloom, B. S., Engelhart, M. D., Furst, E. J., Hill, W. H., & Krathwohl, D. R. (1956). *Taxonomy of educational objectives*. McKay.
- Bohm, D. (2005). *Wholeness and the implicate order*. USA: Routledge Classics
- Bohm, D. (1992). *Thought as a system*. London: Routledge.
- Bordens, K. S., & Horowitz, I. A. (2008). *Social psychology*. USA: FreeLoad Press
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40. doi:10.3316/QRJ0902027
- Brown, J. R. (2011). *The laboratory of mind thought experiments in natural sciences*. Routledge Taylor&Francis Group.
- Brown, J. D. (1995). *Mach's principle before einstein, mach's principle from Newton's bucket to quantum gravity* (Edt: J. B. Barbour & H. Pfister). Birkhauser
- Campbell, M. et al., (2014). Considering methodological options for reviews of theory: Illustrated by a review of theories linking income and health. *Systematic Reviews*, 3, 114. <https://doi.org/10.1186/2046-4053-3-114>
- Chu, E. L. (2019). *Exploring curriculum as an experience of consciousness transformation*. USA: Palgrave Macmillan.
- Coultas, J. & van Leeuwen, E. J. C. (2015). *Conformity: Definitions, types, and evolutionary grounding*. 10.1007/978-3-319-12697-5_15.
- De Fruyt, F., Van De Wiele, L., & Van Heeringen, C. (2000). Cloninger's psychobiological model of temperament and character and the five-factor model of personality. *Personality and Individual Differences*, 29(3), 441-452.
- Dillon, J. (1993) *Alcinous the handbook of platonism*. Clarendon Press, Oxford.
- Doll, W. E. (2008). *Complexity and the culture of curriculum, complexity theory and the philosophy of education*. USA: Blackwell Publishing.
- Duran, V., & Barut, Y. (2019). Lukas kritiği bağlamında eğitim programları. 2. *Uluslararası 19 Mayıs Yenilikçi Bilimsel Yaklaşımlar Kongresi*. Samsun.
- Feyerabend, P. (1993). *Against method*. London: New Left Books.
- Jaeger, L. (2018). *The second quantum revolution*. Switzerland: Springer.
- Gökberk, M. (1961). *Felsefe tarihi*. İstanbul: Remzi.
- Greene, B. (2010). *Evrenin dokusu*. Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Greene, B. (2008). *Evrenin zarafeti*. Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Gribbin, J. (2003). *Schrödinger's kittens and the search for reality*. PhoenixPaperback, Great Britain.

- Gültekin, A. C. (2017). Michel Foucault'nun Magritte yorumu ve sözcük nesne kopukluğu. *Dört Öge*, 6(12).
- Haggis, T. (2008). *Knowledge must be contextual: Some possible implications of complexity and dynamic systems theories for educational research, complexity theory and the philosophy of education*. USA: Blackwell Publishing.
- Mason, M. (2008). *What is complexity theory and what are its implications for educational change? Complexity theory and the philosophy of education*. USA: Blackwell Publishing.
- Monaco, J. (2000). *How to read a film*. New York: Oxford University Press.
- Habermas, J. (2001). *İletişimsel eylem kuramı*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Heisenberg, W., (2000), *Fizik ve felsefe*, İstanbul: Belge Yayınları.
- Heidegger, M. (1968). *Discourse on thinking*. New York, NY: Harper & Row.
- Joos E. (2009). *Decoherence*. In: Greenberger D., Hentschel K., Weinert F. (eds) Compendium of Quantum Physics. Springer, Berlin, Heidelberg
- Kelly, A. V. (2004). *The curriculum*. London: Sage Publications.
- Kelman, H. C. (2006). Interests, relationships, identities: Three central issues for individuals and groups in negotiating their social environment. *Annu. Rev. Psychol*, 57, 1-26.
- Kenrick, D., Neuberg, S. L., & Cialdini, R. B. (2009). *Social psychology: Goals in interaction*. USA: Pearson.
- Köse, S. et al., (2004). Mizaç ve Karakter Envanteri (Türkçe TCI): Geçerlik, güvenilirliği ve faktör yapısı. *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni*, 14, 107-131.
- Kumar, A. (2013). *Curriculum as meditative inquiry*. USA: Palgrave Macmillan.
- Krathwohl, D. R., Bloom, B. S., & Masia, B. B. (1964). *The classification of educational goals, Handbook II: Affective domain*. New York: Longman.
- Larsen, K., Ommundsen, R., & Van der Veer, Ks. (2008). *Being human: Relationships and you. A social Psychological Analysis*. USA: rozenberg publishers
- Lockwood, M. (2005). *The labyrinth of time introducing the universe*. New York: Oxford University Press.
- Magrini, J. M. (2015). *New approaches to curriculum as phenomenological text*. Switzerland: Palgrave Macmillan.
- Mason, M. (2008). *Complexity theory and the philosophy of education, complexity theory and the philosophy of education*. USA: Blackwell Publishing.
- Mckernan, J. (2007). *Curriculum and imagination*. USA: Routledge.
- McLure, H., & Fisher, G. (1969). *Ideology and opinion making, general problems of analysis*. Bureau of Applied Social Research: Columbia University.
- Morrison, K. (2008). *Educational philosophy and the challenge of complexity theory, complexity theory and the philosophy of education*. USA: Blackwell Publishing.
- Murillo, F. M. (2018). *A lacanian theory of curriculum in higher education*. Switzerland: Palgrave Macmillan.
- Nicholson, D., Parboteeah, D., Nicholson, J., & Valacich, J. (2005). *Using distraction-conflict theory to measure the effects of distractions on individual task performance in a wireless mobile environment..* 10.1109/HICSS.2005.657.
- Öner, E. (2017). *Nietzsche'nin platon eleştirisi* (Doktora Tezi).
- Özçelik, D. (2019). *Aristoteles ve Kınalızade Ali Efendi'de adalet* (Yüksek Lisans Tezi).
- Paraskeva, J. M. (2011). *Conflicts in curriculum theory*. USA: Palgrave Macmillan.
- Penrose, R. (2010). *The road to reality a complete guide to the laws of universe*. London: Jonathan Cape.
- Peters, M. A. (2008). *Foreword: Complexity and knowledge systems, complexity theory and the philosophy of education*. USA: Blackwell Publishing.
- Popper, K. (2000). *Search of a better world: Lectures and essays from thirty years*. London: Routledge.
- Pinar, W. F. (1974). Heightened consciousness, cultural revolution, and curriculum theory: An introduction. In W. F. Pinar (Edt.), *Heightened consciousness, cultural revolution, and curriculum theory* (pp. 1-15). The Proceedings of the Rochester Conference (Rochester, New York, May 3-5, 1973).
- Pinar, W. F. (2004). *What is curriculum theory?* London: Lawrence Erlbaum.
- Pinar, W.F. (2011). *The character of curriculum studies*. Switzerland: Palgrave Macmillan.
- Pinar, W. F. (2012). *What is curriculum theory?* (2nd Edition). New York: Routledge.
- Pinar, W. F., & Grumet, M. R. (1976). *Toward a poor curriculum*. Dubuque, IA: Kendall/Hunt
- Pinar, W. (1991). The white cockatoo. In: W. Schubert & G. Willis (Eds.) *Reflections from the heart of educational inquiry: Understanding curriculum and teaching through the arts* (pp. 244-249). Albany, NY: SUNY Press.
- Roy, K. (2018). *Rethinking curriculum in times of shifting educational context*. USA: Palgrave Macmillan.
- Sakınmaz, S. (2019). *Atinalı solon ve Aristoteles'in yasa ve adalet anlayışı* (Yüksek Lisans Tezi).
- Schlosshauer, M. (2019). *Quantum decoherence*, 10.1016/j.physrep.2019.10.001
- Sherif, M. (1936). *The psychology of social norms*. USA: Harper.
- Semetsky, I. (2008). *Re-reading dewey through the lens of complexity science, or: On the creative logic of education, complexity theory and the philosophy of education*. USA: Blackwell Publishing.
- Slattery, P. (2006). *Curriculum development in the postmodern era*. USA: Routledge.
- Spencer, H. (1902). *Education: Intellectual, moral and physical*. London: Williams and Norgate.
- Susskind, L. (2008). *The black hole war*. USA: Back Bay Books
- Stamenković, D. (2009). The overpopulation of popper's world 3: Rick Roderick's views on the excess of information in the postmodern world. *Linguistics and Literature*, 7(1), 113-121.

- Tegmark, M. (1997). *The interpretation of quantum mechanics: Many worlds or many words?* Erişim Tarihi: 23 Haziran 2014, <http://arxiv.org/abs/quant-ph/9709032v1>
- Tegmark, M., & Wheeler, J. A. (2001). *100 years of the quantum*. February Issue, <https://arxiv.org/pdf/quant-ph/0101077.pdf>
- Torres Santomé, J. (1990) "La Práctica Refléxiva y la Comprensión de lo que Acontece en las Aulas," in Ph. Jackson (1990) *La Vida en las Aulas*. Madrid: Morata.
- Unger, R. M., & Smolin, L. (2015). *The singular universe and the reality of time a proposal in natural philosophy*. UK: Cambridge University Press
- Wheeler, J. A. (1983). Law without law. In J. A. Wheeler & W. H. Zurek (Eds.). *Quantum theory and measurement* (pp. 182-213). USA: Princeton University Press.
- Wheeler, J. A. (1979). Beyond the black hole. *University of Texas Center for Theoretical Physics*, 23 June 2014, <http://jawarchive.files.wordpress.com/2012/02/beyond-the-black-hole.pdf>
- Yıldızdöken, Ç. (2017). Platon bağlamında varlıktan bilgiye giden yol. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 50(10), 441-450.

TÜRKÇE GENİŞ ÖZET

İki Kültür, İki Kültür ve Bilimsel Devrim adlı kitapta, C. P. Snow'un (1959) popüler konuşma konferansının ilk bölümüdür. Temel argüman, fen ve sosyal bilimlerin Batı medeniyetinin entelektüel tarihinde "iki kültüre" ayrılmış olduğu ve bu ayrılığın hem günümüz dünyasının sorunlarını ele almada önemli bir engel haline geldiği yönündedir ki bu ayrılık, hem günümüz dünyasının sorunlarının ele alınmasında önemli bir engel haline gelmesi mekanik görüş ve kartezyen felsefe bağlamında anlaşılabilir. Fikir, yalnızca doğa bilimlerinde değil, aynı zamanda sosyal bilimlerde de kendine bir konum bulmak konusunda çok güçlü bir temel bulmuştu. Örneğin, 1800'lerin başlarında filozof Auguste Comte, bir mekanik bilimin toplumun karmaşıklıklarını ortadan kaldırmaya yardımcı olabileceği ümidi ile 'Sosyal Fizik' kavramını formüle etmişti. Eğitim programı teorisi, Fordist üretim sisteminin ilkelerine dayanan bu tür görüşlerle de başlatıldı. Ancak bilim adamları, klasik fiziğin kurallarının ve mekanik anlayışın 20. yüzyılın başların da yeterli olmadığını keşfettiler. Bugün, eğitim programı teorisindeki kartezyen perspektiften eğitim programlarında iki kültürü birleştiren daha bütüncül bir bakış açısına doğru benzer paradigma kaymasıyla karşı karşıyayız. Bu nedenle, bu makalenin temel amacı, bu tür bir paradigma kayması bağlamında eğitim programı teorisini tartışmaktır. Bu bağlamda, eğitim programı teorisi, ana odağın fikirler olduğu, eğitim deneyiminin disiplinler-üstü bir çalışması olarak ele alınmıştır.

Bu nedenle, "modern veya post-modern" bir eğitim programı geliştirmeye gelince, idrak (intellect, anlık) kavramı benzer şekilde arabacının ruhu hakikate yönlendiren zekâ, akıl veya ruhun bir paçasını temsil ettiği Platon'un Arabacı alegorisinde olduğu gibi duyguları, bilgiyi ve iradeyi birbirine bağlayan bir anlayışla yeniden bakılmalıdır. Bu alegoride, atın birisi mantıksal veya ahlaki bir içgüdüğü veya sevgi veren bir varoluşun olumlu bir yanını (örneğin haklı öfke) temsil ederken, diğeri ruhun irrasyonel tutkularını, iştahlarını veya arzularını temsil eder. Arabacı, atların farklı şekillerde gitmesini engellemeye ve aydınlanmaya doğru ilerlemeye çalışarak tüm arabayı/ruhu yönetir. Platon, ruhta düzen ve adaleti sağlayacak kısmın akıl olduğunu belirtti. Akıllı kısım, doğası gereği diğer kısımlara hâkim olmalı, diğer kısımlar da doğası gereği onlara boyun eğmelidir (Sakınmaz, 2019, s. 80). Platon'a göre adalet, üç erdemün uyumu anlamına gelirken ve adaletsizlik, üçünün uyumsuzluğu anlamına geliyordu (Öner, 2008, s. 55; Yıldızdöken, 2017, s. 445). Bohm'un (1987, s. 218) vurguladığı gibi, bu anlamda zekanın, duygunun ve iradenin mutlaka birbirinden izole edilemeyeceği tekrar edilmelidir. Örneğin, akıl kategorileri güçlü bir duygusal etkiye sahip olabilir. Bu sistemlerin incelikli zihinsel bileşenleri, böyle bir ayrımın çok daha mantıksız olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü düşünceler, duygular ve irade arasındaki yakın bir bağı doğrudan hissetmek ve deneyimlemek mümkündür, böylece içlerinden birinin durduğu ve diğerinin başladığı bir nokta belirlenemez. Dahası, bu işlevlerin tüm anlamı ve fizik ve kimya düzeyinde ilerledikleri tüm yol, yaratıcı zekâ tarafından derinden etkilenebilir. Gerçekte, bu içeriğin çoğunun neden yerleşik fizik ve kimya yasaları açısından yorumlanmasının muhtemel olmadığı, üst düzey düzenin ötesine geçen bir açıklama seviyesine ihtiyaç duyacağı zaten öne sürülmüştü. Bununla birlikte, Platon'un Savaş Arabası Alegorisi olarak, dış ve iç dünya ile sosyal ve bireysel etkileşimde parlaklığını şaşırtıcı bir şekilde gösterse de, idrakın (intellect, anlık) kaba bir betimlemesine sahibizdir. - Ruhun bu muhteşem alegorisi, Freud'a kadar veya daha yakın zamanda Popper'in üç bilgi dünyası tarafından farklı şekillerde dönüştürülmüş olarak Platon'a yapılmış bir dipnot olarak günümüze gelmiştir. Bu bağlamda anahtar kavram, ruhun sağlığı olan adalettir ve adaletsizlik hastalığıdır (Öner, 2008, s. 55). Dolayısıyla sağlıklı bir espritüel eğitim programı, özünde idrak (intellect, anlık) Freudcu bir anlamda süperego olarak tanımlanan ya da logos dediğimiz kısımla Ferudcu anlamda ID denilen ve mizaç ya da eros olarak tanımlanan parça arasındaki adalet içerisinde "kaosu" "kozmosa" dönüştüren bütüncül bir mekanizma olarak tekrar ele alınmaktadır.

Burada süper ego, sosyal ve ekonomik ihtiyaçlara, kültürel ihtiyaçlara, politik ihtiyaçlara, dini veya seküler ihtiyaçlara, mesleki ihtiyaçlara veya arkadaş çevresi ve aileye dayanan akıl yürütme alanıyla ilgili nesnel, platonik bir dünyaya dayanan sistem 2 veya rasyonel sisteme karşılık gelir. ID veya mizaç ise Maslow'un hiyerarşisindeki fizyolojik ihtiyaçlar, güvenlik ihtiyaçları, sevgi ve aidiyet ihtiyaçları, saygı, kendini gerçekleştirme ve aşkınlık ihtiyacına dayanan zekâ alanı ve fiziksel dünyaya dayanan deneyimsel bir sistem olan sistem 1'e karşılık gelir. Son olarak, ego, biliş, bilinç ve sezgiyle ilişkili olan hiperbilşsel sisteme dayalı 3. sistemle ilişkilidir (Popper, 2000, s. 7-9, Stemenkovic, 2009, s. 114, Habermas, 2001, s. 102). Freud'un psikanaliz teorisine göre ID ve süperego, Cloninger'ın kişilik modelinde mizaç ve karaktere (Kendini yönetme, İşbirliği ve Kendini aşma) ve mizaç (Yenilik Arayışı, Zarardan Kaçınma, Ödül Bağımlılığı ve Sebat) denk gelen sosyal ve bireysel arzu veya filtrelerle karıştırılmış kişisel yansımaları, logos ve eros olarak da düşünülebilir (De Fruyt, Van De Wiele, Van Heeringen, 2000; Köse, Sayar, Ak, Aydın, Kalelioğlu, Kırpınar, Reeves, Pryzbeck, Cloninger, 2004, s. 107-108). Bu tasarımda Nous (akıl), Aristoteles'in biz tanımının anlamındaki anlam, düşünme ve akıl yürütme yoluyla anlamının mümkün olduğu üç sistemi ve alanı kapsayan merkezi meleke olarak tanımlanmaktadır (Dillon, 1993, s. 99-107). Dolayısıyla bu bağlamda eğitim programı teorisinin temel amacı, Platon'un adalet kavramı bağlamında kişiliğini sağlıklı bir şekilde geliştirdiği bireyi bütüncül ve sağlıklı bir anlamda geliştirmektir. Bununla birlikte, bu sürecin veri-enformasyon-bilgi-bilgelik-fikir süreci ile gerçekleştirilebileceğine dikkat edilmelidir ki bu da herhangi bir eğitim programının sonunda Platon'un Mağarası alegorisinde ima edilen disiplinler-üstü doğasına ulaşacağını anlamına gelmektedir.

Özetlemek gerekirse, eğitim programı teorisinin doğasının sorunu, aslında öğrenciler tarafından gerçekleştirilecek hedeflerin belirlenmesini gerçekten içermez. Gerçekte eğitici olan bir eğitim programı, öğrenciyi öngörülemez sonuçlara götürecektir. Eğitim programı sorunu, yaşamda gerçekten önemli olan şeylerin görüntüleri ve kavranmasıyla yaratılan bir insan etkinliği sürecini deneyimlemekle ilgilidir (McKerman, 2007, s. 3). Bu çalışmada, eğitim programı teorisinin epistemolojisini (bilgi veya konu tabanı) iki kültür bağlamında tartıştık. Bazı araştırmacılar, temel eğitim programı / eğitim teorisinin epistemolojiye değil ontolojiye dayandığını ve farklı bilgi sınıflandırma türlerinin tüm bu taksonomilerinin anlamsız olduğunu iddia etmektedir. Bununla birlikte, idealizm ile materyalizm arasındaki felsefi savaşın başlangıcından bu yana, ontolojinin epistemolojiye bağımlı olduğuna dair analitik görüş, bu makalede sentezlemeye çalıştığımız şeydir. Biçim ve içerik arasındaki zıtlık mutlak değildir, çünkü iyi kullanılan bilimsel söylemler bile okulların ve öğrencilerin ihtiyaçlarına göre yapılandırılmış güncel sosyal konularla karıştırılabilir. Ama aynı zamanda yaratıcı eğitim programının yeniden düzenlenmesi, eğitim programına sürekli yeni bilgi girişı olmaksızın mevcut koşullarla baş edilemez. Bu noktada Alman Bildung kavramı, bize akademik alanların aynı zamanda insanların hem ne öğrendiklerini hem de kim olduklarını ve olması gerektiğini toplumsal ve öznel olarak yeniden inşa ettikleri manevi disiplinler olduğunu hatırlatır.

Küresel Kamusal Mallar: COVID-19 ve Gıda Güvencesi Sorunu

Melek AKDOĞAN GEDİK¹

Öz

Küreselleşme olgusu kamu maliyesi yazınında küresel kamusal malların öneminin artmasına neden olmuştur. Fayda ve zararlarının küresel ölçekte hissedildiği, rekabet ve dışlamanın olmadığı küresel kamusal mal ve hizmetlere gıda güvencesinin sağlanması, salgın hastalıkların yarattığı etkiler, sağlık hizmetleri örnek verilebilir. Gıda güvencesi, tüm insanların her zaman gıdaya fiziksel, sosyal ve ekonomik erişime sahip olması, beslenme ihtiyaçlarını ve gıda tercihlerini karşılamak için yeterli miktarda ve kalitede güvenli olması, yeterli hijyen ortamı ile desteklenmesi durumunda ortaya çıkan, sağlıklı ve aktif bir yaşama izin veren sağlık hizmetleri ve bakımı olarak tanımlanmaktadır. Dünyadaki birçok insan, iklimsel, ekonomik ve politik faktörler de dahil olmak üzere çeşitli nedenlerle zaten yetersiz beslenmektedir. Ne yazık ki, kriz zamanlarında, COVID-19'da olduğu gibi, gıda güvencesizliği daha akut hale gelmektedir. Bireylerin gıdalara erişimi üzerindeki olumsuz etkiyi hafifletmek için acil müdahale gerektirmektedir. Bunun farkında olarak, birçok sorunu çözmek için farklı kısa ve uzun vadeli tedbirlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bununla birlikte, gıda güvencesizliğini kötü yönetilen geçmiş gıda politikalarının bir sonucu olduğunu hatırlamak önemlidir ve hükümetler gelecek için gıda politikalarını bu doğrultuda oluşturmalarıdır. Bu çalışmada tüm dünyada görülen COVID-19 salgın hastalığının gıda güvencesi bağlamında oluşturabileceği sorunlar değerlendirilerek, politika önerilerine yer vermeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Küresel Kamusal Mal, Gıda Güvencesi, Salgın Hastalıklar, COVID-19

Global Public Goods: COVID-19 and Food Security Problem

Abstract

Globalization has led to the increased importance of global public goods in public finance literature. Access to safe and sufficient food is one of these goods and services, where the benefits and harms are felt on a global scale without competition and exclusion. Food security is defined as health services that all people always have physical, social and economic access to safe, sufficient and quality food provided in hygienic conditions to meet their nutritional needs and food preferences for a healthy and active life. Many people in the world are already malnourished for various reasons, including climatic, economic and political factors. Unfortunately, during the crisis, as in COVID-19, food insecurity becomes more acute. It requires urgent intervention to decrease the negative impact on individuals' access to food. Aware of this, different short- and long-term policy measures are needed to solve many problems. It is important to remember, however, that food insecurity is a result of poorly managed past food policies, and governments should establish food policies for the future accordingly. In this study, the policy suggestions of COVID-19 pandemic disease, which are seen all over the world, in the context of food security will be evaluated and policy recommendations will be included.

Key Words: Global Public Good, Food Security, Pandemic Diseases, COVID-19

Atıf İçin / Please Cite As:

Akdoğan Gedik, M. (2021). Küresel kamusal mallar: COVID-19 ve gıda güvencesi sorunu. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 662-678.

Geliş Tarihi / Received Date: 25.05.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 02.12.2020

¹ Doç. Dr. - Çukurova Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, makdogan@cu.edu.tr

 ORCID: 0000-0001-6470-5796

Giriş

Tam kamusal mal ve hizmetler; pazarlanamayan, faydaları bölünemeyen, tüketimde dışlanmayan, tüketenlerin birbirlerine rakip olmadıkları ve sadece devlet tarafından üretilen mal ve hizmetlerdir. Kamusal malların en belirgin özelliği bütçeden finanse edilmesidir. Üretilen bu mallar dışsallıklar içermektedir. Bu dışsallıklar günümüz dünyasında yalnızca ülke içerisinde değil küresel düzeyde de etkilerini göstermektedir. Bu da kamu maliyesinde sınır ötesi ve nesiller arası mal ve hizmetleri ele alacak bir yaklaşıma sebebiyet vermektedir.

Gelişen dünyada ülkelerin tek başına üstesinden gelemeyeceği bir çok küresel sorun bulunmaktadır. Bunlar; biyolojik çeşitlilikteki azalmalar, ozon tabakasının incilmesi, küresel yoksulluk, savaşlar, çevre kirliliği, salgın hastalıklar olarak örneklendirilebilir. Bu sorunlar birden çok ülkenin faaliyetleri sonucu gelişen olumsuz dışsallıkları içerir ve küresel kamusal kötüler olarak adlandırılmaktadır.

Küresel düzeyde kalkınma, risk azaltımı ve fırsat eşitliğinin gerçekleştirilebilmesi için küresel kamusal mallar önemli bir rol taşımaktadır. Bu iyileştirmelerle ilgili finansmanın etkilenen tüm ülkeler tarafından değil de tek veya az sayıda ülke tarafından karşılanması, bu ülkelerin maliyetlerinin yararlandıkları faydalarının üzerinde olmasına ve etkinsizliğe yol açacaktır. Küresel problemlerin çözümünde tüm ülkelerin bağlı olduğu bir otoritenin bulunmayışı finansman konusunda en önemli sorunlardan birini oluşturmaktadır.

Dünya üzerinde birçok ülkede sınır tanımayan konulardan biri de sağlıktır. Bir ülkede başlayan bir salgın hastalık gelişen dünyada rahatlıkla komşu ülkelere yayılabilir. Bu durumda ülkeler sadece kendi sınırlarında yaşanan sağlık sorunlarıyla değil de dünya üzerindeki genel sorunla karşı karşıya kahlırlar. Aşılar, tedavi yöntemleri, ilaç endüstrisi, salgın hastalıklar, tıp ve elektronik tıptaki kullanılan araçlardaki yenilikler sağlık konusundaki uluslararası boyuttur. Salgın hastalıkların etki alanının genişlemesi bir çok iktisadi sorunun yaşanmasına neden olmakla birlikte bir diğer küresel kamusal kötü örneği olan gıda güvencesizliği sorununun da beraberinde yaşanmasına neden olmaktadır.

Bu çalışmada 2019 sonu itibariyle Çin'de başlayarak etkisi tüm Dünyaya yayılan COVID-19 salgını ve gıda güvencesi üzerinde yaratabileceği riskler değerlendirilmeye çaişılarak, bu sorunların çözümlenmesine ilişkin politika tedbirlerine yer verilecektir.

Küresel Kamusal Mal Kavramı ve Gelişimi

Küresel kamusal mal tanımının temelinde ortak kaynakların ortak kullanımında ortaya çıkan sorunlar yatmaktadır. Bu sorun ulusal ölçekte olabileceği gibi uluslararası ölçekte de karşımıza çıkabilir. 1883 yılında William Foster Lloyd tarafından kaleme alınan "Nüfusu Kontrol Konusunda İki Ders" kitapçığı ve 1968 yılında Garrett Hardin tarafından Science dergisinde yayınlanan "Ortak Mallar Trajedisi" başlıklı çalışmalar ortak malların kullanımına ilişkin temel oluşturan çalışmalardır. Ortak mallara yeryüzü, atmosfer, su kaynakları, biyolojik çeşitlilik vs. örnek verilebilir. Günümüzde evrensel ortak mallar üzerinde tüm ülkeler, çok uluslu işletmeler ve bireyler varlıklarını devam ettirmektedirler (Brown, 1989, s. 14 Akt: Akdemir ve Şahin, 2006, s. 3).

Küresel kamusal mallar kavramı ilk defa Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından 1999'da "Küresel Kamusal Mallar - 21. Yüzyılda Uluslararası İşbirliği" adlı eser ile kullanılmaya başlanmıştır. Tanım konusunda kesin bir yargı olmamasına karşın belirtilen kamusal olma ve faydaların yayılması gibi iki temel özelliği içermektedir.

2001 yılında Dünya Bankası (WB) tarafından küresel kamusal malların korunmasına ilişkin kamu malları ile ilgili doğrudan katkısı olduğu savunulan finansman yöntemlerine ilişkin bir rapor yayınlanmıştır. Dünya Bankasının yapmış olduğu tanıma göre küresel kamusal mallar; kalkınma amacı ve yoksulluğun azaltılması için gereken ve ancak gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ortak hareket etmesiyle gerçekleştirilen, sınır ötesi dışsallıklara sahip mal, kaynak, hizmet ve politik sistemler bütünüdür.

Avrupa Birliği (AB) Komisyonu, 2002 yılında yayınlanan bir bröşürde küresel kamusal mal kavramının ortak iyi için önemli bir katkı olduğunu ifade etmiştir. AB Komisyonu sürdürülebilir kalkınmayı sağlayabilmek için uluslararası performansa dayalı olarak küresel kamusal malların artan önemi vurgulamaktadır. AB'ye göre; çoğu ülkeler, yerel çıkarlarını ortak iyi için ikinci dereceye koyamazlar. Küresel kamusal mallar, bununla birlikte, ortak çıkar meselelerine ciddi olarak değerlendirmek için bir fırsat sağlamaktadır. Sorunların üst üste geldiği ve bölünmüş çözümler yerine bütünleştirilmiş çözümleri

gerektiren yöntemi vurgularlar. Bu nedenle AB, bu konuda düşünce ve fikir birliği geliştirmek için bir uluslararası, açık ve saydam sürece ihtiyaç olduğuna ikna edilmiştir (European Commission, 2002, s. 1; Akt: Akdemir ve Şahin, 2006, s. 4).

Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası ve AB komisyonu raporlarından hareketle küresel kamusal malların temel ortak özellikleri ortaya çıkmaktadır. Bu özelliklerin ilkinde, kamusal malların tüketiciler arasında rekabet olmaması ve tüketimde dışlanmama hususlarına küresel bir boyutta bakılmaktadır. Yani ülkeler arasında küresel kamusal mallar konusunda kimse bir diğer ülkeyi kullanmaktan yoksun edemez ve bu mallar için ülkeler arasında rekabet yoktur. İkinci özellik ise küresel kamusal malların tüm ülke, insan nüfusu ve nesillere yayılmasından kaynaklı bu malların evrensel eğilimli çıktılar olarak görülmesi üzerinde durmaktadır. Bu malların faydaları evrensel faydalar olarak birden çok ülkeye erişmelidir. Yani bir kamu malının küresel olarak nitelendirilmesi için uluslararası tüm bireylere faydalarının yayılması gerekmektedir. Diğer yandan dışsallık açısından bir değerlendirme yapıldığında kamusal zararlar da söz konusu olabilmektedir. Küresel kamusal malların bir kısmı salgın hastalıklar, asit yağmurları, küresel ısınma, ülkelerarası terörizm, çölleşme, mali istikrarsızlıklar, kötüleşen işgücü standartları gibi 'küresel kamusal zararlar' şeklindedir ve bu durum, aslında, negatif dışsallıkların sınırlar ötesine yayılmış halidir (Kanbur, Sandler ve Morrison, 1999, s. 56; Ferroni ve Mody, 2002, s. 6, Kaul vd. 1999, s. 2 Akt: Kirmanoğlu vd., 2006, s. 27).

Biyosfer, biyolojik çeşitlilik, çevresel araştırmalar, enerji araştırmaları, enerji eğitimi/öğretimi, çevresel eğitim/öğretim, su rezervi, sağlık eğitim ve öğretimi, su kaynağı politikası, su kaynağını koruma, atık yönetimi/çöp ve atık yok etme, akarsu bayındırlığı, ormancılık gelişimi, ormancılık politikası, balıkçılık politikası, balık endüstrisi gelişimi, çevre politikası, sel önleme/kontrolü, enerji politikası, balıkçılık araştırmaları, ormancılık araştırmaları, ormancılık eğitimi/öğretimi, balıkçılık eğitimi/öğretimi, narkotik kontrolü, tarımsal olmayan alternatif kalkınma, çatışma sonrası barış inşası, terhis/seferberliğin bitmesi, bilgi iletişim bilimi ve uygulaması, bankacılık ve mali hizmetler, işletme ve diğer hizmetler, ticaret politikası ve idari yönetim, yasal ve adli gelişim, medikal araştırma, istatistiki kapasite inşası, araştırma/bilimsel kurumlar, teknolojik araştırma ve gelişme, serbest bilgi akışı, tarımsal araştırma, HIV/AIDS içeren kontrol, sağlık eğitimi, bulaşıcı hastalık kontrolü, sağlık politikası küresel kamusal mal ve hizmetler arasında yer almaktadır (Mancarenhas ve Sandler, 2005, s. 1114-1115).

Küresel kamusal malların tanımlanması ve sınıflandırılması farklılık göstermektedir. Bu tanımlardan bazıları küresellik boyutuna bazıları ise kamusal boyutuna vurgu yapmaktadırlar. Küresellik boyutunda, belirleyici unsur, faydanın yayılma alanı (yerel, ulusal, bölgesel ve küresel) olmaktadır. Küresel kamusal malların faydaları olabileceği gibi zararları da söz konusu olabilmektedir. Tüketimden mahrum bırakmanın mümkün olmaması, diğer bir deyişle bedel ödemeyenin de hizmeti kullanması itibarıyla kamusal mallarda, piyasa koşullarının işleyişini mümkün kılmayan bir durumdur. Bedavacılık sorunu, tüketimden mahrum bırakma niteliğinin olmadığı yerel ve ulusal kamusal mallarda söz konusu olduğu gibi, küresel kamusal mallarda da ortaya çıkmaktadır. Bu durumda bazı fayda elde eden birimler, finansmana katılmayacak ve eksik sunuma neden olacaklardır. Küresel kamusal mallarda eksik sunumun ortaya çıkması ve telafisi mekanizmaları çok farklıdır (Kirmanoğlu vd., 2006, s. 27).

Küresel kamusal mallar oluşumlarına göre ayrıma tabi tutulabilmektedir. Küresel kamusal mal ve hizmetler doğada mevcut olabilir, piyasa, devletler ya da uluslararası kuruluşlar tarafından sunulabilir. *Doğal Küresel Mallar* ya da insanlığın ortak varlıkları küresel ölçekte herkesin faydalandığı mallardır ve aşırı kullanım sonucu doğal niteliklerini yitirme riski taşımaktadırlar. Örneğin, küresel ısınmaya ve dolayısıyla iklim değişikliğine neden olan etkenler ile mücadele etmek çok da kolay değildir. Atmosfer herkesin ortak kullanımına sunulan ve hiç kimsenin kullanımından mahrum edilemeyeceği tam küresel kamu malıdır. *İnsan Yapımı Küresel Mallar* insanlık tarihinin geçmişten günümüze değin oluşturdukları, toplumların yararına olan kazanımlar olarak tanımlanmaktadır. Evrensel normlar ve ilkeler, evrensel insan haklarının gelişimi, bilginin gelişimi, internetin sağladığı olanaklar, iletişim sistemleri bu grupta değerlendirilebilir. *Küresel Politika Sonuçları* barış, sağlık, küresel finansal istikrar, sürdürülebilir çevre, serbest ticaret, yoksullukla mücadele, eşitlik ve adalet gibi temel sosyal hayatı ve insan haklarını ilgilendiren unsurlar ülkeler arasında karşılıklı politikaların sonuçları olarak zamanla iyi bir gelişim gösterebilir ya da koşulların değişimi ile birlikte kötüye gidebilir (Gümüş, 2019, s. 35).

Özetle, küresel kamusal mal tanımlanmasına ilişkin gelişimde kamusal düzeyinin uluslararası olması, faydanın ya da tüketimin uluslararası düzeyde gerçekleşmesi finansmanın uluslararası düzeyde sağlanması, üretimin ya da hizmetin uluslararası kuruluşlarca sağlanması gerekliliği vurgulanmaktadır. Diğer yandan,

küreselleşme sürecinde küresel kamu mallarının ortaya çıkmasında ülkelerin dışa açıklık derecesi, uluslararası finansal piyasaların durgunluk riskleri, iklim değişikliği riski, küresel gelir dağılımı eşitsizliğinden kaynaklanan riskler, çok uluslu şirketlerin ve küresel sermayenin yayılcı gücü belirleyici konuma sahip unsurlardır.

Küresel Kamusal Mal Olarak Gıda Güvencesi

Gıda güvencesi konusu Malthus'un "An Essay on the Principle of Population of 1798" adlı eserine kadar dayandırılabilir (Rosegrant ve Cline, 2003, s. 1917-1919). Malthus insan nüfusundaki artışın geometrik buna karşın gıda kaynaklarının aritmetik artış göstermesi nedeniyle gıda kaynakları yetersizliği sorununun ortaya çıkacağını ve doğal seleksiyon sonucu güçlülerin yaşamaya devam edeceğini söylemiştir. Malthus'un söylemi insanlığın kıtlık ve açlık korkusunun nedenlerinden biri olurken zaman içerisinde teknolojik ilerlemeler, tarım sanayi alanındaki gelişmelerle beraber yeterli gıda ürünleri üretimi gerçekleştirilmiştir. Ancak teknolojinin gıda üretiminde farklı yöntemlere başvurması ile beraber gıdaların güvenliği konusunda artan hassasiyetler ve şüpheler ile beraber konu tüm dünyada tartışma alanı bulmuştur.

Tarihsel süreç içerisinde gıda ve gıda güvencesi konusunu elen alan belgeler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (1948), BM Sosyal Şartı (BM Sosyal Paktı 1966), Çocuk Hakları Sözleşmesi (1989), Kadın Hakları Sözleşmesi (1979), Afrika İnsan Hakları Şartı (Banjul Şartı 1981), Binyıl Kalkınma Hedefleri (MDG, 2000) ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SDG, 2017) olarak sıralanabilir. Yakın dönemlerde Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi 1948'de gıdaya ulaşım hakkının insanın en temel hakkı olduğunu belgelemesi ile gıda güvencesi anlamında modern dönemlerin ilk önemli belgesi olarak kabul edilmiştir. 1960'larda ise bu kavram, gıda güvencesini ve bireylerin beslenmesini içerecek şekilde genişletilmiştir.

1961'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu ve Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) tarafından Birleşmiş Milletler Dünya Gıda Programı (WFP) savaş ve afet bölgelerine gıda tedariki sağlamak için kuruldu. Birleşmiş Milletler 1966 yılında "Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi"ni kabul etmiştir. Bu sözleşmenin "Yaşama Hakkı" başlıklı 11. maddesi herkese, kendisi ve ailesi için yeterli bir yaşam standardına sahip olma hakkı ve yeterli beslenmeye dikkat çekmektedir. Açlıktan kurtulmanın herkes için temel bir hak olduğunu kabul ederek besin kaynaklarının ihtiyaçlara göre eşit dağıtılmasını sağlanmasına vurgu yapar (UN-Turkey).

1975'ten itibaren ise FAO, bir adım daha ileri giderek yetersiz beslenmenin sadece gıda mevcudiyeti sorunu değil, aynı zamanda yoksulluk ve yoksunluğun bir fonksiyonu olduğunu iddia etmiştir. Bu argüman, genel gıda arzındaki artışa rağmen yetersiz beslenmenin devam edebileceğini savunduğu için yetersiz beslenmeyi genel gelişim planlaması ile doğrudan ilişkilendirmiştir.

BM Gıda ve Tarım Örgütü'nün (FAO) 1996 yılında düzenlediği Dünya Gıda Zirvesi yaklaşık 10.000 kişinin katılımıyla gerçekleşmiştir. Zirvede en önemli sorun olarak açlığın ortadan kaldırılması ele alınarak "Dünya Gıda Zirvesi Eylem Planı" kabul edilmiştir. Herkesin fiziksel ve ekonomik olarak her zaman yeterli ve güvenli gıdaya ulaşması, sürdürülebilir tarımsal üretimin sağlanması gibi konularda ülkelerin önlemler alması için çeşitli eylem planları ortaya konmuştur. Barışçı, istikrarlı, etkin bir siyasi, sosyal ve ekonomik çevrenin oluşturulmasının; fakirliğin ortadan kaldırılmasının ve kadın ile erkeğin kalkınmaya eşit olarak katılımının sağlanmasının evrensel gıda güvencesinin sağlanmasında temel unsurlar olduğu vurgulanmıştır (Varol, 2002, s. 42-43).

2012 yılında Dünya Gıda Güvencesi Komitesi "Gıda ve beslenme güvencesi, tüm insanların her zaman gıdaya fiziksel, sosyal ve ekonomik erişime sahip olması, beslenme ihtiyaçlarını ve gıda tercihlerini karşılamak için yeterli miktarda ve kalitede güvenli olması, yeterli hijyen ortamı ile desteklenmesi durumunda ortaya çıkan, sağlıklı ve aktif bir yaşama izin veren sağlık hizmetleri ve bakımı" olarak tanımlanmıştır. Gıda güvencesi, insanların sağlıklı ve aktif bir yaşam sürebilmeleri için gıda ihtiyaçlarını karşılayan yeterli ve besleyici gıdalara her zaman fiziksel, sosyal ve ekonomik erişime sahip oldukları durum olarak tanımlanmaktadır.

Küresel kamusal malların tanımlanmasına ilişkin tartışma 2000'li yılların başında küreselleşme olgusu ile başlamıştır. Küresel kamusal kötülere, bulaşıcı hastalıkların yayılması, ulus ötesi uyuşturucu kaçakçılığı ve insan hakları ihlali örnek verilebilir. 2008 yılına kadar hiçbir önemli tartışmada gıda güvencesi ve beslenme küresel kamusal mal veya gıda güvencesizliği ve açlığı küresel kamusal kötü olarak anılmamaktaydı. 2012 yılında bir Fransız STK'sı küresel kamu malları kavramının tarım sektörüne

uygulanabileceğini, pazar düzenlemesi ve uluslararası işbirliği açısından savunmuştur. Küresel kamusal malların ekonomik tanımlarının çok dar olduğunu ve kurumların bölümlere ayrılmasının ve çoğaltılmasının engellemediği bir “küresel yönetim biçimi” hedefleyen stratejik/kurumsal tanıma ihtiyaç olduğu savunulmuştur. Öneri, yetki ikamesi ilkesini kullanmak ve küresel veya uluslararası yönetim tarafından ulusal veya alt-bölgesel yönetime göre daha iyi yönetilebilen malları “küresel kamu malı” kapsamına almaktır. 2011/2012’de gıda fiyatlarındaki dalgalanmaların devam etmesi sonucunda FAO, stratejik çerçevede tartışmalarda “küresel kamusal malları” kavramını kullanmaya başlamıştır (Heucher, 2019, s. 556; Page, 2013, s. 21).

Rocha (2006, s. 13) gıdanın özünde dışlanabilir ve tüketimde rekabetin söz konusu olması sebebiyle özel mal niteliğine sahip olduğunu vurgulamaktadır. Ancak diğer taraftan gıda güvencesinin toplumdaki her bireyin gıdanın faydasından ve tüketiminden dışlanamayacağı ve rekabetin söz konusu olmadığı kamusal mal olma niteliğinin altını çizmektedir. Gıda güvencesi sağlıklı, üretken ve uyumlu bir toplumun oluşturulmasında gıdanın kamusal niteliklere sahip özelliklerini vurgulamaktadır. Gıda güvencesi savaş durumlarında gıda kaynaklarının temininin kritik bir konu haline gelmesi bakımından ulusal güvenlikle de bağlantılıdır. “Gıda güvencesinin bir kamu malı” olduğunun kabul edilmesi, devletin piyasaya müdahalesini ve piyasada arzının desteklenmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Son yıllarda Neo liberal iktisadi politikalar sosyal refahın artırılabilmesi için gıda sektörü de dâhil birçok sektörde hükümetin asgari müdahalesini gerekli görmektedir. Bu politika uluslararası kalkınma örgütleri tarafından yapısal uyum politikası olarak desteklenmektedir. Özellikle yoğun gıda ithalatçısı konumunda olan birçok ülke, gıda tedarik pazarına aşırı bağımlılığını azaltmaya yönelik gıda güvencesini garanti altına almak için önlemler alınması yönünde politikalar geliştirmişlerdir. Gelişmekte olan ülkelerde hükümetler ulusal gıda güvencesini sağlamak, çiftçilerin maruz kaldığı yoksulluğun azaltılması, çevre ve doğal kaynakların korunması amacıyla gıda sektörüne müdahale etmektedir. Tüketim açısından bakıldığında pazarlarda gıdaya erişmek için yeterli harcanabilir gelire sahip olmayan bireylerin varlığı, hükümetin gıda sektörüne müdahalesi için önemli bir neden oluşturmaktadır. Hükümetin gıda sektöründeki müdahaleleri sulama, araştırma ve yayılım altyapısının iyileştirilmesi kredi, sigorta, pazarlama hizmet programlarına yapılan devlet yatırımları, sübvansiyonlar yoluyla üretimin desteklenmesi, fiyat istikrarının ve vergi teşvik politikalarının sağlanması, ithalat düzenlemelerinin gerçekleştirilmesi vb. içermektedir (Katogama vd., 2007, s. 65).

Gıda ve beslenme güvencesi özel olarak dahil edilmese de, bu aşamada, bir küresel kamusal malı neyin oluşturduğuna dair genel anlayışta, gıda ve beslenme güvencesinin artmasına neden olan unsurlar beslenme eğitimi, beslenme açısından yeterli tarımsal üretim sistemleri, toksik kimyasalların kullanımını en aza indiren ve çevreyi koruyan üretim tekniklerinin kullanılması, tarımsal üretimin gelişmesine neden olan ve dolayısıyla nüfusun genel sağlığına katkıda bulunan sınır ötesi hastalıkların ve zararlıların önlenmesi, gıda piyasalarının küresel, bölgesel, ulusal ve yerel düzeyde şeffaf olması, piyasa başarısızlıklarının önlenmesi ve dolayısıyla “piyasa verimliliğine” ve “uluslararası ticaret sistemlerine katkıda bulunması”, tarımsal araştırma ve eğitime yapılan ekolojik olarak doğru tarımın yanı sıra üretim sistemlerinin yeni iklim koşullarına uyarlanmasıyla sonuçlanır. Böylece “iklim değişikliğinin zorluklarının üstesinden gelinmesine katkıda bulunulması, kentsel tüketicilere uygun fiyatlı gıda ürünlerinin sağlanması küçük üreticilerin geçimlerinin sağlanması, gıda güvencesizliğini azaltma ve yol açtığı siyasi huzursuzluk ve istikrarsızlığın oluşumunu engelleyerek “barış ve güvenliğe” katkıda bulunulması, küresel ve bireysel gıda güvencesi ile ilgili konuların artık ulusal veya yerel düzeyde sınırlı eylemlerle çözülemeyeceği ancak küresel düzeyde ve küresel bir bakış açısıyla iş birliği ve eş güdümlü çok paydaşlı eyleme ihtiyaç olduğu açıktır (Gregory vd., 2005, s. 2144-2145; Parry vd., 1999, s. 63-64).

Uzun dönemli sürdürülebilir gıda güvencesi ve beslenmenin sağlanabilmesinde demografik, çevresel baskı ve küresel değer değişimlerini içeren tarımsal uygulamalara ihtiyaç vardır. Kamusal malların doğası gereği gıda güvencesinde karşı karşıya kalınan sorunların küresel ölçekte uyumlu bir şekilde iyileştirilmesini gerektirmektedir. Küresel kamusal unsurlar, sürdürülebilir gıda güvencesi ve beslenmenin güçlendirilmiş yönetimi için besleyici gıdalara uygun fiyatlı erişimin sağlanması, kıtlıkların ve gıda krizlerinin önlenmesi, piyasa başarısızlıklarını önlemek ve böylece piyasa verimliliğine adil uluslararası tarım ve gıda ticaret sistemlerine katkıda bulunmak için küresel, bölgesel, ulusal ve yerel düzeylerde gıda ürünleri piyasalarının istikrarının ve şeffaflığının sağlamak, gıda güvencesinin insan sağlığının korunması ve adil ticaret politikası oluşumunun desteklenmesi gibi ilkelerin güvence altına alınması, uluslararası çalışma standartlarına uygunluk, tarımda ve tüm gıda zincirinde insani ilkelerin teşvik edilmesi, gıda sistemlerinin çevresel sürdürülebilirliğinin desteklenmesi ve biyo çeşitliliğin korunması tarım ve gıda sistemlerinin iklim

değişikliğinin azaltılmasına katkıda bulunmasını sağlamak ve iklim değişikliğine uyuma yönelik eylemleri destekleyecek etkilenen kırsal ve tarımsal geçim kaynaklarının korunmasını denetleme ve koordine etme faaliyetlerinin desteklenmesi gerekliliğini vurgulamaktadır (Baykaç ve Doğan, 2016, s. 44; Vos, 2015, s. 18).

Gıdanın hem insanların yaşamlarını devam ettirebilmesi için beslenme ihtiyacını giderici özelliği hem de ticari bir mal olma özelliği gıda üretiminin gerçekleştirilmesinde teknoloji, enerji ve doğal kaynaklara ihtiyaç duyulmaktadır. Yaşanan gıda kıtlığı ve üretime duyulan ihtiyaç göçlerin itici gücü olmakla birlikte siyasi tartışmaların temelini oluşturmaktadır. Küresel ticaret ağlarının gelişmesi ile birlikte, 19.yy'ın ikinci yarısından bu yana, ülkelerin tarım ve gıda sistemlerinin birbirine bağımlılığı konusunda artan farkındalık söz konusudur. II. Dünya savaşı sonrasında Avrupa'da açlık ve kıtlık, ulusal ve bölgesel güvenlik için bir tehdit olarak gıda sorununu ön plana çıkarmıştır (Page, 2013, s. 1-2).

İklim değişikliği, erozyon, tarımsal verim düşüklüğü, toprağın verimsizleşmesi ve tuzlanması, biyo yakıt üretiminin artması, tarım arazilerinin kuraklaşması, fiyatlardaki artışlar, ürün hastalık ve zararlılarının direnç kazanması, gelir seviyesindeki düşüş, köyden kente göç, kurumsal sorunlar, tarım arazilerinin miras yoluyla küçülmesi veya verimsiz yatırımlara açılması, uygulanan yanlış politikalar, organik gıdalara olan talebin artması, enerji fiyatlarının artması, işsizlik, tarımsal yatırımların azalması, yüksek miktarda gıda stoklanması, nüfus baskısı ile artan gıda talebi, ticaretteki bozucu destekler, ekolojik bozulmalar gıda güvencesizliğine neden olan unsurlar olarak sayılabilir. Küresel ve ulusal ölçekte bu sorunların çözülmesine yönelik politika tedbirlerine ihtiyaç duyulmaktadır.

1980'lerde Amartya Sen gıda güvencesizliğinin gelir, piyasa koşulları ve fiyat politikalarından etkilenen satın alma gücü ile doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. 1990'larda gıda güvencesizliğine ilişkin tartışmalar bulunabilirliğin yanı sıra erişilebilirliği de dâhil ederek yoksulluğun azaltılması, gıda fiyatları istikrarının sağlanması ve sosyal politikaları hedef almıştır. Erişilebilirliğin çok boyutlu bir kavram olması sebebiyle, gıda güvencesi hesaplama yöntemleri de bulunabilirliğin tesbit edilmesinden daha kapsamlı ve zor bir hal almıştır. Gıda güvencesi konusu önem kazandıkça yalnızca mevcudiyet ve erişim boyutlarıyla ölçmenin yanı sıra bireylerin gıdayı nasıl kullandığı, gıdaların güvenliği ve besin içeriğinin yeterli olup olmadığı konusunda da endişeler ortaya çıkmıştır. Böylece, gıda güvencesi göstergelerine "kullanılabilirlik" boyutu da dahil edilerek, gıda güvencesinin yeterli miktarda makro ve mikro besin alımı ile doğrudan ilişkili olduğu düşüncesi ön plana çıkmış ve beslenme kalitesi, güvenli içme suyuna erişim ve sanitasyon konuları önem kazanmıştır. Bu dönemde, zayıflık, bodurluk gibi çeşitli antropometrik ölçümler kullanılmıştır (Sen, 1981; Barrett, 2010; Webb vd., 2006; Coates, 2013; Renzaho ve Mellor, 2010; Hendriks, 2015; Hassan vd., s. 2017 Akt: Koç vd., 2018, s. 968).

Gıda güvencesinin ölçümünü yönelik çok farklı yaklaşımlar olmakla birlikte bazı uluslararası kuruluşlar², çeşitli endeksler geliştirmişlerdir. Yaygın olarak kullanılan ve genellikle yıllık olarak yayınlanan endeks ve göstergeler PoU (Prevalence of Undernourishment), GFSI (Global Food Security Index), GHI (Global Hunger Index) ve HANCI (Hunger and Nutrition Commitment Index)'dir. Endekslerin hesaplanmasında gıda güvencesinin farklı boyutlarını niteleyen değişkenler ve önem düzeylerine göre ağırlıkları belirlenmektedir. Endekslerin coğrafî kapsamı, sonuçların sunumu, veri kaynakları ve kullanılan istatistikî metodlar farklılık göstermektedir.

1996 yılında yapılan Dünya Gıda Zirvesi'nde yapılan tanımlamaya dayalı olarak, ilk olarak 2012 yılında "Economist Intelligence Unit(EUI)" tarafından Du Pont Şirketinin desteğiyle Küresel Gıda Güvencesi Endeksi oluşturulmuştur ve her yıl düzenli olarak yayınlanmaktadır. Endeks karşılanabilirlik (affordability), bulunabilirlik (availability), kalite ve güvenlik (quality and safety), doğal kaynaklar ve dayanıklılık (natural sources and resilience) göstergelerine ilişkin değerlendirmelerde bulunarak ülkeleri 0-100 puan arasında derecelendirmektedir. Endeks açlığın ötesinde gıda güvencesini etkileyen temel faktörlerle ilgilenmektedir. Son olarak, çoğu uluslararası veri kümesinde ölçülmeyen gıda güvencesi göstergelerini ve çoğu hükümet politikasına ilişkin nitel göstergeleri de veri setine dahil etmektedir.

Karşılanabilirlik göstergesi, *gıda fiyatlarındaki ortalama değişim, küresel yoksulluk sınırının altında kalan nüfus oranı, kişi başına GSYİH, Tarım ithalat tarifeleri, gıda güvenlik programları, çiftçiler için finansman olanağı, bulunabilirlik göstergesi, arz yeterliliği, tarımsal ar-ge faaliyetlerine ayrılan kamu harcaması, tarımsal alt yapı, tarımsal üretim miktarındaki değişkenlik, politik istikrar riski, yolsuzluk, kentleşme kapasitesi, gıda kaybı*, Kalite ve Güvenlik

² Dünya Bankası(WB), Uluslararası Para Fonu (IMF), Gıda ve Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Dünya Ticaret Örgütü (WTO), Dünya Gıda Programı (WFP), Tarım Bilimi ve Teknoloji Göstergeleri (ASTI), USDA (Birleşik Devletler Tarım Departmanı) ve uluslararası istatistikler

göstergesi beslenme çeşitliliği, beslenme standartları, mikro besin bulunabilirliği, protein kalitesi, gıda güvenliği ve Doğal Kaynaklar ve Dayanıklılık göstergesi maruz kalma, su, arazi, okyanuslar, dıyarlılık, uyarlanabilir kapasite ve demografik etkiler alt göstergelerinden oluşmaktadır.

Tablo 1. Çeşitli Ülke Grupları İçin Gıda Güvencesi Endeks Değerleri

	Genel Ortalama	Karşılabilirlik	Bulunabilirlik	Kalite ve Güvenlik	Doğal Kaynaklar ve Dayanıklılık
Asya Pasifik	64,24	70,98	60,87	56,62	53,79
Orta ve Güney Amerika	61,69	66,63	56,17	64,50	55,42
Kuzey Amerika	78,50	81,87	73,53	83,67	59,17
Avrupa	75,81	81,43	69,66	78,68	67,40
Sahra Altı Afrika	47,85	48,37	49,75	41,30	56,09
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	64,80	71,91	58,31	64,80	48,08
Körfez İşbirliği Konseyi	64,80	71,91	58,31	64,80	48,08
Yüksek Gelir Grubu	77,95	84,07	71,67	79,94	62,53
Üst Orta Gelir Grubu	64,38	70,80	58,21	65,22	55,08
Alt Orta Gelir Grubu	54,44	58,54	52,86	48,55	53,22
Düşük Gelir Grubu	44,97	44,76	47,85	37,45	56,02
Orta ve Düşük Gelir Grubu	55,84	59,76	53,64	52,09	54,61
Orta Gelir Grubu	59,41	64,67	55,54	56,88	54,15
Alt Orta ve Düşük Gelir Grubu	50,69	53,09	50,88	44,16	54,33
Denize Kıyısı Olmayan Ülkeler	57,57	61,87	54,96	53,98	60,84
Denize Kıyısı Olan Ülkeler	64,56	69,27	60,77	63,15	55,97

Kaynak: GFSI (2019) verilerinden yararlanılarak tarafımızca düzenlenmiştir.

Tablo 1’de çeşitli ülke grupları için 2019 yılında ait gıda güvencesi endeks değerleri yer almaktadır. Tabloya göre gıda güvencesi açısından en kötü durumda olan ülkeler Sahra Altı Afrika ve düşük gelir grubuna sahip ülkelerdir. Kuzey Amerika ve Avrupa’da yer alan ülkeler ise en iyi konumda olan ülke gruplarıdır. Karşılabilirlik, bulunabilirlik, kalite ve güvenlik alt göstergelerinde düşük gelir grubu içinde yer alan ülkeler, doğal kaynaklar ve dayanıklılık alt göstergelerindeyse Körfez ülkeleri ve Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleri en kötü performans gösteren gruptadırlar. Diğer yandan Kuzey Amerika ülke grubu karşılabilirlik, bulunabilirlik, kalite ve güvenlik alt göstergelerinde başarılı performans gösterirken, doğal kaynaklar ve dayanıklılık alt göstergesinde Avrupa daha iyi konumdadır. Tüm ülke grupları için doğal kaynaklar ve dayanıklılık endeks değerlerinin daha düşük seviyelerde olması iklim değişikliğinin olası etkilerinin habercisi niteliğindedir.

Tablo 2. Dünyada Yetersiz Beslenmenin Yaygınlığı (2005-2018)

	2005	2010	2015	2016	2017	2018*1
DÜNYA	14,5	11,8	10,6	10,7	10,8	10,8
AFRİKA	21,2	19,1	18,3	19,2	19,8	19,9
Kuzey Afrika	6,2	5,0	6,9	7,0	7,0	7,1
Sahra Altı Afrika	24,3	21,7	20,9	22,0	22,7	22,8
Doğu Afrika	34,3	31,2	29,9	31,0	30,8	30,8
Orta Afrika	32,4	27,8	24,7	25,9	26,4	26,5
Güney Afrika	6,5	7,1	7,8	8,5	8,3	8,0
Batı Afrika	12,3	10,4	11,4	12,4	14,4	14,7
ASYA	17,4	13,6	11,7	11,5	11,4	11,3
Orta Asya	11,1	7,3	5,5	5,5	5,7	5,7
Doğu Asya	14,1	11,2	8,4	8,4	8,4	8,3
Güneydoğu Asya	18,5	12,7	9,8	9,6	9,4	9,2
Güney Asya	21,5	17,2	15,7	15,1	14,8	14,7
Batı Asya	9,4	8,6	11,2	11,6	12,2	12,4
Doğu Asya ve Kuzey Afrika	8,0	7,1	9,2	9,5	9,8	9,9
LATİN AMERİKA VE KARAYİPLER	9,1	6,8	6,2	6,3	6,5	6,5
Karayipler	23,3	19,8	18,3	18,0	18,0	18,4
Latin Amerika	8,1	5,9	5,3	5,5	5,7	5,7
Orta Amerika	8,4	7,2	6,3	6,1	6,1	6,1
Güney Amerika	7,9	5,3	4,9	5,3	5,5	5,5
OKYANUSYA	5,5	5,2	5,9	6,0	6,1	6,2
KUZEY AMERİKA VE AVRUPA	<2,5	<2,5	<2,5	<2,5	<2,5	<2,5

Not: * Tahmini Değer **Kaynak:** FAO

Dünyada Gıda Güvencesi ve Beslenme Durumu (2019) raporu dünyada yetersiz beslenme yaygınlığındaki onlarca yıldır yaşanan düşüşün sona erdiğine ve açlığın yavaş yavaş yükselmekte olduğunu ortaya koymaktadır. Tablo 2’de yetersiz beslenmenin küresel düzeyde % 11’in biraz altında kaldığını, yetersiz beslenen insanların toplam sayısının ise birkaç yıldır yavaşça artmakta olduğu gözlenmektedir. Günümüzde 820 milyondan fazla birey, yani yaklaşık olarak dünyadaki her dokuz insandan biri açlık çekmektedir. Bu durum en çok, yetersiz beslenme yaygınlığını 2015’ten bu yana neredeyse tüm alt bölgelerde hafif ama istikrarlı bir artış gösterdiği özellikle Afrika kıtasında göze çarpmaktadır. Asya’da yetersiz beslenme yaygınlığı çoğu bölgede istikrarlı bir şekilde düşmekte olup 2017’de yüzde 11,4’e gerilemiştir. Latin Amerika ve Karayipler’de ise, yetersiz beslenme oranları büyük ölçüde Güney Amerika’da yaşanan olumsuz gelişmeler sonucunda yükseliş göstermiştir.

Küresel Kamusal Mal Olarak Sağlık ve Salgın Hastalıklar

Günümüzde sağlık ve sağlık hizmetleri, yerel, bölgesel ve küresel düzeyde etkilere ve dışsallığa sahip küresel kamusal mal niteliğine sahiptir. Küresel kamusal mal olarak değerlendirilen sağlık hizmetinin etkinlikle sunulması yaratmış olduğu dışsallıklar sebebi ile önem arz etmektedir. Sağlık ve sağlık hizmetlerinin sunumu ve finansmanında kamu ekonomisinin düzenleyici rolü söz konusudur. Günümüzde dışsallık özelliklerinin küresel boyutlara ulaşması sebebiyle küresel kamusal olarak nitelendirilmiş ve sunumu da küresel bir kapsam kazanmıştır. Bu anlamda uluslararası kuruluşlar ve ulus devletleri küresel kamusal mal olan sağlık hizmetlerinin finansman ve sunumunun gerçekleştirilmesi konusunda yeni arayışlara girmişlerdir.

Ticaret, seyahat, göç, gıda güvencesi, iletişim ve hızlı bilgi akışı, küresel ortak malların olumsuz kullanımı, tüketim alışkanlıklarının küresel değişimi gibi sağlık üzerinde doğrudan ve dolaylı etkilere neden olabilmektedir. Artan ticaret hacmi sigara, uyuşturucu, alkol gibi sağlığa zararlı malların da ticaretini ve pazarlama faaliyetlerini artırmaktadır. Ulusal ve uluslararası düzeyde seyahat imkanlarının kolaylaşması ve artması sonucu milyonlarca insan çeşitli ulaşım araçları ile seyahat ederken, bulaşıcı hastalıkların yayılmasını da hızlandırmaktadır. Diğer yandan göçler küresel sağlığın bozulmasında bir başka unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Birçok küresel kamusal mal gelişmekte olan ülkeler için kalkınma amacına hizmet eden refah artırıcı mal ve hizmetlerdir. Özellikle yoksullaşmanın sebeplerini ortadan kaldırmak ve sorunların aşılmasında kaynak yaratmak için bir çok gelişmekte olan ülke “kalkınma yardımları”na ihtiyaç duymaktadır. Küresel kamusal malların faydalarının artırılması ve zararlarının ortadan kaldırılması ile kalkınma yardımları arasında doğru yönlü bir ilişki söz konusudur. Kalkınma yardımları aracılığıyla küresel kamusal mallardan faydalanabilme imkanı oluşmaktadır (Yılmaz ve Yaraşır, 2011, s. 11).

Kamusal mal ya da hizmetlerin tanımı gereği bu tür mal ve hizmetlerde sadece ödemeye istekli olanlar dikkate alınıp diğerleri göz ardı edilmesi söz konusu değildir. Bireye sunulan koruyucu sağlık hizmetleri bunun en güzel örneğidir. Çocuk felci aşısının fiyatlandırıldığı durumda aşı yaptıracak bireyin aşısı yaptırmayı yaptırmama kararı ile ilgili birçok unsur söz konusudur. Birey, aşısı yaptırmaması veya yaptırmaması durumunda faydayı (sağlıklı bir birey olmak, hastalıktan korunmak, vs.) ve katlanacağı özel maliyetleri (fiyat, harcanan zaman vs.) dikkate alacaktır. Aşının maliyetinin elde edeceği faydadan daha yüksek olduğu durumda birey aşı yaptırmak istemeyecektir. Sonuçta, aşısı yaptırmayan birey toplumsal bir risk oluşturacak toplumun ödeyeceği maliyetin elde edeceği faydadan daha yüksek olmasına neden olacaktır. Bu yönüyle sağlık hizmetlerinin yaydığı olumlu dışsallıklar nedeniyle tamamen piyasa ekonomisi koşullarına bırakılmaması gerekmektedir (Gediz, 2014, s. 84).

Sağlık ve sağlık hizmetleri yarı kamusal mal ve hizmet niteliğine sahiptirler (Bknz. Tablo 3). Özellikle tedavi edici sağlık hizmetleri bu kapsamda değerlendirilmektedir. Her ülke kendi ekonomik, politik ve kültürel dinamiklerine uygun bir şekilde sağlık hizmetleri sunulmasında kamu ve özel işbirliği uygulamaktadır. Kamu ekonomisinin düzenleyici rolüyle piyasa ekonomisi tarafından sunulan sağlık hizmeti küresel boyutta dışsallığa sahip olması itibarıyla 1980’li yıllardan sonra küresel kamusal mal olma niteliğine sahip olmuştur. Ulus devletler ve uluslararası kuruluşlar sağlık hizmetlerinin sunumu ve finansmanında işbirliğine gitmişlerdir. Dünya Sağlık Örgütü küreselleşme ve sağlık ilişkisini doğrudan ve dolaylı etkileri itibarıyla tanımlamıştır. Sağlık sistemi, sağlık politikalarının etkileri, enfeksiyon hastalıkları ve sigara pazarı doğrudan, sağlık sektörünün ulusal ekonomi aracılığıyla yönetimi ile beslenme, yaşam koşulları vb. unsurlara bağlı ortaya çıkan toplumsal riskler dolaylı etkileri oluşturmaktadır. Örneğin artan gelir eşitsizliği, sağlık açısından olumsuz sonuçlar oluşmasına neden olmaktadır. Gelir eşitsizliği sağlık hizmetlerinden eşit koşullarda faydalanmaya imkan vermediğinden gelir düzeyi düşük olan ülkelere salgın hastalıklara neden olmaktadır. Salgın hastalıkların küresel düzeyde diğer ülke ve bireylere yayılarak negatif

dışsallık oluşturması engellenmeli, bu hastalıkların tedavi edilerek veya bireylerin hastalıktan korunması ile ilgili diğer ülke ve bireyler için riskin azaltılması yönünde alınacak tedbirlerle pozitif dışsallık artırılmalıdır. Salgın hastalıkların yayılımını engellemek için hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin önlem alması gerekmektedir. Salgın hastalıklarla herhangi bir ülkenin yetersiz mücadelesi hastalığın tüm dünyayı etkisi altına almasına neden olabilecektir. Salgın hastalıkların önlenmesi ile kitlesel ölümler önlenmekte, sosyal ve ekonomik olumsuzlukların önüne geçilebilmektedir. Sağlık alanındaki AR-GE faaliyetleri ve tıbbi müdahaleler ile tüm toplumlar sağlıklı bir duruma kavuşmakta, fırsat eşitliğini sağlama ve beşeri sermayenin gelişimi sayesinde ülke kalkınması ile yoksullukla mücadelede edilebilmektedir (Yıldız ve Turan, 2010, s. 40; Gediz, 2014, s. 85; Yılmaz ve Yaraşır, 2011, s. 10).

Tablo 3. Yarı Kamusal Maldan Küresel Kamusal Mala: Sağlık Hizmetinin Analizi

YARI KAMUSAL MAL OLARAK SAĞLIK	KÜRESEL KAMUSAL MAL OLARAK SAĞLIK
ÖZELLİK	ÖZELLİK
Faydanın Bölünemezliği	Faydanın Bölünemezliği
ULUSAL BOYUTTA	KÜRESEL BOYUTTA
Tüketimde Dışlanamazlık	Tüketimde Dışlanamazlık
FİNANSMAN	FİNANSMAN
Ulusal Kamu Kaynakları	Kamu Kaynakları
BÜTÇE	Ulusal – Uluslararası Kuruluşlar
	Özel Kaynaklar
	Kar Amaçlı Olan – Olmayan Kuruluşlar - STK
HİZMETİN ETKİ ALANI	HİZMETİN ETKİ ALANI
Ulusal Ülke Ölçeği	Küresel Dünya Ölçeği
HİZMETİN DİĞER AMAÇLARI	HİZMETİN DİĞER AMAÇLARI
Ekonomik Büyüme ve Kalkınmanın Sağlanması Ulusal Ölçekte Yaşam Standartlarının Artması	Yoksulluğun Önlenmesi Küresel Ölçekte Yaşam Standartlarının Artması

Kaynak: Ener, M. ve Demircan, E. (2008). Küreselleşme sürecinde değişen devlet anlayışından kamu hizmetlerinin dönüşümüne: sağlık hizmetlerinde piyasa mekanizmaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), 57-82.

Bu nedenle sağlık hizmetlerinin sunumu ve finansmanında küresel işbirliğine ihtiyaç duyulmaktadır. Sağlık alanında faaliyette bulunan uluslararası örgütler küresel nitelikli, bölgesel nitelikli ve hükümetler dışı uluslararası örgütler üzere ayrılmaktadır. Birleşmiş Milletler Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization), Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (Food and Agriculture Organization of United Nations-FAO), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (Organisation for Economic Co-Operation and Development –OECD) küresel nitelikli uluslararası örgütler, Avrupa Birliği (European Union -EU), Afrika Birliği Örgütü (Organization of African Unity-OAU), Arap Birliği (The League of Arap Satates), Güney Doğu Asya Uluslar Birliği (Association of South East Asian Nations-ASEAN), Şanghay İşbirliği Örgütü (Shanghai Cooperation Organization) bölgesel nitelikli uluslararası örgütler ve Uluslararası Kızılay-Kızılhaç Hareketi, Sınır Tanımayan Doktorlar Örgütü (Medecins Sans Frontieres-MSF) hükümet dışı faaliyette bulunan uluslararası örgütlerdir.

Sağlık ve sağlık hizmetlerinin sunumu, toplumsal önemi nedeniyle evrensel bir uzlaşmanın bulunduğu küresel kamusal mal olma özelliğine sahiptir. Salgın hastalıkların ülkeler arasında sınır tanımaması ülkeyi yoksullaştırıcı ve kalkınmayı engelleyici etkilere sahiptir. Kalkınmasını henüz tamamlayamayan geri kalmış ülkeler bulaşıcı hastalıklarla mücadelede tedavi maliyetleri nedeniyle bu hizmetlerden faydalanamayacaklardır. Küresel kamusal mal olarak sağlık hizmetinin etkin sunumunun sağlanabilmesi için ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanması, yoksulluğun önlenmesi ve yoksullukla mücadele, kaliteli bir yaşam düzeyinin gerçekleştirilmesi önemli rol oynamaktadır (Ener ve Demircan, 2008, s. 67; Yılmaz, 2010, s. 141).

Çalışmamızın kapsamı gereği bu bölümde daha çok salgın hastalıklar üzerinde durulacaktır. Salgınlar, birden fazla ülke veya kıtayı içerebilecek büyük nüfusu etkileyebilme gücüne sahiptirler. Hastalığa maruz kalmış nüfusun oranı ve kapsamı, hastalığın ne kadar kolay yayıldığına, bulaşma şekline sağlıklı ve hastalığa maruz kalmış kişiler arasındaki temas düzeyi ile ilişkilidir. Nüfus yoğunluğu yüksek ülkelerde hastalığın bulaşma riski daha yüksektir. Özellikle bağışıklık sistemi düşük olan genç ve yaşlı nüfus daha riskli konumdadır (World Bank, 2005). Tarihsel süreç içerisinde bir değerlendirme yapıldığında dünyada belirli aralıklarla bir çok salgın vakalarına rastlanmıştır. Etkileri bakımından en önemli vakalar arasında İspanyol Gribi (H1N1 – 1918-1919), Asya Gribi (H2N2-1957-1958), Hong Kong Gribi (H3N2 -1968-1969), Kuş Gribi (H5N1-1997), Domuz Gribi (H1N1-2009), SARS (Şiddetli Akut Solunum Sendromu-2002), MERS (Orta Doğu Solunum Sendromu-2012) ve Koronavirüs (COVID-19-2019) sayılmaktadır. Tablo 4’de bu salgınlara ilişkin veriler yer almaktadır.

Tablo 4. Dünya’da Görülen Bazı Salgın Hastalıklar

	İlk Görüldüğü Yerler	Ölüm Oranı	Toplam Vaka	Toplam Ölüm	Salgın Zamanı
1918-1919 İspanyol Gribi-H1N1	Fransa-ABD	% 2,5	500 Milyon-1 Milyar	40-50 Milyon	1918 Bahar
1957-1958 Asya Gribi-H2N2	Çin	% 0,2	250 Milyon- 1 Milyar	1-2 Milyon	02.1957
1968-1969 Hong Kong Gribi – H3N2	Hong Kong, Çin	% 0.2	250 Milyon-1 Milyar	750Bin-1 Milyon	09.1968
1997-Kuş Gribi H5N1	Hong Kong, Çin	% 52.8	861	455	1997-İlk Çeyrek
2009-Domuz Gribi -H1N1-SARS	Meksika –ABD	% 0.03	10 Milyon-200 Milyon	105.700-95.600	15.04.2009
MERS	Çin (Guandong)	% 9-11	8098-8422	774-926	16.11.2002-07.2003
Koronavirüs-COVID 19	Suudi Arabistan – Orta Doğu	% 35	2494	858	2012-4. Çeyrek
	Çin (Wuhan)	%6,2	5.517.034	346.949	8 Aralık 2009

Kaynak: WHO, CBO (Congressional Budget Office), CIA (Canadian Institutions of Actuaries), Worldometers (Aktaran Dündar, 2020, s. 843) yararlanılarak 25.05.2020 tarihi verileriyle tarafımızca güncellenmiştir.

Sağlık hizmetlerinin etkilerini arttırmak için diğer küresel kamusal malların üretiminin de arttırılması gerekir. Örneğin, fakirliğin önlenmesi, gıda güvencesinin sağlanması, temiz suya ulaşım imkânlarının artırılması gibi. Sağlık küresel kamusal malı tüm dünyaya dışsallık yaydığı gibi genetik nitelik kazanarak nesiller arası etkiler yaratması da söz konusudur. Salgın hastalıkların yayılımının önlenmesi en önemli sağlık sorunlarından biridir. Tablo 4’de yer alan salgın hastalıkların ve neden oldukları dışsallıkların yanı sıra tarihi süreçte, kolera, veba, sıtma salgınları ve cüzzam günümüzde AIDS binlerce insanın ölmesine yol açmıştır. Küresel sağlık mal ve hizmetlerinin etkin düzeyde sunulmaması, yakın geçmişte ortaya çıkan salgınlara neden olmuştur. Örneğin 1991 yılında Peru’da kolera, 1994 yılında Hindistan ve 1995 yılında Şil’de veba, 1996 yılında Zaire ve Gabon’da ebola, Afrika’da Malarya, 1998 yılında Hong Kong ve Çin’de Asya gribi gibi. Diğer yandan tüberküloz ile birlikte ölüm oranlarının artmasına neden olan AIDS, 2000’li yılların başında Sahra altı Afrika başta olmak üzere 14 milyon insanın ölümüne yol açan bir hastalıktır. Dünya genelinde tüberkülozdan ölüm oranı son beş yıl ortalaması alındığında, 100.000 kişide 37, tüberkülozun yayılma oranı ise her 100.000 kişide 345’dir. Tüberküloz vakalarının çoğu Rusya, Ukrayna, Azerbaycan başta olmak üzere Doğu Avrupa ülkelerinde görülmekte, Londra ise en çok tüberküloz hastası bulunan Batı Avrupa başkentleri arasında yer almaktadır. Milyonlarca insanın ölümüne neden olan bir başka hastalık ise sıtma olarak bilinen malaryadır. BM Afrika’da yoğun çalışmaları sonucunda 2000 yılında dünya genelinde 985 bin olan hastalıktan ölüm sayısı 2009 yılında 781 bin’e düşmüştür. Salgınların bir çoğunun kötü çevre şartlarının da etkisi ile az gelişmiş ülkelerde ortaya çıkıp diğer ülkelere yayıldığı gözlenmektedir. Bu nedenle salgın hastalıkların neden olduğu negatif dışsallıkların azaltılması için uluslararası ölçekte çözüm aranması ve kaynak tahsisi gerekmektedir (Mutlu, 2006, s. 58; WB, 2001, s. 3; WHO, Global Tuberculosis Control 2011; BM, 2011, s. 4 Akt: Yılmaz ve Yaraşır, 2011, s. 14).

COVID-19 ve Gıda Güvencesine Etkileri

Salgın bir hastalığın ekonomi üzerinde talep ve arz yönlü etkileri söz konusu olabilmektedir. Toplu taşıma, turizm, perakende satışlar, sigorta endüstrisi, oteller ve restoranlar gibi bireylerin daha çok yüz yüze etkileşimlerinin olduğu hizmet sektörlerinde talep düşüşlerine neden olabilmektedir. Sağlık hizmetlerine olan talepteki artış kapasite yoğunluğuna neden olabilecektir. Salgın, tüketici alışkanlıklarının ve toplam tüketimin düşmesine neden olarak ekonomik etkiler doğurabilecektir. Dünya ticaretinin daralmasıyla piyasalar belirsizlik ortamına tepki vererek yatırım güvencesini olumsuz etkileyebilecektir. İşgücü verimliliği ve büyüklüğünde gözlenen bozulma, maliyetlerin artmasına neden olarak arz şoku yaratabilecektir. Diğer yandan, özellikle finans, bilgi teknolojisi gibi hizmet endüstrilerinde faaliyette bulunan bazı şirketlerin, teknolojideki gelişmeler sayesinde çalışanlarının evden çalışmasına izin verilerek çalışma koşullarında değişiklikler gözlenebilmektedir. Salgının başlamasını önleme, salgını başladığında kontrol altına alma ve toplumun sağlığı üzerindeki zararlı etkilerini hafifletme çabaları ekonomik etkilerinin azaltılması bakımından hükümetlere büyük sorumluluklar yüklemektedir. Karantina tedbirleri, ticaret, seyahat ve

turizmde düşümlere neden olacaktır. Küreselleşme dinamikleri bağlamında modern üretim süreçleri ulusal ve uluslararası düzeyde önemli düzeyde bozulmalara maruz kalabilecektir. Salgın bir hastalığın uzun dönemde en önemli ekonomik etkisi işgücü üzerinde gözlenmektedir (Dündar, 2020, s. 844).

Küreselleşme nedeniyle toplum sağlığını etkileyen konulardan biri de, gıda güvenesinde yaşanan kötüleşmedir. Ülkelerin hızlı büyüme oranlarına bağlı artan gıda talepleri, gıda yardımlarının yetersiz olması, yoksul ülkelerde gözlenen döviz kıtlığı sebebiyle ithalat olanaklarının olmaması gıda kıtlığı ve sağlık sorunlarına neden olmaktadır. Temiz su kaynaklarının azalması, su savaşlarına yol açması, kirli hava nedeniyle bulaşıcı hastalıkların artışı, sera gazı miktarındaki artış ve ozon tabakasındaki incelmeye kanser vb. hastalıkların artışında rol oynaması gibi küreselleşmeye bağlı küresel ortak malların kötü kullanımı olumsuz dışsallıkların yaşanmasına neden olmaktadır. Küreselleşme ile gelişen teknolojik yenilikler patent koruması nedeniyle ciddi gelir düzeyi düşük ülkelerin bu ilaçlardan yararlanmaları konusunda ciddi engel oluşturmakta ve sağlıklarını tehdit etmektedir. Diğer yandan zararlı ve bağımlılık yaratan maddelerin satışı için iletim araçları ve medyanın aktif olarak kullanı küresel pazarlama stratejilerinin tüm dünyada yaygınlık kazanması küresel sağlığa zarar vermektedir (Arslan, 2007, s. 56-57).

Çin'in merkezindeki 11 milyon nüfuslu bir şehir olan Wuhan'da Aralık 2019 tarihinde ortaya çıkan viral pnömoni vakaları 2003 yılında Şiddetli Akut Solunum Sendromu (SARS) salgınına neden olan virüsle genetik olarak yakından ilişkili olduğu için yeni bir Koronavirüs (yakın zamanda Şiddetli Akut Solunum Sendromu Koronavirüs-2 (SARS-CoV-2) olarak tanımlanmış ve koronavirüs ailesinin en son üyesi olarak kabul edilmiştir. Yayılma hızı, etki alanı ve uzun süren kuluçka dönemi (2-4 gün) dikkate alındığında bu yeni virüsün insanlar arasında daha güçlü bulaşma riski taşıdığı ve pandemiye neden olma olasılığı gözlenmektedir. Virüsün merkezi ilk aylarda Çince kısa zamanda başta İtalya, İspanya, Fransa, Almanya, İngiltere gibi Avrupa ülkeleri ve ABD'yi etkisi altına alarak vaka sayılarında şiddetli artışlar gözlenmiştir. DSÖ, 30 Ocak'ta 'Uluslararası Endişeler için Halk Sağlığı Acil Durumu' ilan etmiş ve salgını olağanüstü bir halk sağlığı riski olarak kabul etme konusunda küresel bir fikir birliğine vararak, 11.03.2020 tarihinde virüsün yayılma hızı ve ciddiyeti gözönünde bulundurularak pandemi ilan etmiştir (Dünya Sağlık Örgütü [WHO], 2020, Dündar, 2020, s. 842-843).

COVID-19 salgınının gıda güvenesi üzerindeki tam etkisini değerlendirmek için henüz erken olmakla birlikte daha önce yaşanan salgın hastalıkların etkileri göz önünde bulundurulduğunda belirli riskler taşıdığı açıktır. Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde gıdaya erişilebilirlik açısından endişe verici sinyaller söz konusudur. COVID-19 salgını ile mücadelede gıda güvenesi ciddiyetle üzerinde durulması gereken bir konudur. Uluslararası Gıda Politikası Araştırma Enstitüsü (IFPRI- The International Food Policy Research Institute), küresel ekonomik yavaşlamanın dünyadaki yoksulluk üzerindeki etkisini tahmin ettiği çalışmasında, %1'lik bir ekonomik yavaşlamanın dünya çapında yoksulluğu % 2 oranında artıracağı sonucuna ulaşmıştır. Küresel düzeyde yoksulların sayısının yaklaşık olarak 14 milyon kişi artacağı ve özellikle kırsal alanların etkileneceği iddia edilmektedir. Salgının süresi ve pandeminin gelişimi beklenen etkilerin şiddetinde belirleyici role sahiptir (IFPRI, 2020, s. 7; Mengoub, 2020, s. 4).

2 Mart 2020'de yayınlanan OECD raporuna göre, daha önce öngörülen %2, 9'luk büyüme oranı revize edilerek dünyadaki GSYİH büyüme oranı %2,4'ün altına düşeceği tahmin edilmektedir. Küresel sağlık krizinin neden olduğu ekonomik yavaşlamanın bir sonucu olarak en kötü senaryoda, GSYİH büyüme oranı % 1,5'e düşmesi beklenmektedir³. Önceki krizlerin tarımsal üretim, ticaret ve fiyat dalgalanmaları üzerinde önemli olumsuz etkileri olmakla birlikte, COVID-19 salgınının küresel ölçekte eşi görülmemiş olması ve durumun pek çok bilinmeyenle birlikte hızla değişmesi endişe verici bir unsurdur. Acil sağlık sorunlarının ötesinde, gıda sistemleri, gıda Güvenesi ve Beslenme (FSN-Food Security and Nutrition) üzerinde kısa, orta ve uzun vadeli etkiler beklenmektedir. COVID-19'un hem doğrudan hem de dolaylı etkileri söz konusudur. Nihai sonuçlar, toplumların ülkelerin ve bölgelerin mevcut durumlarına ve bunların şoklara karşı dirençlerine bağlı olarak değişim gösterebilecektir. Küresel gıda bulunabilirliği ve gıda fiyatları için potansiyel risk, salgının süresine ve gereken sınırlama önlemlerinin şiddetine bağlı olacaktır. Ayrıca pandeminin Çin, ABD ve AB gibi ülkelerde gıda üretimi üzerindeki potansiyel etkisinin küresel gıda bulunabilirliği ve gıda fiyatları üzerinde ciddi etkileri olabileceği beklenmektedir. Buna karşılık, gıda güvenesinin kötüleşmesi durumunda, bağımsızlık sistemlerinin zayıflamasına neden olarak salgının ilerlemesi üzerinde de olumsuz etkileri olabilecek ve durumdan en çok etkilenenler en yoksul ve en

³ Bu tahminler, COVID-19'un AB ve ABD'de yayılması ve borsalarda ve petrol piyasalarında son günlerde görülen keskin düşüşler öncesinde daha yeni gelişmelerden önce yapılmıştır.

savunmasız kesimler olacaktır. Diğer yandan en yoksul ve en savunmasız nüfusun iş ve gelir kaybı, gıda fiyatlarındaki artış ve istikrarsızlık ile başa çıkabilme konusunda da zorlayıcı bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (CFS, 2020, s. 2).

Salgın nedeniyle birçok ülkede ilk önce alınan tedbirlerden birisi okulların kapatılmasıdır. Okulların kapatılmasıyla birlikte sağlık sigortası ve sosyal koruma erişim imkânına sahip olmayan milyonlarca çocuk okul yemekhanelerindeki beslenme imkânından mahrum kalmaktadır. Örneğin, Latin Amerika ve Karayipler'de FAO destekli okul yemekleri programları 85 milyon çocuğa fayda sağlamaktadır. Yemekler her gün en güvenilir yiyecek kaynaklarından birini oluşturduğundan, yaklaşık 10 milyon çocuk bu imkândan faydalanmaktadır. Salgın nedeniyle okul yemek programlarının askıya alınması, savunmasız çocukların gıda güvencesi ve beslenmesini risk altına sokarken, hastalıklarla başa çıkma kapasitelerini zayıflatmaktadır (FAO, 2020).

COVID-19 salgını nedeniyle ortaya çıkan daha geniş ekonomik kriz, gıda güvencesi ve beslenme düzeyi açısından büyük zorluklar yaratmaktadır. Örneğin; kısmen sosyal uzaklaşma politikaları ve kısmen daha geniş ekonomik yavaşlama nedeniyle restoranlar ve perakende satışlar büyük iş ve gelir kayıpları ile karşı karşıyadır. Gıda üreticileri, ürettikleri ürünler için hala talep görse de, tarım-gıda tedarik zincirleri ve pazarlardaki kesintiler geçim kaynaklarının kesintiye uğramasına neden olarak gelir kaybını tetiklemektedir. Gelirdeki bu düşüşlerin bireylerin yiyeceklere erişimi üzerinden doğrudan etkileri söz konusudur. Kaçınılmaz olarak küresel ekonomik durgunluğun, gıda güvencesi ve beslenme açısından daha uzun vadeli etkilere yol açması muhtemeldir. Beklenen ekonomik durgunluğun 2008 finansal krizinde meydana gelen tarımsal emtia fiyatlarındaki artışlardan çok farklı olması beklenmektedir. Perakende seviyesinde fiyat artışı olabilesine rağmen, genellikle emtia fiyatları talep yetersizliği nedeniyle düşüş eğiliminde olabilecektir. Diğer yandan petrol fiyatlarındaki gözlenen düşüşün gıda fiyatları artma eğilimini engellemesi beklenmektedir. Ancak gıda arz ve talebindeki şokların yine de insanların gıda güvencesini etkilemesi muhtemeldir (CFS, 2020, s. 4).

COVID-19'un gıda arzı ve talebi üzerindeki etkileri, gıda güvencesi ve beslenmesinin (FSN) dört ayağını da (Kaşılabilirlik-Affordability, Bulunabilirlik-Availability, Kalite ve Güvenlik-Quality and Safety, Doğal Kaynaklar ve Dayanıklılık-Natural Sources and Resilience) doğrudan ve dolaylı olarak etkilemesi beklenmektedir.

Dünyadaki ülkelerde COVID-19 vaka sayısı arttıkça, tarımsal gıda tedarik zincirlerindeki aksamalara bağlı olarak, bol miktarda yiyecek olmasına rağmen, karantina önlemleri sırasında gıda tedarikinden endişe duyan insanlar tarafından panik satın alımının artması nedeniyle gıda arzında aksaklıklar gözlenmiştir. Gıda tedarik zinciri üreticiler, tüketiciler, tarım ve balıkçılık girdileri, işleme depolama, nakliye ve pazarlama gibi unsurları içeren kapmaşık bir yapıya sahiptir. Salgın vakalarının sonlandırılmadığı durumda orta ve uzun vadede piyasalarda gıda bulunabilirliğini azaltabilecek daha ciddi aksaklıklar olması muhtemeldir. Satın alma gücünün azalması nedeniyle azalan talep, çiftçilerin ve üreticilerin teknolojiyi kullanma, yatırım yapma ve benimseme yeteneğini ve istekliliğini etkileyecek ve gıda üretimini ve kullanılabilirliğini daha da azaltacaktır. Ayrıca, balıkçılık ve su ürünleri yetiştiriciliği için, ulaşımdaki kısıtlama, sınır kapanmaları ve restoran ve otellere olan talebin azalmasıyla ilişkili lojistik sorunları, fiyatları etkileyen önemli pazar değişiklikleri yaratabilir. Taşıma yollarındaki tıkanmalar, taze gıda tedarik zincirleri için özellikle engelleyicidir ve artan gıda kaybı ve atık ile sonuçlanabilir. Oldukça çabuk bozulabilen ve bu nedenle nispeten sınırlı bir sürede satılması, işlenmesi veya depolanması gereken taze balık ve su ürünleri özellikle risk altındadır. Sınırlama ve sosyal mesafe politikaları ile başlayan pandemi, panik alımı ve tüketiciler tarafından gıdaların stoklanması gıda talebini artıracığı için kısa dönemde talepte bir artış yaratmaktadır. Bununla birlikte, alımlardaki bu artışı, istihdam kaybı ve bazı sektörlerin kapanması nedeniyle hem gıda satın almada fiziksel yetenek hem de gelir kaybı ve satın alma açısından talepte azalma eğilimi izleyebilir.

Küresel gıda pazarlarının, gıda değer zincirlerinin karmaşıklığı, ticaret ve taşımacılığın önemi göz önüne alındığında, son derece savunmasız hale gelebilmesi sözkonusudur. COVID-19 muhtemelen FAO Gıda Fiyat Endeksi tarafından erken uyarı şeklinde yansıyan küresel ekonomi için deflasyonist bir şoku temsil ederken, kısa vadede sağlıklı bir beslenmenin gerçek maliyeti, düşük gelirli hane halkları üzerinde özellikle artan maliyetlere bağlı olarak bozulabilir. Bu etki, 2019'da Dünyada Gıda Güvencesi ve Beslenme Durumunda belirtildiği üzere, ithalat bağımlılığı yüksek olan ülkelerde söz konusu olacaktır. Burada, ithalat bağımlılığındaki yüzde bir artış, yılda %3,8'in yetersiz beslenme düzeyinde ortalama bir artışa neden olduğundan, olumsuz etki daha güçlüdür. Ülke gıda ithalatına bağımlı olduğunda, beslenme yetersizliğinde

yılda ortalama %8'lik bir artış söz konusudur. Ayrıca, bu durum talep şoku etkisinin uzamasına ve kötüleşmesine katkıda bulunacaktır(FAO,2020).

FAO'nun Nisan Aralık 2020 dönemini kapsayan acil eylem planında yer alan dört önemli bileşen ve içeriklerine ait tedbirler Tablo 5'de yer almaktadır.

Tablo 5. FAO Gıda Güvencesine İlişkin Planlama

Bileşen 1. Küresel Veri ve Analiz Olanaklarının Oluşturulması
COVID-19 nedeniyle gıda güvencesizliği riski en fazla olan ülkeleri ve nüfus gruplarını belirlemek için veri toplama ve analizinde alternatif yöntemlerin belirlenmesi
COVID-19'un tedarik zinciri ve gıda güvencesi üzerindeki etkilerini değerlendirmek ve izlemek için en iyi göstergeleri ve veri kaynaklarını belirlemek
COVID-19 jeo-uzamsal platformu dâhil olmak üzere daha geniş bir bilgi ve analiz paylaşımını sağlamak ve analizi kolaylaştırmak
Arz şoklarını öngörmek için hareket kısıtlamalarını, gıda ve tarımsal tedarik zincirlerini, gıda üretimi ve bulunabilirliğini, gıda ve tarımsal girdi fiyatlarını izlemek
Üreticilerden toptancılara, tüccarlara ve tüketicilere değer zinciri boyunca rol alan aktörlerin ortaklarla işbirliği içinde uzaktan veri toplama yoluyla değerlendirilmesi
Veri tesisi aracılığıyla üretilen etkilerin ortak anlayışına dayanan öngörüler de dâhil olmak üzere gıda güvencesi analizlerinin uyarlanması
Ülke düzeyinde en çok etkilenen grupları belirlemek ve onların ihtiyaçlarına cevap verecek öngörü ve eylemler geliştirmek
Yatırımın geri dönüşü ve gıda tedarik zinciri müdahaleleri de dâhil olmak üzere hasar ve kayıp değerlendirmeleri yapmak
Bileşen 2. En yoğun gıda güvencesiz nüfus için gıdaya erişimin sağlanması ve gıdaya erişimin istikrara kavuşturulması
Kırsal-kentsel arayüz dâhil olmak üzere en hassas alanlarda sürekli gıda üretimi ve gelir üretimi sağlamak için tarımsal girdilerin (tohumlar, aletler, hayvancılık yemi) dağıtımlarının ve ihtiyaçlarının artması ve hayvan sağlığı desteğinin sağlanması;
Daha fazla taze gıda bulunabilirliği sağlamak için geçim çeşitliliğinin ve ev tabanlı gıda üretiminin (örn. Arka bahçeler) desteklenmesi (örn. Küçük stokların dağıtımı, ev bahçeciliği için alet ve tohumların dağıtımı)
İyileştirilmiş depolama kapasiteleri ve küçük ölçekli işleme ve koruma meyveleri, sebzeler, süt ve et ürünleri, vb. yoluyla ulaştırma ve pazarlara erişimdeki sınırlamalar nedeniyle önemli ölçüde artabilecek hasat sonrası kayıpları azaltmak
Yerinden edilmiş ve ev sahibi topluluklar için, gıda bulunabilirliğini korumak için mülteci kamplarında ve ev sahibi topluluklarda gıda üretimini desteklemek (örneğin küçük stokların dağıtımı, küçük ölçekli tarımsal üretim için alet ve tohum dağıtımı), gıda ve sağlıklı besinlere erişimi iyileştirmek, yanı sıra nakit tabanlı programları büyütme
Mümkün olan yerlerde, sosyal koruma sistemlerini hızla ölçeklendirmek için hükümetlerle yakın işbirliği içinde çalışmak, savunmasız kişilerin sosyal koruma yönetimi bilgi sistemleri ve hızlı destek yoluyla hızlı hedeflenmesine izin vermek, erişimi zor olan alanlarda evlere ulaşmak da dahil olmak üzere doğrudan nakit desteği yoluyla korunmasız ve etkilenen kişi ve toplulukların satın alma gücünü artırmak
Belirli geçim kaynaklarına ve ekonomik bağlamlara uyarlanmış nakit desteği ile tarım ve gıda üretimini, değer zincirini ve ilgili geçim sistemlerini korumaya ve teşvik etmeye devam etmek;
Teslimat açısından, hareket kısıtlamaları nedeniyle nakit hakların sunumundaki aksaklıkları önlemek için mobil ödeme sistemlerine öncelik vermek
Bileşen 3. En savunmasız nüfus için kritik gıda tedarik zincirinin sürekliliğinin sağlanması
Ulusal halk sağlığı önlemlerine uygun olarak tüm değer zincirindeki çiftçilerin ve gıda çalışanlarının sağlığını korurken kilit gıda maddesi koridorlarının mümkün olduğunca açık kalmasını sağlamak, savunmasız küçük çiftçi ve gıda işçilerine özel odaklanarak gıda işleme, nakliye, pazarlama, depolama koşullarını desteklemek
Müzakere gücünü ve pazarlara erişimi sürdürmek için yerel üretici gruplarını güçlendirmek ve kilit gıda koridorlarının mümkün olduğunca açık kalmasını sağlamak
Küçük ölçekli gıda üretimini teşvik etmek için acil önlemlerin (tarımsal girdi desteği gibi) alınması
Harici tedarik kesintileri durumunda, yerel, küçük ölçekli gıda dönüşüm kapasitesinin artırılması
Nakliye kuponları sağlayarak ve farklı değer zincirleri içindeki ticari ilişkileri kolaylaştırarak, tarım ürünlerinin pazarda bulunabilirliğini güçlendirmek
Bileşen 4. Gıda tedarik zinciri aktörlerinin virüs bulaşma riski taşımadığından emin olmak
Risk faktörlerinin belirlenmesi ve ele alınması
Çiftçi Tarla Okulları, Hayvancılık Tarla Okulları, Hayvan Sağlığı Kulüpleri ve diğer ağlar aracılığıyla toplulukları harekete geçirmek ve COVID-19 bilincini artırmak
Enfeksiyon riskini azaltmak için en iyi uygulamalar konusunda gıda tedarik zinciri boyunca aktörlerde duyarlılaşma eğitimleri yürütmek
Yerel dillerde iletişim ürünleri (örn. Posterler, afişler, tişörtler, radyo) geliştirmek
Hayvan gözetim personeli, orman otoriteleri, çiftçi grupları, orman kullanıcıları, kadınlar ve gençlik grupları dahil olmak üzere yerel yetkililere ve yayım hizmetlerine enfeksiyon riskini azaltmak için en iyi uygulamalar konusunda eğitim verilmesi

Kaynak: FAO (2020) "Addressing the Impacts of COVID-19 in Food Crisis" April –December 2020 yararlanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

COVID-19 salgını, kıt kamu kaynakları, zayıf halk sağlığı sistemleri ve yetersiz sosyal koruma bağlamında dũnyanın en yoksul ve en yetersiz beslenen nũfuslarını daha da zor duruma sokabilecektir. Gıda değer zincirlerinin korunmasının yoksul ve yetersiz beslenen nũfuslara sahip ũlkelerde özel bir aciliyeti sũz konusudur. Yetersiz beslenen ve fiziksel olarak direnç seviyesi dũřuk kırsal ve kentsel nũfus için gıdaya erişimin korunması sağlık sisteminin önemli bir parçasıdır. Gıda ũretimi ile ilgili kayıt dışı ve kayıtlı iřgũcũ, ulaştırma ve pazarlama hizmetleri, gelişmekte olan ũlkelerde ve birkaç bũyũk orta gelirli ũlkede nũfusun ũte ikisinden fazlası için temel gelir ve geçim kaynaklarıdır. Gıda sistemlerindeki yerel aksaklıklar bile kalıcı yankılarla siyasi krizlere yol açabilir. UNDS (United Nation Development System), hũkũmetler, bağışçılar, araştırma kurumları, STK'lar ve hem Kuzey hem de Gũney'deki diğer birçok kalkınma ortağı gıda değerini izlemek, verileri derlemek, hızlı değerlendirmeler ve analizler yapmak için bir dizi standart, araç ve mekanizma geliştirmiştir. Bu mekanizmalar arasında Entegre Gıda Gũvencesi Aşama Sınıflandırması (IPC- Integrated Food Security Phase Classification), Gıda Gũvencesi Bilgi Sistemi (FSIN- Food Security Information System), Kũresel Hayvan Hastalığı Bilgi Sistemi / Tarımsal Bilgi Yönetim Sistemi (EMPRES- Global Animal Disease Information System/Agricultural Information Management System), Kũresel Bilgi ve Erken Uyarı Sistemi (GIEWS- Global Information and Early Warning System), Gũvenlik Açığı Analizi ve İzleme Birim (VAM-Vulnerability Analysis and Monitoring Unit), Gıda Gũvencesi Kũmesi (FSC- Food Security Cluster), Gıda Krizlerine Karşı Kũresel Ağ ve Tarımsal Pazar Bilgi Sistemi (AMIS- the Global Network against Food Crises, and the Agricultural Market Information System) yer almaktadır (UN, 2020, s. 19).

Sonuç ve Öneriler

Dũnyada gıdaya sınırlı erişimi olan hassas bir nũfus olduğu sũrece gıda gũvencesizliđi her zaman yũzeye çıkacaktır. Kriz dũnemlerinde, ister bugũn yaşadığımız gibi, ister ekonomik, politik veya sağlık krizleri olsun, gıda gũvencesi sorunu daha da şiddetlenir ve kamu yetkilileri tarafından acil mũdahale gerektiren bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Bugũn, birçok hũkũmet bu sağlık krizini ciddiye almakta ve sadece sağlık ve ekonomik durumla değil, aynı zamanda özellikle en savunmasız nũfus için gıdaların bulunabilirliği ve erişilebilirliği konusuyla da ilgilenmektedirler. Hũkũmetler, COVID-19 salgınının gıda gũvencesi ũzerindeki etkilerini azaltmak için çeşitli önlemler almıştır. Her ũlkenin kendine özgũ kısıtlamaları ve uzun sũredir devam eden yapısal sorunları olduğu göz önüne alındığında, hũkũmetlerin acil durum planları oluşturması kesinlikle kolay değildir. Savunmasız nũfusları tanımlamak ve izlemek, özellikle sosyal koruma sistemlerini ilk kez uygulayan ũlkeler açısından zorluk arz etmektedir. Bununla birlikte, bazı ũlkelerde, özellikle Asya'da kamu otoritelerinin seferberliği dikkate değerdir. Sorunun farkında olmak ve kısa vadeli önlemler uygulamak, geçmişte kabul edilen gıda politikalarının eksikliklerini gidermenin bir yoludur. Gıda gũvencesi sorunu derindir ve hũkũmetlerin gıda politikalarını yeniden dũřünũrken ve gelecekteki olası krizlere hazırlanırken bu zor koşulları göz önünde bulundurmaları gerekmektedir.

Salgının önümüzdeki gũnlerde gıda gũvencesini tehdit etmemesi ve hali hazırda gıda gũvencesinden yoksun bireyleri daha zorda bırakmaması için bir takım tedbirlerin hem kũresel hem de ulusal ölçekte hũkũmetler tarafından alınması gerekmektedir. Savunmasız nũfusun gıda ihtiyaçı acil olarak karşılanmalıdır. Örneğin, sosyal koruma programlarını dũzenlenmesi ve genişletilmesi, beslenme desteğinin artırılması, yetersiz beslenmenin önlenmesi; okul yemek programlarının okullar kapalıyken bile okul yemekleri vermeye devam edecek şekilde ayarlanması gibi. En savunmasız ailelere gıda dağıtımı, sosyal koruma programlarında artış; okul çağındaki çocukları olan aileler için, özellikle en çok etkilenen ekonomik sektörlerdeki işçiler için temel gıda vergilerinden muafiyet; yerel çiftçilerden ve balıkçılar/balık işçilerinden taze yiyecek dağıtımı; gıda teslimatları gibi.

Hũkũmetler ailelerin temel ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik sosyal yardımdan yararlananların sayısını ve transfer miktarını artırarak salgının etkilerini hafifletme yoluna gidebilirler. Kũũk ölçekli işyerlerinin maruz kaldığı gelir kaybı, işten ıkarılmalar sonucu hanehalkı gelirinde gözlenen dũřüş, vs. durumlarda bir çok ũlke için gıda bankacılığı sisteminin uygulanabilirliği göz önünde bulundurulabilir. Tarım, balıkçılık ve su ũrünleri yetiştiriciliği sektörlerine fon imkanı sağlanarak kũũk ve orta ölçekli işletmelerin faaliyetlerini devam ettirebilme imkanı sağlanabilir. Bu sũrete birçok hũkũmet, salgının insanların geçim kaynakları ũzerindeki etkileriyle mũcadele etmek için koruyucu önlemleri uygulamaya koymuş veya arttırmıştır.

Gıda mallarının ticaretini ve hareketliliğini kısıtlayacak tedbirler uygulamak; gıda israfını ve kayıplarını azaltmak; lojistik darboğazları çözmek; ticaret ve politika seçeneklerini ve olası etkilerindeğerlendirmek;

gıda tüketicileri için genel sübvansiyonlardan kaçınmak; stok kullanımındaki kısıtlamaları azaltmak; ulusal para birimlerinin ve diğer kısıtlamaların devalüasyonu nedeniyle maliyetlerde bir artış olduğunda en aza indirmenin uygun olduğunu düşündüğünde ithalat tarifelerinin azaltılması; KDV ve diğer vergileri geçici olarak azaltılması, potansiyel maliyet artışlarını (döviz devalüasyonu nedeniyle) telafi etmek için ithal mallara yönelik vergi politikasını gözden geçirmek ve döviz devalüasyonunun potansiyel etkilerini değerlendirmek hükümetlerin yetki ve sorumluluğundadır. Genel olarak, herhangi bir ticaret kısıtlamasından kaçınmak, gıda ve yem tedariklerinin yanı sıra tarım ve balıkçılık girdilerinin de COVID-19 müdahale önlemleri tarafından zorlanan yerel koşulların kötüleşmesini önlemek gerekmektedir. Birçok hükümet, salgının bireylerin hem geçim kaynakları hem de gıda güvenesi üzerindeki etkileriyle mücadele etmek için koruyucu önlemleri uygulamaya koymuş veya arttırmıştır.

Etik Beyan

“Küresel Kamusal Mallar: Covid-19 ve Gıda Güvenesi Sorunu” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu çalışmada doküman incelemesi yapıldığından etik kurul kararı zorunluluğu bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Akdemir, A. ve Şahin, M. (2006). Küresel kamusal malların üretim ve yönetim dinamikleri bağlamında sınıflandırılması. *Maliye Dergisi*, 150, 1-24
- Arslan, O. M. (2007). *Küresel kamusal mal olarak sağlık ve keş gribinin türkiye ekonomisine etkileri*. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Barrett, C. B. (2010). Measuring food insecurity. *Science*, 327(5967), 825-828.
- Brown, L. R.(1989). *Dokuzuncu gün* (Çev: K. Tosun). İstanbul: İşletme Fakültesi Yayını.
- CFS (2020) *Impact of Covid -19 on Food Security and Nutrition (FSN)” Committeeon World Food Security HLPE High Level Panel of Experts* https://fsccluster.org/sites/default/files/documents/2020-03-19._impact_of_covid-19_on_fsn_-_hlpe_-_final_draft.pdf Erişim Tarihi Nisan 2020
- Coates, J. (2013). Build it back better: deconstructing food security for improved measurement and action. *Global Food Security*, 2(3), 188-194.
- Dündar , N. (2020). Küresel salgınlarin makroekonomik etkileri üzerine bir araştırma. *Journal of Social and Humanities Sciences Researcb*, 7(52) 837-852
- FAO (2019). *Dünyada gıda güvenliği ve beslenme durumu-ekonomik yavaşlama ve gerilemelere karşı önlem alma*. The State of Food Security and Nutrition in the World 2019
- FAO (2020). *Adressing the impacts of COVID-19 in food crisis*. April–December, FAO’s Component of the Global Covid-19 Humanitarian Response Plan
- Ferroni, M. ve Mody, A. (2002) (Eds.). *International public goods: incentives, measurement and financing*. Washington: Kluwer Academic Publishers and World Bank.
- Gediz, B. O. (2014). Sağlık hizmetlerinin küresel kamusal olarak değerlendirilmesi uluslararası örgütler. *Finans, Politik ve Ekonomik*, 51(588), 79-85.
- Gümüş, E. (2019). *Uluslararası kamu maliyesi*. Eskişehir: T.C Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Hassan, A. (2017). *Food security and child malnutrition: The impact on health, growth, and well-being*. Apple Academic Press. 267.
- Hendriks, S. L. (2015). The food security continuum: A novel tool for understanding food insecurity as a range of experience. *Food Security*, 7, 609-619.
- IFPRI (2020). As COVID-19 Spreads, No Major Concern For Global Food Security Yet <https://www.ifpri.org/blog/covid-19-spreads-no-major-concern-global-food-security-yet>
- Kanbur, R., Sandler, T. ve Morrison, K. (1999). *The future of development assistance: common pools and international goods*. Policy Essay, No: 25, Washington D.C., Overseas Development Council.
- Kaul, I., Grunberg, I. ve Stern, A. (1999). Defining global public goods. In I Kaul, I. Grunberg ve A. Stern (Edt.). *Global public goods: International cooperation in the 21 st century*. New York.
- Koç, G., Uzmay, A. ve Çınar, G. (2018). Gıda güvenesi hesaplama yöntemleri ve son gelişmeler. IX. *IBANESS Kongreler Serisi*. 29-30 Eylül 2018 Edirne, Türkiye.
- Mascarenhas, R. ve Sandler, T. (2005). Donors’ mechanisms for financing international and national public goods: loans or grants? *The World Economy*, 28(8), 1095-1117.
- Mengoub, F. E. (2020). Ensuring food insecurity during the COVID-19 pandemic: Review of short term responses in selected countries. *Policy Center For The New South*, 20-26
- Mutlu, A. (2006). Küresel kamusal mal bağlamında sağlık hizmetleri ve çevre kirlenmesi: Üretimin, finansman ve yönetim sorunları. *Maliye Dergisi*, 150, 53-78.
- Renzaho, A. M. ve Mellor, D. (2010). Food security measurement in cultural pluralism: missing the point or conceptual misunderstanding? *Nutrition*, 26(1), 1-9.
- Sen, A. (1981). Poverty and famines: An essay on entitlement and deprivation. *Oxford University Press*. 257

- United Nations (UN) (2011). The Millennium Development Goals Report.
- United Nations (UN) (2020). A UN Framework For the Immediate Socio-Economic Response to COVID-19
- Webb, P., Coates, J., Frongillo, E. A., Rogers, B. L., Swindale, A. ve Bilinsky, P. (2006). Measuring household food insecurity: Why it's so important and yet so difficult to do. *The Journal of Nutrition*, 136(5), 1404-1408.
- World Bank Development Committee (2001), Poverty Reduction and Global Public Goods: A Progress Report, [http://siteresources.worldbank.org/DEVCOMMINT/Resources/Document/DC2001-0007\(E\)-GPG.pdf](http://siteresources.worldbank.org/DEVCOMMINT/Resources/Document/DC2001-0007(E)-GPG.pdf)
Erişim Tarihi Mart 2020
- WORLD BANK (2005). Spread of Avian Flu Could Affect Next Year's Economic Outlook. In *World Bank. (eds.). East Asia Update – Countering Global Shocks*. Washington D.C. USA: World Bank Press.
- World Health Organisation [WHO] (2020). International health regulations emergency committee on novel coronavirus in China. <https://www.who.int/>.
- World Health Organisation (WHO) (2011). Global Tuberculosis Control 2011. <http://databank.worldbank.org>
- Yıldız, H. ve Turan, M. (2010). Küreselleşme ve sağlık. *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 36(1), 39-41
- Yılmaz, B. E. (2010). Barış ve güvenlik: Küresel kamu malı olarak sunumu ve finansman mekanizmaları. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 137-158.
- Yılmaz, E. B. (2011). Bir küresel kamusal mal olarak sağlık ve finansmanında resmi kalkınma yardımlarının rolü. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları* 55. Seri

EXTENDED ABSTRACT

In public economics, public goods are defined as goods that are non-excludable and non-rivalous in consumption. These goods can be consumed by all, but require resources, political will and effort to be produced and maintained, they are often in short supply or absent entirely. Well-known examples of public goods are world peace, seas, a stable climate, and scientific knowledge. Communities collaborate to develop a public good by pooling resources together. Over recent decades it has been observed a variety of attempts to provide public goods that are specifically designed to be enjoyed by everyone worldwide, the so-called global public goods.

Globalization effected the research area of public economics. Environmental problems have also become global with acceleration of globalization process. As environmental problems become global, the mentality to approach and solve these problems has changed as well. Impossibility of struggle with environmental problems reached to a level threatening the future of humanity has been understood, so it has become evident that in struggle against global environmental problems a cooperation mechanism effective at international level must be developed and new types of approaches must be adopted even beyond cooperation.

Global competitiveness has an important influence on sustainable development in terms of countries. By the process of Global Competitiveness and absence of economic borders between countries, goods, services and capital mobility increased. Thus, being the world as a single and large market, homogeneity in consumer desires and needs, businesses doing the same business in the same market, and therefore national economies, has forced to an intense competition. Ultimately, the ability of countries to benefit from the global economic system is based on global competition. The extention of global competition are also compared with indicators such as production power, minimum cost, quality, elasticity, innovation, food security, etc. Environmental problems have also become global with acceleration of globalization process. As environmental problems become global, the mentality to approach and solve these problems has changed as well. Impossibility of struggle with environmental problems reached to a level threatening the future of humanity has been understood, so it has become evident that in struggle against global environmental problems a cooperation mechanism effective at international level must be developed and new types of approaches must be adopted even beyond cooperation.

Population and consumption growth mean that the global demand for food will increase. Growing competition for land, water, and energy, in addition to the overexploitation of fisheries, will affect our ability to produce food, as will the urgent requirement to reduce the impact of the food system on the environment. The effects of climate change and pandemic disaeses are a further threat. But the world can produce more food and can ensure that it is used more efficiently and equitably. A multifaceted and linked global strategy is needed to ensure sustainable and equitable food security, different components of which are explored here.

Globalization of the food system increases the shared risks from food security, making it a global public good. Food security can defined as the state in which people at all times have physical, social and economic access to sufficient and nutritious food that meets their dietary needs for a healthy and active

life. This framework is based on the internationally accepted definition established at the 1996 World Food Summit. For too long, agricultural, energy and development policies have lost sight of the need for food security. Yet, as a global public good, food security and pandemic diseases should be a structural objective of global governance. But reform of the latter is not sufficient and we should be fully aware of the role to be played by national policies, and of the growing importance of private stakeholders.

Discussions of food security and development are increasingly incorporating the idea of resilience, defined by the UN Food and Agriculture Organisation (FAO) as “the ability to prevent disasters and crises as well as to anticipate, absorb, accommodate or recover from them in a timely, efficient and sustainable manner”. Understanding a country’s exposure to specific risks and the resilience of its food systems provides insights into its level of food security.

It is obvious that everyone wants to be food secure, especially in times of crisis. Ideally, in all situations, all people should have access to nutritious food in order to lead healthy and active lives. However, in times of crisis, many people might not have access to food for a number of reasons. These may be financial, or just related to the non-availability of food in markets because of disruptions to production or food value chains. The COVID-19 crisis potentially has an impact on food security. To limit the spread of this highly contagious virus, world economies have implemented containment measures restricting the movement of the population by ordering them to stay at home. This situation is deeply impacting daily and is leading to a general crisis. In light of these developments, this paper addresses policy measures undertaken for countries in order to mitigate the impact of this pandemic and their effect on the population’s food insecurity, especially in relation to vulnerable people.

Uluslararası Kalkınma Politikaları ve Kadınların Güçlendirilmesi Üzerine Bir Değerlendirme

Fatma YILDIRIM¹ ve Hasan GÜL²

Öz

Gücün farklı tanımları olduğu gibi görünür ve görünmez birçok biçiminden de söz etmek mümkündür. Bunun sebebi gücün; bireyler tarafından farklı şekillerde tanımlanmış ve zaman içinde toplumsal düzene de yansımış olmasıdır. Bu bağlamda dünya düzeni açısından 'güç'; öncelikle ekonomik veya siyasi büyüme algısı ile özdeş kılınmış gerek ulusal gerekse uluslararası boyutta tüm politika ve uygulamalar bu mevcut algı üzerinden düzenlenmiştir. Küreselleşmeyle beraber yaygın olarak kullanılmaya başlayan 'kalkınma' kavramının da başta ekonomik ilerleme olmak üzere, batılılaşma, modernleşme gibi ifadelerle aynı manada kullanılması; güç kavramı ile özdeş tutulmasına zemin hazırlamış, ekonomik olarak bağımsız olan tarafın güçlü olduğu görüşü de çoğunlukla kabul görmüştür. Bütün bunlarla beraber var olan patriarkal ideolojinin de etkisiyle gerek uluslararası gerek Türkiye'de yapılan 'kadın ve kalkınma' konulu çalışmalarda, düzenlemelerde ve uygulamalarda kadınların ekonomik bağımsızlıklarını kazanmalarına ve önündeki engellerin kaldırılmasına öncelik verilse de bu düzen içinde kadınlar, iktisadi bir aktör olarak değil büyük ölçüde siyasi ve sosyo-politik sorunlarının çözülmesinde bir unsur olarak görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kalkınmada kadınlar, Toplumsal cinsiyet, Kadınların güçlendirilmesi

An Evaluation on International Development Policies and Women Empowerment

Abstract

There are different definitions of power, and it is possible to mention visible and invisible forms of it. The reason is that it has been defined in different ways by individuals and it has been reflected in the social order over time. In this context, in terms of world order, power was primarily equated with economic or political growth, and all of the politics and practices, both in national and international scale, have been arranged based on the perception available. The fact that the concept 'development', which is widely used along with globalization, is used to refer to the expressions such as economic development, westernization and modernization paved the way to regard it equal to the concept of power, and the belief that those countries which are economically powerful are stronger has become the norm. Together with all these, under the influence of the existing patriarchal ideology, in the studies, arrangements and practices about 'women and development' done both internationally and in Turkey, the economic freedom of women and removing all sorts of obstacles which hinder this freedom have been prioritized, however, women, in this system, have been regarded not as economic actors but, to a large extent, as an element to solve political and socio-political problems.

Key Words: Women in development, Gender, Women empowerment

Atf İçin / Please Cite As:

Yıldırım, F. ve Gül, H. (2021). Uluslararası kalkınma politikaları ve kadınların güçlendirilmesi üzerine bir değerlendirme. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 679-695.

Geliş Tarihi / Received Date: 07.02.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 24.09.2020

¹ Doktora Öğrencisi - Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, yazan.fatmayildirim@gmail.com

 ORCID: 0000-0002-3585-5370

² Prof. Dr. - Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, hasan.gul@omu.edu.tr

 ORCID: 0000-0002-3720-5451

Giriş

Kalkınma; çok değişim gösteren, dinamik, çok yönlü hatta taraflı bir kavramdır. Kalkınma tanımlandığında ilk olarak ekonomik kalkınma akla gelse de artık günümüzde ülkelerin kalkınmış sayılması için sadece ekonomik kalkınmanın yeterli olmadığı sosyal, siyasal ve insani kalkınmanın da aynı oranda gerçekleşmiş olması gerekliliğine dikkat çekilmektedir. Bu açıdan kalkınma, hem kavram hem politik olarak karmaşık bir süreçtir.

1990 yılı İnsani Gelişme Raporunda; kalkınmanın belli amaç ve araçları olduğu, bunlar arasında da bir ayırım yapılmasının zorunlu olduğu bildirilmiştir. Ayrıca kalkınmanın nihai amacının insanların başarıları, özgürlükleri ve yapabilirlikleri üzerine temellendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Çünkü sadece gelir odaklı anlayışı yeterli görmeyen insani gelişme yaklaşımı, kalkınmanın merkezine insanı koymaktadır. (Gürses, 2009, s. 339). İnsan faktörü yani beşerî sermaye günümüzde hızla değişen dünyanın en önemli üretim faktörüdür (Yenilmez ve Umut, 2008, s. 157). Zamanla beşerî sermaye ve kalkınma arasındaki ilişki netleştikçe de tüm dünyada kalkınma süreci yeni bir bakış açısı kazanmıştır.

En önemli faktörü insan olan kalkınma kavramını tartışırken yine aynı dönemde kadınların toplumsal kalkınma sürecine nasıl ve ne şekilde dâhil olduğu veya edildiği önemli bir konudur. Cinsiyet eşitliği ve kadınların güçlendirilmesi, sürdürülebilir olan yeni modeller ve süreçler oluşturmada daha bütünsel bir strateji olarak görülmüştür. Genel itibarıyla toplumsal cinsiyet; insanları kadın ve erkek olarak ayırmaksızın, sahip oldukları veya sahip olması gereken haklarının katı cinsiyet rollerine bağlı kalmaksızın kullanılabilmesi ve fırsatlardan yararlanabilmesi özgürlüğüne sahip olma anlayışıdır. Kadınların güçlendirilmesi ise aslında hem süreç hem sonuçtur ki Dünya Bankası kadınların güçlendirilmesini tüm programların kilidi olarak tanımlamıştır. Ancak toplumsal cinsiyete dayalı bilinç tam olarak oturmadan; kadınların güçlendirilmesi için politikalar uygulanmaya konulmuştur. Bu programlar da öncelikle ekonomik kalkınmaya odaklandığından; kadınların uzun yıllar boyunca daha zor şartlarda, emek yoğun işlerde çalışmalarına dolayısıyla maddi ve manevi açıdan güçlerini kaybetmelerine zemin hazırlanmıştır. Bu noktadan hareketle uluslararası kalkınma politikalarında kadınların güçlendirilmesi adına yapılan çalışmaların sonuçları, toplumsal cinsiyet eşitliği açısından tartışmalara konu olmuştur.

Bu çalışmada, uluslararası kalkınma politikalarında toplumsal cinsiyetin ana akım politikalarına katılmasıyla beraber kadınların güçlendirilmesi için yapılan uygulamalar tarihsel bir perspektifte açıklanacaktır. Bunun için önce dinamik bir kavram olan kalkınma ve kadınların güçlendirilmesi kavramları tanımlanacak, daha sonra başta Birleşmiş Milletler (BM) olmak üzere uluslararası kalkınma politikalarında toplumsal cinsiyetin ve kadınların güçlendirilmesi ilişkileri yorumlanacaktır. Ayrıca uluslararası kalkınma politikaları içindeki Kalkınmada Kadınlar Yaklaşımı (WID), Kalkınma ve Kadınlar Yaklaşımı (WAD), Kadınlarla Kalkınma Alternatifleri Yaklaşımı (DAWN) yaklaşımları uluslararası kalkınma politikaları sürecinde ardışık kurgu içinde ele alınacaktır. Böylece kalkınma planları içinde yapılan uygulamaların ve yaklaşımların nasıl etkileşime girdiği tarihsel olarak değerlendirilecektir.

Kalkınma Kavramının Yolculuğu ve Kadınlar

Kalkınmanın zaman içinde birçok farklı tanımından söz etmek mümkündür. 1930'lardan itibaren daha çok kullanılmaya başlayan kalkınma kavramı; önceleri ekonomik ilerleme ile özdeşleştirilmiş, batılılaşma ve modernleşmeyle eş kabul edilmiştir. Bu paradigmalara bağlı olarak bu dönemlerde bir ülkenin kalkınması teknolojik gelişmişlik seviyesi, ulusal gelir artışı, diğer ekonomik göstergelerle doğru orantılı olduğu ileri sürülmüş, böylece kalkınmayı da sayıların en iyi yansıttığı tartışmasız kabul edilmiştir. 1970'li yıllara gelindiğinde ekonomik olarak büyüme sergileyen, diğer bir ifadeyle sayısal göstergelerinde bir sorun olmayan bazı ülkelerde siyasal istikrarsızlık ve artan işsizlik gibi eşitsizlik temeline dayalı problemler ortaya çıktığı görülmüştür. 1980'lerde küreselleşmenin ve neoklasik iktisat politikalarının temelinde şekillenen Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası'nın (WB) gözetiminde yapısal uyum politikaları süreci başlamıştır. Bu programların hareket noktası ekonomide her yönlü liberilazasyonun gerekli ve elzem olduğudur. Programın temel hareket noktası, üretimin iç tüketimden ihracata kaydırılması fikridir (T.C. Başbakanlık KSSGM, 2000, s. 4). Böylelikle, bu programı uygulayan devletlerin küçülmeleri için öncelikle uluslararası anlaşmalarla ve özelleştirmelerle ekonomik büyüme yakalanmaya çalışılmıştır (Onaran, 2000, s. 194). Ancak ekonomik istikrarın sağlanması aşamasında iç talebi kısıtlayıcı politikaların da etkisiyle en başta emek piyasasında birtakım çarpıklıklar yaşanmış; bu durum başta kadınlar olmak üzere toplumların çoğunu yoksulluğa, işsizliğe maruz bırakmış, kırdan kente göçe ve sigortasız çalışma şartlarını kabule mecbur bırakmıştır. Bilhassa ihracat sektöründe düşük ücretli emek kullanılması, işgücü piyasasında kadın çalışanların sayısını gözle görülür seviyede artırmıştır (T.C. Başbakanlık KSSGM, 2000, s. 7). İşgücünün

kadınlaşması olarak da tanımlanan bu süreçte dünya genelinde gelir eşitsizliği, işsizlik gibi ciddi sorunlar meydana gelmiş; kalkınma için ekonomik büyümenin tek başına çözüm getirmediği fikirleri ortaya atılmıştır. Büyüyen tartışmalar neticesinde kalkınmanın; insanların yaşam koşullarına bağlı büyüme, yenilenme, değişim gibi kavramları içinde barındırdığı hususunda geniş bir fikir birliğine varılmıştır (Şenses, 2004, s. 1-2).

Kalkınma kavramının kendi içindeki evrimi uzunca bir süre devam etse de bu süreçlere kadınların dâhil edilmesi yıllarca ihmal edilmiştir. Kalkınma içinde kadınların üretici rolünün gerekli olması ve kadınların istihdama katılarak özellikle üçüncü dünya ülkelerinde yoksulluğun önenebileceği düşüncesi; kadınların kalkınmaya dâhil edilmesinin iki önemli nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır (Özar, 2012, s. 300). Ayrıca aynı dönem toplumsal cinsiyete dayalı güç ilişkilerinin sorgulanması, toplumsal yapı ve sistemlerinin değişmesi gerekliliğini gündeme getirdiğinden kalkınma alanında kadınların güçlendirilmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliği konularına ilişkin duyarlılık da artmıştır. Böylece daha önce toplumsal hareketlere özgü olan güçlendirme kavramı; 1980'lerde yeni liberal ekonomi politikalarının olumsuz etkilerini azaltmaya çalışan kalkınma bürolarına dâhil olmaya başlamıştır (Parpart, 2014, s. 383-384). Ancak kadınların güçlendirilmesi için kadınlarla ilgili özel politika, proje, planlar yapılmamış, bunun yerine kadınlar kalkınma süreçlerine tamamlayıcı bir unsur olarak dâhil edilmiştir. Diğer bir ifadeyle kadınlar, kalkınmanın diğer amaçları için araç gibi düşünülmüştür (Toksöz, 2011, s. 50).

Bu süreçte biyolojik cinsiyetin ötesinde; kadın veya erkek gibi davranmayı temel alan, toplumsal etkileşimden, değerlerden, kültürden kaynaklı hem dinamik hem de değişken bir kavram olan toplumsal cinsiyetin ana akım politikalara katılması yaklaşımı gündeme gelmiştir. Öncelikle 1985'te ilk kez Nairobi'deki Birleşmiş Milletler Kadın Konferansı'nda bir eylem çerçevesi olarak sunulmuş ardından 1995'te Pekin'deki Dördüncü Dünya Kadın Konferansında Birleşmiş Milletler üyesi devletler için resmi bir hedef olarak tanınmıştır. Bu konferans; küresel bir taahhüdü desteklemede büyük bir başlangıç olmuş, Pekin Deklarasyonu ve Eylem Planı kabul edilmiştir. 189 hükümet; toplumsal cinsiyet açısından önem arz eden çalışmaların etkili olabilmesinin kadınların katılımlarıyla mümkün olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca kadınların güçlendirilmesinin, sürdürülebilir bir kalkınmanın temel şartı ve hatta gereklilik olduğunu vurgulamıştır (Komitesi Hak-İş, 2017, s. 25-27). Bunlara ek olarak bu konferansa katılan hükümetler, kadınların siyasi temsilciliklerine de dikkat çekmiş, kota uygulamasını vaat etmişlerdir. Bunun neticesinde de bazı bölgelerde özellikle belediye seçimlerinde kayda değer artışlar görülmüştür (Kalaycı, 2019, s. 1088). Ancak yine de büyüyen ekonominin de etkisiyle faydalar ülkeler bazında eşit dağılmamış, derin ekonomik farklılıklara, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin artmasına, yoksulluğun kadınlaşmasına, enformel sektörün büyümesine sebep olmuştur.

Bu bağlamda toplumsal cinsiyet eşitliğinin ana akım politikalarında yer alması; farklı ülkelerde değişik görünüm sergilese de genel olarak bakıldığında toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik vurguların kadınların işgücüne katılımlarını sağlamaya ve onların emek piyasasında yaşadıkları eşitsizlikleri ortadan kaldırmaya yönelik olduğu görülmüştür. Fakat kadınları kurumsallaştırarak hükümetlerle birlikte programa dâhil edilen bu politikalar esasında kadınların çalışma ve aile yaşamlarını dengede tutmaları için düzenlemeler içermektedir fakat amaç; emek piyasasındaki esnek emeğin önünü açmak ve ona daha kolay ulaşabilmektir (Walby, 2005, s. 20). Ayrıca hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde çalışan kadınların birçok farklı sorunla başa çıkmak zorunda kaldığı, kariyerlerindeki engel ve problemlerin de çoğunlukla benzer nitelikte olduğu belirgindir (Gül ve Beyşenova, 2018, s. 140). Kadın emeği, bir toplumun iç dinamikleri harekete geçirmesinin etken bir unsuru olduğundan; kalkınma diye nitelendirilen gelişmeler emek yoğun işlerde kadının iş yükünü ve sorunlarını daha da artırmış, erkeğin otoritesini hatta yetki alanını daha da genişletmiştir (Ertürk, 1996, s. 344).

Esasen kalkınmadan söz edilebilmesi için artışın geçici değil; devamlı, önemli ve reel olması lazımdır (Dulupçu, 1999, s. 155). Bu açıdan kalkınma; insan yaşamının siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel ve diğer boyutlarındaki gelişiminin yanı sıra; insanın fiziksel, ahlaki, entelektüel ve kültürel gelişimini ve yansımalarını da içeren bir olgudur. Ayrıca kalkınma programları ve kalkınma planlamaları, ekonomik olduğu kadar sosyal ilerlemeyi de hızlandırdığı ölçüde başarılı kabul edilmelidir (İşler ve Şentürk, 2019, s. 380). Bu açıdan kalkınma süreçlerinde kadınlar ve toplumsal cinsiyet eşitliği konusu tüm toplumların gelişiminde esas kabul edilmelidir. Harris'e (2000) göre sosyal olarak sürdürülebilir ve kalkınmış bir sistem, ancak toplumda var olan kaynakların bireyler arasında eşit dağılımının sağlanmasıyla oluşmaktadır. Böyle bir sistem de sağlık olanakları, eğitimde fırsat eşitliği, cinsiyet eşitliği, politik sorumluluk gibi sosyal

hizmetlerin yeterli düzeyde gerçekleştirilmesi ile mümkündür. Görülmektedir ki kalkınma; insani gelişme, eşitlik, sosyal adalet ve bireylerin kendilerini gerçekleştirme gibi üst esaslara dayanmaktadır.

Kadınların Güçlendirilmesi

Güçlendirme; yerel bir dilde açıklandığında sosyal, kültürel ve politik bağlamlarda farklı anlamlar taşısa da, ona bakış açısına göre farklı anlamları ifade eden tartışmalı bir kavram olsa da; kadın erkek ayırmaksızın insanların kendi hayatlarını kontrol altına alabilmeleri, kendi gündemlerini belirleyebilmeleri, beceri kazanabilmeleri ve karşılaştıkları problemleri çözebilmeleri demektir. Ayrıca yaşam kalitesi, insan saygınlığı, insani büyüme ve gelişmiş hizmet sunumu için anahtar bir kavram, toplumun her kesiminden bireyin refahını sağlamak için temel bir strateji olarak kabul edilmektedir (UNWOMEN, 2010). Kanter, güçlendirmeyi “Men and Women of the Corporation” isimli eserinde “bir bireyin amaçlara ulaşmak için mevcut kaynaklardan yararlanma ve bağımsız şekilde kararlar alma yeteneği” olarak tanımlamıştır (Tolay vd., 2012, s. 451). Kadınlar için BM Kalkınma Fonu’na (UNIFEM) göre ise güçlendirme; ‘bir bireyin tercih üretebilme, pazarlık gücünü kullanabilme ve bu beceriyi kazanabilme, öz-saygıyı geliştirebilme ve tüm bu değişimleri gerçekleştirebileceğine duyduğu inançtır’. Dolayısıyla güçlendirme karar alma, kararı uygulama, irade gösterme, tercih etme ve tabii ki güçle alakalıdır (Balkız ve Öztürk, 2013, s. 8).

Tarihsel bir perspektiften bakıldığında kalkınma politikalarında kadınlar, 1970 yılına kadar gündeme getirilmemiştir. Hatta uygulama politikalarında kadınlara ilişkin raporlarda kadınlar; iktisadi aktör olarak değil bir nesne olarak görülmüş, onların sadece üretici yönüne dikkat çekilmiş ve buna yönelik çalışmalar yapılmıştır (Ertürk, 1996, s. 349). Güçlendirme; kalkınma, katılım, eşitlik, planlama ve yoksulluk gibi kalkınma çerçevesindeki kavramların içinde tartışıldığından (Sachs, 2010, s. 6) son dönemlerde kadınlara yönelik yapılan uluslararası uygulamalara ayrıca bir de ‘güçlendirme’ söylemi eklenmiştir. Böylece kadınların güçlenmesi ve güçlendirilmesi kavramları siyasi, ekonomik ve sosyal boyutlarıyla, uzmanların, siyasetçilerin ve karar alıcıların gündeminde sık sık yer almaya başlamıştır (Zihnioglu, 2013, s. 2).

Kadınların güçlendirilmesi günümüzde, sadece toplumsal cinsiyet eşitliği açısından değil, sürdürülebilir kalkınma, ekonomik büyüme, siyaset, eğitim, barış ve güvenlik açısından irdelenen ve önem verilen bir gündem maddesi haline gelmiştir. Bu durum bazı feministleri güçlendirilme kavramını derinlemesine tartışmak ve cinsiyet perspektifini takip etmek için alternatif bir güçlendirme tanımı yapmaya itmiştir. Onlara göre güçlendirilme kavramı, gelişim içindeki kadınların yokluğuna tepki olarak ortaya çıkmış; onları farklı bir grup olarak soyutlamıştır. Çünkü kavram itibarıyla güçlendirilme olması için bir başkasının, daha doğrusu güçlü bir aktörün karşı tarafa ‘güç intikal’ etmesi gerekmektedir. Bu da güçlendirilmenin ölçüm ve değerlendirilmesi aşamasında tartışmalara neden olmuştur.

Doğal olarak dünya genelinde her toplumun farklı kültürde olması, kadınların güçlendirilmesi hususundaki bu kavram belirsizliği ve algı yönetimi gerek bireysel idrak seviyesinde gerekse uluslararası politikaların uygulanmasında, gerek politik aktörler gerekse feministler arasında farklı tanımlamalara ve anlam farklılıklarına yol açmıştır. Örneğin Nelly Stromquist’e göre kadınların güçlendirilmesi öncelikle ekonomik olarak bağımsızlıklarını kazanmaları ile mümkündür. Ona göre yoksul kadınlar meşgul kadınlardır çünkü sadece aile ihtiyaçlarına cevap vermek için fazla zaman ve enerji harcamazlar, aynı zamanda katı otoriter eş kontrolü, evde şiddet, annelikle ilgili sosyal beklentiler ve fiziksel hareketliliklerini sınırlayan güvensiz topluluk ortamları gibi koşullarla da karşılaşmaktadırlar (Stromquist, 1955, s. 13). Jo Rowlands, kadınların güçlendirilmesi ile ilgili olarak “karar alma süreçlerine sadece erişimle sınırlı kalmamaları, yetkin ve yetenekli oldukları algısının da yaratılmasının gerekli olduğunun bilincine varılmasıdır” ifadesini kullanmıştır. Bireysel ve kolektif düzeyde değişim için bunun şart olduğu şeklinde ifadelerde bulunmuştur (Rowlands, 1997, s. 19-25). Naile Kabeer (1994) ise kadınların güçlendirilmesinin içten gelen bir olgu olduğunu savunmuştur. Toplum tarafından belirlenen normların, kadınlar ve erkekler için uygun davranışı belirlediğini, cinsiyetlendirilmiş kimliklerini geliştirilerek; insanların istedikleri hayatı yaşamalarından kiminle evleneceğine, çocuk sahibi olma isteğinden istediği işte çalışmaya kadar tüm kritik konularda yaşam tercihlerini yapması konusundaki özgürlüklerini sınırladıklarını söylemiştir. Dolayısıyla ona göre kadınların güçlendirilmesi, hayatlarını başka bir otoritenin çizdiği sınırlarla değil ancak kendi özgür iradelerini kullanmalarıyla mümkündür.

Genel olarak kadınların güçlendirilmesinde uluslararası politikalara bakıldığında, daha çok ekonomik bağımsızlıklarını kazanmaları ile benzer anlamda kullanıldığı görülmüştür. Ulusal ve uluslararası düzeyde yapılan politikalar kadınların ekonomiye katılımına öncelik vermiştir. Ekonomik özgürlüğünü eline alan kadının kendisinden başlamak üzere etrafındakileri hatta toplumu olumlu yönde değiştirdiği inkâr edilmese de daha çok işgücü piyasasında yer alan kadın, ‘güçlü’ kadındır anlayışıyla atılan her adım neo-liberal

politikaların da etkisiyle kadınların hayatlarını kaçınılmaz biçimde daha da zorlaştırmıştır. Çünkü kadınların kendileri de buna dâhil olmak üzere, var olan ataerkil sistemdeki toplumsal cinsiyet rollerinin kendilerine dayattığı annelik, hasta bakıcılığı, ev işleri gibi çalışmalarını öncelikli kabul edip, işgücü piyasasında çalışma saatleri daha esnek işlerde yoğunlaşmışlardır. Bunun sonucunda da kadınlar sigortasız, sendikasız ve güvencesiz işlerde yığılma göstermiştir. Ayrıca bu kanıksanmış sistem içinde kadınlar kendilerini ispat etmek için daha çok gayret göstermiş, ayakta kalmak, başarmak adına yaptığı her hamle maddi ve manevi daha çok emek harcamalarına sebep olmuştur.

Tarihsel Süreçte Uluslararası Kalkınma Politikaları ve Kadınların Konumu

Kadınların uluslararası süreçte kalkınma politikalarındaki konumu; toplumsal cinsiyet eşitliği anlayışı ve kadınların güçlendirilmesi kavramlarının da ortaya çıkmasıyla karmaşık hale gelmiş, tarihsel perspektif içinde de çeşitlilik göstermiştir. 1929'da kalkınma ile ilgili girişimlerin hemen hepsinde kadınlar göz ardı edilirken; modernleşme kalkınmanın teknik üstünlüklerine bağlı kılınmıştır. 1940'lerde kalkınma planlayıcıları tüm dünyayı modernize etmeyi amaçlayan projeler şekillendirdiler de İkinci Dünya Savaşı sonrası Amerika Birleşik Devletleri hegemonik bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Daha sonra 1946'da BM Kadının Statüsü Komisyonu kurulmuştur. Ancak bu komisyonun cinsiyet farklılaşması açısından çalışmaları yeterli düzeyde olmamıştır. Dolayısıyla bu dönemlerde kadın haklarına ilişkin konularda çalışmaların hemen hepsi insan hakları içinde değerlendirilmiş, toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda bir farkındalık yaratılamamıştır (Yavuz ve Serdaroglu, 2010, s.50).1952 yılında ise tüm kadınlar için iş gücünde ve anne çocuk için sağlık ve güvenilirliği daha ileri noktalara taşımak için, devletlerarasındaki farklılıkların olduğu bir dünyada iş yerleri arasındaki farklılıkları da gidermek adına ILO örgütünün genel konferansında Annelik Koruması Sözleşmesi sunulmuş ve şartları üye devletler tarafından kabul edilmiştir. Bu sözleşmede, işyerlerinde annelerin ve anne sağlığının daha iyi hale getirilmesine yönelik hükümetlerin üzerine düşen rollerin önemine değinilmektedir. Ek olarak anneliğin ve kadınların üreme rollerinin ekonomik güvenliklerini tehdit etmemesi gerektiğine vurgu yapılmakta ve gerekli önlemlerin alınması amaçlanmaktadır (Makal, 2001, s. 118).

Bu dönemlerde kadınlarla ilgili politikaların temelinde annelik, çocuk sağlığı, nüfus planlaması, hamilelik gibi kadınların yeniden üretimdeki rollerine odaklanılmıştır. Kadınlara, kalkınma programlarında kadın olarak değil de eş ve anne olarak yer verilmiştir. Neoklasik yaklaşımda kadınlar hane içinde, doğal kabul edileni yani ev işini ve çocuk bakımını üstlenmekte; piyasa ekonomisine katılmadığından üretici olmayan aktör konumuna sokulmuşlardır. Böylece kadınlar, tüm dünyanın sınımsız sarıldığı kalkınma hikâyesinin içinde görünmeden ve sesleri duyulmadan adeta bir gölge gibi yer almışlardır. Çünkü ekonomik büyümeye birlikte toplumların refah düzeyleri artarsa doğru orantılı olarak kadınların da durumlarının iyileşeceği düşünülmüştür. Ayrıca diğer bir anlayış da toplumların modernleştikçe, kadınlar üzerindeki baskılar azalacağı, eğitim ve istihdam fırsatlarının da çoğalacağı var sayılmıştır (Toksöz, 2011, s.48-49).

8 Mart 1857'de Amerika'da bir grup kadın işçinin 'eşit işe eşit ücret' ve 'çalışma saatlerinin kısaltılması' için iş yaşamlarında insani talepleri olduğu için işten atılması sonucunda 129 kadın hayatını kaybetmiştir. Daha sonra Dünya Kadınlar Günü olarak tarihe geçen bugün aslında kadınların cinsiyetçi ayrımların ötesinde bir birey olarak var olma isteklerinin, sadece annelik ve üreme modeliyle sınırlandırılmak istemediklerinin de bir bildirgesi olmuştur. 1960'larda kalkınma ajanslarının erkeklerin elinde olmasının etkisiyle, kadının çalışma hayatından ziyade gerçek yerinin evi olduğu anlayışından hareketle anne-çocuk sağlığı programlarına ağırlık verilmiştir. Kadınların yeniden üretimdeki rolleri irdelenerek; kadınların ülke içindeki refah payları sorgulanmaya başlanmıştır. Fakat kadınların statüleri arttıkça doğurganlıklarının azalmasının fark edilmesiyle; toplumsal ve iktisadi koşulların belirlendiği yeni açılımlar gündeme getirilmiştir.

Dolayısıyla 1960'ların sonlarına doğru kadınların kalkınma programları içinde sadece bir araç olarak kullanılması hatta asıl odağının annelik rolü olarak algılanması ve algılatılması; bazı feministlerin dikkatini çekmiştir. Bu süre içinde kadınların birey olarak kapitalizm içindeki ezildiğini, ücretli emek alanlarından dışlandığını, yeniden üretim sorumluluklarıyla sınırlandırıldığını savunmuşlardır. Karl Marks'ın fikirlerinin feminizme uyarlanmış hali olarak bu dönemde ortaya çıkan Marksist feminizm ile birlikte kadınların ev dışına çıkmaları, ücretli işçiler olmalarını ve kamusal alana katılarak özgürleşebileceği konuları gündeme getirilmiştir. Bu açıdan bu dönem ulusal ve uluslararası tüm kalkınma çalışmalarının toplumsal cinsiyet eşitliği açısından ihmallere dolu olduğunu fark ettirmesi açısından önemlidir (Karaçay vd., 2014, s. 20).

1970’de Danimarkalı bir araştırmacı olan Ester Boserup’ın “Woman’s Role in Economic Development” isimli eseri hem kalkınma hem de toplumsal cinsiyet açısından bir dönüm noktası olmuştur. Bu kitap, cinsiyetçi iş bölümü ve kalkınmanın modernize edilmesini kavram olarak ifade etmesi de toplumsal cinsiyet üzerindeki etkisini verilere ve kanıtlara dayandırarak inceleyen ilk çalışma olması sebebiyle önem arz etmektedir. Bu kitapla ilk defa mevcut dönemdeki cinsiyetçi iş bölümü küresel düzeyde betimlenmiştir (Rathgeber, 1989, s.3). Boserup bu kitabında işgücü piyasasında yer alan kadınların yaptıkları işlerin ülkeden ülkeye hatta bölgeden bölgeye dahi dikkate değer şekilde farklılık gösterdiğini vurgulamıştır. Toplumlarda çoğunlukla erkeklerin para kazandırıcı rolünün genelleştiğine, kadınların ise hep aynı işleri yaparak istihdam olanaklarının kısıtlandığını vurgulamış, kalkınma projelerinin Üçüncü Dünya ülkeleri kadınları üzerindeki etkisine de değinmiştir. Diğer bir ifadeyle kalkınma projelerinin çoğunun kadınları göz ardı ettiğini, onların iktisadi çıkarlarına ve bağımsızlığına sekte vurduğunu açıkça ifade etmiştir (Serdaroğlu, 2010, s. 129). Ayrıca modernleşmeyle birlikte tarımda ve diğer alanlarda verimlilik artışları yaşandığını; teknoloji ve makine kullanımının bu süreçte erkeklerin kontrolüne geçmesiyle kadının ikincil konuma itildiği geleneksel iş bölümünün oluştuğunu göstermiştir. Bunun doğal sonucu olarak da toplum içinde verimli olabilecek kadın nüfus marjinalize edildiğinden, ekonomilerin bu insan kaynağının katkısından yoksun kalarak, ulaşabilecekleri refah düzeyinin gerisinde kaldığından bahsetmiştir. Bu bağlamda topyekûn bir kalkınma için kadınları ekonomiye dâhil edecek politikaların geliştirilmesine, onların ekonomik ve toplumsal konumlarını iyileştirecek politikalar üretmenin önemine ısrarla vurgu yapmıştır. Geçen bu zaman içinde çizilen bu çerçeve; gelişmiş ülkelerde ve pek çok uluslararası organizasyonlarda rağbet görmüş, bu da *Kalkınmada Kadınlar Yaklaşımı (WID)* adını almıştır (Yücel, 2016, s.87).

Kalkınmada Kadınlar Yaklaşımı’nda; ekonomik kalkınma, sosyal kalkınmayı beraberinde getirdiğinden kadınlara yönelik bazı özel politikaların oluşturulması önerilmektedir (Hoşgör, 2011, s. 220). Uluslararası ajanslar tarafından benimsenen bu yaklaşım modernleşme kuramı ile beslendiğinden; cinsiyet eşitliği tüm alanlara dâhil edilememiştir. Çünkü kadınlar, ayrı analiz edilmemekte; normların erkekler için geliştirildiğinde otomatik olarak kadınların da bunlardan yararlanacağı varsayılmaktadır. Ayrıca kadınların kalkınma programlarından ve stratejilerinden niçin daha az yararlandığının sebeplerini bulmak yerine, mevcut devam eden sisteme daha kolayca nasıl dâhil edilecekleri irdelenmektedir. Farklı bir ifadeyle, bu yaklaşımda kadınların neden ikincilleştirildiğinin, baskı gördüğünün doğası ve kaynakları sorgulanmamıştır. Yani kadınlar arasındaki sınıf, ırk ve kültürü göz ardı edilmiş, sömürüleri dikkate alınmadan sadece birtakım analizler yapılmıştır (Yavuz ve Serdaroğlu, 2010, s. 61-62). Bu dönemde bazı projelerde ve uygulamalarda kayda değer ölçüde neticeler elde edilse de kanunlar, politikalar, anlaşmalar cinsiyet merkezli olmadıklarından; kadınların her alanda yaşadığı eşitsizliklerin aynı şekilde devam ettiği daha da kötüsü kadınların ilave problemlerle, sıkıntılarla karşı karşıya kaldığı görülmektedir (Özyol, 2013, s. 135). Sadece eğitim aracılığıyla kadının toplumsal konumundaki eşitsizliğin giderileceği öngörülmüş olup; yapısal değişikliklere ve üretim bağlantısına yeterince odaklanılmamıştır. Bu yıllarda da geçmiş yıllarda olduğu gibi ülkeler için uygulanan destekleyici kadın programları, ev ekonomisi, ana çocuk sağlığı, aile planlaması gibi projelerin de içinde olduğu sosyal refah politikaları kapsamında irdelenmiştir. Buna göre kadınlar, domestik ve doğurganlık rolleriyle refahı gözetilmesi gereken kalkınma hedeflerinden birisi haline gelmiş; pasif alıcı şeklindeki bağımlılıkları bir kez daha vurgulanmıştır (Ertürk, 1996, s. 349). Bu süreçlerde kalkınma süreçleri içinde kadınlar ve cinsiyet eşitliği ile ilgili atılan adımların arkasındaki tek neden; kadınların ekonomik büyüme olgusu gibi görüldüğü gerçeğidir. Bütün bu etkileşimlerde kadınların güçlenerek özgürleşmesi ülkelerin kalkınma hedeflerinin amacı değil aracı haline gelmesi bazı feministlerin dikkatini çekmiş, hızla gelişen bu dünya düzeninde kadınların bireysel olarak var olmayışına bir tepkilerini ortaya koymalarına sebep olmuştur. Öncelikle kadın hareketine önemli bir kazanım sağlayan sosyalist feminizmin de etkisiyle kadınların kendi ayakları üzerlerinde durabilmeleri gerekliliği anlayışı ön plana çıkmıştır. Kadınların ev içinde, yani özel alanda, sıkışmışlığına vurgu yapmış ve bu durağanlığa eleştiriler getirmiştir. Buna ek olarak 1974 yılında erkeklerin kadınlara ve tabiata karşı gösterdikleri agresif tavrılara tepki olarak ortaya çıkan eko-feminist yaklaşım da yaşı, statüsü, ırkı, dini ne olursa olsun her kadının kendine özgü güzelliği ve kıymeti olduğunu savunmuştur. Onlara göre kadınların doğaya yakın olduğu algısı bilinçli olarak yaratılmış, doğayla beraber kadın da güçsüzleştirilmiştir. Kadın-erkek kavramı ile hiyerarşik bir ikilem oluşturularak kadın kamusal alandan uzaklaştırılarak hâkimiyet tek boyuta indirgenmeye çalışılmıştır (Özyol, 2013, s. 133-134). Bu açıdan kalkınma programları; yaşanan kadın sorunlarını, mevcut düzene direk olarak ekleyerek çözmeye çalıştığından yeterli olmayacağı savunulmuştur.

Bu dönemlerde kadınlar ve cinsiyet eşitliğiyle ilgili konular küreselleşmenin de etkisiyle; katılım, eşitlik, planlama ve yoksulluk gibi kalkınma çerçevesindeki kavramların içinde tartışılmaya başlanmıştır (Sachs, 2010, s. 7-8). Ayrıca kalkınmadaki temel amaç; fert başına milli gelirin artması olarak yorumlanmıştır (Sırma, 2006, s. 1). Daha açık bir tanımla öncesinde kalkınma, gelirlerdeki artışla doğru orantılı değerlendirilirken; sonrasında sadece ekonomik büyümenin değil, buna ek olarak yoksulluğun, işsizliğin, çalışma koşullarının ve gelir dengesizliklerin de değerlendirilmesiyle açıklanır olmuştur. Bu süreçlerde her alanda olduğu gibi cinsiyetler arasındaki eşitsizlikler de artmış ve dünyada toplumsal cinsiyet bakış açıları da gelişmiştir. Toplum tarafından kadınlara ve erkeklere atfedilen rollerin farklı olması, gittikçe kadının bir birey olarak algılanmasına ve her iki cinsin de bir ülkenin kalkınmasında da ayrı ayrı değerlendirmesine sebep olmuştur. Ayrıca bu dönemde dikkat çeken bir diğer konu da kadın ve kalkınma arasındaki ciddi bir etkileşim olduğu fark edilmesidir. Bu sebepten Birleşmiş Milletler kadınların başta eğitimi olmak üzere statüsünü geliştirme yollarını aramaya başlamıştır (Kabeer, 2003, s. 13).

1975’lerde hem Birleşmiş Milletler’in girişimleri hem de feministlerin yarattığı bu düşünce değişiklikleriyle bağlantılı olarak kadınların kalkınma ile ilgili gündemi de değişmeye başlamıştır. Bu anlamda Birleşmiş Milletler, kadınların istenilen düzeyde kalkınmaya katılamamasının sağlanamamasını ‘beşerî kaynak israfı’ olarak nitelendirmiştir. Dolayısıyla kadınların, kalkınma sürecini çabuklaştıracağı anlayışı hâkim olmaya başlamıştır. Bu anlayış ‘kadınların kalkınmaya entegrasyonu’ şeklinde tanımlanmıştır (MClean, 2000, s. 180). Cinsiyet, ırk, dil, din ayrımı gözetmeden bir çaba sarf etmek Birleşmiş Milletler’in amaçları arasında olduğundan cinsiyet ayrımından kaynaklanan her türlü ayrımcılığı yok etmek bu teşkilatın görevleri arasında üst sıralara yükselmiştir. Aynı yıl Mexico City’de BM Kadının Statüsü Komisyonu tarafından Birinci Dünya Kadın Konferansı düzenlenmiş, 1975-1985 yılları “Kadının İlerlemesi Onyılı” ilan edilmiştir. “Eşitlik, Kalkınma ve Barış” başlıklarıyla şekillenen bu konferansta amaç hem ulusal hem de uluslararası alanda kadınlarının cinsiyet ayrımcılığının önüne geçilmesi, üretime eşit düzeyde katılımın sağlanması ve yine bu bağlamda kalkınma imkânlarından da eşit düzeyde fayda sağlanmasıdır. Birinci Dünya Konferansı’nda oluşturulan “Dünya Eylem Planı”, kadınların bu dönemdeki kalkınma sürecine ilişkin gündemini de belirlemiştir. Buna bağlı olarak bu süreçten sonra pek çok hükümet; kadın sorunlarıyla ilgilenecek bürolar kurmuş, bu sorunlarla ilgilenecek daha çok eleman istihdam etmiştir. Dolayısıyla bu dönemde kadın sorunları belirli bir araştırma konusu haline gelmiş ve uygulamaya yönelik çalışmalara öncelik verilmiştir. Bunların neticesinde toplumsal cinsiyet perspektifinin, kadınlar açısından ülkelerde yaşanan değişim ve gelişmelerin irdelenmesine ve eylem politikaları üretilmesi için adımların atılmasına karar verilmiştir. Bu gelişmelerin tümü kadın hareketi ve sorunları açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur (Ertürk, 1996, s. 347-348).

Bu yıllarda Kalkınmada Kadınlar Yaklaşımına yönelik yapılan eleştiriler, *Kalkınma ve Kadınlar Yaklaşımını (WAD)* şekillendirmiştir. Bu dönem kadınların ikincileştirilmesinin özel mülkiyet ve kapitalizm yüzünden olduğunu iddia edenler, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin ortadan kaldırılması için de öncelikle kapitalist sistemin sonlanması gerektiğini savunmuşlardır. Bu sebeple Kalkınma ve Kadınlar Yaklaşımı, üretim süreçlerini, üretim ve emek kavramlarını yeniden yorumlayarak, onları toplumsal cinsiyet perspektifiyle analiz etmiştir. Buna göre kadınların bedenlerinin ve emeklerinin hane içinde ve dışında erkekler tarafından sistematik olarak sömürüldüğü sistem ataerki olarak adlandırılmaktadır. Bu sömürü doğru orantılı bir şekilde sermaye sahipleri ve işçiler arasındaki düzeni besleğinden; kadınlar da hane içindeki bakım hizmetlerini, üretim faaliyetlerini karşılıksız olarak sevgi ilişkisi çerçevesinde gerçekleştirmekte bu yüzden bahsi edilen faaliyetler ekonomik olarak değerlendirilmemektedir (Yücel, 2016, s. 86-87). Nitekim bu yaklaşım kadınların; kalkınmanın bir parçası olduğunu savunmuş ve kalkınma süreçlerindeki ilişkiye odaklandığından kadınların sorunlarının ortaya konulmasında zaman zaman yetersiz kalmıştır.

Hem Kalkınmada Kadınlar Yaklaşımı (WAD) hem de Kadınlar ve Kalkınma Yaklaşımı (WID), müdahale stratejileri gelir getirici faaliyetlerde yoğunlaşarak kadınlara getireceği fazladan zaman yükünü dikkate almamışlardır. Ev işini, çocuk ve hasta bakımını aile içi alan olması nedeniyle üretim faaliyetleri plan ve projeleri içine almamışlardır (Yavuz ve Serdaroğlu, 2010, s. 65-66). Çünkü kadınların ailesi için harcadığı zamanın ve evde yaptığı çalışmaların toplumsal cinsiyet normlarını dönüştürücü bir etki yapması beklenemez (Erdut, 2011, s. 78). Bu açıdan bakıldığında her iki yaklaşım da toplumsal cinsiyeti tam anlamıyla destekler nitelikte değildir.

1980’lerde değişen dünya düzeniyle birlikte her alanda olduğu gibi cinsiyetler arasındaki eşitsizlikler de artmış ve bu süreçte feminist iktisadın da tesiriyle toplumsal cinsiyet alanındaki bakış açıları da gelişmiştir.

Bu süreçte feministler arasında yaygınlaşmaya başlayan bir diğer yaklaşım da toplumsal cinsiyet ilişkilerinin çok boyutluluğuna dikkat çeken *Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma Yaklaşımı* (GAD). Bu yaklaşım, kadınların ve erkeklerin kültürel olarak pek çok eşitsizlik barındırdığını ileri sürmüştür. Dolayısıyla, bu yaklaşımda eşitsizlik yaratan güçlerin yani devletin ve kurumlarının politika üretmesi önerilmektedir (Yücel, 2016, s. 88-100). Ayrıca kadınların ev dışındaki üretimlere katılırken, erkeklerin de özel alandaki iş bölümüne katılmasının gerekli olduğunu savunmaktadır. Bu anlayış, sosyal kalkınmayı önemseyerek; sadece gelir getirici faaliyet yaratma amacıyla yetinmeyerek, sosyal eşitsizlikleri yok etmeye yönelik bilincin oluşmasını ve farkındalık yaratılmasını amaçlamaktadır. Bunu destekler nitelikte şu söylenebilir ki GAD sadece kadınlara odaklanmamıştır. Kalkınmanın kadınlar üzerindeki etkisini sorgulamış kadınların ve erkeklerin belirli rollerinin, sorumluluklarının, beklentilerini de dikkate alarak konunun arka planıyla da ilgilenmiştir (Rathgeber, 1989, s. 3).

Görülüyor ki kadınların ev içinde yaptıkları çalışmalar onlara ekonomik gelir sağlamadığı gibi patriarkal ideolojinin var olduğu toplumlarda da emekleri dikkate bile alınmadan yok sayılmaktadır. Bunun farkında olan neo-liberal piyasa da kadınları ucuz işgücüne yönlendirmekte, dolayısıyla kadınlar hem evde hem dışarıda yoğun bir çalışma temposuna maruz kalmakta üstelik emeklerinin tam karşılığını da alamamaktadırlar. Bu bağlamda GAD yaklaşımında kadınların güçlendirilmesi; açık bir şekilde tanımlanmasa bile dolaylı yoldan kadınların sorunlarının politik alanda gündeme getirmesi ve stratejik olarak belli başlıklar altında irdelenip çözümlenmesi şeklinde yorumlanabilir. Diğer bir ifadeyle bu yaklaşıma göre kadınların güçlendirilmesi, kadınların bilinç farkındalığına ve nesne olmaktan kurtulup özgürleşmelerine bağlı kılınmıştır.

1985 yılında Nairobi’de düzenlenen konferansta önceki konferanslarda yapılan düzenleme ve alınan kararların değerlendirilmiş; kadınların statülerinin gelişimi için geleceğe yönelik stratejiler yapılmıştır. Yine de kadınlarla ilgili her konular rahatça ve özgürce tartışılmamıştır. Ancak NGO formlarındaki çalışma gruplarında resmileşen Yeni Bir Çağ için *Kadınlara Kalkınma Alternatifleri Yaklaşımı* (DAWN) ortaya çıkmıştır (Gökkaya, 2018, s. 230). Kadınların; başta cinsiyet temelli olmak üzere tüm eşitsizliklerden kurtulmasını, temel ihtiyaçların aslında temel haklar olarak kabul edilmesini, dünya halkının çoğunluğunun hayatta kalmasına öncelik verecek olan alternatif kalkınma süreçlerine duyulan ihtiyaçlarını dile getirmiştir. DAWN, kendisini yoksullaştırılmış Üçüncü Dünya kadınlarının temsilcisi olarak görmüş ve güçlendirmenin feminizmin kavramlaştırılması ve tenkitsel yansımalar açısından önemli ve elzem olduğunu belirtmiştir (Yavuz ve Serdaroğlu, 2010, s. 66-67). Ayrıca bu yıllarda İnsan Hakları İzleme Örgütü (HRW) bünyesinde de Kadınların İnsan Hakları Projesi hayata geçirilmiştir. Bu proje kadınların; toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklanan sorunlarının dizgesel olarak yetersiz temsil edildiğinin farkına varmalarında başlıca etken olmuştur. Bu bağlamda bu örgüt; Birleşmiş Milletler bünyesinde gerçekleşen girişimlerde kadınların haklarının savunulmasında, sorunlarını insan hakları çerçevesi içinde eşit şekilde temsil etmesinde önemli bir etken olmuştur (Çelik, 2011, s. 149-151).

1989’da kadınların birey olarak sahip olduğu hakların “her yerde her kadın için aynı” olduğu anlayışından hareket eden Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW), her türlü doğrudan ya da dolaylı ayrımcılığın yok edilmesi gerektiğini vurgulanmıştır. Buna ilaveten ayrımcılığa neden olacak tüm kültürel kalıp ve davranışların dönüştürülmesi gerektiğinin de altını çizmiştir. (Acar, 2010, s. 197-198). Ayrıca CEDAW daha önce uluslararası sözleşmelerde olmayan iki hususu açık bir şekilde hüküm altına almıştır. Birincisi fiili eşitliğin sağlanması gereği, ikincisi kadınlara karşı ayrımcılığın ortadan kaldırılmasının önemidir. Bu iki unsurla birlikte ilk kez kadınlara yönelik cinsiyete dayalı ayrımcılığı önlemek için sadece yasal eşitliğin yeterli olmadığı, bu eşitliğin fiilen de olması gerektiği ve yaşamın her alanında sağlanmasının mukteza olduğu ileri sürülmüştür. Kadınlara karşı yapılan ayrımların ortadan kaldırılması amacıyla daha somut çözümlerin ve hatta daha etkili eylem planlarının yapılmasının şart olduğu bağlayıcı nitelikte bir uluslararası norm haline gelmiştir. Bu normlara dayanarak CEDAW’a göre kadınlara karşı ayrımcılık olduğu takdirde (Sancar, 2018, s. 43-44);

- Hak eşitliği ve insanlık onuruna saygı prensipleri ihlal edilir.
- Kadınların erkeklerle eşit şekilde yaşama katılmalarına engel teşkil eder.
- Toplumun ve ailenin refah düzeyinin artmasına mâni olunur.
- Kadınların yeteneklerinin gelişmeleri güçleşir.

Anlaşıldığı üzere CEDAW, kadınlara karşı ayrımcılığın önlenmesi için çıktığı bu yolda, sözleşme metninin içinde kadınların güçlendirilmesi şeklinde bir söyleme açıkça yer vermemiştir. Ancak bu ekonomik düzenin kurulmasında kadınlar ve erkekler arasındaki ayrımcılığın kaldırılmasındaki esas

gayenin, kadınların her alanda özgürlüklerinin önünde engel olan cinsiyete dayalı her türlü ayırım, dışlama ve sınırın kaldırılması için güçlenmesi gerektiğini belli etmiştir. Buradan yola çıkarak hak ve eşitlik kavramlarıyla şekillenen CEDAW'a göre kadınların güçlenmelerinin; eğitim, sosyal, siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda eşit olmaları gerektiği tanınmasına ulaşılabilir.

1990'lar kadınların güçlenmesi söyleminin açıkça kavram olarak ifade edildiği ve ön plana çıktığı bir dönemdir. Burada amaç, kadının gündelik yaşamını etkili bir biçimde idame ettirebilmesi için gerekli bilgi, beceri ve kaynaklara ulaşmasını sağlayarak kendi içsel kapasitesini geliştirmektir. İlk başlarda eşitlikçi ve güçlenme yaklaşımları birbirleriyle uyumlu gibi görülseler de esas olarak; eşitlikçi yaklaşımdan farklı olarak kadınların güçlenmesinde cinsiyet yapılanmasına dokunulmaksızın kadınların kendi ayakları üzerinde durmaları gereği vurgulanmaktadır. Politik sonuçları açısından tehdit edici olmadığından; pek çok çevreden de kabul görmüştür. 1990'lı yıllara damgasını vuran güçlenme yaklaşımının kalkınmada kadın projelerinin merkezi haline gelmesi bu dönemde ortaya çıkan diğer gelişmelerle de çok yakından ilgilidir (Ertürk, 1996, s. 349-350). Çünkü kalkınma anlayışını benimseyen toplumsal hareketler ve kadın hareketinin temsil ettiği bir eksen, güçlenmeyi; var olan düzene karşı hem bireysel hem de kolektif olarak yürütülen mücadelelerin artırılması olarak görmektedir. Bu dönemdeki hâkim anlayış, kadınların ihtiyaçlarının içinde buldukları toplumun sınıfsal, etnik, dini yapılarından da etkilendiği yönünde olmuştur (Toksöz, 2011, s. 206).

Bu süreçten sonra güçlendirme kavramı ulusal ve uluslararası alanlarda daha sık gündeme gelmeye başlamıştır. Literatürdeki mevcut kavramları kullandığı halde toplumsal cinsiyet eşitliği ve kalkınma arasında bağ kurarak onları güçlendirmeye çalışan Dünya Bankası (WB) bundan sonraki tüm dokümanlarında kadınların güçlenmesinin tüm sosyal gelişim programlar için kilit bir kavram olması gerektiğini söylemiştir. Ayrıca güçlenmeyi; yoksulluğu azaltmanın temel bileşenlerinden biri ve kalkınma yardımlarının öncelikli hedefi olarak tanımlamıştır (World Bank, 1995, s. 145-151). Böylece güçlendirme kavramının alanı genişlemiş en küçük NGO'lardan Dünya Bankası'na kadar büyük bir alanı kapsayıcı olmuş, plan ve projelerin temel bileşeni haline gelmiştir (Toksöz, 2011, s. 203). Fakat güçlendirme farklı oyunculara farklı anlamlar ifade etmeye başlamıştır (Yavuz ve Serdaroglu, 2010, s. 150).

Öncelikle güçlendirme konusunda *kırsal* bölgelerdeki kadınlar dikkate alınmış ve gelişimin kilit unsurları olarak görülmeye başlanmıştır. Bu bağlamda kırsal bölgedeki kadınların güçlenmesi, yeni modeller ve süreçler oluşturmada bütünsel yaklaşımın odak noktası olarak görülmüştür. Fiziksel refahları, sağlık, güvenlik ve bedensel bütünlükleri dahi genellikle kendi kontrollerinin ötesinde olduğu dile getirilmiştir Dolayısıyla kadınların kırsal olarak güçlenmesi, toplumsal güçlendirme, örgütsel güçlendirme, politik güçlendirme ve psikolojik güçlendirme olarak dört ana grupta toplanmıştır (Allahdadi, 2011, s.214):

- **Toplumsal güçlendirme:** Kırsal alanda yaşayan kadınların yeni ve faydalı bilgilere erişimi, yeni becerilere ve yeteneklere sahip olması için yardımcı olunması bu yolla kendine güvenin sağlanmasıdır.
- **Örgütsel güçlendirme:** Kırsal alanda turizmin ve tarım kooperatiflerinin gelişimi yoluyla teknolojinin kalkınma için ne kadar faydalı olduğu hususunda farkındalık yaratmaktır.
- **Politik güçlendirme:** Kırsal kesimde yaşayan kadınları ve kırsal toplulukları etkileyen sorunları tartışmak için hükümetle, sektördeki insanlarla ve diğer kadınlarla etkin bir ağ oluşturmaktır.
- **Psikolojik güçlendirme:** Öz güvenin artması ve yeni gruplara katılımın sağlanmasıdır.

Bu dönemde uygulanan politikalarda kırsal kesimdeki kadınların güçlenmesiyle birlikte erkeklerle kadınlar arasında bir güç dengesi oluşturulacağına inanılmış, bu durumun sadece kadınlara değil; bir bütün olarak siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan toplumun her kesimine fayda sağlayacağı düşüncesi hâkim olmuştur. Birleşmiş Milletler ve diğer kalkınma ajanslarının hemen hemen hepsi politikalarında; kadın konularını ilgilendiren maddeleri gündemlerine daha sık almaya, hatta bu konulara özel başlıklar açmaya başlamışlardır (Connelly ve Barriteau, 2000, s. 102).

1995'lerde Birleşmiş Milletler Pekin'de şimdiye kadar yapılanların en büyüğü olan IV. Uluslararası Dünya Konferansı düzenlemiştir. 189 ülkeyi temsilen binlerce delege ve katılımcının olduğu bu konferansta, kadın sorunlarının evrensel olduğu mesajı verilmiştir. Hükümetler burada ilk kez ulusal politikalarında yapacakları değişikliklerden, atacakları adımlardan bahsetmişler ve hatta kendilerini bağlayıcı taahhütlerde bulunup ulusal planlar hazırlamışlardır. Böylelikle Pekin Eylem Platformu, dünyada değişen güçlenme anlayışının *somut bir ifadesi* olmuştur. Kadınların güçlenmesi kavramını ana felsefesi yapan platformda dile getirilen konulardan en önemlisi, kadınlar için yapılan çalışmaların ilave çalışmalar şeklinde değil ana politikaların ayrılmaz bir parçası olduğunun kabul edilmesinin gerektiği olmuştur. Ayrıca kadın

sorunları ancak merkeze konularak hareket edildiğinde çözüme kavuşacağına da altı çizilmiştir (Uluslararası Kadın Sağlık Örgütü, 2001, s. 21-22). Bunlara ilaveten bu dönemden sonra her yıl Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından; insani gelişme raporları yayımlanmaya başlamıştır. İnsani gelişme kavramını kişi başı gelir hesaplarının ötesinde taşıyan bu raporda; insanların özgürlükleri, kişilikleri, gelişimleri de dikkate alınması gerektiği vurgulanmış, insanların hayat kalitelerinin artması olarak tanımlanmıştır (Demir, 2006, s. 2). Aynı yıl Toplumsal Cinsiyet ve İnsani Gelişme başlığı altında yayımlanan raporda; dünyada yaşayan 1,3 milyar yoksul insanın %70'inin kadın olduğuna dikkat çekilmiştir (Özyol, 2013, s. 132).

Dünyada bu hareketlenmeler sürerken kadın hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği konusu, elbette Avrupa Birliği'nin de gündeminde yer almıştır. 1950'lerden beri cinsiyet eşitliğinin sağlanması konusunda çeşitli çalışmalar yapan Birlik, 1997 yılında imzalanan Amsterdam Antlaşması ile de resmi olarak; kadın-erkek eşitliğini Topluluğun bir görevi olduğunu bildirmiştir. Aynı yıl içinde üye devletler için İstihdam Politikası Kuralları benimsenmiştir. Dört dayanaktan oluşan İstihdam Kuralları'nın dördüncü dayanağı 'Fırsat Eşitliğidir' ki buna göre amaç; kadın ve erkeklerin işgücü piyasasında eşit fırsatlara sahip olacakları, özel ve kamu hayatlarını daha iyi dengeleyebilecekleri şartları yaratmak ve kadınların işgücü piyasalarına katılım oranlarını artırmaktır. Görüldüğü gibi Avrupa Birliği'ndeki çalışmalarda bu yıllarda kadınların güçlendirilmesi kavramından doğrudan bahsedilmese bile ekonomik anlamda gelişmelerinin sağlanması gerekliliğinden ve temel hak ve özgürlüklerinden sıklıkla bahsedilmiştir. Üye devletlerden kadınların ekonomik olarak kalkınmasının şartı aranmış; kadın-erkek eşitliği konusu Birlik'e giriş şartlarından en önemlisi olmuştur. Bunun sonucunda kadınların istihdamlarının artırılmasıyla beraber özel ve iş yaşamlarının da uyumu ile ilgili konular öne çıkmıştır. Örneğin; çocuk bakımının desteklenmesi, kadın işsizliğinin azaltılması ve istihdamda kadın dostu politikaların benimsenmesi eşitlik politikalarının ana gündemi haline gelmiştir. Bunun için Avrupa Konseyi 2000 yılında Lizbon Zirvesi'nde toplanmış, kadın istihdamının on yıl sonra %60'a yükselmesini öngörmüş ve bu doğrultuda kararlar almıştır. Bu kararlarda kadınların istihdamına katılması oldukça önemli görülmüş fakat çalışma hakkı gibi ekonomik bir haktan söz edilmemiştir. Buradan anlaşılmaktadır ki sosyo-ekonomik eşitliğe ve toplumsal-kültürel yapılarda değişikliklere gidilmesi istenmekte ancak bu durum ekonomik yapı ve politikalar için konuşulmamaktadır. Diğer bir ifadeyle kadının güçlenmesi arzu edilmekte lakin bu durumun önemli bir nedeninin eşit olmayan gelir dağılımından kaynaklı olduğu görülmektedir (Koray, 2011, s. 22).

2000 yılında Birleşmiş Milletler (BM) Pekin+5 özel oturumuyla 15 yıllık hedefler belirleyerek; bunu Binyıl Kalkınma Hedefleri olarak adlandırmıştır. Ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşların odak noktası haline gelen, kadınların güçlendirilmesi için önemli adımlardan birini atan ve bu olguyu dünya çapında sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasının önemli bir hedefi haline getiren organizasyonun belirlediği toplamda sekiz hedeften biri kadın-erkek eşitliğinin sağlanması diğeri de kadınların konumunun güçlendirilmesidir. Sonuç belgesinin başlangıç bölümünde de Eylem Platformu'nun hedefini, kadınların güçlendirilmesi olarak koymuş ve genel hatlarıyla çerçeveyi belirlemiştir. BM Kalkınma Programı (UNDP), Pekin+5 ile kadınların eğitim, ekonomi, siyasi alanda güçlendirilmesi konusunda söz sahibi olmaları demokrasinin temel koşullarından biri kabul edilmiş ve ülkelerin çoğu da anlaşmalara imza atarak bu gerçeği kabul etmiştir. Bu dönemde Dünya Bankası, tüm göstergelerin belirli bir disiplin çerçevesinde takibi, doğru veri elde edilmesi ve çıkan sonuçların değerlendirilmesi için UNDP'nin önderliğinde UNESCO, ILO, FAO, UNICEF, WHO gibi önemli uluslararası kuruluşların da görev aldığı Dünya Kalkınma Raporu'nu hazırlamış ve bu raporda güçlendirmenin, kavram olarak öneminden açık bir şekilde bahsetmiştir. Buna göre Dünya Bankası, güçlenmeyi daha çok yoksulluk ve yoksullukla mücadele çerçevesinde ele almış, eylem ve seçim özgürlüğün genişletilmesi süreci olarak tanımlamıştır. Ayrıca güçlenmeyi, bireyin kendi yaşamını etkileyecek olan karar ve kaynaklar üzerinde gücünü ve otoritesini artırması şeklinde tanımlamıştır (World Bank, 2000, s. 117-118). Yani güçlenme; neoliberal politika çizgisinde, yoksul insanları piyasaya yönlendirmeyi sağlayan bir araç olarak değerlendirilmiştir. Buradan hareketle Dünya Bankası güçlenmeyi; yoksul insanların varlık ve yapabilirliklerini genişletebilmeleri, kendi hayatlarını etkileyen kurumlar üzerindeki etkileri, kontrolleri ve aktif katılımlarını sağlamak olarak da görmüştür (Karacı vd., 2014, s. 15-31). Ayrıca, 2000/01 Dünya Kalkınma Raporu'nun Güçlenme bölümünde toplumsal cinsiyet ile ilişkili ayrımcı uygulamaların din, ırk ve sosyal statü ile birlikte bireyleri nasıl piyasadaki uzaklaştırıp fakirlik tuzağına düşürdüğünden; bu ayrımcı uygulamaların ve cinsiyet eşitsizliğinin önlenmesi de ancak kadının güçlendirilmesi yoluyla gerçekleşebileceğinden de bahsetmiştir. Nitekim işgücü piyasalarında kadınların erkeklere göre dezavantajlı konumlarının devam ettiği vurgulanmış, dünyadaki iyileşmelere rağmen toplumsal cinsiyet eşitliği hususunda henüz istenilen seviyeye ulaşamadığı, önemli sorunların hâlâ devam ettiği, bu yüzden daha atılması gereken çok önemli adımların

olduğuna da dikkat çekilmiştir. 2000/01 Dünya Kalkınma Raporu detaylı şekilde incelendiğinde, ulusal ve uluslararası politikaların ‘sürdürülebilirliğine’ de dikkat çektiği görülmektedir. Sürdürülebilirlik sözcüğünün bu dönemde ideolojik olarak ulusal ve uluslararası politikalara girmesinin tesadüf olduğu söylenemez. Türkçe’ye sürdürülebilirlik olarak geöen “sustainability” sözcüğü devamlılık arz etme durumuna atıf yaptığından sürekli olmak ifadesi ile karıştırılmaması gerekmektedir. şöyle ki bir olgunun sürekli olması herhangi bir iradeden bağımsız olarak geröekleşebilirken, sürdürülebilir olması bir iradenin bu doğrultuda tercihine bağlıdır. şşte bu açıdan sürdürülebilirlik sözcüğü kalkınma kavramı ile birlikte kullanıldığında; toplumun ekonomik ve sosyal gelişiminin sürekli olması için gereken iradenin doğru ve yeterli biçimde hayata geöerilip, geöerilmediği ile ilgilidir (Akgöl, 2010, s. 134).

Tüm bunlara bağlı olarak bu dönemden sonra kalkınma hedeflerinde sıklıkla görülen sürdürülebilirlik kavramı, kadınların güçlendirilmesi konusunda da sürece dâhil olmuştur. Yani toplumsal cinsiyet eşitliği alalındaki yapılan öalışmalardan ziyade bunların kesintisiz devamlılığı önem arz etmiştir. Ayrıca bu süreçte sıklıkla Birleşmiş Milletler ve Dünya Bankası bu dönemden sonra yapacakları öalışmaların hemen hepsinde kadınların güçlendirilmesi için, ulusal ve uluslararası düzeyde birtakım yaptırımların olması gerektiğini savunmuşlardır. Buna ek olarak kadınlar lehine olması gereken tüm bu iradelerin doğru kullanıldığı takdirde kadınların güçleneceği söylenmiştir. Dolayısıyla 2000’li yıllardan sonra Birleşmiş Milletler ve Dünya Bankası için kadınların güçlendirilmesi, temel haklarda olmak üzere; sosyal, ekonomik, siyasal alanlardaki tüm gelişmelerin uyumlu bir istikrar içinde olması gerektiği manasında yorumlanabilir.

Ayrıca Uluslararası Öalışma Örgütü (ILO) tarafından ilk kez geliştirilen ve uygulanan bir sistem de Toplumsal Cinsiyet Denetimi’dir. Birleşmiş Milletler sisteminde buna benzer geliştirilen araçların ilk örneği olup; daha sonra birçok ölkede başarılı bir şekilde uygulanarak, kurumların toplumsal cinsiyet yaklaşımını ana akım haline getirmelerinde katkı sağlamıştır. Ekip için denetim tabiri kullanılsa da aslında bir öğrenme süreci olduğu söylenebilir. Amacı, toplumsal cinsiyetin kurumsal alan ve hizmetlerde ne şekilde ve nasıl ana akım haline getirileceğinin öalışmalarını yapmaktır.

2007’de Dünya Bankası Cinsiyet Faaliyetleri Planını ortaya koymuştur. Bu plana göre işgücü; tarım, finans ve altyapı sektörlerinde cinsiyet temeline odaklandırılmıştır. Ek olarak planın temel kaynaklarından biri kadınların güçlendirilmesinin, ekonomik istikrar üzerinde etkili olduğudur. Cinsiyet Faaliyet Raporu’nda kadın erkek arasındaki eşitsizliğin ancak;

- Kadınların eğitim seviyesinin artırılması,
- Okur-yazarlık oranlarının artırılması,
- Kredilere ulaşmalarının kolaylaştırılması,
- Sağlık programlarının geliştirilmesi,
- Aile destek politikalarının güçlendirilmesi yollarıyla azaltılacağını ve ortadan kalkacağı ifade edilmektedir (Güzel, 2001, s. 83-84).

2007 yılında ABD’de başlayan ve öok geömeden dünyada etkisini gösteren ekonomik krizin yol açtığı daralma sonucunda genel olarak ölkelerdeki büyüme oranları düşmüş, işsizlik oranları artmıştır. Bu dönemde kadınlar da hanenin azalan gelirene katkı sağlamak amacıyla işgücüne dâhil olmuşlardır. Dolayısıyla kadınların işgücüne katılım payı artsa da patriarkal kültürlerin daha güçlü olduğu toplumlarda bu payın öoğu enformel sektöre kaymış veya onları ücretsiz aile işçisi olmaya yöneltmiştir. İlerleyen dönemde krizin etkin olarak hissedildiği 2008 yılında ILO tarafından ‘Adil Bir Küreselleşme İçin Sosyal Adalet Bildirgesi’ kabul edilmiş ve tüm üyelere dört ana stratejiye dayanan hedeflerini geröekleştirmek için öalışmaları bildirilmiştir. Bildirgede, ILO’nun insan onuruna yakışır istihdam oluşturmaya yönelik öalışmalar yapmak istediğine atıfta bulunularak; kadın-erkek eşitliği ve ayrımcılık yapılmaması konusunda vurgular yapılmıştır. 2009 yılına gelindiğinde ILO, “Krizden Çıkış: Küresel İşler Paktı” belgesini oybirliğiyle benimsemiştir. Burada mevcut krizin, yeni cinsiyet politikaları geliştirilmesi hususunda bir fırsat olabileceği, tedbir paketlerinde kadınlarla erkeklerin eşit düzeyde değerlendirilmeye alınmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur (Kadın Komitesi Hak-İş, 2017, s. 39).

2010 yılına gelindiğinde Birleşmiş Milletler Kadın Birimini oluşturarak, toplumsal cinsiyet eşitliği alanındaki öalışmaları daha aktif şekilde yürütmek istemiştir. Bu birim de reform öalışmaları kapsamında kendi bünyesinde Birleşmiş Milletler Kadınların Güçlenmesi ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Birimi’ni kurmuş, Birleşmiş Milletlerin toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadınların güçlendirilmesi alanında faaliyet gösteren dört organını birleştirmiştir. Bunlar;

- Kadınların İlerlemesi Birimi (DAW),
- Kadınların İlerlemesi için Araştırma ve Eğitim Enstitüsü (INSTRAW),
- Cinsiyet Sorunları ve Kadınların Gelişimi Konusunda Özel Danışman Ofisi (OSAGI),
- Birleşmiş Milletler Kadınlar için Kalkınma Fonu (UNIFEM)'dir.

Aynı yıl önemli bir gelişme daha olmuş; Kadınların Güçlenmesi Birimi (UNWOMEN) ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Birimi tarafından geliştirilen Kadınların Güçlenmesi Prensipleri 7 madde ile yürürlüğe girmiştir (Kadın Komitesi Hak-İş, 2017, s. 20-21). Bu prensipler; toplum her alanında toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması amacıyla şirketlere öneriler sunmuştur. Bu öneriler şunlardır (UNWOMEN, 2010):

- İş yaşamında cinsiyet eşitliği için üst düzeyde liderlik ortaya koyulması,
- Kadın ve erkek tüm çalışanlara işyerinde adil davranılması, insan hakları ve ayrımcılık yasağı ilkelerine saygı gösterilmesi ve destek verilmesi,
- Cinsiyet ayrımsızın tüm bireylerin sağlık, güvenlik ve refahlarının sağlanması,
- Kadınların eğitim, öğretim ve meslek gelişim konusunda teşvik edilmesi,
- İşyerlerinde girişim, iş geliştirme, tedarik zinciri ve pazarlama süreçlerine ilişkin uygulamaların kadınların güçlenmesine yarayacak şekilde yürütülmesini sağlaması,
- Toplumsal inisiyatifler ve destekler aracılığıyla eşitliğin teşvik edilmesi,
- Cinsiyet eşitliğine ilişkin ilerlemenin ölçülmesi ve sonuçlarının kamuoyu ile paylaşılmasıdır.

Birleşmiş Milletler Kadınların Güçlenmesi Prensipleri'ne göre güçlendirme için sürecin doğru tahlili sonucun değişmesi için önemlidir. Buna ilaveten UNDP, kadınların güçlendirilmesi çerçevesinde kadınların kalkınmasının, her biri için güçlenmenin temel bileşen olduğu ve bunların 5 temel alanda görülmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu alanlar: refah, erişim, farkındalık, katılım ve kontroldür. Kadınların kalkınması için ise eşitliğin, bu 5 ana basamakta da görülmesi gerektiği açıkça ifade edilmiştir (Örümçü, 2015, s. 44).

2012'de Dünya Bankası diğer kalkınma raporlarına ek olarak "Cinsiyet Eşitliği ve Kalkınma Konusunda Dünya Kalkınma Raporu" adıyla bir Kalkınma Raporu daha yayımlamıştır. Bu raporda, toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilgili problemlerin hem kalkınma hem de politika açısından önem taşıdığına dikkat çekilmiş, bu sorunları düzeltmek için de yapılacak tüm çalışmaların öncelikli olduğunun altı çizilmiştir. Bu raporda ileriye yönelik politikalar açısından dikkati çeken konunun toplumsal cinsiyet olduğu görülmekte olup dört kritik alan üzerinde durulmuştur. Bu maddeler şunlardır (Kadın Komitesi Hak-İş, 2017, s. 42):

- Kadın ölümlerinin ve eğitim farklılıklarının azaltılması,
- Ekonomik fırsatlara erişim ve onları kullanmadaki eşitsizliklerinin kapatılması,
- Toplumda sesini duyurma açısından ayrıcalıkların yok edilmesi,
- Toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin kuşaklar boyunca devam etmesinin sınırlanmasıdır.

Dünya Bankasının en önemli açılımlardan biri de yine 2015 yılında ortaya koyduğu, 2016-2023 yılları arasını kapsayan kalkınma stratejisidir. Bu strateji; kadınların güçlendirilmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması hususunda ülke bazında birçok projeye destek vermektedir. Dünya Bankası'nın yürüttüğü çalışmalarda yıllar geçtikçe kadınların güçlenmesi adına daha çok çalışmanın ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin farkındalığının artması için daha çok gayretin olduğunu görülmektedir. Bütün kalkınma raporlarının hepsine baktığımızda kavram olarak değinilmediği zamanlarda dahi kadınların güçlendirilmesinin, kişisel anlamda gelişmesiyle ve bunların önündeki engellerin kalkmasıyla mümkün olacağına dikkat çekilmiştir.

Aynı yıl Milenyum Kalkınma Hedefleri'nin değerlendirilmesi sonrası, Birleşmiş Milletler tarafından da 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi de oluşturulmuş ve burada 17 hedef belirlenmiştir. Bu hedefler içinde toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve kadınların güçlendirilmesi konuları önemini korumuştur.

Gündemde ele alınan konular şunlardır:

- Kadınlara ve kız çocuklarına yönelik her türlü ayrımcılığa son verilmesi,
- Kamu alanları ve özel alanlarda, tüm kadınlara ve kız çocuklarına yönelik her türlü şiddetin yok edilmesi,

- Çocuk evliliği ve zorla evlendirilme ile kadın sünneti gibi uygulamaların sonlandırılması,
- Ulusal şartlara uygun şekilde kamu hizmetlerinin, altyapının ve sosyal koruma politikalarının sağlanması ile hane halkı ve aile içerisinde sorumlulukların paylaşımının teşvik edilmesi yollarıyla ücretsiz bakım ve ev işlerinin tanınması ve bunlara değer atfedilmesi,
- Kadınların karar alma süreçlerinin her seviyesinde tam ve etkili katılımıyla liderlik etmeleri için eşit fırsatlar sağlanması.

Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansı Eylem Programı, Pekin Eylem Platformu ve bunların gözden geçirme konferanslarının sonuç dokümanları çerçevesinde mutabık kalınan şekilde cinsel ve üreme sağlığına ve üreme haklarına evrensel erişim sağlanmasıdır. Bu madde de 3 başlığa ayrılmış olup şunlardır:

- Kadınların ulusal yasalarla uyumlu olacak şekilde ekonomik kaynakların tümüne sahip olma konusunda eşit haklara sahip olmaları için reformlar yapılması,
- Kadınların güçlendirilmesini destekleyen özellikle bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımının artırılması,
- Toplumsal cinsiyet eşitliğinin desteklenmesi ile kadınların ve kız çocuklarının her seviyede güçlendirilmesi için sağlam politikalarla uygulanabilir mevzuatların kabul edilmesidir.

2015 yılında düzenlenen, 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi uluslararası kuruluşlar için önemli bir referans olmuştur (Kadın Komitesi Hak-İş, 2017, s. 31). Gündem başlıklarına bakıldığında görülmektedir ki; kadınların güçlendirilmesi Birleşmiş Milletler için gittikçe daha büyük önem arz etmeye başlamıştır. Ayrıca aynı yıl İstanbul'da 20 ülkeden 36 temsilci, Birleşmiş Milletler Kadın Örgütü ve Uluslararası Çalışma Örgütü'nün katılımıyla Kadın-20 (W20) Zirvesi düzenlenmiştir. Bu zirvede ulusal boyutta, büyümeden, refah artışından toplumdaki her kesimin faydalanması amaçlanmıştır. Bu kapsamda kadın istihdamına da gündem içinde yer almıştır (Yıldız, 2005, s. 87). W20'nin hedefleri arasında kadınların ekonomik konumlarının iyileştirilmesi, işgücüne katılım oranlarının artırılması ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğine bağlı ücret farklarının ortadan kaldırılması vardır. Ülkelerin ilerlemelerini ölçebilmek için onlara karne sistemini getiren W20 içinde yer alan 11 maddelik tavsiyeler incelendiğinde; kadınları ekonomik alanda güçlendirme birinci maddede yer almaktadır. Kadınların güçlendirilmesinin öncelikle eğitim, istihdam ve girişimcilik arasındaki bağlantıların güçlü olmasıyla yakından ilgili olduğu savunulmuştur. Ayrıca yönetici konumdaki kadınların sayılarının artırılması, işyerlerinde ayrımcılığın kaldırılması, fırsat eşitliğinin sağlanması, kadınların ekonomik, politik, sosyal ağlarının kuvvetlendirilmesi, çalışma şartlarının iyileştirilmesi bu maddeler içindedir.

2016 yılında İslam İşbirliği Teşkilatı'nın kadın odaklı faaliyetlerinde ilerleme olduğu, üyesi olduğu ülkelerdeki kadınların güçlendirilmesini öncelikli konuları arasına aldığı görülmektedir. Bu çerçevede 13. İslam Zirvesi'nin başlığını "Adalet ve Barış için Birlik ve Dayanışma Toplantısı" olarak belirlemiştir. Bu toplantıda 2025'e kadar hayata geçirilmesi arzu edilen hedefler belirlemiştir. Eylem planının öncelikli konuları: kadınların güçlendirilmesi, aile refahı ve sosyal güvenlik olmuştur. Kadınlara karşı ayrımcılığın, tacizin, yoksulluğun ve şiddetin onları güçsüzleştirdiğini, ayrıca duygusal sağlıkları üzerinde negatif etki yarattığı tespitinde bulunulmuştur. Mevcut olan eşitsizliklerin uygun politikalarla düşürülmesi hedeflenmiştir. Kadınların güçlendirilmesinin, ailenin korunması, anne çocuk sağlığı, gençliğin kapasitesinin inşası, yaşlı bakımlarında sivil toplumun katılımının toplumun gelişimi için gerekli olduğu gibi tavsiyelerde bulunulmuştur. Görüldüğü üzere İslam İşbirliği Teşkilatı kadınları bir birey olarak değil, ailenin bir parçası olduğu için güçlendirilmelerini desteklemiş, anneliğinin ve aile kurumunun idamesindeki etkinliğinden dolayı gerekli görmüştür. Kadının fıtratı gibi kavramlara atıfta bulunan örgütün, kadınlardan bahsetmesine rağmen; toplumsal cinsiyet eşitliği hususunda bir duruş sergilediği söylenememektedir.

Tartışma, Değerlendirme ve Sonuç

Kalkınma; tarihsel açıdan incelendiğinde kavramsal olarak farklı anlamlar, terminolojik olarak çeşitlilikler göstermektedir. Güç kavramı da kalkınmaya benzer şekilde kendi içinde dinamik bir yapısı olup, karmaşık bir metodolojiye sahiptir. Dolayısıyla bu iki kavramın bir arada kullanılması zaten tartışmalara ve hatta anlaşmazlıklara yol açabilecekken, 'kalkınmada kadınların güçlendirilmesi' hususunda sistematik bir neticeye ulaşmak mümkün olmayabilir. Ancak özellikle son yıllarda uluslararası kalkınma politikalarında toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması için kadınların güçlendirilmesine yönelik müdahaleler artmış, dikkate alınması gereken bir konu olarak karşımıza çıkmıştır.

Uluslararası kalkınma politikalarında; genellikle istihdam fırsatlarını ve üretim gelirlerini artırmak, sosyal hizmetlerin alanını genişletmek gibi amaçlara ulaşmak için kalkınmaya yönelik programlara yer verilmiştir. Bütün bu hizmetleri kapsayıcı şekilde makro düzeyde büyüme hedefleriyle ilgili cinsiyete dayalı uygulamalara öncelik tanınsa da ne yazık ki tam olarak yerini bulamamıştır. Kalkınma alanı içinde cinsiyete dayalı rollerde boşluklar teorik olarak kapatılmaya çalışılmış olup bu uygulamaların çoğu neo-liberal politikaların da etkisiyle; temelinde cinsiyet hiyerarşisini daha da pekiştirmeye neden olmuştur. Çünkü uluslararası kalkınma politikaları uygulamaları kadınları; iktisadi bir aktör olarak değil amaca giden önemli bir araç olarak görmüştür. Ayrıca bu süreçte kadınlar; yaşadıkları toplumun kendilerine dayattığı hane içindeki 'asıl' görevlerini eksiksiz yerine getirmeye çalıştıklarından, çoğunlukla çalışma saatleri esnek, sigortasız, güvencesiz işlerde çalışmaya yönelmiş ve/veya yöneltmişlerdir. Başka bir ifadeyle kadınların üretim sürecine daha fazla dâhil edilip, piyasa içinde daha üretken ve verimli olması için yapılan uygulamalar, toplumların bilinç düzeylerinde ve toplumsal cinsiyet yapılanmalarında bir değişiklik olmadan programa alındığından birtakım çelişkilere ve sıkıntılara sebep olmuştur.

Son yıllarda kalkınma sürecinde uygulanan uluslararası politikaların, hedefe ulaşmak için kadınların güçlendirilmesi de önemli bir taahhüt olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle ulusal ve uluslararası aktörler kadınların güçlendirilmesi hususunda değerlendirme yapmak üzere belirli göstergelere ihtiyaç duymuşlardır. Nitekim bu güçlendirilmenin değerlendirilmesi, kaynakları ve varlıkları elinde tutan siyasi ve/veya finansal karar vericiler tarafından yapıldığından hem bireysel hem de ulusal düzeyde tutarlı bir karşılaştırılabilirlik yapılması açısından sorun teşkil etmektedir. Çünkü güçlendirilme güç kavramı ile yakından ilişkili olup, gücün var olması bir tarafın daha az güçlü olgusunun kabulü ile mümkündür. Dolayısıyla kadınların güçlendirilmesi, güçlü olan tarafın kontrolü ile sağlanacağından temelinde kaynaklar üzerindeki finansal, toplumsal ve siyasal hâkimiyetin yönü ile ifade edilmektedir. Bu yüzden uygulanan uluslararası politikalarda kadınların güçlendirilmesi, gücü temsil eden aktörün veya aktörlerin yönetiminde olduğundan ölçüm gündemini ileriye taşımak için sürekli analiz ve araştırmanın olması gereklidir. 1990'lardan sonra kadınların güçlendirilmesi; kadın haklarından yana güç ilişkilerini dönüştürmek ve kadın-erkek eşitliği hususunda daha fazla gayret etmek, toplumsal cinsiyet eşitliği sisteminde yer alan standartları sağlamakla ilgili bir yaklaşım olmuştur. Bu dönem özellikle insan hakları konusundaki iddialar, kadınların güçlendirmesinin evrensel bir bakış açısıyla irdelenmesinin gerekli olduğunu belirtmede önemli bir rol oynamıştır. Gerçekte de kadınlar için güçlenme yolu başkası eliyle değil, içsel benlik hâkimiyeti, bilinç yükseltme, bireysel değişim, eşitsizliklerin farkına varma ve harekete geçme yoluyla açılabilir.

Son olarak uluslararası kalkınma politikalarında yapılan çalışmaların, kadınların güçlendirilmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında tümüyle olumsuz gelişmeler olarak da algılanmaması gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle kadınlar uluslararası kalkınma politikalarında şarta bağlı bir sonuç olsa da, ekonomik kaynaklara eriştikleri zaman hayatlarının diğer alanlarında da pozitif yönlü değişiklik yapabildikleri bir gerçektir. Hedeflenen politikalarda toplumsal cinsiyet eşitliği algısı ve kaygısı düşük olduğu sürece, kadınlara yönelik dönüştürücü etkisi de tartışılmaya devam edecektir.

Etik Beyan

"Uluslararası Kalkınma Politikaları ve Kadınların Güçlendirilmesi Üzerine Bir Değerlendirme" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırmada doküman incelemesi yapıldığından etik kurul kararı zorunluluğu bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Acar, F. (2010). Türkiye'de toplumsal cinsiyet tartışmaları: eşitsizlikler mücadeleler kazanımlar. İçinde H. Durudoğan, F. Göksen, B. E. Oder ve D. Yüksek (edt.), *Kadınların insan baklarında ulusüstü standartlar ve denetim: Ceditan örneği bağlamında bazı gözlemler* (ss. 197-206). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Allahdadi, F. (2011). Towards rural women's empowerment and poverty reduction in Iran. *Life Science Journal*, 8(2), 213-216. Erişim adresi: http://www.lifesciencesite.com/lj/life0802/26_4742life0802_213_216.pdf
- Akgül, U. (2010). Sürdürülebilir kalkınma: Uygulamalı antropolojinin eylem alanı. *A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1(24).
- Balkız, Ö. I., ve Öztürk, E. (2013). Neo-liberal gelişme anlayışı ve kadın: Mikro finans uygulamaları kadınları güçlendiriyor mu? *Mediterranean Journal of Humanities*, 3(2), 1-21. doi: 10.13114/mjh/201322451
- Connelly, J. L. & Barriteau, P. (2000). Theoretical Perspectives on Gender and Development Feminism and Development: In . M. P., T. M. Li, M. McDonald, J. L. (Eds), *Theoretical perspectives* (pp. 51-59). Ottawa: IDRC Books.

- Çelik, Ö. (2011). Kadınların insan hakları hareketi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1)1, 149-170. Erişim adresi: <http://static.dergipark.org.tr/article-download/4495/88c3/c0f2/imp-JA39CE49JT-0.pdf>
- Demir, S. (2006). *Birleşmiş Milletler kalkınma programı insani gelişme endeksi ve Türkiye açısından değerlendirme*, Ankara: Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü. Erişim adresi: <http://file.setav.org/Files/Pdf/bm-kalkinma-programi---turkiye-degerlendirmesi.pdf>
- Dulupçu, M. A. (1999). Kalkınma iktisadı üzerine bazı düşünceler: İdeolojik-pratik-teorik bir sorgulama. *Yönetim ve Ekonomi-Celal Bayar Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5, 149-170. Erişim adresi: <http://static.dergipark.org.tr/article-download/0d76/6b1d/1e30/imp-JA94VJ52SK-0.pdf>
- Erdut, T. (2011). Toplumsal cinsiyet bakımından evde çalışma. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2, 55-82. Erişim adresi: <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423873968.pdf>
- Ertürk, Y. (1996). Alternatif kalkınma stratejileri: Toplumsal cinsiyet, kadın ve eşitlik, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 23 (3), 341-356.
- Gölkaya, V. B. (2018). Toplumsal cinsiyet algısına ekonomik ve sosyolojik bir bakış. İçinde Y. Kubar ve H. Karakaya (Edt), *Kalkınmanın önündeki engel toplumsal cinsiyet, kadın ve ekonomi*(ss. 219-270). Ankara: İlksan Matbaası.
- Gül, H., & Beyşenova, A. (2018). Kadınların kariyer engelleri ile örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişkiler: Kırgızistan'daki hizmet sektörü üzerine bir araştırma. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (4).
- Gürses, D. (2009). İnsani gelişme ve Türkiye. *Balıkesir University Journal of Social Sciences Institute*, 12(21), 339-350.
- Güzel, S. (2001). Kadın yoksulluğu ile mücadelede Dünya Bankası ve mikro kredi uygulaması: Türkiye açısından bir değerlendirme, *Gender İktisadiyyati*, 8 , 79-96.
- Harris, J. M. (2000). Basic principles of sustainable development: *Global Development and Environment Institute Tufts University*, 00-04.
- Hoşgör, A. (2011). Kalkınma ve Kırsal Kadının Değişen Toplumsal Konumu: Birkaç Arpa Boyu...21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de feminist çalışmalar. İçinde Sancar, S. (Edt), *Kalkınma ve kırsal kadının değişen toplumsal konumu: Türkiye deneyimi üzerinden karadeniz bölgesindeki iki vakanın analizi*, (cilt 1, ss. 219-224). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- ILO Katılımcı Toplumsal Cinsiyet Denetimi, Uluslararası Çalışma Örgütü. Erişim adresi: http://www.ilo.org/ankara/publications/WCMS_701388/lang--tr/index.htm.
- İşler, R., ve Şentürk, B. (2019). Tarihsel açıdan uluslararası kurum/kuruluşlarda “ekonomik kalkınma” ve “kadın” ilişkisi üzerine bir değerlendirme. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(22), 375-388. doi: 10.20875/makusobed.369435
- Kabeer, N. (1994). *Reversed realities: Gender hierarchies in development thought*. London: Verso, 40-69.
- Kabeer, N. (2003). *Gender mainstreaming in poverty eradication and millennium development goals: A handbook for policy-makers and other stakeholders*. Canada: International Development Research Centre.
- Kadın Komitesi Hak- İş. (2017). *Eğitim Modülü Cinsiyet Eşitliği: Fıtratta Farklılık Haklarda Eşitlik*, Ankara: Uçan Matbaa.
- Kalaycı, E. (2019). Sosyal hizmet bakış açısıyla toplumsal cinsiyet eşitliği ve sürdürülebilir kalkınmanın değerlendirilmesi. *Journal of International Social Research*, 12(66).
- Karaçay, H., , Zülfiyar, B., Ş., ve Aydın, D. G. (2014). Pos- neoliberal kalkınma paradigmasında kalkınmada kadın ve güçlenme algısı: Dünya Bankası örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(2), 15-31.
- Koray, M. (2011). Avrupa Birliği ve Türkiye'de “cinsiyet” eşitliği politikaları: Sol-Feminist Bir Eleştirisi. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 29, 13-53. Erişim adresi: <http://calismatoplum.org/sayi29/koray.pdf>
- Makal, A. (2001). Türkiye'de 1950-1965 döneminde ücretli kadın emeğine ilişkin gelişmeler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 56, 117-155.
- MClean, M. (2000). *Alternative approaches to women and development: theoretical perspectives on gender and development*. Ottawa: IDRC Books.
- Onaran, Ö. (2000). Türkiye'de yapısal uyum sürecinde emek piyasasının esnekliği. *Toplum ve Bilim*, 86, 94-21.
- Örümçü, A. N. (2015). Girişimci Kadınların Başarı ve Güçlenme Öykülerinin Toplumsal Cinsiyet Analizi: Batı Akdeniz Örneği (Yüksek Lisans Tezi). *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Isparta.
- Özar, Ş. (2012). Geçmişten günümüze Türkiye'de kadın emeği. İçinde A. Makal ve G. Toksöz (Edt.), *Türkiye'de 1980 sonrası dönemde kadın emeği ve istihdamı politikaları: Kadın hareketi, sendikalar, devlet ve işveren kuruluşları* (ss.223-255). Ankara: İmge Yayınevi.
- Özyol, A. İ. (2013). Sürdürülebilir yeşil kalkınma ve kadın. *Fe Dergi*, 5 (2), 134-138. Erişim adresi: https://cins.ankara.edu.tr/10_15.pdf
- Parpart, J. L. (2014). Exploring the transformative potential of gender mainstreaming in international development institutions. *Journal of international Development*, 26(3), 382-395.
- Rowlands, J. (1997). *Questioning empowerment: working with women in Honduras*. UK : Oxfam Print Unit.
- Rathgeber, E., M. (1989). *WID, WAD, GAD: Trends in research and practice*. International Development Research Centre Ottawa, 5.

- Sachs, W. (Eds.) (2010). *The development dictionary* (2. Edition). London & New York: Zed Books. Erişim adresi: <https://shifter-magazine.com/wp-content/uploads/2015/09/wolfgang-sachs-the-development-dictionary-n-a-guide-to-knowledge-as-power-2nd-ed-2010-1.pdf>
- Sancar, S. (2018). *Siyasal kararlara katılımında toplumsal cinsiyet eşitliği*. Ankara: Ceid Yayınları.
- Şenses, F. (2004). Neoliberal küreselleşme kalkınma için bir fırsat mı, engel mi? *Kalkınma ve Küreselleşme*, 1-27. Erişim adresi: <http://erc.metu.edu.tr/en/system/files/menu/series04/0409.pdf>
- Stromquist, N. P. (1995). Women, education and empowerment: Pathways towards autonomy, C. M. Afionuev (Eds.), *The Theoretical and Practical Bases for Empowerment*. Hamburg: UNESCO Institute for Education, 13-27.
- The World Bank. (1995). *The world bank participation sourcebook*. Washington: World Bank Environment Department Papers.
- T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü. (2000). *Kadın istihdamı için yeni perspektifler ve kadın işgücüne muhtemel talep*. Ankara: Cem Web Ofset.
- Tolay, E., Sürgevil, O. Ve Topoyan, M. (2012). Akademik çalışma ortamında yapısal ve psikolojik güçlendirmenin duygusal bağlılık ve iş doyumunu üzerindeki etkileri. *Ege Akademik Bakış*, 12 (4). 449-465.
- Taş, U. ve Yenilmez, F. (2008). Türkiye'de eğitimin kalkınma üzerindeki rolü ve eğitim yatırımlarının geri dönüş oranı. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 155-186.
- Toksöz, G. (2011). *Kalkınmada kadın emeği*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Uluslararası Kadın Sağlık Örgütü. (2001). *Pekin+ 5: Birleşmiş Milletler'de kadının insan hakları ve Türkiye'nin taahhütleri*. Ankara: Kadının İnsan Hakları Projesi (KİHP) - Yeni Çözümler Vakfı İrtibat Bürosu. Erişim adresi: http://www.ceidizleme.org/ekutuphaneresim/dosya/219_1.pdf
- UN Women, The Women's Empowerment Principles. Erişim adresi: <https://www.unglobalcompact.org/take-action/action/womens-principles>.
- Walby, S. (2005). Gender mainstreaming: Productive tensions in theory and practice. *Oxford Univ. Press* 12(3), 1-25. Doi: 10.93/sp/jxi018
- World Bank. (2000). *Attacking Poverty: World Development Report 2000/01*. Erişim adresi: <http://documents.worldbank.org/curated/en/230351468332946759/World-development-report-2000-2001-attacking-poverty>
- Yavuz, G. ve Serdaroglu, U. (2010). Kalkınma ve kadın (veya toplumsal cinsiyet) ilişkilendirilişinin değişimindeki kavşaklar. *Ekonomik Yaklaşım*, 19, 121-164. doi: 10.5455/ey.10651
- Yıldız, N. (2005). G-20 Küresel sorunları çözecek bir aktör müdür? *Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 4(9).
- Yücel, Y. (2016). Toplumsal cinsiyet tartışmaları. İçinde Saygılılı, F. (Edt), *Ekonomik kalkınma ve toplumsal cinsiyet*, (ss 86-102). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Zihnioglu, Ö. (2013). Kadının güçlendirilmesi ve eğitim. *T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi Küresel Eğilimler Serisi Çalışma Kağıdı*, 1(1). Erişim adresi: https://www.files.ethz.ch/isn/159593/KE-1_2013_Zihnioglu.pdf

EXTENDED ABSTRACT

Development is a dynamic, multi-dimensional concept that varies considerably. The concept of development, which has been used more and more since the 1930s, was primarily regarded as economic growth, and even synonymous with modernization. Thus, development of any country was claimed to be directly proportional to the level of technologic development, increase in national income and other economic indicators, hence it was unarguably accepted that figures reflect the development as well. In 1970s, in some countries, despite economic growth some problems such as political instability and increase in unemployment caused by in equality appeared. In 1980s, also with the influence of globalization, the process of structural adjustment policies started under the supervision of WB and IMF. In this period, most of the societies, especially women, were exposed to poverty and unemployment, and made them accept both migration from rural are as to urban and un insured working conditions there. Using low-wage labor force, especially in the export sector, caused a remarkable increase in the number of female employees in the labor market. In this process, serious problems such as income inequality and unemployment occurred all around the world, and ideas that economic growth alone does not provide a solution for development began to emerge. It was emphasized in the 1990 Human Development Report that the eventual aim of development should be based on human achievements, freedoms and capabilities. Therefore, since then, it has turned out that income – oriented understanding alone is not enough for development, and the importance of the human factor has come under discussion. In the years of 2000, there has been a general consensus that development includes the concepts such as improvements, innovations and changes in a positive way based on living conditions of people. Today, there is a strong belief that, for a country to be a developed country, it is not enough to be economically developed, it has to be developed in terms of social, political and human rights. When looked at from a historical perspective, in development policies, women were not brought up as much as necessary until 1970. Even women, in the reports on women, in implementation policies, were not seen as economic actors but as tools for the purpose. For this reason, the focus was on their productivity, and studies were conducted in

that way. The concept of empowerment, like development, has a complex and dynamic structure, and it conveys different meanings in cultural and political contexts, which come out as different perceptions according to various regions and countries.

Nevertheless, strengthening, in general, represents the quality of lifestyle, dignity and well-being of all men and women. In this respect, while the concepts of both development and empowerment may already lead to controversy alone, it is difficult to achieve a systematic result in 'women empowerment in development'.

Being empowered, taking decision, implementing decision, exercising the will and preference are, of course, related to power. This situation caused some feminists to make an alternative definition in order to discuss this concept in detail and pursue the issue from the perspective of gender. According to them, the concept 'being empowered' emerged as a reaction to lack of women in development, and isolated them as a separate group. Because, in order to be empowered, another person, more precisely, a strong actor must be transferred to the other side. In other words, the existence of a power is possible only with the acceptance of the phenomenon that one side is less powerful. Consequently, the evaluation about women empowerment was made by those who have control over the resources and wealth, and who were in a position to make decisions about politics and financial issues, which caused considerable discussions in the phase of measurement and evaluation of empowerment.

In recent years, in order to establish gender equality in development policies, there have been more interventions regarding women empowerment and it has been brought about as an important issue that must be taken into consideration. Gender is the understanding that without discriminate people according to their sexes, people must have the freedom to enjoy their rights or the rights that they must have independent of the strict roles of gender, and benefit from every opportunity possible. In fact, women empowerment is both the process and the result. It has been defined by the World Bank that strengthening women is the key to all programs. However, due to the fact that, without totally established consciousness about gender, policies regarding empowerment of women were implemented, and that the programs prioritized economy, for many years, women have worked under hard conditions and the work they did required more labor, which paved the way for women to lose power both physically and spiritually. Thus, the results of the efforts to empower women in international development policies have caused controversy in terms of gender equality.

In general, it has been observed that, in national and international policies, women's participation in the economy takes priority under the heading of empowerment women. Although it is not denied that the woman who took her economic freedom has started to change primarily herself and her environment, even the society in a positive way, every step taken with the understanding that the woman in the labor market is a strongwoman has made the lives of women more difficult with the effect of neo-liberal policies. Because women, including themselves, prioritize the works such as motherhood, nursing, housework, which are imposed by the gender roles in the existing patriarchal system, and they are concentrated in jobs with more flexible working hours in the labor market. As a result, more and more women have started to work in uninsured, union-free and dangerous jobs. In addition, women made great effort to prove themselves in this established system, and every move they made to survive and succeed caused more material and moral effort. However, in reality, women empowerment can be realized not by someone else, but by internal self-domination, raising consciousness, individual change, awareness of inequalities and taking action.

Hayvanların Acısına Bakmak: Hayvan Foto Muhabirliğine Dair Kavramsal Bir Çerçeve

Savaş Onur ŞEN¹

Öz

İnsanların maruz kaldığı vahşetin ve ölü bedenlerin fotoğraflanarak teşhir edilmesi etik açıdan tartışılmakta ancak henüz hayvanlar konusunda böyle bir tartışma bulunmamaktadır. Bir gün, sokak köpekleri ile ilgili gerçekleştirdiğim fotoğraf çalışması için, illegal olarak hayvan kesimi yapılan bir bölgede çekim yapıyordum. Havadaki koku, ayağımın altında kanla ıslanmaktan yumuşamış ve simsiyah olmuş toprak ve çevredeki hayvan parçaları bana James Nachtwey, Don McCullin ve Gilles Peres gibi savaş fotoğrafının büyük isimlerini ve onların çalışmalarını düşündürdü. Yakın tarihte dünya yüzeyinde gerçekleşen birçok çatışma ve savaşı fotoğraflayan bu isimler de büyük olasılıkla o an benim duyduğum kokuyu duymuş, toprağın bu renge dönüştüğünü görmüş ve karınlarını doyurmak isteyen diğer hayvanların o çatışma bölgelerinde nasıl dolaştığını görmüşlerdir. "Katliam alanları, birbirinden çok da farklı değildir" diye düşündüğüm o gün insan ya da hayvana uygulanmış olan vahşetin görüntülerinin işlevselliği üzerine düşünmeye başladım. Bu makale, o gün gördüklerim ve hissettiklerim üzerine, fotoğrafın insan acılarını temsil etmedeki rolünü ve bu rolü hayvanlar için oynayıp oynayamayacağını tartışmaktadır. Diğer taraftan, hayvanların acısını görünür kılmada, son yıllarda öncü isimler tarafından ortaya konan, "Hayvan Foto Muhabirliği" kavramının işlevsel olup olamayacağına ilişkin tartışmayı Peter Singer, Judith Butler ve Susan Sontag üzerinden gerçekleştirecektir.

Anahtar Sözcükler: Fotoğraf, Hayvan Foto Muhabirliği, Foto Muhabirliği, Hayvan Hakları, Hayvan Hakları Fotoğrafçılığı

Regarding the Pain of Animals: A Conceptual Framework for Animal Photojournalism

Abstract

Photographing the brutality and dead bodies exposed by humans is an ethical debate, but there has not been such debate about animals yet. One day, I was shooting in an illegal slaughtering area for my photographic work on stray dogs. The smell in the air, the softened and pitch-black soil because of blood under my feet, and the animal parts in the surrounding made me think of the big names of war photography and their work, such as James Nachtwey, Don McCullin and Gilles Peres. These names, photographing many conflicts and wars taking place on the surface of the world recently, most likely experienced the smell that I felt at that moment, saw how the soil turned into this color and saw how other animals wishing to feed their bellies were wandering around in those conflict zones. That day when I thought, "The massacres are not very different from each other," I started to think about the functionality of the images of the brutality applied to humans or animals. This article, because of what I saw and felt that day, will discuss the role of photography in representing human suffering and whether it can play this role for animals. On the other hand, it will make a discussion about whether the concept of "Animal Photojournalism," which has been put forward by the pioneers in recent years, can be valid on making the pain of animals visible, through Peter Singer, Judith Butler, and Susan Sontag.

Key Words: Photography, Animal Photojournalism, Photojournalism, Animal Rights, Animal Rights Photography

Atf İçin / Please Cite As:

Şen, S. O. (2021). Hayvanların acısına bakmak: Hayvan foto muhabirliğine dair kavramsal bir çerçeve. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 696-706.

Geliş Tarihi / Received Date: 26.04.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 27.09.2020

¹ Dr. Öğretim Üyesi - Türkiye- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, savasonursen@gmail.com

 ORCID: 0000-0001-6166-0588

Giriş

Bu alışma iki temel sorudan yola çıkararak oluşturulmuştur; Birincisi, hayvan foto muhabirliğinin tanımına, ikincisi ise işlevine ilişkin. İlk sorunun yanıtı, bu janrın ne olduğunun ve hangi kapsamda değerlendirilmesi gerektiğinin çerçevesini çizecektir. İkinci sorunun yanıtı ise deney, giyim, yemek ve eğence vb. amaçlarla kullanılan hayvanların yaşam koşullarının, çektikleri acıların ve uğradıkları korkunç işkencelerin görünür kılınmasında ve bu koşulların değiştirilmesinde hayvan foto muhabirliğinin işlevsel olup olamayacağının yanıtını arar. Bu yanıt, yalnızca hayvanlarla fotoğraf vasıtasıyla kurulan ilişkide ortaya çıkmaz; fotoğrafın, özellikle de vahşeti yansıtan fotoğrafların işleviyle ilgili tartişmaları da beraberinde değerlendirme gerekliliğini ortaya koyar.

Kısaca insanların işgal ettiği dünyada sıkışıp kalan hayvanlarla kurulan yıkıcı ilişkinin ifade ve/veya temsil edilme biçimlerinin, hayvan refahının tesisi ya da hayvanların yaşam koşullarının iyileştirilmesi konusunda faydalı olup olmayacağına dair tartişma bu makalenin konusunu oluşturur. Makalede hayvan-insan ilişkisi, Peter Singer'ın yaklaşımı dhilinde ortaya konacaktır. Singer bu ilişkiyi pratik etik çerçevesinde ele almaktadır. İlk basısını 1975 yılında yapan, "Hayvan zgrleşmesi" kitabı ile hayvan hakları konusunda öncülerden biri olan Singer'ın faydacı yaklaşımına göre, canlıların çıkarlarının eşit derecede nemsilmesi gerekmektedir. Bir canlının çıkarını belirleyense onun acı çekme ya da haz duyma kapasitesidir. Hayvanlar evrimsel süreçte edindikleri merkezi sinir sistemine bağlı olarak acıyı ve hazı hissedebilirler. Acıyı ve hazı hissetme kapasitesi hayvanların çıkar sahibi birer canlı olarak değerlendirilmelerini gerektirir. Eşitlik ilkesi gereği her canlının çıkarları eşit bir biçimde nemselenmelidir. İnsanların dünyasında acı çeken hayvanların acılarının fotoğrafik temsilini üstlenen hayvan foto muhabirliğinin temel güdüsü de acıların eşit nemselenmesini sağlamaktır. Bu noktada, fotoğrafın ve/veya hayvanların acılarının fotoğraf aracılığıyla yeniden sunumu, kitleler üzerinde yaratacağı etki Judith Butler ve Susan Sontag'ın görüşleri çerçevesinde değerlendirilecektir. Bu tartişmada eşitlik ilkesine aykırı olan ırkçılık ve cinsiyetçiliğin yanına konuşlandırılacak olan trclğn yarattığı öteki olarak hayvan hayatının, yası tutulabilir ya da kırılğan olarak kabul edilmesine ilişkin görüşleri nedeniyle öncelikle Butler ele alınacaktır. Zira Butler'a göre belirli erevesel etrafında belirlenen kriterler öncelikle bir hayatın hayat olarak n kabulünü gerektirmektedir. Ardından Sontag'ın başta bu makalenin adına ilham veren, "Başkalarının Acısına Bakmak" adlı kitabında ortaya koyduğu görüşler çerçevesinde, fotoğrafların insan acılarını yansıtmak konusundaki işlevlerine ilişkin görüşlerine yer verilecektir. Son olarak, bu kapsamda, "Hayvan Foto-muhabirliği" ya da "Hayvan Hakları Fotoğrafçılığı" ve bu janrın işlevselliği tartişlanacaktır.

Homo Sapiens'in diğer türlerle kurmuş olduğu ilişki farklı biçimlerde ortaya çıkmış, insan ve diğer hayvanlar arasındaki ilişkiler ağı ağlar boyunca diğer türler için yıkıcı olmuştur. Bu yıkıcı ilişkinin yaşandığı tarihsel süreç içerisinde birçok tür yeryüzünden silinmiş, birçoğu da evcilleştirilmiştir. Günümüzde insan varlığının gezegen üzerinde giderek yayılması sonucu yabani hayvanların yaşam alanları hızla istila edilmekte, diğer taraftan endüstriyel üretimle birlikte hayvanlar, uygunsuz koşullarda büyütülmekte, doğar doğmaz anne ya da yavrularından ayrılmak zorunda bırakılmakta ve kısıcak ancak acı dolu yaşam sürelerinin ardından lme gönderilmektedir. Son yıllarda, bu süreçlerin belgelenecek kamuoyuna ulaştırılması ve bu konuya dair duyarlılığın arttırılarak hayvanların sesinin duyurulmasını sağlamak amacıyla başta fotoğraf olmak üzere farklı görsel anlatım yöntemleri kullanılmaya başlanmıştır. "Hayvan Foto Muhabirliği" ya da "Hayvan Hakları Fotoğrafçılığı" olarak adlandırılan bu yaklaşım; insanların dünyasında farklı gerekçelerle işkence gören hayvanların yaşadıklarına tanıklık etmek ve onların acılarını kamuoyuna sunmayı amaçlamaktadır. Hayvan Foto Muhabirliği, adından da anlaşılacağı üzere, foto muhabirliği anlatısına uygun bir şekilde konusunu insan dışındaki hayvanların yaşam koşullarından almaktadır. Özellikle günümüzde oldukça popüler bir hal alan vegan hareket tarafından kullanılan imajlar, hayvan hakları ve hayvan refahı konularında kamuoyunda bir karşılık bulma amacı taşımaktadır. Hayvan foto muhabirliğinin ayrıntılarına girmeden önce Peter Singer'ın görüşleri dahilinde insan ve hayvan arasındaki ilişkiyi ele alalım.

Acının Eşitliği

Hayvan refahı konusunu bir etik problem olarak ele alan Peter Singer alanın öncülerinden biridir. Peter Singer hayvan hakları ve hayvan refahı konularında savunduğu eşitlik düşüncesi ve ardından ortaya koyduğu kuramla, başta endüstriyel tarımda, tıp ve kozmetik alanlarında deney hayvanı olarak kullanılan hayvanlar olmak üzere, deniz canlılarından evcil hayvanlara kadar birçok alanda insanların dünyasında

sıkışık kalmış hayvanlara ilişkin önemli düşünceler ortaya koymuştur. Singer ayrıca ilk olarak Richard Ryder'ın kullandığı, "Türcülük" kavramı ile günümüzde insanın kendi dışındaki türlerle kurduğu ilişkiyi kategorize ederek türcülüğü, ırkçılık ve cinsiyetçiliğin yanı başında konumlandırmıştır.

1975 yılında yayınlamış olduğu "Hayvan Özgürleşmesi" adlı kitapla dünya genelinde hayvan refahı konusunda önemli bir etki yaratan Singer'agöre öz benliğinin farkında olma, zeka ya da dil gibi özellikler hayvanlarla kurduğumuz ilişkiyi anlamlandırmak için doğru noktalar değildir(2018, s.50). Singer insan dışındaki hayvanların dünyadaki varlığını haz ve acı çekme kapasiteleri üzerinden yorumlamamız gerektiğini savunmaktadır. Singer ortaya koyduğu etik yaklaşımla, çıkar sahibi tüm canlıların eşit derecede önemsenmeleri gerektiğini savunur, bunun ön koşulu ise haz duyma ve acı çekme yetilerine sahip olmaktır. Acıdan uzak yaşamak her canlının çıkarıdır ve bu anlayışa göre merkezi sinir sistemine sahip olan her canlı eşittir. Singer bir canlının insan olarak dünyaya gelmiş olmasından dolayı diğer türlerden üstün ve değerli olduğunu iddia etmenin temel eşitlik ilkesine aykırı olduğunu savunmaktadır. Doğru eylem, diğer canlıların bizim eylemlerimizden ne denli etkileneceklerini düşünerek yapılan ve etkilenecek olanların tümünün eşit derecede etkileneceğini gözeterek gerçekleştirdiğimiz eylemdir.

Singer eşitlik ve hayvanların çıkar sahibi birer canlı olduğuna ilişkin görüşlerini ahlak felsefesinde faydacı okulun kurucusu Jeremy Bentham'ın düşüncesi üzerine kurgulamıştır. Jeremy Bentham'ın faydacı felsefesini sürdüren Singer, farklı varlıkların çıkarlarının da eşit derecede önemsenmesi gerektiğini savunmuştur. Bentham ve onu takip eden Singer'a göre acı çekme kapasitesi çıkara sahip olmanın ön koşuludur. Bir varlık acı çekiyorsa, bu acıyı önemsememek için hiçbir ahlaksal gerekçe öne sürülemez (Singer, 2018, s. 55). Bentham'a göre herkes bir sayılmalı ve belli bir eylemden etkilenen bütün varlıkların çıkarları göz önünde bulundurulmalı ve bütün varlıkların çıkarları eşit derecede önemli sayılmalıdır. Bentham her varlığın eşit derecede önemsenme hakkına sahip olduğu görüşünü, o varlığın acı çekme kapasitesiyle ilişkilendirmektedir. Ona göre, hayvanlarla ilgili sormamız gereken soru, "Akıl yürütebiliyorlar mı?" ya da "Konuşabiliyorlar mı?" değil, "Acı çekebiliyorlar mı?" olmalıdır (Aktaran, Singer, 2018, s. 54).

Eşitliği temel bir etik ilkesi olarak kabul eden Singer'a göre, çıkarların eşit gözetilmesi ilkesinin özü, bir eylemden etkilenenlerin benzeri çıkarlarına eşit derecede önem vermekten geçer yani, önemli olan kimin çıkarının olup olmadığı değil ortada bir çıkar olduğudur (Singer, 2015, s. 46). Bu çerçevede Singer'ın, farklı varlıkların eşit derecede önemsenmesini gerektiren temel eşitlik ilkesi üzerine kurduğu acı çekme yetisinden doğan çıkarlar, cinsiyet, ırk ya da tür gibi kavramlarla ihlal edilemez. Şayet bir kişinin kendi biyolojik türünün çıkarları lehine ve diğer türlerin aleyhine önyargılı bir davranış ya da tutum ortaya konuyorsa orada "Türcülük" söz konusudur. İlk olarak Richard Ryder tarafından kullanılmış olan, "Türcülük" kavramını geliştiren Singer, türcülüğün eşitlik ilkesi çerçevesinde, tıpkı ırkçılık ya da cinsiyet ayrımcılığı gibi reddedilmesi gerektiğini savunur (Singer, 2018, s. 53).

Singer, hayvanlara karşı uygulanan sömürünün kökeninde, iki bin yıldır Batı düşüncesinde hayvanlara karşı geliştirilmiş olan yaklaşımın bulunduğunu ve bu ideolojiyi deşifre ederek ortaya koymanın, onu aşarak köklü değişimler sağlamanın temeli olduğunu vurgulamaktadır. Bunun dışında gerçekleşecek iyileştirmeler, her an geriye dönebilme potansiyeli taşımaktadırlar (Singer, 2018, s. 322). Singer özellikle günümüzde hayvanların medyadaki temsillerini, kökenini iki bin yıl öncesine kadar dayandırdığı ideolojinin devamını sağlayan bir unsur olarak görmektedir:

Amerikan televizyonları neredeyse her akşam yabani ortamlarda yaşayan hayvanları gösteriyor (gerçi bunlar her zaman yabani olmuyor; bazen hayvanlar çekim yapmayı kolaylaştırmak için yakalanıyor ve etrafı çevrili bir alana konuyorlar); ama yoğun hayvancılık yöntemlerini ancak nadiren yayımlanan tarım ve gıda üretimine ilişkin, "özel haberlerde ve sadece bir anlığına görebiliyoruz. Ortalama bir televizyon izleyicisi çitelerin ve köpekbalıklarının hayatını tavukların ve süt buzağlarının hayatından çok daha iyi biliyor olmalı. Sonuçta televizyonda çiflik hayvanlarına ilişkin en çok "bilgi" reklamlardan alınabiliyor. Bu reklamlardan bazılarında sosis olmak isteyen domuzları veya konserve olmaya çalışan ton balıklarını gösteren saçma sapan çizgi filmlere, bazılarında ise et piliçlerinin yetiştirilme koşullarına ilişkin apaçık yalanlara yer veriliyor. Gazeteler de pek farklı değil. İnsan dışı hayvanlarla ilgili haberler genellikle hayvanat bahçesindeki bebek goril ya da nesli tehlikede olan türler gibi "insanların ilgisini çekecek" konulara ilişkin oluyor; hayvancılık tekniklerinde milyonlarca hayvanın hareket serbestisini engelleyecek gelişmeler ise es geçiliyor (Singer, 2018, s. 325).

Bugün milyarlarca hayvan dakikalar içinde katledilmekte, birçok tür hızla yeryüzünden silinmekte ve bu ölümler birer hayalet olarak sayıyla bile değil ağırlık birimleriyle ölçülmekte, yaşamlarına ve ölümlerine ilişkin idraki ortaya çıkaracak bir ideoloji ya da toplumsal bilinç düzeyi bulunmamaktadır. Bu hiyerarşinin

üst basamaklarında bulunan ırk ve cinsiyetle ilgili koşullar toplumsal olarak inşa edilebilir. Bu inşa sürecinde hayvanların acısını hiyerarşik olarak nerede konumlandırmamız ve onların yaşamlarının yaşanmış olarak kabul edilip edilmeyeceği ve bu statü ya da kategori belirlenirken yaşanabilirliği kabul edilen hayatın yanı sıra imha edilmesi gereken hayat da belirlenecektir. Bu noktada hangi hayatın yaşanabilir ve yası tutulabilir olduğunu bazı normlar ve çerçevelerin belirlediğini savunan Judith Butler'ın görüşleri çalışma açısından anlam kazanmaktadır.

Ötekinin Acısı

Eşitlik ilkesi tüm varlıkların çıkarlarının eşit derecede önemsenmesine dayanır. Bunu belirleyen ise "hissetme" kapasitesidir. Varlığın çıkarına aykırı bir muamele ile karşılaşmış olmasının nedeni, ister ırkı ya da cinsiyeti isterse de biyolojik türü olsun bu durum ayırım gözetmeden çıkarlarının eşit derecede önemsenmesini gerektirir. Böylelikle şunu söyleyebiliriz, bir canlının biyolojik olarak mensup olduğu tür, ırk ya da toplumsal cinsiyeti, bunların yanı sıra ahlaki statüsü ya da zekâ kapasitesine ilişkin sınıflandırmalar eşitlik ilkesi açısından kıymetsizdirler. Bu anlamda, hangi hayatların yaşanmış ya da yaşanan hayatlar olarak kabul edilip edilmediğine ilişkin Judith Butler'ın yaklaşımının bu çalışma için hayati bir noktada olduğu açıktır. Ona göre, belirli hayatların incinmiş ya da kaybedilmiş hayatlar olarak kavranabilmesi için öncelikle yaşanmış hayatlar olarak kavranmaları gerekmektedir (Butler, 2015, s. 9).

Judith Butler hayattan sayılmayan ya da başından itibaren belirli epistemolojik çerçeveler dahilinde kavranabilir olmayan hayatların tam anlamıyla yaşanmış ya da kaybedilmemiş sayılmayacağını belirtmektedir (2015, s. 10). Bedenin varlığını belirleyen siyasal ve toplumsal örgütlenmelerdir. Bu anlamda bedenin ontolojisi, toplumsal biçimlere maruz kaldıkça ve toplum tarafından işlendikçe toplumsal bir ontoloji haline alır. Butler'a göre bedenin ontolojisini belirleyen çerçeve siyaseten belirlenir ve idrak edilen ve idrak edilemeyen hayatlar arasında ayırım yapmamızın koşullarını belirleyen iktidardır.

Butler varlığını iddia ettiği yas hiyerarşisini belirleyen temel etkenler olarak ırkçılık ve cinsiyetçiliğin altını çizmiş ancak bu hiyerarşi kapsamında hayvanlardan bahsetmemiştir. Bu noktada eşitlik ilkesini ve hissetme kapasitesini dikkate alacak olursak Singer'ın eşitlik ilkesine aykırı bulduğu ve ırkçılık ve cinsiyetçiliğin yanında konuşlandığı türçülük kavramını, yaşanabilir hayatı ve yaşam ya da ölüm hiyerarşisindeki konumu belirleyen kavramlardan bir diğeri olarak kabul edebiliriz. Böylelikle insan dışı hayvanların, bu hiyerarşideki en sonlarda yerlerini aldıklarını söyleyebiliriz. Güçlü de (2018) Butler'ın tartışmayı insan merkezli olarak yürütmesini, "hayvanı reddettiği" için değil de görüşlerini, odaklandığı tarihsel olay nezdinde ortaya koyduğu için retorik açıdan insan merkezli olarak sürdürdüğünün öne sürülebilir olduğunu savunmaktadır. Ona göre, Butler'ın, "yaşamdaki sayılan yaşam"ı sadece insan-olanla eşitlediği ya da hayvanın yaşamını yaşamdaki saymadığı sonucuna varmak güçtür. Butler'ın kendisi de bir röportajında, eğer ki kırılabilir insanın sadece diğer insanlarla paylaştığı bir şey değil de hayvanlarla ya da çevreyle de paylaştığı bir durumsa, o zaman "kırılabilir hayat"ı insan-merkezli olmayan bir çerçevede, bir yaşamı değerli kılanın ne olduğu üzerinden düşünmeyi önerir (Akt: Güçlü, 2018). Ayrıca Butler, "İşkence ve Fotoğraf Etiği: Susan Sontag'la Birlikte Düşünmek" adlı, birçok noktada fotoğrafların ve özellikle savaş fotoğraflarının işlevine ilişkin Susan Sontag'a itirazlarını sunduğu makalesinde, yaşanabilir hayatın normlarının, bunların temsilini ve anlamlandırılmasını sağlayan çerçevelerin dışında belirleyici olanın acı olduğunu iddia eder. Bu acıyı insana özgü ya da insanda örneklenen acı olarak ele almak yanlış olur. Ona göre, insan tam da insan hayvanı olarak acı çeker (Butler, 2015, s. 76). Butler'ın acı çekme potansiyeli söz konusu olduğunda konuyu insan özelinde ele almadığını görüyoruz.

Butler, ötekinin hayatının gerçekliği üzerine gerçekleştirdiği tartışmayı yası tutulabilir olan ve olmayan üzerinden ortaya çıkan "yas hiyerarşisi" ile başlatır (2018, s. 46). Buna göre, belirleyici olan, kimin insan ve kimin yaşamının yaşam sayıldığı ön kabulüdür. Dünya yüzeyindeki kimi yaşamlar, mutlak korunması gereken ve kutsiyet atfedilen yaşamlarken, bazı yaşamlar ise yaşamdaki sayılmayacak, hatta yası tutulabilir olarak bile algılanmayacaktır. İnsan olanın ya da insan yaşamı olarak kabul edilenin, içinde var olduğu toplumsal çerçeve ve kültürel sınırlar aynı zamanda çerçevenin dışında kalanı da tanımlar. Çerçevenin içinde yer alan yas hiyerarşisinin en üstünde konumlandırılırken, dışarıda kalan, yası tutulmayacak olana tekabül eder. Bazı ölümlerin, adı, ailesi, geleceğe dair hayalleri, yüzleri ve bakışları varken ötekilerin yaşamlarının gerçekliği bile ellerinden alınmıştır. Butler (2018, s. 48), "Gerçek olan nedir?" ve "Kimlerin yaşamları gerçektir?" diye sorar. Ardından gerçeğin dışına itilen, insanlıktan çıkarılan ve yadsınan yaşamların şiddetle ilişkisini şu sorularla irdeler, "Şiddet bu gerçekdışılığı etkiler mi?", "Şiddetin meydana gelmesinin koşulu bu gerçekdışılık mıdır?" Yadsınmış yaşamlar, tuhaf bir şekilde canlı kalırlar ve tekrar

tekrar yadsınmalıdır ancak bu kayıp yaşamların yasları tutulmaz, çünkü zaten kayıptırlar daha doğrusu hiç olmamışlardır ve öldürülmelidirler. Bu yaşamlar ölümlük halinde bile inatla varlıklarını sürdürüyor gibidirler ve bu görüntüdeki tüketilmezlik karşısında şiddet kendisini yeniler. Öteki'nin gerçeklikten çıkarılmasının anlamı onun ne canlı ne de ölü olduğu, tükenmeksizin hayaletsi olduğudur.

Fotoğraflanan ya da fotoğraflanmaya değer görülen hayat yas hiyerarşisi içerisinde daha yukarılarda yer alacaktır. Butler, her ne kadar, özünde işkenceci ya da özgürleştirici olmadığını ancak söylem düzeyinde çerçeveleme şekline ve ne tür bir medya aracılığıyla sunulduğuna göre değişiklik gösteren ve birbirinden tamamen farklı amaçlarla araçsallaştırılsalar da (Butler, 2015, s. 90) fotoğrafların bir hayatın yası tutulabilir bir hayat olduğunun teyidi olduğunu yani fotoğraflanan bir hayatın aynı zamanda yası tutulabilen bir hayat olduğunu ifade eder. Butler'a göre fotoğraflar huzurumuzu kaçırıyorsa bir kayıp yaşanmış olduğunun dolayısıyla bir hayatın yaşandığının kanıtıdır:

Bir hayatın varolmuş olduğunu, bu hayatın içinde bizzet geçmişte kalmış bir hayat olduğunu söylemek, bir hayatın yası tutulabilir bir hayat olduğunu teyit etmektir. Bu bakımdan fotoğraf, gelecekte geçmiş kipiyle bağlantısı aracılığıyla, yası tutulabilirliği bağışlar. (...) Ancak bir fotoğraf bizzi sarsar ya da "huzurumuzu kaçırır"sa" bunun bir nedeni de fotoğrafın, belgelediği hayattan daha uzun ömürlü olmasıdır; fotoğraf bu kaybın bir kayıp olarak kabul edileceği zamanı peşinen önümüze serer. Yani fotoğraf "zaman kipi" aracılığıyla hayatın yasının tutulabilirliğiyle ilişki kurar, o yası tutulabilirliği öngörür ve ifa eder. Bu bakımdan başkalarının acısı ya da ölümü huzurumuzu kaçırabilir (Butler, 2015, s. 95).

Fotoğrafın, insanların acılarını yansıtmak ya da sorunlarına çözüm bulmak açısından işlevi tartışılmalı bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Butler, bu işlevi bir adım gerisinden ele alarak fotoğrafların öncelikle bir hayatın yaşanmış olduğunu teyit ederek o yaşamlara yası tutulabilirlik bağışladığını belirtmektedir. Bu bağış, hayvan yaşamı ve refahı konusunda çok önemli bir aşamanın da göstergesi haline gelebilir. Hayvan foto muhabirliği, hayvanların yaşam koşullarını ve yaşadıkları sıkıntıları anlatmak ve hayvanları görünür kılmak iddiasındaki fotoğrafikbir yaklaşım olarak bu noktada hayvan yaşamının hem fotoğraflanabilir düzeyde kıymetli hale gelmesi hem de yası tutulabilirlik bağışlanarak yas hiyerarşisinde daha yükseklere tırmanması açısından önem taşımaktadır. Hayvan foto muhabirliğini Susan Sontag'ın fotoğrafa dair görüşleri çerçevesinde ele alarak işlevselliğini bir sonraki başlıkta tartışmak istiyorum.

Acının Bağlamı

Susan Sontag özellikle fotoğrafın hikâye anlatabilme gücü ve kanıt olma niteliğine ilişkin görüşleri nedeniyle hayli tartışılmaktadır. Fotoğraf yazınında önemli bir yer kaplayan Sontag'ın düşünceleri arasında makalenin sınırlılıkları açısından ele alacağımız temel iki nokta söz konusudur. Birincisi Sontag'ın, "Baskalarının Acısına Bakmak" kitabında ele aldığı ve şiddete maruz kalmış olan hangi bedenlerin fotoğrafının çekilmeye değer, hangilerinin ise sergilenemeyecek kadar saygı değer olduğuna ilişkin görüşleri, ikincisi ise Sontag'ın fotoğrafların hikâye anlatabilme kapasitesine dair görüşleri ve buna bağlı olarak ortaya çıkan, "bağlam" sorunsalıdır. Sontag(1999, s. 32), fotoğrafın ölümle olan ilişkisini vurgulamakta ve bütün fotoğrafların "mementomori" olduğunu iddia ederken, fotoğraf çekmenin, bir başka kişinin ya da şeyin ölümlülüğüne, incinebilirliğine ve değişebilirliğine katılmak demek olduğunu öne sürmektedir. Böylelikle Sontag'ın fotoğraf ve onun nesnesiyle kurduğu ilişkide temel dayanağın ölüm ve incinebilirlik olduğunu söyleyebiliriz.

Yukarıda sıraladığımız ve Sontag'ın görüşleri çerçevesinde ele alacağımız iki önemli nokta, hayvan foto muhabirliğine ilişkin bu kavramsallaştırma çabasının gerekliliğini ortaya koyacaktır. Hayvan foto muhabirliği, hayvanların acısına bakmanın bir bağlam etrafında söylem haline gelmiş ve hayvanların yaşadığı vahşeti bu şekilde görünür kılma amacını taşıyan bir fotoğraf yaklaşımıdır. Hayvanları konu alan az sayıda fotoğraf çalışmasında hayvan hayatının, yaşanan bir hayat olarak değil, insan yaşamına hizmet eden ve birer nesneye dönüştürülmüş yardımcı etken olarak sunulduğu gözlemlenmektedir. Bu sebeple, Sontag'ın acının ve vahşetin yansıtılmasına ilişkin görüşlerini en başta türlerin ya da ırkların hiyerarşisi bağlamında ele alacağım. Adı geçen kitapta Sontag tartışmanın bizim açımızdan en çarpıcı kısmını şu şekilde ortaya koymaktadır:

Genel olarak bakıldığında, yayın organlarında çıkan fotoğraflarda gösterilen feci biçimde sakatlanıp yaralanmış bedenler Asyalılara ya da Afrikalılara aittir. Bu gazetecilik adeti, egzotik (yani, sömürgeleştirilmiş) insanları çekinmeden teşhir etmeyi matab belleyen ve kökü yüzyıllara dayalı bir pratiğin mirasıdır: nitekim, Afrikalılar ve uzak Asya ülkelerinin sakinleri, on altıncı yüzyıldan yirminci yüzyılın başlarına değin Londra, Paris ve diğer Avrupa başkentlerinde açılan etnolojik sergilerde hayvanat bahçesi hayvanları gibi teşhir edilmişlerdir (...)

Egzotik ÷lkelere yaşayan koyu renkli insanların başlarına gelen canavarlıkların fotoğraflarının sergilenmesi, bize kendi şiddet kurbanlarımızın bu şekilde teşhir edilmesine nasıl karşı çıktığımızı unutturarak, bu alışkanlığı devam ettirmektedir; ne de olsa ötekiler, dūřman sayılmadıklarında bile, aynı şamanda (bizim gibi) bakan kişiler değil, yalnızca (kendilerine) bakılacak kişiler sayılmaktadırlar (Sontag, 2004, s. 73).

Sontag'a göre günümüzde de ötekinin ve egzotik olanın sergileme değerine sahip birer nesne olarak sunulmasının kökenleri geçmişte ve hayvanat bahçelerinde bulunmaktadır. Bu durum vahşet kurbanlarının bedenlerinin teşhirinde de bir hiyerarşinin varlığını ortaya koymaktadır. Zira Sontag'a göre l Amerikan askeri söz konusu olduğunda, çıplak yüzün gösterilmesine karşı her zaman güçlü bir yasaklama eğilimi gözlenmekte ancak savaşın geçtiği yer ne kadar uzak ya da egzotik olursa, lleri ve ölmekte olan kişileri tam cepheden gösteren resimlere sahip olma ihtimalimiz de o ölçüde artmaktadır (Sontag, 2004, s. 70-71). Bu tasnife göre vahşet fotoğraflarında iki ayrı statü ortaya çıkmaktadır. Birincisi, fotoğrafı çekilmeye değer olmak, ikincisi ise gösterilmesi sakıncalı bulunacak kadar değerli olmak. Neyin bakmaya değer ve neyi gözlemlemeye hakkımız olduğu konusundaki görüşlerimizi belirleyen fotoğraflar (Sontag, 1999, s. 19), böylelikle nesnesine göre vahşetin seyirlik olup olamayacağını da belirlemiş olurlar.

Sontag'ın sözlerinden anlaşılacağı üzere, hayvanat bahçelerinin varlığı üzerine bir sorgulama ya da hayvanların sergilenme değeri üzerine bir tartışma henüz yeryüzünde bulunmamaktadır. Vahşet fotoğraflarının nesnelere sergilenebilir olmalarının kökeni hayvanlar gibi sergilenmelerine dayandırılmakta ve bu duruma karşı eleştirel bir bakış ortaya konmaktadır. Yani burada sorgulanmakta olan, fotoğrafı çekilecek kadar değerli görülenin, neden sergilenmeyecek kadar değerli ya da saygın kabul edilmediğidir. Sontag bu durumu, öteki, uzak ve egzotik kavramlarıyla aklar(Sontag, 2004, s. 73).

Fotoğrafın, bu bağlamda, tartışılan işlevselliği insan acıları ve onların temsiline ilişkin olarak karşımıza çıkar. Bu aşamada, fotoğraf tarihine dönüp baktığımızda, konunun insan hayatı ve insan bedeni üzerinden biçimlendiğini ve fotoğrafların oluşturulma, kamuoyuna sunulma ve insanları etkileme potansiyellerinin antroposentrik bir bakış açısıyla ortaya konduğunu söylemeliyiz. Vahşet fotoğraflarına dair yukarıda ortaya konan iki kriter, hayvanların uğradığı vahşete ilişkin fotoğrafların tarihte kapladığı yeri tanımlamaktan çok uzaktır. Daha doğrusu fotoğraflara atfedilen, tanık olma, sorunları yansıtma ve kamuoyuna duyurma gibi nitelikler hayvanların acıları ile birlikte anılmamaktadır bile. Zira hayvanların uğradığı kıyıma, insan yaşamının kıyısında köşesinde kendilerine yer bulmaya ve yaşamlarını sürdürmeye çalışırken maruz kaldıkları zulme ilişkin yapılmış fotoğraf çalışmalarına rastlamak tarihin ancak yaşadığımız şu son dönemine nasip olmuş, öncesinde hayvanlar kendilerine fotoğraflarda çok az yer bulmuştur. Bu mevcudiyet içinde ise hayvan, insan yaşamına dair yardımcı bir unsur olarak "araç", doğaya karşı koymanın ve ona hükmetmenin bir sembolü olarak "vahşi", uzak coğrafyalara olan merakı tatmin eden bir keşif nesnesi olarak "egzotik", merhametin göstergesi olarak "evcil hayvan", bir takım endüstrilerin hem hammaddesi, hem manipülasyon aracı olarak "meta"... biçimlerinde temsil edilmiş, nesneleştirilmiş ve insan güdü ve ihtiyaçlarının giderilmesinin araçsal bir ötekisi olarak sunulmuştur. Bu teki ise bir araç ve otomat olarak kabul edilmiş bir öteki olduğu için hiyerarşik olarak insan tekiden çok daha aşağıda ve buna bağlı olarak acı çekip çekmediği bile tartışılan ve acısı görülmeye ve fotoğraflanmaya değer bulunmayan bir tekidir.

Tam da bu ötekiyi temsil edebilmek adına ihtiyaç duyduğumuz şey, onu kavramsal ereve içerisinde tanımlayan ve belli bir bağlam içerisinde sunan bir fotoğrafik yaklaşım yani, hayvan foto muhabirliğidir. Bu noktada bir kez daha Sontag'a dönerek onun ortaya koyduğu en tartışmalı zeminlerden biri olan fotoğrafın etki ve gücüne ilişkin görüşlerini ele almamız gerekmektedir. Sontag belgesel fotoğraf ve fotoğrafların kanıt olma niteliğine mesafeli yaklaşmakta ve bu konuya ilişkin görüşleri birçok açıdan tartışmalı alanlar yaratmaktadır. O fotoğrafın anlatım gücüne ve bir anlamı aktarması fikrine karşı oldukça mesafeli durmaktadır. Tutkuyu tetiklemeye yarayan fotoğraflardan, insani ve vicdani yaklaşımlara, safari fotoğraflarından savaş fotoğraflarına kadar fotoğrafın yaptığı şey, dünyayı birbiriyle ilişkisiz, bağımsız parçacıklardan oluşan bir dizi haline getirmek; geçmiş ve bugünüyle tarihi ise bir anekdot, kısa haberler dizisine dönüştürmektir. Sontag'a göre dünya, fotoğraflar yoluyla atomik, başa çıkılabilir ve opak hale gelir. O, bir fotoğraftan kimsenin bir şey anlayamayacağını ve kendi başlarına hiçbir şeyi açıklayamayan fotoğrafların çıkarıma, spekulasyona ve fanteziye bitmez tükenmez birer ağrı olduğunu savunur (Sontag, 1999, s. 39). Fotoğrafların çoğu zaman bir kanıt olarak kabulünü anlamlı bulmakla birlikte fotoğrafları hikaye anlatmadıkları ve anlamı bir bütün olarak sunmadıkları için güvenilmez bulunmaktadır. Sontag modern dünyanın insanları birer görüntü bağımlısına dönüştürdüğünü, bunu sağlayanın ise fotoğraflar

yoluyla gerçekliği onaylama ve deneyimi arttırma gereksinmesi ve bugün herkesin bağımlısı olduğunu iddia ettiği estetik bir tüketicilik olduğunu savunur (Sontag, 1999, s. 40).

Ancak Sontag fotoğrafa ilişkin bu olumsuz yargılarının istisnalarını satır aralarında ortaya koymaktadır. Ona göre, bazı görüntüler vicdanı harekete geçirebilir ve bunlar kamuoyunda bir iz bırakabilir ancak bu her zaman belirli bir tarihi durumla ilgilidir. Bu tip fotoğraflar ne kadar genelse onların etkisi o denli azalacaktır ancak fotoğrafa kamuoyunu etkileme gücünü veren onun bağlamıdır (Sontag, 1999, s. 33).

Bugün bir olay kesinlikle fotoğraflanmaya değer bir şey anlamına gelse de, bala o olayın nelerden oluştuğunu belirleyen tek şey (en geniş anlamıyla) ideolojidir. Bir olayın kendisi isimlendirilip tanımlanmaya kadar, o olaya ait fotoğrafik ya da başka tür bir kanıt bulunamaz. Ve olayları oluşturabilen -daha doğrusu tanımlayan- şey hiçbir zaman fotoğrafik kanıt değildir; fotoğrafın katkısı her zaman olayın isimlendirilmesinden sonra gelir. Fotoğrafların ablaki olarak etkili olup olamayacağı, ilgili bir siyasi görüşün var oluşuna bağlıdır. Ardında bir siyaset olmadan, tarihin kıyım fotoğraflarına herhalde yalnızca gerçek dışı ya da moral bozucu duygusallıklar olarak bakılacaktır (Sontag, 1999, s. 35).

Hayvan ötekinin temsil edilmesine ve onun yaşadığı ıstırapların ortaya konmasına dair zorunluluk özellikle modernite sonrası sürecin bir getirisi olarak insan ve hayvanların ilişkilerinde yaşanan kopuşun sonucudur. John Berger bu süreci şu şekilde ele almaktadır; Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da 19. yy.da başlayan ve insanla doğa arasındaki her türlü uzlaşma geleneğinin sona erdirilme süreci ile beraber insanların, üretim araçlarındaki ve toplumun herhangi bir örgütlenmesindeki herhangi bir değişimde, yiyecek, iş, ulaşım ve giyecekleri için hayvanlara duydukları ihtiyaç ortadan kalkmıştır. Böylelikle daha öncesinde hayvanlar insanlarla birlikte insan dünyasının merkezindeyken 20. yüzyıl kapitalizmiyle birlikte bu süreç tamamlanmıştır (Berger, 2017, s. 18). Hayvan foto muhabirliğini, düşünsel ve pratik boyutta ortaya çıkaran zorunluluğun temelleri bu açıdan hayvan ve insan ilişkisinde yaşanan bu kopuşa dayanmaktadır. Günümüzde, ekolojik tartışmalar, küresel ısınma ve hayvan hakları aktivistlerinin oluşturduğu düşünsel altyapı hayvanların acısına bakma zorunluluğu çerçevesinde hayvan foto muhabirliğinin varlık nedenlerini oluşturmuştur.

Acının Temsili

Hayvan foto muhabirliğini; hayvan hakları ihlallerinin fotojurnalistik üslupla gözler önüne serildiği, hayvan refahına ilişkin konuların ele alınarak kamuoyunda temsil edilme şansı olmayan hayvanların görsel olarak temsil edilmesini amaçlayan bir anlatım dili olarak tanımlayabiliriz. Hayvan foto muhabirliği bu anlatıyı gerçekleştirirken, birer gösteri nesnesine dönüştürülmüş ya da farklı endüstriler tarafından kullanılmakta olan ve meta olarak sunulan hayvan hayatlarının, yaralanabilir, yaşanabilir ve yası tutulabilir birer can olarak temsil edileceği bağlamı da yaratmalıdır. Diğer taraftan hayvan foto muhabirliğinin anlatım dili belgesel fotoğraf geleneği ile de örtüşmekte ve uzun soluklu çalışmalar da bu çatı altında yer almaktadır.

Hayvan foto muhabirliği ile ilgili tanımlama ya da kavramsal çerçeve çizme çabası aslında temel olarak onun işlevselliğine dair soru işaretleri ortaya konularak amacına ulaşabilir. Başta sorduğumuz iki soru ve aradığı yanıtların birleştiği nokta burasıdır. Asıl soru ise şudur; foto muhabirliği ya da belgesel fotoğraf bundan 100 küsur yıl öncesinden başlayarak insan hayatına dair yarattığı etkiyi, günümüzde hayvanların yaşam koşulları üzerinde sağlayabilir mi? Tarihsel örneklerini göz önüne aldığımızda, foto muhabirliği ya da belgesel fotoğrafın kökenlerinin kamuoyunu bilgilendirmek, yaşanan toplumsal sorunları görünür kılmak ve bir adım ilerisinde ise sorunun çözümüne dair girişimlerde bulunmak gibi toplumsal fayda amaçlı bir yaklaşıma dayandığını biliyoruz. Foto muhabirliği ve belgesel fotoğraf geleneği henüz 19. yüzyıl sonunda insan hayatlarına odaklanmış, insanların çalışma ve yaşam koşulları, maruz kaldıkları zulüm ve yaşamlarını olumsuz etkileyen savaş, göç, açlık ve doğal afetler gibi olgular o tarihlerden bu yana bu anlatının konusu olagelmıştır. Yaşananlara ışık tutan ve insan hikâyeleri anlatan bu geleneğin oluşumunda yukarıda belirttiğimiz gibi gerçekleri aktarma misyonu etkili olmuştur. Bu çerçevede henüz 1800'lü yılların sonu ve 1900'lerin başında göçmenler üzerine yaptığı çalışmalarla Jacob Riis ve çocuk işçilerin çalışma koşullarıyla ilgili çalışmasıyla Lewis Hine bu alanda öncü olmuştur (LacayoveRussel, 1995, s. 55-62). Freund, New York'un aşağı mahallelerinde yaşayan insanların yaşam koşullarının konu edildiği yazıları desteklemek üzere Riis (2006, s. 99) tarafından gerçekleştirilen çalışma vasıtasıyla fotoğrafın ilk defa toplumsal eleştiri malzemesi olarak kullanıldığını belirtir.

İlk örneklerinin ortaya çıktığı erken dönemlerden itibaren farklı fotoğraf çalışmalarını ve toplumsal olaylarla gerçekleştirilen tanıklıklar dâhilinde fotoğraf, gerçekliğı aktarma misyonunun getirisini üstlenerek problemlerin saptanması, aktarılması, kendilerini temsil edebilme gücünden yoksun olan gruplara temsil imkanı tanınması ve kamuoyuna gerçeklerin aktarılması gibi önemli toplumsal görevler üstlenmiştir. Bu gelenek içerisinde, hayvan foto muhabirliğı de yukarıda bahsettiğimiz çerçevede, günümüzde hayvanların yaşadığı sorunları dile getirme misyonunu üstlenmiş, foto muhabirliğinin bir alt dalı olarak ortaya çıkmış ve biçimlenmiştir. Son yıllarda fotoğrafçıların özellikle ekolojik sorunları dile getirme eğiliminin giderek arttığı gözlemlenmektedir. Çalışmalarını bu kapsamda ortaya koyan fotoğrafçılar özellikle nesli tükenen ve doğal yaşam alanları insanlar tarafından giderek daha fazla işgal altına alınan hayvanlara ilişkin fotoğraflar ortaya koymakta ve hayvanlar giderek daha fazla temsil alanı bulmaktadır. Elbette özellikle ekoloji gibi bütün yaşamların birbirine bağı olduğu bir alandan hayvanları soyutlamak ya da örneğin küresel ısınmadan, katledilen Yağmur Ormanlarından ayrı düşünmek mümkün değildir. Ancak bu sınıflandırma hayvanlara ilişkin temsil olanaklarını arttırdığı gibi onların doğru bağlamlarda kamuoyuna sunulmalarına ve bu kapsamda doğru temsil edilebilmelerine olanak sağlayacaktır.

Bu çerçevede günümüzde hayvan foto muhabirliğinin öncüsü ve bu tabiri ilk kullananlardan biri olarak Jo-Anne McArthur öne çıkmaktadır. Kendisini hayvan foto muhabiri olarak tanıtan McArthur aynı zamanda yazar, hayvan hakları aktivisti, “We Animals Media” ajansının kurucusu ve eğitmenidir. McArthur’un, 2003 yılında resmi olarak hayata geçirdiğı, We Animals projesi günümüzde bir medya ajansına dönüşmüş ve adeta hayvan foto muhabirliğinin hayat bulduğu bir kurum haline gelmiştir. Giderek büyüyen ve hayvan hakları ihlalleri karşısında daha etkin rol oynayan ajans çatısı altında, hayvan hakları ihlallerine tanıklık eden projeler yürütülmekte, konuya ilişkin haber ve hikâyeler yeni medyanın olanaklarını kullanarak dünya geneline servis etmektedir. We Animals Media aynı zamanda hayvan hakları savunucularına bir çatı oluşturmakta, haber servis etmenin yanında kitap yayınlamakta ve hem medya hem de fotoğraf alanında hayvan foto muhabirliğı ile ilgili eğitim içerikleri hazırlamaktadır. Bu anlamda McArthur ve kurmuş olduğu We Animals Media ajansı, görüntü üretim, dağıtım ve hayvanları temsil etme misyonunun öncülüğünü yapmak bir yana kurumsal olarak da bu yaklaşımın gelişmesinde ve uluslararası alanda kabulünde önemli bir rol oynamaktadır. We Animals Media gibi bir öncü hareketin de katkısıyla hayvanların temsili ile ilgili çalışmalar gerçekleştiren foto muhabirlerinin sayısının her geçen gün arttığı ve McArthur’un yanı sıra özellikle Aitor Garmendia, Aaron Gekoski gibi isimlerin bu konuda yaptıkları çalışmalarla öne çıktıklarını belirtmeliyim. Konuyla ilgili kavramsal çerçeve oluşturmayı amaçladığım bu ilk makalede, öncü fotoğrafçıların gerçekleştirmiş oldukları ve hayata geçirilen, hayvan foto muhabirliğine ilişkin çalışmalardan bu kadar bahsetmekle yetineceğim ancak bu konuda üretilen çalışmaların konuyla ilgili bir başka makalemin içeriğini oluşturacağını da eklemeliyim.

Bu çerçevede, hayvan foto muhabirliğı üslubu dahilinde üretilen hayvan temsillerinin, bu yaklaşımın dışında hayvanların birer meta olarak pazarlandığı, turizm, güzellik, eğlence ve gıda gibi sektörlerin allayıp pullayarak bizlere sunduğı hayvan imajlarının, hayvan foto muhabirliğinin ürettiğı imajlarla uyumadığının belirtilmesinde fayda bulunmaktadır. Hayvan foto muhabirliğı gezegende yaşayan hayvanların, insan yaşamı tarafından ihlal edilen hayatlarını görünür kılmayı ve onların seslerini duyurmayı amaçlamaktadır. Bu açıdan, laboratuvarlarda, gıda sektöründe ve eğlence sektörlerinde kullanılan hayvanlardan, sokak hayvanlarına kadar hayvan yaşamı ve refahı hayvan foto muhabirliğinin görüş alanına girer. Çevre foto muhabirliğı nasıl coğrafi güzellikleri yansıtmayı hedeflemiyor ve çevre sorunlarını, atıkları, bunlarla yaşamak zorunda olan insanları ve ekolojik problemleri konu ediniyorsa, hayvan foto muhabirliğı de hayvanları birer tüketim ya da sempati nesnesi olarak değil, insan yaşamından olumsuz etkilenen ve acı çeken canlılar olarak temsil etmeyi ve bu konuya ilişkin yeni bir görme biçimi yaratmayı amaçlamaktadır. Bu yeni görme biçimi onların sorunlarını dile getirerek çözüme kavuşturmak adına fotoğrafın tarihsel olarak üstlendiğı gerçekliğı aktarma misyonunu, yani foto muhabirliğı ve belgesel fotoğraf geleneğinin temelleri üzerine kuruludur.

Sonuç

Hayvan foto muhabirliğı, son yıllarda artan bir hızda kamuoyu gündemine gelen hayvan hakları ve hayvan refahı konusundaki temsiliyet gücü ve etkisi nedeniyle hem medya çalışmalarında hem de fotoğraf alanında değerli bir çalışma alanı haline gelmeye aday gözükmektedir. Günümüzde hem küresel ısınmaya, hem ekolojik dengeye hem de hayvan haklarına ilişkin artan duyarlılık ve titreşimli kültürel iklimin, tarihsel süreçte oluşturmuş olduğu gelenek gereğı, foto muhabirliğı ve belgesel fotoğrafı zorunlu olarak bu alana itmiştir. Bu söylem dahilinde hayvan foto muhabirliğinin giderek daha fazla önem kazanacağı ve bu

vesileyle hayvanların bu kapsamda daha fazla temsiliyet alanı bulacağı düşünülmektedir. Son yıllarda farklı alanlardaki hayvan hakları ihlallerini çalışan fotoğrafçı sayısı giderek artmakta, hayvanlar daha fazla temsiliyet alanları bulabilmekte ve bu durum da konuya karşı duyarlılığı arttırmaktadır. Böylelikle hem hayvanları çalışan foto muhabirlerinin sayısı artmakta hem de sesleri daha gür çıkmaya başlamaktadır. Bu noktada henüz hayvan foto muhabirliğine ilişkin kavramsal çerçevenin yeni oluşturulmaya başlandığını göz önünde bulundurursak, önceki yıllarda hayvan refahına ilişkin ortaya konulan çalışmaların öncü çalışmalar olarak ele alınması gerektiğini söylemeliyiz. Konuyla ilgili literatürdeki ilk çalışma olma özelliği gösteren bu makale, öncü bir çalışma olarak kavramsal çerçeve oluşturma, alanın işlevselliğini tartışma ve kısaca da olsa öncü fotoğrafik üretimleri sunma amacındadır. Bundan sonraki çalışmalarımın bir nüvesi konumundaki bu makalenin, hayvan foto muhabirliği ve hayvan hakları ve fotoğraf ilişkisi konusundaki çalışmalar için de aydınlatıcı olmasını ummaktayım.

Fotoğrafa ilişkin tartışmalar elbette bu kavram etrafında gerçekleştirildiğinde bazı noktalarda hayvan foto muhabirliğinin etkisinin pek de fazla olmayacağı ifade edilebilir, ancak günümüzde dahi etkisi görülen savaş fotoğrafına ilişkin tartışmaların fotoğraf tarihi boyunca gerçekleştiğini ve tarihin bazı dönemlerinde fotoğrafa biçilen rollerin savaşları bitirme noktasına kadar geldiğini hatırlatmakta fayda görüyorum. Tarih sahnesinde tanık olduğumuz bazı örneklerde de görüldüğü gibi fotoğrafın etkisinin kitleleri harekete geçirecek kadar vurucu olması ve fotoğrafın gösterdiği olaya ilişkin anlık bir çözümün bulunması elbette ütöpik bir durum oluştururdu. Bunun yanında tarihsel süreçte fotoğrafçıların olaylara yaklaşımlarındaki insani boyut vasıtasıyla acıları görme pratiği ortaya çıkmış ve insancıl fotoğrafik bakış yukarıda bahsettiğimiz gibi bir algıya ya da görme biçimi yaratmıştır diyebiliriz. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan insancıl fotoğrafik bakış açısının 21. yüzyılın başında hayvanlara yöneldiği ve bu anlamda hayvan foto muhabirliğinin henüz yolun çok başında olduğunu söyleyebiliriz. Buna bağlı olarak insanlarda genel olarak hayvan haklarına dair sorunları görme kapasitelerini artıracak bir etkisinin olacağı düşünülmektedir. Hayvanların gelen olarak birer ürün ya da eğlence nesnesi olarak temsil edildiği medyada, hayvan foto muhabirliğinin öncü olacağı temsil biçimleri bir canlının yaşamına saygı gerektiren temsillerin gerekliliğini görmenin önünü açacaktır.

Mevcut temsil edilme biçimleri içerisinde hayvanlar, gıda endüstrisinin birer ürünü, eğlence sektörünün nesnesi ya da fethedilmesi gereken birer egzotik güzellik olarak sunulmakta ve bu durum onların acı çekme kapasitesine sahip birer canlı olarak idrak edilebilmelerini güçleştirmektedir. Bu sebeple günümüzde henüz, Butler ve Sontag'ın fikirlerinin mevcut fotoğrafik temsiller çerçevesinde gerçekleştirdiği çatışma, hayvan hakları ve hayvan foto muhabirliği açısından ileri tartışmalardır. Temsiliyet problemi yaşayan ve bu anlamda Butler'in deyimiyle yas hiyerarşisinde en sonlarda gelen hayvanların görünür kılınmalarında hayvan foto muhabirliğinin önemli bir rol oynayacağını düşünmekteyim. *We Animals Media* gibi mecraların ve günümüzde birçok foto muhabiri tarafından çalışılmaya başlanan hayvan haklarına ilişkin konulara gösterilen ilgideki yükselişle birlikte bu dil gelişecek ve daha etkili hale gelecektir. Hayvanların yaşamış olduğu sıkıntılarının, hayvan hakları ihlallerinin görünür hale gelmesi ve bu anlamda doğru temsil biçimlerinin ortaya konulması ile hayvan foto muhabirliğinin, hayvanların çektikleri ıstırabın giderilmesi ve seslerinin duyurulması konusunda oynadığı rol daha net bir şekilde ortaya çıkacaktır. Henüz ilk örneklerini vermekte olan bu yaklaşımın, fotoğraf tarihinde yer edinecek kadar kök salmamış olmakla birlikte yaşadığımız çağın koşulları içerisinde kendini var edeceğini ve foto muhabirliği üslubu dâhilinde varlığını sürdüreceğini öngörmekteyim.

Etik Beyan

"*Hayvanların Acısına Bakmak: Hayvan Foto Muhabirliğine Dair Kavramsal Bir Çerçeve*" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırmada doküman incelemesi yapıldığından etik kurul kararı zorunluluğu bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Berger, J. (2017). *Hayvanlara niçin bakarız?* (Çev: C. Çapan). İzmir: Tudem Yayın Grubu.
 Butler, J.C. (2018). *Kırılan hayat* (Çev: B. Ertür). İstanbul: Metis Yayınları.
 Butler, J. (2015). *Savaş tertipleri* (Çev: Ş. Öztürk). İstanbul: Yapı Kredi.
 Freund, G. (2006). *Fotoğraf ve toplum* (Çev: Ş. Demirkol). İstanbul: Sel Yayıncılık.
 Güçlü, Ö. (2018). Hayvanın felaketi, manzaradan lekelere, hayırsızada (Serge Avedikian, 2010). *Kebikeç*, 46, 351-365.

- Lacayo, R. ve Russell, G. (1995). *Eyewitness, 150 years of photojournalism*. New York: Time Home Entertainment Incorporated.
- Singer, P. (2005). *Hayvan özgürleşmesi* (Çev: H. Doğan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Singer, Peter (2012). *Pratik etik* (Çev: N. Çatlı). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Sontag, S. (2004). *Başkalarının acısına bakmak* (Çev: O. Akınhay). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Sontag, S. (1999). *Fotoğraf üzerine* (Çev: R. Akçakaya). İstanbul: Altıkırkbeş Yayın.

EXTENDED ABSTRACT

The discussion of whether the expressive and/or representation of the destructive relationship with animals trapped in the world occupied by humans will be beneficial in terms of establishing animal welfare or improving the living conditions of animals constitutes the topic of this article. Can animal photojournalism, which has made it their duty to make animal lives visible and to show and end their suffering, succeed in this? We will have the chance to see the answer to this question more clearly with the practices that will be introduced in the coming years. In this context, we will limit our article to determining the conceptual framework for animal photojournalism that has taken on this responsibility. In the article, the animal-human relationship is revealed within the approach of Peter Singer. The article was grounded on the utilitarian approach of Peter Singer, who deals with this relationship within the framework of practical ethics and is one of the pioneers in this subject with the book "Animal Liberation". Under the principle of equality, the interests of every living thing should be equally important. The primary motive of animal photojournalism, which undertakes the photographic representation of the pain of the animals suffering in the human world, is to ensure that the suffering is given equal importance. At this point, the representation of the animals' pain through photography and the impact it will have on the masses are evaluated within the framework of the views of Judith Butler and Susan Sontag. First of all, speciesism was deployed alongside racism and sexism that were against the principle of equality. Butler was primarily addressed because of her views on animal life being grievable or precarious. Because, according to Butler, the criteria determined around specific frameworks require the acceptance of life as life first. Afterward, the views of Sontag regarding the functions of the photographs in reflecting human suffering have been included within the framework of the opinions she has put forward in her book titled "Regarding the Pain of Others," which inspired the name of this article. Finally, in this context, "Animal Photojournalism" or "Animal Rights Photography" and the functionality of this genre were discussed.

As a result of the human existence spreading over the planet, the habitats of wild animals are rapidly invaded, on the other hand, with industrial production, animals are raised under inappropriate conditions, they are forced to leave their mothers or offspring as soon as they are born and sent to death after their short but painful lifetimes. In recent years, different visual expression methods, especially photography, have been used to document these processes and deliver them to the public, and to increase the sensitivity of this subject and to be the voices of animals. This approach, called "Animal Photojournalism," aims to witness the lives of animals that have been tortured on different grounds in people's world and to present their suffering to the public.

Animal Photojournalism, as its name suggests, takes its subject from the living conditions of non-human animals under the narrative of photojournalism. Animal photojournalism is a language of expression in which animal rights violations are expressed in a photojournalistic style, and aimed at the visual representation of animals not represented in public. While the animal photojournalist makes this narrative, it should also create the context in which animal lives, which have been converted into show objects or used by different industries and presented as meta, will be represented as vulnerable, livable, and grievable lives. On the other hand, the narrative language of animal photojournalism matches up with the tradition of documentary photography, and the long-term projects are also under this roof. Today, I foresee that the increased sensitivity and vibrating cultural climate-related to global warming, ecological balance, and animal rights will necessarily push photojournalism and documentary photography to this field, due to the tradition it has created in the historical process. In recent years, the number of photographers working on animal rights violations in different areas has been increasing, animals can find more representation areas, and this increases the sensitivity to the subject.

To the best of our knowledge, this article will be the first study regarding animal photojournalism in the academic field. It aims to create a conceptual framework as a pioneering study, discuss the functionality of the area, and briefly point out the leading photographers. In the current forms of representation, animals are presented as products of the food industry, the object of the entertainment

industry, or an exotic beauty that needs to be conquered. This situation makes it difficult to perceive them as creatures capable of suffering. For this reason, the conflict that Butler and Sontag's ideas have carried out within the framework of the existing photographic representations is an advanced discussion in terms of animal rights and animal photojournalism. In this respect, I think that animal photojournalism will play an essential role in making animals visible. This genre will develop and become more productive with the increasing number of media such as We Animals and photojournalists working on animal rights violations long-term projects. As the last word, we can say that the humanitarian photographic perspective that emerged in the late 19th and early 20th centuries turned towards animals at the beginning of the 21st century. In this sense, animal photojournalism is at the very beginning of the road.

J. Habermas'ın Rasyonalite Projesinde Zenginleşmenin Doğru Yönetimi

Ahmet Yavuz ÇAMLI¹

Öz

Modern hayatta bireysel ve kurumsal faaliyetler çıkar yönelimli amaç-rasyonellik olgusu tarafından dizayn edilir. Amaç-rasyonelliğin zenginleşmeyi sağlmasına rağmen iktisadi hayatta adaletsizlikler üretmesi yoğun tartışmalara yol açar. Rasyonelleşme süreci sonrasında veya zenginleşmenin doğru yönetilememesi nedeniyle zengin-fakir arasındaki makasın her geçen gün daha fazla açılması sosyo-ekonomik hayatta birtakım krizleri ortaya çıkarır. Habermas'a göre modern toplumdaki adaletsizliklerin temelinde meşruiyet krizi, ekonomik kriz ve motivasyon krizi bulunur. Buna karşın o, insanı amaç edinen bir rasyonellik projesi tasarlar ve moderniteyi evrensel olarak kabul edilebilir bir düzleme oturtmaya çalışır. Bu çalışmanın amacı Habermas'ın moderniteyi haklı çıkarma girişimi olarak nitelendirilebilecek iletişimsel-eylem tasarımını 'zenginleşmenin doğru yönetimi' meselesi üzerinden ortaya koymak, bu itibarla evrensel ve rasyonel iyi-modern toplumun kurulabilmesi için gerekli doneleri eleştirel bir şekilde sunmaktır. Habermas, zenginleşmenin yönetiminde iletişim, özgürlük ve müzakereci demokrasiyi öne çıkarır. İletişimsel-eylem modeli ile birey ve toplumlar arasında barışı ve dayanışmayı üreten bir iletişim ahlakını önerir. Habermas'ın görüşleri dar anlamda zenginleşmenin, geniş anlamda modernleşmenin tüm dünya toplumları üzerindeki olumsuz etkilerini gidermek amacı taşıdığından oldukça önem arz eder.

Anahtar Kelimeler: Modernite, İktisadi Adalet, Habermas, İletişimsel-Rasyonellik

The Right Management of Enrichment in J. Habermas' Rationality Project

Abstract

Individual and institutional activities are designed by interest-oriented purpose-rationality in modern life. Although purpose-rationality provides enrichment, the fact that it produces injustices in economic life causes intense discussions. After the rationalization process or due to the fact that enrichment is not managed correctly some crises occur in the socio-economic life. According to Habermas, there are legitimate crisis, economic crisis and motivation crisis. In contrast, he tries to place modernity on an acceptable level in the context of rationality, which aims human. In this context, the study aims to present Habermas' communication-action design, which can be described as an attempt to justify modernity, through the right management of enrichment and to present the necessary factors in order to establish a universal and rational good-modern society. He proposes a communication morality that generates peace and solidarity between individuals and communities and communicative-action that emphasizes communication, freedom and negotiator democracy in the management of enrichment. This effort is of great importance to relieve the negative effects of modernization on all world societies.

Key Words: Modernity, Economic Justice, Habermas, Communication-Rationalism

Atıf İçin / Please Cite As:

Çamlı, A. Y. (2021). J. Habermas'ın rasyonalite projesinde zenginleşmenin doğru yönetimi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 707-719.

Geliş Tarihi / Received Date: 09.06.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 06.08.2020

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, ahmet.yavuz.camli@cbu.edu.tr

 ORCID: 0000-0002-0746-9755

Giriş

Batı'da modern kapitalizmin ortaya çıkışı ile ekonomiye dair tüm parametrelerde niteliksel ve niceliksel artışlar yaşanır. Araştırmalardan elde edilen verilere göre daha önce dünyanın hiçbir yerinde görülmeyen üretim miktarı ve artışı yalnızca kapitalizmi içselleştiren Batı toplumlarında kaydedilir. Ekonomik büyüme ve gelişme başarısına nail olan Batı toplumları zenginliği yönetme gibi çetrefilli bir sınava maruz kalırlar. Bu süreçte kapitalist toplumlar zenginleşme uğruna pek çok bedel öderler. Habermas'a göre zenginleşmenin sosyal maliyetleri arasında en ağırı aklın içeriği ve fonksiyonelliğindeki değişimdir. Akıl, çeşitli kategorilere bölünür ve biçimsel aklın (amaç-rasyonellik) dini aklı (pratik-rasyonellik) perdelemesine tanık olunur. Diğer bir ifadeyle Batı, ekonomik zenginlik uğruna dini, ahlaki ve geleneksel olandan uzaklaşıp sekülerleşir. Değer alanları anlam üreten sosyo-kültürel sistemden kopar ve her biri kendi mantıksal çizgilerinde toplumu şekillendirir. Bu doğrultuda kapitalizm tüm toplumsal alanları kolonize eden bir sosyo-ekonomik organizasyon olarak tanımlanabilir.

Sonraki süreçte kapitalizmin kurumsallaştırdığı amaçsal-rasyonelliğe bağlı olarak krizler ortaya çıkar ve iktisadi hayattaki adaletsizliklerde sürekli artış görülür. Neredeyse bir yüzyıldır Batı düşünce dünyasında bireysel ve toplumsal bazda iyileştirme teorileri ortaya atılır. Bu itibarla Habermas en önemli ve kapsamlı teoriyi -iletişimsel-rasyonellik teorisini- sunan düşünürler arasındadır. Habermas'a göre amaç-rasyonelliğin egemenliği altındaki düzende, iletişimsel-rasyonellik baskılanmış ve silikleşmiş bir pozisyonudur. Düşünür bu noktada gerek rasyonellik gerekse eylem ve toplum nazarında kavramlaştırmalara ve çeşitlendirmelere başvurur. O, eylem türlerini temel olarak ikiye ayırır. Bunlar amaç-rasyonel eylem ve iletişim-rasyonel eylemdir. Amaç-rasyonellik toplumsal formasyonlardan "sistem" alanını temsil eder. Sistem, Habermas'ın teorisinde maddi ve seküler alanı işaret eder. Birey eylemde bulunurken sistemden motivasyon sağlarsa amaç-araç-seçim sürecinde bu alanın sunduğu ilkelere göre hareket eder. Din, ahlak, gelenek gibi öğeler sistem alanı dışında tutulur. Bu çerçevede hâkim olan 'nesnel akıl'dır. Bireyi harekete geçiren esas dinamikler çıkar, para, haz, güç, makam, şöhret ve başarıdır.

İletişim-rasyonel eylem ise "hayat evreni"ne tekabül eder. Hayat evreni, dini ve ahlaki unsurların egemen olduğu alandır. Birey eylemde bulunurken hayat evreninden motivasyon sağlarsa amaç-araç-seçim sürecinde bu alanın sunduğu prensiplere göre faaliyette bulunur. Hayat evreninde çıkar, para, güç, makam, şöhret, başarı gibi unsurlar 'sistem'de olduğu gibi öncelikli değildir. Burada esas olan dini ve ahlaki değer ve ilkelerdir. Bundan dolayı iletişimsel-eylem, "kutsalın dilselliği" olarak ifade edilebilir.

Buraya kadar olan girizgâhta can alıcı noktalarına değinilen Habermas'ın iletişimsel-eylem teorisine ve bu teoriye bağlı olarak modern toplumda zenginleşmenin doğru yönetimi imkânının olup olmadığı tartışmasına geçmeden önce bir temel oluşturması açısından modernizmin, rasyonelleşmenin veya amaçsal-rasyonelliğin sonuçlarına değinilecektir.

Zenginleşmenin Ortaya Çıkardığı Problemler

Kapitalist sistem doğal olarak sınıflı bir toplum üzerine inşa olunmuştur. Hatta bu özellik kapitalist sistemin temel şartlarından biridir. Kapitalist toplum pür haliyle burjuva ve proletarya sınıfları olmak üzere iki sınıftan oluşur. Üretim araçlarının mülkiyeti burjuva sınıfının elindedir. Proletarya sınıfının emeği dışında satacağı bir değeri yoktur. Devlet kurumları burjuva sınıfının egemenliği ve ağır baskısı altındadır. Yani devlet bürokrasisi ekonomik sistemden gelen direktifleri yerine getiren bir organizasyondan ibarettir. Doğal olarak her iki sınıfın çıkarları birbirine zıttır. Birindeki artış ya da genişleme öbüründe azalma ya da daralma demektir. Yani bir tarafta kitlelerin çıkarları, diğer tarafta belli bir azınlığın çıkarları söz konusudur. Siyasal sistemin dizaynında toplumsal çıkarlar dikkate alınmaz; sadece burjuva sınıfının çıkarları güvence altına alınır. Bu yapısal problem, sistemin zorunlu olarak toplumun rıza ve hoşnutluğundan uzaklaşması demektir. Bu sistemde yasalar ve yönetmelikler toplumsal konsensüsle değil, azınlığın arzuları doğrultusunda yapılır. Bu durum ise politik sistemin ve buna bağlı olarak ekonomik sistemin toplumsal meşruiyetten mahrum kalmasına yol açar. Toplumsal meşruiyetin olmaması toplumun devlete olan sadakat ve güvenini zedeler. Sürecin bu şekilde işlemesi sonucunda sosyal bütünleşme sağlanamazken toplumsal parçalanma ve polarizasyon da kaçınılmaz olur. Bu da kapitalist veya modern toplumun özünde meşruiyet krizi barındırmasına yol açar.

Toplumun zenginleşmesi sürecinde dini ilke ve değerlerin, geleneğin ve ahlakın dışlanması meşruiyet krizini doğurur. Habermas bu kriz türünü Durkheim ile Weber'in düşüncelerinden geliştirir. Geleneksel dönemde gerek ekonomik sistemin gerekse politik sistemin meşruiyet kaynağı din, ahlak ve gelenek gibi kaynaklardır. Modern hayatta ise bu kaynakların anlam üretme fonksiyonu etkinliğini yitirir. Durkheim

bilinçli bir şekilde dışlanan din, ahlak, gelenek gibi kaynakların yerine modern hayatta herhangi bir kaynağın keşfedilemediğini belirtir. Bu nedenle o, politik ve ekonomik sistemin ahlaki ilkelerin düzenlemesinden mahrum kaldığını iddia eder. Ona göre sonuç, toplumsal çözülme ve bunalımlardır. Doğal olarak toplumdaki bireyler meşruiyet kaybindan etkilenirler. Bu nedenle toplumsal hayatta suç ve intihar oranları yükselir. Durkheim bireylerin iç dünyalarında meydana gelen şiddetli depresyonların yol açtığı bu krizleri “anomi teorisi” altında ele alır (Durkheim, 1979, ss. 241-242).

Bu patolojik problemler Weber’in sosyolojide çok daha güçlü şekilde vurgulanır: Weber’e göre kapitalizm ortaya çıkış aşamasında meşruiyetini Protestan Etik’ten temin eder. Toplumda disiplinli bir çalışma ile yaratıcının rızasının kazanılacağı görüşü hâkimdir. Metodik (disiplinli ve rasyonel) çalışma hayatı bireyin ebedi kurtuluşunun bir belirtisi olarak algılanır. Özellikle Protestanlığın Kalvinizm kolu kitleleri harekete geçiren itici güçtür. Kalvinist dogma, dini hassasiyetin etkili olduğu bir dönemde insanlara (cehennem azabından) kurtuluşluğun formülünü verir. Kalvinizm asketik (çilekeş), metodik, sistemli ve disiplinli mesleki çalışmanın etkili olabileceğini öne sürerek inananları ilkel çalışmaya motive eder. Bununla yetinmeyip bireylerin hazcılık, gösteriş, israf, savurganlık, bencillik gibi olumsuzluklardan uzak durmalarını öğütler. Protestanlık, yaratılan ve yaratıcı arasında Katoliklerin benimsediği aracı ve engelleri kaldırarak insanı yaratıcısıyla baş başa bırakır. Bu şekilde insan sosyal hayatında giderek yalnızlaşır ve bireyselleşir. Batı insanı iç dünyasında yapayalnız hisseder ve bu durumun verdiği (olumsuz) motivasyon ile iktisadi hayatta amaç-rasyonel hareket eder. Bütün eylem ve kararlarını kendi çıkarına göre düzenler. Para, haz, güç, makam ve başarı uğruna yaşayan -kapitalist- insana dönüşür. Bu süreçte dini, ahlaki ve geleneksel unsurlar saf dışı edilir. Ekonomi, hukuk ve siyaset gibi değer alanları, birbirleri arasındaki organik bağlardan arınarak kendi mantıklarına göre yeniden inşa edilirler ve seküler niteliğe sahip olurlar. Bu sürecin sonucunda insan, özne konumunu kaybeder; güç ve para için bir meta gibi araçsallaştırılır (Weber, 1950, s. 69-71; 1965, ss. 252-261).

Weber’e göre zenginleşmenin doğru yönetilememesi sonucunda birey “anlam kaybı”na maruz kalır. O, dini ve ahlaki değerlerin insanlara anlam sunma fonksiyonunu yitirmesini anlam kaybı olarak ifade eder. Rasyonelleşmeye bağlı olarak “hayat evreni”nin tüm canlı renkleri silikleşir ve monoton bir yapı ortaya çıkar. Başka bir söylemle “dünyanın büyüğü bozulur”. İnanç, kutsallık, sadakat, doğruluk, dürüstlük ve güven gibi değerler popülaritesini ve etkisini kaybeder. Bu unsurlar gibi insanı etkileyen ve yönlendiren başka bir değerler seti oluşturulamaz (Weber, 1950, s. 259). Yani hukuk, sanat ve bilim gibi alanlar yeni formatlarıyla (rasyonel ve seküler) dünyası tatsızlaşan ve renksizleşen Batı insanına herhangi bir değer üretemezler.

Anlam kaybı ya da kültür trajedisinin ekonomi alanına sızması kaçınılmazdır. Modern iktisadi sistemde araçlar -araçsal rasyonellik-, rasyonel amaçları domine eder. İşçi, her gün kullandığı ve sahibi olduğu iş araçlarından soyutlanır ve onun esiri olur. Adeta dönen çarkın bir dişlisi ya da bir ‘şey’ haline gelir. Weber’e göre rasyonelleşmenin ikinci yıkıcı sonucu bu noktada tezahür eder; “özgürlük kaybı” (Weber, 1950, s. 209). Kapitalist sistem insanın dünyasını bir fabrikaya dönüştürür. Metalaşan insanı ve mekanikleşen ilişkileri barındıran bu sistem; çıkarsız ilişki, iletişim, güven, sadakat, dürüstlük gibi tüm değer içerikli dinamikleri ortadan kaldırır, insanı insan yapan duyguların içeriğini boşaltır. Para, makam, güç, hırs, haz, cinsellik ve başarıyı putlaştırarak insanlığın nihai amacı konumuna yükseltir. Weber’in söylemiyle eskiden insanlar bir puta taparken şimdilerde binlerce puta taparlar. Düşünür, modern dönemi “yeni-putperestlik” çağı olarak ifade eder. Gerekli bütün duyguları, amaçları, değerleri çalınan birey özgürlüğünü kaybeder ve bu soğuk dünyada “demir kafes”te bir ‘şey’ olarak yaşamaya mahkum edilir (Weber, 1950, s. 123). Yani kapitalist Batı toplumları demir kafesi andırırlar. Bu mekanik yığınlar “düşüncesiz uzmanlar, hissiz hedonistler” olan yöneticiler ve çarkın dişlisi haline dönüşen insanlardan (yönetilenlerden) meydana gelir (Weber, 1950, s. 145).

Weber’in bu görüşlerini Habermas kısaca şöyle açıklar: Modern öncesi dönemde anlam ve aidiyet üreten alt sistem sosyo-kültürel sistemdir. Bu sistem dini, sanatı, teolojii, felsefeyi, ahlaki ve adaleti bünyesinde barındırır. Anlamın yeniden üretilmesi sanatla, teolojiyle, felsefeyle olur. Sosyo-kültürel sistemden ilk kopan ekonomik sistem ve politik sistemdir ve bu değer alanları artık kendi içsel mantıklarıyla hareket eder. Ekonomik ve politik sistemin temel unsurları para ve güç olur. Ahlakın ve değerlerin etkinliğini kaybetmesi para ve gücün toplumsal alanlar üzerinde egemenlik kurmasına yol açar. Rasyonelleşmenin, modernleşmenin, zenginleşmenin sonucu olarak hem aidiyet, meşruiyet ve motivasyon krizleri hem de ekonomik kriz baş gösterir. Meşruiyet krizine ilişkin olarak toplumsal organizasyonda

bölünmeler, parçalanmalar ve ayrışmalar yaşanır. Bireysel hayatta şeyleşme, yabancılaşma ve psikolojik problemler ortaya çıkar (Habermas, 1984, s. 143).

Öte yandan motivasyon krizi, meşruiyet ve aidiyet krizine bağlı olarak ortaya çıkan diğer kriz türüdür. Motivasyon krizi daha çok iş hayatında çalışanlar üzerinde teşekkül eder. Emek sahibi kişilerin üretim aşamasında harcadıkları enerji karşılığında aldıklarından tatmin olmamaları nedeniyle oluşur. Çalışanlar hak ettiklerini alamadıklarında zamanla çalışma istek ve heveslerini kaybederler. Bilindiği üzere artı-değerin üretici birimlere adil bir şekilde dağıtılması emeğini sunanların haklarını alması demektir. Peki modern kapitalist toplumlarda üretim araçları sahiplerinin bu konuya yaklaşımları nasıldır? Sermayedarlar sermaye birikimini daha da arttırmak için sunulan emeğin mübadele değerini attırıp kullanım değerini azaltırlar. Ayrıca meydana çıkan artı-değeri doğrudan kendilerine almak isterler. Zira birimlere pay edilecek her değer, sermayedarların artı-değerinden eksilir. Bu husus çalışan insanların heveslerini, şevklerini, isteklerini kırar ve giderek motivasyonlarını ortadan kaldırır (McCormick, 2015, s. 194-195).

Motivasyon krizi doğal olarak ekonomik krizi üretir. Kapitalizmin domine ettiği toplum kısır bir kriz döngüsünün içindedir. Habermas'a göre sivil toplum ve kitle demokrasisi gibi söylemler arttıkça toplumsal talepler problemleri hafifletmek amacıyla kısmen karşılanmaya çalışılır. Böylece kitlesel tüketim ve toplumsal refah artmaya başlar. Bunun anlamı bir yandan olumlu gelişmeler yaşanırken diğer yandan artı-değerin giderek azalması gerçekleşir. Bu durumun devam etmesi sermaye birikimini yavaşlatır yahut durma noktasına getirir. Artı-değerin tasarrufa ayrılamaması, yatırımların yavaşlamasına ve ekonomik büyüme hızının düşmesine ya da kötü bir sonuç olarak büyümenin eksi düzeyde (küçülme) gerçekleşmesine yol açabilir. Yani kapitalist toplum derin bir çelişkiye maruz kalır. Ekonomik krizi önlemek ya da krizden kurtulmak için bir tercih yapmak zorunda kalır. Bir tarafta rasyonellik diğer tarafta sosyal ve insani politikalar toplumun tercihine sunulur (Habermas, 1973, ss. 15-18).

Habermas'ın düşüncesinde kapitalizm, Weber'in karamsar olarak gördüğü dönemi aşip ılımlı kapitalizm aşamasına evrilir. Bu aşamada, kapitalist firmalar arasındaki rekabet eski yıkıcı ve eziciliğini kaybeder. Devlet, özel sektörün ulaşamadığı ve yetersiz kaldığı alanlarda devreye girer, firmaların kâr haddinin düşmemesi için çeşitli alanlarda yatırımlar yapar. Demokrasinin ve sosyal güvenliğin gelişmesi meşruiyet krizinin etkilerini azaltabilir. Habermas'a göre bu aşamada üç önemli gelişme yaşanır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan gelişmeler kapitalizmin krizlerini hafifletmede önemli adımlar olarak görülür. Öncelikle bu dönemde devlet müdahaleleri çok önemli hale gelir. Bilindiği üzere klasik anlayışa göre piyasada devletin müdahalesi arzu edilmezken 1929 ekonomik buhranından sonra Keynesyen politikalar devletin piyasada etkin rol almasını sağlar. Bu sayede devlet sistemin özüne uygun şekilde işleyişi kontrol eder ve krizleri kısmi olarak engeller. Diğer önemli gelişme kitle demokrasisinin derinleşmesi ve yaygınlaşmasıdır. Politik sistem meşruiyet gereksiniminin farkına varır ve bunu toplumdan karşılamak ister, bireyleri de katılımcı siyasete ortak eder. Sermayedar kesim, demokratik yollardan ihtiyacı olan kanunları çıkartmaya çalışır. Demokrasinin etkisini arttırması bireysel özgürlüğü arttırdığı gibi çok partili hayat ve seçimler de işçi partilerinin iktidar olabilmelerine imkân tanır. Üçüncü önemli gelişme ise devletin sosyal nitelik kazanmasıdır. Böylelikle sosyal ve iktisadi adalete yönelik adımlar atılır (Habermas, 1987, ss. 349-351).

Habermas'ın özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıktığını iddia ettiği gelişmeler kapitalist sistemin daha insani niteliğe doğru evrilmesini sağlar. Ona göre sistem henüz tam anlamıyla insani bir karaktere sahip olmasa da gelişmeler sayesinde toplumsal tabakalar arasında tırmanan gerilim yumuşar, kısmi anlaşmalara varılır, meşruiyet krizi hafifler ve çalışan kesim proleterya konumundan vatandaşlığa yükselir. Buna rağmen Habermas'a göre kapitalist sistemde hedonist ve egoist anlayış baskınlığını hissettirirken insanın araçsallaştırılmasının önüne tam olarak geçilmiş değildir (Timur, 2017, s. 210). Buna karşın o iletişimsel-rasyonellik teorisiyle seküler ve dini kesimlerin diyalog kurmaları gerektiğini belirtir. Özellikle dini değerlerin içeriğini oluşturan adalet, ahlak ve iletişim gibi prensiplerin kamu alanında etkin olmaları gerektiğini belirtir.

İletişimsel-Rasyonellik Teorisi

Habermas genel olarak ideal modern toplumu, özel olarak iktisadi ve sosyal hayattaki adaletsizlikleri giderme ya da zenginleşmeyi doğru yönetme üzerine kurulu bir paradigma inşa etme peşindedir. Bu nedenle modern hayatın tahrip ettiği sosyo-kültürel alanı yeniden yapılandırma çabasıdır. Bu amaca yönelik olarak düşünsel birikiminin rekoltesini oluşturan "iletişimsel-rasyonellik teorisi"ni ileri sürer. İletişimsel-rasyonellik projesinin mihenk taşı "iletişim" olgusudur. Bu teoride, özellikle seküler ve dini kesimlerin iletişimle dizayn edilen ilişkileri revizyona tabi tutulur (Habermas, 1990, s. 364; Taylor, 1991, s.

23; Cooke, 1998, s. 5). Habermas'a göre bireylerin birbirleriyle anlaşması kurulan ilişkinin ve iletişimin asıl amacıdır. İletişim eyleminin gerçekleşmesi esnasında bireyler "hayat evreni" denilen değerler havuzundan motivasyon sağlar. Bu şekilde gerçekleşen iletişimsel-rasyonel eylem geçerlilik ilkesine sahiptir. Bir eylemin geçerli olabilmesi için taraflar görüşlerini belirli kıstaslar eşliğinde ne srmelidirler. Bu faaliyetteki metodiklik bireyi rasyonel düşünme ve davranışa yönlendirir. Sürecin tamamlanmasıyla çıkar yönelimli amaçsal-rasyonellikten farklı olarak iletişimsel-rasyonellik olgusuna ulaşılır (Flyvbjerg, 1998, s. 219). Düşünüre göre bu anlayışla hareket eden tüm toplum kesimleri uzlaşmaya varacak, üretilen ortak payda sayesinde evrensel ahlaki normların ve hukukun ortaya çıkması kolaylaşacak, aynı zamanda iktisadi hayatta adil bir sistem inşa edilebilecektir. Dolayısıyla Habermas iletişimsel-rasyonellik olgusuyla; tüm değer alanlarını kolonize eden amaçsal-rasyonel eyleme karşılıklı iletişimsel-rasyonel eylemi önerir (Dallmayr, 1988, s. 565).

Amaçsal-rasyonel eylem; deneysel bilgiye dayalı, teknik süreçlerin oluşturduğu, özünde araç-amaç-seçme rasyonelliklerini barındıran eylem tipidir (Habermas, 1970, s. 92; Weber, 1947, s. 170). Habermas amaç-rasyonel eylemi yöntem olarak ikiye ayırır. Bunlar araçsal eylem ve stratejik eylemdir. Bu eylem türlerinde bireyin kendi çıkarı ön plandadır. ıkarı ve başarıya yönelik eylem bireyler arasındaki ilişkileri mekanikleştiren (ruhsuzlaştıran) niteliktedir. Araçsal eylemde birey belirlediği amaca çeşitli araçlarla yönelir. Eylemin tamamen çıkarı odaklı olması ve amaca koşulsuz dönüklüğü, araçların belli bir çerçevede seçilmesini nemsizleştirir. Silah reticisi olan ülkelerin terör örgütlerine silah satması araçsal eyleme örnek verilebilir. Stratejik eylemde ise birey yine çıkarı odaklı ve amaca koşulsuz dönüktür. Ancak araçsal eylemden farklı olarak burada uygun araç ya da yöntemler tercih edilir. Kapitalist firma davranışları stratejik eyleme örnektir (Habermas, 1984, ss. 284-288; Jones and Allmendinger, 1998, s. 1980).

Bununla birlikte Habermas amaç-rasyonel eylemden üç alt eylem tipi geliştirir. Alt eylem tipleri teleolojik eylem, değersel eylem ve dramaturjik eylemdir. Teleolojik eylemde birey bir amaç belirler. Bireyin amacı ve sistem arasında bilgiye dayalı bir bağ vardır. Amacı gerçekleştirecek araçlar araçsal-rasyonelliğe karşılıklı gelir. Bir nüans farkı olarak çıkarı garanti etmede karşıdaki bireyin kararları etkiliyse stratejik eylem söz konusu olur. İkinci alt eylem tipi değersel eylemdir. Mevcut ya da geçerli normatif kurallara göre hareket eden birey normlara göre düzenlenmiş eylemde bulunur. Dolayısıyla bu eylem tipi meşru bir tabana sahiptir (Thompson, 1983, s. 285). nc alt eylem tipi dramaturjik eylemdir. Bu tarz eylemde bireyin amacını bizzat gerçekleştirmekten ziyade karşısındakine amacına dönük niyetini veya düşüncesini aktarması, bilgi vermesi ve onu etkilemesi söz konusudur (Habermas, 1984, s. 85-86). Tüm bunlardan ayrı olarak Habermas'ın asıl odaklandığı eylem tipi ise iletişimsel-rasyonel eylemdir.

İletişimsel-Rasyonel Eylem

Habermas, referans aldığı Weber'i aynı zamanda eleştirerek ve sonunda ondan bayrağı devralarak eylem kategorilendirilmesinde yeni bir cephe açar ve teorisini sağlam bir zemine oturtmaya çalışır. Yani o, bireyin toplum içinde güvenli, barışlı ve saygın bir şekilde yaşamasına imkan tanıyan iletişimsel eylemi gün yüzüne çıkarıma gayretindedir. İletişimsel eylemin genelleşmesi ise zenginliğin doğru yönetimini sağlayacaktır.

Ona göre iletişimsel eylem genel olarak bireylerin karşılıklı düşüncelerini, taleplerini, ihtiyaçlarını ne çıkarıp bir anlaşmaya varmaları durumudur (Habermas, 1995, s. 58). Bu eylem türünde en az iki aktörün herhangi bir konuda fikir birliğine ulaşıp anlaşmalarını dil ve eylem yetisiyle sağlamaları gerekir. İletişimsel eylemin gerçekleşmesi bireylerin bütünleşmesi anlamına gelir. Toplumdaki tüm kesimlerin iletişimsel eylemde bulunması toplumun ya da toplumların ortak paydada buluşmasını ifade eder. Bu açıdan Habermas iletişimsel eylem ile rasyonel toplumda evrensel anlaşma dinamiklerini tespit, tesis ve terfi etmeye çalışır (Habermas, 1970, s. 92; Dallmayr, 1988, s. 558). Bireyler iletişimde bulunurken konuya ilişkin görüşlerini bildirirler. Karşılıklı olarak zıt görüşler ya da farklı görüşler ortaya atılabilir. Bu süreç anlaşma neticeli bir eğilimi gösterir. 'Anlaşma', eyleme ya da tartışmaya iştirak edenlerin ne sürdüğü görüşlerin bazı şartlar altında ve ilkelere göre düzenlenmesi sonucunda ulaşılan bir durumdur. Bu bakımdan her iletişimsel eylem Habermas'a göre rasyonel değildir (Habermas, 1984, s. 86).

Rasyonel toplumu oluşturacak iletişimsel-rasyonel eylem bir takım n şartlara ve ilkelere dayanır: Habermas'a göre aktrler (birey, firma, kurum, devlet) ncelikle anlaşma amacıyla birbirleriyle iletişim kurmalıdır. Anlaşma amacıyla iletişim kuran taraflar birbirini tanımalıdır. Karşı tarafın bir özne olarak bu süreçte yer aldığı en başta kabul edilmelidir. Bir uzlaşmanın sağlanabileceği (sonuç kesin olmasa da) inancı içine girilmelidir. Yapıcı olma niyetiyle bir araya gelinmelidir. Her aktörün beklentisini karşılayan ortak

normlar belirlenmelidir. Bu normlar tüm kesimler tarafından bilinen, anlaşılabilir ve kabul edilen nitelikte olmalıdır. Tartışmaya eşit konumda başlanılmalıdır. Dil, özgür ve etkili bir şekilde kullanılmalıdır. Niyetler açık ve net bir şekilde sunulmalıdır. Anlaşılır ifadeler kullanılmalı, dürüst olunmalı ve güvenilir bir duruş sergilenmelidir. Eylemin tamamlanma sürecinde şiddet, yalan, aldatma, hile, tahakküm gibi uygun olmayan davranışlara başvurulmamalıdır. Karşı görüşlerin doğru ve geçerli olarak savunulduğu idrak edilmeli ve yeni tartışmalara hoşgörülle yaklaşılmalıdır (Habermas, 1995, ss. 87-89).

Bütün bu şartların yanı sıra Habermas'ın düşüncelerine dayanarak iletişimsel-rasyonel eylemin ilkeleri de ortaya çıkarılabilir. Karşılıklılık ilkesi iletişimsel eylemde bulunan öznelere eşit şartlar altında, fikirlerini sunmaya imkan ve haklarının olduğunu ifade eder (McCarthy, 1982, s. 58). Değerler ilkesi rasyonel iletişimsel eylemde şartların eşit olması ve uygunsuz davranışların kabul edilmemesi arzulanır. Bu doğrultuda belirli değerlerin eylem sürecinde ilke olarak ele alınması gerekir. Saygı, dayanışma, samimiyet, dürüstlük gibi değerler genel anlamda bir ilkeler demetini oluşturur (Fraser, 1985, s. 106). Geçerlilik ilkesine göre birey düşüncesini uygun kanıt, belge ve argümanlarla savunmalıdır. Bu yüzden iletişimsel-rasyonel eylemde geçerli olduğu öne sürülen farklı görüşlerin rekabeti söz konusudur. Savunduğu görüşün doğru olduğunu söyleyen özne, müzakere esnasında bunu geçerli kılmak için önceden bahsedilen şartlara uygun davranmalıdır. Buna göre bireyin görüşü anlaşılır, doğru ve geçerli olmalı, karşı tarafın anlayacağı şekilde söylemde bulunmalı ve nihayetinde her zaman gerçekleşmeye de anlaşmaya ulaşma inancında olmalıdır. Elbette birey doğru söylemlerde bulunmalı, ortak normlara göre hareket etmeli ve samimi ifadelerde bulunmalıdır (Habermas, 1984, s. 101). İdeal konuşma ilkesi, herhangi bir kişi veya grup tarafından baskıya maruz kalmadan ya da kısıtlanmadan bireyin özgürce fikirlerini açıklamasıyla gerçekleşir (Habermas, 1973, s. 110). İdeal konuşma ilkesine dayalı gerçekleşen anlaşmaya göre ortaya konulan görüşler doğru ve geçerli kabul edilir. Taraflar eşit fırsatlara sahip olarak birbirini anlama çabasına girişirler. Genel olarak tüm kesimlerin iletişimsel-rasyonel eylem şartlarını sağladığı ve ilkeli hareket ettiği bilinir (Habermas, 1995, s. 198). Habermas'a göre doğruluk ilkesinin içerdiği doğru görüş, yapılan müzakere sonucunda karşı tarafın kabul ettiği görüştür. Bu açıdan doğruluk ilkesi toplumda genel bir uyumun tesisi açısından önemlidir. Habermas doğruluk ilkesini dört aşamalı söylem tipinin birleşiminden elde eder. Bunlar sırasıyla şöyledir: Fikirlerin daha iyi anlaşılması için kullanılan sözcüklerin oluşturduğu "iletişimsel söylem", önerilerin anlamını ifade eden "sabitleştirici söylem", görüş belirten bireyin savunmasının anlamını belirten "temsil edici söylem" ve son olarak "kural içerikli söylem". Bu ayrıştırmanın amacı doğru veya yanlış görüşü ortaya çıkarma zemini oluşturmaktır. Doğru olduğuna inanılan düşünce söz edimleri ile savunulur. Müzakerede doğru olarak öne sürülen görüş tartışmaya açık olarak savunabilir, kabul görmeyebilir ya da onaylanabilir. Neticede kabul edilen 'doğru' görüş geçerlilik arz eder. Doğruluk ilkesiyle birlikte normatif meşruluk ve samimilikten bahsedilebilir. Bu açıdan iletişimsel-rasyonel eylemde bireyin söylemi anlaşılır, gerçek, doğrulanmış ve samimi nitelikte olmalıdır (Habermas, 1995, s. 58). İletişimsel-rasyonel eylemin doğruluk ve geçerlilik ilkeleri tabii olarak argümantasyona ihtiyaç duyar. Doğruluk onaylanma gerektirdiğinden ve doğru olan görüşün geçerli kabul edilmesinden hareketle iddianın olgusal unsurlarla desteklenmesi icap eder. Argümanların iddianın doğruluğunu garantileme özelliği bulunur. Bir eylemin anlaşılabilir sonuçlanabilmesi için söyleme rasyonel argümanlarla katılmak önemlidir. Hatta zorunluluk arz ettiği de iddia edilebilir. Çünkü argümanlar bireylerin görüşlerini geçerli kılabileceği gibi muhatabı ikna olmaya da yönlendirebilir. Ayrıca argümantasyon süreci ideal konuşma ilkesinin de bir parçası kabul edilir. Bu bakımdan anlaşmaya varılan bir eylemde geçerli olan argüman diğerinden daha kanıtlayıcı ve güçlü olan argümandır (Müller, 2004, s. 398).

Bahsedilen şartlar ve ilkelerden de anlaşılacağı üzere Habermas'ın meydana çıkardığı iletişimsel rasyonellik, iletişimsel eyleme bağlı ilişkilerin oluşturduğu bir durumu ifade eder. İletişimsel eylem teorisi toplumda genel olarak anlaşmayı tesis eden bir formülasyondur. Bu paralelde Habermas bir başka açıdan teorisini izah etmeye çalışır. Düşünür iletişimsel-rasyonelliğe bir çerçeve sunan 'hayat evreni' ve amaçsal-rasyonelliği temsil eden 'sistem' ayrımına yönelir.

Hayat Evreni ve Sistem

Habermas toplumsal formasyon olarak iki temel alandan söz eder. Bunlar farklı özelliklere sahip ve içerdiği rasyonellik türü ve işlevleri birbirinden çok ayrı olan hayat evreni ve sistem alanlarıdır. Habermas'a göre sistem; yönetim ve ekonomi gibi maddi ve dış dünyayı ifade ederken hayat evreni ise dini değer ve ilkelerin bulunduğu alanı tanımlar. Sistem, birey-nesne arasındaki ilişkiden, hayat evreni ise birey-birey arasındaki ilişkiden beslenir. Sistemde para, çıkar, güç, başarı hegemonik unsurlar iken hayat evreninde iletişimsel-rasyonel eylemin içerdiği ilke ve değerler özümseir.

Hayat evreni ve sistem ayrışması rasyonelleşmenin, sekülerleşmenin, modern kapitalizmin ya da modernleşmenin kaçınılmaz bir sonucudur. Bilindiği üzere Protestan Etik tarafından rasyonelleşmeye tabi tutulan hayat evreni ilerleyen süreçte burjuvai zihniyete yenik düşüp etkisiz hale getirilir. Her ne kadar günümüz kapitalist toplumlarında, hayat evreni sistemin baskısı ve gücü karşısında direncini yitirmiş, adeta sistemleşmiş bir görünümde olsa bile Habermas hayat evrenini komuta eden sistemin kaotik haline çözümünü yine hayat evreninde arar (Habermas, 1991, s. 226; 1987, s. 154, 374; 1984, s. 74).

Habermas'ın kuramında ana zemini oluşturan hayat evreni, bireyin iletişimsel-rasyonel eylemde bulunması esnasında gerek kendi davranış ve görüşlerine anlam üreten gerekse karşı tarafın davranış ve görüşlerini algılama şeklini oluşturan bir kültür ve özgürlük alanıdır (Habermas, 1987 s. 148; Duran, 2017, s. 232). Hayat evrenine bağlı yaşamını sürdüren birey, rasyonel toplumu oluşturan uzlaşmanın bir nedeni, parçası ve amacıdır. Böyle bir toplumda birey dayanışma ve paylaşma içinde eylemde bulunur (Habermas, 1984, s. 70). Hayat evreni bireyin toplumdaki mevcut kültür ve bilginin taşıyıcısı ve kullanıcısı olmasını sağlar. Aynı zamanda MacIntyre'in 'pratik' kavramında (MacIntyre, 2007, ss. 187-188) olduğu gibi birey o zamana kadar üretilen bilgi birikimine sahip olup onu geliştirme fırsatını da elinde tutar. Dolayısıyla toplumsal ve ahlaki normları içselleştiren birey rasyonel toplumun kurucu ve geliştirici öznesi haline gelir.

Habermas dil ve kültür alanı olarak gördüğü hayat evreninin yapısal dinamiklerini kültür, toplum ve kişilik olarak tespit eder. Habermas'a göre kültür, iletişimsel eylemde bulunan tarafların anlaşmaya varılmaya çalışılan herhangi bir konu hakkında ileri sürdükleri iddia, görüş ve argüman için ihtiyaç duyulan sözsöz ve fikirsöz birliği garanti eden bilgi haznesidir. Hayat evreninin diğer yapısal dinamiği olan toplum, düşünürün nazarında iletişimsel eylemde bulunanların aidiyet hissettikleri kesimlerden oluşan ve dayanışmanın kol gezdiği meşru organizasyondur. Kişilik ise bireye konuşma ve eyleme yetisi veren kazanımlarını ve kimliğini ifade eder (Habermas, 1984, s. 142).

Bu doğrultuda rasyonel toplum dizaynı için amiral gemisi rolünü üstlenen hayat evreni insana çeşitli statüler (birey, vatandaşlık) sunar. Hayat evreninin kurumsal niteliği olarak görülebilecek bu durumda özel alan ve kamusal alan ayrımı oluşur. Özel alan bireyin ailesi, çevresi, üye olduğu dernekleri temsil eder. Kamusal alan ise medya ve kamuoyundan teşekkül eder. Sistem ve hayat evreni arasındaki sosyal organizasyona göre sistemin alt kademelerinden birini oluşturan ekonomi ile insanın birey olarak konumlandığı özel alan, sistemin diğer kademesini oluşturan yönetim ile insanın vatandaş olarak konumlandığı kamusal alan arasında bir işbirliği mevcuttur. Özel alanın temsilcisi birey (hayat evreni), ekonomi (sistem) alanına hem işgücü sağlar hem de bu alanda talep oluşturur, karşılığında ise ihtiyaçlarını karşılamak için bu alandan mal, hizmet ve ücret temin eder. Kamusal alanın temsilcisi vatandaş (hayat evreni), yönetim (sistem) alanında yasalara riayet ederek devlete vergi verir, karşılığında bu alandan çeşitli hizmetler elde eder (Habermas, 1984, s. 340; McCarthy, 1984, s. xxiv). Dolayısıyla bu iki yapı arasında çatışma ve ayrışmadan ziyade dayanışma ve paylaşma söz konusu olmalıdır. Belirtilmelidir ki hayat evreninin sistemi oluşturan alt-sistemlerin birbirleriyle bağlantısını sağlama ve bu şekilde toplumsal ahengi tesis etme fonksiyonu da vardır.

Habermas dini ilke ve değerlerin her iki toplumsal yapıyı bütünleştirici rolünü vurgulayarak iletişimsel-rasyonelliği öne çıkarır. Habermas'ın asıl gayesi amaç-rasyonelliğin modernleşme sürecinde tahrip ettiği ve pasifleştirdiği hayat evrenini yeniden dizayn etmektir. Bu çaba toplumsal eylemi beraberinde getirir. Toplumsal eylemlerin birleştirici nitelik içermeleri ve rasyonel toplum inşası için meşruluk üretebilmeleri kamusal alanda geçerli kabul edilmelerine bağlıdır. İletişimsel-rasyonelliğin kamusal alana yansması; ortaya atılan fikirlerin müzakere edildiği, görüşlerin doğruluk süzgecinden geçirildiği ve iletişimsel-rasyonel eylemin sağladığı anlaşmaya ulaşılan bir duruma karşılık gelir. Kamusal alan, hayat evreninin bir parçası olarak sivil toplum kuruluşları vasıtasıyla kurumsallaşan bir iletişim evrenidir denilebilir. Kurumsallaşan kamusal alan bilginin refere edildiği, farklı bilgi çeşitlerinin üretildiği ve bunların müzakerelerle şekillendirildiği bir ortamdır. Bu bağlamda kamusal alan bireylerin özgürce ve eşit biçimde ilişki kurduğu ve iletişimde bulunduğu bir alan olarak devreye girer. Bu alanda gerçekleşen tartışmalarla bireyler esas amaçlarının bilincine varıp hayatlarına yön veren normları belirlerler (Habermas, 1984, s. 337, 340; 1987, s. 77).

İletişim Ahlakı

Daha önce zikredildiği üzere Habermas evrensel bir iletişim ahlakını modern topluma entegre etmeye çalışır. Onun kurguladığı iletişim ahlakı, post-seküler bir toplumda huzuru, güveni, barışı, özgürlüğü tesis

eden; kaosu, kargaşayı, çözümsüzlüğü ortadan kaldıran; dolayısıyla bireylerin fikir birliği içinde hareket edebileceği ortamı sağlayan ahlaki ilkelerin olgunlaşma süreci olarak izah edilebilir.

Habermas iletişimsel eylem teorisiyle bireyleri, firmaları, devletleri ve tüm toplumsal değer alanlarını kapsayan bir iletişim ahlakı organize etme gayretindedir. Ona göre iletişimsel-rasyonel eylem ilke ve şartlarının bir bütün olarak kavranması ve sürece dahil edilmesiyle iletişim ahlakına ulaşılabilir (Delanty, 1997, s. 38). İletişimsel eylem taraflarının öne sürdükleri argümanların, iddiaların, önerilerin geçerliliği, kurallara uygunluğu ve meşruluğu etik açıdan önemlidir. İletişimsel-rasyonelliğe göre bireyin iddialarının kabul edilebilir olması için üç çeşit sorgulama düzeyinden geçmesi gerekir. Birinci aşamada bireyin nesnel dünyada bir şeye gönderme yapıp yapmadığı, ikinci aşamada ortak yaşam dünyasına gönderme yapıp yapmadığı ve son aşamada kendi öznel dünyasına gönderme yapıp yapmadığı gözlemlenir (Sunstein, 2008, s. 92). Buna göre sorgulamadaki ilk aşamada, iletişimin gerçekleşmesinde ve iddiaların sunulmasında herkes tarafından doğrudan benimsenen normlar geçerlidir. İletişimsel eylemin gerçekleşmesi esnasında doğrudan benimsenen ahlak normlarının sorgulanması gündeme gelir. Bireyin yapısından kaynaklanan ahlaki davranışını motive eden normlar eleştiriye tabi tutulur, bunların geçerlilikleri ve bağlayıcılıkları tartışılır. Sonraki aşamada konuya ilişkin olarak çevreyi ya da toplumu kapsayan iyi, akılcı ve bağlayıcı olabilecek kanıtlar öne sürülür. Bu noktada bireylerin talepleri normu oluşturan bir dinamik niteliğindedir. Normun inşa edilmesi ya da kavranması evrenselleşmeye geçiş olarak görülür. Yani bireylerin doğal ihtiyaçlarının neler olduğunun sorgulanması gerekir ve herkes için bu türden ihtiyaçların karşılanması söz konusu ise eylemi karşılayan norm ya da normlar ortaya çıkar. Böylelikle normlar ihtiyaçlara dönük olarak meşru yollarla tespit edilirler. Taraflar taleplerini kolay, doğru ve gerçeğe uygun bir şekilde aktaracak dil kullanmalıdırlar. Argüman oluşturmadaki üçüncü adımda bireyler bilgi ve beceri düzeyine göre bahsedilen ihtiyaçlar çerçevesinde nelerin talep edilebileceğini formüle ederler. Bu aşamalar aynı zamanda ideal konuşma ilkesini tanımlar.

Bu yöntem toplumdaki anlaşmazlıklar ve çatışmalar durumunda ilgili herkesi bağlayan bir çözüm için izlenecek yolu gösterir. Yani Habermas evrensel etik anlayışıyla herkes tarafından onaylanan bir yöntem ortaya koymak ister (Habermas, 1995, s. 66). Bu minvalde Habermas'ın iletişim etiğine imkan tanıyan evrenselleştirilebilirlik meselesinden kısaca bahsedilmelidir.

İletişimsel-rasyonel eylem ilke ve şartlarının herkes tarafından geçerli görülmesi buradaki asıl konudur. Böylece evrenselleştirilebilirlik iletişimsel eylemle ulaşılacak istenen anlaşmanın bir sınanması olarak görülebilir (Habermas, 1995, ss. 94-97). Evrenselleştirilebilirlik ilke olarak bireylere eylemlerin sonuçlarından etkilenebilecek tüm bireylerle diyaloga geçmeyi ve sınama yapmalarını ister (Habermas, 1995, s. 197). Habermas'ın düşüncesinde evrenselleştirilebilirlik toplumsal konsensüs açısından garanti kaynağıdır. Bireyler kendi faydaları zarar görmedikçe bir ahlaki ilke ve içeriği kabul edebilirler. Onların bu ahlaki ilkeye gösterdiği rıza bir ahlaki geçerlilik veya hakkaniyet ölçüsü olarak görülmemelidir. Burada dikkat edilecek husus rasyonel anlaşmanın sağlanmasıdır. Gösterilen rıza, nihai bir amaç olarak algılanmamalıdır; ahlaki geçerlilik yolunda atılması gereken rasyonel bir adım olarak kabul edilmelidir. Daha önce izah edilen iletişimsel-rasyonel eylemin kuralları nazara alınarak yapılan müzakere veya tartışmanın sonuçlanması şöyle ifade edilebilir: Ortaya konulan norm ve değerlerin tartışılması, sınanması ve neticede bir anlaşmaya varılması durumunda baştaki tartışılan norm evrenselleştirilebilirlik eleğinden başarıyla geçmiştir. Elde edilen norm bireylerin hem kamusal alandaki hem özel alandaki veya iktisadi hayattaki eylemlerinde şüphe duymaksızın dikkate alınabilir. Habermas'a göre elde edilen norm mutlak yanlıştır; rasyonel tartışmalarda tekrar ele alınabilir. Önemli olan normların evrenselleştirilmesinden ziyade geçerlilik yöntemidir (Habermas, 1995, s. 48).

İletişim Teorisi Eleştirisi

Habermas çok kapsamlı bir teori inşa etmeye çalıştığından tabii olarak birçokları tarafından farklı cephelerden eleştiriye tabi tutulur. Onu eleştirenler arasında en dikkat çekenler elbette Hıristiyan teologlardır. Çünkü Habermas, iletişimsel-rasyonelliği kısmen amaç-rasyonelliğe karşı ikame eder. Amaç-rasyonelliğin dini ve ahlaki ilkeleri dışlamasının sonuçları ise ortadadır. Bu nedenle onun teorisine ciddi ve yapıcı eleştiri getirenler daha çok Hıristiyan teologlardır. Bu düşünürler Habermas'ın iletişim teorisinin eksiklerine değinip buna bağlı yeni teolojiler üretirler. Teologların teslis, enkarnasyon veya son akşam yemeği gibi dini inançları vurgulamaları bir yana, onların genel olarak İbrahimi geleneği savunan çizgide olmaları konumuz açısından önem arz eder.

Bu doğrultuda politik teoloji yaklaşımını benimseyen teologlar Habermas'ın iletişim fikrini destekleyen anlayıştıdır. Siebert'e göre insanın insan gibi yaşamasını sağlayan unsur iletişimdir. Kişi ne

kadar iletişimde olursa o derece insandır. Sosyal hayata katılma, sorumluluk alma ve pratiğe d6n6k olma iletişimin içerikleridir. Bunun yanında iletişim insanın var olmasıyla da ilişkili bir olgudur. İnsan varlık sahnesine iletişim sayesinde çıkar ve ademden kurtulur (Siebert, 1985, s. 373). Oysa Habermas'ın iletişim olgusu bireyler arasında sığ bir alanda değerlendirilir. İnsanın yaratan ve madde ile olan iletişimi g6z ardı edilir. Teologlara g6re bu durum iletişimin gerçeklikten uzak konumlanmasına neden olur.

Dinbilimcilerin Habermas'a y6nelik en 6nemli eleştirisini evrensel dayanışma konusundadır. Onlar Habermas'ın post-sek6ler teorisini bir zorlama olarak g6r6rl6r. Peukert'e g6re iletişimsel-rasyonelliğin tutarlılığı dinle kurduğu ilişkiye bağlıdır. 6nk6 Peukert, iletişim ahlakı teorisinde g6ze çarpan evrensel dayanışma olgusunun tarihsel kapsamda ele alınmasının zorunluluğunu savunur (Peukert, 1984, ss. 25-26).

Peukert'in elbette Habermas'ı onayladığı hususlar vardır. Ona g6re arzu edilen ideal d6zeyde bir konuşma, sınırsız iletişim toplumunu işaret eder. İletişim ahlakı bu tarz bir iletişim toplumundan 6retilir. Sınırsız 6zg6rl6k ayırt etmeksizin herkes için olmalıdır ve bu durum bireyleri birbirine bağlar. Bunun için ihtiyaç duyulan ise evrensel dayanışmadır. Ancak Habermas'ın sınırsız iletişim toplumu bireyi tatmin etmemektedir: Bu toplumun tasarım planı nedir? Evrensel dayanışmanın strateji haritası nasıldır? Bu anlatılanlar somut gerçekliğe nasıl d6k6lecektir?

6te yandan Peukert'e g6re sınırsız iletişim ve evrensel dayanışma insanı insan yapan 6zelliklerdir. Habermas'ın bu duyarsızlığı teolojik eleştiriye zorunlu kılar. Peukert bu konuda Lenhardt'a başvurarak Habermas'ı moderniteyi haklı bulma ve olumlama konularında eleştirir. Lenhardt'a g6re geçmiş nesillerin mutsuzluğu g6z ardı edilip gerçek bir mutluluk tasarımının ortaya çıkarılması m6mk6n değildir. Bu girişim tarih şuurunun silinmesini 6ng6ren amnesia problemine işaret eder (Newlands, 1997: 276).

Ayrıca birey geçmiş nesillerin acılarını unutup kendi mutluluğuna odaklanırsa evrensel dayanışma nasıl sağlanabilir? Burada egoist bir kişiden bahsedilir. Bu sebeple Peukert'e g6re evrensel dayanışma; Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi b6y6k peygamberli d6nya dinlerinin ilke ve değerlerinin pratiğe d6k6lmesiyle gerçekleşebilir. Anlaşılacağı 6zere Habermas'ın sek6ler iletişim teorisini Hıristiyan teologlar tarafından yapıcı bir Şekilde eleştirilir ve ona teolojik bir derinlik kazandırılır (Simpson, 1989, ss. 532-537).

Habermas'ın M6zakereci Hukuk Tasarımı

İletişimsel-rasyonellik merkezli zenginleşmenin doğru y6netimi ya da iktisadi adaletin sağlanabilmesi için Habermas'ın m6zakereci hukuk tasarımı da ele alınmalıdır. Habermas'ın hukuk sistemi siyaset ve ahlakla ilişkilidir. Ona g6re politik sistem yasama, y6r6tme ve yargı erlerine sahiptir. Sistemin evresi i periferi ve dış periferiden oluşur. İ periferiyi sosyal g6venlik kurumları veya işçi sendikaları gibi kurumlar, dış periferiyi sivil kesimler tanımlar. Hukuk sistemi, politik sistemin 6z6nde yer alır. Ayrıca Habermas'ta hukuk ve ahlak birbirinin tamamlayıcısı olarak ifade edilir.

Zenginleşmeyi doğru y6netecek ya da iktisadi ve sosyal adaleti sağlayacak hukuk, toplumsal m6zakerenin g6c6ne ve inancına bağlıdır. M6zakerenin fiili çevresini informel kamu alanı, prosed6r gereği yasama faaliyetinin yapıldığı parlamento formel kamu alanı oluşturur. M6zakerenin yapıldığı informel kamu alanı; çıkarılması d6ř6n6len kanunla ilgili içeriğin toplumdaki t6m kesimlerin tartışmasına açık olduğu 6niversiteler, medya, sendikalar, tiyatrolar gibi oluşumlardır. Bu kurumlarda rasyonel arg6manlarla tartışma sonucunda tezah6r eden iletişim g6c6, formel kamu alanında y6netim g6c6ne evrilir. Habermas bu s6reci g6 sirk6lasyonu olarak tanımlar. Yani Habermas, politik sisteme bağlı pop6ler egemenlik ve birey 6zg6rl6ę6n6 karşılayan bireysel otonomi arasında bir diyalog kurmaya çalışır. Ona g6re bu s6rete m6zakereci hukuk daha 6nce gelenek ve dinin 6stlendiği sosyal entegrasyonu sağlama veya anlam 6retme y6k6ml6l6ę6n6 6stlenir (Habermas, 1996, ss. 28-31).

Habermas teorisinde sosyal meşruiyet ve ideal meşruiyeti birlikte ielleştirmeye çalışır. 6zellikle m6zakereci hukukun ideal meşruiyeti sağlayacağına inanır. Ona g6re hayat evreninin rasyonelleşmesi d6ř6ncesi sosyal meşruiyete karşılık gelir. Meşruiyet biçimlerini açıklamada facticity ve validity kavramlarına başvurulur. Facticity bir yasanın pozitif nitelikte, tahmin edilebilir veya kesin, kurumsal bağlantı içinde ve yaptırım g6c6ne sahip olmasıdır. Validity ise bir yasanın toplumsal kabule konu olmasıdır. Bu itibarla Habermas meşruiyeti temel haklarla birlikte değerlendirir. Temel hakları yasal g6venceyle garanti altına alan anayasal demokrasiyi meşru olarak g6r6r. Burada temel hukuk ile validity, anayasal demokrasi ve kurulma prosed6r6 ile facticity bağlantılıdır (Duran, 2017, ss. 133-135).

Yani Habermas'ın temel hak kategorileri bireysel ve kamu otonomisi, insan hakları ve pop6ler egemenlik arasındaki anlaşmazlıkları bir d6zleme oturtma girişimi olarak bilinir. Bu çaba m6zakere ilkesini

işaret eder. Bu ilke yasa ve ahlak arasında tarafsızdır. Müzakerenin esas fonksiyonu norm ve kurumların din ve metafizik tarafından meşrulaştırılmasının mümkün olmadığı bir düzende meşrulaştırıcı olmasıdır. Habermas'a göre meşru normlar, sonuçlarından etkilenecek tüm bireylerin rasyonel müzakerede bulunarak ortak paydada anlaştıkları normlardır. Bu durum bazı temel hak kategorilerine ihtiyaç duyar. O, iletişimsel-rasyonel eylemin ilkelerini bu sürece entegre eder (Habermas, 1996, s. 49). Habermas'ın buradan çıkardığı sonuç; gerek kamu otonomisi gerekse özel otonomi ya da temel haklar ve popüler egemenlik olsun hiç biri diğerinden üstün değildir. Hepsi aynı anda olan durumlardır ve aralarında bir ilişkiyi barındırırlar.

Anlaşılabacağı üzere Habermas'a göre hukuk ve ahlak birbirlerinin tamamlayıcısıdır. Ahlak evrensel ve soyut iken hukuk toplumsal ve somuttur. Ahlakın maddi yaptırım gücü yoktur oysa hukuk yaptırım gücüne sahiptir. Ahlak mekan ve zamandan bağımsızdır. Adalet geleneksel dönemdeki insan için de modern insan için de önemlidir. Adalet duygusu, ahlakın bünyesinde konumlanır. Hukuk, ahlakla aynı olmasa bile onun ahlak tarafından meşrulaştırılması gerekir. Ayrıca hukuk somut olaylarda adalete nasıl ulaşılacağını tespit etmeye çalışmalıdır. Zira adalet ilkesinin insanlar tarafından ortaya çıkarılması düşük bir ihtimaldir. Hukuk tarafından açık ve net kurallar konularak adaletin maddeleştirilmesi ve pratik eyleme dökülmesi mümkündür. Öte yandan hukuk, kişinin egoist davranıp karşı tarafın hakkını ihlal etmesini önleyebilir. Çünkü modern hayat ahlakı ve dini dışlayan seküler niteliktedir. İş bölümünün ve uzmanlaşmanın yaygınlaştığı şehir toplumlarında egemen olan stratejik ve çıkarıcı eylem türüdür. Bu nedenle Habermas'a göre modern hayatta egoist ve hedonist kişilerin davranışlarını yönetmenin tek aracı budur.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Modern kapitalizm, meşruiyet kaynağını para, güç, haz, başarı, hırs gibi unsurlara dayandıran ve Batı toplumlarında ortaya çıkıp neredeyse tüm toplumları etkisi altına alan ekonomik ve politik bir sistemdir. Kapitalist organizasyonun yapısı gereği hukuk, sanat, bilim, kültür gibi alanların hepsi bu sistem tarafından domine edilir. Değer alanlarının kapitalizm anlayışına angaje olması aynı zamanda rasyonelleşme süreci olarak bilinir. Rasyonelleşme, toplumsal organizasyonları organik bağlarından koparıp dini, ahlaki ve insani niteliklerinden bağımsız bir dönüşüm içine girmelerine yol açar. Bu nedenle 19. yüzyıl ortalarından günümüze kadar pek çok bireysel ve toplumsal problem baş gösterir.

İnsanı tam anlamıyla bir 'araç, meta, şey' haline dönüştüren bu manevi hezeyanı yok etmek amacıyla birçok düşünür ve filozof farklı teoriler geliştirir. Zenginleşmenin doğru yönetimi doğrultusunda Alman filozof Habermas da tüm toplumsal şubeleri kapsayan "iletişimsel-rasyonellik" adını verdiği rasyonel bir toplum dinamiği geliştirir. Habermas'ın çözümlemesinde insan, adeta terkedildiği insanlık-dışı alandan layık olduğu 'özne' konumuna yükseltilmelidir. Habermas'a göre modern zamanda insana gerçek hüviyetini kazandıracak doğru kanal rasyonel iletişimdir. İnsanlar gibi iletişim kuran bütün aktörler (firma, devlet, dernek ve diğerleri) eylemde bulunurken, karar alırken ya da problem çözerken güç, para, başarı tarafından güdülenmeden karşılıklı konuşma, paylaşma ve dayanışmayı önemseyerek hareket etmelidirler. Bu esnada karşılıklı rızanın tesis edilmesi gerekir.

Dolayısıyla iletişim ahlakı sistemden ya da sistemi oluşturan siyaset ve ekonomi gibi alt-sistemlerden ayrı düşünülemez. Müzakere etiği ile dizayn edilen siyaset, ekonomi ve hukuk gibi toplumsal alt sistemlerin aynı zamanda bireylerin kendi aralarında ve diğer birimlerle olan ilişkilerinin ve birimlerin karşılıklı diyaloglarının meşruluğu, doğruluğu, geçerliliği, kabul edilebilirliği evrensel iletişim ahlakının tamamlanması olarak ifade edilebilir. Yani Habermas bu yöntemi iletişim kuran tüm birimler arasında geçerli olabilecek şekilde tasarlar. Düşünür, iletişimsel-rasyonellik ile sistem ve hayat evreni alanlarını diyaloga davet eder. Böylelikle düşünür modern toplumun değersel onarımını rasyonel bir çerçevede yapmaya çalışır.

Habermas ortaya koyduğu hukuk teorisinin aşkın nitelikte olmadığını aksine belli bir toplumsal gerçekliğe ait olduğunu savunur. Onun müzakereci hukuk tasarımı hayat evreni ve sistem arasında bir köprü olarak işlev görür. İletişim teorisinin genel amacı kamu alanında müzakereler sayesinde inşa edilen iletişim gücünün yönetimde yönetim gücüne aktarılması ve iletişim gücüyle yönetim gücünün kontrol edilmesidir. Bu noktada düşünür "politik gücün sirkülasyonu" kavramından bahseder. Para ve gücün hayat evrenini işgal etmesi nedeniyle iletişim yolları kapatılır ve toplumda stratejik eylemlerin hüküm sürdüğü görülür. Bu tarz toplumda hukuk devreye girerek yönetici araçlar olan güç ve para arasında bağlayıcı ve yapıcı bir rol üstlenir. Modern toplumda hukuk sistemiyle para ve gücün fonksiyonları garanti altına alınır. Hukuk, hayat evreni kaynaklı müzakere süreci tarafından meşrulaştırılırken yönetici araçlara kurumsal bir güven temin eder. Bu nedenle hukuk, iletişimi ve sosyal entegrasyonu sağlama fonksiyonuyla donanır. Yani Habermas'ın düşündüğü demokratik yasama faaliyeti, iletişim ve yönetim güçlerini bağdaştırır ve hukuk, hayat evreni ile sistem arasında koordinasyon sağlama görevine talip olur.

Bu bakımdan günümüzde iletişimsel-rasyonelliğin mikrodan makroya bütün ekonomik kurum, ilişki ve faaliyetlerde esas alınmasına şiddetle ihtiyaç olduğu söylenebilir. Zenginleşmenin yönetiminde iletişim yani özgürlük ve müzakereci demokrasiyi öne çıkaran iletişimsel-eylem ile birey ve toplumlar arasında paylaşmayı ve dayanışmayı teşvik eden bir iletişim ahlakı savunulabilir. Bunun yanında kendisine ve ürettiğine yabancılaşan ve kendini bir 'şey' gibi gören bir kişinin patolojik rahatsızlıklarından kurtulması için dini, ahlaki ve insani değerlerle donanmış bir iletişim modelini benimsemesi gerektiği de ileri sürülebilir.

Etik Beyan

"J. Habermas'ın Rasyonelite Projesinde Zenginleşmenin Doğru Yönetimi" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırmada doküman incelemesi yapıldığından etik kurul kararı zorunluluğu bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Durkheim, E. (1979). *Suicide: A study in sociology* (J. A. Spaulding & G. Simpson, Trans.). New York: The Free Press.
- Cooke, M. (1998). Introduction. M. Cooke (Ed.). *Jürgen Habermas, on the pragmatics of communication* (pp. 1-19). Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Dallmayr, F. (1988). Habermas and rationality. *Political Theory*, 16(4), 553-579.
- Delanty, G. (1997). Habermas and occidental rationalism: The politics of identity, social learning, and the cultural limits of moral universalism. *Sociological Theory*, 15(1), 30-59.
- Duran, B. (2017). *Din ve kapitalizm*. Lambert Academic Publishing.
- Flyvbjerg, B. (1998). Habermas and Foucault: Thinkers for civil society?. *The British Journal of Sociology*, 49(2), 210-223.
- Fraser, N. (1985). What's critical about critical theory? The case of Habermas and gender. *New German Critique*, 35, 97-131.
- Habermas, J. (1970). Technology and science as ideology. J. Habermas (Ed.), *Toward a Rational Society: Student Protest, Science, and Politics* (pp. 81-122). Boston: Beacon Press.
- Habermas, J. (1973). *Legitimation crisis*. London: Heinemann.
- Habermas, J. (1984). *The theory of communicative action I*. Boston: Beacon Press.
- Habermas, J. (1987). *The theory of communicative action II*. Boston: Beacon Press.
- Habermas, J. (1990). *The philosophical discourse of modernity: Twelve lecturers*. Massachusetts: The MIT Press.
- Habermas, J. (1991). *A reply in Axel Honneth and Hans Joas, communicative action: Essays on Jürgen Habermas' the theory of communicative action*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Habermas, J. (1995). *Moral consciousness and communicative action*. Cambridge: MIT Press.
- Habermas, J. (1996). *Between facts and norms: Contributions to a discourse theory of law and democracy* (W. Rehg, Trans.). (2. Press). Massachusetts, Cambridge: The MIT Press.
- Jones, M. T. & Allmendinger, P. (1998). Deconstructing communicative rationality: a critique of Habermasian collaborative planning. *Environment and Planning a Economy and Space*, 30(11), 1975-1989.
- MacIntyre, A. (2007). *After virtue: A study in moral theory* (3rd. ed.). Indiana: University of Notre Dame Press.
- McCarthy, T. (1982). Rationality and relativism: Habermas's 'overcoming' of hermeneutics. J. B. Thompson and D. Held (Ed.), *Habermas: Critical Debates* (pp. 57-78). London: The Macmillan Press.
- Mccarthy, T. (1984). Translator's introduction: Jürgen Habermas, reason and the rationalization of society. *Volume 1 of the Theory of Communicative Action*. Boston: Beacon Press.
- McCormick, J. P. (2015). *Weber, Habermas ve Avrupa devletinin dönüşümü* (ev. F. B. Aydar). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Müller, H. (2004). Arguing, bargaining and all that: communicative action, rationalist theory and the logic of appropriateness. *European Journal of International Relations*, 10(3), 395-435.
- Newlands, G. M. (1997). *Generosity and the Christian future*. Eugene: Wipf and Stock Publishers.
- Peukert, H. (1984). Science, action, and fundamental theology: Toward a theology of communicative action. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Siebert, R. J. (1985). The critical theory of religion. The Frankfurt School, Mouton, New York-Amsterdam.
- Simpson, G. M. (1989). Theologia Crucis and the forensically fraught world: Engaging Helmut Peukert and Jürgen Habermas. *Journal of the American Academy of Religion*, 57(3), 509-541.
- Sunstein, C. R. (2008). Neither Hayek nor Habermas. *Public Choice*, 134(1-2), 87-95.
- Taylor, C. (1991). Language and society. In Honneth A. and Joas H. (Ed.), *Communicative Action* (pp. 23-35). Cambridge: Polity Press.
- Thompson, J. B. (1983). Rationality and social rationalization: an assessment of Habermas's theory of communicative action. *Sociology*, 17(2), 278-294.
- Timur, T. (2017), *Habermas'ı okumak* (3. Basım). İstanbul: Yordam Kitap.

- Weber, M. (1947). *The theory of social and economic organization* (A. M. Henderson and T. Parsons, Trans.). London: William Hodge and Company Press.
- Weber, M. (1950). *The Protestant ethic and the spirit of capitalism* (T. Parsons, Trans.). (3rd ed.). Charles Scribner's Son, New York.
- Weber, M. (1965). *The sociology of religion* (E. Fischoff, Trans.). Boston: Beacon Press.

EXTENDED ABSTRACT

Emerging in Western societies and influencing almost all societies in Habermas' thought, modern capitalism is an economic and political system that bases its legitimacy source on elements such as money, power, pleasure, success and ambition. Due to the structure of the capitalist organization, all areas such as law, art, science, culture are dominated by this system. The engagement of value fields in the understanding of capitalism is also known as the process of rationalization. Rationalization causes social organizations to break their organic ties and enter a transformation independent of their religious, moral and human qualities. For this reason, many individual and social problems arise from the mid-19th century to the present day.

Many thinkers and philosophers develop different theories for the destruction of this spiritual delusion, which the thinkers call in various expressions, which literally turns people into a 'tool, commodity, thing'. In line with the proper management of enrichment, the German philosopher Habermas also develops a rational social dynamics called 'communicative-rationality' which concerns all social branches. In the analysis of Habermas, the human should be raised to the 'subject' position he deserves from the inhumane area he was abandoned. According to Habermas, the right channel that will make people real in modern time is rational communication. All actors communicating like people (firm, state, association and others) should act while taking action, making decisions, or solving problems, taking care of mutual speech, sharing and solidarity without being motivated by power, money, success. Meanwhile, mutual consent must be established.

Therefore, the morality of communication cannot be considered separately from the system or from sub-systems such as the politics and economy that make up the system. The legitimacy, correctness, validity, acceptability of social sub-systems such as politics, economy and law designed with negotiation ethics, as well as the mutual dialogue of individuals, with other units and the mutual dialogues of the units can be expressed as the completion of universal communication morality. In other words, Habermas designs this method to be valid among all communicating units. The thinker invites the areas of communicative-rationality and system and life universe to dialogue. In this way, the thinker tries to make a worthwhile repair of modern society with a rational solution.

Habermas argues that the law theory he has put forward is not transcendent, but that it belongs to a certain social reality. Its negotiator legal design functions as a bridge between the universe of life and the system. The general purpose of the communication theory is to transfer the communication power built in the public field through the negotiations to the management power in management and to control the communication power and the management power. At this point, the thinker talks about the concept of the circulation of political power. Since money and power occupy the universe of life, the means of communication are closed and it is seen that strategic actions prevail in society. In this type of society, the law comes into play and plays a binding and constructive role between power and money, which are executive tools. In modern society, the functions of money and power are guaranteed by the legal system. While the law is legitimized by the negotiation process originating from the universe of life, it provides institutional trust to the executive tools. Therefore, the law is equipped with the function of providing communication and social integration. In other words, the democratic legislative activity that Habermas thinks connects the communication and management forces and aspires to provide coordination between the law, the universe of life and the system.

As it is understood, according to Habermas, the law and morality are complementary to each other. While morality is universal and abstract, law is social and concrete. Morality does not have a material sanction power, whereas it has a law enforcement power. Morality is free from space and time. Justice is important for both modern and modern people. The sense of justice is positioned within morality. Even if the law is not the same as morality, it must be legitimized by morality. Besides, the law should try to determine how justice can be achieved in concrete events. Because the principle of justice is unlikely to be revealed by humans. By establishing clear rules by the law, it is possible to materialize justice and put it into practical action. On the other hand, law can prevent the person from acting egoistic and violating the

right of the other party. Because modern life is secular in which morality and religion are excluded. It is a type of strategic and self-interested action that dominates urban communities where the division of labor and specialization is common. According to Habermas, this is the only tool to manage the behavior of egoist and hedonist people in modern life.

In this respect, it can be said that communication-rationality is needed to be based on micro to macro in all economic institutions, relations and activities. In the management of enrichment, communication, the action that emphasizes communication, freedom and negotiator democracy, and morality of communication that promotes sharing and solidarity among individuals and societies can be advocated. Besides it can be argued that a person who is alienated to himself and what he produces and who sees himself as a thing should adopt a communication model equipped with religious, moral and human values to get rid of his pathological problems.

Kamusal-Özel Alan Ayrışmasının İnşa Süreci ve Sosyal Medya

Osman ALACAHAN¹ ve Saniye VATANDAŞ²

Öz

“Kamusal alan” ve “özel alan”, Batı Avrupa toplumlarının sosyal ve siyasal koşullarında oluşmuş ve yine bu bağlamda anlam kazanmış birbiriyle ilişkili iki farklı olguyu ifade etmektedir. Bu iki olgunun karşılıklı birbirini inşa edici özelliği, birini anlamak için diğeri dikkate almayı gerekli kılmaktadır. Son yüzyıl dikkate alındığında ‘güvenlik’, ‘ortak yarar’ gibi gerekçeler nedeniyle her geçen gün kamusal alanı daha genişlerken, özel hayat alanı ise sürekli daralmıştır. İnternet teknolojisinin gelişme evresi dikkate alındığında ise bireyle, bireyin yaşam alanıyla ilişkili olan özel alan her gün biraz daha bir gözetim nesnesine dönüşerek daralmaktadır. Üstelik özel hayat alanının gittikçe daha çok gözetim nesnesine dönüşümü, önceleri olduğu gibi tamamen dışsal bir iradenin müdahalesi ile değil, bireylerin bizzat kendi istek ve çabalarıyla gerçekleşmektedir. Bireyler kişisel olan ve mahrem kabul ettikleri tüm özelliklerini neredeyse ayırım gözetimsiz herkesin ilgi ve bilgisine sunarak alenileştirmekte ve üstelik alışlagelmişe aykırı bir şekilde bundan dolayı da memnun olmaktadır. Bu inceleme kamusal/özel alan literatürünün taranmasına dayanmaktadır. Bu bağlamda kamusal ve özel alan kavramlarının inşa süreci incelenmiş, takiben genel olarak iletişim teknolojileri özellikle de sosyal medya üzerinden özel alanın gözetim nesnesine dönüşerek daralması incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kamusal alan, Özel alan, Sosyal medya

Construction Process of Public-Private Space Separation and Social Media

Abstract

“Public space” and “private space” refer to two interrelated phenomena that have formed in the social and political conditions of Western European societies and have gained meaning in this context. The mutually constructive feature of these two facts makes it necessary to consider the other in order to understand one. Considering the last century, while the public space has been expanding day by day due to reasons such as “security” and “common benefit”, the private life space has been narrowed constantly. Considering the development stage of the internet technology, the private area associated with the individual's living space is shrinking by becoming a surveillance object every day. Moreover, the transformation of the private life space into more and more surveillance objects is realized by the individual's own wishes and efforts. Individuals publicize all their personal and confidential characteristics by presenting them to everyone's attention and knowledge almost without discrimination. This review is based on the literature review of public/private area. In this context, the construction process of the concepts of public and private space has been examined. Following this, the narrowing of the private area by transforming it into a surveillance object over communication technologies and especially social media was examined.

Key Words: Public space, Private space, Social media

Atıf İçin / Please Cite As:

Alacahan, O. ve Vatandaş, S. (2021). Kamusal-özel alan ayrışmasının inşa süreci ve sosyal medya. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 720-733.

Geliş Tarihi / Received Date: 30.06.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 22.10.2020

¹ Doç. Dr. - Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, oalacahan@cumhuriyet.edu.tr

 ORCID: 0000-0002-8715-5325

² Dr. Öğretim Görevlisi - Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, saniyevatandas@isparta.edu.tr

 ORCID: 0000-0002-3646-9232

Giriş

‘Kamu’, ‘kamusal’ veya ‘kamusal alan’, Batı Avrupa toplumlarının sosyal ve siyasal şartlarının ürünü olarak doğmuştur. 17. yüzyılda başlayan fakat asıl formuna 18. yüzyılda kavuşan sosyal ve siyasal koşullar, kamu kavramının inşasını oluşturmuş, takip eden süreçte kavramsal inşa kesintisiz devam etmiştir. Fakat bu durum, ‘kamu’ ve türevi olguların tamamıyla modern zamanlara özgü olduğunu düşündürmemelidir. ‘Kamu’ sözcüğü eksenindeki kavramsal inşanın başlangıcı çok daha eskilere gitmektedir. Özellikle siyasal süreç içinde yurttaşlar arasındaki etkileşimin rolüne ve önemine işaret eden bir kavram olarak kamusal alanın kökenleri Antik Yunan’a dek gerilere uzanmaktadır. Helenist toplum yapısında egemen olan yaşam tarzı ve toplumsal ilişkiler kendi içinde yapısal ve işlevsel bir ayrışmaya yol açmıştır. Bu durum Aristoteles’in dikkatini çekmiş ve oluşan toplumsal olguda bireyin kendi özelinde şekillenene ve bedeniyle de ilintili olan yaşamı ‘ev’ ya da güncel tanımla özel alan; özellikle siyaset yaşamının gerektirdiği zorunlu toplumsal ilişkilerin kurulduğu alan olan *theoria* yaşamını ise ‘polis’ ile ya da güncel tanımla kamusal alan ekseninde tasnif ederek anlatmıştır. Eğer konuyu tamamıyla ‘kamu’ ekseninde irdelemek gerekirse, Antik Yunan’daki agoralarda ya da kolonyal dönem şehirlerinin tartışma salonlarında gerçekteşen politik idealler ve düşünce alişverişleri ‘kamu’nun inşasında başlangıcı oluşturmuştur. Fakat modern anlamıyla ve işleviyle kamusal alan 18. yüzyıl Batı Avrupa’sının sosyal ve siyasal ortamının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

Kapitalist sistemin gerektirdiği yeni düzen modern kamusal alanın doğuşuna zemin hazırlamıştır. 18. yüzyıl koşullarında kahvehaneler, kulüpler, salonlar, basın ve parlamento benzeri yerlerde gerçekteşen edebi konular edebi kamusal alanın, söz konusu tartışmaların giderek siyasal konuları da içermesiyle politik kamusal alanın doğuşu gerçekteşmiştir. Kahvehaneler başta olmak üzere benzeri diğer yerlerde yapılan tartışmalar yazılı basın endüstrisinin gelişmesiyle birlikte daha da güçlenmiş ve giderek basın, devlet otoritesinin etkinlik ve uygulamalarına yönelik siyasal eleştirilerin ve tartışmaların yapıldığı, yorumların üretildiği temel forum haline gelmiştir. Böylelikle uzun bir süre kamusal alanın temel iletişim araçlarını gazeteler ve dergiler oluşturmuştur. Bu süreçte ve söz konusu araçlar sayesinde öncelikle, kamusal alan olgusu için temel niteliğe sahip olan devletin dışında siyasal iletişimin gerçekteşebileceği sivil bir alan ve bu alana siyasal katılımı mümkün kılacak özne konumlarının oluşumu gerçekteşmiştir. Kamusal katılım ve iletişimi herkesin özgür ve eşit katılıma açık kılacak düşünsel gelişmelerin ve yasal düzenlemelerin meydana gelmesi ise kamusal alanın gelişimini hem hızlandırmış hem de güçlendirmiştir. Tüm bunların arkasındaki temel motivasyon unsuru ise kapitalizmin yol açtığı yeni üretim düzeninde ortaya çıkan modern devlet ile ondan bağımsızlaşan toplumun ürünü olan kamusal ve özel alan ayrımındaki kutuplaşma olmuştur. Bilişim ve iletişim teknolojilerinin gelişime koşut kamusal alan olgusu anlamsal ve işlevsel açıdan sürekli değişime uğramış ve günümüz itibarıyla en kapsamlı konumuna erişmiştir.

‘Özel alan’ olgusunun oluşumu, ‘kamusal alan’ kavramının oluşumundan bağımsız değildir. Çünkü birinin varlığı diğerinin varlığını zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla modern anlam ve işleviyle kamusal alan 18. yüzyılın ürünü olduğu gibi, özel alan da aynı dönemin şartlarının bir ürünüdür. En genel anlamıyla ifade etmek gerekirse, kamusal sözcüğü herkesin denetimine açık olan anlamına gelirken, “özel” sözcüğü ise kişinin ailesi ve arkadaşları ile sınırlanan, dışarıya kapalı bir yaşam bölgesini, bir diğer ifadeyle mahremiyet alanına karşılık gelmektedir. Bilişim ve iletişim teknolojilerinin gelişimi kamusal alanı olduğu gibi özel alanı da radikal şekilde değişime uğratmış ve söz konusu değişim süreci halâ olanca hızıyla devam etmektedir. Değişim kamusal alanın lehine, özel alanın aleyhine işlemektedir. Gerçekteşen değişimi özel alan ekseninde irdelemek gerekirse, genel olarak internet teknolojisi, özel olarak da sosyal medya özel alana ait olanları alenileştirerek, özel alan ile ilgili bu unsurları kamunun ilgi ve bilgisine sunarken özel alanın da her geçen gün daraltılmasına yol açmaktadır. Ancak önemli olan bu değişimin eskiden olduğu gibi dışsal bir müdahale ile gerçekteşmemesidir. Bireyler söz konusu alenileşmenin öznesidirler. Özneliklerini nesneleşmenin aracı olarak kullanılmaktadırlar. Kısacası bireyler bu süreçte kendi özneliklerini kamusal alanda nesne haline getirmektedirler.

Kamusal Alan

‘Kamu’, Türkçe sözlükte “1. Hep, bütün, 2. Bir ülkedeki halkın bütünü” (Türkçe Sözlük, 1983, s. 633) anlamlarına gelmektedir. ‘Kamu alanı’ ise sosyo-politik kullanımlardaki anlamıyla; “kamu otoritesinin geçerli olduğu yer”, “çoğulculuğun, renkliliğin ve özgürlüğün olduğu alan”, “kamu görevlisinin bulunduğu her yer” olarak karşılık bulmaktadır (Yükselbaba, 2008, s. 227). Biraz daha detaylandırmak gerekirse, ‘kamusal alan’, İletişim Sözlüğü’nde, Habermas’ın *The Public Sphere: An Encyclopedia Article* (Habermas, 1974) yazısına atıfla “sosyo-politik veya pratik sorunların çözülmesi amacıyla kişiler arasında değerler ve ölçümler

üzerinde mutabakata varılma olanağının bulunduğu kamusal yaşam alanı” (Mutlu, 2004, s. 164, 165) şeklinde tanımlanmaktadır. Bunların yanı sıra, kamusal alan açıklanırken, liberal siyasal düzenin feodal düzenin yerini almaya başladığı 17. ve 18. yüzyıldaki bireylerin toplulukla ilgili sorunları ve konuları tartışmak üzere bir araya geldikleri ‘arena’ya atıfta bulunulmuştur (Mutlu, 2004, s. 164). Konuyu detaylı olarak ele almış bulunan Habermas’ın kamusal alan ile ilgili literatürde çoğu zaman atıfta bulunulan önemli tespiti şöyledir:

“Kamusal alan kavramıyla, her şeyden önce, toplumsal yaşamımız içinde, kamuoyuna benzer bir şeyin oluşturulabildiği bir alanı kastederiz. Bu alana tüm yurttaşların erişmesi garanti altına alınmıştır... Yurttaşlar ancak, genel yarara ilişkin meseleler hakkında kısıtlanmamış bir tarzda, yani toplanma, örgütlenme, kanaatlerini ifade etme ve yayınlama özgürlükleri garantilenmiş olarak tartışabildiklerinde kamusal bir gövde biçiminde davranmış olurlar” (Habermas, 2005, s. 95).

Habermas, ‘kamu’ ve ‘kamusal alan’ sözcüklerinin etimolojisinin, toplumsal ve tarihsel bir tahlil için açıklayıcı olduğunu düşünmüştür. Onun tespitlerine göre Almandaki ‘öffentlichkeit’ sözcüğü, 18. yüzyılda ‘publicité’ ve ‘publicity’ ile benzerlik kurularak türetilmiştir. ‘Öffentlichkeit’, İngilizcedeki ‘public sphere’i kapsamakla birlikte, onu aşan bir anlama sahiptir. Yine Habermas’a göre ‘öffentlichkeit’ sözcüğü mekânsal bir anlama sahiptir: “Anlamaların geliştirildiği, dağıtıldığı ve üzerinde tartışarak anlaşmaya varıldığı toplumsal alan ya da arenalara ve aynı zamanda bu süreç tarafından ve bu süreç içinde oluşturulan kolektif gövdeye; ‘kamu’ya işaret eder. Ama öffentlichkeit aynı zamanda ‘tasavvur edilen bir muhteva ve kıstas’ içeriğine de sahiptir” (Yükselbaba, 2008, s. 68). Söz konusu kıstasın Almandaki kökü ‘öffen’ olup, ‘açıklık’ anlamındadır. Almanya’da 18. yüzyılın sonunda kullanılmaya başlayan öffentlichkeit sözcüğü, bu dönemde bir ihtiyaca denk düştüğü için günlük dilde yer bulmuştur. Mal mübadelesi ve emeğin toplumsallaşması ile kurumlaşan ‘burjuva toplumunun’ bir unsurudur (Habermas, 2005, s. 59).

18. yüzyıl şartlarındaki anlayışa göre ‘politik olan şey’, doğal durumlarında kanunsuzluk hâlinde yaşayan insanların bir sözleşme ile haklarını iktidara devrettikleri ve iktidar gücünün aleyhlerine dönmesini önlemek için de iktidarı sınırlayan yasalar oluşturdukları anlayışını dile getiren sözleşmecî kuramlarda temel bulan klasik liberal devlet düşüncesi ve ‘genel yarar’, ‘ortak çıkar’ fikirleriyle örtüşmeye başlanmıştır. ‘Genel yarar adına tartışmak’ şeklinde anlaşılacak olan politik olma durumu, zaman içerisinde evrilerek, 19. yüzyılın ortalarında, ‘genel yarar adına’ hareket edecekleri seçmek biçimine dönüşmüştür. Liberal nitelikteki politik anlayışın burjuvanın soylulara karşı yürüttüğü mücadelenin ulaştığı zafer ile ortaya çıkan formu esas alındığında; dönemin ‘ortak çıkar’ının aslında burjuvanın, hatta eğitilmiş ve erkek burjuvanın çıkarı olduğu görüşüne ulaşmakta zorlanılmaz. 19. yüzyıl ortalarında kamusal alan anlayışının uzun bir zamandan beri evrilmesinin doğal istikameti doğrultusunda burjuvayla ilişkili sınırlarını aşması ve kitle iletişim araçlarının da yaygınlaşmasıyla, ‘politik olan’ bundan böyle haberleri okumak ve seçimlere katılmak ile eş tutulmaya başlanmıştır. Artık, kamusal olan, ‘akılcı tartışmalara girmek’ değil ‘kamunun bilgilendirilmesi’ olarak anlaşılmaktadır (Malkoç, 2018, s. 15).

Kamusal alan olgusu yapısal açıdan ve kavram düzeyinde zaman içinde sürekli değişerek bugünkü formunu kazanmıştır. Habermas’ın *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü* adlı ünlü eserinde dile getirdiği kamusal alanın yapısal dönüşümü ile ilgili tespitleri şu şekilde özetlenmiştir:

“Özel alan ile kamu otoritesinin birbirinden ayrıldığı bir dönemde (17. yüzyılın sonundan itibaren), bireylerin burjuva ve insan olarak, görece eşit biçimde, önce yazınsal konularda, sonra siyasal basının devreye girmesiyle toplumla ve devletle ilgili konularda serbestçe rasyonel-eleştirel tartışmalar yaptıkları, ilkece herkesçe erişilebilir kamusal alandan, devletim özel alana müdahale ettiği, toplumun da devlete nüfuzuyla toplumun “yeniden feodalleştiği”, özel-kamu ayrımının silindiği, reklamların ve halkla ilişkilerin yükseldiği bir dönemde (19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren), politik partilerin ve kitle iletişim araçlarının biçimlendirdiği (güdüp yönlendirilen “kitle”den oluşan) “görünüştaki” kamusal alana geçilir” (Kejanlıoğlu, 2004, s. 690).

Kamusal alan sözcüğünün modern dönemde adının duyulması, ilk olarak Avrupa bölgesindeki despotik devletlere karşı yürütülen mücadeleler sırasında olmuştur. Kamudan söz etmek, keyfi hareket ettikleri, ellerindeki güçleri kötüye kullandıkları ve kendi ‘özel’ çıkarlarını toplumun aleyhine olabilecek şekilde gözettikleri için kuşku duyulan kralları ve kraliyet ailelerini hedef almak anlamına geliyordu (Keane, 2002, s. 296). ‘Kamu’, ‘kamusal erdem’, ‘kamuoyu’ gibi sözcükler ‘basın özgürlüğünü’ ve diğer kamusal özgürlükleri desteklemek için kullanılmıştı. ‘Kamu’ sözcüğünün İngilizcedeki bilinen ilk kullanımı ‘kamuoyu toplumun ortak çıkarı ile bir tutmak’ şeklindeydi. John Keane konu ile ilgili bazı tespitleri şöyledir:

“[D]aha önce tek başlarına hareket eden iki ya da daha fazla kişi hem kendi etkileşimlerini hem de içinde daima ve hâlihazırda konumlandırıldıkları daha geniş toplumsal ve siyasal iktidar ilişkilerini sorgulamak için bir araya geldiklerinde kamusal alan oluşmaya başlamıştır. Bu özerk oluşum aracılığıyla kamusal alanın üyeleri yaptıkları şeyleri değerlendirirler, nasıl bir arada yaşayacaklarını kararlaştırırlar ve ellerindeki araçların tahmini sınırlılıkları içinde öngörülebilir bir gelecekte nasıl ortaklaşa hareket edebileceklerini belirlerler” (Keane, 1984, s. 34).

Habermas’ın, yaptığı kamusal alan tanımlamasında, başka bir deyişle kavramsallaştırmasında öne çıkan özellikler; ‘herkese açık olma’, ‘toplumun bireylerine karşı sorumlu olma, siyasal denetim’, ‘ortak çıkar’ gibi noktalarda toplanmaktadır. Konuya farklı açılardan yaklaşan Arendt’e göre ise kamusal alan teriminde iki farklı anlam yer almaktadır; bunlardan birisi ‘alenileşme’ ve diğeri ise ‘ortaklaşa sahip olunan dünya’ anlamlarıdır. Alenileşme anlamındaki kamusal alan fikri, “kamuda gözüken her şey herkes tarafından görülebilir ve duyulabilir ve mümkün olan en geniş açıklığa sahiptir” (Arendt, 2006, s. 92) anlamındadır. Arendt’in bu sözcüğe yüklediği diğeri anlam ise, “hepimiz için ortak olan bir dünya”yı ifade etmektedir. Ancak bu dünya, insanların üzerinde hareket ettikleri sınırlı bir mekânı ve organik yaşamın genel durumunu oluşturan yeryüzü ya da doğayla aynı değildir. Daha çok, insan eseri bir dünyada birlikte yaşayanlar arasında olup biten hususlarda olduğu kadar, insan elinden çıkma şeylerle, insanî yapıyla ilintilidir (Arendt, 2006, s. 95). Bu ise Arendt’in kamusal olana ilişkin düşünce ve tespitleri ile kültür arasında güçlü bir ilişki bulunduğunu göstermektedir. Arendt, siyasi olan ile kamusal olanı aynı görmüştür. Ona göre, insanın kendi siyasi bilincini geliştirmesi diğeri insanların varlığına, yani insani çoğulluğa bağlıdır (Onat, 2010, s. 11).

Kamusal sözcüğünün güncel dildeki yaygın kullanım anlamlarına gelince, dört farklı fakat birbirine oldukça yakın anlamlı kullanım şekli tespit edilebilmektedir (Gripsrud, Hallvard vd, 2010, s. 14):

İlk olarak, kamusal denildiğinde kent meydanları, parklar gibi fiziksel alanların paylaşılan ‘ortak’ın (common) kısmına ya da tamamına açık olduğu zaman kamusalıktan bahsediliyor demektir. Bu metafor genişletilirse, malûmat (information) ve kültürel kaynaklar serbestçe erişilebilir ve iletilebilir olduklarında, dolayısıyla potansiyel olarak ‘ortak’ olana ait (common) olduklarında, kamusala ilişkin düşünülmüş olunur.

İkinci anlamında ise kamusal ve özel arasındaki ayırmadan bahsedilebilir. Kamusal denildiğinde, siyasi birimin bütün üyelerinin ortak çıkarı olan konuları, dolayısıyla yönetsel kurumların meşruiyetine ilişkin konular tanımlanmaktadır. ‘Özel’ denildiğinde ise insanların özel hayatına ve kişisel sınırlarına bırakılması gereken yaşam alanları tanımlanmaktadır. Fakat kamusal ve özel arasındaki ayırım sabit ve belirgin değildir. Aksine, kamusal ile özel alan arasındaki sınırın nereden çizileceği konusu demokratik toplumlarda devam eden bir ihtilaftır.

Üçüncü olarak, kamusal sözcüğü toplumsal kategori olarak kullanılabilir. Bir yandan özel kamusal etkinliklere katılan herkesi tanımlamak için veya ‘okuyan kamu’ denildiğinde ortaya çıkan ifade biçimindeki gibi sınırlı anlamlarda kullanırken, diğeri yandan vatandaşların oluşturduğu grubu nitelendirmek için daha geniş anlamda da kullanılmaktadır.

Dördüncü ve son olarak, günün meseleleri üzerine kamusal vatandaşlar arasında oluşan bireysel görüşlerin toplamı ‘kamuoyu’ şeklinde tanımlanmaktadır.

Bu kısa açıklamadan da anlaşıldığı üzere, kamu/kamusal tanımı ile ilgili çok farklı görüşler mevcuttur. Postmodernist olmasının yanı sıra, Habermas’ın birçok konuda karşı kanıt ürettiği bir düşünür olarak Charles Taylor’un kamusal tanımlaması ve aslında bu tanımla bir karşı görüş dile getirmesi konuya ilişkin farklı düşünceleri görmek açısından anlamlı olacaktır. Taylor, kamu sözcüğünü iki temel anlamda kullanmaktadır: Birincisi, “bütün topluluğu etkileyen işler veya bu işlerin yürütülmesi ile ilgili olma” manasındadır. İkinci anlamıyla kamusal herkesi kapsayan bir geçiş yetkisini içermektedir; kamuya açık toplantılar, kamuya açık parklar gibi. Veya bir şeyin aleni hâle gelmesini ifade etmektedir; bir haberin kamuya duyurulması gibi (Yükselbaba, 2008, s. 70). Bu kullanımlara göre birincisine ‘kamu işleri’, ikincisine ise ‘kamu otoritesi’ örneklerdir.

“Kamusal alan toplum üyelerinin, matbu veya elektronik çeşitli iletişim araçları sayesinde bir araya gelerek ya da yüz yüze görüşerek kamu yararıyla ilgili konuları tartıştığı ve böylece bu konular hakkında ortak bir fikir oluşturduğu varsayılan ortak bir mekândır. ‘Ortak bir mekân’ diyorum, çünkü birçok iletişim aracı ve ortamı olsa da bu ortamlarda birçok mübadele gerçekleşse de ilkesel olarak hepsinin birbirleriyle iletişim içinde oldukları farz edilir. Televizyonda gördüğümüz tartışma bu sabah gazetede ne dendiğini

dikkate alır, gazetede haberse, radyoda dün yayınlanan açık oturumu anlatır vb. Kamusal alanı genellikle tekil kullanmamızın nedeni budur” (Taylor, 2006, s. 89).

Kamusal sözcüğünün anlamsal içeriğinin ne olduğu konusunda bir uzlaşmadan bahsetmek gerçekten çok zor. Bu durum tersi açısından da böyle. Bazıları kamusal olanı değil, kamusal olmayı tanımlayarak kamusal olanı belirlemeye çalışmışlar, fakat karmaşa orada da devam etmiştir. Kamusal olanın ne olmadığı sorusuna verilen cevaplarda iki özellik dikkat çekmektedir. Devlet, çoğu zaman zannedildiğinin aksine, kamusal alandaki aktörlerden biri değildir. Kamu ile devletin zaman zaman özdeş görülmesi devletin kamusal alanın baş aktörü gibi algılanmasına yol açabilmektedir. Devlet, esasen, kamusal alanın koşullarını, altyapısını sağlama hizmetini gören bir araçtır. İkinci özellik ise kamusal alanın, “ücretli işin resmi ekonomik alanı” olmadığıdır (Karadağ, 2006, s. 45).

Kamusal-Özel Alan İlişkisi ve Farklılığı

Kamusal-özel alan ayrımı, iki alan arasında gerçekleşen bir karşılıklı ilişkisine dayanmaktadır. Bu iki kavramı analitik olarak ayırt etmek için iki temel ölçüt tespit edilebilir: Birincisi ‘görünürlük’tür. Bununla ‘açık olan’, ‘ortaya çıkarılan’, ‘alenileşen’ ya da ‘erişilebilir olan’ ifade edilir. İkincisi ‘kolektiflik’tir. Kolektiflik, ‘bireysel olan’ ya da ‘bireye ilişkin olan’ veya ‘toplumsal olan’ ile ‘toplumsal yarara yönelik olan’ arasındaki ayrımı ifade etmektedir. Bunlar kamusal alanla özel alan ayrımını netleştirmekle birlikte, kamusal ile özel alan zaman zaman iç içe geçebilmekte, ya da ikisi birbirinden farklı boyutlara ve anlamlara göre değerlendirilebilmektedir. Bu kamusal-özel ayrımında çok çeşitli ölçütler bulunduğu önemli bir göstergesidir (Mahçupyan, 1999, s.24). Weintraub, toplumsal ve politik analizde kullanılan özel/kamusal ayrımını yapan dört model öne sürmüştür:

1. *Liberal ekonomist model*: Bu model ile güncel olarak kullanılan en yaygın ayrımı yapılmakta; devlet idaresi ile pazar ekonomisi arasındaki ayrımın kamu ve özele denk düştüğü ifade edilmektedir.

2. *Cumhuriyetçi erdem modeli*: Kökleri Antik Yunan’a dayandırılan bu modele göre, kamusal alan, devlet idaresinden ve pazar ekonomisinden ayrı topluluk ve yurttaşlık alanıdır. Özel alan ise ailenin ve ekonominin alanıdır. Kamusal alan, politikanın alanıdır ve yurttaşların özyönetimini ifade etmektedir. Birinci modelde ise kamusal alan devleti ve onun idaresini ifade etmektedir.

3. *Sosyallik modeli*: Bu modelde kamusal alan, toplumsalın içinde ‘planlanmamış’ sosyal etkileşime karşılık gelmektedir. Özel, mahremiyet alanını işaret ederken, kamusal ise sosyallik içindeki yaşam alanını ifade etmektedir.

4. *Feminist analizlerde kullanılan kamusal/özel ayrım modeli*: Özel alan aile içidir. Evin dışında kalan alan ise kamusal alanı oluşturmaktadır (Özbek, 2004, s. 45, 46).

Toplumsal örgütlenmenin üzerine kurulan kamusal alan-özel alan ayrımı, 17. yüzyıldan bu yana Batı Avrupa siyasal düşüncesinde merkezi bir yer tutmaktadır. Bu sözcük ikilisinin tekabül ettiği iki ayrım: Devletin alanı-toplumun alanı, ev alanı-ev dışı alan şeklindedir. Devlet, kamusal alan; ev, aile ve mahrem hayat ise özel alan sayılmaktadır. Bu iki ayrım arasındaki farkın sosyo-ekonomik alanda ortaya çıktığı görülmektedir. Bütün bir düşünce tarihinin üzerine oturduğu bu önemli iki alanda farklı kurallar seti kullanılmaktadır. Özel alan informal ilişkilerin, duyguların, karşılıksız yardımın alanı iken; kamu alanı şekli ilişkilerin, adaletin ve akılcılığın alanı olarak nitelendirilmektedir (Bora, 1997, s. 85, 86). Kamu ve özel karşıtlığının, 17. yüzyıl sonlarında, bugünkü kullanımlarına benzer bir anlam aldığı görülmektedir. Bu konu hakkındaki araştırmalarıyla tanınan Richard Sennet’e göre kamusal sözcüğü, “herkesin denetimine açık olan” anlamına gelirken; özel sözcüğü “kişinin ailesi ve arkadaşları ile sınırlanan mahfuz bir yaşam bölgesi” anlamına gelmektedir (Sennet, 1996, s. 31). Sennet, kamusal ve özel ifade tarzlarının birbiriyle çelişen şeyler olmaktan çok, birbirinin alternatifi olduklarını dile getirmiştir (Sennet, 1996, s. 131). Bu iki kavramı devlet bağlamında ele alan Althusser (2015), devletin ideolojik aygıtlarından olduğunu belirttiği iletişim ve medya aygıtlarının büyük oranda özel alanda bulunduğunu belirtir.

Burjuva sınıfının kamusal alan karşısındaki durumu, bazı araştırmacılara göre ‘özel alanı’ inşa etmeyi gerektirmiştir. Bu bazı araştırmacılar, ‘özel alan’ veya ‘özel hayat’ teriminin tarihi süreç içerisinde burjuva sınıfı tarafından sahip olunan ayrıcalıkların geniş halk kitleleri tarafından fark edilmesinin engellenmesi amacıyla ortaya atıldığını iddia etmektedirler (Danışman, 1991, s. 1). Bu bağlamda Althusser de (2015) hakim sınıfın ideolojik aygıtlar üzerinden özel alanı da kontrol ettiği görüşündedir. Diğer bazılarına göre ise ‘özel alan’ veya ‘özel hayat’ kent yaşamının bir ürünü olarak doğmuştur. Toplumu oluşturan insanların önemli bir kısmının yaşadığı kırsal yaşamında hayat olaylarının büyük bölümü herkesin gözü önünde

olduğundan ‘açıklık’ söz konusudur; hemen her şey alenidir. Herkes herkesi ve hemen her şeyi bilir. Ancak daha yoğun nüfusun bulunduğu ve bireyin kendisini gizlemek zorunda kaldığı kent yaşamlarında ise ‘gizlilik’ esas kabul edilmiştir (Philippe, Duby, 2008, s. 164). Özellikle 17. yüzyıldan itibaren geniş halk kitlelerinin kentlerde yaşamaya başlaması ile birlikte, insanlar birbirlerine daha çok yakınlaşmış ve bu yakınlık sayesinde birbirlerini daha kolay takip edebilme imkânı elde etmişlerdir (Zafer, 2010, s. 6). Burjuvazi, öncelikle bireyi, birey de toplum içinde başkalarının meraklı bakışlarından uzak yaşama isteğini ön plana çıkararak, bir bakıma özel hayat ve özel hayatın gizliliği kavramlarının doğumuna öncülük etmiştir (Öncü, 2011, s. 83). Burada özel alan veya özel hayat “kamunun dışında olan, kamusal olana dâhil olmayan” manasındadır. Kamusal olanın açık/aleni olmasına karşılık özel alan/hayat örtük/gizlidir. Bireyin belirli kişiler hariç kamuyu teşkil eden diğer bireylerden gizli tutmak istediği veya yine kendisine yakın buldukları hariç başkalarının bilinmesini uygun görmediği, sadece kendisinin seçtiği sınırlı sayıdaki kişilerle ve sınırlı ölçüde paylaştığı her türlü yaşam olaylarının oluşturduğu hayat alanı kişinin özel hayat alanını ifade etmektedir (Araslı, 1979, s. 5). Bir başka tanıma göre ise “kişinin dış dünya ile ilişkisinin algılandığı, bilgi, görgü ve verilerin depolanarak sadece sahibi veya kendine yakın birkaç kişinin bildiği, insanın orada daha özgür olduğu bir hayattır” (Soyaslan, 2012, s. 329).

Günümüzde kamusal alan ilkesi hem mekân hem de anlam (kavram) olarak değişiklik göstermektedir. Kamusal alanın gelişimi erken dönemde kahvehanelerde, kasaba toplantılarında ve edebiyat çevrelerinde başlamıştır. Bu durum günümüzde yerini birçok yerel mekâna bırakmıştır. Geçen yüzyılların yurttaşları söz konusu mekânlarda neyin, nasıl ve ne zaman yapılması gerektiği konusunda tartışmaktaydılar (Keane, 2002, s. 311). Bu tartışmalar artık daha çok televizyon ekranında gerçekleşiyor. Fakat yine de bu tartışmaların birçoğunun televizyonlardaki programlarda gerçekleşiyor olması kamusal alan sözcüğünün birinci anlamını yitirdiğini göstermemektedir. ‘Kamu’ sözcüğü, özel olarak bize ait olandan ayrı, hepimiz için ortak olan bir dünyayı ifade etmektedir. Fakat bu dünya, insanların üzerinde hareket ettikleri yeryüzü ya da doğadan farklıdır. Kamusal dünya, yeryüzünde birlikte yaşayan insanlar arasında olup biten meselelerle olduğu kadar, insanın yaptıklarıyla da ilintilidir. Bu dünyada bir arada yaşamak, Arendt’e göre özünde şu anlama gelmektedir:

“Şeylerden oluşma bir dünya, çevresinde oturmakta olanlar tarafından ortak sahiplenilmekte olan bir masa gibidir, arada olan her şey gibi bu dünya da insanları hem birbirlerine bağlar hem de ayırır” (Arendt, 2006, s. 95, 96).

‘Özeline kamusallaşması’, ‘kamusalın çözülüşü, çöküşü veya dönüşümü’, ‘toplumsalın sökülmesi’ gibi argümanlarla tartışılan özel alanın kamusal alana dönüşüm süreci, aslında toplumun cemaatlara ve bireylere kadar parçalanmasının ifadesi olarak anlam kazanmaktadır. Yaşanan bu süreç aynı zamanda ev halkının güvenliğini de sosyal devletin üstlendiği bir iş olmaktan çıkararak, öznelere kişisel becerilerine bırakmaya soyunmuştur (Sancar, 2002, s. 3). Richard Sennet’in de *Kamusal İnsanın Çöküşü* eserinde bahsettiği gibi, kamusal mekânlar, birbirleriyle herhangi bir bağa sahip olmayan bireyler açısından artık sadece tüketilen, geçilip gidilen mekânlar olarak algılanmaktadır. İnsanlar birbirinden yalıtılmış binalarda yaşamakta ve işyerleri aynı yalıtılmışlığı üretmektedir. Sonuç olarak toplumun paylaştığı ortak alanlar kişinin başkalarıyla bir şeyler paylaşabildiği ortak mekânlar olma özelliğini yitirmiştir. İnsanlar sokaklardan geçmektedir ve içinden geçtikleri mekân, kendilerine son derece yabancılarla dolu bir sahadır (Sennet, 1996, s. 40). Son zamanlarda giderek evin mahremiyeti, toplu mekânların küçümsenmesi, pek çok teknolojik yeniliğin evin yalıtılmışlığına katkıda bulunacak tarzda tasarlanmaları bu amaca yöneliktir. Artık sokaklar, ev ve iş arasında geçilen yabancı mekânlar hâline dönüşmüştür (Çelikoğlu, 2007, s. 28, 29).

Kamusal hayatın karşıtı olarak özel hayatın (İngilizce: *private*, Fransızca: *prive*, Almancada: *privat*) başlangıcında, mekânsal olarak bir karşıtlık ortaya çıkar. Özel hayatın alanı, evin belirli bir sınırla çevrilmiş alanıdır. Fakat buna rağmen özel hayat alanı sözcüğünün anlamı aslında görelidir. Çünkü dıştan içe doğru adım adım ilerlenir. Özel hayatın “aile hayatı; bireysel değil, aile içi ilişkilere ve karşılıklı güvene dayalı bir hayat” (Ariès ve Duby, 2006, 2/, s. 20, 21) şeklinde tanımlandığına da rastlamaktayız. Bundan dolayı özel hayat, aslında ailenin özel hayatı içerisinde kişisel özel hayatı ifade eden bir anlamda da kullanılmaktadır. Feodal Avrupa’da, aile fertlerini yemek ve sohbet için bir araya toplayan ailede herkesin bir görevi vardı. İşlerde görülen bu çeşitlenme, aile bünyesinde de kişisel gizlilik eğiliminin arttığına dair işaretlerin çoğaldığı bir dönemde görülmüştür. Ailenin özel hayatı, kişisel özel hayata çerçeve teşkil etmekteydi. Bu ihtiyacı özel alanların düzenlenişinden ve kullanımından anlıyoruz. Mesela zaman içerisinde oda sayısının artması, yatak odalarının kapılarının kilitlemesi gibi pratikler bu durumu açıkça gözler önüne sermektedir (Ariès ve Duby, 2006, 2/, s. 225).

Özel hayat sözcüğü standart ve sabit bir anlamı işaret etmediğinden, tanımlanması oldukça güçtür. Çünkü her şeyden önce bu sözcüğün anlam sınırlarını tayin edebilecek, herkesin üzerinde uzlaştığı ortak ve kesin ölçütler mevcut değildir. *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*'nde ve AIHM kararlarında da özel hayat sözcüğünün tanımının yapılmamış olması dikkat çekicidir. AIHM'e göre, özel hayat bütün unsurlarıyla tanımlanamayacak kadar geniş anlamlı bir sözcüktür (Kilkelly, 2001, s. 16). Ancak, Avrupa Konseyi Parlamenterler Danışma Asamblesinin 428 (19709) sayılı kararında, özel hayat, “zorunlu olarak bireyin kendi hayatını en az müdahale ile yaşamasını içerir: özel, aile ve ev hayatı, fiziksel ve moral bütünlüğü, onuru ve şöhreti, aldatılma durumunda olmaktan sakınmak, ilgisiz ve utandırıcı gerçeklerin açıklanmaması, özel fotoğrafların izinsiz yayınlanmaması, güvenilerek verilen veya alınan enformasyonun açıklanmasının engellenmesi” biçiminde tanımlanmıştır (Üzeltürk, 2004, s. 168). ‘Özel hayat’ sözcüğü özünde muğlaklığı barındırdığından, ‘Özel ve kamusal olan nedir?’, ‘Bir eylem hangi noktadan sonra özel alandan çıkıp kamusal alana girer?’ sorularına kesin cevaplar bulmak ne öğretilerde ne uygulamada kolay değildir. Buna ek olarak özel hayat sözcüğünün anlam alanı zamana, mekâna, topluma ve kişiye göre değişebilir özellik taşıdığından, sözcüğün anlam içeriğini tartışmaya yer bırakmayacak ölçüde açık ve kesin şekilde tespit etmek şimdiye kadar mümkün olmamıştır. Belki de bu nedenle öğretilerde bu hak ‘özel hayata saygı gösterme hakkı’, ‘özel hayatın gizliliğine saygı’, ‘özel hayatın gizliliği hakkı’, ‘özel hayatın gizliliği ve korunması hakkı’ gibi farklı isimler kullanılarak tanımlanmaya çalışılmıştır (Yıldırım, 2004, s. 392; Yüksel, 2012, s. 35-49; Araslı, 1979, s. 43; Şen, 1996, s. 8; Keklik, 2012, s. 8-9).

Uluslararası hukukta ‘özel hayat’ ilk kez *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi*'nin 12. maddesinde “Hiç kimse özel hayatı, ailesi, meskeni veya yazışması hususlarında keyfi karışmalara, şeref ve şöhretine karşı tecavüzlere maruz bırakılamaz. Herkesin bu karışma ve tecavüzlere karşı kanun ile korunmaya hakkı vardır” şeklinde düzenlenmiştir. Bu beyannamede yer alan hakların her yerde ve etkin olarak tanınmasını ve uygulanmasını sağlamayı hedef alan *İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerinin Korunmasına İlişkin Sözleşme*'de (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi) özel hayatın korunması hakkını 8. maddede “Özel Hayatın ve Aile Hayatının Korunması” adı altında; “Herkes özel ve aile hayatına, konutuna ve haberleşmesine saygı gösterilmesi hakkına sahiptir” diyerek düzenlemiştir. Ayrıca *Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Milletlerarası Sözleşme*'nin 17/1. maddesinde de özel hayat sözcüğüne yer verilmiştir. Bu sözleşmelerde ‘özel hayat’ sözcüğüne yüklenen anlamlarla birlikte aile hayatını, meskeni ve haberleşme hakkını koruma altına aldığı görülmektedir (Polater, 2010, s. 7). 1967 tarihinde düzenlenen *Kuzey Ülkeleri Hukukçular Kongresi*'nde varılan sonuçlara göre özel hayatın gizliliği ve korunması hakkı daha geniş değişimle bireyin aşağıda belirtilen unsurlara karşı korunarak dilediği gibi yaşaması şeklinde belirtilmiştir. Ulaşılan görüş şudur: Özel, ailevi ve ev hayatına her müdahale; Şeref ve üne zarar vermek; Fiziki ve fikri bütünlüğe veya ahlaki veya entelektüel özgürlüğe karşı bütün tecavüzler; Söz veya fiillerine zarar verebilecek her yorum; Özel hayata ilişkin, konuşma dışı olan ve bireyi zor duruma düşürebilecek olayların açığa vurulması; Bireyin adının, kimliğinin veya görüntüsünün kullanılması; Bireyi casus gibi izlemek, gözetlemek, kollamak ve taciz etmek; Muhabere gönderilerini ele geçirmek; Sözlü veya yazılı muharebeyi kötü amaçlı kullanmak; Bireye iletilen veya bireyin elde ettiği mesleki sırların açığa vurulması gibi durumlar bizzat kişinin özel hayatını ihlal etmektedir (Danışman, 1991, s. 11).

Özel Alan ve Gizlilik İlkesi

Fransa'da ‘özel hayat’ sözcüğü ilk defa 1819 yılında *Basın Kanunu*'nun *Meclis*'teki müzakeresi sırasında kullanılmıştır. Özel hayatın gizliliği konusunu hukuk literatürüne taşıyan ilk yazılı çalışma 1890 yılında *Harvard Hukuk Dergisi*'nde yayınlanan Samuel D. Warren-Louis D. Brandeis tarafından kaleme alınmış olan bir makaledir. Makalede özel hayatın gizliliği durumunu karşılamak üzere *the right to privacy* sözcüğü kullanılmış ve bu hak en basit hâliyle “yalnız bırakılma hakkı” (the right to be let alone) olarak özetlenmiştir (Gökçe, 2016, s. 12, 13). ‘Özel hayat’ ve ‘özel hayatın gizliliği hakkı’ sözcüklerinin birbirinden farklı anlamları ifade ettiğini unutmamak gerekmektedir. Özel hayat bir hak değildir, yalnızca bireyin yaşamının önemli bir bölümünü ifade eden bir olgudur. Buna karşın ‘özel hayatın gizliliği’ bir hak olup, bu hak ‘özel hayat’ın hukuken korunmasını amaçlamaktadır. Yasalar çoğu zaman özel hayatın ne olduğunu ayrıntılı bir şekilde tanımlamazlar ya da sınırlarını belirlemezler, sadece bu sözcüğü kullanarak özel hayatın gizliliğini koruma altına alırlar. Felsefi alanda epeyce tartışılmış olan özel hayat ile aleni ve genel hayatı ifade eden kamu hayatının kapsamı ve sınırlarının bilinmezliği, varlığını bugün de sürdürmektedir. Çağdaş teoride, özel hayat kamusal olmayan alan tanımından çok daha fazlasını ifade etmektedir. Çünkü kişisel seçimler kişisel bilgilerin korunmasından, malvarlığına ve fiziksel ve zihinsel yaşam alanlarına kadar farklı ve geniş bir alana yayılmıştır (Kaboğlu, 2013, s. 13; Akyürek, 2011, s. 21). Araslı'ya göre özel hayatın gizliliği hakkı; “özel yaşamı düzenlemek, bu yaşamı kimlerin, ne zaman, nasıl ve ne ölçüde

algılayabileceğine ve bu yaşama müdahale edebileceğine karar vermek ve başkalarının da bu karara saygı göstermesini istemek konusunda kişiye, hukuk kurallarınca tanınmış bir yetkidir” (Araslı, 1979, s. 44). Şen ise, ‘özel hayatın gizliliği’ ve ‘özel hayatın korunması’ sözcüklerinin tek başına kullanılması hâlinde konuyu tam olarak ifade etmede yetersiz kalacağından hareketle, ‘özel hayatın gizliliği ve korunması’ sözcüğünü bir bütün olarak kullanmayı tercih etmiştir. Söz konusu sözcüğü “bireyin kişiliğini geliştirmek ve manevi değerlerine güvence sağlamak için başkaları tarafından bilinmesini istemediği hususların oluşturulduğu ve korunması hukuken gerekli görülen hayat üzerindeki hakkı” (Şen, 1996, s. 8) olarak tanımlamıştır.

Bireyler bizzat kendi varlıklarına ve yaşamlarına ait durum ve konuları doğal olarak herkesle ve aynı ölçüde paylaşmazlar. Bu duruma bağlı olarak muhataplara göre değişen farklı kategorileri oluşur ve oluşan katmanlara göre ilişki biçimleri geliştirilir. Örneğin özellikle hukukta bireysel hayata ilişkin belirlenmiş farklı katmanlar oldukça önemli ve işlevseldir. Bunlar üç ayrı katmandır. Hukuk terminolojisinde geçerli olan söz konusu katmanlardan birincisi bireyin ‘gizli (sır) hayatını’, ikincisi ‘özel hayatını’ ve üçüncüsü ise ‘genel hayatını’ ifade etmektedir. Söz konusu üç katmanın biraz daha detaylı olmak üzere açılımları şu şekildedir:

Gizli hayat alanı bireyin sadece kendisi için saklı tuttuğu veya kimseyle paylaşmadığı yahut son derece sınırlı sayıdaki bazı kişiler (ailesi, akrabaları, arkadaşları vb.) dışında herkese kapalı tuttuğu durum ve özelliklerini ifade etmektedir. Bu alan kişisel sırları kapsamaktadır. Kişinin cinsel hayatı, bedeninin bazı özel bölgeleri, bazı duyguları, bazı düşünceleri, bazı inançları, bazı ümitleri, bazı korkuları, bazı aile ilişkileri, bazı kişisel ilişkileri, sağlık ve iletişim gibi bazı yaşam olayları bu alanın en önemli unsurları arasındadır (Serdar, 1999, s. 41; Helvacı, 2012, s. 125; Yüksel, 2012, s. 188).

Özel hayat alanı bireyin gizli hayatına dâhil olmayan ancak herkese de (topluma/kamuya) açık olmayan, aile üyeleri, yakın arkadaşları gibi sınırlı sayıdaki kişilerle paylaştığı durum, özellik ve olayları içine almaktadır. ‘Özel hayat’, bireyin kendi öz varlığı ile bütünleşebileceği, dış etkilerden uzak bir bölgeyi ifade etmektedir. Kişi bu alandaki bazı özel yaşam olaylarını kendisine yakın hissettiği sınırlı sayıdaki kişilerle paylaşır. Bu alan, bireyin izni olmaksızın bir başkasının dâhil olamayacağı, bir başkasının bilmesinin arzu edilmediği, toplumun iyi ya da kötü değerlendirmesiyle karşılaşmak istenmeyen, başkalarıyla paylaşmak arzusu taşınmayan yaşam olaylarını içine alır (Helvacı, 2012, s. 125; Tandoğan, 1963, s. 7; Dural, Ögüz, 2004, s. 5; Zafer, 2010, s. 12-13). Hukukçular bu alanı “kişinin özünde tasarruf hakkına sahip olması nedeniyle başkaları tarafından bilinmesini istemediği ve hukuk tarafından gizliliği ve korunması temel bir şahsiyet hakkı olarak kabul edilmiş faaliyetler alanı” (Şen, 1996, s. 213-229) olarak tanımlamaktadırlar. Kişinin ‘gizli hayat alanı’ ile ‘özel hayat alanı’nı birbirinden kesin çizgilerle ayırmak güçtür. Ancak gizli hayat alanı, özel hayat alanının hiçbir şekilde dokunulamayan çekirdek kısmını oluşturmaktadır. Örneğin kişinin evinde banyo yaparken izlenmesi ya da görüntüsünün kaydedilmesi yaşamın gizli alanına yönelik bir müdahaledir. Yine aynı şekilde vücudunun özel/gizli/sır bölgelerinin bir şekilde görülmesi gizli hayat alanına müdahaledir. Buna karşılık bireyin evinin korunaklı bahçesinde oturması sırasında gizlice izlenmesi ya da kayda alınması özel hayat alanına yönelik bir müdahaleden bahsedilmektedir (Zafer, 2010, s. 190).

Ortak yaşam alanı, bireyin başkalarının bilmesinde sakınca görmediği yaşam olaylarını ifade etmektedir. Kural olarak kişinin ortak yaşam (topluma/kamuya açık) alanında iken başkalarının kendisini izlemesine, dinlemesine ya da gözlemlemesine örtülü olarak izin verdiği kabul edildiğinden herkesin gözü önünde gerçekleşen bu yaşam olaylarına başkalarının algılarına da açık olacaktır. Buradan hareketle kamuya açık alan, önceden belli ve sınırlı olmayan sayıdaki kişilere açık, başkalarının görmesine, duymasına veya izlemesine elverişli yaşam alanlarının tamamını ifade etmektedir. Bireyler bu ortak alanda yaptığı faaliyetler ve görünen aleni işlemlerden dolayı herhangi bir rahatsızlık duymazlar. İnsanoğlunun yaratılışından beri ortak yaşam alanları mevcut olup, köylerde meydanlar, şehirlerde parklar, alışveriş merkezleri, cadde ve sokaklar olarak örneklenebilir. Kamuya açık alanlarda kural olarak özel hayatın gizliliği hakkı en asgari düzeyde korunur. Kişilerin rızalarına aykırı olarak resimlerinin çekilmesi ya da ses veya görüntüsünün kaydedilmesi hâlinde özel hayatın gizliliği hakkının ihlali söz konusu olabilir (Polater, 2010, s. 6; Çelebi, 1997, s. 273; Helvacı, 2013, s. 136-138).

Özel Alanın Gözetim Nesnesine Dönüşümü ve Sosyal Medya

Filozof Herakleitos ‘Her şey değişir’ derken içinde yaşadığı fizik dünyaya ve insanların yaşam tarzlarına bakmış olmalı. Daha çok da fizik dünyadaki oluşum ve değişimleri öncelikle görmüş olmalı ki, kuramına ilişkin örneğini ‘nehir’, ‘su’, ‘yıkılmak’ gibi sözcükler üzerinden ve tamamıyla nesnel dünya ile ilgili alandan vermiştir. Herakleitos acaba zamanımızda yaşasaydı, teknolojinin ve yaşam tarzlarının birbirlerini karşılıklı değiştirme güç ve hızlarını görseydi ne düşünürdü? ‘Değişimden başka her şeyin değiştiği’ görüşünün

sarsılmaz bir inanca dönüşeceğinde kuşku yok. Özellikle de ‘değişim’ denen şeyin, ontolojinin ve epistemolojinin en temel unsuru olduğunu daha büyük özgüvenle dile getireceği kesin. Çünkü teknoloji-zihniyet-yaşam tarzı arasında gerçekleşen karşılıklı etkileşim ve bu etkileşime bağlı olarak gerçekleşen değişim ve yeni durumların oluşumu o kadar hızlı ki takibi bile zorlaştı. Bilgisiyle ve yaşam tarzıyla mevcut olanla yetinip yenileri alma/içselleştirme sürecine girmeden biraz soluklanmak için duranlar, her geçen gün ivmesi daha da artan sürece dâhil olduklarında çok şeyde gerilerde kaldıklarını, adeta terkedilmiş bir dünyanın mensubu hâline dönüşüklerini fark ediyorlar.

Bu tespiti iletişim teknolojileri ve iletişim süreçleri açısından irdelemek gerekirse; kitle iletişiminin temel işlevlerini ‘bilgi verme’, ‘toplumsallaştırma’, ‘güdüleme’, ‘tartışma’, ‘eğitim’, ‘kültürlendirme’, ‘eğlendirme’ ve ‘katılım sağlama’ oluşturmaktadır. Genel olarak iletişimde, özel olarak da kitle iletişiminde gerçekleşen değişimin düzeyini ve kapsamını görebilmek için kitle iletişiminin işlevinde gerçekleşen değişim dikkate alınabilir. Hızla gelişen ve daha da önemlisi ucuzlayan iletişim teknolojileri bireylerin bireysel ve toplumsal yaşantısını hızla değiştirmiştir. Üstelik hala da değiştirmeye devam etmektedir. Bu bakımdan günümüzde yaygın olarak kullanılan ve hatta diğer iletişim araçlarını kullanım yoğunluğu açısından geride bırakmış olan sosyal medya oldukça önemli bir konumdur. Konuyu akademik bir yaklaşımla ele alan, inceleyen, araştıran hemen herkesin sıklıkla ifade ettiği üzere, sosyal medya, bireylerin ekonomik, siyasi ve kültürel anlayışlarını; olay ve durumları değerlendirme tarzlarını; tutum ve davranışlarını; bireysel ve toplumsal yaşantılarını değiştirme ve dönüştürmede oldukça güçlü etkilere sahip durumdadır. Lyon’a göre (2012, s. 197), gözetim eksenli bir dünyada yaşıyoruz ve bu dünyada ‘görünmez’ olmak giderek daha da zorlaşmaktadır. Panoptikon’un sibermekâna taşınmış güncel bir versiyonu olarak elektronik veritabanı üzerinde yazdığı denemede Mark Poster, “bedenlerimizin şebekeler, veritabanları, enformasyon koridorları içine çekildiğini” ileri sürmüş ve bu sebeple bedenlerimizin “enformatik olarak bağlandığı” bu enformasyon depolayan yerlerden hiçbiri “artık gözlenmekten kaçabileceğimiz ya da etrafına direniş hattı çekebileceğimiz bir sığınak sağlamamaktadır” tespitinde bulunmuştur. Her bir kredi kartı kullanımı ve hemen her bir satın alma eylemiyle çoğalan muazzam miktardaki veri, Poster’e göre bir süperpanoptikonla sonuçlanıyor. Süperpanoptikonun panoptikondan tek farkı, depoya veri sağlayan gözetim altındakilerin, gözetimin birincil ve gönüllü unsuru olmalarıdır (Bauman, 2006, s. 60).

Verilerin ticari bir metaya dönüştüğü günümüzde, dijital iletişim araçlarının kullanılarak yapılan tüm hareketler kayıt altına alınmaktadır. Bu durum bir distopya gibi görünse de aslında günümüzün gerçeğidir. Gerçekleşen gözetleme sadece bireyler üzerinde uygulanan bir sistem olarak ele almak doğru değildir. İki düzeyde gerçekleşen gözetleme söz konusudur. Bunlar “makro düzey” ve “mikro düzey” gözetlemelerdir. Gözetlemenin makro ve mikro düzeyi arasındaki en önemli ayrım ‘rıza’ ile ilgilidir. Gözetlemenin mikro düzeyinde bireyin rızası varken ve hatta buna gönüllü olurken, makro düzeyde rıza genelde yoktur. Makro gözetlemede gözetlenen rıza göstermeden gözetlemenin nesnesi hâline dönüşmektedir. Ayrıca mikro gözetlemede bireyler birbirlerini karşılıklı olarak gözetlerler, buna ‘gözetişim’ ya da ‘simetrik gözetleme’ denilmektedir. “Güvenlikleştirilen toplumda iki tür *dramatis personae* vardır: mahpuslar ve gardiyanlar. Ve sizden iki rolü birden aynı anda oynamanız istenir” (Hardt, Negri, 2013, s. 27). İşte ‘gözetişim’ ya da ‘simetrik gözetleme’ hem mahpus hem de gardiyan olunan bir düzenin isimleri olarak anlam kazanmaktadır. Makro düzey oldukça geniş bir alanı ifade etmektedir. Makro düzeyde gerçekleşen gözetlemenin unsurları şunlardır: ‘Diplomatik gözetleme’ (devletlerin birbirlerini gözetlemeleri), ‘bürokratik gözetleme’ (devletin kendi içinde kendini gözetlemesi), ‘kamu gözetlemesi’ (devletlerin vatandaşlarını gözetlemeleri), ‘otoriteyi gözetleme’ (vatandaşların devleti gözetlemeleri), ‘kapitalist gözetleme’ (ticari işletmelerin bireyleri gözetlemeleri). Kamu gözetlemesi olarak anılacak olan devletlerin vatandaşlarını gözetlemesi, modern toplumlarda en alışıldık olunan gözetleme sistemlerinden birisidir. Devletler vatandaşlarını hem ‘gözetmek’ için hem de ‘gözetlemek’ için izlerler. Diğer bir ifadeyle devlet hem kendi vatandaşlarını suç işlemesinler diye gözetler, hem de vatandaşlarının ‘güvenliği’ için vatandaşlarını gözetir. Çünkü “iktidar açısından kendi halkları potansiyel teröristtirler” (Baudrillard, 2012, s. 114).

Devletlerin vatandaşları gözetlemesini iki açıdan ele almak mümkündür: Birincisi rıza üreterek (aleni) gözetleme, diğeri ise rıza üretmeden (gizli) gözetleme. Günlük hayatta karşılaşılan ve devlete ait kurumlardan tarafından yerleştirilmiş olan kameralardan, pasaportlara, hastane kayıtlarından, ikamete kadar pek çok bilgi devletin vatandaşlarını gözetleme yollarındandır. Sayılan gözetleme yollarından hastane kaydı, ikamet, pasaport gibi örneklerinde olduğu üzere bir kısmı için vatandaşlar bunun bir gözetleme sistemi olduğunu dahi akıllarına getirmezler; onlar kanıksanmış ve artık sorgulamaktan çıkmıştır. Güvenlik kameraları için ise rıza üretilmiştir, özellikle suçluların tespiti ve suç işlemenin caydırıcı unsuru olarak işlev gördükleri

noktasında yoğun bir ikna süreci işletilmektedir. Bu sebeple de vatandaşlar güvenlik kameralarından herhangi bir rahatsızlık duymamaktadır, aksine kameralar onlara ‘güven’ vermektedir. Devletin rıza üretmeden yaptığı gözetlemeler ise telefon dinlemeleri, maillerin izlenmesi gibi faaliyetlerdir. Dinlenme ve izlenme saplantısı paranoid özellikler gösteren toplum olma yolunu açmıştır. Bu gözetleme biçimi gizlidir; çünkü vatandaşlar kendilerinin gözetlendiğinden şüphe etseler bile gözetlenip gözetlenmediklerini bilmezler, bilemezler; bu bir anlamda panoptikondur. Bir gözetleyeninin olduğu bilinir ama gözetleyeninin gözlerinin kendi üzerinde olup olmadığı belirsizdir. Yapılan resmî açıklamalar toplumun endişelerini haklı çıkarır niteliktedir.

Mikro düzey gözetleme sosyal ağları kullanan bireylerin birbirlerini gözetlemelerini ifade etmektedir. Mikro düzey gözetlemede dijital iletişim ağına katılmış olan kullanıcılar başka kullanıcıları gözetleyebilirler. Aynı şekilde diğer kullanıcılar tarafından da kendileri gözetlenmeye açıktırlar ve bunu kabullenmişirler. Başka kullanıcıların kendisini ne kadar gözetleyebileceğini ise sitenin sunduğu güvenlik ayarları ile belirlemek mümkündür. Mikro düzey gözetleme çerçevesinde önemli olan kullanıcıların birbirlerini karşılıklı gözetlemeleridir ve bu kabul edilmiş bir gözetlemedir, dolayısıyla meşrudur. Günümüzde internetin yaygınlaşmasıyla birlikte *panoptikon* ve *sinoptikon* yerini *omniptikon*'a bırakmıştır. Artık çoğunluğun birbirini izlediği bir gözetim süreci söz konusudur. Burada da sosyal paylaşım ağları olan Facebook, Twitter gibi araçlar üzerinden insanların birbirlerinin yaşamlarını gözetlemek altında tuttuğu görülmektedir (Toktaş, Binark, Dikmen, 2012, s. 33).

“Görünür olma talebi ile birlikte gözetlenmeye izin verme bireyin yaşamını kendi talebi ile kamusal alana açması ve bu da sosyalleşme, sosyal sermaye gibi gururla (!) taşıyor olması yaşamımıza sosyal medya ile yoğun bir şekilde yer alıyor” (Rigel, 2014, s. 891).

Kullanıcılar sosyal medyada gözetlenmek ve gözetlemek için yer alırlar. Yaptıkları ‘paylaşımların’ ‘beğeni alması’, ‘yorum yapılması’, ‘retweet’ edilmesi ya da ‘favorilere eklenmesi’ kullanıcıyı memnun eder, görünür olduğunu ve onaylandığını hissettirir, yani gözetleniyor olmak mikro düzey gözetlemede arzu edilen bir şeydir. Aksine gözetlenmiyor olmak, Facebook’ta arkadaş, Twitter’da takipçi sayısının az olması, kullanıcıları mutsuz eder. Kullanıcıların birbirlerini gözetliyor oluşu simetrik gözetleme durumunu ortaya koyar. Yani her gözetleyen aynı zamanda gözetlenen, her gözetlenen ise aynı zamanda gözetleyendir. “Bakanın bakanda aradığı, bakıldığını görmektir” sözü sosyal ağlardaki gözetlenme arzusunu ortaya koymaktadır. Kullanıcılar burada hem gözetlenme nesnesi olurken hem de gözetleyen özne hâline gelirler.

Mikro düzey gözetlemede dijital ağ yönetimi bireyleri gözetleyen iradeyi temsil etmektedir. Ağ yönetimi kullanıcıların tamamını gözetleyen, onlardan veri toplayabilen bir erktir ve yaptığı işlem kullanıcıların birbirleriyle yaptığı gözetlemenin tersine asimetrik gözetlemedir; kullanıcılar onu gözetleyemezler, o kullanıcıları gözetler, karşılıklılık esası burada bulunmaz. Kullanıcılar yaptıkları paylaşımlar sırasında asimetrik gözetlemeyi akıllarına getirmezler, onların yaptıkları ‘arkadaşlar’ ya da ‘takipçiler’ ile iletişim kurmak adına ileti göndermektedir. Oysa asimetrik gözetleme erki her zaman uyanıktır ve sürekli işinin başındadır. Bu noktadan bakıldığında gerek makro düzeyde gerekse mikro düzeyde gerçekleşen gözetlemelerin son noktasında gözetleyici konumda olan gözetlemenin içerik ve sınırlarını belirleyen, gözetlemeyi mümkün kılan ve teknolojiyi elinde bulunduran(lar)dır. Zira bu, kişi veya kurumların devletleri de gözetleyebilme imkânına sahip oldukları söylenebilir.

Özünde varlığının bilinmesi, fark edilmesi, takdir edilmesi, değer verilmesi gibi arzuları olan birey günümüzde bir yandan kamusal alanda yüz-yüze ilişkilerden uzaklaşıp yalnızlaşırken, öte yandan bu arzularını erişebildiği iletişim teknolojisi kaynakları ile tatmin etme sürecini yaşarken aynı zamanda sanal sosyalleşme süreci yaşamakta ve/veya kamusal alana çıkmaktadır. Doğal maddi yaşamda bir başkası ile yüz yüze iletişim kurmak, kendine uygun zaman, mekân, kaynak ve emek gerektirmektedir. Dolayısı ile bugünün dünyasında, sosyal medyanın yaygın olarak kullanıldığı bu zamanlarda daha az maliyet ve emekle, zaman ve mekân kısıtı olmaksızın hızlı bir şekilde bu arzuların tatmini sağlanmaya çalışılmaktadır. Ancak bahsedilen arzuların tatmininin ötesine geçen gözetlenme ve gözetleme günümüz sosyal medya ortamında normal kabul edilmektedir. Çünkü bu istek ve rıza ile gerçekleşmektedir. Bu ise bir boyutuyla ‘röntgencilik’ (voyeurism), bir başka boyutuyla da ‘teşhircilik’ (exhibitionizm) olarak boyut kazanmaktadır. Her iki durum da bireylerin kendi hayatlarına ait anları siber uzamda teşhir etmeleri ile gerçekleşmektedir. Teşhirin nedeni gözetlenmeyi, izlenmeyi, dikizlenmeyi kabul etmektir ve hatta bundan memnuniyet duymaktır. İzlenmenin kişiye kendini iyi hissettirdiği bir algı tesis edilmiştir. *Biri Bizî Gözetliyor* yarışmacısı Josh’un dediği gibi artık “herkesin bir izleyeni olmalıdır” (Lyon, 2013, s. 222) yoksa insanlar yalnız ve mutsuz olmaktadır. Bu sebeple izlenmek, internette en fazla önem verilen şeylerden birisidir. *Bloğümüz*

kaç kere ziyaret edilmiş, Facebook'taki fotoğrafınızı kaç kişi 'beğenmiş', Twitter'da kaç tane 'takipçiniz' varmış, kaç kişi tweetinizi retweet etmiş? Günümüzde bireylerin siber uzamla ilgili en önemsedığı sorular bunlar olup çıkmıştır. Demek ki mesele sadece kullanıcıların kendilerini teşhir etmeleri değil, ayrıca teşhir ettiklerinin onaylanması, teşhirin onayı ile görünürlüğün artmasıdır. Teşhirciliğin amacı, ona bakan gözün içindeki boşluğu doldurmak, ama onu bakışla doldurmak, bakışın kendini perdelemektir. Teşhirciliğin yol açtığı sonuç başkasının bakışında varlığını bulmaktır. Adeta bir hastalık gibi yaygınlaşan teşhir merakı, bireyin izlenmeye ve kendinin önemli olduğuna inanma arzusunun sonucu olarak açığa çıkmaktadır. Nasıl ki magazin programlarında ünlülerin hayatını izlemek insanlara zevk veriyorsa, sanal ortamda tanıdığı kişilerin hayatını hem de eş zamanlı olarak izlemek, izleyene de izlenene de tatmin sağlıyor. Bu bakmanın ve bakılmanın tatmininden başka bir şey olmadığı söylenebilir.

Sonuç

Kamusal alan olgusu ve konusu hem anlamıyla hem de işlevleriyle, temelde tamamen denecek düzeyde olmak üzere siyaset felsefesinin konusudur. Kamusal alanın yaygın anlamı her ne kadar Habermas'ta ifadesini bulsa ve siyaset felsefesine onun tarafından hediye edilmiş olsa bile, onun Antik Yunan devletinin (polis) işleyişinde şekillendiği de yaygın bir kabule sahiptir. 'Kamusal alan' ve 'kamuoyu' kavramlarının ilk kez sadece 18. yüzyılda ortaya çıkması hiçbir şekilde bir rastlantı ürünü değildir. Bu kavramlar özgül anlamlarını somut bir tarihsel durumdan alırlar. Bu ise 18. yüzyıl Batı Avrupa'sının sosyal ve siyasal şartlarıdır. Dönemin şartlarında 'kamusal alan' olgusu ve anlayışı oluşurken, aynı zamanda 'özel alan' olgusu ve anlayışı da oluşur. Bu da beklendik bir şeydir, çünkü söz konusu her iki olgu ve anlayışın varlığı birbirine bağlıdır; karşılıklı birbirlerini inşa ederler. Bir başka söyleyişe biri olmadan diğeri olmaz.

Kamusal alan ve özel alan olgusu ve anlayışı oluştuğunda, gerçekleşen oluşum sabit kalmamıştır. İnşa süreci günümüze kadar kesintisiz devam etmiş, bu süreçte kamusal ve özel alanın anlamı ve işlevi değişime uğramıştır. Değişimin son yüzyıldaki en önemli aracı televizyon başta olmak üzere kitle iletişim araçları, son 20-30 yıldaki en önemli aracı ise internet ve onun ürünü sosyal medyadır. İnternet teknolojisinin ve özellikle de sosyal medya mecralarının sürece dâhil olmasına kadar özel alanın kamusal alanın lehine daralması dışsal bir güçle gerçekleşirken; bireyler yoğun çabaların sonunda ikna edilerek, motive edilerek ve hatta zorla özel alanlarını daraltmaya ve böylelikle kamusal alanın daha da yaygın, geniş ve güçlü olması sağlanırken artık sürecin işleyiş mantığı da değişmiştir. Artık bireyler kendi özellerini kendi elleriyle kamusalın parçası kılmaktadırlar; mahremiyet algısı hızla değişmekte; mahrem olanlar, bireylerin istek ve arzularıyla alenileştirilmektedir.

İletişim teknolojilerinin gelişimine ve özellikle sosyal medyanın yaygınlaşmasına bağlı olarak günlük hayattaki mahremiyet anlayışıyla sanal uzamda yaşanan mahremiyet anlayışı gittikçe iç içe geçmiş ve genişlemeye başlamıştır. Arzulanan dünyayı izlemek ve sunmak artık belirlenmiş kodlara göre değil, bireyin bizzat kendisinin belirleyeceği kodlarla gerçekleştirmek mümkün hale gelmiştir. Birey, internet teknolojisi aracılığıyla kamusal-özel alanı kendine göre yeniden inşa etme ve sınırları ile oynama imkânına sahip olmuştur. Günümüz bireyleri bilgisayarın başında yalnız başına ve tüm gözlerden uzaktayken aynı zamanda istediği anda görünür olup kamusal alana sıçrayabilen geçişler yapabilme imkânına sahiptir. Mahremiyeti kiminle, ne kadar paylaşacağı şimdilik bireyin kendi kontrolünde gibi gözükmeyle birlikte, bireyin kendi kontrolü dışında da mahremiyetine sızmalar olduğu bilinmektedir. Mahremiyet ile ilgili bu yeni deneyimin sınırları belirsizdir. Modernliğin etkileriyle kamusal alandan özel alana çekilen ve kendisini birey olarak inşa eden insan, yeni medya ile birlikte özel alandan tekrar kamusal alana çıkmıştır. Bu geriye dönüş modernliğin sınırlarını çizdiği bir kamusal alan / özel alan tanımının ötesine uzanabilecek yeni bir alana işaret etmeye başlamıştır.

Etik Beyan

"*Kamusal-Özel Alan Ayrışmasının İnşa Süreci ve Sosyal Medya*" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırmada doküman incelemesi yapıldığından etik kurul kararı zorunluluğu bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Akyürek, G. (2011). *Özel hayatın gizliliğini iblal suçu*. Ankara: Seçkin Kitabevi.
Althusser, L. (2015). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları* (Çev: A. Tümertekin). İstanbul: İthaki Yayınları.
Araslı, O. (1979). *Özel yaşamın gizliliği hakkı ve T.C. Anayasasında düzenlenişi*. (Doçentlik Tezi). Ankara.
Arendt, H. (2006). *İnsanlık durumu* (Çev: B. S. Şener). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Ariès, P. & Duby, G. (2006). *Özel hayatın tarihi 2- Feodal Avrupa'dan Rönesans'a* (Çev: R. Hamken). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Baudrillard, J. (2012). *Şeytana satılan ruh – Ya da kötülüğün egemenliği* (Çev: O. Adanır). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Bauman, Z. (2006). *Küreselleşme – Toplumsal sonuçları* (Çev: A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bora, A. (1997). Kamusal alan/özel alan: mahrumiyet-özgürleşme ikileminin ötesi. *Toplum ve Bilim*, 75, 85-93.
- Çelebi, F. (1997). Kişilik haklarından kişinin özel yaşamının ve gizliliklerinin ihlali ve korunması. *Kocaeli Üniversitesi (KOU) Hukuk Fakültesi Dergisi*.(1), 271-296
- Çelikoğlu, N. (2007). *Türkiye'de üniversite gençliğinde mahremiyetin dönüşümü* (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Danışman, A. (1991). *Ceza hukuku açısından özel hayatın korunması*. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi.
- Dural, M. ve Öğüz, T. (2004). *Kişiler hukuku*. İstanbul: Filiz Kitapevi.
- Gökçe, Y. (2016). *Özel hayata ve hayatın gizli alanına karşı suçlar* (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Gripsrud, J., Hallvard, M., Molander, A. vd. (2010). *The idea of the public sphere*. Plymouth: Lexington Book.
- Habermas, J. (1974). The Public Sphere: An Encyclopedia Article, *New German Critique*, 3. 49-55.
- Habermas, J. (2005). *Kamusal alanın yapısal dönüşümü* (Çev: T. Bora ve M. Sancar). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hardt, M. ve Negri, A. (2013). *Dünyuru* (Çev: A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Helvacı, S. (2012). *Gerçek kişiler*. İstanbul: Legal Yayıncılık.
- Kaboğlu, İ. Ö. (2013). *Özgürlükler hukuku-1*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Karadağ, A. (2006). Postmodernite ve kamusal alan: Mutlak hakikat arayışının sonu. İçinde A. Karadağ (Edt.). *Kamusal alan ve Türkiye* (ss. 192-209). Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Keane, J. (1984). *Public life and late capitalism: Toward a socialist theory of democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Keane, J. (2002). Kamusal alanın yapısal dönüşümleri. İçinde S. İrvan (Der.). *Medya kültür siyaset*. Ankara: Alp Yayınevi.
- Kejanhoğlu, D. B. (2004). Medya çalışmalarında kamusal alan kavramı. İçinde M. Özbek (Edt.). *Kamusal alan* (ss. 688-713). İstanbul: Hil Yayınları.
- Keklik, R. (2012). *Özel hayatın gizliliğini ihlal suçları*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Kilkelly, U. (2001). *Özel hayata ve aile hayatına saygı gösterilmesi hakkı, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 8. Maddesi'nin uygulanmasına ilişkin kılavuz*. Ankara: İnsan Hakları El Kitapları.
- Lyon, D. (2012). *Vesikalı yurttaş-Gözetim aracı olarak kimlik kartları* (Çev: B. Baysal). İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- Lyon, D. (2013). *Gözetim çalışmaları* (Çev: A. Toprak). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Mahçupyan, E. (1999). Osmanlı'dan günümüze parçalı kamusal alan ve siyaset. *Doğu Batı*. 5.
- Malkoç, İ. B. (2018). *Siber kamusal alanda metalaşan kimlikler ve otosansür: Twitter örneği* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul.
- Mutlu, E. (2004). *İletişim sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Onat, N. (2010). *Kamusal alan ve sınırları* (Doktora Tezi). Maltepe Üniversitesi, İstanbul.
- Öncü, G. A. (2011). *Avrupa insan hakları sözleşmesinde özel yaşamın korunması hakkı*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Özbek, M. (2004). Giriş: Kamusal alanın sınırları. İçinde M. Özbek (Edt.). *Kamusal Alan* (ss. 19-89). İstanbul: Hil Yayınları.
- Philippe, A. ve Duby, G. (2008). *Özel hayatın tarihi*, cilt: 5. İstanbul: YKY.
- Polater, Y. Z. (2010). *Türk Hukukunda ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Özel Hayatın Gizliliği ve Korunması*, Ankara: Adalet Yayınevi.
- Rigel, N. (2014). İkinci el yaşam: E-hayat. *Yeni Türkiye Özel Sayısı*, 10, 890-893.
- Sancar, N. (2002). Eve ne oldu? *Evensel Kültür*, 127, 2-12.
- Sennet, R. (1996). *Kamusal insanın çöküşü* (Çev: S. Durak ve A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Serdar, İ. (1999). Radyo ve televizyon yoluyla kişilik haklarının ihlali ve kişiliğin korunması. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Soyaslan, D. (2012). *Ceza hukuku özel hükümler*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Şen, E. (1996). *Devlet ve kitle iletişim araçları karşısında özel hayatın gizliliği ve korunması*. İstanbul: Kazancı Kitap.
- Tandoğan, H. (1963). Şahsiyetin akit dışı ihlallere karşı korunmasının işleyiş tarzı ve basın yoluyla olan ihlallere karşı özel hayatın korunması. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 20(1), 1-20.
- Taylor, C. (2006). *Modern toplumsal tabyayüller* (Çev: H. Koyukan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Toktaş, S. A., Binark, M. ve Dikmen, E. Ş. (2012). *Türkiye'de dijital gözetim*. İstanbul: Alternatif Bilişim Derneği Yayınları.
- Türk Tarih Kurumu (1983). *Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Üzeltürk, S. (2004). *1982 anayasası ve insan hakları Avrupa sözleşmesine göre özel hayatın gizliliği hakkı*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Yıldırım, G. (2004). *İnsan hakları Avrupa sözleşmesi ve adli yargı*. Ankara: TBB Yayınları.
- Yüksel, S. (2012). *Özel yaşamın bir parçası olarak telekomünikasyon yoluyla yapılan iletişimin gizliliğine önleyici denetimle müdahale*. İstanbul: Beta yayınları.
- Yükselbaba, Ü. (2008). *Habermas'da kamusal alan/özel alan ayrımı* (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Zafer, H. (2010). *Özel hayatın ve hayatın gizli alanının ceza hukukuyla korunması (TCK m. 132-134)*. İstanbul: Beta Yayınları, İstanbul.

EXTENDED ABSTRACT

The "public sphere", born as the product of the social and political conditions of Western European societies, gained its original form in the 18th century. The conceptual construction of the word 'Public', dating back to Ancient Greece, is based on the lifestyle and social relations that dominate the Hellenistic social structure. Aristotle called the unique life of people as 'home' and he gave the name 'polis' to the area where compulsory social relations required by political life were established. Political debates and exchanges of thought in the agoras known as the discussion halls of the cities in ancient Greece were the beginning of the construction of the 'public'.

The public sphere with its modern meaning and function emerged as a product of the social and political environment of the 18th century Western Europe. In this century, the discussion of political issues in coffee shops, clubs, halls, press and parliament-like places led to the emergence of political public space. With the contribution of the print media industry, these spaces have become the main forums where the government's activities and practices are discussed.

"Public" means in the Turkish dictionary, "1.All, whole 2.All the people in a country" (Turkish Dictionary, 1983, p. 633). "Public space" means with its use in the socio-political sphere "The place where the public authority applies" "the place where pluralism, colority and freedom" and "every place where the public official is". (Yükselbaba, 2008, p.227).

Habermas's determination about the public sphere is as follows: "By the concept of public space, we mean, above all, an area in our social life where something similar to the public opinion can be created. All citizens access to this area is guaranteed... Citizens behave in the form of a public body only when they can discuss unrestricted issues of general interest, that is, their freedom to gather, organize, express their opinions and publish" (Habermas, 2005, p. 95).

According to Arendt, there are two different meanings in the term public space; the first is "made public on" and the second is "the world that is owned jointly". The idea of public space in the sense of "made public on", "Everything known in the public is visible, audible to everyone, and has the widest possible opening." (Arendt, 2006, p. 92).

It is really hard to talk about a compromise on what the semantic content of the public word is. Some try to use the "non-public" to describe the "public", but the confusion has continued there as well.

The area of private life is the area of the house surrounded by a certain limit. The word private life does not indicate a standard and fixed meaning, so it is very difficult to define.

The formation of the 'private space' phenomenon is not independent from the formation of the 'public space' concept. Because the existence of one necessitates the presence of the other. The word "private" refers to a closed living space, namely privacy, limited by the person's family and friends.

The distinction between public and private spaces is based on a contrasting relationship between the two areas. To distinguish these two concepts analytically, two basic criteria can be identified: The first is 'visibility', this mean 'open', 'revealed', 'publicized' or 'accessible'. The second is 'collectivity'. Collectivity refers to 'individual', 'special for person' or the distinction between 'communal' and 'social benefit'. While these clarify the distinction between public and private space, public and private space may intertwine from time to time. This is an important indicator that there are various criteria in the public-private distinction (Mahçupyan, 1999, p. 24).

The development of information and communication technologies has radically changed the private sphere. Change works in favor of the public space, against the private space. Internet technology, especially social media, made public on the ones belonging to the private area and causes this area to shrink every day. Today, this change does not happen with an external intervention as it was in the past, on the contrary, people disclose their own private life.

Communication technologies, which are very cheap nowadays and accessible to almost everyone, rapidly change the individual and social life of individuals. Social media is very important in this technology. Social media, individuals' economic, political and cultural understanding; the way they evaluate events and situations; attitudes and behaviors; it has very strong effects in changing and transforming. The most important feature that distinguishes social media channels and devices from other communication tools is that they can easily access and record all kinds of data belonging to individuals. This is literally a surveillance.

As Lyon says (2012, p. 197), we live in a world with surveillance axis and it is getting more and more difficult to be 'invisible' in this world. Surveillance takes place at "macro level" and "micro level" The most important distinction between these two levels is related to 'consent'. While at the micro level surveillance, when the individual has consent and even volunteers, macro level consent is generally absent. In micro surveillance, individuals observe each other mutually, this is called "surveillance" or "symmetrical surveillance". It turns into the object of surveillance without showing consent in macro surveillance. The macro level represents a very large area. States are the basis for the surveillance that takes place at the macro level, and they both oversee each other and their citizens.

Micro-level surveillance refers to individuals using social networks to watch each other. Users who have joined the network in micro level surveillance can monitor other users. Likewise, they are open to surveillance by other users and they accept it.

This situation can be carried to a different dimension of 'voyeurism' and 'exhibitionism'. Individuals now display their own special life with their own consent. The perception of privacy is changing rapidly; the confidential ones are exhibited with the wishes and desires of the individuals. At the last point, the content of private area is changing every day in terms of scope narrowing and confidentiality.

The Limits of Human Rights: International Law and Global Organizations

Marco BOSCHELE¹

Abstract

Since the mid-20th Century “human rights” have played a central role in the rhetoric of international relations from the United Nations to other forms of international systems and organisations. The “power” of human rights refers to the claim that individuals “have rights only because they are human” and that these rights belong to all people, hence they are universal. However, the given degree of violence experienced in the 20th century, period, when the concept of human rights has become more dominant in international and national law, questions arise about effectiveness of international human rights protection. This lack of effectiveness gives rise to a certain degree of scepticism about the power of human rights, which may take different interpretations. The notion of human rights based on the principles of humanity and freedom and the assumption that political power must be subjected to “reason” and “law” can be questioned in its very foundations. The present paper analyses the traditional understanding of human rights as included in the Universal Declaration of Human Rights (UDHR) of 1948 and how human rights have been integrated in the law of worldwide organizations to promote integration and liberalisation of trade. This descriptive account will be evaluated against a critical understanding of natural right which involves a critique of reason and of history understood as a progressive thought.

Key Words: Human Rights, Global Organizations, International Law, Natural Law, Critique of Reason

İnsan Haklarının Sınırları: Uluslararası Hukuk ve Küresel Örgütler

Öz

“insan hakları”, XX. yüzyılın ortalarından beri Birleşmiş Milletler’ den diğer uluslararası sistem ve organizasyon biçimlerine kadar, uluslararası ilişkilerin retorğinde merkezi bir rol oynamıştır. İnsan haklarının “gücü”, bireylerin “yalnızca insan oldukları için haklara sahip oldukları” iddiasına ve bu hakların tüm insanlara ait oldukları, dolayısıyla evrensel oldukları manasına gelmektedir. Ancak, 20. yüzyılda yaşanan şiddetin derecesi, daha açıkçası faşist rejimlerin acımasızlığı ve savaşların veya diğer insani krizlerin sonucu ortaya çıkan sayısız insan hakları ihlali göz önüne alındığında, uluslararası insan haklarının korunmasının etkinliği hakkında pek çok soru ortaya çıkmıştır. Bu durum, belirli bir ölçüde ve farklı biçimler alabilen bir şüphecilik de beraberinde getirmiştir. İnsan hakları düşüncesi, insanlık ve özgürlük ilkeleri üzerine inşa edilmiştir. Bunun yanı sıra, insan haklarının üzerinde inşa edildiği bir diğer temel ise, siyasi gücün “akla” ve “hukuka” dayanması gerektiği varsayımdır. Bu varsayımlardan yola çıkan bu yazıda, 1948’deki İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’ndeki geleneksel insan hakları anlayışı ve ticaretteki bütünleşme ve liberalleşmenin dünyadaki örgütlerin yasalarıyla nasıl bütünleştiği analiz edilecektir. Bu betimsel analiz, ilerici bir düşünce olarak aklın ve tarihin eleştirisini içeren doğal hakların eleştirilmesine karşı olarak değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: İnsan Hakları, Küresel Kuruluşlar, Uluslararası Hukuk, Doğa Hukuku, Dil, Aklın Eleştirisi

Atıf İçin / Please Cite As:

Boschele, M. (2021). The limits of human rights: International law and global organizations. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 734-741.

Geliş Tarihi / Received Date: 07.02.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 24.09.2020

¹ Dr. Öğr. - Üyesi Kocaeli Üniversitesi, İktisat ve İdari Bilimleri Fakültesi, marco.boschele@kocaeli.edu.tr

 ORCID: 0000-0003-2498-0317

Introduction

Since the mid-20th Century “human rights” have played a central role in the rhetoric of international relations from the United Nations down to other forms of international systems and organisations becoming a dominant discourse and a global language in international affairs (Langford, 2018, p. 3). The “power” of human rights is based on the claims that individuals have rights “simply in virtue of being human” (Universal Declaration of Human Rights - UDHR), which means that they belong to all humans and they are, therefore, universal. Given the historical events which gave rise to the conception of human rights, such as, the experiences of the two World Wars and the process of decolonization, the idea of human rights generated a powerful moral vision and gained a positive momentum in international and national law. However, given the degree of violence experienced in the 20th century, namely the brutality of fascist regimes and numerous human rights abuses as the result of wars or other humanitarian crisis², questions have surfaced about the effectiveness of international human rights. This lack of effectiveness gives rise to a certain degree of scepticism about the idea of human rights, which may take different forms. As early as 1949, Hannah Arendt’s expression, ‘the right to have rights’, pointed out that individuals have rights only in theory, when viewed from the condition of statelessness or from the state of refugee. The fact that it is with the implementation of human rights in international and national law that we have witnessed the worse human rights record, this contradiction poses critical questions about the very nature of the idea of human rights, particularly, if the ratification of human rights treaties does not seem to improve the practices of nation states.

There are many studies that explore the link between human rights treaties and the improvement in people’s lives. They analyse the link between ratification of human right treaties and the conditions of people in terms of civil rights violations and they have produced mixed results (Risse, 2009, p. 4; Posner, 2014, p. 70). The records of human rights practices of countries which have ratified human rights treaties are overall better, for instance Colombia and Japan ratified (CEDAW)³, and subsequently passed legislation and constitutional amendments to implement the treaty provisions. However, nonconformity with human rights treaties seem to be commonplace. For example, child labour exists in countries that have ratified the treaty on the right of the child but Western countries trade with such countries abuser of human rights (Posner, 2014, p.71).Hathaway (2002) argues that if human rights treaties are just ‘window-dressing’ for the national interest of nations, there should not be coherent relationship between ratification and state performance. Moreover, if human rights treaties are effective, ratification of human rights treaties should be associated with better performance by democratic countries and should not be connected with bad performance. Nations with worse human rights performance may be more predisposed to ratify more treaties but we may know more about violations, making countries that ratify look worse than they are. However, few treaty ratifications are linked with better human right practices and many which appear to be associated with worse human rights practices (Hathaway, 2002, p. 1940). Therefore, in some cases, human rights treaties lead to worse human rights practices.

In this fashion, international treaties have a twofold nature: “instrumental” since they create law, which binds ratifying countries with the purpose of changing practices in particular ways and “expressive instruments” since they indicate to the international community the position of countries, which have ratified them. This is because, sometimes, countries are rewarded for position rather than effects and monitoring and enforcement are minimal (Hathaway, 2002, p. 1940-1).

As such, the most direct attack is related to the inconsistency between “theory and practice” of human rights (Douzinas, 2000, p. 2). The notion of human rights based on the principles of humanity and freedom and the assumption that political power must be subjected to “reason” and “law” can be questioned in its very foundations and the deficiency of ‘sociological legitimacy’ which means that the claim to universality makes human rights weak in the face of plurality of communities (Langford, 2018, p. 2). The problem of universalism was also pointed out during the drafting of the UDHR in 1948 by the American Anthropological Association because the declaration was not considered representative of all

² <https://www.trtworld.com/americas/twelve-times-the-un-has-failed-the-world-21666>

³TheConvention on theElimination of all Forms of DiscriminationAgainstWomen

the regions of the world (Langford, 2018, p. 4). Moreover, Charles Malik, a Lebanese diplomat and philosopher who actively contributed to the drafting of the UDHR, in his introductory speech, he insisted that “no regional philosophy or way of life was permitted to prevail” (Risse, 2009, p. 1)

Following these assumptions, in this paper, it will be analysed the traditional understanding of human rights as included in the UDHR of 1948 and how human rights have been integrated in the law of worldwide organizations also to promote integration and liberalisation of trade. This will be evaluated against a critical understanding of natural right which involves a critique of reason and of history understood as a progressive thought. According to Lyotard (1993, p. 14), the notion of human rights forms a ‘figure’, which is ‘other’ than a human being, and do not take into account what is excluded by a particular form of dialogue governed by economic, cultural and political power. This means to consider human rights as an arbitrary creation of language and therefore a problem with universalism in promoting human rights since it allows the appropriation of moral truth of one group over another. Thus, the presence of a universal subject like “humanity” could be embodied by one discourse excluding others (Burdman, 2020, p. 314) posing a significant setback to the universal and inclusive idea of human rights.

The Idea of Human Rights and Its Integration in Global Organizations

There is no agreement on when human rights first emerged, and the origins of human rights can be found in non-Western and Western sources. In fact, the idea of human rights comes before the human rights regime that was created with the UDHR of 1948 and the establishment of the United Nations in 1949. There are many sources from Eastern philosophy, religious thought, and cultural traditions containing the values of freedom, individual liberty and tolerance (Lauren, 2011, p. 9-10). There is, however, a generally accepted discourse that places the Western idea of human rights in the English Magna Carta (1215), the English Habeas Corpus Act (1679), the English Bill of Rights (1689), the United States Declaration of Independence (1776), Declaration of the Rights of Man and of the Citizen (1789), and the United States Bill of Rights (1789) (Mende, 2019, p. 3). These documents gave justifications why people could overthrow their governments because their rights had been violated (Posner, 2014, p. 11) based on the rights and freedoms, according to these documents, to which all humans were entitled. The first human rights movements at global level can be first seen in the anti-slavery movement in the late 18th century and the passing of the British Slavery Abolition Act in 1833, in the 19th century labour movement, and in the establishment of the International Committee of the Red Cross, with the battle of Solferino in Northern Italy in 1859. Also, important was the Women’s emancipation movement in relation to Ibsen’s play *A Doll’s House* which caused an international scandal by criticising the 19th century role of women in society (Risse, 2009, p.4).

The League of Nations was established, after the 1919 Paris Conference, as the first supranational organization to ensure peace and security and the prevention of war. The concept of “self-determination of people” became an important aim of the conference. However, the Covenant of the League of Nations did not have much to say about individual rights and human rights in particular. Only in the case of mandated territories it guaranteed freedom of conscience and religion and the prohibition of slave trade, arms and liquor trafficking but there was not mentioning of political rights. The Covenant stated that the Mandatories powers should secure and maintain fair conditions for men, women, and children (Tomuschat, 2008, p. 17). However, racial inequality was not acknowledged and above all, the colonial system that characterised the world politics of the time was not questioned (Risse, 2009, p. 5).

However, it is in the 1940s with the Holocaust and the Nuremberg trials that the basis of international law take shape (Mende, 2019, p. 4). In the charter of the United Nations, it was quantified that its member would be committed to advance human rights, for instance in the preamble it was asserted commitment to “reaffirm faith in fundamental human rights” and in Article 13 “assisting in the realization of human rights”. Few years later, the Universal Declaration of Human Rights, in 1948, provided a more comprehensive list of rights, containing the “negative” or “political” rights also included in the U.S. Constitution and “positive” or “social” rights, including the right to work which reflected European political theory. These rights were transformed into treaties with the International Covenant on Economic Social and Cultural Rights and the International Convention on Civil and Political Rights in 1966 (Posner, 2014, p.15,16,17). These standards formed a ‘common human rights vocabulary’ where it was intended that group or individual claims could be voiced because the ratification of human rights treaties meant that human rights agreements were widely spread values (Maiese, 2004) and part of

international law. Human rights then stand for the claims of the individual or groups and also for the responsibilities of the individual and the governments. These rights are regarded as ‘natural’, which means that we have them from birth and they cannot be denied on the basis of race, gender, religion and ethnicity. Although these rights are understood as legal rights and are protected by the rule of law, they are distinct and prior to the law and they are used as a model to criticise local and international law (Maiese, 2004).

Such concept of human rights formulated in the Universal Declaration of 1948 was established in the same period of the 1944 Bretton Woods Agreement, the General Agreement on Tariff and Trade of 1947 and the 1948 Havana Charter for an International Trade Organisation. These agreements were formulated with the intention of protecting liberty, non-discrimination, the rule of law, social welfare, and other human rights values through a “ruled based international order and specialised agencies” (Petersmann, 2002, p. 2).

Petersmann (2002) in showing how human rights were integrated in worldwide organisations, maintains that regional integration law has developed by linking economic integration to constitutional guarantees of human rights, democracy and fair competition. For example, the human rights clauses in the EU Treaty, in agreements between the EU and countries in Eastern Europe and in the Mediterranean, and in the EU’s Cotonou Agreement with 77 African, Caribbean and Pacific countries make ‘respect for human rights, democratic principles and the rule of law essential elements’. The Quebec Summit declaration of 2001 and the Inter-American Charter for Democracy 2001 adopted by more than 30 member states also link the plans for the Free Trade Area of the Americas to the strengthening of human rights and democracy. Furthermore, the WTO Ministerial Declaration of November 2001 predicting more WTO competition, health and environmental rules are examples which emphasise the importance of an international approach at worldwide level in order to promote a new type of ‘global international law’ based on human rights (Petersmann, 2002, p. 3).

European integration shows that the distribution of public goods is not politically possible without the inclusion of aids in case of economic sets back based on the principles of justice, particularly the “difference principle” developed by John Rawls in his theory of distributive justice. This is because less developed countries understand market competition as unfair because of the power of multinational companies. For this reason, in order to be acceptable, global integration law must seek not only ‘economic efficiency’ but also ‘democratic legitimacy’ and ‘social justice’ as defined in human rights. This included the human rights of education, basic health care and an adequate standard of living (Petersmann, 2002, p. 4).

The fact that human rights are universal and that they belong to all humans rather than the members of a particular state, race, religion, gender or other group give them a place of superiority in the context of international law. In this way the discourse of human rights has been appropriated by big corporations whose interest is not the ‘wellbeing’ of other countries but their interests and the growth of sectors of the global economy which have an autonomous agenda and have no concern for ethical issues. Since the 1970s market “fundamentalism” has prevailed together with a cosmopolitan and transnational understanding of human rights conforming to the political economy. Paradoxically, as the idea of global justice and global welfare has vanished with the demise of national welfare states, the “dependant relationship” between human rights and neoliberal economy played a central role in human rights politics as the neoliberal market strengthened globally (Moyon, 2018, p. 8).

The Ambiguous Power of Human Rights

The ideal of “human rights” unites politics, religion and secularism, the developing world and intellectual elites. Human rights are the ‘principle of liberation from oppression’ and they back radical politics but on the other hand the language of human rights has “infiltrated the world of consumerism in order to protect the users of goods and culture” (Douzinas, 2000, p. 1). The claims to universality of human rights are fulfilling the “project” of the Enlightenment of emancipation and self-realisation and generally speaking the recent experience of economic and political domination of Western countries is associated with the symbols of rights and humanity.

Indeed, originally, human rights were the ideological tools of class interests and of the raising bourgeoisie against despotic power but their fundamental principles, and that is the principle of human

equality and freedom, have become the main ideology of contemporary regimes. In fact, at the beginning of the modern era, it was recognised that the universal political value of human rights was in conflict with the nationalist approaches of nation building and therefore they were not a valid constitutional idea. For this reason, human rights became rights only for the protection of citizens of a country and not for foreigners (Posner, 2014, p.12). In the 20th century, however, their prejudice against authority had been transcended after the fall of communism, winning, according to Douzinas (2000, p.1), the ‘ideological battle of modernity’ at the end of ideologies and the ‘end of history’.

For instance, in Poland, Czechoslovakia, East Germany, Romania and Russia the concept of human rights in the 1980s was associated with ‘dissent’, rebellion and reform’. Subsequently, with the fall of communism the force of human rights was taken away from the ‘street’ by politician and international lawyers (Douzinas, 2000, p.7). After the collapse of communism, the force of human rights has strengthened as the outcome of historical developments. The end of the Cold War and the related ‘end of history’ showed that liberalism, and with it the concept of human rights, would be the only type of regime and nation states around the world would accept the values of liberalism, democracy and human rights.

There is, nevertheless, a contrasting element. The record of human right violation since their declaration in 1948 has been quite impressive in a negative way. If the 20th century has been the predominance of human rights, it has also witnessed a violation of their principles to an extent which perhaps has never been seen before, if we take into consideration genocides and ethnic cleansing. Moreover, at no point in history the gap between the rich and the poor has been greater in the Western world and between the north and the south of the world with the subjugation of children, women and men. This is partly why statements about human rights by governments and international organizations are often treated with scepticism because of the conflict between the ‘theory and practice’ of human rights, putting doubts on the role of reason and law (Douzinas, 2000, p. 2) and questioning the values of the Enlightenment.

The principle that is central to human rights discourse is natural law. Natural law begins with Antigone’s ‘unwritten laws’ and for the Stoics natural law represented the basic principle of justice which can be grasped only by reason. Cicero maintained that there is a “true law” based on reason which is in accordance with nature and Aquinas and Grotius went further to say that natural law is a universal requisite and human laws are valid only if they refer to it. The change of natural law into natural rights in the 17th takes place with John Lock (1632-1704) who is regarded as the precursor of the modern conception of rights based on natural law (Finnis, 2011, p. 207-208). In this way, human nature assumed by modern liberal philosophers is pre-moral, for instance, according to Immanuel Kant (1724-1804), the preconditions for the individual moral actions are related to an absolute moral duty detached from the experience of the earth and therefore autonomous and self-determining. The history of natural law and its relation to human rights ends with the Universal Declaration of Human Rights in 1948 and the change from natural rights to positive rights. For the first time “given laws” based on nature and reason had been recognised, legislated, and included into law, more precisely international law (Douzinas, 2000, p. 8-9).

Although the success of human rights was celebrated with the collapse of communism, it coincided with the critique of humanism manifested in the 1970s and early 1980s by social theory and philosophy. It is during this time that the thought of Marx, Nietzsche and Freud and their followers radically criticised the assumption of liberal humanism. For instance, Martin Heidegger and Michel Foucault diminished the claims of the Enlightenment values of “endless progress”, “harmonious humanity” and knowledge as a universal human good (Douzinas, 2000, p. 16). But the announcement of the “death of man”, meaning the end of humanism, however, has gone together with the most insistent claims to put the individual at the centre of the actual world with freedom, as a choice of autonomy and self-determination, as the main ideal of a legal and political system.

The term ‘human rights’, is a combined word which refers to “humanity” and “human nature” but “rights” refers to implication within the discipline of law. Philosophy and law came together with the writings of Thomas Hobbes, Locke and Rousseau, with the French Declaration of the Rights of Man and Citizen, and the American Declaration of Independence and Bill of Rights constituted political and legal modernity (Douzinas, 2000, p. 18). The introduction of human nature and rights in the legal discourse of the 18th century gave a new source for law and the legal institutions with their history tradition and logic had to accommodate the claims of this idea. The concept of human rights is driven towards a

contradiction. It is asked to form the principle of law and politics, the new source of law, to come before and make the law. People must be brought before the law in order to acquire rights, duties, powers and competences, which give the subject legality. The legal person is the creation of artefact and in the discourse of human rights must be transformed into the law's principle, "the subject who come to life on the stage of law must also come before the law and support its maker" (Douzinas, 2000, p. 19).

In the essay 'The Other's Right' (1993) Jean-Francoise Lyotard opens the discussion by referring to a sentence of Hannah Arendt from *The Origin of Totalitarianism*(1953) who maintained that human beings had lost the qualities which made them recognisable as fellow human beings and therefore a right is recognised 'only if he is other than a human being'. Lyotard interprets this as a misplacement of what 'human' means and how the formation of an 'other' is reproduced, by language, as a 'figure' to form a 'likeness that determines the concept of human rights' (Lyotard, 1993, p. 136). This emphasises the arbitrary function of language and the problem of universalism in promoting such values since it allows the appropriation of moral truth of one group over the other.

This function of language is a characteristic of human beings. An animal can differentiate itself from other species of animals through their systems of communication based on the five senses developing a sort of language, which places them in a community with rules for behaviour. Humans also have language but its role, according, to Lyotard is limited because, as opposed to animals, human language is not common to all the species since it is not a question of bodily signals but it functions by signs and these signs are arbitrary and are based on fixed structures which have the property to define the reality of objects, to attach signification and to address it. This for Lyotard is the formation of the 'figure' of the 'other' and it is governed by the 'pragmatic' function of human language (Lyotard, 1993, p. 142).

Lyotard argues that if this capacity, to speak to each other, which forms a human right, is prevented, an injustice is committed to the person who is prevented from talking. This sets this person outside the community of interlocutors to the extent that the figure of the other is not provided or is taken away, confined to silence. To recognise a human right means explicitly to restore the capacity to be an interlocutor and also represents the fundamental public law of democracies where legitimacy is confused between the capacity to speak and the legitimacy, which authorises speaking. This means that there are no natural rights, but the right derives from the fact that humans can speak. The function of language is to bring out 'the figure of the other' and it disguises the basic aspect of communication, which in way resists this abstraction and expresses itself in signals rather than the rules of interlocution. In ethical terms, as opposed to the Kantian ethics, which influenced the main concepts of justice behind human rights discourse, it becomes useful to consider the interpretation of Levinas because the responsibility which is required towards the 'Other' is prior to any ontological interpretation which is provided by language (Levinas 2006, p. 115). For this reason, it can be argued that consigning the justice of human rights to any theory which through the function of language extends the pragmatic aspect of political power means perpetuating a certain discourse that moves away from the very concept of human being.

Conclusion

The power of human rights rests on the claims that people have entitlements by virtue of being human but the fact that there have been more human rights violations since their implementation put doubts on their very conception. To investigate the source of human rights also means to investigate historically the developments of Western thought because of the implication of concepts such as "nature", "humanity", "freedom" and "right". The fact that a liberal understanding of such concepts developed with the Enlightenment entitles a degree of scepticism based on the excessive importance given to the autonomy of individuals and the role of reason affected by the thought of history as a progressive process. The triumph of human rights coincides with the triumph of Western liberalism as the sole ideology and basis for law and legitimacy resides within this tradition in an age where the supremacy of the West is challenged in the domain of ethics. This can be seen in the contradiction with the implementation of human rights in international law and at the same time their increasing violation due to the ineffectiveness of international institutions. Human rights institutions gain political power internationally only when they serve the needs of powerful states. The NATO led intervention in Libya in 2011 and failure in Syria are just recent examples.

Supranational institutions of international human rights law are no longer suitable to realize their purpose mainly because the justification of their existence is characterised by needs that are not met and because the universalism which underlies global human rights is no longer suitable in a rapidly and radically changing world. This is because Europe and the West, once the holders of this ideology, have exhausted their imperial political power. Moreover, the liberal norms that justify the supranational institutions are challenged by conservative populist and religious forces which means that the belief that global norms should be secular, universal and unchallengeable, is not no longer universally accepted.

Human rights were the tools of the oppressed against the authority of governments, but they have now become the main ideology of the existing establishment adding more controversy on their very nature. To question the validity of human rights can be associated to “evil” and “irrationality”, however, if human rights have become the ‘new myth’ of our societies it is necessary to re-assess their promise away from the interest of the states and the politics of liberalism. The human rights movement followed and obeyed the transformation of political economy into a global outlook and although human rights do not promote the neoliberal market, they are too aspiring in theory and less successful in practice. There is the need to discover political strategies and moral principles which do not depend on the universality of the law but instead focus on the re-evaluation of concepts such as human rights which do not depend entirely on the values of a particular group. A shift in the world order and in the distribution of power from a unipolar American system to a multipolar order has shown how much human rights institutions rely on liberal state power. This perhaps is the challenge of international human right law and their institutions. An international law which can sustain the weight of universal claims and at the same time a power of human right which should entail Western countries to change their conduct, in the same way non-Western are required to change theirs.

Ethical Declaration

In the writing process of the study titled “*The Limits of International Law: Human Rights and Global Organizations*”, there were followed the scientific, ethical and the citation rules; was not made any falsification on the collected data and this study was not sent to any other academic media for evaluation. Since the document is examined in this study, there is no requirement for an ethics committee decision.

References

- Arendt, H. (1951). *The origins of totalitarianism*. New York: Harcourt, Brace, Jovanovich.
- Burdman, J. (2020). Universality without consensus: Jean-François Lyotard on politics in postmodernity. *Philosophy and Social Criticism*, 46(3), 302-322.
- Douzinas, C. (2000). *The end of human rights*. Oxford: Hart Publishing.
- Finnis, J. (2011). *Natural Law and Natural Rights*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Hathaway, O. A. (2002). Do human rights treaties make a difference? *The Yale Law Journal*, 111. www.yalelawjournal.org/pdf/111-8/HathawayFINAL.pdf.
- Langford, M. (2018). Critiques of human rights. *Annual Review of Law and Social Science*, 14, 69-89.
- Lauren, P. G. (2011). *The evolution of international human rights: Visions seen*. Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press.
- Levinas, E. (2006). *Otherwise than being or beyond essence*. Pennsylvania: Duquesne University Press.
- Lyotard, J. F. (1993). The other's rights. In S. Shute & S. Hurley (Edt.). *On Human Rights* (pp. 135-147). New York: Basic Books.
- Maiese, M. (2004). Human rights protection. In G. Burgess & H. Burgess (Edt.) *Beyond intractability*. Colorado, USA: Conflict Research Consortium, University of Colorado, Boulder. http://www.beyondintractability.org/essay/human_rights_protect/
- Mende, J. (2019). Are human rights western—And why does it matter? A perspective from international political theory. *Journal of International Political Theory*. March 2019. doi:10.1177/1755088219832992
- Moyn, S. (2018). *Not Enough: Human Rights in an Unequal World*. Cambridge. Massachusetts London, England: Harvard University Press.
- Petersmann, E. (2002). Time for a United Nations ‘global compact’ for integrating human rights into the law of worldwide organizations: Lessons from European integration. *European Journal of International Law*, 13(3), 621-650. <https://academic.oup.com/ejil/article/13/3/621/467166>
- Posner, E. (2014). *The twilight of human rights law*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Risse, M. (2009). Securing Human Rights Intellectually: Philosophical Inquiries about the Universal Declaration. HKS Faculty Research Working Paper Series RWP09-024, John F. Kennedy School of Government, Harvard University. <http://nrs.harvard.edu/urn-3:HUL.InstRepos:4449103>
- Taylor, C. (2006). *A secular age*. USA: Harvard University Press.

Tomuschat, C. (2008). *Human rights: Between idealism and realism*. Oxford, UK: Oxford University Press.

EXTENDED ABSTRACT

"İnsan hakları", XX. yüzyılın ortalarından beri Birleşmiş Milletler'den diğer uluslararası sistem ve organizasyon biçimlerine kadar, uluslararası ilişkilerin retorüğünde merkezi bir rol oynamıştır. İnsan haklarının "gücü", bireylerin "yalnızca insan oldukları için haklara sahip oldukları" iddiasına dayanmaktadır (Gewirth, 1982). Bu da, bu hakların tüm insanlara ait oldukları, dolayısıyla evrensel oldukları manasına gelmektedir. İnsan hakları konseptinin ortaya çıkışını ele alırken iki dünya savaşının deneyimleri ve dekolonizasyon dönemi gibi tarihsel olayları göz önünde bulundurmak gerekir. Bunların neticesinde, insan hakları fikri, güçlü bir ahlaki vizyon oluşturmuş, uluslararası ve ulusal hukukta olumlu bir ivme kazanmıştır.

Ancak, 20. yüzyılda yaşanan şiddetin derecesi, daha açıkçası faşist rejimlerin acımasızlığı ve savaşların veya diğer insani krizlerin [1] sonucu olarak ortaya çıkan sayısız insan hakları ihlali göz önüne alındığında, uluslararası insan haklarının etkinliği hakkında sorular su yüzüne çıkmıştır. Bu etkinliğin eksikliği, insan hakları hakkında, belirli bir ölçüde ve farklı biçimler alabilen bir şüpheciliği de beraberinde getirmiştir.

Bu nokta, Hannah Arendt'in ilk olarak 1949 tarihli bir makalesinde ve daha sonra *The Origins of Totalitarianism* (1951) (Totaliterliğin Kaynakları) kitabında kullandığı 'haklara sahip olma hakkı' ifadesiyle çok iyi açıklanmaktadır. Arendt, vatansızlık durumu ile bağlantılı olarak incelendiğinde, bireylerin haklarının sadece teoride var olduğunu belirtir. Böylelikle, insan haklarının, uluslararası ve ulusal hukukta uygulanmasıyla daha kötü insan hakları siciline tanık olduğumuz gerçeği, insan hakları fikrinin doğasına ilişkin soruları ve uluslararası onaylı anlaşmaların ulus devletlerce uygulamalarındaki çelişkileri ortaya sermektedir.

İnsan hakları sözleşmelerini onaylayan ülkelerin insan hakları performans kayıtları genel olarak onları onaylamayan ülkelere daha iyi olsa da, insan haklarına uyulmaması daha yaygın seyretilmektedir. İnsan hakları sözleşmeleri ulusların ulusal menfaatleri için sadece 'vitrin' ise, onaylama ile devlet performansı arasında tutarlı bir ilişki olmamalıdır. Bunun ötesinde, insan hakları anlaşmaları etkili ise, insan hakları sözleşmelerinin onaylanması, demokratik ülkeler tarafından daha iyi performansla ilişkilendirilmeli ve kötü performansla bağlantılı olmamalıdır.

Daha kötü insan hakları performansına sahip olan milletler, daha fazla anlaşmayı onaylamaya daha yatkın olabilir, fakat ihlaller hakkında daha çok şey biliyor olmamız, anlaşmayı onaylayan ülkeleri daha kötü bir pozisyonda göstermektedir. Fakat herhangi tek bir anlaşma onaylanmasının, daha iyi insan hakları uygulamaları ile bağlantılı olduğunu ve ayrıca birçok anlaşmanın daha kötü insan hakları uygulamaları ile ilişkilendirilebileceğini gösteren herhangi bir bulgu yoktur (Hathaway, 2002).

Bu nedenle, uluslararası anlaşmalar iki taraflı yapıya sahiptirler: "araşsal"dırlar çünkü hukuk oluşturarak, değişen uygulamaları hesaba katıp, bu anlaşmaları onaylayan ülkeleri birbirine bağlarlar. İkinci olarak, "ifade edici enstrümanlar"dır, çünkü kendilerini onaylayan ülkelerin uluslararası camiadaki yerlerini işaret ederler. Bunun sebebi, bazen ülkelerin sonuçlardan, alt düzeyde kalan izleme ve icraatlarından ziyade, pozisyonları için ödüllendirilmeleridir (Hathaway, 2002). Dolayısıyla, insan hakları düşüncesi, insanlık ve özgürlük ilkeleri üzerine inşa edilmiştir. Bunun yanı sıra, insan haklarının üzerinde inşa edildiği bir diğer temel ise, siyasi gücün "akla" ve "hukuka" dayanması gerektiği varsayımdır. En doğrudan saldırı, insan haklarının "teori" ve "pratiği" arasındaki tutarsızlıkla (Douzinas, 2000, s. 2) ve kanun ile aklın rolü arasındaki ilişki üzerine olan şüpheler ilgilidir.

Bu çalışmada, 1948 İnsan Hakları Evrensel Beynamesi'ndeki geleneksel insan hakları anlayışı ve ticaretteki bütünleşme ve liberalleşmenin dünyadaki örgütlerin yasalarıyla nasıl bütünleştiği analiz edilecektir. Bu betimsel analiz, ilerici bir düşünce olarak, aklın ve tarihin eleştirisini içeren doğal hakların eleştirilmesine karşı olarak değerlendirilecektir. Çünkü Lyotard'a (1993) göre, insan hakları kavramı bir insandan 'başka' bir 'figür' oluşturur ve ekonomik, kültürel ve siyasi bir güç tarafından yönetilen bir diyalogu dışladıklarını hesaba katmaz. Bu da, insan haklarının yapay bir dil yaratımı olduğunu akla getirirken, bir grubun ahlaki hakikatini bir diğerine mal etmesini ortaya çıkararak, insan haklarının evrensellik problemini de meydana çıkarır.

Türkiye'nin Kırgızistan Din Eğitime Katkıları¹

Bakıt MURZARAİMOV² ve Mustafa KÖYLÜ³

Öz

Bağımsızlık sonrası Kırgızistan'ın din eğitime katkı sağlayan dünyadaki en önemli ülkelerden birisi de Türkiye'dir. Bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren, Türkiye'nin Kırgızistan din eğitime katkıları 27 yıldır doğrudan ya da dolaylı olarak devam etmektedir. Bu makalenin amacı, Kırgızistan'ın bağımsızlığından günümüze kadar, Türkiye'nin Kırgızistan din eğitimi ve öğretimine resmi olarak yapmış olduğu katkıları incelemek, değerlendirmek ve bir analizini yapmaktır. Bu bağlamda, Kırgızistan din eğitime katkı sunan dört kurum incelenmiştir. Bunlar, bizzat Türkiye tarafından açılan ya da bir şekilde desteklenen İlahiyat Fakülteleri yoluyla, lisansüstü çalışmalar yoluyla, İmam Hatip okulları yoluyla ve Din Müşavirliği yoluyla yapılan hizmetlerdir. Makale daha iyi ve daha etkili bir din eğitimi için hem Kırgızistan'a hem de Türkiye'ye yönelik bir takım önerilerle son bulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din eğitimi, Dini müşavirlik, İlahiyat fakültesi, İmam-hatip okulu, Kırgızistan

Turkey's Contributions to Religious Education of Kyrgyzstan

Abstract

After independency one of the most important countries in the world that contributes to the religious education of Kyrgyzstan has been Turkey. Since the first years of independency, Turkey's contributions of religious education to Kyrgyzstan have continued directly or indirectly for about 27 years. The purpose of this article is to examine, evaluate and analyze the contributions of Turkey to religious education and teaching of Kyrgyzstan which has been done by state officially since the dependency of Kyrgyzstan until today day. In this respect, four institutions that have contributed to religious education of Kyrgyzstan were examined. These are; the faculties of theologies which were opened or supported by Turkey in a way, by means of graduate studies, Imam-and Preacher Schools and Religion Consultancy. The article ends with some suggestions for both Turkey and Kyrgyzstan for a better and effective religious education.

Key Words: Religious education, Religion consultancy, Faculty of theology, Imam-and preacher school, Kyrgyzstan

Atıf İçin / Please Cite As:

Murzaraımov, B. ve Köylü, M. (2021). Türkiye'nin Kırgızistan din eğitime katkıları. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 742-756.

Geliş Tarihi / Received Date: 19.06.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 5.11.2020

¹ Bu makale KTMÜ İlahiyat Fakültesi personeli tarafından yürütülmekte olan "Türkiye'nin Kırgızistan Din Eğitime Katkıları" adlı projeden üretilmiştir.

² Doç. Dr. - Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, bakıt.murzaraımov@manas.edu.kg

 ORCID: 0000-0002-8757-6998

³ Prof. Dr. - Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, mustafa.koylu@manas.edu.kg

 ORCID: 0000-0002-3754-0751

Giriş

Kırgız Türkleri, Orta Asya'daki en kadim milletlerden birisidir. Kırgızların dini hayatı ve İslamlaşma süreci ile ilgili çeşitli kaynaklarda farklı görüş ve bilgiler yer alsa da (Erdem, 2005, s. 76-77; Osmanov ve Asankanov, 2001, s. 10-13), Kırgız kültürünü ve sosyal hayatını şekillendiren en önemli unsurlardan birinin İslam olduğunda şüphe yoktur. Kırgız coğrafyasında tarih boyunca farklı devletlerin hâkimiyeti altında, İslam eğitim ve öğretim faaliyetleri devam etmiştir. Ancak Sovyet komünist rejimin bu bölgeye yerleşmesiyle birlikte, ülkede tüm din ve din eğitimi faaliyetleri yasaklanmıştır (Yusubov, 2016, s. 1). Bununla beraber, 31 Ağustos 1991 tarihinde laik ve demokratik esaslara dayalı Kırgız Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla, Müslümanlar dinini yaşayabilecekleri, ibadetlerini yerine getirebilecekleri, dini ve manevi değerlerini öğretebilecekleri kurumları açma konusunda büyük çaba sarf etmişlerdir.

Bağımsızlığın ilan edilmesinden sonra, ilk kabul edilen kanunlar arasında yer alan ve 16 Aralık 1991'de yürürlüğe giren, "İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar" kanunuyla birlikte, hem örgün hem de yaygın din eğitimi kurumlarında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bir taraftan İslam diniyle ilgili bilgiler, sınırlı da olsa bazı kültür dersleri içinde yer almaya başlarken (Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Akramova, 2000; Akramova, 2006; Заман Кыргызстан, 2003, s. 2), diğer taraftan da Müslümanların dini ihtiyacını karşılamak amacıyla ülkede 1993 yılında "Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi" (Muftiyat) kurulmuştur.⁴ 1996 yılında ise, "Din İşleri Devlet Komisyonu"nun kurulmasıyla, din-devlet ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır.

Meseleye din eğitimi açısından bakıldığında, ilk yıllarda Kırgızistan bir taraftan diğer İslam ülkelerine din eğitimi ve öğretimi için öğrenci gönderirken, diğer taraftan da farklı İslam ülkelerinden, Kırgızistan'a İslam eğitimi ve öğretimi için resmi ya da sivil toplum örgütleri gelmeye başlamıştır. Her ne kadar ülke nüfusunun önemli bir kısmı Müslüman olsa da, Kırgızistan'a sadece Müslüman cemaat ve gruplar gelmemiş, aynı şekilde diğer dinlere mensup kişiler de gelmeye ve kendi dinlerini yaymaya çalışmışlardır. Ülke adeta farklı din ve inançların bir buluşma ve rekabet yeri haline gelmiştir. (Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Murzaraimov ve Köylü, 2019, s. 193-211).

İşte ülke genelinde, Kırgızistan din eğitimine hem örgün hem de yaygın din eğitimi bağlamında katkısı olan en önemli ülkelerden birisi de Türkiye olmuştur. Türkiye, bir taraftan resmi olarak Büyükelçilik kanalıyla hemen bağımsızlık sonrası 1993 yılından itibaren Din Müşavirliği yoluyla yaygın din eğitimi faaliyetlerine katkı sunmaya çalışırken, bir taraftan da Oş Devlet Üniversitesi bünyesinde açılan bir İlahiyat Fakültesiyle, yüksek din öğretimine katkı sağlamaya çalışmıştır. Diğer taraftan bu süre içerisinde, pek çok Kırgız öğrenci Türkiye'ye gidip, orada imam hatip liseleri, ilahiyat fakülteleri, dini yüksek ihtisas merkezleri gibi kurumlarda okuyarak, bazıları ise yüksek lisans ve doktora yaparak, eğitimlerine devam etmişlerdir. Böylece bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren, gerek resmi gerekse sivil toplum örgütleri yoluyla, yaklaşık 27 yıldır, Türkiye'nin bu ülkedeki din eğitimi ve öğretimi alanına katkıları sürmektedir.

Kırgızistan'daki din eğitiminin durumu ve yaşanan gelişmelere ilişkin, sınırlı da olsa bir takım lisansüstü çalışmaların ve bazı projelerin yapılmasına rağmen,⁵ özel olarak Türkiye'nin bu süre zarfında yaptığı ve halen yapmakta olduğu din eğitimi hizmetlerine yönelik doğrudan her hangi bir akademik çalışma bulunmamaktadır. Oysa bağımsızlığından günümüze kadar, bu ülkede gerçekleştirilen din eğitimi faaliyetlerinin ve verilen hizmetlerin bilimsel araştırmalara konu edilmesi gerekmektedir.

İşte bu araştırmanın temel problemi, "Kırgızistan'ın bağımsızlığa kavuşmasından günümüze kadar, Türkiye tarafından Kırgızistan'da doğrudan ya da dolaylı olarak yapılan din eğitimi ve öğretimi hizmetlerini ortaya koyarak, yapılan bu hizmetlerin bir analizini ve değerlendirmesini sunmaktır" şeklinde ifade edilebilir. Bu temel problem çerçevesinde şu alt problemlerin de cevapları araştırılmıştır:

⁴ Daha önce bu kurum Kazıyat olarak 1943'de kurulmuştu. <https://muftiyat.kg>, 13.10.2018.

⁵ Kırgızistan din eğitimiyle ilgili yapılan çalışma ve projelerden bazıları şunlardır: Orhan Nadir Büyükalaca, "Kırgızistan'da Din Eğitimi ve Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003; Hidayet Aydar, *Kırgızistan'da Din Eğitimi ve Araşan İlahiyat Fakültesi*, Bişkek, 2009; Suat Cebeci, "Kırgızistan'da Dini Durum ve Din Eğitimi: Durum Analizi ve Öneriler", Araştırma Projesi, Bişkek, 2014; Suat Cebeci, "Kırgızistan'da Dini Etki Mekanizmaları ve Dini Gelişmenin Karakteristiği" Araştırma Projesi, Bişkek, 2016; Elvin Yusubov, "Kırgızistan'da Din Eğitimi", *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2016; Mustafa Köylü ve diğerleri, "Kırgızistan'daki Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlikleri ve Sorunları", Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Proje Koordinasyon Başkanlığı, *Proje Kesin Raporu*, (Proje no: KTMU-BAP-2018.SBE.01), Bişkek 2019, ss. 34-61.

1. Bizzat Türkiye tarafından açılan ya da bir şekilde Türkiye tarafından desteklenen İlahiyat Fakülteleri yoluyla Kırgızistan'ın yüksek din öğretimine ne tür katkılar sağlanmıştır?
2. Türkiye tarafından sağlanan burslarla Türkiye'de İlahiyat alanında yüksek lisans ve doktora çalışması yapan kişiler, Kırgızistan din eğitimine nasıl katkı sağlamıştır?
3. Türkiye tarafından açılan ya da desteklenen İmam-Hatip okulları yoluyla Kırgızistan din öğretimine nasıl bir katkı sağlanmıştır?
4. Türkiye tarafından Din Müşavirliği yoluyla yaygın din eğitimi kapsamında ne tür hizmetler yapılmıştır?

Bütün bu sorulardan elde edilen verilerle, Türkiye'nin Kırgızistan din eğitimine sunduğu hizmet alanları tespit edilip, sunulan bu hizmetlerin bir değerlendirmesi yapılmaya çalışılmıştır. Son olarak biraz da çalışmanın yönteminden bahsederseniz şunları söyleyebiliriz: Araştırma temelde bir proje ürünüdür. Bu proje bir ekip tarafından yapılmış, her bir ya da iki kişi bu hizmet alanlarından birisini ele alıp incelemiştir. Bu çerçevede önce literatür taraması yapılarak, araştırmayla ilgili kitap, makale, bildiri ve tezler toplanmış, araştırmanın teorik kısmı oluşturulmaya çalışılmış, daha sonra araştırmanın temel bölümü olan saha çalışması gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın kapsamı temel olarak dört alandan oluşmaktadır. Araştırma, büyük ölçüde gözlem ve mülakat yöntemleriyle gerçekleştirilmiştir. Her ne kadar araştırma alanının önemli bir kısmını, Bişkek şehrindeki kişi ve kurumlar oluşturmuşsa da, bu araştırma kapsamında Oş şehri ile Koçkor şehri de ziyaret edilerek, oradaki din eğitimi kurumları hakkında da bilgi toplanmıştır.

Türkiye'nin Kırgızistan Din Eğitimine Sunduğu Hizmet Alanları

Makalenin bu bölümünde, Türkiye'nin Kırgızistan din eğitimine olan katkıları ayrı başlıklar halinde ele alınacaktır. Yapılan bu katkıları dört alt başlık altında ele alarak incelemeye çalışacağız.⁶

İlahiyat Fakülteleri Yoluyla Yapılan Din Eğitimi Hizmetleri

Kırgızistan din eğitiminin gelişmesinde en büyük katkısı olan ülkelerin başında hiç şüphesiz Türkiye devleti gelmektedir. Bağımsızlıktan sonra, Kırgız halkında oluşan dini ve manevi boşluğu doldurmak için, Türkiye din eğitimi alanına birçok yatırım yapmıştır. Bu yatırımlar sonucu Kırgızistan'ın Güney ve Kuzey bölgelerinde İlahiyat fakülteleri açılmıştır. Türkiye'nin desteğiyle açılan bu ilahiyat fakültelerinin başında, Oş Devlet Üniversitesi bünyesinde açılan İlahiyat Fakültesi gelmektedir. Bu fakülteyi Araşan İlahiyat Fakültesi ve Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi bünyesinde açılan İlahiyat Fakültesi izlemektedir.

Toplum kültürünün temelini oluşturan inanç ve maneviyat değerlerinin gelişip güçlenmesinde İlahiyat Fakültelerinin önemi büyüktür. Hem eğitim-öğretim faaliyeti hem de bilimsel araştırmalarla yürütülen çalışmaların sonuçları topluma doğrudan yansımakta, anlamlı ve değerli karşılıklar bulmaktadır. Ülkedeki İlahiyat Fakülteleri bu gerçeğin farkındalığı ile ciddi, düzenli ve özverili çalışmalar yapmaktadırlar. Ortak tarihi ve kültürel köklere sahip Kırgız ve Türk toplumlarının emek ve ideallerinin bileşkesi olan bu fakülteler, bilimsel, akılcı, çağdaş norm ve yöntemlerle çalışmalarına devam etmektedirler.

Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 1993 yılında Türkiye Diyanet Vakfı'nın desteğiyle, Ankara Üniversitesi ile Oş Devlet Üniversitesi arasında varılan, "Akademik ve Kültürel İşbirliği Protokolü" esasına dayanarak eğitim faaliyetine başlamıştır.

İlahiyat Fakültesi bir yıl hazırlık ve dört yıl normal eğitim olmak üzere toplam beş yıldan oluşmaktadır. Eğitim dili Kırgızca ve Türkçe olan fakültede öğrenciler, aşağı yukarı Türkiye İlahiyat Fakültelerindeki derslerin büyük bir kısmını almaktadırlar. Fakültenin, kütüphane, bilgisayar odası ve konferans salonu ile donatılmış binası ile onun yanında yer alan yurdu, fakültede görev yapan misafir öğretim üyeleri için altı dairelik bir lojmanı ve Osmanlı mimarisi tarzında inşa edilmiş bir de camisi vardır.

Oş İlahiyat Fakültesi örgün eğitim-öğretim faaliyetlerini yürütmekle beraber, seminer, konferans, panel ve sempozyumlar düzenleyerek topluma ve akademik camiaya da ulaşmaya çalışmaktadır. Fakültede sağlanan imkânlar, ülke standartlarının üzerinde olmasına rağmen, akademik kadro açısından henüz istenilen seviyeye ulaşamamıştır.

⁶ Normalde projede bazı sivil toplum örgütlerinin de din eğitimine olan katkıları incelenmiştir. Ancak makalenin boyutunu aşacağından, sivil toplum örgütlerinin din eğitimi hizmetleri kapsamı dışı bırakılmıştır.

Akademik Personel: Fakültenin açılışından bugüne kadar (1993-2019) Türkiye'nin değişik üniversitelerine mensup ilahiyat fakültelerinden toplamda 69 öğretim elemanı gelip görev yapmıştır. Fakültenin açılış esaslarına göre, dekan yardımcılıkları görevi Türk akademisyenler tarafından yürütölmüş ve halen yürütölmektedir. 2019-2020 yılı itibariyle fakültede 10 Kırgız Öğretim Üyesi, 4 Türkiye'den Görevli Öğretim Üyesi, 1 Arap Öğretim Üyesi olmak üzere toplam 15 akademisyen görev yapmaktadır.

Mezunlar: Fakültenin yıllık 20 kız ve 40 erkek öğrenci olmak üzere toplam 60 kişilik bir kontenjanı bulunmaktadır. Fakülteyi kazanan öğrencilerin Türk dilini ve kültürünü yakından tanımaları için hazırlık sınıfını erkek öğrencilerin Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı olan Bolu Eğitim Merkezinde; kız öğrencilerin ise Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde okumalarına imkân verilmektedir. Geri kalan eğitimlerini ise öğrenciler Oş'ta tamamlamaktadırlar. Fakülte 1998-2019 eğitim ve öğretim yılları arasında 571 mezun vermiştir. Bunlardan 190'ı kız, 381'i erkektir. Bu mezunlardan 87 tanesi din hizmetleri alanında çalışmaktadır. Lisansüstü eğitimine gelince, şimdiye kadar (2019) 32 kişi yüksek lisansını tamamlamış, 13 öğrenci dersine devam etmektedir. Doktora eğitimini tamamlayan öğrenci sayısı 18, devam etmekte olan öğrenci sayısı ise 14'dür.

Fakülte mezunları hem Kırgızistan'daki Üniversitelerde hem de Türkiye'nin çeşitli üniversitelerinde görev yapmaktadırlar. Bunlar arasında Kırgızistan'dan, Oş, Araşan ve Manas Üniversitesi İlahiyat Fakülteleri ile KTMÜ Uluslararası İlişkiler bölümünü; Türkiye'den ise, Gaziantep İlahiyat Fakültesini, İstanbul Aydın Üniversitesi İlahiyat Fakültesini, Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesini, Ardahan Üniversitesi İlahiyat Fakültesini, İğdir Üniversitesi İlahiyat Fakültesini, Bartın Üniversitesi İlahiyat Fakültesini, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesini, Giresun Üniversitesi İlahiyat Fakültesini sayabiliriz.

İlmi Faaliyetler: Fakültede 2000 yılından itibaren, "İlmi Jurnal" adı ile hakemli bilimsel bir dergi yayınlanmaktadır. Derginin birinci sayısındaki tüm yazılar Kırgız dilindeyken, daha sonraki sayılarda Rusça, Türkçe ve İngilizce makaleler de yayınlanmıştır. Dergide 19. sayısı dâhil olmak üzere, 71'i Kırgızca, 51'i Türkçe, 19'u İngilizce ve 10'u da Rusça olmak üzere toplam 151 makale yayınlanmış bulunmaktadır. Ayrıca fakültede, ölkedeki din adamlarının mesleki bilgilerini arttırmaya yönelik İmamlar Kursu olarak kısa süreli bir eğitim programı da düzenlenmektedir. Bu kurslarda imamlara, Kur'an-ı Kerim, Tefsir, Hadis, Fıkıh, Akaid, İslâm Tarihi, Dinler Tarihi, Din Eğitimi, Din Felsefesi ve Kırgızistan Diyanet Mevzuatı gibi dersler verilmektedir.

Yine fakültede rutin bir şekilde yapılan seminer ve konferansların dışında, fakültenin kuruluşunun onuncu yılı (2003) münasebetiyle "Orta Asya'da İslam Uluslararası Sempozyumu" düzenlenmiştir. Bu sempozyumda açılış ve protokol konuşmalarının dışında 50 bildiri sunulmuştur. Sempozyumun dışında yapılan bir diğer önemli faaliyet ise kitap basım faaliyetleridir. Bu kapsamda İlahiyat alanındaki farklı konularda şimdiye kadar toplam 63 kitap basılmıştır. Bu kitapların basımındaki maddi destek TDV tarafından sağlanmıştır. Oş ilahiyat fakültesi yayınladığı kitaplar aracılığıyla Kırgızistan'a çok büyük hizmetlerde bulunmuştur. Çünkü daha önceden akademik anlamda dini konulardaki eserler yok denecek kadar azdı. Yayınlanan bu kitaplar, Kırgızistan'ın her bölgesine dağıtılmıştır. Ayrıca Oş ilahiyat fakültesi her sene düzenlediği "İmamlar Kursuna" gelen din görevlilerine de bu kitapları hediye olarak vermiştir. şu anda Oş ilahiyat fakültesi kütüphanesinde 13 bin adet kitap bulunmaktadır.

Oş Devlet Üniversitesi Araşan İlahiyat Fakültesi

Araşan İlahiyat Fakültesi önce, 1996 senesinde Türkiye'de bulunan Muradiye Vakfı tarafından Kur'an Kursu olarak açılmış ve Abdullah İşler Hoca bu kursu yönetmiştir. İlk aıldığında sadece 30 öğrenci okutmuş ve bunların 10'u hafız olarak yetişmiştir. Daha sonra bu vakıf, ekonomik nedenlerden dolayı, söz konusu kursu Türkiye'de bulunan Aziz Mahmut Hüdayi Vakfı'na devretmiştir. Hüdayi Vakfı bu kursu devralınca, değişik girişimlerde bulunarak İlahiyat Fakültesine çevirmeye çalışmıştır. Neticede Hüdayi Vakfı, 2000 senesinde Oş Devlet Üniversitesi ile anlaşarak burayı ilahiyat fakültesine çevirmiştir. Fakülte resmi olarak Oş Devlet Üniversitesine bağlanmış, maddi açıdan ise tamamen Hüdayi Vakfı tarafından desteklenmektedir.

Akademik Personel: Araşan İlahiyat Fakültesi olarak adlandırılan bu fakülteye, Türkiye'nin değişik üniversitelerinden akademisyen hocalar gelerek ders vermeye başlamıştır. Fakültenin açılışından 2016 senesinde kadar Türkiye'den toplam 25 hoca gelip çalışmıştır. 2016'dan sonra Araşan İlahiyat Fakültesi mezunu olup, Türkiye'de doktorasını tamamlayan öğrenciler dönmeye başlayınca, Türkiye'den hocaların gelmesi durdurulmuştur.

Mezunlar: Araşan İlahiyat Fakültesinden bugüne kadar (2020) toplam 350 öğrenci mezun olmuştur. Bunlardan 20 öğrenci Türkiye'de yüksek lisansını, 10 öğrenci ise doktorasını tamamlamıştır. 2019-2020 yılı itibariyle sekiz öğrenci yüksek lisansını ve 5 öğrenci de doktorasına Türkiye'de devam etmektedir.

İlmi Faaliyetler: Araşan İlahiyat Fakültesi açıldığından beri uluslararası kapsamda bir sempozyum gerçekleştirmiştir. "Uluslararası Globalleşme Sürecinde Kırgızistan'da Din Bilimleri ve Ahlak Bilgisi Öğretiminin Meseleleri" konulu uluslararası sempozyum, 21 -22 Mayıs 2007 tarihinde, beş ülkeden gelen toplam 50'den fazla katılımcıyla yapılmıştır.

Araşan İlahiyat Fakültesi, sempozyum dışında halka yönelik üç ayda bir ve 2006-2010 yılları arasında yayınlanmış olan "Ak Başat" dergisini de çıkarmıştır. 2010 yılında maddi destek yetersizliğinden dolayı yayını durdurmuştur. Kitap olarak, Araşan İlahiyat Fakültesi kütüphanesinde toplam 22 bin kitap bulunmaktadır. Bunların çoğu Türkiye'den getirilen ilahiyat alanıyla ilgili kitaplardır.

Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Kırgızistan ve Türkiye Devletlerinin ortak irade ve işbirliği ile kurulmuş olan Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesinin önemli fakültelerinden biri olan İlahiyat Fakültesi, iki milletin kültürel yaklaşımına yönelik akademik hizmet veren bir yükseköğretim kurumudur. Kırgızistan bağımsızlığına kavuştuktan sonra, 1995 senesinde Kırgızistan ile Türkiye arasında Kırgızistan – Türkiye Manas Üniversitesinin açılması ile ilgili ortak protokol imzalanmıştır.⁷ Bu protokolle imzalanan ve açılması gereken dört fakülteden birisi ilahiyat fakültesiydi. Fakat değişik nedenlerden dolayı fakültenin açılması gecikmiş ve ancak 2011-2012 eğitim öğretim yılında bu işlem gerçekleştirilebilmiştir. 2011-2012 Öğretim yılında eğitim öğretime başlamış olan İlahiyat Fakültesi, hazırlıktan sonra dört yıl süreli bir yükseköğretim kurumudur. Öğretim dili Türkçe ve Kırgızca olup bu diller hazırlık sınıfında öğretilmektedir. Arapça ise yabancı dil olarak öğretim süresince ağırlıklı bir şekilde hazırlık sonrası sınıflara dengeli bir biçimde dağıtılarak öğretilmektedir. Fakülteye öğrenciler Manas ÖSYM Sınav Merkezinin yaptığı sınav sonucu ve mülakatla alınmaktadır.

Fakültede Din Bilimleri ve İslam Bilimleri Bölümü olmak üzere iki bölüm bulunmaktadır. Din Bilimleri Bölümünden mezun olanlar, öğretmenlik yapmaya yetki veren devlet diploması olarak devlet okullarında Din Kültürü ve Adab dersleri öğretmeni olarak görev alabileceklerdir. İslam Bilimleri Bölümünden mezun olanlar ise, Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi'ne (Muftiyat) bağlı camilerde din görevlisi, medreselerde öğretici ve yönetici olarak görev alabilecekler ve ayrıca toplumda ihtiyaç duyulan diğer kamu kurum veya kuruluşlarda din uzmanı olarak çalışabileceklerdir.

Akademik Personel: KTMÜ İlahiyat Fakültesine açıldığından bugüne kadar (2011–2020) Türkiye'den toplam 16 öğretim üyesi gelmiştir. Halen (2020) fakültede Türkiye'den gelen sekiz öğretim üyesi görev yapmaktadır. Burada görev yapan öğretim elemanlarının bir özelliği de, YÖK 39. Madde kapsamında gelmeleri ve mülakatla seçilmeleridir. Dolayısıyla bir hayli yüksek nitelikte öğretim üyesi gelmektedir.

Mezunlar: Hâlihazırda (2019-2020 eğitim öğretim yılı) İlahiyat fakültesinde 250 öğrenci eğitim öğretime devam etmektedir. Bugüne kadar 78 öğrenci mezun olmuştur. Bunlardan 7'si Türkiye'de, 8'i ise KTMU ilahiyat fakültesinde yüksek lisansına devam etmektedir.

İlahiyat fakültesinde öğrencilerin daha iyi bir eğitim alabilmeleri için, hem dini bilgi düzeyinde hem de kültürel anlamda pek çok imkânlar sağlanmıştır. Bu anlamda Türkiye'deki değişik vakıflar ve kurumaların desteğiyle ilahiyat öğrencilerinin tamamına yakını Türkiye'ye yaz kurslarına gönderilmiştir.

İlmi Faaliyetler: Fakülte, açılışından günümüze kadar çok kısa sürede ilmi faaliyetler açısından oldukça başarılı çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalarını şu şekilde özetleyebiliriz:

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) ve Türkiye Diyanet Vakfı'nın (TDV) desteğiyle yürütülen ve 2018 yılı içerisinde sonuçlandırılan, "Kırgızistan'da İlahiyat Alanında Okutulan Ders kitaplarının Yazımı ve Kırgızca'ya Çevirisi" adlı proje kapsamında kaleme alınıp tercüme edilen kitaplar bu kategoride hatırısayılır bir yer tutmaktadır. Bu çerçevede ilahiyat alanının Tefsir, Hadis, İslam Hukuku, Tasavvuf, Din Eğitimi ve Din Sosyolojisi gibi temel disiplinlerinde on iki adet kitap yazılmış ve bunlar Kırgızca çevirileri ile birlikte Manas Üniversitesi Yayınları arasında basılmıştır. Söz konusu kitaplar

⁷ http://manas.edu.kg/docs/ktmu_yeni_anlasma_resmi_gazete_tr.pdf

Kırgızistan'daki İlahiyat Fakültelerinde bu disiplinlerin temel ders kitapları noktasında önemli bir boşluğu dolduracak mahiyatedir.⁸

Projeler: Özellikle İlahiyat Fakültesi bünyesinde yürütülen projeler, Kırgızistan'ın dini hayatına ve Kırgızistan'daki din eğitimi faaliyetlerine doğrudan katkı sağlar mahiyettedir. Şimdiye kadar toplam altı proje yapılmıştır.⁹

Sempozyumlar: Şimdiye kadar üç sempozyum yapılmıştır. Bunlardan birincisi, 11-14 Ekim 2012'de yapılan, "Orta Asya'da İslam Medeniyeti" adlı II. Uluslararası Sempozyumdur. İkincisi, ulusal düzeyde "Ahlak ve Değerler" sempozyumu (2017); diğeri ise, uluslararası düzeyde "Orta Asya Âlimlerinin İslam Medeniyetine Katkıları" başlıklı sempozyumdur (10-12 Ekim 2018). Her üç sempozyumun bildirileri kitap olarak da basılmıştır.

Makaleler: 2012-2020 yılları arasında burada çalışan öğretim üyeleri Üniversiteye ait Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi'nde 27 adet makale yayınlamıştır.

İlahiyat fakülteleriyle ilgili genel bir değerlendirme yapacak olursak, Türkiye'den gelip İlahiyat Fakültelerinde çalışan öğretim elemanlarının toplam sayısı 100'ü bulmuştur (1993-2020). İlahiyat Fakültelerinin verdiği toplam mezun sayısı ise 1,114'tür. Bunlardan 28'i doktorasını tamamlamış, 19'u ise doktorasına devam etmektedir. Aynı şekilde 45 öğrenci yüksek lisansını bitirmiş, 20 öğrenci ise yüksek lisansına devam etmektedir. Lisansüstü eğitim çalışmaları açısından bir diğeri önemli gelişme ise, Manas Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin hem yüksek lisans hem de doktora programlarına sahip olmasıdır. Dolayısıyla bundan sonra artık ilahiyat fakülteleri kendi elemanlarını da yetiştirecek bir seviyeye gelmiştir, diyebiliriz.

İlahiyat Fakülteleri 87 farklı başlık altında yaklaşık, 15,500 sayfalık akademik tarzda kitap bastırması ve başta İlahiyat Fakültesi öğrencileri olmak üzere ilgili kurumlara dağıtmıştır.

Lisansüstü İlahiyat Eğitimi Yoluyla Yapılan Hizmetler

İlahiyat fakültelerine bağlı olarak, Türkiye'nin Kırgızistan din eğitimine yaptığı en önemli ve uzun soluklu katkılarından birisi de, lisansüstü eğitim yoluyla yapılan hizmetlerdir. Makalenin bu kısmında Kırgız öğrenciler tarafından Türkiye'de yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri hakkında bazı bilgiler verilecektir.

Lisansüstü Öğrencilere İlişkin Sayısal Bilgiler

Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin mezun vermeye başlamasıyla birlikte, 1998'den itibaren 2019 yılına kadar 80 öğrenci yüksek lisans eğitimi için çeşitli üniversitelere, 12 öğrenci de Haseki Eğitim Merkezleri'ne yüksek din eğitimi amacıyla girmiştir. Ayrıca beş yıllık fakülte eğitimi aldıkları için, yüksek lisans mezunu kabul edilen 6 öğrenci de doğrudan doktora eğitimi için Türkiye'ye gitmiştir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla az önce sözü edilen 12 öğrencinin de Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı olarak üst düzey din görevlisi yetiştirmek amacıyla faaliyet gösteren Haseki Eğitim Merkezlerinde eğitim gördüğü ve bunlardan ikisi dışında diğerlerinin bu eğitim kurumlarından mezun oldukları görülmektedir.

Yüksek lisans ve Haseki eğitiminin ardından 58 kişinin doktoraya başladığı, 16 kişinin de yüksek lisansa devam ettiği dikkate alınırsa, Türkiye'ye gerek yüksek lisans gerekse Haseki için giden toplam 92 kişiden 18'inin, başka bir ifadeyle %19'unun doktoraya devam etmediği görülmektedir. Fakat henüz 2019 yılında yüksek lisansını bitiren 16 kişiden bir kısmının doktoraya devam etmesi durumunda bu oranın da %10'lara kadar düşmesi tahmin edilebilir. Yapmış olduğumuz görüşmelerde sağlık sorunları, ekonomik sebepler ve akademik yetersizlik gibi nedenlerin başarısızlık sebepleri arasında yer aldığı anlaşılmaktadır.

⁸ Bu ders kitaplarının Kırgızcası TİKA tarafından basılırken, Türkçeleri de KTMÜ tarafından basılmıştır.

⁹ Bu projeler şunlardır: "Kırgızistan'da Dini Durum ve Din Eğitimi: Durum Analizi ve Öneriler" 2014, yürütücü, Prof. Dr. Suat Cebeci; "Kırgızistan'da Dini Etki Mekanizmaları ve Dini Gelişimin Karakteristiği" 2016, yürütücü, Prof. Dr. Suat Cebeci; "İlahiyat Fakültelerinde Okutulan Temel Ders Kitapları ve Kırgızcaya Çevirisi" 2018, yürütücü, Prof. Dr. Mustafa Köylü; "Kırgızistan'daki Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlikleri ve Sorunları" 2019, yürütücü, Prof. Dr. Mustafa Köylü (bu projenin makale olarak yayınlanmış hali: Mustafa Köylü & Bakıt Murzaraimov & Muhittin Düzenli & Osman Eyüpoğlu & Mehmet Korkmaz & Ferhat Gökçe, "Kırgızistan'daki Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlikleri ve Sorunları", *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2019, Cilt: 8, Sayı: 4, ss.3101-3125); "Kırgızistan'daki Din Görevlilerinin Hadis Bilgi Düzeyleri" 2019, yürütücü, Doç. Dr. Muhittin Düzenli; "Türkiye'nin Kırgızistan Din Eğitimine Katkıları," 2020, yürütücü, Prof. Dr. Mustafa Köylü.

Lisansüstü Öğrencilerinin Anabilim Dallarına Göre Tercihleri

Yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin alan tercihlerini incelediğimizde, 49 yüksek lisans ve 24 doktora olmak üzere Temel İslam Bilimleri alanında toplamda 77 öğrencinin lisansüstü eğitim yaptığı anlaşılmaktadır. Bu alan içerisindeki dağılım ise ağırlıklı olarak Tefsir (19), İslam Hukuku (14), Hadis (13), Kelam (12), Mezhepler Tarihi (9), Tasavvuf (6) ve Arap Dili Belagati (4) şeklinde sıralanmaktadır. Temel İslam bilimleri alanında her ne kadar Tefsir ve İslam Hukuku ağırlıklı olsa da, nispeten dengeli bir dağılımın olduğu söylenebilir.

Felsefe ve Din Bilimleri bölümünde ise toplam 47 öğrencinin eğitim aldığı görülmektedir. Bunlardan 26'sı yüksek lisans ve 21'i doktora alanında çalışmıştır. Bu bölümdeki dağılım ise, Din Eğitimi (12), Dinler Tarihi (11), Din Felsefesi (9), Din Sosyolojisi (8), İslam Felsefesi (4), Din Psikolojisi (2) ve Mantık (1) şeklinde sıralanmaktadır. Felsefe ve Din Bilimleri alanında İslam Felsefesi, Din Psikolojisi ve Mantık alanı aleyhine bir dağılım söz konusudur. İlahiyat eğitimi açısından bu dağılımın dengeli olduğunu söylemek zordur.

İslam Tarihi ve Sanatları bölümünde ise, sadece 8 öğrencinin akademik çalışma yapmayı tercih ettiği görülmektedir. Burada da dağılım İslam Tarihi (6) ve İslam Sanatları Tarihi (2) şeklindedir. Türk İslam Edebiyatı ve Türk Din Musikisi alanlarında şu ana kadar her hangi bir çalışmanın yapılmadığı görülmektedir. Gerek toplamda gerekse anabilim dalları alanlarında ortaya konan bu çalışmaların İlahiyat fakültelerinin kuruluş amaçları, müfredatı ve sağlıklı bir din eğitimi açısından yeterli ve dengeli olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir.

Yüksek Lisans ve Doktora Burs Destekleri

Kırgızistan'da eğitim veren ilahiyat fakültesi mezunları, Türkiye Diyanet Vakfı, Yurt Dışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı ve çeşitli vakıflar tarafından sağlanan burs destekleriyle Türkiye'de lisansüstü eğitim imkânı elde edebilmektedirler. Her ne kadar ağırlıklı olarak TDV burs desteği sağlasa da, son zamanlarda YTB burslarındaki artış da dikkat çekmektedir. Örneğin KTMÜ İlahiyat Fakültesi mezunlarının tamamı ve Araşan İlahiyat mezunu doktora öğrencilerinin büyük bir kısmı, YTB burslarından faydalanmaktadır. Az sayıda da olsa kendi imkânlarıyla Türkiye'ye giden öğrencilerin varlığını da belirtmemiz gerekir.

Yapılan Lisansüstü Tezlerin Konuları

Kırgız öğrencilerinin yapmış olduğu yüksek lisans tezlerine baktığımızda, nispeten daha güncel konuların çalışıldığı görülmektedir. Yakın zamanda bağımsızlığını kazanan Kırgızistan ve Kırgız toplumunu bir an önce tanımaya yönelik bir çaba, merak veya beklentiden dolayı böyle bir yola gidildiği kanaatindeyiz.

Büyük oranda Kırgız toplumu, tarihi, kültürü, dini inançları, sosyal yapısı ile alakalı konuların tercih edilmesi dikkat çekmektedir. Kırgız toplumu ve Kırgızistan üzerine yapılan tezler; bağımsızlık sonrası dönem ve güncel konular, Sovyet Dönemi ve İslamiyet sonrası Kırgız tarihi ve Kırgız düşüncesi ana başlıkları altında tasnif edilebilir.

İmam-Hatip Liseleri (Teoloji Kolejleri) Yoluyla Yapılan Din Eğitimi Hizmetleri

Türkiye'nin Kırgızistan'a katkı sunmaya çalıştığı alanlardan birisi de mesleki din eğitimi alanıdır. Henüz Kırgızistan'da istenilen düzeye gelmese de, hem orta derecede din eğitimi ihtiyacını karşılamak, hem de yüksek din öğretimine bir temel oluşturmak açısından oldukça önemli olan kurumlardan birisi de İmam-Hatip okullarıdır. Makalenin bu kısmında bu okullara yer verilecektir.

Oş Devlet Üniversitesi İmam Hatip Lisesi (İman Gimnazyası)

Oş'ta bir imam hatip lisesinin açılması, Oş İlahiyat Fakültesinin açıldığı yıllarda (1994) gündeme gelmişse de (Erdem, 2019, s. 135-137), o yıllarda bu proje gerçekleşmemiş, bununla beraber bu konudaki talep ve görüşmeler devam etmiştir. Nihayet 09/05/2013 tarihinde Oş Devlet Üniversitesi bünyesinde bir İmam Hatip Lisesi açılması protokolü imzalanmıştır. Bu protokolle, okulda görev yapacak meslek dersleri öğretmenlerinin T.C. Milli Eğitim Bakanlığınca gönderilmesi, ihtiyaç duyulduğunda öğretmenlerin, Türkiye Diyanet Vakfı ve Oş Devlet Üniversitesi arasında yapılan protokol gereğince açılan İlahiyat Fakültesi mezunları arasından tercih edilmesi ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından pedagojik eğitimlerine katkı sağlanması öngörülmüştür. Okulda görev yapacak Kırgız öğretmenlerin maaşları ve diğer giderlerinin Oş

Devlet Üniversitesi Rektörlüğünce; Türkiye’den gönderilen öğretmenlerin maaşlarının ise Türkiye tarafından karşılanması kararlaştırılmıştır.

Nihayetinde, eğitimin başlayacağı ilk yıl (2013-2014) için tamirat yapılacak bina belirlenmiş, ders kitaplarının çevirisi için komisyon oluşturulmuştur. 2013-2014 yılında “İman Lisesi (Gimnazyası)” adı altında Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin yanındaki yurt binasının zemin katı düzenlenmiş ve 22 erkek, 12 kız öğrenci ile öğretime başlanmıştır.

Eğitim Müfredatı: Açılan okulun müfredat çalışmalarını yürüten komisyon, Türkiye tarafından Yabancı Uyruklu Öğrenciler İçin Açılan İmam Hatip Liselerinin Haftalık Ders Çizelgelerinin yanı sıra, Anadolu İmam Hatip Liselerinin Haftalık Ders Çizelgeleri ve Kırgız liselerindeki müfredatları inceleyerek bir düzenleme yapmış, bu bağlamda ortak alan ve seçmeli dersleri belirlemiştir. Bu düzenlemede öğrencilerin hem dinle ilgili meslek derslerini, hem de üniversitelere gidebilmeleri için gerekli fen, sosyal ve diğer kültür derslerini almaları öngörülmüştür. Mevcut program da bu şekildedir.

Öğrenci: Öğrenci seçimi imamlar vasıtasıyla ve eğitim-öğretim döneminden önce medyaya verilen bazı ilanlarla ailelere duyurulmaya çalışılmaktadır. Okula öğrenci seçimleri yazılı ve sözlü sınavla yapılmakta, yazılı sınavda öğrencilerin Matematik, Kırgızca ve Tarih konularındaki bilgileri ölçülürken, sözlü sınavda ise, dini bilgiler ve genel kültür düzeyine bakılmaktadır. Ancak şu da bir gerçektir ki, okula başvuran öğrencilerin devlet sınav puanları düşüktür.

Oş Devlet Üniversitesi İmam Hatip Lisesi ücretli bir okuldur. Zira bu okul, Türkiye’deki örneklerinden farklı olarak, bir devlet üniversitesi bünyesinde açılmıştır. Dolayısıyla öğrenciler, üniversiteye bağlı olan İmam Hatip Lisesinde eğitim görebilmek için yıllık 28.000-35.000 arası değişen miktarda Kırgız Comu (Somu) harç ödemektedirler.* Dolayısıyla, Türkiye’deki örneklerinden farklı olarak, genel itibariyle fakir sayılabilecek dindar ailelerin bu okula çocuklarını göndermeleri, onlara ekonomik anlamda belli bir yük getirmektedir, denebilir.

2019-2020 eğitim-öğretim yılı itibari ile bu okulda 185 öğrenci eğitim görmektedir. Halen 2 tanesi 11. sınıf, 2 tanesi 10. sınıf, 3 tanesi 9. sınıf ve 3 tanesi de 8. sınıf olmak üzere toplam 10 sınıfta, kız-erkek ayrı sınıflarda eğitime devam edilmektedir. Kırgızistan milli eğitim sistemine göre öğrenciler 9. sınıfta Meslek Kolejlerine geçiş yapabilmektedirler. Burayı bitirenler ise, üniversiteye 2. veya 3. sınıftan başlayabilmektedirler. Dolayısıyla lise 9. ve 11. sınıfa geçilirken, sınıf mevcutlarında belli bir azalma yaşanmaktadır.

İmam Hatip Lisesinde okuyan öğrencilerin günde üç öğün yeme, içme ve yatma masrafları Türkiye Diyanet Vakfı tarafından karşılanmakta, öğrencilerden bunlara karşılık her hangi bir ücret alınmamaktadır. Okulda okutulan ders kitapları, Oş Devlet Üniversitesince karşılanmaktadır. Meslek dersleri kitapları ise, Diyanet Vakfı tarafından ücretsiz olarak Türkiye’den getirilmektedir. Bunlar Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Anadolu İmam Hatip Liseleri için hazırlanmış olan devlet kitaplarıdır.

Okul müdür vekilinin verdiği bilgilere göre, her yıl öğrencilerden 3-5 tanesi Türkiye’ye gidip, eğitimlerine orada devam etmektedirler. 2019 yılı itibariyle, 6 öğrenci Türkiye Bursları, 2 öğrenci Uluslararası İlahiyat Programı aracılığıyla Türkiye’nin farklı üniversitelerinde eğitim görmeye başlamıştır. Bunun haricinde 4 öğrenci Türkiye’deki Kur’an kurslarında, yaklaşık 20 öğrenci ise Uluslararası İmam Hatip Liselerinde okumaktadır. Öğrencilerin önemli bir kısmı ise Kırgızistan’daki tıp, ilahiyat, mühendislik gibi fakülteleri tercih ederek yükseköğrenime devam edebilmektedirler. Yine onun ifadesine göre, öğrencilerin % 90-95 gibi büyük bir kısmı üniversite eğitimine devam etmektedir.

Öğretmen Kadrosu: Türkiye Diyanet Vakfı’nın desteği ile Oş Devlet Üniversitesine bağlı olarak faaliyet göstermekte olan İmam Hatip Lisesi bir müdür, iki müdür yardımcısı tarafından yönetilmektedir. Normalde, okul müdürü Türkiye Diyanet Vakfı tarafından Türkiye’den görevlendirilmektedir.

İmam Hatip Lisesindeki Kırgız müfredatına ilişkin derslerin tamamı Oş Devlet Üniversitesi Rektörlüğü tarafından görevlendirilen öğretmenler tarafından okutulmaktadır. Programda yer alan meslek derslerinin ise Türkiye’den gelen öğretmenler ve Oş İlahiyat Fakültesinden mezun olan öğretmenler tarafından okutulduğu ifade edilmiştir. Bunlardan bazıları Diyanet İşleri Başkanlığı Haseki Yüksek İhtisas

* 2020 yılı Şubat ayı verilerine göre, 1 ABD doları 69.85 Kırgız Somudur. Dolayısıyla bu harç miktarı, öğrenci başına yıllık 400-500 \$ arası değişmektedir.

Merkezi Programlarını bitirmiştir. 2019-2020 yılı itibari ile okulda görevli 5 meslek dersi öğretmeni bulunmaktadır.

Her ne kadar bu okulu bitirenlerin, medreselerden farklı olarak, üniversitelere girebilme hakkına sahip olmaları bu okulu avantajlı konuma getirse de, henüz söz konusu kurumun, toplumda istenilen düzeyde ilgi görmediği ve öğrenci sayısını yeterince artıramadığı söylenebilir.

İ. Arabayev Kırgız Devlet Üniversitesi Teoloji Koleji

Bu kolej 2016 yılında Kırgızistan Milli Eğitim Bakanlığı ve Din İşleri Komisyonu'nun aldığı kararla, Muftiyat ve İ. Arabayev Üniversitesi'nin anlaşmaları gereğince açılmıştır. Bahse konu okul, 2015-2016 yılında öğrenci almaya başlamıştır. Bu okul, 9. sınıftan sonra öğrenci alan, orta düzeyde eğitim veren, eğitim süresi 2 yıl 10 ay olan, gündüzlü bir lisedir. Okul devlet tarafından da akredite edilmiştir. Öğrencilere bu okulu bitirince “teolog” ünvanı verilmektedir.

Gerek okulun açılış sürecinde gerekse sonraki yıllarda Türkiye'nin bu kuruma çeşitli kanallar vasıtasıyla destekleri olmuştur. Okul idaresinin verdiği bilgilere göre, okul programlarının hazırlanmasında Türkiye Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü yetkililerinden destek alınmış, Türkiye'deki proje imam hatip liselerinin programları incelenerek program oluşturulmuştur. Aynı şekilde, gerek öğretmenlerin ücretlerine ve gerekse okulun bazı fiziki ihtiyaçlarına Türkiye Diyanet Vakfı ve Ensar Vakfı gibi kuruluşlardan destek alındığı bildirilmiştir.

Eğitim Müfredatı: Bu okulun eğitim müfredatı da daha önce geçen Oş İmam Hatip Lisesi ile benzer özellikler taşımaktadır. Söz konusu okulun programında sosyal dersler, fen/matematik dersleri, dinle ilgili meslek dersleri bulunmaktadır. Öğrencilere ilk yıl sadece fen ve sosyal dersler verilirken, sonraki iki yılda ağırlıklı olarak meslek dersleri okutulmaktadır.

Öğrencilere kitapları ücretsiz verilmekte, bunlar Muftiyat'tan, Araşan İlahiyat Fakültesi'nden, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden ve Türkiye'den Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan temin edilmeye çalışılmaktadır.

Öğrenci: Öğrencilerin bu okula kayıt hakkı kazanabilmeleri için bir ön sınav yapılmaktadır. Oş İmam Hatip Lisesinden farklı olarak bu sınavda öğrencilere dinle ilgili sorular sorulmamakta, dolayısıyla onların dinle ilgili bilgi ve beceri düzeyleri yoklanmamaktadır. Bu okul da üniversiteye bağlı olarak faaliyet gösterdiği için, öğrenciler harç ödemek durumundadırlar. Buna göre, bu harçlar 2019 yılında yıllık 16.000 com (220 \$) civarında iken, 2020 yılında bu miktar 25.000 com (358 \$) civarındadır. Okulun imkânları ölçüsünde en başarılı ilk beş öğrenciye her ay 500 com (yaklaşık 7,1 \$) burs verilmektedir.

Okula her yıl ortalama 30-35 öğrenci kayıt yaptırmaktadır. Okul idaresinin verdiği bilgilere göre, bazı öğrenciler okula başladıktan sonra, ekonomik nedenlerle bu okulu bırakabilmekte, bir yıl çalışıp para kazandıktan sonra, tekrar eğitimine devam edebilmektedirler. Araştırmanın yapıldığı 2019-2020 yılındaki öğrenci sayıları şöyledir: 1. sınıfta 31; 2. sınıfta 19; 3. sınıfta 23 öğrenci olmak üzere, toplam 73 öğrenci eğitim almaktadır.

Genel olarak öğrencilerin üniversite giriş sınav puanlarının çok da yüksek olmadığı söylenebilir. Şimdiye kadar, bu okulu bitiren öğrencilerden 10 tanesi ilahiyat fakültesini, 5 öğrenci de diğer fakülteleri tercih etmiştir. 11 öğrenci ise bir yıl ara verdikten sonra üniversite okuyacağını söylemiştir. Türkiye'de 2018 yılında iki, 2019 yılında da yine iki öğrenci ilahiyat fakültesinde okumuştur.

Okul idaresinin verdiği bilgilere göre, bu kurumu bitiren bazı öğrenciler ülkedeki mescitlerde, medreselerde, gerek Muftiyat ve gerekse Din İşleri Komisyonu'nda görev alabilecek durumda iseler de bu henüz tam olarak gerçekleşmemektedir. Zira hem bahse konu kurumlardan henüz bu konuda yeterli bir talep oluşmamakta, hem de öğrenciler imamlık ve medrese hocalığı gibi görevleri ücretlerinin çok düşük olması nedeniyle tercih etmemekte dolayısıyla üniversite eğitimlerine devam ederek daha fazla para getirecek başka işlere yönelmektedirler.

Öğretmen Kadrosu: Söz konusu kolejin programında yer alan dersleri üniversitenin kadrosunda çalışan öğretim elemanları/öğretmenler okutmaktadırlar. 2019 yılındaki verilere göre, bunlardan 2 tanesi doçent, 1 tanesi Dr., 13 tanesi de kadrolu ya da geçici zamanlı öğretim görevlileridir. Bunların ücretleri üniversite tarafından ödenmektedir. Ancak, okul idaresinin verdiği bilgilere göre, söz konusu ücretler oldukça düşük olduğu için, üniversitenin verdiği bu ücretler yeterli gelmemekte, zaman zaman Türkiye'den bu konuda yardım ve destek alınmaya çalışılmaktadır.

Oş Devlet Üniversitesi Araşan Teoloji Koleji

Bu kolej, Bişkek şehrinin 15 km güneyinde bulunan Araşan köyünde, 2017-2018 eğitim öğretim döneminde, Oş Devlet Üniversitesi tarafından açılmıştır. Söz konusu kolej, 2003 yılında eğitime başlayan, Oş Devlet Üniversitesi Araşan İlahiyat Fakültesinin hemen yanında açılmıştır.

Okul yetkililerinin verdiği bilgilere göre, burada zaten 15 yıldan beri bir Kur'an kursu bulunmaktaydı. 2017-2018 yılından sonra ise, burada ayrıca bir kolej açılarak, söz konusu öğrencilerin en azından bir kolej okumaları ve isterlerse ilahiyat gibi fakültelere gidebilmelerine imkân sağlanmıştır. Söz konusu kolej sadece erkek öğrencileri almaktadır.

Söz konusu okulun 20 civarında öğretmeni bulunmaktadır. Bunların çoğunluğu İlahiyat fakültesinin öğretim elemanlarıdır. Bunlardan bir kısmı kadrolu, bir kısmı ise ücretli olarak derslere girmektedir. Bunlara ilave olarak, Türkiye'den gelen ve Bişkek Büyükelçiliği Din Müşavirliği'nde görevli olanlardan az sayıda da olsa birkaç imam Kur'an-ı Kerim gibi derslere girebilmektedir.

Kolejin eğitim binası 200 öğrenciye uygun olarak hazırlanmışsa da şu an 150 kadar öğrenci eğitim görmektedir. Henüz bu kurum öğrenci mezun etmemiştir. Burayı bitirenlere ortaöğretim düzeyinde "teolog" unvanı verilmektedir. Kolejle ilgili bina, tesis, iāe, ibate gibi tüm ihtiyaçlar, Türkiye tarafından ve Aziz Mahmut Hüdayi Vakfı'nın destekleriyle karşılanmaktadır.

Eğitim programlarının hazırlanmasında, Türkiye'deki imam hatip liselerinin programlarının yanı sıra, İ. Arabayev Teolojisinin tecrübesinden yararlanılmıştır. Dolayısıyla eğitim programlarının benzer olduğu ifade edilebilir.

Bişkek Türk Ortaokulu-İmam Hatip Ortaokulu

Bu kurum, Bişkek Türk İlkokulu ve Ortaokulu bünyesinde, 5. sınıf öğrencileri için bir şube olarak, 2016-2017 eğitim-öğretim döneminde faaliyete başlamıştır. Söz konusu iki okulun da programını Türkiye Milli Eğitim Bakanlığı belirlemiştir. Bu iki okulun tüm ders kitapları Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı tarafından gönderilmektedir. Dolayısıyla Türkiye'de İmam Hatip Ortaokullarında okutulmakta olan kitapların aynısı, bu kurumda da ders kitabı olarak okutulmaktadır.

Bu okulun programında yer alan tüm dersler Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı tarafından gönderilen öğretmenler tarafından yürütülmektedir. Halen söz konusu okulda iki tane Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni görev yapmakta olup, İmam Hatip Ortaokulu programında yer alan Kur'an-ı Kerim, Arapça ve Siyer gibi dersleri de bu öğretmenler yürütmektedirler.

Bu ortaokul ilk mezunlarını 2018-2019 eğitim-öğretim yılında vermiştir. Söz konusu yıl 21 öğrenci bu okuldan mezun olmuştur. Halen ortaokula 99 öğrenci devam etmektedir. Ancak henüz okulun lise kısmı bulunmamaktadır. Mezunların çoğu yine Türkiye Cumhuriyeti tarafından Bişkek'te Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi kampüsünde açılan Kırgız-Türk Anadolu Lisesinde eğitimlerine devam etmektedirler. Birkaç öğrenci ise, Türkiye'de sınavla öğrenci alan bazı liseleri kazanmışlardır.

Sonuç olarak, ülkedeki imam hatip liseleri, teoloji kolejleri örgün din eğitimi alanında henüz yeni yeni faaliyet göstermeye başlayan kurumlardır. Araştırmaya konu edilen okullarda 2019-2020 yılı itibariyle; Oş İmam Hatip Lisesinde 185, İ. Arabayev Teoloji Kolejinde 73, Araşan Teoloji Kolejinde, 150 olmak üzere, toplamda 408 öğrenci eğitim görmektedir. Bişkek Türk İmam Hatip Ortaokulunda ise 99 öğrenci eğitim almaktadır. Bu verilere göre, 2020 yılı itibariyle lise ve ortaokul düzeyinde toplamda 500 civarında öğrencinin eğitim gördüğu anlaşılmaktadır.

2019-2020 yılı itibariyle, Oş İmam Hatip Lisesinden 94, Arabayev Teoloji Kolejinden 46, Bişkek İmam Hatip Ortaokulundan 21 öğrenci mezun olmuştur. Araşan Teoloji Koleji ise henüz mezun vermemiştir. Böylece, bu kurumlardan toplamdan 161 kadar öğrenci mezun olmuştur. Bahsi geçen lise ve teoloji kolejlerini bitiren öğrenciler imamlık, müezzinlik gibi görevleri tercih etmemektedirler. Zira bu görevlerin itibarı ve ücretleri oldukça düşüktür. Bundan dolayı öğrenciler bu kurumları bitirdikten sonra daha çok para getirecek üniversitelere girme ve iş bulma arayışına girmektedirler.

Lise/kolej düzeyindeki okullara öğrenci seçimi sınavla yapılmaktadır. Her yıl kısmen bir artış yaşanıyor olsa da, bu okullara henüz yeterince ilgi artırılmamıştır. Bu durumun, politik, toplumsal, ekonomik vb. sebepleri bulunmaktadır. Örneğin, öğrencilerin maddi imkânsızlıklarının olması, bu

kurumları bitirenlerin istihdam sorularının bulunması, ülkedeki din ve din eğitimi politikalarının henüz belli bir çizgiye kavuşmaması bunlardan bazılarıdır.

Türkiye Cumhuriyeti gerek devlet gerekse sivil toplum örgütleri kanalıyla, öğrenciler bahsi geçen bu okullarda eğitimlerine devam ederken de, bu okulları bitirdikten sonra da katkı sunmaya çalışmaktadır. Bu katkılar, Oş İmam Hatip Lisesinde olduğu gibi, öğretmenlere yurt, yemek, bina, araç-gereç hizmeti şeklinde; Araşan ve Arabayev kolejlerinde olduğu gibi, kitap, maddi destek vb. biçiminde gerçekleşebilmektedir. Yine başarılı olan bazı öğrenciler gerek eğitimlerine devam ederken, gerekse mezun olduktan sonra burs alma, Türkiye'de eğitim görme imkânı elde edebilmektedirler.

Yaygın Din Eğitimi Yoluyla Yapılan Hizmetler

Ülkede Din Hizmetleri Müşavirliği ülkenin bağımsızlığından hemen sonra (25.05.1992'de) açılmıştır. Bışkek Türk Büyükelçiliği bünyesindeki Din Müşavirliği Kırgızistan'da bulunan Türk vatandaşları ve diğer Müslümanlara İslam dininin ibadet, ahlak ve itikat gibi temel konularında bilgilendirme ve dini eğitim hizmetine yönelik diğer çalışmaları yapmaktadır. Aynı zamanda Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi ve Devlet Din Komisyonunun ihtiyaç duydukları konularda kendilerine yardımcı olunmaktadır.

Açıldığı tarihten bugüne (2020) kadar Türkiye Cumhuriyeti'nin Bışkek'teki elçiliği bünyesinde Din Hizmetleri Müşaviri olarak yedi kişi görev yapmıştır. Din Hizmetleri Müşavirliği, Türkiye Diyanet Vakfı ile koordineli olarak, Kırgızistan Cumhuriyeti'nde farklı alanlarda bir takım dini faaliyetler yürütmektedir.

Müşavirlik, 1995 yılından itibaren bölgede çok büyük ihtiyaç olan cami ihtiyacını karşılamak üzere, Türkiye Diyanet Vakfı ve Türkiye halkının destekleriyle çeşitli atılımlar yapmış, bu bağlamda dört büyük cami ile dinî kültürümüzde özgün bir yeri olan bir türbe inşa etmiştir.

Makalenin bu son kısmında da Din Müşavirliği tarafından yapılan hizmetleri sunmaya çalışacağız.

Türkiye Tarafından Yapılan Cami ve Türbeler

Koçkor Camii: Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı'nın işbirliğiyle 1996 yılında Narn iline bağlı Koçkor İlçesinde Ak Mescit isimli bir cami inşa edilmiştir. Türk İslam mimarisi tarzında yapılmış olan caminin lojmanı, Kur'an Kursu, şadırvanı ve etrafı çevrili geniş bir bahçesi bulunmaktadır. Cami 350 kişiliktir. Vakit namazlarında 10-15 kişi, Cuma namazlarında 50-100, bayram namazlarında ise 500 kişi namaz kılmaktadır. Halen Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığının görevlendirdiği bir Türk imam camide hizmet vermektedir.

Erdem Camii: Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi avlusuna inşa edilen Erdem Cami, Mustafa Erdem ve ailesinin bir sadaka-i cariyeye projesidir. Osmanlı mimarisi tarzında planlanmış olan caminin büyük oranda mali ihtiyaçları Mustafa Erdem ve ailesi tarafından karşılamıştır. İnşaatına 17 Mart 2005 tarihinde başlanan caminin, açılış töreni 24 Kasım 2005'te gerçekleşmiştir. Camii 600 kişilik kapasiteye sahip olup, zemin katı Kur'an Kursu ve sosyal hizmet alanı olarak hazırlanmıştır. (Erdem, 2019, ss. 407-415)

İmam Serahsî Camii: Bu cami T.C. Devleti'nin ve halkının kardeş Kırgızistan halkına büyük bir hediyesidir. Cami, 30 ciltlik *el-Mebsut* adlı telifin sahibi olan büyük Hanefi âlimi Ebu Bekir Muhammed b. Ebu Sehl es-Serahsî'nin aziz hatırasına ithafen yapılmıştır. Camii, altı yıllık inşaat sürecinden sonra, 02.09.2018 tarihinde Cumhurbaşkanımız Sayın Recep Tayyip Erdoğan ve Kırgızistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sayın Sooronbay Ceenbekov tarafından hizmete açılmıştır.

Cami, Bışkek şehrinin merkezinde klasik Osmanlı mimarisinden esinlenerek inşa edilmiştir. Cami, kapalı ibadet alanlarıyla 10 bin kişinin, Cuma ve bayram gibi özel günlerde ise açık ibadet alanları ile beraber 20 bin kişinin aynı anda ibadet edebilmesine imkân vermektedir. Maliyeti yaklaşık 35.000.000 (otuz beş milyon) Amerikan doları olan caminin tüm yapım masrafları Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye Diyanet Vakfı ve Türk halkından toplanan bağışlar sayesinde karşılanmıştır.

Özğkent Camii: Kırgızistan'ın Oş şehri Özgen ilçesinde İmam Serahsî'nin türbesinin yanına klasik Osmanlı mimarisi tarzında inşa edilmekte olan camidir. Her ne kadar fizibilite çalışmaları, hukuki istimlâk ve proje işlemleri çok öncelere dayansa da, cami inşaatına 2018'de başlanmış olup halen (2020) devam etmektedir.

4000 m² alan içerisinde inşaatı devam eden bu camii, 500 kişilik cemaat kapasitesine sahip olup, bünyesinde İslam Araştırma Merkezi, Kur'an kursu, kütüphane, misafirhane, aşevi ve lojman

barındırmaktadır. Ayrıca caminin avlusuna İmam Serahsı'nın 15 yıllık hapis hayatını çektiği kuyuyu hatırlatması amacıyla temsili bir de kuyunun yapılması planlanmaktadır.

İmam Serahsı Türbesi: Ünlü İslam alimi fakih İmam, Serahsı'nın Kırgızistan'ın Oş şehri Özgen ilçesinde bulunan kabrinin restorasyon ve imarı, Türkiye Diyanet Vakfı ile işbirliği tarafından yapılmıştır. Özgen Belediyesi, türbe etrafındaki gayrimenkul sahipleri ve Türkiye heyetleri arasında birkaç yıl süren istimlâk ve hukuki işlemlere dair süreç 2009 yılında tamamlanabilmiştir.

Din Hizmetleri ve Din Görevlileri

Din Müşavirliği bünyesinde zamana göre değişen sayılarla, 10 ile 15 arasında din görevlisi hizmet etmektedir. Bunlar Bişkek merkez, Oş ve Narın köylerinde görev yapmaktadırlar. Din görevlileri asli görevlerinin haricinde bir takım dini hizmetler, sosyal-kültürel etkinlikler de yapmaktadırlar. Bunları maddeler halinde şu şekilde özetleyebiliriz.

Cami Hizmetleri: Din görevlileri görevli oldukları camide, vakit namazlarını kıldırmakla beraber, Cuma namazı öncesinde, Ramazan gecelerinde ve çeşitli münasebetlerle halkı dini açıdan aydınlatıcı vaaz ve nasihatlerde bulunmaktadırlar. Cami içinde ve dışında sosyal ve kültürel etkinlikler icra etmektedirler.

Kur'an-ı Kerim Öğretimi: Kırgızistan'daki din görevlileri, vatandaş, soydaş tüm Müslümanlara Kur'an-ı Kerim'i öğretme, onu usulüne uygun güzel okuma konusunda azami gayret göstermektedirler. Gerek yaz tatillerinde, gerekse yıl içerisinde Kur'an öğreticiliği hizmeti kesintisiz bir şekilde devam etmektedir.

Dini Eğitim Veren Kurumlarda Hocalık Yapmak: Bu bağlamda görevlilerimiz Kırgız Müslümanları Dini İdaresi Başkanlığına bağlı Hz. Ömer İslam Üniversitesi ile çeşitli İslam Enstitülerinde ihtiyaçlar doğrultusunda Kur'an-ı Kerim öğretmenliği hizmeti vermektedirler. Ancak son yıllarda hukuki düzenlemeler sebebiyle bu hizmetlere ara verilmiştir.

Din hizmetleri müşavirliğinde kuruluşundan günümüze kadar Türkiye'den gelerek dini alanda görev yapan personel sayısı yaklaşık 100 civarındadır. Bu alandaki hizmetler halen devam etmektedir.

Eğitim Hizmetleri

Kırgızistan'da şu anda din hizmeti sunan yerel din görevlilerine, imkânlar ölçüsünde Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi (KMDİ) ile işbirliği yapılarak Hizmetçi Eğitim Kursları düzenlenmektedir. Ayrıca 2013 yılında 30 Kırgız mahalli din görevlisi, 45 gün süreyle DİB Tekirdağ Eğitim Merkezinde Hizmetçi Eğitim Kursuna gönderilmiştir. 2015 yılında 32 din görevlisi, Bursa eğitim merkezine 40 günlük eğitime gönderilmiştir. Yine aynı yılın 12.01.2015-24.01.2015 tarihleri arasında Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi bünyesinde mahalli din görevlileri için Hizmet içi Eğitim Kursu düzenlenmiştir. Bu hizmet içi eğitim kursları ihtiyaca göre devam etmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığı, Kırgızistan'dan talep olması halinde, her sene Kur'an Kurslarına öğrenci kabul etmektedir. Bu bağlamda 2019-2020 eğitim öğretim yılında 46 öğrenci gönderilmiştir.

Dini, Sosyal ve Kültürel Hizmetler

Soydaşlarımızın dini, sosyal ve kültürel durumları ile ilgilenerek onların geçmişiyle geleceği arasındaki kültür bağlarının kurulmasına, kuvvetlenmesine ve ilişkilerin geliştirilmesine süreklilik kazandırılmasına çalışılmaktadır. Bu cümleden olarak bir takım dini ve sosyal faaliyetler yürütülmektedir. Bu bağlamda Mevlidi Nebi Haftası etkinliklerini, kurban hizmetleri ve Ramazan yardımlarını zikredebiliriz.

Araşan Erkek Yatılı Kur'an Kursu

Araşan Erkek Yatılı Kur'an Kursu, Bişkek'e 10 km mesafedeki Araşan köyünde, Kırgızistan'daki edebiyatçı ve yazarlara tahsis edilmiş olan Litfond'a bağlı iki hektarlık arazide bulunan kiralık bir binada hizmet vermektedir. Kur'an Kursunun giderleri ve masrafları, Türkiye destekli bir vakıf tarafından karşılanmaktadır. Kur'an Kursu 70 öğrenci kapasitelidir.

Kur'an Kursunun açılışı 1992 yılında gerçekleşmiştir. Kur'an Kursunun açılışında ve hafızlık eğitim sisteminin yerleştirilmesinde o dönem Türkiye'den gelen hocalar kurucu rol oynamışlardır. Kurstaki hafızlık eğitimi, Osmanlı döneminden günümüze Türkiye'de uygulanmakta olan geleneksel metoda göre yapılmaktadır. 1992 yılında açılmış olan Kurs, 2011 yılına kadar hem hafızlık eğitimi vermiş, hem de Oş Devlet Üniversitesi Araşan İlahiyat Fakültesinin yurdu olarak kullanılmıştır. 2011 yılında Din Müşavirliğine bağlı olarak hafızlık eğitimine devam etmiştir. Bu tarihten itibaren hafızlık eğitimi, Din Hizmetleri

Müşavirliği tarafından devam ettirilmektedir. 2011 yılından itibaren her yıl hafız öğrenciler yetiştirilerek, kendilerine hafızlık diploması verilmiştir. Şimdiye kadar 175 öğrenci hıfzını tamamlayarak, Kur'an Kursundan mezun olmuştur. 2019-2020 yılı itibarıyla 65 kursiyer hafızlık çalışmalarını sürdürmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Yukarıda çok kısa olarak, Türkiye'nin Kırgızistan'a gerek örgün, gerekse yaygın din eğitimi yoluyla yapmış olduğu doğrudan ve dolaylı katkıları ele almaya çalıştık. Ancak daha iyi din hizmeti sunabilmek için, yapılan çalışmalar ışığında aşağıdaki önerilerin de dikkate alınmasının gerekliliğine inanmaktayız. Bu önerileri de yapılan din eğitimi faaliyet alanlarına göre sıralamak istiyoruz.

İlahiyat Fakülteleri ve lisansüstü çalışmalar açısından şu önerilerde bulunmak mümkündür:

- Hâlihazırda İlahiyat Fakülteleri sayı itibarıyla ülkenin ihtiyaçlarını karşılayacak düzeydedir. Sayısının artırılmasından ziyade, niteliğinin artırılması daha uygun olacaktır.
- İlahiyat Fakültelerine nitelikli öğrencilerin alınması büyük oranda istihdam sorununun çözümüne bağlıdır. Dolayısıyla ülkenin din eğitimi ihtiyaçları öncelikle ilahiyat mezunu öğrenciler aracılığıyla karşılanmalıdır. Bu bağlamda hem devlet okullarındaki Adep ve Din Kültürü Tarihi derslerinde hem de Muftiyata bağlı kurumlarda, İlahiyat Fakültesi mezunu öğrencilere öncelik tanınmalıdır.
- Öğrencilerin tez çalışmalarında bilimsel kriterlerden ve kaliteden kesinlikle taviz verilmemelidir.
- Verimliliğin artırılması ve sürekliliğin sağlanması için ortak bir takip/kayıt sisteminin ve bir tez havuzunun oluşturulması gerekir.
- Lisansüstü çalışmalarda sadece belirli alanlara ağırlık verilmemeli; İlahiyat Fakültelerinin ihtiyaçları dikkate alınarak doğru bir yönlendirme yapılmalıdır.

Bir bakıma gelecekte İlahiyat Fakültelerinin alt yapısını oluşturacak olan İmam-Hatip Liseleriyle ilgili olarak da şu önerilerde bulunulabilir:

- Gerek Oş İlahiyat Fakültesi'nden gerekse Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden, aynı zamanda pedagojik formasyonu da olan yeterli sayıda İlahiyat Fakültesi mezunu öğretmen adayı yetişmiştir. Söz konusu kişilerin açılan veya açılacak olan imam hatip lisesi/teoloji koleji benzeri kurumlarda görevlendirilmeleri, bu kurumların kalitesine ve gelişimine çok önemli faydalar sağlayabilecektir.
- İmam Hatip Liselerinin (Teoloji Kolejlerinin) programlarıyla ilgili Türkiye'deki örneklerinden de yararlanılarak iyileştirme ve geliştirme çalışmaları yapılabilir. Zira söz konusu kolejlerin programlarında derslerin çeşidi ve sayısal dağılımları ile ilgili sorunlar bulunmaktadır.
- Bahse konu kolejlerin en önemli sorunlarından birisi de ders kitaplarıdır. Dolayısıyla program geliştirme çalışmalarına paralel olarak, bu alanda da çalışmalar yapılmalı, söz konusu kolejlerde okutulmak üzere ortak kitaplar hazırlanmalıdır.

Türkiye'nin Kırgızistan din eğitimine en önemli katkı alanlarından birisi de Din Müşavirliği yoluyla yapılan cami ve Kur'an Kursu hizmetleridir. Ancak bu alanda daha nitelikli hizmetlerin yapılabilmesi için şu öneriler dikkate alınmalıdır:

- Ülkede din müşavirliğinin daha aktif hale getirilmesi gerekir. Din Müşavirliğinin sadece cami hizmetleriyle değil, İmam-Hatip Okulları ve İlahiyat Fakülteleriyle de sıkı bir iletişiminin olması gerekir.
- Buraya gönderilecek olan imam-hatiplerin mutlaka Kırgızca dilini öğrenmeleri gerekir. Bu dil öğrenme sorunu, buraya gelmeden önce halledilebileceği gibi, buraya geldikten sonra da bir kursa tabi tutulmaları yoluyla da çözülebilir.
- Hafızlık yapan öğrencilerin mümkün olduğu kadar İmam Hatip Okullarına ve İlahiyat Fakültelerine yönlendirilmeleri gerekir.
- İmkanlar ölçüsünde Kırgızistan'daki il müftülerinin ve bazı imamların Türkiye'ye davet edilerek, onlara Türkiye'deki dini hizmet alanları tanıtılmalıdır.

Etik Beyan

"Türkiye'nin Kırgızistan Din Eğitimine Katkıları" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırmada doküman

incelemesi yapıldığından etik kurul kararı zorunluluğu bulunmamaktadır. Bu araştırmada doküman incelemesi yapıldığından etik kurul kararı zorunluluğu bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Akramova, D. (2000). *Din eğitiminin genel eğitim içindeki yeri ve Kırgızistan'daki durum* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Akramova, D. (2006). *Kırgızistan'da ortalık mekteplerdeki "adeb sabagi" dersinde din eğitimi ile ilgili amaçların gerçekteşme düzeyi (Oş örneği)* (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Aydar, H. (2009). *Kırgızistan'da din eğitimi ve araşan ilahiyat fakültesi*. Bişkek.
- Aydar, H. (2009). *Kırgızistan'da dindarlaşma*. Bişkek.
- Büyükalaca, O. N. (2003). *Kırgızistan'da din eğitimi ve kırgızistan müslümanları dini idaresi* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Cebeci, S. (2014). *Kırgızistan'da dini durum ve din eğitimi: durum analizi ve öneriler*. Araştırma Projesi. Bişkek.
- Cebeci, S. (2016). *Kırgızistan'da dini etki mekanizmaları ve dini gelişmenin karakteristiği*. Araştırma Projesi. Bişkek.
- Erdem, M. (2019). *Kırgızistan hatıraları*. Ankara: Tulpars Yayınları.
- Erdem, M. (2005). *Kırgız Türkleri dini ve sosyal hayat*. Ankara: TDV Yayınları.
- Köylü, M. ve Diğerleri. (2019). *Kırgızistan'daki din görevlilerinin mesleki yeterlikleri ve sorunları*. Proje Kesin Raporu (Proje No: KTMU-BAP-2018.SBE.01). Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Proje Koordinasyon Başkanlığı.
- Köylü, M., Murzaraimov, B., Düzenli, M., Eyüpoğlu, O., Korkmaz M. ve Gökçe F. (2019). Kırgızistan'daki din görevlilerinin mesleki yeterlikleri ve sorunları. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(4), 3101-3125.
- Köylü, M. (2019). *Kırgızistan'daki din görevlilerinin mesleki yeterlikleri ve sorunları*. Araştırma Projesi. Bişkek: KTMÜ İlahiyat Fakültesi.
- Murzarayimov, B. ve Köylü, M. (2019). Bağımsızlık sonrası Kırgızistan'da yaygın din eğitimi faaliyetleri ve camiler. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 23(1), 193-211.
- Osmanov, Ö. ve Asankanov, A. (2001). *Kırgızistan Tarihi*. Bişkek.
- Ünal, M. ř. (2019). *Kırgızistan Din Hizmetleri ve Eğitimi*. Bişkek.
- Заман Кыргызстан. (2003). КР Өкмөтүнүн алдындагы дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиянын төрагасы Өмурзак Мамаюсупов. Мыйзамсыз иштеген дин уюму коркунучтуу [Текст].
- КР Өкмөтүнүн алдындагы Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиянын архивинен [Текст]: Диний билим берүү жана диний окуу мекемелери жөнүндө / мыйзамдык долбоор.
- http://manas.edu.kg/docs/ktmu_yeni_anlasma_resmi_gazete_tr.pdf.

EXTENDED ABSTRACT

After independency one of the most important countries in the world that contributes to the religious education of Kyrgyzstan has been Turkey. Turkey has begun to support officially Kyrgyzstan both by common religious education through Religion Consultancy within Turkish Embassy and by higher religious education through Osh Theological Faculty at Osh State University since 1993. Later, some theological faculties and Imam and Preacher Schools supported by Turkey were begun to be opened in the country. During this time, many Kyrgyz students went to Turkey for studying at faculties of theologies, Imam and Preacher Schools and Centers for Religious Higher Specialization at undergraduate and graduate levels. Thus, since the first years of independency, Turkey's contributions of religious education to Kyrgyzstan have continued directly or indirectly for about 27 years.

Thus, "the main problem of this project is to search the contributions of Turkey to religious education and teaching of Kyrgyzstan thorough done by state officially to evaluate and analyze these services since the dependency of Kyrgyzstan to our day."

In this respect, four institutions that have contributed to religious education of Kyrgyzstan were examined. These are; thorough the faculties of theologies which were opened or supported by Turkey in a way, by means of graduate studies, Imam-and Preacher Schools and Religion Consultancy.

The earliest and most comprehensive religious educational services done by Turkey have been done through faculties of theologies. The first faculty of theology opened by Turkey's support was Osh Faculty of Theology, Osh State University in 1993. Later on Araşhan Faculty of Theology was opened (2000) and lastly the Faculty of Theology of Kyrgyz-Turk Manas University entered in service.

So far, a hundred faculty members from Turkey have come to work at those faculties (1993-2000). The number of graduated students from these faculties is 1,114. As of 2019-2020 academic years, 750 students have continued to their educations at these three faculties of theology. One of the most important contributions of faculties of theology is the religious books and articles published by these faculties, master theses, dissertations and symposiums. These faculties have published 87 various books containing 15,500 pages and these books have been delivered foremost to the students of these faculties and to related other institutions.

Another important contribution of Turkey to Kyrgyzstan's religious education has been through postgraduate studies. Until 2020 (except for continuing studies) 74 master degree studies and 45 doctoral studies have been completed. In addition, as of 2020, 16 master and 19 doctoral students have continued to their academic studies in Turkey.

One of the ways of services concerning Turkey's contributions to religious education of Kyrgyzstan is services done by Imam and Preacher Schools. There are currently four Imam and Preacher Schools in the country. One of these schools is Imam and Preacher School, the other two are called as Theology College and the last one is middle Imam and Preacher School. So far, 161 students were graduated from these schools and as of 2019-2020 academic years, 500 students have continued to their educations at these schools.

Turkey has also tried to contribute to religious education of Kyrgyzstan through common religious education. These services have been done mostly by Religion Consultancy. From opening (25.05.1992) to our day, Religion Consultancy in Bishkek has continued to its religious, social and cultural services in the country. In this context, four big mosques and one tomb which have a great place in our culture were built. In the country 10-15 imams have worked as imams at the mosques, as teachers at the Qur'anic courses and religious educational settings and lastly as activists at various activities and social help programs through the press.

As a result, Turkey's contribution to religious education continued directly or indirectly by the state in Kyrgyzstan. In order to make more qualitative services in the country, some suggestions have been done for both Turkey and Kyrgyzstan.